

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

**ŞEHRİZÂDE MEHMED SAİD VE KURRETÜ'L-EBSÂR (TÂRÎH-İ
NEVPEYDÂ) ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN**

DOKTORA TEZİ

NURTEN SEVİNÇ

İSTANBUL 2020

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

**ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD VE KURRETÜ'L-EBSÂR (TÂRÎH-İ
NEVPEYDÂ) ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN**

DOKTORA TEZİ

NURTEN SEVİNÇ

141121005

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. ABDÜLKADİR ÖZCAN

İSTANBUL 2020

04/12/2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

[Tarih Anabilim] Dalı'nda [141121005] numaralı [Nurten SEVİNÇ'in] hazırladığı ["Şehrîzâde Mehmed Said ve Kurretü'l-Ebsâr (Târîh-i Nevpeydâ) Adlı Eseri: Tahlil ve Metin"] konulu [Doktora] tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, [04/12/2020] [Cuma] günü saat [14:00]'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **[KABULÜNE]** karar verilmiştir.

Jüri Üyesi	Tarih	İmza
(Danışman) Prof. Dr. Abdülkadir ÖZCAN	04/12/2020	KABUL
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN	04/12/2020	KABUL
Prof. Dr. Mahmut AK	04/12/2020	KABUL
Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN	04/12/2020	KABUL
Doç. Dr. Zeynep AYCIBİN SEYİTKIRAN	04/12/2020	KABUL

BEYAN/ ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Öğrencinin Adı ve Soyadı

İmza

ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD VE KURRETÜ'L-EBSÂR (TÂRÎH-İ NEVPEYDÂ) ADLI ESERİ: TAHLİL VE METİN

Nurten Sevinç

ÖZET

XVIII. yüzyıl modern tarih yazımının mübeşşirlerinden olan Şehrîzâde Mehmed Said kırk altı yıl kadar süren kısa ömrüne rağmen çeşitli sahalarda ilmî ve edebî açıdan ehemmiyet arz eden Arapça ve Türkçe birçok eser kaleme almıştır. Günümüze ulaşan eserleri Türkiye ve dünya kütüphanelerine dağılmış durumdadır. Bunlardan günümüze intikal etmeyen eser sayısı ise kırk altı civarındadır. Bu miktar onun velut bir ansiklopedist âlim olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Şehrîzâde Mehmed Said'in, çalışmamızın da konusu olan, *Kurretü'l-epsâr/Târîh-i Nevpeydâ* isimli eseri onun en meşhur ve en hacimli eseridir. Osmanlı tarihinin 699-1000/1299-1592 yılları arasındaki üç yüz bir senelik sürecini içermek üzere tertip edilen, ancak günümüze sadece 699-791/1299-1389 yılları arası olaylarına dair olan kısmı ulaşan bu eserde olaylar *Na'îmâ Tarihi* örnek alınarak kronolojik sene tertibine göre sıralanmıştır. Ancak aynı yıl içerisinde diğer çağdaş devletlerde vuku bulan bazı önemli ve garip olayların da ilave edilmesiyle *Kurretü'l-epsâr* tam bir İslâm tarihi kronolojisi haline getirilmiştir. Sıkı bir Kâtib Çelebi takipçisi ve hayranı olan Şehrîzâde başta *Takvîmü't-Tevârih* olmak üzere onun *Fezleketü't-Tevârih*, *Kânûnnâme-i Kebîr* ve *Cihannümâ* gibi eserlerini ana kaynak olarak kullanmış, elde ettiği bilgileri diğer kaynaklarla da karşılaştırarak en doğruya ulaşmayı hedeflemiştir.

Mehmed Said gerek kaynak seçimi gerekse kaynağını mukayeseli olarak kullanımıyla günümüz telif anlayışına yakın bir performans göstermiş ve çağdaşı diğer müverrihlerden farklı bir sentez örneği vermeye çalışmıştır. Çalışmamızda müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verildikten sonra her yönüyle *Kurretü'l-epsâr*'ın tahkikine geçilmiştir. Eserin Kahire'de Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye'de bulunan müellif hattı nüshası esas alınarak metin yeni harflere çevrilmiş, ardından kaynakları ve müellifin bunları kullanım tarzı üzerinde

durulduktan sonra Şehrîzâde Mehmed Said ve eserinin tarih literatürümüzdeki yeri vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehrîzâde Mehmed Said, *Kurretü'l-ebâr*, *Târîh-i Nevpeydâ*, Kâtib Çelebi, *Takvîmü't-Tevârih*.

ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD AND HIS WORK NAMED KURRETÜ'L-EBSÂR (TÂRÎH-İ NEVPEYDÂ): ANALYSIS AND TEXT

Nurten Sevinç

ABSTRACT

Şehrîzâde Mehmed Said who was the modern history writing forerunner of XVIII. century wrote very important as literally and scientific Arabic and Turkish novels in spite of his short forty six years old lifetime. It's works which longs to our time is spread over the libraries all around Turkey and the world. There are forty six works which hadn't come to our time. This number shows his prolific encyclopaedist scientist side.

Şehrîzâde Mehmed Said's work which is also our scientific study's subject, *Kurretü'l-ebşâr/Târîh-i Nevpeydâ* is his most famous and massive work. It was designed to include the Ottoman history between 699-1000/1299-1592 of three hundred one years progress, but it's only 699-791/1299-1389 years historic events reached today and it was numbered according to *Na'îmâ History* chronologic year design. But by adding another important and strange events happened in another modern countries *Kurretü'l-ebşâr* became an absolute Islamic history chronology. Şehrîzâde is a strict follower and fan Kâtib Çelebi so he used his works initially the *Takvîmü't-Tevârîh*, *Fezleketü't-Tevârîh*, *Kânûnnâme-i Kebîr* and *Cihannümâ* as a main source, he aimed to reach the most correct information by comparing other sources.

Mehmed Said showed a performance nearly same as today's copyright agreement and tried to give a different syntheses example except from outdated historians both for choosing sources and using sources comparatively. In our work, after giving information about, the life and the works of the writer, we pass to the investigation of *Kurretü'l-ebşâr* in all ways. The work's condition line copy which is in Cairo Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye originally taken and translated into new letters, and then emphasis on the sources and how the writer used it and finally give point to the work's place in our history literature.

Keywords: Şehrîzâde Mehmed Said, *Kurretü'l-ebşâr*, *Târîh-i Nevpeydâ*, Kâtib Çelebi, *Takvîmü't-Tevârîh*.

ÖNSÖZ

XVIII. yüzyıl modern tarihçiliğinin temsilcilerinden olan Şehrîzâde Mehmed Said ve *Kurretü'l-ebâr* isimli eserine ilişkin veriler Osmanlı Tarihi alanında araştırma yapan kişiler için ehemmiyet arz etse de sınırlı kalmıştır. Bu konuda başta Alman şarkiyatçı ve Türkologların verdiği bazı yanlış bilgilerin tekrarlanmasının ötesine geçilememiştir. Nitekim Franz Babinger'in Carl Brockelmann'a istinaden Şehrîzâde Mehmed Said'in 1730 yılında dünyaya geldiğini söylemesi bu hatanın tekrarlanmasına sebebiyet vermiştir. Diğer taraftan bibliyografya alimi Bağdatlı İsmail Paşa ve meşhur biyografi alimi de olan Bursalı Mehmed Tâhir'in kesin olarak Mehmed Said'in doğum yılına ilişkin bir tarih düşmeyerek bu tarz bir bilgiyi zikretmekten kaçınmaları muhtemelen tesadüfî olmamıştır. Yine Franz Babinger'den hareketle Franz Taeschner'in Şehrîzâde'nin, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz'de bulunan, *Ravzatü'l-enfüs fî't-târîh* isimli eserinde geçtiği üzere Şehrîzâde Ahmed bin Müzehhib Sa'îd ismini sorgulayarak onun doğum tarihi ve babasının isminin ne olduğunun tespitine dikkat çekmesi bu yöndeki bir diğer önemli boşluğun tezahürüdür.

Takdim edilen çalışmamızın konusu olan *Kurretü'l-ebâr*'a gelince, metin içerisinde eserin isminin "*Târîh-i Nevpeydâ*" olarak tesmiyesine yer verildikten sonra müellifin başka bir varakta "*Kurretü'l-Ebâr fî Netâyici't-Tevârih ve'l-Ahbâr tesmiye ve Nuhbe-i Sa'îdî talkîb olundu*" adlandırmasını Bursalı Mehmed Tâhir ve Franz Babinger'in üç farklı eser şeklinde göstermeleri bazı ihtilafları beraberinde getirmiştir.

Ancak müellifimiz ve eserleri için verilen yanlış bilgiler ve noksanlıkların bunlarla sınırlı olmadığı muhakkaktır. Bu tarz hata ve iltibasların devam etmesindeki en büyük neden kanaatimizce Şehrîzâde'nin nasıl gittiğini bilmediğimiz eserlerinin dünya ve Türkiye kütüphanelerine dağılmış vaziyette olmasıdır. Diğer bir sebep ise Şehrîzâde'nin arşiv kayıtlarında izine istenilen ölçüde rastlanılamamasıdır.

Kurretü'l-ebâr'ın hacim ve muhteva cihetinden farklı olan nüshalarından müellif hattı olan Kahire'de Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye'de nr. 192'da, diğeri Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 13279'da ve üçüncüsü ise İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 3291'de bulunmaktadır. Söz konusu eserin 67 varasına tekabül eden İstanbul Üniversitesi nüshası Faruk Bilici tarafından 1974 tarihinde "Şehrîzâde Mehmed Said

Efendi'nin Târîh-i Nevpeydâ Metni" başlığı altında mezuniyet tezi olarak hazırlanmış, ancak bu çalışmada eksik Konya nüshası ile müellif hattı Kahire nüshası kullanılmamıştır. Bütün bunlar ve arkasında soru işareti bırakan birçok husus doktora tez konumun belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.

Çalışmamıza *Kurretü'l-efsâr*'ın Kahire'de bulunan müellif hattı ile söz konusu diğer iki yazmayı temin ederek başladık. Eserin tenkitli metninin tesis edilmesinde Kahire nüshasını esas aldık. Konya ve İstanbul nüshalarına ise mümkün mertebe silik ve eksik okunamayan kelimeler için müracaat ettik. Ancak çalışmamız sadece bu şekliyle eksik kalacaktı. Kezâ müellifimizin hayatı ve eserleri hususunda önem taşıyan Türkiye ve dünya kütüphanelerinde bulunan yazmalarının da temin edilmesi gerekmektedir.

Çalışmam süresince birçok alanda eser kaleme almış olan bu çok yönlü ansiklopedist alime ilişkin en küçük detayı dikkate alma titizliğini göstermeye çalıştım. Şehrîzâde'nin hayatına ve eserlerine ilişkin bilgiyi varakların satır aralarında aradım. Bilim dünyasının hizmetine sunulacak olan bu naçizâne ve zorlu metin çalışmasının alana katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

Son olarak uzun soluklu bir mesainin ürünü olan bu çalışmamı benimle baştan sona satır satır mukabele usulüyle kontrol eden, büyük bir sabır ve incelikle çalışmayı bütün cihetiyle takip edip katkıda bulunan hocam Prof. Dr. Abdülkadir Özcan'a ne kadar teşekkür etsem kifayetsiz kalır. Şüphesiz onun büyük emeği olmasaydı böyle bir çalışma da hasıl olmayacaktı. Ayrıca her an değerli yönlendirmeleriyle yardıma hazır bulunan Prof. Dr. Zekeriya Kurşun ve Prof. Dr. Feridun Emecen'e, yine değerli hocamın telkinleri ve vasıtasıyla *Kurretü'l-efsâr*'ın Kahire nüshasının ve müellifimizin diğer bir eseri olan *Zübdetü't-Tevârih*'in Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye'den temininde muâvenet eden Amar Elhossary'a, eserin Konya nüshasının tarafımıza ırsalini sağlayan Prof. Dr. Alaaddin Aköz'e, Arapça ve Farsça okuma ve çevirilerde yardımlarını gördüğüm Ahmet Rüştü Fakazlı, Mehmet Emin Malla, Reham Younis ve Aliagha Abolghasemi'ye, büyük zorluklarla St. Petersburg Şarkiyat Enstitüsün'den edindiğimiz *Metnü't-Tevârih*'in temininde gereken koordinasyonu sağlayarak eserin tarafımıza ulaştırılmasında yardımcı olan Sariya Fayezi Acluni'ye ve son olarak Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sına zeyl olarak yazılan *Ravzatü'l-enfüs fi't-târîh* isimli eserin Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz'den edinerek tarafımıza ulaştıran kuzenim Müslüm Batman'a şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD'İN HAYATI	4
1.1. AİLESİ.....	4
1.2. HAYATI	8
İKİNCİ BÖLÜM	15
2. ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD'İN ESERLERİ	15
2.1. BİYOGRAFİK ESERLERİ	15
2.1.1. Tuhfe-i Mustafaviyye fî-Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i 'Aliyye	15
2.1.2. Zübdetü'l-ahbâr el-müte'allika bi'l-bihâr	16
2.1.3. Devhatü'l-Meşâyihü'l-İslâmiyye	19
2.1.4. Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ.....	21
2.1.5. Gülşen-i Mülûk.....	27
2.1.6. Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ	31
2.2. TÂRÎHÎ ESERLERİ	36
2.2.1. Metnü't-Tevârîh	36
2.2.2. Zübdetü't-Tevârîh.....	39
2.3. COĞRAFÎ ESERİ.....	49
2.3.1. Ravzatü'l-enfüs fî't-târîh	49
2.4. FELSEFE TÜRÜ ESERİ	55
2.4.1. Hâşiye 'alâ-Şerhi Hidâyeti'l-Hikme	55
2.5. EDEBÎ KOMPOZİSYON (RETORİK) TÜRÜ ESERİ.....	56
2.5.1. Hâşiye 'alâ-Şerhi'r-Risâleti'l-Vaz'îyye.....	56
2.6. İSLÂM DİNİ AKAİD VE KELAM TÜRÜ ESERİ	57
2.6.1. Hâşiyetü'l-Hâşiye 'alâ-Şerhi'l-Mevâkıf.....	57
2.7. KANÛNNÂME TÜRÜ ESERİ	57
2.7.1. Tâcü'l-Kavânîn.....	57

2.8. AHLÂK FELSEFESİNE DAİR ESERİ	61
2.8.1. Hâşiyetün ‘alâ-şerh-i âdâb-ı Taşköprizâde.....	61
2.9. TASAVVUFÎ ESERLERİ	62
2.9.1. İlhamü’l-Hak	62
2.9.2. Risâle fî-beyânî’l-mecâlis	63
2.10. GÜNÜMÜZDE NÜSHASI BİLİNMEYEN ESERLERİ	64
2.10.1. Ravzatü’s-Selâtin	65
2.10.2. Misbâhu’l-Kalbiyye	65
2.10.3. Tebru’l-Mesbûk fî-Âdâbî’s-Sülûk.....	66
2.10.4. ‘Avnu’l-Ahad fî-Tahkîkî’l-Esed	66
2.10.5. Ahsenu’l-Kasas fî-Kıssatî’l-Yûsuf.....	66
2.10.6. Dürer-i Bihâru’l-Hakâyık.....	66
2.10.7. Eşrefü’t-Tevârîh	66
2.10.8. Şemârîhu’l-Fevâyid fî’l-‘Akâyid	67
2.10.9. Dürerü’n-Nadîde fî’d-Düveli’l-‘Adîde.....	67
2.10.10. Ahsenü’t-Ta‘bîr fî’t-Tefsîr	67
2.10.11. Me‘hazu’l-İber fî-A‘zami’l-Haber	68
2.10.12. Zeynü’t-Tevârîh	69
2.10.13. Lübbü’t-Tevârîh	69
2.10.14. İzâhu’l-Hükm fî-Islâhî’l-Ümem	70
2.10.15. Kalâyıdu’l-Fuzalâ fî-Terâcîmî’l-Hükemâ	70
2.10.16. İlhamu’l-Mülhem fî’l-Mühem	71
2.10.17. Hilyetü’l-Mülûkü’l-‘Osmâniyye.....	71
2.10.18. Hilyetü’l-Enbiyâ ‘aleyhimüsselâm	71
2.10.19. Dürerü Bihâru’ş-Şî‘r	71
2.10.20. Tuhfetü’l-Haremeyn.....	71
2.10.21. Heşt Behişt fî-Târîh-i Kostantaniyye	73
2.10.22. Düstûrü’l-‘Amel fî’l-Meşâhîr Mine’d-Düvel.....	74
2.10.23. Revnaku’t-Tevârîh	74
2.10.24. Kenzü’s-Safâ fî-Mu‘cizâtî’l-Enbiyâ	74
2.10.25. Hediyyetü’l-‘Asr fî-İcmâli Beldetün Mısır	74
2.10.26. Târîh-i Düvel.....	75
2.10.27. Usûlü’l-Hikem.....	75

2.10.28. Fethu'l-Hallâk.....	76
2.10.29. Matla' u'l-Beyân fi'l-Hayevân.....	77
2.10.30. Risâle-i Füyûzât	78
2.10.31. Kitâb-ı Fezâil.....	78
2.10.32. Füyûzât-ı Akdese fî-Mesâlihi'l-Hamse	78
2.10.33. Tuhfe-i Şâhân.....	79
2.10.34. Câmi' u'l-Bilâd	79
2.10.35. Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l- 'Âlem ve Muslihu'l-Halel el-Vâki' Beyne'l-Milel ve'l-Ümem	81
2.10.36. Risâle-i Usûl.....	81
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	84
3. TÂRİH-İ NEVPEYDÂ (KURRETÜ'L-EBSÂR FÎ-NETÂYİCİ'T-TEVÂRİH VE'L-AHBÂR, NUHBE-İ SA'İDÎ)	84
3.1. ESERİN İSMİ MESELESİ	84
3.2. TE'LİF SEBEBİ.....	85
3.3. TE'LİF TARİHİ.....	87
3.4. MUHTEVASI	89
3.5. NÜSHALARI	96
3.6. KAYNAKLARI.....	99
3.6.1. Kâtib Çelebi.....	101
3.6.1.1. Takvîmü't-Tevârîh	101
3.6.1.2. Kânûnnâme-i Kebîr.....	106
3.6.1.3. Fezleketü't-Tevârîh.....	107
3.6.1.4. Düstûrü'l-'amel li-ıslâhi'l-halel	115
3.6.1.5. Cihannümâ	118
3.6.2. İbrâhim Müteferrika	124
3.6.3. Lutfî Paşa.....	126
3.6.4. Na'îmâ Mustafa Efendi	129
3.6.5. Koçi Bey.....	137
3.6.6. 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî	147
3.6.7. Neşrî.....	153
3.6.8. Oruç b. Âdil.....	154
3.6.9. Nazmîzâde-i Bagdâdî.....	157
3.6.9.1. Târîh-i Timur-ı Gürkânî	157

3.6.9.2. Gülşen-i Hulefâ.....	163
3.6.10. Hoca Sâdeddin Efendi.....	167
3.6.11. Hezarfen Hüseyin Efendi.....	181
3.6.12. Şehrîzâde Mehmed Said.....	186
3.7. TESİRLERİ.....	188
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	193
4. ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD'İN TARİHÇİLİĞİ VE ÜSLUBU	193
4.1. TARİHÇİLİĞİ	193
4.2. ÜSLÛBU.....	237
SONUÇ	242
METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL	247
KAYNAKÇA	249
METİN	256
ÖZGEÇMİŞ	1610

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.mad.	: adı geçen madde
a.g.mak.	: adı geçen makale
B	: Receb
C	: Cemâzıyelâhır
Ca	: Cemâzıyelevvel
Bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: cilt
çev.	: çeviren
<i>DİA</i>	: <i>Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
haz.	: hazırlayan
İ.B.B.	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Ktp.	: Kütüphane
L	: Şevval
M	: Muharrem
N	: Ramazan
nr.	: numara
nşr.	: neşreden
R	: Rebiülâhır
Ra	: Rebiülevvel
s.	: sayfa
Ş	: Şaban

TY : Türkçe yazma

vb. : ve benzeri

vr. : varak

Za : Zilkade

GİRİŞ

Ciddi sentez çalışmalarının yapılabilmesi çağdaş kaynakların bilimsel neşirlerinin gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Zira her müstensihin, çoğalttığı bir eser üzerinde bilerek veya bilmeyerek birçok yanlışlığa düştüğü malumdur. Bu durum özellikle müellif hattı günümüze ulaşmamış eserler için geçerlidir.

Günümüze müellif nüshası intikal eden *Kurretü'l-epsâr* tarihî ve edebî açıdan ehemmiyet arz eden bir eser olup, Hâkim Mehmed Efendi'nin vak'anüvisliği sırasında yazılarak dönemin sadrazamı Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya ithaf olunmuştur.

Kurretü'l-epsâr Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayan bu arada adı sanı duyulmamış çok sayıda çağdaş diğer İslâm devletlerinden de söz eden bir eser olduğu halde tarih araştırmacılarının dikkatinden uzakta kalmıştır.

Biz bu çalışmamızda verdiği tarihi bilgiler dışında tarih yazıcılığı hakkındaki görüş ve değerlendirmeleri, kaynak kullanımındaki titizliği, doğruya ulaşmada gösterdiği çabalarla da dikkati çeken ve hakkında ciddi bir çalışma yapılmamış olan müellifi üzerinde de durmak istedik.

Çalışmamızın birinci evresini, Kahire'de Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye'de bulunan nüshanın esas alınarak sağlam bir metnin hazırlanması teşkil etmiştir. İkinci aşamada müellifin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Şüphesiz Şehrîzâde'nin hayatına ilişkin verilerde St. Petersburg Şarkiyat Enstitüsün'den edindiğimiz *Metnü't-Tevârih* isimli eserinin büyük katkısı olmuştur. İlgili bölümde onun biyografisini kaleme alırken başta *Metnü't-Tevârih*, *Kurretü'l-epsâr* ve *Mahzenü's-Safâ* ile *Kenz-i Dürrer-i Zikr-i Şu'arâ* gibi kaynak eserler, araştırma ve inceleme türü çalışmaların yanı sıra Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nden de istifade ederek mevcudu tekrarlananın ötesine geçmek hedeflenmiştir.

Şehrîzâde Mehmed Said'in eserleri konusunda ise günümüzde nüshası bilinenler türlerine göre kategorize edilerek incelenmiştir. Bunlardan bilhassa Türkiye ve dünya kütüphanelerinde çok fazla nüshası bulunan *Gül-i zîbâ zeyl-i hadîkatü'l-vüzerâ* ve *Gülşen-i Mülûk* gibi biyografik eserlerin muhtevasının yanı sıra künye bilgilerine de yer verilmiştir. Yine günümüze nüshası intikal eden tarihe dair eserlerinden *Metnü't-Tevârih* ve *Zübdetü't-Tevârih*, coğrafyaya müteallik *Ravzatü'l-enfüs fi't-târih* ve kanûnnâme türü telifatından

Tâcü'l-Kavânîn ilk defa tarafımızdan incelendiği için detayları ile ele alınmıştır. Ancak tarih dışındaki felsefî, edebî, İslâm dini akaid, kelâm, ahlâk felsefesi ve tasavvufî türü eserleri ise gerektiği ölçüde değerlendirilmiştir.

Günümüzde nüshaları bilinmeyen eserlerine gelince, Mehmed Said *Metnü't-tevârih*'in sonunda bulunan otobiyografisinde bu eserlerin ismini sıralamaktadır. Ancak onun eserlerinin bu kadarla sınırlı olmayacağı kanaati hasıl olunca müellifin telif ettiği diğer eserlerin satır aralarında günümüze intikal etmeyen eserlerini aradık. Bu durumda öncelikle *Metnü't-Tevârih*'de verilen sıralamayı esas aldık, ancak diğer eserlerinde verilen detayları da kullanmayı ihmal etmedik. Tetkiklerimiz sırasında *Metnü't-tevârih*'de bazı eser isimlerinin boş bırakıldıktan sonra esere ilişkin açıklayıcı bilgilerin verilmesi dikkatimizi çekmişti. Bu durum eserle ilgili çalışmalar tamamlandıktan sonra isimlendirilmesi meselesini aklımıza getirdi. Dolayısıyla bu tür eserleri tezimizin içindekiler bölümünün ilgili kısmında gösteremeyip metin içerisinde değerlendirdik. Böylece Şehrîzâde'nin günümüzde nüshası bilinmeyen eserlerinin sayısı kırk altı kadar olup hiç de azımsanmayacak ölçüdedir.

Araştırmanın üçüncü safhası *Târîh-i Nevpeydâ/Kurretü'l-ebâr*'ın tahlil ve tenkidine ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle eserin ismi meselesi daha sonra telif sebebi, telif tarihi, muhtevası, nüshaları ve kaynakları elden geldiğince bütün detayları ile irdelenmiştir. Söz konusu bu mevzuların incelenmesi esnasında çeşitli ihtilaflar, karışıklıklar, alternatif yaklaşımlar, ipuçları, müellifimizin kendi ifadeleri ile dikkat çektiği hususlar ve eserin ihtiva ettiği müteferrik bilgiler tetkike tabi tutulmuştur.

Ancak burada *Kurretü'l-ebâr*'ın kapsamı, amacı, tertibi, imla hususiyeti, kaynaklarına ilişkin yaklaşımı noktasında bütüncül olarak eserden aldığımız ifadeleri tekrar etme noktasında bir beis görmedik. Bu bağlamda *Kurretü'l-ebâr*, Osmanlı tarihinin 699/1299-1000/1592 yılları arasındaki üç yüz bir senelik sürecini içermek üzere tertip edilmiştir. Bu minvalde *Na'imâ Tarihi* örnek alınarak olayların kronolojik sene tertibine göre sıralanması, o yıl gerçekleşen vak'aların zeyle tahrir edilmesi ve diğer devletlerde vuku bulan bazı garip olayların ilâve edilmesi planlanmıştır. İmla hususunda ustalık sanatından kaçınılarak günlük ifade tercih edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'i ana kaynak gösterilmiş, ancak onda bulunmayan bilgiler diğer kaynaklardan alınarak en doğru rivayete ulaşmak hedeflenmiştir. Bu tarz üzere *Târîh-i Nevpeydâ*'nın çok sayıda ciltten oluştuğu ve bu ciltlerin de tabakalara ayrıldığı belirtilmiştir. Yine eserin çok sayıda güvenilir nüshadan

istifade edilerek tertip edildiği vurgulanmıştır. Bu kaynaklardan da bazıları sıralanarak ne ölçüde yararlanıldığı beyan edilmiştir.

Bu minvalde biz de onun metbuunun yani Kâtib Çelebi'nin metinde en çok geçen kaynaklarından *Takvîmü't-Tevârih*, *Fezleketü't-Tevârih*, *Kânûnnâme-i Kebîr*, *Düstûrü'l-'amel li-ıslâhi'l-halel* ve *Cihânnümâ* gibi eserlerini merkeze alıp çağdaşı kaynaklarla karşılaştırarak ilgili hususiyetlerin kullanımlarına geniş ölçüde yer verdik. Daha sonra sırası ile *Kurretü'l-ebşâr*'a tesir eden, İbrahim Müteferrika'nın *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*'i, Lutfi Paşa'nın *Âsafnâmesi*, Na'imâ Mustafa Efendi'nin *Târîh*'i, Koçi Bey Risâlesi, 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin *Matla'ü's-Sa'deyn*'i, Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihannümâ*'sı, Oruç b. Âdil'in *Târîh-i Oruç Bey*'i, *Nazmîzâde-i Bagdâdî*'nin *Târîh-i Timur-ı Gürkânî*'si ve *Gülşen-i Hulefâ*'sı, Hoca Sâdeddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'i, *Hezarfen Hüseyin Efendi*'nin *Tenkîhu't-tevârih*'i ve müellifimizin *Tâcü'l-Kavânîn*'ini, gibi kaynaklarla arasındaki münasebeti de tesis etmeye çalıştık. Ayrıca istifade ettiği diğer kaynaklara da değinerek sahip olduğu literatür zenginliğine dikkat çektik.

Müellifin döneminin canlı tanığı olarak müşahedelerine ve işittiklerine yer vermesi, babasının arşiv kayıtlarını görerek kullanması, kaynakları arasında hatt-ı hümayûn suretlerinin bulunması ve bazı hükümler konusunda teşrifat defterlerinden de istifade etmesi, naklî tarihçilik geleneğine bağlı olmaması gibi hususiyetler tarihçiliği ve kaynağının orijinalitesi noktasında bir izlenim oluşturmuştur.

Şehrîzâde titizlikle seçtiği kaynakların kullanımının yanı sıra üslûbuyla, tarih felsefesi ve tarih görüşüyle de ön plana çıkmaktadır. Eserin son bölümünde ise Şehrîzâde'nin tarihçiliği ve üslûbu üzerinde durulmuştur. Daha sonra metin tesisinde izlenen yolla ilgili malumat verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞEHRİZÂDE MEHMED SAİD'İN HAYATI

1.1. AİLESİ

Mehmed Said ailesine ilişkin nesep zincirini; alim, arif, fazıl ve bilginlerin güzidesinin özüne vasıl olan babam “Muhammed Şehrî ibn Yusuf bin Mustafa ibn Nasuh eş-Şehîd” Allah'ın rahmetinin ve mağfiretinin denizlerinde yüzenlerden olsun diyerek cümlelerini dua ile tamamlamaktadır¹. Bu ifadelerden Şehrîzâde'nin babasının isminin ve nisbesinin Mehmed Şehrî olduğu kesinlik kazanmaktadır. Kendisi gibi ailesi hakkında da derli toplu bilgi bulunmayan müellif, *Metnü't-Tevârîh* ve *Kurretü'l-epsâr* isimli eserlerinde babasının görevi ve ilmi yönünden bahsetmekte, annesi hakkında ise hiçbir bilgiye yer vermemektedir. Babasının sarf, nahiv, mantık, bedî'îyyât, kelâm, fıkıh, hadîs, tefsir, nazım ve nesir ilimlerine hakim olduğunu, bu alanlarda yazdığı eserlerle tanındığını belirtmektedir. Mehmed Şehrî'nin özellikle tefsir ilminde, hak ve batıl arasında hüküm verecek derecede alana hakim olduğunu; nazımda hakikat denizinden ışık verdiğini; nesirde büyüklerin emniyet küçüklerin ise himaye bulduğu, mükemmel bir şahıs olarak niteleyip övme gayreti içerisinde olmuştur².

Babası şiirlerinde Şehrî mahlasını kullanmış, Mora ve Anabolu'nun fethinden dolayı tarih düşürmüştür³. Mehmed Said *Kurretü'l-epsâr*'da konular bağlamında babasından aldığı şiirlerde “Li-vâlidihî” başlığını kullanmıştır⁴.

¹ Şehrîzâde Mehmed Said, *Metnü't-Tevârîh*, Saint Petersbourg Şarkiyat Enstitüsü, nr. Ms. or. B1080, vr. 65a.

² *Metnü't-Tevârîh*, vr. 65a-65b.

³ “Düşse yekta ne acep Şehrî bu ra'na tarih

Mora alındı bütün geçti kılıçtan Venedik”

“Aceb mi olsa Şehrî zâde-i endîşe bu târîh

Ebû feth oldu aldı Anapoli'yi Ali Paşa” Bk. Hilmi Yücelen, *Türk Mali Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyeci Şairler Antolojisi*, İstanbul 1973, s. 244-245.

⁴ “Li-vâlidihî

İdüp iklîm-i şitâyı yine gâret nevrûz

Çend berfi dağdup virdi cesâret nevrûz

Kahrı dîden olup âzürde çıkup gitmiş idi

Da'vet-i sayfa yine kıldı icâbeti nevrûz” Bk. Şehrîzâde Mehmed Said, *Târîh-i Nevpeydâ (Kurretü'l-epsâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr, Nuhbe-i Sa'îdi)*, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye (nr. 192/3814, mikrofilm 61.938), vr. 305a, 165b.

1125/1713 târihinde Defterdar Mehmed Paşa'nın mektupçusu olan Şehrî Mehmed Efendi 1130-1136/1717-1723 tarihlerinde de aynı görevde bulunmuş Kızılarsay ve Beypazarı malikâne mukataasından harcamalara dair kendisine makbuz verilmiştir⁵. Ayrıca 1136/1723 senesi Tırhala sancağındaki Velestin ve ona tabi olan yerlerin mukataasının Ayşe Sultan haslarının ilk taksiti, malikâne mutasarrıfı Şehrî Mehmed Efendi tarafından teslim edilmiştir⁶. Mehmed Şehrî daha sonra kâtib-i cebe olarak mukabele defterine kaydedilmiştir⁷.

Şehrîzâde Nevpeydâ isimli eserinde 1140/1727-1728 tarihinde babasının piyâde mukâbelecisi olduğunu “*Vâlid-i merhûm yüz kırk târihinde piyâde mukâbelecisi bulunup ekser-i erbâb-ı mevâcibin icmâlleri kalem-i mezbûrdan virilmekle ekser-i ahvâlleri gereği ma'lûmum idi*”⁸ sözleriyle ifade etmektedir. Şehrîzâde yine aynı eserin farklı bir bölümünde XVIII. yüzyılda deniz seferlerindeki yenilginin sebeplerine dair bazı görüşlerini sıralarken babası Mehmed Şehrî'nin sergi nâzırı⁹ olduğunu söylemekte ayrıca kapudane-i hümayûn kaptanı Aylaz 'Ali Kaptan ile babasının karşılıklı konuşmalarına yer vermektedir.

“...Bundan akdem Dimyat Suyu'nda riyâle-i hümayûnu korsan alup zabt itmiş idi. Donanmayı hümayûn ne hâl ise Tersâne-i 'âmireye geldikde vâlid-i merhûm sergi nâzırı bulunmağla ol vakitte kapudane-i hümayûn kapudanı Aylaz 'Ali kapudanı mâ-vaka'a hîn-i takrîrde “korsan gemiyi gözümüz önünde zabt itti” didikde, merhûm peder “niçün imdâd itmekle tahlîsine sa'y itmedin” deyü tevbîh itdikde “eger üzerine varsam beni dahi alurdu. Zîrâ levendâtım kâ'ide-i kânûndan noksan olduğundan mâ'adâ kalyonumda mevcûd Cebehâne nâmıyla...”¹⁰.

Dönemin vak'anüvisi Subhî Mehmed Efendi'nin verdiği bilgiye göre, Mukâbele-i süvârî Şehrî Mehmed Efendi'nin 1148/1735-1736 yılında başmuhâsebecilik görevine getirildiği anlaşılmaktadır¹¹. 1151/1738 tarihli belgeye göre Bahr-ı Sefid tarafından gelen Servi Bağçeli kalyonu mürettebatının mevâcibleri, kaptanların salyaneleri gibi ücretler

⁵ “Şehrî Mehmed Efendi mektûbî-i sâbık Defterdâr Mehmed Paşa ber-vech-i mâlikâne be-voyvoda-i mukâta'a-i Kızılarsay ve tevâbi'ihâ 'an-efrâd-ı mukâta'a-i Beypazarı 'an-evvel-i Mart sene 1130 nîm tevliyet 'Ömer Ali emekdâr-ı 'an-cemâ'at-i çâvûşân-ı Dergâh-ı 'âlî pîş ez-în cânib şodegân der- Âstâne-i sa'âdet mânde vâcib recec reşen sene 1124”. Bk. BOA. İE.ML, 118/11179, 28 C 1130 (29 Mayıs 1718). Kızılarsay ve tevabii mukâta'asından 1136/1723 tarihinde 7 kıta sandal bahası için Şehrî Mehmed Efendi tahvilinden sarfiyata dair verilen makbuz için bk. BOA. İE.ML, 128/12105, 10 Za 1136 (31 Temmuz 1724).

⁶ Üç yüz kırk dokuz kuruş üç rub'luk tahsil edilen miktar için bk. BOA. AE.SAMD.III, 39/3760, 29 N 1136 (21 Haziran 1724). 1140/1727 tarihinde malikâne mutasarrıfı Şehrî Mehmed Efendi tarafından tahsil edilen aynı miktar üçüncü taksit için bk. BOA. AE.SAMD.III, 118/11673, 15 Ca 1141 (17 Aralık 1728).

⁷ BOA. AE.SAMD.III, 96/9501, 27 M 1138 (5 Ekim 1725).

⁸ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 176a.

⁹ Sergi nâzırı, hazine tezkirelerini tetkik ederek sergi halifesine gönderen ve ödeme emirlerinin muhasebesini tutan kalemin şefi için bk. Sertoğlu, *Tarih Lûgati*, s. 312.

¹⁰ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 219a.

¹¹ Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte* (haz. Mesut Aydınar), İstanbul 2007, s. 271.

kalyonlar kâtibi Mustafa Efendi'nin verdiği icmâle göre, hesaplanan dokuz bin yedi yüz otuz üç buçuk kuruşun Hazîne-i 'âmireden sâbika Başmuhasibeci Şehrî Mehmed Efendî kulları nezareti ve kalyonlar katibi mafiretiyle dağıtılması istenmiştir¹². Daha sonra Şehrî Mehmed Efendi Şıkk-ı Sâni Defterdârlığı görevinde bulunmuştur. 9 Safer 1156/4 Nisan 1743'den 8 Cemâziyelevvel 1156/30 Haziran 1743 tarihine kadar, Şıkk-ı sâni Defterdârı olan Şehrî Mehmed Efendi'ye hâs mukâbilî taraf-ı mîrîden taksit teslimi yapılmıştır¹³.

Şehrî Mehmed 1158/1745 yılı rebî'ülevvel ayında cumartesi günü öğle ezanında vefat etmiştir¹⁴. İstanbul'da Küçük Ayasofya yakınlarında oturan Mehmed Şehrî'nin vefat etmeden önce Şıkk-ı sâni defterdârlığı görevinde bulunduğunu “*Mahmiyye-i İstanbul'da Küçük Ayasofya kurbünde Hüseyin Ağa mahallesinde sâkin iken bundan akdem vedâ'-ı âlem-i fânî iden şıkk-ı sâni defterdârı merhûm Şehrî Mehmed Efendî İbn Yûsuf'un..*”¹⁵ ifadelerinden anlaşılmaktadır. 1158/1745 tarihli berata göre, Tırhala sancağında hasha-i Velestin ve tevâbi'i mukâta'asını mâlikâne usulüyle tasarruf eden Şehrî Mehmed kendi isteğiyle hakkını oğulları Mehmed Said ve Mehmed Emin'e vermiştir.

“Tırhala sancağında vâki' senevî 1766 buçuk gurus yirmi akçe mâlî ve zemân-ı zabtı mart ibtidâsından olan hasha-i Velestin ve tevâbi'i mukâta'asına mâlikâne mutasarrıf olan Şehrî Mehmed mukâta'a-i mezbûru hüsn-i rızâ ve ihtiyâr ve ferâg-ı mu'teber-i kat'î ile bedel-i ma'lûm ve makbûz mukâbili oğulları Mehmed Emin ve Mehmed Sa'îd zîde mecduhuya ferâgat ve kasr-ı yed eylediğini müş'ir-i sadreyn-i muhteremeyn hazarâtı ihzârlarıyla mümzâ ve hatemleriyle mahtûm hüccet-i şer'iyye olmağın beher sene mâlın edâ ve kalemiyyesin virüp hesâbın görmek beher on gurusda bir gurus hesabınca beş yüz gurus resm-i kasr-ı yedi iktizâ itmeğe meblağ-ı mezbûru teslim-i hazîne-i 'âmirem eyledüğüne sûret-i rûznâmçe-i hümâyûnum virilmeğın ferâgat ve kasr-ı yedinde viridiği hüccet-i şer'iyye ve sâdır olan hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn mûcibince mâlikâne 'uhdelerine kayd ve şurûtuyla berât-ı celîlû'l-'unvânım virmek bâbında telhîsi mûcibince..... 1158 senesi rebî'ülevvelinin yirmi üçüncü günü....”¹⁶.

¹² BOA, AE.SMHD.I, 8/551, 28 L 1151 (8 Şubat 1739).

¹³ 88 günlük, dördüncü taksit için otuz beşbin akçe taksit teslimatı yapılmıştır. Bk. BOA. AE.SMHD.I, 49/3013, 13 Ca 1156 (5 Temmuz 1743). Ayrıca birinci taksiti için verilen seksen dokuz günlük otuz beş bin sağ akçe için bk. BOA, AE.SMHD.I, 87/5928, 16 Ş 1156 (5 Ekim 1743).

¹⁴ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 65b.

¹⁵ Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2948. Şehrî Mehmed Efendi'nin Müstakîmzâde'nin eserinde geçtiği üzere İstanbul şehremini iken vefat ettiği bilgisinin gerçeği yansıtmadığı düşünülmektedir. “...teveffâ ebûhu emînâ li-şehri mine'l-menâsıb el-dîvâniyye”. Bk. Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, tıpkıbasım, Ankara 2000, vr. 280b.

¹⁶ BOA, AE.SMHD.I, 15/915, 23 Ra 1168 (7 Ocak 1755).

Şehrî Mehmed Efendi'nin oğlu Mehmed Emin Küçük Ayasofya vakfından kiraladığı birer hoşafçı, bakkal, berber ve kürkçü dükkanlarının yanı sıra Üsküdar İstavroz/Beylerbeyi karyesinde bulunan Abdullah Ağa vakfındaki bostanını da satarak üç bin dört yüz yetmiş kuruşunu İstanbul'da Bit pazarı yakınlarında oturan bir zimmîye, kalanını da kendisine teslim etmek üzere müezzîn el-Hâc Ali Efendi'yi vekil tayin eyleyerek hacca gitmiştir¹⁷.

Şehrî Mehmed Efendi tarafından Küçük Ayasofya Camii'nde bir vakıf kurulmuş, vefatıyla vakfının münhal vazifelerine bazı tayinler yapılmıştır. Pazartesi günleri akşamları yatsı namazı arasındaki zaman diliminde Nebe sûresi okuması için Ahmed Halife görevlendirilmiştir¹⁸. Mehmed bin Mehmed günlük bir akçe karşılığında mevlit okuyup, vaaz vermiştir. Kendi isteği ile görevinden feragat eden bu kimsenin yerine Süleyman bin Mustafa geçmiştir¹⁹. Küçük Ayasofya Cami-i şerîfi içindeki musluğa su çekmek için Ömer Halife ibn Ahmed'e günlük üç akçe karşılığında berat verilerek Küçük Evkâf Muhasebesi'ne kaydı yapılmıştır²⁰. Her akşam ezân-ı şerîf okunması için günlük yirmi iki akçe vazife ile Molla Ali Halife de yeniden görevlendirilmiştir²¹.

Sonraki tarihlerde vakıf ile ilgili görev tevcihleri devam etmiştir. 1190/1776 tarihli belgeye göre vakıfta hitabet ciheti için Seyyid Mehmed Efendi ibn Ali görevini kendi rızasıyla günlük beş akçe karşılığında es-Seyyid Osman Halife'ye vermiştir²². Şehrî Mehmed Efendi'nin va'ziyye ve mevlid-i şerîf evkafının günlük üç akçe vazife ile cibâyet ve iki akçe taamiyyesine mutasarrıf olan el-Hâc Hüseyin Halîfe bin Mehmed'in yerine es-Seyyid Mehmed Emin ibn el-Hâc Ahmed'e tevcihât verilmiştir²³.

Şehrî Mehmed Efendî'nin aile bireylerinden bazı kimselerin farklı tarihlerde borçlandığı ve ilgili ödemelerin ise hisselerden ödenmek suretiyle yapıldığını söyleyebiliriz. Nitekim, 13 Cemâziyelâhır 1202/21 Mart 1788 tarihinde Şehrîzâde el-Hâc Mehmed Efendi tasarrufunda bulunan bir ev ve bahçe Hüseyin Ağa ibn Ömer'e borç mukabilinde ferağ olunmuştur. Bu esnada duruma es-Seyyid el-Hâc Osman Efendi ibn Ali ve es-Seyyid Ahmed Efendi ibn Mehmed şahitlik yapmış kerimesi Fatma Hanım ise vekil tayin edilmiştir²⁴. Yine

¹⁷ BOA, TS.MA.E, 1256/89, 6 C 1160 (15 Haziran 1747).

¹⁸ Bu vazife için kendisine günlük iki akçe verilmiştir. Bk. BOA, TS.MA.E, 833/8, s. 1.

¹⁹ BOA, TS.MA.E, 833/8, s. 3.

²⁰ BOA, TS.MA.E, 833/8, s. 4.

²¹ BOA, TS.MA.E, 833/8, s. 5, 18 R 1180 (23 Eylül 1766).

²² BOA, C.EV, 654/32990, 12 Ra 1190 (1 Mayıs 1776).

²³ BOA, C.MF, 33/1605, 26 L 1205 (28 Haziran 1791).

²⁴ BOA, TS.MA.E, 273/30, 14 M 1205 (23 Eylül 1790).1 S 1205/10 Ekim 1790 tarihinde de Şehrîzâde Mehmed Emin Efendi'nin kızı Fatma Hanım babasının borcunu ödemek için bir ev ve bahçe satmıştır. Bk. BOA, TS.MA.E, 405/22, s. 1, 27 M 1205 (6 Ekim 1790).

Şehrîzâde Mehmed Emin Efendi'nin kızı Fatma Hanım pederi tarafından vekâleten bir konağı sarraf zimmîye üç bin kuruşa vermiştir. Rehini kurtarmak için 23 Safer 1206/22 Ekim 1791 tarihinde Fatma Hanım sarrafdan aldığı üç bin kuruşu tamamen zimmîye teslim etmiş, talep edilen konak icareteyni ise Fatma Hanım'a verilmiştir²⁵.

1.2. HAYATI

XVIII. yüzyıl Osmanlı modern tarih yazımının mübeşşirlerinden Şehrîzâde Mehmed Said'in hayatı hakkında elimizdeki mevcut veriler oldukça kısıtlı ve yapılan çalışmalarda da bir takım hatalar söz konusudur. Şehrîzâde'nin biyografisine ilişkin bilgileri *Metnü't-Tevârîh, Târîh-i Nevpeydâ (Kurretü'l-ebşâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr, Nuhbe-i Sa'îdî)* gibi kaynak eserlerinden, araştırma ve inceleme türü çalışmalardan ve Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivleri'nden istifade ederek oluşturmaya çalıştık.

Şehrîzâde olarak bildiğimiz Mehmed Said'in ismi kendisi tarafından yazılan *Ravzatü'l-enfüs fî't-târîh* adlı eserde Şehrîzâde Ahmed bin Müzehhib Sa'îd²⁶; *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ*²⁷ da ise Şehrîzâde Mehmed Sa'îd Vahdetî ve *Metnü't-Tevârîh*'de, Ebü'l-Mehâmid 'abdü'l-'Alîm Muhammed Sa'îd eş-Şehir bi-Şehrîzâde olarak zikredilmektedir²⁸. *Kurretü'l-ebşâr*'daki şiirlerinde ise Sa'îd²⁹ ve Şehrî³⁰ mahlasını kullanmaktadır.

İstanbul'da doğup büyüyen kimseler için kullanılan “Şehrî” kelimesinden türeyip şehirli evladı anlamına gelen Şehrîzâde isminden Mehmed Said'in İstanbullu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarda da “... *el-İstanbulî el-ma'rûf bi-Şehrîzâde er-Rûmî el-Hanefî*.....” şeklinde geçmektedir³¹. 1133/1720 tarihinde Berat gecesi Cuma günü İstanbul'da

²⁵ BOA, TS.MA.E, 405/22, s. 2, 27 M 1205 (6 Ekim 1790).

²⁶ “..... Hayr-hâh-ı Devlet-i 'Osmâniyân

Bende-i kemter-gedâ 'abd-i Mecîd

Hâk-i pâ-y-ı şâh-ı 'âlem ya'nî kim

Şehrîzâde Ahmed bin Müzehhib Sa'îd

dâ'ileri bunu gûş idicek....” Bk. Şehrîzâde Mehmed Said, *Ravzatü'l-enfüs fî't-târîh*, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Ms. or. fol. 3336, vr. 4a.

²⁷ Eserin temellük kaydının bulunduğu sayfada “Müellif Mehmed Sa'îd eş-Şehir bi-Şehrîzâde 'ufiye 'anhühümâ” kaydının yanı sıra vr. 54a'da, “ferağ min el-müellif el-Fakîrül-muhtâc ilâ-rahmeti Rabbühü'l-Kadîr en-nasîr Mehmed Sa'îd Vahdetî eş-Şehir bi-Şehrîzâde” ifadesi yazılmıştır. Bk. Şehrîzâde Mehmed Sa'îd Vahdetî, *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.01.

²⁸ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 70a.

²⁹ Bk. *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 15b, 18a, 251b, 310b, 311a, 618a, 536a.

³⁰ Bk. *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 11b.

³¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-'Arifîn Esmâü'l-Mü'ellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, Bağdat 1955, II, 332; *Keşfü'z-zunûn* zeylinde de İstanbullu olduğunu Mehmed Sa'îd el-Ma'rûf bi-Şehrîzâde er-Rûmî ifadelerinden anlayabiliriz. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ-Keşfi'z-zunûn 'an-esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*,

doğan Şehrîzâde bu bilgilerin babası tarafından kaydedildiğini belirtmektedir³². O halde Carl Brockelmann³³, Franz Babinger³⁴ ve Faruk Bilici'nin³⁵ Mehmed Said'in doğum tarihine ilişkin verdiği 1143/1730 tarihi gerçeği yansıtmamaktadır.

Altı yaşında Kur'ân-ı kerîm okumaya başlayan Şehrîzâde, naklî ve aklî, cüz'î ve küllî ilimlerden pek çok kitap okuduğunu, gizli ve açık bilgiler için gece ve gündüz ömür sermayesi harcayıp gayret gösterdiğini, yirmi yaşına geldiğinde ise risaleler hazırlamaya başladığını belirtmektedir. Çeşitli sahalarda Arapça ve Türkçe mensur ve manzum eserler yazdığını, büyük ve küçük risalelerin pek çoğunu ise dünyevî engellerden ve kederlerden dolayı temize çekemediğini söylemektedir³⁶. Şehrîzâde *Nevpeydâ* isimli eserinde de ele aldığı konular bağlamında âyet, hadis, atasözü, Arapça, Farsça ve Türkçe deyimler ve yazdığı şiirlerle de mahâretini bizlere göstermektedir. Hatta bir şiirinde kendini Büveyhî şairi İbnü'l-'Amîd ile kıyaslamaktadır³⁷.

Nazm-ı târîhde bana kimse mu'ârız olamaz

Döğmesin bî-hûde ehl-i ma'rifet bârid-i hadîd

Vâdî-i inşâda da inkâr olunmaz miknetim

Görse yek fıkram eger reşk eyleye İbnü'l-'Amîd

Eserlerinde Arapça ve Farsça dillerini ustalıkla kullanan Şehrîzâde'nin gramer bilgisi derslerini ve diğer ilimlere ilişkin eğitimini hangi hocalardan aldığı hususunda bir malumat bulunmamaktadır.

Şehrîzâde Mehmed Sâid'in hayatına ilişkin yaptığımız arşiv taramalarından elde ettiğimiz verilerde, özellikle *Ruûs Defterleri*'ndeki vazifelerine dair tevcihât işlemlerinde,

İstanbul 1366-1947, II, 223; M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları (Biyografi ve Bibliyografi)*, İstanbul 1982, s. 201-202.

³² Şehrîzâde, *Metnü't-Tevârih* isimli eserinin tezyîl kısmından hemen sonra gelen tekmile başlığı altında “Ve emmâ bi-ni'meti Rabbike fe-haddis” cümlesiyle başlayarak, “ey kardeşler Allah bizleri istediklerimizi ve irfanı gerçekleştirenlerden eylesin” dua ifadelerinden sonra verdiği bilgilerle kendisinden ve babasından bahsetmektedir. Bk. *Metnü't-Tevârih*, vr. 65a.

³³ Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literature*, Leiden 1949, II, 565.

³⁴ Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1992, s. 323.

³⁵ Faruk Bilici, “Şehrîzâde Mehmed Said”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 472.

³⁶ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66a. Şehrîzâde *Nevpeydâ*'yı yazarken hastalandığını “‘abd-i Hakîre sermâye-i şevk-i hubûr olmağla müsta'nen bi'llâhi'l-Hayyi'l-Kayyûm tabaka-i sâniye dahi ber-şurût-ı sâbika şürû' ve ibtidâ olundu. Bi-emri'llâhi te'âlâ vücûd-ı nâ-tuvâna ba'zı 'ilel-i mütenevvi'a târî olmağla tabaka-i ûlâyı mukaddemâ mahfûz-ı hızâne-i zamîrim olan imlâ vü inşâ ile tezyîn ü tezhîb kâbil olmadı” ifadeleri ile dile getirmektedir. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 311a.

³⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 14b.

Mehmed Said ismi zikredilmektedir. Ancak şakirdlik ve yapılan bazı arz-ı hâl sunumlarında konu bağlamında ilgili kişiyi ele aldığımızda söz konusu bazı kimselerin Şehrîzâde olmadığı anlaşılmıştır³⁸. Dolayısıyla bu kimseler Mehmed Said ile ilişkilendirilmemiştir. Çalışmamızda Şehrîzâde'nin görevleri ile ilgili daha muayyen bilgilere yer verilmiştir.

Şehrîzâde'nin *Zeyl-i Hâdikatü'l-Vüzerâ* isimli eserinin Fihristü'l-kitâb sayfasından hemen sonra *Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hâdikatü'l-Vüzerâ* eş-Şehrîzâde Mehmed Saîd Efendi Hâcegân-ı Dîvân-ı Sultânî ibaresi bulunmaktadır³⁹. Söz konusu "hâcegân"⁴⁰ ibaresinden Şehrîzâde'nin Osmanlı bürokrasisinde önemli bazı kalemî görevlerde bulunduğu düşünülmektedir. Nitekim Bursalı Mehmed Tahir de "ulemâ-yı müverrihinden" bir zât olarak tanımladığı Şehrîzâde'nin tahsilini memleketi olan İstanbul'da tamamladığını daha sonra kalemî bazı memuriyetlerde bulunduğunu ifade etmektedir⁴¹.

14 Muharrem 1152/23 Nisan 1739 tarihinde Şehrîzâde'ye divan tezkiresi verilerek piyade mukabelesi kalemine⁴² şâkird olarak kaydedildiği muhtemeldir:

*"Erbâb-ı istihkâkdan Mehmed Said ehl-i kalem ve sâhib-i rakam olduğundan piyâde mukabelesi kalemine şâkirdlik hizmetine istihdâm olunmak üzere bin yüz elli iki senesi muharreminin on dördüncü günü târîhiyle yedine dîvân tezkiresi verile, mûcibince kalem-i mezbûrdan şâkirdlik hizmetine istihdâm olunmak..."*⁴³.

Şehrîzâde'nin Piyade mukabelesi kalemi şâkirdliğine kaydedilmesi ilk görevi olduğu izlenimini vermektedir. Mehmed Said'in 27 Muharrem 1153/24 Nisan 1740 tarihinde Dîvân-ı hümayûn katipliği şâkirdliğine timârsız ve ulûfesiz olarak ilhak olunduğu elde ettiğimiz olası bilgiler arasındadır⁴⁴. Dîvân-ı hümayûndaki şâkirdler çoğunlukla kâtip çocuklarından seçilir divana uzun süre devam edip ancak münhal durumunda kâtip sınıfına geçtikten sonra terfi

³⁸ "Mehmed Sâ'id Efendî 'arz-ı hâl sunup elli seneden mütecâviz Defterdâr Efendî mektupçusu kisedârlığı hizmetiyle evkât-güzâr olup el-yevm pîr ü ihtiyâr olmağla kendüye birkaç akçe ihsân buyurulmak bâbında istid'â-yı 'inâyet itmeğin merhameten bâlâda mastûr mahlûl bâkıyyesinden on iki akçe İstanbul kahve rûsûmünden almak üzere..." BOA, A.DVNS.RSK.d, nr. 73, s. 101.

³⁹ Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hâdikatü'l-Vüzerâ*, Süleymaniye ktp., nr. 194.

⁴⁰ Osmanlı bürokrasisinde önemli kalem âmirleri için kullanılan hâcegân tabiri XVIII. yüzyıl ortalarında şikk-ı evvel, şikk-ı sâni, şikk-ı sâlis defterdarları, nişancı, defter emini, reîsü'l-küttâb, büyük tezkireci, başmuhasebeci, mektupçu, darphâne, teşrifâtçı, Anadolu muhasebecisi, büyük rûnâmçe, piyâde mukâbelecisi, küçük evkaf kâtibi, sergi nâzırı ve baş muhasebe kesedarları gibi çeşitli yetkililerden oluşan geniş bir zümre için kullanılmaktaydı. Bk. Mehmet İpşirli, "Hâcegân", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 430.

⁴¹ Bursalı Mehmed Tâhir, "Şehrîzâde Mehmed Said Efendî", *Türk Yurdu*, (30 Mart 1330), cild: 6, sayı: 62, s. 2069.

⁴² Piyade mukabele kalemi; yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacı ocaklarının verdikleri defteri dikkate alarak maaş cetvellerini kontrol ederdi. Süvari bölüklerinin maaş kontrolleri ise süvari mukabelesi kalemi tarafından yapılırdı. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s. 358.

⁴³ Bk. BOA, A.DVNS.RSK.d, nr. 59, s. 97.

⁴⁴ BOA, A.DVNS.RSK.d, nr. 62, s. 69.

ederek hâcegân olurlardı⁴⁵. *Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hâdikatü'l-Vüzerâ* isimli eserde bulunan “eş-Şehrîzâde Mehmed Saîd Efendi Hâcegân-ı Dîvân-ı Sultânî” ibaresi daha sonraki yıllarda Şehrîzâde’nin hâcegânlığa terfi ettiğini destekler niteliktedir.

Yine Mehmed Said’in 1155/1742 tarihinde Haremeyn-i Şerîfeyn Kalemi şâkirdliğinde istihdam edilmesi⁴⁶ de ihtimal dahilindedir. Şehrîzâde’nin *Nevpeydâ* isimli eserinde Haremeyn Muhasebesi’nin işlevi⁴⁷ ve bilhassa kendi dönemindeki bozulmalara işaret ederek çözüm yolu önermesi, içerden biri olarak bu bilgilere vâkıf olduğunu göstermektedir. Nitekim;

“...Bir Haremeyn ünüdür gider, Haremeyn’e ise ün gitmez. Ve Haremeyn nâmıyla zabt olunmadık kurâ ve büldân ve tûmâr kalmadı. Haremeyn masârifinden fazla senevî bin kîseyi mütecâviz akçe hâsıl olur...Yüz yıldan berü fazla biner kîse akçeden yüz bin kîse ider. Elli altmış bini bi-tarîkı’l-mübâlağa masrafa fûrû-nihâde olundukda dolapda mahfûz kırk bin kîse ider. Gâlibâ el-yevm Haremeyn dolabında mevcûd olan mâl beş yüz kîseye bâliğ olmaz. Haremeyn kalemi ricâli Haremeyn nâmıyla dünyâyı me’kel idenler bu husûsa takayyûd u ihtimâm mâlzeme-i dîniyyeden gibi bir ma’nâdır. Fî ‘asrinâ çâresi beytû’l-mâli izâ’atden savnen Haremeyn nezâretinde olan mukâta’ât mu’accele-i kadîmesiyle taraf-ı mîrîden tâlibîne iltizâm olunup bulunan evkâfın masârifî taraf-ı şer’-i şerîfden mu’temed ve mevsûk kimesneler ma’rifetiyle defter olunup mütevellîlerine teslîm olundukdan sonra fazlası Hazîne-i ‘âmiyeye teslîm oluna. Bu takrîb ile beytû’l-mâle vefret târî olur...”⁴⁸ ifadeleri bu hususu destekler niteliktedir.

Şehrîzâde’nin, Mehmed Emin ve Ayşe isminde iki kardeşi vardır. Kendisi ise kardeşlerin büyüğüdür. Nitekim bu husus babası Şehrî Mehmed Efendi’nin⁴⁹ ölümüyle, İstavroz Köyü’nde bulunan yalıya kardeşi Ayşe’nin hissesi de dahil olmak üzere açık artırma ile satılmasına ilişkin verilen belgedeki, “*Medîne-i Üsküdar kazâsı muzâfâtından İstavroz karyesinde vâki’ lede’l-ahâlî ve’l-cîrânı ma’lûmu’l-hudûd ve’l-müştemilât yalı ta’bîr olunur menzil-i merhûm-ı mezbûrun icâreteyn-i ma’lûmeteyn ile ile’l-vefât taht-ı tasarrufunda olup*

⁴⁵ Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986, s. 88.

⁴⁶ BOA, A.DVNS.RSK.d, nr. 67, s. 109.

⁴⁷ *Kurretü’l-ebsâr*, vr. 39a.

⁴⁸ *Kurretü’l-ebsâr*, vr. 170a-170b.

⁴⁹ Şehrî-i Diğer başlığı altında Mehmed Şehrî ile ilgili olarak ifadelerine yer verilmiştir. “Bunların da nâm-ı serâmedleri Mehmed’dir. Şehenşâh-ı şuhûr u büldân olan Kostantiniyye şehrinden nümâyân olmuşlardır. Zümre-i küttâb-ı vâlâ-cenâb miyânesinde zât-ı ma’ârif-medârları kemâl-i dâniş ile pür-iştihâr idi”. Bk. Sâlim Efendi, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, nşr. Adnan İnce, Ankara 2005, s. 438.

ba‘de-vefâtihi intikâl-i ‘âdî ile sulb-i kebîr oğulları Mehmed Sa‘îd Ağa ve Mehmed Emîn Ağa ile sagîren mezbûre ‘Ayşe‘ye intikâl idüp...” ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır⁵⁰.

Mehmed Said’in gelirleri arasında Velestin hasları ve oraya tabi olan yerlerin malikâne mukâta‘ası da bulunmaktadır. Tırhala sancağında hashâ-i Velestin ve tevâbi‘i mukâta‘asını mâlikâne usulüyle tasarruf eden Şehrî Mehmed’in kasr-ı yed⁵¹ etmesiyle Mehmed Said’in mal ve kalemiyyeden zimmetinin olmadığı belirtilmiş, varidatı ise kardeşi Mehmed Emin ile on yıllık süreyle paylaşılmıştır. “*Hisse-i mezbûrun elli sekiz senesinden altmış sekiz senesi gâyetine gelince kalemiyyesi temâmen teslîm olunduğu mukayyedir...*” Said’in malikâne beratı da yenilenmiştir. “*Beher sene mâlın hazîne-i ‘âmireye edâ ve kalemiyyesin virüp hesâbın görmek üzre nısf hissesi ber-vech-i mâlikâne üzerinde olduğu mukayyedir*”. Ayrıca Mehmet Said’e 2500 kuruş verilmiştir. “*Be-nâm-ı Mehmed Sa‘îd Efendi ber-vech-i mâlikâne vâcib dâde fî 23 Rebiülevvel 1158 nısf hisse mu‘accele, 2500 guruş*”⁵².

7 Receb 1160/15 Temmuz 1747 tarihli belgeye göre Şehrî Efendizâde Mehmed Said uhdesindeki 1161/1748 yılı Kızılarsaray ve tâbi olan yerlerin mukâtaa hissesinin ihraç olunacak kisteyn mevâcibinin⁵³ Hazîne-i ‘âmireye teslimi için ferman buyrularak şerh verilmiştir. Ayrıca kendisine 200 kuruş ücret ödenmiştir. “*Berâ-yı taksît-i mevâcib ‘an-ruûs 200 guruş*”⁵⁴.

Mehmed Said’in hayatına ilişkin dikkat çeken hususlardan biri de daha önce mukâbele-i süvârî görevinde bulunan babası Mehmed Şehrî’nin Küçük Ayasofya Camii’nde bulunan vakfına pederinin ölmesiyle mütevellî seçilmesidir. Bu işlem için kendisine günlük sekiz akçe ücret verilmiştir⁵⁵. Yine Şehrîzâde 1180/1766-1767 tarihinde vakfın eski ve terk edilmiş kapısını temizleterek kullanımına vesile olmuştur⁵⁶. Yani giriş bölümünün kuzeye

⁵⁰ Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2948.

⁵¹ Kasr-ı yed, her hangi bir vazife, hak ya da maaştan kişinin kendi isteği ile vaz geçmesi demektir (Sertoğlu, *Tarih Lûgatı*, s. 180).

⁵² BOA, AE.SMHD.I, 15/915, 23 Ra 1168 (7 Ocak 1755).

⁵³ Mâlî darlık veya sürekli devam eden savaşlar dolayısıyla hazineye para bulunmadığı zamanlarda mevâcib muntazam verilmez son iki maaş birden verilirdi. Buna kisteyn mevâcibi denir (Sertoğlu, *Tarih Lûgatı*, s. 349).

⁵⁴ Bk. “Mukâta‘a-i hâshâ-yı Kızılarsaray ve tevâbi‘ihâ ‘an-evvel-i Mart 1161 der-‘uhde-i hisse-i Mehmed Said Efendi Şehrî Efendizâde. Berâ-yı taksît-i mevâcib-i ‘an-ruus”. BOA, AE.SMHD.I, 202/16007, 3 Ş 1160 (10 Ağustos 1747).

⁵⁵ BOA, TS.MA.E, 833/8, s. 2, 10 B 1180 (12 Aralık 1766). Küçük Ayasofya Camii vakfının II. Bayezid dönemi Bâbüssaâde Ağası Küçük Hüseyin Ağa vasıtasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca mihrap, mermer minber ve avludaki otuz altı odalı zaviyenin yine bu sıralarda inşa edildiği belirtilmektedir. Bk. Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, I, 95.

⁵⁶ Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevami‘*, haz. İhsan Erzi, İstanbul 1987, II, 25.

bakan yan duvarındaki kapı ve penceresini kesme taşlarla kapattırarak yan tarafındaki duvara bir musluk taktırmıştır⁵⁷.

Târih-i Nevpeydâ'da Lefke'nin (bugünkü Osmaneli) fethini anlatan müellif 1159/1746 tarihinde hacca gittiğini, gidiş ve dönüş yolculuğunu ise günümüze ulaşmayan *Tuhfetü'l-Haremeyn* isimli bir eserde anlatmış, ayrıca Lefke'den de bahsetmiştir.

“Bu fakîr elli dokuzda hacc-ı şerîfe bi-lutfihî te‘âlâ ‘azîmet itdiğimde vekâyi‘-i âmed-şüd-i müsâfereti hâvî *Tuhfetü'l-Haremeyn* nâm nüsha-i sagîrede görüp ketb itdim. Bu vechiledir ki bi-‘aynihâ tahrîr olundu. Lefke sâhil-i cezîre-i İznîk’de havâsı latîf bir kasaba olup derûnunda birkaç cevâmî‘ vü mesâcid vardır. Sadr-ı a‘zam-ı meşhûr Lefkeli Mustafa Paşa anda bir...”⁵⁸.

Mehmed Said tahsil hayatını icra ederken babası tarafından tutulan bazı arşiv kayıtlarını görmüş ve bunları naklen almıştır. Nitekim Prut Şavaşı yenilgisi akabinde Moskov çarının vaadlerini yerine getirmemesi üzerine Baltacı Mehmed Paşa'nın akıbeti ile ilgili olarak aşağıdaki bilgilere yer vermiştir.

“..... Mahmiyye-i Edirne'ye dâhil olduğu gibi sadâretten ‘azl ve mânend-i cezâ-yı Sinimmârî-i meşhûr Sepetçiler Kasrı'nda habs ve ba‘de'l-müsâdere Midillü cezâresine nefy ü nakl olundu. Derhâl katl ü i‘dâmı bâbında hatt-ı hümayûn sudûr idüp ‘akîbinden irsâl olunmuş idi. Lâkin gâzî-i mûmâ-ileyh bu mâdde-i nâ-melhûz zuhûrundan kemâl-i ye’s ü hüznle mahmûm olmağla katlini müş‘ir emr-i ‘âlinin vusûlünden bir gün mukaddem müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldu. Vâlid-i merhûm mazbatasında ser-‘asker kralı bozmak ni‘met-i celîlesine ibtidâ bunlar nâil oldular deyü tahkîk ider”⁵⁹.

Mehmed Said, tahrir defterlerinin bir nevi özet hali olan döneminin icmâl defterlerinden haberdardır.

“.....Anadolu eyâleti dahi ber-mûceb-i defter-i icmâl sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre yedi bin kılıç olup kânûn üzre cebelûleriyle on yedi bin müretteb pâk ‘asker ve ocakzâdelerinin bi-hasebi'l-hamiyye ve'l-mikne kânûndan ziyâde tedârük ve müheyyâ itdikleri cebelûleriyle min-haysi'l-mecmû‘ otuz binden ziyâde leşker olurdu”⁶⁰.

Kullandığı kaynaklara dayanarak büyük bir kütüphane ve literatüre sahip olduğunu düşündüğümüz Şehrîzâde, Vak‘anüvis Na‘îmâ'nın müsveddelerini gördüğünü de

⁵⁷ Semavi Eyice, “Küçük Ayasofya Külliyesi”, *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 521.

⁵⁸ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 254b.

⁵⁹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 111b.

⁶⁰ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 164a.

belirtmektedir. “*Hattâ Kādî ‘asker Halebî Yahya Efendi’den naklen Na ‘îmâ merhûm Rûz-merre Mecmû ‘ası’nda dir ki.....*”⁶¹.

Bursalı Mehmed Tahir’in ifadesiyle Kâtib Çelebi hayranı ve takipçisi olan Şehrîzâde, onun vefatıyla bir çok eserinin hazineye alındığını, tarih kitaplarının ise eline geçtiğini “*Hîn-i vefâtında kütüb-i sâiresiyle ma ‘an Hazîne-i Hümayûn’a alındı. Tevârih mecmû ‘asına bi-lutfihî te ‘âlâ Câmi ‘u ‘l-hurûf ‘abd-i Hakîr bir takrîb ile mâlik oldum*”⁶² sözleriyle belirtmekte; Kâtib Çelebi’nin günümüze intikal etmeyen eserlerinden *Kânûnnâme*’sini de görerek ilgili yerlerini kullandığını ifade etmektedir⁶³.

1125/1713 tarihinde Defterdar Damad Mehmed Paşa’nın mektupçusu olan babası tarafından yazılan cizye defterlerini elde ederek *Nevpeydâ*’sında kullanmıştır.

“..... vâlid-i merhûm Defterdâr Mehemmed Paşa merhûmun mektûbcusu bulunmağla ol târihde muharrer cizye defterine ‘abd-i Hakîr’in zafer-yâb olup, sûretini bu mahalle nakl ve sebt idelim”⁶⁴.

Bursalı Mehmed Tahir’in ifadesiyle Kâtib Çelebi mukallidi müdakkik bir tarihçi olan Şehrîzâde 1178/1764-1765 tarihinde vefat etmiştir⁶⁵. Ancak elimizdeki mevcut arşiv belgesine göre Şehrîzâde öldüğünde babası Mehmed Şehrî tarafından Küçük Ayasofya Camii’nde kurulan vakfın mütevellîsi olup vakıf işleri yürütmekte idi. Mehmed Said’in vefatıyla kardeşi Mehmed Emin yerine mütevellî olmuş ve bu hususu kardeşi “.... *karındaşım Mehmed Said fevt olup şart-ı vâkfîyye üzre mezbûr bu kullarına intikâl itmeğîn merâhim-i ‘aliyyelerinden mercûdur ki mezbûrun fevtinden tevliyet merkûm bu kullarına tevcîh ve ‘inâyet buyurulmak bâbında emr-i fermân*”⁶⁶ ifadeleriyle dile getirmiştir.

⁶¹ *Kurretü ‘l-ebâr*, vr. 189b.

⁶² *Kurretü ‘l-ebâr*, vr. 10b.

⁶³ *Kurretü ‘l-ebâr*, vr. 3b.

⁶⁴ *Kurretü ‘l-ebâr*, vr. 60a.

⁶⁵ Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu*, s. 2069. Babinger 1764-1765 tarihinde İstanbul’da memur iken vefat ettiğini söylemektedir (323) .

⁶⁶ BOA, TS.MA.E, 833/8, s. 2, 10 B 1180 (12 Aralık 1766).

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞEHRİZÂDE MEHMED SAİD'İN ESERLERİ

Bu bölümde Şehrîzâde Mehmed Said'in eserleri türlerine göre kategorize edilerek incelenmiştir. Şehrîzâde'nin eserlerini türlerine göre guruplara ayırmamızda aynı eserlerin nüsha farklılığındaki çeşitlilik etkili olmuştur. Bilhassa *Gül-i zîbâ zeyl-i hadîkatü'l-vüzerâ* ve *Gülşen-i Mülûk* gibi Türkiye ve dünya kütüphanelerinde bulunan biyografik eserlerin nüshalarının bir hayli fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda ilgili eserler elde edilmeye çalışılarak⁶⁷ ilgili yazmaların muhtevasının yanı sıra künye bilgilerine de yer verilmiştir.

Ancak çalışmamızın esasını oluşturan ve tezimizin de konusu olan *Târîh-i Nevpeydâ* (*Kurretü'l-ebşâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr, Nuhbe-i Saîdî*) isimli eseri guruplandırma kapsamında ele alınmayarak III. Bölümde detaylarıyla incelenecektir.

2.1. BİYOGRAFİK ESERLERİ

2.1.1. Tuhfe-i Mustafaviyye fî-Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i 'Aliyye

Şehrîzâde Mehmed Said, *Tuhfe-i Mustafaviyye fî-Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i 'Aliyye* isimli eserini Kaptanıderya Mustafa Paşa'nın isteği üzerine kaleme almıştır⁶⁸. Bu eserin müellif hattıyla yazılan tek nüshası Kahire'de Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye'de bulunmaktadır. (nr. 45/555; mikrofilm, nr. 11.743)⁶⁹. Mehmed Said kaptan-ı deryâ biyografilerini *Tuhfe-i Mustafaviyye fî-Beyân-ı Kapudanân-ı Devlet-i 'Aliyye* isimli eserde vermektedir⁷⁰. Şehrîzâde, Türkçe yazılan bu eserinin tamamlanmadığını belirtmektedir⁷¹.

⁶⁷ *Gül-i zîbâ zeyl-i hadîkatü'l-vüzerâ* ve *Gülşen-i mülûk* gibi eserlerin bir çoğu incelenerek gözden geçirilmiştir. Bu eserlerin künye bilgilerine ilişkin Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı'nın www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=Şehri-zade+mehmed (2020), Milli Kütüphane'nin <https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list> (2020) ve İÜ Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı'nın [katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=Şehrizade&te=\(2020\)](http://katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=Şehrizade&te=(2020)) sitelerinden istifade edilmiştir. Ancak ilgili dipnotlarda bu bağlantılara tekrara mahal vermemek için yazılmamıştır.

⁶⁸ Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu*, s. 2069.

⁶⁹ Bilici, a.g.mad., s. 473. (Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı sitesinde *Tuhfe-i Mustafaviyye*'ye ilişkin yaptığımız arama sonucunda farklı iki arşiv numarasına daha tesadüf ettik. (Arşiv no: 8841, Târîh-i Türkî 45).

⁷⁰ Kaptan-ı deryâ biyografilerini Hafîd Efendi *Sefînetü'l-vüzerâ*'da, Râmîz Paşazâde Mehmed İzzet ise *Harîta-i Kapûdânân-ı Deryâ*'da ele almıştır. Bk. Abdülkadir Özcan, "Tabakat-Osmanlı Dönemi", *DİA*, İstanbul 2010,

Babinger ise *Tuhfe-i Mustafaviyye*'nin bütün derya kaptanlarının biyografyalarını içerdiğini söylemektedir⁷². Bu eserin Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayarak Mehmed Said zamanına kadar gelen derya kaptanlarının biyografilerini içerdiği tahmin edilmektedir.

Şehrîzâde *Nevpeydâ*'sında *Zübdetü'l-Ahbâr* isimli eserinin *Tuftetü'l-Mustafaviyye*'nin özeti olduğunu söylemektedir. “*Zübdetü'l-Ahbâr, el-müte'allikatü bi'l-bihâr Câmiü'l-hurûf 'abd-i Hakîr-i şikeste-zamîrin zemân-ı Ebü'l-Feth'den asrımıza gelince sadr-nişîn-i münselik-i sürâdikâtî'l-esâtîl*⁷³ olan zevât-ı kirâm zikrinde cem' u tertîb itdiği *Tuhfetü'l-Mustafaviyye nâm mecmû'anın müntehabıdır. İkisinden dahi makâma münâsib olan fevâid tahrîr olundu*”⁷⁴.

2.1.2. Zübdetü'l-ahbâr el-müte'allika bi'l-bihâr

Şehrîzâde Mehmed Said'in önemli biyografik eserlerinden biri olan *Zübdetü'l-ahbâr el-müte'allika bi'l-bihâr* İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 2548'de bulunmaktadır. Esere ilişkin verilen maddî tavsîf bilgilerinde 1178/1764 senesinde yazıldığı belirtilmiştir. Ancak Şehrîzâde bu eserden 27 Rebî'ülevvel 1173/18 Kasım 1759 tarihinde yazdığı *Metnü't-Tevârîh* isimli eserinde söz etmektedir. O halde eserin 1759 yılından önce yazıldığı bilgisi kesin olduğundan verilen 1764 yılı hatalıdır. Eser nesih hatla yazılmış, her varığında 15 satır yer almaktadır. 365 varak olarak tanımlanan yazmanın 215b-290b vr.ları arasında *Devhatü'l-meşâyihü'l-İslâmiyye* ve 291b-365b vr. arasında ise *Zübdetü'l-ahbâr el-müte'allika bi'l-bihâr* bulunmaktadır.

Yazmanın, kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 209x142, 141x85 mm'dir. Ia-IIIb varakları arasında fihrist bulunmaktadır. Eserin nüsha özelliklerinde söz başlarının kırmızı; serlevhanın mihrabiye ve tezhibli; cetvelin yaldızlı, kağıdın aharlı; su yolu filigranlı olduğu ve kahverengi meşin bir cilt içerisinde zencirekli olduğu genel notu yer almaktadır.

Eserine dua ifadeleriyle başlayan Şehrîzâde kendisini 'abd-i Fakîr ve Hakîr olarak zikredip cümlelerini yazdığı şiiriyle sürdürmektedir. “*Yâ Rabb beni hem-sohbet-i 'irfân eyle,*

XXXIX, 301. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde kaptan-ı deryalık görevinde yer alan kişilerin biyografilerinin kronolojik olarak sıralandığı *Sefînetü'l-vüzerâ* için bk. Abdülkadir Özcan, “Hafîd Efendi” *DİA*, İstanbul 1997, XV, 111-112.

⁷¹ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 67a.

⁷² F. Babinger, a.g.e., s. 323.

⁷³ Muhtemelen “esâtîn” olmalı

⁷⁴ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 3b.

maksûd ve murâdımı da ihsân eyle. Tahtında olan Zübde-i ahbâr'ı hep tahrîr ü beyân itmeği ihsân eyle. Ba'de edâ mâ-vecebe bu 'abd-i Fakîr ve müznib ve Hakîr:

Hâk-i pâ-yı fuzalâ-yı 'abd-i Mecîd

*Şehrîzâde-i gedâ bende Sa'îd*⁷⁵

es-Seyyid Mustafa Paşa'nın isteği üzerine yazılan *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* isimli eserinin özeti niteliğinde olan *Zübdetü'l-ahbâr*'da, Şehrîzâde yazmanın içeriği ve kapsamı hakkında malumat vermektedir. Büyük önem taşıyan bu ifadeler aşağıda naklen yer verilmiştir.

“.....Bundan akdem Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvend-i 'Osmâniyye'de Tersâne-i 'Âmire zuhûrundan ilâ-vaktinâ hâzâ ki târîh-i rûznâmçe-i 'âlem sene ihdâ ve sittîn ve mi'e ve elf ile ferhunde-rakam olduğu 'âmm-i ferah-encâmın evâsıtıdır. Ne mikdâr vüzerâ vü ümerâ câ-nişîn-i mesned-i kapûdânî olmuştur ber-vech-i icmâl ba'zı fütûhât-ı celîlelerini hâvî ve ta'bîrât-ı rûzmerreyi muhtevî bir târîh keşîde-i silk-i takrîr kılınup hâliyâ ol mesned-i 'ulyâyı kudûm-ı behcet-rûsûmlarıyla pür-zîb ü zeyn iden düstûr-ı sâni dehrin kahramânı vezîr-i bezr-i Cemher-nazîr sâhib-i re'y-i dil-pezîr....a'nî-bih Hâccü'l-haremeyn es-Seyyid Mustafa Paşa dâme bi'l-birri zikrihî ve feşâ⁷⁶ hazretlerinin nâm-ı nâmı ve ism-i sâmililerine te'lîf olunmağla ol mecmû'a-i 'acîbe *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* ismiyle mürtesem kılınmış idi. Hâk-i dârü'l-iclâl-i kîmyâ-nazîrlere 'arz u ithâf tasmîm-kerde-i dil-i pür-melâl iken ba'zı ehl-i ma'ârif kesîrû'l-hacm olduğuna ta'rîz idüp el-ihîsârü matlûbun⁷⁷ neşîdesinde bir mikdâr ihtisâr ü icâz olmasın tecvîz ü enseb görmeleriyle ba'de't-tefekkür ve'l-mülâhaza işbu risâle-i müşkîn-makâle ol nüsha-i nevpeydâdan intihâb ve *Zübdetü'l-ahbâr el-müte'allika bi'l-bihâr* ile tevsîm olup gark-ı 'arak-ı şerm-sârî olarak huzûr-ı Âsafânelerine 'arz ü takdîm olundu. Telakkî bi'l-kabûl aksâ mâ-yetemennâdır⁷⁸”.

Türkçe yazılan *Zübdetü'l-ahbâr*⁷⁹ Baltaoğlu Süleyman Bey'den başlayarak Mahmud Paşa'ya kadar olan derya kaptanlarının biyografilerini içermektedir. Eserin sonunda yer alan içindikiler bölümü niteliğindeki tabloda Mahmud Paşa'dan sonra, Şehsuvarzade Mustafa Paşa, Ebubekir Paşa ve Durak Mehmed Paşa gibi kaptanıderyâların sadece isimleri zikredilmiştir. Bunlardan Kaptanıderyâ Şehsuvarzade Mustafa Paşa'ya kadar gelen derya

⁷⁵ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 291b.

⁷⁶ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yayar.

⁷⁷ Kısaltma talep olunur.

⁷⁸ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 291b-292a.

⁷⁹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66a.

kaptanlarının varak numarası da verilmiştir⁸⁰. Ayrıca Bursalı Mehmed Tahir⁸¹ ve F. Babinger⁸² de *Zübdetü'l-ahbâr*'ın Baltaoğlu Süleyman'dan başlayıp Soğanyemez Mahmud Paşa'ya kadar gelen derya kaptanlarının biyografilerini içerdiğini belirtmiştir.

Kelime etimolojisine önem veren Şehrîzâde, *Zübdetü'l-ahbâr*'da kaptanıderya biyografilerini ele almadan önce “kaptan” kelimesinin tahlinini yaparak İtalyanca'dan geldiğini; “levend” lafzının ise “melend” kelimesinin galatı olduğunu ifade etmektedir. “*Kapudan lafzı mahall-i dâl-ı mühmelede tâ-i karaşet ile kaptân muhaffef İtalyan lügatıdır. Baş ve bûğ ve reîs-i kavm ma'nâsına müştemildir. Elsine-i keştîbânda mütedâvil orsapuca*⁸³ *ve lügat-ı sâire hep bu kabildendir*”⁸⁴.

Ancak Şehrîzâde, Türkçe'ye İtalyanca'dan giren tersane kelimesinin kökeni hususunda Katib Çelebi'ye katılmamaktadır. “*Kâtib Çelebi tahrîri üzre ibtidâ memâlik-i 'Osmâniyye'de binâ olunan dârü's-sanâ'a Tunusu'l-hazrâ dârü's-sanâ'asıdır. Müverrih-i mûmâ-ileyh kavlince hâlâ isti'mâl olunan tersâne lafzı dârü's-sanâ'adan me'hûzdur. Lâkin bu Hakîr zu'mumca katî ba'iddir. Lâkin tersânenen muhaffef denilse min-vechin 'akla karîbdır*”⁸⁵.

Müellif, denizcilik ile ilgili bir dizi kelimenin köken bilimine ilişkin görüşlerini açıkladıktan sonra deniz seferlerinin İstanbul'un fethinden sonra başladığını öncesinde ise kaptanların Gelibolu Sancağını tasarruf ettiğini ifade etmektedir. Fetihden sonra bazı vezirlerin sancak beyi payesine kadar yükseldiğini, tarihçilerin uygun gördüğü tertîb üzre görüşlerini yazdığını söylemektedir⁸⁶.

“...feth-i mahmiyye-i Kostantaniyye'den sonra bi-hasebi'l-iktizâ ba'zı vüzerâyâ ber-vech-i arpalık livâ-i mezbûre ile mansıb-ı kapûdânî tevcîh olunup nicesi dahi sancak beyi pâyesinde hizmet idüp mukabilinde Cezâir pâyesi ve niçe kılâ' vü bıkâ' fethi ve Kıbrıs ve Rodos ve Sakız gibi cezayiri zabt u teshîr gibi hizmet-i 'azîmede bulunursa rütbe-i celîle ve vezâret ihsân u 'inâyet olunurdu. Cümlesi ber-nehc-i müverrihîn bu tertîb üzredir ki ber-vech-i icmâl terkîm olundu”⁸⁷.

⁸⁰ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 364'den sonrası.

⁸¹ Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu*, s. 2070.

⁸² F. Babinger, a.g.e., s. 324.

⁸³ “Orsapuca” için bk. Henry, Renée Kahane, Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, İstanbul 1988, s. 326.

⁸⁴ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 292a-292b.

⁸⁵ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 292b.

⁸⁶ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 292b.

⁸⁷ *Zübdetü'l-ahbâr*, vr. 292b-293a.

2.1.3. Devhatü'l-Meşâyih'l-İslâmiyye

Osmanlı literatüründe büyük bir boşluğu dolduran, toplu olarak ulemâ biyografilerinin ele alındığı ilk derleme türü eser *eş-Şekâ'iku'n-nu'mâniyye fî-'ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyye*'dir⁸⁸. Daha önce Osmanlı şeyhülislâmları bu eser ve zeyillerinde yer alırken bu konuda asıl adı *Devha-i Meşâyih-ı Kibâr* olan *Devhatü'l-meşâyih* isimli ilk müstakil Türkçe eser Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi tarafından yazılmıştır⁸⁹.

Müstakimzâde *Devhatü'l-Meşâyih*'ta ilk Osmanlı şeyhülislâmı Molla Fenârî'den Şeyhülislâm Feyzullahefendizâde Mustafa Efendi'ye kadar ilk altmış üç şeyhülislâmın biyografisini vermiştir. Müellif tarafından eserine daha sonra iki defa zeyl yapılmıştır. Birinci zeyil şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'den Ebûbekirefendizâde Ahmed Efendi'ye kadar, ikincisi ise şeyhülislâm Pîrîzâde Osman Sâhib Efendi'den Müftîzâde Ahmed Efendi'ye kadar olan şeyhülislâm biyografilerini içermektedir⁹⁰.

Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin eserine Ayıntâbî Mehmed Münîb Efendi tarafından iki zeyil yazılmıştır⁹¹. Ayıntâbî Mehmed Münîb Efendi'nin yaptığı zeyillere Süleymân Fâik Efendi de zeyl yaparak ismini *Zeylû'z-Zeyl 'alâ-Devhati'l-meşâyih* koymuştur⁹². Esere diğer bir zeyil Mektûbîzâde Abdülaziz Efendi tarafından yazılmıştır⁹³. Ahmed Rifat Efendi'nin yapmış olduğu zeyil ise *Devhatü'l-meşâyih ma'a-zeyl* adıyla yayımlanmıştır⁹⁴.

Müstakimzâde'nin *Devhatü'l-Meşâyih* isimli eserine geleneğe uygun olarak müteselsil zeyillerin kimler tarafından yapıldığı ve kapsamı konusunda yukarıda kısaca bilgi vermiştik. Ancak günümüzde bilinmeyen bir zeyil yazma girişimi de çağdaşı Şehrîzâde Mehmed Said tarafından yapılmıştır. Şehrîzâde, Müstakimzâde'nin *Devhatü'l-Meşâyih* isimli eserine

⁸⁸ Abdülkadir Özcan, “eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 485.

⁸⁹ Mehmet İpşirli, “Devhatü'l-Meşâyih”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 229. Sâdeddin Süleyman Müstakimzâde Efendi, *Devhatü'l-Meşâyih*, esere yapılan zeyiller, eserdeki şeyhülislâm biyografileri, el yazmaları dizini, metinsel eleştiri ve araştırmalar, kabataslak şecere ve literatür dizinini kapsayacak şekilde hazırlanan II ciltlik çalışma için bk. *Devhatü'l-Meşâyih* (nşr. Barbara Kellner-Heinkele), Franz Steiner Verlag Stuttgart 2005. B. Kellner bu çalışmada Bağdatlı Vehbi Efendi nüshasını esas almış, diğerlerinin nüsha farklarını göstermiştir.

⁹⁰ M. İpşirli, “Devhatü'l-Meşâyih”, 229.

⁹¹ Birinci zeyil Müftîzâde Ahmed Efendi'den Âşir Efendi'ye kadar ikincisi ise Âşir Efendi'den Mehmed Sâlih Efendizâde Ahmed Esad Efendi'ye kadar olan şeyhülislâmların hal tercümesini içermektedir. Bk. Ahmet Özel, “Ayıntâbî, Mehmed Münîb”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 246.

⁹² Atâullah Mehmed Efendi'den Kadîzâde Mehmed Tâhir Efendi'ye kadar olan şeyhülislâmların biyografileri yer almaktadır. Bk. Selami Şimşek, “Süleyman Fâik Efendi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 86.

⁹³ Mektûbizâde Abdülaziz Efendi, Süleyman Fâik Efendi'nin zeylini eksik ve hatalı bulduğu için yeniden zeyil yazma ihtiyacı duyduğunu belirtir. Bk. M. İpşirli, “Devhatü'l-Meşâyih”, 229.

⁹⁴ Ahmet Yılmaz, “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 114.

yazdığı zeyli tamamlamadığını belirtmektedir⁹⁵. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 2548'daki yazma içerisinde bulunan bu eser 215b-290b vr.ları arasında yer almaktadır. Nitekim Barbara Kellner-Heinkele'de bunu Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin'in eseri gibi göstermiştir⁹⁶.

Besmele ile başlayan *Devhatü'l-Meşâyihü'l-İslâmiyye*;

Hest kilîd der-lutf-ı kerîm

Yâ Rab kalemim mûy-ı fenâdan sakla

Tahrîrimi ta'n-ı süfehâdan sakla

Tevfikın idüp kande gidersem rehber

Şehrâh-ı şerî'atde hatâdan sakla

şiiirle devam etmektedir. Eserinin mukaddimesinde Allah'a dua ve hamd ü senâda bulunan müellif, bu telifinden gereksiz süslü kısımları çıkardığını, tamamladığı kısımların ise nadir ve faydalı olduğunu belirtmektedir⁹⁷. Eserde mukaddime kısmından sonra “Sâdeddin Süleyman Emînullah ‘Abdurrahman Müstakimzâde ekâle'llâhu ‘asâruhu” başlığı altında bir takım açıklayıcı bilgiler bulunmaktadır⁹⁸. Müellif, 1157/1744 tarihinde yazılan bu esere *Devha-i Meşâyih-ı Kibâr* ismini vermiştir⁹⁹. Önemli küçük bir hediye olarak gördüğü eserinden insanların istifade etmesiyle isteğine ulaşacağını söylemektedir. Ayrıca herkes için faydalı olmasını ümit ettiğini ve bu bağlamda Türkçe yazdığını belirtmektedir¹⁰⁰.

Bizzat Şehrîzâde Mehmed Said tarafından kaleme alınan *Devhatü'l-meşâyihü'l-İslâmiyye* isimli eserde ilk Osmanlı şeyhülislâmı olarak bilinen Mevlânâ Şemseddîn Mehmed bin Hamza bin Mehmed el-Fenârî'den Şeyhülislâm Mevlânâ Dürrî Mehmed Efendi'ye kadar altmış iki şeyhülislâmın biyografisi ele alınmıştır¹⁰¹. Altmış üçüncü

⁹⁵ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁹⁶ Eserin içerğine ilişkin verdiği bilgide, “1. unpaginierte Seite: Titel: دوحه المشايخ الاسلاميه

ff. 215v-288r: mit Angabe des Verfassers und der folia: 215.

Grundwerk des Mustakîmzâde (= Teil 1) in der seltener auftretenden früheren Version von 1744. 62 Tezkires, wie es für diese Fassung charakteristisch ist. Die hâtîme ist datiert Şev. 1157/ beg. 7.11.1744. Randbemerkungen und Stammbäume fehlen.

ff. 288v-290v Ausbildungsnachweis des Verfassers („Anhang“). Bk. *Devhatü'l-Meşâyih* (nşr. Barbara Kellner-Heinkele), Stuttgart 2005, I, 134.

⁹⁷ *Devhatü'l-Meşâyih*, vr. 215b.

⁹⁸ *Devhatü'l-Meşâyih*, vr. 216a.

⁹⁹ *Devhatü'l-Meşâyih*, vr. 217a. Eserin ismi iç kapakta *Devhatü'l-Meşâyihü'l-İslâmiyye* olarak da geçmektedir.

¹⁰⁰ *Devhatü'l-Meşâyih*, vr. 217b.

¹⁰¹ *Devhatü'l-Meşâyih*, vr. 218a-288a.

Şeyhülislâm olan Feyzullahefendizâde Mustafa Efendi bu eserde bulunmamaktadır. Eserin sonunda hâtimesi ve müellifi tarafından Evâsıt-ı Şevval 1157/ Kasım 1744 tarihinde temize çekildiği bilgisi yer almaktadır. Ayrıca “Ve emmâ bi-ni‘meti Rabbike fe-haddis”¹⁰² başlığı altında Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi’nin tahsil hayatına ilişkin kimlerden hangi ilimleri aldığı anlatılmaktadır¹⁰³.

2.1.4. Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hadîkatü’l-Vüzerâ

Osmanzâde Ahmed Tâib’in, Osman Gazi’nin oğlu¹⁰⁴ Alâeddin Paşa’dan Râmi Mehmed Paşa’ya kadar doksan üç sadrazamın biyografisini içeren *Hadîkatü’l-Vüzerâ* isimli eserine müteselsil zeyiller yapılmıştır. Dilâver Ağazâde Ömer Vahid Efendi, Osmanzâde Ahmed Tâib’in bıraktığı yerden başlattığı zeyline özel bir isim vermemiştir. Kavanoz Ahmed Paşa¹⁰⁵ ile başlayan eseri Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa ile son bulmuştur. Bu zeyil *Hadîkatü’l-Vüzerâ* ile birlikte yayımlanmıştır¹⁰⁶. Şehrîzâde Mehmed Said tarafından yazılan *Gül-i Zîbâ* ise Nişancı Ahmed Paşa’dan Said Paşa’ya kadar olan otuz bir vezirin biyografisini ihtiva etmektedir¹⁰⁷.

Ahmed Câvid tarafından *Gül-i Zîbâ*, Dilâver Ağazâde’nin zeyli ile karıştırılarak ona mal edilmiştir¹⁰⁸. F. Babinger *Gül-i Zîbâ*’nın 1161/1748 tarihinde yazıldığını eserin Mehmed Said’e ait olan kısmının henüz tespit edilemediğini belirtmektedir¹⁰⁹. Aynı müellif *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri* adlı kitabında *Gül-i Zîbâ*’nın Dilâver Ağazâde’ye ait olduğunu ve Damad İbrahim Paşa’nın vezirliğine kadar geldiğini söylemektedir¹¹⁰. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi Osmanzâde Ahmed Tâib’in bıraktığı yerden başlayıp zeyline özel bir isim vermemesi ve Kavanoz Ahmed Paşa ile başlayan eserin Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa ile son bulması mefhumundan *Gül-i Zîbâ*’nın Dilâver Ağazâde’ye ait olduğu anlamı çıkmamaktadır.

¹⁰² “Ve Rabbi’nin nimetini her fırsatta anlat”. *Kur’ân*, Duha, 93/11.

¹⁰³ *Devhatü’l-Meşâyih*, vr. 288a-290b.

¹⁰⁴ Alâeddin Paşa’nın Osman Gazi’nin oğlu olduğu ileri sürülmektedir.

¹⁰⁵ Şişman ve kısa boylu olmasından dolayı Kavanoz lakabıyla anılan Ahmed Paşa, uzun süre yaptığı nişancılık görevinden dolayı Nişancı unvanıyla da anılmaktadır. Bk. Abdülkadir Özcan, “Ahmed Paşa, Kavanoz”, *DİA*, İstanbul 2016, EK-1, 49-50.

¹⁰⁶ Şehrîzâde’nin kaleme aldığı eser Osmanzâde’nin kaldığı yerden başlamaktadır. Bk. Abdülkadir Özcan, “Hadîkatü’l-Vüzerâ”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 22.

¹⁰⁷ Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu*, s. 2070. Diğer bir kaynakta *Gül-i Zîbâ*’nın, 1115/1703’den 1170/1756 tarihine dek, III. Ahmed’in ilk veziri olan Kavanoz Ahmed Paşa’dan III. Osman’ın vezirlerinden Yirmisekiz Çelebizade Said Mehmed Paşa’ya kadar olan otuz sadrazamın biyografyasını içerdiği belirtilmektedir. Bk. Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Ankara 1998, s. 367.

¹⁰⁸ Abdülkadir Özcan, “Hadîkatü’l-Vüzerâ”, 22.

¹⁰⁹ F. Babinger, a.g.e., s. 324.

¹¹⁰ F. Babinger, a.g.e., s. 319.

1161/1748 tarihinde Dilâver Ağazâde Ömer Vahid Efendi, *Hadîkatü'l-Vüzerâ*'yı zeyle başladığında Şehrîzâde de aynı eseri temize çekmek için harekete geçmiştir. “İşbu bin yüz altmış bir sâli evâsıtında fuzalâ-yı nâdiredândan münşiyân-ı zemânenin ercmendi sâbıkâ Belgrad Derterdârı ‘Ömer Efendi’nin nüsha-i merkûmeyi tezyîle şürû’ları bu kemter-i ‘abîd Şehrîzâde Mehmed Sa’îd’e bâis-i şevk-i cedîd olmağla müsevvedât-ı nüsha-i merkûmeyi tebyîze ibtidâ olundu. Erbâb-ı ma’ârifden kusurumuz....”¹¹¹.

Gül-i Zibâ’nın Türkiye ve dünya kütüphanelerinde çok sayıda yazma nüshaları bulunmaktadır. Aşağıda *Gül-i Zibâ*’ya ait tespit ettiğimiz nüshaların kısaca maddî tavsifi bulunmaktadır¹¹².

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 9826

104 varak.

Yazı türü nesih.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

Eserin temellük kaydında, “Kastamonu vâlî-i esbakı Mehmed Gâlib Bey’den aldım” ibaresi bulunmaktadır.

Eserin satır sayısı, eni ve boyu: 17 st. 190x123, 125x63 mm.

Eser 10b vr.’dan başlamaktadır. 1b-8b arasındaki varaklarda eser hakkında bilgi verilmektedir. 9 vr. beyaz ve boştur.

Serlevha kısmı mihrabiyeli ve tezhiblidir. Cetvel, yaldız ve siyahtır.

Kağıt, “aharlı cilt özellikleri, kırmızı yarım meşin miklebli mavi kağıt”.

Eserde *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ* başlığından sonra şiir ve nesire yer verilmiştir. Nişancı Ahmed Paşa ile başlayan eser Said Mehmed Paşa ile sona ermektedir.

2. Süleymaniye Ktp., Fotokopi, nr. 194¹¹³

39 varak.

Yazı türü Muhakkak hattı.

Eserin ferağ kaydında “*Temmet ‘alâ-yedi el-Hakîr Ahmed Tahir li-seneti semânîne ve mi’e ve ‘l-elf min-hicret men-lehu ‘izz ü ve ‘ş-şeref*” ibaresi yazılıdır.

¹¹¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 9826. vr. 10a-10b.

¹¹² *Gül-i Zibâ*’nın maddî tavsifine ilişkin daha geniş bilgi için bk. *İstanbul Kütüphaneleri, Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, İstanbul 1943, s. 696-699.

¹¹³ Süleymaniye kütüphanesinde bulunan bu yazma eser, Berlin Kütüphanesi’nden mübadele yoluyla intikal etmiştir. Eserin fihrist kısmından hemen önceki sayfada sol üst köşede ms. Diez. A. Octau. 104. kaydı bulunmaktadır.

Eser fihrist kısmından sonra Bismillâhirrahmânirrahîm ile başlayıp açıklayıcı bilgi vermektedir.

Nişancı Ahmed Paşa ile başlayan bu eser Said Mehmed Paşa ile sona ermektedir.

3. Galata Mevlevihanesi Ktp., nr. 215

Muhtelif konuların yer aldığı bu eser içerisinde *Gül-i Zibâ*'nın yazıldığı kısım 36 varaktır.

Yazı türü nesih.

Müellif hattı müsvedde nüsha izlenimi vermektedir.

Eserin istinsah tarihi ve müstensihi belli değildir.

Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadikatü'l-Vüzerâ başlığı ve vezirlerin ismi kırmızıyla açıklayıcı veriler ise siyah mürekkep kalemle yazılmıştır.

Besmele ile başlayan eserde açıklayıcı bilgiler verilmiştir.

Nişancı Ahmed Paşa ile başlayan bu bölüm Said Mehmed Paşa ile sona ermektedir.

4. Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2415¹¹⁴

95 varaktır.

Yazı türü nesih. Eserin iç kapağında ve ferağ kaydında Şeyhülislâm Veliyyüddin Efendi Vakfı'nın mührü bulunmaktadır. Bu mühürde “*Temmet 'alâ-yedi el-Hakîr Ahmed Tahir li-seneti semânîne ve mi'e ve'l-elf min-hicret men-lehu 'izz ü ve's-şeref*” ibaresi yazılıdır.

Eserde 19 satır vardır.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 193x120 mm.

Eser Nişancı Ahmed Paşa'dan Said Mehmed Paşa'ya kadar gelen vezirlerin biyografisini ele almaktadır.

5. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6961

Yazı türü nesih.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

Sonradan numaralandırılmış bu eserde muhtelif konular bulunmaktadır.

¹¹⁴ Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığının sitesinde nr. 2415/2 olarak gösterilmiş.

Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadikatü'l-Vüzerâ kırmızı başlıkla yazılmış, ayrıca eserde siyah mürekkep kullanılmıştır.

129'ncı sayfadan başlamaktadır.

Eser vezirlerden Nişancı Ahmed Paşa ile başlamaktadır.

6. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr.1306

96 varaktır.

Yazı türü nesih.

Her varakta 17 satır bulunmaktadır.

Kağıt türü aharlı

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 190x120 mm.

“Serlevha müzehhep, cetveller yaldızlı. Miklep ve şemseli kahverengi deri cilt”.

7. Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. m Tarîh-i Türkî 6

105-127 varaktır.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 230x150 mm.

Her sayfada 21 satır vardır.

8. Mısır Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. Tarîh-i Türkî Talat 122

128 varaktır.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 215x140 mm.

Satır sayısı 21.

9. Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. Ms. or. oct. 2732

72 varaktır.

Müstensihi, Hasan Hamdi.

İstinsah tarihi, 1243/1827.

Yazı türü nesih.

Kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 195x130, 145x65mm.

Satır sayısı 25.

İbrahim Fehim Efendi (ö. 1828) adına mülkiyet kaydı bulunmaktadır.

10. Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. Ms. or. oct. 3104

123a-177b varaktır.

Yazı türü nesta'lik.

Kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 205x130-155x75 mm.

Kağıt türü, su yolu filigranlı.

Her varakta 21 satır vardır.

11. Süleymaniye Ktp., Hüsrev Paşa, nr. 384/5

27 varak.

Müstensihi, Yahya bin Abdullah.

İstinsah tarihi belli değil.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 210x140 mm.

Yazı türü, talik.

Her varakta 21 satır vardır.

12. Beyazıt Devlet Ktp., Cevdet Paşa, nr. 143/3¹¹⁵

46 varak.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 295x168 mm.

Yazı türü, talik.

Satır sayısı, 25.

İstisah tarihi 1179/1766

Müstensihi belli değil.

13. Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi İlâvesi, nr. 195/3

26 varak.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 210x158 mm.

Yazı türü, nesih.

Satır sayısı 17.

14. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2246/2

24 varak.

Yazı türü, nesih.

¹¹⁵ “<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr> sitesinde Beyazıt Devlet Ktp., Cevdet Paşa, nr. 145/3 olarak verilmiştir. Ancak Cevdet Paşa, nr. 143/3 esas aldım. Bk. Abdülkadir Özcan, “Hadikatü'l-Vüzerâ”, 22.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 215x140 mm.

Satır sayısı 17.

15. Murad Molla Ktp., Lala İsmâil Efendi, nr. 338/4¹¹⁶

31 varak.

Müstensihi Mustafa.

İstinsah tarihi belli değil.

Yazı türü, nesih.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 215x130 mm.

Satır sayısı 19.

16. Türk Tarih Kurumu Ktp., nr. 39¹¹⁷

73 varaktır.

Yazı türü, nesih.

Müstensihi Necib Yahya İbnü'l-Müfti Abdullah

Telif tarihi, 8 Safer 1179/27 Temmuz 1765.

Kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 211x138-160x75 mm.

Satır sayısı 19.

Eser açık kahverengi, mukavva ciltli, sırtı sertabı meşin miklepli ve ciltlidir.

17. Avusturya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. H. O. 115¹¹⁸

47 varaktır.

Yazı türü, talik.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli değil.

Satır sayısı 15-17.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 178x101 mm.

18. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. Bel-Osm-K-05149/02

Fiziksel Nitelik, 86 s.; 22x14 cm.

¹¹⁶ Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi bölümünde bulunan 338/4 nr. nüshanın 116a-176b varakları arasındaki kısım Kavanoz Ahmed Paşa ile başlayıp Said Mehmed Paşa ile bitmektedir. *Gül-i Zibâ*, 109b-116a'da ise *Gülşen-i Mülûk* bulunmaktadır. Müellif bu iki kısmı ayırmayıp *Hadikatü'l-mülûk ve'l-vüzerâ* ismini vermiştir. Bk. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi, nr. 338.

¹¹⁷ kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=399108&materialType=YE&query=şehrizâde (2020).

¹¹⁸ Şehrizâde Ebü'l-Mehâmid Muhammed Saîd tarafından yazıldığı belirtilen eser ismi, *Hadikatü'l-Vüzerâ* olarak girilmiş. Ancak Bu eserin *Gül-i Zibâ* olması muhtemeldir.

Yayın bilgisi, İstanbul 1271/1855.

Eserin 37. sayfasında Şehrîzâde Mehmed Saîd'in zeyli bulunmaktadır.

Silahdâr Mehmed Paşa ile Yirmisekiz Çelebizade Said Mehmed Paşa arasındaki 18 sadrazamın hal tercümesi bulunmaktadır.

Eser 86. Sayfada son bulmaktadır.

2.1.5. Gülşen-i Mülûk

Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından *Hadîkatü 'l-mülûk (İcmâl-i Tevârih-i 'Âl-i Osman, Hulâsatü 't-tevârih)* yazılan eser, Osman Gazi'den II. Mustafa'ya kadar gelen Osmanlı padişahlarının hayatı ve hayratlarını içermektedir. Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'ya sunulan eserin günümüzde çok sayıda nüshası bulunmaktadır. IV. Mehmed ve III. Ahmed'e kadar gelen iki farklı tertîb şeklinde ele alınan *Tuhfetü 'l-mülûk* adıyla da bilinen eser Mustafa Hâşim tarafından yazılan *Nuhbetü 'l-mülûk* zeyli ile birlikte basılmıştır¹¹⁹.

Şehrîzâde *Kurretü 'l-ebâr* isimli eserinde Ahmed Tâib Efendi'nin iki önemli eserinden bahsetmektedir. “*Hadîkatü 'l-Mülûk, 'ulemâ-yı Rûm'un ercmendi 'Osmânzâde Tâib Ahmed Efendi merhûmundur. Hadîkatü 'l-Vüzerâ bu dahi mûmâ-ileyhindir. İkisi dahi muhtasardır. Lâkin kavî-i esahhı tahrîr itmekle münâsibi ahz olundu*”¹²⁰.

Hadîkatü 'l-mülûk'e bir kısa zeyil de Şehrîzâde Mehmed Said tarafından yapılmıştır. Şehrîzâde *Tezyîl-i Hadîkatü 'l-mülûk ve 'l-Hadîkatü 'l-vüzerâ* şeklinde iki ayrı eser yazdığını ve temize çekmediğini belirtmektedir¹²¹. *Gülşen-i mülûk* isimli bu eserde III. Ahmed ve dönemindeki olaylar ele alınmaktadır¹²². Bu eser yanlışlıkla Dilâver Ağazâde Ömer Vahid Efendi'ye nisbet edilmiştir¹²³. Başka bir kaynakta ise *Gülşen-i mülûk, Gülşen-i zîbâ 'alâ-hadîkatü 'l-vüzerâ* olarak geçmektedir¹²⁴. Eserin yazma nüshaları aşağıda isimleri ve nr. verilen kütüphanelerde bulunmaktadır¹²⁵.

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 6211

¹¹⁹ “*Hadîkatü 'l-mülûk*’ün bir başka versiyonu olan *İcmâl-i Tevârih-i 'Âl-i 'Osman*’da I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid’den de söz edilmektedir”. Bk. Abdülkadir Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 4.

¹²⁰ *Kurretü 'l-ebâr*, vr. 3b.

¹²¹ *Metnü 't-Tevârih*, vr. 66a.

¹²² Bilici, a.g.mad., 473.

¹²³ Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 366.

¹²⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü 'l-Mü'ellifin*, s. 331.

¹²⁵ Eserin maddî tavsifine ilişkin daha geniş bilgi için bk. *Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu*, s. 700-704.

Zeyl-i Hadikatü'l-mülûk ve'l-vüzerâ başlığı ile başlayan eser “*Târihü'l-münşiihî el-Fakîr*” başlığından sonra gelen “*cera'l-berâ'atî bimâ fihâ bi-İsrâfî'l-midâdi fîmâ emlâ ma'a-ademi'l-bidâ'a ve'l-istitâ'a tesvîden ve tanzîmen fî-seneti ihdâ ve sittîn ve mi'e-elf mine'l-hicre men-lehu'l-'izz ü ve's-şeref ve ene efkaru'l-verâ 'ömr mukâbele-i piyâde-i sâbık kâne'llâhu lehu ve'l-vâlidayhi ve ehsene ileyhimâ ve ileyhi*” ifadesiyle son bulmaktadır. Bu eserde Sultan III. Ahmed'in doğumu, cülusu, fetih ve gazaları, hayrat ve hasenatı anlatılmıştır. Daha sonra eserde Kavanoz Ahmed Paşa'dan Damad İbrahim Paşa'ya kadar olan vezirlere yer verilmiştir.

Eser 120b-143b varaktır.

Her sayfada 21 satır vardır.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 195x109, 139x65 mm.

İstinsah tarihi 1161/1748.

Müstensihi belli değildir.

Nüshada başlıklar ve duraklar kırmızı ile yazılmıştır.

Serlevha, mihrabiyeli ve müzehhebdir.

Cetvel yaldızlıdır.

Kağıt, aharlı filigran ve suyolu filigranlıdır.

Eser yeşil bez kaplı bir cilt içerisindedir.

2. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 1283

Eser 126b-128a varaktır.

Her sayfada 21 satır vardır.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 222x119, 145x63 mm.

İstinsah tarihi 1171/1758.

Müstensihi Halil.

Nüshada başlıklar kırmızı ile yazılmıştır.

Cetvel yaldızlı ve kağıt aharlıdır.

Cilt özellikleri, Kahverengi meşin, şemseli ve mikleblidir.

Eserin şirazesinin dağıldığı ve sayfaların cetvelden ayrıldığı genel notu yazılıdır.

3. Viyana Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. H. O. 114

80 varaktır.

Her sayfada 21 satır vardır.

Müstensihi, Sadık Mehmed.

Yazı türü, nesih.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 178x101 mm.

4. Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. Ms. or. oct. 3104

89b-94b varaktır.

Her sayfada 21 satır vardır.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 205x130, 155x75 mm.

Yazı türü, nestalik.

Kağıt türü, suyolu filigranlı.

İkinci risale olduğu notu bulunmaktadır.

5. Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları, nr. Ms. or. oct. 3104

118b-123a varaktır.

Her sayfada 21 satır vardır.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 205x130, 155x75 mm.

Yazı türü, nestalik.

Kağıt türü, suyolu filigranlı.

Dördüncü risale olduğu notu var.

6. Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları nr. Ms. or. oct. 1965

6b-12a varaktır.

Her sayfada 15 satır vardır.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 215x140, 155x80 mm.

Yazı türü, nesih.

Kağıt türü, değişik renklerde suyolu filigranlı aharlı.

Birinci Risale olduğu notu var.

7. Almanya Milli Ktp., Türkçe Yazmaları nr. Hs. or. oct. 1015

108a-113a varaktır.

Her sayfada 19-21 satır vardır.

Müstensihi, Mustafa bin Mehmed.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 215x160, 175x90 mm.

Yazı türü, nesih.

Kağıt türü, açık sarı suyolu filigranlı aharlı.

Üçüncü risale olduğu notu var.

8. Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi Efendi, nr. 135/2

202 varaktır.

Her sayfada 21 satır bulunmaktadır.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 202x130 mm.

İstinsah tarihi 1169/1756.

Yazı türü talik.

9. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, nr. 4854/2

7 varaktır.

İstinsah tarihi 1169/1756.

Her sayfada 19 satır vardır.

Yazı türü nesih.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 200x120 mm.

10. Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi Efendi nr. 1470/3

İstinsah tarihi 1170/1757

6 varaktır.

Her sayfada 19 satır bulunur.

Yazı türü nesih.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 184x110 mm.

11. Hüsrev Paşa Ktp., nr. 384/3

5 varaktır.

Her sayfada 21 satır vardır.

İstinsah tarihi 1178/1765.

Müstensih Yahya bin Abdullah.

Yazı türü talik.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 210x140 mm.

12. Köprülü Ktp., Asım Bey, nr. 389/1

7 varaktır.

Her sayfada 20 satır vardır.

İstinsah tarihi 1266/1850.

Yazı türü rikadır.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 210x140 mm.

13. Murad Molla Ktp., Lala İsmâil Efendi, nr. 338/2

7 varaktır.

Her sayfada 19 satır vardır.

Müstensihi Mustafa.

Yazı türü nesih.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 215x130 mm.

14. Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2415/1

7 varaktır.

Her sayfada 19 satır vardır.

Yazı türü nesih.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 165x123 mm.

15. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2440/1

7 varaktır.

Her sayfada 13 satır vardır.

Yazı türü talik.

Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 297x125 mm.

2.1.6. Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ

Şehrîzâde Mehmed Said Vahdetî'nin *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ* isimli biyografik eseri İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074/01 nr.'da bulunmaktadır. Eserin iç kapağında “*Târih-i mülûk-i 'Osmâniyân'dan şî'r ile meşhûr olan pâdişâhân*” yazılı ibareden, Şehrîzâde'nin meşhur şair padişahları ele alacağını tahmin edebiliriz. Zahriye kısmının üst orta tarafındaki Türkçe yazı mürekkebin dağılmasından dolayı okunamamaktadır. Altında ise birkaç yerde Muallim Cevdet Kütüphansı'nın mührü basılmıştır.

Fihrist başlığı altında varak numaraları da verilerek “*Dibâce-i Kitâb, Temeddüh-i Âsâfi, Zikr-i şeyhülslâm ve ş-şurûh ile l-maksûd, Zikr-i Sultân Murâd Hân-ı Sâni, Zikr-i Ebu'l-Feth, İcmâl-i fütûhât ve hayrât-ı o, İcmâl-i vüzerâ-i o, Zikr-i Sultân Bâyezîd Hân, Ebniye-i hayr ve vüzerâ, Zikr-i Sultân Selîm-i Evvel, İcmâl-i zuhûr-ı ser-hüsrân, Zikr-i feth-i Mısır ve Şâm, Zikr-i Feth-i Kemâh ve hayrât-ı ân..., Zikr-i Sultân Süleymân, Hilye-i ân-şehriyâr ve mühimme ve tertîb-i elbise, 'Adâlet-i ân-Sultân Gâzî, Zikr-i Feth-i Belgrad, Feth-i Rodos ve Varadin ve Vidin, Zikr-i vefât-ı ân-şehriyâr ve hayrât-ı o, Zikr-i Sultân Murâd-ı Sâlis ve Feth-i Tiflis, Zikr-i vefât-ı vüzerâ, Zikr-i iş'âra ve zikr-i Sultân Mehmed-i Sâlis, Vefât ve fütûhât, Zikr-i Sultân Ahmed Hân-ı Evvel, Zikr-i Fütûhât ve Hayrât, Zikr-i vüzerâ ve iş'âra, Zikr-i Sultân 'Osmân-ı Sâni, Zikr-i Sultân Murâd-ı Râbi', Zikr-i intikâl-i o ve feth-i Bağdâd, Zikr-i vüzerâ ve iş'âra, Zikr-i Sultân İbrahim ve Feth-i Hanya, Feth-i Resmo ve hayrât ve Zikr-i Sultân Mehmed-i Râbi', Ba'zı fütûhât, Zikr-i Sultân Ahmed-i Sâni ve Sultân Mustafa Hân-ı Sâni, Zikr-i fütûhât, Zikr-i Sultân Ahmed-i Sâlis, Gazâvât, Zikr-i vüzerâ ve iş'âre, Zikr-i sultâninâ el-a'zam halledallahü mülkehu, Zikr-i vüzerâ, Hâtimetü'l-kitâb, Kitâbü'l-müsemmâ bi-İlhâmü'l-Hak*”¹²⁶ eserde yer alan konular zikredilmiştir. “*Temmet fihristü'l-kitâb bi-'avni'llâhi'l-Melikü'l-Vehhâb*” cümlesiyle eserin fihrist kısmının tamamlandığı belirtilmiştir.

Eserin temellük kaydında “*el-Fakîr Dervîş Mehmed Ser-huddâm-ı Kilâr-ı Hassâ*” ve 1217/1802 tarihi yazılıdır. Müellifinin ise Mehmed Said Şehrîzâde olduğu tahrir edilmiştir¹²⁷.

Mahzenü's-Safâ, besmeleden sonra “Ey Rabbim! Benim göğsüme genişlik ver! İşimi kolaylaştır! Dilimdeki bağı çöz! Böylelikle sözümü iyi anlasınlar”¹²⁸ sonra “Ben işimi Allah'a havale ediyorum. Muhakkak Allah, kullarını görür gözetir”¹²⁹ ayetleriyle devam etmektedir. Şehrîzâde eserin mukaddime kısmında şiirlerine *li-müellifihî* başlığı altında yer vermekte hemen akabinde ise nesirler sıralamaktadır. Zaman zaman nazımlar ve kendi yazdığı mesnevîleri de zikretmektedir. Yine bu bölümde kırmızı renkte yazılıp üstü çizilen “*Zikr-i medh u sitâyîş pâdişâh-ı devrân*” başlığı altında dönemin padişahı I. Mahmud'ı övmektedir¹³⁰. “*Der-temeddüh ü sitâyîş-i Âsaf-ekrem ve vezîria'zam*”¹³¹ konusu bağlamında cömertliği ile bilinen vezir Âsaf bin Berahyâ ve bu yönüyle ona benzeyen vezîriâzamlar da övülmüştür¹³².

¹²⁶ *Mahzenü's-Safâ*, Fihrist.

¹²⁷ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 1a.

¹²⁸ *Kur'ân*, Tâhâ, 20/25-28.

¹²⁹ *Kur'ân*, Mûmin, 40/44. Ancak metindeki “Ve ufevvidu emri ileyke inneke basîrun bi'l-'ibâd” ayetin yazımı hatalıdır. Doğrusu “...ve ufevvidu emri ila'llâhi innallâhe basîrun bi'l-'ibâd” şeklinde olmalıdır.

¹³⁰ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 1b.

¹³¹ Bu başlığın üstü çizilerek yerine “*Zikr-i Medh-i Cenâb-ı Sadr-ı Cevâd*” yazılmıştır.

¹³² *Mahzenü's-Safâ*, vr. 3a.

Şeyhülislâm zikrinde Şeyh Mustafa Efendi ibn eş-Şehîd Saîd Feyzullah Efendi de sitayiş edilmiştir. Daha sonra müellif *li-münşiihî* başlığı altında şiirini zikrettikten sonra Sehî, Pîr Mehmed Âşık, Latîfî, Hasan Çelebi, Fâizî, Ahdî, Belîğ, Riyâzî, Mehmed Sâlim ve Sâbit gibi divan sahibi şairlerini sıraladıktan sonra kendi dönemine ilişkin şunları söylemektedir¹³³:
“*Ve fî-zemâninâ nev-zuhûr Çelebiler bir gazelden muhterî ‘înin mahlasını uğurlayup kendi mahlasını yazup meclis-i ekâbirde bu gûne letâfet-hevâ cihetinden tab ‘ımız neşât-ârâ olmağla hâtırıma bir gazel hutûr eyledi. Egerçi nâzım manzûmunu medh ü sitâyîş a ‘yibu’l- ‘uyûbdur lâkin tahdîs-i ni ‘met bu gazelime Câmî-i merhûm hayâtda olsa reşk eyler idi*”¹³⁴.

Mehmed Said, tezkire sahibi şairlerin usul olarak gayelerini gerçekleştirmeden önce birbirlerinin çalışmaları arasında bir bağ kurduktan sonra isteklerini gerçekleştirdiğini söylemektedir. Kendisinin ise bu minvalde şanı ve şerefî büyük tabaka sahiplerine tâbî olduğunu belirtmektedir. “*Cüz’iyye-i perîşân-edâ*” olarak tanımladığı eseri bir mukaddime¹³⁵ ve iki sahifeyi içermektedir. Birinci sayfası iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım şiirleriyle şöhret bulmuş padişahları ikinci kısım ise şehzadeleri beyan etmektedir. İkinci sahifede harf tertibine göre şair ve belagat sahibi kimseler zikredilmektedir. Fakat Anadolu’da çok fazla şair olduğu için bunlardan çok meşhur olanlar ve benzerlerini yazacağını belirtmektedir¹³⁶.

Müellif eserin ismi meselesini ve tahriri sırasında hangi hususlara dikkat ettiğine ilişkin “*Ve bu mecelle-i latîf kim, derûnu dahme-i İskender-âsâ lü’lû ve gevher ile memlû bir tılsım-ı ra ‘nâ olmağla Mahzenü’s-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu ‘arâ tesmiyesi min-küllî’l- vüçûh sezâ-vâr görölüp mümkinî mertebe ketb-i lügata mürâca ‘at ile inñihâmı tahsîl olunacak ‘ibârât-ı muğlaklar terk ve erbâb-ı ma ‘ârifin pâkîze gazelleri temâmı ketb ve bu Fakîrin nazara şâyân olmayan ba ‘zı iş ‘ârı dahi câ-be-câ yazılup tezkire ashâbının yazmadığı ba ‘zı mevâdd tevârih-i meşhûrelerden tekmîl olunmuşdur*” söylemektedir. Ayrıca fihrist kısmındaki başlıklardan hareketle sırası ile şair padişahları değerlendirmekte¹³⁷, bunların veladet ve vefat tarihlerini, saltanat sürelerini, fetihlerini, iyi amellerini, uhdesindeki vezirleri ve mahlaslarını incelemektedir¹³⁸.

¹³³ *Mahzenü’s-Safâ*, vr. 4a-4b.

¹³⁴ *Mahzenü’s-Safâ*, vr. 4b-5a.

¹³⁵ “Mukaddime der-beyân fevâid-i müte‘addide ve bu mukaddime dahi bir niçe faslı müstemildir. Faslı evvel...”. Eserin derkenar kısmında mukaddime altı fasla ayrılmıştır. Bk. *Mahzenü’s-Safâ*, vr. 5b.

¹³⁶ “... Lâkin şu ‘arâ-yı Rûm hadden mütecâviz olmağla eşbeh ü eşherleri yazılup ba ‘zı şu ‘arâ-yı ‘Acem’in dahi eş ‘arları zikriyle hâme-i tîz-rakam ‘andelîb.... olmuştur”. Bk. *Mahzenü’s-Safâ*, vr. 5b.

¹³⁷ Müellif zaman zaman padişahların yazdığı eserlere de işaret etmektedir. Sultân III. Murad’ın yazdığı eserle ilgili olarak “... fenn-i tasavvufda *Fütûhât-ı Sıyâm* nâm bir kitâb te’lif itmişlerdir ki Nev’î Yahyâ Efendi *fütûhât-ı mülûkî* lafzını târîh düşürmüştür”. Bk. *Mahzenü’s-Safâ*, vr. 27b.

¹³⁸ *Mahzenü’s-Safâ*, vr. 5b-7a.

Mahzenü's-Safâ'nın kaynakları ve bunların kullanılış tarzı önem arz etmektedir. Şehrîzâde *Tâcü't-Tevârîh*¹³⁹, Kemalpaşazâde'nin *Gazavât-ı sultânî ve fütûhât-ı hâkânî Şerhi*'ni¹⁴⁰, Sâî'nin *Ravzatü'l-mülûk ve's-selâtîn*¹⁴¹, Süheylî'nin *Selimnâme*'si¹⁴², Peçevî *Târîhi*¹⁴³, Solakzâde *Mecmû'ası*¹⁴⁴, Kâtib Çelebi'nin *Fezleke*'si¹⁴⁵ ve *Na'îmâ Târîhi* gibi kaynakları kullanmıştır. *Na'îmâ Târîhi*'nin müsveddelerini gördüğünü ve kullandığını “ve *Na'îmâ Târîhi*'nin müsveddi Şârihu'l-Menârzâde bu târîh-i zîbâyı didi” cümlesinden anlamaktayız¹⁴⁶.

Müellif eserinin ilgili yerlerinde kaynağının kaynağını vermektedir. Nitekim eserinde Kâtib Çelebi ve *Na'îmâ*'nın yaptığı alıntıyı “*Kâtib Çelebi merhûm Fezleke'de Musa Paşa'dan nakl idüp dir ki Harem-i Hümayûn....*”¹⁴⁷, “*Kâtib Çelebi'nin Fezleke'sinden nakl ile Na'îmâ Mustafa Efendi Târîhinde zikr itmiştir*”¹⁴⁸ şeklinde belirtmektedir. Kendisinin *Na'îmâ*'dan yaptığı bir alıntıyı ise şu şekilde izah etmektedir: “...ve *kal'a-i Revân ve kal'a-i Bağdâd-ı behîşt-âbâd icmâl üzre fütûhâtı bunlardır. Teberrüken 'ale't-tafsîl ve'l-icmâl feth-i Bağdâd zikrine şürû' olundu. Târîh-i Na'îmâ'da gereği gibi tafsîl üzre mastûrdur. Biz anın tafsilinin neticesini tahrîr eyledik*”¹⁴⁹.

Mehmed Said eserin tahriri esnasında bazı detayları vermekten kaçınmaktadır. Ancak eserini yazdıktan sonra vermediği detaylarla ilgili bir makale kaleme almayı düşünmektedir. Şüphesiz bu yönü müellifin koordineli bir o kadar üretken olduğunun göstergesidir. Zira o I. Ahmed döneminde Estergon Kalesi'nin fethi başlığı altında kuşatma hadisesini anlatıktan sonra bu olayın neticesi babında bir makale yazmayı planladığını söylemektedir. Ancak bu mecellede zikredilirse uzayacağını bu sebepten ötürü *Mahzenü's-Safâ*'yı bitirdikten sonra başlayacağını sonrasında ise dönemin sadrazamına sunacağını belirtmektedir¹⁵⁰. Böyle bir çalışmayı kaleme alıp almadığı ise bilinmemektedir.

¹³⁹ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 5b-6b.

¹⁴⁰ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 13b.

¹⁴¹ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 15a, 17a. Sâî'nin bilinmeyen bu divanı günümüze intikal etmemiştir. Bk. Suphi Saatçi, “Sâî Mustafa Çelebi”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 540.

¹⁴² *Mahzenü's-Safâ*, vr. 17a.

¹⁴³ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 21a, 22b, 23a, 27b,

¹⁴⁴ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 21a, 28a.

¹⁴⁵ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 28a, 35b, 39b.

¹⁴⁶ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 39b.

¹⁴⁷ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 35b.

¹⁴⁸ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 39b.

¹⁴⁹ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 36b.

¹⁵⁰ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 32b.

Kandiye Kalesi'nin fethi ile ilgili olarak şunları söylemektedir. “Zikr-i feth-i kal'a-i Kandiye: Hafî olmaya ki eger gereği gibi bu kal'anın fethi bu mecellemizde yazılsa bir böyle cilde dahi muhtaç ki gereği gibi tafsîl oluna Râşid Efendi Târîh'inde tafsîl üzre yazılmışdır”¹⁵¹.

Eserin 45a varağından sonra beş sayfalık boşluk vardır. Akabinde ise “Zikr-i vüzerâ-i 'izâm ân-şehriyâr” başlığı altında Hasan Paşa, Ahmed Paşa, Türbedar Mehmed Paşa, Ali Paşa, Nu'man Paşa, Yusuf Paşa, Süleyman Paşa, Hoca Paşa, Damad Ali Paşa, Halil Paşa, Nişancı Mehmed Paşa ve İbrahim Paşa gibi sadrazamları kısaca anlatmaktadır¹⁵². Tam bir müellif müsveddesi olan bu eserde “Zikr-i sultâninâ el-a'zam ve'l-ekrem halledallahü mülkehu” başlığının da üstü çizilerek Sultân I. Mahmud'un hal tercümesi anlatılmıştır. Padişah için yazdığı uzunca mesnevî tarzındaki şiirinde padişahı övmekte, bazı beyitlerde ise kendisinden, babasından ve padişah adına tahrir ettiği birkaç eserinden bahsetmektedir¹⁵³.

Mahzenü's-Safâ'da “Zikr-i iş'âr-ı sultâninâ el-a'zam” başlığı eserin son konusunu oluşturmuştur. Şehrîzâde hâtîme kısmında eserinin birinci kısmını bitirdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda yazdığı şiirin mısralarından da birinci kısmın bitirildiği anlaşılmaktadır.

Bu şeref-i kâfî bu te'lîf-i kem içinde Sa'îd

Zikr olundu niçe esmâ-i selâtîn-i edîb

Hamd idüp didi müellif hatminin târîhini

Kılarak nev'-i evvelin itmâmını Sübhân nasîb¹⁵⁴

Müellif eserin mukaddimesinde belirttiği üzere şair şehzadelerle ilgili olan ikinci bölümü ve meşhur şairler kısmını yazmamıştır. Ayrıca Şehrîzâde I. Mahmud'a sunduğu *Mahzenü's-Safâ* isimli eseriyle XVIII. yüzyıl tezkire yazarları arasında değerlendirilmiştir¹⁵⁵.

Günümüze intikal eden bu eserin maddî tavsifi ile ilgili şunları söyleye biliriz: Eser 55 varaktır. Her varakta 27 satır vardır. Eserin fiziksel niteliği 310x160, 270x90 mm olarak tanımlanmıştır. Eserin ferağ kaydında müellifinin Mehmed Sa'îd Vahdetî Şehrîzâde olduğu yazılıdır. Telif tarihine ilişkin verilenlerden 24 Ramazan 1152/25 Aralık 1739'da eserin

¹⁵¹ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 41b.

¹⁵² *Mahzenü's-Safâ*, vr. 50b-51a.

¹⁵³ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 51b-53b.

¹⁵⁴ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 54b-55a.

¹⁵⁵ Eren Ersoy, “Şehrîzâde Muhammed Sa'îd Vahdetî'nin (ö. 1764/65) Şairler Tezkiresi *Mahzenü's-Safâ* Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ Üzerine”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7, İstanbul 2011, s. 54-55.

yazılmaya başlandığı 3 Şevval 1154/12 Aralık 1741’de ise tamamlandığını düşünebiliriz. *Mahzenü’s-Safâ, Ravzatü’l-enfüs fî’t-târîh* isimli eserle aynı yazı karakterine sahiptir. Nesih sülûs yazı türü ile yazılmıştır. Ayrıca eserde üstü çizili yerler çok fazladır. Derkenarlar mevcuttur. Bazı konu başlıkları metin içerisinde üstü çizilerek derkenarlara kırmızı ile yazılmıştır.

2.2. TÂRÎHÎ ESERLERİ

2.2.1. Metnü’t-Tevârîh

C. Brockelmann ve F. Babinger St. Petersbourg Şarkiyat Enstitüsü nr. 59’da bulunan *Metnü’t-tevârîh* isimli eserin, Şehrîzâde Mehmed Said’in *Kurretü’l-ebâr*’ının bir tür dizini olduğunu belirtmekte, eserin sonunda ise Şehrîzâde’nin otobiyografisinin bulunduğunu ifade etmektedirler¹⁵⁶. Ancak St. Petersbourg Şarkiyat Enstitüsü’nün edindiğimiz eserin, vikaye varağının sağ üst köşesinde Ms. or. B1080 kayıt nr.’sı yer almaktadır. Bu durum bize eserin ilgili nr.’sının sonradan değiştirildiği izlenimini vermektedir. Aynı varağın sol üst köşesinde ise müellif ve eser adına ilişkin *Metnü’t-Tevârîh*, Mehmed Sa’îd Şehrîzâde bilgisi yazılıdır. Hemen altında ve hâtîme kısmında ise St. Petersbourg Şarkiyat Enstitüsü mührü bulunmaktadır. Bu müellif hattıyla yazılan tek nüshadan Bursalı Mehmed Tahir’in *Osmanlı Müellifleri* kitabında Şehrîzâde’nin eserlerini sıralarken yer vermemesi bizde *Metnü’t-Tevârîh*’den haberdar olmadığı intibasını uyandırmaktadır¹⁵⁷. Ayrıca St. Petersbourg Şarkiyat Enstitüsü’nde bulunan *Metnü’t-Tevârîh* nüshasının kaybolduğu bilgisi ise gerçeği yansıtmamaktadır¹⁵⁸.

Eserine besmele ile başlayan Şehrîzâde Allah’a hamd ü sena ve Peygamber’e salât u selâmdan sonra *Metnü’t-Tevârîh*’i yazmak için çeşitli disiplinlerden çok fazla kitap okuduğunu ve bunların sayısının otuzdan fazla olduğunu belirterek isimlerini zikretmektedir¹⁵⁹.

Şehrîzâde’nin *Kurretü’l-ebâr fî-netâyici’t-tevârîh ve’l-ahbâr*’dan da aldığı eser isimlerinden bazıları şunlardır¹⁶⁰: *Târîh-i Taberî, İbn Cevzî, Sîre ibn İshak, İbn Hişâm, Târîh-i*

¹⁵⁶ “Matn at-tawârîh, eine Art Index zu seinem grösseren Werk Qurrat al-absâr fî natâ’ig at-tawârîh wal-ahbâr, am Schluss eine kurze Autobiographie, Pet. Ros. 59 (Autograph)”. Bk. C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literature*, II, s. 565; F. Babinger, a.g.e., s. 325.

¹⁵⁷ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul 1333, s. 75-76.

¹⁵⁸ F. Bilici, a.g.mad., 473.

¹⁵⁹ *Metnü’t-Tevârîh*, vr. 1b.

¹⁶⁰ *Metnü’t-Tevârîh*, vr. 4a. (Şehrîzâde’nin isimlerini zikrettiği eserler seçilmiş bibliyografya niteliğindedir. Burada eser isimlerinin tamamı zikredilmemiştir).

İbn Haldûn, Vefeyât-ı İbn Hallikân, Zâdü'l-Mesîr, Ravzu'l-Ünüf, Enîsü'l-Müsâmirîn, 'İkdü'l-Ferîd İbn Abdürabbih, 'İkdü'l-Ferîd İbn Ebî Talha, Matla'ü's-Sa'deyn, İnbâu'l-Gumri bi-Ebnâi'l-'Umri, Mevâhibü'l-Ledüniyye, Nigâristân, Metâli'u'l-Budûr, Kitâbu'l-Mustazraf¹⁶¹, Tevârih-i 'Aynî, Rûhu't-Tevârih, Ravzatü's-Safâ, Habîbü's-Siyer, Künhü'l-ahbâr, Kevkebü'd-Dürrî, ve'r-Ravza, Târih-i İbn Şihne, Savâiku'l-Muhrika, Ahbârü'd-Düvel, Behcetü't-Tevârih, Fezleke, Tevârih-i Sehâvî, Hatîb-i Bağdâdî, Ravzatü'l-Ebrâr, el-Fethu'l-Kussî, Tevârih-i Suyûtî, Fihris-i Düvel, Mi'yârü'd-Düvel, Muhâdarât-ı Râgîb, Müsâmere-i Şeyh, Târih-i 'Aşkî, Peçevî, Na'imâ, Kâtib Çelebi, Nuhbetü't-Tevârih mutavassitan, kebîrâ, Tevârih-i Mağrib Haleb ve's-Şâm ve'l-Yemen ve Mısır ve Bağdad ve Kudüs ve'l-Harameyn ve İrân ve Tûran ve Çin, Tevârih-i Emeviyye ve 'Abbâsiyye ve Selcûkiyye ve Cengîziyye ve Tîmûriyye, Tâcü't-Tevârih, Târih-i Hasan Beyzâde, Tevârih-i Kostantaniyye ve Rum ve Yunan, Câmi'u'd-Düvel, Târih-i Melikü'l-Müeyyed, İbn Kesîr, Cenâbî, Tevkî'î, Târih-i Kâmil, Târih-i Şâmil, Târih-i İbn Verdî, Dürerü'l-Hasâyis, Mir'âtü'l-Kâinât, Târih-i Solakzâde, Ma'ârif, Nihâyetü'l-Ereb li'l-Kalkaşendî, Bedüv Târih, Dürer-i Kâmine¹⁶², Tevârih-i Zehebî, Nüveyrî, Mesâlik ve Memâlik, Tevârih-i Kurtubî, Târih-i Mevkûfâtî ve Ya'kub Paşa, Cihânnümâ, Mültekatât, Hall u 'Akd, Sükkerdân, İşrâku't-Tevârih, Lübbü't-Tevârih, Zübde, Câm-ı Cihânnümâ, Tevârih-i Hind ve Sind ve Hitâ ve Hoten ve heft iklîm ve muhtasar ve takvîm ve silsilenâme-i müte'addide ve Süleymânnâme, Selimnâme erba'ate, Muradnâme selâse, Felekü'l-meşhûn, ve'n-Nevâdir li-Süheylî ve gayrihî, Câmi'u'l-Hikâyât, Câmi'ü't-Tevârihü'l-Farsî li-Reşîd ve't-Türkî li-gayrihî, Cihângüşâ, Enîsü'l-Kulûb, Fâkîhetü'z-Zürefâ li-'Arabşah ve gayrihî, Siyer-i 'Âmirî ve Kâzerûnî ve Veysî ve Nâbî ve Nazmîzâde ve 'Azîz Efendi ve 'Ârif Efendi, Siyer-i Mehmed Dede, Halebî, Târih-i Hamîs, Sîretü'n-Nebî 'aleyhi's-selâm ve'l-hasâyis ve siyerü's-sahâbe ve'l-mülûk, şürûhu's-siyer li-ibn Hişâm, ve'l-mevâhib ve havâşîlimâ, Ravzatü'l-ahbâb, Kitâb-ı Hasâyisü's-sahâbe, kısasu'l-enbiyâ bi'l-'Arabî ve'l-Fârsî ve't-Türkî müte'addiden, Nizâmü't-tevârih, Nüzhetü'l-mukteleyn, ve'l-Kalâyidü'l-ikyân¹⁶³, Kitâbu's-su'lûk, Fezâyil-i Âl-i 'Osmân, Nakdü'l-Hâtır, Târih-i ibn hekîmâ-yı Nasrânî, Târih-i Cevânis, tevârih-i hükemâ ve tabakât-ı 'ulemâ ve meşâyih, hilyetü'r-ricâl, Nefehâtü'l-üns ve reşehât ve târih-i sülûk, Hadîkatü'l-Mülûk ve Hadîkatü'l-Vüzerâ, Târih-i ibnü'l-'Asâkir ve ibnü'n-Neccâr, Seb'u's-Seyyâr, Şerefnâme Fârsî ve Türkî, Müsâmere-i Bistâmî, İşrâku'l-Mesâbih, Nuhbe-i Dımışkî, Müsnedât-ı Kesâî, Atlas Macor, Atlas Minor, 'İberiyyât, Levâmi'u'n-nûr, Kavânînnâme, Tahayyülâtü'l-Küberâ, Terceme-i Darb, Heşt Behişt, Tenkîhü't-Tevârih,

¹⁶¹ Metnü't-Tevârih, vr. 1b.

¹⁶² Metnü't-Tevârih, vr. 2a.

¹⁶³ Metnü't-Tevârih, vr. 2b.

Târîh-i İbn İyâs, Ünsü'l-Celîl, Dürretü'n-Nâzirîn, Ekbernâme, Kurretü'l-'uyûn, Ahsenü't-tevârîh, Mir'âtü'l-vekâyi', Târîh-i Şerefhân, Benâketî, İbn Furât, İbn Dukmâk, Târîh-i Hüseyinî, Şihâbuddîn, Efkusî, Mir'ât-ı Edvâr-ı Lârî, Kitâbü'l-Vefî, Nüzhetü'l-celîs, Vefeyât-ı İbn Râfi', Târîh-i 'Alâeddin Halebî, İbn 'Adîm, el-Hâfiz 'Abdülganî, Kitâb-ı Kalâyîd, Tuhfetü'l-elbâb, Şakâyıku'n-nu'mâniyye, tabakât-ı¹⁶⁴ İbn (boşluk) el-Halebî, Menkıbetü'l-erba'a mine's-sahâbî ve'l-eimme, menâkıbu'l-'aşere ve isnâ 'aşere, Hadâyıku'l-Reyhâniyye, Hulâsatü'l-eser ve hitat, Esnânü'l-metâlib, Fevâiyih-ı Miskiyye, ve Târîh-i 'Atebe ve Vassâf ve şurûh-hümâ, Menhel es-Sâfî, Mürücü'z-zeheb, Siyerü'l-enbiyâ ve'l-hulefâ li'l-Kazâ'î, Târîh-i 'Âlemârâ-yı 'Abbâsî, Levâkihu'l-envâr, Teşaggalü'l-ezhâr, Mir'âtü'l-cinân, Târîh-i Mu'cem, Ravzatü'l-menâzır, Zübdetü'l-vekâyi', Târîh-i Muhibbî, Selânikî, Lübâbü'l-elbâb, Kezîdetü't-tevârîh, Ravzatü's-şühedâ, Târîh-i İbn A'sem, Târîh-i Muzafferî, Sa'âdetnâme, Fursatnâme, Nusretnâme, tezâkir-i şu'arâ, Târîh-i Feyzî-i Hindî, Kevkebü'r-Ravza, Hadîs-i Nev, Târîh-i Re's-i hâl-ı nedîm, Şehnâme, Dürretü'l-mužiyye, Tâcü't-Terâcim, Tabakât-ı Sebki ve'l-Kübrâ lehû, Nüzhetü'l-Müştâk, Nefhu't-tîb, Menâzirü'l-'avâlim, Yetîmetü'd-dehr, mecmû'a-i Kâtib Çelebi, Dürer-i müstetâb, Kitâb el-Agânî, Zahîretü'l-mülûk, Sirâcü'l-mülûk, Nesâyihi'l-mülûk 'aşere, Nefhatü'r-reyhâne, Fâkihâtü'l-hulefâ, Târîh-i Ebü'l-Ferec¹⁶⁵.

Şehrîzâde yukarıda zikrettiği eserlerin dışında çok sayıda kitap incelediğini, isimlerini verdiği kitapları ise *Târîhü'l-Kebîr* olarak adlandırdığı *Kurretü'l-epsâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr*'dan seçtiğini belirtmektedir. Müellif, *Kurretü'l-epsâr*'ı içerdiği konular itibarıyla hacimli bir eser olduğu için ciltler halinde bölümlere ayırdığını söylemektedir. Şehrîzâde, dostlarının kendisine *Târîhü'l-Kebîr*'de geçen devletlerin ve hükümdarların tarihini sorduğunu, söz konusu anlaşılması zor olan bu devletlerin tarihini onlara özet olarak anlatmak için *Metnü't-Tevârîh*'i yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca zorlukları bertaraf etmek için yazılan bu eserin *Kurretü'l-epsâr*'ın girişi, özeti, fihristi niteliğinde olduğunu vurgulamaktadır¹⁶⁶.

Şehrîzâde eser içerisindeki bilgilerle örtüşmesi için *Metnü't-tevârîh* adını verdiğini belirtip eserin ismi meselesine de açıklık getirmektedir. *Kurretü'l-epsâr*'ın *Metnü't-Tevârîh* üzerine adeta bir şerh gibi olduğunu söylemektedir¹⁶⁷.

¹⁶⁴ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 3a.

¹⁶⁵ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 3b.

¹⁶⁶ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 4a.

¹⁶⁷ *Metnü't-Tevârîh*, vr. 4a.

Arapça yazılan *Metnü't-Tevârih* beş kısma ayrılmıştır. Eserin birinci bölümü mukaddime, ikinci kısmı içindekiler, üçüncü ve dördüncü parçaları ise hâtime ve tetimmeden oluşmuştur. Mukaddime kısmında meşhur peygamberlerin hulasasına yer verilmiştir. Makasîd bölümünde ele aldığı devletlerin ortaya çıkışı, yükselişi, çöküşü, sultanların sayısı, isimleri ve saltanat süresini bildiği üzere zikrettiğini belirtmiştir. Şehrîzâde hâtime kısmında dünyanın Osmanlı devleti ile sona ereceği hususunu tefe'ül ettiğini ifade etmiştir. Eserin tetimmesinde, *Kurretü'l-ebâr*'daki ülkeleri zikrettiğini bunun ise ancak Allah'ın yardımıyla gerçekleştiğini ifade etmiştir. Müellif, *Metnü't-Tevârih*'i faydalı ve genel tarihe giriş niteliğinde bir risale olarak tanımlamıştır¹⁶⁸.

Şehrîzâde eserin beşinci ve son kısmı diyebileceğimiz tezyîl bölümünde *Târîhü'l-Kebîr* olarak tanımladığı *Kurretü'l-ebâr*'ın bölümlerini zikretmekte; eserde yedi cilt ve on üç tabaka olduğu belirtilmektedir¹⁶⁹.

Müellif “tekmiluhu” başlığı altında otobiyografisi ve eserlerinden bahsetmektedir¹⁷⁰. Eserini yazarken doğruluk ilkesinden asla sapmadığını, gelecek nesiller için hiçbir şey gizlemediğini ve akıl sahibi insanların kendisinin çalışmalarından istifade ettiğine değinmektedir¹⁷¹. Siyaset sanatı ve devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken mevzular üzerinde de durmaktadır¹⁷².

Şehrîzâde *Metnü't-Tevârih*'i 27 Rebûlevvel 1173/18 Kasım 1759 tarihinde Perşembe sabahı tamamladığını temize çekme işleminin ise yirmi gün sürdüğünü belirtmektedir. Eserinde görülecek noksanlıktan dolayı okuyucudan özür dilemektedir¹⁷³. Nesih hatla yazılan bu eser 70 varaktır. Bazı varaklarda derkenar notu bulunmaktadır. Eserin numaralandırma işlemi sonradan yapılmıştır. Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 160x195 mm'dir.

2.2.2. Zübdetü't-Tevârih

¹⁶⁸ *Metnü't-Tevârih*, vr. 4a.

¹⁶⁹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 64b.

¹⁷⁰ *Metnü't-Tevârih*, vr. 65a-67b.

¹⁷¹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67b.

¹⁷² *Metnü't-Tevârih* vr. 67b-70b. Şehrîzâde'nin siyâsete ilişkin görüşleri tarafımdan daha sonra detaylı olarak çalışılacaktır.

¹⁷³ *Metnü't-Tevârih*, vr. 70b.

Şehrîzâde'nin hilkatten I. Mahmud'a kadar gelen müellif hattı bu eseri bir dünya tarihi niteliğindedir. İki cildten müteşekkil olan *Zübdetü't-Tevârih* Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye'de bulunmaktadır (nr. 181, vr. 293)¹⁷⁴.

Eserin vikaye varağının üst tarafında Salih Efendi sahîfe-i sâlis 323 notu bulunmaktadır. Yazmanın birinci cildine ilişkin verilen bilgi notunda ise müsvedde halindeki *Zübdetü't-Tevârih*'in Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan Şehrîzâde Mehmed Said Efendi tarafından yazılarak Sultan Mahmud Han hazretlerinin vezirlerinden el-Hâc Mehmed Paşa hazretlerine sunulduğu belirtilmektedir. Bu varakta bulunan iki mühürden büyük olan çok silik olduğu için tarafımızdan okunamamıştır. Mührün sol tarafında “*min-vedâyi 'i'd-dehr el-Fakîr Kütahyavîzâde es-Seyyid Mehmed 'Arîf el-kassâmu'l-'askerî medârü'l-hilâfe*” ibaresinden *Zübdetü't-Tevârih*'in Kütahyavîzâde'ye emanet olarak bırakıldığı düşünülmektedir. Diğer mühürdeki “*min-kütübi'l-Fakîr Abdüllatif Subhî 1281*” tahririnden ise eserin temellük kaydına ulaşarak Abdüllatif Subhî'ye intikal ettiğini söyleyebiliriz¹⁷⁵.

Zübdetü't-Tevârih'in telif tarihi eserde net olarak belirtilmemiştir. Ancak metinde geçen “... *zemân-ı velâdet-i bâ-sa'âdetden işbu bin yüz altmış rebî'ülevvelinin on ikinci gününe gelince bin iki yüz on üç sene iki mâh olup...*” ifadesinden Şehrîzâde'nin içinde bulunduğu 12 Rebî'ülevvel 1160/24 Mart 1747 tarihinden hareketle eserin telif yılı hakkında bir çıkarımda bulunabiliriz¹⁷⁶.

Besmele ile başlayan bu eserde müellif Allah'a hamdetmekte, kendisini ve insanları doğru yoldan ayırmaması için dua etmektedir. Akabinde “*Bu makâle-i perîşân-edânın câmi 'i 'abd-i Hakîr Muhammed Sa'id gufire lehümâ....*” ifadeleriyle kendini takdim etmektedir. Şehrîzâde ömür sermayesini ilim yolunda harcadığını, tarih ilmi ile ilgili büyük ve küçük çok sayıda nüsha toplayarak etraflıca inceledikten sonra söz konusu eserini tahrir ettiğini bu hususta dostlarının desteğini aldığını da belirtmektedir¹⁷⁷.

Şehrîzâde, *Zübdetü't-Tevârih*'in mukaddime kısmında eserin ilgili bölümleri ile ilgili tasnifleri yapmadan önce kaynaklara dayanarak, peygamberlere ilişkin bazı bilgiler vermektedir. Hz. Davud'ın ömrü; Hâbil ve Kâbil kıssası; Hz. Adem'in Arafat'da Hz. Havvâ

¹⁷⁴ Diğer kaynaklar için bk. F. Babinger, a.g.e., s. 323; Bilici, a.g.mad., 473.

¹⁷⁵ Şehrîzâde Mehmed Said, *Zübdetü't-Tevârih*, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye nr. 181, vikaye varağı.

¹⁷⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 74b.

¹⁷⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 10b. (Bu varaktaki bazı kelimeler siliktir).

ile buluşması ve ömrü meselesi¹⁷⁸; Hz Şî't'in hayatı ve peygamberliği, İdris ve Şî't a.s. arasındaki peygamberlik süreci; Enoş bin Şî't'in ömrü ve hilafette kaldığı süre; Hz. İdrîs'in neseb zinciri, otuz sahife suhuf verilmesi ve kendisinden sonra oğlunun halifeliği¹⁷⁹; İdrîs a.s. ile Nûh a.s. arasındaki süre zarfında nebi gelmemesi¹⁸⁰; Nûh Tufanı; Hûd a.s.; Sâlih a.s. ve Semûd kavmi; İbrâhim a.s.; İsmâil ve İshak a.s.¹⁸¹; Yûsuf a.s.¹⁸²; Eyyûb a.s., Hz. Mûsâ ve Hârûn¹⁸³ menkıbeleri bu kapsamda değerlendirilebilir.

Yukarıda zikredilen ve daha sonra ele alınan konular bağlamında müellifin istifade ettiği kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Zira Şehrîzâde'nin günümüze intikal etmeyen *Ahsenü'l-Kasas ve Âyînü'l-Hısas*¹⁸⁴, *Revnaku't-Tevârih*¹⁸⁵ ve *Eşrefü't-Tevârih* gibi eserlerini zikrederek kaynak olarak kullanması bir nebze de olsa gün yüzüne çıkması hususunda ehemmiyet arz etmektedir¹⁸⁶. Kullanılan diğer kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz: *Tefsîr-i Lübbâb*¹⁸⁷, Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin *Ravzâtü'l-ebrâr*'ı¹⁸⁸, *Târîh-i Hamîs*, *Târîh-i Taberî*¹⁸⁹, *Târîh-i Hükemâ*¹⁹⁰, *İşrâku't-tevârih*, Âlî'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı¹⁹¹, *Mu'cizât-ı Enbiyâ*¹⁹², Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-tevârih*'i¹⁹³, *Câmi'ü'l-usûl*¹⁹⁴, Âlî'nin *Zübdetü't-tevârih*'i¹⁹⁵ ve *Cenâbî Târîhi*¹⁹⁶, *Enîsü'l-Celîl*¹⁹⁷, Koca Nişancı'nın *târîh-i muhtasarı*¹⁹⁸,

¹⁷⁸ Şehrîzâde siyer ve ahbâr kitaplarında zikredildiği üzere Adem peygamberin vefat ettiğinde kırk bin kadar çocuk ve torunun olduğunu söylemektedir (bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 11a-11b).

¹⁷⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 11a-15b.

¹⁸⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 16a. Derkenarda yazılan "Bunda dahi nice harf vardır" ifadesinden Şehrîzâde'nin eserini harf ve satır sırasına göre tertîb ettiğini anlayabiliriz.

¹⁸¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 17b-26b.

¹⁸² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 28b.

¹⁸³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 30b-33b.

¹⁸⁴ *Ahsenü'l-Kasas* için bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 29a.

¹⁸⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 41a, 85b.

¹⁸⁶ *Eşrefü't-Tevârih* için bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 15b, 18b, 24b, 25a, 28a, 29a, 30a, 37a.

¹⁸⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 11a.

¹⁸⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 12b, 14b, 15b, 16b, 20a, 29a, 35b, 36a, 36b, 37b, 41a, 42a, 42b, 58b, 86a, 93a, 94b, 267b. Ancak Şehrîzâde eserin bazı yerlerinde Aziz Efendi muhtarı üzere yada Karaçelebizâde Aziz Efendi merhum diyerek *Ravzâtü'l-ebrâr*'a atıfta bulunuyor. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 18b, 26b, 49a, 51b, 58a, 60b, 64a, 66b, 68b, 77a, 77b, 79b, 89b, 91b, 92a. Eserin *Ravza* yada sâhib-i *Ravza* olarak geçtiği bazı yerler için bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 13b, 14a, 21a, 21b, 25a, 25b, 26b, 27a, 27b, 29a, 50b, 56b, 58b, 63b, 69a, 72b, 74b, 88a, 92a,

¹⁸⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 12b, 13b, 14b, 19b.

¹⁹⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 12b, 14a, 14b, 156b, 157a, 162b.

¹⁹¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 15a-15b, 37b, 267a.

¹⁹² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 21b, 27a, 27b.

¹⁹³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 31b, 67b, 70a, 72b, 77a, 79b, 97a. Ancak Şehrîzâde'nin *Zübdetü't-Tevârih*'in ilgili varaklarında geçen, Kâtib Çelebi tahkîk itmişdir, vr. 71a, 75a, 76a, 79a; Kâtib Çelebi merhûm dir ki yada dimişdir, vr. 71a, 77b, 78a, 88b, 91b, 93b; Kâtib Çelebi tahrîr ider, vr. 71b, 73b, 92a; Kâtib Çelebi muhtarı üzere, vr. 78b, 92a ve Kâtib Çelebi ahz itmişdir, vr. 111b gibi ifadelerle de *Takvîmü't-tevârih*'e atıfta bulunup bulunmadığı yapılan karşılaştırmalarla netlik kazanabilir.

¹⁹⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 22a.

¹⁹⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 14a, 17b, 26b. Metin içerisinde müellif Âlî Mustafa Efendi'nin eserine *Zübde* yada sâhib-i *Zübde* olarak atıfta bulunmaktadır. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 14a, 15a, 16a, 17a, 20a, 21a, 25a, 27b, 31b, 51b, 52a, 64b.

*Telhîsü'l-Hikem*¹⁹⁹, *Bedâyi'ü'l-vekâyi*²⁰⁰, *Kitâb-ı Mu'cizât-ı Enbiyâ*²⁰¹, *Kitâb-ı Bahâristân*²⁰², *Devletşâh Tezkiresi*²⁰³, *Behcetü't-Tevârih*²⁰⁴, *Târîh-i Süyûtî*²⁰⁵, *Mir'ât-ı Kâinât*²⁰⁶, *Fevâihü'l-Miskiyye*²⁰⁷, Nev'î'nin *Netâyicü'l-Fünûn*¹, *Târîh-i Mîrhond*²⁰⁸, *Hüsnü'l-Muhâdara*²⁰⁹, Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi'nin *Târîh-i Kebîr*²¹⁰, *Cihânnümâ*²¹¹ ve *Takvîm-i Büldân*²¹², *İbn Şihne*²¹³, *Ahbârü'd-Düvel*²¹⁴, *Tefsîr-i Lübâb*, *Kitâb-ı Mustazraf*²¹⁵, *Kitâb-ı Künzü'l-Esrâr*²¹⁶, *Seb'u's-Seyyâr*²¹⁷, *Mürücü'z-zeheb*²¹⁸, *Tuhfetü'l-ahbâb*²¹⁹, *Kurtubî Tefsîri*²²⁰ ve *Mir'âtü'l-avâlim*²²¹.

Müellif eserinin ismini *Zübdetü't-Tevârih* olarak belirttikten sonra dönemin padişahı I. Mahmud'a ve veziri Mehmed Paşa'ya sitayişte bulunuyor. Ayrıca Mehmed Paşa'ya ithaf ettiği eserinin onun değerli kütüphanesinde yer aldığını belirtiyor²²².

“Zikr-i me'haz-ı risâle ve tertîb-i makale” başlığı altında Mehmed Said eserini bir makale olarak tanımlamakta dört sahife ve nice satır üzre bina olduğunu söylemektedir²²³. Nitekim sahifeler de kendi içerisinde kısımlara ayrılarak tertip edilmiştir²²⁴. İlk sahifede nebilerin üstün vasıfları; ikinci sahifede peygamber efendimizin zuhurundan önceki devletleri

¹⁹⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 34b, 81b, 262b, 265b, 271a, 280a.

¹⁹⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 62b.

¹⁹⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 44b.

¹⁹⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 57b.

²⁰⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 58b.

²⁰¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 62b, 63b.

²⁰² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 171b.

²⁰³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 171b, 173b.

²⁰⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 102a, 111b, 229a, 228b, 230b, 232a, 270a, 276a, 277b, 302b.

²⁰⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 128b.

²⁰⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 155b, 243a, 246a, 246b, 248b, 254a, 255a, 255b, 257a, 261a, 264a, 265a.

²⁰⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 156a, 164b, 247b.

²⁰⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 161b.

²⁰⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 167b.

²¹⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 201a, 208b, 234b.

²¹¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 229a, 230b, 257b.

²¹² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 220b.

²¹³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 243a, 263a, 264b, 268b, 286b, 287b.

²¹⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 248a, 251a, 252b, 253a, 263a, 264b, 279b, 285b.

²¹⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 244b.

²¹⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 245b.

²¹⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 249b, 273a, 303a.

²¹⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 251a.

²¹⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 251b.

²²⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 267b.

²²¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 294b.

²²² “..... el-Hâc Mehmed Paşa devletin eyleye dâim mevlâ hizmetlerinin kütübhâne-i 'âliyelerine küstâhen ithâfa cesâret olmağla ism-i sâmî ve nâm-ı nâmîleri zîb-i sutûr-ı sahâyif kılındı. 'Avr-ı vefîresine 'adem-i nazar-birle telakkî bi'l-kabûldür”. Bk. vr. 33a.

²²³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 33b.

²²⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 38a. “der-Zikr-i Mûsâ ve Harûn 'Aleyhi's-salâtü ve's-selâm” başlığından sonra derkenara “Bu satr harf üzredir” yazılmıştır. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 42a. Sahifelerinde kendi içerisinde satır ve harflere ayrıldığını söylemek mümkündür.

zikretmektedir. Üçüncü sahifede halifeler, sultanlar ve melikler beyan edilmektedir. Dördüncü sahifede ise Osmanlı sultanları anlatılmaktadır²²⁵.

Eserin mukaddime kısmında, söz konusu risalenin nebilerin büyükleri ile ilgili bazı hususları içerdiğini söyleyen müellif, makalenin hatimesinin de bazı görülmemiş vakaları kapsadığını belirtmektedir. Ayrıca her yeni konuya geçtiğinde yazdığı başlıklardan dolayı satır sayısının çok fazla olduğunu da ifade etmektedir. Aceleyle hazırlanan bu çalışması için bazı eser isimlerini zikretse de yukarıda bir çoğunu sıraladığımız için burada tekrar edilmemiştir. Ancak farklı olarak *Târîh-i Hulefâ*, *Nuhbetü't-Tevârih*²²⁶, *Câmi'ü't-Tevârih*²²⁷, *Târîh-i Hezârfen* ve *'Aylemü'z-zâhir* gibi eserleri söyleyebiliriz²²⁸. Bundan sonraki incelemelerimizde İslam öncesi döneme ilişkin detay konulara girmeden sadece farklı kaynaklar zikredilecek, Osmanlı Devleti ile ilgili bilgilere daha geniş ölçüde yer verilecektir.

Şehrîzâde *Zübdetü't-Tevârih*'i tahrir ederken üslubu hususunda bizleri bilgilendirmektedir. Zira kendisi ustalık sanatını terk ettiğini, eserini günlük edayla yazdığını belirtmektedir. Doğruları araştırmayı takat gereğince prensip edindiğini; sözün kısa anlaşılır olunmasına dikkat ettiğini ve uzun mevzulara ise sadece atıfta bulunduğunu dile getirmektedir. Nitekim o önceki sayfalarda peygamberlerle ilgili mühim olaylar konusunda nice satır yazdığını, derkenarları kullandığını söylemiş ancak gelecekte risalesini yazdıracak büyük zatların fazlalık zannıyla bazı kısımlarını terk etmemesini rica etmiştir²²⁹. Ayrıca bir çalışmada kullanılacak verilerin eserler ve delillerle desteklenmesi görüşündedir aksi takdirde fasid olacağını söylemektedir²³⁰.

Mehmed Said eser içerisindeki sahifeleri makalelere ayırmaktadır. Bunları da yine kendi içerisinde satırlara, satırları kelimelere, kelimeleri ise harflere taksim ederek numaralandırmaktadır. Bu çalışma metodu ile bir çok meseleye açıklık kazandırmaktadır²³¹. Birinci sahife iki makale üzere tertip olunmuştur. Birinci makalede Adem a.s.'ın yaratılışından Hz. Muhammed'e kadar gelen meşhur peygamberleri, ikinci makalede ise peygamberimizin

²²⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 33b.

²²⁶ *Nuhbe* yada müntehab-ı *Nuhbe*'nin geçtiği varaklardan bazıları için bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 66b, 67b, 68a, 68b, 69b, 70a, 74b, 75a, 75b, 76b, 77b, 78b, 79a, 91a, 93a, 93b.

²²⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 228b, 230b.

²²⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 33b.

²²⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 34a.

²³⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 37b.

²³¹ “..... bunda dahi niçe sûtür îrâd olup ve ba'zı satır dahi niçe kelime ve niçe harf üzere binâ olunmuştur. Ve her satır ve harf ve kelimeye erkâm-ı Hindiyeye ile işâret olup kütüb-i sahîhden ber-vech-i icmâl cem' ü telhîs olundu”. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 64b.

menkıbeleri konu edinmiştir²³². Bu minval üzere müellifin ele aldığı konuları şu şekilde sıralayabiliriz:

Hız. Muhammed'in doğumu, soyu, kısmen hayatı, çocukları, hicret hadisesi, savaş ve gazveleri ve diğer muhtelif mevzular²³³; Hulefâ-yı Râşidîn döneminde yapılan bazı fetih hareketleri Kadisiyye savaşı, Mısır ve Kostantiniyye, Azerbaycan, Hemedan, Taberistan, Kazvin, Zencan, gibi yerlerin alınması²³⁴; Endülüs'ün ilhakı²³⁵; Dört halife ve Hız. Hasan'ın hilafet süresi, Abdullah bin Zübeyr'in halifeliği²³⁶; Aşere-i mübeşşere²³⁷; sahabenin büyüklerinden vefat edenler²³⁸; İmam Ebû Yusuf Yakub ibn İbrahim ve Mâlik bin Enes²³⁹; meşhur bazı kurrâların isimleri ve vefat tarihi²⁴⁰; genel olarak kibâr-ı muhaddisîn²⁴¹, on bir nefer fukahâ ve ehl-i siyer²⁴²; kibâr-ı tâbiînden bazı kimselerin isimleri ve vefat tarihleri²⁴³, Hanefî büyüklerinden, Şâfiî ve Hanbelî fukahâsından bazı kimselerin isimleri ve vefat tarihleri²⁴⁴; 1000/1591 tarihinden önce vefat eyleyen ulemâ şeyhleri²⁴⁵; büyük imamlardan kadı, nahiv, lügat, tarihçi ve müellif olanlar²⁴⁶; bazı kadıların isimleri ve vefat tarihleri²⁴⁷; bin tarihinden önce ve sonra ulemâ büyüklerinden vefat edenler²⁴⁸; nahiv alimlerinin büyükleri²⁴⁹; Osmanlı Devleti'nin zuhurundan bin tarihine kadar sayılı müelliflerden bazılarının isimleri ve vefat tarihleri²⁵⁰; emir halife, vezir, zahit²⁵¹ ve vaizlerden ileri gelen kimselerin isimleri²⁵²; müverrih ve meşhur eserlerin zikrettiği bazı zatlar²⁵³; bin tarihine kadar meşhur olan hattat ve edipler²⁵⁴; şöhretli on filozof ve hicretten bin tarihine kadar bazı ünlü ilim adamları ve

²³² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 38a.

²³³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 64b-86b.

²³⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 90a-93a.

²³⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 94b.

²³⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 99a-100a.

²³⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 105a-108b.

²³⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 111b-113a.

²³⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 113a-115a.

²⁴⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 120a.

²⁴¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 123a.

²⁴² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 124b.

²⁴³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 125b.

²⁴⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 126b-129a.

²⁴⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 129b.

²⁴⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 130b.

²⁴⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 133a.

²⁴⁸ Şehrîzâde bu süreci Kâtib Çelebi'nin vefat tarihi olan 1067/1657 tarihine kadar getirip aceleden bu miktar ile kifayet bulduğunu belirtiyor (*Zübdetü't-Tevârih*, vr. 134b-138a).

²⁴⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 138a.

²⁵⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 142a-143b.

²⁵¹ Müellif zahitlere ilişkin bilgiyi Kâtib Çelebi ve Târih-i İmâm Süyûtî'den naklediyor (*Zübdetü't-Tevârih*, vr. 145b).

²⁵² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 144a-148a.

²⁵³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 149a.

²⁵⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 153a-153b.

tabibler²⁵⁵; yüz tarihinden üç yüz tarihine kadar iki yüz sene zarfında vefat eden bazı meşhur şairlerin isimleri ve vefat tarihleri²⁵⁶; Fars şairlerinin meşhurları²⁵⁷ ve Anadolu şairlerinin öncüleri²⁵⁸.

Müellif, Anadolu'da ilk şu'arâ tezkiresi yazan Sehî Bey'den başlayarak Latîfî, Kınalızâde Hasan Çelebi, Riyâzî, Fâizî, Safâyî, Mirzazâde Mehmed Sâlim, Dukakinzâde Ahmed Bey, İshak Efendi, Âmidî, Âhî, Bâkî, Bahârî, Bihiştî Ramazan Efendi, Hasan Çelebi, Tâcîzâde Câfer Çelebi, Sürûrî Efendi, Sa'dî, Şâhidî, Şeyhî, Sâdık²⁵⁹, Cezerî Kasım Paşa, Celâlzâde Sâlih Çelebi, Sâniî Attarzâde, Subhî Hekimzâde, Sabrî, Safâyî-i Sinobî, Sun'î Necatî, Zıyâ'î, Za'îfî, Tâli'î, Tab'î İştibîzâde, Tab'î Mütevellîzâde, Tarîkî, Talû'î, Zarîfî Gönenli, Zarîfî Çorlulu, Zuhûrî, Ârifî Hüseyin Çelebi, Âşık Çelebi, Abdî, Sâbûnî, Firâgî, Fevrî, Kadrî Efendi, Kâmî Mehmed Efendi, Sarı Kemal, Müttakî, Muhyî Efendî, Nâmî, Nizâmî Konevî, Visâlî ve Yakînî gibi şairleri sıralayarak tezkirelerini kimin için tertip ettiklerini, vefat tarihlerini ve meşhur beyitlerinden birer örnek verir. Bunların yanı sıra halktan beğenilen seçkin kadın şairleri de zikr eder²⁶⁰.

Bu bölümün son konusunda Osmanlı Devleti'nin zuhurundan önce irtihal eyleyen meşhur kibâr-ı meşâyıhtan Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû İshak el-İsferâyînî ve Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'den teberrüken bahsedilmiştir. Mehmed Said, 699/1299'dan sonra vefat eyleyenlerden seçkin kimseleri ise dördüncü sahifede zikredeceğini belirtmektedir²⁶¹.

Eserin ikinci sahifesinde bi'setten önceki çeşitli devletler anlatılmıştır. Burada Kâtib Çelebi ve Cenâbî'nin devlet sayısına ilişkin verdiği rakamsal veriler başta *Mir'ât-ı Kâinât* ve *Ravzatü'l-Ebrâr* gibi niçe kaynaklarla mukayese edilerek değerlendirilmiştir. İlk konu Fars hükümdarları ve bu minvalde İran'da hüküm süren Pîşdâdiyân'dır. Daha sonra Efrâsyâb, İskender, Hüsrev, Hürmüz ve Erdeşir gibi destan kahramanı hükümdarların saltanat süreleri verilmiştir²⁶².

²⁵⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 155b-167a.

²⁵⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 168b-171a.

²⁵⁷ Bu konuda İranlı âlim ve şair Abdurrahman Câmî'nin *Kitâb-ı Bahâristân* isimli eserinden meşhur şairler hakkında istifade eden Şehrîzâde tertipde ona riayet etmiş, ancak takdim ve tehirde cevaz göstermediğini söylemektedir. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 171a.

²⁵⁸ Muteber kaynaklarda Anadolu'da Türk şairlerinin 700/1300 tarihinden itibaren var olduğu görüşüne mukabil tezkire sahibi şairler Ali Şîr Nevâî'nin Ahmed Paşa'ya otuz üç adet Türkçe gazel gönderdiğini ve bundan dolayı Ahmed Paşa'ya Anadolu şairlerinin reisi denildiğini belirtmişlerdir. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 174b.

²⁵⁹ Edirneli olan Sâdık'ın yedi Divan'ı vardır. Sultan Murâd Han şuarasındandır. Bk. *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 178b.

²⁶⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 175a-185b.

²⁶¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 185b-187b.

²⁶² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 187b-191b.

Benî İsrâil, Rûm-ı Evvel ve Rûm-ı Sâni ve Kayâsire, Nasârâ ve Kayâsire devletlerinin tabakaları, kaç neferden ibaret olduğu, tarih sahnesinde zuhurları ve ne zaman münkariz oldukları anlatılmıştır. Yine Roma tarihine ilişkin nice hükümdarların isimleri zikredilmiştir. Ayrıca verilen bilgilerden Rum meliklerinden bazılarının iştiraken saltanat sürdüklerini de öğrenmekteyiz²⁶³.

Çok sayıda satır ve harf üzerine tertip olunan eserin bu bölümünde Tufan öncesi ve sonrası Mısır sultanları *Târîh-i Cenâbî*'den alınmıştır. Kâtib Çelebi'nin zikrettiği devletlerden Bâbil, Yemen, Himyerî, Asur, Türk, Şam ve Hicaz, Hind ve Çin, Bâvend, Âd, Sâsânîler, Gassânîler ve Kind'in mülkleri, hükümdarları, ortaya çıkışları, kaç fırka oldukları ve toplam saltanat süreleri diğer kaynaklarla da desteklenerek zikredilmiştir²⁶⁴.

Şehrîzâde eserin mukaddimesinde, içeriğine ilişkin verdiği malumatın olağan akışının dışına çıkarak kozmografik ve coğrafi bilgiler vermektedir. Acele ile tahrir ettiği bu verilerin detayının kaynağı olarak da *Cihânnümâ* ve *Bahriyye*'yi işaret etmektedir²⁶⁵. Ekâlîm-i seb'a bahsinde yedi iklimin yedi kısma taksîm olduğunu şu cümleyle belirtmektedir. “*Evvelâ ma'lûm ola ki, ânifen işâret olunduğu üzre altı yıllık mesâfe olan ma'mûreyi mütekaddimîn fen muktezâsınca yedi kısma taksîm eyleyüp her kısmına iklim dediler*”²⁶⁶. Adeta her fırsatta Kâtib Çelebi'nin üstünlüğünü dile getiren müellif iklim bahsinde de bunu vurgulamaktadır. “*Re'y-i müteahhirîne göre a'dâd iklimdedir. Bu mahalde Kâtib Çelebi merhûmun Cihânnümâsı'ndan nakl-ı kelâm olunmağla icmâlen zikr olunan ekâlîm-i seb'ayı yine zikr itmek lâzım geldi. Ehl-i tetebbu'dan tekrîre dahl itmemek me'mûldür. Zîrâ bu zikr olunacak makâlede olan fâide işâret ü beyân olunan makâlede yokdur*”. Söz konusu bu iklimlerin başlangıcı derece dakika olarak verilip nereden geçip nereye uğradığı da ayrıca belirtilmektedir²⁶⁷.

Yine coğrafi bilgiler hususunda kabîle-i Arab, ehl-i Hind ve Acem gibi mülkler; Fâris diyarından toplumda adaleti ile şöhret bulan Nûşîrevân ve bazı taifelerin garip halleri bu minvalde anlatılmıştır²⁶⁸.

Eserde *Târîh-i Cenâbî*'den istifade ederek Süryânî ve Sâbiîn benzeri milletler, dünyanın yaratılışı ile ilgili faydalı bilgiler de veriliyor. Bu bağlamda Yunânîler taifesi,

²⁶³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 192b-199b.

²⁶⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 201a-213b.

²⁶⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 218b-220a.

²⁶⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 220a-221b.

²⁶⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 222b.

²⁶⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 228b-232a.

France krallığı, bu mülkün üç tabakasında bulunan krallar ve Alman meliklerinden bahsetmektedir. Müellif ilgili konulardan bahsederken arada bazı detayları da vermeyi ihmal etmiyor. Nitekim Alman krallarından bahsederken kendi döneminde kimin kral olduğu, bunlar arasındaki çekişmeden, saltanata kimin getirildiği ve kaç yıl saltanat yaptığı gibi ayrıntılar zikredililiyor. Yine Yıldırım Bâyezîd'in İstanbul'u Kral Robertus zamanında muhasara ettiği; Kral Bertus döneminde II. Murad'ın Selanik'i fethettiği; İstanbul'un fethinden sonra ise Maksimilyanus'un yirmi beş yıl krallık yaptığı verilen bilgiler arasındadır²⁶⁹.

Üçüncü sahifede daha önce isimleri zikredilmeyen ümmetler üzerinde durulmuştur. Bu konuda çeşitli rivayetler dikkate alınarak daha önce bahsi geçenlere de değinilmiştir. Tufandan önceki ümmetlerin kaç fırka olduğu; çeşitli diller, sözler ve kitaber; peygamberlerin dilleri; milletlerin usulü ve dinleri ve Adem a.s.'ın oğullarının yer yüzüne dağılarak imaret ettikleri beldelerin kendi isimleriyle şöhret bulması gibi hususlar bu bölümde açıklanmıştır²⁷⁰.

Bazı garip ve meşhur ümmetler ile ilgili verilenlerden şöhretli olanları şu şekilde sıralamak mümkündür: Süryânî milleti, Sâbiîler, Kıptîler, Acem, Türkler, Tatar ve Çin, Derbend ve Rûm ümmeti, Sakālibe, Hind ve Habeş, Kenan ve Berberî milleti. Müellif bunların yanı sıra *Mir'ât-ı Kâinât*'ın yirmi altı fasıla ayırdığı ümmetlerden de bahsetmektedir²⁷¹.

Önemli şahsiyetlerden biri olan İskender Zülkarneyn mevzusunu anlatan müellif, onun isim ve nesebine ilişkin ihtilaflar üzerinde durmakta ve bu hususa *Eşrefü't-Tevârih*'de açıklama getirdiğini söylemektedir²⁷². Yine bazı tarihçilerin İskender hakkındaki sözlerine yer vererek, onun Zülkarneyn ile aynı kişi olup olmadığını veya Makedonya kralı olduğunu belirttiğini; Büyük İskender'in adeta efsanevîleştirilerek Zülkarneyn ile ilişkilendirildiğini kendisine İskender Dârâ ve Zülkarneyn-i asgar denildiğini zikretmektedir²⁷³. *Cihânnümâ*'da belirtildiği üzere İskender'in fesatçı kavim Ye'cûc ve Me'cûc ile onlardan farklı bir topluluğun şikayeti üzerine aralarında bakır yığdırarak set yaptığı bilgisine de işaret etmektedir²⁷⁴. Şehrîzâde İskender'e ilişkin oluşan kanaatini desteklemek için Kâtib Çelebi ve Cenâbî'den alıntılar yapmakta, dinî ilimlerde geçen rivayetlere de yer vermektedir.

²⁶⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 232b-242a.

²⁷⁰ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 243a-250a.

²⁷¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 251a-262a.

²⁷² *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 266a-270a.

²⁷³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 270b-271a.

²⁷⁴ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 272a.

Bu bölümde Hz. Adem'den önce yaratılan mahlukata dair menkıbe zikredilmiştir. Müellif bu bağlamda cihan ve insanın yaratılışı, hilkat-ı kâinat konusuna ilişkin tefsir ehlinin görüşleri ve hadis rivayetlerine dikkat çekmekte, Ali Mustafa'nın *Künhü'l-Ahbâr*'ında bu mevzuları tahrir ettiğini belirtmektedir. Bu arada *Behcetü't-Tevârih*'den de alıntılar yapmıştır²⁷⁵.

Melâike ve şeytan gibi ruhanî varlıkların yaratılışı, bu minvalde Kirâmen Kâtibîn melekleri ele alınan ilginç konulardandır. Şehrîzâde ruh konusunda tefsir ve güvenilir tarih kitaplarından telif ettiği bazı çeşitli eserlerin mealini zikretmektedir. Cin ve şeytanlar bahsinde ulemanın büyüklerinin yanı sıra İbn Şihne'den de faydalı gördüğü yerleri tastir etmiştir²⁷⁶. Zenginliği ile tanınan Kârûn'ın itibarı meselesi de incelenmiştir²⁷⁷.

Müellif, İslam düşüncesinde önemli bir yeri olan her yüz yıldaki müceddid meselesinde Minkârîzâde'den edindiği bilgiler ışığında başlangıçtan itibaren kimlerin olduğunu zikretmiş, mevzuyu Osmanlı Devleti'ne de getirerek bazı isimler sıralamıştır. Kuruluştan Osman Gazi, Sultan Nâsır ve Edebâli; mi'e sâminde Çelebi Sultan Mehmed, meşâyıhtan Hoca Mehmed Paşa, ulemâdan Fîrûzâbâdî ve Seyyid Şerif; mi'e tâsi'ada ulemâdan Kemalpaşazâde ve Ebussuûd efendiler, meşâyıh-ı kirâmdan Sultan Şaban Efendi; mi'e 'âşerede tarihçilerin ittifak ettiği Mehdî beklentisinin zuhur etmemesine mukabil Şehrîzâde Bağdat fatihi Sultan Murad Han'ı, ulemâdan Şeyh Ali Kudsî, Molla Gânim-i Bağdâdî, meşâyıh-ı kirâmdan ise Üsküdârî Şeyh Mahmud Efendi gibi önemli şahsiyetleri zikretmektedir²⁷⁸.

Kıyametin kısımları, alametleri ve kopmasına ilişkin farklı görüşleri dile getiren Şehrîzâde, daha sonra kendi fikrini beyan edip bu değişim sürecine üç yüz yıl kaldığını söyler²⁷⁹. Ele alınan muhtelif diğer bir konu milletler arasında geçerli olan tarihin çeşitliliği hususudur. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'inde geçen Târîh-i Türkî, Târîh-i Kıbtî, Târîh-i İskenderî, Târîh-i Fârsî ve Târîh-i Hicrî gibi meşhur olanları sıralayıp açıklar. Miladi aylara ve bazı hükümdarların saltanat sürelerine ilişkin bilgi veren müellifin bu eserdeki

²⁷⁵ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 276a-277b.

²⁷⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 281a-286b.

²⁷⁷ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 289b.

²⁷⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 290b-291b.

²⁷⁹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 292a-293b.

“...rebî’ülevvelinin gurreinde bi-emrillâhi Medîne-i Münevvere’ye hicret...” son cümlesi Hz. Muhammed’in Medine’ye hicretidir²⁸⁰.

Şehrîzâde’nin hilkatten başlayan bir dünya tarihi niteliğindeki bu eseri tamamlanmamıştır. Yani müellif daha önce belirttiği üzere eserin Osmanlı padişahları ile ilgili dördüncü sahifesini/bölümünü yazmamıştır. O halde F. Babinger’in *Zübdetü’t-Tevârih* için yaratılıştan I. Mahmud’a kadar gelen bir dünya tarihidir, tanımlaması gerçeği yansıtmamaktadır²⁸¹. Eserde bazı sayfalar silik, bazı varaklarda ise tam çevçeve derkenarlar mevcuttur. Ayrıca mükerrer çekimler de bulunmaktadır. Esere 10b varak nr. ile başlanılmış ancak müteakip varakların çoğunda numaralandırma işlemine devam edilmemiş, var olanlar ise silik çıktığı için bu işlem tarafımızdan yapılmıştır.

2.3. COĞRAFÎ ESERİ

2.3.1. Ravzatü’l-enfüs fi’t-târîh

Ravzatü’l-enfüs fi’t-târîh, Kâtib Çelebi’nin *Cihânnümâ*’sına zeyl olarak yazılan bir eserdir²⁸². Osmanlıların coğrafya tasavvurunda devir açan önemli bir eser olan *Cihannümâ* kaynak teşkil eden malzemesi ve planları itibariyle farklı tarihlerde iki defa tahrir edilmiş ancak her ikisi de tamamlanamadan yarım bırakılmıştır. İki bölümden meydana gelen *Cihânnümâ*’nın birinci bölümünde denizler, nehirler ve adalardan; ikinci bölümünde ise karalar, şehirler ve XIII. yüzyıldan itibaren keşfedilen ülkelerden bahsedilmiştir²⁸³.

1648 tarihinde *Cihannümâ*’nın ilk versiyonunu yazmaya başlayan Kâtib Çelebi eserini klasik Ortaçağ Arap eserlerine göre büyük ölçüde bir kozmografya olacak şekilde planlamıştı. Müellif eserin dört ana bölümünü teşkil eden hava, ateş, su ve toprak unsurudan yalnızca sulardan bahseden üçüncü babın bölümlerini yazmıştır. Arza tahsis edilen dördüncü babda dünyanın ölçüsü, Batlamyus’un yedi iklimi, Ortaçağ coğrafyacılarının yirmi altı iklimi ve memleket tasvirlerinin bir kısmı anlatılmıştır. Bu memleketlerden İklim-i Rûm bahsinde, İstanbul, Edirne, Bursa ve Osmanlı Devleti’nin Avrupa’daki topraklarından Rumeli,

²⁸⁰ *Zübdetü’t-Tevârih*, vr. 292a-303b.

²⁸¹ F. Babinger, a.g.e., s. 323.

²⁸² F. Babinger, a.g.e., s. 325; Barbara Flemming, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1968, Teil I, 260-261.

²⁸³ Orhan Şaik Gökyay, “Cihânnümâ, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 541.

Macaristan ve Bosna ele alınmıştır. *Cihannümâ*'nın beşte dörtlük kısmını tamamlayan bu bölümden sonra Kâtib Çelebi son madde olarak Hatvan şehrinden bahsetmiştir²⁸⁴.

Gottfried Hagen, birinci telifin Hatvan maddesinden sonra şayet devam etmesi durumunda Kâtib Çelebi'nin İklîm-i Rûm'dan Venedik, Vatikan ve Fransa'yı tasvir edeceğini; Tuna'nın kuzeyinde kalan Kili, Akkerman ve Özü vilayetlerini ele alacağını ve dördüncü iklim olarak batı denizi adalarından Büyük Britanya, İrlanda ve İzlanda'yı yazacağını belirtmiştir²⁸⁵.

Kâtib Çelebi *Cihannümâ*'nın ikinci telifini 1654 tarihinde Batı kaynaklarını kullanarak ve ülke tasvirlerini²⁸⁶ doğudan batıya doğru sıralayarak ele almıştır. Fizikî coğrafya ve kozmografyaya ilişkin oldukça ayrıntılı geniş bahislerden sonra kıta taksimine göre coğrafi bilgilerin düzenlendiği fasıllara yer vermiştir. Bu taksimde Dünya'nın beş kıtası altıya bölünerek (Avrupa, Asya, Afrika, Amerika, Macellanika/Avustralya ve Kutuplar) Batı ve İslam coğrafyacılarının tasniflerinden farklı bir şekilde Doğu'dan Japon adalarından başlamıştır. Müteakip kısımlarda ele alınan memleketler ayrı fasıllarda diğerlerine göre daha detaylı bir şekilde vasıflandırılmıştır. Kâtib Çelebi'nin ikinci telif *Cihannümâ*'sı Van eyaletine bağlı Sökmenâbâd'ı tasvir eden satırlarla son bulmuş dolayısıyla tamamlanamamıştır²⁸⁷.

Osmanlı coğrafya literatüründe önemli bir yere sahip olan *Cihânnümâ*'ya Ebûbekir b. Behrâm ed-Dîmeşkî²⁸⁸, Şehrîzâde Mehmed Said ve Bartınlı İbrahim Hamdi²⁸⁹ tarafından

²⁸⁴ Orhan Şaik Gökyay, "Kâtib Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtib Çelebi, Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler*, Ankara 1991, s. 62-63.

²⁸⁵ Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında Kâtib Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası*, Aralık 2015, s.147. Ayrıca G. Hagen *Cihânnümâ*'nın ilk telifinin yarım bırakılması hususunda "Kâtib Çelebi declared that he abandoned the first *Cihânnümâ*, when he realized that he would not find sufficient material *Cihânnümâ*, when he realized that he would not find sufficient material in oriental geographic literature to describe the lands of the infidel. Nevertheless he continued to collect new material and add corrections to his fragmentary work. In the Vienna manuscript from which I'm usually quoting, the original fair copy of the first *Cihânnümâ* written by a professional scribe is corrected, partially re-written and continued by Kâtib Çelebi himself. Because of that this manuscript from which obviously no copy was ever made obtains a crucial position in the complicated textual history of the *Cihannümâ*. Some material in this draft must certainly have been added when the second version of the *Cihânnümâ* was already under work." Bk. Gottfried Hagen, "Kâtib Çelebi and Târih-i Hind-i Garbî", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12 (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1998, s. 105-106.

²⁸⁶ Kâtib Çelebi ele aldığı memleketlerin durumunu, idarî yapısını, saltanat biçimlerini, siyâsî yapılarını, halkın ahlakî tutum ve göreneklerini, su, hava, nehir gibi fiziki oluşumlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır. Bk. O. Şaik Gökyay, *Cihannümâ*, DİA, 542.

²⁸⁷ Fikret Sarıcaoğlu, "Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dîmeşkî-İbrahim Müteferrika", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 124-125. Ayrıca bk. Hamit Sadi Selen, "Cihânnümâ", *Kâtib Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1991, s. 126-127.

²⁸⁸ Ebû Bekir b. Behrâm *Cihânnümâ*'nın birinci ve ikinci telifinde Kâtib Çelebi tarafından yazılmayan veya yeterli malumat verilmeyen kısımlarına, dönemine ilişkin bilgilerden ve daha çok çeşitli eserlerden nakiller

zeyiller yapılmıştır. Franz Taeschner, 1740 tarihinde Şehrîzâde Sait tarafından *Cihannümâ*'ya zeyl olarak *Ravzatü'l-enfüs* adıyla yazılan eseri görmediğini belirtmiştir²⁹⁰.

Şehrîzâde Ahmed bin Müzehhib Sa'id'in *Ravzatü'l-enfüs fi't-târih* adlı eseri Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Ms. or. fol. 3336 nr.'da Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonunda bulunmaktadır. 3b-82b varakları arasında bulunan eserin numaralandırma işlemi sonradan yapılmıştır. Kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 295x195-195x110 mm'dir. Eserdeki satır sayısı 19 olup, varaklarda derkenar notları mevcuttur. Yazı türü nesih sülüstür. Kağıt cinsi ise suyolu filigranlı ve aharlıdır.

Şehrîzâde Mehmed Said *Ravzatü'l-enfüs fi't-târih* isimli eserine besmele ile başlamış Allah'a hamd ü sena ve peygambere salât u selâmdan sonra Sultan III. Ahmed Hân'ın saltanatı sırasında matbaa faaliyetlerini yürüten ve daha çok bu yönüyle tanınan Basmacı İbrahim Efendi'yi methetmiştir. “..... *merhûm ve mağfûrîn-leh Sultân Ahmed Hân Gâzî tâbe serâhu ve ca'ale'l-cenneh mesvâhu hazretlerinin eyyâm-ı hümâyûnlarından bin yüz kırk bir senesi zuhûra gelen san'at-ı tab'ı eşref-i sanâyi'den ve ahsen-i hasenâtdan olup Tâbi'î İbrâhim Efendi nâdirü'l-vukû' olan kütüb-i nefîseleri tab' ile müştehir ve cemî'-i bilâdlara münteşir eyleyüp niçe fevâidi müştehil oldu*”²⁹¹.

Mehmed Said, 1145/1732 tarihinde Şeyhülislâm Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi'nin talimatıyla Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ* isimli eserinin basıldığını ve yine onun tarafından bu esere ikinci cild olacak şekilde bir kitap telifinin emredildiğini söylemektedir. “.... *hazretlerinin eyyâm-ı hümâyûnlarında bin yüz kırk beş senesinde mesned-nişîn-i sadr-ı fetvâ olan Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi emriyle merhûm Kâtib Çelebi'nin Cihânnümâ'sı tab' olunup nazar-ı şerîflerine getirülüp Tâbi'î İbrâhim Efendi'ye Cihânnümâ'ya cild-i sâni olmak üzere Rumili memâlikî zikrini müştehil bir kitâb te'lîfin emr buyurmuşlar. Bu Hakîr-i kem-yâb ve kalîlü'l-bizâ'a ve 'abd-i müstedîm ve dâ'i-i kadîm*

yaparak tamamlamaya çalışmıştır. Müsveddelerdeki haritaları da elden geçirmiş önemli ölçüde Anadolu şehirlerine ait olan on beş haritayı eklemiştir. Yapılan bu zeyil İbrahim Müteferrika'nın 1732 tarihinde *Cihannümâ*'ya eklediği kısımların kaynağı olarak basılmıştır. Bk. Fikret Sarıcaoğlu, “Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dîmaşkî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 110-111.

²⁸⁹ İbrâhim Hamdî'nin iki ciltlik *Atlas* isimli coğrafya eseri ile Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sı arasındaki benzerlik derecesi eserin *Cihânnümâ* zeyli olarak tanınması kanaatini oluşturmuştur. Bk. Mahmut Ak, “İbrâhim Hamdî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 314-315.

²⁹⁰ Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982, s. 156.

²⁹¹ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 3b.

dâ'ileri bunu gûş idecek deryâ-yı dil cûş u hurûş gelüp sefine-i gayreti deryâ-yı hamîyyete ilkâ eyledim"²⁹².

Şehrîzâde tetimme başlığı altında eserini 1 Rebî'ülâhır 1153/26 Haziran 1740 tarihinde yazmaya başladığını²⁹³ ve eserine *Ravzatü'l-enfûs* adını verdiğini belirtmektedir. Esere ilişkin kullandığı kaynakların yerine üstü kapalı olarak işaret etmekte ve sayısız memleketi bu minvalde yazdığını ifade etmektedir²⁹⁴. Eserinin içeriği hususunda ise "*Hafî olmaya ki bu kitâb bir mukaddime ve niçe makale ve niçe faslı müştemildir*" demektedir²⁹⁵.

Müellif, eserin mukaddimesinde İklîm-i Rûm'dan bahsetmektedir. "*Hafî olmaya ki, Takvîm-i Büldân'da Rum'un hadd-i garbîsi Halic-i Kostantaniyye'den ve hadd-i cenûbîsi bahr-ı Rûm ve Şâm ve hadd-ı Şarkî'si Ermeniyye ve cânib-i şimâlisi Karadeniz'e olmak üzere mezkûr ve bilâd-ı Rûm Anadolu ve Karaman ve Sivas vilâyetlerine mahsûs ve maksûr olmak gösterilüp Rum bin 'Iyaz bin İshak tesmiye olunan tâife-i Rûm anın evlâdıdır dinilmiş. Kâtib Çelebi dahi bu kavli alup lâkin Melikü'l-Müeyyed bu bâbda ma'zûrdur. Zîrâ anın zemânında henüz bilâd-ı Rûm ehl-i İslâm künhi ile ma'lûm olmamış idi deyü zikr itmişdir*"²⁹⁶. Önsöz kısmından sonra eser makaleler adı altında fasıllara ayrılmaktadır.

Birinci makalenin ilk faslında Kostantaniyye şehri, ikinci faslında surun inşası ve isimlendirme sebebi²⁹⁷, üçüncü faslında fethin başlangıcı²⁹⁸ ve camileri beyan eden dördüncü faslında²⁹⁹ Ayasofya binası hususuna da genişçe yer verilmiştir. Beşinci fasıl sultan camilerine ayrılmış önce Ebû'l-feth Sultan Mehmed Hân Camii'nin inşasının başlangıç ve bitiş tarihi, planı ve külliyesine ilişkin detaylar üzerinde durulmuştur. Daha sonra sırasıyla Sultan

²⁹² *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 4a. Gottfried Hagen, "Diğer taraftan Damadzâde Ahmed Efendi 1740'ta Şehrîzâde olarak tanınan Ahmed bin Müzehhib Sâid'e ikinci bölümün yazımı talimatını vererek yeni bir girişimde bulunmuştur" der. Oysa bu görevin 1732 tarihinde Damadzâde Ahmed Efendi tarafından Tâbi' İbrâhim Efendi'ye verildiği anlaşılmaktadır. G. Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında*, s. 288.

²⁹³ Fikret Sarıcaoğlu, tek nüshası Berlin'de olan *Ravzatü'l-enfûs*'ün temize çekilmeyen müsveddesinin Rebî'ülâhır 1153 Haziran-Temmuz 1740'da tamamlandığını belirtmektedir. Bk. Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin), Ankara 2013, s. 75. Oysa Şehrîzâde "*bin yüz elli üç senesi rebî'ülâhırının gurre-i ehad günü bed' ve ismine Ravzatü'l-enfûs denildi*" ifadeleriyle bu tarihin eserin tamamlandığı değil yazılmaya başlandığı tarih olduğunu söylemektedir (*Ravzatü'l-enfûs*, vr. 4a).

²⁹⁴ *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 4a.

²⁹⁵ *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 4b.

²⁹⁶ *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 4b.

²⁹⁷ *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 5b- 6a-7a.

²⁹⁸ İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethedildiği tarihe kadar olan süreci anlatmaktadır. Bk. *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 7a-8b. Fetih'ten sonra Müslüman halkın ihtiyaçlarına yönelik yapılan bir takım değişiklikler ise Kâtib Çelebi'nin görüşleri doğrultusunda anlatılmaktadır. Bk. *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 9a.

²⁹⁹ "Hattâ bir vakitte teftiş olunup defter itmişdir. Yalnız dört yüz yetmiş beş câmi'-i şerif bin dokuz yüz elli üç mesâcid mahalle mûte'addid olmuşdur". Şehrîzâde kendi döneminde ise bu sayının daha fazla olduğunu söylemektedir. Bk. *Ravzatü'l-enfûs*, vr. 9b.

Bâyezîd Hân Camii, Sultan Selim Hân Camii, Şehzade Sultan Mehmed Camii, Sultan Ahmed Camii³⁰⁰ ve Vâlide Sultan Camii³⁰¹ anlatımıştır.

Şehrîzâde, altıncı fasılda sultan camiilerinin akabinde vüzerâ camiilerine yer vermiştir. Bunlardan metinde geçenlerin isimleri şunlardır: Mahmud Paşa Camii³⁰², Dâvud Paşa Camii³⁰³, Ali Paşa Camii³⁰⁴ Çorlulu Ali Paşa Camii, Kaptan İbrahim Paşa Camii³⁰⁵, Mustafa Paşa Camii³⁰⁶, Rüstem Paşa Camii, Ahmed Paşa Camii, Mehmed Paşa Camii, Bâlî Paşa Camii, İbrahim Paşa Camii, Mesih Paşa Camii, Cerrah Mehmed Paşa Camii, Haseki Sultan Camii, Ahmed Paşa Camii, Mehmed Paşa Camii, Nişancı Paşa Camii, İbrahim Paşa Camii ve Câmi ‘-i Cedîd ‘Ali Paşa³⁰⁷’dır.

Yedinci fasılın konusu “*Fî-Âsâr-ı Kadîme-i Kostantaniyye-i Bahriyye*” dir. Sekizinci fasılda Ebâ Eyyûbi Ensârî ve semte ilişkin veriler bağlamında “Çömlekçiler” kurbünde yer alan Zal Mahmud Paşa Külliyesi, Vezir Ferhad Paşa türbesi, Ebüssuûd Efendi vakfı, Rüstem Paşa ve İbrahim Hân’ın oğlunun türbelerinin bulunduğu bilgisi mevcuttur. İstanbul’un nâhiyelerinden Kasım Paşa, Galata, Kabataş, Beşiktaş, Ortaköy, Rumelihisarı ve Üsküdar’ın³⁰⁸ tarihî ve coğrafî özellikleri dokuzuncu fasılın konusudur.

İkinci makalenin konusu coğrafyadan ziyade siyâset sanatına evrilip iki fasıldan oluşmaktadır. Birinci fasıl hükümdarların mertebeleri, ikinci ise yüksek rütbeli vezirleri ifade etmektedir³⁰⁹.

Teşkilat tarihi özelliği de bulunan bu eserin üçüncü makalesi divan beyanında olup pek çok faslı içermektedir. Sırası ile birinci fasıl, divan ve darü’l-‘adl, ikincisi divan ve vergi tahsildarları³¹⁰, üçüncüsü “*Fî-dîvânü’r-resâil ve’l-küttâb ve’l-ahkâm ve’l-menâşîr ve’l-*

³⁰⁰ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 9b-15a.

³⁰¹ “Merhûm Sultân Mehmed Hân’ın vâlideleri eseridir..... derûnunda Sultân Mehmed ve Sultân Ahmed ve Sultân Mustafa ve Sultân Süleymân-ı Sâni ve Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis medfûndur. Bk. *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 15a-15b.

³⁰² “Fâtih Sultân Mehmed’e vezîr olup Kapûdân-ı Deryâ iken katl olunan...”. *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 15b.

³⁰³ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 15b.

³⁰⁴ “Sultân Bâyezîd Velî’nin vezîri Hadım ‘Ali Paşa’nın binâsıdır”. Ayrıca derkenar notunda “Şimdi ‘Atik ‘Ali Paşa denilir” notu da bulunmaktadır. Bk. *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 15b.

³⁰⁵ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 15b-16a.

³⁰⁶ “Zincirli Servî’de Koca Mustafa Paşa’nın bir minâreli üç kapulu câmi’idir”. Bk. *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 16b.

³⁰⁷ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 16b-17a.

³⁰⁸ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 17b-22b.

³⁰⁹ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 24a. (Bu makaledeki fasıllar da kısımlara ayrılmıştır).

³¹⁰ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 24a-32b.

hitâb”³¹¹, dördüncüsü tevkîinin rütbesi³¹² ve son olarak beşincisi ise perdedarlık konusunu açıklamaktadır³¹³.

Dördüncü makale³¹⁴ “Mansıb-ı celîle-i hilâfiyye” başlığı altında dört fasıldan ibaretdir. İlk kısmın mevzusu fetva rütbesinin yüceliğidir. Kadılık makamının hilâfet tahtında dinî bir vazife olduğu hususu ise ikinci fasılın konusudur. Bu bağlamda idârî yapılanma ve siyasi gelişmeler hususunda etkin bir role sahip olan kadı tayinlerinin tarihsel gelişim süreci üzerinde de kısmen durulmuştur. Üçüncü fasıl imâmet ve hitâbet; son fasıl ise nakiplik görevini beyan etmektedir³¹⁵.

Beşinci makale³¹⁶, hilafete mahsus ve saltanat için gerekli olan bazı hususlara ihtilafı konu edinmektedir. Birinci fasıl taht ile ilgilidir³¹⁷. Minber ve hutbede dua etme ikinci fasıla münhasırdır. Üçüncü fasılda insanlar arasında ödeme aracı olan sikkenin tarihsel gelişim süreci hakkında bilgi vermektedir³¹⁸. Şehrîzâde Osmanlı Devleti’nde ilk sikke basımına ilişkin İdrîs-i Bitlisî hattıyla muharrer bir mecmû’ada gördüklerini “*Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye zuhûruna gelince ekseriyyâ derâhim-i Selcûkiyye ve Hind ve ‘Irâkeyn ve Meğârîb’e ve Efrenc sikkeleri cârî idi. Sultân Orhan Gâzî yedi yüz yirmi altı târîhinde Burusa’yı feth idüp kuvvet-i tâmmе tahsîl itdikden ikinci sene vaz ‘-ı kavânîn ve elbise ve kisve-i mütenevvi’a ta ‘yîn idüp yedi yüz yirmi dokuzda nukûd-ı sikke darb eyledi ve sâir sikke ile meskûk idi. Nâsda olan nukûda ta ‘arruz itmedi*” sözleri ile ifade etmektedir. Bu fasılda ayrıca “fâide” alt başlığı bulunmaktadır³¹⁹. Beşinci fasılın konusu mühürdür³²⁰. Altıncı fasılda Devlet-i Aliyye’de serâser üst hilatı veya teşrif kaftanı olarak kullanılan tırâz anlatılmıştır. Yedinci fasılda sürâdikât yani çadırın kullanımına ilişkin bilgi verilmiştir³²¹.

Altıncı makale³²² “şârât-ı mülûkiyye ve âlât u ‘alâmât-ı sultâniyye” beyanında olup iki fasıldan müteşekkildir. İlk fasıl hükümdarlık alametleri ile ilgilidir. İkinci kısım ise hükümdarlık alametlerinden sancak, bayrak ve tuğlar beyanındadır³²³.

³¹¹ Üçüncü fasıl *Kurretü’l-’ebsâr*’da benzer şekilde “*Fî icmâl-i dîvânü’r-resâil ve’l-küttâb ve’l-ahkâm ve’l-menâşîr ve’l-hattâb*” başlığı altında incelenmiştir (vr. 235a).

³¹² *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 39a.

³¹³ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 42a.

³¹⁴ Metinde sehven on birinci makale olarak yazılmıştır.

³¹⁵ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 43b- 47b.

³¹⁶ Metinde sehven on ikinci makale olarak yazılmıştır.

³¹⁷ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 47b.

³¹⁸ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 50b.

³¹⁹ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 53b-57b.

³²⁰ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 57b. (Metinde dördüncü fasıl sehven atlanılarak beşinci fasıla geçilmiştir).

³²¹ *Ravzatü’l-enfüs*, vr. 61a- 63b.

³²² Metinde sehven on üçüncü makale olarak yazılmıştır.

Eser yedinci makalenin³²⁴ birinci faslı ile sona ermektedir. Burada filo kumandanlığı yada derya kapudanlığı da denilen makam anlatılmaktadır³²⁵.

Şehrîzâde Mehmed Said, *Ravzatü'l-enfüs*'de Kâtib Çelebi'nin eserlerinin yanısıra³²⁶, *Cenâbî Târîhi*³²⁷, *İbn Hammâd Târîhi*, İdrîs-i Bitlisi³²⁸, Belînâs³²⁹ ve 'Azîz Efendi *Târîhi*³³⁰ gibi kaynakları da kullanmıştır.

2.4. FELSEFE TÜRÜ ESERİ

2.4.1. Hâşiye 'alâ-Şerhi Hidâyeti'l-Hikme

Şehrîzâde Ebü'l-Mehâmid Muhammed Saîd tarafından yazılan *Hâşiye 'alâ-Şerhi Hidâyeti'l-Hikme* isimli eser Manisa İl Halk Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu nr. 45 Ak Ze 132/2'de bulunmaktadır. Aynı Yazma eser içerisinde bulunan MAK132/1'in ağız kısmında “*Hâşiye-i Mîr Minkârîzâde Hâşiye-i Kādî Mîr Şehrîzâde Hâşiye-i Vaz'îyye Şehrîzâde*” yazılıdır. MAK132/1'in cildinin iç kapağında 107 yaprak olduğu bilgisi, Arapça ve Türkçe rakamlarla sonradan yazılmıştır.

Münazara usulleri üzerine yazılan MAK132/1 nüshasının ilk sayfasının sağ üst köşesinde yazmanın diğer bölümleri ile de ilgili, “*ve fîhi risâletün selâse Minkârîzâde Hâşiyeti Mîr Ebi'l-Feth mine'l-Âdâb ve Şehrîzâde Hâşiyeten 'ale'l-Kādî Mîr mine'l-Hikmeti ve Hâşiyeten Şehrîzâde 'ale'l-Vaz'îyye bi'l-İsâm*” ifadesi, sol üst köşesinde ise “*Minkârîzâde 'alâ-Mîr Ebi'l-Feth li'l-Adâb*” ifadesi yer almaktadır. Hemen altında “*Min kütübi'l-Fakîr ile'llâhi'l-Gânî es-Seyyid Ahmed 'Atâ İsmail Efendizâde 'aîye anhum*” ifadesi altında bulunan mühürde yine “*'Atâ Seyyid Ahmed*” kaydı bulunmaktadır. Bu bilginin yanında yer alan ilgili kütüphanenin vakıf bilgisine ilişkin mühürde ise “*Sâhibu'l-Vakfî Çelebi 'Ali Zeynel bin Hacı senete 1212 Ra*” kayıt bilgisi ve tarihi yazılıdır.

Söz konusu yazmadan anlaşıldığı üzere 132/1 nr.lı birinci ciltte Minkârîzâde'nin *Hâşiye*'si bulunmaktadır. Aynı yazmanın 32a-77a vr. arasında ise Şehrîzâde'nin Arapça

³²³ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 66a-74a.

³²⁴ Metinde sehven on dördüncü makale olarak yazılmıştır.

³²⁵ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 76a-82b.

³²⁶ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 22a. *Düstûrî'l-'amel* kaynak olarak kullanılmıştır. Bk. *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 33b.

³²⁷ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 18b.

³²⁸ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 53b.

³²⁹ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 56b.

³³⁰ *Ravzatü'l-enfüs*, vr. 79b.

olarak yazdığı felsefe konulu *Hâşiye* yer almaktadır³³¹. Eser ve müellife ilişkin ilgili sayfanın sol üst köşesinde “*Hâşiyeten Şehrîzâde ‘ale’l-Kādî Mîr Mükemmel mine’l-Hikmeti*” notu bulunmaktadır³³².

Besmele vü hamdele ile başlayan bu eserde derkenarlar ve üstü çizili satırlar bulunmaktadır. Çelebi ‘Ali Zeynel bin Hacı’ya ait vakıf mührü bu ciltte de mevcuttur³³³. Esere ilişkin verilen maddî tavsîf bilgilerinde kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü, 205x145, 155x75 mm olarak belirtilmiştir. Her varakta 21 satır vardır. Yazı türü talik, kâğıdı çeşidi ise filigranlıdır. Verilen genel notta ise eserin sırtı, sertabı ve sağ kapak ön kenarı aşınmış kahverengi meşin üstü ebru kağıt kaplıdır. Miklebli mukavva ciltler ise krem rengindedir.

2.5. EDEBÎ KOMPOZİSYON (RETORİK) TÜRÜ ESERİ

2.5.1. Hâşiye ‘alâ-Şerhi’r-Risâleti’l-Vaz’iyye

Şehrîzâde Mehmed Said’in Arapça yazılan edebi kompozisyon içerikli, *Hâşiye ‘alâ-Şerhi’r-Risâleti’l-Vaz’iyye* isimli eseri de Manisa İl Halk Kütüphanesi Akhisar Zeynelzade koleksiyonu nr. 45 Ak Ze 132/3’da bulunmaktadır. “*Şehrîzâde ‘ale’l-Vaz’iyye bi’l-‘İsâm*”³³⁴ ifadesinden sonra besmele³³⁵ ile başlayan bu eser “kavluhû” sözcüğü ile devam etmektedir. Ancak bu cümleler İsmâüddîn İsferyânî’ye daha sonraki *Hâşiye* ise Şehrîzâde’ye aittir.

İsmâüddîn İsferyânî’nin *Şerhu’r-Risâleti’l-Vaz’iyye (li’l-Îcî)* isimli eseri *eş-Şerhu’l-‘İsâmî li’r-Risâleti’l-Vaz’iyye* adıyla da bilinmektedir. Bu eser Adudüddîn el-Îcî’nin risâlesinin şerhidir³³⁶.

Mehmed Said tarafından yazılan *Hâşiye ‘alâ-Şerhi’r-Risâleti’l-Vaz’iyye* 80b-116a varakları arasındadır. Her varakta 23 satır vardır. Yazı türü talik, kağıt çeşidi filigranlıdır. Eserle ilgili diğer maddî tavsîf bilgilerde kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 205x145-155x70 mm’dir.

³³¹ Şehrîzâde Ebü’l-Mehâmid Muhammed Saîd, *Hâşiye ‘alâ-Şerhi Hidâyeti’l-Hikme*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 45 Ak Ze 132/2.

³³² *Hidâyeti’l-Hikme*, vr. 31a.

³³³ *Hidâyeti’l-Hikme*, vr. 32a.

³³⁴ Şehrîzâde Ebü’l-Mehâmid Muhammed Saîd, *Hâşiye ‘alâ-Şerhi’r-Risâleti’l-Vaz’iyye*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 45 Ak Ze 132/3, vr. 80a.

³³⁵ *Risâleti’l-Vaz’iyye*, vr. 80b.

³³⁶ İsmail Durmuş, “İsmâüddîn İsferyânî”, *DİA*, İstanbul 2000, XX, 517.

2.6. İSLÂM DİNİ AKAİD VE KELAM TÜRÜ ESERİ

2.6.1. Hâşiyetü'l-Hâşiyе 'alâ-Şerhi'l-Mevâkıf

Şehrîzâde'nin İslâm dini, akaid ve kelam ilmi ile ilgili olan bu eserinin bilinen tek nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu'nda bulunmaktadır. 45 Ak Ze 133 nr.'da kayıtlı olan bu eserin yanak kısmında “*Hâşiyetü'l-ilâhiyyât şurûhu'l-mevâkıf*” yazılıdır. Eserin vikaye varağında “*Hâşiyetü'l-ilâhiyyât şurûhu'l-mevâkıf*” ifadesi ve hemen altında ise Zeynel bin Hacı Ali'nin vakıf mührü vardır³³⁷.

Eserin besmele ile başlayan mukaddimesinde, *Şerhi'l-Mevâkıf*’ın beşinci kısım üzerine hâşiyе olarak yazıldığı belirtilmiştir. Beşinci kısımda yedi bölüm bulunmaktadır. Birinci bölüm “*fi'z-zât*”dır. Bu bölümde de üç alt başlık yer almaktadır. Bunlardan ilki olan “*İsbâtu's-sâni*” de beş alt başlığı içermektedir. Birinci yol “*li'l-mütekellimîn*” yani kelam alimleri ile ilgilidir. Eserin hâtîme kısmında istinsah tarihi ve yerine ilişkin “*Temme fi-evâhiri el-cumâdelevvel fi-şehri İstanbul*” yazılıdır.

Hâşiyetü'l-Hâşiyе 'alâ-Şerhi'l-Mevâkıf isimli eserin maddî tavsîf bilgileri şu şekildedir: 65 yarakdan ibaret olan bu eserin her varağında 23 satır bulunmaktadır. Dili Arapçadır. Yazı türü nesih kırmısı, kağıt çeşidi filigranlıdır. Kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 203x145-145x85 mm'dir. Eserin sırtı koyu kahverengi, sertabı vişnerengi meşin, üstü desenli kağıt kaplı, mıkblebli ve mukavva ciltlidir. Kağıtlar krem renkli ve rutubet lekeli.

2.7. KANÛNNÂME TÜRÜ ESERİ

2.7.1. Tâcü'l-Kavânîn

Şehrîzâde Mehmed Said, *Metnü't-Tevârih*'de *Tâcü'l-Kavânîn* adlı Türkçe bir risale yazdığını ancak bu eserini tamamlamadığını belirtmektedir³³⁸. Mehmed Said'in bu eserinin

³³⁷ Şehrîzâde Ebü'l-Mehâmid Muhammed Saîd, *Hâşiyetü'l-Hâşiyе 'alâ-Şerhi'l-Mevâkıf*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 45 Ak Ze 133.

³³⁸ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

bilinen tek nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, nr. 2064’de bulunmaktadır³³⁹.

40 varaktan müteşekkil olan bu eserin numaralandırma işlemi sonradan yapılmıştır. Her varığında 19 satır bulunmaktadır. Yazı türü talik kağıt çeşidi aharlıdır. Eserin dili yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı gibi Türkçe’dir. Eser miklepli kırmızı deri ve siyah kağıt ciltlidir. Yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü ise 285x170 mm’dir.

Müellif önemli eserlerinden biri olan *Tâcü’l-Kavânîn*’i Allah’a hamd ü sena ve peygambere salât u selâmdan sonra “*Mazhar-ı sırr-ı kerîme-i nun ve’l-kalemi vemâ yesturûn*³⁴⁰ ve meşkûretün âyet-i mu’ciz eser-i ‘allame bi’l-kaleminden iktibâs nûr-ı vâhidiyyet-numûn eyleyen kilî-i pâkize-ter ve letâfât-meşhûn her kaçan ki zîb-bahş-ı benân-ı müellifîn-i fesâhat-nişân ola. Hamdele vü tasliye ve tarziyeyi takdîm min-beynihim Tâcü’l-Kavânîn te’lîf-i nezâket-redîfdir”³⁴¹ cümleleriyle takdim etmektedir.

Tâcü’l-kavânîn, önemli ölçüde Lütî Paşa’nın³⁴² *Âsafnâme*’³⁴³sinin yanı sıra diğer bazı siyaset ve nasihat kitaplarından istifade edilerek hazırlanmıştır³⁴⁴. Osmanlı teşkilat tarihi bakımından ehemmiyet arz eden *Âsafnâme*³⁴⁵, Şehrîzâde Mehmed Said’den yaklaşık bir asır önce yaşamış Abdüssamed Abîdî’ye de ilham kaynağı olmuştur. Abîdî *Hazâinü’l-Kânun* isimli eserini 1640 tarihinde yazarak Sultan İbrahim’e takdim etmiştir. Lütî Paşa’nın eseri üzerinde çalışarak yazdığı *Hazâinü’l-Kânun* adeta *Âsafnâme* gibi dört bölümden oluşmuştur³⁴⁶.

Şehrîzâde, Lütî Paşa’nın *Âsafnâme*’sinin yanı sıra Abîdî’nin *Hazâinü’l-Kânun* isimli eserini tetkik ettikten sonra hikmet, öğüt ve ahlâka dair bir takım güzel faydaları ekleyerek *Tâcü’l-kavânîn*’i yazdığını belirtmektedir³⁴⁷. Müellif eserinde şöyle der:

³³⁹ Fethi Ethem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961, s. 598-599.

³⁴⁰ “Nûn, kaleme ve eli kalem tutanların yazdıklarına ve yazacaklarına yemin olsun”. *Kur’ân*, Kalem, 68/1.

³⁴¹ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 1b.

³⁴² Hayatı için bk. Mehmet İpşirli, “Lutî Paşa”, *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 234-236.

³⁴³ Osmanlı devlet teşkilatı ile ilgili yazılan bu risale için bk. Mehmet İpşirli, “*Âsafnâme*”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 456-457.

³⁴⁴ Bilici, a.g.mad., 473.

³⁴⁵ Dört babdan müteşekkil olan *Âsafnâme*’nin birinci bâbı vezirîâzâmın ahlak ve âdâbının nasıl olması gerektiğinin yanı sıra sadrazam münasebetlerini içermektedir. Zira en uzun bâb budur. İkinci bâb, sefer hususunu; üçüncü bâb hazine; dördüncü bab ise reâyâ ile ilgilidir. Bk. Mübahat S. Kütükoğlu “Lütî Paşa *Âsafnâmesi* (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)” *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 50.

³⁴⁶ Asım Cüneyd Köksal, “*Bir İslâm Âlimi Olarak Lutî Paşa*”, *Osmanlı Araştırmaları/The journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2017, sayı:50, s. 49-50.

³⁴⁷ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 2a-2b.

“Çün zimmet-i himmet-i zümre-i hayr-hâhân-ı devlet-i ebed-peyvend-i ‘Aliyyeye mesâbe-i farz-ı ‘aynda bir ma‘nâdır ki, bâ‘is-i teşyîd-i kasr-ı vâlâ-yı saltanat olan mevâddı inhâ vü iblâğ bâbında bezl-i makdûr ve bir ma‘nâ-yı tahdîs-i ni‘met-bendegân-ı sadâkat-nişân-ı saltanat-ı seniyyeye sebep-i nizâm-ı ‘âlem olan umûru tebyîn husûsunda sarf-ı sa‘y-i mevfûr eyleyeler. Li-ecli-zâlik bu ‘abd-i Hakîr-i kesîrû’t-taksîr ve dil-sâde kim beyne’l-etrâb Şehrîzâde şöhretiyle ma‘rûfdur. Eben ‘an-ceddin müstağrak-ı yemm-i eltâf-ı selâtîn-i Devlet-i ‘Osmâniyye dâmet fî-savni’s-Sübhâniyye’den olup vâsıl olduğum ni‘am-ı bî-pâyâna teşekküren bu bâbda dahi bir eser-i cemîl vaz‘ına dil-teşne olduğum esnâda eşbeh-i vüzerâ-i ‘asr-ı bâhiru’n-nasr-ı İskender-i sâni merhûm Sultân Süleymân Hânî’den Lutfî Paşa-yı mağfîret-karîn cenâbının yâdigâr-ı kalem-i müşkîn rakamları olup Kânûnnâme-i Süleymânî tesmiye itdiği risâle-i meşhûre-i müşkîn-kelâlesin ricâl-i ‘ahd-i İbrâhîm Hânî’den ‘Abîdî mahlas ‘Abdüssamed nâm merd-i gayret-irtisâmın ba‘zı fevâid-i mühimme zammıyla keşide-i silk-i tanzîm (boşluk) ve nâm ve târihin *Hazâyinü’l-kânûn* ile tefhîm itdüğü makâlesi berfehvâ-yı **izâ erâdallâhu şey’en heyye’e esbâbehu**³⁴⁸ vâsıl-ı dest-i Hakîr oldukda egerçi nâzımına îsâr-ı dürer-i ed‘iyye-i firâvân ile sâbâş u âferîn kılınarak serâpâ mütâlâ’a olunmağla mûcib-i inşirâh-ı dil-i nâ-tuvân oldu. Lâkin bu makûle umûru inhâda çendân fevâid-i melhûza misillü te’sîr olmadığı muhtâc-ı ta‘bîr olmamağın makâle-i merkûme vûkelâ-yı ‘asra Kavânîn-i Süleymânî’yi li-ecli’t-tezkîr kütüb-i hikemiyye ve nesâyih u ahlâktan me’hûza ba‘zı fevâid-i cemîle inzimâmıyla tenşîr ve *Tâcü’l-Kavânîn* ismiyle zebânzed-i sagîr u kebîr kılınup hâlâ mesned-nişîn-i erîke-i İskenderî mülûk-i zemânın veliyyü’n-ni‘am ve mefharı pâdişâh-ı merâhim-dest-gâh ve şehinşâh-ı müeyyed min-‘indillâh hâdimü’l-haremeyni’l-muhteremeyn hârisü’l-berreyn ve’l-bahreyn hâkân-ı ‘âlem-i mutâ‘ melik-i şerî‘at-ittibâ‘ hâdimu’z-zulm ve’s-sitem ‘âmir-i ebniyetu’l-lutf ve’l-cûd ve’l-kerem es-sultân ibnu’s-sultân”³⁴⁹.

Mehmed Said tarafından yazılan bu eserin I. Mahmud devri vezirlerinden Mehmed Paşa’ya sunulduğunu aşağıdaki satırlardan anlamak mümkündür.

“Hân-ı Mahmûd-ı ma‘delet-ârâ

‘Ömrün efzûn eyleye Mevlâ

hizmetlerinin vekîl-i mutlak ve vezîr-i Âsaf-nazîrları olan sadr-ı Risto-hîred ve Eflâtun-ârâ düstûr-ı Feylesof-efkâr ve hüküm-âşinâ muğîsu’l-hulk ve kehfü’l-enâm müfizu’l-cûd ve’l-ihsân ve’l-in‘âm derende Hatem ve Ca‘fer ider ümmîd-i kerem ki dehre gelmedi bir böyle sadr-gân-ı kerem, cemîlü’ş-şiyem ve ‘âlî-himem, hâfız-ı nâmûs-ı saltanat-ı Sultân-ı Cem-hadem a’nî-bih vezîr bin vezîr devletlü sa‘âdetlü Mehmed Paşa **dâme bi’l-birri zikrehî ve**

³⁴⁸ “Allah bir şeyi murat etti mi sebepleri ona göre yaratır” (Hadîs-i şerîf).

³⁴⁹ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 2a-2b.

feşâ³⁵⁰ hizmetlerinin huzûr-ı Âsafânelerine bi't-takdîm ma'zeret-i 'arz u inhâya cesâret olundu"³⁵¹.

Tâcü'l-kavânîn, dört bölüm ve bir hâtimeden oluşmuştur. Müellif bu eserde sırası ile ele alınacak konuları şu şekilde belirtmiştir: Sultanların ahlak ve âdâbının nasıl olması gerektiği; sadrazamların âdâbı ve vezirlik için gereken şartlar; sefer ahvâlinin yanısıra altın ve gümüş sarf etmenin kuralları; hazine tedbiri ve definenin idamesi için gereken kanunlar³⁵². Devamla eserinde ele aldığı konuların ehemmiyeti ve takip ettiği yola ilişkin müellif "*Zümre-i ra'yyeti hıfz u terbiye ve ol gürûhu tasallut-ı zalemeden savn u te'mîn lâzım ve vâcib olduğunu beyân ider. Ba'zı fevâid-i lâzime ve kavâ'id-i müstelzime zikrini câmi'adır. Hamdülillâh çend rûz içre oldu zâhir bu kenz-i müstesnâ anda her bir kelâm-ı pâkîze oldu. Hakkâ ki cevhere hemtâ eser-i eslâfî eyleyüp ta'kîb eyledim bir güzel eser peydâ...*"³⁵³ demiştir.

Şehrîzâde eserinde Nûşîrevân³⁵⁴, Ömer bin Hattâb³⁵⁵ ve Nedîm-i Şâh Mahmûd-ı Gaznevî³⁵⁶ gibi adalet timsali kimselerin uygulamalarından örnekler vermiştir. Yine konular bağlamında latîfe ve hikayeler tahrir etmiştir³⁵⁷.

Eserini bölümler halinde kaleme alan Şehrîzâde konular bağlamında Lütî Paşa ve *Âsafnâme*'sinden alıntılar yaparak ele aldığı konuları kendi dönemi ile karşılaştırmaktadır. Ulak emri hususuna ilişkin: "...ulak emri gâyet mühim ü ehemm olup dîn ü devlete zarar u ziyân terettüb idecek mevâdda mahsûsdur. Müellif-i Âsafnâme merhûm Lütî Paşa dir ki, zemân-ı sadâretde giribân-ı nâs dest-i zalemeye giriftâr olmamak maslahatıçın kudretim mertebesi merâsim-i ma'deleti icrâya sa'y eyledim. Husûsâ ulak emri benden mukaddem fukarâ-i büldâna tahmîl olunmuş zulm-i sarîh iken fukarâ ra'yyeti bu balâdan tahlîs için belde bir belde menzîlci tahsîs eyledim"³⁵⁸.

"...Fî-zemâninâ emr-i menzîl halka bir belâ-i 'azîm olmuşdur. Zîrâ cüz'îyyât makûlesi umûra bî-nihâye evâmir virilür. Husûsâ vüzerânın beher sâl elli def'a memleketden

³⁵⁰ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yayar.

³⁵¹ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 2b.

³⁵² "Hafî olmaya ki işbu makâle-i muhtasara bir mukaddeme ve çâr ebvâb ve hâtîme üzre mürettebdir. Âdâb u hîsâl-ı selâtîn-i kirâm icmâlindeydir. Âdâb-ı sadr u sadâret ve şurût-ı lâzime-i vezâret zikrindedir. Ahvâl-i sefer ve kâide-i sarf-ı sîm ü zer zikrindedir. Tedbîr-i hazâyin ve kânûn-ı hall u 'akd-i defâyin zikrindedir" (*Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 3a).

³⁵³ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 3a.

³⁵⁴ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 4a, 5b.

³⁵⁵ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 14a, 23b.

³⁵⁶ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 7b.

³⁵⁷ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 18a.

³⁵⁸ *Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 16a.

memlekete intikâllerinde derd-mendlere olunan zulmün vasfı kâbil değildir. Kezâlik vüzerâyâ vâcibdir ki pâdişâhı mâl verse....”³⁵⁹.

Şehrîzâde, “Müellif-i *Âsafnâme* dir ki”³⁶⁰, “Lütfî Paşa merhûm dir ki”³⁶¹, “merhûm Lütfî Paşa dir ki”³⁶² ve “müellif-i *Kânûnnâme* dir ki”³⁶³ gibi ifadelerle Lütfî Paşa’nın meşhur risâlesine sık sık atıfta bulunmaktadır. Mehmed Said *Tâcü’l-Kavânîn*’de *Âsafnâme*’nin yanı sıra Nahîfî Efendi’nin *Nuhbe-i Nesâyih* isimli risâlesinden³⁶⁴, *Mecmû’a-i Kebîr*’den³⁶⁵, Âlî Mustafa Efendi’nin *Künhü’l-Ahbâr*’ından³⁶⁶, Kâtib Çelebi’nin *Tuhfetü’l-kibâr fî-esfârî’l-bihâr*³⁶⁷ ve mütercim-i *Coğrafya-yı Kebîr* Şâmî Ebû Bekir Efendi’nin *Kânûnnâme*’si³⁶⁸ gibi kaynaklardan da istifade etmiştir.

F. Babinger³⁶⁹ ve Bursalı Mehmed Tahir’in³⁷⁰ bibliyografik eserleri arasında geçmeyen *Tâcü’l-Kavânîn*’i Şehrîzâde kendi eliyle³⁷¹ cemâziyelâhirenin onuncu günü yazdığını belirtmektedir³⁷². Şehrîzâde zaman zaman *Mecmû’a-i Kebîr* olarak isimlendirdiği *Kurretü’l-ebâr*’dan da alıntılar yapmıştır. Müellifin “bu bahsin tafsîli *Mecmû’a-i Kebîre*’mizde mezkûr olup ba’zan dahi bu ‘icâlede mahal be-mahal zikr olunsa gerekir”³⁷³ yapmış olduğu bu alıntısından hareketle *Tâcü’l-Kavânîn*’in eserin *Kurretü’l-ebâr*’dan sonra yazıldığını söylemek mümkündür.

2.8. AHLÂK FELSEFESİNE DAİR ESERİ

2.8.1. Hâşiyetün ‘alâ-şerh-i âdâb-ı Taşköprîzâde

Şehrîzâde Mehmed Said’in ahlak ilmi hakkında yazdığı Arapça bu hâşîye Âtîf Efendi Kütüphanesi nr. 2419’dadır. Yazmanın fihrist kısmında on altı adet mucmua bulunmaktadır.

³⁵⁹ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 16a. Ayrıca Şehrîzâde ele aldığı konulara binâen “zîrâ fî-zemâninâ” ve “‘abd-i Hakîr dirim ki bu tahrîrât ol vakte nazarandır. Fî-‘asrinâ...” ifadeleriyle de kendi dönemine atıfta bulunuyor. Bk. *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 31a, vr. 34a.

³⁶⁰ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 17a, 21b, 22a, 35a.

³⁶¹ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 18b, 33a.

³⁶² *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 20a, 31b.

³⁶³ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 34b, 36a.

³⁶⁴ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 4b.

³⁶⁵ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 9a. Şehrîzâde’nin *Mecmû’a-i Kebîr* olarak isimlendirdiği eser *Kurretü’l-ebâr*’dır.

³⁶⁶ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 16b.

³⁶⁷ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 29a.

³⁶⁸ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 38b.

³⁶⁹ F. Babinger, a.g.e., s. 323-325.

³⁷⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 75-76.

³⁷¹ “‘alâ-yedi’l-Hakîr el-Fakîr Mehmed Sa’îd Şehrîzâde”.

³⁷² *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 40a.

³⁷³ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 9a.

Mehmed Said'in yazdığı *Hâşiyetün 'alâ-şerh-i âdâb-ı Taşköprizâde* ise on dördüncü sırada 201b-214a varakları arasında yer almaktadır³⁷⁴.

Bu yazma içerisindeki eserlerin bazıları Nutfecizâde hattı ile yazılırken diğerlerinde daha farklı bir hat kullanılmıştır. Nitekim yazmanın fihrist kısmının hemen altında “*Mecmû 'u mâ-fi hâzihi 'l-mecmû 'a sittete 'aşere risâleten ba 'duhâ bi-hatti Nutfecizâde ve ba 'duha bi-hatti gayrihi rahimallâhu ashâbe hutûtiha ve 'l-müellifât*” ifadesi yazılıdır³⁷⁵.

Yazmanın 1a ile başlayan varlığında eserin temellük kaydı ve Âtîf Efendi Kütüphanesi'nin vakfiyesi şiişel olarak Arapça yazılmıştır.

Mine'l-kütübi elleti vakafehâ fimâ benâ veşâde

Limen tale 'ahâ ve estefâde mine'l- 'ibâdi

Sâilen minhu en-yezkurehu bi'l-hayri ve 'r-rahme

Fe-rahimallâhu men-kâne min-ehli'l-hayri ve rahmeti

El- 'abdu'l-akal Mustafa el- 'Âtîf

Kefallâhu te 'âlâ yevme lâ- 'Âtîf³⁷⁶

Eserde *kavlühû* ile başlayan ifadeler Taşköprizâde'ye *ekûlû* ise Şehrîzâde'ye aittir. Taşköprizâde eserinin başında *elhamdülillâh* der “*Seleke hahunâ et-tarikata el-meşhûrata fi el-hamdu iktidâen bi 'l-kitâbi 'l-kerîm*”.... Şehrîzâde ise eserinde neden “*elhamdülillâh*” dediğini tartışmaktadır³⁷⁷.

2.9. TASAVVUFÎ ESERLERİ

2.9.1. İlhamü'l-Hak

³⁷⁴ *Mecmû 'a fi 'l-âdâbi*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2419.

³⁷⁵ *Mecmû 'a fi 'l-âdâbi*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2419, fihrist.

³⁷⁶ *Mecmû 'a fi 'l-âdâbi*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2419, vr. 1a.

³⁷⁷ Şehrîzâde Mehmed Said, *Hâşiyetün 'alâ-şerh-i âdâb-ı Taşköprizâde*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2419, vr. 201b. (Eser içerisinde Şehrîzâde, Taşköprizâde'nin açıklamalarına binaen görüşünü belirtiyor. Salâtin dua, Allah'ın rahmeti olduğunu söylüyor. Zaman zaman Taşköprizâde'yi eleştirip onun fikirlerinin büyük alimler için söylediğini belirterek aksi yönde görüş belirtiyor).

Şehrîzâde, Türkçe tasavvufî içerekli bir risale olan *İlhâmü'l-Hak* isimli eserini *Metnü't-Tevârih*'de zikretmekte ancak temize çekmediğini belirtmektedir³⁷⁸.

Eserini, kendisine sorulan suallere cevaben 2 Rebûlevvel 1155/7 Mayıs 1742 tarihinde yazmıştır. Müellif hattı olan bu eser, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.02, *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ* ile aynı yazma içerisinde 55b-58a vr.'ları arasında yer almaktadır. Eserin her sayfasında 29 satır bulunmaktadır. Kağıd ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 310x160, 270x90mm'dir.

Müellif eserinde Allah'ın isimlerinin mahiyeti, fakr u fenâ³⁷⁹, tahakkuk, 'ayne'l-yakîn, arş, kürsî, tasavvuf, beytü'l-hikme, beytü'l-mukaddes, kaç çeşit yol olduğu, bunların asıllarının mahiyeti ve kişiye yardımın lazım olup olmaması ne demektir gibi konulara soru cevap çerçevesinde en doğru cevapları aramaktadır³⁸⁰.

Şehrîzâde yukarıda zikredilen konuların bir çoğu için farklı cevapları tartışarak doğru bir kanaat oluşturma yoluna gitmektedir. "Tarîk kaçdır ne nedir ve hem asılları kimdir"? Sorusuna verdiği uzun cevapda şu şekilde açıklamaktadır:

"Bu suâlin cevâbı elsine-i nâsda mezkûr ve levn gibi meşhûrdur, on iki tarîkdir. Cümlemin a'zamı tarîk-i Halvetiyye'dir ki şecere-i tarîkdir. Turuk-ı sâire bunlardan menteş olmağla Halvetiyye kem bir şeceredir, şâhları gibidir. Tarîk-i Halvetiyye'nin mebdei ya'nî pîrimiz sultânımız kutb-ı Rabbânî gavs-ı Samedânî eş-Şeyh es-Seyyid Yahyâ Şîrvânî kuddise sırrehu hazretlerine gelince silsilenâmelerde yazılan bu vechiledir ki teberrûken zikr olunur. Fahr-ı 'âlem sallallahü 'aleyhi ve sellem hazretlerine radiyallahü 'anhu Hasan-ı Basrî kuddise sırrehu Habîb-i 'Acemî kuddise sırrehu Dâvud-ı Tâ'î kuddise sırrehu..... hazret-i kutbü'l-'ârifîn ve gavsu'l-vâsılın ser-çeşme-i evliyâ....hazret-i Şeyh Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî kuddise sırrehu tarîk-i Kâdiriyye'nin mebdei kutbu'r-Rabbânî eş-Şeyh 'Abdülkadir-i Geylânî kuddise sırrehudur. Gülşenînin evveli kutbü'l-aktâb Şeyh İbrahîm Gülşenî kuddise sırrehu hazretleridir. Zeynî'nin evveli Şeyh Zeynüddîn Hâfî'dir. Nakşibendî'nin evveli....."³⁸¹.

2.9.2. Risâle fî-beyânî'l-mecâlis

Besmele ile başlayan bir sayfalık bu Arapça risalenin de konusu tasavvuftur. Eser "... vahdehu ve kefâ 'abdehu fe-yekûlû'l-Fakîr Muhammed Sa'id eş-Şehîr bi-Şehrîzâde hâzihi

³⁷⁸ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

³⁷⁹ Yokluk hali.

³⁸⁰ Mehmed Said Şehrîzâde Vahdetî, *İlhâmü'l-Hak*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.02, vr. 55b-58a.

³⁸¹ *İlhâmü'l-Hak*, vr. 57a.

Risâle fî-beyân el-mecâlis rettebtu el-ahî'l-'azz er-reşîd 'ömrehu Allahu te'âlâ ve mine't-tevfîk....” cümlesiyle devam etmektedir. Burada geçen “*rettebtu el-ahî'l-'azz er-reşîd 'ömrehu Allahu te'âlâ*” ifadesinden Şehrîzâde'nin *el-mecâlis* isimli risalesini kardeşi için tertip ettiği anlaşılmaktadır³⁸².

Bu risalede meclis türlere ayrılarak incelenmiştir. Şehrîzâde meclis çeşitlerini on kategoride değerlendirmiştir. Bunları mekruh meclis, haram meclis, helal meclis, mübah meclis, müstehab meclis, farz meclis, sünnet meclis, vacip meclis, caiz meclis ve gidilmesinde beis olmayan meclis şeklinde sıralayarak açıklamıştır. Bu bağlamda bu meclislere kimlerin dahil olduğu, iştirak etmenin hükmü ve buralarda neler yapıldığı örneklerle izah edilmiştir³⁸³.

Şehrîzâde söz konusu meclislerden onuncusuna girmekte bir beis olmadığını söylese de müdahil olmamayı daha uygun görmektedir. Müellif kendi zamanında tasavvuf erbabının zeval bulduğunu söylemektedir. Bu bağlamda kardeşine ihtirasa kapılmadan şeyhlerden Kur'ân-ı kerîmi rehber edinenlere biat etmesi gerektiğini nasihat etmektedir. Mehmed Said bu risaleyi 20 Cemâziyelevvel 1155/23 Temmuz 1742 tarihinde sekiz dakikadan daha az bir sürede yazmıştır. Son olarak müellif hattı olan risalenin *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ* ile aynı yazma içerisinde bulunduğunu söyleye biliriz³⁸⁴.

2.10. GÜNÜMÜZDE NÜSHASI BİLİNMEYEN ESERLERİ

Şehrîzâde Mehmed Said *Metnü't-Tevârîh*'in sonunda bulunan otobiyografisinde eserlerinin ismini zikretmektedir. Ancak onun eserleri bunlarla sınırlı değildir. Bizler de bu hususu dikkate alarak müellifin telif ettiği eserlerin satır aralarında, günümüze intikal etmeyen nüshalarını aradık. Öncelikle *Metnü't-Tevârîh*'de verilen sıralamayı izledik. Bu bağlamda diğer eserlerde verilen detayları da kullandık. Bu esnada dikkatimizi çeken hususlardan biri bazı eser isimlerinin boş bırakıldıktan sonra sadece açıklayıcı bilgilerin verilmesiydi. Zira bu durum eserle ilgili çalışmaların devam ettiğini, tamamlandıktan sonra isim verilmesi meselesini aklımıza getirmektedir. Biz de ismi zikredilmeyen eserleri “_____” bu şekilde yazdıktan sonra mevcut veriyi tahrir ettik. Dolayısıyla tezimizin içindekiler kısmında bu eserlerin ismini veremedik, ancak sıralayarak en sonda zikrettik.

³⁸² Şehrîzâde Mehmed Said Vahdetî, *Risâle fî-beyân el-mecâlis*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.03, vr. 58b.

³⁸³ *Risâle fî-beyân*, vr. 58b.

³⁸⁴ *Risâle fî-beyân*, vr. 58b.

Müellif *Metnü't-Tevârih*'deki eserlerini belirttiikten sonra bunlara başladığı sırada yarısını yada üçte birini bile henüz tahrir etmediği kitaplarının olduğunu söylemektedir³⁸⁵. Sanırım sadece bu durum bile bize Şehrîzâde'nin ne kadar çalışkan ve bir o kadar da seri yazabilen birisi olduğunu göstermektedir. Nitekim o *Zübdetü't-Tevârih*'i tahrir ederken bile bazı eserler kaleme almanın peşindedir. “‘*Acâibü'l-Mahlûkât*’ı câmi‘ bir risâle-i âhar te‘lîfi câygîr-i zamîr-i ‘abd-i Hakîr’dir. Eger muvaffak olursak inşâallâhu te‘âlâ ‘ale’t-tafsîl zikr olunur”³⁸⁶ ifadesi bariz bir delilidir.

2.10.1. Ravzatü's-Selâtîn

Şehrîzâde Mehmed Sâid, *Metnü't-Tevârih*'de otobiyografisini verirken *Ravzatü's-Selâtîn* isimli eserinden söz etmektedir. Türkçe bu eserin konusunun Osmanlı Devleti'nde nazım ve nesir alanında meşhur sultanlarla ilgili olduğunu söylemektedir. Ayrıca günümüze intikal etmeyen bu eserini temize çektiğini de bildirmektedir³⁸⁷.

Kurretü'l-ebâr isimli eserinde de *Ravzatü's-Selâtîn*'den bahseden müellif eserin içeriğine ilişkin azda olsa kısmî bilgi vermektedir. Onun verdiği bu malumattan eserin şiir sanatına ilgi duyan padişahlara dair olduğu anlaşılmaktadır. “.... *Dîvân-ı ‘Aşkî ve Ahmed Paşa ism-i sâmi-i Fâtih’e tanzîm ve Dîvân-ı Necâtî ve Sehî, nâm-ı Hümayûn-ı Bâyezîd Hân’a terkîm olduğu Divânçe-i İshâk ve Zâtî medh-i Selîm Hân’ı ve Dîvân-ı sultânü’s-şuâra Bâkî-i fesâhat-ıntımâ sitâyîş-i Sultân Süleymânî ile mâl-â-mâl olduğu bu müdde‘âya güvâh-ı ‘âdilindir. Bu mevâddın tafsîli Câmi‘u’l-hurûf Hakîrin Ravzatü's-Selâtîn nâm eser-i bihterîninde mastûr olmağıla bu makâmda bundan ziyâde itnâb-ı kelâm münâsib görölmedi*”³⁸⁸.

2.10.2. Misbâhu'l-Kalbiyye

Mehmed Sâid'in yine *Metnü't-Tevârih*'teki otobiyografisinde haber verdiği eserlerinden biridir. *Misbâhu'l-Kalbiyye* müellif tarafından *Îsâgücî Şerhi* olarak isimlendirilmiştir. Alimlerin ve şeylerin üstün faziletlerinden bahseden bu eser günümüze ulaşmamıştır³⁸⁹.

³⁸⁵ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67b.

³⁸⁶ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 253a.

³⁸⁷ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66a.

³⁸⁸ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 8b.

³⁸⁹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66a.

2.10.3. Tebru'l-Mesbûk fî-Âdâbi's-Sülûk

Şehrîzâde hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir gözün görmediği tasavvufî bir eser olarak tanımladığı bu Türkçe çalışmasının faydalı olduğunu söylemektedir³⁹⁰.

2.10.4. 'Avnu'l-Ahad fî-Tahkîk'l-Esed

Mahiyeti hakkında bir malumata sahip olmadığımız bu risale Arapça yazılmış ve tamamlanmamıştır³⁹¹.

2.10.5. Ahsenu'l-Kasas fî-Kıssati'l-Yûsuf

Hiz. Yûsuf'un kıssasını anlatan bu eser Türkçe olarak yazılmış ve tekmil edilememiştir³⁹². Yaptığımız araştırmalarda günümüze ulaşmayan *Ahsenu'l-Kasas*'ın izlerini Şehrîzâde'nin *Zübdetü't-Tevârih* isimli eserinde görmekteyiz. Burada müellif Hiz. Yûsuf ile ilgili faydalı bulduğu bilgileri kısmen beyan etmiştir. *Ahsenu'l-Kasas*'la ilgili olan kısım naklen şöyledir:

“*der-Zikr-i Yûsuf es-Siddîk 'aleyhi's-selâm ibn Yâkub 'aleyhi's-selâm: Hafî değıldir ki bunların menkabe-i 'âliyelerinde nass-ı tenzîl Ahsenu'l-Kasas ile nâtıkdır. Kibâr-ı müellifin nazmen ve nesren niçe nüsaht-ı zîbâ te'lîf itmişlerdir. Eşretü't-Tevârih'de tafsîlen zikr olunduğundan mâ'adâ Ahsenu'l-Kasas ve Âyînü'l-Hısas eser-i mu'teberi 'abd-i Hakîr mahsûs bu bâbda keşîde-i şîrâze-i te'lîf itmiştir. Bu 'acâlede icmâlen ba'zı fevâid zikr olunmuşdur*”³⁹³.

2.10.6. Dürer-i Bihâru'l-Hakâyık

Peygamberlerin meşhurlarını anlatan bu kitap Türkçe olarak yazılmış, ancak tamamlanamamıştır³⁹⁴.

2.10.7. Eşrefü't-Tevârih

³⁹⁰ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

³⁹¹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

³⁹² *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

³⁹³ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 29a.

³⁹⁴ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

Türkçe yazılan bu eserde daha çok çeşitli kıssalar anlatılmış, ancak bu da diğerleri gibi eksik kalmıştır³⁹⁵. Şehrîzâde'nin *Zübdetü't-Tevârih* ve *Kurretü'l-epsâr* içerisinde çokça zikredilen eserlerinden biri *Eşrefü't-Tevârih*'dir. *Kurretü'l-epsâr*'ın ilk varaklarında eserin ismini ve kullanma şeklini zikreden müellif şöyle der: “*Eşrefü't-Tevârih-i câmi'ül-hurûf 'abd-i Hakîrin te'lîfâtındandır ki, kütüb-i mu'tebereden cem' ü telhîs olunmuştur. Ba'zı mahalle münâsib mevâd ahz olunmuştur*”³⁹⁶.

Yine *Kurretü'l-epsâr*'da Süleyman Peygamber'in³⁹⁷, veziri Âsaf bin Berahyâ³⁹⁸; Türk kökenli şair, tarihçi ve mutasavvıf yönü bulunan Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin³⁹⁹ vefatı ve Şeyh Nizâmî-i Hindî⁴⁰⁰ gibi kimseler anlatılmıştır. Müellifin günümüze intikal eden eserlerinden *Zübdetü't-Tevârih*'i değerlendirirken *Eşrefü't-Tevârih*'in bahsi bir hayli geçmişti. Ancak aşağıda *Eşrefü't-Tevârih*'in⁴⁰¹ geçtiği yerlere ilişkin verdiğimiz varak numaraları daha önce kullanılmadı.

Zübdetü't-Tevârih içerisinde *Eşrefü't-Tevârih*'in bu derece zikredilmesi aklımıza metin inşâsı meselesini getirmektedir. Ancak bu farklı bir mesainin ürünü olacaktır.

2.10.8. Şemârîhu'l-Fevâyid fi'l-'Akâyid

İslam dininin temel kaideleri ile ilgili olan bu risale Arapça yazılmış ancak tamamlanamamıştır⁴⁰².

2.10.9. Dürerü'n-Nadîde fi'd-Düveli'l-'Adîde

Fihrisü'd-düvel risâlesinin zeyli olan bu eser Türkçe yazılmış fakat tekemmül etmemiştir⁴⁰³.

2.10.10. Ahsenü't-Ta'bîr fi't-Tefsîr

³⁹⁵ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

³⁹⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2b-3a.

³⁹⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 62a.

³⁹⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 89b.

³⁹⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 306a-306b.

⁴⁰⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 306b.

⁴⁰¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 41a, 41b, 44a, 46a, 46b, 48b, 49b, 51b, 55b, 56b, 57a, 57b, 60a, 61b, 62b, 64a, 65a, 69a, 80b, 81b, 85b, 86a, 86b, 87a, 90a, 93a, 102a, 103a, 103b, 105b, 108b, 109b, 116b, 118a, 124b.

⁴⁰² *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

⁴⁰³ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

Şehrîzâde'nin *Metnü't-Tevârih*'teki otobiyografisinde kaleme aldığını bildirdiği eserlerinden biridir. Arapça yazılan bu risaleyi müellif tamamlayamamıştır⁴⁰⁴.

2.10.11. Me'hazu'l-İber fî-A'zami'l-Haber

Müellifin, Edirne Vak'ası'nı anlatan bir risale olarak belirttiği *Me'hazu'l-İber fî-A'zami'l-Haber* isimli eseri Türkçe yazılmış fakat temize çekilmemiştir⁴⁰⁵.

Şehrîzâde'nin bu eseri Edirne Vak'ası ile sınırlı değildir. Zira *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ* isimli eserinde yaptığımız incelemelere dayanarak *Me'hazu'l-İber*'in farklı bazı olayları içerdiğini de söyleyebiliriz. Söz konusu eserde II. Osman'ın saltanat yıllarına ilişkin bir takım açıklamalarda bulunan müellif süreci onun 1031/1622 vefat tarihine getirdikten sonra gereken tafsîlâtı vermediğini belirtmekte, bu hususta adres olarak *Me'hazu'l-İber* isimli eserini işaret etmektedir. “...şehîd 'Osmân târîh vâkı' olmuşdur ki bin otuz bir senesi cemâziyelâhırî evâhıdır, tezkîretü's-şu'arâlarda kâ'ide-i bâ'is....mevâddı 'adem-i tahrîrdır ve hem bu tezkîremizin ismi Mahzenü's-Safâ olmağla bu vak'anın tafsîli yazılmadı. Tafsîlini murâd eyleyen Me'hazu'l-İber nâm te'lîfimize mürâca'at eylesün ki anda Fezleke ve Na'imâ ve Peçuylu târîhlerin zübdesi tahrîr olunmuşdur”⁴⁰⁶. Ayrıca müellifin bu ifadelerinden *Me'hazu'l-İber*'in bazı kaynaklarını da görmek mümkündür.

Me'hazu'l-İber fî-A'zami'l-Haber'in Edirne Vak'ası ile olan münasebetine gelince; Osmanlı şeyhülislâmı Seyyid Feyzullah Efendi'nin II. Mustafa döneminde giderek artan nüfuzu, yerinde olmayan icraatları, bozulan siyâsî ve iktisadî yapıyla bütünleşerek akıbetini hazırlamıştır. İstanbul'da çıkan isyanın Edirne'ye sıçramasıyla tarihte Feyzullah Efendi Vak'ası yada Edirne Vak'ası olarak bilinen hadise gerçekleşmiştir⁴⁰⁷. Aşağıda *Kurretü'l-ebsâr*'dan naklen aldığımız satırlar *Me'hazu'l-İber*'in muhtevasının bu yönde olduğunu ispatlar niteliktedir. Müellif tafsilatlı olarak yazılan bu risalenin Edirne Vak'ası için kaleme alındığını belirtmektedir.

“Ez-cümle meşhur-ı âfâk Müftî es-Seyyid Feyzullah Efendi 'uhde-i saltanat-ı Mustafa Hân-ı Sâni'de 'izzet-i istiklâl ve şiddet-i istibdâd ile ne rütbe-i 'azîmeye vâsıl olduğu ve verâ-yı perdede cümle-i hall ü 'akd ve tedbîr ü tasarruf ana mahsûs olup, vekâlet-i mutlaka makâmına gelen devletlüler bir sâdenâm ve kuru ihtişâm ile kalup masârif u mevâcib için hazîne

⁴⁰⁴ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b-67a.

⁴⁰⁵ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴⁰⁶ *Mahzenü's-Safâ*, vr. 34a-35b.

⁴⁰⁷ Edirne Vak'ası için bk. Abdülkadir Özcan, “Edirne Vak'ası”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 445-446.

tedârükü gibi bir bâr-ı girânın altında zârî zârî inleyerek ifnâ-yı vücûd idinceye dek ne gûne mihen ü âlâm çekdikleri, bu evzâ‘ ise ‘inde’l-hak ve’l-halk magzûb u mahzûl olmağa sebep olan ef‘âl-i şenî‘a ve etvâr-ı kabîhadan olmağa ‘âkıbetinde ne gûne fesâd ve fîtn e bâdî olduğu *Me‘hazû‘l- İber fî A‘zami‘l-Haber* nâm risâlemizde mufassalan mastûr u mukayyed ve risâle-i mezkûre ancak bu husûs içün müellefdir”⁴⁰⁸.

2.10.12. Zeynü’t-Tevârîh

Enbiya ve meliklerin kıssasını içeren *Zeynü’t-Tevârîh* elli cüzden ibarettir, ancak bu eser de tamamlanmamıştır⁴⁰⁹.

2.10.13. Lübbü’t-Tevârîh

Şehrîzâde *Metnü’t-Tevârîh*’teki otobiyografisinde Türkçe yazdığını bu eserinin Kırım kaanlarını anlattığını fakat temize çekemediğini ifade etmiştir⁴¹⁰. *Kurretü’l-ebâr*’ın kaynaklarını sıralarken bu eseri önemli ölçüde kullandığını da zikretmiştir. “*Lübbü’t-Tevârîh, Câmi‘u’l-hurûf ‘abd-i Hakîrin hânân-ı kadîme müte‘allık muhtasar te’lifidir. Mahalle münâsibi ahz olunmuştur. Nûsha-i merkûme el-yevm müsveddede kalmıştır*”⁴¹¹.

Müellif, *Kurretü’l-ebâr*’da Taga Timur’un katli ile Azerbaycan ve Horasan’da devlet-i ‘Âl-i Cengîz’in yıkıldığını anlatmaktadır. Sonrasında bunların kaç nefer olduğu ve kaç şubeden oluştuğu hususunda bize malumat vermektedir. Burada dikkatimizi çeken önemli hususlardan biri üçüncü şubede yer alan Deşt ve Kırım hanlarının *Lübbü’t-Tevârîh*’te anlatılması ve bu verilerin bize intikal etmesidir.

“Şu‘be-i ûlâ yirmi dokuz nefer olup dârü’l-mülkleri olan Mâverâünnehr’de yüz altmış dört sâl saltanat ile müreffehü’l-hâl olmuşlardır. Bu şu‘be sene semân ve selâsîn ve sitte-mi’ede zuhûr idüp sekiz yüz on iki sâlinde münkarız olmuşlardır. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr ü beyân olunur. Şu‘be-i sâniye on yedi neferdir ki, âhurları ânifen mezkûr-ı Taga Timur dizdârü’l-mülkleri Horasan ve ‘Irak olup altı yüz elli üç sâlinde zuhûr ve yüz bir sene müddet-i devletleri mümted oldukdan sonra vech-i meşrûh üzre bu sâlde münkarız oldular. Şu‘be-i selâse altı yüz elli dört târîhinde zuhûr idüp hâlâ merbût-ı silsile-i itâ‘at-ı selâtîn-i Osmâniyye olan Deşt ve Kırım hânlarıdır ki, hâletü’t-tahrîr müddet-i devletleri beş yüz on altı sâle resîde

⁴⁰⁸ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 89a.

⁴⁰⁹ *Metnü’t-Tevârîh*, vr. 67a.

⁴¹⁰ *Metnü’t-Tevârîh*, vr. 67a.

⁴¹¹ *Metnü’t-Tevârîh*, vr. 67a. *Kurretü’l-ebâr*’ın kaynakları arasında yer alan *Lübbü’t-Tevârîh* içib bk. *Kurretü’l-ebâr*, vr. 4a.

olmuştur. Ber-vech-i icmâl ba‘zı mertebe ahvâlleri muharrerü’l-hurûf-ı ‘abd-i Hakîrin *Lübbü’t-Tevârîh* nâm risâlesinde ve ‘ale’t-tafsîl....”⁴¹².

Lübbü’t-Tevârîh’in *Kurretü’l-‘Ebsâr*’da bahsinin geçtiği, bizler için ehemmiyet arz eden diğer konular için şunları söyleyebiliriz: Timur’un doğumu⁴¹³; Herat’da Sultan Ebû Said Bahadır Hân’ın vefatından sonraki süreç⁴¹⁴; bu süreç sonrasında çıkan mücadelede Şeyh Hasan-ı Cûrî’nin muharebede Emîr Vecîhüddîn tarafından öldürülmesi⁴¹⁵; Emîr Şeyh Ebû İshak ibn Emîr Mahmud Şâh İncûy’ın hezimete uğraması⁴¹⁶; İnhizâm-ı Cengîzyân⁴¹⁷; Şâh Muzaffer bin Mübârizüddîn’in vefatı⁴¹⁸ ve İncûyân devletinin son bulması⁴¹⁹.

2.10.14. İzâhu’l-Hükm fî-İslâhi’l-Ümem

Bu mecmu‘anın günümüzde bilinen nüshası yoktur. Ayrıca müellif temize çekilmediğini belirtmiştir⁴²⁰.

2.10.15. Kalâyıdu’l-Fuzalâ fî-Terâcimi’l-Hükemâ

Türkçe yazılan bu risale de temize çekilmemiştir⁴²¹. Eserin bilinmeyen bu nüshasının izlerini *Kurretü’l-‘Ebsâr*’da görmekteyiz. *Kalâyid*’den naklen *Kurretü’l-‘Ebsâr*’dan verdiğimiz satırlarda Şehrîzâde İskender’den bahsetmiştir.

“Biri meşhûr-ı cihân İskender-i Zü’l-karneyn-i ‘âlî-şândır ki, müddet-i ‘ömr-i ‘azîzi otuz altı sene olup, on dokuz yaşında ‘ibâdullâh üzere hâkim-i ‘âdil oldu. Müddet-i mülk ü saltanatı on yedi sâl olup, dokuzu masrûf-ı harb u kıtâl olmuş idi. Ekser-i rub ‘-i meskûnu dü sâl zarfında devr idüp, ‘âlemi zîr-i sâye-i hükûmetine idhâl itmiş idi. Yirmi bin üç yüz merdân-ı dilîr ile temâm-ı maşrık u mağribi feth ü teshîr ve ma‘delet ve cihân-gîri ile ism-i sâmisini revnak-pezîr eyledi. Tafsîl-i hâli ba‘zı âsâr-ı hakîrânede husûsâ Kalâidü’l-fuzalâ’da mezkûrdur”⁴²².

⁴¹² *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 419a.

⁴¹³ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 357a.

⁴¹⁴ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 398b.

⁴¹⁵ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 399a.

⁴¹⁶ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 418a.

⁴¹⁷ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 418b.

⁴¹⁸ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 419a.

⁴¹⁹ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 430a.

⁴²⁰ *Metnü’t-tevârîh*, vr. 67a.

⁴²¹ *Metnü’t-tevârîh*, vr. 67a.

⁴²² *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 125a.

Kalâyıdu'l-Fuzalâ, *Kurretü'l-epsâr*'ın kaynaklarından olan Şifâî Şa'ban Efendi'nin eserlerinden *Fezâil-i Âl-i 'Osmân*'ın terceme edildiği *Kalâidü'l-ıkyân* ile karıştırılmamalıdır⁴²³. Nitekim *Kurretü'l-epsâr* içerisinde *Kalâidü'l-ıkyân*'ın bahsi çokça geçmektedir. Dikkatimizi çeken diğer bir husus *Kılâdetü'l-fuzalâ*⁴²⁴ yazımının bazı çalışmalarda hatalı yazılmasıdır. Zira ilgili yazma içerisinde *Kalâyıdu'l-Fuzalâ* olarak yazılmıştır⁴²⁵.

2.10.16. İlhamu'l-Mülhem fi'l-Mühem

Manzum olarak Türkçe yazılan bu eser kırk hadis derlemesinden oluşmuş ve temize çekilmemiştir⁴²⁶.

2.10.17. Hilvetü'l-Mülûkü'l-'Osmâniyye

Bu manzum eser Türkçe olarak yazılmış fakat temize çekilmemiştir⁴²⁷.

2.10.18. Hilvetü'l-Enbiyâ 'aleyhimüsselâm

Bilinen nüshası olmayan bu manzum eser de Türkçe olarak yazılmış ve müsvedde halinde kalmıştır⁴²⁸.

2.10.19. Dürerü Bihâru's-Şi'r

Şehrîzâde bir çok alanda bilgi sahibi olan babasının yazdığı şiirleri garip bir şekilde tertip ettiğini ve sonrasında *Dürerü Bihâru's-Şi'r* olarak isimlendirdiğini söylemektedir⁴²⁹. Fakat eser günümüze ulaşamamıştır.

2.10.20. Tuhfetü'l-Haremeyn

Mehmed Said'in Türkçe olarak yazdığı fakat tamamlayamadığı eserlerinden biri de *Tuhfetu'l-Haremeyn*'dir⁴³⁰. Daha önce belirttiğimiz üzere Şehrîzâde 1159/1746 tarihinde hacca

⁴²³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 3b.

⁴²⁴ F. Bilici, a.g.mad., 473.

⁴²⁵ Şehrîzâde Mehmed Said, *Kurretü'l-epsâr fî-netâyici't-tevârih ve'l-ahbâr*, İ.Ü. Ktp., TY, nr. 3291, vr. 7a.

⁴²⁶ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴²⁷ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴²⁸ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴²⁹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴³⁰ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

gittiğini, gidiş ve dönüş yolculuğunu ise günümüze intikal etmeyen *Tuhfetü'l-Haremeyn* isimli eserde anlatmış, ayrıca Lefke'den de bahsetmiştir⁴³¹. *Nevpeydâ*'da Lefke'nin fethini tahrir eden müellif farklı yorumları değerlendirdikten sonra bu hususta tamamen kendi gözlemlerine yer vermiştir. *Tuhfetu'l-Haremeyn*'i bir nebze de olsa gün yüzüne çıkarmak babında aşağıdaki cüz naklen yazılmıştır.

“Bu fakîr elli dokuzda hacc-ı şerîfe bi-lutfihî te'âlâ 'azîmet itdiğimde vekâyi'-i âmed-şüd-i müsâfereti hâvî *Tuhfetü'l-Haremeyn* nâm nüsha-i sagîrede görüp ketb itdim. Bu vechiledir ki bi-'aynihâ tahrîr olundu. Lefke sâhil-i cezîre-i İznîk'de havâsı latîf bir kasaba olup derûnunda birkaç cevâmî' vü mesâcid vardır. Sadr-ı a'zam-ı meşhûr Lefkeli Mustafa Paşa anda bir;

[Mısr]â'

Câmi'-i pâkîze tarh ve secde-gâh-ı dil-nişîn

Nesir; ve bir hammâm-ı nâzenîn binâ itmişdir. Siyyemâ fâtih-i 'Arab ve 'Acem hâdim-i bünyân-i cevri ü sitem ser-çeşme-i selâtîn-i 'Osmâniyye mazhar-ı nasr ve fütûhât-ı Rabbâniyye sâhib-kırân-ı Rüstem-salâbet Keyhusrev-i Dârâ-hadem ü haşmet...

Hâdim-i Batha ü Yesrib pâdişâh-ı bahr u berr

Hân-ı Selîm bin Süleymân Hân İskender-i sîr

Nesir; tâbe serâhu hizmetleri Mescid-i Aksa-misâl bir câmi'-i bî-hemâl ve bir hammâm-ı pür-âb u tâb binâ itmişlerdir ki, germâbe-i nüh tâk-ı gerdûn ana nisbet bir halvet-hâne-i müşrif harâbdır. İstanbul'dan Konya-i mahrûsaya giderken belde-i 'atîk-ı İznîk'den yedi sâ'at mesâfedir. Husûsâ kutbü'l-'ârifîn ve gavsı'l-vâsılın Eşrefzâde-i Rûmî;

[Mısr]â'

Kaddesallahü sırrehu'l-'âlî

Nesir; hizmetlerine mensûb bir hânkâh-ı bî-nazîri vardır. Elli sekiz târîhinde a'yândan Dervîş Ağa nâm zât-ı hayr-intimâ bir hammâm-ı bî-nazîr binâ itmişdir. Lefke ahâlisine Hakk te'âlâ bir hüsn ve hulk-ı hüsn-i kerem itmişdir ki, ol havâlîde olan memâlike gâlib-terdir. Bu ülke fethine dahi bu güne bir târîh dimişlerdir ki, sebt-i sahîfe-i beyân kılındı....⁴³².

Şehrîzâde'nin *Tuhfetü'l-Haremeyn* isimli eserinde zikri geçen yerlerden biri de İznîk beldesinin tavsifidir. İznîk'in İstanbul'a kaç saat mesafe uzaklıkta olduğu; ahâlisinin geçim

⁴³¹ *Kurretü'l-ebsâr*, vr. 254b.

⁴³² *Kurretü'l-ebsâr*, vr. 254b-255a.

kaynağı; bağ ve bahçelerinin çokluğu; dükkanları ve çarşısı; Orhan Gazi ve Fatih Sultan Mehmed döneminden kalan cami ve hamamları gibi özellikleri anlatılmıştır. Aşağıda bunların detaylarını *Tuhfetü'l-Haremeyn*'de geçtiği şekliyle görmek mümkündür.

“...‘âzim-i hacc-ı şerîf olduğumda vekâyi‘-i yevmiyyeyi zabt u tahrîr itdiğim *Tuhfetü'l-Haremeyn* nâm risâlede zikr olunduğu üzre belde-i ‘atîk mahrûse-i İznîk-i şehir-i nâ-şenide mesel-i mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-‘adile yirmi üç sâ‘at mikdârı mesâfe olup sâhil-i buhayrede ‘an-aslin fevka’l-gâye ma‘mûr ve hammâme-i hayâl devresin nısf sâ‘atde idâreye ancak kâdir ve ‘arz-ı hisârında çâr ‘aded şahıs yân be-yân meşyde ‘adem-i külfet zâhir ve buhayresinde ak balık ve sazan balığı ve yayın balığı olup ahâlîsi sayd ile derkârlardır. Hadâyık u bâgâtı vâfir olduğundan havâsında ehl-i tıbbâ’a sıklet zâhirdir. El’ân derûn-ı kal’a pâ-zede-i müteneffis olmakdan ekser-i hâlde dûr ve ahâlîsi bed hıl‘at olmak üzre meşhûrdur. Sâbıkâ ma‘mûr u âbâdân ve dekâkin ve sûku firâvân olup kutbü’l-‘ârîfin ve gavsü’l-vâsılın vâsıl-ı esrâr-ı füyûzât-ı kayyûmî cenâb-ı Eşrefzâde-i Rûmî kuddise sırruhu’l-‘azîz hazretlerinin hedef-i icâbete makrûn sehm-i inkisârları sebebiyle âşiyân-ı bûm olmuş. Yevmen-fe-yevmen müşrif-i harâb u vîrân olmakdadır.

Zikr-i âtî âsâr-ı Orhaniyye’den mâ‘adâ Ebü’l-Fütûh ve’l-Megâzî Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin bir câmi‘-i felek-kıbâb ile bir hammâm-ı pür- âb u tâbı vardır. Siyyemâ hâlâ ocaklık olmak üzre mutasarrıf-ı belde olan mîr-i ‘âlî-cenâbın cedd-i a‘lâsı Pîrî Paşa merhûmun câmi‘-i envâr-ı mecâmi‘i ki, envâ‘-ı kâşî ile müzeyyen ve minâresi hem-tâ-yı tûbbâ-yı cinân olduğu müberhendir. Ol minâre-i zîbâ mânend-i Âl-i resûl sebz-i libâs-ı kâşî ile hırâmîde olup bânî-i âsâr minâre-i merkûmeyi âsâr-ı berf ve matar-ı vâbileden hıfz için iskarlat çukasından mahfaza-i müzeyyen dûhte itdirdiği kenâr ‘alâ menâr-âsâ keşîde-i sutûr-ı kütüb-i tevârih ve âsâr-ı ahhâr-ı ahyârdır ki cümleden kat‘-ı nazar bâlâ-yı tâk-ı âsmân-revâkında bâ-kilk-i debîr-i ezeli fıkra-i celîle-i ravzatün min-riyâzi’l-cenne ketb ü tahrîr olunan âstâne-i ‘aliyye-i eşrefiyye ki pencüm ma‘bed çâr meşhûr olduğu bî-reyb u bîndir”⁴³³.

2.10.21. Heşt Behişt fî-Târîh-i Kostantaniyye

Şehrîzâde’nin İstanbul tarihi ile ilgili eserlerindendir. Günümüzde nüshası bilinmeyen bu eser müsvedde halinde kalmış⁴³⁴, *Kurretü’l-ebâr*’ın kaynakları arasında zikredilmiştir. Müellif burada eserin himmet sahibi insanların yardımıyla temize çekilmesini rica etmektedir. “Heşt Behişt, câmi‘ü’l-hurûf ‘abd-i Hakîr-i pür-taksîrin mahmiyye-i Kostantaniyye târîhidir. Bu dahi müsveddede kalmış bir defîne-i ‘uzmâdır. Kerem-i Rabbü’l-‘âlemînden giriftâr-ı dest-

⁴³³ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 340b.

⁴³⁴ *Metnü’t-Tevârih*, vr. 67a.

i nehhâb-ı rûzgâr olmadın bir ehl-i himem himmetiyle tebyîzi mercûdur. Ve'llahi'l-muvaffak"⁴³⁵.

2.10.22. Düstûrî'l-‘Amel fi'l-Meşâhîr Mine'd-Düvel

Bu eserle ilgili elimizdeki tek veri Türkçe yazıldığı ve temize çekilmediğidir⁴³⁶.

2.10.23. Revnaku't-Tevârih

Şehrîzâde Câmi 'u'd-Düvel'in müntehâbı olan *Revnaku't-Tevârih*'i Türkçe yazdığını ve temize çekmediğini ifade etmiştir. Bildiğimiz üzere Münecimbaşı Ahmed Dede'nin *Câmi 'u'd-Düvel* isimli umumi tarih niteliğindeki bu eseri Arap lisanıyla yazılmıştır⁴³⁷.

Bir derleme türü eser olarak tahmin ettiğimiz *Revnaku't-Tevârih*'in içeriği ile ilgili kısımları az da olsa müellifin diğer bir çalışması olan *Zübdetü't-Tevârih*'den öğrenmekteyiz. Eserin bu minvalde zikredilen kısımları Adem'e secde edilmesi ile ilgilidir⁴³⁸.

2.10.24. Kenzü's-Safâ fi-Mu‘cizâti'l-Enbiyâ

Peygamber mucizelerini anlatan ve Türkçe yazılan bu risale müsvedde halinde kalmıştır⁴³⁹.

2.10.25. Hediye-tü'l-‘Asr fi-İcmâli Beldetün Mısır

Mısır'dan bahseden bu eser Türkçe olarak yazılmış ve temize çekilmemiştir⁴⁴⁰. Eserin bahsi *Zübdetü't-Tevârih*'de *Târîh-i Mısır* olarak geçmektedir. *Zübde*'de Tufan öncesi Mısır sultanlarından bahseden Şehrîzâde bazı tarihçilerin Mısır meliklerinin tertibi hususunda Cenâbî'nin görüşüne muhalefet ettiklerini söylemektedir. Kendisi ise *Târîh-i Mısır*'ı yazarken Cenâbî'den istifade etmiştir. “Ba‘zı müverrihîn Mısır-ı tertîb-i mülûkde muhtâr-ı Cenâbî'ye muhâlif zikr itmişlerdir. Anın tafsîli ‘abd-i Hakîr’in mukaddemâ tesvîd ittiği *Târîh-i Mısır*'da mastûrdur⁴⁴¹.

⁴³⁵ *Kurretü'l-‘Ebsâr*, vr. 4b.

⁴³⁶ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴³⁷ Ahmet Ağırakça, “Münecimbaşı Ahmed Dede”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 4-6.

⁴³⁸ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 41a.

⁴³⁹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴⁴⁰ *Metnü't-Tevârih*, 67a-67b.

⁴⁴¹ *Zübdetü't-Tevârih*, vr. 201b.

2.10.26. Târîh-i Düvel

Şehrîzâde'nin otobiyografisinin bulunduğu *Metnü't-Tevârîh*'de bu eserin ismi zikredilmemiştir. O halde *Târîh-i Düvel*'in tahrir tarihinin *Metnü't-Tevârîh*'den sonra olduğunu düşünebiliriz. *Kurretü'l-epsâr*'da ise bu eser zikredilmekle birlikte önemli ölçüde kullanılmıştır. Müellif devlet yönetiminde kadınların etkili olmasının telafisi imkansız sonuçlara sebebiyet vereceğini, adeta sonunu hazırlayacağını belirtmiştir.

“Düvel-i sâlifenin ba'zısında vukû' bulduğu gibi saltanatları zümre-i nisâyâ nasîb olmayup bu emr-i müdhîşeden bi-fazlihî te'âlâ devletleri masûn olduğu mevhîbedir ki, el-hak Devlet-i 'Aliyye'nin müddet-i medîd devâm ve bekâsına bu mâdde dahi edell-i delâil-i vâzıhadır. Zîrâ **“len yeflah kavme vellev emruhum imreete”** haber-i mu'ciz-i ihtivâsınca 'ahd-i nisâda fiten u âşûbden emniyyet meslûbdur. Fî-nefsi'l-emr kangı zimâm-ı devlet ki, giriftâr-ı dest-i nisâ oldu, halk-ı 'âlem pâ-y-mâl ü fiten-i ekdâr-ı râygân oldu. Selefde bi-hasebi'z-zarûre devâzdehüm 'avret sadr-nişîn-i mesned-i saltanat olup 'asrlarında ne gûne dârugîr-i beliyye zuhûra geldiği mufassalâtda mezkûr ve icmâlen bundan akdem te'lîf itdiğimiz *Târîh-i Düvel*'de mastûrdur. Bi-fazlihî te'âlâ te'lîf-i zeyle muvaffak olursak gereği gibi tafsîl olunur”⁴⁴².

Tolunoğulları Devleti'nin kurucusu Ahmed bin Tolun'un hangi taifeden olduğu⁴⁴³; meşhur olan bazı meliklerin zikri⁴⁴⁴; Bermekî hanedanı içerisindeki yönetim mücadelesi⁴⁴⁵; Keyûmers'in Nûh 'aleyhi's-selâmın evladından olduğunun ispatlanması⁴⁴⁶ ve vahiy katiplerinden olan Hz. Osman ve Muâviye bin Süfyân'ın ahvalı⁴⁴⁷ gibi konular *Târîh-i Düvel*'in diğer konularıdır.

2.10.27. Usûlü'l-Hikem

Usûlü'l-Hikem, Şehrîzâde'nin siyâsete dair bir eseridir. *Kurretü'l-epsâr*'da halife ve sultanların gerekliliği zikrinde verdiği malumata binâen “fâide” alt başlığında bu eserinden söz etmektedir. Burada saltanatın nizamının halkın korku ve umut arasında bulunmasıyla

⁴⁴² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 41a-41b.

⁴⁴³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 134b-135a.

⁴⁴⁴ “Bu mahalle dek mezkûr düvel ü mülûkden mâ'adâ bundan akdem te'lîf olunan *Târîh-i Düvel*'de mastûr ba'zı meşâhîr-i mülûkîn icmâlen zikrindedir.” Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr.141a-141b.

⁴⁴⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 150a.

⁴⁴⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 159b.

⁴⁴⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 237a.

kolaylaşacağını söylemektedir. Yine bu husustaki tafsilatın ise *Usûlü'l-Hikem* isimli mecmûasında yazılı olduğunu belirtmektedir⁴⁴⁸.

Müellif sultanlar zümresiyle alakalı bazı meselelerde diğer eserlerinden ve *Usûlü'l-Hikem*'den istifade etmiştir. Vezirlik mertebesi ile ilgili anlatılanlar hususunda ise Kâtib Çelebi ve diğer itibar edilen kaynaklardan naklen veya gerektiği ölçüde alıntı yapmıştır⁴⁴⁹. “‘Ukalâ-yı selâtîn-i kirâm-ı müslimînden niçe bî-garaz sâdıkü'l-akvâl kimesneleri tecessüs-i ahvâl-i vüzerâ hizmetine ta'yîn itdirirlerdi. Bu bahs Tâcü'l-Kavânîn nâm risâlemizde ve *Usûlü'l-Hikem*'de mufasssalan mezkûrdur”⁴⁵⁰. Şehrîzâde zaman zaman Müteferrika Tâbi' İbrâhim Efendi'nin *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* eserini de kullanmakta ve bu iki çalışmanın bir birine karışmasına fırsat vermemektedir. “‘Askerîye müte'allık tafsîl *Usûlü'l-Hikem* nâm mecmû'amızda ve Tâbi' İbrâhim Efendi'nin *Usûlü*'nden taleb oluna”⁴⁵¹.

Askerî makam ve memuriyetlerin kimlere verilmesi gerektiği⁴⁵² hususu üzerinde durulan diğer önemli bir meseledir. Müellif devletin ayakta kalmasını bazı şartlara bağlamakta ve devleti yönetenlerin görev taksimini de dört ana unsura benzetmektedir⁴⁵³. *Usûlü'l-Hikem*'e ilişkin müstakil çalışmamız daha sonra devam edeceğinden burada verdiğimiz malumatı yeterli bulmaktayız. Ancak eserin zikrinin geçtiği ilgili varaklar aşağıda gösterilmiştir⁴⁵⁴.

2.10.28. Fethu'l-Hallâk

Şehrîzâde Mehmed Said'in günümüze intikal etmeyen eserlerinden biri de *Fethu'l-Hallâk*'dır. Eserin isminin geçtiği yer ise *Kurretü'l-epsâr*'dır. Dolayısıyla *Fethu'l-Hallâk*'da bahsi geçen konuları da buradan öğrenmekteyiz. Siyâsetnâme türü eser olarak değerlendirebileceğimiz bu çalışmada saltanatın devamının sebeplerinden biri olan sabır konusuna 27/250 ve 8/66 sûrelerinden ilgili ayetler örnek olarak verildikten sonra nice hadîs-i şerîf tafsilinin *Fethu'l-Hallâk*'da olduğu belirtilir⁴⁵⁵.

⁴⁴⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 63b.

⁴⁴⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr.87b, 89b.

⁴⁵⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 70a-70b.

⁴⁵¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 100a.

⁴⁵² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 72a.

⁴⁵³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 87a.

⁴⁵⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 83b, 93a, 94a, 95b, 112b-113a, 198a.

⁴⁵⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 68a.

Bu risâlede bahsi geçen diğer konular şunlardır: Câhiliyye döneminin cömertliği ile tanınan meşhur şairi Hâtem-i Tâî'nin ba'zı ahvâli⁴⁵⁶; vezîr-i a'zamda bulunması gereken on hasletden tama'ın tafsilinin yine *Fethu'l-Hallâk*'da olduğu açıklanmıştır⁴⁵⁷. “Emru bi'l-ma'rûf ve nehyu 'ani'l-münker” bahsi bu eserin yirmi üçüncü faslında zikredilmiştir. Ancak *Neveyyâ* içerisinde sadece bazı ibarelerin nakl edilmesi uygun görülmüştür⁴⁵⁸.

Bütün fesatlıkların kaynağının iki sebebi olduğuna “...biri vezîrde hıyânet ve diğeri pâdişâh ra'yyet hakkında sû-i niyyet itmekdir” işaret eden ve bunları açıklayan müellif “'ahd-i vefâ ve zemm-i nakz-ı 'uhûd” gibi konuların da *Fethu'l-Hallâk*'da olduğunu açıkça bildirmiştir⁴⁵⁹.

Şehrîzâde faydalı olarak gördüğü bazı mevzuları *Fethu'l-Hallâk*'da tamamlamıştır. Nitekim adalet sahibi bir melikin raiyyeti altındakilere muamlesinin kritiğini yaptıktan sonra “...Çünkü bu tahrîrâtın hilâfiyla hareket buna kıyâs ile ma'lûm olur, tafsîle hâcet yoktur. Min-ba'd *Fethu'l-Hallâk* nâm risâlemizden ba'zı fevâid zikriyle faslı itmâm idelim”⁴⁶⁰.

2.10.29. Matla'u'l-Beyân fi'l-Hayevân

Şehrîzâde Mehmed Said *Kurretü'l-ebâr* isimli eserinde fâide başlığı altında insan ve hayvana dair bilgi vermektedir. Bu minvalde önce hayvan hakikatine dair bazı faydalar zikredeceğini daha sonra insanla ilgili makalesini yazacağını belirtmektedir⁴⁶¹.

Müellifin bu anlatılarında istifade ettiği risale şüphesiz *Matla'u'l-Beyân fi'l-Hayevân*'dır. Şehrîzâde söz konusu risalenin birinci faslını çok sayıda itibarlı kaynaklardan faydalananarak yazdığını belirtmektedir. Burada hayvanın, dört unsurdan hasıl olan kâinatın üçüncü mertebesinde bulunduğunu ve doğmak suretiyle dünyaya gelen canlılardan olduğunu ifade etmiştir. Birinci rütbede bulunan madenlerin, basitliğe yakın olduğu için cansız kaldığı zikredilmiştir. Yine ikinci mertebede bulunan bitkilerin gelişme cihetiyle canlı olduğu ve büyüdüktan sonra yok olma hasebiyle hayvana benzediği ifade edilmiştir. Üçüncü mertebede hayvanı diğer üç tabakadan ayıran özelliklere yer vermiştir. Bu bağlamda hayvanların sahip olduğu his ve hareket kabiliyeti sayesinde kendilerine sirayet edecek zararın önüne geçtiği ve

⁴⁵⁶ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 153a.

⁴⁵⁷ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 74b.

⁴⁵⁸ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 76a. *Fethu'l-Hallâk* ile ilgili bahsi geçen diğer konular için bk. *Kurretü'l-ebâr*, vr. 103b, 291a.

⁴⁵⁹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 93a.

⁴⁶⁰ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 107a.

⁴⁶¹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 77b.

kendilerini düşmandan koruyacak savunma mekanizmasıyla yaratıldığı anlatılmıştır. Fil, camus, kirpi ve kılıç balığı gibi hayvanlar ise örnek olarak gösterilmiştir. Daha sonra hayvanların kısımları üzerinde durulmuştur⁴⁶².

2.10.30. Risâle-i Füyûzât

XVIII. yüzyılda tersanede artan masraflar deniz seferlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Masrafların fazlalığına ilişkin *Risâle-i Füyûzât* isimli bir eser yazmayı da planladığını belirten müellifin, böyle bir eser yazıp yazmadığı ise bilinmemektedir. Aşağıda *Risâle-i Füyûzât*'ın bahsinin geçtiği paragraf naklen verilmiştir.

“Hâlâ kalyonların takımları noksân üzre tertîb olunmağa sebep, seferler olmamağa kesret-i masârifden mîrîyi sıyânet maslahatıçündür. Lâkin Tersâne’de fî-‘asrinâ ba’zı masârif-i zâid vardır ki, zarar-ı küllisi olmak takrîbiyle ref’i mühimmdir. Anlar ref’ ve kalyonlar masârifine zamm olunsa ve kapudanlardan vücûhen mâl taleb olunmasa rûy-ı deryâda korsan nâmına bir yelken görünmeyüp sefâyin-i tüccâr âsûde-hâl âmed-şüd iderler idi. Ol masârif-i zâidenin tafsîli inşâallâhu te’âlâ eger *Risâle-i Füyûzât* te’lîfine muvaffak olursak zikr olunsa gerekir”⁴⁶³.

2.10.31. Kitâb-ı Fezâil

Kurretü’l-ebâr’dan Şehrîzâde’nin *Kitâb-ı Fezâil* isimli bir eseri olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak günümüzde böyle bir eserin nüshası bilinmediğinden içeriğine ilişkin malumatımız da oldukça sınırlıdır. *Nevpeydâ*’da geçtiği şekliyle bu kitapta esas olarak şehzadeler vak’ası anlatılmaktadır. “*Kitâb-ı Fezâil*’de işâret olunduğu üzre ve Devlet-i ‘Aliyye’de şehzâdeler vak’ası zuhûrî ‘azîm keder teşvîşe bâ’is bir iş olmuş idi”⁴⁶⁴. Bahsi geçen diğer konu ise Salâhaddîn Yûsuf’ın Mısır’a irsali ve bunun sebepleridir⁴⁶⁵.

2.10.32. Füyûzât-ı Akdese fî-Mesâlihi’l-Hamse

Şehrîzâde *Kurretü’l-ebâr*’da askerin nizam ve intizamı konusunda bilgi verdikten sonra bahsi geçen konunun detaylarının *Füyûzât-ı akdese fî-Mesâlihi’l-Hamse* isimli eserde

⁴⁶² *Kurretü’l-ebâr*, vr. 77b-78a.

⁴⁶³ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 220a.

⁴⁶⁴ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 34b-35a.

⁴⁶⁵ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 136b-137a.

zikrolunacağını belirtir. Ancak günümüzde böyle bir esere tesadüf edilmemiştir. Bahsi geçen risaleye ilişkin satırlar aşağıdadır:

“Hulâsa-i kelâm her emr ki, ehline sipâriş olunup nâm-ı rüşvet ref` ve vezîr-i a`zam sadâkat-şiyemde istiklâl-i tâm buluna. Ve ahkâm-ı şer`iyye ve kavânîn-i eslâfa mürâ`ât oluna. Bi-fazlihî te`âlâ cümle-i umûr âsân-ter olup her husûs kemâ fi`l-evvel nizâmını bulacağı bî-iştibâhdır. Bu mahalde li-ecli`n-nümûne bu mikdâr kelâm kâfîdir. İnşâallâhu te`âlâ tafsîl-i mâdde ba`de`-t-te`lif-i *Füyûzât-ı akdese fî Mesâlihi`l-Hamse* tesmiye olunmak tasmîm olunan risâlede zikr olunur. Ve mine`llahi`t-tevfîk ve`l-i`âne”⁴⁶⁶.

2.10.33. Tuhfe-i Şâhân

Şehrîzâde, *Mahzenü`s-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu`arâ* isimli eserinde Osmanlı padişahı I. Mahmud için mesnevî tarzında yazdığı uzunca bir şiirinde padişahı medhretmekte ve kendisinden bahsetmektedir.

Her ilimde mahâretim vardır

Bâ-`inâyât-ı hazret-i Kâdir

Nâm ki beş kitâb idüp te`lif

Cümlesi bî-nazîr ve hûb-tasnîf

Müellif mısralarından sonra der-kenârda *Tuhfe-i Şâhân*’ı zikreder, mahiyeti hakkında her hangi bir bilgi vermez. Bu eserin günümüzde bilinen nüshasının olmadığı kanısındayız⁴⁶⁷.

2.10.34. Câmi`u`l-Bilâd

Mehmed Said’in bu eserinin mevcudiyetini diğer çalışmaları olan *Kurretü`l-ebâr* ve *Mahzenü`s-Safâ*’dan öğrenmekteyiz. Ancak *Mahzenü`s-Safâ*’da bu eserin ismi sadece bir yerde *Mecma`u`l-Bilâd* olarak geçmektedir<sup>468</sup>. Eserin *Câmi`u`l-Bilâd* şeklindeki zikri ise *Kurretü`l-ebâr*’da dört yerde zikredilmektedir. Söz konusu bahsi daha çok geçen *Câmi`u`l-Bilâd* kullanımını daha uygun gördük.

⁴⁶⁶ *Kurretü`l-ebâr*, vr. 194b-195a.

⁴⁶⁷ *Mahzenü`s-Safâ*, vr. 53a.

⁴⁶⁸ *Mahzenü`s-Safâ*, vr. 53a.

Câmi 'u'l-Bilâd, şehir tarihi niteliğinde olan bir eserdir. *Kurretü'l-ebşâr*'da Edirne'nin suyu, camileri, hamamları, elli beş adet çeşmesi, on bir sebilhânesi, şehrin İstanbul'a olan uzaklığı, etrafında kırk adet kasaba ve kazası olduğu gibi şehre ilişkin tarihi veriler Abdurrahman Hibri'nin *Enîsü'l-Müsâmirîn*'den meâlen alınmıştır. Şehrîzâde bu anlatılanların tafsîlâtı için kendi tarihine müracaat edilmesini istemiştir⁴⁶⁹. Eserde anlatılan başka bir liva Semendire'dir. Semendire'nin eserde zikri şu şekilde geçmektedir: “*Pây-i tahtı hâlâ Belgrad olup, menâsıb-ı vüzerâdandır. Bu memâlikin mecmû'ı Âl-i 'Osmân hükmünde olup, tafsîli Câmi 'u'l-Bilâd nâm nüshada mastûrdur. Ve bu mahalde livâ memleketde ve memleket livâdan 'ibâretidir*”⁴⁷⁰.

Silistre'nin belde ve kasabalarının vasıfları ile ilgili detaylar *Câmi 'u'l-Bilâd*'da ele alınan diğer bir konudur. Şehrîzâde, “*Zikr-i Evsâf-ı Silistre*” başlığı altında *Bahriyye*'den edindiği bazı bilgileri tahrir ettikten sonra diğer belde ve kasabalarının vasıflarının kendi eserinden talep olunmasını dilemektedir. Bu durumda kendisini adeta Kâtib Çelebi'nin tamamlayıcısı gibi görmektedir. Silistre'nin bahsine ilişkin satırlar naklen şu şekildedir:

“Yine Bahriyye'de zikr olunduğu üzere kesr-i sîn-i mühmele ve lâm ve tâ-i karaşet ile sâhil-i nehr-i Tuna'da düz yerde hâlâ bir kasaba-i kebîre ve kazâ ve mahsûs livâdır ki Eflak ve Boğdan ve Leh küffârı vilâyetleri ile Rumili memâlikini fasl eyleyen nehr-i Tuna sâhili üzerinde vâki' kasabâtın eşbehi olmağla kürsî-i memleket i'tibâr olunmuşdur. Etrâfında vâki' elviye emîrül-ümerâsına olup bilâd-ı İslâmiyye muhâfazası anın emrine menûtdur. Ahcârden bir sagîr kal'ası olup penç 'aded cevâmî'i ve dü germâbesi vardır. Bunun dahi hadâyık ve bâğâtı vefîr olup dârü's-saltana-i Kostantaniyye-i pür-meymeneye on bir merhale mesâfedir. Ahşâbdan olan hisârı müşrif-i harâb olunup cevânibi Rusçuk ve Tırnova ve Hırşova kazâlarıdır. Müverrih-i sâbıkuz-zikr mecmû'a-i merkûmesinde dir ki, Sultân Murâd Hân-ı Gâzî sene seb'în ve seb'a-mi'ede Niğbolu kal'asını aldıkda bunun hâkimi bilâ-nizâ' teslim-i hisâr eylemişdir. Bu livâların tevâbi'inden ma'dûd büldân ve kasabâtın evsâfi *Câmi 'u'l-Bilâd* nâm nüshadan talep oluna”⁴⁷¹.

Şehrîzâde Osmanlı sınırındaki memleketleri, *Coğrafya-yı Ebûbekir Efendi Fethu'r-Rahmânî fî-tarzı Devleti'l-'Osmânî*'yi kaynak göstererek değerlendirmiştir. Bu

⁴⁶⁹ “....Edirne târihinin me'âli ketb ü tahrîr olunmuşdur. Tafsîlini murâd idenler târîh-i mersûmeye ve 'abd-i Hakîr'in *Câmi 'u'l-Bilâd* nâm mecmû'asına mürâca'at eylesün. Vallâhu subhânehu a'lem”. Bk. *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 469a.

⁴⁷⁰ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 56b.

⁴⁷¹ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 540b-541a.

memleketlerden Osmanlı hakimiyetinde ne kadar ülke kaldığı konusunu icmalen *Câmi'ü'l-Bilâd* isimli nüshada yazdığını belirtmektedir⁴⁷².

2.10.35. Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem ve Muslihu'l-Halel el-Vâki' Beyne'l-Milel ve'l-Ümem

Şehrîzâde, kâinatın düzeni ve milletlerin ahvalini ihtiva eden bu mecmuasını 1161/1748 tarihinde bazı dostlarının ısrarı üzerine kaleme almıştır. Düzen hususunu içine alan risaleleri ve tedvin olunmuş eserlerin mealini daha önce yazdığı telifatına katmak suretiyle *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem ve Muslihu'l-Halel el-Vâki' Beyne'l-Milel ve'l-Ümem*'i yazmıştır. Günümüze intikal etmeyen bu eserini de *Kurretü'l-epsâr* içerisinde birkaç yerde zikretmiştir. On maddede sıralanan konuları şu şekilde sıralayabiliriz⁴⁷³.

Dünya düzenin sağlanmasında şeriat kurallarının tatbiki; adaleti ilke edinmek, zulüm ve haksızlık yapanların haklarından gelinmesi; reâyâ ve berâyânın hallerinin göz önünde bulundurulması. “*Sâlisen, re'âyâ ve berâyâ kim, vedî'a-i Cenâb-ı kibriyâ'dır, anların ahvâlleri ile takayyüd idüp giribân-ı mazlûmâne-i za'îfelerin eydî-i zalemeden tahlîsa dikkat-i temâm sarf itmekdir*”. İlmi ile amel eden alimlere hürmette kusur edilmemesi. Zeâmet, timar ve ulûfenin ashabına tevcih edilmesi. İlmiye, seyfiye ve kalemiyyenin en yüksek ve en aşağı mertebelerinin erbabına verilmesi. Devlet hazinesinin gerektiği gibi kullanılması. Kişilerin bulunduğu devlet hizmetinden kabahatsiz olarak azledilmemesi ve rüşvetten kaçınılması. “*Âşiren bâ'is-i inhidâm-ı esâs-ı saltanat olan rüşvet didikleri mel'ûnu irtikâb itmemekdir. İşbu mevâdd-ı aşereye i'tibâr ile kâffe-i umûr ke'l-evvel nizâm-yâfte olacağı bî-iştibâhdır. Hak te'âlâ her hâlde tevfiik ihsân eyleye, âmîn*”⁴⁷⁴.

2.10.36. Risâle-i Usûl

Risâle-i Usûl, Şehrîzâde'nin siyâsete dair eserlerinden bir diğeridir. Müellfimiz *Kurretü'l-epsâr*'da ulûfeli kul taifesinin tashihine ilişkin sıraladığı tedbirleri ele alırken bu eserinden bahsetmekte ve konunun detayları hususunda söz konusu çalışmasına mürâcaat edilmesini talep etmektedir. “*Ve sipâh ve silahdâr kâtiblerinde ve çavuşlarında kezâlik bî-nihâye mahlûl vardır. Bir [187a] sipâh çavuşunun 'asrımızda ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'den başbakî kuluna karîb ihtîşâmı olduğu iki vechdendir. Biri bozma husûsudur ki, icmâlen sâbıkâ*

⁴⁷² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 54b.

⁴⁷³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 160b-161a.

⁴⁷⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 161a-161b.

işâret olunmuş idi. Tafsîli Risâle-i Usûl'den taleb oluna”⁴⁷⁵. Bu çalışmasının da günümüze intikal etmediği düşünülmektedir.

2.10.37. _____

İsmi belirtilmeyen bu eser, Feyzullah Efendi'nin *Kasîdetü'l-Lâmiyye*'sine Türkçe şerh olarak yazılmıştır⁴⁷⁶. Söz konusu bu kişinin tıp, matematik ilmi ile ilgilenen aynı zamanda bestekâr olan ancak günümüze her hangi bir bestesi ulaşmayan Damadzâde Feyzullah Efendi olduğu tahmin edilmektedir⁴⁷⁷.

2.10.38. _____

Eser ismi boş bırakılan hemen akabinde sadece “*fî-tahmîsi Kasâyidü'n-Nahîfiyye*” yazılan bu çalışmanın, beşer mısralık kıtalardan meydana gelen bir manzum eser olduğu düşünülmektedir⁴⁷⁸.

2.10.39. _____

Eser ismi verilmeyen bu çalışmanın *el-Hallâku fî'l-Ahlâk*'a Türkçe yazılan bir zeyil olduğu kuvvetle muhtemeldir⁴⁷⁹.

2.10.40. _____

Hakâyıku'l-Hayevân'a şerh olarak yazılan bu güzel çalışma hayvanların hakikatlerinden bahsetmektedir. Türkçe yazılan bu çalışma insan hakikatleri, hayvanların kısımları ve faydaları gibi hususları ortaya koymaktadır⁴⁸⁰.

2.10.41. _____

Bu eser on sekiz beyitten oluşan manzum mesnevî tarzındaki bir çalışmanın şerhidir⁴⁸¹.

2.10.42. _____

Berat gecesinin faziletlerinden bahseden bu eser manzum türde yazılmış ancak temize çekilmemiştir. Şehrîzâde, bu bağlamda tahrir ettiği çok sayıdaki eserini bazı dünyevî

⁴⁷⁵ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 186b-187a.

⁴⁷⁶ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66a-66b.

⁴⁷⁷ Mehmet İpşirli, “Feyzullah Efendi, Damadzâde”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 525-526.

⁴⁷⁸ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

⁴⁷⁹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

⁴⁸⁰ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

⁴⁸¹ *Metnü't-Tevârih*, vr. 66b.

engellerden dolayı tamamlayamadığını, fakat önemli ölçüde olgunlaştırdığını ifade etmiş, ayrıca ilgili varaklarda bazılarının isimlerini zikrettiğini de belirtmiştir⁴⁸².

2.10.43. _____

Fıkıh ilmi ile alakalı bu eser Türkçe olarak yazılmıştır, ancak bu da tamamlanamamıştır⁴⁸³.

2.10.44. _____

Şehrîzâde'nin *İlhâmu'l-Mülhem*'den farklı olarak kırk hadîs içeren bir eseri daha bulunmaktadır. Ayrıca vezîr İbn Kemal'in *Tercemetü'l-Erba'în* isimli eseri ile ilgili yaptığı bir çalışmasından da haber vermektedir⁴⁸⁴.

2.10.45. _____

Osmân Hân asrının vak'aları ile alakalı Türkçe yazılan bu risale olup temize çekilmemiştir⁴⁸⁵.

2.10.46. _____

Şehrîzâde Mehmed Said *Kurretü'l-epsâr*'da 733/1333 senesi olayları kapsamında Memlükler döneminin önde gelen simalarından İmâm Nüveyri'nin vefatını zikrederken otuz ciltlik muhtelif konuları içeren ansiklopedik eseri olan *Nihâyetü'l-ereb*'den bahsetmektedir. Müellifimizin bulunmaz bir define olarak tanımladığı bu eserin birinci cildinden astronomiye ilişkin bir çok şeyi tercüme ettiğini öğrenmekteyiz. Şehrîzâde'nin söz konusu gök bilimi ile ilgili kıymetli çevirisi günümüze intikal etmemiştir. Kendi döneminde *Nihâyetü'l-ereb*'in bir çok cildinin Ayasofya Kütüphanesi'nde bulunduğunu ifade etmektedir. Yani eserin tamamı olan otuz cildi XVIII. yüzyıla bile intikal etmemiştir⁴⁸⁶.

“*Fakîr-i pür-taksîr cild-i evvelinden felekiyyâta dâir şey'-i kesîr terceme itmiş idim. Hâlâ Ayasofya-i Kebîr'de mebnî kütübhâne-i hakânîde mevcûddur. Lâkin nüsha-i merkûmenin tamâmı el-yevm bulunmak mutasavver değildir. Ve tamâmı otuz cild olmak üzere meşhurdur*”⁴⁸⁷.

⁴⁸² *Metnü 't-Tevârih*, vr. 66b.

⁴⁸³ *Metnü 't-Tevârih*, vr. 66b.

⁴⁸⁴ *Metnü 't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴⁸⁵ *Metnü 't-Tevârih*, vr. 67a.

⁴⁸⁶ *Kurretü 'l-epsâr*, vr. 346a-346b.

⁴⁸⁷ *Kurretü 'l-epsâr*, vr. 346b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÂRÎH-İ NEVPEYDÂ (KURRETÜ'L-EBSÂR FÎ-NETÂYİCİ'T-TEVÂRÎH VE'L-AHBÂR, NUHBE-İ SA'ÎDÎ)

3.1. ESERİN İSMİ MESELESİ

Şehrîzâde Mehmed Said çalışmamızın da konusunu oluşturan eserin ismini ilk etapta *Târîh-i Nevpeydâ* olarak zikretse de ilgili nüshada sitâyîşkâr ifadelerden sonra gerçek adının *Kurretü'l-Ebsâr fî-Netâyici't-Tevârîh ve'l-Ahbâr, Nuhbe-i Sa'îdî* olduğunu söylemektedir⁴⁸⁸.

Oysa müracaat kitaplarının bir çoğunda eserin ismine ilişkin bir ihtilaf söz konusudur. Nitekim Bursalı Mehmed Tahir ve Franz Babinger yukarıda zikri geçen eserin ismini üç farklı şekilde göstermektedir. Bursalı Mehmed Tahir, Şehrîzâde'nin eserlerini sıralarken birinci sırada *Nevpeydâ*, altıncı sırada *Kurretü'l-Ebsâr fî-Netâyici't-Tevârîh ve'l-Ahbâr* ve sekizinci sırada *Nuhbe-i Sa'îdî*'yi yerleştirmektedir. Bunlardan da sadece *Nevpeydâ*'ya ilişkin malumat vermektedir⁴⁸⁹. Keza Franz Babinger de aynı eseri üç farklı şekilde ele aldıktan sonra şerh düşmektedir⁴⁹⁰. Bu karışıklığı bir nebze de olsa açıklığa kavuşturmak için aşağıda müellifin kaleminden ilgili satırları naklen zikretmek faydalı olacaktır.

“*Mutetebbi'ini haml-i sakîl misillü külfetden sıyâneten işbu Târîh-i Nevpeydâ mücelled-i müte'addide kılınup....*”⁴⁹¹ şeklindeki tesmiyeye yer verildiği gibi sonraki varakta ise müellifin eserini “*Çün bu nüsha-i munakkaha ve latîfe ve mecmû'a-i cedîde vü nazîfe nice kütüb-i mu'teberenin hulâsa ve nuhbesi makâmındadır. Kurretü'l-Ebsâr fî Netâyici't-Tevârîh ve'l-Ahbâr tesmiye ve Nuhbe-i Sa'îdî talkîb olundu*”⁴⁹² şeklinde isimlendirdiğini söyleyebiliriz. Buradan hareketle eserin asıl adı *Kurretü'l-Ebsâr fî-Netâyici't-Tevârîh ve'l-Ahbâr*'dır. *Nuhbe-i Sa'îdî* esere takılmış kısa bir lakab, *Nevpeydâ* ise müellifi tarafından kullanılan bir sıfat gibidir. O halde eserin isminin *Târîh-i Nevpeydâ (Kurretü'l-epsâr fî-Netâyici't-Tevârîh ve'l-Ahbâr, Nuhbe-i Sa'îdî)*⁴⁹³ olarak yazılmasında bir beis yoktur.

⁴⁸⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 4b.

⁴⁸⁹ Mehmed Tahir, *Türk Yurdu*, s. 2069-2070.

⁴⁹⁰ F. Babinger, a.g.e., s. 323-324.

⁴⁹¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2b.

⁴⁹² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 4b.

⁴⁹³ F. Bilici, a.g.mad., 472.

Yalnız müellifimiz diğer eserlerini de zaman zaman *Nevpeydâ* olarak isimlendirmektedir. Nitekim *Tâcü'l-Kavânîn* adlı eserde nüshanın ismine atfen risâle-i *Nevpeydâ* denildiğini görmekteyiz. “Egerçi bu makûle emre cesâret bi-hasebi’s-sin ‘uhde-i haddimden hâric ise dahi ber-fehvâ-yı **lâ-tenzerû ilâ-men kâle ve unzur ve mâ kâle ekvâl-i kibâr-ı eslâf** ile meşhûn olduğundan bu risâle-i *Nevpeydâ* endâhte-i mahfaza-i ‘adem-i i ‘tibâr buyurulmamak mercûdur”⁴⁹⁴. Yine aşağıdaki satırlarda *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* isminin yerine nüsha-i *Nevpeydâ* kullanımını da görmekteyiz.

“...*Tuhfetü'l-Mustafaviyye* ismiyle mürtesem kılınmış idi. Hâk-i dârü'l-iclâl-i kîmyâ-nazîrlere ‘arz u ithâf tasmîm-kerde-i dil-i pür-melâl iken ba‘zı ehl-i ma‘ârif kesîrû'l-hacm olduğuna ta‘rîz idüp “el-ihisârü matlûbun”⁴⁹⁵ neşîdesinde bir mikdâr ihtisâr ü îcâz olmasın tecvîz ü enseb görmeleriyle ba‘de’t-tefekkür ve’l-mülâhaza işbu risâle-i müşkîn-makâle ol nüsha-i *Nevpeydâ*’dan intihâb ve *Zübdetü'l-ahbâr el-müte‘allika bi’l-bihâr* ile tevsîm olunup gark-ı ‘arak-ı şerm-sârî olarak huzûr-ı Âsafânelerine ‘arz ü takdîm olundu”⁴⁹⁶.

Biz de bu tür karışıklıkların önüne geçmek için *Kurretü'l-epsâr*⁴⁹⁷ kullanımını daha uygun gördük. Dikkatimizi çeken bir diğer husus ise eserin isminin *Metnü’t-Tevârih*’de, *Târîhü’l-Kebîr* olarak isimlendirilmesidir⁴⁹⁸. Zannımızca *Târîhü’l-Kebîr* tesmiyesi *Kurretü’l-epsâr*’ın içerdiği konular itibariyle hacimli bir eser olmasından kaynaklanmaktadır. Bu arada Kâtib Çelebi takipçisi olan müellifimizin, eserini onun *Târîh-i Kebîr* olarak nitelediği *Fezleketü’t-tevârih*’e nazire gibi görmüş olması da mümkündür.

3.2. TE’LİF SEBEBİ

Şehrîzâde, *Kurretü’l-epsâr*’ın telifi hakkında eserinde bilgi vermiştir. Öncelikle çocukluğundan bu yana tarih ilmine her yönüyle olan vukufiyetini belirtmektedir. Zira kendisi seleflerinin dört dilde telif ettiği çok sayıdaki kıymetli eserleri etraflıca inceleme yeteneğine sahiptir. Ayrıca yirmi yıllık süre zarfında küçük, büyük, Türkçe ve Arapça bir çok eseri te’life muvaffak olduğunu söylemektedir⁴⁹⁹.

⁴⁹⁴ *Tâcü’l-Kavânîn*, vr. 3a.

⁴⁹⁵ Kısaltılması istenir.

⁴⁹⁶ *Zübdetü’l-ahbâr*, vr. 292a.

⁴⁹⁷ Şehrîzâde de metinde zaman zaman *Kurretü’l-epsâr* ismini kullanmaktadır. Bunu metinde geçen “Müsveddât-ı cild-i evvel ez-târîh-i *Kurretü’l-epsâr*” başlığından anlayabiliriz. Bk. *Kurretü’l-epsâr*, vr. 238a.

⁴⁹⁸ *Metnü’t-Tevârih*, vr. 4a.

⁴⁹⁹ “Âvân-ı tufûliyyetden ilâ-hâzihi’l-ezmine rûz u leyâl sebbâh-ı bahr-ı muhîti ma‘ârif u kemâl olup fenn-i târihin nazmen ve nesren ‘alâ-hasebi’l-kudre kavâ’id u fevâidine bi-fazli’llâhi te‘âlâ vâkıf olmağla ve elsine-i erba‘ada müellef âsâr-ı eslâf-ı kirâmda merkûz u mezkûr nefâyis-i bî-hadd ü şümâra kesret-i tettebbu’ ve mütâla’a hasebiyle ‘ârif olmağla ba‘zı fevâid-i nâdire ber-magzâ-yı **men-hafeze feserre ve men ketebe karre**

Yukarıda verilen malumat Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-ebâr* gibi kıymetli bir eseri her halükârda telif etme becerisine sahip olduğunu göstermektedir. Diğer bir husus eserin ithafı meselesidir. Elde ettiğimiz karine müellifimizin eserini dönemin sadrazamı Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya ithaf ettiği yönündedir⁵⁰⁰.

Biz gelelim eserin sebep-i te'lîfine; kendisi bir eğlence meclisinde sadık dostlarıyla çeşitli ilimlere dair sohbet ederken laf lafı açınca sözün tarih ilmine geldiğini, bu bilimin faydası ve malzemeleri üzerinde müzakere edildiğini söylemektedir. Yine bu konuşmada Na'îmâ merhumun *Ravzatü'l-Hüseyn fî-Hulâsati'l-ahbâri'l-hafîkayn* isimli eseri ve üslûbu mevzuu bahis olmuştur⁵⁰¹. Bu minvalde müellif Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1299-1592 tarihine kadar olan yaklaşık üç yüz bir yıllık süreci yazmaya niyetlendiğini belirtmektedir. Müellif söz konusu bu süre zarfındaki yazılı vakaları içine alan tarih kitaplarının çok sayıda olduğunu, ancak bunların karışık ve birbiriyle iliştilmemiş durumda bulunduğunu ifade etmektedir⁵⁰².

Bu kadar uzun süre tarih ilmi ile meşgul olup eser telif eden Şehrîzâde'nin şöhreti dostları tarafından şüphesiz bilinmektedir. Bir taraftan bu uygulamayı icraata geçirmesi için dostlarının ısrarlı talepleri de sürmektedir. Nitekim müellifimize böyle bir eseri yazmanın kendisi için oldukça kolay olduğunu her defasında söyleyip, teşviklerini şu sözlerle sürdürmektedirler: Eseri yazmakla hem cennetteki Tuba dalları gölgesine mümasil, himayesinde bulunduğu Devlet-i 'Aliyye'nin yüce nimetlerine şükrünü eda, hem de büyük sultanların ruhlarını ihya etmiş olacaktı. Ayrıca “İnsan fânidir ancak eserleri bâkidir”, “İnsan ömrünün sonuna kadar hayırla zikredilir” gibi darbimesellerle de ısrar etmişlerdir⁵⁰³.

Eserin telif sebebi aşağıda naklen verdiğimiz satırlardan da anlaşılmaktadır:

“....Ba'de-zâlik bu 'abd-i Hakîre müteveccihen işbu matlûbun vücûd-pezîr olması ednâ-yı teveccüh-i himmetinize menûtdur. Felillâhi'l-hamd ve'l-minne yirmi seneye karîb vakt ü

himmet-i kilî-i hakîrâne ile cerîde be-cerîde kayd u tahrîr be-tahsîs el-sine-i selâseden terceme vü tahkîk olunan ve durer-i letâyîf harîde be-harîde zabt u tastîr olunur idi. Ve geh u bîgâh...”. Bk. *Kurretü'l-ebâr*, vr. 2a.

⁵⁰⁰ “Sâhib-i cûd Mustafa Paşa... hazretlerinin huzûr-ı ma'ârif-karîn ve merâhim-mevfûrlarına.... Sad hezârân-ı şerm u hacletle ...'arz u ithâf olunup pesendide-i tab'-ı fasâhat-perverleri olmağla teyemmünen ve teberrûken bu mahalle sebt ü tahrîr olundu. Hâk-i pâ-yı âsafânelerinden ez-dil ü cân mültemesdir ki, bu nüsha-i *Nevpeyda*'nın kusûr u kûsûrundan iğmâz-ı 'ayn-ı re'fet ve telâkkî bi'l-kabûl ile 'abd-i kemînelerin şeref-yâb-ı rif'at buyurular...”. *Kurretü'l-ebâr*, vr. 13b.

⁵⁰¹ “Ya'ni merhûm-ı müşârûn-ileyh fî'l-hakîka ol vâdide yegâne ve ekseri vekâyî'e vâkıf ve 'ârif olanlardan nakl-i kelâm-ı sıhhat-encâm itmekle cem'u tahrîr itdiği nüsha-i merkûme min-küllî'l-vücûh bî-bahâne ve jengî-i tekellûfât-ı îhâm ve tevriye vü cinâs ve durûb-ı emsâl ve sâir kütüb-i lügâta mürâca'ata muhtâc kelimâtdan mânend-i mi'rât sâde ve ârî bir defîne-i 'uzmâdir”. Bk. *Kurretü'l-ebâr*, vr. 2a.

⁵⁰² *Kurretü'l-ebâr*, vr. 2a.

⁵⁰³ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 2a.

zemândır te'lîf-i resâil ü mütûn ile mânend-i hurşîd-i dırahşân iştihârınız gayr-ı mestûrdur ve fenn-i târîhde yâd-ı dâştınız bî-nihâye olmağla bu emr-i zâhirü'l-'usra bi-fazli'llâhi te'âlâ size nazaran mâdde-i sehl makûlesi olduğu cümlemizin ma'lûmudur. İmlâ vü edâda Na'imâ merhûma ittiba' ile bu emr-i matbû'un zuhûruna sa'y-i bî-dirîğ buyursanız hem sâye-i nahl-i tûbâ mânend-i merhamet ü 'âtıfetlerinde mustazîl olduğunuz Devlet-i 'Aliyye'nin ni'am-ı celîlesinin şükrünü edâ, hem ervâh-ı tayyibe-i selâtîn-i kirâmı ihyâ buyurduğunuzdan mâ'adâ **El-mer'ü yefnâ ve yebkâ âsârihi**⁵⁰⁴ vefkınca **ilâ-nihayeti'l-ehmân zikru bi'l-hayr** vesîle olacağı bî-îştibâhdır deyü ilhâh ve ber-fehvâ-yı el-ebrâm yuhassilü'l-merâm ibrâm itdiler"⁵⁰⁵.

3.3. TE'LİF TARİHİ

Şehrîzâde *Kurretü'l-ehsâr*'ın te'lif tarihini metin içerisinde birkaç yerde belirtmektedir. Eserde bahsi geçen ilk yer 1 Zilka'de 1169/28 Temmuz 1756 tarihinde cuma günü yazılmaya başlandığı ve tarih düşürüldüğü şeklindedir. Bizim için ehemmiyet arz eden bu satırlara aşağıda naklen yer verilmiştir. "*Bu dahi ma'lûm ola ki, bu mecmû'a-i latîfe vü nevîn tarh-ı cem' ü te'lîfine sene tis'a ve sittîn ve mi'e ve elf min-hicreti men lehu'l-'izz ve ş-şeref aleyhi efdalü'l-tahiyye, elf ba'de elf şuhûrından mâh-ı zilka'deti ş-şerîfenin gurre-i garrâsı 'idü'l-mü'minîn cum'a-i mübârekede ibtidâ olunup bed'ine bu târîh tanzîm olundu*".

Târîh

Hâme bed' itdi Sa'id için bu zîbâ nüshaya

İtdi ilhâm tab'ıma feyz-i Hudâ-yı lem-yezel

'Avn-i Hakk ile düşürdüm böyle bir târîh-i pâk

Nüşa-i pâk ve dilâra ve latîf u bî-bedel⁵⁰⁶

Metinde zikri geçen ikinci yer üçüncü makale başlığı altında Âdem'den bu yana ne kadar süre geçtiği ve bu yönde ileri sürülen birkaç rivayetin zikri esnasındadır. Bu malumata göre bahsi geçen yer: "*Evvel-i sâl-i hicretiden işbu nüsha-i Nevpeydâ'nın sâl-i şürû'una gelince bin yüz altmış dokuz sâl, pes hebûtdan bu vakte gelince bu hisâb üzre yedi bin iki yüz*

⁵⁰⁴ İnsan fânidir, eserleri bâkidir.

⁵⁰⁵ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 2a-2b.

⁵⁰⁶ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 18b.

yirmi yedi sâl olmuş olur ki, bu kavl-i hükemânın müddet-i 'ömr-i dünyâ yedi bin sâli tecâvüz itmez didiklerini ibtâl ider"⁵⁰⁷.

Yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı üzere eserin te'lif edilmeye başlandığı tarih 1169/1755-56'dır. Bu tarih III. Osman'ın saltanat yıllarına tekabül etmektedir. Zira müellifimiz metin içerisinde bir çok yerde III. Osman'dan sitayişle söz etmektedir. Buna ilâveten Mehmed Said bir adım daha ileri giderek bu mısraları yazdığı sırada Hâkim Mehmed Efendi'nin Vak'anüvis olduğunu belirtir. "...zemzeme-i safâ-âmîzince edâ-yı hacc-ı şerîf-i sa'âdet-redîf kasdıyla 'azm-i tarîk-ı pür-tevfîk itmeğile şî'r u inşâda yegâne seyyid-i sahîhu'n-neseb-i bî-bahâne fudalânın efsah u ser-bülendi es-Seyyid Hâkim Mehmed Efendi'ye bu hizmet-i celîle tevcîh olundu. Hâletü't-tahrîr vekâyi'nüvîs-i devlet-i ebed-müddet-i 'aliyye anlardır"⁵⁰⁸.

Müellifimizin eserinin te'lif tarihine ilişkin ipuçlarını tasrih ettiği diğer bir yer "Kad-temmet kît'atü'l-ûlâ fî hamse ve 'aşere min şehr-i zilhicce'ti'ş-şerîfe-i sene tis'a ve sittîn ve mi'e-elf minel-hicre" satırlarındadır⁵⁰⁹. Şehrîzâde "Li-müellifihî" başlığı altında çok sayıda mısradan oluşan şiirini tahrir ettikten sonra 15 Zilhicce 1169/10 Eylül 1756 tarihine işaret etmektedir. Bu tarih Osman Han döneminden itibaren yazdıklarının birinci tabaka olarak tamamlandığı zaman dilimidir⁵¹⁰. Ancak bu ilk tabakayı ansızın ortaya çıkan hastalığından dolayı istediği gibi süsleyememiştir. "Bî-emri'llâhi te'âlâ vücûd-ı nâ-tuvâna ba'zı ilel-i mütenevvi'a târî olmağla tabaka-i ûlâyı mukaddemâ mahfûz-ı hızâne-i zamîrim olan imlâ vü inşâ ile tezyîn ü tezhîb kâbil olmadı"⁵¹¹.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus da eserin son varlığında;

.....

⁵⁰⁷ Kurretü'l-epsâr, 159a.

⁵⁰⁸ Kurretü'l-epsâr, 7b. Hâkim Mehmed Efendi 1 Receb 1166/4 Mayıs 1753 tarihinde İzzî Süleymân Efendi'nin yerine vak'anüvisliğe getirilmiştir. Hâkim'in bu görevi 1Receb 1180/3 Aralık 1766 tarihine kadar devam etmiştir. Bk. Mücteba İlgürel, "Hâkim Mehmed Efendi", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 189.

⁵⁰⁹ Kurretü'l-epsâr, vr. 310b.

⁵¹⁰ "Hâtîme-i 'ahd-i Şeh 'Osmân Hân pâdişâh-ı vâlâ-câh ve şehinşeh-i İskender-sipâh tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu hizmetlerinin esahh-ı rivâyât-ı müverrihîn-i kirâm üzere yirmi yedi sene zemân-ı saltanatlarında vukû' bulan gazavât u fütûhât ve hayrât u müberrât ve vefeyât ve sâir celîl ü hakîr ve sagîr ü kebîr zuhûrât ki kütüb-i mu'tebere-i tevârihden beş altı mücelled-i müellefde keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr ü beyân kılınmıştır. Mecmû'unun 'akla mülâyim ketb ü tahrîr itdikleri vekâyi' cem' ü telhîs olunup işbu mecele-i *Nevpeydâ*'da mücellâ? mahalline kayd u tastîr olundu. Manzûr-ı 'ayn-ı 'inâyet ü mürüvvetleri olan erbâb-ı fazl u ma'ârif imlâ vü edâda vâki' olan hefevât ü 'aserâtımızdan iğmâz-ı 'ayn buyurup karîn-i şeref-i kabûlleri buyurulur ise cild-i Orhaniyyeye kalem-i şikeste-rakam-ı hakîrâne ile bed' olunup ilâ mâşâallahu te'âlâ mebde-i târih-i merhûm-ı Na'imâ olan elf-i kâmile reside olunca beyne-hümâda cîlve-perdâz-ı minassa-i zuhûr vekâyi'-i celîle zafer-yâb olunan vech üzere kayd u tastîr olunmak şartıyla kît'a-i ûlâya "kad-temmet" denildi". Bk. Kurretü'l-epsâr, vr. 310b.

⁵¹¹ Kurretü'l-epsâr, vr. 311a.

Hatmine düşdü bedîhî bu musanna‘ târîh

Bârekallâh eser-i pâk ve latîf ve zîbâ mısralardan sonra yazılan 1145/1732 tarihidir. Bu nüshanın tamamlandığı tarih olma gerçeğinden çok uzaktır. Ancak farklı hesaplama usullerine göre yazılan şiirle ilgili tarih düşürüldüğü kanaatindeyiz⁵¹².

3.4. MUHTEVASI

Eserin önsöz bölümü niteliğinde olan ilk kısmı besmele ile başlar. Müellif, Farsça yazdığı “Hest kilîd der-genc-i ‘azîm”⁵¹³ mısralarından sonra Allah’a hamd ü sena, Hazret-i Peygamber’e salât ü selâmla devam eder. Hemen akabinde metin içerisinde çokça göreceğimiz li-müellifihî başlığını taşıyan şiirine yer verir. Bu adeta onun şairliğinin bir göstergesi gibidir. İslam dininin temel kaynağı olan Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerin de önemine dikkat çektikten sonra tarih ilmini ilimlerin en şereflişi olarak zikreder ve ayrıca çocukluğundan beri bu ilme vakıf olduğunu söyler. Satır aralarında li-câmi‘ihî başlığı altında yazdığı şiirlerinde ismini ve kitabının adını zikreder. Te’lif sebebini anlatır.

Kurretü’l-epsâr, Osmanlı tarihinin 699/1299-1000/1592 yılları arasındaki üç yüz bir senelik sürecini içermek üzere tertip edilmiştir. Ancak günümüze sadece 699-791/1299-1389 yılları arası olaylarına dair olan kısmı ulaşan bu eserde *Na‘îmâ Tarihi* örnek alınarak olayların kronolojik sene tertibine göre sıralanması, o yıl gerçekleşen vak’aların zeyle tahrir edilmesi ve diğer devletlerde vuku bulan bazı garip olayların ilave edilmesi planlanmıştır. İmla hususunda ustalık sanatından kaçınılarak günlük ifade tercih edilmiştir. Kâtib Çelebi’nin *Takvîmü’t-Tevârih*’i ana kaynak gösterilmiş, ancak onda bulunmayan bilgiler diğer kaynaklardan alınarak en doğru rivayete ulaşmak hedeflenmiştir. Bu tarz üzere *Târîh-i Nevpeydâ*’nın çok sayıda ciltten oluştuğu ve bu ciltlerin de tabakalara ayrıldığı belirtilmiştir. Yine eserin çok sayıda güvenilir nüshadan istifade edilerek tertip edildiği vurgulanmıştır. Bu kaynaklardan da bazıları sıralanarak ne ölçüde yararlanıldığı beyan edilmiştir.

Eserin giriş mahiyetindeki kısmında, tarih ilminin önemine binaen, vakaları tahrir eyleyen maarif sahiplerinin tatbik etmesi gereken sekiz madde sıralanmıştır. “Mühimme” başlığı altında Osmanlı Devletindeki resmî ve resmî olmayan tarihçiler ve bazı vekâyi‘ yazan müverrihler teberrüken zikredilmiştir. Ancak ilk resmî Osmanlı vak‘anüvisi olan Na‘îmâ ve takipçisi olduğu Kâtib Çelebi’nin hal tercümelerine geniş yer verilmiştir.

⁵¹² *Kurretü’l-epsâr*, vr. 626a.

⁵¹³ Büyük hazinenin kilidi var.

Yine “Tetimme ve Tenbîh” başlığı altında tarih yazımının önemine işaret edildikten sonra *Târîh-i Nevpeydâ*’nın *Na’îmâ Târîhi*’nin birinci cildi makamında olduğu belirtilmiştir. “*Haftî olmaya ki, çünkü bu Târîh-i Nevpeydâ, Târîh-i Na’îmâ’nın cild-i evveli makâmında olup Kâtib Çelebi merhûmun ekseri âsârı bu bâbda me’ haz-ı küll ittihâz olunmuştur. Teberrûken maksûda şürû’dan mukaddem ol iki zât-ı ma’ârif-simâtın terceme-i ahvâlleri bu mahalde keşîde-i silk-i sutûr kılınmıştır*”⁵¹⁴.

Eserde cihan padişahı, vezirler ve şeyhülislâmların vasıfları zikredilerek diğer efsânevî hükümdarlar ve kimselerle kıyaslanmıştır. Bu bağlamda Şehrîzâde dönemin padişahı III. Osman, Sadrazam Köse Bâhir Mustafa Paşa ve Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi’ye yazdığı şiirlerle övgüler yağdırmıştır.

Köse Bâhir Mustafa Paşa ve döneminden bahsederek eserine zenginlik katan müellif onun zamanında çıkan büyük yangında on kadar caminin yandığını söyler. Bunların tekrar imareti için gereken masrafların III. Osman vakıflarından karşılandığını belirtir. Ayrıca narhın düzene konulması, kanûn-ı kadîm üze padişahın tahta çıkmasıyla alınan bedel-i muaccelenin Köse Bâhir’in aracılığı ile affedilmesi, büyük Unkapanı yangını sonucu yanan ekmekçi dükkânları, buğday ve un kıtlığına bulunan çözüm yolları nüshada zikredilen diğer bahislerdendir.

Şehrîzâde eserinin birinci cildinin ilk tabakasını Osman Gazi döneminde gerçekleşen olaylara ve bu esnada mevcûd çeşitli devletlerde cereyan eden mühim hadiselerle ayırdığını söylemektedir. İkinci tabakada Orhan Bey zamanı ve saltanatı döneminde çeşitli devletlerdeki olayları; ikinci kıtada ise Sultan I. Murad’ın saltanat dönemi olayları ve bazı diğer mühim işlere yer vermeyi planlamaktadır. Ancak bunları tahrir etmeden önce bazı faideleri ihtiva eden bir mukaddime yazmayı uygun görmüştür. Mukaddime, Osmanlı Devleti’nin faziletleri, bazı İskender unvanlı sultanların güzel davranışları, belde ve memleketler, büyük nesepler ve bir çok faydalı şeyi içine alacak şekilde tasarlanmıştır.

Yine “Mukaddime” alt başlığı altında Osmanlı Devleti’nin faziletleri ve yüce Allah’ın ihsanı yüz mebhasta sıralanmıştır. Bunlardan bazıları aşağıdaki mevzuları ihtivâ etmektedir: Sarayın masraf ve nizamı, tayinat hususu, askerî topluluğa verilen nizam, ulemanın büyüklerinin yüksek mertebeleri; vakıflar hususu; vezarete istihdam; çeşitli mühimmatların toplanmasında gösterilmesi gereken ihtimam; devletin bekası; elçilere ve çeşitli yerlere mektup getirip götürünlere saygı gösterilmesi, Galata’da ikamet eden balyoslar, Devlet-i

⁵¹⁴ *Kurretü’l-ebbâr*, vr. 8b.

Aliyye'nin ihtişamı ve intizamı; irad ve masraf hususuna önem verilmesi, narh ve zahire bahsi; cizye ve haraç tahsili; Haremeyn-i Şerîfe'nin ve vakıflarına ait kayıtların muamelelerin görüldüğü Haremeyn Muhasebesi ve Mukâtaa Kalemî; Girid'in fethi; yeryüzünde kaç kıta olduğu; fethedilen yerlere vali atanması; atabek hususu, inşa edilen sayısız cami ve mescitlere vaiz tayin edilmesi; peygamber ve evliyaların kutsal emanetleri; sarayda veba ve diğer hastalıkların görülmemesi hususu; kanun koyma; sikkenin tashihi ve yer yüzündeki çeşitli devletlerin Osmanlı Devleti'ne muhtaç olduğu.

Coğrafi konular bakımından ehemmiyet arz eden eserin “akdü'l-ülâ” bölümünde Osmanlı Devleti'nin üç kıtada hüküm sürdüğü memleketlerden yalnızca bin beş yüz seksen kadarının ismi belirli kaideler doğrultusunda zikredilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin hududu; Avrupa, Asya ve Afrika kıtasında Devlet-i Aliyye'ye tabi livalar, eyaletler ve bunların tevâbii sağ, sol ve orta kol tertibine göre yazılmıştır.

Nüşhada “Akdü'r-rabi” alt başlığında Anadolu'daki bazı eyaletlerde tahrir edilen zeâmet ve timar sayısı, bunların kaç kılıç olduğu, tezkireli ve tezkiresiz timarlar, cebelüleriyle ne kadar asker olduğu gibi Osmanlı toprak düzenine ilişkin açıklayıcı bilgiler de yer almaktadır. Diğer kısmında ise Rumili ve Anadolu taraflarında bulunan bazı memleketlerden hasıl olan cizye malları beyan edilmektedir.

“Ferîdetü'l-sâlise” isimli bu babda halife, sultan ve vezirlerin gerekliliği, vezîr-i a'zam olacak kişide bulunması gereken hasletler, Hulefâ-yi Râşidîn'in ahvâli ve ihtisâb hususunu destekleyecek detaylar şu alt başlıklarda anlatılmaktadır. “*Ve bu ferîde bir matla' ve maksad ve makta' ve zeyl ve tetimme ve müstezâd ve harf ve tekmile ve hâtime üzre tertîb olunup, niçe fevâid dahi tahrîr ve zebân-zed-i 'ibârât ile tastîr olundu*”.

Medeniyette ilerlemenin gerekliliği, ademoğlunun bir araya gelmesi, memleket ve şehrin anlamı, yer yüzünün imar edilmesi, üç ilâhî kanun, saltanatın faydası ve lüzumu, sultanın manası ve biat edilmesi, halife ve meliklere mahsus lakaplar, hükümdar ve vezirlerin mertebeleri, şartlarının tafsili ve çeşitli faydalar “Ferîdetü'r-râbi'e” olarak tahsis edilen bu kısımda fasıllar üzre tertip edilmiştir.

Farklı uzunlukta olan bu fasıllarda hayvan türleri, insanın kâinatta en değerli varlık olarak yaratılması; vezaretle alakalı telif olunan risaleler, vezirlik kurumu, Osmanlı Devleti dışında işleyen kurumsal yapısı, vezirlerin siyaseti ve iyi ahlakı, büyük vezirlerde bulunması gereken bazı mühim şartlar, melikler ve vezirler için çeşitli faideler, vüzerâyâ nasıl hitap

edilmesi gerektiği, Osmanlı vezirlerinin geçmiş vezirlerden üstünlüğü, asker taifesinin zapturabt altına alındıktan sonra askerîden olmayanların bu güruha karıştırılmamasında vüzerânın ihtimam göstermesi; sultanların âlîcenaplığı; vezirlerin hallerinin değişmesi ve nifak ehli tarafından katledilen vezirler konusu üzerinde durulmuştur. Ayrıca Maktul vezirlerden Ferhad Paşa, Yemişçi Hasan Paşa, Nasuh Paşa, Şeyhülislâm Hocaîâde Mehmed Efendi, Kemankeş Ali Paşa, Hüsrev Paşa, Hâfız Ahmed Paşa, Tabanıyassı Mehmed Paşa, Kara Mustafa Paşa, Silâhdar Yusuf Paşa, Kapudan Uzun Piyale Paşa, Çorlulu Ali Paşa ve Tuz Mehmed Paşa gibi kimselerin hal tercümeleri de verilmiştir.

Hükümdar ve vezirler ile ilgili bu geniş perspektiften sonra adalet ve cömertlikte bazı meşhur melikler ve vezirlerin terceme-i hâlleri zikredilmiştir. Bu meliklerden Abbâsîler'in ilk, orta ve son zamanlarında zuhur eden devletlerin ismi ve hükümdarları sıralanmıştır. Endülüs Emevîleri, Tâhiriyye, Saffâriyye, Âl-i Sâ mân, Deyâlîme, Âl-i Selçuk, Fars Atabekleri Salgurlular, Âl-i Cengiz, Kırım hanları, Tolunoğulları, İhşîdiler ve Fâtımîler, Benî Eyyûb, Atabekler ve Çerkesler bu devletlerden bir kısmını oluşturmaktadır. Devlet-i Etrâkıyye'nin on bir neferden ibaret olan birinci tabakası gulamiyye ve yine on bir neferden ibaret olan ikinci tabakası Nâsırıyye-i Kalavuniyye meliklerinin isimleri ve saltanat yılları ele alınmıştır. Bunların dışında çeşitli devletlerden meşhur hükümdarlar ve bunların saltanat yıllarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Âdem'den III. Osman dönemine kadar gelen müceddidler, ne kadar zaman geçtiği ve takvimler bu kısımda ele alınan son konuları oluşturmuştur.

Eserin beşinci babı diyebileceğimiz kısmı siyâsetnâme türü bilgiler ihtivâ etmektedir. “Dünya düzeni ve ümmetlerin ahvâli” başlığı altında Osmanlı devlet ve toplum hayatında bozulan nizamın panoraması çizildikten sonra bunların sebepleri ve çözüm arayışları detaylarıyla ele alınmıştır. Bu bağlamda bahsi geçen konular şunlardır: Selefin ahvali, zeâmet ve timarın kimlerin tasarrufunda olduğu, bozulmanın sebepleri ve tashihi; Osmanlı Devleti'nin zuhurundan müellifin kendi zamanına kadar geçen sürede ulûfeli kul taifesinin ne mikdâr olduğu ve ocakların neferâtı; askerlerin geçmiş kanunları; bölük halkı, yeniçeri ve cebecilerin bozulmasının sebepleri; gümrük vazifesi, mukâtaat ve beytülmale dair hususlar, reâyâ fukarasının ahvali, altı bölük halkının devlet hizmetine taarruzları; irtişâ, İslâm memleketlerinde zuhur eden fitne ve karışıklıktan dolayı ne kadar memleketin elden çıktığı; XVIII. yüzyılda deniz seferlerindeki yenilgilerin sebepleri ve Avrupa tarihi.

Şehrîzâde Mehmed Said altıncı babda, saltanatla ilgili bazı maddeler, ilmiyenin yüksek mertebeleri, diğer yüksek rütbeliler, mülkiye ile ilgili bazı hususlar; hükümdarların meşhur

kavgaları; divan halleri, dîvânü'l-ahkâm, divan toplantıları ve bazı kanunların zikri, bayram kanun ve âdetleri, divan işleri ve vergi toplama mevzûları hakkında bilgi vermiştir. Bu kısım “*Fî icmâl-i dîvânü'r-resâil ve'l-küttâb ve'l-ahkâm ve'l-menâşîr ve'l-hattâb*” konusunun tafsilatlı anlatımı ile son bulmuştur.

Nihâyet, eserin birinci tabakasını teşkil eden bu kısımda hâdiseler 699/1299 tarihinden itibaren yıl yıl tafsîl edilerek kronolojik sıraya göre anlatılmıştır. Müellif, tarih sıralamasına o derece bağlıdır ki, bir sonraki yıla sirâyet eden bir olayı yeri gelince ele alınacağını belirterek zamanında keser⁵¹⁵. Osman Han'ın istiklali; Orhan Gazi'nin sipehsâlâr olarak tayin edilmesi; Özbek Han ve Sultan Ebû Said Han gibi kimselerin cülûsu, hal' sebebiyle saltanattan ayrılan padişahlar, Moğol hakanı Muhammed Hudâbende gibi bazı meliklerin uğradığı hezimetler, Gırnata'da İspanya küffârının bozguna uğraması; şehzadelerin doğumları ve evlenme şenlikleri; Devlet-i Aliyye'nin meşhur alimleri ve şeyhleri gibi konular sırasıyla tasrih edilmiştir.

Bunların yanısıra şehir, hisar ve livaların tavsifi, Yarhisar, İnegöl, Köprühisar, Kite, Kestel, Cezîre-i Avret, Marmara Nahiyesi, Lefke, Akhisar, Leblebici Hisarı, Koçhisar, Geyve, Adranos, Akçakoca, Oynaş, Sulu, Yanıkça, Konurapa, Akyazı, Mudurnu, Kandırı, Evrenos Hisarı, Karategin ve Bursa gibi yerlerin fethi; Çadırlu, Mekece ahalisi ve Marmara Hâkimi'nin itaati; Koyunhisar Savaşı, gazalar, yağmalar, muhasaralar, hezimetler, istilalar, isyanlar ve devletlerin inkırazı; Karaman, Tuğlukşâhlar, Benî Ammâr gibi bazı devletlerin zuhuru; Osmanlı sultanlarının tahtgâhı; Mısır Sultânı Melik Nâsır'ın Osman Hân'a gönderdiği mahabbetnâme; akıl sahibi emirlere gönderilen hıl'atlar; kıssalar; menâsıb tevcîhatları; bazı yerlerin vakıf olarak tayin edilmesi; hacca giden Mısır ve Memlûk sultanlarından bazı kimseler; doğum, hapis, katil ve geniş ölçüde vefeyât vakaları: Bunlardan Mısır sultanları, İlhanlı hükümdarları, Hint melikleri, Dünder Alp gibi mücâhidler; şeyh, müfessir, hadis, hâfız, hatip, fakih ve şairlerden çeşitli ilim dallarında otorite kabul edilmiş ulemânın meşhurlarının vefâtları; Halaciye devleti melikleri, cihan padişahları, Ebû Said Bahadır Han, Emîr Timurtaş ve Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından Samsa Çavuş gibi kimselerin ahvâli ve daha pek çok münferid vakalar *Kurretü'l-ehsâr*'da yer almıştır.

⁵¹⁵ 717/1317 senesi sonlarına doğru Hoca Reşidüddin'in ahvâlini anlatan müellif “Emîr Sevinç ki, Sultân Ebû Sa'îd hâkim-i Horasan nasb olundukda vâlidî Muhammed Hudâbende tarafından Atabek-i devleti nasb olunmuş idi. Hoca Reşid'in 'azline gerekçe bir vechile râzî değil idi. Lâkin bürdâ-i sa'bü'd-devâyâ mübtelâ olduğundan bu emrin def'ine bir çâre tedârük edemedi. Bundan mâ'adâ sene-i merkûmede marîzan Sultân Ebû Sa'îd ile cânib-i Bağdad'a 'azîmet eyleyüp esnâ-yı duhûlde hırâmân-ı sâha-i fesîha-i 'âlem-i bekâ olmağıla Hoca Reşid'in a'dâsı zafer-yâb oldular. Bakıyye-i ahvâl-i Hoca Reşid inşaallâhu te'âlâ sene-i âtiyede zikr olunur” olayı burada sonlandırarak bir sonraki yıla taşan kısmını belirtilen tarihte ele alır. Bk. *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 277a.

Dinî, sosyal ve ekonomik yapıyı aksettiren hadiseler de birinci tabakada anlatılan konulardandır. Şehirlerin inşâsı, Mısır'da ilk Cuma namazının kılınması, bazı batıl âyinlerin izole edilmesi; Dımaşk'da Regaib namazının iptal edilmesi; elbise ta'yini; ilk müneccimlik olayı ve diğer bazı vakalar; pazar vergisi olarak bâcın ilk defa konulması, kânûn-ı münîf gibi örfî kuralların belirlenmesi; görülen kıtlık ve pahalılık hadiseleri; şiddetli depremler; hayvanlara sirayet eden veba hastalığı; Mısır'ı farelerin istila etmesi ve yine Mısır'da şiddetli yağışların etkili olmasıyla Nil nehrinin taşması; zuhur eden bazı garip olaylar ve büyük yangınlar; zümrüt madeninin bulunması; Dicle nehrinin taşmasıyla Bağdat'ın sular altında kalması; Şam'da görülen sel felaketi vakası; Mardin'de nadir olarak rastlanacak hârikulâde haller ve bazı garip ve tuhaf maddelerin zuhuru gibi mevzular eserde kronolojik sıra ile anlatılmıştır.

Müellif ikinci tabakaya alışık olduğumuz düzen gereğince 726/1325 yılı olaylarını kaldığı yerden "Bakıyye-i vekâyi' -i sene sitte ve 'işrîn ve seb'a-mi'e mine'l-hicre" başlayarak sırasıyla vermektedir. Orhan Gazi'nin cülûsu, Alâüddin Paşa'nın sadarete gelmesi; Hoca Reşîdzâde Muhammed Gıyâsüddin'in vezareti; şehzâde doğumları ve Timur'un velâdeti; bazı büyük devletlerin zuhuru, önemli olayları ve inkırazı; Benî Karaman'ın vasfı; İlhanlı nesepleri; Orhan Gazi dönemindeki vezirler, emirler ve ulemâ tabakası gibi konular ele alınmıştır.

Bu bölümde gazalar, muharebeler, istila hareketleri, hezimetler, Tatar fitnesinin ortadan kalkması, sancak tevcihleri ve ekseriyetle kale fetihleri de anlatılmaktadır. Fethedilen yerleri şu şekilde sıralamak mümkündür: Yalakâbâd, Semendire, İznikmîd, Karamürsel, Hereke, Aydos, İznik, Taraklı Yenicesi, Mudurnu, Göynük, Gemlik, Balıkesir, Karasi, Bergama, Kızılca Tuzla, Aydın, Anahur, Armudili, Çimni, Koyunhisar, Gelibolu, Migalkara, Bolayır, Hayrabolu ve İpsala. Ayrıca Osman Han'ın meşhur rüyası; Orhan Gazi'nin Murad Hudâvendigâr'a vasiyyeti ve nasihatler; Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu; Osmanlı ordusuna elbise tayini; madenlerin ahvâli, sikke basılması; kanun koyma; Bursa'ya kadı atanması; mansıb tevcihi, hal', hapis, doğum, katl, Aşık Paşa ve Ebû Said Bahadır Han gibi kimselerin vefâtları; Alâüddin Paşa, Horasan Valisi Tarı Tugay ve Geyikli Baba gibi bazı meşhur kimselerin ahvali gibi meselelere de değinilmiştir.

Yine eserin dikkate şayan kısımları arasında Arafat'ın suya kavuşması; Kâbe'nin tamiri ve kapısının yenilenmesi; Medine-i Münevvere'de hamam inşâ edilmesi ve sel felaketi; Şam sahiline gökten inen bir ateşin bazı yerlerin çoğunu yakması; Mısır ve Şam'da veba

hastalığının görülmesi ve diğer bazı garip olayların zuhuru gibi magazinsel haberler de eserde yer almaktadır.

Müellifin ikinci kıta olarak tanımladığı bu kısımda⁵¹⁶ I. Murad'ın saltanat yılı olayları ve bazı diğer mühim işler anlatılmaktadır. Murad Han Gazi'nin cülusu; Çandarlı Kara Halil Paşa'ya sadaret tevcihi; Gıyâseddin Kert'in padişahlığı; Gucerât sultanları; Timurtaş Paşa'nın vezareti; Ramazanoğlu Beyliği, 1. Murad dönemi vezir, emir, ulemâ ve şeyhleri; Edirne sarayının inşâsı, I. Murad'ın Edirne'yi tahtgâh edinmesi; Şâhruh'un ve diğer bazı şehzadelerin doğumları; elçi irsâli; kazasker ve mîrimîran atanması; I. Şîrvânîye, Merînî ve Timur gibi devletlerin ortaya çıkışı ve yankıları; Timur vakası, Timur'un Isfahan ahalisine zulmü, Keş şehrinin inşası; Kosova, Morava, Niğbolu, Çirmen, Silistre, Sicistân ve Şiraz gibi şehirlerin vasfı; muharebeler, gazveler, mukateleler, isyanlar, hal', katil, vefeyât vak'aları; Bergos, Çorlu, Dimetoka, Edirne Hisarı, Filibe ve Zağra, Biga, Çirmen, Yanbolu, Yenice, Aydos, Karinâbâd, Süzebolu, Kırkkilise, Pınarhisar, Vize, İhtiman ve Samakov kalelerinin, Köstendil, İncügez, Burgaz ve Fere, Avrathisârı ve Kavala, Karaferye, Pirlepe, Manastır, Karlılı, İşlib, Sofya, Tırnova, Şumnu gibi yerlerin fethi *Kurretü'l-epsâr*'da kronolojik olarak tahrir edilmiştir.

Eserde bahsi geçen diğer muhtelif vak'aların bazılarında Halep nehri ve Bağdat'da Dicle nehrinin taşması; Mısır'da görülen aşırı kıtlık ve büyük yangın, husuf ve küsuf hadiselerini sıralayabiliriz. *Kurretü'l-epsâr* Kosova Savaşı'nın tafsilinden sonra Şehrîzâde Mehmed Said'in tarih düşürdüğü iki şiirle son bulmaktadır. “.....pâdişâh-ı âvân şevketlü kerâmetlü Sultân 'Osmân Hân halledallahu mülkehu ve devletehu hazretlerini 'adl ü dâd ve şefekat 'ale'l-'ibâd üzre serîr-i saltanatında dâim ve zemânında ümmet-i Muhammed'i mesned-i 'âfiyet ü emânîde kâim eyleye, âmîn, bi-hürmetihî men nezele fî şânihî Tâhâ ve Yâsîn bu mücelled-i zîbânın hitâmına zâde-i tab '-ı Hakîr olan dü târîh-i latîfdır”⁵¹⁷.

⁵¹⁶ Pes mücelled-i ûlâ kat'iyetini ve kıt'a-i ûlâ tıbkıyyetini müştemil olup tabaka-i ûlâ Ebû Selâtin ve'l-mülûk Sultân Osman Han-ı ma'delet-sülûk tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu hizmetlerinin 'uhde-i hümayûn-ı nusret-makrûnlarında zuhûr-pezîr olan vekâyi'-i cemîleyi ve zemân-ı saltanatlarında mevcûd ba'zı düvel-i müteferrikaya dâir niçe umûr-ı adîdeyi muhtevîdir. Tabaka-i sâniye Pâdişâh-ı âlî-şân Sultân Orhan eskenehu'llahu fî 'ale'l-cinân hazretlerinin zemân-ı meymenet-iktirânlarında vukû' bulan umûr-ı şettâ zikrini câmi', kezâlik 'uhde-i saltanatlarında bulunan vekâyi'-i düvel-i müte'addidedeyi müstecmi'dir. Kıt'a-i sâniye şâhenşâh-ı cihâd-i'tiyâd ve hâkân-ı a'del Sultân Murâd Hân-ı Evvel eş-şehîr be-Gâzî Hudâvendigâr elbesehu hıla'i'l-mağfireti Rabbühü'l-Gaffâr cenâblarının vekâyi'-i sinîn-i saltatlarıyla ba'zı mevâdd-ı uhrâ zikrinde mürettebdir. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 18a-18b.

⁵¹⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 626a.

3.5. NÜSHALARI

Yaptığımız tetkikler sonucunda *Kurretü'l-epsâr*'ın üç nüshasını tespit etmiş bulunmaktayız. Bunlardan biri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 3291'de bulunmaktadır. Diğer Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 13279'da, tezimizde metin kısmını verdiğimiz üçüncü nüsha ise Kahire'de Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye'de nr. 192'da kayıtlıdır. Biz söz konusu tezimizde bunlardan müellif hattı olan Kahire nüshasını esas aldık. Kahire nüshasının ilk varaklarındaki kesik derkenarlar, silik ve okunamayan yerler için diğer iki eksik nüshayı tamamlayıcı mahiyette kullandık.

Bizler için ehemmiyet arz eden farklı hacimlerde olan bu üç nüsha ile ilgili bazı özellikler şu şekildedir:

1. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY, nr. 3291

105 varak.

Yazı türü ta'lik.

İstinsah tarihi ve müstensihî belli değil.

Kağıdın ve yazı alanını çevreleyen bölümün ölçüsü 250x162, 172x88 mm.

Satır sayısı 21.

Nüshada başlıklar kırmızıdır.

Kağıt aharlıdır.

Sırtı ve kenarları koyu kahverengi meşin ve üzeri kahverengi kağıt kaplıdır.

Baş: "Bismillâhirrahmânirrahîm: tehmede'llâhi'llezî azhare **sultânehu** bi-'azameti celâlihi ve şerrefe...".

Sonu: "... lâsiyyemâ dilini sıdkdan ve mübârek yanaklarını tıybden mübârek göğsünü nasîhatden".

2. Konya İzzet Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 13279

150 varak.

Yazı türü ta'lik.

İstinsah tarihi ve müstensihî belli değil.

Satır sayısı 25.

Nüshada başlıklar kırmızıdır.

Sırtı kırmızı, kapakları yeşil vinleksi deri kaplama.

Baş: "Tehmedü'llâhi'llezî azhare **sultânehu** bi-'azameti celâlihi ve şerrefe...".

Sonu: “.....mebde-i Devlet-i ‘Abbasiyân Seffâh’a müntakıl oldukda emr-i vezâreti Hâlid bin Bermek’e taklîd itmekle Seffâh’ın beş seneye karîb müddet-i hilâfetinde ol makâmdan münfekk olmamış idi. Müşârün-ileyh vefât eyleyüp taht-ı hilâfet bânî-i Bağdâd”.

3. Kahire Dârü’l-Kütübi’l-Kavmiyye, nr. 192

625 varaktır⁵¹⁸.

Müellif hattı.

Te’lif tarihi: 1 Zilka‘de 1169/28 Temmuz 1756.

Mikyâs: 21.5x22 mm.

Satır sayısı 25.

Baş: “Bismillâhirrahmânirrahîm: Hest kilîd der-genc-i ‘azîm.....”

Sonu: “Hamd ola Bârî’ye kim kudret idüp bana ‘atâ

Cild-i evvel çû bu sâl içre olundu tekmîl

Yazdı elfâz-ı kehribâr ile hâme târîh

Habbezâ pâk kitâb-ı nev ve bâlâ ve cemîl”

Kurretü’l-ebâr’a ilişkin tespit ettiğimiz bu üç nüshanın maddî tavsifinden hareketle şunları söylemek mümkündür. 105 varaktan müteşekkil olan İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 3291’da) kayıtlı eser, Kahire nüshasının 67 varağına, İzzet Koyunoğlu kütüphanesi (nr.13279’da) bulunan nüsha ise Kahire müellif hattının 146 varağına tekabül etmektedir. Bu çalışmamızda müellif hattı yazma elimizde olduğundan nüshaların mukayesesine gerek görülmemiştir. Yaptığımız incelemeler esnasında müellif hattı dışındaki diğer iki nüshada benzer satır atlamaları ve okuma hatalarına şahit olduk. Bu durum da bizde İstanbul Üniversitesi nüshasının Konya nüshasına dayandığı intibamı uyandırmaktadır. Dikkatimizi çeken diğer bir hususda İstanbul Üniversitesi nüshasının son varağının bitiminde bulunan bu “Zikr-i kavî-i der-hilkat: Rûh-ı şerîf-i peygamber bu dahi in-ferişte kitâbında lâ-siyyemâ dilini sıdkdan ve mübârek yanaklarını tıybdan mübârek göğsünü nasihatden” satırların müellif nüshasında bulunmamasıdır.

⁵¹⁸ Eserin ilk sayfasında tavsif edici bilgilerin bulunduğu kısımda kaç varak olduğu hususuna ilişkin “‘adedü’l-evrâk: 727” yazılı notu gerçeği yansıtmamaktadır. Zira esere müellifi tarafından yada sonradan baştan başlanarak bir varak numarası verilmemiştir. Mamafih eserin metin kısmını tahrir ederken çok sayıda mükerrer çekime müşahit olduk. Ancak yaptığımız numaralandırma işlemi sonunda *Kurretü’l-ebâr*’ın 625 varak olduğunu tespit ettik.

Öte yandan farklı hacime sahip olan *Kurretü'l-ebsâr*'ın Konya ve İstanbul nüshalarının müstensihler tarafından neden yarım bırakıldığı konusunda bir kanaate sahip değiliz. Ancak bu ilk etapta akla eserde bulunan çerçeve derkenarların yoğunluğu, satırların çokluğu, zaman zaman değişen yazı karakteri, metnin hacmi, Arapça ve Farsça ibarelerdeki zenginlik gibi hususları getirmektedir.

3.6. KAYNAKLARI

Şehrîzâde Mehmed Said *Kurretü'l-ebâr*'ın 2b-4b varakları arasında kullanacağı kaynakları belirtip bunlardan ne ölçüde istifade edeceği hususunda bizleri bilgilendirmektedir. Bu minvalde Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih* isimli eseri ana kaynak niteliğindedir. Müellif onda bulunmayan bilgileri diğer itibar edilen kaynaklardan alarak en doğru rivayete ulaşmayı hedeflemekte ve bu hususta şunları söylemektedir:

“Şâkirün'n-ni'met, hayrhâh-ı dîn ü devlet merhûm Kâtib Çelebi'nin fihris-i kütüb-i tevârih-i mebsûta makâmında olan *Takvîmü't-Tevârih* me'haz-ı küll ittihâz olunmağla târih-i merkûmda gayr-ı muharrer vekâyi' kütüb-i mu'tebere-i sâireden nakl ü terkîm olundu. Ve esahh-ı rivâyât ekser-i mahalde cümleye takdîm olunup rivâyât-ı muhtelifeye dahi mahalliyle işâret olundu. Mutetebbi'îni haml-i sakîl misillü külfetden sıyâneten işbu *Târih-i Nevpeydâ* mücelled-i müte'addide kılınup her mücelled dahi birkaç tabaka i'tibâr olundu. Ve derûn-ı sahâyifde muharrer ba'zı vekâyi'-ı mühimmeye kenâr-ı sahâyifde surh ile işâret olunmağıle nessâhînden zâid zanniyle 'adem-i terk müsted'âdır. Ve bu nüsha-i celîle niçe nüshâ-ı mu'tebereden cem' ve ahz olunmağla 'ale't-tertib bu mahalle kayd u tastîr olundu”⁵¹⁹.

Mehmed Said'in *Kurretü'l-ebâr*'da isimlerini müellifleriyle birlikte açıkça belirttiği diğer kaynakları şu şekilde sıralayabiliriz: Dimaşkîyyu'l-asl eş-Şeyh Ebû'l-'Abbas Ahmed bin Yûsuf'un *Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel*'i, Sipâhîzâde Mehmed Efendi'nin *Evezahu'l-mesâlik ilâ-ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik*'i, Kâtib Çelebi'nin *Fezleketü't-Tevârih*'i, *Kânûnnâme*'si, *Cihânnüma*'sı, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*'ı ve *Bahriyye*'si, Mevlânâ Câmi'nin *Bahâristan*'ı, Hoca Sa'deddin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih*'i, Şeyh Kâsım bin Kutlu Boga'nın *Tâcü't-Terâcim*'i, Peçûyî İbrâhim Efendi'nin *Târih-i Peçûyî*'si, Mustafa Efendi'nin *Târih-i Selânikî*'si, Hemdemî Mehmed Efendi'nin *Târih-i Solakzâde*'si, Müteferrika İbrâhim Efendi'nin Latince'den terceme ettiği *Târih-i Seyyâh*'ı, *Târih-i Oruç Bey*, Nazmîzâde-i Bagdâdî'nin *Târih-i Timur-ı Gürkânî*'si, Mehmed bin Hüseyin'in Farsça'dan çevirerek iki bâb ilâve ettiği *Tuhfetü'l-Mülûk*'ü, Kınâlizâde Hasan Çelebi Efendi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ*'sı, *Tezkire-i Devletşâhî*, Osmânzâde'nin tercüme ettiği *Telhîsu'l-Hikem*'i, *Nevâkıb-ı Menâkıb*, Mehmed Zaîm'in *Câmi'ü't-tevârih*'i, Ebû Bekr bin Behrâmü'd-Dımışkî'nin *Coğrafya-ı Kebîr*'i ve *Fethu'r-Rahmânî*'si, Mîrhond'un yeğeni Hondmîr te'lifatından olan *Habîbü's-Siyer*, 'Osmânzâde Tâib Ahmed Efendi'nin *Hadîkatü'l-Mülûk* ve *Hadîkatü'l-Vüzerâ*'sı,

⁵¹⁹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 2b.

Mîrhond'un *Hadîkatü'l-ulyâ'sı*, İmam Suyûtî'nin *Hüsnü'l-Muhâzara fî-ahbârı mısırî'l-Kâhire*'si, Müstakîmzâde Sa'dî Efendi'nin *Devhatü'l-Meşâyih*'ı, Süheylî'nin *Dürretü'l-Yetîme fî-ahbârı mısırî'l-Kadîme*'si, mısır-ı Kâhire tarihlerinden Salih Efendi'nin *Târîh-i Celâlzâde* ve *Târîh-i Cedîd-i Mısır* ve *Şeyhzâde* ve sâirleri, Kara Çelebîzâde 'Abdülazîz Efendi'nin *Ravzatü'l-Ebrâr*'ı, Târîh-i Mîrhond'un *Ravzatü's-Safâ'sı*, Sâ'î'nin *Ravzatu's-Selâtîn*'i, Riyâzî'nin *Riyâzu's-Şu'arâ'sı*, Kâfzâde Fâizî Efendi'nin *Zübdetü'l-Eş'ar*'ı, 'Azîz Efendi'nin *Süleymân-nâme*'si, Süheylî'nin *Selîm-nâme*'si, es-Seyyid Mehemmed Rızâ'nın *Seb'u's-Seyyâr fî ahabârı't-Tatar*'ı, *Şecere-i mülûk*, Taşköprüzâde'nin *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*'si, Cenâbî Mustafa Efendi'nin *Aylemü'z-Zâhir*'i, Hısım Ali Çelebi'nin *İkdu'l-manzûm*'u, Mer'î b. Yûsuf'un *Fezâil-i Âl-i 'Osmân*'ı, İmam Suyûtî'nin *Fâkîhetü'l-hulefâ'sı*, Nazmîzâde-i Bagdadî'nin *Gülşen-i hulefâ'sı*, kendisinin *Eşrefü't-Tevârih*, *Lübbü't-Tevârih*, *Heşt Behîşt* ve *Zübdetü'l-Ahbâr*'ı, 'Ömer bin Ahmed eş-Şimâ'ın te'lifatından bazı eserler, Mehmed Efendi'nin *Mir'ât-ı Kâinât*'ı, Celâlzâde'nin *Mesâlikü'l-Memâlik*'i, Seyyid Âşık Natta'î'nin *Meşâ'irü's-Şu'arâ'sı*, Malkoç Beğ silsilesinden bir müellifin *Muhtasarü't-Tevârih*'i/Malkoç Beyzâde Târîh'i⁵²⁰, Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin *Matla'ü's-Sa'deyn*'i, Nev'î Efendi'nin *Netâyicü'l-fünûn*'u, Edirneviyü'l-asl Mehmed Efendi'nin *Nuhbetü't-Tevârih*'i, Küçük Nişancı Mehmed Paşa'nın *Nişancı Târîhi*, Âlî Mustafa Efendi'nin *Künhü'l-Ahbâr*'ı, *Nusretnâme*, *Heft Meclis* ve *Nevâdirü'l-Mehârib*'i; Kâdî Beyzâvî'nin *Nizâmü't-Tevârih*'i ve *Hezârfen Târîhi*⁵²¹.

Şehrîzâde'nin metin içerisinde kaynağına yönelik atfen müellif için bazı müşahhas kullanımları da söz konusudur. Heşt Bihîşt isimli eseri ile tanınan İdrîs-i Bitlisî'nin eserinden bahsederken *Târîh-i Molla İdrîs*⁵²² demektedir. Yine Koca Nişancı⁵²³ lakabıyla Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin meşhur eserini kastetmektedir.

Müellifimiz kaynaklarından bazılarını zikrettikten sonra hangilerinden ne ölçüde faydalandığını da şu şekilde belirtmektedir: “*Nice fevâid terceme olunup bu mecelle-i celîleye zamm olundu*”, “*ba'zı mahalle münâsib mevâd ahz olunmuştur*”, “*ba'zı fevâid ahz u terceme olundu*”, “*nakle sâlih olanı ahz olundu*”, “*münâsibi ve 'akla mülâyim olanı ahz olundu*”, “*muktezî olan vekâyi'i ahz olundu*”, “*mute'allık ahabârı ahz olundu*”, “*mecmû'u ahz olundu*”, “*bende-i yesîre me'haz olundu*”, “*ba'zı büldân ve vekâyi'-i sâire zikri ahz olundu*”, “*makâma muktezî olan makâlât ahz ve terceme olundu*”, “*ba'zı fevâid-i lâzıme ahz olundu*”, “*fevâid-i*

⁵²⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 341a.

⁵²¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2b-4b.

⁵²² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 134b, 308b, 421a.

⁵²³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 268b, 273a.

kesîre ahz ve terceme olundu”, “*makāma münâsib olanı terkîm ve ahz olunmuştur*”, “*meâli ve münâsibi ahz olundu*”, “*lüzûmu olan vekâyi‘ andan ahz olundu*”, “*makāma enseb olanı ahz olundu*”, “*ba‘zı fevâidi terceme ve intihâb olundu*”, “*ba‘zı fevâid-i şettâ ahz olundu*”, “*lüzûmu olan mevâd ahz olundu*”, “*ba‘zı fevâid intihâb ve tahrîr olundu*”, “*münâsibi ahz ve ilhâk olundu*”, “*ba‘zı fevâid-i münâsibe ahz olundu*” ve “*makāma evfak olanı ahz olundu*”,⁵²⁴.

Ancak Şehrîzâde’nin belirttiği kaynaklar bunlarla sınırlı değildir. Zira yukarıda zikredilen eserler arasında bahsi geçmeyip metin içerisinde kaynak olarak kullanılanlar da vardır. İleride gerek görüldüğü takdirde bunlara yer verilecektir. Yine bu hususta *Kurretü’l-ebâr*’ın hulâsası niteliğinde olan, daha önce zikrettiğimiz *Metnü’t-Tevârih*’in kaynaklarının da göz önünde bulundurulmasını faydalı görüyoruz. Biz sözü daha fazla uzatmadan *Kurretü’l-ebâr*’ın hangi eserlerden ne ölçüde faydalanılarak tahrir edildiğini misallerle göstermek ve *Kurretü’l-ebâr* ile kaynakları arasındaki münasebeti kurarken de nâşirlerin imlâsına tabi olduğumuzu belirtmek isteriz.

3.6.1. Kâtib Çelebi

Kâtib Çelebi hayranı olan Şehrîzâde Mehmed Said *Kurretü’l-ebâr*’da onun *Takvîmü’t-Tevârih*, *Kânûnnâme-i Kebîr*, *Fezleketü’t-Tevârih*, *Cihânnümâ* ve *Bahriyye* gibi eserlerini esas almış, çoğu kez çağdaşı kaynaklarla da karşılaştırdıktan sonra geniş ölçüde bunları kullanmıştır.

3.6.1.1. Takvîmü’t-Tevârih

Kâtib Çelebi’nin *Takvîmü’t-Tevârih* isimli eseri *Kurretü’l-ebâr*’ın ana kaynağı niteliğinde olup Şehrîzâde “*Takvîmü’t-Tevârih*, bu dahi Kâtib Çelebi merhûmudur ki, bu *Târîh-i Nevpeydâ’nın me’haz-ı küllü mesabesindedir*”,⁵²⁵ sözleriyle bu hususu açıkça dile getirmektedir.

Müellifimiz tarafından yüzün üzerinde atıfta bulunulan *Takvîmü’t-Tevârih*’in *Kurretü’l-ebâr*’daki kullanımına ilişkin bazı örnekler karşılaştırılarak aşağıda zikredilmiştir:

⁵²⁴ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 2b-4b.

⁵²⁵ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 3a.

“... Takvîmü't-Tevârîh'inde doksan dokuzda müstakillen pâdişâh-ı 'âlî-câh olduklarından sonra ibtidâ Bilecik'i, ba'dehû İnegölü'nü feth itdi deyü tahrîr ve Muhtasarü't-tevârîh sâhibi dahi bu vechile tastîr itmeğile sâbıkâ işâret olunduğu üzre muhtâr-ı Kâtib Çelebi düstûrû'l-'amel kılındı” (Kurretü'l-ebâr, vr. 239b); (Kâtib Çelebi, Takvîmü't-Tevârîh, İndeksli tıpkıbasım, Ankara 2009, vr. 50b).

“Meşhûr-ı cihân nâdire-i deverân Ebü'l-'Abbâs Ahmed bin Ferah-ı İşbîli ittifâk-ı müverrihîn üzre işbu sâl-i tis'a ve tis'în ve sitte-mi'ede lezzet-çeşn-i çeşnin **küllü nefsin zâikatu'l-mevti** olup, şârib-i ke's-i **fe-izâ câe ecclühüm lâ yeste'hîrûne sâ'aten velâ yestakdimûn** olduğu merhûm ve mağfûrûn-leh Kâtib Çelebi Takvîmü't-Tevârîh'inde tahrîr itmekle ittebâ'an lehû bu mahalle kayd u tastîr olundu.” (Kurretü'l-ebâr, vr. 241a); “Vefât-ı Ebü'l-'Abbâs Ahmed bin İşbîli Ferah” (Takvîmü't-Tevârîh, vr. 50b).

“Vefât-ı Melik Mansûr Lâçîn: Takvîmü't-Tevârîh'inde mülûk-i Etrâkiyye'den Melik Mansûr Lâçîn'in vefâtını doksan sekiz sâlinde olmak üzre tahrîr itmişdir....” (Kurretü'l-ebâr, vr. 241a); “...Maktûlî-i Mansûr Lâçîn” (Takvîmü't-Tevârîh, vr. 50b).

“İbtidâ-i salât-ı cum'a der-Mısır: Takvîmü't-Tevârîh'inde işâret itdiği üzre Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun emr ü fermânıyla mahrûse-i Mısır-ı nâdiretü'l-'asrda işbu ümmet-i merhûmeye beher haftada bir def'a cemâ'atle edâsı mefrûzâtıdan olan salât-ı cum'a ibtidâ bu târîhde edâ olunmuşdur....” (Kurretü'l-ebâr, vr. 243b); “İbtidâ-i salât-ı cum'a der-Mısır: Bâ-fermân-ı Muhammed bin Kalavun” (Takvîmü't-Tevârîh, vr. 50b).

“Feth-i Cezîre-i 'Avret: Tarsus sâhilinde vâki' cezîre-i 'Avret himmet-i merdân-ı neberd-âzmâ ile işbu isnâ ve seb'a-mi'e sâl-i ferah-iştimâli evâsıtında feth olunduğu Takvîmü't-Tevârîh'de keşide-i silk-i sutûr kılınmağla....” (Kurretü'l-ebâr, vr. 249a); “Feth-i Cezîre-i 'Avret der-sâhil-i Tarsus” (Takvîmü't-Tevârîh, vr. 51a).

“Vefât-ı Takıyyüddîn: Takıyyüddîn bin Ebü'l-Feth Muhammed bin eş-Şeyh Mecdüddîn 'Ali bin Zeyyât? bin Mutî' el-Kuşeyrî el-Kavsî el-Ma'rûf Dakîk 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hizmetleri bu sâl zarfında müntakıl-ı mülk-i na'im-i câvidânî olduğu Takvîmü't-Tevârîh'de zîb-ârâ-yı sutûrdur.” (Kurretü'l-ebâr, vr. 249a); “Vefât-ı Takıyyüddîn ibn Dakîk ez-kibâr-ı şâfi'yye” (Takvîmü't-Tevârîh, vr. 51a).

“....Şihâbüddîn Ebû Bekr-i Şâgürî 'aleyhi rahmeti'l-Bârî işbu sâl evâhırında sarf-ı enfâs-ı ma'dûde ile harf-i illet-i mâsivâdan sâlim oldukları hâlde zemân-ı mâzide müntakıl-ı âlem-i bekâ olanlara ittibâ'en nahv-i maksûde 'azme câzim oldukları Takvîmü't-Tevârîh-i

Kâtibî’de nakş-ârâ-yı miyân-ı cedâvildir. Mütercem-i müşârün-ileyh rahmetullahi ‘aleyh iklîm-i Yemen’de vaktinde mevcûd nühât-ı ma‘ârif-simâtın reîsi olduğu tabakât kitâblarında musarrah u mastûrdur.” (Kurretü’l-epsâr, vr. 250a); “Şihâbüddîn Ebû Bekr-i Şâgûrî ez-nuhât-ı Yemen” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51a).

“Vefât-ı Rükniüddin Gavri ez- Mülûk-i Kert ve Pâdişâh-ı Fahreddin Gavri” (Kurretü’l-epsâr, vr. 252a); “ve Pâdişâh-ı Fahreddin Gavri ba‘de-ez Mevt-i Rükniüddin” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51a).

“...âtî cezîre-i Rodos ki, ezmine-i vefîreden berü ülke-i Kostantaniyye tekfurunun dâhil-i kalem-rev-i hükûmeti iken İstanbul semân ve seb‘a-mi’e evâilinde [254b] leşker-i Freng’in istilâsına giriftâr olmağla İstanbul tekfurunun ol vilâyetinden inkitâ‘ına sebep olduğu Takvîmü’t-Tevârîh’de mastûr olduğundan bu mahalle işâret olunmak çespân görüldü.” (Kurretü’l-epsâr, vr. 254a-254b); “İstîlâ-i Freng ber-cezîre-i Rodos ve inkitâ‘-ı vilâyet-i tekfûr-ı İstanbul ez-ân diyâr” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51a).

“İnhizâm-ı İspanya der-Gırnata” (Kurretü’l-epsâr, vr. 256a); “İnhizâm-ı İspanya ez-Nasr bin Ahmed der-Ceng-i Gırnata” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51a).

“...şeyh el-imâm Tâcüddîn Ahmed bin Atâillâh Ebü’l-‘Abbas bin Muhammed bin Abdilkerîm eş-Şâzelî el-İskenderî kuddise sirruhu Takvîmü’t-Tevârîh rivâyeti üzre işbu sâl hılâlinde ‘âzim-i iklîm-i bekâ olmuşlardır...” (Kurretü’l-epsâr, vr. 257b); “Vefât-ı Tâcüddîn Ahmed bin Atâillâh sâhibü’l-hükm” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51a).

“Temâm-ı Binâ-i Sultâniyye: Yedi yüz dokuz senesi vekâyi‘ini hîn-i tahrîrde ber-vech-i ihtilâf tarh ve binâsı nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınan Sultâniyye işbu sâl-i ihdâ ve ‘aşerede Takvîmü’t-Tevârîh muhtârı üzre resîde-i hitâm olmağla mahall-i merkûmeyi Sultân Muhammed Hudâbende taht-gâh ittihâz eyledi...” (Kurretü’l-epsâr, vr. 261a); “Temâm-ı Binâ-i Sultâniyye” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51b).

“Zuhûr-ı Mülûk-i Tavâ-yif der-Rûm: Ba‘zı ahvâlleri mahallinde icmâlen nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınan mülûk-i tavâ-yif-i Rûm ki, on dört nefer olup dâr-ı mülkleri Anadolu’da ve Rûm’dadır, işbu sâl-i sitte ve ‘aşere mebd-i sâl-i zuhûrları olduğu Takvîmü’t-Tevârîh tahkîkinde resîde-i derece-i sübûtdur.” (Kurretü’l-epsâr, vr. 272b); “Zuhûr-ı Mülûk-i Tavâ-yif der-Rûm” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 51b).

“Zikr-i Fevt-i İmâm Raziyyüddin: ‘Âlim-i Mekke şeyhe’l-imâm el-‘âlim el-‘âmil el-fâzıl el-kâmil Raziyyüddin Taberî sabbe ‘aleyhi sicâle mağfiretihi’l-Bârî işbu sâlde hatm-i kırâ’at-ı ‘ömr-i latîf ile dâr-ı fenâdan mülk-i bekâya hicret ü rihlet itdikleri merhûm Kâtib Çelebi’nin Takvîmü’t-Tevârîh’inde zîb-i sutûr-ı safahâtdır.” (Kurretü’l-epsâr, vr. 297a); “Vefât-ı İmâm Raziyyüddin Taberî ‘Âlim-i Mekke” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 52a).

“Vefât-ı Uluğ Hân ve Pâdişâhî-i Fîrûz Şâh” (Kurretü’l-epsâr, vr. 415b); (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 53b).

“....Takvîmü’t-Tevârîh’de Gelibolu fethini zikr-i âtî ba’zı kılâ’ ile elli dokuz senesi vekâyi’inden ‘add idüp ve sâl-i mersûm evâilinde vâki’ olduğuna vekâyi’-i sâireye takdîm etmekle işâret itmişğini bu mahalde altmışda feth olunmuşdur deyü tahrîri ‘acâyibâtıdan ma’nâ olmağla murâdları gâlibâ ihtilâf-ı müverrihine işâretidir deyü....” (Kurretü’l-epsâr, vr. 434a); “Feth-i Gelibolu” (Takvîmü’t-Tevârîh, vr. 53b).

Yukarıda verdiğimiz örneklerden Mehmed Said’in *Takvîmü’t-Tevârîh*’deki kronolojik sırayı esas aldığı görülmektedir. Bilhassa Osmanlı Devleti’ne dair muteber tarih kitaplarında bir malumat bulunmadığında *Takvîmü’t-Tevârîh* ön plana çıkmakta bahsi geçen olaylar ise detaylarıyla verilmektedir.

Şehrîzâde’nin *Cedvel-i Vekâyi’* olarak isimlendirdiği bu eser Arapça *Fezleke-i Kebîr*’in fihristi makamında olup çoğunlukla birlikte zikredilmektedir. Bu bağlamda olayların tafsîl-i tercemesi *Fezleke*’den alınmıştır. Zira *Takvîmü’t-Tevârîh*’de bahsi geçen konular başlıklar halinde çok kısadır, müellifimizin verdiği bilgiler ise oldukça detaylıdır. Ayrıca *Takvîm*’de zikri geçen mevzular *Kurretü’l-epsâr*’da *Târîh-i Hulefâ-i İmâm Suyûtî*, *Mir’ât-ı Kâinât*, *Târîh-i Kebîr*, *Hüsnü’l-Muhâzara*, *Cihânnümâ*, *Matla’ü’s-Sa’deyn*, *Tâcü’t-Terâcim*, *eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye* ve diğer tabakat kitapları gibi kaynaklarla mukayese edilerek kullanılmıştır. Bu yönüyle işi tamamen nakilciliğe dökmeyen Mehmed Said, Kâtib Çelebi’yi aşacak nitelikte bir *Cedvel-i Tevârîh* hazırlayarak adeta onun eksikliklerini tamamlamıştır.

Takvîmü’t-Tevârîh’de bulunmayıp diğer kaynaklardan ikmal edilen vekâyi’ meselesine özetle şu üç örneği verebiliriz:

“*Erbâb-ı tetebbu’un karîn-i zihn-i es’adlarıdır ki, Takvîmü’t-Tevârîh’de bu sâlde vekâyi’-i Devlet-i ‘Aliyye’ye dâir vak’a gayr-ı mezkûrdur. ‘Âşık Paşa merhûm ‘ulemâ-i Orhaniyye’den ma’dûd olmağla, zımnen anı zikr itmiştir. Fakîr-i pür-taksîr ba’zı*

mu‘teberâtda bir iki gazveye zafer-yâb olup anları vekâyi‘-i sâireye takdîm idüp tahrîr itmişimdir”⁵²⁶.

“Hafî vü setîr değildir ki, bu sâlde Devlet-i Âl-i ‘Osmân’a dâir vekâyi‘ Takvîmü’t-Tevârîh’de gayr-ı mastûrdur. Lâkin tevârîh-i sâireden zafer-yâb olunan vekâyi‘ tahrîr ve vekâyi‘-i düvel-i sâire ile tezyîl olundu”⁵²⁷.

“Mütetebbi‘în-i sahâyif-i âsâr-ı ahyâra gayr-ı hafidir ki, Kâtib Çelebi merhûm Takvîmü’t-Tevârîh’inde ve Fezleke-i Kebîr’inde işbu sâl-i tis‘a ve selâsinden semâne ve hamsîne müntehî olunca on sekiz sene zarfında [369b] Devlet-i ‘Osmâniyye’den bir vak‘a gayr-ı muharrerdir. Zafer-yâb olduğumuz kütüb-i tevârîhin ekserinde dahi nûr-i dîde-i pâdişâh-ı a‘zam Süleymân Paşa-yı İskender-‘alem memâlik-i Rumili feth ü teshîri içün Gelibolu cânibine ‘ubûr itdiği sâle gelince bu kadar ezmine vü sininde kezâlik bir vak‘a-i mektûbe manzûr-ı ‘abd-i Hakîr olmamışdır. Lâkin ba‘zı muhtasar âsâr-ı mehere-i müverrihinden çend vekâyi‘a zafer-yâb olunmağla mahallerinde zikr ü beyân olup düvel-i sâirede zuhûr eyleyen a‘zam-ı vekâyi‘ mümkinini mertebe kütüb-i tevârîh-i kibârdan naklen bu mecelle-i Nevpeyda’da keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât kılındı”⁵²⁸.

Son olarak Şehrîzâde Mehmed Said’in Takvîmü’t-Tevârîh’den aynen iktibâs ettiği sikke ve kisve hususu aşağıda mukayeseli olarak gösterildikten sonra istifâde ettiği bendlerden birkaç tanesine işaret edilecektir.

Ta‘yîn-i Kisve-i Ceyş-i ‘Osmânî ve Darb-ı Sikke

Yirmi dokuza gelince derâhim-i Selcûkiyye cârî idi, sikke-i ‘Osmâniyye vaz’ olundu. Ve ‘askerî tâifesi kırmızı ve sarı ve siyâh kisve giymek emr olundu. Ba‘dehû Yıldırım Hân zemânında Timurtaş Paşa re‘y ile beyâz kisve havâss-ı sultâna ve sâir elvân etbâ‘-ı a‘yâna ta‘yîn olundu. Ba‘dehû Fâtih sünnet-i seniyyeye ittibâ‘ içün ‘âmme-i ‘asker beyâz ‘amâme ta‘ammüm itmek emr olundu. Ve Fâtih’e gelince selâtîn müdevver destâr giyüp Fâtih mücevveze-i ‘ulemâyı ihtiyâr eyledi. Sultan Selîm ‘amâme-i Selîmiyye ve Sultân Süleymân mücevveze-i ma‘hûde giydiler.

Vekâyi‘-i Sene Tis‘a ve ‘İşrîn ve Seb‘a-mi’e Mine’l-Hicretî’n-Nebeviyye

Hafî olmaya ki, sahâyif-i âtiyede zikr olunacak sikke ve kisve husûsu içün merhûm Kâtib Çelebi Takvîmü’t-Tevârîh ‘anhâsında dîr ki, yirmi dokuza gelince derâhim-i Selcûkiyye cârî idi, sikke-i ‘Osmâniyye vaz’ olundu. Ve ‘askerî tâifesi kırmızı ve sarı ve siyâh kisve giymek emr olunup, ba‘dehû Yıldırım Hân zamânında Timurtaş Paşa re‘yiyle beyâz kisve havâss-ı sultâna ve sâir el-vân etbâ‘-ı a‘yâna ta‘yîn olundu. Ba‘dehû Fâtih sünnet-i seniyyeye ittibâ‘ içün ‘âmme-i ‘asker beyâz ‘amâme ta‘ammüm itmek emr eyledi. Ve Fâtih’e gelince selâtîn müdevver destâr giyüp Fâtih’e mücevvezeyi ‘ulemâ ihtiyâr eylediler. Sultan Selîm ‘amâme-i

⁵²⁶ Kurretü’l-‘Ebsâr, vr. 344b.

⁵²⁷ Kurretü’l-‘Ebsâr, vr. 277a.

⁵²⁸ Kurretü’l-‘Ebsâr, vr. 369a-369b.

(*Takvîmü't-Tevârîh*, vr. 53a).

Selîmî ve Sultân Süleymân mücevveze-i ma'hûdeyi giydiler.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 326b).

Takvîmü't-Tevârîh 52b'deki "zuhûr-ı devlet-i İlâhîyye der- 'Irâk be-istîlâ-i Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg-i Celâyirî ber-Azerbaycan ve Bağdad" *Kurretü'l-ebâr*, vr. 364b'de; *Takvîmü't-Tevârîh* 53a'daki "İbn Yemîn Muhammed ez-meşâhîr-i şu'arâ-i Horasan" *Kurretü'l-ebâr*, vr. 401a-402b.

3.6.1.2. Kânûnnâme-i Kebîr

Kâtib Çelebi'nin günümüze intikal etmeyen *Kânûnnâme* adlı eseri *Kurretü'l-ebâr*'ın kaynakları arasındadır. Dolayısıyla bu eserin içeriği hakkındaki malûmatı Şehrîzâde'den öğrenmekteyiz. Eser günümüzde bilinmediği için de karşılaştırma yapma yoluna gidememekteyiz. Ancak aşağıda müellifimizin ifadelerinden vereceğimiz misaller *Kânûnnâme-i Kebîr*'den ne ölçüde faydalandığını bizlere göstermektedir.

Kurretü'l-ebâr'ın "el-Ferîdetü'r-râbi'a" kısmında medenileşmenin lüzumu, saltanatın gerekliliği ve faydası, sultana bîat, melik ve vezirlerin mertebeleri gibi konuların ele alınacağı ifade edilmiş, bunun için de *Kânûnnâme-i Kebîr*'den aynen iktibâs yapılmıştır. "Ma'lûm ola ki, bu makâmda Kâtib Çelebi merhûmun *Kânûnnâme-i Kebîr*'i me'haz ittihâz olunup ekser-i mahalde fevâid-i şettâ zamm ile bi-'ibâretihâ tahrîr ve bu ferîde fusûl üzre tertîb olunmuşdur"⁵²⁹.

Halifeler, melikler, unvan sahiplerine mahsus lakaplar ve sultana ait tabirler konusu zikredilirken *Kânûnnâme-i Kebîr*'den yapılan alıntılarda gereksiz ayrıntıdan kaçınılmıştır. "...Ve sefer ü hizada ve sırân ve 'alenen dîvân ve mecâlis ü mahâfilde vâkı' mükâleme vü muhâtabât ve musâhabet ü mu'âmelâtda mülûke mahsûs kavâ'id ü merâsim ve sâir etvâr u hâlâtda müşâbehet bi'l-küllîyye memnû'âtdandır. Bu husûsun tafsîli *Kânûnnâme-i Kebîr*'de musarrahdır. Bu mahalde ictinâben 'ani'l-itnâb terk olunmuşdur"⁵³⁰.

Fâide başlığı altında vezirlere ilişkin verilen bilgi *Kânûnnâme-i Kebîr*'den naklen alınmış gibidir. "Kâtib Çelebi merhûm *Kânûnnâme-i Kebîr* evâilinde dir ki, Endülüs'de Devlet-i Benî Ümeyye zuhûr itdikde anların kânûnu umûr-ı zabt-ı 'askere bir vezîr ve mâl

⁵²⁹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 76b.

⁵³⁰ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 84b-85a.

umûruna bir vezîr ve serhadd ü sugûr ve kitâbet-i evâmir ve mürâselât umûruna birer vezîr ve da 'vâları görüp ihkāk-ı hukûk maslahatına bir vezîr nasb idüp pâdişâhın umûr-ı vücûduna ve hücûm-ı nâsdan hıfzına hâcib nâmıyla bir vezîr dahi ta 'yîn itdiler ki, bu vezîr sâir vüzerâ ile pâdişâh beynine vâsıta olup sâir vüzerânın re'y ü tedbîr idüp gördükleri umûru pâdişâha götürüp 'arz iderdi"⁵³¹.

Müellifin Kâtib Çelebi'nin ve Kânûnnâme-i Kebîr'inin ismini vererek yaptığı bir diğer alıntı divan hususundadır. “Ma 'lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûmun Kânûnnâme-i Kebîr'de zikr ü beyân itdiği üzre 'ahd-i sâbıkda nübüvvet ve saltanat beynini cem' eyleyen enbiyâ-i 'izâm ve 'uzamâ-yı selâtîn-i benâm istimâ '-ı da 'âvî ve icrâ-yı ahkâm ve hall ü 'akd-i umûr ve fasl-ı münâza 'ât-ı cumhûr içün bir mekân-ı mahsûsa ittihâz idüp ol umûra bi'z-zât kendüler takayyüd iderlerdi"⁵³².

“Merhûm Kâtib Çelebi Kânûnnâme-i Kebîr'inde dir ki, mülk ve saltanatın mühimmât-ı zarûriyyesinden biri dahi dîvân-ı a'mâl ve cibâyât olduğu azherdir. Îrâd ve masârif-i mütenevvi 'a-i devlet ve envâ '-ı 'askerin esmâ ve rûsûmâtlarıyla defteri ve müddet-i ma 'lûme-i hidemât ve mevâcib-i mukarrereleri ve sâir ahz ü i 'tâya müte 'allık umûru muharrer ü mazbût olmadıkça nizâm-ı umûr nâ-müyesser olduğu müberhendir"⁵³³.

Şehrîzâde Osmanlılarda sikke darbı meselesini ele alırken Kâtib Çelebi'nin bu hususu Kânûnnâme-i Kebîr'inde hikmetli kimselerden naklen alarak tahrir ettiğini kendisinin ise ilâvelerde bulunarak birkaç fasılda zikrettiğini belirtmektedir. “...Hayr-hâh-ı dîn ü devlet Kâtib Çelebi merhûm Kânûnnâme-i Kebîr'inde hükemâdan sikke husûsunda nakl olunan kelimâtı cümleden a 'lâ tahrîr itmekle, mûmâ-ileyhîn bu husûsda olan tahrîrâtı ba 'zı zamâyim-i 'âcizâne ile birkaç fasılda zikr olundu. Ma 'deniyyâtta olan akvâl-i hükemâ takdîm olunmağla fasl-ı evvel nâmıyla zikr ü beyân ve tafsîl-i ahvâl-i ma 'âdin fasl-ı sânide ifhâm u i 'lân olunup, ta 'rif-i sikke ve mâ yete 'alleku bihâ fasl-ı sâlisde ve evvel zuhûru ve suver-ı muhtelifesi ve sâir ahvâl-i fasl-ı râbi 'de i 'lâm olunmuşdur"⁵³⁴.

3.6.1.3. Fezleketü't-Tevârih

⁵³¹ Kurretü 'l-epsâr, vr. 91a.

⁵³² Kurretü 'l-epsâr, vr. 225a.

⁵³³ Kurretü 'l-epsâr, vr. 231b.

⁵³⁴ Kurretü 'l-epsâr, vr. 327a.

Asıl adı *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr* olan bu eser⁵³⁵ Şehrîzâde Mehmed Said'in en önemli kaynakları arasında yer almaktadır. Daha çok *Fezleketü't-Tevârîh* olarak da bilinen bu çalışma *Kurretü'l-ehsâr*'da *Târîh-i Kebîr*⁵³⁶ ve *Fezleke* olarak zikredilmektedir. Yine çoğu kez fihristi makamında olan *Takvîmu't-Tevârîh* ile birlikte kullanılmaktadır. *Hacı Halîfe lakab Mustafa Efendi ki, Kâtib Çelebi 'unvânıyla zebân-zed-i ehl-i ma'ârif ü kemâldir, sagîr u kebîr Fezleke ismiyle şehîr iki aded nüsha-i dil-pezîr cem' ü tahrîr itmişlerdir ki, her biri birbirine nazaran bî-hemâl ve bî-nazîrdir. Fezleke-i Kebîr'i 'Arabîdir ki Takvîmu't-Tevârîh nâm eser-i mu'teberi anın fihrisi makâmındadır*⁵³⁷.

Müellifimiz, Kâtib Çelebi'nin Arapça tahrir ettiği eserinin bazı yerlerini tercüme ederek önemli ölçüde kullanmıştır. “*Fezleketü't-Tevârîh, sâlifü'z-zikr Kâtib Çelebi merhûmun evvel-i âferîneş-i Âdem'den bin altmış senesine gelince 'Arabî inşâ ile cem' ettiği târîh-i bî-hemâldir. Ba'zı fevâidi terceme ve intihâb olundu*”⁵³⁸. Aslında Mehmed Said'in *Fezleke-i 'Arabî*'nin tamamını tercüme etmek istediğini aşağıdaki ifadelerden anlayabiliriz:

Ve âferîneş-i 'âlemden bin altmış beş senesine gelince bu kadar ezmine-i vefîre ve lâ-yuhsâda zuhûr-pezîr olan vekâyi'i 'ale't-tafsîl câmi' 'Arabî inşâ ile *Fezleke* nâm târîh-i kebîri ve bin târîhinden altmış beşde vâki' İbşîr Mustafa Paşa vak'asına gelince vekâyi'i muhtevî Türkî inşâ ile yine *Fezleke* tesmiye itdikleri târîh-i sagîri fî-nefsi'l-emr birer nüsah-ı câmi'alardandır. Dergâh-ı vâhibü'l-atâyâdan *Fezleke-i 'Arabîsi*'nin Türkî'ye tercemeye bu 'abd-i Hakîr muvaffak olmak müsted'âdır. Ve hüve li-küllî şeyin kadîr⁵³⁹.

Şehrîzâde *Târîh-i Kebîr*'i tercüme etmeye o kadar niyetlenmiştir ki *Kurretü'l-ehsâr*'da kronolojiyi esas alarak bazı olaylar hakkında mâlûmat verdikten sonra fazla detaya girmeyerek *Fezleke* tercümesinde tafsilatını vereceğini belirtmektedir. Aşağıda bahsi geçen Yûsuf Merînî'nin katli meselesini verirken bu durumu açıkça görmekteyiz.

“....Maktûli-i Yûsuf Merînî bundan akdem muhâsara-i ülke-i kadîme Tilimsân'ı der-kâr-ı muhâsara vü tazyîk ile imrâr-ı leyl ü nehâr eyleyen Yûsuf Merînî ülke-i merkûme hisârına meşgûl iken bir hîle-i dil-firîb-i harbiyye ile taraf-ı sâkinân-ı şehîr-i Tilimsân'dan maktûl oldu.

⁵³⁵ Abdülkadir Özcan, “*Fezleketü't-Tevârîh*”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 542-544. Müellif hattıyla yazılan bu eserin tek nüshası Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10.318'de bulunmaktadır. Bu eserin ikinci cildinin Osmanlı tarihiyle ilgili olan birinci kısmının vr. 197a-243b arası metni Seyyid Muhammed es-Seyyid tarafından yayımlanmıştır. Bk. Kâtib Çelebi, *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târîh ve'l-ahbâr (Fezleketü't-Tevârîh)*, *Târîhu Mülûki Âli 'Osman*, Ankara 2009, Sunuş.

⁵³⁶ *Târîh-i Kebîr* ve *Fezleke* olarak geçen yerlerden biri için bk. “Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmu't-Tevârîh*'inde ve *Fezleke* nâm *Târîh-i Kebîr*'inde yedi yüz dokuzda mübâşeret olunup...”. *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 250a.

⁵³⁷ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 6a-6b.

⁵³⁸ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 3b.

⁵³⁹ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 10a.

Mûmâ-ileyhin katl u i‘dâmı ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre bu sâlde vâki‘ olmuştur. Tafsîli *Fezleke*’de zîb-ârâ-yı sutûr-ı varakât beyân kılınmıştır. Bahsimizden hâric olmağla işbu işâret-i yesîre ile iktifâ olundu. Eger bi-‘avnihi te‘âlâ terceme-i *Fezleke*’ye muvaffak olursak tafsîli anda keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân olunur”⁵⁴⁰.

“*İnhizâm-ı Moğol der-Hind*” başlığı altında verilen bilgiler konusunda *Fezleke-i Kebîr* tafsîlatından istifade edilmiş, ancak detaylarının yine bu eserin tercemesinde verilmesi planlanmıştır.

“...Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke-i Kebîr*’inde tafsîl itdiği üzre bir kıtâl-ı ‘azîme ve ceng ü cidâl-i cesîm rû-nümâ olmuştur ki, kavm-i Moğol zuhûr ideli müddet-i ‘ömrlerinde böyle bir kılıç yimemişlerdir. Bi-‘inâyetihi te‘âlâ ‘Alâeddîn-i pâdişâh-ı Hind bu def‘a a‘dâ-yı dîne gâlib olup ikdâm-ı ikbâlde hod pâ-mâl olan leşker-i a‘dâ bî-hisâb idi. Leşker-i Hind a‘dâyı mesâfe-i vâfire ta‘kîbden sonra mâ-hazarı emvâl-i Moğol ile muğtenim olup, herkes fıkra-hân-ı kerîme-i “**Fe-kuti‘a dâbiru’l-kavmi’ilezine zalemû ve’l-hamdü li’llâhi Rabbi’l-‘âlemîn**” oldular. Bu gazve-i kübrâ fî-nefsi’l-emr ‘adîmü’l-vukû‘ olan gazavâtandır. Eger bu mecelle-i *Nevpeydâ* bi-mennihî te‘âlâ ba‘de’t-tekmîl *Fezleke-i Kebîr* tercemesine muvaffak olursak inşâallâhu te‘âlâ anda yegân yegân zikr ü beyân olunur. Vallâhi el-muvaffak”⁵⁴¹.

Mehmed Said, *Fezleke-i Kebîr*’den yaklaşık elli iki yerde ismini zikretmek suretiyle tafsîlâta girmeden meâlen alıntılarda bulunmuştur. Yine müellifin detaylar hususunda adres olarak Kâtib Çelebi’yi göstermesi ona tâbi olduğunun göstergesidir. Buna dair örnekler aşağıdadır.

Kurretü’l-epsâr’da 701/1301 senesi olayları zikredilirken, bu tarih öncesinde zuhur eden İlhanlılar’ın tafsîlatının *Fezleke-i Kebîr*’de olduğu belirtilmiştir. “*Hâfî olmaya ki, sâl-i merkûm evvelinde Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre vaz‘-ı târîh-i İlhanî zuhûr itmiştir. Tafsîl-i Fezleke-i Kebîr’inde keşîde-i silk-i sutûr kılınmıştır. Bunda bu mikdâr işâret kâfidir*” (*Kurretü’l-epsâr*, vr. 244b).

Mısır’da vebâ salgını sonrasında görülen koyun fiyatlarındaki artışın tafsîli için *Fezleke*’ye işaret edilmiştir. “...*Ganem kısmı çok helâk olduğundan bir re’s koyun on pâreden ziyâdeye satılmışdır. Bunun tafsîli dahi Fezleke-i Kebîr’de mezkûrdur*”. Ancak burada dikkatimizi çeken bir diğer husus Şehrîzâde’nin *Mir’ât-ı Kâinât*’ı da kaynak olarak kullanıp

⁵⁴⁰ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 252b.

⁵⁴¹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 246a.

orada bu illetin at makulesini helak edecek derecede sirâyet ettiğini açıkladıktan sonra sözü yine Kâtib Çelebi'ye getirmesidir.

“...*Mir'ât-ı Kâinât* müellifi Nişâncızâde rahimehu'llâhi Melik Nâsır Muhammed'in def'â-i sâniyesi zikrinde bu sene at kısmına tâ'ûn misli bir sâ'm 'ârız olup rûy-ı zemînde at makûlesi kalmayacak mertebesi helâk olmuşdur demiştir. Gâlibâ iklîm-i Mısır'da bu 'illet ancak at kısmına müstevlî olmuş, lâkin Kâtib Çelebi merhûm vebâ-i 'âmm-ı behâyim deyü kayd itmiştir, nitekim işâret olundu”⁵⁴².

Müellifin *Fezleke*'den muhtasaran derç ettiği diğer bir kısım; “*İnhizâm-ı Hudâbende: ...Gılân ülkesini dahi âverde-i kabza-i istîsâl itmek fikriyle ol tarafa 'azîmet itdikde tafsîli Fezleke-i Kebîr'de mersûm u rikât kılındığı üzre akbeh-i hezîmetle münhezim olup soluğu taht-gâhı olan şehir-i Kazvîn'de aldı*” (*Kurretü'l-ebâr*, vr. 250b).

Lefke, Konurapa, Hayrabolu'nun fethi ve Timur Vakası gibi konuların *Kurretü'l-ebâr* ve *Fezleke*'de geçtiği yerin mukayesesini:

“*Feth-i Lefke be-Dest-i Şâh-ı Cihân: ... Lâkin Kâtib Çelebi merhûm Takvîmü't-Tevârîh'de Feth-i Hisâr-ı Lefke deyü tastîr itmekle seyf ile zabt u teshîr olunmuş olur. Fezleke-i Kebîr'de dahi bu sâlde dâhil-i kalem-rev-i pâdişâh-ı kâm-bîn oldu.*” (*Kurretü'l-ebâr*, vr. 254b); (*Fezleketü akvâli'l-ahyâr*, vr. 198a).

“*Zikr-i Feth-i Konurapa-râ ...: Kâtib Çelebi merhûm Takvîmü't-Tevârîh'inde ve Fezleke-i Kebîr'inde hısn-ı Konurapa fethini işbu sâl-i nusret-iştimâlde vâki' olmak üzre bast-ı makâl idüp*” (*Kurretü'l-ebâr*, vr. 297a); (*Fezleketü akvâli'l-ahyâr*, vr. 198a).

“*Zikr-i Feth-i Kal'a-i Hayrabolu: ...Fezleke-i Kebîr'de mersûm-ı kalem-i bedâyi'-rakam kılındığı üzre Gelibolu Hisârı'nın cevânib-i erba'asında vâki' kılâ' vü bıkâ'-ı küffâr-ı bed-efkârı dâhil-i memâlik-i cenâb-ı pâdişâh-ı rûy-ı zemîn itmek maslahat-ı 'azîmesine....*” (*Kurretü'l-ebâr*, vr. 435a); (*Fezleketü akvâli'l-ahyâr*, vr. 198b).

“*Ez-Vekâyi'-i Timur: Tafsîli Fezleke-i Kebîre'de mersûm-ı sahâyi'-i vekâyi' kılındığı üzre bâzâr-ı harb u mukâtele tertîb olunan Damgan'da Emîr Veli 'askeri ile Timuryân mübâşir-i dâd u sited olup bâd-ı nusret tahrîk-i 'alem-i Timur-ı istidrâc der-pey itmekle Deger-bâr-ı Cürcân'ı teshîr eyledi.*” (*Kurretü'l-ebâr*, vr. 576a-576b); (*Fezleketü akvâli'l-ahyâr*, vr. 258b).

⁵⁴² *Kurretü'l-ebâr*, vr. 249b.

“*Gâret-kerden-i nâib-i Şâm Malatiyye-râ*” konusuna ilişkin *Fezleke-i Kebîr*’den icmâlen yapılan alıntıyı şu şekilde gösterebiliriz: “*Bu kıssa-i ‘acîbe ki, a ‘zam-ı vekâyi’-i dühûrdan olup tafsîli tevârîh-i Dimaşk’da ‘ale’l-husûs Kâtib Çelebi merhûmun Fezleke-i Kebîr’inde zîb-ârâ-yı sutûr-ı safahâtdır. Gâyet-i icmâli bu ki*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 270a).

Ayrıca Şehrîzâde’nin *Fezleke-i Kebîr* ismi ile Kâtib Çelebi’den meâlen ihtisâr ettiği ve esere atıfta bulunduğu yerler metinde geçtiği şekliyle aşağıda sıralanmıştır:

“*Galâ-i ‘azîm der-Bilâd-ı Cezîre: ...Kâtib Çelebi merhûm Fezleke-i Kebîr’inde bu vak ‘ayı fevka’z-ziyâde tafsîl itmiştir. Bu mecelle-i perîşân edâda işbu nebze-i yesîre ile iktifâ olundu*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 278a).

“*İnhizâm-ı İspanya der-Gırnata: Kâtib Çelebi merhûm bu vak ‘a-[y]ı burûca tafsîl-i Fezleke-i Kebîr’inde keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân kılmıştır. A ‘zam-ı ber-vech-i vekâyi’-i ezmineden olmağla ‘alâ-vetîreti’l-icmâl bu mahalle kayd olundu*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 282a).

“*Zikr-i Mahbûsî-i İbn Teymiye-zâ: Bu vak ‘anın zuhûru dahi işbu sene ‘işrîn ve seb ‘a-mi’e evâilinde perverîş-yâfte-i minassa-ı zuhûr olduğu Kâtib Çelebi merhûmun Fezleke-i Kebîr’inde nigâşte-i kalem-i tahkîkdir*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 286a).

“*Vefât-ı Emîr Hüsrev-i Dihlevî: Fezleke-i Kebîr’de muharrer ve mastûr olmağla bu mecelle-i Nevpeydâ’ya bâ ‘is-i şân u revnak olmak ümniyyesiyle işbu bende-i yesîre ile işâret olundu. Ol fâzıl-ı yegânenin târîh-i vefâtı mutâbık-ı “nefsü’l-emr” vâki ‘ olmuşdur*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 306b).

“*Münhezim-i Şuden-i Keşlühân: ...Sâhib-i miltân Keşlühân kim tafsîl-i ahvâli Fezleke-i Kebîr’de keşîde-i sutûr-ı safahât-ı takrîrdir*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 318a).

“*Vusûl-ı Nehr-i Sacur be-Haleb: Tafsîli Fezleke-i Kebîr’de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre âb-ı rûy-ı büldân-ı ‘Arab mahmiyye-i şehbâ-yı Halebe icrâsına sinîn-i müte‘addideden berü bezl-i nakdîne-i istitâ’a vü miknet kılınan nehr-i Sacur işbu sâl-i meymenet-iştîmâl evâilinde belde-i merkûmeye vâsıl....*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 341b).

“*Zikr-i Tuğyân-ı Etbâ’-ı Şerîf ve Maktûlî-i Emîr-i Hâc ve Cem’-i Kesîr ez-Huccâc: Tâfsîl-i in vak ‘a-i fâci’a Fezleke-i Kebîr’de mastûr olup gâye-i icmâli buki ...*” (Kurretü’l-ebâr, vr. 341b-342a).

“*İnhizâm-ı Vâlî-i Divkerek der-Ceng-i Uluğ Hân: Hafî olmaya ki, bu vak‘ayı Kâtib Çelebi merhûm Fezleke-i Kebîr’inde zikr ü beyân eylemiştir. Gāye-i icmâli budur ki, vâlî-i Dîvkerek pâdişâh-ı Hind Uluğ Hân...*” (Kurretü’l-*ehsâr*, vr. 400b).

“*İnhizâm-ı Tâk-ı Kistrâ: Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre meşhûr-ı cihân-ı nâdire-i ‘acâyib-i devrân tâk-ı Kistrâ işbu sâl-i garâbet-iştîmâl şuhûrundan mâh-ı saferü’l-hayrın dördüncü günü münhedim olmuştur. Asl-ı kıssa-i binâ vü inhidâm Fezleke-i Kebîr’de keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tibyân kılınmağla bu mecelle-i Nevpeydâ’da ancak bu işâretle iktifâ olundu.*” (Kurretü’l-*ehsâr*, vr. 406b).

“*Vefât-ı İbn Fazl el-Kādî: ... Fezleke-i Kebîr’de tafsîl-i tercemeleri zîb-i silk-i sutûr-ı safahât kılınmağla bu mahalde bende-i yesîre ile teberrûken işâret olunmuştur.*” (Kurretü’l-*ehsâr*, vr. 410b).

“*Vefât-ı Salâhuddîn el-Müverrih: Tafsîl-i terceme-i latîfeleri Fezleke-i Kebîr’de mastûr olmağla bu mecellede bu mikdâr ile iktifâ olunmuştur.*” (Kurretü’l-*ehsâr*, vr. 472a).

“*Vefât-ı Melik-i Mazenderan Kivâmüddîn: “Tafsîl-i ahvâli Fezleke-i Kebîr’de mastûr Melik-i Mazenderan es-Seyyid Kivâmüddîn el-Mar‘aşî hulûl-ı ecel-i mev‘ûd ile terk-i kâr-ı bâr-ı saltanat mülk-i fenâ eyledi...*” (Kurretü’l-*ehsâr*, vr. 553b).

Şehrîzâde Fezleke-i Kebîr’de bahsi geçen bir konu için diğer kaynaklara bakmayı da ihmal etmemiştir. Buna Emîr Vecîhüddîn-i Serbedarî’nin katlini misal olarak gösterebiliriz. Burada kaynaklarından başta Fezleke’yi zikrettikten sonra diğerlerini şu şekilde sıralamaktadır:

“Mütetebbi‘ân-ı âsâr-ı eslâfa gayr-ı mastûrdur ki, vak‘a-i Vecîhüddîn Emîr Mes‘ûd’u meşâhîr-i müverrihînden Kâtib Çelebi merhûm Fezleke-i Kebîr’inde ve Seyyidü’l-müverrihîn Cenâbî Mustafa Efendi merhûm ‘Aylemü’z-Zâhir’inde ve ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî Matla‘ü’s-Sa‘deyn’inde ve Devletşâh Tezkiresi’nde ve sâir müverrihîn mufasssalâtında tafsîlen zükr ü beyân itmiştir”⁵⁴³.

Daha önce belirttiğimiz gibi Kurretü’l-*ehsâr*’da önemli ölçüde kullanılan Takvîmü’t-Tevârîh ile Fezleke-i Kebîr’in zikrinin beraber geçtiği yerlerin çoğunun konu başlıkları aşağıdadır:

⁵⁴³ Kurretü’l-*ehsâr*, vr. 402b.

“Zikr-i istiklâl-i Cihân Sultân ‘Osmân Hân” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 239b), “Vefât-ı Melik Mansûr Lâçîn” (Kurretü’l-‘ebsâr, 241a), “İbtidâ-i salât-ı cum‘a der-Mısır” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 243b), “Feth-i Cezîre-i ‘Avret” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 249a), “Feth-i Lefke be-Dest-i Şâh-ı Cihân” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 254b), “İnhizâm-ı İspanya der-Girnata” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 256a), “Tarh-ı Binâ-i Sultâniyye” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 257a), “Zikr-i Vefât-ı İbn Ebî Hamza” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 262a), “Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Adranos-ı İn” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 265b), “Vefât-ı Hümmâüddîn” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 266b), “Maktûlî-i Ehl-i Debîr” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 268a), “Gâret-kerden-i nâib-i Şâm Malatiyye-râ” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 270a-270b), “Zikr-i Zuhûr-ı Devlet-i Tuğluk Şâhî‘ye” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 279a), “Tetimme-i İn Vak‘a” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 285a-285b), “Zuhûr-ı Devlet-i Âl-i Muzaffer der-Fâris” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 345b), “Teveccüh-i Pîr Hüseyin be-Şîrâz” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 381b).

Şehrîzâde’nin *Kurretü’l-‘ebsâr*’da kaynağını sadece *Fezleke* olarak zikrettiği kısımların başlıkları ve ilgili varak numaraları aşağıdadır:

“İbtâl-i Regâib der-Dimaşk” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 246a), “İzhâr-ı Kerden-i Hudâbende” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 253b-254a), “İnhizâm-ı İspanya der-Girnata” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 256a), “Tarh-ı Binâ-i Sultâniyye” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 256a-257b), “Vefât-ı Cemâlüddîn el-Ensârî” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 262b), “Ba‘zı Ahvâl-i Mülûk-i Devlet-i Halaciyye der-Hind” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 270b), “Zikr-i Feth-i Yalakâbâd İnest, (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 312a), “Vefât-ı Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 415a), “Zuhûr-ı Selâtîn-i Gucerât” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 519a), “Zikr-i Tuğyân-ı Dicle-i Bağdad” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 532b), “Zikr-i Evsâf-ı İsfahan İnest” (Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 548a).

Şehrîzâde *Kurretü’l-‘ebsâr*’da genellikle kaynaklarını mukayeseli olarak kullanmaktadır. Bu durum metbûu Kâtib Çelebi’nin eserlerinin kullanımı için de geçerlidir. O kaynakları arasında bir ihtilâf gördüğünde konuyu teferruatlarıyla inceledikten sonra kanaat getirmektedir. Mesela Sultâniyye’nin inşası tarihine ilişkin Kâtib Çelebi’nin *Cihânnümâ*’sında tahrir olunan yedi yüz tarihindeki hataya işaret ettikten sonra *Fezleke*’yi esas almaktadır.

“Tarh-ı Binâ-i Sultâniyye: ‘Alâ-rivâyetin âhır-ı mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı mahfîdir ki, bu vak‘ada ehl-i tevârih ihtilâf itmişlerdir. Ba‘zı müverrihîn yüz dördte binâsına mübâşeret olundu ve ba‘zısı târih-i itmâmı yüz dördtür didiler. Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*’sında yedi yüzde Sultân Olcaytu itmâm etmekle Sultâniyye tesmiye olundu demiştir. *Fezleke-i Kebîr*’inde ve *Takvîmü’t-Tevârih*’inde yedi yüz dokuzda Hudâbende, ki Olcaytu budur, anın emriyle tarh olunup binâsına mübâşeret olundu deyü tahrîr ider. Her birine mahallinde işaret

olunmuş idi. Fakîr dirim ki, sahîh olan kavl-i ahîrdir. Zîrâ Melik Olcaytu yedi yüz üçde birâderi Gâzân yerine pâdişâh olduğu sikât-ı [257b] sahîhu'l-kelimâtından nakl ile sâbıkâ mahallinde terkîm olunmuş idi. Bu kavl ise müttefakun-'aleyhâ olan akvâldendir. Bu hisâb üze itmâm-ı binâ-i Sultâniyye târîh-i saltanat-ı Hudâbende'den üç sâl mukaddem olmuş olur. Bundan mâ'adâ Sultâniyye Hudâbende binâsı olduğunu *Fezleke*'de tafsilen zikr ider ve tevârîh-i sâirede dahi musarrahdır. Pes girîbân-ı *Cihânnümâ*'yı pençe-i mugâlatadan tahlîs için kalem-i nâsihden sehv vâki' olmuş hüsn-i ta'birinden gayrı bir münâsib elfâz olmaz"⁵⁴⁴.

Diğer bir ihtilaf Şîrvâniyye Devleti'nin zuhuruna ilişkin verilen 774/1372 tarihindedir. *Fezleke* ve *Takvîmü't-Tevârîh*'deki bilgiler tutarlılık gösterirken *Cihânnümâ*'da yine muhalif tahrirat vardır:

"Erbâb-ı ketâib-i tabakât-ı mülûk ü selâtînin Şîruâvniyân 'unvânıyla keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât zikr ü beyân itdikleri devlet ki sekiz neferden 'ibâret olup dârü'l-mülkü Şîrvân'da yüz yetmiş bir sene saltanat itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm fihris-i *Fezleke* olan *Takvîmü't-Tevârîh*'inde bu sâlde zuhûr itdiklerini tahrîr etmekle bu mecelle-i celîlü'l-'unvâna dahi icmâlen tastîr olundu. *Cihânnümâ*'da bu kavline muhâlif tahrîr etmekle bi'l-iktizâ istişhâden bi-'ibâretihâ zikr olundu. Âl-i Cengiz nevbetinde Şîrvan kendi taraflarından zabt olunup sonra selâtîn-i Şîrvân [522b] zuhûr eyledi..."⁵⁴⁵.

Yine *Kurretü'l-epsâr*'da 777/1375 senesi olaylarını Kâtib Çelebi'nin muhtarından ve diğer müverrihlerin görüşlerinden hareketle takdim eden Şehrîzâde onun Siroz fethine ilişkin eserlerinde bir tutarsızlık olduğunu belirtir. Zira *Bahriyye*'de Lala Şahin Paşa tarafından 784/1382 tarihinde gerçekleştirilen fûtuhatı doğrularken, *Fezleke*'deki bilginin Kâtib Çelebi'nin kendi tahkikine ters düştüğünü ifade eder. Nitekim biz de Siroz'un fethedildiği tarihe ilişkin yaptığımız karşılaştırmada *Takvîmü't-Tevârîh*'de 777/1375 tarihinde⁵⁴⁶, *Fezleke*'de ise 775/1373'de⁵⁴⁷ gerçekleştirildiği bilgisine rastladık.

"...Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üze Siroz cânibine ümerâdan bir nâmdâr serdâr ve Niş taraflarına leşker-i bakıyye ile sultân-ı kâmkâr hizmetleri 'azîmet buyurulmak emrinde mecmû'u ittîfâk itmeleriyle karîha-i sahîha-i hümayûndan ser'askerlik Mîr Evrenos-ı megâzî-me'nûsa tevcîh ve kifâyet mikdârı mücâhidîn ile ülke-i Siroz fethine ta'yîn olundu. Bir es'ad-ı ezmân ve eşref-i sâ'âtde ma'îyyetine me'mûr merdân-ı neberd-âzmâ ile savb-ı me'mûresine 'azîmet ve lede'l-vusûl bir müddet hasâr-ı hisârdan sonra bi-nasrihî te'âlâ öyle bir belde-i latîfe ve kesîretü'l-intifâ' tevâbi'i ile dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı İskender ü Dârâ ittîbâ' oldu. Kâtib

⁵⁴⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 257a-257b.

⁵⁴⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 521a-522b.

⁵⁴⁶ *Takvîmü't-Tevârîh*, vr. 54b.

⁵⁴⁷ *Fezleketü akvâli'l-ahyâr*, vr. 199b.

Çelebi merhûm *Bahriyye* nâm eserinde, “seksen dört târîhinde Lala Şahin Paşa’nın fûtûhâtındandır” deyü tahrîri hakkâ ki cümle-i müverrihinden mâ’adâ *Fezleke*’de kendi tahkîkına muhâlif bir ma’nâdır⁵⁴⁸.

Müellifimizin kaynaklarını kullanım tarzından anladığımız üzere Kâtib Çelebi’nin kaynakları arasında zaman zaman görülen ihtilafın yanı sıra çoğu kez ittifak da söz konusudur. Zira *Fezleke-i Kebîr* ve *Takvîmü’t-Tevârîh*’de geçen bir malumat çoğu kez *Cihânnümâ* ile desteklenmektedir. Mesela aşağıda Gucerât sultanlarının zuhûruna ilişkin verilen bilgi söylediklerimizi teyit eder niteliktedir.

“Hafî olmaya ki, ashâb-ı ketâib tabakât-ı selâtîn-i Gucerât ‘unvânıyla zikr itdikleri tabaka ki Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke* ve *Takvîm*’inde zikr ü beyân itdiği üzere işbu sâlde zuhûr idüp on dört nefer mülûk dârü’l-mülk-i Gucerât’da yüz doksan yedi sene saltanatdan sonra sene seb’în ve tis’a-mi’ede münkarız olmuşlardır. *Cihânnümâ*’da dir ki çün âhır-ı mülûk-i Şîr hâniyye Fîrûz Şah nevâhî-i Çınar’da Bahâdır Hân def’ine der-kâr iken maktûl oldu. Ümerâ-yı etrâf vâdî-i istiklâl sülûk idüp mukaddemâ Muzaffer Şâh vâlî-i Gucerât iken bu takrîble yedi yüz yetmiş üç sâlinde ‘ale’l-istiklâl mülkiyyet üzere zabt eyledi. Ve on nefer dokuz yüz altmış iki sâline varınca yüz seksen dokuz sene saltanat itdiler⁵⁴⁹.

Bunun yanı sıra diğer kaynaklarda kronolojiye aykırı olarak verilen bir bilgi *Fezleke* ve *Takvîm* ile doğrulanmaktadır. Nitekim İznik muhasarasına ilişkin *Câmi’ü’t-Tevârîh*’de tahrir edilen Bursa’nın istila tarihi ile ilgili verilen 701/1301 senesinin gerçeklikten uzak olduğu belirtilmiştir.

Fakîr dirim ki, İznik muhâsarası sâbıkâ tahrîr olunduğu üzere yedi yüz bir târîhinde vâkî’ olmuşdur. *Câmi’ü’t-Tevârîh* sâhibinin bu tahrîrâtından müstefâd olan istilâ-i Burusa dahi yedi yüz birde vâkî’ olmasıdır. Lâkin câdde-i sıdk u savâbdan bu dahi sad merhale dûr u ba’iddir. [274a] Lâkin Kâtib Çelebi merhûm müteahhirîn-i müverrihînin müdekkikînden olmağla *Fezleke-i Kebîr*’inde bu sâl-i seb’a ve ‘aşere evâilinde olduğunu tahkîk eyleyüp *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde dahi bu vechile ketb ü terkîm itmiştir⁵⁵⁰.

3.6.1.4. Düstûrî’l-‘amel li-ıslâhî’l-halel

Kâtib Çelebi’nin devletin ıslahatına dair kaleme aldığı bu risâle Mehmed Said Efendi’nin deyiimiyle “*Ve Devlet-i ‘Aliyye’nin nizâmı hakkında te’lîf itdikleri Düstûrî’l-‘amel*

⁵⁴⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 534a.

⁵⁴⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 519a.

⁵⁵⁰ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 273b-274a.

li-ıslâhi 'l-halel el-vâki' beyne 'l-milel nâm risâle-i nâfi 'aları sagîrû 'l-hacm ve kesîrû 'l-ma 'nâ bir eser-i kübrâdır". Hacim olarak küçük fakat muhteva bakımından oldukça zengin⁵⁵¹ olarak nitelediği bu eserin ismi metin içerisinde iki yerde geçmektedir.

Şehrîzâde *Düstûrû 'l-'amel'*den bilhassa askerin durumu konusunda istifade etmiştir. Ancak burada da Kâtib Çelebi'nin ifadesini kendi üslûbu doğrultusunda değiştirerek kullanmıştır. Müellifimiz Sultan Süleyman Han zamanından başlayarak 970/1562 yılı maaşlı asker taifesinin sayısı ve senelik mevâcibleri toplamını akçe olarak belirtip bu süreci 1050/1640 tarihine kadar getirdikten sonra “*‘Abd-i Fakîr dirim ki...*” ifadesiyle bu konudaki görüşlerini dile getirmiştir. Hemen akabinde “*Bu mâdde ma 'lûm olduktan sonra gelelim yine Kâtib Çelebi kelâmına...*” diyerek müellifin asker taifesi sayısını Sultan Süleyman asrına indirmenin hatalı olduğu yönündeki görüşüne değinmiştir. Daha sonra ulûfelü kul taifesini Süleyman dönemindeki kanunlar üzere tenzil etmenin mümkün olmadığı yönündeki itirazlarını dile getirmiştir.

Müellifimizin *Düstûrû 'l-'amel'*den faydalandığı kısımların tipik bir misâli aşağıda gösterilmiştir:

“....Eğer ‘askerin ziyâde olması vâki’ midür” dinilür ise ma‘lûm ola ki merhûm Sultân Süleymân asrında dokuz yüz yetmiş târîhinde cümle mevâcib-horân kırk bir bin dört yüz yetmiş dokuz nefer ve senevî mevâcibleri bin iki yüz yigirmi üç yük akçe idi. Dokuz yüz yetmiş dört târîhinde 48.316 nefer ve bin iki yüz altmış dört yük oldu. Sultân Murâd-ı Sâlis asrında dokuz yüz doksan yedi târîhinün mevâcib-horânı altmış dört bin dört yüz yigirmi beş nefer ve senevî ulûfeleri bin yedi yüz seksen iki yük akçe oldu. Bin dört târîhinde mevâcib-horân seksen bir bin sekiz yüz yetmiş nefer ve bir yıllık ulûfeleri iki bin beş yüz on iki yük akçe oldu. Bin on sekiz târîhinde doksan bir bin iki yüz iki nefer ve senevî mevâcibleri [132] sekiz yüz yük akçeye vardı. Ba‘dehû Sultân Osmân ve Sultân Mustafâ asırlarında yüz bin kadar olup Sultân Murâd Hân’un evâhir-i asrında Mehmed Paşa, Bayram Paşa ve Kara Mustafâ Paşa sa’yleri ile girü nısf mertebeye tenzîl olunub bin elli hudûdında mevâcib-horân elli dokuz bin iki yüz elli yedi nefer olup senevî mevâcibleri iki bin altı yüz otuz bir yüke inmiş iken çok

“....‘asr-ı Süleymân Hânî’de sene seb‘în ve tis‘a-mi’e târîhinde cümle-i mevâcib-hârân kırk bir bin dört yüz yetmiş dokuz nefer ve mevâcib-i senevîleri bin iki yüz yirmi yük akçe idi. Dört sene mürûrunda ‘askerî [kırk] sekiz bin üç yüz on altı nefere bâliğ olur. Mevâcib-i senevîleri bin iki yüz altmış dör[t] yük akçe itmiş idi. ‘Asr-ı Murâd Hân-ı Sâlis dokuz yüz doksan yedi târîhinin mevâcib-hârânı altmış dört bin dört yüz yirmi beş nefer ve senevî ‘ulûfeleri bi[n] yedi yüz seksen iki yük akçe oldu. Erba‘a ve elfde mevâcib-hârân seksen bir bin sekiz yüz yetmiş nefer ve mevâcib-i senevîleri [i]ki bin beş yüz on iki yük akçe olur. Dört sene mürûrunda doksan bir bin i[ki] yüz iki nefere ve senevî ‘ulûfeleri üç bin sekiz yüz yük akçeye bâliğ oldu. Ba‘dehu ‘asr-ı ‘Osmân Hânî ve zemân-ı Sultân Mustafa’da yüz bin kadar olup evâhir-ı ‘asr-ı Murâd Hân-ı Râbi’de Mehmed Paşa ve Pîrî Paşa ve Kara Mustafa Paşa gibi müdebbir ve reşîd vüzerâ-i kirâmın sa’y ü him[metleri] gerü nısf mertebe tenz[il] olunup devr-i İbrâhîm Hânî’de bin elli hudûdunda mevâcib-hârân elli dokuz bin iki yüz elli yedi

⁵⁵¹ *Kurretü 'l-ebâr*, vr. 10a.

geçmeyüp girü eski karârın buldı belki dahi ziyâde oldu. (“Kâtib Çelebi, *Düstûrü’l-Amel li Islâhi’l-Halel*, Devletin Bozulan Düzeninin Yeniden Kurulması İçin Kılavuz”, Orhan Şaik Gökyay, *İş Ahlakı Dergisi*, *Turkish Journal Of Business Ethics*, c.3, sayı: 6, İstanbul 2010, s. 148-151).

nefer olup mevâcib-i senevîleri iki bin altı yüz otuz bir yüke itmiş iken zemâ[n]-ı cüz’î mürûrunda eski karârını bulup belki tecâvüz eyledi”. (*Kurretü’l-epsâr*, vr. 177a).

Yukarıda Kâtib Çelebi’nin askerî tâifesinin sayısı ve senevî mevâciblerine ilişkin söylediklerine binâen Mehmed Said Efendi’nin görüşlerine naklen yer verilmiştir.

“‘Abd-i Fakîr dirim ki, çün zümre-i mevâcib-hârân bir karârda durmayup a’sâra nazaran ziyâde vü noksân kabûl ider mevâddandır. Bu tahkikat tahrîrât evvele, münâfî değildir. Meselâ ‘ahd-i saltanat-ı Süleymân Hânî evâilinde ‘askerî tâifesinin bir senelik mevâcibleri bin yetmiş yük akçe olup pey-der-pey esfâr-ı hümayûn vukû’undan nâşî ‘askerî tâifesine terakkî virilmek takrîbiyle mevâcibleri vefret bulup evâhırlarına karîb senelerde senevî mevâcibleri Kâtib Çelebi tahrîrine bâliğ olmuş, hattâ Sultân Murâd Hân-ı Sâlis ‘asrında olan tefâvût bu müdde’âya güvâhdır. Zirâ ol ‘asır ricâlî tahkikleri üzre cülûs-ı hümayûnlarında bahşış ve mevâcib virilen mecmû’-ı tavâ-yif-i ‘askerî otuz altı bin yüz elli üç nefer iken yedi sene mürûrunda za’fî rütbesine bâliğ oldu. Müverrih-i evvel her pâdişâhın evâil-i saltanatına nazaran tahrîr itmiş”⁵⁵².

Şehrîzâde daha sonra “...gelelim yine Kâtib Çelebi kelâmına” diyerek yukarıda zikri geçen konuyu müellifin tafsîlâtı doğrultusunda ele almıştır.

“Pes zâhir ve mukarrerdür ki kulî tenzîl idüb Sultân Süleymân asrı gibi karâr-dâde kılmak mümkün değil bir bî-hûde ta’bdur. Hâlen bu asırlarda sipâh zümresi yigirmi binden ve yeniçeri tâifesi otuz binden aşağı tenzîl olunmayub sâir esnâfun dahi ana göre zararsız kesret ve galebesine kâil olmak lâzımdır. Nefer ziyâdelüğünde ol kadar be’s yokdur. Gâyeti mevâcib-i kesîreyi kânûn-ı kadîme ri’âyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzîl idüb kayırmak vâcibdür. Rızâ ile tarafeyne mülâyim ve kânuna muvâfık nice nâfi’ husûslar [133] vardur ki kaleme gelmez. Ol makûle umûrî görüb bî-vukûflar i’tirâzına vücûd vermeyüb tedric ile az zamânda çok nef’ini müşâhede ideler. Ve tecrîbe ile ne kadar tefâvût zâhirdür göreler.

“...bu tahrîrât-dan zâhir ve mukarrerdir ki, kuvveti tenzîl idüp Sultân Süleymân ‘asrı gibi karâr-dâde kılmak lâ-mümteni’ olan mevâd kabîlinden olup bir bîhûde tab’dır. Hâlâ bu ‘asırlarda sipâh zümresi yirmi binden ve yeniçeri tâifesi otuz binden aşağı tenzîl olunmayup sâir esnâfın dahi ana göre zararsız kesret ü galebesine kâil olmak lâzımdır. Nefer ziyâdeliğinden ol kadar be’s yokdur. Gâyeti mevâcib-i kesîreyi kânûn-ı kadîme ri’âyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzîl idüp kayırmak vâcibdir. Rızâ ile tarafeyne mülâyim ve kânûna mutâbık nice nâfi’ husûslar vardır ki kaleme gelmez ve ol makûle umûru getirüp bî-vukûflar i’tirâzına vücûd vermeyüp tedric ile az zamânda çok nef’ini müşâhede ideler ve tecrîbe ile ne kadar tefâvût zâhirdir göreler” (*Kurretü’l-*

⁵⁵² *Kurretü’l-epsâr*, vr. 177a.

3.6.1.5. Cihannümâ

Şehrîzâde Mehmed Said'in, geniş ölçüde kaynak olarak kullandığı eserlerinden biri de Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâ*'sıdır. Müellifimiz, Kâtib Çelebi'nin bu değerli eserinden yaptığı alıntılamaı “*Cihânnüma, fi'l-asl Kâtib Çelebi merhûmundur. Ba'de-zemânin dest-i nehhâb-ı rûzgârın intihâbını Tâbi' İbrâhim Efendi merhûm tekml itmişdir. Ba'zı büldân ve vekâyî '-i sâire zikri ahz olundu*”⁵⁵³ cümlesiyle dile getirmektedir.

Mehmed Said *Kurretü 'l-ebâr*'da 1145/1732 tarihi başlarında çok sayıda kitap basma işine memur olan Basmacı İbrâhim Efendi'nin himmetiyle tab' olunan bu eseri kullanmaktadır⁵⁵⁴. *Cihannümâ* Müteferrika Matbaası'nda basılan on birinci eserdir⁵⁵⁵. Elimizde mevcut olan bu nüshadan Şehrîzâde'nin ne derece istifade ettiği yapılan karşılaştırmalarla gösterilecektir.

Şehrîzâde *Cihânnümâ*'dan daha çok şehirlerle ilgili kısımlarda faydalanmıştır. Özellikle olaylara ilişkin siyasî gelişmeler hususunda Kâtib Çelebi'nin ilgili kaynaklarından ve diğer müverrihlerden istifade ederken, coğrafi özellikler konusunda *Cihânnümâ*'yı kullanmıştır. Meselâ 705/1305 yılı olayları kapsamında İlhanlı hükümdarı Muhammed Hudâbende'nin bozguna uğraması konusunda Kâtib Çelebi'nin *Fezleke-i Kebîr*'ini kaynak olarak kullanmış Gilân'a ilişkin coğrafi detayları ise *Cihânnümâ*'dan vermiştir.

Bu bağlamda *Cihânnümâ*'dan istifade ederken Kâtib Çelebi ve onun kaynağı olan İbn Esîr'in *Câmi 'u'l-Usûl*'ü, Hamdu'llâh'ın *Nüzhe*'si, Hondmîr *Târîhi* ve İbn Havkal'ın *Mesâlik ve'l-memâlik* gibi eserlerini zikretmektedir. Burada cümlelerin önceliği ve sonralığı bakımından kendince bir bütünlük oluşturmuştur. Müellifimiz daha çok kendi üslûbu doğrultusunda yaptığı tahrir işleminde bazı detayları vermeyi elzem görmemiştir. Kaynağının 343. sayfasının son kısımları ile 344. sayfasının neredeyse tamamında Gilan tevabiine ilişkin detaylı bilgiler veren kısımlara yer vermemiştir. Yine Gilan'a bağlı olan Âsfahid şehrinin “seksen beş derece tûl otuz sekiz derece arzda...” coğrafi koordinatlarını verirken “Ve şehri

⁵⁵³ *Kurretü 'l-ebâr*, vr. 2b.

⁵⁵⁴ “Bin yüz kırk beş evâilinde tıbâ'at-ı kütüb-i müte'addideye me'mûr Basmacı İbrâhim Efendi merhûmun himmetiyle tekml olunup tab' olunan *Cihânnümâ* evâhırında...” bk. 240a.

⁵⁵⁵ O. Şaik Gökyay, *Cihannümâ*, 542.

Âsfahid ki, seksen beş derece tûl ve otuz dokuz derece ‘arzda” *Kurretü’l-‘ebsâr*’da geçen şeklindeki hatalı yazımın kalem sürçmesinden kaynaklandığını düşünmekteyiz.

[343] “**Der-iklîm-i Harizm ve Deylem ve Gîlân**

Otuz beşinci fasıl Deylem ve Gîlân ve Harizm memleketleri zikrindedir. Ammâ Deylem feth-i dâl ile ümem-i sâlifeden bir Cîlân ya’nî kabâilin ismidir ki menzillerine ol kavmin ismi ‘alem olmuştur. İbn Esîr *Câmi’u’l-Usûl*’de “Benî Mudar’dan Bâsil bin Dabe anda varup tezevvüc idüp Deylem andan vücûda geldi Ebû Deylem oldur dimişdir. Geylan ise gîl cem’idir. Ta’rîb idüp ceyl dirler. Kesr-i cîm ile bilâd-ı Deylem’e mücâvir bir niçe karyeyi müstemil suk’un ya’nî diyârın ismidir. Anda bir büyük şehir yoktur Cîlân dahi dirler. Ol ecilden Deylem haddinde idhâl iderler. Deylem ve Gîlân’ın hudûdu garbda ba’zı Azerbaycan ve ve şarkda Rey ve Taberistan, cenûbda ba’zı Azerbaycan ve bilâd-ı Kazvîn ve şimâlde Bahr-ı Hazar ile mahdûddur. İbn Havkal ider, bilâd-ı Deylem sehl ve cebeldir. Düz yerleri Ceyl ve Cîlân tesmiye olunur ki, Deylem dağlarının iki şimâl cânibinde deryâya varınca bir konak ‘arzı dahi ziyâde vü noksân üzre tûlü deryâ kenarıyla mümted ince uzun ovalardır. Gâh ba’zı yerlerde deryâ dağı döğer. Ve ancak bir yol kadar zık olup girtü açılır, en vâsi’ ‘arzı iki merhale olur. Bu diyâr halkı ekser-i nahîf ve sebükser ve nâ-pâk olup lisânları ne Fârsî ne ‘Arabî, bir mahsûs dildir. Selefde Mecûsî idiler. Sonra ba’zısı İslâm’a geldi. Hamdu’llâh *Nüzhe*’de eydür Gîlân on iki şehirdir. Deryâ-yı Hazar kenârında tûlü Sefîd Rûdden Mûgân’a varır. ‘Arzı Deylemiyân dağlarından deryâya mûntehî olur. Moğol zemânında hukûk-ı dîvâniyyesi iki tümen idi. A’zam-ı bilâdı Lâhicân’dır, seksen dört derece tûl ve otuz yedi buçuk ‘arzda Deylem dağları dibinde düz yerde bağılu bahçelü akar sulu bir büyük şehirdir. Deryâdan iki merhale ba’îd ve dâr-ı mülkdür, Lenger ve Lâhicân’dan bir merhale şarka düşer. Deryâ kenârında bir iskele ve bender kasabadır, gâh yüz kadar sefine limânına lenger bırakur. Âsfahid seksen beş derece tûl otuz sekiz derece ‘arzda hâsılı galle vü berz meyve bir şehir-i vasatdır nâhiyesinde yüz pâre kadar karyesi vardır. Hukûk-ı dîvâniyyesi iki tümen ve dokuz

“Ma’lûm ola ki, Gîlân cem’-i gîl olup mu‘arrebî kesr-i cîm ile Cîlândır. *Cihânnümâ*’da muharrer olduğu üzre bilâd-ı Deylem’e mücâvir niçe kurâ vü kasabâta şâmil suk’un ismidir ki, anda şehir-i kebîr yoktur deyü müellifin-i coğrafya tahrîr itmişlerdir. Cîlân dahi itlâk olunduğu ecilden Deylem haddinde ehl-i fenn idhâl itmişlerdir. Deylem feth-i dâl-i mühmele ile ümem-i sâlifeden bir cîlân ismidir ki, menzillerine ol kavmin ismi ‘alem olmuştur. İbn Esîr *Câmi’u’l-Usûl*’de “Benî Mudar’dan Bâsil [251a] ibn Dabe anda tezevvüc itmekle Deylem andan vücûda gelüp Ebû Deylem oldur deyü tahrîr ider. *Cihânnümâ*’da bu diyâr halkının lisânları ne Fârsî ve ne ‘Arabî, bir mahsûs dildir. Zemân-ı sâlifde Mecûsî idiler. Ba’zısı İslâm’a geldi dinmiştir Hamdu’llâh *Nüzhe* nâm te’lîfinde Gîlân düvâzde şehirdir. Deryâ-yı Hazar kenârında tûlü Sefîd Rûdden Mûgân’a varır. ‘Arzı Deylemiyân dağlarından deryâya mûntehî olur. Moğol zemânında hukûk-ı dîvâniyyesi iki tümen idi. A’zam-ı bilâdı Lâhicân’dır ki, seksen dört derece tûlü ve otuz yedi buçuk derece ‘arzı vardır. Ve Lenger dahi tevâbi’-i Gîlân’dan olup sâhil-i bahrda bir iskele ve bender kasabadır ki, gâhî yüz kadar kebîr ü sagîr sufun limânında lenger-endâz olur. Ve şehir-i Âsfahid ki, seksen beş derece tûl ve otuz dokuz derece ‘arzda olup nâhiyesinde yüz pâre karyesi olup hukûk-ı dîvâniyyesi iki tümen ve dokuz bin dînârdır. Gîlân tevâbi’-indendir. Bunlardan mâ’adâ Tûlum ve Mâsûle? ve Kâlâr? ve seksen beş buçuk derece tûl ve otuz sekiz derece ‘arzda olan Şeft? nâm şehir yirmi bin hâneyi müstemil şehir-i Dolap ve gayrılar tevâbi’-i Gîlân’dandır. Hondmîr *Târîhi*’nde zikr ider ki et-râf-ı Gîlân sa’b sengistan mîşezâr Kûhistan ve ‘akubât ve âb-ı revânı firâvân pınarlı sahrâlar olup bi-emrillâhi te’âlâ ekser-i evkâtta bârânı mûnkatı’ değildir. Ahâlîsinin ekser-i et’imeleri erz ve mâhî ve lahm-ı tuyûr olup erz memleketlerinde hâsıl olur. O husûsda âhardan gelmeğe ihtiyâcları yoktur. Lahm-ı ganem ve yağlı et’ime ol ülkede fevka’l-gâye muzırdır. Gâhice bârân rûzân u şebân rîzân oldukda ahâlîsi dilki ve kelb sadâsına muntazır olurlar. Eger gice rûbâh sadâ-

bin dînârdır. Tûlum? takrîben zikr olunan tûl ve 'arzda deryâ kenârında dağdan iki merhale ba'îd hâsılı galle ve pirinç ve nârenc ve turunç düz yerde Mâsûle'den gelen [344] Ba'zı evsâf-ı Gîlân: Hondmîr eydür Gîlân etrâfı [345] sa'b sen-gistan mişelü dağlar ve 'akabeler ve suyu çok pınarlı sahrâlardır. Ve ekser-i evkâtta anda bârân eksik olmaz. Halkının ta'âmı ekser pirinç ve balık ve kuş etleridir. Koyun eti ve yağlı nesneler anda gâyet muzırdır. Gâh yağmur birkaç gün ve gice yağup halk bîzâr oldukda eger gice tilki sesini ve ardınca köpek sesini işitseler mesrûr olurlar. 'Alâmet-i inkitâ'-ı bârândır, elbette irtesi açılır deyü tecrübe itdiklerini *Kazvînî* tahrîr ider. Ve memleket-i Gîlân iki kısımdır biri Lâhicân ve tevâbi'i ve biri Reşt ve Fumin ve mülhakâtıdır, her birinin başka hâkimi vardır. Bunların tevâbi'i ve mülhakâtı mahlût yazıldı beyâna zafer bulunmadı. Memleket-i Harizm....".

(Kâtib Çelebi, *Cihânnümâ*, İstanbul 1145, s. 343-345).

sını sadâ-yı killâb ta'kîb iderse 'alâmet-i inkitâ'-ı matardır deyü mesrûr olurlar. Ve ferdâsı rû-yı semâperde-i sehâbdan mu'arrâ olur ol memleketde mücerrebâtındandır deyü İmâm Kazvînî *'Acâyib*'inde zikr itmiştir. Ve memleket-i Gîlân iki kısım olup bir kısmı Lâhicân ve tevâbi'i ve kısm-ı âharı Reşt ve Fumin ve mülhakâtıdır ki, her birinin hâkimi başkadır. Cild-i evvelde mülûk fasıllarında icmâlen mezkûrdur. Ve dahi bu Gîlân memleketi sonralarda dest-i Râfiziyân'a giriftâr olup, Masko çarı ile gerek ezmine-i sâlifede ve gerek bizim yetiştirdiğimiz târîhlerde bu memleket için 'Acem beyninde münâza'ât-ı kesîre vâki' olmuştur.

[251b] *Cihânnümâ*'da dir ki, Deylem ve Gîlân'nın hudûdu garbda ba'zı Azerbaycan ve şarkda Rey ve Taberistan, cenûbda ba'zı Azerbaycan ve bilâd-ı Kazvîn ve şimâlde Bahr-ı Hazar ile mahdûddur. İbn Havkal *Mesâlik ve'l-memâlik* nâm kitâbında dir ki, bilâd-ı Deylem sehl ve cebeldir. Dû zîrleri Ceyl ve Cîlân tesmiye olunur ki, cibâl-i Deylem'in cânibeyn-i şimâlinde deryâyâ müntehî olunca bir konak 'arzı dahi ziyâde vü noksân üzre tûlû sâhil-i bahr ile mümted ince ve tavîl ovalardır. Gâh ba'zı yerlerde deryâ dağı döğer. Ve ancak bir yol kadar zık olup girü açılır, en vâsi' 'arzı iki merhale olur. *Cihânnümâ*'da dir ki, bu diyâr halkı ekser-i nahîf ve sebükser ve nâpâk olur. İntehâ.

(*Kurretü'l-ebşâr*, vr. 250b-251b).

Şehrîzâde, *Takvîmü't-Tevârih*'de bahsi geçen konuların *Cihânnümâ*'da verilenlerle tutarsızlık arzettiğini belirtmektedir. Nitekim o Kert meliklerinden Rüknüddin Gavrî'nin vefatı ve Fahreddin Gavrî'nin padişahlığı başlığı altında genel nitelikte bilgi verdikten sonra Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'inde hanedanın kurucusu Şemseddîn-i Kert ve daha sonra Melik Rüknüddin ve oğlu Fahreddin'in padişahlığına dair malumat verdiğini belirtmektedir. Ancak buna mukabil *Cihânnümâ*'da anlatılanların muhalif bilgi oluşturduğunu söylemektedir. Müellifimiz bu bilgileri gerekli gördüğü üzre bi-'ibâretihi zikretmektedir. Bu arada Mehmed Said'in kaynağında kullanacağı bilginin yerine ilişkin yirmi sekizinci fasıl, üçüncü tabaka yer detayı da *Cihânnümâ*'yı kullanımındaki titizliği göstermektedir.

“Fasıl 28; Der-Memleket-i Bedahşan ve Gur ve Toharistan

.... Mülûk-i Kert el-Güryâ bunlar Gürîlerin üçüncü tabakasıdır. Evveli Şemseddîn Muhammed Kihîn? ki, Murggî'nın duhterzâdesi idi. Ol ise Gıyâseddin Muhammed bin Sâm benî a'mâmındandır. Cengîz zuhûrunda Rüknuddin Horasan vâlisi bulunup inkıyâd itmekle Gür hükûmetinde karâr itdi. Altı yüz kırk dörtde müstakıll oldu. Hoş-tab' ve 'âlî-himmet koyup niçe fetihler etdi. Yetmiş altıda eceli gelüp yerine oğlu Muhammed Kihîn? geçdi. Yedi yüz beşde Cisa-gur'da vefât idüp oğlu Fahreddin pâdişâh olup bir seneden ziyâde sürdü.....”.

(*Cihânnümâ*, s. 252-255).

“....Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde zikr itdiği üzre ibtidâları Şemseddîn-i Kert'dir ki, otuz iki sene pâdişâhlıktan sonra altı yüz yetmiş altıda fevt oldu. Sâhibü't-terceme Melik Rüknuddin ikincileri olup bu sâlde vefât itdikde oğlu Fahreddin yerine pâdişâh oldu. Lâkin *Cihânnümâ*'da buna mugâyir tahrîr itmekle bi'l-iktizâ bi-'ibâretihi bu mahalle terkîm olundu. *Cihânnümâ*'da memleket-i Bedahşan ve Gur ve Toharistan zikrinde yirmi sekizinci fasılda mülûk-i Güryâ'nın tabaka-i selâsesini tahrîr itdiği sahife de dir ki, Şemseddîn Muhammed Kihîn? ki, Rüknuddin Murggî'nın duhterzâdesi idi. Ol ise Gıyâseddin Muhammed bin Sâm Murggî'nı a'mâmındandır. Cengîz zuhûrunda Rüknuddin Horasan vâlisi bulunup inkıyâd itmekle Gür hükûmetinde karâr itdi. Altı yüz kırk dört târîhinde müstakıll oldu. Hoş-tab' ve 'âlî-himmet koyup niçe fetihler zuhûra getürdü. Yetmiş altıda eceli gelüp yerine oğlu Muhammed Kihîn? geçdi. Yedi yüz beşde Cisa-gur'da vefât idüp oğlu Fahreddin pâdişâh oldu”.

(*Kurretü'l-ebşâr*, vr. 252a).

Şehrîzâde *Cihânnümâ*'yı kaynak olarak kullanırken anlatılanları bir bütün olarak kullanmamakta, farklı bir konuda bahsi geçen yerde bilgiyi kaldığı yerden devam ettirmektedir. Yine yirmi sekizinci fasıl üçüncü tabakada Fahreddin Gavri'nin padişahlığından sonraki kısmı *Kurretü'l-ebşâr*'da “İnkırâz-ı Devlet-i Âl-i Berâkîke” başlığı altında kendi cümleleriyle vermektedir.

“....oğlu Fahrüddin pâdişâh olup bir seneden ziyâde sürdü. İhtiyârüddin kal'asını binâ etdi. *Kertnâme*'yi Rebî'î şâ'ir bunun nâmına nazm eylemiştir...”

(*Cihânnümâ*, s. 255).

“....Müteveffâ Melik Fahrüddin bir seneden mütecâviz mâlik-i memâlik-i Gazne olup Cihânnümâ'da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre İhtiyârüddin nâm kal'anın bânîsidir. Meşhûr-ı cihân [253a] Rebî'î mahlas şâ'ir-i fasâhât-iktirân *Kertnâme*'yi bunun ismine nazm itmiştir. Şu'arâ ve 'ulemâyâ mükrim bir şâh idi”.

(*Kurretü'l-ebşâr*, vr. 252b-253a).

Mehmed Said Halaciyye Devleti'nin yıkılması ve bazı olaylar konusunda *Takvîmü't-Tevârih*'den özet nitelikte bilgi vermekte, hemen akabinde ise “*Hafî olmaya ki, merhûm Kâtib*

Çelebi Cihânnümâ safahâtından mülûk-i Hind'i zikr itdiği mecellede dir ki...” cümlesiyle *Cihânnümâ*'ya atıfta bulunmaktadır. Burada gerekli detayları güvenilir bulduğu kaynağından kendi cümleleriyle kısaltmalar yaparak vermektedir. Araya mahlasını da kullanarak yorum katan müellifimiz devamla gereğince bu önemli eserden istifade etmektedir.

“...Buğra Hân oğlu Mu'izzüddîn Keykubâd ceddi yerine geçüp 'ayş u 'işrete meşgûl oldu. Babası işidüp Lakhanavat'dan kalkdı âb-ı Serv kenârında mülâkât etdi ki *Kırânü's-Sa'deyn* nâm kitâb-ı manzûmu Mîr Hüsrev ve bu dâsitânda yazılmışdır. Ba'dehu ana vâfir nush u pend etdi. Lâkin sûd-mend olmayup kesret-i şûrb lakve ve fâlice müeddî oldu. Ümerâ oğlu Şemsüddîn Sabî iken yerine geçürdiler. Üç yıl babası ve iki ay kendi hükûmet etdikden sonra melik Fîrûz-ı Halacî yedinde maktûl olup Devlet-i Halaciyye zuhûr etdi. Ba'zı ümerâ Şemsüddîn hâlini görüp nüvvâb etrâfdan Celâlüddîn Fîrûz-ı Halacî ile haberleşüp da'vet etdiler. Altı yüz seksen dokuz senesinde ümerâ-i Halac ile gelüp memleketi zabt etdi ve Dehli-i Nevî yaptı. Yedi yıl saltanat sürüp 'azîm fetihler etdi sonra birâderzâdesi ve dâmâdı 'Alâüddîn [217] Agra vâlîsi idi. Kendüye 'isyân idüp Fîrûz def'ine gitdi. Altı yüz doksan beşde nehr-i Kenek kenarına varup 'Alâüddîn isti'fâ etdi görüşdiler ol esnâda ahlâf⁵⁵⁶-ı Sâmane'den Mahmûd Sâlim Celâlüddîn Fîrûz'ı katl eyledi. 'Alâüddîn yerine geçüp Dehli'ye vardı. Fîrûz oğlu İbrâhîm Küçük idi. Gözine mîl çeküp yirmi sene saltanat sürdü. 'Azîm gazâlar idüp çok memleket aldı. Nâib-i memleketi kâfûr hezâr dî-nâriyye umûru teslim idüp oğlu Hızır Hânı velî'ahdı kıldı ve yedi yüz yirmi beşde vefât etdi. Hızır Hân ma'zûl ve mahbûs bulunmağla dîğerk oğlu Şehâbüddîn yerine geçdi henüz tıfl idi. Etbâ'ı Hızır gözüne mîl çekdiler Mîr Hüsrev bunun hakkında bir kitâb demişdir. İki aydan sonra birâderi Kutbüddin Mübârek Şâh tahta geçirildi. Dört yıl dört ay pâdişâh olup zen-i libâsın girü ümerâyı istihzâ iderdi. Havâss-ı gılmânândan Hüsrev Hân'ı iltifâtla vâlî kılmış idi. İstiklâl bulup hevâdârlarına Kutb'u katl etdirdi. Hüsrev yerine geçüp Sultân Nâsîrüddîn ile mülakkab oldu. 'Alâüddîn oğlu Ferîd Hân ile Mengü Hân'ı

“...mülûk-i devlet-i ulugıyyeden Mu'izzüddîn Keykubâd ki, Buğra Hân oğludur, kesret-i şûrb ile ne'ûzu billâhi te'âlâ lakve ve fâlice mübtelâ olmağla ümerâ-i devlet ve oğlu Şemsüddîn Sabî'yi tahta iclâs eylediler. İki ay mürûrunda a'yân-ı saltanat umûr-ı nizâm-ı memleketin pâ-zede-i târâc olduğun gördüklerinde ıslâh-ı hâl-i memleket ü saltanat için bi'z-zarûrî nüvvâb-ı memâlik-ı hudûd etrâfında Celâlüddîn Fîrûz-ı Halacî'yi bi'l-ittifâk da'vet eylediler. Sene tis'a ve semânîn ve sitte-mi'e târihinde ümerâ-i Halac ma'ıyyetiyle gelüp memleket-i Dehli'yi zabt ve ebnâ-i bâkıye-i Uluğ Hân'ı katl idüp Dehli-i Cedîd'i binâ itmekle taht-gâh ittihâz itdi. Heft sâl bi'l-istiklâl fermân-fermâyı Hind olup fûtûhât-ı 'adîdeye muvaffak oldu. Sâbıkâ zikr olunduğu üzre birâderzâde ve dâmâdı 'Alâüddîn'i Agra hâ-kimi nasb eyleyüp 'isyânı mesmû'u oldukda bâ-leşker-i mürettebe ol savbına revân ve doksan beşde sâhil-i nehr-i Kenek'de? 'Alâüddîn istikbâl idüp isti'fâ ve istirhâm itmekle beyne-hümâda musâfât vukû' bulduğu esnâda;

“Sa'idâ devlet-i yek çend-i rûz-ı çarha aldanma ki nîm rûz güldürürse, ağladır niçe şuhûr u sâl”.

Fehvâ-yı sıdk-ihtivâsınca ahlâf-ı Sâmaniyye'den Mahmûd Sâlim âti'z-zikr vecheyn sebebiyle Fîrûz Halacî'yi katl itmekle mezbûr 'Alâüddîn makâm-ı metrûkesine cülûs idüp Dehli'ye 'âzim oldu. Lede'l-vusûl kasr-ı istiklâlini istihkâm için Fîrûz'un ferzendi olan İbrâhîm Küçük'ün gözlerine mîl keşide itdirdi. Sahâyîf-i güzeste de zikr olunduğu üzre yirmi sâl saltanattan sonra fevt olup makâm-ı Şehâbüddîn ve şehreyn mürûrunda Kudbüddin cülûs idüp çâr sâl ve şuhûr saltanat itdi. Müdâm elbise-i zenân telebbûs idüp ümerâyı istihzâdan hâlî değil idi. Havâss-ı gılmânândan

⁵⁵⁶ Metinde “eclâf” yazılı.

bu öldürdü⁵⁵⁷ ümerâdan Gâzî Melik intikâm için Dehli'ye varup bozdu. Hüsrev'i giriftâr idüp pâre pâre kıldı. Devlet-i Halaciyye bunda âhır olup devlet-i Tuğluk Şâh zuhûr etdi.

(*Cihânnümâ*, s. 216-217).

Hüsrev Hân'ı vâlî-i memleket kılmağla gitdikçe istiklâl-yâfte olup bir gün hevâdârları i'ânetiyle Kutbüddîn'i katl itmekle Sultân Nâsîrüddîn laka-bıyla tahta su'ûd eyledi. Ve ebnâ-i 'Alâüddîn sezâ-vâr-ı tâc-ı saltanat olan Ferîd Hân ile Mengü Hân'ı katl eyledi. Bu hılâlde ümerâdan Gâzî Melik ki, zikri ba'de'l-varaka tastîr olunsa gerek-dir, ol kâfirü'n-ni'am mel'ûndan ahz-ı intikâm için 'asâkir-i şecâ'at-meâsir cem' idüp Dehli'[ye varup] tekâbül-i saffeyn vukû' bulmuş idi. Hüsrev'i esîr itmekle hezâr pâre idüp saltanat-ı Dehli'ye mâlik oldu. Ve Devlet-i Halacî [âhır] günde münkarız olup Devlet-i Tuğluk Şâh zuhûr eyledi, ma'lûm.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 279a).

Müellifimizin yine kaynağında çok az değişiklik yaparak ilgili faslını da belirtmek suretiyle inşasına ilişkin bilgi verdiği şehirlerden biri de Keş'tir. Aşağıdaki paralelde Mehmed Said'in kaynağından ne ölçüde istifade ettiği açıkça görülmektedir.

“... Keş kâfîn fethi ve bi-kesri ile doksan dokuz buçuk 'arzda Nesef'e karîb bir belde-i 'azîmedir dirler ki bunun vüs'ati üç fersah tûl ve 'arzda vardır. Lâkin nevâhîsi ile cümle mesâfesi olmak gerek, ucuzluk meyvesi bol yerdir. Ve meyvesi sâir bilâddan evvel yetişir lâkin havâsı beddir. Selefde buna şehir-i Sebz dirlerdi. Semerkand ile arasında bir dağ vardır bir günde aşılar. Bunun Kuhendizî ve Rabzî ve Şaristânî vardır. Bâzârları rabazındadır. Binâları balçık ve ağaç bağ ve bostânı vâfir hubûbatı mütekâsir yerdir. Şaristân'nın dört dervâzesi vardır. Biri Der-i Âhenin ve Der-i 'Abdullah ve Der-i Kasâbân ve Der-i Şaristân buna bâb-ı Türkistân dahi dirler. Zîrâ bir karye vardır hâricinde Türkistân tesmiye olunur. Ve bunun iki nehri vardır...”.

(*Cihânnümâ*, s. 353”.

“Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*'da otuz altıncı fasılda bu vechile takrîr ider ki, şehir-i Keş [553a] feth-i kâf-ı Fârisiyle ve târeten bi-kesrihâ iklim-i Mâverâünnehr'den ma'dûd doksan dokuz buçuk 'arzda Nesef'e karîb bir belde-i 'azîme olup vüs'ati se fersah tûl ve 'arzda olduğunu erbâb-ı coğrafya zikr ü beyân itmişlerdir. Müellif gâlibâ nevâhîsi ile cümle mesâfesi olmak gerek-dir dimişdir. Meyvesi firâvân ve bilâd-ı sâireden mukaddem resîde-i kemâl olur. Ammâ havâsı fevka'l-gâye bed ve sakîl olup selefde Sebz didikleri şehir bu idi. Semerkand ile mâbeyninde bir cebel-i 'azîm ve şâhik vardır ki, yek rûze zarfından mukaddem tayy u intihâsına vaz' pâ mümkün değildir, Kuhendizî ve Rabz ve Şaristânî olup bâzâr-gâhları rabazındadır. Ve binâları gül ve eşcârdan olup bağ ve besâtîni vefîr ve hayevânı kesîrdir. Şaristân'ı, Der-i Âhenin ve Der-i 'Abdullah ve Der-i Kasâbân ve Der-i Şaristân nâmında çâr dervâzeyi muhtevidir. Der-i Şaristân'ın hâricinde Türkistân nâmında bir karye olmağla Der-i Türkistân dahi tesmiye olunur. Çend enhârı vardır ki ekser-i dervâzelerden

⁵⁵⁷ “boğdurdu” şeklinde omalı.

cârîdir”.

(*Kurretü'l-epsâr*, vr. 552b-553a).

3.6.2. İbrâhim Müteferrika

Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem Şehrîzâde'nin kaynaklarından olduğu halde verilen eser listesinde geçmemektedir. Ancak aşağıdaki karşılaştırmada ve eserin farklı yerlerinde *Usûlü'l-Hikem*'den istifade edildiği aşıkardır. Müellifimiz *Kurretü'l-epsâr*'da “el-Faslu's-sânî” zikrinde ilâhî kanunlar, saltanatın faydası ve lüzumuna ilişkin bilgi verdikten sonra “fâide” başlığı altında İbrahim Müteferrika'nın eserinin birinci bâbının ikinci faslında geçtiği üzere devlet şekilleri hakkında filozofların fikirlerine yer vermektedir. “*Tâbi' İbrâhim Efendi merhûm Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem nâm risâlesinin bâb-ı evvelinin fasl-ı sânisinde dir ki...*”. Burada Tâbi' İbrahim efendinin üslûbu genel olarak muhafaza edilmiş hemen akabinde ise Şehrîzâde kendi görüşünü belirtmiştir.

..... selâtîn ve mülûk-ı 'âlem ve hukkâm-ı benî-Âdem “(6b)” 'edyân ve mezâhib ve 'âyîn ve meşârib cihetiyle mübâyenet ve 'ihtilâf üzere olub, merâtib-i 'i'itibâriyeleri dahî tefâvüt üzere kalub, zabt-u-rabt ve fekt-u-retk-ı 'umûr-ı nâs, tarz-u-tavr-ı 'âhere 'ifrâğ ile bünyân-ı devlet ve binâ-ı cumhûr-ı cem'iyetleri dahî birbirlerine müteğâyir ve mütebâyîn 'esâs ile te'sîs olunmuşdur.

Ve bu bâbda cumûr-ı hukemâ 'akvâli üç hâkim-i 'azîmü's-şânın re'y ve tedbîrlere râci'dir.

EVVELEN: Mezheb-i Eflâtun'dır. Ve ol dimiş ki: Halk bir 'âkil ve 'âdil pâdişâha bey'at ve 'itâ'at idüb tâbi' olmak gerek. Ve bi'l-cümle 'umûr-ı devletlerini ânın re'y ve tedbirlerine ta'vîz ve sipâriş ile yedine 'istiklâl virüb, hükmüne râzı olmak gerekdir. Ve bu makûle devlet ve saltanat lisân-ı hükemâ-yı Yûnan Vilâyetinde “Munârhiyâ” nâmıyla şöhet bulup, 'ekser selâtîn-i rûy-ı zemîn bu re'y üzere vâki' olmuşdur. Ve bu sûretde neseb-i 'âlî olmak memdûh ve mu'teberdir.

SÂNİYEN: Mezheb-i Aristotalis'dir. Ve ol dimişdir ki: Saltanat tedbîr-i 'a'yân-ı devlet elinde

..... selâtîn ve mülûk-ı 'âlem ve hukkâm-ı benî-Âdem dîn ü mezheb ve âyîn ü meşreb cihetiyle muhtelif ve merâtib-i 'i'tibâriyeleri 'ale't-tefâvüt kalup, zabt u rabt ve fetk u rekt-ı umûr-ı nâs tarz u tavr-ı digere ifrâğ ile bünyân-ı devlet ve binâ-i cumhur-ı cem'iyetleri birbirlerine mugâyir esâs ile müşeyyedir. Bu bâbda merci'-i hakîm selâse-nin akvâl ü tedâbîridir ki, biri mezheb-i Eflâtun'dur. Halk bir hâkim hîred-ârâ ve ma'delet-pervere bey'at ve emrine teba'iyet ile fermân-beri ve itâ'at lâzım olduğu gibi kâffe-i umûr-ı devleti yed-i istiklâline tefvîz ve ahkâmına irtizâ elzem ve vâcibdir. Lisân-ı hükemâda Monârhiyâ didikleri bu makûle devlet ü saltanattır ki, ekser-i selâtîn-i rûy-ı zemîn bu re'y üzredirler. Ve bu kavle neseb-i 'âlî sâhibi olmak şartdır. Fâkîr dirim ki bu re'ye [82a] göre.....neseb-i hümayûn ları 'âlî olmak hasebiyle fermânberleridir.

İkinci mezheb Aristotalis'indir. Mezbûr tedbîr-i saltanat eydî-i a'yân-ı devletde olmak lâzımdır. Ya'nî ol sınıfın biri reîs nasb olunup, sâirleri tedbîr ü meşveretde teşrîk olunmak mühimdir. Tâ ki bir kimesne haseb ü nesebe gurre olmağla ta'azzum u teferrüd idüp, bu sûretde kânûn-ı

olmak gerekdir. Bu siyâk üze ki; içlerinde biri cümleye reîs' ihtiyâr olunub, kimesne haseb-ü-neseble ta'azzum ve teferrüd idüb, müstakil olmağla kânûn-ı 'adlden 'udül mahzuru lâzım gelmeye. Ve bu nev'i devlete lisân-ı hukemâda "(7a)" "Aristokrâsiyâ" tesmiye iderler. "Kırâsiyâ" lafzı hikmet ma'nâsına "âmme-i tedbîr-i 'a'yân" dirler. Hâlen "Venedik Devleti" bu kâ'ide üzredir.

SÂLİSEN: Dimukrâtis'dir. Ve ol dimişdir ki: Saltanat; tedbîr-i re'âyânın olmak gerekdir. Tâ ki kendülerinden zulmünü def'a kâdir olalar. Ve bu sûretde tarîk-i tedbîr 'ihtiyârdır. Meselâ: Her on karye halkı içlerinden birer, ikişer 'âkil ve müdebbir zanneyledikleri 'âdemi 'intihâb ve ihtiyâr idüb ve mahall-i hükûmet olub, dîvân kurulan yere göndereler. Anlardan on karye halkı muhtârları dahî içlerinden birer 'ademi 'intihâb ve 'ihtiyâr ideler. Vara vara cümleinin muhtârı on 'âdem, cümlesi bu şahsın tedbirlerini kabûlde 'ittifâk itmiş olur. On kimesne bir sene dîvânda oturub, hall-u-'akd 'umûrını göreler. Sene-i 'âtiye de 'uslûb-ı sâbık üzre on kimesne dahî 'evvel 'ihtiyâr olunub, sene-i sâbıkda hükûmet-i ma'zûllerinin muhâsebesini göreler. Gadri zuhûr idenin hakkından geline. Bu 'uslûb üzre olan devlete "Dîmukrâsiyâ" dirler. Ya'ni Dîmukrâtis' re'yine mensûb hükûmetdir. "Âmme-i tedbîr-i mehârîn" dirler. Hâlen Felemenk ve İngiliz devletleri bu kâ'ide üzredir. Ve bu zikrolunan kavâ'id-i selâse sâir milel ve 'edyân mülûkünde 'umûm üzre cereyân ider.

(İbrâhim Müteferrika, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî-Nizâmi'l-Ümem*, haz. Adil Şen, Ankara 1995, s. 130-131).

'adlden 'udül lâzım gelmeye. Lisân-ı hukemâda Aristokrasiya ta'bîr olunan bu nev' devlettir. "Kırâsiyâ" bi-ma'ni'l-hikme olup 'âmmenin tedbîr-i a'yân didikleri budur ki hâlâ devlet-i cumhur-ı Venedik bu siyâk üzredir. Fakîr dirim ki.....nizâm bulmayup a'dâları eksik değildir.

Üçüncüsü Dimukratis mezhebidir. Hakîm-i merkûm kendülerinden cevri ü ta'addiyi def maslatıçün tedbîr-i saltanat re'âyânın olmak gerekdir dimişlerdir. Musannif-i risâle dir ki, bu sûretde tarîk-i tedbîr ihtiyârdır. Meselâ her on karye halkı içlerinden birer ikişer 'âkil ve müdebbir zanneyledikleri âdemi intihâb ve ihtiyâr ve mahall-i hükûmet olup, dîvân kurulan yere göndereler. Anlardan on karye halkı muhtârları dahi içlerinden birer âdemi ihtiyâr ve intihâb ideler. Vara vara cümleinin muhtârı on âdem olup cümlesi bu on şahsın tedbirlerini kabûlde ittifâk itmiş olur. Pes on kimesne bir sene dîvânda oturup hall ü 'akd umûrunu göreler. Sâl-i âtiyede ber-üslûb-ı sâbık on kimesne dahi ihtiyâr ve intihâb olunup, sene-i mâziyede [83a] hükûmet ma'zûllerinin muhâsebesini göreler. Ve gadri zuhûr idenin bilâ-ihmâl ü müsâmaha hakkından geline. Bu üslûb üzre olan devlete "Dimukratisa" mensûb ma'nâsına lisân-ı hukemâda "re'y-i Dimukrasiyâ" dirler. Ve 'âmme-i tedbîr-i mehârîn diyüp hâlâ Felemenk ve İngiliz devletleri bu kâ'ide üzredir. İşbu mezkûr kavâ'id-i selâse sâir milel ü edyân mülûkünde 'umûm üzre cereyân ider. Fakîr dirim ki, tertîb-i umûr-ı saltanat... âsârımızı tettebbu'a havâle olundu.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 81b-83a).

Şehrîzâde *Kurretü'l-ebâr*'ın "el-Faslu's-sâmin" kısmında melikler ve vezirler için çeşitli faidelerden bahsederken "Temmet" başlığı altında askerî nizamla alakalı hususların kendi eseri *Usûlü'l-Hikem* ve Basmacı İbrâhîm Efendi'den taleb olunmasını istemektedir. "*Fakîr dirim ki, fî zemâninâ bu şurût u kavâ'id e hâcet kalmadı. Askerîye müte'allık tafsîl Usûlü'l-Hikem nâm mecmû'amızda ve Tâbi' İbrâhîm Efendi'nin Usûlü'nden taleb oluna...*" ifadelerinden de anlaşılacağı üzre konuya ilişkin detay vermektense Müteferrika İbrahim'i referans gösterdiğini söyleyebiliriz.

Yine müellifimiz eserinin “Sahîfe-i hâmise” kısmında Devlet-i ‘Aliyye’nin ileri gelen kimselerinin düzeni sağlamakla görevli olduğunu belirtmektedir. Ayrıca din ve devlet düşmanlarının ahvallerinin ve ne keyfiyyette olduklarının tam olarak anlaşılmasının önemine dikkat çektikten sonra İbrahim Efendi’nin bu konuda telif ettiği muhtasar risalesinin ilgili bölümlerinin tamamının naklen alındığını ifade etmektedir. Bu durum aşağıdaki ifadelerde de görülmektedir:

“Keyfiyyet-i a‘dâya tahsîl-i vukûf elzem olduğundadır. Hafî olmaya ki, vükelâ ve erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye umûr-ı ‘âlemi kâlib-ı hüsn-i nizâma ifrâğ lâzım olduğu gibi a‘dâ-i dîn ü devlet ne keyfiyyetde olup harekâtı ne vechile olduğuna tahsîl-i vukûf elzem ü mühimdir. Bu bâbda dahi hayr-hâhân-ı dîn ü devlet olanlar sarf-ı efkâr u dikkat idüp vâkıf oldukları umûrun sıhhatini teşekküren li-ni‘amihâ ketb ü tahrîr itmişlerdir. Mûcid-i san‘at-ı tıbâ‘at İbrâhim Efendi merhûm bu bâbda bir risâle-i muhtasara te‘lif itmekle temâmen bu mahalle nakl ü tahrîri münâsib görüldü. Pes bu sahîfe ber-mukarrer ve hurûf üzre tertîb ve niçe fevâid-i lâzıme taksîm olunmuşdur”⁵⁵⁸.

3.6.3. Lutfi Paşa

Mehmed Said’in *Kurretü’l-epsâr*’da ismini birkaç yerde zikrettiği eserlerden biri de Lutfi Paşa’nın *Âsafnâme*’si’dir. Müellifimizin kaynaklarından olan bu eserin mahdut kullanımına ilişkin detaylara aşağıda yer verilecektir.

Vezirlerin gerekliliği konusunda “Fâide” başlığı altında “*Lutfi Paşa merhûm Âsafnâme’de cümle-i şurûtu işbu çend ‘aded şarta idhâl idüp dir ki*” ifadesiyle *Âsafnâme*’ye atıfta bulunmaktadır. Bu hususta müellifimiz kaynağını kendi üslûbu doğrultusunda kullandıktan sonra görüşünü beyan etmektedir.

**“Ahlâk u âdâb-ı vezîr-i a‘zam ne resme olmak
gerekdir ve Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ile ne yüz-
den mu‘âmele etmek gerekdir, anın beyânın-
dadur”.**

Evvelâ vezîr-i a‘zam olanda garaz olmamak gerektür. Ve her husûsu li’llâh [fi’llâh ve li-vechi’llâh] etmek gerektür. Zîrâ vezîr-i a‘zamdı yarı bir mansıb yokdur ki ana vâsıl ola. Ve hak sözü Pâdişâha hicâb itmeyüp demek gerektür. Ve

Fâide

“....Şurût-ı [75b] sadâretten biri pâdişâh tabî‘atin gözetmek, biri dahi maraz-ı garazdan ârî olmak, biri dahi halîm ve selîm olmak, biri dahi emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker husûsu, biri dahi ‘adâlet ile ittisâfdır. Ve vezîr ‘arza girdikde iki şart vardır. Biri kelâm hakkı bilâ-havf ü hirâs ilkâ. Biri dahi ketm-i esrâr-ı pâdişâhîdir. Râz-ı devlet dahi iki hâl üzredir. Birine erkân-ı dîvân vâkıf olup,

⁵⁵⁸ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 220b.

erkân-ı devleti cevâb-ı hakka işhâd itmek gerektir. Ve Pâdişâh ile olan mükâlemesin ve îrâda müte'allik müşâveresin hâricden değil belki sâir vüzerâ bile bilmemek ve vâkıf olmamak gerektir”.

(Mübahat S. Kütükoğlu, “Lütfî Paşa Âsaf-nâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)” Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan, s. 62-63).

âharı vezîr ile pâdişâh beyninde ile’l-vefât pinhân kalmaktır. Tarafeyndan dahi âhara keşf ü ihbâr câiz değildir. *Fakîr dirim ki, ber-fehvâ-yı hayrî’l-kelâm mâ kalle ve delle cümle-i şurût işbu erba’a-i âtî tahtında dâhil olmak cihetiyle binâ-i sadâret çâr imâd-ı şâmiha üzre te’sîs olunmuştur. Biri ilm u kemâl ve ma’rifet ve diğeri ma’delet ü dâd üzre hareket ve âharı mekârim-i ahlâk ile ittisâf ve âharı sehâ vücûd ve insâfdır. Şurût-ı sâire bu erba’ının şerhi makâmındadır. Tafsîli bi-mennihî te’âlâ zîrde zikr olursa gerektir.*

(Kurretü’l-ebsâr, vr. 75a-75b).

Müellifimiz vezirler ve melikler için çeşitli faydalar bahsinde “Temmet” başlığı altında Kâtib Çelebi’nin görüşüne yer verdikten sonra askerî ile alakalı tafsilat konusunda Tâbi’ İbrâhim Efendi’nin *Usûlü’l-Hikem* isimli eserine işaret etmektedir. Daha sonra “*Yine Lütfî Paşa merhûmun kelâmına rücû’ idelim*” cümlesiyle sözü *Âsafnâme*’ye getirerek ilgili hususiyetleri kendi ifaleri doğrultusunda şekillendirmektedir. Aşağıdaki paralelde kaynağından yapılan karşılaştırmamızın bu doğrultuda ele alındığı kanaatindeyiz.

“....Zîrâ ‘abes yire vüzerâyı veyâhûd sâir ricâl-i Devlet-i ‘Aliyye’yi müsâdere itdirmeden gâyet ihtirâz gerektir. Ve taşra vüzerâ hazerâtlarının birinden teşekkî olundukda birden i’timâd idüp tekdîr itmeyüp cürmü vâki’ ise itmemesini müş’ir evâmîr-i ‘aliyye ile cürmüne göre muâheze eyleye. Pek iktizâ ider ise bir kıt’a hatt-ı hümayûn irsâl idüp “böyle hareketden keff-i yed idesiz, sonra cezâ tertîb olunursuz” diyü tahvîf eyleye. Yohsa ‘arza binâen yâhud lâ’in şeyen bir vezîrden ednâ cürm sudûruyla ‘azl yâhud ma’âza’llâh i’dâm gibi yâhud ref’-i vizâret gibi böyle hareket itmeden be-gâyet ihtirâz lâzımdır. Zîrâ-men hafere bi’reñ li-ahihi fe-kad vaka’a fihi olduğundan gayrı bu takrîb zabt-ı memâlik ‘asîr olup ednâ şey için re’âyâ bu keyfiyeti şöyle gördüğü gibi teşekkî ile İslâmbol’u doldurup mücerred kaht-ı Âsitâne’ye sebep ve tezâhümüne bâ’isdür. Ve ‘ırz-ı devleti dahî şikest itmeye bâdîdür. Ve çendân ‘azlden vehm itmeme gerektir. Bir hizmet-i nâ-hemvâr görülmekden ‘azille beyne’n-nâs karîn-pesend olmak yeğdir [ve evlâdır.

“....Memâlik-i mahrûsada mevcûd hükkâm ve ümerâyı ‘alâ vechi’t-te’akub ‘azle mu’tâd itmenin bi’l-ittifâk iki zarar-ı ‘azîmi der-kârdır. Biri sâhib-i seyf olanlara fakr târî olup, hîn-i mesâf u cengde lâ-muhâle hizmetlerinde kusûr olmağla tarafına gadr ü hayf-ı ‘azîm olur. Biri dahi kesret-i tebeddülât giriftâr-ı dest bâr-ı düyûn olmasına sebep olmağla bi’z-zarûrî celâlîlik şî’ârını iş’âr ve sûret-i ‘isyân ve bagy u tuğyânı zâhir u âşikâr iderler. Ve ref’ itdikleri râyet-i menhûseleri tahtına niçe eşkiyâ cem’ olmağla kûşe be-kûşe şûr u gavgâ peydâ olarak yer yer hurûc ve livâ-yı fesâdları yevmen fe-yevmen ‘ayyûka ‘urûc idüp, ‘asl ü fer’inden bi-haber ba’zı tekâlîfden dil-gîr re’âyâ tâifesi dahi ol zerkaya? vülûc iderler. Serdâr nâmına olan kimesne anları memâlikden ihrâc idince ol büldân ve memâlik ne vechile yağma vü târâc olacağı bedîhîdir. Bundan mâ’adâ bu fesâd sebebiyle ezmân-ı vefire emr-i cihâd battâl olur. Ve ‘asker biri bahrde ve leşker-i bahri berde istihdâm itmek ve itdirmek ve dahi bir serhad ahâlîsini serhadd-ı âhara çarhacı ta’yîn itmek

Encâm-ı dünyâ fânî ve bunda hayr ü şerr iden elbette dünyâda ve âhiretde bulsa gerekdür. Men ya'mel miskale zerratin hayran yereh, ve men ya'mel miskale zerratin şerran yereh-sadaka'l-lâhu'l-'azîm.]

(*Lütfî Paşa Âsafnâme*, s. 69).

kat'â câiz değildir. Zîrâ 'adem-i vukûfları ta'tîl-i umûra bâ'isdir. Biri dahi İnnallâhe ye'muruküm en tueddu'l-emânâtı ilâ ehlihâ kerimesi mucibi-nce 'amel idüp menâsıb ve merâtibi husûsâ ra'yyet üzerine ta'yîn olunacak mertebeleri ashâbına tevdi' idüp istihdâm zalemeden ve anlara irhâ'-i 'inândan gâyetü'l-gâye ihtirâz lâzımdır. Zîrâ el-bâdî azlem mîsdâkınca ol zâlimin itdiği zulmün vebâli ma'a ziyâdetin defter-i [100b] a'mâl-i mülûke kayd olunmağla rûz-i cezâda hüs-rân emr-i mukarrerdir. Ve ol zâlim harâb itmedik kurâ vü hânedân komaz. Pes zararı iki cihânda dahi zümre-i mülûke râci'dir. Ve a'lâ menâsıbını zümre-i ednâya ve merâtib-i ednâyı fırka-i a'lâya tevcih itmek emânâtı ehline 'adem-i teslim ü tefvîzden 'ibâretidir.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 100a-100b).

Lutfi Paşa'nın Osmanlı teşkilatı ile ilgili bu önemli risâlesi *Kurretü'l-ebâr*'da *Kânûnnâme*-i meşhûr olarak geçmektedir. Gereğince uyulması icap eden kanun ve kurallardan oluşan bu esere hilâfıyla hareket edilmediği takdirde saltanatın kıyamete kadar pâyidar olacağı belirtilerek adeta eserin siyâsetnâme türü içindeki kudreti gösterilmeye çalışılmıştır. Yine eserin önemine atfen Kanûnî'nin *Âsafnâme* ile amel edip bir el kitabı gibi kullandığına da işaret edilmiştir.

“...Merhûm Lutfi Paşa bu makâleyi temâm itdikde Sultân Süleymân merhûm vezâret teklîf buyurmuşlar, a'zâr-ı müte'addide beyân idüp isti'fâ itmekle, bârî nizâm-ı devlete dâir bir risâle te'lîf it ki, her hâlde bize ve ahlâf u a'kâbımıza düstûrül-'amel ola deyü lisânen fermân-ı hümayûnları sudûr itmekle *Kânûnnâme*-i meşhûru te'lîf idüp huzûr-ı hümayûnlarına 'arz itdiklerinde makbûl-i hümayûnları oldukdan sonra buyurmuşlar ki, “emr-i saltanat ne zamânda mu'attal ve ne husûs ile nizâm-ı âlem muhtel olur”? Âsaf-ı müşârûn-ileyh her saltanat fânî olup, zevâl bulmamak muhâldir. Fe-emmâ bu *Kânûnnâme*, ki düstûrül-'amel olup hilâfıyla hareket olunmaya, esâs-ı saltanat ilâ-yevmi'l-kıyâm inşâallâhu te'âlâ pâyidâr olur. Lâkin evlâd-ı kirâm ve ahlâf-ı 'izâmınızdan kangı melik ki, hilâfıyla hareket idüp pâdişâhların her itdiği kânûndur diye ol zemânda saltanat ve memâlikden emn ü râhat münselib olmağla esâs-ı devlet lâ-muhâle münhedim olur deyüp, hatm-i kelâm itmiş, rahimallâhu melikehu ve vezîrehü ve men itteba'humâ”.

“Sultân-ı merhûmun risâle-i merkûmeye şu rütbe i’tibârı var idi ki, bir sâ’at yanından münfek olmayup her hâlde muktezâ-yı şer’ ü kânûn üzre hareket buyururlar idi...”⁵⁵⁹.

3.6.4. Na’îmâ Mustafa Efendi

Şehrîzâde’nin *Kurretü’l-’ebsâr*’ın giriş kısmındaki kaynaklar arasında zikretmeyip nüsha içerisinde sık kullandığı eserlerden biri de *Na’îmâ Târîhi*’dir. Müellifimiz konular bağlamında söz konusu bu eserden icmâlen, naklen, meâlen ve ihtisâr ederek alıntılar yapmıştır. Aşağıda bin tarihinden sonra zuhur eyleyen vekâyi’-i îrânîyye’ye dair verilen malumat ihtisar edilerek aktarılmıştır.

Binâ’en alâ-hâzâ Tebrîz kulu, ki her biri akılda kem-pâye ve idrâkten bî-mâyeler iken zaruret hasbi ile medâric-i âliyyeye irtikâ idüp eyyâm-i devlet-i Sultân Osmâniyye’de vâsıl-ı yesâr ve sâhib-i katar u mehâr olup ihsân-ı bî-girânı tahammûlden kalıp izhâr-ı bağı ü inâd ve sülûk-i menâhic-i fitne vü fesâd eyleyip ta’yin olunan mukarrirlerine gayr-i kâni’ ve re’âyâ emvâlîne harîs ü tâmi’ oldular. Hükâm u vülât kelâmını istimâ’ mâbeynlerinde merfû’ ve ahkâm-ı ilâhi ve evâmîr-i padişahî miyânlarında nâ-mesmû’ olup fart-ı tekebbürlerinden emvâl-i re’âyâ gâreti ile kanâ’at ten geçip emvâl-i ümerâ vü hükâm hasâretine dahi cesâret eylediler. Hatta [328] civârlarında vâki’ kadîmden itâ’at üzre olan Ekrâd’dan Şah Kulu evlâdından Selmas Hâkimi Gâzî Bey’e dest-i te’addîlerini dîrâz etmekle zarûrî hayta-i itâ’atten gerdun-efrâz ve temerrüd u isyân mukaddemâtına şurû’ ve agâz etmesine ba’is olup mîr-i mezbûr cânib-i padişahîden yed-i mübâyâ’asın intizâ’ ve taraf-ı muhâlîfe inkıyâd ü ittibâ’ kasd edip ba’zı etbâ’ı ile şâh cânibine mektub gönderip kenef-i himâyetine ilticâ ve imdâd u feryâd resi ricâ kıldıkda şâh-ı rûbâh-şân ise nice rûzgâr kemîn-i kumûnda mekîn ve bu zaman için fırsat-bîn idi. Âyîne-i emelde peyker-i maksûdu çehre-güşâ göricek yanında olan melâhideden Cemşîd nâm bir pelîd ile irsâl-i tâc ve tîğ u kemer kılıp her vechile kendüye hevâdar ve an karîb müte’âkıb ve kafadar olacağın izhâr edip geldikde mezbûrun dilhâhı üzre maksûdu husûl bulucak izhâr-ı safâ vü hubûr kılıp tâc-ı ilhâdî ber-ser ve

.....ser-hadd-i ‘Acem’de ibtidâ-i zuhûr-ı fetret sene isnâ ‘aşere ve elf târîhinde vukû’ bulmuşdur. Sebebi ahz-ı rüşvet olunmağla niçe edânî mertebe-i a’lâya resîde olup ‘akl ü idrâkten bî-behre Tebrîz kulları dahi sâhib-i servet ü yesâr birer nekbet olmağla, “menem dîger nist” iddî’âsıyla mu’ayyen olan mukarrerelerine gayr-ı kâni’ ve emvâl-i re’âyâya harîs ü tâmi’ ve evâmîr-i pâdişâhiye imtisâli sâlib ve hükâm u vülât kelâmıların gayr-ı sâmi’ olmağla gâret-i emvâl-i re’âyâyı beynlerinde kâr idinmişler idi. Hattâ civârlarında vâki’ ez-kadîm zümre-i itâ’at-perverân dan olan Ekrâd’dan olan Şah Kulu’ndan hâkim-i Selmas Gâzî Bey’e dest-i hıyânetlerin dîrâz itmeleriyle itâ’at-ı ‘Osmâniyye’yi selb idüp şâh-ı ‘Acem tarafına temâyülüne bâdî oldular. Gâzî Bey nâçâr mu’temedün-’aleyh âdemini taraf-ı şâha gönderüp kenef-i himâyetine ilticâ ve imdâd u feryâd-resi recâ kılmış idi. Şâh-ı nâ-sipâsın dahi nakz-ı ‘ahd ü sulh fi’l-asl aksâ-yı merâmı olmağla Gâzî Bey’e tâc ve tîğ u kemer irsâl ve ‘an karîb ol cânibe kadd-i münhâde-i nuhûset olacağın ihbâr eyledi. Bu haber Tebrîz’e vâsıl oldukda vâlî-i Revan Şerîf Paşa ‘asâkir-i vâfiye ile kethudâsın Gâzî Bey’in üzerine ta’yîn eyleyüp muhârebe-i ‘adîdeden sonra cânib-i şâh-ı Râfizıyâna firâr itmekle kal’ası zabt olunmuş idi. Lâkin mîr-i mesfûr şâhı tahrîk itmekle kal’a-i Nahçıvan ve Tebrîz ve Ordubad ve Culha ve niçe memâlik ü kasabât dâhil-i zîr-i hükûmet-i şâh-ı nekebât oldu. (*Kurretü’l-’ebsâr*, vr. 213b).

⁵⁵⁹ *Kurretü’l-’ebsâr*, vr. 100b.

kisve-i zendakayı der-ber edip eyâletinde mukarrer olan ıktâ'ı vermekten imtinâ' ve cânib-i muhâlife ittibâ'ın izhâr eyledikde...(Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, I, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007, s. 239-245).

Şehrîzâde kaynağını çoğu kez meâlen aktarmayı tercih etmiştir. Zira o Anadolu'da Celâlî eşkıyasının ortaya çıkış sebeplerine Na'îmâ'dan mealen yaptığı alıntılarla delil getirmektedir. “*Ma'lûm-ı ulû'l-elbâbdır ki, zîb-i safahât-ı mufassalât kılındığı üzre Celâlî eşkıyâsının zuhûruna sebep gürûh-ı askerîye ecânib duhûl idüp nizâmları muhtell olduğu ve vükelâ-i Devlet-i Aliyye'nin irtişâyâ meyl itdikleridir. Tafsîl-i mâdde Târih-i Na'îmâ'da mastûr olup istişhâden bu mahalle meâlî nakl olundu...*”⁵⁶⁰. Ayrıca 1008/1599 tarihinde Yemen'deki ihtilalin sebebi de meâlen zikredilmektedir. “*Ma'lûm-ı mütetebbi'în-i kütüb-i eslâfdir ki, ibtidâ Yemen memleketinde bin sekiz evâhırında Mehdî nâm bir şahs-ı müfsid zuhûr eyleyüp hakkından gelininceye dek hayli ihtilâle bâdî olmuş idi. Lâkin ibtidâ ihtilâl-i Yemen bin otuz târihinde zuhûr itdiğinin tafsîli Târih-i Na'îmâ'da mezkûrdur. Meâlî bu ki....*”⁵⁶¹.

Yine *Kurretü'l-ebşâr*'ın “Kelime-i ûlâ” kısmında zikri geçen gümrük vazifesi ve mukâta'âta ilişkin verilerde mefhum olarak Na'îmâ ve diğer bazı bilgili kimselerden istifade etme yoluna gidilmiştir. “*Gümrük vezâyifin ve sâir mukâta'ât zikrindedir. Bu kelime dahi hurûf üzre tertîb olunup bu bâbda Na'îmâ merhûmun ve sâir ukalâ-i merzbûmun muhtârlarının meâlî zikr olunmuşdur*”⁵⁶².

Mehmed Said'in Na'îmâ'dan aynen alarak istifade ettiği kısımlar da vardır. İstifade ettiği “Sûret-i hükm-i hümayûn'u”⁵⁶³ ve makâle-i feyziyyesinde vezirlik rütbesi için zikrettiği hususu⁵⁶⁴ örnek olarak gösterebiliriz. Bunun yanı sıra nizâm-ı âlemle ilgili bazı kısımları tahkik ettikten sonra Na'îmâ'yı kaynak göstererek önemli beş maddeyi zikretmekte ve bu bağlamda bir makale yazmak istediğini belirtmektedir. “*...Nizâm-ı âleme müte'allık bir*

⁵⁶⁰ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 206b-207b.

⁵⁶¹ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 214a.

⁵⁶² *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 187a.

⁵⁶³ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 200a-201a. Ayrıca Sûret-i hükm-i hümayûn için bk. *Târih-i Na'îmâ*, s. 722-723.

⁵⁶⁴ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 88b-89a. “Ol rütbe-i âliye sâhibinin [11] izzet-i şânı cümleden ziyâde ve hürmet-i kadr-i ünvânı sâ'irlerden hezâr mertebe i'tilâda olmak lâzım ve re'y-i sâ'ib ve tasarrufât-ı pesendîdesi makbûl....” bk. *Târih-i Na'îmâ*, s. 1863-1864.

mikdâr kelâm inşâallâhu te'âlâ zîrde zikr olunsa gerekdir. Bu mahalde Na'îmâ merhûmun makâle-i feyziyyesi âhırında mezkûr tahkîkât zikriyle fasl-ı tâsi 'i itmâm idelim..."⁵⁶⁵.

Şehrîzâde'nin *Târîh-i Na'îmâ*'dan aynen istifade ettiği diğer bendler aşağıdadır:

Bölük halkının hizmetine ilişkin *Târîh-i Na'îmâ*'da s. 725'de "*Ve bu sâlde kalîlü'n-nef' hidemâtdan sağ ve sol kola kırkar ellişer ru'ûs virilüp zâbitleri murâd itdikleri ihtiyâr ve ehl-i 'ırz...*" ile başlayan kısım *Kurretü'l-epsâr* vr. 201b'de; *T. Nâ'îmâ* s. 725-26'da "*'Adetu'llâh böyle cârî olagelmıştır. Her kangı tâife haddinden tecâvüz idüp nâmûs-ı şer' ve tavr-ı 'akıldan hâric hareket iderlerse...*" satırları *Kurretü'l-epsâr* vr. 202a'da aynen iktibâs edilmiştir. *Kurretü'l-epsâr*'ın farklı yerlerinde geçen "...bu vak'aların tafsîli *Târîh-i Na'îmâ*'da mastûrdur. Bu mahalde istişhâden târîh-i merkûmdan naklen icmâlen zikr olunmak münâsib görüldü..."⁵⁶⁶; "*Gelelim ba'de ez-în Na'îmâ'dan menkûl icmâl-i makale...*"⁵⁶⁷; "*Târîh-i Na'îmâ'da mezkûr olup bi-'ibâretihâ bu mahalle nakl olundu...*"⁵⁶⁸ ibarelerinden de *Na'îmâ Târîhi*'nden naklen alıntı yapıldığı anlaşılmaktadır.

Kaynaklarını itina ile kullanan müellifimiz bazen *Na'îmâ*'nın kaynaklarını da zikrederek kaynağının kaynağına işaret eder. Nitekim Ma'anoğlu fitnesinin sebebinin hulâsasını verirken *Na'îmâ*'nın Ma'anoğlu'ndan naklettiğini belirtir. "*Ma'lûm ola ki, Ma'anoğlu fitnesi bin yirmi üç vekâyî'inden olup sebebi Nasuh Paşa'nın sû-i tedbîridir. Na'îmâ merhûmun Ma'anoğlu Hüseyin Bey merhûma intisâb-ı tâmmı olmak takrîbiyle bu vak'ayı bi'z-zât kendüden tashîhen târîhine nakl itmiştir....*"⁵⁶⁹. Yine erzak kesilmesi hususunda Defterdâr Ali Efendi'nin haline ilişkin kullanımı bu duruma örnek olarak gösterebiliriz. "...Defterdâr Ali Efendi'nin hâli bu husûsa şâhiddir. İstişhâden ibtidâ 'Azîz Efendi merhûmun kelâmını ba'dehu tafsîl-i keyfiyyeti *Na'îmâ*'dan naklen zikr ü tahrîr idelim"⁵⁷⁰. Eğinli Mehmed Efendi hakkında edindiği bilgiyi de bu bağlamda değerlendirebiliriz. "...Eğinli Mehmed Ağa yalnız yeniçeri ocağı mevâcibinden mîrîye senevî dört bin kîse nef'a sebeb olmuş bir 'âkıl ve kâr-güzâr âdem iken kat'â merhamet olunmayup mânend-i kuttâ'u't-tarîk katl itdiler. Yine halkın dilinden halâs olamadı. Hattâ Kādî'asker

⁵⁶⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 114a-114b.

⁵⁶⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 205b.

⁵⁶⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 205b-206a.

⁵⁶⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 208a.

⁵⁶⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 214b-215a. Ayrıca Şehrîzâde, *Na'îmâ*'nın kaynağının Ma'anoğlu Hüseyin Bey olduğunu söylediği gibi Hüseyin'in iki eserinden de bahsetmektedir. *Na'îmâ* ile olan ülfetine istinaden "Ol vaktde oğlu Hüseyin Bey sabî olmağla Enderûn'a alınıp ba'de'l-merre kapucubaşılık ile çerâğ olmuş idi. *Temyîz* ve *Müntehab* nâm nüshalar ol mîr-i fezâil-güsterin âsârındandır. *Na'îmâ* merhûmla ülfeti sebebiyle tahrîr ve tebyîz itdiği vekâyî'in ekserini anlardan tashîh itmiştir" şeklinde söz etmektedir. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 215a.

⁵⁷⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 188b.

Halebî Yahya Efendi'den naklen Na'îmâ merhûm Rûz-merre Mecmû'ası'nda dir ki, Kul Kethudâsı Eğinli Mehmed Ağa, Şehîd Mustafa Paşa huzuruna...."⁵⁷¹.

Kezâ Mehmed Said'in eserinin bir çok yerinde "...tafsîli Na'îmâ merhûmun makâle-i feyziyyesi âhırında mastûrdur"⁵⁷², "...Na'îmâ kavli üzre...", "Tafsîli Târîh-i Na'îmâ'da zikr olunduğu üzre, "...Târîh-i Na'îmâ'da mastûrdur"⁵⁷³ ve "...muhtâr-ı Na'îmâ'dır ki, tahrîr olundu"⁵⁷⁴ geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzre *Na'îmâ Tarihi*'ni ihtiyâtlı olarak kullandığını söyleyebiliriz.

Bunların dışında müellifiz konu bağlamında bir meselede tekrara mahal vermemek için kaynağını sadece ismen belirtmektedir. Zira Kapudan Yusuf Paşa, 'Amucazâde el-Hâc Hüseyin Paşa, Kapudan Hüseyin Paşa ve Çorlulu 'Ali Paşa gibi meşhur kimselerin terceme-i hâllerinin geçtiği kaynaklar *Na'îmâ Târîhi* ile birlikte zikredilmiş, ancak tekrara mahal vermekten kaçınılarak ismen atıfta bulunulmuştur. "*Tafsîl-i terceme-i hâlleri ba'zan târîhimiz derûnunda mastûr ve ba'zan Hadîkatü'l Vüzerâ'da ve Târîh-i Na'îmâ ve Râşid ve sâirede ve 'abd-i Hakîrın Hadîka zeylinde mezkûr olup bu mahalde dahi zikr-i tekrîr kabîlinden olmağla terk olundu*"⁵⁷⁵.

Şehrîzâde *Kurretü'l-ebâr*'ın bir çok yerinde doğrudan *Na'îmâ Tarihi*'nden alıntı yapmaz, zira o ifadesini Na'îmâ Mustafa Efendi'nin üslûbu doğrultusunda kendi deyimiyile süsleyerek zikreder.

Hikâyet

Zamân-ı evâ'ilde mülûk-i Etrâk'ten birinin sakalı yok imiş. Cümle halk dahi kendi şeklinde olmasını murâd edip "Cümle halkın sakallarını tıraş ettir" deyü vezîrine emr eder ve vezîri âkil adam imiş. "Padişahım bu iş tadrîce muhtacdır, üç sene mühlet ihsân ile ol vakte dek memleketinizde bir sakallı adam kalmamak üzre hükmünüzü icrâyâ sa'y edeyim deyip mühlet alır. İbtidâ yeniden sakalını vaz' eden nev hatlara "Sakalların tıraş etsinler" deyü tenbîh [301] eder. Anların zarûrî sakalların tıraş ettirirler. Bir müddetten sonra "Köseler in sakalı nâ-münâsibdir, zîrâ halkın ekseri anları istihzâ eder. Lisân-ı halktan emn için köse sakal-

Latîfe

Zemân-ı evâ'ilde mülûk-i etrâkdan birinin mehâsini lihyeden 'ârî olmağla ahkâmını nâfiz olduğu memâlik sükkânının hatâ-ver olanlarının cümlesinin lihyeleri tıraş olunup kendüye müşâbih olmasını murâd ve vezîrine emr-i kat'ıyyü'l-müfâd ider. Vezîri bulunan şahıs hurde-bîn ve 'âkıbet-en dış olmağla bu kâr-ı düşvârın husûlû tadrîc ü teennîye muhtâc olduğun inhâ ve üç sene müddet istimhâl ider. Ba'de-zâlik müceddeden îsâl-i lihye eyleyenler tıraş itmek bâbında tenbîh-i ekîd itmekle nâcâr [191b] muhallık-ı ser-tîz ile hatların izâle iderler. Sene-i sâniyede, "kûsec kimesneler dahi lihyelerin tıraş itsünler" deyü tenbîh ider.

⁵⁷¹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 189a-189b.

⁵⁷² *Kurretü'l-ebâr*, vr. 90b.

⁵⁷³ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 207a-207b.

⁵⁷⁴ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 192a.

⁵⁷⁵ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 157a-157b.

dan tıraş olmak ma'küldür" deyip nev-hatlar dahi "Bize hem-reng olsunlar deyü da'vâcî olup cümle köseleri tıraş ettirirler. Nice eyyâmdan sonra "Âmme-i nâs sakalların tıraş etsinler" deyü münâdîler nîdâ eder. Kaba sakallılar muhâlefet gösterdikte nev-hatlar ve müzellefler ve kösecler cümle da'vâcî olup "Bizim sakallarımız tıraş olundukda siz ma'kül gördünüz, siz de bizimle müsâvî olun" deyü icrâ-i fermâna müsâ'ade edip hâh nâ-hâh cümlesin tıraş etmişler....(*Târîh-i Na'îmâ*, VI, s. 1764-1765).

Mukaddem tıraş eyleyenler ve kaba sakallular, "küsec olmakdan tıraş evlâdır" deyü tenfiz-i emre sa'y iderler. Sene-i sâlisede, "âmme-i nâs sakalların tıraş itsünler" deyü tenbîh idüp muhâlefet idenlere mu mukaddimkiler, "sizler bizim hâlimizi münâsibdir" didiniz idi. Bizler sözünüzden çıkmayup tenfiz-i emre sa'y iderek, şimdi sizler muhâlefet itmek ne dimekdir?" deyü cümlesi da'vâcî olup, hâhnâhâh cümlesin tıraş itdirdüp üç sene zarfında te'ennî sebebiyle böyle bir emri a'ser vücûd-pezîr olmuş...

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 191a-191b).

Müellifimiz kibâr-ı vüzerâdan Derviş Paşa gibi sâdık bazı kimselerin nifâk ehli tarafından katledilmesi meselesini kendi ifadeleriyle hâdiseyi yorumlayarak anlatmaktadır. Ancak bu mevzûnun bahsi *Târîh-i Na'îmâ*'da da geçmektedir. Şehrîzâde burada sadece Derviş Paşa'nın katli meselesinin zikrinde Na'îmâ'ya işaret etmektedir. Bu hususlar aşağıdaki karşılaştırmada gösterilmiştir:

Sebeb-i katli Derviş Paşa

Merkumun sebeb-i katli böyle nakl olunur: Kendisi gâyet zâlim ü mezmûm ve tammâ'-ı bed-rûsûm olup ve ekâbire hizmet eden Yahûdîler'den biri mezbura hizmet ve arz-ı istikâmet edip ziyâde tekarrüb kesb etmiş idi.

Meğer Yahûdîler'in mu'tâdı bu imiş ki kibâr-dan birine hizmet etseler, ol kimesnenin irâd u masraf ve ahz u i'tâyâ müte'allik ahvâlinden her neye muttali' olur ise defter ederler. Yahûdî-i merkum dahi bu vechile defter edermiş. Vezîr-i merkum Yahûdiye ziyâde i'timâd edip anın kifâyetine firîfte olup, külliyyât u cüz'iyât-ı umûrın ana sipâriş etmiş idi. Ol dahi ekser mesârifî kendüden harç idüp bir mahalde paşadan istifa etmek üzre defter ederdi. Kaçan ki Demir-kapı hizâsında saray binâsına mübâşeret eyledi, cuhûda ısmarladı ki mu'temed olup tamam olunca ne kadar mal sarf olunur ise defter edip ba'dehû ken diden istifâ eyleye. Cuhûd dahi mal-ı firâvân sarf edip tarh ve resm ve binâ cemî'an cuhûdun re'yi-ne mufavvaz oldu. İtmâma karîb oldukda bir gün cuhûdu getirip harc defterin taleb eyledi. Cuhûd

... **İzâ câe kazâ' yüstakbelu esbâbeh** mûmâileyh Derviş Paşa Demurkapu kurbünde bir sarây-ı 'âlî binâsına mübâşeret eyleyüp, ez-kadîm ba'zı hidemâtında istihdâm eylediği (...) nâm Yehûdî bâzergânını emîn-i binâ nasb itmiş idi. Binâ itmâma karîb olduğu âvânda paşa defter taleb eyleyüp bî-nihâye mâl sarf olunduğu manzûru oldukda, kesret-i masârif, mütehevvirâne evzâ'na bâdî olduğundan ber-muktezâ-yı hirâs Cuhûdî bâzergân-ı mesfûra bîm-i katl vesvesesi târî olmağla derhâl ebnân-ı hiyel-i Yehûdiyye'yi der-pîş idüp, "benim devletlü efendim kulun ez-kadîm 'abd-i direm-i harîdelerinizden olduğum ma'lûm-ı devletinizdir. Hâlâ irâet-i defterden murâdım taleb-i mâl değildir. Ben sarâyı efendime kendi mâlîmdan teberrüken binâ itdirdim. Çünkü inâyetlü sultânım defter taleb buyurmuş-suz, ol sebebden 'arz itdim, bu mâl sultânıma helâl olsun deyüp defteri dest-i paşadan alup, ol meclisde şakk eyledi. Lâkin paşa senin katline bir zemîn-i tâze bast itdiği devr-i Âdem'den berü misli sebkât itmemişti". Defterin şakk itdikde, paşa hizmeti mukâbili hil'at ilbâs idüp binânın kusûrunu 'icâleten tekmîl husûsunu sipâriş itdik-

dahi eline verip paşa mutâ‘ala ettikte gördü, ziyâde mal sarf olunmuş kesretinden müşme‘iz olup “Ne aceb çok gitmiş” deyü sûret-i inkâr ile çîn-i cebîn gösterdi.

Çün [433] vezîr-i merkum tammâ‘ ve bî-bâk ü gaddâr idi. Cuhûd bildi ki ol malı hakk üzre ifâ kendüye güç gelip bir bahâne ile kendüyi telef ve malı bel‘ etmek ihtimâli mukarredir. Can başına sıçrayıp filhâl fikr-i şeytanat ile çâre-sâzlık tedârük eyleyip paşadan defteri aldı ve gözü karşısın-da pâre pâre eyleyip ateşe yaktı.

“Ben bu malı sultanımdan almak için defter etmedim. “*El-abdü ve mâlihî li-mevlâhu*”⁵⁷⁶ mefhûmunca malım efendimindir. Ben kendi kulunum, devletinde nice bu kadar mal kazandım yine kazanıp sultanımdan bir habbe taleb etmeyeceğim ma‘lûmunuz değil midir? ‘Ancak ne harc olundu’ deyü su‘âl buyurursanız cevâb mümkün olsun” deyü defter ettim deyüp paşayı igrâr u iğfâl eyledi. Ahmâk tâmi‘ Yahûdînin sözünü gerçek zannıyla mahzûz oldu. Yahûdî ahz-ı intikâm için hîle-ye âğâz edip sarayda işleyen amele-ye ta‘lîm edip sarayın serdâbesinden Saray-ı Âmire’nin duvarı altına varınca bir hafî dehliz kazdırdı. Şöyle ki bir kaç ırgad gece ile kazıp, bir ferd âgâh olmandan ikdâm-ı tâm ettiler. Ağzını taş ile kapayıp ketm eylediler.

Yahûdî bu câh-ı düşmen-rübâyı müheyyâ ettikten sonra paşanın adû-yı canı kapı-ağasına intisâb edip vâfir hediye verip mahremiyyet hâsıl ettikten sonra “Padişaha vezirin sû-i kasdı vardır” deyü hafî olunan matmûre kıssasın mahfice takrîr eyledi. Ol dahi padişaha bildirip, inde‘l-istikşâf hilekâr olup tab‘-ı padişahî kendiden müteneffir ü mükedder bulunmakla terâküm-i esbâb vezîr-i mezburun arza-i tîğ-i ateş-tâb olması-na sebep oldu.

(*Târîh-i Na‘îmâ*, I, s. 318-319).

de sarâya geldiği gibi beş altı yüz ırgâda ikişer kat gündelik yazup nihânî sarây-ı paşadan vasat-ı sarây-ı hümâyûna resîde olunca bir lağım-ı vasî‘ nakb itdirdi. Ağzını muhkem kapadup belürsüz itdikden sonra gicelerde mahfî [109b] Enderûn ağalarının müte‘allikâtından olanların hânelerine varup nev-be-nev nâdîde hedâyâ ‘arz itmekle kendüye “hoş geldin bâzergân” didirüp anların sa‘y ü ta‘rifleriyle dârü’s-sa‘ada ve bâbü’s-sa‘ade ağalarına ve silahdâr ve çukadâr ağalara ve sâir nâfîzü’l-kilem ricâle yoluyla intisâb ve taşra ricâlinin dahi vezîr-i a‘zam dil-gîr olanların kibârına bu vechile takarrüb hâsıl itmekle mülâhazasını bâliğ-i nisâb idüp ba‘de-zâlik mübâşir-i devr-i ebvâb oldu. Ve her bir kibâra nihânî varup sirişk-i kâzibe isâle ederek egerçi, “ez-kadîm sâhib-i devlet benim, hassaten kendi efendimdir. Lâkin vücûd-ı nâzenîn-i pâdişâhiye zarar u gezend resîde oldukda, binâ-i saltanat lâ-muhâle mütezazelzîl olduğundan mâ‘adâ bu kazıyye elbette fâliye virür. Sonra beni ve hânedânımı hâkile yeksân iderler. Pes, cân cümleden lezîz ve e‘azz olmağla, bi’z-zarûrî keşf-i sır iktizâ eyledi. Hâlâ sadr-ı a‘zam hazretlerinin vücûd-ı hümâyûna sû-i kasdı olup kendüsü pâdişâh-ı heft-iklîm olmak zu‘mundadır deyüp lağım kıssasını haber virmeğe başladı. Bu kıssa-i garîbeden herkese dehşet târî olup, lâ li-hubbi ‘Ali birbirlerinin kelâmına mümâşât iderek sem‘-i hümâyûna ilkâ olundukda derhâl Yahûdî mahfî huzûr-ı hümâyûna da‘vet olunup bi’l-müşâfehe mâdde suâl olundukda, Yahûdî muhâliyle haber virmekle ba‘zı mu‘temedün-‘aleyh kimesne sarây-ı hümâyûn vasatına çıkan sakbdan lağıma dâhil ve sarây-ı vezîre vâsıl oldular. Kazıyye ‘aynını netice virdiğinden gerek pâdişâh ve gerek ricâlde min-ba‘d paşa tarafına emniyyet meslûb olmağla hıyâneti sebebiyle katl ü i‘dâmına karâr virdiler....

(*Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 109a-109b).

Konu bağlamında dikkatimizi çeken diğer bir mevzû Na‘îmâ’nın Derviş Paşa’nın katledilişi ve Murad Paşa’nın vezirliği meselesini eserinde ele aldıktan sonra sebep-i katli

⁵⁷⁶ “Köle ve malı efendisine aittir”.

hususunu anlatmasıdır. Bu durumda Şehrîzâde ise katlediliş sebebinin zikrettikten sonra nasıl katledildiği bilgisine yer vermiştir. Yani müellifimiz kendisine göre bir öncelik sırası belirlemiştir.

Maktûlî-i Dervîş Paşa ve vezâret-i Murad Paşa

...Dervîş Paşa'ya hâb-ı hargûş verilip, bir iki gün nevâzişten sonra bir gün Saray-ı Hümâyûna da'vet buyurup geldikte hasbe'l-işâre [432] bostancılar ol gûl-ı beyâbânî maktûl ve kelle-i maktû'ını pîşgâh-ı sarây-ı bârgâhda sâni-i re'sü'l-gûl ettiler. Mervîdir ki, huzûr-ı hümâyûnda tınâb-ı otâğ ile boğdurup bir zamandan sonra ayağını tahrîk etmekle kendüleri hançer ile boğazını kes-tiler.

(*Târîh-i Na'îmâ*, I, s. 317).

...Na'îmâ merhûm [110a] dir ki, düstûr-i merkûmu pâdişâh huzûrunda tınâb ile boğdurup nîm sâ'at mürûrunda ba'zı a'zâsını tahrîk etmekle, hemân hançerlerini miyânlarından çıkarup kendi elleriyle 'unkunu kat' etmişler...

(*Kurretü'l-epsâr*, vr. 109b-110a).

Şehrîzâde'nin ismen bahsettiği diğer bir katl meselesi de Tabanyassı Mehmed Paşa'nındır. Ancak Mehmed Said bu konuda detaya girmeyerek *Târîh-i Na'îmâ*'da mufasssalar zikrolunduğunu belirtmektedir. “*Ve yine ol 'asrın vüzerâsından Tabanyassı Mehmed Paşa merhûm kim bu Devlet-i 'Aliyye'ye ne gûne hidemâtı sebkât itdiği Târîh-i Na'îmâ'da mufasssalar mezkûrdur. Vezâret-i 'uzmâdan ba'de'l-'azl kâimmakâm nasb olunup, sadâkatle dîn ü devlet hidemâtına meşgûl iken si'âye-i ashâb-ı agrâz sebebiyle maktûl oldu*”⁵⁷⁷.

Kurretü'l-epsâr'da beytûlmâl ve gümrüğe dair bilgi veren müellifimiz yoklama hususunu tahrir ederken Na'îmâ'da geçen eli gözlüklü sözüne mukabil “mâ-sadak ve yedeyn ve ricleyni ra'se-dâr” gibi bazı ibareleri değiştirerek iktibas etmiştir.

Sâniyen evkaf vezâ'ifi gibi bu vezâ'if alınıp satılmak men' oluna. Bu tarikle bir kaç senede hiffet gelip katı çok mahlûl Hâzine-i Âmire'ye kalır ve illâ yoklayıp kat' ve taklilde acele olunursa nâ-müstehakkı intihâb edip kat' etmek müte'assirdir. Nice agniyâ vardır ki me'ûneti üzerine vâcib olan hizmetkârına ve sakasına ve kölesi-

'Abd-i Hakîr bu cihetden sâbıkâ yoklama husûsunda tedkik olunmak mühimdir deyü işâret itmiş dim. Zîrâ niçe agniyâ vardır ki, me'ûneti üzerine vâcib olan hizmetkârına ve sakkâsına ve sâyesine varınca birer tarîk ile vazîfe idinmiştir. Yoklama vaktinde cümlesi tezâkir ü berevâtlarını Pây derdest ve dîde der-destâr mazmûnuna mâ-sadak ve

⁵⁷⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 110b. “*Katl-i Kaymakam Tabanı-yassı Mehmed Paşa*” başlığı altında verilen katl meselesi için bk. *Târîh-i Na'îmâ*, III, s. 922-926.

ne varınca birer tarikle vazîfe edinmiştir. Yoklamada berâtlarını “*Pây der-dest ve dîde der-destâr*” mazmûnunca başı gözlüklü, eli değnekli birer fakirü’l-hâl ihtiyâr eline verip gönderirler, gelip yoklandıkda hezâr su’âle hâzır cevab bulunmağın kat’ etmek müte’assir olur.

(*Târîh-i Na’îmâ*, VI, s. 1763).

Şehrîzâde Na’îmâ’nın müsveddelerini gördüğünü belirtmektedir. “...*Rûz-merre Mecmû’ası vâsıl-ı dest-i Hakîr olmağla inşâallâhu te’âlâ evkât-ı hâliyede ilhâkât-ı kesîre tebyîzi musammemdir*”⁵⁷⁸. Ayrıca eserinde eline geçen bu *Rûz-merre Mecmû’ası*’ndan mahalle uygun kıssalar kullanmayı tercih ettiğini de ifade etmektedir. “...*Lâsiyyemâ, vekâyi’-nüvisânın reîsi ve ercmendi merhûm Na’îmâ Efendi Vekâyi’-i Rûz-merre Mecmû’ası’nda bir garîb pend-âmîz kıssa nakl ider. Fi’l-cümle bu mahalle münâsib olmağla keşîde-i silk-i sutûr kılındı*”⁵⁷⁹.

Na’îmâ ve Şehrîzâde’nin kaynak kullanım şekli bizler için önem arz etmektedir. Zira hangi kaynağı ne ölçüde kullanacağını planlayan müellifimizin Na’îmâ Mustafa Efendi’nin nakilci üslûbuna yönelik eleştirisi bulunmaktadır. Mehmed Said eserini kaleme alırken bütün ibarelerin kendisine ait olduğunu öne sürmekte, ancak bazı zarûrî durumları istisna tutmaktadır. “*Ve nîk ü bed ve lâyık u kabûl u redd muharrer ekser-i ‘ibârât zâde-i tab’-ı fakîr olup merhûm ve mağfûrîn-leh Na’îm Mustafa Efendi gibi inşâ-i eslâf bi-‘aynihâ tahrîr itmekden ‘alâ-hasebi’l-kudre ihtirâz olunmuşdur. İktizâ ide meger aradaki zarûriyyâtıdan ola*”⁵⁸⁰.

Son olarak aşağıdaki mukayesede erzak kesilmesi konusuna ilişkin verilen Sarı Ali Efendi’nin menkıbesinin icmâli Şehrîzâde’nin üslûbu hususunda bizlere bilgi vermektedir.

Fakir derim ki, mezbûr Sarı Ali Efendi asrımızda “Defterdar bey efendi” deyü şöhret şî’âr olup asr-ı Sultân Süleymânîde vezâret pâyesine nâil olduktan sonra merhum olan bey efendinin pederleridir. Mal-ı mîrîyi zabt ve istikâmet üzere tasarruf ve nâ-müstahakların cihâtın kat’ ve Hazîne-i Âmire hâ’inlerin kahr ü def’ etmek ile muttasıf mîrîye nâfi’ ve Devlet-i Aliyye’ye hizmeti

Na’îmâ merhûm [189a] *Târîh*’inde dir ki, mûmâ-ileyh ‘Ali Efendi bey efendilere şöhret-şî’âr ba’de-zâlik ‘asr-ı Sultân Süleymân Hân-ı Sâni’de vezâretle mükerrem olan defterdâr paşanın pederi olup mâl-ı mîrîyi zabt ve ber-vech-i istikâmet tasarruf ve cihât-ı nâ-müstahakkîni kat’ ve Hazîne-i ‘âmireyi gârete cesâret eyleyen hâinler[i] kahr u def’ etmekle muttasıf taraf-ı mîrîye

⁵⁷⁸ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 12a.

⁵⁷⁹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 334a.

⁵⁸⁰ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 625b.

sebk eylemiş [296] istikâmetle ma'rûf kimse imiş.

Köprülü Mehmed Paşa vaktinde nâ-müstahıkları kat' ve gayrileri taklîl şartıyla vezâ'if yoklamasına me'mur olup kat'-ı erzâk gibi bir emr-i mekrûha siper olduğu için istikâmetle olan şöhreti müzmahil olup âm-me-i halk arasında mez-mûm oldu. Hakkında Aziz Efendi gibifâzıl-ı benâm şeyhülislâmın tahrîr ettiği kelimât, ahz-ı ibret için bu mahalle îrâd olunmuştur. (*Târîh-i Na'îmâ*, VI, s. 1761).

vücûhen nâfi' ve Devlet-i 'Aliyye'ye hidemât-ı sâdikânesi mesbûk müstakîm ü sâdik bir zât olup, Köprülü merhûm gibi bir mütecessis-i dakîkâne düstûrun zemân-ı sadâretinde bir tarîk ile kat'â lekelenmediği istikâmetine bürhân-ı kavî iken düstûr-ı müşârün-ileyh sadâretinde nâ-müstahıkları kat' ve gayrileri taklîl şartıyla vezâyif yoklamasına me'mûr olup kat'-ı erzâk gibi bir emr-i kürbe vü muvahhişeye siper olduğu hasebiyle istikâmetle olan şöhret-i sâbıkı zâil ve beyne'n-nâs melûm u menfûr olup evvelki hüsn-i rağbeti müzmahil oldu. Hattâ hakkında şeyhülislâm-ı benâm 'Abdülaziz Efendi merhûmun makâlesi ahz-ı 'ibret kasdıyla tahrîr olunmuştur.

(*Kurretü'l-epsâr*, vr. 189a).

3.6.5. Koçi Bey

Şehrîzâde'nin kaynak olarak kullandığı eserlerden biri de *Koçi Bey Risâlesi*'dir. Bu çalışmanın IV. Murad ve Sultân İbrâhim'e devlet yönetiminde yol göstermek üzere kaleme alındığı bilinmektedir⁵⁸¹. Mehmed Said *Kurretü'l-epsâr*'da Koçi Bey'i derya ümerâsından biri olarak tanıtmakta⁵⁸² ünlü Risâlesi'ni ise *Nizâmü'l-Âlem* şeklinde isimlendirmektedir⁵⁸³. Yaptığımız karşılaştırmalarda müellifimizin *Koçi Bey Risâlesi*'ni geniş ölçüde kullandığı tespit edilmiştir.

Şehrîzâde, *Koçi Bey Risâlesi*'nde büyük Osmanlı sultanları, vezirler, divan üyeleri ve nedimler gibi kimselerin ahvâllerinin beyan edildiği ikinci bölümü eserine kendi üslûbu doğrultusunda zaman zaman kısaltarak derc etmiştir. Bunun yanı sıra konu yazım sıralamasında paralelliklerin görüldüğü de aşîkardır.

Ahvâl-i Selâtîn-i İzâm-ı Osmâniyân (Eskene-hümullâhu ta'âlâ Fî A'lâ Gurafî'l-cinân) ve Ahvâl-i Vüzerâ ve Ehl-i Dîvân ve Ahvâl-i

⁵⁸¹ Ömer Faruk Akün, "Koçi Bey", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 143-148.

⁵⁸² "Hafî olmaya ki sâhib-i Risâle Koçi Bey deryâ ümerâsından bir zât-ı hulûs-ârâ ve gayret-simât olduğundan *Risâle-i mezkûreyi* pâdişâh-ı müşârün-ileyhin hizmetlerine ithâf itdikde kalb-i sâfilerine te'sîr idüp mümküni mertebe mazmûnuyla 'amel itmeleriyle bi-'avnihî te'âlâ müşârün-bi'l-benân olmuşlardır. *Risâle-i merkûme* fî'l-hakîka hırz-ı cân-ı vükelâ ü selâtîn olunmağa sezâ olduğu bî-reyb ü gümândır" (Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 218a-218b).

⁵⁸³ "Ricâl-i 'ahd-i Murâd Hân-ı Râbi'den merhûm Koçi Bey'in *Nizâmü'l-Âlem* nâm risâlesinde dir ki...". Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 161b.

Nüdemâ ve Mukarrebân Beyânındadır.

“Sa’âdetlü ve şevketlü pâdişâh-ı dîn-penâh hazretlerinin zamîr-i münîr-i pür-intibâhlarına nihân olmaya ki, ecdâd-ı izâm-ı sa’âdet-encâmları olan selâtîn-i mâziye Sultân Süleymân Hân Gâzî’ye gelince bi’z-zât Dîvân-ı Hümâyûn-ı ma’delet-makrûna hâzır olub ahvâl ve umûr-ı mülk ü millet ve re’âyâ ü berâyâ ve hazâ’in ü emvâl ve sâ’ir küllî ve cüz’î ahvâl ile takayyüd-i tâmm buyururlar. Ba’dehum Sultân Süleymân Hân (eskenehu llâhu fî a’lâ gurafî’l-cinân-) egerçi bi’z-zât dîvân-ı hümâyûna hâzır olmazlardı. Lâkin ahd-i saltanat-ı ‘aliyyelerinde vâkı’ olan gazevât-ı hümâyûnun ba’zısına bi’z-zât teveccüh buyurmağla esnâ-yı tarîk-ı sa’âdet-refîkde nice ahvâl ü umûra ittîlâ’ buyurub ve zamân-ıistirâhatlerinde mahrûse-i Kostantiniyye’de bâlâ-nişîn-i taht-ı pâdişâhî oldukça verâ-yı kafesden umûr-ı dîvâniyyeye ilkâ-i sem’-i hümâyûn buyurub bu cihetden dahi nice ahvâle vâkıf olur idi. Ve tedbîr-i umûr-ı memlekete fart-ı iştigâlden tab’-ı hümâyûnlarına fi’l-cümle fütûr gelse nümûne-i cenk ü peykâr olan sayd ü şikâr ile gâh Edirne ve gâh Yanbolu şikârgâhlarında geşt ü güzâr edüb huzûrlarına vüsûl bî-mâni’ ve müzâhim olmağla ve her mazlûm bî-vâsıta arz ü hâl etmekle bu yüzden dahi nice ahvâle ittîlâ’ buyururlardı.... Ve nüdemâ ve mukarrebân evâ’il-i saltanat-ı Murâd Hânî’ye gelince.... (Koçi Bey Risâlesi, haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2018, s. 131-137).

Fî zikr-i icmâl-i ahvâlü’s-selef

"Ricâl-i ‘ahd-i Murâd Hân-ı Râbi’den merhûm Koçi Bey’in *Nizâmü’l-Âlem* nâm risâlesinde dir ki, selâtîn-i mâziye-i ‘Osmâniyye merhûm Sultân Süleymân’a gelince bi’z-zât Divân-ı hümâyûna hâzır olup kâffe-i umûr-ı külliyye ve cüz’îye ile takayyüd buyururlar idi. Sultân Süleymân egerçi bi’z-zât hâzır olmazdı. Ammâ ekser-i evkâtları masrûf-ı megâzî olmak takrîbiyle mecmû’-ı umûr-ı devlete vukûf tahsîl itmîşler idi. Ve hengâm-ı hazarda dahi verâ-i kafesden her umûra nezâret ve ahyânen bahâne-i sayd u şikâr ile ahvâl-i ‘âleme kesb-i ittîlâ’a himmet buyururlar idi. Ve evâil-i devlet-i Murâd Hân-ı Sâlis’e gelince....”

(*Kurretü’l-epsâr*, vr. 161b-162a).

Eserin “Sâhife-i selâse” kısmında *Koçi Bey Risâlesi*’ne “risâle-i sâbıku’z-zıkr” olarak atıfta bulunan müellifimiz timar ve zeâmete ilişkin zikredeceği bilginin hulâsasını birkaç satır üzere düzenleyeceğini ve yine muhtelif ilâvelerde bulunacağını belirtmektedir. Bu bağlamda *Kurretü’l-epsâr*’da Rumeli ve doğuda bulunan bazı eyaletlerdeki askerlerin düşmana gereken cevabı verecek nitelik ve yeterlilikte olduğu ifade edildikten sonra Tatar askerinin ahvali anlatılmaktadır. *Koçi Bey Risâlesi*’nde bulunmayan Tatar askerleri ile ilgili malumatın müellifimizin kendi ilâvesi olduğu kanaatindeyiz. Hemen akabinde ise kendi ifadeleri doğrultusunda yörük ve müsellemler taifesinin sefere ne ölçüde katkıda bulunduğundan bahsedilmektedir.

... Ve'l-hâsıl yalnız Rumeli askeri bi-emri'l-llâh Nemçe kralına ve Diyarbekir ve Van ve Erzurum eyâletleri askeri Şâh-ı Acem'e cevâb verüb gayri askere ihtiyâc olmazdı. Ve Rumeli eyâletlerinde yirmi bin defterlü akıncı ve kırk bin yörügân ve müselleman var idi. Ve Anadolu eyâletinde otuz bin piyâdegân var idi. Sefer-i hümâyûn vâkı' oldukça akıncı beyleri kırk elli bin mikdârı ata dona kâdir kimi akıncı ve kimi gönüllü şehbâz ve dilâverler ile eşüb gâret-i memâlik-i küffâr ederlerdi. Tatar tâ'ifesine kat'an ihtiyâc olmazdı. Ve yörügân ve müselleman tâ'ifesinden sefer-i hümâyûn vâkı' oldukça nöbetle beş altı bin nefer âdem ta'yîn olunub mühimmât-ı seferiyyelerin gitmeyenler görürlerdi. Ve tâ'ife-i mezbûreye yörük beyleri baş ve buğ olup ol tâ'ifeyi sefer-i hümâyûna sürerlerdi. Ve Anadolu cânibinde sefer vâkı' oldukça piyâdegân tâ'ifesinden üç dört bin âdem nöbetle ta'yîn olunub bunlara Yeniçeri Ocağı'nda olan on dört nefer yaya beyleri ki vardır baş ve buğ olup ol tâ'ifeyi sefer-i hümâyûna sürerlerdi. Tâ'ife-i mezbûrenin kârı metris kazmak ve top ve tüfenk hıdmetin etmek idi. Erbâb-ı timâr bu makûle kullukda olmayub ve ellerine kazma ve kürek almayub cenk ü harbe hâzır ve âmâdeler idi. Ve bir kal'ayı ki muhâsara etseler bi-inâyeti'l-llâh kabza-i teshîre gelürdü. Mukaddemâ hâl bu minvâl üzere idi. Bâkî fermân hâkân-ı kışver-sitân hazretlerininindir. (Koçi Bey Risâlesi, s. 142-143).

Fezleke-i kelâm, yalnız Rumili 'askeri bi-'avni-hî te'âlâ Nemçe gibi kavî düşmene ve Diyarbekir ve Van ve Erzurum eyâletlerinde mevcûd olan leşker-i güzîde-i surh-ser şâhâna cevâb virüp ahadü-hümâ âhardan istimdâda ve gayr 'askere bi-tevfikihî te'âlâ vücûhen mine'l-vücûh ihtiyâc merfû' olmuş idi. Ve Rumili eyâletlerinde yirmi bin defterlü akıncı ve kırk bin yörükân ve müselleman var idi. Ve Anadolu eyâletinde otuz bin piyâdegân olup, sefer-i hümâyûn-ı hâkânî vukû'unda akıncı beyleri kırk elli bin mikdârı âta ve dona kâdir kimi akıncı ve kimi gönüllü bir alay merd-i bahâdır ile sefer-i hümâyûna gelüp bir tarafdandan gâret-i memâlik-i a'dâ itmekle hidemât-ı 'azîme husûle gelürdü. Ol a'sârda kat'â tâife-i Tatar'a ihtiyâc yoğidi.

Bu dahi gayr-ı [164b] hafîdir ki, mebde-i zuhûr-ı Devlet-i 'Osmâniyye olan sene tis'a ve tis'in ve sitte-mi'e târihinden ve sene semânîn ve semân-mi'e sâl-i Ferruh-fâline gelince yüz seksen bir sene müddet zarfında 'asker-i Tatar'ın selâtîn-i 'Osmâniyye ile ülfetleri yoğidi. Bu kadar müddetde bi-'avni-hî te'âlâ zuhûra gelen fütûhât ü gazavât cümlelerinin a'zamı olup zu'amâ ve ehl-i timâr ve gönüllüân muzâheretleriyle vücûd-pezîr olmuşdur. Tatar tâifesi sekiz yüz seksen târihinde bende-gân-ı Devlet-i 'Aliyye'den olmuşdur. İnşâallâhu te'âlâ tafsîli cild-i Ebü'l-Feth'de! zikr olursa gerekdir.

Bu dahi ma'lûm ola ki, selefde hîn-i esfârda yörükân ve müselleman taifesinden bi-tarîkı'l-münâvebe altı bin ta'yîn olunup mühimmât mâlzemelerin sefere gitmeyenler görürler idi. Bunlara yörük beyleri başbuğ olup, her birini sefer-i hümâyûna sürerlerdi. Ve bunlar hafr-i metris ve hidemât-ı top ve tufenge mu'ayyen idiler. Mebde-i icâdları bi-mennihi te'âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir. Ve Anadolu cânibinden hîn-i vukû'-ı esfârda tâife-i piyâdegân üç dört bin âdem kezâlik bi-tarîkı'l-münâvebe ta'yîn olunup yeniçeri ocağında olan on dört nefer yaya beyleri bunlara başbuğ nasb olunmak kânûn olmağla, bu mikdâr piyâdeleri sefere sürüp bunlar dahi tufeng ve top ve hafr-i metris hizmetlerini edâ iderler idi. Erbâb-ı timâr fakat sufûf-ı küffârı münhezim idüp lâzım gelen kılâ' vü husûn muhâsarasında

bezl-i vüs' ü tâka iderler idi. Ve bi-fazlihî te'âlâ her bir seferde leşker-i İslâmî feth ü nusret te'â-kub iderdi. (*Kurretü'l-epsâr*, vr. 164a-164b).

Şehrîzâde, *Koçi Bey Risâlesi*'nde geçen konuların işleniş tertibinin dışına çıkarak kendisine göre bir düzen belirlemiştir. Zira *Risâle*'nin dördüncü bölümünde zikredilen ulûfe tasarruf eden tâifelerin ne mikdâr olduğu konusu atlanılarak yedinci kısma geçilmiştir. Burada yer alan zeâmet ve timarın nasıl bozulduğu ve kimlerin tasarrufunda olduğu bilgisi ise *Kurretü'l-epsâr*'da "Satr-ı sâni" başlığı altında icmâlen incelenmiştir⁵⁸⁴.

Eserin bazı yerlerinde Şehrîzâde'nin Koçi Bey'in ifadesini kısalttığı görülmektedir. Örnek olarak ilk kez timar ve zeâmetin Özdemiroğlu Osman Paşa ile başlayan bozuluş sürecinin yaygınlaşarak devlet büyüklerinin arpalığı haline gelmesi mevzusunun zikrinden sonra bozulmalara işaret eden kısım ihtisar edilerek bunların kimlerin üzerinde olduğuna işaret edilmiştir.

"...memâlik-i Acem üzerine serdâr ta'yîn olunan Özdemir oğlu Osman Paşa ba'zı ecnebilere şecâ'-atleri zâhir olmağla üçer bin akçe ibtidâ emri verüb bu tarîk ile ecnebî fırsat bulub Osman Paşa eyülerine vermişken andan sonra gelenler kâr budur deyüb eyü, kem demeyüb münâsebeti olma yan ve aslında ve cinsinde dirlik tasarruf etmeyen şehir oğlanı ve re'âyâ kısmından bir alay fûrû-mâye ki bir şey'e yaramaz. Ol makûle eşhâsa ibtidâ emirlerin raygân edüb ze'âmet ve tîmâr murâd edenler bir günde yüz bin akçe tîmâra istihkâk hâsıl eder oldular ve mahlûlât dahi kânûn-ı kadîmin gayri Âsitâne-i Sa'âdet tarafından verilmeğe başlayub erkân ve vûkelâ düşen mahlûlû tevâbi' ve müte'allikâtına verüb memâlik-i İslâmiyyede vâkı' olan tîmâr ve ze'âmetin güzî deleri hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf kimin paşmaklık ve kimin arpalık ve kimin Havâss-ı Hümâyûna ilhâk edüb ve kimini temlik ve kimini vakf ve kimini bedeni sıhhatde olan nice kimesnelere tekâüdlük üzere verüb bi'l-cümle ze'âmet ve tîmâr ekâbir me'keli oldu. Bu tagyîrât ve ihlâlât devletin en şecî' ü tûvâna ve şân ü şevkete sebep olan askerinin harabına bâ'is oldu. Halbuki vazîfelü asker esafil-i nâsdan dev-

"... bundan akdem Özdemirzâde merhûm [165a] 'Osmân Paşa cânib-i İrân'a sipehsâlâr ta'yîn olundukda yararlığı zuhûr-pezîr olan erbâb-ı şecâ'atden ba'zı ecnebilere üçer bin akçeye ibtidâ emr virmekle dest-i ecânibe ser-rişte-i fursat girüp düstûr-ı merkûm tefîş ü tefâhhus iderek eyülerine virmişken a'kâbı olan ser'askerân ve sâirleri bundan a'lâ kâr mı olur? Akçe iddihâr itmenin bir tarîkî da budur deyü eyü ve kem ve müstahîk ve nâ-müstahîk dimeyüp ve aslında dirlik tasarruf itmemiş, şehir oğlanı ve re'âyâ tâifesine evâmîr-i ibtidâyî râygân ve işe yaramış ve yaramamış fûrû-mâye olmuş olmamış aslını suâl ider. Nemâz sürücü olmadığından za'îm ve ehl-i tîmârdan olmak murâd eyleyen bir alay ecnebî fûrû-mâyegân bezl-i rüşvet itmekle bir günde yüz bin akçe tîmâra istihkâk hâsıl ider oldular. Mahlûlât dahi taraf-ı Âstâne'den virilmeğe başlandığından erkân-ı vûkelâ düşen mahlûlâtı etbâ' ve levâhıkına tevcih itmekle memâlik-i mahrûsada olan ze'âmet ve tîmârın güzîdeleri hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf ba'zan paşmaklık ve arpalık ve ba'zan karâr-ı havâss-ı hümâyûna mülhak ve kimi vakf ve temlik ve kimi bedeni vücûhen sâlim belki rûy-ı

⁵⁸⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 164b-165a.

şirilüb hiçbir yararlığı olmaz. Ve bi'l-akis bunlar vakt-i hazerde bağî ü isyâna âlet-i şerr olub birâz vaktinden berü tuğyânın ardı arası yokdur. Beylerbeyilerde ve sancak beylerinde ve vüzerâ ağalarında ve müteferrika ve çavuş ve küttâb zümrelerinde ve dilsiz ve cüce tâ'ifesinde ve nüdemâ-i pâdişâhîde ve bölük halkının ekâbirinde nice timâr ve ze'âmetler olub....” (*Koçi Bey Risâlesi*, s. 159-160).

şâhid-i muhârebeyi görmemiş kimesnelere ber-vech-i tekâ'üd virilmekle leşker-i dîn-i mübînin hakkı olan nân-pâreler me'kel-i vükelâ ve kibâr oldu. Ve mîr-i mîrân ve mîr-i livâ ve ağayân ve vüzerâ ve müteferrika ve çavûş ve küttâb ve bîzebân ve cücelerde ve ekâbir-i bende-gân-ı mülûk ü nüdemâda müte'addid ze'âmet ve timâr olup....” (*Kurretü'l-epsâr*, vr. 164b-165a).

Bu bölümde Şehrîzâde'nin timar ve zeâmetin nasıl bozulduğuna ilişkin verdiği malumat başından sonuna kadar Koçi Bey'in anlatış tarzı ile paralellikler göstermektedir. Bu bağlamda o, timar ve zeâmet sahiplerine yapılan haksızlığa değinerek reâyânın ayaklar altına alındığını, sefere katılan gazilerin can ve başla çalışırken hasmı olan kimselerin ise sefa sürdüğünü belirtmektedir. Bu konudaki görüşlerini babasının beyitleri ve kendi şiirlerine “Li-vâlidihî”, “Li-câmi'ihî” başlıkları altında yer vererek anlattıklarını desteklemektedir. Şehrîzâde bu anlatış tarzıyla nakilcilikten sıyrıldığını bizlere bir kez daha göstermektedir. Zira timar ve zeâmetin nasıl bozulduğu konusuna ilişkin “Tetimme” ve “Zâbîta” ara başlıklarıyla adeta Koçi Bey'in eksikliklerini tamamlamaktadır. Yine müellifimiz Koçi Bey'in yapılan seferlere Rumeli, Anadolu ve diğer eyaletlerden zeâmete mutasarrıf yedi sekiz bin kişinin ancak katıldığını belirttikten sonra kendi zamanında bu sayının ancak bin nefere baliğ olduğunu söyleyerek bir karşılaştırma yapmaktadır⁵⁸⁵. Ayrıca Şehrîzâde'nin söz konusu satırlarda mîr-i müellif olarak atıfta bulunduğu kişi Koçi Bey'dir.

“...Hâlen vâki' olan seferlerde Rumili ve Anadolu ve sâ'ir eyâletlerde ze'âmete mutasarrıf eğer müteferrika ve eğer çavuş ve küttâb ve sâ'ir zu'amâ ve ehl-i timâr kulları cemî'ân yedi sekiz bin âdem anca olub olancasının dahi ekseri kirâcı ve Hıdmetkâr olub mâ'adâsından nâm ü nişân kalmamışdır. Bu takdîrce yedi sekiz bin âdem ile ne kadar maslahat görülür?...” (*Koçi Bey Risâlesi*, s. 161-162).

“...Bin târîhinden yüz sâle resîde olunca beynehümâda vukû'-pezîr olan esfârda Anadolu ve Rumili ve sâir eyâletlerden ze'âmet ve timâra mutasarrıf müteferrika ve çavuş ve küttâb ve sâirlerden sefere gelen yedi sekiz bin âdem ancak olurdu. Anların dahi ekseri mükârî ve huddâm olup mâ'adânın nâm u nişânı kalmamışdı. Mukaddemâ cebelûleriyle üç dört kerre yüz bin âdem müretteb ve müsella sefer-i hümayûna eşerken yirmi yıl zarfında muzmahil olup bu mikdâr kalmış idi. Fî zemâninâ mecmû'u bin nefere ancak bâliğ olur. Zîrâ on beş kîse hâsıl olur ze'âmete mutasarrıf kat'â bir dürlü işe güce yaramaz kimesneler var...” (*Kurretü'l-epsâr*,

⁵⁸⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 165b-168b.

Şehrîzâde, *Kurretü'l-epsâr*'ın "Satr-ı sâlis" kısmında zeâmet ve timarın tashihinden bahsetmektedir. Kendine göre belirlediği tasnifteki bu konu sıralaması *Koçi Bey Risâlesi*'nin on üçüncü bölümüne tekabül etmektedir. Ancak burada müellifin verileri işleyiş tarzı, konuya başlık vermesi ve diğer bazı ibareleri takdim ediş şekli Koçi Bey'den farklılık arz etmektedir. Kısaca şu şekilde örneklendirebiliriz:

"Sepetlerde Olan Ze'âmet ve Timâr Ne Tarîk ile Bulunur Anın Tashîhî Beyânındadır"

"Satr-ı sâlis, mukaddemâ ze'âmet ve tîmârın tashîhi murâd olundukda vücûd gelmediğinin hikmeti ve buna müte'allık ba'zı kelâmı ve murâd-ı pâdişâhî olursa ne vechile tashîhi kâbildir anın beyânındadır"

"...baba oğlu, oğlu babayı ve karındaş karındaş katletmeyüb"

"Ebnâ âbâya ve âbâ ebnâya ve ah aha bakmayup"

"...hasm olub herkesin ipliği pazara çıkar ve inşâ'allâhü ta'âlâ..."

"Ve herkesin bu takrîb ile rişte-i hıyeli sevk-i zâhire çıkup bi-'avnihî te'âlâ..."

(*Koçi Bey Risâlesi*, s. 180-181).

Kurretü'l-epsâr, vr. 168b-169a).

Yine bu kısmın "Harf-i sâni" bölümünde zeâmet ve timarın düzeltilmesi ve mükemmel hale getirilmesi için aranan çarelere ilişkin ileri sürülen fikirler Koçi Bey'in vurguladığı mevzularla paralellik göstermektedir. Ancak burada da müellifimizin kendine has anlatım tarzı ön plana çıkmaktadır. Mehmed Said'in, bu bölümün hemen bitiminde "Tenbîh" başlığı altında devlet hazinesinin günden güne zayi olduğunu belirttikten sonra kendi döneminde bunun çarelerinden bahsetmesi elbette ki *Risâle* sahibinden farklı olarak XVIII. yüzyıla odaklandığının göstergesidir.

"...Fî 'asrînâ çâresi beytü'l-mâli izâ'atden savnen Haremeyn nezâretinde olan mukâta'ât mu'accele-i kadîmesiyle taraf-ı mîrîden tâlibîne iltizâm olunup bulunan evkâfın masârifî taraf-ı şer'-i şerîfden mu'temed ve mevsûk kimesneler ma'rifetiyle defter olunup mütevellîlerine teslim olundukdan sonra fazlası Hazîne-i 'âmireye teslim oluna. Bu takrîb ile beytü'l-mâle vefret târî olur. Ve evkâfa 'âyid olan mahlûlâtın meblağı yine ma'rifet-i şer' ile Hazîne-i

‘âmirede bir mahfûz mahalde hıfz olunup, vukû‘ bulan zuhûrât masârîfi andan görüle. Beytü’l-mâl-i sırfı bir alay kimesneler hilâf-ı şer‘-i şerîf me’kel idinüp, rûz-i cezâda pâdişâh-ı ‘âlempenâh mes’ûl olmak revâ değildir. Ve sâir nezâretlerinde olan evkâfa dahi bu vechile nizâm virmek ve min-ba‘d müceddeden kurâ vü mezâri‘ temlîk ve vakf olunmamağa ihtimâm itmek Hazîne-i ‘âmirenin tedâhülünden halâs olmasının esbabındandır”⁵⁸⁶.

Koçi Bey Risâlesi’nin on beşinci bölümünde memleketteki bozuklukların düzeltilmesine ilişkin şakîliği alışkanlık haline getiren Şah Abbas’dan nakl olunan hikayeyi, Şehrîzâde eserinde “Mazbata” başlığıyla icmâlen vermektedir. Bu minvalde Şah Abbas’ın Osmanlı’nın günden güne artan kuvvetine mukabil kendilerindeki iktidarsızlığın sebeplerinin yakın çevresi tarafından sorgulandıktan sonra tarafına acilen bildirilmesini istemektedir. İşte verilen bu cevabı müellimiz ehemmiyetine göre sekiz maddede sıralayarak eserine derc etmiştir.

“....anlar dahi birkaç gün istimhâl edüb tenhâlarında akd-ı meclis-i meşveret etdiklerinde cümlesinin re’y ü endişesi bunun üzerine karâr-dâde oldu ki “Selâfın-i Âl-i Osmân bunca azîmü’ş-şân ve kişver-sitân olduklarının hikmeti budur ki vüzerâsından birisi mesned-nişîn-i vezâret-i uz mâ ve sadr-ı nişîn-i vekâlet-i kübrâ oldukda zimâm-ı istiklâl ehline verilüb umûr-ı saltanata andan gayri bir ferd müdâhale etmez. Ve erbâb-ı menâsib ü câh bî-günâh azl olunmaz. Ve erbâb-ı seyf ve as-hâb-ı harb pâk ve mazbût ve cins ve asil aralarında ecnebi bîgâne yok ve içlerinde şöhrat ü zînet ve raht ü baht yok. Re’âyâ ve berâyâ âsûde hâl ve mâl-ı beytü’l-mâl ile hazîneleri mâl-â-mâl ve mâl-ı vakf ve mâl-ı eytâm hazînelerine girmez. İbâdu’llâhdan zulmen bir akçe alınmaz. Ol cihetden tâlî‘ ve devletleri küşâde ve esbâb-ı husûl-i murâd cümleten âmâde, kılıçları gâlib, himmetleri câlib” deyü bunun üzerine cümlesi müttefikü’l-kavl oldıktan sonra huzûr-ı şâha gelüb arz-ı metâ‘-ı fikr ü endişe kıldıklarında şâh-ı gümrâh “Fi’l-hakîka kelâmınız hakk ve kavliniz musad-daktır” deyü re’y ü fikirlerin istihsân....”.

(*Koçi Bey Risâlesi*, s. 186-187).

“....anlar dahi çend rûz istimhâl ile mecmû‘u serbi-habîb fikret ve istişâre olup cümlesinin re’yî karâr-dâde olduğu mevâddır. Evvelâ, mülûk-i Âl-i ‘Osmân bir sadîku’l-kavli sadr-nişîn-i mesned-i vekâlet itdikde umûr-ı cüz’iyye ve külliyyeyi dest-i istiklâline teslim itmekle umûruna kat’â ferd-i vâhid karîb u ba’îd müdâhale itmez.

Sâniyen, a’lâ vü ednâ erbâb-ı menâsib ve câh u merâtib bî-günâh ma’zûl olmayup kendülerden hilâf-ı şer‘-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir hareket zuhûr iderse ‘ibreten li’s-sâirîn sezâ-vâ[r] oldukları ‘ukûbeti icrâda te’hîr itmezler.

Sâlisen, erbâb-ı süyûf u kıtâl bi’l-cümle ocak ve ocakzâdegân pâk u mazbût ve müretteb olup [171a] aralarına bîgâne ve ecnebî duhûl idemez.

Râbi’an, gerek a’yân ve gerek ‘askerîde zîb u ihtîşâm ve raht-ı sîmîn ü zerrîn-irtisâm olmayup zînetleri ancak âlât-ı harb ve şöhratleri esbâb-ı cerh u darb olduğu.

Hâmisen, ahvâl-i ra’iyyetle takayyüdleri teelüm olmak hasebiyle her biri hânedân ve ma’mûr oldukları.

Sâdisen, re’âyâ ve berâyâları dest-i ta’assüfi zalemeden zıll-ı himâyetlerinde âsûde-hâl olma-

⁵⁸⁶ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 170b.

larıyla hazîneleri mevfûr ve mâlâmâl olması.

Sâbi'an, mâl-ı evkâf ve mâl-ı eytâma dest-i te-tâvülû dırâzîden ictinâbları kemâlde olmağla hân-mânları harâb idici bu makûle emvâl hazînelerine idhâl olunması.

Sâminen, 'ibâdullâhdan zulmen bir akçe alın-mayup rüşvet-i mel'ûneye 'adem-i i'tibârları hulâ sa bu mevâdd-ı semâniyeye ihtimâmları sebebiy-ledir. Tâli'-i devletleri hemîşe küşâde ve esbâb-ı husûl-ı merâmları bi-fazlihî te'âlâ hem-vâre ber-vefk-ı murâd-âmâde ve ra'yyet-i şevket ü ikbâl-leri dem-be-dem süyûfları kuttâ' ve gâlib-ter ol-mak cihetiyle i'tilâda ve himmetleri 'âlî olmağla celb-i kulûb idüp gün-be-gün memâlik ü büldân-ları vasî' ve ziyâde olmaktadır" deyü yek-zebân-ı ittifâk huzûr-ı mel'anet esâs-ı ser-Râfızıyân-ı şâh-ı gümrâh-ı 'Abbâs'a inhâ itdiklerinde, şâh-ı mesfûr metâ'-ı fikr ü endîşelerin kabûl itmekle re'y ü fikirlerine ba'de'l-istihsân derhâl....".

(*Kurretü'l-epsâr*, vr. 170b-171b).

Müellifimiz bu bölümün sonuna eklediği "Tenbîh" başlığıyla yukarıda zikri geçen mansıb uygulamasıyla ilgili olan tahriratın yüz elli yıl öncesinde kayd-ı hayatla tevcih edildiğini belirttikten sonra kendi dönemiyle karşılaştırmaktadır. Yine Koçi Bey'in ismini açıkça zikretmeyen Şehrîzâde "âlim-i merhûm" ifadesiyle kendisine îmâda bulunmaktadır. Müellifin bin tarihinden sonra yedi yılda bir yapılan vali değişikliği görüşünü desteklemekle birlikte vüzera mansıblarındaki tebdil işleminin en az on yılda bir yapılmasını öne sürmektedir⁵⁸⁷.

Mehmed Said'in *Risâle* sahibinden naklettiği kısımların başlıkları aşağıdadır: "*Ze'âmet ve tîmâr erbâbına tevzî' bu husûsun tashîhi beyânındadır. Ma'lûm ola ki bu makâmda 'abd-i Hakîr evvelen mîr-i mûmâ-ileyhin bu husûsda hâtırına sünûh eyleyen tedbîri bi-'ibâretihâ tahrîr itdikden sonra bu 'asra nazaran ne gûne hareket itmek gerekdir. Anı zeyline tastîr eyledim*"⁵⁸⁸. Ancak hemen akabinde "Tezyîl" başlığı altında Koçi Bey'in zeamet ve timarın hak sahiplerine tevzi edilmesi hususundaki tedbirlere itirazı bulunmaktadır. Zira bu

⁵⁸⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 172a.

⁵⁸⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 172a.

uygulamaların kendi döneminde geçerli olamayacağını belirterek kaynağına eleştirel perspektiften yaklaştığını aşağıdaki ifadelerle bizlere göstermektedir.

“...gayr-ı hafidir ki, mîr-i müşârün-ileyhin gerek evvel-i sahîfeden bu mahalle gelince ve gerek sahîfe-i âtiyede zikr olunan kelimât ve tedâbîri târîh-i te’lîf olan vakte nazaran olup, mürûr-ı evkâtla ol ıstılâhın kimi merfû’ ve kimi âhar kâlîba merfû’ olmağla sarf-ı efkâr itdiği çâre ve tedbîrin bu vakte nazaran ekserinin idâresi kâbil ve isti’câli mümkün değildir. Fe-emmâ ze’âmet ve tîmâr bu vakte kıyâs ile tashîhi bu vechile müyesserdir ki...”⁵⁸⁹.

Koçi Bey Risâlesi’nin bir diğer alıntılanma şeklini eserde müellifimizin ifadelerinden anlamak mümkündür. Nitekim ulûfeli kul taifesi, rüşvet ve raiyyetle alakalı zikredilen kısmın maddeler halinde tertip edildiğini ve bazı mahallerde selefin ahvalinin halefe tatbik edilmesiyle şerh ve metin şeklinde tastir olduğunu belirtmektedir. Ancak biz burada özetle sadece ilgili ifadeye yer vermek istiyoruz. *Kurretü’l-ebâr*’ın “Sahîfe-i râbi’a” kısmında geçen bu ifadeler naklen şu şekildedir:

“‘Ulûfelü kul tâifesine ve ra’iyyet ve irtişâyâ müte’allık kelimâtdadır ki, bu dahi sutûr üzere tertîb olunup, resâil-i mu’tebere-i sâbikatü’z-zikrden ahz-ı makâl olunmuşdur. Ve ba’zı mahalde ahvâl-i selef halefe tatbîk olunarak serd-i makâl olunmağla şerh ve metin misâlinde tastîr olunmuşdur”⁵⁹⁰.

Şehrîzâde’nin *Koçi Bey Risâlesi*’nden ulûfe tasarruf eden taife sayısının ne kadar olduğuna ilişkin beyan ettiği verilerde bazı rakamsal farklılıkların olduğu aşîkârdır. Ancak bunların sehven mi yapıldığı yada müellifin elindeki mevcut nüshadan mı kaynaklandığı bilinmemektedir. Bu durumdan hareketle yaptığımız hesaplamada taife nefer sayısının *Koçi Bey Risâlesi*’nde de zikredildiği gibi otuz altı bin yüz elli üçe tekabül ettiğini gördük. Zira Şehrîzâde de Sultan III. Murad’ın tahta çıktığında otuz altı bin yüz elli üç nefere ulûfe verdiğini belirtmektedir. Dikkatimizi çeken bir diğer husus *Risâle*’de ulûfeli kul topluluğunun isim ve sayısı ile ilgili verilen bilginin 982/1574 tarihine ait olmasıdır. “...982 târîhinde cedd-i büzürgvâr-ı âlî-tebârları merhûm ve mağfûrun-leh Sultân Murâd Hân ibni Selim Hân (aleyhime’r-rahmet ve’r-rıdvân) hazretlerinin cülûs-ı hümayûnları vâkı’ olub.... mevcûd olan ulûfeli kul tâ’ifesi bunlardır ki, ale’l-esâmî zikr ü beyân olunur”⁵⁹¹. Bu tarih *Kurretü’l-ebâr*’da ise 990/1582 olarak zikredilmektedir⁵⁹².

⁵⁸⁹ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 173a.

⁵⁹⁰ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 174a.

⁵⁹¹ *Koçi Bey Risâlesi*, s. 144.

⁵⁹² *Kurretü’l-ebâr*, vr. 175b.

**Mukaddemâ Ulûfeye Mutasarrıf Olan
Tavâ'ifin Ne Mikdar Olduğu Beyân Olunur**

“...dokuz yüz doksan târîhine gelince ‘ulûfelü
kul taifesinin hudûd-ı mu‘ayyenleri ve hâlâ
ocakların neferâtı ne rütbe kesir olduğu...”

Nefer	(Tavâ'if)	Nefer	Tâifeler
124	Dergâh-ı Âlî müteferrikaları	124	Dergâh-ı Âlî müteferrikaları
40	Cemâ‘at-ı Çeşnigirân	40	Çâşnî-gîrân
290	Çavuşân-ı Dergâh-ı Âli	260	Çavuşân
4	Küttâb-ı Defter-i Hâkânî	4	Küttâb-ı Defter-i Hâkânî
31	Küttâb-ı Dîvân-ı Hümayûn	31	Küttâb-ı Dîvân-ı Hümayûn
17	Küttâb-ı Ahkâm-ı Mâliye	17	Küttâb-ı Mâliye
51	Küttâb-ı Hazîne-i Âmîre	51	Küttâb-ı Hazîne-i Âmîre
10	Hazînedâr-ı Bîrûn	10	Hazînedârân-ı Bîrûnî
356	Cemâ‘at-ı Bevvâbân-ı Dergâh-ı Âli	356	Bevvâbân
2210	Cemâ‘at-ı Ebnâ-i Sipâhiyân	3210	Ebnâ-i Sipâhiyân
2127	Cemâ‘at-ı Silâhdârân	2127	Zümre-i Silâhdârân
400	Cemâ‘at-ı Ulûfeciyân-ı Yemîn	400	Ulûfeciyân-ı Yemîn
407	Cemâ‘at-ı Ulûfeciyân-ı Yesâr	406	Ulûfeciyân-ı Yesâr
406	Cemâ‘at-ı Gurebâ-i Yemîn	407	Gurebâ-i Yemîn
407	Cemâ‘at-ı Gurebâ-i Yesâr	407	Gurebâ-i Yesâr
13599	Cemâ‘at-ı Yeniçeriyân ve Sekbân ve Piyâdegân ve Zağarcıyan	13599	Yeniçeriyân-ı Degâh-ı ‘Âli ve Sekbâ- nân ve Piyâdegân ve Zağarcıyan
7495	Cemâ‘at-ı Gılmân-ı Acemiyân der İs- tanbul ve Edirne ve Gelibolu ve Hadâ- yık-ı Hâssa	7495	Gılmân-ı İstanbul ve Edirne ve Gelibo- lu ve Hadâyık-ı Hâssa
4396	Cemâ‘at-ı Istabl-ı Amire	4396	Cemâ‘at-ı Istabl-ı ‘Âmire
489	Cemâ‘at-ı Matbah ve Kılar	489	Hademe-i Matbah ve Kilâr
625	Cemâ‘at-ı Cebeciyân	625	Cebeciyân
1099	Cemâ‘at-ı Topcıyân	1099	Topçuyân
400	Cemâ‘at-ı Arabacıyân-ı Top	400	‘Arabacıyân-ı Top
229	Cemâ‘at-ı Mehterân-ı Hayme	239	Mehterân-ı Hayme

158	Cemâ‘at-ı Mehterân-ı Alem	158	Mehterân-ı ‘Alem
115	Cemâ‘at-ı Teberdârân	115	Zümre-i Teberdârân
27	Cemâ‘at-ı Peykân-ı Hâssa	27	Peykân-ı Hâssa
18	Cemâ‘at-ı Sakkayân	18	Sakkayân
6	Cemâ‘at-ı Mü‘ezzinân-ı Hâssa	6	Mü‘ezzinân-ı Hâssa
537	Cemâ‘at-ı Ehl-i Hiref	537	Ehl-i Hiref
54	Cemâ‘at-ı Suyolcuyân ve Korucu	54	Suyolcuyân
26	Cemâ‘at-ı Etibbâ ve Cerrâhân-ı Yehûd	26	Etibbâ ve Cerrâhân
36153	Cem‘an yekûn nefer Yalnız otuz altı bin yüz elli üç neferdir.	36153	“...mi‘n-haysi‘l-mecmû‘ Sultân Murâd Hân-ı Sâlis taht-ı ‘âlî[ye] cülûs itdikde ‘ulûfe virdiği kul otuz altı bin yüz elli üç nefer idi”

(*Koçi Bey Risâlesi*, s. 144-145).

(*Kurretü‘l-‘ebsâr*, vr. 175b-176a).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere *Koçi Bey Risâlesi*, *Kurretü‘l-‘ebsâr*’da Şehrîzâde’nin önemli ölçüde kullandığı kaynaklar arasında yer almaktadır. Mehmed Said *Risâle*’den alıntıda bulunurken kaynağını aynen aktarmayıp kendi üslûbu doğrultusunda vermeye çalışmıştır. Müellifimiz kaynak kullanma kriterlerini bununla da sınırlı tutmayıp eleştirel yaklaşım bazı eklemelerde bulunmuş, örneklendirmiş ve verileri kendi zamanı ile karşılaştırmıştır. Bunun yanı sıra *Koçi Bey*’in mülâhaza ettiği bazı tedbirleri tahrir ettikten sonra akıllı kimselerin üzerinde ittifak ettiği bazı görüşleri de zikretmiştir.

3.6.6. ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî

‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’nin meşhur Farsça tarihi *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*, *Kurretü‘l-‘ebsâr*’ın başlıca kaynakları arasında yer almaktadır. Şehrîzâde 1142/1729 tarihinde Damad İbrahim Paşa tarafından Haleb Valisi Râgıb Mehmed Paşa’ya terceme ettirilen günümüzde kayıp olan bu eserin birinci cildinin eline ulaştığını haber vermektedir. Bu eserin müellifi tarafından ne ölçüde kullanıldığı, muhtevası ve kısımlarına ilişkin satırlara aşağıda yer verilmiştir.

“*Matla‘ü’s-Sa‘deyn*, müverrih-i âfâk ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’nin meşhûr Fârisî târihidir. Âhır-ı selâtîn-i Moğolîyân Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân ile mebde-i devlet-i Timur’un Timur-ı Gürkân’ın zikirlerini müştemil olmağıla bu isim ile tesmiye itmiştir. Yediyüz dört târihinden

sekiz yüz elli dört sene-i hicriyyesine deġin zabt-ı vekāyi‘ itmişdir. Kısım-ı evveli ihtisāren zikr idüp maksûdı tafsîl-i vekāyi‘i Timur-ı bilâ-zuhûr olmaġıla kısım-ı sâniyî tafsîl üze beyân ider. Münâsibi ahz olundu. Kitâb-ı merkûmu sadr-ı esbak şehîd Damâd İbrâhim Paşa-yı sa‘îd tâbe serâhu bin yüz kırk iki târihinde hâlâ vâlî-i Halebü’ş-şehbâ düstûr-ı İskender-fermâ vezîr-i ma‘ârif-zamîr devletlü sa‘âdetlü Râġıb Mehmed Paşa;

[Mısır]â‘

Dâme bi’l-birri zikrihî ve feşâ

Nesir; hizmetlerine terceme ittirmişlerdir. Hak kelâm budur ki, terceme ta‘bîr idecek nüshadan olmayup bi-re’sihi bir târih-i bî-nazîrdır. Kıt‘a-ı ûlâsı ki, dest-i hatt-ı mübârekleriyle, vâsıl-ı dest-i Hakîr olmaġıla mütâlâ‘a olunmuřdur⁵⁹³.

Mehmed Said, “‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de zikr itdiġi budur”, “‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’nin *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* nâm târihinden...”, “Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındıġı üze”, “Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’den dahi müstefâd olan”, “‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî *Târih-i Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de dir ki”, “...ânifen *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’den tahrîr olunan”, “Lâkin *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* sâhibi...”, “*Târih-i Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’den intihâb olunup”, “*Matla‘ü’s-Sa‘deyn* sâhibi tahrîri üze...”, “Yine *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* safahâtında keşide-i silk-i sutûr-ı beyân kılındıġı üze”, “*Matla‘ü’s-Sa‘deyn* müellifi ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî bir garîb kıssa nakl ider ki..”, “Ber-vech-i icmâl târih-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de mezkûrdur ki...”, “Safahât-ı Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de çekîde-i kalem-i belâgat-tev’em kılındıġı üze”, “Ma‘lûm ola ki, bu mahalde sâhib-i târih-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*”, “Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* rivâyeti üze”, “*Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’e ittibâ‘en zikr olunmuşdur”, “Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de nüviştedir” ve “Sâhib-i Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* dir ki” vb. şekillerde ya sadece eserin yada eserle birlikte müellifin adını zikretmek suretiyle kaynaġına muhtelif şekillerde atıfta bulunmuřtur⁵⁹⁴.

Şehrîzâde bir çok çalışmada raġbet görmüş olan *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’i *Kurretü’l-‘ebsâr*’da meâlen, icmâlen, naklen, îmâ ederek, bi-‘ibâretihâ ve bazı vakaları alıntılama suretiyle kullanmıştır. Çok sayıda nüshası bulunan bu Fârsî esere ařaġda müellifimizin kullandıġı şekliyle yer verilecektir. Elimizde *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’in Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi 4691 nr.’da kayıtlı Farça nüshası mevcuttur. Varak numaraları bulunmayan bu

⁵⁹³ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 4a.

⁵⁹⁴ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 271a, 275b, 278a, 279a, 280a, 282a, 285b, 297a, 298b, 301b, 313b, 326a, 333a, 337a, 346a, 348a, 390b. Bunların yanı sıra diġer varaklarda da müellif ve esere yada her ikisine benzer atıflar yapılmıştır.

esere burada sadece işaret etmek istiyoruz. Zira müellifimizin elindeki nüshanın Râgıb Mehmed Paşa tercemesi olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Hoca Reşîdüddin'in 717/1317 tarihinde vezâretten azledilmesi ve diğer bazı vakaları içeren ahvâli için *Matla'ü's-Sa'deyn*'den meâlen istifâde edilmiştir.

“Ahvâl-i Hoca Reşîdüddin: Hafî olmaya ki, inşâallâhu'l-Mu'în şehâdeti sene-i âtiyede zikr olunacak Hoca Reşîdüddin'in vezâretten sebep-i 'azli ve ba'zı vak'ası bu sâlde vukû' bulup zikri âtî vak'aya zikri mukaddeme mesâbesinde olmağla yine 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin *Matla'ü's-Sa'deyn* nâm târîhinden meâl-i makâl işbu sahîfeye sebt ü tahrîr olundu. Evvelâ ma'lûm ola ki...”⁵⁹⁵.

Olayların kronolojik sıralamasına önem veren müellifimiz Emir İrinci'nin inhizâmı meselesini Kâtib Çelebi'nin 719/1319 tarihinde zikretmesi münasebetiyle *Matla'ü's-Sa'deyn*'den zımnen ifade etmektedir.

“İnhizâm-ı İrinci der-Ceng-i Kaan: Kaanı leşker-i 'azîme ile tahrîb-i ülke-i 'Îrân kasdıyla taraf taraf memâlik-i Ebû Sa'id Hân'ı çalup çarpdığı resîde-i simâh-ı Sultânî oldukda... Hafî olmaya ki, ânifen *Matla'ü's-Sa'deyn*'den tahrîr olunan vekâyi'den zımnen bu mâdde mezkûr olup bu sahîfede tekrîre sebep mücerred Kâtib Çelebi merhûm bu vechile zabt itdiğidir”⁵⁹⁶.

Gıyâsüddîn Kert ile ilgili terceme kısım⁵⁹⁷ ve İran canibinde zuhur eden bazı vakaların zikrinde de *Matla'ü's-Sa'deyn*'den naklen istifade edilmiştir. Müellifimiz Emir Çoban vakası gibi uzun bir olayı nazar-ı itibara almadan beyan etmektedir.

“Ba'zı Vekâyi'-i Cânib-i Îrân: Hafî olmaya ki, zikr ü tahrîri sadedinde olduğumuz vekâyi' ki, sene-i güzêşte de icmâlen işâret olunan Emîr Çoban vak'asıdır, egerçi 'uhde-i vazîfeden hâric bir mâddedir, lâkin cümleye mûcib-i teyakkuz u intibâhî bir mâdde olmağla tûl u dırâz vak'a olduğundan kat'-ı nazar olunup Târîh-i *Matla'ü's-Sa'deyn*'den nakl ü beyâna şurû' olundu. Ma'lûm ola ki...”⁵⁹⁸.

Ayrıca Emîr Timurtaş bin Çoban'ın vefatından sonra yerine kardeşi Emîr Hasan'ın geçmesi mevzuunun tafsili de *Matla'ü's-Sa'deyn*'den nakl olunmuştur⁵⁹⁹.

Mehmed Said Efendi'nin Özbekiyân'ın hezimetini hususunda verdiği bilgi de *Matla'ü's-Sa'deyn*'den ihtisâr edilmiştir.

⁵⁹⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 275b.

⁵⁹⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 281b-282a.

⁵⁹⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 336b.

⁵⁹⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 319a.

⁵⁹⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 367a-367b.

“Zikr-i Hezîmet-i Özbekyân: Ber-vech-i icmâl târîh-i *Matla'ü's-Sa'deyn*'de mezkûrdur ki, sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr tafsîl ü beyân kılındığı üzere leşker-i Özbekyân Aran vilâyetini târâc kasdıyla cânib-i Derbend'den mürûr eyleyüp ol havâlîde îsâl-i mazarratda sarf-ı kemâlleri ma'rûz-ı 'atebe-i 'aliyye kılındıkda, Emîr Çoban me'mûr olmağla leşker-i firâvân ile Gürcistan'dan tahrîb-i ülke vü bilâd-ı Özbekyân'a 'azîmet itmiş idi”⁶⁰⁰.

Yine *Matla'ü's-Sa'deyn*'de Emîr Çoban'ın evlatları ile ilgili uzun uzadıya anlatılan kısım Şehrîzâde tarafından gereksiz detaylardan kaçınılarak ele alınmıştır. Bu bağlamda gerekli gördüğü konulardan Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın Bağdad Hâtûn ile evliliği meselesine yer vermiştir⁶⁰¹.

Bunların dışında müellifin *Matla'ü's-Sa'deyn*'deki verileri *Takvîmü't-Tevârîh*, *Fezleke-i Kebîr*, *Cihânnümâ* ve *Gülşen-i hulefâ* ile karşılaştırarak kullandığını eserin bir çok yerinde görmekteyiz. Mesela Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh* ve *Fezleke-i Kebîr*'inde Ebû Sa'îd Hân'ın, Bahâdır lakabını aldığı tarihi 719/1319 olarak zikrederken *Matla'ü's-Sa'deyn* sahibinin 720/1320 tarihini esas aldığını belirtir⁶⁰². Yine Hâfızüddîn Kert'in padişahlığı meselesi ele alınırken kendisinden önce melik olan kardeşi Şemsüddîn'in saltanat süresine ilişkin Kâtib Çelebi'nin kaynaklarını ve *Matla'ü's-Sa'deyn*'i karşılaştırma yoluna gider.

“....terk-i berzah-ı cihân idüp makâm-ı hâliyesiyle ferzend-i ercmendi Melik Şemsüddîn kâm-rân olmuş idi. Bu sâlde mûmâ-ileyh dahi itmâm-ı enfâs-ı ma'dûde itmekle birâderi Hâfızüddîn [338b] mesned-nişîn-i sadr-ı temkîn oldu. Sahâyif-i güzeştede sâhib-i târîh-i *Matla'ü's-Sa'deyn* müddet-i 'uhde-i Şemsüddîn'i dü mâha karîb olmak üzere zikr itdiği tahrîr olunmuş idi. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'nde yek sene olmak üzere Tahrîr-i makâl ve *Cihânnümâ* nâm te'lîfinde hod sarâhaten sene-i kâmile olduğunu zikr itmiştir”⁶⁰³.

Bu verdiğimiz örneklerden başka Arpa Hân makteli ve diğer bazı konuların *Gülşen-i hulefâ* ve *Matla'ü's-Sa'deyn* gibi kaynaklarda muhalif bilgi bulunduğunu zikredebiliriz. “*Haft olmaya ki, Gülşen-i hulefâ sâhibi Arpa Hân makteli ile sahâyif-i âtiyede zikr olunacak ba'zı umûru sâhib-i Târih-i Matla'ü's-Sa'deyn muhtârına nev'amâ mugâyir-i sebt-i vekâyi' itmekle bi-'ibâretihâ bu mahalle tahrîri münâsib görüldü*”⁶⁰⁴.

⁶⁰⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 301b.

⁶⁰¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 326a.

⁶⁰² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 285b.

⁶⁰³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 338a-338b.

⁶⁰⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 356b-357a.

Şehrîzâde kaynaklarını kullanırken ihtilaflı konularda tâbi olduğu tarafı çoğu kez belirtmektedir. Zira o Serbedârân devletinin zuhuru meselesinde de ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’ye iktidâ ederek tarafını belirtmiştir.

“Zuhûr-ı Devlet-i Serbedârân: Ba‘zı ahvâl-i icmâlîleri mahal be-mahal zikr olunacak devlet-i Serbedârân ki, on iki nefer dârü’l-mülk-i Sebzevar’da [silik] sene hükûmet itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm sâl-i târîh-i zuhûrları işbu sene seb‘a ve [selâsîn] ve seb‘a-mi’e olmak üzere *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde işâret itmiştir. Kitâb-ı *Matla’ü’s-Sa‘deyn* müellifi tafsîl-i ahvâllerin otuz dokuz sâli vekâyi’i hılâlinde zikr ü beyân itmekle bu Hâkîr-i kesîrû’t-taksîr dahi bu husûsda müverrih-i merkûma iktidâ itmiştir. Ve kezâ inşaallâhu te‘âlâ sahâyif-i âtiyede zikr ü tafsîl olundu”⁶⁰⁵.

Tenbih başlığı altında müellifimizin diğer itiraz ettiği husus Kâtib Çelebi’nin Hoca Reşîdüddin ile Horasan valisi Emîr Yasavul’un katlediliş tarihini *Takvîmü’t-Tevârîh*’de 717/1317 olarak işâret etmesidir. Bu konuda *Matla’ü’s-Sa‘deyn*’in Kâtib Çelebi’nin tahririne muhalif olduğunu zikrettikten sonra Kâtib Çelebi’yi kusurlu gördüğünü belirtir. ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’yi ise döneminin vak‘anüvisi gibi görüp onun bu yöndeki görüşünü daha sıhhatli bulur ve ona tâbi olur.

“Berâ-yı mebahis-i âtiye ki katl-i Hoca Reşîdüddin ve Emîr Yasavul ez o ‘ibâret-est mütetebbi‘în-i müellifin-i kibâra ke’sş-şems fî râbi‘ati’n-nehâr zâhir ü âşikârdır. Dü vak‘a-i âtiye ki katl-i Hoca Reşîdüddin ile vâlî-i Horasan Emîr Yasavul’dan ‘ibâretdir. Kâtib Çelebi merhûm fihris-i kütüb-i tevârîh ve siyer olan *Takvîmü’t-Tevârîh* nâm muhtasar-ı mu‘teberende işbu sâl-i seb‘a ve ‘aşerede ibtidâ Hoca Reşîdüddin rütbe-i vâlâ-yı şehâdeti ihrâz ile nâil-i [274b] sa‘âdet, ba‘de-zâlik ser‘asker-i Horasan Emîr Yasavul nehr-i Mergab’da? Eybaka? cenginde maktûl oldu deyü işâret itmiştir. Târîh-i *Matla’ü’s-Sa‘deyn* müellifi Hoca ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî Kâtib Çelebi’nin tahrîrine cidden muhâlif tahrîr itmiştir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm her ne kadar müverrihin-i müteahhirinin müdekkikîninden ise dahi bi-hasebi’l-beşeriyye bu vak‘alarda tedkîkinde kusûr itmiştir. Zîrâ ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî ol eyyâmın vak‘a-nüvisi gibi olduğundan mâ‘adâ kendinin vaktine karîb bir ma‘nâ olmağla bu bâbda müverrih-i mûmâ-ileyhin kavli sıhhate akreb olduğu ‘inde uli’l-elbâb vâzıh olduğu bî-şekk ü irtiyâbdır. Ve li-hazâ bu husûsda câmiü’l-hurûf ‘abd-i Hakîr *Matla’ü’s-Sa‘deyn* müellifinin muhtârını ihtiyâr eyleyüp mûmâ-ileyh vak‘a-i Emîr Yasavul’u on yedide ve şehâdet-i Hoca Reşîdüddin’i on sekizde olmak üzere tastîr-i makâl itmekle anın tarîkasına ‘azm eyledim. Ve kelâmının meâlini keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr ü beyân itdim”⁶⁰⁶.

⁶⁰⁵ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 363a.

⁶⁰⁶ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 273a-274b.

Olayların kronolojik sıralamasına dikkat eden Şehrîzâde bazen de ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’yi Kâtib Çelebi ile birlikte eleştirir, Dervîş Ahmed Efendi’yi tahkik ederek ön plana çıkarır. Hindistan’da ortaya çıkan Tuğluk Şah devleti zikrinde bunu görebiliriz. Zira Kâtib Çelebi’nin bu devletin 718/1318 tarihinde zuhur ettiğini belirtirken ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî’nin de tariben bunu desteklediğini belirtir. Ancak Dervîş Ahmed Efendi’nin *Târîh-i Kebîr*’inde ifade ettiği 720/1320 tarihini esas alır.

“Zikr-i Zuhûr-ı Devlet-i Tuğluk şâhî’ye der-Hind: “... Ol tavâyifden fırka-i Tuğluk şâhiyyenin ibtidâ târîh-i zuhûrlarında ehl-i tevârîh ihtilâf itdikleri sahâyif-i güzêştede zikr olunmuş idi. Kâtib Çelebi merhûm yedi yüz on sekiz târîhinde zuhûr itmişdir deyü serd-i makâl eyleyüp târîh-i *Matla ‘ü’s-Sa‘deyn* ‘ibârâtından dahi müstefâd olan takrîben ol târîhedir. Lâkin reîsü’l-müneccimîn-i sâbık Dervîş Ahmed Efendi merhûm *Târîh-i Kebîr*’inde işbu sâl-i ‘işrînde vukû‘ bulduğun tahkîk itmekle târîh-i mezkûrdan bu mahalle nakl olundu. Ma‘lûm ola ki, Tuğluk Şâhiyye fırkası yedi yüz yirmi sâlinde zuhûr idüp Dehli şehrinde sekiz nefer kimesne ferden ferden yalnız doksan sekiz sene hükûmet itmişlerdir...”⁶⁰⁷.

Müellifimiz bazen de *Matla ‘ü’s-Sa‘deyn*’in kavlinin çoğu müverrihin kavlinden daha uygun olduğu için tercih ettiğini belirtir, ancak burada eser ismi zikretmez. Serbedârân devletinin ortaya çıkışına ilişkin verdiği malumatta bunu görebiliriz.

“Zikr-i Hurûc-ı Serbedârân ve Hükûmet-i Îşân der-Horasan: Tâife-i merkûmenin keyfiyyet-i zirve-i hurûca hurûclarında müverrihîn-i vekâyi‘-i selef gûne gûne akvâl-keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i makâl itmişlerdir. Lâkin müellif-i târîh-i *Matla ‘u’s-Sa‘deyn*’nin muhtârı ekserinin kavline muvâfık olduğundan bu mecelle-i perîşân- edâda dahi ihtiyâr olundu...”⁶⁰⁸.

Bütün bunların yanısıra Hoca Reşîdüddîn’in şهادeti (vr. 278a)⁶⁰⁹, Tuğlukşâh devletinin zuhuru (vr. 279a), Horasan’daki fitne vakaları (vr. 280a), Horasan’daki diğer bazı vakaların zikri (vr. 282a), Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ın ahvali (vr. 296a), Sa‘deddîn-i Taftazânî’nin velâdeti (vr. 297a), Emîr Çoban’ın mezâlîmi (vr. 298b), İran ile ilgili bazı işler (vr. 342a), Tûrân Şâh’ın katledilmesi (vr. 348a), Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ın vefatı (vr. 352a-352b), Arpa Hân’ın padişahlığı ve Bazı İran diyarındaki vakalar (vr. 353a-354a), Mûsâ Hân’ın padişahlığı (vr. 355b), Timur’un veladeti (vr. 357b), Taga Timur’un Horasan emirleriyle ittifakı (vr. 363a-363b), Hoca ‘Alâüddîn El-vezîr’in vefatı (vr. 365b) ve Şeyh Hasan-ı

⁶⁰⁷ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 286a.

⁶⁰⁸ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 374b-375a.

⁶⁰⁹ Bu konu Farsça nüshada başlık olarak “Hikâyet-i Muhâlefet-i Vüzerâ ve Şehâdet-i Hoca Reşîdüddîn tâbe serâhu” şeklinde geçmektedir. Bk. ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî, *Matla ‘ü’s-Sa‘deyn*, Selimiye Yazma Eserler Ktp., nr. 4691, vr. 5b.

Büzürg'ün Şeyh Hasan-ı Küçük tarafından bozguna uğratılması (vr. 393a) gibi bahislerde de Şehrîzâde kaynak olarak *Matla 'ü's-Sa 'deyn*'i kullanmıştır.

3.6.7. Neşrî

Doğru bilgiye ulaşmanın peşinde olan Şehrîzâde *Kurretü'l-epsâr*'da Neşrî ismini sadece iki yerde zikretmektedir. Müellifimizin Neşrî'nin önemli eseri *Kitâb-ı Cihannümâ*'yı çağdaş diğer kaynaklara nispeten az kullanmasını şu cümlelerinden anlayabiliriz. “*Ba 'de-zâ Haddâdî ve Neşrî ve Malkoçzâde ve sâir tevârih şüyü ' buldu. Lâkin ekseri habt u hatâdan hâlî olmayup buldıkları hezeyânı tahrîr itmîşlerdir*”⁶¹⁰.

Şehrîzâde'nin söz konusu eserin hatalı olduğuna dair bu şekilde ağır hüküm vermesini Neşrî'nin başlıca kaynakları arasında Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ın bulunmasından kaynaklandığını düşünmekteyiz. Zira onun kaynağı Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ı ve ilk kısımlar için dayanağı olan *Yahşi Fakih menâkıbnâmesi*'dir⁶¹¹. Mehmed Said'i istifade ettiği kaynakları eleştirel yaklaşarak fikrini beyan etmesi bakımından metbûu Kâtib Çelebi'ye benzetebiliriz. Nitekim Kâtib Çelebi de Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân*'ından boş anlamsız bir eser olarak bahsederken, Hadîdî'nin manzum tarihinin de terzikat dolu olduğunu söylemektedir⁶¹².

Şehrîzâde *Kurretü'l-epsâr*'da 760/1358 senesi olayları kapsamında küffârın bozguna uğratılması konusunu ele alırken Gelibolu tarafına yapılan akınlardan bahsetmektedir. Ancak bunun için kaynak olarak sadece Neşrî'yi kullanmaz. Bir dizi bilgi verdikten sonra *Tâcü't-Tevârih*'den istifade eder, daha sonra “*Mevlânâ Neşrî dir ki...*” ifadesiyle giriş yaparak kâfirlerin perişan edildiğini ve Geliboluyu ele geçirme girişiminin başarısız olduğundan bahseder. Ve yine din düşmanlarının Bolayır Vak'ası'ndan haberdar olduğunu da dile getirir. Son olarak Tâlibî isimli şairin şiirine yer verir. Mehmed Said'in Neşrî'ye atfen zikrettiği kısımların ihtisâr edildiği kanaatindeyiz. Söz konusu bu satırlara aşağıda naklen yer verilmiştir:

“...Mevlânâ Neşrî dir ki, ricâlullâh bu zâtlara süvâr olup alay-ı küffârı târ-mâr itmîşler idi. Hattâ fezâ-yı ma'reke kıtâlden ârî oldukdan sonra guzât-ı Müslimîn giriftâr-ı bend-i esr ba'zı küffâra ... emrde galebeniz nümâyân iken bâdî-i firâr ü âyibi olan mâdde nedir deyü suâl itdiklerinde bu zâtlı leşkerin dilrâne hücumu siyyemâ pîşlerinde şîr-i savlet-i cevân-mehîbin zûr-ı şemşîri

⁶¹⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 5b.

⁶¹¹ Abdülkadir Özcan, “Neşrî”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 21.

⁶¹² Orhan Şaik Gökyay, a.g.mak. s. 33.

sebeb-i hezîmetimiz oldu deyü cevâb virmişler ol cevânın ba‘zı nişânlarından serdâr-ı dîn olduğu nümâyân oldu. Husûs-ı mersûm teb‘îd olunur mevâddan değildir. Zîrâ bu ümmet-i merhûme-i huceste-sîret şühedâsından zuhûra gelen kerâmât ekser mine’n-yuhsâdır. Hâsılı rûz-ı merkûmda **yumdidküm rabbüküm bi-lâfin mine’l-melâiketi musavvamîn** sırrı âşikâr olmuştur”.

“Kable estarın zikr ü beyân olunduğu üzre otuz pâre geştî ile on beş bin mikdârı ‘asker-i küffâr Gelibolu’yu teshîr kasdıyla ol havâliye mânend-i ebr-i siyâh-belâ nâzil olmuşlar idi. Ahâlî-i kal‘a mukaddemce habîr ü âgâh olmalarıyla şurût-ı muhâfazayı edâda gereği gibi ihtimâm itmişler idi. Düşmen-i dîn dergâh-ı emr-i hasâr-ı hisâr iken Bolayır Vak‘ası’na muttali‘ olduklarında Seyuhzemu’l-cem‘u ve yuvellune’d-dubure anlara dahi bâ‘is-i kahr u inhizâm oldu. Tâlibî nâm şâ‘irin bu fethe tûl u dîrâz bir ta‘miye-dâr târihi vardır. Bu üç beyti ketb ü tahrîr olundu”⁶¹³.

Kurretü’l-epsâr’da 760/1358 yılı olayları kapsamında müellifimizin üzerinde durduğu diğer bir husus Süleymân Paşa’nın vefat tarihidir. O çoğu tarihçinin muhâlif görüşüne karşın Kâtib Çelebi’ye tâbi olarak 760/1358 yılının sonlarında vaki‘ olduğunu belirtmektedir. Neşri de bu tarihi esas almıştır. Bu durum aşağıdaki paralelde gösterilmiştir.

Vefât-ı Süleymân Paşa ve Orhan Gazi

rahimehüma’llâh

.... İttifak bir gün Bolayır birle Seydi-Kavağı arasında ber-kaza toğan atub kendü ardınca seğırdüb giderken at kendüyle bile yıkılıb, kaza yitişüb Allah rahmetine kavuşdı. Ve bu vakı‘anın tarihi **hicretüñ yidi yüz altmışında** vâki‘ oldı.

(Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, Yayına haz. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara 2014, s. 186-187).

Vekâyi’-i Sene Sittîn ve Seb‘a-mi’e Mine’l-Hicreti’n-Nebeviyye

Hafî olmaya ki, cem‘iyyet-i a‘dâ-yı dîn ve vefât-ı Süleymân Paşa-yı gazâ-âyîni ekser-i müverrihîn sâl-i ihdâ ve sitte-mi‘ede vâki‘ olmak üzre sebt-i cerîde-i vekâyi‘ itmişlerdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm sâl-i sittîn evâhırında vâki‘ olduğunu ta‘yîn itmekle ‘abd-i Hakîr dahi bu mesleğe sâlik olup vekâyi’-i sâireye ber-de’b-i kadîm-i ‘abd-i müstedîm takdîm olundu.

(*Kurretü’l-epsâr*, vr. 438a).

3.6.8. Oruç b. Âdil

⁶¹³ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 441b.

Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-ebâr*'da ismini zikredip kaynak olarak kullandığı eserlerden biri de *Târîh-i Oruç Bey*'dir⁶¹⁴. Zira o verdiği kaynak listesinde Oruç Bey'in eski Türkiye Türkçesi lisanı ile kaleme aldığı eserinden Sultan Osman, Orhan ve Murad Han dönemleri ile ilgili akla uygun olan kısımları kullanacağını ifade etmektedir. Müellifimizin ifadeleriyle eserin kullanımına ilişkin kısmı şu şekilde gösterebiliriz. “*Târîh-i Oruç Bey, Sultân Osman Han ve Sultân Orhan ve Sultân Murâd Hân ‘aleyhimi’r-rahme ve’l-gufrân zikrinde mîr-i merkûmun lisân-ı Türkî-i kadîme ile te’lîf itdiği muhtasardır. Münâsibi ve ‘akla mülâyim olanı ahz olundu*”⁶¹⁵.

Olayları kronolojik sıra tertibine göre vermeyi prensip edinen Mehmed Said 700/1300 senesinde Nilüfer Hatun ile Orhan Bey'in düğünü meselesinde tarihçiler arasında ihtilaf olduğunu belirtmektedir. Bu durumda kendisi etraflıca yaptığı tetkiklerden sonra Oruç Bey'den istifade ettiğini söylemektedir. Hatta müellifimiz bir adım daha ileri giderek düğün vak'asının 700/1300 tarihinin başlarında vâki olduğunu tarîh-i merkûme olarak belirttiği *Oruç Bey Tarihi*'nden tahkik ettiğini öne sürmektedir. Bizler için ehemmiyet arz eden bu ifadeleri aşağıda naklen vermek istiyoruz.

“Karîn-i zihn-i mütetebbi'în-i âsâr-ı selefdir ki, âti'z-zikr vak'a-i sûr u zifâfda müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Ekseri kable's-saltana cilve-ger-i sâha-i zuhûr olan vekâyi'den olmak üzere mersûm-ı kalem-i bedâyi'ü'r-rakam eylediler. Lâkin 'abd-i Hakîr-i şikeste-zamîr hılâl-ı tetebbu'-ı kütüb-i tevârihde Oruç Bey te'lifâtından sâl-i cülûs-ı 'Osmân Hânî'den intikâl-ı Murâd Hân-ı Evvel'e resîde olunca beyne-hümâda zuhûr iden vekâyi' i 'ale't-tafsîl câmi' tarîh-i sâde-ta'bîre zafer-yâb olup nüsha-i merkûmeden fevâid-i şettâ ahz itmişdim. Tarîh-i merkûmede vak'a-i sûrun evvel-i sâl-i seb'a-mi'ede vâki' olduğun tahkîk itmiş idi. Müellif 'aleyhi'r-rahme ol âvân ricâlerinden olup ekser-i vekâyi' i bi'l-müşâfehe görenlerden nakl ü zemânında hod mecmû'unda ma'îyyet itmekle ber-kâide-i mukarrere-i **sâhibu'l-beyt-i edrî bimâ fîhi** bu husûsda müverrih-i müşârûn-ileyhin mesleğine yerâ'a-i bâhiru'l-berâ'a sâlik oldum”⁶¹⁶.

Mehmed Said Efendi'nin, Şehzade Orhan'ın düğünü meselesine ilişkin verdiği bu farklı malûmat elimizdeki *Oruç Bey Tarihi*'nde mevcut değildir. Söz konusu bu çalışmada “Paris Bibliothèque Nationale, Supplement” nüshası esas alınmış Manisa ve “Paris Bibliothèque Nationale, ancien fonds Turc 99” yazmalarıyla karşılaştırılarak verilmiştir⁶¹⁷.

⁶¹⁴ Oruç Bey'e ait olduğu düşünülen dünya kütüphanelerindeki yazmalar ve kimler tarafından çalışıldığı hususunda bk. Abdülkadir Özcan, “Oruç b. Âdil”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 426.

⁶¹⁵ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 3a.

⁶¹⁶ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 241b.

⁶¹⁷ *Oruç Beğ Tarihi* (1288-1502), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. XLV.

Bilgi dağarcığımızı zenginleştiren bu bilginin kaynağı Oruç Bey olduğu halde elimizdeki mevcut nüshalarda geçmemesi, aklımıza Şehrîzâde'nin elindeki Oruç Bey nüshasının farklı olduğunu düşündürmektedir. Bizler için kıymet arz eden bu vak'a aşağıda "Zikr-i sûr-ı zifâf-ı Şâhzâde" başlığı altında verilmiştir.

"Ma'lûm ola ki, sene-i sâbıkâda işâret olunduğu üzre Yarhisâr tekfûru kızını hem-civârı Bilecik tekfûruna nâmzed idüp esnâ-i bast-ı bisât-ı sûrda 'Osmân Hân-ı Gâzî ve **câhidi'l-küffâre** kerîmesine ittibâ'en mecmû'unu katl eyleyüp dâr u diyârlarını dâhil-i havza-i hükûmetleri kılmışlar idi. Yarhisâr'da zuhûra gelen muhârebe ve mukâtelede duhter-i tekfûr niçe duhterân-ı pür gunc ü delâl ile giriftâr-ı pençe-i İslâmiyân olup tevîk ve hidâyet-i ilâhî meded-kâr u refîkî olmağla ref'-i benân-ı şehâdet ile kâse-i fevz u sa'âdet oldukda [242a] server-i mücâhidîn ol gül-i gül'izâr-ı 'ismet ve sünbül-i eşkâfe-zâr-ı 'iffet ya'nî ol duhter-i nîk-ahtere Nîlûfer tesmiye eyleyüp necl-i necîl-i vâlâ-gevherleri şâhzâde Orhan tâbe mesvâhu hizmetlerine 'akd ü tezvîc ile ol duhter-i sa'âdet-peykerin bir kat dahi bâzâr-ı kadr ü i'tibârını tervîc itmişler idi. Pes bermuktezâ-yı vakt ü zemân muhtasarî sûr-ı hümâyûn bisât olunup evâil-i sâl-i cedîde ol şâhzâde-i sâmi-mekân dâhil-i şebistân-ı zifâf olup..."⁶¹⁸.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus müellifimizin 718/1318 senesine ilişkin bazı kalelerin fetihlerinden bahsederken *Mir'ât-ı Kâinât* müellifinin verdiği bilgileri sahih olarak kabul etmesidir. Ancak bu fetihlerin zikri esnasında bile Şehrîzâde hâla 700/1300 tarihinde zuhur eden "sûr u zifâf-ı Şâhzâde vak'ası"nda Oruç Beğ Tarihi'ne verdiği önceliği unutmayıp adeta bu durumu sorgulamaktadır. Neden Kâtib Çelebi ve diğer meşhur tarihçilere muhalif davrandığı sorusunu kendisine yönelterek şu cevabı vermektedir:

"Zirâ yedi yüz on yedide ve işbu sâl-i semân ve 'aşerede Sultân Orhan Gâzî tâbe serâhu hizmetleri ser'asker nasb olunduğu gayrı tevârîh-i mu'teberede nakş-ı berârende-i sahâyif-i vekâyi' kılınmamıştır. Egerçi *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi sahîh olmak üzre keşîde-i silk-i sutûr-ı varakât eylemiştir, ancak haber-i vâhid menzilesinde olmağla bu Fakîr-i pür-taksîr muhtârı sahîh olmak gâlib-i ihtimâldir. Egerçi sûr u zifâf-ı Şâhzâde vak'ası dahi haber-i vâhid olmağla niçün Kâtib Çelebi merhûmun ve ba'zı müverrihîn-i benâmın muhtârına muhâlif sene seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde nigâste-i kalem kıldın deyü bu Hakîre suâl vârid olur. Lâkin bâlâda dahi işâret olunmuş idi ki, ekseriyyâ ol âvânda zuhûr eyleyen vekâyi'de bulunup ol 'ahdin vak'a-nüvisi bellü olan Oruç Bey'in muhtârı üzre kayd olunmuş idi. Pes bu takdîrce buna haber-i vâhid dinmez. Belki 'ayn-ı esahh-ı akvâl ıtlâk olunur"⁶¹⁹.

⁶¹⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 241b-242a.

⁶¹⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 277b.

Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-epsâr*'ın kaynakları zikrinde *Oruç Bey Tarihi*'nin kullanımına ilişkin çizdiği geniş çerçeveye rağmen esere sadece üç yerde atıf yaptığı tespit edilmiştir. Biz de *Târîh-i Oruç Bey*'in bu sınırlı kullanımına yukarıda eserde geçtiği şekliyle yer vermeye çalıştık.

3.6.9. Nazmîzâde-i Bagdâdî

3.6.9.1. Târîh-i Timur-ı Gürkânî

Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-epsâr*'da ismini zikretmek suretiyle kaynak olarak kullandığı eserlerden biri de *Timurnâme*'dir. Bu çalışma Şehâbeddin İbn Arabşah'ın '*Acâi'ibü'l-makdûr fî nevâ'ib-i Tîmûr*' adlı eserinin Türkçe tercemesidir. Söz konusu eserin Türkçe çevirisinde bazı değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda Nazmîzâde, Arabşah'ın hâtimesini yeniden kaleme almanın yanısıra Timur'un oğullarının haleflerinin şeceresini de içine alacak şekilde bir zeyil eklemiştir. Daha sonra bu kitap Bağdat Valisi İsmâil Paşa'ya takdim edilmiştir. Yine eserin Türkçe çevirisinin İbrâhim Müteferrika önsözüyle *Târîh-i Timur-ı Gürkân* adıyla basıldığı bilinmektedir. İbn Arabşah'tan terceme edilip Müteferrika matbaasında beşinci eser olarak basılan⁶²⁰ bu kıymetli çalışmayı müellifizin ne ölçüde kullandığını "*Târîh-i Timur-ı Gürkânî, Nazmîzâde-i Bagdâdî'nindir. Muktaizî olan vekâyi'i ahz olundu*" cümlesinden anlamak mümkündür⁶²¹.

Kaynak olarak Nazmîzâde-i Bagdâdî ve *Timurnâme* ismi *Kurretü'l-epsâr*'da çokça zikredilmektedir. Şehrîzâde "Müellif-i *Timurnâme* dir ki", "Bağdâdiyyü'l-asl Nazmîzâde 'aleyhi'r-rahme", "Müverrih Nazmîzâde merhûm dir ki", "Müverrih Nazmîzâde nakli üzre", "Nazmîzâde merhûm dir ki" ve "Muhakkık-ı be-nâm Murtazâ Efendi eş-şehîr be-Nazmîzâde 'aleyhi'r-rahme"⁶²² gibi atıflarla *Timurnâme*'den alıntılarda bulunmuştur.

Aşağıda *Kurretü'l-epsâr*'ın *Timurnâme*'den ne ölçüde faydanılarak yazıldığı misallerle ele alınmaya çalışılacaktır.

Mehmed Said Efendi, 773/1371 senesi olaylarını tahrir ederken Timur'un Horasan ve Şiraz'a azimetini konusunun zikrinde *Timurnâme*'den kısmen kendi üslûbu doğrultusunda ve

⁶²⁰ Tahsin Özcan, "Nazmîzâde Murtaza Efendi", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 462.

⁶²¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2a.

⁶²² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 524a, 488a, 488b, 492b, 491b, 570a.

yine *Timurnâme* sahibinin tahrir ettiği makaleyi bi-‘ibâretihâ kullanmak suretiyle istifade ettiğini belirtmektedir.

Ancak bu mevzuya yer vermeden önce konu bağlamında Şehrîzâde’nin çoğu kez kaynağının kaynağını zikrettiğini de belirtmek istiyoruz. Zira o Timur’un Şiraz’a teveccühü bahsine değinmeden hemen evvel İbn Arabşâh’ın kaynağına da işaret ederek Nazmîzâde’nin ilgili hususları tercümesinde yazdığını belirtir. Bu durumu aşağıdaki ifadelerden anlamak muhtemeldir.

“...Ol vak‘a-i cânsûzda bir takrîb ile seyfi hayf-i Timur’dan tahlîs-i girîbân-ı rûh-ı revân eyleyen ehl-i Sicistân şiddet-i belâ ve kesret-i nüzûl-ı kazâ ile rûz-ı cum‘ayî hâtırlarından ferâmûş itmeleriyle belde-i Kirman’a mahsûs âdem irsâl ve anlardan tahkîk-ı mes‘ele itdiklerini sene selâse ve selâsîn ve semân-mi’e târîhinde Şeyh Zeynüddîn bin Ebi’l-Feth el-Kirmânî *Timurnâme* müellifi Şeyh ibn ‘Arabşâh-ı Dımaşkî’ye nakl itdüğün müterceminde Nazmîzâde merhûm tahrîr ider...”⁶²³.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere Timur’un Şiraz’a azimetini mevzûunun müellifimizin kendi üslûbu doğrultusunda ele aldığına tipik örneği aşağıda verilmiştir:

Fasl-ı Timur’un Şiraz’a ‘Azîmeti Beyânındadır

Timur-ı fitne-zuhûrun Şiraz tarafına teveccüh itdiğini ‘Irâk-ı ‘Acem Şâh’ı Şâh Şücâ’ın Şi-râz’da olan vezîri Hasan Cûrî istimâ’ etmekle Timur-ı bî-emânın darb u kahrına tâb u tâkat getürmeyüb bi’z-zarûre hedâyâ ile istikbâle mübâderet ve ‘arz-ı mütâba‘at ile varup emâretini ibkâ vü tekrîr itdi.

(Ebü’l-Abbâs Şehâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Arabşâh el-Ensârî ed-Dımaşkî, *Târîh-i Timurlenk*, Selimiye Yazma Eser Ktp., nr. 1926, vr. 22).

..Andan gâret-i memâlik iderek cânib-i Şirâz’a müteveccih olmuş idi. Bu peyâm-ı bârid şâh-ı ‘Irâk-ı ‘Acem Şücâ’ Şâh’ın Şirâz’da vezîri Hasan Cûrî sem‘ine vârid oldukda Timur-ı mağrûr ile mukâvemet mümkün olmadığı te-yakkun ve kendülerden ziyâde sâhib-i [513b] miknet olan mülûkün ser-encâmalarını mütefat-tın olmağla bi’z-zarûrî hedâyâ-yı vefire-i şâhâ-ne takdîmle istikbâl ve hîn-i mülâkâtta kemâl-i inkıyâdını iş‘âr etmekle taraf-ı Timur’dan ic-lâli tevfir ve imâret-i Şirâz yine kendüye ibkâ vü takrîr olundu. Kişi her vechile kendüye gâ-lib-ter olduğu şahsa ber-fehvâ-yı “**el-hukmu limen galebe malâ-yehteluhu** sûret-i itâ‘at irâet etmek kemâl-i ‘akldan olduğu gayr-i hafîdir. (*Kurretü’l-epsâr*, vr. 513a-513b).

Şehrîzâde daha sonra Timur’un bu yöndeki hareketine ilişkin “*Husûsâ Timur gibi kazâ-yı ilâhîye mütehassın olduğu hisârın metânetine iğtirâr ve i’timâd etmekle izhâr-ı vech-i muhâsamatin sonu esef ve nedâmetdir bu sûreteyne Gıyâsüddîn ile Hasan Cûrî’nin*

⁶²³ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 513a.

hareketleri misâl-i tâmdır...” değerlendirmesinde bulunduktan sonra *Timurnâme* sahibinin konu ile alakalı makalesini bi-‘ibâretihâ aldığını belirtir. Aşağıda bu makaleye kısmen yer verilmiştir.

“.... Timur’un ‘âdet-i müstemirresi bu idi ki seyr ü seferinde ve müsâferet ve seyâhatinde müsâfiri olduğu hâne sâhibinin ism ü resmini ve neseb ü lakabını sûal ile zabt idüp eyyâm-ı devlet ve hengâm-ı saltanatımdan haber aldıkda yanıma gelür isen sana ri‘âyet iderim. Ve murâd u maksûd ki vâsıl olursun deyü tenbîh iderdi. Bu üslûb üzre kahr-ı ‘âlem idüp saltanat ve ile nâm u şânı etrâf u eknâfa münteşir olunca her taraftan envâ‘-ı halâyık huzuruna varup mülâkî olanlara edâ-i va‘d ile tekrîm ü tebcîl ve herkesi isti‘dâdı mertebesi-ne tenzîl iderdi....”.

(*Târîh-i Timurlenk*, vr. 23a-25a)

“Pûşîde olmaya ki, Timur’un ‘âdeti bu idi ki seyr ü seferinde ve müsâferet ve seyâhatinde müsâfiri olduğu hâne sâhibinin ism ü resmin ve neseb ü lakabın suâl ile zabt idüp, “eyyâm-ı devlet ve hengâm-ı saltanatımdan haber aldıkda yanıma gelür isen sana ri‘âyet iderim. Ve murâd u maksûduna vâsıl olursun” deyü tenbîh iderdi. Bu üslûb üzre kahr-ı ‘âlem idüp saltanat ve hükûmet ile nâm u nişânı etrâf u eknâfa münteşir olunca her taraftan envâ‘-ı halâyık huzûruna varup mülâkî ve anlara edâ-i va‘d ile tekrîm ü tebcîl ve herkesi müsta‘id olduğu mertebeye tenzîl iderdi....”

(*Kurretü’l-‘absâr*, vr. 513b-514b).

Müellifimiz 774/1372 senesi vakalarını tafsil ederken ele aldığı bazı hususlarda hata olabileceğini tahmin etse bile *Timurnâme*’ye tâbi olmaktadır. Zira Timur’un Mâzenderan hâkimine mektup göndermesi konusunun zikri bahsinde olayları sebep ve zaman ilişkisi doğrultusunda irdedeğini görmekteyiz. Yine Timur’un Mâzenderan’a azimetinin 774/1372 tarihinde olup olmadığı konusuna getirdiği açıklamalarda da *Timurnâme*’ye olan yaklaşım tarzını aşağıdaki ifadelerden anlamak mümkündür.

“‘Abd-i Hakîr dirim ki, Timur’un Mâzenderan tarafına bu mâdde sebebiyle ‘azîmeti bu sâlde olduğu muhakkak ve ‘inde’l-ba‘z sene-i sâbıkada vukû‘ bulmuşdur. Pes bu târîhlerde ‘Irâk-ı ‘Arab ve Azerbaycan pâdişâhı Sultân Üveys idi, gâlibâ Şâh Velî’nin mektûbu ana olmak gerekdir. Egerçi *Timurnâme*’nin birkaç mahallinde bu vak‘a zikrinde Sultân Ahmed zikr olunmağla ‘abd-i Hakîr dahi ittibâ‘en ketb eyledim. Lâkin gâlibâ kalem-i nâsihden sehv vâki‘ [523b] olmuşdur”⁶²⁴.

Timur’un Türkmenler ile olan vakası *Kurretü’l-‘absâr*’da müellifimizin kendine has anlatış tarzıyla verilmiştir. Burada dikkatimizi çeken diğer bir husus ilgili varak bağlamında Timur için kullanılan bazı ağır ithamların *Timurnâme*’de geçmeyip tamamen müellifimizin kendi yakıştırması olduğudur. Bu durum aşağıdaki paralelde gösterilmiştir.

⁶²⁴ *Kurretü’l-‘absâr*, vr. 523a-523b.

Ve Ümmet-i Türkmânî ile Olan Vekâyi’i Be- yânındadır

Rivâyetdir ki Timur-ı mağrûrun bâzâr-ı istidrâc-ı revâc bulduğu günden âhır ‘ömrüne gelince ancak üç nefer kimesne elinde ‘âciz ve bî-mecâl ve def’-i mahzûrlarında pür-gam u melâl olmuştur. Biri Mâzenderan köylerinden Sasbân nâm karye ahâlisinden Ebû Bekr’dır ki meydân-ı harbde şîr-misâl nice def’a Çağatay ‘askerin bozup perîşân-ı hâl itmiş idi. Dağlarda sâkin olup ve gâh sahrâ-larda yarâr ve şecâ‘at-şî‘âr âdemler ile mesken tutup fırsat buldukça ‘asker-i Timur’u şikâr ve katl ile bî-karâr iderdi...

(*Târîh-i Timurlenk*, vr. 31a.)

Vak‘a-i Leşker-i Timur bâ-Ba‘zı Kesân-ı Pür- zûr

Müellif-i *Timurnâme* dir ki, erbâb-ı sikadan rivâyet olunduğu üzre bâzâr-ı istidrâc-ı birâder-i nemrûd-ı Timur-ı merdûd revâc-yâfte olduğu yevm-i nahs-ı müstemirden kâle-i rûh-ı habîsi vâsıl-ı dest-i zebânyân olduğu demi sa‘d-ı ekbere mûntehî olunca se mâdde-i mu‘ammâ gûne hallinde ‘âciz olmuştur. Ya‘nî üç nefer kimesnenin mahzûrları def’ine müddetü’l-‘ömr çâre bulmamışdır. Biri kurâ-i Mâzenderândan Sâsbân nâm karye ahâlisinden Ebû Bekr demekle be-nâm merd-i şecâ‘at-ittisâmdır ki, fezâ-yı merdânede bi‘d-defe‘ât leşker-i Çağatay’ı şikest etmekle dünyâ-yı vesî‘ayî anlara mânend-i sakb-ı mûr teng ü târ itmiş idi. Meskeni tilâl-i cibâl-i şâhika olup ah-yânen saharâde kâr-güzâr ve şecâ‘at-şî‘âr-ı merdânla mukîm olurlar idi. Lâkin ser-rişte-i fursata dest-resîde olduklarında leşker-i Timur’un kimini şikâr ve kimini katl ü i‘dâmla der-kâr olurlar idi... (*Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 524a)

Şehrîzâde *Timurnâme*’nin kullanımına ilişkin çağına göre modern bir tarihçi profili çizmektedir. Nitekim 799/1377 yılıyla ilgili muhtelif olayları bir çok kaynakla mukayeseli olarak ele aldıktan sonra *Timurnâme*’de bulunmayan vakalara dikkat çekmektedir. Bulan kimselerin ise literatüre katkı sağlayacağını belirtmektedir. “‘*Abd-i Hakîr vekâyi’in dahi tafsîline zafer-yâb olunan Timurnâme’de bulmadığımdan bu mikdâr işâretle iktifâ eyledim. Nazar-endâz-ı mütâla‘a olan ihvândan zamm u ilhâk mercûdur*”⁶²⁵.

Bunların yanısıra *Kurretü’l-‘ebsâr*’da her hangi bir konuda ihtilafın söz konusu olduğu durumlarda müellifimiz tahkik edemediği maddeyi terk etmeye kadar gidebilmektedir. Ancak bu süreçte en küçük bir bilgi parçasını bile doğru bilgiye ulaşmak için kullanmayı ihmal etmemektedir. Zira Timur’un Isfahan ahalisine zulmü örneğinde bu durumu görmekteyiz. Müellifimiz Nazmîzâde’nin Timur’un Isfahan’a geliş senesini 776/1374 olarak belirtmesini takribi bulmakla birlikte diğer farklı rivayetlere de temkinli yaklaşmaktadır. Burada hareket noktası olarak Kâtib Çelebi’nin Şâhruh’un doğum tarihi ile ilgili verdiği malumatı esas alarak Nazmîzâde’nin *Timurnâme*’si ile karşılaştırma yoluna gitmekte ve eserde Isfahan ahalisinin dönüşüne ilişkin takdim ve tehirde bazı farklılıklar olduğunu belirtmektedir. Müellimiz sözü

⁶²⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 544b.

bu kadar uzatmanın gerekçesinin Kâtib Çelebi'yi doğrulamak olduğunu ifade etmekten geri durmamaktadır. Bizlerce kıymetli olan bu irdeleyiş tarzına aşağıda yer verilmiştir:

“Timur-ı mağrûrun İsfahan’dan bu cânibe teveccühü işâret olundu, ahâlî-i İsfahan ile vukû‘ bulan bâz-geşti zikr olunmak iktizâ eyledi. Lâkin evvelâ hafî olmaya ki, Nazmîzâde tertîbi üzre Timur’un İsfahan’a gelmesi sene sitte ve seb‘în târîhinde vukû‘ bulmak takrîbidir. Ba‘zı müverrihîn sekiz yüz târîhinden sonra vukû‘ bulunduğunu tahkîk itmişlerdir. Ba‘zılar sene tis‘a ve semânîn zilka‘desinde vâki‘ oldu demişlerdir. ‘Abd-i Hakîr dahi ihtilâfdan nâşî tahkîk-ı mâdde idemediğimden terki evlâ görülmüş idi. Vaktâ ki Kâtib Çelebi merhûm târîh-i velâdet-i Şâhruh bu sâl olduğun tahkîk itmekle Nazmîzâde merhûmun *Timurnâme*’sine nazar olundu. Ahâlî-i İsfahan bâz-geştini mukaddem tahrîr eylemiş lâkin târîhine ta‘rîz itmemiş. Çünkü velâdet-i Şâhruh’dan mukaddem vukû‘ bulmuş sene seb‘a ve seb‘inde yâhûd sene-i mâziyede vukû‘u muhtemeldir. Bu bâbda rivâyet-i kat‘îye zafer-yâb olunmamağla bi‘z-zarûrî bu mahalle tahrîr olunup sinîn-i âtiyede ihtilâf-ı müverrihîne işâret olunmuştur. Egerçi müverrihîn-i sâire muhtârına nazaran sâl-i vukû‘u ma‘lûm, ammâ bu mahalde bu itnâba bâ‘is Kâtib Çelebi merhûmun kelâmını tashîh içündür”⁶²⁶.

Bütün bu açıklamalardan sonra asıl merâmımıza gelelim diyen Şehrîzâde “Nazmîzâde dir ki” ifadesiyle konuya giriş yaparak *Timurnâme*’den yukarıda zikri geçen konu bağlamında kendi üslûb ve hususiyetini koruyarak istifade etmiştir.

Fasl-ı Evvel: Gaddârın Ehl-i İsfahan’a Olan Te‘addîsi Beyânındadır

Belde-i İsfahan ekber-i bilâd-ı ‘Acem ve kesret-i halâyıkıyla meşhûr-ı ‘âlim olup niçe fuzalâ ve ‘ulemâyâ makar ve hüsn-i me‘mûriyyet ve nezâket ile elsine-i nâsda müştehir idi. Şehr-i mezkûr sâkinlerinden ve sâdât-ı kiramdan ‘âlim ve ‘âmil kerâmeti câmi‘ ve muktedâ-yı müslimîn eş-Şeyh İmâmüddîn nâm bir ‘âlim-i rabbânî huzûrunda Timur’un müzâkeresi olup ehl-i İsfahan havf u hatarla hâlimiz nice olur bu zâlim gelürse elinden nasıl halâs oluruz didiklerinde şeyh-i mûmâ-ileyh mâdâm hayâtdayım inşâallâhu te‘âlâ Timur’un def‘-i zararına bu fakîr kifâyet iderim deyü tesliye-bahş kılup nâs olurdu....

(*Târîh-i Timurlenk*, vr. 38b-39a).

.... belde-i İsfahan ekber-i bilâd-ı ‘Acem ve kesret-i halâyık ile meşhûr olup ma‘den-i ‘ulemâ ve fuzalâ ve şu‘arâ olduğu müsellemdir. Hüsn-i nezâket bu hittada mevâdd-ı [545b] mahsûsa kabîlindendir. Evsâf-ı İsfahân ‘an-karîb inşâllahu te‘âlâ zikr olunur. Belde-i mersûme sükkânından ‘ilm ü ‘amelle meşhûr sâdât-ı kirâmdan envâ‘-ı fezâil ile müte‘ârif ve meftûr-ı mu‘tekîd-i enâm ve melce-i havâss u ‘avâm sâhib-i kerâmât-ı celîle câmi‘-i hüsn-i sıfât-ı cemîle Şeyh İmâmüddîn nâm bir zât-ı büzürg-vârın meclis-i kudsiyân mevânisinde Timur-ı mezâlim-mevfûrun zikr-i ta‘addî ve bî-merhameti mezkûr oldukda evvelâ veliyyullâh mâdâm ki bu fakîr-i pâydâr süllem-i kasr-ı hayâtım bi-‘avnihi te‘âlâ ol bîdînden sizlere hergiz zarar u gezend resîde olmaz. Fe-emmâ bize bi-emrillâhi te‘âlâ makbûr olursam ol vakitte bir ihtiyât-ı küllî hareket-ı vâcibâtandır. Tâ ki ol bî-îmânın pençe-i mezâliminden emîn ü sâlim olasız deyü tesliye-bahş-ı

⁶²⁶ *Kurretü’l-ebşâr*, vr. 545a.

ahâlî olur idi (*Kurretü'l-epsâr*, vr. 545a-545b).

Müellifimiz zaman zaman *Timurnâme* ile ilgili verdiği malumatı Kâtib Çelebi'nin eserleriyle karşılaştırma yoluna gitmektedir. 771/1369 yılı olayları kapsamında Timur Devleti'nin zuhuru meselesi ele alınırken bu durumu görmekteyiz⁶²⁷. Nitekim Horasan'ın istilasını mevzuunu daha önce *Nazmîzâde Târîhi*'nden naklettiğini söyleyen Şehrîzâde, Kâtib Çelebi'nin 782/1380 tarihini esas aldığını belirtmekle birlikte olaya ilişkin bazı muhteva farklılıklarının olduğunu da söylemektedir. Mehmed Said'in anlatımıyla bu ifadeler aşağıda yer verilmiştir.

“Sâbıkâ tafsîl olunan Horasan istîlâsını ki Timur-ı mağrûr ol memâlikî Ser-abdal lakab es-Seyyîd Muhammed nâm kimesnenin re'y ü tedbîriyle bilâ-harb u kıtâl 'alâ-vechin eshel dâhil-i zîr-i hükûmeti itdiği Nazmîzâde târîhinden nakl olunmuş idi. Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre bu sâlde vâkî' olmuşdur. [555b] Kezâlik müverrih-i müşârün-ileyh muhtârı üzre Timur-ı mağrûr Serahs ve Kuşenc üzerine varup ahâlîsi teslîm-i bîkâ'dan imtinâ' itmeleriyle katl-i 'âm fermân itmekle cümlesi tu'me-i şîr-i şemşîr kılındı. Lâkin *Timurnâme*'lerde bu memâlikin ahâlîsi itâ'at itmeleriyle dest-i cevr ve te'addî-i Timur'dan emîn ü sâlim oldular deyü mezkûrdur. Hâkim-i şehir-i Herat Gıyâsüddîn Pîr 'Alî 'alâ-tarîkî's-sulh şehri Timur'a teslîmî ve bi-hükûm-i Timurî kal'asının tahrîbi 'ale't-tafsîl sâbıkâ zikr ü beyân olunmuş idi. Müverrih-i mûmâ-ileyh vukû'u bu sâldedir dimişdir”⁶²⁸.

Şehrîzâde'nin *Timurnâme*'yi diğer kaynaklar ile mukayeseli olarak kullandığı konuları kısaca şu şekilde belirtmek mümkündür. 740/1339 tarihinde gökten inen ateşin Şam sahilini ve ekinlerin çoğunu yakması hadisesinin Timur'un velâdet tarihi ile bağdaştırılmasına yönelik görüşler⁶²⁹. 'Irâk-ı 'Acem ve Fars'ın 789/1387 tarihinde Timur tarafından fethedilip edilmediği hususunda *Timurnâme*, Karaçelebizâde 'Azîz Efendi ve *Takvîmü't-Tevârih* ile kıyaslanarak kullanılmıştır⁶³⁰. Yine Şâh Şücâ''ın vefatına ilişkin *Devletşâh* ve *Tîmûrnâme*'nin karşılaştırıldığını söyleyebiliriz⁶³¹. Son olarak *Kurretü'l-epsâr*'da Timur ile ilgili bazı

⁶²⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 488a.

⁶²⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 555a-555b.

⁶²⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 379b.

⁶³⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 593b.

⁶³¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 574b.

vakaların ele alındığı konularda *Takvîmü't-Tevârîh*, *Cihânnümâ* ve *Timurnâme* üçlüsü bir arada zikredilmektedir⁶³².

Mehmed Said prensip olarak daha önce mahallinde işaret edilen tahriratı, tertibine riâyeten yeri geldiğinde kullanmaktadır. Bunun bir örneğini Şâh Şücâ'ın terceme-i hâli mevzûsunun *Timûrnâme* ile ilgili kullanımında görmekteyiz. “*Haftı olmaya ki işbu tahrîrât sâbıkâ mahallinde işâret olunmuş idi. Lâkin Nazmîzâde merhûm tahrîr-i sâbika nev'amâ mugâyir takdîm itdiğinden mâ'adâ çünki ekser-i vekâyi'-i Timuriyye müverrih-i mûmâ-ileyhin risâle-i mahsûsasından nakl olunmağla tertîbe ri'âyeten bu mahalde dahi keşîde-i silk-i sutûr kılındı*”⁶³³.

Bunların yanı sıra Timur'un 'Irâk-ı 'Acem sultanı Şâh Şücâ'a mektup göndermesi bahsi Şehrîzâde'nin kaynağını kısmen değiştirerek naklettiğinin tipik bir misâlidir.

..... Şâh Şücâ' mefhûm nâmeve muttali' olup ne mertebe zâlim-i bî-pervâ olduğuna vâkîf olunca sulh u salâh tarafa mâyl ve def'-i mazarratına sa'y idüp mülâyim sözle ve dostluk vâdîsinde edâlar ile redd-i cevâb itdikden sonra kendü duhter-i sa'd-ahterin Timur'un oğluna 'akd-i nikâh içün va'd idüp bu vech üzre bâzâr-ı sulh u salâha revâc virmekle zarar u ziyânından emîn oldu. Ammâ nikâh husûsıçün gönderdikleri âdemlerin nifâkıyla mer-i nikâh sâbit ü müstakar olmadı lâkin dostluk ü musâdakatları kavî olmağla 'ale'd-devâm birbirine elçiler ve hedâyâ ve pîş-keşleri gelüp gitmeden hâlî olmayup ba'dehû Şâh Şücâ' mâdâm hayâtda idi, Timur ile hüsn-i hareket ve muhabbet ü meveddet gösterüp evkâtı emn ü emân ile mürûr itdi.

(*Târîh-i Timurlenk*, vr. 25a-26b).

Şâh Şücâ' envâ'-ı terhîb ü tergîbi müştemil nâme-i Timur-ı bî-nûrun mefhûmuna çünki kesb-i ittîlâ' eyledi, mesfûrun ne rûtbe zâlim-i bî-pervâ ve seffâk olduğuna muttali' olmağla mazarrat ve gezendini def' içün mâil-i semt-i sulh u salâh olup merâsim-i dostânîyi müştemil ve envâ' istirhâmı muhtevî cevâb-nâme irsâlinden mâ'adâ duhterinin ahterini oğluna 'akd itmek üzre va'd eyledi. Ve ol bî-rahm u mürüvvete envâ'-ı hedâyâ irsâl itmekle min-küllî'l-vücûh zarar u gezendinden emîn ve sâlim oldu. Egerçi ba'zı münâfikîn igvâsıyla 'akd husûsu vücûd-pezîr olmadı, ammâ beyne-hümâda olan kasr-ı mürüvvet u muhabbet yevmen fe-yevmen mü'esses olup Şâh Şücâ' mâdâm ki hayâtda idi, tarafeynden muhâdât u mürâselât münkatı' olmamağla evkâtı ile'l-vefât emn ü râhat ve kemâl-i refâhiyyet üzre mürûr eyledi. (*Kurretü'l-epsâr*, vr. 517a).

3.6.9.2. Gülşen-i Hulefâ

Şehrîzâde'nin ismini zikretmek suretiyle kaynak olarak kullandığı eserlerden biri de *Gülşen-i Hulefâ*'dır. Bağdat Valisi Ömer Paşa'nın isteği üzerine yazılan bu eser kuruluşundan

⁶³² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 579a.

⁶³³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 518a.

1718 tarihine kadar geçen süre zarfındaki Bağdat şehrinin tarihini vermektedir⁶³⁴. Müellifimiz *Kurretü'l-ebşâr*'da söz konusu eserin kullanımına ilişkin görüşünü “*Gülşen-i hulefâ, sâbıku'z-zikr Nazmîzâde-i Bagdadî te'lîfâtındandır. Münâsibi ahz olundu*”⁶³⁵ cümleleriyle ifade etmektedir. Yapılan karşılaştırmalardan da anlaşıldığı üzere Mehmed Said'in yer yer adı geçen eseri kullandığı âşikârdır. Meselâ aşağıda bahsi geçen Sultân Üveys-i Celâyirî'nin vefatı hadisesinde Nazmîzâde'nin tahkiki üzerine ele alınan mesele müellifimizin kendi ifadeleriyle şekillenmektedir.

“...Tebrîz seferinden gülberg-i tabî'atları pejmürde u zübûl ve âfitâb-ı hayâtları vâsıl-ı semt-i ufûl olmağın ferzend-i ercümendleri Şehzâde Hüseyin'i velî'ahd idüp müddet-i hükûmetleri on tokuz seneye [63a] resîde oldukda sene sitte ve seb'în ve seb'a mi'ede (776/1474) terk-i âlem-i fânî ve sâkin-i devlet-serâ-yı cavidânî olub Sultân Hüseyin Bağdâd'da taht-nişîn-i serveri oldu...”.

(Nazmîzâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi* 762-1717, nşr. Mehmet Karataş, Ankara 2014, s. 145).

“Vefât-ı Sultân Üveys-i Celâyirî: Gülşen-i Hulefâ sâhibi tahkîkî üzere pâdişâh-ı 'Irâk-ı 'Arab Sultân Üveys İlhanî-neseb Tebrîz seferinde 'ârıza-i 'illetle vücûdu nâ-tuvân olup yevmen fe-yevmen kuvâsına za'f ve za'fına kuvvet târî olduğundan emâre-i rihleti hiss ü idrâk itmekle veledi Sultân Hüseyin'i velî'ahd nasb itmişler idi. Müddet-i saltanatı on dokuza sâle resîde oldukda şehir-i cemâziyelülânın ikinci günü kâbızu[533b]'l-ervâha teslim-i rûh-ı revân eylediler. Vasiyyetlerine binâen oğlu Sultân Hüseyin câlis-i evreng-i pâdişâhî oldu...” (*Kurretü'l-ebşâr*, vr. 533a-533b).

Şehrîzâde *Gülşen-i Hulefâ*'da konu bağlamında verilen bir bilgiyi doğrudan blok alıntı yaparak kullanmamaktadır. Ancak gerektiği ölçüde başka bir kaynaktan aldığı bilgi ile birlikte alıntılama şeklini de belirtmek kaydıyla sunmayı tercih etmektedir. Zira bunu müteferrik vakaların anlatıldığı 'Irâk-ı 'Arab Sultânı Hüseyin'in hadisesinde görebiliriz. Burada önce *Nuhbetü't-Tevârîh*'i kaynak olarak kullanmakta hemen akabinde ise *Gülşen-i Hulefâ*'dan bi-'ibâretihâ alıntı yapmaktadır.

“...Mezbûr lehv u lu'be mâ'il ve tedbîr-i mülk ü memleketden gâfil olmağın Tebrîz tarafına imâle-i likâm-ı 'azîmet itdikde ba'zı mülâzımları ken dûden rû-gerdân ve beydâ-yı muhâşamada devân olmalarıyla 'Irâk-ı 'Acem mülkine istilâ iden 'Âdil Ağa'dan müstemid olub Ağa-yı merķûmdan vârid olan imdâd müzâheretiyle rabaka-i itâ'-atdan gerden-keşleri küşte-i sikkîn-i kîn itmişdir..

...” (*Gülşen-i Hulefâ*, s. 145).

“Vekâyi'-i Müteferrika: Pâdişâh-ı 'Irâk-ı 'Arab Sultân Hüseyin ki vâlidî Sultân Üveys'in vasiyyeti üzere câ-nişîni olduğu sâbıkâ mahallinde keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. Bu sâl zarfında birâderi Sultân Ahmed üzerine hurûc itmekle katl idüp makâmına su'ûd eyledi. Sultân Hüseyin'in müddet-i saltanatı sekiz yıl olup hutta-i Tebrîz'de medrese-i Dımışkıyye'de defn olduğu müntehabât-ı Nuhbe'dendir. Gülşen-i Hulefâ müellifi mezbûrun ahvâlini bu vechile zikr [566a] ider ki bi-'ibâretihâ budur: Sultân Hüseyin lehv u lu'ba

⁶³⁴ T. Özcan, a.g.mad., 462.

⁶³⁵ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 3b-4a.

mâil ve tedbîr-i mülk ü memleketden gâfil ol-
mağla Tebriz tarafına imâle-i likâm-ı ‘azîmet
itdikde ba‘zı mülâzımları kendüden rû-gerdân ve
beydâ-yı muhâsamatda devân olmalarıyla ‘Irâk-ı
‘Acem mülküne istîlâ iden ‘Adil Ağa’dan müste-
med olup ağa-yı merkûmdan vârid olan imdâd-ı
müzâheretle ribka-i itâ’atden gerden-keşleri küş
te-i şemsîr itmişdir...” .

(*Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 565b-566a).

Bazı mahallerde Şehrîzâde ele aldığı konuya ilişkin diğer kaynaklardan istifade ettikten sonra *Gülşen-i Hulefâ*’nın da ismini zikretmek suretiyle çıkarımda bulunmaktadır. Nitekim bu durumu Karakoyunlu devletinin zuhuru mevzuunda görebiliriz. Burada *Cihânnümâ* ve *Nuhbe*’nin yanısıra zikri geçen diğer eser şüphesiz *Gülşen-i Hulefâ*’dır. Kezâ “*Ve Kara Yûsuf nuhustîn-i mülûkleri olmak lâzım gelür ki Gülşen-i Hulefâ’dan ve ekser-i müverrihîn âsârlarından istinbât olunan dahi budur*” ifadesiyle (*Kurretü’l-‘Ebsâr* vr. 537b), “*Zikr-i Hükûmet-i Karakoyunlu Kara Yûsuf*” (*Gülşen-i Hulefâ*, s. 152) konusuna işaret edilmektedir.

Bunların yanı sıra Şehrîzâde’nin diğer kaynaklarını *Gülşen-i Hulefâ* ile destekleyici, tamamlayıcı ve muhalif tarzda kullandığı yerler söz konusudur. Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ın vefatı zikrinde *Matla’ü’s-Sa‘deyn* ile tamamlayıcı tarzdaki kullanımı görülmektedir⁶³⁶. Yine aynı eser ile kullanımındaki birlikteliğinde muhalefet ettiği kısmı naklen aldığı yerler de bulunmaktadır. Zira bu durum “*Haft olmaya ki, Gülşen-i hulefâ sâhibi Arpa Hân makteli ile sahâyif-i âtiyede zikr olunacak ba‘zı umûru sâhib-i Târih-i Matla’ü’s-Sa‘deyn muhtârına nev‘amâ mugâyir-i sebt-i vekâyi’ itmekle bi-‘ibâretihâ bu mahalle tahrîri münâsib görüldü*”⁶³⁷ cümlesinden anlaşılmaktadır.

Ayrıca 739/1338 senesi olayları kapsamında Müstekfî-Billâh Süleymân el-‘Abbâsî’nin vefatına ilişkin *Gülşen-i Hulefâ*, Kâtib Çelebi ve *Mir’ât-ı Kâinât* gibi kaynakların muhalif tarzda karşılaştırılmalı olarak kullanıldığı barizdir. Zira aşağıdaki verilen misâl bu durumu desteklemektedir.

“Vefât-ı Müstekfî-Billâh Süleymân el-‘Abbâsî: Keyfiyyet-i ahvâli ber-vech-i icmâl tabaka-i
ûlâda keşîde-i silk-i sutûr kılınan halîfe Müstekfî-Billâh Süleymân el-‘Abbâsî mahrûse-i mısır-ı

⁶³⁶ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 352a-352b.

⁶³⁷ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 356b-357a.

Kâhire’de Kâtib Çelebi muhtârı üze bu sâl evâhırında müntakıl-ı dâr-ı bekâ olmuşdur. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi müverrihinden iki rivâyet nakl itmiştir. Ya’nî ba’zılar yedi yüz kırkda ve ba’zı ehl-i âsâr kırk bir şa’bânında Kus’da fevt oldu dimişler. *Gülşen-i Hulefâ* müellifi Nazmîzâde-i Bagdâdî ‘aleyhi rahmetü’l-Hâdî sene seb’a ve selâsîn ve seb’a-mi’ede medîne-i Kus’a menfi olup nakd-i ‘ömrün anda müstevfi oldu dimişdir....’⁶³⁸.

Şehrîzâde Sultan I. Murâd’ın fetihlerini “İcmâl-i Esâmî-i Fütûhât-ı Sultânî” başlığı altında eserine derc etmiştir. Ancak *Gülşen-i Hulefâ*’da Sultân I. Murâd’ın cülûsuna ilişkin zikri geçen bu fethedilen yerler ile bazı farklılıkların olduğu gözlemlenmiştir. Meselâ *Kurretü’l-epsâr*’da Dimetoka kalesinden sonra tahrir edilen Karınabad kalesine yer verilirken elimizdeki mevcut *Gülşen-i Hulefâ* neşrinde nüsha farkı olarak İstanbul Üniversitesi yazmasına binâen dipnotta gösterilmiştir. Aynı durum Yanbolu kalesinin fethinden sonra yazılan Süzebolı ve Hayrabolu kaleleri için de geçerlidir. Zira bu da İstanbul Üniversitesi yazmasına atfen B nüshasındaki fazlalık olarak gösterilmiştir. Oysa bunlar *Kurretü’l-epsâr*’da net olarak tahrir edilmiştir. Ayrıca *Kurretü’l-epsâr*’daki “...mahmiyye-i Edirne, Kal’a-i Babay-ı Atik, memleket-i Vardar, Kal’a-i Zağra-yı ‘Atîk ve Kızılağaç gibi yerlerin yazımında da farklılıklar bulunmaktadır. Şehrîzâde’nin elindeki yazmanın İstanbul Üniversitesi’ndeki nüsha yada onun emsali bir yazma olduğu kanaatindeyiz. Aşağıdaki paralelde I. Murâd’ın fethettiği yerler kısmen gösterilmiştir.

⁶³⁸ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 371a-372b.

Cülûs-ı Sultân Murâd

Serîr-i saltânat-ı ‘Osmânî zât-ı melekîyyü’s-şîfat-ı Orhânîden hâli olmağla ferzend-i ‘âlî-tebârları Ğâzî Sultân Murâd-ı Hudâvendigâr câ-nîşîn-i peder-i büzürg oldu. İcmâl-i futûhatları bu vech üzredir. Qal’a-i Enguri Rum-ilinde Qal’a-i Batnos ve Qal’a-i Çorlu ve Qal’a-i Misillili Qal’a-i Burğaz Qal’a-i Malğara ve Qal’a-i İbsala ve Qal’a-i Dimetoka ve Qal’a-i Keşan ve Qal’a-i Burgar ve Qal’a-i Edirne ve Qal’a-i Babaeskisi ve Qal’a-i Gümülcine ve Vilâyet-i Vardar ve Qal’a-i Zağrayenicesi ve Qal’a-i Zağraeskisi ve Qal’a-i Filibe ve Qal’a-i Biğa ve Qal’a-i Çirmen ve Qal’a-i Yeñicekızılağac ve Qal’a-i Yanbuli ve Qal’a-i Kırkkilise ve Qal’a-i Pınarhisâr ve Qal’a-i Vize ve Qal’a-i Samako ve Vilâyet-i İhtîmân ve Qal’a-i Hay ve Vilâyet-i Köstendil ve Qal’a-i Ferecik ve Qal’a-i İncügez ve Qal’a-i Çatalboğazı ve Qal’a-i Borlulu ve Qal’a-i İskete ve Qal’a-i Marolye ki ‘Avrethisârî dirler ve Qal’a-i Kavala ve Qal’a-i Dırma ve Vilâyet-i Zihne ve Qal’a-i Siroz ve Qal’a-i Karaferye ve Qal’a-i Niş ve Qal’a-i Kütahya....” (Gülşen-i Hulefâ, s. 171).

“....Gülşen-i hulefâ müellifi merhûm Nazmîzâde-i Bağdâdî muhtârî üzre icmâl-i fütûhâtı bunlardır: Kal’a-i Engürü, Kal’a-i Batnos, Kal’a-i Çorlu, Kal’a-i Misilli, Kal’a-i Burgaz, Kal’a-i Malgara, Kal’a-i İbsala, Kal’a-i Dimetoka, Kal’a-i Karinabad, Kal’a-i Keşan, mahmiyye-i Edirne, Kal’a-i Baba-yı Atik, Kal’a-i Gümülcine, memleket-i Vardar, Kal’a-i Zağra-yenicesi, Kal’a-i Zağra-yı ‘Atîk, Kal’a-i Zağra, Kal’a-i Filibe, Kal’a-i Biga, Kal’a-i Çirmen, Kızılağaç, Kal’a-i Yanbolu, Kal’a-i Süzebolu, Kal’a-i Hayrabolu, Kal’a-i Kırkkilise, Kal’a-i Pınarhisar, Kal’a-i Vize, Kal’a-i Samako, ülke-i Köstendil, Kal’a-i Ferecik, Kal’a-i İncegiz, Kal’a-i Çatalburgaz, Kal’a-i Borlu, Kal’a-i İskete, Avrathisarı, Kal’a-i Kavala, Kal’a-i Drama, Vilâyet-i Zihne, Kal’a-i Siroz, Kal’a-i Karaferye, Kal’a-i Niş, Kal’a-i Kütahyye....”

(Kurretü’l-‘ebsâr, vr. 616a-616b).

3.6.10. Hoca Sâdeddin Efendi

Mehmed Said Efendi’nin *Kurretü’l-‘ebsâr*’ın giriş kısmında müellifi ile birlikte ismini zikrettiği kaynaklardan biri de *Tâcü’t-Tevârih*’dir. Hoca Sâdeddin Efendi’nin Osmanlı tarihi ile ilgili bu önemli eserine müellifimiz “*Tâcü’t-Tevârih, fazîlet-meâb zübdetü’l-ulemâi’l-‘Osmâniyye Hoca Sa‘deddin Efendi ‘aleyhi’r-rahmenindir*”⁶³⁹ şeklindeki sitâyîşkâr ifadelerle işaret etmektedir. Elbette ki müellifimizin esere yaptığı atıf bu cümle ile sınırlı değildir. Zira müellifimiz *Kurretü’l-‘ebsâr*’ı yazarken “*Tâcü’t-Tevârih müellifi Hoca ‘allâme tâcü’l-müverrihîn Mevlânâ Sa‘deddîn ‘aleyhi rahmetü’l-mübîn rivâyeti üzre*”⁶⁴⁰, “*Tâcü’t-Tevârih’de dir ki*”⁶⁴¹ ve “*Mevlânâ Hoca Sa‘deddîn Efendi merhûmun tahrîrâtı vüçûhla*”⁶⁴² gibi benzer pek çok kullanımla Mevlânâ Sa‘deddîn’e veya *Tâcü’t-Tevârih*’e atıfta bulunmaktadır.

⁶³⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 3a.

⁶⁴⁰ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 447b.

⁶⁴¹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 441a.

⁶⁴² *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 520b.

Şehrîzâde'nin Sa'deddîn Efendi'nin *Tâcü't-Tevârîh*'inden ne ölçüde yararlandığını aşağıda misâllerle göstermeye çalışacağız.

Dimetoka Hisarı'nın fethinde “*Hafî olmaya ki, kibâr-ı müverrihînin ercmendi Mevlânâ Hoca Efendi Tâcü't-Tevârîh'de dir ki*” ifadesiyle giriş yapılsa da anlatımda müellifimizin kendi üslubu ön plana çıkmaktadır:

Feth-i Dimetoka ve Edirne-est

Karasi ümerâsı bakâyâsının nâmdârlarından Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey Süleymân Paşa-yı Gâzî zemânında ikâmet-i merâsim-i cihâd ve teshîr-i memâlik ü bilâd ile diyâr-ı küffârda istihâr bulup mezîd-i şecâ'at ve kemâl-i istitâ'at ile imtiyâzları sebebiyle Rumili cânibinde feth olunan bilâd ucunda her birine mahal ta'yîn olunup tevsî'-i memâlik ile me'mûr olmuşlar idi. Migalkara cânibinden dağ eteğinde olan kılâ' zabtı ve ol etrâfda olan memâlik teshîri Hacı İlbeyi'ye tevcîh buyurulup İpsala cânibinden deryâ kenarında olan hisârlar muhafazatı ve kurbünde olan kal'alar fethi Evrenos Bey 'uhdesine tefvîz ve ol iki serdâr-ı nâmdâr tevsî' bilâd-ı islâmiyye ve kahr-ı küffâr itmeğe tahrîz buyurulmuş idi. Anlar dahi hasbe'l-me'mûr diyâr-ı İslâm'ı ma'mûr ve küffârı makhûr itmekle meşhûr olmuşlar idi. Hattâ mezîd-i şevket ü be's ve kemâl-i satvet ve hirâsları kılup küffârda bir vechile karâr buldu ki, şehzâde-i gâzî irtihâlden sonra az zemânda Sultân Orhan-ı Gâzî intikâl idüp Sultân Murâd-ı Gâzî Anadolu cânibinin muhafazatında ve ol tarafda olan ba'zı a'dânın def'ine mukayyed olup bir yıldan ziyâde Rumili cânibi serdâr ve hâkimsiz kalmış iken ve ol iki nâmdâr dârü'l-İslâm'ı şerr-i küffârdan hıfz u himâyet ve şerâit-i ikâmet-i cihâd-ı ri'âyet için ol vilâyetde nasb-ı râyet-i nusret-âyet iderler idi.

(Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü't-tevârîh*, İstanbul 1279, I, s. 70-71).

“....Hafî olmaya ki, kibâr-ı müverrihînin ercmendi Mevlânâ Hoca Efendi *Tâcü't-Tevârîh*'de dir ki, bakıyye-i ümerâ-yı nâmdârân memâlik-i Karasi'den sâbiku'z-zikr şîr-pîşe-i megâzî Hacı İlbeyi-i Gâzî ve lâne-i feth ü şecâ'at şehbâzı Mir Evrenos Gâzî esbaga zülâle mağfirete 'aleyhimâ şüce'an 'asrın ser-efrâzı şâhzâde-i mükerrrem Süleymân Paşa-yı Gâzî 'asr-ı bâhirü'n-nasrlarında zabt-ı memâlik-i düşmen-i dîn-i metîn ve icrâ-yı merâsim ü âyîn-i cihâd-ı mübîninde mûcidd ü sâ'î olmalarıyla envâ'-ı hidemât-ı meşkûre ve mesâ'î ile 'azîmet ve düşmen beyninde müştehir ve mezkûr olduklarından nâşî sâirlerden min-küllî'l-vücûh imtiyâzların mütebeyyin olmağla Rumili cânibinde dâhil-i memâlik-i pâdişâhî olan bilâddan her birine birer memleket-i güzîn ârâm-gâh ta'yîn ve cevânib-i erba'a-i ârâm-gâhlarında olan memâlik ü bıkâ'ın bi-'avni'llâhî te'âlâ feth ü teshîri kendülerden me'mûl olduğu kendülere ihbâr u tebyîn olunmuş idi. Pes Migalkara'da zeyli cebelde vâki' kılâ'ın zabt u muhafaza emri ve ol etrâfda olan memâlikin teshîri Hacı İlbeyi'ye ve cânib-i İpsala'da sâhil-i deryâda vâki' hisârların hıfz u hirâseti kezâlik kurbünde olan memâlikin ve bıkâ'ın fethi Evrenos Bey'e tefvîz ve hîn-i husûl-ı metâlibde neyl-i maksad ile ta'vîz olunacakları iblâğ u ifhâmıyla feth ü gazâyâ her biri tahrîz olunmuş idi. Binâen-'aleyh ol iki serdâr-ı nâmdâr kim biri Rüstem ve biri Kahramân-vâr idiler. Âb-ı seyf-i feth ile dûçar oldukları memâlik tathîr ve isimlerin dâhil-i cerîde-i memâlik-i pâkîze-ter-i İskender-i Husrev-serîr idüp memâlik güşâyîde sâhib-kırân-ı mânend-i sâhib-i istihâr ve ercmend olmuşlar idi. Hattâ nâm-ı şecâ'at-ittisâmları beyne'l-küffâr şu rütbe şöhet-yâfte oldu ki cenâb-ı şehzâde-i gâzî intikâlden zemân-ı cüz'î mürûrunda Sultân Orhan-ı megâzî-pîrâ tâbe serâhu hizmetleri dahi irtihâl eyleyüp Hudâvendigâr-ı Gâzî hazretleri Benî Karamân kam'ına

meşgûl olduklarından cânib-i Rumili bir seneden ziyâde müddetde bilâ-serdâr kaldıkda ol iki vâhid ke'l-elf [464b] merdân-ı neberd-âzmâ ol tarafda vâki' memâlik-i hâkânîyi gereği gibi muhâfaza itdiklerinden mâ'adâ bi-nasrihî te'âlâ müceddeden niçe memâlik dahi feth eylediler.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 464a-464b).

Kadıasker ve beylerbeyi nasbı konusunu iki ayrı başlık altında ele alan müellifimiz bu konuları *Tâcü't-tevârih*'in yanı sıra diğer kaynaklarla da tahkik etmektedir. Diğer taraftan *Tâcü't-tevârih*'de söz konusu kadıasker ve beylerbeyi nasbı meselesinin tahririnin “‘Azm-i Sultân be-Savb-ı Rumili” başlığı altında verildiğini görmekteyiz. Bu durum da müellifimizin kaynaklarını kendi planı dahilinde kullandığını ispat eder niteliktedir.

Bilhassa kadıasker nasbı hususunda *Tâcü't-tevârih* musannıfı ve *Ravzatü'l-ebâr* müellifine aynı anda atıfta bulunan Şehrîzâde mevzuyu kendi cümleleriyle anlatmaktadır. Yani kaynağının ifadesini aynen nakl etmemektedir. Aşağıda sırası ile kadıasker ve beylerbeyilik tayini konularına yer verilmiştir.

‘Azm-i Sultân be-Savb-ı Rumili

“Evâil-i bahâr sene (selâse ve sittîn ve seb‘a-mi’eye) de sultân-ı ser-fîrâz ‘asker cem‘ine âgâz idüp âbâ-yı ‘izâmları eyyâmında olmayan ba‘zı kavânîn-i hasene ve esâlîb-i müstahsene vaz‘ itdiler. Cümleden biri buna cedd-i büzü[r]gvârları zemânından berü ‘asker-i hümayûna kâdî‘asker nasb olunmamış idi. Her seferde pâ-yı taht kâdîsı ki a‘zam-ı kuzât idi. Rikâb-ı sa‘âdet-intisâb-ı mülâzemeti ile me‘mûr olup kat‘-ı husûmât-ı şer‘iyye ve nizâm-ı mesâlih-i mer‘iyye-i ‘asker eyler idi. Şâh-ı devlet-penâh zemânında kesret-i sipâh muktezâsı üzre müstakıl kâdî‘asker ta‘yîn buyurulup sefer ve hizada masâlih ü münâza‘ât ve enkiha ve sâir mu‘âmelât ve taksîm-i terekât ‘asker kâdîlarına tefvîz buyurulmak münâsib görölüp ol evkâtda Burusa kâdîsı olan Cenderelü Mevlânâ Halîl akdem küfât ve a‘zam-ı kuzât olup ‘Osmân Gâzî zemânından berü mazhar-ı hide-mât-ı lâyika olmağın erbâb-ı ‘amâyim üzre takdîmi mülâyim görölüp mansıb-ı mezkûr

“**Nasb-ı Kâdî‘asker:** *Tâcü't-Tevârih* musannıfı ve *Ravzatü'l-Ebrâr* müellifi ‘aleyhime’r-rahme muhtârları üzre bu vakte gelince ‘asker-i hümayûna kâdî-i mahsûs olmayup vukû‘ bulan esfâr-ı hümayûnlarında a‘zam-ı kuzât-ı ‘asr pâyesine mazhar pâ-yı taht kâdîsı bulunan mollâ-yı muvakkar me‘mûr-ı mülâzemet-i rikâb-ı sa‘âdet-iktisâb-ı pâdişâh-ı İskender-nisâb olup rü‘yet-i umûr-ı mehâmm-ı şer‘iyye-i leşker ve nizâm-ı mesâlih-i mer‘iyye-i ‘askere iştigâl iderler idi. Zemân-ı saltanat-ı ‘aliyyelerinde kesret-i sipâh kâdî-i mahsûsu muktaizî olmağla sefer ve hizada vukû‘ bulan münâza‘ât-ı şettâyı fasl ve ihkâk-ı hukûk-ı fer‘ ü asl için sâbıku’z-zikr kâdî-yı Burusa Cendereli Mevlânâ Halîl Çelebî kâdî‘asker nasb u ta‘yîn ve âti’z-zikr Koca Bedreddîn Efendi mahmiyye-i Burusa kazâsıyla kâm-bîn buyuruldu. Müşârün-ileyh Burusa-i mahrûseye [hâkim] nasb olunan kuzât-ı kirâmın ikincisidir”.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 463a).

mevlânâ-yı mezbûra tevcih buyuruldu.

(*Tâcü't-tevârih*, s. 69).

Gelelim beylerbeyi nasbı meselesine:

Ve hem âbâ-yı kirâmları erşed-i evlâdlarını emîr-ü'l-ümerâ idüp teshîr-i diyâr için 'asker-i zafer-şî'âra serdâr iderler idi. Nitekim 'Osmân Gâzî zemânında Orhan Gâzî ve Orhan Gâzî zemânında Süleymân Paşa-yı Gâzî beylerbeyilik mesnedini teşrîf buyurmuşlar idi. Sultân Gâzî'nin nisâb-ı sinn-i şebâba vâsıl ferzendleri olmadığı cihetden akdem-i ümerâ-yı nîk-râ 'umdetü's-saltanatü'l-kübrâ Lala Şâhin Bey tertîb-i cünûd ü 'asâkir ve tensîk-ı mühimmât-ı sipâh-ı mücâhedet-meâsir itmek için manzûr-ı nazar-ı i'zâz ve sâir erkân-ı saltanatdan mümtâz ve beylerbeyilik mansıbı ile ser-firâz buyurulup kenâr-ı deryâda güzâr-ı 'asker-i bî-şûmâr için küştîlerine sene fermân buyuruldu.

(*Tâcü't-tevârih*, s. 69).

"Nasb-ı Mîr-i Mîrân: Ekser-i müverrihîn tah-kîkleri üzre âbâ-i kirâmları esenn-i ebnâ-i fihâm-ların bâ-rütbe-i emîr-ü'l-ümerâyî muktazî olan mahâlde sipehsâlâr nasb iderler idi. Sâbıkâ mer-sûm-ı kîlk-i hakîrâne kılındığı üzre zemân-ı 'Os-mân Hânî'de Orhan Gâzî ve âvân-ı Orhânî'de Sü-leymân Paşa beylerbeyilik 'unvânıyla mesned-nîşîn-i sadr-ı ser-efzâyı ve hîn-i iktizâda serdâr-ı cünûd-ı pür-feth ü megâzî olmuşlar idi. Lâkin bu 'asr-ı beyyînü'n-nasrda bu hizmet-i vâlâya nasb u ta'yîn buyurulacak Şâhzâde Sultân Bâyezîd he-nüz dü sâle tıfl-ı şîr-hâr olmağla kudemâ-yı üme-râ-yı nîk-râdan şehbâz-ı lâne-i megâzî Lala Şâhin Gâzî tertîb-i umûr-ı mühimme-i 'askeriyye için mîr-i mîrân nasb olunmağla fâyıku'l-akrân ve gü-zâr-ı leşker-i hâkânî için sâhil-i yemde sefâyin binâsı emr ü fermân olundu.

(*Kurretü'l-ebsâr*, vr. 463a).

Müellifimiz yine *Tâcü't-tevârih*'de geçen "‘Azm-i Sultân be-Savb-ı Rumili” konusunu kendine uyarlamak suretiyle fetihlerin vuku’u bağlamında kullanmaktadır. Ancak burada ilk etapta *Tâcü't-tevârih*'i zikretmeyip konuya ilişkin malumatı verdikten sonra "*Hoca Efendi tahrîri üzre Çorlu fethinden sonra*" ifadesiyle kaynağını belirtmektedir.

Cem'-i 'asker ve tehyie-i levâzım sefer olunduk-da Rumili cânibine güzâr buyurulup mukaddemâ mezâr-ı pür-envâr-ı birâder-i 'âlî-mikdârlarını zi-yâret idüp bezl-i sadakât ve işâ'a-i meberrât eyle-yüp nice evkâf ta'yîn buyurup rûhâniyetlerinden istimdâd ile 'azm-i cihâd eyleyüp Bentuz nâmı ile iştihâr bulân hisârı muhâsara buyurdular. Kal'a tekürü kemâl-i satvetle istîlâ iden sipâh-ı bî-kıyâs müşâhedesinden mağlûb-ı havf u hirâs olup emân talebini takdîm ve hisârı teslîm eyledi.

Tetimme-i 'Azîmet ve Vukû'-ı Feth u Nusret

Sarf-ı dikkat ü ihtimâm ile kâffe-i levâzım ve mühimmât endek-i evkâtta husûl-pezîr olduğı ma'rûz-ı hâk-i der-i südde-i şevket-masîr kılın-dıkda şevket ü ikbâl ile geşt-i süvâr ve mücâhi-dîn-i dîn-i mübîn ile Rumili cânibine güzâr bu-yurdular. Cümleden mukaddem ber-fehvâ-yı el-akdem fe'l-akdem meşhed-i birâder-i sa'd-ahter-i rahmet-tev'emlerin ziyâret ve bezl-i sadakât ve hatm-i Kur'ân ve devr-i tesâbih-i tevhîd ü tehlîl

(*Tâcü't-tevârih*, s. 69).

misillü ef'âl-i savâb-ı müntic-i sevâb ile rûh-ı pür-fütûhlarını ferahnâk ve müceddeden ta'yîn-i evkât ile 'imâret ve rûhâniyyetlerinden ba'de'l-[463b] istimdâd gazâyâ 'azîmet buyurdular. İbtidâ Bentuz nâm hisârı hisâr ve tekfûru istîmân itmekle Çorlu Kal'ası muhâsarasına sarf-ı iştigâl olundu. Hısn-ı hasîn ve tekürü fevk-mâ-yetesavver mütemerrid bî-dîn olmağla tarîk-ı cüz'iyye irâet ve şâhzâdeye sulh 'arz olundukça âlât-ı rezmiyye ile cevâb virmekden rû-gerdân olmamış idi. (*Kurretü'l-epsâr*, vr. 363a-363b).

Zengin bir kütüphaneye sahip olan Şehrîzâde, Orhan Bey'in doğumu, saltanat süresi ve müddet-i ömrü konularında başta Hoca Sâdeddin Efendi'nin görüşüne yer verdikten sonra İdrîs-i Bitlisî, Mevlânâ Lârî, Kâtib Çelebi, *Ahbâru'd-Düvel*, *Gülşen-i Hulefâ*, Nişâncı Paşa, *Mir'ât-ı Kâinât* ve *Câmi'ü't-Tevârih* gibi kaynaklardan elde ettiği bilgilerle karşılaştırma yapma yoluna gitmiştir. Ancak burada müellifimiz kullandığı kaynaklara eleştirel yaklaşımdan da geri durmamıştır. Bu satırlar aşağıda iki paragraf şeklinde naklen verilmiştir.

“el-Umûru'l-müte'allika lehû *Tâcü't-Tevârih* sâhibini dir ki, ekser-i müverrihîn sâl-i velâdetlerini cedd-i emcedleri şîr-pîşe-i megâzî Ertuğrul Gâzî'nin sâl-i rihletleri olan sene semânîn ve sitte-mi'ede ta'yîn itmişlerdir. Bu takdîrce müddet-i hayât-ı nâzenînleri ihdâ ve semânîn olur. Ve serîr-i 'uzmâ-yı saltanata cülûs-ı sa'âdet-me'nûsları sâl-i feth-i mahmiyye-i Burusa olan sene sitte ve 'işrîn ve seb'â-mi'ede vukû' bulmuşdur. Ber-în hisâb müddet-i saltanat-ı hümâyûnları hamse ve selâsîn olur. Pes bu minvâl-ı meşrûh üzre İdrîs-i Bitlisî'nin ihdâ ve erba'în deyü tahrîri mahall-i nazardır. Mevlânâ Lârî 'Osmân Hân-ı Gâzî'nin sâl-i vefâtını yedi yüz on birde ve sâl-i vefât-ı Orhan-ı megâzî-pîrâyı elli birde ta'yîn itmiş iken sinn-i hümâyûnlarını erba'a ve sittîn ve müddet-i saltanatlarını selâse ve selâsîn olmak üzre serd-i makâlî tenâkuz-ı münker ve mahz-ı hatâ olduğu mine'ş-şems azhardır”.

“Kâtib Çelebi merhûm sâl-i velâdetlerini altı yüz seksen yedi olmak üzre tahkîk itmiştir. Bu takdîrce müddet-i 'ömr-i 'azîzleri yetmiş dört sâl olur. *Ahbâru'd-Düvel* müellifi târîh-i velâdetlerini seb'în ve sitte-mi'e olup müddet-i hayâtlarını altmış üç sâl olmak üzre tahrîr ve *Gülşen-i Hulefâ* sâhibi müddet-i hayâtları seksen bir ve müddet-i saltanatları otuz dördür deyü tastîr ider. Nişâncı Paşa muhtasarında târîh-i velâdetleri altı yüz yetmiş sekizdedir deyü serd-i makâl ve hafîdleri *Mir'ât*'da ketb-i akvâl ider. Ba'zıları müddet-i 'ömürlerini yetmiş yedi ve müddet-i saltanatlarını kırk bir sâldir deyü ta'yîn itmişlerdir. *Câmi'ü't-Tevârih* sâhibi sâl-i vefâtlarını sene semân ve hamsîn ve seb'â-mi'ede ve târîh-i cülûslarını sene sitte ve 'işrînde

vâki⁶⁴³ olmak üzere tahrîr itmiş iken müddet-i saltanatları bir rivâyetde otuz sekiz ve rivâyet-i âhârda kırk iki sâldir didiği hatâ-yı fâhiş olduğu bî-iştibâhdır⁶⁴³.

Yine Şehrîzâde Yanbolu ve Yenice fethinin tarihlerini *Takvîmü't-Tevârîh*, *Bahriyye*, 'Azîz Efendi, *Nuhbe*, *Tâcü't-Tevârîh* ve *Mir'ât-ı Kâinât* gibi kaynaklardan hareketle müverrihlerin ihtilâflı fikirleri doğrultusunda beyan etmektedir. *Tâcü't-Tevârîh*'i bu denli kıymetli kaynaklarla zikreden müellifimiz *Nuhbe* müellifinin çoğu hususta ona tâbi olduğunu belirtmektedir. “*Nuhbe müellifi ekser-i hâlde Tâcü't-Tevârîh'e ittibâ' etmekle bu husûsda dahi muvâfakat itmiştir*”⁶⁴⁴.

Mehmed Said çoğu kez kaynağının kaynağını da belirtmektedir. Zira Osmanlı Devleti'nde askere kisve tayini konusunda ilgili malumatı, *Mir'ât-ı Kâinât* sahibinin *Tâcü't-Tevârîh*'den rivayet ettiğini öne sürmektedir. “*Mir'ât-ı Kâinât sâhibi Tâcü't-Tevârîh'den rivâyet idüp dir ki, hâlâ mahmiyye-i Burusa'da merâkîd-ı selâtîn-i 'Osmâniyye'de tâc-ı mutallâ üstüne destâr-ı Yûsufî vaz'ında ekvârı ber-tavr-ı garîb devr idüp ucu ne mahalde olduğu gayr-ı ma'lûm zîbâ ve hoş-nümâ 'amâmeleri eyyâm-ı ikamet ve mecâlis-i 'ibâdetlerinde ta'ammüm buyururlar idi*”⁶⁴⁵.

Olayları kronolojik sırasına göre ele alan müellifimiz oluşturduğu düzene aykırı durumları da yeri geldiğinde zikretmektedir. Nitekim 735/1334 yılı olayları kapsamında Karasi ve Bergama'nın fethine yer vermekte⁶⁴⁶, ancak sıra 737/1336 senesi hâdiselerine geldiğinde Hoca Efendi'nin Karasi'nin fethinin bu yılda gerçekleştiğini⁶⁴⁷ gözardı etmeden belirtmektedir. Bu durum bir anlamda müellifimizin kaynağına itibar ettiğinin göstergesidir.

Zira Konurhisar'ın fethini tahrir ederken de kaynağının güvenilirliği hususunda Hoca Sa'deddin Efendi'ye atıfta bulunmaktadır. *Meşâyih-ı İslâm'ın ercmendi ve müverrihîn-i benâmın 'atebi ve Vassâf mânendi merhûm Hoca Sa'deddîn Efendi Tâcü't-Tevârîh'de ba'zı sikât-ı sahîhü'l-kelimâtdan nakl ü rivâyet iderler ki;*⁶⁴⁸. Ancak müellifimizin *Tâcü't-Tevârîh*'e yaptığı atıflar bununla sınırlı değildir. 788/1386 senesi olaylarının zikrinde Bâyezîd'e Yıldırım lakabının verilmesi, ilk Osmanlı vezirlerinden *Timurtaş Paşa*'nın I. Murad'ın Karaman seferine katılması gibi olayların da *Tâcü't-Tevârîh*'de yazıldığı belirtilmektedir. Söz konusu Sa'deddin Efendi'nin eserinde bahsi geçen satırlara aşağıda yer verilmiştir.

⁶⁴³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 449a.

⁶⁴⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 481b-482a.

⁶⁴⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 332a.

⁶⁴⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 348b-349a.

⁶⁴⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 363a.

⁶⁴⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 433b.

“...Bâyezîd Hân sahîfe-i zafere mukaddime olduğu cümle-i guzâtın meşhûdu olmağla ferve-i şâhâne ilbâs ve miyânına bir seyf-i mu‘teber dahi bend olduğundan [588a] ekser-i mâl-ı ganâyim i‘tâ olunup ‘alâ-rivâyetin bu gazâda Yıldırım telkîb olundu. Ve emîr-i ümerâ-yı Rumili şehbâz-ı lâne-i gazâ Timurtaş Paşa akvâ-yı esbâb-ı zâhire-i nusret olmağla İbn Karamân’ın ekser-i emvâl ü esbâbı kendüye ihsân olduğundan mâ‘adâ i‘zâmen li-şânihi kendüye vezâret kürkü ilbâs olunup bu vechile erkân-ı sâireden mümtâz buyuruldu. Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’de ibtidâ beylerbeyilik ile vezâret cem‘i bunlara müyesser olduğu *Tâcü’t-Tevârih*’de **ke’n-nakş fi’l-hacer** mastûr ve muharrerdir...”⁶⁴⁹.

Kurretü’l-ebâr’da Şehrîzâde’nin kaynağını aynen naklettiği kısımlar da mevcuttur. Yanbolu ve Yenice’nin Timurtaş Paşa tarafından fethedilmesi konusunda Kâtib Çelebi’nin muhtârı üzre görüş belirten müellifimiz Hoca Sa‘deddîn Efendi’nin bu konudaki muhâlif görüşünü delil olarak neredeyse aynıyla sunmaktadır. Bu durum aşağıda gösterilmiştir.

Feth-i Yanbolu ve Nehb-i İhtimân ve Samakov

“Sultân-ı kişver-gîr sarây-ı dil-pezîr itmâmı i-çün Edirne’de tevakkuf ve te’hîr idüp diyâr-ı küffârı nehb ü teshîr için serdârân-ı dilîr ile cem‘-i kesîr irsâlinde hüsn-i tedbîr eyleyüp Timurtaş Bey’i Yanbolu ve Kızılağaç Yenicesi’ni feth ile me’mûr eylediler. Ve Lala Şahin Paşa’yı taht-ı hükûmetinde olan sipâh ile Samakov ve İhtiman vilâyetini teshîr ü gâret için gönderdiler. Sene semân ve sittîn ve seb‘a-mi’ede Kızılağaç Yenice’si feth olunup kâfiri kabûl-ı ‘akd-i zimmet idüp izhâr-ı itâ‘at eyledikde ol vilâyet dâhil-i hayta-i zabt u teshîr olıcak Timurtaş Bey bilâ-te’hîr Yanbolu cânibine revâne oldu. Yanbolu tekürü lecc ü ‘inâd ve istihkâm-ı bârû ve hisârına i‘timâd ile muhâlefet ü şikâk mesleğine sâlik olup hisâra girdi.

(*Tâcü’t-tevârih*, s. 84).

“*Meşâyih-i İslâm’ın ercmendi merhûm Hoca Efendi Tâcü’t-Tevârih’de bu tahrîrâta muhâlif sebt ü tastîr itmekle istişhâden bi-‘ibâretihâ ketb ü terkîm olundu. Muhtâr-ı Hoca Efendi sultân-ı kişver-gîr sarây-ı dil-pezîr itmâmı için Edirne’de tevakkuf ve te’hîr idüp diyâr-ı küffârı nehb ü teshîr için serdâr-ı güzîn-i dilîr ile cem‘-i kesîr irsâlinde hüsn-i tedbîr eyleyüp Timurtaş Bey’i Yanbolu ve Kızılağaç Yenicesi’ni feth ile me’mûr eylediler. Ve Lala Şahin Paşa’yı taht-ı hükûmetinde olan sipâh ile Samakov ve İhtiman vilâyetini teshîr ü gâret için gönderdiler. Sene semân ve sittîn ve seb‘a-mi’e dil-i Kızılağaç Yenice’si feth olunup kâfiri kabûl-ı ‘akd-i zimmet idüp izhâr-ı itâ‘at eyledikde ol vilâyet dâhil-i hayta-i zabt u teshîr olıcak Timurtaş Bey bilâ-te’hîr Yanbolu cânibine revâne oldu. Yanbolu tekürü lecc ü ‘inâd ile ve istihkâm-ı bârû-yı hisârına i‘timâd ile muhâlefet ve şekâ mesleğine sâlik olup hisâra girdi.*

(*Kurretü’l-ebâr*, vr. 481a).

Benzer bir kullanımı 774/1372 senesi olayları tahrîrindeki İncügez, Burgaz ve Fere’nin fethinde de görmekteyiz. Kâtib Çelebi’yi referans gösteren müellifimiz bu konuda Sâdeddîn Efendi’nin muhâlif görüşe sahip olduğunu belirtmektedir. “*Mevlânâ Hoca Sa‘deddîn Efendi merhûmun tahrîrâtı vücûhla bu kavle muhâlif olmağla* [521a] *ba‘zı zamâyim ile meâl-i*

⁶⁴⁹ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 587b-588a.

‘ibârâtı bu mahalle nakl u tastîr olundu. Cümlesinden de anlaşılacağı üzere Mehmed Said kaynağına bazı eklemelerde bulunarak ibarelerin meâlîni naklen aldığını belirtmektedir. Ayrıca Hoca Sa‘deddîn Efendi’nin konu bağlamındaki fikirlerini kendine münhasır bir başlık altında vermiştir. Bu durum aşağıdaki paralelde gösterilmiştir.

‘Ubûr-ı Şeh be-Rumili dîger-bâr

Sultân-ı nîk-nihâd-ı ‘âlî-mihâd mahrûse-i Burusa’da visâde-i ‘adl u dâda istinâd idüp çâr bâliş-i devlet üzre âsâyışde iken sene (erba’a ve seb’in ve seb’a-mi’e) de Vize hâkimi olan Şîrmerd Bey cânibinden haber geldi ki İstanbul tekürü ‘asker gönderüp Vize etrâfını gâret ve ol nevâhiye îsâl-i hasârete cesâret idüp kal’ayî almağa ‘azîmet eyledi. Lâ-cerem mevâdd-ı gazab-ı sultân-ı ‘âlî-şân hareket ve heyecân idüp ‘ale’l-fevr mücâhidân cem’ine fermân-ı vâcibü’l-izân sudûr idüp Gelibolu ma’berinden ‘ubûr olundu. Andan Malkara’ya varılıp Rumili sipehdârlarını ihzâr için ahkâm-ı mutâ’a sudûr bulucak Lala Şahin ve Evrenos Bey ve sâir ümerâ ve ‘asker-i zafer-me’-âsir nevâhî-i Malkara’da sultân hizmetine vâsıl ve envâ’-ı esliha ve emti’a-i girân-bahâ ile müzeyyen olmuş sipâh-ı nusret-penâh müşahedesinden sultâna meserretler hâsıl olup Rumili ‘askeri ile Anadolu leşkerinin ictimâ’ından **Merece’l-bahreyni yeltekiyân** mefhûmu nümâyân ve sufûf ve ketâyib-i ferîkayn nazar-ı sultâna ‘ayân olıcak İstanbul tekürünün nâire-i fitnesin itfâya bunca ‘asker-i bî-nihâye lâzım değildir deyü Lala Şahin Paşa’yı ekser-i sipâh-ı dîn-penâha serdâr idüp İpsala nevâhîsinden Ferecik şehrini fethে gönderüp bakıyye-i mücâhidîn ile ol şâh-ı ehl-i dîn İstanbul nevâhîsine ‘azîmeti ta’yîn itdi. Evvelâ İstanbul’a bir günlük yolda İncügez kal’asını muhâsara idüp iki üç günde feth müyesser olup....”.

(*Tâcü’t-tevârîh*, s. 88-89).

Zikr-i Kavl-i Hoca Efendi

Sultân-ı nîk-nihâd mahrûse-i Burusa’da visâde-i ‘adl u dâda istinâd idüp çâr bâliş-i devlet ü şevketde mânend-i İskender-i Gazanfer-fer âsâyış ü istirahatda iken sene erba’a ve seb’in ve seb’a-mi’ede Vize hâkimi Şîrmerd nâm mîr-i hamîyyet-ittisâm zarfında İstanbul tekürü ve Vize cevânibi gâret ve ol havâlîye îsâl-i hasâret için ‘asker-i vefîr irsâl eyleyüp kal’ayî istilâ kasdındadırlar deyü peyâm-ı bârid vârid oldukda lâ-cerem mevâdd-ı gazab-ı sultân-ı gayret-nişân hareket ve heyecân itmekle derhâl tevfir-i ‘asker ve techîz-i umûr-ı lâzıme-i leşker bâbında sadr-ı Âsaf-ârâları Hayreddin Paşa’ya fermân-ı vâcibü’l-imtisâlleri şeref-yâfte-i sudûr ve ba’de-tetmîm mâlzeme-i leşker-i nusret-eserle “Ve inne cundenâ legali-bûn” râ’yetini pîşvâ iderek ma’ber-i Gelibolu’dan ‘ubûr olundu. Anda mevcûd bulunan ümerâ ve guzât-ı Hudâvendigâr-ı ma’delet-simât hizmetlerini istikbâl ve hâk-i pâ-yi şevket-fersâlarına rûymâl eylediler. Andan kemâl-i übbehet ü iclâl ile Migalkara’ya sâye-bahşâ-yı ikbâl olduklarında Rumili sipâhîlerini ihzâr bâbında emr-i cihân-mutâ’-ı hâkânî isdâr buyuruldu.

Pes şâhbâz-ı lâne-i gazâ Lala Şahin Paşa ve mîr-i şecâ’at-me’nûs Gâzî Evrenos ve sâir ümerâ-i gazâ-iktirân ve a’yân-ı hurde-bînâna ‘asâkir-i zafer-me’âsir ile Migalkara’da rikâb-ı hümayûn-ı hıdvâneye ruhsûde ve envâ’-ı esliha-i sâhib-kırânîyi müstemil Rumili ile Anadolu leşkerinin ictimâ’ından **Merece’l-bahreyni yeltekiyân** mefhûm-ı münîfî nümâyân oldukda sâhib-kırân-ı ‘Osmânî pâdişâh-ı bî-müdânî hizmetleri tekür-i İstanbul’u kahr u istilâ bu rütbe cem’iyyet-i kübrâ bîhûdedir. Ol tarafa bir mikdâr umûr-dîde leşker irsâli kifâyet ider deyüp ekser-i sipâh-ı nusret-penâha Lala Paşa’yı sipehsâlâr-ı ekrem nasb ve İpsala kurbünde Ferecik nâm şehr-i şehîr fethine ta’yîn ü irsâl ve bakıyye-i mücâhidîn-i dîn ile ol pâdişâh-ı kâm-bîn bi’z-zât İstanbul tekürünün nâ-

ire-i bagy u tuğyânın itfâya ‘azîmet ile ol cânibe neşr-i bâl-i isti‘câl buyurdular. İbtidâ İncügez nâm hısn-ı İbtidâ İncügez nâm hısn-ı [521b] hasîn-i hisâr ve se rûz ve şebân tazyîkdan sonra bi-nasrihî te‘âlâ feth ü teshîri müyesser olup....”.

(*Kurretü’l-ebsâr*, vr. 521a-521b).

I. Murad’ın Rumeli’ye geçişi konusu bağlamında Şehrîzâde’nin üzerinde durduğu hususlardan biri de Bolonya’nın kuşatılması ve zaptedilmesidir. Bu mevzu *Tâcü’t-tevârih*’de “‘Ubûr-ı Şeh be-Rumili dîger-bâr” konusu bağlamında verilirken *Kurretü’l-ebsâr*’da “Bolonya Muhâsara vü Teshîri..” müstakil başlığı altında verilmiştir. Müellifimizin bu hususta Hoca Sâdeddin Efendi’den istifade ettiğini yukarıda zikredilen konunun hemen akabindeki “*Yine müverrih-i müşârün-ileyh muhtârı üzre...*” ifadesinden anlamaktayız. Mehmed Said konuyu aktarırken kendi üslup ve hususiyyetini muhafaza etmiş ancak Hoca Sâdeddin’in ilgili beyitini ve söz konusu zikri geçen ayeti aynen nakletmiştir.

.... Lala Şahin Paşa ganâyim ü emvâl ile dergâh-ı şâha ‘izz ü ikbâl gibi mülâzım ve sultân-ı mes‘ûd-ü’l-‘azâyim nevâhî-i İncügez’de Bolonya kal‘ası fethine ‘âzim oldu. On beş gün ceng ü cidâl ve harb u kıtâl olup mahtûbe-i feth tutuk-ı ihticâbdan yüz göstermedi ve şâhid-i zafer el virmedi. Feth ü teshîrde vukû‘-ı te’hîr-i mûcib-i zucret hâtır-ı hatîr olup bu ta‘bîr-i dil-pezîr ile meşâmm-ı sagîr ü kebîrî pür-‘abîr idüp buyurdular ki, bu yıkılacakda tevakkuf u ârâm feth ü teshîri gâyet merâm olan memâlike teveccüh ve ‘azîmetden mâni’dir. Meğer bunu Teğri Yaka deyüp ‘askerden bir gürûh-ı pür-şükûhu muhâsara-i hisâr için ibkâ idüp Karadeniz küffârına sarf-ı ‘inân-ı ‘azîmet ve diraht-ı vâdî-i eyemenden haber virür bir şecer-i metîn sâyesinde istirahat buyurdular. Ol sebzezârda tenezzüh ü ârâm iderken nâgâh bir berîd-i hoş-hırâm ol veche-i kirâm dergâhına ‘akd-i ihrâm eyleyüp hengâm-ı vusûlde ‘arz-ı peygâm idüp bu vechile bast-ı kelâm-ı meserret-encâm itdi ki yümn-i du‘â-yı pâdişâh-ı İslâm ile ol hisâr-ı üstüvârın bir dîvânı ‘urza-i inhidâm ve mazmûn-ı âyet-i kerîme-i **(Ve kem kasemnâ min-karyetin kânet zâlimeten)** meşhûd-ı dîde-i enâm oldu. Bu müjde-i sürûr-encâm ile şâh-ı nîk-

“Bolonya Muhâsara vü Teshîri ve...”

Yine müverrih-i müşârün-ileyh muhtârı üzre çün dü leşker bu makâmda müttehid oldular, ittifâkla nevâhî-i İncügez’den Bolonya nâm kal‘a-i felek esâs feth ü teshîrine müteveccih olup cevânibinden buruca şurût-ı harbiyye hisâra mübâşeret ve on beş gün gicesiyle bilâ-infisâl tazyîk u terhîbe dikkat olunmuş idi. Lâkin metânet-i hisârdan mâ‘adâ çünki cenâb-ı hazret-i **Fa‘âlu limâ yürîd celle celâluhu** bu husûsda ba‘zı münkirîne kerâmet-i kutbu’s-selâtîni izhâr murâd-ı ‘aliyyesi imiş. Rîg-i deryâdan efzûn leşker-i gazanfer-fer rûz u şeb her ne gûne ki tedbîr itdiler muhazzire-i feth-i mâverâ-yı netf-i? hicâbdan rûnümâ olmadı. Ve idmân-ı şâhid-i feth ü zafer bu rûtbe dikkat olunmuş iken dest-i ümmîde resîde olmadı. Bu mâtde manzûr-ı pâdişâh-ı hamîyyet-i dest-gâh oldukda nev‘amâ hâtır-ı hümâyûnlarına elem tatarruk idüp kemâl-i hüznle leşker-i İslâm’a bu yıkılacak hisârın bu rûtbeden sonra cümlemiz bir bir âvân dahi fethine takayyüd itmek feth ü teshîri murâd olunan sâir kılâ‘a ‘azîmetimize mâni’ bir ma‘nâdır. Bunu meğer Tengri Yaka deyü hitâb ile bir mikdâr leşkeri

nâm ve şâd-kâm olup ol dıraht-ı hümâyûna
Devletlükavak deyü nâm virdi.

Nazım

Berûmend bâdâ hemî ân dıraht

Ki ber sâye-i ev tûvân ber-dıraht...”

(*Tâcü't-tevârih*, s. 89-90).

anda bıragup kendileri bakıyye-i mücâhidîn ile
sevâhil-i bahr-ı Benetş'den bir mahalde münbit
bir şecere-i müntehâ sâyesinde meyl-i istirahat
buyurdıkları esnâda berîd-i feth ü zafer-i resîd ve
te'sîr-i istid'â-yı şehinşâhîden nâgehânî dîvâr-ı
hisârın bir cânibi münhedim ve mazmûn-ı
kerîme-i “**Ve kem kasemnâ min-karyetin kânet
zâlimeten**” meşhûd-ı bâsire-i enâm olduğun
tebşîr [522a] eyledi. Bu peyâm-ı Ferruh-ferâ
vürûdundan sultân-ı âlem mesrûr olup ol dırahta
Devletlükavak ismiyle tesmiye buyurdular.

Beyit

Berûmend bâdâ hemî ân dıraht

Ki ber sâye-i ân tavân ber-dıraht...”

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 521b-522a).

Şehrîzâde “Zikr-i Zuhûr-ı Hıyânet-i Susmanos” başlığı altında verdiği malumatı
önceki varaklarda va'd ettiği üzre aşağıda zikri geçen konu ile detaylandırmak ve teyid etmek
için Sâdeddin Efendi'nin kaynağını aynen naklettiğini söylemektedir. “*Fî-mâ-ba'd sahâyif-i
sâbıkada va'd olunduğuna binâen kavî-i hakîrâne-yi li-ecli't-te'kid bu fütûhât-ı celîlenin tafsîl-
i ahvâline şürû' idelim ki, bi-'ibâretihâ Hoca Efendi merhûmun Tâcü't-Tevârih'inde nakl
olunmuştur*”⁶⁵⁰. Ancak burada *Tâcü't-Tevârih*'de geçtiği üzre Lala Şahin Paşa yerine, birlikte
fetihlere katıldığı silah arkadaşı Timurtaş Paşa'yı zikretmesi dikkat çekicidir. Aşağıda italik
karakterde gösterilen bu kullanımın konu bağlamında tekrarlanmasının sehven dikkatsizlikten
ötürü karıştırıldığı kanaatindeyiz. Zira *Neşrî Tarihi*'nde “Hikâyet-i ısyân-ı Laz” ve “Hikâyet-i
Tekvur-ı kal'a-ı İskenderiyye” başlıkları altında verilen bilgiden söz konusu kişinin Lala
Şahin olduğu anlaşılmaktadır⁶⁵¹.

Dikkatimizi çeken diğer bir husus, müellifimiz kaynağından her ne kadar “bi-
'ibâretihâ” faydalanacağını söylese de bazı kelimeleri ve ekleri değiştirerek yakın anlamları
ile kullanmıştır. Aşağıda verilen paralelde bu durum da italik olarak gösterilmiştir.

⁶⁵⁰ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 598a.

⁶⁵¹ *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, s. 235-237.

Sultân-ı Gâzî ra‘iyyet-nevâzî mûcibi üzre Kara-man seferinde ol vilâyet re‘âyâsına tecâvüz iden sipâhyân-ı Lâs’a siyâset itdügü ol küffâr-ı bed-nihâdın fuâd-ı nifâk-i‘tiyâdlarına şâk gelüp ‘azîmet-i şikâk idüp icâzet-i pâdişâhî ile memleketlerine vardıkda hâkimlerine şikâyet ve mâcerâyı hikâyet itdiler. Ve nifâkdan nâşî niçe ilhâkât ve havâşî zamm idüp nâire-i fesâdı tehyîc ve kelâm-ı bâtillarını tervîc idicek Las-ı nâ-sipâs dahi ol gü-rûh-ı vesvâs [109] igvâsı ile ‘isyâna ‘âzim ve ‘akd-i zimmet ve ‘ahd-i itâ‘at feshine câzim olup civârında olan mülûk ile şikâk üzre ittifâk mesleğine sülûk idüp memâlik-i mahrûse-i İslâ-miyye‘den ba‘zı mevâzı‘ı nehb ü gâret ve ehline îsâl-i hasâret itdîği sene tis‘a ve semânîn ve seb‘a-mi‘ede zamîr-i münîr-i şâh-ı kişver-gîre tasvîr olundukda nîrân-ı hamîyyetleri fûrûzân ve bârân-ı gazabları rîzân olup ol fırka-i dalâl-istîsâli içün yirmi bin mikdârı âdem ile *Lala Şahin Paşa*’yı mukaddemâ îlgâr tarîkı ile gönderdiler ki ol diyârı nehb ü gâret ve muhâlefet makâmında muvâfakat iden mülûk-i küffârın cem‘iyyetlerini mûmâna‘at ide. Las-ı Hak-nâ-şinâs hücum-ı sipâh-ı İslâm‘ı ihsâs idicek havf ü hirâs galebe idüp, Bosna kralından istimdâd itdi. Bosna kralı Lâs‘ın mes‘ûlünü kabûl idüp iltizâm-ı i‘ânet ü imdâd ve esbâb-ı harb u kıtâli i‘dâd itdi. Ve Sultân-ı İslâm’a itâ‘at u inkıyâd iden harâc-güzâr mülûkü dahi envâ‘-ı tevbiî ü serzeniş ile igvâ ve mukâtele-i müslimîne tahrîz ü igrâ idüp cümlesi mukâbele üzre münfekkü‘l-kelime oldular. Ol cümleden Niğbolu ve Yanbolu vilâyetinin Susmanos, ki müddet-i medîd Sultân-ı Gâzî dergâhına da‘vâ-yı itâ‘at ve izhâr-ı mütâba‘at eyler idi, ol müşriklere müşârik ve ‘isyân mesleğine sâlik oldu. Ammâ zâhiren sadâkat makâmında sâbit-kadem idüğüne i‘tikâd virmek içün ehl-i şikâk ile ittifâk itdüğünü ihfâ eyledi ve mahabbet-engîz ve ‘ubûdiyyet-âmîz haberler gönderdi. Ve Arnavud İskenderiyyesi hâkimi dahi bi-hasebi‘z-zâhir kâfirler mecmû‘undan ma‘rız olup sultân-ı kâm-yâb cenâhına intisâb kasdı ile vürûd ile mas-lahat-endîşâne tedbîrler haberinden nişâne gösterdi. Ve *Lala Şahin* ile vürûd iden cünûd reh-nümâlığını iltizâm ve Bosna vilâyetini sipâh-ı İslâm ikdâmı ile gâret idüp intikâm ahzına ihtimâm eyledi.

Sultân-ı Gâzî ra‘iyyet-nevâzî mûcibi üzre Kara-mân seferinde ol vilâyet re‘âyâsına tecâvüz iden sipâhyân-ı Lâs’a siyâset itdügü ol küffâr-ı bed-nihâdın fuâd-ı nifâk-i‘tiyâdlarına şâk gelüp ‘azîmet-i şifâk idüp icâzet-i pâdişâhî ile memleketlerine vardıkda hâkimlerine şikâyet ve mâcerâyı hikâyet itdiler. Ve nifâkdan nâşî niçe ilhâkât ve havâşî zamm idüp nâire-i fesâdı tehyîc ve kelâm-ı bâtillarını tervîc idicek Las-ı lâ-sipâs dahi ol gü-rûh-ı vesvâs igvâsı ile ‘isyâna ‘âzim ve ‘akd-i zimmet ve ‘ahd-i itâ‘at feshine câzim olup civârında olan mülûk ile şikâk üzre ittifâk mesleğine sülûk [598b] idüp memâlik-i mahrûse-i İslâ-miyye‘den ba‘zı mevâzı‘ı nehb ü gâret ve ehline îsâl-i hasâret itdügü sene tis‘a ve semânîn ve seb‘a-mi‘ede zamîr-i münîr-i şâh-ı kişver-gîre tasvîr olundukda nîrân-ı hamîyyetleri fûrûzân ve bârân-ı gazabları rîzân olup ol fırka-i dalâl-istîsâli içün yirmi bin mikdârı âdem ile *Timurtaş Paşa*’yı mukaddemâ îlgâr tarîkı ile gönderdiler ki ol diyârı nehb ü gâret ve muhâlefet makâmında muvâfakat iden mülûk-i küffârın cem‘iyyetlerini mûmâna‘at ide. Las-ı Hak-nâ-şinâs hücum-ı sipâh-ı İslâm‘ı ihsâs idicek havf ü hirâs galebe idüp, Bosna kralından istimdâd itdi. Bosna kralı Lâs‘ın mes‘ûlünü kabûl idüp iltizâm-ı i‘ânet ü imdâd ve esbâb-ı harb u kıtâli i‘dâd itdi. Ve Sultân-ı İslâm’a itâ‘at u inkıyâd iden harâc-güzâr mülûkü dahi envâ‘-ı tevbiî ü serzeniş ile igvâ ve mukâtele-i müslimîne tahrîz ü igrâ idüp cümlesi mukâbele üzre münfekkü‘l-kelime oldular. Ol cümleden Niğbolu ve Yanbolu vilâyetinin hâkimi olan Susmanos, ki müddet-i medîd Sultân-ı Gâzî dergâhına da‘vâ-yı itâ‘at ve izhâr-ı mütâba‘at eyler idi, ol müşriklere müşârik ve ‘isyân mesleğine sâlik oldu. Ammâ zâhiren sadâkat makâmında sâbit-kadem idüğüne i‘tikâd virmek içün ehl-i şikâk ile ittifâk itdüğünü ihfâ eyledi ve mahabbet-engîz ve ‘ubûdiyyet-âmîz haberler gönderdi. Ve Arnavud İskenderiyyesi hâkimi dahi bi-hasebi‘z-zâhir kâfirler mecmû‘undan ma‘rız olup sultân-ı kâm-yâb cenâhına intisâb kasdı ile vürûd ile mas-lahat-endîşâne tedbîrler haberinden nişâne gösterdi. Ve *Timurtaş Paşa* ile vürûd iden cünûd reh-nümâlığını iltizâm ve Bosna vilâyetini sipâh-ı İslâm ikdâmı ile gâret idüp intikâm ahzına ihtimâm

Şâh-ı nîk-evsâf dahi hâtır-ı sâf ve zamîr-i bî-inhirâfları muktezâsı üzre ol kâfir-i pür-lâf müdde'âsına is'âf idüp pîşrev-i 'asker olmasına fermân buyurdu. *Lala Şahin* dahi kâfir-i *mezbûr* delâletiyle Bosna vilâyetine varıcak sipâh-ı İslâm nehb ü gârete iştigâl ve zehâyir ü emvâl cem'ine isti'câl idüp müteferrik oldular. Delîl olan kâfir-i zelil leşker perâkendeliğini fırsat bilüp Bosna kralına haber gönderdi. Ol dahi otuz bin kâfir ile ilgâr idüp *Lala Şahin*'i bin mikdârı âdem ile bulup [110] etrâfını ihâta itdiler. Ve perâkende olan leşkerden *bir ahad* imdâda yetişmeyüp *ekseri şehîd* ve karîn-i mezâyâ-yı (veledeynâ mezîd) oldu.

(*Tâcü't-tevârih*, s. 108-109).

eyledi. Şâh-ı nîk-evsâf dahi hâtır-ı sâf ve zamîr-i bî-inhirâfları muktezâsı üzre ol kâfir-i pür-lâf müdde'âsına is'âf idüp pîşrev-i 'asker olmasına fermân buyurdu. *Timurtaş Paşa* dahi kâfir-i *mesfûr* delâletiyle Bosna vilâyetine varıcak sipâh-ı İslâm nehb ü gârete iştigâl ve zehâyir ü emvâl cem'ine isti'câl idüp müteferrik oldular. Delîl olan kâfir-i zelil leşker perâkendeliğini fırsat bilüp [599a] Bosna kralına haber gönderdi. Ol dahi otuz bin kâfir ile ilgâr idüp ve *Timurtaş Paşa*'yı bin mikdâr âdemle bulup etrâfını ihâta itdiler. Ve perâkende olan leşkerden *ahad* imdâda yetişmeyüp *ekseri* karîn-i mezâyâ-yı veledeynâ mezîd oldu.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 598a-599a).

Müellifimiz 791/1389 senesinde yapılan I. Kosova Savaşı'nı yazarken Hoca Sâdeddin Efendi'den istifade ettiğini söylemektedir. Ayrıca *Kurretü'l-ebâr*'ın birinci cildini, *Tâcü't-tevârih*'den aldığı geniş varak aralığı ile tamamladığını da ifade etmektedir. “*Hafî olmaya ki, sâbikâ Kosova ma'rekesi Türki'de meâl-i kütüb-i tevârih tahrîr olundukdan sonra bu bâbda Tâcü't-Tevârih tafsîli tastîr olunmuşdur deyü va'd olunmağla ba'de'l-yevm mâdde-i merkûma şürû' idüp teberrüken mevlânâ-yı müşârün-ileyhin kelimât-ı Nâbiga-pesendi ile cild-i evveli resîde-i hitâm idelim*”⁶⁵². Lâkin burada müellifimiz bazı kelimelerin yerini değiştirmiş, birkaç sözcüğü hazfetmiş ve cümleyi doğru bir şekilde tamamlamak için ise bir takım ilavelerde bulunmuştur.

O halde Şehrîzâde'nin yapmaya çalıştığı iktibasta bazı değişiklikler görmek mümkündür. Aşağıda I. Kosova Savaşı'na cüz'î olarak yer verilmiş ve paralellikteki naçizane gibi görünen farklılıklar ise değişik karekterde gösterilmiştir.

“Cihâd-ı Ekber-i Sultân Gâzî Murâd Hân

Çün 'avn-i bî-dirîğ-i İzîdî ve sa'âdet-i müsâ'adet-i dîn-i Muhammedî ile ekser-i bilâd-ı dalâlet-rüsûm ve atyeb-i mevâzî'-ı kişver-i Rûm cilve-gâh-ı hûrşîd-i îmân ve ârâm-gâh-ı 'adl u ihsân sultân-ı gîtî-sitân olmağla mahall-i emn ü emân ve müstakarr-ı sekîne vü itmînân oldu. Bu ni'met

“Zikr-i Tafsîl-i Ma'reke-i Kosova

Çün 'avn-i bî-dirîğ-i İzîdî ve sa'âdet-i müsâ'adet-i dîn-i Muhammedî ile ekser-i bilâd-ı dalâlet-rüsûm ve atyeb-i mevâzî'-ı kişver-i Rûm cilve-gâh-ı hûrşîd-i îmân ve ârâm-gâh-ı 'adl u ihsân sultân-ı gîtî-sitân olmağla mahall-i emn ü emân ve müstakar-ı sekîne vü itmînân oldu. Bu ni'met-i

⁶⁵² *Kurretü'l-ebâr*, vr. 619a.

-i ‘azîme ve ‘atıyye-i cesîme şükrünü itmâm için şâh-ı nîk-nâm ‘ale’-d-devâm hizmet-i dîn-i İslâm merâsimini edâda ihtimâm buyurup mesâlih-i dîn ve menâzım-ı cumhûr-ı müsliminde nev’â tesâhül ve gazâ vü cihâd için tehyi’e-i ecnâdda aslâ tekâhül buyurmazlar idi. Lâkin memâlik-i İslâmiyye hudûdunda [114] vücûd-ı nâ-pâk-i mülûk-ı küffâr ve encâs-ı ecnâs-ı şeyâtîn-i ins ve ebâlîse-i eşrâr *ehl-i İslâm’a* *sebebi ısrâr olup ol hudûdu* levs-i vücûdlarından tathîr ve vilâyetlerini feth ü teshîr zimmet-i himmet-i şâhiye *lâzım* ve şâh-ı dil-âgâh **(Ve kâtilûhum hattâ lâ-tekûne fitnetün ve yekûne’-d-dînu küllühü li’llâhi)** mazmûnuna intibâh ile savb-ı savâb-nümâyâ ‘âzim oldu. Cümle-i cîrân-ı bed-kirdâr ve hem-sâyeğân-ı şekâvet-medârdan Sırf hâkimi olan Las ve Bosna kralı ve Arnavud İskenderiyyesi hâkimi sultân-ı âfâk cenâbına ‘adâvet ü şikâk üzre ittifâk idüp bundan akdem *Lala Şahin* ile hem-râh olan sipâh ol gümrâhlar mekri ile tebâh olup nice eziyyet ve ihânet ve sû-i niyyet ve hıyânetleri zuhûr itmeğın ol gürûh-ı dalâl-istisâline tasmîm-i ‘azîmet ve tasrîf-i ‘inân-ı himmet idüp sene (ihdâ ve tis’în ve seb’a-mi’e) de diyâr-ı küffâra *kurb ve civâr* olduğu için Filibe şehrinde kışladılar. Ve ol kış esbâb-ı cihâd cem’inde ictihâd idüp evvel-bahârda diyâr-ı küffâra *ılgâra ‘âzim ve nâire-i fitnelerin* itfâye câzim olduklarını Las-ı *pür-vesvâs* ihsâs idicek etrâf-ı memâlik-i *mülûküne* elçiler perâkende idüp Sultân-ı Gâzî ‘azm-i megâzî *ve ol* diyâr eşrârına *îsâl-i muhâzî* ideceğın ihbâr ve bu ma’nâyı dahi iş’âr itdi ki, benim mülk ü câhımı ve hayl u sipâhımı istisâl iderlerse ‘alâ-hasebi’t-tertîb sizin diyârınızı dahi tahrîb idcekleri müte’ayyin ve fırsat fevtinden sonra müdâfa’aya ‘adem-i iktidârınız mütebeyyindir. Eger şimdi ittifâk idüp imdâd esbâbını i’dâd iderseniz mazarratlarını def’ heyyindir. Bu üslûb üzre her cânibe irsâl-i *peygâm* ve imdâd *talebinde* ikdâm idicek ol mahâzîl dahi ibrâma râm ve sipâh-ı İslâm mukâbelesinde mukâtele için kıyâm itmek üzre müttefikü’l-keâm oldular...”.

(*Tâcü’t-tevârîh*, s. 113-114).

‘azîme ve ‘atıyye-i cesîme şükrünü itmâm için şâh-ı nîk-nâm ‘ale’-d-devâm hizmet-i dîn-i İslâm merâsimini edâda ihtimâm buyurup mesâlih-i dîn ve menâzım-ı cumhûr-ı müsliminde nev’â tesâhül ve gazâ vü cihâd için tehyi’e-i ecnâdda aslâ tekâhül buyurmazlar idi. Lâkin memâlik-i İslâmiyye hudûdunda vücûd-ı nâ-pâk-i mülûk-ı küffâr ve encâs-ı ecnâs-ı [619b] şeyâtîn-i ins ve ebâlîse-i eşrâr *sebebi ısrâr-ı ehl-i İslâm olup hudûdu* levs-i vücûdlarından tathîr ve vilâyetlerini feth ü teshîr zimmet-i himmet-i şâhiye *lâzım oldu*. Ve şâh-ı dil-âgâh **“Ve kâtilûhum hattâ lâ-tekûne fitnetün ve yekûne’-d-dînu küllühü li’llâhi”** mazmûnuna intibâh ile ol savb-ı savâb-nümâyâ ‘âzim oldu. Cümle-i cîrân-ı bed-kirdâr ve hem-sâyeğân-ı şekâvet-medârdan Sırf hâkimi olan Las ve Bosna kralı ve Arnavud İskenderiyyesi hâkimi sultân-ı âfâk cenâbına ‘adâvet ü şikâk üzre ittifâk idüp bundan akdem *Timurtaş Paşa* ile hem-râh olan sipâh ol gümrâhlar mekri ile tebâh olup nice eziyyet ve ihânet ve sû-i niyyet ve hıyânetleri zuhûr itmeğın ol gürûh-ı dalâl-istisâline tasmîm-i ‘azîmet ve tasrîf-i ‘inân-ı himmet idüp sene ihdâ ve tis’în ve seb’a-mi’ede diyâr-ı küffâra *kurb-ı civârî* olduğuçün Filibe şehrinde kışladılar. Ve ol kış esbâb cihâd cem’inde ictihâd idüp evvel-bahârda diyâr-ı küffâra *ılgâra ve nâire-i fitneyi* itfâye câzim olduklarını Las-ı *pür-vesvâsın* ihsâs idicek etrâf-ı memâlik-i *mülûkâna* elçiler perâkende idüp Sultân-ı Gâzî ‘azm-i megâzî *idüp ol* diyâr eşrârına *istisâl-i muhâzî* ideceğın ihbâr ve bu ma’nâyı dahi iş’âr itdi ki, benim mülk ü câhımı ve hayl u sipâhımı istisâl iderlerse ‘alâ-hasebi’t-tertîb sizin diyârınızı dahi tahrîb idcekleri müte’ayyin ve fırsat fevtinden sonra müdâfa’aya ‘adem-i iktidârınız mütebeyyindir. Eger şimdi ittifâk idüp imdâd esbâbını i’dâd idersenüz mazaratlarını def’ heyyindir. Bu üslûb üzre her cânibe irsâl-i *peygâm* ve imdâd *talebine* ikdâm idicek ol mahâzîl dahi ibrâma râm ve sipâh-ı İslâm mukâbelesinde mukâtele için kıyâm itmek üzre müttefikü’l-keâm oldular...”.

(*Kurretü’l-ebâr*, vr. 619a-619b).

Yine yukarıda zikredilen konu bağlamında Mehmed Said, *Tâcü't-tevârih*'ten istifade ederken eserdeki şiirlerin neredeyse tamamını aktarmıştır. İlgili mısraları çoğunu *Kurretü'l-ebşâr*'ın 619a-625a varakları arasında görmek mümkündür. Aslında bu durum eserin verdiği bilgilerin ne derece kıymetli olduğunun da göstergesidir. Böylece biz de naklen yapılan bu alıntılarda *Kurretü'l-ebşâr*'daki silik yada kesik kelimeleri tamamlayabilme fırsatı bulduk.

Şehrîzâde *Tâcü't-tevârih*'den “bi-‘ibâretihâ” eserine naklettiği kısımları belirtmektedir. Zira 736/1335 senesi olaylarını ele alırken Orhan Gazi'nin Bursa'da cami yapılmasını emretmesi hususunda da bu durumu açıkça zikretmektedir. Ancak burada müellifimizin öncelikle “kibâr-ı mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzre” ve Tâlibî'nin düşürdüğü tarihe öncelik verdikten sonra ikincil olarak Mevlânâ Sa'deddîn'den alıntı yapması dikkat çekicidir. “*Selâtîn-i 'Osmâniyye'de bu gûne câh-ı hayr-ı kesîrû'l-mecâmi' ibtidâ bu sultân-ı 'azîmü's-şândan bi-tevfîkîhî te'âlâ sâdır olup, hayru'l-halefleri yevmen fe-yevmen eserine iktifâ itmişlerdir deyü Tâcü't-Tevârih sâhibi kıdvetü'l-müteahhirîn Mevlânâ Sa'deddîn tahrîr itmiştir. Mevlânâ-yı merkûmun bu mahalde tastîr itdiği 'ibârât-ı Nâbiga-pesend hulbe-i feyz-i âsâ-neşve bahş-ı tab'-ı Hakîr olmağla ve'l-ard min ke'si'l-kirâm nasîbün medlûlünce bi-'ibâretihâ keşîde-i silk-i sutûr kılındı*”⁶⁵³.

“Binâ Fermûden Orhân Gâzî Mescid-i Câmi‘

....Silsile-i 'Osmânî'de evvelâ ol bânî-i mebânî-i müslimânî ve medâr-ı emn ü emânî ve mi'yâr-ı 'adl-i cihân-bânî ve bâlâ-nişîn-i mesned-i sultânîden kaldı. Ve evlâd-ı emcâd-ı 'âlî-nihâdî eyyede humullâhu te'âlâ ilâ-yevmi't-tenâd bu üslûb-ı mergûb nümûnesin ol mi'mâr-ı mebânî-i hayrât-dan aldı. Bi-fazlihî ve mennihî te'âlâ ilâ-haza'l-ân hayrât-ı hisân ve hasanât-ı bî-gerân bu hânedân-ı ebed-peymânda müstemirr olup âsâr-ı hayrları 'âlemde cârî ve nesâim-i cûd u ihsânları emzice-i ekâlîme sârî olmuştur. Rûy-i zemîn bu selâtîn-i zevî't-temkînin âsâr-ı hayr u ihsân ve etvâr-ı mehâmid-iktirânlarıyla bir târîh-i mütercemdir ki, 'Arab u 'Acem tefâsîl-i mehâsinlerini ol kitâb-ı müstetâbdan ve ol mecmû'a-i matbû'adan mütâla'a ve müşâhede iderler”.

(*Tâcü't-tevârih*, s. 47).

“Binâ Fermûden Sultân-ı 'Âlem Câmi‘-i Bursa

....Silsile-i 'Osmânî'de vaz'-ı hasenâta mübâderet ve ihdâs-ı ebniye-i hayra mübâşeret evvelâ ol bânî-i mebânî-i müslimânî ve medâr-ı emn ü emânî ve mi'yâr-ı 'adl-i cihân-bânî ve bâlâ-nişîn-i mesned-i sultânîden kaldı. Ve evlâd-ı emcâd-ı 'âlî-nihâdî eyyede humullâhu te'âlâ ilâ-yevmi't-tenâd bu üslûb-ı mergûb nümûnesin ol mi'mâr-ı mebânî-i hayrât-dan aldı. Bi-fazlihî ve mennihî te'âlâ ilâ-haza'l-ân hayrât-ı hisân ve hasanât-ı bî-gerân bu hânedân-ı ebed-peymânda müstemirr olup âsâr-ı hayrları 'âlemde cârî ve nesâim-i cûd u ihsânları emzice-i ekâlîme sârî olmuştur. Rûy-i zemîn bu selâtîn-i zevî't-temkînin âsâr-ı hayr u ihsân ve etvâr-ı mehâmid-iktirânlarıyla bir târîh-i mütercemdir ki, 'Arab u 'Acem tefâsîl-i mehâsinâtlarını ol kitâb-ı müstetâbdan ve ol mecmû'a-i matbû'adan mütâla'a ve müşâhede iderler”.

(*Kurretü'l-ebşâr*, vr. 351b).

⁶⁵³ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 351b.

3.6.11. Hezarfen Hüseyin Efendi

Şehrîzâde'nin kaynak olarak kullandığı eserlerden biri de muhtasar umumî bir tarih olan *Tenkîhu't-tevârih*'dir. Eserin kullanımına ilişkin detayları müellifimizin “*Hezârfen Târîhi, beyne'l-‘urefâ mütedâvil târîhdir. Müellifi Tenkîhu't-Tevârih tesmiye etmiştir. Makāma evfak olanı ahz olundu*” şeklindeki ifadelerinden anlamak mümkündür. Zira *Kurretü'l-‘ebsâr*'dan hareketle yaptığımız karşılaştırmalarda da yer yer adı geçen eserden istifade edildiği belirlenmiştir.

Kurretü'l-‘ebsâr'ın “en-Nev‘ü'l-evvel” kısmında meşhur hükümdarlardan bahseden Mehmed Said, Tolunoğulları hanedanının kurucusu Ahmed b. Tolun için diğer kaynakların yanı sıra *Tenkîhu't-Tevârih*'e de başvurmuştur. Aşağıda verilen karşılaştırmada da görüleceği üzere burada müellifimizin kendi anlatım tarzı ön plana çıkmaktadır.

“.... Ve Yafa iskelesini yapıdırup ma‘mur itdi ve Mısır‘da Cāmi-i Kebîri inşâd kıldı ve Halife Muvaffak Billâh‘ın nāmını hutbenden ihrâç idüp hâssaten kendü hutbesini okuttu ve Lûlû nām kulunu Haleb‘e vâli idüp gönderdi. Menkuldür ki ol târihde hukâm-ı etrâk mezbûr Ahmed‘in kuvvet-i kâhiresini gördiler. Nice pişkeş gönderüp halife-i asır olan Müstâ‘în Billâh‘ın katlini ricâ eyledi. Ol mukâbelede Vâsıt şehrinin hükûmetini ahd eylediñiz. Mezbûrâya istikâf idüp vâsıt vâsıtasıyla değil yed-i iklim mukâbelesinde olan hulefâdan birinin katli bâbında küfre berâberdir derdi. Menkuldür ki mezbûr Sultan Ahmed‘in sâir haracından ve leşkeri ulûfesinden gayri günden güne üç bin dînâr tasadduk ıderdi. Ve bilcümle memleketi adâlet üzre tutmağın harâc-ı Mısır, ve dört kerre yüzbin dinar idi. Ve bilcümle yirmi altı sene saltanat idüp ba‘dehu maraz-ı istilâdan vefât idüp on yedi evlâdı kaldı.

(Kerim Özdemir, *Hezârfen Hüseyin Efendi'nin “Tenkîhu't-Tevârih” Adlı Eserinin Selçukluların Zuhurundan Osmanlı Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Bölümleri-*

“.....Müellif-i *Tenkîh*'dir ki, Ahmed Yafa iskelesin müceddeden ta‘mîr ü ihyâ itdikden sonra hükâm-ı Etrâk hedâyâ-yı ‘azîme ile hâtır-ı Ahmed‘i ele alup halife-i vakt Müstâ‘în-Billâh‘ı katl itmek şartıyla hükûmet-i şehr-i Vâsıt‘ı ta‘ahhüd itmişler idi. Ahmed ibâ ve istinkâf idüp şehr-i Vâsıt‘a değil yedi iklimi ta‘ahhüd kâbil olsa dahi ma‘azâlâhu evlâd-ı hulefâdan birini katl ‘indimde küfr müsâvî olmağla makbûlum değildir deyü kat‘â cevâb-ı bâ-savâb virdiğinden mâ‘adâ, “edebleriyle olsunlar yohsa kendileri bilür” deyü tehdîd itmiş idi. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, Ahmed‘in leşkeri mevâcibi ve sâir masârifinden mâ‘adâ beher yevm üçer bin dînâr tasadduk ‘âdeti olup kalem-rev-i hükûmetinde ‘adl ü dâd üzre hareketi berekâtıyla Mısır haracından beher sâl dört kerre yüz bin altun hâsıl olurdu. Yirmi altı yıl saltanatdan sonra maraz-ı imtilâdan vefât eyleyüp, on dokuz ve ‘alâ-rivâyetin terk itmiştir”.

(*Kurretü'l-‘ebsâr*, vr. 135a).

nin *Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*,
Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007 (Ya-
yımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 54.

Şehrîzâde, Hezârfen Hüseyin Efendi'den istifade ettiği bazı verileri başka kaynaklardan aldığı tamamlayıcı nitelikteki bilgiler ile bütünleştirerek de kullanmaktadır. Meselâ Ahmed bin Tolun'un yerine geçen oğlu Ebü'l-Ceyş Humâreveyh için *Tenkîhu't-tevârih*'den elde ettiği bilgiyi Rıdvân Paşazâde'nin *Teşa'ulü'l-ezhâr fî-'acâyibi'l-aktâr* tercemesi ile tamamlamaktadır. Nitekim bu eserde ele alınan konu *Hezârfen Târîhi*'ndeki olayın akışına uygun olarak geçmektedir. Sadece askere verilen mevâcib miktarında rakamsal farklılıklar söz konusudur. Burada muhtemelen müellifimiz modern tarih anlayışının bir gereği olarak kaynağını çeşitlendirme yoluna gitmiş olmalı.

“....Ammâ taht-ı devlete anlarıñ gâyet âkil u dâ-
nesi Ebu'l-Ceyş Humâreveyh'e geçdi. Gece ve
gündüz uyumazdı. Ya'ni sihr-i dâime mübtelâ
idi. Âhir bir bürke yapıdırup, içini zîbak ile doldu-
rup üzerinde taht kurup uyuması mümkün olmuş-
dı. Ve kendinin beher sene askerinin haracı yedi
kerre yüzbiñ altun olmuşdı. Ve her sene harac-ı
matbahı yirmi binden ziyâde altun giderdi. Ve
cümle askeri siyâh amâme ile yürürdi. Gûyâ
Karadeniz ki bahr-i siyâh harekete gelürdi. Sâyir
alalar dükendikten soñra yüzleri korkunç kavî
[42a] hil'at-ı ğavî uzun boylu divler gibi, büyük
tenlü muhtâra nâm askeri geçer idi ki halk yüzle-
rine bakmağa havf iderler idi. Cümlesi harâmilik-
den cem' olunup tevbelerine sebep olup mehâbet
için asker idinmişdi. Heman ki anların alayı ta-
mâm olurdu.

Humâra, kendüsi zuhûr bulurdu. Ammâ bir
edeb-i vakârla geçerdi ki; kimse hareket etmek ve
öksürmek olmazdı”.

(*Tenkîhu't-Tevârih*, aynı tez, s. 54).

“Merhûm Hezârfen Târîh'inde dir ki, Ebü'l-
Ceyş sehere mübtelâ olmağla derûnu zîbak ile
mendlü bir barke ve üzerine bir kasr-ı 'âlfî binâ it-
dirüp fevkinde kendüye bir mikdâr hâb-ı râhat
müyesser olurdu. Rıdvân Paşazâde *Teşa'ulü'l-
ezhâr fî-'acâyibi'l-aktâr* tercemesinde dir ki,
Ebü'l-Ceyş'in 'askerinin câme ve 'amâmeleri
bi'l-cümle siyâh olmağla, cem' olup hareket it-
diklerinde Gûyiyâ Bahr-ı Siyâh cûşa gelürdü. Ve
'askerine beher sâl on yedi kerre yüz bin altun
[136b] mevâcib virmekle sipâhinin kesreti bun-
dan kıyâs oluna ve muhtâre nâm tavîlü'l-esnân ve
ilkâma mehîbü'l-manzar ve 'acîbu's-sûre bir nev-
'a askere dahi mâlik idi ki, her birinin yüzüne
bakanın zehresi çâk ve vehminden der-în sâ'at
helâk olurdu. Bunları harâmilikden cem' ve tev-
be-kâr itdikden sonra düşmene 'arz-ı mehâbet ü
savlet kasdıyla 'askerinin pîşgâhında gezdirirdi.
Ve 'askerini şu rütbe zabt itmiş idi ki, sefer ü
hazarda pîşgâhında alay-ı müretteb ile giderken
kat'â kimesnede tekellüme ve birbirleriyle işârete
kat'â kâdir değiller idi. Her kim bu gûne harekete
cesâret iderse, bilâ-tevakkuf katl iderdi”.

(*Kurretü'l-ebşâr*, vr. 136a-136b).

Mehmed Said kaynağını diğer çağdaş kaynaklarla mukayeseli ve tamamlayıcı olarak kullanmaktadır. Meselâ Halep ve Şam etrafında zuhur eden atabeklerden Sultan Mahmud Nureddin Şehid'den bahsederken usta tarihçilerin yanısıra Hezârfen Hüseyin Efendi'nin görüşüne yer vermiştir. Aşağıda *Tenkîhu't-Tevârih* ile diğer kaynakların kullanımı tahrir edilmiş *Kurretü'l-ebâr*'da geçen ilgili paralellikler ise italik olarak gösterilmiştir.

“Hafî olmaya ki, *Nûreddin-i Şehîd'in cedd-i a'lâsı Kâsım*'d-Devle [32b] Aksungur-ı *Türkî*-dir ve *Sultân Melikşâh anı dörtyüz yetmiş dokuz senesinde Halep hükûmetine göndermişti. Tâ seksen yedi târihine değin Halep ve Diyârbekir ve Cezîre'de saltanat eylemiştir. Ba'dehu oğlu İmâdüddîn Zengî evvelâ Basra'ya ba'dehu Musul'a hâkim oldu. Sikke ve hutbe kendinin olup her sene Sultân Mahmûd-ı Selçûkiyye muhabbetle yüzbin altın ve bazı hedâya gönderirdi. Ve bir ol kadar dahi Mansûr halifeye virüp yine kemâl-i adâletle geçinürdi. Ba'de-zamân Haleb ve Humus şehirlerini aldı. Hattâ Şam hâkiminin hâtunu Zümürred nâm afife ile mâ-beynlerinde akd-i izdivâç olup Baalbek'i oğlu Seyfeddîn'e nâmzed kı-lup taht-ı hükmine getürdi. Necmeddîn-i Eyyûb-î kâyim-i makâm idindi ki, Eyyûbîlerin ibtidâ-i zuhûru hemân bu mahaldendir. el-Kıssa, mezbûr İmâdüddîn fevt oldukdan sonra evlâdından Seyfeddîn Gâzî Musul'a ve Nûreddin Mahmûd-ı Şehîd Halep ve Rüha'ya hâkim oldular. Mezbûr Nûreddîn Küffâr-ı Eferenc'e gazâlar idüp nâm-dârlarını öldürüp Antâkiyye'yi feth idüp karındaşı kudbuddin Mevdûd bin Zengî'ye virdi hattâ Zümürred hâtun ki Timurtaş İbn-i İlgâzî kızı idi, birâderi Seyfeddîn'e müyesser olmadı. Kutbud-dîn'e [33a] münâsib görüldü. Ve ol bir hâtûn-ı muhteremdir ki on beş nefer hükkâm ve selâtine mahrem oldu. Ve ol ecilden mahrem örtmez idi. Nûreddîn'in ni'meti ise bir derecede idi ki idlerde sığırdan ve dahi tavukdan gayri bin koyun bişerdi. Ve mülûk etrâf bir yere geldikde ol cümleye tasaddur iderdi. Ve bir şâire bir beyt için bin altın câize virmesi menkûldür. İbn-i Cevzî kavlince küffardan elli pâre şehir almışdır, belki ziyâdedür ve Harameyn-i Şerîfeyn mücâvirlerine nafaka ve kisve göndermek evvelâ andan oldu ve kendüden sonra oğlu Melik Sâlih Haleb'e hükm eyledi.*

“E'âzım-ı meşâhîr-i mülûkden biri dahi âb-ı rûy-ı Devlet-i Aksunguriyye Sultân Mahmûd Nûreddin Şehîd *'aleyhi rahmeti'l-Mecîd* hazretleridir. [132b] Dîn-i mübîn-i metîne ez-dil ü cân hizmet eyleyüp râyet-i İslâmiyân'ın ser-firâz olmasına sebep olan dokuz nefer zât-ı ma'delet-ârânın biridir. Ol zevât-ı tis'anın kimler olduğu karîben zikr olunur. Ma'lûm ola ki, *mehere-i müverrihîn tahkikleri üzre Nûreddin Mahmûd ibn İmâdeddîn Zengî fi'l-asl Kâsımuddevle Emîr Aksungur bin 'Abdullâh el-hâcib et-Türkî hafîdi olup cedd-i Aksungur 'idâd-ı mülûke dâhil olduğu takdîrce rütbe-i sâlisede bulunan melik-i 'âdil sâhib-i hutbedir. Cedd-i Aksungur sahîfe-i sâbıkada mastûr Melikşâh-ı Selçûkiyye bin Alparslan ümerâsından olup, Hezârfen tahkiki üzre sene tis'a ve seb'in ve erba'a-mi'ede ve ber-muhtâr-ı sâhib-i Nuhbe ihdâ ve semânîn târihinde hükûmet-i Halebü's-şehbâ ile ser-firâz itmiş idi. Sâhib-i Tenkîh seksen yedi târihine gelince Haleb ve Diyarbekir ve Cezîre'de bâ-'unvân-ı sultânî hükûmet itmişdir deyü tahrîr ve müellif-i Nuhbe Haleb'de on yıl hükûmetden sonra doksan birde vefât eyledi deyü tastîr ider. Ba'de-zâlik evlâd ü a'kâbı Şam ve Mevsıl'a dahi mâlik olup bu silsileden on nefer melik yüz seksen sâl saltanatla şöhet-ârâ oldular. Âl-i Aksungur itlâk olunan devlet budur. Sâhib-i Nuhbe ve ba'zı ehl-i âsâr Sungur'u mülûkden 'add itmeyüp, 'adedleri dokuz ve müddetleri yüz yetmiş yedi sâldir dimişlerdir. Selâtîn-i memdûhadan olup, Atabegân-ı Mevsil dahi itlâk olunur. Husûsâ Sultân Nûreddin salâh u takvâ ve ma'delet ü sehâ ile bî-hemtâ olup, sâhib-i Tenkîh rivâyeti üzre bezl-i ni'meti âharda bulunduğu gayr-ı mesmû' idi deyü matbahında eyyâm-ı a'yâd ü mübâreke de bakar ve decâceden mâ'adâ bin re's ganem tabh olunurdu. Ve mülûk-i etrâf bir mahalle müctemi' olsalar cümleye vücûhen tasaddur iderdi. Ve huzûruna bir beyt-i manzûm 'arz idene bin altın kerem*

(*Tenkîhu't-Tevârih*, aynı tez, s. 45).

idüp, mücâvirîn-i Harem-i Şerîf'e ibtidâ nafaka ve kisve ta'yîn eyleyen bunlardır. İbn Cevzî tahkîki üzre küffârdan elli pâre şehir feth itmiştir. Hezârfen dir ki, vâlidî beher sâl Selcûkiyye ve 'Abbasiyye taraflarına yüz bin altun ve hedâyâ-yı fâhire irsâl eyleyüp, kat'â bir ahadden zulm ü cûd ile tahsîl-i mâl itmezler idi. Bunu tahrîrden murâd zulümle cem' olunan mâlda bereket olmak değil, sâirinin dahi bereketi sâib olup mâl-ı helâl 'ayn-ı berekât olduğunu beyân içündür.

(*Kurretü'l-epsâr*, vr. 131a-132b).

Kurretü'l-epsâr'da Şehrîzâde *Tenkîhu't-Tevârih*'i diğer kaynaklarla mukayeseli olarak kullanmanın yanı sıra kendi görüşünü de dile getirmektedir. Bu bağlamda Abbâsî halifesi Zâhir Biemrillâh'dan bahseden müellifimiz önceliği Azîz Efendi'ye verdikten sonra sırasıyla Cenâbî, Hezârfen Hüseyin Efendi ve diğer bazı müverrihlerin ifadelerine yer vermekte, hemen akabinde ise kendi fikrini söylemektedir.

“Biri **yuhricu'l-hayye mine'l-meyyiti** sırrına mazhar olan Zâhir Biemrillâh'dır ki vâlid, zulm mesleği olan Nâsır'dan sonra halife olmuş idi. Nâsır'ın müddeti kırk yedi yıl ve 'ömrü yetmiş haddine yetmiş idi. Şîî mezheb zâlim-i tünd-meşreb olmağla Hârizmşah'dan mukaddemâ âzürde-hâtır olduğun iş'âr için Cengîz-i fitne-engîzin cânib-i Îrân ve Tûrân'ı berbâd itmesine bâ'is oldu. Mütekebbir ve mütecebbir ve mütelevvin ve mütehevvir kimesne olup 'âlemin berbâdına sebep oldu deyü 'Azîz Efendi merhûm feryâd itmiştir. Mevlânâ el-Cenâbî ve *Tenkîhu't-Tevârih* sâhibi Nâsır 'âkıl-ı kâmil ve rahîmü'l-kalb ve 'âdil-i dâd-güster olup Şîî mezheb idi dimişlerdir. İmâm 'aleyhi'r-rahme *Risâle-i Keşf* de Nâsır mi'e-i sâdise? müceddid-i dîn idi deyü tahkîk ider. Ba'zı müverrihîn Cengîz-i fitne-engîz dârü'l-hilâfeye karîb oldukda siyâm u salâta müdâvemetle cânib-i Hazret-i Hallâk-ı mûcibü'd-da'vât dergâhına bastı bûriyâ-yı niyâz itmekle gâile-i [117a] Tatar bed-tebâr bi-emrillâhi te'âlâ mündefi' oldu deyü tahrîr iderler. Fakîr dirim ki, bu mâdde emr-i garîb değildir, zîrâ Hak te'âlâ Rabbü'l-'âlemîn ve erhamü'r-râhimîndir. Sâir mazlûmâna merhamet idüp, ol gâile-i 'azîmeyi def' eylemek muktezâ-yı kerem-i Rabbânîdir. Ve ahyânen kâfirin dahi du'âsını müstecâb ider. Müşârün-ileyh Zâhir Halife *Ravza* müellifi tahkîki üzre sünnî-i 'âdil ve müttakî-i rûşen-dil olup mukâta'ât-ı gayr-ı meşrû'âyı ibtâl ve ihyâ-yı sünnet Ömereyni netîce-i âmâl itmiş idi. 'Abd-i Hakîr gûstâhâne dirim ki, mie-i sâdisede müceddidin dinmeğe sezâ bu halife-i bî-hemtâdır feteemmel!’”⁶⁵⁴.

⁶⁵⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 116b-117a.

Mehmed Said kaynak kullanım hususunda yukarıda zikri geçen konularda da görüldüğü gibi çeşitliliğe önem vermektedir. *Tenkîhu't-Tevârih*'i, *Aylemü'z-Zâhir* gibi önemli kaynaklarla bir çok kez ortak olarak kullanmıştır. Hind meliki Alâeddin'in vefatı⁶⁵⁵ ve Kudbüddin Mübârek Şâh'ın ahvâli zikrinde bunu görmekteyiz: *Tenkîhu't-Tevârih müellifinin ve Mevlânâ Cenâbî merhûmun muhtârları budur*"⁶⁵⁶.

Müellifimiz kaynağının kaynağını da belirtmektedir. Nitekim Hama'da Benî Eyyûb devletinin yıkılması hususunda öncelikle Kâtib Çelebi tahririne yer vermekte, daha sonra *Tenkîhu't-Tevârih* sahibinin *Târih-i Cenâbî*'den nakl ettiği bilgiyi sunmaktadır:

Tenkîhu't-Tevârih sâhibi *Târih-i Cenâbî*'den nakl itdiği üzre bu tabakanın egerçi sâl-i zuhûrları beş yüz seksen altı târîhidir, lâkin sene sitte ve erba'în ve seb'a-mi'ede münkariz olmuşlardır. Bu takdîrce müddet-i saltanatları yüz altmış sâl olur. Bu devlet mülûkü egerçi selâtîn-i mısır-ı Kâhire menşûruyla sâhib-i hükûmet olurlardı, ammâ umûrlarında istiklâlleri tâm olup tasarruf u hükûmetleri mülûkâne idi. Ba'zı vekâyi'i inşâallâhu te'âlâ zîrde tahrîr olunur⁶⁵⁷.

Bundan başka Şehrîzâde kaynağındaki verileri de sorgulamaktan geri durmamaktadır. Zira o *Tenkîhu't-Tevârih*'deki bazı konular arasındaki çelişkiyi dile getirerek kaynağının daha önce verdiği bilgi ile sonrasını karşılaştırmaktadır. Meselâ Hama'da Efdal 'Ali bin Müeyyed'in ölümüyle Benî Eyyûb Devleti'nin yıkılması konusunda bilgi verirken Karasungur'un ölümüyle 733'de bu silsilenin münkariz olduğunu söylese de daha önce 746 senesinde yıkıldığı ve müddetinin yüz altmış yıl olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla önceki kavline aykırı verdiği bu bilginin diğer söylediklerinden de şüphelenilmesine sebep olduğunu ifade etmektedir.

"*Tenkîhü't-Tevârih* sâhibi sâl-i zuhûr u inkırâz ve müddet-i saltanatlarını ba'de'z-zikr dir ki, bu silsileden ibtidâ Takıyyüddîn 'Ömer beş yüz seksen altıda taraf-ı mülk-i Mısır Melik 'Azîz-i Eyyûbî'den sultân-ı Hama olup yek sâl mürûrunda fevt olmağla oğlu Mansûr makâmına mukâm oldu. Bir müddet mürûrunda Hama'da hummâdan nahb-ı kazâ itmekle oğlu Kılıç Arslan melik oldu. Dokuz yıl mürûrunda birâder-i mihteri Muzaffer'e bi-hükm-i **men galebe** teslim-i zimâm-ı umûr-ı saltanat itdi ki, sene selâsîn ve sitte-mi'e târîhi idi. On beş sene hükûmetden sonra vefât idüp oğlu Muhammed Mansûr mesnedine cûlûs eyledi. On beş yıl mürûrunda enfâs-ı ma'dûdesi karîn-i hitâm olmağla ferzend-i emcedi el-Melikü'l-Müeyyed nâmına hutbe kırâ'at olundu. Lâkin sabî olmağla Karasungur nâm 'abdi nâibü's-saltana oldu.

⁶⁵⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 271a.

⁶⁵⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 280a.

⁶⁵⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 393a.

Resîde-i sinni sekiz yıl oldukda müstakillen melik olup yedi yüz otuz üçde vefât itmekle silsilesi münkarız oldu. Mukaddemâ bu silsilenin sâl-i târîh-i inkırâzı yedi yüz kırk altı senesi olduğu tahrîr ve müddetleri yüz altmış sâle bâliğdir deyü tastîr itmiş iken kavî-i evveline mugâyir zabtı sâir ahvâline dahi şübheyi mûrisdir”⁶⁵⁸.

3.6.12. Şehrîzâde Mehmed Said

Şehrîzâde Mehmed Said *Kurretü'l-ebâr*'da istifade ettiği diğer kaynakların yanı sıra ismini zikretmek suretiyle kendi eseri olan *Tâcü'l-Kavânîn*'ini de kullanmıştır. Müellifimiz bu eserin ismini belirtirken “*Tâcü'l-Kavânîn nâm risâlemizde mastûrdur kî*” ifadesiyle kaynağına işaret etmektedir.

Kurretü'l-ebâr'da sadece iki yerde bahsi geçen eserin birinci kullanımı *Usûlü'l-Hikem* ile birlikte. Burada sadece vüzerâ hizmetine tayin edilen bazı kimseler için söz konusu mevzunun ilgili eserlerde geçtiğine işaret edilmektedir. *Tâcü'l-Kavânîn*'in diğer bir kullanımı ise “Fâide” başlığı altında kaynağının kaynağını da zikredilerek verilmektedir. Gerçekten yaptığımız karşılaştırmada müellifimizin vüzerâ icmaline ilişkin verdiği bilginin daha detaylı olduğu kendi ifadesi doğrultusunda adeta yeniden şekillendirdiği tespit edilmiştir. Yani Şehrîzâde'nin kendi kaynağından aldığı bilgiyi bile aynen kullanımı söz konusu değildir.

Mehmed Said'in *Tâcü'l-Kavânîn*'den ne ölçüde ve nasıl istifade ettiğinin tipik bir örneği aşağıda verilmiştir:

“.... [12b] Hulefâ-i 'Abbâsiyye'den Me'mûn bin Harun'un kelîmât-ı hikmet-simâtındandır ki vezîr olan kimesnede işbu hîsâl-ı âtî bulunmak gerektir. 'İffet-i istikâmet 'akl, edeb, tecrübe 'adl, ketm-i esrâr cedd u sa'y, 'adem-i tazyî-i vakt te'sîr-i kelâm, sadâkat tevâzu'-ı 'ulemâ, ferâset-i Hükemâ fehm-i fukahâ câbir-i zulemâ, sabr u kanâ'at hulvü'l-münâzara, hüsnü'l-hulk, tedbîr-i vakâr, hüsn-i 'amel, kerem ü 'atâ hulâsa câmi'-i hîsâl-ı hamide olup sû-i if'âlden 'ârî vü ârî olmak gerektir. Tâ ki her hâlde tedbîri muvafık takdîr olup devlet her dem tâze hayât bula, bu sıfâtın hilâfıyla muttasîf olan vezîr 'adûya mağlûb ve rûsvâ-yı cihân olagelmiştir. Vezîr-i mahmûdül-hîsâle mâlik olmak ber-mısdâku **en-nâsu 'alâ-dîni mülûkîhim** nîk-i hâl-i melike şâhid ü güvâhdır. Vezîr olan zât buğz u hased ve 'udvândan

“....a'lem-ı mülûk Me'mûnül-'Abbâsî didi ki: Pâdişâh elbette vezîre muhtâc, fe-emmâ eger vezîrde işbu hîsâl-ı âtî bulunursa sultân ve 'âleme râhat müyesserdir. Ve illâ meşakkat ve elemden kat'â halâs mümkün değildir. Evvelâ 'iffet. Vezîr olan kimesne zü'l-'iffet gerektir. Zîrâ takvî-i dîn ü devlet 'iffetle hâsıldır. Biri dahi [75a] ehl-i 'ırz olup nâmûsu mükemmel ola. Zîrâ kendi 'ırz ve nâmûsunu muhâfazada kusûr eyleyen 'ırz ve nâmûs-ı saltanatı kat'â muhârese idemez. Biri dahi istikâmetdir. Fezâil bahsinde tafsîl olunmağla tekrîre hâcet yokdur. Her hizmetde ve küllî umûrda istikâmet devlet-i dâireni munticidir. Biri dahi 'âkıl ve edîb ola. Zîrâ âdâb mühezzib-ı zât ve 'âkl müeddîb-i sıfât olduğu bi-gümândır. Biri dahi sâhibü't-tecârib ola. Sâbıkâ mahal be-mahal

⁶⁵⁸ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 406b.

biri olup tezâhüm-i nâsa sâbir ve mütehammil ve tekâmül-i umûr-ı nâsa sâ'î ve mütekeffil Türkdür? Dildâde-i hevâ vü heves olan kimesneye tevcîh-i vezâret memâliki tahrîbe vekîl-i mutlak itmekdir. Ânifen tahrîr olunan şurût-ı Me'mûniyye kendüde bulunan zât-ı keremi umûrunda müstakıl itmek mülûke vâcibdir. Hilâfıyla muttasıf olanlara istiklâl virmek değil makâm-ı vezârete takrîb bir vechile câiz değildir. Bu bâbda iktizâ eyleyen tafsîl mecmû'a-i kebîrimizde muharrer olmağla bu makâmda bu mikdâr ile iktifâ olundu...”.

(*Tâcü'l-Kavânîn*, vr. 12a-12b).

zîkr u beyân olunmuştur.

Beyit

Tecrîbe ide ide insânı

Gün be-gün arta fehm ü iz'ânı

Biri dahi hükmünde a'del ü ahkem olup, bir ahada cevır ü sitem itmemekdir. Bu emrin envâ'ı olup, hilye-i seri pâye ve pîrâye-i pâyı sere bend cümle-i sitemdendir. Fukarâdan birinin agniyâdan birinde hakkı olsa, agniyâyı sıyâneten ne'ûzu bi'llâhi ibtâl-i hakk-ı fakîr zulm-ı mahz olup tehzîb-i esâs-ı saltanata bâ'is olan esbâbdandır. Tafsîli inşâallu te'âlâ mahallinde zîkr olunur. Biri dahi hâfız-ı esrâr olmaktadır. Vâkıf olduğu sırrı cânından 'azîz tutmak vâcibdir. Nitekim ânifâ işâret olunmuş idi. Biri dahi umûr-ı mühimme zuhûrunda vaktiyle ol husûsu tekâmül itmedikçe râhat ve huzûr itmeye. Bu güne mevâd zuhûrunda istikâmet küllî, umûra anı takdîm ve ber-vech-i şer' u kânûn derhâl ikmâl vü tetmîmdir. Zîrâ ictimâ'-ı mühimme muhîl-i nâmûs-ı saltanat ve bâ'is-i harâbe-i diyâr u memleketdir. Biri dahi nâfizü'l-kilem olmaktadır. Sâbıkâ ve ânifâ zîkr olunan şurût u hısâl kangı vezîrde ki buluna bi-'avnihi te'âlâ nâfizü'l-kilem ve'l-emru'l-müessir olup, her hâlde rûy-i sefid ve devlet ü rif'ati mezîd olur. Biri dahi kendüde tevâzu'-ı 'ulemâ ve ferâset-i hükemâ ve fehm-i fukahâ mevcûd olmaktadır. Bu sıfât kâffe-i halkı kendüye bende itmek esbabındandır. Ve biri dahi zâlîme câbir ve zû-hiddet ve nîk hâlâ ta sâhib iltifât ve sa'âdet ola. Biri dahi nîk u bed her ne zuhûr itse sâbir olmaktadır. Biri dahi hulvü'l-lisân olup, mehâsin-i ahlâkla ittisâfdır. Biri dahi hüsn-i 'amel sâhibi olup, müdebbir olmaktadır. Bu sıfât-ı hasene ile muttasıf olan vezîrin bi-'avnihi te'âlâ her tedbîri muvafık-ı takdîr olagelmiştir. İnşâallâhu tafsîl-i lâzıme-i vüzerâ zîrde tahrîr olursa gerektir”.

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 74b-75a).

3.7. TESİRLERİ

Şehrîzâde Mehmed Said ve *Kurretü'l-ebşâr*'ın tesirine ilişkin XVIII. yüzyıl çağdaş kaynakları üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde eserin pek tarihçilerin dikkatini çekmediği tespit edilmiştir. Fakat XIX. yüzyıl Osmanlı tarihçi ve devlet adamlarından Tayyazâde Atâ Bey saray ve Enderûn tarihi için önemli olan eserinde Na'imâ'nın tercüme-i haline dair malûmatı Şehrîzâde'nin *Nevpeydâ*'sından istifade ederek vermektedir⁶⁵⁹.

Kurretü'l-ebşâr ile *Tarih-i Atâ* arasında yaptığımız mukayesede Tayyazâde'nin kaynağından naklen değil meâlen istifade ettiği görülmektedir. Bunun yanı sıra Atâ Bey'in, Na'imâ'nın ikinci cild olarak 1070-1110 tarihine kadar yazdığı vakaların Şehrîzâde tarafından temize çekildiği bilgisi hatalıdır. Oysa Şehrîzâde ikinci kısım olarak tanımlanan kaynağın 1070 tarihinden 1118'e kadar geldiğini ve sadece temize çekmeye niyetlendiğini belirtmektedir. Bu durum aşağıdaki paralelde gösterilmiştir.

Zikr-i Ahvâl-i Na'imâ Merhûm

"İsm-i vâlâ ve musaffâsı Mustafa'dır. Belde-i Halebü's-şehbâda kadem-nihâde-i mehd-i vücûd ve âlem-i sabâda şehir-i nâ-şinide mu'âdil mah-miyye-i Kostantaniyye-i cennet mûmâsile vu-sûlünde teberdârân zümresine lühûk ile evvelîn-i pâye-i süllem-i kâh-ı merâtibe su'ûd eyledi. Te-ber-dârlığında İnnallahe 'âlimun yuhibbu'l-'âlim fehvâ-yı letâfet-ihativâsınca ârzû-yı neyl-i sa'â-det-i dünyâ ve âhiret ile bi'l-hulûsi'l-bâl tahsîl-i envâ'-ı 'ulûm ve kemâlâta bezl-i sa'y ü himmet itmiş idi. Ba'de-zâlik Enderûn'dan Bîrûn'a hurûc ve sadr-ı esbâk Kalaylı Ahmed Paşa merhûmun hizmet-i kitâbetiyle taşra menâsıbında ma'iyet ve rütbe-i hâcegâne bu takrîb ile 'urûc itmiş idi. Sonra ol 'asrda reîsü'l-küttâb bulunup, ba'de mü-rûri's-sinîn sadr-ı a'zam-ı felek-temkîn olan ve-zîr-i ma'ârif-semîr Râmî Mehmed Paşa-yı Âsaf-nazîr hizmetlerine ve Sadr-ı Rûm Halebî Yahya Efendi'ye intisâb ve sitâre-şinâslikdan dahi behre-yâb olmak takrîbi ile ma'zûl ve man-sûb sâir ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'ye irtibât hâsıl idüp, teng-destî zât olduğundan Râmî Efendi himmeti ile İstanbul gümrüğünden yevmî yüz

Müverrih Na'imâ Efendi'nin Terceme-i Hâli

"Şehrî-zâde Sa'id Efendi'nin Nev-peydâ adlu târihçesinde münderic olduğu vechile müverrih Na'imâ Efendi şehir-i şehîr-i Halebü's-Şehbâ'da pâ-nihâde-i âlem-i şuhûd olarak hengâm-ı reye'-ân-ı şebâbında âsitâne-i sa'âdete bi'l-vürûd biñ yüz târihlerinde teber-dârân-ı sarây-ı 'atîk züm-resine dâhil ve Sultân Bâyezîd Câmî-i Şerîfnde tahtşîl-i 'ilm ü kemâle sa'y ü devâm ile hasbe'l-isti'dâd nâ'il-i fezâ'il olduğdan sonra sarây-ı hü-mâyûndan hurûc ve Kalaylıkoz Ahmed Paşa'nın divân kitâbeti ve hâcelik rütbesiyle bekâm ve ba'dehû Râmî Mehmed Paşa'nın riyâsetinde müşâ-rûn-ileyh ve sadr-ı Rûm Yahyâ Efendi'ye ve fenn-i nücûmdaki mahâreti vesîlesiyle Sultân Muştafâ Hân-ı Sâni 'aşr-ı âlîsi ricâline tered-düdle tîkçe-i ikbâle 'urûc itmiş idi. Müşârûn-ileyh Râmî Paşa himmetiyle İstanbul gümrü-ginden yevmî yüz yirmi sağ akçe ya'nî bir gurus vazîfeye nâ'il ve biñ yüz tokuzda sadr-ı a'zam olan 'Amuca-zâde Hüseyin Paşa'nın intihâbıyla vak'a-nüvîslik manşıbına vâsıl ve ismine mensûb olan târihiniñ muqaddimesini tertîb ü taqdîm ey-ledikde maqbûl olmağın beş yüz gurus 'atîyye ve

⁶⁵⁹ Tayyazâde Atâ, *Târîh-i Atâ*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010, III, 52-56.

yirmi sağ akçe vazîfe ta'yîn ve ol âvânda sadr-ı a'zam bulunan vezîr-i 'ayn-ı sehâ 'Amucazâde el-Hâc Hüseyin Paşa 'aleyhi'r-rahmeti'l-Mevlâ hizmetlerinin emr-i 'âlîleriyle vekâyi'-nüvîslük hizmetiyle kâm-bîn oldu....

Mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâl rahmete 'aleyhi emsâli hakkında dâ-i müşkilü'd-devâ hıkd u hasedden ârî ve herkesin vafında sû-i zıkrden mütecânib ve biri 'âkıl ve reşîd ve mütefattın ve zekî âdem olup, her hâlde 'ırz ile mukayyed ve temeshurden ârî idi. Me'mûr olduğu Târîh'in cild-i evveli ki bin târîhinden bin yetmiş sâline mûntehî olunca vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye'yi müştemildir, ilhâkât-ı vefîre ve fevâid-i kesîre ile tekmîl ü tebyîz eyleyüp sâl-i merkûmdan bin yüz on sekiz târîhine gelince zuhûr iden vâkı'âtı cild-i sâni nâmıyla egerçi tesvîd itmiş idi, fe-emmâ tebyîzine müsâ'ade-i evkât-ı 'ömr ü hâyat bulunmamağla hîn-i vefâtında ev-râk-ı âsâr-ı sâiresi gibi dest-i nehhâb-ı rûzgâr-ı rûzgârda perîşân ve târ ü mâr olmuşdur. *Rûz-merre Mecmû'ası* vâsıl-ı dest-i Hakîr olmağla inşâallâhu te'âlâ evkât-ı hâliyede ilhâkât-ı kesîre tebyîzi musammemdir....”

(*Kurretü'l-ebâr*, vr. 11a-12a).

gümrükden yevmî bir guruh daha ma'âşına zammını âmir olan berât-ı hümâyûnuñ i'tâsıyla muqaddime-i refâhı haşıl olmuş idi...

.....Mütercem-i mûmâ-ileyh rahmetullâhi 'aleyh haşâ'il-i celîle-i memdûhayı hâ'iz olup me'mûr olduğu târîhiñ cild-i evveli Şârihu'l-Menârzâde-niñ mübâşeret eyleyüp tebyîzine muvaffak olmadığı müsveddeyi niçe ilhâkât ile biñ yetmiş senesi evâsıtına degin cem' u tahrîr eylemiştir.

Sâl-i merkumdan biñ yüz on târîhine kadar olan vekâyi' i egerçi cild-i sâni nâmıyla zabt eylemiş ise de hayâtında bunun tebyîz u tedvînine muvaffak olamadığından ba'de'l-vefât perâkende olan âsârını mûmâ-ileyh Şehrî-zâde Efendi'niñ cem' ve tebyîz ü tedvîn eylediğini kendi târîhçe-sinde hikâye eyler. Na'imâ Efendi'niñ şî'r ü inşâ ve hutû-ı mütenevvi'adaki nezâket-i şîve vü edâsı ve bulunduğu hizmetleriñ cümlesinde şiddet u istikâmet ü 'iffeti müsellemdir. Rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vâsi'âten.

(*Târîh-i Atâ*, s. 52-54).

Ayrıca Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-ebâr*'ı XVIII. yüzyılda yaşamış, el yazması eserleri iyi bilen, kütüphane ve matbaa ile ilgilenen ve bir kitap kurdu olduğu da anlaşılan Venedikli Giambattista Toderini'nin eline geçtiği anlaşılmaktadır.

Toderini kitabının üçüncü bölümünde, Osmanlı Devleti'nde para darbedilmesi hadisesine ilişkin öncelikle Kâtib Çelebi'nin görüşlerine yer verdikten sonra Osman'ın parası ile ilgili olarak Şehrîzâde Mehmed Said'den şu şekilde bahsetmektedir:

“Osman'ın bir hükümdar olarak sahip olduğu sikke bastırma hakkı, ünlü Osmanlı tarihçisi Said Efendi'nin de gözünden kaçmamıştır. Osman'ın saltanatının başlangıcını H. 688, yani M. 1285 olarak tarihlendirirken çeşitli nedenler ileri sürer ve Osman'ın o sırada egemenliğin üç

ayrıcalığına sahip olduğunu söyler: Bir kadı atadığını, adına hutbe okuttuğunu ve son olarak da para bastırıp, üzerine kendi adını koyduğunu belirtir⁶⁶⁰.

Kurretü'l-epsâr'ın muâsır tarihçiler tarafından kullanılmamış olması bize Şehrîzâde'nin aynı dönemde yaşayan müverrihler tarafından tanınmadığını göstermez. Nitekim o eserinde dostlarının isimlerini zikretmese de zaman zaman çeşitli meclislerde onlarla bir araya geldiğini ve ilmî sohbetler yaptığını söylemektedir. Daha önce de eserin sebep-i te'lîfide belirttiğimiz üze uzun süre tarih ilmi ile meşgul olan Şehrîzâde'nin şöhreti dostları tarafından bilinmektedir. Zira eserini de onların ısrarlı talepleri doğrultusunda yazarak dönemin Sadrazamı Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya ithaf ettiğini bildirmektedir. O halde Şehrîzâde'nin sonraki tarihçiler tarafından tanınmadığı için eserinin bilinmediği yada kullanılmadığını düşünmek yanlış olacaktır.

Şehrîzâde Mehmed Said eserinde Osmanlı Devleti'nin 1299-1592 tarihine kadar olan yaklaşık üç yüz bir yıllık sürecini yazmaya niyetlendiğini ancak söz konusu zaman dilimine ait vakaları içine alan çok sayıda karışık ve birbiriyle iliştilmemiş tarihî kaynak olduğunu belirtmektedir. İşte bu durumda *Nevpeydâ*'nın tahririnde Şehrîzâde'nin tarihçiliği ön plana çıkmaktadır. O doğruya ulaşma endişesiyle hareket ederek malum veri kapsamında kaynaklarını mukayeseli olarak kullanmıştır. Zannımızca dönemin tarihçileri de malum bilgileri kaynaklarından kullanma yoluna gittiği için *Kurretü'l-epsâr*'ın tesiri altında tespit ettiğimiz eser bulunamamıştır.

Kurretü'l-epsâr'ın izine kaynak eserlerde rastlanılmamasının bir diğer sebebi muhtemelen müellifimizin bu çalışmasının tamamlanamayıp sadece 699-791/1299-1389 yılları arası olaylarını ihtiva etmiş olmasıyla alakalıdır.

Nüshasının az olması, müellif hatlı olanın Kahire'ye gitmiş olması da bu sebeplere ilave edilebilir.

⁶⁶⁰ Giambattista Toderini, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berkay, İstanbul 2018, s. 315. Metinde Toderini'nin bahsettiği yer büyük ölçüde bu kısım olmalıdır. "...şu'be-i Âl-i Selçuk'dan fermân-fermâyı ülke-i Karamân, Sultân 'Alâeddîn-i rahmet-karîn taraf-ı bâhirü's-şereflerinden Ebü's-Selâtini'l-'Osmâniyye mazhar-ı eltâf Rabbâniyye [239a] şîr-pîşe-i megâzî Sultân 'Osmân Gâzî'ye altı yüz seksen sekiz sâl-i ferah-ıştimâlî şuhûrundan evâil-i şevvâl ile müverrah olup güzârende-i kantara-i şemşîr ve adüvv-i tedmîrleri olan memâlike hâkim nasb olunduklarını nâtuk nâme-i hümâyûn-ı emâret-i makrûn ile tabl u 'alem ve sâir teşrifât-ı hâkânî-i pür-haşem vâsıl oldukda Karahisar'a kâdî nasb ve ism-i sâmîlerine hutbe kırâ'at itdirmişler idi..." Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 238b-239a. Sikke mevzusunda ise Orhan Gazi'nin İznik'i aldıktan sonra tebrik etmeye giden Alâeddin Bey'in Osman'ın parasını yenile tavsiyesinden anlaya biliriz. "Sâbıkâ işâret olunduğu üze feth-i belde-i [367a] İznikmid tehniye vü tebrîki kasdıyla huzûr-ı pâdişâh-ı mekârim-mevfûra gelüp ber-muktezâ-yı hâyır-hâhî ba'zı kavânîn-i nâfî'a vaz'ına ve tecdîd-i sikke-i hümâyûn ve cünûd-ı mütenevvî'a ihdâsına vesîle vü delîl olmuşlar idi". Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 366b-366a.

Şehrîzâde Mehmed Said ve *Kurretü'l-efsâr*'ın ismini tarih ve edebiyat araştırmalarına ilişkin yapılan çalışmalarda görmek mümkündür. Meşhur bibliyografya âlimi Bağdatlı İsmâil Paşa eserinde Şehrîzâde Mehmed Said ve *Kurretü'l-efsâr*'dan bahsetmektedir⁶⁶¹. Aynı şekilde, Bursalı Mehmed Tahir de *Türk Yurdu*⁶⁶² ve *Osmanlı Müellifleri*⁶⁶³ adlı eserlerinde Şehrîzâde'den ve eserinden söz etmektedir. Son olarak Babinger'in Osmanlı tarihi müellifleri hakkında yazdığı eserinde Şehrîzâde'ye ve çalışmamızın da konusu olan eserine yer vermesi XX. yüzyılda *Kurretü'l-efsâr*'ın ne ölçüde tanındığını göstermesi açısından önemlidir⁶⁶⁴.

Bütün bu sıraladıklarımızın yanı sıra günümüzde bile *Kurretü'l-efsâr*'dan istifade edenlerin sayısı çok fazla değildir. *Kurretü'l-efsâr*'ın İstanbul nüshası üzerinde daha önce ifade ettiğimiz gibi Faruk Bilici tarafından mezuniyet tezi hazırlanmıştır⁶⁶⁵. Orhan Şaik Gökyay “*Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri*” isimli makalesinde *Kurretü'l-efsâr*'dan faydalanarak Kâtip Çelebi'nin ilmî yönüne işaret etmiştir. Ayrıca Şehrîzâde'nin Na'imâ ve Kâtip Çelebi'den iktibaslarda bulunduğunu belirtmiş ve takipçisinin eserlerini ele alırken de müellifimizin bu tarihinden alıntıda bulunduğunu belirtmiştir⁶⁶⁶. Feridun M. Emecen de “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrîzâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar” başlıklı makalesinde bu eserden istifade ederek bazı tespitlerde bulunmuştur⁶⁶⁷.

Ayrıca yukarıda belirttiğimiz gibi Orhan Şaik Gökyay dışında da Kâtip Çelebi'nin eserleri üzerinde yapılan çalışmalarda araştırmacıların *Kurretü'l-efsâr*'dan istifade ettiği görülmüştür. Bunlar arasından tespit ettiklerimizden örnek vermek gerekirse Fikret Sarıcaoğlu “*Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtip Çelebi*, II (Giriş: Kâtip Çelebi ve *Cihânnümâ*, Dizin) isimli çalışmasında Kâtip Çelebi'nin biyografisi ve eserlerinden bahsederken Şehrîzâde'nin söz konusu tarihini kullanmıştır⁶⁶⁸. Yine bu minvalde “*Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında*” isimli çalışmasında Gottfried Hagen Şehrîzâde'nin *Nevpeydâ*'sını zikretmiştir⁶⁶⁹. Ve son olarak Zeynep Aycibin, *Fezleke* üzerine yaptığı çalışmada Kâtip Çelebi'nin zengin

⁶⁶¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Mü'ellifin*, II, 332; Ayrıca bk. *Keşfü'z-zunûn zeyli*, II, 223.

⁶⁶² Mehmed Tâhir, *Türk Yurdu*, s. 2069-2070.

⁶⁶³ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, s. 75-76.

⁶⁶⁴ F. Babinger, a.g.e., s. 323-325.

⁶⁶⁵ Faruk Bilici, *Şehrîzâde Mehmed Said Efendi'nin Târih-i Nevpevdâ Metni*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, 1974 (Mezuniyet tezi). Ayrıca bk. Abdülkadir Özcan, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri (Lisans-Doktora)*, İstanbul 1984, s. 209.

⁶⁶⁶ Orhan Şaik Gökyay, a.g.mak. s. 19-20, 37-39, 43, 54, 73.

⁶⁶⁷ Feridun M. Emecen, “Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrîzâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar”, *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, İstanbul 2013, 561.

⁶⁶⁸ Fikret Sarıcaoğlu, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtip Çelebi*, II, 5, 13, 22.

⁶⁶⁹ Gottfried Hagen, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında*, s. 68. Hagen, Kâtip Çelebi ile Şeyhülislam Yahyâ Efendi arasında geçen mükâlemenin kaynağı olarak “ (*Tarih-i Nevpeydâ*, zikreden Kütükoğlu 1974, 2) belirtmektedir. Bk. aynı eser s. 53.

kütüphanesi ve *Kānūnnāme*'sine dair verdiği malûmatda *Târih-i Nevpeydâ*'dan bahsetmiştir⁶⁷⁰.

⁶⁷⁰ Kâtib Çelebi, *Fezleke*, [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)], (haz. Zeynep Aycibin), İstanbul 2016, I, XL, CXIV.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. ŞEHRÎZÂDE MEHMED SAİD'İN TARİHÇİLİĞİ VE ÜSLUBU

4.1. TARİHÇİLİĞİ

XVIII. yüzyıl modern tarih yazımının temsilcilerinden biri olan Şehrîzâde Mehmed Said, *Kurretü'l-ebâr*'ı yazarken gerek titizlikle seçtiği kaynaklarının kullanımı esnasında gerekse sonrasında üslubuyla tarih felsefesini ve tarih görüşünü ön plana çıkartmaktadır. Biz de eserinde anlatılanlardan hareketle onun tarihçiliğini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Mehmed Said, daha önce zikrettiğimiz üzere *Kurretü'l-ebâr*'ın dibâcesinde çocukluğundan itibaren tarih ilmine her yönüyle vâkıf olduğunu dolayısıyla bu doğrultuda yirmi yıllık süre zarfında küçük büyük Türkçe ve Arapça bir çok eseri te'lîfe muvaffak olduğunu belirtmektedir. Zira tahrir ettikleri de bu durumu destekler niteliktedir. Kendisi bir eğlence meclisinde dostlarıyla tarih ilminin faydası ve malzemeleri hakkında müzakere ettiğini ve onların ısrarlı talepleri üzerine eserinin bâki kalması ve ömrünün sonuna kadar hayırla zikredilmek düşüncesiyle kitabını kaleme aldığını söylemektedir. O her ne kadar eserini dönemin sadrazamı Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya takdim etmiş, III. Osman ve Şeyhülislâm Dürrîzâde Mustafa Efendi'ye sanatlı ve ağıdalı bir dille yazdığı şiirleriyle övgüler yağdırmışsa da siyâsetnâme bağlamında zamanına ilişkin bozulmaları da dile getirmekten beri durmamıştır. Şüphesiz doğrunun peşinde olma endişesi onun en bariz tarihçilik meziyetlerinden olmuştur.

Şehrîzâde tarih ilmine dair görüşlerini, daha çok yazdığı şiirlerle destekleyerek, eserinin mukaddime kısmında açıklamaktadır. Onun tarih ilmi ve tarih fennini bilmenin önemine dair görüşleri şu şekildedir:

O cihanın aynası olan tarih ilminin insanları akıllandırdığı ve irfan sahibi yaptığını söylemektedir.

“Zîrâ ‘ilm-i târîh bir mir’ât-ı ‘âlem-nümâdır ki mutetebbi‘în-i ahvâl-i selef ‘ayne’l-yâkîn rütbesi vâkıf ve bir câm-ı cihân-nümâdır ki ehli ‘akl ü temyîz ve hurde-bîni ‘acâyib-i masnû‘ât-ı ilâhiyye ve garâyib-i mahlûkât-ı arzıyye ve semâviyyeye ârif ider. Ve mutlakâ ‘aklı dürüst ve fikr-i sakîmi dahi mustakîm itmek cümle-i havass fenn-i târîhdendir. Ve kezâlik

‘ilm-i cemîlû’l-kadr ve celîlû’ş-şân târîhte mu‘arref-i hâme-i ‘Abbâsî câme-i kürsî-i seh pâye-i enâmîl üzere hezâr sâl vâsf-ı tebyînde ‘âciz ve kâsır fazl u şeref-i lâ-yuhsâ mûnderic olduğı ittifâk-ı dakîka-sencân-ı vâdî-i tahkîk ile sâbitdir”⁶⁷¹.

Yine bazı garip eserlere vukufiyetin ve acayip hallerin hikmetinin meydana geliş sebebinin ancak bu yüksek itibarlı fenle kolaylaşacağı yönündeki görüşlerini bir takım âyet-i kerîme ve ibretli sözlerle destekleyerek zikretmektedir.

“Hulâsa bâ‘is-i kemâl berâe-i ‘ibret etvâr-ı garîbetü’l-âsâra ıttılâ’ ve bâdî-i husûl pezîri sermâye-i hikmet-i ahvâl-i ‘acîbetü’l-etvârı istimâ’ ancak bu fenn-i celîlû’l-i ‘tibar ile müyesser ve **‘inde zikrû’l-sâlihîne tenezzü’l-rahmetü** sırrından âgâhiyyet ve **lekad kâne fî kasasihim ibretun li-uli’l-elbâb** nass-ı celîlinin **ma-saddaknahu vasalet ba‘de’t-tenzîl ve’l-esr** fakat bu ilm-ı cemîlû’l-ahbâr ile mikdâr olduğı bî-kâl u kîl lâsiyyemâ ittifâk-ı zevi’l-ebâr ile **üzkürû mevtâkum bi’l-hayr** eser-i mu‘ciz itdi ma‘nen bu fenn-i latîfin lüzûmuna edell-i delîldir”⁶⁷².

Yukarıda zikri geçen bahsin yanı sıra tarih fenninin gerekliliğine ilişkin delillerini “Li-müellifihî” başlığı altındaki şiiriyle devam ettirmektedir.

“Li-müellifihî

Şi‘r

Zindeye vâcib oldu ey ‘âkıl

Hayl-i mevtâyı hayr ile ezkâr

Ya‘nî bir meclis içre zikr olsa

Fâtîha-i dürrîye ile ana nisar

Eylemese sû-i fi‘lini takrîr

Nâ sezâ müslime bu günehkâr

Hem de tahrîr-i ism ü terceme sin

Ol dahi hayrdan olundu şumâr”

Müteâkiben yine zikrettiğı bir Arapça şiirle bu bilimin üstün semerelerinin vasıflarını aşağıdaki mısralarda dile getirmektedir.

⁶⁷¹ Kurretü ‘l-ebâr, vr. 1b.

⁶⁷² Kurretü ‘l-ebâr, vr. 1b.

“Şi‘r-i ‘Arabî

İzâ mâ-tâla‘a’t-târîhe şahsen

Re‘yen ed-dünyâ ve ebsara kulle cîli

Ve yekfi-n-nâzire‘t-târîhi ünsen

Müşâhedetü’s-sahâbeti ve‘r-Resûli”

Tarih ilmi sayesinde geçmiş hükümdarların ahvallerinin sonradan gelenlere aktarılacak suretiyle sayısız öğütler telkin ettiğini ve çok faydalı haberler verdiğini belirtmektedir. Söz konusu bu fennin akıllı kimseleri işlerinde deneyimli ve insanları tedbirli olmaya yönelttiği hususunda da hiç bir şüphe görmemektedir. Müellifimiz bu bağlamda yine aşağıda zikri geçen “Li-müellifihî” şiiriyle ifadelerini zenginleştirmektedir.

“Li-müellifihî

Şi‘r

Selef ahbârın eylemek inşâ

Halka oldu nush için mahzâ

Oldu murşid mucelledât-ı selef

Kim tarîk-ı hüda ider inhâ”

Ve son olarak Hz. Peygamberin nurunun yaratılışından bu demlere gelinceye kadar gelişen olaylardan büyük, küçük, kadri büyük yada değersiz olanların tarih olmadan bilinemeyeceğini, bilgiyi kazanmanın ancak bu ilim ile kolaylaşacağını ifade etmektedir.

“Fî-nefsi‘l-emr ibtidâ-i âferîneş-i Hazret-i Ebü‘l-beşer salavâtü‘llahi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi bi-‘adedi ez‘âf-ı katarâtî‘l-matardan berü şiyâfte-i minassa-ı vukû‘ bulan vekâyi‘i belki andan akdem ya‘ni bâ‘is-i tekevvün-i ma-halak olan hılkat-ı nûr-ı Muhammedî ‘aleyhi efdalu’s-salavâtından bu demlere müntehî olunca mu‘addalât-ı umûrun celîl ü hakîr ve sagîr ü kebîri [2a] eger târîh olmasa ma‘lûm olmaz idi. Kesb-i ittılâ‘ ancak târîh ile müyesserdir. Pes bu ‘abd-i Hakîr-i pür-taksîr ve el-muftekir ilâ-rahmeti Rabbühü‘l-Kadîr”⁶⁷³.

Şehrîzâde Mehmed Said, *Kurretü‘l-epsâr*’da tarih ilminin önemine binaen vak‘aları tertip edecek kimseler için değerlendirmelerde bulunmaktadır. Sekiz maddede sıraladığı bu

⁶⁷³ *Kurretü‘l-epsâr*, vr. 1b-2a.

şartları vekâyi‘ tahrir eyleyen maarif sahiplerinin tatbik etmesi gereken kurallar olarak görmektedir. Ayrıca *Na‘îmâ Tarihi*’nin mukaddimesinde beyan edilen bu şartlara riâyet edilmesini elzem görmektedir. Zira kendisi de bu esaslara riayet ettikten sonra bazı mühim şartlar eklediğini belirtmektedir. Na‘îmâ’ya ittibâ eden müellifimiz *Kurretü’l-‘ebsâr*’da tam bir kronoloji anlayışı ile vak‘aları yıl ay ve gün tertibine göre tafsil etmiştir.

“Evvelâ vekâyi‘ tahrîr eyleyen erbâb-ı maâ‘rife tertîb-i sinîne mûra‘at şurût-ı mühimmeden olduğu gibi tertîb-i şuhûr u eyyâma dahi ri‘âyet lâzımdır. Meselâ zilka‘de-i güzeste-yi zilhicce-i âtiyeye ve pençşenbih-i güzeste-yi sebt-i âtiye takdîm ‘ayıbdır. Lâkin hafî olmaya ki, bu şart vekâyi‘i-yevmiyye tahrîr idene lâzımdır. Fakîr-i pür-taksîr gibi üç dört yüz sene mukaddem mürûr eyleyen vekâyi‘ cem‘ idene mümkün değildir. Zirâ bu bâbda müverrihînin tahrîrleri ekseri takdîrîdir”⁶⁷⁴.

Müellifimizin üzerinde durduğu diğer bir husus tarih manzûmelerine dairdir. Vekâyi‘ sınıflarından birine tanzim olunan tarih manzûmelerinin a‘lâ, evsat ve ednâ olarak hangi kısımdan ise belirtilerek terk edilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Şehrîzâde bu duruma “*Târîhe bâ‘is revnak-ı târîh olduğu emr-i azhardır*” sözüyle açıklık getirmektedir. Söz konusu nâzımının, tanzim ederken zahmetler çektiğini dolayısıyla dikkatle tetkik edilmesi gerektiğini belirtir. Zira kendisi bu konuda “*Ma‘rifetin bedi olmayup cümlesini nîk bilmek dahi ma‘rifettir. Anları bilmemek beddir*” demektedir.

Devamla olaylardan birine tanzim olunan tarihleri yazmanın, bahsi geçen vakanın zikredilen yılda vuku bulduğunun kuvvetli delili olarak görmektedir. Şehrîzâde tarih ebcedlerinin mutlak suretle alınmasını istemektedir. Kendisi bu yöndeki görüşlerini “*‘Abd-i Hakîr tetebbu‘da dikkat idüp ekser-i vekâyi‘in tevârîh manzûmelerini tastîr itmeme sebebi ahır-ı sıhhat-ı vak‘ayı isbât maslahatı içündür. Pes tevârîh-i manzûme târîhe sebeb-i vefk olduğundan mâ‘adâ böyle bir fâide-i ‘azîme-i matlûbeyi müştemildir. Zirâ târîhden maksûd sıhhat-ı vekâyi‘a kesb-i ittîlâ‘dır*” cümlesi ile dile getirmektedir⁶⁷⁵.

Coğrafya fenni ile tarih ilmini birbirine lazım olma cihetinden iki kardeş gibi görerek disiplinlerarası çalışma modelini tasvip etmektedir. Zira kale misâli bir mahallin fethi söz konusu olduğunda coğrafi kaynaklarda yazıldığı üzre o beldenin tavsifinin tahririni fâideden hâlî görmemektedir. Osmanlı Devleti’nde bu iki ilmî disiplinin öğretimini elzem görüp “*Bu iki ‘ilimdem bî-haber ricâle mâlik devlet müesses değildir*”⁶⁷⁶ sözüyle tarih ve coğrafya

⁶⁷⁴ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 4b.

⁶⁷⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 4b.

⁶⁷⁶ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 4b-5a.

ilminin önemine dikkat çekmektedir. Günümüzde de coğrafya tarihin yardımcı ilimlerindendir.

Şehrîzâde diğer maddede tarihi olayları en doğru şekilde bulmanın önemine işaret etmekte, bir olayın meydana geliş tarihinde tarihçiler arasında ihtilaf oluşması durumunda kontekstin gereği gibi mülâhâza edilmesini belirtmektedir.

Yukarıda sıralanan şartları müteâkiben, üzerinde durulan diğer bir mesele Selânikî ve Solakzâde gibi müverrihlere getirilen eleştiridir. Müellifimiz bunların, zikrettiği uygun olmayan vak'aları beyan etmekten kaçınmak gerektiğini ifade etmektedir. Ancak gerekli görüldüğü ölçüde adaba uygun olana riâyet edilerek tahrir edilebileceğini söylemekteyse de burada asıl maksadın adaba riâyet kasdıyla yalanı seçmek veya nice faydaları içeren vekayii terk etmek şeklinde olmayacağını belirtmektedir. Ayrıca *Kurretü'l-epsâr*'ın derkenar ilavesine “*Belki o gûne nâ-revâ vekâyî' zuhûrunda kubhı vükelâya 'azv itmek gerekir. Fi'l-hakîka selâtîn-i kirâm lafzen ve ma'nen ma'sûm olup kendülerinden ba'zı nâdire zuhûruna sebep vükelâ ve nüdemânın tesâmuh ve tahrîkidir*”⁶⁷⁷ notunu da ekleyerek ifadelerine açıklık kazandırmaktadır.

Şehrîzâde bu kez de eleştirilerini vekâyî' tahririne hevesli olan bazı kimselere yönelterek yaptığı benzetme ile onların sol ve sağ bakır ve gümüşü fark etmeyip mecmualarında çeşit çeşit yanlışlıklara sebebiyyet verdiklerini öne sürmektedir. Selânikî tarihinden asıl amaçlarının vuku bulan şeyi tahrir etmek olduğunu söyleyen kişilerin ise nice karışıklıkları yazarak akıllı kimselerin neferini kazandığını belirtmektedir.

Keza müellifimizin Selânikî'yi bu derece eleştirmesindeki nedenler şunlar olabilir: Klasik anlamda bir vekâyî'nâme özelliği göstermeyen eserinde gelişen olayları bir çok kez meydana geliş sırasına göre tahrir etmemesi ve hadiseleri saray merkezli olarak anlatması; yazılı ve şifâhî kaynaklardan istifade etmesi ve yine verdiği tarihlerden bazılarında hataya düştüğü söylenilebilir. Son olarak XVII. yüzyıl müverrihlerinden Peçevî İbrâhim, Hasan Beyzâde, Kâtib Çelebi, Naîmâ gibi tarihçiler Selânikî'den bahsetmezken Solakzâde'nin kaynak göstermeksizin eserine aktardığı söylenilebilir⁶⁷⁸. Bu durum da akla Şehrîzâde'nin takipçisi olduğu Kâtib Çelebi ve Na'îmâ Mustafa Efendi'nin izlediği yolu model aldığı düşüncesini getirmektedir.

⁶⁷⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 5a.

⁶⁷⁸ Mehmet İpşirli, “Selânikî Mustafa Efendi”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 359.

Müverrihlerin te'lifâtlarında halk arasında ağızdan ağıza dolaşan menkıbelere yer vermemesini ve bunların müşâhede edilmesi gerektiğini iki önemli mevzu ile örneklendirmektedir.

“Rumili Hisârı cild-i mukata‘a-i gâv resminde mebnîdir ve Timur-ı bilâ-zuhûr Sultân Bâyezîd Hân’ı Timur kafese vaz‘ itmiştir ve hîn-i feth-i Kostantaniyye’de Mahmûd Paşa sadr-ı a‘zam idi misillü aslı yok hezeyân makûlesi kelâma adem-i i‘tibâr lâzımdır. Her bir mahallinde inşâallâhu te‘âlâ zikr olunur, her mâddenin esahhını tetebbu‘ ve ba‘de’t-tetebbu‘ mülâhaza lâzımdır. Bu ‘Abd-i Hakîr mümkün mertebe şurût-ı mezkûreye ri‘âyet itmiştir. Egerçi kable’l-mülâhaza kütüb-i meşhûreye muhâlif olmağıle hatâ zann olunur, ba‘zı vekâyi‘ tahrîr olunmuşdur. Lâkin anın dahi vechi mahallinde mezkûrdur. Mülâhaza olunsa bu Hakîre suâl vârid olmaz”⁶⁷⁹.

Ayrıca her maddenin en doğrusunun tekrar tekrar etraflica incelenerek tetkik edilmesini istemektedir. Zira kendisi bu şartlara riâyet ettiğini söylemektedir.

Nakilci tarihçiliğin ötesinde olan müellifimizin diğeri bir eleştirisi Na‘îmâ Mustafa Efendi’ye olup adeta onun tarihçiliğini sorgular niteliktedir. Şehrîzâde herhangi bir nüshadan nakledilen sözlerin mahallinin değiştirilmeksizin zikredilmesini istemekte aksi takdirde bunu ayıplanacak davranış olarak görmektedir. Zira faziletli kimselerin *Na‘îmâ Târîhi*’ni, Na‘îmâ’ya nispetle kullandıklarını ancak Na‘îmâ merhumun ise verileri kaynağından aynıyla naklettiğini söylemektedir. “...sâhib-i tedkîk ve tahkîk fenn-i şî‘r u inşâ ve târîhde yegâne-i ‘asr iken cem‘ ettiği târîhinde ekseriyâ tevârih-i sâirenin ‘aynini nakl etmiştir. Anınçün nisbetle lafzını zikr iderler...”⁶⁸⁰.

Son olarak herhangi bir tarihten bir olay yazıldığında isminin ve müellifinin zikredilmesi nakledilen vak‘anın sıhhat ve hatasına delil niteliğinde olduğunu belirtmektedir.

Şehrîzâde’nin tarihin ne olduğu, önemi ve gerekliliğine dair konulara açıklık kazandırdıktan sonra vak‘aları tertip edecek kimseler için değerlendirmede bulunması ve daha sonra Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye’de memur ve gayri memur vekâyi‘ tahrir eyleyen bazı müverrihleri teberrüken zikretmesi onun olaylar zincirinin koordinasyonunda sistematik bir tarih anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

⁶⁷⁹ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 5a. Şehrîzâde menkıbenin yanı sıra efsaneye de temkinli yaklaşmaktadır. Efsaneyi tarihten ayırarak ondan ancak nasihatler alınabileceğini söylemektedir. Bk. *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 427b.

⁶⁸⁰ *Kurretü’l-‘Ebsâr*, vr. 5b.

Mehmed Said *Kurretü'l-epsâr*'da “mühimme” başlığı altında vekâyi' yazarları Oruç Bey'den başlatarak süreci eserini tahrir ettiği sıralarda vak'anüvislik görevini yapan es-Seyyid Hâkim Mehmed Efendi'ye kadar getirmektedir. Ancak o bu sıralamayı yaparken vekâyi' tahrir eden kimselerin isimlerini, kimin tavassutuyla yazdığını, eserlerini hangi padişah döneminde ve ne çeşit bir dil ile te'lif ettiğini, kaynağın ihtiva ettiği zaman dilimini, bunları ne ölçüde kullandığını⁶⁸¹ ve esere ilişkin değerlendirmelerde bulunmaktadır. Meselâ Fâtih devri müverrihlerinden Şükrullah'ın Vezîriâzam Mahmud Paşa adına yazdığı *Behcetü't-Tevârih* isimli eserden eşsiz bir cevher ve hoş a giden bir kitap olarak bahsederken Hadîdî, Neşrî ve Malkoçzâde'nin yazdıklarının hatalı ve saçma olduğunu söyleyerek ağır eleştiriler yöneltmektedir. Yine II. Bayezid'in Kemalpaşazâde Ahmed Efendi'yi tarih yazmakla görevlendirdiğini ve yazdıklarına dair “*Kemalpaşazâde Ahmed Efendi 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân cenâbların tahrîr-i vekâyi' i Devlet-i 'Aliyye'ye me'mûr itmeleriyle ol hâkân-ı celîlü's-şânın vekâyi'-i şâhânelerin sultânı's-selâtîn sâhib-kırân-ı havâkîn merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Selîm Hân-ı ma'delet-i âyîn tâbe serâhu hizmetlerinin ve Sultân Süleyman Hân hizmetlerinin fütûhât-ı hâkâniyye ve sâir vekâyi'-i şâhânelerin tahrîr ve ol zemânda makbûl-i enâm olan 'ibârât ü edâ üzre tastîr eyledi*” bilgisine yer vermektedir⁶⁸².

Müellifimiz, “Tetimme ve tenbîh” başlığı altında Devlet-i 'Aliyye'de vak'aları tahrir eden kronikçilerin yanı sıra doğru sözlü, sırlara aşına, faziletli kimselerden edipler ve şairlerin de vekâyi' tahrir etmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Zira o bu işin gerekliliğini “*Her deniyyü't-tab' nâdâna bu emr-i 'azîmi sipârîş itmek cevher-i nâ-yâbı dest-i nâ-şinâsa teslîmden lâ-farkdır. Bedi dahi 'ulemâ-i kirâma ve fudâla-ı fihâma ve fırka-i şu'arâ-yı ma'ârif-güster ve inşâ-perdâz-ı be-nâma min-küllî'l-vücûh rağbet ü i'tibâr ve iltifât itmekdir. Bu emr-i zimmet selâtîn-i 'ızâm ve tülûv-i selâtîn olan vükelâ-yı hüâmâma vâcibdir*” sözleriyle dile getirmektedir⁶⁸³.

Yine çeşitli manzum eserlerin tanzim edilip ilgili şahsiyetlere sunulmasıyla bu kimselerin şöhretlerinin bilindiğini ve bazı tarihsel gerçeklere de ancak bu sayede vâkıf olduğumuzu belirtmektedir. Bu konuda verilen dikkat çekici örneklere aşağıda yer verilmiştir.

“Ehl-i hîred ü ârâya bu delîl kâfidir ki, Firdevsî-i Tûsî Şehnâme'yi tanzîm itmeseydi zübde-i Âl-i Sebük Tegin Sultân Mahmûd-ı Gaznevî'nin nâm u şânı bilinmezdi. Ve zahîr kâryâbı?

⁶⁸¹ Şehrîzâde'nin Rum abdalları zümresinden Geyikli Baba'nın cami ve tekke inşa ettikten sonra buralara tahsis edilen vakıflar ve diğer benzeri hususlarda geçmiş vak'anüvislerin görüşlerine yer verdiğini görmekteyiz. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 449b.

⁶⁸² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 5b.

⁶⁸³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 7b.

zuhûr itmese nâm-ı Kızılarslan bilür kadar şöhrat bulmazdı. Ve Hâce Selmân mâdih-i Sultân Üveys olmasa karneyn-i eşter gibi nâm u şânı bî-nişân olurdu. Ve Şeyh Sa‘dî hizmetleri Bostân ve Gülistân’ında yâd eylemese nâm-ı Atabeg Zengî künc-i nisyânda kalurdu. Ve efdalü’-d-dîn hâkânî sitâyîş-gerdesi olmayaydı nâm-ı Şîrvânşâh-ı Şîrvânî yayla Türkisi’ni çokdan söylemişdi. Ve Mevlânâ Câmî;

[Mısr]â‘

Kaddeseallah sırrehu es-Sâmî

Nesir; ve anın misillü zurefâya düş olmasa Sultân Hüseyin-i Baykara’yı kim fehmi iderdi? Ve Mirhond-ı fâzıl medh itmese ism-i Ali Şîr Nevayî ketmi ademde nevâyâ başlardı. Hân-ı hânân Mîr Ebü’l-feth ne menend kişi idi ki, Urfî-i Şîrâzî kasâidi olmasa bilinmezdi. Kezâ fe-kezâ ile’l-ân elsine-i enâmda mânend-i mesel sâir nâm-ı selâtine dâir olmağa sebep şu‘arâ ve fudalâdır. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de ibtidâ şî‘r ve şu‘arâyı hem-ser-i şî‘ri eyleyen merhûm ve mağfûrûn-leh Çelebi Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî hizmetleridir”⁶⁸⁴.

Şehrîzâde bütün bu verileri tarih yazıldığı için bildiğimizi ifade etmektedir. Edebiyat tarihi bakımından da önem atfeden şiirin tohumunun Çelebi Sultân Mehmed Hân döneminde atıldığını farklı dönemlerde çeşitli uygulamalarla bu durumun zenginleştirildiğini söylemektedir. O, Fâtih Sultan Mehmed’in ulema ve şuarayı topladığını, onları gözeterek ihسانlarda bulunduğunu ve nitekim benzer uygulamaların II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde de yapıldığına ilişkin haber vermektedir⁶⁸⁵.

Mehmed Said, tarih ilmi ve Osmanlı tarihçiliğine ilişkin detaylı verdiği malumattan sonra bir program yapma yoluna giderek “Tezyîl” başlığı altında *Târîh-i Nevpeydâ*’yı, Na‘îmâ’nın birinci cildi makamında olarak tanımlamakta ve bu doğrultuda Kâtib Çelebi’nin bir çok eserini kullandığını ifade etmektedir⁶⁸⁶. Şehrîzâde’nin bu çerçeveyi çizdikten sonra bir çok cihetten kendi dönemi ve öncesini de kuşatacak şekilde pek çok eser telif etmiş olan XVII. yüzyılın büyük siması Kâtib Çelebi ve ilk resmî Osmanlı vak‘anüvisi Na‘îmâ’nın tercüme-i hallerine yer vermesi elbette bir tesadüf değildir.

Müellifimiz idolü Kâtib Çelebi’nin eserlerinden bahsederken Arapça yazdığı *Fezleketü’t-Tevârîh*’i ve Türkçe yazdığı *Fezleke*’sini aynı satırlarda zikrettikten sonra

⁶⁸⁴ *Kurretü’l-ıbsâr*, vr. 8a.

⁶⁸⁵ *Kurretü’l-ıbsâr*, vr. 8b.

⁶⁸⁶ *Kurretü’l-ıbsâr*, vr. 8b.

metodolojik bir planlama yapma yoluna giderek bunlardan *Fezleketü't-Tevârih*'i Türkçe'ye çevirmeyi düşündüğünü söylemektedir.

“Ve âferîneş-i ‘âlemden bin altmış beş senesine gelince bu kadar ezmine-i vefire ve lâ-yuhsâda zuhûr-pezîr olan vekâyi‘i ‘ale’t-tafsîl câmi‘ ‘Arabî inşâ ile *Fezleke* nâm târih-i kebîri ve bin târihinden altmış beşde vâki‘ İbşîr Mustafa Paşa vak‘asına gelince vekâyi‘i muhtevî Türkî inşâ ile yine *Fezleke* tesmiye itdikleri târih-i sagîri fi-nefsi‘l-emr birer nüsah-ı câmi‘alardandır. Dergâh-ı vâhibü‘l-‘atâyâdan *Fezleke-i ‘Arabîsi*’nin Türkî’ye tercemeye bu ‘abd-i Hakîr muvaffak olmak müsted‘âdır. Ve hüve li-küllî şeyin kadîr”⁶⁸⁷.

Dahası sözü onun vefatından sonra zengin kütüphanesine getirerek te’lifâtlarının ve müsveddelerinin akıbeti konusunda da bizleri bilgilendirmektedir. Nitekim onun terekesinin bir kısmının İzzet Ali Paşa⁶⁸⁸ tarafından satın alındığını, çoğunun Hazîne-i Hümâyûn’a aktarıldığını, tarih mecmualarının eline geçtiğini ve daha eskilerinin ise şair geçinen Edirnevî Sülûkî’den tüccara intikal ettiğini söylemektedir. Ayrıca müellifimiz eline geçen müsveddelerin tamamlanmamış durumda olduğunu ancak temize çekme esnasında kaynağına işaret edildiği için tekmil edilebileceğini ifade etmektedir. Kendisi Kâtib Çelebi’nin isnat ettiği kaynaklardan tamamlamak koşuluyla bir ayıklama işine giriştiğini fakat bahsi geçen tarih kitaplarının çoğuna ulaşamadığı için terk ettiğini söylemektedir. Bu durumda Şehrîzâde kendisini Kâtib Çelebi’nin adeta tamamlayıcısı gibi görmektedir. Kâtib Çelebi’nin eserinin tamamlanması ve temize çekilmesi için müellifimizin getirdiği çözüm önerisi de bir hayli trajikomiktir. Yani himmet ehlinden birinin gereken kitapları vermede cimrilik etmemesiyle ancak temize çekme işleminin gerçekleşeceğini belirtmektedir. “*Ehl-i himemden biri muktazî olan kütübü i’tâda buhl itmese bu nüsha-i celîlei esnâ-yı tahrîrde mecmû‘a-i merkûmenin dahi tebyîzi inşâallahu te‘âlâ vücûd-pezîr olurdu. Vallâhi el-muvaffak*”⁶⁸⁹.

Mütercem-i müşârûn-ileyh esbagallahu zülâle ve sâlehu aleyh? *Mîzânü’l-hak* hâtimesinde tahdîs-i ni‘met zikrindedir ki, kitâbhânelerde bulunan üç yüz mikdârı mücellled mecmû‘alarda fihrise keşîde kılınan dört binden mütecâviz resâil ü fevâidini intihâb maslahatına şürû‘ olunup iki kıt‘ada nice mecmû‘a meâlî tahrîr ve bir kıt‘ada dahi nevâdir tabakât ve letâif-i tevârih *Nigâristân-ı Gaffârî* gibi cem‘ olunup ber-vech-i ihtisâr tastîr olundu. Lâkin hafî değildir ki, bu mecmû‘a-i latîfelerin ki, el‘ân birisi şöhet-yâb değildir, birine vezîr-i ma‘ârif-semîr merhûm İzzet Ali Paşa-yı Âsaf-nazîr mâlik olup bâ-hatt-ı müellif asl-ı müsvedde-i kitâb idi. Hîn-i vefâtında kütüb-i sâiresiyle ma‘an Hazîne-i Hümâyûn’a alındı. Tevârih mecmû‘asına bi-

⁶⁸⁷ *Kurretü’l-epsâr*, vr.

⁶⁸⁸ Söz konusu bu kişiyi “İzzetî Mehmed Efendi” olarak bilmekteyiz. Bk. Gökyay, a.g.mad., 37.

⁶⁸⁹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 10b.

lutfihi te'âlâ *Câmi 'u'l-hurûf* 'abd-i Hakîr bir takrîb ile mâlik oldum. Ancak müsvedde nâtemâm olup, meselâ hıkat-ı Âdem 'aleyhi's-selâmı bir sahîfe tahrîr ve hîn-i tebyîzde fûlân kitâbdan tekmîl oluna deyü işâret itmiş ve ba'zı mahalde üç-dört satır mâdde yazup tekmîlini yine vakt-i tebyîze havâle eylemiş. Bundan esbak nüsha-i müsvedde Edirnevî Sülûkî nâm müteşâ'irin destine girüp bezirgân eline düşmüş, bâzîye dönmüş, ya'ni kemâl-i ayb ü hamâkatinden tekmîl sevdâsına giriftâr olup, gûnâgûn udhûke-fermâ hikâyât ve menkabe-i 'acâyiz misillü kelimât-ı muzahrafât simât ile ol mecmû'a-i latîfeyi hiç ender hiç itmiş. Sâbıkâ 'abd-i Hakîr Kâtib Çelebi merhûmun me'haz ittihâz eyleyüp tekmîlini 'azv itdiği tevârihden tahrîr olunmak şartıyla tenkîhine mübâşeret itmiş idim. Ekser-i kütüb-i tevârih-i merkûmeye zafer-yâb olmadığımın alâ-hâlihâ terk olundu"⁶⁹⁰.

Şehrîzâde'nin gerek ilmî ve gerek temellükü cihetinden bütün tarihçilerden üstün gelen bu büyük müverrihin vefatının akabinde kütüphanesinin dağılmasına işaret ettikten sonra Kâtib Çelebi ile Şeyhülislâm Yahya Efendi arasında geçen konuşmaya yer vermesi ironik olduğu kadar düşündürücüdür. Aslında vefatından önce bu zengin kütüphane sahibinin durumunu bir hikaye ile örneklendirmesi durumun ne kadar hazin olduğunu göstermektedir.

"Kâtib Çelebi merhûmun gerek ilmi ve gerek temellükü cihetinden tevârih husûsunda fudalâyı selef ve halefe galebe-i tâmmı olduğu min-küllî'l-vücûh vâzıh bir ma'nâdır. Hattâ sikât-ı sahîhu'l-kelimâtdan mervîdir ki, bir rûz şeyhülislâm-ı merhûm Yahya Efendi, Hacı Halîfe'ye esnâ-yı sohbetde "sizde kütüb-i tevârihden hezâr mücelleden efzûn kütüb [11a] olduğu meşhûrdur. Vâki' midir?" didikde, Kâtib Çelebi merhûm, "olmak gerekdir" cevâbını virür ammâ dîrûga haml olunduğun hiss itmeleriyle rûz-ı ferdâ on aded estere kütüb-i tevârih tahmîl eyleyüp sarây-ı veliyyü'n-nî'ama gelür. Birbirine gayr-ı müşâbih bin üç yüz mücelled-i gûnâgûn kütüb-i tevârih seyerân itdirüp, fakîr-hânede gayr-ı mücelled bundan ziyâde dahi mevcûddur" deyü cevâb virdikde, hâzır bi'l-meclis olanlar engüşt ber-dehân hayrân oldular. Merhûmun mâlik olduğu kütüb-i kesîreye heft ekâlîmde mâlik olmuş katı nâdirdir. Hattâ Esâmî-i kütüb'de evâilini tahrîr ve ba'zı evsâfını tastîr itdiği nüsh-ı latîfede mâlik olmadığı nüsh-ı müdevvene ve resâil ekall-i kalîldir. Fî-nefsi'l-emr zât-ı vâhid ke'l-elf değil belki el-ulûf kabîlinden olduğu bî-kâl u kîldir"⁶⁹¹.

Şehrîzâde Kâtib Çelebi'nin yanı sıra ilk resmî Osmanlı vak'anüvisi Na'îmâ Mustafa Efendi'nin günümüze intikal etmeyen kaynaklarından *Rûz-merre mecmû'ası*'nın eline geçtiğini söylemektedir. Yukarıda *Kurretü'l-ebîsâr*'ın kaynaklarının zikri esnasında Na'îmâ ve meşhur tarihini değerlendirirken *Rûz-merre mecmû'ası*'nın kullanımı ve önemine dikkat

⁶⁹⁰ *Kurretü'l-ebîsâr*, vr. 10b.

⁶⁹¹ *Kurretü'l-ebîsâr*, vr. 10b-11a.

çekmiştik. Müellifimiz alıştığımız üzre tarihçiliğin bir gereği olarak *Mecmû‘a*’daki verileri aktarırken onun da kaynağı olan Kadı‘asker Halebî Yahya Efendi’den merhum Na‘îmâ’nın naklen aldığını açıkça söylemekte “*Hattâ Kādî‘asker Halebî Yahya Efendi’den naklen Na‘îmâ merhûm Rûz-merre mecmû‘asında dir ki...*”⁶⁹² ve eserinde bu bilgilere yer vermektedir.

Bir diğer husus Şehrîzâde, Na‘îmâ’nın kendi hattı ile yazdığı *Rûz-merre mecmû‘ası*’na işaret ederek onun yine bu kıymetli eserinden hareketle vak‘anüvislik görevinin tarihine açıklık getirmektedir. *Rûz-merre mecmû‘ası*’nın içerdiği bu bilgiler aşağıda gösterilmiştir.

“...Sonra ol ‘asrda reîsü’l-küttâb bulunup, ba‘de mürûri’s-sinîn sadr-ı a‘zam-ı felek-temkîn olan vezîr-i ma‘ârif-semîr Râmî Mehmed Paşa-yı Âsaf-nazîr hizmetlerine ve Sadr-ı Rûm Halebî Yahya Efendi’ye intisâb ve sitâre-şinâslıktan dahi behre-yâb olmak takrîbi ile ma‘zûl ve mansûb sâir ricâl-i Devlet-i ‘Aliyye’ye irtibât hâsıl idüp, teng-destî zât olduğundan Râmî Efendi himmeti ile İstanbul gümrüğünden yevmî yüz yirmi sağ akçe vazîfe ta‘yîn ve ol âvânda sadr-ı a‘zam bulunan vezîr-i ‘ayn-ı sehâ ‘Amucazâde el-Hâc Hüseyin Paşa ‘aleyhi’r-rahmeti’l-Mevlâ hizmetlerinin emr-i ‘âlîleriyle vekâyî’-nüvîslik hizmetiyle kâm-bîn oldu. Kendinin hattı ile olan *Rûz-merre mecmû‘ası*nda tertîb itdiğimiz târîhin câizesi olmak üzre bin yüz on dört rebî‘ülevvelinin on yedinci cum‘a günü mahmiyye-i Edirne’den bir kîse gurus ile yevmî bir gurus İstanbul gümrüğünden vazîfe berâtı bu ‘abd-i Hakîre gelüp vâsıl olmuşdur deyü terkîm itmiştir...”⁶⁹³.

Ayrıca Şehrîzâde *Rûz-merre mecmû‘ası*’nın eline geçtiğini ve *Kurretü’l-ebşâr*’da mahalline uygun kıssaları ilgili mecmuadan aldığını ifade etmektedir. Bu bağlamda dikkatimizi çeken diğer önemli bir husus da Na‘îmâ Tarihi’nin birinci cildi mahiyetindeki kısmın 1000/1592 tarihinden başlayarak 1070/1660 yılına kadar geldiğini; yine zikri geçen tarihten 1118/1706 yılına kadar zuhur eden vakaları ikinci cild olarak yazıldığını ve müsvedde halinde kaldığını, temize çekmeye ömrünün vefa etmediğini ölümüyle de diğer eserlerinin evrakı gibi perişan olduğunu söylemektedir. Müellifimiz elinde olan *Rûz-merre mecmû‘ası*nı temize çekmeyi planlamıştır.

“Mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâl rahmete ‘aleyhi emsâli hakkında dâ-i müşkilü’d-devâ hıkd u hasedden ârî ve herkesin vasfında sû-i zikrden mütecânib ve biri ‘âkıl ve reşîd ve mütefattın ve zekî âdem olup, her hâlde ‘ırz ile mukayyed ve temeshurden ârî idi. Me‘mûr olduğu Târîh’in cild-i evveli ki bin târîhinden bin yetmiş sâline müntehî olunca vekâyî’-i Devlet-i ‘Aliyye’yi müştemildir, ilhâkât-ı vefire ve fevâid-i kesîre ile tekmîl ü tebyîz

⁶⁹² *Kurretü’l-ebşâr*, vr. 189b.

⁶⁹³ *Kurretü’l-ebşâr*, vr. 11a.

eyleyüp sâl-i merkûmdan bin yüz on sekiz târîhine gelince zuhûr iden vâkı'âtı cild-i sâni nâmıyla egerçi tesvîd itmiş idi, fe-emmâ tebyîzine müsâ'ade-i evkât-ı 'ömr ü hâyat bulunmamağla hîn-i vefâtında evrâk-ı âsâr-ı sâiresi gibi dest-i nehhâb-ı rûzgâr-ı rûzgârda perîşân ve târ ü mâr olmuşdur. *Rûz-merre mecmû'ası* vâsıl-ı dest-i Hakîr olmağla inşâallâhu te'âlâ evkât-ı hâliyede ilhâkât-ı kesîre tebyîzi musammemdir. Ve minallahi'l-i 'âne"⁶⁹⁴.

Şehrîzâde Mehmed Said'in tarihçiliği mevzûubahis olduğunda şüphesiz üzerinde durulması gereken en önemli husus kaynak seçimi ve bunları kullanımındaki titizliğidir. O daha önce belirttiğimiz üzere *Kurretü'l-ebşâr*'ın Osmanlı tarihinin 699/1299-1000/1592 yılları arasındaki üç yüz bir senelik sürecini içermek üzere tertip ettiğini; Na'îmâ Tarihi örnek alınarak olayların kronolojik sene tertibine göre sıralanması, o yıl gerçekleşen vak'aların zeyle tahrir edilmesi ve diğer devletlerde vuku bulan bazı garip olayların ilave edilmesi şeklinde planlandığı vurgulanmıştı⁶⁹⁵. Bu minvalde Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh*'i ana kaynak olarak gösterilmiş, ancak onda bulunmayan bilgiler diğer kaynaklardan alınarak en doğru rivayete ulaştırılması hedeflenmişti. Bu tarz üzere *Târîh-i Nevpeydâ*'nın çok sayıda ciltten oluştuğu ve bu ciltlerin de tabakalara ayrıldığı belirtilmişti. Yine eserin çok sayıda güvenilir nüshadan istifade edilerek tertip edildiği vurgulanmıştı. Bu kaynaklardan da bazıları sıralanarak beyan edilmişti. İşte tam da bu noktada müellif kaynaklarını zikrederken eserin hangi dilde yazıldığı, terceme edilip edilmediği, eleştirilecek yönü ve bu kaynaklardan ne ölçüde faydalandığını belirterek kaynak kullanım hususuna verdiği önemi göstermektedir. Aynı zamanda müellif bu yaklaşımı ile okuyucunun zihninde tarihsel perspektiften bir kanaat de oluşturmaktadır.

Zira o, Peçevî Tarihi için müellifin üslûbunun soğuk ancak bilgisinin tam olduğunu söylemektedir. "*Târîh-i Peçûyî, karn-ı Murâd Hân-ı Râbi'den Peçûyî İbrâhim Efendi merhûmundur. Egerçi edâsı bâriddir, ancak fî-nefsi'l-emr ehl-i vukûf-ı tâm zâtdır*". *Târîh-i Selânîkî*'den ise ancak nakle salih olanı kullanacağını belirtmektedir. Benzer ifadeleri Solakzâde Tarihi için de ifade etmekte, nitekim "*Bunun dahi zabt u hatâsı kesirdir*" demektedir. Aynı şekilde *Târîh-i Oruç Bey*'den de münasip ve akla uygun olanı tercih etmektedir⁶⁹⁶. Müellifimiz kaynağına her ne kadar eleştirel yaklaşıp da Malkoç Bey

⁶⁹⁴ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 12a.

⁶⁹⁵ Mehmed Said olayları kronolojik sene tertibine göre tahrir ederken tarih yazış şekli olarak Osmanlı'yı ön planda tutmakta ve bulduğu bilgiyi bütün olayların önüne almaktadır. Şayet Osmanlı Devleti'nde gerçekleşen bir vak'a söz konusu değilse diğer devletlerde gelişen olaylara yer vermektedir. Bu işlemi yaparken de mazaret bildirerek asıl amacının Osmanlı'yı yazmak olduğunu her fırsatta vurgulamaktadır. Bk. *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 552a, 422b, 404a 250a.

⁶⁹⁶ *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 3a.

silsilesinden birinin yazdığı *Muhtasaru't-Tevârih* isimli hatalı eserden uygun olan kısımları kullandığı “*Muhtasaru't-Tevârih, cedd-i a'lâ-yı 'Osmâniyândan Sultân Süleymân Hân tâbe serâhu hizmetlerinin evâil-i saltanatlarına resîde olunca zuhûr iden vekâyi'i 'alâ-vetîreti'l-icmâl zikr etmiştir. Müellifi Malkoç Beğ silsilesinden olup evâilinde egerçi hab t u hatâsı var, lâkin hakk budur kim zamânını güzel tedkîk ile zabt etmiştir. Münâsibi ahz olundu*” cümlelerinden anlaşılmaktadır. Yine çok hatalı olarak tanımladığı *Nişâncı Târîhi*'nin geçerli nüshalardan olması hasebiyle kaynakları arasında yer aldığını ifade etmektedir⁶⁹⁷. *Nişâncı Târîhi, Koca*⁶⁹⁸ *Nişâncı Mehmed Paşa merhûmun muhtasarıdır. Egerçi hab t u hatâsı ekserdir, lâkin nüsa-h-ı mutedâvileden olmağıla bundan dahı ba 'zı fevâid tahrîr olundu*⁶⁹⁹.

Son olarak metin içerisinde müellifimizin eleştirel bağlamda tenkit ettiği bir diğer müverrih Lârî'dir. “*Mevlânâ Lârî 'Osmân Hân-ı Gâzî'nin sâl-i vefâtını yedi yüz on birde ve sâl-i vefât-ı Orhan-ı megâzî-pîrâyı elli birde ta'yîn etmiş iken sinn-i hümayûnlarını erba'a ve sittîn ve müddet-i saltanatlarını selâse ve selâsîn olmak üzere serd-i makâli tenâkuz-ı münker ve mahz-ı hatâ olduğu mine'ş-şems azhardır*”⁷⁰⁰.

Şehrîzâde kaynağına yönelik eleştirilerinin yanı sıra genellikle yapılan ciddi çalışmalardan alıntıda bulunurken “*ba 'zı fevâid ahz olundu*”, “*bende-i yesîre me'haz olundu*”, “*mecmû'u ahz olundu*”, “*ba 'zı fevâid ahz u terceme olundu*”, “*mahalle münâsibi ahz olundu*”, “*ba 'zı fevâid yazıldı*”, “*makâma münâsib olanı terkîm ve ahz olunmuştur*”, “*ba 'zı fevâid-i lâzime ahz olundu*”, “*fevâid-i bisyâr ahz olundu*”, “*makâma münâsib olan fevâid tahrîr olundu*” “*meâlî ve münâsibi ahz olundu*”, “*makâma enseb olanı ahz olundu*”, “*ba 'zı fevâidi terceme ve intihâb olundu*”, “*fevâid-i şettâ ahz olundu*”, “*ba 'zı fevâid intihâb ve tahrîr olundu*”, “*makâma muktazî olanı ahz olundu*”, “*münâsibi ahz ve ilhâk olundu*” ve “*makâma evfak olanı ahz olundu*”⁷⁰¹ gibi ifadeleri kullanmıştır.

Yine bu bağlamda Nazmîzâde-i Bagdâdî'nin *Târîh-i Timur-ı Gürkânî*'sinden iktizasına göre; *Tuhfetü'l-Mülûk*'den spesifik olarak devletle ilgili haberler; Osmânzâde Tâib Ahmed Efendi'nin *Telhîsu'l-Hikem*'inin mecmuu; keza Osmânzâde'nin muhtasar *Hadîkatü'l-Mülûk* ve *Hadîkatü'l-Vüzerâ* isimli eserlerinin en sahih sözlerini münasip gördüğü ölçüde; İmam Suyûtî'nin *Hüsnü'l-Muhâzara fî-ahbârı mısırî'l-Kâhire*'sindeki faydalı kısımların çoğunu tercüme etmek suretiyle; “*bî-nazîr te'lifât-ı nâdirelerindendir*” diyerek övgüyle bahsettiği es-

⁶⁹⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 4a.

⁶⁹⁸ Küçük olmalı.

⁶⁹⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 4a.

⁷⁰⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 449a.

⁷⁰¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 3a-4b.

Seyyid Mehmed Rızâ Efendi'nin *Seb 'u's-Seyyâr fî ahhâri't-Tatar* isimli eserinin en uygun kısımları; Cenâbî Mustafa Efendi'nin *'Aylemü'z-Zâhiri*'nden Osmanlı Devleti'ne dair vakalar tercüme edilerek; Tabîb-i Şifâî Şa'ban Efendi'nin "muhallefâtı hezâr bâr gâlib bir define-i 'uzmâdır" sözüyle methettiği *Fezâil-i Âl-i 'Osmân*'dan çeşitli faydaları zikretmek suretiyle istifade etmiştir. Kaynağının içeriğine ilişkin çarpıcı kısımları da özellikle belirten Şehrîzâde *Nuhbetü't-Tevârîh*'in birinci cildinin baş kısmında söz konusu asrın faziletli kimselerinden otuz kadar takrîzin yazıldığını belirtmektedir⁷⁰².

Müellifimizin kendi eserlerine olan yaklaşım tarzı yukarıda bahsi geçen alıntılanma biçimi ile benzerlik göstermektedir. "*Eşrefü't-tevârîh-i câmi'ül-hurûf 'abd-i Hakîrin te'lifâtındandır ki, kütüb-i mu'tebereden cem' ü telhîs olunmuştur. Ba'zı mahalle münâsib mevâd ahz olunmuştur*"⁷⁰³. Keza *Zübdetü'l-Ahhâr, el-mute'allikatü bi'l-bihâr* ve *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* gibi eserlerinde de mahalle uygun olan kısımları kullanacağını belirtmektedir⁷⁰⁴. Onun müsvedde halinde kalan eserinin kullanım tarzında bile üslubu değişmemektedir. "*Lübbü't-Tevârîh, Câmi'u'l-hurûf 'abd-i Hakîrin hânân-ı kadîme müte'allık muhtasar te'lifidir. Mahalle münâsibi ahz olunmuştur. Nüsha-i merkûme el-yevm müsveddede kalmıştır*"⁷⁰⁵. Çağına göre modern bir tarihçi profili çizen Şehrîzâde kendi eserlerini de yukarıda bahsi geçen kaynak kullanım tekniği ile aynı kategoride tutmaktadır.

Şehrîzâde'nin kaynak kullanım tarzının diğer bir örneği de bahsi geçen konuya ilişkin eserinin ismini zikretmeden kalıplaşmış bir tarzda "*ba'zı âsâr-ı hakîrânemizde zikr olunmuştur ki*"⁷⁰⁶, "*ba'zı âsâr-ı hakîrânede keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre*"⁷⁰⁷, "*ba'zı âsâr-ı hakîrânede mastûr Âl-i Berâkîke Karahıtaiyân'dan olup*"⁷⁰⁸ ve "*ba'zı âsâr-ı hakîrde tafsîlleri musarrahdır*"⁷⁰⁹ gibi ifadelerle konunun tafsili için eserine atıfta bulunması veya az da olsa bilgi vermesi şeklindedir. Bazen de "*Tafsîl-i hâli ba'zı âsâr-ı hakîrânede husûsâ Kalâidü'l-fuzalâ'da mezkûrdur*"⁷¹⁰ ifadesiyle biraz daha özelleştirerek genel kavram içerisinde eserlerinden birinin ismini zikretmektedir. Eserinin kaynağının niteliğine işaret ederek bilgi verdiği kısımlar da vardır. Tıpkı "*Mu'teberâtdan naklen ba'zı âsâr-ı hakîrânede*

⁷⁰² *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 3a-4a.

⁷⁰³ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 3a.

⁷⁰⁴ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 3b.

⁷⁰⁵ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 4a.

⁷⁰⁶ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 124b.

⁷⁰⁷ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 137b.

⁷⁰⁸ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 252b.

⁷⁰⁹ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 537b.

⁷¹⁰ *Kurretü'l-ehsâr*, vr. 125a.

*zıkr olunduğu üzre*⁷¹¹ cümlesinde olduğu gibi muteber sıfatını “eseri” kelimesinin önüne getirerek güvenilir kaynaklardan aldığını özellikle belirtmek ister.

Kurretü’l-ebşâr’ın bütününe baktığımızda eserin bir çok yerinde Şehrîzâde Mehmed Said’in “‘abd-i Hakîr dirim kî”, “‘abd-i Fakîr dirim kî” yada “*Fakîr dirim kî*”, şeklinde alışlageldik tarzda çoğunlukla şahsî görüşünü sübjektif bir tarzda dile getirdiği görülmektedir.

Şehrîzâde görüşünü çoğu kez her hangi bir nakle dayandırmaz. Öncelikle mevcûd söylenilenleri ifade eder ve daha sonra kendi fikrini zikreder. Nitekim o tarih ve siyer ilmini dikkatle tetkik edenlerin Osmanlı Devleti’nin üç şöhretli padişahı olduğu bilgisine yer verdikten sonra beş padişahın ismini ve kısaca icraatlarını sıralamaktadır. Yani Mehmed II, Selim I, Süleyman I’dan sonra “*Biri Sultân Orhan-ı Süleymân-nişândır kî*” ve “*Biri dahi pâdişâh-ı mübecel Sultân Mehmed Hân-ı Evvel*” ifadeleriyle kendi görüşüne yer vermektedir⁷¹².

Ayrıca kaynak kullanım noktasında yine bazılarının isimlerini zikretmeksizin “*kütüb-i mu‘tebereden ahz-ı makâl olundu*”, “*kibâr-ı müverrihîn ittifâkları üzre*”, “*meşâhîr-i müverrihîn âsârlarında mastûrdur*”, “*ba‘zı müverrihînin hulâsa-i makâlleridir ki tahrîr olundu*”, “*ekser-i kibâr-ı müverrihîn teberrüken tahrîr etmekle âsârlarına revnak virmişlerdir*”, “*Ma ‘lûm-ı hurde-bînândır kî*”, “*mehere-i müverrihîn tahkîkleri üzre*” ve “*ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre*” biçimindeki bir çok kullanımlarıyla da bilgiyi güvenilir yerlerden temin ettiğini söylemektedir.

Bütün bunların yanı sıra *Kurretü’l-ebşâr*’ın büyük bir bölümünü teşkil eden kısımlar içinde Kâtib Çelebi’nin tesiri şüphesiz önemli bir yer tutmaktadır. Yukarıda *Kurretü’l-ebşâr*’ın kaynaklarından bahsederken Kâtib Çelebi’nin eserleri ile mukayesesini yapmış ve genişçe değerlendirmelerde bulunmuşuk.

Bunlara ilâveten Şehrîzâde, Kâtib Çelebi’den istifade ederken kullandığı bazı eserlerin ismini belirtmemiştir. Bunu yapmakla ya takipçisini o derece benimsemiş yada kendisiyle onun arasında bizim şu anda anlayamadığımız bir bağ kurmuştur. Nitekim o kaynağının yerine müellifinin isminden metinde “*Merhûm Kâtib Çelebi mecmû‘asında dir kî*”, “*Kâtib Çelebi merhûm dir kî*”, “*Kâtib Çelebi tahkîki üzre*” ve “*Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı*

⁷¹¹ *Kurretü’l-ebşâr*, vr. 129a, 136b,

⁷¹² *Kurretü’l-ebşâr*, vr. 145a.

düstürü’l- ‘amel ittihâz olundu” gibi ifadeleri çoğu kez kullanarak bahsetmiştir. Yani onun bu tarz bir kullanımı kaynağının ismini hatırlayamamanın ifadesi değildir. İyi bir kütüphaneye sahip olduğu kullandığı kaynaklara binâen muhakkaktır.

Hemen her konuda kullandığı kaynakları birbiriyle mukayese ederek tenkid ve tahlil süzgecinden geçiren Şehrîzâde birçok hususta Kâtib Çelebi’ye uymakta diğer müverrihlerin ise muhtelif rivayetlerinden zeylde söz etmektedir⁷¹³. Nitekim metnin bir çok yerinde geçen “İşbu sâl-i meymenetü’l-ahvâlde dahi muhtâr-ı Kâtib Çelebi takdîm ve akvâl-i müverrihîn-i sâire zeyline terkîm olundu” bu kullanım tarzına şahit olmaktayız⁷¹⁴. O yine 783/1381 senesi olaylarından bahsederken Kâtib Çelebi endeksli yazmaktadır⁷¹⁵. Eserde geçen diğer farklı bir yerde ise Kâtib Çelebi’yi esas aldıktan sonra diğer müverrihlerin sözlerine işaret etmekte ve en sonda meşhur tarih kitaplarında yazılan garip vakaları tahrir ettiğini söylemektedir⁷¹⁶. Aslında böyle bir kullanım tarzı ile her ne kadar Kâtib Çelebi’yi esas aldığını belirtse de diğer taraftan rivayetlerini çoğaltmaya devam ettiğini söyleyebiliriz.

Yine takip ettiği yol üzere “*Sinîn-i sâbıkada merreten ba‘de-uhârâ zikr ü beyân olunduğu üzere bu sâlde dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı düstürü’l- ‘amel ittihâz ve akvâl-i müverrihîn-i sâireye dahi işâret olunmuşdur*” ifadesinden hocasını merkeze aldığı daha sonra diğerlerine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır⁷¹⁷. Benzer bir örneği 767/1365 senesi olaylarının anlatımı esnasında da görmekteyiz. Burada da Kâtib Çelebi’yi öne alarak diğerlerine yer yer işaret ettiğini söylese de başka müverrihlerin sahih rivayetleri üzere ispat ettikleri mesele gereği vekâyi‘ tahrir sıralamasını değiştirmektedir.

“İşbu sâl-i nusret-fâlde mezkûr vekâyi‘-i cüz’î vü küllîde dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı takdîm ve ekâvîl-i müverrihîn-i sâireye mahal be-mahal işâret olunmuşdur. Lâkin vaz‘-ı esâs-ı câmi‘-i şerîf bu sâl evâilinde vukû‘ bulduğu ‘alâ-rivâyetin sahiha müverrihîn-i sâire isbât itmeleriyle tahrîr-i vekâyi‘ e andan ibtidâ olundu”⁷¹⁸.

Şehrîzâde kaynakları arasında her hangi bir ihtilaf olduğunda çoğu kez Kâtib Çelebi’ye tebaiyet göstermektedir. Meselâ *Mir’ât-ı Kâinât* sahibinin Bergos’un fethine ilişkin

⁷¹³ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 528b.

⁷¹⁴ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 533b. Müellifimizin Kâtib Çelebi’ye yaptığı zeyille olayları açtığını söyleyebiliriz. “...bu mecele-i *Nevpeydâ* Devlet-i ‘Osmâniyye’de cılve-ger-i vukû‘-ı umûrî muhtevî olup, lâkin niçe fevâid-i cemîleyi müştemil olmağla Kâtib Çelebi merhûm tertîb idüp zabt itdiği ba‘zı a‘zam-ı vekâyi‘ ile her sene tezyîl olunmak de‘b-i ‘abd-i Fakîr olduğundan bu vak‘a-i âtiye dahi ber-vech-i icmâl bu mahalle kayd u tahrîr olundu”. Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 246a.

⁷¹⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 555b.

⁷¹⁶ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 577a.

⁷¹⁷ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 483b.

⁷¹⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 478b.

verdiği 762/1360 tarihine işaret ettikten sonra Kâtib Çelebi'nin *Bahriyye*'de 774/1372 senesinde feth olunduğunu söylemekte, dolayısıyla kendisi de sonra anlatacağını belirterek ona uymaktadır⁷¹⁹. Kezâ "*Tevcih-i Sadâret be- 'Ali Paşa*" başlığı altında verdiği bilgiler akabinde "*Kâtib Çelebi merhûmun vüzerâ zikrinde 'Ali Paşa kâdi' asker iken babasından sonra Yıldırım Hân'a vezîr oldu deyü tahrîri kavl-i mercûhdur*" cümlesini serd etmesi de Kâtib Çelebi'yi tercih ettiğinin göstergesidir⁷²⁰.

Olayların doğru bir şekilde kronolojik olarak sıralanmasına büyük önem veren Mehmed Said, başta Kâtib Çelebi'de Osmanlı tarihine ilişkin söz konusu yıl zuhur eden bir vaka tespit edememişse farklı kaynakları tahkike yönelerek bilgiyi ikmal etmektedir. Bu bir anlamda onun bilimsel kaynakları kullanmasının göstergesidir. "*Hafî olmaya ki Takvîmü't-Tevârih'de işbu sâlde vekâyi '-i 'Osmâniyye'den bir vak'a mastûr değildir. Lâkin bu Hakîr-i pür-taksîr ba'de't-tetebbu' ba'zı kavânîn vaz'ı bu târihde vâki' olduğuna kesb-i ittılâ' itmekle nigâşte-i hâme-i tahkîk kılındı*"⁷²¹.

Zira bu durum metnin diğer varaklarında da devam etmektedir. "*Erbâb-ı tetebbu'un karîn-i zihn-i es'adlarıdır ki, Takvîmü't-Tevârih'de bu sâlde vekâyi '-i Devlet-i 'Aliyye'ye dâir vak'a gayr-ı mezkûrdur. 'Âşık Paşa merhûm 'ulemâ-i Orhaniyye'den ma'dûd olmağla, zımnen anı zikr itmiştir. Fakîr-i pür-taksîr ba'zı mu'teberâtta bir iki gazveye zafer-yâb olup anları vekâyi '-i sâireye takdîm idüp tahrîr itmişimdir*"⁷²². İfadesinden de anlaşılacağı üzere müellifimiz kendisini Kâtib Çelebi'nin tamamlayıcısı gibi görmektedir.

Yine bu bağlamda aşağıda zikri geçen diğer bir olay 739/1338 tarihine dairdir. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih* ve *Fezleke-i Kebîr*'inde Osmanlı ile ilgili bulunmayan bir vak'ayı diğer müverrihlerin kaynaklarından bularak tahrir ettiğini söylemektedir.

"Mütetebbi'în-i sahâyif-i âsâr-ı ahyâra gayr-ı hafîdir ki, Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde ve *Fezleke-i Kebîr*'inde işbu sâl-i tis'a ve selâsinden semân ve hamsîne müntehî olunca on sekiz sene zarfında [369b] Devlet-i 'Osmâniyye'den bir vak'a gayr-ı muharrerdir. Zafer-yâb olduğumuz kütüb-i tevârihin ekserinde dahi nûr-i dîde-i pâdişâh-ı a'zam Süleymân Paşa-yı İskender-'alem memâlik-i Rumili feth ü teshîri için Gelibolu cânibine 'ubûr itdiği sâle gelince bu kadar ezmine vü sininde kezâlik bir vak'a-i mektûbe manzûr-ı 'abd-i Hakîr olmamıştır. Lâkin ba'zı muhtasar âsâr-ı mehere-i müverrihinden çend vekâyi'a zafer-yâb

⁷¹⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 459a.

⁷²⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 583a-583b.

⁷²¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 271a.

⁷²² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 344b.

olunmağla mahallerinde zikr ü beyân olunup düvel-i sâirede zuhûr eyleyen a‘zam-ı vekâyi‘ mümkinini mertebe kütüb-i tevârîh-i kibârdan naklen bu mecelle-i *Neẖpeydâ*’da keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât kılındı”⁷²³.

Bazen de Kâtib Çelebi bahsi geçen söz konusu senede bir olay zikretmiş olsa bile Şehrîzâde diğer kaynaklarda etraflıca incelemesini sürdürerek bulduğu vak’a aya plan dahilinde öncelik vermektedir. “*Haft olmaya ki işbu sâlde Kâtib Çelebi merhûm fakat bir vak’a zikr itmiştir, ‘abd-i Hakîr ba’zı nüsaḥ-ı mu‘tebereyi tettebbu’ idüp zafer-yâb olduğum vekâyi’i zamm u izâfe eyledim. Bu sâlde dahi vefeyât-ı ‘ulemâya zafer-yâb olunmamağla mülûk-i Serbedaran’a müte‘allık vak’a cümleye takdîm olundu*”⁷²⁴.

Her ne kadar Şehrîzâde bir çok hususta Kâtib Çelebi’ye tabi olup onu merkeze alarak tahriratını gerçekleştirdiğini söylese de, zaman zaman takipçisi ile aynı fikirde olmadığı hususlar da söz konusudur. Şüphesiz onun tebaiyeti körü körüne bir bağlılık değildir. Nitekim o “*İnhizâm-ı Şeyh Ebû İshak ve Mahsûrî-i O der-Şîrâz*” konusunda Kâtib Çelebi’nin görüşünü zikrettikten sonra *Lübbü’t-Tevârîh* ve *Matla’ü’s-Sa’deyn* müelliflerinin görüşlerinin onun tahriratına aykırı olduğunu ifade ederek mahallinde ayrıca zikredeceğini söyler⁷²⁵.

Bir diğer husus Kâtib Çelebi’nin eserleri arasında aynı mevzuya ilişkin ihtilafa düştüğünü öne sürmesidir. Zira 776/1374 senesi olaylarını ele alırken Drama’nın fethi meselesinde bu durumu görmekteyiz. “...*Müverrih-i müşârün-ileyh Takvîm’inde Drama’yı Evrenos Bey yetmiş altıda feth itmiştir deyü tahkîk itmiş iken Bahriyye’de yetmiş beşde Lala Şahin Paşa teshîr eyledi deyü tahrîri gâlibâ ihtilâfına işâret içündür*”⁷²⁶. Yine benzer bir örneği 790/1388 yılı olayları kapsamında verdiği Pravadi fethinde de müşahede etmek mümkündür. O *Takvîmü’t-Tevârîh*’de fethin 790 tarihinde gerçekleştiğini söylerken diğer eserlerinde bunun 791/1388’de vuku bulunduğunu belirtmektedir. Ancak burada en doğru rivayetin 790 tarihi olan cumhurun görüşü olduğunu söylemekten de geri durmamaktadır⁷²⁷.

Ayrıca Mehmed Said, Kâtib Çelebi’nin ihtilaflı konulara yer verdiğiine dikkat çekmektedir. 782/1380 senesi olayları hakkında mevcut verilerini değerlendirirken Kâtib Çelebi’nin Timur ile alakalı ihtilaflı birkaç vakayı zikrettiğini ancak kendisi ise etraflıca

⁷²³ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 369a-369b. Ayrıca müellifimizin Kâtib Çelebi’nin eksikliklerini tamamlama gayreti içinde olduğu metnin diğer varaklarında geçen bazı ifadeleri için bk. *Kurretü’l-epsâr*, vr. 301b, 593b.

⁷²⁴ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 416a.

⁷²⁵ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 418a.

⁷²⁶ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 531a.

⁷²⁷ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 594b.

yaptığı araştırma sonucunda bazı olayları hata ve yalandan korkarak tahrir ettiğini belirtmektedir⁷²⁸.

Kezâ Timur ile ilgili vakaları tahrir ederken farklı rivayetler arasından tercih yapmaktadır. Müellifimiz burada konudan ziyade şahısla ilgili bir karar vermektedir. Nitekim İbn ‘Arabşâh zaman cihetinden Timur’a yakın olduğu için onu Kâtib Çelebi’ye tercih etmektedir. Ayrıca sözü uzattığı için kendisine sataşılmasını rica etmekte, zira Timur Vakası’ndan sırası gelmişken bahsedildiğini açıklama gayreti içinde olmaktadır.

“Hafî olmaya ki, ‘abd-i Hakîr’in vekâyi’-i Timur’a dâir tahrîrâtı İbn ‘Arabşâh Edîb Târîhi’nden ve ba’zen tercemesinden olup anın tertîbine ri’âyeten mahal be-mahal keşîde-i silk-i sutûr kılınmıştır. Bu bâbda müverrihînin ihtilâfı ve Kâtib Çelebi merhûmun tahrîrâtı inşâallâhu te’âlâ mahalli geldikçe zikr olunsa gerekdir. İbn ‘Arabşâh bu husûsda vakti karîb olmak hasebiyle dikkat itmekle ana i’timâden bu mahalde zikr olundu. Bu emirde zebân-ı ta’n-ı dîrâz olunmamak mercûdur. Zîrâ vekâyi’-i Timur-ı mağrûr malzememizden olmayup hemân istitrâden zikr olunmuştur”⁷²⁹.

Bazen de Şehrîzâde kaynağında bilginin doğruluğu ile ilgili bir çekince hissettiğinde metbuunu eleştirmekten çekinmektedir. Karinabad’ın fethi meselesinde bunu görmekteyiz. *“Kâtib Çelebi merhûm Takvîm’inde bu sâlde feth ü teshîr olunduğunu tahkîk itmiş iken ba’zı âsâr-ı âharında hudûd-ı seb’inde feth olunan memâlikdendir deyü tahrîri gâlibâ rivâyetine işâret içündür”*⁷³⁰.

Devamla müellifimizin Kâtib Çelebi’yi korumacı, hatta laf kondurmaz tavrını 770/1368 senesi olayları zikrinde Cendereli Halil Paşa’nın sadarete tevcih edilmesi meselesinde görmekteyiz. Bu konuda Kâtib Çelebi’de gördüğü çelişkili rivayetlerin failini eserleri kopya edenin hatası olarak görmektedir.

“Mütetebbi’îne gayr-ı hafîdir ki Kâtib Çelebi merhûm müşârün-ileyhin sadâretini cedvel-i vüzerâda bu sâlde olmak üzre tahrîr itmiş iken, cedvel-i kuzâtda ‘âm-i kâbilde tastîri gâlibâ kalem-i nâsihden sehv vâki’ olduğundandır. Bu dahi ma’lûm ola ki Hayrabolu [487b] fethinde Kâtib Çelebi merhûmdan üç kavî rivâyet olunup, kavî-i evvelde sâl-i tis’a ve hamsîn fütûhâtından olduğudur ki tabaka-i sâniyede zikr olunmuştur. Kavî-i sâni sene-i sâbıkada

⁷²⁸ Kurretü’l-‘Ebsâr, vr. 555a.

⁷²⁹ Kurretü’l-‘Ebsâr, vr. 528b.

⁷³⁰ Kurretü’l-‘Ebsâr, vr. 483a.

vukû'dur. Kavl-i sâlisde bu sâlde Anadolu cânibine 'ubûr için Gelibolu'ya 'azîmet olundukda esnâ-i seyrde feth olunduğudur"⁷³¹.

Şehrîzâde Kâtib Çelebi'den istifade ederken bazen haddi olmadığı halde değiştirerek, bazen de aynen aldığıı belirtmektedir. Onun yine bu yaklaşım tarzı takipçisi ve eserine verdiği bir değerin göstergesi olsa gerek.

“...Hulâsa meyveleri mütevâfir ve ta'ne-zen-i âb-ı hayevân-ı çeşmesâr ve enhârı mütekâsir kurâ ve şehirleri yek-dîgere hemvâr ve mütekârib ve hoş havâ ve mahbûb-ı pür-hüsn ü behcetleri dil-rübâ bir iklim-i bî-hemtâ olmağla bu mahalde zikr ü tahrîri münâsib görölüp Kâtib Çelebi merhûmun *Cihânnümâ*'sından ba'zan 'alâ-vechi't-tebdîl ve't-tagyîr zamâyim-i 'âcizâne ile ve ba'zan bi-'ibâretihî nakl u tastîr olunmak üzre sebt ü ketbe şürû' olundu"⁷³².

Kurretü'l-ebâr'ın kaynakları arasında Sûret-i hatt-ı hümayûnlar da bulunmaktadır. Şehrîzâde askerî taifesinin mevâciblerine zamanında malik olmadıklarında bir sanâatle uğraşmaları gerekeceği ve cihad emrinin işe yaramayacağı gerçeğine dikkat çektikten sonra bu konuya binaen askerî taifesini yoklama babında çıkarılan bir fermanın detaylarına yer vermektedir. “*Hattâ merhûm ve mağfûrîn-leh vâlid-i mâcid-i 'âlî-tebârınız kahramânü's-selâtîn hazretleri kam'-ı bünyân-ı Râfızıyyân kasdıyla iklim-i İran'a müteveccih olup, şehir-i Sivas'a duhûllerinde 'askerî tâifesini yoklama bâbında fermân buyurdular..*” Müellifimiz burada aslında üstü kapalı bir şekilde Kanûnî'nin babası Yavuz'dan bahsetmektedir. Biz müellifimizin elde ettiği bu resmî evraka memuriyetinin verdiği imkanları kullanarak ulaştığı kanaatindeyiz⁷³³.

“Ol Sultân-ı 'âlî-şânın bu husûsda “ağ-yı sipâhiyâna hitâben” sâdır olan hatt-ı hümayûnları bi-'ibâretihâ budur. Sûret-i hatt-ı hümayûn: Selîm Hân-ı ibn mezbûr yevmiyyesiyle İstanbul gümrüğü mâlından almak üzre tekâ'ud olmak bâbında fermânım olmuştur. Ve lâkin ben sana bundan akdem sipâh arasında kılıca gelmezleri 'arz idesin deyü fermân eyledüm idi. Sen tekâsül idüp, murâd eylediklerini 'arz itmişsin. İmdi seni ağalıkdan 'azl eyledim. Bu gün ol kazzaz alâcağını? alup, 'askerimden çıkup gidesün. Eger seni fî mâ ba'd 'askerî arasında bulursam diri iken derine saman doldurmam emr-i mukarrerdir”⁷³⁴.

Müellifimizin olayları ele alış tarzının tipik örneklerinden biri araya “Temmet” gibi başlıklar koyarak mevzuyu devam ettirmesidir.

⁷³¹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 487a.

⁷³² *Kurretü'l-ebâr*, vr. 506b.

⁷³³ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 99a.

⁷³⁴ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 99b.

“Ba‘de-zâlik vüzerâya şevket-i şâhâne ve heybet-i kahramâne ile hitâb idüp, ‘askerî medâr-ı ma‘âş husûsunda ancak ‘ulûfeye inhisâr ile kanâ‘at idenlerdir. Ehl-i zirâ‘at ve erbâb-ı sanâyi‘ ‘askerî olmaz. Ben dâimâ size te‘kîden sipâriş ve tenbîh iderim. Mütenebbih olmuyorsuz, fi mâ ba‘d ‘askerî arasında bu makûle kimesneler olduğu mesmû‘um olursa Hudâ hakkıçün seyf-i kahrımdan biriniz halâs olmazsınız. Eger benim haberim olmayup bu makûle rızâma muhâlîf işde bulunursanız mecmû‘unuzu kahr-ı Kahhâr-ı zü‘l-celâle havâle eyledim buyurdukları, şevketlü efendimin dahi ma‘lûm-ı hümâyûnlarıdır”⁷³⁵

ifadelerinden bu paragrafın yukarıda bahsi geçen hatt-ı hümâyûnunun devamı olduğu anlaşılmaktadır. Akabinde selefden akıllı kimselerin görüşlerine yer verilerek askerînin ulûfe dışında sanayi ve ziraat ile uğraşması uygun görülmemekte bu makûle askerlerin hazineye zarar vereceği, nitekim bunların asıl amaçlarının “*Zirâ bu makûlelerin murâdı fî sebîlillâh cihâd ile nâm-âver olmak olmayup, fî’l-asl ‘askerî olması ‘avârız ve sâir tekâlîfden kurtulup vilâyetine vardıkda kendine beşe didirmekdir*” olduğu belirtilmiş, zarurî olarak ecnebi alımında ise askere şartlı kayıt sistemi görüşü öngörülmektedir.

Metinde yer alan diğer bir hatt-ı hümâyûn sureti Sultan Selim’in Mısır seferine yönelmek istediği sıralarda sefer mühimmatına hazinenin kifayet etmemesi ve padişahın zengin hizmetlilerinden birinin ölmesiyle arkasında bıraktığı zengin metrukâtın yarısının seferde kullanılmak üzere hazineye ilhakı hususunda telhis üze yazılmasıdır. “*Defterdâr-ı ‘asr-ı merhûm mezbûrun ‘akâr ve metrûkesi bî-hisâb olmağla zer-i meşkûkün nısfı medâr-ı mehâmm-ı seferiyye olmak için hazîneye ilhâk husûsunu rikâb-ı pâdişâhiye telhîs itdikde, telhîs üze yazdıkları hatt-ı hümâyûn bi-‘ibâretihî budur...*”⁷³⁶.

Naklî tarihçilik geleneğine pek bağlı olmayan müellifimiz vezirlerin hallerinin bozulmasının sebebi ve nifak ehli tarafından katledilen maktul vezirlerden Ferhad Paşa, Yemişçi Hasan Paşa, Nasuh Paşa, Şeyhülislâm Hocaîzâde Mehmed Efendi, Kemankeş Ali Paşa, Hüsrev Paşa, Hâfız Ahmed Paşa, Tabanıyassı Mehmed Paşa, Kara Mustafa Paşa, Silâhdar Yusuf Paşa, Kapudan Uzun Piyale Paşa, Çorlulu Ali Paşa ve Tuz Mehmed Paşa gibi kimselerin hal tercümelerini verirken güvenilir bir takım kaynakların yanı sıra babasının arşiv kayıtlarından da hareketle çeşitli faydalı bilgiler vermektedir. Nitekim Ferhad Paşa’nın katli meselesinden sonra “*Hâlâ medîne-i Eyyûb’da sâhil-i bahre karîb mahalde türbesinde medfûndur*”⁷³⁷ diyerek onun türbesinden de bahsetmektedir.

⁷³⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 99b.

⁷³⁶ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 181b-182a.

⁷³⁷ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 108a-108b.

Yine Prut savaşı yenilgisi akabinde Baltacı Mehmed Paşa'nın Sepetçiler Kasrı'na haps edildiğini daha sonra Midilli'ye nakledildiğini ve katledileceği tarihten bir gün önce öldüğünü söyler. Bu bağlamda babasının arşiv kayıtlarından hareketle müellifimiz "*Vâlid-i merhûm mazbatasında ser-‘asker kralı bozmak ni‘met-i celîlesine ibtidâ bunlar nâil oldular deyü tahkîk ider. Sultân Ahmed Hân hazretlerinin ism-i hümayûnlarına “Gâzî” inzimâmına ibtidâ bunlar bâ‘is olur. Dîn ü devlete bu makûle bir hizmet-i ‘azîmede bulunmuş iken mazhar-ı kahr u nikâl olduğu sâir vüzerâ ve vükelâya ye’s ü fütûr tareyânına bâ‘is ve nefret-i kulûb-ı ‘âleme bâdî oldu*"⁷³⁸ sözleriyle durumun vehâmetini gözler önüne serer. Ve bu olayların çok daha fazlasının kendi kaynaklarında da "*Her birinin tefâsîl-i ahvâlleri ba‘zı âsârımızda ve meşâhîr-i müverrihîn âsârlarında mastûrdur*"⁷³⁹ bulunduğunu ifadesiyle belirterek onların önemine dikkat çeker.

Sadrazam Salih Paşa'nın katlini ise garip bir şekilde Sultan İbrahim'in getirdiği araba yasağı kuralının ihmaline bağlar. Zira Sultan İbrahim arabasıyla saraydan çıkarak nefesinin kuvvetli olduğuna inandığı kimselerin hanelerine gider, gidiş ve dönüşte yoluna her hangi bir arabanın çıkmaması için Salih Paşa'ya hatt-ı hümayûn vasıl olduğunu belirtilir. Bir gün yine alışlageldik adet üzere nefesi iyi gelen birinin evine gider ancak Aksaray'da önüne bir otluk arabasının çıkması üzerine Salih Paşa'nın emrini yerine getirmediği düşüncesiyle çağırır. "*Şevketlü efendim hâs âhûrun otluk arabasıdır diyese...*" kalmadan idam ettirir⁷⁴⁰. Ayrıca bu durum farklı bir bakış açısıyla o dönemde bile Aksaray'da trafiğin bulunduğunu akla getirmektedir.

Müellifimiz Sarây-ı ‘âmirede bayram kanun ve adetleri için gereken bazı hükümler hususunda teşrifat defterlerinden de istifade etmiştir. "*Hulâsa defter-i teşrifât mücebince herkes şeref-yâb-ı rü‘yet-i cemâl-i pâdişâhî olup meclis-i tebrîk hitâmında pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretleri huzzâra nîm-nigâh-ı İskenderâne ile selâm-bahşâ olduklarından sonra yine Hâne-yi Hâssayı teşrif eyleyüp tebdîl-i câme ü libâs buyururlar*"⁷⁴¹.

Mehmed Said döneminin canlı tanığı olarak görüp duyduklarına⁷⁴² da yer vermektedir. Alemin perişanlığına sebep olan unsurlardan biri olan vezirlerde istiklal bulunmaması

⁷³⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 111b.

⁷³⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 110b.

⁷⁴⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 111a.

⁷⁴¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 230b-231a.

⁷⁴² "...hâlâ Rumîlî cânibinde bî-ser ü serdâr ‘asker-i müslimîn pîşgâh-ı a‘dâ-yı dînde yine hayretde sergerdân pûyân u devân ve gûş-zedimiz olduğu üzere Anadolu cânibinde bulunan ba‘zı âhar düvel dahi mübâşir-i hurûc u tuğyân olmuşlar iken..." ifadelerinden Şehrîzâde'nin kendi kulağına gelen bilgilerden de bahsettiği anlaşılmaktadır. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 447a.

mevzusunu bizzat kendi döneminde yapılan tevcihatlarda gördüğünü söylemektedir. Üstelik bu detayı *Usûlü'l-Hikem*'den naklen yaptığı satırlar arasına sığdırmaktadır. Ayrıca reâyâ fukarasının bu zalimliklere güç yetiremediğini belirtmekte ve yapıcı bir tarih anlayışıyla çözüm önerisinde bulunmaktadır.

“...Zîrâ ayda ve iki ayda bir vüzerâ tevcihâtı olup, Belgrad vâlisine Şam ve Şam vâlisine Bosna, Bosna vâlisine Kütahya ve Kütahya vâlisine Belgrad tevcih olunur ve her birinden üçer beşer yüz, en ednâsından iki yüz kîse câize nâmına akçe alınur. Anlar dahi Belgrad'dan Şam'a varınca konak be-konak tecrîm iderek viridiği câizenin iki katını re'âyâdan tahsîl ider. Beher sene bu mâtde 'an ekallin iki def'a vâki' olur. Bir senede dört beş def'a ve bir ayda iki def'a vukû' bulduğu manzûrumuz olan vekâyi'dendir. Bir günden sonra tebdîl olursa her birinden câize alınmak emr-i mukarrer, bir pâre noksân olsa imkânı yoktur. Bir vezîre Aydın tevcih olunmuş iken Diyarbekir'e tebdîl olunmak için beşyüz kîse ve bir tûğ câizesi olmak üzere yediyüz kîse alındığı zemânımızda defa'âtla vukû' buldu. Bu mezâlîme re'âyâ fukarâsı niçe tâkat getürsün. Sadr-ı a'zam bulunan zât ise dest-i şürekâda zâr u nâ-tüvân olmağla imtidâd-ı vakt ve kesr-i 'ırz mülâhazasıyla ol taraflara müsrif eli değmemiş ve ceyb-i mîrâs-hâr ana girmemiş mümessek ve tâmmü'l-vezn altunları bezl idüp yevmiyye onar on beşer kîse ile ellerinden ve dillerinden gücile halâs olurlar. Bu bâbda çâre vüzerâyâ istiklâl-i tâm virüp haklarında hayr ü şer kelâm söylenmek bâbını sedd itmekdir”⁷⁴³.

Cümlelerini yine babasından naklen Mehmed IV döneminde cereyan eden, âlemin düzeni için vezirini korumaya yönelik aşağıda bahsi geçecek olan anlatıya yer vermesi XVII. yüzyılda gerçekleşen söz konusu olayın uygulama kabiliyetinin XVIII. yüzyılda tam olarak hayata geçirilmemiş olması bozulmaları da beraberinde getirmiştir.

“Vâlid-i merhûm nakl iderdi ki, devr-i Sultân Mehmed Hân-ı Râbi'de Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, pederi makâmına geçüp müstakillen vezîr-i a'zam-ı 'âlî-tebâr oldukda pâdişâh-ı 'âlem-penâha li-kasdin bir mücevher şemşîr irsâl itmiş. Sultân Mehmed merhûm dahi silahdâra virüp, “her ne mahalle ki câlis olam, başım ucuna as” deyü tenbîh buyurmuşlar. Ba'zı mukarrebîn cesâret idüp bu mâtde-i hilâf-mu'tâdın aslından suâl itdiklerinde, “vezîrimin hakkında hayr ü şer her kim evlâdım dahi olursa bir kelâm tefevvüh eylerse bu tîğ ile bi'z-zât kendüm katl itsem gerekdir buyurmuşlar”. Min-ba'd kimesnede bîrûna müte'allık kelâm tefevvühüne kudret kalmayup bu vechile kasr-ı saltanat yeniden nizâm bulmuş idi. Ve 'asırlarında vukû' bulan fütûhât ü gazavât tevârîhde mufassalan mezkûrdur. Anların fevtinden

⁷⁴³ *Kurretü'l-ebsâr*, vr. 113b.

sonra makâm-ı sadârete gelenlerde o rütbe istiklâl olmadığından nizâm-ı ‘âlem [114a] yine herc ü merc oldu. Vüzerâyâ dahi şart olan bâlâda mezkûr şerâite ri‘âyetdir”⁷⁴⁴.

Ayrıca Şehrîzâde 1140/1727-1728 tarihinde piyâde mukâbelecisi olarak görev yapan babasının kapıkulu askerlerinin aldığı mevâcibe ilişkin arşiv kayıtlarını bizzat gördüğünü belirtip bunların sayısı ve aldıkları yevmiyyeye dair bilgiler de vermektedir.

“Vâlid-i merhûm yüz kırk târihinde piyâde mukâbelecisi bulunup ekser-i erbâb-ı mevâcibin icmâlleri kalem-i mezbûrdan virilmekle ekser-i ahvâlleri gereği ma‘lûmum idi. Eşkinici ve mütekâ‘id hemân yeniçeri elli bin nefere ve cebeci otuz bin nefere ve topçu ve ‘arabacı on bin nefere ve on ocakdan mâ‘adâ tavâyif-i sâire ve ocakların neferâtı min- haysi’l-mecmû‘ kırk bin nefere ve bölükât-ı sitte altmış bin nefere bâliğ olmuş idi. Bu hisâb takrîbi üzre yüz seksen bin nefere mecmû‘u bâliğ olup, biri biri üzerine her birinin yevmiyyeleri onar akçeden on sekiz yük akçe ve üç ayda mevâcibleri bin altı yüz yirmi yük [176b] bin yüz elli altı reşen mevâcibinin icmâl defterinde yalnız yeniçeriye mevâcib-i kıst-ı vâhid bin üç yüz yetmiş kîse akçe virildi. Hattâ ol esnâda ağa-i yeniçeriyân vezîr es-Seyyid Hasan Paşa vâlid-i merhûma el-yevm altmış dört bin nefer Âstâne’de ve seksen iki bin nefer etrâf ü eknâfda yeniçeri olduğun ba‘de’l-inhâ bize ‘an-aslin kırk bin kulun ağası demek ‘âlem olmuşdur. Lâkin el’ân bizim ocakda yalnız mütekâ‘idîn kırk bin neferi mütecâvizdir. Buna hazîne mi kifâyet ider, bir kıst mevâcibde hemân Âstâneli ulûfeli neferâta bin beş yüz kîseye karîb akçeye muhtâc, eger sadra gelmek mukadder ise ibtidâ ‘askerî tâifesinin müstahık ve nâ-müstahıkkın yoklayup nizâm virmekle senevî mîrîye dört beş bin kîse nef‘ hâsıl itmek zimmet-i himmetime farz olsun dimiş. Egerçi nâil-i mühr oldular, ammâ ber-vefk-ı merâm bu husûsun nizâmına muvaffak olmadıklarından mâ‘adâ belki bir rütbe dahi ziyâ‘ ‘anh bâ‘is oldu. Ve ol hılâlde on bine karîb cebeci ve otuz binden ziyâde bölükât-ı sitte mevâcib-hârânı var idi, sipâhın ‘an-hazîne olunan neferâtlarından mâ‘adânın ve yeniçeri ve cebeci ve sâirenin bir kıst mevâcibleri üç bin iki yüz on kîseye bâliğ olmuş idi. Egerçi esnâ-i tahrîrde nısfı kalmadı, ammâ anların dahi ekseri mahlûl olup bir alay kibârın me‘kelleridir. Bunlardan mâ‘adâ ocaklı nâmıyla bilâ-esâmî re‘âyâyâ zulm ü ta‘addî ider makûlesi iki yüz bin nefere bâliğ olur. Nitekim karîben zikr ü beyân olunsa gerekdir. Ve hâlâ mevcûd olan ‘ulûfelü kul tâifesinde a‘mâl-ı seyf ve tûfeng ve top ve humbara ve sâir âlât-ı harb u cenge kâdir üç bin âdem yokdur. Ekseri kapulu ve vûkelâ ve erkân olup ba‘zısında dahi beş yüz akçe ve dahi ziyâde mahlûl yevmiyye vardır...”⁷⁴⁵.

Siyâsetnâme bağlamında tekrâren Şehrîzâde’nin Na‘îmâ’yı kaynak göstererek nizâm-ı ‘âlem açısından devlet işleri için önemli olarak sıraladığı beş önemli maddenin kendi zamanında kısa sürede hayata geçirilmesinin imkânsız olduğunu söylemektedir. Ancak

⁷⁴⁴ *Kurretü’l-‘absâr*, vr. 113b-114a.

⁷⁴⁵ *Kurretü’l-‘absâr*, vr. 176a-176b.

veziria‘zama istiklal verilmesiyle iki yıl zarfında bunun kolaylaşacağını ifade etmektedir⁷⁴⁶. Yine bu minvalde müstakil bir risale yazmak istediğini aşağıdaki ifadelerinden anlamaktayız.

“Bu makâmda maksûd fevâid-ı istiklâlî zikr olmağla, misâl içün bu mikdâr îrâd olundu. Eger Âsaf-ı zemân hazretlerinin murâd-ı ‘aliyyeleri olursa bu bâbda ârâ vü tedâbîr-i rezîne nedir ve ne makûle letâyifü’l-hiyel ile vücûd-pezîr olur? Cümlelerin tafsîlini muhtevî risâle-i müstakille te’lîfi bi-fazlihî te’âlâ ve bi-‘avnihî mümkündür. Belki bu ‘abd-i Hakîre vesîle-i ‘izz ü şeref olurdu. İnşâallâh nizâm-ı ‘âleme mute‘allık serd olunacak makâleyi mülâhaza ile her birinin çâresi ‘ayân olur”⁷⁴⁷.

Bütün bu verilerin yanı sıra hatırlatmak istediğimiz diğer bir husus *Kurretü’l-‘ebsâr*’ın kaynaklarını verirken Şehrîzâde’nin özellikle istifade ettiği kaynaklardan bahsetmiş, yine bu minvalde onun tarihçiliğinin en bariz özelliği diyeceğimiz kaynaklarının mukayeseli kullanımına genişçe yer vermiştik, fakat yeri geldiğinde temas etmediğimiz hususlara işaret etmek isteriz.

Kaynaklarını itina ile kullanan müellifimiz bazen onların telif sebebine ilişkin bilgi de vermektedir. Yani o eserin içi ile ilgilendiği kadar ne tür bir amaca hizmet etmek gayesiyle yazıldığını da araştırmaktadır. Bunu daha önce kaynaklarından bahsettiğimiz Lutfi Paşa *Âsafnâmesi*’nde görmek mümkündür.

“Merhûm Lutfi Paşa bu makâleyi temâm itdikde Sultân Süleymân merhûm vezâret teklîf buyurmuşlar, a‘zâr-ı müte‘addide beyân idüp isti‘fâ itmekle, bârî nizâm-ı devlete dâir bir risâle te’lîf it ki, her hâlde bize ve ahlâf u a‘kâbımıza düstûrû’l-‘amel ola deyü lisânen fermân-ı hümâyûnları sudûr itmekle Kânûnnâme-i meşhûru te’lîf idüp huzûr-ı hümâyûnlarına ‘arz itdiklerinde makbûl-i hümâyûnları oldukdan sonra buyurmuşlar ki, “emr-i saltanat ne zamânda mu‘attal ve ne husûs ile nizâm-ı ‘âlem muhtel olur”? Âsaf-ı müşârûn-ileyh her saltanat fânî olup, zevâl bulmamak muhâldir. Fe-emmâ bu *Kânûnnâme*, ki düstûrû’l-‘amel olup hilâfiyla hareket olunmaya, esâs-ı saltanat ilâ-yevmi’l-kıyâm inşâallâhu te’âlâ pâyidâr olur. Lâkin evlâd-ı kirâm ve ahlâf-ı ‘izâmınızdan kangı melik ki, hilâfiyla hareket idüp pâdişâhların her itdiği kânûndur diye ol zamânda saltanat ve memâlikden emn ü râhat münselib olmağla esâs-ı devlet lâ-muhâle münhedim olur deyüp, hatm-i kelâm itmiş, rahimallâhu melikehu ve vezîrehü ve men itteba‘humâ”⁷⁴⁸.

⁷⁴⁶ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 114a-114b.

⁷⁴⁷ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 114b.

⁷⁴⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 100b.

Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-ebâr*'da ele aldığı konu kapsamında literatür bilgisi vermesi onu çağdaşı diğer müverrihlerden ayıran bir özelliktir. Kâtib Çelebi'yi kaynak göstererek vezirlikle alakalı “vezârete mute‘allık te‘lîf olunan resâilden ibtidâ risâle-i Âsaf bin Berahyâyı fâzıldır ki...” eserin mahiyetine ilişkin verdiği bilgi adeta *Fâtih Kânûnnâmesi*'nin benzeri gibidir. Ayrıca bu önemli bilgiyi Kâtib Çelebi'nin *Kitâb-ı Taberî*'den naklen aldığını belirterek kaynağının kaynağını vermekle de adeta takipçisinin izini sürmektedir. Dahası kendi asrında bu eserin nüshasının bulunduğunu belirtmektedir.

“Kâtib Çelebi merhûm dir ki, usûl-i vezârete mute‘allık te‘lîf olunan resâilden ibtidâ risâle-i Âsaf bin Berahyâyı fâzıldır ki, *Seffâh*'a terceme olunup, Mansûr-ı Devânîkî'nin hod nasb-ı ‘aynı idi. Lâkin nüshası gâyetü'l-gâye nâdirdir. Sâniyen ‘uhde-i hilâfet Me‘mûn'da vezîr ve kâid Tâhir bin Hüseyin kendü oğlu ‘Abdullah taraf-ı Me‘mûn'dan vezâretle Mısır ve Rakka vâlîsi nasb olundukda, ta‘lîm-i fenn-i âdâb-ı vezâret için te‘lîf eylediği risâledir. Gerek Me‘mûn ve gerek ol ‘asrın e‘âzım-ı ‘ukalâsı gereği gibi istihsân idüp ahkâm-ı şer‘iyye ve siyâsât-ı ‘akliyye ve âdâb-ı mülûkiyye ve kavâ'id-i külliyye-i sultâniyyeyi müştamil bundan a‘lâ ve câmi‘ü'l-menâfî risâle olmaz deyü ittifâk itmeleriyle Me‘mûn cümle-i vüzerâyâ birer sûreti virilüp vezâret ve eyâlet tevcîh olunanlara düstûru'l-‘amel olmağıçün birer sûreti virilmek için bir sûreti dahi dîvânda hıfz oluna deyü te‘kîden emr itmişidi. Risâle-i mezbûre *Kitâb-ı Taberî*'den menkûl ve fî ‘asrînâ nüshası mevcûd bulunur...”⁷⁴⁹.

Bu bağlamda özetle İmâm Mâverîdî'nin *Âdâbü'l-Vezare*'si, Ebü'n-Necîb'in *Risâle-i İrşâd*'ı, Muhammed Hudâbende'nin telif ettiği *Kitâb-ı Nasîhatü'l-Mülûk*'ü, *Ahlâku's-Saltana* ve İmâm Gazzâlî'nin meşhur eseri vezirlikle ilgili belirtilen kaynaklardandır. Şehrîzâde bunlardan *Risâle-i İrşâd*'ın tafsilinin Na‘îmâ'nın *makâle-i Feyziyyesi*'nin sonunda bulunduğunu söyleyerek Na‘îmâ'nın kaynağına da ışık tutmaktadır⁷⁵⁰.

Yine Mehmed Said'in *Kurretü'l-ebâr*'ın farklı varaklarında kullandığı değişik kaynaklardan zengin bir literatüre sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim *İkdü'l-Cümân*⁷⁵¹, *Fevâiyih-i Miskiyye*⁷⁵², Rodosîzâde⁷⁵³, *Târîh-i İbn Ayâs*⁷⁵⁴, *Târîh-i İbn Şihne*⁷⁵⁵, *Târîh-i İbn Hacer*⁷⁵⁶, Nakîbü'l-eşrâf es-Seyyid Mehmed Rızâ Efendi'nin tahrirâtı⁷⁵⁷, Nahîfî Süleymân

⁷⁴⁹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 90b.

⁷⁵⁰ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 90b-91a.

⁷⁵¹ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 135a.

⁷⁵² *Kurretü'l-ebâr*, vr. 236a.

⁷⁵³ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 155a.

⁷⁵⁴ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 411b.

⁷⁵⁵ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 500b.

⁷⁵⁶ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 567a.

⁷⁵⁷ *Kurretü'l-ebâr*, vr. 208b.

Efendi'nin *Nuhbe-i Nesâiyih*'i⁷⁵⁸ ve 'Âlî'nin *Fusûl-i hall ü 'akd ve usûl-i harc u nakd*'i⁷⁵⁹ gibi kimselerin kaynaklarının ve çeşitli eserlerin metnin satır aralarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

Müellifimiz literatür bilgisi vermenin yanı sıra bir çok eserin eline geçtiğini söylemektedir. Râgıb Mehmed Paşa'ya terceme edilen *Matla 'ü's-Sa 'deyn*'in birinci cildi⁷⁶⁰, Kâtib Çelebi'nin günümüze intikal etmeyen *Kânûnnâme-i Kebîr*⁷⁶¹ ve *Mecmû 'a-i Kebîr*'i⁷⁶², Celâlzâde Tevkî'î Mustafa Bey'e ait bir münşeat⁷⁶³, Müneccimbaşı Derviş Ahmed Efendi'nin *Târîh-i Kebîr*'i⁷⁶⁴, *Devletşâh Tezkiresi*⁷⁶⁵ ve son olarak İmâm Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-ereb*'i⁷⁶⁶ bunlar arasındadır.

Yukarıda müellifimizin kaynak seçimi, kaynağına yaklaşım tarzı ve bu hususta izlediği metodolojiye genişçe yer vermiştik. Kaynaklarını tahkik etme sürecindeki yaklaşımını da ilgili bölümde incelemiştik. Ancak eserini tahrir ederken doğruyu bulma çabası içerisinde olan müellifimizin izlediği yöntemle dair kanaati de bizler için önem arz etmektedir. İşte bu hususta o iki çelişkili rivayet arasında tereddüte düştüğünde çoğunluğa tabi olmuştur. “*Kâtib Çelebi merhûm inkırâz-ı Devlet-i Benî Çobân'ı bu sâlde ve Cani Bek Hân ile Melik Eşref'in muhârebesini sene-i âtiyede zikr itmîşdir. Lâkin ekser-i müverrihîn bu sâlde vukû ' bulduğun zikr ü tebyîn itmeleriyle câmi 'ü'l-hurûf-ı 'abd-i Hakîr bu husûsda ittibâ 'en li'l-ekser tahrîr eyledim, vallâhu a 'lem*”⁷⁶⁷. Şüpheli konularda ise çeşitli rivayetleri kaynaklarından sıralayarak tartışmıştır.

“...*Câmi 'ü't-Tevârih* sâhibi altı ay ziyâde tahrîr idüp ba'de'l-hal' katl olundu dimişdir. *Teşa'ulü'l-ezhâr* müellifi bu def'a sekiz buçuk sene saltanat idüp altmış sekizde katl olundu deyüp hatâ itmîşdir. Sâhib-i *Nuhbe* bu def'a yedi sâle karîb saltanat idüp def'ateynde on iki sene iki ay saltanat itmîşdir. Ve *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi altı yıl yedi ay pâdişâh oldu dimişlerdir. *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi bu hisâba çend eyyâm izâfe idüp hîn-i vefâtında on nefer zükûr ve altı

⁷⁵⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 183b.

⁷⁵⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 185b.

⁷⁶⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 4a.

⁷⁶¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 3b. Daha önce detaylı olarak eserde geçtiği şekliyle incelenmişti. Ayrıca “Kâtib Çelebi *Kânûnnâme*'de ba'de-zemânin kâdî askerlik rütbe-i celilesiyle mükerrerem oldular dimişdir” ifadesinden müellifimizin Kâtib Çelebi'ye izafe edilen *Kânûnnâme*'yi gördüğü anlaşılmaktadır. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 455b.

⁷⁶² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 408a.

⁷⁶³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 202b.

⁷⁶⁴ “Hafî olmaya ki, işbu zikr olunacak kıssa merhûm Müneccimbaşı Ahmed Efendi'ye mensûb *Târîh-i Kebîr*'de manzûr-ı 'abd-i Hakîr olup...” Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 442a.

⁷⁶⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 185b. Bu eserin bahsi bir çok varakta zikredilmektedir.

⁷⁶⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 346a-346b.

⁷⁶⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 432a, 433a.

‘aded inâs evlâd terk itdi deyü tahrîr ider. İmâm Suyûtî rahimehullâhu def‘ateynde on sene ve dört ay saltanat itdi deyü tahrîr ider’⁷⁶⁸.

Bu ifadeleriyle Şehrîzâde yaygın yanlışa ortak olmak istememiştir. Nitekim 751/1350 senesi olaylarının zikrinde sadece Kâtib Çelebi’nin İbn Cevzî’den bir vaka zikrettiğini bunun dışında itibar edilir tarih kitaplarında üç yıl kadar hiçbir olayın tahrir edilmediğini söylemiştir. Bu durumda yalana ortak olmamak korkusuyla İmâm Suyûtî’de de geçtiği üzere bazı vefatlara yer vermiştir⁷⁶⁹. Kezâ 761/1359 senesi olaylarının zikrinde de daha önce yaptığı gibi doğru bilgiyi aktardığını diğer rivayetlere ise temas ettiğini belirtmiştir⁷⁷⁰. Yanlış bilgileri düzeltme endişesi taşımış, herhangi bir sorunun cevabı için bilgi sahiplerine başvurulmasını istemiştir⁷⁷¹. Yine bu minvalde metinde de bir çok yerde geçtiği üzere emin olmadığı tarih ve yer isimlerini tahrir ettikten sonra üstünü çizmiştir. Meselâ Sirâcü’l-Hindî’nin vefatından bahsederken “...İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahkîki üzere...” ifadesinden sonraki sene hamse ve semânîn ve sitte-mi’e tarihinin üstünü çizmiştir⁷⁷². Kendinden çok emin olduğu zaman ise rivayetleri çoğaltmamıştır. “Bu bâbda ba‘zı müverrihînin ihtilâfı makûle-i lâf ü güzâf olmağla anları tahrîre tab‘-ı kîlk-i fesâhat-perver tenezzül itmedi”⁷⁷³.

Müellifimizin çalışma şekli ve metodolojisi bakımından önem verdiği diğer bir husus metinde kullanılan derkenarlardır. *Kurretü’l-‘ebsâr*’da çokça kullanılan derkenarlar Şehrîzâde Mehmed Said’in çalışma prensibinin adeta olmazsa olmazı gibidir. Metnin gidişatını bozmadan işaret ve rakamlarla varağı çerçeveleyecek şekilde veya birkaç kelime kadar farklı uzunluklarda olan bu tarz kullanımları eserde sıklıkla görmek mümkündür. Zira biz bu tarz kullanımların başlangıç ve bitiş yerlerini tespit ederek dipnotlarda gösterdik. Derkenarlarda yer alan bu notlar genellikle metinle ilgili tamamlayıcı yada ek bilgi sunmaktadır. Mesela metnin “hamdele” ve “salvele” ile başlayan kısmı⁷⁷⁴, *Kurretü’l-‘ebsâr*’ın kaynakları⁷⁷⁵ ve eleştiriler⁷⁷⁶, tamamlayıcı ve açıklayıcı bazı ifadeler⁷⁷⁷, “fâide” alt başlığı altında verilen

⁷⁶⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 459b.

⁷⁶⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 414b.

⁷⁷⁰ “Hafl olmaya ki, vekâyi‘-i âtiyenin ekserinde beyne’l-müverrihîn ihtilâfât-ı kesîre vâki‘ olmağla ber-de‘b-i sâbika-i Hakîr esahh-ı akvâl takdîm sâirlerine dahi işâret olunmak üzere tahrîre şürû‘ olundu”. Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 455a.

⁷⁷¹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 616a.

⁷⁷² *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 533a. Ayrıca “İcmâl-i Esâmî-i Fütûhât-ı Sultânî” başlığı altında verilen bazı fetihlerin zikri esnasında “...Hatunili kezâlik livâ-i mezbûre tevâbi‘indendir” ifadesindeki Hatunili’nden sonra yazılan Aydos’un üstünün çizildiğini görmekteyiz. Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 616b.

⁷⁷³ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 614a.

⁷⁷⁴ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 1b.

⁷⁷⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 2b-4b, 116a-116b, 207a. Şehrîzâde bazen derkenarlarda kaynağına ilişkin bilgi verirken müellifinin ismini tam olarak zikretmez. Mesela Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi’yi kast ederek “...merhûm ‘Azîz Efendi Târîhi’nde zikr itmiştir” der. Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 271a.

⁷⁷⁶ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 5a.

bilginin kaynağı ve bunun mahalli⁷⁷⁸, bazı devlet isimleri⁷⁷⁹, konu ile ilgili farklı rivayetler⁷⁸⁰, ara cümleler⁷⁸¹, özlü sözler⁷⁸², şahıs adlarına ilişkin bilgiler⁷⁸³ ve daha fazlası derkenarlarda verilmiştir. Ayrıca bazen konu başlıklarını hem derkenarlarda hem de metin içerisinde görmek mümkündür. Bu temize çekilmemiş tipik bir müellif hattının karakteristik özelliği olsa gerek.

Ancak müellifimizin metin içerisinde alıştığımız bazı karakterlerle nereye gideceği hususunda çıkma yaptıktan sonra yazmadığı yada unuttuğu derkenarlar da vardır. Bunu meşhur Herat bahçesi olarak bilinen İstizar beldesinin bazı özelliklerinden bahsederken görmekteyiz. Derkenar işareti koyduğu yer “*Bundan mâ‘adâ vasat-ı kal‘ada sâni-i ‘ayn-ı hayat bir çeşme-i ‘azb ü şîrini olup ba‘de-zemân nâ-peydâ itdiler. Çünkü âbı münkatı ‘ oldu. Bu takrîble âbâdanlığı müşrif-i harâb olup hâlâ hâit-i hisâr bâkîdir*” cümlesinde geçtiği üzere “*Bu takrîble*” kelimesinin hemen üstüdür⁷⁸⁴.

Şehrîzâde’nin derkenarları metin ile ilişkilendirdiği muhakkaktır. O derkenarları gösterirken metnin gidişatını bozacak ölçüde kesintiye uğratmaz. Fakat metnin kendi olağan akışı içinde detaya girdiği zaman “Mısrâ” altbaşlığı altında “*Gelelim ba‘de-zîn yine sadede*” der. *Kurretü’l-‘ebsâr*’da tam yedi kez bu kullanıma yer vermesi, ele aldığı konuyu gereksiz uzatmalara sebebiyyet vermeden sözü yerli yerince kesmesinin güzel bir ifadesidir.

Keza metin içerisinde ele aldığı konunun mahalline uygun olup olmamasına da dikkat ederek çoğu kez ileride kısmet olursa yazacağını belirtmektedir. Meselâ zeâmet ve timarın tashih ve tekmiline ilişkin verdiği bilgi bağlamında “*Gâzî Evrenos Bey ve Turhan Bey ve Mihal Bey ve sâir mücâhid fî sebîlillâh zevât-ı megâzî-pîrâ kim, bi-mennihî te‘âlâ her birinin ‘ale’t-tafsîl terceme-i hâlleri târîhimiz derûnunda zikr olunsa gerekdir*” akıncı beylerin isimlerini sıralayarak biyografilerini ileride zikredeceğini söylemektedir⁷⁸⁵. Ulûfeli kul taifesinin aldığı mahlul yevmiye konusunda da sözü keserek gelecek fasılda anlatmayı

⁷⁷⁷ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 5b, 142b, 143b, 115b.

⁷⁷⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 98b.

⁷⁷⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 115a, 118b, 122a, 133b.

⁷⁸⁰ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 116a, 116b, 135a, 138a.

⁷⁸¹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 127b.

⁷⁸² *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 128b.

⁷⁸³ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 130a.

⁷⁸⁴ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 569b. Yine benzer bir kullanımı metinde geçen “... ‘asker-i İslâm’ı cümle-i vâhidede pây-mâl itmek zu‘muna düşdüklerinden her biri lâf borusun ötdürüp bi-rûhü’s-sanem-i güzâf ortada mukle-i zenbi-i pey-der-peye başladı” cümlesindeki “mukle-i” kelimesinden sonra görmekteyiz. Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 607b.

⁷⁸⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 169b.

planlamaktadır⁷⁸⁶. Müellifimiz bu hususda kendisinden de bir örnek vererek 1159/1746 tarihinde Şeyh Fahreddîn'in türbesini ziyaret ettiğini bunun tafsilini ise *Nevpeydâ*'nın tekniline muvaffak olursa "cild-i Selîm Hânî'de" Şam ziyaretgâhlarının zeyli kapsamında ele alacağını ümit etmektedir⁷⁸⁷. Şehrîzâde'nin metin içerisinde mahallinde bahsedeceği konusunda ileriye havale ettiği bu tarz çok sayıda ifade bulunmaktadır.

Yine müellifimizin metinle daha sonra bağlantı kurmaya yönelik hatırlatıcı notlara yer vermesi çalışma şeklinin bir gereğidir. Nitekim Türkistan valisi Emir Fergan'ın katledilmesi meselesinde bunu görebiliriz. O Emir Fergan'ın vefat tarihi olan 759/1357 tarihini yazdıktan sonra kendisi için hatırlatma yaparak "*Tafsîli taharrî olunup bu mahalle kayd olunmaludur*" notunu yazarak bir sonraki konudan devam etmektedir⁷⁸⁸.

Şehrîzâde zaman zaman çeşitli konulara dair yorum ve değerlendirmelerde bulunurken itirazını dile getirmekten çekinmemektedir. Bu durum da doğal olarak onun araştırmacı tarihçilik yönünü ön plana çıkarmaktadır. Bunları Osmanlı saray, mâlî ve askerî teşkilatına dair bir takım uygulamalarda görmek mümkündür. Nitekim o padişah ile vezirler arasında olması gereken bazı şartlar bahsinde, arza girilen mahallin kapısında dilsiz ve sağırın beklemesi meselesini büyük bir hata olarak görmekte ve her asırda bu uygulamayı vâcib menzilesinden kabul etmektedir. Sadrazamlık meselesi ile ilgili yaklaşımı da oldukça ilginçtir. Bu kimselerin şarap içebileceği ve kendi nefesine yaptığı zulmün gözardı edilerek liyâkatin esas alınmasını istemektedir.

"Sâdisen, vezîr-i a'zam olunan kimesnenin şûrb-i hamr ve sâir kendi nefesine zulme mute'allık kabâyihine nazar olunmaya. Zîrâ hizmet-kârın isti'dâdına ve maslahat 'uhdesinden gelmekde liyâkat ve reşâdına bakılır. Ol makûle hafâyâ-yı kabâyihine nazar olunmaz. Kâr-güzâr olan erbâb-ı devlet ve erkân-ı saltanat ve vüzerâ-yı 'izâm ve vükelâ-yı kirâmın a'râzından bahs-ı lisân-ı hümâyûn-ı şehr-yârîye vechen mine'l-vücûh lâyıf değildir. Lâkin vezîr-i a'zam olana dahi lâyıf ve vâcib olan semt-i salâha sülûkdür"⁷⁸⁹.

Müellifimiz sözü tekrar büyük vezirlere lâzım olan önemli şartlar bahsine getirdiğinde, bunların bir kısmını daha önce açıklamış olduğu gerekçesiyle bazı kimselerin kendisini ayıplamamasını istemektedir. Zira öncekiler ve sonrakilerin fikirlerine yer vermekle bizzat kendi söylediklerini teyid etme arzusu taşımaktadır. Eleştiriye açık olmayan Şehrîzâde, deve

⁷⁸⁶ "...Ekseri kapulu ve vükelâ ve erkân olup ba'zısında dahi beş yüz akçe ve dahi ziyâde mahlûl yevmiyye vardır. İnşâallâhu te'âlâ fasl-ı âtiyede zikr olunsu gerekdir". Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 176b.

⁷⁸⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 258a.

⁷⁸⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 437b.

⁷⁸⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 95a.

nalı alınacak bahanesiyle Hazîne-i âmirenin karıştırılmamasını, itlâftan korunmasını ve aksi durumda olabilecekleri “...*Ve bi’z-zât Hızâne-i ‘âmiye mute‘allık mevâddi ferden ferden yoklayup bî-asl olanları ve kadr-i hâcetden efrûz olan masârifi tarîk-ı ta‘dîl ile ref‘ eyleye. Zîrâ ahvâl-i hazînenin ihtilâli ma‘azallâhü te‘âlâ inhidâm-ı binâ-i* [95b] *saltanatı mûcib ve fiten-i nâimeyi mûkiz esbâbdandır*” cümlesiyle uyarmaktadır⁷⁹⁰.

Bunun yanı sıra Matbah-ı âmireden yapılan israfın kaldırılmasını mühim bir mesele olarak görmekte, III. Ahmed ve III. Osman dönemlerinde Tavukçubaşı tarafından verilen miktarı kıyaslayarak (diğer) yapılan israfın bununla kıyaslanmasını okuyucunun takdirine bırakmaktadır.

“Bundan mâ‘adâ isrâfât-ı Matbah-ı ‘âmiye ref‘ gâyet mühimdir. Devr-i Ahmed Hân-ı Sâlis’de bu kadar şâhzâdegân ve selâtîn-i ‘ismet-nişân mevcûd iken yevmiyye nefis-i nefis-i hümâyûn içün içün hâs matbaha dörder buçuk tavuk virilürmüş. Fî yevminâ hâzâ Tavukçubaşı tarafından beher yevm kırk beşer tavuk teslim olunur. Sâir isrâfât bundan kıyâs olunup bu makûle me’kel-i nâs olan isrâfâtı ref‘ gâyetü’l-gâye elzemdir”⁷⁹¹.

Vüzeranın ihtimam göstererek hakkından gelmesi gereken meselelerden bir diğeri olarak hudut mevâciblerinin irsalinde yaşanan sorunlara yer vermektedir. Olaylar arasında çoğu kez sebep-sonuç ilişkisi kuran müellifimiz hudut mevâciblerinin irsalinde yaşanan sorunların Hazîne-i ‘âmireden ödendiği takdirde problemin giderileceğini söylemektedir. Mevâcibin ellerine vasıl olmamasının sebeplerini ise hudut salyânecilerinin kul mevacibini havale olunan yerlerden tahsil ettikten sonra gerek İstanbul’da taliplilerine, gerekse Frenklere ve taşra tüccarlarına ikişer üçer kat ipotekle vererek dünya kadar kâr ettikleri, ancak parasal anlamda bir ayaklanma çıktığında mahallline teslim edildiği belirtilmektedir. “*Tâ serhaddât cânibinde bir fitne hudûs itmeyince akçeyi düştürüp mahalline götürmezler, ol dahi devede kulak mesâbesinde bir ma’nâdır. Pes vüzerâya lâıyk olan bu husûsa ihtimâm eyleyüp bu makûle umûra cesâret eyleyen salyânecilerin ‘ibretün li’s-sâirîn hakkında geleler*”⁷⁹².

Hazinede hasıl olan yıllık tedahül gibi teknik kavramların kullanımı ve bu yönde alınması gereken önlemlerin bilhassa Mehmed Said’in yaşadığı zaman için geçerli olduğunu söylemesi, onun bazı meselelerin zikrinde yaşadığı asrın sorunlarını da göz önünde bulundurduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Hazîne-i Âmire’nin ileri yıllara ait vergilerinin halktan peşin olarak alınması tedavisi zor bir hastalığa sebebiyet vereceğinden onu kurtarmak

⁷⁹⁰ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 95a-95b.

⁷⁹¹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 95b.

⁷⁹² *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 95b-96a.

gerektiğini söyler. Zira Hazîne-i Âmire'nin yıllık gelirleri bol iken masrafa neden olan maddenin üstesinden gelinmesi hususunda çaba sarf etmek gerektiğini ileri sürer. Yine bu yöndeki fikirlerine “*Biri dahi mevâcib-hârânın ve gümrükler ile mukâta'ât vezâyifinin mahlûl vâki' oldukça hazîne-mânde iderek takliline himmet ve nâ-müstahıkka berây-ı hâtır müceddeden yevmiye ve terakkî tevcîh itmemekde bezl-i kudret itmekdir ki, bu husûsa ihtimâm her hâlde husûsâ fî 'asrinâ hâzâ vâcibdir*”⁷⁹³ cümlesiyle açıklık kazandırır.

Bütün bunların yanı sıra siyâsetnâme bağlamında Şehrîzâde'nin kendi fikirlerini izhar ettiği bazı konulara ve bentlere aşağıda işaret edilmiştir.

Zeâmet ve timarın bozulmasının sebepleri⁷⁹⁴ ve tashihi⁷⁹⁵; askerî taifesinin sayısı ve yıllık mevâcibleri⁷⁹⁶; terakki tahsisatı⁷⁹⁷; cihat ehlinin ahvâli⁷⁹⁸; ulûfeli kul taifesinin tashihiyle ilgili alınması gereken tedbirler⁷⁹⁹; gümrük vazifesi mahlûlünün tevcihi ve bu uygulamaya eleştiri bağlamında devlet büyüklerinin yakınlarına yüklü miktarda ücret tevcih etmesiyle gümrük vazifesi defterinin adeta *Târîh-i Na'imâ* cildi kalınlığına ulaşması ve her ay bir hafta sergi olunarak ödenmesinin zikri⁸⁰⁰; ve yine gümrük vazifesine muhtaç olmayan zengin kimselerin esâmîlerinin hazîne-mânde edilmesinin yolları⁸⁰¹; reâyâ fukarasının ahvali⁸⁰²; devletin düzeni hususunda kânûn-ı kadîm gelenekselci görüşünü “*Eger rüşvet ref' olunup üç sene kavânîn-i kadîme üzre hareket olunsâ cânibeyn ma'mûr u âbâdan olacağında cümle-i 'ukalâ müttefiklerdir*” ifadesiyle desteklemesi⁸⁰³; rüşvetin malın bereketini kaçırdığına dair görüşü “*Bir dirhem sem bin dirhem şeker şerbetini ifsâd itdiği gibi bu gûne mâlik bir akçesi niçe hazâyini berbâd ider. Bu Devlet-i 'Aliyye'de irtişânın nâmı yoğiken egerçi zâhiren mâl bu kadar vefîr değil idi. Lâkin hükkâm ve 'ummâl ve sâir iş sâhibleri ahkâm-ı şer'-i şerîf ve hudûdullâhdan ser-i mû münharîf olmamalarıyla mâllarda berekât olup 'âmmenin du'â-yı şâm u seheri sebebiyle her umûr âsân-ter olurdu...*”⁸⁰⁴; karşılıklı mükâleme şeklinde İslam memleketlerinde zuhur eden fitne ile ne kadar memleketin elden

⁷⁹³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 96a.

⁷⁹⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 166b-167a.

⁷⁹⁵ Şehrîzâde araziler ve köyler mülk olarak verilmediği ve vakıfta bulunmadığı takdirde, kılıç ehlinin de tashih olunmasıyla düşmanın hiçbir şekilde zuhur edemeyeceğini ve gerektiğinde Âsitane'den de asker göndermeye gerek kalmayacağını belirtmektedir. O mu'teberâtıdan naklettiği bu yöndeki görüşüyle Fatih'in icraatlarını hatırlatmaktadır. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 173a.

⁷⁹⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 177a.

⁷⁹⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 178b-179a.

⁷⁹⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 183b, 185b.

⁷⁹⁹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 185b-186a.

⁸⁰⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 187b-188a.

⁸⁰¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 190b-191a.

⁸⁰² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 196a-196b.

⁸⁰³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 197b.

⁸⁰⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 203a.

gittiği zikrini *Koçi Bey Risâlesi*'nden istifade ederek bazı ilavelerle kendi dönemini de göz önünde bulundurarak açıklaması “*Memâlik-i islâmiyye[de] zuhûr iden fitne vü fesâda bâ'is ü bâdî ne idüğü ve ne mikdâr memleket elden gitdiğı zikrini müştemeldir ki, merhûm Koçi Bey'in Risâlesi'nden ahz olunmuştur. Çünkü sâbıkâ işâret olunduğı üzre mîr-i müşârûn-ileyhin tahrîrâtı kendi 'asrına nazaran olmağla bu mahalde ba'zı makâle-i lâzime zammı ile şerh ve mütûn misâlinde tastîr olunmuştur*”⁸⁰⁵ ifadesi Şehrîzâde'nin şahsî mütalâalarını ifade etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Yine siyâsetnâme konusu kapsamında Şehrîzâde, Koçi Bey'in Karadeniz tarafından Ak Kazaklar'ın ortaya çıkararak her yıl deniz kıyısındaki köyleri ve kasabaları yağmalayarak Rumili Hisârı'na yakın yerlere yaklaştığını, Yeniköyü ve bir çok bahçeyi ateşe verdiğini, Müslüman mallarını gaspettiğini ve onların yaptıklarına engel olmak için Boğaz'da inşa olunan kalelerle İstanbul etrafının korunmasının amaçlandığını belirtmektedir. Ayrıca Tatar Han fitnelerinin en büyük müşkilâtlardan olduğu, âleme bu sebepten ötürü fesat tohumunun ekildiğini ve Koçi Bey'in bu işe girişmediğini söz konusu mahalde kendisinin yazacağını söylemektedir. Ancak önce Kazak fitnesine dair risâle sahibinin sözlerini şerh ettikten sonra zeyline icmalen yazmayı planlamaktadır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi metinde karşılıklı mükâleme olarak ele alınan bu kısımda iki husus dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan biri Şehrîzâde'nin 1033/1623 tarihinde Kazak keferesinin Yeniköy ve İstinye taraflarını yağmalamasına dair olan bilgileri *Târîh-i Na'îmâ*'dan almasıdır. O Koçi Bey'den istifade ederken aynı konuya istinaden Na'îmâ'yı da kullanarak kaynak çeşitliliğine verdiği önemi bizlere bir kez daha göstermiştir. Diğer bir husus ise Boğaz'da kaleler yapılması meselesine takılarak Koçi Bey'in ömrünün buna kifayet etmeyeceğini belirttikten sonra durumu eleştirmesi hatta düzeltmesidir⁸⁰⁶.

Karadeniz'de Kazak keferesiyle olan muhârebâtın tafsîli târîh-i sâbıkû'z-zikrden taleb oluna. Lâkin sâhib-i risâlenin Boğaz'da kal'alar yapılmak lâzım geldi deyü ta'bîrinden murâdî gâlibâ bu bâbda re'y hüsn-i ifhâmdır. Zîrâ Boğaz'da binâ olunan kal'alara zemân-ı 'ömrü resîde olmamıştır. Eger Boğaz'dan murâdî Özi Boğaz'ı ise bu tevcîhe hâcet kalmaz. Fe-emmâ Yeniköy karînesiyle bu Boğaz'dır. Pes murâdî Kazak eşkiyâsının şerr ü şûrların def' için Karadeniz Boğazı'nda kal'alar binâsı mühimdir dimekdir. Fî-nefsi'l-emr ol kal'aların ve gerek Bahr-i Sefid'de binâ olunan kal'aların fevâid-i kesîresi der-kârdır⁸⁰⁷.

⁸⁰⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 204a.

⁸⁰⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 208a-208b.

⁸⁰⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 208b.

Hemen akabinde Mehmed Said “Tetimme” alt başlığı altında Mehmed Giray Han’ın tafsîl-i ahvâline yer vermekte, soru ve cevaplarla bazı faydalı hususlara dikkat çekerek çeşitli itirazları da tahrir ettikten sonra “*Ba‘de ezîn sâhib-i risâle kelâmına şürû‘ idelim*” cümlesiyle sözü Koçi Bey’e getirerek kaldığı yerden devam etmektedir⁸⁰⁸.

Kurretü’l-‘ebsâr’ın önemli bir bölümünü teşkil eden kısımda Mehmed Said XVIII. yüzyılda deniz seferlerindeki yenilginin sebeplerine dair görüşlerine de yer vermektedir. Burada müellifimizin o sırada sergi nâzırı bulunan babasının kapudane-i hümayûn Aylaz Ali Kaptan arasında geçen mükalemeye yer vermesi; eskiden derya beyi olacak kişilerin araştırılması, kaptanların ise verilen gemi ile Tersane’den Beşiktaş’a, Beşiktaş’tan Kumkapı’ya Kumkapı’dan Tersane’ye kusursuz gidebilmesi gibi direksiyon imtihanına benzer bir sınava tabi tutulması olayını müşahedelerine dayanarak anlatması onun farklı müverrihliğinin önemli bir göstergesidir⁸⁰⁹.

Müellifimiz, İslam medeniyetinin önemli unsurlarından biri olan vakıf müessesesine yönelik yaklaşımını da dile getirmektedir. O vakıf malının padişah hazinesini harap edebileceğinde şüphe olmadığını söylemekte zira dikkat sahibi geçmiş kimselerin devlet erbabından birinin hanesinin vakıf olan bir mahalle bitişik yahut yakın olmasıyla kendisine felaket ve keder tesir edeceğini, “*Zîrâ rüzgâr şiddetle hûbûb itdikde lâ-muhâle hâkini hâkine halt ider*” ve işin sonunda devletin temellerinin darmadağın olmasına sebep olacağı yönünde görüş bildirmektedir. Bu durumda verdiği hüküm bir hayli sert ve tenkitçidir⁸¹⁰.

Şehrîzâde’nin tarihçiliğinin üzerinde durulması gereken bir yönü de *Kurretü’l-‘ebsâr*’da her dönemde tartışılan bazı meselelere yer vermesidir. O İstanbul’a göç konusunu inceleyerek her devirde gündemde olan bu meselenin su sıkıntısı ve çarpık kentleşme benzeri problemleri meydana getirdiğini söylemektedir. Yine bu bağlamda bir karyede deftere kayd olunan reayanın başka bir karyeye iskân ettirilmemesiyle sosyal hareketliliğin önüne geçileceği ve vezirlerin taşrada reâyaya yönelik zulmü ortadan kaldırmasıyla da ağır vergilerden sebep İstanbul’a gelinmesinin engelleneceği görüşündedir. “*Tâ ki bir alay ra‘iyyet derd-mendi ‘adem-i tahammül-i tekâlîf-i şâkkadan nâşî vilâyetinden firâr idüp gelüp İstanbul’da karâr itmeyeler. Zîrâ ra‘iyyet makûlesi taşrada emniyyet olsa çalıdan masnû‘*

⁸⁰⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 208b-213a.

⁸⁰⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 218b-220a.

⁸¹⁰ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 98a.

mevlidini mahmiyye-i İstanbul'da mebnî en a'lâ sarâya deġişmez. Bu husûsa ihtimâm vüzerâya vâcibdir”⁸¹¹.

Bu konuyla ilgili işaret edeceğimiz diġer bir husus Şehrîzâde'nin kaynağının künyesini belirtmeksizin sadece müellifini zikretmek suretiyle Kâtib Çelebi'den Fatih zamanında İstanbul'un ahvaline ilişkin bir hikâye nakletmesidir. Vezir Mahmud Paşa ile kapudan Gedik Ahmed Paşa'nın arza girerek ziraat ehlinden ve avarız kaçkınlarından kimselerin İstanbul'a gelmesiyle su sıkıntısının baş gösterdiği şikâyetinde bulunmaları üzerine padişahın cevaben elinde tezkiresi olmayanın İstanbul'a alınmaması ve bu işin takibinin İstanbul kapılarında yapılması için “çorbacıların” tayin edilmesini emretmesidir. Müellifimiz kıssadan maksadın hisse olduğunu prensip olarak anlattıklarını delillendirmek babında Sultan Selim dönemindeki menkıbelerin de bu hususu desteklediğini öne sürmektedir⁸¹².

“....şevketlü efendim memâlik-i sâirede mevcûd erbâb-ı sanâyi' ve tüccârın güzîdeleri bu belde-i vesî'aya nakle iskân murâd-ı hümayûnları olup, isâbet buyurulmuş. Fe-emmâ bu takrîble sanâyi'den bî-haber ehl-i zirâ'at dahi nev-be-nev gelüp derûn-ı İstanbul'a dâhil olmaktadır. Hattâ niçe eyyâmdır ki, beşer onar çift bozan, avâriz kaçkunları şehre doldular. Hâlâ bu şehir-i şehirde cârî âb-ı sâfî erbâb-ı dîvân ile mevcûd kapukullarına gayrı kâfî olduğundan ekser-i hâlde cemî'-i eşyânın hayâtına sebep olan âbı sakkâyân-ı esb taşradan getirürler iken, nuvâmda? bu kadar nüfûs-ı kesîreye su yetiştirmek hadd-i imkânda olmadığından mâ'adâ, erbâb-ı seyf ü sinândan olan zümre-i yeniçeriyân ve sâir dergâh-ı 'âlî kulları birer kârî pîşe idinmekle rikâb-ı hümayûn-ı hâkânî mülâzemetinden münfekk olmak lâzım gelür. Zirâ nâsın kesreti me'kûlâtın bahâda vefretine sebep olmağla 'askerî tâifesinin hazîne-i pâdişâhanelerinden ber-vech-i mu'tâd aldıkları mevâcib me'kûlâtlarına kifâyet itmez...Biz Anadolu cânibine ta'yîn itdiğimiz kimesneye bir mikdâr ehl-i sanâyi' sipâriş eyledik. Yohsa ehl-i zirâ'at ve re'âyâ veyâhûd sanâyi'den bî-haber kimesneleri İstanbul'a gönder dimedik. Şimdi konağına vardığın gibi bu husûsa mu'ayyen oluna. Hitâben her kim ki san'atında yektâ ise ve bir belde bir san'atda mâhir iki kimesne olursa birin ve illâ kâbil ser-şâkird olanı ibkâ idüp kendüsünü veyâhûd 'aksin bu tarafa nakl idüp, mahâreti ne gûne san'atdadır, evsâfiyla bir kâğıda yazup memhûren eline teslim idesin....”⁸¹³.

Şehrîzâde Mehmed Said'in tarihçiliğinin üzerinde durulması gereken bir diġer özelliġi de coğrafya ilmine önem vermesidir. Daha önce belirttiğimiz üzre coğrafya fenni ile tarih ilmini iki kardeş gibi görmekte ve devlet ricalinden kimselerin ise coğrafi bilgilerini

⁸¹¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 102a.

⁸¹² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 102b-103a.

⁸¹³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 101a-103a.

geliştirmelerinin elzem olduğunu söylemektedir. Onun coğrafya ilmini vâcib cihetinden gördüğüne dair sözleri şu şekildedir.

“...bu dahi ma‘lûm ola ki, çâr kıt‘a-i rub‘-i meskûnda ne mikdâr a‘dâ-i dîn ü devlet var ise mecmû‘unun memleketlerinin kemmiyyet ü keyfiyyetlerine tahsîl-i ittîlâ‘ dahi elzemdir. Bu mâdde mâlzeme-i fenn-i coğrafya olup bu sebebden fuzalâ-i selef ve ‘ukalâ-i halef erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye ‘ilmi vâcib olan fûnûndan biri dahi coğrafyadır deyü ittifâk itmişlerdir. Bu mahalde ba‘zı meşhûrlarının isimleri tahrîr olunup memleketlerinin ahvâli kütüb-i coğrafyayı tettebbu‘a ihâle olunmuşdur”⁸¹⁴.

Müellifimizin coğrafya fennindeki çalışma şekli ve metodolojisi ile tarih ilmindeki hadiseleri ele alış tarzı şüphesiz büyük benzerlikler göstermektedir. O coğrafya ilmine dair kaynak kullanımı ve bu kaynakları tenkid ve tahlil etmesi cihetinden önemli bir şahsiyettir. Onun elbetteki metbuu Kâtib Çelebi’yi çağrıştıran bu yönü onu diğerlerinden farklı kılmıştır.

Şehrîzâde rivayetler ışığında ele aldığı bir meselede öncelikle tarihî bilgiyi vermiş daha sonra coğrafya bağlamında şehrin tabii özelliklerinden bahsederek adeta bilgi birliği sağlamıştır. Nitekim 769/1367 senesi kapsamında Kırkkilise’nin fethinden bahsederken önce tarihî bilgiye istinaden şehrin fethini, sonra muhtelif fetih tarihini, yetiştirilen hububat ve meyveleri, tatlı suları, çevresinin etnik yapısı, İstanbul’a olan uzaklığı, sancak beyi, kadısı, camileri, hamamları, hanı, üzüm bağları, ağaçları, akar suları, çevresi, nahiyeleri ve son olarak şehrin adının etimolojisine dair bilgi vermiştir⁸¹⁵.

Kezâ 777/1375 yılı olaylarının zikri esnasında Niş’in icmâlen fethini konu edinen Şehrîzâde, yukarıdaki bahsimizin aksine bir anlatım gerçekleştirmektedir. O ilk etapta şehrin adının etimolojisi daha sonra sırası ile Rumeli güzergâhındaki bazı menzillere uzaklığı, çevresindeki kazalar, İstanbul’a olan mesafesi, yakınında bulunan meşhur ılıcalar gibi bazı tabii özelliklerine yer verdikten sonra tarihsel perspektiften Osmanlı Devleti’nde kimler tarafından kaç tarihinde fethedildiğini ele almıştır⁸¹⁶.

Şehrîzâde’nin mekâna ilişkin verdiği coğrafi bilgilerden eldeki verileri en ince detayına kadar kullanmak istediği anlaşılmaktadır. O XIV. yüzyılda fethedilen Adranos Hisarı ve çevre tasvirine yer verdikten sonra hisarın kendi döneminde bile olmadığını “*Ol hisârın*

⁸¹⁴ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 223a.

⁸¹⁵ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 484a.

⁸¹⁶ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 535b.

yerinde yeller eser”⁸¹⁷ söyleyerek harap olan bir mahallin kaydını tuttuğuna dair izlenim vermektedir. Kezâ aynı şeyleri terkedilmiş vaziyette olması hasebiyle 727/1326 tarihinde fethedilen Hereke kalesi için de “...Hereke kal’ası el’ân lâne-i bûm u gurâb olup kasabası ulak tarîkı üzre mahall-i menzildir” şeklinde ifade etmektedir⁸¹⁸ Yine İncügez’in fethine dair verdiği bilgilerin satır aralarında yeni yapılan bir takım imar faaliyetlerinin yanı sıra eskilerinden de bahsetmektedir. Fetih sırasında sağlam vaziyette bulunan İncügez Kalesi’nin XVIII. yüzyılda baykuş yuvasına döndüğünü ve külliye yapıları hamamın yanı sıra eski bir ılıcasının da bulunduğunu söylemektedir.

“...Şehr-i nâ-şünûda mu’âdil-i Kostantaniyye-i cennet-mümâsilden dârü’n-nasr ve’l-meymene mahmiyye-i Edirne’ye giderken merhale-i Cehârum bir kasaba ve kazâdır ki Çatalburgazı nâm-ı dîgerdir. Hâlâ bu dahi livâ-i Vize tevâbi’inden ma’dûd olup sâbıkâ metîn ve müstahkem kal’ası var idi el’âne bûma lâne olmuşdur. ‘Alâ-rivâyetin bunu dahi pâdişâh-ı Dârâ-sipâh hizmetleri bi’z-zât feth itmişdir. Eşbeh-i vüzerâ merhûm Sokullu Mehmed Paşa’nın ferzend-i ercmendi Hasan Paşa-yı rahmet-penâhın ismine mensûb bir câmi’ ve medrese ve hân ve ‘imâret-i ‘âmire vardır ki vâlid-i kesîrû’l-mehâmidi anlar için binâ itmişlerdir. Hanın her ocağına selefde bir sefere mükemmel ta’âm mu’ayyen idi. Nüzûl idenlerin sagîr ü kebîr ne virilüp kasabanın mahsûlâtının masrafı ‘imâret-i mersûme idi. Ba’d-e’l-merre ol ‘âdet-i hasene nesyen mensiyyen olmuşdur. Ve câmi’-i şerîf kurbünde “**Vein küntüm cünüben fettahherû** kerîmesine imtisâlen bir hammâm-ı latîf ile **el-Kâsibü habîbullâh** kelâm-ı sıdk-encâmı tahtında dâhil olanlar için sûk-ı muhtasar dahi [520b] binâ olunmuşdur. Hammâm-ı mersûmeden mâ’adâ ‘atîk bir germâbesi dahi vardır. Etrâfı yek-ser kurâ vü mezâri’ olup cevânibi Çorlu ve Baba-yı Atîk ve Pınarhisar kazâlarıdır”⁸¹⁹.

Aynı şekilde müellifimiz fethedilen yerlerle kendi dönemi arasında bağlantı kurmaya devam ederek XVIII. yüzyıl kalıntıları üzerinden arkeolojik bilgi de vermektedir. Zirâ 768/1366 tarihinde Aydos’un fethini zikrederken önce etimolojik bilgi, daha sonra civar çevrelere yakınlığı bakımından menzili, kaç akçelik bir kaza olduğu ve çevresinde bulunan doğal şifalı kaynaklardan bir ılıcanın kubbesinin kimin döneminde yapıldığına dair coğrafî ve tarihî veriler sıralamaktadır. “*Pîşgâh-ı kubbe-i ‘azîme mevsim-i senevîde cem’iyyet-gâh-ı halk olup “Fîhi şifâun linnâsi” mazharı olduğundan mesâfe-i ba’ideden marazı ve sâir ashâb-ı bey’ ü şîrâ âmed-şüd iderler. Mahall-i merkûma sâbıkâ belde-i ‘azîme olduğuna âsâr-ı binâ*

⁸¹⁷ Kurretü’l-epsâr, vr. 265b.

⁸¹⁸ Kurretü’l-epsâr, vr. 317b.

⁸¹⁹ Kurretü’l-epsâr, vr. 520a-520b.

şâhiddir” ifadesinden de anlaşılacağı üzere söz konusu XVIII. yüzyıldaki arkeolojik önem taşıyan bazı eser kalıntıları mahallin geniş site alanı olduğuna dair ipuçları vermektedir⁸²⁰.

Müellifimiz coğrafi bakımdan önem taşıyan yer adlarının isimlendirilmesinin tarihî bir ciheti olduğu kanaatinde. Semerkand ile ilgili çeşitli rivayetler ışığında etimolojik tahlil yaparak şehre atfedilen değişik anlamlar üzerinde durmaktadır. Zira o, Kemâl paşazâde’nin Semerkand manasına ilişkin ifade ettiği karye manasını eleştirerek bunun Şemer isminde bir cariyeye için bina olunduğuna bağlamaktadır. Bu tarz bir kullanım ile şehrin ismi efsanevî bir karektere bürünmüştür.

“Kemâl paşazâde merhûm dir ki, kendi erbâb-ı lûgat kûy ya’nî karye ma’nâsına zabt itmişler. Ammâ bilmamışlar, şehir ma’nâsındır. Müdde’âya şâhid Semerkand’dır ki aslı Şemer kand idi ta’rîb idüp Semerkand didiler. Zîrâ şehir-i mezbûr Şemer nâm bir câriyeye binâ olunmuşdur. İbtidâ-i emirde kendi Şemer didiği, ba’dehû ‘alem olmak için muzâf ile takdîm olunup Şemer kend didiler”⁸²¹.

Ayrıca müellifimizin aşağıda verilen Biga Bey’den hareketle Biga’nın etimolojisini yaptığı aşıkardır.

“Ba’de-zâlik vilâyet-i Karasi’de sâkin göçer evlilerden bi’l-cümle ma’iyyet-i serdârîye ta’yîn ve Aydın Bey oğlu Umur Bey nâm gâzî-i ser-firâzın bi’d-defe’ât kerâmeti zâhir olmağla cümlesine başbuğ nasb eyleyüp taraf-ı serdâr-ı ekreme irsâl buyurdular. Ve mûsıl-i fetihnâme Biga Bey’e hıl’at-ı fâhire ve hâlâ kendülere izâfe ile zebân-zed-i hâss u ‘âmm olan livâ beyliği in’âm buyuruldu”⁸²².

Mora’nın vasfını değerlendirirken kelimenin harf tahlilini yaparak Arap harflerine mevzu teşkil eden yönüyle ele almıştır.

“Kâtib Çelebi tahrîri üzre zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv-ı muttasıla ve zamm-ı râ-i mühmele ve feth-i vâv ve ittisâlinde zamîr ile müsta’meldir. Lâkin galat-ı meşhûru râ-bihi târeten hâ-i hevvez ve târeten hemze ittisâliyledir. Kile’t-takdîrîn Yanova ve Novaberde ve Muhanık kazâları miyânında bir kazâdır ki hâlâ livâ-i Prizren tevâbi’inden olup on yedi günlük mesâfedir. Nehri Alaca Hisâr’dan geçüp Tuna’ya cârî olur”⁸²³.

⁸²⁰ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 482b-483a.

⁸²¹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 496a-496b.

⁸²² *Kurretü’l-epsâr*, vr. 436b.

⁸²³ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 607a. Şehrîzâde isimlere ilişkin kelimelerin nereden geldiğini sorgulayarak etimolojik bilgi de vermektedir. O sırası ile İbn Zeyyâd’ın Ca’fer bin Zeyyât ile telkîb olunmasını; Divan kelimesinin etimolojik tahlilini; Orhan Gazi dönemi ulemasından Bursa’nın fethinde bulunan Doglu Baba isminin nereden geldiğini açıklamaktadır. “...’azîz-i müşârün-ileyh dahi sultân-ı zafer-nişân ile Burusa fethinde ma’iyyet idüp

Şehrîzâde'nin dikkatini bu kez de tarih ve coğrafya kaynaklarında geçen ihtilaflı konular çekmiş, o bu meseleleri tartışarak düzeltme endişesi taşımıştır. “*İcmâl-i Esâmî-i Fütûhât-ı Sultânî*” başlığı altında Murad I'in gaza ve fetihlerinin daha önce tarih kitaplarında yazılırken geçen zamanla birlikte bunlardan bazılarının fetih tarihinin unutulmasından dolayı yazılamamasını akla uygun görmemektedir. Diğer taraftan bazı coğrafya kaynaklarında ise çok sayıda kalenin fethinin sultana nispetle yazıldığını ancak tarih kitaplarında tafsilinin bulunmadığını söylemektedir. Mesela bazı tarihçilerin Niğbolu'nun fethini yazarken ona tâbi nice kale ve memleketleri tahrir etmediğini, bazılarının ise ihtilaflı olduğu için terk ettiğinden bahsetmektedir. Müellifimizin burada takındığı tavır muhakkak suretle bizim için önemlidir. O geçmiş bazı meşhur müverrihlerin ihtimam göstererek yazdıklarını eserine ekleyerek sözlerini bu konudaki endişesiyle tamamlamaktadır⁸²⁴.

“İşbu muharrer memâlik ol esnâda feth olunan memâlikden olup beyne'l-müverrihîn ekserinde ihtilâf vukû'undan nâşî erbâb-ı âsâr 'alâ-haddetin zikr ü beyân itmemişlerdir. Bu mezkûrâtan mâ'adâ feth ü teshîr olunan memâlikin tevâbi'i hudûd-ı mi'eyi mütecâvizdir. Kütüb-i coğrafya mütâla'a idenlere gayr-ı hafî olmağla tafsîliyle itnâb olunmadı”⁸²⁵.

Kurretü'l-epsâr'da Şehrîzâde Mehmed Said'in anlattığı konulara binâen mahalline uygun olarak Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere bazı şiirlere yer vermesi onun tarihçiliğini zenginleştiren bir özelliktir. O başkalarına ait şiirlere yer verdiği gibi “Li-münşiihî” ve “Li-câmi'ihî” kaydıyla metinde muhtelif konularla ilgili farklı uzunluktaki şiirlerine de yer vermektedir. Hatta ele aldığı bazı olaylar için bir satırdan daha az yer kaplayacak tarih mısralarını düşmesi onun şairliğinin bir başka nişânesidir.

Müellifimizin *Kurretü'l-epsâr*'da yazdığı şiirleri bize müretteb bir divanının olduğu izlenimini verse de elimizde bugün bu hususta bir veri mevcut değildir. Biz Mehmed Said'in şairlik yönünü *Kurretü'l-epsâr*'da çeşitli konular bağlamında yazdığı çok sayıdaki şiirlerinden bazılarına yer vererek göstermek istiyoruz.

Şehrîzâde'nin tahrir ettiği şiirlerden bir kısmı kişilerle ilgilidir. Sultâniyye şehrinin inşasının tamamlanması konusunu zikreden müellifimiz, onun hemen akabinde Sultâniyye vasfına atfen 1168/1754 tarihinde Üsküdar Salacak yakınlarında Sultân III. Osman'ın Sultâniyye isimli güzel bir saray inşasının tamamlanmasıyla nazm ettiği kasideyle tarih

guzât-ı müslimîne 'ateş târî oldukda âb ile memzûc leben saky itmekle Doglu Baba deyü beyne'l-enâm müte'ârif ve şöhrat-yâb oldular. Dog lisân-ı Türkide Îrân didikleri şarâbdır. Bunlar dahi vâsıl-ı cezbe-i hakikî olup karîb-i belde-i makâmları ziyâretgâh-ı enâmdır”. Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 156a, 232a-232b, 451b.

⁸²⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 616a-616b.

⁸²⁵ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 617a.

düşürmüştür. Şehrîzâde'nin 711/1311 tarihinde inşasının tamamlanmasından sonra Sultân Muhammed Hudâbende'ye tahtgâh edinen Sultâniyye ile III. Osman'ın Salacak'da inşa ettiği aynı isimli saray arasında bağlantı kurmaya çalışması ilginçtir. Ayrıca konuyu tarih düşürdüğü şiirle tamamlaması meseleler arasında kurduğu güçlü koordinasyon becerisinin yansımasıdır. Onun söz konusu birkaç çirkin beyite aşağıda yer verilmiştir⁸²⁶ dediği şiir şu şekildedir.

“Li-müellifihî

Kasr-ı Sultâniyye gûyâ ki sipîhr-i beyt-i berîn
Yâ bihişttest müşekkel şûde ber-rûy-i zemîn
Çün müzeyyen-şûd ez-mukaddem hâkân-ı ‘azîm
Zân ki, Sultâniyye şûd nâm berîn kasr-ı rehîn?
Niçe mahsûd-ı felek olmasun ol kasr-ı latîf
Gâh eyledi âtî binâ pâdişâh-ı ‘adl-âyîn
Rûh-ı ebdân-ı cihân Hazret-i Sultân ‘Osmân
Mihr-i eflâk-himem şâh-ı zemân şâh-ı zemîn
Şehriyâr-ı ‘azamet-güster ve Dârâ-der-bân
Hâmî-i dîn ü düvel zıll-ı Hudâvend-i mu‘în
Habbezâ kasr-ı mu‘allâ ki ana mihriyle mâh
Cuft olur itse kırân-ı burc-ı sa‘dde
Niçe demdir ki ider çarh-ı cihânı devrân
Görmedi vaz‘ı güzel böylece bir kasr-ı güzîn
Taleb-i ‘afv-ı günâh ile bu kasr-ı ‘adle
Rûz u şeb Bahr-i Siyeh yüz sürüp itmekde tanîn
Şu‘arâ vakt-i hitâmında bu kasr-ı pâkin
Sâl-i târihini nazm ile idince tebyîn

⁸²⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 260a-261b.

Düşürüp hatm-i du‘â ile didim bende Sa‘îd

Kasr-ı ‘âlî ve felek tâk zihî sarh-ı mübîn”⁸²⁷

Kezâ Şehrîzâde’nin Konurhisar’ın fethinin tahriri esnasında eski sadrazam Ali Paşa’nın aşırı lütfundan dolayı nazm ettiği kıta da bulunmaktadır.

“Kıt‘a

Kerîmâ halka bezl itdin şu denlü sîmle zer kim

Zemâne şimdi medyûn-ı yetîmân u ârâmdır

Felek dahi işidüp fart-ı cûdun bin teferrukla

Kapundur yüze kârî keckûlu destinde sâildir”⁸²⁸

Müellifimiz Niş’in fethine ilişkin Sa‘îdâ mahlasını kullanarak da şiir kaleme almıştır.

“Târîh

[536a] Hân-ı Mahmûd-ı cihân-gîr ve megâzî-pîrâ

Ki odur pâdişeh-i bahr u ber ve ‘adl-endiş

‘Anveten Nemçe çû feth itdi binâ-i sulhu

Her taraftan yürüdüp leşkerin ol kâfir-i kîş

Hısn-ı Niş’i alıcak gayret-i şeh cûş itdi

Yolladı bir kulunu aldı o dem bî-teşvîş

Nat‘-i iklîm-i şehe at selîm sandı o fil

Ferzen’i aldı piyâde şihne itdi kîş

Şükr idüp bende Sa‘îdâ didi târîhin anın

Düşdü İslâm yedine hamdi yine hısn-ı Niş”⁸²⁹

Ayrıca kişi ve olaylar bağlamında ele alınan şiirlerde müellifimizin bazı ikmallerde bulunduğunu görmekteyiz. Orhan Gazi’nin Murad Hudâvendigâr’a vasiyyetini ele alan

⁸²⁷ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 262a.

⁸²⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 433b. Ayrıca Şehrîzâde’nin Defterdar Ragıb Paşa için yazdığını düşündüğümüz şiir için bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 453a-454a.

⁸²⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 536a.

Şehrîzâde şiirin birer mısrasının Hoca Sâdeddin Efendi'ye birer mısrasının ise kendisine ait olduğunu söyleyerek kollektif bir modelleme yapmaktadır. “*İşbu ebyât-ı merkûmenin birer mısra'ı Hoca Efendi merhûmun birer mısra'ı 'alâ-tarîkî't-tazmîn câmi'u'l-hurûf-ı 'abd-i müstehâmındır*”⁸³⁰.

Bunlar ve daha bir çok örneği Şehrîzâde'nin şiirlerinin tahriri esnasında gerektiğinde bazen farklı başlıklarla tarih düşürme konusunda yetenekli ve bir o kadar iddialı olduğunu göstermektedir. Yine *Kurretü'l-epsâr*'da olaylar bağlamında Şehrîzâde'nin istifade ettiği kimselerin şiirleri de bulunmaktadır. Seyyid Sabrî'nin tazmîninden⁸³¹, divan edebiyatının önemli temsilcilerinden biri olan Yusuf Nâbî'den⁸³², Hâfız-ı Şîrâzî'nin Farsça gazelinden⁸³³, “Li-vâlidî” başlığıyla babasının şiirlerinden⁸³⁴, Tâlibî isimli şairden⁸³⁵ ve bazı meşhur beyitlerden⁸³⁶ burada söz edebiliriz.

Kurretü'l-epsâr'da müellifimiz enteresan konular üzerinde de durmaktadır. Bunlardan biri vezirler ve melikler ile ilgili çeşitli faydalar faslı altında “Mühimme” alt başlığı ile verilen İskender-i Zülkarneyn ile Aristatalis arasında geçen ilginç mükâlemedir. Efsanevî şahsiyetiyle tanınan İskender yedi yaşından itibaren Aristatalis'in ilmî terbiyesi doğrultusunda yetişmiş ve ülkesini onun nasihatleri doğrultusunda yönetmiştir. “....İskender-i Zü'l-karneyn henüz süllem-i [103b] sinden pâye-i hefte nihâda-pâ iken üstâdı Aristatalis hakîm-i fâzıl cebîninde âsâr-ı necâbet müşâhede etmekle, bir rûz “sana bir mikdâr nasihatim vardır ki, her biri dünyâ dolusu cevâhirden kıymet-dâr ve a'lâdır. Eger gûş-ı kabûle menkûş idüp her bâr bu dürer-i menâfî'-i eser ile 'amel idersen 'ömrün var ise cihân-gîr-i zemân olacağında iştibâh yokdur...”⁸³⁷.

Şehrîzâde'nin eserinde serd ettiği diğer ilginç bazı hadiselerin bend ve varak numaralarına aşağıda işaret edilmiştir.

Ebû Hûreyre'nin Bahreyn ve etrafında bulunan beldelerin cizye ve âşar tahsiline irsal edilmesi⁸³⁸; Samsama Çavuş'un gazâlarını zikrederken “serdâr-ı a'zam şâhzâde-i mu'azzam

⁸³⁰ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 448b.

⁸³¹ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 200a.

⁸³² *Kurretü'l-epsâr*, vr. 295a, 341b, 615a.

⁸³³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 445b.

⁸³⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 166a, 300b, 305a.

⁸³⁵ *Kurretü'l-epsâr*, 255a, 301a, 307b, 309b, 311b, 317a-317b, 324b, 340a, 343a-343b, 434b, 350a, 351b, 441b, 455a-455b, 464a, 466a, 472a, 448b, 535b, 542a, 555a, 564a, 558a, 596b.

⁸³⁶ “Kadd-i yâre kimisi 'ar' ar dimiş kimi elf

Cümlelerin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif” Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 459b.

⁸³⁷ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 103a-104b.

⁸³⁸ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 232b.

Sultân Orhan-ı İskender-hadem tâbe serâhu hizmetleri ârzû-yı neyl-i şeref-yâb-ı bûse-i ‘Osmân Hânî ile ba‘de‘l-feth ve‘z-zafer makarr-ı hilâfet ve erîke-i şevket-i saltanat olan mahmiyye-i Yenişehir’e ‘avd ü ric‘atleri mukarrer oldukda...” ifadesiyle saltanatın Yavuz’dan önce de hilafet merkezi olduğu fikri⁸³⁹; kuruluş yılları Osmanlı tarihi bakımından önem arz eden Mısır Sultânı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun’un Osman Hân’a gönderdiği mahabbetnâme⁸⁴⁰; “İllâ la‘netu’llâhi ‘ale‘z-zâlimîn giderek bu hâletden esâs-ı saltanat-ı Îrân münhedim olmak vâdileri nümâyân olmağla Hoca Tâcüddîn ‘Alî Şâh bir rûz Emîr Çoban’a buna asl-ı tavr bî-ma‘nadır. Eben ‘an-ceddin müstağrak-ı ni‘am-ı celîlesi olduğumuz Devlet-i ‘Aliyye müşrif-i harâb oldu deyü kazıyyeden bî-haber ü âgâh idüp...” cümlesinden de anlaşılacağı üzere Devlet-i Aliyye kavramını İlhanlılar için kullanması⁸⁴¹; kendisini bir vak‘anüvis gibi görmesi⁸⁴²; Fatih’in İstanbul’dan önce Bursa’yı tahtgâh edinmesi meselesi⁸⁴³; Moğol geleneklerinden bahsetmesi⁸⁴⁴; Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa’nın Tiflis ve Revan tahririne memur edilmesi⁸⁴⁵; İslâmî literatürde büyük hükümdarlar için kullanılan İskender sıfatını ilk Osmanlı beylerbeyi Lala Şâhin Paşa için kullanması⁸⁴⁶; Kâtib Çelebi ve İbn Haldûn’a ilişkin nazariyesi⁸⁴⁷; Ferîdûn Bey’in *Münşeâtü’s-Selâtîn* isimli eserini görmesi⁸⁴⁸ ve son olarak Şehrîzâde’nin günlük cerîde-i havâdis tarzı⁸⁴⁹ bazı ilginç mağazinsel haberlere yer vermesi onun önemli bir tarihçi olduğunun göstergesidir.

Bir müverrih olarak Şehrîzâde’nin bu tarz haberlere yer vermesi kronolojiye olan bağlılığının bir göstergesidir. Nitekim onun 787/1385 senesi olayları kapsamında ele aldığı son konu, Mısır ve Kahire’de 23 Şaban tarihinde bir zelzelenin meydana gelişi yönündedir.

⁸³⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 269b.

⁸⁴⁰ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 281a-281b.

⁸⁴¹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 299b.

⁸⁴² “Hafî olmaya ki, işbu tahrîri sadedinde olduğumuz hikâyet refte refte birkaç sene mütemâdî olmuş tûl u dırâz bir menâkıb-ı garîbedir ki, ashâb-ı hamse yeker sâle idüp ismine Bağdad ve Bahâdır vaz’ itseleler sezâdır. Egerçi bahsimizden hâric bir ma‘nâ olup, lâkin şart-ı vekâyî’-nüvisî bu makûle mevâdd-ı garîbeyi tastîr olmağla Matla‘ü’s-Sa‘deyn’den bu sâlde vâki‘ olan...” Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 302b.

⁸⁴³ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 308a.

⁸⁴⁴ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 443a.

⁸⁴⁵ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 452b-453a.

⁸⁴⁶ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 472b.

⁸⁴⁷ “Ma‘a hazâ zemân-ı sâlifde mevzi‘-ı ma‘hûda dîvân tesmiye olunduğu ma‘lûm-ı ‘âlîleri olmağla anlar dahi dîvân tesmiye buyurmuşlar. Lâkin selefde bu lafzın ma‘nâsı âhar ve zemân-ı İslâmda diğer hulâsa İbn Haldûn gibi vâhid-i ke‘l-elf zât-ı ma‘ârif-simât bî-ma‘nâ makâleyi kitâbına yazmaz. Fe-emmâ Kâtib Çelebi dahi çünkü kütâbdandır, bu tevcih gücüne gelüp bu vechile redd ider. Ve dünyâyı kütâb me‘kel idinmişdir deyü halkın dahli sahâyif-i sâbıkâ nizâm-ı ‘âleme müte‘allık tahrîr olunan tafsilüne ma‘lûm olur”. Bk. *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 234a.

⁸⁴⁸ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 583b.

⁸⁴⁹ *Kurretü’l-‘ebsâr*, vr. 532b, 543b.

Yine bu tarihte bir kadının iki başlı, bir sineli, iki elli ölü bir çocuk dünyaya getirdiğini ve bu olaydan sonra Mısır’da kıtlığın baş gösterdiğini belirtmektedir⁸⁵⁰.

Müellifimizin işaret ettiği konulardan ve kullandığı ifadelerden pragmatik bir tarih anlayışına da sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira onun “Hikmet-i Garîbe” başlığı altında verdiği bilgiler arasında Orhan Bey’in oğlu Şehzade Süleyman Paşa’nın mezarının Rumeli’de bulunması fethin gerçekleşmesi noktasında etkili bir faktördür. O faydalı bilgiler içeren, Rumeli fatihi olan paşa sıfatıyla anılan tek şehzadenin, bu satırlarda zikredilmesinden ötürü eleştirilmemesini rica etmektedir.

Pes bu tafsîli mülâhaza eyleyen zevi’l-elbâb bu vak’a vak’a-i muvahhişeden olmayup mutlak müstelzim-i sa’âdet bir ma’nâ olduğuna vâkıf olur. Tefhîm-i merâm mülâhazasıyla mâ-nahnu fihden hâric bu tafsîle erbâb-ı ma’ârifden ‘adem-i ta’rîz mercûdur. Zîrâ ‘âmmeye ifhâm-ı matlûbda eshel olmağla fevâid-i lâ-yu’ad ve lâ-yuhsâyı müştemildir. Vallâhu a’lem bi’s-savâb⁸⁵¹.

Şehrîzâde diplomaside önemli bir yere sahip olan elçi telakkîsi mevzusuna ilişkin bilgiler de vermektedir. *Kurretü’l-’ebsâr*’da müdakkik kimselerin görüşüne yer vererek elçi ahvalini birkaç kısma ayırmakta ve Efrenc kralı, Hind, Sind, Özbek, Buhara ve Acem şahlarına gönderilen elçilerin özelliklerine dair malumat zikretmektedir. Bunlardan Acem şahına gönderilecek elçinin düzgün ve zarif konuşan, şakası bol ve şiirden anlayan olması gerektiğini belirtmektedir⁸⁵². Nitekim Râşid Mehmed Efendi 1728 tarihinde İran hükümdarı Eşref Şah canibine elçi olarak gönderildiğinde İbrahim Paşa tarafından irsal olunacak mektubu bizzat kendisi kaleme almıştı. Ayrıca Râşid nüktedan ve şair idi. O halde XVIII. yüzyılda da bu kriterlerin geçerliliğini koruduğunu söyleyebiliriz.

XVIII. yüzyıl modern tarihçiliğin temsilcilerinden Şehrîzâde Mehmed Said gerek kaynak seçimi gerekse kaynağını mukayeseli olarak tenkid ve tahlil süzgecinden geçirerek kullanması bakımından çağdaşı diğer müverrihlerden ayrılmaktadır. Tarih ilmini ve fennini bilmenin önemine dair görüşleri, çalışma şekli ve metodolojisi cihetinden izlediği yol, tam bir kronoloji anlayışıyla vak’aları yıl ay ve gün tertibine göre tahrir etmesi, doğrunun peşinde olma endişesi, döneminin canlı tanığı olarak görüp duyduklarına yer vermesi ve eğitici tarih anlayışına sahip olması gibi hususlar şüphesiz onun modern tarihçiliğe yakın bir anlayışının tezahürüdür.

⁸⁵⁰ *Kurretü’l-’ebsâr*, vr. 581b.

⁸⁵¹ *Kurretü’l-’ebsâr*, vr. 440b.

⁸⁵² *Kurretü’l-’ebsâr*, vr. 104b.

4.2. ÜSLÛBU

Çocukluğundan itibaren tarih ilmine her yönüyle vâkıf olan Şehrîzâde Mehmed Said yirmi yıl gibi kısa bir süre zarfında küçük büyük Türkçe ve Arapça bir çok eseri telife muvaffak olduğunu ve dahası seleflerinin dört dilde telif ettiği çok sayıdaki değerli eseri de inceleme kabiliyetine sahip bulunduğunu söylemektedir. İşte müellifimizin bu ilmî özellikleri üslup karakteristiğini belirleme noktasında önemli rol oynamıştır⁸⁵³. Şehrîzâde *Kurretü'l-epsâr*'ı her ne kadar günlük konuşma ile yazdığını söylese de “*Ve imlâ vü ta'bîrde san'at-ı münşiyâneden ihtirâz olunup rûz-merre edâ ile tastîr-i himmet olunmuştur*”⁸⁵⁴ ifadesiyle onun orta yüksek düzeyde bir üslubu olduğu kanaatindeyiz.

Müellifimiz *Kurretü'l-epsâr*'ı Türkçe yazmasına rağmen Arapça ve Farsça'nın etkisinden de kurtulamamıştır. Şehrîzâde'nin tarihçiliğinden hareketle⁸⁵⁵ üslubuna yansıttığı bu yönü lisân-ı Türkî'ye olan yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Zira metnin farklı bir varlığında Arap dilini methederken Türkçe'nin kaba bir lisan olduğunu belirten ifadeleri şu şekildedir.

“...Ammâ lisân-ı 'Arabî ki, elsine-i sâirenin eblag ü efdali ve lügatı dahi cümle-i lügatın vücûh-ı 'adide ile efsah u a'deli olduğu bî-iştibâh olup ve beyne erbâbî'l-ma'ânî ve'l-beyân müte'ârif kavâ'id üzre delâlet-i lügaviyyeden gayrı ba'zı elfâfın tekaddüm ve te'ahhürü veyâ sîgasını tebdîl ve hurûf-ı edevâtın tagayîr misillü hâlât-ı cüz'îyye ile ma'ânî-i külliyye ve makâsîd-ı ıstîlâhiyye beyân olunup mahâmil ü ma'âriz-ı kelâma mertebe-i sihr-i halâlde? tasarrufât olunmak bu lisândan gayrıda olmadığı 'âr-'an kîl ü kâl ve ba'zı mertebe olduğu sûretde dahi sanâ't-ı belâgat-ı 'Arabiyye'ye 'ârifler Fârsî'de ve Türkî'de icrâ itdikleri sanâyi' kadar olmak 'adîmü'l-ihtimâldir. Husûsa lisân-ı Türkî cümle-i elsinenin galizidir”⁸⁵⁶.

O bu tarzı ile İbn Kemal'e benzemekte hatta onunla aynı fikri paylaşmaktadır. Türklük anlayışı noktasında İbn Kemal'den daha da ileri giderek⁸⁵⁷ Etrâk-ı bî-idrâk⁸⁵⁸ gibi yakışıksız kavramlar kullanmaktadır. Ayrıca “*Mevlânâ Hoca Efendi Târîh'inde dir ki mütesaddî-i tedvîn-ı vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye ba'zı Etrâk-ı bî-idrâk ez-cümle*

⁸⁵³ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2a.

⁸⁵⁴ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2b.

⁸⁵⁵ Zira Şehrîzâde kaynaklarını zikrederken *Târîh-i Oruç Bey*'in “lisân-ı Türkî-i kadîme” ile yazdığını kendisinin de ondan akla mülayim olanı kullanacağını belirtmektedir. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 2b.

⁸⁵⁶ *Kurretü'l-epsâr*, vr. 237a.

⁸⁵⁷ İbn Kemal Türk ve Türklük anlayışına binâen bu kavramları aşağılamamakta dolayısı ile “Etrâk-ı bî-idrâk” gibi nitelemeleri de kullanmamaktadır. Bk. Şerfettin Turan, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 240.

⁸⁵⁸ “Cünûd-i müslimîn müddet-i medîd küffâr-ı hâk-sâr ile muhârebe vü mukâteleye meşgûl olup Anadolu cânibinin 'askeri dahi Engürüs gazâsına me'mûr olmalarıyla Etrâk-ı bî-idrâk ve Ekrâd-ı dalâlet-nihâd andan niçe şekâvet-mu'tâdlar câdde-i itâ'atden semt-i 'isyâna münharif olup” Bk. *Kurretü'l-epsâr*, vr. 206b.

Hadîdî-bârid-edâ ve nâ-bâk...”⁸⁵⁹ ifadesinden de anlaşılacağı üzere Hoca Sâdeddin Efendi’yi de desteklemektedir.

Eserine besmele ile başlayan Şehrîzâde’nin hemen akabinde Farsça bir beyit daha sonra sırasıyla Arapça dua ve Türkçe yazdığı şiire yer vermesi metnin devamında kullanacağı üslubun habercisi gibidir. Müellifimizin daha önce kaynak kullanım tarzında da belirttiğimiz üzere kendi üslup hususiyetleri ele aldığı konu bağlamında değişken bir yapı izlemiştir. Nitekim o kaynağının üslup hususiyetlerini muhafaza ettiği gibi çoğu kez kendisine uyarlamış, takdim ve tehirde de bazı değişiklikler yapmıştır. Bilginin hulâsasını birkaç satır üzere düzenleyip muhtelif ilâvelerde bulunmuştur. Bu gibi durumlarda onun kendi ifadeleri ön plana çıkmış konu şekilsel ve muhteva olarak daha da detaylanmıştır.

Metinde konu bağlamında hakim olan açık ve sade üslubun vefeyât bendlerine gelindiğinde araya konulan Farsça ve Arapça şiirlerle bir anda değiştiğini görmekteyiz. Meselâ Kert meliklerinden Rûkneddin Gavrî’nin vefatı ve Fahreddin Gavrî’nin padişahlığı mevzusunun zikrinden sonra Rûkneddin’in vefat tarihi ile ilgili müellifimizin Hakîmüddin’den aldığı belağatlı Farsça kıtaya yer vermesi⁸⁶⁰. Yine ulemâ ve şeyhlerin vefatları zikrinde Arapça uzun elkabların çoğu kez tekraren tahrir edilmesi⁸⁶¹ metnin olağan akışı üzerinde farklı bir hava oluşturmıştır. Oysa diğer taraftan fethedilen yerler konusunda anlatımı zenginleştirmek için Tâlibî isimli şairin şiirlerinin zikrinde üslubun oldukça açık ve net olduğunu görmek mümkündür.

Kurretü’l-ebâr’da ele alınan konuya ilişkin bütünlüğü bozmayacak şekilde âyet, hadis, atasözü, öğüt, kelâm-ı kibâr, Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere çok fazla yer verilmiştir. Şehrîzâde’nin Kur’ân âyetleri ve hadislerdeki üslup özelliğine baktığımızda önemli ölçüde bazı âyetleri kısmen yada tamamen farklı genişlikte⁸⁶² zikrettikten sonra sadece kerîmesi demeyi tercih ettiği görülmüştür⁸⁶³. O âyet tefsirlerine de yer vermiş, gerektiğinde Kur’ân âyetlerinin yanı sıra Tevrat ve İncil’den de delil getirmiştir⁸⁶⁴. Ayrıca rivayetler ışığında zikrettiği Arapça hadislerin anlamını da açıklamıştır⁸⁶⁵.

⁸⁵⁹ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 473b-474a.

⁸⁶⁰ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 252a.

⁸⁶¹ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 253a, 254a, 397a.

⁸⁶² *Kurretü’l-ebâr*, vr. 106b.

⁸⁶³ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 61b, 62a, 64a, 68a, 78b.

⁸⁶⁴ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 107b.

⁸⁶⁵ *Kurretü’l-ebâr*, vr. 105a-105b.

Şehrîzâde “Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilir”⁸⁶⁶ ve “Yalancı bir def’a doyum alup, aç ayı oynamaz”⁸⁶⁷ gibi mesellere de yer vererek ifadelerini sevimli hale getirmektedir. Aynı anlama gelecek “*‘Ukalâya lâyük olan, mârı dest-i agyâr ile tutmakdır*” atasözünü Aristatalis’in *Kitâbü’l-Vesâyâ* isimli eserinden destekleyerek “*Her nesnei kendü elinde olup bâ-nizâ’in tasarruf eylemekden dest-i agyârdan bilâ-nizâ’in tasarruf eylemek evlâdır*”⁸⁶⁸ sözünü aktarmaktadır. Kullandığı deyimler arasında ise “hâk ile yeksân” deyimini bulunmaktadır⁸⁶⁹. Ayrıca çoğalttığı muhtelif rivayetlere dikkat çekmek için de edebî bir üslupla aşağıdaki beyti metin içerisinde birkaç yerde tahrir etmektedir.

Kadd-i yâre kimisi ‘ar‘ar dimiş kimi elf

Cümlelerin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif⁸⁷⁰

Mehmed Said’in ifadeleri muğlak değildir. Metinde anlatımı zenginleştirmek için aynı anlama gelen kelimeler kullanmıştır⁸⁷¹. Her hangi bir okuma yanlışına düşebilecek kelimeleri harekelemiş, böylece şüpheli durumların önüne geçmiştir⁸⁷². Bazen de karıştırılmaya müsait harf, kelimenin altına tekraren yazılmıştır⁸⁷³. Yine “be”, “pe”, “ce” ve “çe” harflerinin yazımı çoğu kez birbirine çok benzemektedir⁸⁷⁴. Bu durumda her hangi bir okuma hatasına düşmemek için cümlelerin olağan akışını dikkate alma zorunluluğu doğmuştur. Zamanla bazı kelimelerin yazılı ifadelerinde ise farklılıklar oluşmuştur. Meselâ daha önce yazılan “*kaymakām*”⁸⁷⁵ kelimesi daha sonra zikri geçen mahalde “*kāim-makāma*”⁸⁷⁶ dönüşmüştür.

Müellifimizin üslubunun özgünlüğünü bazı cümlelerde yaptığı kelime oyunlarında görmek de mümkündür. “*Cümleden Argun nâm azgun Lâs oğlu ile kalb-i leşkerde turdu*”⁸⁷⁷.

⁸⁶⁶ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 92b.

⁸⁶⁷ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 100a.

⁸⁶⁸ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 93a.

⁸⁶⁹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 109b.

⁸⁷⁰ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 459b.

⁸⁷¹ Sırası ile bunlardan birkaç örnek zikredecek olursak: “nâil-i ‘ömr-i câvidânî”, “nâil-i ‘ömr-i tavîl”; “hizber-i ma‘reke-gâh”, “şîr-âcâm-ı megâzî” *Kurretü’l-epsâr*, vr. 101b, 408b, 449b, 608b.

⁸⁷² Varak numarası sırasına göre bunlardan birkaç kelime şu şekildedir: “Ebü’l-Feth Tuttur” derken Tuttur ismini; “Küstilek” tekfurunu; “destûr”; “cemâl-i cimâlden” derken cimâlî; “burun” ve “hasâr-ı hisârdan” kelimelerini genel olarak harekelediğini görmekteyiz. Zira “hasâr” sözcüğünden muhasarayı kast ettiği muhakkaktır. Bk. *Kurretü’l-epsâr*, vr. 123b, 245b, 537a, 608a, 610a, 534a.

⁸⁷³ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 171b-172a.

⁸⁷⁴ Bazı konu ve bölüm sonlarına doğru müellifimizin hızlanmasıyla harf karakterlerinin değiştiğini görmek mümkündür.

⁸⁷⁵ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 206b.

⁸⁷⁶ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 209b.

⁸⁷⁷ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 623a.

Ayrıca o zaman zaman okuyucuya “*hazâin, hazâyin*”⁸⁷⁸, “*fâyika, fâika*”⁸⁷⁹, “*lâyık, lâik*”⁸⁸⁰ gibi kelimelerin yazımında tercih de bırakmaktadır.

Şehrîzâde’nin kullandığı bazı kelimelerin menşei dikkate alındığında oldukça zengin bir kelime hazinesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zira o XVIII. yüzyılda Macarca kökenli “*tâbûr*”⁸⁸¹ Ermenice’den gelme “*örnek*”⁸⁸², İtalyanca sözcük olan “*bâne*”⁸⁸³, “*taslakçı zümresi*”, “*batık*”, “*dardagan*”, “*vatan*”, “*azl*” ve “*katında*” gibi farklı köken ve türde olan bir çok kelime kullanmıştır. Kendi zamanından daha eski dönemlere ait “*arkuru*” ve “*bilesince*” gibi arkaik kelimelere de ilgili satırlarda yer vermiştir.

Ayrıca metinde bir çok varakta geçen folklorik anlamda halkiyat tipi tabirleri de görmek mümkündür. “*Lâkin ittifâk-ı müslimânân ve ictimâ’-ı pîşvâyân ile bir kavî ki cümle-i ehl-i İslâm ‘indinde aslah ola elbette bir olur vücûdânınıza mürâca‘at buyurup...*” bu gibi ifadeler filolojik açıdan o dönemin söyleyiş tarzını yansıtmaktadır⁸⁸⁴. Müellifimiz tekerleme tarzı halk hikayelerinde mizah unsuru olarak kullanılan bazı ifadelere de yer vermektedir. Bu minvalde ulûfeli kul taifesine getirdiği eleştiriler III. Mehmed’in Eğri Savaşı’nı anımsatmaktadır. “Ve düşmen yüzünde;

Beyit

Seninle itmeziz hiç ceng u perhâş

Uzakdan merhabâ ey âyû kardâş”⁸⁸⁵

Temize çekilmemiş müellif hattı olan bu eserde bazı ifadeler imla açısından çok da düzgün değildir. Meselâ “*müddet-i medîd*”, “*fi’e-i bâğiye*”⁸⁸⁶, “*mekân-ı mahsusa*”⁸⁸⁷, “*şehr-i Tilimsân’dan maktûl oldu*”⁸⁸⁸ ve son olarak metnin bir çok yerinde geçen “*hidemât*”ın “*hizemât*” şeklindeki hatalı yazılımı bizlere müellifimizin Osmanlı Türkçe’si grameri hakkındaki bilgisine ilişkin bir izlenim vermektedir.

⁸⁷⁸ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 93a.

⁸⁷⁹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 94a.

⁸⁸⁰ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 217b, 625a.

⁸⁸¹ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 100a.

⁸⁸² *Kurretü’l-epsâr*, vr. 219a, 315a, 322a.

⁸⁸³ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 572b.

⁸⁸⁴ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 378b. Ayrıca bk. *Kurretü’l-epsâr*, vr. 293a.

⁸⁸⁵ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 175b.

⁸⁸⁶ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 289a.

⁸⁸⁷ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 225a.

⁸⁸⁸ *Kurretü’l-epsâr*, vr. 252b.

Şehrîzâdenin metin içerisinde dil ve üslub hususiyetinin bazen istenmedik bir yöne evrildiğini görmekteyiz. Özellikle Timur’a yönelik dil ve üslubunun bozularak hakaret tarzı olumsuz bir yapıya bürünmesinin bazı Osmanlı tarihçilerinde teamül haline gelen Timur eleştirisinden kaynaklandığı kanaatindeyiz⁸⁸⁹. Dahası Bosna tekürü için “*veled-i mâder-be-hatâ*”⁸⁹⁰ ve Moğollar için “*kavm-i Moğol ki Cengiz ve Hülâgû-i fitne-engîz ve sâir tavâif-i şerer-hîz anlardandır*”⁸⁹¹ gibi kullanılan ifadelerinden dilinin nasıl olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Said bazı olayların zikrinde okuyucunun ilgisini canlı tutmak için teşbîh sanatına da yer vermektedir. O ‘Adududdevle Arslan Şâh ile Rum kayseri arasında Diyarbekir sahrasında meydana gelen savaşta Arslan Şâh’ın maiyetindekilerle kayserin askerini hezimete uğratmasına yönelik “*‘asker-i kayseri demet demet hıyâr gibi doğramağa başladılar*”⁸⁹² ve “*...ol mahalde mevcûd yüz bin ve ‘alâ-rivâyetin yetmiş bin ‘askerin ekseri kumaş-ı beldârî gibi mîkrâs-ı şemşîr ile biçilüp ve nicesi dahi darb-ı gürz-i girândan Kayseri basdırmasına döndüler...*”⁸⁹³ benzetmeleri yapması oldukça ilginçtir. Yine “*cümle tâife-i Moğol-ı gül-sıfatân bir müddetden berü*” ifadesiyle Moğol’u hortlağa benzetmesi⁸⁹⁴; Bayezid I’in Yıldırım lakabını aldığı Frenkyazısı Savaşı’ndan bahsederken düşman kanının dalgalanarak medcezir oluşturduğunu ve bu kan deryasından güneşin renginin kandan bakır rengine dönüştüğü “*...düşmen zahrına geçüp bir kat dahi öyle bir kılıç çaldılar ki, dem-i a ‘dâ temevvüc itdi yer yer cezr u medd oldu. ‘Aks-ı deryâ-yı hûndan tâs-ı hûrşîd-felek bî-kal’-ı surh-ı nühâsa dönüp...*” teşbih yaparak ele alması bize müellifimizin edebî anlatım tarzının ne kadar güçlü olduğunu bir kez daha göstermektedir⁸⁹⁵.

⁸⁸⁹ “Velâdet-i Timur-ı Bilâ-Zuhûr” Timur için kullandığı bu ifadeden onu pek de sevmediğini anlıyoruz. Bk.

Kurretü ’l-epsâr, vr. 357a.

⁸⁹⁰ *Kurretü ’l-epsâr*, vr. 610a.

⁸⁹¹ *Kurretü ’l-epsâr*, vr. 246a.

⁸⁹² *Kurretü ’l-epsâr*, vr. 129b.

⁸⁹³ *Kurretü ’l-epsâr*, vr. 130a.

⁸⁹⁴ *Kurretü ’l-epsâr*, vr. 138b.

⁸⁹⁵ *Kurretü ’l-epsâr*, vr. 611a.

SONUÇ

Araştırmamızın konusu olan XVIII. yüzyıl modern tarih yazımının mübeşşirlerinden Şehrîzâde Mehmed Said ve *Kurretü'l-ebâr* isimli eserine ilişkin yaptığımız çalışmada günümüze kadar yapılan incelemelerde mevcut olmayan bazı farklı bulgular elde edilmiştir.

Şehrîzâde Mehmed Said kendisinden *Ravzatü'l-enfüs fi't-târîh* adlı eserinde Şehrîzâde Ahmed bin Müzehhib Sa'îd; *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürrer-i Zikr-i Şu'arâ*'sında Şehrîzâde Mehmed Sa'îd Vahdetî ve *Metnü't-Tevârîh*'inde ise Ebü'l-Mehâmid 'abdü'l-'Alîm Muhammed Sa'îd eş-Şehîr bi-Şehrîzâde olarak zikretmiş, *Kurretü'l-ebâr*'ında şiirlerinde ise Sa'îd ve Şehrî mahlaslarını kullanmıştır. Ancak bazı eserlerde bu isimler farklı kişiler olarak değerlendirilmiştir.

Yine Şehrîzâde'nin doğum tarihine ilişkin Carl Brockelmann, Franz Babinger ve diğer araştırmacıların verdiği 1143/1730 tarihi gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Şehrîzâde babası tarafından tutulan kayıtlara dayanarak *Metnü't-Tevârîh* isimli eserindeki otobiyografisinde 1133/1720 tarihinde Berat gecesini Cuma günü İstanbul'da doğduğunu belirtmektedir. Ayrıca müellifimiz aynı eserinde altı yaşında Kur'ân-ı kerîm okumaya başladığını, naklî ve aklî, cüz'î ve küllî ilimlere dair de pek çok kitap okuduğunu, yirmi yaşına geldiğinde ise çeşitli risaleler yazmaya başladığını ifade etmektedir.

Şehrîzâde *Metnü't-Tevârîh*'te kalemiyedeki memuriyetlerinden bahsetmese de *Gül-i Zîbâ Zeyl-i Hâdikatü'l-Vüzerâ* isimli eserinde “eş-Şehrîzâde Mehmed Said Efendi Hâcegân-ı Dîvân-ı Sultânî” ibaresi ile Osmanlı bürokrasisinde önemli bazı görevlerde bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamdaki tespitlerimiz onun ilk görevinin 23 Nisan 1739 tarihinde kendisine divan tezkiresi verilerek Piyade mukabelesi kalemi şakirdliğine getirildiği yönündedir. Ayrıca Şehrîzâde'nin görevine ilişkin bulgularımız Bursalı Mehmed Tahir'in, tahsilini İstanbul'da tamamlayıp kalemî bazı memuriyetlerde bulunduğu bilgisini de destekler niteliktedir.

Bunlara ilâveten Mehmed Said'in gelirleri arasında Velestin hasları ve oraya tabi olan yerlerin malikâne mukâta'ası da bulunmaktadır. Yine bu minvalde onun hayatına ilişkin dikkat çeken hususlardan biri de daha önce mukâbele-i süvârî görevinde bulunan babası Şehrî Mehmed'in Küçük Ayasofya Camii'nde bulunan vakfına pederinin ölmesiyle mütevellî seçilmesi ve bu işlem için kendisine günlük sekiz akçe ücret verilmesidir.

Şehrîzâde 1159/1746 tarihinde hacca gitmiş yolculuğunu ise günümüze ulaşmayan *Tuhfetü'l-Haremeyn* isimli eserinde anlatmıştır. Bursalı Mehmed Tahir'in ifadesiyle Kâtib Çelebi mukallidi müdakkik bir tarihçi olan Şehrîzâde 1178/1764-1765 tarihinde vefat etmiştir. Biz de onun İstanbul'da Küçük Ayasofya yakınlarında oturan babası Mehmed Şehrî'nin vefat etmeden önce Şikk-ı sâni defterdârlığı görevinde bulunduğu "Mahmiyye-i İstanbul'da Küçük Ayasofya kurbünde Hüseyin Ağa mahallesinde sâkin iken bundan akdem vedâ'-ı âlem-i fânî iden şikk-ı sâni defterdârı merhûm Şehrî Mehmed Efendî İbn Yûsuf'un.." ifadesinden hareketle Küçük Ayasofya Camii hazîresi ve çevresinde mezarına ilişkin bir emare aradıysak da bulamadık.

Mehmed Said ailesine ilişkin nesep zincirini; alim, arif, fazıl ve bilginlerin güzidesinin özüne vasıl olan babam "Muhammed Şehrî ibn Yusuf bin Mustafa ibn Nasuh eş-Şehîd" olarak belirtmektedir. Bu ifadelerden Şehrîzâde'nin babasının isminin ve nisbesinin Mehmed Şehrî olduğu kesinlik kazanmaktadır. Kendisi gibi ailesi hakkında da derli toplu bilgi bulunmayan müellif, *Metnü't-Tevârih* ve *Kurretü'l-ebâr* isimli eserlerinde babasının görevlerinden, ilmî yönünden ve 1158/1745 yılı rebî'ülevvel ayında cumartesi günü öğle ezanında vefat ettiğinden bahsetmekte, annesi hakkında ise hiçbir bilgiye yer vermemektedir. Yine Şehrîzâde'nin Mehmed Emin ve Ayşe isimindeki iki kardeşi ile ilgili malumatı babası Şehrî Mehmed Efendî'nin ölümüyle İstavroz Köyü'nde bulunan yalının açık artırma ile satılmasına ilişkin verilen belgeden anlamaktayız.

Şehrîzâde Mehmed Said kırk altı yıl kadar süren kısa ömrüne rağmen çeşitli sahalarda ilmî ve edebî açıdan ehemmiyet arz eden Arapça ve Türkçe birçok eser kaleme almıştır. Onun bu eserleri biyografik, tarihî, coğrafi, felsefe, edebiyat, akait ve kelam, kanunname, ahlâk felsefesi ve tasavvuf türlerine dairdir. Günümüze ulaşan eserleri Türkiye ve dünya kütüphanelerine dağılmış durumdadır. Bunlardan günümüze intikal etmeyen eser sayısı ise kırk altı civarındadır. Bu miktar onun velut bir ansiklopedist âlim olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tez konumuz olan eserinin ismine ilişkin ihtilaflar irdelenmiş, netice olarak müellifimizin bu çalışmasının asıl adının *Kurretü'l-Ebâr fî-Netâyici't-Tevârih ve'l-Ahbâr, Nuhbe-i Sa'îdi, Nevpeydâ* isminin ise müellifi tarafından kullanılan bir sıfat olduğu kanaatine varılmıştır.

Şehrîzâde'nin *Kurretü'l-ebâr* isimli çalışması onun en meşhur ve en hacimli eseridir. 1 Zilka'de 1169/28 Temmuz 1756 tarihinde Cuma günü müellifimizin deyimiyle Hâkim

Mehmed Efendi'nin vak'anüvisliği sırasında telifi tamamlanan eser dönemin sadrazamı Köse Bâhir Mustafa Paşa'ya ithaf edilmiştir.

Osmanlı tarihinin 699-1000/1299-1592 yılları arasındaki üç yüz bir senelik sürecini içermek üzere tertip edilen, ancak günümüze sadece 699-791/1299-1389 yılları arası olaylarına dair olan kısmı ulaşan bu eserde olaylar *Naîmâ Tarihi* örnek alınarak kronolojik sene tertibine göre anlatılmıştır. Ancak aynı yıl içerisinde diğer çağdaş devletlerde vuku bulan bazı önemli ve garip olayların da ilâve edilmesiyle *Kurretü'l-epsâr* tam bir izahlı İslâm tarihi kronolojisi görünümü kazanmıştır. Türkçe olarak kaleme alınan bu eserde imla hususunda ustalık sanatından kaçınılarak günlük ifade tercih edilmiştir. Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârih*'i ana kaynak gösterilmiş, ancak onda bulunmayan bilgiler diğer kaynaklardan ikmal edilerek en doğruya ulaşma hedeflenmiştir. Bu tarz üzere *Târîh-i Nevpeydâ*'nın çok sayıda ciltten oluştuğu ve bu ciltlerin de tabakalara ayrıldığı belirtilmiştir. Yine eserin çok sayıda güvenilir nüshadan istifade edilerek tertip edildiği vurgulanmıştır. Bu kaynaklardan da bazıları sıralanarak ne ölçüde yararlanıldığı beyan edilmiştir.

Esere ilişkin yaptığımız kaynak tespitinde müellifimiz her ne kadar metnin 2b-4b varakları arasında kullanacağı kaynakları belirtip bunlardan ne ölçüde istifade edeceğini belirtmiş olsa da, bahsi geçen varaklar arasında zikretmeyip metin içerisinde kaynak olarak kullandığı eserler de vardır. Yine *Kurretü'l-epsâr*'ın mukaddime kısmında zikrettiği fakat metin içerisinde kullanmadığı kaynaklar da söz konusudur. Bu durum aklımıza Şehrîzâde bu kadar detayı ele alacağını düşünmüyor muydu veya sadece başta verdiği kaynakça ile eserin sonunu getirmeyi mi hedefliyordu yoksa metnin olağan akışı içerisinde detay bilgiye yer verince bazı kaynakları varakların satır arasında mı kaldı gibi mevhum sorular akla gelmektedir. Kezâ *Kurretü'l-epsâr*'ın cild-i sâni kısmı yazılmadan 1389 Kosova Savaşı'nın tafsilinden sonra müellifimizin tarih düşürdüğü iki şiiriyle son bulması bu soru yumağı ile ilintili olsa gerek.

Sıkı bir Kâtib Çelebi takipçisi ve hayranı olan Şehrîzâde başta *Takvîmü't-Tevârih* olmak üzere onun *Fezleketü't-Tevârih*, *Kânûnnâme-i Kebîr* ve *Cihannümâ* gibi eserlerini ana kaynak olarak kullanmış, elde ettiği bilgileri diğer kaynaklarla da mukayese ederek en doğruya bilgiye ulaşmayı hedeflediğinden söz edilmişti. Yine onun kaynakları arasında Kâtib Çelebi'nin günümüze intikal etmeyen *Kânûnnâme* adlı eserinin kesin olarak varlığını ve muhtevasını *Kurretü'l-epsâr*'dan öğrenmekteyiz. Eserinde *Târîh-i Kebîr* olarak adlandırdığı *Fezleketü't-Tevârih*'i de kısmen tercüme ederek önemli ölçüde kullanan müellifimiz söz

konusu bu *Fezleke-i 'Arabî*'nin tamamını Türkçe'ye çevirmek istediğini belirtse de bunu fiiliyata geçirememiş olmalıdır.

Kaynaklarını genellikle mukayeseli olarak kullanan Şehrîzâde'nin bu tenkitçi tutumu metbuu Kâtib Çelebi'nin eserlerinin kullanımı için de geçerlidir. O kaynakları arasında bir ihtilâf gördüğünde konuyu teferruatıyla inceledikten sonra yazıya geçirmektedir. Zira onun tespit ettiği ihtilâflı meselelerden bazıları Kâtib Çelebi'nin kaynakları arasındadır. Bazen de diğer kaynaklarında kronolojiye aykırı olarak verilen bir bilgiyi Kâtib Çelebi'nin eserleri ile doğrularak kendi fikrini izhar etmekte ve çoğu kez ona tebaiyet göstermekte, ancak bazen onu da eleştirerek doğru bildiğini yazmaktadır. Olayların kronolojik tespitinde Kâtib Çelebi'de Osmanlı tarihine ilişkin söz konusu bir vaka bulamamışsa, diğer kaynakları tahkike yönelerek bulduğu bilgiyi ikmal etmekte ve kendisini adeta Kâtib Çelebi'nin tamamlayıcısı gibi görmektedir.

Ancak çoğu zaman müellifimizin Kâtib Çelebi'yi korumacı, hatta laf kondurmaz bir tavrı da bulunmaktadır. Nitekim bunu 770/1368 senesi olayları zikrinde Cendereli/Çandarlı Halil Paşa'ya sadrazamlık tevcih edilmesi meselesinde görmektedir. Burada Şehrîzâde konuya ilişkin Kâtib Çelebi'de gördüğü çelişkili rivayetlerin failini eserleri kopya edenin hatası olarak görmektedir.

Ancak Bursalı Mehmed Tahir'in Kâtib Çelebi mukallidi müdakkik bir tarihçi olarak tanımladığı Şehrîzâde'nin, takipçisine tebaiyeti körü körüne bir bağlılık da değildir. Zira o birçok konuda Kâtib Çelebi'ye tabi olup onu merkeze alarak telifini gerçekleştirdiğini söylese de, zaman zaman takipçisi ile aynı fikirde olmadığı hususları da dile getirmektedir. Yine daha önce *Kurretü'l-ebâr*'ın kaynaklarını kullanım tarzı ve müellifimizin tarihçiliği konusunda verdiğimiz bir çok detay, Gottfried Hagen'in "1730-1768 yılları arasında yaşayan ve çok yönlü bir yazar olan Şehrîzâde ile Kâtib Çelebi arasında nasıl bir münasebet olduğu bilinmemektedir" şeklindeki sorunsalına nâçizâne bir cevap olarak kabul edilebilir. Kaynaklarını kullanım tarzındaki titizliği ve yaptığı değerlendirmelerle nakilci tarihçiliğin ötesinde olan müellifimiz bu konuda örnek aldığı Na'îmâ Mustafa Efendi'yi eleştirerek adeta onun tarihçiliğini de sorgulamaktadır. Şehrîzâde herhangi bir nüshadan nakledilen sözlerin mahallinin değiştirilmeksizin zikredilmesini istemekte, aksi takdirde bunu ayıplanacak davranış olarak görmektedir. Zira faziletli kimselerin *Na'îmâ Târîhi*'ni, Na'îmâ'ya nispetle kullandıklarını, ancak Na'îmâ merhumun verileri kaynağından aynen naklettiğini söylemektedir.

Şehrîzâde Mehmed Said'in tespit ettiğimiz kaynaklarının yanı sıra döneminin canlı tanığı olarak görüp duyduklarına da eserinde yer vermesi; 1727 tarihinde piyâde mukâbecisi olarak görev yapan babasının kapıkulu askerlerinin aldığı mevâcibe ilişkin arşiv kayıtlarını bizzat gördüğünü belirtip bunların sayısı ve aldıkları yevmiyyeye dair bilgiler vermesi; literatüre ilişkin verdiği bilgilerin yanı sıra günümüze intikal etmeyen bir çok eserin varlığından bizi haberdar etmesi; *Kurretü'l-epsâr*'ın önemli bir bölümünü teşkil eden giriş kısmında deniz seferlerindeki yenilginin sebeplerine dair görüşlerini belirtmesi ve yine o sıralarda sergi nâzırı bulunan babasının kapudane-i hümayûn Aylaz Ali Kaptan arasında geçen mükalemeye yer vermesi; Koçi Beyi derya ümerâsından biri olarak tanıtıp ünlü Risâlesi'nden *Nizâmü'l-Âlem* olarak söz etmesi ve yine kaynakları arasında hatt-ı hümayûn suretlerinin de bulunması *Kurretü'l-epsâr*'ın tamamen orijinal bir kaynak olduğunu göstermese de Şehrîzâde daha ziyade kaynaklarını kullanırken olayların iç yüzünü ortaya koymada, sebep-netice bağlantısını kurmada gösterdiği başarı yönüyle ön plana çıkmaktadır.

Şehrîzâde Mehmed Said eserinde ilginç bazı hadiselerden de söz etmektedir. Bunlardan, Mısır Sultanı Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun'un Osman Hân'a gönderdiği mahabbetnâmeden bahsetmekle, kaynakları arasında olan fakat son yıllarda Ferîdûn Ahmed Bey'in *Münşeâtü's-Selâtin* isimli eserindeki ilk üç Osmanlı padişahının mektuplarının sahte olup olmadığı meselesinin tekrar irdelenmesi gereğini akla getirmektedir. Son olarak ifade etmek isteriz ki, Şehrîzâde Mehmed Said'in *Kurretü'l-epsâr*'ı Osmanlı tarih araştırmacıları tarafından çok fazla bilinen ve kullanılan bir eser değildir. Bilim dünyasının hizmetine sunulacak olan bu naçizâne ve zorlu tahkik çalışmasının alana katkı sağlayacağını ümit etmekteyiz.

METİN TESİSİNDE TAKİP EDİLEN YOL

Nüshaların tavsifini ele alırken *Kurretü'l-ebşâr*'ın üç nüshasının mevcut olduğunu belirtmiş ve bunlarla ilgili bazı özelliklere yer vermiştik.

Bu çalışmamızda müellif hattı olan Kahire nüshası elimizde mevcut olduğundan yazmaların mukayyesine gerek görülmemiştir. Ancak okunamayan silik, kesik ve karaltı bazı kelime ve ibarelerin temini için bu nüshalara müracaat edilmiştir. Ne yazık ki yaptığımız bu işlemde de söz konusu İstanbul ve Konya nüshalarının eksik bırakılmış olması ve yapılan bir takım kelime ve satır atlamalarından dolayı görünürdeki bazı kısımları bile tamamlamak mümkün olamamıştır.

Metinde konu başlıkları kalın olarak yazılmış, varak numaraları tarafımızdan oluşturularak [] içinde gösterilmiştir. Ayrıca bazı kelimelerde düşen harf veya sözcükler de tamamlayıcı mahiyette köşeli parantez içine yazılmıştır. Aynı işlem derkenarlardaki kesik ve silik kısımlar için de uygulanmıştır. Yine nesir ve mısra yazımları metinde açık şekilde yazıldığı gibi bazen “mim” ve “ayın” harfleri ile gösterilmiş bazen de “mim” ve “ayın” harfi yan yana sıralanmıştır. Bu durumda “ayın” harfi ile gösterilen yerlerde [Mısr]â', “mim” kullanılan varaklarda ise M[ısrâ'] yazımları tercih edilerek köşeli parantez içine yazılmıştır.

Nüshadaki boşluklar () içinde boşluk yazılmak suretiyle gösterilmiştir. Bazen de dipnota, nüshada boşluk şeklinde yazılmıştır. Müellifimizin kırmızı ile yazdığı ve terk etmemizi istemediği derkenarların⁸⁹⁶ ilk ve son kelimeleri arasına yazıldıktan sonra ilgili dipnotlarda parantez içine derkenar notu olduğu belirtilmiştir. Yine bu kenar notlarının genelde bazı işaretlerle nereye ait oldukları gösterilmiş olduğundan metin içinde en uygun yere alınmıştır.

Kahire nüshasındaki derkenar notları ve metin içerisindeki üstü çizili kısımlardan bazı manalar çıkarmak mümkünse de metne dahil edilmemiştir. Bu işlemi yaparken daha çok cümle ve bendlerdeki anlam bütünlüğünü göz önünde bulundurduk. Şayet mükerrer bir yazım var ise terk ettik. Fakat bazı yerlerde üstü çizildiği halde düzeltme yapılmış ve anlam olarak ilgili yeri gerektiriyorsa tercihen bunları kullandık.

⁸⁹⁶ “Ve derûn-ı sahâyifde muharrer ba'zı vekâyi'-ı mühimmeye kenâr-ı sahâyifde surh ile işâret olunmağıle nessâhinden zâid zanniyle 'adem-i terk müsted'âdır”. Bk. *Kurretü'l-ebşâr*, vr. 2b.

Metni daha açık bir duruma getirmek için paragraf başları, nokta, virgöl vb. gibi noktalama işaretleri ilâve edilmiştir. Ayrıca nüshada geçen âyet, hadîs, kelâm-ı kibâr, Arapça ve Farsça ibare ve şiirlerin yazımında Latin harfleri kullanılmıştır. Bunlardan Arapça olanlar bold karakterde yazılmış ve yine Arapça ve Farsça ibarelerin anlamları dipnotlarda verilmiş.

Basit bir transkripsiyon uygulanarak hazırlanan bu metinde ince uzatmalar için (^), ayın harfi için (‘), hemze için (’) ve “kaf” ve “gayın” harflerinden sonraki kalın uzatmalarda (̣) işaretleri tercih edilmiştir. “Dal” (ﺩ) ve (ﺫ) harfi ile yazılan kelimelerde karışıklık ihtimalinin olduğu bazı istisnâî durumlarda “dad” harfi için (ḏ) kullanımı tercih edilmiştir. Żarve, fıẓẓa, fuẓalâ, muhâẓara, haẓra ve żirâ‘at kelimelerini örnek olarak gösterebiliriz. Yine “Ha” (ح) ve “hı” (خ) harflerinin geçtiği yerde olası bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için “hı” harfi için (ḥ) kullanımını uygun gördük. Kâḥ, aḥ, ḥâlî, tuḥlaku ve ḥâl-i pâdişâhî sözcüklerinin yazımını buna misal olarak gösterebiliriz. Ve son olarak “se” (ث) ve “sin” (س) harfleri arasındaki ihtilafı önlemek için de özellikle günah anlamına gelen ve “se” harfi ile yazılan ism kelimesinin yazımında (ث) harfi için s karakterini kullandık.

Dil ve üslûp hususiyetlerinde *Kurretü’l-’ebsâr*’ın yazıldığı yüzyılın telaffuz şekli göz önünde bulundurulmuş ve metin bu doğrultuda aksettirilmeye çalışılmıştır. Hareke ve imlâ hususunda metne bağlı kalınmıştır. Ancak bir istisna olarak “b” harfi ile biten Türkçe kelimeler “p” çevrilerek (idüp, itdirüp, gidüp, eyleyüp, gönderüp ve gelüp) olarak yazılmıştır. Oldı, gördüğü, bölüğü, ‘ömri, itdüğü ve olındı gibi misallerde görüldüğü üzere sonu “ı” veya “i” sesi ile biten Türkçe kelimeler “oldu”, “gördüğü”, “bölüğü”, “‘ömrü”, “itdüğü” ve “olundu” şeklinde yazılarak günümüz diline yakın bir imla tercih edilmiştir. Son olarak yine turur/durur, karşı/karşu, virür/virir ve yazılıp/yazulup örneklerindeki gibi bir çok kelimedede imlâda birlik sağlamaya çalıştık.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:

Bâb-ı Âsafî Dîvân-ı Hümayûn Sicilleri Ruûs Kalemi Defterleri (A.DVNS.RSK.d) nr. 59, 62, 67.

Ali Emiri Mahmud I (AE.SMHD.I) 15/915, 202/16007, 8/551, 49/3013, 87/5928.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrakı (TS.MA.E) 833/8, 1256/89, 273/30, 405/22.

İbnülemin Maliye (İE.ML) 118/11179, 128/12105.

Ali Emiri Ahmed III (AE.SAMD.III) 39/3760, 118/11673, 96/9501.

Cevdet Evkâf (C.EV) 654/32990.

Cevdet Maârif (C.MF), 33/1605.

2. KAYNAK ESERLER

‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî, *Matla’ü’s-Sa’deyn*, Selimiye Yazma Eserler Ktp., nr. 4691.

Ayvansaraylı, Hafız Hüseyin, *Hadikatü’l-Cevami’*, haz. İhsan Erzi, II, İstanbul 1987.

Ebü’l-Abbâs Şehâbüddîn Ahmed b. Muham-med b. Abdillâh b. İbrâhîm b. Arabşâh el-Ensârî ed-Dımaşkî, *Târîh-i Timurlenk*, Selimiye Yazma Eser Ktp., nr. 1926, vr. 22.

Hezârfen Hüseyin Efendi, *Tenkîhu’t-Tevârih*: Kerim Özdemir, *Hezârfen Hüseyin Efendi’nin “Tenkîhu’t-Tevârih” Adlı Eserinin Selçukluların Zuhurundan Osmanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar Geçen Bölümlerinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcü’t-tevârih*, I, İstanbul 1279.

Kâtib Çelebi, *Takvîmü’t-Tevârih*, İndeksli tıpkıbasım, Ankara 2009.

_____, *Fezleketü akvâli’l-ahyâr fî ‘ilmi’t-târîh ve’l-ahbâr*, Beyazıt Umûmî Ktp., nr. 10.318.

_____, *Cihânnümâ*, İstanbul 1145.

_____, *Fezleke*, [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)], (haz. Zeynep Aycibin), İstanbul 2016.

_____, *Fezleketü akvâli'l-ahyâr fî 'ilmi't-târih ve'l-ahbâr*: Seyyid Muhammed es-Seyyid, *Fezleketü Akvâli'l-Ahyâr fî 'İlmi't-Târih ve'l-Ahbâr (Fezleketü't-Tevârîh)*, *Târîhu Mülûki Âli 'Osmân*, Ankara 2009.

_____, *Düstûrü'l-Amel li Islâhi'l-Halel*, Devletin Bozulan Düzeninin Yeniden Kurulması İçin Kılavuz", Orhan Şaik Gökyay, İş Ahlakı Dergisi, *Turkish Journal Of Business Ethics*, c.3, sayı: 6, İstanbul 2010, s. 148-151).

Koçi Bey Risâlesi, haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2018.

İbrâhim Müteferrika, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem fî-Nizâmi'l-Ümem*, haz. Adil Şen, Ankara 1995.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, I, Yayına haz. Faik Reşit Unat - Mehmed A. Köymen, Ankara 2014.

Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddin Efendi, *Mecelletü'n-Nisâb*, tıpkıbasım, Ankara 2000.

_____, *Devhatü'l-Meşâyih* (nşr. Barbara Kellner-Heinkele), Franz Steiner Verlag Stuttgart 2005.

Na'îmâ Mustafa Efendi, *Târih-i Na'îmâ*, I-VI, nşr. Mehmet İpşirli, Ankara 2007.

Nazmi-zâde Murteza, *Gülşen-i Hulefâ Bağdat Tarihi 762-1717*, nşr. Mehmet Karataş, Ankara 2014, s. 145).

Oruç Beğ Tarihi (1288-1502), haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.

Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, nşr. Adnan İnce, Ankara 2005.

Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 2948.

Şehrîzâde Mehmed Said, *Târih-i Nevpeydâ (Kurretü'l-ebâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr, Nuhbe-i Sa'îdî)*, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye (nr. 192/3814, mikrofilm 61.938).

_____, *Kurretü'l-ebâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr*, İ.Ü. Ktp., TY, nr. 3291.

_____, *Kurretü'l-ebâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr*, Konya İzzet Koyunoğlu Ktp., nr. 13279.

_____, *Kurretü'l-ebâr fî-netâyici't-tevârîh ve'l-ahbâr*: Faruk Bilici, *Şehrîzâde Mehmed Said Efendi'nin Târih-i Nevpeydâ Metni*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Kürsüsü, 1974 (Mezuniyet tezi).

_____, *Metnü't-Tevârîh*, Saint Petersburg Şarkiyat Enstitüsü, nr. Ms. or. B1080.

_____, *Ravzatü'l-enfüs fî't-târîh*, Staatsbibliothek zu Berlin-Preußischer Kulturbesitz, Ms. or. fol. 3336.

_____, *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hâdikatü'l-Vüzerâ*, Süleymaniye Ktp., nr. 194.

_____, *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 9826.

_____, *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ*, Galata Mevlevihanesi Ktp., nr. 215.

_____, *Hadîkatü'l-Vüzerâ Zeyli ve Gül-i Zibâ*, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2415.

_____, *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 6961.

_____, *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr. 1306.

_____, *Gül-i Zibâ Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, nr. Bel-Osm-K-05149/02.

_____, *Gülşen-i Mülûk*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 6211.

_____, *Gülşen-i Mülûk*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., nr. 1283.

_____, *Zübdetü't-Tevârîh*, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-kavmiyye nr. 181.

_____, *Tâcü'l-Kavânîn*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Emanet Hazinesi, nr. 2064.

_____, *Hâşiyetün 'alâ-şerh-i âdâb-ı Taşköprîzâde*, Âtîf Efendi Ktp., nr. 2419.

Şehrîzâde Ebü'l-Mehâmid Muhammed Saîd, *Hâşiye 'alâ-Şerhi Hidâyeti'l-Hikme*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 45 Ak Ze 132/2.

_____, *Hâşiye 'alâ-Şerhi'r-Risâleti'l-Vaz'îyye*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 45 Ak Ze 132/3.

_____, *Hâşiyetü'l-Hâşiye 'alâ-Şerhi'l-Mevâkıf*, Manisa İl Halk Ktp., Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, nr. 45 Ak Ze 133.

Şehrîzâde Mehmed Sa'îd Vahdetî, *Mahzenü's-Safâ ve Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.01.

_____, *İlhâmü'l-Hak*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.02.

_____, *Risâle fî-beyân el-mecâlis*, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.O. 0074.03.

Muhammed Said Efendi Şehrîzâde, *Zübdetü'l-ahbâr el-müte'allika bi'l-bihâr*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY, nr. 2548.

Tayyazâde Atâ, *Târîh-i Atâ*, haz. Mehmet Arslan, İstanbul 2010, III, 52-56.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi, Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte* (haz. Mesut Aydın), İstanbul 2007.

4. ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

Adıvar, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982.

Ağırakça, Ahmet, "Müneccimbaşı Ahmed Dede", *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 4-6.

Ak, Mahmut, "İbrâhim Hamdi", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 314-315.

Akün, Ömer Faruk, "Koçi Bey", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 143-148.

Bayrak, M. Orhan, *Osmanlı Tarihi Yazarları (Biyografi ve Bibliyografi)*, İstanbul 1982.

Bilici, Faruk, "Şehrîzâde Mehmed Said", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 472.

Durmuş, İsmail, "İsâmüddin İsferâyînî", *DİA*, İstanbul 2000, XX, 517.

Emecen, Feridun M., "Hilafetin Devri Meselesi: Şaban-ı Şifâî ve Şehrîzâde Mehmed Said'in Görüşleri Üzerine Yorumlar", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, I, İstanbul 2013, 561.

Ersoy, Eren, "Şehrîzâde Muhammed Saîd Vahdetî'nin (ö. 1764/65) Şairler Tezkiresi Mahzenü's-Safâ Kenz-i Dürer-i Zikr-i Şu'arâ Üzerine", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 7, İstanbul 2011, s. 54-55.

Eyice, Semavi, "Küçük Ayasofya Külliyesi", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 521.

Gökyay, Orhan Şâik, "Cihânnümâ", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 541.

_____, "Kâtip Çelebi; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri", *Kâtip Çelebi, Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler*, Ankara 1991, s. 62-63.

Hagen, Gottfried, *Bir Osmanlı Coğrafyacısı İşbaşında Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sı ve Düşünce Dünyası*, Aralık 2015.

_____, "Kâtip Çelebi and Târîh-i Hind-i Garbî", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, sayı: 12 (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1998, s. 105-106.

İpşirli, Mehmet, "Hâcegân", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 430.

_____, "Devhatü'l-Meşâyih", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 229.

_____, Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, 234-236.

- _____, Mehmet İpşirli, “Âsafnâme”, *DİA*, İstanbul 1991, III, 456-457.
- _____, “Feyzullah Efendi, Damadzâde”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 525-526.
- _____, “Selânikî Mustafa Efendi”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 359.
- İlgürel, Mücteba “Hâkim Mehmed Efendi”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 189.
- Köksal, Asım Cüneyd, “Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfî Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, İstanbul 2017, sayı:50, s. 49-50.
- Kütükoğlu, Mübahat S., “Lütfî Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)” *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 50.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, Ankara 1998.
- Mehmed Tahir (Bursalı), *Osmanlı Müellifleri*, I, İstanbul 1333.
- _____, “Şehrîzâde Mehmed Said Efendi”, *Türk Yurdu*, (30 Mart 1330), cild: 6, sayı: 62, s. 2069.
- Öz, Tahsin, *İstanbul Camileri*, I, Ankara 1987.
- Özcan, Abdülkadir, “Tabakat-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 301.
- _____, “Hafîd Efendi” *DİA*, İstanbul 1997, XV, 111-112.
- _____, “eş-Şekâiku’n-Nu‘mâniyye”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 485.
- _____, “Ahmed Paşa, Kavanoz”, *DİA*, İstanbul 2016, EK-1, 49-50.
- _____, “Hadîkatü’l-Vüzerâ”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 22.
- _____, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 4.
- _____, “Edirne Vak‘ası”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 445-446.
- _____, “Fezleketü’t-Tevârih”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 542-544.
- _____, “Neşri”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 21.
- _____, “Oruç b. Âdil”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 426.
- _____, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezleri (Lisans-Doktora)*, İstanbul 1984.
- _____, “Ali Çelebi, Hısım”, *DİA*, İstanbul 1989, II, 385.
- _____, “Mehmed Çelebi, Ramanzâde”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 449-450.
- Özcan, Tahsin, “Nazmîzâde Murtaza Efendi”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 462.
- Özel, Ahmet, “Ayıntâbî, Mehmed Münib”, *DİA*, İstanbul 1991, IV, 246.

Saatçi, Suphi, “Sâî Mustafa Çelebi”, *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 540.

Sarıcaoğlu, Fikret, “Cihânnümâ ve Ebûbekir b. Behrâm ed-Dimeşkî-İbrahim Müteferrika”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 124-125.

_____, “Ebû Bekir b. Behrâm ed-Dimaşkî”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 110-111.

_____, *Kitâb-ı Cihânnümâ li-Kâtib Çelebi*, II (Giriş: Kâtib Çelebi ve Cihânnümâ, Dizin), Ankara 2013.

Selen, Sadi, “Cihânnümâ”, *Kâtib Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1991, s. 126-127.

Şimşek, Selami, “Süleyman Fâik Efendi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 86.

Toderini, Giambattista, *Türklerin Yazılı Kültürü (Türklerin Edebiyatı)*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 2018.

Turan, Şerfettin, “Kemalpaşazâde”, *DİA*, Ankara 2002, XXV, 240.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

Yılmaz, Ahmet, “Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 114.

Yücelen, Hilmi, *Türk Mali Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyecî Şairler Antolojisi*, İstanbul 1973.

4. MÜRACAAT KİTAPLARI

Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1992.

Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Mü'ellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, II, Bağdat 1955.

_____, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ-Keşfi'z-zunûn 'an-esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, II, İstanbul 1366-1947.

Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Literature*, II, Leiden 1949.

Flemming, Barbara, *Türkische Handschriften*, Wiesbaden 1968.

İstanbul Kütüphaneleri, Tarih Coğrafya Yazmaları Kataloğu, İstanbul 1943.

Kahane, Henry Renée-Andreas Tietze, *The Lingua Franca in the Levant. Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*, İstanbul 1988.

Karatay, Fethi Ethem, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, I, İstanbul 1961.

Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, haz. Mustafa Özel, İstanbul 2009.

Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, İstanbul 1986.

Redhouse, James W., *A Turkish And English Lexicon*, İstanbul 2011.

<https://dijital-kutuphane.mkutup.gov.tr/tr/manuscripts/catalog/list> (2020).

katalog.istanbul.edu.tr/client/tr_TR/default_tr/search/results?qu=Şehrizade&te=
(2020).

kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=399108&materialType=YE&query=şehrîzâde (2020).

www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=Şehri-zade+mehmed (2020).

METİN

[1b] **Bismillâhirrahmânirrahîm**

Hest kilîde der-genc-i ‘azîm⁸⁹⁷

Hamdû lillâhi’llezî azhare sultânehu bi-‘azameti celâlihi ve şerreffe ‘ibâdehu bi-na‘îmi cemâlihi ve ahyâ halâyikahu bi-ni‘metihî ve nevâlihi ve enzele kitâbehu bi-Cibrîle limen-ıstafâhu bi-nübüvvetihi ve bi-irsâlihi ve nusallî ‘alâ-ekmeli’l-beriyyeti bi-fadlihi ve efdâlihi’llezî lem-yuhlak min-halkihi bi-misâlihi eşrefu’r-rusuli Muhammed ve ‘alâ-ashâbihi ve âlihî⁸⁹⁸.

Li-Müellifihî

Ey hâme yiter itme sükût ile kitâbet

Bülbül gibi vir nağme ile bezme şetâret

Şol nağmeye bed’ eyle ki gûş iden ehîbbâ

Nûş-ı mey-i hamrâ gibi kesb eyleye hâlet

Eyt menkabe-i hayl-i selâtîn-i kirâmı

Sem‘-i dil-i ahabâba fesâhatla rivâyet

‘Uhde-i müverrihîn müverrihîn-i benâma vâcibü’l-edâ olan mevâdd-ı selâse ki besmele vü hamdele vü tasliyeden ‘ibârettir. Lisanü’l-hâl kalem-i belagat-senc ve fesâhat-rakamla ki şeref-yâb-ı hitâb-ı **nûn ve’l-kalemi vemâ yesturûn⁸⁹⁹** ve ‘izzet-yâb-ı sa‘âdet-i kelâm-ı mu‘ciz-ıhtivâ-yı evvel mâ-halaka’llâhu’l-kalem-i dürer-edâ ve tetmîm olunduktan sonra bezm-i nezd-i ‘irfânda bu vechile âğâz-ı şîrînkârî ve rû-yı safahât-ı beyânda bu yüzden kâşîf-i esrâr-ı Kirdkârî olur ki **Ba‘de kitâbi’llâhi ‘azze şânuhû ve ehâdîs-i Seyyidü’l-Ebrâr ‘aleyhi salavâtullahi’s-Settâri’llezî ulûm-ı nâfi‘a ve eşref-i fûnûn-ı câmi‘a ‘ilm-i tevârîh ü**

⁸⁹⁷ “Bismillâhirrahmânirrahîm büyük hazinenin kilididir”.

⁸⁹⁸ Ellezî azhare sultânehu..... ve ‘alâ-ashâbihi ve âlihî (Derkenar notu). Allah’a hamd olsun. Cenâb-ı Hak bize azamet ve celâliyle saltanatını gösterdi. Biz kullarına cemâl nimetiyle şeref verdi. Yaratdığı bütün mahlûklara hayat nimetini verdi. Cenâb-ı Hak nübüvvet ve risâlet için kimi seçti ise Cebrail aracılığı ile kitap gönderdi. Biz benzerleri olmayan, insanların en mükemmellerine, Hz. Muhammed aleyhi sellem âl ve ashabına Allah’ın fazlı ile salât ederiz.

⁸⁹⁹ “Nûn, kaleme ve eli kalem tutanların yazdıklarına ve yazacaklarına yemin olsun”. *Kur’ân*, Kalem, 68/1.

siyer ve kısas-ı enbiyâ vu mürselîn ve hulefâ vü selâtîn ve ahibâr-ı ‘ulemâ vü şu‘arâ ve mülûk-i rûy-i zemîn⁹⁰⁰ olduğu bî reyb u bîndir. Zîrâ ‘ilm-i târîh bir mir’ât-ı ‘âlem-nümâdır ki mutetebbi‘în-i ahvâl-i selefe ‘ayne’l-yâkîn rütbesi vâkıf ve bir câm-ı cihân-nümâdır ki ehli ‘akl ü temyîz ve hurde-bîni ‘acâyib-i masnû‘ât-ı ilâhiyye ve garâyib-i mahlûkât-ı arzıyye ve semâviyyeye ârif ider. Ve mutlakâ ‘aklı dürüst ve fikr-i sakîmi dahi mustakîm itmek cümle-i havass fenn-i târîhdendir. Ve kezâlik ‘ilm-i cemîlü’l-kadr ve celîlü’ş-şân târîhte mu‘arref-i hâme-i ‘Abbasî câme-i kürsî-i seh pâye-i enâmîl üzere hezâr sâl vasf-ı tebyînde ‘âciz ve kâsır fazl u şeref-i lâ-yuhsâ mûnderic olduğu ittifâk-ı dakîka-sencân-ı vâdî-i tahkîk ile sâbitdir.

Hulâsa bâ‘is-i kemâl berâe-i ‘ibret etvâr-ı garîbetü’l-âsâra ittılâ‘ ve bâdî-i husûl pezîri sermâye-i hikmet-i ahvâl-i ‘acîbetü’l-etvârı istimâ‘ ancak bu fenn-i celîlü’l-i‘tibâr ile müyesser ve ‘inde zikrû’l-sâlihîne tenezzü’l-rahmetü⁹⁰¹ sırrından âgâhiyyet ve lekad kâne fî kasasihim ibretun li-uli’l-elbâb⁹⁰² nass-ı celîlinin ma-saddaknahu vasalet ba‘de’t-tenzîl ve’l-esr⁹⁰³ fakat bu ilm-ı cemîlü’l-ahbâr ile mikdâr olduğu bî-kâl u kîl lâsiyyemâ ittifâk-ı zevi’l-ebâr ile üzkürû mevtâkum bi’l-hayr⁹⁰⁴ eser-i mu‘ciz itdi⁹⁰⁵ ma‘nen bu fenn-i latîfin lüzûmuna edell-i delîldir.

Li-müellifihî

Şi‘r

Zindeye vâcib oldu ey ‘âkıl

Hayl-i mevtâyı hayr ile ezkâr

Ya‘nî bir meclis içre zikr olsa

Fâtîha-i dürrîye ile ana nisar

Eylemese sû-i fi‘lini takrîr

Nâ sezâ müsîlime bu günehkâr

Hem de tahrîr-i ism ü terceme sin

⁹⁰⁰ İzzet sahibi Cenâb-ı Hakk’ın kitabından sonra peygamberimizin hadisleri var. Öyle ki faydalı ilimler ve bütün fenlerin en şerefli tarih ilmi, peygamber kıssaları, halifelerin ve sultanların kıssaları, şairlerin ve ulemanın hayatları ve yeryüzündeki melikleri.

⁹⁰¹ Allah’ın rahmeti, zikreden salih kullarına iniyor.

⁹⁰² “Gerçekten akıl sahipleri için onların kıssalarında bir ibret vardır”. *Kur’ân*, Yûsuf, 12/111.

⁹⁰³ Onlar Cenâb-ı Hak tarafından indirilen Kur’ân-ı Kerîm’i ve eserlerini tasdik ediyorlar.

⁹⁰⁴ Ölülerinizi hayırla zikrediniz.

⁹⁰⁵ Mu‘cizâtı?

Ol dahi hayrdan olundu şumâr

Pes bu cihetden ba‘de-hümâ eşref-i ecnâd-ı câmi‘a ve eltâf-ı âsâr-ı nâfî‘a olmuştur. Nâzımân-ı dürer-i ma‘ârif ve nâşidân-ı gurer-i letâyif bu fenn-i ma‘âlî-esmâr tavsîfinde kat‘a pâk yakutdan eltaf olan bu nazm-ı dürer-i bârı inşâd itmişlerdir.

Şi‘r-i ‘Arabî

Îzâ mâ-tâla‘a’t-târîhe şahsen

Re‘yen ed-dünyâ ve ebsara kulle cîli

Ve yekfi-n-nâzire’t-târîhi ünsen

Müşâhedetü’s-sahâbeti ve’r-Resûli⁹⁰⁶

Gürûh-ı meşâyih-ı kirâm ve zümre-i ‘âliye-i ‘ulemâ vereset-i enbiyâ ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhimi’t-tahiyye olmalarıyla bu mazmûn tahtında dâhil ve istimâ‘-ı ahvâl mülûk-i selefden halefe meva‘ız-ı bî-şûmar hâsıl olmağla ahbârlarını ihbârdan fevâyid-i bisyâr hâsıldır.

Li-müellifihî

Şi‘r

Selef ahbârın eylemek inşâ

Halka oldu nush için mahzâ

Oldu murşid mucelledât-ı selef

Kim tarîk-ı hüda ider inhâ

Nesir: Ve bu fenn-i vâcibü’t-tahsîl mevkıf-ı vekâyi’-i dühûr olup ibret-nümâ-yi ‘âlem ve basîret-fezâ-i benî Âdem olmağla ‘âkıl mücerrib-i umûr ve müdebbir-i mesâlih-i cumhûr itdiği bî-iştibâhdır⁹⁰⁷.

Fî-nefsi’l-emr ibtidâ-i âferîneş-i Hazret-i Ebü’l-beşer salavâtü’llahi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi bi-‘adedi ez‘âf-ı katarâtî’l-matardan berü şiyâfte-i minassa-ı vukû‘ bulan vekâyi’i

⁹⁰⁶ Eğer bir kişi tarihi incelemek isterse

Dünyayı ve tüm nesilleri görecektir

Tarihe bakanın peygamber ve sahabeleri görmesi

Ünsiyet bulmasına yeterlidir

⁹⁰⁷ Hulâsa bâ‘is-i kemâl..... mesâlih-i cumhûr itdiği bî-iştibâhdır (Derkenar notu).

belki andan akdem ya'ni bâ'is-i tekevvün-i ma-halak olan hılkat-ı nûr-ı Muhammedî 'aleyhi efdalu's-salavât-dan bu demlere müntehî olunca mu'addalât-ı umûrun celîl ü hakîr ve sagîr ü kebîri [2a] eger târîh olmasa ma'lûm olmaz idi. Kesb-i ıttılâ' ancak târîh ile müyesserdir. Pes bu 'abd-i Hakîr-i pür-taksîr ve el-muftekir ilâ-rahmeti Rabbühü'l-Kadîr.

Li-câmi'ihî

Hayrhâh-ı Devlet-i 'Osmâniyân-i cemm-i 'abîd

Şehrîzâde-i bîkes ü gam-hor dil-i sâde Sa'id

Es'adellahu fâtehtehu ve hâtemetihi bi-fazlihî ve ceme'ahu ve 'âbâeh ma'a'l-müslimîn tahte livâi eşrefi Resûle ve tâle cedduhu ve zâde mecduhu⁹⁰⁸.

Âvân-ı tufûliyyetden ilâ-hâzihi'l-ezmine rûz u leyâl sebbâh-ı bahr-ı muhît-i ma'ârif u kemâl olup fenn-i târîhin nazmen ve nesren 'alâ-hasebi'l-kudre kavâ'id u fevâidine bi-fazli'llâhi te'âlâ vâkıf olmağla ve elsine-i erba'ada müellef âsâr-ı eslâf-ı kirâmda merkûz u mezkûr nefâis-i bî-hadd ü şümâra kesret-i tettebbu' ve mütâla'a hasebiyle 'ârif olmağla ba'zı fevâid-i nâdire ber-magzâ-yı **men-hafeze fesserre ve men ketebe karre⁹⁰⁹** himmet-i kilik-i hakîrâne ile cerîde be-cerîde kayd u tahrîr be-tahsîs elsine-i selâseden terceme vü tahkîk olunan ve dürer-i letâyif harîde be-harîde zabt u tastîr olunur idi. Ve geh u bîgâh;

M[ısra']

Haydır ol kimse ki âsârı kalur

Nesir: Bendiyle 'âmil olup fi'l-hakîka eser-i eslâfa ıktifâ-i eser cihetiyle 'uhde-i haddimden hâric mevâddan ise dahi;

[Mısra']

Ve'l-'uzru 'inde kirâmü'n-nâse makbûlu⁹¹⁰

mazmûnun derpîş iderek türrehât-ı kalenderî vâdîsine bâ'zı makâle cem' u tertîb ve te'lîfât-ı sabıkînden düzdîde ise dahi;

[Mısra']

⁹⁰⁸ Es'adellahu fâtehte..... ve zâde mecduhu (Derkenar notu).

⁹⁰⁹ Kim kitabı ezberlediyse o tefsir eder.

⁹¹⁰ İnsanlar indinde özür makbuldür.

Veli'l-ardı min-kase'l-kirâm nasīb⁹¹¹

Nesir; diyerek bist sâl zarfında sagîr u kebîr ve 'Arabî ve Türkî çend mücelled nüsah te'lîf ve terkîbine⁹¹² muvaffak olmuşidim.

Li-münşihî

Şükr ü senâ yâ kûmât ve elf

Şerrefenî Allahu bi-hâza'ş-şeref

Hazret-i Hakk'a ola hamd-i hezâr

Bendesine itdi kerem-i bî-şümâr

Çend 'aded nüsha sagîr u kebîr

Eyledi te'lîf bu 'abd-i Hakîr

Halet-i sinn-i sugramda halâ⁹¹³

İtdi beni vâsıl-ı sırr-ı 'alâ

Fenn-i tevârîhi husûsâ celîl

Eyledi teshîl kesîr u kalîl

Bu esnâda bir rûz-ı ferah-âmûz idi kim, reşk-fermâ-yı nevrûz-ı firûz idi. Bir cây-ı safâ-efzâ ve 'ismet-âbâdda ba'zı hullân-ı sadâkat-semîr ve ma'ârif-iktirân ile enva'-ı ma'ârif dâir akdâh-ı kemiyet-i suhbet idâre olunup ber-fehvâ-yı **el-kelâmu yecirru'l-kelâm**⁹¹⁴ fenn-i târîhin fevâidi ve ba'zı malzemesi müzâkere olunarak mukâvele merhûm Na'imâ'ya nisbetle karîn-i iştihâr *Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati'l-ahbâri'l-hafîkayn* ismiyle be-nâm târîhinde karâr eyledi. Ya'ni merhûm-ı müşârün-ileyh fi'l-hakîka ol vâdîde yegâne ve ekseri vekâyî'e vâkıf ve 'ârif olanlardan nakl-i kelâm-ı sıhhat-encâm itmekle cem'u tahrîr itdiği nüsha-i merkûme min-küllî'l-vücûh bî-bahâne ve jengî-i tekellüfât-ı îhâm ve tevriye vü cinâs ve durûb-ı emsâl ve sâir kütüb-i lügâta mürâca'ata muhtâc kelimâtdan mânend-i mi'rât sâde ve ârî bir defîne-i 'uzmâdır. Ancak sinîn-i hicriyyeden ez-elf-i kâmil bed' itmekle anın mâ-fevkı ya'nî ibtidâ-i zuhûr-ı devlet-i ebed-peyvend-i 'aliyyeden ol vakte resîde olunca üç yüz

⁹¹¹ Yeryüzündeki her şeye ikram ediyor.

⁹¹² Ve elsine-i erba'ada..... te'lîf ve terkîbine (Derkenar notu).

⁹¹³ Hudâ?

⁹¹⁴ Laf lafı açar.

seneden mütecâviz müddette zuhûr iden vekâyi‘-i ‘Osmâniyye ‘ale‘t-tertib mâverâ-yı berka‘-i hafâde mastûrdur. Egerçi vekâyi‘-i merkûmeyi muhtevî kütüb-i tevârih lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ, lâkin muhtelit ve gayr-ı merbût olduğu ma‘lûm-ı uli‘n-nühâdır. Ba‘de-zâlik bu ‘abd-i Hakîre müteveccihen işbu matlûbun vücûd-pezîr olması ednâ-yı teveccüh-i himmetinize menûtdur. Felillâhi‘l-hamd ve‘l-minne yirmi seneye karîb vakt ü zemândır te‘lif-i resâil ü mütûn ile mânend-i hurşîd-i dırâhşân iştihârınız gayr-ı mestûrdur ve fenn-i târihde yâd-ı dâştınız bî-nihâye olmağla bu emr-i zâhirü‘l-‘usra [2b] bi-fazli‘llâhi te‘âlâ size nazaran mâdde-i sehl makûlesi olduğu cümlemizin ma‘lûmudur. İmlâ vü edâda Na‘îmâ merhûma ittiba‘ ile bu emr-i matbû‘un zuhûruna sa‘y-i bî-dirîğ buyursanız hem sâye-i nahl-i tûbâ mânend-i merhamet ü ‘âtıfelerinde mustazıl olduğunuz Devlet-i ‘Aliyye‘nin ni‘am-ı celîlesinin şükrünü edâ, hem ervâh-ı tayyibe-i selâtîn-i kirâmı ihyâ buyurduğunuzdan mâ‘adâ **El-mer‘ü yefnâ ve yebkâ asârihî**⁹¹⁵ vefkınca **ilâ-nihayeti‘l-ezmân zikru bi‘l-hayr**⁹¹⁶ vesîle olacağı bî-iştibâhdır deyü ilhâh ve ber-fehvâ-yı **el-ebrâm yuhassilü‘l-merâm**⁹¹⁷ ibrâm itdiler. Fakîr her çend ki esnâf-ı a‘zârı müştamil serd-i makâl itdim her birine ber-magzâ-yı Nef‘î:

Göz ucuyla ‘âşîka geh lutf ider gâhî ‘itâb

Bir suâle yir komaz ol gamze-i hâzır-cevâb

Nesir: Sad-gûne dâde-i cevâb-ı müskit olmalarıyla bi‘l-âhire 15‘âf-ı merâm-ı ehîbbâya şürû‘ ve ibtidâ olunup evân-ı mütekâsireden berü imrâr-ı nazar-ı kütüb-ı kibâr ile hâtır-dâştım olup evrâk-ı perîşâna mahal be-mahal ketb ve tahrîr itdiğim fevâid-i lâ-yuhsâ tevârih-i mu‘tebereden tekmîl olundu.

Zikr-i Tertîb-i Vekâyi‘-i Kevniyye der-in Mecmû‘a ve Zikr-i Ahvâl-i Me‘haz ve Ba‘zı şurû‘-ı Lâzıme

Ma‘lûm-ı zamâyir-i uli‘l-elbâb ola ki, makeddemâ ba‘zan tesvîd ve le‘alletî mahfaza-i nisyâna ilkâ olunup bu evânda bi-hamdihî te‘âlâ takvîm-i pârîne-sâl-misâl perîşân olmadın ilhâh-ı ehîbbâ ile cem‘u tebyîzine şürû‘ olunan işbu mücelled *Nevpeydâ*‘da sene tis‘a ve tis‘îne ve sitte-mi‘eden elf-i kâmile resîde olunca üç yüz bir senelik vekâyi‘ *Târih-i Na‘îmâ* gibi tertîb ya‘nî ibtidâ ism-i sene zabt, ba‘de-zâlik ol sâlde vukû‘ bulan vekâyi‘ zeyline tahrîr ve düvel-i sâirenin dahi ba‘zı vekâyi‘-i garîbesiyle tezyîl olundu. Ve imlâ vü ta‘bîrde san‘at-ı münşiyânenen ihtirâz olunup rûz-merre edâ ile tastîr-i himmet olunmuştur. Şâkirün‘n-ni‘met,

⁹¹⁵ İnsan fânidir, ancak eserleri bâkidir.

⁹¹⁶ İnsan ömrünün sonuna kadar hayırla zikredilir.

⁹¹⁷ Bir şeyi ısrar eden neticeye ulaşır.

hayrhâh-ı dîn ü devlet merhûm Kâtib Çelebi'nin fihris-i kütüb-i tevârîh-i mebsûta makâmında olan *Takvîmü't-Tevârîh* me'haz-ı küll ittihâz olunmağla târîh-i merkûmda gayr-ı muharrer vekâyi' kütüb-i mu'tebere-i sâireden nakl ü terkîm olundu. Ve esahh-ı rivâyât ekser-i mahalde cümleye takdîm olunup rivâyât-ı muhtelifeye dahi mahalliyle işâret olundu. Mutetebbi'îni haml-i sakîl misillü külfetden sıyâneten işbu *Târîh-i Nevpeydâ* mücelled-i müte'addide kılınup her mücelled dahi birkaç tabaka i'tibâr olundu. Ve derûn-ı sahâyifde muharrer ba'zı vekâyi'-ı mühimmeye kenâr-ı sahâyifde surh ile işâret olunmağile nessâhînden zâid zanniyle 'adem-i terk müsted'âdır. Ve bu nüsha-i celîle niçe nüsa-ı mu'tebereden cem' ve ahz olunmağla 'ale't-tertib bu mahalle kayd u tastîr olundu.

Ahbârü'd-düvel ve âsârü'l-üvel ve Dımışkyyu'l-asl eş-Şeyh Ebü'l-'Abbas Ahmed bin Yûsuf nâm fâzılın kütüb-i mu'tebereden cem' u tertîb itdiği târîh-i latîfden nice fevâid terceme olunup bu mecelle-i celîleye zam olundu⁹¹⁸. *Eşrefü't-tevârîh-i câmi'ül-hurûf* [3a] 'abd-i Hakîrin te'lifâtındandır ki, kütüb-i mu'tebereden cem' ü telhîs olunmuştur. Ba'zı mahalle münâsib mevâd ahz olunmuştur.

Evezhü'l-mesâlik ilâ-ma'rifeti'l-büldân ve'l-memâlik, ulemâ-i sâlifinden Sipâhîzâde Mehmed Efendi'nin te'lifâtındandır ki, Melikü'l-Müeyyed'in *Takvîmü'l-Büldân*'ını 'alâ-vechi'l-ihtisâr terceme itmiştir.

Bahriyye, Kâtib Çelebi merhûmun te'lifâtındandır.

Bahâristan, muhakkık-ı sâmi Mevlânâ Câmî merhûmundur. Şu'arâ-i Fars'a dâir ba'zı fevâid ahz olundu⁹¹⁹.

Tâcü't-Tevârîh, fazîlet-meâb zübdetü'l-ulemâi'l-'Osmâniyye Hoca Sa'deddin Efendi 'aleyhi'r-rahmenindir.

Tâcü't-Terâcim, fukahâ-i Hanefiyye zikrinde Şeyh Kâsım bin Kutlu Boga rahimehu'llâh zü'l-kibriyâ te'lifâtındandır. Ba'zı fevâid ahz u terceme olundu⁹²⁰.

Târîh-i Peçûyî, karn-ı Murâd Hân-ı Râbi'den Peçûyî İbrâhim Efendi merhûmundur. Egerçi edâsı bâridir, ancak fî-nefsi'l-emr ehl-i vukûf-ı tâm zâtdır.

⁹¹⁸ *Ahbârü'd-düvel*..... mecelle-i celîleye zam olundu (Derkenar notu).

⁹¹⁹ *Bahâristan*..... ahz olundu (Derkenar notu).

⁹²⁰ *Tâcü't-Terâcim*..... terceme olundu (Derkenar notu).

Târîh-i Selânikî, Mustafa Efendi nâm kimesnenin te'lîfidir. Nakle sâlih olanı ahz olundu.

Târîh-i Solakzâde, ricâl-i 'ahd-i Mehmed Hân-ı Râbî'den Hemdemî Mehmed Efendi nâm kimesnenindir. Bunun dahi zabt u hatâsı kesîrdir. Fi'l-cümle nakle sâlih olanı ahz olundu.

Târîh-i Seyyâh, mahmiyye-i Kostantaniyye'de san'at-ı tab'u temsîlin mûcidi İbrâhim Efendi merhûmun lisân-ı Lâtîn'den terceme itdiği muhtasardır. Mûnâsibi ahz olundu.

Târîh-i Oruç Bey, Sultân Osman Han ve Sultân Orhan ve Sultân Murâd Hân 'aleyhimi'r-rahme ve'l-gufrân zikrinde mîr-i merkûmun lisân-ı Türkî-i kadîme ile te'lîf itdiği muhtasardır. Mûnâsibi ve 'akla mülâyim olanı ahz olundu.

Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Kâtib Çelebi merhûmundur. Mahalle mûnâsibi ahz olundu.

Târîh-i Timur-ı Gürkânî, Nazmîzâde-i Bağdâdî'nindir. Muktaizî olan vekâyî'i ahz olundu.

Takvîmü't-Tevârîh, bu dahi Kâtib Çelebi merhûmundur ki, bu *Târîh-i Nevpeydâ*'nın me'haz-ı küllü mesâbesindedir.

Tuhfetü'l-Mülûk, ricâl-i 'ahd-i İbrâhim Hânî'den Mehmed bin Hüseyin nâm fâzılın vâlî-i Bağdâd-ı behîşt-âbâd Dervîş Mehmed Paşa emriyle Ali bin Şihâbu'l-Hemedânî'nin Lisân-ı Fârisî'de deh bâbı müştemil *Zahîretü'l-Mülûk*'ü, Türkî'ye terceme ve iki bâb ziyâde itdiği mecmû'adır. Bu devlete mute'allık ahbârı ahz olundu.

Tezkiretü's-Şu'arâ, merhûm Kınâlızâde Hasan Çelebi Efendi'nindir. Latîfî ve Sâm ve Ahdî ve Seyyid Rızâ tezkirelerinden dahi ba'zı fevâid ahz olundu. Husûsâ *Tezkire-i Devletşâhî*'de fevâid-i bisyâr terceme olunmuşdur. *Telhîsu'l-Hikem* Osmânzâde merhûmun mütercemâtındandır. Mecmû'u ahz olundu⁹²¹.

Nevâkib-ı Menâkib, Hazreti Mevlânâ kuddise sırruhudur. Bende-i yesîre me'haz olundu.

Câmi'ü't-tevârîh, vezir-i a'zam-ı esbak Koca Mehmed Paşa ki Tavîl 'unvânıyla meşhûrdur, anın tezkirecisi Mehmed Bey nâm kimesnenindir. Âferineş-i 'âlemden Sultân Murâd Hân-ı Sâlis'e değin muhtasardır, tahrîr itmiştir. Mûnâsibi ahz olundu.

⁹²¹ *Tezkiretü's-Şu'arâ*..... ahz olundu (Derkenar notu).

Cihân-nüma, fi'l-asl Kâtib Çelebi merhûmundur. Ba'de-zemânin dest-i nehhâb-ı rûzgârın intihâbını Tâbi' İbrâhim Efendi merhûm tekâmîl itmişdir. Ba'zı büldân ve vekâyî'-i sâire zikri ahz olundu.

Coğrafya-ı Kebîr, fużalâ-yı karn-ı ihdâ ve 'aşereden Ebû Bekr bin Behrâmü'd-Dımişkî'nin on cild *Kitâb-ı Atlas*'ı terceme idüp ba'de-zâlik cildeyne ihtisâr itdiği kitâbdır. [3b] Ba'zı fevâid ahz olundu.

Habîbü's-Siyer, Mîrhond'un Hâherzâdesi Hondmîr te'lîfidir. Makâma muktezî olan makâlât ahz ve terceme olundu⁹²².

Hadîkatü'l-Mülûk, 'ulemâ-yı Rûm'un ercmendi 'Osmânzâde Tâib Ahmed Efendi merhûmundur. *Hadîkatü'l-Vüzerâ* bu dahi mûmâ-ileyhindir. İkisi dahi muhtasardır. Lâkin kavî-i esahhı tahrîr itmekle münâsibi ahz olundu.

Hadîkatü'l-'ulyâ, Mîrhond'un *Ravzatü's-Safâ* nâm târîh-i kebîri tercemesidir. Devr-i Süleymân Hânî vüzerâsından Rüstem Paşa merhûma sene seb'a ve hamsîn ve tis'a-mî'e târîhinde terceme olunmuşdur. Heft mücelled bir târîh-i matbû'dur. Ba'zı fevâid-i lâzime ahz olundu.

Hüsni'l-Muhâzara fî-ahbârı mısırî'l-Kâhire hâtimetü'l-muhaddisîn İmam Suyûtî 'aleyhi'r-rahmenin te'lîfâtındandır. Fevâid-i kesîre ahz ve terceme olundu⁹²³.

Devhatü'l-Meşâyih, Müstakîmzâde Sa'dî Efendi'nin meşâyih-ı 'Osmâniyye zikrinde makâle-i muhtasarıdır. Mûnâsibi ahz olundu.

Dürretü'l-Yetîme fî-ahbârı mısırî'l-Kadîme, Kâtib-i Divân-ı mısır-ı Kâhire Süheylî'nindir. Mûnâsibi ahz olundu. Kezâlik mısır-ı Kâhire târîhlerinden *Târîh-i Celâlzâde* ve *Târîh-i Cedîd-i Mısır* ve *Şeyhzâde* ve sâirinden ba'zı fevâid yazıldı.

Ravzatü'l-Ebrâr, 'ulemâ-i karn-ı Mehmed Hân-ı Râbi'den olup yine ol 'asırda Cevrî 'Azîz-i kavm oldu. *Hamdü'llâh 'izzî'le müftî* târîh-i matbû'ı magzâsınca şeyhülislâm olan fâzıl-ı bî-nazîr Kara Çelebizâde 'Abdülazîz Efendi merhûmun meşhûr-ı cihân te'lîf-i bî-akrânıdır. Makâma mûnâsib olanı terkîm ve ahz olunmuşdur.

Ravzatü's-Safâ meşhûr-ı cihân Târîh-i Mîrhond'dur, bundan dahi fevâid-i bisyâr ahz olundu⁹²⁴.

⁹²² *Habîbü's-Siyer*..... terceme olundu (Derkenar notu).

⁹²³ *Hadîkatü'l-'ulyâ*..... terceme olundu (Derkenar notu).

Ravzatu's-Selâtîn, Sâ'î-i müverrih-i merhûmun muhtasar makâlesidir. Münâsibi ahz olundu. Bu hakîrin *Ravzatu's-Selâtîn*'in dahi ba'zı fevâid ahz olunmuştur.

Riyâzu's-Şu'arâ, Riyâzî merhûmun muhtasarıdır. Meâlî ve münâsibi ahz olundu.

Zübdetü'l-Eş'ar Kâfzâde Fâizî Efendi merhûmundur. Meşhûrdur, münâsibi ahz olundu⁹²⁵.

Zübdetü'l-Ahbâr, el-mute'allikatü bi'l-bihâr Câmiü'l-hurûf 'abd-i Hakîr-i şikeste-zamîrin zemân-ı Ebü'l-Feth'den asrımıza gelince sadr-nişîn-i münselik-i sürâdikâtı'l-esâtîl⁹²⁶ olan zevât-ı kirâm zikrinde cem' u tertîb itdiği *Tuhfetü'l-Mustafaviyye* nâm mecmû'anın müntehabıdır. İkisinden dahi makâma münâsib olan fevâid tahrîr olundu.

Süleymân-nâme, sâbıkü'z-zikr 'Azîz Efendi merhûmundur. Lüzûmu olan vekâyi' andan ahz olundu.

Selîm-nâme, sâlifü'l-beyân Süheylî merhûmundur. Münâsibi ahz olundu.

Seb'u's-Seyyâr fî ahbâri't-Tatar, sâbıkâ nakîbu'l-eşrâf mahmûdu'l-evsâf merhûm ve mağfûrûn-leh es-Seyyid Mehmed Rızâ Efendi'nin bî-nazîr te'lifât-ı nâdirelerindendir. Makâma enseb olanı ahz olundu.

Şecere-i mülûk muhtasardır. Münâsibi ahz olundu.

eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye, mevlânâ zü's-sa'âde eş-Şehîr bi-Taşköprüzâde'nin 'ulemâ-i devlet-i 'Osmâniyye zikrinde müellef-i meşhûr târîhidir. Ekseri terceme ve bu mecmû'aya ilhâk olundu. Kezâlik zeyli Nev'îzâde te'lifinden dahi ba'zı fevâid ahz olundu⁹²⁷.

'Aylemü'z-Zâhir, 'ulemâ-i nâdireden devlet-i Murâd Hânî'den şerîf-i sahîhü'n-neseb Cenâbî Mustafa Efendi merhûmun iki cildde 'Arabî târîh-i bî-nazîridir. Devlet-i 'Aliyye-i ebed müddet-i 'Osmâniyye'ye dâir vekâyi'i ahz ve terceme olundu. Ba'zı kimesne intihâb idüp Türkî'ye terceme itmiştir.

'Ikdu'l-manzûm, 'ulemâ-i Rûm'un ser-bülendi Ahîzâde Efendi'nin müntesebâtından Edirnevî Mehmed Efendi nâm fâzılın eseridir ki, *Şakâyık-ı Nu'mâniyye*⁹²⁸ zeylidir. Mustalah 'Arabî bir nüshadır. Meâlî ahz olundu.

⁹²⁴ *Ravzatü's-Safâ*..... ahz olundu (Derkenar notu).

⁹²⁵ *Riyâzu's-Şu'arâ*..... meşhûrdur, münâsibi ahz olundu (Derkenar notu).

⁹²⁶ Muhtemelen "esâtîn" olmalı.

⁹²⁷ *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*..... ahz olundu (Derkenar notu). Atâî Mecdî'nin tercümesine zeyil yazdı.

Fethu'r-Rahmânî, Coğrafya-i Kebîr sâhibinin tarz ve kânûn-ı Devlet-i 'Aliyye hakkında müellef kitâbıdır. Ba'zı fevâid yazıldı⁹²⁹.

Fezleketü't-Tevârîh, sâlifü'z-zikr Kâtib Çelebi merhûmun evvel-i âferîneş-i Âdem'den bin altmış senesine gelince 'Arabî inşâ ile cem' ettiği târîh-i bî-hemâldir. Ba'zı fevâidi terceme ve intihâb olundu.

Fezâil-i Âl-i 'Osmân, 'ulemâ-i karn-ı Ahmed Hân-ı Sâlis'den Tabîb-i Şifâî Şa'ban Efendi⁹³⁰ merhûmudur. Ba'zı fevâid-i şettâ ahz olundu. Nüsha-i merkûme egerçi *Kalâidü'l-ikyân* tercemesidir, lâkin muhallefâtı hezâr bâr gâlib bir defîne-i 'uzmâdır.

Fâkîhetü'l-hulefâ, İmam Suyûtî 'aleyhi rahmetü'l-Kavî te'lîfâtındandır. Ba'zı fevâid ahz olundu.

Kânûnnâme merhûm Kâtib Çelebi'nindir lüzûmu olan mevâd ahz olundu⁹³¹.

Gülşen-i hulefâ, sâbıku'z-zikr Nazmîzâde-i Bagdadî [4a] te'lîfâtındandır. Münâsibi ahz olundu.

Künhü'l-Ahbâr, 'Âlî merhûmun târîh-i meşhûrudur. Muktaizî olan vekâyi' ahz olundu.

Lübbü't-Tevârîh, Câmi'u'l-hurûf 'abd-i Hakîrin hânân-ı kadîme müte'allık muhtasar te'lîfidir. Mahalle münâsibi ahz olunmuştur. Nüsha-i merkûme el-yevm müsveddede kalmıştır.

Muharrîk-i himemü'l-kâsırîn 'ulemâ-i Haleb'den 'Ömer bin Ahmed eş-Şimâ' nâm fâzılın cümle-i te'lîfâtından olup meşâyıh tabakâtı ve mezâhib-i erba'a 'ulemâsını zikr ü beyân etmiştir. Fevâid-i şettâ ahz olundu⁹³².

Mir'ât-ı Kâinât, Koca Tevkî'î merhûmun hafîdi Ahmed Efendi nâm ehl-i ma'ârifindir. Hâlet-i sinn-i sıgarında te'lîf ettiğini mahal be-mahal zikr etmiştir. Ba'zı fevâid intihâb ve tahrîr olundu.

Mesâlikü'l-Memâlik, Celâlzâde merhûmudur. Dîbâcesinde tahrîr ettiği fihristte zabt ve terkîm itmedik mâdde kalmamıştır. Ancak derûnunda merhûm Sultân Süleyman Hân-ı

⁹²⁸ Bilgi yanlışlığı var. Edirnevî Mehmed Efendi Arapça eş-Şakâik'in mütercimi olup zeyil yazmamıştır. *'İkdü'l-manzûm* Hısım 'Ali Çelebi'nin zeylidir. Bk. Abdülkadir Özcan, "Ali Çelebi, Hısım", *DİA*, İstanbul 1989, II, 385.

⁹²⁹ *'İkdu'l-manzûm*..... yazıldı (Derkenar notu).

⁹³⁰ Mer'î Yusuf?

⁹³¹ *Kânûnnâme*..... ahz olundu (Derkenar notu).

⁹³² *Lübbü't-Tevârîh*..... ahz olundu (Derkenar notu).

Gāzi'nin 'ahd-i saltanatında vukū' bulan vekāyi'i tahrîr itmiştir. Makāma muktazî olanı ahz olundu.

Meşâ'irü's-su'arâ, Seyyid Âşık Natta'î 'aleyhi'r-rahmenin tezkiretü's-su'arâsıdır. Münâsibi ahz ve ilhâk olundu⁹³³.

Muhtasaru't-Tevârih, cedd-i a'lâ-yı 'Osmâniyândan Sultân Süleymân Hân tâbe serâhu hizmetlerinin evâil-i saltanatlarına resîde olunca zuhûr iden vekāyi'i 'alâ-vetîreti'l-icmâl zikr etmiştir. Müellifi Malkoç Beğ silsilesinden olup evâilinde egerçi habt u hatâsı var, lâkin hakk budur kim zamânını güzel tedkîk ile zabt etmiştir. Münâsibi ahz olundu.

Matla'ü's-Sa'deyn, müverrih-i âfâk 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin meşhûr Fârisî târîhidir. Âhır-ı selâtın-i Moğoliyân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân ile mebde-i devlet-i Timur'un Timur-ı Gürkân'ın zikirlerini müştemil olmağıla bu isim ile tesmiye etmiştir. Yediyüz dört târîhinden sekiz yüz elli dört sene-i hicriyyesine değin zabt-ı vekāyi' itmiştir. Kısım-ı evveli ihtisâren zikr idüp maksûdı tafsîl-i vekāyi' Timur-ı bilâ-zuhûr olmağıla kısım-ı sâniyî tafsîl üzre beyân ider. Münâsibi ahz olundu. Kitâb-ı merkûmu sadr-ı esbak şehîd Damâd İbrâhim Paşa-yı sa'îd tâbe serâhu bin yüz kırk iki târîhinde hâlâ vâlî-i Halebü's-şehbâ düstûr-ı İskender-fermâ vezîr-i ma'ârif-zamîr devletlü sa'âdetlü Râgıb Mehmed Paşa;

[Mısır]â'

Dâme bi'l-birri zikrihî ve feşâ⁹³⁴

Nesir; hizmetlerine terceme ittirmişlerdir. Hak kelâm budur ki, terceme ta'bîr idecek nüshadan olmayup bi-re'sihi bir târîh-i bî-nazîrdır. Kıt'a-ı ûlâsı ki, dest-i hatt-ı mübârekleriyle, vâsıl-ı dest-i Hakîr olmağıla mütâla'a olunmuştur.

Netâyicü'l-fünûn, Hoca-i Pâdişâhî Nev'î Efendi merhûmundur. Ba'zı fevâid-i münâsibe ahz olundu⁹³⁵.

Nuhbetü't-Tevârih, velâdet-i hazret-i efdalü'l-enbiyâ 'aleyhi efdalü'l-tahiyyeden 'asr-ı Murâd Hân-ı Râbi'den zuhûr iden vekāyi'i muhtevî Edirneviyü'l-asl Mehmed Efendi nâm fâzılıdır. İki cild üzre cem' idüp cild-i evvelinin evâilinde ol asrın fuzalâsından otuz mikdârı takrîz tahrîr olunmuştur. Münâsibi ahz olundu.

⁹³³ *Meşâ'irü's-su'arâ*..... ilhâk olundu (Derkenar notu).

⁹³⁴ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yayar.

⁹³⁵ *Netâyicü'l-fünûn*..... ahz olundu (Derkenar notu).

Nişâncı Târîhi, Koca⁹³⁶ Nişâncı Mehmed Paşa merhûmun muhtasarıdır. Egerçi habt u hatâsı ekserdir, lâkin nûsah-ı mutedâvileden olmağıla bundan dahı ba‘zı fevâid tahrîr olundu.

Nusretnâme, sâbıku‘z-zıkr Âlî merhûmun Lala Mustafa Paşa gazavâtını müştemil târîhidir. Münâsibi ahz olundu.

Nizâmü‘t-Tevârîh, Sultânü‘l-Muhakkıkîn Kādî Beyzâvî rahmetullah ‘aleyhin muhtasar Fârîsî te‘lifidir. Münâsibi ahz olundu⁹³⁷.

[4b] *Nevâdirü‘l-Mehârib*, bu dahi ‘Âlî merhûmudur. Medîne-i Konya‘da vukû‘ bulan şehzâdegân muhârebelerini müştemildir. Mahalle münâsibi ahz olundu.

Hezârfen Târîhi, beyne‘l-‘urefâ mütedâvil târîhidir. Müellifi *Tenkîhu‘t-Tevârîh* tesmiye etmişdir. Makâma evfak olanı ahz olundu.

Heft Meclis, Âlî merhûmun Sigetvâr fethidir. Meâli ahz olundu.

Heşt Behişt, câmi‘ü‘l-hurûf ‘abd-i Hakîr-i pür-taksîrin mahmiyye-i Kostantaniyye târîhidir. Bu dahi müsveddede kalmış bir defîne-i ‘uzmâdır. Kerem-i Rabbü‘l-‘âlemînden giriftâr-ı dest-i nehhâb-ı rûzgâr olmadın bir ehl-i himem himmetiyle tebyîzi mercûdur. Ve‘llahi‘l-muvaffak.

Çün bu nüsha-i munakkaha ve latîfe ve mecmû‘a-i cedîde vü nazîfe nice kütüb-i mu‘teberenin hulâsa ve nuhbesi makâmındadır. *Kurretü‘l-Ebsâr fî Netâyici‘t-Tevârîh* ve‘l-*Ahbâr* tesmiye ve *Nuhbe-i Sa‘îdî* talkîb olundu. Bu cümleden aksa‘l-merâm garka-i bihâr-ı ni‘am-ı celîleleri olup zîr-i sâye-i nihâl-i merâhim ü ma‘deletlerinde mustazıll ü âsûde olduğumuz Devlet-i ‘Aliyye‘nin vekâyi‘-i cemîlelerini tertîb ve tenkîhle ihyâ olmağla merâhim-i ‘aliyye-i Rabbânîden bu hizmet mukâbili kerem-i dâreyn musted‘âdır. Ve minhu‘l-‘inâye⁹³⁸.

Şurût-ı lâzıme-i ehl-i besâire mahfî olmaya ki, vekâyi‘ cem‘ ü tertîbine heveskâr olan yârâna merhûm Na‘îmâ‘nın dîbâce-i târîhinde zıkr u beyân eylediği şurûta murâ‘ât elzem-i levâzımdandır. Pes bu Hakîr dahi ber-fehvâ-yı li‘l-fazli‘l-mutekaddim şurût-ı merkûmeye nev‘amâ ri‘âyet ittikten sonra ba‘zı şerâit-i mühimme dahi zamm eyledim. Evvelâ vekâyi‘ tahrîr eyleyen erbâb-ı maâ‘rife tertîb-i sinîne mûra‘at şurût-ı mühimmeden olduğu gibi tertîb-i

⁹³⁶ Küçük olmalı doğrusu. Bk. Abdülkadir Özcan, “Mehmed Çelebi, Ramazanzâde”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 449-450.

⁹³⁷ *Nizâmü‘t-Tevârîh*..... ahz olundu (Derkenar notu).

⁹³⁸ Çün bu..... ve minhu‘l-‘inâye (Derkenar notu).

şuhûr u eyyâma dahi ri'âyet lâzımdır. Meselâ zilka'de-i güzeste-yi zilhicce-i âtiyeye ve pençşenbih-i güzeste-yi sebt-i âtiye takdîm 'ayıbdır. Lâkin hafî olmaya ki, bu şart vekâyi'-i yevmiyye tahrîr idene lâzımdır. Fakîr-i pür-taksîr gibi üç dört yüz sene mukaddem mürûr eyleyen vekâyi' cem' idene mümkün değildir. Zîrâ bu bâbda müverrihînin tahrîrleri ekseri takdîridir.

Sâniyen, esnâf-ı vekâyi' den birine tanzîm olunan tevârîh manzûmeleri zafer-yâb olunan vech üzre aksâm-ı selâseden kangı kısımdan ise ya'nî a'lâ ve evsat ve ednâ tahrîr eyleyüp⁹³⁹ terk itmemek lâzımdır. Târîhe bâ'is revnak-ı târîh olduğı emr-i azhardır. Bu kısm-ı sâlisdendir deyü terk itmek revâ değildir. Zîrâ **kellimü'n-nâs 'alâ-kadri 'ukûlihim ve yükellimü'l-halk alâ-hasbi**⁹⁴⁰ **istitâ'ihim**⁹⁴¹ mazmûnu emr-i mukarrerdir. Nâzımı anı tanzîm eyleyince ne zahmetlere giriftâr olmuşdur. Mülâhaza ve tefekkür gerekdir. Ma'rifetin bedi olmayup cümlesini nîk bilmek dahi ma'rifettir. Anları bilmemek beddir.

Vekâyi' den birine tanzîm olunan tevârîhi ketb ü tahrîr ol vak'anın sene-i mezkûrede vukû'una delîl-i kavîdir. Bu bâbda ana 'amel olunup sâir ihtilâfa nazar olunmaz. 'Abd-i Hakîr tetebbu'da dikkat idüp ekser-i vekâyi'in tevârîh manzûmelerini tastîr itmeme sebebi ahır-ı sıhhat-ı vak'ayı isbât maslahatı içündür. Pes tevârîh-i manzûme târîhe sebep-i vefk olduğundan mâ'adâ böyle bir fâide-i 'azîme-i matlûbeyi müstemildir. Zîrâ târîhden maksûd sıhhat-ı vekâyi'a kesb-i ittîlâ'dır⁹⁴².

Sâlisen, fenn-i coğrafya ile 'ilm-i târîh birbirlerine lâzım olmak cihetinden ahaveyn gibidir. Kıla' vü bîka'dan bir mahallin feth ü teshîri zîkr olundukda coğrafyalarda mastûr olduğu vech üzre ol beldenin tavsîfini tahrîr fâideden hâlî değildir. Belki erbâbı 'inde izhâr-ı ehliyettir. Ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'ye 'ilm-i târîh ile fenn-i coğrafyayı ta'lîm ve hıfz elzem-i levâzımındandır. Bu iki 'ilimdem bî-haber ricâle mâlik devlet müesseses⁹⁴³ [5a] değildir.

Râbi'an, bir mâdde sâl-i vukû'unda beyne'l-müverrihîn ihtilâf vâki' olsa siyâk ve sibâkı gereğı gibi mülâhaza eyleye ki, esahhına vâkıf ola, zîra vekâyi'-i güzeste'nin ekseri takrîbî ise dahi bu mülâhazada fevâid-i kesîre mündericdir.

⁹³⁹ Ya'nî..... tahrîr eyleyüp (Derkenar notu).

⁹⁴⁰ Konya nüshasında "kadri" şeklindedir.

⁹⁴¹ İnsanlarla akılları yetecek kadar konuş, güçlerinin yettiğı kadar söyle.

⁹⁴² Vekâyi' den birine tanzîm..... esb-i ittîlâ'dır (Derkenar notu).

⁹⁴³ "Mü'essir" Konya nüshası.

Hâmisen, selâtîn-ı ‘izâm hakkında Selânikî ve Solakzâde ve ba‘zı müverrihîn gibi nâ-şâyeste vekâyi‘i ‘alâ-mâhî zikr u beyândan ihtirâz gerekdir. Belki bi-hasebi‘l-iktizâ âdâba fî‘l-cümle mürâ‘ât iderek tahrîr gerekdir.

Lâkin hafî olmaya ki, bundan maksûd âdâba mürâ‘ât kasdıyla kizbi ihtiyâr yâhûd nice fevâid ve mevâ‘ızı müştemil vekâyi‘i terk değildir. Belki o gûne nâ-revâ vekâyi‘i zuhûrunda kubhı vükelâya ‘azv itmek gerekdir. Fî‘l-hakîka selâtîn-i kirâm lafzen ve ma‘nen ma‘sum olup kendülerinden ba‘zı nâdire zuhûruna sebep vükelâ ve nüdemânın tesâmuh ve tahrîkidir⁹⁴⁴.

‘Ahd-i Yıldırım Hân-ı Gâzî’de vukû‘ bulan ba‘zı vekâyi‘i zikr olunan târîhlerde kırâat eyleyüp inşâallâhu te‘âlâ bu mücelled-i *Nevpeyda*’da manzûrları olan ehl-i kemâle murâd-ı ‘abd-i Hakîr mertebe-i vuzûhdadır. Vekâyi‘-i sâirede dahi hâl bu minvâl-ı meşrûh üzeredir.

Vekâyi‘ tahrîrine heveskâr ba‘zı kimesneler yesâr u yemîn ve nühâs ve sîmîn fark itmeyüp mecmû‘alarında gûnâgûn haltıyyât cem‘ itmişlerdir. Ez-în cümle *Selânikî Târîhi*’nde murâdım mâ hüve‘l-vâkı‘ı tahrîrdir, diyerek nice haltıyyât sebt idüp menfûr-ı ‘ukalâ olmuşdur. Ba‘zıları dahi bir vak‘anın gavrına kesb-i ittılâ‘ itmeden ma vaka‘a zannıyla nice ekâzîb cem‘ itmişlerdir. Kutbü‘s-selâtîn el-mücâhid fî sebîlillâh ve‘l-Gâzi Sultân Osman Gâzî lâ‘an aslin birâderini hâşâ katl itmemiştir, deyü *Mir‘at-ı Kâinât* sâhibinin tahrîri gibi hakîkat-ı hâl bi-mennihî te‘âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir⁹⁴⁵.

Sâdisen, elsine-i nâsda meşhûr ve mânend-i darb-i mesel sâyir ü dâir olan hikâyâta fevka‘l-gâye sahîhu‘l-akvâl müverrihîn te‘lîfâtında meşhûdu olmadıkça rağbet itmemek gerekdir. Rumili Hisârı cild-i mukata‘a-i gâv resminde mebnîdir ve Timur-ı bilâ-zuhûr Sultân Bâyezîd Hân’ı Timur kafese vaz‘ itmiştir ve hîn-i feth-i Kostantaniyye’de Mahmûd Paşa sadr-ı a‘zam idi misillü aslı yok hezeyân makûlesi kelâma adem-i i‘tibâr lâzımdır. Her bir mahallinde inşâallâhu te‘âlâ zikr olunur, her mâddenin esahhını tettebbu‘ ve ba‘de’t-tettebbu‘ mülâhaza lâzımdır. Bu ‘Abd-i Hakîr mümkün mertebe şurût-ı mezkûreye ri‘âyet itmiştir. Egerçi kable‘l-mülâhaza kütüb-i meşhûreye muhâlif olmağîle hatâ zann olunur, ba‘zı vekâyi‘ tahrîr olunmuşdur. Lâkin anın dahi vechi mahallinde mezkûrdur. Mülâhaza olursa bu Hakîre suâl vârid olmaz.

⁹⁴⁴ Lâkin hafî olmaya ki..... tesâmuh ve tahrîkidir (Derkenar notu).

⁹⁴⁵ Vekâyi‘ tahrîrine..... olursa gerekdir (Derkenar notu).

Sâbi'an, ba'zı umûr-ı garîbede kangı nüshadan nakl-i kelâm olundu ise takviyeten bi-aynihî ol mahalli zikir lâzımdır. Yohsa her târihin 'aynını cem' ettiği mecmû'aya kayd a'zam-ı me'âyıbdandır. Ekser-i kibâr-ı fuzalâ *Na'imâ Târîhi*'ni Na'imâ'ya nisbetle deyü zikr ettiklerine vech budur. Na'imâ merhûm ise sâhib-i tedkîk ve tahkîk fenn-i şî'r u inşâ ve târîhde yegâne-i 'asr iken cem' ettiği târîhinde ekseriyâ tevârih-i sâirenin 'aynini nakl etmiştir. Anınçün nisbetle lafzını zikr iderler.

Sâminen, kangı târîhden ki vekâyi' ketb oluna, ismini ve müellifini zikr, nakl itdiği vak'anın sıhhatine veyâ habtına güvâh olmağla anı dahi zikrden lâbüddür. Dahı ba'zı şurût vardır. Lâkin mecmû'u bi'l-münâsebe işbu şurût-ı mezkûre tahtında mündericidir.

Mühimme: Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'de me'mûr gayr-ı me'mûr ve vekâyi' tahrîr eyleyen ba'zı müverrihînin teberrûken zikrindedir. Karîn-i zamâyir-i mütetebbi'in âsâr-ı ahhâr ahhâr-ı ahyârdır ki Devlet-i ebed-peyvend-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'ye dâmet fî vikâyeti'r-[5b] Rabbâniyyede târîhe mute'allık nûsahdan ibtidâ şîrâze-i te'lîfe keşide kılınan Oruç Bey nâm fâzılın Ebü's-Selâtîni'l-izâm Osman Hân-ı cennet makâmdan merhûm ve mağfûrûn-leh Yıldırım Sultân Bâyezîd Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin cülûs-ı ma'delet-me'nûslarına gelince vâki' olan vekâyi'i zabt itdiği muhtasarıdır⁹⁴⁶. Sâbıkâ manzûr-ı 'Abd-i Hakîr olmağla me'âli ahz olunmuştur.

Ba'de-zâlik *Behcetü't-Tevârih*, ki dîbâcesinde fihristini mütâla'a eyleyen ihvân ne gûne defîne-i ekber olduğuna vâkıf olur, yirmiden mütecâviz kütüb-i mu'teberenin netîcesi olup, Mevlânâ Fârisî Türkî'ye terceme ve *Mahbûbü'l-Kulûb'l-Ârifîn* tesmiye idüp hâtimesinde zamân-ı Ebü'l-Feth'e resîde olunca vekâyi'i icmâl üzre tastîr itmiştir. Fî-nefsi'l-emr cevher-i nâyâb makûlesi bir kitâb-ı müstetâbdır. Ba'de-zâ Haddâdî⁹⁴⁷ ve Neşrî ve Malkoçzâde ve sâir tevârih şüyû' buldu. Lâkin ekseri habt u hatâdan hâlî olmayup buldıkları hezeyânı tahrîr itmişlerdir⁹⁴⁸.

Ebü'n-nasr ve'l-megâzî merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Bâyezîd Hân-ı⁹⁴⁹ Gâzî tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu hizmetleri zemân-ı bâ-emân-ı 'aliyyelerinde bi-'inâyetihi te'âlâ ve tevfiikihi cilve-perdâz-ı mınassa-ı vukû' gazavât-ı cemîle ve vekâyi'-i celîleden birinin eyyâm-ı hümayûnlarında zuhûr iden vekâyi'i 'ale't-tafsîl ile'l-ân ber-asl tahrîr

⁹⁴⁶ Oruç Bey için bk. Abdülkadir Özcan, "Oruç b. Âdil", *DİA*, 425-426.

⁹⁴⁷ Hadîdî olmalı.

⁹⁴⁸ "Vâzî '-ı kavânîn-i 'Osmâniyye" ifadesinin üzeri çizilmiştir.

⁹⁴⁹ "Süleyman" kelimesinin üzeri çizilmiş.

itmemele⁹⁵⁰ bu gûne vekāyi‘-i münîfenin mânend-i takvim-i pârine sâl endâhte-i mahfaza-i nisyân kılınması revâ-dâşt-ı himmet-i ‘aliyye-i şâhâneleri olmamağıla ol ‘asırda müderris bulunup ba‘de zemânin⁹⁵¹ şeyhülislâm-ı be-nâm olan mazhar-ı füyûzât-ı Hudâ-yı ‘allâm ulemâ‘-i kirâmın ercendi merhûm ve mağfûrûn-leh Kemalpaşazâde Ahmed Efendi ‘aleyhi‘r-rahme ve‘l-gufrân cenâbların tahrîr-i vekāyi‘i Devlet-i ‘Aliyye‘ye me‘mûr itmeleriyle ol hâkân-ı celîlü‘ş-şânın vekāyi‘-i şâhânelerin⁹⁵² sultânı‘s-selâtîn sâhib-kırân-ı havâkîn merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Selîm Hân-ı ma‘delet-i âyîn tâbe serâhu hizmetlerinin ve Sultân Süleyman Hân hizmetlerinin fütûhât-ı hâkâniyye ve sâir vekāyi‘-i şâhânelerin tahrîr ve ol zemânda makbûl-i enâm olan ‘ibârât ü edâ üzre tastîr eyledi.

Ba‘de-zâlik âsmân-ı belâgatın mihri ve burc-ı fesâhatın mâh-ı münîri a‘lemu‘l-ulemâi‘l mütebahhîrîn ve efdalü‘l-fuzalâi‘l-müteverri‘în bahr-ı muhît-i fezâil kāmûs-ı le‘âlî-i fevâzıl [6a] Mevlânâ Hoca Sa‘deddin Efendi ‘aleyhi‘r-rahmeti‘l-mübîn ibtidâ-i tulû‘-i mihr-i Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye‘den merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Bâyezîd Hân-ı Velî tâbe serâhu vefâtına değîn sekiz ‘aded selâtîn-i hayr-endîş-i ‘adl-pîşlerin zemân-ı sa‘âdet-i iktirânlarında zuhûr eyleyen vekāyi‘i elfâz-ı latîfe ve kelimât-ı fasîhe vü nazîfe ile mufasssalaran ketb u terkîm ve *Tâcü‘t-Tevârîh* ismiyle tevsîm eyleyüp, ba‘de-zâ Sultân Selîm Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin vekāyi‘ini dahi tahrîr itmeğıle *Selîm-nâme* demekle beyne‘l-ahyâr karîn-i iştihâr oldu.

Âti‘z-zikr şeyhülislâm-ı be-nâm Karaçelebizâde ‘Abdülaziz Efendi kitâb-ı mezkûra zeyl makâmında merhûm Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî hizmetlerinin vekāyi‘ini tahrîr eyleyüp *Süleymân-nâme* tesmiye itmiştir. Fi‘l-hakîka tevârîh-i mu‘tebereden bir nüsha-i nâdiredir. Peçûyî İbrâhim Efendi merhûm dahi dokuz yüz yirmi altı târîhinden bin kırk dokuzda feth-i Bağdâd-ı behîşt-âbâd şîr-pîşe-i megâzî Sultân Murâd-ı Gâzî vefâtına gelince vukû‘ bulan vekāyi‘i zebân-zed-i edâ ile tahrîr eyleyüp bir eser-i mu‘teber vaz‘ eylemiştir. Gıbbe-zâlik otuzdan mütecâviz sagîr u kebîr kütüb ve resâil te‘lîf ü tasnîfine muvaffak olan fuzalâ‘-i erkândan Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi merhûm ve mağfûrûn-leh;

M[isra‘]

Hazreti Hân Mehmed-i Sâlis

⁹⁵⁰ ‘ale‘t-tafsîl ile‘l-ân ber-asl tahrîr itmemele (Derkenar notu).

⁹⁵¹ ol ‘asırda müderris bulunup ba‘de zemân (Derkenar notu).

⁹⁵² ol hâkân-ı celîlü‘ş-şânın vekāyi‘i şâhânelerin (Derkenar notu).

Nesir; tâbe serâhu ism-i sâmillerine aferîneş-i hazreti Âdem'den bin dört târîhine müntehî olunca vukû' bulan vekâyî'i müştemil çâr mücelled *Künhü'l-Ahbâr* nâm nüsha-i bi-hemâli altı yüzden mütecâviz kütüb-i mu'tebereden intihâb idüp te'lif eylemiştir. Bunlardan sonra me'mûr ve bilâ-me'mûr 'ulemâ-i 'izâm ve üdebâ-i belâgat-irtisâm ve şu'arâ-yı be-nâm-ı fesâhat-ı ittisâmdan nice ehl-i ma'ârif ü hüner perverde-i ni'am ve ihsân-ı bî-payân ve garka-i kulzüm-ı berr ve efdâl-i firâvânları Devlet-i ebed peyvend-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'nin şükren li-edâihâ vekâyî'ini tedvîn ü tezyîn, kimi muhtasar ve kimi mutavvel tahrîr ü tastîr eylediler. Her birlerine küberâ-yı devlet-i ebed müddet-i 'aliyye;

Kıt'a

Hünere terbiyet gerek hünerin

Terbiyet fi'l-hakîka 'illetidür.

Her hüner kim cihânda buldı vücûd

Pâdişâh-ı zemâna himmetidir

Nesir; fehvâsınca bezl-i nakdû'l-iltifât ve kerem ü 'atâda 'adem-i tekâsüllerinden nâşî enmûzec-i vücûdları tînet-i şâfiye-i ma'ârif ü kemâl ve zât-ı melekiyyü's-sıfâtı âb-ı sâfiye-i 'ulûm ü efdal ile perveriş bulup lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ âsâr-ı latîfe cem' ü te'lif eylediler. Ol zümre-i pâkîzeden biri şâkiru'n-ni'met hâlisu'n-niyyet hayrhâh-ı dîn ü devlet ma'denü'l-fazl ve'l-edeb Hacı [6b] Halîfe lakab Mustafa Efendi ki, Kâtib Çelebi 'unvânıyla zebân-zed-i ehl-i ma'ârif ü kemâldir, sagîr u kebîr *Fezleke* ismiyle şehîr iki aded nüsha-i dil-pezi cem' ü tahrîr itmişlerdir ki, her biri birbirine nazaran bî-hemâl ve bî-nazîrdir. *Fezleke-i Kebîr*'i 'Arabîdir ki *Takvîmu't-Tevârih* nâm eser-i mu'teberi anın fihrisi makâmındadır. İnşâallahu te'âlâ sahâyif-i âtiyede zikr u tafsîl olunur.

Yine ulemâ-i karn-ı Mehemed Hân-ı Râbi'den fuzalânın âb-ı rûy-ı fesâhat-perveri sâlifü'z-zikr Karaçelebizâde 'Azîz Efendi hizmetleri dahi semend-i fevâzıl u fezâil kıstâsların tâziyâne-i cidd ve sa'y-i mevfûr ile 'arsa-i belâgat ü beyânda tarîd ve cevelâna tahrîk ve teşvîk eyleyüp evvel-i âferîneş-i Âdem 'aleyhi's-selâmdan bin elli sekiz sâlinde vâki' cülûs-ı ma'delet-me'nûs-ı Mehemed Hânî'ye resîde olunca beyne-hümâda zuhûr iden vekâyî'i müfid ve muhtasar 'ibârât-ı mânend-i 'akd-i gevher ile zikr u beyân eyleyüp *Ravzatü'l-Ebrâr* tesmiye itdiler. Tafsîli *Târîh-i Na'imâ*'da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı vech üzre Ağalar Vak'ası'nda bi-hasebi'l-iktizâ meşîhat-ı İslâmiyyeden ma'zûlen mahrûsa-i Burusa'da

ikâmetleri vaktinde târîh-i merkûma altmış sekiz evâiline deĝin ‘alâ-vechi’t-tafsîl tezyîl eyleyüp lâkin zemm ü kadh-i ricâl-i devletde ser-i mû taksîr itmemişlerdir. tecâvez⁹⁵³allahu an-seyyiâtihi.

‘Ale’l-husûs Edirneviyyü’l-asl Mehemmed Efendi nâm fâzıl-ı zemân vilâdet-i hayru’l beşer aleyhi efdalu’s-salavâtıdan sultân-ı kerîm ve mübeccel Ahmed Hân-ı Evvel tâbe serâhu vefâtlarına mûntehî olunca zâhîr olan vekâyi’i sebt ü tahrîr eyleyüp *Nuhbetü’t-Tevârîh ve’l-ahbâr* tesmiye itmeĝile karîn-i iştihâr eyledi.

Hasanbeyzâde merhûmun ve Rûhî Çelebi’nin ve Kâtib-i Topçıyan Abdülkadir Çelebi’nin ve Solakzâde Hemdemî Mehemmed Efendi’nin ve Koca⁹⁵⁴ Nişâncı Mehemmed Paşa merhûmun ve Selânîkî ve Celâlzâde’nin ve Sâfî mahlas İmâm-ı Şehriyârî Mustafa Efendi’nin ve Şeref ibn Şemseddîn-i Kürdî’nin ve Rıdvân Paşazâde ‘Abdullah Beyefendi’nin ve Hezârfen Hüseyin Efendi misillü efâzılın te’lif itdikleri nüsh-ı meşhûre ise lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâdır.

Sâbıkâ zıkr olunan kütüb-i mu‘tebereden mâ‘adâ işbû mezkûr nüsh-ı makbûleden dahi niçe fevâid ahz olunup, bu nüshada münderic kılınmıştır. Devlet-i ‘Aliyye’nin peyderpey zuhûr iden esfâra iştigâllerinden nâşî semt-i ma‘ârife iltifât husûsu metrûk, ezmine-i mütেকâsire tahrîr-i vekâyi’i meskûtun-‘anh kalmışiken irâde-i takdîr izhârına ta‘alluk itmekle hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûn-ı ma‘delet-makrûn-ı ‘Osmâniyye’den âti’t-terceme Na‘îmâ Mustafa Efendi [7a] merhûm vüzerâ-i ahd-i saltanat-ı Mustafa Hânî’den olup sulh u salâh-ı mûrisü’l-felâha bâ’is olmaĝile bu Devlet-i ‘Aliyye’ye yeniden zîb u revnak viren vezîr-i dilîr-i Aristo-tedbîr ‘Amucazâde Gâzî Hüseyin Paşa-yı Âsaf-nazîr emriyle Şârihu’l-Menârzâde merhûmun mübâşeret eyleyüp tebyîzi müyesser olmayan müsveddesin niçe ilhâkâtı ile bin târîhinden yetmiş senesi evâsıtına deĝin cem‘ u tahrîr eyledi. Nitekim tafsîli tercemesinde zıkr olunur. Ba‘de-zâlik otuz seneye karîb vakt ü zemân yine iştigâl-ı umûr-ı esfâr zuhûr-ı şâhid-i ma‘ârife mâni’ olmaĝıla bi’l-küllîyye vekâyi’-i Devlet-i ‘Aliyye nesyen mensiyyen rütbesine resîde olmuşiken bi-‘avnillâhî bu devlet-i ebed-müddet-i ‘aliyyenin her hâlde mu‘în u zahîri olmaĝıla Sultân-ı vüzerâ Dâmâd Ali Paşa ulemâ-yı ‘izâm ve fuзалâ-i kirâmdan erbâb-ı ma‘ârif ü kemâlin ser-bülendi Mevlânâ Râşid Mehemmed Efendi’yi sâl-i cülûs Ahmed Hân-ı Sâlis olan yüz on beş senesinde tahrîr-i vekâyi’e me’mûr itmeĝile şürû‘ eyleyüp yüz yirmi dokuz târîhinde merhûm Dâmâd İbrâhim Paşa ‘aleyhi’r-rahmeti’l-Mevlâ mahmiyye-i

⁹⁵³ Müttecâviz olarak yazılan bu kelime yanlış yazılmış olup, aslı tecâvez olmalı.

⁹⁵⁴ “Küçük” olmalı.

Edirne’de rikâb-ı hümâyûn kâim makâmı iken mevlânâ-yı merkûm ile esnâ-i sohbetde hâtıme-i *Târîh-i Na’îmâ* olan bin yetmiş evâsıtından yüz on beş târîhine gelince beyne-hümâda mürûr iden kırk seneden mütecâviz vakt ü zemân vukû‘ bulan vekâyi‘in künc-i nisyânda merkûm olması vükelâ-yı Devlet-i ‘Aliyyeye umûr-ı şâyesteden olmamağıla yine mevlânâ-yı mûmâ-ileyhe cild-i evvel tahrîrini emr itmişidi. Tahrîr-i vekâyi‘ bin yüz otuz dört evâhırına müntehî oldukda Halebü’ş-şehbâ’ mevleviyetiyle evc-i ‘alâya pervâz itmeleriyle Câhiz-i zemân Mütenebbi-i âvân fudalâ-yı kirâmın ser-bülendi Küçük Çelebizâde Âsım İsmail Efendi vak‘a-nüvîs nasb u ta’yîn olundu. Tahrîrâtı kırk ikiye resîde oldukda sadr-ı esbak ve Âsaf-ı nazîr Râmî Mehmed Paşa-yı ma‘ârif-semîr merhûmun necl-i necîli mîr-i ma‘ârif-ahengi Re’fet ‘Abdullah Beğ’e tefvîz olundu. Ba‘de-zâlik yine hâcegân-ı devlet-i celîleden;

Li-câmi’ihî

Şi’r ü inşâda hemâl-i Câmî

Mustafa el-ismi be-nâm-ı Sâmî

Nesir: Sâl-i cülûs-i Hudâvendigâr-ı mağfîret-su‘ûd;

Mısra‘

Şâh-ı ‘âlem-penâh Hân-ı Mahmûd

Nesir; tâbe serâhu hizmetlerinden tahrîr-i vekâyi‘e me’mûr olup iki buçuk sene mürûrunda, ki yüz kırk beş evâsıttır;

‘Arabiyye

Bi-sillin mâte Ristalis ve Bukrât bi-Eflâcin

Ve Lukmân bi-sersâm ve Eflâtûn mabtûnâ⁹⁵⁵

Nesir; mağzâsınca fahru’l-meşâyıhı’l-kirâm ve zahru’l-kümmelîni’l-fihâm ser-tâc-ı meşâyıh-ı Nakşibendiyye mazhar-ı [7b] füyûzât-ı Samediyye merhûm Ali Arabzâde Efendi’dan feyz-yâb-ı seyr ü sülûk olup mâverâ-i seyâhat-i dürr-i vatan olan temessül-i temâşâ-i ‘âlem-i misâlde murg-ı fikr-i hümâ-pervâzı simurg-ı kâf-ı evc-i vuslat şeh-bâz-ı burc-ı câzibe-i esrâr-ı hayret olmağıla şâ‘ir-i sâhir-i mâhir Hüseyin Paşazâde Mîr Hüseyin Efendi eş-şehîr be-Şâkir

⁹⁵⁵ Aristoteles ve Bukrât felçlikten öldü

Ve Lokman sersemlikten ve Eflatun karın ağrısından

vak‘a-nüvîs ta‘yîn olup, Sâmi merhûmun netîce-bahş-ı kıl-k-i ma‘ârif-perveri olan mahalden kırk sekiz târîhinde vâki‘ mebd-i zuhûr-ı fetret-i câriyeye resîde olunca tahrîr itdiği vekâyi‘i gırbâl-i tahkîk-ı şâne-i tedkîkden keşîde itmeğile mûy-i gîsûy-ı betândan ve zülfe-i harîr-i kıbtîyândan bârîk-ı mazmûn-ı letâfet-meşhûn ile ol nüshaya vâdî-i revnak-ı dü-bâlâ olmuşlardır. Ba‘de-zâlik Beğlikci Subhî Efendi’ye tefvîz olunup sadr-ı ‘âlî-kadr-i Felâtûn-râ devletlü sa‘âdetlü Ali Paşa.

Mısra‘

Dâme bi’l-birri zikruhî ve feşâ⁹⁵⁶

Nesir; hizmetlerinin emr-i Âsafâneleri ile cülûs-ı hümayûndan bed’ itmeğile Sâmi Efendi ve Şâkir Bey merhûmun tahrîr itdikleri vekâyi‘i dahi târîhine zamm idüp kırk sekiz senesi evâsıtından elli iki sâline gelince zuhûr iden vekâyi‘i me‘mûren cild-i âhar itmeğile târîh-i merkûm mücelled-i selâseye müstemildir. Zât-ı vâlâları yeniçeri efendiliği ile fâikü’l-akrân oldukda ehl-i ma‘ârifin ercmendi İzzî Süleyman Efendi vakâyi‘i-nüvîslikle me‘mûr olup bin yüz altmış yedi târîhinde licâmı;

Key buved Yâ Rab ki azm-i Yesrib ve Batha kunem

Geh be-Mekke menzilî ve geh Medîne câ kunem⁹⁵⁷

Nesir; zemzeme-i safâ-âmîzince edâ-yı hacc-ı şerîf-i sa‘âdet-redîf kasdıyla ‘azm-i tarîk-ı pür-tevfîk itmeğile şi‘r u inşâda yegâne seyyid-i sahîhu’n-neseb-i bî-bahâne fudalânın efsah u ser-bülendi es-Seyyid Hâkim Mehmed Efendi’ye bu hizmet-i celîle tevcih olundu. Hâletü’t-tahrîr vekâyi‘nüvîs-i devlet-i ebed-müddet-i ‘aliyye anlardır.

Tetimme ve tenbîh

Her hâlde ricâl-i Devlet-i ‘Aliyye’ye şâyeste olan umûrun biri dahi vekâyi‘i Devlet-i ‘Aliyye’yi kadr u kıymet-i Devlet-i ‘Aliyye’yi müdrik sâdıkü’l-akvâl ve esrâr-âşînâya ol zümreden dahi fudalâ ve üdebâ ve şu‘arâya tahrîr itdirmekdir. Her deniyyü’t-tab‘ nâdâna bu emr-i ‘azîmi sipâriş etmek cevher-i nâ-yâbı dest-i nâ-şînâsa teslîmden⁹⁵⁸ lâ-farkdır. Bedi dahi ‘ulemâ-i kirâma ve fudâla-ı fihâma ve fırka-i şu‘arâ-yı ma‘ârif-güster ve inşâ-perdâz-ı be-nâma min-küllî’l-vücûh rağbet ü i‘tibâr ve iltifât itmekdir. Bu emr-i zimmet selâtîn-i ‘ızâm ve

⁹⁵⁶ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yarar

⁹⁵⁷ Yâ Rab Batha ve Yesrib’e nasıl yöneleyim

Gah Mekke’yi gah Medine’yi mekan edinirim

⁹⁵⁸ Dest-i nâ-şînâsa teslîmden (Derkenar notu).

tülûv-i selâtîn olan vükelâ-yı hümâma vâcibdir. Zîrâ “**Küllü şey’in hâlikün illâ vechehu**”⁹⁵⁹ magzâ-i şerîf-i mu‘ciz-ihativâsınca elbette vücûd-ı insânî hâke fûtâde ve murg-ı rûh-ı revân mele-i a‘lâya pervâza âgâz itmesi emr-i ‘âdedir. Lâkin suhan-ı [8a] şu‘arâ-i ma‘arif-perver sebebiyle herkesin nîk u bed nâmı helâk olmaz. Hüner nîk nâm tahsîlidir.

Li-câmi‘ihî

İder âsâr-ı şâ‘iri tervîc

Rağbet-i her vezîr ve her sultân

Anların rağbeti ider gerçi

Ehl-i eş‘ârı sâhib-i ‘unvân

Şu‘arâ dahi olmasaydı eger

Mensî kalurdu nâm-ı pâdişâhân

Fi‘l-hakîka selâtîn-i sâlifenin ekserinin mâlik oldukları ülkeleri harâb ve mürûr-ı ezmân sebebiyle muvaffak oldukları hayrât-ı celîlelerin ekseri âşiyâne-i bûm u gurâb olmuşken kendi ‘asrında bulunan erbâb-ı ma‘ârife tevcîh-i nigâh-ı iltifât eyleyen pâdişâhân-ı güzesteğânın esmâ-i sâmiyeleri ve evsâf-ı ‘âliyeleri elsine-i enâmda ve rû-yi safahât-ı âsâr-ı kibârda kemâ-kândır. Ve şâhân-ı selefden ikisi keşrini ‘inân mahall-i vâhidede masârif olalar. Esnâ-yı sohbetde âsârlarından bahisde biri, “ben fülân mikdârı kal‘a feth itdim” deyü tekellüm itse, âhar ben fülân kadar erbâb-ı ma‘ârife iltifât-ı bisyâr ve i‘tâ-yı dînâr u direm-i bî-şumâr idüp, ol sebeble bî-nihâye âsârlarının vücûd-pezîr olmasına bâ‘is oldum deyü fahr u mübâhât iderdi. Dîgeri, “ben dahi lâ-yu‘add ma‘bed ve medâris ve ‘imâret bünyâd itdirdim” dise ol biri ben **kalbü‘l-mü‘min Beytullah**⁹⁶⁰ fehvâ-yı latîfini muhtevî niçe ehl-i ‘ilm ü fazlın ma‘bed-i kalblerini ‘imâret itdim” deyü sâlik-i meslek-i tahdîs-i ni‘met olur idi. Hulâsa erbâb-ı kemâle iltifât eyleyen selâtîn u vüzerânın tâ dem-i mahşer⁹⁶¹ nâmı zindedir. Ehl-i hîred ü ârâya bu delîl kâfidir ki, Firdevsî-i Tûsî *Şehnâme*’yi tanzîm itmeseydi zübde-i Âl-i Sebük Tegin Sultân Mahmûd-ı Gaznevî’nin nâm u şânı bilinmezdi. Ve zahîr kâryâbî? zuhûr itmese nâm-ı Kızıllarlan bilür kadar şöhrat bulmazdı. Ve Hâce Selmân mâdih-i Sultân Üveys olmasa karneyn-i eşter gibi nâm u şânı bî-nişân olurdu. Ve Şeyh Sa‘dî hizmetleri *Bostân ve*

⁹⁵⁹ “Ondan başka herşey helâk olucudur”. *Kur‘ân*, Kasas, 28/88.

⁹⁶⁰ Müminin kalbi Allah’ın evidir.

⁹⁶¹ “mahşer”: + nâmı.

Gülistân'ında yâd eylemese nâm-ı Atabeg Zengî künc-i nisyânda kalurdu. Ve efdalü'd-dîn hâkânî sitâyîş-gerdesi olmayaydı nâm-ı Şîrvânşâh-ı Şîrvânî yayla Türkisi'ni çokdan söylemişdi. Ve Mevlânâ Câmî;

[Mısr]â'

Kaddeseallah sırrehu es-Sâmî

Nesir; ve anın misillü zurefâya düş olmasa Sultân Hüseyin-i Baykara'yı kim fehm iderdi? Ve Mirhond-ı fâzıl medh itmese ism-i Ali Şîr Nevayî ketmi ademde nevâya başlardı. Hân-ı hânân Mîr Ebü'l-feth ne menend kişi idi ki, Urfî-i Şîrâzî kasâidi olmasa bilinmezdi⁹⁶². Kezâ fe-kezâ ile'l-ân elsine-i enâmda mânend-i mesel sâir nâm-ı selâtîne dâir olmağa sebep şu'arâ ve fudalâdır. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ibtidâ şi'r ve şu'arâyı hem-ser-i şi'ri eyleyen merhûm ve mağfûrûn-leh Çelebi Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî hizmetleridir. [8b] Ba'de-zâlik mazhar-ı fütûhât-ı Rabbânî Sultân Murâd Hân-ı Sâni tâbe serâhu sıla? ta'yîn ve Ebü'l-feth-i dilîr 'aleyhi rahmetihi bi'l-hayr hazretleri nefsi-i Kostantaniyye-i cennet misâlde değil etrâf-ı aktâr-ı etrâf ü eknâfda bulunan mecmû'-ı 'ulemâ ve şu'arâyı manzûr-ı nigâh-ı iltifât-ı husrevânî itmeğile her birini kâm-yâb ve kâm-bîn eyledi. Kutbü's-selâtîni'l-'izâm Sultân Bâyezîd-i Veli ile Sultân Selîm-i cennet-makâma 'asr-ı ma'ârif-perverlerinde ez'âfi zâhir ahd-i Sultân Süleyman Hânî'de fevk mâ-yetasavver el-mutasavver oldu.

Nazım

Bunda yok zerre gümân kim sühan bâkîdir.

Haşre dek zinde iden nâm-ı Süleyman Hân'ı

Güyyâ bezr-i şi'r 'ahd-i Çelebi Sultân Mehmed'de zemîn-i iltifâta gars olunup 'asr-ı Murâd Han-ı es'adda şecere oldu. Zemân-ı rebî'-i kâm-rân-ı Ebü'l-Fethde evrâkı resîd ve evân-ı reşk-i bahâr-ı Bâyezîd Hânî'de ezhârı be-dîd oldu. Fasl-ı sayf-ı Selîmiyye'de bâr-âver ya'ni meyvesi zâhir ve cinân-ı saltanat-ı Süleymânîde kemâle irdiği bâhir oldu. Evkât-ı selâtîn-i sâirede herkes hissesine düşeni ahz u zabt eylediler. Dîvân-ı 'Aşkî ve Ahmed Paşa ism-i sâmi-i Fâtih'e tanzîm ve *Dîvân-ı Necâtî* ve *Sehî*, nâm-ı Hümâyûn-ı Bâyezîd Hân'a terkîm olunduğu *Divânçe-i İshâk* ve Zâtî medh-i Selîm Hân'ı ve Dîvân-ı sultânü'ş-şuâra Bâkî-i fesâhat-ıntimâ sitâyîş-i Sultân Süleymânî ile mâl-â-mâl olduğu bu müdde'âya güvâh-ı

⁹⁶² Hân-ı hânân.....olmasa bilinmezdi (Derkenar notu).

‘âdilîndir. Bu mevâddın tafsîli Câmî‘u‘l-hurûf Hakîrin *Ravzatü’s-Selâtîn* nâm eser-i bihterîninde mastûr olmağıla bu makâmda bundan ziyâde itnâb-ı kelâm münâsib görölmedi.

Tezyîl

Hafî olmaya ki, çünkü bu *Târîh-i Nevpeydâ*, *Târîh-i Na‘îmâ*’nın cild-i evveli makâmında olup Kâtib Çelebi merhûmun ekseri âsârı bu bâbda me‘haz-ı kül ittihâz olunmuşdur. Teberrûken maksûda şürû‘dan mukaddem ol iki zât-ı ma‘ârif-simâtın terceme-i ahvâlleri bu mahalde keşîde-i silk-i sutûr kılınmışdır.

Zikr-i terceme-i Kâtib Çelebi; mecma‘-ı fudâla vü ‘ulemâ ve menba‘-ı şu‘arâ vü üdebâ mahrûsa-i cennet-bedel mahmiyye-i Kostantaniyye-i feyz-mahalden olup;

[Mısr]â‘

Ferzend-i Stanbulum ferzend-i Stanbul

Nesir; mısra‘ını zîver-i tâkçe-i iştihâr eyleyen zümre-i hîred-karîndendir. Takrîben bin târîhlerinde tevellüd idüp vâlidî, ki ismi ‘Abdullah’dır, zümre-i ‘askerîden olmağıla mütercem-i müşârün-ileyh dahi ber-vefk-ı kânûn ol zümre ‘idâdına dâhil oldular. Lâkin **Talebu‘l-ilmi farîzatün ‘alâ-küllî müsîlim ve müsîlimetin**⁹⁶³, hadîs-i şerîfinden istişmâm-ı bûy-i sa‘âdet itmeğîn, bir mikdâr vaktini maksûd-ı aslî olan tahsîl-i ‘ulûm nahviyye sarf eyledi. Otuz iki târîhinde şâkirdân-ı kalem-i muhâsebe-i Anadolu’ya mülhak ve âtiye sâlinde Tercan seferine ve otuz beşde Bağdad seferine gidüp [9a] ba‘de-zâlik mukâbele-i süvârî küttâbına ilhâk olundular. Ol fûnûnda dahi mahâret-i tâmmе kesb eyleyüp Kâtib Çelebi lakabıyla şöhret buldular⁹⁶⁴. İki sene-i kâmil Erzurum muhâsarasında hizmetde bulunup, otuz sekizde ‘asâkir-i İslâm ile İstanbul’a vâsıl olduklarında ol evânda meşhûr Kadızâde Efendi’nin halka-ı cem‘iyyet-i ta‘lîm ü ifâdesine dâhil oldular. ‘Ulûm-i âliyyeyi tekrâr tekrâr anlardan i‘âde vü tahsîl ve otuz dokuzda Hemedan ve Bağdad seferlerinden sonra kırk birde girü İstanbul’a gelüp yine mûmâ-ileyhden mâlzeme-i sâireyi tekmîl eylediler. Kırk üçde Vezîr-i a‘zam Mehmed Paşa serdâr-ı ekrem nasb olundukda, bunlar dahi yine ma‘iyyet-i âsafâneleriyle sefere ‘azîmet ve leşker-i İslâm meştâ-yı Halebü’s-şehbâya rû-be-râh oldukda bunlara âyîne-i tevîk-i takdîrde rûy-ı şâhid-i sefer-i Hicâz rû-nümâ olmağıla mahall-i merkûmdan ‘azm-i tarîk-ı pür sa‘âdet eylemişler idi. Ba‘de husûli‘l-merâm ordu-yı hümâyûn’a Diyarbekir’de iken vâsıl olup ol sâlin şitâsında ulemâ-i şehir ile sohbet ve

⁹⁶³ İlmi talep etmek bütün mümin ve Müslümanlara farzdır.

⁹⁶⁴ Kâtib Çelebi lakabıyla şöhret buldular (Derkenar notu).

istifâdeye ikbâl u rağbet göstermeleriyle hakâyık-ı mütenevvi‘aya mütevâsıl oldular. Kırk dördte şîr-pîşe-i megâzî Sultân Murâd Hân-ı Gâzî ile Revan seferine gidüp kırk beşte ‘avdet etdiklerinde ber-fehvâ-yı **Race‘nâ minel cihadi‘l-asgari ile‘l cihadi‘l-ekber**⁹⁶⁵ bakıyye-i ‘ömr-i ‘azîzlerini tahsîl-i envâ‘-ı ‘ulûma vakf u ta‘yîn eylediler. Belde-i Halebü‘ş-sehbâda esnâ-yı ikâmetde mahmiyye-i merkûmenin gerek kütübhânelerinde ve gerek sahhâf dükkânlarında mevcûd kütüb-i bî-pâyânı müşâhede itmeleriyle bâ-ilhâm-ı ilâhî esâmî-i kütüb tahrîrine şürû‘ itmişler idi. Mahmiyye-i İstanbul’a vusûllerinde ber-magzâ-yı **Îzâ erâdallâhu şey‘en heyyi‘en esbâbe bi-turuki‘l-irs**⁹⁶⁶ bir mikdâr mâl intikâl itmeğile mâl-ı merkûm ile envâ‘-ı kütüb-i latîfe temellük eyleyüp bâ-hırs-ı ‘azîm iştigâl-i ulûm-i mütenevvi‘aya şürû‘eylediler. Kırk altıda kütüb-i merkûmeyi mütâla‘aya bâ-teysîr-i ilâhî muvaffak olup tevârîh u tabakât ve vefeyât kütüblerine meyl-i tabî‘îleri cümleye gâlib olmağıla ol fende mihr-i dırahşân-âsâ beyne‘l-üdebâ iştihâr buldular. Bin kırk yedi târîhinde akribâlarından sâhib-i miknet bir tâcir müntakıl-ı sûk-ı bekâ olup mûmâ-ileyhe birkaç yük akçe intikâl itmeğile emr-i ma‘âş fikrini bi‘l-küllîyye mündefi‘ olup, tekrâr bâ‘is-i şugl-i ‘azîm olduğundan zemân-ı kalilde kat‘-ı mesâfe-i kesîre müyesser oldu. Meblağ-ı merkûmun üç yük akçe mikdârını kitâba ve bâkîsini tecdîd-i menzil ve tedbîr-i levâzım-ı te‘ehhül ve sermâye-i ma‘âş olacak mahallere sarf ve cihet-i evkâtını be-safâ-yı derûn-ı tahsîl ü te‘lîfe vakf eylediler. Kırk sekizde Dârâ-yı zemân-ı İskender ve Cem-‘unvân Sultân Murâd Râbi‘ ibn Ahmed Han feth-i Bağdâd-ı behîşt-âbâda revân oldukda bunlar ‘azîmet-i sâbıkalarına hâlel getürmeyüp şugl-i ‘ilm ve kemâl-i özri ile seferi hazara tebdîl ve ol ‘asırda fazl u [9b] kemâl ile be-nâm A‘rec Mustafa Efendi kazâdan ferâgat ve tadrîs-i ilm ü fezâile mübâderet itmeğile *Tefsîr-i Beyzâvî*‘ye bed’ idüp, sâbıkâ müşâhede ve derslerine hâzır oldukları ulemâdan ziyâde kesret-i ma‘lûmât ve ihâta sâhibi olmalarıyla kendülere üstâd ittihâz ve mevlânâ-yı merkûm dahi mütercem-i merkûmu veled-i ma‘nevî makâmına vaz‘ idüp ekser fevâid-i sâireyi anlardan tekmîl eylemişler idi. Kırk dokuzda Ayasofya-i Kebîr Ders-i ‘âmmı Kürd ‘Abdullah Efendi nâm fâzılın halka-i meclis-i rahmet-enîsine müdâvemet ve ellide Süleymâniyye ders-i ‘âmmı Keçi Mehemed Efendi‘den ve ol esnâda Ahmed-i Haydarânî telâmizesinden Sührânî? Veli Efendi mahrûsa-i İstanbul’a gelmeğile mantık ve ma‘ânî fenniyye andan tahsîle mübâderet eylediler. Elli ikide ittisâl-i sened maslahatçıın Şeyh-i merkûmdan “Nuhbe” ve “Elfiyye” dersine mübâşeret olunup, iki sene zarfında Fenn-i Usûl-i Hadîs’i itmâm eylediler. On sene mikdârı vakt ü zemân esâtize-i kirâma hizmet ve elli üç ve elli dört senelerinde talebe-i ulûma ta‘lîm-i fûnûna mübâderet eylediler. Elli beşte Girid seferi zuhûr itmeğile ber-

⁹⁶⁵ Küçük cihattan büyük cihada dönüyoruz.

⁹⁶⁶ Allah bir şeyi irade ettiği zaman sebepleriyle yaratır, veraset yollarını dahi.

muktezâ-yı meyl-i tabî'î mûmâ-ileyh Mustafa Efendi'den Hey'et ve Hendese ve Hisâb fûnûnı ta'lîm ve elli sekiz târîhinde ihtiyâr itdikleri mukâbele-i süvârî ikinci halîfeliği ru'usı ile tekrîm olundular. Bu takrîb ile "Hacı Halîfelik"le şöhretleri gâlib oldu⁹⁶⁷. Ol esnâda inhirâf-ı mizâc, 'ilm-i tıb ve 'ilm-i hiref⁹⁶⁸ ve esmâ tahsîline teşmîr-i sâk-i ihtimâma bâ'is olmuşdı. Hulâsa-i kelâm müddet-i 'ömr-i 'azîzi ta'lîm ü ta'allüme iştigâl ile güzêrân ve bin altmış sekiz zilhiccesinde 'azm-i na'îm-i câvidân etmişlerdir. Merhûm-ı müşârün-ileyh esbagallahu zülâle visâleh 'aleyhi cemî'-i fûnûnda mâhir siyyemâ 'ilm-i tevârihde mahâret-i tâmmesi zâhir, te'lîfâtı latîf ve vâfir bî-hemâl bir zât-ı pür-ma'ârif olduğu âsârından bâhirdir.

Te'lîfât-ı latîfelerinden şerh-i eşkâl ve hisâbda *Ali Kuşî Muhammediyesi*'ne bir şerh-i memzûcları vardır. Tebyîzine 'avâyık-ı ıyyâm mani' olmuşdur. Ve *Câmi'ü'l-mütûn* ve anın muhtasarı âsârlarından olduğunu esâmi-i kütüblerinde tasrîh itmişlerdir. *Fezleke* fihrisi makâmında olan *Takvîmü't-Tevârih* nâm eser-i mu'teberlerini dü mâh zarfında itmâm idüp, bin elli sekiz evâhırında Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi bir nüshasını Sadr-ı a'zam Koca Mehmed Paşa'ya gönderüp evsâf-ı 'aliyyesinde kelimât-ı tayyibelerin bî-dirîg itmeleriyle te'lîf-i merkûm sebebi ile ikinci halîfelik ru'usı ihsân olunmuş idi. A'zam-ı âsârlarından biri *Süllemü'l-vusûl ilâ-tabakâti'l-fuhûl* nâm kitâb-ı bî-hemâldir ki, evvelîn ü âhirîn kibâr-ı tevârihleriyle mûnderic mücelledâtı hâvî bir eser-i dil-pezîrdir. Cild-i evveli harf-i tâ'da tamâm olur ki altmış ikide itmâm itmişlerdir. Biri dahi mevâdd-ı muhâzarât-ı hurûf üzre tertîb *Tuhfetü'l-ahyâr fi'l-hikem ve'l-emsâl* [10a] ve'l-eş'âr tesmiye itmişlerdir. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l kütüb ve'l-fünûn* nâm eser-i dil-pezîrleri ki gerek bi-tarîkı't-temellük ve gerek bi-tarîkı'l-müşâhede mütâla'a itdikleri nice bin cild kütüb ve resâilden mâ'adâ mevzû'ât-ı 'ulûm kitâblarından keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tıbyân kılınân üç yüzden mütecâviz fen dahi hurûf-i tertîbiyye üzre mahalline kayd olunmağıla cümle 'ulûm ve kütübe 'ilm-i icmâlî husûlüne vesîle bir defîne-i 'uzmâdır. Ve fenn-i coğrafyada te'lîf itdikleri *Cihânnümâ* ve anın me'haz-ı küllü makâmında olan *Atlas Tercemesi* ki *Levâmiu'n-nûr fî zulümâti Atlas Minûr* tesmiye olunmuşdur. Fi'l-hakîka her biri birer âyîne-i âlem-nümâ olduğu mübâlağa vü igrâkdan müberrâdır. Ve *Bahriyye* tesmiye itdikleri mecmû'aları, ki yalnız iklim-i Rûm'da vâkı' memâlik ü büldân ile mecmû'-ı bihâr zikrindedir. Hergiz nazîri nâyâb bir kitâb-ı müstetâbdır. Mukaddemâ rehâbîn-i França zümresinden iken "Yâ ardu'b-le'î"⁹⁶⁹ âyet-i kerîmesinde mûnderic esrâr-ı lâ-yuhsâya bi-hidâyet-i te'âlâ vukûf-u tahsîl itmeğile şeref-i İslâmla müşerref olan Şeyh Mehmed İhlâsî'den ber-fehvâ-yı "İlmu külli şeyin hasen

⁹⁶⁷ Bu takrîb ile.....gâlib oldu (Derkenar notu).

⁹⁶⁸ Harf?

⁹⁶⁹ "Ey toprak yut ". *Kur'ân*, Hud, 11/44.

men-cehilehâ⁹⁷⁰ lisân-ı Lâtîni tahsîl itmeleriyle frengî mülûk-i küffâr târîhini dahi terceme itmişlerdir. Ve *Revnaku's-saltana* ismiyle be-nâm Kostantîniyye târîhi ve *Esfâr-ı bihâr*'ı câmi' *Tuhfetü'l-kibâr* nâm târîhi müfid cümle-i âsâr tab'-ı reşîdlerindendir. Ve âferîneş-i âlemden bin altmış beş senesine gelince bu kadar ezmine-i vefîre ve lâ-yuhsâda zuhûr-pezîr olan vekâyi'î 'ale't-tafsîl câmi' 'Arabî inşâ ile *Fezleke* nâm târîh-i kebîri ve bin târîhinden altmış beşde vâki' İbşîr Mustafa Paşa vak'asına gelince vekâyi'î muhtevî Türkî inşâ ile yine *Fezleke* tesmiye itdikleri târîh-i sagîri fi-nefsi'l-emr birer nüsah-ı câmi'alardandır. Dergâh-ı vâhibü'l-atâyâdan *Fezleke-i Arabîsi*'nin Türkî'ye tercemeye bu 'abd-i Hakîr muvaffak olmak müsted'âdır. **Ve hüve li-küllî şeyin kadîr**⁹⁷¹. Ve Devlet-i 'Aliyye'nin nizâmı hakkında te'lîf itdikleri *Düstûrü'l-âmel li-ıslâhi'l-halel el-vâki' beyne'l-milel* nâm risâle-i nâfi'aları sagîrû'l-hacm ve kesîrû'l-ma'nâ bir eser-i kübrâdır. Merhûm Bahâyî Mehmed Efendi şeyhülislâm iken üç mes'ele-i garîbe istiftâ eyleyüp, cevâb sâdır olmamağla şerhi hakkında *İlhâmü'l-mukaddes mine'l-feyzi'l-akdes* nâm bir risâle ve altmış dörtde meşâyıh-ı İslâm hatlarından mesâil-i garîbe ve fetâvâ-yı mufassala ve 'acîbeyi mutazammın *Recmü'r-racîm bi's-sîn ve'l-cîm* nâm bir nüsha-i bî-hemâl cem' ü te'lîf itmişlerdir. Ve sâl-i merkûmda mufassal mutevassıt kânûnnâmeleri cem' itmişlerdir. [10b] Ve Kadızâdeliler vak'asında *Mizânü'l-hak fî-ihtiyâri'l-ehak* nâm bir risâle-i nâfi'a dahi te'lîf itmişlerdir. Altmış yedide te'lîf eyleyüp âhır te'lîfâtı vâki' olmuşdur. Bunlardan mâ'adâ resâile müte'allık te'lîfâtı bisyâr ve tashîh ve tahşîye itdikleri kütüb hâric ez-add ü şumârdır. Rahimehu'llâhi te'âlâ.

Tetimme

Mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâle ve sâlehu aleyh? *Mizânü'l-hak* hâtimesinde tahdîs-i ni'met zikrindedir ki, kitâbhânelerde bulunan üç yüz mikdârı mücelled mecmû'alarda fihrise keşîde kılınan dört binden mütecâviz resâil ü fevâidini intihâb maslahatına şürû' olunup iki kıt'ada nice mecmû'a meâlî tahrîr ve bir kıt'ada dahi nevâdir tabakât ve letâif-i tevârih *Nigâristân-ı Gaffârî* gibi cem' olunup ber-vech-i ihtisâr tastîr olundu. Lâkin hafî değildir ki, bu mecmû'a-i latîfelerin ki, el'ân birisi şöhrat-yâb değildir, birine vezîr-i ma'ârif-semîr merhûm İzzet Ali Paşa-yı Âsaf-nazîr mâlik olup bâ-hatt-ı müellif asl-ı müsvedde-i kitâb idi. Hîn-i vefâtında kütüb-i sâiresiyle ma'an Hazîne-i Hümâyûn'a alındı. Tevârih mecmû'asına bi-lutfihî te'âlâ *Câmi'u'l-hurûf* 'abd-i Hakîr bir takrîb ile mâlik oldum. Ancak müsvedde nâ-temâm olup, meselâ hılkat-ı Âdem 'aleyhi's-selâmı bir sahîfe tahrîr ve hîn-i tebyîzde fülân kitâbdan tekmîl oluna deyü işâret itmiş ve ba'zı mahalde üç-dört

⁹⁷⁰ Bütün ilimler güzeldir, onu bilmese bile.

⁹⁷¹ Ve o herşeye kadirdir.

satır mâtde yazup tekmîlini yine vakt-i tebyîze havâle eylemiş. Bundan esbak nüsha-i müsvedde Edirnevî Sülûkî nâm müteşâ'irin destine girüp bezirgân⁹⁷² eline düşmüş, bâzîye dönmüş, ya'ni kemâl-i ayb ü hamâkatinden tekmîl sevdâsına giriftâr olup, gûnâgûn udhûke-fermâ hikâyât ve menkabe-i 'acâyiz misillü kelimât-ı muzahrafât simât ile ol mecmû'a-i latîfeyi hiç ender hiç itmiş. Sâbıkâ 'abd-i Hakîr Kâtib Çelebi merhûmun me'haz ittihâz eyleyüp tekmîlini 'azv itdiği tevârihden tahrîr olunmak şartıyla tenkîhine mübâşeret itmiş idim. Ekser-i kütüb-i tevârih-i merkûmeye zafer-yâb olmadığımndan 'alâ-hâlihâ terk olundu. Ehl-i himemden biri muktazî olan kütübü i'tâda buhl itmese bu nüsha-i celîlei esnâ-yı tahrîrde mecmû'a-i merkûmenin dahi tebyîzi inşâallahu te'âlâ vücûd-pezîr olurdu. Vallâhi el-muvaffak.

Hikâyet: Kâtib Çelebi merhûmun gerek ilmi ve gerek temellükü cihetinden tevârih husûsunda fudalâ-yı selef ve halefe galebe-i tâmmı olduğu min-küllî'l-vücûh vâzıh bir ma'nâdır. Hattâ sikât-ı sahîhu'l-kelimâtдан mervîdir ki, bir rûz şeyhülislâm-ı merhûm Yahya Efendi, Hacı Halîfe'ye esnâ-yı sohbetde “sizde kütüb-i tevârihden hezâr mücelledden efzûn kütüb [11a] olduğu meşhûrdur. Vâki' midir?” didikde, Kâtib Çelebi merhûm, “olmak gerekdir” cevâbını virür ammâ dürûga haml olunduğun hiss itmeleriyle rûz-ı ferdâ on aded estere kütüb-i tevârih tahmîl eyleyüp sarây-ı veliyyü'n-ni'ama gelür. Birbirine gayr-ı müşâbih bin üç yüz mücelled-i gûnâgûn kütüb-i tevârih seyerân itdirüp, fakîr-hânede gayr-ı mücelled bundan ziyâde dahi mevcûddur” deyü cevâb virdikde, hâzır bi'l-meclîs olanlar engüşt berdehân hayrân oldular. Merhûmun mâlik olduğu kütüb-i kesîreye heft ekâlîmde mâlik olmuş katı nâdirdir. Hattâ *Esâmî-i kütüb*'de evâilini tahrîr ve ba'zı evsâfını tastîr itdiği nüsa-ı latîfede mâlik olmadığı *nüsa-ı müdevvene ve resâil* ekall-i kalîldir. Fî-nefsi'l-emr zât-ı vâhid ke'l-elf değil belki el-ulûf kabîlinden olduğu bî-kâl u kîldir. Tâbellah serâhu.

Zikr-i Ahvâl-i Na'imâ Merhûm

İsm-i vâlâ ve musaffâsı Mustafa'dır. Belde-i Halebü'ş-şehbâda kadem-nihâde-i mehd-i vücûd ve 'âlem-i sabâda şehr-i nâ-şinîde mu'âdil mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet mümâsile vusûlünde teberdârân zümresine lühûk ile evvelîn-i pâye-i süllem-i kâh-ı merâtibe su'ûd eyledi. Teber-dârlığında **İnnallahe 'alîmun yuhibbu'l-'alîm**⁹⁷³ fehvâ-yı letâfet-ihtivâsınca ârzû-yı neyl-i sa'âdet-i dünyâ ve âhiret ile bi'l-hulûsi'l-bâl tahsîl-i envâ'-ı 'ulûm ve kemâlâta bezl-i sa'y ü himmet itmiş idi. Ba'de-zâlik Enderûn'dan Bîrûn'a hurûc ve sadr-ı

⁹⁷² Metinde “bezirgeran” şeklinde yazılmış.

⁹⁷³ Allah ilim sahibidir alimleri sever.

esbâk Kalaylı Ahmed Paşa merhûmun hizmet-i kitâbetiyle taşra menâsıbında ma'îyyet ve rütbe-i hâcegâne bu takrîb ile 'urûc itmiş idi. Sonra ol 'asrda reîsü'l-küttâb bulunup, ba'de mürûri's-sinîn sadr-ı a'zam-ı felek-temkîn olan vezîr-i ma'ârif-semîr Râmî Mehmed Paşayı Âsaf-nazîr hizmetlerine ve Sadr-ı Rûm Halebî Yahya Efendi'ye intisâb ve sitâre-şinâslıktan dahi behre-yâb olmak takrîbi ile ma'zûl ve mansûb sâir ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'ye irtibât hâsıl idüp, teng-destî zât olduğundan Râmî Efendi himmeti ile İstanbul gümrüğünden yevmî yüz yirmi sağ akçe vazîfe ta'yîn ve ol âvânda sadr-ı a'zam bulunan vezîr-i 'ayn-ı sehâ 'Amucazâde el-Hâc Hüseyin Paşa 'aleyhi'r-rahmeti'l-Mevlâ hizmetlerinin emr-i 'âlîleriyle vekâyi'-nüvîslük hizmetiyle kâm-bîn oldu. Kendinin hattı ile olan *Rûz-merre Mecmû'ası*'nda tertîb itdiğimiz târîhin câizesi olmak üzere bin yüz on dört reb'ülevvelinin on yedinci cum'a günü mahmiyye-i Edirne'den bir kîse gurus ile yevmî bir gurus İstanbul gümrüğünden vazîfe berâtı bu 'abd-i Hakîre gelüp vâsıl olmuştur deyü terkîm itmiştir. **Ba'de'l-lüteyyâ ve'lletî**⁹⁷⁴ sâbıkuz-zikr Kalaylı Ahmed Paşa sadr-ı a'zam oldukda [11b] sadr-ı şehîd Dâmâd İbrâhim Paşa aleyhi rahmeti'l-Mecîd ol târîhde ağa-i dârü's-saâde merhûm Tavîl Süleyman Ağa'nın kitâbeti hizmetinde bulunup sevk ve iltimâslarına binâen Anadolu Muhâsebeciliği tevcîh olunmuşdu. Tafsîli *Gül-i Zibâ* nâm risâlemizde zikr olunduğu üzere sadr-ı merkûmun müddet-i sadâreti ancak üç ay olup makâmına Teberdâr Mehmed Paşa idrâc olunduktan müddet-i kalîle mürûrunda mütercem-i mûmâ-ileyh cüz'ıyyâtda olan mahâreti belâsı azl ü nefy ile iz'âc olundu. Âsafu'l-vüzerâ Çorlulu Ali Paşa merhûmun sadâretinde mukîm olduğu Gelibolu'dan getirülüp mansıb-ı teşrifâtî tevcîh ve medâr-ı ma'âşîçün Kalyonlar defterdârlığı dahi zamîme-i revâtibi kılındı. Bu hılâlde a'lemü'l-vüzerâ Silahdâr Ali Paşa tâbe serâhu merhûm vâlid-i rahmet-penâhın;

Târîh

Didim yek-pâre Şehrî cân u dilden hoş edâ

Târîh-i mübârek eyleye Bâri Ali Paşa'ya sultânı

Nesir; târîh-i bî-bedel hisâbınca yüz yirmi iki sâlinde Dâmâd-ı İskender-nijad-ı Hâkânî olup, rikâb-ı hümayûn kâimmakâmlığı ile taşra çıkdıkda ulûm-ı cüz'ıyyede olan mahâretine i'tibâren dâhil-i meclis-i Âsafânesi itmeğile beynlerinde germiyyet-i küllî peydâ ve evzâ-ı bî-tekellüfâne zâhir ve hüveydâ olmuş idi. Yüz yirmi dört senesinde mahmiyye-i Edirne'ye hareket vukû'ında sâniyen Anadolu muhâsebeciliği ile ma'an râhî olup sadr-ı mûmâ-ileyh târîh;

⁹⁷⁴ Yukarıda anlatılanlardan sonra.

Didim intâk-ı Hakk eyle ana târîh iy Şehrî

Bu dem mühr ile oldu ‘âleme Âsaf Ali Paşa

Nesîr; târîhi mısâkınca yüz yirmi beş senesinde sadra i’tilâ eyledikte defter emîni, ba‘de-zâlik muhâsebe-i evvel nasb olunup, **kemâ-fi’l-evvel bel el-ekmel**⁹⁷⁵ dâhil-i meclis-i düstûrânesi olurdu. Lâkin herbâr bî-tekellûf dâhil-i meclis olup, suâl olunan mevâddan vukûfu mertebe suhan-güdâzlığını kedhudâsı sadr-ı merkûm ebü’n-nifâk müfsid ve mekkâr asferu’l-levn âsmânî-dîde İbrâhim Kethudâ kim kıyâfet-nâmelerde tahrîr olunduğu üzre zât-ı habâset-tînetinde mecmû‘-ı ef‘âl-i seyyie mevcûd ve hısâl-ı hamîdeden zerre nâ-mevcûd idi. Hazm idemediğinden li-eclî’t-tebrîd mütercem-i mûmâ-ileyh hakkında mekr u müftereyâta tasaddî, cenâb-ı devlet-meâblarına intisâb takrîbi ile bâ‘is-i nakîsa-i ‘ismet olan nâsdan cerr ü celb-i menfa‘ate mütesaddîdir deyü, lâ-asle lehâ niçe mevadd irâd ve Mora’ya sefer vechen mine’l-vücûh münâsıb değildir. Ve taraf-ı a‘dâdan hilâf-ı ahd zuhûr-pezîr olan ba‘zı hâlâtı ber-vech-i ahsen def‘ idüp sulhda hareket bi’s-sebât ‘ilmen ve ‘aklen muktazîdir” deyü beyne’n-nâs tekellûme ictirâ itdiğine vukûf-ı tahsîl itdim. Sugarâ ve küberâsı netîce-i kazıyye-i nifâkı idüp bu vechile mâ-lem-yekûn [12a] isnâd itmekle bi’l-âhire tîşe-i gadr ü nifâk ile şâh-ı tereddüdîn kat‘ ve başmuhâsebeden silahdâr kitâbetine nakl ile tahkîr itdirdi. Mora’ya hîn-i ‘azîmetde defâtîr-i kalem-i Muhâsebe-i Anadolu aklâm-ı âhara tevzî‘ olunup bu vechile intifâ‘ı mürtefi‘ oldukda kasden ve kahren yine Anadolu muhâsebecisi eylediler. ‘Avdet evânında defter emâneti vekâleti nâmıyla Mora’da ikâmet itdirülüp yüz yirmi sekiz târîhinde muhâsebe-i Varadin esnâsında Mora’da defter-i ‘ömr-i ‘azîzi pezîrây-ı hitâm olmağla dergâh-ı muhâsebe-i hakîkiye rihlet eyledi.

Mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâl rahmete ‘aleyhi emsâli hakkında dâ-i müşkilü’d-devâ hıkd u hasedden ârî ve herkesin vasfında sû-i zikrden mütecânib ve biri ‘âkıl ve reşîd ve mütefattın ve zekî âdem olup, her hâlde ‘ırz ile mukayyed ve temeshurden ârî idi. Me’mûr olduğu Târîh’in cild-i evveli ki bin tarîhinden bin yetmiş sâline müntehî olunca vekâyi‘-i Devlet-i ‘Aliyye’yi müştemildir, ilhâkât-ı vefîre ve fevâid-i kesîre ile tekmîl ü tebyîz eyleyüp sâl-i merkûmdan bin yüz on sekiz târîhine gelince zuhûr iden vâkı‘âtı cild-i sâni nâmıyla egerçi tesvîd itmiş idi, fe-emmâ tebyîzine müsâ‘ade-i evkât-ı ‘ömr ü hâyat bulunmamağla hîn-i vefâtında evrâk-ı âsâr-ı sâiresi gibi dest-i nehhâb-ı rûzgâr-ı rûzgârda perîşân ve târ ü mâr olmuşdur. *Rûz-merre Mecmû‘ası* vâsıl-ı dest-i Hakîr olmağla inşâallâhu te‘âlâ evkât-ı hâliyyede ilhâkât-ı kesîre tebyîzi musammemdir. Ve minallahi’l-i ‘âne. Merhûm-ı

⁹⁷⁵ İlk ve en mükemmel olan gibi.

mezkûrun sâir ma‘ârifden mâ‘adâ şî‘r u inşâsı latîf ü metîn bir ehl-i hîred ü dûr-bîn idi. Bin doksan bir târîhinde vâkî‘ tâlî‘-i sâl-kırân-ı nuhustîn-i sere-tânı ve bin yüz on üçde vâkî‘ tâlî‘-i sâl-kırân-ı zâicesi istihrâcında cümle-i erbâb-ı fenne tefevvuk itmişler idi. Hattın envâ‘ında kendüye mahsûs şîve vü nezâketi makbûl-i ketebe-i cihândır. Afallahu annâ ve anhu hala‘a gufrânehu elbesehu.

Zikr-i Evsâf-ı Pâdişâh-ı Cihân

Çün ber-mûceb-i kerîme-i atî‘u’llâhe ve atî‘u’r-resûle ve ulî‘l-emri minküm⁹⁷⁶ her hâlde itâ‘at-i evâmir-i mülûk **velev kâne ‘abden Habeşîyyâ**⁹⁷⁷ kâffe-i enâma farz-ı ‘ayn ve ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı **es-Sultân zıllullâh fi’l-arz feizâ** [12b] **dahale ehadeküm belden leyse bih sultân felâ yukîmenne bih**⁹⁷⁸ ve ber-mısdâk-ı kelâm-ı hikmet-nizâm ed-da‘vete **el-müstecâbetü mâ-yüzehharu’l-mülûki ed‘iyei hayru selâtîn-i ma‘delet-sülûk**⁹⁷⁹ bernâ vü pîr ve sagîr ü kebîr ve mü‘min ü kâfir ve mukîm ü müsâfir hulâsa kâtibe-i cemî‘-i hâss u ‘amma ‘ayn-i farz olduğu kazâyâ-yı müselleme-i bedîhiyyetü’l-intâcdan olduğundan mâ‘adâ medh u sitâyîş-i selâtîn-i ‘ızâm bâdî-i zîb u revnâk te’lifât-ı benâm olmağla iktidâen bi-kavânîni’s-selef ve ta‘lîmen li-müellifini’l-halef bu tarza bast-ı makâl-i merâm olunur ki, işbu nüsha-i cemîle-i bî-misâle hâliyâ evreng-nişîn-i taht-gâh-ı ‘Osmânî erîke-pîrâ-yı sadr-ı mesned-i hâkânî mihr-i münîr-i burc-i evc-i sâhib-kırân-ı heft-ekâlîmin hudâvendigâr-ı zî-şânı irâha-bahş-ı rûh-i pür-fütûh-ı Orhânî Bâyezîd-i şîm u şiblî hâlât-ı ‘atâ-fermâ-yı murâd-ı kâinât nekâve-i hânedân-ı saltanat ve Süleymân-ı zemân, sultân Felâtûn-ârâ ve dirâyet-Dârâ der-bân-ı selîmü’t-tab‘ ve vâlâ-şân-ı Ahmedü’l-evsâf ve Mahmûdu’l-ıkdân⁹⁸⁰ hâkân-ı kahramân heybet ve Rüstem salâbet Cemşid hadem ve Kısra ma‘delet hâris-i basît-i cihân bi’t-tûl ve’l-‘arz mâ-sadak-ı hitâbu’s-sultân zıllullâhi fi’l-arz.

Li-câmi‘ihî

Dârâ-yı devr ü Pâdişeh-i kahramân-neberd.

Sultân-ı Cem ‘abîd u Nûşirevân-ı adl u dâd

Mihr-i semâ-i ma‘delet ve mâh-ı evc-i cûd

Zıll-ı Hudâ şehinşeh-i İskenderî nihâd.

⁹⁷⁶ “Allah’a itaat edin, peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin”. *Kur’ân*, Nisa, 4/59.

⁹⁷⁷ Habeşli biri olsa bile.

⁹⁷⁸ Sultan Allah’ın yer yüzündeki gölgesidir, sizden biri bir beldeye girdiği zaman oranın sultanı değildir.

⁹⁷⁹ Cenâb-ı Hak hayır sahibi sultanların dualarını topluyor.

⁹⁸⁰ Akrân?

Nesir: Râfî‘u elviye-i millet-i Muhammediyye, kâmi‘-i enbiyâ-i erbâb-ı hilâf-i erkân-ı şerî‘at-ı Ahmediyye, hâmî-i beyza-i İslâm, mâhî-i âsârü’ş-şirk ve’z-zulm ve’l-ezlâm mâlik-i rikâbu’l-enâm ‘âlî-himmet ve hâkân-ı gulâm fermân-fermâ-yı heft-ekâlîm hâfız-ı nâmûs-ı millet-i hanîf-i İbrâhim.

Li-münşiihî

Kıble-i erbâb-ı hâcât ve ziyâ-i şem‘-i dâd

Câmi‘-i hüsn-i hısâl ve pâdişâh-ı müslimîn

Kâ‘be-i ümmîd-i ‘âlem ravza-i cûd u kerem

Zill-ı mevlâ-yı hikem fahr-i selâtîn-i zemîn

Nesir: Sâye-bân-ı kemâl-i emniyyet-i ehl-i imân, Muhammed-bünyân, nizâm-ı devrân, sultân-ı berreyn ve’l-bahreyn, hâdimü’l-Haremeyni’l-Muhteremeyn.

Nazım

Dürr-i bahr-ı pâdşâhî kutb-ı çarh-ı saltanat

Sâye-i fazl-ı ilâhî mâye-i fazl u hüner

Pâdişâh-ı bahr u berr tavdu’l-‘ulâ bahru’n-nidâ

Âftâb-ı sâye ve kehfü’l-mûrî hayrû’l-beşer

Nesir: El-Mütevekkil ‘alellah fî-cemî‘i’l-umûr, el-Mu‘tasım [13a] hablullahi’l-Meliki’l-Gafûr el-muvaffak bi’l-mehâsin min lutfi rabbihi’l-‘aliyyi’ş-şekûr.

Mısrâ‘

Pâdişâh-ı muzaffer u mansûr

Ahnefü’l-hilm ve Me’mûnü’l-‘afv ve Hârûnîyyü’l-himem, Hâtem-sehâ’ ve ‘ayn-ı ‘atâ vü kerem mugîs-i kâffetü’l-halk, mümeyyizü’l-bâtıl ve’l-hak.

Li-Câmi‘ihî

Husrev-i maşrık u mağrib şeh-i dârâ der-bân

Hazret-i Şâh-ı cihân efdal-i Âl-i Osmân

Nesir; a'nî-bihi's-sultân ibnü's-sultân ve'l-hâkân bin el-hâkân Mu'izzü'd-devle.

Li-münşiih

Mazhar-ı feyz-i hazret-i Sübhân

Hân-ı 'Osmân-ı ma'delet-'unvân

Nesir: ibnü's-Sultân el-Gâzî Mustafa Hân ibnü's-sultân el-Gâzî Mehemmed⁹⁸¹ Hân.

Mısrâ'

Şeyyedallahu kasru ikbâleh

Nesir; halledallahü mülkehu ma'a-iclâlihi ve rahimallâhu eslâfetu ve kesîrü-evlâdeh ve ahlâfeh mâ-kâme kusûrû's-semavât, bi'n-Nebiyyi 'aleyhi efdalu's-salavât hizmetlerinin zemân-ı sa'âdet-iktirân-ı hıdivânelerinde şürû' ve ibtidâ olunmağıla ism-i Sâmi-i Hümayûn-ı Şâhâne ve nâm-ı nâmî-i meymenet-makrûn-i pâdişâhâneleriyle şeref-yâfte-i revâc ü i'tibâr ve du'â-yı 'ömr ve devlet-i rûz-efzûn ve istid'â-yı devâm-ı saltanat-ı mezîd kurûnlarıyla tamgâ-dâr kılındı. Hâk-i pâ-yi sa'âdet-pîrâ-yı hâkânîlerinden ümmîd-i 'abd-i Hakîr mevrûsları budur ki, manzûr-ı dîde-i iltifât-şevket-i dürrîleri buyurulmak şerefîyle şeref-yâb oldukda her ne denlû türrehât kılınırdı. Misâl, tekerlemât-ı Bektâşîyye hemâl ise dahi kemâl-i kerem-i bende-nevâzânelerinden.

Mısrâ'

Her ayb ki Sultân be-pesend ve hünerest

Nesir: Mısdâkınca sa'âdet-yâb-ı 'izz-i kabûl ve câmi'ü'l-hurûf bende-i kemterîn ve kem-pâye-yi merâmına mevsûl buyurular.

Li-Câmi'ih

Ol Hıdv-ı cevâd u mümtâzın

Ola eyyâmı cümle rûz-i sürûr

Kande irsâl eyler ise livâ

İde Bârî muzaffer u mansûr

⁹⁸¹ Ahmed olmalı.

Zikr-i Evsâf-ı Vezîr-i Zîşân Ma‘a-Târîh-i Cülûs-ı Sultân

Ol Pâdişâh-ı zemân ü zemîn şehinşâh bî-hemtâ ve mekremet-rehîn, Mevlâ el-mülûk ve Sultânü’s-selâtîn hâmî-i nâmûs-ı devlet ü dîn, halledallahu mülkehu ilâ-yevmi’d-dîn ve tavvele ‘ömrehu bi’l-‘âfiyete ve’l-fethü’l-mübîn hizmetleri, sene-i sâbıka saferü’l-hayrının selhi rûz-ı mübârek-i âzînede ki ‘îdü’l-mü‘minîndir.

Mısra‘

[13b] Taht-ı ‘âlî-bahta ikbâl ile itdikde kudûm

Nesir: Ol ân-ı bi-ilhâm hakk lisân-ı ‘abd-i Hakîr’den

[Mısr]â‘

Yümn ile Sultân Osmân eyledi müjde cülûs

Mısra‘

Yegânesi târîh olmak üzre sudûr itmiş idi.

Şu‘arâdan ba‘zı lebîb ve remz-âşînâ tevârüd iddi‘â itmeleriyle ekseri gazâ ve nicesi san‘at-ı beyyine üzre, se rûz zarfında ondan mütecâviz târîh-i dilârâ tanzîm olunup ez-în-cümle ikisi cülûs-ı meymenet-i makrûnlarına ve biri îsâl-i hatt-ı hümayûnlarına üç aded târîh-i müstesnâ intihâb olunmağıla, hâlâ sadr-nişîn-i mesned-i vezâret-i ‘uzmâ ve revnak-efrûz-ı erîke-i vekâlet-i kübra, vezîr-i Bercîs-fıtnat, müşîr-i ‘âlî-himmet veliyyü’n-ni‘am-ı ‘âlim, ‘azîmü’l-himem ve cemîlü’ş-şiyem, müfidü’l-cûd ve’l-kerem, **hüvellezî fî-kahri’l-‘idâ kâne seyfen meslûlen ve fî-neşri’n-nedâ sâre gaysen hâtîlâ. Âsâfü’z-zemân melâiz-ı ehl-i imân nâzım menâzım bilâd u ‘ibâd. Râfi‘-i ma‘âlim-i ma‘delet ü dâd**⁹⁸² Âsaf-ı İskender-hadem ü haşmet ve sadr-ı şefekat-güster ve ‘ayn-ı merhamet, muhyî-i rûsûm-ı ehl-perverî;

M[ısrâ‘]

Hâtem ve ma‘anın keremde pey-revi

Nesir: Hâfız-ı nâmûs-ı saltanat hâmî-i hü mâ-yı dîn ü devlet [A]risto-yı nabz-âşînâ-yı cumhûr

[Mısr]â‘

⁹⁸² Düşmanları kahretmede kılıcı elinde ve cömertliği neşretmede yağmur yüklü bulut gibi oldu. İnsanları ve yaşadığı yerleri düzenleyen kişi zamanın Âsâf’ı gibi Müslümanlar için güvenli bir yerdir.

Felâtûn-ı hikmet-şinâs-ı umûr

Nesir: ‘Atâ-bahşâ-yı ashâb-ı liyâkat ü istîhâl

M[İsrâ’]

Rağbet efzâ-yı ehl-i fazl u kemâl

Nesir: Hayrhâh-ı devlet-i sultân-ı enâm,

Nesk-bahş-ı cümle-i umûr-ı şettâ ve kâffe-i mehâm.

Li-münşiihî

Mâh-ı burc-i mekârim-i ahlâk

Mazhar-ı lutf-i hazret-i Hallâk

Revnak-ı saltanat-ı vezîr-i cemîl

Bihter âsafân ve sadr-ı celîl

Manzar-ı pâd-şâh-ı ‘âlî-şân

Cümletü’l-mülk-i şeh-r-yâr-ı zemân

Râsihu’n-nutk bu ‘Alî-hikmet

Hârisü’d-devle sâhib-i miknet

Makdemi devlete viren revnak

Zîb-bahş-ı vekâlet-i mutlak

Sâhib-i cûd Mustafa Paşa

Dâme bi’l-birri zikruhî ve feşâ⁹⁸³

Nesir: Hazretlerinin huzûr-ı ma‘ârif-karîn ve merâhim-mevfûrlarına;

[Mısr]â’

Sad hezârân-ı şerm u hacletle

⁹⁸³ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yayar.

Nesir; ‘arz u ithâf olunup pesendîde-i tab‘-ı fasâhat-perverleri olmağıla teyemmünen ve teberrüken bu mahalle sebt ü tahrîr olundu. Hâk-i pâ-yı âsafânelerinden ez-dil ü cân mültemesdir ki, bu nüsha-i *Nevpeyda*’nın kusûr u kûsûrundan iğmâz-ı ‘ayn-ı re’fet ve telâkkî bi’l-kabûl ile ‘abd-i kemînelerin şeref-yâb-ı rif‘at buyurular. Ba‘de-zâlik tuhfe-i bende mûr-şumârların gercil-i cerâd-ı⁹⁸⁴ dergâh-ı Hazret-i Süleymân-ı zemân [14a] ve Dârâ-derbâne? ‘arz u ta‘rif-i ihâle-i zât-ı şefekat ü ‘âtıfetleri kılınmıştır. Cenâb-ı şîrâze-bende varak-ı âsümân nüsha-i zât-ı ekmel ve ferîşte-simâtların mahfaza-i vikâye-i samedânîsinde mahfûz ve mülteka’l-ebhur hulûs-i vücûd ve ‘inâyet olan vücûd-i meymenet-‘âlûdlerin nâil-i ‘ömr-i firâvân eyleyüp ber-vefk-ı rızâ-yı hümayûn hidemât-ı celîleye tevfik ihsân eyleye, âmîn.

Li-müellifihî

Bu du‘âya budur ümmîd-i hemîn

Diye âmîn dilâ rûhü’l-emîn

Cülûs-ı hümayûn-ı safâ-makrûna denilen târîhdir ki teberrüken ve teyemmünen ser-tâc-ı vekâyi‘ kılınmıştır.

Târîh

Kâinâta müjdeler kim itdi şevketle cülûs

Taht-ı ‘âlî-bahta bir şahenşeh-i Dârâ-‘abîd

Ya‘nî Osmân Hân-ı Sâlis sâye saldı ‘âleme

Âftâb-âsâ olup burc-i sa‘âdetden bedîd

Nice müjde bu peyâma cân fedâ olsa sezâ

Makdemi zîrâ ki oldu‘âleme mânend-i ‘ıyd

Matla‘-ı nazm-ı ‘adâlet Husrev-i devrân ki anın

Zâtıdır dîvân-ı ‘izz ü şevkete beytü’l-kasîd?

Ol şehinşehdir o kim gelseydi devrinde eger

Dâr-ı ‘adli hizmetiyle fahr ider idi reşîd

⁹⁸⁴ ve telâkkî-i bi’l-kabûl..... gercil-i cerâd-ı (Derkenar notu).

Ol şehinşehdir o kim İskender-âsâ dergehi
Oldu Ye'cüc-i şerr ü bi-dâdıye sedd-i sedîd
Ol şehinşehdir o kim cümle hirâsân oldular
Çün cülûsından anın a' dâya virdiler nüvîd
Taht-gâh-ı 'adli teşrîf itdiği dem emr idüp
Eylediler hedm idüp zulmün esâsın nâ-bedîd
Halka şol denlû kerem itdiği tâ rûz-i hisâb
Defter itmek anı çün tûl-i emel emr-i ba'îd
Rûh-i vehbîden⁹⁸⁵ bu şeb sırrım işitdi bir haber
Didi bu şeh hakkına şâyeste bu beyt-i ferîd
Hutbesi sultân-ı berreyn-i Süleymân-menkabet
Sikkesi Hâkân-ı bahreyn-i Skender-i dâd ü dîd
Sanma kim vakt-i cülûsında mehbût itdi nücûm
Gitdi tebşîr itdi eflâki birer çâbü-k-berîd
Bundan eşfak bir melik gördüm der ise kizb ider
Çeşm-i ahvelle göre mislin meger çarh-ı 'anîd
Hâzır olsun vaktine şimden girü a' dâ-yı dîn
Hamle-i sâhib-kırânî niçedir görsün pelîd
Hakk hemîşe makdem-i şâhı hümayûn eyleyüp
Eyleye rûzî ana nasr-ı ebed baht-ı Sa'îd⁹⁸⁶
Zabt ide kesdirmeden tîg-ı zaferdir keyledin
Milket-i a' dâyı ser-tâ-pâ bed-hâh-ı ümîd

⁹⁸⁵ Vehbî'den?

⁹⁸⁶ sa'îd?

Bî-aded hayrû'l-halef şehzâdegân ihsân idüp
Şevket ü ikbâlin itsün dem-be-dem Bârî mezîd
Siyyemâ bir Âsaf-ı zîşâna mâlik oldu kim
İstikâmetle sadâkatle anın misli ne-dîd
[14b] Didi Peygamber ider bir sâdıkü'l-kavli vezîr
İtse te'yîdin murâd bir devletin Rabb-ı mürîd
Bu hadîse işte ol Âsaf sezâdır kim anın
İtdiği bezl-i sadâkat hak bu bî-hadd ü 'adîd
İbn-i Abbâdı-himem düstûr-ı sâhib-i mekremet
Mustafa nâm u rızâ cûyende-i Rabb-ı Mecîd
Öyle Âsafdır o kim, bâ-lutfi feyz-i Kirdgâr
Hayret-âver feylesûfa anda ki re'y-i sedîd
Öyle Âsafdır o kim bu devleti kıldı halâs
Dest-i a'dâdan bi-hamdi'llâh idüp sa'y-i ekîd
Ol vezîr bin vezîrin haşre dek Bârî Hudâ
Ömrün efzûn eyleyüp iclâlini kılsun medîd
Bu peyâm-ı şevk-ârâ bâd-i feyz-i Hakk ile
Sem'a çün mânende-i âvâz-ı top oldu resîd
Deste ehl-i nazm alup levh u kalem târîh için
Kimi isbât eyledi ehliyyetin kimi resîd
Şehrîzâde bendesi dahi o gün fikr eyleyüp
İtdi nazm ol anda on târîhçün der-nazîd
Lîk hussâda yine zahm-ı cedîd açmak için

Bir güzel mısra‘ ilhâm eyledi hayy-ı Hamîd
Reşk idenler var ise tanzîr itsünler salâ
İşte levh ü işte hâme işte ol tarz-ı cedîd
Ben bu târîh ile isbât eyledüm ehliyyetim
Dinlemem hasîd ne denlü eylese güft ü şenîd
Âsafâ n’ola mübâhât eylesem kim hakk bilür
Oldu tab‘ imdan bilâ-tesvîd bu nazmım be-dîd
Ben o yektâ şâ‘irim kim mısra‘-ı mevzûnumun
Remzini fikr eylese hayrân ola tab‘-ı Lebîd
Nazm-ı târîhde bana kimse mu‘âriz olamaz
Döğmesin bî-hûde ehl-i ma‘rifet bârid-i hadîd
Vâdî-i inşâda da inkâr olunmaz miknetim
Görse yek fikram eger reşk eyleye İbnü’l-‘Amîd
Niçe fazl ehli niçe âsârımı imzâ idüp
Her birinin kilki fazlımdan benim virdi nûvîd
‘Add idersem piste⁹⁸⁷ te’lîfâtım olur müntehî
Kimi mantıkda kimi târîh ü ahlâkı müfîd
Görmedim ammâ bu denlü ma‘rifetden bir eser
Gördüm ancak anı kim gam eyledi kaddim kadîd
Bende-i deyrine ki olsaydı yek zerre nazar
Niçedir göreydi şâ‘irler o dem nazm-ı neşîd
Ehl-i dil kadrin bilür bir Âsaf-ı zîşânsın

⁹⁸⁷ Yitse? Bîste?

Cümle fende zât-ı pâkin eylemişdir Hakk-ferîd

Her neye lâayık isem it anı ihsân ü 'atâ

Devletinde tâ benimde her günüm olsun çû 'îd

Eyledim çün himmet-i vâlâna tefvîz-i mehâm

Bâkî 'ömrü devlet-i tu Âsafâ bâd-âferid

[15a] Sâl-i târîh-i cülûsu cümleten ahab gelüp

Benden istifsâr idince ben dahi oldum sa'îd

Beyyi'nile mısra '-ı âhardan idince hisâb

Ta'miyeyle sâl-i târîh-i cülûs oldu bedîd

Ser fedâ itmez mi görse Dürrî bu târîhime

Haşre dek sultân ide Sultân Osman'ı Vahîd

Nesir: Bundan mâ'adâ târîh-i sa'îdu'l-kadem ola Sultân Osman

Nesir: Ve dahi târîh-i saltanat buldu, güzel ehlini mâşâallah

Nesir: Târîhleri hayli nâzikâne vâki' olmuştur. Katre ez-bahr vasf-ı Âsafî:

Egerçi ol Âsaf-ı cemîlu'ş-şiyem ve 'azîmu'l-himem hizmetlerinin bahr-ı mahâsinlerine nazar-ı deryâ-yı muhît katre ve şems-i ahlâk ve mehâmidlerine nisbeten mehâmid-i âsafân zerre olup mecmû'-ı ef'âlleri sûtûde ve ârâ vü akvâlleri mahmûde olmağla küllîsini zikr u beyân bi-re'sihi bir kitâb-ı belâgat-'unvâna muhtâc olduğu mübâlağa vü igrâk ve sem'adan müberrâdır. Ancak ber-fehvâ-yı **el-katretü tedellü 'ale'l-gadîr**⁹⁸⁸.

Birkaç mehâsin-i âsafâneleri zikriyle bu mücelled *Nevepeydâ*'ya zîb u zeyn ve kadr u şân virildi.

Evvelâ: Bundan akdem ya'nî Felâtûn-hîred-ver Ristotalis-fitnat şeref-yâb-ı 'izz-i vezâret olmazdan mukaddem zümre-i silâhşûrân-ı sultâniyyeden ma'dûd iken kemâl-i rüşd ü zekâ ve vüfûr-ı tedâbîr-i rezîne vü ârâ ile ma'rûf ve ıslâh-ı cânibeyn ve icrâ-yı ahkâm-ı sultânîde bezl-i himem ile mevsûf olmalarıyla etrâf ü eknâfda vukû' bulan umûr-ı müşkile-i

⁹⁸⁸ Su damlası kaynağa işaret eder.

devlet-i ebed-müddet-i ‘aliyyede istihdâm olunup, ba‘zı umûra mukaddemâ şeyhûhetlerinden nâşî ashâb-ı tedbîrden maznûn ve fi’l-hakîka yine ol rütbelere mürtakî ve makrûn-i ricâl-i devletin infâz-ı mûcib-i hükm-i sultânî idemeyüp ‘âkıbetü’l-emr firâr ile ol dâ-i müşkilü’d-devâdan rehâ bulmak fikrine giriftâr olanlara dahi **el-‘aklû fi’r-re’si lâ fi’s-sin**⁹⁸⁹ mübteğāsınca i‘ânet eyleyüp ya’nî kendilerinin ‘uhde-i sadâkatlerine ihâle olunan umûr-ı müşkileden mâ‘adâ sâir â‘yân-ı devletin dahi dûçâr oldukları mahâlde umûrlarına ârâ-yı sâibe ve tedâbîr-i sâkıbe ile mu‘âvenet itmeleriyle derd-mendlerin yeniden bâ‘is-i hayâtları oldukları hezâr def‘a vukû‘ bulduğu gayr-ı hafîdir. ‘Ale’l-husûs mesned-i sadârete irtikâlarından yek sene evvel mahrûsa-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrda sâbıkâ tahsîlî lâ-yu‘ad mübâşirîn irsâliyle gayr-ı mümkün olan emvâl-i firâvân cem‘ ü tahsîline ol zât-ı ekmel ta‘yîn buyurulup ekser-i erbâb-ı hîred niçe sinîn zarfında vücûd-pezîr olmayacağına ve kimi ‘adem-i husûlüne câzimler iken;

Li-münşiihî

Şol zâta ki resîd ola Hakk’ın ‘inâyeti

Hâzır olur yanında umûrun sühûleti

Nesir; [15b] vefkınca zemân-ı kalilde mûcib-i emr-i hümayûnı infâz ile beyne’l-enâm kesb-i imtiyâz eylediler. Kezâ fe-kezâ ol evânda bu makûle zuhûr iden mevâdd-ı müstahseneleri hadden füzûn ve hudûd-i kıyâsdan bîrûn olmağla;

[Mısır]â‘

Sayılur mı menâkıb-ı deryâ

Nesir; mısra‘ıyla ol bâbda lisân-ı hâme iskât olundu.

Sâniyen: Evân-ı tufûliyetlerinden berü **tâlebu’l-ilmi farîzatün ‘ala-küllî müslem ve müslimetin**⁹⁹⁰ haber-i mu‘ciz-eserince tahsîl-i envâ‘-ı kemâl ü ma‘rifet ve tekmîl-i esnâf-ı ‘ulûm u hikmet itdiklerinden mâ‘adâ;

Li-müellifihî

Bâl-i yekle idemez pervâz çün cins-i tuyûr

Lânesine konmağa lâ-büd ana dü per gerek

⁹⁸⁹ Akıl yaşta değil baştadır.

⁹⁹⁰ İlim talep etmek bütün mümin ve Müslümanlara farzdır.

Bu rumûzu fehm iden erbâb-ı ‘akl u dânişe

Vâcib oldu zâhir ve hem bâtına sa’y eylemek

Nesir; magzâsınca meşâyih-ı kirâm-ı Nakşibendiyye’den tasfiye-i derûna dahı meşgûl olup mecmû‘-ı meşâyih-ı zevi’l-ihtirâm ü ta‘zîmde ser-i mû taksîrât itmemeleriyle anların ed’iye-i hayriyye ve hüsn-i teveccühleri berekâtıyla zemân-ı cüz’ide kat‘-ı merâtib-i küllî ve her ne gûne umûr-ı mu’dilede, ki müstahdem olalar, bi-fazlihî te‘âlâ sühûlet-i tedbîrlerin ta’kîb iderdi.

Sâlisen: Ez-în cümle ki, zikr-i mehâsinlerinden rütbe-i sâlisededir. ‘Abd-i Hakîrîn;

Târîh

Sa’îdâ bi’l-bedâhe hâtif-i kudsî didi târîh

Vezîr oldu mübârek ide Mevlâ Mustafa Paşa

Nesir; târîh-i mîsdâkınca bin yüz altmış beş senesi mâh-ı şa‘bânü’l-mu‘azzamının on sekizinci yevmü’s-sebt ba‘de’z-zuhr Sadrîa‘zam Devâtdâr Mehemed Paşa’ya halef ya’nî teşrîf-i mesned-i pâkîze terâsuf buyurduklarından sinîn-i müte‘addideden berü girîbân-ı umûr-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye havâle-zen-i pençe-i istîlâ olan;

Mîsrâ‘

Resûlünden utanmaz Hazret-i Allah’dan korkmaz

Nesir; bir alay siyeh-rû nâ-bekârların vücûd-ı habâset-âlûdlerin **lâ-yutahhiruhum ille’s-seyf**⁹⁹¹ hükmünce diyâr-ı ‘ademe rû-be-râh olmalarını sebep-i küllî olmalarıyla çâr-erkân-ı kasr-ı nizâm-ı devlet-i ebed-müddet müşrif-i inhidâm iken mânend-i Hızır bâ‘is-i istihkâm-ı esâs-ı saltanat oldukları ma‘lûm-ı sagîr u kebîr ve ilâ-yevmi’l-kıyâme silsile-i âsafânelerine bâdî-i fahr u mübâhât olan mevâddan olduğu karîn-i ezhân-ı bernâ vü pîrdir.

Li-münşiihî

Seni bu günlere Hak saklar imiş sultânım

Sadr-ı vâlâya sa‘âdetle hemân hoş geldin

Niçe hoş geldin idüp saltanatı müstahkem

⁹⁹¹ Kılıçtan başka onları bir şey temizlemez.

Hızr-ı vakt oldun eyâ ‘âleme cân hoş geldin

Hak bu kim hidmet-i ‘uzmâda bulundun şek yok

Senin olduğuna hiç kutb-i zemân hoş geldin

Râbi‘an: Selh-i şehir sadâret-i seleflerinden zuhûr eyleyen ihrâk-ı kebîrde 10’dan mütecâviz cevâmî‘ muhterik olup ‘imâret ü ihyâsına evkâflarında miknet ve istitâ‘a olmadığı ma‘lûm-ı himmet-i âsafâneleri olmağla mecmû‘ını ihyâ buyurdıkları dahi cümle-i muhasenât-ı [16a] âsafânelerindendir.

Hâmisen: Mukaddemâ bi-hasebi’l-iktizâ rehâvet-i vülâtdan nâşî es‘ârda kesret birle kıymetlerinde kesret bâligan ma’-belağ iken yümn-i makdem-i destûrâneleriyle mecmû‘una rehâ tareyân eyleyüp husus-ı es‘âr-ı mevâzîn nizâmını ‘alâ-mâ hüve’l-maksûd bulduğu dahi cümle-i muhasenâtlarından ma‘dûd bir emr-i mahmûddur.

Sâdisen: Zemân-ı sadâret-i ûlâlarında bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ intikâl-i sultân-ı celîlü’s-şân Mahmûd Hân-ı Gâzî aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân ve cülûs-ı sa‘âdet-me’nûs-ı hâkân-ı ma‘delet-‘unvân pâdişâh-ı İskender-nişân şâhenşâh-ı Cem u Dârâ-‘abîd Sultân Osman Han-ı sa‘îd **halledallahü’l-Melikü’l-muîn hilâfete hu bi’n-nasrı ve’l-‘âfiyeti ilâ-yevmi’d-dîn**⁹⁹² vukû‘ bulup ‘alimallâhü te‘âlâ ve kefâ bihî şehîdâ, ol evân kim mânend-i iktirân-ı bâd-zehr ve zehr mesâbesinde olup kendülerinden bi-tevfîkîhî te‘âlâ vücûd-pezîr olan hidemât-ı celîle ve harekât-ı hazm ve ‘azm-i ‘âkılâne ve tedâbîr-i cemîleye rûh-ı revân-ı sadr-ı esbak Sokullu Mehmed Paşa hayrân ü dem-beste ve a‘dâsı dahi **Allahümme edâme hû fî sadriha bi’l-‘ömrî’t-tavîl**⁹⁹³ du‘â-yı hayrı ile leb-beste olmuşlardır. Vüzerâ-yı selefden egerçi niçelerin ezminelerine bu mâdde-i muvahhişe zuhûr idüp niçe tedbîr itmişlerdir? Lâkin fî-nefsi’l-emr anların her birinin tedâbîrinde niçe kusûr olmağla zuhûr eyleyen hâlât kütüb-i tevârîhde ve ba‘zan bu mücelled *Nevepydâ*’da mahallinde mastûrdur. Bunların ârâ-yı sâibelerine tevîk-ı takdîr muvâfîk olmağla gurg ve **ganim Allahü’l-hamdü ahaveyn**⁹⁹⁴ olmuşlardır. Hak subhânehu ve te‘âlâ vücûd-ı mekremet-âlûdların ekdâr-ı mütenevvi‘adan mahrûs u mahfûz eyleyüp meddü’l-eyyâm sadâret-i⁹⁹⁵ ‘uzmâda müstedâm ve ‘ömr-i Nûh’a karîn eyleye, âmîn.

Sâbi‘an: Cülûs-ı hümayûn vukû‘ buldıkda, zümre-i zu‘amâ ve ashâb-ı mukâtâ‘âtdan bedel-i mu‘accele ahzı ‘âdet ve ba‘zı evânda tamâmı ve ahyânen nısfı veyâhûd rub‘ı teslîm-i

⁹⁹² Allah kıyamete kadar onun hilafetini ve sağlığını devam ettirsin.

⁹⁹³ Allahım gönlümüze genişlik ömrümüze uzunuk ver.

⁹⁹⁴ Allah’a hamd olsun iki kardeş ganimet elde etti.

⁹⁹⁵ Metinde sehven “Sadr-ı ‘uzmâ” yazılmış.

Hazîne-i ‘âmire olunmak ez-kânûn-ı kadîm-i devlet olup bu def‘a vukû‘ bulan cülûs-ı hümâyûn-ı pâdişâh-ı rub‘-i meskûnda bi’l-küllîyye ma‘fûv buyurulmasına dahi sebep ol sadr-ı hayr ve sâhib-i mürüvvetdir. Bi-hasebi’l-iktizâ tedâhûlden nâşî ashâb-ı mukâta‘ât fâide-mend oldukları meblağ sarrâfdan istidâne itdikleri akçenin murâbahasına yetiştiremezler iken ve ashâb-ı ze‘âmet ve tîmâr hidemât-ı ‘aliyyede müstahdem olduklarından medyûn-i müstagrah iken el-‘ıyâzü bi’llâhi te‘âlâ bu def‘a eger bedel-i mu‘accele virseler ekseri mâ-meleklerini sûk be-sûk zîver-i dûş-i dellâl idecekleri iştibâhdan müberrâ bir vâzıh ma‘nâ idi. Cenâb-ı Bârî te‘âlâ âsaf-ı merhametdir. Keff-i hizmetlerinin zât-ı sahâvet ü şefekat-simâtların âfât-ı [16b] arzıyye ve semâviyyeden masûn ve ‘ömr-i Nûh’a bâ-sıhhati’t-tâm makrûn eylesün, âmîn. Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve şefekat-dest-gâh dâme fî hıfzillâh hizmetlerine tefhîm-i mâdde-i merkûme ile bizim gibi derd-mendi dâ‘î-i ihlâs-ı müstemendlerin ol gâile-i hâileden halâs ve berî eylediler.

Li-münşiih

Pâdişâhım sana ma‘lûm velîkin garazım

Nazm-ı pâkîzeme bu vechile virmek ‘unvân

Ne senin gibi cihâna şeh-i ekrem geldi

Ne anın gibi sahî Âsaf-ı Bermek-‘unvân

Gayrıya ‘âriyetî şöret-i bî-revnaştır

Bir âteştir böyle hîred-pervere bî-şek ‘unvân

Merhamet sâhibi ve sâdık ola muhlis ola

İşte ol zâta sezâ-vârdır itmek ‘unvânı

Zât-ı pâkîne karîn olalı kesb itdi şeref

Olmadı fahr-i behîde⁹⁹⁶ hele münfekk ‘unvân⁹⁹⁷

Sâminen: Mukaddemâ bi-hasebi’l-beşeriyye zât-ı mahmidet-sıfâtlarına nâ-sezâ ef‘âl ü akvâle ictirâ eyleyen zümre-i jâjhâyâna ‘unvân-ı sadâret-i ‘aliyye ile ser-efrâz olduklarında ve mümtâz;

⁹⁹⁶ Kasîden?

⁹⁹⁷ Gayrıya ‘âriyetî şöret bî-revnaştır..... Olmadı fahr-i behîde hele münfekk ‘unvân (Derkenar notu).

Beyit

Gönül te'hîr-i ahz-ı intikâm-ı î n u ân itme

Müsâ'idken felek tazyî'-i evkât u zemân itme

Nesir; mazmûnıyla 'amel itmeyüp **ve'l-kâzîmîne'l-gayza ve'l-âfîne 'ani'n-nâs**⁹⁹⁸ kerîme-i celîlesine imtisâl ile her birinin sahâyif-i taksîrâtlarına gelen 'afv ü safh keşîde kıldıklarından mâ'adâ bi-hasebi merâtibihim fâikü'l-akrân buyurdıkları muhassene? dahi kendülere mahsûs bir hulk-i hamide ve musaffâdır. Hulâsa-i kelâm Allahü'l-hamdü ve'l-minne kendülerden li-garazin dünyevî bir mâtde sâdır olmamışdır.

Li-müellifihî

Hiç vezîrân-ı selefde bu hısâli ey çarh

Gördüğün var ise di anı da tahrîr ideyim

Zerre-i vasfını tavsîfde 'âciz şu'arâ

Ben niçe mahmidet-i pâkini tastîr ideyim

Tâsi'an: Şeyâtînü'l-ins akvâ mine'l-ebâlîs⁹⁹⁹ mazmûnun **mâ-sadaka lâ li-hubbi 'Ali**¹⁰⁰⁰ mesel-i meşhûrına evfak ba'zı ehl-i buğz ve agrâzların felâhan-ı gadr ü nifâkları ile def'a-i ûlâda sadr-ı cemîl-i sadâretten ma'zûl ve makâmlarına hıdîv-i mağfûrun zemân-ı bâ-emânlarında merreten ba'de uhrâ sadr-nişîn-i mesned-i sadâret olan vezîr-i Aristo-nazîr sa'âdetlü Ali Paşa hizmetleri mevsûl olup seleflerinin bu evân-ı herc ü mercede Devlet-i 'Aliyye'ye virdikleri nizâm u intizâma nazar-ı insâf ile nigâh itdiklerinde, tahsîn-i firâvân-ı ed'îye bi'l-hayr ile yâd buyurdıkları dahi cümle-i muhassenâtlarından ta'dâda şâyân bir ma'nâ olduğu ulî'l-elbâb 'indinde gayr-ı hafîdir. Bin yüz altmış dokuz recebü'l-müreccebi ki sadârete sâniyen teşrîfleri târîhidir, sagîr u kebîr ve bernâ vü pîr teşrîflerinden yeniden hayât-ı devletine dest-res-i vusûl bulup bi'l-cümle,

Li-câmi'ihî

Sipâs ü şükr ü minnet olsun ol mevlâ-yı Rahmân'a

Yine gördü sezâ sadrı o sadr-ı Âsaf-'unvâna

⁹⁹⁸ “Kızdıklarında öfkelerini yutarlar ve insanların kusurlarını affederler”. *Kur'ân*, Ali İmran, 3/134.

⁹⁹⁹ Şeytanlaşmış insanların sözleri iblisten daha güçlüdür.

¹⁰⁰⁰ Doğruluk Ali için değildir.

Cenâb-ı Hân Osmân'ı ana bağışlayup Mevlâ

Anı da hem-çünân Sultân Osman Han-ı zî-şâna

Nesir; [17a] mazmûnıyla gûyâ ve 'an-samîmi'l-kalb da 'vât-ı hayriyyeyi resîde-i melâz-ı a'lâ eylediler. Zîrâ hâss u 'âmm ol gevher-i Hâtem-sehâyı elden çıkar ilâ yek-şeb rûy-i şâhid-i safâ-yı 'âlem-i rû'yâda dahi müşâhede itmedikleri bî-şekk ü gümândır. Def'a-i sâniyede revnak-efzâ-yı sadr-ı 'ulyâ-yı¹⁰⁰¹ vekâlet-i mutlaka olduklarına 'abd-i Hakîrin târîhidir.

Târih

Hazret-i Sultân Osman Han-ı zî-şânın Hudâ

Her günün bir güne sûr-i şevka makrûn eylesün

Devlete hakkâ ki yümn-i makdem-i virdi nizâm

Tâ-be-mahşer Hak kederden anı me'mûn eylesün

İtdi sadr-ı esbakın yine vekîl-i mutlakı

Devlet ü ikbâlini Allah efzûn eylesün

Hak ü rızâ-yı pâdişâhîye muvaffak eyleyüp

Zâtına bu sadr-ı 'âlî-şânı meymûn eylesün

Geldi ol kân-ı sehâ şâ'irlere yine salâ

Bâ'de-zîn her biri nazmın dürr-i meknûn eylesün

Sâniyen teşrîfine târîh içün didim Sa'îd

Mustafa Paşa'ya mühri Hak Hümâyûn eylesün

'Âşiren: Bundan akdem hubûb-ı riyâh-ı nâ-muvâfıkdan nâşî çend-rûz 'adem-i âmed-şüdî-i sefâyın nev'amâ kıllet-i hinta vü dakîka bâ'is olduğu hılâlde bi-kazâillâhi te'âlâ vukû' bulan ihrâk-ı kebîr etrâf-ı Kabbân-ı Dakîk'a karîb olup ol havâlîde ve gerek mahall-i müteferrika-i muhterikada lâ-yu'add furun-ı habbâzîn ve âsyâbhâ ihrâk-zede olduğundan fi'l-hakîka 'ukalâya kemâl-i dehşet hâsıl olup, ahâlî-i İstanbul'un hubz husûsunda ne rütbelerde keşîde-i zahmet olacaklarını mülâhaza ve ber-vech-i muharrer sûret-i zâhirde bu

¹⁰⁰¹ "Sadr-ı a'lâ" olmalı.

esnâda husûlünün imkânı mün‘adim olmağla herkese meşakkat-ı ‘azîme târî olması husûsunu tefekkür itdikce mütehayyir ü ser-gerden iken ol sadr-ı ‘ayn-ı hîred Üsküdar ve Tophane ve sâire me‘mûnetü’l-âfât olan havâlîlerden ta‘yîn-i nân-ı ‘azîz ile sükkân-ı şehri dilîr u şâdân ve meskenleri âteş-zede olup vâle ü hayrân olanları fi’l-cümle etrâf ü eknâfa iskân itmeleriyle sagîr u kebîr ed‘iye-i hayriyyelerin celb buyurdular. Ol düstûr-i mahmûdu’l-evsâfin mecmû‘-ı mehâsin-i cemîlelerini ketb ü tahrîr ‘ayn-ı muhasenât oldukları cihetden gencîde-i kilik-i ta‘bîr kılınmak rütbelerinden müberrâ olmağla ber-fehvâ-yı **tilke aşrete kâmile** bu mikdâr ile iktifâ’ olundu. Cenâb-ı Hâlık-ı kâinât ‘azze şânuhû hazretleri hem-vâre ol sadr-ı mekârim-perver [17b] ve merâhim-güsteri ber-vefk-ı **mâ yurâd ve mâ yurâm** mültecâ-yı ‘âlem olan makâmında müstedâm eylesün.

‘Arabiyye

‘Amîn ‘amîn lâ-arzâ bi-Vâhidetin

Hattâ uzîfe ileyhâ elfe âmînâ¹⁰⁰²

Nesir: Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve Şehinşâh-ı müeyyed min-‘indi’llâh hizmetleri dahi Hak subhânehu ve te‘âlâ medde’l-eyyâm bi’s-sıhhati ve’l-‘âfiyeti taht-ı şevket ü ikbâlde mekîn ve memâlik-i mahrûsasın envâ‘-ı beliyât ü âfâtдан emîn ve ecnâd ü elviyesin her hâlde nasr-ı takrîn eyleye. ‘Âmîn.

‘Arabiyye

Hâzâ du ‘âun lâ-yuraddu li-ennehü

Du ‘âun li-esnâfi’l-beriyeti şâmilu¹⁰⁰³

ZİKR-İ EVSÂF-I ŞEYHÜLİSLÂMÎ

Kezâlik bu mücelled-i perîşân-edâya, a‘lemü’l-fudalâi’l-mütebahhirîn ve efdalü’l-‘ulemai’l-müteverri‘în, yenbû‘u’l-fezâ’ili’ş-settâ, lâbisetü’z-zühd ve’l-vera‘ ve’t-takvâ şeyhü meşâyıh-ı ümem, melce’-i kâffe-i ‘âlem, dürr-i bahr-ı muhît-i fezâil ü ma‘ârif, vâkıf-ı gâye-i makâsıd ve mevâkıf, fetvâ-penâh ve ‘adîmü’l-eşbâh, mu‘alla-pâye ve merâhim-dest-gâh es-sâbi‘u fî mesnedi’l-‘aliyyeti’l-fetvâ mevsûmîn bâ-silmi’ş-şerîf el-Mustafa.

¹⁰⁰² Amîn Amin bir defa kabul etmem
Bin defa amini tamamlayıncaya kadar

¹⁰⁰³ Bu dua reddedilmez
Çünkü bütün insanları kuşatmaktadır

Li-münşiih

Şeyhülislâm-ı felek-mertebe kim hâtimesidir

Matla‘-ı mühr-i murâdât-ı ümem ‘ayn-ı himem

Müftî-i devr ü zemân ‘âlim ü ‘âmil bi’l-hak

Gevher-i kân-ı ‘atâ lü’lü’-i deryâ-yı kerem

Nesir: Meşâyıh-ı islâmiyyenin ercmendi fazîletli semâhatlı Dürrîzâde Mustafa Efendi zâde’llâhu ‘ömrehu mâ-dâme Zeyd ve ‘Amr ve fi’s-senetin enâm ve ebkâhullahu fî mesnedihî ilâ-yevmi’l-kıyâm hazretlerinin sadr-ı vâlâ-şân-ı fetvâya teşrîfleri ile revnak-ı saltanat-ı ‘aliyyetü’l-‘unvân-ı Osmânî dü-bâlâ olduğu rûz-ı meymenet-endûzda şürû‘ ve ibtidâ olunmağla, anların dahi ism-i sâmilîleri teberrüken keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı takrîr ve kudûm-ı Fezâil-rüsûmlarına hakîrâne tanzîm olunan târîh-i hoş-ânîde bu mahalle tahrîr olundu. Hâk-i pâ-yı semâhat-rehînlerinden ez-dil ü cân der-hâst dâ‘î-i mevrûslarıdır ki, *Nevpeydâ*-yı kilik-i bende-i perîşân-edâları olan tuhfe-i nâ-çîz-i mûrâneyi şeref-yâb-ı kabûl ve zahr-ı nüsha-yı kalem-i takriz-rakamlarıyla pür-zîb ve ‘ulemâ-i kirâm tavvelallâhü a‘mârehum hazerâtına dahi istimzâ ile te’lîf-i kemterîn-i bende-gân-ı dergâh-ı ‘âlîlerin tehzîb ve tezhîb buyurular.

Târîh

Mutî‘-i şer‘-i garrâ ya‘nî Osman Han-ı Sâlis kim

Kudûmı oldu taht-ı şevket ü ikbâlle pîrâye

Selâtîn-i cihânın mefharidir zât-ı zîşânı

Nazîri gelmemişdir hakk budur kim mülk-i dünyâya

[18a] Dil-i âgahı savb-ı hakdan ol şâhın olup mülhem

Ne zînet viridi ey dil yine sirâyet-i câh-ı iftâya

Medâr-ı rif‘at idüp Sadr-ı Rûm’a ibtidâ anı

Mürûr itdikde yetmiş gün getürdü sadr-ı ‘ulyâya

Semmâ Mustafa Dürrî Efendi zâde kim bâri

Muvaffak itdi fazl-ı bu ‘aliye züh-d-i İ-sâ’ya

Olup bi’l-irsi’l-hak şeyhülislâm-ı felek-mekîn

Makâmın şimdi buldu hakk bu oldur girân-mâye

Güzel küfvünü buldu şimdicek dûşîze-i ikbâl

Kudûmı oldu bâdî-i ferahervâh-ı âbâya

Refîkî Hızr-ı tevîk olup ola ‘ömrü hem efzûn

İhâle eyledin zât-ı münîfin hıfz-ı Mevlâ’ya

Sa’îdâ ‘avn-ı Vâhid’le düşûrdüm böyle târîhin

Zihî nev-zîb viridi Dürrîzâde silk-i fetvâya

Tenbîh

Mahfî ve mestûr buyurulmaya ki, sahâyif-i güzêştede çekîde-i kilik-i hakîrâne kılındığı üzre işbu *Târîh-i Nevpeydâ* mücelledât-ı müte‘addide ve her mücelled tabakât-ı müteferrika üzre tertîb ya‘nî havâtır-ı mütetebbi‘îne mürâ‘aten ber-kıta‘ât-ı mütenevvi‘a cem‘ ü tertîb olunup beher kıt‘a evveline kıt‘a-ı yâkûtdan nümûne birer kıt‘a-ı latîfe ve çend satur dîbâce-i müstakille nazm ve tahrîriyle pür-zîb kılındı. Her biri fevâid-i bî-hadd ve ihsâyı müştemil olmak takrîbiyle müstakillen birer kitâb-ı müstesnâ-yı bî-‘adîl menzilesinde olup kibâr-ı müverrihîn-i eslâfın ba‘de’t-tashîh sebt-i sahâyif-i âsâr kıldıkları niçe umûr-ı garîbe ve vekâyi‘-i ‘acîbe dahi zamm u ilhâk olunmağla her kıt‘a gûyâ birer defîne-i bî-hemtâ olduğu ashâb-ı mütâla‘a ve ‘ukûl-ı selîmeye gayr-ı hafî bir ma‘nâdır. Pes mücelled-i ûlâ kat‘iyyetini ve kıt‘a-i ûlâ tıbkıyyetini müştemil olup tabaka-i ûlâ Ebû Selâtîn ve’l-mülûk Sultân Osman Han-ı ma‘delet-sülûk tâbe serâhu ve ca‘ale’l-cennete mesvâhu hizmetlerinin ‘uhde-i hümâyûn-ı nusret-makrûnlarında zuhûr-pezîr olan vekâyi‘-i cemîleyi ve zemân-ı saltanatlarında mevcûd ba‘zı düvel-i müteferrikaya dâir niçe umûr-ı ‘adîdeyi muhtevîdir. Tabaka-i sâniye Pâdişâh-ı ‘âlî-şân Sultân Orhan eskenehu’llahu fî a‘le’l-cinân hazretlerinin zemân-ı meymenet-iktirânlarında vukû‘ bulan umûr-ı şettâ zikrini câmi‘, kezâlik ‘uhde-i saltanatlarında bulunan vekâyi‘-i düvel-i müte‘addidedeyi müstecmi‘dir. Kıt‘a-i sâniye şâhenşâh-ı cihâd-i‘tiyâd ve hâkân-ı a‘del Sultân Murâd Hân-ı Evvel eş-şehîr be-Gâzî Hudâvendigâr elbesehu [18b] hıla‘î’l-mağfireti Rabbühü’l-Gaffâr cenâblarının vekâyi‘-i sinîn-i saltanatlarıyla ba‘zı mevâdd-ı uhrâ zikrinde mürettebdir. **Vekıs ‘alâ-hâzihi el-mücelledât**

es-sâire¹⁰⁰⁴ Hak subhânehu ve te‘âlâ Habîb-i ekrem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hürmetine ve ol Nebiyy-i muhteremine ‘atâ itdiği ni‘am-ı celîle meveddetine ‘an-karîbi’z-zamân bi’s-sıhhati ve’l-‘âfiyet itmâmını müyesser ve fevk mâ-yetesavver kemâl-i neşât u safâ ile hitâmını mukadder eyleye, âmîn. Bu dahi ma‘lûm ola ki, bu mecmû‘a-i latîfe vü nevîn tarh-ı cem‘ ü te’lîfine sene tis‘a ve sittîn ve mi’e ve elf min-hicreti men lehu’l-‘izz ve’ş-şeref aleyhi efdalü’l-tahiyye, elf ba‘de elf şuhûrından mâh-ı zilka‘deti’ş-şerîfenin gurre-i garrâsı ‘îdü’l-mü’mînîn cum‘a-i mübâreke de ibtidâ olunup bed’ine bu târîh tanzîm olundu.

Târîh

Hâme bed’ itdi Sa‘îd için¹⁰⁰⁵ bu zîbâ nüshaya

İtdi ilhâm tab‘ıma feyz-i Hudâ-yı lem-yezel

‘Avn-i Hakk ile düşürdüm böyle bir târîh-i pâk

Nüşa-i pâk ve dilâra ve latîf u bî-bedel

Nesir: Nazar-endâz-ı mütâla‘a erbâb-ı insâf ve kemâlden imlâ vü edâda vâki‘ envâ‘-ı hefevât ve ‘aserâtımız ma‘füvv ve perîşânî-i vakte musâdefet ile zuhûr-pezîr, noksân ve taksîrâtımız safh-ı cemîl ile mestûr buyurulmak mercûdur.

Li-münşiih

‘Ayb-bîn olma kıl hazer andan

Çünkü nehy eyledi cenâb-ı Hudâ

Ânı zann eyleme hüner kim gör

Kendi ‘aybın hüner odır zîrâ

Ehl-i âsâra dahli ko hünerin

Var ise sende it berîn inşâ

Budur ümmîd-i ehl-i insâfdan

Sehvi var ise ideler ihfâ’

¹⁰⁰⁴ Siz onu geçmiş ciltler gibi kıyaslayınız.

¹⁰⁰⁵ Açın?

Hem dahi cümleden niyâz olunur

İdeler bu hakîre hayr-duâ‘

Nesir: Hafî olmaya ki, maksûda şürû‘ından mukaddem ba‘zı fevâid-i cemîle ve ferâid-i celîleyi hâvî bir mukaddime bast olunmak enseb mülâhaza olunmağla tahrîrine bed’ olundu.

MUKADDİME

Fezâil-i Devlet-i Âl-i ‘Osmân ve ba‘zı mehâsin-i selâtîn-i İskender-‘unvân takrîrini müştemil ve icmâl-i memâlik ü büldân ve ensâb-übbehet-nişân ve niçe fevâid-i bisyâr zikrine şâmindir ki, kütüb-i mu‘tebere-i ahbâr-ı selefden ahz u telhîs olunup teberrûken ve teyemmünen ser-tâc-ı vekâyi‘-i devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyye kılınmıştır.

El-Ferîdetü'l-[19a] evvel fî-zikr-i fezâil-i mülûk-i Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye ve icmâl-i ba‘zı mevâhib-i subhâniyye

Sahâyif-i zamâyir-i erbâb-ı hired ü kemâlde bu ma‘nâ-i ehemm muharrer ve levha-i dil-i ashâb-ı fikr ü tahkîkde bu sırr-ı a‘zam bâ-kilk berâhîn-i murtesem ve musattardır ki, Devlet-i ebed-peyvend-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye niçe fezâil-i şettâ ile düvel-i sâlifeden eşref ü a‘zam ve mülûk-i ze‘vîl-ihtirâmı nâil-i mevhibe-i ‘adîde-i subhâniyye olmağla, mülûk ü selâtîn-i sâbıkîndan bihter ve muhteremdir. Bu husûsun tafsîlini muhtevî nüshâ-ı mahsûsa-i müellef husûsa *Kalâidü'l-ıkyân* ve *Terceme-i Şifâyî Efendi* bu mevâddı tebeyyün için musannafdır. Bu mücelled-i *Nevpeydâ‘*ya bâ‘is-i revnak u zînet olmak kasdıyla maksûda kable‘ş-şürû‘ ketb ü tahrîr ve lâsiyyemâ ber-fehvâ-yı tahdîs-i ni‘met icmâlen sebt u tastîr olundu. Tâ ki bu nüsha-i latîfeyi tettebbu‘ ve mütâla‘aya rağbet-endâz olan ihvân bu Devlet-i ‘Aliyye’nin bir kat dahi şân-ı refî‘ine tahsîl-i vukûf ile böyle bir saltanat-ı kübrânın taht-ı zıll-i şecere-i himâyetinde âsûde oldukları ni‘met-i ‘uzmânın şükrini edâ ve tamâmî-nüşhayı mutâla‘aya ez-dil ü cân hâhiş-nümâ olalar. **Ve mine’llahi’l-tevfîk ve’l-i‘âne**¹⁰⁰⁶. Ancak hafî olmaya ki, bu mevâddı câmi‘ kütüb-i mu‘teberede otuzu tasrîh ve onu zımnî min-haysü’l-mecmû‘ kırk ‘aded fezâil-i celîle muharrerdir. ‘Abd-i Hakîr-i şikeste-zamîr dahi altmış ‘adede bâliğ fezâil-i celîleye dest-res-i vusûl bulmağla mânend-i sübhâti le‘âlî-nişân gül-i sad-berg-i fezâil ile mülûk-i düvel-i sâireden mümtâz müşârün-bi’l-benân olmuştur. Bu makâmda kitâb-ı fezâil-i müellefenin intihâb itdiği çil ‘aded fezâil-i celîle icmâlen takdîm ve câmi‘u’l-hurûf-i ahkarın makâmı zeylde cem‘ u tertîb itdiği mevhibe-i şast ‘adet ba‘de-zâlik terkîm olundu.

¹⁰⁰⁶ Başarı ve yardım Allah’tandır.

el-Evvel: Es-Sultân zillullâh fi'l-arz ve rahmetihi yurfe'u lehu 'amele seb'îne siddîkan¹⁰⁰⁷ fehvâ-yı mu'ciz-ihativâsına mazhar olduklarıdır. Zîrâ Hulefâ-i Râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in hazerâtından sonra zuhûr eyleyen mülûk ve selâtine nazaran bu şehinşâhân-ı merâhim-perverânın mezâlim ve sedûmı nâdir belki ma'dûm menzilesinde olduğu mütetebbi'in-i âsâr-ı selef [19b] mânend-i hurşîd zâhirdir. Merhûm ve mağfûrun-leh Yıldırım Bâyezîd Hân tâbe serâhu hizmetlerinin meclis-i hümâyûnlarında sâlik-i meslek-i ma'delet ü dâd olanların esmâ ve etvârı zikr olursa halîfe-i ber-hak veliyy-i mutlak 'Ömer bin Abdülaziz fâze bi-mağfireti Rabbihi'l-'azîz hazretlerinin tavrına dil-dâde ve anların mehâsin-i ma'delet- şiyemleri tahsîn-gerdeleri olup kendileri dahi ol tarîka pey-rev olmuşlar idi. Egerçi bu Devlet-i 'Aliyye'de de vakit vakit nâ-sezâ harekât zuhûr itmiştir, fe- emmâ ahvâl-i sâlifeye tatbîk olursa menzile-i 'ademe resîdedir.

es-Sâni: Haseb ve nesebleri husûsîdir ki, fi'l-hakîka iftihâra sezâ bir ma'nâdır. Zîrâ silsile-i tâhire-i 'Osmâniyye Nûhu'n-neciyy 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi's-selâma müntehî olunca mazbût olup, her biri emâret ü saltanatla kâm-ver oldukları ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir. Âl-i Büveyh ve Fâtımiyye ve zabt-kerde-i kilik-i ahbâr olan düvel-i müte'addide gibi.

[Mısr]â'

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

Nesir: Meşkûkû'l-âsâle değillerdir. Düvel-i sâlifenin gibi 'abd cinsinden ve kimi düzdü'l-asl ve müşrik ve kâfir kısmından olup şürefâ' ve âl-i Abbas'dan mâ'adâsının keyfiyyet ve kemmiyyetleri safahât-ı tevârîhde mastûrdur. Tafsîl-i silsile-i tâhireleri inşâallâhu te'âlâ zîrde tahrîr olunur.

es-Sâlis: Hayrû'l-mülûk oldukları ve devletleri zemân-ı sâhib-i zemâne dek bâkî olacağı âsâr ile sâbit olduğudur ki, nûsah-ı asliyyede muharrer fazîlet-i sâniye zımında tafsîli mezkûrdur. Hulâsası bu ki, Nebiyy-i celîl Hazret-i İsmâil 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi's-salâtü ve't-tebcîlden sonra iklîm-i Hicâz'da Benî Cürhüm ve Katûra beynlerinde münâferet peydâ itmekle, ol havâlîlerde herc ü merc zuhûrî hilâlinde anlardan bir kabîle diyâr-ı Fâris'e hicret ve Mâhân etrâfında beytûtet itmişler idi. Cedd-i a'lâ-yı 'Osmâniyân anlardan olup hayrû'n-nâs olan 'Arab-ı 'arbâya nisbetleri hayrû'l-mülûk olduklarını müeyyed ve âhir mâ yemliku

¹⁰⁰⁷ Sultanlar Allah'ın yer yüzündeki gölgesidir. Cenâb-ı Hak rahmetiyle yetmiş salih insanın sevabını adil insana verir.

emre ümmeti benû Katûra¹⁰⁰⁸ hadîs-i şerîfi bekâ-i devletlerini müekkedir. Zîrâ **âhir mâ yemliku** lafz-ı münîfi zemânı Mehdi'ye dek bu Devlet-i 'Aliyye'nin bekâ vü devâmına işâret olduğu zâhir ve Benû Katûra fıkra-i latîfinden [20a] 'Arab-ı 'arbâdan oldukları bâhirdir.

Tafsîl-i Katûra

Merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Murâd Hân-ı Sâlis tayyibe serâhu Rabbehü'l-Hayyi'l-bâ'is hizmetlerinin ism-i hümayûnlarına te'lîf olunan *Risâle-i İntisâriyye*'de Kibritü'l-Ahmer eş-Şeyhü'l-Ekber kaddeseallah sırrehu'l-athar;

Nesir; hazretlerinin te'lîfât-ı kudsiyyelerinden *Kitâbü'l-Müsâmere*'de mastûr ve andan mâ'adâ mecmû'ı bekâ-i Devlet-i 'Aliyye'yi muhbir niçe âsâr u delâil muharrer ve mezkûrdur. Bu mahalde dîbâce-i Devlet-i 'Abbasiyye 'Abdullah Seffâh'ın ibtidâ-i hilâfetine minberde ba'de'l-hutbe **i'lemu eyyühe'n-nâs el-hilâfete fînâ velen yahruc minnâ hattâ nesellemu ilâ el-mehdî ve 'Îsâ**¹⁰⁰⁹ deyü nâsa iblâğıyla suâl vârid olursa cevâb virilür ki, mehere-i müverrihîn ittîfâkları üzre Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu Mısır ve Şam'ı teshîr eyleyüp Hâdimü'l-Haremeyn şî'ârıyla müftehir ü mübâhî olduklarında Mısır-ı nâdiretü'l-'asrda 'Abbasiyye'den el-Mütevekkil-'Alellah Muhammed bin el-Müstemsik-Billâh sadr-nişîn mesned-i hilâfet olup ol Sultân-ı 'âlî-şânın miyân-ı sâhib-kırânlarına teberrûken seyf-i kahramânî bend ve hilâfeti hüsn-i ihtiyârlarıyla anlara ferâgat itmekle vücûh-i 'adîdeden mâ'adâ bu vech dahi 'Al-i Osmân-ı ma'delet-'unvânın nüvvâb-ı 'Abbasiyye olduklarına ve bu takrîb ile devletleri zemân-ı ma'hûdeden bâkî olacağına edell-i delîldir. Bu husûsun tafsîli inşâallâhu'r-Rahmân tabaka-i Selîm Hânî'de mufassalan zikr u beyân olursa gerekdir. Vallâhi el-muvaffak.

er-Râbi': Saltanatları ekser-i hâlde evlâd-ı evlâda müyesser olduğu fazîletdir ki, 'ammî ve 'ammîzâdeye nâdiren müntekıl olmuşdur. Husûsâ Osmân Hân-ı Evvel'den Sultân Osmân-ı Sâni'ye gelince on beş 'aded mülûk-i merâhim-pervere birbiri ardınca babadan oğula intikâl vech üzre mesned-nişîn-i sadr-ı erîke-i saltanat olmuşlardır. Mustafa Hân-ı Evvel'in defe'âtinde müddetleri ekall olmağla müdekkikîn bu husûsa münâfi değildir deyü tahkîk itdiler. Ma'a-hazâ andan sonra yine evlâda müntekıl olup Sultân Mehmed Hân-ı Râbi' tâbe serâhu hal'inden sonra yedi sene mikdârı iki birâder-i sa'âdet-güsterler saltanat idüp ba'dehu yine evlâda müntakıl oldu. Hulâsa düvel-i sâlifeye nazaran nâdirü'l-vukû'dır. Hulefâ-i 'Abbasiyye'de iki def'a dokuz rütbeğe değîn evlâda müntakıl olmuşdur. Fâtımiyye

¹⁰⁰⁸ Müslümanların son emiri benû Katûra'dır.

¹⁰⁰⁹ Ey insanlar şunu biliniz ki biz hilafeti Mehdi'ye verdik. İsa gelinceye kadar hilafet bizden çıkmayacak.

mechûlû'n-nesebde ona değin [20b] bulunduğın İmâm Kazvînî 'aleyhi'r-rahme nâdirâtandır demiştir.

el-Hâmis: Saltanatları ânifen tahrîr olunduğu üzre evlâd-ı necâbet-nijâdlarına maksûr olup düvel-i sâlifenin ekserinde bulunduğ gibi bendelerine 'abd-i direm-i harîdelerine yâhûd erbâb-ı tagallûbe intikâl itmediğidir. Bunlar değil akreb-i akribâlarına intikâl itmemiştir. Bu cihetinden bi-lutfihî te'âlâ Devlet-i 'Aliyye'leri masûnetü'l-indirâs olmuştur. Düvel-i sâlifede bu husûsa i'tibâr olunmağla ne hâle giriftâr oldukları ba'zan münâsebetle sahâyif-i âtiyede zikr olursa gerekir. Bu hâssa-i fazîlet-i sâbika zımında âsâr-ı eslâfda mastûrdur.

es-Sâdis: Kulûb-i nâsda olan mehâbetleri sudûr-i ecnâdlarına sârî olan celâdetleridir ki, cemî'-i cebâbire ve kayâsıra hâk- pây-ı devletlerine çehre-sâ olup;

M[ısr]â'

Kavliniz¹⁰¹⁰ emir senindir Şâhâ

Nesir; mazmûnını edâ iderler ve Sultân Osmân Hân-ı Sânî 'ahdine gelince taraf-ı 'askerîden kendülere gulûv ve dîde-i hıyânetle nazar vâki' olmamıştır. Mu'teberâtta tahrîr olunduğu üzre ol Sultân-ı 'âlî-şânın bi-hükm-i şebâbiyyet girîbân-ı devleti ba'zı nâ-ehle teslîm itmeleriyle üçyüz seneden mütecâviz vakt ü zemân zarfında bu devletde vukû'ı gayr-ı mesmû' mâtde-i muvahhişe zuhûr itmiş idi. Ve anlara gelince pâdişâhlara hal' vâki' olmamış idi. Egerçi Fâtih merhûma vâki' oldu, lâkin ehl-i hired 'indeinde ol makûleye hal' ıtlâk olunmaz. Sultân Mustafa Hân merhûmun zemânı ekall-i kalîl olmağla, muhakkıkîn def'a-i ûlâsıyla suâl vârid olmaz demişler. Ba'de-zâlik Sultân İbrâhim'e ve necl-i hafîli Sultân Mehemed Hân merhûma ve anların iki nûr-ı dîdelerine vâki' olduğuna sebep bi-hikmeti'llâhi te'âlâ bulundukları rütbedir. Ya'ni müdekkikîn bir devlete altıncı yâhûd on ikinci veyâ on sekizinci ve anların za'f u ez'âfında bulunan mülûk gâlibâ hal' olunagelmiştir, deyü tahkîk itdikleri sırra mebnî bir hikmet-i hafîyye-i Rabbâniyyedir. Bu mâtde ekser-i düvel-i sâlifede cârî olduğu mu'teberâtta mastûr ve bu devletde sâirlerine nazaran nâdirâtından olduğu mufassalan mezkûrdur. Ancak hafî olmaya ki, bu husûs bi-takdîrihî te'âlâ kazıyye-i ittifâkıyye kabîlindendir. Yoksa vukû'ı muktazî u müstelzim olan [21a] mevâddan değildir. Ol sebebdan her sâdis mahlû' ve her mahlû' sâdis olmaz, üçde ve beşde ve yedide ve on üçde ve on beşde ve sâirede dahi bulunur. Lâkin sâdis bulunan gâlibâ hal' oluna gelmiştir.

¹⁰¹⁰ Kulunuz?

es-Sâbi: Kasr-ı saltanatlarına tezelzül-i küllî tatarruk itdikde bi-hıfzihî te‘âlâ inhidâmdan masûn olduğudur. Ya‘nî bu Devlet-i ‘Aliyye’de Timur ve Bec vak‘aları gibi ba‘zı vekâyi‘-i muvahhişe vukû‘ bulmuştur ki, nezd-i ‘ukalâda ba‘de’l-yevm intizâm-yâfte olmayacağı meczûm iken bi-lutfihî te‘âlâ zemân-ı cüz’î zarfında **Kel’-evvelü beli’l-ezîd**¹⁰¹¹ nizâm bulduğu fazîlet-i mahsûsadır ki, düvel-i sâlifenin ekseri tezelzül-i cüz’î sebebiyle münhedim olmuştur. Husûsâ Devlet-i ‘Abbasiyye gibi saltanat-ı cesîme Hülâgû hücumıyla harâb olup ‘âlem niçe müddet halîfesiz kaldı. Timur Vak‘ası ise Hülâgû’ya vücûhen gâlib ve düvel-i kesîrenin hayâtlarını sâlib olmuşken fe-hamden li’llâhi te‘âlâ bu devlet-i ebed müddet-i ‘aliyye bu makûle hâdise-i ‘azîme sebebiyle munderis olmadı. Bec vak‘ası dahi bu vak‘aya karîb bir hâdisedir. Tafsîli nüsha-i asliyyede mastûr olmağla bu mahalde tayy olundu. Bu fazîlet dahi Devlet-i ‘Aliyye’nin bekâsına delîl olduğu bî-iştibâhdır.

es-Sâmin: Cümlesi mücâhid fî-sebîlillâh olup **el-cihâdu hıkatî ve hırfetî**¹⁰¹² hadîs-i sahîhi mısdâkınca kerîme-i **câhidi’l-küffâra**¹⁰¹³ imtisâlen diyâr-ı küffârı dâr-ı İslâm itmekde olan himmet-i şecî‘aneleri bi-kazâillâhi te‘âlâ ba‘de’l-feth, giriftâr-ı dest-i istîlâ-i a‘dâ olan memâlik bilâ-te’hîr istirdâd husûsunda hamîyyetleridir ki, bu husûsda dahi mülûk-i eslâfa tefevvukları kütüb-i tevârih mütâla‘a eyleyen ‘urefâya gayr-ı hafîdir.

et-Tâsi: Ekser-i ezmânda vüzerâ vü vükelâ ve ‘askerîden sâdık ve müstakîm ve şüce‘ânına muvaffak olup nâdirenen hilâfî zuhûr itdikde min-tarafillâhi te‘âlâ sezâ-vâr oldukları cezâlarını bilâ-müzâhametin buldıklarıdır. Bu hâssa dahi hâssa-i sâbika zımnında *Kalâyid*’de mezkûr ve buna dâir tafsîl târihimiz derûnunda mahal be-mahal mastûrdur.

el-‘Âşir: Bu mülûk-i cihâd-sülûkın hasretü’l-mülûk olan memâlik ü bilâdı feth ü teshîrleridir ki, her biri mülûk-i sâlifenin dârü’s-saltanaları [21b] iken bu selâtîn-i kirâm anları ednâ teveccühle zabt itmişlerdir. Ve niçesini bende-i dergâh-ı ‘âlem-penâhları teshîr itdiler. Mahmiyye-i Konya ve Lârende ve Kastamonu ve Adana ve sâir memâlik-i vesî‘a gibi ki, inşâallâhu’r-Rahmân tafsîli mahallinde zikr u beyân olunsa gerekdir.

İhdâ ve ‘aşere: Mahrûse-i Burusa fethidir ki, ol belde-i latîfe Bilâd-ı Selâse’nin biri olup bu selâtîn-i zevi’l-ihtirâma nuhustîn taht-gâhdır. Sâhib-i *Kalâyid* bu beldenin teshîri Âl-i ‘Osmân’a mahsûs fezâil-i celîledendir deyü tafsîlini sebt-i sahâyif-i beyân ider. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde meşhûd-ı mütetebbi‘în olur.

¹⁰¹¹ Öncekinde arttığı gibi.

¹⁰¹² Savaş yaratılıştan ve meslektendir.

¹⁰¹³ “Kafirlerle cihad et”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/73.

İsnâ ve ‘aşere: Yine müellif-i müşârün-ileyh muhtârı üzre taht-gâh-ı sâni olan dârü’n-nasr ve’l-meymene mahmiyye-i Edirne fethidir ki, fi’l-hakîka ol belde-i hoş-âb u havâ âb-ı rû-yi memâlik-i iklim-i Yunân olduğundan mâ‘adâ mahrûsa-i Kostantaniyye ve memalik-i sâirenin feth ü teshîrine mukaddime makâmında olmağla iftihâra sezâdır. Bi-‘avnihi te‘âlâ tabaka-i sâlisede tafsîl olunsa gerekir.

Selâse ve ‘aşer: Hâlâ Dârü’s-saltanatı’l-‘aliyye mahrûsa-i Kostantaniyye fethidir ki, fi-nefsi’l-emr bu silsile-i tâhireye mahsûs olan fezâil-i seniyye ve mevhibe-i ‘aliyyedendir. Mülûk-i sâlifeden niçeler mâl u cân fedâ idüp feth ü teshîrine sa’y u kûşîş itdikleri sahâyif-i âsâr-ı kibâr-ı ahbârda mastûrdır. **Letüftehanne’l-Kostantaniyye feleni‘me’l-emîru emîruhâ veleni‘me’l-ceyşü zâlike’l-ceyş**¹⁰¹⁴, haber-i münîfi ve belde-i tayyibe-i kerîmesi hisâbınca bu mevhibe-i ‘azîme dîvân-ı takdir-i ezelîde bu silsile-i ‘aliyyeye ve bu silsile-i tâhireden merhûm ve mağfûrûn-leh Ebü’l-feth hazretlerine merkûm olmağla selefte teshîri karîb olduğu âvânda mevânî-i kaviyye zuhûr itmekle terk iderlerdi. Husûsâ bu âsâr-ı celîle ki, medh u vasfî müş‘irdir. Bu mevhibe zımında bu mülûk-i kirâma başka bir iftihâr-ı bî-hemâl olduğu ta‘rifden müstağnîdir. Bunun dahi tafsîli bi-mennihî te‘âlâ mahallinde zikr olunur.

Erba‘a ve ‘aşer: Yine müellif-i mûmâ-ileyh tahsîs bi’z-zikr kıldığı üzre ülke-i Rodos fethidir ki, mukaddemâ Efrenc-i hud‘a-senc ol havâliden müslimînün mürûrına mâni‘ olmağla fethiyle ashâb-ı sefâyin ol beliyeye-i ‘azîmeden [22a] halâs olmuşlardır. Müdekkikîn-i umûr bu mâddeyi fezâilden ‘add itdiklerinin vechi, çünkü ez-kadîm kefere-i Efrenc ol havâlîye mâlik olduklarından Mağrib ve Mısır ve Cidde ve Cezâyir ve sâir ülke ma‘âbire bâd-bân-güşâ-yı ‘azîmet olan envâ‘-ı keşîhâ-i tüccâr ve sâirenin¹⁰¹⁵ önlerine çıkup lâ-muhâllesh sefâyinlerini zabt ve niçe müslimîni esîr eylediler. Bu takrîble memâlik-i küffârda bî-nihâye üsârâ-yı müslimîn müctemi‘ olmağla herkese bîm ü hirâs müstevlî olup memâlik-i mersûmeye cânib-i berden ‘azîmete muhtâc olmuşlar idi. Taraf-ı berde dahi taraf taraf düşmenin envâ‘ı eksik olmadığından çekilen mihen u âlâmın tavsîfi kâbil değil idi. Ol cânibe karîb zî-miknet niçe mülûk olup husûsâ Tunus ve Mağrib-zemînde donanma sâhibi düvel-i müte‘addide var iken emniyyet-i mürûrına kat‘â takyîd u ihtimâmları yoğidi. Hattâ bir taraftan teşekkî zuhûr itse bizim ülke ve memâlikimize ba‘îd olduğundan mâ‘adâ bir dürlü bizlere zarar u gezendi yoğiken illerin hâtırlarına mürâ‘âten emvâl-i firâvân ve leşker-i pâyân telef idüp, bir cezîre içün hatar-engîz şâkka-ı mütenevvi‘ayî mütehammil olmak bî-vech ü esbâb neden muktazî deyü şâkîlerin merâmına müsâ‘ade itmezler idi. Lâkin bu selâtîn-i kirâm gayûr u hamîyyet-

¹⁰¹⁴ “İstanbul kesinlikle fethedilecektir, onu fetheden komutan ne güzel komutan, ordu ne güzel ordudur”.

¹⁰¹⁵ Olan envâ‘-ı keşîhâ-i tüccâr ve sâirenin (Derkenar notu).

perver ve hâme-i müslimîn ve merâhim-güster-i mücâhid fî-sebîlillâh olmalarıyla ehl-i İslâm'ın bir dürlü zarara keşîde olduklarına râzî olmadıklarından bî-nihâye mühimmât u hazâin ve leşker ile bi'z-zât Süleymân Hân-ı kahramân-kuvvet ol sûya mânend-i seyl-i bi-vahal revân olup şeş mâh-ı kâmil muhârebe vü cidâlden sonra bi-'avnihi te'âlâ feth ü teshîr itmekle bâ'is-i refâhiyyet-i ebnâ'-ı sebîl oldular. Kat'â bizim memâlikimize ba'iddir. Bir cezîre için niçün hatar-âmiz kâra şürû' ideriz dimediler. Bunda bir mikdâr sâil i 'tirâza ruhsat-yâb olsun. Lâkin mısır-ı Kâhire fethinden niçe sinîn u şühûr mukaddem fakat refâh-ı hâl-i ebnâ'-ı sebîl için Mora ve Limye ve Midilli ve anlara mümâsil feth ü tahsîninde bezl-i mechûd itdiklerine söz ne! Hulâsa bu husûs dahi bu cihetden iftihâra sezâ-vârdır. İnşâallâhu te'âlâ tafsîl-i cild-i Süleymânî'de zikr olunsa gerekdir. Egerçi bu mahalde Girid [22b] fethinin zikri münâsib idi, fe-emmâ müellif-i kitâb ricâl-i ahd-i Osmân Hân-ı Sâni'den olup o makûle fütûhâta zemân-ı 'ömrü müsâ'id olmadığından kitâbında gayr-ı mezkûrdur. Bi-mennihî te'âlâ tezyîl zımnında zikr olunacaktır.

Hamse ve 'aşer: Kılâ'-ı hasîne-i Rûm'dan Sigetvâr fethidir ki, müellif-i merkûm bu dahi gazâ u şehâdeti câmi' olduğundan mâ'adâ ittifâk-ı mühre-i müverrihîn üzre kırk gün mikdârı na'ş-ı rahmet-nakş-ı hudâvendigâr ihtifâ olunup, böyle bir hâdise-i 'azîmenin eshel-i vücûh ile mündefi' olması bu silsile-i tâhirenin kuvvet-i tâli'-i hümâyûnlarından olmağa fezâil-i mahsûsadan ta'dâd olunmağa şâyândır demişdir. Fi'l-hakîka Sultân Süleymân Hân tâbe serâhu hilâl-i kârzârda teslîm-i rûh-ı revân itmekle vâris-i taht-ı saltanat-ı pâdişâh bî-müdânî merhûm Sultân Selîm Hân-ı Sâni hazretlerinin teşrîfleri vukû'una çil rûz müddet 'âlem meliksiz kalmış idi. Düvel-i sâlifede bu misillü vak'a zuhûrında ne gûne fiten-i 'azîme hudûs idüp niçe devlet eydî-i âhara giriftâr olduğu mufasssalâtda mezkûrdur. Husûsâ esnâ-yı sefer ve hilâl-i muhâsaradaki envâ'-ı leşker mevcûd iken bu gûne bir emr-i muvahhiş zuhûr itdikde hudûs-ı fiten-i mütenevvi' aya bundan dahi a'lâ sebep-i kavî mi ister! Çünkü bu Devlet-i 'Aliyye'nin bekâsına irâde-i 'aliyye-i Rabbâniyye ta'alluk itmiş, bu vak'a-i müdhişe dahi bi-savnihi te'âlâ âsân vechile mündefi' olup nâmûs-i saltanata bir dürlü hilâl târî olmadı. İnşâallâhu te'âlâ bunun dahi tafsîli cild-i Süleymân Hânî'de çekîde-i kalem-i hakîrâne kılınsa gerekdir.

Sitte ve 'aşer: Halkulvâd ve Tunus fethidir ki 'ale't-tafsîl mahallinde zikr olunacaktır. Fi'l-hakîka selâtîn-i 'Osmâniyye ol havâililere mâlik olalı Efrenç-i hud'a-sencin münkesir olup Bahr-i Sefîd sefâyin-i vâridîne şâhrâh-ı pür-emân olmuşdur.

Seb'a ve 'aşer: Yine müverrih-i müşârün-ileyhin tahsîs bi'z-zikr itdiği üzre cezîre-i 'azîme-i Kıbrıs fethidir ki, bu memdûhiyyete merhûm Sultân Selîm Hân-ı Sâni nâil olmuşlardır. Fî-nefsi'l-emr emniyyet-i vâridîn ü sâdırîn husûliçün altı yedi ay mikdârı vakt ü zemân envâ'-ı mühimmât u hazâin sarf olunup bi'l-âhire bi-'avnihi te'âlâ feth ü teshîr olunmağla tarîk-ı Rûm [23a] ve Mısır'ı tasallut-ı kefereden pâk u tathîr itmişlerdir. Nitekim mahallinde zikr u tafsîl olursa gerekdir.

Semân ve 'aşer: Memâlik-i Rumili'nin güzîdelerine mâlik olduklarıdır ki, Belgrad ve Budin ve Tımsvar ve Bosna ve sevâhil-i Tuna gibi Anadolu'da dahi kezâlik güzîde ülkeleri âverde-i kabza-i iktidâr itmişlerdir. Ol memâlikin her birini mülûk-i eslâfa feth ü teshîr idince ne zahmetler çekmişler idi. Sahâyif-i kütüb-i tevârihde mastûrdur. Bu selâtîn-i 'izâm ise ekserine bilâ ta'b u meşâk mâlik olup ba'zısını dahi yek hamlede zabt itmişlerdir. Bi-'avnihi te'âlâ yegân yegân târihimiz safahâtında keşîde-i silk-i sutûr kılınsa gerekdir. Ma'lûm ola ki, ashâb-ı coğrafya Anadolu ta'bîr olunan memâlik-i vesî'a ve ıklîm-i fesîhaya Küçük Asya tesmiye itmişler idi ki, matmah-ı enzâr-ı kâffe-i mülûk u selâtîn idi. Ve ol ıklîm-i vâsi'ada ona karîb mülûk fermân-fermâ iderler. Ve ıklîm-i Yunan-zemîn olan Rumili'ne kıt'a-ı Avrupa'da mevcûd memâlikin güzîdelerini müştemil olduğundan Avrupa-yı a'lâ tesmiye itmişler idi. Selef çâr kıt'a-ı 'âlemde ıklîm-i Yunan'a vücûhla 'adîl yokdur. Fakat 'aybı mesken-i küffâr olduğudur, didikleri ittifâkîdır. Bi-lutfihî te'âlâ bu selâtîn-i kirâm anların ikisine dahi mâlik olmuşlardır. Pes tedkîk-i mülâhaza olursa fezâil-i mahsûsadan olduğunda iştibâh yokdur.

Tis'a ve 'aşer: Bu Devlet-i 'Aliyye vüzerâ vü ümerâsının nâil oldukları fütûhât-ı celîleden mâ'adâ bi'z-zât kendülerden zuhûr-peziir olan gazavât-ı cemîledir ki, mülûk-i eslâfdan birisi bu sa'âdât-ı 'uzmâya nâil olmamışlardır. Husûsâ birkaç masâff-ı nusret-ittisâfda bulunmuşlardır ki, 'adîli vâki' olmadığı müttefekun-'aleyhdır. Ol gazavât-ı kübrâyı erbâb-ı tedkîk 'ahd-i Osmân Hânî'den Fâtih-i Eğre Sultân Mehemed Hân 'asrına gelince on def'a vâki' olup ikisi muhârebe ve sekizi gazâdır deyü tahkîk itmişlerdir. Muhârebenin biri Fâtih merhûmun Dârâ-yı 'Acem Hasan-ı Tavîl ile ve diğeri Sultân Selîm Hân-ı Kadîm'in Şâh-ı pür-tadlîl Râfîzî İsmail ile Çaldıran sahrâsında vukû' bulan muhârebeleridir. Ve gazve-i semâniyyenin biri Kosova muharebesidir ki, Sultân Murâd-ı Evvel ol gazâ-yı ekberde şehîd olmuşlardır. [23b] Biri dahi Varna muharebesidir ki, ol gazve-i 'azîmeye Sultân Murâd Hân-ı Sâni muvaffak olmuşlardır. Âharları Sultân Mehemed Hân merhûmun Eğri gazâsıdır, bunların vasatındaki gazve-i hamsenin Biri merhûm Yıldırım Bâyezîd Hân-ı Gâzî'nin Niğbolu gazâsıdır. Biri dahi yine Ebû'l-Feth Mehemed Hân tâbe serâhu hazretlerinin Bosna

gazâsıdır. Biri dahi Sultân Selîm Hân-ı sâbıkû'z-zikrin Mısır ve Şam gazâsı olup sâirine¹⁰¹⁶ merhûm Sultân Süleymân-ı cennet-mekân muvaffak olmuşlardır ki, gazve-i garrâ-yı Mohaç anların biridir. Bi-'avnihi te'âlâ her birinin tafsîli mahallinde zikr olursa gerekdir. Egerçi selefde dahi niçe gazve vü masâf vâki' olduğu kütüb-i tevârîhde muharrerdir. Fe-emmâ bunlara kıyâs olunmadığı emr-i mukarrerdir. Husûsâ gazâ-yı garrâ-yı Eğri bi-re'sihâ fezâilden 'add olunmağa sezâ-vâdır. Zirâ *Târîh-i Na'îmâ* ve sâir mu'teberâtta lâsiyyemâ kitâb-ı fezâilde tafsîl olunduğu vech üzre a'dâ-i dîn ordu-yı hümayûnı tamâmen zabt idüp ekser 'ulûfelü 'asker firâr itmiş ve herkese ye's-i külli târî olmuşiken **ve me'n-nasru illâ min-'indi'llâh**¹⁰¹⁷ sırr-ı mübîni rû-nümâ ve lutf-i Rabbânîden fevz u nusret hüveydâ olup, piyâde vü süvârî cümle-i küffâr iki yüz bin nefere bâliğ iken süyûf-ı mirrîh-kırân-ı müslimînden fakat beş bini ve 'alâ-rivâyetin beş yüzü gücile rehâ-yâfte oldular. Anın dahi sebebi vakt-i Şam duhûl itmiş idi. Eger beyne's-salâteyn vukû' bulaydı anlar dahi halâs olmazlardı deyü ittifâk itmişlerdir. Ba'de zemânin Anadolu tarafında zuhûr eyleyen Celâlî tâifesi ol gazâda ihtiyâr-ı 'âr-ı firâr eyleyen bî-nâmus u edebler olduğunu kibâr-ı muhakkikîn-i fenn-i târîh tahrîr itmişlerdir.

İşrîn: Berreyn u bahreyne mâlik oldukları ya'nî mukaddemâ işâret olunduğu üzre berreynde fermân-ı 'âlîleri cârî olduğu gibi bahreynde dahi cârî olup beher sâl rûz-i hızır mevsiminde mükemmel ü mutantan donanma-yı hümayûn ile kapudan paşa Bahr-i Sefid'i muhâfazaya bâd-bân-güşâ-yı 'azîmet olur. Ve ekser hâlde düşmen-i dîn ü devletin ocağına su koyup, donanma-yı menhûsını bergeşte ve münhezim kılur. Bu kuvvet dahi düvel-i sâlîfede bulunmayup bu Devlet-i 'Aliyye'ye mahsûs mevhibe-i 'azîmedendir. Düvel-i sâlîfeden ba'zında egerçi ahyânen rûy-i deryâda a'dâ ile muhârebe vukû'ı safahâtı mufassalâtda muharrerdir. Lâkin mükemmel tersâneye mâlik olup ahkâmıların [24a] bahreynde icrâ itmiş devlet yokdur. Bahreyn hâlî şöyle dursun, yalnız berreynde kemâ-kân fermânını icrâ eyleyüp bu kadar donanma sefâyinini envâ'ıyla cem' itmiş ve bahre müte'allık bu mertebe mühimmât u miknete mâlik olmuş âhar devlet olmadığı müttefakun-'aleyha olan mevâddandır.

İhdâ ve işrîn: 'Ulemâ-i kirâm ve huffâz-ı zevi'l-ihtirâma olan tevkîr u ikrâmlarıdır ki, bunun dahi düvel-i âharda bu rütbesi sebkât itmediği ittifâkîdir. Egerçi çend 'aded düvelde ba'zı mülûkden sudûrî menkûldır, fe-emmâ ke'l-ma'dûm olan nevâdirâtındır. Ve bir silsilede bir veyâ iki melikden zuhûr itmişdir. Bu devlet-i bâhirü'l-iclâlde ise bu i'tibâr bir târîhde sâkıt olmamışdır. Suretâ fakîr ve sîreten ilmi vefîr olanlara ta'zîmleri hod selefde

¹⁰¹⁶ Biri merhûm Yıldırım Bâyezîd Hân-ı Gâzî'nin..... Mısır ve Şam gazâsı olup sâirine (Derkenar notu).

¹⁰¹⁷ Kazanmak Allah'tandır.

hergiz gayr-ı mesmû‘ kabîlindendir. Selef mülûkünden husûsâ eşrâflarından ‘ulemâ-i kirâm lâsiyyemâ müctehidin-i ‘izâm ‘aleyhimi’r-rahme ve’r-rıdvân hazerâtı ne cefâlar çekmişlerdir! Mufassalâtta ‘ale’t-tafsîl muharrer ve mastûrdur. Ez-în-cümle reîsü’l-müctehidîn ve fahru’t-tâbi‘în el-Îmâmü’l-A‘zam radiye ‘anhu rabbuhü’l-hakem hazretleri ‘Abbasiyye’nin ikincisi Mansûr Devânîkî’den çekdikleri ezânın tahrîri mûcib-i elemdir. ‘Âkıbetü’l-emr mahbesde murg-ı rûh-ı pür-fütûhları gülistân-ı Firdevs-i a‘lâya tayerân itmiştir. Ve Îmâm Mâlik ‘aleyhi’r-rahme hizmetlerinin ‘alâ-rivâyetin eşher Cafer bin Süleymân’dan gördüğü darb u cefânın zikri te’dîben terk olunmuştur. Ve Îmâm eş-Şâfi‘ ‘aleyhi’r-rahme cenâbları dahi ba‘zı müfsidîn ilkâsıyla benden bahze? giriftâr ve bu gûne nâr u ezâ ile meclis-i Hârûn’a ihzâr olunmuştur. Ve Îmâm Hanbelî ‘aleyhi’r-rahme ki, râbi‘-i müctehidin-i kirâmdır. Me’mûn ‘asında halk-ı Kur’ân fitne-i ‘azîmesinde ne zahmetler çekmişlerdir. ‘Aşr-ı mi‘şârını tahrîr te’lif-i müstakille muhtâcdır. Bu selâtın-i kirâm ise anların türâblarına dâimâ ikrâmdan hâlî değillerdir. İnşâallâhu’r-Rahmân derûn-ı târîhde münâsebetle zikr olunur.

İsnâ ve işrîn: Sâdât-ı kirâm-ı zevi’l-ihtirâma itdikleri tebcîl ü ikrâm husûsudur ki, bi’l-ittifâk bu hâssa-i celîle ile dahi cümle-i düvele tefevvukları sâbitdir. Mülûk-i sâlifeden ekserinin zemânlarında ol gürûh-i pür-şükûha gördükleri hakâret kâbil-i tahrîr değildir. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de her birinin vücûh-ı hâlleri [24b] nizâm-yâfte olup sâdât-ı sahîhu’l-ensâblara medâr-ı ma‘âşlarıçün mahsûs vezâyif ta’yîn itmişlerdir. Husûsâ ahâlî-i Haremeynin gördükleri ikrâm hadden bîrûndır. Nitekim zîrde mahsûs zikr olursa gerekir.

Selâse ve işrîn: ‘Akîde pâklığıdır ki, fe-lillâhi’l-hamd ve’l-minne bu Devlet-i ‘Aliyye zuhûrundan ile’l-ân dört yüz yetmiş sâldır ki, kendülerden kat‘â hilâf-ı ‘akîde-i ehl-i sünnet bir emr sudûr itmemiştir. İ’tikâdiyyâtta Ebû Mansûr Mâtürîdî ve ‘ameliyyâtta Îmâm-ı A‘zam ‘aleyhimi’r-rahme mezheblerine sülûk memalik-i mahrûsalarında ol tarîk-ı bâ-sevâba revâc virmişlerdir. Hak budur ki, bu mevhibe dahi kendülere iftîhâr-ı mahsûsadan olup ekser düvel-i sâlife ahvâllerini tettebbu‘ idenlere bu şeref-i ‘uzmâ zâhir olur.

Erba‘a ve işrîn: Şer‘-i mutahharaya ta‘zîm ve ahkâm-ı şer‘-i envere kemâl mertebe i‘zâz ü tekrîmleri husûsudur. Be-muktezâ-yı şer‘ âhâd-ı nâs ile vüzerâyı müsâvî ‘add iderler. Ve ihkâk-ı hukûk-ı ‘ibâdda olan te’kîd ve ısdâr-ı emirde takayyüdleri bir devletde bulunmadığı ittifâkîdır. Bulunsa dahi nevâdirâtdandır. Hattâ bin otuz târîhlerinde re‘âyâdan biri sâbıkâ vâlî-i Mısır olan vüzerâdan birinden dîvânda teşekkî itmiş derhâl Âsitane-i ‘Aliyye’ye ihzâr olunup, sultân-ı Mısır olmuş. Zâtî şâkî ile beraber dûrdurup ba‘de’s-sübût yirmi bine karîb girü ashâbına redd itmekde takayyüdleri gûş-zed-i ahâlî-i memalik-i etrâf

oldukda ez-derûn devâm-ı devletleri ed'îyesine meşgûl olup bu tavırlarına dostları şöyle dursun a'dâları bile bi'z-zarûrî tahsîn ve dâimâ mansûr olduklarına bu husûsu sebeb-i küllî ta'yîn itmişler idi. Mülûk-i sâlifeden buna mümâsil bir emr, fakat Me'mûn-ı halîfeden menkûldür ki, nüsha-i asliyyede tafsîli mastûrdur.

Hamse ve işrîn: 'İbâdât ü tâ'âta muvâzabetleri husûsudur. Kendilerinden kat' Nazım? en-nâs 'alâ dîni mülûkihim fehvâsınca huddâm ve etbâ'ları dahi bi'l-cümle salâh u takvâ mesleğine sâlik olup derûn-ı sarây-ı hümayûnlarında bulunan huddâm kânûn-ı ıstîlâh-ı erbâb-ı tasavvuf üzre vaz' olunmağla ol makâm-ı refî'ada bi-hulûsi'l-bâl hizmetde bulunan rütbe-i celîle-i velâyete kadem-nihâde olur. Zîrâ üçler yediler kırklar yetmişler [25a] ve üçyüzler rütbesi Enderûn-ı hümayûn cârîdir ki ehline ma'lûmdur. Bu husûs ahvâl-i huddâm-ı mülûk-i sâlifeye tatbîk olursa bu mâddede dahi nâil-i mevhîbe-i Rabbânî oldukları zâhir olur.

Sitte ve işrîn: Haremeyn-i Şerîfeyn'e itdikleri ta'zîm ve ol buk'ât-ı mütebâreke binâsına muvaffak oldukları hayrât-ı celîle ve beher sâl irsâl itdikleri sadakât-ı câriye husûsudur ki, fi'l-hakîka bu fazîletle dahi mülûk-i sâlifeye tefevvukları bî-iştibâhdır. Ol mahâll-i ebrekede binâ buyurdıkları hayrât-ı bî-hemâlin tafsîli yegân yegân târîhimizde zikr u beyân olursa gerekdir. Ve sadakât-ı câriyenin dahi icmâli zîrde ve tafsîli mahallinde mezkûrdur. Mülûk-i sâlifeden ol makâmât-ı mübârekeye sebkât eyleyen hidemât müstemirre değildir. Ahyânen ba'zısından sudûr itmiştir ki, mufasssalâtta kemâ-kân mastûr ve ba'zan târîhimizde münâsebetle inşâallâhu te'âlâ mezkûr olur.

Seb'a ve işrîn: Hâssaten Medîne-i Münevvere'ye envâ'-ı hidemâtdan mâ'adâ Dergâh-ı Hazret-i Fahr-i 'Âlem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve selleme ilticâ kasdıyla “innâ nebîyye's-seyf” sırrından istirfâ' ve istinsâren:

M[isrâ']

'Alemdâr-ı Resûlullah Ebû Eyyûb el-Ensârî

Nesir: Radiye 'anhu Rabbühü'l-Bârî meşhed-i kudsiyân mutâflarında miyân-ı şâhânelerine teberrûken taklîd-i seyf 'âdet-i seniyyelerinden olduğudur. Husûsâ ol hizmet-i 'aliyyeye nakîbü'l-eşrâf bulunan seyyidü sahîhi'n-neseb me'mûr olduğu dahi bu sırra mebnîdir. Bi-'avnihi te'âlâ tafsîl-i mâdde mahallinde zikr olursa gerekdir.

Semân ve işrîn: Nüsha-i asliyye sâhibinin muhtârı üzre âvîze husûsudur ki, ol mülûk-i ma'delet-sülûkdan biri câlis-i sadr-ı saltanat olduklarında dergâh-ı 'aliyye-i sâhib-kırân enbiyâ

aleyhi efdalü't-tahâyâya li-ecli'l-intisâb zer-i hâlisden bir mücevher kandîl irsâl itmek de'b-i dîrînelerindendir. Bunlardan mâ'adâ mücevher ve âvîzeler irsâlini sermâye-i sa'âdet-i dâreyn 'add itmişlerdir. Mülûk-i eslâf ise bu şerefden dûrlardır. Lâsiyyemâ mescid-i hümâyûn-ı Server-i Kâinât 'aleyhi efdalu's-salavâta bu silsile-i tâhireden sebkât eyleyen hidemâtın yüzde biri eslâfda sebkât itmemiştir. Bu husûsun dahi tafsîli mahallinde zikr olunur.

Tis'a ve işrîn: Haremeyn-i Muhteremeyn'de mâ'adâ Kudüs-i Şerîf ve Halîlü'r-Rahman ve sâir makâmât-ı mütebârekeye ta'yîn itdikleri surre vü gılâl ve ol havâlilerde [25b] binâsına muvaffak oldukları hayrât-ı cemîledir ki, müdakkıkîn-i müverrihîn-i mülûk-i eslâf bu şerefe dahi nâil olmadıklarında ittifâk itmişlerdir. Müellif-i kitâb-ı *Kalâyid* Haremeyn-i Muhteremeyn ahâlîsine yüz elli bin ve Kudüs ve Halîlü'r-Rahman ahâlîlerine kezâlik ol mikdâr irsâl olduğu Sultân Ahmed Hân-ı Evvel defterinde mukayyedir demiştir.

es-Selâsîn: Mâlik oldukları memâlikde selâtîn-i sâlifenin evkâflarını ibkâ itdikleridir ki, fi-nefsi'l-emr bu husûsda kemâl-i 'âtîfet ve nihâyet merhamet u şefekatlerinin tavsîfî kâbil değildir. Husûsâ Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu Gavri'yi Şâh-ı Râfızıyyân ile müttehidü'l-kelim olmak töhmetiyle nâ-bedîd itmişiken yine evkâflarını ibkâ, mülâhaza olursa bir keremdir ki, bunun fevkünde bir kerem zâhiri dahi olmaz. Dostân değil 'adûvlarının hakkında bile bu selâtîn-i kirâmın 'atâyâ-yı hıdvâneleri mebzûl olduğu ancak kendülere mahsûs fezâil-i celîledendir. 'Ulemâ-i kirâm rahimehumu'llâhi'l-'allâm ibtâlinin cevâzına fetvâ virmişler iken terahhumen mecmû'unı ibkâ itmişlerdir. Hak subhânehu ve te'âlâ hazretleri silsile-i 'aliyyelerini ilâ-yevmi'l-kıyâme bâkî eyleye. Âmîn.

İhdâ ve selâsîn: Asbâb-ı hayâtıdan olduğu ve **mine'l-mâi külle şey'in hayy efelâ yu'minûn**¹⁰¹⁸ kerîme-i mükerrerresiyle sübût-yâfte 'ayne'l-hayât icrâsıdır ki, gerek cümle-i memâlik-i mahrûsalarında ve gerek Haremeyn-i Muhteremeyn'de bu husûsda muvaffak oldukları âsâr-ı celîle fi'l-hakîka her vechile iftihâra sezâ bir ma'nâdır. Ol husûs dahi mahallinde zikr olursa gerekdir.

İsnâ ve selâsîn: Her biri mâlik-i kuvvet-i kudsiyye olup esbâb-ı bekâ-i saltanata vechen muvaffak olmalarıyla memâlik-i mahrûsalarından birine irsâl itdikleri vüzerâ ve ümerâ ve hükkâmı müebbed itmeyüp mahallinde tebdîl ve tagyîr ve iktizâ hasebiyle rütbelerini münhafız ve mürtefi' itdikleri ve umûr-ı saltanatda müstahdem vüzerâyı hutbe ve sikkede şerîk itmedikleri emr-i müstahsendir ki, mülûk-i eslâf bu husûs-ı mühimmenin hilâfıyla hareket itdikleri bâ'is-i inhidâm-ı binâ-i saltanatları olmuştur. Zirâ hükkâmıdan birini bir

¹⁰¹⁸ “Biz hayatı olan her şeyi sudan yarattık hala inanmıyorlar mı? ”. *Kur'ân*, Enbiyâ, 21/30.

memleketde te'bîd müstelzim-i hatardır. Vücûhen hatarı muhasenâtına gâlibterdir ki, selefde vukû'u a'dâd-ı encümden ekserdir. Ez-cümle bu taraftan her vechile emîn olmağa hâkim olduğu memleketi kendi mülkü bilüp giderek kemâl-i kuvvet [26a] hâsıl itdiğinden saltanat da'vâsını ider. Mahallinde zikr olunacak tavâif-i mülûk bi'l-cümle bu kabîldendir. Bir hatarı dahi zulûmden ictinâb¹⁰¹⁹ itmez. Zîrâ memleket kendüye ve evlâdına te'bîden virilmekle taraf-ı saltanatdan umûr ne bir dahi dahl ve ta'arruz olunmaz. Pes 'azl havfı yok ki mezâlimden 'ârî ola, giderek ol memâlikin harâbına sebep olur. Selefde bu takrîb ile bî-nihâye memâlik harâb olmuşdur. Taht-ı hükûmetinde olan re'âyâ âhardan zulm-ı keşîde olsa hâkime şikâyet ider. Zulmü kendi hâkimleri itdikde kime tazallüm-i hâl itsün. Nâçar terk-i diyâr ider anı görenler dahi âhar kurâya gider. Bu mâtde ise tahrîb-i memâlike a'zam-ı vesâildir. Bu silsile-i tâhirede ise memleketi ve ahâlîsini sıyânet için te'bîd husûsuna iltifât olunmayup hemân bir sâdık ve merâhim-perver zâtı taraflarından bir ülkeye vâlî nasb iderler. Eger zulmü zuhûr iderse muktezâsı üzre hareket olunur. Şükâtı olmazsa müddet-i vefîre hâkim-i memleket olur. Andan bilâ-sebeb zâhiri memleket âharı tevcîh itdikleri re'âyâ ile ihtilâta küllî peydâ olmasın içündür. Zîrâ ra'yyet makûlesi kesret-i ülfetle itâ'atten hurûc eder. Ve bir vâlî vefât itdikde mansıbını evlâdına tevcîh dahi müstelzim-ı hatardır. Meğer müteveffâ veziria'zam olup halefi veledü'l-hayr reşîd ve âkıl ola. Yohsa taşra memleketlerinde halefi Âsaf-ı adîl bezr-i Cemher mesîl olsa dahi hatâdır. Bundan akdem ba'zı vülâtın kapısı ve dairesi perîşân olmasun deyü mansıb ve rütbesi oğullarına tevcîh olunmuş idi. Sonra her birinin günâgûn kederi görüldü. Mücerrebâtındandır. Ve sikke ve hutbe emrinde şirket ba'zı düvel-i sâlifede kavânînden idi. Lâkin hatâ'-i mahz olduğu azherdir. Selefde bu husûs için ne fitneler zuhûr itmişdir. Kütüb-i tevârih tettebbu' idenlere gayr-ı hafidir. Emr-i saltanat kat'â şirket kabûl itmez ve itmemek gerekdir. Ve selâfine mahsûs elkâbı sâir nâs isti'mâl itmek kat'â câiz değildir. Sultân Süleymân Hân-ı merhûm vezîr İbrâhim Paşa'ya ziyâde iltifât itmekle ol ahmak dahi 'Acem seferi esnâsında becâ-yı imzâ' Sultân İbrâhim lafzını tahrîr itdiği manzûr-ı hâkân-ı gayret-şiyem oldukda derhâl katl eyledi. Esbâb-ı bekâ-i devletin biri dahi budur.

[26b] **Selâse ve selâsîn:** Evlâd-ı necâbet-nihâdlarına nîk u bed umûr-ı 'âlemi tefhîm ü ta'lîm için taşra memleketlere vâlî nasb itdiklerinde menâsıb-ı 'âliye tevcîh itmeyüp evsatu'l-hâl memalik ve elviye tevcîh itdikleridir. Mağnisa ve Teke ve Konya misillü ülkelere vâlî nasb idüp ma'yyetlerine erkân-ı devletden mu'temedün-'aleyh kimesneler izâfe iderlerdi. Mülûk-i sâlife evlâdlarına menâsıb-ı 'âliye tevcîh itmeği kânûn itmeleriyle fiten-i

¹⁰¹⁹ Sehven "ictibâb" olarak yazılmış.

mütenevvi‘a zuhûr itdiği mu‘teberâtda mastûrdur. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de dahi niçesi zuhûr itmiştir. Bu sebebdan bin târîhlerinden sonra bu kânun i‘tibârdan sâkit olmuştur.

Erba‘a ve selâsîn: Hâl-i hayâtlarında evlâd-ı ‘âlî-şânlarını mülûk-i eslâf gibi velî‘ahd ittihâz itmedikleridir ki, bu husûs dahi niçe fiten-i ‘azîmeye bâdî olduğu karîn-i zihn-i tâb-nâk-ı erbâb-ı tettebbu‘ ve mutâla‘adır. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de dahi egerçi Sultân Beyâzîd merhûm ilkâ-ı müfsidîn ile bu husûsu murâd eyledi. Lâkin fitne-i ‘azîme vukû‘una ramak-ı cüz’î kalmışiken silsile-i ‘aliyyelerine rûzî olan şeref-i bekâ hasebiyle ‘alâ-vech-i eshel mündefi‘ oldu. Bi-mennihî te‘âlâ mahallinde tafsîl olursa gerekir.

Hamse ve selâsîn: Müverrih-i sâbiku‘z-zikr tahsîsi üzre sadr-nişîn-i mesned-i vâlâ-yı saltanat olup emr-i bey‘at karîn-i hitâm olduktan sonra yâhûd âvân-ı âherîde mûkizı fiten olacağı müberhen olan şehzâdegânı def‘-i fetret ve ref‘-i ihtilâl-i saltanat için katl u i‘dâmda kendülere virilen ruhsat husûsudur ki, bu emr bâdî-i nazarda tıbâ‘-ı selîme mûcib-i teneffür-i mevâddan ise dahi fi‘l-hakîka nef‘-i kesîr u hayr ve vefîri mutazammın olduğu kütüb-i eslâfa sarf-endâz-ı kuvvet-i mütâla‘a olan hurde-bînâna gayr-ı hafîdir. Ol cihetden sâhib-i Kalâyid ve Min fezâil-i ‘Âli Osmân katl-i evlâdühümü‘z-zükûr ‘unvânını tahrîr ve tahtına menâfi‘ini ve zararını tastîr itmiştir. Selefde kesret-i evlâd sebebiyle niçe devlet muzmahil olmuştur. Bu husûsun dahi tafsîli ve bu mes‘elede tarafeynin delîlleri mahallinde zikr olursa gerekir.

Sitte ve selâsîn: Mâlik-i zimâm-ı saltanat olan mülûkden biri bi-emrillâhi te‘âlâ müntekıl-ı iklim-i bekâ olduklarında mâlik oldukları envâ‘-ı emvâl ü tuhfe ancak halefi [27a] bâhirü‘ş-şereflerine müntekıl olup, mülûk-i eslâfda cârî olduğu gibi beyne‘l-verese taksîm olunmadığıdır. Zîrâ bu silsile-i tâhire kendülere ‘âid olan emvâli kat‘â beytü‘l-mâl-ı müslimînden ifrâz itmeyüp muktazî olan vücûh-ı hayrâta ba‘de’s-sarf bakıyyesini yine beytü‘l-mâl-ı müslimîne idhâl iderler. Yohsa mülûk-i sâlîfe gibi kendülere mahsûs hazîne ittihâz itmemişlerdir. Pes bu cihetden tefrika imkân olmayup ve hazâyin-i ‘âmirelerine vefret târî olmuştur. Selefde bu husûs için ne fitneler hudûs itdiği mufassalâtda muharrer ve ba‘zan bu cerîdede dahi mastûrdur.

Seb‘a ve selâsîn: Bu silsile-i tâhireye ‘âmme-i halkın bi-hulûsi‘l-bâl mahabbetleridir. Hattâ cum‘ât ve ‘abîdin ve sâir evkâtda süvâr-ı semend-i ikbâl ü şevket olduklarında temâşâlarına halkın tezâhüm ve ikbâli düvel-i sâirede mesmû‘ olan hâlâtdan değildir. Mecmû‘-ı halk hattâ ba‘zı ‘avâriz hasebiyle dil-gîr olan re‘âyâ makûlesi dahi ed‘iye-i devâm-ı devletlerine rûz u şeb müdâvimlerdir. Zîrâ ol selâtîn-i kirâmın bir ehada zulm olunduğuna rızâları olmadığını ilme‘l-yakîn rütbesi bilürler. Fi‘l-hakîka hilâf-i şer‘-i şerîf mûcib-i kelâl-

tıbâ' olan umûra kat'â rızâları yokdur. Mülûk-i eslâfdan ekserinin halk izmihlâlini temennî iderler idi. Bu umûrun tatbîk olunsa sıhhat-ı makâl zuhûr ider.

Semân ve selâsîn: [V]üs'at-i memleket husûsudur ki, düvel-i sâlîfe bu fazîletden dahi mehcûrlardır. Tafsîl-i hâl derûn-ı mücelledâtta muharrer makâlâtından ma'lûm olur. Ve icmâlen ba'de's-sutûr dahi zikr olunsa gerekdir.

Tis'a ve selâsîn: Bundan akdem neslen ba'de neslin sâhib-i hutbe-i selâtinden niçeleri bu mülûk-i ma'delet-sülûka ez-derûn bende olup hizmet-i hümâyûnlarına intisâb ile fahr u mübâhât itdikleridir. Hâlen Kaan-ı Kırım ve selâtîn-i eslâfdan ba'zıları gibi ki, inşâallâhu te'âlâ mahallinde manzûr-ı dîde-i mütetebbi'în olur.

el-Erba'în: Dârü's-saltana husûsudur ki, kendülerinin taht-gâhları vücûhen bihter-i bikâ' iken düvel-i sâirenin dârü's-saltanalarına dahi mâlik olup birer bendelerini vâlî nasb itmişlerdir. Bu fezâil-i erba'în *Kitâb-ı Kalâyid* ile tercemesi olan kitâb-ı fezâilin lübb u hulâsasıdır. Ba'de-zâlik tettebbu'-ı âsâr-ı eslâf ve sarf-ı efkâr-ı sâibe ile 'abd-i Hakîrin zafer-yâb olduğum [27b] altmış fezâil-i celîlenin fezlekesi bu 'idâde idhâl olunmağla tahrîr ü takrîrine şurû' olundu. Pes ez-Fezâil-i Âl-i Osmân-fazîlet.

İhdâ ve erba'în: Bi-emrillâhi te'âlâ belâ-yı hal'e mübtelâ olan selâtîne ile'l-vefât mekân-ı mahsûsalarında malzemelerini matlûblarından ziyâde ta'yîn itdikleridir ki, bu husûs dahi fakat bu silsile-i tâhireye mahsûs olan fezâilden ma'dûddur. Düvel-i sâire mülûkûnün ba'de'l-hal' mübtelâ oldukları hakâret ve rezâlet kütüb-i tevârihde musarrahdır. Hattâ sâhib-i fezâil Şa'bân Efendî merhûm hulefâ-i 'Abbasiyyenin on dokuzuncusu el-Kâhir-Billâh Muhammed ba'de'l-hal' mekhûl kılınup müddet-i medîde ebvâb-ı cevâmî'de cerr ve suâl veyâ, “eyyühe'n-nâs ben dahi bir zemân halîfe iken şimdi sizlere muhtâc oldum. Benim hâlîme merhamet eyleyin” deyü 'arz-ı hâl iderdi rivâyetini kütüb-i mu'tebereden nakl ider. Halefi olan Yâdigâr kat'â dîde-i merhametle nigâh itmeyüp, “akribâmızdan halîfe olmuş zâtın bu gûne hakârete mübtelâ olması şânımıza düşmez. Lâyık olan malzemesini ta'yîn idüp mekân-ı mahsûsda temkîn itmekdir dimedi. Sâhib-i nuhbe-i kâhir halîfe halefi Râzî halîfenin 'ammi idi. Ba'de'l-'amîy on altı yıl bu halle hayâtda oldu demişdir. Bundan mâ'adâ mahlû' olanların ekseri mağlûlen mahbûs olurlar idi. Bu mâddeyi mülâhaza eyleyenlere bu selâtîn-i kirâmın gayret ve merhameti ne rütbelerde olduğu zâhirdir.

İsnâ ve erba'în: Mâlik oldukları hazâyinin vefretidir ki, mülûk-i sâirede bu rütbe bulunmadığı müttefakun-'aleyhdir. Hattâ sâhib-i fezâil mülûk Benî Tolun'dan Ahmed vefât

itdikde on kerre yüz bin altunı mülûk-i cerâkiseden Berkûk-ı ‘Osmânî’nin iki bin kere yüz bin altunı ve ol mikdâra karîb metâ‘ı zuhûr itdiğini nâdirâtdan olmak üzre müte‘accibâne zikr itmişdir. Bu Devlet-i ‘Aliyye’nin ise der-hazîne olmuş emvâli şöyle dursun, senevî îrâdı hisâbında debîrân-ı cihân ‘âciz olduğu gayr-ı hafîdir. Hattâ bin seksen târîhlerinde Özbek Hânı’ndan Devlet-i ‘Aliyye’ye elçi gelüp tersâne-i ‘âmireyi temâşâ itdikde hâlâ bizim milkimizin hazînesi sefâyin-i mevcûdenin mühimmâtına kifâyet itmez deyü i‘tirâf itmişdir.

Selâse ve erba‘în: Muvazzaf leşker mevcûdeleri husûsudur ki, beher sâl [28a] kul mevâcibine virilen yirmi bin kîseye ve ahyânen ziyâde vü noksana bâliğ ve resîde olur. Ne kadar kalîl olsa on beş bin kîseye bâliğ olur. Mülûk-i eslâf ‘askere beher sâl bu mâlın nısfını bahş itmiş değildir. Ve anlara nazar itmek dahi mümkinâtdan olmadığı azherdir.

Erba‘a ve erba‘în: Sarây-ı hümâyûnlarının masârifî ve nizâmı husûsudur ki, Sarây-ı Cedîd’in bu hâli muhayyer-i ‘ukûldır. Yalnız Sarây-ı ‘Atîk’ın masârifî düvel-i sâire masârifinden efzûn olduğu delîle gayr-ı muhtâcdır. El-yevm bu iki sarâyın masârif-i yevmiyyesi düvel-i sâirenin masârif-i şehriyyesine gâlibterdir. Senevî birkaç bin kîse sarf olunup on bine karîb kimesnelere ta‘yînât-ı mükemmele virilür ki, bundan sonra icmâlen zikr olunsa gerekdir. Düvel-i sâlifede bu dahi mesbûk bi’l-mesel olan mevâddan değildir. Zîrâ anların ekseri bu kadar ‘askere sarâylarında değil devletlerinde mâlik olmamışlardır, olsalar dahi vazîfe ve ta‘yînât virmeğe kudretleri yoğidi.

Hamse ve erba‘în: Ânifen işâret olunduğu üzre ta‘yînât husûsudur ki, sarây-ı hümâyûnları ahâlîsinin bi-merâtibihim mükemmel ta‘yînâtları vardır. Tuz ve buber ve dârcınlerine varınca virilür. Bunların mütekâ‘idlerine dahi ziyâde virilür. Yeniçeri ve sekbân ve cebeci ocaklarının hâs olmak üzre ta‘yîn-i nân-ı ‘azîzleri ve yevmiyye yeniçeriyân-ı dergâh-ı ‘âlinin yevmiyye bin (boşluk var) vakıyye ve cebeciyânın yevmiyye beş yüz vakıyye ve Sarây-ı ‘Atîk’ın yevmiyye yediyüz vakıyye lâhm ve Sarây-ı Cedîd’in yevmiyye üçyüz koyun ta‘yîni vardır. Bundan mâ‘adâ kûsûr ta‘yîni hod ta‘rîfe hâcet değildir. Ve dîvân günleri mahal mahal et‘ime-i nefîse güsterde kılınur. Bu mevâddın hod düvel-i sâbıkada müstemirren vukû‘ bulduğu mu‘teberâtda gayr-ı mezkûrdur. Egerçi Devlet-i ‘Abbasiyye’de dârü’l-hilâfelerinde bir mikdâr muvazzaf ‘asker var idi. Lâkin bu makûle olmayup kendülerini agyârdan hıfz u hırâset maslahatıçın idi. Zîrde muharrer ba‘zı husûsdan hakîkat-i hâl nümâyân olur.

Sitte ve erba‘în: Nüfûz-ı kelâmları husûsudur ki, bir mâddenin husûlü murâd-ı ‘aliyyeleri oldukda bir def‘a emr iderler. Bi-‘avnihi te‘âlâ emr-i mezbûr derhâl husûl-pezîr

olup bir def'a dahi tenbîh ü te'kîde hâcet kalmaz. Bî-nihâye leşker-i muhtelifeye mâlikler olup zâhir-i hâlde bunlara mûcib-i [28b] emr-i hümâyûnu iltikâm kal' Kûh-i Elbüroz'den es'ab görünürken bir kerre ki şevketlü pâdişâhımız şöyle emr itmiş denildiği gibi, cümlesi birden hemân tenfizi husûsunda cân virüp itâ'ate bir rütbe-i ihtimâm iderler ki tavsîfi bir vechile kâbil değildir. Husûsâ hıfzullâhu te'âlâ mülûkinâ ilâ-yevmi'l-kıyâm mukaddemâ zuhûr iden erbâb-ı fîtnede dahi bu hâlet cârî idi. Hattâ Na'imâ merhûm mazbata-i mahsûsasında der ki, sene-i hamse ve 'aşer ve mie ve elfde ki tûfân-ı fîtne hurûş idüp kâffe-i halk iki fırkaya mûnkasım ve her biri icrâ-yı hak da'vâsına müdâvim idiler. Bi'l-âhire şerî'at-ı Ahmedî cümleye gâlibter olmağla mecmû'u fırka-i vâhide oldular. Ammâ ser ü pâ ma'lûm olup cümlesi bir suda idiler. Ya'ni kimi tav'an ve kimi muktezâ-yı vakt üzre kerhen ol dâirede bulunmuşlar idi. Mecnû'u tahmînen yüz bine bâliğ asker olup ordu-yı hümâyûn ise İstanbul'a hareket için taşrada bulunmağla bunların zabtı husûsu bi'l-küllîye rehin-i 'ukde-i düşvâr olduğu delîle gayr-ı muhtâc idi. Çünkü ol hılâlde kesret-i esfâr ve vefret-i harc u masârif hasebiyle ordu-yı hümâyûnda mevcûd hazîne bahşîş-i cülûsiyyeye kifâyet eylememekle inşâallâhu te'âlâ mahmiyye-i İstanbul'a duhûlden sonra bahşîş ve 'ulûfeleri cümle me'mûllerinden ziyâde edâ olunmak üzre kavî olunmağla, her gürûh bu vech üzre râzî olmuşiken, vaktâ ki, Sultân Ahmed Hân hazretleri İstanbul'a teveccüh kasdıyla rahş-ı dâstân-ı hemtâlarına süvâr olurken bu kadar erbâb-ı fîtne vü fesâd ki, ta'dâd-ı nücûm ve rimâl fi'l-mesel-kâbil anların yekûn-ı hisâbları mümkün değil idi. Bir ağızdan "bu mahalde bahşîş ve 'ulûfemizi almayınca bir hatve hareket itmezüz" deyü ichâr-ı sadâ itmeleriyle Ahmed Hân hazretleri bu gulgulenin aslında gibbe's-suâl vâkıf-ı keyfiyyet-i hâl olduklarında ol mahalde zâbitânından bir iki âdem taleb ve, "bu bî-edeblerin murâdı nedir, ne demek isterler? Hudâ hakkıçün şimdi mecmû'unu havâle-i tîg-i gazab iderim!" buyurdıkları gibi rûz-i mahşerden nümûne olan Edirne sahrâsı temevvüc peydâ idüp derhâl edeblerin takınarak selâmlık saffına şitâb, pâdişâh hazretleri dahi der-'akab-ı mutehevvirâne süvâr olup cânib-i [29a] İstanbul'a 'azîmet buyurdular. Bu menkabei tahrîrden murâd kemâl-i nüfuz-ı kelâmlarını beyân içündür. Mülâhaza olursa öyle bir vakt-i fesâdda kelâmlarının bu rütbe nüfûzu mevhibe-i Rabbânî'ye mazhar olduklarına delîl olduğundan mâ'adâ kendülere mahsûs hâlâtandır. Zîrâ düvel-i sâlifinin ekserinin 'askerleri her hâlde mülûklerine galebe itmişler idi. Bir tarafa sefer murâd itse taraf-ı 'askerîden fesh olduğu eger dahi ibrâm olursa meliklerini hal' itdikleri safahât-ı kütüb-i tevârihde ekser min-en yuhsâdır. Devlet-i 'Abbasiyye a'zam-ı düvelde iken 'askerîden gördükleri rahne vü ezâ nüsha-i asliyyede ve ba'zan ba'zı fezâil zımnında bu makâlede mezkûrdur.

Sâbi' ve erba'in: Gürûh-i 'askerîye virdikleri nizâmdır ki, bunun dahi misli selefde gayr-ı mesbûkdur. El'ân kırkı bir keyl ile yerilüp zâbitâna kemâl mertebe itâ'at üzredirler. Gürûh-ı 'askerî kesret-i zâbitân ile zabt olunduğunu erbâb-ı fenne zikr u beyân itmişlerdir. Ol husûsu kuvvetden fi'le getürmemekde dahi bu Devlet-i 'Aliyye mazhar-ı mevhibe-i Rabbânî olmuşlardır. Meselâ 'askerî tâifesi orta orta taksîm olunup bir ortanın yedi sekiz nefer zâbitânı olur. Evvelâ çorbacı cümlelerin zâbitıdır. Andan aşağı odabaşı andan vekilharc ba'de-zâlik bayrakdâr zâbitıdır. Ve bir zâbit dahi ortanın baş eskisidir. Bir zâbit makâmında dahi baş karakullukçudur. Egerçi karakullukçular ki, kuloğlu demekle ma'rûfdur, yoldaşların huddâmı makâmındadır. Ammâ kalfa ta'bîr olunan reîsleri zâbit hükmündedir. Ve aşçı rütbede bir bayrakdârdan aşâğı zâbitıdır. Kezâ fe-kezâ bir ocakda elli altmış ve yeniçeride yüzden ziyâde zâbit vardır. Meselâ yeniçeriyânda ağa cümlelerin hâkimidir. Andan aşağı kul kethudâsı andan zağarcıbaşı ba'de-zâlik saksoncubaşı ba'de turnacı kezâ fe-kezâ bu vechile mecmû'unu bir mahalle rabt itmişlerdir. Zâbitândan biri yoldaş yok mu didiği gibi mevcûd olanların mecmû'u def'aten segirdirler. Ve eskilerinin pîşgâhından edeb ile mürûr idüp herkesin rütbe ve kadrine ziyâde i'tibâr iderler. Ahadü-hümâ âharın üstüne durup haddini tecâvüz itmez. Bu husûs dahi bu Devlet-i 'Aliyye'ye [29b] mahsûs olan fezâildendir. Hengâm-ı sefer ki, mûcib envâ'-ı hatar ve ekser-i hâlde serpâ ve pâser olduğu yerdir. Anda dahi hükmü bu vechile cârîdir. İnşâallâhu te'âlâ bu husûsların tafsîli kânûn bahsinde zikr olunsa gerekdir.

Semân ve erba'in: Ümmet-i Muhammed'in ve gerek ehl-i zimmet ve sâire kendülere itâ'at eyleyen tavâyif-i mütenevvi'anın rûzda ve şebde günûde-i pister-i râhat ü emân ve âsûde-i mekr ü keyd ve itâle-i erbâb-ı tuğyân olmaları için memâlik-i mahrûsa-i 'aliyyelerinde 'ulûfelü ve tîmârlu niçe mustahfazîn ve hurrâs vaz' ve ebvâb-ı kılâ'a mahsûs zâbitân nasb eyleyüp, lâsiyyemâ şehr-i İstanbul'da kûşe be-kûşe kulluklar ta'yîn itdiklerinden mâ'adâ evân-ı rûz ü hılâl-i şebde derûn-ı şehr-i reşk-dehri taraf taraf kullar ile hıfz u hırâset ve bu vechile hürde-gân gürûhuna serimû icrâ-yı mel'anete ruhsat virmedikleri husûsudur ki, bu mertebe dikkatin dahi eslâfda vukû'u gayr-ı mervîdir. Anlar ancak dârü's-saltanalarında zâbit nâmına şahne vü 'ases¹⁰²⁰ istihdâm eyleyüp bunlardan gayrı kimesne olmadığı müttefakun-'aleyhdir. Taht-gâhlarından gayrı taht-ı hükümlerinde olan kılâ' vü bıkâ'ın mahsûs muhâfızîni yoğidi. Bir taraftan düşman zuhûr eylese sükkân-ı şehr ehl ü 'ıyâl ve emlâk ü emvâllerini sıyâneten müdâfa'aya kıyâm iderlerdi. Zîrâ Devlet-i 'Abbasiyye'den mâ'adânın ekserinde muvazzaf 'askerî tâifesi olmayup bir tarafa seferleri vukû' bulsa hissa-i ganîmet şartıyla kifâyet mikdârı leşker tedârük iderler idi. Maslahat hitâmında herkes dağılup kârlarına

¹⁰²⁰ Metinde 'as'as olarak yazılmış.

giderlerdi. Dârü's-saltanalarında ba'zan muvazzaf cüz'ıyyât makûlesi leşker bulunurdu. Ammâ ne maslahat için olduğu zîrde tahrîr olursa gerekdir.

Tâsi' ve erba'in: Kezâlik bu Devlet-i ebed-peyvend-i 'Aliyye'nin leşker-i zafer-rehberleri envâ' üzre mürettebe olup her nev'i ve her nev'inden bir gürûhu bir hizmete ta'yîn olunmağla birbirlerine muhtâc olmayup herkes me'mûr olduğu hizmetle evkât-güzâr oldukları husûs lâzımü'l-ihimâmıdır ki, bu emr fi'l-hakîka mukaddeme-i nusret olan umûrdan ma'dûddur. Düvel-i sâlifinin bu husûsda dahi gafletleri beyâna gayr-ı muhtâc vâzıh bir ma'nâdır. Bu devletde tenevvü'-i leşker ibtidâ ba'zan 'asr-ı Osmân Hânî'de ve ba'zan 'ahd-i Orhânî'de zuhûr itmiştir. [30a] Bâ-emân-ı Ebü'l-fethde husûsâ evân-ı Süleymân Hânî'de gereği gibi nizâm-yâfte olundu. Piyâde ve süvârî ve müselleme ve cebe-hâne ve top-hâne ve sâir âlât-ı rezmiyye için 'alâ-hiddetin ocakları ihtirâ' olunmak, fakat bu Devlet-i 'Aliyye'nin hasâyasındandır. Düvel-i sâirenin leşkeri piyâde ve süvârîden ve ekserinin ancak süvârîden 'ibâret olup, anlar dahi birbirlerinin hizmetini görürler idi. Bu ise erbâb-ı kıtâlin kılletine bâi's bir hâletdir. Zîrâ erbâb-ı süyûf ancak darb-ı a'nâk-ı a'dâ ve kesr u hezm-i cem'ıyyet-i düşmende istihdâm olunmak gerekdir. Anların umûr-ı ekl ü şûrb ve sâir malzemelerini rû'yet ve istihzâra başka âdem lâzımdır. Ortalarda karakullukçuyân bu maslahat için ihdâs olunmuştur. Tenevvü'-i leşkerin esbâb-ı nusretinden olduğuna vech-i âhar budur ki, 'askerî tâifesi bir kapıkulları olduğu cihetden müttehid ve sûretâ zâhiren kapu yoldaşlık hasebiyle dostlar ise dahi sîreten ve ma'nen ocaklar ahâlîsi birbirlerini kat'â sevmezler. Lâkin kuvvet-i baht-ı hıdîvâne ve zabt-ı zâbitân hasebiyle ahadü-hümâ âhara ta'arruz idemez. Esfâr-ı 'aliyye vukû'nda her biri âhara nisbeten tahsîl-i nîk-nâm için ez-derûn me'mûr oldukları umûrda sa'y iderler. Meselâ bir kal'a hisârında metrisde bulunan yeniçeri tâifesi nâm bizim olsun deyü sa'yde kusûr itmezler. Zümre-i cebeciyân dahi kezâlik anlara nisbeten var kuvveti bâzûya görürler. Bu cihetden mukaddime-i nusretten ma'dûddur. Egerçi nusret min-'indi'llâhdır. Ammâ takdîr-i ilâhî ile eşyâya esbâb vardır. Bu husûsun tafsîli eger himmet-i erbâb-ı himem ile te'lîf-i zeyl-i fezâile muvaffak olursak bi-'avnihi te'âlâ zikr u beyân olursa gerekdir.

el-Hamsîn: Erbâb-ı hidemâtın cüz'î ve küllî emekleri zâyî' olmayup mukâbilinde envâ'-ı kerem ü ihsânlarına mazhar oldukları hasletdir ki, bu fazîlet dahi bu Devlet-i 'Aliyye-i 'azîmü'sşânın hasâyasından olup, düvel-i sâirenin ekserinde vukû' bulmamıştır. Ez-cümle esfâr-ı hümâyûnları vukû'unda hasebi'l-iktizâ müceddeden 'ulûfelü bî-hisâb 'asker defterlere kayd olunup maslahat hitâm-pezîr olduktan sonra esâmîleri hazîne-mânde olmaz, belki bi-merâtibihim terakkî vü bahşîşler in'âm olunup sâhibi ile'l-vefât ol nân-pâre ile ta'ayyüş ider. Ba'de zemânın sefer-i âhar zuhûr itse bir kat dahi bahşîş ve terakkî emr-i mukarrer olmağla

ashâb-ı [30b] esâmî ez-cân ü dil nîk-nâm tahsîline sa'y ider. Ve esâmîsi uğruna baş ü cân fedâ ider. Bu husûsda eslâfin kânûnu hâtîmede zikr olunacaktır.

İhdâ ve hamsîn: 'Ulemâ-i 'izâm kerremâ Allahü te'âlâ ilâ-yevmi'l-kıyâme hazarâtına ta'yîn itdikleri merâtib-i seniyyedir ki, ba'de'l-mülâzeme istihkākına göre medrese tevcîh olunup merâtib-i 'aşereyi kat' itdikten sonra rütbe-i celîle-i mevlevîye vâsıl olur. Merâtib-i 'aşere hâric ve hareket-i hâric ibtidâ-i¹⁰²¹ dâhil ve hareket-i dâhil mûsıla-i sahn ve medâris-i sahn ki, semâniyyedir. Ve ibtidâ-i altmışlı ve hareket-i altmışlı mûsıla-i Süleymâniyye ki, hâmisidir. Ve Medâris-i Süleymâniyye'den 'ibâretdir. İbtidâ medâris-i hâricden biri tevcîh olunup ba'de-zâlik refte refte kat'-ı merâtib ile her rütbede vazâyifine terakkî vü vefret ve 'ilm ü ma'rifetine yevmen fe-yevmen kesret târî olarak Süleymâniyye'ye gelür, andan Anadolu veyâhûd Rumili câniblerinde bir mevleviyyet tevcîh olunup, ba'de-zâlik bilâd-ı erba'a ve selâse diyerek rütbesini tekmîl itmekle sadr-ı âlî-kadr olur. Bundan mâ'adâ her birine arpalıklar tevcîh olunmağla dâimâ evkât-ı refâhiyyet ü safâ ile mürûr ider¹⁰²². Pes mevlidinden bir derd-mend tâlib-i 'ilm gelüp hücerât-ı medârisden birine dâhil olduğu gibi rütbe-i sâmine'ye irtikâ' ümîdinde olur. Lâkin ol merâtibden cühelâya hazz u nasîb olmadığı teyakkun itmekle bi'z-zarûrî tahsil-i ma'ârifeye cedd ü sa'y ider. Bu ümîd sebebiyle yevmen fe-yevmen 'ilm ü fazlî ziyâde olur. Ba'de-zâlik hazret-i veliyyü'n-ni'ama 'arz-ı hâl idüp ba'de'l-imtihân evvelîn-i pâye-i süllem-i kasr-ı merâtib-i 'ilmiyye olan müderrisîn gürûhuna mülhak olur. Bu cihetle bu tarîk gürûh-i 'ulemâ-i kirâmın kesretine vesîle olur. Fi'l-hakîka bu dahi bu Devlet-i 'Aliyye'ye mahsûs mevâhibdendir. Düvel-i sâlifede mesbûk bi'l-misil olmadığı cümlelerin ma'lûmudur. Tedkîk olursa fevâid-i bisyârı müştemil-i umûr-ı müstahsenedendir. Bu mâddenin tafsîli bi-fazlihî te'âlâ tahrîr-i zeyle muvaffak olursak zikr olunur.

İsnâ ve hamsîn: Bi-'avnihî te'âlâ feth ü teshîr itdikleri memâlikde ta'zîm-i 'ilm ü 'ulemâ için dârü'l-'ulûm ve medâris-i müte'addide binâ buyurdıklarıdır ki, fi'l-hakîka bu dahi hasâyis-i celîle tahtına dâhildir. Zîrâ düvel-i sâlife mülûkünden ba'zıları bu husûsa sa'y idüp niçe ebniye-i 'âliye binâ vü ihdâs itmişlerdir. Ammâ ekser-i hâlde dârü's-saltanalarına mahsûs olup bilâd-ı sâirede hasbeten-lillah. [31a] te'âlâ binâ itdikleri nevâdirâtdan şâz makûlesidir, bu selâtîn-i kirâm ise zümre-i tâlibîne vesîle-i ta'lîm u ta'allûm olmağıçün bilâd-ı 'adîdede belki dâhil-i hükm-i hümayûnları olan ülke ve bıkâ'ın ekserinde ravza-i cinândan nümûne medâris-i 'âliye-i müte'addide binâ buyurmuşlardır. Husûsâ merhûm ve mağfûrûn-leh Ebü'l-Feth Mehemmed Hân tâbe serâhu hizmetlerini mânend-i heşt-bihişt medâris-i

¹⁰²¹ Metinde iptidâ olarak yazılmış.

¹⁰²² Bundan mâ'adâ her birine..... mürûr ider (Derkenar notu).

semâniye binâ buyurup herkesin rütbe ve istihkākı ma'lûm olmak için talebâyı¹⁰²³ defter itdikleri 'ilm u 'ulemâya kemâl-i tevkîr ü ta'zîmlerine edell-i delîldir.

Selase ve hamsîn: Ber-fehvâyü'n-nâs 'alâ dîni mülûkihim vüzerâ vü vûkelâ ve sâir a'yân-ı Devlet-i 'Aliyye ve erkân-ı saltanat-ı seniyyeleri hattâ mîr-âhûr ve kürkçü ve terzi ve 'arabacı ve şübânları müte'addid ebniye-i hayriyye ihdâsına muhibb u muvaffak olduklarıdır ki, bu mevhibe dahi bu silsile-i 'aliyyeye mahsûsdur. Egerçi selefde dahi a'yândan bu makûle umûr-ı hayriyye zuhûr itmiştir, ammâ nâdirâtdan olduğundan mâ'adâ eşrâf-ı erkânlarından çend nefer kimesneler muvaffak olmuşlardır. El-yevm bilâd-ı sâireden mâ'adâ "kazâ-i erba'a" ta'bîr olunan İstanbul ve muzâfâtında iki binden ziyâde cevâmî' ve mâ'âbid ve üçyüzden efvân medâris-i 'âliye ve beşyüzden ziyâde dârü'l-'ulûm ve'l-mu'allim ve yüz elliden ziyâde hammâm olup dârü's-saltanada bu cem'iyete hulefâ-i 'Abbasiyye'den mâ'adâ mâlik olmuş yoktur. Anlarda dahi bu mikdâr medâris ve dârü'l-'ulûm bulunmadığından gayrı zemân-ı cüz'î zarfında ebniye-i hayriyyelerinden fakat sahâ-yîf-i kütüb-i tevârihde nâm u nişân kalmıştır. Meselâ müddet-i devletleri yüz sâle bâliğ oldukda ol ebniyenin 'aşr-i mi'sârı kalmamıştır. İnşâallâhu te'âlâ tafsîli cild-i Süleymân Hânî'de tahrîr olunmak tasmîn olduğu üzere Mansur-ı Devanikî dârü's-selâm Bagdâd'ı binâ itdikden sonra ebniyesin keşf idüp ber-mûceb-i defter on bin hammâm ve on bin minâre bulundu. 'Asr-ı Me'mûn'da teftîş olundukda altmış bin hammâm ve her hammâm kurbunda beş bâb mescid tahrîr olundu. Ba'de-zâlik yirmi dört bin mahalle ve her mahallede bir minareli mescid ve bir hammâm bulundu. Sinîn-i devletleri hudûd-i mi'eyi tecâvüz itdikde yüz bölükde bir bölüğü kalmadı. Devletleri resîde-i hitâm oldukda anın dahi nısfı ve giderek küllîsi muzmahil oldu. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise felillâhi'l-hamd ve'l-minne ebniye-i [31b] hayriyye yevmen fe-yevmen memâlik-i mahrûsalarında vefret bulmadıkdadır. Allahümme 'ammereha ve ebbedeha ilâ-yevmi'l-mîzân bu husûsun ba'zan tafsîli bi-fazlihî te'âlâ cild-i Ebü'l-Feth'de zikr olursa gerekdir.

Erba'a ve hamsîn: Mahal be-mahal ihdâs olunan 'imârât-ı 'âmire husûsudur ki, zümre-i tulebâ u gurabâ ve fukarâyı it'âm için binâ olunmuştur. Bu eser-i celîle yalnız İstanbul'a mahsûs olmayup ekser-i memâlik-i mahrûsalarında ve şah-râh-ı ebnâ'-ı sebîlde binâ vü ihdâs olunmuştur. Her birinin matbahında bî-nihâye zehâir sarf olup bu gürûh için beher yevm et'ime-i mütenevvi'a tabh olunur. Her birinin vakfiyyesini mütâla'a eyleyenler ne gûne nefâ-yis-i müstevfâ mu'ayyen olduğun bilürler. İt'âm-ı cî'ân-ı bihter-i mesûbatdan olmağla bu

¹⁰²³ "talebeyi" şeklinde olmalı.

silsile-i tâhireye sermâye-i fahr u mübâhâtdır. Selefde vukû‘u şâz makûlesinden olup ba‘zı mülûk dârü’s-saltanalarının bir mahallinde bir makâm binâ ve ahyânen it‘âm-ı fukarâ vü mesâkîn ve gurabâ iderlerdi. Ve kimi bu emre ayda ve yılda veyâhûd bir mahûf mâdde zuhûrunda mübâşir olurdu. Yohsa taht-gâhlarında kûşe be-kûşe beytü’t-ta‘âm binâ olunmak ve andan mâ‘adâ feth ü teshîr itdikleri memâlikin ekserinde bu emr-i icrâ-ihativâ icrâ olunmak, fakat bu Devlet-i ‘Aliyye hasâyasındandır. Halâ “kazâ-i erba‘a”da kırkdan mütecâviz dârü’z-ziyâfe olup kânûnlarında fukarâ tulebâ içün tabh olunan nân-ı ‘azîze yevmiyye beş altı yüz keyl dakîk-i hâs sarf olunduğu cümlelerin ‘inde müsellemidir. Andan mâ‘adâ şûrbâ ve pilâv ve zerde vü zarve ve sâir mâlzeme-i et‘imeye sarf olunan envâ‘-ı zehâir mertebe-i kıyâsdan efzûndur. Bi-fazlihî te‘âlâ cild-i Mehmed Hânî’de tahrîrine muvaffak olursak mahmiyye-i Kostantaniyye zikri münasebetiyle tafsîli tastîr olursa gerekdir.

Hamse ve hamsîn: Sâbıkâ ve ânifâ mahall be-mahal zikr olunduğu üzere binâ itdikleri ebniye-i hayriyye-i mütenevvi‘anın huddâmı cihet-i uhrâya muhtâc olmağla hidemâtında tekass itmemek ve âsâr-ı hayriyeleri ilâ-yevmi‘l-kıyâme bâkî kalmak maslahatıçün her birine kavî ve ma‘mûr bî-nihâye kurâ vü ülke ve ‘akâr vakf eyleyüp bu cihetden dahi bî-hisâb halkı ihtiyâcdan müstağnî itdikleridir ki, hâletü’t-tahrîr müddet-i devletleri beş yüz sâle karîb olmuşdur. Bi-‘avnihi te‘âlâ hiç birine hılâl tatarruk itmemiştir ve vakflarından bir cihete mutasarrıf olanlar külliyyen ihtiyâcdan berî ve vâreste olup ehl ü ‘ıyâl [32a] sâhib-i hânedân olur. Husûsa medârise ta‘yîn itdikleri vezâyif u mekteb ve dârü’t-ta‘lîmlerin ta‘yînâtı müstevfâ olup elbiseleri dahi mükemmel mu‘ayyendir. Selefde bu mertebe olmayup müstemirren olmadığı gayr-ı hafîdir. Hâlâ medâris-i “kazâ-i erba‘a”nın yevmiyyesi on sekiz bin akçeye bâliğ olur. Ve kazâ-i erba‘ada mebnî mecmû‘-ı ebniye-i hayriyyenin masârifi senevî yedi sekiz bin kîse akçeye bâliğ olur. Bu mahalde maksûd icmâl olmağla bu mikdâr ile iktifâ’ olundu. Eger te’lif-i zeyle muvaffak olursak tafsîl üzere beyânı der-‘uhde-i kilik-i hoş edâdır. Bu mahalde bir mikdâr bast-i kelâm muktazî olmağla şürû‘ olundu.

Tenbîh

Hafî olmaya ki, bu mahalde evkâfdan birinden bir cihete nâil olan ma‘îşet-i uhrâya muhtâc olmayup anınla ehl ü ‘ıyâl sâhib-i hânedân olur deyü serd-i makâl olunduğundan, bu Hakîre ‘adem-i imkânıyla suâl vârid olur. Meselâ bir kimesne bir vakfdan üç beş yâhûd¹⁰²⁴ on ve yirmi akçeye mutasarrıf olmuş niçe kifâyet ider. Bu mâdde mübalağadır, belki lâ-asle leh kabîlindendir, deyü sâil münâkaşa iderse bu vechile cevâb virilür ki, bu Hakîrin tahrîr itdiğim

¹⁰²⁴ Nûshada “yâhûn” şeklinde yazılmış.

vekâyi' bin târîhinden mukaddem zuhûr eyleyendir. Ol evânda belki elli yıl mukaddem bir kimesne beş on akçe vazîfeye mutasarrıf olsa ehl ü 'ıyâliyle ilâ 'âhırî'l-ömr murâd üzre ta'ayyüş iderdi. Zîrâ ol vaktin halkı haddini bilüp elbise husûsunda hâline münâsibini ihtiyâr eyleyüp, fî zemâninâ olduğı gibi âhâd-i nâsdan olanlar kırk elli guruşluk kaftân ve yüz ve yüz elli guruşluk kürk ve yetmiş seksen guruşluk şâl isti'mâl itmezlerdi. Halkı harâb eyleyen elbise husûsudur ki, Devlet-i 'Aliyye'de kesret-i esfâr zuhûrundan bu husûsa takayyüd olunmamağla beyne'n-nâs hadd ü hudûd merâsimine i'tibâr mürtefi' oldu. Ba'de'l-yevm kâle-i merâsim-i nâsı kâlib-ı selefe ifrâ' vücûhen hadd-i imkânda değildir. Eger nâs haddini bileydi her şey bahâ-i rahîs ile iştirâ olunurdu. Halkdan insâf kalkup kabâhati zâbitâna 'azv iderler. Meselâ yevmiyye on akçe îrâdı olan kendünden a'lâya bakup masârifini anın masrafına mu'âdil idüp kendi îrâdına uydurmaz, kabâhati yine zâbitâna bulur. Hak te'âlâ cümleye insâflar vire, âmîn. Bu makâle ma'lûm oldukdan sonra 'abd-i Hakîre kat'â suâl vârid olmaz, biz yine saded-i evvele rücû' idelim.

[32b] **Sitte ve hamsîn:** Hûyu ve hüneri ma'lûm olmayan kimesneleri vezâretde istihdâm itmedikleridir. Bi-hasebi'l-iktizâ istihdâm itseler dahi istiklâl virmeyüp istiklâl-i tâm virdikleri vüzerânın dahi yine subh ü mesâ ahvâlini tecessüsten hâlî olmadıkları ve vezîr itdikleri şahsı te'bîden istihdâm itmedikleri dahi fezâilden ma'düddur. Zîrâ hûyu ve hüneri ma'lûm olmayan şahsı vezâretde istihdâm memâlikî tahrîbe vekîl-i mutlak itmekdir. Ahyânen muktezâ-yı vakt ü zemân hasebiyle bir şahs-ı mechûl ol sadr-ı refi' 'ayn-ı kazâ oldukda ma'ıyyetine mahfî ricâlden mu'temedün-'aleyh kimesneler ta'yîn olunduğı bu sırra mebnîdir. Sadâkatı ma'lûm olan şahsı dahi tecessüs lâzımdır. Zîrâ Eflâtûn dahi olsa bi-hasebi'l-beşeriyye hatâ olmamak hadd-i imkânda değildir. Sultân Selîm-i Kadîm Mısır'dan İstanbul'a teşrîf itdiklerinde merhûm Pîrî Paşa'dan gayrı vezîr yoğıdı. Mûmâ-ileyhe kemâl-i i'timâdları var iken bile ba'zı giceler bir iki ve ekseriyâ üç dört def'a sarây-ı vezîre mu'temedün-'aleyh kimesneler yollayup ahvâlini tecessüs itdirmekden hâlî değiller idi. Düstûr-i merkûm sarâyında nısf-ı leyle dek umûr-ı müslimîni görüp tulû'-i şemsden sonra huzûr-ı hümayûna dâhil olurdu. Ve vakt-i zuhra dek gice gördüğü mesâlihi 'arz iderdi. Andan sarâyına gelüp dîvâna oturur ve nısf-ı leyle dek umûr-ı müslimîni görürdü. Bu sebebden zemânları 'ayn-ı emn ü emân idi. Zîrâ vüzerâyâ istiklâl virdikden sonra ahvâlini 'adem-i tecessüsten düvel-i kesîre muzmahil olmuşdur.

Ez-cümle Devlet-i 'Abbasiyye'nin izmihlâline 'Alkami didikleri vezîr-i şerîr ve Râfızî-meşreb sebebdır ki, kütüb-i tevârîh mütâla'a idenlerin ma'lûmudur. Ba'zı ehl-i ma'ârif mazbatasında muharrerdir ki, 'ukalâ-yı eslâf ve fuзалâ-yı ahlâk beyânında bir meşhûr lâf ü

güzâf vardır ki, öteden berü miyâne-i güft ü gûda idâresi der-kârdır. Meselâ vezîr-i a‘zam müstakil olmadıkça umûr-ı devlet temâm olmaz. Be-her-hâl nâkıs olur. Pâdişâhlara vezîr olan zâta istiklâl-i tâm vermek vâcib ve umûruna evlâdı dahi olursa kat‘â âhar müdâhale itdirmemek lâzım u lâzibdir, didikleri gibi lâkin bu sözde ri‘âyet-i ‘umûm ve husûs şart olduğu nezd-i hurde-bînânda gayr-ı hafîdir. Zîrâ vezîr olan şahıs buğz u hasedden ‘ârî ve irtişâ ve tama‘dan berî ise ana istiklâl vermek rütbe-i vücûbdadır. Fe-emmâ yine mahfî ahvâlini [33a] tecessüs dahi vâcibâtıdır. İhtimâl ki, şeyâtîn-i ins igvâsıyla muhîll-i nâmus-ı devlet bir emre tasaddî ve tecâsür eyleye. Yâhûd bi-hasebi‘l-beşeriyye kendüden hatâ vâkı‘ ola. Vezîr olan kimesne bu safânın hilâfıyla muttasıf ise ana istiklâl vermek değil, vezâretde istihdâm mahz-ı hatâdır.

Beyit

Şâh vâkıf gerekdir ahvâle

Vükelâyâ kalursa vây hâle

Nesir: İstiklâl mücerrebü‘l-etvâr vezîr-i sadâkat-kâra virülür. Ehl-i hevâyâ istiklâl viren memâliki tahrîbe vekîl-i mutlak itmekdir. Hârûn‘ın oğlu Muhammed Emîn halîfe ki, ciger-kûşe-i sitt-i Zübeyde‘dir. Vak‘a-i meşhûre sebebiyle maktûl olmasına bâdî Fazl bin Rebî‘ nâm vezîr ehl-i hevâ olduğu safâhat-ı *Târîh-i Muhibbî*‘de mastûrdur. Dahi buna mümâsil niçe şâh-ı ‘âlem-gîr mekr-i vezîr-i sû-i tedbîr ile memleket ve saltanatından dûr ve cân-ı şîrîninden mehcûr olduğu zîb-i sutûr-ı kerârîs-i mufassalatdır. Mezheb ve meşrebi nâ-ma‘lûm kimesneyi makâm-ı vezâretde istihdâm mülûke mahz-ı hatâ olduğu gibi bir vezîri sadrında te‘bîd dahi hatâdır. Zîrâ kendüde azl havfı olmağla lâ-büd kendüden nâ-şâyeste umûr zuhûr ider. Ez-cümle ze‘âmet ve tîmâr ve ‘ulûfe erbâb-ı seyf ü cihâdın hakkı iken vaktimde ırâğ peydâ ideyim sevdâsıyla etbâ‘ ve levâhıkına tevcîh eyleyüp guzâtın taklîline sebep olur. Mücâhidîne mahsûs olan nân-pârenin dest-i âhrîde olması bir vechile câiz değildir. Sokullu Mehmed Paşa merhûm eşbeh-i vüzerâdan iken ‘inde‘l-‘ukalâ bu makûle umûr ile ma‘yûb idi. Ma‘a-hazâ ze‘âmet ve tîmâr tevcîh itdiği etbâ‘ının her biri esfâr-ı hümayûn vukû‘unda kırkar ellîşer pâk u musellah ceng-âver şüc‘ân ile sefer virürdi. Merhûm Sultân Murâd-ı Sâlis tahta cülûs idüp bu hâle vâkıf oldukda sadr-ı müşârûn-ileyhin etbâ‘ u livâ hakkında mutasarrıf oldukları ze‘âmet ve tîmârî âhara tevcîh itmekle Mehmed Paşa zâhiren kendi hâline tagyîr getirüp bir dürlü fütûr hâletlerini izhâr itmedi. Ammâ evvelki gibi iş görmez oldu. Bir zararı dahi budur ki, evvelkinden efşahdır. Düvel-i sâlife mülûkü bir kimesneyi umûruna vekîl itdikden sonra bir dahi ahvâlini tecessüs ve tefahhus itmezler idi. Ol sebebdan devletleri resîde-i

inkırâz oldu. Sebeb-i inkırâz-ı devlet zikr olunduğu mahalde ba‘zı mertebe tahrîr olunsâ [33b] gerekdir.

Seb‘a ve hamsîn: Cemî‘-i mühimmât-ı mütenevvi‘ada olan ihtimâmları husûsudur ki, a‘zam-ı umûrdandır. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de bu sanâyi‘in erbâbını taharrîde dikkat olunmağla ekser-i halde otuz seneye kâfi mühimmât-ı harbiyye hâzır ve mahallerinde mevcûd bulunmak kavâ‘id-i külliyyedendir. Meselâ bârût u üsrûb ve rasâs u nuhâs ve bunlar misillü levâzım-ı harbiyye mahzenlerinde ve anbârlarında dâğlar gibi tudeklenmiştir. Ez-cümle bârût mahâll-i müte‘addidede yevmen fe-yevmen nev-be-nev perdâht olup mahfûz mahallerdedir. Anbâr olunur, her birinin mahsûs nâzır ve kitâb muhâsebecisi ve sâir muvazzaf huddâm-ı kâfiyesi olup her birine senevî bî-hisâb sîm ü zer sarf olunur. Düvel-i sâlifede bu husûsa i‘tibâr yoğidi. Rûm’da bârût hicret-i Nebeviyye’den ‘aleyhi efdalü’l-tahiyye kırkınıcı sâlde zuhûr itmiştir. Felâ sefe-i İskenderiyye’den ba‘zıları Rûm’a varup târîh-i mezbûrda Kostantaniyye ahâlisine bârût terkîbini ve humbara i‘mâlini ta‘lîm itmekle kefare anınla cenge mübâşeret itdiğini merhûm Kâtib Çelebi *Takvîm*’inde zikr itmiştir.

Semân ve hamsîn: Ânifen zikr olunduğu üzre mühimmât cem‘inde dikkat itdikleri gibi âlât-ı harb u kıtâln dahi envâ‘ını cem‘ ve her birine mahsûs kârhâne binâ itdikleri husûsdur ki, bu bâbda dahi eslâfa tefevvukları gayr-ı hafîdir. Düvel-i sâirenin husamâlarıyla muhârebeleri tîr ü kemân ve nîze vü tîg andan sonra giryân giryâna güleşden ve boğuşmakdan ‘ibâret olup sâirlerini tahsîle hergiz iltifât itmezlerdi. Egerçi bu Devlet-i ‘Aliyye’nin evâilinde dahi ba‘zı ‘avârız hasebiyle top ve tûfeng isti‘mâl olunmayup tîr ü kemân ve nîze vü tîg hûn-feşân ve hışt ve zenbûrek u sapân i‘mâl olunurdu. Ammâ sonralarda cümlelerin ashâbını bulup ma’mûllerinden ziyâde in‘âm u ihsân itmeleriyle her biri bir ıklîme mahsûs olan âlâtın bu devlet-i ebed-peyvende bi-fazlihî te‘âlâ gâyetü’l-gâye a‘lâsı zuhûr eyledi. Ez-în-cümle top-ı kal‘a-i kûb ki menşe‘i diyâr-ı küffâr iken Tophâne-i ‘Âmire’de sebk kâlib ihtirâ‘ kılınan kebîr ve musanna‘ top-ı bedî‘ü’l-üslûblar ki, her birini temâşâ eyleyenler lisân-ı Sâbit-i şîrîn-edâdan;

M[isrâ‘]

Devrilmiş gûyâ bir top-ı dîbâdır bu zîbâ top

Nesir: Mazmûnıyla gûyâ olurlar. Kâfiristân’da misli ihtirâ‘ olunmak mutasavver olmayup ancak [34a] bu Devlet-i ‘Aliyye’ye mahsûsdur. Hâlâ eydî-i keferede mevcûd kebîr toplar İslâm’dan kalmadır. Hak te‘âlâ hazretleri ‘an-karîb yine ehl-i İslâm’a nasîb eyleye, âmîn.

Zenbûrek ta'bir olunan âlât-ı ceng Sultân Murâd Hân-ı Kadîm tâbe serâhu 'asrında ihdâs olunmuştur. Hâlâ zümre-i yeniçeriyânda zenberekçi 'unvânıyla ma'lûm orta ol 'asırdan kalma kadîm ocaktır. Mukaddemâ mahsûs zenberekçi başı olup taht hükmünde niçe merdân-ı şecâ'at-ı şî'âr var idi. Top ve tûfeng ihdâs olunalı ol âlâta ihtiyâc kalmamıştır. Fe-emmâ hâlâ zâbitân ve neferâtı mevcûd ve odahâ-yı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlîden ma'dûddur. Bu Devlet-i 'Aliyye'nin cebehâne ve tersâne ve top-hâne ve tûfenghânesinin misli dahi düvel-i sâlifede değil, hâlâ mevcûd düvelde dahi olmadığı bedîhîdir. Her birine huddâm-ı vâfiye ve vezâyif-i kâfiye ta'yîn itmeleriyle yevmen fe-yevmen bu umûr-ı mühimme revâc-yâfte olmuştur. Humbara ve huddâm-ı hıyâm dahi müstakil olmak bu devlete mahsûsdur. Hulâsa i'lâ-yı livâ'-i dîn için muktazî olan mühimmâtı tahsilde sarf-ı dikkat, fakat bu saltanat-ı seniyyenin hasâyasındandır.

Tis'a ve hamsîn: Husamâlarıyla hengâm-ı masâfda yâhûd evân-ı muhâsara-ı hisârda emân-gûyâ olanların emânlarını kabûl idüp 'adûvlerinin niyâz itdikleri ba'zı şûrût-ı makbûlleri olduktan sonra hilâfiyla 'adem-i hareket husûsudur ki, fi'l-hakîka bu haslet-i hamîde ile ittisâf bu selâtîn-i kirâma mahsûs olduğu müberhendir. Zîrâ zebûna kıymak kâr-ı merdân olmayup merhamet ü şefekatden bî-habîr cühelâ san'atıdır. Bu selâtîn-i kirâm ise 'ayn-ı şefekat u hürmet olduklarından zebûne kıymak değil, kavî olup emân-ı dîne sell-i seyf itmezler. Bir memleket sâhibi emâna gelse yine memleketini kendüye teslîm iderler. Lâkin husamâları 'ahde vefâ itmezse ol vakitte mustahik oldukları husûsu bilâ-tevakkuf icrâ iderler. Düvel-i sâlife mülûkü ise emân diyenlerin evvel-emrde emânları kabûl ve kebîr u sagîrin eslihâlarını ba'de'l-ahz üzerlerine meslûlû's-süyûf hücum idüp 'ahd-şikestlik ile beyne'l-akrân ma'lûm olurlar idi. Mufasssalâtda yegân yegân mastûr ve târîhimiz derûnunda dahi münâsebetle ba'zısı mastûrdur. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise hilâf-ı 'uhûd hareket olunmamıştır. Esbâb-ı bekâ-i saltanatının biri dahi bu mâddedir. Hilâf-ı 'uhûd hareket değil emân ile zıll-ı himâyetlerin penâh ittihâz eyleyenler hasm-ı âharı zuhûr [34b] itse anı def' bâbında sa'y-i firâvân buyurulmak de'b-i dîrînelerinden mütâlâ'a-i kütüb-i tevârih idenlerin ma'lûmu olmağla tafsîle hâcet yoktur.

Sittîn: A'dâlarıyla **câhidi'l-küffâre ve'l-münâfıkîne**¹⁰²⁵ âyet-i kerîmesine imtisâlen tarh-endâz-ı kur'a-i cidâl olduklarından sonra ber-magzâ-yı mu'ciz-i 'tivâ-yı es-sulh hayrun binâ-i sulh u salâhı teşyîd ve a'zamu'l-hatâya muhârebe **men yetlubu's-sulhu**¹⁰²⁶ mazmûn-ı hikmet- müfâdınca şûrût-ı müsâlemeyi te'kid itdiklerinden sonra nakz-ı 'ahd u sulhı mucîb

¹⁰²⁵ "Kâfirlerle ve münafıklarla cihad edin". *Kur'ân*, Tevbe, 9/73.

¹⁰²⁶ Kim barışı talep ederse.

mevâddan mübâlağa ihtirâz idüp ta'yîn olunan müddete hâlel tatarruk itdirmemekde olan dikkatleridir ki, bu husûs-ı lâzımü'l-ihitimâm dahi bu silsile-i 'aliyyeye mahsûsdur. Fi'l-hakîka nakz-ı sulh bilâ-muktazî bir emr-i mezmûmdur ki, hilâf-ı şer'-i şerîf harekâtından olmağla kangî cânibden ki zuhûr eyleye, münhezim olagelmıştır. Düvel-i sâlifinin ekserinde bu hâlete i'tibâr yoğidi. 'Aduvlarıyla sulh olduktan sonra 'ale'l-gafle hücum-ı pey-der-peyden hâlî olmazlardı. Ammâ nakz-ı 'ahdin semeresini dahi bi-eyyi vechin-kân görürlerdi. Zemânımızda muharrib-i memalik-i Îrân olan Nâdir-i bî imânın dahi hâlî bu minvâl üzre idi. Mülûk-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye nakz-ı 'ahd itmek değil, müddet-i sulh temâmında hasımları tecdîd murâd itdiklerinde berâyetu'llah olan re'âyâ taifesinin hâline merhameten memâlik-i mahrûsalarını pâ-zede olmakdan sıyâneten merâmlarına müsâ'ade-i hümâyûn-ı şâhânelerin dirîğ itmezler.

İhdâ ve sittîn: Terfih-i hâl 'ibâdullâh için cem'-i zehâyirde olan himmetleridir ki, bu husûsda dahi düvel-i sâireye tefevvukları **azherü mine's-şems**¹⁰²⁷ dir. Mahsûs anbârlar ve müte'addid kapânlar ihdâs eyleyüp mahmiyye-i İstanbul'a niçe müddet kifâyet idecek zehâyiri ümenâ ma'rifetiyle mahall-i merkûmeye vaz' iderler. Muhâlefet-i havâdan nâşî sefâyin-i zehâyirin 'adem-i âmed-şüdü vukû'unda furûnlara ve âsiyâblara anbârlardan tevzî' ve taksîm olunur. Hınta değil sâir zehâyirin nev'inde dahi sa'y ü dikkatleri kemâlde olup hattâ her birine taraf-ı şer'-i enverden birer nâib ta'yîn itmişlerdir. Mülâhaza olursa bu gûne sa'y ü ihtimâmdan eslâf bi'l-küllîye müberrâdırlar.

İsnâ ve sittîn: Esâs-ı binâ-i nizâm-ı devletlerine hâlel tatarruk idecek mevâdda evlâdlarına dahi merhamet itmeyüp bir ân mukaddem izâle vü i'dâmına sa'y ü dikkatleridir; Zîrâ bu husûsda müsâmaha düvel-i müte'addidenin tahrîbine bâdî olmuştur. *Kitâb-ı Fezâil*'de [35a] işâret olunduğu üzre ve Devlet-i 'Aliyye'de şehzâdeler vak'ası zuhûrî 'azîm keder teşvîşe bâ'is bir iş olmuş idi. Eger übüvvet ve i'tibâren merâmlarına müsâ'ade olursa nizâm-ı 'âlem didikleri emr-i mergûb meslûb olacağı bî-iştibâh idi. Bi-lutfihî te'âlâ tekmîl-i Târîh'e muvaffak olursak her biri mahallinde zikr u tafsîl olursa gerekdir. Şehzâdeğân'dan mâ'adâ ahyânen ba'zı kurenâya bi-hasebi'l-iktizâ ruhsat virilürdü. Ammâ umûr-i küllîyeye tasaddî idemezlerdi. Ancak bu husûs ba'zı umûra kesb-i ittîlâ' için bir maslahat idi. Anlardan ba'zıları umûr-i küllîye müdâhaleye cesâret itdiklerinde nizâm-ı 'âlem için bilâ-tevakkuf katl iderler. Düvel-i sâlifede ise nüdemâyâ ruhsat-ı kâmile virmekle fiten-i 'azîme hudûsuna sebep

¹⁰²⁷ Güneşten daha parlak.

olduğu kütüb-i mu‘teberede musarrahdır. Esbâb-ı bekâ-i devletden biri dahi bu husûsa takayyüd u ihtimâmdır.

Selâse ve sittîn: Etrâf ü eknâfda âmed-şüd eyleyen nâme-res ve süferâya olan ri‘âyetleri ve icrâ-yı hakk-civâra mürâ‘âtları husûsudur ki, bunun dahi düvel-i sâirede bu mertebe vukû‘ bulmadığı müsellemidir. Zîrâ kangı husûs için olursa olsun etrâfdan gelen elçilere ta‘yîn itdikleri envâ‘-ı zehâyir ve harclığın yevmiyyesi üç yüz guruşu mütecavizdir. Ve umûrunu ba‘de‘l-ikmâl mahalline ‘avdetde ekall-i mâ-yekûn elli altmış kîse ikrâm iderler. Ve anlar milkleri cânibinden kırk elli kîseye bâliğ olur kıymetli hedâyâ getürseler sefire andan ziyâde ikrâm olunduğundan mâ‘adâ, şân-ı Devlet-i ‘Aliyye’yi tefhîm ve dostlukları muhkem olduğun iş‘âr için mahsûs bir mu‘temedün-aleyh kimesne elçi nasb olunup irsâl itdikleri hedâyânın hisâbında debîrân-ı cihân ‘âciz olur. Hattâ Hân-ı Murâd-ı Evvel’e Melik-i Mısır Berkûku’l-Cerkesî bir mikdâr huyûl ve süyûf ile câlis-i taht-ı saltanat olduğunu müş‘ir nâme irsâl itmiş idi. Nâme-res-i Hudâvendigâr Gâzî’nin Karamânoğlu canibine ‘azîmetleri vaktine masâdif idüp ordu-yı hümâyûn Karesi vülâtına mansûb olduğu hılâlde vâsıl olmağla cânib-i hümâyûnlarından ol hılâlde cevâb-nâme ile irsâl buyurulan üsârâ ve evânî-i sîm ü zeheb ve tuhfe-i mücevherât bî-hadd ü pâyân idi. Kezâ fe-kezâ cümlesinin tafsîli bi-‘avnihi te‘âlâ Târîh’imiz derûnunda zikr olursa gerekdir. Ve düvel-i sâireden vâsıl olan [35b] nâmeler derûnunda kemâl-i ta‘zîm ü tekrîm ve gürûh-ı senâ-hândan olduklarını ‘arz u takdîmi müş‘ir kelimât-ı muharrike-i’ş-şefeka tahrîr ve şurût u uhûda kemâl mertebe ri‘âyet üzre olduklarını ve taraflarından dahi merhameten bu husûsa takayyüdleri recâ olunur. ‘İbârât-ı niyâz-mendânesin ve kemâl-i ‘ubûdiyyetlerin tastîr iderler. Bu husûsa dikkat olursa kemâl-i mehâbetleri cümleye sârî olduğu müte‘ayyin olmağla bu husûsda dahi mazhar-ı mevhîbe-i Rabbânî oldukları hüveydâ olur. Hattâ ânifen işâret olduğun üzre melik-i Mısır tarafından gelen nâme derûnunda, “cenâb-ı şevket-meâbınız öteden berü mücâhid fî sebîlillâh-ı ma‘delet-nihâd ve zıll-ı Rabbânî olduğunuzdan beher hâl du‘ânız müstecâb olduğunda şübhe yokdur. Cenâb-ı Bârî’den niyâzım ‘an-samîmi’l-kalb budur ki, ‘inâyetlü sultânımın mülâzım-ı rikâb-ı hümâyûnları olmak devletine bu dâ‘î-i hakîri nâil itmekle şeref-yâb-ı ‘izz-i devlet-i dâreyn eyleye”, fîkarâtını tahrîr ve “yâleytenî küntü ma‘ahüm feefûze¹⁰²⁸ fevzen ‘azîmen¹⁰²⁹” ile hatm-i kelâm itdiği *Münşeât-ı Kebîr*¹⁰³⁰ de mastûrdur.

¹⁰²⁸ Metinde “fâ’fûr” olarak yanlış yazılmış.

¹⁰²⁹ “Ah nolaydım onlarla beraber olsaydım da büyük bir murada erseydim”. *Kur’ân*, Nisâ, 4/73.

¹⁰³⁰ Feridun Bey’in eseri olmalı.

Erba'a ve sittîn: El-yevm Galata nâm mahalde mütemekkin balyoslar husûsudur ki, anların her birinin masârîfî tavâîf-i mülûk îrâdına mu'âdil olup kralları mansıb olmak üzre bu cânibe irsâl iderler. Çünkü bu Devlet-i 'Aliyye mürâ'ât-ı hukûk-ı civârda mesel ve gebr ü tersâ vazife-i civârları olduğu muberhendir. Her birine mükemmel zehâyir ve harclık ta'yîn olunup zıll-ı sâye-i himâyetlerinde her biri refâh-ı hâlle âsûdelerdir. Kat'â malzemedan bir husûsa ihtiyâcları yokdur. Düvel-i sâirede bu husûsa i'tibâr gayr-ı mesmû'dur. Bu mâddeye i'tibâr zımnında fevâid-i şettâ muzmerdir. Ez-cümle muhâlif-i şurût-ı 'ahid-nâme-i hümâyûn bir emr zuhûr itse kangî cânibden ise derhâl kapı kethudâları makâmında olan balyoslar ihzâr ve ol husûsa bilâ-ta'bin fevka'l-me'mûl nizâm virilür. Düvel-i sâlifenin ekseri sulha râğbet ve böyle bir mâdde zuhûr itse derhâl sefer tedârükünü görüp memâlik ve re'âyâlarını pâ-zede-i gâret olmakdan sıyânet itmezlerdi. Hulâsa her işin vech-i âsânını koyup küll-i umûrda düşvâre hareket iderlerdi. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise bi-fazlihî te'âlâ her umûrun sühûletine dikkat olunup anınla 'amel itmek âdet-i seniyyelerindendir. [36a] Anınçün memleketleri ma'mûr ve re'âyâları mâlik-i emvâl-i mevfürdur. Ve bunların kalemde mahsûs defterleri olup her biri küttâbdan bir mu'temedün-'aleyh kimesnenin zabtındadır. Bu mâddeden kendi memleketlerinden mâ'adâ memalik-i sâirenin dahi umûruna kesb-i ittılâ'da olan dikkatleri nezd-i hurde-bînânda zâhirdir.

Hamse ve sittîn: Berâyetu'llâh olan re'âyâ tâifesini refâh-ı hallerinde olan dikkatleridir ki, bu rütbesi Hulefâ-i Râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhîm ecma'în hazerâtından sonra zuhûr eyleyen düvelde vukû' bulmadığı müttefakun-'aleydir. Kibâr-ı muhakkıkîn-i müverrihîn rahimehum'llâh ba'zı 'avârızât hasebiyle keder-nâk olursa dahi re'âyâ tâifesi âvân-ı Devlet-i 'Osmâniyânda gördükleri refâhiyyeti evkât-ı sâlife ve düvel-i sâirede vücûhen görmemişlerdir deyü tahkik itmişlerdir. Selefde re'âyânın çekdiği keder ve şedâid tekâlif-i şâkka vü mihen mufassalâtı tettebbu' idenlere gayr-ı hafîdir. Bir ülkeyi melik-i âhar zabt itse sükkânından mâ'adâ re'âyâ makûlesini dahi katl-i 'âmm iderlerdi ve memleketi bi'l-külliyye harâb eyleyüp âsârını komazlardı. Mülûk-i Âl-i 'Osmân ise bir memleketi zabt itseler re'âyâsına kat'â bir dürlü elem terettüb itmez. Bir hisârı hasâd vakti muhâsara itseler mezra'alara dîde-i hıyânetle nazar olunmamak husûsunda ihtimâm-ı küllî iderler. Eger mütenebbih olmaz bulunursa eşrâf [u] a'yân dahi olsa bilâ-tevakkuf katl iderler. Ve re'âyâ makûlesinden bilâ-kıymet şey almış kimesne evlâd u akrabaları dahi olursa i'dâm olunur. Eger bi-fazlihî te'âlâ Tekmîl-i Târîh'e muvaffak olursak tafsîl olursa gerekdir. Bu Devlet-i 'Aliyye'nin husamâ hakkında sıyânetleri bu rütbe iken kendi re'âyâları husûsuna hod zerre mikdârı keder olduğuna râzı olmazlar ve kanûn-ı münîflerinde bu mevâddın hilâfıyla 'amel

kadar büyük günâh yoktur. Ve memleketlerinin cüz'î ve küllî umûr ve husûslarına kesb-i ittilâ'da dahi cümleye tefevvukları der-kârdır. Nitekim zîrde zikr olunacaktır. Bu cihetden Devlet-i Âl-i 'Osmân re'âyâsının en derd-mendi bir vezîr 'âlî-şâna birkaç gün mîz-bânlık idebilir. Târîhimizi min evvelihû ile âhîrihû tetebbu' idenler bu hâle vukûf-ı tahsîl iderler. Selefde re'âyâya tekâlîf-i şâkkadan biri dahi leşkerlerini tahmîl husûsu idi. Ya'nî âvân-ı şîtâ duhûlünde 'askerî tâifesini kurâ be-kurâ tevzî' iderlerdi. Me'kel u meşâribleri umûrunu re'âyâ ihzâr eyleyüp hulâsa vakt-i sayfa dek mecmû'-ı musarıflarını re'âyâ görürdü. [36b] Ol tâife-i bî-insâf murâd itdikleri at'ime vü eşribeyi ra'yyet-i derd-mendlerine hâh u nâ-hâh tedârûk itdirdiklerinden mâ'adâ 'ırz ve nâmûslarını berbâd u harâb idecek umûr-i mekrûhaya dahi tasaddî iderlerdi. Hükâm ve zâbitân makûlelerine 'arz-ı hâl-i perîşân meâl ile teşekkî itseler hem-bunûd? ile derd-mendi mecrûh u dû-nîm ve hem-cerâim-i şâkka ile tecrîm iderler idi. Hâlâ düvel-i Efrenc-i hud'a-ı sencin kânûn-ı meştâ-yı leşker-i menhûsları bu vechiledir. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise 'askerîye meştâ ta'yîn olunmağla herkes odalarında kendi hâliyle meşgûllerdir. Zümre-i bî-hiredândan ba'zı kimesne nizâm-ı devlet hakkında risâle te'lîf idüp derûnunda 'askerî tâifesine Anadolu ve Rum câniblerinde hâne be-hâne meştâ ta'yîn olunmakda niçe fâide vardır deyü bu husûs-ı vâcibü'l-ihtirâzı zu'mınca savâb olmak üzere teşvîk itmişdir. Hâşâ anınla bir vechile 'amel câiz değildir. Zîrâ bu emrin tahtında fâide-i müte'addide değil muhâtara-i 'azîme olduğu nezd-i 'ukalâda gayr-ı hafidir.

Sitte ve sittîn: Bu Devlet-i 'Aliyye'nin edâmehallâhü ilâ-yevmi'l-kıyâme ihtîşâm u şevketi husûsudur ki, düvel-i sâire bu husûsda dahi münezzehdir. Devlet-i 'Abbasiyye'de ba'zı mülûkun lâsiyyemâ Müsta'sım-Billâh Halîfe'nin haşmet-i mülûkânesi egerçi meşhûr ve misilli ol 'asra gelince vukû' bulmamak üzere safâhât-ı tevârîhde mezkûrdur. Fe-emmâ anların haşmet-i şâhâneleri hâlâ selâtîn-i Îrân zemînin isti'mâl itdikleri haşmetden bir mikdâr ziyâdece idi. Ziyâdesi dahi âftâbe vü libâs ve mücevherâtda kıymetlisi idi. Nâsın o güne debdebe vü haşmet bundan akdem manzûrları olmamağla Müsta'sım Halîfe cevâmî'a çıkdıkça alayını seyr u temâşâ içün yirmişer ve otuzar altuna dükkân isticâr itdikleri *Târîh-i Muhibbî*'de mastûrdur. Bu Devlet-i 'Aliyye'nin alay-ı haşmet-fermâsı eger ol a'sârda olmuş olaydı halk mâ-melekini icâre-i dükkânına sarf iderlerdi. Peykân u solaklar ve sâir haşmet-i mülûkâne ise eslâfda bulunmadığı ittifâkla sâbitdir ve bu haşmetin tahtında fevâid-i bisyâr der-kârdır ki, inşâallâhu te'âlâ kânun bahsinde zikr olunsa gerekdir.

Seb‘a ve sittîn: Erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye’lerinin nizâm u intizâmları ve her¹⁰³¹ [37a] biri bir hizmete ta‘yîn olunmağla ahadü-hümâ âharın umûruna müdâhale itdikleri kezâlik her biri tavâif-i mülûk gibi muhteşem hânedân olduklarıdır ki, düvel-i sâlifede ve hâlâ mevcûd ba‘zı devletlerde bunun dahi misli olmadığı müttefakun-‘aleyha olan umûrdandır. Mülûk-i sâirede hidemât-ı mahsûsada müstahdem ricâl üç veyâhûd beş gâyeti yedi sekiz neferden ‘ibâret ve anlar dahi müstevfâ ve hâcib ve kâtib ve devât-dâr ve ser-şikârî misillü merâtibden kinâyet idi. Ve umûr-ı devletlerini hâricden bir ‘âkıl kimesneye sipâriş itmek düvel-i sâlifede ekserü’l-vukû‘dur. Bu devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyyede ise bu husûsa kemâl-i takayyüdlerinden cüz’î ve küllî umûrun her birine birer mu‘temedün-‘aleyh kimesneler ta‘yîn olunmuştur. Bu dahi esbâb-ı bekâ-i saltanattandır.

Semân ve sittîn: Îrâd ü masrafları husûsunda olan dikkat ve bu emrde muvaffak oldukları nizâm u intizâm husûsudur ki, düvel-i sâlîfe bu emr-i lâzımü’l-ihitmâm ve vâcibü’l-iltizâmıdan ekseriyâ gâfillerdir olsa dahi bu rütbe tekayyüd birvechile mesbûk değildir. Bu mâtde dahi esbâb-ı bekâ-i saltanatdan olmağla Devlet-i ‘Aliyye’de beher sâl ve ba‘zı husûsda beher mâh ve umûr-ı dîgerde beher rûz muhâsebeler görölüp, her umûrları merbût u mazbût bir ma‘nâ olmuştur. Düvel-i sâlifede ise on beş ve yirmi sâl ve kiminde kırk sâl ve dahi ziyâde müddet mürûr itdikden sonra mu‘temed zann itdikleri kimesneye bu husûsu tefvîz iderler idi. Ol kimesne niçe müddet sarf-ı efkâr idüp îrâd ü masârif defterlerini tebyîz iderdi. Lâkin gayr-ı hafîdir ki, beyne-hümâda müddet-i medîd ve mürûr eyleyen mevâddın metrûk muhâsabeleri bu tarz üzre göröldükde hergiz sakâmetden ‘ârî olmadığından mâ‘adâ niçe kimesnelere gadr-i küllî olunacağı bî-iştibâhdır. Selâtîn-i Selâcika’nın âb-ı rûy-ı Alb Arslân ki, meşhûr-ı cihân Nizâmülmülk-i Tûsî gibi bir meşeyler? Saf?-tedbîri var idi. Ser-i devlet-i Selaci[ka]da Hasan Sabbâh bir takrîb ile Alb Arslân’a nedîm olup zındıka vü ilhâda mâil-i şî‘î mezheb bir bî-dîn ü edeb olmağla bir alay-ı müslimîni fütâde-i vâdî-i dalâlet itmeğe sâ‘î olmuş idi. Nizâmülmülk ol habîsin derûnunda muzmer olan fesâda ba‘zı revîş ü emâreden tahsil-i vukûf itmekle teb‘îdi ne vesîle ve esbâb [37b] taharrî itmekde kusûr itmemiş idi. **Îzâ erâdallâhu şey’en heyye’e esbâbeh**¹⁰³². Bir rûz melik-i mezbûr îrâd ü masârif defterlerinin tebyîzini murâd eyleyüp vezîr-i hîred-âra dü sâl zarfında ancak hitâm-pezîr olur deyü cevâb-ı kat’î viridiğinden, mesfûr âgâh oldukda çil rûz müddetde tekmîle müte‘ahhid olmağla defâtîr yedine teslîm ve tebyîze me’zûn oldu. Müddet-i ma‘hûde temâmında edeblerle hizmetde bulundum deyü ‘arz-ı mübâhât iderek defterleri teslîm itdikde, birvechile istifâde mümkün

¹⁰³¹ “ve her” mükerrer.

¹⁰³² Allah bir şeyi irade ettiği zaman onun sebeplerini de hazırlar.

olmadığından müşîr-i merkûm fursat-ı güftâr bulup, “hemân pâdişâhım ‘ukalânın iki yılda ancak vücûd-pezîr olur deyü ittifâk itdikleri emr-i ‘azîm kırk günde vücûda geldikde böyle olur” deyü cevâb-ı bâ-savâb-ı müskit virmekle mülhid-i mesfûrun tard ü teb’îdine me’zûn olup, ol hiddetle habîs magrib cânibine vardıkda devlet-i mülâhideyi izhâr u teşyîd eyledi ki, niçe müddet halk-ı ‘âleme belâ-yı ‘azîm oldular. Bu menkabeyi tahrîrden murâd eslâfın bu husûsda ‘adem-i takayyüd u ihtimâmlarını îzâh ve iş’ârdır. Zîrâ Devlet-i Selâcika sâirlere nisbet mazbût ve ‘ukalâ ve mücâhidîn ile mahlût iken anların hâlî bu minvâl üzre olıcak sâirleri bu mikyâsdan ma’lûm olur.

Tis’a ve sittîn: Bu husûsa kemâl-i takayyüdlerinden nâşî aklâm-ı vâfire ihdâs itdikleridir, ya’nî îrâd ü masârifin kemâl-i sıhhatine tahsil-i vukûf idüp beytü’l-mâl-ı müslimîni gâret-zede-i düzdân olmakdan sıyâneten bir mâdde birkaç kaleme ve müte’addid defterlere kayd olunur. Meselâ bir tîmâr mahallinde der-kenâr oldukdan sonra ba’zı kuyûd u şurûtu yoklanır. Ba’de-zâlik tevcih olunup yine birkaç elden geçer, sâhibine gelince evvelinden âhırına beş altı kalemde tashîh ve sâir umûrî görûlür. Ve bir mukâta’a mâlî bir mahalle havâle olundukda rûz-nâmçesi alınınca aklâm-ı müte’addideye varılup senesi temâmında muhâsebesi görûldükde dahi niçe aklâma kayd olunur. Ve bilâ-vâris bir kimesne vefât eyleyüp mâlik olduğu emlâk ü eşyâsı taraf-ı sultânîye ki, emîn-i beytü’l-mâldır, sır? ‘â’id olsa fûrûht olunup meblağı hazîne-i hümâyûna teslîm olunca niçe elden geçüp niçe mahalle kayd olunur. Hulâsa her husûsda bu Devlet-i ‘Aliyye’ye mahsûs olan takayyüd u ihtimâm mesbûk bi’l-misl değildir. Ve bu takrîbile kat’an [38a] bir ahada gadr ü zulm olunmaz. Egerçi ümenâ ve mültezimler ba’zı husûsda “zarar keşîde olduk” deyü teşekkî iderler, lâkin kabâhat kendülerinin olduğu zâhirdir. Zîrâ kâ’ideye mürâ’ât itmediklerinden mâ’adâ defterlerine biri beş ve insâflısı üç yazar mâdde ehline ma’lûmdur. Zararı fâide-i küllîyesindendir. Bu husûsun tafsîli te’lif-i zeyle muvaffak olursak zikr olunur.

es-Seb’in: Memâlik-i mahrûsaları nizâmında olan takayyüd-i te’emmülleridir ki, her birinin mahsûs defterleri olup ba’zı ülkenin ise hâssaten kalemi vardır. Burusa ve Kefe ve Avlonya Küçük ve Büyük Kal’alar ve sâirleri gibi ol husûslar bu aklâmda görûldükden sonra dahi niçe aklâma kayd olunup rûz-nâmçe kaleminden yâhûd sâirinden senedât virülür. Düvel-i sâlifede ise dârü’s-saltanaları nizâmına takayyüd yoğıdi. Kande kaldı ki, memâlik-i sâirenin umûruna ihtimâm ideler. Binâ-i devletlerinin inhidâmına vesîle olan esbâbdan biri dahi budur.

İhdâ ve seb’in: Es’âr ve envâ’-ı zehâir husûsunda olan dikkatleridir ki, her birine mahsûs birer mu’temedün-‘aleyh kimesneler emîn nasb olunduğundan mâ’adâ, bir ahada gadr

ü cefâ olunmamak maslahatı için ma'iyyetlerine taraf-ı şer'-i enverden birer nâ'ib dahi ta'yîn olunur. Bu emr-i vâcibü'l-ihimâm dahi esbâb-ı bekâ-i saltanatdan olup düvel-i sâlifenin bu husûsda dahi gafletleri zevâl-i âftâb-ı saltanatlarına bâ'is olan mevâddandır. Hubz ve lahm ve şahm u şem' ve revgan u hinta ve sâir zehâirin mahsûs emînleri vardır. Vaktiyle muhâsebelerini görürler ve ma'iyyetlerinde kâdî efendi tarafından birer mu'temed nâ'ib der-kârdır. Meselâ an bâr emîni ve kapan nâ'ibi ne mikdâr sefâyin ve kaç keyl gendüm u şa'îr ve sâir gelmediğini defterlerine kayd iderler. Ve değirmen ve 'imâret ve sâir mahallere ne mikdâr tevzî' olunduğun zabt idüp Kapu tarafına sûretini virürler. El'ân beher yevm yirmi birbin keyl buğday gittiği müsebbetdir. Mum nâ'ibi dahi ne mikdâr yedek don yağı geldiğini ve bakkâllara ve sâir mahallere ne mikdâr tevzî' olunduğunu ve yevmiyye giden şem' ve revganı defter idüp kezâlik sûretini Kapu tarafına virürler. Tahmînen İstanbul'da yevmiyye seksen yedek don yağının mumu gider. Beher yevm tahmînen yetmiş bin vakıyyeye bâliğ lahm-ı ganem ve otuz bin vakıyyeye bâliğ lahm-ı bakar gider.[38b] Bunlar terakkî vü tenezzül üzredir. Kezâ fe-kezâ her biri mazbût olup ma'rifet-i şer'ile görülür. Husûsâ ihtisâb emrinde birkaç zâbit mu'ayyendir. Selefde ihtisâb emrinde ba'zı düvelde ihtimâm olunurdu. Fe-emmâ müstemirre vü devâm üzre olmayup ahyânen iktizâ hasebiyle idi. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise herbâr emr-i ihtisâbda ihtimâm der-kârdır.

İsnâ ve seb'in: Cizye ve harâc tahsîlinde olan dikkatleridir ki, bir ahada hadd-i şer'iden ziyâde zulm ü ta'addî olunmamak için cizye kâğıdları esnâf-ı selâse i'tibâr olup kezâlik elvân-ı selâse üzre vaz'-ı kanûn ve mahsûs defâtîr u kalem ve emîn u mustakîm tahsîldârân ta'yîn olunmuşdur. Vaktiyle herkes cem' idüp hazîne-i 'âmireye teslîm ider. Ve beher sâl muhâsebesin görüp eline senedât alır. Düvel-i sâlifede bu husûsa tekayyüd olunmadığından ekser hâlde gadr-i küllî zuhûrundan hâlî değil idi. Meselâ memleketin cizyesini kesime kesüp min-ba'd teftîş itmezler idi. Yâhûd beş on senede bir teftîş eyleyüp, gadr-ı mahz zuhûra gelürdü. Ve bu cihetle beytü'l-mâl-ı müslimîne dahi noksân terettüb iderdi. Meselâ bir memleketi on bin dirhem cizye ile tahrîr iderler ve ol memleket taht-ı hükümlerinde oldukça o minvâl üzre kabz iderler. Ol zemân memleket-i merkûmede farzen yedi sekiz yüz kefer bulunmuş, giderek evlâdları hadd-i bülûğa bâliğ olur. Yâhûd hudûd-i âharden ba'zı ra'iyet makûlesi gelüp mütemekkin olur, bu sûretde mâl-ı cizyeye vefret târî olduğu bî-iştibâh iken mukaddemâ tahrîr olunan on bin dirhemi alup kusûrunu teftîş itmezlerdi. Bu sebepten beytü'l-mâl-ı müslimîne 'âid cizye-i şer'îye naks târî olur. Yâhûd ol memleketde mevcûd yedi sekiz yüz keferenin niçesi helâk olup ve bir mikdâr, dahi bî-sebeb mâ?-terk-i vatan ider yine kıyâs-ı evvel ile 'amel idüp on bin dirhemi kabz iderler. Bu husûsu taharrî u teftîş itmezlerdi. Bu

sûretde re'âyâ derd-mendlerine zulm-ı sarîh der-kârdır. Ba'zı devletde beş on senede bir muhassıllar kasaba be-kasaba ve kurâ be-kurâ münteşir olup, buldukları kefereyi bir siyâk üzre ta'dâd u tahrîr ve ne mikdâr müddet mürûr itdiyse meselâ beş sene cizyeyi birden talep ve tahsîl [39a] ider. Re'âyâ derd-mendleri mâ-meleklerini fûrûht idüp muhassıl-ı emvâle virdikden sonra Devlet-i uhrâ hudûduna bölük bölük firâr iderlerdi. Hazîne-i devlet makâmında olan tâife-i re'âyâ muzmahil olmağla dârü's-saltanaları huddâmının mâlzemesini edâya miknet kalmadığından niçe mülûk u düvel berbâd olduğu hadd ü 'akidde mastûr ve bu vechden Hulefâ-i 'Abbasiyye'den niçeleri *Hall ü Akd*'e olduğu safahât-ı tevârihde mezkûrdur. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise bu husûsa kemâl-i ihtimâm olunmağla bir ahada vücuten zarar terettüb eylemez. Zîrâ kesme kesilmeyüp beher re's-i sene teftîş olunur. Bir sene zarfında helâk olanları defterden fûrû-nihâde vü terkîn ve hadd-i bülûğa resîde olanlara ve âhar diyârdan gelüp mütevattın olanlara mikdârınca cizye ta'yîn olunur. Bin târihine gelince hâl-i cizye bu minvâl üzre idi. Sonralarda haraccılar peydâ olup her memleket cizyesi cihet-i mu'tadla ile birer kimesneye maktû'an tevcîh olunurdu. Ve bu husûsa Devlet-i 'Aliyye'de kesret-i esfâr zuhûru sebab olmuşdur. Lâkin kangı cizyedârdan şikâyet olursa ba'de's-sübût müstahik olduğu cezâsı icrâ olunmakda müsâmaha itmezler. Hulâsa selâtîn-i kirâmın bir ahada zulm olunduğuna rızâ-yı hümâyûnları yokdur. Ve bu husûsda sâbıkân işâret olunduğu üzre kimseye merhamet itmezler. Sonralarda zuhûr eyleyen maktû' cizye selefe tatbîk olursa yine cihet-i mu'tadla ile olup kefereye enfa'dır. Fezleke-i kelâm bu mâddede dahi eslâfa tefevvukları bî-iştibâhdır.

Selâse ve seb'in: Nûsha-i asliyyede zikr olunduğu üzre fukarâ-i Haremeyn-i Şerîfeyn ve evkâflarına ve sâir malzeme-i belde ihtimâmılarından nâşî umûr-ı mezkûreyi hâvî aklâm ve nâzır ve müfettiş ihdâs itdikleri husûsudur ki, Haremeyn Muhâsebesi ve Mukâta'a Kalemi ve sâir zâbitân fi'l-asl fakat bu umûr için mevzû' olup, sonralarda nezâret hasebiyle niçe evkâf umûru bu kalemlere teberrûken vaz' olunmuşdur. Ve kemâl-i takayyüdlerinden Haremeyn-i Muhteremeyn umûruna bi'z-zât selâtîn-i kirâm nezâret iderlerdi. Sonralarda kesret-i esfâr hasebiyle dârü's-sa'âde ağalarına mahsûs oldu. Ve umûrları yine sarây-ı hümâyûnlarında görülür. Dîvân-ı Yevm-i Erba'â mahsûs bu husûs için mevzû'dur. Çünkü dârü's-sa'âde [39b] ağaları hâfız-ı nâmûs-ı Harem-i Hümâyûn ve hâris-i vücûd-ı pâdişâh-ı rub'-i meskûndur. Bu husûsa kendüleri nezâret itmek menzilesinde bir ma'nâdır. Düvel-i sâlifede bu husûsa 'adem-i ihtimâm bedîhî olan umûrdandır. Zîrâ Haremeyn tarafına selefde ahyânen bir mikdâr surre irsâl olunurdu. Beher sâl emîn-i surre nasb olunup ol cânibe emvâl-i kesîre irsâli fakat bu Devlet-i 'Aliyye'nin hasâyasındandır. El'ân evkâf ve emvâl-i sâireden

mâ'adâ Hazîne-i Hümâyûn'dan surre emînleri yediyle altmış bin altundan ziyâde surre irsâl olunur. Mısır cânibinden giden hazîne ve gılâl ise bî-nihâyedir. Bunun dahi tafsîli itmâm-ı târîhe muvaffak olursak zikr olunur. Selefde Beyt-i şerîfi kim ilbâs iderse fukarâya dahi surre irsâl itmek kânûn olmağla Devlet-i Nûr-i? İslâm zuhûrundan sonra 'Abbasiyye'nin mikneti cümleye gâlib olduğundan senede bir ve iki ve ba'zı evânda üç dört def'a Beyt-i Şerîfin kisvesi tecdîd olundukça surre-i mu'ayyene dahi irsâl olunurdu. Yüz sene mürûrunda Devlet-i 'Abbasiyye'ye za'f târî olmağla surre irsâli şöyle dursun, Beyt-i Şerîfi iksâyâ kudretleri kalmamışdı. Ol takrîbile surre ve kisve gâh Yemen ve gâh Mısır ve gâh âhar mahalden irsâl olunarak Mısır'da karâr itmiş idi. Sâhib-kırânu's-selâtîn Sultân Selîm Hân merhûm Mısır ve Şam'ı zabt itdikde Hâdimü'l-Haremeyni's-Şerîfeyn olmalarıyla bu Devlet-i 'Aliyye'ye intikâl eyledi. Fe-lillâhi'l-hamd ve'l-minne bu mülûk-i ma'delet-sülûkûn bu hizmet-i seniyye mâ-bihî'l-iftihârları olmağla her umûr ve husûslarını fevka'l-gâye nizâm u intizâm virmişlerdir. Cenâb-ı Hazret-i Rabb-i şekûr 'azze şânuhû hazretleri her hâlde sa'ylerin meşkûr eyleyüp Ka'be-i âmâl-i halk olan südde-i sa'âdetlerin ilâ-yevmi'l-kıyâm dâim ve ma'mûr eyleye, âmîn.

Erba'a ve seb'in: Sâbıkâ işâret olunduğu üzre sa'y ü himmetleri zımnında cezîre-i Girid fethidir ki, fi'l-hakîka iftihâr-ı mahsûsa kabîlinden ta'dâd olunmağa vücûhla şâyeste vü sezâ-vârdır. Zîrâ cezîre-i mezbûrenin ibtidâ fethine bin elli beşde mübâşeret olunup bin seksen târîhinde Suda'dan mâ'adâ ekser kılâ' vü bıkâ'ı feth olunmuş idi. Ve yirmi beş sene bilâ-ihmâl ve imhâl sa'y ü kûşîş [40a] olundu. Suda, Üspûrlonka adasıyla ma'an Mora senesi feth olunmuştur. Bu mâddeden cihâd husûsunda olan takayyüdları dahi nümâyân olur. Cezîre-i mezkûrenin dûrı çârsad emyâl olup 'arzı altmış mîl ve şark u garb taraflarına imtidâdı iki yüz yirmi mîldir. Selefde yüz şehri müştamil olup hâlâ Kandiye ve Hanya ve Resmo ve Yassa? nâm dört hisâr-ı mu'teberi ve elli kasaba-i ma'mûre ve iki bin yetmiş ma'mûr karyesi ve üç yüz doksan dört nâhiyesi vardır. Ve âvân-ı hisâr ve fethde yüz on bin üç yüz on bir kantâr bârût-ı siyâh ve yüz doksan altı bin yedi yüz yetmiş beş top yuvalağı ve yetmiş beş bin üç yüz yirmi kazan humbarası ve yüz yirmi altı bin sekiz yüz elli beş şişe humbara ve yüz otuz iki bin sekiz yüz yetmiş iki havan taşı ve yüz seksen beş bin altı yüz altmış dört tuc humbara ve iki bin dokuz yüz altmış kerre lağım-ı bî-nihâye mühimmât sarf olunmuştur. Bu mezkûrât yalnız Kandiye kal'asını merhûm Fâzıl Ahmed Paşa muhâsara itdiği bin yetmiş yedi zi'l-ka'desinden târîh-i fethi olan bin seksen rebû'l-âhır evâhırına gelince yirmi sekiz ay zarfında sarf olunan mühimmâtdır. Bundan mâ'adâ otuz bin kîseye bâliğ masârif-i seferiyye ve mevâcib gitdikden sonra dil ve baş getürenlere ve mecrûh olanlara in'âm olunan bin kîse-i

‘Osmânîye bâliğ olmuşdur. Ve Hanya fethine sekiz bin kîse sarf olunduğu ve târîh-i fethi olan sene hamse ve hamsîn ve elfden merhûm Ahmed Paşa-yı Gâzî’nin Girid’e müteveccih olduğu seb‘a ve seb‘îne gelince yirmi iki sâl zarfında Girid tarafına ırsâl olunan ser‘askerân ve donanma ve sâir celîl u hakîr mühimmât ve mevâcibe sarf olunan yetmiş bin kîseye bâliğ olduğu ol feth-i ‘azîmde bulunan ba‘zı sikât hattıyla mastûrdur. Pes Girid adası fethine bu takdîrce min-haysi’l-mecmû‘ yüz bin ve dokuz bin hazîne kîsesi sarf olunmuş olur. Nazar-ı insâf ile tedkîk olunsa selefde bir cezîre fethine bu kadar mâl sarf idüp i‘lâ-yı dîn-i mübîn itmek değil bu kadar mâl-ı kesîre müddet-i devletlerinde mâlik olmuş yokdur. Ve düvel-i sâlifede bu cezîreye ahkâmlarını icrâ itmiş bulunmamışdır. Hak te‘âlâ Devlet-i ‘Aliyye’yi ilâ-yevmi’l-kıyâme tezâyüd-i ikbâl u nusret ve şevketle dâim eyleye, âmîn.

[40b] **Hamse ve seb‘în:** Memâlik-i rûy-i zemîn çâr kıt‘adan ‘ibâret olup erbâb-ı fenn-i coğrafya Asya, Amerika, Avrupa ve Afrika tesmiye itmişlerdir. Bu Devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyye mülûkünün ahkâm-ı ‘âlî-şânları kıta‘ât-ı selâsede ve bi’l-kuvve mecmû‘unda cârî olduğu husûsudur ki, bu mevhibe dahi fakat bu saltanat-ı seniyyenin hasâyasındandır. Asya ve Avrupa ve Afrika kıta‘âtının memdûh u ma‘mûr memâlik ü büldân ve kılâ‘ı taht-ı tasarruf-ı ahkâm-ı hümâyûnlarında olduğu tafsîlen zîrde zikr olunsa gerekdir. Kısım-ı râbî‘ olan Amerika ki, Hind-i garbî ve yeni dünyâ ta‘bîr olunan kıt‘adır. İspanya ve İngilis ve Fransa ve Felemenk mahal be-mahal zabt eyleyüp tavâyif-i mesfûre ise öteden berü Devlet-i ‘Aliyye’ye ‘arz-ı ‘ubûdiyyetle istinâd ider makûleden olduğundan ber-în takrîb bi’l-kuvve ol kısımda dahi hükümleri cârî olmuş olur.

Sitte ve seb‘în: Feth ü teshîr itdikleri memâlike kendi taraflarından birer mu‘temedün-‘aleyh emîn ve sâdık kimesneyi vâlî nasb eyleyüp, medâr-ı ma‘âşını ol havâliden ta‘yîn itdikleridir. Basra ve Habeş ve Cezâyir misillü memâlik-i ba‘îdeye, hattâ iklim-i Yemen’e dahi taraflarından kendülere müte‘allık olanları vâlî nasb itmek ‘âdet-i seniyyelerindendir. ‘Âlî merhûm, “bu husûs Devlet-i Âl-i ‘Osmân’a mahsûs olan esbâb-ı bekâ-i saltanattandır” demişdir. Fî-nefsi’l-emr kelâm ve tahkîkinde sâdıktır. Zîrâ mülûk-i sâlife mâlik oldukları memâlikin ekserine ecânibden ahvâlî gayr-ı ma‘lûm meşhûrca kimesneyi hâkim nasb idüp ol vilâyeti kesim ile tevcih iderler idi. Ol kimesne kuvvet bulduğu gibi ‘isyân idüp ismine hutbe kırâ‘at ve sikke darb itdirirdi. Ve kimine kendileri saltanat pâyesin virüp fiten-i ‘azîme zuhûrına ve giderek devletlerinin zevâline bâ‘is olur idi. Kütüb-i tevârîh tettebbu‘ ve mütâlâ‘a idenlere gayr-ı hafidir. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de bi-‘avnihi te‘âlâ bu güne ahvâl-i muvahhişe vukû‘ bulmamışdır. İntizâm-ı hâl-i ‘âlem, uli’l-emr bir olmağla olur.

Seb'a ve seb'in: Atabek-i devlet istihdâm itmedikleri husûsudur ki, bunun dahi esbâb-ı bekâ-i saltanatdan olup, bu Devlet-i 'Aliyye'ye mahsûs olan mevhibeden olduğu ittifâkîdir. Zîrâ mülûk-i sâire husûsa ıklîm-i İran ve Tûrân'ın her cânibinde [41a] zuhûr eyleyen düvelde istihdâm-ı atabek kavânîn-i külliyyeden ma'dûd bir emr-i ehem kabîlinden olup selâtîni atabeklerini emr-i hutbede ve sâir husûsda kendülere teşrîk iderler idi. Fermân-berleri olanların mecmû'u emr-i atabeki tenfize ez-dil ü cân sa'y idüp mülûkün fakat bir kuru nâmı kalırdı. Atabek istihdâm eyleyen devletin revnakı kalmayup tîz muzmahil olagelmışdir. Zîrâ pâdişâh bulunan zât atabekin kemâl-i istiklâlîni giderek hazm idemediğinden elbette izâle fikrine düşer. Atabek ise mahsûs bu mâddeden kendüye gâh maslahatiçün kurb-i pâdişâhiye ba'zı kimesneler vaz' itmişdir. Vâkıf olduklarında habîr iderler yâhûd ba'zı evzâ' u etvârdan encâm-ı kâra ıttılâ' hâsıl ider. Hulâsa **lâ-muhâle bi-eyyi vechin-kân**¹⁰³³ mâddeden habîr olduğu gibi ol devletin â'yân u erkân ve 'askerîsi makûlelerise bi'l-cümle kendülere hâkim atabegi bildiklerinden anın tarafgîrleridir. Pes derhâl pâdişâhı hal' veyâhûd katl idüp makâmına kendüsü su'ûd ider, yâhûd bir âhara ı'sâd itdirir selefde kerrâtla vâki' olmuşdur. Zümre-i vekâyi'-nüvîsâna vekâyi'-i sâireyi tahrîre nevbet değmicek rütbe fiten-i atabekân kesret üzredir. Ânifen zikr olunduğu üzre saltanat şirket kabûl itmez. Bir karâbede? seyfeyn ve icâm-ı vâhidede esedeyn olmaz. Mülûk-i eslâfın bu husûsda 'adem-i rüşd ü sedâdlarına bu mâdde delîl olsa olur. Devlet-i Âl-i 'Osmân'da vekîl-i mutlak bulunan zât necâbet-ârâ atabek makâmında olup istiklâl ve şevket ü iclâl cihetiyle selef atabeklerine vücûhla tefevvukları der-kârdır. Fe-emmâ mülûk-i zevî'l-ihirâmın 'abd-i direm-i harîdeleri menzilesinde olup hükm-i 'âlî-şân ve evâmir ü fermân ancak selâtîn-i kirâmındır. Anlar vücûd-ı hümâyûna sıklet ve meşakkat târî olmamak maslahatiçün umûr-ı 'ibâdî bi'l-vekâle görürler. Ve mülûke mahsûs olan elkâb ve eşyâ isti'mâline kudretleri yokdur. Bu dahi tedkîk olunsa mevhibe-i Rabbânî'den olduğu azherdir.

Semân ve seb'in: Düvel-i sâlifinin ba'zısında vukû' bulduğu gibi saltanatları zümre-i nisâyâ nasîb olmayup bu emr-i müdhişeden bi-fazlihî te'âlâ devletleri masûn olduğu mevhibedir ki, el-hak Devlet-i 'Aliyye'nin müddet-i medîd devâm ve bekâsına bu mâdde dahi edell-i delâil-i vâzıhadır. [41b] Zîrâ **len yeflah kavme vellev emruhum imreete**¹⁰³⁴ haber-i mu'ciz ihtivâsınca 'ahd-i nisâda fiten u âşûbden emniyyet meslûbdur. Fî-nefsi'l-emr kangı zimâm-ı devlet ki, giriftâr-ı dest-i nisâ oldu, halk-ı 'âlem pây-mâl ü fiten-i ekdâr-ı râygân oldu. Selefde bi-hasebi'z-zarûre devâzdehüm 'avret sadr-nişîn-i mesned-i saltanat olup

¹⁰³³ Hangi şekilde olursa olsun hayal bile edilemez.

¹⁰³⁴ Kadınlar onların işlerine vali olursa o kavim iflah olmaz.

‘asrlarında ne gûne dârugîr-i beliiye zuhûra geldiği mufasssalâtda mezkûr ve icmâlen bundan akdem te’lîf itdiğimiziz *Târîh-i Düvel*’de mastûrdur. Bi-fazlihî te’âlâ te’lîf-i zeyle muvaffak olursak gereği gibi tafsîl olunur.

Tis’a ve seb’in: Bi-hasebi’l-iktizâ devn-i sinnü’l-bülûğ-ı müttekâ-pîrâ-yı erîke-i saltanat-ı şevket-fürûğ olan mülûke selefde olduğu gibi nâibü’s-saltana nasb olunmadığı husûsudur. Ânifen tahrîr olunan atabek husûsu eslâfda melik tıfl olsun olmasın cârî idi. Andan mâ’adâ hîn-i iktizâda bir ma’sûm mesned-i saltanata is’âd olunsa bir kimesneyi nâibü’s-saltana makâmında istihdâm selefde kavânîn-i külliyye-i câriyeden idi. Fe-lillâhi’l-hamd ve’l-minne bu devletde misli kat’â vukû’ bulmamışdır. Bu dahi hatâ-i mahz ve mahz-ı hatâ olup kat’â ve cezmen ve ‘aklen lüzûmı olmayan mevâddandır. Zîrâ umûr-ı devleti idâre eyleyen erkân ve ricâldır. Nâibü’s-saltana istihdâmı yine emr-i saltanatda şirkettir. Belki melik bâliğ-i meblağ ricâl olunca sultân ol kimesnedir. Pes şahs-ı merkûmun lezzet-i saltanat dimâğında câygîr olmamak emr-i muhâl ve ba’de zemân ol lezzetden dûr u mehcûr olacağı ‘indinde meczûm olmağla ihtiyârıyla bu emri sâhibine teslim idemeyüp bir fitne-i ‘azîme hudûsuna sebep olur. Yâhûd sâhibine ba’de’t-teslîm memleket-i âhar hükmünü alup anda iddi’â-yı saltanat ider. Selefde kerrâtla bu mâdde için ne gûne fitneler zuhûr idüp, ne mikdâr saltanat muzmahil olduğu mufasssalâtda yegân yegân zikr u beyân olunmuşdur. Husûsâ mısır-ı Kâhire’de Devlet-i Etrâkiyye münkarız olup Devlet-i Çerâkise zuhûruna bâ’s bu mâddedir. Fi’l-asl min-‘indi’llâhi te’âlâ bu silsile-i tâhirenin sagîr u kebîr ne rüşd ü zekâ ve kemâl-i ihsân olunmağla devletleri bu makûle umûr-ı hatar-encâmdan masûndur. Bu Devlet-i ‘Aliyye mülûkunun ba’zıları bi-hasebi’l-verâse tufûliyyetde sadr-nişîn-i mesned-i ‘ulyâ-yı saltanat olmuşlardır. Lâkin her birinden [42a] sâdır olan evzâ’ ve ârâ-yı sâibe ve tedâbîr-i sâkıbe reşk-bahşâ-yı hîred-i feylesûfân-ı cihân idi. Ez-cümle Sultân Ahmed Hân-ı Evvel on dört ve ‘alâ-rivâyetin on iki yaşında pâdişâh-ı dârâ-der-bân ve İskender-hadem oldular. Anadolu cânibini Celâlî eşkıyâsı ihâta itmişiken hüsn-i tedbîrleri berekâtıyla Kuyucu Murâd Paşa merhûm ol havâlîyi tathîr itmişlerdir. Halef-i bâhirü’s-şerefleri ‘Osmân Hân-ı Sâni cenâbları ve Sultân Murâd-ı Râbi’ hazretleri dahi on dörder yaşında pâdişâh-ı cihân oldular. Husûsâ Sultân Mehmed Hân merhûm yedi yaşında şehinşâh-ı heft-ekâlîm olmuşlardır. Her birinin mazhar oldukları fütûhât-ı celîle tevârîhde mastûrdur.

es-Semânîn: Merhûm ‘Âli muhtârı üzre sarây-ı hümayûnlarında mânend-i dürr-i yektânın ve tenhâ-mukîm ve akribâ vü ta’allukâtlarıyla ‘alâkayı dahi ber-taraf kılmak beyinlerinde kâ’ide-i kadîm olup rûz u şeb hidemât-ı hümayûnlarına mu’ayyen Enderûn ve Bîrûnlarında sekiz on bin mikdârı birbirlerine muhâlif efrâd-ı nâs mevcûd iken mukaddemâ

işâret olunduğu üzre kalup nâsda mehâbet ü mahabbetleri müekked olduğundan her biri vücûd-ı hümayûnlarını kendi vücûdlarına takdîm ve muhâfaza emrinde sa'y-i 'azîmleri der-kâr olunduğudur. Ya'ni hademeleri mânend-i huddâm-ı düvel-i sâlife küfrânü'n-ni'am olmayup her biri hâlis ve muhlis ve müstakîmdirler. Hattâ ekseri pâdişâh 'asr-ı kutb-i zemân ve hidemât-ı hümayûnlarını bâ's-ı neyl-i devlet-i dü-cihân bilürler, egerçi hakikat-i hâl dahi budur, ammâ huddâm-ı mülûk-i sâlife bu nükteyi derke sa'y itmeyüp dâimâ yağma için müterassıd-ı fırsat idiler. Ve selâtinden niçeleri seyf-i hayf-ı huddâm nemek-bahr-i emân ile cân-ı şîrîninden dûr olmuşlardır. Tetebbu'-ı âsâr-ı kibâr eyleyenlere bu devlet-i ebed-peyvendi-i 'aliyye huddâm husûsunda dahi mazhar-ı mevhibe-i ilâhî olduğu gayr-ı hafidir. Mülûk-i eslâf huddâmlarına i'timâd-ı külliyyeleri olmadığından mahsûs muvazzaf hurrâs tahrîr eyleyüp rûz u şeb nevbetle kendülerini muhâfaza itdirirler idi. Fe-lillâhi'l-hamd ve'l-minne bu devletde buna ihtiyâc olmayup misli dahi zemân-ı zuhûrlarından ilâ hâzihi'l-âvân sebkât itmemiştir.

İhdâ ve semânîn: Bi-hasebi'l-iktizâ bir tarafa sefer-i hümayûnları vukû' buldukda dârü's-saltanalarına vüzerâdan birini kâim-makâm nasb eyleyüp [42b] kendüleri şevket ü ikbâlle taraf-ı hasma şakka-pîrâ-yı livâ-yı 'azîmet olurlar. Kâim-makâm nasb itdikleri zât selefde olduğu gibi sâlik-i meslek-i küfrânü'n-ni'amı olmayup sadâkat u istikâmetle hıfz u hırâsete bezl-i makdûr itdikleri mevhibedir. Selefde melik bir cânibe 'âzim olsa yâ evlâdlarından velî'ahd ittihâz itdikleri kimesneyi yâhûd eşrâf-ı a'yândan birini vekîl-i dârü's-saltana nasb iderlerdi. Ekser-i hâlde fırsat esîri olduklarından ahâlî-i beldeyi kendi taraflarına bir takrîble imâle itdürüp iddi'â-yı saltanat iderlerdi. Melik-i mezbûr 'avdet itdikde taht-gâhına duhûlüne vücûhen mümâna'at idüp bi'l-âhire ahad emrinin biri vukû' pezîr olurdu. Ya'nî yâ bir takrîble melik taht-gâhına dâhil olup hüsn-i nizâm virürdi, yâhûd ye's-i küllî ile 'izz-i saltanattan dûr olup terk-i diyâr ider. Zimâm-ı saltanatı gözü bakarak dest-i âhara gider idi. Lâkin bi-'avnihi te'âlâ Devlet-i 'Osmâniyye bu makûle mevâdd-ı muvahhişeden masûndur. A'lâ vü ednâ kendülerini 'abd-i direm-i harîdeleri bilüp nemek-be-harâm? olsalar der-'akab-ı min-tarafillâhi te'âlâ beliyye-i 'azîmeye düş olacakları meczûmlarıdır. Fi'l-hakîka cânib-i Devlet-i 'Aliyye'ye sû-i kasdı olanlar 'âcilen bergeşte olurlar. İnşâallahu te'âlâ târîhimizde tafsîl olunur. Egerçi bu husûsun sebebi kulûb-ı nâsda olan mehâbet ü mahabbetleridir deyü zâhiren münâkaşa vârid olur. Fe-emmâ bi-re'sihâ mevâhib-i celîle ve hasîsa-i cemîleden olduğu bî-iştibâhdır. Bu dahi ma'lûm ola ki, mülûke evlâdlarını kâim-makâm nasb etmek mahz-ı hatâdır. Zîrâ şeyâtîn-i ins makûleleri anları tatlîlde ecânib gibi rahmet keşîde olmazlar. Selefde bu husûsda ne gûne fitne-i 'azîmeleri hudûs itdiği

mufasssalâtda mastûrdur. Evâilde bu Devlet-i ‘Aliyye’de dahi bu mâdde vukû‘ bulmuşdur. Sonra Sâvcı Bey Vak‘ası zuhûr itmekle terk olundu. Fî-nefsi’l-emr savâb olan dahi budur.

İsnâ ve semânîn: Düvel-i sâlifede vukû‘ bulan tavâyif-i mülûk gibi umûr-ı dehşetkarînden masûn olup sevdâya teba‘iyyet idenler evân-ı cüz’î zarfında makhûr oldukları husûsdur ki, fi’l-hakîka bu husûsa iftihâra şâyeste bir mevhibe-i ilâhiyyedir. Zîrâ selefde bir taraftan da‘vâ-yı saltanatla bir kimesne zuhûr idüp yevmen fe-yevmen [43a] kuvvet ü miknet hâsıl iderek gerçekten devlet olduğu ekser min-en yuhsâdır. Ol vakitte melikü’l-mülûk makâmında olanlar bi’d-def‘ât def‘lerine sa‘y idüp imkânı olmadığına yakîn hâsıl itdiklerinde bi’z-zarûri emr-i mesâlihini takdim, belki ba‘zı evânda berâ-yı maslahat kendülere bir mikdâr memleket dahi teslîm iderlerdi. Ez-cümle Devlet-i ‘Abbasiyye a‘zam-ı düvel-i rûy-i zemînden iken ‘ahd-i saltanatlarında sekiz ‘aded devlet zuhûr itmişidi ki, İmâm Beyzâvî rahmetullah *Nizâmü’t-Tevârih*’de zikr itmişdir. Devlet-i Selâcîka ve Benî Tolun ve Harezmsâhiyye ve Atabekiyye anlardandır. Ba‘zıları cüz’î ve küllî umûr-ı saltanatlarına tasaddî ve müdâhale eyleyüp hilâfet didikleri emr-i ‘azîmü’s-şânın bir kuru nâmı kalmış idi. Bu Devlet-i ‘Aliyye bi-savnihi te‘âlâ bu gûne vekâyi‘-i hatarnâkdan me‘mûndur ve ahyânen tasallutun idenler zemân-ı cüz’îde makhûr olmuşlardır. Dîde-i insâfla nigâh olursa bu husûs hak budur ki, mevhibe-i ‘azîme-i Subhâniyyedir.

Selâse ve semânîn: Gürûh-ı ma‘ârif-şükûh ve fezâil-pîrâye me’mûllerinden ziyâde ikrâm ü tevkîr ve ol zümre-i celîleye kemâl-i rağbet ü i‘tibârları husûsudur ki, ism-i hümayûn-ı şâhânelerine te’lîf olunan nüsah-ı cemîle bu müdde‘âya güvâhdır. Kendü memâliklerinde zuhûr eyleyen ‘ulemâ ve şu‘arâ ve ehl-i ma‘ârifte rağbet-i tâm ve tevkîr şöyle dursun, mülûk-i uhrâ memâlikinde olup ‘ilm u kemâlî mesmû‘-ı sem‘-i hümayûn-ı hıdvâneleri olan zevât-ı kirâm ve sanâyi‘-i cemîle ashâbına gâibâne izhâr-ı mahabbet ile surreler irsâl itmeleriyle sükkân-ı memâlik-i heft-ıklîmin kulûblerini taraf-ı hümayûnlarına celb u imâle eyleyüp ism-i sâmi‘i şâhânelerine bî-hadd u gâye âsâr-ı latîfe tasnîf ve ihtirâ‘ itmişler idi. Memâlik-i ‘Acem’de Molla Câmî ve Molla Celâl kuddise sirruhümâyâ ve sâir ehl-i fazl u efzâle beşer yüz ve biner flori irsâl olunmağla, her biri te’lîf-i âsârda izhâr-ı yed-i beyzâ eylediler. İsm-i hümayûnlarına te’lîf olunan kütüb-i cemîle ve ‘uhde-i saltanatlarında tasnîf olunan nüsha-i celîleden zümre-i talebeyi dahi hissedâr itmek kasdıyla memâlik-i mahrûsalarında müte‘addid kütübhâneleri binâ itmişlerdir. Düvel-i sâlifenin ba‘zısında ‘ulemâ ve şu‘arâyâ i‘tibâr olduğu mâ-lâ-keâm fe-emmâ bir tabakada bir veyâhûd iki ve üç melikden zuhûr itmişdir. Ve ekserinden ne cefâlar ve zikri te’diyyen metrûk bî-nihâye ihânetler zâhir [43b] olmuşdur. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de ise mukaddemâ zikr olduğu üzre ‘ulemâ ve fuzalâyâ bir ânda tevkîr

u iclâl olunmaduğı vâki' olmuş değildir. Ve 'ulemâ-i kirâma i'tibâren zeyy-i 'ulemâda bulunanlara itdikleri i'tibâr, eslâfda kibâr-ı 'ulemâyâ vâki' olmamıştır. Husûsâ ehl-i nazm u nesre itdikleri i'tibâr u tevkîrın misli selefde gayr-ı mesbûkdur. Zîrâ şu'arâ-yı eslâf ki, elsinetü's-şu'arâ miftâhü'l-Cenne mâ-sadaklarıdır. Cüz'î mâtde talebiyle bir kasîde-i garrâ nazm iderlerdi. Mahsûs medâr-ı ma'âşları yoğıdi. Fakat üç nefer şâ'irin selefde gördükleri ikrâmın misli sebkât itmediğı ittifâkîdir. Sâirlerinin hâlleri gâyet dîger-gûn ve perîşân ve her biri bâr-i fakr u fâka ile bî-tâb u tuvân idi. Bu Devlet-i 'Aliyye'de şu'arâyâ mahsûs 'ulûfe ve elbise ve salyâneler ta'yîn olup mertebe-i şu'arâ reşîde-i şu'arâ olmuşdur. Bu zümreye iltifât ü ikrâm vâcib olduğı sâbıkâ zımnem ve tasrîhen zikr olunmağla tekrîr ile itnâb u ishâb olunmadı. Erbâb-ı sanâyi'e dahi iltifât-ı bisyârları memâlik-i mahrûsalarında tuhfe-i nâdirenin zuhûruna sebep olmuşdur. Ve envâ'-ı âlât-ı ceng ü cidâlde mahâret husûliçün, müte'addid ta'lîm-hâneler husûsâ Okmeydanı'nda mükellef ve musanna' 'imâretli Atıcılar Tekkesi ihdâs itmişlerdir. Bu mevâddın tafsîli inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olursa gerekir.

Erba'a ve semânîn: Rütbe-i enbiyâ-i 'izâm 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhimü's-selâm olan meşâyih-ı kirâm kuddiset esrârehum hazarâtına kendülerden sudûr eyleyen iltifât ü rağbet ve sâbıkâ işâret olunduğı üzre 'akîdeleri pâk olmağla ol tâife-i safvet-intimâyâ olan i'tikâd-nâmeleri husûsudur ki, bu dahi kendülere mahsûs olan fezâilden olduğı bî-iştibâhdır. Zîrâ bu Devlet-i 'Aliyye'nin âfâkdan intişârına ol gürûh-ı kerâmet-âsârların ed'ıye-i hayriyyeleri âsârı bâdî olduğına mazhar-ı feyz-i mütevâlî eş-Şeyh Edebâli kuddise sırrehu güvâh-ı 'âdildir. Mülûk-i eslâfdan bu zümre-i sâfiyenin çekdikleri mihen ü âlâm mufassalâtta mastûr ve ez-în cümle kutbü'l-aktâb Molla Hudâvendigâr kuddise sırrehu hazretlerinin keşîde oldukları cefâ menâkıb-ı şerîfde mezkûr ve Mecdüddîn-i Bağdâdî 'aleyhi rahmeti'l-Hâdî cenâblarını Sultân Muhammed Hârizmşâh şehîd itdiğı meşhûrdur. Husûsâ Kibrîtü'l-ahmer eş-Şeyhü'l-ekber [44a] kuddiset sırrehu hazretleri ahâlî-i Şam'dan ve sâireden neler çekmişlerdir? Kezâ fe-kezâ her birinin zikr-i icmâlîsi te'lîf-i müstakille muhtâcdır. Egerçi selefde ba'zı mülûkün i'tibârı müttefakun-'aleyhdır. Lâkin yine bu Devlet-i 'Aliyye'ye nazaran ma'dûm menzilesindedir. Zîrâ anlarda ba'zı tabakada bir veyâ iki mülûkden sudûr iderdi. Ve kendülere mahsûs mâkîd ders olup izhâr-ı kerâmet idenlere mahsûs idi. Zikri mûcib-i itnâb olmağla terk olundu. Bu Devlet-i 'Aliyye'de her bâr kemâl-i tevkîr ü ihtirâm der-kâr olup, tarîkat-ı 'aliyyeye i'tibâren ol ziyyde bulunanları dahi tefrîk itmemişlerdir. Her birine mahal be-mahal müte'addid cevâmi' ü zevâyâ ve 'imâret-i 'âmireler binâ ve müstevfâ evkâf ta'yîn ve ekserinin teberrûken huzûr-ı ferhat-mevfûrlarına varup dest-pûs ile da'vât-ı serî'atü'l-icâbelerine karîn olmuşlardır. Ve ekserine gâibâne âsâr-ı hayriyye ihdâs itmişlerdir. Meselâ **izâ dehalet's-sîn fi's-sîn zahara**

kabru Muhyiddîn¹⁰³⁵ mîsdâkınca merhûm Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu ıklîm-i Şam'ı teshîr itdiklerinde meşhed-i latîflerini tathîr ve fevkına iki tabaka kubbe-i 'âliye ve kurbuna bir câmi'-i dilârâ ve kıbâb-ı müte'âliye ve 'imâret-i 'âmire binâ itmişlerdir. İnşâallâhu te'âlâ mahallinde tafsîl olunur.

Hamse ve semânîn: 'Avâm-ı müslimîni sıyâneten binâ itdikleri cevâmi' ve mesâcide müte'addid vâ'iz ve nâsih ta'yîn itdikleri hasîsadır ki, bu husûs selefde mesbûkû'l-i 'tibâr olan mevâddan, değildir olsa dahi bu rütbe olmadığı müberhendir. Ekser-i cevâmi'de beher ikişer def'a müte'deyyin ve müteşerri' vu'âz vaz', husûsâ cevâmi'-i selâtîn meşâyihına 'alem-i şerîfe i'tibâren mahsûs rütbe ta'yîn olunmuşdur. Meselâ hâletü't-tahrîr Üsküdar Vâlidesi medhal olup andan ve Eyyûb ba'dehû Sultân Selîm andan 'Osmâniyye ba'dehû Sultân Mehmed ve Süleymâniyye andan Sultân Bâyezîd ba'dehû Sultân Ahmed andan Ayasofya-i Kebîr'e gelüp tekâmîl-i tarîk ider. Bunlardan mâ'adâ gerek selâtinde ve gerek vüzerâ câmi'lerinde ve sâir cevâmi'de mevzû' vu'âz bin neferi mütecâvizdir. Her birinin kifâyet mikdârı mu'ayyen vezâyifî vardır. Ve her bir cevâmi'-i meşhûre derûnlarında yine cemâ'at-ı müslimîn için mahsûs kârî ve mu'allim-i ders u ifâde ta'yîn olunmuşdur. Her birinin vezâyif-i mu'ayyenesi olup mahal be-mahal halka-i [44b] ders ve ifâdeye müdâvimlerdir. Hak budur ki, bu husûsda celb itdikleri ed'îye-i hayriyyenin dergâh-ı 'izzetde kabûlü bî-iştibâhdır.

Sitte ve semânîn: Hâlâ kendüleri nezâret ve hizmetle iftihâr itdikleri livâ-i Hazrâ ve Hırka-i Şerîf'e 'alâ sâhibehimâ efdalü't-tahiyye ve sâir eşyâ-i müteberrike-i enbiyâ vü evliyâ husûsudur ki, fi'l-hakîka mülûk-i sâlifede bu rütbe tuhaf kudsiyân mutâfa hâdim olmak şerefine nâil olmuş yokdur. Devlet-i 'Abbasiyye'de bir iki teberrük bulunduğu ve Mısır ve Şam ve Mağrib mülklerinde ba'zan olduğu menkûldur. Anların dahi mecmû'ı hazîne-i 'âmire-i 'Osmâniyyede mahfûzdur. Bunların vücûdı bu Devlet-i 'Aliyye'ye bir kat dahi bâ'is revnak u şân olduğundan mâ'adâ, livâ-i şerîfe bu Devlet-i 'Aliyye'nin zemân-ı sâhib-zemâna dek devâmına işâret-i ma'nevî-i dîgerdir ki, hâletü't-tahrîr kalb-i Hakîr melâyih? olmağla icmâlen zikr idelim. Çünkü ol livâ-i Hazrâ livâ-i Muhammedîdir 'aleyhi's-salât ve't-tahâyâ, pes evlâd-ı şeref-nijâdına teslîm olunmak revâdır. Çün Âl-i 'Osmân ol hediye-i behiyyeye hâzin ve bi'l-vâsita esta ol silsile-i celîlenin vekîlleridir. Sâhibini anların yedinden bulsa sezâdır. Allahümme edemaha ilâ zuhûrihî. Hâlâ Hazîne-i 'âmirede Livâ-i Şerîf ve Hırka-i şerîfe ve kadem-i münîfden mâ'adâ mevcûd olan eşyâ-i müteberrikeden seyf-i Nebî 'aleyhi's-salâtü ve süyûf-ı Çâr-yâr-ı Güzîn ve ba'zı ashâb-ı kirâm rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'în ve 'imâme-i

¹⁰³⁵ Sîn şîne girdiği zaman Muhyiddîn'in kabri açığa çıkacak.

Yûsuf ve cübbe-i 'Îsâ 'aleyhime's-selâm tâc ve hırka-i ibn Edhem kuddise sırrehu ve sâir tuhfe-i nevâdir ki, debîr-i cihân ta'dâdında 'âcizdir, mevcûd olup ba'zı mertebe tafsîli inşâallâhu te'âlâ zeylde zikr olunur.

Seb'a ve semânîn: 'Âlî merhûmun tahkîkî üzre bi-savnihi te'âlâ derûn-ı sarây-ı hümâyûnlarına tâ'ûn u vebâ ve sâir emrâz ve 'ilel-i mûhvahhişenin 'adem-i duhûlûdür. Kibâr-ı müverrihîn bu mevhibe fakat bu Devlet-i 'Aliyye'ye mahsûs olduğunda ittifâk itmişlerdir. Fakîr derim ki Mekke bu esnâlarda egerçi duhûl ittiği mesmû' olur oldu. Ol dahi selef nazaran ma'dûm menzilesindedir. Bu esnâlarda duhûl itse dahi 'umûm üzre zuhûr eyleyen tâ'ûn-ı ekberde duhûl itmek gerekdir. Ve hâricde bulunanlarda zuhûr ider yohsa Hâs Oda ve Harem-i hümâyûn ve dâire-i şâhid-i erkânda ve dâire-i havâss-ı hümâyûnda olmadığı müttefakun-'aleyhdır. Bu dahi eşyâ-i mütebârike ashâbının rûhâniyyetleri âsârı olduğu bî-iştibâhdır.

[45a] **Semân ve semânîn:** Kavânîn vaz'ı husûs mezkûra kemâl-i takayyüd ve i'tibârlarıdır. Zîrâ bu kânûn ta'bîr olunan mevâddı 'ulemâdan niçeleri sarf-ı efkâr ve mülâhaza ile vaz' itmişlerdir. Ve mücebiyle 'amel esbâb-ı bekâ-i saltanatdan olduğunu 'ulemâ ve 'ukalâ imzâ eylediler. Düvel-i sâlifede bu husûsa dahi bu rütbe i'tibâr olunmadığı ve ekserinde kat'â ismi işidilmediği mervîdir. İnhidâm-ı binâ-i düvel-i eslâfa bâ'is olan esbâbın biri dahi budur. Bu husûsı ibtidâ ba'zan ba'zan İstanbul fethinden mukaddem ba'zı mülûk-i 'Osmâniyye ve ba'de'l-feth Gâzi Mehemmed Hân gibi bir şehinşâh-ı ma'delet-dest-gâh zümre-i 'ulemânın re'yiyle vaz' idüp sonra Sultân Süleymân tâbe serâhu tekmîl ve te'sîs buyurdular. Kangî devlet ki, şer'-i şerîfe kânûnı pîrev itdi, Devlet ve saltanatları bir müddet mütemâdî olmuşdur. Ve kangî mülûk ki, zemânında bu ikisi ile 'âmel oldu. Bi-fazlihî te'âlâ keder ve elem görmüşdür. Bu Devlet-i 'Aliyye'de ise fe-lillâhi'l-hamd ve'l-minne ikisine dahi i'tibâr kemâlde olup umûr-ı 'âdiyelerinde kânûna muhâlif iş görölmez, lâkin hafî olmaya ki, her melikin işlediği umûr kânûndan ma'dûd değildir. Ve yevmen fe-yevmen kavânîn-i cedîde vaz'ı esâs-ı binâ-i devletde tereşşuh-ı âbdan lâ-farkdır. Düvel-i sâlife mülûk ve ricâli böyle zann itmeleriyle devletleri resîde-i zevâl olmuşdur. Kibâr-ı muhakkıkîn Sultân Selîm ve Sultân Süleyman tâbe serâhümâ 'asırlarından Kemâl Paşazâde ve Ebüssu'ûd Efendi 'aleyhimi'r-rahme misillü 'allâme-i bî-müdânîler kavânîn-i şer'-i şerîfe tatbîkde dikkat ve kusûrlarını tekmîl bâbında niçe sa'y ü himmet itmeleriyle husûl-pezîr itmişlerdir. Pes esâs-ı Devlet-i 'Osmâniyye ol husûslara mürâca'atla istihkâm-yâfte olup, olur olmaz belki küllî tezelzül tatarrukundan rahne-dâr ve halel-pezîr olmadı. Ba'zı 'avârız hasebiyle gaflet olunan umûrda yine kânûn-ı kadîme mürâca'at olunsa bi-fazlihî te'âlâ her husûs kemâl-i nizâm

bulması mümkün değildir deyü ittifâk itmişlerdir. Kavânîn bahsi inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunsa gerekdir.

Tis‘a ve semânîn: Sikke-i hümâyûnlarını tashîh husûsunda olan tekayyüd u ihtimâmlarıdır ki, bu mâddede dahi düvel-i sâlifeye tefevvukları ve kendülere husûsi olan fezâilden olduğu [45b] gayr-ı hafidir. Düvel-i sâlifenin ekserinde bu husûs-ı vâcibü’l- ihtimâma i‘tibâr ve tekayyüd olunmayup bulunan meskûk nukûd-ı muhtelif ile mu‘âmele olunur idi. İsimlerine nukûd ve derâhime sikke darbına i‘tibâr itmezlerdi. Ma‘lûm ola ki, bir devletde hutbe ve sikke husûsuna kemâl-i ihtimâm vâcibâtıdır. Zîrâ revnak-ı saltanat ve istihkâm-ı esâs-ı devlet bunlarla olur. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de sikke husûsuna ibtidâ ‘Alâüddîn Paşa himmetiyle ‘ahd-i Orhânî’de tekayyüd u ihtimâm olunmuşdur. İle’l-ân bu Devlet-i ‘Aliyye’de bir melik-i zî-şân ki, taht-ı saltanatına cülûs eyleye ism-i hümâyûn-ı şâhânelerine bilâ-te’hîr sikke darbına dikkat olunmak kânûn-ı külliyyedendir. Ve nakş-ı sikke husûsuna dahi muvaffak olmuşlardır. Mu‘âmelâtta nâsa sıklet târî olmamağcün dârü’s-saltanalarından mâ‘adâ müte‘addid mahalde darbhâneler binâ buyurdıkları bu husûsda olan dikkatlerine delîldir. Mahmiyye-i İstanbul’dan mâ‘adâ iki tarafın ma‘den-i sîm ü zer olan yerlerinde darbhâneler vardır. Ve ma‘den ve cevher husûsunda dahi nâil oldukları fazl-ı subhânîye bir devlet nâil olmamışdır. Ve hâlâ mevcûd olan düvel-i müteferrikanın ekseri bu husûsda bu saltanat-ı ‘aliyyeye muhtâcdırlar¹⁰³⁶. Tafsîl-i hâl-i sikke inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr u tastîr olunur.

Tis‘în: Mahal be-mahal zikr u tafsîl olunduğu üzre esbâb-ı bekâ-i saltanata muvaffak olmalarıyla vâris-i saltanat husûsunda dikkatleri ve bu vechden agyâr tasallutdan emîn oldukları ve şâhzâdegân-ı kirâmları mekân-ı mahsûsada hıfz u hırâsetleridir. Hafî olmaya ki, tavzîh-i murâd içün bu mahalde bir mukaddimeden lâ-büddür. Âsâr-ı ahbâr-ı mütekaddimîn ve mecâmî‘-i ahbâr-ı müteahhirinde zikr u tafsîl olunduğu üzre eslâfda irsiyyete i‘tibâren mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat olmuş silsile-i mülûkde katı nâdir vâki‘ olmuşdur. Ve biri sadr-ı saltanatda rû‘yet-i umûr-ı ‘ibâda meşgûl iken yine ol silsileden âharı veyâhûd hâricdan biri kuvvet-i va‘d ü va‘id ile erkân ve ‘askerîyi tarafına meyl itdirmekle lâ-‘an aslin tecdîd-i melik der-kâr idi. Ez-în cümle Devlet-i ‘Abbasiyye’de ondan ziyâde Devlet-i Etrâkiyye ve Çerâkise’de birkaç nefer melik bu vechile nâil-i saltanat olmuşlardır. Fe-emmâ bu misillü harekâtta ittifâkan meymenet olmamağla zemânı mümted olmaz. Eger mümted olursa vaktinde ekser-i halde rû-yı râhat görmez. Ve bu Devlet-i ‘Aliyye’de bu mâdde-i

¹⁰³⁶ Mu‘âmelâtta nâsa sıklet târî olmamağcün..... saltanat-ı ‘aliyyeye muhtâcdırlar (Derkenar notu).

muvaahhişenin kat‘â misli vukû‘ bulmamışdır. Zîrâ bu silsile-i tâhire **nahnu kasemnâ**¹⁰³⁷ ya muhkem rabt-ı kalb itmeleriyle el-mukadder kâin gûyân kendi halleriyle meşgûl olup, bu vechile **men âmene bi‘l-kader emine mine‘l-keder**¹⁰³⁸ sırrına mazhar oldular. Pes bi-takdîrihî te‘âlâ câlis-i sadr-ı saltanat olanlar sâlimen ve me‘mûnen vakt-ı mukaddere değin mutâ‘-ı [46a] ‘âlem olurlar. Ve şehzâde-i kebîr var iken âharı rüşd ü sedâd cihetiyle evlâdır deyü iclâs vâki‘ olmamışdır. Lâbüd vâris-i saltanat budur deyü kebîri iclâs ve is‘âdde a‘yân u erkân cidd ü sa‘y iderler. Eger muhıll-i nizâm mevâd hudûs idüp vechen mine‘l-vücûh çâresi bulunmazsa tedârükünü görürler. Kebîr bulunan saltanata tâlib değil ise dahi muhâlif-i kânûn olmağla cülûs itdirirler. Bu cümleye merhûm Sultân Mustafa Hân-ı Evvel’in vekâyi‘i misâldir. Sâbıkâ tahrîr olunduğu üzre selefde fiten-i şâhzâdegân ekserü‘l-vukû‘ olmağla bin yirmi târîhinden sonra şehzâdegân-ı kirâm hafizehümullâh min envâ‘ı‘l-âlâm hazarâtına mekân-ı mahsûs ta‘yîn olunup makâmıların kemâl-i ferah-fezâlığundan ve her husûsları fevka‘l-me‘mûl mu‘ayyen olduğundan bir hatve hurûca kat‘â iltifâtları yokdur. Ahyânen hâfizallah erbâb-ı fesâd müctemi‘ oldukda bi-hasebi‘l-irs kendüden mukaddem veyâ iki şâhzâde var iken bizler fülânı isteriz deyü üçüncü veyâ dördüncü rütbede bulunanın cülûsuna ilhâh itdiklerinde ricâl-i devletin, vâris-i kebîr var iken mümkündür değildir deyü bi-eyyi vechin-kân men‘ husûsunda sa‘ylerinden mâ‘adâ kendülerinin irsen bizden mukaddemi tururken bize saltanat gerekmez deyü irsâl-ı cevâb-ı kat‘ide teşmîr-i sâk-i ittimâmları gayr-ı hafîdir. Çünkü her umûrlarını mukaddere havâle buyurmuşlardır. Bu bâbda fursatı ganîmet bilmezler. Fi‘l-hakîka bu fazîlet dahi ancak bu silsile-i tâhireye mahsûsdur. Ve mutlak esbâb-ı bekâ-i saltanatdandır.

İhdâ ve tis‘în: Akribâ ve ta‘allukât kesretinden ‘ârî ve anları hidemât-ı devletde istihdâm sıkletinden berî vü ‘ârî¹⁰³⁹ olduklarıdır. Düvel-i sâlîfe mülûkü akrânlarından birinin duhterini ‘akd ü nikâh itmekle bir sürü hısm ve ta‘allukât peydâ olurdu. Husûsâ evlâdlarına dahi ebnâ-i mülûkden duhterân tezvîc itdiklerinden bir bayrak ‘asker mikdârı hısımların hâsıl olmağla lâ-muhâle her birini devletlerinin şerîf-i hidemâtında istihdâm iderlerdi. Pes nizâm-ı saltanatlarına haleltârî olup, fütûr-ı ‘azîme-i mütenevvî‘a hudûsundan hâlî oldukları yoğidi. Lâsiyyemâ bu tarîkle niçe devlet muzmahil olmuşdur. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de dahi evâilde bu mâdde vukû‘ bulup envâ‘-ı fiten zuhûr itmekle terk olmuşdur. İle‘l-ân rağbetleri teserrîye olup “tenâkühû” emrine imtisâlen gâhice anlardan birine ‘akd [46b] iderler. Esbâb-ı bekâ-i saltanatın biri dahi budur. Ve duhterân-ı ‘ismet-nişân hazerâtını vüzerâ-i kirâmdan birer

¹⁰³⁷ Biz taksim ettik.

¹⁰³⁸ Kadere iman eden kederden emin olur.

¹⁰³⁹ Metinde “ârî” olarak yazılmış.

bendelerine tezvîc idüp lâkin istihdâmda vüzerâ-i sâireden tefrîk itmezler. Ya'nî selefde olduğu gibi mansıbların te'bîd itmezler, sâir vüzerâ bendeleri gibi bi-hasebi'l-iktizâ tebdîl iderler. Dâmâd-ı muhteremlerini makâm-ı vekâletde istihdâm nâdir vâki' olmuşdur. Meğer bi-hükmi'z-zarûre muktazî ola. Hulâsa muhıll-i nizâm-ı saltanat olan umûrdan fevka'l-gâye ictinâb iderler.

İsnâ ve tis'in: Tahsîl-i 'ilm ü ma'rifet ve kemâlde kendülerinin ve gerek evlâd-ı necâbet-me'âsirlerinin sa'y ü ihtimâmları ve mu'allimleri hazerâtına kemâl-i tevkîr ü ikramlarıdır. Egerçi eslâfda dahi tafsîl-i 'ulûm u fûnûna sa'y idüp müşârün bi'l-benân olmuş mülûk olduğunu müverrihîn zikr itmişlerdir. Fe-emmâ bir silsile ve tabakada birkaç nefer bulunmuşdur. Ba'zı düvelde hod gayr-ı mesmû'dur. Bu Devlet-i 'Aliyye mülûkü ve evlâd-ı necâbet-güster ve mekârim-sülûkî kâffeten 'allâme-i rûzgârdan ma'dûd oldukları hafî değildir. Ve ma'ârifin envâ'ını tahsîle sa'y ü ihtimâmları cümleye gâlibdir. Ve umûr-ı eslâfa tahsîl-i ittılâ' için her bâr taklîb-i evrâk-ı kütüb-i tevârih u ahbârdan hâlî olmadıkları hasebiyle cemî'-i 'umûrlarını şer' u kânûna tatbîk iderler. Ve ahyânen kendülerden dahi niçe âsâr u te'lîf zuhûr itmiştir. Ez-cümle merhûm Sultân Murâd Hân-ı Sâlis tâbe serâhu fenn-i tasavvufda *Fütûhât-ı Sıyâmnâm* bir eser-i celîl te'lîf itmişlerdir. Merhûm Sultân Süleymân-ı Gâzî'nin dahi te'lîfleri olduğu menkûldur. **Lâsiyyemâ inne mine's-şî'r li-hikme**¹⁰⁴⁰ mîsdâkıncâ eşgâl-i umûrdan tab'-ı hümayûnlarına kelâl târî oldukda tenşîtan li'l-hâtır eş'âr belâgat-şî'âr nazm iderlerdi. Sultân Selîm Hân-ı Kadîm'in ve Sultân Süleymân ile Murâd Hân-ı Sâlis'in müretteb dîvân-ı belâgat-ı unvânları makbul-i cihândır. Bu Devlet-i 'Aliyye'de zümre-i mu'allimîne olunan tevkîr ü ihtirâm ve izzet ve zümre-i merkûmeye virilen ruhsat mâ-sebakda gayr-ı mesmû'dur. Rütbe cihetiyle vezîr-i a'zam ve şeyhülislâmdan mâ'adâ mecmû'-ı vüzerâ ve sudûra tasaddurları kânûndur. Ve ba'zı selâtîn-i kirâm Hakk-ı ta'lîm ü ta'allüm ve 'ilme ri'âyeten şu rütbe i'tibâr itmişlerdir ki, meşâyıh-ı İslâm'ı fersah be-fersah sebkât itdikleri tevârihde musarrahdır. Ez-cümle Hoca 'Atâullah Efendi ve Hoca Sa'deddin Efendi'nin [47a] i'tibârları gibi ve evlâd-ı necâbet-nijâdları cenâblarına dahi mahsûs mu'allimler ta'yîn olunup, dâimâ tahsîl-i envâ'-ı 'ulûma cedd ü sa'yleri vasf olunur kabîlden değildir. Enderûn-ı hümayûnda mevcûd etbâ' ve huddâmları dahi ber-fehvâ-yı **en-nâsü 'alâ-dîni mülûkîhim**¹⁰⁴¹ rûz u şeb fûnûn-ı külliyye ve cüz'îyye tahsîlinde dakîka fevt itmezler. Her oda ve fırkanın mahsûs mu'allimleri olduğundan mâ'adâ Enderûn-ı hümayûnda mebnî

¹⁰⁴⁰ Özellikle bazı şiirlerde hikmet dolu sözler vardır.

¹⁰⁴¹ İnsanlar idarecilerinin dinleri üzerinedir.

kitâbhânenin hâssaten ders-i ‘âmmı vardır. Fi’l-hakîka bu şerefe dahi düvel-i sâire nâil olmamışlardır.

Selâse ve tis’în: Şer‘-i şerîfe kemâl-i ittibâ‘ ü inkıyâdlarından nâşî memâlik-i mahrûsalarından her birinde müte‘addid muhâkeme vaz‘ itdiklerinden mâ‘adâ birer ‘âlim u mütedeyyin kimesnelere emr-i fetvâyı tefvîz itdikleridir. Ve umûr-ı müslimîne kemâl-i takayyüdleri hasebiyle bu hükkâm-ı şer‘in üzerlerine birer nâzır ta‘yîn itmişlerdir ki, anlar sadreyn-i celîleteynü’l-i‘tibâr ile şeyhülislâm-ı fazîlet-i medârdan ‘ibâretdir. Selefde bu husûsa dahi bu rütbe takayyüd yoğidi. Dârü’s-saltanalarında bir kâdı ve bir müftî olup ekser-i memâlikleri sükkânı ve ahâlîsi umûrlarında anlara mürâca‘at iderler idi. Hulâsa ihkâk hak olunca niçe meşakkat keşîde olurlardı. Bi-‘avnihi te‘âlâ kânûn bahsinde bu husûsun tafsîli zikr olursa gerekir.

Erba‘ ve tis’în: Umûr-ı ‘ibâda kemâl-i ihtimâmlarından tebdîl-i geşt ü güzâr ta‘bını ihtiyâr ve ahvâl-i re‘âyâya tahsîl ü kuvvet kasdıyla sayd u şikâra i‘tibârlarıdır. Fi’l-asl sayd u şikârın vaz‘ı bu makûle fâide husûliçün olup, düvel-i sâirede olduğu gibi mücerred zevk u safâ ve ta‘zîb-i hayvân-ı bilâ-fâide içün değildir. Mülûk-i Âl-i ‘Osmân **eyyede hünullahü’l-Mennân**¹⁰⁴² ‘indinde memâliklerinde bir ahada zulm olunduğuna vâkıf olmamak ism-i¹⁰⁴³ ‘azîm olmağla sarây-ı hümayûnlarında olan safâ vü râhatı terk eyleyüp tebdîlü’l-kıyâfe kûşe be-kûşe ve sûk be-sûk geşt ü güzâr meşakkatini ihtiyâr itmekle keyfiyyet-i ‘âleme mû-be-mû kesb-i ittîlâ‘ iderler. Sultân Süleymân merhûm keyfiyyet-i re‘âyâya vâkıf olmak maslahatiçün gâh ü bîgâh bahâne-i sayd u şikâr ile etrâf ve enhâyı geşt iderlerdi. Zümre-i mazlûmîn bi’l-vâsıta ‘arz-ı hâl itmeleriyle derhâl def‘-i mezâlim ile derd-mendlerin ed‘iye-i hayriyyelerin isticlâb buyururlar idi. Sâir mülûk-i ‘Osmâniyye’nin dahi takayyüd u ihtimâmları bu vechiledir.

[47b] **Hamse ve tis’în:** Himmet-i ‘aliyye-i pâdişâhâne ve gayret-i seniyye-i şehinşâhâneleri husûsudur ki, fi’l-hakîka bu husûsda mülûk-i sâireye sadbâr tefevvukları emrin budur?. Zîrâ dâhil-i kalem-rev-i hükûmetleri olan memalik ü büldân ahâlîsinin cüz’î ve küllî umûrlarının nizâm-yâfte olup her biri mekîdet-i agyâr u a‘dâdan masûn u mahfûz olmaları ve fevka’l-me’mûl medâr-ı ma‘âşları husûsunun vücûd-pezîr olmasına himmet-i ‘aliyyeleri mebzûl olduğundan mâ‘adâ ülke-i mülûk-i sâirede sâkin bir alay ehl-i sünnet ve cemâ‘at mezâlim ü ekdârdan mükedder ve müşevveşü’l-ahvâl oldukları peyâm-ı vâsıl-ı sem‘-i

¹⁰⁴² Mennan olan Allah onların yardımcısıdır.

¹⁰⁴³ Buradaki ism farklı.

hümâyûnları olduğu gibi, gayret-i şâhâneleri cûş ü hurûş idüp gürûh-i mazlûmîni eydî-i zalemeden tahlîse dahi sa'y u himmetleri der-kâr olduğu müntekîş-ı sahâyif-i âsâr [u] ahabâr-ı güzîndir. Ez-cümle Anadolu'da zuhûr eyleyen tavâyif-i mülûkûn her biri bir alay-ı ehl-i İslâm ve sâir ra'îyyet makûlelerinin tama'larından nâşî memâlik ü emvâllerini nehb ü gâret itdikleri bu selâtîn-i kirâmın mesmû'ları olmağla, her birinin müstahîk oldukları ta'zîr ü siyâseti icrâyâ himmet idüp ol mazlûmlara sermâye-bahş-ı ferhat olmuşlardır. Ve Fâtih Mehmed Hân tâbe serâhu Âl-i Cengiz'den Mengli Giray'ın menkûben kal'a-i Menkûb'de muhâsara ve mahbûs olduğuna vâkıf olduklarında donanma-yı hümâyûna Gedik Ahmed Paşa'yı serdâr ve Kefe ve Menkûb ülkelerin ba'de'l-feth mûmâ-ileyh Mengli Giray'ı deşt-i Kırım'a nasb buyurdular. Lâsiyyemâ Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu Râfîzî-i bî-dîn Şah İsmâîl'in ehl-i sünnet ve cemâ'ate itdiği gadr-i küllîden âgâh olduklarında bi-fazlihî te'âlâ bu silsile-i 'aliyyenin 'akîdeleri tâhîr olduğundan bu misillü vak'a-i müdhişenin zuhûruna 'adem-i rızâlarından iklîm-i İran-zemînde sâkin 'ibâdın tahlisine himmet ve emvâl-i bî-sâb sarf idüp nâil-i ucûrât-ı bî-gâyet oldular. Kezâ fe-kezâ her birinden bu gûne harekât-ı cemîle-i müte'addid zuhûr itmiştir. Bi-mennihî te'âlâ mahallinde zikr olunsa gerekdir. Düvel-i sâlifede buna mûmâsil mâdde fakat birkaç melikden sudûr idüp bir tabaka mülûkûn mecmû'unda zuhûr itmemiştir. Eger bi-'avnihî te'âlâ tahrîr-i zeyle muvaffak olursak her biri zikr olunur. Pes bu cihetden bu mevhibe dahi bu silsile-i [48a] tâhireye mahsûsdur dinmeğe şâyestedir.

Sitte ve tis'in: Her umûrlarında **el-'aceletü mine's-şeytan ve't-te'ennî mine'r-Rahmân**¹⁰⁴⁴ mazmûnunu icrâ itdikleridir. Her husûsda câdde-i savâbdan inhirâf havfında 'aceleye kat'â i'tibâr itmeyüp her hâlde te'ennî ve fikr u mülâhazaya iltifât buyurulmak de'b-ı dîrînelerindendir. Meğer ki, ber-muktezâ-yı hükm-i şer'î 'acele lâzım gele, ol hinde vechen mine'l-vechin ruhsatı câiz görmezler. Yâhûd muhîll-i kavânîn u nizâm bir emr-i zuhûr ide, derhâl, def'ine sa'y iderler. Sarây-ı hümâyûnlarında ber-vech-i mu'tâd dîvân günleri Kubbe altında görülen umûrun ekserinde te'ennî üzre hareket olunmak bâbında te'kîd iderler. Mevâdd-ı sâirede dahi hâl bu minvâl üzredir. Bu haslet dahi mülûk-i sâirenin ekserinde yokdur. Husûsâ bi-gayrı Hakkın irâka-i dem vukû'unda ihtirâzları ziyâde olmağla bu emrde olan te'ennîleri mülûk-i sâirede külliyyen? yokdur. İnşâallâhu te'âlâ zeylde tafsîl olunur.

Seb'a ve tis'in: Sâbıkâ zikr olunduğu üzre a'zam-ı düvel-i rûy-i zemîn olup 'uhde-i saltanat-ı seniyyelerinde mevcûd düvel-i müteferrikanın mecmû'u bu Devlet-i 'Aliyye'ye muhtâc oldukları hasebiyle cümlelerin veliyyü'n-ni'amı oldukları mevhibedir ki, bu kerem-i

¹⁰⁴⁴ Acele şeytandandır ihtiyatlı davranmak ise Rahmân'dandır.

subhânîye fakat, mülûk-i Âl-i ‘Osmân mazhar olmuşlardır. Fi’l-hakîka karîb u ba‘îd ne denlû devlet var ise vücûhla bi’l-cümle bu Devlet-i ‘Aliyye’ye muhtâclardır. Ez-în-cümle iklim-i Hind’in her kûşesinde zuhûr eyleyen akmişe vü bahâr ve sâir tuhafın envâ‘ının ekseri memalik-i Âl-i ‘Osmân’da fûrûht olunur. Ve selâtîn-i Hind bu cânibe nâme tahrîr itdikde ‘unvânında, “velîyyü’n-ni‘am-ı ‘âlem” fıkrasını derc iderler. Mülûk-i Hıtâ dahi fağfur ve sâire tuhfe husûsunda ve andan öte (کینه‌یا) ve Cezâyir mülûke ve sâire hükkâmı ‘ûd ve envâ‘-ı bahâr fûrûhtunda cümleden ziyâde bu Devlet-i ‘Aliyye’ye muhtâcdırlar. Selâtîn-i İran ve Mağrib ve hükkâm-ı Yemen, lâsiyyemâ çâr u çasar ve sâir kral ve duka ve cemâ‘atler kezâlik bu Devlet-i ‘Aliyye’ye muhtâc oldukları kazâyâ-yı bedîhetü’l-intâcdandır. İnşâallâhu te‘âlâ tafsîl-i mâdde zeylde ve ba‘zan Târîh’imiz derûnunda münâsebetle zikr olunur.

Semân ve tis‘în: Bu selâtîn-i kirâm **ebbedallahu devletehum ilâ-yevmi’l-kıyâm ve eyyedehum bi’n-nasri ve’z-zafer fi’l-hazar ve’s-sefer**¹⁰⁴⁵ hazerâtının ahlâk-ı hamîde ile [48b] ittisâfları ve şurût-ı saltanata ‘alâ vechi’l-kemâl i‘tibârlarıdır ki, ‘adl ü ve ‘azm ü cezm ve sabr u hilm ve hayâ vü tevekkül ve sâirlerinden ‘ibâretidir. Mecmû‘u bu silsile-i tâhirenin pîşe vü endîşeleri olmak cihetiyle mülûk-i sâireye tefevvukları emr-i bedîhîdir. Husûsâ Şecâ‘at’de Rüstem-nazîr ve Kahramân-hamle ve Yezd oldukları kütüb-i tevârîh mütâlâ‘a idenlerin ma‘lûmudur. Yıldırım Hân-ı Gâzî’nin saflar bozup bi-re’sihâ yedi sekiz bin leşkeri münhezim itdikleri ve Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu cenâbının erlikleri hîn-i masâfda erlikleri meşhûr ve mahallinde ‘ale’t-tafsîl keşîde-i silk-i sutûrdur. Bu silsile-i tâhirenin kendüleri ve şehzâdeleri dahi bi’l-cümle şecâ‘atde bi-nazîrlerdir. Şurût-ı saltanat inşâallâhu te‘âlâ zîrde zikr olursa gerekdir.

Tis‘a ve tis‘în: Evâmîr-i İlâhîye imtisâl ve nevâhîden ictinâb ve sünnet-i seniyyeye temessük ve bu silsile-i tâhirenin ashâb-ı vilâyetde oldukları ve kerem ü merhametleri husûslarıdır ki, fi’l-hakîka sâye-i devletlerinde mustazıl olan ‘ibâda sermâye-i fahr u mübâhât ve bu sıfât cemîle ve mevâhib-i cezile bu selâtîn-i kirâma mahsûs hâlâtdır. Mülûk-i sâirenin ba‘zısında bu sıfâtdan biriyle ittisâf menkûldür. Fe-emmâ nevâdirâtdan olduğu mütetebbi‘îne gayr-ı hafîdir. Bu silsile-i tâhirenin zümre-i evliyâ-i İlâhiyye’den oldukları bî-iştibâhdır. Egerçi bir iki melik hakkında müverrihîn ba‘zı husûs-ı nâ-sezâ tahrîr itdiler. Lâkin ahvâl-i selefe tatbîk olursa ma‘dûm rütbesinde olduğundan mâ‘adâ sû-i karîn igvâsıyla bir müddet ol fi’li mürtekib oldularsa dahi ekser müddetleri tâiben müstagfîren salâhla güzer itmişdir. Mülûk-i selefde ise salâha meyl idenler ma‘dûddur. Ekseri sâlik-i meslek-i habîse-i fisk u

¹⁰⁴⁵ Allah onun devletini kıyamete kadar baki kılsın. Ülkesinin içini ve dışını.

fücûrlardır. Lâsiyyemâ zındıka vü ilhâd ekserinde mevcûd idi. Bu silsile-i tâhirede iştiâr bulan sünnet-i seniyyeye temessük ve envâ'-ı 'ibâdât ü tâ'âta muvâzabetdir. Leyâlî-i mübârekeye husûsâ Mevlid-i Şerîfe olan i'tibârları vasıfıdan hâricdir. Mushaf-ı şerîfe ve kütüb-i ehâdis-i latîfe fikh-ı münîfe kemâl-i tevkîr u ihtirâmları selefte vücûhla gâlibterdir. Meclis-i hümayûnları olan makâmâtıda birer Mushaf-ı şerîf ile birer resm-i kadem-i münîf bulunmak zât-ı pâk hazret-i Risâlet-penâh 'aleyhi efdalu's-salavâta kemâl-i mehâbetlerine delîl olduğu gayr-ı [49a] hafidir. Ve müte'addid mahalde ders-i hadîs ve hatm-i Buhârî vaz' idüp, ahyânen kendüleri dahi teşrîf buyururlar. Ve kerem u merhametde dahi bî-hemtâ oldukları fezâil-i sâbıkadan ma'lûmdur. İnşâallâhu te'âlâ mahallinde tafsîl olursa gerekir. El-mâi ke hâtime-i Gül-i Sad-berg înest ricâl ve a'yân ve gerek 'asker ve huddâmlarından 'illet-i pîrî veyâhûd ceng ü cidâl hılâlinde isâbet eyleyen zahm sebebiyle 'amel-mânde olanlara müstevfâ nân-pâre ve ta'yînât ihsân itmeleriyle her biri ehl ü 'ıyâliyle devâm-ı 'ömrü devletleri ed'iesine meşgûl olup sâye-i 'âtıfetlerinde ol hâlde dahi nâil-i gâye-i me'mûl olduklarıdır ki, bu mâddenin dahi misli selefde gayr-ı mesbûkdur. Selefde bir mahalle sefer muktazî oldukda leşkerleri nev'în idi. Ba'zı düvelde 'âdet ol hinde 'ulûfe ile isimleri deftere kayd olunup maslahat hitâmında vazîfeleri ba'de'l-edâ isimleri terkîn olunurdu. Ve ba'zı düvelde ganâyim ile iktifâ ider. Gönüllü makûlesi leşker tahrîr olunup zahm isâbet itmek ve helâk olmak ve bu gûne ba'zı şurûtı kabûl itdikten sonra isimleri deftere kayd olunur idi. Sefer veyâhûd ne husûs için ise temâm oldukda herkes mu'tâdı olan kârına giderdi. Terakkînin ve tekâ'ud esâmîsinin hergiz nâm u nişânı yoğidi. Zirâ ekser-i hâlde devâm üzre sâhib-i esâmî yok ki terakkî virölüp, ânifen işâret olunduğu üzre 'amel-mânde oldukda zümre-i mütekâ'idîn defterine kayd oluna. Ve ekseriyâ düvel-i sâlifinin muvazzaf 'askeri dârü's-saltanalarında kendülerini hıfz u hırâset maslahatıçün olduğu sâbıkâ tahrîr olunmağla tekrîre hâcet yokdur. Bu hâssa dahi fakat bu Devlet-i ebed-peyvend-i 'aliyyenin hasâyisindendir. 'ale'l-icmâl Devlet-i Âl-i 'Osmân'ın gül-i sad-berg-misâl misâl olan yüz 'aded fezâil-i celîlesi bunlardır ki, zikr olundu. Her birinin tafsîli bi-fazlihî te'âlâ te'lîf-i zeyle muvaffak olursak zikr olursa gerekir. Cenâb-ı Hazret-i Kerîmü'l-müte'âl 'azze şânuhû muvaffak eyleyüp Devlet-i 'Aliyye'yi dahi nasr u zaferle ilâ- yevmi'l-kıyâm müebbed eyleye, âmîn. Bi-hürmetihî Habîbü'l-kerîm 'aleyhi's-salavât ve't-teslîm el-ferîdetü's-sânî mülûk-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'nin bi-'avnihî te'âlâ hükm-fermâ oldukları memâlik ü bıkâ'ın esmâ vu ta'dâdında ve ana müte'allık ba'zı umûr zikrinde 'ukûd üzre tertîb olunmuştur.

[49b] **El-'akdü'l-ûlâ:** Esmâ-i bilâddadır. Ancak gaflet olunmaya ki, 'Abd-i Hakîrin tertîb itdiğim târîh mukaddemâ zikr u işâret olunduğu üzre sene-i elf-i hicriyyeden mukaddem

zuhûr eyleyen vekâyi‘-i cüz’î ve küllîyi muhtevî ve mübeyyin olmağla üçyüz bir sene zarfında ve bin târîhinden sonra feth ü teshîr olunan memâlik ü bıkâ‘ hurûf-i teheccî üzre cem‘ u tertîb olup belde-i tayyibe-i Kostantaniyye cümleye takdîm olunduktan sonra harf-i sâniye dahi teshîlen i‘tibâr olundu. Bu bâbda murâd ‘abd-i şikeste-zamîr bu selâtîn-i kirâmın ne mikdâr memleket fethine muvaffak olduklarını zikr u beyân olmağla ba‘de’l-merre ba‘zı ‘avârizât hasebiyle dest-i küffâra giriftâr olan kılâ‘ vü bıkâ‘ terk olunmamışdır. Ve cezîre olanlara “cim” ile işâret olup ba‘zı mütegalibîn zabtına dâhil olan memâlik dahi tahrîr olundu. Ve hîn-i fethde hisârı olup yâhûd şehir-i ‘azîm iken hâlâ harâb veyâ karye misâl olanlar ki, Samandıra ve Silivri gibi ve şehre misâl kasabât-ı meşhûre dahi ketb olunmuşdur. Ve tatvîlden ictinâben ba‘zı livâdan birkaç şehir intihâb olup sâiri terk olundu. Ve ekser esmâda galat-ı meşhûr kâ‘idesine mürâ‘ât olup ba‘zı elviye vü memâlik i‘lâmı dahi tahrîr olundu. Ve evâil-i zuhûr-ı Devlet-i ‘Aliyye’de feth olunan ba‘zı kasabât ve şehir ve iklim-i Hicâz’da bulunan ba‘zı palanka ve kasabât-ı sagîreden çend ‘aded teberrûken tahrîr ve bir livânın mecmû‘-ı tevâbi‘i zikr olunmağla ismi tasîr olundu. Ve kelime-i âhire izâfetle meşhûr olan memâlikin ekser-i halde kelime-i sâniyesine i‘tibâr olunmuşdur. Meselâ kal‘a-i Baras (Bras) harf-i bâya ve hısn-ı Şemât harf-i şîne kayd olup Hısn-ı l-ekrâd ve Hısn-ı keyfâ gibi muzâf olanlar harf-i hayâ sebt olundu. Ve kasrun ‘aleyhâ el-bâkî. Ve Devlet-i ‘Aliyye’ye bilâ-ceng ü cidâl ‘arz-ı itâ‘at eyleyenlerin dahi memâlik-i ekrâd gibi meşhûr olan kılâ‘ vü bıkâ‘larından ba‘zı memâlik sebt olup, *Cihân-nümâ* ve *Coğrafya-yı Kebîr* ve ba‘zı mu‘teberât me‘haz ittihâz olundu. Ve evvel kelimesi cebel-i Asen gibi cebel olan memâlik ki, kimi kal‘a ve kimi livâ ve ‘aşiretdir, harf-i cime kayd olundu. Ve ibtidâ memâlik-i Afrika, ba‘dehu Avrupa, ba‘dehu Asya zikr olundu. Meselâ harf-i bâ ma‘a’l-elfde intihâb olunan memâlikden Afrika kıt‘asında bulunan memâlik takdîm olup ba‘dehu Avrupa ve Asya’da bulunanlar yazıldı. “Meğer tertîbden sonra ba‘zı memâlike zafer-yâb oluna. İbtidâ tertîb olunan bu vechile olup memalik-i müntehabâtın tertîb-i hurûf üzre mecmû‘u bu mikdârdır”¹⁰⁴⁶.

[50a] **el-Elf**: İstanbul. **Ma‘a’l-bâ’**: Ebûtîc, Ebyâr, Ebukir, İbrim, İbrâil, Ebira, İbrik, Abaza, Eble, Ebukurun. **Cim**: Ebahor. **Te**: Etrib, Atina, Atalya, Atak. **Se**: Asur. **Bi’l-cim**: Ecved, Eceovası. **el-Muhmele**: İhtiman, Ahyolu; **el-Mu‘ceme**: Eha, İhmim, Ohri. **Cim**: Ahışa, Ahılkelek, Ahtamar, Ahlat, Ahizar, Ahtabolu. **Ma‘a’l-dal**: Edirne, Adana, Edrenos, Edremid. **el-Mu‘ceme**: Azerbaycan. **Ma‘a’r-ra**: Ergene, Arnavud Belgradı, Ermiye, Arhos, Arkadya, Erdel, Arat, Arla, Ereş, Urmiye, Erdebil, Erdilan, Ordubad, Aras, Ardahan, Ermeniye, Ardanuc, Erciş, Erzurum, Erzincan, Ergani, Eruh, Arimşat, Erbil, Eriha, Ersuf,

¹⁰⁴⁶ Meğer tertîbden..... mecmû‘u bu mikdârdır (Derkenar notu).

Arkuludya, Ereğli, Ermenek, Artukabad, Arac, Ereğli-i Karaman. **el-Mu‘ceme:** Azak, Ezgur, Ezyardin, İzreat, İznik, İzmir. **Ma‘a’s-sin:** Asyut, İsna, İskara, İskenderiyye, Asvan, İsmail, Eski İstanbul, İslimiye, Eski Cuma, İsfirlik, Istarde, Üsküb, Esedabad, İstefe, İskarapar, Usturga, Eskidrac, İskenderiyye-i dîger, İspurlanka. **Cim:** İskandiya. **Cim:** İstendil. **Cim:** İstanköy. **Cim:** İstanbuliye. **Cim:** İsvenyar, İskiradine, İstoprice, İskaravin, İsloyen, Usturgon, Islankamen, Ustuli, Belgrad, İstefanice, İskala, Esbaber, Ustun, İsyaber, İspir, Âstâne, Aspuzi, İshaklı, İskenderun, İskilib, İstenar, Es, Isparta, Eskişehir, Üskübi, Üsküdar, İskefsir, İstiye, İskete, İskalarya. **el-Mu‘ceme:** Eşmum, Eşmunin, Eşir, İşteb, İşbat, İşketüz. **Cim:** Eşkesur, Eşküce, İşkalav, Eşiklü. **Sad:** Isluya. **Tı:** Adana, Ada-i kebîr. **Ayn:** A‘rec kılâ‘ı; **el-Mu‘ceme:** Eğriboz, Ağakis, Ağber, Egmürce. **Fe:** Afrika, Eflak. **Ma‘a’l-kaf:** Aklibe, Aknet, Akçahisar, Akkerman, Akmescid, Akçekal‘a, Akçekal‘a-i dîger, Akşehir, Akçaşar, Aktaş, Akbıyık, Akyazı, Akhisar. **Kef:** İğne. **Cim:** Eğri, Eğil, Eğin, Eğirdir, Eğriboz. **Ma‘a’l-lam:** Elsitun, Elvah, Elgorma, Elcigar, Elalaki, Alakilise, Alacahisar, Alasonya, Altunili, İlpova, Elvanlu, Elbistan, Alaşehir, İmrahor, İmam Ali, İmâm-ı A‘zam, Amasra, Amasya, Amid, Emrudili. **Ma‘a’n-nun:** Ansana, Anabolu, Anakya. **Cim:** Andırı. **Cim:** İncirlü. **Cim:** Antakya, Andız, Antalya, Ankara, Engürü. **Ma‘a’l-vav:** UCLA, Uzunca Ova, Usturufça, Uyvarina, Urfan, Uryuz, Avlonya, Ülgünbar, Avarin, Uzmiyan, Uzrenik, Usad, Uş, [50b] Ustuvica, Oğlin, Odune, Özice, Uyvar, Or, Orta kal‘a, Ufratbiya, Özi, Osek, Üçbaz, Üçkilise, Ovacık, Urla, Of, Uştı, Orman, Avanik, Ulaş, Ulukışla, Avşar, Oynaş, Ulus, Ulubad, Urla, Urgani, Evrenos, Okluk, Ukrayna, Okde, Urcani, Ulugird. **Ma‘a’l-ya:** İnceğiz, Aydos, İneçik, İnöz, İpsala, İzladı, İsakçı, Aynaroz, Ayamavra. **Cim:** İnebahtı, İzdin, İne, Aydobat, İlaterya, İlbasan, İlki. **Cim:** İmoçka, İlok, İrşova, İzvanca, (ایحکان), Ayas, İçel, Aydın, İnegöl, Ayasluğ, Ayaş, İnebolu, Ayazmend, İznikmid, Ilgın, Edincik. **el-bâ’ Ma‘a’l-elf:** Bace, Barnagas, Baktâ, Balyabadra, Bar, Baba-yı Atik, Batna, Babruca, Bare. **Cim:** Payabac, Başka, Payun, Barkan, Pañçova, Pake, Balka, Bağçe saray, Barun, Barsuye, Babülebvâb, Bakü, Bargiri, Bayezid, Bayan, Bayburd, Pasin, Batum, Bacvanlı, Bane, Badan, Palu, Babil, Bakir, Barin, Bazarcık, Payas, Baf, Bafra, Bayındır, Bartan, Bazarköy, Balıkesir, Başgelembe, Babadağı, Balçık. **Ma‘a’t-ta’:** Petriç, Petgerek, Betük, Petergusta, Batak Hisarı. **Bi’l-cim:** Beca, Pecgerek, Pecuy. **el-muhmele:** Buhayra, Bahreyn. **el-mu‘ceme:** Bahta. **ed-dal:** Bitlis, Budun. **Ma‘a’r-ra’:** Berber-zemin, Berşek, Berka, Berme, Baranca, Burc-ı Mustafa Paşa, Burc-ı Abdüssamed, Berkofça, Breznik, Pravadi, Pırlepe, Priştine, Pravişte, Preveze, Prizren, Birecik, Prut, Proşık Brafıtice, Berinvar, Brvenik, Birlat, Berde‘, Bragan, Bernak, Pertgerek, Baraslu, Pertek, Birsebi, Peduz, Bras, Bersbirt, Birgi, Brusa, Bergama, Beruzur, Berlufça, Pruslavya, Berkas. **el-mu‘ceme:** Bezdan, Bezladice. **Sin:** Beskere, Pesprem, Pesendide. **Şin:**

Peşte, Bişra. **Sad**: Basra, Busra. **Tı**: Patnos. **‘Ayn**: Ba‘lebek. **el-mu‘ceme**: Boğdan, Bağdad. **Kaf**: Pakşa. **Ma‘a‘l-lam**: Belan, Bilâdü‘l-Cerid, Bilâdu‘l-Cevf, Plevne, Belgrad, Balaban, Bilâd-ı Havaf, Bilâd-ı Sehl, Bilâd-ı Harran, Bilâd-ı Semât, Bulgar, Platimne. **Ma‘a‘n-nun**: Benzet, Banaluka, Bender, Benak, Benî Katuder, Bender-i Kili. **Ma‘a‘l-vav**: Bunake, Busayri, Boğaz-ı Sarı Ahmed, Bulvan, Bozbaba, Bolayır, Bukay, Bozcaada, Bozanva, Bosna, Bucaş, Puzma, Böğürdelen, Buterenya, Bulinsa, [51a] Polta, Puçtik, Buvoda, Bojega, Bulana, Bojarofça, Bozgacık, Bopofkça, Bükreş, Bucak, Bodolya, Bukoçya, Pulya, Burlesgere, Borseke, Boz, Bozkır, Bozok, Bolvadin, Bozöyük, Boğaz, Boyabad, Bolu, (بودرافيجه), Budin, Bodrum. **Ha**: Behisna, Bihke, Behredi, Behesni. **Ma‘a‘l-ya**: Biye, Bilay, Bistun, Bisan, (بيريجيك), Beyrut, Peyke Adası, Peyvendik, Birecik, Bilan, Biğşehri, Bilecik, Pınarhisar, Biga. **et-ta’ Ma‘a‘l-elf**: Tatar Pazarı, Tatar Pınarı, Tata, Tarhala, Tahart, Takoş. **Ba**: Tebursak, Tebriz, Tebrin. **Ta**: Tetel. **Ha**: (تختالود), Tedmür, Tedlis, **Ma‘a‘r-ra’**: Tırhala, Tırnav, Tragusta, Trento, Trenbul, Terkiri, Tercan, Türkman, Tercil, Terkuş, Turhal, Trilya, Troya. **el-mu‘ceme**: Tezkes. **Ayn**: Ta‘ker. **el-mu‘ceme**: Tugrafa, Tiflis. **Kaf**: (تقادس). **Ma‘a‘l-kef**: Tekvur Pınarı, Tikveş, Tekman, Tikrit, Teke. **Lam**: Telemsan, (تلجدن), Tell-i Hamdun. **Mim**: Timok, Temren. **Ma‘a‘l-vav**: Tunus, (توريسق), Tuzerna, Tuta, Tulca, Tutrakan, Todori. **Cim**: Todornova, Tuveylic, Tugna, Tuvan, Toprak Kal‘a, Tortum, Turçin, Tokat, Tuht, Todurga. **Ha**: Tahame-i Hicaz. **Ma‘a‘l-ya**: Tiba, Timur-taş, Timurhisar, Tirebolu, Teyma, Tire. **es-sa-i‘l-müsellese sakī‘l-cim ma‘a‘l-elf**: Çağlayık, Çartak, Çan Ovası, Çamlıca. **Cim**: Çavak, Cankurtaran, Çacka, Cane, Car, Canik, Çal, Cazan. **Ma‘a‘l-ba’**: Çabakçur, Cebel-i Nu‘manıyye, Cebel-i Habeş, Cebel-i Ba‘dan, Cebel-i Asen, Cebele, Çepul, Cebel-i Ma‘den. **Ta**: Çatalca, Çitroz. **el-cim**: Çeçilya, Cicel, Cidde, Cüdeyde. **Ma‘a‘r-ra**: Cerbe, Çirnos, Çerkes- Kerman, Circe, Çirmen, Çermik, Çerkeş. **el-Mu‘ceme**: Cezayir, Ciznik, Cezîre-i İbn-i Ömer, Cizre, Cezayiru‘ş-şat. **Şin**: Çeşme. **‘Ayn**: Ca‘ber. **Kef**: Cigerdelen. **Lam**: Çil Kal‘ası, Çıldır. **Mim**: Çimni, Çemişgezek. **Nun**: Çanad, Çanak Kal‘ası, Çenge. **Ma‘a‘l-vav**: Çorlu, Çuka. **Cim**: Çungrad, Curs, Cevizli sikke, Cevazir, Çorum. **Ha**: Çehrin. **Ma‘a‘l-ya**: Cicel, Cize, Cil, Cile, Cey‘in, Çirâ. **el-hâ ma‘a‘l-elf**: Hacıoğlu, Hanya, Harim. **Cim**: Hicaz, Kal‘a-i Hucerd, Hadîse, Hadde, Hudeybiye, Haded. **Ra**: (حرفيفو), Harir. **Sin**: Hasan Kal‘ası, Hasan Batrik. **Ma‘a‘s-sad**: Hisâr Sultanî, Hısn, Hısn-ı Raca, Hısn-ı Keyfa, Hısn-ı Mansure, Hısn-ı Ekrad, Hısn-ı Telâ, Hısn-ı Kafıl, Hısn-ı Tenbîh, Hısn-ı Sâfa, Hisarcık. **el-Mu‘ceme**: (حسوب). **Tı**: Hatvan. **Kef**: Hakkari. **Lam**: Hilvan. [51b] Hille, Hilvan-ı Dîger, Hille-i Haleb. **Ma‘a‘l-mim**: (حموضه), Humus, Hama, Hamîd, Hamzabeg, Hısn-ı Hamud. **Nun**: Huneyn **Ma‘a‘l-vav**: Havale, Hotin, (حوڑاوتسه), Huveyze, Hısn-ı Havlan, Havran, Hoyran. **Ba**: Hizan, Hıs. **el-Mu‘ceme, ma‘a‘l-elf**: Hankah, Han-Yunus, Halic, Habur. **Dal**: Hudavendigâr, Hudadad.

Ma'a'r-ra: Harmanlu, Hirsova, Hirvat, Hiram, Hiram-ı Cedîd, Hısn-ı Hâlid, Hirsova, Hurrem-abâd, Haradin, Harput, Harabe, Harmancık. **el-Mu'ceme:** Hazve. **Tı:** Hittîn, Hatvan. **Ma'a'l-lam:** Halku'l-Vad, Holomiç, Haliç, Hınus, Hanfer, Handeki, Handek. **Vav:** Hoy, Hoşnan. **Ma'a'l-ya:** Hayrabolu, Hizan, Hayber, Hayran, Hayyam, Hayme. **ed-dâl ma'a'l-elf:** Darmuk, Dac. **Bâ:** Depedelen. **Ma'a'r-râ':** Drama, Drac, Derbend Saray, Drava, Derbak, Darende, Dergezin, Dragos, Drafat. **Sin:** Destûr, Destput. **el-Mu'ceme:** Deşve. **Ayn:** Hısn-ı Da'le. **Kef:** Değirmenlik, Denizlû. **Lam:** Deli Orman, Delvine, Delen, Dilacütreca, Dilnuvaz. **Mim:** Dimyat, Demur Kapı, Demâvend, Hısn-ı (دمرمر). **Nun:** Dendera, Dunak. **Ma'a'l-vav:** Dobruca, Donice, Dukakin, Dubline, Duveyre-i Venedik, Dobroçin, Dumanya, Dulçoran, Duvin, Devrek, Kal'a-i Devran, Develer Hisarı, Devvâr. **Ma'a'l-ya':** Dimetoka, Diyako, Direkler, Dimitrofça, (ديزي), Diyarbekir, Deyri 'Akul, Diyet, Divriği, **el-Mu'ceme; Lam:** Züleytin. **Vav:** (ذولایا). **Ya:** Zeyl, Zilkifl, Zile. **er-râ ma'a'l-elf:** (رابیاق), Raca, Rahvice, Rahva, Ramin. **Ba:** Rih, Rehânîn, Rahmaniyye. **el-Mu'ceme:** Rahas. **Dal:** Rodoscuk, Rodos. **Cim, ba:** Zernuk. **Sin:** Resimo, Resuve. **el-Mu'ceme:** Reşîd, Rişvan. **Kaf:** Rakka. **Kef:** Rekn. **Mim:** Reml-i Süleyman, Remal, Remlü'l-gurabi, Remle. **Ma'a'l-vav:** Rusçuk, (روبه), Revan, Rubin, Rumye, Rumâhiye, Rum-Kal'a, Revâm. **Ha:** Ruhâ. **Ya:** Rice, Rise, Rize, Hısn-ı Reyhan. **Ez-zâ' ma'a'l-elf:** Zava, Zadvarya, Zavan, Zadra, Zaklisa. **Bâ:** (زبطر). **Râ:** Zarki, Zertzine. **Şin:** Ziştovi. **Ayn:** Za'rabyâ, Za'ferân-borlu. **el-Mu'ceme:** Zağvân, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedîd. **Kef:** Zekiyye. **Mim:** Zemnik, Zemûn. **Nun:** Zenûr, Zengü. **Hâ:** Zihne. **Yâ:** Zeyla', Zeyni. **es-Sîn ma'a'l-elf:** Seznâ, Saruka, Samin, Sabat, Samire, Sakız. **Cim, bâ:** Sebin. **Tâ:** Kal'a-i Sitân. **Cim:** Secû. **Ha:** Sehum. **Dâl:** Seddu'l-bahr, Sidre Kapısı, Sedd-i İslâm, Sedd-i İslâm-ı dîger, (سده). **Ma'a'r-râ':** Sırte, Serfice, Saray, Srebreniçe, Sirem, Serücek, Serhâb, Serfendigâr. **Tı:** Setif. **Ayn:** Si'ird. **Fâ:** Seferi hisâr. **Kef:** Segedin, Seksar, Sigetvâr, Sekeş, Sekmân abâd. **Ma'a'l-lâm:** Silivri, Sultâniyye, [52a] Silvâr, Silistre, Selfe, Selânîk, (سلمينك), Selmas, Selm, Sultâniyye-i dîger, Sellâme-i Selemiyye, Silifke, Sultanhisarı, Sultanönü. **Ma'a'l-mim:** Semadirek, Samartin, Semendre, Simaklu, Semavat, Semave, Sumeysât. **Ma'an'nun:** Senteriyeye, (سنجاو), Senatin, (سنام اليعافر), Sincar, Sincan. **Ma'a'l-vâv:** Susa, Suveys, Sevakin, Sobron, Sevâki, Sura, Sivrice hisâr, Savran, Sunbal, Söğüd. **Ma'a'l-yâ':** Sityâ, Sin, Sinânin, Seyruz, Siverek, Sis, Seydişehir, Sivas, Seyitgazi, Sinob, Simav, Sirat, Sived. **Eş-şin ma'a'l-elf:** Şahurde, Şah, Şabran, Şam-ı Şerîf. **Ma'a'l-bâ:** Şebitle, Şebenik, Şebeş, Şebhane. **Hâ:** Hısn-ı Şahab. **Râ:** Şerşal, Şirvan. **Tı:** Şeta, Şattü'l-arab. **Kaf:** Şikloviş, Şikak, Şakif. **Lâm:** (شلوزينجه). **Ma'a'l-mim:** Şemlâ, Şimatorya, Şımluk, Şemahi, Şemkür, Hısn-ı Şemât. **Ma'a'l-vâv:** Şumnu, Şunbâr, Şuşa, Şevik, Şuf, Şuzil. **Hâ:** Şehirköyü, Şehrizûr, Şahmerân, Şehribân, Şuhûd. **Yâ:** Şeyzer, Şîrâz, Şister, Şile. **es-sâd ma'a'l-elf:** Safva,

Salihyye, Sarıgöl, Salina, Sadır, Sason, Samsun, Saruhan, Santa Lohsu, Savakbulak, Santerma, **Ma'a'l-bâ'**: Sapanca. **Hâ**: (صحوريقو). **Dal**: Sadru'd-darc. **'Ayn**: Sagid. **el-Mu'ceme**: Sagman, Suğla Fasfid, Siffiyn. **Lam**: Salt. **Mim**: Samakov, Samagar, Samakov-ı dîger, Semendire. **Nun**: San'a, Sandıklı. **Ma'a'l-vâv**: Suluderbend, Sofya, Suda. **Cim**: Sobin, Susam. **Cim**: Sokoluna, Solnak, Sonbor, Soğancık, Sur, Sonisa, Soma, Sumhit. **Hâ**: Sahyûn, **Yâ**: Sayda, (صيقلان). **el-mu'ceme**, Zayhûryeko¹⁰⁴⁷. **et-tâ' el-muhmele Ma'a'l-elf**: Tağardı, Taşoz, Taşbuz. **Cim**: Tağıstan, Tarmîn, Tâif, Taşluca, Taşgiri, Tavaslu, Taberiyye, Tabak, Taberiye-i dîger. **Hâ**: Tahâ. **Ma'a'r-râ**: Trablusgarb, Tırnova, Trabzon, Trablusşam, Tartus, Tarsus, Trava, Tırnapol, Travnik. **Sin**: Tasûc. **Gayn**: Hısn-ı Tuğran. **Mim**: Tımışvar, Tamân. **Nun**: Tanzi. **Ma'a'l-vâv**: Tur, Toğan Hisârı, Torul, Todori, Turgud, Turgudeli, Tosya, Torgan, Tavşanlı, Tuzla, **Hâ**: Tahran. **Yâ**: Tigân. **el-Mu'ceme**: Zufâr, Hısnu'z-zafer. **el-'Aynu'l-muhmele ma'a'l-elf**: 'Âfûl, Adilcevaz. **Bâ**: Abbâse, 'Abâdân. **Se**: 'Osman Kal'ası, Osmancık. **el-cim**: 'Acrûd, 'Acûr, 'Aclûn, 'Aden. **Râ**: 'Arîş, 'Araburda, 'Arabgir. **el-Mu'ceme**: 'Azez. **Sin**: 'Askalan. **el-Mu'ceme**: 'Aşır, Uşak. **Kaf**: 'Akru'l-Hamidiye. [52b] Kal'atü'l-'Akabe. **Kef**: 'Akberâ, 'Akka, 'Ukka. **Lâm**: 'Alâiye, 'Allâm. **Mim**: 'Îmâdiye, 'Ammân. **Nun**: 'Aneze. **Vâv**: Avrat Hisârı. **Ma'a'l-bâ'**: 'Ayn-i şems, 'Ayzâb, 'Ayn, 'Aynü'l-Cerr, 'Ayıntâb, 'Ayn-ı Zerbe. **el-Muhmele ma'a'l-elf**: Ganiska, Gâzî Kırân. **Râ**: (غبران), Gradişka, Gırgalofça. **el-Mu'ceme**: Gazze. **Lam**: Galata, Galamoviç. **Vâv**: Gevta, Golos. **Yâ**: Gayle. **el-Fâ' ma'a'l-elf**: Fas, Fara, Fâris, Fâş, Fethiye, Feth-i İslâm. **Hâ**: Fahri. **Râ**: Ferecik, **Lâm**: Filibe, Filtâk, Feluce. **Nun**: Fenâr, Fenek, Finike. **Vâv**: Fudvâr, Foça. **Yâ**: Filek, Fik, Feyûni. **el-Kâf**: **Ma'a'l-elf**: Kabis, Karlılı, (قاسترنز), (قاسطون), Karin, Karloviçe, (قالوتنجي), Kapoşvar, (قالنوسكه), Kars, Kağızman, Kahire-i Yemen, Kandıra, Kazdağı, (قالشو), Kakoz. **Bâ**: Hısn-ı (قبضان), Hısn-ı Kible, Kıbrıs, Kapudağı, Kapan. **Cim**: Kaçanık, Kadhiyye, Kuds-i Şerîf. **Ma'a'r-râ**: Kartaçna, Karkiyeye, Kurbân, Karin, Kırk Kilise, Karaharman, Karinâbâd, Karaağaç, Karasu, Karatova, Karaferye, Karvâdi, Karçova, Karadağ, Koron, Karstiyana. **Cim**: Kırka, (قرونابه), Kırım, Krakova, Karabağ, Karahisar-ı Şarkî, Karacadağ, Karyetü'l-Lülü, Kurâbu'l-mescid, Karapınar, Karaman, Karahisar-ı Sâhib, Karacaşehir, Karacaviran, Karesi, Karamürsel, Karahabeş, Karategin, Karabuğdan. **el-Mu'ceme**: Kızanlık, Kızılhisâr, Kızılçöl Kal'ası, Kızatası, Kızıltaş, Kızılca Kal'ası, Kızıl Kaya, Kızılsarây, Kızılhisâr-ı dîger, Kızılağaç. **Sin**: Kostine, Kastel, Kasteller, Kostantin, Kastamonu. **Sad**: Kasra, (قصابيل), Kasr-ı Şirîn, Kosun. **Tı**: Kutba, Katûr, Kartbel, Katîf, Katrane. **Fa**: Kafsa, Kafit. **Ma'a'l-lam**: Kal'atü'l-mansûr, Kal'atü'l-Kaf, Kalkandelen, Kal'a-i Âb, Kal'a-i sâam, Kal'atu'l-muknib,

¹⁰⁴⁷ el-mu'ceme, Zayhûryeko (Derkenar notu).

Kal'a-i Beni'l-imrân, Kal'a-i bihâr, Kal'acık, Kal'acık-ı diğer, Kal'a-i (سیسکن), (قلوری), Kal'atu'r-Rûm. **Mim**: Kamengrad, Kamânke, Kamaniçe, Kımız, Kum, Kamani. **Nun**: Kandiye, Kanije, Kınserîn. **Ma'a'l-vâv**: Kusra, Kusiyye, Kosova, Kolça, Kurşunlu, Kavala, Kavarna, Kotur, Korçila. **Cim**: Koçlar. **Cim**: (قوزاسه), Kostaniçe, Kolistat, (قوتاد), Kotsa, Kutadil, Komran, Kuban, Kubanik, Kurutna, Kavk, Kuşka, Kolomba, Kuşkerman, Kolor, Kalb, Kurna, Kuşlar Kal'ası, Kusân, Konya, Kula, Koçhisar, Kurşunlu-i diğer, Kocaeli, Kuş Adası, Konurapa, Koca Kayası, Komar, Kumla. **Ma'a'l-bâ**: Kayravân, Koyun Adası, [53a] Koyunlu Hisar, Kays. **Cim**: Kaysariyye, Kırşehir. **el-Kâf ma'a'l-elf**: Kamhis, Karkar, Kare, Karcigan, Kaşan, Kâzıma, Hısn-ı Kâhil, Kamid, Kâhta, Kangırı, Kâfirsâsunu. **Tâ**: Kete. **Se**: Kuseyre. **Ma'a'l-râ**: Gördes, Girid. **Cim**: Gerbe. **Cim**: Körmend, Kerş, (کرکج), Gerger, (کرمانه), Germehisârlar, Kerkük, Giresun, Kirmânşahan, Kiraz, Kürdistan, (کیوار), Kerek, (کرنیه), Gerece, Kirmâsti. **Sin**: Kesendire, Kisra, Kesâni, Keskin, Kestel, Kestel-i diğer. **el-Mu'ceme**: Keşân, Keşkemet, Keşâb. **Fe**: (کفلا), Kefalonya, Kefe, Kefertâb. **Kef**: Gekbüze. **Lam**: Gelibolu, Kilidülbahr, Keligra, Gülvâri, **Cim**: Kelûc, Kilis, Kelkid, Gül'anber, Geldim, Kilidulbahr-ı diğer, Kilis-i diğer, Kemâh, Gemlik. **Nun**: Gence. **Ma'a'l-vâv**: Gümülcine, Kevkev, Güğercinlik, Köstendil, Göle, Gömü, Kuh, Gölbaşı, Gölhisâr, Gözava, Gürcistan, Göze Kenân, Kütânîs, (کورمک), Güril, Küpsâr, Gopin, (کولنسه), Guri, (کوانیس), Gönnye, Kufe, Kevkeban, Gülek, Gökçe, Köprü, Kütahya, Güzelhisâr, Köprişar, Göynük, Küre, Görele, Köşk. **Hâ**: Kehlân, Kehûl. **Yâ**: Kili, (کیدس), Kiver. **Yâ**: Keysân, Keyfa, Giylân, Genç, Geyve. **el-Lâm ma'a'l-elf**: Lagoş, (لاودسه), Lâr kal'ası, Lârende, Lâdik, Lapseki. **Bâ**: Leblebici hisâr. **el-Cim**: Lecun. **Hâ**: Lahsa. **Zâ**: Loznac. **Sin**: Leskofça. **el-Mu'ceme**: Leş. **Gayin**: Lugoş, **Fa**: Lefkade. **Cim**: Lefkoşa, Lefke. **Nun**: Lindos. **Vâv**: Lofça, Lubin, Leva, Levişte, Lori, Lokâtin?, Luristan, Longur. **Yâ**: Limye. **Cim**: Lipova, Limosa. **el-Mim ba'de'l-elf**: Mâçin, Mat, Mayna, Mallu Kilisa. **Cim**: Marin, Makuye, Mâservân, Mardin, Malazgird, Magosa, Malakca. **Tâ**: Metlika, Mitroşça, Moton. **Sâ**: (متفلورش), Misvâr. **el-Cîm**: Micinşar, Mecâr. **Hâ**: Mahres, Mahalletü'l-Kübra, Muhavvel. **el-Mu'ceme**: Muhalif-derbend, Muhsar, Moha, (مخلوق). **Ma'a'l-dâl**: Medîne, Medînetü (الرقده), Medînetü'l-ikâb, Midüllü. **Cim**: Medînetü'l-mübâreke, Medâyin, Madik, Mudanya. **Ma'a'r-râ**: Merâga, Merâkiye, Merbût, Mürted Adası, Merâga-i diğer, Merend, Merguh, Merc, Maraş, Merkez, Merzifon, Marmara, Murtazâ-abad, Marmara. **Cim**: **el-Mu'ceme**: (مزرق), Muzakiya, (مزبور), Mizistre, Mezirib, (مانقردون). **Sin**: Mustâğnem, Mesile, Mısraye, Misivri, Misologa. **el-Mu'ceme**: Mişko, Meşan. **Sad**: Mısır, Museyât, Missîsa. **Ayn**: Ma'den, Ma'den-i İpek, Ma'an. Ma'arra. **el-Mu'ceme**: Magara, Mağnisa, Muğla. **Fâ**: Mafarkin [53b] **Kef**: Mekri, Müküs, Mekke-i Mükerrreme. **Lâm**: Melisane, Malgara, Malatya. **Mim**: Memleha. **Ma'a'n-nûn**: (مناجين), Münbiç, Menkub,

Menteşâ, Mengen, Minorka, Menemen, Menf, Mankalya, Menlik, Manastır, Menekşe. **Cim:** **ma‘a‘l-vav:** Monastir, Muveylîh, Mora, Morlaka, Mostar, (موردوبك), Mor Ahova, Muş, Musul, Mevzi‘, Mute, Mutra, Mudurnu. **Hâ:** Mehdiye, Mohaç, Mehadiye, Mihrani. **Yâ:** Meyman, Mihaliç. **en-Nûn ma‘a‘l-elf:** Nâyil, Nâyim, Naran, Naslic, Narda, Nâhiye-i Sâ‘da, Nablus, Namiye. **Bâ:** (نبكر), Nebke. **Tâ:** (نثريه). **el-Cîm:** Necâh, Necid, Hicâz, Nehrâriye. **el-Mu‘ceme:** Nahcivan. **Sin:** (نسباغ). **el-Mu‘ceme:** (نشار). **Sad:** Nusaybin. **Kaf:** Nakşa **Cim-Mim:** Nemçe. **Vav:** Nevrekob, Novasin, Novaberde, Nevre, Neva, Nokigrad, (نولاه), Novasil, Nevşehir, Nihavend, Niş, Niğbolu, Niksar, Ninova, Nil, Niğde. **el-Vâv ma‘a‘l-elf:** Varda, Varna, Vatika, (وارلنه), Varoş, Val, Vac, Vas, Varadin, Valyo, Varat, Vasit, Vâdî-i sahel, Vâdî-i (يرم), Vâdîyi’s-surra, Vâdî-i bûn, Van. **Tâ:** (وترنه). **Dal:** Vodina, Vednik. **Râ:** Vrama. **Sin:** Vestan. **el-Mu‘ceme:** Vişegrad. **Lam:** Vulçitrin, Velesin, Vulkovar, Vilçe. **Hâ:** Vahrân. **Yâ:** Vize, Vişte, Vatika, Vindusa, Vinçe, Viranşehir. **el-Hâ’ ma‘a‘l-elf:** (هارس غول). **Bâ:** Habib, Hebtî Kal‘ası. **Ma‘a‘r-râ’:** Hereke. **Cim:** Hersek, (هرور), Herbîl, Harran, Hersek-i dîger, (هروارين), Hersin, Hereke-i dîger. **el-Mu‘ceme:** Hezargrad, Hezârmerd. **Lâm:** Helur, Hemedan, Hemedânû‘l-(حراز). **Nun:** (هناس), (هنعه). **Vâv:** Hoş. **Yâ:** Heytem, Hit. **el-Bâ’ ma‘a‘l-elf:** Yanbolu, Yanya, Yayçe, Yankova, (يارموزعى). **Cîm:** Yarlet. **Yâ:** Yenice, Yakova, Yanık, Yarih, Yagodine, Yakova, Yaşlu, Yafa, Yarhisar. **Râ:** Yerğöğü. **el-Mu‘ceme:** Yezdince. **Kef:** Yenice-i ‘Karasu, Yenice-i Kızıl, Yenice-i Vardar, Yenişehir, Yeni bazar, Yenice, Yeni kal‘a, Yenişehir-i Aydın, Yenişehir-i Brusa. **Lâm:** Yalak, (يلوتنه), (يلنكان), Yalvac, (يلكخاص), Yalakâbâd, Yemen, Yemame. **Nun:** Yanova, Yenbu‘, **Vâv:** Yavabolu, Yörükân, Yuvâna deresi.

Tetimme

Kütüb-i mu‘teberede mastûr olduğu üzre selâtîn-i ‘Osmâniyye’nin kıta‘ât-ı selâsede fermân-fermâ oldukları memâlik-i bî-hadd ü ıhsâdan yalnız bin beşyüz seksen memâlik intihâb olunup, ber-terfîb-i hurûf-i hecâ¹⁰⁴⁸ bu mahalle teberrûken kayd olundu. Bunlardan mâ‘adâ mâlik oldukları memâlikin ekseri ve işbu memâlik-i muharrerinin [54a] tafsîli inşâallâhu te‘âlâ târîhimiz derûnunda mahal be-mahal zikr olunsa gerekdir. Âl-i ‘Osmân’ın hükm itdiği mecmû‘-ı bilâdın keyfiyyetine kesb-i ittilâ‘ murâd eyleyen ihvân *Câmi‘ül’l-bilâd* ve *Teşvîku’l-ahbâr* nâm nüshalara mürâca‘at buyursunlar. Lâkin hafî olmaya ki, sâbika işâret olunduğu üzre ekser elviye vü eyâlet ve ülkelerin müştemil olduğu mecmû‘-ı memâlik bu fihrise sebt olunmamağla memâlik-i bâkiyeye işâret kasdıyla esmâları tahrîr olunmuştur.

¹⁰⁴⁸ Metinde “Heycâ” şeklinde yazılmış.

Meselâ Anabolu ve Arhos ve Moton ve Koron ve Gerdus Mora ülkesinden ‘ibâret iken tekrâr fihrise Mora dahi tastîr olunması Mora’da bâkî memâlike işâret içündür. Ve Diyarbekir livâ-i Âmid’in pâ-yı tahtı olmağla tahrîr olunup, sâir zikr olunmayan kazâ ve kılâ’a işâreten mahallinde ism-i livâ dahi zikr olundu. Rakka ve Ruha ve sâirleri dahi buna kıyâs oluna. Bi-mennihî te‘âlâ ba‘de esturin elviye dahi zikr olursa gerekdir.

El-‘Akdü’s-sânî: Hudûd-i memâlik-i ‘Osmâniyye ve ana dâir ba‘zı mevâd zikrindedir. *Coğrafiyâyî Ebûbekir Efendi Fethu’r-Rahmânî fî tarzı Devleti’l-‘Osmânî* nâm kitâbının evvelinde dir ki, a‘zam-ı mülûk-i rû-yi zemîn selâtîn-i kirâm-ı ‘Osmâniyye olup, bu silsile-i tâhirenin nâil oldukları sa‘âdet-i ‘uzmâ ve mevhîbe-i kübrâya mülûk-i islâmiyyeden âharı nâil olmadığı ittîfâkîdır. Hattâ bunlara nasîb ve müyesser olan envâ‘-ı sa‘âdât-ı ibhâya kâffe-i şehân-ı dünyâ ve hânân ve krallar mukırr u mu‘teriflerdir. Ez-cümle mâlik oldukları memâlike ve bilâda bir pâdişâh mâlik olmamışdır. Zîrâ kâ‘ide-i fenn üzre tûlen Tilimsan’dan Mısır’a varınca yüz yirmi merhalesinden Şam’a yirmi iki merhale ve Şam’dan Bağdad’a kırk merhale andan Hemedan’a kırk sekiz merhale ki, sâbıkâ âhır-ı hudûd-i ‘Osmâniyân idi. Bu takdîrce bu saltanatın tûli iki yüz yirmi merhale ki, merhûm Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis tâbe serâhu ‘asr-ı saltanatlarında ıklîm-i İrân’dan feth ü teshîr olunan ba‘zı memâlik dahi hisâb olursa tûlen iki yüz kırk merhaleye bâliğ olur. İntehâ Ve‘arzan Aden’den ki, sâbıkâ bu memleketde bir vâlî var idi. Mekke-i mükerreremeye kırk merhale andan Şam’a kezâlik kırk merhale andan İstanbul’a kezâlik kırk merhale ki, İstanbul’dan Azak’a varınca elli merhale, pes bu takdîrce ‘arzan [54b] yüz seksen merhaleye karîb olmuş olur. Moskov Leh ve Nemçe ve Fransa ve İspanya, ki bu beş kral cümlesinin ser-firâzıdır, memleketleri tûlen yüz yirmi merhale ve ‘arzan evsa‘ mahalli kırk merhale ki, Yine müellif-i müşârûn-ileyh dir ki, bu saltanat-ı ‘aliyye hudûd-i garba saltanat-ı Fas ve andan saltanat-ı (وازگلان) andan saltanat-ı Kânim andan Elvâh mâverâsından çâk-ı saltanat-ı Nûbe andan Habeş çâk saltanat-ı Zeyla’a varınca andan sâhil-i Bahru’l-Arab, andan Nişabahr’dan geçer çâk-ı Lahsa’ya varır. Andan Bahr-i Fars’dan memleket-i Havveyz’e andan Hemedan ve Tebriz ve Şirvan’dan Demirkapu’ya andan Gürcistan’dan Çerkes’e, andan Azak ve Nehr-i Özi’den Çehrin’e ve andan Kamaniçe ve Erdel mâverâsına çâk-ı Kasna’ya, andan Liva’ya ve Uyvar’a, andan Komaran’dan çâk-ı Zerin Memâlikine, andan Kostaniçe ve Zadra’dan Kotor’a geçer. Andan Sâhil-i Bahr-i Rûm Mora cezîresine ve andan cezîre-i Girid’e, andan Malta mukâbili farza-i Vahrân’dan sâbıkâ bed’ olunan Tilimsan’a müntehî olur. Lâkin sonralarda bu memâlikin ba‘zısına hükkâmın zulm u Sodom ve ‘adem-i takayyüdleri sebebiyle agyâr mâlik olmuşdur. Meselâ, Yemen ıklîmi imâm eline girdi. Ve İran cânibinde olan memâlik-i Râfızıyân zabt itdi.

Ve Belgrad'a dek Nemçe müstevlî oldu. Ve ba'zı memâlik dahi Venedik tasarrufuna girdi. Hak te'âlâ 'azze şânuhû hazretleri 'an-karîb mecmû'ını yine Âl-i 'Osmân'a nasîb eyleye, âmîn. Bu memleketlerden hâlâ Âl-i 'Osmânî hükmünde ne mikdâr memleket kaldığı icmâlen *Câmi 'u'l-bilâd* nâm nüshada mezkûrdur.

El-'Akdü's-sâlis: İcmâlen eyâlet ve livâ zikrindedir. Ma'lûm ola ki, bin yüz târîhinden mukaddem vüzerâ-i kirâmın bu 'asrda olduğu gibi kesreti yoğidi. Ekser elviye ü eyâletde mîr-i mîrândan birer zât-ı Âsaf-râ vâli idi. İbtidâ-i zuhûr-ı devletde dokuz yüz elli târîhine gelince hod vüzerâ iki ve üç, nihâyeti beş idi. Sonralarda ziyâde olarak bu 'asrlarda yirmi otuz 'adede bâliğ olup, bi'z-zarûri mîr-i mîrân menâsıbı vüzerâyâ tevcih olunmağa başlandı. Kadîmde bulunan mîr-i mîrânın her biri Kahramân ve Rüstem-vâr birer paşa-yı nâmdâr olup, şöhret u miknet ve şevket cihetiyle vüzerâyâ gâlib idiler. Ve dokuz yüz târîhine gelince mevcûd olan beğlerin [55a] şevket ü kuvveti tavâif-i mülûke gâlib idi. Zîrâ ashâb-ı menâsıb bilâ-cürm kat'â ma'zûl olmazlardı. Ve cürm zamanında ma'zûl olanlara bir dahi mansıb tevcihi 'adem menzilesinde olmağla herkes 'adl ü dâd üzre hükûmet ve hareket iderler idi. Ehl-i menâsıb tecrîm ü rüşvetden me'mûnü'l-gâile olmalarıyla en ednâ bin yedi bin güzîde 'askeri bulunurdu. Ve ümerâ-i sâlifin kendi leşkerleriyle niçe def'a krallar münhezim ve il ü memleket alup haberi Âstâne-i 'Aliyye'ye sonra vâsıl olurdu. Ez-cümle Bosna Beyi Ya'kûb beyin gazavâtı dillerde dâstân olup, bi-mennihî te'âlâ târîhimiz derûnunda dahi zikr olunsa gerekir. Bu husûsun tafsîli inşâallâhu te'âlâ kânûn bahsinde zikr olunur.

Bundan sonra erbâb-ı fenn-i coğrafyanın tahrîrleri üzre icmâlen elviye ve eyâletleri zikr idelüm. Lâkin hafî olmaya ki, bu mahalde ibtidâ Avrupa kıt'asından bed' olunup, ba'dehu Asya ve Afrika kıt'alarında bulunan elviye zikr olunur. Ve ekser-i hâlde muktezâ-yı 'asra ri'âyet olunup, hâlâ Âl-i 'Osmân'ın hükm itdiği elviye ve eyâlet tastîr olundu. Ve erbâb-ı fen sağ ve sol ve orta kol ta'bîr itdikleri minvâl üzre sebt olunup, *Cihânnümâ* ve *Bahriyye* ve *Coğrafya-yı Kebîr*'den nakl-i kelâm olundu. Ma'lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*'de¹⁰⁴⁹ dir ki, memalik-i Rumili Kostantaniyye'den intihâsına teveccüh i'tibâriyle orta ve sağ ve sol üç kol olup, sağ kol sevâhil-i Tuna ve Silistre ve sol kol Bahr-i Rum'da Selânik ve Mora ve orta kol Budun ve Bosna şâhrahı üzre vâki' olan vilâyetlerdir. Ve üç semt memâlikine her sancak bir memleket olmak i'tibârlarıyla taraf-ı yemînden bed' olunur. Evvelâ Silistre'ye teveccüh eyleyin. İstanbul'dan çıkup Vize ve Kırkkilise elviyelerine uğrar. Andan Silistre haddine dâhil olur. Bu mahalde dahi vech-i mezkûr üzre 'amel olunup evvelâ

¹⁰⁴⁹ Pîrî Reis'in muhtasarı olmalı!

livâ, ba‘dehu tevâbi‘i zikr olundu. Ve Kâtib Çelebi merhûmun tahrîrâtı düstûrû‘l-‘amel ittihâz ve ba‘zı mevâdd-ı muktezıyye *Coğrafya-yı Kebîr*’den zamm olundu.

Livâ-i Vize tevâbi‘i bunlardır: Çatalca, İnceğiz, Saray, Çorlu, Burgos, Pınarhisâr, Hatun-ili.

Livâ-i Kırkkilise tevâbi‘i bunlardır: Babaeskisi Hafsa Hasköy’ü, Midye, Çağlayık.

Livâ-i Silistre vüzerâ-i kirâmdan biri vâli nasb olunur. “Bir eyâlet olup niçe elviye kendüye tâbi‘dir ki, elviye-i mezkûre emîrû‘l-ümerâsı bunda oturur”. Tevâbi‘i [55b] bunlardır. Umurfakih, Ahyolu, Misivri, Aydos, Varna, Balçık, Egrene, Mangalya, Tulca, Sulina, Pravadi, Hacıoğlu, Tekfur Gölü, Çartak, İsakçı, Macin, Hrsova, İbrail, Karinâbad, Şumnu, Karaağaç, Deliorman, Karlıova.

Livâ-i Niğbolu vüzerâdan birine tevcîh olunduğu ekserdir. Ve tevâbi‘i bunlardır: İslimye, Eskicuma, (الانكبه), Hezargrad, Tırnova, Sahra, Rusçuk, Yergöğü, Plevne, Lofça, İvraca, (پولمبيه), Cire, Hutalic, Tutrakan, Zıştovi, Rahova.

Livâ-i Vidin vüzerâya tevcîh olunan menâsıbdan olup, tevâbi‘i bunlardır: Fethiislâm, Ada, Esfirlik, Bane, Güğercinlik. Ma‘lûm ola ki, ekser-i hâlde Niğbolu ve Vidin ma‘an tevcîh oluna gelmiştir.

Ve sağ kol memâliki Kâtib Çelebi muhtârı üzre bu mahalde temâm olup, min-ba‘d orta kol zikrine şürû‘ olunur.

Livâ-i Çirmen mahsûs mîrlivâsı olup, şevketlü pâdişâh-ı ‘âlî-şânın esbân-ı dil-keş-hırâmların rûz-ı Hızır’da Sa‘dâbâd’da vâki‘ çâyıra götürür. Tevâbi‘i bunlardır. Cîsr-i Mustafa Paşa, Yenice-i Kızıl, Zağra-i Cedîd, Harmanlı, Uzuncaova, Livâ-i Sofya, Rumili beylerbeyilerinin mansıbı olup, kendi Manastır’da oturur. Ve elviye-i sâireye emri cârîdir. Tevâbi‘i bunlardır: Filibe, Zağra-i Atik, Yanbolu, Nevâhî-i Kızanlık, Çırpan, Tatar pazarı, Köstence, Samakov, İhtimân, İzîlâd, Sirişnik, Piriznik, İznibol, Niş. Ma‘lûm ola ki, Sofya tevâbi‘inden ma‘dûd dahi niçe memâlik vardır. Lâkin anlar elviye-i âharı tahtına dâhil olmağla livâlarıyla zikr olunmuştur. Tafsîlini murâd idenler *Bahriyye*’ye mürâca‘at itsünler. Bu dahi ma‘lûm ola ki, Niş vüzerâdan birer zâta tevcîh olunagelmiştir. Ba‘zı evânda mansıb, âhara dahi ilhâk olunur.

Min-ba‘d sol kol zikrine şürû‘ idelim.

Livâ-i Paşa Kapudan-ı bahr hükmünde olup, tevâbi‘i bunlardır: Gelibolu, Küçükçekmece, Büyükçekmece, Silivri, Rusçuk, Hayrabolu, Erveşe, Hisâr-ı Sultânî, İncelik, Mağalkara, İpsala, Dimetoka, Ergene, Keşan, Ferecik, İnöz, Megri, Gümülcine, Dağardı, Karasu Yenicesi, Çağlayık, Kavala, Urfan, Bereketli, Praveşte, Drama, Nevrekop, Zihne, Razlık, Siroz.

Livâ-i Selânik vüzerâ-i ‘izâma tevcîh olunan menâsıbdan olup, tevâbi‘i bunlardır. Aynoroz, Longoz, Kesendire, Sidrekapısı, Beşik, Temürhisâr, Karadağ, Avrathisârı, [56a] Vetrine, Yenice Vardarı, Kara ferye, Ağustos, Vodine.

Livâ-i Köstendil mîr-i mîrân mansıbı olup, vüzerâya dahi tevcîh olunur oldu. Bu Livâ orta koldan ma‘dûd olup tevâbi‘i bunlardır: Radomir, Dubnice, Petric, Menlik, Toyran, Tikveş, Köprülü, Usturufça, Zadoşte, İştib, Karatuva, İvarine.

Livâ-i Üsküb tevâbi‘i bunlardır: Kalkandelen, Karacova (قرمچوه), Pirlepe, Morihıva, Manastır, Florina, Kesriye, Horpeşte, Bihleşte, Nasliç, Serfiçe, Sarıgöl, Eğribucak, Cum‘a Pazarı, Uysurıva, Lanka. Manastır’dan Lanka’ya gelince zikr olunan memâlik mecmû‘ı Paşa Sancağı tevâbi‘inden olup, Üsküb’e tâbi‘ dört memleketdir.

Livâ-i Tırhala sâbıkâ mîr-i mîrân mansıbı olup halâ ekseriyâ vüzerâya ve mühürden munfasıl olan küberâya tevcîh olunur oldu. Tevâbi‘i bunlardır: Balatmana (بلاطمنه), Yenişehir, Galos, Velesin, Alasonya, Dominik, Fener-i livâ’, Eğriboz. Halâ menâsıb-ı vüzerâdan olup, ahyânen Karlı-ili livâsını dahi ilhâk iderler. Tevâbi‘i bunlardır: Kızılhisar, Uryuz, Ezdin, Murinc, Dalende, Atina, İne, Esedâbâd, (دويور), İstefe, Salina, Livadya, Kefse, Megara.

Livâ-i Mora evvel mîr-i mîrân zümresine tevcîh olunurken hâlâ vüzerânın benâmına virülür, tevâbi‘i bunlardır: Gerdos, Argos, Anaboli, Ferina, Ayapetre, Mizistre, Menekşe, Vatika, (رويه), Kalamata, Kalaverte, Kartene, Londar (لوندار), Androsa, Koron, Moton, Avarin, Arkadya, Fenar, Holomiç, Vestice, Balyabadra.

Livâ-i İnebahtı bu livâ dahi vüzerâya tevcîh olunur. Tevâbi‘i bunlardır: Kıravadi, Ebukırı, Evlendirek, (فولحضر), Krineş.

Livâ-i Karlı-ili menâsıb-ı mîr-i mîrândan olup, gâh âhar livâya ilhâkan ve gâh müstakillen vüzerâya tevcîh olunduğu dahi vardır. Tevâbi‘i bunlardır: Ayamavra, Preveze, Venice, Engilikasrı, Ekremere, Valtoz, Ayulahor.

Livâ-i Yanya Arnabud pašalarına tevcih olunagelen menâsıbdan olup, bu esnâlarda vüzerâyâ dahi tevcih olunur oldu. Tevâbi‘i bunlardır: Korendos, Grebene, Vençe, Koniçe, Narde.

Livâ-i Delvine menâsıb mîr-i mîrândan olup tevâbi‘i bunlardır: Abdubat, Mezark, Karveleş.

Livâ-i Avlonya bu dahi menâsıb-ı mîr-i mîrândan olup, tevâbi‘i bunlardır: Mezakiye, Eskarbar, Depedelen, Pedmedi, Bogonya, Ergirikasrı, Arnavud Belgradı.

Livâ-i İlbasan bu dahi Avlonya rütbesinde olup, tevâbi‘i bunlardır: (سكوه), İşbat, [56b] Beğın, Drac.

Livâ-i İskenderiyye bu dahi rütbe-i sâbıkada olup, tevâbi‘i bunlardır: Gölbaşı, Dragos, Karacadağ, Ülgünbar.

Livâ-i Ohri bu dahi mîr-i mîrâna tevcih olunan elviyeden olup, tevâbi‘i bunlardır: Debri, Istarve, Mat, İşim, Akça hisâr, Bersbe (برسبه), Görice, Kolonya, Opar, Tumurınca. Bu beş memleket livâ-i Paşa tevâbi‘inden ma‘dûddur.

Livâ-i Prizren bu dahi rütbe-i sâbıkada olan elviyeden olup, tevâbi‘i bunlardır: (ضیحوريقو), Karacva, Behor, Praveşte.

Livâ-i Vulçitrin tevâbi‘i bunlardır: Priştova, Kosova, Terpice, Yanova, Budva, Novaberda.

Livâ-i Dukakin tevâbi‘i bunlardır: Altunili, İpek, Deyakva, Bilad, Budimle, Prezrin, Niş.

Livâ-i Hersek tevâbi‘i bunlardır: İmocka, Belgani, Gabele, Mostar, Novasin, Lubin, Çerniçe, Foça, Pirebol, Taşlıca, Belgradcık, Yanva.

Livâ-i Bosna hâlâ kibâr-ı vüzerâ menâsıbından olup, tevâbi‘i bunlardır: Sarây-ı Yenibazar, Estâreflak, Vişegrad, Çelebi bazarı, Brut, Pirebolu, Teşne, Ulve, Derbend, Yalca, Pinaluka, Köstence.

Livâ-i Klis tevâbi‘i bunlardır: Iskaradin, Akhisar, Gölhisar, Nevesil, Kamangrad, Kırka, Kotar.

Livâ-i İzvornik tevâbi'i bunlardır: Brovnik, Gradcaniçe, Belene, Behorine, Srebretça, Memlehatin, Korine, Yadra, İbtikar (البتكار), Böğürdelen, Evsad.

Livâ-i Alacahisar tevâbi'i bunlardır: Kurşunlu, Ürgüb, Memduge Leskofca, Bulvan, Meprakin, Koznik.

Livâ-i Semendire pâ-yi tahtı hâlâ Belgrad olup, menâsıb-ı vüzerâdandır. Bu memâlikin mecmû'ı Âl-i 'Osmân hükmünde olup, tafsîli *Câmi'u'l-bilâd* nâm nüshada mastûrdur. Ve bu mahalde livâ memleketde ve memleket livâdan 'ibâretidir. Kâtib Çelebi merhûmun âsârından intihâb olunan kelimât bu makâmda temâm olmağla, min-ba'd kitâb-ı *Coğrafya-yı Kebîr*'den nakl-i kelâm olunur.

Tetimme

Coğrafya-yı Kebîr sâhibi bu mezkûr elviyeyi âhar gûne tertîb itmekle evvelâ tertîb-i mezkûr keşîde-i silk-i sutûr kılınup, ba'de-zâlik saltanat-ı Âl-i 'Osmân'a tâbi' sâir elviye zikr olunur. Müellif-i müşârûn-ileyhin elviye tertîbi budur: Livâ-i Vize, Livâ-i Kırkkilise, Livâ-i Paşa, Livâ-i Sofya, Livâ-i Çirmen, Livâ-i Silistre, Livâ-i Niğbolu, Livâ-i Vidin, Livâ-i Alacahisar, Livâ-i Vulçitrın, Livâ-i Köstendil, Livâ-i Selânik, Livâ-i Üsküb, Livâ-i Ohri, Livâ-i Tırhala, Livâ-i Yanya, Livâ-i Karlı-ili, Livâ-i İnebahtı, Livâ-i Eğriboz, Livâ-i Delvine, Livâ-i Avlonya, Livâ-i Prizren, Livâ-i İlbasan, Livâ-i İskenderiye, Livâ-i Dukakin, Livâ-i Mora, Livâ-i Mizistre, Livâ-i Bosna, [57a] Livâ-i İzvornik, Livâ-i Kırka, Livâ-i Klis, Livâ-i Hersek. Min-ba'd Avrupa'da Âl-i 'Osmân vüzerâsı vâlî olan sâir elviye ve cezâyir Âl-i 'Osmân'a tâbi' ba'zı memâlikin zikr-i icmâlîsine şürû' idelim. Cezâyir'den biri Girid Adasıdır ki, Kandiye ve Hanya'da birer vezîr-i âlî-şân vâlî olup, ahyânen Resmo dahi vüzerâyâ tevcîh olunur. Rodos ve İstanköy ve Midilli cezâiresinde çekdirir paşalarından birer vâlî oturur. Dubrovnik Âl-i 'Osmân'ın harac-güzâr tevâbi'inden olup, senevî onar bin altun mâl-ı cizye teslîm ider. Eflâk voyvodalıktır. Mu'teber şehirleri bunlardır: Bükreş, Tragovişte, Gerçeç, Hazîne-i Âl-i 'Osmân'a beher sâl yüz bin gurus harâc virür. Boğdan. Bu dahi voyvodalık olup, mu'teber şehirleri bunlardır: Sencav, Yaş, Buvişte (بويشته), Vugira, senevî 58000 gurus mâl-ı cizyelerini teslîm iderler. Livâ-i Bender, menâsıb-ı vüzerâdandır. Memâlik-i Kırım Âl-i 'Osmân'a tâbi' Kaan-ı Cengîziyye'den hân hükûmet ider. Kefe ekser-i halde vüzerâyâ tevcîh olunurdu. Livâ-i Hotin, Livâ-i Özi vüzerâ menâsıbındandır. Avrupa kıt'asında selâtîn-i Âl-i 'Osmân'a tâbi' elviye bunlardır ki, icmâlen zikr olundu. Min-ba'd Asya kıt'asında vâki' elviye ve eyâlet zikr-i icmâlîsine şürû' idelüm.

Teznîb: Asya kıt'asında Âl-i 'Osmân'a tâbi' elviye zikrindedir. Ma'lûm ola ki, bu mahalde cânib-i şarkdan ibtidâ olunup, eyâletlere dahi işâret olundu. Lâkin tatvîlden ictinâben her livânın tevâbi' i zikr olunmayup fakat esmâ-i livâ ve pâ-yi taht-ı memleket zikr olundu. Bu memâlikin tafsîlini murâd idenler *Teşvîku'l-ahbâr* nâm kitâba mürâca'at itsünler. Eyâlet-i Kars altı sancakdır. Ahîsha birer paşa hükümündedir. Eyâlet-i Van ekser-i hâlde vüzerâyâ tevcîh olunur. On üç sancak ve bir hükûmetdir. Eyâlet-i Erzurum on bir sancakdır. Ve vüzerâyâ tevcîh olunan menâsıbdandır. Pây-ı tahtı Erzurum'dur. Livâ-i Karahisar-ı şarkî mîr-i mîrân zümresine tevcîh olunur. Eyâlet-i Trabzon, vüzerâyâ tevcîh olunur. Batum ve Gönve livâları buna tâbi'dir. Batum'da bir paşa vardır. Eyâlet-i Musul altı sancakdır. Mîr-i mîrân menâsıbından olup, vüzerâyâ dahi tevcîh olunduğu mesbûkdur. Eyâlet-i Diyarbekir on dokuz sancak ve beş hükûmet olup, hasretü'l-vüzerâ bir mansıbdır. Âmid payitahtıdır. Eyâlet-i Rakka, Ruha pâ-yitahtı olup, bu dahi hasretü'l-vüzerâ menâsıbdandır. Eyâlet-i Şehrîzor, otuz iki sancakdır. Mîr-i mîrâna ve vüzerâyâ tevcîh olunur. Eyâlet-i Basra halâ Bağdad'a mülhakdır. [57b] Eyâlet-i Bağdad, on sekiz sancak olup tavsîfden müstağnîdir. İklim-i Hicâz Benî Katâde'den şurefa-yı kirâm taraf-ı Âl-i 'Osmân'dan fermân-fermâdır. Cidde vüzerâ-i 'âlî-şâna tevcîh olunan menâsıbdandır. Livâ-i Askalan ki, Gazze ve Kudüs'den 'ibâret olup, birer mîr-i mîrân menâsıbındandır. Eyâlet-i Şâm-ı şerîf, bu dahi hasretü'l-vüzerâ menâsıbdan olup, hâlâ vâlisi mîrû'l-hac olmak kânûn olmuştur. Saydâ, mülhakâtıyla ekseriyâ vüzerâyâ tevcîh olunur. Trablusşam, bu dahi ekseriya vüzerâyâ tevcîh olunur. Eyâlet-i Haleb, ba'de'l-feth yedi sancak ilhâk olunmuş idi. Sâbıkâ mîr-i mîrâna dahi tevcîh olunurdu. Hâlâ bu dahi hasretü'l-vüzerâ menâsıbdandır. Kilis, mülhakâtıyla mîr-i mîrâna tevcîh olunur. Livâ-i Maraş mîr-i mîrâna ve vüzerâyâ dahi tevcîh olunur. Livâ-i Malatya, zemânımızda vüzerâyâ tevcîh olunduğu sebk eyledi. Eyâlet-i Adana menâsıb-ı mîr-i mîrândan bir küçük eyâletdir. Hâlâ ekser-i âvânda vüzerâyâ tevcîh olunur oldu. İç-il ekseriyâ vüzerâyâ tevcîh olunur. Mukaddemâ Kıbrıs ve Tarsus bu eyâlete mülhak olunup, sekiz sancak idi. Lâkin ahyânen Kıbrıs müstakillen vüzerâyâ tevcîh olunur oldu. Ekser-i hâlde sadr-ı 'azam hâssıdır. İzmir gibi 'Alâiye iki tuğlu paşalara tevcîh olunur. Livâ-i Karaman, pâ-yi tahtı Konya'dır. Bu dahi ekser-i âvânda vüzerâyâ tevcîh olunur. Niğde ve Aksaray ve Beğşehri ve Akşehir ve Kayseriyye ve Kırşehri mîr-i mîrân menâsıbından olup, Kayseri'nin ba'zı vüzerâyâ tevcîh olunduğu mesbûkdur. Eyâlet-i Sivas yedi sancak olup, ekser-i hâlde fî 'asrinâ vüzerâyâ tevcîh olunur. Divriği ve Çorum ve sair ol havâlîde vâki' elviye mîr-i mîrâna tevcîh olunur. Livâ-i Amasya bin târîhinden mukaddem şâhzâdegâna tevcîh olunurdu. Eyâlet-i Anadolu ki, Kütahya pâ-yi tahtı olup, on dört sancakdır. Anadolu, mîr-i mîrânı olan vezîr-i zîşânın mansıbı olup, etrâf-ı erba'aya emri cârîdir. Livâ-i Saruhan, ki pâ-yi tahtı Mağnisa'dır, evâilde

şâhzâdegâna tevcîh olunurdu. Aydın fî ‘asrinâ vüzerâyâ tevcîh olunur. Teke ve Hamîd mîr-i mîrâna virildiği mesbûkdur. Ve selefde bu dahi şâhzâdegâna tevcîh olunurdu. Karahisar vüzerâyâ virildiği manzûrumuz oldu. Livâ-i Sultanönü, Eskişehir pâ-yi tahtı olup, mîr-i mîrân menâsıbındandır. Livâ-i Ankara pâ-yi tahtı Engürü’dür. [58a] Mîr-i mîrân menâsıbından olup, vüzerâyâ virildiği dahi manzûrumuz oldu. Livâ-i Kangırı mîr-i mîrân menâsıbındandır. Vüzerâyâ virildiği nâdiren mesmû’dur. Livâ-i Kastamonu, Livâ-i Bolu mîr-i mîrân menâsıblarındandır. Livâ-i Hudâvendigâr pâ-yi tahtı Brusadır. Livâ-i Karasi pâ-yi tahtı Balıkesir’dur. Selefde şâhzâdegâna tevcîh olunurdu. Mîr-i mîrân menâsıblarındandır. Livâ-i Kocaili ki İznikmid pâ-yi tahtı olup, iki tuğlu bir paşa vâlîsi vardır. Bu eyâlet ve Suğla ve Biga Kapudan-ı Bahr Eyâleti tevâbi’indendir. Asya kıt’asında Âl-i ‘Osmân’a tâbi’ eyâlet ve elviye bunlardır. Bunlardan mâ’adâ eyâletlere tâbi’ elviye bî-nihâye olup, tatvîlden ihtirâzen zikr olunmadı.

Tenbîh

Hafî olmaya ki, memleketlerin harâbına sebep tekâlîf-i mâ-lâ-yutâkdır. Mîr-i mîrân menâsıbını vüzerâyâ tevcîh itmek bu kabîlden olup, ma’nen ol memleketi tahrîbe vekîl itmekdir. Min-ba’d memâlikin mümkinini mertebe ‘umrânı murâd olunursa kimesneye müceddeden vezâret virilmeyüp menâsıb mîr-i mîrâna tevcîh oluna. Selefde bu menâsıbdan birer tuğlu beğler vâlî olup, her biri Nemçe çasarına ve ‘Acem Şâhı’na mukâbil olurdu. Şehid Ali Paşa vaktine gelince vüzerâ beğ nâdir olup, Anadolu ve Rumili beylerbeyileri Diyarbakir ve Haleb ve Şam vâlîleri mîr-i mîrândan idiler. Lâkin her biri sefere geldikte tavâyif-i mülûk denlû ihtîşâm ve ‘askerle gelürdü. Ve iş dahi bi-‘avnihi te’âlâ anların yüzünden görüldü. Sonralarda vüzerâ çoğalup mansıb kifâyet itmez oldu. Tırhala ve Malatya ve Karahisar gibi menâsıbı vüzerâyâ ve gâhî bir beyin mansıbını mühürden munfasıl küberâyâ virür oldular. Anlar dahi altını üstüne ve üstünü altına getürdüler. Bu bahs mahall-i uhrâda mufassalan muharrer olmağla bu makâmda istitrâdı zikr olundu. Min-ba’d kıt’a-ı sâlise şürû’idelim.

Tezyîl

Afrika kıt’asında Âl-i ‘Osmân’a tâbi’ elviyenin icmâlen zikrin[de]dir. Hafî olmaya ki, sâbıkâ bu kıt’ada Âl-i ‘Osmân’a tâbi’ memâlik çok idi. Egerçi fî-‘asrinâ bir mikdârı dest-i âhara girdi. Fe-emmâ bi-hamdihî te’âlâ en güzîdesi Âl-i ‘Osmân hükmündedir. Anların bir mikdârı zikr eyleyelüm. Cezâyir ve Tunus Âl-i ‘Osmân’a tâbi’ olup derûnunda birer paşa vardır. Lâkin ocaklı memâlikinden olmağla umûrlarını ekser-i hâlde dâyıları görür. [58b] Mısır, Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu feth ü teshîr itdikde altı kısma münkasım itdiler.

Bir kısmı Sa'iddir ki, baş şehri Asvan'dır. İkinci Rif'dir ki, baş şehri Demenhur'dur. Üçüncü Cevfdır ki, baş şehri Belbis'dir. Dördüncü Şarkiyyedir ki, baş şehri Kahire'dir. Beşinci Garbiyyedir ki, baş şehri Mahelletü'l-Kübra'dır. Altıncı Cigâr'dır ki, baş şehri 'Arişdir. Ve bu Mısır'da yirmi beş emir ve kâşif ve sâir zâbitan olup, Âl-i 'Osmân tarafından vâlî nasb olunan vezîr-i mükerrrem cümlelerin hâkimidir. Ve Afrika'nın gâyet a'lâ kısmıdır. Tafsîli *Târîh-i Mısır*'dan taleb oluna. Livâ-i Habeş mukaddemâ mahsûs birer vâlîye tevcih olunurdu. Hâlâ Cidde-i ma'mûre vâlîlerine mülhaktır. Âl-i 'Osmân tarafından bu kıt'ada paşalar ile zabt olunan memâlik budur.

Fâide

Erbâb-ı vukûf eger Mısır'ın her kısmı birer vezîr-i 'âlî-şâna tevcih olursa ahâlî-i Mısır'ın ekser-i ezmânda bagy u tuğyânı mündefi' olurdu deyü ittifâk itmişler. Eger kifâyet mikdârı takımları temâm müretteb beş altı kalyon ve ol mikdâr çekdirme ve yirmi mikdârı firkate beher sâl mevcûd olup bir kimesne ol tarafda kapudan paşa vekîli olursa fele-ni'me'l-matlûb demişlerdir. Erbâb-ı tecrîbe dört kıt'a müretteb kalyon 'askerile Mısır'a nizâm-ı cedîd virilmek mümkündür dirler. Coğrafya sâhibi dir ki, bin seksen iki târîhlerinde Mısır'ın masârifinden sonra beher sâl Hazîne-i 'amîre'ye gelen bin iki yüz kîse idi. Fakîr derim ki, bu kıyâs-ı vâhid üzre olmayup terakkî ve tenezzül kabûl ider mevâddandır. Eger her kısmı birer vâlîye tevcih olursa ba'de'l-harc ve'l-masraf Hazîne-i 'amîre'ye senevî on bin kîseye karîb mâl teslîm olunmak kâbil olduğun 'ukalâ haber virürler. Min-ba'd saded-i âhara şürû' idelim.

el-'Akdü'r-râbi': Anadolu'da vâki' ba'zı eyâletlerde muharrer ze'âmet ve tîmâr ve ana mute'allık umûrun icmâlindeydir. **Eyâlet-i Ahîsha**, Çıldır buna mülhaktır. Bu eyâlet 650 kılıç olup, 97'si ze'âmet ve 559 tezkirelû ve tezkiresiz tîmârdır. Cebelûleriyle 1700 nefer olur. **Eyâlet-i Erzurum**, bu eyâletde 15 kal'a 5757 tezkirelû ve tezkiresiz tîmâr olup, kânûn üzre cebelûleriyle 7800 'askerdir. Ve nevbetlû tîmâr bu eyâlete [59a] mahsûsdur. Ya'nî bir tîmâra üç dört kimesne mutasarrıf olup, esfâr vukû'unda sefere nevbetçe giderler. **Eyâlet-i Trabzon**, bu eyâlet 454 kılıç olup, 56'sı ze'âmet 398 tezkirelû ve tezkiresiz tîmârdır. Gönnye'den gayrı kânûn üzre cebelûleriyle 700 'asker olur. Ve 14 kal'ası vardır. Eyâlet-i Diyarbekir, bu eyâlet 'askeri 700-1030 kılıçdır. 42 ze'âmet 688 tezkirelû ve bilâ-tezkire tîmârdır. Ekrâd beğlerinden mâ'adâ cebelûleriyle 1800 'askerdir. **Eyâlet-i Rakka**, bu eyâlet 653 kılıçdır. 28'i ze'âmet 616'sı tezkirelû ve tezkiresiz tîmârdır. Cebelûleriyle 1400 'asker olur. **Eyâlet-i Şam** ma'lûm ola ki, Şam kulu 2000 nefer mustahfızân-ı hisâr ve cebeciyân 400 neferdir ve anlardan mâ'adâ 990 kılıçdır. 128 ze'âmet, 868 bâ-tezkire ve bilâ-tezkire tîmârdır. Kânûn üzre cebelûleriyle

2600 ‘asker olur. **Eyâlet-i Trablus**, 614 kılıçdır. 63’ü ze‘âmet 571’i tezkirelü ve tezkiresiz tîmârdır. Cebelüleriyle 1400 ‘asker olur. **Eyâlet-i Haleb**, 903 kılıçdır. 104’ü ze‘âmet 799’u tîmârdır. Kânûn üzre cebelüleriyle 2500 ‘asker olur. **Eyâlet-i Maraş**, 2169 kılıçdır. 98’i ze‘âmet, mâ‘adâsı tezkirelü ve tezkiresiz tîmârdır. Kânûn üzre cebelüleriyle cümle 5500 ‘asker olur. Bu dört eyâletin kânûn üzre ‘askeri cümle 12000 ‘asker idi. Mütercim-i Atlas Ebûbekir Efendi merhûm hâlâ ‘öşr-i ‘âşiri kalmadı deyü tahrîr itmekle bizlere kat‘â cây-i kelâm kalmamıştır. Eyâlet-i İç-il, sekiz sancak olup, nısfı karaya nısf-ı âharı deryâya müte‘allakdır. Bu elviyede muharrer 138 ze‘âmet ve 1434 tîmârdır. İki 1572 kılıç olup, ber-vech-i kânûn cebelüleriyle ‘askerin mecmû‘u 4500 nefer olur. 1893 nefer ‘azebtân ile 6300 nefer ‘asker olur. Nihâyet ekser-i ze‘âmet ve tîmâr erbâbı bedel virürler. **Eyâlet-i Karaman**, Mîrlivâ-yı Aksaray hâssı 305000, Akşehir 190500, Yenişehir 290000, Kırşehir [59b] 267540, kayseriyye 250000, Niğde 350000 akçedir. Bu eyâlet yedi sancak olup, hazîne defterdârı ve defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı vardır. Ve bu eyâlet 620 kılıçdır. 116’sı ze‘âmet mâ‘adâsı bâ-tezkire ve bilâ- tezkire tîmârdır. Ümerâ zu‘amâ ve erbâb-ı tîmârı kânûn üzre cebelüleriyle 4600 nefer mikdârı ‘asker olur. **Eyâlet-i Sivas**, ki eyâlet-i Rûm dahi tesmiye olunur, yedi sancak olup, 17 kal‘ası vardır. Bu eyâlet 3130 kılıç olup, 109’u ze‘âmet, mâ‘adâsı tezkirelü ve tezkiresiz tîmârdır. Kânûn üzre cebelüleriyle 9000 mikdârı ‘asker olur. **Eyâlet-i Anadolu**, bu eyâlet 14 sancak olup, defter kethudâsı ve tîmâr defterdârı vardır. Ve ze‘âmetle 4 müselleme beyi ve 11 yaya beyi vardır. Ve hâsları bu minvâl üzredir. Saruhan 40000, Aydın 613465, Karahisâr-ı sâhib 240299, Ankara 264380, Hudâvendigâr 618079, Bolu 300122, Kastamonu 500000, Menteşe 400800, Teke 328000, Hamîd 204000, Kangırı 58081, Karesi 300000, Sultanönü 250000 ze‘âmet kethudâsı, Anadolu 100912 ze‘âmet, Defterdâr-ı Anadolu 90596 ze‘âmet müselleman, Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve Karesi ve Brusa ve Biga ve Kocaili ve Sultanönü 50200 ze‘âmet ve bu eyâlet 7311 kılıçdır. 195’i ze‘âmet, mâ‘adâsı tezkire ve tezkiresiz tîmâr olup, 9700 nefer cebelüleri olur. Ümerâ ve zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâr kânûn üzre cebelüleriyle 17000 mikdârı ‘asker olur. Bu mahalle gelince *Coğrafya-yı Bekir Efendi* merhûmun tahrîrâtıdır. Rumili cânibinde bulunan ba‘zı memâlik ze‘âmet ve tîmâr ve hâssı inşâallâhu te‘âlâ cild-i Ebü’l-Feth’de kapudan paşa zikrinde tahrîr olursa gerekdir. Bu mahalde bu mikdâr kelâm zikr-i bilâd münâsebetiyle istitrâden tastîr olundu. Min-ba‘d cizye ahvâline şürû‘ idelim.

[60a] **el-‘Akdü’l-hâmis**: Rumili ve Anadolu taraflarında vâki‘ ba‘zı memâlikden hâsıl olan emvâl-i cizye beyânındadır. Hafî olmaya ki, cizye husûsu bir ‘asırda ber-karâr olmayup ba‘zı âvânda vefret ü kesret bulmaktadır. Lâkin fî ‘asrinâ kemâlini bulup vechen mine’l-

vücûh ziyâdeye tahammülü yoktur. Zîrâ İstanbul cizyesi mali 25¹⁰⁵⁰ târîhlerinde 600 kîseden ziyâdece iken, hâlâ 1200 kîseye bâliğ oldu. Sâirleri dahi buna kıyâs oluna. 1125 târîhinde vâlid-i merhûm Defterdâr Mehmed Paşa merhûmun mektûbcusu bulunmağla ol târîhde muharrer cizye defterine ‘abd-i Hakîr’in zafer-yâb olup, sûretini bu mahalle nakl ve sebt idelim. Ve defter-i mezkûrden hâric ba‘zı mevâd dahi tahrîr olunmuştur. Evvelâ defter-i mezkûru kayd idelim. Mâl-ı cizye-i İstanbul 680 kîse ile sekiz guruş, mâl-ı cizye-i Edirne 605 kîse ile 405 guruş, mâl-ı cizye-i Gelibolu 89875 guruş, mâl-ı cizye-i Dimetoka 37308 guruş, mâl-ı cizye-i Siroz 211 kîse ile 484 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Gümölcine 16000 guruş, mâl-ı cizye-i Selânik 352 kîse ile 383 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Sofya 85017 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Filibe 320 kîse ile 26 guruş, mâl-ı cizye-i Yenişehir 573 kîse ile 124 guruş, mâl-ı cizye-i Görice 29976 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Yanya 82437 guruş, mâl-ı cizye-i Serfice 23219 guruş, mâl-ı cizye-i Avlonya ve İlbasan 35539 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Prişte 5500 guruş, mâl-ı cizye-i Ergirikasrı 17399 guruş, mâl-ı cizye-i Ohri 38732 guruş, mâl-ı cizye-i Eğriboz 36728 guruş, mâl-ı cizye-i İnebahtı 35001 guruş, mâl-ı cizye-i Karlı-ili 31660 buçuk guruş, mâl-ı [60b] cizye-i Karin-âbâd 23500 guruş, mâl-ı cizye-i Pravadi 40023 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Tırnova 85925 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Silistre 61166 guruş, mâl-ı cizye-i Kozluca 7723 guruş, mâl-ı cizye-i Şumnu 31096 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Niğbolu 215 kîse ile 12 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Ahyolu 24807 guruş, mâl-ı cizye-i Babadağı 23965 guruş, mâl-ı cizye-i Üsküb 442 kîse ile 176 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Rusçuk 41177 guruş, mâl-ı cizye-i Vidin 47659 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i İskenderiye 22305 guruş, defter-i mezkûrda Rumili cânibinde bu mikdâr memâlik tahrîr olmuştur. Defterden hâric mâl-ı cizye-i Mora 500 kîseye bâliğ olur. Ve Belgrad ve havâlîsinin mâl-ı cizyesi 80000 guruş mütecâvizdir. Lâkin 54 târîhinde Hazîne-i Hümayûn’a îrâd-ı cedîd kayd olundukda evrâk-ı cizyeden a‘lâdan dört ve evsatdan iki ve ednâdan birer altun alınmağa başlanup, ile‘l-ân kânûn-ı külliyyeden ma‘dûd oldu. Bu mâtde dahi mâl-ı cizyenin vefretine sebep olmuştur. Defter-i mezkûrda tahrîr olunduğu üzre Rumili cânibinde tahsîl olunan mâl-ı cizye 5348 kîse ile 356 guruştur. Zamâyim ile bu ‘asra nazaran takrîbî 8000 kîseyi mütecâvizdir. Min-ba‘d defterde muharrer Anadolu cânibinde olan mâl-ı cizyeyi zikr idelim. Mâl-ı cizye-i Brusa 100 kîse ile 226 guruş, mâl-ı cizye-i Biga 12695, mâl-ı cizye-i Kayseriye 32932 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i Ankara 25 kîse, mâl-ı cizye-i Aydın 24407 guruş, mâl-ı cizye-i Bolu 24 kîse, mâl-ı cizye-i Adana 40 kîse ile 219 guruş, mâl-ı cizye-i Maraş 29846 guruş, mâl-ı cizye-i Karaman 29424 guruş, mâl-ı cizye-i Haleb 65148 guruş, [61a] mâl-ı cizye-i Sivas 92129 buçuk guruş, mâl-ı cizye-i

¹⁰⁵⁰ “beş” mükerrer olarak yazılmış.

Diyarbakir 79438 guruş, mâl-ı cizye-i Erzurum 259 kîse ile 26 guruş, mâl-ı cizye-i Trabzon 35689 guruş, defter-i mezkûrda Anadolu cânibinde zikr olunan bu mikdârdır. Min-haysi'l-mecmû' 1252 kîse ile 190 guruş ider. Ba'zı zamâyim ve hâric ez-defter memâlik cizyesi mâlıyla 2500 kîseye bâliğ olur. İki cânibden hâsıl olan cem'an yekûn takrîben 11000 kîseye bâliğ olur.

Tetimme

1147 târîhine gelince mahmiyye-i Mısır'a evrâk-ı cizye irsâl oluna-gelmeyüp, Mısır defterdârı mâl-ı cizye nâmıyla senevî bir mikdâr bâliğ? virürdi. Merhûm Hâlisâ Efendi sadr-ı a'zam sa'âdetlü Ali Paşa hazretlerine kethudâ nasb olundukda müdebbir ve gayûr ve müstakîm zât-ı dindâr olmağla beytü'l-mâl-ı müslimînin zıyâ' ve telefi revâ olmadığın takrîr ve Vâli-i Mısır Halebli 'Osmân Paşa'ya ve ümerâ ve 'ulemâ-i Kahire ve sâdât-ı Bekriyye'ye hitâben âyât ve ehâdisi müştemil kendi tesvîdiyle bir şedîd emr-i 'âlî ısdâr ve defterdâr-ı sâbık Defter Emîni Cânib Ali Efendi cizye emîni nasb olunup, memâlik-i sâire-i pâdişâhîde cârî olduğu üzre esnâf-ı selâse i'tibârıyla ıklîm-i Mısır'da dahi evrâk-ı cizye tevzî'ini iltizâm itmekle ile'l-ân husûs-ı mezkûr mu'teber olup, merhûm-ı müşârün-ileyhin hulûsı sebebiyle mûcib-i emr-i hümayûn mecmû'una te'sîr itmekle beher sâl yalnız (...)¹⁰⁵¹ kîse mâl-ı cizye-i Mısır Hazîne-i 'âmireye teslim olunur. Min-ba'd selâtîne mute'allık ba'zı makâle ve fevâid zikrine şürû' idelim.

el-Ferîdetü'l-sâlis: Fî lüzûmî's-selâtîn ve icmâl-i ahvâl-i Hulefâ-i Râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în ve zikr-i lâzime-i selâtîn ve sebeb-i nizâm-ı saltanat ve devâmuha ve nebzi mehâsin-i etvâr ve zikr-i lüzum-ı vüzerâ vü âdâbühüm ve nebzi ihtisâb. Bu bâbda 'Osmânzâde Tâib Ahmed Efendi merhûmun *Telhîsu'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem* nâm risâlesi telhîs olunup, kütüb-i mu'tebere-i sâireden dahi niçe fevâid ilhâk olundu. Ve bu ferîde bir matla' ve maksad ve makta' ve zeyl ve tetimme ve müstezâd ve harf ve tekmile ve hâtime üzre tertîb [61b] olunup, niçe fevâid dahi tahrîr ve zebân-zed-i 'ibârât ile tastîr olundu.

Matla'

Fî zikr-i lüzûm-i hulefâ ve selâtîn

Hafî olmaya ki, bi-takdîrihî te'âlâ hâk-i âdem muhtelif olmağla evlâdı dahi kadden ve levnen ve sûretâ ve sîreten ve şeklen birbirlerine mugâyir olup, “**vekad**¹⁰⁵² **halakakum**

¹⁰⁵¹ Nûshada boşluk.

¹⁰⁵² Metinde sehven “lekad” olarak yazılmış.

etvâra¹⁰⁵³ kerîmesince celâl ve cemâle mazhariyyetle dereceleri dahi mütefâvî olmağla akvâl ü ef'âl ve 'akâyidde ahvâlleri tebâyün üzre oldu. Ya 'ni kimi cemâle mazhar olup, hisâl-ı hamîde ile muttasıf ve kimi mazhar-ı celâl olmağla ma'den-i kabâyih oldu. Bi-hasebi'l-hılka medeniyyün bi't-tab' olduklarından her şahsın ahvâlinin intizâm-yâfte olması şahs-ı âharın vücûduna muhtâc oldu. Tâ ki her birini meşâgil-i dünyeviyyeden birine meşgûl kılmağla mesâlih-i kâffe-i nâs ber-vech-i kemâl vücûd-pezîr ola. Zîrâ eşhâs-ı nâsın meşrebleri birbirlerine muhâlif olmağla, hâkimsiz mesâlih vücûda gelmez. Zîrâ ba'zısını ba'zısına mahkûm olmak iktizâ ider. Bu husûs ise hâkimsiz vücûd bulmak muhâldir. Çünkü nâsda ahlâk-ı redîe vardır. Lâ-muhâlihi muhâsamât ve münâza'ât eksik olmaz. Pes hikmet-i Rabbânî bunu iktizâ itdiği zu'afâyı akviyâdan sıyânet ve ihkâk-ı hukûk ve sâir mevâd maslahatıçün halkın üzrerine bir 'adil zât hâkim nasb oluna. Bu cihetden Âdem 'aleyhi's-selâm evlâd u ahfâdları kırk bine bâliğ oldukda cümleye ser-ikâr ve hâkim olup zemân-ı intikâlleri karîb olduğu evâna dek sadr-nişîn mesned-i hilâfet oldu. İbtidâ hilâfet husûsu Âdem 'aleyhi's-selâmdan zuhûr itdi. Ba'de-zâlik umûr-ı dîniyyeye Şît 'aleyhi's-selâmı ve umûr-ı memâlik ve dünyeviyyeyi Keyûmers'e sipâriş buyurup bu cihetden evvel-i mülûk-i rûy-i zemîn Keyûmers oldu. İhtilâf-ı rûvâtdan kat'-ı nazar Kelîmullah 'aleyhi's-selâm Fir'avn helâkından sonra kırk yıl Benî İsrail'e hâkim oldular. Yûsuf 'aleyhi's-selâmın hod fermân-fermâ-yı Mısır oldukları âyât-ı kerîme ile müsbetdir. Ve Dâvud 'aleyhi's-selâm hakkında: **“Yâ Dâvudu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l-ardi fahkûm beyne'n-nâsi bi'l-hakkı velâ tettebi'i'l-hevâ fe yudilleke 'an sebîlillâh**”¹⁰⁵⁴ vârid olmuştur. Nübüvvetle hilâfeti cem' eyleyen kibâr-ı enbiyâ-i kirâmdandırılar. Ve necl-i necîlleri **“ve verise Süleymânu Dâvude**”¹⁰⁵⁵ kerîmesi misdâkınca bi'l-irs ve'l-istihkâk câmi'-i devleteyn oldular. Ve 'azamet-i saltanatları [62a] meşâhîr-i kütüb-i tefâsîr ü siyerde mufasssalar mezkûr ve icmâlen ba'zı âsâr 'abd-i Hakîrde mastûr olmağla bu mahalde tayy olundu.

Fâide

İftinân-ı Süleymân 'aleyhi's-selâm hakkında: **“Ve lekad fetennâ Süleymâne ve elkaynâ 'alâ kursiyyihî ceseden sümme enâbe**”¹⁰⁵⁶ kerîmesi vârid olunup, cesed-i mulkâ husûsunda rivâyât-ı müte'addide menkûl olup, biri hadîs-i şerîf-i meşhûr ile müsbetdir. Biri dahi İmâm-ı Ebû'l-leys-i Semerkandî 'aleyhi'r-rahmenin rivâyeti üzre cesed meyyit-i ferzend-

¹⁰⁵³ “Halbuki o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır”. *Kur'an*, Nuh, 71/14.

¹⁰⁵⁴ “Ona dekik ki: “Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır”. *Kur'an*, Sâd, 38/26.

¹⁰⁵⁵ “Süleyman Davud'a varis oldu ve”. *Kur'an*, Neml, 27/16.

¹⁰⁵⁶ “Andolsun biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir çeset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi”. *Kur'an*, Sâd, 38/34.

i Süleymânîdir. Ya'nî ol Nebiyy-i celîl ber-muktezâ-yı hubb-i übüvvet ferzendini isâbet-i şerr-i cinniyândan savnen derûn-ı sehâbda hıfz iderler idi. Bâ-fermân-ı subhânî melekü'l-mevt rûhunu kabz ve cesedini kürsî-i Süleymânî üzre ilkâ eyledi. Biri dahi Vehb b. Münebbih'den mervî olduğu üzre saltanat-ı sahra cinnîden kinâyedir ki, tafsîl-i hâl safahât ma'âlimde muharrerdir. Ve sahr-ı cinnîye bu devlet müyesser olmasına sebep 'Azîz Efendi nakli üzre Süleymân 'aleyhi's-selâm cezîre-i Sidon melikinın kızı "Cerâde'yi pür-sitârân hurr-i mesrâya" ilhâk itmişler idi. Cerâde, "pederime 'alâka-i külliyyem olmağla sabra mecâlim yokdur. Bârî berây-ı tesliyet sûretini tasnî' ya'nî timsâlini tasvîr itdirdeyim" deyü ilhâh idüp kendüye ruhsat virmeleriyle hâtem-i saltanatın kırk gün dest-i sahr-ı cinnîye giriftâr olmasına bi-takdîrihî te'âlâ bu ruhsat bâ'is oldu. Eyyâm-ı ibtilâ karîn-i hitâm oldukda cinnî hâtemi deryâya ilkâ itmekle bir mâhî dâm-ı tâmına fütâde oldu. Süleymân 'aleyhi's-selâm taleb-i rızk-ı helâl kasdıyla sâhil-i bahrda gezerken hâteme yine mâlik olup, sahr-ı cinnî dahi cezâ-yı mâ-yelikını buldu. Lâkin *Kitâb-ı Şifâ*'da bu kavîl bâtıldır. Zîrâ şeyâtîn şekli-i enbiyâya mütemessil olmak mümkün değildir deyü mastûre ve buna dâir ba'zı akvâl *Eşrefü't-tevârih* nâm te'lîf-i Hakîrânede mezkûrdur.

Mev'iza: Hak te'âlâ **Fa'hküm beyne'n-nâs bi'l-hak**¹⁰⁵⁷ kerîmesiyle beyne'n-nâs bir hâkim ber-hak u 'âdl elzem olduğun i'lâm **velâ tettebi'î'l-hevâ feyudilleke 'an sebîlillâh** kerîmesiyle mutâba'at-ı hevâ müstelzim-i 'ikâb olduğun ifhâm buyurmuşdur. Ve Süleymân 'aleyhi's-selâm mülk ve saltanat temennî itdikde **Rabbîğfirîlî veheblî mulken lâ-yenbagî li ehadin min-ba'dî**¹⁰⁵⁸ deyü taleb-i mağfireti takdîm bu ma'nâya işâretidir. Ve saltanat-ı 'azîme istid'â [62b] buyurulmalarına sebep te'yîd-i dîn-i mübîn için mu'cizelerin tarsîsandır. Yohsa hâşâ ki, ol Resûl-i kibriyâ emînu'llah iken cîfe-i dünyâya meyl ideler. Ve iftinânda hulefâ ve selâtîne niçe tenbîhât-ı zımnî vardır. Ez-în-cümle ba'zı umûrdan zühûl ve gaflet ve 'âkıbetini kable'l-mülâhaza sudûr-ı ruhsat hudûs-ı mihene bâ'is olduğun bilüp umûr-ı saltanatda teyakkuz u intibâhı dâimâ mîzân 'add itmekdir. Zîrâ cemî'-i umûrun a'zamı hükûmetdir. Rûz-i cezâda min ciheti'l-mertebe 'indî'llâhi'l-celîl efdalü'l-'ibâd kalbi rakîk ve halka ra'uf ve şefîk kavli sâdık ve hükmü şer'a muvâfık sultân-ı 'âdil olduğun efdalü'l-enbiyâ 'aleyhi efdalü't-tahâyâdan mervîdir. Hak te'âlâ **atî'ullâhe ve etî'u'r-resûle ve ulî'l-emri minküm**¹⁰⁵⁹ fermânıyla selâtîne itâ'ati 'ale'l-'ibâd mimmâ vecebeden kılmışdır. Zîrâ bekâ-i mülk dîn ile ve kuvvet-i dîn melik-i 'âdil ile müyesserdur. Ve 'âdl, ihsânı müstelzim olmağla,

¹⁰⁵⁷ İnsanlar arasında hakla hüküm ver.

¹⁰⁵⁸ "Süleyman "Ey Rabbim! Beni bağışla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümlanlık) bahşet!". *Kur'an*, Sâd, 38/35.

¹⁰⁵⁹ "Allah'a itaat edin. Peygambere itaat edin ve sizden olan ulî'l-emre (idarecilere) de". *Kur'an*, Nisâ, 4/59.

Fârûk-ı a‘zam radiya’llâhü ‘anhu **Yucibe ‘ale’l-vâlî en yîdîfu ilâ-‘adlihi el-ihsân**¹⁰⁶⁰ buyurdular. Zîr-i kasr-ı devlete ‘adl ü ihsân esâsıdır. **Es-Sultân zıllullâh fi’l-arz**¹⁰⁶¹ hadîs-i şerîf; ‘adl ü ihsân ile muttasıf olan selâtîn-i kirâm hakkında vârid olmuştur. **El-‘aklû re’sü külli sa‘âde**¹⁰⁶² mîsdâkıncı ‘adl ü ihsâna ‘akl lâzımdır. Zîrâ ‘adl ü ihsân kemâl-i kuvvet-i ‘akldan olduğu bî-iştibâhdır. ‘Aklın kemâli ke-mâhî eşyâyı mu‘âyene idüp idrâk-ı hakâyık-ı bevâtîn-i umûr ile zâhirine firîfte ve mağrûr olmamakdan ve ahyânen bi-kazâillahi te‘âlâ zuhûr iden beliyeye vü mihnetden hâtırları mütekeddir olmamakdan ‘ibâretidir. Zîrâ hikmet-i hafıyye-i Rabbânî muktezâsınca her zemân âsûde-i sâye-bân-ı emn ü refâhiyyet olmak olmaz. Zîrâ ba‘zı kerre mihen vü ekdâra giriftâr olmasalar hâl-i ra‘iyyetden âgâh olmazlar. Ve nıkmetsiz olmasa kadr-i âvân ni‘meti bilmezler. Ve hudûs-ı mihnet gâh bir seyyibe mübtenî ve gâh mahz-ı irâde-i ilâhîye mebnîdir ki, tahtında lâ-yuhsâ hikem-i hafıyye meknûzdur. ‘İbâdî vüsûk-ı vetîre-i tevekküle ve küllü hâlde encâm-ı kâra mülâhaza ve te‘emmüle irşâd bu hikemin cümlesindendir. Ve hâtır-ı mülûkde şu i‘tikâdı te’sîsdir ki, mahall-i sülâfî tezekkür ve tevekkül ve rızâya rabt-ı kalb ile müstenid dergâh-ı ilâhî olanlar yine sadr-nişîn-i mesned-i ikbâl oldukların tefekkür idüp, âftâb-ı nusret tâlî‘ oldukça **Vemâ en-nasru illâ min-‘indillâhi’l-‘azîzi’l-hakîm**¹⁰⁶³ [63a] zemzemesiyle şükr-i ilâhîye meşgûl olalar. Ahyânen hilâf-ı me’mûl zuhûr eyleyen mihen ü ekdâr yâ imtihânen yâ te’dîben olduğun bulup lutf-ı Hak’dan vechen mine’l-vucûh me’nûs olmayup ahkâm-ı kazâyâ dâimâ teslîm ü rızâ ile zenb ve kusûruna mu‘terif ber-mûceb **sümme enâbe**¹⁰⁶⁴ dergâh-ı Hakk’a sirişk-i dîde-i recâ ü niyâzı isâle itmekle taleb-i ‘afv ü mağfîretde zerre kusûr itmeyüp recâ-mend-i mükâfât olalar ki, kemâ-kân baht ü ikbâl ve nusret-i âftâbı tulû‘ idüp a‘dâ-yı dîn sahr-ı la‘în gibi muzmahil ola. Şol melik ki, habl-i tevekkül ü rızâyâ müteşebbis olup, ahkâmı mutâbık-ı emr-i Hudâ ve muvafık-ı şer‘-i garrâ ola ve hâlet-i zaferde şükr ve âvân-ı hezîmetde sabrı pîşe’ ide. Ber-mîsdâk **inne ma‘a’l-‘usri yusrâ**¹⁰⁶⁵ ez‘âf-ı mükâfâtı müyesser ve ber-fehvâ-yı kerîme-i **İnne cundenâ lehumu’l-gâlibun**¹⁰⁶⁶ te‘âkub-ı zafer mukarrerdir.

Fâide

Merhûm *Cografya-yı Ebûbekir Efendi Fethu’r-Rahmânî fî tarzı Devleti’l-Osmânî* nâm kitâbında der ki; umûr-ı bedîhiyyeden olduğu şehâdet-i ‘akl-ı selîm ile sübût-yâftedir ki,

¹⁰⁶⁰ Bir valinin adaletine ihsanı da eklemesi lazım.

¹⁰⁶¹ Sultan yer yüzünde Allah’ın gölgesidir.

¹⁰⁶² Bütün saadetlerin başı akıldır.

¹⁰⁶³ Gerçek zafer Allah indindedir.

¹⁰⁶⁴ Sonra geri döndü.

¹⁰⁶⁵ “Gerçekten, güçlkle beraber bir kolaylık vardır”. *Kur’ân*, İnşirâh, 94/6.

¹⁰⁶⁶ “Şüphesiz bizim askerlerimiz galip gelecektir”. *Kur’ân*, Saffat, 37/173.

kütüb-i ilâhî ile müeyyed e‘azz-ı ‘ulûm u ma‘ârif aksâm-ı selâse üzredir. Biri ‘ilm-i tevhîd, dîgeri ‘ilm-i şerâyi‘, âharı ‘ilm-i tevârîhdir. Eşref-i benî Âdem dahi üçdür ki, enbiyâ ve ‘ulemâ ve selâtîn andan ‘ibâretidir. Şân-ı enbiyâ-i ‘izâm ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhimî’s-selâm teblîg-i risâlet ve şân-ı ‘ulemâ ‘aleyhimü’r-rahme ‘ibâdet ve malzeme-i selâtîn adl ü siyâsetdir. Enbiyâ-i ‘izâm merâtib-i selâsei câmi‘ oldukları âsâr ile müsbetdir. Egerçi zümre-i ‘ulemâ bu merâtib-i selâseye vâkıflardır. Lâkin tenfîz-i ahkâmda bi-eyyi vechin-kân selâtîne muhtâcdırlar. Ammâ selâtîn-i kirâma lâzım olan ‘âlim-i ‘ilm-i şer‘at olup, fenn-i tevârîh ve siyere vâkıf ola. Bu vechile merâtib-i selâsei câmi‘ olursa a‘zam-ı selâtîn-i rûy-i zemîn olur. Bu ta‘bîre sezâ olan fakat mülûk-i Âl-i ‘Osmân dır.

Fâide

Yine müellif-i müşârün-ileyh dir ki, emr-i mukarrerdir ki nizâm-ı ‘âlem ve ıslâh-ı benî Âdem muktezâ-yı meşîyyet-i ilâhiyye ve mutazammın-ı fevâid-i nâ-mütenâhî olmağla rûy-i zemînde ta‘yîn-i hulefâ ve selâtîn idüp ashâb-ı riyâset vesâteti ile aktâr-ı arzı hırâset ve ehl-i bagy u ‘udvânı siyâset itmeği vesîle-i intizâm-ı umûr-ı cumhûr kılmışdır. Siyâset dahi hikmet-i ‘ameliyye aksâmından ‘ilm-i siyâset-i mülûk âsâya ‘aklîdir, veyâhûd kitâb ve sünnetde vârid olan ahkâm-ı ilâhiyye gibi şer‘îdir. Siyâset-i şer‘iyye ‘akliyyeden muğnî olmağla mülûk-i islâmiyye [63b] düstûru’l-‘ameldir. Bir pâdişâh ki, anınla ‘âmel oldu, bâ-te‘yîd-i ilâhî muzaffer ve mansûr olup, sa‘âdât-ı dâireyi bulur. Hilâfıyla ‘amel idüp kendi re‘yine iltifât ‘aklına i‘tibâr idenler hâfizallahu te‘âlâ eydî-i ‘adûda makhûr u zebûn olup, devlet-i dâireynden e‘âzenâallah dûr u mehcûr olur. Ba‘zı mülûk-i küffârın bekâ-i devletine sebep siyâset-i ‘akliyyeye i‘tinâ vü i‘tibâr olduğu müttefakun ‘aleyhâ olan umûrdandır. Dünyâ küfr ile yıkılmaz, zulmle yıkılır didikleri mesel-i Türkî’nin münşeât’ı budur. Fî-nefsi’l-emr Nûşirevân kâfir iken ‘adli sebebiyle zemânında heft iklim ma‘mûr u âbâdan olmuş idi. Ref‘-i siyâsetden devlete zarar-ı küllî ‘âid ve râci‘dir. Zîrâ havfın kulûb-ı halkdan zuhûl ve zevâlî erâzilin ta‘adîsine ve yüze çıkmasına sebebedir. Nizâm-ı saltanat halkın beyne’l-havf ve’r-recâ olmasıyla müyesserdir. Bu husûsun tafsîli *Usûlü’l-Hikem* nâm mecmû‘amızda mastûrdur. Ve ba‘zan temeddün ve ictimâ‘ bahsinde inşâallâhu te‘âlâ zikr olunsa gerekdir.

Harf

Fî zikr-i icmâl-i ahvâl-i hulefâ-i râşidîn rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în: Mulahasât-ı *Kitâb-ı Telhîs*’dendir ki, Cenâb-ı Hallâk-ı ‘âlem ‘azze şânuhû insâna mansıbeyn tehyie buyurmuşdur ki, nübüvvet ve saltanat andan ‘ibâretidir. Mansıb-ı vâlâ-yı nübüvveti tasarrufda çünkü nefis ü hevâda liyâkat mün‘adimdir. Ecsâm-ı mutahhara-i enbiyâyâ mahsûs

oldu. Ve iktisâb-ı saltanat-ı sûriyye bîrûn-ı kudret-i insâniyye olduğundan **tu'tî'l-mülke men teşâü**¹⁰⁶⁷ kerîmesi mîsdâkınca murâd-ı 'aliyye-i Rabbâniyye ta'alluk eyleyen zâta müyesser olmuşdur. Egerçi benî Âdem emr-i hilâfete müsta'idd-i halk olunmuşdur. Lâkin meşîyyet-i ilâhî ta'alluk itmedikde kemâl-i kuvvet ve kesret-i emvâl ü hazâin ile bir ahad nâil-i rütbe-i hilâfet olamaz. Nübüvvet ve saltanatı câmi' enbiyâ-i 'izâm 'aleyhimü's-selâm çünkü teberrüken icmâlen zikr olundu. Vilâyet-i bâtına ve hilâfet-i zâhire kendülerde mevcûd olan Çâr-yâr-ı Güzîn ve rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecmâ'in hazerâtının dahi icâz üzere ahvâllerini tastîr itmek lâzım keldi ki, **lekad kâne fî kasasîhim 'ibretün li-uli'l-elbâb**¹⁰⁶⁸ kerîme-i celîlesi mîsdâkınca selâtîn-i kirâm anların eserlerine iktifâ ile devlet-i dâreye vâsıl olalar.

Zikr-i hilâfet-i Ebûbekir radiyallahü 'anhu: Sadr-nişîn mesned-i 'uzmâ-yı hilâfet olanların evveli olup, müddet-i hilâfetleri iki yıl seksen beş gün olduğu kavl-i eşherdir. [64a] Sene-i hicriyyenin on üçünde tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde itmeleriyle Ravza-i Mutahhara'da vedî'a-i hâk-i pâk-i ıtr-nâk kılınmışlardır. 'Ahd-i hümâyûn-ı hilâfet-makrûnlarında olan cümle-i vekâyi'dendir ki, ba'de intikâl-ı efdal-i kâinât 'aleyhi efdalu's-salavât a'râb-ı bâdiye edâ-i zekâtı terk ile meslek-i habîse-i irtidâda sülûk itmeleriyle huzûr-ı sa'âdetlerinde bast-ı bisât-ı istişâre olunup, ashâb-ı meclis, "mukâtelede nev'an 'adem-i cevâz mülâhazasıyla her biri münâsib olan bu husûsu te'hîrdir. Zîrâ tâife-i mesfûrenin sevâdları vefîr olmağla şâyed iş'âl-i nâire-i fitne? bâ's ola" deyü serd-i a'zâr itdiklerinde ol ma'den-i sıdk u gayret radiyallahü 'anhu hazretleri, 'ahd-i Muhammedî'de nasrû'd-dîn-i mübîn olan bâri şimdi dahi bu ümmet-i merhûmenin mu'în u nasîridir. "**Kem min fi'tin kalîletin galebey fieten kesîraten bi-iznillâh**"¹⁰⁶⁹ kerîmesi mîsdâkınca kesret-i sevâd ve vefret-i sipâh galebeye bâ'is değildir. Nusret ancak meşîyyetu'llah'da bir emrdir. Anların kesretinden zerre kadar havfım olmayup bâd-ı nusret bu cânibden vezân olacağında şübhem yokdur. Eger bana mürâfakat iderseniz ne güzel ve illâ ferd u tenhâ anlarla mukâtele musammemdir. Yâ bi-izni Hak anlara gâlib-i mutlak olurum. Yâhûd fî sebîli'llâh maktûl olup, ictihâdımla makbûl olurum" buyurduklarında ashâb-ı kirâm bi'l-cümle mutî'-i re'y ü emirleri oldukların ba'de'l-inhâ' ittifâkla Hâlid bin Velîd hazretlerini serdâr ta'yîn eylediler. Hengâm-ı mesâfda nesîm-i nusret tahrîk-i 'alem-i Hâlid itmekle ber-vefk-ı merâm fâiz nisâb-ı zafer olup, teşyîd-i esâs şerâyet-i erkân-ı İslâm itdiler. Eger ol hinde himmet-i Sıddîkî zuhûr itmeyüp ikâmet-i rûkn-i zekât metrûke kalması lâzım geldi. İle'l-ân karîn-i salâh olmayacağı bî-şübhe idi.

¹⁰⁶⁷ "Dilediğin kimseye mülkü sen verirsin", *Kur'an*, Âl-i İmrân, 3/26.

¹⁰⁶⁸ "Andolsun ki, onların kıssalarında akıl sahipleri için ibret vardır", *Kur'an*, Yûsuf, 12/111.

¹⁰⁶⁹ "Allah'ın izni ile büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'an*, Bakara, 2/249.

Mev'iza: Bu makâleden zümre-i selâtine bu fâide-i 'âidedir ki, bir nesne ki ihtilâl-i şer' u sünnet ve i'tilâl-i mizâc-ı kânûn u devlete bâ'is ola, Cânib-i Hak'dan teşyîd-i dîn-i metîn için istimdâd idüp izhâr-ı kuvvet-i şecâ'atle izâle vü ıslâhına bilâ-tevakkuf ve te'hîr sa'y ideler. Ve ba'zı bevâ'is hasebiyle zuhûra gelen ekdârdan endîş[e]-nâk olmayup her hâlde müteşebbis-i habl-i tevekkül olmakdan hâlî olmayalar. Ahyânen 'adû cânibinden zuhûr eyleyen mihene çâre mâ-mezâyâ nedâmet ü istiğfâr ile 'adle sa'y itmekdir.

[64b] **Zikr-i Hilâfet-i Hz. Ömer radiyallahü 'anhu:** Hazret-i Sıddîk radiyallahü 'anhu vasiyyetleri üzre mesned-nişîn-i sadr-ı vâlâ-yı hilâfet olup, on dört târîhinden yirmi iki târîhine gelince sekiz sâl müddetde bilâd-ı 'adîde-i Rum u 'Acem 'anveten ve sulhen meftûh olmağla beytü'l-mâle vüs'at ve halka gınâ vü servet târî oldu. Medâyin fethinde ba'de'l-iğtinâm dokuz bin mehâr üstür ki, envâ'-ı nukûd ve emvâl tahmîl olunmuş idi. Hums nâmıyla dergâh-ı mu'allâya irsâl olundu. Ve Kadisiye fethinde Hums'dan sonra beher bir gâziye yirmi beşer bin altun isâbet itdiği ittifâk ile sâbitdir. Müddet-i hilâfetleri dih sâl ve şeş mâh ve penc rûz olup, sene-i selâse ve 'işrîn zilhiccesinin yirmi altıncı günü Mescîd-i şerîfde mübâşir-i imâmet-i salât-ı fecr iken hançer-i Firûz-ı bed-baht ile zahm-dâr ve üç gün mürûrunda şehâdetle kurb-i Sıddîk'da karâr eylediler.

Mev'iza

Bu dürer-i tâbendeden selâtîn-i kirâma hisse budur ki, her hâlde i'lâ-i livâ-i dîn-i mubîne sa'y ü himmet idüp, râh-ı cihâdda baş ve can fedâ eyleyen guzâtın hissesini taksîmde ve beytü'l-mâle 'âid olan humsu mahalline teslîmde sâlik-i meslek-i gadr ü Sodom olmayalar. Zîrâ emn ü nusrete bâ'is olan esbâbın a'zamı eser-i Muhammediye iktifâ ve itâ'at-ı ahkâm şer'-i garrâdır. Hilâf-ı şer'-i şerîfe hareket sebep-i mihen ü nikmet olduğu bî-iştibâhdır. Her hâlde sebîl-i selâmet sâlik-i meslek-i 'adl ü dâd ve kerem olmaklıkladır.

Zikr-i Hilâfet-i Hz. 'Osmân radiyallahü 'anhu: Sene erba'a ve 'işrîn muharreminin onuncu günü ittifâk-ı ecille-i ashâb ile mesned-nişîn-i sadr-ı kübrâ-yı hilâfet oldular. Tevsî'-i dâire-i İslâm'a fevka'z-ziyâde ihtimâm buyurmalarıyla 'uhde-i hilâfetlerinde bilâd-ı 'adîd feth ü teshîr olunup kesret-i emvâl bir rütbeye bâliğ oldu ki, bir duhter âgrı bahâya fûrûht olunur. Bir dıraht-ı nahle bin dirheme iştirâ olduğu tevâtürle sâbitdir. Zât-ı 'âlî-şânları mecma'-ı mekârim-i ahlâk ve câmi'-i mehâsin-i şiyem ü eşfâk iken levh-i kaderde muharrer emrin vakti hulûl itmeğin 'uhde-i hümâyûnlarında vukû' bulan kesret-i tebeddülât-ı vülât fitne-i meşhûre zuhûruna sebep olup, dârü'l-emâre çil rûz mahsûr olduklarından sonra sene hamse ve selâsîn zilhiccesinin on sekizinci günü ba'de edâi's-salât meşgûl-ı tilâvet-i Kur'ân-ı 'azîmü's-şân

iken şerbet-i şehâdeti nûş itdiler. Hûn-ı müşk-fâmları **feseyekfike hümullâhu ve hüve's-semîu'l-‘alîm**¹⁰⁷⁰. [65a] Âyet-i şerîfî üzre çekide olup, Mushaf-ı şerîf hâlâ Hums câmi‘inde mahfûzdur. Züvvârîn ve Huccâc mahsûs ziyâret iderler. Müddet-i hilâfetleri on bir yıl bir ay ve on dört gündür. Bakî‘-i şerîfde medfen ‘âlîleri ziyâret-gâh-ı enâmıdır.

Fâide

Ol halîfe-i ber-hak hazretlerinin dârü’l-emârede kırk gün mahsûr olmaları ancak beyne’l-müslimîn îkâ‘-i süyûf emrinde kemâl-i ittikâlarından idi. Ve ‘uhde-i hilâfetlerinde kesret-i tebeddülâta bâ‘is ve menâsıbı akrîbâ vü ta‘allukâtlarına tevcihe sebep fakat sıyânet-i bilâd u ‘ibâd idi. Hâşâ ki, ol ma‘den-i ‘adl u hayâ olan Zi’n-nûreyn hazretleri hitâm-ı dünyâya meyl ideler. Selâtîn-i kirâma bu makâlede nasâyih-i ‘adîde meknûzdur. Kesret-i tebeddülât-ı vülâtda fî ‘asrinâ tehzîb-i memâlikden gayrı emr-i melhûz değildir. Zîrâ bir vâlînin ‘asrımızda mansıbı tebdîl olursa mansıbına göre birkaç yüz kîse akçe devlet cânibine virür. Kendi masrafı hod mukarrer ve kâr dahi itmeyince olmaz, yokdur. Meblağ-ı cümle re‘âyâdan hâsıl olur. Bir vâlî memleketden kalkup mansıbına gidince her konakda zahire-bahâ birkaç kîse alır. Memleketli virmese beş on gün ol mahalden kalkmaz. Hulâsa böyle böyle hâlâ iki tarafda harâb olmadık memleket kalmadı. Hâl böyle iken zulm gitdikçe terakkî bulmada Hak te‘âlâ hayrlar ihsân eyleye, âmîn.

Zikr-i Hilâfet-i ‘Ali radiyallahü ‘anhu: Hazreti ‘Osmân radiyallahü ‘anhu şehâdeten hırâmân-ı sâha-i rıdvân olduklarında revnak-ı sadr-ı kübrâ-yı hilâfet olup, çend neferden mâ‘adâ mecmû‘-ı ashâb u ahyâr bey‘atle kesb-i şeref itdiler. Mu‘âviye ise havâlî-i Şam ile muhâlefet etmekle ber-muktezâ-yı ictihâd müşâcere ve musâfa bâ‘is oldu. Zât-ı ‘âlîleri ke- enne şecâ‘at ü sehâ vü kerem ve ma‘den-i mehâsin-i şiyem iken ezmine-i hilâfetlerinde yek sâ‘at âsâyış itmeyüp Vak‘a-i Cemel ve Kıssa-ı Sıffîn ve muhârebe-i Havâric ile mübtelâ-yı envâ‘-i mihen ü meşâk olmuşlardır. ‘Ale’l-esah dört yıl ve dokuz ay ve on dört gün hilâfetden sonra kırk ramazânının yirmi birinci cum‘a gicesi vakt-i şâfî‘de zahm-dâr-ı tîg-i ibn Mülcem dûz-har? olunup leyle-i selâsede vefât itdiler. Vasiyyetleri üzre esnâ-yı leylde defn olunmağla, medfenlerinde ihtilâfât-ı kesîre vardır. *Ravzatü’ş-şühedâ* sâhibi hâlâ ziyâret olunan mahaldir demişdir.

Mev‘iza

¹⁰⁷⁰ “Allah onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/137.

Ol pâdişâh-ı ıklîm-i vilâyet ve şehinşâh-ı ülke-i şerî'at ü tarîkat hazretlerinin zerre denlû mülk ve imârete nazar-ı çeşm-i rağbetleri [65b] mute'allık olmamışken Hazret-i 'Osmân radiya 'anhu'r-rahmândan sonra zâhiren sûret-i talebde oldukları hilâfet-i zâhire ü bâtınaların tefhîm olduğundan mâ'adâ cânib-i hak zâhir olup, fukarâyı bâ-re'fet ü nasfet sıyânet ve mübâderet-i isticlâb rızâ-yı Bârî tarîkların zümre-i selâtîne irâ'et için idi. Ve ehad-i tarafeyne harf-endâz olanlar ehl-i bid'atdendir. Çaryâr-ı Güzîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în hazerâtının kâffe-i ef'âl ü kavleri mutâbık-ı rızâ-yı Rabbânî olup, şeref ve fazîletleri 'inde ehli's-sünnete ve'l-cema'a 'alâ-tertibî'l-hilâfedir. Da'vâ-yı mahabbeti Hazret-i Kerrâre hasr idenler râfizî-i bî-dîn olup ve şân-ı ma'âlî-'unvânlarında mâlâya'nîye hafizanallahi te'âlâ cesâret eyleyenler Yezîd ve Havâricdir. **Kâle'n-Nebiyyi 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm li-'Alî bin Ebî Tâlib radiyallahü 'anhu li-yehtülük fike ricâlen** muhibb-i müfrit ve kezzâb-ı müfter-i sâirleri hakkında dahi mahabbeti vâhîde hasr idüp hâfezallahu âharlarının hakkında mütecâsir-i mâlâya'ni olanlar dahi müslim değildir. Sahâbe-i kirâm rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în hazerâtının mecmû'unun akvâl ü ef'âlleri sâdık ve rızâullâha mutâbıkdır. **Ashâbî Ke'n-nücûmi bi-eyyihim iktedeytüm ihtedeytüm** fehvâ-yı mu'ciz- ihtivâsınca her biri necm-i âsmân-ı hidâyetdirler. Mecmû'una mahabbet vâcib olup, e'âzenallahü te'âlâ buğz u 'adâvetden hazer gerekdir. Ve 'ırk-ı tâhire-i nebevîden olan eimme-i isnâ-'aşerin her biri çerâğ-ı tarîk-ı müstakîm ve kurretü'l-'uyûn-ı ashâb-ı 'akl-ı selîmdir. 'İnde zikrû's-sâlihîn tenzîlû'r-rahme şân-ı âlîlerinde vârid olan evliyâ-i kümmelînin her biri rehber-i sebîl-i hüdâdırlar. Min haysi'l-merâtib tefâvütleri malzeme-i kütüb-i tasavvuf olmağla bu mahalde terk olundu.

Fâide

İcmâlen halîfe ve sultân ve mülûk kime ıtlâk olunur. Ba'zı âsârımızdan naklen bu mahalle tahrîr olunmak enseb görüldü. *Hâtimetü'l-Muhaddisîn* İmâm Süyûtî 'aleyhi'r-rahme *Kitâbu Hüsnî'l-Muhâzara*'da dir ki, ibn Sa'd Tabakât'ında Muhammed bin Ömer'den ol dahi Kays bin er-Rebî''den anlar dahi Atâ bin Sâib'den ol dahi Zâdan'dan anlar dahi Süleymân radiye anhu'r-Rahmândan rivâyet itdiler ki, bir gün Hazret-i Fâruk radiyallahü 'anhu Selmân'a: “Ben halîfe miyim, yohsa melik miyim?” deyü hitâb buyurduklarında, Selmân dahi “yâ emîre'l-mü'minîn eger arz-ı müslimînden bir dirhem yâhûd ekall ev ekser cibâyet [66a] idüp bi-gayrı hakkın mevzi'a vaz' itdinse meliksin, halîfe değilsiniz” deyü cevâb virmişler. Yine Muhammed bin Ömer'den anlar dahi Abdülaziz bin el-Hâris'den ol dahi vâlidinden ol dahi Süfyân bin Ebî Süfyân'dan onlar dahi 'Ömer bin Hattâb radiye 'anhu Rabbü'l-Vehhâb hazretlerinden rivâyet itdiler ki, bir gün ol ma'den-i 'adl ü kerem **Vallâhi mâ edrî halîfete**

ene em melik fein küntü melike fe-hazâ emr-i ‘azîm buyurdularında, erbâb-ı meclisden biri beyne-hümâda fark vardır demişler. Ol ‘âlî-cenâb ve menî‘ü’l-hitâb “fark nedir”? buyurdularında kâil halîfe bir şeyi ahz itmez, illâ hakkan ve vaz‘ itmez, illâ hakkan vaz‘ ider. Cenâb-ı menî‘ü’r-rütbe gerek ise bi-hamdihi te‘âlâ her hâlî hak üzredir. Pes “yâ emîre’l-mü’mînîn cenâb-ı sa‘âdetin halîfedir. Sultân ise nâsa ‘asf u cevri ider. Ve hak ile bâtil gâyetini fark itmez” deyü cevâb virdikde, ol halîfe-i ber-hak sükût itmişler. Bi-hasebi’l-fer‘ ma‘nâ-yı hilâfet bundan ma‘lûm oldu. Ve hâl-i sultân dahi zuhûra geldi. Ammâ bi-hasebi’l-istilâh sultân taht-ı hükûmetinde mülûk olana dirler ki, “mevle’l-mülûk” ta‘bîr olunan budur. Mısır ve Şam yâhûd İfrikiyye ve Endelüs misillü ülke ve memâlike mâlik olanlara ve ‘asker cihetinden dahi on bin ve ‘alâ-rivâyetin sahîha on iki bin fârise mâlik olanlara melik ıtlâk olunur. Memâlik ve leşkerden bundan ziyâdeye mâlik olanlara sultân-ı a‘zam ıtlâkı câizdir. Ve hutbesi Mısır veyâhûd Endelüs veyâ Şam ve Cezîre veyâhûd Horasan ve ‘Irak-ı ‘Acem ve Fars veyâhûd İfrikiyye ve Magrib-i evsat misillü memâlikde cârî olanlara sultânü’s-selâtîn denür ki, Selcûkiyye bu kabîlendendir deyü ibn Fazlullah *Kitâbü’l-Mesâlik*’de zikr ider. Yedi iklime mâlik olanlara Farsî’de şehinşâh dirler ki, pâdişâhlar pâdişâhı ma‘nâsınadır. Ma‘nâ-yı hilâfet ânifen tahrîr olunan makâleden zâhir ve mütebeyyin olmuş iken **ve el-hilâfete ba‘dî selâsûn sene** hadîs-i şerîfî vârid iken ‘âmme-i müverrihînin Fâtımiyye gibi mechûlû’n-neseb bî-mezheblere halîfe ıtlâkına hakîr hayrânım. **İnne küntü zâ-‘aklin fe-beyyenü’l-hâl maksad fî icmâli** lâzıme-i selâtîn mulahhasât-ı telhîsindendir ki, ecved-i ahlâk-ı selâtîn hilm u rıfk ve hüsn-i hulkdur.

Nazım

Ahsen-i evsâf-ı şâhân-ı cihân

Oldu hilm u rıfk ve ahlâk-ı hisân

Nesir: Merâtib-i devlet-i dâreyni ihrâz bu ahlâk ile mütehallık olmaklığa mübtenîdir. Zîrâ **men sa‘âdete’l-mer’** [66b] hüsnî hulkıhî vârid olmuşdur.

Nazım

Men ne-dîdem der-cihân-ı cüst-cû

Nâsıh ehliyyet bih-ez-hulk-ı nîgû¹⁰⁷¹

¹⁰⁷¹ Zahiri dünyada nasihat ehlinde
İyi ahlaktan daha iyi bir şey görmedim

Nesir: Egerçi sehâ vü şecâ'at dahi muhasenât-ı selâtındendir. Lâkin şecâ'atin lüzûmu dâimî değildir. Ve fevâid-i cûd ba'zı havâs içündür. Fe-emmâ hilm 'amme-i enâma şâmil hulk-ı hasendir. Hurûfa kalb olundukda milh olduğu hilmin milh hân-ı mekârim-i ahlâk olduğuna delîldir. Nemek ta'âma çâşnî virdiği gibi hilm dahi **zînet-i ahlâk mülûk-i marziyyetü's-sülûkdür**. Egerçi hilm mekârim-i mehâsini câmi' ve hışm-ı ef'âl-i kabâyihî müstecmi'dir. Fe-emmâ her birinin mevâzı'-ı mu'ayyenesi vardır. İttifâk-ı küberâ üzre hilm bir vecihle gerekdir ki, semt-i za'fdan ve takvîyet-i ahkâm-ı şer'-i şerîfden 'ârî ola. Hışm dahi şâibe-i cevr ü zulmden berî olmak gerekdir. Revnak-ı saltanat bu vechile olan hilm ü hışm ile kemâl bulur. Esâs-ı saltanata hâlel virecek mevâdda hilm ne'ûzu bi'llâhî te'âlâ 'âlemin berbâdına sebebdir. Hışm u gazabda dahi hâl bu minvâl üzredir. Erkân-ı devlet ve sâir sükkân-ı memleket beyne'l-havf ve'r-recâ gerekdir. Ve bekâ-i saltanata bâ'is olan esbâbın biri dahi budur. Selef ana binâen dimişlerdir.

Nazım

Lutf u kahr ender mahall-i hod nîgûst

Cây-ı gül gül bâş cây-i hâr hâr¹⁰⁷²

Nesir: 'Uzamâ-yı selef dimişlerdir ki, bilâ-sebeb-i kavî hışm u gazab müslimîne lâyık değildir. Meğer ber-muktezâ-yı tahrîrât 'ulemâ lâzım gele. Husûsâ selâtîn-i kirâma kat'â şâyeste değildir. Meğer takvîyet-i dîn ve te'sîs-i esâs-ı devlet için ola. İfrâtı hod her hâlde memnû'âtandır. Bir kimesneye gazab târî oldukda, tebdîl-i mekân def'ine sebep olduğu meşâhîr-i kütübde musarrahdır. Bu husûsa dâir tafsîlât *Fethu'l-allâk* nâm risâlemizde zikr olunmuşdur. Bu makâmda bu mikdâr "hayru'l-keâm-ı mâkalle ve delle" mîsdâkınca kâfidir.

Tetimme

Fî zikr-i sebep-i nizâm-ı saltanat: Hükemâ-yı fazl-pîrâ zahîr-i mazlûman ve dest-gîr-i üftâdegân olan mülûke "zıllu'llâh fi'l-arz"ın ıtlâkı sahîhdir. Zîrâ 'adl ve hüsn-i siyâset sebep-i nizâm-ı devletdir. **el-Melikü'l-'âdil meknûf bi-'avni'llâhî ve mahrûsı bi-'aynillâhî te'âlâ min haseneti siyâsete dâmet riyâsete** bu ma'nâya işâretidir dimişlerdir. Netîce-i 'ibâdet 'âbide hâsıl ve fâide-i 'adâlet 'âmme-i halâyıka vâsıl olduğundan **'adlî li-sâ'atin hayrun min 'ibâdeti seb'in senetin** hadîs-i şerîfî vârid olmuşdur. Haccâc zikr olunsa nefrîn ve Nûşîrevân anılsa [67a] tahsîn olduğu cümle-i fezâil-i 'adldendir. Bu

¹⁰⁷² Lütuf ve kahr yerine göre iyidir
Gülün yerine gül diken yerine diken olabilir

kelâm lü'lü'-intizâm 'âkile özge nasîhatdır. Ma'nâ-yı 'adl beyne'l-enâm tesviyeden 'ibâretdir. Ya'ni bir gürûh âhara 'adem-i taslît ve herkese bi-merâtibihim mu'âmele olunmaktır. Kelimât-ı dâd-hâhânı istimâ' idüp hâcetlerin revâ itmek cümle-i erkânındandır. Bir derd-mendin a'yândan birisinde hakkı olup, emr-i şer' deyü da'vâ itdükde derd-mend makûlesinin a'yândan olan kimesneye bu rütbe musallat olmak ne haddidir deyüp ne'üzü-bi'llâhi te'âlâ dâd-hâhı küreğ vaz' veyâhûd memleketden nefy zulmün eşeddidir. Herkes bir efendi kavli olmak cihetiyle müsâvîdir. Husûsâ emr-i şer'-i dîne vechen mine'l-vücûh red yokdur. Erkân-ı 'adlden biri dahi hâlet-i hışm u rızâda cânib-i Hak'dan 'adem-i 'udûldur. Zîrâ mülkün bekâ ve memleketin vüs'ati ve kurâ ve medâyunin 'umrânı ve hazâyinin vefreti ancak 'adle merbûtdur. Ve rûy-i zemîni mesken eyleyen 'ibâdın emn ü râhatı mâlik-i hüsn-i siyâset olan mülûkun vücûduna menûtdur. Çünkü ahkâm ve menâşîr fermânları beyne'n-nâs nâfiz ve cârîdir. Âyîne-i sîneleri reşk-i kîneden ârî vü hilm ile muttasîf olup mu'azzamât-ı umûra çeşm-i hakâretle nazar itmemek ve mesâlih-i nâsı çâh-ı tegâfüle endâhte kılmamak üzerlerine vâcibdir. Ve sebep-i nizâm-ı devlet olan 'adâlet ve hüsn-i siyâset merâsimini her bâr icrâya sa'y ideler.

Nazım

Saltanat 'adlile olur pâye-dâr

Halk-ı 'âlem 'adlile bulur karâr

Zeyl

Fî zikr-i sebep-i devâm-ı saltanat: Hafî olmaya ki, sebep-i devâm-ı saltanat altı nesne olduğunda hükemâ-yı fezâil-pîrâyân ittifâk itmişlerdir. Ya'nî kasra saltanat min haysi'l-esâs birbirine merbût şeş 'aded sûtûnhâ üzerinde mebnîdir. Bu sûtûnhâdan birine hâlel tatarruk itse yâhûd bi-zâtihî bulunmasa kâh-ı saltanat pâyidâr olmaz. Biri hazm-ı kâmilidir ki, bir emr mevhûmu kable'l-vukû' fikr idüp, andan tahaffuz ve ihtirâzdan 'ibâretdir. Sâhib-i hazm mekr ü keyd a'dâdan emîn olur.

Nazım

İtdi hazm u ihtiyâtı bîşe erbâb-ı 'ukûl

Anınçün oldular hemvâre makziyyü'l-merâm

Keyd-i düşmenden olur âsûde sâhib-i hazm olan

İltizâm itse münâsıbdır selâtîn-i kirâm

Nesir: Her umûrda ihtiyât ile hareket müstelzim-i emn ü refâhiyyetdir. Lâsiyyemâ selâtîn-i kirâma bu vechile hareket elzemdir. Zîrâ mâdâm ki karîb u ba'îd niçe 'adûları vardır, anların mekîdet [67b] ü hıyel-i düşmenden emniyyet bununla hâsıldır. Zümre-i selâtînin kurbunda olan a'dâları ba'îdde olan düşmenlerinden kesîr u eşedir. *Usûlü'l-Hikem* nâm mecmû'ayı mütâla'a idenlere bu sır ma'lûm olur. Biri dahi 'azm-i şâmildir ki, hazm u ihtiyât ve hîred-ârâyân ile meşverete makrûn olduğu halde mu'azzamât-ı umûr ve mühimmât-ı mesâlihden 'azîmet olunan nesneden şübhe pezîr olmazdan mukaddem ferâgat itmeyüp sebâtıdan 'ibâretidir. Bu gûne 'azm ile cemî'-i murâdât hâsıl olup, kâffe-i umûr u mühimmât-ı vücûd-pezîriye mütevâsıl olur. Şol pâdişâh ki, **feizâ 'azemte fetevekkel 'ale'llâhi**¹⁰⁷³ mazmûn-ı latîfiyle 'âmel olup, semend-i himmeti vâdî-i 'azîmete sürdü. Leşker-i nasr u zafer anı istikbâl idüp bu emr-i hüsn sırr-ı menzil-i âmâline muvassal olur. Zîrâ galebe vü nusrete nişâne ve neyl-i 'izz ü sa'âdâta vesîle 'azm-i dürüst olduğu delîle gayr-ı muhtâcdır. Zümre-i dûr-bînân ve gürûh-i muhakkıkîn husûl ümmehât-ı mühimmâta vusûl bununla müyesserdir deyü ittifâk eylediler. Ve mühimmât u umûrda ber-karâr olmakdan 'ibâret olan sebât bu 'azmin fûrû'undandır. Her hâlde sebâtı esâs-ı kasr-ı umûr eyleyenler belâ-yı inhidâmıdan emîn olup, her gûne mekîdet ü kederden masûn ve râh-ı muhâlîfe nihâde-pâ olmadan me'mûndur.

Nazım

Hazma makrûn eyleyüp 'azmi selâtîn-i selef

Aldılar vefk-i murâd üzre 'adûvdan intikâm

Yümn-i 'azm u hazm ile olur sebât-ı saltanat

İltizâm-ı 'azm u hazm ile bulur 'âlem nizâm

Nesir: Biri dahi sabr u tahammüldür. Zîrâ kibâr-ı 'ukalâ ta'cîl u müsâra'atla devâsı hayyiz-i imkânîden dûr, vücûd-ı devlete envâ'-ı 'ilel-i 'ârız olup umûr-ı devlet hâlel-pezîr olur deyü bi't-tecârib ittifâk itdiler. Ammâ sabr u sebât ve te'ennî vü te'emmülü düstûr'l-'âmel idüp, 'avn-i Hak'dan müterakkıb-ı hüsn-i 'âkıbet olanlar ni'meteyn-i celîleteyne neyl ü vusûl ile kâm-rân olurlar ki, biri sabr u intizârı ber-fehvâ-yı "**intizârü'l-ferec bi's-sabri 'ibâdetin**" 'ibâdâtıdan ma'dûd olup, kill-i kirâmen kâtibîn sahâyif-i hasenâtına ketb ider. Biri dahi ber-

¹⁰⁷³ "Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven)". *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı **İnnemâ yuvenile’s-sâbirûne ecrehum bi-gayrı hisâb**¹⁰⁷⁴. Ez-
 taraf-ı Hak mübeşşer fevz u necâh olur. **“Men sabara vasale’l-murâd ve zafer bi’l-‘adûv”**
 bu ma’nâyı müeyyiddir. Lâsiyyemâ mukâbele vü masâf avânında galebe vü nusret **veme’n-
 nasru illâ min-‘indillâhi innallâhe ‘azîzun hakîm**¹⁰⁷⁵ mısdâkınca ancak fazl-ı Bârî
 olduğuna rabt-ı kalb itmekle kesret-i sipâh-ı a‘dâdan zerre denlû endîş-nâk olmayup
**rabbenâ erfig ‘aleynâ sabran [68a] ve sebbit ekdâmenâ vensurnâ ‘ale’l-kavmi’l-
 kâfirin**¹⁰⁷⁶, istid‘âsın ve redd-i zebân ve hırz-ı cinân iderek bâ-hazm-i kâmil mânend-i kal‘a-
 i âhenîn sâbitü’l-akdâm olanları Hak te‘âlâ nazm-ı kerîminde **Vein**¹⁰⁷⁷ **yekün minküm
 mieten sâbireten yeglibû mieteyni vein yekün minküm elfun yeglibû elfeyni bi-iznillâh
 vallâhu ma‘a’s-sâbirîn**¹⁰⁷⁸ kerîmesiyle bi’l-feth ve’l-galebe tebşîr buyurmuşlardır. Ve bu
 mazmûnda niçe ehâdis-i şerîfe olup, tafsîli *Fethu’l-hallâk* nâm risâlemizde mastûrdur. Bu
 âyet-i kerîmede ‘avn u nusret-i subhânî sâbirîne mebzûl olup, sabr u sebât ile niçe umûr-ı
 müşkil-terîn karîn-i sühûlet olduğuna işâret vardır. Pes selâtîn-i kirâma mazmûn-ı münîfiyle
 ‘amel vâcibâtından olup, ‘âmil olanlar dâimâ mansûr olagelmıştır.

Nazım

Merd-i ‘âkıl her umûrunda idüp sabrı şî‘âr

Kâm-rân olup iki ‘âlemde maksûdun bulur

Şâhid-i ‘âdil yeter es-sabru miftâhü’l-ferec

Hoş meseldir sabr ile dirler koruk helva olur

Nesir: Biri dahi ‘ulüvv-i himmetdir ki, umûr-ı dîniyye ve dünyeviyyede matmah-ı enzârı
 ma‘âlî-i umûr ve tahsîl-i sa‘âdet-i cumhûr olmak andan ‘ibâretidir. ‘Alâmet-i rif‘at u devlet
 ve mübeşşir-i fevz u nusret olduğuna **“İnnallâhe yuhibbu ma‘âlî’l-himem işâret ve sebîl
 ve ‘ulüvvü’l-himmetihi mine’l-îmân”** mazmûn-ı latîfî ‘azm-i şânına delîldir. Tahsîl-i
 metâlib ve kesb-i meârîbe sa‘y ve metâ‘ib ü şâkkanın envâ‘ına tahammûlden ‘ibâret olan
 cidd ü cehd tevâbi‘-i ‘ulüvv-i himmetdendir. Fûrsân-ı fezâ-yı gayret olan merd-i hamîyyet-
 ittisâm ‘ulüvv-i himmeti sebebiyle bu gûne bârî mütehammil olmakdan tehâşî itmez.

¹⁰⁷⁴ “Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir”. *Kur‘ân*, Zümer, 39/10.

¹⁰⁷⁵ “Yoksa yardım ancak Allah katındandır. Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir”. *Kur‘ân*, Enfâl, 8/10.

¹⁰⁷⁶ “Ey Rabbimiz! Üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sağlam bastır ve şu kafir kavme karşı bize yardım et”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/250.

¹⁰⁷⁷ Metinde sehven “fein” olarak yazılmış.

¹⁰⁷⁸ “Eğer içinde sabırlı bin kişi olursa, Allah’ın izni ile iki bin kişiye galip gelirler. Allah sabredenler ile beraberdir”. *Kur‘ân*, Enfâl, 8/66.

Nazım

Bülend-himmet ve ‘âlî nazar gerek âdem

Ki himmetine göre keşîde olur mikdâr

‘Ulüvv-i himmet ile sehl olur umûr-ı sı‘âb

İrer murâdına erbâb-ı himmet âhır-ı kâr

Nesir: Çünkü ‘ulüvvü’l-himmete mine’l-îmân vârid oldu. Herkese mazmûnunıyla ‘amel vâcib ü lâzım olup, zümre-i selâtîne tellü selâtîn olan kirâma sâhib-i himem-i ma‘âlî-güster olmak elzendir. Dûn himmet olanlar vâsıldır, metâlib u makâsid olamazlar. ‘Ulüvv-i himmet bir cevher bî-hemâldır ki, zav’-ı kulûb olup, matla’-ı âftâb-ı fevz u fütûh ve necâhdır. Biri dahi re’y-i sâibdir ki, hakkı bâtıldan ve hatâyı savâbdan fark u temyîz anınla müyesser olur. Kuvvet-i şecâ’atle husûl-pezîr olmayan umûr-ı müşkil-terîn ve sâ‘ibe-i hüsn-i tedbîr ve ârâ-yı sâibe sebebiyle vücûda gelür. Belki mahallinde andan akvâdır.

Nazım

er-Re’yü kable şecâ’ati eş-şüc’ân

[68b] Hüve evvelü ve hiye’l-mahallü’s-sânî¹⁰⁷⁹

Nesir: Bu ma’nâyı müeyyedir. Hükemâ-yı hikmet-şinâsân er-re’yü’s-sedîd a’mâ min eydi’ş-şedîd deyüp re’y-i sâibi’ şecâ’ate tercîh itdiler. Ve her biri âsârlarında bu husûsu şühûd-ı ‘udûl ile isbât idüp, tafsîl üzre zıkr u beyân itmişlerdir. Min evvelihî ilâ âhırîhî târîhimizi mütâla’a eyleyenler bu sırta tahsil-i vukûf iderler. Müellif-i kitâb der ki, bu haslet-i hamîde yâ asl-ı hılkatde mevcûd olur, yâ tecrîbe ile vücûd bulur. Bu iki şıktan beher hâl hâlî değildir. Tecrîbe mütâla’a-i kütüb-i tevârih ve siyer ile müyesserdır. Fevâid-i fenn-i târîhden biri dahi bu olup, a’yân-ı saltanata ‘ilmi elzem ve vâcibdir didikleri bu sırta mebnîdir. Zîrâ eslâfın irtikâb-ı envâ’-ı meşâk ile tahsîl itdikleri tecâribe fenn-i tevârih ü siyerdan ‘ârif olanlar bilâ-ta‘b u meşakkatin vâkîf olurlar.

Rubâ‘î

Tecribedir me’haz-ı re’y-i rezîn

¹⁰⁷⁹ Cesurların cesur olması ilk fikirdir
Fikir önce cesaret sonra gelir

Ehl-i tecâribdir isâbet-i karîn

Vâkıf-ı ahbâr-ı tevârîh olan

Re'y-i savâb ile olur kâm-bîn

Fuzalâ-yı eslâf keşîde-i envâ'-ı meşâk olup, bu kadar kütüb-i mütenevvi'a te'lîf itdikleri, ahlâfa bu fevâide neyl ü vusûl içündür. Yohsa leyâlî-i tavîleyi imrâr maslahatıçün değildir. Erkân-ı devlet ve a'yân-ı saltanata fenn-i coğrafya ve tevârîhden habîr olmak vâcibdir. Bir devletin ki, ricâli bu fenlerden âgâh olmaya, ol devletin esâsı lâ-büd müşeyyed olmayup rahnedâr olur. Belki pâyidâr olmaz deyü 'ukalâ ittifâk itdiler.

Li-münşiih

Fenn-i coğrafya ve târîhe

Vâcib oldu ki sa'y ide a'yân

Bunlar ile olur kavî devlet

Olmasa didiler olur virân

Biri dahi meşveretdir ki, re'y-i sâib buna mütevakıfıdır Hak te'âlâ nazm-ı kereminde habîb-i ekremine hitâben **ve şâvirhum fi'l-emr** buyurmuşdur. Ya'ni umûrunda ashâbınla meşveret eyle. Bu emr-i vâcibu'l-inkıyâd ümmet-i merhûmeyi irşâdendir. “**el-Müsteşâr mü'temen**” hadîs-i şerîfi bu ma'nâyı müeyyiddir ki, umûrunda 'ukalâ re'yiyle âmel olanlar mekîdet ü ekdârdan emîn olurlar. Meşveret bir emrde 'ukûlun ictimâ' ve ittifâkından 'ibâretidir. Cemî'-i mühimmât u umûru zihn-i vâhidle ihâta müte'assirdir. Nitekim **Fe-akılâni hayrun mine'l-vâhid**¹⁰⁸⁰ dinmişdir. Fî-nefsi'l-emr kâffe-i umûrî 'akl-ı yektâ idâre itmek müte'assir değil müte'azzirdir. Hükemâ tedbîr-i hüsnü sayda [69a] teşbîh itdiler. Meselâ âhûyî tenhâ bir kimesne ahz itmek fevka'l-gâye düşvâr olup, fe-emmâ eydî-i cemâ'atden rehâ-yâfte olamayup lâ-büd biri ahz ider. Ve tîr ü şemşîr ile husûl-pezîr olmayan umûr hüsn-i tedbîr berekâtıyla vücûda gelür. Ve li-hazâ tedbîrîde ve şecâ'at-ı tîga tanzîr olunup, dest-i mu'âvenet-i şemşîre muhtâc olmaksızın umûrunu görür. Lâkin tîg bi-eyyi vechin-kân mu'âvenet-i yede muhtâcdır. el-Fikru'l-ma'kûl emzâ mine'l-bâtirü'l-maskul bu ma'nâyadır.

Nazım

¹⁰⁸⁰ İki akıl bir akıldan daha üstündür.

Be-tedbîr kârî tuvân sâhten

Ki ne-tüvân bi-tîg u sinân sâhten¹⁰⁸¹

Ve emn ü i'timâd-ı a'zam şerâyit-i meşveretdendir. Bu emrde vazî' u şerîf ve sagîr u kebîr müsâvîdir. Zîrâ ahyânen esâfilden birinin hâtırına bir re'y-i dil-pezîr hutûr ider ki, havâtır-ı ekâbire kat'â gelmez. Ammâ esâfil-i nâsı meşverete idhâl lâıyk değildir. Ashâb-ı tecârib ü hikmet ve erbâb-ı zekâ ve ma'ârif ü fitnat ve pîrân-ı âkıbet-bîn ve merdümân-ı dûr-endîş ve sadâkat-ı rehîn ile meşveret olunmak gerekdir. **Men istişâre lem nedime**¹⁰⁸² mîsdâkınca bu sünnet-i seniyyeye ittibâ' eyleyenler nâil-i fevz u necâh olagelmîşdir. İstişâreyi zîb-i umûrı eyleyen selâtîn-i kirâm bi-'avnihi te'âlâ dâimâ mansûrdur.

Nazım

Eyledi istişâre emrini Hak

Zîb-i bahş-ı sahâyif-i Kur'ân

Vâcib oldu ki her umûrunda

Meşveret eyleye seh-i devrân

Nesir: Bu bahsin dahi ba'zı mertebe tafsîli risâle-i sâbıku'z-zikrde mastûrdur. Makta': Derbeyân-ı mehâsin-i etvâr: Ma'lûm ola ki pîrâye-i şerâyit-i cihândârî işbu âtî mevâdd-ı seb'adan 'ibâretidir. Sebeb-i husûl-ı makâsıd-ı dâreyn olmak hasebiyle anlarla mütehallî olmak zümre-i selâtîne elzemdir. Biri 'ibâdetdir ki, evâmire imtisâl ve nevâhîden ictinâb idüp, sünnet-i seniyyeye ittibâ' ve ahkâm-ı şer'-i şerîfe inkıyâd ü intisâb andan 'ibâretidir.

Li-câmi'ihî

Dâimâ Hakk'a 'ibâdet it kim

Kişî maksûdunu anınla bulur

İrtifâ'-ı derecât-ı dâreyn

Olmaz illâ ki, 'ibâdetle olur

¹⁰⁸¹ Bir iş tedbir ile yapılabilir

Kılıçla yapılamaz

¹⁰⁸² İstişare eden pişman olmaz.

Biri dahi du‘âdır ki, her murâd u merâmı Cenâb-ı Hak’dan istid‘â andan ‘ibâretdir. Şâh u vezîr ve ganî vü fakîr ve sagîr u kebîr ve bernâ vü pîr elbette du‘âya muhtâcdır. Bir emr-i ‘asîr bezl-i mâl ve şecâ‘atle vücûd-pezîr olmaya ber-fehvâ-yı ve li‘d-da‘vât te’sîr-i belîğ-i yümn-i du‘â ile husûle gelüp, her emr-i ‘asîr-i da‘vât berekâtıyla sehl ü yesîr olur. Husûsâ ed‘iye-i selâtîn-i kirâm şerî‘ate’l-icâbete olduğu ittifakıdır.

Li-münşiih

[69b] Medâr-ı husûl-i merâm u murâd

Du‘âdır, du‘âdır, du‘âdır du‘â

Husûsâ du‘â-yı selâtîn-i sa‘îd-i Hak

Hemân kimyâdır hemân kimyâ

Nesir: Biri dahi dâimâ Hâlıkü’l-cinn ve’n-nâsa şükr ü sipâsıdır. Ya’nî Hak te‘âlânın kerem u ‘inâyet itdiğı mülk ü ni‘met ve ve mâl-ı devletin envâ‘ıyla şükrüne müdâvim ola ki, ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı **lein şekertüm le ezîdennekum**¹⁰⁸³ yevmen fe-yevmen vefretine bâ‘is ola. Hak te‘âlâ **velein kefertum inne ‘azâbî leşedîd**¹⁰⁸⁴ buyurmuşdur. Hak te‘âlâ cümleyi küfrân-ı ni‘am olmakdan masûn eyleyüp ni‘met-i celîlesinin envâ‘ıyla şükrüne ıkdâr eyleye, âmîn. Şâkiru’n-ni‘me her hâlde muğtenim ve makzi’l-âmâldır. Eş-Şâkir yestahikku’l-mezîd derecesine li-ecli’l-irtikâ şükr-i ni‘met-i selâtîne cümleden ziyâde elzemdir. Pâdişâh bir kimesneye fevk mâ yetasavver ihsân idüp ol kimesne el-‘ıyâzü bi’llâhi küfrânı’n-ni‘amdan olsa pâdişâh ol kimesneye ne gûne ‘ukûbet ider. Bundan ‘ibreteyn olmak cümleye vâcibdir. Ve şükr-i ni‘am-ı Rabbânî lisân vü cinâna mahsûs olmayup, her a‘zânın mahsûs şükrü vardır. El-hamdü lillâh ve’s-şükrü li’llâh bu ma’nâları iş‘âr eyleyen kelimât-ı şükr-i lisânîdir. Ve her ni‘meti Bârî te‘âlânın mahz-ı feyz bî-intihâsından bilmek şükr-i cinân ve kalbidir. Şükr-i cevârih her ‘uzvu ni‘met-i mahsûsasına eşgâlden ‘ibâretdir ki, tafsîli Nergisî merhûmun *Kânûnu’r-reşâ*’dında. Ve resâil sâbıkate’z-zikrde musarrahdır. Hulâsa-i şükr-i güzârı gazab ve rızâ halinde cânib-i Hak’dan ‘adem-i ‘udûl ü râhat halkı kendi âsâyışine tercîhden ‘ibâretdir. Ve bu vechile ‘amel zümre-i selâtîne vâcibdir.

Li-câmi‘ih

Ni‘meti şükri derâyden eفزûn

¹⁰⁸³ “Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım”. *Kur’ân*, İbrâhîm, 14/7.

¹⁰⁸⁴ “Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir”. *Kur’ân*, İbrâhîm, 14/7.

Nazm-ı Kur'ân'da itdi Bârî beyân

Şâkir olan bulur murâda vusûl

Vâcib oldu ki, şükr ide şâhân

Nesir: Biri dahi rızâdır ki, cânib-i Hak'dan gelen kazâdan tazaccur ile 'an samîmi'l-kalb izhâr-ı hoşnûd andan 'ibâretidir. Zîrâ teber-i kazâyâ siper akvâ-ı rızâdır. Her hâlde rızâyâ ittikâ idenlerin derece ve rütbesi yevmen fe-yevmen 'âlî olagelmiştir. Kerîme-i rızâullâh '**anhum veradû 'anhu**¹⁰⁸⁵ bu hâli müeyyed er-rızâ' bi'l-kazâ' bâbu'llahi'l-a'zam bu makâli müekkedir. Bâlâ-nişîn-i serîr-i rızâ olanlar takdîr-i Hak'dan zuhûr eyleyene her hâlde râzı vü hoşnûd olup, 'izzet-i dâreyni bulur.

Beyit

Şemşîr-i kazâdan irse yare

Teslîm ve rızâdır ana çâre

Biri dahi tevekküldür ki, ta'alluk kalbi esbâbdan ref' ve müsebbibü'l-esbâba rabt itmekden 'ibâretidir. [70a] Her hâlde Hakk'a tefvîz-i umûr idenler ber-fehvâ-yı mu'ciz-ihtivâ-yı **ve men yetevekkel 'alellâhi fe huve hasbuhu**¹⁰⁸⁶ ber-fevk-ı dil-hâh-ı makziyyü'l-merâm olagelmişlerdir.

Beyit

Def' itmeğe tîr-ı sitem gerdiş-i çarhı

'Âlemde tevekkül gibi hergiz siper olmaz

Tevekkül-i ahlâk-ı hasenenin kibâr u bihterînindendir. Selâtîn-i kirâma cemî'-i umûrunda mütevekkil 'alellah olmak vâcibdir ki, tevekkül vesîle-i fevz u nusretidir.

Nazım

Kalem safha-i nigârende-i erbâb-ı 'ukûl

Bunu ser-levh-i zer-endûde-i ahlâka yazar

Dil-i şengînine 'âmelde? tevekkül-i nakşın

¹⁰⁸⁵ "Allah onlardan razı olmuş; onlar da ondan razı olmuşlardır". *Kur'ân*, Tevbe, 9/100.

¹⁰⁸⁶ "Kim Allah'a tevekkül ederse, o kendisine yeter". *Kur'ân*, Talâk, 65/3.

Kim ki resm eyler ise sikkei mermerde kazır

Nesir: Biri dahi ‘afvdur ki, ‘inde’l-iktidâr güneh-kârîden ‘ukûbeti terk andan ‘ibâretidir. Hak te‘âlâ Habîb-i ekrem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerine huz’l-‘afv kerîmesiyle bu sıfat-ı seniyye ile emr buyurmuşdur. Kibâr-ı ‘ukalâ‘;

M[isrâ‘]

Der-‘afv lezzetist ki der intikâmı nîst¹⁰⁸⁷

Nesir: demişlerdir, memdûh olan ‘afv ‘inde’l-iktidâr olup, **el-asâgır yehfûn ve’l-ekâbir ye’fûn** bunu müeyyedir. Selâtine elyak olan berâ-yı şükrâne-i iktidâr mesâg-ı şer’î olduğu hâlde cürm-i güneh-kârâne lutf u ‘afv ile mukâbele itmekdir. Fe-emmâ ‘afv lâzımdır deyü ma‘âzallah hudûd-i şer’iyyeyi ‘afv ism ‘azîmdir. Tevekkül ve ‘afv mübâhaselerinin nev‘amâ tafsîli risâle-i sâbıku’z-zikrde mastûrdur.

Li-câmi‘ihî

‘Afv-ı cürm eylemek ahab oldu

Çün huzi’l-‘afv didi ol Subhân

‘Afva şer‘an mesâg olursa eger

Zîb-i ahlâk oldu itme gümân

Nesir: Biri dahi merhamet u şefekatdir ki, **irhamû men fi’l-arz yerhamküm men fi’s-semâ** mısâkınca bâ‘is-i selâmet-i dünyâ ve vesîle-i sa‘âdet-i ‘ukbâdır.

Nazım

Eger rahmet zi-hakdârî temennâ.

Tevehhüm bâ-dîgerân rahmet be-fermâ-yı fâide dahi olmaya ki, çünkü bu mahalle gelince zümre-i selâtine mute‘allık ba‘zı mevâd zikr olundu. Bu mahalde ba‘zı âdâb-ı selâtine dâir umûr zikr olunmak münâsib görüldü. Ebûbekir Efendi merhûm *Fethu’r-Rahmânî* nâm eserinde der ki; selâtine ‘âlem? olup umûr-ı ‘asker ve hazîne ve re‘âyâ dakâyıkını bilmek elzemdir. Necl-i sıfat-ı zemînenin eşna‘ı olmağla necl ü tama‘dan ârî olup sehâ vü keremle muttasıf olmak gerekdir. Zîrâ pâdişâh sahî düşmeni kendüye dost

¹⁰⁸⁷ Affetmek intikamdan daha lezzetlidir.

ider. Sultân-ı necîl u tammâ‘ dostı kendine yek-ser düşmen ider. Kütüb-i eslâfda buna dâir niçe menkabe vardır. Ve sultân pes-i perdede mahcûb olmayup ekser-i hâlde halka kendini irâ‘et şartdır. Fakîr derim ki, ‘ukalâ-yı eslâf pâdişâh olan [70b] zât ahyânen halka görünmek gerekdir. Fe-emmâ kesret üzre değil, kesreti vücûhen muzırdır demişlerdir. Ve gâhî ahvâl-i enâma tahsîl-i vukûf maslahatıçün şehri tebdîl gezmek gerekdir. Fe-emmâ kesret üzre değil beş altı ayda veyâ yılda bir def‘a gerekdir deyü âsârlarında zikr itdiler. Ve vâkıf-ı ahvâl ‘âlim-i ‘âkıl u müdebbir ve sâdık kimesneyi vezîr-i a‘zam eyleyüp umûruna istiklâl-i tâm virmek ve âhardan kimesneyi vezîre şerîk itmeyüp, her kelâmına müsâ‘ade etmek gerekdir. Fe-emmâ yine mahfî ahvâlini tecessüsden hâlî olmamak gerekdir. Zîrâ tahmil? ki, bi-hasebi‘l-beşeriyye ba‘zı kimesnelere bî-huzûr olmağla icrâ-yı garaz-ı nefsâniyye derdine mübtelâ ola. ‘Ukalâ-yı selâtîn-i kirâm-ı müslimînden niçe bî-garaz sâdıkı‘l-akvâl kimesneleri tecessüs-i ahvâl-i vüzerâ hizmetine ta‘yîn itdirirlerdi. Bu bahs *Tâcü‘l-Kavânîn* nâm risâlemizde ve *Usûlü‘l-Hikem*’de mufassalan mezkûrdur.

Müstezâd

Fî zikr-i lüzûm-i vüzerâ: *Sâhib-i Telhîs* der ki, bir pâdişâh ki sahâyif-i sâbıkda mezkûr hısâl ile muttasıf olup, kemâl-i zekâ vü fitnat ve ârâ-yı sâibe ile ‘âlemi dâhil-i zîr-i hükûmeti itse dahi elbette bir sâdikü‘l-akvâl ve ‘âleme sebep-i râhat ü emân bir vezîre muhtâcdır. Fahr-i ‘Âlem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri mehbît-ı vahy-ı ilâhî iken **ve şâvirhum fi‘l-emr**¹⁰⁸⁸ fermânıyla ma‘a-ashâb-ı zevi‘l-ihtirâm istişâreye me‘mûr oldular. Binâen-‘aleyh lüzûm-i vezîr-i müşîri beyân zımnında **inne li vezîreyn fi‘s-semâi vezîreyn fi‘l-arz immâ vezîrân fi‘s-semâ fe-Cebrail ve Mikail ve immâ vezîrân fi‘l-arz fe-Ebûbekir ve ‘Ömer**¹⁰⁸⁹ buyurdular. Hazret-i Mûsâ bin ‘Ömer **inne ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi’s-selâm kelîmullah iken vec‘al lî vezîrân min ehli**¹⁰⁹⁰. **Hârûne ahi**¹⁰⁹¹. **Üşdüd bihi ezri**¹⁰⁹². **Ve eşrikhu fi emri**¹⁰⁹³ istid‘âsını perdâşte-i dergâh-ı Rabbânî itdiler. Çünkü enbiyâ-i ‘izâma ‘aleyhimü’s-selâm vezîr lâzım ola, selâtine elzem olduğu muhtâc-ı beyân değildir. Bir pâdişâh ki ‘âdil ü kâfî ve müdebbir ü ‘âkıl-ı vâfi ve sâdık vezîre mâlik ola, kadr-i ekmel ve zikr-i ecmel olacağı iştibâhdan müberrâdır. Hadîs-i şerîfde **izâ erâdallahu bi-emrin hayran ce‘ale lehu vezîre sâdik in nesiye zekere ve in zikri eâne**¹⁰⁹⁴ vârid oldu.

¹⁰⁸⁸ “Ve İşler konusunda onlarla meşveret et”. *Kur‘ân*, Al-i İmrân, 3/159.

¹⁰⁸⁹ Benim için iki vezir var. Gökte Cibrail ve Mikail yerde Hz. Ebubekir ve Ömer.

¹⁰⁹⁰ “Bana ailemden birini yardımcı yap”. *Kur‘ân*, Tâhâ, 20/29.

¹⁰⁹¹ “Kardeşim Harun’u”. *Kur‘ân*, Tâhâ, 20/30.

¹⁰⁹² “Onunla gücümü artır”. *Kur‘ân*, Tâhâ, 20/31.

¹⁰⁹³ “Onu işime ortak et”. *Kur‘ân*, Tâhâ, 20/32.

¹⁰⁹⁴ Allah bir yöneticiye hayır dilerse, ona doğru sözlü sadık bir vezir nasip eder; unutursa ona hatırlatır.

Zîrâ sadr-ı a‘zam ta‘zîm-i emr ve tekrîm-i kaderde cümleden efham u ekremdir. Zimâm-ı hall ü ‘akd ve kabûl u red ve emr u nehy ve isbât u nefy ve kabz u bast ve hedm ü binâ ve men‘ u atâ‘ ve fekk ü rabt ve ihkāk-ı hakk ve sâir umûr-ı mutlak anın dest-i vekâlet-i mutlakasına vedî‘at u teslîm olunmuştur. [71a] Kelâm u hitâb ve istimâ‘ u cevâb ve re‘y-i bâ-savâb ve kam‘-ı a‘dâd-ı umûr-ı ‘asker ve re‘âyâ ana mufavvazdır. ‘Îmâret-i bilâd ve sıyânet-i ‘ibâd ve himâyet-i ra‘iyyet ve tarâvet-i saltanat vabeste-i ihtimâm ‘âlîleridir. Bu evsâf-ı hamîde ile muttasıf vezîre mâlik olan sultâna umûr-ı saltanata mute‘allık esrârı andan ketm itmek vâcibdir. Zîrâ **es-Sultân yehtâcu ile’l-vezîri’l-‘âkıl li-yuzhirallahu sırrahu ve yudebbiru ma‘ahu re‘ya**¹⁰⁹⁵ vârid olmuştur. Ve mülâkât recâsında oldukda men‘ câiz değildir. Zîrâ çünkü tafsîl-i âtî üzre vezîr mu‘în ma‘nâsınadır. Elbette anın rikâb-ı hümâyûna rûy-mâlîde kalmakdan murâdı umûr-ı mehâmma dâir bi’l-müşâfehe ‘arz idecek mevâddı vâridir. Sultân vezîre ve vezîr sultâna mu‘în olursa esâs-ı binâ-i saltanat müşeyyed ü müstahkem olur. Şer‘ u kânûna gayr-ı mugâyir ricâllerinin küllîsine taraf-ı saltanattan müsâ‘ade elzemdir. Tâ ki beyne’l-enâm nüfûz-ı kelâm ile şöhet-ârâ olup umûrunda istiklâl-i tâm bulunmak hasebiyle emr u fermânına ‘âlem râm u münkâd ola. Umûrunda gayr-ı müstakîl vüzerâ kendilerini sıyânetden umûr-ı devlet temşiyetine vakit bulamaz. Ve hakkında ashâb-ı agrâz kelâmına tevcih-i sâmia-i iltifât mülûke ziyâde ‘aybdır. Zîrâ ‘âlem murâdının husûlüne hâhişgerdir. Anın ise ber-vefk-ı murâd imkânı olmadığından bu rütbe-i ‘azîme sâhibinin düşmeni dostundan hezâr bâr kesîrdir. Ve ber-muktezâ-yı beşerîyyet kendüden bir iki taksîr sudûrunda ‘ikâba mübâderet olunmamak gerekir. Zîrâ tertîb-i cezâda kendüye bîm u hirâs galebe itmekle bünyân-ı umûr-ı devlet münderis olur. Bir def‘a kendüden hatâ izhâr itse tenbîhen buyurulup, def‘a-i sâniyede gereği gibi te’kîd ve ba‘de’l-yevm ma‘azâllah bir dahi hilâf hareket iderse katli husûsu kendüye ifhâm oluna. Eger ısrâr iderse ‘ibreten **li’s-sâbirîn** katlden gayrıyla mu‘âmele olunmamak gerekir. Ve bir vezîr **li-husûsin mâ-ma‘zûl** olduktan sonra anı sâniyen mesned-i sadârete is‘âd hatâ-yı mahzdır. Zîrâ kendi selâmeti husûsuna mübâderetden gayrı bir emre yaramaz. İnşâallâhu te‘âlâ tafsîli ba‘de’s-safahât zikr olursa gerekdir.

Tekmile fî zikr-i lâzime-i vüzerâ: İcmâlen ma‘lûm ola ki, bu makâmda mekâtib-i telhîsin meâlî zikr olunduktan sonra kütüb-i sâireden nakl olunan fevâid irdâf olunur. Musannif-i [71b] merhûm der ki; vezîr-i a‘zam dahi ‘arz u ta‘assubdan ‘ârî vü sâdık ve sâhib-i temkîn u vakâr ve mütehammil ü mütemehhil ve kem-âzâr ve müstakîm ve beşûş u muhsin ve şîrîn-güftâr ve tâyi‘-ı şer‘-i garrâ olup müsâ‘ade-i bahta ve ikbâl-i rüzgâra gayr-ı

¹⁰⁹⁵ Sultan sırrını açıklamak ve onunla birlikte tedbir almak için akıllı vezire ihtiyaç duyar.

meftûn mülâhaza-i encâm-ı kâra her bâr endîşesi ve ‘ukalâ-i rüzgâr ve kâr-âgâhan ve umûr-ı dîde-gân ile her hâlde istişâre pîşesi ve esâs-ı dîn ü devlete ve nâmûs-ı saltanata muzır ve nizâm-ı hâl-i ra‘iyyet ü memâlike muhill ef‘âlden muhteriz ve makâm-ı sulhda Bezd ve vakt-i Bezd’de sulh ve vakt-i mülâtafatda muhâlefet ve zemân-ı ‘unîfde mülâtafatdan mahabbet, hulâsa ahvâl ve ef‘âl-i mahmûde vü memdûhe olmak gerekdir. Tâ ki devlet u rif‘ati müebbed ve binâ-i saltanat-ı seniyye müesses ü müşeyyed ola. Ber-fehvâ-yı kerîme-i **İnnallâhe ye’muruküm en tueddu’l-emânâti ilâ ehlihâ**¹⁰⁹⁶. Menâsıb ve merâtibi erbâbına tefvîz itmekle her hâlde mutmain ve me’mûnû’l-gâile olmak gerekdir. Âşînâ vü bî-gâne temyîzi kaydında olmayup **li-küllî ‘amelin ricâlun** kâ‘idesine mürâ‘ât vezîre vâcibdir. Zîrâ hidemât-ı dîn ü devlet ‘uhdesinden gelmeğe kâdir kimesnelere tevcîh olunmağla ‘âlem nizâm bulur. Nizâmü’l-‘âlem didikleri merâtibi ashâbına tevcîh ve umûru erbâbından suâlden ‘ibâretdir. Vüzerâyâ nizâmü’l-‘âlem didikleri bu ma‘nâcadır. Ve küttâb ve hâcegândan ‘ibâret olan ashâb-ı kalem ve ehl-i rakam ahvâline mukayyed olup, müstakîm ve ma‘rifet-âzmâ olanların istihdâm eyleye ki, ber-fehvâ-yı, **es-seyf ve’l-kalem tev’emân** seyfe kalem ve zabt ve irtibât-ı îrâd u masârife rakam lâzımdır. **Es-seyf ve’l-kalem hâkimân fî cemî‘i’l-eşyâ velev lâ es-seyf ve’l-kalem li-mâkâmâti’d-dünyâ** bu ma‘nâyı müeyyiddir. Seyf ile vücûd bulmayan umûr kalemle ve kalem ile husûl-pezîr olmayan mevâd seyf ile hâsıl olur. Lâkin fî külli’l-umûr tev’emân olduğı hikemiyyâtda mufassalan musarrah olduğundan mâ‘adâ, nezd-i hurde-bînânda gayr-ı hafîdir. Bi’l-cümle karîb u ba‘îd her âdemin re’yi kalem ile ‘ayân ve kemâli kelâmından nümâyândır.

Mısra‘

Kelâmından olur ma‘lûm kişinin kendi mıkddadı.

Nesir: ‘Ulemâ-i kirâm vasf-ı küttâbda bu ta‘bîr-i dil-pezîri takrîr itmişlerdir. Yenbagî **in yekûn el-kâtibi fâzılan ‘âlimen bi’l-‘ulûmi’s-şer‘iyye ve’l-edebiyye ve’l-ma‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî‘ve’s-şî‘r ve’l-kavâfî ve’s-sevâci‘ ve’s-siyer**, lâsiyyemâ et-tevârih ve esâlîbu’l-mülûki’s-sevâlîf. Musannif der ki; egerçi bu makûle nâdirü’l-vücûd her [72a] vechile vâcibü’l-ikrâmdır, lâkin kavânîn-i ‘Osmâniyye ve rüsûm-ı dîvâniyyede mûmâreset ve meşverete liyâkat ve diyânet ile şehrîli olanları dahi ‘alâ-merâtibihim mazhar-ı nigâh-ı iltifât itmek gerekdir. Zîrâ tedbîr-i umûrdan gâfil olanları hîred-mendân-ı kâr-güzâra tercîh itmek hemân hilve-i sırrı pâyebend ve pîrâye-i pâyı sırra peyvend itmek gibidir. **et-Tâcu li’l-re’s ve’l-halhâl li’l-kadem** dimişlerdir, ‘aksiyle ‘amel her tarafa zulm-ı sarîhdir. Bu

¹⁰⁹⁶ “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor”. *Kur‘ân*, Nisâ, 4/58.

dahi ma'lûm ola ki, tafsîl-i âtî üzre yalnız hüsn-i hatta kâdir oluna, kâtib dinmez ol zümreye ressâm u hattât dirler. Kâtib olan, ânifen zikr olunduğu üzre cemî'-i 'ulûmda mâhir ve kânûn-ı mizâc-ı devleti derke kadir, müstakîm ve sâdık ve dindâr zâta denür. Hüsn-i hattı olsun olmasun kibâr-ı selefü'l-hatt mâ-yukrâ' dimişlerdir. 'Ulûm-ı lâzimedeyi mâhir olduktan sonra hüsn-i hatta kâdir olursa fe-ni'me'l-matlûb. Bu makûle zât-ı şerîfe tevkîr ü ihtirâm rütbe-i vücûbdadır¹⁰⁹⁷. Lâsiyyemâ menâsıb-ı seyfiyyeyi ashâbına tevcîhde takayyüd-i tâm gerekdir. Ashâb-ı seyf ü sinânın şurûtu şecâ'at ü şehâmet ve sadâkat u diyânet ve mücerrib-i umûr ve müdebbir ve sâhib-i şu'ûr olmağıdır. Bi-'avnilâhi a'dâdan ahz-ı sâr u intikâm buyurdular. Makûle leşker ile olur, yohsa derme çatma çift bozan, avârız kaçkunu muta'ammil ile olmaz. Ekser-i mahalde **es-seyfu esdaku enbâen mine'l-kutubi**¹⁰⁹⁸ mazmûnu der-kârdır. 'Askerî ve erbâb-ı tîmâr ve ze'âmet ve ahvâl-i ra'îyyet husûsuna takayyüd u ihtimâm cümleden ziyâde elzemdir. Menâsıb-ı seyf a'dâya göğüs gerüp sedd-i sedîd olan kimesneler içündür. Oğlan ve uşak ve celeb ve hademe için değildir. Bu gürûha menâsıb virmek değil devlete takrîb-i kuvvet hatâdandır. Bu mevâddın tafsîli *Usûlü'l-Hikem* nâm mecmû'amızda mastûrdur. Vezîri a'zama lâzım olan emrin biri dahi sulh u salâh ile husûlû mümkün ve maslahat olan mevâdda ceng ü harbe 'adem-i tahrîsdir. Zîrâ itlâf-ı hazîne ve tahrîb-i memleket ve ziyâ'-i nüfûsdan ihtirâz vezîr-i a'zama vâcibdir. **es-Sulh hayrun** mazmûnunun hilâfiyla 'amel ve **a'zamu'l-hatâyâ muhârebetün men yetlubu's-sulhu** meâlini 'adem-i ısgâ müntic-ı esef ü nedâmetdir. Ve vezîr olan zât vech-i mahrecin kable'l-'azîme mülâhaza itmeksizin bir 'amele mübâşeret itmek gerekdir. Eger selâmetle husûlû müteyakkın ise kuvvetden fi'le getürüp, eger dîn ü devlete muhîll fesâda müeddî ise terk eyleye.

Hulâsa vezîr olan zâta her hâlde 'akîbet-endîşî şartdır. Zîrâ teşyîd ve tahrîb-i nâmûs-ı devlet anın re'yiyle mutasavverdir. Ve pâdişâhın resûlü bi'l-kuvve zebânı olmağıla bir diyâra elçi irsâline lâbûd olsa ef'âl-i pesendîde ve etvâr-ı sûtûde müdebbir ve dindâr ve ma'ârif-perver kimesneyi göndere. Zîrâ elçinin kirdâr ü güftârı pâdişâhının rütbe-i ihtiyârına delâlet ider. Hafâyâ-i [72b] eşyâya tahsîl-i vukûf için evkât-ı hâliyyeyi fûnûn-ı nâfi'a ve mütâla'a-i tevârîh-i câmi'a ile imrâr-ı şurût ve vüzerâdan olduğu gibi şecâ' ve pür-dil ve cesûr olmak dahi şartdır. Fe-emmâ bi-nefsihî mübâşir neberd u kıtâl olmak hatâdır. Vüzerâda şecâ'at makâmında kâim olup erbâb-ı seyf ü sinânı bahşîş ü nevâzişle ceng ü kıtâle tahrîsdir. Zîrâ kendüye hatâ isâbet iderse 'ıyâzen bi'llâhi te'âlâ inhizâma sebebedir.

¹⁰⁹⁷ Bu dahi ma'lûm ola ki..... rütbe-i vücûbdadır (Derkenar notu).

¹⁰⁹⁸ Kılıç kitaplardan gelen en doğru haberdur.

Mahûf olmayan umûrda her âsân ve vakāyi‘-i hâileden ner-i musâmân? olmayup temşiyet-i mehâm ve umûr-ı lâzımede ihtimâm eyleye. Nitekim bu‘da esturin tafsîl olunur. Sıdk-ı kelâm ve incâz-ı va‘d ve hüsn-i mükâfât misillü mehâsin-i a‘zam şurût-ı vezâretndendir. Zîrâ halka i‘timâd-ı küllî Allâh gelmekle, emrine mutî‘ ve fermânına inkıyâda fakat bu mevâd sebebedir. Kibâr-ı selef deveyi yârdan uçuran bir tutam otdur demişlerdir. Ve ketm-i esrâr-ı pâdişâhîde bir rütbe ihtimâm eyleye ki, teslîm-i rûh idince bir ahad vâkıf olmaya. Bu dahi ba‘de’s-sutûr zikr olunsa gerekdir. Dâimâ umûrunda istikâmet ile celb-i rızâ-yı pâdişâhî idüp bî-hengâm ilhâh ü ibrâma cesâret itmeye. Ve bi-hasebi’l-beşeriyye pâdişâhdan ba‘zı ef‘âl-i gayr-ı marziyye sudûr iderse, üslûb-i hakîmâne ve ta‘rîzât-ı efsâne ile telmîh lâzımdır. Zîrâ hükemâ-yı dûr-bîn, “âdâb-ı münâsahat-ı mülûk rıfk u müdârâya sülûkdür” demişlerdir. Ma‘lûm-ı hurde-bînândır ki, zümre-i selâtîn-i kirâm ma‘sum-ı şiyem olup, husûsâ selâtîn-i ‘Osmâniyye’nin gürûh-ı vüzerâya i‘timâd-ı küllîleri olmağla her ne ilkâ olunsa kat‘â red yokdur. Hilâf-ı marzî harekâtta bulunsalar dahi kendülere hakîkati inhâ vü tefhîm olundukda, derhâl vech-i münâsib ile hareket buyururlar. Pes, vüzerâ-i kirâma dâimâ pâdişâhı hayr ü savâba sevk ü islâk vâcibdir. Buna dâir tafsîl bi-‘avnihi te‘âlâ zîrde zikr u beyân olunsa gerekdir. Ve tevkîr-i ‘ulemâ ve is‘âf merâmlarına sa‘y vüzerâya vâcibdir. Zîrâ **el-mülûkü’l-hükkâm ‘ale’n-nâs ve’l-‘ulemâ-i hükkâm ‘ale’l-mülûk** dinmişdir. Musannif der ki, Hazret-i Hallâk kâinât ‘azze şânuhû dünyâyı tahsîl-i devlet-i âhîret için icâd itmişdir. Vesîle-i sa‘âdet-i ‘ukbâ ise ikâmet-i şer‘-i mübîn ve imtisâl-i fermân-ı Rabbü’l-‘âlemîndir. Ma‘rifet-i ahkâm ise ‘ulemâ-i kirâm hasîsasındandır. Nizâm-ı kerîmde [73a] **Küntüm hayra ümmetin uhricet li’n-nâsi te’murûne bi’l-ma’rûfi ve tenhevne ‘ani’l-münkeri**¹⁰⁹⁹ vârid olmuşdur. Tashîh-i dîn ve te’yîd-i şer‘-i mübîn ‘ulemâ-i ‘âmilîn iledir. Nitekim rütbeleri mahallinde mezkûrdur.

Nazım

‘Ulemâ-yı kirâma lutf ve kerm

Oldu çün bâ‘is-i husûl-ı murâd

Lâyık oldur sudûr-ı zîşâna

İde lutfile anları dilşâd

¹⁰⁹⁹ “Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz”. *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/110.

Nesir: Bu mahalle gelince niçe zamâyim ile meâl-i kitâb-ı *Telhîsu'l-Hikem* tastîr olundu. Ba'de-ez-în mu'teberât-ı sâireden ba'zı fevâid tahrîrine şurû' olundu.

Fâide

Egerçi bu mevâdd-ı âtiyenin meâli ânifen icmâlen zikr olundu. Lâkin bu mahalde ol icmâlin tafsîli şerh misâl tahrîr ve niçe şurût-ı zâide tastîr olunsa gerekdir. *Kitâb-ı Fethu'r-Rahmânî*’de mastûrdur ki, erkân-ı saltanat çâr ‘aded olup, biri vezâretidir ve fi'l-hadîs “**Men ista‘mele ‘alâ ‘amelin ve erâdallâhu bihi hayran ce‘ale lehu vezîrin sıdk in nesiye zekere ve in zikri eâne**” evvelâ sadr-ı a‘zam olan zâtıda garaz olmayup her husûsu **li’llâh ve fi’llâh velev li-vechi’llâh** itmek gerekdir. Zîrâ anın fevkinde bir mansıb-ı âhar dahi yok ki, ana vâsıl ola. Ve kelâm-ı hakkı bilâ-hicâb pâdişâha takrîr eyleyüp ve erkân-ı Cenâb-ı Hakk’a işhâd itmek gerekdir. Ve vezîr-i ‘azam ile pâdişâh beyninde cârî mu‘âmelât ü esrâra hâricden bir ahad hattâ vüzerâ dahi vâkıf olmamak gerekdir. Bir def‘a ‘asr-ı Selîm Hânî’de sadr-ı ‘azam Pîrî Paşa li-husûsin mâ vakt-i ‘asırda Enderûn-ı hümâyûna taleb olunup rûz-ı ferdâ kudemâ-yı vüzerâdan Mesih Paşa keyfiyyet-i merkûmeden isti‘lâm itdiği çün ‘arzını şikest idüp ‘azlını telhîs itmişdi. Şüfe‘â recâsıyla güçile ‘azlden halâs oldu. Lâkin ‘ukalâ bu makûle umûrda kelâm-ı şüfe‘â îsgâ olunmamak gerekdir deyü te’kîd-i hâl itmişlerdir. Ve vezîr-i ‘azam şurûtundan biri dahi gice tenhâsında bî-garaz mütedeyyin mahremânından menâsıb müstahık niçe fakîr ve nâtüvânlardan istifsâr ve ne mahalde ise taharrî eyleyüp hâline göre merâtible ayaklandırmaktır. Zîrâ ma’nâ-yı vezîr hekîm, sâhib-i tedbîr olup maraz-ı fakr u fâkaya mübtelâ olanlara devâ bahş itmek gerekdir. Ve kendi tevâbî‘ine ze‘âmet virüp tîmâr ile iknâ‘ a‘zam-ı şerâyitdendir. Ve süyûfu mahall-i vâhidede cem‘ mahz-ı hatâdır. Ve olur olmaz yere ulak içün hükm virmemek gerekdir. Zîrâ ulak katı [73b] mühimterîn olup umûr-ı saltanata zarar u hâlel terettüb eyleyen mevâd içündür. Ve vezîr pâdişâhı beytü’l-mâl ve mâl takrîbi ile vebâlden hıfz u hırâsete sa’y itmek gerekdir. Beytü’l-mâl nâmına düşen meblağ verese-i mevti zuhûr idince mahsûs mahalde hıfz olunmak gerekdir. Merhûm Sultân Süleymân tâbe serâhu yedi yıl mürûr itmeyince beytü’l-mâldan ‘âid olan mâlî Hazîne-i ‘âmiyeye teslîm buyurmazlar idi. Ve kânûnnâmelerinde bu husûsu ziyâde te’kîd itmişlerdir. Zîrâ halkın mâlî bi-gayrı vechin ahz olunmak devletin berbâdına sebebdır. Ve müdebbir ve zâbit kimesneleri kul tâifesine hâkim ve ağa nasb idüp hurde-bîn ve ehl-i idrâkı kâtib ta’yîn itmeğe himmet vüzerâyâ elzemdir. Zîrâ kendüye râhat ‘askeri tâifesi mazbût olmağla hâsıldır. Ve dîn ü devlete lâzım olan umûru ‘azlinden havf itmeyüp bilâ-tevakkuf mülûke söylemek gerekdir. Bir emri nâ-hemvâr görmekten ‘azli ihtiyâr idüp beyne’n-nâs pesend olunmak hezâr bâr evlâterdir. Ve kapısı her bâr güşâde olup boşalması

âsân gerekdir. Erbâb-ı mesâlih ve ashâb-ı hâcâtı red vechen mine'l-vücûh lâıyk değildir. Tezâhüm-i nâsdan ictinâb nâmûs-ı vezârete muhildir. Zîrâ vezîr vekîl-i mutlak olmak hasebiyle merci'-i sıgâr u kibârdır. Vazî' vü şerîf ve ednâ vü a'lânın umûru ol kapuda görölür. Ve vüzerâyâ rüşvet-i mel'ûneyi irtikâb 'aklen ve şer'an câiz değildir. Rüşvetden küfrân? 'ani'l-esed taharrüz ve ictinâb vâcibdir. Zîrâ ashâb-ı devlete rüşvet bir maraz-ı bî-devâdır. Ve tama' bir vâdî-i kabîhadır ki, hiç gâyeti yokdur. Kanâ'at bir kenzü lâ-yefnâdır ki, menâfî'-i şümâr-encümden artukdur. Ve ehl-i dîvânın ma'ârif âşinâlarına ri'âyet ve iltifât idüp, ol gürûhı istimâetle müşârün-bi'l-benân itmek gerekdir. Ve ehl-i menâsıb ve dîvânı kendüden gayrıya mahkûm itmek gerekdir. Ve tâife-i 'ulemâ ve zümre-i müderrisîn her bâr birbirlerine hased üzredirler. Pes anların kelâmına i'timâd itmeyüp rüesâlarıyla meşveret gerekdir. Ve rüesâlarının hâlini dahi mahfî tecessüs lâzımdır. Ve menâsıb-ı küttâb ki, muhâsebe ve rûznâme ve mukâbele ol rûtebin cümlesindendir. Ahvâl-i kalem ve kânûndan bî-haber cühelâyâ tevcîh itmekden ihtirâz lâzımdır. Ve erbâb-ı menâsıbın merâtib ve makâmını bilmek gerekdir. Ve dîvânda şâkî istimâ'ına bi'z-zât [74a] takayyüd ve ihtimâm lâzımdır. Ve etrâfdan gelen elçiyânın bir sâ'at mukaddem işini görüp ahvâl-i devlete muttalî' olmamak maslahatıçün vilâyetine ircâ' ve derûn-ı şehri çokluk gezdirmemek lâzımdır. Ve bu husûsa takayyüd gâyet mühimdir. Ve ahvâl-i narh ile takayyüd fevka'l-gâye mühim olup, erbâb-ı menâsıbın kimi pirinç bâzergânı ve kiminin hânesi 'attâr dükkânı olmamak gerekdir. Emr-i narh mesâlih-i fukarâdan olup, zümre-i esnâfda zerre mikdârı insâf yokdur. Vezîr-i 'azama bu husûsa bi'z-zât takayyüd u ihtimâm vâcibdir. Ve ehl-i menâsıbı bir iki def'a şükât zuhûruyla 'azl lâıyk değildir. İkinci def'ada taraf-ı Âsafîden bir nâsıh irsâl oluna. Eger mütenebbih olmazsa 'azl-ı ebed lâzımdır. Tâ ki sâirlerine mûcib-i itti'âz ve tenassuh ola ve vezîr mekâdîr-şinâs olup, herkesi kangı mansıba müstahıkdır bilmek gerekdir. Tâ ki, menâsıbı ana göre tevcîh eyleye ve eben 'an-ceddin 'askerîden olmayup zümre-i ra'ıyyetden olanları sipâhi itmekden mübâlağa ihtirâz lâzımdır. Zîrâ ol kapu meftûh olunca herkes ra'ıyyetden çıkup 'askerî olmağla killet-i îrâda bâ'is olur.

Tenbîh

'Ukalâ-i kâr-âgâhân vezîr-i a'zam olan zâtta hısâl-ı 'aşere bulunmak lâzımdır deyü ittifâk itdiler. Evvelki 'ilmdir zîrâ cühelânın 'aklı tam değildir. Ve vezîr olan kimesne câhil olsa emrinde müstakil olamaz. Zîrâ ehl-i ma'ârifden bir âhar kimesneyi şerîk itmeğe muhtâcdır. Ve melik ile beyninde olan esrâra âhar kimesne vâkıf olmak lâzım gelür. Ve ahvâl-i selefe vukûf tahsîl itmemekle ashâb-ı tecâribden olamaz. Ve'l-hâsıl vezîr-i a'zam

ehl-i ‘ilm ve ma‘ârif-perver gerekdir. Sâir vüzerâda dahi hâl bu minvâl üzredir. Zîrâ câhil nîk u bedi fehmi idemediğinden zâlim ve cesûr olur.

İkincisi sin dir. Zîrâ şâbda fikir tâm olmayup kendüde elbette hevâ vü nefse meyl vardır. Egerçi “Akıl başta değil yaştadır” deyü meşhûrdur. Fe-emmâ sinde hâlet çokdur. Ez-cümle umûr-ı kesîre görmekle sâhib-i tecârib olur. Ve hevâ vü hevese hergiz meyl kalmaz. Ve beyne’n-nâs vak‘ u vakârı ziyâde olur. Herkes kelâmına mutî‘ olup ikrâmı kusûr itmezler. Ve işleyecek umûr-ı kable’l-mülâhaza itmez. Şâb olan ateliyyü’t-tab‘ olup, olur olmaz yerde gazaba gelür. Ashâb-ı fıkır u tedbîrden olsa dahi metânet yokdur. [74b] Bi-hasebi’s-sin re’y ü tedbîrine mağrûr ve ‘azamet-i câhına firîfte olur. Kadr u kıymet bilmeyüp, umûrunu ukalâ ile istişâreyi hâşâ irtikâb itmez. Ve elbise-i fâhire ve serâhâ-yı müzehhebe derdine düşüp umûr-ı nâsı görmekte tehâvün ü rehâvet ider.

Üçüncü emânedir. Hâyın olan kimesneyi dâire-i devlete takrîb hatâdır. Kande kaldı ki, makâm-ı sadâretde istihdâm oluna. Ve vezîr olan kimesne her husûsda sâhib-i emâne gerekdir. Zîrâ vekîl-i mutlak-ı pâdişâhîdir.

Dördüncü sıdku’l-cehd nâmus-ı sadâret sadâkat olup, her hâlde vezîr olan kimesne müstakîm olmak gerekdir.

Beşinci tammâ‘ olmakdır. Tama‘ bir mezmûm şey olup, husûsâ mülûk ve vüzerâyâ ber-vechile lâıyk değildir. Tama‘ın envâ‘ıyla tafsîli *Fethu’l-hallâk* nâm risâlemizde musarrahdır.

Altıncı kimesneye garaz ve ‘adâveti olmamaktır. Makâm-ı sadâret ‘afv mahallidir. Buğz ve ‘adâvet âdem kârî değildir. Meğer bi-hasebi’ş-şer‘ ola, buğz fi’llâh gibi.

Yedinci kuvvet hâfıza sâhibi olmakdır. Nîk u bedi temyîze ve idâre-i umûr-ı devlete medâr-ı küllî bu sıfatdır.

Sekizincisi basîr ve zekî olmakdır. ‘Aynînin kendi nefesine fâidesi yokdur. Fe-keyfe ki, umûr-ı dîn ü devleti idâreye kâdir ola.

Dokuzuncu, ehl-i bed‘ ü hevâyâ ‘adem-i meyl ü teba‘iyyetdir. Her hâlde muktezâ-yı şer‘ ü kânûn üzre hareket gerekdir.

Onuncu umûrda ehl-i kifâye olup, ‘âciz olmamaktır. Şol vezîrde bu evsâf bi’t-temâm mevcûd olmaya, tedbîrinde dahi noksâniyyet bu kıyâs üzredir. Bu dahi ma‘lûm ola ki, sâbıkâ erkân-ı devlet dördür. Biri vezâret dir dinmişidi. Pes rûkn-i sâni ‘ulemâ ve kudât ve

hükkâm. Rûkn-i sâlis ümerâ ve sipehsâlârân. Rûkn-i râbi‘ küttâb ve zümre-i zâbitân-ı emvâldir. Her birinin tafsîli inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunacaktır.

Fâide

Hazâyin-i Kânûn’dan naklen *Tâcü’l-Kavânîn* nâm risâlemizde mastûrdur ki, a‘lem-ı mülûk Me‘mûn-ı l-‘Abbasî didi ki: Pâdişâh elbette vezîre muhtâc, fe-emmâ eger vezîrde işbu hısâl-ı âtî bulunursa sultân ve ‘âleme râhat müyesserdur. Ve illâ meşakkat ve elemden kat‘â halâs mümkün değildir. Evvelâ ‘iffet. Vezîr olan kimesne zü’l-‘iffet gerekdir. Zîrâ takvî-i dîn ü devlet ‘iffetle hâsıldır. Biri dahi [75a] ehl-i ‘ırz olup nâmûsu mükemmel ola. Zîrâ kendi ‘ırz ve nâmûsunu muhâfazada kusûr eyleyen ‘ırz ve nâmûs-ı saltanatı kat‘â muhârese idemez. Biri dahi istikâmetdir. Fezâil bahsinde tafsîl olunmağla tekrîre hâcet yokdur. Her hizmetde ve küllî umûrda istikâmet devlet-i dâreyni munticidir. Biri dahi ‘âkıl ve edîb ola. Zîrâ âdâb mühezzib-ı zât ve ‘âkl müeddib-i sıfât olduğı bi-gümândır. Biri dahi sâhibü’t-tecârib ola. Sâbıkâ mahal be-mahal zikr u beyân olunmuşdur.

Beyit

Tecrîbe ide ide insânı

Gün be-gün arta fehm ü iz‘ânı

Biri dahi hükmünde a‘del ü ahkem olup, bir ahada cevri ü sitem itmemekdir. Bu emrin envâ‘ı olup, hilye-i seri pâye ve pîrâye-i pâyı sere bend cümle-i sitemdendir. Fukarâdan birinin agniyâdan birinde hakkı olsa, agniyâyı sıyâneten ne‘ûzu bi’llâhi ibtâl-i hakk-ı fakîr zulm-ı mahz olup tehzîb-i esâs-ı saltanata bâ‘is olan esbâbdandır. Tafsîli inşâallu te‘âlâ mahallinde zikr olunur. Biri dahi hâfız-ı esrâr olmakdır. Vâkıf olduğı sırrı cânından ‘azîz tutmak vâcibdir. Nitekim ânifâ işâret olunmuş idi. Biri dahi umûr-ı mühimme zuhûrunda vaktiyle ol husûsu tekmîl itmedikçe râhat ve huzûr itmeye. Bu güne mevâd zuhûrunda istikâmet küllî, umûra anı takdîm ve ber-vech-i şer‘ u kânûn derhâl ikmâl vü tetmîmdir. Zîrâ ictimâ‘-ı mühimme muhîl-i nâmûs-ı saltanat ve bâ‘is-i harâbe-i diyâr u memleketdir. Biri dahi nâfizü’l-kilem olmakdır. Sâbıkâ ve ânifâ zikr olunan şurût u hısâl kangı vezîrde ki buluna bi-‘avnihi te‘âlâ nâfizü’l-kilem ve’l-emru’l-müessir olup, her hâlde rûy-i sefid ve devlet ü rif‘ati mezîd olur. Biri dahi kendüde tevâzu‘-ı ‘ulemâ ve ferâset-i hükemâ ve fehm-i fukahâ mevcûd olmakdır. Bu sıfât kâffe-i halkı kendüye bende itmek esbâbındandır. Ve biri dahi zâlîme câbir ve zû-hiddet ve nîk hâlâ ta sâhib iltifât ve sa‘âdet ola. Biri dahi nîk u bed her ne zuhûr itse sâbır olmakdır. Biri dahi hulvü’l-lisân olup, mehâsin-i ahlâkla ittisâfdır. Biri dahi

hüsn-i ‘amel sâhibi olup, müdebbir olmaktır. Bu sıfât-ı hasene ile muttasıf olan vezîrin bi-‘avnihi te‘âlâ her tedbiri muvafık-ı takdîr olagelmıştır. İnşâallâhu tafsîl-i lâzime-i vüzerâ zîrde tahrîr olursa gerekdir.

Fâide

Lutfî Paşa merhûm *Âsafnâme*’de cümle-i şurûtu işbu çend ‘aded şarta idhâl idüp dir ki: Şurût-ı [75b] sadâretten biri pâdişâh tabî‘atin gözetmek, biri dahi maraz-ı garazdan ârî olmak, biri dahi halîm ve selîm olmak, biri dahi emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker husûsu, biri dahi ‘adâlet ile ittisâfdır. Ve vezîr ‘arza girdikde iki şart vardır. Biri kelâm hakkı bilâ-havf ü hirâs ilkâ. Biri dahi ketm-i esrâr-ı pâdişâhîdir. Râz-ı devlet dahi iki hâl üzredir. Birine erkân-ı dîvân vâkıf olup, âharı vezîr ile pâdişâh beyninde ile‘l-vefât pinhân kalmaktır. Tarafeyndan dahi âhara keşf ü ihbâr câiz değildir. Fakîr dirim ki, ber-fehvâ-yı hayrû‘l-kelâm mâ kalle ve delle cümle-i şurût işbu erba‘a-i âtî tahtında dâhil olmak cihetiyle binâ-i sadâret çâr ‘imâd-ı şâmiha üzre te’sîs olunmuştur. Biri ‘ilm u kemâl ve ma‘rifet ve dîgeri ma‘delet ü dâd üzre hareket ve âharı mekârim-i ahlâk ile ittisâf ve âharı sehâ vücûd ve insâfdır. Şurût-ı sâire bu erba‘anın şerhi makâmındadır. Tafsîli bi-mennihî te‘âlâ zîrde zikr olursa gerekdir.

Hâtıme

Fî zikri’l-ihtisâb: ‘Ale’l-icmâl sâhib-i kitâb-ı *Telhîsu’l-Hikem* dir ki; ihtisâb emr u nehyden ‘ibâret olup, egerçi dîn-i¹¹⁰⁰ İslâm’a ‘avn u nusret zümre-i ‘ulemâyâ vâcibdir. Fe-emmâ muhtesib evvelâ kendü nefsinî pâk u ıslâh itmek gerekdir. Zîrâ muhtesib nehy itdiği emr-i seyyieyi kendi mürtekib olsa **ete’murûne’n-nâse bi’l-birri ve tensevne enfuseküm**¹¹⁰¹ kerîminde olan tevbîha dâhil olur. Ve ihtisâba izn-i imâm şart olup, ‘ulemâ-i ahâd nâsa ihtisâb lâzım değildir didiler. Zîrâ herkes ihtisâba cür‘et itse hudûs-ı fitne[ye] bâ‘isdir ki, selefde bi’d-def‘ât vâki‘ olmuştur. Herkesde ıslâh-ı nefse liyâkat mün‘adim olduğundan bir vaz‘-ı şer‘i ma‘rûfu emr u münkerden neyh ü zecr iktizâ itmekle, ehl-i bagy u tuğyânı siyâsete kâdir bir melik-ı kâhîrin vücûdî **ve enzelnâ el-hadîd fihi be’su şedîd**¹¹⁰² mazmûn-ı kerîmini icrâ ile ıslâh-ı nefsi eşkıyâ maslahatıçün elzem oldu. Zîrâ heybet ü hirâs-i şemşîr-i siyâset-i sultânî bâ‘is izâle-i şekavet-i ehl-i bagy ve sebep-i nizâm ‘âlemdir. **Mâ-yezi‘ Allahu bi’s-sultân ekser mimmâ yezi‘el-Kur’ân** mazmûnu mütâla‘a olursa merâm zâhir olur. Ve dahi hakikatde sâhib-i emr u nehy mülûkdür. İtâ‘atleri cümle-i ‘ibâda

¹¹⁰⁰ + ve

¹¹⁰¹ “Kendinizi unutup başkalarına iyiliği mi emrediyorsunuz”. *Kur’ân*, Bakara 2/44.

¹¹⁰² “İnsanlar için bir çok faydalar bulunan demiri yarattık”. *Kur’ân*, Hadîd, 57/25.

vâcib olup hâşâ sû-i niyyet ve mezemmetlerine iştigâl ma‘âzallahu te‘âlâ dâreynde sebep-i hüsrân ve kahr ve nekâldir. [76a] Zümre-i selâtîn-i ma‘delet-âyîne halîfe-i enbiyâdırılar. Anlara buğz u ‘adâvet hafizanallahü ve iyyâküm gürûh-ı enbiyâ-i kirâm ‘aleyhimü’s-selâma buğz u ‘adâvetdir. Ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ bu hâlde olanlar hasire’d-dünyâ ve’l-âhire oldukları muhtâc delîl değildir. ‘Ulemâ-i ehlü’s-sünne melik-i câbire dahi bed-i du‘â câiz değildir. Kendü sû-i hâminden istiğfâra iştigâl itsün didiler. Eimme-i erba‘a, eger bizde du‘â-i müstecâbe olduğun bildik, sultân’a iddihâr iderdik buyurmuşlar.

Nazım

Zıll-ı Hakdır pâdişâh-ı dîn-penâh

Oldur âsâyîş-fezây-ı hâss u ‘âmma

Ehl-i İslâm’a du‘âsın emr idüp

Böyle fermân eyledi Fahru’l-enâm

Bir du‘â kim ola me’mûlu’l-kabûl

İdeler sarf-ı selâtîn-i ‘izâm

Fâide

Emr bi’l-ma‘rûf ve nehyi ‘ani’l-münker bahsi *Fethu’l-hallâk* nâm risâlemizin yirmi üçüncü faslında mufasssalan mezkûr olup, bu mahalle ba‘zı ‘ibârâtı nakl olunmak enseb görüldü. ‘Ulemâ-i kirâm rahimehu’llâhi didiler ki, emr u nehy ümerâyâ yed ile ve ‘ulemâyâ lisân ile ve ‘avâma kalb ile vâcibdir. Bir kimesnede müşâhede itdiği münkeri inkâra kudret olmasa üç def‘a **Allahümme inne hazâ münker** dise emr bi’l-ma‘rûf ve nehyü ‘ani’l-münker emrini icrâ itmiş olur. Bu ma’nâyı müeyyid hadîs-i şerîf vârid olmuşdur. Ma‘rûf şer‘an müstahsen olan eşyâ ve münker şer‘[a] muhâlif olan umûr idüğün gürûh-ı müfessirîn-i kirâm‘aleyhimü’r-rahme **veltekun minküm ümmetün yed‘üne ile’l-hayri**¹¹⁰³ âyet-i kerîmesi tefsîrinde zikr u tafsîl itmişlerdir. Farz-ı kifâye tarîkıyla herkese hattâ fâsıka bile lâzımdır deyü ‘ulemâ zikr itdiler. Fâkîr dirim ki, ânîfâ işâret olunduğu üzre çünkü izin-i imâm şartdır. Bu husûs taraf-ı melikden bu emre ta‘yîn olunanlara vâcib olup, sâirlerine kalben kifâyet eyler. Husûsâ fî ‘asrinâ cenânı kâfidir. Zîrâ hâl-i nâs fesâd-ı küllîye yüz tutmağla bir kimesne bir münkeri nehy itse sâhibi irtikâbına ısrâr idüp nâhîyi istihzâ vü

¹¹⁰³ “Sizden hayra çağırın, iyiliği emreden bir topluluk bulunsun”. *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/104.

mezemmetle hafizanallahu rüsvâ ider. Belki nehiyde ısrâr olunsa darabât u latamât ve kendüye isâbet-i âfât mukarrerdir. Pes kalben inkâr kifâyet ider. *Kitâb-ı Meşkût*'da bu iki hâlde keşîden emr-i vücûb sâkıt olur deyü mezkûrdur. Lâkin yine hisbe ve inkâr müstehabdır dimişlerdir. 'Ulemâ-i vücûbuna ne kuyûd-ı seb'a zikr itmişlerdir ki, merhûm Kâtib Çelebi, *Mîzânü'l-Hak* nâm risâlesinde tafsîl ider. Bu makâmda bu mikdâr kâfidir.

[76b] el-Ferîdetü'r-râbi'a

Fî-Zikr-i lüzûm-i temeddün ve ictimâ'-ı benî Âdem ve ma'nâ-yı memleket ü medîne ve 'imâret-i 'âlem ve zikr-i nevâmîs-i selâse ve lüzûm ve fâide-i saltana. Ve zikr-i ma'nâ-yı sultân ve bey'at ve elkâb-ı mahsûsa-i mülûk. Ve zikr-i merâtib-i mülûkiyye ve vüzerâ¹¹⁰⁴ ve tafsîl-i şurûtuha. Ve zikr-i ba'zı fevâid-i şettâ.

Ma'lûm ola ki, bu makâmda Kâtib Çelebi merhûmun *Kânûnnâme-i Kebîr*'i me'haz ittihâz olunup ekser-i mahalde fevâid-i şettâ zamm ile bi-'ibâretihâ tahrîr ve bu ferîde fusûl üzre tertîb olunmuşdur.

el-Faslü'l-evvel

Fî-Zikr-i icmâl-i lüzûm-i temeddün ve ictimâ'-ı benî Âdem ve ma'nâ-yı memleket ü medîne ve 'imâret-i 'âlem-i erbâb-ı hîred ve tahkîka:

Pûşîde vü nihân değildir ki, nev'-i insâna ictimâ' ve temeddün zarûrîdir. Hükemânın insân medeniyyün bi't-tab' didiklerinden murâdları bu ictimâ'-ı insâniyyedir. Ve bi'l-ictimâ' ve i'tilâf-ı hayât ve ma'âş-ı nev'-i insân müte'assirdir deyüp ıstılâhlarında medîne ve memleket ve 'imâret bu ictimâ'dan 'ibâretidir. Ve bu ma'nânın beyânı budur ki, Hazret-i Hallâk-ı 'âlem 'azze şânuhû nev'-i insânı halk idüp bir sûret ve keyfiyyet üzre terkîb itmişdir ki, hayât ve bekâsı bilâ-gıdâ mümteni'dir. Ve bi-hasebi fıtrati'l-asliyye ol gıdâyı iltimâsa hidâyet idüp tahsîline kudret u miknet kerem itmişdir. Fe-emmâ nev'-i beşerden bir ferd bi-hasebi hikmetuhu te'âlâ ol gıdâdan **mâ-yehtâcu ileyh** mikdârını tahsîle bi-re'sihi kâdir olmayup ekalli mâ-yemkûn gıdâyı yek rûzesine lâzım olan nân ve gayr şeyin husûlüne katı vâfir sînâ'ât ve mu'âlecât ister. Meselâ hintayı dakîk idüp, yoğurup bişürmek bi-hasebi'l-'âde âlât-ı kesîre ve sanâyi'-i vefîreye mevkûfdur. Farazâ etmek yapmayup hemân hintayı tenâvül kâbil olsa yine zirâ'at ü hîrâset ve gars u hasâd ve harmana vaz' ve der-anbâr itmek gibi niçe âlât vü sînâ'âte muhtâc olup, yalnız bir kimesne bu sanâyi'-i vefîreyi öğrenmek değil birkaçını 'amele getürüp muhtâc olduğu gıdâsını tahsîle vakti vefâ itmez. Ve mümkünât dan

¹¹⁰⁴ Metinde "vüzâre" şeklinde yazılmış.

olmadığı dahi kazâyâ-yı bedîhiyyü'l-intâcdandır. Pes tahsîl-i kuvvet ve gıdâ için efrâd-ı beşer müctemi' olup birbirlerine i'ânet lâzım oldu. Her fırka bir gûne san'ata meşgûl olmak benî nev'ine lâzım olan gıdâyı ma'a-ziyâdetin sühûletle tahsile bâ'isdir. Tahsîl-i kuvvetden mâ'adâ elbise ve mesâkin ve levâzım-ı sâirede ve nefislerinden hayvân-ı sâirenin mazarret u 'udvânın def' husûslarında dahi efrâd-ı beşer cinsinin mu'âvenetine muhtâcdır. [77a] Bu mu'âvenet ise ancak ictimâ' ile husûl-pezîr olur. Zîrâ Bârî te'âlâ tıbbâ-i hayvâniyyeyi ba'de'l-hulk iktidâr ve kuvveti beyne'l-mahlûk taksîm itdikde behâyim ü hayvânâta insândan ziyâde kuvvet-i bedeniyye ve salâbet-i cismiyye virmişdir. Ez-cümle feresde olan kuvvet inşanda yokdur. Sâirlerinin hâlî dahi birbirlerine nazarla ma'lûm olur. Ve hılkat-ı hayevâniyye de fi'l-asl birbirlerine cevri ü 'udvân itmek umûr-ı tabî'iyyeden olmağla Hak te'âlâ hayavânın her cinsine mesâbe-i âlât-ı harîde bir 'uzv-ı mahsûs virdiği, anınla kendüye âhardan resîde zarar u 'udvânı def' eyleye. Ve hayavâna ihsân olunan kuvvet-i cismiyye ve cevârih-i bedeniyye bedel-i benî insâna idrâk-ı 'akliyye ve kuvvet-i fikriyye virüp netîce-i feyz-i kemâliyye-i cenbeyn olan yedeyne ihsân olundu. Zîrâ iki el cevherin istihdâmıyla tahsîl-i libâs ve mesken ve gıdâda mühim olan âlâtı yapmağa ve hayvânâtta def'-i zarar için mahlûk cevârih emsâlî âlât u esliha icâdına kâdirdir. Câlînus'un *Kitâb-ı Menâfi'-i a'zâ'*da dir ki, hayavânda darb u men' için mahlûk-ı kûrona mızrâk ve harbe bedeldir. Ve kat' u cerha mu'în-i sinân-ı tîz ve ezfâra tîg u hançer ve sikkîn ve envâ'ı bedeldir. Ve cülûd-i câsiye ve zurûf yapsa yine zerre ve kalkan ve miğfer bedeldir. Sâirleri dahi buna kıyâsla ma'lûm olur. Pes insân cevhereyn-i mezkûreyni istihdâm idüp i'ânet-i yedey ile kendi vücûdunu zarar-ı agyârdan men' u hıfz idecek âlât peydâ itmeğe bi-hikmetihi te'âlâ kâdirdir. Hattâ hükemâ-yı kudemâ ve müverrihîn-i selef Yâfes bin Nûh 'aleyhi's-selâm envâ'-ı âlât-ı harbi cevârih-i hayavândan istinbât ü istihrâc itdiğin tahrîr itmişlerdir. Pes cümle-i umûrda insân mu'âvenet-i ebnâ-yı cinsine muhtâc olduğu zâhirdir. İctimâ' ve te'âvünsüz zafer-yâb-ı mühimmât-ı celb-i nef' ve def'-i zarr mutasavver değildir. Nev'-i insân bu vechile ebnâ-yı cinsi ile ictimâ' ve te'âvün itdiklerinde gıdâ ve elbise ve mesken ve âlât-ı hâfiza vücûd-pezîr olmağla hıfz u beka-i nev'-i insâna ta'alluk iden hikmet-i kâmile-i ilâhiyye temâm olmuş olur. İctimâ' ve temeddün benî nev'-i insâna zarr ve reyyândan olduğu bu tafsîlden zâhirdir. Bu husûsun hilâfı olsa vücûd-ı insânî resîde-i kemâl olmayup Hak te'âlâ'nın 'âlemi ta'mîr ve istihlâf-ı benî Âdem ma'nâsı 'alâ vechi'l-kemâl zuhûra gelmezdi. Çünkü hikmet-i bâliğa-i sübhânî ta'mîr 'âlem ve istihlâf-ı benî Âdem'e ta'alluk itdi, bu vechile halk ve ibdâ' eyledi. Celle şânuhu ve 'amme nevâlühû velâ ilâhe illâ hû.

Çünkü bu mahalde hayevân-ı nâtık ve gayr-ı nâtık zikr olundu. Ol münâsebetle bu husûsa dâir ba'zı fevâid zikr idelim. Ve evvelâ hakikat-ı hayevâna dâir kelimât-ı icmâli tahrîr, ba'de-zâlik insâna müte'allık makâle tastîr olunur. *Matla'u'l-beyân fi'l-hayevân* nâm risâlemizin fasl-ı evvelinde niçe mu'teberâtdan naklen zikr olunduğu üzre hayevân 'anâsır-ı erba'adan hâsıl olan kâinâtın üçüncü mertebesi müvelledâtın ümmehâtdan eb'adidir. Zîrâ müvelledâtın rütbe-i ûlâde bulunanı ma'âdindir ki, besâyite karîb olduğundan cemâdiyyetde kalmıştır. Ve mertebe-i sâniyede bulunan nebâtâtdır ki, neşv ü nemâ cihetiyle cemâdiyyetden halâs olmuştur. Neşv ü nemâ bulup bi'l-âhire fenâ bulmak hasebiyle hayevâna müşâbihdir. Lâkin hiss u hareket-i irâdiyyenin kendüde 'adem-i vücûdu rütbe-i hayevâniyyete vusûle mâni' olmağla rütbe-i mutevassıtada kalmıştır. Fe-emmâ hayevân bu cihâtı câmi' olduğundan mertebe-i sâlisede bulunmuştur. **Yef'alullâhi mâ yeşâu ve yehkumu mâ yürîdü** ve bu hiss u hareket efrâd-ı hayevânın mecmû'unda hattâ sûrî sinekde ve dûdede mevcûddur. Vaktâ ki, Hak subhânehu ve te'âlâ zümre-i hayevânın her birine ecell-i müsemmâ kazâ idüp bedenleri dahi fesâd ü helâk misillü âfât isâbetinden hâlî olmadıysa hikmet-i bâliğâ-i Rabbâniyye bunu iktizâ eyledi ki, zümre-i hayevâna kuvvet-i hiss u hareket ihsân oluna, tâ ki kendülere isâbet idecek zarr u nef'i his idüp çâresini bulalar. Zîrâ hayevânda his olmasa ez-cümle cû'i idrâk itmemekle def'aten helâk olurlar idi. Ve nevm hâletinde vücûdlarına âteş isâbet eylese def' idemeyüp muhterik olurlardı. Ve gıdâya muhtâc olup kuvvetleri dâimâ yanlarında mevcûd olmamak hasebiyle harekete âlet olan eşyâ halk olundu. Ve kendülerini düşmenlerinden muhâfaza için her birine bir gûne âlet dahi halk olundu. Meselâ fil ve câmûs ve sibâ' muhtelifetu't-tıbâ' nefslerini kuvvet-i mukâvemet ile muhâfaza idüp vazbe ve erneb ve tuyûr firâr itmekle rehâ-yâfte olurlar. Ve kirpi ve kılıç balığı misillü hayevân nefsinin silâh ile, sıyânet ider. Ve niceleri dahi keskü ve hayyât gibi bir mahalle tahassun ile halâs olurlar. 'Ukalâ-yı eslâf muhâfaza-i vücûda dâir olan umûru zümre-i hayevândan istinbât [78a] itdikleri bu tahkîkden katı zâhirdir. Ve bu kuvâyı müstelzim her birine mugâyir a'zâ lâzım olduğundan eşkâl ü evzâ' ve sıfât u envâ'ları muhtelif oldu. Kibâr-ı hükemâ hayevân üç kısım üzredir didiler. Biri hayy u mâlik olup, anı cins-i nâtika ve kuvâ-yı tabî'iyeye ile tabî'at tedbîr ider ki insândır. Biri dahi hayy u memlûk olup, tabî'at kuvâsiyla tedebbür idüp 'akl hâric tertîb itdüğüdür. Bu cins hayevân devâbb ü en'âm gibi insân mütemekkin olduğu mahallerde olur. Biri dahi mâlik ve memlûk olmayup, ancak tabî'at tedbîr ider ki, anlara sibâ' vu vuhûş ve haşerât dirler.

Tenbîh

Müellif-i kitâb-ı *Tuhfetü'l-acâib* gürûh-i hayevânı envâ'-ı tis'aya taksîm itmişdir. Biri zümre-i insândır ki, ba'de esturin zikr-i icmâlîsi tahrîr olunsa gerekdir. Biri dahi vücûdlarında ihtilâf olunan tâife-i cindir. Biri dahi hayevân-ı ehli ve mahallîdir ki aksâm-ı sitteye münkasımdır. Kısım-ı evvel fakat me'kûl olandır. Ganem ve keçi gibi, kısım-ı sâni fakat rûkûb ve nüzûl maslahatıçündür. Esb ve bagal gibi kısım-ı sâlise hem me'kûl ve hem merkûb ola cemel gibi. Kısım-ı râbi' merkûb gayr-ı me'kûl ola, himâr gibi. Kısım-ı hâmis me'kûl gayr-ı merkûbdur. Sığır ve câmus gibi. Ve bu aksâmda i'tibâr 'âdet-i asliyyeyedir. Meselâ iktizâ hasebiyle lahm-ı himâr ekl olunur. Ba'zı behâyim makûlesi eşhâs lahm-ı esbi ekl ider. Lâkin fi'l-asl bu zümre ekl içün mahlûk değildir. Kısım-ı sâdis, gayr-ı me'kûl ve gayr-ı merkûb ni'âma hirre gibi envâ'-ı tis'adan biri dahi kibr ve gazab ve kesret-i fesâdda şeytâna mesâbe olan sibâ'dır. Arslan ve kaplan ve emsâlleri gibi. Biri dahi hayevân-ı vahşîdir fil ve kerkend gibi. Biri dahi haşerât ve hevâmdır. Hayya ve 'akreb ve keler gibi. Bu cins hayevânı dahi üç kısma taksîm itmişlerdir. Bir kısmı eyyâm-ı şitâda bi-emrihî te'âlâ helâk olup fasl-ı rebî'de bi-kudretihi te'âlâ hayât bulur, zübâb gibi. Bir kısmı dahi eyyâm-ı şitâda zîr-i zemînde pinhân olup, ne gıdâ ekl ider ve ne helâk olur, hayyât ve 'akârib gibi. Bir kısmı dahi kifâyet mikdârı zahîresini mukaddem tedârük ider, nemle ve nahle gibi. Envâ'-ı tis'adan biri dahi derûn-ı bahrde olan mahlûkâtdır. Biri cevvi-i hevâda pervâz iden hayevândır. Biri dahi 'acîbetü'l-eşkâl mahlûkâtdır ki, Ye'cüc [78b] ve Me'cüc ve dü el pây gibi. 'Abd-i Hakîr cevvi-i havâda olan hayevânı niçe kısma taksîm itmişdir. Bir kısmı cevvi-i havâda bi-re'sihi tayeran idendir. Bâz ve şâhin ve 'ukâb ve emsâlleri gibi. Bir kısmı dahi cem' olup ittifâkla tayeran idenlerdir, turna ve keklik ve balıkçın gibi. Bir kısmı dahi rûy-i zemînde veyâhûd bir sekû mikdârı balâda pervâz idenlerdir, horos ve ördek ve tavuk ve kaz gibi. Bir kısmı dahi tayrû'l-leyldir ki, za'f-ı basarları gündüz tayerâna mâni'adır. Baykuş ve uvegi ve yarası gibi. Bir kısmı dahi bugâsu't-tuyûr ya'ni ufuruk kuşlardır, fâhte ve yemâme gibi. Bir kısmı dahi hemecü't-tuyûr ya'ni sagîru'l-cism kuş misillü hayevândır, zenbûr ve pervâne gibi. Bu misillü hayevân a'dâlarından pervâz ve tayerân ile halâs olurlar. Min-ba'd insâna müte'allık ba'zı kelâm zikr idelim.

Fâide

Kitâb-ı sâbıku'z-zikr fasl-ı sâniinde mastûrdur ki, insân sûret ve sîret ve cemî'-i hulkunda ahsen-i küll-i mahlûkât olduğuna **lekad halaknâ'l-insâne fî ahseni takvîm**¹¹⁰⁵ kerîmesi delîl olup, Hak te'âlâ eşyâ-i erba'aya kısım itmişdir. 'Ulemâ-i muhakkikîn Hallâk-ı kâinât 'azze şânuhû hazretlerinin sûret-i beşerde olan âyât-ı beyyinâtı melâikeden ekserdir

¹¹⁰⁵ “Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde tarattık”. *Kur'ân*, Tîn, 95/4.

didiler. Zîrâ sınıf-ı melâike şey-i vâhid olan nûrdan halk olunup, insân rûh ve beden olan cevhereynden olan ve eb u üm ve menî vü dem misillü eşyâdan vücûd bulup, giyer? ve ta‘âm ve şarâb ile tagaddî ider. ‘Ucb u tekebbürden nefret iden ehl-i sa‘âdet sebîlinden zuhûr idene tekebbürlük nedendir dimişlerdir. Kibâr-ı meşâyih-ı kirâm kuddiset esrâruhum melâike mücerred akıldan, behâyim fakat şehvetden, insân ‘akl u şehvetden halk olunmuştur. Pes ‘aklı şehvetine gâlib olan ber-fehvâ-yı kerîme-i **ve faddalnâhum ‘alâ kesîrin mimmen halaknâ**¹¹⁰⁶ tafsîlen melekden efdal ve makarrı serîr-i ‘indin melîkin muktedirde olmağla ecmel ve felekden güzereyleyüp, sarây-ı vesî‘a-i ve refe‘nâhu mekânen ‘ulyâda olup, rütbe-i kadri ekmel olur. Fe-emmâ ‘aklı şehvete mağlûb olanlar **ulâike kel en‘âmi belhüm edallu ulâike hümu‘l-gâfilûn**¹¹⁰⁷ muktezâsınca mürde ve şeyâtîn ile hem-nişîn ya‘nî mâ-sadak mazmûn-ı **sümme**¹¹⁰⁸ **redednâhu esfele sâfilîn**¹¹⁰⁹ olur. Ma‘lûm ola ki, Hak te‘âlâ zümre-i insânı rûh ve bedenden sûret-i ahsende halk idüp, fark ve temyîzinin ve bed için akl u nefis ihsân eyledi. Ve cümleden eşref olan nutk ile şeref-yâb [79a] eyledi. Ve kemâl-i hikmetinden ‘aklı dimâğda ve niyyet ü kasdı kalbde gazabı kibirde ve sürûrı böğründe ve dahkî talâkda ve havfı reyyihde ve ferah ve terhi yüzde ve halâveti gözde ve melâhati ağızda ve zarâfeti dilde ve cemâli enfûsde ve nezâfeti beşerede ve hüsnü şî‘irde ve letâfeti şekl ü şemâilde mukadder eyleyüp, nefsi cevfi dimâğda emîr ve ‘aklı vezîr ve kuvâyı cünûd ve mukaddem dimâğda kuvvet mütehayyileyi gencûr ve havvassı câsûs ve lisânı tercemân ve sâir a‘zâyı huddâm itmişdir. Ve şehvet ki, ‘âmil-i haracî ve gazab ki memleket-i beden şihnesidir. Bunlar dâimâ ‘akla muhâlefet üzredirler. Aslâ muvâfakat itmeyüp memleket-i bedenin müdâm tahrîbine sa‘y iderler. Eger vâlî-i vilâyet olan nefis vezîr-i müşîri olan ‘aklın re‘y ü tedbîrini ısgâ itmeyüp, hilâfıyla hareket iderse şehvet ve gazab müstevli olup, hasire‘d-dünyâ ve‘l-âhire mısdâkı nümâyân olur. Zîrâ insân nutfe olup, hiss u hareket olmadığı cihetiyle ‘imâd ve neşv ü nemâsını haysiyetiyle nebât ve hiss ü hareket ve vilâdeti sebebiyle hayevân ve bagy ve dalâl vâdisine sülûk ile şeytân ve tevhîd ve imân ile mülk-i Rahmân ve tasfiye-i kalb ve terk-i mâsivâ ve ‘ilm-i ledûn ile ahassu‘l-havâsıdır. Bu sebebden Âdem’e “Mir‘ât-ı ‘âlem” tesmiye olundu.

Fâide

Merhûm Kâtib Çelebi mecmû‘asında dir ki, vücûd-ı Ebü‘l-beşer ‘aleyhi’s-selâm ‘alâ-rivâyetin eşher bâd u hâk ve nâr u âbdan ‘ibâret ‘anâsır-ı erba‘adan mürekkebdir. Erba‘a-i

¹¹⁰⁶ “Onları yarattıklarımızın bir çoğundan üstün kıldık”. *Kur‘ân*, İsrâ, 17/70.

¹¹⁰⁷ “Metinde sehven “sebîlâ” olarak yazılmış. “İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar. İşte bunlar gaffillerin ta kendisidir”. *Kur‘ân*, A‘râf, 7/179.

¹¹⁰⁸ Sehven “fe” olarak yazılmış.

¹¹⁰⁹ “Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik”. *Kur‘ân*, Tîn, 95/5.

mezkûrenin biri sevdâ ve biri safrâ ve biri balgam ve biri demdir. Sevdâ mukâbele-i nârda olmağla muktezâsı şiddetdir. Safrâ mukâbil-i bâddır ki, ahvâli fi'l-eyyâm vel'-leyâlî taharrükden hâlî değildir. Balgam mukâbil-i hâkdir ki, muktezâsı sükyündür. Dem mukâbil-i mâ olduğundan kârı hemçu mâ her cânibe meyl ü cereyândır. Benî Âdem'e bu erba'adan kangısı gâlib 'ale'l-gayr olursa hükm gâlibindir. Cenâb-ı Hâlık-ı bî-hemtâ ber-fehvâ-yı **yehlu**¹¹¹⁰ **mâ yeşâu**¹¹¹¹ cesed-i Âdem'i lahm u cild ve sekr u 'azm ve asab u muhadan terkîb idüp, **ve kad**¹¹¹² **halakaküm etvârâ**¹¹¹³ buyurdu. Ve her bir 'uzvunda ma'ânî-i 'acîbe ve ahkâm-ı garîbe halk eyledi ki, birbirine benzemez ve birinin me'mûr olduğu hizmeti âharı edâ idemez. Ve kulle-i kafâsında çâr 'aberât halk idüp merâtib üzre tertîb ve **hammeret tînetehu âdeme biyedeyye erba'în sıbâhan** mîsdâkınca [79b] yed-i kuretiyle terkîb eyledi. Ve fasllarına göre birbirinin mâ-fevkünde temkîn itdi. Meselâ 'aynı fevk-ı gûşda kodu ki kulak işitmediği yerde göz görüp haber vire. Ve beynini hokka-i dehân a'lâsına vaz' itdi ki burun kendüye vâsıl olmadın râyihai şemm ide. Ammâ dehân hemân kazâ-yı eklde pûyândır. Ve vücûd-ı benî Âdem'de mi'deyi halk eyledi ki, envâ'-ı ni'âmla mütena'im oldukda dendân ve dehânda müstehlik olduğundan mâ'adâ tekrâr tabh idüp kan 'urûk-ı insâna cereyân itmekle kuvvet-i cân hâsıl ola. Ve cümle-i vücûdunu şehre suhre ve suver-i zâhirini 'arşa ve sadrını kürsîye ve rûhunu şems-i münevvere ve 'aklını meh-ı envere ve üstühâların cıbâle ve tamarların ırmaklara mûylerin nebâtâta ve taht-ı miyânını arza ve mâ-fevkını semavâta misâl idüp, ahlâk-ı hasenesine ki, rızâ ve hayâ ve sabır ve kanâ'at ve kerem ve 'afv ve 'ıffet ve bunlâr emsâli niçe hikmetdir. Melâikeye misâl ve bu nev'i ol gürûhdan efdal eyledi. Ve sıfât-ı zemîmesine ki, bühtân ü hased ve şemâtet ü hîle ve mekr ü hıyânet ve 'aceb ü nifâk ve riyâ vü ezâ ve fisk u fücûr ve bunlara müşâbih niçe kusûrdur. Şeyâtîn ve behâyime timsâl itmekle bunların hakkında este'îzu billâh te'âlâ **ulâike ke'l-en'âmi belhüm edallu**¹¹¹⁴ buyurdu. Cümle mevcûdâtın misl u misâli vücûd-ı Âdem'de mevcûd olmasıyla 'âlem-i sugrâ ve ba'zı fezâil-i âhar inzimâmıyla 'âlem-i kübrâdır.

Nazım

Gâfil olma gözün aç âlem-i kübrâsın sen

Sidre ü levh u kalem 'arş-ı mu'allâsın sen

¹¹¹⁰ İlgili ayette yehlukudan sonra keyfe sehven yazılmış.

¹¹¹¹ "Rabbin dilediğini yaratır". *Kur'ân*, Kasas, 28/68.

¹¹¹² Sehven le kad olarak yazılmış.

¹¹¹³ "Halbuki o sizi evrelerden geçirerek yaratmıştır". *Kur'ân*, Nûh, 71/14.

¹¹¹⁴ "İşte bunlar hayvanlar gibi, hatta daha da aşağıdadırlar". *Kur'ân*, A'râf, 7/179.

Meyl-i dünyâyı denî ile bu süflî hevesin

Kopya mihmânder-i kurb ev ednâsın sen

Bu bahse dâir tefâsîl *Kitâb-ı Matla' u'l-Beyân*'dan taleb oluna. Bu makâmda ednâ mülâbese ile bu mikdâr zikr olundu.

el-Faslu's-sânî

Fî-Beyân-ı zikr-i nevâmîs-i selâse-i ilâhiyye ve tafsîl-i lüzûm ve fâide-i saltanat-ı insâniyye

Ma'lûm ola ki, bu faslda ferîde-i mâziyede mezkûr icmâlen tafsîli zikr olunduğundan mâ'adâ bu husûsa dâir niçe fevâid-i lâ-yuhsâ tahrîr olunsa gerekdir. Bi-hamdihî te'âlâ müverrihîn-i selefîn iltizâm ve zikr itmedikleri belki hâtırlarına gelmeyen *Fevâid-i lâzimetu'l-beyân* bu mukaddemede tastîr olunmuşdur. Merhûm Kâtib Çelebi dir ki, çün bu temeddün-i benî Âdem husûl-pezîr oldu, yalnız bu ictimâ' ve temeddün mutlakâ râfî'-i [80a] fesâd ve müştemil-i salâh olamaz. Zîrâ tebâyi'-ı hayevâniyyede zulm u 'udvân merkûz ve ahadü-hümâ âhara cevri ü ta'addî fi'l-asl cibillet-i nüfûsda mevcûddur. Hayevânât-ı 'acme vü behâyim def'î için îcâd u ittihâz olunan esliha vü âlât-ı nev'-i beşerden olan ebnâ-yı cinsin 'udvânı müdâfa'asına kifâyet itmez. Zîrâ âlât-ı mezkûre cümlesinde bulunup tedârükü dahi cümleye mümkinâtındandır. Pes silâh ve âlâtdan gayrı bir kuvvet ile zabt ve müdâfa'a muktazî oldu, bundan mâ'adâ tebâyi'-i nâs muhtelif ve eşhâs-ı insâniyyenin hevâ-yı nefsleri birbirlerine mugâyir olup, herkesin lâ-büd bir gûne maksûd ve me'âribi vardır. Nefs ise olur olmaz bilmeyüp mezâdına bi-eyyi vechin-kân ve salt ârzûsundadır. Lâsiyyemâ gayrı mühezzeb ve emmâre-i bi's-sû' olan nüfûs-i 'avâm kat'an emân bilmez. Pes bir nesne ki ana vusûl dü şahsın matlûbudur. Lâ-büd miyânede tezâhüm ü tenâzu' olup biri bana gerek âharı bana mâ'a-ziyâdetin gerek deyüp her biri ol şeyden âharı men' kaydına düşmekle lâ-cerem beyne-hümâda hudûs-ı fiten ü kıtâl der-kâr bu sebeble eşhâs-ı beşer biri birini ifnâ vü helâk derdine giriftâr olup, bir kişinin tahsîl itdiği şeyi âhara kimesne **el-hükmü li-men galebe**¹¹¹⁵ meâlince gazab itmekle beyne'l-insân nizâm-ı ictimâ' bulunmayup ma'âş müte'assir olsa gerek. Pes efrâd-ı insânı mecma' ve mütemeddin ve fesâdât-ı mezkûreyi râfî' bir tedbîr muktazî olduğuna her şahs murâd-ı şehvâniyye ve metâlib-i lâzimesini tahsîl için bir nesk-i muntazam ve kâ'ide-i mutarride kurulup hikmet üzre nizâm virile. Tâ ki husûl-ı metâlibde kimesne kahr u galebe ile âharı mâni' olmayup kendüsünü müstahik olduğu murâdât ve

¹¹¹⁵ Galibin dediği olur.

lezzâtına kâni' ola. İşte siyâset-i 'uzmâ ve saltanat-ı kübrâ budur ki, bununla ictimâ' mümkün ve fesâdât mündefi' olur. Lâkin siyâset dahi ancak üç nesne ile hâsıldır ki nâmûs-ı şâri' ve hâkim-i mâni' ve dînâr-ı nâfi' andan 'ibâretidir. Nâmûs-ı şâri' ol şerî'at-ı ilâhiyyedir ki, evâmir ü nevâhî ve zevâcir u hudûd ve ahkâm u siyâsâtı müstemildir. Ve bunun vâzî'ı ve sâhibi vahy u ilhâm ve takarrüb hasebiyle sâir efrâd-ı beşerden mümtâz ve efdal olmak mâ-lâbüd kabîlindendir. Zîrâ hâss u 'âmm ve kâffe-i enâm herkesin siyâsetine inkıyâd ve emr u nehyine imtisâl itmezler. Meğer ki ol şerî'in vâzî'ı olan zât mükemmel ve vahy u ilhâm ile [80b] şerî'atını taraf-ı Hak'dan teblîg ve itâ'at itmeyenleri 'ukûbât-ı mütenevvi'a ile tahzîr ü tehdîd ve da'vâsını mu'cize vü havârik ile tasdîk ü te'yîd eyleye. Ol vaktde halk tav'an ve kerhen inkıyâd iderler, nitekim Fahr-i Kâinât 'aleyhi efdalu's-salavât hazretlerine taraf-ı Hak'dan nâzil olan Kur'ân-ı 'azîm ile 'amel idüp, şerî'at-ı garrâsına ittibâ' vü inkıyâd itmek vesîle-i neyl-i sa'âdât-ı dâreyndir. Hâkim-i mâni' te'yîd-i ilâhî mümtâz ve tevfk-i nâmütenâhî ile ser-firâz olan zâtdır ki, nazm-ı mesâlih-i bilâda kudreti ve tekmîl-i nüfûs-ı 'ibâd itmeğe mikneti ola. Bu şahsa hükemâ-yı hâkim 'ale'l-ıtlâk ve ahkâmına sînâ'at-ı mülk ü saltanat ıtlâk iderler. Müteahhirîn halife ve fi'line deyüp tâife-i şî'a imâm ve fi'line imâmet dirler. Eflâtûn ana müdebbir-i 'âlem deyüp sâdât-ı sûfiyye kutb-i 'âlem ve insân-ı kâmil tesmiye iderler. Mustalah-ı devletde pâdişâh u şehinşâh ve sînâ'atına saltanat u kânûn ve hükûmet dirler. Mevzû'-ı asliyye tedbîr ve hükûmeti 'adl-ı mahz olup ser-i mû reh-i Hak'dan münharif olmamaktır. Lâkin bi'l-ittifâk bu 'adl-ı mahz kalîlül'meks olup, mebde-i inzâl-i şerî'at-ı mutahharadan elli seneyi tecâvüz itmez. **el-Hilâfetü ba'dî selâsûne sene** hadîs-i şerîfinde bu ma'nâya işâret-i vâzîha vardır. İbn Haldûn *'Unvânu'l-iber* nâm târîhinde dir ki, emr-i hilâfet elbette mülk ve saltanata munkalib olagelmıştır. Zîrâ ictimâ' ve 'asabiyyet nev'-i insâna emr-i lâzım olup, bunun dahi gâyeti mülk ve saltanata müeddâ olmak ihtiyârî değil, belki zarûriyyât-ı terâtîb-i vücûddandır. Cumhûra teklîf olunan umûr hattâ şerâyi' ve diyânât dahi 'asabiyyetsiz tetmim olunmaz. Mutâlebe ve teklîf mesâlihi kuvvet-i kâhire-i 'asabiyyet ile resîde-i kemâl olagelmıştır. **Mâ be'asellâhu nebiyyen illâ fî men'atehi min kavmihî** hadîs-i şerîfinde bu ma'nâya işâret-i vâzîha vardır. Hazret-i 'Osmân radiyallahü 'anhunun **Mâ-yezi'allahu bi's-sultân ekseru mimmâ yezi'bi'l-Kur'ân** buyurdıkları bu ma'nâyı müeyyiddir. Hulâsa-i kelâm gerek hilâfet ve gerek saltanat hırâset-i dîn ü dünyâ sâhibu's-şerî'a 'aleyhi efdalü't-tahiyye hazretlerine niyâbetden 'ibâretidir. İbn Haldûn Kitâb-ı sâbîku'z-zikrde bu tarza taksîm ider ki, melik hilâfet-i kâffe-i nâsı mesâlih-i dünyevî ve uhrevîde celb-i menâfi'i ve def'-i mazârr umûrunda nazar-ı şerî ve hükm-i kitâb-ı ilâhî muktezâsınca istihdâm idüp sa'âdet-i dâreyn tahsîli için iktizâ iden terbiyet ü hükûmete kendüleri râm [81a] eylemekden 'ibâretidir. Melik-i siyâsi kâffe-i nâsı umûr-ı

dünyeviyyelerinde celb-i nef' ve def'-i zarar mesâlihine nazar-ı 'aklî muktezâsınca istihdâm ve bu fevâid ahkâmına muktezâ-yı 'akl ve tedâbîr-i hükmiyye ile cümlesini râm eylemekdir. Melik-i tabî'î kâffe-i nâsı devâ'î'l-garâz-ı dünyeviyye ve metâlib-i nefsâniyye ve şehvâniyye istihdâm idüp, buna müte'allık umûr-ı itâ'atine 'unf u cevri ve mekr u dühâ ile cümlesini râm eylemekden 'ibâretidir. Hulâsa ber-vech-i muharrer nev'-i beşerden lâzımü'l-vücûd hâkim-i kâhîr sairlerine gâlib ve musallat ve ber-vech-i hakkâniyyet emr u nehy ve icrâ-yı hükme kâdir olmak gerekdir. Tâ ki cümlesi kendüden havf itmekle ahadü-hümâ âhara cevri ü zulm eyleyüp haddini mütecâviz olmaya. Cem'iyet-i insâniyye bi-sebebihi ve hükmihi ber-karâr olup, ber-vech-i nizâm-ı tabî'î kâr u kisb ve ma'âş u tevâlüd ve tenâsül misillü umûrları müyesser ola. Lisân-ı hikmetde melik ve saltanat ta'bîr olunan bu ma'nâdır. Bunun mütekeffil icrâsı olan zâta sultân ve pâdişâh tesmiye iderler. Mebde-i vücûdda sırr-ı istihlâf-ı Âdem ve el'ân selâtine zıllullâh ve halîfetullâh 'unvânın ıtlâk itdikleri bu ma'nâyı mülâhaza ve tefekkür ile zâhîr u âşikâr olur. Ve ma'nâ-yı mezkûr ki, nizâm-ı kevn ve bekâ-yı vücûd-ı insânîye sebebedir. Nev'-i beşere hâssa-i fitriyye ve lâzıme-i zâtiyye olduğu bu sırrı mülâhaza ile ashâb-ı nazar-ı dakîka mütebeyyin olur. Kibâr-ı muhakkıkîn-ı müfessirîn rahimehumu'llâhi **e'tâ kulle şeyin halkahu sümme hedâ**¹¹¹⁶ kerîmesinde ve nehle olan vahy-i Rabbânî tefsîrinde bu esrâra mute'allık işârât-i celîle-i müte'addide zikr u beyân itmişlerdir. Zebûr ve cerâd ve ba'zı devâb u tuyûr emr-i ma'âş ve def'-i mazâr u intî'âşda ictimâ' ve ittîfâk idüp kendü cinslerinden birine mutî' ve fermân-ber olurlar. Zebûrda ben didikleri ki, ebnâ-yı cinsinin sâirinden sâhib-i cüsse bir zebûr garîbü's-şekldir. Sâirin ana itâ'at ü inkıyâdı ve şem' u 'asel cem'inde ve müseddesu's-şekl mühendisâne büyütl yapmakda ve evlâd peydâ idüp zahîrelerini dahi hıfz ve 'alâ-kadri'l-kifâye tenâvülde ve bevâb ve sakkâ hizmetlerine ba'zısını mu'ayyen olmakdan ve yaylak ve kışlak tedbîrinde olan ahvâlleri *Kütüb-i Hikmet*'de mufassalan tasrîh olunduğundan mâ'adâ, el'ân umûr-ı mezkûreye mübâşîr ve muttali' olanların re'yü'l-'ayn meşhûd u ma'lûmlarıdır. Yaylak ve kışlağa sefer eyleyen turna ve laklak ve porsuk [81b] ve sâir berende ve cürrende evkât-ı mu'ayyenede cem'iyetle gelüp ve gitmek bir reh-nümâyâ iktidâ husûsunda ki halleri cümlelerin meşhûdu olmak cihetinden müstağnî 'ani'l-beyândır. Ancak bu hâssa-i kâmile beşere fitrî olup, kuvvet-i fikriyye ve siyâset-i 'akliyye ve fûnûn-ı ta'lîmiyye ile kuvvetden fi'le gelüp müyesser olur. Hayevânâtda taraf-ı Hak'dan ilhâm ve hidâyetle hâsıldır. Hükemâ dir ki, kuvvet-i 'akliyye vü fikriyyeden hâlî hayevânât nizâm-ı ma'âş ve bekâ-i hayâtları içün benî nev'inden birine itâ'at husûsunda böyle ictimâ' iderlerken, eşref-i mahlûkât olan

¹¹¹⁶ "Her şeye yaratılışını veren, sonra da doğru yolu gösterendir". *Kur'ân*, Tâhâ, 20/50.

beşer benî nev'inden olan hâkim gâlibe mutî' ve fermân-ber olmamak bir vechile lâyük değildir. Fakîr dirim ki, bu tahkîk-i enîk üzre benî nev'inden bir hâkim-i gâlibe fermân-ber olmayan ba'zı insân zümre-i hayevân-ı mezkûreden ma'nen kemter olup, **Subhâne Hâhkü'l-bakar 'alâ sûreti'l-beşer** meâline mazhar olur. Lâkin bu gürûhun 'adem-i itâ'at sebebiyle mazarratları nümâyân olmağla niçe fevâid-i müte'addideyi müştemil bakar ile tavsîfe lâyük olmaz. **Ve atî'ullâhe ve atî'u'r-resûle ve uli'l-emri minküm**¹¹¹⁷ fermân-ı kerîmine muhâlefeti hasebiyle küfrân-ı ni'am-ı celîle-i Rabbâniyye olup, sa'âdât-ı dâreynden mahrûm olur. Zîrâ vücûd-ı hâkim-i kâhîr ü gâlib ni'am-ı celîle-i Rabbâniyye'den olduğu sâbıkâ muharrer tahkîkâtdan münfehimdir¹¹¹⁸. Min-ba'd mu'teberât-ı sâireden ba'zı fevâid zikr idelim.

Fâide

Tâbi' İbrâhim Efendi merhûm *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem* nâm risâlesinin bâb-ı evvelinin fasl-ı sânisinde dir ki, selâtîn ve mülûk-i âlem ve hükkâm-ı benî Âdem dîn ü mezheb ve âyîn ü meşreb cihetiyle muhtelif ve merâtib-i i'tibâriyyeleri 'ale't-tefâvût kalup, zabt u rabt ve fetk u rekt-ı umûr-ı nâs tarz u tavr-ı dîgere ifrâğ ile bünyân-ı devlet ve binâ-i cumhur-ı cem'iyetleri birbirlerine mugâyir esâs ile müşeyyedir. Bu bâbda merci'-i hakîm selâsenin akvâl ü tedâbîridir ki, biri mezheb-i Eflâtûn'dur. Halk bir hâkim hîred-ârâ ve ma'delet-pervere bey'at ve emrine teba'iyet ile fermânberi ve itâ'at lâzım olduğu gibi kâffe-i umûr-ı devleti yed-i istiklâline tefvîz ve ahkâmına irtizâ elzem ve vâcibdir. Lisân-ı hükemâda "Monârhıyâ" didikleri bu makûle devlet ü saltanatdır ki, ekser-i selâtîn-i rûy-ı zemîn bu re'y üzredirler. Ve bu kavilde neseb-i âlî sâhibi olmak şartdır. Fakîr dirim ki, bu re'ye [82a] göre hükûmet yed-i vâhidde olup, anın dahi nesebi âlî olmak şart olduğunun vechi bâlâda muharrer tahkîkâtdan 'inde'l-'ukalâ mütesebbitdir. Zîrâ ed-dîn ve'l-mülk tev'emân sırrına mazhar devletin revnak u bekâsı kelâm-ı şahs-ı vâhidde olmağla olur. Ve ol hâkimin mahkûmundan imtiyâzı şeref-i nesebledir. Çünkü tahkîk-i sâbık üzre beşer bi't-tab' muhâlefet ü mugâyeret üzre olup gavgâ vü nizâ'a meyl-i tabî'ileri der-kârdır. Nesebi kendülere mümâsil olan şahsın min beynehüm kelâmı nâfız olmaz. Zîrâ nüfûz-ı kelâma havf ü hirâs şartdır. Nâs-ı hâkimden havf ü hirâs itmekle emrine mahkûm olurlar. Şeref-i neseb ise bu umûrun cümlesine medâr u esâsıdır. Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'nin nizâm u intizâmı hikmet üzre mevzû' olmağla re'y-i Eflâtûn üzre kelâm ancak pâdişâh-ı âlem-penâha mufavvaz olup taht-ı hükmünde olan efrâd değil zemân-ı devletlerinde mevcûd

¹¹¹⁷ "Allâh'a itaat edin, ve peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin". *Kur'ân*, Nisâ, 4/59.

¹¹¹⁸ Harekeli olarak münfehem yazılmış münfehim olmalı.

düvel-i müteferrika-i karîbe vü ba'ide dahi neseb-i hümayûnları 'âlî olmak hasebiyle fermânberleridir.

İkinci mezheb Aristotalis'indir. Mezbûr tedbîr-i saltanat eydî-i a'yân-ı devletde olmak lâzımdır. Ya'nî ol sınıfın biri reîs nasb olunup, sâirleri tedbîr ü meşveretde teşrîk olunmak mühimdir. Tâ ki bir kimesne haseb ü nesebe gurre olmağla ta'azzum u teferrüd idüp, bu sûretde kânûn-ı 'adlden 'udûl lâzım gelmeye. Lisân-ı hükemâda Aristokrasiya ta'bîr olunan bu nev' devletdir. "Kırâsiyâ" bi-ma'ni'l-hikme olup 'âmmenin tedbîr-i a'yân didikleri budur ki hâlâ devlet-i cumhur-ı Venedik bu siyâk üzredir. Fakîr dirim ki, 'ukalâ-yı selef tertîb-i erkân devlet rey-i Aristo'dan me'hûzdur didikleri gâlibâ budur. Ya'nî vezir-i 'azam cümle-i a'yân-ı devlet ve erkân-ı saltanatın reîsi olup tedbîr-i mühimme ve meşveret muktazî olan umûrda cümle-i erkân ile meşveret itmek husûsu bundan müstenbatdır. Fe-emmâ hükm ü fermân yine mezheb-i evvel üzre neseb-i 'âlî-i hâkim-i vâhidindir. A'yân-ı devletin netîce-i re'yini reîsleri olan sadr-ı 'azam huzûr-ı hümayûna ya 'arz bi'l-müşâfehe veyâhûd telhîs mükâtebe ider. Kabûl ve reddi re'y-i hâkânîye menûtdur, dilerse kabûl idüp **mâ-re'hu'l-mu'minûne hasenen fe huve 'indallâh hasene** fehvâsına ittibâ' ile mûcibince 'amel olunmak bâbında emr-i hümayûnu sudûr ider, dilerse sünnet-i seniyyeye ittibâ'â huzûr-ı hümayûnunda [82b] bast-ı bisât istişâre ve bir dahi sarf-ı efkâr u 'ukûl olunmak bâbında tenbîh-i şâhânesi zuhûr ider. Cümlelerin ittifâkı nede karâr-dâde olursa yine anınla 'amel olunur. Şıkk-ı sânide vüzerâ vü vükelâyâ 'adem-i i'timâddan değildir. Belki sünnet-i seniyyeye ittibâ'an ve fermân-ı ilâhîyi icrâ içündür. Zîrâ selâtîn-i 'Osmâniyye'nin a'yân-ı devlet ve erkân-ı saltanata i'timâd-ı küllîleri vardır. Ve meclis-i meşveretde ricâl-i şer' ü kânûn ki 'ulemâ ve a'yân ve hâcegândan 'ibâretedir, müctemi' olup, zuhûr iden emr-i şer' ü kânûn üzre hüsn-i kâlîba ifrâğ idecekleri ma'lûm-ı hümayûnlarıdır. Bu husûsda kat'â redd ve 'adem-i iltifât mümteni'dir. 'Ukalâ-i eslâfın erkân ü nizâmı saltanat-ı 'Osmâniyye hikmet üzre mevzû' olmağla bu husûsu mezheb-i Aristo'dan istinbât itdiler didikleri şu ma'nâyadır. Bu emrde makbûl ve mutâbık-ı 'ukûl u nukûl olan mezheb-i evveldir. Zîrâ mezheb-i sâniye göre esâs-ı devlet pâydar olmaz. Zîrâ umûr-ı devlet ve tedbîr-i saltanat eydî-i a'yânda olduğu hâlde herkes bi-eyyi vechin-kân merâmının husûlüne sa'y itmekden intizâm-ı umûr-ı devlete vakit kalmaz. Bundan mâ'adâ bu mezhebe göre melik olan kimesne hemân âlet-i mülâhaza olmak lâzım gelür. Hâlâ Venedik cumhûru devletinde kral olan şahıs tedbîr-i mülke müte'allık umûra müdâhale idemez. Her ne kadar kral müdebbir ve 'âkıl ve a'yânı nâmında olan hersekler batî ü câhil iseler dahi yine nîk ü bed tedbîr-i saltanat eydî-i a'yândadır. Ol sebebdan kat'â umûrları nizâm bulmayup a'dâları eksik değildir.

Üçüncüsü Dimukratis mezhebidir. Hakîm-i merkûm kendülerinden cevri ü ta‘addîyi def‘ maslahatıçün tedbîr-i saltanat re‘âyânın olmak gerekdir demişlerdir. Musannif-i risâle dir ki, bu sûretde tarîk-i tedbîr ihtiyârdır. Meselâ her on karye halkı içlerinden birer ikişer ‘âkıl ve müdebbir zaneyledikleri âdemi intihâb ve ihtiyâr ve mahall-i hükûmet olup, dîvân kurulan yere göndereler. Anlardan on karye halkı muhtârları dahi içlerinden birer âdemi ihtiyâr ve intihâb ideler. Vara vara cümlelerin muhtârı on âdem olup, cümlesi bu on şahsın tedbîrlerini kabûlde ittifâk itmiş olur. Pes on kimesne bir sene dîvânda oturup hall ü ‘akd umûrunu göreler. Sâl-i âtiyede ber-üslûb-ı sâbık on kimesne dahi ihtiyâr ve intihâb olunup, sene-i mâziyede [83a] hükûmet ma‘zûllerinin muhâsebelerini göreler. Ve gadri zuhûr idenin bilâ-ihmâl ü müsâmaha hakkından geline. Bu üslûb üzre olan devlete “Dimukratisa” mensûb ma‘nâsına lisân-ı hükemâda “re‘y-i Dimukrasiyâ” dirler. Ve ‘âmme-i tedbîr-i mehârîn diyüp hâlâ Felemenk ve İngiliz devletleri bu kâ‘ide üzredir. İşbu mezkûr kavâ‘id-i selâse sâir milel ü edyân mülûkünde ‘umûm üzre cereyân ider. Fakîr dirim ki, tertîb-i umûr-ı saltanat mufavvaz-ı eydî-i re‘âyâ olmakda hatar-ı ‘azîm olduğı nezd-i ‘ukalâda **azherü mine’s-şems**¹¹¹⁹ dir. Tatvîlden ictinâben bu mahalde terk olunup kavânîne müte‘allık ba‘zı âsârımızı tettebbu‘a havâle olundu.

Tenbîh

Kibâr-ı meşâhîr-i selef şer‘an ve ‘aklen bâ‘is-i fesâd-ı esâs-ı saltanat ve esbâb-ı inhizâmıdan ma‘dûd mevâd işbu umûr-ı âtiye olduğunda ittifâk itmişlerdir. İcrâ-yı ahkâm-ı şer‘iyyede tehâvün¹¹²⁰ ve ma‘delet vedâd-ı emr-i vâcibü’l-ihitimâmını adem-i icrâ ve zabt u rabta medâr-ı küllî ve esâs olan hüsn-i siyâsetde müsâmaha ve umûr-ı ‘izâmı ve sâir cüz‘î ve küllî hidemâtı nâ-ehle sipâriş ve re‘y ü tedbîr ve meşveretde ‘adem-i mübâlât ve ehl-i vukûf ve müstakîm ve umûr-dîde ve müdebbirîn akvâliyle ‘amelden istinkâf ve tedbîr-i mâlzeme-i leşker ve tertîb-i mecmû‘-ı umûr-ı ‘askerde müsâhele ve isti‘mâl-i âlât-ı harbiyyede cehl ve ümerâ ve zâbitândan ‘askerinin ‘adem-i havf ü hirâsı mütebeyyin ü zâhir oldukda tedbîrinde kusûr ve irtişâ ve tama‘a ibtilâ ve tarz u tavr-ı a‘dâya ‘adem-i vukûf ve tarz ve vâdî-i muhârebe ve musâffada ‘adem-i ‘ilm ve tevârih ve siyer ve mazmûnunu ısgâ itmemek ve berâyetullah olan re‘âyâ hâline mukayyed olmamak ve herkesin me‘mûr olduğü hidemâtda ne gûne hareket itdiğini ‘adem-i tecessüs ve is‘âr ve ihtisâb-ı umûr-ı vâcibü’l-ihitimâmına ‘adem-i tekayyüd ve cânib-i a‘dâdan ‘arz olunan emvâle rağbet ve diyâr-ı İslâmiyye’de muhâlif hamîyyet-i dîn ü diyânet âyînelerini icrâyâ izn ü ruhsat ve herkes haddini tecâvüz

¹¹¹⁹ Güneşten daha parlak.

¹¹²⁰ Kenar ilavesi eksik gibi, bu varakta 2-27 arası cümlecik sonlarında numaralandırma yapılmış.

itdikde hudûs-ı fesâd mukarrer olduğuna iltifât itmeyüp mukaddemce bu emre ‘adem-i ihtimâm ve celb-i menfa‘at kaydına düşölüp umûr-ı devlete ‘adem-i nizâm ve umûr-ı devlete Yehûd ve Nasârâ’yı teşrîk ve nîk ü bed ve muhîl-i nâmûs-ı saltanat olan mevâddı ‘adem-i tefrîk ve kîse-i cûd u sehâ ve kuflüdür. Gencîne-i lutf u ‘atâyı ‘adem-i tefkîk ve evâmîr-i İlâhîye imtisâl ve nevâhîden ictinâb husûslarını ma‘âzallâh te‘âlâ terk ve hîn-i iktizâda a‘dâdan ahz-ı intikâm u sârî ihmâl ve ta‘cîli vâcib ve muktazî olan umûru imhâl [83b] ve ashâb-ı seyf ü kalem-i bînini fark itmeyüp menâsıb-ı seyfî küttâba ve câh-ı küttâbı erbâb-ı seyfe tefvîz ve ze‘âmet ve tîmârı erbâbına tevcîh itmeyüp bir alay cebbân ve huddâm ve süfehâ makûlelerine tevcîh¹¹²¹ ve ra‘iyyet ve ‘avârız tekâlîfinden firâr eyleyen ehl-i fesâdı ‘askerî defterine kayd ve âlât-ı harbiyye ve mühimmât-ı neberdiyye ki, top ve humbara ve sefâyin ve sâir bu makûle umûrdur, erbâbına sipâriş olunmamak ve gümrüklerden ve mukâta‘ât-ı sâire ve ocaklardan herkese vezâyif ve ‘ulûfe virilmekle itlâf-ı hazîne olunmak ve etrâf ü eknâfa irsâli lâzım gelen elçiler bir alay lâ-yefhem câhil ve bârid ve zemîn ü âsumânı farka kudreti yok eşhâs-ı behâyim-sıfât olmak ve mahkemelerde şer‘-i şerîf icra olunmayup her kim pes ziyâde virürse anın kelâmı cümleye gâlib olmak ve zümre-i ‘ulemâdan olanlar zeyy-i ‘avâmda olup, ‘avâm karîb olmak ve ehl-i ma‘ârif zelîl ü hor olup hergiz mültefit olmamak umûr u mesâlih-i nâs görölmeyüp zümre-i dâd-hâhânın ‘arz-ı hâlleri yırtılmak ve maslahat-ı umûr-ı âlem görölmekde hâtıra mürâ‘ât olunmak zû-ashâb-ı devlet nazm-ı umûr-ı saltanata emr-i zînet ü ihtişâmını takdîm idüp, evâsıt-ı nâsdan olanlar dahi mesken ve libâsda mülûke müşâreket rütbesine karîb olmak ve ricâl ve ‘askeri râhat hazarı meşakkat-ı sefere tercîh itmek her hâlde dâire-i şer‘ ü akıldan hâric evzâ‘ u harekâtta bulunulmağı esbâb-ı nizâmıdan ‘add itmek¹¹²² işbu mevâdd-ı erba‘a a‘zam-ı esbâb-ı inhidâm-ı saltanattan olup, sâirleri dahi bu kıyâsla ma‘lûm olur. Mülûk-i vüzerâ ve ümerâ ve vükelâyâ bu husûslardan gereği gibi tevakkî vü ictinâb vâcib olduğu delîle gayr-ı muhtâcdır. Tafsîlini murâd eyleyenler *Usûlü’l-Hikem* nâm mecmû‘amızı mütâla‘a itsünler. Tâ ki her mâddenin aslı ve mazarratı gereği gibi ma‘lûmu ola.

Fasl-ı sâlis

Fî-Zikr-i ma‘nâ-yı bey‘at-ı ‘ale’l-icmâl

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, bey‘at itâ‘at ü inkıyâda ‘ahdden ‘ibâretidir. Gûyâ bey‘at eyleyen kimesne bey‘at itdiği melike mutî‘ olup kendi nefsi mesâlihinde ve umûr-ı müsliminde ve ahkâm-ı sâirede min-ba‘d emrine müdâhale ve mu‘âraza itmeyüp tab‘a

¹¹²¹ Numaralandırma devam ediyor 29.

¹¹²² zû-ashâb-ı..... esbâb-ı nizâmıdan ‘add itmek (Derkenar notu).

muvafık ve gayr-ı muvâfık her ne kim emr iderse tav'an ve kerhen emrine râm olmağa dirler. Zemân-ı kadîmde bey'at vaktinde el ele virüp musâfaha ile tevkîd-i ahd iderlerdi. Ke- enne bâyi' ve müşterî fi'line müşâbih el ele virdikleri çün bâ' lafzının masdarı olan bey'at lafzı musâfaha-i itâ'ate ism ve 'alem olmuştur. 'Örf-i lügatde medlûlu budur. Fî zemâninâ zümre-i mülûke olunan bey'at-ı meşhûre bûs-ı zemîn ve dest ü pâ veyâ takbîl-i âstîn ü dâmândan 'ibâretdir. Efrâd-ı nâs ile el ele virüp musâfahada mizâc-ı 'asra nazaran nev'-i tenezzül ve 'izzet-i riyâsete münâfi inhitât ü tebezzül olduğundan şeref-i mansıb-ı [84a] 'ulyâ-yı saltanatı savnen bûs-ı pâ-yı taht ü zemîn ve takbîl-i dâmân ü âstîne ıtlâk olunup bu makûle tahiyyât-ı mülûkânede kemâl-i huzû' ve iltizâm-ı âdâb ve inkıyâd-ı levâzım-ı ve itâ'at mevcûd ve münfehim olduğundan mecâzen bey'at didiler. Pes bey'at iden kimesne cümle irâdet ü itâ'atini bey'at itdiği devletlünün emr ü fermânına bey' itmiş gibi olur. Ma'nâ-yı bey'atı tefekkür ve mülâhaza eyleyen 'ukalâ-yı mülûke ne rütbe inkıyâd ü itâ'at ve ne rütbe hulûs u sadâkat lâzım ve vâcib olduğuna vâkıf olur. Bu mahalle gelince ba'zan tagyîren ba'zan bi-'aynîhâ Kâtib Çelebi merhûmun kelâmıdır. Min-ba'd ba'zı fevâid zikrine şürû' idelim.

Fâide

Ma'lûm ola ki, fi'l-hakîka ma'nâ-yı kerîme-i **ve atî'ullâhe ve atî'u'r-resûle ve ulî'l-emri minküm**¹¹²³ müfâdını tefekkür ve ma'nâ-yı bey'at mülâhaza eyleyenler şeref-i rütbe-i mülûke vâkıf olmağla emr ü fermânına 'an-samîmi'l-kalb inkıyâd ü itâ'at ve kemâl-i hulûs u sadâkat ile melikine hizmet idüp bir sâ'at ve nîm ân hilâf-ı marzîsî üzre hareket eylemez. Ve mülûk-i ma'delet-sülûke bu tarza rabt-ı kalb idüp inkıyâd ü hizmet eyleyenler nâil-i sa'âdât-ı dü cihânı ve rif'at-ı câvidânî olurlar. Ahyânen hilâf-ı me'mûl zuhûr eyleyen 'adem-i itâ'at husûsu egerçi muktezâ-yı hükm-i kader ise dahi eşyâda esbâb olduğu cihetden sâbıkate'z-zikr umûrda müsâmaha ve zabt u rabt-ı 'askerîde kusûr müsâheleden nâşî olduğu nezd-i hurde-bînânda mahfî vü pûşîde değildir. Tedbîrde kusûr der-kâr iken takdîre 'izz ve bühtân-ı 'azîmdir.

Nazım

'Âkıl isen re'y ü tedbîrinde noksân eyle

Çünkü taksîr eyledin takdîre bühtân eyleme

¹¹²³ "Allâh'a itaat edin, ve peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin". *Kur'ân*, Nisâ, 4/59.

Menâsıb-ı devlet ki, zâbitân-ı ocak ve hâcegân ve sâir erkân-ı ma'lûme rûtebinden 'ibâretdir, ehline tevcih olunup merâtib-i seyfiyye dahi ashâbına 'inâyet buyurulsa tedbîrde noksân itmek bundan kinâyetdir. Her umûra yoluyla mübâşeret olunduktan mâ'adâ ber-muktezâyı ahkâm-ı şer' amel olunduktan sonra hilâf-ı me'mûl bir emr-i âhar zuhûr iderse ol vakitte çâre teslîm ü rızâdır. Ve ma'nâ-yı bey'at ü itâ'ati cevâmî-i şerîfede vâ'iz efendiler halka inhâ vü ifhâma sa'y iteler dahl-ı 'azîm ve fevâid-i cesime vü vefiresi olduğu bî-iştibâhdır. Bir melikden bey'at olunduktan sonra 'amme-i nâsa emr ü fermânına itâ'at [84b] ve hilâfından tevakkî vâcibdir. Zîrâ sultân-ı nâ-yâb¹¹²⁴ peygamber olduğu sâbıkâ işâret olunmuş idi. Pes emr ü fermânına 'adem-i inkıyâd ü itâ'at mugâyir-i rızâ-yı Rabbânî olmağla vesîle-i 'itâb ü 'ikâb ve mûcib-i gazab u 'azâbdır. Hak subhânehu ve te'âlâ cümlemizi sultân 'asra 'âk olmak musîbetinden masûn u mahfûz eyleye, âmîn. Meşâyıh-ı kirâm kuddiset esrâruhum hazarâtına dahi ahz-ı bey'at bu ma'nâyadır. Zîrâ kerîme-i **ve ulû'l-emr minkûm** tahtına dâhillerdir. Bir kimesne meşâyıh-ı kirâmın birinden bey'at eylese **Ke'l-meyyit beyne yedi'l-gassal** mazmûnuna mürâ'ât idüp 'an-samîmi'l-kalb emr u nehyini kabûl ve hizmet şerefini mahz-ı sa'âdet bilürse nâil-i mertebe-i matlab u merâm olur. Ve illâ **hasire'd-dünyâ ve'l-âhire** olacağı bî-iştibâhdır. Kütüb-i tasavvuf tafsîlini hâvî olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

el-Faslu'r-râbi'

Fî-Zikr-i elkâbü'l-mahsûsata li'l-hulefâ-i ve'l-mülûk ve'l-unvân ve't-ta'bîrâtü's-sultâniyye

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, lafz-ı şerîf-i emîrül-mü'minîn 'uhde-i hilâfet-i Hulefâ-i Râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhîm ecma'în hazerâtından ihdâs olunan elkâb-ı celîledendir. Ebûbekir es-Sıddîk radiyallahü 'anhu hazretlerinden bey'at olundukda cenâb-ı sa'âdetlerine halîfe-i Resûlullah dirler idi. Ba'de-zâlik Ömerü'l-Farûk radiyallahü te'âlâ 'anhu hazretlerine halîfe-i halîka-i Resûlullah tesmîye olunurdu. Bu lâkab ta'addüd-i hulefâ ile giderek tekessür-i izâfâta müeddî olduğu bî-iştibâh olmağla fusahâ-yı ashâb-ı kirâm 'aleyhim rıdvânu Rabbü'l-celîl bu vechile hitâbı istiskâl eylediklerinden bir rûz Amr bin el-'As cenâb-ı fârûk radiyallahü 'anhu hazretlerine, "yâ emîre'l-mü'minîn deyü hitâb itdikde ol menî'ül-cenâb ve huzzâr-ı meclis-i müstetâb istihsân itmeleriyle ba'de'l-yevm bu elkâb-ı celîle ile mulakkab u mevsûm ve hucec ü mürâselâtda bu 'unvân-ı cemîle ile mersûm olunmağı fermân buyurdular.

¹¹²⁴ Nûshada "nâ-yeb" şeklinde yazılmış.

Ba‘de-zâlik gelen hulefâya bi’t-tevârüs bu lakab hâss-ı mahsûs olup hulefâdan gayrı kimesne bu ‘unvân-ı celîle müşâreket itmedi. Sultân u pâdişâh ve şehriyâr ü şehinşâh ve hünkâr ve bu misillü ‘unvân mülûke mahsûs olan elkâbdandır. Hulefâ-i Emeviyye ve ‘Abbasiyye ve sâir şu‘ûb-ı hulefâda vüzerâ vü vükelâ ve ser‘askerândan ba‘zı ashâb-ı miknete li-maslahatin ‘unvân-ı sultânî itlâk itmişlerdir. [85a] Lâkin sonra bu mâdde müeddî-i ihtilâl-i ‘azîme olmağla bu Devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyyede bu makûle ‘unvân ile bir ahad telkîb olunmamıştır. Ve olunmak dahi kanunen memnû‘ u mahtûrdur. Sâbıkâ işâret olunduğu üzre ‘uhde-i Süleymân Hânîde sadr-ı a‘zam bulunan İbrâhim Paşa bu ‘unvânı kendüye izâfe itdiği katline bâ‘is olmuştur. Nitekim bi-mennihî te‘âlâ mahallinde tafsîl olursa gerekdir. Ve lafz-ı hümâyûn ve nefis-i nefis ve dergâh-ı ‘âlî ve rikâb-ı sa‘âdet ve lafz-ı şevket ve bunlara müşâbih sâir elkâb u ‘unvân zümre-i selâtîn-i kirâma mahsûs olmağla, ta‘zîm kasdıyla ferd-i âhara bu elkâbla lisânen ve kitâbeten hitâb memnû‘âtıdır. Ve mesken ve libâs ve ziyâ u kıyâfet ve esvâb ve âlât-ı ihtîşâm ve zîb u zînetde mülûk u selâtîne mahsûs eşyâda âharın teşebbühü vücûhen câiz değildir. Ve sefer ü hâzarda ve sırran ve ‘alenen dîvân ve mecâlis ü mahâfilde vâkı‘ mükâleme vü muhâtabât ve musâhabet ü mu‘âmelâtta mülûke mahsûs kavâ‘id ü merâsim ve sâir etvâr u hâlâtta müşâbehet bi’l-küllîyye memnû‘âtıdır. Bu husûsun tafsîli *Kânûnnâme-i Kebîr*’de musarrahdır. Bu mahalde ictinâben ‘ani’l-ittinâb terk olunmuştur.

Tenbîh

Çün zümre-i selâtîn-i kirâm rütbe vü câh cihetiyle nâsın bihteri olduğu sâbıkâ muharrer tahkîkâtıdan ma‘lûm oldu, elkâb u ‘unvân ve libâs ü mesken ve ihtîşâm cihetiyle dahi âhardan mümtâz olup, kendülere mahsûs umûr ve eşyâda vücûhen teşebbüh ü şîrket-i âhar câiz değildir. Meselâ “beldâr” didikleri kumaşdan dühte elbiseyi pâdişâh giyse sâir nâsın şerîf ve vazî‘ına bu libâsla ‘adem-i telebbüs lâzımdır. Ve hükkâma bu husûsu tenfiz umûr mehâmıdır. Kezâlik “kabaca” ta‘bîr olunan ferve ve siyâh tilki mülûke mahsûsdur. A‘lâ vü ednâ bir ferdin bunları giymek haddi değildir. Cesâret eyleyenler nizâm-ı ‘âlem için katl olunurlar. Ve makâm-ı mülûke cûlûs ve kusûrlarına müşâbih ebniye ihdâs itmek ve altundan masnû‘ raht-ı lü‘lû’ ve mücevherden kesme ve sâir eşyâ bir ehada câiz değildir. Hulâsa niyâbet ve şeref cihetiyle ferîd oldukları gibi her husûsda mümtâz olmaları elzemdir. Cümlelerin giydiği kuzu kürküne melik i‘tibâr eylese sâir nâsa ikrâmen-leh, terki lâzımdır deyü ‘ukalâ-yı eslâf zikr itmişlerdir. Ve ba‘zı eşyâ ve elkâb vardır ki, vüzerâyâ mahsûsdur, düstûr-ı mükerrem ve Âsaf ve sadr-ı ‘âlî gibi ve esvâb ve eşyâ-i sâirede dahi ma‘lûm-ı [85b] hurde-bînân olan mevâd ki vüzerâyâ mahsûs ola, ol rütbe ashâbından gayrı a‘lâ vü ednâyâ

câiz değildir. Her rütbenin eşyâ-i mahsûsası ve bu umûrun tafsîli kavânîn bahsinde musarrahdır.

el-Faslu'l-hâmis

Fî-Zikr-i merâtib-i mülûkiyye ve menâsıb-ı seyfiyye vü kalemiyye 'ale'l-icmâl

Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm eser-i mezkûrunda vücûdu cemî'-i devletde lâzım ve ikâmet-i deâyim-i saltanatda ta'ayyünleri mühim olan makâmât-ı asliyye ve i'tibârât-ı tabî'iyeye beyânında olan faslın mukaddimesindedir ki, çün ictimâ' ve temeddün-i nev'-i benî Âdem ve nizâm-ı ahvâl-i 'âlem ve intizâm-ı ma'âş-ı ümem bir hâkim ve kâhir ve sultân-ı celîlü's-şânın vücûduna menût u mevkûf olduğu bâlâda mû-be-mû tastîr olunan tahkîkâtıdan zâhir oldu. Fe-emmâ bilâ-şekk ü iştibâh melik-i merkûm yine nev'-i benî Âdem'den olmağa şeref-i 'âlî ve kadr-i sâmiysiyle bile vücûduna nisbet bir insândır ki, bu gûne emr-i 'azîmü's-şân ve müşkili mütehammil ve icrâsına mütehemmim ü mütekeffil olup gerden-i iltizâmına bâr itmekle müte'ahhid olmuştur. Yalnız kendüye muktazî ve tahsîli zarûriyyâtıdan olan gıdâ ve libâs ve mesken ve sâir havâyic husûlünde niçe a'vân u ensâr ve huddâm-ı kâr-ı güzârâna muhtâc olup anlar olmadığı sûrette râhat ve ta'ayyüş emr-i muhâl olduğu zâhir ve 'ayân iken dâhil-i taht-ı hükûmeti olan bilâd ü 'ibâdın ahvâl ü intizâmına bi-re'sihi mübâşeret mümteni'âtıdan olduğu delîl ü şühûda gayr-ı muhtâcdır. 'Ukalâ **es-saltanatu bi'n-nazari hulvün mine'l-'asel ve fi'l-hakîkati mürre mine's-semme ve'l-basal** demişlerdir. Meselâ mücâhede bi'l-a'dâ ve muhâfaza-i sugûr ve re'âyet ve himâye-i kâffe-i enâm ve def'ü'z-zulm ve'l-'udvân min beyne'l-halâyık ve icrâ-yı hudûd u ahkâm ve cem'-i mahsûlât ü vâridât-ı mülk ve mevâzı'ına redd ü i'tâ' umûrunu istîfâ ve tefakkud-ı mu'âmelât ü tashîh ve ma'âş-ı 'ibâd ve zabt-ı mevâzîn ü kıyem ve tenkîh-i sikke-i nukûd u burûca i'tidâl irzâ vü tervîh-i muhtâcan ve sâir umûr-ı lâzime ki, 'inde'l-'ukalâ mütebeyyindir, mecmû'unu **kemâ huve yelîkîhâ** görüp yine halkı irzâ ve fermân-beri itmek kadar dünyâda müşkil-ter emr yokdur. Pes bu meşâgil-i kesîreye bi-re'sihi melik nizâm virmek mümkinâtdan olmayup bi-eyyi vechin-kân a'vân u ensâra muhtâcdır. Ricâl-i seyf ü kalem ve 'ulemâ vü 'ukalâdan niçeler ki kimi satvet-i bâhire ve kuvvet-i kâhire ile ve kimi hall-i müşkilât ve ta'lîm-i vücûh-ı mesâlih-i mühimmât ile ve kimi dahi teblîg-i ihbâr ve ifâde-i netâyic-i efkâr ü âsâr ile [86a] ve kimisi zabt-ı hisâb ü kitâb ile mu'âvenet eyleyüp sâir efrâd-ı nâsıdan cümû'-ı kesîre dahi hizmet-i bedeniyye ve a'mâl-ı şâkka ile mesâlih-i havâyic-i zarûriyyeye mübâşeret itmedikçe ve esnâf ricâl-i mezkûreden isti'ânet olmadıkça emr-i saltanat kemâ-yenbagî muntazam olmayacağı emr-i bedîhîdir. Kemâ-yenbagî muntazam olmak değil **ed-devletu bi'r-ricâl lâ-bi'l-makâl** mağzâsınca mümkinâtdan

değildir. En ednâ bir kimesne yalnız kendü umûr-ı lâzimesini göremez bi-eyyi vechin-kân mahall-i müte‘addideden i‘ânete muhtâcdır. Emr-i saltanat ise umûr-ı ‘adîde-i müşkili müştemil iken bilâ-mu‘âvenet niçe kabildir! Hazret-i Mûsâ salavâtullahi ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi peygamber ulü’l-‘azm ve ‘âlî-şân ve kelîm-i Hudâ iken ikâmet-i evâmir-i Kirdgâr’ı ve temşît-i umûr-ı dîniyye ve teşyîd-i mesâlih-i dünyeviyyede isti‘ânet maslahatıçûn ve me’mûr olduğu umûr hikmet-i kâmile-i Perverd-gârî muktezâsınca yâver ü mu‘în ve vezîr ü müşîre muhtâc olduğundan **Vec‘al lî vezîrân min ehli**¹¹²⁵. **Harûne ahî**¹¹²⁶. **Uşdüd bihi ezri**¹¹²⁷ kerîmesi mîsdâkınca birâder-i ‘âlî-şânı Harûn vezîri ve umûrunda mu‘în ve şerîki kılınmak recâ eyledi. Enbiyâ-i ‘izâm ‘aleyhimü’s-selâm mu‘în ü vezîre muhtâc oldukları hâlde zümre-i selâtînin eşedd-i ihtiyâcları emr-i mukarrerdir.

Tenbîh

Ümmehât-ı merâtib-i devlet aksâm-ı erba‘aya münkasım olup tasarrufât-ı sultâniyye işbu dört kısmı tecâvüz itmediğinde hükemâ-yı mütekaddimîn ve ‘ulemâ-i hakikat-bîn müttetiklerdir. Kısım-ı evvel hudûd u sugûr ve sükkân-ı ülke ve memleketi zâbıt ve hâmi leşlerin ahvâline ve mühimmât-ı hurûb u kıtâl levâzımına ve umûr-ı galebe ve mutâlebe ve himâyete müte‘allık cümle-i mesâliha nazar itmekdir. Ve bu hizmet mahz-ı şecâ‘at ve kuvvet-i kâhireden ibâret olmağla merâtib-i seyfiyyenin bihter ve a‘zamıdır. Düvel-i sâlifede bu hizmet-i ‘azîmeyi müte‘ahhid olana, kahramân tesmiye olunurdu. Ve bu rütbenin taht-ı hükmünde zâbitân-ı ‘asâkir-i mütenevvi‘a ve serhaddât ü sügûrdan beher birine ta‘yîn olunmuş hâkim ve hîn-i muhârebe vu mesâfda zâbitân-ı mahsûsa ve hıfz ü i‘mâl-ı envâ‘-ı esliha vü âlâta me’mûr rüesâ vardır ki, inşaallâhu te‘âlâ cild-i Süleymân Hânî’de tafsîl olunur.

Kısım-ı sâni: Mekân-ı ba‘îdede olan hükkâm ve ‘ummâle i‘lâm-ı muhâtabât ve inşâ-yı evâmir ü mürâselât ve zabt-ı vekâyi‘ ü umûr ve tahrîr-i mevâdd-ı mühimme-i cumhûr maslahatıdır ki, bu kuvvet-i fikriyye ve belâgat-ı nâtıkadan husûle gelen hizmet-i kitâbetdir. Ve eşref-i merâtib [86b] kalemiyye olup, tahtında hidemât-ı mütenevvi‘aya mevzû‘ merâtib-i ma‘dûde vardır ki, bi-mennihî te‘âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir. Ve bu tabakada bâliğ-i nisâb-ı kemâl-i kâr-sâz-ı ricâl her ‘asırda nâdiren bulunup ve bu zümrenin ashâb-ı kemâlinden biri devlete kifâyet ider.

¹¹²⁵ “Bana ailemden birini yardımcı yap”. *Kur’ân*, Tâhâ, 20/29.

¹¹²⁶ “Kardeşim Harun’u”. *Kur’ân*, Tâhâ, 20/30.

¹¹²⁷ “Onunla sırtımı güçlendir”. *Kur’ân*, Tâhâ, 20/31.

Kısm-ı sâlis: Mahsûlât-ı mülk ve vâridât-ı devleti ahz u tahsîl ve ber-vech-i kânûn müte‘ârif-i erbâb-ı istihkâka ba‘de‘t-tevzî‘ fazlasını cem‘ ü iddihâr ile hazîne-i devleti ta‘mîr eylemekdir. Bu fûnûn-ı tedbîrât ve dekâyık-ı mu‘âmelât ile netâyic-i kitâbet ü muhâsebâtıdan mütevellid bir hizmetdir ki, beyne’s-seyf ve’l-kalem müşterek olmuştur. Düvel-i sâlifede bu rütbe sâhibine müstevfâ ve devlet-i maşrıkıyye de mu‘temedü’d-devle ve hâlâ Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye’de vekîl-i mâl olan defterdâr ta‘bîr itdikleridir. Ve bu rütbe tahtında cümleden ziyâde merâtib ve menâsıb ve zavâbıt ve ‘ummâl ve muhâsibân olmak zarûriyyâtıdandır. Hâlâ niçe menâsıb-ı celîle bu makâm-ı ‘aliyye sâhibine tâbî‘dir ki, bi-mennihî te‘âlâ tafsîli kavânîn ü teşrîfât bahsinde zikr olunsâ gerekdir.

Kısm-ı râbî‘: Mezâhime-i erbâb-ı hâcâtı cenâb-ı saltanatından def‘ ve cevri ve bî-edebân-ı nâsı hücum ve vüsûbdan men‘ itmek maslahatıdır ki, evkât-ı mu‘ayyeneden mâ‘âda harem-serây-ı saltanata dahi bir ahad vaz‘-ı pâ itmeye. Hîn-i iktizâda varanlar dahi âdâb-ı erkân merâsimini tecâvüz itmeyeler. Selefde bu hizmeti müte‘ahhide “hâcib” ıtlâk olunurdu. Ve zecr ü tahdîd ve habs u ta‘zîr ve nefy ü tahzîr ve mübâşeret-i ikâmet-i hudûd misillü hidemât-ı müstehcene ricâli ve bu makûle hizmet erbâbının mecmû‘u bu rütbenin taht-ı hükmüne dâhillerdir. Selefde hâcib didikleri hâlâ kapucular kethudâsı didikleri zâtdır. Ve kapu ağaları ve kapucular ve kapucubaşları ve sâir mahallinde zikirleri âtî merâtib bu rütbe tahtındadır. İşbu merâtib-i erba‘a ez-kadîm umûr-ı ‘âmmeye nâzır erbâb-ı hall ü ‘akd merâtibi olup umûr-ı hâssaya müte‘allık olan hidemât ricâli cümle bunların taht-ı yedinde idiler. Ez-zemân-ı kadîm bâb-ı zuhûr millet-i İslâmiyye gelen düvelde şikk-ı nizâm bu siyâk üzre olup her ‘asırda bu merâtibin ba‘zı mürtefi‘ ve ba‘zı münhat olmak üzre tedâvül itmişlerdi. Devlet-i İslâmiyye zuhûrunda merâtib-i mülûkiyye ve menâsıb-ı kisreviyyenin ekseri metrûk olup bu mesâlih-i erba‘a ne siyâk üzre tedâvül olunduğu [87a] ve emri hilâfet saltanata mütebeddil oldukta yine ne gûne üslûb üzre mürâ‘ât olunduğu mahallinde inşâallâhu te‘âlâ zikr olunur.

Fâide

Risâle-i *Usûlü’l-Hikem*’de mastûrdur ki, hükemâ-i mütekaddimîn-i müdakkıkîn ve ulemâ-i müte‘ahhirîn-i muhakkıkîn zümresinin nizâm-ı ‘âlem ve bekâ-yı intizâm-ı umûrunu benî Âdem’de ittifâkları bu vechiledir ki, bir devletin sâha-i dâiresinde mevcûd efrâd-ı nâs mânend-i ‘ânâsır-ı çâr-erkân-ı vâsıla münkasım olmak gerekdir. Tâ ki, bâ‘is-i takviyet-i terkîb-i beden-i devlet ve sebeb-i kuvvet-i mizâc-ı saltanat ola. Ya‘nî cemî‘-i ezmânda vech-i âsân ve tarîk-ı ahsen ile bir üslûb-i hakîmâne umûr-ı mehâmm-ı devletin inzibâtı halkın bir

sınıfı ashâb-ı seyf ve sınıf-ı âharı ashâb-ı kalem ve dîgeri ashâb-ı hars u zirâ‘at ve bir sınıfı dahi erbâb-ı hırfet u ticâret olup, bu cümlelerin zimâmı yed-i sultâna müsellemlerle olmağla hâsıldır. Ve işbu erkân-ı erba‘anın a‘zamı sınıf-ı ashâb-ı seyf ü sinândır. Ve bunlar mülûk ü selâtîn ve onların nüvvâbı olan vükelâ ve vüzerâ ve mîr-i mîrân ve sâir zâbitân ve bi‘l-cümle tavâiy-i ‘askerîdir. Ve bunların ‘uhde-i zimmetlerine farz ve vazîfe-i malzemeleri ashâb-ı kalem sınıfından ‘ulemâ ve hükemânın mücerred ârâ vü tedâbîrine mürâca‘at ile cemî‘-i esnâfı silk-i zabt u rabta münselik ve nazm itmektir. Tâ ki, bu sûret-i mergûbe üzre bâ-kânûn-ı ‘adâlet ü hüsn-i siyâset re‘âyânın ve gerek cemî‘-i esnâfın umûrunu tesviye ve tanzîm itmiş olalar.

Tetimme

Cümle-i muhakkikîn ittifâk itmişlerdir ki, bir devletin ki ‘askeri revâbıt-ı kânûn-ı nizâm birle merbût ve zavâbit ve silsile-i tertîb-i bî-infisâm ile mukayyed ü mazbût olmaya, ol devletin re‘âyâ ve berâyâsı her vakt ü zemânda âsûde-hâl ve terfih-i bâl ta‘bîr olunan mevâddın yüzünü görmek değil, kelâmını bile uzakdan işitmeyüp her hâlde perîşânî ve envâ‘-ı ekdârdan bir ân hâlî ve berî olmaz. Bu dahi ma‘lûm ola ki, fasl-ı sâniye nevâmîs-i selâse zikrinde biri dahi dînâr-ı nâfi‘dir dinmiş idi. Dînâr-ı nâfi‘ zeheb ve fızza envâ‘ından meskûk akçe ta‘bîr olunan emrdir ki, inşaallâhu te‘âlâ tafsîli tabaka-i Orhânîde zikr olursa gerektir. Ânifen mezkûr çâr erkânın bir sınıfı ashâb-ı seyf olup, mülûk-i vüzerâ ve ba‘zı erkân-ı devlet ve zâbitân bu sınıf ricâlinden olduğu çünkü icmâlen beyân olunup, keyfiyyet-i hâl-i [87b] mülk mümkinî mertebe zikr olundu, min-ba‘d ‘alâ-tarîkı’l-icmâl sâirlerinin zikr u beyânına şürû‘ idelim.

el-Faslu’s-sâdis

Fî-Zikr-i mertebe-i celîle-i vezâret

Ma‘lûm ola ki, bu mahalde ‘abd-i Hakîrin *Usûlü’l-Hikem* nâm mecmû‘asında muharrer tafsîl Kâtib Çelebi merhûmun muhtârıyla ma‘an tahrîr ve mu‘teberât-ı sâirede mezkûr fevâid-i ‘adîde zamm u tastîr olunur. Hafî olmaya ki, merâtib-i mülûkiyye ve menâsıb-ı ‘aliyye-i sultâniyyenin eşref ü a‘lâsı ve ‘izz ü rif‘at-i hükûmetin gâyet ü müntehâsı rütbe-i celîle-i vezâretidir. Hükemâ-yı hikmet-bîn ve fużalâ-yı ma‘ârif-âyîn lafz-ı vezâret mu‘âvenet ma‘nâsına olan muvâzereden me‘hûzdur didiler. Bu i‘tibâra göre vezâret-i mutlak i‘ânet ma‘nâsına olur. Ba‘zılar sıkl ma‘nâsına olan vizrden me‘hûzdur ya‘nî mütehammil-i eskâl-i saltanat dimektir didiler. Hakîkatde bu dahi ma‘nâ-yı mu‘âvenete râci‘dir. Kelîm-i Hudâ

Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmın **Uşdüd bihi ezri**¹¹²⁸ buyurduğu bu ma’nâyı müeyyiddir. ‘Ukalâ-i kibâr bu ma’nâyı îzâh idüp didiler ki, ‘ibâd u bilâdın terfih ü ta’mîri ve hazîne ve ‘askerin zabt u terbiye ü tevfirî ve sedd u muhâfaza-i serhaddât ve sugûr-ı mahrûse ve sefer ü hazaarda a’dâ ile mukâtele ve musâlaha umûr-ı intizâm-yâfte-i cemî‘-i mesâlih-i devlet hizmeti ve umûr-ı mu‘azzama-i mezkûrenin tahtında münderic mesâlih bî-hadd ü ihsâyâ sâbıkâ işâret olunduğu üzre bi’z-zât melik-i ‘asr mukayyed olmakda ‘usret-i kâmile mukarrer olduğundan, ol sadr-ı mu‘allâ sâhibi olan zât-ı sâdıkı bu umûrun temşiyetine vekîl ittihâz idüp, anlar dahi umûr-ı mezkûre eskâlini mütehammil ve vus‘ü mertebe idâresine bezl-i maddûr itmek hasebiyle gûyâ mu‘în oldukları cihetden ma’nâ-yı mu‘âvenet zâhir olur. Ma’nâ-yı sıkl bu ma’nâyâ râci‘ olduğu bu tafsîlden nezd-i hurde-bînânda gayr-ı hafîdir. Hakâyık-ı umûrdan bahs iden ‘ulemâ-yı hikmet-bîn didiler ki, cemî‘-i devletin nizâm-ı hâline sebeb olan merâtib-i erba‘a-i mezkûre erbâbının ahvâline bi’z-zât tekayyüd sâhib-i saltanatı işgâl ve evkâtını istî‘âb itdüğünden mâ‘adâ bu erba‘a ile kendü beyninde nâmûs-ı sâtır menzilesinde bir ferd-i müdebbir olmamak kânûn-ı heybete menâfî ve resm-i cihândârîye mugâyir olmağın, usûl-i mecâmi‘-i umûr olan merâtib ricâlinin üzerlerine nâzır ve infâz-ı hall ü ‘akd ve redd ü kabûlde ‘umûmen ashâb [88a] menâsıba hâkim ve âmir olmak için bir ferd-i müte‘ayyine ta’yîn ve vücûd virilmek zarûriyyâtıdan oldu. Pes ol ta‘ayyün ve ıstınâ‘a ihtiyâr olunan merd-i celîlül’l-i‘tibar istiklâl-i ‘izz-i saltanat ile devâ‘î-i umûm ve kesretin makâdir-i muktezayâtını bilmekte kâmil ve pâdişâh ile nâs beyninde inhirâf-ı mîzân ile tarafeyn birbirine tuğyân itmemek maslahatıçûn miyânede berzah hâil olup tedbîrât ve tasarrufâtı cümle makbûl ve hayr ü şerr-i umûr cümle kendüden mes’ûl ve salâh-ı dîn ü devlete bezl-i vüs‘ ü tâka itmeğe mütekeffil ve cümlelerin üzerine gâlib-i mu‘tedil ve nâzır-ı müstakil olmak haysiyyeti ile nâmına vezîr-i a‘zam ve vekîl-i mu‘azzam ve rütbesine sadâret-i ‘uzmâ ve vekâlet-i kübrâ ıtlâk itdiler.

Pes menâsıb-ı devlet ve rütbe-i saltanatda bundan ‘âlî makâm yokdur. Ve bu vekîl-i mutlak karîb u ba‘îd cümle halk ile pâdişâh beynine tavassut ider. Lâkin lâıyk olan ve ‘an-aslin bu rütbe-i ‘aliyyenin muktezâsı budur ki, bunun ile pâdişâh beynine bir ahad tavassut itmeye âhardan bir ferd şehzâde olursa dahi mahrem-i esrârları olmak câiz değildir. Rütbe-i vekâlet-i ‘uzmâ bir vechile şirket kabûl itmez. Zâtî mefâsidden ‘ârî vüzerâyâ istiklâl virüp hakkında âharın kelâmını istimâ‘ değil hayr ü şer bir sühan tefevvüh itdirmemek mülûke vâcibdir. Hurde-bînâna gayr-ı hafîdir ki, bu mansıb-ı ‘âlîden müşkil-ter maslahat ve gûne gûne miheni müştemil es‘ab hizmet yokdur. Zîrâ rızâ-yı Hak ‘azze şânuhû ve rızâ-yı

¹¹²⁸ “Onunla sırtımı güçlendir”. *Kur’ân*, Tâhâ, 20/31.

pâdişâhî ve rızâ-yı halk bunlardan mâ'adâ kendü nefsinî irzâ bu rızâ-yı erba'a-i mütehâlifetü't-takâzâ her bâr tevâfuk üzre bulunmaz ve bulunmak dahi müte'assirdir. Bunların beyrinde hazm-ı 'âkılâne ile hareket idüp dîn ü dünyâyâ zarar terettüb itmeyecek harekât ne kadar müşkil-ter umûrdan olduğunu ol makâm-ı 'âlî sâhibleri bilür. Te'lîf ve kitâbet ile ma'lûm olur, mevâddan değildir. Turalım kemâl-i ihtiyât ile harekât-ı mu'tedileye imkân olmuş havâdis-i gerdûn ve zuhûrât-ı dehr bukalemûndan mütevellid devâhî-i gayr-ı melhûzaya ne çâre olur. Hemân sebîl-i selâmet dâimâ gayr-ı hâhlıkla tarîk-ı istikâmetde olup, her hâlde hazret-i Rabbü'l-'âlemînden isti'ânetle müyesser olur. Emrinde müstakille olmayan vüzerânın her hâlde Allah mu'îni olsun. Zîrâ rızâ-yı halk üzre olan umûra iştigâl itse [88b] rızâen lillâh kalur. Zîrâ halkın murâdları ya'nî matlûbları olan mevâd ekser-i hâlde muhâlif-i rızâen lillâh olduğu azherdir. Pes bu cihetden binâ-yı âhîreti 'iyâzen bi'llâhi te'âlâ harâb olacağı bî-iştibâhdır. Eger rızâ-yı sultâna mütâba'at itmese katl havfı hod emr-i mukarrerdir. Kaldı ki, musâhibân-ı pâdişâhî mukarrebândan olanların dil-hâhlarına muhâlif ve rızâlarına gayr-ı mutâbık harekâtta bulunsa mâdâm ki, vezîr-i a'zam 'uhdesinde olan umûrda gayr-ı müstakildir, anlar emr-i 'azîm-i vekâletde şürekâ mesâbesindedirler. Pâdişâh-ı zemân anların vezîr hakkında tefevvüh itdikleri makâle nigâh-ı iltifât buyurdularsa yine vezîrin yâ 'azline veyâ katline hiç olmazsa kesr-i 'ırzına müte'allık ta'yîr ve ta'yîne sebep ve ta'zîr-i hâkânîye mazhar olmasına bâ'is olurlar. Zîrâ eslâfda ve zemân-ı karîbde katı çok vukû' bulmuşdur. Ekser-i vüzerâ-i hîred-ârâlar nüffâk-ı hussâd-ı bed-endiş sebebiyle katl olunduğu karîben zikr olursa gerekdir. Bu vechile umûrunda gayr-ı müstakil vüzerâ bahr-ı hayretde şînâverlikden gayrı kendini bi-eyyi vechin-kân muhâfazadan mâ'adâ bir maslahata yaramaz emr-i vezâretde şirket bâ'is-i harâbe-i devlet bâdî-i inhidâm-ı esâs-ı kasr-ı saltanatdır. Zümre-i selâtîne **li-küllî 'amelin ricâlun** müfâdıyla 'amel ve her rütbe ve maslahatın âharı 'adem-i teşrîk vâcibdir. Tâ ki herkes bulunduğu hizmetde dîn ü devlete nâfi' mesâlih vücûda getüre. Hattâ Na'imâ makâle-i Feyziyyesinde ma'nâ-yı vezâret ve ta'rîf-i vekâleti ba'de'z-zikr bu husus-ı ânife'z-zikri îzâh idüp dir ki, bu rütbe-i 'aliyye sâhibinin 'izzet ü şânı cümleden ziyâde ve hürmet-i kadr-ı 'unvânı sâirlere nisbet hezâr mertebe i'tilâda olmak lâzım ve re'y-i sâib ve tasarrufât pesendîdesi makbûl ve kavli cârî ve hükmü nâfiz olmak mühimdir ki, müte'ahhid olduğu umûr-ı 'asîrenin 'uhdesinden gelmek ve mütekeffil olduğu mevâdd-ı müşkil-terîn-i müte'addideyi mâ-vaza'a lehâsında isti'mâl etmek mümkün ola. Kaçan ki, erbâb-ı merâtib-i devletden veyâhûd ashâb-ı kurb-i saltanattan vekîl-i mutlaka bir mu'âriz zuhûr eyleye. Veyâ iltifât-ı pâdişâhî tefevvuk idüp vekîl-i mutlakın kavlini nakz ve fi'lini fesha kâdir ola. Lâ-cerem umûr-ı devlet nizâm-ı tabî'î üzre görülmeyüp yevmen [89a] fe-yevmen müşrif-i ihtilâl olacağı bî-kîl ü kâldır. Lâsiyyemâ

mu‘ârız-ı mezkûre mu‘temedü’l-kavl olmağla ızrârından vekîl-i mutlak havf idüp, zarûrî müdârâ tezellülü kabûl eyleye. Makâm-ı vekâletin ta‘ayyünü bi’l-küllîyye zâil ve ‘uyûn-ı nâsdan mehâbet ü satveti muzmahil olup, kuvvet-i celâlet-i câh u rif‘at ol şahs-ı mu‘terizde hâsıl ve ricâl-i memleket anın itâ‘ati cânibine mütehavvil olsa gerekdir. Halkın hidemât-ı mâl ve bedeni zımnında kâin menâfi‘ ol şahs-ı mu‘terizde terâküm idüp, vardıkca şânı refi‘ ve devleti vesî‘ olarak vekîl-i mutlaka rütbe-i galebe-i tecâvüz idüp cenâb-ı saltanata hâlet-i müşârekete mütenâhır olsa gerekdir. Umûr-ı devletde ise vekîl-i mutlakdan gayrı bir ferd-i âharın istiklâlîne dil ve dîde-i ‘ibâdullâh me’lûf olmadığından lâ-muhâle ol şahs-ı mu‘ârıza ‘amme-i nâsın ‘adâveti emr-i mukarrer olup, kendüden müstefid olanlarıyla bir sâ‘at mukaddem zevâl-i mihr-i devletine müterakkıb u muntazır olurlar. Vekîl-i mutlak nâmında olan zât bu sûretde mağlûbiyyet şeâmeti ile muztaribü’l-hâl olup tedâbîr-i sâibe ve tasarrufât-ı ma‘kûle ve ârâ-yı sâkıbeye muvaffak olsa dahi cihet vak‘alarında za‘f mukarrer olmak hasebiyle beyne’l-halk kelâmları ısgâ olunmayup emr ü fermânında nüfûz olmaz. Ve işleri vechen mine’l-vücûh sübût bulmaz olur. Bu hâlet-i musîeden ise ülkehâ ve memâlikde devlete müeddî-i mazarrat-ı külliyye lâ-yuhsâ fesâdât zuhûr-pezîr olduğu, gerek selefde ve gerek zemân-ı karîbde meşhûd-ı cihân olmuştur. Ez-cümle meşhur-ı âfâk Müftî es-Seyyid Feyzullah Efendî ‘uhde-i saltanat-ı Mustafa Hân-ı Sâni’de ‘izzet-i istiklâl ve şiddet-i istibdâd ile ne rütbe-i ‘azîmeye vâsıl olduğu ve verâ-yı perdede cümle-i hall ü ‘akd ve tedbîr ü tasarruf ana mahsûs olup, vekâlet-i mutlaka makâmına gelen devletlüler bir sâde nâm ve kuru ihtîşâm ile kalup masârif u mevâcib için hazîne tedârükü gibi bir bâr-ı girânın altında zârî zârî inleyerek ifnâ-yı vücûd idinceye dek ne gûne mihen ü âlâm çekdikleri, bu evzâ‘ ise ‘inde’l-hak ve’l-halk magzûb u mahzûl olmağa sebep olan ef‘âl-i şenî‘a ve etvâr-ı kabîhadan olmağla ‘âkıbetinde ne gûne fesâd ve fitne bâdî olduğu *Me’hazü’l-iber fî a‘zami’l-haber* nâm risâlemizde mufasssalan mastûr u mukayyed ve risâle-i mezkûre ancak bu husûs için müellefdir.

[89b] **Tenbîh**

Kâtib Çelebi merhûmdan naklen *Usûlü’l-Hikem*’de mastûrdur ki, rütbe-i ‘azîme-i vekâlet ve câh-ı refi‘a-i sadâret ümm-i menâsıb-ı devlet ve üss-i merâtib-i saltanat olmağın, mebde-i ‘âlemden berü mütedâvil düvelin mecmû‘unda mu‘tenâ ve mer‘î olagelmıştır. Hikmet ve nübüvvet ve saltanatı cem‘ eyleyen enbiyâ-i sâlife ve meşâhîr-i cihân-gîrân-ı mâziye ki, Hermes telkîb olunan İdrîs en-Nebî ‘aleyhi’s-selâm ve Yâfes ve Hûşenk ve Keyûmers ve Zü’l-karneyn-i Himyerî ve Yûsuf es-Sıddîk ve Kelîmullah Mûsâ ve Dâvud ‘aleyhi’s-selâm ve mülûk-i benî İsrâil ve Eminullah Süleymân ‘aleyhi’s-selâm ve sâir

‘uzamâ-yı mülûk-i sâlife ‘ale’l-‘umûm vezîr-i müşîr istihdâm itdikleri mufasssalât kütüb-i tevârîh safahâtında mastûrdur. Hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmın vezîri sâbıkâ işâret olunduğu üzre birâder-i ‘âlî-şânları Harûn ‘aleyhi’s-selâm idi. Ve Süleymân ‘aleyhi’s-selâmın vezîri Âsaf bin Berahyâ didikleri fâzıl-ı kâmil idi ki menkabeleri *Eşrefü’t-Tevârîh* nâm eserimizde mezkûrdur. Tâ dîn-i mübîn-i islâm zuhûruna dek gerek rütbe-i celîle-i vezâret ve gerek merâtib-i erba‘a ahkâmı mütedâvil idi. Dîn-i İslâm zuhûrunda emr-i devlet, diyânet ve hilâfete mütebeddil olmağla merâsim-i mülk Kisreviyyet’den ekseri mürtefi‘ olup, ictimâ‘ ve temeddün-i insâniyyede aslî ve tabi‘î olan umûr ki, müfâvaza vü mu‘âvenete bi’r-re’y misillü musâlahadır. Anlardan mâ‘adâsı muzmahil oldu. Zîrâ mebnâ-yı cem‘iyyet ve esâs-ı temeddün olan mâ-lâ-yüddemminehu umûrun zehâb ü izmihlâli muhâl olduğu ‘âr ‘an-ı kîl ü kâldır. Ve Resûl-i Ekrem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri mühimmât-ı hâssa ve ‘âmmelerinde **ve şâvirhum fi’l-emr**¹¹²⁹ kelâm-ı şerîfiyle min kîbelillahi te‘âlâ me’mûr olmalarıyla ashâb-ı kirâm rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazerâtı ile müşâvere vü isti‘ânet buyururlardı. Ve niçe emri anlara tefvîz ü sipâriş buyurup umûrlarında ol zümre-i kirâmı müşârik ve müsâhim kılurlar idi. Hattâ Ebûbekir es-Sıddîk radiyallahü ‘anhu hazretlerinden gayrılar mahrem olmadıkları niçe umûr-ı mahsûsaya mahrem ve müsteşâr buyururlardı. Kibâr-ı ‘Arabdan ve ‘uzamâ-yı tüccârdan devlet ve kisreviyyet merâsimini bilenler ve ekâsire vü kayâsıra ve necâşî ve Mukavkıs saltanatları merâtibine muttali‘ olanlar Ebûbekir radiyallahü ‘anhu hazretlerine vezîr tesmiye iderlerdi. Ve peygamber-i ‘âlem sallallahü [90a] te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin vezîridir didiler idi. Ma‘a-hâzâ zemân-ı sa‘âdet-i Risâlet-penâhîde ve ashâb beyninde vezîr lafzı yoğidi. Anların elkâb ve i‘tibârâtı selvâcet-i? hilâfet ve ihtisâr-ı bedâvet üzre olmağla cümleye ashâb ‘unvânın itlâk ile iktifâ buyurmuşlar idi. Ammâ Resûl-i Ekrem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri Çâr-yâr-ı Güzîn belki ‘aşere-i mübeşşere rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazerâtı ile isti‘ânete bi’r-re’y ü müfâvaza ve müşâvere iderlerdi. Pes fi’l-asl bu vezâyif hatâyis-i vezâretten olmağla merâsim-i sûriye kasr-ı nazar-ı i‘tibâr eyleyenler ‘asr-ı Nebevîde hazret-i Sıddîkiyye ve hilâfet-i Sıddîk’da Hazret-i Fâruk’a ve ‘uhde-i Fâruk’da Hazret-i ‘Osmân’a ve hilâfet-i Zi’n-nûreyn’de Hazret-i Ali’ye rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma‘în vezîr dirler idi. Fakîr dirim ki, eger sâil hadîs-i sâbıkü’z-zikr ile ki **inne lî vezîreyn fi’s-semâi’l**-hadîs-i nazm-ı dürrer-bâridir. Suâl iderse ki, bu hadîs-i şerîfin zâhir ma’nâsı ‘asr-ı bâ-sa‘âdet-i Risâlet-penâhîde ‘aleyhi’s-salât ve’s-selâm Hazret-i Sıddîk ile Farûk’a radiyallahü ‘anhümâ vezîr tesmiye olunduğunu müeyyiddir. Cevâb virilür ki, vezîr bi-ma’nâ mu‘în olmağla ber-mûceb-i

¹¹²⁹ İş hususunda onlarla istişare et.

fermân-ı ilâhiyye kim **ve şâvirhum fi'l-emr**¹¹³⁰ andan 'ibâretdir. Umûr-ı dîniyye ve istihkâmında anları mu'în ittihâz buyururlardı. Fe-emmâ kendülere gerek lisân-ı Nebevîden zuhûr itmek vechile ve gerek beyne'l-ashâb vezîr lafzı ile hitâb olunmazdı. Kâtib Çelebi merhûmun murâdı dahi gâliba budur. **Reca' nâ mâ-künnâ fihî**¹¹³¹ Mu'âviye'den sonra yine merâsim-i melik-i? Nisâb-ı aslîsini bulup makâm-ı vezâret sâhibleri erbâb-ı merâtib ü menâsıbın cümlesine hâkim ve âmir ve seyf ü kaleme mahsûs fetk u rakt-ı umûra mutasarrıf-ı kâhir olarak ri'yâseteyn devleti câmi' oldular. Devlet-i 'Abbasiyye zuhûrunda nitâk-ı saltanata ve sa'at târî olmağla rütbe-i vezâretin dahi şânı refî' olup, tenfiz-i hall ü 'akd 'umûmen dest-i istiklâl-i vezîre tefvîz olundu. Bu kemâl-i istiklâl ve istibdâd sebebi ile Harûn er-Reşîd'in vezîri Ca'fer bin Yahya Bermekî'ye sultân 'unvânıyla hitâb olunurdu. Lâkin bu 'unvândan Ca'fer'e zarar-ı küllî 'âid olduğundan mâ'âda bâ'is-i inhidâm-ı binâ-i hânedan-ı kirâm-ı Berâmike oldu. Ba'de hâzâ istiklâl didikleri emr, gâh hulefâda ve gâh vüzerâda olmağa başlayup vüzerâ umûrunda müstakille ve müstebidde oldukda ahkâm-ı şer'iyye 'alâ-hâlihâ cârî vü sahîh olmak maslahatıçün halîkadan istinâbete muhtâc [90b] olmalarıyla vezâret, vezâret-i tenfiz ve vezâret-i tefvîz 'unvânıyla ikiye münkasım oldu. Vezâret-i tenfiz sultân kendü nefsinde kâim ve umûrunda hâkim olup, ahkâmını cümle vezîr tenfiz ve icrâ itmekden 'ibâretdir. Ve vezâret-i tefvîz istiklâl-i tasarruf cânib-i vezîrde olup halîfe yâhûd sultân mecmû'-ı umûr saltanatı kâffeten re'y ü nazar ve ictihâd ü tedbir[i] vezîre tefvîz itmekden 'ibâretdir ki, vezâret-i 'uzmâ ve vekâlet-i kübrâdan murâd bu olup, 'unvân-ı vezîr-i a'zam ve elkâb-ı vekîl-i mutlak ve sadr-ı mu'azzam bu rütbe-i 'aliyyetu'l-kadr ve's-şân sâhibine itlâk olunur. 'Abd-i Fakîr dirim ki, rütbe-i sadâret bu güne 'âlî olup, mülûke râhat ü refâh bu zâtın vücûdiyle müyesser olduğu bedîhî iken zümre-i selâtîn-i kirâma bu zâtın umûrunda âharı teşrîk niçe câiz olur. El-hak kâffe-i umûr dest-i istiklâl-i vezîre teslim olunmamak mahz-ı hatâ ve hatâ-i mahzdır. İnşâallâhu te'âlâ ba'de esturin tafsîl olunsa gerekdir.

Fâide

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, usûl-i vezârete mute'allık te'lîf olunan resâilden ibtidâ risâle-i Âsaf bin Berahyâ-yı fâzıldır ki, *Seffâh*'a terceme olunup, Mansûr-ı Devânîkî'nin hod nasb-ı 'aynı idi. Lâkin nüshası gâyetü'l-gâye nâdirdir. Sâniyen 'uhde-i hilâfet Me'mûn'da vezîr ve kâid Tâhir bin Hüseyin kendü oğlu 'Abdullah taraf-ı Me'mûn'dan vezâretle Mısır ve Rakka vâlîsi nasb olundukda, ta'lîm-i fenn-i âdâb-ı vezâret içün te'lîf eylediği risâledir.

¹¹³⁰ İş hususunda onlarla istişare et.

¹¹³¹ Konumuza dönelim.

Gerek Me'mûn ve gerek ol 'asrın e'âzım-ı 'ukalâsı gereği gibi istihsân idüp ahkâm-ı şer'îyye ve siyâsât-ı 'akliyye ve âdâb-ı mülûkiyye ve kavâ'id-i külliye-i sultâniyyeyi müştemil bundan a'lâ ve câmi'ü'l-menâfi' risâle olmaz deyü ittifâk itmeleriyle Me'mûn cümle-i vüzerâyâ birer sûreti virilüp vezâret ve eyâlet tevcîh olunanlara düstûru'l-'amel olmağıçün birer sûreti virilmek için bir sûreti dahi dîvânda hıfz oluna deyü te'kiden emr itmişidi. Risâle-i mezbûre *Kitâb-ı Taberî*'den menkûl ve fî 'asrînâ nüshası mevcûd bulunur. Ve İmâm Mâverî'nin *Âdâbü'l-Vezare* nâm risâlesi hod cevâhir-i kâm-yâb makûlesindendir. Ve Ebü'n-Necîb nâm fâzılın ekrâd-ı Eyyûbiyye'den Salâhaddîn-i gazâ-âyîne tedbîr-i memleket ve esrâr-ı saltanat ve sîret-i vezâreti câmi' te'lîf itdiği *Risâle-i İrşâd* ki, tafsîli Na'imâ merhûmun makâle-i feyziyyesi âhırında mastûrdur. Ve İmâm Sühreverdî 'aleyhi'r-rahmenin risâlesi hırz-i cân idinmeğe sezâ nüshadandır. Ve Muhammed Hudâbende'ye [91a] te'lîf olunan *Kitâb-ı Nasîhatü'l-Mülûk*'de vezârete mute'allık fevâid-i bisyâr tahrîr olunmuşdur. Ve *Ahlâku's-Saltana* nâm risâlede hod mecmû'u muharrerdir. Bunlardan mâ'adâ İmâm Gazzâlî kuddise sırruhu hazretlerinin eser-i meşhûrları cümleyi câmi'dir. Bu bâbda müellif sâir resâil ve kütüb-i bî-nihâye olmağla tayy-i makâl olundu.

Fâide

Kâtib Çelebi merhûm *Kānūnnāme-i Kebîr* evâilinde dir ki, Endülüs'de Devlet-i Benî Ümeyye zuhûr itdikde anların kânûnu umûr-ı zabt-ı 'askere bir vezîr ve mâl umûruna bir vezîr ve serhadd ü sugûr ve kitâbet-i evâmir ve mürâselât umûruna birer vezîr ve da'vâları görüp ihkāk-ı hukûk maslahatına bir vezîr nasb idüp pâdişâhın umûr-ı vücûduna ve hücûm-ı nâsdan hıfzına hâcib nâmıyla bir vezîr dahi ta'yîn itdiler ki, bu vezîr sâir vüzerâ ile pâdişâh beynine vâsıta olup sâir vüzerânın re'y ü tedbîr idüp gördükleri umûru pâdişâha götürüp 'arz iderdi. Ve bu vüzerâyâ bir mekân-ı mahsûs ta'yîn olunup, münakkaş vezer-beft perniyân ve kumaşlar ile ferş olunurdu. Ve her semtinde bir vezîr ku'ûd idüp, ahkâm-ı sultâniyye icrâsına meşgûl olurlardı. Hâsıl-ı kelâm müte'ahhid-i mesâlih-i devlet olan ricâlin elkâb ü i'tibârât ve rûteb ü derecâtı her devletde bir gûne cârî olup her 'asırda bir siyâk üzre mütedâvil olmuşdur. Devlet-i ebed-peyvend-i 'aliyyede 'Osmân Hân ibn Ertuğrul 'asr-ı saltanatlarında vezîr olmayup vukû'-pezîr olan umûrda 'aşîretleri beyninde umûr-ı dîde fuhûl ile müşâvere olunurdu. Sultân Orhan Brusa-i mahrûsei feth idüp birâder-i 'âlî-kadrleri 'Alâeddîn Paşa berâyı tehniye-i feth-i celîl huzûr-ı sultânîye geldikde niçe umûr-ı nâfi'a ilkâ itmekle hâh u nâ-hâh vezîr-i a'zam makâmında istihdâm eylediler. Ve nuhustîn-i vüzerâ-i Devlet-i 'Aliyye merhûm 'Alâeddîn Paşa'dır ki, birâder-i 'âlî-şân ve İskender-i der-bânları Sultân Orhan'a vezîr oldular. Ba'zı mukassırının vâlid-i emcedleri Sultân Osmân'a vezîr

oldular deyü tahrîrleri hilâf-ı vâki'dir. İbtidâ ekser-i kavânîn-i 'Osmâniyye mûmâ-ileyhin re'y ü ta'limi ile vaz' olunmuştur. Lâkin 'ibâdet ve tasaffîyeye mâil mutasavvıf ve münzevî olmağla vezâretten fâriğ olup, bir müddet makâm-ı sadâret yine hâlî olduktan sonra Sultân Orhan'nın necl-i necîli Süleymân Paşa vezîr olup, ba'de-zâlik târîhimiz derûnunda zikr olunan vüzerâ müte'ahhid-i umûr-ı sadâret oldular.

el-Faslu's-sâbi'

Fî-Zikr-i siyâsetü'l-vüzerâ ve hasene-i sîretühüm

Hafî olmaya ki, bu makâmda *Hüccetü'l-İslâm* [91b] İmâm Gazzâlî kuddise sırruhu cenâblarının *Nasîhatü'l-Mülûk* nâm kitâb-ı fevâid ittisâmından terceme olunan kavâ'id ü menâfi'-i külliyye tahrîr ve niçe zamâyım-i müte'addide terkîm olunduğundan mâ'adâ fusûl-i sâbıkada münâsebetle icmâlen işâret olunan ba'zı şurût u fevâid dahi ihtimâmen li-şânihâ zikr ü tastîr olundu. Ve İmâm Gazzâlî gibi bir zât-ı vâhid-i kâlifin tahkîkâtını sâbıkâ işâret olundu. 'Özrile tefkîk-i zu'm hakîrâneme nazaran hâric ez-âdâb olmağla, bu bâbda tekrîrile 'abd-i Fakîre sehm-i ta'n-endâhte olunmamak me'mûldur. İmâm-ı müşârün-ileyh hizmetleri buyururlar ki, 'ulüvv-i kadr ve şeref-i emr-i mülûk vezîr-i sâlih iledir. Zîrâ pâdişâh-ı bilâ-vezîr tedbîr-i umûr-ı memleket ve tasarruf-ı ahvâl-i ra'îyyete kâdir değildir. Hazret-i Resûl-i ekrem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem Habîb-i Kibriyâ ve mecma'-ı vahy-i Hudâ olup, kadri celîl ve hulku cemîl ve mertebeleri 'âlî ve dereceleri müte'âlî bâ'is-i âferîneş-i 'âlem ve Âdem iken kıbel-i Bârî te'âlâdan **ve şâvirhum fi'l-emr**¹¹³² fermânıyla me'mûr oldular. Ve Hazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm Kelîmullah bir peygamber-i ulû'l-'azm iken münâcâtında **vec'al lî vezîran min ehli**¹¹³³ **Harûne ahi**¹¹³⁴ el-âye kerîmesiyle istihkâm-ı emr-i dînde mu'în recâ eyledi.

Li-vâlidî

Siddîku'l-emre muhtâc olmadı dîn ü devlet ger

Taleb-kâr olmaz idi enbiyâ'ullah ensârı

Nesir: Pes müsteşâra mülûkün eşedd-i ihtiyâcları bundan zâhirdir. Bir gün Erdeşir'in Bâbek'e "sultânın vezîri niçe olmak gerekdir", deyü suâl olundukda Erdeşir demiş ki, vezîr olan zât müşfik ü sâlih ve emîn ü nâsih gerekdir. Sezâ-vâr-ı selâtîn-i kirâm olan umûrdandır

¹¹³² İş hususunda onlarla istişare et.

¹¹³³ "Bana ailemden birini yardımcısı yap". *Kur'ân*, Tâhâ, 20/29.

¹¹³⁴ "Kardeşim Harun'u". *Kur'ân*, Tâhâ, 20/30.

ki, vezîri ile mu‘âmelesi üç gûne ola: Biri vezîrden bi-hasebi’l-beşeriyye hatâ sâdır oldukda ‘ukûbetle mu‘âmele itmeyüp ‘âkîbet-i kârî, mülâhaza eyleye. Biri dahi vezîri gınâ ile mevsuf ise vechen mine’l-vücûh mâlîna tama‘ itmeye. Biri dahi vezîr-i pâdişâhdan bir nesne ki, tevakku‘ eyleye, bilâ-tevakkuf is‘âf-ı me’mûl ve kazâ-i mes’ûl ide. Ve yine lâıyk olan budur ki, vezîr olan kimesne üç nesneden memnû‘ olmaya. Biri pâdişâh ile mülâkâtdan dîgeri vezîr hakkında kelâm-ı a‘dâ mesmû‘ olunmamakdan, belki huzûr-ı pâdişâhîde hayr ü şer vezîre müte‘allık kelâm kat‘â câiz değildir. Âharı vezîrden umûr-ı saltanata müte‘allık esrâr ketm olunmamakdan, zîrâ salâh-ı ra‘iyyet ve intizâm-ı ahvâl-i memleket ve kemâl-i kudret ve şiddet-i heybet vüzerâ iledir. Pes tefhîm-i kadre ve ta‘zîm-i emre lâıyıklardır. Nûşîrevân oğluna dâimâ derdi ki, [92a] vezîrine ikrâm ve tevkîre sa‘y eyle. Tâ ki sana cem‘-i umûrda muvâfakat ü mu‘âvenet eyleye vezîre dahi hayrâtı iktisâb ve şürûrdan bu‘det ü ictinâb vâcibdir. Ve pâdişâha hüsn-i i‘tikâd idüp şefekat-i ‘ale’l-‘ibâd ile muttasıf olmak gerekdir. Eger pâdişâhın ‘unfû gâlib olup cevır ü i‘tisâfa râğıb ise, vezîre lâıyk olan pâdişâhı eltaf-ı vücûh ile hasenâta delâlet ve tadrîc ile hayrâta hidâyetdir. Bu dahi ma‘lûm ola ki, revâc-ı saltanat vezîr-i müşîr ile ve bekâ-i dünyâ hüsn-i re’y ü tedbîr iledir. Ve mâlâyâ‘nî yerlere ihtimâm eylemek vezîre lâıyk değildir. ‘Ukalâ-i hikmet-bîn, “pâdişâhın cümleden mukaddem ihtiyâcı veziredir” deyü ittifâk itmişlerdir.

Behrâm-ı Gûr’a “emr-i saltanat neyle temâm olur? deyü” suâl itdiklerinde altı nesne ile temâm olur ki, biri vezîr-i sâlihdir. Zîrâ esrârını ana izhâr eyler. İkinci esb-i sabâ-reftârdır. Zîrâ zemân-ı zarûret ve âvân-ı hâcetde sebep-i halâsdir. Üçüncü esbâb harb u âlât-i darbdır. Zîrâ mazarrat-ı düşmenden âlet-i halâs silâhdır. Dördüncü hamlî hafif ve bahâsı sakîl olan envâldır, mücevherâtın envâ‘ı gibi. Zîrâ bu gûne mâlik tahtında ferah ve mezîd-i haşmet misillü fevâid merkûz olduğundan mâ‘adâ hıfzında sühûlet emr-i mukarrerdir. Beşinci cemîle ‘avretedir, ya‘nî hüsnü ve hulku ve her cihâtı sıfat-ı cemîlini câmi‘a ola. Zîrâ def‘-i hümûm ve ref‘-i gumûme vücûhla sebebedir. Altıncı tabbâh-ı kâmil, zîrâ ni‘am-ı latîfe ve eşribe-i nefîse ile tab‘-ı pâdişâhî münbasıt olur deyü cevâb virmişdir. **Ni‘me mâ-kâlehâ fâhfezhâ** Erdeşir demişdir ki, çâr nesneye tâlib olmak selâtine elzemdir: Vezîr-i emîn ve kâtib-i hurde-bîn ve hâcib-i sâlih ve nedîm-i nâsih. Zîrâ vezîrin emîn olduğu bekâ-i mülk ü devlete ve kâtibin ‘âlim olduğu pâdişâhın hüsn-i rü’yet ve kemâl-i rızâsına ve hâcibin müşfik ve sâlih olduğu ehl-i memleket ve erbâb-ı maslahatın pâdişâhdan şükranına ve nedîmin nâsih olduğu intizâm-ı umûr-ı devlet ve ahvâl-i saltanata delâlet ider. Hükemâ-i mütekaddimîn ve ‘ulemâ-i müteahhirîn vezîr-i pîr ve¹¹³⁵ ahvâl-i ‘âlemden habîr ü basîr

¹¹³⁵ Ve fazla yazılmış.

olmak vâcibdir deyü ittifâk itdiler. Zîrâ sâbıkâ zikr olunduğu üzre vezîr-i şâb her ne kadar müdebbir olursa dahi müsin gibi olmaz. Pîr olan kimesne ahvâl-i rüzgârı kerrât ile tecrîbe eylemişdir. İdâre-i umûr-ı vezârete yalnız ‘akl kifâyet itmez. [92b] Büldân-ı etrâfı ve ekâlîm ü eknâfı geşt ü güzâr itmekde fevâid-i lâ-yuhşa olduğu delîle muhtâc değildir. “Çok yaşayan bilmez, çok gezen bilür” deyü eslâf darb-ı mesel itmişlerdir. Fart-i ‘akl, tefrîti gibi mezmûmdur. Hulâsa vezîr olan zât-ı pîr habîr ü basîr olmak gerekdir.

Hazret-i İmâm dir ki, vezîr olan kimesnede işbu sıfât-ı hamse gerekdir ki, Mahbûbü’l-kulûb ve mergûbu’l-üslûb ola. Birisi ehl-i basîret olmak; ikincisi sâhib-i ma’rifet olmak; üçüncüsü şecî‘ olmak; dördüncüsü sâdık olmak; beşincisi esrâr-ı sultânı hâfız ü kâtim olmakdır. Erdeşir bin Bâbek demişdir ki, lâıyk olan vezîr sâkit ü sâbir ve şecî‘ ü sühanver ve sâhib-i vicâhet ve ehl-i hayâ olup, mahall-i tekellümde ve evân-ı sükûtda ve miyân-ı halkda hüsn-i i’tikâd ile ma’rûf ve kemâl-i diyânetle mevsûf ve sâhib-i tecrîbe ola. Tâ ki her umûrda basîret üzre hareket itmekle ekdâr u gumûmdan her vechile sâlim ü me’mûn ola. Ve her vezîr ki, pâdişâhına muhibb-i muhlis olup, sadâkat ü istikâmetle hizmet eyleye. Lâ-muhâle dostundan düşmeni hezâr bâr gâlib ve kesîr olur. Pes pâdişâha vâcibdir ki, nîk ü bed yanını fark u temyîz eyleyüp vezîri hakkında ferden mine’l-efrâd kimesnenin kelâmını ısgâ eylemeye, belki cesâret idenleri meclisinden değil memleketinden tard ü ib’âd eyleye. Vezîre dahi vâcibdir ki, mahmûdu’l-fi’âl ve mes’ûdu’l-makâl olup pâdişâh bi-hasebi’l-beşeriyye ve’l-hatâ zulme meyl itdikde taltîfle def’ine sa’y idüp, bu husûsda gafletden gâyet hazer ide. Tâ ki pâdişâh ‘inâd idüp zulme ısrâr eylemeye. İmâm rahimehu’llâh dir ki, Hak te’âlâ nush vaktinde hiddet ü gîlzeti men’ buyurmuşdur. Melik bir husûsda ne denlû gîlzet eylese talattufı husus-ı mezbûrdan men’ kâbildir. Ve vezîr olan kimesneye huzûr-ı melikde kendüden sâdır olan hasenât u sadâkati ta’dâd itmekden ictinâb itmek elzemdir. Zîrâ vezîrin işi fakat dîn ü devlete sadâkatle hizmet itmekdir. ‘Ukalâ-i kâmilîn demişlerdir ki, vüzerâ ve sâir havâss-ı pâdişâhîye mâl cihetiyle her ne ki ‘âyid ola, pâdişâhın zıll-ı himâyetine ve kenef-i ‘inâyetine râci’dir, gayrı değildir. Pes bu cihetden cemî’-i umûrda imtinâna lâıyk ve sipâs-ı firâvâna müstahık ancak pâdişâhdır, gayrı değildir.

Fâide

[93a] Ma’lûm-ı zamâyir-i zü’l-ebşârdır ki, bi-ittifâkı’l-mütekaddimîn ve’l-müteahhirîn menba’-ı cemî’-i fesâdât iki nesneder: Biri vezîrde hıyânet ve diğeri pâdişâh ra’iyyet hakkında sû-i niyyet itmekdir. Anuşîrvân demişdir ki, vüzerânın gâyet eşerri sulha ve vakt-i maslahata rûy-ı rızâ irâ’et itmeyüp, mülkü terhîble kıtâle tergîb eyleyendir. Zîrâ bilâ-mücib

niçe nüfûs hazâyinin itlâf ü ihlâkına sebep olur. Ve bilâ-mûcib fesh-i sulha bâ'is olan vezîr-i bed-tedbîr bundan eşerdir. Zîrâ bu sûretde itlâf-ı hazâin ü nüfûsdan mâ'adâ nakz-ı 'ahd gibi 'inde'l-hak ve'l-halk mezmûm olan seyyieyi irtikâb itmekle pâdişâhın inhizâmına ve beyne'n-nâs melûm olmasına bâdî olmuş olur. Nakz-ı 'ahd kangı cânibden zuhûr iderse hilâf-ı rızâ-i ilâhî olmağla lâ-muhâle ol taraf mağlûb u münhezim olagelmıştır. Bu sûretlerin misâli 'ale't-tafsîl *Usûlü'l-Hikem* nâm mecmû'ada ve 'ahd-i vefâ ve zemm-i nakz-ı 'uhûd *Fethu'l-hallâk* nâm risâlemizde musarrahdır. Bu dahi Kesrî'den? menkûldür: Vezîr-i câhil ü nâdân olan pâdişâh şol sehâya benzer ki, yağdırmaz ve halka nef'i olmaz. Aristatalis *Kitâbü'l-Vesâyâ*'da "her nesnei kendü elinde olup bâ-nizâ'in tasarruf eylemekden dest-i agyârdan bilâ-nizâ'in tasarruf eylemek evlâdır" deyüp, 'ulemâ-i kirâm, 'ukalâya lâyük olan, mârı dest-i agyâr ile tutmaktır demişlerdir. Pes vüzerânın şânlarına lâyük olan budur ki, hilâf melhûz mâdde zuhûrunda evvelâ mekâtibât ve mürâselât ile ıslâhına sa'y oluna. Eger mümkün olmazsa ihsân-ı nevâl ve bezl-i emvâlle ıslâhına sa'y oluna. Eger serdâr olduğu 'asker bi-kazâillâhi te'âlâ münhezim olursa bu husûs için 'itâb ve katl u 'ikâb lâyük değildir. Zîrâ hay olanı ihlâk mümkündür. Ammâ emvâtı ihya nâ-mutasavverdir. Bir âdem kırk yılda hâsıl olur ve kırk âdemden bir âdem pâdişâh hizmetine ancak lâyük ve elyem olabilür. Belki a'sâra nazaran yüzde ve binde biri sezâ-vâr-ı hizmet-i mülûk olamaz. Feth ü nusret ancak Hak subhânehu ve te'âlâ hazretlerinin mahzâ 'atıyye vü ni'met-i celîlesidir. Her kime murâd-ı 'aliyyesi olursa ihsân ider. Selef pâdişâhlarından biri hizmet me'mûl itdiği karîninin birini zuhûr iden [93b] düşmeni tarafına ser-'asker nasb idüp irsâl ider. Bi-emrihî te'âlâ yedi sene pey-ender-pey gâlibiyyet cânib-i a'dâdan zuhûr ider. Pes a'yân devleti bu meş'ûmu'l-kıdemi 'azl ve makâmına âharı ser-'asker nasb itmek lâzım geldiğin ittifâkla melike 'arz iderler. Melik-i merkûm nusret ü zafer ancak hazret-i Bârî te'âlânın bir lutfudur. Kangı tarafa murâd-ı 'aliyyesi ta'alluk iderse ihsân ider. Çünkü mağlûbiyyet takdîrde tarafımıza 'âyid imiş. Her kangı kimesne ser-'asker olsa, olacağı budur. Bunun kıdemi şûm olup sâirin sa'd olduğu neden ma'lûm? Lâkin ol ser-'asker yedi def'a mağlûb olması hasebiyle kendinin yedi 'aded taksîr ü noksânına ve düşmenin yedi dekk ü hîlesine vâkıf oldu. Eger min-tarafillâhi te'âlâ nusret mukadder ise yine anın yüzünden zuhûra gelür deyü cevâb-ı bâ-savâb virüp yine merkûmun ser-'askerliğini ibkâ ider. Fi'l-hakîka min-ba'd düşmen tarafı mağlûb olup kırk seneye karîb müddet-i medîd nusret pâdişâh-ı mezbûr tarafına râci' olur. Kâr-ı 'âkıl mütevekkil olup bu vechile harekettir. Ve vezîre lâyük olan eşyânın biri dahi 'askerîden biri bir cinâyet hasebiyle mahall-i siyâsete ik'âd olursa pâdişâhdan 'afv recâsında ola. Biri dahi sonradan her kişinin vazîfesini kendüye göre eyleye. Hâtır-ı gayr için tevcîhde ifrât ile itlâf-ı hazîneden ihtirâz ide ve 'askeriye hitâb eyledikde ahsen vechile hitâb ü 'itâb

itdikde lutf yüzünden ‘itâb eyleye. Zîrâ bu husûsda ‘ale’l-aks hareket hatâ-yı mahz olduğu delîle gayr-ı muhtâcdır. Zümre-i hurde-bînân demişlerdir kim, vezîr-i mütedeyyin ü sâlih ve müşîr-i hakk gû ve nâsih olmak pâdişâhın baht-ı hümâyûnuna delîl ve meymûnu’t-tâlî’ olduğuna vâzih-ı sebîldir.

Tenbîh

Bezr-i Cemher demişdir ki, “eşyâ ortasında kıyâs sahîh değildir. Zîrâ cevher-ı insânî cevâhir-i sâireden eşrefdir. Ve zînet ü letâfet-i dünyâ insânıdır. Ve behcet-i insâna sebep lutf u ihsândır. Hak te’âlâ hikmeti mücebince ve maslahatı hasebince eşyâyı halk ider. Vüzerâyâ lâıyk olan kırânına mütâba‘at ideler ve ra‘iyyetden ahz olunacak emvâlin zemânı geldikde te’hîr itmeyüp ve zemânı henüz resîde olmadın, taleb [94a] itmeyeler. Zîrâ bu iki sûretde dahi re‘âyâya ıztırâb-ı küllî hâsıl olmağla, perişân olmalarına bâ‘is olur. Re‘âyânın perişânlığı ise kılllet-i hazîneye bâdîdir. Sûret-i ûlâda ki, ra‘iyyetten ahz-ı mâlik vakti geldikde ‘adem-i te’hîrdir. Zîrâ re‘âyânın vakt-i hasâdda yâ âhar kimesneye deyni olmağla herîf zor ile alur, yâhûd âhar gûne bir mâdde zuhûriyle zâyî’ itmiş bulunur. Mâl-i mîrî ise batmaz bahre ilkâ olunsa dahi elbette ‘ummâlleri tahsîl ider. Pes ra‘iyyetin elinde bir şey bulunmamağla yâ mâlzemesinden olan şeyini fûrûht ider yâhûd âhar türâba firâr ider. Bir zararı dahi *Usûlû’l-Hikem* nâm risâlemizde tafsîl olunduğu üzre, re‘âyâdan ahz olunan emvâlin masrafı vardır. Elbette mahallerine virilmek ve vaktiyle edâ olunmak mühimdir. Mahallinden vaktiyle ahz olunmasa müeddî ve müeddî dahi zahmet keşîde olurlar. Sûret-i sâniye ki, re‘âyâdan kıbeli? duhûl vaktihâ ahz-ı emvâldir. Bunun tahtında gûnâgûn mazarrat olduğu zâhirdir. Kat‘â îzâha hâcet yokdur. Bu husûsun tafsîli risâle-i sâbikatü’z-zikrden taleb oluna. İntehâ u re‘âyâya tahammüllerinden ziyâde rûsûmeyn vaz‘ından fevka’l-gâye ihtirâz lâzımdır. Bu mâdde re‘âyânın bi’l-küllîyye perişânlığına bâ‘isdir.

Saltanat hazîne ile ve hazîne re‘âyâ ile ra‘iyyet dahi ‘adlle olur. Ve sayd u şikâra ‘âzim olduklarında turna sayd eyleyüp serçe katl itmeyeler. Ve emvâl-i mevrûse bi-gayrı hakkın dostunu dîrâz itmeye. Ve ra‘iyyete istimâlet ve ‘askerîye mülâtafat mâlzemedendir. Ve kendülerinin intizâm-ı ahvâl-i hüsn-i meâlî ra‘iyyetle olduğunu teyakkun eyleyeler. Bu mezkûrânın mecmû‘u hikmete mebnî kelimât-ı fâyika ve dakîka olup mülûk ve vüzerâyâ mazmûnuyla ‘amel vâcibâtıdır. Mahfaza: Hafî olmaya ki, mülûk ile vüzerâ beyninde birkaç şurût-ı lâzıme ve umûr-ı mühimme vardır ki, her hâlde bu şurûta mürâ‘ât vücûbî menzilesindedir. Egerçi bâlâda muharrer tafsîl derûnunda icmâlen zikr olunmuş idi. Lâkin bu mahalde maksûd ittifâk-ı mütekaddimîn ve müteahhirîn ile her mâddenin ehemmini

beyân olmağla tafsîlen tahsîs bi'z-zikr kılınmıştır. Evvelâ vezîr olan kimesne huzûr-ı hümâyûna her ne husûsu ki, telhîs eyleye, asl ü fer'inde bahs olunmayup derhâl tenkîz olunmağla hilâfı buyurulmaya. Sâniyen mine'l-ednâ ile'l-e'âlî menâsıb ve merâtib ve sâir tevcîhât husûsunda [94b] kat'â âhardan bir ferdin kelâmı ısgâ olunmaya. Âharın sevk ve şefâ'atine iltifât olunup vezîr-i a'zama taraf-ı melikden ibrâm olundukda devlet-i pâdişâhiye enfa' olan ricâli istihdâm kâbil değildir. Zîrâ **el-âfât tetevelled mine's-şefâ'at**¹¹³⁶ mefhûmunca cümle ihtilâlın sebebi şefâ'at-i nâ-ma'küledir. Sâlisen vüzerâdan ve vükelâdan biri yâ mâlîna rağbeten veyâ hüsn-i i'tikâdına binâen garîm ü şerîk makâmına vaz' olunmağla istiklâl-i vezîre ihtilâl virilmeye. Zîrâ sâbıkâ mahal be-mahal zikr olunduğu üzre vezâret şirket kabûl itmez. Vezîre âhar kimesne şerîk ü garîm olsa kendini muhâfaza ve şerîke mûmâşât emirlerine iştigâlden idâre-i umûr-ı mehâmm-ı devlete vakti kalmaz. Hulâsa, saltanat bir vechile şirket kabûl itmediği gibi, çünkü vezîr vekîlü's-saltanadır, ana tâbi' olmağla ol makâm-ı mu'allâ dahi bir vechile şirket kabûl itmez. Râbi'an, vezîr-i a'zam hakkında ashâb-ı agrâz olan münâfikîne ruhsat-ı kelâm virilmemek gerekdir. Zîrâ cümle 'âlem devletden hisse-mend olmak ister, 'âlemi ırzâ ise vechen mine'l-vücûh kâbil değildir. Li-ecli zâlik bu makam-ı 'âlî sâhibinin husamâ vü hussâdı ekser min en? yuhsâdır. Hücûm-ı nâsı kat' ve fesâdı ref' itmeğe çâre, sedd-i bâb-ı zemm ü mesâvîdir. Bu şurût-ı erba'ayı merhûm Köprülü Mehmed Paşa Sultân Mehmed Hân-ı Râbi' mühr-i sadâreti tevcîh iderken zikr eyleyüp pâdişâh-ı müşârün-ileyh kabûl itmeleriyle mühr-i hümâyûnı ahz itmiştir. Fi'l-hakîka Sultân Mehmed Hân, hilâfıyla hareket itmemekle binâ-i devlet vücûhen müşrif-i inhidâm olmuşiken bi-'avnihi te'âlâ yeniden istihkâm bulup Beç senesine değin otuz yıla karîb vakt ü zemân 'âleme bârân-ı emn ü emân u refâh dem-be-dem nâzil olmakdan hâlî olmadı. Sonra hilâfıyla hareket olunmağla Beç senesinden târîh-i cülûs-ı Sultân Ahmedü's-Sâlis olan yüz on beş târîhine gelince çekilen ta'b-ı bisyâr ve âlâm-ı bî-şümârın tafsîli kütüb-i tevârihde mezkûrdur. Hâmisen sahâyif-i sâbıkada kerrâtla işâret olunduğu üzre, vezîr ile pâdişâh beyninde olan kelimât kim gerek esrâr-ı devlete mute'allık ve gerek umûr-ı memlekete mute'allık her ne ise beyne-hümâda kalup âhardan bir ferd mahrem olmamak lâzımdır. Tâ dîn ü devlete elyak u sezâ-vâr hidemât vücûd-pezîr ola. 'Ukalâ-i kâr-âgâh demişlerdir ki, vezîr-i a'zam [95a] huzûr-ı hümâyûnda 'arza girdikde mahall-i merkûm sagîr u kebîrden tahliye olunmak mühimdir. Belki her 'asırda vâcib menzilesindedir. 'Arza girilen mahallin kapusunda bî-zebân veyâhûd asam beklemek hatâ-i mahzdır. Zîrâ bu iki tâife tahrîk-i şefeynden kelimât ve mukâveleye ıttılâ' kesb itdikleri

¹¹³⁶ Âfetler şefaatten doğar.

kerrâtla tecrîbe olunmuşdur. Sâdisen, vezîr-i a‘zam olunan kimesnenin şûrb-i hamr ve sâir kendi nefsine zulme mute‘allık kabâyihine nazar olunmaya. Zîrâ hizmet-kârın isti‘dâdına ve maslahat ‘uhdesinden gelmekde liyâkat ve reşâdına bakılır. Ol makûle hafâyâ-yı kabâyihine nazar olunmaz. Kâr-güzâr olan erbâb-ı devlet ve erkân-ı saltanat ve vüzerâ-yı ‘izâm ve vükelâ-yı kirâmın a‘râzından bahs-ı lisân-ı hümâyûn-ı şehr-yârîye vechen mine’l-vücûh lâyük değildir. Lâkin vezîr-i a‘zam olana dahi lâyük ve vâcib olan semt-i salâha sülûkdür.

Mühimme

Vüzerâ-i ‘izâm hazerâtına lâzım olan birkaç şurût-ı mühimme dahi vardır ki, egerçi ba‘zısı sabıkâ tafsîl olundu, fe-emmâ bu makâmda kibâr-ı mütekaddimîn ve müteahhirînin akvâlini nakl ü tahrîr ile murâd-ı ‘abd-i Hakîr kavî-i sâbıkımızı te‘yîd ü te‘kîd olmağla, tekrîriyle bu Fakîre ta‘n olunmamak me‘mûldür. İttifâk-ı ‘ukalâ işbu şurût-ı âtiyeye takayyüd vâcib olmak üzredir, ve mertebe-i vücûbda olduğu bî-iştibâhdır. Evvelâ **le‘ane’llâhü er-râşî ve’l-mürteşî**¹¹³⁷ mîsdâkıyla ‘amel idüp, rüşvet didikleri seyyie-i mel‘ûneden ihtirâzdır.

Sâniyen, ehl-i fazl u ma‘rifete i‘tibâr ü hürmet ve ‘âmil bi-‘ilmihi olan ‘ulemâyâ ikrâm ü rağbet itmekde ‘adem-i taksîrâtdır. Zîrâ zümre-i ‘ulemâ-i kirâm nâzır-ı devlet ve esâs-ı binâ-i kasr-ı vâlâ-yı saltanat dirler.

Sâlisen, es‘âr husûsunda mübâlağa ile ihtimâm eyleyüp, şeb ü rûz ümmet-i Muhammed’in refâh-ı hâllerine takayyüd itmekdir. Zîrâ ümmet-i Muhammed’den emn ü refâh münselib olunca fitne vü fesâd hergiz münkatı‘ olmaz.

Râbi‘an, Hızâne-i ‘âmirenin hıfz u tevfiirine sa‘y idüp deve na‘lî makâmında niçe masârif-i zâide ihdâsıyla umûr-ı Hızâne-i ‘âmireyi muhtell ü müşevveş itmeyüp itlâfdan hazer eyleye. Ve bi’z-zât Hızâne-i ‘âmireye mute‘allık mevâddı ferdan ferdan yoklayup bî-asl olanları ve kadr-i hâcetden efrûz olan masârifî tarîk-ı ta‘dîl ile ref‘ eyleye. Zîrâ ahvâl-i hazînenin ihtilâli ma‘azallâhü te‘âlâ inhidâm-ı binâ-i [95b] saltanatı mûcib ve fiten-i nâimeyi mûkiz esbâbdandır. Fe-emmâ be-şart-ı ‘ân ki taklîl-i masârif bahânesiyle kat‘-ı erzâk olunmaya. Bu husus-ı lâzımü’l-ihtimâmın tarîkı ‘ale’t-tafsîl *Usûlü’l-Hikem* nâm mecmû‘amızda musarrahdır.

Sâdisen, Matbah-ı ‘âmire-i pâdişâhiye iştirâ olunan zehâir ve mâlzeme-i sâirenin bahâlarını bi’t-temâm ashâbına teslîm itmeğe himmet itmekdir. Zîrâ me’kûlât ahvâlî sâir

¹¹³⁷ Rüşveti alana ve verene Allah lanet etsin.

nesnelere kıyâs olunmaz. İştirâ olunan zehâirin bahâlârını ashâbına teslîmde vücûhen gadr müstelzim-i hürmet ve mahall-i nâmûs ve vakar-ı saltanatdır. Bundan mâ'adâ isrâfât-ı Matbah-ı 'âmireyi ref' gâyet mühimdir. Devr-i Ahmed Hân-ı Sâlis'de bu kadar şâhzâdegân ve selâtîn-i 'ismet-nişân mevcûd iken yevmiyye nefis-i nefîs-i hümâyûn için hâs matbaha dörder buçuk tavuk virilürmüş. Fî yevminâ hâzâ Tavukçubaşı tarafından beher yevm kırk beşer tavuk teslîm olunur. Sâir isrâfât bundan kıyâs olup bu makûle me'kel-i nâs olan isrâfâtı ref' gâyetü'l-gâye elzemdir.

Sâbi'an, sikke-i hümâyûn ahvâline ve eydî-i nâsda mütedâvil sîm ü zerin gass ü semîn ve züyûfun temyîz husûsuna sa'y ü ihtimâmıdır. Zîrâ âb-ı rûyi mülûk hutbe ve sikkedir. Sikke husûsunun tafsîli mahallinde bi-mennihî te'âlâ zikr olunsa gerekdir. Bir pâdişâhın ki nâm-ı hümâyûnla meskûk olan sîm ü zer züyûf ve mağşuş ola, nâmûs vakârının noksâniyyetine sebebedir. Zîrâ nukûd-ı meskûke yalnız kendi memleketinde râyic olmaz. Memâlik-i a'dâya dahi gün be-gün münteşir olmaktadır. Pes bu husûsda ne rütbe ihtimâm vâcib olduğu bundan ma'lûm olur.

Sâminen, 'an-hazîne tezkirelerini mümkinini mertebe ref'e ihtimâm itmekdir. Zîrâ bu husûsa ihtimâm olunmasa 'askerî yedine müstahakk oldukları mevâcibin reb'a girmez. Pes bu makûle 'asker hâfizallahü te'âlâ inhizâmıdan gayrı bir şeye yaramaz. Tafsîl-i mâdde risâle-i sâbikatü'z-zikrden taleb oluna.

Tâsi'an, serhadlerde taş ve türâb basdurup pîş-gâh-ı düşmende başını terkye koyan cünûd-ı muvahhidînin mevâciblerini vaktiyle taraflarına irsâl itmekde takayyüd u ihtimâmıdır. Zîrâ insâf olunsa, rûz u şeb âstâne-i 'aliyyede zevk u safâ idenler üç ayda bir tamâmca 'ulûfelerini alup dâimâ a'dâya göğüs gerüp zahmet-keşide birkaç sene mürûrundan sonra mevâciblerinin nısfına [96a] mâlik olmamak katı mürüvvetsizliktir. Egerçi mevâcib-i ser-haddât temâmıyla Hazîne-i 'âmireden havâle olup, vaktiyle edâda kusûr olunmaz. Fe-emmâ vakt ü zemânıyla ashâbının ellerine vâsıl olmaz. 'Ale'l-icmâl sebebi dahi budur ki, ser-haddâtın salyânegileri kul mevâcibini havâle olunan mahallerden bi't-temâm tahsîl itdiklerinden sonra, gerek İstanbul'da istidâne idenlere gerek Frenklere ve taşra tüccârına ikişer üçer kat rihânıyla unu on bir buçuğa ve ba'zı def'a unu on ikiye virüp istirbâh itmekle bir iki üç sene zarfında dünyâ kadar kâr iderler. Tâ serhaddât cânibinde bir fitne hudûs itmeyince akçeyi düşürüp mahalline götürmezler, ol dahi develede kulak mesâbesinde bir ma'nâdır. Pes vüzerâyâ lâıyk olan bu husûsa ihtimâm eyleyüp bu makûle umûra cesâret

eyleyen salyânecilerin ‘ibretün li’s-sâirîn¹¹³⁸ hakkında geleler. Çünkü bu mâddeden mîrîye nef‘ hâsıl değildir. Niçün bir alay mürtekeb tama‘kârların nef‘i içün lâ‘an-aslin mat‘an nâs olup, serhadlerde fitne-i mütenevvi‘a hudûs itmekle niçe ehl-i ‘ırz u vakârın şîşe-i nâmûsu şikest olup dosta ve düşmene karşı masharalık zuhûr eyleye.

‘Âşiren, Hızâne-i ‘âmireyi tedâhül gibi bir dâ-i müşkilü’d-devâya mübtelâ olmakdan sıyânetdir. Îrâd-ı senevî-i Devlet-i ‘Aliyye bâligan mâ-belag iken galebe-i masrafa bâ‘is ü bâdî olan mevaddı taharrîde dikkat eyleyüp tarîk-ı eshel ve eyser ile ref‘ itmeğe bezl-i kudret itmekdir. Biri dahi mevâcib-hârânın ve gümrükler ile mukâta‘ât vezâyifinin mahlûl vâki‘ oldukça hazîne-mânde iderek taklîline himmet ve nâ-müstahıkka berây-ı hâtır müceddeden yevmiyye ve terakkî tevcîh itmemekde bezl-i kudret itmekdir ki, bu husûsa ihtimâm her hâlde husûsâ fî ‘asrinâ hâzâ vâcibdir. Biri dahi sefk-i dimâdan perhîzdir. Zîrâ bi-gayrı hakkın irâka-i dem dâreynde ne gûne mesâibe ba‘is olduğu ma‘lûmdur. Seffâk u hûnî beyne’n-nâs ma‘lûm olup bu sıfat-ı seyyie menfûr’l-kulûb olmasına bâ‘isdir. Biri dahi sâhib-i hüsn-i hulk olup, erbâb-ı hâcât her ne denlû sıklet-i ‘azîme virürlerse dahi kat‘â sûret-i infî‘âl irâet itmemekdir. Her hâlde müzâhame-i nâsa tahammül eyleyüp bay ve gedâ bi’z-zât huzûruna varup ‘arz-ı merâm [96b] itmeğe ruhsat ve sühûletle herkes nâil-i merâm olmağa bezl-i himmet elzemdir. Biri dahi sâdikü’l-va‘d olup kizbden ve hulf -i va‘dden fevka’l-gâye hazer itmekdir. Zîrâ bir vezîr ki, va‘dinde hulf eyleyüp kizb derdine ma‘azâllah mübtelâ ola, a‘lâ vü ednâ beyinde kat‘â vak‘ u i‘tibârı kalmaz. Biri dahi ‘ulüvv-i himmet sâhibi olmakdır. Biri dahi cem‘-i mâl sevdâsında olmamakdır. Zîrâ vüzerâyâ cem‘ ü iddihâr gibi ta‘bîre bâ‘is şey yokdur. Mütেকaddimîn “vüzerâ mâlî ve cânı neylerler” demişlerdir, ya‘nî iddihârı terk eyleyüp celb-i kulûb maslahatıçün bezl itmekdir. Ve dahi cân havfına düşüp umûr-ı dîn ü devleti nâ-hem-vâr görmekdir. Bir işi nâ-hem-vâr görüp siper-i lâ‘n olmakdan terk-i ser idüp rahmetle yâd olunmak evlâ-ter olduğu beyâna muhtâc değildir. Biri dahi ze‘âmet ve tîmâr ve sâir dirlikleri ashâbına tevcîh itmekde dikkat ü ihtimâmdır. Bu husûsların tafsîli ve her birinin tahtında münderic zarar u fâidenin keyfiyyet-i ahvâli risâle-i sâbıkâtü’z-zikrden taleb oluna. Bu mahalle gelince rütbe-i vezâret ve şurût-ı vekâlet ‘ale’t-tafsîl tahrîr olunup, ba‘zı şurût-ı mühimme dahi fusûl-i âtiye zımnında münâsebetle zikr olursa gerekir. Min-ba‘d kütüb-i mu‘tebereden me’hûz ba‘zı fevâid-i müteferrika keşîde-i silk-i sutûr kılınup ba‘de-zâlik tegayyür-i ahvâl-i vezârete müte‘allık ba‘zı kelâm tafsîlen zikr olursa gerekir. Ve mine’llahi’l-tevfîk ve minhu’l-i‘âne.

¹¹³⁸ Diğerlerine ibret olsun diye.

el-Faslu's-sâmin

Fî-Fevâidi şettâ li'l-mülûk ve'l-vüzerâ

Hafî olmaya ki, bu fasılda kütüb-i tevârîh ve hikem ve ahlâkın mu'teberâtında mastûr ba'zı fevâid-i müteferrika ve niçe hikâyât-ı mu'tebere zikr ü terkîm olunup, mülûk ü vüzerâ ve vükelâyâ dâir niçe umûr-ı mühimme tahrîr olunmuşdur.

Fâide

Âb-ı rûy-ı selâtîn-i Îrân olan zübde-i ehl-i hîred ve cûd ve sehâ Sultân Hüseyin Baykara merhûma bir gün vüzerâ-i nîk-râdan biri esnâ-i sohbetde, “niçün sizler selâtîn-i sâlîfe gibi zikrül-hayra vesîle olan ebniye-i mebrûre ihdâsına meyl itmezsiz?” deyü suâl itmiş, ol melik-i 'ayn-ı hîred, “her 'imâret ü binâ lâ-muhâle seng ü türâbdan 'ibâret olmağla bir müddet mürûrunda müşrif-i harâb olacağı bî-irtiyâbdır. Turalım kim bî-nihâye kurâ vü müsakkafât ta'yîn olunmuş rû'yet-i umûruna mütevellî ve hâkim nasb olunanlar vakfullahı me'kel ittihâz [97a] itmemeleri muhâlâtadan olmağla yine harâb olması emr-i mukarrerdir. Selefin hayrâtı 'asrımıza gelince ne hâle girdiği mülâhaza olursa kazıyye ma'lûm olur. Ve her vakfın ber-mûceb-i şurût vâkıf istidâmı on seneyi tecâvüz itmemiştir. Fe-emmâ bu Hakîr her biri nüsha-i kübrâ olan vücûd-ı erbâb-ı fazl u 'irfânı ta'mîr ü ihyâ itdim ki, isimimize te'lîf itdikleri nüsh ü âsâr ilâ-yevmi'l-kıyâm bâkî vü pâydâr olup zikr bi'l-hayrımıza ba'is ü bâdî olmağla rûz-ı rûstâhîze dek nâmımızın zinde olacağı bî-iştibâhdır. Ve bu hayrât-ı celîle mütevellî ve hâkime gayr-ı muhtâc olduğundan nefha-i ûlâ-yı sûra dek münhedim ü harâb-yâfte olmaz” deyü cevâb-ı bâ-savâb virüp sâili vücûhla ilzâm itmişler. Vezîr-i a'zam olan Mîr Ali Şîr Nevâî ise kendi kibâr-ı fuzalâdan olduğundan mâ'adâ müeddibi olan melik-i merkûmdan ahz itdiği âdâb u 'irfân muktezâsınca niçe erbâb-ı ma'ârif-i ihsân-ı bî-şümâr ve iltifât-ı bisyâr itmeleri ki isimlerine te'lîf olunan nüsh ü âsâr bî-hadd ü ihsâdır. Ez-cümle Mîrhond ve muhakkık Sâmi, Molla Câmî ve Hüseyin vâ'iz cenâblarının te'lîfât-ı celîleleri bu da'vâya şuhûd-ı 'udûldur. Cümle-i mülûk ve vüzerâyâ vâcibdir ki, bu hulk-ı hasen ile mütehallık olup, devirlerinde bulunan ehl-i ma'ârif ü kemâle iltifât ü ikrâm itmeleriyle isimlerinin ilâ-yevmi'l-kıyâm zinde olmasına sa'y ideler. Fî 'asrînâ müceddeden ebniye-i hayriyye ihdâsından evkâf-ı ebniye-i eslâfı tecdîd ü ihyâ 'ukalâ ve şer'an evlâterdir. Memâlik-i mahrûsa-i 'Osmâniyye'nin kat'â müceddeden hayrât binâsına ihtiyâcı yokdur. Ma'rifet 'imâret-i kulûbu münkesir itmeyüp te'sîsine sa'y itmekdir.

Fâide

Merhûm Kâtib Çelebi *Mecmû‘a*’sında dir ki, Sultân Mahmûd-ı Gaznevî’nin bu rütbe iştihârına bâdî ve fi’l-cümle mekârim-i ahlâk ile ittisâfına sebep-i i‘âdî ‘asr-ı vâlidinden bâkî bir pîr-i rûşen-zamîr ü hired-semîrin pend u nasâyih cümlesini ısgâ idüp, her bâr ki bir emr-i mühimme zuhûr eyleye, hayâtda oldukça ol ‘âkıl-ı bî-nazîre mürâca‘at eyleyüp anın re’y ü tedbîriyle ‘amel itdüğidir. Hattâ câlis-i sadr-ı mesned-i saltanat olduğu sâ‘at ‘alâ-tarîkî’z-ziyâre pîr-i merkûma varup nasîhat taleb itdikde, bu gûne neşr-i hükm ü fevâide agâz itmiş ki, hükemâ-yı mütekaddimîn ve ‘ukalâ-yı müteahhirîn bu ‘âlemi bir âdem vücûduna [97b] misâl itmişlerdir. Vücûd-ı mülûk rûh-ı âlem mesâbesinde olduğunda ittifâk itdiler, lâkin bilâ-vücûd kâim olmaz. Bu dahi muhakkaktır ki, her binâ esâs ve cüdrân-ı erba‘a bir sakfa ve bir de bâniye muhtâcdır. Bu binâya bennâ vezîr-i sâhib-i tedbîr ve düstûr-ı isâbet pezîrdir ki, nizâm u intizâm-ı binâ anın ârâ-yı sâibesiyile üstüvâr olup, vücûd bulur. Ve sultân rûha mansıb ve eyâlet ü saltanat ‘ulemâ-i güzînindir ki, dîn-i mübîn anların vücûdlarıyla müstahkem ü metîn olur. Ya‘nî binâ-i dîn ‘ulemâ-i kirâm ile müşeyyed olduğu gibi, berfehvâ-yı ed-dîn ve‘l-mülk tev‘emân esâs-ı saltanat dahi anların vücûduyla müstahkem ü müeyyed olur. Ve beden-i devletin çâr esâsı olup, biri el-mücâhidîn fî sebîlillâh olan erbâb-ı seyf ü silâhdır ki, mazarrat-ı a‘dâ anların darb-ı süyûfiyla resîde-i ıslâh olur. Biri dahi re‘âyâ ve ashâb-ı zirâ‘atdır. Zîrâ **zî-rûhun kadre mâ-yehtâc** kuvvetleri anların dest-i sa‘yile vücûda gelür. Biri dahi tâife-i tüccârdır ki, diyâr be-diyâr geşt ü güzâr ile meşâkk-ı seferi ihtiyâr itmeleriyle, vücûhen menfa‘atleri bî-hadd ü şümârdır. Biri dahi ehl-i sanâyi‘dir ki, anların kedd-i yemini ile benî Âdem’e envâ‘-ı menâfi‘ hâsıl olur. Ve bu çâr esâsın fevkinde mânend-i ‘anâsır-ı çâr-dîvâr mebnîdir ki, ricâl ve mâl ve refâh-ı ra‘iyyet ve ‘adl anlardan ‘ibâretidir. Ve bu çâr eşyâ birbirini müstelzim olup, biri nâkıs olsa sakf-ı saltanat pâyidâr olmaz. Ol sebebdan, **“lâ-mülke illâ bi’r-ricâl ve lâ ricâle illâ bi’l-mâl ve lâ mâle illâ bi’r-ra‘iyye ve lâ ra‘iyyete illâ bi’l-‘adl”**¹¹³⁹ dinmiştir. Bu eşyânın birine hilâl târî olsa binâ-i devlet ve saltanata dahi hâlel sârî olur. Pes sultân-ı rûha bu cümleyi ‘umrâna sa‘y itmek ehemmi umûrdandır. Tâ ki kasrı bî-kusûr olmağla kendüye emn ü refâh ve âsâyiş husûl-pezîr ola. Ve beden-i devletin çâr ‘anâsırına bâdî-i zevâl ü ihtilâl ma‘azallâhu te‘âlâ tama‘-ı hâma teba‘iyyet ile çâr emvâldir. Egerçi sûretâ hazîneye sa‘y ve mâla terakkî ve zâhiren nef‘-i küllî müşâhede olunur, fe-emmâ her biri dü hâsiyyet bir zehr-i kuttâle misâldir ki, tabi‘iyyet-i ûlâsi hâr olup neşât ü keyf ile inbisât hâsıl ider. Lâkin tabâ‘iyyet-i sânisî bârid olup, tab‘a muhâlif vemâ halaka lehûya nâ-mülâyim ve gayr-ı muvâfık olmak hasebiyle mûcib-i helâkdir. Biri mâl-ı mezâlimdir ki, bâ‘is harâbe-i ‘âlemdir. Bu mâtde [98a] hod

¹¹³⁹ Ricalsız mülk, malsız rical, raiyetsiz mal, adaletsiz raiyyet de olmaz.

gayr-ı hafîdir ki, bir pâdişâhın kalem-rev-i memâlikinde olan halk envâ‘-ı tekâlîf-i şâkka ve na‘l-ı üştür makâmında mezâlim-i mevfûre sebebiyle perîşân ve hânedânları tîşe-i gadr ve münessaka-i Sodom ile harâb u vîrân olsa yalnız hâkim türâb olmuş olur. Pes kuru türâba hükm-i bî-meâl ve muhassıl olduğu azherdir. Biri dahi mâl-ı irtîşâdır ki, bâdî-i perîşânî-i ümerâ vü gedâ ve sebep-i harâbe-i hânedân-ı ehl-i ganî vü fukarâdır. Bir pâdişâh-ı sâhib-i şevketin ki, erkân-ı devleti rüşvet virmekle menâsıba nâil olup eline girdiği mâl dahi rüesâyâ virmekle kendülere fakr ‘ârız ola. Ve rüesâ dahi emvâl-i a‘yâna tama‘ ile zelle mürtekeb ola, ol devletde niçe refâh ü safâ hâsıl olur? Lâsiyyemâ edânî kuvvet-i mâliyye ile nâil-i rütbe-i e‘âlî olup, devlet bu cihetden mecma‘-ı erâzil olur. Pes bir devletin ki erkân ü ricâlî erâzil ola, sâir ahvâlî andan kıyâs oluna. Biri dahi mâl-ı evkâfdır ki, bâ‘is harâbe-i hazâin-i pâdişâhî olduğu bî-iştibâhdır. Hurde-bînân-ı eslâf dimişlerdir ki, erbâb-ı devlet ü yesârdan birinin hânesi vakıf olan bir mahalle muttasıl veyâ karîb olsa, elbette kendüye muris-i nekbet ü kederdir. Zîrâ rüzgâr şiddetle hübüv itdikde lâ-muhâle hâkini hâkine halt ider. Âhır-ı kâr binâ-i devletin târ-mâr olmasına bâ‘is olur. Pes mülâhaza olunsu bu makûle mâl hazîne-i pâdişâhîye dâhil oldukda ne hâle girer. Biri dahi mâl-ı eytâmdır ki, “lâ-takrebû mâle‘l-yetîm”¹¹⁴⁰ nass-ı celîliyle memnû‘âtan olup, mâl-ı eytâmı envâ‘-ı bahâne ü ta‘allül ile hazînesine idhâl eyleyen melikin mülk ü saltanatı pâyidâr olmaz.

Hulâsa bunların her biri müstakıl birer maraz-ı ‘azîmedir ki, kangı vücûd-ı devletde bulunsu esâsından münhedim olur. Eger bir vezîr-i hâzıka mukârin olursa re‘y ü tedbîr-i sâibesi sebebiyle ‘ilâc-pezir olur. Eger bu makûle tabîb-i hâzıka mukârenet bulunmazsa bu mezkûrâtın cümlesi emrâz-ı mühlikeden olmağla gün be-gün iştîdâd bularak elbette mevte sebep olur. Ve bir vezîr-i sadâkat-ı âyîn kim dîn ü devlete diyânet ü istikâmetle hizmete “ ü bezl ü sa‘y ve tâkat ile umûr-ı me‘mûlesi iştigâli bâhir olanı” bilâ-mûcib zell-i ‘azl ile tezlîl mülûke bir vechile lâyıık değildir. Husûsâ cemîlü’s-şeyem olan zümre-i selâtine lâyıık olan ‘ibâd-ı hâlisu‘l-fevâidden sâdır olan [98b] kusûru zeyl-i ‘afv ile setr ü ihfâdır. Zîrâ dūr-bînân-ı selef dimişlerdir ki, sezâ-vâr-ı zümre-i mülûk üç nesneye sülûkdür. Biri sehâvet, dîgeri şecâ‘at, âharı mahall-i gazabda lutf ü mürüvvetdir.

Ve sultân-ı rûha karârgâh olan vücûd-ı ‘ulemâdır, ‘ulemâ dahi **‘ulemâ-i ümmetî ke-enbiyâ-i Benî İsrâil**¹¹⁴¹ kelâm-ı mu‘ciz-nizâmına mâ-sadak olanlardır. Ya‘ni câdde-i ‘adlden mikdâr-ı zerre ‘udûl ve şer‘-i mutahharadan dâne-i hardal denlü nükûl itmeyüp ‘ilmiyle vücûhen ‘âmil ola ve illâ mücerred ekl-i dünyâ kasdıyla ber-fehvâ-yı tebdîlü’s-şekl

¹¹⁴⁰ “Yetimin malına yaklaşmayın”, *Kur‘ân*, En‘âm, 5/152.

¹¹⁴¹ “Ümmetimin âlimleri Benî İsrâil’in peygamberleri gibidir”.

li-ecli'l-ekl ol sûreti ihtiyâr eyleyen zaleme vü cülhâlden ziyâde ictinâb¹¹⁴² gerekdir. Zîrâ bâdî-i mebâdî-i tehzîb-i bilâd bu gûne gürûh-ı mezâlim-şekûh olup ekseriyyâ sebeb-i zevâl-i saltanat bu makûlelerdir. Bu mahalde zikr-i 'ulemâ münâsebetiyle icmâlen rütbelerini zikr idelim.

Fâide

Merhûm Kâtib Çelebi *Kānūnnāme*'de hitat-ı dîniyye ve merâtib-i 'ilmiyye faslının mukaddimesinde dir ki, hakikat-ı hilâfet hıfz-ı dîn ve siyâset-i dünyâ umûrunda sâhibü's-şer' 'aleyhi efdalü's-salât ve's-selâmdan niyâbet idüğü ma'lûm oldu. Satvet-i mülk ve saltanat 'umrân-ı memleketde bu mesâlihın husûlüne kâfi olup husûsâ mülûk-i celîle-i İslâmiyye ki icrâ-yı hükûmetleri kavâ'id-i şer'-i şerîfe mübtenî ola. Mesâlih-i dîn ü devlet ber-vech-i ekmel mürâ'ât olunur. Pes bu mansıb-ı celîle-i hilâfetiyye tahtında niçe merâtib-i dîniyye ve hitat ve vezâyif-i mülûkiyye olmak muktazî oldu. Hitat-ı dîniyye ve merâtib-i 'ilmiyyenin eşref ü a'lâsı rütbe-i 'aliyye-i fetvâdır ki menâsıb-ı 'ilmiyye ve merâtib-i dîniyyede bundan erfa' ve ecell mertebe yokdur. Ba'dehu mansıb-ı kazâ ba'dehu imâmet ve hitâbetdir. Bu merâtib-i celîle-i dîniyyenin 'an-aslin ahvâl ve muktaziyyâtı ve Resûl-i ekrem sallallahü te'âlâ 'aleyhi sellem zemân-ı şerîflerinden berü ve bu devlet-i müeyyed-i ebed-peyvend zuhûrundan ilâ-vaktinâ hazâ mu'teber ve mütedâvil olan keyfiyyet ve i'tibârâtı inşaallâhu te'âlâ mahallinde zikr ü beyân olunsa gerekdir¹¹⁴³.

Bu dahi anlardan menkûldur ki, üç nesne makdûr-ı beşer değildir. Biri 'amel-i bî-riyâ biri mâl-i bî-hisâb, biri dahi şol yâr-ı sadîkdır ki, dünyâda bî-'ayb ola. Zîrâ vücûd-ı benî Âdem cürm ü hatâdan mürekkebdır.

[Mısr]â'

'Aybsız yâr isteyen bî-yâr kalur itme gümân

Fâide

Yine Kâtib Çelebi merhûm dir ki, bir gün merhûm Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu Lutfî Paşa'yı nâil-i mühr olmazdan mukaddem mahfî da'vet ve kemâl-i 'akl ü rüşdüne bundan akdem ba'zı husûsdan istidlâl itmeleriyle kavâ'id-i nizâm-ı saltanata mute'allık meşveret buyurduklarında, ol vezîr-i sadâkat-güster vâsıf-ı tedbîr dimişler ki, "benim şevketlü pâdişâhım, evvelâ hüsn-i siyâsetdir".

¹¹⁴² Nûshada "ictiyâb".

¹¹⁴³ Ve sultân-ı ruha karâgâh olan mahallinde zikr ü beyân olunsa gerekdir (Derkenar notu).

Beyit

Söz tutulmaz siyâset olmayıcak

Mülk durmaz ‘adâlet olmayıcak

Nesir: Gerek vezîr ve gerek sâir a‘yân ve sagîr u kebîr her kim muhâlif-i rızâullâh harekâtında buluna, ‘**ibreten li’s-sâirîn**¹¹⁴⁴ cezâsı tertîb olunmak gerekdir. Fe-emmâ bir vezîr dîn ü devlete sadâkatle hizmet ve mümküni mertebe ‘adl ü insâf ile hareket iderken igvâ-i münâfıkîn ile ‘azl ve bir müddet mürûrunda makâmına i‘âde bir vechile câiz değildir. Zîrâ merâret-i zell-ı ‘azl ile dimâğı muhtell olup ‘azîmeti dahi dâimâ der-kafâ-i bilekle? her işi mühmel ve ‘adli zulme mübeddel olur. Pes bu takrîble nizâm-ı devlete hâlel-i küllî târî olur. Velhâsıl emr-i dîn ve fenn-i devleti ‘âlim bir vezîr-i ‘âkıl u sâlihi ihtiyâr buyurmak gerekdir ki, elkâb-ı vezâret ve mertebe-i sadâret zâtına sâlih ü şâmil olup, min-küllî’l-vücûh iltifâta ehak ola. Ve hakkı bâtıldan fark u temyîz itmekle ‘âleme sebep-i refâhiyyet ola. Fe-emmâ bi’l-küllîyye umûr-ı saltanatı yed-i vezîre teslîm eyleyüp, sa‘âdetlü pâdişâhım zevk u safâya meşgûl olmak bir vechile câiz değildir. Zîrâ Cenâb-ı Hazret-i Hak ‘azze şânuhû kalem-rev-i sultanatında olan bâr-ı emâneti lâsiyyemâ haml-i ahvâl-i ra‘iyyeti size vedî‘a itmiştir. Rûz-i cezâda ben umûru tefviz-i vûkelâ itdim demekle tahlîs-i girîbân mümkün değildir. Bundan mâ‘adâ câiz ki, vûzerâ iştigâl-i eşgâl hasebiyle vakt ü zemânıyla edâ-i hizmetde imhâl ve giderek ihmâl eyleyeler. Ez-cümle [99a] vazife-hârân zümresinin mevâciblerini vaktiyle edâda kusûr itse ‘askerî tâifesi bu husûsdan vezîre dil-gîr olup, anın zevâl-i devletine müterakkıb ü muntazırlar iken şevketlü pâdişâhımın uğur-ı hümayûnlarında ez-dil ü cân hizmet itmeleri mutasavver değildir. Zîrâ ‘askeri tâifesinin mâ-bihi’l-iftihârları ‘ulûfe olup, kifâf-ı nefis ve ma‘âşlarını fakat mevâcibe münhasır olduğu ecilden irtikâb-ı meşâkk-ı seferiyye ve ihtiyâr-ı fedâ-yı ser itmişlerdir. Mevâciblerine vaktiyle mâlik olmadıklarında bi’z-zarûrî emr-i ma‘âş talebiyle her biri bir san‘ata iştigâl itmek lâzım gelür. Eger böyle olursa emr-i cihâd battâl olur. Zîrâ kul odur ki, ancak ‘ulûfe ile ve ehl-i tîmâr ise tîmârı ile kifâf-ı nefesine meşgûl olup, âhar san‘atlarda câhil sırf ola. Ehl-i sanâyi‘ kul olmaz meğer ve taraf-ı mirîden hidemâta ta‘yîn olunanlar ola. Nitekim devr-i hulefâ-i ‘Abbasiyye’de zuhûr iden vekâyi‘ bu müdde‘âya güvâh-ı câmi‘dir. Hattâ merhûm ve mağfûrûn-leh vâlid-i mâcid-i ‘âlî-tebârinız kahramânü’s-selâtîn hazretleri kam‘-ı bünyân-ı Râfızıyyân kasdıyla ıklîm-i İran’a müteveccih olup, şehir-i Sivas’a duhûllerinde ‘askerî tâifesini yoklama bâbında fermân buyurdular. A‘yân-ı devlet bezl-i sadâkat ile ferden ferden taharrî eyleyüp, otuz kırk bine

¹¹⁴⁴ Diğerlerine ibret olsun diye.

bâliğ pey-rev-i sabî mevcûd olduğunun defterini ma'rûz-ı hâkipây-ı şevketleri kıldıklarında pîrde meşy ü harekete kuvvet-i za'f üzre iken pîşgâh-ı düşmende i'mâl-ı eslihâya ve dest-i a'dâdan kendi nefsinin halâsa niçe kâdir olur. Sabî ise gavgâ-yı rezmi gûş itdikde kemâl-i havfından nâşî firâr itmeğe başlar. Pes bu cihetden bu sınıfın inhizâma ve 'askerînin rehâvetine bâ'is olur buyurup, onların bir mikdârını şehirde ibkâ ve sâirlerini İstanbul'a 'âzim olmaları bâbında ekîd ü şedîd itdiler. Belde-i merkûmdan ref'-i tınâb-ı ikâmet olunup, birkaç gün mürûrunda belde-i Diyarbekir'e vusûlda süyûf-ı hümayûnlarından birinin bendi şikest olmağla ta'mîri için ordu-yı hümayûn teftîş olundu. Âkıbet bir sipâhî üstâdâne bend-i seyfi rabt u tağlık itmekle mahalline ta'lîk olunmuş idi. Manzûr-ı dîde-i hamîyyet ittisâm-ı gazanferâneleri oldukda, bunu her kim ta'mîr itdi ise tefahhus olunsun deyü fermân-ı 'âlîleri sâdır [99b] olmağla, ebnâ-i sipâhiyândan eli uz bir yigittir deyü haber virildikde yevmiyye ve bölüğü ile 'arz-ı hâl virsün deyü emr iderler. Derd-mend san'atım makbûle geçmekle hâliyâ terakkî ihsân ideceklerdir ümmîdiyle yevmiyyesi kalîl olduğun 'arz-ı hâlinde inhâ ider. Ol Sultân-ı 'âlî-şânın bu husûsda ağa-yı sipâhiyâna hitâben¹¹⁴⁵ sâdır olan hatt-ı hümayûnları bi-'ibâretihâ budur.

Sûret-i hatt-ı hümayûn-ı Selîm Hân-ı ibn [Bâyezid] mezbûr yevmiyyesiyle İstanbul gümrüğü mâlından almak üzre tekâ'ud olmak bâbında fermânım olmuşdur. Ve lâkin ben sana bundan akdem sipâh arasında kılıca gelmezleri 'arz idesin deyü fermân eyledüm idi. Sen tekâsül idüp, murâd eylediklerini 'arz itmişsin. İmdi seni ağalıkdan 'azl eyledim. Bu gün ol kazzaz asılacağını alup, 'askerimden çıkup gidesün. Eger seni fî mâ ba'd 'askerî arasında bulursam diri iken derine saman doldurmam emr-i mukarrerdir.

Temmet

Ba'de-zâlik vüzerâyâ şevket-i şâhâne ve heybet-i kahramâne ile hitâb idüp, 'askeri medâr-ı ma'âş husûsunda ancak 'ulûfeye inhisâr ile kanâ'at idenlerdir. Ehl-i zirâ'at ve erbâb-ı sanâyi' 'askerî olmaz. Ben dâimâ size te'kîden sipâriş ve tenbîh iderim. Mütenebbih olmuyorsuz, fî mâ ba'd 'askerî arasında bu makûle kimesneler olduğu mesmû'um olursa Hudâ hakkıçün seyf-i kahrımdan biriniz halâs olmazsınız. Eger benim haberim olmayup bu makûle rızâma muhâlif işde bulunursanız mecmû'unuzu kahr-ı Kahhâr-ı zü'l-celâle havâle eyledim buyurdukları, şevketlü efendimin dahi ma'lûm-ı hümayûnlarıdır. Pes bir ecnebî duhûlünden bu makûle ihtirâz lâzım iken kesretinden evlâ bi't-tarîk hazer vâcibdir. Ve bu makûle 'askerin kesreti zahîre itlâfından gayrı bir nesneyi müfîd değildir. 'Ukalâ-yı selef

¹¹⁴⁵ Ağa-yı sipâhiyâna hitâben (Derkenar notu).

dimişlerdir ki, bu makûle ‘askerin hem hazîneye zararı mukarrerdir ve hem bir vechile emr-i harb ü kıtâle yaramadıklarından bi’z-zarûrî düşmene müdârâ itmeğe sebep olurlar. Zîrâ bu makûlelerin murâdı fî sebîlillâh cihâd ile nâm-âver olmak olmayup, fî’l-asl ‘askerî olması ‘avârız ve sâir tekâlîfden kurtulup vilâyetine vardıkda kendine beşe didirmektir. Pes bu makûle ‘asker ile zafer ve ‘adûvdan ahz-ı intikâm niçe mutasavverdir? ‘Ukalâ zarûrî ecnebî iktizâ itdikde çâre nedir, denürse bunları deftere şartla kayd ideler dimişlerdir. Meselâ fethine ‘azîmet olunan kal’a feth olunursa üç sene muhâfazasında kalup ‘ulûfeleriniz muhâfazada bulunduğunuzda irsâl olunur. [100a] Eger tabur fethi ve sâir gazavât ise ‘ulûfeleriniz ba‘de’z-zafer edâ olunur. Lâkin bu sûretde düşmen ahz-ı intikâm sevdâsına düşer. Pes kurb-i civâr-ı a‘dâda bulunan kılâ‘ı muhâfaza hizmetinde oldukça irsâl olunur. Şu makûle şurût mühimdir deyü Kâtib Çelebi merhûm zikr itmiş. Bu makûle ‘askere serdengeçti denür. Fe-emmâ va‘deye hilâf olunmayup tekâsül-i cüz‘iyyeleri oldukça anı dahi ‘afv lâzımdır. Zîrâ yalancı bir def‘a doyum alup, aç ayı oynamaz meseli meşhurdur, fıkârâtıyla kelâmını hatm eylemiş. Fakîr dirim ki, fî zemâninâ bu şurût u kavâ‘ide hâcet kalmadı. ‘Askerîye müte‘allık tafsîl *Usûlü’l-Hikem* nâm mecmû‘amızda ve Tâbî‘ İbrâhim Efendi’nin *Usûlü*’nden taleb oluna. Yine Lutfî Paşa merhûmun kelâmına rücû‘ idelim. Memâlik-i mahrûsada mevcûd hükkâm ve ümerâyı ‘alâ vechi’t-te‘akub ‘azle mu‘tâd itmenin bi’l-ittifâk iki zarar-ı ‘azîmi der-kârdır. Biri sâhib-i seyf olanlara fakr târî olup, hîn-i mesâf u cengde lâ-muhâle hizmetlerinde kusûr olmağla tarafına gadr ü hayf-ı ‘azîm olur. Biri dahi kesret-i tebeddülât giriftâr-ı dest bâr-ı düyûn olmasına sebep olmağla bi’z-zarûrî celâlîlik şî‘ârını iş‘âr ve sûret-i ‘isyân ve bagy u tuğyânı zâhir u âşikâr iderler. Ve ref‘ itdikleri râyet-i menhûseleri tahtına niçe eşkiyâ cem‘ olmağla kûşe be-kûşe şûr u gavgâ peydâ olarak yer yer hurûc ve livâ-yı fesâdları yevmen fe-yevmen ‘ayyûka ‘urûc idüp, ‘asl ü fer‘inden bî-haber ba‘zı tekâlîfden dil-gîr re‘âyâ tâifesi dahi ol zirveye vülûc iderler. Serdâr nâmına olan kimesne anları memâlikden ihrâc idince ol büldân ve memâlik ne vechile yağma vü târâc olacağı bedîhîdir. Bundan mâ‘adâ bu fesâd sebebiyle ezmân-ı vefire emr-i cihâd battâl olur. Ve ‘asker biri bahrde ve leşker-i bahri berde istihdâm itmek ve itdirmek ve dahi bir serhad ahâlîsini serhadd-ı âhara çarhacı ta‘yîn itmek kat‘â câiz değildir. Zîrâ ‘adem-i vukûfları ta‘tîl-i umûra bâ‘isdir. Biri dahi **İnnallâhe ye‘muruküm en tueddu’l-emânâtî ilâ ehlihâ**¹¹⁴⁶ kerîmesi mûcibince ‘amel idüp menâsıb ve merâtibi husûsâ ra‘iyyet üzerine ta‘yîn olunacak mertebeleri ashâbına tevdi‘ idüp istihdâm zalemeden ve anlara irhâ‘-i ‘inândan gâyetü’l-gâye ihtirâz lâzımdır. Zîrâ **el-bâdî azlem**¹¹⁴⁷ mısdâkınca ol zâlimin itdiği zulmün vebâli

¹¹⁴⁶ “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor”. *Kur‘ân*, Nisâ, 4/58.

¹¹⁴⁷ Sebep olan en zalimdir.

ma‘a ziyâdetin defter-i [100b] a‘mâl-i mülûke kayd olunmağla rûz-i cezâda hüsrân emr-i mukarrerdir. Ve ol zâlim harâb itmedik kurâ vü hânedân komaz. Pes zararı iki cihânda dahi zümre-i mülûke râci‘dir. Ve a‘lâ menâsıbını zümre-i ednâya ve merâtib-i ednâyı fırka-i a‘lâya tevcîh itmek emânâtı ehline ‘adem-i teslîm ü tefvîzden ‘ibâretidir. Zîrâ hurşîdden azherdir ki, a‘lâdan bir kimesneyi ednâya mahsûs mülke vâlî nasb veyâhûd vasata virile gelen bir hizmete ta‘yîn olunsu a‘lâ olan kimesne bi-hükmi ‘asrinâ o makûle emre tenezzül itmemekle gitdikçe ol memleketin nizâm-ı hâline tenezzül gelüp, kezâlik hizmet-i sâire dahi fevka‘l-me‘mûl vücûda gelmez. Ednâyı a‘lâya mahsûs bir memâlike vâlî nasb itmek hod tahrîbe vekîl itmekdir. Zîrâ ‘uhdesinden gelmeğe kâdir olmadığından zabt u rabt husûsu mu‘attal olup, bu vechile memleket müşrif-i harâb olur. Mecmû‘-ı hidemât-ı dîn ü devletde hâl bu minvâl üzredir. Husûsâ ceheleyi bir vilâyete kâdı nasb itmek el-‘ıyâzü bi‘llâhi te‘âlâ nâmûs-ı şerî‘atı izâledir. Ol husûs tafsîlen mecmû‘a-i sâbikatü‘z-zikrden taleb oluna. Merhûm Lutfi Paşa bu makâleyi temâm itdikde Sultân Süleymân merhûm vezâret teklîf buyurmuşlar, a‘zâr-ı müte‘addide beyân idüp isti‘fâ itmekle, bârî nizâm-ı devlete dâir bir risâle te‘lîf it ki, her hâlde bize ve ahlâf u a‘kâbımıza düstûr-ı l-‘amel ola deyü lisânen fermân-ı hümâyûnları sudûr itmekle Kânûnnâme-i meşhûru te‘lîf idüp huzûr-ı hümâyûnlarına ‘arz itdiklerinde makbûl-i hümâyûnları oldukdan sonra buyurmuşlar ki, “emr-i saltanat ne zamânda mu‘attal ve ne husûs ile nizâm-ı ‘âlem muhtel olur”? Âsaf-ı müşârün-ileyh her saltanat fânî olup, zevâl bulmamak muhâldir. Fe-emmâ bu *Kânûnnâme*, ki düstûr-ı l-‘amel olup hilâfiyla hareket olunmaya, esâs-ı saltanat ilâ-yevmi‘l-kıyâm inşaallâhu te‘âlâ pâyidâr olur. Lâkin evlâd-ı kirâm ve ahlâf-ı ‘izâmınızdan kangı melik ki, hilâfiyla hareket idüp pâdişâhların her itdiği kânûndur diye ol zemânda saltanat ve memâlikden emn ü râhat münselib olmağla esâs-ı devlet lâ-muhâle münhedim olur deyüp, hatm-i kelâm itmiş, rahimallâhu melikehu ve vezîrehü ve men itteba‘humâ.

Sultân-ı merhûmun risâle-i merkûmeye şu rütbe i‘tibârı var idi ki, bir sâ‘at yanından münfek olmayup her hâlde muktezâ-yı şer‘ ü kânûn üzre hareket buyururlar idi. [101a] Hattâ bir gün Harâmîderesi’nde vâki‘ bâğ-ı Behişt-âsârlarında inbisâten li‘t-tab‘ meşgûl-ı zevk u safâ iken gurre-i şehir-i meşhûdları olduğu sâ‘at üzerimize edâsı lâzım olan mevâcibi ‘askeriye virüp ba‘de-zâlik zevk u safâmıza meşgûl olalım deyüp çapkun ile Âstâne tarafına ılgâr itmişler. Bu dahi rivâyet-i sahîha ile mervîdir ki, Erzurum vâlîsi ile Van hâkimi on beşer sene ‘ale‘t-tevâlî ikâmet itmeleriyle kendülere fûtûr gelüp eyâletleri dahi birbirlerine muttasıl olmağla sûret-i zâhirde nev‘amâ zarar olmadığından tebdîl recâsını müş‘ir ‘arz itmişler. İki sâhib-i ‘asker ra‘iyyet üzerinden guzer itmeleriyle keder keşîde olunmamak

mutasavver değildir deyü rızâ virmemişler. Bu sebebdan zemân-ı devletlerinde bir kimesne âharın geleni şemm itmeğe kâdir değil idi.

Mazbata

Kütüb-i hikemiyât'da tafsîl olunduğu üzre, 'adâlet üç kısma münkasımdır: Biri 'adâlettendir? ki, **külû veşrebû velâ tûsrifû**¹¹⁴⁸ kavl-i keremiyle 'âmil olup, hakimane hareketdir. Tâ ki, kuvâyı kuvvet târî olmağla cevârih ü a'zâyı imtizâc gelüp, ferâiz ü süneni edâyı kudret-i tâm hâsıl ola. Nefis insânın matiyyesi olup, rıfkla iltiyâm lâzımdır. Lâkin eklde dahi tarafeyn memnû'âtındandır. **Hayrû'l-umûri evsatuhâ** mûcibiyle 'amel lâzımdır. **El-ilmü ilmân; 'ilmü'l-ebdân sümme'l-edyân** mebhasinde 'ilm-i ebdân olan tıbbî 'ilm-i edyân olan fıkha takdîme sebep vücûdda kuvvet ü sıhhat bulunmadıkça edâ-i 'ibâdâta 'adem-i kudretidir. Biri dahi 'adâlet-i nefsidir. Hüsn-i vefâ ve 'ale'llâhi te'âlâ tevekkül ve habl-i metîn-i şer'-i garrâyı tevessül gibi ki, bunlardan maksûd taleb-i rızâullâh olup ve öyle olmak gerekdir. Belki hâkim hükûmetde iken bi-nefsihî elinden katl-i nefis gibi bir emr-i mübrem vâki' olup, hâlbu ki kendüden gayrı bir ahadın haber ü âgâhı olmaya. Bu hâlde şer'-i şerîfe tefvîz-i umûr idüp, muktezâsı şer'an ne ise râzı olmak gerekdir. Hattâ eger kendüye katl teveccüh iderse dahi teslîm ola. Bu gûne hâkime 'âdil denür. Fe-emmâ bu husûsu âhar kimesne görmedi deyüp ketm ü ihfâ ve âhar hakkında icrâ iderse zâlim sarf-ı ıtlâk olunur. Biri dahi 'adâlet 'ale'l-gayrdır. Hâkim-i nâm-ver ve pâdişâh-ı heft-kışver olanlar bâ-'akl-ı münevver vâlî oldukları memâlikde icrâ-yı ahkâm şer'-i şerîf-i mutahhar iderlerise **lâ-tesabbu's-sultân feinnehû zıllullâh fi'l-arz** hadîs-i şerîfinin [101b] sırrına mazhar olurlar. Ve sultân-ı 'âdil hevl-i mahşerden emîn olup, me'vâsı ravza-i huld-i berîn olur. Bi-mennihî te'âlâ ba'de esturin tafsîl olursa gerekdir.

Zulüm dahi bi-aynihî aksâm-ı selâseye münkasımdır. Biri zulm-ı bedendir ki, ekl ü şürb ve emsâlinde ifrât veyâhûd tefrît itmekle edâ mâ-vecebe 'aleyhden kalup, müstahkk-ı 'azâb u 'ikâb ola. Ânifen 'adl-i beden sutûrunda zikr olunmuş idi. Biri dahi zulm-i nefsidir ki, kizb ü bühtân ve nifâk ve sâir ahlâk-ı zemîme ile ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ muttasıf olup, bu vechile nefesine zulm itmekdir. Biri dahi zulm 'ale'l-gayrdır ki, ahz u celb-i emvâl-i fukarâ ve bâlâda mastûr mevâdd-ı lâzîmenin 'aksiyle hareketden 'ibâretidir. Bu makûle hükkâm rûz-i cezâda ne'ûzu bi'llâhil-Gafûr rahmet-i Rahmân'dan ba'îd ü dûrdur. Hükkâm-ı mezâlim-i peyrevlerin ekser-i hâlde devletleri duvlet¹¹⁴⁹ olup, mânend-i devlet-i istidrâciyye çok sürmez. Zîrâ eşk-i dîde-i mazlûmîn hafızanallâhu te'âlâ dünyâyı harâb ider. Selâtîn-i A'câm'dan biri

¹¹⁴⁸ “Yiyin için, israf etmeyin”. *Kur'ân*, A'râf, 7/31.

¹¹⁴⁹ Harekeli olarak yazılmış.

râyân-ı Hind'den birine mahsûs nâme tahrîr eyleyüp derûnunda, “bizler sizlere hılkat ü tînetde hâvî iken sizler nâil-i ‘ömr-i tavîl olup, bizlerin zevâlimiz der-pey ve a‘mârımız kalîl olmasının vechi nedir”? Tafsîlen tastîr buyurmanızı recâ ideriz”, mazmûnın derc idüp, mu‘temedün-‘aleyh kırk nefer kimesne ile nâmesini ol tarafa irsâl ider. Re‘y-i Hind fevka‘l-gāye ‘âkıl ve dûr-endîş olmağla nâme-resânın mecmû‘unu kayd u bend ile bir cezîrede vâki‘ gāra habs idüp, “mâdâm ki, pîşgâhınızda olan Kûh-i Elbûrz’dan nümûne cebel mahallinde münhasif olmayana, bu bend-i belâdan sizlere vechen mine‘l-vücûh halâs olmak mutasavver değildir, kelâmını semâ‘larına ilkâ ider. Mûmâ-ileyhim çil nefer nâme-resân gār-ı merkûmda tekml-i erba‘în idüp, ez-dil ü cân husûl-ı merâm için dest-i niyâzı perdâşte-i dergâh-ı hazret-i Rabbü‘l-‘âlemîn iderler. Du‘âları müstecâb olmağla bir zelzele-i ‘azîme-i nâgehânî zuhûr idüp, derhâl dağ yere geçer. Pes re‘y-i Hind nâme-resânı huzûruna da‘vet idüp, “şâhınızın nâmesinin cevâbını aldınız mı? Sizler dâimâ mürtekb-i günâh iken kırk gün âh u enîn itmekle bir dağ yere geçürdünüz şâhlarınız ise her seher ve şâm memâlikinde olan fukarâ vü mazlûmînin niçe âh u enînini alurlar iken tahtda [102a] murâd üzre karâr idüp, mu‘ammer olmak niçe mutasavverdir?”. Sâlik-i meslek-i ‘adl ü dâd olun ki, nâil-i ‘ömr-i câvidânî olup, evkâtınız kemâl-i emn ü safâ vü refâh ile güzerân ide” deyü hatm-i kelâm-ı miskiyyü‘l-hitâm eylemiş.

Tenbîh

Kibâr-ı ‘ukalâ ittifâk itmişlerdir ki, selâtîn-i kirâma ‘askerî tâifesini her vechile zabt u rabt husûsunda dikkat ve bir kâ‘ide üzre tertîb itdikden sonra ra‘iyyeti ve sâir eben ‘an-ceddin ‘askerîden olmayanları ol gürûha halt itmemeğe, bezl-i himmet lâzımdır. Ve bir karyede deftere kayd olunan re‘âyâyı âhar karyeye iskân itdirmemeğe, husûsâ kalem-revinde olan âhar memâlikde mütemekkin ecnâs-ı insânî taht-gâhında sâhib-i mekân itmemeği, sa‘y-i elzem ü ezmândır?. Zîrâ âhar memâlikin ahâlîsi zirâ‘at ve sâir buna mümâsil hizmete me‘mûrlar olup, taht-gâhına gelmekle zevk u safâ ile ülfet itmek hasebiyle âhar memâlikde giderek kimesne kalmaz. Bu vechile kurâ vü büldânın tahrîbine ve hazînenin taklîline bâdî olur. Meselâ Rumili ve Anadolu halkının belde-i İstanbul’da mütemekkin olmasının mazârrat her vechile nümâyândır. Vüzerâyâ dahi lâıyk ve vâcib olan taşrada olan mezâlîmi ref‘ itmekdir. Tâ ki bir alay ra‘iyyet derd-mendi ‘adem-i tahammül-i tekâlîf-i şâkkadan nâşî vilâyetinden firâr idüp gelüp İstanbul’da karâr itmeyeler. Zîrâ ra‘iyyet makûlesi taşrada emniyyet olsa çalıdan masnû‘ mevlidini mahmiyye-i İstanbul’da mebnî en a‘lâ sarâyâ değişmez. Bu husûsa ihtimâm vüzerâyâ vâcibdir. Hattâ Kâtib Çelebi merhûm bir garîbe

hikâye nakl ider. Fevâid-i bisyâr ve nasâyih-i bî-şumârı müstemil olmağla tahrîri münâsib görüldü.

Hikâyet olunur ki, güzîde-i selâtîn-i kirâm Ebü'l-Feth Sultân Mehemmed Hân-ı 'adâlet-ittisâm belde-i tayyibe-i İstanbul'u ba'de'l-feth, ahâlî-i İstanbul bir husûsdan zahmet-keşîde olmamak mülâhazasıyla Anadolu cânibinde mevcûd erbâb-ı sanâyi'in üstâd-ı kâmillerinden ve Haleb ve Âmid ve Musul taraflarında mütemekkin ehl-i ticâretin ekâbirlerinden bi-tarîk-ı hâne göç mahmiyye-i İstanbul'a nakl ü iskân hizmetine bir paşa-yı müdebbir ta'yîn ü irsâl buyururlar. Ol vakitte Mahmûd Paşa vezîr ve Gedik Ahmed Paşa kapudan olup bu mâddenin hücneti hüsnüne gâlib olduğun mahfî müzâkereden sonra, ol iki hayrhâh-ı dîn ü devlet bu husûsu [102b] pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerine inhâ vü tefhîm vâcibdir deyü ba'de'l-ittifâk huzûr-ı hümayûnda 'arza girüp dîn ü devlete mute'allık umûr-ı 'izâm irâet ve her husûsda kemâ-yenbagî meşveret olunup, mesâlih-i mu'tade hitâm-pezîr oldukdan sonra vedâ' mahallinde dest be-miyân-beste kâim oldukları manzûr-ı husrevâne oldukda, "ne gûne umûr-ı mühimmenin inhâsı lâzım gelmiştir? 'Arz idin deyü" ruhsat-ı kelâm erzânî buyurdıkları gibi, müttefakâtihi "şevketlü efendim memâlik-i sâirede mevcûd erbâb-ı sanâyi' ve tüccârın güzîdeleri bu belde-i vesî'aya nakle iskân murâd-ı hümayûnları olup, isâbet buyurulmuş. Fe-emmâ bu takrîble sanâyi'den bî-haber ehl-i zirâ'at dahi nev-be-nev gelüp derûn-ı İstanbul'a dâhil olmaktadır. Hattâ niçe eyyâmdır ki, beşer onar çift bozan, avâriz kaçkunları şehre doldular. Hâlâ bu şehir-i şehirde cârî âb-ı sâfi erbâb-ı dîvân ile mevcûd kapukullarına gayrı kâfi olduğundan ekser-i hâlde cemî'-i eşyânın hayâtına sebep olan âbı sakkâyân-ı esb taşradan götürürler iken, nev-âmede bu kadar nüfûs-ı kesîreye su yetiştirmek hadd-i imkânda olmadığından mâ'adâ, erbâb-ı seyf ü sinândan olan zümre-i yeniçeriyân ve sâir dergâh-ı 'âlî kulları birer kârı pîşe idinmekle rikâb-ı hümayûn-ı hâkânî mülâzemetinden münfekk olmak lâzım gelür. Zîrâ nâsın kesreti me'kûlâtın bahâda vefretine sebep olmağla 'askerî tâifесinin hazîne-i pâdişâhânelerinden ber-vech-i mu'tâd aldıkları mevâcib me'kûlâtlarına kifâyet itmez. Pes bi'z-zarûrî emr-i ma'âş mühimm olmağla lâ-muhâle sanâyi'den birini kifâf-ı ma'âş için ihtiyâr ve pîşe idinmek lâzım gelür. 'Askerî tâifесinin ise sanâyi' ile iştigâllerinde iki zarar-ı 'azîm vardır. Biri icrâ-yı emr-i san'at için lâ-büd bir kûşede karâr itmekle, ânifen zikr olunduğu üzre rikâb-ı hümayûn mülâzemetinden dûr olur. Bu makûle 'asker ise 'asker sayılmaz. Zîrâ mevâcib-hârân mülâzemet-i rikâb-ı hâkânîden bir ân münfekk olmamak gerekdir. Her sınıf odalarında mütemekkin olup, iktizâ mahallinde mecmû'u mevcûd olmalıdır. Biri dahi san'atla ülfet eyleyen bir dahi ceng ü harb maslahatına yaramaz. 'Askerîye ise bu kadar mevâcib virildiği ancak hengâm-ı vegâda yüz

ağartmak içündür. [103a] Bu makûle ‘asker inhizâmdan gayrı bir nesneyi müfîd değildir. Pes ehl-i sanâyi’ ‘askerî ve ‘askerî ehl-i sanâyi’ olmamağa bir çâre bulmak emr-i mühim olduğu ma‘lûm-ı devletleri oldukda fermân şevketlü ‘inâyetlü pâdişâh-ı rûy-i zemîn hazretlerininindir” deyüp, sükût itdiklerinde, pâdişâh mağfûr buyurmuşlar, kim, “bu husûsa hâşâ rızâm yokdur. Biz Anadolu cânibine ta’yîn itdiğimiz kimesneye bir mikdâr ehl-i sanâyi’ sipâriş eyledik. Yohsa ehl-i zirâ‘at ve re‘âyâ veyâhûd sanâyi’den bî-haber kimesneleri İstanbul’a gönder dimedik. Şimdi konağına vardığın gibi bu husûsa mu‘ayyen oluna. Hitâben her kim ki san‘atında yektâ ise ve bir beldede bir san‘atda mâhir iki kimesne olursa birin ve illâ kâbil ser-şâkird olanı ibkâ idüp kendüsünü veyâhûd ‘aksin bu tarafa nakl idüp, mahâreti ne gûne san‘atdadır, evsâfiyla bir kâğıda yazup memhûren eline teslîm idesin. Tâ ki bu tarafa geldikde memhûr ne ‘amel olup ba‘de’t-tecribe kavlinde sâdık ise ne güzel! Ve illâ hilâfı zuhûr iderse bilâ-te’hîr hakkından geline. Ve ehl-i zirâ‘at ve ra‘iyyet veyâhûd sanâyi’den bî-haber olanları kat‘â yerlerinden kaldırmayup hilâfiyla hareketde katl ü i‘dâmı muhakkak bilüp ana göre bu husûsa ihtimâm idesin. Mazmûnunu muhtevî müekked bir emr tahrîr eyleyüp, tarafına bir sâ‘at mukaddem îsâline sa‘y eyle. Ve ebvâb-ı İstanbul’un her birine birer “çorbacı” ta’yîn olunsun kapulardan duhûl idenleri yoklayup tezkiresi olanlar tezkiresiyle kapuya yollasun. Elinde tezkiresi olmayanı zinhâr derûn-ı şehre koymasun. Hilâfiyla hareket ider bulunursa bilâ-emânin cezâsı tertîb olunsun” deyü te’kîd idüp, mücebince yed-i vezîre bir mufassal hatt-ı hümâyûn virmişler. Üsküdar’a dahi “çorbacı” ta’yîn olunduğu bu husûsa ihtimâmendir. Hâlâ her kapuda mu‘ayyen kulluk ol vakitden berü ‘âdet kalmışdır. Kıssadan maksûd hissedir. Eslâf tâife-i ‘askerîyi erbâb-ı sanâyi’den olmamak husûsiçün ‘azîm ihtimâm iderlerdi. Sâbıkâ tahrîr olunan menkabe-i Selîm Hânî dahi bu husûsu müeyyiddir.

Mühimme

Kâtib Çelebi merhûmun tahrîri üzre İskender-i Zü’l-karneyn henüz süllem-i [103b] sinden pâye-i hefte nihâda-pâ iken üstâdı Aristatalis hakîm-i fâzıl cebîninde âsâr-ı necâbet müşâhede itmekle, bir rûz “sana bir mikdâr nasîhatim vardır ki, her biri dünyâ dolusu cevâhirden kıymet-dâr ve a‘lâdır. Eger gûş-ı kabûle menkûş idüp her bâr bu dürer-i menâfi’-i eser ile ‘amel idersen ‘ömrün var ise cihân-gîr-i zemân olacağında iştibâh yokdur. Ez-cümle ketm-i esrâr ‘ani’l-agyârdır. Husûsâ gulâm u sıbyân ve müdmin-i hamr ve müksir-i kelâm ve zümre-i nisvâna keşf-i sırdan fevka’l-gâye ihtirâz gerekdir. Câmi‘u’l-hurûf ‘abd-i Hakîr *Fethu’l-Hallâk* nâm risâlede **küllî sırrun câvezu’l-esneyn-şâ‘un** ma’nâsını beyân zımnında fevâid-i bisyâr tahrîr itmişimdir. Cümleden biri isneynden murâd esnândır ki, otuz

iki dişe münteşir olan kelâm halka şâyi‘ olur, meseli bundan me’hûzdur. ‘Ukalâ demişlerdir ki; sırrını sen ki hıfz itmeyesin. Halk niçe hıfz itsün hemân sen sırrını sırrında pek sakla.

Beyit

Sakla sırrın dil sarâyında hevâya meyli ko

Keşf-i râz idüp açılma herkese revzen gibi

Nesir: Biri dahi kelâmı kıllet ve kavilde sadâkat ve ululara hizmet ve terk-i hiddetdir. Zîrâ kesret-i kelâm nişân-ı kizb ü hamâkatdır. Ve bir kişi kim kavl u va‘dinde sâdık olmaya, pâdişâh dahi olursa beyne’n-nâs hayyiz-i i‘tibârı kalmaz. Ve kendüden uluya hizmet bâ‘is-i neyl-i sa‘âdet ve vesîle-i tahsîl kemâl ü âdâb olduğundan mâ‘adâ, men hadem hudime sırrına mazhariyyete sebebdır. Terk-i hiddet ise sa‘âdât-ı dâreyne vusûle bâdî bir hâletdir.

Nazım

Pûte-i ihlâsda kal it özün mânenddir

Hiddeti terk it sözün serd olmasun âhen gibi

Nesir: Biri dahi zemm ü gıybet ve ni‘mete hased ve bilâ-sebeb husûmeti terk eylemekden ‘ibâretdir. Bu ahlâk-ı mezmûmenin her birinin tafsîli risâle-i sâbıkâtü’z-zikrde mastûrdur. Her biri âyât ve ehâdis ile memnû‘ seyyieden olup, hürmetlerini bir vechile inkâra mecâl yokdur. Husûsa hased sıfât-ı reddiyyenin eşna‘ı olup, **el-hasûd lâ-yesûd**¹¹⁵⁰ dinmiştir.

Nazım

Herkese acı söz atup urma dil-i zahmın sakın

Hâtırın mahzûn kılma kimesnenin demren? gibi

Nesir: Biri dahi sâfî dil olup, kimesneye dâmân u âstîn öpdürme ve sâili mahrûm itme. Ya‘nî ahlâk-ı hasene ile muttasıf ol. **Ve emmessâile felâ tenhar**¹¹⁵¹ kerîmesiyle ‘amel kıl.

Beyit

Tâ ola Musa’yı cân Fir‘avn şeytândan emîn

Kalb-gâhın ile me‘men vâdî-i Eymen gibi

¹¹⁵⁰ Hasetçi asla mutlu olmaz.

¹¹⁵¹ “Sakin isteyeniyi azarlama”. *Kur‘ân*, Duhâ, 93/10.

[104a] Nesir: Biri dahi ‘âkıbetü’l-emr herkesin makâmı kubûr olduğun bilüp, müsâ‘ade-i tâlî‘a mağrûr ve mevt-i a‘dâya izhâr-ı sürûr itmemekden ‘ibâretdir. Nitekim ‘ukalâ-yı selef dimişlerdir.

Nazım

Zîr-i hâke dâneği bir bir taşır mûr-ı ecel

Fi’l-mesel vefretde olsa hûşe-i erzen gibi

Nesir: Mağrûrun hasmı Allahu ‘azîmü’ş-şân olup, hergiz fi’d-dünyâ ve’l-âhire hüsrândan halâs olmaz.

Nazım

Bir suhan söyleyem dinler isen dûr olmaz

Her ne mağrûr ola elbette o mansûr olmaz

Nesir: Biri dahi şecâ‘at ve hîn-i muhârebede sâbitü’l-kadem olup, nîz-i‘tikâddan ‘ibâretdir. Lâsiyyemâ husûmetin sebkât eyleyen şahsa ‘adem-i i‘timâddan kinâyetdir. Her hâlde şecâ‘at mâlzeme-i saltanatdan olup, hengâm-ı vegâda sübût-ı kadem esbâb-ı feth ü zafer ve nusretlendendir.

Beyit

Rüstem-âsâ Zâl-i dünyânın firibinden sakın

Çâh-ı âsîb olmasun tâ kim yerin bîzen gibi

Nesir: Biri dahi zenân-ı meşveret ve kesret-i mu‘âşereti terk idüp dâimâ mevti der-hâtır itmekle Hâlık’a vefret-i ‘ibâdetdir. Zümre-i nisve nâkısâtü’l-‘akl olup, **şâvir hünne hâlif hünne** sırrına mazharlardır. Ve ‘ibâdet-i Hâlık vesîle-i sa‘âdet-i dâreyndir. Ve halka mevtiden karîb nesne yoktur.

Nazım

Sırr-ı “mûtû”dan hâbîr ol, kıl ‘azâb-ı kabri yâd

Tengnâ-yı ‘âlem olsun çeşmine medfen gibi

Nesir: İşbu nesâyih-i seb'a ile 'âmil olursun. Cihân-gîr olacağında kat'â şekk ü gümân yoktur. Ve zümre-i selâtine bu dürer-i nâfi'ayı menküş idüp, mûcibiyle 'amel vâcibdir deyü hakîm hatm-ı kelâm itdikde İskender kemâl-i rüşdünden birkaç nesneden suâl idüp, hakîm her birine cevâb-ı bâ-savâb vermiştir. Evvelâ bir vech-i bî-hayâyı ve vech-i âharı ibtizâl nedir? Hakîm itdi eşyâ-i tis'a bu sıfata dâldir. Evvelâ, bilmediğin yolda reh-nümâ-yı mülûk olmak; sâniyen, müsâfir olduğun sâhib-i hâneye zebân-dırâzlık; sâlisen, sûr u muzîf ve sâir bunlara müşâbih mahalde ki, muktezâ-yı mesâlihîni gayrı ola, bilâ-da'vet varmak; râbi'an, lâyıkı olmayın sadra tasaddur idüp, oturmak; hâmisen, bedîhî iki kimesnenin miyân-ı sohbetine girmek; sâdisen, kelâmı ısgâ olunmayacağını bildiği mahalde söz söylemek; sâbi'an, necîlden 'âtıfet ümîdinde olmak; sâminen, 'adûya 'arz-ı hâcât itmek; tâsi'an, lafzen ve ma'nen kendüden büyük ile pençe-gîr olmaktır. İskender ol nedir ki, huzûr-ı mülûkde edâsı cüz'î ammâ fezâhat u hatâsı küllî ola deyü suâl itdikde hakîm itdi [104b] meclis-i mülûkde ta'âmı korken dökmek ve enf-i şem'i kat' iderken söndürmek. İskender dünyâ ve 'ukbâda mezmûm kimdir? deyü suâl itdikde hekîm itdi: Zâlîme mu'in olup, mertebe-i 'ulyâyâ ı'sâd eyleyendir. Zîrâ fâsid fesâda mütesaddî oldukça delîl fâsid-i mahrûm olup, ism-i zulm iştirâken tahrîr olunur. Fâsid dünyâda sûretâ zulmen cem' itdiği mâldan sûretâ müntefi' olup, 'ukbâda ol fesâdın cezâsın bulur. Lâkin delil, fâsid hem dünyâda intifâ'dan ve hem 'ukbâda me'vâdan mahrûm olur. Mülâhaza olunsa, bundan 'azîm hasâret olmaz. **el-Bâdî azlem** bu müdde'âyı müeyyiddir. İskender itdi: Ziyâde 'âkıl ve ziyâde ahmak ne makûle kimesnelerdir? Hakîm itdi: Az tekellüm idüp, çok istimâ' itmek 'akla vefeyâta gam çekmek humka delîldir. İskender itdi: Delîl-i zevâl-i devlet ve saltanat nedir? Hakîm itdi: Pâ ser ve ser pâ olmaktır. İskender dâimâ bu nesâyih ile 'amel itmekle cihân-gîr oldu. İskender'in 'âdeti bu idi ki, bir memlekete vardıkda hâkiminin musâhib ve mukârinlerinden birini takrîbiyle huzûruna getürtüp, ol hâkimin 'akl ü rüşd ve etvârına andan istidlâl ider ve ana göre hareket iderler idi. Eger 'akl ü rüşd ile eşref-i nâsdan ise, ol memleketi harâca kesüp üzerine sefer itmezdi. Eger humk ve sefâhatle edânîden ise üzerine sefer iderdi. Zümre-i mülûke kendi memâlikini tanzîm için bu ahkâm ile 'amel itmek lâzımdır. Hattâ 'ukalâ dimişlerdir ki, mülûkden biri âhara elçi göndermek lâzım geldikde, gâyet 'âkıl u mütemevvil ve mütemeddin ve 'ârif ve zarîf nedîmini irsâl itmek gerekdir. Zîrâ bâlâda tahrîr olunduğu üzre resul, pâdişâhın bi'l-kuvve lisânı olup, 'azamet ü mertebe ve şân u kudretine andan istidlâl olunur. Fe-emmâ hurde-bînân-ı müteahhirîn elçi ahvâlini birkaç kısma taksîm eyleyüp, mürsel mürsil-ileyhe göre olmak şartdır didiler. Meselâ, Efrenc krallarına irsâl olunan elçi teng-dest ve sebük-ser kimesne olmayup, sözü nâmeye mutâbık ve tavr ü tarzı muvafık-sâhib 'ırz u vakâr ve recül-i mâldâr

olmak gerekdir. Zîrâ kefere sırf ehl-i dünyâ olduklarından i'tibârları zîb u ziynetedir. Hey'et ü ihtîşâm-ı elçiden heybet ü şevket-i islâmiyyeyi fehm idüp, bâ'is-i vehm ü hirâs olur. Ve Hind ve Sind ve Özbek ve Buhara mülûküne irsâl olunacak resul, ehl-i 'ilm ü ma'rifet olmak lâzımdır. Zîrâ bunların i'tibârı mezheb ü dîne olmağla [105a] vesîle-i fart-ı mahabbet olur. Ve 'Acem şâhlarına gönderilen elçi mîr-i kelâm u suhan u letâyîfî mebzûl şî'r-i âşina gerekdir. Zîrâ tâife-i A'câm bu makûle nesneler ile şöhet-yâbdır. Fe-emmâ suhan-âşinâ olduğundan mâ'adâ mütediyyin ve 'akîdesi pâk olmak gerekdir ki, vakt-i hâcetde hasmını vücûhen ilzâma kâdir ola. Min-ba'd fazilet-i sultâna mute'allık ba'zı kelâm tahrîr idelim.

Fâide

Fî fazlî's-sultân sahâyîf-i sâbıkada tafsîl olunduğu üzre, çünkü temeddün ve ictimâ'a ve nizâm-ı kâffe-i umûr-ı insâna sebep bir hâkim-i kâhîrin vücûdu olup, risâle-i nübüvvet hâtemü'r-risâle sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem ile şîrâze-bend hitâm oldu. Hak te'âlâ Hulefâ-i Râşîdîn rıdvânüllâhi te'âlâ 'aleyhîm ecma'în hazerâtını bu husûsa ta'yîn buyurup, anların dahi deverânı resîde-i hitâm oldukda intizâm-ı umûr-ı 'âlem icrâ-yı ahkâm-ı şer'-i şerîfe sâ'î mülûk ve selâtîn-i şerî'at-âyînin kabza-i iktidârlarına vedî'a ü teslîm kılınmışdır. Pes ol zümre-i celîleye lâıyk olan 'adl ü dâd ve şefekat 'ale'l-'ibâda sa'y idüp muktezâ-yı ahkâm-ı şer'-i garrâ üzre hareket itmekdir. Zîrâ ehâdis ve ahbâr-ı âyete bu makûle mülûk hakkında vârid olmuşdur. Ez-cümle Ebü's-şeyh rahimehu'llâhi hazreti Ebûbekir es-Sıddîk radiyallahü te'âlâ 'anhudan anlar dahi muhbîr-i sâdık 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm hazretlerinden rivâyet itmişlerdir ki, **"Fahr-i Kâinât 'aleyhi efdalu's-salavât sa'âdetle es-Sultânul-'âdile'l-mütevâzî'u zıllullâh ve rahmetuhu fî'l-arz yurfe'u lehu 'amelu seb'îne siddîkan** buyurmuşlardır. Ya'nî 'adl ü tevâzu'la muttasıf melik rûy-i zemînde zıll-ı Hudâ'dır. Ya'nî zâlimin zulmünü def' ve fâsıkın fiskını men' itmekle, bâ'is-i emn ü refâhiyyet-i halk-ı 'âlemdirler. Her pâdişâh ki, ra'ıyyet-perver ve 'adl-güster ola, dünyâda her bir 'ameli mu'âdil-i a'mâl-ı Sıddîk-ı seb'în olup, rûz-i cezâda mustazıll-ı zıll-ı 'arş-ı mecîd olur. İmâm Beyhakî rahimehullahi hazret-i Enes radiyallahü 'anhudan rivâyet idüp, anlar dahi buyurmuşlar ki, Fahr-i 'âlem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem es-Sultân zıllullâh fî'l-arz **fe-men gaşşehu dalle vemen nasahahu** ihtedâ buyurdular. Ya'nî melik rûy-i arzda sâye-i ilâhîdir. Her kim ana hıyânet kasdıyla cevîr ü ta'addî vâdisini irâet eylese kendüsü fütâde-i çeh-i dalâlet olur. Ve her kim ki, bi-hasebi'l-kudre sâ'î-i meslek-i nush u pend olsa mazhar-ı hidâyet olur. Yine Şeyhzâde rahimehu'llâhi Enes radiyallahü 'anhu hazretlerinden rivâyet [105b] ider ki, pâdişâh enbiyâ 'aleyhi efdalu's-salavât ve't-tahâyâ

hazretleri **es-Sultân zıllullâh fi'l-arz fe-izâ dahale ehadüküm beleden leyse bihi sultânun felâ yukîmen bihi** buyurdular. Ya'nî Sultân arzda sâye-i rahmet ve mâye-i ilâhî olup, kaçan biriniz sultân olmayan beldeye dâhil olduğunuzda, elbette ol beldede mukîm olmasun. Mütercim-i *Kalâ'id* memâlik-i mahrûseden her bir beldede mesned-nişîn-i sadr-ı şerî'at-ı garrâ olan 'ulemâ ve anların hükûmetlerini icrâya me'mûr olan vüzerâ vü ümerâ cümlesi vekîl-i pâdişâhî oldukları hasebiyle dâhil-i büldân olup ikâmet idenlerde fermân-ı cihân-mutâ'-ı nebevîye itâ'at[te] bulunmuş olur deyü tahkîk itmiştir. İbnü'n-neccâr 'aleyhi rahmetü'l-Gaffâr Ebû Hüreyre radiyallahü 'anhudan anlar dahi serdâr-ı kâfile-i mürselîn 'aleyhi's-salâtü ve's-selâm ilâ-yevmi'd-dîn hazretlerinden **es-Sultân Zıllullâh fi'l-arz ye'vî ileyhi'd-da'îfü ve bihî yentesiru'l-muzlûmu ve men ekreme sultâne'llâhi fi'd-dünyâ ekremehu'llâhu yevme'l-kıyâmeti** hadîs-i şerîfini rivâyet buyurdular. Ya'nî melik, rûy-i zemînde zıll-ı sübhâniyyedir. Zaîf olan kimesneler ol sultâna gelüp ve mazlûmîn zâlimden dâd almağa anınla kâdir olur. Şol kimesne ki, Bârî te'âlânın dünyâda saltanat ihsân itdiği zâta ikrâm eyleye, Perverd-gâr-ı 'âlem dahi ol kimesneye rûz-i cezâda ikrâm ider. Ammâ Beyhakî 'aleyhi'r-rahme ibn Ömer radiyallahü 'anhümâdan rivâyet itdiği üzre bâ'is-i hilkat-ı zemîn ve semâ 'aleyhi'efdalü't-tahâyâ hazretleri **es-Sultân zıllullâh fi'l-arz ye'vî ileyhi küllü mazlûmin min 'ibâdihî. Fein 'adele kâne lehu'l-ecru ve 'ale'r-raiyyeti's-şükru. Ve in câre ev hâne ev zaleme kâne 'aleyhi'l-vizru ve kâne 'ale'r-raiyyeti's-sabru** buyurmuşlar. Ya'nî sultân vech-i arzda zıll-ı Hak olup zâlimden zulûm-zede olan her bir 'ibâd ana mürâca'at eyler. Eger sâlik-i meslek-i ma'delet olmağla ol mazlûmun dâdını zâlimden alursa 'indallâhi te'âlâ nâil-i ecr ü sevâb olup, re'âyâyâ dahi bu ni'met-i celîlenin şükrü vâcibdir. Eger re'âyâ ve berâyâyâ câbir ve hâin ve zâlim olursa, bu fi'l-i kabîhaların vizrini kendi çeker. Bu hâlde ra'îyyet üzre sabr lâzımdır. 'Ukalâ-i mütekaddimîn ve 'ulemâ-i müteahhirîn cebâbireden birinin altmış sene cevır üzre melik olması, bir gice 'âlem sultânsız kalmadan eslah ve hayırlıdır demişlerdir. Bu sebebdan Fudayl bin 'İyâz ve İmâm Ahmed bin Hanbel 'aleyhimü'r-rahme emsâli selef-i sâlihîn **lev kâne lenâ da'vetün müstecâbetehu leda'avnâ-bihâ es-sultâni lienne fî [106a] salâhihî salâhu'l-müslimîn** demişlerdir. Zîrâ sultân 'âleme nisbet cesed-i benî Âdem'de kalb gibidir. Kalb sahîh olunca cesed dahi sâlim olur. Mülûk-i kirâma **innî câ'ilün fi'l-ardi halîfeten**¹¹⁵² kerîmesi delâletiyle kendülere virilen ikbâl ü devlet ve rif'at ü şevket mahz-ı 'atâyâ-yı Hazret-i Rabb-i izzet olduğundan 'adem-i gaflet vâcibdir. Lâyık olan 'ulüvv-i himmet ve sâlik-i meslek-i 'adâlet olup, **ve inne lenâ le'l-âhirete ve'l-ûlâ**¹¹⁵³

¹¹⁵² "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım". *Kur'ân*, Bakara, 2/30.

¹¹⁵³ "Şüphesiz ahiret de dünyada bizim içindir". *Kur'ân*, Leyl, 92/13.

muktezasınca nâil-i saltanat-ı uhrevî dahi olmaktadır ki, sa‘âdet-i ‘uzmâ ve devlet-i kübrâ didikleri fakat bundan ‘ibâretdir. Nitekim Hazret-i Dâvud ‘aleyhi’s-selâma **Yâ Dâvudu innâ ce‘alnâke halîfeten fi’l-ardi**¹¹⁵⁴ kerîmesiyle ol sa‘âdet-i ‘uzmâ inhâ olundu. Egerçi mülûk ol mertebe-i ‘ulyâya vâsıl olamaz, ammâ devlet-i dâreyne vusûlün imkânı vardır. Zîrâ saltanat-ı cihândârî ile rûtbe-i velâyet ihrâz olunur dinmiştir. *Mirsâdu’l-‘Îbâd* müellifi ‘ulemâ-i kirâmdan naklen bu âyet-i kerîmede on hikmet tahrîr itmiştir ki, melûl ve tuluvv-ı mülûk olan hükûkâma her biri tenbîh-i İlâhiyyedir. Evvelâ, mâlik-i saltanat olan zât-ı ma‘delet-nihâd **innâ ce‘alnâke halîfeten fi’l-ardi** fehvâsınca ol devlet kendüye hilâfet-i Rabbânî olduğunu tasdîk itmek lâzımdır. Sâniyen, ol saltanat gayrıdan alunup kendüye virildiğini ba‘de-zâlik âhara intikâl ideceğini idrâk itmek gerekdir. Sâlisin, erhamürrâhimînin hilâfetinde anın kullarına şefekat ü merhamet lâzım idüğünü bilmekdir. Râbi‘an, ber-muktezâ-yı **fa’hküm beyne’n-nâsi**¹¹⁵⁵ sultâna lâayık olan re‘âyâ beyninde bi’z-zât kendüsünü hükûmet eyleyüp, vüzerâ ve kudât ve ümerâyâ havâle itmemekdir. Zîrâ anlar her ne kadar salâh u iffet üzre olsalar pâdişâh-ı nîk-haslet mertebesi şefekat ü merhamete kâdir değildir. Hâmisen, ‘adl ü dâd üzre hükûmetdir. Sâdisin, hükûmeti lilâhi olup, mahlûkun hâtırı için olmamaktır. Sâbi‘an, pâdişâha ve vûkelâsına lâayık olan hevâyâ mutâba‘atdan ihtirâz eylemekdir. Sâminen, hevâyâ mütâba‘atda dalâlet mukarrer idüğünü bilmekdir. Tâsi‘an, her kim râh-ı Hak’dan dûr ola, tasarruf-ı hevâyâ düşmek mukarrer olduğunu bilmekdir. ‘Âşiren, eyâlet-i mezkûre muktezâsı üzre pâdişâh-ı dîn-perver mertebesini velâyet mertebesini ihrâz itmek mümkün olduğunu beyândır. Mütercim-i *Kitâbü’l-Kalâid* dir ki, adl ü dâd üzre hükûmet vesîle-i devlet-i velâyet ve bâdî-i takarrüb-i Rabb-i izzet olup, hattâ müfessirîn-i kirâm ‘aleyhimü’r-rahmeti’l-‘Allâm Süleymân ‘aleyhi’s-selâmın [106b] **rabbî veheblî mülken**¹¹⁵⁶ niyâzı ile mülk ve saltanat recâ eyleyüp ‘ilim ve nübüvvet taleb itmediği ol ma’nâyı müş‘irdir dimişlerdir. Ol husûsda dahi niçe hikmet-i bâliğa beyân olunmuşdur. Evvelâ ol ve’hşûr sâhib-i şevket ‘aleyhi’s-selâm hazretleri kendülere hibe olunan mülk ü devlet itmâm buldukda ‘ilm ve nübüvvet ana munzam olacağına bâ-ilhâm-ı Rabbânî vâkıf olduklarıdır. Nitekim Âdem ‘aleyhi’s-selâma vâki‘ olmuşidi ki, Hak te‘âlâ ol hazrete ‘atâ itdiği ni‘am-ı ‘aliyyeden **innî câ‘ilün fi’l-ardi halîfeten**¹¹⁵⁷ kerîmesi mîsdâkınca devlet-i hilâfeti tahsîs bi’z-zikr buyurup ve sükkân-ı semâvat ü zemîn hilâfet ve saltanatda ‘ilm ü nübüvvet dâhil olmasıyla tebşîr olundu. Li-ecli zâlik Dâvud ‘aleyhi’s-selâma dahi **innâ ce‘alnâke nebiyyen** veyâhûd ‘âlimen fi’l-ardi

¹¹⁵⁴ “Ey Dâvud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık”, *Kur’ân*, Sad, 38/26.

¹¹⁵⁵ “İnsanlar arasında hüküm ver”, *Kur’ân*, Sâd, 38/26.

¹¹⁵⁶ “Ey Rabbim bana bir mülk ver”.

¹¹⁵⁷ “Ben yer yüzünde bir halife yaratacağım”. *Kur’ân*, Bakara, 2/30.

ile hitâb olunmayup **innî câ'ilün fi'l-ardi halîfeten fi'l-ardi** buyuruldu didiler. Sâniyen, çünkü nübüvvet ve 'ilme kuvvet-i saltanat ve şevket-i memleket yâr ola, ahkâm-ı nübüvvetin 'âlem ve 'âlemiyânda tasarruf ve te'sîri kavî olur. Zîrâ izzet-i dîn-i mübîn mu'âvenet-i tevâbi'-i kesîre ile husûl-pezîr olur. Anınçün sultân-ı enbiyâ aleyhi efdalü't-tahâyâ evâil-i bi'setlerinde şerî'at-ı mutahharaları icrâsıçün **Allahümme e'izze'l-İslâm bi Ömere ev bi Ebî Cehl bin Hişâm** temennâsıyla kesret-i etbâ' ü eşyâ' istid'â buyurdular. Du'âları Fârûk-ı a'zam radiya'llâhü 'anhu hakkında müstecâb olup, ol zât-ı 'ayn-ı ma'deletden dîn-i mübîne zuhûra gelen hidemât nigâşte-i sahâyif-i müellefât olduğundan mâ'adâ hâlâ âsârı mânend-i mihr-i menî zâhir u âşikârdır. İcrâ-yı ahkâm-ı şerî'at ve tenfiz-i kavânîn-i devlet ancak satvet-i mülûkiyye ve bîm-i şemşîr-i siyâsiyye ile vücûd-pezîr olduğuna **innâ nebîyye's-seyf** kelâm-ı mu'ciz-nizâmı güvâh-ı 'âdildir. Zîrâ ahkâm-ı Kur'ân ile havâss-ı ümmet 'âmil olurlar. 'Avâm-ı nâsın inkıyâd ü itâ'atlerine bâdî bîm-i seyf-i kahr mânîdir. Ol sebebdan **Mâ-yeze'allahu bi's-sultâni ekseru mim mâ yeze'u'bi'l-Kur'ân** buyurulmuşdur. **Ve enzel nâl-hadîde fihi be'sün şedîdün ve menâfi'u**¹¹⁵⁸ **li'n-nâsi**¹¹⁵⁹ ol ma'nâ-yı gazâ-mebnâyı beyândır. Ve kibârın kıvâmü'd-dîn bi'l-musahhafâ ve's-seyf kelâmı ve fusahânın **es-seyfu esdaku**¹¹⁶⁰ **enbâen mine'l-kütübi** didikleri bunu müş'irdir. Câbir bin 'Abdullah-ı Ensârî Radiye 'anhu Rabbihi'l-Bârî hazretleri esnâ-i muhâverede tîg ve Kur'ân'a işâret eyleyüp, emerenâ Resûlullah sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem **en nedribe bi-hâzâ men 'adele 'an-hâzâ** buyururlar imiş. [107a] Sâlisen, bir melik-i dîndâr-ı 'adâlet ve ra'ıyyet-perverîye mâil olup zu'afâyâ takviyet ve akviyâ ve agniyâya terbiyet eyleye. Ve verese-i enbiyâ-i kirâm olan 'ulemâ-i 'izâma ikrâm itmekle memâlikinde ahkâm-ı şer'îyye icrâ oluna. Bu sûretde husûl-pezîr olan 'ibâdât ü tâ'âtin ve 'ibâdullâhın nâil oldukları refâh ü râhatın cümlesini Hak te'âlâ ol melikin dîvân-ı mu'âmele-i salâhına sebt idüp her bir hasene bâ'is takarrüb-i Rabbânî olur. Ol ecilden fuzalâ-i selef tarîk-ı Hakk'a sülûkde mülûkde isti'dâd cümleden ziyâdedir. Erbâb-ı sülûkden birinde dergâh-ı Hakk'a bir kademe takarrüb bulunduğu husûsda mülûkden çendîn harrâz kademe takarrüb ve sülûk husûl-pezîr olur didiler. Ol sa'âdet dahi selâtîn ile tülûv-i selâtîn olan hükkâma mahsûsdur. **Zâlike fadlullâhi yu'tîhi men yeşâu vallâhu zü'l-fadli'l-'azîm**¹¹⁶¹. Çünkü bu tahrîrâtın hilâfiyla hareket buna kıyâs ile ma'lûm olur, tafsîle hâcet yokdur. Min-ba'd *Fethu'l-Hallâk* nâm risâlemizden ba'zı fevâid zikriyle faslı itmâm idelim.

¹¹⁵⁸ Menâfi' a yazılmış metinde.

¹¹⁵⁹ "Kendisinde müthiş bir güç ve insanlar için birçok faydalar bulunan demiri indirdik". *Kur'ân*, Hadîd, 57/25.

¹¹⁶⁰ Derkenarda "entaku" şeklinde ilâve var.

¹¹⁶¹ "İşte bu Allah'ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir". *Kur'ân*, Cum'a, 62/4.

Tezyîl

İşbu hadîs-i şerîf hassân masâbîhden olup, Fahr-i Kâinât ‘aleyhi efdalu’s-salavât sa‘âdetle buyurmuşlar ki, **efdalü’l-cihâdi men kâle kelimetü’l-hakkı ‘inde sultânin**¹¹⁶². Câbir Şerrâh rahimehu’llâhi didiler ki, “bu makâmda cihâd takdîre muhtâc olmadığından mücâhid ma‘nâsına olmak azherdir”. Ma‘nâ-yı gâzînin efdali şol kimesne dirki dimekdir. Ve cihâd müceddid olup, takdîr-i kelâm **efdalü’l-cihâdi cihâdu men** olmak dahi câizdir. Pes ma‘nâ-yı hadîs cihâdın efdali şol gâzînin cihâdıdır ki, nezd-i sultân-ı zâlim ü cebbârda kelâm hakkı söyleye dimekdir. Sultân-ı zâlim ‘indinde hak sözü söylemek cihâd olduğu mukaddime-i helâk olmak cihetindendir. Ve efdal-i cihâd olduğunun vechinde Şeyh Zeynü’l-‘Arabî dir ki: Müslim ‘adû-yı dîn ile mücâhede eyledü gü, zemânda gâlibiyyet ile mağlûbiyyet beyninde mütereddid olur. Ya‘nî ol kimesnenin katında mağlûb u makhûr olması mütehattak değildir. Belki fırsat ve galebe kendi tarafında bulunmak muhtemeldir. Fe-emmâ sultân-ı zâlim katında hakk-gûylüğün netîcesi gâlibâ kahr u helâk olup, tahlîs-i girîbân-ı cân itmek emr-i mevhûbdur. Bu mahalde hâtır-ı hakîre bir ma‘nâ hutûr ider. Ya‘nî sultân-ı câbir ‘indinde kelime-i hakkı takâvul efdal-i cihâd olduğu nef‘i ‘âmm olmak cihetinden ola. Zîrâ fî sebîlillâhi te‘âlâ a‘dâ ile cihâd [107b] üzre olan gâzînin nef‘i kendüye mahsûsdur. Fe-emmâ menfa‘at-ı kelâm-ı hak ‘âmdır. Zîrâ sultân-ı câbir kelâm-ı hakdan müte‘essir olup meslek-i ‘adle sülûk eyler ise mütekellim bi’l-hak mâhî-i cevri ü mezâlim olduğundan mâ‘adâ gerek sultâna ve gerek ‘âmm-i nâsa nef‘i muhattak olur. ‘İbâret-i efdal bu ma‘nâya andan edell zan olunur. **Vallâhu a‘lemü ve resûlühü bi-hakîkatî’l-hâl** ve bu hadîs-i şerîfden zımnî iki fâide ve nasîhat dahi müstefâddır: Biri mü‘mine lâıyk olan her hâlde kizbden ictinâb eyleyüp hakk-gûluğa sa‘y itmek ve her mahalde hak kelâmı ketm itmeyüp söylemektir. Nezd-i sultân-ı câbirde bîm-i helâk mukarrer iken lâzım olduğu hâlde sâir mahalde hâl bundan ma‘lûm olur. Biri dahi sultâna her hâlde sâlik-i meslek-i ma‘delet olmanın vücûbudur. Hattâ kendüye nisbetle mertebe cihetiyle ednâ olanlardan serzeniş görmeye. Ba‘zı kütüb-i muhâzarâtta mezkûrdur ki, her zulm ü ta‘addî ki bir memleketde zâhir ola, mülûke lâzım ve vâcib olan ol nıkmet ü rehbeti ra‘iyyet üzerinden gidermeğe himmet yek-hata! te‘hîr ü ihmâl olunmaksızın derhâl def‘ine sa‘y ü dikkatdir. Fe-keyfe ki, bi’z-zât veya bi’l-vâsıta ‘âmil-i zulm kendi ola. Bi-aynihî kişi basdığı şâhı kendi eliyle kat‘ından lâ-farkdır. İttifâk ile sübût-yâftedir ki, kangı sultân ki, def‘-i zulmde ihmâl ü müsâmaha ide, min-‘indillâhi te‘âlâ belâ-yı çâra dûçâr olur.

¹¹⁶² Cihadın en faziletlisi sultan indinde hak sözü söyleyenidir.

Evvelâ kasîrû'l- 'ömr olur. Sâniyen, gâlib 'ale'l- 'adûv olmayup, dâimâ düşmene pâ-y-mâl olur. Sâlisen, hayr ü bereket vaktinde kalmayup beyne'n-nâs melûm olur. Râbi'an, rûz-ı cezâda vizri cümleden ziyâde olur. Hak te'âlâ, **Yâ Dâvudu innâ ce'alnâke halîfeten fi'l- ardi fah'küm beyne'n-nâsi bi'l-hakkı velâ tettebi'i'l-hevâ fe yudilleke 'an sebîlillâh inne'ilezîne yedillûne 'an sebîlillâhi lehum 'azâbun şedîdün bimâ nesû yevme'l-hisâb**¹¹⁶³ buyurmuşdur. Dâvud 'aleyhi's-selâm ulü'l- 'azm Nebiyy-i celîl iken kendülere bu vechile hitâb ve te'kid olundukda, hâl-i selâtîn bundan kıyâs olunur. **Kul metâ'u'd-dünyâ kalîlün**¹¹⁶⁴ kerîmesi tefsîrinde 'ulemâ beş on günlük 'ömr-i dünyâyâ aldanup âhiretini harâb itmek büyük hamâkat ü hüsrândır demişlerdir. Ba'zı 'ulemâ didiler ki, Tivrât'da **men yezru'u'l-birri bi-hasadi's-selâme**¹¹⁶⁵ ve İncîl'de **men yezru'u's-şerre yehsudu'n-nedâme**¹¹⁶⁶ mektûbdur. Nitekim Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda **men ya'mel sûen yüczâ bihi**¹¹⁶⁷ [108a] vârid olmuşdur. Her hâlde mülûke vâcib olan dîvân-ı 'adl-i ilâhîde bay u gedâ ve şâh u fukarâ müsâvî olup, herkes hakkını taleb ideceğin ve 'usât-ı mü'minîn hafızanallâhü te'âlâ günâhı mikdârı nâr-ı cehennemle mu'azzeb olacağın bilüp dest-i mezâlimden 'ibâdullâhı lâsiyyemâ ra'ıyyet fukarâsını halâsa sa'y ü dikkat ve kable'l-muhâsebe.

Li-münşiih

Çek hisâba 'amelin sâhib-i teftîş gibi

Arayasın bunda beyâz it yüzünü rîş gibi

Nesir: mağzâsınca nefsinı muhâsebeye himmet eyleyeler. Her hâlde selâmet habl-i şer'-i şerîfe teşebbüsdür.

'Arabiyye

Nebkî 'ale'd-dünyâ vemâ min ma'şerin

Ceme'tehümu'd-dünyâ feküm yeteferrekû

Eyne elâ kâsiretü'l-cebâbireti'l-ûlâ

¹¹⁶³ “Ona dedik ki: Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azab vardır”. *Kur'ân*, Sad, 38/26.

¹¹⁶⁴ “De ki: Dünya geçimliği azdır”. *Kur'ân*, Nisâ, 4/77.

¹¹⁶⁵ “İyilik eden selamet biçer”.

¹¹⁶⁶ “Kötülük eden pişmanlık biçer”.

¹¹⁶⁷ “Kim kötü bir iş yaparsa onunla cezalandırılır”. *Kur'ân*, Nisâ, 4/123.

Kenzü'l-künûz femâ bekîne vemâ bekû¹¹⁶⁸

el-Faslu't-tâsi'

Fî-Tagayyüri hâli'l-vüzerâ

İcmâlen bu makâmda sâbıkâ vüzerâda istiklâl var iken tagayyür-i ahvâllerine sebep ne olduğu ve vezîr-i a'zam münâsebetiyle ba'zı eşbeh-i kibâr-ı vüzerânın ehl-i nifâk gadriyle maktûl oldukları ba'zı mu'teberâtdan ahz u nakl birle keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân kılındı. Ve münâsebetle fevâid-i şettâ zamm u terkîm olunmuşdur. Ma'lûm ola ki, ittifâk-ı müverrihîn bu vechiledir ki; sene-i isnâ ve semânîn ve tis'a-mie târîhine gelince vüzerâda istiklâl-i tâm olup ve vezâret-i 'uzmâ sadrında olanların umûrlarına bir ferde müdâhaleye bâ-re'y kudret yoğidi. Kabz u bast ve 'azl ü nasb ve umûr-ı sâire bi'l-cümle ellerinde olup, pâdişâh ile kendülerin beyinde olan mu'âmelâta kimesne vâkîf değil idi. Ve bir maslahata müdâhaleye ferden mine'l-efrâd kimesnenin zehresi yoğidi. Târîh-i mezbûrdan berü nüdemâ ve sâir mukarrebân huzûr-ı hümayûnda hayyiz ü rüteb bulmalarıyla umûr-ı saltanata müdâhale ve vezîr-i a'zam olanlara niçe nâ-ma'kûl tekâlîf ider oldular. Anlar dahi murâdlarına bi'z-zarûrî müsâ'ade itmeğe başladılar. Zîrâ mecmû'-ı umûr-ı saltanat anların lâ ve na'am gûluklarıyla vücûd-pezîr olmağla merâmlarına müsâ'ade itmeseler, cümlesi yek-dil ü yek-cihet olup, huzûr-ı hümayûnda fırsat-ı güftâr buldukça gûnâgûn ifk ü bühtân ile tahrik-i silsile-i gazab-ı pâdişâhî itmeleriyle bî-cürm ü günâh kimini katl ve kimin 'azl ü nefy ve müsâdere ile küllî hakâretler itdirdikleri mukaddemâ meşhûdu olduğundan nâçâr 'arzı belâsı müsâ'ade ider oldular. Ez-cümle mukaddemâ memleket-i [108b] 'Acem üzerine serdâr ta'yîn olunan merd-i şîrîn-etvâr meydân-ı vegâ Husrev-i vüzerâ Ferhad Paşa tarîk-ı cihâd ve sebîl-i megâzîde kemer-bend-i ictihâd olup dîn-i mübîn yolunda sâdıkâne hidemât itmekle 'arsa-i memleket-i 'Acem'de olan on iki eyâlet yed-i kabza-i tasarrufa götürüp memâlik-i pâdişâhiye ilhâk itdi ki, şâh-ı gümrâh.

Beyit

El-emân ey Âsaf-ı 'âlî-himem-i sâhib-kırân

El-emân ey Rüstem-i 'asr ve vezîr-i kârdân

¹¹⁶⁸ Dünya için ağlarız
Dünya onları bir araya getirmiştir ve o kadar da ayırmıştır
Hani ilk zulm ehli nerede
Hazinelerin hazinesi kalmadı onlara da kalmadı

Nesir: deyü tâlib-i sulh u emân olup karındâşı oğlunu bunca tuhaf-ı şâhâne ve hedâyâ-yı mülûkâne ve tefârîk-i girân-bahâ-i pâdişâhâne ile bârgâh-ı paşa-yı ‘âlî-şân-ı müşârün-ileyhe irsâl ve eşk-i darâ‘at ü ibtihâli rîzân itmiş idi. Çünkü emân-hâhâne sell-i seyf nâ-meşrû‘ oldu. Düstûr-i Gazanfer-savlet dahi şâh-ı gümrâhın bu vechile gâlibâne merâmına müsâ‘ade idüp;

Beyit

Feth ü nusret ber-yemîn ü baht u devlet ber-yesâr

‘İzz ü ikbâl der-nazar-gâh ü sa‘âdet dü-medâr¹¹⁶⁹

Nesir: Taraf-ı Âstâne-i sa‘âdet-medâra ‘azîmet ve birâder-zâde-i şâh-ı gümrâh olan Haydar Mirza’yı ma‘an südde-i devlet-penâha götürüp teslim eyledi. Bu kadar hidemât-ı cemîle mukâbili taraf-ı saltanat-ı ‘aliyyeden iltifât-ı nevâziş-i şâhâne ve in‘âm ü ihsân-ı mülûkâne me‘mûl iken nüdemâ vü mukarrebân ve hussâd-ı bed-gûyândan ba‘zı ashâb-ı agrâz hakkında niçe iftirâlar idüp bi‘l-âhire bî-cürm ü günâh katl itdirdiler. Hâlâ medîne-i Eyyûb‘da sâhil-i bahre karîb mahalde türbesinde medfûndur.

Ve mukaddemâ Sultân Murâd Hân-ı Sâlis ve Sultân Mehemed Hân-ı Sâlis ‘asırlarında tâife-i sipâh semt-i itâ‘at ü inkıyâddan muharref ve vâdî-i tuğyân u ‘isyâna mün‘atîf olmağla vükelâ-i Devlet-i ‘Aliyye ile zûr-ı bâzû mu‘âmelesin idüp; “Rumili Beylerbeyisi Kara Mehemed Paşa’yı ve Ağa-yı Bâbü’s-sa‘âde Gazanfer Ağa’yı isteriz” deyü bilâ-pervâz ve ‘âkıbetü’l-emr istediklerini katl itdirüp, bundan mâ‘adâ niçe ehl-i ‘ırza ta‘arruz ve re‘âyâ ve berâyâyâ zulm ü ta‘addileri dırâz olup, bir ferd def‘ ü izâlelerine çâre-sâz olmamışken merhûm Yemişçi Hasan Paşa hüsn-i tedbîr ve re‘y-i dil-peziir ile yeniçeri ocağın koluna almağla ‘ale’l-gafle ebvâb-ı Kostantaniyye’yi kapadup tâife-i mezbûrenin eşkıyâ ü eşrârın bir ânda tu‘me-i şemşîr-i kahr itmekle haklarından kemâ-yenbagî gelüp, eşkıyâ ü mezâlîmi bu vechile def‘ itmişiken anı dahi pâdişâh-ı ‘asra ehl-i nifâk gamz idüp, bî-cürm ü günâh katl ü i‘dâmına cesâret itdiler.

Ve Derviş Paşa [109a] ve Nasuh Paşa gibi dilîr ü dilâver merd-i bahâdır niçe sâdık vezîrleri ba‘zı ashâb-ı agrâz-ı fâside niçe iftirâlar idüp, hâşâ sümme hâşâ, “saltanat-ı ‘aliyyeye sû-i kasdı” vardır deyü mazhar-ı gażab-ı pâdişâhî itdirdiler. Derviş Paşa Sultân Ahmed Hân-ı merhûma, Lala Mehemed Paşa merhûmun yerine kapudan iken sadr-ı a‘zam olmuş idi. Ahmed Hân’ın sinn-i hümayunları henüz bülûğ-ı şer‘îye bâliğ olmadığından, cümle-i umûr

¹¹⁶⁹ Sağda zafer ve solda baht ve devlet
İzzet ve ikbal saadet iki medarıdır

Enderûn ahâlîsinin ellerinde idi. Çünkü Derviş Paşa sadr-ı a‘zam oldu, makâm-ı ‘ulyâ-yı vekâletin hükmünü virüp kat‘â Enderûn tarafına iltifât itmemişti. Dâd ve dîdeü alıšan devletlüler taraf taraf egerçi lâ-‘an aslin ma‘âyıb isnâdıyla söylemedik söz komadılar. Lâkin pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hizmetinden her vechile râzî ve hoşnûd olmağla, ol tarafı sedd itmişler idi. **İzâ câe kazâ’ yüstakbelu esbâbehû**¹¹⁷⁰ mûmâ-ileyh Derviş Paşa Demurkapu kurbünde bir sarây-ı ‘âlî binâsına mübâşeret eyleyüp, ez-kadîm ba‘zı hidemâtında istihdâm eylediği (...) ¹¹⁷¹ nâm Yehûdî bâzergânını emîn-i binâ nasb itmiş idi. Binâ itmâma karîb olduğu âvânda paşa defter taleb eyleyüp bî-nihâye mâl sarf olunduğu manzûru oldukda, kesret-i masârif, mütehevvirâne evzâ‘ına bâdî olduğundan ber-muktezâ-yı hirâs Cuhûdî bâzergân-ı mesfûra bîm-i katl vesvesesi târî olmağla derhâl ebnân-ı hiyel-i Yehûdiyye’yi der-pîş idüp, “benim devletlü efendim kulun ez-kadîm ‘abd-i direm-i harîdelerinizden olduğum ma‘lûm-ı devletinizdir. Hâlâ irâet-i defterden murâdım taleb-i mâl değildir. Ben sarâyı efendime kendi mâlımdan teberrûken binâ itdirdim. Çünkü ‘inâyetlü sultânım defter taleb buyurmuşsuz, ol sebebden ‘arz itdim, bu mâl sultânıma helâl olsun deyüp defteri dest-i paşadan alup, ol meclisde şakk eyledi. Lâkin paşa senin katline bir zemîn-i tâze bast itdiği devr-i Âdem’den berü misli sebkât itmemişti”. Defterin şakk itdikde, paşa hizmeti mukâbili hil‘at ilbâs idüp binânın kusûrunu ‘icâleten tekmîl husûsunu sipâriş itdikde, sarâyâ geldiği gibi beş altı yüz ırgâda ikişer kat gündelik¹¹⁷² yazup nihânî sarây-ı paşadan vasat-ı sarây-ı hümâyûna resîde olunca bir lağım-ı vasî‘ nakb itdirdi. Ağzını muhkem kapadup belürsüz itdikden sonra gicelerde mahfî [109b] Enderûn ağalarının müte‘allikâtından olanların hânelerine varup nev-be-nev nâdîde hedâyâ ‘arz itmekle kendüye “hoş geldin bâzergân” didirüp anların sa‘y ü ta‘rîfleriyle dârü’s-sa‘ada ve bâbü’s-sa‘ade ağalarına ve silahdâr ve çukadâr ağalara ve sâir nâfizü’l-kilem ricâle yoluyla intisâb ve taşra ricâlinin dahi vezîr-i a‘zam dil-gîr olanların kibârına bu vechile takarrüb hâsıl itmekle mülâhazasını bâliğ-i nisâb idüp ba‘de-zâlik mübâşir-i devr-i ebvâb oldu. Ve her bir kibâra nihânî varup sirişk-i kâzibe isâle ederek egerçi, “ez-kadîm sâhib-i devlet benim, hassaten kendi efendimdir. Lâkin vücûd-ı nâzenîn-i pâdişâhiye zarar u gezend resîde oldukda, binâ-i saltanat lâ-muhâle mütezelsil olduğundan mâ‘adâ bu kazıyye elbette fâliye virür. Sonra beni ve hânedânımı hâkile yeksân iderler. Pes, cân cümleden lezîz ve e‘azz olmağla, bi’z-zarûrî keşf-i sır iktizâ eyledi. Hâlâ sadr-ı a‘zam hazretlerinin vücûd-ı hümâyûna sû-i kasdı olup kendüsü pâdişâh-ı heft-iklîm olmak zu‘mundadır deyüp lağım kıssasını haber virmeğe başladı. Bu kıssa-i garîbeden herkese

¹¹⁷⁰ Kaza gelince sebepleri karşılar.

¹¹⁷¹ Nûshada boşluk.

¹¹⁷² Metinde “gündilek” yazılmış.

dehşet târî olup, **lâ li-hubbi ‘Ali**¹¹⁷³ birbirlerinin kelâmına mûmâşât iderek sem‘-i hümâyûna ilkâ olundukda, derhâl Yahûdî mahfî huzûr-ı hümâyûna da‘vet olunup bi‘l-müşâfehe mâdde suâl olundukda, Yahûdî muhâliyle haber virmekle ba‘zı mu‘temedün-‘aleyh kimesne sarây-ı hümâyûn vasatına çıkan sakbdan lağıma dâhil ve sarây-ı vezîre vâsıl oldular. Kazıyye ‘aynını netice virdiğinden gerek pâdişâh ve gerek ricâlde min-ba‘d paşa tarafına emniyyet meslûb olmağla hıyâneti sebebiyle katl ü i‘dâmına karâr virdiler. Düstûr-i merkûm ise sarâya nakl idüp âmed-şüd iden züvvârîne, “kırk seneye karîbdır ki, adımız Âdem oldu ve haddimizce herkese husûsâ etbâ‘ımıza ikrâmda kusûr koymadık. Bu kadar etbâ‘a mâlik olmuşiken içlerinde bizim Yehûdî’den gayrı sâdık hizmet-kârımız yoğımış. Tâife-i Yehûd sâir edyâna külliyyen ‘adûv iken, bunun bu rûtbe tarafımıza mahabbeti doğrusu inkâr olunmaz. Eger müslimân olsa idi kat‘â bir nazîri dahi bulunmanın imkânı olmazdı” deyü mâcerâyı nakl iderken sarây-ı hümâyûna da‘vet olunup, mühr-i hümâyûn ahz ve Murâd Paşa-yı dilîre irsâl ve kendüsü bilâ-suâl ve cevâb bir Yehûdî hâyini sözüyle maktûlen dâr-ı bekâya îsâl olundu. Na‘îmâ merhûm [110a] dir ki, düstûr-i merkûmu pâdişâh huzûrunda tınâb ile boğdurup nîm sâ‘at mürûrunda ba‘zı a‘zâsını tahrîk itmekle, hemân hançerlerini miyânlarından çıkarup kendi elleriyle ‘unkunu kat‘ itmişler, kaydı Dervîş ne şâh cümlesi târîh vâki‘ olmuşdur. Bu kıssa hısas-ı müte‘addideyi muhtevî olmağla itnâba cesâret olundu.

Nasuh Paşa dahi Ahmed Hân’ın vüzerâsından olup ber-ittifâk-ı müverrihîn bir müşîr-i Âsaf-nazîr ve feylesof-ı berz-i Cemher tedbîr iken Kazak tâifesi Sinop nâm şehr-i şehîri bir mikdâr hasâret-zede itdiği mukarrebân tarafından sem‘-i hümâyûna ilkâ olunmağla Solakzâde tahrîri üzere Nasuh Paşa’dan bi‘z-zât Sultân Ahmed merhûm keyfiyyet-i ahvâlî suâl buyurduklarında, bâ‘is te‘ellüm-i tab‘-ı mülûkâne olmamak kasdıyla Kazak-i ‘âkden bir iki kayık bir mikdâr hasâret itmişler. Zemân-ı devletinde tedârükü fevka’l-me’mûl görülür deyü cevâb virdikde, Şeyhülislâm Hocasâde Mehemed Efendi ve dârü’s-sa‘âde ağası taraf-ı hilâfında bulunmağla, şevketlü efendim Sinop gibi bir belde-i bî-nazîrden ancak bir kuru nâm kalup Kazak keferesi bi‘l-külliyye gerek şehr-i mezbûru ve gerek civârını¹¹⁷⁴ harâb itmişiken paşa kulunuzun bu mâdde-i küllî-i hatar-nâki emr-i cüz’î makâmında îrâd itmesi vechinden hâlî değildir. Yâ külliyyen bu mâddeden haberi yokdur, bu sûretde üstüne ‘ilmi vâcib olan umûrdan bî-haber kimesne niçe vezâret idebilir. Yâhûd pâdişâhımıza sû-i kasdı olmağla ma‘azâllah İstanbul’u Kazak keferesine virmek ister, bu sûretde hâin olmuş olur. Hıyâneti zuhûr eyleyen vezîri makâm-ı sadârete istihdâm hod mahz-ı hatâdır deyü ikisi birden gamz u

¹¹⁷³ Ali sevgisi için değil.

¹¹⁷⁴ Nûshada “cevâbını” şeklinde yazılmış.

si'âyede kusûr itmemeleriyle 'afvı kâbil olmamak vechile tahrik-i silsile-i gazab-ı husrevânî itmişler idi. Pes derhâl katl ü i'dâm olunup, mühr-i hümayûn Dâmâd-ı Cihân-dârî Öküz Mehmed Paşa'ya virildi.

Ve devr-i hümayûn-ı Sultân Murâd Hân-ı Râbi'de sadr-ı a'zam Kemankeş Ali Paşa gibi dilîr dahi cüz'î bahâne ile katl olunmuşdur. Ve ol 'asırda kâimmakâm bulunan kibâr-ı vüzerâdan Gürcü Mehmed Paşa Devlet-i 'Aliyye'ye kemâl-i sıdk u istikâmetle hizmetde bulunmuş iken ashâb-ı nifâk u agrâzın igvâ vü tahrîkiyle mazhar-ı cezâ-yı Sinimmârî olmuşdur.

Ve Sadr-ı a'zam Husrev Paşa dest-i A'câmdan [110b] kılâ'-ı müte'addideyi husûsâ Erzurum gibi bir memleketi tahlîs idüp, memâlik-i 'Osmâniyye'ye zam itmişken, ba'zı müfsidîn igvâ vü tahrîkiyle katl olunmuşdur. Hâfız Ahmed Paşa-yı Âsafî-nazîr ki, bir sâdık vezîr Receb Paşa gibi müfsid tahrîkiyle maktûl oldu. Her birinin tefâsîl-i ahvâlleri ba'zı âsârımızda ve meşâhîr-i müverrihîn âsârlarında mastûrdur.

Ve yine ol 'asrın vüzerâsından Tabaniyassı Mehmed Paşa merhûm kim bu Devlet-i 'Aliyye'ye ne gûne hidemâtı sebkât itdiği *Târîh-i Na'imâ*'da mufasssalan mezkûrdur. Vezâret-i 'uzmâdan ba'de'l-'azl kâimmakâm nasb olunup, sadâkatle dîn ü devlet hidemâtına meşgûl iken si'âye-i ashâb-ı agrâz sebebiyle maktûl oldu.

Ve devr-i Sultân İbrâhim Hânî'de sadr-ı a'zam bulunan Kara Mustafa Paşa, kim feth-i Bağdâd-ı behîşt-âbâda bi-'inâyetihi te'âlâ anın re'y ü tadbîr-i dil-peziîrî bâ'is olduğu kâffe-i kütüb-i tevârihde nigâşte-i sutûr-ı safahâtdır. Musâlaha husûsunu ba'de'l-itmâm İstanbul'a gelüp umûr-ı berr u bahre sadâkat ü istikâmetle kemâ-yenbagî nizâm virmişken musâhibân ve mukarrebîn-i havâss si'âyesiyle katl olundu. Kendüden ne gûne hidemât-ı nâfi'a vücûd-peziîr olup hâlâ düstûr-ı'l-'amel-i devlet olan ekser-i umûrun nizâmı anın himmet-i Âsafânesi olduğu mufasssalâtta mastûrdur.

Ve yine devr-i mezbûrda kapudan olan Silâhdar Yûsuf Paşa Hanya gibi bir kal'a-i vâlâ vü metînenin fethine sebep olmuşken İstanbul'a geldikde nüdemâ vü mukarrebîn böyle bir memleket fethinde bulunup elinden bu kadar mâl sarf olunduğundan mâ'adâ kal'a fethinde mâl-ı Kârûn'a dest-res-i vusûl ile fevka'l-me'mûl servet ü yesâr sâhibi olmuşken, gerek bizlere ve gerek pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerine hedâyâ nâmına bir habbe virmeyüp bu kadar emvâl-i bî-hisâbı hazm eyledi deyü **li-hubbi 'Ali** sadâkat yüzünden huzûr-ı hümayûnda ittifâkla gamz u nifâka başladılar. Sultân İbrâhim Hân'ın ise iltifât ü gazabı müte'âkıb ve

meşreblerine televvün gâlib olmağla hayr ü şerri ve devlete nef' ü zararı kable'l-mülâhaza ol müfsid-i bed-kârların igvâ vü tahrîkiyle ol vezîr-i bî-nazîri huzûr-ı hümâyûnlarına götürdüp niçe serzeniş-i hâtır-hırâş ile ol Yûsuf-ı Mısır sadâkati cân-ı 'azîzinden bîzâr itdikden sonra katl itmekle kendülere gadr eyledüler. [111a] Yine ol 'asır-ı vüzerâsından Budun Vâlîsi Nasuh Paşazâde Hüseyin Paşa ashâb-ı buğz u garaz nifâkıyla katl olunmuşdur. Sadr-ı a'zam Sâlih Paşa rızâ-yı hümâyûn-ı İbrâhim Hânî üzre hidemâta bezl-i kudret ve dîn ü devlete sâdikâne hizmet itmiş idi. Çünkü mizâc-ı mülûkânede 'illet-i sevdâ mevcûd idi, galebesi âvânında bi'z-zât 'araba ile ba'zı ashâb-ı 'azâyim ü enfâs hânelerine 'azîmet buyururlar idi. Esnâ-i tarîkde âmed-şüd iden gerdûneler mürûr ü 'ubûra zahmet virme-yeler, bi'l-küllîyye İstanbul esvâkında araba bulunmamak için Sâlih Paşa'ya hatt-ı hümâyûn vârid olup, muhkem yasağ sudûr itmiş idi. Bir gün yine 'âdet-i me'lûfe üzre ashâb-ı 'azâyimden birinin hânesine 'azîmet olunup Aksaray nâm mahalle-lede'l-vusûl ez-kazâ bir otluk arabası arkurudan zuhûr itmekle bâ'is-i iştîdâd-ı gazab-ı husrevânî olup, derhâl Sâlih Paşa'nın da'vetine 'icâleten âdem irsâl olundu. Bî-çâre Sâlih Paşa kazıyyeden bî-haber âyâ ne gûne emr-i mühim zuhûr itdi deyü, çapkuna süvâr olup sâhib-i 'azîmetin hânesine ilgâr eyledi. Huzûr-ı hümâyûna dâhil olduğı sâ'at, "bre kâfir herîf ben pâdişâh olup kelâmım me'mûlün-bih olmamak ne dimekdir, 'araba husûsuna muhkem yasâğ olunmak bâbında sana emr itmedim mi? Tîz cellâd buyurup derd-mend, "şevketlü efendim hâs âhûrun otluk arabasıdır diyesiye kalmadı" hemân hâsekiyân-ı sâhib-i hânenin kapusu ipiyle boğup bî-cürm ü günâh tomâr-ı 'ömrü matvî oldu. Yine bu 'asırda Kapudan Uzun Piyâle Paşa, kim Kılıç Ali Paşa'dan sonra bunlara mümâsil şecî' ve kâr-güzâr kapudan gelmediğı ittifâkîdir, Akdeniz'e çıkup keraste yüklü bir kâfir gemisi almış idi. İstanbul'a geldikde hilâf-ı inhâ "emvâl-i kesîre aldı" töhmetiyle öyle bir nâmdâr bî-nazîri katl eylediler¹¹⁷⁵. Ve devr-i Sultân Mehmed Hân-ı Râbi'de Defterdârzâde¹¹⁷⁶ Mehmed Paşa gibi ma'rifet ve kemâl sâhibi bir vezîr-i bî-nazîr igvâ-yı ashâb-ı agrâz ile i'dâm olunmuşdur. Tarhuncu Ahmed Paşa kezâlik Enderûn ve Bîrûn'da olan nüfûz-ı kelime ashâbının ber-vefk-ı dil-hâh merâmlarına 'adem-i müsâ'ade töhmetiyle katl olundu. Girid serdârı Silahdâr Hüseyin Paşa-yı nâmdâr ve Seydîzâde gibi bir vezîr-i kahramân-ı iştihâr nâ-hak yere katl olunan vüzerâdandır. Ve 'uhde-i Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis'de sâhib-i sâhib¹¹⁷⁷ sarây-ı dil-peziir Çorlulu Ali Paşa-yı Âsaf-nazîr havâss-ı mukarrebîn nifâkıyla maktûl oldu. Lâsiyyemâ [111b] Baltacı Mehmed Paşa def'a-i sâniyede Moskov-ı nâ fercâm çarı üzerine 'azîmet ve bi-'avnihi te'âlâ gereğı gibi münhezim idüp ol gürûh-ı dalâlet-karîne kaşr-ı eşcâr ekl itdirmişdi. El-emân

¹¹⁷⁵ Yine bu 'asırda.....eylediler.

¹¹⁷⁶ Doğrusu "Defterdâr".

¹¹⁷⁷ Metinde mükerrer olarak yazılmış.

gûyâ hâk-i pâ-yı serdâr-ı zîşâna rûy-mâl itmekle Azak ve anın emsâli beş pâre kal'asını alup ber-vefk-ı merâm Devlet-i 'Aliyye'ye bu makûle hizmetde bulunmuş iken rikâb-ı pâdişâhîde bulunan ba'zı hussâd u münâfıkîn icrâ-yı garaz zımnında huzûr-ı hümâyûnda Moskov kralın leşkeriyle esîr itmiş iken birkaç hinto ve hediyeğine tama' idüp bir iki palankasın alup kendünü âzâd itmek büyük hıyânetdir diyerek zamîr-i hâkânîyi tahvîl itmeleriyle 'avdetde her merhalede kahr u serzeniş ve gazaba muta'zammin hatt-ı hümâyûn irsâl buyururlar idi. Mahmiyye-i Edirne'ye dâhil olduğu gibi sadâretten 'azl ve mânend-i cezâ-yı Sinimmârî-i meşhûr Sepetçiler Kasrı'nda habs ve ba'de'l-müsâdere Midillü cezâresine nefy ü nakl olundu. Derhâl katl ü i'dâmı bâbında hatt-ı hümâyûn sudûr idüp 'akîbinden irsâl olunmuş idi. Lâkin gâzî-i mûmâ-ileyh bu mâdde-i nâ-melhûz zuhûrundan kemâl-i ye's ü hazenle mahmûm olmağla katlini müş'ir emr-i 'âlinin vusûlünden bir gün mukaddem müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldu. Vâlid-i merhûm mazbatasında ser-'asker kralı bozmak ni'met-i celîlesine ibtidâ bunlar nâil oldular deyü tahkîk ider. Sultân Ahmed Hân hazretlerinin ism-i hümâyûnlarına "Gâzî" inzimâmına ibtidâ bunlar bâ'is olur. Dîn ü devlete bu makûle bir hizmet-i 'azîmede bulunmuş iken mazhar-ı kahr u nikâl olduğu sâir vüzerâ ve vükelâyâ ye's ü fütûr tareyânına bâ'is ve nefret-i kulûb-ı 'âleme bâdî oldu.

Merhûm Sultân Mahmûd Hân-ı Gâzî 'uhde-i saltanatlarında birkaç vezîr-i 'âlî-şân icrâ-yı agrâz-ı fâside zımnında katl ü i'dâm olunmuşdur ki, 'alimallâhü te'âlâ her biri kahramân-ı 'asr ve Rüstem-i sâhib-kırân-ı dehr idiler. Ez-cümle Aydın Vâlisi 'Abdullah Paşa ve Temür Mehmed Paşa ve Tuz Mehmed Paşa garaz-ı dünyevî zımnında bî-cürm ü günâh katl olunan vüzerâdandır. Mâ'adâ bi-gayrı hakkın katl olunan vüzerâ bî-hadd ü pâyan olup, mecmû'unu zikr u beyân te'lîf-i müstakille muhtâcdır. Ve mukarrebân ü nüdemâyâ 'adem-i iltifât sebebiyle belâ-yı 'azle dûçâr olan vüzerâ ise lâ-yu'ad [112a] ve lâ-yuhsâdır. Pes devlete sıdk u istikâmetle hizmet eyleyen vüzerâ bu vechile bilâ-sebeb 'azl ü katl olunalı sâirleri başını hırkaya çeküp bi'z-zarûrî Enderûn ahâlîsine mütâba'at ve hevâlarına muvâfakat idüp, her ne murâd itseler dirîğ itmez oldular. Anlar dahi niçe umûra müdâhaleye başlayup bir iki dirken kâffe-i umûra mütevellî oldular. Ve guzât ve erbâb-ı harb ve muhâfaza hakları olan niçe yüz yıl mukaddem feth olunmuş, kurâ vü mezâri'i birer tarîkla kimin paşmaklık ve kimin arpalık ve kimin temlîk itdirüp kendülere istiğnâ-yı tâm geldikten sonra, her biri tevâbî'ine niçe tîmâr ve ze'âmetler itdirüp erbâb-ı seyfin dirliklerin kat' itdiler. Ve beytü'l-mâl-ı müslimîni izâ'at ü itlâf idüp 'âlemi bu şekle koydular. Ba'de-zâlik bâb-ı irtişâyı küşâde kılup, sancaklara ve beylerbeyilere hulâsa vezâretten mezbele subaşılığına varınca kâffe-i merâtib ve menâsıba müdâhaleye başladılar. Lâşe-i rüşvete tama' ile;

[Mısr]â‘

Resûlünden utanmaz Hazret-i Allah’dan korkmaz

Nesir: Bir alay müfsidler nâ-ehl ve nâ-müstahıkkın kimine beylik ve kimine beylerbeyilik alu-
virüp erbâb-ı istihkāk olan bir alayı kâr-dîde ve emekdâr-ı yarar şecâ‘at-şî‘âr kimesneler kûşe-
i mezelletde bî-nâm u nişân kalup pâ-y-mâl-ı fakr u fenâ oldular. Ve erbâb-ı tîmâr ve ze‘âmet
bu sebebdan bi‘l-külliyye yok olmak takrîbiyle vukū‘ bulan gazavât bir varup ve bir
kelimeden belki tahrîb-i memalik-i ma‘mûreden kinâye olup feth ü nusret ber-taraf oldu.
Nâm-ı zabt u rabt ise külliyyen ‘âlemden kalkdı. Bundan eşna‘ı bir alay zulm ü cevr ile ‘âlemi
harâb eyleyen kimesne gitdikçe rütbe-i ‘ulyâyâ nâil olup, nev sinn ü sâl dünyâdan bî-haber
olanlara ve ‘urbân ve ekrâd ve bî-mezheb makûlelerine Enderûn halkı eliyle vezâret virilüp
mâl-ı Kârûn’a misâl hazîneleri alınmağla bir alay derd-mend üzerlerine taslît olundu. Ahâlî-i
memleket dîvâna varup şikâyet itdikde, ne ısgâ olundu ve ne memâlikin harâb olunduğuna
bakıldı. Belki şâkîlerden niceleri vaz‘-ı Tersâne olunup, niceler dahi katl ü neyf oldu. Hemân
iltifât-ı beşer dahi deyne maksûr oldu. Vüzerâda istiklâl var iken bu makûle umûr-ı müdhişe
vâki‘ olmazdı. Bu dahi ma‘lûm ola ki, bin târîhine gelince vüzerâ yedi nefer olup, anlar dahi
Kubbealtı’nda [112b] rû‘yet-i mesâlih-i ‘ibâd ile der-kâr idiler. Ve taşra memâlike ra‘iyyeti
savnen vüzerâ irsâl olunmazdı. Mîr ve mîr-i mîrân zümresinden bulunanlar mansıba göre vâlî
nasb olunurlar idi. Ve vezâretin haddi ma‘iyyeti olup, yediden ziyâde olmazdı. Söz Enderûn
halkına düşeli bir alay yörük ve kürd ve sârik u kuttâ‘ü’t-tarîk hazelelerine tûğ ve vezâret
virilür oldu. Bu cihetden tarafeynde harâb olmadık memleket kalmadı. Selefde vezâretin kadr
u kıymet ve şerefi şu rütbe idi ki, bir tuğa mâlik olmak kîmyâyâ dest-res-i vusûlden müte‘assir
idi. Hattâ Okmeydanı’ndaki câmi‘-i şerîfin bânîsi merhûm Piyâle Paşa dokuz yüz altmış ikide
Rüstem Paşa birâderi Sinân Paşa yerine Gelibolu sancağı ile deryâ kapudanı olup, üç seneden
ziyâde rûy-i deryâda niçe fütûhât-ı cemîle vücûda getürmüş iken güçile Cezâyir eyâleti pâyesi
ihsân olunmuş idi. Birkaç sene mürûrunda Cerbe’yi feth idüp üç fener sâhibi Anadolu
kapudanını hayyen der-i devlet-medârâ getürüp küllî hizmetde bulunmağla Sadr-ı a‘zam
Sokullu Mehmed Paşa hizmeti mukâbili vezâret virilmek bâbında recâ itdikde, Sultân
Süleymân-ı merhûm Cezâyir pâyesi virileli iki üç senedir, şimdi bu mikdâr hizmet mukâbili
vezâret virilse rütbe-i vezârete kesr u tedennî târî olur deyü münâsib görmeyüp lâkin hizmeti
dahi makbûl-i hümayûnları olmağla altun zincir ihsân ü in‘âm ve necl-i necîleri Sultân
Süleymân Hân’ın iki yaşında Gevherhân duhterini tezvîc ile ikrâm eylediler. Yetmiş üçde
belde-i Sakız’ı feth ü teshîr itmekle bu hizmet-i cemîlesi mukâbili pâye-i vezâret virildi. Bu
sebebdan ol vakitlerde olan vüzerânın şöyle dursun mîr-i mîrân zümresinin tavâ-yif-i mülûk

denl  kadr u    ret ve  evketi var idi. Ve kem l-i kuvvet ve miknetlerinden bir sancak beyi a d n n otuz bin le kerden müretteb taburlar n  bozup niçe k l  n  zabt iderdi. Nitekim bi-mennih  te  l  mahallinde zikr olunsa gerektir. L kin sonralarda herkese bil -m z hametin vez ret ihs n olunalı ve kalça feth itmek değil, düşmene kalça virenlere vez ret virileli vak  u i tib rları kalmadı.

Tenb h

Us l  l-Hikem n m mecm  ada kib r-   ukal dan naklen zikr olunduğu üzre   lem per   nli ına b  is     şeydir: Biri adl üzre hareket itmemektir ki, [113a] sab k  tafs l olundu. Biri dahi **li-külli  amelin ric l n**¹¹⁷⁸ mefh muna  adem-i ra betdir. Bu dahi s b k  zikr olundu undan m  ad  mahallinde zikr olunsa gerektir. Biri dahi v zer da istikl l bulunmadı ıdır. Z r  bir vez r her ne kadar s hib-i  akl u tedb r ve Bezr-i cemher naz r olsa dahi emrinde gayr-  müstakil olmak hasebiyle imtid d-  vakti ve tekm l-i  arz ve n m su içün kendüyü muh faza kaydına d   p devlete s dik ne hizmet idemez. Bu cihetden v zer ya  har   er k mak mında ittih z bir beliyye-  az medir ki, mazarrat  devlete s r dir. Z r  vez r olan z t bir mans ba ehlini bulup rik b-  p di  h ye  arz ider, y h d mak m-  vek let-i mutlaka hükmünce tevc h ider. Bir  har kimesne manz r-  p di  h  olan n dem  v  mukarreb nden birine rüşvet-i kel m bir mikd r c fe-i d ny   arz ider olduğu, hayr    erri bil -fark ve temy z hus sunda; “pa a kulunuz hat  itmiş. Bu rütbenin ehli f l n kulunuzdur” deyüp ol har l -y fhem? bir mikd r c fe-i d ny  ekl itdiğinden Aristatalis den a kal olmak üzre vasf u ta r f itmekle ne  zu bi ll hi te  l  kizb-i sar hi irtik b ider. Çünki nezd-i p di  h de kel mlarında n f z olup i tim d-  h m y nları külliyyen anlaradı. Derh l f l n mans b  f l n kimesneye virdim deyü hatt-  h m y n sud r ider. Bu aralıkda mak m-  sad retde bulunan z t niçe s dik ne hizmet idebilür? Vey  niçe ehline men s b  tevc he k dir olur. R teb   men s ba ehl olup istihk k  olan kimesneler kat   rüşvet  arz itmek kaydında olmayup;

[M sr]  

Künc-  ist  n da Rahm  şöyle b -perv  ay tur

Nesir: Mazm nuyla her h lde   millerdir cem  -i zem nda mans b u c h içün bezl-i rüşvet eyleyen n -ehldir. Z r  bilür ki kendinin ol r tbeye istihk k  yokdur. Hem n nüfuz-  kelime ash b na m -melekin virür. Ve bu mak lelerin n il-i mans b olmakdan maks du h    d n  

¹¹⁷⁸ Her içün adam  vardır.

devlete hizmet değildir. Ancak garaz-ı nefsâniyye ve mefâsidini icrâ içündür. Hâmîsi olan har-meniş ise kendüye ‘âid olan zehr ü zakkûma bakar, yohsa ol nâ-ehl dünyâyı harâb itse mühimmi değildir. Ve ol kimesne def‘a-i sâniyede hediyesiz gelse kat‘â kim olduğun bilmez. İşte ‘âlem böyle böyle harâb oldu. Taşra memâlikinden mukaddemâ şehir-i ‘azîm olan büldân hâlâ kasaba ve sâbıkâ kasaba olanlar ve bundan akdem karye olanların ancak nâmı kalup kat‘â şânı kalmadı. [113b] Ve ra‘iyyet nâmı kalkup cümlesi tekâlîf-i mâ-lâ-yutâk derdinden ‘askerî oldu. Zîrâ ayda ve iki ayda bir vüzerâ tevcîhâtı olup, Belgrad vâlisine Şam ve Şam vâlisine Bosna, Bosna vâlisine Kütahya ve Kütahya vâlisine Belgrad tevcîh olunur ve her birinden üçer beşer yüz, en ednâsından iki yüz kîse câize nâmına akçe alınur. Anlar dahi Belgrad’dan Şam’a varınca konak be-konak tecrîm iderek virdiği câizenin iki katını re‘âyâdan tahsîl ider. Beher sene bu mâdde ‘an ekallin iki def‘a vâki‘ olur. Bir senede dört beş def‘a ve bir ayda iki def‘a vukû‘ bulduğu manzûrumuz olan vekâyi‘dendir. Bir günden sonra tebdîl olursa her birinden câize alınmak emr-i mukarrer, bir pâre noksân olsa imkânı yokdur. Bir vezîre Aydın tevcîh olunmuş iken Diyarbekir’e tebdîl olunmak için beşyüz kîse ve bir tûğ câizesi olmak üzere yediyüz kîse alındığı zemânımızda defa‘âtle vukû‘ buldu. Bu mezâlîme re‘âyâ fukarâsı niçe tâkat getürsün. Sadr-ı a‘zam bulunan zât ise dest-i şürekâda zâr u nâ-tüvân olmağla imtidâd-ı vakt ve kesr-i ‘îrz mülâhazasıyla ol taraflara müsrif eli değmemiş ve ceyb-i mîrâs-hâr ana girmemiş mümessek ve tâmmü’l-vezn altunları bezl idüp yevmiyye onar on beşer kîse ile ellerinden ve dillerinden gücile halâs olurlar. Bu bâbda çâre vüzerâyâ istiklâl-i tâm virüp haklarında hayr ü şer kelâm söylenmek bâbını sedd itmektir. Vâlid-i merhûm nakl iderdi ki, devr-i Sultân Mehemed Hân-ı Râbi‘de Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa, pederi makâmına geçüp müstakillen vezîr-i a‘zam-ı ‘âlî-tebâr oldukda pâdişâh-ı ‘âlem-penâha li-kasdin bir mücevher şemşîr irsâl itmiş. Sultân Mehemed merhûm dahi silâhdâra virüp, “her ne mahalle ki câlis olam, başım ucuna as” deyü tenbîh buyurmuşlar. Ba‘zı mukarrebîn cesâret idüp bu mâdde-i hilâf-mu‘tâdın aslından suâl itdiklerinde, “vezîrimin hakkında hayr ü şer her kim evlâdım dahi olursa bir kelâm tefevvüh eyleyse bu tîg ile bi’z-zât kendüm katl itsem gerekdir buyurmuşlar”. Min-ba‘d kimesnede bîrûna müte‘allık kelâm tefevvühüne kudret kalmayup bu vechile kasr-ı saltanat yeniden nizâm bulmuş idi. Ve ‘asırlarında vukû‘ bulan fütûhât ü gazavât tevârihde mufassalan mezkûrdur. Anların fevtinden sonra makâm-ı sadârete gelenlerde o rûtbe istiklâl olmadığından nizâm-ı ‘âlem [114a] yine herc ü merc oldu. Vüzerâyâ dahi şart olan bâlâda mezkûr şerâite ri‘âyetdir. Zîrâ ‘ukalâ li-vâlid?;

Selâtinindir ahkâm-ı umûr-ı memleket ammâ

Vezîri müstakîm olursa zâhir olur âsârı

Nesir: dimişlerdir. Vezîr-i müstakîmde kemâl-i istiklâl bulunsa bi-‘avnihi te‘âlâ ‘âlem üç dört sene zarfında ke’l-evvel nizâm-yâfte olacağı ittifâk-ı erbâb-ı hibre vü hîred ile sâbitdir. Nizâm-ı ‘âleme müte‘allık bir mikdâr kelâm inşâallâhu te‘âlâ zîrde zikr olunsa gerekdir. Bu mahalde Na‘îmâ merhûmun makâle-i *Feyziyye*’si âhırında mezkûr tahkîkât zikriyle fasl-ı tâsi‘i itmâm idelim.

Tenbîh

Umûr-ı devletin cümleden ziyâde elzem ü ehemmi işbu mesâlih-i hamsedir ki, her ‘asırda mülûk ve vüzerâ ve ricâli hayretde koyan bu as‘ab mevâddır. Bir devletde, ki bu umûr-ı ‘azîmeye kemâ-yenbagî nizâm virile, bi-hıfzihî te‘âlâ aaleb-i hâlde tagayyür ü ihtilâlden masûn olur. Evvelâ, îrâd ü masraf husûsunu hakîmâne mütesâvî belki masrafı tenzîl itmeğe bir tarîkla şürû‘ oluna ki, ne kat‘-ı erzâk sebebiyle inkisâra bâdî ve ne tenzîl-i ta‘yînât ile kat‘-ı vezâyif olunmağa bir ferde teşekkî olunmağa bâ‘is olup ve ne hod ihdâs-ı bida‘ ü tekâlîfe hâcet kala.

Sâniyen, tedâhül-i hazîneyi kimesne mîrîde mâlım kaldı deyü şikâyet itmemek vechile bâ-hiyel-i feylesûfâne def‘ine himmet oluna.

Sâlisen, tavâyif-i ‘askerîye bir keyfiyyet-i mu‘tedile ile nizâm virile ki, ocaklar ma‘mûr olup, hem vakt-i hâcetde düşmen mukâbelesine varmağa müsta‘id olalar, ve hem etrâf-ı memâlikde olan Taslakcı zümresi ketm-i hukûk ile mîrîye ve zu‘amâ ve evkâfa gadr idemeyeler ve hem Âstâne’de ve taşrada itâ‘atden hurûca ve fesâda kâdir olmayup ulû‘l-emre mânend-i ‘abd-i memlûk münkâd olalar.

Râbi‘an, taşra eyâletlere ve cümle memâlike bir hâlet ile tasarrufât ve tedbirât oluna ki, hem re‘âyâ ve berâyâ âsûde ve diyâr-ı İslâmiyye ma‘mûr ola. Ve hem emvâl-i mîrîye naks u kesr müterettib olmayup, vâlîler ve hâkimler dahi intifâ‘dan kalmaya ve kapuları dahi hâllerine göre müretteb ü mükemmel ola.

Hâmisen, ba‘zı tedbîrât-ı hafîyye ile şöyle dil-firîbâne hareket oluna ki, pâdişâh-ı İslâm dil-hâhları olan vücûh-ı ma‘kûle üzre zevk u safâlarında münşerihü’s-sadr ola. Ve mahabbet ü heybetleri ma‘an kulûb-ı nâsa işrâb olunup min-ba‘d dârü’l-mülkde ve taşra memâlikde halk fitne vü cem‘iyyet itmek değil, ol makûle mefâsid hâtırlarına bile hutûr itmeyüp cânib-i saltanata ve vükelâ-i devlete bi’t-tav‘îs-sâf [114b] mutî‘ vü musahhar olalar. Tevfîk-ı Rabbânî sühûletle bu mesâlih-i hamseyi müyesser eyledikde, gayrı bir müşkil-i âhar kalmayup a‘dâ-yı dîn ü devlete dahi cevâb virilmek ve kâffe-i umûr ber-vefk-ı merâm

görülmek katı âsân olur. Egerçi sûret-i zâhirde bunlar birbirlerine ‘ind olup birine şürû‘ olursa âharın mahzûru zuhûr itmekle zemân-ı yesîre zarfında lâsiyyemâ fî zemâninâ bu umûra sühûletle nizâm virilmek mümteni‘ kabîlindendir. Fe-emmâ vezîr-i a‘zama istiklâl tâm virilse anların istikâmetleri sebebiyle bi-tevfikihî te‘âlâ bir iki sene zarfında husûlü müyesser ve mümkündür. Bu makâmda maksûd fevâid-ı istiklâlî zikr olmağla, misâl için bu mikdâr îrâd olundu. Eger Âsaf-ı zemân hazretlerinin murâd-ı ‘aliyyeleri olursa bu bâbda ârâ vü tedâbîr-i rezîne nedir ve ne makûle letâyifü’l-hiyel ile vücûd-pezîr olur? Cümlelerin tafsîlini muhtevî risâle-i müstakîlle te’lîfi bi-fazlihî te‘âlâ ve bi-‘avnihi mümkündür. Belki bu ‘abd-i Hakîre vesîle-i ‘izz ü şeref olurdu. İnşâallâh nizâm-ı ‘âleme mute‘allık serd olunacak makâleyi mülâhaza ile her birinin çâresi ‘ayân olur.

el-Faslü’l-‘âşir

Fî-zikr-i ba‘zı kibâru’l-mülûk ve’l-vüzerâ

Hafî olmaya ki, çünkü bu mahalle resîde olunca mülûk ve vüzerâyâ mute‘allık niçe fevâid-i celîle ve kavâ‘id-i külliyye zikr olundu. Ma‘delet ü keremde ve tedbîr-i veberde yegâne ba‘zı meşâhîr-i mülûk ve vüzerânın tercemeleri teberrûken ber-vech-i icmâl fasl-ı ‘âşir nâmıyla bu mahalle zamm u ilhâk olunmak münâsib görüldü. Fasl iki nev‘ üzre tertîb ve kütüb-i mu‘tebereden ahz-ı makâl olundu.

en-Nev‘ü’l-evvel

Fî-zikr-i ba‘zı meşâhîrü’l-mülûk ‘ale’l-icmâl

Devlet-i Emeviyye der-Kûfe¹¹⁷⁹ hulefâ-i Emeviyye’den **yuhricu’l-hayye mine’l-meyyiti**¹¹⁸⁰ mâ-sadakı olan Mu‘âviye-i Sâni ‘aleyhi’r-rahme sâhib-i ‘akîde-i tâhire, ma‘delet-nihâd sezâ-yi hilâfet bir zât idi. Kırk gün ve ‘alâ-rivâyetin se mâha müddet-i hilâfetden sonra bir rûz bâlâ-yı minbere su‘ûd ve ba‘de’l-hutbe bu emrde, “ebb ü ceddîm hak üzre değil idiler. Ben dahi hak üzre değilim kendimi hilâfetden ‘azl itdim” deyüp kûşe-i ‘uzleti makarr eyledi. Müddet-i yesîre mürûrunca müntakıl-ı na‘îm-i câvidânî olmuşlardır. Biri dahi Süleymân bin ‘Abdûlmelikdir ki, üç yıl ve sekiz ay hilâfet idüp, kırk beş yaşında nahb-ı kazâ eyledi. ‘Azîz Efendi tahrîri üzre sefk-i dimâdan fevka’l-gâye muhteriz ve ‘aceze ve zîr-i dostâne bahâneciy-yı ihsân nîk-haslet ü hûb-rû olup, yevm-i vâhidde yetmiş bin memlûk ve memlûkeyi kayd-ı rikden [115a] itlâk ve her birini ser-tâ-pâ iksâ ve bu gûne bezl ü ‘atâyâ ile zikr-i Kirmânî insâ itdiği kıl-ı sikât-ı ahabîr ile nigâşte-i sahâyîf-i âsâr u ahabîrdır. Ve ekl ü şürbe

¹¹⁷⁹ Devlet-i Emeviyye der-Kûfe (Derkenar notu).

¹¹⁸⁰ “Allah, diriye ölüden çıkarır”. *Kur’ân*, Rûm, 30/19; Enam, 6/95.

dahi nev'î şahsına muhtırdır. Hattâ ta'âm-ı gadâ ve 'aşâsı yevmiyye iki yüz ratl-ı Şâmî olduğu tevâtürle sübût-yâftedir. Biri dahi ittifâk-ı 'ulemâ ile hâmis-i erba'a olan halîfe-i ber-hak 'Ömer bin Abdülaziz radiyallahü 'anhu hazretleridir. Merhûm 'Azîz Efendi tahrîri üzre sadr-ı hilâfet zât-ı ma'delet-simâtlarıyla kesb-i mecd ü iftihâr itdikde evvelâ duhter-i sa'd-ahterlerinin hulv u cevâhir ve emvâlini emîn-i beytü'l-mâla teslîm eylediler.

Sâniyen, ba'de'l-hutbe ol demedek cârî sebeb yerine, **İnnallâhe ye'muru bi'l-'adli ve'l-ihsân**¹¹⁸¹ el-âye kerîmesin kırâat itdirdiği ile'l-ân merâsim-i câriyedendir. Ve evlâd-ı nebeviyye mahsûs olan emri ihyâ eyledi. Dü sâl ve penç mâh hilâfet idüp, otuz dokuz yaşında hırâmân-ı mesâha-i cinân oldular. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, Her mâddede cedd-i mâderileri Hazret-i Ömer radiyallahü 'anhuya pey-rev olup, müddetü'l-'ömr câdde-i müstakîm-i şer'-i kavîmden bir kadem münharif olmamışlardır. 'Adl ü insâf ve merâhimde vahîd ve zühd ü takvâ ve terk-i dünyâ mesleğinde ferîd olup evâil-i hâlde kemâl-i tereffüh ve tena'um üzre iken sadr-ı hilâfete su'ûd itdiklerinde nafaka-i 'ıyâllerîçün beytü'l-mâldan sad-hârân? ilhâh ü ibrâmla yevmiyye fakat ikişer dirhem ta'yîn itdirmişler idi. Ve ser-tâ-pâ ilbâs buyurdıkları libâsları on iki dirhem tahmîn olunmuşdur.

Devlet-i 'Abbâsiyye der-Bağdad¹¹⁸² Hulefâ-i 'Abbasiyye'den Mehdî halîfedir ki, bu silsilenin üçüncüsü olup, pederi Mansûr fevtinden on bir yıl 'ale'l-istiklâl ol makâmda kıyâm ve kırk üç yaşında âzim-i dârü's-selâm oldu. Elfîyye-i hitâbede hâlâ cârî olan **sümme inne'llâhe tebâreke ve te'alâ emrinâ ve emriküm bi-emrin bedâe fîhi bi-nefsihî ilâ-âhiri**¹¹⁸³ anların yâdigârıdır. 'Akîdesi pâk olmağla def' ü ilzâm-ı ehl-i dalâl içün kütüb-i mu'tebere te'lîf olunmak kezâlik ol halîfe-i büzürgvârın yâdigârıdır. Def'-i mezâlîm kasdıyla cülûs-ı 'âmm eyyâmında Bârî te'âlâdan havf ü istihyâya vesîle olmak içün kudât-ı fukahâyı ihzâr iderdi. Senhâda 'alem-i tevâzu'u müsellemler ma'delet-nihâd bir zât idi. Hacc-ı şerîfe 'azîmet itdikde **li-vechillâh** sükkân-ı Haremeyn-i Muhteremeyn'de iki yüz bin zer-i Ca'ferî kâmilü'l-'ayâr ve otuz kerre yüz bin dirhem cedîd sikkedâr-ı bezl idüp ve bâr-hânesinde sadr-ı mehâr-ı üstür buz ve kar olup esnâ-i tarîkda 'atşâna virilürdü. Hareminde olan âsârı hod bi-hadd ü gâyedir.

Biri [115b] dahi oğlu Hârûn Reşîd'dir, kim birâderi Hâdî'den sonra otuz iki sene hilâfet idüp, kırk yedi yaşında Tûs'da vefât eyledi. Evâil-i hâlde ber-muktezâ-yı sinn mürtekeb olduğu menâhîden tâhir olup, ahlâk-ı hamîde ve etvâr-ı pesendîde ile elsine-i enâmda mezkûr

¹¹⁸¹ “Şüphesiz Allah adaleti ve iyilik yapmayı emr eder”. *Kur'ân*, Nahl, 16/90.

¹¹⁸² Devlet-i der-Bağdad (Derkenar notu).

¹¹⁸³ Sonra muhakkak ki Allah sonuna kadar kendisinin başlattığı bir mesele ile size ve bize emretti.

ve ‘adl ü dâd ve rüşd ü sedâd ile meşhûr idi. ‘Azîz Efendi her gice yüz rek‘at namaza müdâvim Mâlikîyyü’l-mezheb müttakî vü perhîz-kâr idi demiştir. Ve cemî‘-i evkâtı suhbet-i ‘ulemâya masrûf ve ziyâretlerine ikrâmen piyâde hareketle me’lûf olup hîn-ı vefâtlarında ber-mustalah-ı ‘Osmânî altı kerre yüz bin altın bir Mısır hazînesi olmak i‘tibârı ile iki yüz Mısır hazînesi nukûd ve ol mikdâr dahi ecnâs-ı mütehattimü’l-hatem mevcûd bulunduğunu tahkîk itmiştir. Bu ‘asrın hisâbı üzre beher altın yüz onar pâreden bir Mısır hazînesi üç bin üçyüz kîse ider. Bu hisâb üzre iki yüz Mısır hazînesi altı yüz altmış bin kîse ider. Bu vechile taz‘îf olundukda her yük yüz bin kîse olmak şartıyla on üç yük yirmi bin kîse ider. Müddet-i hilâfetinde sarf olunan mâl ise bî-hadd ü gâye olup, bu mikdâra bâliğ belki mütecâviz idiği mufasssalâtı tettebbu‘ idenlerin ma‘lûmlarıdır. Bu tahrîrâtın murâd kudret u kuvvet-i ‘Abbasiyye’nin şemmesini beyândır. Böyle bir devlet-i ‘azîme hilâf-ı şer‘ ü kânûn hareketle münhedim olmuştur. Yerine oğlu Emîn geçüp bu kadar emvâl-i bî-kıyâs zemân-ı cüz’î zarfında sarf-ı vâdî-i isrâf itmekle itlâf eyledi.

Biri dahi Vâsık-Billâhdır. Beş sene dokuz ay hilâfet idüp otuz iki sene mu‘ammer olmuştur. ‘Azîz Efendi mâil-i ‘adl, ‘âlim ü fâzıl ve zulm ü i‘tisâfdan müctenib ve ‘Aleviyyeye muhibb sehâ ve keremde ‘alem olup zemânında fukarâ-i Haremeyn-i Muhteremeyn zell-i suâli hüsn-i hâle tebdîl itmişlerdi demiştir. ‘Abd-i Hakîr dirim ki, ‘ahd-i Me’mûn’dan berü halk-ı ‘âleme mesâib-i külliyyeye bâ‘is olan halk-ı Kur‘ân gâilesin def‘ itdiği haysiyyetiyle vâsık-ı e‘azîm-ı mülûkten ‘add olunmağa sezâdır¹¹⁸⁴.

Biri dahi Mühtedî-Billâh Muhammed bin Vâsık’dır ki, yek sâl hilâfetden otuz sekiz yaşında Etrâk-i nâ-pâk hücumıyla maktûl oldu. *Ravza*’da zikr olunduğu üzre gâyet müteşerri‘ vü dîndâr ve müttakî vü müteverri‘ ve perhîz-kâr ve Emeviyye’de ‘Ömer bin Abdülaziz radiye ‘anhu Rabbuhü’l-‘azîz yektâ oldukları gibi ‘Abbasiyye’de dahi bunlar bî-hemtâ idiler.

Biri dahi Mu‘tazîd’dır ki, zemân-ı Mütevekkil’dan berü zât-ı nâzenîn-i hilâfet dest-i huddâmda zebûn olup, müşrif-i helâk iken hüsn-i ihtimâm ve tekayyüd-i tâm ile esâs-ı kasr-ı hilâfeti teşyîd ve Devlet-i ‘Abbasiyye’yi yeniden ihyâ etmekle “Seffâh-ı Sâni” ‘unvânıyla benâm oldu. [116a] Ziyâde mehîb ve kavî-i dil ve umûrunda ‘azîmetle ‘âmil olup, kütüb-i felâsifenin necmü’l-iltifâtı vaktinde âfil ve kıssa-i hânân ve remel ü nücûm ashâbının i‘tibârları bâtıl olmuş idi. Merhûm Kâtib Çelebi mecmû‘asında dir ki, zemân-ı Mu‘tazîd’a müntehî olunca mîrâs-ı zevi’l-erhâm ber kavî-i Şâfiyye beytü’l-mâla ahz olunup zî-rahme virilmezdi. Halîfe-i mûmâ-ileyh kabûl itmeyüp, ol bâbı ber kavî-i Hanefiyye sedd eyledi.

¹¹⁸⁴ ‘Abd-i Hakîr sezâdır (Derkenar notu).

Vüzerâ, “cevâz der-kâr iken bu husûsda beytû'l-mâla küllî gadr olundu” didiklerinde, **batnu'l-câiz kebîr ve ahzu'l-emvâl fi'd-dünyâ sehl ü redduhâ fi'l-'ukbâ es'abü'l-umûr velâ yenbagi't-televvün ve't-tenkîşî'l-mülûk fi'l-mezheb ve fi sâiri'l-husûs velâ tekûlû ilâ mesel hâzihi'l-fâhişetehu ve ene nadribu a'tâkaküm** deyü cevâb virmişler rahmetullah 'aleyh¹¹⁸⁵.

Biri dahi Muktedir Halîfe dir ki, zemânında niçe umûr-ı muvahhişe zuhûruyla mütehayyir olmuş iken, yine mümkinini mertebe ma'delet ü insâf üzre hareket iderdi. Cûd u sehâda rütbe-i igrâka bâliğ olup, bir misli dahi zuhûr itmediği ittifâkla sâbitdir. Ez-cümle sâl be-sâl fukarâ-i Haremeyn'e ve Huccâc-ı bâhiru'l-ibtihâca üç yüz on beş bin dört yüz yirmi altı flori ve sugûr-ı İslâmiyye'ye dört yüz doksan bir bin dört yüz elli altı sikke-i Efrenciyye ve kudât ve fukahâya altmış dokuz bin yüz on dînâr bezl itdiği *Târîh-i Nevîdî*'de mastûr ve mukayyedir. 'Azîz Efendi bî-câ müddet-i hilâfetinde doksan bin kerre bin altun itlâf itdi dimişdir. İmâm Süyûtî 'aleyhi'r-rahmenin Muktedir-Billâh halîfe mie selâsede Muhammed-i dîn-i mübîn idi deyü tahkîk ider¹¹⁸⁶. Yirmi beş sene hilâfet idüp, otuz sekiz sene mu'ammer olmuşdur.

Biri dahi Müttakî-Billâh Halîfe'dir ki, üç buçuk sene hilâfet itmişdir. Müverrih-i sâbiku'z-zikr tahkîki üzre gâyet müteşerri' vü dîndâr ve rızâ-yı ilâhî tahsîlini taleb-kâr olup, hass u hâşâk-i dünyeviyye ve zînet-i fânîye kat'â meyl ü i'tibârı yoğidi.

Biri dahi Kâdir-Billâh Halîfe'dir ki, kırk bir sene hilâfet idüp, seksen yedi yaşında 'âzim-ı iklim-i âhîret oldu. *Ravzatü'l Ebrâr*'da nigâşte-i sahâyif-i tahkîk kılındığı üzre halîfe-i dil âgâh olup bezl ü in'âmı 'âmm olmağla nefsi-i Bağdâd ve etrâfında mevcûd gedâyân-ı bî-ser ü pâ ashâb-ı tâc u kabâ olmuşlar idi. Her şeb kendüye müstahzar et'imenin sülüsüyle iktifâ ve sülüsânını infâk-ı fukarâ iderdi. İmâm Süyûtî rahimallâhü mi'e-i râbi'ada müceddidîn oldukları te'lîfâtında tahkîk u beyân itmişdir¹¹⁸⁷.

Biri dahi kırk beş sene hilâfet ve yetmiş yedi sene mu'ammer olan Kâim-Biemrillâh Halîfe'dir ki, zemân-ı hilâfetinde zuhûr eyleyen umûr-ı müdhişenin tafsîli te'lîf-i müstakille muhtâc olduğu ehl-i tetebbu'a gayr-ı hafîdir. Bu hâl ile zühd ü takvâ pîşesi ve tedârük-i zâd-ı 'ukbâ-ı müdâm endîşesi olmağla muharremâtndan perhîz-kâr merâhim ü ma'delet ve işfâkla müşâr bir halîfe-i dîndâr olduğu ya'nî ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir.

¹¹⁸⁵ Merhûm Kâtib Çelebi.....'aleyh (Derkenar notu).

¹¹⁸⁶ İmâm Süyûtî.....ider (Derkenar notu).

¹¹⁸⁷ İmâm Süyûtî.....itmişdir (Derkenar notu)

Biri dahi Muktedî-Biemrillâh Halîfe'dir ki, 'azîmü'l-himeme şedîdü'l-'azîme olup, zemânında rütbe-i vâlâ-yı hilâfet 'ulüvv-i şân ve rif'at-ı yâfte olmuştur. Nehy-i münker ve emr-i ma'rûf mesleğine sâlik olmağla nâ-yuhât ve müeenniyâtı nefy ve bilâ-âzâd duhûl-ı hammâm ve lu'b bi'l-hammâm makûlelerin ref' itmiştir. On dokuz sene sekiz ay hilâfet idüp, otuz dokuz sene mu'ammer oldular.

Biri dahi oğlu Müstansır-Billâh Halîfe'dir ki, yirmi beş sene hilâfet idüp [116b] kırk iki yıl mu'ammer olmuştur. 'Azîz Efendi dir ki, mekârim-i ahlâk ve merâhim-i eşfâk ile meşhûr-ı âfâk olup, nehr-i sâilden müctenib bezl-i nevâle mükibb-i halîfe-i kerîmü's-şân olmalarıyla zemân-ı hilâfeti eyyâm-ı sürûr-ı zîr-i dostân ve ra'yyet olup, bir ferdin dâmenine kimesne destini dırâz ve dîvânında kat'â dehân-ı şekvâ bâz olmamışdı. Halîfe-i mûmâ-ileyh mie-i hâmisede müceddidîn olduğun İmâm-ı Suyûtî 'aleyhi'r-rahme *Risâle-i Keşf* de zikr itmiştir¹¹⁸⁸.

Biri dahi Muktefî Halîfe'dir ki, Müsterşid Halîfe'den sonra sâ'id-i sadr-ı hilâfet olup, yirmi dört sene halîfe ve altmış beş sene mu'ammer oldu. Halîfe olmazdan altı gün mukaddem bir şeb Fahr-i Kâinât 'aleyhi efdalu's-salavât hazretleri müjde-i hilâfetle tebşîr ve meslek-i hümâyûnlarına sülûk husûsunu tenbîh buyurmalarıyla, müddet-i hilâfetinde 'adl ü dâd ve merâhim ü insâfla hareket idüp istîlâ-yı agyâra giriftâr olan hilâfeti yeniden ihyâ itmişler idi.

Biri dahi ferzend-i 'âlî-tebâr el-Müstencid-Billâh Yûsuf'dur ki, on bir sene halîfe ve elli altı sene mu'ammer olup, ra'yyet-i fukarâsına zer-i 'adl ü dâdı nisâr ve ehl-i zulm ü mefâsidi kahr u i'dâm ile der-kâr idi. Kat'-ı lisân-ı sü'ât itmekle 'âlem tâze hayât bulmuş idi. 'Azîz Efendi tahkîki üzre bir rûz si'âyeti mu'tâd idenlerden birini habs idüp ıtlâkı bâbında on bin altun 'arz itdiklerinde vâsita olan sâ'y bi'l-fesâda ben sana on bin altun dahi vireyim bana bu makûle müfsidin birini dahi bul, tâ ki 'âlem bu makûle müfsidînin şerlerinden emîn olsun deyü redd-i cevâb-ı bâ-sevâb itdiği *Târih-i Kâmil*'de mastûrdur. Rahmetullah 'aleyhi ve 'alâ emsâleh.

Biri dahi Müstazî-i Biemrillâh Hasen'dir ki, hâlîfe-i müşârün-ileyhin oğlu olup, dokuz sene yedi ay halîfe ve kırk sene mu'ammer oldu. Hulku hasen cemî'-i etvârı müstahsen, sehâ vü kerem ile¹¹⁸⁹ ârâste zîver-i 'adl ü merâhim ile pirâste idi.

¹¹⁸⁸ Halîfe-i mûmâ-ileyh.....itmiştir (Derkenar notu).

¹¹⁸⁹ "ile" metinde mükerrer olarak yazılmış.

Biri **yuhricu'l-hayye mine'l-meyyiti**¹¹⁹⁰ sırrına mazhar olan Zâhir Biemrillâh'dır ki vâlid, zulm mesleği olan Nâsır'dan sonra halîfe olmuş idi. Nâsır'ın müddeti kırk yedi yıl ve 'ömrü yetmiş haddine yetmiş idi. Şîî mezheb zâlim-i tünd-meşreb olmağla Hârizmşâh'dan mukaddemâ âzürde-hâtır olduğun iş'âr için Cengîz-i fitne-engîzin cânib-i Îrân ve Tûrân'ı berbâd itmesine bâ'is oldu. Mütekebbir ve mütecebbir ve mütelevvin ve mütehevvir kimesne olup 'âlemin berbâdına sebep oldu deyü 'Azîz Efendi merhûm feryâd itmiştir. Mevlânâ el-Cenâbî ve *Tenkîhu't-Tevârih* sâhibi Nâsır 'âkıl u dâna ve rahîmü'l-kalb ve 'âdil-i dâd-güster olup fe-emmâ Şîî mezheb idi dimişlerdir. İmâm Süyûtî 'aleyhi'r-rahme *Risâle-i Keşf* de Nâsır mi'e-i sâdisede müceddid-i dîn idi deyü tahkîk ider ve'l-'uhde 'aleyhim¹¹⁹¹. Ba'zı müverrihîn Cengîz-i fitne-engîz dârü'l-hilâfeye karîb oldukda siyâm u salâta müdâvemetle cânib-i Hazret-i Hallâk-ı mûcibü'd-da'vât dergâhına bast-ı bûriyâ-yı niyâz itmekle gâile-i [117a] Tatar bed-tebâr bi-emrillâhi te'âlâ mündefî' oldu deyü tahrîr iderler. Fakîr dirim ki, bu mâdde emr-i garîb değildir, zîrâ Hak te'âlâ Rabbü'l-'âlemîn ve erhamü'r-râhimîndir. Sâir mazlûmâna merhamet idüp, ol gâile-i 'azîmeyi def' eylemek muktezâ-yı kerem-i Rabbânîdir. Ve ahyânen kâfirin dahi du'âsını müstecâb ider. Müşârün-ileyh Zâhir Halîfe *Ravza* müellifi tahkîki üzre sünî-i 'âdil ve müttakî-i rûşen-dil olup mukâta'ât-ı gayr-ı meşrû'ayı ibtâl ve ihyâ-yı sünnet Ömereyni netîce-i âmâl itmiş idi. 'Abd-i Hakîr gûstâhâne dirim ki, mie-i sâdisede müceddidîn dinmeğe sezâ bu halîfe-i bî-hemtâdır fe-teemmel¹¹⁹²!

Biri dahi ferzend-i fûrûzende ahteri Mustansır Halîfe'dir ki, yine müverrih-i mûmâ-ileyh tahrîri üzre mazmûn-ı el-veledü serrâ-bih? mir'ât-ı hüsn hâlinde rû-nümûn olup, vâlid-i kesîrû'l-mehâmidi eserine ıktifâ ve a'mâlinde eimme-i dîn ve Hulefâ-i Râşidîn'e iktidâ itmiş idi. Hâlâ Bağdâd'da Medrese-i Müstansırıyye anların âsar-ı mebrûrelerindendir. Müddet-i hilâfeti on yedi sene ve müddet-i 'ömrü elli iki senedir. Bu silsile-i tâhirenin âvân-ı hilâfetlerinde İmâm Beyzâvî 'aleyhi'r-rahme muhtârı üzre sekiz tabaka mülûk zuhûr itmiştir ki, isimleri budur: Saffâriyye, Sâmanîyye, Gazneviyye, Deyâlîme, Selcûkiyye, Sulguriyye¹¹⁹³, Harezmiyye, Moğoliyye, Sâhib-i *Nuhbe* ol âvânda zuhûr eyleyen düveli bu tertîb üzre zabt itmiştir: Emeviyye der-Endülüs, Benî Ağleb, Tâhiriyan, Saffâriyye, Âl-i Sâmân, Âl-i Büveyhe, Âl-i Sebüktegin, Guryân, Hârezmşâhyân, Selcûkyân-ı Îrân, Selcûkyân-ı Kirmân, Selcûkyân-ı Rûm, Mülûk-i melâhide, Atabegyan-ı Fars, Atabegyan-ı Azerbaycan, Atabegyan-ı Musul, Atabegyan-ı Lur-ı Büzürg, Atabegyan-ı Lur-ı Kûçek, Âl-i Cengîz, Karahıtayiybân,

¹¹⁹⁰ "Allah, diriye ölüden çıkarır". *Kur'ân*, Rûm, 30/19; Enam, 6/95.

¹¹⁹¹ Mevlânâ el-Cenâbî ider ve'l-'uhde 'aleyhim (Derkenar notu).

¹¹⁹² 'Abd-i Hakîr.....fe-emmel (Derkenar notu).

¹¹⁹³ Metinde harekeli.

Mülûk-i Kürt bunlardan mâ'adâ Benî Tolun ve İhşîdîyan ve Fâtîmiyye, Mülûk-i Ekrâd, Gılâmân-ı Etrâk der-Mısır ve Şam. Bu tahkîk üzre min-haysî'l-mecmû' yirmi altı devletdir ki, ba'zısı 'uhde-i 'Abbasiyye'nin evâilinde ve kimi evâsıt u evâhırlarında zuhûr itmişlerdir. Bunların dahi ba'zı meşâhîr ve ma'delet-perverleri 'ale'l-icmâl bu mahalle sebt olundu.

Devlet-i Emeviyye der-Endülüs: Bunların ibtidâları 'Abdurrahmân bin Mu'âviye bin Hişâm bin 'Abdülmelik bin Mervân'dır ki, iki yüz bin altun sarf idüp, Câmî'-i Kurtuba'yı binâ itmiştir. Bu tabaka mülûkünün ekseri gazavât-ı kesîreye nâil olmuştur. Ez-cümle beşinci melik Muhammed bin 'Abdurrahmân'nın nâil olduğu megâzînin tafsîli *Târîh-i ibn Cevzî*'de mastûrdur. França kralı ba'zı âhar krallar ile müttehiden Endülüs'de sâkin ehl-i İslâm'ı külliyyen def' zu'muyla bî-nihâye leşker çeküp [117b] ol tarafa yürüdü. Melik-i merkûm dahi ma'iyyetinde mevcûd ecnâd-ı megâzî-mu'tâd ile Vâdî-i Selît nâm mahalde küffârı karşulayup bir gûne harb u kıtâl olmuştur ki, sâbıkâ hemâli nâdir vâki' olmuş idi. Nesîm-i zafer cânib-i islâmiyândan vezân olmağla rûz-i mezbûrda üç yüz binden mütecâviz kâfir tu'me-i şîr-i şemşîr olduğun İbn Cevzî zikr itmiştir. *Hezârfen Târîhi*'nde, otuz yıl saltanatdan sonra altmış yaşında fevt olup, otuz nefer evlâd terk etmekle aslah-ı mevcûd Münzir tahta cülûs itdi deyü tahrîr ve *Azîz Efendi Târîhi*'nde kırk beş nefer evlâd-ı zükûr terk eyleyen. Muhammed'in pederi 'Abdurrahmân olup Muhammed'in müddet-i saltanatı otuz beş ve müddet-i 'ömrü ellidir deyü tastîr ider. *Nuhbe* sâhibi dahi bu vechile tahkîk itmiştir.

Biri dahi Hakem bin 'Abdurrahmân'dır ki, on beş yıl saltanat idüp altmış üç yaşında vefât eyledi. Kibâr-ı müverrihîn fakîh ve 'âbid ve târîh-âşînâ ve munsîf olduğunda ittîfâk itmişlerdir deyü anlardan mâ'adâ ol havâlîlerde niçe düvel zuhûr itmiştir. İnşâallâhu te'âlâ zîrde zikr olursa gerekdir.

Devlet-i Tâhiriyye: Bunların evveli Tâhir Zü'l-Yemîneyn dir ki, 'Abbasiyye'nin yedincisi Me'mûn'un ser-'askeri olup cîger-i kûşe-i Zebid'e Muhammed Emîn halîfeyi katl itmiş idi. Bu silsileden 'Abdullah bin Tâhir ki, birâderi Talha'dan sonra on yedi yıl hâkim-i Horasan olup, *Nuhbe* sâhibi tahkîki üzre be-gâyet 'âlim ü fâzıl ve sahî vu 'âdil olmağla zemân-ı hükûmetinde ülke-i Horasan ma'mûr u âbâdân olup, mahsûd-ı cinân olmuş idi. Biri dahi Tâhir bin 'Abdullah'dır ki, on sekiz yıl hükûmetle ser-fîrâz ve pederi gibi adl ü dâd ve sehâ ile mümtâz olmuş idi. Biri dahi hâtîme-i risâle-i devletleri olan Muhammed bin Tâhir'dir ki, on bir yıl 'adl ü insâf üzre hareket ve hükûmet itdikden sonra devletleri Saffâriyân'a müntakıl oldu.

Saffâriyye¹¹⁹⁴, üç nefer olup, üçü dahi zulümle meşhûr idiler. ‘Azîz Efendi muhtârı üzre mebd-i devletleri olan Ya‘kûb ve Kâtib Çelebi ve ba‘zı meşâhîr tahkîkleri üzre Ya‘kûb’un pederi Leys-i saffâr iken rehzen-i ‘ayyâr olmuş idi. Lâkin câdde-i insâf ve mürüvvetinden zerre mikdârı münharif olmayup Türkçe “har” sözün gâyetü’l-gâye insâflısı idi. Ya‘nî bir kimesnenin tamâmen mâlını kabz u ahz itdikden sonra nısfını yine sâhibine redd ü teslîm eyler idi. [118a] Bir gün bir takrîb-i garîb ile Vâlî-i Sistân Dirhem bin Nasr’ın hazînesine girüp tebe‘ası mu‘âvenetiyle sîm ü zer ve tuhaf u cevher makûlelerin tûde tûde eyleyüp ‘acabâ dahi girân-bahâ emti‘adan bâkî kaldı mı deyü etrâf-ı erba‘anızı taharrî iderken bir mahalde gözüne bir cevher-i şeffâf düş olmağla derhâl alup gubârını izâle kasdıyla der-dehân itdiği gibi milh-i enderanı? olduğu ma‘lûmu oldukda hemân ‘avenesine, “çünkü pâdişâhın bir mikdâr tuzunu tattık min-ba‘d lâyük olan hakk-ı nemeki zâyî‘ itmemekdir. Eger cebinize ba‘zı şey vaz‘ itdiniz ise yine mahalline vaz‘ iderek bu mâla dest-dirâzlık bu mâdde vukû‘undan sonra bir vechile lâyük değildir” deyüp, bir habbeye vaz‘-ı yed itmeyüp, herkes mahalline dağıldılar. Vakt-i subhdan sonra gencûr hazîneyi acup mâl ve eşyâ derûn-ı hazînede tûde tûde kılınup perîşân olduğu manzûr oldukda, “bundan a‘lâ vakt-i fursatı mı olur?” deyüp dilediği kadar envâ‘-ı tuhfeden hânesine taşıdı. Ba‘de-zâlik isâle-i sirişk-i kâzibâne ile huzûr-ı melike dâhil olup, “bu şeb hazîneye ‘ayyârân dâhil olmağla tuhaf ve cevher ve makûle-i sîm ü zerden sirka olunmadık şey kalmamış” deyü mâcerâyı nakl itdi. Melik Nasr kemâl-i dikkat ü ihtimâm ile şihne-i şehre ahzlarıçün tenbîh itmekle, bir alay derd-mendleri bî-haber tûb yoluna gitmeğe başladı. Leys vâkıf-ı kazıyye oldukda mâddeden bî-haber ‘ibâdullâhi sıyâneten hemân hicâben huzûr-ı melike varup kıssayı min evvelihâ ilâ âhrihâ ba‘de’n-nakl zann-ı gâlib, zâyî‘ât hâne-i gencûrda olmak gerekdir deyüp, hâmûş oldu. Ba‘zı mu‘temedün-‘aleyh kimesneler hâne-i gencûra varup emvâl-i matlûbeyi bi’t-temâm ol hâin-i bed-nisârın dâr-ı habâset-esâsında buldular. Derhâl emr-i melik üzre gencûr nat‘-ı siyâset-i mebsûtaya ihzâr olunup, melik-i ‘âlî-cenâb kârı dem-be-dem rehzenlik olmak takrîbiyle hakk-ı hukuk-ı nân¹¹⁹⁵ ü nemek husûsuna zâhir hâlde i‘tibâr ile münâsebeti olmayan. ‘ayyâr makûlesi nîm çâşnî-i nemek hakkını ziyâ‘ vu itlâf itmeği revâ görmeyüp, sen ise müddet-i medîd mazhar-ı ni‘am-ı mütenevvi‘a-i bî-hisâbım iken bu kadar hukûku nîm fursata dest-res-i vusûl bulmağla izâ‘at eyledin. Senin gibi nemek be-harâm katl olunmaz da kim olur? deyü vâfir serzeniş ü ‘itâbdan sonra kelle-i bî-devletini bedeninden cüdâ [118b] eyleyüp Leys’i yâhûd Ya‘kûb’u kendüye mukarreb idinmiş idi. Melik-i merkûm fevtinden sonra evlâdlarına hıyânet idüp zabt-ı taht u memleket eyledi. Bu kıssa envâ‘-ı hıssası muhtevî olmağla tahrîr olundu.

¹¹⁹⁴ Derkenar’da “Devlet-i Saffariyye” olarak yazılmış.

¹¹⁹⁵ Nûshada “nâm” yazılmış.

Âl-i Sâ mân: Bu silsileden rütbe-i saltanata nâil olanların evveli İsmâil bin Esed bin Sâ mânıdır. Cedd-i a'lâsı Sâ mân ibtidâ sâr-bân iken 'ayyâr-ı tarrâr olup ba'de-zâlik mülûke intisâbla birkaç memleketde vâlî olmuş idi. Müşârün-ileyh İsmâil 'Amr ve bin Leys'e gâlib oldukda sultân-ı Mâverâünnehr ve Horasan olup sekiz sâl 'ale'l-istiklâl melik-i bâhiru'l-iclâl oldu. Hayr ü müberrâta sâ'î mâil-i 'adl ü dâd bir pâdişâh-ı 'âlî-câh olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*'dendir. 'Azîz Efendi dir ki, hâtîme-i Devlet-i Saffâriyye 'Amr ve kasd-ı yed ile cânib-i 'Irak'a müteveccih olup râst geldiği memâlik harâb itdiği peyâm-ı bâridi sem'-i Mikdad Halife'ye vârid oldukda, mütercem-i merkûmu leşker-i encüm-şümâr ile def'ine ta'yîn itmiş idi. 'Amr'ı giriftâr-ı bend-i esr idüp 'ömr ü hayâtından nevmîd olduktan sonra bâzûbe ndinde mahfûz defter-i hazâin ve defâyini mûmâ-ileyhe irsâl eyleyüp mahallinden âgâh itdikde İsmâil-i cemîlü'l-etvâr deftere kat'â nazar itmeyüp, "seni ve birâder ve pederini tahsîlile vebâl-i bî-hisâba müktesib iden mâlik vezrini? bu takrîbile murâdın bana tahmîldir. Bu Hakîr müstevcib-i saht-ı Kirdgârî olan mâldan bîzârım deyü girü Ahmed'e redd itmiştir. Hak budur ki, bu garîbe ser-defter-i mehâsin-i etvâr-ı selâtîn-ı rûzgâr olmağa sezâ-varıdır. Rahimullâhu ve min silk-i meslekeh¹¹⁹⁶.

Biri mûmâ-ileyhin oğlu Ahmed'dir ki, pederinden sonra beş yıl dört ay 'adl ü insâfla hükûmetden sonra Buhara'da gulâmları gadriyla maktûl oldu. 'Âlim ve ehl-perver ve muhibb-i 'ulemâ ve re'âyâ ahvâliyle ile mukayyed bir melik Kisrâ ma'delet idi. Biri dahi merkûm Ahmed'in oğlu Nasr'dır ki, üçüncü melik-i 'âlî-şân olup otuz sene üç ay saltanatdan sonra sâhib-i *Nuhbe* tahkîki üzre dâ-i sill sebeb-i mevti oldu. Ma'delet ve insâfda yegâne ihdâs-ı ebniye-i hayriyyede bî-bahâne idi. Katı çok hayrât-ı celîle ihdâsına muvaffak olmuşdur. Biri dahi rütbe-i sâdisede bulunan Mansûr bin Nûh'dur ki, birâderi 'Abdûlmelik fevtinden taht-ı saltanata su'ûd ve on beş yıl 'adl ü dâdın kemâ-yenbagî dâdını virdikden sonra 'âzim-i dâr-ı hulûd oldu. Bunların dahi muvaffak oldukları ebniye-i hayriyye bisyâr olduğu *Nuhbe*'de mastûrdur. Bu tabaka mülûkünün ekseri 'adl ü dâd üzre hükûmet-fermâ olan zevât-ı kirâmdandır.

Devlet-i Deyâlîme¹¹⁹⁷ Âl-i Büveyhe ki, Deyâlîme anlardan 'ibâretdir. Bir alay zâlim ve bî-merhamet ve kuttâl idiler. Fakat dördüncü melikleri 'Aduddevle bu silsilenin âb-ı rûyî olup niçe âsâr-ı hasene ve bî-şümâr ebniye-i müstahseneye muvaffak olmuşdur. Otuz dört sâl bi'l-istiklâl pâdişâh-ı Horasan olup, Kûfe'de masrû'an vefât itmekle civâr-ı meşhed-i sultân-ı Necef'de makbûr oldu. Medîne-i Münevvere'nin sürunu ibtidâ Melik 'Adudüdevle binâ

¹¹⁹⁶ 'Azîz Efendi.....meslekeh (Derkenar notu).

¹¹⁹⁷ Devlet-i Deyâlîme (Derkenar notu).

itmiştir. Sâhib-i *Nuhbe* bu silsilenin on ikincisi Sultânuddevle ve on üçüncüsü Şerefüddeve ve on dördüncü Celâlüddeve her biri huçeste-sîret ve ‘âdil ve nîgû-haslet ve muhibb-i ‘ulemâ idiler deyü tahrîr ider.

Âl-i Sebük Tegin bu tabaka mülûkünün evveli Sultân Mahmûd-ı Gaznevî ibn Sebük Tegin’dir. Gazneviyye silsilesi bunlardır. [119a] Mûmâ-ileyh Sultân Mahmûd ma‘delet-perver ve merâhim-güster umûr-dîde ve etvârî pesendîde bir pâdişâh-ı kâmkâr olup, otuz bir yıl müstakıl pâdişâh-ı ‘âlî-şân olmuştur. Kâr-ı dînde olan mesâ‘î-i meşkûresi bî-hadd ü bî-hisâb olup ba‘zı ahvâlî maksadda zikr u beyân olursa gerekdir.

Biri dahi melik-i sâmin Ferruhzâd bin Mes‘ûd bin Sultân Mahmûd’dur ki, ‘ammi ‘Abdürreşîd’den sonra taht-ı saltanata cülûs eyledi. Çünkü tafsîli mufasssalâtda mezkûr gavgâ-yı mülûk sebebiyle Zabulistan gibi bir belde-i ‘azîme harâb olmuş idi. Harâc ve tekâlîfin re‘âyâya hibe¹¹⁹⁸ itmekle ke‘l-evvel ma‘mûr u âbâdan olmasına bâ‘is oldu. Şefekat ‘ale‘l-‘ibâd merâhim ve ‘adl ü dâd ile evkât-güzâr ve müdâvim-i tâ‘ât u ‘ibâdât-ı leyl ü nehâr hayrât u hasenâta mâil bir melik-i bî-mümâsil idi. Altı yıl saltanatdan sonra maraz-ı kulunçdan vefât eyledi.

Biri dahi İbrâhîm bin Mes‘ûd’dur ki, ‘ammi-zâdesi mûmâ-ileyh Ferruhzâd fevtinden taht-ı saltanata cülûs idüp, kırk iki [sene] saltanatından sonra rihlet-i zarûriye me’nûs oldu. Bunlar dahi ber-fehvâ-yı el-veledü serrâ-bih ‘adl ü dâd ve tâ‘ât-ı Rabb-i ‘ibâda evkâtını sarf ve bî-şümâr mesâcid ü hânkâh ve ribât u kanâtîr binâ idüp, her birine kavî ve ma‘mûr kurâ vakf itdiğinden mâ‘adâ küffâr-ı Hind ile niçe megâzısı olup bî-nihâye esîr ü mâl-ı ganâyim ihrâc itmişler idi. Otuz altı ferzend-i ercmend ve kırk nefer duhter-i pâkîze-ahteri olup, duhterânının mecmû‘unu hâl-i hayâtında sâdât-ı kirâm ve meşâhîr-i ‘ulemâ-i ‘izâma tezvîc itmişler idi. Hüsn-i hatta kâdir olmalarıyla beher sâl bir Mushaf-ı şerîf yazup li-vechi’llâhi’l-kerîm vakf iderler idi. Ve her sene fukarâ-yı Haremeyn-i Muhteremeyn’e emvâl-i bî-şümâr irsâl itmek ‘âdet-i dîrînesi idi. Fi’l-hakîka min-‘indillâhi te‘âlâ mazhar oldukları ni‘am-ı mütenevvî‘aya göre mülûk ü selâtinde muvaffak olmuş yokdur. Ni‘met-i ‘adl ü rahm ü dâd ve ni‘met-i gazâ vü cihâd ve ni‘met-i hayrât ve ni‘met-i tâ‘ât ve ni‘met-i evlâd ve ni‘met-i ishâr u dâmâd ve ni‘met-i hüsn-i hatt u kemâl ve ni‘met-i bezl-i emvâl bir mahalde müctemî‘ olmak Hak te‘âlânın mevhîbe-i ‘aliyyesindendir. Ba‘de’s-sutûr-ı âtî maksadda zikr olunacak selâtinden biri dahi bunlardır.

¹¹⁹⁸ Nûshada “hibe” şeklinde yazılmış.

Biri dahi on üçüncüleri Behram Şâhdır ki, birâderi Arslan Şâh'dan sonra pâdişâh-ı 'âlî-câh olup, otuz iki sâl bi'l-istiklâl 'adl ü dâd ve ta'mîr-i bilâda sa'y itdikden sonra vefât eyledi. [119b] 'Âlim ve ehl-perver ve muhibb-i 'ulemâ vü ma'ârif bir melik-i 'ârif olup, ismine te'lîf olunan kütüb bî-hadd ü pâyân olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*'dendir.

Saltanat-ı Guriyân Gazneviyân mülûkünün devletleri bunlara müntakıl olmuşdur. İttifâk-ı müverrihîn ile 'adl ü insâf üzre hareket eyleyen Melik-i Sâni Seyfeddin Muhammed bin 'Alâeddîn Hüseyin bin Hüseyin bin Sâm'dır ki sâhib-i *Nuhbe* bu vechile tahkîk itmiştir. Müşârün-ileyh kerîmü't-tab' ve ma'ârif ü fazl-âşinâ ra'yyet-perver ve mütevâzî' ve ehl-i cûd u sehâ olup pederinden sonra yedi yıl saltanat idüp Belh kurbünde esnâ-i muhârebede şehîd oldu. Bu tabaka beş nefer mülûkden 'ibâret olup, bu sultân-ı 'âlî-şân mecma'-ı ahlâk-ı hamîde olmağa cümlesine gâlib olmuşdur. Rahimehu'llâhi ve min silk-i mesleki'l-hayr. Devlet-i Hârizmşâhiyye sâhib-i *Nuhbe* bu silsileden iki kimesneyi intihâb itmiştir.

Biri melik-i evvel Kutbeddin Muhammed Hârizmşâh bin Nuştekindir ki kemâl-i fezâil ve hüsn-i şemâil ile ma'rûf ve ta'zîm ve tevkîr-i sâdât ve 'ulemâda cidd ü sa'y ile mevsûf olup otuz yıl mikdârı hükûmetle ser-firâz olmuşdur.

Biri dahi oğlu Hârizmşâh Atsız'dır ki, yirmi dokuz yıl hükûmet itmiştir. Gâyetle 'âdil ve sîret-i hamîde ile muttasîf bir sultân-ı bî-mu'âdil idi. Bu silsileden Sultân Kutbeddin Muhammed-i Sâni vakitte egerçi Devlet-i Hârizmşâhiyye fevka'z-ziyâde revnak u şân bulup memâliklerine vus'at ve ihtîşâmlarına fushat târî oldu. Hattâ e'azzü'l-müverrihîn 'Azîz Efendi merhûm a'dâd-ı cünûdu dört yüz binden efrûz ve âlât-ı nevbethânesi cevâhir-i gûnâgûndan masnû' olup eslâfdan müntakıl memâlik ü büldândan mâ'adâ dört yüze karîb şehir-i şehîr feth ü teshîr eyledi. Ve bu silsile mülûkünün a'zamı olup bundan sonra yevmen fe-yevmen revnak-ı devletleri karîn-i izmihlâl oldu deyü *Ravzatü'l Ebrâr*'ında zikr itmiştir¹¹⁹⁹. Fe-emmâ kutbü'l-ekrem ve hâdî cenâb Şeyh Mecdüddîn-i Bağdâdî kuddise sırruhu hazretlerini hâşâ mâder-i Hârizmşâh Türkân Hâtûn mahabbeti ile ithâm idüp ez-belâyı ser-hûşî öyle bir merkez-i dâire-i kerâmeti şehîd itmişti. Rûz-ı ferdâ hezâr nedâmet ve esef bir leğence-i müzehheb derûnuna cevher ü zeheb vaz' idüp bir seyf-i kâtî' ile dergâh-ı pâkîze-ter ve mutâf-ı kudsiyân Şeyh Necmüddîn-i Kübrâya şitâb ve ez-hatâ benden bu makûle fi'l-i nâ-revâ sâdir oldu dilerse bu kîsâsen bu Fakîrî şu seyf ile katl eyle, dilerse diyeti makâmında olan bu mâlî kabûl eyleyüp 'afvv eyle deyü hâk-i pây-ı kutb-i zemâna rûy-mâl eyledi. Hazret-i Zübdetü'l-evliyâ ol mazlûmun diyeti fedâ-yı emvâl-i heft-ıklîm ile edâ olunmaz. Bu cünha mukâbili

¹¹⁹⁹ Hattâ.....zikr itmiştir (Derkenar notu).

senin başın ve benim sevim ve hezârân hezâr nâsın cân-ı şîrînleri fûtâde-i hâk ve niçe memâlik ü büldân pâ-y-mâl olsa gerekdir deyü kat'î cevâb virmişler idi. Fi'l-hakîka Cengîz-i nâ-temîz zuhûruyla bu nutk-ı şerîfin [120a] 'aynı vukû' bulduğu mufasssalâtta mezkûrdur.

Âl-i Selçuk: Ma'lûm ola ki bunlar birkaç şa'b olup bir şu'besi memalik-i Îrân'da zuhûr itmişlerdir. Bu tabaka mülûkünün ekseri 'adle mâil ve Hakk'a kâil kimesneler idi. Ez-cümle mebd-i saltanatları Tuğrul Bey-i ehl-i merâhim ü insâf olup Horasan ve muzâfâtında yirmi altı yıl saltanat itmiştir.

Biri dahi Melik Şâh'dır ki meşhûr-ı cihân Nizâmülmülk bunun vezîri idi. Bi-mennihî te'âlâ tercemesi zikr olunsa gerekdir. Ehl-i mürüvvet ve insâf ve sahî vu cevâd bir melik-i ma'delet-i ittisâf olup, Tuğrul Şâh gibi bu dahi nâil-i şeref-i hacc-ı şerîf olmuştur. Fukarâ-i Haremeyn-i Muhteremeyn'e bezl ü infâkı hâlâ meşhûr-ı cihândır. Yirmi yıl saltanattan sonra Bağdad'da vefât eyleyüp, na'şî İsfahan'a nakl ve anda defn olunmuştur.

Biri dahi Melik-i Hâmis Muhammed bin Melik Şâh'dır. 'Adl ü 'iffet ile ma'rûf ve dîn ü diyânetle mevsûf megâzî-i dest-gâh bir melik-i 'âlî-câh idi. On üç buçuk yıl Sultân-ı Îrân olup otuz yedi yaşında İsfahan'da vefât eyledi.

Biri dahi Sultân Sencer'dir ki tercemesi maksadda zikr olunsa gerekdir. Biri dahi Tuğrul Şâh-ı Sâni'dir ki sâhib-i 'adl ü siyâset ve hayâ ü kerem ve müctenib-i hezl ü fevâhiş bir melik-i 'âlî-himem olup, üç yıl iki ay saltanatından sonra yirmi beş yaşında Hemedan'da vefât eyledi.

Biri dahi Mes'ûd Şâh'dır ki, sâhib-i ferr ü şevket ü merâhim bir vücûd-ı şecâ'at-nihâd ve ma'delet-perver olup, on sekiz buçuk yıl saltanat itmiştir. Evâhır-ı 'ahdinde Salgaryân zuhûr idüp Fars'ı zabt itdiler.

Biri dahi on birincileri Muhammed Şâh'dır ki, sekiz yıl saltanat itmiş latîfû'l-hulk ve sâib-i râ ve muhibb-i 'ulemâ vü fuzalâ ve şu'arâ bir melik-i ma'delet-peymâ idi.

Biri dahi Arslan Şâh'dır ki, on üçüncü melik olup 'ammi Süleymân Şâh hal'inden sonra on beş yıl sekiz ay saltanat itmiştir. Hoş-tal'at ve nîk-sîret ve sâhib-i hilm ü kerem ve mürûet idi. Biri dahi hâtime-i risâle-i devletleri olan Tuğrul Şâh'dır ki, sâhib-i *Nuhbe* kemâl-i 'akl ve ifâza-i 'adlde bu silsilenin âb-ı rûyı olduğundan mâ'adâ, çâbük-süvârî ve nîze güzârîde bî-nazîr idi deyü tahkîk itmiştir. Yirmi yıla karîb saltanatından sonra devletleri Hârizmşâhyâna intikâl itmiştir. Bu silsile mülûkünün evvel ve evsat ve âhırının isimleri Tuğrul olduğu

ittifâkât-ı garîbedendir. Ve cedleri Selçuk'un nesebi otuz dördüncü atada Efrâsiyâb'a müntehî olup [120b] servet ü yesâr ve ni'met ile ma'rûf bir mütemevvil kimesne idi. Mîkâîl ve İsrâîl nâm iki oğlu olup bu silsile Mîkâîl'in neslindendir. Ve İsrâîl'in Kutalmış nâm bir oğlu var idi ki Selâtin-i Selcûkıyye-i Rûmiyye'nin ceddidir. Ve Mîkâîl'in ferzendi Çakrı Bey'in oğlu Kavurd Bey'dir ki selâtin-i Selcûkıyye-i Kirman'ın ceddidir. Bunun neslinden on bir nefer kimesne melik-i Kirman olup, kimi mu'tedilce ve kimi rafz u lu'ba mâil kimesneler idi.

Şu'be-i selâse-i Selcûkıyye ki Rûm'da fermân-fermâ olmuşlardır, içlerinde niçe ma'delet-perver melik bulunup, ez-cümle üçüncü melik 'Alâeddîn Keykubad Evvel yirmi altı yıl 'adl ü dâd ve ta'mîr-i bilâd ile saltanat itmişdir. Konya ve Sivas sûru bunun âsârından olup fütûhât-ı kesîreye muvaffak olmuşdur. Hulâsa bu silsilenin âb-ı rûyı olduğu ittifâkîdır. Merhûm 'Azîz Efendi, Keykubad-nisâb 'ilm ü 'amele mâlik sâlik-i meslek-i 'adl ü dâd bir pâdişâh-ı ra'yyet-perver ve dîndâr ve merâhim-nihâd olup evkâtı hem-vâre tâ'ât ü ma'delete masrûf ve hemîşe tettebbu'-ı me'âsir ü âsâr-ı mülûk-i nasfet-pîrâyân ile me'lûf idi. Sultânü'l-'ulemâ ve Molla Hudâvendigâr ve Sultân Veled ve Şemseddin-i Tebrîzî ve Sadreddin-i Konevî kuddise esrârehum hazarâtı 'uhde-i saltanat-ı ma'delet-güsterinde mevcûd olan kibârdandır. Cedd-i emced-i selâtin-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye şîr-pîşe-i megâzî Ertuğrul Gâzî bunun 'asrında diyâr-ı Rûm'u şerîf itmişlerdir deyü zikr ider¹²⁰⁰. Ve bundan sonra pâdişâh olanların hemân ismi pâdişâh olup mecmû'-ı tasarrufât dest-i tâife-i Moğol-gül sıfat anda idi.

Devlet-i Salguryân-ı Atabegan-ı Fars didikleri bunlardır. Ve bunların âharı Üns Hâtûn bint Sa'd bin Ebûbekir bin Sa'd bin Zengî'dir ki, devletleri bununla resîde-i hitâm olmuşdur. Bu tabakada dahi 'adl-perver niçe mülûk zuhûr itmişdir. Cümleden biri mebd-i devletleri olan Sungur bin Mevdûd bin Salgurdur ki üç yıl 'adl ü dâd ve şefekat 'ale'l-'ibâd üzre saltanat idüp, hayrât u hasenâtı husûsâ Şîrâz'da binâ itdiği müberrâtı hadd u ihsâdan müberrâdır. Biri dahi birâderi Zengî Şâh'dır. Andan sonra on dört yıl vech-i ma'delet-fermân-fermâ-yı Fâris olup bî-nihâye ebniye-i hayriyye ihdâsına muvaffak olmuşdur.

Biri dahi ferzend-i fûrûzende ahteri Tekele Şâh'dır ki müddet-i saltanatı bîst sâldir. Fevka'l-gâye 'âdil ve hoş-sîret ve melik-i melek-haslet idi. Zikri âtî meşhûr-ı cihân Hoca Emîn-i Kâzerûnî vezîr-i Âsaf-nazîri idi.

Biri dahi Melik-i Hâmis Sa'd bin Zengî'dir ki, 'ammîzâdesi Tuğrul Şâh'dan sonra taht-ı saltanata cûlûs eyledi. Mukaddemâ beyne-hümâda muhârebât-ı kesîre vukû'undan nâşî melik-

¹²⁰⁰ Merhûm 'Azîz Efendi.....zikr ider (Derkenar notu).

i Fars harâb olmuşdu. Müşârün-ileyh Sa‘d’ı sa‘d ahterin zemân-ı saltanatında ‘umrâna yüz tutup ‘ale’l-istiklâl yirmi sekiz yıl saltanat itdi. Sehâ vü keremde Hâtem-i zemân ve şecâ‘at ü mehâbetde Rüstem ve Kahramân-âsâ Dâsitân-ı ve ‘adl ü dâdda hemçu Kisrâ yegâne-i cihân olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir.

Biri dahi necl-i necîli Ebûbekir Atabeg’dir ki, icmâlen tercemesi “maksad” da mezkûrdur. [121a] Bundan sonra bu tabakada tahrîre şâyân melik zuhûr itmemiştir. Atabegân-ı Azerbaycan’da kezâlik sezâ-vâr-ı tahrîr kimesne yoktur. Atabegân-ı Musul ki, Aksunguriyye didikleri budur. Bu tabaka dokuz nefer mülûkden ‘ibâretidir. Bu silsilenin âb-rûyu Nûreddin Mahmûd Şehîd’dir ki, “maksad”da zikr olursa gerekdir. Ve bunların kimi Şâmî ve kimi Halebî ve kimi Musulî ve ba‘zısı mecmû‘unu zabt itmişlerdir ki, tafsîli mutavvelâtta nigâşte-i kilik-i muhakkıkîndır.

Atabegân-ı Lur-ı Büzürg bunlara Fazluya dahi tesmiye olunur. Bunlar Luristan’ı Moğol selâtîni menşûruyla zabt idgelmiştir. Sâhib-i *Nuhbe* muhtârî üzre bunlardan bir iki kimesne ma‘delet-perverler olup, zemânlarında ülke-i Luristan ma‘mûr u âbâdan olmuş idi. Ez-cümle Atabek-i sâni *Hezâr-Esf*’dir ki, pederi Ebû Tâhir’den sonra vasiyyetine binâen hâkim-i Luristan olup, yevmen fe-yevmen memleketine vüs‘at târî olmuş idi. ‘Adl ü dâda kûşîş-i bisyâr itmekle ‘asrında ülke-i Luristan gayret-i heft cinân olduğu ittifâkîdir.

Biri dahi oğlu Şemseddin’dir ki, birâderi Tekele ‘asrında harâb olan memâliki ‘adl ü dâd ve hüsn-i tedbîrî istimâletle ma‘mûr eyleyüp on beş yıl bâ-menşûr-ı Hülâgû Sultân-ı Luristan oldu.

Biri dahi Atabek-i sâbi‘ Nasruddin Ahmed bin Yûsuf Şâh’dır ki, birâderi Efrâsiyâb katlinden sonra bâ-menşûr-ı Gâzân Hân hâkim-i vilâyet oldu. Sîret-i pesendîde ve hısâl-ı hamide sâhibi olmağla cevır ü ta‘addî-i eslâfî sebebiyle harâb olan memâliki ahsen-i vechile ma‘mûr ve re‘âyâyı müreffehü’l-hâl ve mesrûr eyleyüp otuz sekiz yıl bi’l-istiklâl saltanat itdi.

Biri dahi oğlu Rûknüddin Yûsuf Şâh olup, ‘adl ü dâd ve ta‘mîr-i bilâd ile altı yıl saltanat eylemiştir. Oğlu Muzaffereddin bu silsilenin âhırı olup, elli beş yıl sultân-ı Luristan olmuştur.

Atabegân-ı Lur-ı Kûçek bunlara Âl-i Hurşîd dahi dirler. Bu tabakada dahi bir iki mülûk-i ma‘delet-sülûk vardır. Ez-cümle mebd-i devletleri Şüca‘addin Hurşîd Şâh’dır ki, otuz yıl ‘adl ü dâd üzre hâkim-i Luristan-ı Kûçek olmuş idi. Sâhib-i *Nuhbe* ‘adâleti şu rütbe idi ki, velâyetle şöhrat bulup hâlâ meşhedi ziyâret-gâh-ı enâmdır dimiştir.

Biri dahi Atabek-i sâdis Bedreddin Mes'ûddur ki, on altı sâl ber-vech-i istiklâl saltanat itmişdir. Melik-i 'âdil ve hûb-sîret ve fâzıl olup mezheb-i Hanefiyye üzre dört bin mes'ele-i nâfi'a mahfûzu olduğu ittifâk ile sâbitdir. Bunlardan mâ'adâ anın [121b] tahrîre şâyân hâlleri yoktur.

Âl-i Cengîz: Bunlara Kâtib Çelebi tahkîkî üzre birkaç şu'bedir. Biri yirmi bir neferden 'ibâret olup Karakorum dâr-ı mülkleri idi. Bunlardan Oktâkân ki, Cengîz-i hûn-rîzin-i püser-siyûmudur. Kendi müntakıl-ı dâr-ı cahîm olduktan sonra makâmına mukîm olup ol mel'ûn-ı ebedinin 'âleme urduğu zahma merhem-dâde olmuş idi. Küfrü sâbit iken meslek-i Kisrâ'ya sülûk idüp cûd u sehâda hod-nâm Ma'n ve Hâtimî külliyyen insâ itmiş idi. Mirhond *Ravzatü's-Safâ*'da yüze karîb mehâsinini zikr itmişdir. Tatvîlden ictinâben terk olundu.

Biri dahi Cengîz'in püser-i cihârumu Tuli Hân'ın oğlu Mengü Kaan'dır ki, sâhib-i Nuhbe ve Ravza sıfat-ı 'adl ü insâf ile ittisâf idüp, sâdât ve 'ulemâ ve meşâyih sâbıkâ tekâlîf-i dîvâniyye ile mu'azzeb iken ref' itmişdir deyü tahkîk iderler. Zümre-i selâtîn-i kirâma bunda 'acâyib-i hisas ve muharrik-i gayret-i kasas vardır. Bunlar kâfir billâh iken her biri cevr ü zulm ve i'tisâfdan fevka'z-ziyâde ictinâb iderler idi. Ve ilâ hâzihi'l-âvân te'lîf olunan kütüb ve nüsahda nîk-nâmları mahal be-mahal zikr olunmuşdur. Bundan aksa'l-merâm ahlâfa nush-ı cemîldir. Yine sadede rücû' idelim.

Şu'be-i Sâniye dârü'l-mülkleri Mâverâ-i Nehr olan yirmi dokuz neferden 'ibâret devletdir ki, merhum 'Azîz Efendi Canibek ahlâfının¹²⁰¹ ta'dâd ve vekâyi'lerinde râbıta olmadığı mâni'-i tahrîr oldu deyü 'özü îrâd itmişdir. 'Abd-i Hakîr ba'zı âsârımızda mu'teberâtından naklen çend nefere zafer-yâb olduğum ecilden sebt itmişdim. Pes ol gürûhdan niçesi müslim ve niçesi kâfir ve zâlim olup, 'adl ü insâf ile şöhret-ârâyınca mülûkünün bulunmuşdur. Ez-cümle Özbek Hân'na Toktay Hân'ın birâder-zâdesi bu tabaka-i mülûkünün yedincisidir. Şeref-i İslâmla müşerref olup otuz bir sâl 'ale'l-istiklâl saltanat itmişdir. Ve bu silsileden ibtidâ şeref-yâb-i 'izz-i İslâm olan budur ve hâlâ ulus hânları bunun nesebine müntemîdir.

Biri dahi Canibek'dir ki, icmâl-i tercemesi "maksad"da zikr olunur. Ve bunların mecmû'u Cuci Hân evlâdındandır ki, mesfûr Cengîz hûn-rîzin esenn-i evlâdıdır. Şu'be-i dîger, on yedi neferden 'ibâret olan mülûk-i Horasan ve 'Irak'dır. Bu tabakada evvelâ şeref-yâb-ı devlet-i dîn-i Muhammedî olan Sultân Ahmed'dir ki, Hülâgû-ı bî-dînin veledidir. Mukaddemâ Nikudâr olup İslâma geldikde Ahmed tesmiye olundu. Fakat yirmi altı ay

¹²⁰¹ Câhibek ahlâfının (Derkenar notu).

saltanat itmiştir. Hülâgû neslinden olan [122a] küffârın hücumuyla şehîd olmuştur. Ba‘de-zâlik saltanat yine kefare eline düşüp yedinci melikleri Gazan dahi şeref-yâb-ı ‘izz-i îmân olmağla Mahmûd tesmiye olundu. Bundan sonra gelen mülûk bi’l-cümle müslim idiler. Gazan Hân’ın icmâlen tercemesi zîrde mezkûrdur.

Şu‘be-i diğer Hânân-ı deşt-i Kırım’dır ki, teba‘iyyet-i hükm-i Âl-i ‘Osmân kendülere sermâye-i fahr u şandır. Bu silsilede dahi birkaç mülûk vardır ki, fi’l-hakîka ketb ve tavsîfe şâyândır. Ez-cümle Mengli Giray Hân-ı Kadîm bin Hacı Giray ve Selâmet Giray ve Safâ Giray ve Gâzî Giray gibi lâsiyyemâ el-Hâc Selîm Giray Hân-ı merhûm ve oğlu Mengli Giray Hân ve anın ferzend-i fûrûzende ahteri Selîm Giray Han ‘aleyhi’r-rahme ve’l-gutânın her biri dünyâya bir gelenlerdendir. Risâle-i mahsûsamızda mastûr olmağla bu makâmda tayy olundu. Husûsâ cild-i *Ebü’l-Feth*’de mahsûsan zikr olursa gerekdir. Devlet-i Âl-i Barak ve Kert Guriyye-i¹²⁰² Âl-i Barak ki, Karahitayân’dan müferra‘ bir saltanattır¹²⁰³. Devletleri heşt neferden mürekkeb olup Sâhib-i *Nuhbe* Melik-i sâlis Sultân Kutbeddin Muhammed devrinde ziyâde ‘adl ü dâda kûşîş idüp bî-şümâr ebniye-i hayriyye ihdâs itmiştir demiştir. Müddet-i saltanatı fakat altı senedir. Sâirlerinin tahrîre sezâ ahvâlleri mu‘teberâtta gayr-ı mezkûrdur. Mülûk-i Kürt-i Gûriyye sekiz neferden ‘ibâret olup, Melik-i sâbi‘ Mu‘izzüddin Ebü’l-Hüseyn Muhammed cümlesinin âb-ı rûyu olduğuna ‘allâme-i bî-müdânî Sa‘deddîn-i Taftazânî ‘aleyhi’r-rahme güvâh-ı ‘âdildir ki, *Kitâb-ı Mutavel*’i anın ismine te’lif itmiştir.

Benî Tolun: Hâkim-i Mısır u Şâm olup beş neferden ‘ibâretidir. Bâ-menşûr-ı hulefâ-i ‘Abbasiyye Mısır ve Şâm’da saltanat itdiler. İbtidâları Ahmed bin Tolun’dur ki, tercemesi zîrde mastûrdur. Biri dahi oğlu Ebü’l-Çeyş Humâreveyh’dır ki, anın dahi tercemesi mahallinde zikr olursa gerekdir. Sâirlerinin zikr u tafsîfe vücûhen liyâkatleri yokdur.

Ve Devlet-i İhşîdiyan ve Fâtımiyye¹²⁰⁴ ki, bunların dahi ‘adedleri beş olup, bâ-menşûr-ı ‘Abbasiyân Emîr-i Mısır ve Şâm olmuşlardır. Dördüncüleri Kâfuru’l-Hasi’l-Esved’dır ki ve fevr-i kiyâset ve kemâl-i firâsetle meşhûr-ı cihân ve tedâbîr-i sâibe ve ârâ-ı sâkıbe ile müşârün-bi’l-benân olup, bu tabakanın âb-ı rûyu idi. Mebde-i İhşîdiyan Muhammed bin Tuğç yalnız on sekiz altuna almış idi. Mahdûmları Kâsım ve ‘Ali zemânlarında yirmi yıl mikdârı müdebbir-i umûr oldukdan sonra müstakillen mutî‘-i halife menşûruyla mahdûmları fevtinden on sekiz ay emîr-i Mısır ve Şâm olup, üç yüz elli altı senesi evâsıtında vefât eyledi. ‘Azîz Efendi merhûm bu Kâfur kerem-i müfrit sâhibi olup bir gün at üzerinde elinden bâzbânesi

¹²⁰² Devlet-i Âl-i Barak ve Kert Guriyye-i (Derkenar notu).

¹²⁰³ Karahitayân’dan müferra‘ bir saltanattır (Derkenar notu).

¹²⁰⁴ Devlet-i.....Fâtımiyye (Derkenar notu).

sâkıt olmağla zemînden ahz ve yedine teslîm eyleyen Ebû Ca‘fer ‘ulvîye i‘tizâr-ı bisyârdan sonra hânesine on beş bin altın irsâl eyledi. Ve masârif-i matbah hâric ez-kusûr tahmîn olup, beher yevm iki bin yedi yüz ratl lahm ve on kantâr sükker sarf olunurdu deyü *Ravza*’da mehere-i müverrihînden nakl-i kelâm ider¹²⁰⁵. Fâtîyyûn ise bir alay-ı Şîî mezheb kimesneler [122b] idi.

Benî Eyyûb: Bunlara Mülûk-i Ekrâd dahi dirler. Ekseri mâil-i ‘adl ve munsif idiler. Cümleden biri mebde-i devletleri olan Melik Selâhaddîn’dir ki tercemesi zîrde zıkr olunsa gerekdir.

Biri dahi oğlu Melikü’l-‘azîz İmâdüddin ‘Osmân’dır ki, her hâlde mazhar-ı el-veledü serrâ-bih olup, beş yıl ve on ay saltanat itmişdir. Kubbe-i İmâm Şâfî ‘aleyhi’r-rahmede medfûndur.

Biri dahi Melikü’l-‘adl Seyfeddin Ebûbekir’dir ki, müddet-i saltanatı on dokuz yıl olup, ismi müsemmasına mutâbık idi.

Biri dahi necl-i necîli Melikü’l-kâmil Nâsîrüddîn Muhammed’dir ki, müfessir ve muhaddis pâdişâh-ı fazl u ma‘delet-perver olup yirmi sâl ‘ale’l-istiklâl saltanat itmişdir.

Biri dahi veled-i emcedi Melikü’s-sâlih Necmüddin Eyyûb’dur ki, müverrihînden ba‘zılar seffâk idi deyü tahrîr ve sâhib-i *Nuhbe* şecî‘ vü bahâdır ve müdebbir ü hayyir bir melik-i dâna-dil idi deyü tastîr ider. Vallâhu te‘âlâ a‘lem.

Biri dahi oğlu el-Melikü’l-mu‘azzam Turan Şâh’dır ki, gerek emîr-i Hısnı Keyfâ ve gerek Mısır ve Şam’da fermân-fermâ iken meslek-i memdûha sülûk itmiş idi. Sâhib-i fezâil tahkîkî üzre câlis-i sadr-ı saltanat-ı Kâhire oldukda küffâr-ı hâk-sâr ile gazv vü cihada der-kâr olup, fevka’l-me’mûl fütûh-ı ‘azîmeye muvaffak olmuş iken a‘bâd u mürebbâ-yı vâlidî olan bir alay nemek-i bahr-i emân bizlere ri‘âyetde kusûr itdi. Zu‘mlarınca ithâm itmeleriyle gulüvv ile ba‘de’l-katl ayağına ipler takup ma‘azallâhu te‘âlâ esvâk vü bâzârı gezdirmekle cesedini târ-mâr eylediler. Mısır’da müddet-i saltanatı fakat se mâh olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir.

Devlet-i Atabegân Ekseri mülûk-i Eyyûbiyye’den Melikü’s-sâlih’in ‘abd-i müşterâlarıdır. Mûmâ-ileyh Türkî gulâma mâil olmağla Etrâkdan bin nefer ‘abd iştirâ eyleyüp içlerinden ‘âkıl u müdebbir ve reşîd olanları rûtbe-i emârete mürtakî itmiş idi. Muhavvilü’l-

¹²⁰⁵ ‘Azîz Efendi merhûm.....ider (Derkenar notu).

ahvâl olan Vâhidü'l-kahhâr 'azze şânuhu ve sultânuhu saltanat 'asrı gulâmlarına erzânî kaldı. **Huz hâzâ ve üktüb bi'z-zeheb**¹²⁰⁶. Bunların dahi içinde memdûhü'l-etvâr ve ma' delet-güster mülûk zuhûr itmişdir. Ez-cümle Sultân Baybars-ı Evvel ki terceme-i hâlî zîrde zikr olursa gerekdir.

Biri dahi el-Melikü'l-mansûr Kalavun'dur ki, bu dahi bi-mennihî te'âlâ “maksad”da zikr olunur. Biri dahi oğlu Sultân Halîl ve dîger oğlu Sultân Muhammed'dir ki, vâlid-i mâcidleri ile ma'an mahallinde mezkûrdur. Biri dahi Hüsâmeddin Lâçîn'dir ki, sâhib-i *Fezâil* tahrîri üzre mücâhid fi'llâh ve sahî ve 'âdl-perver hayyir-i dâna-i dil bir melik [123a] idi. İki yıl ve on bir ay saltanatdan sonra bir şeb şatranc ile meşgûl iken huddâmı gulüvv idüp katl eylediler. 'Abd-ı Hakîr dirim ki, mûmâ-ileyh Lâçîn ittifâk-ı mehere-i müverrihîn üzre selefi Ketboğa'nın hal' u katline bâ'is olmağla;

Beyit

Hak te'âlâ intikâmı beyne 'abdiyle alur

Bilmeyen 'ilmi ledünnü ânı 'abd itdi sanur

Nesir; magzâsınca min-'indillâhi te'âlâ kısıâsen kendi ni'am-hârânı yedinde cezâsını ve **cezâu seyyietin**¹²⁰⁷ **bi-mislihâ**¹²⁰⁸ kerîmesince buldu. Ni'am mâ-kâle:

Nazım

Müntakimdir bir adı Mevlâ'nın

'Âmdır lutfu Hak te'âlânın

Nesir: Bu husûsu tahrîr 'ibreten li'l-ahlâfdır. Bu makûle husûslarda **vallâhu 'azîzun zü'ntikâm**¹²⁰⁹ mazmûnunu mülâhaza herkese lâsiyyemâ zümre-i selâtine lâzım u vâcibdir. **Reca'nâ mâ-künnâ fihî**¹²¹⁰.

Biri dahi Melik Nâsır'ın oğlu Melik Sâlih İsmâ'il'dir ki, selâtîn-i Türkiyye'nin bir i'tibâr ile on sekizincisi ve i'tibâr-ı âhar ile on altıncısı mülûk-i Kalavuniyyenin sekizincisidir.

¹²⁰⁶ Bunu al ve altınla yaz.

¹²⁰⁷ Metinde “seyyietin” mükerrer yazılmış.

¹²⁰⁸ Metinde “mislihâ” yazılmış. “Bir kötülüğün cezâsı misliyledir”. *Kur'ân*, Yûnus, 12/27.

¹²⁰⁹ “Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir”. *Kur'ân*, 'Âli İmrân, 3/4.

¹²¹⁰ Konumuza dönelim.

Ol sâhib-i kadr-i celîl-i ma‘delet ve hüsn-i hâlele hareket itmekle bâ‘is-i zıkr ve senâ-i cemîle olduğunu sâhib-i Ravza tahrîr itmiştir. Üç yıl iki ay saltanatdan sonra nahb-ı kazâ eyledi.

Biri dahi Melik Sâlih’dir ki, ‘Azîz Efendi tahkîki üzre ber-muktezâ-yı ismuhu kemâl-i iffet ve nihâyet-i nüzhet ü himâyet ü sıyânet-i ra‘iyyet ve icrâ-yı hükm-i riyâset üzre hareket idüp def‘ ü izâlesin mûcib hâlet kendüden müddetü’l-‘ömr sâdır olmamış iken, çünkü mufassalâtta tahrîr olunduğu üzre müddet-i medîdden berü mülk-i Mısır nizâm-ı tabî‘iden çıkup ümerâ-i esrâr üç ayda ve yılda ber-garaz-ı nefsanîlerine nâ-muvâfık olmak hasebiyle melik hal‘ u katline me‘lûf olmalarıyla bunları dahi icrâ-yı garâz-ı nefsanî zımında bir iki şakî-i yed tavr u vaz‘ hal‘ eyleyüp, selefleri Sultân Hasan sâniyen melik-i Mısır oldu. Müddet-i saltanatı sâhib-i *Nuhbe* muhtârı üzre otuz dokuz buçuk aydır. Şeş sâl müddet mahbûsen kal‘ada vefât eyledi. Fi‘l-hakîka melik-i mûmâ-ileyhe evlâd-ı Nâsırıyye’nin âb-ı rûyu ve mülûk-i devlet-i Kalavuniyye’nin hoş-huya idi.

Biri dahi iki def‘a Melik-i Mısır olan Sultân Hasan’dır ki, hâlâ Mısır’da mevcûd Câmi‘-i meşhûrun bânisi olup şerrâh-ı *Hedâye*’den sâhibu’l-‘inâye eş-Şeyh Ekmel ve müellif-i *Gâyetü’l-beyân* eş-Şeyh Kıvameddin İtkânî ‘aleyhimü’r-rahme zemânında Mısır’da olup, her bâr anlar ile mübâhase ve münâdemedenden hâlî değil idi. Def‘a-i ûlâda melikü’l-muzaffer katlinden [123b] üç yıl mikdârı saltanatdan sonra bilâ-mûcib hal‘ ve makâmına Melikü’s-Sâlih vaz‘ olundu. Se sâl ve se mâha müddetden ziyâdece mahbûs oldukdan sonra sâniyen taht-ı Mısır’a cülûs eyledi. Bu def‘a tavr-ı hasen ve vaz‘-ı makbûl ve müstahsen üzre yedi yıla karîb saltanatdan sonra ümerâsından Emir Bilboğa tahrîkiyle maktûl oldu. Tafsîli inşâallâhu te‘âlâ derûn-ı târîhimizde zıkr olunsa gerekir.

Biri dahi Melik Eşref Şa‘bân’dır ki, Âl-i ‘Abâ’ya ikrâmen destâr-ı sebzî vaz‘ itmiştir. Bi-mennihî te‘âlâ tafsîl-i mâdde târîhimiz derûnunda zıkr olunur.

Mülûk-i Çerâkise: Bunların ‘adedi yirmi dört olup, ibtidâları Sultân Berkuk’dur ki “maksad”da icmâlen ve derûn-ı târîhde tafsîlen tercemesi zıkr olunsa gerekir.

Biri dahi Müstaîn-Billâh el-‘Abbâsî’dir ki, Sultân Ferec katlinden sonra ibrâm-ı ümerâ ile sadr-ı saltanata cülûs eyledi. Yedi ay mürûrunda hal‘ olunmuştur.

Biri dahi Şeyh Mahmûd Zâhirî’dir ki, ehl-i ‘ilm ü ma‘rifet olmağla ‘ulemâ ve sulehâ ile enîs ü hem-dem ma‘delet-ârâ bir zât-ı muhterem idi. Sekiz yıl beş ay saltanatdan sonra ‘âzim-i mülk-i bekâ olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir.

Biri dahi Ebü'l-Feth Tuttur'dır¹²¹¹ ki, ehl-i hayr ve 'âdil kimesne idi deyü sâhib-i *Nuhbe* zikr ider. Biri dahi Ebü'n-Nasr Barspây'dır ki, tercemesi zîrde zikr olunur. Biri dahi Ebû Saîd Çakmak'dır ki, bu dahi mahallinde mastûrdur.

Biri dahi Ebü'n-Nasr İnâl'dır ki, Sultân Ferec 'utekâsından olup, Sultân Çakmak'ın oğlu 'Osmân'ı ba'de'l-hal' sekiz ay saltanatdan sonra vefât eyledi. Sâhib-i *Nuhbe* fi'l-hakîka zulmü kalîl mâil-i 'adl bir zât idi demişdir. Ve'l-'uhdetü 'aleyh.

Biri dahi Hoşkadem Nâsır'dır ki, sâbıkü'z-zikr Şeyh Mahmûd'un 'utekâsından olup, Şehâbeddin Ahmed'in atabegi olmağla hal'inden sonra Sultân-ı Mısır olmuş idi. Ehl-i cûd u sehâ hayrât u hasenâtı bî-şumâr kerîmü'n-nefs ve'l-etvâr kimesne olup, altı buçuk yıl saltanatdan sonra vefât eyledi. Bundan akdem fezâil-i mülûk-i 'Osmâniyye zikrinde devletde atabek istihdâmı tezelsül-i esâs-ı nizâm-ı devlete bâ'isdir dinildiğin bir vechi dahi budur. Zîrâ düvel-i uhrâda atabek rütbesi mahrec-i saltanat idi. Mülûk-ı Çerâkise tafsîlini mütâla'a eyleyenlere gayr-ı hafîdir.

Biri dahi el-Melikü'z-Zâhir Temir Buga'dır ki, Sultân Çakmak kullarından olup, Melikü'z-Zâhir Balbay'dan sonra sultân-ı Mısır oldu. Ya'nî merkûmun atabeki bulunduğu cihetden Melik-i Kâhire olmuş idi. Sâlih ve dîndâr ve fâzıl ve 'âlim kimesne olup, dü mâha karîb müddet-i saltanatdan sonra hal' olunduğu *Nuhbe*'de mastûrdur. [124a] Biri dahi Sultân Kayıtbay'dır ki, inşâallâhu te'âlâ zîrde zikr olunsa gerekir.

Zikr-i Mülûk-i Şîî: Bu mahalde 'Azîz Efendi merhûmun *Ravzatü'l Ebrâr*'ından icmâlen nakl-i makâl olup, çend nefer mülûk ihtiyâr ve intihâb olundu. Âl-i Hamedan'dan emîr-i Haleb Seyfûddeve ve oğlu Sa'düddeve Ebü'l-ma'âlî Şerîf-i memdûhü'l-etvâr olan hükkâm-ı kirâmdandırlar. Fâtımiyye'den 'Azîz-Billâh egerçi rafz u ilhâda mâil idi, lâkin fazl u edebi mukarrer ve cûd u sehâ sâhibi melik-i 'âdil idi deyü 'Azîz Efendi tahkîk itmişdir. Fe-emmâ 'akâyid-i ehl-i sünnete izhâr-ı muhâlefetle şöhrat-yâb olduğundan 'abd-i Fakîr mukaddemâ terk itmiş idim. Bu mahalde müverrih-i müşârün-ileyhe iktidâen zikr olundu. Mukaddemâ kefereden ba'zılarını tahrîr ile bu makâmda hakîre suâl vârid olmaz. Zîrâ anlarda da'vâ-yı İslâmiyye yok. Bu gürûh-ı mekrûh ise hâşâ hem müslimânız deyü iddi'â ider, ve hem ehl-i sünnet ve cemâ'ate ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ ihânetde kusûr itmezler idi. Hattâ 'Azîz Efendi merhûm 'Azîz-Billâh zikrinde ikâme-i di'âme-i İslâm ile tekayyüd u ihtimâmı olmayup Nestûrus Nasrânî menşe'-i Yahûdî sebebiyle zemânında ehl-i İslâm müzellel ü nihân olmuşlar iken ekser ahlâfına nisbetle hıdârını 'abîd olduğu ittifâk-ı müverrihîn ile sâbitdir demişdir. Ve

¹²¹¹ Metinde harekeli olarak yazılmış.

Nestûrus'u vezîr ve Yahûdî'yi Şam'da müşîr itmiş idi. Sâirlerinin hâli bundan kıyâsa ihâle olundu. **Reca'nâ mâ-künnâ fîhi**¹²¹². Evlâd-ı Cuci Hân'dan üçüncü Melik Bereket Hân-ı zîver-ma'delet diyânetle mütehallî olup, müte'addid medâris ü cevâmi' ve niçe bikâ'-i hayr ihyâ itmişdir. Zümre-i 'ulemâ-i kirâm hem-vâre müstagrağ nemmâl-i ihsânı olup, erbâb-ı isti'dâd havsala-i isti'dâdlarından efzûn hisse-yâb-ı ni'am-ı firâvânî olmağla dergâhı mahatt-ı rehâl erbâb-ı fazl u kemâl idi deyü müverrih-i merkûm tahrîr ve âhar mahalde ba'zı müverrihine ittibâ'en bu silsileden ibtidâ Özbek Hân kabûl-i Devlet-i İslâm itdi deyü tastîr ider. Vallâhu te'âlâ a'lem hâtîme-i zîver-i saltanat-ı Moğoliyye Ebû Sa'id Bahadır Hân kim inşâallâhu te'âlâ derûn-ı târîhimizde tercemesi tafsîl olursa gerekdir. Efser-i 'alem ü 'amel birle ser-firâz pâdişâh-ı ra'yyet-nevâz olup, hilâf-ı de'b-ı eslâf evsâf-ı hasene-i 'adl ü insâf ile ittisâf itmiş idi. İlhâniyândan Sultân Üveys ki, Hoca Selmân Savcı ve Şeref Râmî ve Hoca Muhammed 'Assâr gibi nâdire-i rûzgârın memdûhudur. Beyne'l-mülûk memdûhü'l-etvâr olan zevât-ı ihsân-şî'âr ve nasfet- sülûkdendir.

[124b] Ve Karakoyunlu mülûkünden Kara Yûsuf dahi ahlâfının nısfet ve merâhim ü ma'deletle âb-ı rûyu idi. Timur-ı belâ-zuhûrun oğlu olup, **yuhricu'l-hayye mine'l-meyyiti**¹²¹³ sırrına mazhar Şâhruh Mirza takvîyet-i dîn-i İslâm ve sünen-i seniyye-i Fâhru'l-enâm 'aleyhi efdalü's-salvât ve's-selâm emrinde bezl-i makdûr ider. Ra'yyet-perver ve merhamet-güster bir melik-i celîlü's-şân olup, kalem-rev-i hükmünde olan memâlikde ise ebniye-i hayrî bî-hadd ü şümâr ve 'ulemâ ve sulehâ ve fukarâya lutf u keremi bisyâr idi. Derûn-ı târîhimizde tafsîl-i hâli inşâallâhu'r-Rahman zikr ü beyân olursa gerekdir. Ve oğlu Uluğ Bey'in ise fazl u hüner ve ma'ârifde yektâ, husûsâ 'ilm-i hendese ve hikmetde bî-hemtâ olduğu rasadından hüveydâdır. Mahallinde tafsîli zikr olunur. Bunların ve gerek bunlardan sonra zuhûr eyleyen düvelin gerek altı yüz doksan dokuzdan sâl-i elfe gelince beyne-hümâda zâhir olan düvel-i saltanat ve mülûkûn 'âdil ve zâliminin tafsîli inşâallâhu te'âlâ derûn-ı târîhde yegân yegân mezkûr olmağla, bu mikdâr ile iktifâ olundu. Maksûd-ı e'âzım meşâhîr-i mülûkden çend neferin zikri iken tab'-ı hakîrâneye şevk-i küllî târî olmağla çend sahâyif terkîmine cesâret olundu. Bu makâleden aksa'l-merâm 'âdil ve zâlimin ahvâli mû-be-mû zikr u beyân olunur. Hüner nîk-nâm tahsîlidir deyü ahlâfa pend ü nush içündür.

Bu dahi ma'lûm ola ki, selâtîn-i 'Osmâniyye'nin küllisi egerçi memdûhü'l-fi'âldirler, fe-emmâ tahkîk-i müverrihîn-i mütekaddimîn üzre üç melik-i 'âlî-şân ve muhtâr-ı 'abd-i Hakîr olduğu beş nefer sultân-ı ma'delet-nişân bu Devlet-i 'Aliyye'nin âfâkdan intişârına

¹²¹² Asıl konuya dönelim.

¹²¹³ "Allah, diriye ölüden çıkarır". *Kur'ân*, Rûm, 30/19; Enam, 6/95.

bâ'is olmuşlardır. Ol beş nefer mülûk-i ma'delet-sülûk Sultân Orhan ve Çelebi Mehemmed Hân ve Ebü'l-Feth-i dilîr ve Sultân Selîm-i Kadîm ve Sultân Süleymân-ı Süleymân-nazîr 'aleyhim rahmetü'l-Melikü'l-habîr hazerâtıdır. Ve mülûk-i Hamadan el-Melikü'l-Müeyyed âb-ı rûyî nesl-i Eyyûbiyyedir. Min-ba'd maksada şürû' idelim.

Maksad: Her biri yegâne-i rûzgâr olan birkaç mülûk-i 'âlî-şânın teberrüken ber-vech-i icmâl terceme-i hâlleri zikrindedir. Hafî olmaya ki, ba'zı âsâr-ı hakîrânemizde zikr olunmuşdur ki, pîş ez-zuhûr nûr-i velâdet-i Ahmediyye 'aleyhi efdalü's-salavât birkaç mülûk-i sûtûde-etvâr gelmişlerdir ki, ol evânda zuhûra gelen zümre-i mülûk-i İslâmiyye'nin min-küllî'l-vücûh a'zamı oldukları ittifâk-ı mütekaddimîn ve müteahhirîn ile sübût-yâftedir.

[125a] Biri meşhûr-ı cihân İskender-i Zü'l-karneyn-i 'âlî-şândır ki, müddet-i 'ömr-i 'azîzi otuz altı sene olup, on dokuz yaşında 'ibâdullâh üzre hâkim-i 'âdil oldu. Müddet-i mülk ü saltanatı on yedi sâl olup, dokuzu masrûf-ı harb u kıtâl olmuş idi. Ekser-i rub'-i meskûnu dü sâl zarfında devr idüp, 'âlemi zîr-i sâye-i hükûmetine idhâl itmiş idi. Yirmi bin üç yüz merdân-ı dilîr ile temâm-ı maşrık u mağribi feth ü teshîr ve ma'delet ve cihân-gîrî ile ism-i sâmisini revnak-pezîr eyledi. Tafsîl-i hâli ba'zı âsâr-ı hakîrânede husûsâ *Kalâidü'l-fuzalâ*'da mezkûrdur.

Biri dahi Ebû Kerb Es'ad'dır ki, tubba'-ı evsat olup, 'inde'l-ba'z şeref-yâb-ı devlet-i nübüvvet olmuşlardır. Lâkin *Eşrefü't-tevârih* nâm eserimizde zikr olunan **lâ edrî innehû nebiyyi em melik** hadîs-i şerîfi bu kavli redd ider. 'Alâ kavlin esah ikbâl-i Yemen'den otuz dördüncü melik olup, ba'sinden yedi yüz sâl mukaddem nübüvvet-i Fahr-i 'Âlem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve selleme îmân getürmüşdür. Ol matla'-ı şems-i risâlet 'aleyhi efdalu's-salavât hazretlerinin velâdetleri ve bir müddet ikâmetleri Mekke-i mükerrermede olacağına kesret-i tettebbu' ve mütâla'a hasebiyle vâkıf olmalarıyla kendi 'uhde-i saltanatında ol arâzî-i mukaddeseyi Habîb-i Hudâ 'aleyhi ekmelü't- tahâyâ hazretleriçün iştirâ ve âl ve evlâd ve ashâb-ı zevi'l-ihtirâm rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'in hazerâtına vakf olmak üzre vasiyyet ve ol hânedân-ı hümayûna niçe yüz yıl mukaddem muhabbeten böyle bir hizmet itmiş idi.

Biri dahi melik-i Habeş Necâşî radiyallahü 'anhudur ki, nübüvvet-i efdalü'l-mürselîn 'aleyhi efdalü's-salavât fî külli hîn hazretlerine îmân getürüp, ba'de tekmîl-i enfâs-ı ma'dûde 'âzim-i kurb-i Hudâ olduklarında Cibrîl-i emîn 'aleyhi's-selâm nâzil olup, "yâ Habîballâh karındâşın Necâşî müntakıl-ı dâr-ı âhîret oldu" deyü lafz-ı âh ile âgâh eyledi. Ol imâmü'l-enbiyâ 'aleyhi efdalü't-tahâyâ hazretleri dahi sa'âdetle Medîne-i Münevvere'de salât-ı gâibi

edâ buyurmuşlar idi. Bu salât ol demden berü bu hayru'l-ümem beyninde sünnet-i seniyyeden olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*'dendir. Ve kefereden dahi niçe 'âdil mülûk zuhûr itmişdir. Nûşîrevân-ı Kisra bu cihetle cümlelerin âb-ı rûyu olduğu 'an'ane-i rûvât ile müsbettir. Ve tabaka-i Keyâniyân'dan Keykubâd kim 'adl ü dâd ile müşârün-bi'l-benân idi, [125b] zemânında bulunan enbiyâ-i kirâmdan birine îmân getürdüğünü ba'zı sikât-ı müverrihîn zikr itdiler. Ba'de Hulefâi Râşidîn rıdvânullâhi te'âlâ 'aleyhim ecma'în zuhûr eyleyen düvel mülûkünün e'âzımından biri sâbi'-i sitte 'Ömer bin Abdülaziz radiye 'anhudur ki, sâbıkâ zikr olundu. Ve 'Abbasiyye'den Mehdî ve Hârûn ve Mu'tazîd'dır. Ve 'Âl-i Sâ mân'dan İsmâ'îl'dir ki, her birinin icmâlen tercemesi zikr olunmağla tekrîri mûcib-i itnâbdır. Bu mahalde maksûd, e'âzım-ı mülûkden olduklarını beyândır. Ol cümleden biri dahi Sultân Mahmûd-ı Gaznevî 'aleyhi rahmetü'l-melikü'l-kuvâdır ki, merhûm Kâtib Çelebi tahkîki üzre lutf u sehâda mânend-i Hâtem misil ve merâhim ü ma'deletde Kisrâ-âsâbî bedel idi. Kemâl-i lutf-ı tab' u sehâsını beyân zımında *Mecmû'a-i Kebîr*'inde dir ki, Bir rûz semmâkden biri bir nâdîde simâk sayd itmekle kemâl-i nedretine mağrûren huzûr-ı melîkânesine 'arz ider. Sultân-ı merkûm bu husûsdan kemâl-i sürûr izhârıyla ol derd-mendi tebşîr ve hezâr dînâr ihsân itmekle hâne-i dilin ta'mîr ve ol fakîrî ihtiyâcdan teb'îd ider. Fe-emmâ nüdemâsından biri ma'azâllahu te'âlâ derd-i müşkilü'd-devâ-i hasede mübtelâ olmağla bin altunu hazm idemeyüp hiç olmazsa semmâki hacîl iderim zu'muyla "ey sayyâd bu mâhî 'acebâ zükûrdan mı yohsa nisâdan mı kemâ-hiye beyân eyle ki bu memâlikin şehinşâhı bu kelâma nâzır ve bu mu'ammâ-yı müşkili halle muntazırdır" deyü istifsâra cesâret itdikde, herif-i zarîf derhâl, "işbu mâhî nakş ve hilkatde yektâ olduğu gibi hünsâ olmağla ebnâ-i cinsi miyânında bî-hemtâdır" deyü cevâb virdiği gibi pâdişâh bahânecûy-ı ihsân-ı hande-i firâvândan sonra bin altun dahi ihsân ider. Sayyâd altunları ceyb-i kabûle idhâl iderken biri zemîne fütâde olmağla derhâl ta'zîm ile zemînden alup sâir pâdâşlarına yoldaş ider. Hasûd-ı mesfûr kemâl hasedinden dü hezâr dînâra mâlik olmuş iken yek dînâr ne şey? hasîsdir ki, huzûr-ı pâdişâhîde edebe mürâ'âtı terk idüp ânı dahi almağla tama'ın gâlib olduğu âşikâr eyledin didikte sayyâd bu hususa sebep hırs u tama' olmayup ancak üzerinde muharrer nâm-ı hâkânîye i'tibârendir deyü cevâb virilmekle tekrâr bin altun dahi ihsân olunup külâh-ı fakrî tâc-ı gınâya tebdîl itmekle safâ-yı balle ehl ü 'ıyâli tarafına müteveccih ve 'âzim oldu. Cezâallâhu hayran bu kıssada fevâid-i [126a] bisyâr merkûz olmağla keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Melik-i müşârün-ileyh kesîrû'l-ihsân bir pâdişâh-ı 'âlî-şân olup ismine manzûm u mensûr niçe nüсах-i latîfe te'lîf olunmuşdur. Hattâ *Şehnâme* gibi bir nazm-ı latîfin tanzîm u tekmi line bâ'is olmağla emvâl-i eslâfa 'ale'l-vukû'uhâ vukûfa bir mir'ât-ı âlem-nümâ olmuşdur. Kıssası Bi-mennihî te'âlâ icmâlen ba'de esturin zikr olunsa gerekdir. Kâtib Çelebi dir ki, pederi Sebûk Tegin mukaddemâ hâtîme-i Devlet-i Sâ mânîyân

‘Abdûlmelik mîr-i mîrânı idi. Emvâl-i vefîreye mâlik olmağla ‘Abdûlmelik’e tama ‘ ‘ârız olup bir gün bir cûrm ile ithâm itmekle mâ-melekin ahz u ‘azl-i ebed ile redd itmiş idi. Zîrâ devr-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan sene tis’a ve semânîn ve tis’a-mie târîhine gelince ehl-i menâsıb ve merâtıbdan gerek a’lâ ve evsat ve gerek ednâdan cûrm sâdır olsa kâ’ide bu vechile cârî idi. Ol sebebdan zulm ü cevre kimesnede zehre yoğidi. Nitekim zîrde zikr u tafsîl olunsa gerekdir. Pes Sebûk Tegin’e ganî-i bî-hemâl iken kemâl-i fakr târî olmağla bi’z-zarûrî sayd-ı hayvân ile ta’ayyüş ider. Eger bir rûz sayd u şikârdan mahrûm olsa ehl ü ‘ıyâl ve mâderiyle ol şeb cey’ânen vakitleri güzër iderdi. Bir rûz mu’tâdı üzre sahrâya çıkup bir âhûbere sayd eyledi. Hayyen hânesine götürmek kasdıyla âhûyu ketefine bend idüp dârı tarafına ‘âzim oldukda mâder-i âhûşk-i dü-çeşşmini isâle iderek Sebûk Tegin ile ta’kîben ‘âzim-i râh olduğı manzûru olduğı gibi hayvâna merhameten bereyi âzâd idüp, cû’u ihtiyâr ve nafakasıçün mülteci-i dergâh-ı feyyâz-ı Kırdgâr oldu. Ol şeb Sebûk Tegin’e sultânı’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ mir’ât-ı ‘âlem-i ma’nâda rû-nümâ olup, “Yâ Sebûk Tegin çün sen ol hayvân gayr-ı nâtika bu vechile merhamet eyleyerek pâdişâhlar pâdişâhı olan Hallâk-ı kâinât ‘azze şânuhû ve ebbede sultânühû dahi seni ve evlâd ü a’kâbını şeref- ‘izz-i saltanat itdi deyü tebşîr buyurmuşlar. Hemân ol rûzdan tâlî’i sa’da tahvîl eyleyüp mufassalâtta zikr olunduğı üzre **men ezâ cârehu verese Allahü dârehu** vefkınca mukaddemâ kendüye mûcib-i züll ü iftikâr olan ‘Abdûlmelik’in devletine mâlik oldular. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, saydı halâl olan hayvân ile mu’âmele-i âtîfet ve lutf u merhametde bu gûne eltâf-ı gaybiyye-i Rabbânî meknûz u merkûz iken hemvâre [126b] mazlûmuna merhamet ve ‘adl ü dâd üzre hükûmet eyleyen hükkâm ve selâtîn e’azz-ı metâlib olan devlet-i ‘ukbâya mazhar olacağında iştibâh mün’adimidir. Sultân Mahmûd bedrinden sonra sadr-ı saltanata sene seb’a ve semânîn ve selâse miede su’ûd itdikde dem-be-dem kârî bülend olup ikbâl ü şevketi mütezâyid oldu. Hattâ memâlik-i Mâverâ-i Nehr’i halîfe-i vakt el-Kâim Biemrillâhi’l-‘Abbâsî’den taleb idüp hüsn-i rızâ ile virdiğı sûretde hâk-i Bağdâd’ı kehl-i safâ-hâne bedel iderim. Mazmûnunu nâmesinde derc itmiş idi. Çünki sebebi mufassalâtta muharrer ‘avârızât hasebiyle kuvvet-i ‘Abbâsiyye’ye nev’amâ za’f târî olmağla mukâvemete bir vechile iktidâr olmadığı bedîhî idi. Hemân halîfe bir tabaka kâğdın vasatına bâ-hatt-ı celî lafz-ı Elif Lâm Mîm yazup tarafına irsâl itmiş idi. Melik-i mûmâ-ileyh ve gerek ricâli bu mu’ammânın feth ü hallinde mütehayyir ve ‘âciz oldular. Şârih-i Muhtasar-ı Vikâye Mevlâna Kuhistanî ‘aleyhi’r-rahme ketebe-i dîvândan olmağla Sultân Mahmûd ref’-i eşkâli andan suâl eyledi. Fâzıl-ı müşârün-ileyh dahi Sûre-i Fîl işâret olduğun beyân ve ol vak’ayı ‘ale’t-tafsîl i’lân itdikde melik-i merkûm bu sûre-i şerîfe hürmetine ol cânibe nigâh-endâz-ı ‘adâlet olmamız bir vechile sezâ olmamağla ba’de’l-yevm halîfe bizden emîn olsun deyü muhabbet-nâme irsâl itmiş idi. Bi’z-zât yedi

kerre küffâr-ı iklim-i Hind'de gazâ idüp sene sitte ve 'aşer ve erba'a ve mi'ede yine ol cânibe sefer itmiş idi. Bu def'a dahi gazavât-ı sâbika-âsa ber-vefk-ı murâd mansûru muzaffer olduğundan mâ'adâ on binden efzûn kurâ-i ma'mûre vakfı olan şehr-i Sumnât'ı 'anveten teshîr ve cümle-i esnâmdan ziyâde 'inde'l-küffâr mu'teber olan sanem-i meşhudu pâre pâre idüp bir mikdârını Gazne'de binâ itdiği câmi'-i şerîfe 'atebe-i bâb eyledi. Hattâ Hindyân-ı sanem-i memhûre e'azzınca dînâr 'arz itdiklerinde şevket-i islâmiyyeyi izhâren niçe yüz bin altuna selle-i redd-i havâle olundu. Mu'teberâtıdan naklen ba'zı âsârımızda zikr olunduğu üzre altı aylık mesâfe memâlik-i Hind'i feth ü teshîr ve Harezm ve 'Irak ve Belh ve misillü memâliki zabt itmekle nâmını cihân-gîr eyledi. *Mir'at-ı Kâinât* câmi'i mehere-i müverrihînden nakl ider ki, sultân-ı mûmâ-ileyhin fıkıh ve hadîs ve eş'âr ü münşeâtı niçe resâil ve müellefâtı olup, mukaddemâ Hanefiyyü'l-mezheb iken le'alletin teşeffu' itmişlerdir. [127a] Dâimâ düşmene 'arz-ı heybet ü salâbet kasdıyla hezâr 'aded fil besleyüp hengâm-ı esfârda pîşgâhında gezdirir idi. Otuz bir yıl ve 'alâ-rivâyetin otuz üç sâl 'ale'l-istiklâl pâdişâh bâhiru'l-iclâl olup altmış bir veyâ altmış üç yaşında dağdağ-i fenâdan fâriğü'l-bâl oldu. 'Azîz Efendi merhûm cümle-i müverrihîne muhâlefeten hisset ü denâetle ma'rûf ve hırs ve cem'-i mâlla mevsûf hakîr-ı ilâhiyye ve kerîhü'l-manzar mümsik kimesne olup bir fakîre yek dirhem ihsânı nezdinde bezl-i nakdîne-i câna müsâvî idi didikden sonra da'vâsına *Şehnâme* husûsunda Firdevsî'ye olan hulf-i va'dini delîl getürmüşdür. Lâkin 'âmme-i müverrihîn sultân-ı mûmâ-ileyhin hüsniyyâtında yek-zebân-ı ittifâk oldukları mütetebbi'îne gayr-ı hafîdir. *Şehnâme* mâddesinde cürm Sultân Mahmûd'un olmayup vüzerâsından bir bed-hasletin idüğünü tezkire ashâbı zikr itmişlerdir. Hattâ ebyât-ı *Şehnâme* 'adedince altmış bin altunu Firdevsî Tûs'a 'azîmet itdikden sonra ayağına irsâl itdiği bu husûsa güvâhdır. Fe-emmâ Firdevsî ol hılâlde kasîde-i enfâsını itmâm itmekle belde-i Tûs'un menhel-ı âbına sarf olunup sevâbını rûhuna hibe itmişdir.

E'âzım-ı meşâhîr-i mülûkden biri dahi İbrâhim bin Mes'ud'dur ki, sâbıkâ zikr olunmağla i'âde iktizâ itmez.

Biri dahi Melikşâh-ı Selcûkî'dir ki, *Nuhbe*'den naklen ba'zı âsârımızda zikr olunduğu üzre pederi Alparslan ki, pâdişâh-ı Îrân olanların ikincisidir, Mâverâünnehr teshîri kasdıyla bâ-leşker-i mürettebe Ceyhun'u 'ubûr idüp Güzernâm kal'ayı ba'de'l-feth kûtvâli olan kimesne 'ale'l-gafle hançerle şehîd itmekle vezîr-i Âsaf tedbîri Nizâmülmülk sa'y ile sâhibü't-terceme Şehinşâh-ı Îrân-zemîn olmuş, idi. Ekser-i memalik-i Mâverâ-i-Nehr'i teshîr eyleyüp sene ihdâ ve semânîn ve erba'a mi'ede nâil-i şeref-i hacc-ı şerîf oldu. Fukarâ-i Haremeyn'e bezl ü infâk itdiği emvâl şu rütbeye resîde oldu ki, niçe müddet kabûl-ı zekât ider

kimesne kalmadı. Ba‘de’l-‘avde kayser-i Rûm üzerine sefer idüp kable’l-muhârebe bir rûz tebdîl-i sûret bir mikdâr kimesneler ile bir ay sayd u şikâr ol sahrâda geşt ü güzâr iderken kayserin çetesine râst gelmeleriyle kendüler şikâr olur. Kayser’e ‘arz itdiklerinde libâslarında bir mikdâr tekellûf görmekle gâlibâ beylerinden olmak gerekdir deyü habs ider. Vezîr-i sâibü’t-tedbîr kazıyyeden âgâh oldukda bu kazıyyenin [127b] setr ü ihfâsı husûsuna nizâm virdikden sonra hazînedan mâl-ı mevfûr ve misli nâdîde hedâyâ-yı nâ-mahsûr alup, ordu-yı kaysere bi-tarîkı’r-risâle ‘âzim olur. Lede’l-vusûl beyne-hümâyâ seyfin hulûlu tarafına muzır bir ma’nâ olduğu günden hüveydâ olmağla eger bedel-i sulha râzı olursanız ber-fehvâ-yı **es-sulh seyyidü’l-ahkâm**¹²¹⁴ bu hakîr esâs-ı sulha istihkâm vireyim didikde kayser kable’l-muhârebe bu mâddenin vukû‘undan şâd olup, bedel-i sulh on pâre kal’a ve senevî yüz bin altun taleb ider. Vezîr-i hîred-semîr dokuz kal’a ve elli bin altun virilmek recâsında olup, kayser kal’a husûsu hâtırın için noksân olmak kabil, ammâ zeheb husûsunun yek ‘aded kesrinin imkânı yokdur deyü kat’â cevâb virdikde Nizâmülmülk sûret-i rızâ irâet itdikden sonra cenâbınız bu şeb temessükü tarîr idin, ben de şâhımla bu husûsu bir kâlîba ifrâğ ve temessükü yazdırup inşâallâhu te‘âlâ sabâh mübâdele olunur deyüp hîn-i vedâ‘da kaysere bizim ba‘zı serkeşlerimiz tarafınızdan ba‘zı üştür-i bî-bâr sayd itmişler. Çünkü beyne-hümâyâ memed-i sulh-ı hayr-ı encâm resîd ve pîşgâh-ı âştîye sedd-i müsâleme keşîd olundu. Lâyık olan budur ki, sabâh anları tarafınıza irsâl ideyim. Ashâbına teslîm buyurun didikde kayser ahmak sizin dahi bizde kırk kadar esîriniz var. Gâlib-i ihtimâl çend neferi ümerâdan olmak gerekdir. Sabâh temessükât mübâdele olundukda biz de anları size teslîm ideriz deyü cevâb virür¹²¹⁵. Vezîr-i reşîd bizim ümerâmızdan gâib olmuş yokdur ve sâirleri dahi gerek a‘lâ ve gerek ednâ bu hakîrden me‘zûn olmaksızın nîm hatve hâric orduya nihâde-pâ olmak kâbil ve mutasavver değildir” deyü bi’l-küllîyye inkâr itdikde, kayser mecmû‘unun ihzârını fermân itmekle bundan mukaddem dâ‘iye-i sayd u şikâr ile dest-i düşmene sayd u şikâr olan şâhı nüdemâ ve ba‘zı şikâr-bâzân ile manzara-i vezîre mağlûlen tanzîm itdiler. Ol ‘ayn-ı hîred, “bunlar bizim çakırcılarımızın hademesinden olan bir alay mechûlû’n-neseb dihkânîlerdir ki, ‘indimizde vücûd ve ‘adamları müsâvîdir dilermeniz âzâd idin, dilermeniz katl idin” deyü sûret-i istiğnâ irâet idüp hâmûş oldu. Kayser dahi, “bunları katl ile bilâ-sebebe âlûde-i dâmân-ı hûn-ı mazlûmâne olmak neden muktezâ sen al götür yine hizmetinizde olsun” deyü mecmû‘unu teslîm ider. Vezîr-i sâhib-i tedbîr “çünkü şâhim bunlar benden me‘zûn olmaksızın [128a] bu makûle hareketde bulunmuşlar, orduya vardığım gibi bunları yek sıra ‘ibretün li’s-sâirîn¹²¹⁶

¹²¹⁴ Barış hükümlerin efendisidir.

¹²¹⁵ Sâbah.....virür (Derkenar notu).

¹²¹⁶ Diğerlerine ibret olsun diye.

salb ideyim” didikde gâfil kayser te’sîs olunan sulh u salâh hürmetine âzâd idüp bir mikdâr ta’zîr lisânı ile iktifâ eyle deyü recâ ider. Nizâm-ı sâhib-i tedbîr cümlesini alup, orduya geldikde derhâl leşkerine nizâm virüp sülûs-i leyle müterakkıb olurlar. Kayser ise, “murâdım üzre düşmenimle sulh olup senevî dünyâ kadar mâla ve kılâ’-ı kesîretü’l-esfâ’a mâlik oldum” deyü mesrûren âlûde-i hâb-ı gaflet iken nâgehân etrâf-ı erba’adan sadâ-yı tekbîr âsumâna peyveste olup, kıyâmet kopdu. Hulâsa kayser mâ-meleki ve â’yân-ı devletiyle giriftâr-ı bend-i esr olup, huzûr-ı melike ihzâr olundukda Melikşâh kaysere “beni bildin mi? deyü” hitâb idicek, ol dahi dikkat idüp, “sen osun ki dünki gün mecmû’-ı a’yânı devletinle giriftâr-ı silsile-i saydım olmuşiken hüsn-i tedbîr-i ve vezîr ile halâs olup, bu gün beni cümle-i erkân-ı saltanatımla gafletim hasebiyle dâm-ı eserine ne kayd eyledin. Mâdâm ki senin bunun gibi vezîr-i Âsaf-tedbîrin vardır, seninle tekâbül iddi’â eyleyen düvel bergeşte olur. Size dahi lâyük olan bu zât muhâlasat-ı simâtın kadrini bilüp re’yinden hâric hareketde bulunmamaktır. Her umûru yed-i istiklâline teslîm eyleyüp sizler hemân arka üzre yatup huzûr idin¹²¹⁷ deyü cevâb-ı bâ-savâb virüp sükût eyledi. Tavassut-ı müşîr-i merkûm ile bedel-i sulh emr ber-’aks olmak üzre kayseri âzâd eyledi. Kâtib Çelebi mecmû’asında bu kıssa Melikşâh’ın pederi Alparslan’a vâki’ oldu demişdir. Bu kıssadan ahlâfa niçe fâide-i celîle-i âide olmağla itnâba cesâret olunmuşdur.

Evvelâ, bir melik ki, müstakîm ve sâdık vezîre mâlik ola zimâm-ı istiklâli destine teslîm eyleyüp, kat’â anın re’y ü tedbîrinin hilâfı hareketde bulunmamak lâzım olduğudur. Zîrâ hüsn-i tedbîr sâhibi vezîr meliki niçe mehlekeden halâs ider.

Sâniyen, düşmen mukâbelesinde sayd u şikâr değil, pâdişâh olan kimesne serâ-perdesinden nîm hatve ba’îd olmamak mühim olduğudur. Zîrâ sahâyif-i sâbıkada tafsîl olunduğu üzre pâdişâh rûh-ı âlemdir. Rûha bir âfet irişdikde beden harâb olduğu gibi vücûd-ı melike hatâ isâbet eylese âlem harâb olur.

Sâlisen, vezîr olan zât hüsn-i tedbîr sâhibi olup, vücûd-ı melike bu makûle bâ’is-i fiten olacak mahallerde gerek dest-i düşmene giriftâr olmak ve gerek mevt irişmek ve gerek şikeste-i mizâc olmak husûslarında setr ü ihfâ idüp, ne gûne hıyel ile mâdde vücûd-pezîr olursa sa’îde kusûr itmemeştir.

Râbi’an, pâdişâh bu makûle hatâ sebebiyle dest-i düşmene ma’azâllah [128b] giriftâr oldukda pâdişâhlığını ketm ü ihfâ itmektir. Lâkin hafî olmaya ki, bu husûsda âkılâne hareket

¹²¹⁷ Size dahi.....idin (Derkenar notu).

kendüyü tehlikeden sâkınmadır. Zîrâ selâtîn-i zemâne bilinmemek kâbil değildir. Mülûke şecâ'atden 'add olunan mahallinde sâbit-kadem olmaktır.

Hâmisen, her hâlde keyd-i düşmenden emîn olmaktır. Nitekim kayser durûg-ı maslahat âmîze dil-firîb olmağla düşmenini elden çıkardığından mâ'adâ ol dâma kendi giriftâr oldu.

Sâdisen, her hâlde tama'ı terkdir. Zîrâ kayser tama'ı sebebiyle mâl u mülkden cüdâ oldu. **Et-tama' u'l-kalîl yevrusu'z-zararu'l-kesîr**¹²¹⁸ dinmiştir. Mazmûnuyla 'amel herkese lâsiyyemâ zümre-i selâtîne vâcibdir¹²¹⁹.

Sâbi'an, mukâbele-i düşmende hâb-ı râhatı terk eyleyüp cânib-i 'adüvî her bâr tecessüsden hâlî olmamaktır. Fâhfezehâ¹²²⁰ mûmâ-ileyh Melikşâh, Nizâmülmülk gibi bir müşîr-i Âsaf-nazîre mâlik olup her bâr re'y ü tedbîriyle hareket itmesi sebebiyle nâmı cihân-gîr olup e'âzım-ı meşâhîr-i mülûk zümresinden ma'dûd oldu. Müddet-i saltanatı kâmil yirmi yıl olup dört yüz seksen beş târîhinde Bağdâd-ı behîşt-âbâdda müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldu. Na'şî belde-i İsfahan'a nakl olunup pederi cenbinde defîn-i hâk-i pâk kılındı. Hayyir ve dânâ-dil bir melik-i cevâd ü kâmil ve 'âdil idi.

M[isrâ']

Hak te'âlâ rûhuna rahmet ide

Nesir: Zemân-ı saltanatı halk-ı 'âleme sermâye-i emn ü emân olup, 'ahdi nev-'arûs-ı ezmân olduğu bî-şekk ü gümân idi. 'Azîz Efendi merhûm dir ki, menâzil-i Hicâziyye'de bir âb-ı nâb-ı burek ve hıyâz binâsıyla şehristan-ı Mekke'ye vâsıl olunca her menzili reşk u riyâz itmiş idi. İmâmü'l-müverrihîn nevîdî-i edîbü'l-fâzıldır ki, melik-i müşârün-ileyh Yûsuf nâm bir bendesini bâ-leşker-i mürettebe taraf-ı Kostantaniyye'ye irsâl itmeğîn ba'de'l-muhâsara tekürü beher sâl on kerre yüz bin altun cizye edâsı şartıyla dâmen-i sulha teşebbüs ve ezyâl-i guzâta rûy-mâl eyledi. Serdâr-ı mûmâ-ileyh dahi te'kîd-i mâdde itdikden sonra vakt-i 'avd u rücû'da Aksaray-ı Karaman'ı binâ itmiştir. Melikşâh'ın lakabı Celâlüddevle olup her hâlî müstahsen bir kerîmü'l-ahlâk pâdişâh-ı 'âlî-şân idi. Vâlid-i mâcidi Alparslan ki, 'Adududdevle telkîb olunmuş idi. Ma'delet-perver bir melik-i merâhim-güster olup mebd-i devletleri olan 'ammi Tuğrul Bey'in 'ahd-i saltanatında vâlî-i Horasan idi. Mûmâ-ileyh Tuğrul Bey'in sene hamse ve hamsîn ve erba'a-miede nahb-ı kazâ idüp zükûrdan veled-i

¹²¹⁸ Az tamah çok zarar getirir.

¹²¹⁹ Et-tama' vâcibdir (Derkenar notu).

¹²²⁰ Allah onu korusun.

halefi olmamağla ‘Adududdevle ‘usûbet-i irsiyyet hasebiyle ‘ammine halef ve sultân-ı kişver-i ‘Irak dahi olmağla karîn-i ‘izz ü şeref olmuş idi. [129a] Merhûm ‘Azîz Efendi dir ki, mülûk-i islâmiyye beyninde ibtidâ ‘unvân-ı sultânı ile müşârûn-ileyh Alparslan şöhret-yâfte olmuştur. Makâm-ı vezârete vezîr-i Âsaf tedbîr ve müşîr-i bî-‘adîl ü nazîr Nizâmülmülk istikâmet-i semîri is‘âd ve min-küllî’l-vücûh istiklâl tâm virüp her hüsn-i tedbîrine münkâd olmağla ol müşîr-i sâibü’r-re’yi’l-ahsen mu‘âvenetiyle ism-i sâmisî cihân-gîr olup nâm-ı gazanferânesi beyne’l-mülûk yâd olundukça mecmû‘una havf ü hirâs târî olurdu. İbtidâ cülûsunda muharrib-i bilâd ba‘zı eşkıyâyı hâk ile yeksân idüp yerlerine mu‘temedün-‘aleyh munsıf kimesneler vaz‘ itmekle kurâ vü memâlikî mânend-i cinân ma‘mûr u âbâdan eyledi. Mu‘teberâtıdan naklen ba‘zı âsâr-ı hakîrânede zikr olunduğu üzre ‘Adududdevle Arslan Şâh vâlidî Çakrı Bey fevtinden yerine vâlî-i Horasan olmuş idi. ‘Amî Tuğrul Bey saltanat-ı ‘Irak’ı hâlet-i nez‘inde müşârûn-ileyhe vasiyyet itmekle ba‘de-vefâtihî câlis-i sadr-ı saltanat oldukda kuvvet-i baht i‘ânetiyle Gürcistan ve Ermenistan’ı feth ü teshîr itmiş idi. Altmış üçde Diyarbekir ve Haleb hükkâmını dahi emrine râm u fermân-ber eyledi. Ve sene-i merkûmede otuz bin ‘asker ile Kayser-i Rûm’un üç yüz bin leşkerden müretteb taburuna mukâbil olup, bi-‘avnihî te‘âlâ ‘askerini kahr u tedmîr ve kayseri esîr itmiş idi. Beher sâl emvâl-i firâvân virmek şartıyla cizyeyi kabûl itmekle ıtlâk eyledi. Bu vak‘ada sûret-pezîr olan galebe vü nusret nevâdirâtıdan olduğu ittifâkla sâbitdir. Bu gazâ husûsunda beyne’l-müverrihîn ihtilâf vâki‘ olmuştur. Bu tahrîrât müntehabât-ı *Nuhbe*’dir ki, bundan akdem keşîde-i şîrâze-i te‘lîf kılınan târîhimizde mezkûrdur. ‘Azîz Efendi merhûmun muhtârı budur ki, bi-‘ibâretihî zikr olunur. Kelb-i Rûm Armanus iki kerre yüz bin ‘asker-i menhûs ile diyâr-ı İslâmiyyeye hücûm idüp, ‘Adududdevle mütevekkilen ‘ale’llâhi te‘âlâ on beş bin nefer-i dilîr-i dilâver ile Ahlat kurbünde mukâbele ve bünyâd-ı müşâcere vü mukâtele eyledi. Fî sene selâse ve sittîn ve erba‘a-mi’e ‘avn u ‘inâyet-i Îzîd zü’l-celâl karîn-i hâl-i sipâh-ı İslâm olmağın leşker-i küfr ü dalâl pey-siper-i râh-ı inhizâm ve Armanus üftâde-i dâm olup, ‘Adududdevle izhâr-ı şevket-i dîn-i mübîn içün ol seg-i bî-dîni niçe eyyâm hizmet-i bâz-dârîde istihdâmdan sonra elli sene memâlik-i islâmiyye tarafına kec-nazar itmemek üzre ‘akd-ı peyvend-i ‘ahd ü mîsâk ve dahi ba‘zı hidemât-ı mâliyye edâsını iltizâm şartıyla [129b] ıtlâk eyledi. Ve ‘âm-ı kâbilde dest-i Efrenc-i bed-rencden Remle ve Kudüs Atsız nâm sipehsâlâr yediyle intizâ‘ olunup belde-i Şâm’a zafer mümkün olmadı. İntehâ.

Kâtib Çelebi merhûm *Mecmû‘a*’sında âhar gûne zikr ü tafsîl itmekle meâli budur ki, zikr olunur. Melik-i müşârûn-ileyhin kemâl-i iştihârından kayser-i Rûm dahi bîm-i cân ü memâlik ile ne mikdâr kefare kralları var ise mecmû‘yla ile ittifâkâ beyza-i İslâm’ı izâle ve

beyt-i mükerrerî hâşâ tahrîb itmek zu‘am-ı fâsidiyle bi-tarîk-ı nefîr-i ‘âmm¹²²¹ otuz kerre yüz bin leşker cem‘ eyleyüp, memâlik-i İslâmiyye tarafına ayak-ı ayk ‘âzim oldu. Bu haber taraf be-taraf münteşir oldukda herkes taht-ı hükmünde olan büldân muhâfazasına meşgûl olmalarıyla ‘Adududdevle Arslan Şâh-ı Gazanfer-âsâ kükreyüp mütevekkilen ‘ale‘llâhi te‘âlâ fermân-beri olan sipâh-ı kîne-hâhın güzîdelerinden üç yüz bin ve ‘alâ-rivâyetin sahîha otuz bin dilâver-i Kahramân eser intihâb idüp, belde-i İsfahan’dan bâ-haşmet-i İskender’i cânib-i Âmid’e şukka-pîrâ-yı ‘azîmet oldu. Ber-fehvâ-yı;

Mısrâ‘

Elde şemşîr ve dilde zikr-i Hudâ

Nesir: Diyarbekir sahrâsına rekz-i di‘âme-i hıyâm-ı gerdûn-fâm olunup tulû‘-i âftâb-ı feth ü nusret-i Perverdigârî’ye nâzır ve zuhur-ı leşker nühûset-eser-i kaysere müterakkıb u muntazır oldular. Mesfûrun mahall-i karîbe vusûlü ihbâr-ı cessâsan ile ma‘lûm oldukda bâ-tedbîr vezîr-i Büzûrg cumhur esîr on iki bin cünûd-ı müntehabe ile Arslan Şâh beş altı merhale mesâfeden ziyâde yol üzre bir mahalle varup ‘askerini gayr-ı me‘mûl mahalde pinhân eyledi. Kayser ise câsûsların lisânından Arslan Şâh’ın Diyarbekir’de olduğundan âgâh olmağla gâh ü bîgâh ba‘zı latîf mahallerde sayd u şikâr ile der-kâr olurdu. Arslan Şâh’ın pinhân olduğu mahalle vusûlünde sürgün avı ârzûsuyla ‘askerinin yüz binini ma‘iyyetine alup sayd u şikâra meşgûl iken, Arslan Şâh ‘ale‘l-gafle on iki bin güzîde ve müntehab dilâver ile meslûlü’s-süyûf pusudan çıkup ‘asker-i kayseri demet demet hıyâr gibi doğramağa başladılar. Nâgehânî sıyt-ı tekbîr zuhûr ve der ‘akab berk-ı süyûf iltimâ’ından kaysere ve leşkerine hayret müstevlî “kıyâmet mi kopdu, bunun aslı nedir?” diyesiye kalmadı, boğazı kayser ele virüp [130a] zencîr-i dâm u esre sayd u giriftâr oldu. ‘Askeri ise kemâl-i hayretlerinden cevânib-ı erba‘alarına bel bel bakunurken bellerinden dü nîm olup, ol mahalde mevcûd yüz bin ve ‘alâ-rivâyetin yetmiş bin ‘askerin ekseri kumaş-ı beldârî gibi mîkrâs-ı şemşîr ile biçilüp ve nicesi dahi darb-ı gürz-i girândan Kayseri basdırmasına döndüler. Ba‘zı hîred-âşînâları gavgânın aslı ziyâfet-i süyûf olduğun bilüp izhâr-ı şîb‘ ile çâr etrâfa kenâr çizdiler. Bakıyyetü’s-süyûf ‘aşr-ı ‘aşere bâliğ olmayup anlar dahi kayserleri esîr olduğundan âgâh olduklarında cem‘iyyet-gâhlarına doğru firâra şitâb ve gelüp krallara keyfiyyet-i mâcerâyı ihbâr eylediler. Bu haberden herkes mânend-i? lertzân ve kazıyye-i kaysere hayrân olup, birbirleriyle “‘acabâ ne gûne hareket münâsibdir? Bu mâddeden sonra sebîl-i selâmet fakat girüye ‘avd ü rücû‘dur. Lâkin cevânib-i kasr-ı ‘âleme perde-i şeb keşîde

¹²²¹ Bi-tarîk-ı nefîr-i ‘âmm (Derkenar notu).

kılınmağla, münâsib olan hengâm-ı subha dek bu mahalde ikâmet ba‘de-zâlik herkes mekânına ‘azîmet itmekdir” deyü müzâkere iderler iken sülüs-i leyilde cevânib-i erba‘adan kıyâmetler kopmağa başladı.

M[isrâ‘]

Doluya uğradı kaçarken ‘adû yağmurdan

Nesir: Meğer ‘Adududdevle¹²²² kayseri esîr itdikden sonra ‘askerini dört bölük idüp, cevânib-i erba‘a-i küffârdan orduların şebhûn itmiş. ‘Asker-i Arslan Şâh¹²²³ tedbîr-i vezîr-i bî-nazîr ile tekbîr-künân meslûlü’s-süyûf yek hamle idüp cevânib-i erbâ‘adan tekbîr-i zenân-ı temâşâyâ meşgûl olup, gâfil ‘asker birbirlerini düşmen kıyâsıyla tâbe-sabâh berbâd iderler. Bakıyyetü’s-süyûf-ı leşker vakt-i subhda sebûk-bâr âgâz-ı firâr ve herkes mâl ü emlâkini bıragup cerâd-âsâ münteşir oldular. Rivâyet-i sahîha üzre ‘asker-i İslâm cevher ü tuhaf-ı kıymet-dârî beynlerinde taksîm eyleyüp herkes havsala-i isti‘dâdlarından sad rütbe efzûn muğtenim olup, mâ-bâkî eşyâ-i mütenevvi‘a ile misâl-i cibâl tûde tûde ol sahrâ mâlâmâl olmağla niçe mâh u sâl cevânib-i erba‘adan ekser-i halâyık gelüp yük yük mâl aldılar. Yine ol emvâli tekâmilen kaldırmak mümkün olmadı. Ez-in cânib Arslan Şâh kaysere ağır bendler urdurup habs itmiş idi. Kefere tarafından emvâl-i kesîre ve kılâ‘-ı vefîre ‘arz olundukça keled-kûb-ı pây redd olurdu. [130b] ‘Âkîbetü’l-emr her husûsa murahhas elçi-i kebîr gelüp, “kaysere bedel ne güne mâdde matlûb ise husûlüne sa‘y idelüm. Aksa’l-merâm nedir?” deyü istifsâr itdikde Arslan Şâh tedbîr-i vezîr ile kelâma âgâz idüp, “çünkü kayserin murâdı hâşâ tahrîb-i Mekke idi, mânend-i ashâbu’l-fil seng-sâr itsem gerekdir” deyü cevâb vermeleriyle, senevî iki yüz bin dînâra recmî ‘afv itdirdiler. Ammâ kayserin mecmû‘-ı rîşini trâş ve envâ‘-ı bûya ile münakkaş kılındıktan sonra çûbânlarından birinin bir uyuz kellbine pâdâş eylediler. Bundan mâ‘adâ kelbi derdinden halâs ider kimesne taharrî olunup, şebân-ı âhar bir akçe kıymetli devâ ile kelbe ‘ilâc itmekle elçi-i kebîre “işte kayser’in bahâsı budur, lâkin çûbâna bu hizmet mukâbili ücret virilmemek lââyık değildir” deyü berây-ı ücret-i kayseri çûbâna teslim ve ‘alâ-rivâyetin kelb-i mihekke ile tebdîl eylediler. Kayser’in bu vak‘ası münteşir oldukda küffâr cem‘ olup âharını kayser nasb eylediler. Mefsûr dahi birkaç sene zarfında kendüye kuvvet virdikten sonra sâbıkâ zikr olunduğu üzre Melikşâh’la mukâbele kasdında olup, anın dahi ser-encâmı selefine mu‘âdil olmağla min-ba‘d cânib-i islâmiyâna hıyânete tevbe-i nasûh eyledi.

¹²²² ‘Adududdevle (Derkenar notu).

¹²²³ Arslan Şân (Derkenar notu).

Bu tarafdān ‘Adududdevle kemâl-i debdebe vü ihtîşâm ile taht-gâhına ‘avdet ve on iki bin ‘asker ile düşmenin iki kerre yüz bin ve ‘alâ-rivâyetin otuz kerre yüz bin düşmen ‘askerini münhezim idüp muğtenim olduğu şevkiyle belde-i Isfahan’a karîb mahalde mansûb serâ-perde-i İskenderânesine tarafına¹²²⁴ nisâr-ı dürer-i selâm iderek nüzûl idecek mahalde miyân-ı hıyâmdan li-hikmetin bir fâre-i arzî zâhir u âşikâr olur. Gûyiyâ lisân-ı hâlle istihzâ temeshur irâet itdiğinden Arslan Şâh ‘askerine yine fâre-i habîsini ahz u katl husûsunu müekkeden emr itmekle mecmû’-ı leşker-i mevcûde kâffeten fârenin ‘akîbenden ve kimi etrâfından ahz u katline dikkat idüp, yedi sekiz sâ’at mesâfe mahalle dek şitâb iderler. Fâre sûrâhına karîb oldukda dumunu tahrîk ederek, lisân-ı hâlle mu‘akkibîne hande-i istihzâ idüp âşiyânına dâhil olur. Me’haz-ı ‘ibret bunda ki, mukaddemâ leşker-i a’dâ ile bi’d-def‘ eât vukû’ bulan muhârebede leşker-i sultânîden bir ahadın bi’l-ittifâk dem-i enfi rûy-i zemîne [131a] çekîde olmamışken fâre ma’rekesinde yüz otuz re’s esb-i tîz-pây yüz elliden mütecâviz kimesne helâk u hebâ oldu. Müşîr-i hîred-semîr nizâm-ı Âsaf-nazîr bu mâddeden ahz-i ‘iber ile bî-hûş ve Arslan Şâh dahi, “bu husûs bizlere taraf-ı Bârî te‘âlâdan tenbîh olduğu bî-reyb ü gümândır” deyü dem-beste vü medhûş oldu. Bilâ irâde Hakk cihân halkı bir mev‘id değil bir za‘îf bürgusu helâka kâdir değildir. Bu kıssa dahi hıssas-ı bisyârı müştemil olmağla tafsîle cesâret olunmuşdur.

Mısra‘

Sâfisin al derdin gider. Huz mâ safâ da‘ mâ keder¹²²⁵

Nesir: ‘Adududdevle Arslan Şâh’ın müddet-i saltanatı dokuz buçuk sâl ve a’dâd-ı ‘ömr-i ‘azizi kırk sâldir. Bağdad’da Sultân Câmî’i demekle ma’rûf ma’bed-i ferzend-i fûrûzende-ahteri Celâlüddevle Melikşâh’ındır.

E‘âzım-ı meşâhîr-i mülûkden biri dahi Sultân Sencer’dir ki, bu tabaka mülûkünün sâdisi olup birâderleri Berkıaruk ve Sultân Muhammed ‘asırlarında yirmi sâle karîb hâkim-i Horasan olmuş idi. Sultân Muhammed fevtinden taht-ı mevrûsuna cûlûs eyleyüp ‘Azîz Efendi muhtârı üzre altmış iki sâl saltanat ve Nihavend ve Gazne ve Semerkand ve Horasan ve Taberistan ve Kirmân ve Sicistân ve İsfahan ve Hemedan ve Rey ve Azerbaycan ve Ermeniyeye ve kasabası Gence olan İnaniye ve ‘Irak ve Musul ve Diyarbekir ve Rebî‘a ve Mısır ve Cezîre ve Şam ve Haremeyn-i Muhteremeyn’de nâmına hutbe kırâ’at ve ismine sîm ü zer meskûk kılınmış. Bir şâh-ı encüm sipâh ve müddetü’l-‘ömr râyete-ı ikbâlî küşâde bir

¹²²⁴ Fazla yazılmış.

¹²²⁵ Safâyı al, kederi bırak.

melik-i nîk-baht idi. *Nuhbe*'den naklen ba'zı âsârımızda mastûrdur ki, 'asr-ı Sencer Şâh'da Devlet-i Selcûkıyye mâl u memleket ve ihtişâm u şevket cihetiyle kemâl-i revnak u zînet bulup min-haysi'l-mecmû' on dokuz def'a a'dâsıyla mukâtele ve mesâffı zuhûr ve on yedisinde mansûr ve birinde münhezim ve dîgerinde kendü ra'ıyyetinden tâife-i Gazan'a me'sûr oldu. Hıta ve Hoten hudûdundan aksâ-yı Şâm'a ve Bahr-ı Hazar'dan Yemen'e müntehâ olunca mecmû'u kurâ vü kasabât ve büldân ve kılâ' ve memâlikde fermânı cârî olup, Horasan'da yirmi yıl hükûmet ve kırk dört yıl şehinşâh-ı Îrân olmuş idi. Bu rivâyete göre mecmû'-ı hükûmeti altmış dört sâl olmuş olur. Müddet-i 'ömrü bi'l-ittifâk yetmiş iki sâle resîde olup, sene hamse ve hamsîn ve hamse mi'ede ve 'alâ-rivâyetin isnâ ve hamsinde tevâbi'-i iklîm-i Horasan'dan Merv nâm şehir-i şehîrde hulûl-i ecel-i müsemma ile teslîm [131b] rûh-ı revân eyledi. Merkadı dahi belde-i merkûmededir. Mahmûdu'l-ef'âl ve memdûhü'l-etvâr bir pâdişâh kerîmü'l-hisâl olup, muhibb-i 'ulemâ ve ma'ârif-perver ve fazl u kemâlden behre-ver ve ehl-i ma'ârifeye cûd u keremi mebzûl olmağla zemân-ı saltanatında müctemi' olan meşâhîr-i şu'arâ bir 'asırda dahi cem' olmamış idi. Ve her biri ism-i şâmîsine manzûm ve mensûr niçe nüshâ-ı bî-bedel te'lîf etmişlerdir. Ez-cümle Tezkire-i Şâhîde tabaka-i ûlâ şu'arâsından ma'dûd Emîr mu'izzî ve Kelîle ve Dimne mütercimi ve ile'l-ân cevâbı meskûtun 'anhâ Kâsîde-i Râiyye nâzımı 'Arabî ve Fârisî'de yektâ ve 'adîmü'l-mesîl Cürcânü'l-asl fâzıl 'Abdû'l-vâsî' Cîli ve 'ilm ü fazlda yegâne garîk-i şatt-ı Ceyhun Şehâbeddîn edîb-i sâbir zû fûnûn ve hakîm-i meşhûr Evhadüddin-i Enverî ve müellif-i Hadâik Reşîdüddin Vatvât ve edîb-i kâmil-i 'amîki ol pâdişâh-ı cevâd ve zû'l-'atânın bahr-i medh ü sitâyîş ve ihsân-ı garîki idiler. *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi dir ki, mevlidi belde-i Sincar olmağla Sencer tesmîye olunup evâhır-ı saltanatında Oğuz tâifesiyle Hîn-i muhârebede hatâen esîr olmağla çâr sâl-i kâmil kafes müzehhebde mahbûsen vefât idüp, kabrine ancak 'izâmı vaz' olundu. Fakîr dirim ki, müellif-i müşârûn-ileyhin bu kavli nazar-resîde olan meşâhîr-i âsâr kibâr-ı ahbâra muhâlif olduğundan mâ'adâ rütbede melik-i tâsî'dir deyü zabt etmekle müdde'âsına şübhe îrâs etmiştir. Bundan e'azzı İbn Şihna'nın kavlidir ki, mûmâ-ileyh târîhinde Mu'izzüddîn Sultân Sencer Oğuz kavmine esîr oldukdan sonra bir takrîb ile bend-i esrden rehâ-yâfte olmuş idi. Lâkin bu mâdde vukû'uyla saltanatından kendüye fütûr târî olmağla şehir-i Merv'de zâhid-i tekve-nişîn olup, elli ikide 'illet-i kulunçdan vefât eyledi dimişdir. Hafî olmaya ki, Sencer Şâh'dan mukaddem pâdişâh-ı Îrân olan birâder-i mihteri Gıyâseddin Sultân Muhammed bin Melikşâh dahi e'âzım-ı meşâhîr-i mülûkdendir. Birâder-i dîgeri Rûknüddîn Sultân Berkyaruk fevtinden câlis-i taht-ı saltanat oldukda Hindistan gazâsına müteveccih olup, zîb-i safahât kılındığı üzre fütûhât-ı 'azîmeye muvaffak olmuş idi. On üç buçuk yıl pâdişâh-ı Îrân ve iffet ve diyânet ü ma'deletle müşârûn bi'l-benân olup,

‘idâd-ı sinni seb‘a ve selâsîne bâliğ oldukda muhtâr-ı sâhib *Nuhbe* üzre sene ihdâ ve ‘aşere ve hamse-mi’ede belde-i İsfahan’da enfâs-ı ma‘dûdesi karîn-i hitâm olmağla binâ itdiği medrese-i latîfe derûnuna defn olundu. Medrese-i mezbûre Kâtib Çelebi tahkîkî üzre medîne-i merkûmede mebnî ebnîyenin fâhiri ve a‘zamıdır. Mukaddemâ gazve-i Hind’den beynlerinde cümleden ziyâde mu‘teber ve mu‘tekad bir musanna‘ bir sanem getürmüşdü. Kefere-i Hind ağrınca altuna tebdîl olunmak bâbında ‘azîm ilhâh itmişler idi. Mültemislerine sîlî-i redd-i havâle olunup berây-i nâmûs-ı dîn südde-i medrese kılındı. Bunlara bu tabakada Ebû’l-Mülûk ıtlâk olunmuşdur. Zîrâ dört nefer evlâdı ba‘de-zâlik ahfâdı pâdişâh-ı Îrân olup, bu silsile anların fevti ile münkarız olmuşdur.

Mazhar-ı füyûzât-ı mütevâlî Şeyh el-İmâmü’l-Gazzâlî;

M[ısrâ’]

Kaddesallahü sırrehu’l-‘âlî

Nesir: *Kitâb-ı Nasîhatü’s-Selâtîn*’i bu sultân-ı ‘âlî-şâna te’lif buyurmuşlardır. Her bâr mazmûnuyla ‘amel itmekle nâm-ı nîgû ile ‘âlem-gîr oldular.

Mısrâ’

Hak te‘âlâ cümlelerin rûhuna rahmet eyleye

Nesir: E‘âzım-ı meşâhîr-i mülûkden biri dahi mülûk-i devlet-i Salguryân’ın sâdisi Muzafferüddîn Atabek Ebû Bekr bin Sa‘d bin Zengî’dir ki, muhibb-i ‘ulemâ vü fuzalâ ve mu‘tekîd-i meşâyih-ı kirâm ve sulehâ-i ma‘delet-perver ve merâhim-güster bir pâdişâh-ı ‘âlî-şân olup, cûd u sehâ ve kerem ü ‘atâda nâm-ı ma‘an? ve Berâmike’yi inşâ itmiş idi. ‘Ahd-i pîrâmen ü emânında milket-i Fâris revnâk-ı tâm bulup ba‘zı büldân-ı Hind’de dahi ism-i sâmisine hutbe kırâ‘at olunmuşdur. Bî-hadd ü şümâr ebniye-i hayriyye ihdâsına muvaffak olup otuz yıl kâmil ‘ale’l-istiklâl pâdişâh-ı encüm sipâh ve sîret-i hasene üzre hükm ü hareket itmekle dergâh-ı mazlûmâna kehf ü penâh olmuş idi. Altı yüz elli sekiz târîhinde ‘âzîm-i iklîm-i bekâ oldu.

Kutbü’l-‘ârifîn gavs-i ‘ahdî eş-Şeyh Muslihuddîn Sa‘dî ‘aleyhi’r-rahme *Kitâb-ı Kelbetânî* bunların nâm-ı nâmî ve ism-i sâmîlerine te’lif itmişlerdir. Rütbe ve kadr-i mülûkânesi bundan münfehim olmağla, bu mikdâr ile iktifâ olundu. Hafî olmaya ki, bu silsile mülûkûnün ekseri ma‘delet-perver ve merâhim-güster oldukları ittîfâkîdir. Bunların

tahsîs bi'z-zikr kılınması Devlet-i Atabekiyye bunların 'ulüvv-i himem ve hüsn-i şiyemleriyle kemâl-i revnak bulup gıpta-fermâ-yı devlet-i İskenderî olduğudur.

E'âzım-ı meşâhîr-i mülûkden biri dahi âb-ı rûy-ı Devlet-i Aksunguriyye Sultân Mahmûd Nûreddin Şehîd 'aleyhi rahmeti'l-Mecîd hazretleridir. [132b] Dîn-i mübîn-i metîne ez-dil ü cân hizmet eyleyüp râyet-i İslâmiyân'ın ser-firâz olmasına sebep olan dokuz nefer zât-ı ma'delet-ârânın biridir. Ol zevât-ı tis'anın kimler olduğu karîben zikr olunur. Ma'lûm ola ki, mehere-i müverrihîn tahkîkleri üzre Nûreddin Mahmûd ibn 'Îmâdeddîn Zengî fi'l-asl Kâsımuddevle Emîr Aksungur bin 'Abdullâh el-hâcib et-Türkî hafîdi olup ceddi Aksungur 'idâd-ı mülûke dâhil olduğu takdîrce rütbe-i sâlisede bulunan melik-i 'âdil sâhib-i hutbedir. Ceddi Aksungur sahîfe-i sâbıkada mastûr Melikşâh-ı Selcûkıyye bin Alparslan ümerâsından olup, Hezârfen tahkîkî üzre sene tis'a ve seb'in ve erba'a-mi'ede ve ber-muhtâr-ı sâhib-i *Nuhbe* ihdâ ve semânîn târîhinde hükûmet-i Halebü's-şehbâ ile ser-firâz itmiş idi. Sâhib-i *Tenkîh* seksen yedi târîhine gelince Haleb ve Diyarbekir ve Cezîre'de bâ-'unvân-ı sultânî hükûmet itmişdir deyü tahrîr ve müellif-i *Nuhbe* Haleb'de on yıl hükûmetden sonra doksan birde vefât eyledi deyü tastîr ider. Ba'de-zâlik evlâd ü a'kâbı Şam ve Mevsıl'a dahi mâlik olup bu silsileden on nefer melik yüz seksen sâl saltanatla şöhret-ârâ oldular. Âl-i Aksungur ıtlâk olunan devlet budur. Sâhib-i *Nuhbe* ve ba'zı ehl-i âsâr Sungur'u mülûkden 'add itmeyüp, 'adedleri dokuz ve müddetleri yüz yetmiş yedi sâldir demişlerdir. Selâtîn-i memdûhadan olup, Atabegân-ı Mevsil dahi ıtlâk olunur. Husûsâ Sultân Nûreddin salâh u takvâ ve ma'delet ü sehâ ile bî-hemtâ olup, sâhib-i *Tenkîh* rivâyeti üzre bezl-i ni'meti âhârda bulunduğu gayr-ı mesmû' idi deyü matbahında eyyâm-ı a'yâd ü mübârekede bakar ve decâceden mâ'adâ bin re's ganem tabh olunurdu. Ve mülûk-i etrâf bir mahalle müctemi' olsalar cümleye vücûhen tasaddur iderdi. Ve huzûruna bir beyt-i manzûm 'arz idene bin altun kerem idüp, mücâvirîn-i Harem-i Şerîf'e ibtidâ nafaka ve kisve ta'yîn eyleyen bunlardır. İbn Cevzî tahkîkî üzre küffârdan elli pâre şehir feth itmişdir. Hezârfen dir ki, vâlidî beher sâl Selcûkıyye ve 'Abbasiyye taraflarına yüz bin altun ve hedâyâ-yı fâhire irsâl eyleyüp, kat'â bir ahadden zulm ü cûd ile tahsîl-i mâl itmezler idi. Bunu tahrîrden murâd zulûmle cem' olunan mâlda bereket olmak değil, sâirinin dahi bereketi sâib olup mâl-ı helâl 'ayn-ı berekât olduğunu beyân içündür. Sâhib-i *Nuhbe* tahkîkî üzre Nûreddin pederi şehâdetinden sonra ihdâ ve erba'in [133a] ve hamse mi'ede câlis-i taht-ı saltanat oldukda Sincar ve Hama ve Humus'u feth eyledi. Kırk dokuzda belde-i Şâm'ı ba'de't-teshîr etrâfına sûr binâ eyleyüp dârü'l-mülk ittihâz idendi. Bundan akdem zuhûr eyleyen zelzele-i 'azîme sebebiyle Hama ve Humus ve Şizer ve Ba'lebek ve Haleb'in sûrları hâkle yeksân olmağla

mecmû'unu ta'mîr ü tecdîd eyledi. Hanefiyye ve Şâfiyye 'ulemâsına medâris-i müte'addide ve dârü'l-hadîs binâ itmişlerdir. Yirmi sekiz yıl 'adl ü insâf üzre saltanatdan sonra altmış dokuzda 'illet-i hunnâkdan Şam'da rihlet eyledi. Meşhed-i rahmet-mirsadı hâlâ ziyâret-gâh-ı enâmıdır.

Merhûm Kâtib Çelebi mecmû'asında dir ki, sultân-ı mûmâ-ileyh bir müddet Musul'da bast-ı bisât-ı ikâmet itdikde ahâlisi Ekrâd ve Dürzî düzdânından feth-i dehân-ı şekvâ ve mûcib-i şer'a iltifât ile emr-i siyâset icrâ olunmazsa cümle-i kurâ vü kasabâtımız lâne-i bûm u gurâb olmak mertebesi müşrif-i harâb olacağı bî-irtiyâbdır deyü iddi'â itmişler idi. 'Unvân-ı hilâfete sezâ ol şâh-ı dîndâr ve şer'at-intimâ bu hakîr matla'-ı âftâb-hüdâ olan şer'-i mutahhardan olan bir ân cüdâ olmak gayr-ı muhtemeldir. İnşâallâhu te'âlâ habl-i metîn-i şer'-i mûbîne tevessül ile beher emr-i düşvâr eshel olup cümle-i şürûr u fesâdât 'âlemden münkatı' olur deyü cevâb-ı bâ-savâb virdiler. Fi'l-hakîka muktezâ-yı şer'-i mutahhar ile 'amel itmekle memâlik-i mahrûsa şerr-i mekîdet-i e'âdîden masûn ve herkes mâl ü emlâk ile dest-i düzd ve kuttâ'-ı tarîkdan me'mûn olmuş idi. Hattâ zümre-i nisâ emvâl ü etfâliyle ba'zı müferrah leb-i nehirlerde bir iki ay beytûtet idüp, kat'â bir ahadden kendülere zarar u gezend resîde olmadığı ve memâlikinden münkerât ve menâfi' i mürtefi' ve kalem-rev-i saltanatında bâc u harâc ve seby ü yağma ve târâc bi'l-külliyeye mündefi' olduğu ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir. 'Azîz Efendi merhûm ol melik-i 'âdili tavsîfden sonra dir ki, devlet-i ebed-peyvend-i İslâmiyye'de ibtidâ dârü'l-hadîs ve mu'allim-hâne binâsına Şam'da ol zât-ı melekiyyü's-sıfât vaz'-ı esâs idüp bu eser-i cemîlde fazl-ı tekaddüm ihrâz ve vücûh-ı hayrâta sarf olunmak için gallesi beher şehir dokuz bin altun olur 'akâr vakf ifrâz itmişlerdir. Rahmetü'l-hak ve gufrânehu 'aleyh¹²²⁶. Şâm-ı cennet-meşâmde neşr-i merâhim ü 'adle meşgûl iken bir şeb mir'ât-ı ma'nâda vâkı'a-i meşhûre meşhûd-ı dîde-i isti'dâdı oldu. Vâkı'a-i mezkûrenin tafsîli mecmû'a-i sâbıku'z-zikrde mezkûrdur. Bu mahalde sâhib-i fezâilin tahrîrâtı teberrûken zikr olundu. Meâlî bu ki, İmâm Sehmûdî *Hulâsatü'l-vefâ* nâm Medîne-i Münnevvere târîhinde dir ki, mülûk-i Nasârâ'dan bir habîs cesed hümâyûn-ı Nebevî 'aleyhi efdalu's-salavâtı hâşâ îsâl-i gezend zu'm-ı fâsidiyle iki Nasrânî'yi Huccâc-ı Mağrib şekliyle tayyibe-i tayyibeye irsâl idüp ol iki mel'ûna ol mel'ûn idi?. emvâl-i vefire teslîm ider. Anlar dahi hücre-i mutahharaya karîb bir hâne istîcâr eyleyüp sûretâ mücâvir olurlar. [133b] Ve zâhiren kıyâm ve sıyâm ve tâ'ât irâet itdiklerinden mâ'adâ ahâlî-i Medîne'ye mahal be-mahal hedâyâ ve fukarâya tasadduk itmeleriyle herkes kendülere mahabbet itmişler idi. Ol habîsler sâkin oldukları dârdan Ravza-i Mutahhara

¹²²⁶ 'Azîz Efendi Merhûm.....gufrânehu 'aleyh (Derkenar notu).

cânibine lağım hafrine mübâşeret eyleyüp türâbını bir takrîb ile taşra çıkarırlar imiş. Sene seb‘a ve hamsîn ve hamse-mi‘e hılâlinde bir şeb üç def‘a Fahr-i ‘âlem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri ‘âlem-i menâmda yâ Mahmûd **enkaznî men hâzeyne’s-şahseyi’l-aşkareyn** hitâb-ı müstetâb ile ol şâh-ı kâm-yâbı şeref-yâb buyurduklarında derhâl yirmi nefer nökeriyle hecîne süvâr ve on altıncı günü Medîne-i Münevvere’ye vâsıl olup rü’yâda işâret olunan ol iki habîsi dikkatle taharrî iderek buldukdan sonra hallerini va‘d ü va‘îd ve tahdîd-i şedîd ile teftîş eyleyüp dârlarında hafr itdikleri lağımı buldular. Ve derûnuna eşrâf-ı ahâlî ile Nûreddin girüp gâyetine resîde olduklarında fevkından tezrî‘ olunup zirâ‘-ı binâ ile merkad-ı hümayûna üç buçuk zirâ‘ kalınca hafr olunduğu zâhir olmağla ol mel‘ûnlar katl olunup, etrâf hücre-i şerîfe tâ âb zuhûr idince hafr olundu. Ve cevânibine rasâs-ı müzâbdan sedd-i sedîd binâ olunmağla bu hizmet-i ‘azîme mukâbili ol melik-i dîndâr magbût-ı selâtîn-i büzürgvâr oldu. Rivâyet-i uhrâd mülûk-i melâhide tarafından oldukları mu‘teberâtta mezkûrdur.

Meşâhîr-i e‘âzım-ı mülûkden biri dahi evlâd-ı Cuci‘den Deşt cânibi mülûkünün sekizincisi Cânibek‘dir ki, merâhim ü ‘adl ve insâfda bî-müdânî idi. ‘Azîz Efendi tahrîri üzre sene isnâ ve erba‘în ve seb‘a-mi‘e evâhırında pederi Özbek Hân-ı ma‘delet-nişân fevtinden câlis-i vâlâ-yı sadr-ı saltanat olup on bir sâl ‘ale’l-istiklâl merâhim ü insâfla saltanatdan sonra yedi yüz elli dokuz sâlinde enfâs-ı ma‘dûdesi karîn-i hitâm oldu. Kemâl-i insâf ve cûd ile meşhûr ve vekâyi‘-i eyyâm-ı saltanatı nâsih-i dâstân-ı Kisrâ olduğu mu‘teberâtta mastûr olup, mürebbâ-i ehl-i ‘ilm ü fazîlet bir melik-i ‘âlî-himmet idi. Hem-‘asrı olan zevât-ı fezâil-simât ismine niçe nüsah ü resâil te‘lîf eyleyüp hattâ ‘allâme-i bî-müdânî Sa‘deddîn-i Taftazânî ‘aleyhi’r-rahme Muhtasar Telhîs’i bunların ism-i sâmisine tasnîf itmişlerdir. Kemâl-i ‘adl ü insâf ve mazlûmâna merhamet ü şefekatte ittisâfından kalem-rev-i hükûmetinde olan mezâlimi def‘ itdiğinden ma‘adâ selâtîn-i sâirenin memâlikinde [134a] dahi zulm ü çevre rızâsı olmayup habîr ü âgâh olduğu gibi vücûhla def‘ine sa‘y ü himmet itmek de‘b-i dîrîne-i müstahsenesinden idi. Hattâ Dârâ-yı ‘Irak-ı ‘Acem Eşref Çuban’ı, kim hâtime-i Devlet-i Solduziyyedir¹²²⁷. Tafsîli inşâallâhu te‘âlâ târîhimiz derûnunda zikr olursa gerekdir. Mezâlim ü ‘udvân ile la‘net-kerde-i Hâmân olduğu mesmû‘u oldukda yüz bin mikdârı leşkerle Sarây-ı Hacı Tarhan’dan gelüp Hoy hudûdunda Eşref’i münhezim ve katl itdikden sonra mesfûrun zulmüyle harâb olan memâliki ta‘mîr ü ihyâ kasdıyla bir müddet Tebriz’de ikâmet itmiş idi. Eşref’in zulmen cem‘ ü iddihâr itdiği sîm ü zer ve tuhaf u akmişe

¹²²⁷ Hâtime-i Devlet-i Solduziyyedir (Derkenar notu).

ve cevheri dört yüz katâr ester ve bin katâr üstüre kemâ-kân tahmîl itdiği rivâyet-i sahîha ile ittifâkı müsbet olan mevâddandır.

E‘âzım-ı meşâhîr-i selâtinden biri dahi Gazan Mahmûd Hân’dır ki, tafsîl-i terceme-i ahvâli bi-mennihî te‘âlâ derûn-ı târîhde zikr olunsa gerekdir. Lâkin bu mahalde istişhâden kavî-i sâhib-i *Nuhbe* bi-‘aynihâ tahrîr olunmak münâsib ‘add olundu. Mûmâ-ileyh Gazan Hân’ın pederi Argun pâdişâh-ı Îrân oldukda Gazan Mahmûd Hân on üç yaşında iken Horasan hükûmetine nâmzed kılmış idi. On yıldan ziyâde ol diyârda hâkim olup, ‘ulemâ vü fuzalâsıyla ihtilât-ı ‘âzım itmekle lügât-ı muhtelifeye ‘ârif fazîlet sâhibi oldu. Böyle olduğundan mâ‘adâ letâfet-i tab‘-ı derrâkla müte‘ayyin ve zebûr-ı hasâil-i pesendîde ile mütezeyyin idi. Âbâ vü ecdâdı kefereden iken kendüsü sene erba‘a ve tis‘în ve sitte-mi’ede cümleten ümerâ-i Moğol ile kabûl-i dîn-i İslâm idüp, Mahmûd Hân ismiyle müsemma oldu. Ve sene-i mezbûrede Bâydu Hân’ı katl itdikden sonra müstakillen taht-ı saltanata cülûs eyledi. Fevâhişden husûsâ livâta ve zinâdan ihtirâz ve ictinâb üzre idi. Ve şeref-i rû-pây-i Seyyidü’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalu’s-salavât ve’t-tahâyâ ile müstes‘id olup, fermân-ı şerîfleri üzre mu‘ânaka-i Hazret-i ‘Ali ve Hüseyin rıdvânüllâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecmâ‘în olmuştur. Ol ecden sâdât ü eşrâfa ifrât ile ikrâm iderdi. Dokuz yıl saltanat idüp sene selâse-mi’ede otuz üç yaşında iken nevâhî-i Kazvîn’de âhirete intikâl eyledi. Ve na‘şı Tebriz’e nakl olunup binâ itdiği Künbed-i ‘âlî-i Şenb-i Gazan’da defn olundu.

M[isrâ’]

Eyleye rûhuna rahmet Mevlâ

Nesir: İslâm ile şeref-yâb olduğu gün dört yüz bin kişi ma‘an nâil-i devlet-i İslâm olduğun Molla İdrîs târîhinde tahkîk itmiştir. ‘Adl ü dâd ve kerem ü sehâda misl-i bir melik-i hayyir ve cevâd idi. [134b] Çünkü ‘ale’t-tafsîl terceme-i ahvâli mahallinde zikr olunsa gerekdir. Bu mahalde li-ecli’n-nümûne bu mikdâr kâfidir.

E‘âzım-ı meşâhîr-i mülûk-i sûtûde-sülûkden biri dahi mebde-i Devlet-i Toluniyye Ahmed bin Tolun ‘aleyhi’r-rahmedir. Rıdvân Paşazâde ‘Abdullah Bey merhûm *Teşa‘ulü’l-ezhâr* tercemesinde dir ki, Tolun’u hâkim-i Buhara Nûh b. Ahmed-i Sâmanî Me’mûn halîfeye hibe¹²²⁸ itdiği gulâm olup ‘akl u rüşdü makbûl-i hurde-bînân olmağla Me’mûn ‘indinde dahi rütbe sâhibi mergûbu’l-etvâr idi. Sene ‘işrîn ve mi’eteynde sâhibü’t-terceme Ahmed pâ-nihâde-i mühenned ve cûd vücûd? olup Mu‘tez-Billâh el-‘Abbâsî’nin zemân-ı

¹²²⁸ Nûshada “hibe” şeklinde yazılmış.

hilâfesinde sene hamse ve hamsîn târîhinde ve ‘alâ-rivâyetin elli dörtde hâkim-i mısır-ı Kâhire oldu. Ba‘de-zâlik Şam ve Antakıyye ve Afrikıyye ve ol havâlîlerde olan memâlike dahi mâlik olup, Lü‘lû’ nâm ‘abd-i direm-i harîdesini vâlî-i Haleb nasb itmekle tarafından zabt için ol cânibe irsâl eyledi. Giderek nâm-ı halîfeyi hutbeden ihrâc ve kendi nâmına saltanatla revâc virüp niçe memâlik ve mülûkden bâc u harâc almış idi. Yevmen fe-yevmen fart-ı sehâsı hasebiyle şânı ‘âlî olup zemânında hemân mâl-ı harâcdan elli dört kerre yüz bin dînâr defter olmuş idi. ‘Adl ü insâf ile yirmi altı sâl ‘ale’l-istiklâl saltanat idüp, masârif-i sâiresinden mâ‘adâ bi-tarîk fukarâya bin dînâr tasadduk itdiği tevâtürle sübût-yâftedir. Mahmiyye-i Dimaşk’da vâkı‘ kenîse-i Meryem kurbünde ihrâk vâkı‘ olmağla Ahmed Ebû Zer‘a ve kâtibi Ahmed Vâsîtî ile bi-nefsihî gidüp kâtibine emr itmekle mâl-ı mîrîden yetmiş bin altun ihrâc olunup hâneleri ve mâlları muhterik olan kimesnelere zâyî‘âtlarının kıymeti i‘tâ olunduktan sonra on dört bin altun bâkî kalmağla anı dahi yine anlara taksîm ve Dimaşk ve gavta-i Dimaşk’da vâkı‘ mecmû‘-ı fukarânın her birine birer dînâr teslîm eylediler¹²²⁹. Mu‘teberâtdan naklen bundan akdem te‘lif olunan *Târîh-i Düvel*’de mezkûrdur ki, Tolun etrâkdan Tamagrağ taifesinden olduğu ekser mehere-i müverrihîn ittifâklarıyla müsbetdir. Ferzend-i fûrûzende ahteri Ahmed Miyân tâife-i Etrâk’da hısâl-ı hamîde ile mevsûf u dâniş ve ‘akl u etvâr-ı pesendîde ile ma‘rûf olmağla halîfe-i vakt ‘indinde dahi makbûl ü mahbûb olup rüesâ-i Etrâk’dan Yarcuc nâm kimesnenin duhterini tezevvüc itmekle şeref-i sıhrıyyeti ihrâz ve gün be-gün mazhar-ı eltâf-ı halîfe olmağla beyne’l-akrân mümtâz olmuş idi. Şecî‘ vü sehâ ve mu‘temedün-‘aleyh ve cevâd ve müdebbir ve mevsûk bih olduğundan ol âvânda ‘âmil-i Mısır bulunan Pâkbâk Türk kendi tarafından nâib nasb itmekle elli dört ramazânında bâ-menşûr-ı Mu‘tez Halîfe Mısır’a dâhil oldu. Umûr-ı vilâyetde izhâr-ı yed-i beyzâ idüp icrâ-yı merâsim-i ‘adl ü dâdın temâm dâdını virmiş idi. Müddet-i kalîle mürûrunda halîfe Pâkbâk’ı katl idüp dâhil-i zîr-i hükûmeti olan umûr-ı mevâddın küllîsi [135a] Ahmed’in kayın pederi sâlifü’z-zikr Yarcuc’a tevcîh itmekle ber-în takrîb kârı ‘azîm ve kadr u şânı bir kat dahi bülend oldu. Ol vakte gelince mesken-i ümerâ ve ‘askerî olan ‘Askerî nâm beldeyi terk idüp kurbünde Katayı‘ nâm mahalli binâ ve ânı me’vâ idindi. Altmış altı târîhinde hâlâ kendüye nisbetle meşhûr câmi‘-i şerîfî cebel-i Kışker üzre binâ itdirdi. Kuzâ‘î-i fâzıl dir ki, Ahmed Kahire ile Mısır beyninde binâ itdiği câmi‘e altmış dört târîhinde şürû‘ eyleyüp altmış altıda hitâma resîde oldu. Câmi‘in ‘imâretine yüz yirmi bin altun ve dârû‘ş-şifâya altmış bin altun ve meydâna yüz elli bin altun sarf eyledi. Emîr Baybars Târîhi’nde dir ki, mi‘mâr câmi‘i itmâm idüp minâresine tarz üzre binâ olunsun deyü Ahmed’dan suâl itdiği

¹²²⁹ Mahmiyye-i Dimaşk’da.....teslîm eylediler (Derkenar notu).

esnâda Ahmed'in kemâl-i sükûnetü vakârından eline bir şey alup anınla lu'b 'âdeti değil virilen 'arz-ı hâllerden birini büküp iderken kâğıd ba'zısı çıkup elinde kalmağla huzzâr-ı meclis itdiklerinde minâreyi bu tarz üzre binâ it deyü kâğıdı yed-i mi'mâra teslîm itmekle el'âne minâre hey'et-i merkûm üzredir. Câmi'-i mezkûr temâm olduğu hılâlde Hak te'âlâ etrâf-ı câmi'de olan kusûra tecellî eyleyüp câmi'e itmediğin Ahmed menâmında sada? itmekle rü'yâsını mu'abbirine 'arz, câmi'in etrâfı harâb olup şerîf bâkî olur deyü ta'bîr itmeleriyle bevr? itdiği *'İkdü'l-Cümân*'da mastûrdur. İmâm 'Aynî dir ki ta'bîr-i mezbûr **felemmâ tecellâ lilcebeli ce'alehu dekkân**¹²³⁰ kerîmesinden **ve izâ tecellallâhu la'bud hada'a lehû hadîs-i** şerîfinden me'hûzdur. *Mir'âtü'l-Edvâr*'da dir ki, Ahmed'in be-her şehr 'ulemâ vü fukahâ ve ehl-i Kur'ân ve eimme vü erbâb-ı büyûta olan 'atâyâsı on bin altuna bâliğ olurdu¹²³¹.

Remle ve Şam ve Humus ve Antakiyye'yi zabt itdikden sonra menâbirde ismine hutbe kırâ'at itdirmiş idi. Altmış dokuzda Tarsus fethine 'âzim olup şikeste-mizâc olmağla kable'l-feth 'avdet ve yetmiş zi'l-ka'desinde Mısır'da rihlet eyledi. İmâm 'Aynî rahmetullah muhtârı üzre Etrâk Müstaîn halîfeyi hal' ve Vâsıt'a nefy itdiklerinde Ahmed bile gidüp Etrâk halîfeyi katl ile seni emîr-i Vâsıt nasb idelim deyü haber irsâl itdiklerinde, hâşâ bey'at itdiğim halîfeye sû-i kasd isâbeti benden sâdır ola deyü redd-i cevâb itmiş idi. Sene erba'a ve hamsîn ve mi'eteynde hâkim-i Mısır oldukda eger Etrâk'a teba'iyet idüp Müstaîn'i katl itdirdim. Emâret-i Vâsıt'a nâil olurdum. Hak te'âlâdan havf itdiğim sebebiyle hükûmet-i Mısır dest-i istiklâl tefvîz olunup Fırat'dan Mağrib'e dek hükmüm cârî oldu...?. *'İkdü'l-Cümân*'da zikr ider¹²³². Vecîh ve halûk ve 'âlim ve muhaddis-i kâmil ve zühhâd ve sulehâ ve 'ulemâya mâil melik-i fâzıl olup dâimâ fukarâ vü mesâkîne bezl-i mükâfât ve elbise 'âdeti ve sâhib-i *Nuhbe* muhtârı üzre beher mâh dü hezâr dînâr tasadduk ve de'b-i dîrînesinden idi. On altı sâl Mısır'da hükûmet ve elli yaşında rihlet itdüğü müntehabât-ı *Nuhbe*'dendir. Kibâr-ı Mısriyye'den ba'zısına da dört bin kerre bin ve üç yüz bin altun mâl-ı mîrî tahsîl iderdi deyü İmâm 'Aynî rahimehullah zikr ider¹²³³. Müellif-i *Tenkîh*'dir ki, Ahmed Yafa iskelesin müceddeden ta'mîr ü ihyâ itdikden sonra hükkâm-ı Etrâk hedâyâ-yı 'azîme ile hâtır-ı Ahmed'i ele alup halîfe-i vakt Müstaîn-Billâh'ı katl itmek şartıyla hükûmet-i şehr-i Vâsıt'ı ta'ahhüd itmişler idi. Ahmed ibâ ve istinkâf idüp şehr-i Vâsıt'a değil yedi iklîmi ta'ahhüd kâbil olsa dahi ma'azallâhu evlâd-ı hulefâdan birini katl 'indimde

¹²³⁰ "Fakat onun Rabbi dağa tecelli ettiği zaman onu darmadağın yaptı". *Kur'ân*, A'râf, 7/143.

¹²³¹ Kuzâ'î-i fâzıl..... bâliğ olurdu (Derkenar notu).

¹²³² İmâm 'Aynî..... zikr ider (Derkenar notu).

¹²³³ İmâm 'Aynî..... zikr der (Derkenar notu).

küfr müsâvî olmağla makbûlum değildir deyü kat'â cevâb-ı bâ-savâb virdiğinden mâ'adâ, “edebleriyle olsunlar yohsa kendileri bilür” deyü tehdîd itmiş idi. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, Ahmed'in leşkeri mevâcibi ve sâir masârifinden mâ'adâ beher yevm üçer bin dînâr tasadduk 'âdeti olup kalem-rev-i hükûmetinde 'adl ü dâd üzre hareketi berekâtıyla Mısır harâcından beher sâl dört kerre yüz bin altun hâsıl olurdu. Yirmi altı yıl saltanatdan sonra maraz-ı imtilâdan vefât eyleyüp, on dokuz ve 'alâ-rivâyetin terk itmiştir. Münecimbaşı merhûm *Târîh* 'inde dir ki, Ahmed yedisi erkek kusûru nisâ otuz üç evlâd¹²³⁴ on yedi evlâd terk eyledi. *Ahbâru'd-Düvel* müellifi dir ki, Ahmed Bağdad'da sâkin olduğu eyyâmda 'ulemâ ve sulehâya itdiği in'âm elfi elf dînâr ve mi'eti elf dînâra bâliğ olup, her hafta üç bin dînâr tasadduk iderdi. Ve beher şehir ehl-i mescide bin altun virürdi. Ve zemânında harâc-ı Mısır'dan dört kerre yüz bin ve üç yüz bin dînâr hâsıl olurdu dimişlerdir. İbn Kesîr dir ki, Ahmed 'adâlet ve tâ'at ve tevâzu' ve hüsn-i sîret ve cûd u sadâkat ve ferâset sâhibi olup umûra bi-nefsihî mübâşeret ve ta'mîr-i bilâd ve ahvâl-i re'âyâyı tefahhus ve ehl-i 'ilme mahabbet idüp sofrasına küllü yevm hâss u 'âmm hâzır olduklarından mâ'adâ beher şehir fukarâya biner altun tasadduk iderdi. Belâ? 'aleyhi'r-rahme es-Seyyid Nu'mân?¹²³⁵ bir gün vekîli gelüp üzerinde âzâr ve yedinde hâtem-i zeheb olan bir 'avret fukarâ ile ma'an gelüp, “benden 'atıyye taleb ider. İ'tâyâ izniniz var mıdır?” deyü Ahmed istifsâr itdikde, “sana elini dırâz idenlerin cümlesine i'tâ eyle deyü izin virdi. *Târîh-i Baybars*'da mezkûrdur ki, Ahmed'in 'adl ü sehâsı sebebiyle bi-emrillâhi te'âlâ der-bahtı küşâde idi. Hattâ bir gün sayd u şikâr kasdıyla râkib olup giderken kadem-i semendi kuma batmağla ol mahalli hafr ile emr itmiş idi. Ba'de'l-hafr on kerre yüz bin altun ile bir hum-ı Husrevânî zâhir olmağla cümlesin li-vechî'llâh vücûh-ı hayrâta sarf eyledi. Beher yevm sad kat mertebe ve mu'ayyeneden mâ'adâ fukarâya yüzer altun tasadduk idüp Dimaşk serhadleri ve Cezîre ve 'Irak ve Samerra ve Kûfe ve Basra'ya sad kat irsâl iderdi. Cümle-i sad katı hisâb olundukda yirmi kerre yüz bin altuna bâliğ oldu. Ve Cezîre-i Ravza kal'ası için seksen bin altun sarf ve mu'temed halîfeye çâr sâl zarfında bin kerre bin ve üç yüz bin altun irsâl itdiği kezâlik *Târîh-i mezkûr*'da mezkûrdur¹²³⁶.

'Azîz Efendi merhûm *Ravzatü'l-Ebrâr*'da mütercem-i müşârün-ileyh el-Mu'temed 'alellâhi Ahmed bin el-Mütevekkil el-'Abbâsî zemân-ı hilâfetinde elli sekizde hâkim-i Mısır olup, altmış altıda kalem-rev-i hükûmeti olan memâlikde ismine hutbe kırâat itdirdi. Ve sene seb'in ve mi'eteynde 'âlem-i 'ukbâya rihlet eyledi deyü tahrîr ider. Bu takdîrce taht-ı

¹²³⁴ Terk itmiştir.....otuz üç evlâd (Derkenar notu).

¹²³⁵ 'Aleyhi'r-rahme es-Seyyid (Derkenar notu).

¹²³⁶ *Ahbâru'd-Devle* müellifi.....mezkûrdur (Derkenar notu).

hükûmetde olan memâlikde niyâbeten müddet-i hükûmeti heşt sâl ve saltanatla hükûmeti dört yıl olmuş olur. Kal'a-i Yafa Ahmed'in âsârından [135b] olup Türkî ve 'Arabî altmış bin 'abd-i direm-i harîdesi olduğu ittifâkla sâbitdir.

İbn Kesîr'den naklen *'İkdü'l-Cümân*'da mezkûrdur ki, Ahmed on bin kerre bin altun ve yirmi dört bin gulâm ve yedi bin mevâlî ve bigâl ve hayl ve cimâlden şey'-i kesîr terk eyledi. Ve *Ravza-i Behîte zâhire fî hutati'l-Mısriyyi'l-Kahire* müellifi tahkîkî üzre harâc-ı Mısır Ahmed nahb-ı kazâ itdiği târîhde dört bin kerre bin ve üç yüz bin altun olup, beher şehir sadakâtı biner altun ve ehl-i mesâcide beher şehir beşer yüz altun ve matbah ve devâbbının 'alefi masrafı beher yevm biner altun ve matbah-ı 'âmire masrafı beher şehir on üçer bin altun ve beher mâh serhadlere sadakât nâmıyla irsâl eylediği bin yedi yüz altun idi. Hîn-i vefâtında beytü'l-mâlde on bin kerre bin altun nakd ve hâsılinda bin kerre bin ve yedi yüz bin altun ve bi-tarîkî't-tevdî Hüseyin Tavîl'de bin bedre ve beytü'l-mâlu'l-hâssada yüz elli bin altun bulunduki bu mecmû'u sinîn-i erba'a zarfında Mu'temed halîfeye gönderdiği iki bin kerre bin ve iki yüz bin altundan mâ'adâ idi. Ve yirmi dört bin gulâm ve kırk beş bin sipâh-ı 'Arab ve yedi bin 'asker ve yedi bin üç yüz otuz hayl-i Medâiniyye ve altı yüz bağl ve iki bin yüz deve ve iki yüz seksen dâbbe ve eşyâ-i sâire terk itdi. İbnü'l-'Amîd *Târîh*'inde dir ki, Ahmed'in şehriye sadakâtı üçer bin altun ve beher mâh ehl-i mesâcide sadakâtı biner altun olup, vefâtı anında yedi bin feres ve sekiz bin bağl ve cemel ve harb için mahsûs üç yüz semend terk eyledi. Ve Hısn-ı Yafa'yı ibtidâ Ahmed binâ eyledi. İntehâ¹²³⁷.

Dervîş Ahmed Efendi merhûm *Târîhi*'nde dir ki, mûmâ-ileyh Ahmed müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukda zümre-i sulehâdan biri rû'yâda görüp ekremü'l-ekremîn 'azze şânuhu seninle ne mu'âmele itdi deyü gıbbe's-suâl Ahmed, "vaktimde [kesik] idâre-i kelâma kudreti mün'adim ba'zı 'aceze gelürdü. Ben anların lüknetine tahammül eyleyüp tamâmen merâmlarını edâ idince kelâma müsâ'ade iderdim. Bu hasletim seyyiâtımın 'afvına ve lütf-ı hakka ber-murâd olmama sebeb oldu" dünyâda olanlara gerekdir ki bir haseneyi kalîldir deyü terk ve bir seyyieyi azdır deyü irtikâb eylemeyeler. Ve dünyâda 'âlî mansıba neyl ile ser-efrâz olanlara erbâb-ı hâcâtdan ihticâb itmek kadar âhîretde muzır bir şey yokdur deyü cevâb virmiş. Rüesâ-yı 'asr bu dürer-i tâbdârî menkûş-ı gûş kabûl ve i'tibâr idüp mazmûnuyla 'amel vâcibâtdan olduğu bî-iştibâhdır¹²³⁸.

¹²³⁷ İbn Kesîr'den naklen.....intehâ (Derkenar notu).

¹²³⁸ Dervîş Ahmed Efendi merhum..... olduğu bî-iştibâhdır (Derkenar notu).

Sâir lübâb-ı ihtîşâm ü miknetine bu mâdde edell-i delîl olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu. Mûmâ-ileyh Ahmed ‘âzim-i dâr-ı muhalled oldukda cümle-i evlâdı miyânında Ebü’l-Ceyş Humâreveyh ‘akl u rüşd ile ser-fîrâz olmağla makâmına kâim oldu. Lâkin pederine vücûhen gâlib olup heft ıklîm halkını dir dir ditretti. Mu‘tazîd el-‘Abbâsî sadr-nişîn-i mesned-i vâlâ-yı hilâfet oldukda her biri değme bir mülûk hazînesinde bulunmayan tuhfeden bî-nihâye hedâyâ irsâliyle tebrîk-i emr-i hilâfet ve nâmesinde ‘arz-ı itâ‘at itmiş idi. Mu‘tazîd Halîfe Ebü’l-Ceyş gibi bir zî-miknet ‘azîmü’s-şân kimesnenin bilâ-müzâhametin inkıyâdından fevka’l-gâye memnûn olduğundan. “Seni ve evlâdını otuz yıla dek memâlik-i Mısır’a hâkim ve vâlî nasb itdim. Hazâin-i Mısır’dan ma‘lûmü’l-mikdâr meblağı beher sâl tarafıma irsâl itmek şartıyla nehr-i Fırat’dan Berka’ya değin hükûmetinde olsun” peyâmını müş‘ir menşûr ile düvâzdeh ‘aded hıl‘at-ı girân-bahâ-i mülûkâne ve bir kabza seyf-i musaykal ve cevher-dâr-ı kahramâne ve bir tâc-ı mücevher-i ‘âlem-bahâ-i şâhâne ve bir ‘aded murassa‘ kemer-i pâdişâhâne irsâl itmekle Humâreveyh şâhenşâh-ı heft ıklîm olmuş kadar mesrûr u dilşâd olup, Katrû’n-nedâ nâm-ı Züleyhâ-yı sâni duhter-i sa‘d-ahter-i bî-müdânîsin halîfeye ‘akd ü nikâh ve iki yüz seksen ve ‘alâ-rivâyetin seksen bir târîhinde cihâz-ı lâ-yuhsâ ile cânib-i Bağdâd’a irsâl eyledi. Cihâz-ı merkûmda mevcûd evânî-i zeheb ü mücevherâtın ta‘dâd u vasfı mümkinâtından olmayup hattâ sikât-ı müverrihînden Hâfîzüddin ez-Zehebî ‘aleyhi’r-rahme bin ‘aded havan-ı zer ve bin ‘aded mücevher uçkur olup, Mısır’dan Bağdâd’a varınca her merhalede Katrû’n-nedâ’nın Mısır’a sâkin olduğu kasra müşâbih tetimmâtıyla birer kasr binâ itmiş idi. Duhter-i mezkûre her birine dâhil oldukça kendüyü Mısır’da kıyâs iderdi. Sâir tekellufâta bundan a‘lâ mıkıyâs olmaz deyü tahkîk itdikden sonra bu mâddeyi teb‘îd idenlere Humâreveyh beher sâl leşkerine yedi kerre yüz bin altun mevâcib virüp ve beher hafta matbahında yirmi üç bin zer-i hâlis sarf olunduğu ittifâk-ı sikât-ı rûvâtla sübût-yâfte olmağla, duhterine bu mikdâr cihâz virdiği teb‘îd olunur, mevâd kabîlinden değildir deyü kelâmını te’yîd ider. Ve el-hak bi-yedihî. Mütercim-i *Kitâbü’l-Kalâyid* bu mâdde tarafeynin ‘izzet ü ikbâllerine nazaran teb‘îd olunmaz. Zîrâ Mu‘tazîd Halîfe [136a] yalnız bir kasr binâsına dört yüz bin altun sarf itdiği mu‘teberâtta mastûr ve Ebü’l-Ceyş’in senevî leşkerine virdiği mevâcib ile beher hafta matbahı masârifî kemâl-i kuvvetine dâldir deyü ânifen zikr olunan makâleyi *Teşâ‘ulü’l¹²³⁹-ezhâr* tercemesinde nakl ider.

İbn Kesîr Târîh’inde dir ki, Humâreveyh duhterine lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ cihâz vird[iğinden] mâ‘adâ nakden yüz bin altun dahi Mısır’da bulunmayup, ‘Irak’da bulunan

¹²³⁹ Metinde “teşaggul” şeklinde yazılmış.

eş[yâyı] iştirâ için teslim eyledi. Emîr Baybars *Târîh*'inde dir ki, Katrû'n-nedâ'nın cihârında kıymeti yirmi bir bin kerre bin dirheme bâliğ olur. Cevâhir ve tuhaf ile on edn sandûk mevcûd idi. Mu'tazıd Halîfe dahi Humâreveyh merkûma hakka derûnunda bir cevher-i 'adîmü'l-misl ve iki şâh ve bir tâc-ı müzeyyen ve cevher ü lü'lü' ile murassa' bir kalensuve ve bir kaftan irsâl eyledi. Fakîr di[rim ki], tarafeynin fevtine bu mâdde dahi delîldir¹²⁴⁰.

Mir'at-ı Kâinât câmi'i sâir emti'a-i bî-kıyâsdan mâ'adâ on sandûk mâlâmâl cevher olduğun tahrîr ider. Fakîr dirim ki, müverrih-i müşârün-ileyh bu kavli *Târîh-i Sûlî*'den naklen *'İkdü'l-Cümân*'da ahz itmekle kavli-i sahîhdir. Sûlî cihâr-ı merkûmede sanâdîk-ı muharrereden mâ'adâ ipek mücevher uçkur olduğun zikr u tahkîkden s[onra] İbn Kesîr'i te'kîden dir ki, Humâreveyh 'Irak'da bulunan tuhfeden dahi iştirâ için İbn Cessâs'a yüz bin altun virmiş idi. Mu'tazıd dahi mehrden mâ'adâ envâ'-ı tayyi ve letâyif-i Hind ve 'Irak'dan şey'-i kesîr ve bir zîb i'tâ itmiş idi. Lâkin İbn Cessâs zemâneyle bir vechile i'timâd câiz olmamağla belkim ba'de'l-müdde muhtâc olası deyüp Katrû'n-nedâ'nın izniyle bir mikdâr cevher intihâb bi-tarîkı'l-amâne kendünün bir mahfûz mahallinde ihtifâ itmiş idi. Ba'de'l-müdde Katrû'n-nedâ nahb-i kazâ itmekle ol mücevherât İbn Cessâs'da kaldı. İmâm 'Aynî 'aleyhi'r-rahme dir ki, Muktedir halife oldukda 'an-aslin keyfiyyete vâkıf olmağla cevâhir-i mezbûre ve emsâlini üç yüz on beş târîhinde İbn Cessâs'dan bi't-temâm ahz eyledi. Yine mevlânâ-yı müşârün-ileyh dir ki, Mu'tazıd Halîfe Humâreveyh'e dâmâd oldukdan sonra beher sene Mısır'da olan vezâyif ve 'askerinin 'ulûfeleri tamâmen edâ olunduktan sonra kendüye iki yüz bin altun irsâl olunmağı şart itmekle Humâreveyh katl olunduğu vakte değin meblağ-ı merkûmu beher sâl Mu'tazıd'a irsâl eyler idi. Tafsîl-i katli *'İkdu'l-Cümân*'da mastûrdur. *İbn 'Asâkir Târîh*'inde tahkîk ider ki, Humâreveyh vefât itdikde Ebû 'Abdullah et-Tüsterî'nin yanına defn olunduktan sonra sikâtdan ba'zı ashâbı menâmında görüp, "Hak te'âlâ seninle ne mu'âmele itdi" deyü suâl itdikde, Ebû 'Abdullah Tüsterî'ye kurb-i mücâveretim sebebiyle beni mağfûr itdi" deyü cevâb virmiş. İmâm 'Aynî Rahimallâhu dir ki, Humâreveyh şâribü'l-hamr ve levvât idi. Fakîr dirim ki ittifâk-ı müverrihîn üzre Humâreveyh'in zulmü fakat nefsine olup âhara kat'â zulm u i'tisâfı yoğidi. Husûsâ ra'yyet kısmının refâh-ı hâllerine iştigâli a'zam-ı me'debeden idi. Çünkü âhara zulmü yoğidi. Ve pederi gibi dâimâ tasaddukdan hâlî değil idi. Ekremü'l-ekremîn olan Rabbü'r-Rahîm ânifen tahrîr olunan rü'yâ muktezâsınca cüz'î bahâne ile mağfûr itdiği mahz-ı gufrânından me'mûldur. Vezîri Mâderânî dimekle ma'rûf olan Ebûbekir Muhammed bin 'Ali bin Ahmed itdiki meşâhîrdendir. İbn Kesîr Humâreveyh'in sinni otuz iki ve 'alâ-rivâyetin yirmi yedi idi

¹²⁴⁰ İbn Kesîr târîhinde.....dahi delîldir (Derkenar notu).

deyüp İmâm ‘Aynî ‘aleyhi’r-rahme kavlı esah otuz iki sâli mütecâviz olduğudur ki, ‘*Unvânü’s-siyer* sâhibi tahkîk itmişdir didi¹²⁴¹.

Ve müellif-i *Gülşen-i hulefâ* tetimmât-ı matbahdan zer havan bi’l-ahlâf bin ‘aded olduğundan mâ‘adâ duhter-i pâkîzem dâhil-i Bağdâd-ı behîşt-âbâd oldukda der-în şeb-i pür-tarab dört yüz ‘aded perestâr-ı hûzâr hasâr-ı ‘anber-i sârâdan rîhte şem‘ ile ol nâz-pervere pîş-rev oldukları dahi garâyibdendir deyü tastîr ider. Der-ı Bağdad’dan bâb-ı dârü’l-hilâfeye, andan Beytü’l-‘arûsa değin akmişe-i latîfe-i mülûkâne beher pâ-y-endâz kılınup dört yüzden mütecâviz cevârî-i perî vü şân ellerinde hatâyî ve fagfûrî tabaklar ile istikbâl ve ser Katrü’n-nedâ’ya ol tabaklarda mâlâmâl cevheri nisâr itdikleri dahi mu‘teberâtı musarrahdır. Bu makâle dahi tarafeynin kemâl-i miknetine delîldir. Sâhib-i *Fezâil* dir ki, Kutru’n-nedâ Bağdad’a vâsıl ve harem-serây-ı halîfeye dâhil oldukda kemâl-i hüsn ü behcet ve nihâyet âdâb-ı sohbeti halîfenin ‘aklını zâil idüp ez-dil ü cân kalbinde mahabbet-i ‘azîmesi hâsıl olmuş idi. Halîfe ile hîn-i mülâkâtı kemâl-i mehâbet-i pâdişâhânen Kutru’n-nedâ’ya cereyân-ı hayz vâki‘ olmağla halîfe tâlib-i sohbet-i hâssü’l-hâs oldukda âtî emri’llâh-ı **felâ testa‘cîlûhu**¹²⁴² kerîmesin tilâvet itmeğın Mu‘tazîd Halîfe fasâhatine bir kat dahi dil-dâde oldu. Ba‘zı âsârımızda zikr olunduğu üzre Ebü’l-Ceyş bu husûsu ba‘de’l-itmâm seksen ikide Dimaşk’a dâhil oldukda cevârî ve hâdimleri olan nemek-i bahr-i emân ittifâkla firâşında zebh itmeleriyle etbâ‘ı na‘şını Mısır’a götürüp pederi cenbinde defn eylediler. Müddet-i hükûmeti on sâlden on sekiz gün ziyâdedir.

Merhûm Hezârfen *Târih*’inde dir ki, Ebü’l-Ceyş sehere mübtelâ olmağla derûnu zîbak ile memlû bir bürke ve üzerine bir kasr-ı ‘âlî binâ itdirüp fevkînde kendüye bir mikdâr hâb-ı râhat müyesser olurdu. Rıdvân Paşazâde *Teşa‘ulü’l-ezhâr fî ‘acâyibi’l-aktâr* tercemesinde dir ki, Ebü’l-Ceyş’in ‘askerinin câme ve ‘amâmeleri bi’l-cümle siyâh olmağla, cem‘ olup hareket itdiklerinde Gûyiyâ Bahr-ı Siyâh cûşa gelürdü. Ve ‘askerine beher sâl on yedi kerre yüz bin altun [136b] mevâcib virmekle sipâhinin kesreti bundan kıyâs oluna ve muhtâre nâm tavîlü’l-esnân ve ilkâma mehîbü’l-manzar ve ‘acîbu’s-sûre bir nev‘a askere dahi mâlik idi ki, her birinin yüzüne bakanın zehresi çâk ve vehminden der-în sâ‘at helâk olurdu. Bunları harâmîlikden cem‘ ve tevbe-kâr itdikden sonra düşmene ‘arz-ı mehâbet ü savlet kasdıyla ‘askerinin pîşgâhında gezdirirdi. Ve ‘askerini şu rütbe zabt itmiş idi ki, sefer ü hazarda pîşgâhında alay-ı müretteb ile giderken kat‘â kimesnede tekellüme ve birbirleriyle işârete kat‘â kâdir değiller idi. Her kim bu gûne harekete cesâret iderse, bilâ-tevakkuf katl

¹²⁴¹ İder fakîr dirim ki.....itmişdir didi (Derkenar notu).

¹²⁴² “Onun acele gelmesini istemeyin”. *Kur‘ân*, Nahl, 16/1.

iderdi. Ve birisi âhar kimesnenin bir şeyi bi-gayrı hakkın almağa kâdir değiller idi. Huddâmı kemâl-i mehâbetine tâkat getürmediklerinden zevcesi olacak bürîde gîsûyu ıdlâl eyleyüp vech-i meşrûh üzre katl u i' dâmına cesâret eyledi.

E'âzım-ı meşâhîr-i selâtîn-i ma'delet-âyînden biri dahi Salâhaddîn Yûsuf el-Eyyûbi'dir ki, Eyyûb bin Şâdi silsilesinden bir şu'be olup mülûk-i Ekrâd-ı Mısriyye didikleri tabaka budur. Kâtib Çelebi mecmû'asında dir ki, Eyyûb ve Esed nâm iki birâderler var idi ki Haleb Bey'i Atabek'e hizmet iderler idi. Bir müddet mürûrunda Eyyûb'a Ba'lebek hükûmetin virüp niçe mâh u sâl hükûmetden sonra nahb kazâ itmekle Salâhaddîn Yûsuf nâm püser-i mu'teber hâkim-i Şâm Nûreddin Mahmûd-ı ma'delet-ittisâm hizmetinde evkât-güzâr oldu. Kemâl-i 'akd ü rüşdü sebebiyle cümle-i aktârda şöhet-şi'âr ve mahbûb-ı kulûb-ı sığâr u kibâr olmuş idi. Ba'de-zâlik Fâtımiyye'den 'Adud'a vezîr olup anın fevtinden 'azîz-i mısır-ı Kâhire oldu. Mısır-ı cedîd anın âsâr-ı mi'mâr-ı hayriyyesindendir. Sâhib-i Fezâil dir ki, bu tabaka on nefer mülûkden 'ibâret olup müddet-i devletleri yalnız seksen senedir. Ba'zı âsâr-ı hakîrânede mu'teberâtdan naklen zikr olunduğu üzre bu tabakanın nuhustîn satıra sâle-i saltanatları sâhibü't-terceme Sultân Salâhaddîn Yûsuf'dur ki, sâhib-i Şâm Nûreddin-i Şehîd'in nâibi Esedüddîn Şirguh'un birâder-zâdesi olup Efrenc-i hud'a-senc def' içün cânib-i Mısır'a irsâl olunmuş idi. Lede'l-vusûl 'Azîd Fâtımîye ilhâh ü ibrâmı sebebiyle vezîr oldu. Mûmâ-ileyhin cânib-i Mısır'a irsâl olunmasının sebebi, niçe fevâidi müştemil olmağla kitâb-ı *Fezâil*'den bu mahalle nakl olundu. Âhar-ı Fâtımiyye olan 'Adad sene hamse ve hamsîn ve hamse-mi'e [137a] târîhinde 'ammi-zâdesi Fâid yerine on iki yaşında cülûs itmiş idi. Zâfr-ı sinni hasebiyle zabt u rabt-ı umûra 'adem-i kudretinden vüzerâsı birbirlerini katl eyleyüp umûr-ı memlekete ihtilâl-i 'azîme târî olmuş idi. Bu hılâlde Efrenc-i hud'a-senc fırsat bulmağla diyâr-ı Mısır'ı dahi istîlâ kasd-ı fâsidinde olduğu zâhir oldukda, nâçâr hâkim-i Şâm cenâb-ı Nûreddin'den istimdâd olunmağla Esedüddîn nâm vezîr-i kebîrini irsâl eyleyüp ol tâife-i hizlân-âkıbeyi ol havâliden tard itdikden sonra vezîr-i kebîr yine taraf-ı Şâm'a ric'at itmiş idi. Altmış dörtde Fireng-i pür-nireng tekrâr hücûma ikdâm itmekle vezîr-i bed-tedbîr 'Adid? Şavur nâm vehhâm kemâl-i havfindan eski Mısır'a âteş virmeğın elli dört gün ma'a-şeb yanup harâb oldu. Hâlâ cânib-i Karafa'da olan vîrâne ol mahallâtandır deyü mervîdir. Bu def'a dahi Nûreddin'den istimdâd olunmağla yine mûmâ-ileyh Esedüddîn şîr-i kûhu irsâl itmiş idi. Küffâr kudüm-ı şîrden habîr oldukda hisâr-ı Kahire'den ferâgat ve Kudûs ve 'Akka câniblerine ric'at eyledi. Esedüddîn Şaver-ı mesfûru Fireng ile yek-dil olmak töhmetiyle katl idüp makâm-ı vezârete kendüsü su'ûd eyledi. İki ay mürûrunda nahb-ı kazâ itmekle

mukaddemâ li-husûsin mâ-câhib-i Mısır'a irsâl olunan birâder-zâdesi müşârün-ileyh Salâhaddîn makâmına kâim oldu. Esedüddîn'nin 'Azed'e vezîr olduğu peyâmı sem'-i cenâb-ı Nûreddin'e vâsıl oldukda ez-kadîm perverde-i ni'am iken bilâ-mûcib kendüyü terk itmekle küfrânü'n-ni'am meslek-i habîsine sâlik olduğu gücüne gelüp Esedüddîn ez-derûn inkisâr itdiği mu'teberâtda mastûrdur. Salâhaddîn, Mısır'ın ahvâli muhtell ü perîşân olmağla bir müddet bu tarafda ikâmetimiz lâzım gelmiştir deyü câhib-i Nûreddin'e i'lâm itmeğın me'zûnen ikâmet itdiği dahi zîb-i sutûr-ı safahât-ı ketâib-i sikâtdır. Salâhaddîn Vezîr-i 'Azed olduğu âvân-ı ihtilâle tesâdüf eyleyüp, ol zemân-ı herc ü mercede irâde-i ahâlî ile 'Azed hal' ve tareyân-ı veca'-ı dâ-i 'azlden altmış yedi târîhinde nahb-ı kazâ idüp halefî kalmamağla Salâhaddîn kemâl-i miknet ve makbul-i hurde-bînân-ı evzâ' ile hareketi bâ'is-i meveddet-i ahâlî olduğundan câlis-i taht-ı Yûsufî oldu.

'Azîz Efendi merhûm dir ki, hazîne-i Mısır'da mevcûd olan cevâhir-i girân-bahâ ve esnâf-ı emti'a vü tuhaf nukûd-ı [137b] nâ-mahdûd mazbût-ı emânet-kârân-ı devlet-i Sâlâciyye olup, her nev'den melik-i 'âdil Nûreddin ve a'yân-ı devlet ve erkân-ı saltanat ve sâir mücâhidîn-i zafer-karîn hisse-mend olduktan sonra sezâ-vâr-ı nazar-ı i'tibâr-ı kibâr olmayan ecnâs-ı emvâlî dellâlan kâmil on sene sarây-ı sultânîde mezâd u fûrûht itmekden bîzâr oldular.

M[isrâ']

Allah Allah ki telefkerd ve ki endûhte-bûd¹²⁴³

Nesir: Hızâne-i kütübde mevcûd nûsah rivâyet-ı ekalle üzre yirmi kerre yüz bin cild olup yalnız bin iki yüz yirmi cild *Târîh-i Taberî* bulunduğu delîl-i sıhhat-i in rivâyetdir. Mütercim-i mûmâ-ileyhin pederi Eyyûb bin Şâdî, Salâhaddîn Sultân-ı Mısır oldukdan sonra yek sâl mürûrunda 'âzim-i mülk-i 'ukbâ olduğu dahi mazbût-ı kilik-i belâgat-ter müverrih-i mezbûrdur. Altmış dokuzda birâderi Şemseddîn Turan Şâh'ı bâ-leşker-i mükemmel Yemen fethine irsâl itdiği dahi *Ravza*'da mastûrdur. Ba'zı âsâr-ı hakîrânede keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre, iki yüz sâle karîb müddet-i vefire kudât-ı Mısır Şîyyü'l-mezheb iken melik-i mûmâ-ileyh mesfûrûnu ref' ve makâmlarına Şâfiî kudâtı vaz' itdiler. Bir müddet mürûrunda melik-i Şâm Nûreddin Mak'ad sıdka hıram itmekle, ol iklimi dahi zabt idüp, ba'de-zâlik tedricle Cezîre ve Sincar ve Meyyâfârikîn ve Ahlat ve Âmid ve Haleb'i dahi Atabegân-ı Mevsıl ve tevâbî'i yedlerinden intizâ' ve 'Akka ve Nablus ve Sayda ve Beyrut ve Lazkiye ve 'Askalan ve Remle'yi ba'de't-teshîr selâse ve semânînde doksan iki sene dest-i küffârda kalan

¹²⁴³ Allah Allah ki biriktirdiğini telef etmiştir.

Kuds-i Şerîf'i Efrenç-i hud'a-sencden alup silk-i memâlik-i İslâmiyye nazm eyledi. İle'l-ân bi-hamdihi te'âlâ mekîdet-i a'dâdan masûn u mahrûsdur. Bi'l-cümle elliden mütecâviz büldân u kılâ' feth itmişdir. Vech-i meşrûh üzre yirmi iki sene müddet-i saltanatı bi'l-cümle râh-ı cihâd u 'adâlete ve hüsn-i sîret ve sırriyyet? ve şefekate masrûf olup, sene tis'a ve semânîn ve hamse-mi'ede elli yedi yaşında Dimaşku's-şâm'da 'âzim-i huld-i berîn ve harem-i câmi'-i şerîf-i Ümeyye'de mebnî kubbe-i mahsûsa derûnunda defin-i zîr-i zemîn oldu. Melik-i mûmâ-ileyhin rahmetullah 'aleyhi hilmde yegâne ve tevâzu' ve hüsn-i ahlâkda vaz'ı bî-bahâne ve cûd u keremde bî-'adîl ve sîm ü zeri râh-ı bezl ü infâkda sebîl idüp, fâzıl-ı müfessir ve muhaddis-i kâmil i'tikâdı tâm ma'delet ü merhametle be-nâm bir zât-ı melik-hasâil idi. Hâlâ mesken-i mîr-i mîrân olan Kal'atü'l-cebel [138a] anın âsârındandır. Kendüden sonra mazharu'l-veled serrâ-bih? necl-i necîl el-Melikü'l-'azîz 'İmadüddin 'Osman makâmına cülûs eylediler. Nüsh-i *Nuhbe*'den birinde mezkûrdur ki, melik-i müşârün-ileyh maraz-ı mevtinde tâife-i Efrenç-i şakâvet-sence gazâ itdügü seyfi ma'an defn olunmak üzre vasıyyet itmişdi. Cemâ'atle salâtı terkden müctenib ve kemâl-i takvâsından giydiği libâs kutn ve kettândan idi. Melik-i müşârün-ileyhin dahi Nûreddin-i şehîdin hizmetine karîb Fahr-i 'Âlem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerine bir hizmetleri vardır ki, inşâallâhu te'âlâ lü'lü-i hâcib münâsebetiyle nev'-i sâinde zikr olunsa gerekdir. Kuds-i Şerîf'i ba'de'l-feth hisârını tahsîn ü istihkâma mübâderet ve ol kible-i 'atîka hürmeten bi'z-zât melik-i müşârün-ileyh nakl-i ahcâra mübâşeret itmekle 'ulemâ vü fukahâ ve meşâyih ve sulehâ dahi bu husûsda i'ânet itdikleri *Ravza*'da muharrerdir.

İbn İyâs Târîhi'nde seyyâh-ı 'âlim Şeyh Ebü'l-Hasen 'Ali b. Ebî Bekr-i Herevî'nin *İşârât ilâ Ma'rifeti'z-Ziyârât* nâm kitâb-ı mu'teberinden nakli der ki merâkîd-ı şerîfe-i Hazret-i Halîl ve İshak ve Yakub 'aleyhimü's-selâmı hâvî olan gâr-ı mutâf-ı kudsiyân u ebrârın sakfı beş yüz yetmiş sekiz târîhinde münhasif olduğı peyâm-ı vâsıl-ı sem'-i Salâhaddin-i takvâ-irtisâm olacak ber-cenâh-ı isti'câl medîne-i Halîlû'r-Rahman'a vâsıl ve kefenlerin tecdîd ve ol mahalli müceddeden ihyâ itmek devletine nâil oldu¹²⁴⁴.

Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, Melik Salâhaddin yirmi dört yıl iki ay saltanat idüp, vefât itdikde hazînesinde otuz altı dirhem ve bir altundan gayrı ism-i mâl ıtlâk olunur nesne bulunmamışdır. Mısır ve Şam ve Haleb ve Yemen ve ekser-i bilâd-ı şark gibi memâlikin güzîdesine mâlik olmağla, beher sâl hazînesine dünyâlar kadar dirhem ü dînâr 'âid olur idi. Lâkin mâ-meleki râh-ı cihâda masrûf olup bezl ü infâk ve in'âm ile me'lûf idiler. Ol sebebdan

¹²⁴⁴ İbn İyâs Târîhi'nde..... nâil oldu (Derkenar notu).

hazînesi nuküddan tehî idi. Ve isimlerinin te'sîri berekâtıyla müddetü'l-ömr kazâ-i salâta muhtâc olmamışlardır. *Ahbâru'd-Düvel* müellifi dir ki, Salâhaddîn yetmişden ziyâde hısn ve memalik feth idüp 'aksa'l-Yemen'den Mevsıl'a ve Trablusgarb'dan Nubû'ya? değin hükmü cârî oldu. Binâ ve ta'mîr itdiği mesâcid ü havânîk ve medâris nâ-ma'dûd olup Şâfiyyü'l-mezheb ve Eş'ariyyü'l-i'tikâd idiler. Lâkin Hanefiyye 'ulemâsına dahi ziyâde i'tibâr idüp, anlara dahi dârü'l-hadîs ve medâris binâ itmişdir. Beş yüz otuz iki târîhinde Tikrît'de pâ-nihâde-i mehd-i vücûd olup tis'a ve semânîn saferinin on yedinci erbi'â günü 'âzim-i dâr-ı hulûd oldular. On yedi veled-i zükûr ve bir bint-i sagîre terk idüp müddetü'l-ömr mülk ü 'akâra rağbet itmemişlerdi. Tafsîl-i ahvâlleri zîb-i silk-i sutûr-ı safahât-ı mutavvelât olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

E'âzım-ı meşâhîr-i mülûkden biri dahi el-Melikü'z-Zâhir Baybars-ı 'âdildir ki, mülûk-ı devlet-i Etrâkiyye-i Mısır'ın dördüncüsüdür. Ma'lûm ola ki, bu tabaka mülûküne gulâmân-ı [138b] Etrâk itlâk olunur. *Nuhbe* müellifi muhtârı üzre sâbi'-i mülûk Eyyûbiyye el-Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb bin el-Melikü'l-kâmil Muhammed a'bâd-ı Türkiyye'ye mâil olmağla sultân-ı Mısır iken bin nefer gulâm-ı Türkî iştirâ eyleyüp kenâr-ı Nil'de Memâlik-i Bahriyye nâmıyla bir kal'ada iskân ve mu'allim ve üstâdân-ı ma'ârif-i mütenevvi'a ta'yîn etmekle, her birine 'ulûm-ı şettâ ve ma'ârif-i müteferrika tahsiline himmet itmiş idi. İçlerinden rüşd ü sedâd ve ma'ârif ü kemâl ile müşârün-bi'l-benân olanları mazhar-ı iltifât-ı bisyâr idüp hâl-i hayâtında rütbe-i imârete ı'sâd itmiş idi. Silsile-i Eyyûbiyye münkarız oldukda devletleri anlara ve evlâdlarına intikâl eyleyüp, yirmi dört nefer kimesne yüz otuz beş sâl sultân-ı Mısır u Şâm oldular. Mütercem-i müşârün-ileyh Emîr Baybars dahi Memalik-i Bahriyyeden olup efendisi himmetiyle zümre-i e'âzım-ı mülûkden olmuş idi. Altı yüz elli sekiz zi'l-ka'desinde el-Melikül-muzaffer katlinden mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat oldu. 'Adl ü dâda fevka'l-gâye gûşîş-i tâm ve 'ulemâ ü sulehâya fart ikrâm ü in'âmı sebebiyle fütûhât-ı güzîde ve hayrât-ı nâdîdeye muvaffak olmuşdur. Ez-cümle tâife-i Moğol-ı gül-sıfatân bir müddetden berü iklîm-i 'Arab'a musallat olup ekserinde kuvvet-i istidrâc-ı kâfirîyyeleri hasebiyle galebe anların tarafında bulunmuş idi. Bu def'a dahi ki, elli dokuz sâl-i nasr-iştimâlidir, beynehâya? Tatar-ı hûn-hâr ve Moğol-ı bed-tebâr iklîm-i Şâm'a musallat olmağla sultân-ı müşârün-ileyh leşker-i Mısırî ile Hums kurbünde mukâbil olup bi-'avnihi te'âlâ ekserini katl eyleyüp ber-vefk-ı dil-hâh muzaffer oldu. Bu sâlde pîş-gâh-ı 'Akka'da sükkân-ı Efrenc vasat-ı deryâda vâkı' cezâyir-i seb'a deryâya külliyyen halkı ile gark olup nâ-bedîd oldu. Zemân-ı Salâhaddîn altmış târîhine gelince Mısır'da hükûmet-i şer'iyye fakat kudât-ı şâfi'iyyeye mahsûs iken ahâlî-i memleketin mezâhib-i erba'a üzre oldukları ma'lûmu oldukda mezâhib-i erba'a kuzâtı

ta'yîn itmişlerdir ki, ol vaz'-ı hasen ile'l-ân bâkîdir. Tafsîli bi-'avnihi te'âlâ münâsebetle târîhimiz derûnunda zikr olunmak musammem olan makâlede tahrîr olunduğu üzre mukaddemâ muhterik olan Ravza-i Mutahhara 'alâ sâkinimâ efdalü't-tahiyyeyi mâl-ı firâvân sarf idüp tecdîd ve merkad-ı İbrâhim ve Mûsâ salavâtullahi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhimâyı dahi 'imâret ve temhîd itmişdir. Hacc-ı şerîfe vardıkda fukarâ-i Haremeyn-i Muhteremeyn'i ihtiyâcdan müstağnî itdikleri ittifâkla sâbitdir. Kılâ'-ı kesîre fethine muvaffak olup [139a] dîn-i mübîne hizmet-i 'azîmede bulunmuşdur. Elbistan'da 'asker-i Tatar'ı münhezim ve reîslerin katl itdikden sonra Kayseriyye'de ismine hutbe kırâat itdirdi. Dimaşk'a lede'l-vusûl yetmiş altı muharreminde 'alâ-rivâyetin mesmûmen ve 'alâ-rivâyetin mahmûmen enfâs-ı ma'dûdeleri karîn-i hitâm olmağla Dimaşk'da âsâr-ı mi'mâr-ı hayriyyesinden olan medresesi haremide defn olundu. Müddet-i saltanatı on yedi yıl ve iki aydır. Rıdvân Paşazâde on sekiz sene bi'l-istiklâl saltanattan sonra hüsn-i ihtiyârıyla ferâgat ve ihtiyâr-ı kûşe-i 'uzlet itmekle meşgûl-ı 'ibâdât ü tâ'at iken intikâl itdi deyü tahrîr ider. Melik-i müşârün-ileyh 'âdil ve mütevâzı' ve muhsin ve mücâhid sâ'î bi'l-hayrât bir zât-i melike's-sıfât olup 'ahd-i saltanatında bir ân gazâ ve cihâddan hâlî olmamışdı.

'Azîz Efendi dir ki, müteverri' vü müteşerri' olup mukâta'a-i hamrdan beher yevm bin dînâr hâsıl olurken darb-ı kalem-i ibtâl idüp, ref' itdiği mezâlim-i sâirenin resm-i mu'tâdı senevî on kerre yüz bin zer-i kâmilü'l-'ayâr idi. Sultân-ı mûmâ-ileyh esbagallahu zılâle ve sâle aleyh hizmetleri vücûhen mülûk-ı Etrâkiyye'nin âb-ı rûyu olduğu ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir.

Tenbîh

Hafî olmaya ki, bundan akdem¹²⁴⁵ kütüb-i mu'tebereden telhîs olunup keşîde-i şîrâze-i te'lîf kılınan târîh-i düvelde zikr olunduğu üzre bu devlet-i Etrâkiyye iki tabaka üzredir. Biri tabaka-i gulâmiyye ismiyle on bir neferden 'ibâret olup dîgeri tabaka-i Nâsırıyye -i Kalavuniyye şöhretiyle on bir neferden 'ibâretidir. Tabaka-i ûlâ mülûkûnün isimleri müddet-i saltanatlarıyla ber-vech-i icmâl bu minvâl üzredir:

El-Melikü'l-Mu'izz bey müddet-i sâl 7 katl fî sene rebîü'l-evvel 655.

el-Melikü'l-Mansûr 'alâ ferzend-i hod müddet-i sâl 2, şehir-i hal' fî sene rebîü'l-âhır 651.

el-Melikü'l-muzaffer Seyfeddin müddet-i sâl 1, katl fî sene ramazân 658.

¹²⁴⁵ Metinde "akdem" şeklinde yazılmış.

el-Melikü'z-Zâhir Baybars müddet-i sâl 17 şehr 2 mâte 676 muharrem.

el-Melikü's-Sa'îd Muhammed en-Nâsır ferzendeş müddet-i sâl 2,5 hal' fî sene 678.

el-Melikü'l-âdil Bedr-i Sülamîş müddet-i şehr 2,5 hal' fî sene 678.

el-Melikü'l-Mansûr Seyf Kalavun müddet-i sâl 11 şehr 3 mâte, rebîü'l-evvel sene 682.

el-Melikü'l-Eşref Halîl ferzendeş müddet-i sâl 2, şehr 2, katl fî sene 622.

el-Melikü'l-Adil Kitbuga müddet-i sâl 2 hal' fî sene 695.

el-Melikü'l-Mansûr Hüsame'l-Lâçîn müddet-i sâl 2, şehr 5 katl fî sene rebîü'l-ahır 698.

el-Melikü'l-Muzaffer Rûkn-i Baybars müddet-i şehr 11 katl fî sene rebîü'l-âhır 699 min-haysi'l-mecmû' işbu on bir neferin müddet-i saltanatları elli sâl ve on bir buçuk aydır.

Lâkin ma'lûm [139b] ola ki, mebde-i devlet-i Nâsırıyye Sultân Muhammed bu tabakada iki def'a sadr-nişîn-i mesned-i saltanat olmuşdur. Def'a-i ûlâde birâder-i emcedi Sultân Halîl'den sonra düh sâle iken cülûs eyleyüp on beş ay mürûrunda Atabeki Kutbiga gadriyle mahlû' ve mahbûs oldu. Sâniyen Lâçîn'den sonra ittîfâk-ı ümerâ ile sultân-ı Mısır olup, on sene mikdârı vakt ü zemân saltanattan sonra hüsn-i ihtiyârıyla ferâgat itmekle Baybars-ı Sâni sultân-ı Mısır oldu. On bir ay mürûrunda yine taht-ı saltanata cülûs itmekle ile'l-vefât sultân-ı âlî-şân olmuşdur. Kendüden sonra tertîbâtı üzre evlâdından sekiz nefer sâlih ve tâlih sultân olup ba'dehum ahfâdı melik-i Mısır oldular. Ve bu devlet-i Türkiyye anlarda hitâm-pezîr olup saltanat-ı Mısıriyye Çerâkise'ye müntakıl oldu. Bu cihetden melikü'n-Nâsır'a Ebü'l-mülûk itlâk olunup başka tabaka i'tibârıyla silsilesine devlet-i Nâsırıyye-i Kalavuniyye dinilmiştir. Bu devlet mülûkü bu tertîb üzre saltanat itmişlerdir:

El-Melikü'n-Nâsır Sultân Muhammed der-def'a-i selâse müddet-i sâl 43, eşhur 8 mâte fî sene 741.

el-Melikü'l-Mansûr Ebûbekir Ferzendeş müddet-i şehr 2,5 hal' u katl 742.

El-Melikü'l-Eşref 'Alâeddîn Küçük bin Muhammed müddet-i eşhur 8, hal' fî sene şevvâl 742.

el-Melikü'n-Nâsır Şehâbeddin Ahmed bin Muhammed müddet-i eşhür 3, hal' fî sene muharrem 748.

el-Melikü's-Sâlih 'Îmâd İsmail bin Muhammed müddet-i sâl 2, eşhür 2, mâte fî sene 746.

el-Melikü'l-Kâmil Şa'bân bin Muhammed müddet-i sâl 1, hal' fî sene 747.

el-Melikü'l-Muzaffer Emîr Hac bin Muhammed müddet-i sâl 1, katl fî sene 748.

el-Melikü'n-Nâsır Sultân Hasan ibn Muhammed, müddet-i sâl 2, hal' fî sene 751.

el-Melikü's-Sâlih Salâhaddîn bin Muhammed, müddet-i sâl 2, eşhur hal' fî sene 755.

el-Melikü'n-Nâsır Hasan der-def'a-i sâniye müddet-i sâl 7, katl fî sene muharrem 762.

el-Melikü'l-Mansûr Muhammed bin el-Muzaffer müddet-i sâl 2, eşhur 2, hal' fî sene safer 764 şaban, otuz yedi yıl mahbûs olup, cerâkise asrında vefât eyledi fî sene 801.

El-Melikü'l-Eşref Şa'bân bin Hüseyin bin Muhammed müddet-i sâl 12, katl fî sene 778.

el-Melikü'l-Mensûr 'Ali bin Eşref Şa'bân müddet-i sâl beş, eşhur iki buçuk mâte fî sene 783.

el-Melikü's-Sâlih Hacı bin Şa'bân el-Eşref müddet-i sâl 1,5 hal' fî sene receb 784. Bunun hal'inden sonra saltanat-ı Çerâkiseye müntakıl olup Berkuk'un def'a-i ûlâsı 'azlinden sâniyen sekiz buçuk ay mikdârı sultân olduktan sonra hüsn-i ihtiyârıyla fâriğ oldu. Bu hisâb üzre bu tabaka mülûkünün müddet-i saltanatları seksen altı sâl ider.

[Mısır]â'

Sadedi yine i'âde idelim

[140a] E'âzım-ı meşâhîr-i mülûk-i sûtûde-i etvârdan biri dahi el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'dur ki, mülûk-i devlet-i Türkiyye'nin sâbi'idir. Sâhib-i *Nuhbe* tahrîri üzre bunlar dahi memâlik-i çerâkiseden olup rüşd ü kemâli cihetiyle veliyyü'n-ni'amı el-Melikü's-Sâlih Necmüddin Eyyûb'un iltifâtına mazhar olup, rütbe-i imâretle kadr ü şân bulmuş idi. Bedreddin Sülemiş hal'inden sultân-ı Mısır u Şâm olup, sene semânîn ve sitte-mi'ede iklim-i Şâm'a sû-i kasd üzre olan tâife-i Moğol ile Humus kurbünde mukâbil olmuş idi. Nesîm-i feth ü nusret tahrîk-i 'alem-i Mısriyyan itmekle bi-nasrihî te'âlâ ol kavm-i gül-sıfatını akbah-ı hezîmetle münhezim idüp leşker-i İslâm megânim-i kesîreye nâil oldular. Ez-cümle iki yüz bin re's iğdiş at nasîb-i guzât olduğu *Nuhbe* müntehabâtındandır. Seksen altıda bilâd-ı *Nube*'ye irsâl itdiği seriyye dahi mansûren ve muğtenemen 'avdet itmiştir. Seksen sekizde

yüz seksen beş sene mikdârı vakt ü zemân giriftâr-ı dest-i küffâr olan Trablus fethine ‘âzim olup, otuz dört gün muhârebe-i ‘azîmeden sonra kahren feth ve derûnunda mevcûd tâife-i Efrenc’in kimin katl ve kimin esîr eyledi. Bi-hamdihî te‘âlâ bu feth-i ‘azîme mahz-ı tevîk-ı İlâhî ve semere-i hulûs ve i‘tikâd-ı hüsn-i pâdişâhîden olup Freng-i bed-Ferheng’in sevâhil-i Şam’dan min-ba‘d pâ-yı sebâtlarının tezelsülüne ve zemân-ı cüz’î mürûrunda dest-i istîlâlarında olan mecmû‘-ı kılâ‘ ve memâlikin nasîb-i ehl-i İslâm olmasına bâ‘is-i akvâ olmağla sultân-ı mûmâ-ileyhin bu gazâ-yı ‘azîme bâ‘is-i mağfireti olmak dergâh-ı Hakk’dan müsted‘âdır. **Vallâhi lâ-yuzî‘ ecrâ min ahsen ‘amelen** Ba‘de’l-feth hisârını hedm eyleyüp hâlâ mevcûd olan mahalline müceddeden binâ itmişdir. Sene tis‘a ve semâninde ‘Akka teshîri kasdıyla bâ-cünûd-ı mürettebe ümm-i dünyâdan hurûc itdikde sene-i mezbûre zi’l-ka‘desinde enfâs-ı ma‘dûdeleri hitâma karîn olmağla beyne’l-kasreyn binâ itdiği medrese-i Mansûriyye’de defin-i hâk-i ‘anberîn kılındı. ‘Adl ü hayrâta mâ’il cevâd ü mücâhid bir pâdişâh-ı mütediyyin ü kâmil idi. Müddet-i saltanatı on bir yıl ve üç aydır. Efrenc-i hud‘a-sencin iki yüz seneye karîb iklim-Şâm’a istîlâlarından nâşî ehl-i İslâm kemâl gayretlerinden ciger-hûn olup ekser-i evkâtda ehl-i keferi hûn-bahâ nâmıyla senevî vâfir mâl dahi virürler iken, bi-havlihî te‘âlâ ve bi-nasrihî ol sultân-ı gayret-keş ve hamîyyet-nişân zümre-i muvahhidîni öyle bir belîyye-i ‘azîmeden halâs etmekle dîn-i mübîne böyle bir küllî hizmetde [140b] bulunmuşdur.

Ol gürûh-ı sa‘âdet-şükûhdan biri dahi veled-i celîli el-Melikü’l-Eşref Halîl’dır ki, câ-nişîn olup, bi’l-irs ve’l-istihkâk taht-ı Yûsufiye cülûs itdiklerinde **Hayrû’l-ebnâ men takayyede’l-ebâ** vefkınca vâlid-i mâcidine iktifâen ‘asâkir-i mürettebe ile dârü’l-mülk-i Efrenc olan ‘Akka fethine ‘âzim olup sâhib-i *Nuhbe* tahkîki üzre kal‘aya doksan iki mahalden mancınık vaz‘ ve kırk dört gün bilâ-faslin hasâr-ı hisârdan sonra bi-‘avnihî te‘âlâ darben ve kahren feth ü teshîr ve derûnunda mevcûd yüz elli bin mikdârı adû-yı dîn-i mübînin ekserin tu‘me-i şîr ü şemşîr, bâkîlerin der-zencîr hayr idüp kâbil beytûtet olmayacak rütbe üsârâyı mesfûrûna kal‘ayı tahrîb itdirdi. Ba‘de-zâlik Sûr ve Hayfa ve Glin ve Antarsus ve Sayda’yı dahi feth ü teshîr ve kilisaları derûnlarında sâkin keferiye hedm itdirüp hulâsa sevâhil-i Şâm’ı ednâs-ı küfrden ol şâh-ı sa‘îd tathîr itdikden sonra Rûm ve Behnesa ve Maraş ve Tel-Hamdûn nâm kılâ‘ı dahi keferi-i Ermeni yedinden tahlîs eylemiştir. Şükrullahu? te‘âlâ mesâ‘îhi müddet-i saltanatı cem‘an yekûn otuz sekiz ay olup masrûf-ı sebîl-i cihâd u gazâ itmişdi. Sinni selâsîne bâliğ olduğu sâl, ki doksan üç muharremidir, Mısır kurbünde Tarâna nâm mahalde sayd u şikâra meşgûl iken ümerâdan ba‘z-ı nemek-i bahr-i emân öyle bir gâzî pâdişâh ‘âlî-câhı olduğu ‘ale’l-gafle şehîd itmişlerdir. Binâ itdiği medresesi derûnunda defin-i

hâk-i ıtr-nâk kılınmıştır. İklîm-i Mısır'a bunun misillü gayûr u hadâset-i sinleri var iken menhiyyâtdan müctenib sâlik-i meslek-i 'adl ü insâf, cevâd u mün'im ve muhibb-i 'ulemâ ve mu'tekîd-i sulehâ müteverri' vü müteşerri' ve mücâhid ve fâzıl bir pâdişâh dahi gelmediği müttefikdir. Meğer kim birâder-i emcedi Melikü'n-Nâsır Sultân Muhammed ola deyü ba'zı mehere-i fenn-i tevârîh zikr itmişlerdir. Cümleye rahmet eyleye Mevlâ.

Nesir: Zevât-ı sûtûde-sıfatdan biri dahi birâder-i büzürg-vârı el-Melikü'n-Nâsır Sultân Muhammed-i nâmdârdır. 'Ale't-tafsîl terceme-i ahvâli inşâallâhu te'âlâ târîhimiz derûnunda zikr olursa gerekdir. Kibâr-ı muhakkıkîn ol sultân-ı ma'delet-âyîni dâhil-i 'idâd-ı müceddidîn-i dîn-i mübîn olmak üzre sebt-i cerîde-i bâlâ-'askarîn? itmişlerdir. Fi'l-hakîka dîn-i mübîne ve Haremeyn-i Muhteremeyn'e 'azîm hizmetde bulunmuş cemîlü's-şiyem ve 'azîmü'l-himem bir melik-i ma'delet-perver ve muhterem idi. Bir mâddenin vücudu, ki murâd-ı 'aliyyesi ola, yâhûd bir husûsun ki, men'ine lisânen bâ-kitâbeten emr ü fermânı sâdır ola, dünyâ mâlını [141a] 'arz itseler mükûlün bir vechile imkânı olmayup hattâ bu husûsu 'arz idenleri katl ü i'dâmda tevakkuf itmezdi. Mısır'da ehl-i zimmet Yehûd ve Nasârâ ve sâirleri elbise husûsunda ehl-i İslâm'a taklîden 'imâme-i kebîre ve destâr-ı sefid ile esb-i rahvâra süvâr ve ehl-i İslâm tahkîr ve tezlîl hâlî olmamalarıyla pâdişâh-ı dîndâr müşârûn-ileyh esbagallahu zülâle mağfirete 'aleyh ve elbesehu bi-hal'ı rahmete hizmetleri kemâl-i gayret ü hamîyyetlerinden sene seb'a-mi'e evâilinde tavâif-i mûmâ-ileyhim asfer ü ezrak sarınup har süvâr olmaları. Ve umûr-ı dîvâniyyeye min-ba'd müdâhale itmemeleri bâbında ekîd ü şedîd fermân itmiş idi. On beş sene mürûrunda fakat beyâz 'imâme ta'ammümüne ruhsat için taraf-ı mîrîye senevî yedi kerre yüz bin altun teslîmine râzı oldukları ma'rûfun südde-i 'aliyye-i şâhânesi kılındıkda zümre-i selâtîne kelânın? hilâfıyla hareket bir vechile lâıyk olmadığından mâ'adâ 'ırz-ı İslâm'ı sıyânet husûsunu mâl-ı dünyâya değışmem deyü kat'â cevâb-ı bâ-savâb virdiklerinden sonra, bu husûsa cesâret idenleri ve vâsıta olanları bi'l-cümle katl itmiştir. **Şekerallâhü te'âlâ mesâ'îhi ve elbese hıla' visâlihi 'aleyh** huz hâzâ tagayyer. Sultân-ı müşârûn-ileyhin ahfâdından el-Melikü'l-Eşref Şa'bân sâdât-ı kirâma destâr-ı hadrâ ta'ammümüne bâdî olmağla bu 'idâdî idhâle sezâ-vârdır. Tafsîl-i mâdde bi-mennihî te'âlâ derûn-ı târîhde mastûr kılınmağla bu mahalde tayy-ı makâl olundu.

E'âzım-ı meşâhîr-i mülûk-i kirâmdan biri dahi mebde-i devlet-i cerâkise Sultân-ı Berkuk'dur. Biri dahi melik-i tâsi' Barsbay'dır. Biri dahi Ebû Sa'îd Çakmak'dır. Biri dahi âb-ı rûy-ı Çerâkise Sultân-ı Kayıtbay'dır ki, inşâallâhu te'âlâ ahvâlleri safahât-ı mücelledât-ı târîhde yegân yegân zikr olunmak musammem olmağla edhem-i hâmeye irhâ-i 'inân kılınmadı. Bu zümre-i sa'âdet behreden biri dahi tafsîli kezâlik mahallinde muharrer melik-i

hamahel-Melikü'l-Müeyyed 'İmadüddîn İsmâil el-Eyyûbî'dir ki, *Târîh-i Muhtasar fî Ahbârî Efrâdî'l-beşer* ve *Takvîmü'l-Büldân* cümle-i âsâr-ı mülûkânesindendir. Ba'de'l-Me'mûn cümle-i selâtînin a'lemî olduğu ittifâkla sübût-yâftedir. El-Hak mütetebbi'în-i âsâr ahbâr-ı müverrihîne gayr-ı hafîdir ki, selefde belde-i Erbil sâhibi Muzafferüddin Ebû Sa'îd Gökbörü bin Ebü'l-Hasen Ali et-Türkmânî ki, melik-i mu'azzam li-kabîlihî şöhret-şi'ârdır. El-hayr olup misli gayr-ı mesmû' olduğun kibâr-ı mehere-i muhakkıkîn-i fenn-i târîh ü siyer beyân i[tmişlerdir] ki râviyân-ı sıdk-ı intimâ bu vechile Erbil'de beher rûz fukarâdan cem'-i kesîr ve cemm-i fakîr bi-hasebi'l-merâtib mazhar-ı eltâf ve ihsânı olup nafaka-i yevmiyyelerinden mâ'adâ sayf u şitâya mahsûs elbiselerini vaktiyle virürdü. Ve zümre-i 'amyâna mahsûs bir hâne binâ idüp nafaka ve kisvelerin i'tâ ve dul 'avretlere dahi ribât-ı mahsûsa binâ itmekle anların dahi mâlzemelerini temâmen hâline edâ iderdi. Ve ashâb-ı emrâza mahsûs birdâru'-ş-şifâ binâ itdirüp anlara muktazî olan eşyâ ve edviye her ne ise ma'a-ziyâdetin virilür idi. Ve bir ribât dahi lakîtlar için binâ itdirmiş idi. Ve emzikli irzâ' için uşaklara ta'yîn itdirüp ve mahsûs müsâfirler için dahi bir 'azîm menzil binâ itmiş idi ki, hâricden gelenler ol mahalle nüzûl idüp sabâh u mesâ ni'metleri müretteben virilürdü. Ve anlardan biri işini temâm idüp gideceği vakitte ol kimesneye hâline münâsib hediye dahi virilürdü. Ve bir mükellef medrese binâ itmişdi ki, Hanefiyye ve Şâfiyyeden mu'ayyen müderrisleri olup kendi dahi ahyânen medreseye geldikde tullab-ı 'ulûma mükellef simât çekilürdü. Ve sûfiyye için dahi bir 'âlî hânkâh-ı latîfe binâ itdirmiş idi. Bu vücûh-ı hayriyyeden mâ'adâ ol melik-i melek-sîret ve merhamet-[güster] dest-i küffârda mütehayyir ve maglûl üsâra tahlîsiçün beher sene iskelelere mâl-ı firâvân gönderüp beher sâl it'âm ve saky-ı fukarâ için tarîk-ı hacca birer mu'temed ve mu'ayyen kimesneyi nasb iderdi. Ve Haremeyn-i Muhteremeyn'e her sene beşer bin altın irsâl iderdi. Ol buk'a-i mübâreke ya'nî Mekke-i mükerremede dahi ba'zı âsârı vardır. Ve Cebelü'l-'Arafat'ın ibtidâ suyunu icrâ eyleyen bu melik-i İskender-eser olduğun ve anda müte'addid bürke-i mâbinâ itdiğin *Coğrafya*-[y1] *Kebîr* sâhibi zikr ider. Yine müellif-i müşârûn-ileyh dir ki, Mevlid-i Nebvî'ye ikrâmı bir rütbede idi ki, kalem-i dü-zebân ve sıfata kâdir değildir. Hattâ rivâyet-i sahîha ile müsbetdir ki, ol melik-i 'âlî-cenâbın muvakkit mevlid cem'iyetine Bağdad ve Cezîre ve Mevsıl ve Sincar ve Nusaybin'den ve bilâd-ı 'Ace[m] ve havâlîlerinden 'ulemâ vü sûfiyye ve vu'az ve kurrâ' vu şu'arâ ve gayrı esnâf halk-ı kesîr Erbil şehrine gelüp müctemi' olurlardı. Ve Mevlid'den yek mâh mukaddem elvâhdan yirmi mikdârı kıbâb nasb olunurdu ki, her kubbe birkaç tabaka idi. Tabakât-ı mezkûreyi envâ'-ı zîb u zînet ile tez[yîn] idüp tabakalarda hânendeler ve erbâb-ı ma'ârif herkes ma'rifetin icrâ iderlerdi. Ve ol medîne halkından dâd ü sited mürtefi' olurdu ve kıbâb-ı mezkûre bâb-ı kal'adan der-i hânkâha muntehî olurdu. Beher rûz Melik

Muzafferüddin ba‘del-‘asr kıbâba gelüp hayâl-i zıll u hânendeleri temâşâ idüp ve gice hânkâhda kalup semâ‘-ı dervîşân ile kesb-i safâ ve salât-ı sabâhı edâdan sonra sayd u şikâr ve mevlid vaktine değin her gün bu tarza hareket iderdi. Leyle-i şerîfde ba‘de edâ-i mağrib kal‘a sema‘ iderlerdi. Lâkin mukaddemce bakar ve ganemden bî-nihâye hayvânı sâz u söz ile anda olan meydân-ı mahsûsa getürüp ve anda bogazlayup envâ‘-ı et‘ime tabh iderlerdi. Ve kal‘ada semâ‘ temâm olduktan sonra kal‘adan ‘azîm şem‘ u çerâgân ile hânkâha gelüp sabâh oldukda bir taht-ı mu‘allâ üzre cülûs idüp cümle-i â‘yân ve ekâbir ve eşrâf gayrıları cem‘ olurlardı. Evvelâ iki simât-ı mükellefe ve mürettebe keşîde kılınup birinden halâyık ekl iderler ve dîgeri hânkâha mahsûs idi. Ba‘de’t-ta‘âm dervîşân semâ‘ ve vu‘âz-ı halka va‘z u nasihat iderlerdi. Ba‘dehû ‘ulemâya ve sûfîyyeye ve gayrılara bi-hasb merâtibihim hıl‘at ve ‘atıyyeler virilüp herkes mekânına münteşir olurlardı. Melik-i mu‘azzam hayâtında oldukça beher sâl bu cem‘iyyet der-kâr idi. Ve mehere-i müverrihîn melik-i mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle rahmete ‘aleyh bi-tevfıkı ilâhi dâimâ a‘dâsına gâlib olup müddetü’l-ömr mağlûb olmadı deyü ittifâk itmişlerdir. Sene selâsîn ve sitte-mi’e ramazân-ı şerîfin on sekizinci günü vefât eyleyüp Mekke-i mükerrermeden defn olunmak üzre vasiyyet itmekle na‘şı ol cânibe tesbîl olunmuş iken hılâl-ı tarîkde mâni‘ kavî zuhûru hasebiyle Kûfe‘de kurb-ı Meşhed‘de tedfîn olunmuşdur. Ve celîlesi Rabi‘a Hatun dahi hayyire ve muhsine olup zevcinden on üç sene sonra müteveffâ olmağla Dimaşk‘da Sefhü Kâsiyûn‘da binâ itdiği medresesinde teftir olunmuşdur. Medrese-i mezkûre hanâbileye vakf u ta‘yîn olunmuşdur. Fî-nefsi’l-emr melik-i mu‘azzam vâhid ke’l-elf kabîlinden bir vücûd-ı mekârim-mevsûf olup‘adl ü merhamet ve ra‘iyyet-perveri ve cûd u ihsân u mürüvvet ile ma‘rûf idi. Aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân ve eskenehullahü fi a‘lâ riyâzi’l-cinân.

Tezyîl

Bu mahalle dek mezkûr düvel ü mülûkden mâ‘adâ bundan akdem te’lîf olunan *Târîh-i Düvel*’de mastûr ba‘zı meşâhîr-i mülûkün icmâlen zikrindedir. Tabaka-i Kindhâriyye ki, mülûk-i Bâvendiyye’nin fırka-i sâlisidir. Mülûkünün dördüncüsü Tâcü’d-devle Yezdicerd ki, merâhim ü insâf üzre üç sene saltanat itmişdir. Ehl-perver ve muhibb-i [141b] ‘ulemâ bir pâdişâh-ı dâd-güster olmağla etrâfda mevcûd fuzalâ ve ehl-i hüner şem‘ine pervâne olup zemânında ülke-i Mâzenderan şu rûtbe ma‘mûr u âbâdan oldu ki, misli hergiz mesmû‘-ı simâh-ı efrâd-ı beşer olmamışdı. Hemân şehr-i Âmul‘de yetmiş medrese binâ olunmuşdur. Ve mülûk-i Geccu olan Âl-ı Keyûmers‘den Kâvus erbâb-ı fenn ittifâklarıyla ‘âkıl u ‘âlim ve merâhim-perver ve tevârîh-i selefe fevka’l-gâye vâkıf ve muhibb-i ‘ulemâ bir melik-i dâd-güster idi.

Lâkin Kâtib Çelebi merhûm bu silsile-i imâmîyye mezhebi üzre idi dimişdir. Hafî olmaya ki, silsile-i ‘Abbâsiyye’den on sekiz nefer hulefâ Mısır’da mesned-nişîn-i sadr-ı hilâfet oldukları egerçi ‘âmme-i müverrihîn ittifâklarıyla sübût-yâftedir. Fe-emmâ fakat nâmları halîfe olup cüz’î ve küllî umûra müdâhaleleri olmamağla derûn-ı târîhde muharrer tercemeleriyle iktifâ olunup bu mahalde zikirleri tayy olundu. Ve hükkâm-ı Haremeyn-i Muhteremeyn’de ihtilâfât-ı kesîre vukû’undan nâşî târîh-i düveli mütâlâ’aya ihâle münâsib görüldü. Mülûk-i Zebîd ve Yemen’den ‘Ali ki, Mehdî el-Himyerî’nin ferzend-i salâh intimâsıdır. Pederi gibi recul-ı sâlih olup dâimâ halka va’z u nasîhat iderdi. ‘Ubeydî-i meşhûr ile muhârebe idüp bi-‘avnihi te’âlâ gâlib olmağla sene erba’a ve hamse ve hamse-mi’e recebi evâsıtında ıklîm-i Yemen’i zabt eyledi. Seksen bir gün mürûrunda ecel-i müsemması hulûl eyledi. Lâkin Cenâbî merhûm i’tikâdları husûsunda fesâd olmak üzre tahkîk ider. Vallâhu a’lemü yine mülûk-i Yemen’den sâbi’-i benî Resûl el-Melikü’l-müeyyed Zeynüddîn¹²⁴⁶ Dâvûd ki, Muvaffakuddin es-Sâhibu’l-kādî vezîri idi. Yirmi beş sene yedi ay kemâl-i ‘adl ü şefekat üzre hükûmetden sonra sene ihdâ ve ‘işrîn ve seb’a-mi’ede vefât eylemişdir. Cemî’-i ‘ulûmda bi-tahsîs fikh-ı Şâfi’îde hâfız ve kâmil olup niçe kütüb-i fikhîyye hıfzında idi. Ve Eşyâh hadîsinden dahi niçe ehâdis-i şerîfe ahz itmişdir. Hîn-i vefâtında yüz bin mücelled kütübü bulunduğú ittifâkla musahhahdır. Oğlu ‘Ali dahi ‘adl ü ‘ilm ve keremde bî-‘adîl idi. Ve anın necl-i necîli ‘Abbas ki, *Nüzhetu’l-‘uyûn* ve kütüb-i sâire müellifidir. Melik-i ‘âdil ü kâmil idi. Ferzend-i fîrûzende ahteri el-Melikü’l-cemîl İsmâil ise bi’l-ittifâk bu tabakanın a’lem u a’del ve efdalidir. Fîrûzâbâdî’ye defa’âtle biner altun in’âm itmekle *Kāmûs*’u anın ismine te’lîf itmişdir. İnşâallâhu te’âlâ tafsîl-i tercemeleri târîhimiz derûnunda zikr olunsa gerekdir.

Ve Benî Ağleb’den melik-i tâsi’ İbrâhîm bin Ahmed ki, medîne-i Kâde’yi binâ idüp, dârü’l-mülk ittihâz idinmişdir. Fütûhât-ı ‘azîmeye nâil olmuş fitnat u merhamet ve lutf u kerem sâhibi olup, [142a] hattâ li-Rızâillahi te’âlâ mecmû’-ı mâlını tasadduk itdiği *Târîh-i Cenâbî*’de mezkûrdur. Yirmi beş yıl hükûmet itdikden sonra iki yüz seksen dokuz târîhinde ‘âlem-i bâkîye rihlet eyledi. ‘Âkıl ve ‘âdil pâdişâh-ı kâmil idi. Bu silsileden hâkim-i Sukla’ya olan yedi nefer mülûkün mecmû’u memdûhu’l-etvâdırlar. Ve Benî Badisu’l-Himyerî’nin mecmû’u şüc’ân ve merâhim-i nişândan hüsnü’s-sîre kimesneler idi. Mecmû’u on nefer olup yedincileri Temîm bin el-Ma’ar’dır ki, pederinden sonra sultân-ı Mağrib oldu. Kırk altı sâl-i kâmil bi’l-istiklâl fermân-fermâ olup, sene ihdâ ve hamse-mi’ede yetmiş dokuz yaşında vefât eyledi. İttifâk-ı müverrihîn üzre hîn-i vefâtında yüzden efzûn benîn ve

¹²⁴⁶ Hizebrüddîn?

altmış benât terk itmiştir ki, bu mâddenin misli selâtîn-i uhrâda kat‘â bulunmamıştır. Melik-i müşârün-ileyh;

‘Ar[abiyye]

Na‘amallahü ‘ale‘l-ibâd li-kesîretin

Velâkin ecellehâ ni‘metü‘l-evlâd¹²⁴⁷

mazmûnuna mazhar olmuştur. Bu tabaka mülûkünün ekseri evlâd husûsunda sâirlerden mümtâzdırlar. Hattâ melik-i sâni Yûsuf Belkin ki, rü‘yet-i mesâlih-i ra‘iyyetde bî-hemâl idi. Yevm-i vâhidde on yedi veled birden mütevellid olduğun Mevlânâ Cenâbî nakl ider. Ve hareminde dört yüz mevtia mevcûde olup, kat‘â birini mahrûm itmediği mu‘teberâtda mastûrdur. Ve sâbiku‘z-zikr Temîm’in oğlu ‘Ali otuz veled terk itmiş idi.

Melik-i kâmil ve ma‘ârif ü ‘âdil olup, bu silsilenin âb-ı rûyu idi. Muhibb-i ‘ulemâ ve fukarâ olmağla bâb-ı ihsânı hemîşe meftûh olup, sekiz yıl hükûmetden sonra beş yüz dokuzda elli iki yaşında vefât eyledi. Merhûm Cenâbî hıyâr-ı mülûkden bir zât-ı bî-‘adîl idi demiştir¹²⁴⁸. Ve devlet-i mulisminden? Melik-i Sâni Ebû Nasr hüsnü’s-sîre ve’s-serîre olup ekser-i bilâd Mağrib’i feth ü teshîr itmekle devleti kemâ-yenbagî zîb u revnak bulmuş idi. Otuz iki sâl bi‘l-istiklâl hükûmetden sonra hudûd-i hamse-mi’ede ecell-i müsemması hulûl eyledi. Ve hükkâm-ı Cezîre ‘Anka ki, Ebü‘l-Hasan el-Kelbî evlâdlarından ekseri sîret-i hasene üzre olup, lâsiyyemâ melik-i sâdis Ebü‘l-Fütûh Yûsuf bin ‘Abdullah bu silsilenin vücûhen a‘zamıdır.

Ve devlet-i Muvahhidîn garbdan Melik-i Sâni ‘Abdülmü‘min bin ‘Ali ra‘iyyet-perver ve hüsnü’s-sîre ‘âkıl u hâzım ve şecî‘ vü cevâd ve vakur u mu‘azzım şerî‘at bir melik-i hüsnü’s-sîre olup, kemâl-i ‘adli hasebiyle külliyyen nâs kendüye fermân-ber olmağla aksâ-yı Sûs’dan aksâ-yı Bahr-ı Muhît’e değin memâlik-i Mağrib ve Sudan’a mâlik oldu. Ve medîne-i Miknâs’ı yedi sâl muhâsaradan sonra darb-ı şemşîr ile feth ü teshîr eylemiştir. Otuz üç sâl saltanatdan sene semân ve hamsîn ve hamse-mi’e hılâlinde müntakıl-ı mülk-i bekâ oldu. Veled-i reşîdi Yûsuf dahi evkâtını gazâyâ sarf idüp Cenâbî merhum, “pederine vücûhen gâlib idi” deyü tahkîk ider. Anın oğlu Yâ‘kûb el-Mansûr [142b] dahi a‘zam-ı meşâhîrden zâhiri ve bâtını ma‘mûr ve Kutbü‘l-‘ârifîn eş-Şeyhü‘l-ekber ve İbn Seb‘în kuddise

¹²⁴⁷ Allah’ın nimeti mümin kulları için çoktur

Lakin en güzel nimeti çocuklardır

¹²⁴⁸ Melik-i kâmil.....demiştir (Derkenar notu).

sırruhümâdan ahz-ı merâsim-i tarîkat itdiği *Târîh-i Cenâbî*'de mastûrdur. Hulâsa bu silsileden karn-ı hâmise dek ya'nî evlâd-ı evlâda beşinci mertebeye dek¹²⁴⁹ taht-ı saltanata cülûs eyleyen mülûkün mecmû'u hüsnü's-sîre 'âdil ve kâmidir.

Ve mülûk-î şarkı Endülûs'den Benî Hûd ile müsemmâ tabaka bu iklimde zuhûr eyleyen ve düvelin meşâhîrinden olup, mülûkları beyinde ubbeheden ve celâleten a'zamı Müsta'în-Billâh, ile oğlu Muktedir-Billâh olduğu târîh-i sâbıkû'z-zikrde muharrerdir. Ve yine Muvahhidîn'den Ebû Hafs Ömer ki, altı yüz kırk altı rebû'l-evvelinde tahta cülûs itmiştir. Ve Benî Hûd ve tavâyif inkırâzından sonra yine saltanat-ı Mağrib'le ser-firâz olan mülûk-i Muvahhidîn'dendir. Zühûd ü vera' sâhibi mutasavvıf ve 'âbid-i zât-ı şerîf olmağla selâse-i 'Ömereyn kalab-ı müstahseni ile telkîb olunmuş idi. Leylen ve nehâren semâ'a müdâvim olup, zemân-ı saltanatında olan emn ü emân mensî-i 'ahd-ı Kisrâ Anuşîrvân olduğu Cenâbî'de mukayyedir. Fezleke-i kelâm devlet-i Muvahhidiyye a'zam u eşref ve emced-i düvelden idi. Ve Cerbe'ye hâkim olan Benî Zekerîyyâ ki, devletleri altı nefer mülûkden 'ibâret olup, âharları Kapudan-ı Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye Hayreddin Paşa merhûmun zemânında gazavât-ı kesîre ile ma'rûf Turgutça Bey'dir. Cümlesi mütedeyyin ü mücâhid ve 'âdil kimesnelerdir. Ve mülûk-i Zevâda ki beş neferden 'ibâret olup, Benî Kādî demekle ma'rûflardır. Kezâlik cümlesi murâbıt u 'âbid ve 'âdil hükkâmdandırlar. Ve mülûk-i devlet Benî Vattas'dan melik-i râbi' Muhammed Sa'îd bin Zekerîyyâ bin Yahya el-Vattasî ki, cevâmî'-i rûy-ı zemînün vücûhen ba'de'l-hamse Ahsen ü enzehî olduğu müttetfakun-'aleyh olan câmi'-i cedîd-i iklim-i Fâs'ın bânîsidir. Hüsnü's-sîre vâsi'ü'l-hilm kesîrû'l-hayr ve'l-kerem vefîrû'l-cûd ve'ş-şecâ'a ve ra'îyyet-perver ve munsıf u 'âdil muhibb-i 'ulemâ ve mu'tekîd-i meşâyıh u sulehâ bir melik-i kâmil olduğu ittifâkla sâbit olup, mukaddemâ mâder-i şefekat-eseriyle düvâzdeh sâl mikdârı müddet Portakal keferesine esîr olmağla Muhammed Portakal'ı demekle şöhret-yâb olmuştur. Hulâsa-i kelâm bu tabaka mülûkünün ecell u ahseni idi.

M[isrâ']

Rûhuna eyleye Mevlâ rahmet

Nesir: Devlet-i şürefâ-i Mağrib ki, beş neferden 'ibâret olup evlâd-ı Hüseyin sıbt-ı sagîrden Hâşimî ve 'ulvîlerdir¹²⁵⁰. Mâlikiyyü'l-mezheb ve sünnî ve zâhir-i ahkâm-ı şerîfe teşebbüs itmişler idi. İbtidâları tabrîben on dokuz sene saltanat eyleyen eş-Şeyh Ebû Muhammed eş-

¹²⁴⁹ Ya'nî evlâd-ı evlâda beşinci mertebeye dek (Derkenar notu).

¹²⁵⁰ “‘alevîlerdir”?

Şerîf Muhammed el-Hüseynî dir ki, gazavât-ı [143a] kesîreye muvaffak olmuş, ‘âkıl u kerîm ve ‘âdil ü ‘âlim ve fâzıl-ı fakîh ve hâfız ve muhaddis bir zât-ı şerîf-i kâmil idi. Ve necl-i necîlî Ebû Muhammed ‘Abdullah dahi kezâlik ‘âlim u fâzıl muhibb-i ‘ulemâ vü meşâyih ‘âdil ü kâmil ve umûra bi-nefsihî mübâşir ve yed-i zâlimden mazlûmu münkız melik olup her belde ve karyeye icrâ-yı ahkâm-ı şer‘iyye ve evâmîr-i ilâhiyye ve siyâset-i mülûkiyye için kâdî ve vâlî nasb itmiş idi. Tafsîl-i ahvâlleri bi-mennihî te‘âlâ târîhde zikr olursa gerekdir. Ve fûrû‘-ı Benî Ağleb’den Benî Esed ki, on sekiz neferdirler. Bi’l-cümle mücâhid ve ‘âdil mülûk-i sûtûde-sülûkdendirler. Ve selâtîn-i Cezîre-i Larden on üçüncü el-Melikü’l-‘âdil Nûşîrevân bin Muhammed bin Hârûn ‘adl ü kerem ve merhametle yektâ olup, on sekiz sene saltanatdan sonra dokuz yüz kırk sekizde bir mecnûn darbıyla şehîd oldu. Ve selâtîn-i Şîrvân’ın beşincisi Keykubad dahi mülûk-i ma‘delet-sülûkden olup hattâ Kâtib Çelebi merhûm ‘adl ü dâdî nâm-ı Kisrâ’yı mensî itmek rütbesine resîde idi demiştir. Kezâlik bu ülke mülûkünden Şeyh İbrâhîm-i Derbendi ve oğlu Sultân Halîl ve anın dahi oğlu Şîrvanşah kemâl-i adl ü insâfla şeref-yâb olan mülûkdendir ki, bi-‘avnihî te‘âlâ tafsîl-i hâlleri mücelledât-ı târîhde zikr olursa gerekdir. Mülûk-i Benî Ziyâd’ın dördüncüsü Şemsü’l-Me‘âlî Kâbûs Şâh ‘âlim-i hoş-tab‘ ve şâ‘îr-i bî-nazîr olup Âstânesi mecma‘-ı ehl-i kemâl ve ma‘ârif idi. Ve dört yüz üç târîhinde tâife-i ‘askerîyi şiddet üzre zabt itmekle ol nemek-i bahr-i emân ibtidâ hal‘ ba‘de-zâlik evân-ı şîta olmağla ‘uryânen helâk eylediler.

Âl-i Selçuk’dan Alparslan silsilesinden memâlik-i Şâm’a mâlik olan mülûkün evveli Tâcüddevle Tutuş ki, mûmâ-ileyh Alparslan’ın ferzend-i su‘âd semendidir. Birâderi Melikşâh eyâlet-i Şâm’ı sene ihdâ ve seb‘în ve erba‘a-mi‘ede kendüye tevcih itmekle hâkim-i Şâm oldu. Giderek tadrîcile Humus ve Haleb ve Mevsıl ve Azerbaycan ve sâir niçe memâlik zabt itmekle devleti kemâ-yenbagî revnak-ı kadr ü şân buldu. Hattâ mülkü Hemedan ve Rey hudûduna müntehî olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir. Şâm’da müddet-i hükûmeti on yedi sâl olup mehîb ve bahâdır ve ‘âdil hüsnü’s-sîre bir melik idi. Sâirleri seyyi’ü’l-ahlâk bir alay kâtil ve zâlim idiler. Bu silsile hitâmında Şâm Atabek Tuğtekin evlâdına intikâl eyledi. Anlar altı neferden ‘ibâret olup, mebd-i devletleri Zahîrüddîn Ebû Mansûr [143b] Tuğtekin’dır ki, âhirîn-i Selcûkiyân-ı Şâm Dekkâk’ın vâlidesin tezevvüc itmekle kendüye Atabek olup dört yüz doksan yedi târîhinde Dekkâk’ın fevtinden müstakillen mesnedine cülûs eyledi. Kuds-i Şerîf’e müstevlî olanı küffâr ile müte‘addid muhârebesi vukû‘ bulup mecmû‘unda bi-fazlihî te‘âlâ gâlib olmuş idi. Evvelâ Taberiyye’i zabt eyleyen Freng ile tevâbi‘in esîr eyledi. Sâniyen sâhib-i Kuds’ü esîr idüp İslâm ‘arz itdikde kabûl-i dîn-i mübîn itmeyüp otuz bin altun virmeğe ta‘ahhüd itmiş idi. Berây-ı

gayret-i dîn zehebe zâhib olmayup mesfûru kendi eliyle katl itmekle nâil-i ecr-i cezîl oldu. Pey-der-pey yirmi def'adan efzûn Efrenc-i hud'a-senci münhezim idüp yirmi beş sâl bi'l-istiklâl saltanatdan sonra beş yüz yirmi iki seferinde vefât eyleyüp cânib-i kıble-i Dimaşk'da binâ itdiği câmi'-i şerîfde vâki' türbesinde defn olundu. Mücâhid fî sebîli'llâh küşâde-i baht-ı nîk-haslet ve munsîf kimesne idi. Sâirlerinin sezâ-vâr-ı tahrîr olmadıkları mütetebbi'îne gayr-ı hafîdir.

Tabakât-ı Eyyûbiyye

Hafî olmaya ki, tevârîh-i mu'tebere ve tabakât-ı mülûkde zikr ü tafsîl olunduğu üzre nesl-i Eyyûb bin Şâdî el-Kurzî on bir¹²⁵¹ şu'beye münşa'ib olmuşlardır. Biri mısır-ı Kâhire'de mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat olup Şam ve Yemen câniblerine dahi fermân-fermâ oldular. Ba'de-zâlik her memlekete nesillerinden birer şu'be hükm itmişlerdir. Şu'be-i ûlâ sâbıkâ zikr olunmağla i'âdeye hâcet yokdur.

Merhûm Ahmed Efendi *Târîh*'inde tabaka-i ûlâ-yı Eyyûbiyye Mısır ve Şam'da hükûmet idenlerdir ki, dört nefer olup, kırk sekiz sene saltanat ittiler. Âhırları el-Melikü'l-'âdil Seyfeddin Ebûbekir'dir ki, fevtinden sonra bu silsileden bir ehad Mısır ve Şam'ı bir mahalle cem' itmemişdir dimişdir. Şu'be-i sâniye, müverrih-i müşârün-ileyh tahkîkî üzre selâtîn-i Mısır'dır. Bu tabakanın evveli el-Melikü'l-kâmil Muhammed'dir ki, ismi müsemmâsına mutâbık e'âzım-ı meşâhîr-i mülûkdendir. Ve melik-i sâlis el-Melikü's-sâlih Necmüddin dahi a'zam-ı meşâhîrden idi. Freng ile gazâ-yı kesîresi vardır¹²⁵².

Şu'be-i sâlise, selâtîn-i Şam'dır ki, bu silsileden mülûk-i Mısriyye taraflarından hâkim nasb olunurlar idi. Bu devletin evveli el-Melikü'l-mu'azzam Îsâ bin el-Melikü'l-'âdil Ebûbekir bin Eyyûb bin Şâdî'dir ki, tarîk-ı hacda bürke-i mu'azzama bunların âsârından olup küffâr ile müte'addid gazâ itmişlerdir. Yirmi dokuz yıl vâlî-i Şam oldukdan sonra altıyüz yirmi dördte vefât eyledi. 'Âkıl, dîndâr ve hafiyyü'l-mezheb ve 'âlim-i fazîlet-şi'âr şecî' ü bahâdır ve 'adâlet-medâr kimesne idi. Sâlihiyye-i Dimaşk'da binâ itdiği medresesinde medfûndur. Mûmâ-ileyhin oğlu Dâvûd ibnü'l-Hâcib 'aleyhi'r-rahmeye *Kâfiye* nâm metn-i metîn te'lîf itdirmişdir. Bu silsileden üçüncü el-Melikü'l-mansûr Feruhşâd bin Şâhenşâh bin Eyyûb dahi mücâhid ve merhamet-perver ve şecî' ü bahâdır-ârâ idi. Medîne-i münevvere gâretine 'âzim olan melâ'îni katl ü münhezim itmişdir. Ve oğlu Mecdüddîn Behram Şâh kırk dokuz sene saltanatı müddetini masrûf-ı râh-ı cihâd itmiş idi.

¹²⁵¹ On bir (Derkenar notu).

¹²⁵² Merhûm Ahmed Efendi.....vardır (Derkenar notu).

[144a] Şu‘be-i râbi‘a, selâtîn-i ıklîm-i Yemen olanlardır. Bunlar dahi mülûk-i Mısır cânibinden vâlî-i Yemen nasb olunmuşlardır. Mebde-i devletleri Şemsüddavle Turan Şâh’dır ki, bu silsilenin ser-çeşmesi olup el-Melikü’n-Nâsır Salâhaddîn’in birâder-i mihteri idi. Dü sâl hükûmetden sonra havâ-yı Yemen hârr olup ‘adem-i imtizâcdan nâşî isti‘fâ itmekle evvelâ Ba‘lebek, ba‘dehu İskenderiyye tevcîh olunup anda vefât eyledi. Melik-i sâlis Seyfü’l-İslâm ‘âdil ve hüsnü’s-sîre melik-i kâmil olmağla diyâr-ı Yemen’e fevka’l-me’mûl nizâm virüp on altı yıl kâmil ‘adâletle hâkim oldu. Sâirleri zâlim bed-tedbîr bir alay seffâk ü şirrîr oldukları müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir.

Şu‘be-i hâmis, Halebü’ş-şehbâda hükûmet idenlerdir. Bunlarda dahi sezâ-yı tahrîr melik yoktur.

Şu‘be-i sâdis, Humus’da hükûmet idenlerdir. Bunların ibtidâsı sâlifü’z-zikr Esedüddîn Şîr-i Kûh’dur. İkincisi oğlu Nâsirüddîn’dır ki on yedi yıl müddet hükûmetini masrûf-ı râh-ı cihâd itmiş idi. Üçüncü melik Nâsır’ın oğlu el-Melikü’l-Mücâhid’dır ki ‘âdil ü dîndâr ve muhibb u şecâ‘at-şi‘âr kimesne idi.

Şu‘be-i sâbi‘a, mülûk-i Hama’dır ki, bunların ekseri ‘âlim ü fâzıl ve dîndâr ve ‘âdil idiler. Âb-ı rûy-ı devletleri beş nefer melikdir ki, biri mebde-i devletleri olan Takıyüddîn ‘Ömereyn Şâhenşâh’dır. Mücâhid fî sebîlillâh munsîf ve merhamet-güster pâdişâh idi. Biri dahi ferzend-i emcedi el-Melikü’l-Mansûr Muhammed’dır ki, ‘âlim ü fâzıl ve şî‘r ü inşâda nazîri nâdiri? ve ra‘iyyet-perver ve ‘âdil ü bahâdır zât-ı bî-hemâl olup ekser-i ahlatı ‘ulemâ vü fukarâ ile idi. Fenn-i târîhde Mızmâr nâm mücelledât ve fûnûn-i şettâda kitâb-ı tabakât cümle-i âsârındandır. Biri dahi necl-i mes‘ûdu el-Melikü’l-Muzaffer Mahmûd’dur ki, mazhar-ı sırrü’l-veled Serrâbih olmağla ‘ilm ü fazl ile meşhûr bi-tahsîs hendese vü riyâziyyâtta ‘ademü’l-misl oldukları *Nuhbe*’de mezkûrdur. Biri dahi fer‘-i es‘adî el-Melikü’l-Mansûr Muhammed’dır ki, mücâhid fî sebîlillâh bir pâdişâh idi. Biri dahi sâbîku’z-zikr el-Melikü’l-Müeyyed’dır.

Şu‘be-i sâmine, Cezîre ve Ermeniyye’de hükûmet eyleyenlerdir. Bunların âb-ı rûyu el-Melikü’l-Eşref Muzaffereddîn Musa’dır ki, ifrât-ı sehâ ile şöhret-şi‘âr, ‘âdil ü kâmil ve hüsnü’l-‘akîde ve merhamet-disâr kimesne idi. Biri dahi el-Melikü’l-Evhad Necmüddîn Eyyûb’dur ki, mûmâ-ileyhin ferzend-i reşîdidir. Mücâhid fî sebîlillâh ‘âdil ü dîndâr bir melik-i merhamet-şi‘âr idi.

Şu‘be-i tâsi‘a, Hısnı Keyfâ’da hükûmet eyleyenlerdir. [144b] Bu tabakada sezâ-vâr-ı tahrîr-i mülk zuhûr itmiştir.

Şu‘be-i ‘âşire, Ba‘lebek’de hükûmet eyleyenlerdir. Bunların evveli Necmüddin Eyyûb bin Şâdi olup bu tabaka mülûkünün mecmû‘u selâtîn-i mumeddihdendir. Şu‘be-i ihdâ ve ‘aşere, Kerek hükûmetinde olanlardır. Bunların evveli Fâtih-i belde el-Melikü’l-‘âdildir kendi melikü’l-Mısır oldukda Kerek’i oğlu el-Melikü’l-mu‘azzam ‘Îsâ’ya tevcîh itdi ki fi’l-hakîka bir pâdişâh Mahmûdu’l-hisâl ve memdûhü’l-fi‘âl idi¹²⁵³. Ve Devlet-i Benî Artuk’dan Emîr İlğazi ibn Artuk mücâhid ve ‘âdil ve dîndâr melik olup, bu silsilenin âb-ı rûyu olduğu *Nuhbe*’de mezkûrdur. Ve Devlet-i Âl-i Mervân’ın vücûhen âb-ı rûyu Ebû Nâsır Ahmed bin Mervân idi. Ve âb-ı rûy-ı Devlet-i Benî Mirdas el-Kilâbî Mu‘izzüdevle Ebû ‘Ulvân Simâl bin Sâlih olduğu *Târîh-i Nuhbe* müntehabâtındandır. Ve Devlet-i Benî Mürtedü’l-Esedî mülûkünden Ebû Kâmil ve oğlu Seyfûddevle mekârim-i ahlâkla meşhûr olan selâtîndendir. Ve hükkâm-ı Mevsıl olan Benî Hamdân’ın âb-ı rûyu memdûh-ı mütenebbi-i şâir Seyfûddevle ‘alidir. Ve yine hükkâm-ı Mevsıl’dan Devlet-i Benî ‘Ukayl’ın âb-ı rûyu Şerefûddevle Ebû’l-Mekârim Müslim bin Kureyş’dır. Ve Mülûk-i Dânişmendiyye memdûh-ı-etvârı Melik Gâzî ibn Ahmed Dânişmend’dır ki, fevka’l-gâye bahâdır ve nâmdâr mücâhid fi sebîlillâh bir melik-i dîndâr idi. Ve âb-ı rûy-ı Devlet-i Karakoyunlu sâbıkuz-zikr Kara Yûsuf’dan sonra Cihân Şâh idi ki, müellif-i *Nuhbe* bu silsile mülûkünün cümlesine gâlib-terdir deyü zikr ider.

Ve Akkoyunlu Devleti’nin Âb-ı rûyu Melik-i Sâni Emîr-i Kebîr Ebû’n-Nasr Hüseyin Bey’dır ki, sâhib-i *Nuhbe* nâmdâr ve ra‘iyyet-perver ve muhibb-i meşâyıh u ‘ulemâ ve cevâd ve müteşerri‘ pâdişâh-ı dîndâr idi deyü tahkîk ider. Ve evlâd-ı Mirza ‘Ömer bin Timur’dan Mirza Muhammed ve Mirza Baykara lâsiyyemâ hafidi Sultân Hüseyin meşhûr-ı meşâhîr-i e‘âzım-ı mülûkdendirler. Evlâd-ı Şâhruh bin Timur’dan Mirza Baysungur ve Ebû’l-Feth İbrâhîm Sultân ve Mirza Muhammed Cûki ve Baysungur Mirzâzâde ‘Ulemâu’d-devle ve Sultân Bâbü ve Sultân Muhammed ve evlâd-ı Mîrân Şâh bin Timur’dan sâhib-i *Nuhbe* muhtârı üzre Sultân Halîl ve hafid-i Mîrân Şâh Mirza Ebû Said ve oğlu Ebûbekir Mîrzâ ve Celâleddin Ekber Hazret-i Hasan bin ‘Ali radiyallahü ‘anhümâ evlâdından merâhim-şi‘âr şürefâ-yı büzürg-vârlardır.

Mülûk-i Benî Merîn’den Süleymân bin ‘Abdullah ve hâtîme-i devletleri ‘Abdülhak mülûk-i ma‘delet-sülûkdendir. Bu silsile mülûkünün mebde vü hâtîmesinin isimleri

¹²⁵³ Şu‘be-i ‘âşere..... el-fi‘âl idi (Derkenar notu).

‘Abdülhak olduğu garâyib-i ittifâkıyyedendir. İşbu mahalle müntehâ olunca keşîde-i silk-i sutûr kılınan mülûk ü düvelden sene tis‘a ve tis‘în ve sitte-mi’e târîhinden elf-i kâmile resîde olunca üç yüz bir sene zarfında zuhûr idenlerin mümkün mertebe terceme-i ahvâlleri inşâallâhu te‘âlâ târîhimiz derûnunda zikr olunsâ [145a] gerekdir. Târîh-i merkûmdan mukaddem zuhûr eyleyenlerin terceme-i ahvâlleri ‘ale’l-icmâl târîh-i sâbıku’z-zikrde ve tafsîlleri kütüb-i mebsûtadan taleb oluna.

Tetimme

Hafî olmaya ki, müdakkıkîn-i fenn-i târîh ü siyerden olan ehl-i tahkîk ittifâk itmişlerdir ki, Devlet-i ‘Osmâniyye’nin âfâk-ı ikbâlden bed-îdâr olup, kemâl-i şöhrat ü revnakına üç ‘aded pâdişâh-ı ma‘delet-‘unvân bâ‘is olmuşlardır.

Biri Ebü’l-Feth ve’l-Megâzî merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetleridir ki, şehbâz-himmet-i şâhenşâhân-ı sâhib-kırânları Kostantaniyye-i mahrûsa fethine neşr-i bâl u per itmekle ol şehir-i bî-bedeli kendülere ba‘de-zâlik evlâd-ı necâbet-nijâdlarına taht-gâh idinmişlerdir.

Biri dahi hâkân-ı ma‘âlî-nişân ve sâhib-kırân-ı cihân merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Selîm Hân-ı Kadîm elbesehu’llâhu **hula’u’l-gufrân** hazretleridir ki, silsile-i tâhirelerine ‘unvân-dâde-i Hâdimü’l-Haremeyn olmuşlardır.

Biri dahi pâdişâh-ı ma‘delet âsârı sâhibü’l-kavânîni Sultân Süleymân-ı kâmkâr cenâblarıdır ki, Nemçe çasarı gibi bir kavî dîn düşmenine bi’z-zât defa‘âtle sell-i seyf-i kahramânı idüp meşâhîr-i vekâyî‘-nûvîsân tahkîkleri üzre yirmi yedi eyâlet-i memâlik-i güzîde zabt u feth itdikden sonra çasarı senevî yedi kerre yüz bin altun harâca kesmişlerdir. ‘Abd-i Hakîr güstâhâne cesâret idüp dirim ki, bu Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvendin kemâl-i iştihârına sebep mülûk-i hamsedir.

Biri Sultân Orhan-ı Süleymân-nişândır ki, eltâf-ı ıklîm-i seb‘a olan Rumili cânibinin fethine himmet ve sa‘y-i şâhânelerin bezl itmeleriyle bu Devlet-i ‘Aliyye’nin ol havâlilere fermân-fermâ olmalarına sebep oldular. Ahlâf-ı ma‘delet-ittisâfları eserlerine iktifâ itmeleriyle bi-hamdihî te‘âlâ güzîde-i memâlike mâlik olmuşlardır.

Biri dahi pâdişâh-ı mübecel Sultân Mehmed Hân-ı Evvel tâbe serâhu cenâblarıdır ki, mahallinde tafsîli âtî vak‘a-i Timur-ı bilâ-zuhûr sebebiyle Devlet-i ‘Aliyye’ye vücûhen za‘f küllî târî olmuş iken, bi-‘avnihi te‘âlâ anların hüsn-i tedbîrleri esâs-ı saltanatın istihkâmına

sebeb olmuşlardır. Selâtîn-i bâkıye ânifen zikr olunan üç mülûk-i mekârim-şî'ârdır. **Rahima'llâhu te'âlâ eslâfehüm ve ebbede 'ömre a'kâbehüm ve dâme ahlâfehüm**¹²⁵⁴.

[145b] **Mazbata**

Hafî olmaya ki, sâbıkâ mülûk-i tis'a deyü işâret olunmuş idi. Bu mahalde icmâlen zikr idelim. Râyet-i İslâmiyyenin bir vakt dahi ez-semek tâ-be-simâk i'tilâ ve revnak-yâfte olmasına dokuz 'aded ve 'alâ-kavlin on bir nefer mülûk-i ma'delet-sülûk bâ'is olmuşlardır. Anlardan biri bundan akdem terceme-i şerîfeleri sebt-i cerîde-i vekâyi' kılınan halîfe-i takvâ-engîz Ömer bin 'Abdülaziz radiya'llâhu 'anhu hazretleridir ki, bu ümmet-i huçeste-sîret miyânında belâ-yı Sebbük def'ine bâ'is olmuşlardır.

Biri dahi 'Abbasiyye'den Mütevekkil Halîfe'dir ki, fitne-i halk-ı Kurân'ın indifâ'ına bâdî olmalarıyla halk-ı 'âleme bâ'is-i emniyyet ü itmînân oldular. Egerçi ibtidâ bu husûsa kalem-i ibtâl keşîde kılınmağa sebeb, sâbıkâ işâret olunduğu üzre Vâsık Halîfe'dir. Lâkin 'uhde-i Mütevekkil'de fevka'l-gâye istihkâm bulup andan mâ'adâ rü'yetullah ve gürûh-ı mu'tezilinin zâhib oldukları sâir mesâil-i batâletin bi'l-külliyeye ibtâline bâ'is olup hulûs u i'tikâdı sebebiyle ile'l-ân nüfuz-ı emri cârî oldu.

Biri dahi yine halîfe-i 'Abbasiyye'den Mehdî halifedir ki, sâbıkâ zikr olunmuş idi, hak ve bâtıl beynini fark ve temyîz için kütüb-i mu'tebere te'lîfine ol halîfe-i 'âlî-şân bâ'is olmuşlardır.

Biri dahi Emeviyye-i Endülüs'den Muhammed bin 'Abdurrahmân'dır ki sâbıkâ zikr olunduğu üzre üç yüz binden müretteb leşker-i küffârı on beş yirmi bine takrîben bâliğ cünûd-ı zafer-nümûd ile karşılayup serâ-pâ tu'me-i şemşîr-i âbdâr itmekle ol havâliden mâ'adâ memâlik-i sâirenin te'mînine bâ'is oldular.

Biri dahi sâbıku'z-zikr melik-i sa'îd Nûreddîn-i şehîd takabbül-i sa'yül-mecîd hizmetleridir ki, kendülerden vücûd-pezîr olan hizmet-i 'azîme mahallinde zikr olunmuş idi.

Biri dahi Salâhaddîn Yûsuf el- Eyyûbî'dir ki, dîn-i mübîne ne gûne hidemât-ı cemîle itdiği sâbıkâ zikr olunmağla i'âdeye hâcet yoktur.

Biri dahi Sultân Kayıtbay'dır ki hareminin tezyînine bâ'is olup inşâallâhu te'âlâ tafsîl-i tercemesi mahallinde zikr olunsa gerekdir.

¹²⁵⁴ Allah geçmişlerine merhamet etsin ve evlatlarının ömürlerini ebedî kılsın ve sonradan gelen kimselerle bâki olsunlar.

Biri dahi cennet-mekân ‘Osmân Hân-ı megâzî-pîrâ tâbe serâhu hazretleridir ki, taht-ı saltanata cülûs itmekle ‘âlemin nizâmına sebep oldular.

Biri dahi hafîd-i ‘âlî-tebârları Gâzî Hudâvendigâr tâbe serâhu hizmetleridir ki, yedi kral [146a] ta‘bîr olunan Hersekler dört kerre yüz bin leşker-i küffâr cem‘ idüp, beyze-i islâmiyyeyi rûy-ı zemînden ref‘ itmek zu‘m-ı bâtıllı ile memâlik-i İslâmiyyeye hücum itmişler idi. Sâhib-kırân-ı müşârün-ileyh Murâd bahş-ı ‘âlemyân dergâhına perdâste-i dü dest-i recâ vü iftikâr idüp mütevekkilen ‘ale‘llâh min-haysi‘l-mecmû‘ otuz bin ve a‘mâl-i seyfe kâdir on bin nefere bâliğ cünûd-ı muvahhidîn ile Kosova‘da küffâra mukâbil olup, bi-‘avnihi te‘âlâ yer getürmez müşrikînin ekserini katl u i‘dâm ve kralların dahi niçesini esîr itdiklerinden mâ‘adâ tafsîl-i âti üzre niçe memâlik u seb‘at mesâlik ve kılâ‘-ı kesîretü‘l-intikâ‘ını feth ü teshîr eylediler. Egerçi sultân-ı müşârün-ileyh bi-hasebi‘l-istid‘â nâil-i rûtbe-i ulyâ-yı şehâdet oldular, lâkin bu gazâ-yı ‘azîme sebebiyle râyet-i İslâmiyye ve şevket-i ‘Osmâniyye revnak u şeref ve i‘i‘tilâ-yâfte oldu.

Biri dahi sâdis-i selâtîn-i ‘Osmâniyye pâdişâh-ı bî-müdânî merhûm Sultân Murâd Hân-ı Sâni tâbe serâhu cenâblarıdır ki, anların dahi Varna ve yine Kosova‘da leşker-i küffâra çekdikleri seyfi kahramânî sebebiyle a‘dâ-yı dîn min ba‘d taraf-ı islâmiyâna evvelki gibi sû-i kasda cesâret idemediklerinden mâ‘adâ, ol sultân-ı ‘âlî-cenâb ve ma‘delet-nihâdî Rumili cânibinde feth ü teshîr itmedik, memâlik-i müntekâ‘a kalmamıştır.

Biri dahi Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu ve ca‘ale‘l-cennete mesvâhu hazretleridir ki, Hâdimü‘l-Haremeyn olmalarıyla ol havâlîlerin kemâl-i emniyyetin bâdî olmuşlardır. Ba‘zılar mülûk-i Hamah ki, Eyyûbiyye‘den dir, el-Melikü‘l-Müeyyed‘i bu ‘idâda idhâl eyleyüp mecmû‘u on ikidir didiler. Zîrâ müşârün-ileyh *Takvîmü‘l-Büldân* nâm te‘lîf-i latîfini cem‘ ü tertîb itmekle fenn-i coğrafya ve hendesenin beyne‘l-müslimîn şüyû‘una sebep olup, herkes memleketinin hakikatına anınla vâkıf olmuşlardır. Min-ba‘d nev‘-i sâniye şürû‘ idelim.

en-Nev‘ü‘l-sânî, fî-zikr-i icmâl meşâhîrü‘l-vüzerâ

Ma‘lûm ola ki bu bâbda itnâb mûcib-i kelâl-i tıbbâ‘-ı zevi‘l-elbâb olmağla ber-vech-i icmâl kütüb-i mu‘tebereden cem‘ ü telhîs olunmuştur. Zümre-i Berâmike e‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâ-i nîk-hısâlden olup, tafsîl-i terceme-i ahvâlleri zîb-i sutûr-ı safahât-ı kütüb-i mebsûtadır. Bu mecelle-i *Nevpeydâ*‘ya bâ‘is-i revnak olmak mülâhazasıyla bundan akdem te‘lîf [146b] olunan târîhde muharrer makâlenin me‘âli bu mahalle nakl ü sebt olundu.

Târîh-i Cenâbî’de zikr olunduğu üzere Berâmike cemâ’at-ı kesîre olup eşrâfı Yahya ve Muhammed ve Mûsâ ve Ca’fer ve Fazl idi. Yahya ve Muhammed ve Musa, Hâlid’in semere-i şecere-i sulbû olup, Ca’fer ve Fazl Hâlid bin Bermek bin Yestasîf bin Hamasb? el-Bermekî oğullarıdır. Bermek büyü-tû-târ ta’mîriyle güzârende-i evkât olup, Bermek bin Bermek mecûsî idi. Hişâm bin Abdûlmelik meclisinde kabûl-i dîn-i mübîn itmekle ‘Abdûlazîz tesmiye itmiş idi. Bermek-i Evvel ise ekber-i mülûk-i Fars’dan melik idi. Mülk ü saltanat ve mebd-i devlet-i ‘Abbasiyân Seffâh’a müntakıl oldukda emr-i vezâreti Hâlid bin Bermek’e taklîd itmekle Seffâh’ın beş seneye karîb müddet-i hilâfetinde ol makâmdan münfekk olmamış idi. Müşârûn-ileyh vefât eyleyüp taht-ı hilâfet bânî-i Bağdâd Mansûr-ı Devânîkî’ye nasb oldukda ol câh-ı vâlâda takrîr itmiş idi. Mansûr, halîfeye on üç ay vezâret itmiştir. Zemân-ı hilâfet-i Mehdî’de müntakıl-ı dâr-ı bekâ olup, namâzını teberrûken Harûn er-Reşîd edâ itmiştir. Müdakkıkîn-i müverrihîn bu vechile tahkîk itmişlerdir ki, Hâlid *Mecmû’-ı Ahlâk-ı Hasene*’yi câmi’ olup vâsıl olduğu mertebe-i vâlâya evlâd u ahfâdından birisi vâsıl olmadı. Ez-cümle Yahya re’y ü tedbîrde mu’âdil-i Aristo iken vâlidinin ârâ ü hîredine nazaran henüz şâkird-i sevâmde-i debistân makûlesi idi. Ve cûd u sehâ-yı Fazl nâm-ı mi’an? ve Hâtem’i ilgâ itmişken peder-i sahâvet-güsterinin keremine nisbetle bahrden katre idi. Ve fenn-i kitâbetde Ca’fer ‘adîmü’l-misâl iken Hâlid’in ol fende olan mahâreti nezdinde zikre sezâ-vâr değil idi. Ve Muhammed mürüvvette müşârûn-bi’l-benân-ı selef ve halef olduğu müttefak iken mürüvvet-i Hâlid’e tatbîk olunsa ‘adîm rütbesinde idi. Ve şecâ’atde Mûsâ dâstân-ı Rüstem’i ilgâ itmiş iken mûmâ-ileyhin şecâ’atine nisbet şîr ü gurbe misâl idi. Hâlid’in keremi şu rütbeye resîde idi ki, yek rûz zarfında kırk elli bin altun fukarâyâ in’âm¹²⁵⁵ idüp kemâl-i safâsından iz’âfını neşr ü bezl bi’d-def’ât vâkî’ olmuştur. Ve bir fakîre on beş ve yirmi bin altun birden kerem itdiği ekserü’l-vukû’ idi. Harûn er-Reşîd Halîfe’nin bu hânedâna mahabbeti şol rütbe idi ki, müstekbirine “vâlid” ve nev-hat [147a] bulunanlara “birâder” deyü hitâb iderdi. Ve bu mahabbete sebep kibâr-ı müverrihîn ittifâkları üzere bu mâdde sebep oldu ki, çün râbî-i hulefâ-i ‘Abbasiyye Mûsâ el-Hâdî nâhb-ı kazâ eyledi.

Mûmâ-ileyh Harûn ülke-i Horasan’dan medîne-i Tus’da bulunup sinn-i şebâb muktezâsınca mâil-i lehv u tarab olmağla a’yân-ı devlet, lâıyk-ı hilâfet değildir, zîrâ halîfe olsa serâ-pâ-yı evkâtını levh u lu’ba sarf itmekle umûr-ı hilâfet muhtell olur” deyü ittifâk itdiklerinde, ol vakitte Yahya ve Fazl ve Ca’fer sâdât-ı Berâmike’den olup “kelâm ve re’ylerin redde kimesnede zehre olmamağla emr-i hilâfete sâlih ancak Harûn’dur” deyüp

¹²⁵⁵ Metinde “ingâm” şeklinde yazılmış.

cümleyi iskât itmişler idi. Harûn Tus'dan gelüp Bağdad'a câlis-i sadr-ı hilâfet olduğu gibi Yahya'yı taleb eyleyüp “çünkü nâil-i hilâfet olmama bâ'isi sen oldun umûr-ı âlemi külliyyen sana tefvîz itdim” deyü kendi hâtemini virdi. Ve hila'-ı pâdişâhânedan bir sevb hil'at-ı fâhire ilbâs eyledi. Ba'zı müverrihîn yedi sevb hil'at ilbâs itdi demişlerdir. Vüzerâyâ ibtidâ hil'at ilbâs eyleyen Harûn'dur ve hil'at-ı vezâreti ibtidâ telebbüs eyleyen Yahya'yı Bermekî'dir. Harûn Yahya'ya teslîm-i makâlid-i umûr itdikden sonra icrâ-yı mezâka meşgûl olup, müşârûn-ileyh bu umûr-ı 'azîmeyi sâdikâne bir vechile idâre eylediği a'dâsı dahi bi'z-zarûfî tahsîn ü pesend eylediler. Ve icrâ-yı ahkâm-ı şer'-i mutahhara ile şân-ı hilâfete şu rütbe revnak-dâde oldu ki, misli mâ-kablinde vukû' bulmamış idi.

Hâtem-i mezkûre sonra Fazl'ın, ba'dehu Ca'fer'in olup on yedi sene kâmil dolap-ı felek ber-vefk-ı merâm Berâmike dâir oldu. Ca'fer'i Harûn makâm-ı vezârete is'âd itdikde dest-i istikamet-peyvestine şu rütbe istiklâl virdi ki, kendünden mukaddem kat'â bu rütbe istiklâl vukû'-pezîr olmamışdı. Hattâ halîfenin mâl ü evlâdına ve haremine müte'allık umûru **keyfe mâ yeşâ' ve yahtar**¹²⁵⁶ tasarruf iderdi. Ve mecmû'u Ca'fer'in mahkûmu olup Hârûn kendüye “eb” ve oğulları Fazl ve sâire “ah” lafzıyla hitâb iderdi. Sehâ-i Yahya'yı müverrihîn bu gûne tahrîr itmişlerdir ki, beher rûz her birinin üzerinde kendi hattı ile¹²⁵⁷ ondan yüze varınca 'aded-i dînâr muharrer bin varak kat' itdirdüp her şehir manzaradan halkın üzerine nisâr iderler idi. Herkesin nasîbine düşen varakı gencûra götürüp [147b] teslîm ve üzerinde ne mikdâr altun mektûb ise ahz iderdi. Bir tammâ' kimesne hıttâ-i Yahya'ya taklîd itmekle her gün gencûrdan yüzer altun almağı 'âdet idünüp bir müddet bu hâlde evkât-güzâr olur. Bir gün gencûr kıssaya vâkıf olup harîfi ve varaka huzûr-ı Yahya'ya 'arz ider. Yahya harîfe “niçün kısmetine râzı olmayup tama'a düşmekle bu gün kendünü rüsvâ-yı âlem eyledin?” deyü 'itâb itdikde harîf “bu bî-edebliğe cesâret Mürüvvet Hân'dan Berâmike'ye istinâdendir” deyü ikrâr-ı cürm u isti'fâ itdiği gibi ol ma'den-i sehâyı nihâye deste kâğd-ı müzehheb ile hezâr kalem ve yüz kumkuma mürekkebe ihzâr ve harîf-i ma'hûda virüp, “çünkü nâm-ı Berâmike'yi kerem ü mürüvvetle yâd itdin”. Bunları alup temâm olunca murâd itdiğin mikdârı kat' ve her varak-pârenin üzerine ne mikdâr altun murâd idersen yazup ikimize dahi mevt isâbet eyleyince hazîne-dârımdan ahz u kabz eyle” deyü harîfi mesrûr ider.

M[isrâ']

¹²⁵⁶ Nasıl isterse ve seçerse.

¹²⁵⁷ Kendi hattı ile (Derkenar notu).

Levhaşa'llâhu zihî lutf ve zihî cûd u sehâ

Nesir: Erbâb-ı tahkîk ittifâk itmişlerdir ki, Harûn Âl-i Bermek'in hüsn-i tedbîri sebebiyle mâlik olmadık ve bâc u harâc almadık memleket kalmamışdır. Ve Fazl'ın keremini tavsîfde merhûm Kâtib Çelebi bir garîbe nakl ider. Meâli bu ki, bir gün bir kimesne Fazl'ın meclisine dâhil olup hukûk-ı kadîme ve münâsebet-i tâmmeye ile da'vâ ider. Fazl, hâcetinden suâl idüp "harîf kıyâfetim merâmıma dâldir" deyü cevâb virür. Fazl, "o mâdde ma'lûm, lâkin bu hakîr kat'â ile'l-ân seni görmemişim. Hukûk-ı kadîme iddi'âsı nedendir"? deyü suâl itdikde harîf "dârım sarây-ı sa'âdet-süddenize çâr mülâsık ve ismim isminize mutâbık ve târîh-i velâdetim dahi sultânımın târîh-i velâdetine muvâfık olduğı cihetden sâbıkâ-i hukûk iddi'â itdim" deyü cevâb virdikde Fazl, "idâd-ı sünenden suâl itmiş" harîf, "otuz beşdir hattâ fülân sâlin rebû'l-âhırının leyle-i guresinde sâ'at-ı şeref şemsde iken sultânım ve zahilde? bu fakîr tevellüd itmişdir" deyü da'vâsını isbât itmiş. Pes Fazl hande-i zarûrîden sonra her bir sâle bin altun ve birer kât mükemmel libâs virilmek üzre hazîne-dâra emr itmekle derd-mend şâd-merg ola-yazmış.

Li-câmi'ihî:

Hayyiza cûd u kerem ve'l-i'tâ

Rahmet ide rûhuna Bârî Hudâ

[148a] Ve Ca'fer'in yek şemme sehâsını vasf eyleyen sikât-ı sahîhu'l-kelimât bu vechile tahkîk itmişlerdir ki, her şâm u seher zer ile memlû birer câm-ı havâs ve 'amâme in'âm itmek 'âdeti idi. Bir rûz bir fakîrû'l-hâl derd-mend ümmîd-i kerem ile meclis-i Ca'fer'e dâhil olup, bu gûne ifrât-ı keremine mütehayyir iken Ca'fer garîbü'd-diyâr olduğı fehm itmekle huzûruna getürdüp ahvâlini istifsâr ider. Mûmâ-ileyh dahi kesîrû'l-'ıyâl olup kesb ü kâra kudreti olmadığın ve ba'zı ahhâbı âsitân-ı Ca'fer'i ihtâr itmeleriyle hâlini 'arza geldiğın inhâ itdikde, kurb-i sa'âdet-hânesinde zer-beft ve dîbâ ile mefrûş bir hâne-i Mânî resm ü nukûş ve beher rûz biner altun harclık almak üzre otuz bin altun teslîm ider. Harîf şâd-merge tesâdüf itme rütbesine resîd olup ed'ıye-i vefîreden sonra vedâ' vaktinde "beher rûz manzaramdan münfekk olma" deyü tavsiye itmiş. Harîf, birkaç günden sonra huzûr-ı Ca'fer'e vardıkda otuz bin altun dahi virüp "niçün her gün gelmezsin perde-i hicâbı kaldırup meclisimizden münfekk olma" deyü tenbîh ider. Harîf rûz-ı ferdâ meclisine gelüp vedâ' vaktinde otuz bin altun yine in'âm ider. Harîf hânesine geldikde "Ca'fer bana bir hafta zarfında doksan bin altun in'âm itdi. Bu kerem bir vakt-i safâsına müsâdefetledir. Karîben nâdim olacağı

muhabbâk olmağla, ‘âkılâne hareket hemân altunları alup yine vilâyetimize gitmekdir” deyü fikr-i fâside teba‘iyyet ile ol gün Bağdad’dan çıkup vilâyetine ‘âzim olur. Birkaç gün mürûrunda Ca‘fer mûmâ-ileyhi istifsâr idüp “gâliba hastalığın gerekdir” mülâhazasıyla hânesine mahsûs âdem irsâl ider. Hem-civârları kıssayı nakl itmeleriyle Ca‘fer’e gelüp “mâcerâyı takrîr itdikde Ca‘fer-i derd-mend gâlibâ bu mikdâr altunu görüp bizi nâdim olur fikr-i fâsidiyle karârı firâra tebdîl eylemiş. Benim ise fikrim, çünkü mahall-i ba‘ideden ancak bizim in‘âmımıza i‘timâden bu şehre gelmiş, mecmû‘ mâlî kendüye virsem gerek idi. Lâkin bu kadar mâlî def‘aten virsem belkim derd-mend şâd-merge uğrar mülâhazasıyla tedricî virdiğimin mâl hikmeti bu idi¹²⁵⁸. Hoş imdi kısmeti [148b] bu mikdâr şey-i kalîl itmiş” deyü vâfir te‘essüf izhâr itmişler Bu gûne in‘âmı bî-nihâyedir.

Li-müellifihî

Bârekallah zihî zât-ı sahâvet-güster

Ki yemm-i cûduna nisbet yedi deryâ katre

Nesir: Çünkü ikbâl-i felekin idbârı durpu? ve karîb ve ‘izzetini zillet ta‘kîb itdiği kazâyâ-yı bedîhiyyü’l-intâcdandır. Târih-i rûz-nâmçe-i ‘âlem sene seb‘a ve semânîn ve mi‘e ile mürtesim oldukda tab‘-ı reşîd hubb-ı Berâmike’den mütehavvil olup, hacc-ı şerîfden ‘avdetinde Ca‘fer ibn Yahya’yı katl ve Âl-i Berâmike’den olan hânedân-ı ‘azîmü’ş-şânları berbâd eyledi. Bu vak‘a-i garîbenin sebebinde meşâhîr-i müverrihîn beyninde ihtilâf vâki‘ olup, kavl-i ekser bu mâdde üzre müncerdir ki, Harûn’un hüsn ü cemâl ve şî‘r ve edebiyâtta yektâ ‘Abbas’e nâm bir hemşîresi olup müşârün-ileyhin mûmâ-ileyhâya kemâl-i ‘alâkası olmak hasebiyle bir ân meclisinden münfekk olduğuna rızâsı yoğidi. Çünkü Ca‘fer’e dahi ânifen zikr olunduğu üzre nihâyetde mahabbeti der-kâr idi. Vakt-i ‘ayş u safâda Harûn’un neş‘e-i bâb-ı zevk u sürûr olması ancak mûmâ-ileyhimâyâ münhasır olup, lâkin bilâ-‘akd-ı şer‘î ikisinin ictimâ‘ı mümkinâtdan olmamağla halvet-i sahîha bulunmamak ve bulunduğu sûretde katl u i‘dâmında ihmâl olunmamak şartıyla Harûn er-Reşîd hemşîresi ‘Abbase’yi Ca‘fer Sa‘îd’e ‘akd ü tezvic ve bu takrîb ile bâlâyı safâsını tervîc itmiş idi. Ca‘fer her çend ki, **İnne keyde künne ‘azîm**¹²⁵⁹ kerîmesin bâd eyleyüp isti‘fâ idegördü. Bir vechile tahlîs-i girîbân kâbil olmamağla nâçar sûret-i rızâ irâet eyledi. Fe-emmâ bîm-i cân-ı ‘azîz ile bu ‘ahde şu rütbe vefâyı iltizâm eyledi ki, bilâ-halîfe ‘Abbase’nin nezdine kat‘â dâhil olmaz idi. Lâkin mukaddemâ işâret olunduğu üzre kâffeten umûr-ı saltanat ve Enderûn

¹²⁵⁸ Virdik mâl hikmeti bu idi (Derkenar notu).

¹²⁵⁹ “Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür”. *Kur‘ân*, Yûsuf, 12/28.

ve Bîrûn'a mute'allık hizmet dest-i istiklâl-i Ca'fer'e taklîd olunmuş idi. Ba'zı kerre umûr-ı Enderûniyye nizâmıçün Ca'fer ba'de'd-dîvân hareme girüp havfindan hemân der-pâ umûr-ı lâzıme-yi sipâriş itdikden sonra 'icâleten Bîrûn'a hurûca cân atardı. Çünkü Fahr-i Kâinât ve Eşrefü'l-Enbiyâ 'aleyhi efdalü't-tahâyâyâ **mâ-nezeltu ba'di fitneten edurru 'ale'r-ricâli mine'n-nisâ** buyurmuşlardır. Tâife-i sâbık fiten ü mekrleri cümle-i fiten ü mekîdetden eşedd ü azardır. Ve Kur'ân-ı 'azîmü's-şânda **keyde nisâ-i** 'azîm olduğu zikr olunmuşdur. Lâ-cerem câh-ı mekrlerine ricâli fütâde itmeleri emr-i mukarrerdir. Ca'fer [149a] tenbîh-i mâlzeme için hareme girdikçe 'Abbase'nin 'alâka-i küllîsi hasebiyle ahyânen nîm sâ'at mikdârı Ca'fer'i ibrâmla kasrında alıkomağa başladı. Lâkin Ca'fer kemâl-i hazm u ihtiyâtından 'Abbase'ye murâd üzre nazar-endâz olmazdı. 'Abbase'nin ihtiyârı maslûb olup ber-fehvâ-yı el-mir'âtü'l-iblîsü'l-mir'ât? bir gün Ca'fer'in vâlidesine keşf-i râz idüp "eger murâdım husûl-pezîr olursa ebnân-ı mülâhazan gencîde olmakdan efzûn sana in'âm iderim" deyü va'd itmekle ol nâkısâtü'l-'akl mâl tama'ıyla ciger-kûşesine bu husûsdan zarar isâbet ideceğin bi'l-küllîyye ferâmûş eyleyüp tedbîr-i kâra mübâşeret eyledi. Ber-mısdâk-ı **îzâ erâdallâhu şey'en heyye'e esbâbeh**¹²⁶⁰ meğer mâder-i Ca'fer'in hüsnde gıpta-fermâ-yı Zelîhâ câriye-i hasnâsı olup, Ca'fer'in ez-kazâ câriye-i merkûmeye ne 'alâka-i küllîsi vâkı' olmuş idi. Lâkin hemşîre-i halîfe 'Abbâse'nin hâtırına ri'âyeten âteş-i 'aşk-ı câriye ile nihânı kebâb olup, bir taraftan? ârzû-yı vuslat olmuş idi. Mâder-i Ca'fer, "'Abbase'ye câriye husûsunu inhâ vü takrîr ve murâdının husûlü fakat bu takrîb-i dîl-firîb ile mümkindir" deyü 'Abbase'yi tebşîr eyledi. Ya'nî bir meclis-i Cem-pesend tertîb ve câriye-i ma'hûdeyi envâ'-ı cevher ü elbise ile tezyîn ve dîl-firîbâne edâ ile Ca'fer'e hibe¹²⁶¹ idüp nûş-i câm-ı Cem hılâlinde Ca'fer'e zemîn ü âsumânı fark itmeyecek rütbe sâgar-ı ser-şâr pey-der-pey. Pey virildikden sonra 'Abbase'yi câriye kıyâfetiyle hem-firâş itmek mâddesin ta'lîm eyledi. Bir gün Ca'fer ber-de'b-i sâbık hareme girüp ibrâm-ı 'Abbase ile celse-i hafîfe esnâsında, 'Abbase bu gûne bast-ı makâl itdi ki, çünkü tenbîh-i halîfe sudûrundan nâşî ikimizin hem-hâbe-i câm-ı vuslat olması peyveste-i dâr-ı bekâ olduğu gayr-ı hafîdir. Lâkin bu hakîre evlâd esîri olduğundan bâri benim hüsn-i rızâm ile fülân câriyeyi kabûl buyursanız dünyâlar kadar memnûn olurum" deyüp ne itdi ise itdi Ca'fer'in gönlün itdi. Pes derhâl bir bezm-i 'âlî tertîb itdürüp câriye-i ma'hûdeyi dahi makâm-ı sâkîde istihdâm itmeleriyle mahabbet-i sâhte-i? Ca'fer yeniden hareket idüp "nûş-ı mey-i hamrâdan mukaddem 'aklına hayra? tareyân" selâse-i gusâleyi? nûş itdiği gibi keştî-i hiredi külliyyen girdâb-ı 'ademde nihân oldu. Ca'fer her husûsâ [149b] husûsa hılâl-i 'işretde kemâl-i ihtiyâtı derpiş iderken **îzâ câe**

¹²⁶⁰ Allah bir şeyi murat etti mi sebepleri ona göre yaratır.

¹²⁶¹ Metinde hibe şeklinde yazılmış.

kazâ lâ-erâdde lehû fehvâsınca bi'l-küllîyye âblûyı elden çıkarup sevdâ-yı 'alâka ile şöyle mest u medhûş oldu ki, fi'l-hakîka **es-semâi mûnhâ ve'l-ard fevkı** deyicek rûtbeye hâli resîde oldu. 'Abbase derhâl ber-câ mehâb? ferş itdirüp Ca'fer ile hem bâlîn-i vas[l] oldular. Ca'fer ise mest-i lâ-ya'kıl bulunmağla 'Abbase'yi câriye-i ma'hûde zann eyleyüp bilâ-tevakkuf bikrin izâle itdikden sonra “‘Abbase câriye ile şehzâdenin vuslatında fark buldun mu?” deyü Ca'fer'e hitâb itdiği gibi Ca'fer'in cân başına sıçrayup bîm-i cân-ı şîrîn ile külliyyen neş'esi zâil oladüşdü. Ca'fer nâçâr mâddeye vâkıf olan hademe ve cevârîyi ifrât-ı in'âmla şeremetde? idüp bu husûsun ketmi bâbında 'azîm tenbîh ü te'kîd eyledi. Halîfe bî-haber 'Abbase hâmile kalup hamlini bir takrîb ile setr iderek vakt-i mu'tâde temâmında cedd-i Âl-i Rebî'a olan Rebî' nâm veled mütevellid oldu. Bir müddet mürûrunda bîm-i mu'âheze-i halîfe hasebiyle ma'sûmu ba'zı mu'temedün-'aleyh kimesneler cânib-i Mekke-i mûkerremeye irsâl itmişler idi. Niçe şühûr u sinîn güzer itdikden sonra mâddeye vâkıfa cevârî ile 'Abbase beynine li-husûsin mâ-münâfese cârî olmağla tafsîl-i mâddeden halîfeyi âgâh itdiler. Ammâ halîfe egerçi sözlerin garaza haml itmekle i'timâd bâbını sedd itmiş idi. Velî hâtırında bir 'akde oldu. **Ba'de'l-lüteyyâ ve'lletî** hacc-ı şerîfe tedârükünü Ca'fer'e sipâriş itmekle derhâl ordu-yı Reşîd müteveccih-i cânib-i Hicâz olmazdan mukaddem sırdâşından birini Mekke-i mûkerremeye ilgâr ile gönderüp Rebî'i Yemen tarafına tahvîl husûsunu mü'ekkedden sipâriş eyledi. Harûn hacc-ı şerîf menâsikin ba'de'l-edâ mû-be-mû mâddeye tahsil-i vukûf itmekle bir müddet nâçâr hazm eyledi. 'Avdetde sâhib-i *Nuhbe* tahkîki üzre medîne-i Enbâr nâm mahalle vusûlde ol gice Harûn ber-vech-i mu'tâd Ca'fer ile nihânî 'ayş ve münâdemeden sonra vakt-i câm-ı hâb duhûlünden nâşî me'zûnen haymesine gelmiş idi. Harûn der-'akab Mesrûr nâm cellâd nâ-gûş-ı feryâdı ihzâr ve bilâ-te'hîr varup Ca'fer'i katl eyle deyü emr idicek Mesrûr'un 'aklı başından gidüp hâlet-i zâideye haml itdiğin Harûn teferrûs itdikde, ol vakitte bî-merhameti ve tahkîka bu [150a] işâret için dest-i cellâdâna teslîm olunmak mu'tâd olan makreme ve hâtemde Mesrûra virüp emrimi icrâda yek-ser mütevakkıf u terâhî idersen şemşîr-i kahrımdan serin halâs idemezsin deyü te'kîd itmekle nâçâr hayme-i Ca'fer'e varup ba'de'l-istîzân dâhil oldu. Ca'fer Mesrûr'u gördüğü gibi mâddeyi teferrûs idüp, yâ Mesrûr bu şeb halîfe gâyet mest olduğundan nîk ü bedi değil arz u semâyı farkdan kalmışdır. 'Ale's-seher nâdim olacağı bedîhî olmağla bu husûsu te'hîr ehemmi-mühimmâtındandır” deyü hitâb itdikde, halîfenin makreme ve mehrin nihâde-i manzara-i Ca'fer itdiğine müte'âkıb Harûn'un kemâl mertebe ta'cîlinden 'akîb-i Mesrûr'dan pey-der-pey irsâl itdiği kimesnelerin vürûdu kavlı-i Mesrûr'u tasdîk itmekle Ca'fer **İnne**

lillâhi ve innâ ileyhi râci‘ûn¹²⁶² gûyân tecdîd-i vuzû idüp edâ-i salâtıdan sonra secde-i niyâza fütâde olup, “Yâ rabbenâ mücrim ve ‘âsî Ca‘fer kulun bilâ-armagân huzûr-ı gufrân-ı mevfûruna ‘azîmet ideyor. Erhamü’r-rahîmsin, me’mûlüm ‘afv ü mağfiretdir” deyü eşk-i darâ‘at isâle idüp fâriğ oldukda murg-ı rûhu âşiyân-ı ‘ukbâya pervâz eyledi. Sâhib-i *Nuhbe* dir ki, Harûn cüsse-i Ca‘fer’i çâr pâre itdürüp re’s-i maktû‘uyla cânib-i Bağdâd’a irsâl ve ru‘ûs-ı cısırde çengâllere âvîhte itdirmişdi. Ve kâne zâlik fî sene seb‘a ve semânîn ve mi’e dü sâle karîb belki efzûn müddet mürûrunda bir seferden Bağdâd’a ‘avdet idüp cısırden mürûr iderken lahm-ı kadîd-i Ca‘fer’i gördükde ihrâk bi’n-nâr itdirdi.

Âsâr-ı kibâr-ı müverrihîn manzûrları olan hurde-bînâne gayr-ı [hafîdir]. Esbâb-ı nekbet-i Berâmike’den dahi ma‘dûd sebeb-i mezkûr ki, Abbâse mâddesidi[r]. Meşâhîr-i ehl-i fennin cümlesinin zabt u nakl itdikleri mevâd dahi olmağla ‘abd-i Hakîr dahi ittibâ‘en bu mahalle tahrîr eyledim. Lâkin ma‘lûm ola ki, fahlu’l-müverrihîn Mevlânâ el-‘allame eş-şehîr İbn Haldû[n] [‘aleyhi’r]-rahme *Mukaddime*’sinde, “bu rivâyete vücûhla i‘timâd câiz değildir. Ve kibâr-ı müverrihîn bu mi[sı]llü vekâyi‘i sebt-i cerîde-i tahkîk itdikleri nakl-i mücerrede i‘timâd idüp usûl ü kavâ‘ide tatbîk itmediklerindendir” deyü redd ider ve tahrîr itdiği vücûhâtıdan bir mikdârını ta‘dâd ve ibtidâ tercemesin îrâd idelim. ‘Abbase bint Muhammed [el-Mehdî] bin ‘Abdullah Ebî Ca‘fer el-Mansûr bin Muhammed es-Seccâd bin ‘Ali Ebî el-hulefâ-i bin ‘Abdullah tercemânü’l-Kur‘ân bin ‘Abbas ‘ammi’n-nebî sallallahü ‘aleyhi ve sellem ve ‘alâ ashâbih ve ‘âlihî ecma‘în. Bu takdîrce ‘Abbase bint halîfe ve uht-ı halîfe olup ‘Abdullah bin ‘Abbas radiyallahü ‘anhümâ hazretleri ki, ‘Abbasiye beyninde eşrâf-ı dîn ve ‘uzemâ-i milletden, fakat dört nefer zevât-ı kirâm olup anların vâsıtasıyla bint ‘Abdullah bin ‘Abbas’dır. Pes rûte-i ‘Abbase dünyâ ve übüvveten ve celâlen refî‘a olup uht-i Harûn olduğundan nesebi melik-i ‘azîz ve hilâfet-i Nebeviyye ve sohbetü er-Resûl ve ‘amûmet-i Ahmedî ve imâmet-i millet-i Muhammedî ve nûrû’l-vahy mehbût-ı melâike olmağla mahfûf iken bu makûle fuhşıyyâtı niçe mürtekibe olur. Ve Ca‘fer-i Bermekî mevâlî-i ‘Acem’den bir ‘abd olup Harûn’un ceddi ehl-i Fars’dan sâtun almış idi. Pes eşrâf-ı Kureyş ve ‘amm-ı Nebevî neslinden olan zât-ı şerîfî mevlâ el-‘Acem ile telhîm nazar-ı insâf ile tedkîk olunsa usûl-i kavâ‘ide muhâlifdir. Husûsâ Hârûn gayret ü hamıyyetde beyne’l-hulefâ mesel iken hemşîresini recûl-i a‘cemîye siyyemâ mevâlîden ve kendi a‘bâdından olan [k]imesneye tezvîc itmek kabil midir? Berâmike’nin sebeb-i nekbetleri kemâl-i istiklâl midir? Nitekim karîben zikr olundu. Fâzıl-ı müşârûn-ileyh kavî-i eslâfî red idüp dir ki, müverrihîn Hârûn hamr u müsîrât ile imrâr-ı vakt iderdi didikleri dahi sahîh değildir. Ve mansıb-ı hilâfet ve

¹²⁶² “Biz Allah’ınız ve sonunda ona döneceğiz”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/156.

dîn ü ‘adâletde hâşâ bu makûle sû-i ef’âl buluna. Hârûn er-Reşîd halîfe-i zâhid olup, dâimâ sohbeti ‘ulemâ vü evliyâ ile muhâvereti Fudayl b. İyâz ve ibnü’s-Semmâk ve’l-Ömerî gibi kibâr ile olup hazret-i Süfyân-ı Sevrî radiyallahü ‘anhu bi’l-mükâtebe [soh]betleri münfekk olmazdı. Bu makûle kibârın va’zında bekâ-i tazarru’a müdâvim ve ‘ibâdât u salâta mülâzım olup evvel-i vakt-i subha şâhid bir halîfe-i müttakî ve ‘âbid idi. Maksûd hâl-i Berâmike’yi beyân iken ‘alâ-vechi’l-mülâbese bu makâle-i yesîre ta’mîmen lâ-fâide tahrîr olunmuşdur. Bu husûsda tarafeynin delâili ve musannif-i merhûma ‘âid olan esvile ma’a [kesik] tebyîzine muvaffak olu[rsak] inşâ[allâhu te’âlâ] Vallâhi’l-muvaffak ve mennihi’l-‘inâye¹²⁶³.

Ba’zı müverrihîn bâ’is-i harâbe-i hândân-ı Berâmike olan husûsu bu vechile nakl itdiler ki, bir gün Hârûn Yahya bin ‘Abdullah bin el-Hasen bin el-Hasen es-Sebt radiyallahü ‘anh ve ‘anhüm cenâbının habl-i hayâtın kat’ için Ca’fer’e te’kîden emr ider. Ca’fer dahi ol zâtın cedd-i büzürgvârından ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm istişfâ’en ıtlâk ve Hârûn’a “katl itdim” deyü kemâl-i i’timâd vermiş iken fî kulûbihim marazan mısdâkına mâ-sadak ashâb-ı agrâzdan hased-endâz Âl-i Berâmike olan Fazl bin Rebi’ gamz itmekle halîfeye kemâl-i gazab müstevlî olup katl eyledi. Bu vechinden mâ’adâ ba’zı vücûhât dahi mervîdir ki, *Târîh-i Düvel’*de zikr olunmağla bu mahalde tayy-ı makâl olundu. Bi-eyyi sebebin-kân Ca’fer katl olunduktan sonra Muhammed bin Hâlid ve oğlundan mâ’adâ mecmû‘Berâmike’yi birer gûne ta’zîb ile ifnâ [150b] ve hâne ve a’kâbların harâb eylediler. Ve mâ-meliklerin ba’de’l-ahz ba’de’l-yevm nâm-ı Berâmike elsine-i nâsdan yâd olup “her kim ki dilden yâd itmeyüp bir takrîbile isimlerin ve keremlerin yâd eylerse evlâdım dahi olursa bilâ-emânın katl iderim”. Mazmûnunda taraf-ı Hârûn’dan ekîd ü şedîd emr sâdır oldu. Ve Yahya ve Fazl sakîl-bendlerle habs olunup ikisi dahi mutbakda? vefât itdiler. Cenâbî dir ki, emr-i Hârûn ile Fazl mahbûse sıyât-ı telef? darb olunurdu. Yahya mahbûsen Ca’fer’den üç sene sonra yetmiş yaşında kesret-i бүкâ vü rikkat sebebiyle vefât itmiştir. Hânedânları harâb olup bu vâkı’aya uğradıkları hinde Yahya’nın didiği kelimât-ı rikkat-âmîzdir ki, her fıkrası ‘akile özge pend-i bî-bedeldir. **Ed-devletü câriyetün ve’l-mâl ‘âriyetün ve lenâ bimen kablînâ esvetün ve fînâ limen ba’denâ ‘ibretün.** Fazl Yahya’dan sonra bu hâlde se sâle müddet dahi hayâtta kalup kırk beş yaşında kesret-i rikkat bâ’is-i mevti oldu. Sikât-ı düvâtdan mervîdir ki, Yahya mahbûs iken sahire-i Sammâya bâ’is telyîn olmak rütbesi nazm u nesr irsâlinden bir ân hâlî olmazdı. Hârûn’un ‘ilm ü mürüvveti gazabına hezâr bâr gâlib lâsiyyemâ iş’âr-ı râika ve kelimât-ı fâika bi’t-tab’ ihtiyârın sâlib iken hussâd kalb-i Harûn’ı Berâmike’den şu rütbe tahvîl itdirmişler idi ki, Yahya’nın eş’ârı manzûru oldukça gazabına hiffet târî olmak değil

¹²⁶³Âsâr-ı kibâr-ı müverrihîn Ve minhu’l-‘inâye (Derkenar notu).

iştîdâd-ı külliye bâ'is olurdu. Peyâm-ı fevt-i Yahya vâsıl-ı sem'-i Harûn'ı oldukda istircâ'en el-yevm a'kal-ı nâs dîde-i 'âlemden mefkûd oldu. Eger bir müddet dahi pâydâr-ı kasr-ı hayât olsa idi evvelki hâline ircâ' câygîr-i zamîrim idi didiği cerha gubâr-ı elmâs ekmeğe müşâbih bir ma'nâdır. Ca'fer'in kendinden menkûldur ki, âhr-ı eyyâmda dâr-ı halîfe 'azîmet kasdıyla esbime rûkûbden mukaddem de'b ü mu'tâdim değil iken vesvese 'ârız olmağla es'ad-ı sâ'ât istihrâcî çün usturlâb taleb itdim ve maslahat-ı mezkûre nehr-i Dicle'ye nâzır kasrına ku'ûd itdiğimde benim hâtıramdan gayr-ı habîr bir kimesne bu beyiti inşâd iderek sefine ile mürûr itdi.

'Arabiyye

Yudebbir bi'n-nücûm ve leyse yedri

Ve Rabbü'n-necm yef'al mâ-yurîd¹²⁶⁴

Nesir: Derhâl usturlâbı terk idüp **Yef'alullâhi mâ yeşâu ve yehkumu mâ yürîdü** gûyân dâr-ı halîfeye 'âzim oldum. Bu vak'a-i gayr-ı me'mûle zuhûra geldi. *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi dir ki dakkâşî'ş-şâ'ir? nezd-i cüsse-i Ca'fer'de çend ebyât [151a] inşâd ve lutf u keremin yâd itmekle bu hâle sebep olanlara sebb u düşnâm ve kemâl-i hüzn ü rikkatle feryâd idüp bî-nihâye kimesneler cem'iyetle müşârün-ileyhe pey-rev oldukları mesmû'-ı Hârûn olmağla derhâl Rakkâşî huzûruna ihzâr idüp, min-ba'd nâm-ı Berâmike dillerden yâd ve isimleri hergiz yâd olunmayup ve ol cânibe bir kimesne varmamak üzre muhkem yasâg u tenbîh ve hilâfıyla hareket eyleyenler cîger-pârem dahi olursa kat'â merhamet olunmaz deyü te'kîdimizden habîr değil mi idin ki bu gûne kabâhat-ı 'azîmeye cesâret eyledin deyü berçîn-i? gazab ve 'itâb-ı hitâb itdikde mûmâ-ileyh, “na'am bu tenbîh ü te'kîdden habîr idim. Lâkin yâ halîfe Ca'fer'in müstagrak-ı yemm-i 'atâsı olduğundan yolunda cân fedâ itmeği ihtiyâr itdiğim hasebiyle veliyyü'n-ni'metimi bu hâle görmekten mevt 'indimde emr-i sehl olmağın cesâretime sebep oldu” deyüp, Hârûn, “ne gûne kerem ü lutfuna mazhar oldun?” deyü Gıbbe's-suâl Rakkâşî “yâ halîfe bu diyâra geldiğimde hâlîme vâkıf olmağla bir bî-bedel mefrûş tetimmâtıyla dâr-ı müzeyyen hîbe idüp huzûruna vardığım âvânda dâmen dâmen virdiği dînârdan mâ'adâ beher sâl 'alâ-rivâyetin beher mâh biner altun ta'yîn itmiş idi” deyüp hâmûş oldu. Hârûn za'fını kerem idüp, “mâdâm ki ikimiz dahi pâ-y-i dâr-ı süllem-i hayât oluyuz iki bin dînârı vaktinde gencûrdan ahz eyle” didikde Rakkâşî-i edîb ve hâzâ men beredete? Berâmike didiği gibi halîfeye bükâ-i şedîd müstevlî olup â'yân-ı dîvâna

¹²⁶⁴ Kendisi bilmediği halde idare eder
Gezenin Rabbi istediğini diler

hâlet-i gazabımda niçün hâtırına habs veyâhûd nefyi ilkâ itmediniz? Mecmû'unuz katlinde isti'câl ehemmi-i umûrdandır deyü yek-zebân-ı ittifâk oldunuz” deyü vâfir ‘itâbdan sonra mahbesde olanları ıtlâk ve ke’l-evvel ol hânedânı ma’mûr itmeğe ‘âzim olup bi-nihâye nedâmet ve esef-ı izhâr itmiş idi. Harûn’un Berâmike hakkında gazabı teskîn olup ke’l-evvel makamlarına bâkîların ırcâ’ ideceği peyâm mesmû’-ı fırka-i hussâd oldukda ta’lîmleri üzre ahâd-ı nâsdan biri zevâl-i saltanatı müş’ir ba’zı ebyât ile Hârûn’a ‘arz-ı hâl virmek ile havfa tâbi’ olup ke’l-evvel gazabı müştedd oldu. Ruk’a-i mezkûre ve ol husûsda olan ihtilâf *Târîh-i Düvel*’de mastûrdur.

İttifâk-ı sikât ile müsbetdir ki, diyâr-ı Özbek’de bir mütemevvil kimesne [151b] ez-kazâ fakîrû’l-hâl olup ta’ayyüş emr-i vezre¹²⁶⁵ kemâl-i muzâyaka keşîde olmuş idi. Bir gün hâtûnu ol şahsa, “hüsn-i rızâm ile beni Bağdad’a götürüp Ca’fer-i Bermekî âstânesine fûrûht ile bahâmı alup evlâdına ve kendüne medâr-ı ma’âş olacak bir kâr hâsıl it” deyüp refâkaten Bağdad’a ‘âzim olurlar. Dârü’s-selâm’a dâhil olup esnâ-i tarîkda bir kimesneye hâne-i Ca’fer’i suâl iderler. Ol zât nâm-ı Ca’fer’i gûş itdiği gibi hâlet-i sahv kendüden mefkûd olup zemîne fûtâde olur. Özbek bu hâle mütehâyir olup mecnun misâli etrâfa nigerân iken bir müddet mürûrunda ol zât hâlet-i ûlâsına rücû’ idüp Özbek’e, “ey derd-mend yedi sâ’at mukaddem suâl itdiğin vücûd-ı bî-hemtâ rücû’u gayr-ı mutasavver bir vâdiye ‘âzim oldu. Fûlân mahalledir varup gördükden sonra bu hâneye gel ve zinhar nâm-ı Ca’fer’i yâd itme” deyü engüştüyle yanımcı taraf-ı cisri ve kendi hânesini irâet eyledi.

Özbek hâtûnuyla cisre vusûlde bir kimesneyi maslûb gördüler. Gülûsuna âvîhte kılınan levha-i sîmîne nazar itdikde “hâzâ kâsir-ı ‘ahd-i şehriyâr-ı vezîr ve sâhib-i şâh dîndâr Ca’fer Bermekî-i kesîrû’l-ibtizâr” yazılmış Derdi-mend- eyvâh kadem-i şeâmet idmez bu zâta isr itmiş deyü efgân idüp bâri kademine yüz süreyim deyü pâyına dokunduğu gibi başına bir şey düşer. Özbek alup nazar itdikde bir bir-nazîr nigîn-i elmâs ki şa’şaası hayre-sâz-ı çeşm-i âftâb olur. Bir kat dahi zevce ü zevce feryâda âgâz [i]düp taşlarla döğünmeğe başlarlar. Derhâl pâs-bânân gelüp, “sizler yasag-ı pâdişâhîyi bilmez misiz?” deyüp huzûr-ı Hârûn’a ihzâr iderler. Hârûn kıssayı nakl itdirüp vâkıf-ı keyfîyyet oldukda [silik] sâir esvâb-ı Ca’fer’i alup “işbu nigîn kim temâm yüz bin dînâr hâlisü’l-‘ayâra iştirâ olunmuşken niçün terk itdiniz?” deyü suâl itdikde, cellâd “birkaç sâ’at çalışdım engüştünden tefkîk kâbil olmadı. Bi’z-zarûrî bu gice usbu’un kat’ idüp nigîni ol takrîb ile alsam gerek idi” deyü cevâb virmekle, Harûn engüşt-i hayret ber-dehân bu hâle ‘ibretle nigerân olup “zihî zât-ı sehâ vü

¹²⁶⁵ “İmrûzda”?

dâd-güster ki meyyiti dahi bezl ü infâkda kusûr itmeye, böyle zâtı sad hayf u hezâr hayf ki elden çıkardık” deyüp bir müddet-ı bîcâ teessüfden sonra meyyitini hânesine irsâl eyleyüp defn [152a] itdirdi. Ve Özbek’e nıgının bahâsından mâ‘adâ bî-nihâye mâl virüp memleketine gönderdi.

Cenâbî merhum dir ki, ‘âkîle va‘z u nasihat ahvâl-i Berâmike kâfidir. Zîrâ bunlar zemânlarında nâsın sâdât ü eşrâfı ve ‘aklen ve re‘yen asvebi vücûden ve hilmen ekseri ve merhamet ü mürüvveten bî-nazîrî idiler. Haklarında nazm olunan ebyât bî-nihâye olup bu dü beyit anlardandır.

‘Arabiyye

İnne Berâmikete’l-lezîne te‘allemû

Şiyeme’l-kirâmi ve ‘allemuhâ en-nâsâ

Kânû izâ garasû sekavû ve izâ benav

Lâ yehdimûne limâ benev esâsâ¹²⁶⁶

Nesir: Tafsîl-i terceme-i Berâmike zîb-i safahât mebsûtât olmağla bu mahalde bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi Ebü’l-Hayrât Nizâmülmülk’dür ki evvelâ Sultân Muhammed Selcûkıye ba‘de-zâlik sâlifü’z-zikr Melikşâh’a müşîr-i Âsaf-nazîr olmuştur. Cûd u keremde pîr ve Berâmike olup ârâ-ı sâibede hod bî-hemtâ olduğu mukaddemâ kayser mâddesinden zâhirdir. Merhûm Kâtib Çelebi *Mecmû‘a*’sında dir ki, vezîr-i müşârün-ileyh ‘Irak-ı ‘Arab ve ‘Irak-ı ‘Acem, husûsâ Haremeyn-i Şerîfeyn’de vücûh-ı hayrâta ve mücâvirîne mâl-ı firâvân sarf idüp beher sâl hayrât ve fukarâ vü muhtâcîne kendi mâlından mâ‘adâ hazîne-i pâdişâhîden altı kerre yüz bin zer-i hâlisü’l-‘ayâr bezl ü infâk iderdi. Taraf-ı pâdişâhîden kendüye istiklâl-i tâm virilmeğin devlet ve kadr u i‘tibârı rûz-be-rûz terâkkî-yâfte oldukça bi-hasebi’l-mu‘tâd hussâdı izdiyâd bulmağla bir gün ehl-i ‘arz “vezîr hazîne-i berbâd eyledi” deyü gamz eylediler. Sultân dahi mahfî da‘vet eyleyüp, ey peder-i büzürg-vâr mâl-ı hazîneyi lâ‘an aslin telef ü izâ‘at lâyıq değildir. Bâri gürûh-ı ‘askerîye sarf olunsa fâide-i ‘azîme husûl-pezîr olurdu” didikde ol müdebbir-i ‘ayn-ı hîred bî-muhâbâ, “benim şevket-penâh pâdişâhım, kûlun bir ‘Acem kocası nâ-tüvânım ki, ‘urza-i bâzâr kılınup dört

¹²⁶⁶ Muhakkak ki şerefli insanların sıfatlarını öğrenen ve insanlara öğreten Bermekiler Diktikleri ağaçları suladılar inşa ettiklerini yıkmadılar (Bu şiir Ebû Nüvâs’ındır).

diremden kapu açsalar hiçbir ahad bir yol dahi dimeyeceği zâhir ve sultânım bir Türkî cevân olup bi-hasebi'l-müzâyede sî dînârı tecâvüz itmeyecekleri bâhir iken Cenâb-ı Hazret-i vâhibü'l-'atâyâ bu hâlimizle zimâm-ı saltanatı kemâl-i kereminden destimize tefvîz eyleyüp sebep-i nizâm-ı 'âlem ve bâ'is-i irâha-i benî Âdem kıldı. Bu ni'am-ı 'azîmenin şükrünü edâ ancak her hâli muktezâ-yı ahkâm şer'-i şerîfe tatbîk itmekle [152b]icrâ-yı merâsim-i 'adl ü dâd iken ben kulun tedbîr-i umûr ve icrâ-yı ma'deletde râcil ü ma'lûl ve sultânım icrâ-yı mezâk ve levh u lu'ba meşgûl olup def'-i a'dâ mülâhazasıyla i'dâd ü müheyyâ itdiğimiz 'askerimizin ise tîgları hamîrî kat' itmek ve tîrleri kadleri mikdârı mahalli tecâvüz eylemek emr-i mevhûm olduğundan mâ'adâ, ber-fehvâ-yı en-nâs 'alâ dîni mülûkihim her biri mürtekb-i fisk u fücûr olduklarından nâşî düşmeni münhezim itmekle muzaffer u mansûr olmak değil insâf olursa sezâ-vâr-ı kahr-ı Rabb-ı gafûrdurlar. Bu sebebdan kulun pâdişâhıma leşker-i Şâm ve 'asker-i tesahhur? nâmıyla be-nâm iki nev' sipâh ârâste ve müheyyâ eyledim ki cümlemiz der-hâb iken anlar tâ-be-sabâh vez-seher tâbe-şâm ba'de edâi'l-mefrûza dergâh-ı kâdi'l-hâcâta dest-i niyâzların perdâste eyleyüp 'askerimizin mansûr ve a'dâmızın makhûr olmasın ez-dil ü cân bi-ihlâs istid'â eylerler. Cenâb-ı Erhamü'r-râhimîn mahz-ı lutfundan ed'îye-i¹²⁶⁷ ihlâs perverlerin kabûl itmekle her emr-i düşvârimiz sehl ü âsân olur. Eger bu hizmetimiz makbûl ve sa'yimiz meşkûr olmadıysa ba'de'l-yevm bu kârdan fâriğ olalım” deyü cevâb-ı bâ-savâb viricek pâdişâha kemâl-i rikkat târî olup, “ey peder sadâkat-güster ba'de'l-yevm bu makûle 'askerin bir kat dahi tevfirine ne sa'y eyle benden sana izyimdir deyüp kat-be-kat hıl'at-ı mülûkâne ilbâs eylemiş. Rahmetullahi 'aleyhimâ ve 'alâ men silk-i meslekehümâ.

E'âzım-ı meşâhîr-i vüzerâ-i sehâ-perver ve müdebbirden biri dahi Emeviyye'den Süleymân Halîfe'nin vezîri Sa'd bin Hâlid'dir ki, tedbîr-i umûrda yektâ olduğundan mâ'adâ Bermekî-tabî'at olmağla bezl ü infâka hazînesinde mevcûd direm ü dînâr bulunmasa fukarâ vü muhtâcîne ikrâr-ı deyn idüp hüccet virürdi. Bir gün bir hizmet zımnında huzûr-ı Süleymân'a varup, “ey pâdişâh kâmkâr hâlâ fukarâya bâ-hüccet-i şer'îyye deynim kırk bin dînâra bâliğ oldu. Bâkî mürüvvet sultanımındır” deyüp hâmûş oldu. Süleymân seksen bin dînâr virüp kırk bini deynine virür mâ-bâkîsin nafaka ve kisvene sarf eyle”.

Müşîr-i müşârûn-ileyh dört yüz elli yedi târîhinde Bağdâd-ı behîşt-âbâdda medrese-i Nizâmiyye'yi binâ idüp memâlik-i İslâmiyyede ihyâ-yı merâsim-i 'ilmiyye içün medrese binâ eyleyen bunlar olduğun merhûm mağfiret-penâh 'Aziz Efendi tahkîk ider. Sene hamse

¹²⁶⁷ Metinde sehven “ed'îyye” olarak yazılmış.

ve semânîn ve erba‘a-mi‘ede yine müverrih-i müşârün-ileyh muhtârı üzre Nihâvend kurbünde ‘ale‘l-gafle bir sabî-i Deylemî vezîr-i mûmâ-ileyhi Sâimen şehîd itmekle bi-hasebi‘l-vasiyye na‘ş-ı rahmet-nakşı Medîne-i Münevvere‘ye nakl ve Bakî‘-i şerîfde defn olundu. Otuz dört sene müşîr-i Âsaf-nazîr olup yetmiş yedi yaşında ve ‘inde‘l-ba‘z sad sâli mütecâvizden şehîd oldu. Rivâyet-i uhrâda mezbûrun kemâl-i istiklâli Melikşâh‘ı bî-huzûr itmekle tarafından me‘zûnen şehîd itdikleri dahi mezkûr ve otuz beş gün mürûrunda sultân-ı merkûm dahi Bağdad‘da ‘âzim-i dâr-ı mükâfât olduğu sıdk-ı müdde‘âya güvâhdır deyü *Ravzatü‘l Ebrâr*‘da mastûrdur. Sâhib-i *Nuhbe* dir ki, Nizâmülmülk Musa‘yı âhır ‘ömründe Melikşâh ba‘zı renciş-i hâtır sebebiyle câh-ı vâlâ-yı vezâretten ma‘zûl idüp, lâkin yine yanından bir ân münfekk olmazdı. Sene-i mezkûre ramazânında Hıta seferinden mansûren ‘avdet idüp ma‘an Bağdad‘a ‘azîmet iderken Hemedan‘da melâhide fedâyîleri vezîr-i mûmâ-ileyhi şehîd eylediler. Melikşâh‘ı bir ay mürûrunda vefât itmekle meyti Isfahan‘a nakl olundu. Vallâhu te‘âlâ a‘lem. Kibâr-ı müverrihîn tahkîkleri üzre müşârün-ileyhin evlâd u ahfâdlarından on nefere bâliğ kimesneler vezîr-i a‘zam olmuşlardır. Kend[ünün] hulûsu sebebiyle mecmû‘u hüsn-i tedbîr ve ‘ukalâ [kesik] meşâhîr-i kibârdandır¹²⁶⁸.

Sa‘d meblağ-ı ma‘hûdu derhâl infâk itdikden sonra bir ol kadar dahi bâ-hucec-ı medyûn oldu deyü Kâtib Çelebi merhûm sikâtdan nakl ider. [Silik] çünkü bu mahalde eshiyâ zikr olundu. Münâsebetle bir iki sahî tahrîr idelim.

[153a] Ve zümre-i Kirmân‘dan biri ‘Abdullah bin Ca‘fer Tayyar radiye ‘anhümâ es-Setâr hazretleridir ki, Kâtib Çelebi merhûm tahkîkı üzre Şam‘dam Hazret-i Mu‘âviye kendülere beher sâl yüz kerre yüz bin akçe vazîfe ta‘yîn itmekle vakt-i mu‘ayyende cânib-i Medîne‘de huzûrlarına irsâl iderlerdi. A‘dâ-i hânedân-i sa‘âdet bir zâta bu kadar mâl virilmek izâ‘at-ı beytû‘l-mâl olduğu bî-iştibâhdır deyü Mu‘âviye‘ye zebân-dırâzide olduklarında Mu‘âviye hazretleri ben bu mâlî ‘Abdullah‘a teslîm itmem belkim fukarâ vü muhtâcîne taksîm iderdim deyü cevâb virmiş. Tecessüs itdiklerinde fi‘l-hakîka Hazret-i ‘Abdullah meblağ-ı merkûmun mecmû‘unu fukarâya tevzî‘ eyleyüp âhar sâle değin kendülerde bir habbe kalmadığına vukûf tahsîl itmeleriyle bi‘z-zarûrî tarafına tahsîn itmişler.

Zümre-i Kirmân‘dan biri dahi Mâlik bin Tavk bin Mâlik bin Gıyâs-ı Taklibedir? ki, bânî-i Rahba‘dır?. ‘Arab-ı ecvâd ve memdûhlarından bir zât idi. ‘Ahd-i Vâsık‘da Dimaşk ve Ürdün vâlisi olup leyle-i ramazânda ba‘de‘l-Mağrib bâb-ı Hadrâda ebvâb-ı müfteha olmağla murâd eyleyen aktâr gelsün deyü münâdî nidâ itdirirdi. ‘Ahd-i Mu‘temed Halîfe‘de iki yüz

¹²⁶⁸ Müşîr-i müşârün-ileyh meşâhîr-i kibardandır (Derkenar notu).

altmış târîhinde binâ itdirdiği Rahba'da? vefât itmiştir. Ba'zı ahvâli *Târîh-i 'Aynî*'de mastûrdur. Meşâhîr-i kirâmdan biri dahi 'Abdullah bin Tâhir bin Hüseyin ibn Mus'ab bin Ruzeyk bin Hâmân el-Huzâ'î'dır ki 'ilm ü edeb ve şi'rde yektâ ve ecvâd-ı memdûheyn ve şakhâ-i mezkûreynden siyâdet-i 'akl ve 'ulüvv-i himem ve şecâ'at sâhibi olduğu şehâdet-i Hatîb-i Bağdâdî ve İbn Kesîr ve İmâm 'Aynî ile müsbet müdde'âdır. 'Asr-ı Me'mûn'da vâlid-i Tâhir vefât itdikde Horasan ve havâlîsinde olan memâlik ve büldânın hükûmeti kendüye tevcîh olunmuşdu. Vilâyet-i Şâm ve Mısır dahi ba'de'l-merre zamîme-i revâtibi kılınmışdı. *Târîh-i Baybars*'da zikr olunmuşdur ki, Me'mûn Mısır haracı olan otuz kerre yüz bin altunu 'Abdullah'a hibe¹²⁶⁹ itdikde mecmû'una müstahikkîna tefrîk ü taksîm itmiştir. Şam'dan Bağdad'a ric'at itdikde sath-ı kasra çıkup etrâf-ı erba'aya nazar iderken hem civârından birinin nihânesinden duhân zuhûru manzûru oldukda, gıbbe's-suâl gâlibâ ta'âm tabh itmek gerekdir dinildikde bizim cîrânımızın tabh-ı ta'âm itmeleri lâıyk değildir deyüp hâcibine bir kâtib ile arada zukāk olmayan cîrânımızı defter eyle deyü emr itmekle tahrîrleri dört bin âdeme bâliğ olmuş idi. Cümlesinin ekl ü şûrb ve seyf ü şitâya mute'allık zahîre ve esbâbların ve harcıkların ve kâffe-i levâzımların ta'yîn eyledi. Ve ilâ vefâtihî bî-kusûr olduğu mahalden irsâl iderdi. Bir gün Me'mûn “senin menzilin mi ahsen yohsa benim mi?” didikde, “ben kendi Menzilimde mâlik ve senin menzilinde memlûk olduğum haysiyyetden benimki ahsendir” deyü cevâb virdiği ma'a-tefâsîli ahvâlihî *'İkdü'l-cümân*'da keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyândır¹²⁷⁰.

Biri dahi Mehdî Halîfe'dir ki sâbıkâ zikr olunmağla tekrîre hâcet yokdur. Hattâ def'aten dört yüz kîse altunu birini? kese virdiğin Kâtib Çelebi zikr ider.

Eshyâdan biri dahi Muîn bin Zaide-i Şeybânî'dir ki, emîr-i Sicistân idi. Bir rûz bustân serâsına varup leb-i nehirçede? evkât-ı sâlifesine izhâr teessüf iderken der-i bâga şu'arâdan bir derd-mend gelüp derûnuna duhûle derbânı mâni' olmağla bir haşeb-pâreye bu beyt-i ma'nî-dârı yazup pîşgâh-i emîr-i Ma'an'dan cereyân eyleyen nehirçeye ilkâ ider. Ol beyt-i ebrâr budur.

'Arabiyye

Eyâ cûde ma'nin nâca ma'nen bihâcati

¹²⁶⁹ Metinde “hibe” olarak yazılmış.

¹²⁷⁰ Zümre-i Kirmân'dan safahât-ı beyandır (Derkenar notu).

Feleyse lî ilâ ma‘nin sivâke şefî‘u¹²⁷¹

Nesir: Çün haşeb-pâre rûy-ı nehirçede? semâ‘ iderek manzar-ı Ma‘an’a resîde olur. Ma‘an feryâd idüp sâhibini ihzâr ider. Şâir-i derd-mend huzûruna geldikde def‘aten on bedre altun virüp, “rûz-ı ferdâ yine gel” deyü müekkeden sipâriş itmekle irtesi gün yine ol mikdâr dînâr in‘âm ider. Def‘a-i sâlisede yine ol mikdâr virdikde şâ‘ire vehm galebe idüp, câiz ki câizeyi bir takrîb ile istirdâd ide. Fikr-i bâtil ile şehrden firâr ider. Ma‘an kemâl dikkatle tecessüs itdirüp bulunmanın ‘adem-i imkânı mütehakkık oldukda Ma‘an, “hayf ki harîfin havsalası teng imiş, çünki bizim keremimize istinâd itmiş idi. Mecmû‘-ı mâ-melekim kendüye i‘tâ itmek zimmetime mesâbe-i farzda bir ma‘nâ idi. Lâkin garîbe def‘aten emvâl-i vefireyi virmek sebab-i şâdî-merg? olunduğundan [153b] mâlım temâm olunca beher rûz onar bedre altun virmeği münâsib görmüş idim deyü izhâr-ı teessüf itdiği ittifâk-ı sikât-ı sahîhu‘l-kelimât ile müsbetdir.

Es-Seyyid ‘Aşık Çelebi merhûm *Meşâirü’ş-şu‘arâ*’da dir ki, Ma‘an hâlet-i nez‘inde bu beyti cüz‘î tagyîr idüp bir kâğıd pareye tahrîr ve Ma‘an defn olunmasın vasiyyet ider. Ba‘de vefâtihî rû‘yâda ba‘zı kimesnelere gıbbe’s-suâl, “sebeb-i necâtım bu beyit oldu” deyü cevâb virmiş.

‘Arabiyye

Eyâ cûde Rabbî nâci Rabbî bi-hâceti

Feleyse ilâ Rabbî sivâke şefî‘¹²⁷²

Nesir: Eshyâdan biri dahi Hâtem Tâyi’dir ki, ba‘zı ahvâli Risâle-i *Fethu’l-Hallâk*’da mastûrdur. Sâir eshyâyâ nihâyet olmamağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Tetimme

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi vüzerâ-i Atabekyân’dan Cemâlüddîn Ebû Ca‘fer Muhammed bin Ali b. Ebî Mansûr-ı İsfahânî’dir ki, vezîr-i cevâd şöhretiyle ma‘rûf-ı her bende vü âzâddır. Evvelâ Ka‘be-i mükerreremeyi zer ü zîverle tezyin, ba‘de-zâlik mescid-i Hanefî binâ eyleyüp Cebel-i ‘Arafat’a mâ-i ma‘în icrâ ve su‘ûd içün pâyeler tarh itdirmişlerdir. Ebnâ-i merkûmeye sarf olunan emvâl ‘add ü yekûndan müberrâdır deyü Kâtib

¹²⁷¹ Seninle dualaşalım

Benim senden başka kimsem yoktur

¹²⁷² Rabbini çağır ve ihtiyacını söyle

Rabbinin dışında başkası şefâatçi olamaz

Çelebi tahrîr ve sûr-ı Medîne dahi anların olmak üzere tastîr ider. Lâkin kavl-i esahh sâbıkâ zikr olandır. Ve ekser şehirlerde mesâcid ü ribât ve Bağdad’dan Mekke-i mükerreremeye varınca müte’addid bık’ât binâ eylemişlerdir.

Mir’ât-ı Edvâr’da zikr olunduğu üzere mescid mebnî? [kesik] anlara müyesser olup Harîre¹²⁷³ ibn Ömer [kesik] seng-traşîden masnû’ [kesik] bâbın? ecelesi? nihâde oldukda [kesik] Nûreddin-i şehîd Kutbeddin [kesik] Medîne’ye vasiyyet itmekle vefât itdikde vasiyyeti Mekke-i mükerreme’yi tavâf itme [kesik] Medîne-i Münnevvere’de Ravza-i [Mutahhara] beş zirâ’ karîb mahalde [kesik] ebâtında? defn olundu. [Kesik] ‘âlemi müstagrağ ve tezyîn.

Ve sâdât-ı kirâma vezâyif-i kâfiye ta’yîn eyleyüp her rûz u şeb fukarâya yüz altun in’âm iderdi. Ve serhadd-ı Horasan’dan hudûd-ı Yemen’e varınca erbâb-ı ihtiyâca beher sâl evkâfi mahsûlünden sadakât-ı câriye ve fekk-i üsârâ için nasârâya beher sâl onar bin altun irsâl itdiğini sâhib-i Ahlâk tahkîk itmişdir. Rahmetullahi ‘aleyh.

E’âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi Me’mûn’un vezîri Ahmed bin Hâlid-i Ahvel’dir. Sâhib-i re’y ü tedbîr bir müşîr-i mürüvvet-semîr idi. Hattâ İbn Hallikan *Vefeyâtü’l-A’yân*’da Ahmed’in ‘akl ü mürüvvetin zımnı? vasf idüp Ebû İshâk İbrâhîm bin Mehdî *Tercemesi*’nin âharında dir ki, Me’mûn Horasan’da iken ‘Ali bin Mûsâ er-Rıza’yı radiyallahü ‘anhümâ veliyy-i ‘ahd itdiği Bağdad’da mevcûd ‘Abbasiyân’ın mesmû’ları oldukda, iki yüz bir târîhinde Me’mûn’u hal’ ve birâder-i Harûn olan merkûm İbrâhîm’den bey’at itmişler idi. Tafsîli mufasssalâtda zikr olunduğu üzere Me’mûn kemâl-i debdebe vü ihtîşâm ile gelüp Bağdad’a karîb oldukda İbrâhîm’e ru’b u hirâs müstevlî olmağla ihtifâ itmekle Me’mûn ke’l-evvel makâm-ı hilâfete su’ûd eyledi. İmâm Taberî müddet-i hilâfet-i İbrâhîm yirmi üç [154a] ay ve on iki gündür dimişdir. İbn Hallikân dir ki, sene mi’eteyn zilhiccesinin yirmi beşinde İbrâhîm’den bey’at olunup “Mübârek” telkîb olunmuş idi. Minbere su’ûd idüp edâ-i şükr ü sipâs ile icrâ-yı âyîn-ı hilâfet idüp bir müddet mürûrunda ki, iki yüz üç sâli zilhiccesinin yedisidir, Me’mûn’un bâ-leşker-i mûr-şumâr Bağdad’da teveccühü mesmû’u oldukda gâlebe bîm u hirâs ile ihtifâ itdiğinden Me’mûn habîr olmağla, iki yüz dört saferinde mesrûren dârü’l-hilâfeye dâhil oldu. Bu takdîrce İbrâhîm’in evvel-i hilâfetinden ihtifâsına gelince se sâl ve on sekiz gün ider. Ba’d-e’l-merre Me’mûn İbrâhîm’e zafer-yâb oldukda vezîri mûmâ-ileyh Ahmed’e “İbrâhîm’in bu bâbda müstahîk olduğu cezâsı nedir?” deyü suâl itdikde Ahmed “Yâ emîre’l-mü’minîn eger İbrâhîm’i katl iderseniz tarz-ı kadîme

¹²⁷³ Hureyre?

ri‘âyet idüp müstahıkk-ı ‘ukûbet oluna cezâsını virmiş olursuz. Lâkin bu husûs devr-i Âdem’den beri merâsim-i câriyeden olmağla şâyân-ı tahsîn olmazsınız. Eger cerâyiminden iğmâz-ı ‘ayn buyurulursa vâdî-i gayr-ı mesbûka sülûkkün sebebiyle lutf u keremde ‘adîmü’l-misil olduğunuz mânend-i âftâb zâhir olur” demekle Me’mûn İbrâhîm’i mu‘âheze ve ‘ukûbete bedel müstagrak-ı bahr-ı kerem itmiş idi. Me’mûn egerçi ‘ilm ü fazlda devlet-i İslâmiyyede zuhûr eyleyen mülûke gâlib ve ‘afv ü hilm ve keremde akrânı nâdir belki ma’dûm ra‘iyyet-perver idi. Lâkin mezheb-i i‘tizâle revâc virüp halk-ı Kur‘ân mes‘elesini fitnesine bâ‘is olmağla ‘idâd-ı meşâhîre idhâl olunmak şerefinden mahrûm olmuşdur.

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi vezîr-i Mu‘tazıd Ebû Hüseyin Kâsım bin ‘Abdullah bin Süleymân-ı Yüsrîdir ki, re‘y ü tedbîr ve kerem ü sehâda bî-nazîr bir zât-ı hıred-semîr idi. İmâm fenn-i nahv Züccâc-ı meşhûrdan ‘ilm-i âdâb tahsîl eyleyüp yegâne-i ruzgâr olmuş idi. Züccâc’dan menkûldur ki, mûmâ-ileyh Kâsım’a hılâl-i müzâkere vü münâdemede, “eger Cenâb-ı Hak seni pederinin makâmına nâil iderse bana ne kerem idersin?” deyü bi-tarîkı’l-latîfe gıbbe’s-suâl, her ne ki aksa’l-merâmınızdır dirîğ değildir” deyüp cevâb virmekle, “murâdım yirmi bin zer-i kâmilü’l-‘ayârdır” didiğimde, “‘ale’l-re’s ve’l-‘ayn murg-ı devlet-i vezâret âşiyân-sâz seribi? nev-âmuz olursa dinmezdir deyü va‘d itmiş idi. Bir müddet mürûrunda vâlidî ‘Abdullah fevtinden makâm-ı vezârete su‘ûd idüp, egerçi beni hukûk-ı ta‘lîm ü ta‘allûme mürâ‘aten mahrem ve nedîm ittihâz idindi. Fe-emmâ rûtbesinin şevket ü mehâbetini tezekkür inhâ-i merâma bâliğ [154b] olduğundan mâdde meskûtun-‘anh kalmış idi. Se rûze mürûrunda, “niçün nezr-i ma‘hûdu tezkîr itmezsiz?” didiklerinde “ben dahi çünkü edâsı zimmet-i himmetinize vâbeste deyü nedendir ma‘lûmunuz olmak mülâhazasıyla sükût ihtiyâr itdim” didim. Mûmâ-ileyh cevâbında “eger ‘itâb-ı halîfeden havf ü hirâsım olmasa size mablağ-ı ma‘hûdu def‘aten edâ eyler idim. Lâkin bir müddet bana ruhsat virin tâ ki şey‘en fe-şey‘en edâ idelim” didiklerinde ben dahi “ne gûne münâsib, emr sultanımıdır” deyü kendülere izhâr-ı teslîmiyyet itmiş idim. Ba‘de-zâlik, “erbâb-ı mesâlihın kâğıdlarını bi’l-cümle siz alup bana virin ‘asîr ve yesîr-i kalîl u kesîr her ne olursa mâni‘ değil, tâ ki bu tarîk ile meblağ-ı ma‘hûd size vâsıl ola” buyurmalarıyla ben dahi, “ber-în minvâl erbâb-ı hâcâtın ‘arz-ı hâllerin cem‘ idüp kendülere ‘arz iderdim. Kat‘â tereddüd itmeyüp buyururlar idi. Ve gâhî ba‘zı kâğıdın meblağından haber virüp şu mikdâra tahammülü vardır. Eksik alma dir idi. Pes bu tarîkla vâsıl-ı ceyb-i iddihârım olan meblağ yirmi bin altunu tecâvüz itdi. Bir müddet mürûrunda va‘demiz temâm oldu mu deyü suâl idüp, henüz temâm olmadı deyü cevâb virdiğimde sükût eyledi. Ke’l-evvel kârıma meşğûl olup altun kırk bine bâliğ oldukda yine suâl eyledi. Ben dahi niçe

kizbi ihtiyâr ideyim. Ba‘de’l-yevm insâfî geçdi deyüp “sultânım ma‘a-ziyâdetin hâsıl oldu” deyü teşekkür itdiğimde izhâr-ı sürûr ile, el-hamdü lillâhi te‘âlâ bu kayddan halâs oldum. Vallâhi’l-‘azîm dâimâ ibkâ-i ‘ahd idebildim deyü hâtırda idim” didikden sonra bir câriye ile üç bin altun dahi ihsân itdiler. Ben dahi ehl-i mesâlihîn kâğıdlarından fâriğ oldum. Rûz-ı ferdâ bir ahadın kâğıdın almayup tehî-dest dîvâna varup makâmımda durdum. Beni gördükde, “getür kâğıdlarını” deyü işâret itdiklerinde ben dahi yanlarına varup, “bendenizin kârı hitâm-pezîr olduğundan bu husûsdan fâriğ oldum” didim. Müşârün-ileyh, “ne garîb kıssa bu kadar müddetdir berü size ta‘yîn itdiğimiz ihsânı kat‘ insâf mıdır? Ma‘a-zâlik halk sana mürâca‘ata me‘lûf olmuş iken şimdi bâ‘is-i inkîta‘ ma‘lûmları olmadığından hakkınızda dürlü be-dürlü ma‘nâlar virüp kaderiniz dahi akrân beyninde pest olur. Sen hemân ke‘l-evvel işe meşgûl olup zemânımızda mâl-i bî-hisâb cem‘ itmekle kâm-rân olun” buyurmalarıyla yine hizmet-i merkûmeye müdâvim ve müntakıl-ı rahmet-i Bârî [155a] olunca der-i lutflarına mülâzım oldum didiğin Rodosîzâde merhûm zikr itmiştir.

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi Ebû Nasr Ahmed bin Yûsuf es-Selîkî el-Menâzî el-kâtibu’l-hurûf bi’l-vezîr el-megâzîdir. Fazl u ‘ilm ve şi‘r ü inşâda mâhir bir zât-ı bî-mu‘âdil olup Ebû Nasr Ahmed bin Mervân-ı Kürdî’nin vezîr-i Âsaf-nazîr ve Bezr-i cemher-i tedbiri? idi. Sıbâgat-ı nazmda bî-mânend edîb-i kâmil olup bi’d-defe‘ât ‘alâ-tarîkı’ri-risâle Kostantaniyye’ye varmış idi. Kütüb-i kesîreye mâlik olmağla müte‘addid cevâmî‘a vakf u vaz‘ itmiştir. Dört yüz otuz dokuz târîhinde kasîde-i hayâtı resîde-i makta‘ oldu.

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi Ebü’l-Kâsım İsmâîl es-sâhib ibn Ebü’l-Hasan ‘Abbâd et-Tâkânî’dır ki vezîr-i huçeste-nihâd ve müşîr-i Âsaf-isti‘dâd olup Müeyyedüdevle Ebû Nasr Büveyh ibn Rûknüdevle Hasan’ın veziri Bezr-i cemher? nazîri idi. Fenn-i edeb ü ma‘rifet-i esâlîb-i ‘Arabî Ebü’l-Hüseyin Ahmed bin el-Fârisu’l-lugavî, Ebü’l-Fazl bin el-‘Amîd misillü rüesâ-i fuzalâdan tahsîl itmekle ser-âmed-i ‘âlim ve ittisâd-ı ‘Arab u ‘Acem olmuşlar idi. Vüzerâdan evvelâ sâhib-i telkîb olunan bunlardır. İbn Hallikân sebebinde Ebü’l-Fazl bin el-‘Amîd’e musâhib olmağla sâhib-i ibn el-‘Amîd demekle şöhet-yâb oldular demiştir. Müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir ki, bir mahalle sefere ‘azîmet itse kitâbhânesi yüz re’s üştüre tahmîl olunurdu. Fezâil-i tâmmelerinden mâ‘adâ umûr-ı külliye ve cüz’iye ve tedârük-i mülk ve hazînede ‘adîmü’l-misl olup zemân-ı vezâretinde saltanat-ı Âl-i Büveyh revnak-ı dü-bâlâ yâfte olmuş idi. Şugl-i kesîre-i devletle der-kâr iken yine ders u te’lifden fâriğ olmamış idi. On sekiz sâl bi’l-istiklâl vezâretten sonra Melik-i sâbi‘ Deyâlîme Fahrüdevle ‘asrında Rey şehrinde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldu. Ve kâne zâlike fî sene hamse ve semânîn ve selâse-mi’e. Sâhib-i *Nuhbe*, İbn ‘Abbâd tercemesinde bir garîb

kıssa-i icmâlî nakl ider. Mülûk-i vüzerâyâ düstûrû'l-‘amel olmağa şâyân olmağla zikr olundu. Mûmâ-ileyh İbn ‘Abbâd bâlîn-i ecele ser-nihâde olmağla Fahrüddeve ‘iyâdesine varmış idi. Hılâl-i sohbetde İbn ‘Abbâd nüsha âgâz idüp didi ki, “bu hakîr işbu saltanatın revâc-yâfte olmasına kudretim mertebesi sa’y idüp nâmını evsâf-ı pesendîde ile şöhret-yâb itdim. Eger vaz’ u ihyâ itdiğim kânûn üzre hareket idersen nâm-ı nîgû senin olup kat’â benim medhalim kalmaz ve nâmım dahi yâd olunmaz. Eger hilâfıyla hareket idersen nâm-ı nîgû bu hakîrın olup sizin kat’â medhaliniz kalmaz. Pes benim nâmım dillerde yâd olunup senin ismin [155b] dillerden yâd olur. Bu takrîb ile esâs-ı devlete hılâl tatarruk ideceği nûr-ı şems-âsâ nümâyân olmağla kârhâne-i saltanatı mûcib-i ta’tîl olur. Umûr-ı müdhişeden ictinâb lâzımdır” deyüp buna, benzer niçe nesâyih-i cemîle ile kelâmını tezyîl eyler. Lâkin Fahrüddeve hilâfete zâhib olmağla ibn ‘Abbâd vefât itdiği gün mecmû’u mâlını ahz ve ebnâmın mîrâsdan mahrûm idüp bi’l-cümle etbâ’ ve levâhıkın müsâdereden sonra vezâreti Ebü’l-‘Abbas Serahsî ve Ebü ‘Aliyye-i Hamevî ile İsfahânî’ye on bin altunu bey’ itmekle her biri niçe bida’-ı müte‘addide ihdâs eyleyüp İbn ‘Abbâd’ın on sekiz yıl müddetde virdiği nizâm on sekiz gün zarfında berbâd u harâb ve ahvâl-i ra’iyyet ü memleket ve mülk perîşân ü yebâb oldu. Huz hâzâ bîdü’l-i’tibâr.? Mûmâ-ileyh İbn ‘Abbâd cûd u keremde dahi bî-hemtâ idi. Tafsîl-i terceme-i ahvâlî *Târîh-i İbn Hallikân*’da mastûr olmağla bu bende-i yesîre ile iktifâ olundu.

Eşbeh-i kibâr-ı vüzerâdan biri dahi Sâ mânîyye’den Ebü’l-Kâsım Nûh er-Râzî bin Mansûr’un vezîri Eba’l-Hüseyin Utbî’dir ki, hayr-endîş ‘âlim ve ‘âkıl muhibb-i ‘ilm ü ‘ulemâ bir zât ulu ser kâtib-i Hârizmî *Mefâtîhu’l-‘Ulûm* nâm kitâb-ı latîfî anın ismine te’lîf itmişdir. Vezîr-i müşârün-ileyh meliki Nûh’a kemâl-i sadâkatle hizmet idüp hüsn-i tedbîri devletinin nizâmına bâ’is olmuş idi. Ebü’l-Hüseyin siyem-i Cevzî tâlib-i vezâret olmağla üç yüz yetmiş üç târîhinde mu’temedinden çend nefer memlûkünü üzerine ta’yîn eyleyüp fırsat-yâb olduklarında ol vezîr-i bî-nazîrî katl u i’dâm eylediler. Kibâr-ı vüzerâdan biri dahi Ebü’l-Kâsım ‘Aliyy-i Kürdî’dir ki, Fâtımyye’den ez-Zâhir Lii’zâzîdîmillâh ba’dehû oğlu Müstansır’a vezîr-i a’zam olmuşdur. Fevka’l-gâye ‘afîf ve mu’temedün-‘aleyh sâdık kimesne olup sene sitte ve selâsîn ve erba’a-mi’e târîhinde vefât idince ma’zûl olmamışdır. Biri dahi vezîr Mustansır Bedr el-Cemâlî’dir ki, re’y ü tedbîrde yegâne ve nat’-ı şatranc-ı ‘akl u idrâkda ferzâne idi. Biri dahi yine Fâtımyye’den Âmir bi-Ahkâmillâh’ın vezîri Efdal’dir ki, gâyet ‘âkıl u müdebbir ve vakûr âdem idi. Sene hamse ‘aşer ve hamse-mi’e ramazân-ı şerîfinde ‘askerî tâifesine tevzî’-i silâh için ‘azîm alay ile cebehâneye giderken yollardaki gerd ü gubârdan müte’ezzî olmağla galebeyi bir tarafa def’ idüp kendi bir iki

çukadâr ile savb-ı matlûb ‘azîmet itdiği esnâda Bâtîniyye fedâyilerinden üç nefer habîs üzerine hücum idüp darb-ı sikkîn ile anı mecrûh itdiler. Hademeleri yetişüp harîfleri katl eyleyüp Efdal’i sarâyına götürdüler. Âmir ‘iyâdesine gelüp mâlını suâl itdikde cevâba kudreti olmamağla kâtibi bildiğini işâretle tefhim eyledi. Birkaç gün mürûrunda vefât itmekle Âmir emvâl ü eşyâsını bi’t-temâm kabz eyledi. Fevka’l-gâye mütemevvil âdem olup, hattâ kırk gün leylan ve nehâren emti‘a vü mücevherâtı melik sarâyına taşındığını mehere-i müverrihîn tahkîk eylemişlerdir. Birisi dahi Âl-i Büveyh’den Mu‘izzüdevle’nin vezîri Ebû Muhammed Muhellebî’dir ki fuzalâdan bir edîb-i kâmil kimesne olup, ‘ulemâ-yı ‘asrı ikrâm-ı tâm ve tebcîl ile kendüye takrîb ve sohbetlerinden müstefiz olmağla tedbîr-i memâlike fevka’l-melhûz kıyâm göstermiş idi. On üç sene vech-i meşrûh üzre vezâret idüp, sene isnâ ve hamsîn ve selâse-mi’ede nahb-ı kazâ eyledi.

Biri dahi Rûknüdevle’nin [vezîri] Ebû’l-Fazl bin [kesik] ve kemâlde yektâ [kesik] neye karîb vezâret idüp [kesik] elli altı târihinde vefât eyledi. [Kesik] vezîr-i meşhûr Şerefeddin Anuşirvan [kesik] Selcûkiyyeden Mes‘ûd Şah’ın [kesik] olup egerçi şî‘a [kesik] cüz’îsi? var idi. Lâkin [kesik]lâmdan olup [kesik]ane idi. Sene selâse [kesik] târihinde mütekâ’id olup [kesik] mürûrunda Bağdâd-ı behîşt-[âbâdda] vefât eyledi. Cenâzesine er[kân]-ı devlet hattâ muktefî [kesik] ‘Abbasiyye’nin vezîri dahi oldular. Biri dahi İbikiyye Şemseddin itmişin? Nizâmülmülk tanıdıkı deşt-i [kesik]de vezîr-i Selcûkiyye sâbıkü’z-zikr melik-i mu‘âdil olduğun merhûm Ahmed Efendi zikr itmişdir¹²⁷⁴.

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi Hârezmsâhyân’dan Tekiş Hân bin İl Arslan’nın vezîri Mes‘ûd bin ‘Ali’dir ki, ârâ-ı sâkıbe ve tedâbîr-i şâibesi sebebiyle Devlet-i Hârezmsâhiye-i Nuştekinîyye kemâl-i istihkâm-yâfte olup cûd u sehânın dahi temâm dâdını virmekle dergâhı merci‘-i ehl-i ma‘ârif ü kemâl olmuş idi. Reşîdüddîn Vatvât ve hekîm-i hâkânî ve kemâl-i İsfahanî ki, her biri fesâhat ü belâgatda bî-müdânî idiler. Her birinin murg-ı dil-âgahların hubb-ı zeheble sayd ve habl-i tevkîr-i vefîr ve iltifât-ı kesîr ile rıbkâ-i ‘ubûdiyyetlerin kayd itmekle gerek melikine ve gerek kendine vassâf u meddâh olmuşlar idi. Tekiş Hân’ın kemâl-i istiklâl ü şöhretine bâ’is olup nâmını sâhib-kırân âsâ-cihân-gîr itmiş idi. Sâhib-i *Nuhbe* muhtârı üzre Tekiş Hân lâ-vefâe’l-mülûk mesleğîn sedd idüp kadr-şinâs ve muhâsede pîrâ bir melik olmağla müşîr-i müşârün-ileyhe zimâm-ı umûr-ı saltanatın külliyyen teslîm idüp ta‘zîm ü tevkîr ve iclâlinde kat‘â kusûr itmez idi. Ol dahi nakdîne-i sadâkat u hulûsun bezl itmekle saltanatları kat-be-kat şöhret-nümâ oldu. Hattâ vezîr-i

¹²⁷⁴ Eşbeh-i kibâr-ı vüzerâdan.....zikr itmişdir (Derkenar notu).

mezbûr nahb-ı kazâ itdikde Tekiş Hân hidemât-ı sâbıkasına mürâ‘aten nev-sel ve nev-sâl oğluna vezâreti tevcîh itmiş idi. Ba‘zı hayrhâhan ilkâsıyla huzûr-ı melike varup, “bendeniz hâlâ sagîrû’s-sinn olduğum hasebiyle bu hizmetin idâresine bir vechile kudretim yokdur. Eger bi-‘avnihî te‘âlâ vâsıl-ı mirkât-ı sinn-i rüşd ü sedâd olursam [156a] her ne hizmet olursa bende-i fermân-ber-i dâr-ı hâkânîyim” deyü irâ‘et-i sûret-i i‘tizâr-ı hakîkî itdikde Tekiş Hân “ey puser-i hîred-eser benim bu rûtbe-i ‘uzmâya neyl ü vusûlûme sebeb olmak hasebiyle peder-i büzürg-vâr veliyyü’n-ni‘metim mesâbesinde bir ma‘nâdır. Pes üzerimde bu kadar hakkı var iken.

Beyit

Ol bed nefes ki püf diye halkın çerâğına

Bir gün felek su bağlar anın da ocağına

Nesir; mîsdâkınca pederinin şem‘-i hânedânını itfâ kendi ocağımıza su bağlamadan lâ-farkdır. Ben senin vezîrinim umûr-ı müşkile sünûh itdikde bana rücû‘ ile bi-‘avnihî te‘âlâ eşkâlini ben def‘ eylerim.

Beyit

Sadâkat üzre tek hizmetde ol sen

Senin eşkâlini hal eylerim ben”

Nesir; deyü cevâb-ı bâ-savâb virüp ol ferzend-i fûrûzende ahteri makâm-ı vezâretde istihdâm eylemiştir. **Fâ‘tebirû yâ ulî‘l-ebsâr**¹²⁷⁵ .

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi devlet-i Salguriyye vüzerâ beyninden Hoca Emînüddîn Kâzerûnî’dir ki, hâtem-i zemân ve sâhib-i kerâmet-cihân olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir. Fi‘l-hakîka re‘y-i rezîn ve cûd u sehâda nâdirü‘l-emsâl oldukları ittifâk ile sâbitdir. Atabekân-ı Fâris’in üçüncüsü Tekele bin Zengî bin Mevdûd bin Salgur’un müşîr-i Âsaf-nazîri idi. Efendisi ‘adl ü dâdda yegâne ve kendi hüsn-i tedbîr ve sehâda bî-bahâne olmağla devletleri saltanat-ı İskender-âsâ revnak u şân bulmuş idi.

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi halîfe-i ‘Abbasiyye’den Mu‘tasım-Billâh ibn Hârûn’un vezîr-i Âsaf-nazîrî Ebû Ca‘fer Muhammed bin ‘Abdul melik ibn Abbân bin Ebî Hamza’dır ki, İbn Zeyyâd demekle şöhret-yâbdır. İmâm ‘Aynî ‘aleyhi’r-rahme *‘İkdü’l-*

¹²⁷⁵ “Ey basiret sahipleri ibret alın”, *Kur’an*, Haşr, 59/2.

Cümân nâm târihinde zikr itdiği üzre cedit Abbân ehl-i cebelden Sekre? nâm karye ahâlîsinden olup Bağdâd-ı behişt-âbâda revgân-ı zeyt getirüp bey' itmekle hafîdi Ebû Ca'fer bin Zeyyât ile telkîb olunmuş idi. Edîb ve fâzıl olup ve nahv u lügatde yegâne ve belîğ olup eş'ârı matbû' ve inşâ vü güftârı mergûb idi. Evâil-i hâlinde zümre-i küttâbdan iken Ahmed bin Ammâr bin Şâdî el-Basrî Mu'tasım'ın vezîri idi. Bir rûz Mu'tasım'a ba'zı 'ummâldan mektûb gelmekle vezîr-i mezbûr huzûr-ı Mu'tasım'da kırâat iderken gulâ¹²⁷⁶ lafzı gelüp Mu'tasım ma'nâsından suâl itdikde Ahmed'in, "ilm-i edebe intisâbı 'adem rütbesi kalîl olduğundan ma'lûmum değildir" deyüp cevâb virdi. Mu'tasım Halîfe, "ümmî ve vezîr 'âmmî olıcak umûr-ı devlet niçe nizâm-yâfte olur deyü kapuda kim vardır? ihzâr idin didikde" sâhib'ü't-terceme İbn Zeyyât bulunmağla [156b] huzûr-ı halîfeye dâhil olup gıbbe's-suâl "külâ mutlak 'uşubderter olursa halâ-i huşk oldukda haşîş denilür" deyüp taksîm-i envâ'-ı benâta şürû' itmekle Mu'tasım İbn Zeyyât'ın fazlına vâkıf olup derhâl rütbe-i 'ulyâ-yı vezâretle tekrîm ve zimâm-ı umûr-ı devleti yedine teslîm eyledi. Cesrî? ve Ebû Temmâm ve Ebrâhîm bin el-Abbâs es-Sûlî ve bunların emsâli kibâr-ı şu'arânın memdûhu olup cûd u sehâda nâm-ı Berâmike'yi insâ itmiş idi. Di'bil Haza'î¹²⁷⁷ *Kitâb-ı Tabakâtü's-Su'arâ*'da ve Ebû 'Abdullah Harûn el-Müneccim *Kitâbü'l-Bâri*'de İbn Zeyyât'ı kemâ-yenbagî tavsîf itmiştir. Vâsık-Billâh Hârûn vâlidî Mu'tasım zemânında İbn Zeyyât'a li-husûsin mâ-rencîde? olmağla, "hilâfet mukadder olursa katl iderdim" deyü yemîn itmişdi. Vaktâ ki pederi Mu'tasım'dan sonra halîfe oldu. Küttâb'a emr-i bey'ata müte'allık bir nüshâ inşâ iderek ki, *Düstûrû'l-Amel* olup zemân-ı hilâfetimde tahrîr olunıcak mekâtîb anın üzerine binâ oluna deyü emr itmekle zümre-i küttâb ittifâk ile bir nüsha tahrîr eyleyüp 'arz itdiklerinde, tab' halîfeye hoş gelmemekle İbn Zeyyât âharını tesvîd eyleyüp manzûr-ı Vâsık oldukda fevka'l-gâye istihsân itmekle vezâretin ibkâ vü takrîr ve mukaddemâ itdiği yemîninden tekfîr idüp mâl ve kefâret yemîninden 'avz vardır. Velâkin melik ve İbn Zeyyât'dan 'avz olmaz dimişdir. Vâsık'ın şeş sâle karîb müddet-i hilâfetinde bi'l-istiklâl müşîr-i âlî-şân olup ba'de-zâlik Mütevekkil Halîfeye kırk gün mikdârı vezâretten sonra iki yüz otuz üç saferinin sekizinci günü maktûl oldu. Sebeb-i katli ve sâir ahvâli tûl u dirâz bir menkabe olmağla tayy-ı makâl olundu.

E'âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi Mütevekkil-'Alellah el-'Abbâsiyye'nin vezîri Ebû Muhammed Feth bin Hâkân bin 'Urtûc et-Türkî'dir ki edîb ü zarîf ve belîğ ve cûd u sehâ ve şâ'ir-i fasîh idi. İmâm 'Aynî 'aleyhi rahmeti'l-Ganî *İkdü'l-Cümân* nâm târîh-i bî-

¹²⁷⁶ "Külâ"?

¹²⁷⁷ "Huzâ'î"?

hemâlinde zikr ider ki, Hâkân ‘inde’l-Mu‘tasım ‘azîmü’l-kadr olup dâimâ-i tevkîr u iclâlinde sa‘y-i mevfûr üzre idi. Her bâr ki haste ola ‘iyâdesine gelmek ‘âdeti idi. Bir rûz haste iken bi-hasebi’l-‘âde ‘iyâdesine geldikte oğlu Feth esnâyı gayr-ı münbit sagîrû’s-sinn olmağla bi-tarîkı’l-mizâc Feth’e “sizin hâneniz mi ahsen yohsa bizim hânemiz mi”? didikde “siz bizim hânemizde oldukça bizim hânemiz ahsendir” deyüp cevâb-ı [157a] ‘âkılâne virdiğinden hazz idüp üzerine yüz bin dirhem neşr itmişdir. Sûlî’l-edîbden menkûldur ki, Mütevekkil Feth’e gazab idüp ba‘de-zâlik ‘afv itdikde, “havâyici bana ‘arz eyle” didi. Feth dahi “senin rızâ-i kalîline dünyânın metâ‘-ı kesîri mu‘âdil olmaz” demekle halîfe hazz idüp dehânın cevâhir ile mâlâmâl eyledi. Feth, siyâdet ü ‘akl ve cûd sâhibi memdûhu’l-etvâr zât idi. Şi‘r ve inşâda yegâne ve cûd u sehâda bî-bahâne sâibü’t-tedbîr bir vezîr-i Âsaf-nazîr idi. İki yüz kırk altı şevvâlinde Mütevekkil Halîfe ile ma‘an katl olunmuşdur. Tafsîli *Târîh-i ‘Aynî*’de nigâşte-i kilik-i beyândır.

Meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi mülûk-i Dânişmendiyye’den Melik Gâzî’nin vezîri Halef ibn Alp Tegin’dir ki hâlâ medîne-i Amasiyye’de Halef Medresesi demekle meşhûr buk‘a cümle-i âsârındandır.

Biri dahi Âl-i Cengiz’den Argun Han bin Abaka’nın vezîri Hoca Şemseddin sâhib-i dîvândır ki, te’lîfât-ı bisyâr ve cûd-ı bî-şümâr sâhibi olup tafsîl-i ahvâli Mirhond’da mastûrdur.

Biri dahi Lulu’i Hâcib’dir ki, merhûm ‘Azîz Efendi tahrîri üzre Ermeniyyü’l-asl olup cûd u sehâda müsellemin-i halk-ı ‘âlem bir emîr-i muhterem ve melce’-i fukarâ ve melâz-ı zu‘afâ bir zât-ı mükerrem idi. ‘Uhde-i saltanat-ı Fâtımiyye’de defter-i ecnâda kayd olunup Devlet-i Fâtımiyye saltanat-ı Eyyûbiyye’ye müntakıl oldukda Salâhaddîn Eyyûb [tarafından] deryâ seferine me’mûr leşkere serdâr ta’yîn olunmağla bi-‘avnihi te’âlâ dâimâ feth ü zafer ile yâr u enîs olmuş idi. Hattâ beş yüz yetmiş sekiz târîhinde Arnat nâm mel’ûn-ı ebedî nakl-i cesed-i mutahhare-i Ahmedî ‘aleyhi efdalu’s?-salavât zu‘m fâsidiyle bâ-san‘at-ı cerr-i eskâl rûy-ı arzda gerekden? Bahr-i Kulzüm’a bassâl-ı? sefâyin ve derûnuna müntehab üç yüz elli nefer kâfir vaz‘ ve mersâ-yı Yenbeğa? irsâl itdikde ba‘zı eşkıyâ-yı ‘urbân dahi anlara teba‘iyyet itmekle bu tarz u tavr ile cânib-i Medîne-i Münnevvere’ye sû-i kasda cesâretleri Harrân’da mesmû‘-ı melik-i Salâhaddîn oldukda derhâl nâib-i Mısır Seyfüddevle ibn Münkız i‘dâd-ı mühimmât-ı leşker ve sâhibü’t-terceme ser-‘asker olmak üzre emr itmekle mûmâ-ileyh Lulu’ı Hâcib ma‘iyyetine me’mûr-ı dilîrân ile isti‘câlen savb-ı merâma ‘azîmet ve düşmen-i dîn Medîne’ye vusûle yek merhale

kaldığı mahalde yetişüp cümlesin tu‘me-i şîr-i şemşîr eylediler. ‘Azîz Efendi dir ki, Lulu’ı Hâcib mahall-i merkûma resîd oldukda heybet-i şemşîri mürteddân-ı ‘urbânı nâ-bûd eyleyüp mahâzîl-i Freng bir cebel-i es‘abın zirvesine su‘ûd itmekle merd-i pür-dil-i müşârün-ileyh Seyf-i âteş-bârın miyân-ı himmete mânend-i hamâil-i bend ve fakat on nefer merd-i pür-dil ile kulle-i kûha çeküp pîş-gâh-ı düşmen-i dîne lede’l-vusûl ol mahalde müctemi‘ üç yüz nefer Freng-i mahâzîl şiyemde tahrîk-i dest ü pâyâ kudret mün‘adim olmağla cümlesin der-bend ve esîr eylediler. İttifâk-ı mehere-i müverrihîn üzre mesfûrların birisi kırk elli âdeme karşı kor makûlesi kefere beyninde şehâmetle haşâ? [kesik] itdiler. Fi’l-hakîka bu gazâ-yı gamâ [kesik] Ahmedî ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm [kesik] iştibâhdır. Ol hâin [kesik]. Mısır’da mevcûd ‘ulemâ [kesik] ihrâz-ı ücûrât [kesik] sârim eylediler. [Kesik] vezârete mürteki ve [makrûn]? [kesik] bulan gazavâta sebep [kesik] bu gazâyı garrâdan [biri] altı nefer evlâdına sunûf suâl? [kesik] bâkîsinden beher rûz [kesik] ta’yîn-i nân u âş [idererek] [kesik] ma’âş iderdi. Ve ana [kesik] sayâ [kesik] bu ikrâmı [kesik] el-Mağrib [kesik] müşîr [kesik] tertîb ve ricâl [kesik] fukarâyı da‘vetle taltîf [kesik] hazz idince bi’z-zât hizmet olmak ilâ [kesik] idi deyü ‘Azîz Efendi zikr ü tahkîk itmişlerdir¹²⁷⁸.

Biri dahi Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ın vezîr-i ‘utârîd nazîrî Hoca Gıyâseddin Muhammed Reşîd’dir ki, bi-mennihî te‘âlâ târîhimiz derûnunda tafsîl-i hâl-i Emîr-i Çubân ile zikr olunsa gerekdir.

E‘âzım-ı meşâhîr-i vüzerâdan biri dahi ‘Ali Şîr Nevâyî’dir ki, gerek anların ve gerek zuhûr-ı tebâşîr, Devlet-i ‘Osmâniyye’den sâl-i elf-i kâmile resîde olunca beyne-hümâda zuhûr eyleyen düvel-i müteferrika vüzerâsının meşâhîrleri târîhimiz derûnunda zikr olunur.

Hâtime-i fasıl ki vüzerâ-i Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye zikrindedir. Ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa ecîbû dâ‘iya’llâhî¹²⁷⁹ fermânına imtisâlen fâriğ olup¹²⁸⁰ hafî olmaya ki muhakkıkîn-ı fenn-i târîh ittifâkları ile Devlet-i ‘Osmâniyye vüzerâsı vücûhen vüzerâ-i sâlîfe gâlib-terdirler. Lâsiyyemâ nûr-ı dîde-i ‘Osmân Hân-ı mağfîret-karîn ‘Alâeddîn Paşa mücâhid fî sebîlillâh Süleymân Paşa ibn ‘Orhan Gâzî ve Vezîr-i Gâzî Sultân Murâd Hân Hayreddin Paşa ve ferzend-i fûrûzende ahteri İbrâhîm Paşa ve vezîr-i Âsaf-nazîr Mahmûd Paşa ve gerek Ahmed Paşa ve Mehmed Paşa ve Pîrî Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa ve Kapudan Hayreddin Paşa ve Kılıç ‘Ali Paşa ve Ferhad Paşa ve Lala Mehmed Paşa ve Hâfız Paşa ve Fâtih-i Bağdad Kara Mustafa Paşa ki, Kâtib Çelebi merhûm mecmû‘asında

¹²⁷⁸ Biri dahi Lulu’î Hâcibdir ki zikr ü tahkîk itmişlerdir (Derkenar notu).

¹²⁷⁹ “Allah’ın davetçisine uyun” *Kur’an*, Ahkaf, 46/31.

¹²⁸⁰ “Ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa.....olup (Derkenar notu).

elliden mütecâviz muhassenâtını tahrîr itmiştir. Ve Kapudan Yusuf Paşa ve ‘Amucazâde el-Hâc Hüseyin Paşa ve Kapudan Hüseyin Paşa ve İbrâhîm Paşa ve Çorlulu ‘Ali [157b] Paşa ve ‘Osmân Paşa ve ‘Ali Paşa ve Gâzî Mehemed Paşa e‘âzım-ı meşâhîrdendir. Tafsîl-i terceme-i hâlleri ba‘zan târîhimiz derûnunda mastûr ve ba‘zan *Hadîkatü’l Vüzerâ*’da ve *Târîh-i Na‘îmâ* ve *Râşid* ve sâirede ve ‘abd-i Hakîrın *Hadîka* zeylinde mezkûr olup bu mahalde dahi zikr-i tekrîr kabîlinden olmağla terk olundu.

Fasl-ı ihdâ ve aşer

Fî zikr-i icmâl-i ahvâl-i müceddidîn-i dîn-i mübîn ve i‘tibâr-ı kurûn min devr-i Safîyu’llâh Âdem ‘aleyhi’s-selâm ilâ-velâdet-i Seyyidü’l-mürselîn ‘aleyhi efdalü’s-salavât fî külli hîn ve zikr-i ba‘z mâ-yeşâbehümâ

Hafî olmaya ki, bu fasılda devr-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan ile’l-ân i‘tibâr olunan karnın ma‘nâsı ve ol devirden bu vakte değin ne mikdâr müddet mürûr itdiği ve bunlara müşâbih ba‘z-ı umûr icmâlen zikr olunup, makâlât üzre tertîb olundu.

el-Makâletü’l-ûlâ: Zemân-ı hebûtdan evân-ı hicrete dek i‘tibâr olunan kurûndadır. Bundan akdem te’lîf olunan *Târîh-i Düvel*’in sahîfe-i sâlisinden onuncu satırın kelime-i râbî‘asından harf-i evvelde mu‘teberâtdan nakl olunduğu üzre kibâr-ı müverrihîn ve feylesûfân-ı hikmet bîn hebût-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan zemân-ı hicret-i Fahru’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâyâ gelince yedi bin yıl hisâb idüp her bin sâle bir karn i‘tibârıyla beher sâl-i hezârı seb‘iyye-i seyyâreden birine mahsûs ve mensûb ‘add itmişlerdir. Pes bu i‘tibâra göre hezâr-ı evvelde kim ‘alâ zu‘mihim devr-i zahl? idi. ‘Âdem ‘aleyhi’s-selâm ba’s olundular. Ve hebûtları bu hezârın re’s-i mi’e ûlâsında vâki‘ olup ve ‘alâ kavlin binâ-i Ka‘be-i mu‘azzama ve ‘alâ kavli-i İbn ‘Abbas radiyallahü ‘anhümâ vâdî-i Nu‘mân’da ahz-ı mîsâk ve maktûlî-i Hâbil ve velâdet-i Şit ‘aleyhi’s-selâm bu hezâr zarfında vukû‘ bulmuştur. Hezâr duyuyumda ki devr-i müşterâ idi, İdrîs peygamber ‘aleyhi’s-selâm kavm-i Kâbil’e irsâl olunup, Kâtib Çelebi tahkîki üzre velâdet-i bâ-sa‘âdetleri ve âsmâna ref’leri dahi bu hezâr zarfında vâki‘ olduğundan mâ‘adâ vefât-ı Şit ‘aleyhi’s-selâm ve binâ-i hereman-ı Mısır ve velâdet-i Nûh ‘aleyhi’s-selâm kezâlik bu hezâr vekâyi‘indendir. Hezâr-ı siyyûmda ki ‘alâ kavlihim devr-i mirrîhdir, bi’set-i neciyyullah? ‘aleyhi’s-selâm vukû‘ bulup velâdet-i Sâm ve zuhûr-ı tûfân ve ibtidâ devlet-i Pişdâdiyân vefât-ı Nûh ‘aleyhi’s-selâm bu hezâr zarfında vakî‘ olmuştur. Hezâr-ı cihârum ki devr-i Âftâb [idi]? İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm kavm-i Nemrûd’a meb‘ûs oldular. Binâ-i Beyt ilâhî ve kıssa-i zebh ve vefât-ı İbrâhîm ve İsmâil ve İshak ‘aleyhi’s-selâm ve helâk-ı kavm-i Lût bu hezâr zarfında

vukū [158a] buldu. Hezâr-ı pencüm ki bi-i'tibârihim devr-i zühre idi, Mûsâ bin 'İmrân 'aleyhi's-selâm Fir'avn'a meb'ûs oldular. Nüzûl-ı Tevriyet-i şerîf ve kıssa-i tebeh ve gark-ı Fir'avn ve vefât-ı Hârûn 'aleyhi's-selâm bu hezâr zarfında vukū bulmuşdur. Hezâr-ı şeştum ki, devr-i 'utârîd idi, Rûhullah Îsâ 'aleyhi's-selâm meb'ûs oldular. Hezâr heftum ki, devr-i kamerdir, Fahru'l-enbiyâ 'aleyhi efdalü't-tahâyâ meb'ûs oldular. Hükemâ kıyâmet ekberin bu devirde vukū'una zâhiblerdir. Bu husûsda olan akvâl icmâlen târîh-i sâbîku'z-zikrde mastûrdur.

el-Makâletü's-sâniye: Zemân-ı hicretten ilâ-vaktinâ hâzâ i'tibâr olunan kurûn zikr-i icmâlisindedir. Hadîs-i şerîf-i meşhûre muktezâsınca Hak te'âlâ celle celâluhu hazretleri bu ümmet-i merhûmeye merhameten karn i'tibâr olunan her re's-i mi'ede müceddidîn-i dîn-i mübîn bir zât-ı pâk ba's ü ta'yîn buyurmuşdur. Bu i'tibârda kavleyn olup kavl-i evvel, sâl-i Hicretten mi'eye resîde olunca karn i'tibâr olunmuşdur. Kavl-i sâni, re's-i mi'e duhûlünde yâhûd kabl ü ba'de karîbinde bulunanları mücedded i'tibâr olunduğudur. Bu mahalde 'abd-i Hakîr ikisine dahi mürâ'âtı münâsib gördüm. Tafsîl-i mâdde *Risâle-i Keşf-i Süyûtî*'de musarrahdır. Pes icmâlen ma'lûm ola ki, mi'e-i ûlâda hulefâdan 'Ömer bin 'Abdülaziz radiyallahü 'anhu ve 'ulemâdan İmâm Muhammed Bâkır radiyallahü 'anhu Rabbühü'l-kâdir müceddidîn-i dîn-i mübîn oldular. Mi'e-i sâniyede, hulefâdan Me'mûn ve 'ulemâdan İmâm-ı A'zam ve İmâm Şâfiî 'aleyhimü'r-rahme zuhûr itmişlerdir. Bu husûsda olan ihtilâf merhûm Minkârîzâde Yahya Efendi'nin risâlesinde mezkûrdur. Mi'e-i sâlisede, hulefâdan el-Muktedir-Billâh ve 'ulemâdan Muhammed ibn Cerîr Taberî 'aleyhi'r-rahme bu zümre-i celîleden ma'dûd oldular. Mi'e-i râbi'ada, hulefâdan el-Kâdir-Billâh ve 'ulemâdan Muhammed bin Hüseyin es-Sülemî Rahimallâhu bu 'idâde dâhil oldular. Mi'e-i hamsede, hulefâdan el-Müstazhır-Billâh ve 'ulemâdan Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî tâbe serâhu işbu gürûh-ı sa'âdet-şükûhdan oldular. Mi'e-i sâdisede, hulefâdan en-Nâsır-Lidînilâh ve 'ulemâdan İmâm Fahr-ı Râzî 'aleyhi'r-rahme bu silke şeref-dâde-i tanzîm oldular. Mi'e-i sâbi'ada, Sultân 'Osmân Hân-ı Gâzî ve 'alâ kavlin el-Melikü'n-Nâsır ve 'ulemâdan Muhammed bin Dakîku'l-İyd ve Şeyh Edebâli 'aleyhimü'r-rahme bu zevât-ı ma'âlî sıfatdan i'tibâr olundular. Bu mâddenin tafsîli inşâallâhu te'âlâ târîhimiz safahâtında zikr olursa gerekdir. Mi'e-i sâminede, mülûkden Çelebi Sultân Mehmed Hân ve 'alâ rivâyetin el-Melikü'z-Zâhir Berkûku'l-Cerkesî ve meşâyıhdan Hoca Muhammed Pârsâ ve 'ulemâdan [158b] 'Amr¹²⁸¹ Belkını ve Fîrûzâbâdî ve Seyyid Şerîf rahimehu'llâhi dâhil-i gürûh müceddidindirler. Mi'e-i tâsi'ada, mülûkden sâhib-i kavânîn Sultân Süleymân Hân-ı

¹²⁸¹ “‘Ömer’?”

ma‘delet-i âyîn tâbe serâhu ve ‘ulemâdan Mevlânâ el-‘Âlimü el-Îmâm es-Süyûtî ve İbn Kemâl el-vezîr ‘aleyhimâ rahmetü’l-Habîr ve zümre-i meşâyih-ı kirâmdan Kastamonî Şa‘bân Efendi kuddise sırruhu bu tâife-i ‘aliyyedendir. Ve mi‘e-‘âşerede mülûkden Fâtih-i Bağdâd Sultân Murâd Hân ve ‘ulemâdan ‘Ali Kudsî ve Molla Gânim Bağdâdî ve zümre-i meşâyihdan eş-Şeyh Hüdâyî Mahmûd Efendi ve Karabaş ‘Ali Efendi muhyî-i erkân-ı İslâm olmuşlardır. Kavl-i âhar i‘tibârınca on birinci karnda mülûkden Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis tâbe serâhu ve ulemâ-i âgâhdan kutbü’l-ârifin ‘Abdûlganiyyü’n-Nablusî kuddise sırruhu hazretleri müceddidîn i‘tibâr olunmağa şâyândır.

el-Makâletü’s-sâlise: Devr-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan berü ne mikdâr zemân mürûr idüp ve kaç rivâyetle sâbit olduğunun icmâlen zikrindedir. *Behcetü’t-Tevârih*’de zikr olunduğu üzre bu husûs çâr rivâyetle mübeyyendir. Birisi rivâyet-i Magân’dır ki, beyne’l-A‘câm Kiber? ta‘bîr olunan mecûsiyândır. Fuzalâ-yı feylesûfân-ı ‘Acem bu târih ile ‘amel idegelmişdir. Bu tâifenin müverrihleri kendi kitâblarından nakl itdikleri üzre devr-i ‘Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan zemân-ı Fâhru’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalu’s-salavât ve’t-tahâyâ hazretlerine gelince altı bin yüz yetmiş iki sâldir.

Biri dahi rivâyet-i Benî İsrâîl olup nefsi-i Tevrît’den istihrac ile işbu devreynin mâbeyni dört bin üç yüz kırk sâldir didiler.

Biri dahi rivâyet-i Tersâ’dır ki, anlar nefsi-i İncîl’den istihrac idüp bu iki devrin mâbeyni beş bin dokuz yüz yetmiş iki sâldir dimişlerdir.

Biri dahi müverrihîn-i müslimîn rivâyetleridir ki, vücûh-ı mûte‘addide ile akvâllerin isbât itmişlerdir. Ba‘zılar hebûtdan tûfâna dek ve ‘inde’l-âhar vefât-ı Nûh ‘aleyhi’s-selâma dek iki bin iki yüz elli altı yıldır. Ve andan mevlid-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâma dek altı yüz kırk iki yıl ve andan Hicret-i bâ-sa‘âdete gelince iki bin üç yüz yetmiş üç yıldır. Didiler ki, bu hisâb üzre hebûtdan zemân-ı Hicrete gelince beşbin iki yüz yetmiş bir yıl olur ve ekser-i müverrihîn bu hisâba zâhiblerdir. Kādî ‘Adud *İşraku’t-Tevârih*’de *Zübdetü’l-Usûl* müellifinden nakl, anlar dahi hadîs-i şerîfden istinbât ile zikr itmişdir ki, hılkat-ı Âdem ‘aleyhi’s-selâmdan zemân-ı nübüvvet-i Mufahhar-ı ‘âlem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve selleme gelince beş bin sekiz yüz yıldır. İmâm Taberî Rahimallahü dir ki hebût-ı Âdem [159a] ‘aleyhi’s-selâmdan zemân-ı velâdet-i bâ-sa‘âdete gelince bi-kavl-i Yahûdî dört bin altı yüz kırk sâl ve bi-kavl-i Nasârâ beş bin dokuz yüz yetmiş iki sâl ve müfessirûn Rahimehümullâhu altı bin yüz on üç sâldir. Ve ‘ulemâdan ba‘zıları beş bin altı yüz yetmiş bir ve ba‘zı âhar altı bin iki yüz doksan iki sâldir didiler. Fe-emmâ ‘ind-i kibâr-ı fenn-i

târîh ü siyerden esahhu'l-akvâl İbn 'Abbâs radiyallahü te'âlâ 'anhümâ hazretlerinden bir rivâyetin sahîha nakl olunan haber muktezâsınca beyne-hümâ altı bin yetmiş beş sâl olup devr-i Âdem 'aleyhi's-selâmdan zemân-ı Nûh 'aleyhi's-selâma gelince iki bin iki yüz elli sâl ve tûfândan devr-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâma değin bin seksen dokuz sâl andan zemân-ı Mûsâ 'aleyhi's-selâma dek beş yüz altmış beş sâl andan Süleymân 'aleyhi's-selâm Beyt-i Makdis'i temâm itdikleri vakte değin beş yüz otuz altı sâl andan zemân-ı İskender bin Filikos'a dek yedi yüz on yedi sâl, andan devr-i 'Îsâ 'aleyhi's-selâma gelince dört yüz doksan dört sâl, andan velâdet-i bâ-sa'âdete değin üç yüz altmış bir sâl velâdet-i bâ-sa'âdetden sene-i Hicrete dek yalnız elli altı sâl, andan 'âlem-i bekâya teşrîflerine dek yalnız on üç sâldir. Evvel-i sâl-i hicretten işbu nüsha-i *Nevpeydâ*'nın sâl-i şürû'una gelince bin yüz altmış dokuz sâl, pes hebûtdan bu vakte gelince bu hisâb üzre yedi bin iki yüz yirmi yedi sâl olmuş olur ki, bu kavîl-i hükemânın müddet-i 'ömr-i dünyâ yedi bin sâli tecâvüz itmez didiklerini ibtâl ider. Velâ ya'lemu'l-gaybe illâ hû E'azz-i reîsü'l-hükemâ olan feylesof Hindî dir ki, 'ömr-i 'âlem üç yüz altmış bin yıldır. Çün bu müddetden iki yüz doksan sekiz bin yıl mürûr itdi. Hükûm-i serâtân bir burcuna nakl eyledi. Ve anın hükümünde otuz sekiz bin yıl mürûr idicek Hak subhânehu ve te'âlâ dünyâyı âferîde eyledi. Ve bundan dokuz bin yıl mürûrunda âhîreti halk eyledi. Pes 'ömr-i dünyâ on yedi bin yıl olup, 'ömr-i âhîret sekiz bin yıla resîde olunca devlet sünbülenin olup gulgule-i **innî câ'ilün fi'l-ardi halîfe** gûş-i kâinâtı mâlâmâl itdi. Ve Benî Âdem'e yedi bin yıl deverân ta'yîn olunup, sâbıkâ zikr olunduğu üzre her devirde enbiyâ-i kirâm 'aleyhi's-selâm meb'ûs oldular.

el-Makâletü'r-râbi'a: Tûfân-ı Nûh'dan olan ihtilâfda ve beyne'l-ümem mütedâvil olan tevârîhin icmâlen [159b] zikrindedir. İki harf üzre harf-i evvel icmâlen tûfânda olan ihtilâfdadır. Kâtib Çelebi merhûm dir ki, hebûtdan iki bin iki yüz kırk iki sâl mürûrunda 'alâ-rivâyetin esahh-ı tûfân Nûh 'aleyhi's-selâm bâ-emr-i Hudâvend-i 'azîzü-intikâm zuhûr eyledi. Bu husûsda beyne'l-milel ihtilâf vardır. 'İnde'n-Nasârâ sene-i tûfân hebûtdan bin iki yüz kırk iki sene mürûrundadır. Bu Tevrât-ı Sâmiriyye'de bin üç yüz yedinci senedir. Ve Tevrît-i 'İbrâniyye'de bin beş yüz altmış beşinç senedir. Ve 'inde'l- Yehûd ercah-ı akvâl bin altı yüz altıncı senedir. Lâkin bu cümlelerin fesâdı emr-i mukarrer ve Mecesti'den? istihrâc olunan iki bin iki yüz kırk sâle Tevrît-i Yunâniyye ta'yîni mutâbık ve cümleden asveb ü azhardır. Bu dahi ma'lûm ola ki, mecûs ve ehl-i iklîm-i Hatây'dan gayrı firak-ı enâm tûfân-ı rûy-ı zemîne 'âmm olmağla kâillerdir ki, Hak kelâm dahi budur. Bu iki tâife ba'zı bikâ'a mahsûs idi. Ve Keyûmers'den murâd-ı Âdem ve Huşeng-i Nûh'dan mukaddemdirler. Ammâ bir kavîl-i sahîh Keyûmers evlâd-ı Nûh 'aleyhi's-selâmdan

olduğun muhakkıkîn tasrîh itmişlerdir deyü *Takvîmüt-Tevârih* minhusunda mastûrdur. Kâdî Beyzâvî ve anlara ittibâ' idenler evvel mülûk-i arz-ı Keyûmers'dir ki, çil sâl-ı kâmil pâdişâh-ı rûy-ı zemîn oldukdan sonra saltanatı oğlu Huşenk'e vasıyyet itdi didiler. Mevlânâ Cenâbî'nin tahrîrinden müstefâd olan evvel-i mülûk arz Huşenk olmaktadır. Merhûm 'Azîz Efendi *Ravzatü'l Ebrâr*'da tekmile-i fasl-ı sâlisede dir ki, evvel-i mülûk-i arz Sâm-ı sâmi makâm oğlu Keyûmers olduğu kavli esah ile müsbetdir. Müddet-i hükûmeti 'akd-i sâlisi güzer itdikde bâr-ı saltanatı oğlu Siyâmek veyâ birâderi ve 'alâ-kavlin esahh-ı nebîresi Huşenk bin Siyâmek'e tahmîl eyledi. Maksûd-ı Keyûmers'in evlâd-ı Nûh 'aleyhi's-selâmdan oldukların isbât olmağla çend satır tahrîriyle itnâb-ı makâl olundu. Bunların her birinin icmâl-i hâlleri *Târîh-i Düvel*'de mastûrdur. 'Arf-i? sâni beyne'l-ümem câri olan tevârih-i müte'addidenin zikr-i icmâlîsindedir. Hafî olmaya ki müellif-i *Kitâbü'l-Müntehab* beş 'aded târih zikr eyleyüp Kâtib Çelebi merhûm yedi târih tahrîr itmiştir ki, *Târîh-i Türkî*, *Târîh-i Kıbtî*, *Târîh-i İskenderî*, *Târîh-i Rûmî*, *Târîh-i Fârsî*, *Târîh-i Hicrî*, *Târîh-i Celâlî* anlardan 'ibâretidir. 'Abd-i Hakîr bu mahalde *Kitâbü'l-Müntehab* ve *Takvîm*'den intihâb-ı makâl idüp sekiz 'aded [160a] *Târîh-i Meşhûre* ihtiyâr itdim. Pes *Tevârih-i Semâniye-i Meşhûre*'den biri *Târîh-i Türkî*'dir ki, ibtidâ-i 'âlemden i'tibâr olunmağla akdem-i tevârih olup her sâli bir hayvâna nisbet ve ol sâlde hâkim-i hayvân mensûbe olmak zu'm-ı bâtili hükemâ-i Çin ve Hıtay ve kavm-i Moğol ve Çağatay beyninde câri ahkâmıdır. Esmâ-i şuhûru ber-lisân-ı Türkî-i kadîm bunlardır: Ârâm-ı ay, ikind ay, üçünç ay, turtunc ay ile'l-'aşere birikmenc ay hafşâbât ay tafsîli *Kütüb-i Fen*'de zikr olunduğu üzre şuhûru kameriyye ve sâli şemsiyye olup beher sâl on bir gün fazladan gâh iki ve gâh üç senede bir bir şehir ziyâde olur ki beşun ay tesmiye iderler. Bu cihetden bu târih mehcûru'l-i'tibâr olmağla sâhib-i *Müntehab* zikr itmemiştir.

Biri dahi *Târîh-i Kıbtî*'dir. Esmâ-i şuhûru bunlardır: Tût, Bâbe, Hâtûr, Gehyek, Tûbe, Emşîri, Ber-mehât, Ber-mûde, Beşens, Bûne, Ebîb, Mesrâ Dakletyânûs'un bâ-ferr u ihtîşâm-ı Rûmiyyetü'l-Gebrân Mısır ve İskenderiyye'ye sefer itdiği vakti evvel-i târih i'tibâr itdiler. Ve her şehri otuz gün ve ibtidâ sâl-i evvel Tûtdur. Ve gâlib-i Mısır ve Hicâz'da i'tibâr olunan bu târihtir. *Müntehab* sâhibi evveli yevm-i cum'a ve 'aded-i eyyâm-ı senesi bi-hisâb-ı şemsiyye üç yüz altmış beş basîtasında ve lebîsesinde altmış altı olur demiştir.

Biri dahi *Târîh-i İskenderî*'dir ki, *Târîh-i Rûmî* dahi denür. İskender-i Filikos Makedonya'dan teshîr-i memâlik kasdıyla isneyn günü çıkup târih vaz' olundu. Ba'dehu kayserin tanassuru sebebiyle 'âmme-i Rûm Nasrânî olmağla *Târîh-i Milâd* vaz' olundu. Ve

kavm-i Yunan bu târîh ol âvânda İskender'in Şehrizor'da vefâtından zabt itdiler. Dü mebde-i? mâbeyni on bir sene-i şemsiyye ve üç yüz yirmi beş gündür. Esmâ-i şuhûru 'alâ lisânin süryânî meşhûrdur ki, teşrîn-i evvelden ibtidâ olunup âhar-ı şuhûr eylûldur. Mecmû'-ı eyyâm-ı senesi üç yüz altmış beş gün olur.

Biri dahi ânifen zikr olunan *Târîh-i Rûmî*'dir ki, her hâli *Târîh-i İskenderî* gibidir. Ancak târîh-i Mîlâd-ı 'Îsâ olup esmâ-i şuhûru dahi bunlardır. Falkandaris, Favaris, Martis, Aprilis, Mayıs, Abunayis, Abukerkes, Agustos, Ayum'is, Astagrus, Abuyorlus, Ayunikoli. İklîm-ı râbî' ve hâmsede bu târîh mu'teberdir.

Biri dahi *Târîh-i Fârsî*'dir ki, Yezdicerdî ve Şehriyârî dahi tesmiye olunur. Sâhib-i Muntehab tahrîri üzre evveli yevm-i selâsâ olup âhar-ı mülûk-ı 'Acem Yezdicerd hicretin on birinci sâlinin rebî'ü'l-evvelinin yirmi ikinci günü cülûs [160b] itmekle târîh vaz' itdiler. Eyyâm-ı senesi bi-hisâb-ı Şemsiyye üç yüz altmış beş gün olup esmâ-i şuhûru bunlardır: Ferverdîn, Ordîbehşt, Hordad, Tir, Murdad, Şehriver, Mehr, Aban, Azer, Dey, Behmen, İsfendar mezkûrdan sâlim olmak hasebiyle ehl-i zîc ü nücûm beyninde düstûr-ü'l-'amel olan bu târîhtir.

Biri dahi *Târîh-i Hicrî*'dir ki, Mekke-i mükerrermeden Medîne-i münevvereye bi-emrillâhi hicret-i sa'âdet vukû' bulduğu günden zabt olunup re's-i senesi gurre-i muharremü'l-harâm ve şuhûrunun biri tis'a ve 'işrîn ve biri selâsîn eyyâm hisâbıyla eyyâm-ı sene-i basîtası üç yüz elli dört ve kebîsesi elli beş gün olur.

Biri dahi *Târîh-i Celâlî*'dir ki, Melikî dahi tesmiye olunur. 'Asr-ı Melikşâh-ı Selcûkî'de ba'zı 'ukalâ 'adem-i kebîsede resm-i Fûrs terk ve kebîse-i Rûm isti'mâlinde beyt-ü'l-mâl nef'-i küllî 'âid olduğun müdellelen beyân itmeleriyle bâ-iz-ni Melikşâhî sene seb'a ve sittîn ve erba'a-mi'e ramazânının sekizinci erbi'â günü vaz' olundu. Esmâ'-i şuhûru esmâ'-i şuhûr-ı Fûrsiyye'dir.

Biri dahi *Târîh-i 'İbrî*'dir ki, kavm-i Yehûd beyninde mu'teberdir. Ve bu târihe *Târîhü'l-Halîfe* dahi tesmîye olunur. İbtidâsı leyle-i isneyndir ki, beş sâ'at ve iki yüz dört dakîka geçmiş ola. Zîrâ bi-i'tibâr-ı zu'muhum Hak te'âlâ Âdem'i ahad günü halk idüp, nefh-i rûh sâ'at-ı sâdisi-i rûz-i âzînede vukû' buldu. Ber-hisâb-ı ictimâ'-ı neyyireyn ba'zı sâ'ât ıskât leyâlî-i eyyâma ibtidâ farz eyleyüp leyle-i isneyni re's-i târîh ittihâz iderler. Ve andan berisini hisâb itmek kânûnlarıdır. 'Aded-i eyyâm-ı senevîsini üç yüz elli dört gün ve sekiz sâ'at sekiz yüz altmış altı dakîka i'tibâr iderler. İşbu tevârîh-i semâniyenin ve tevârîh-

i müte‘addide-i metrûkenin tafsîli *Kütüb-i Fen*’den taleb oluna. Bu mahalde bu nüsha tevârîhe müte‘allık olmağla bu mikdâr işâret olunmuşdur. Maksûd icmâlen ba‘zı fevâid-i şettâ ber- tarik-ı cümle-i mu‘terize zikr olunduktan sonra nizâm-ı ‘âleme müte‘allık ba‘zı makâlât tahrîri iken ber-fehvâ-yı;

Nazım

Lezîz bûd hikâyet-i dırâz-ter güftem

Tab‘-ı hakîrâne ahvâl-i selefden ahz-ı lezâyiz ü safâ itmekle itnâba cesâret olundu. Min-ba‘d nizâm-ı ‘âleme müte‘allık ba‘zı fevâid-i celîle zikrine şürû‘ idelim.

el-Ferîdetü’l-hâmise

Fî zikri’l-kelim elletî tete‘allaku bi-nizâmi’l-‘âlem ve intizâmı ahvâli’l-ümem ‘alâ-sebîli’l-icmâl

Ma‘lûm ola ki şâkiru’n-ni‘met ve hayrhâh-ı dîn ü devlet olan zümre-i gayret-intimâ ve hamiyet ittisâma bu husus-ı mühimmeyi ketb [161a] ü imlâ ve usûl u fûrû‘un erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye hazerâtına ifhâm ü inhâ vâcibâtından olmağla her ‘asrın gayret-i ibtinâları terk-i hâb-ı râhatla subh ü mesâ bezl-i sa‘y ü ihtimâm idüp her mâddenin siyâk ve sibâkına sarf-ı nigâh-ı dikkat ve geh ü gâh ahvâl-i selefî mübeyyin envâ‘-ı âsârı mütâla‘aya himmet ve ahyânen kütüb-i hükemâya mürâca‘at itmekle usûl ü fûrû‘a ba‘de’l-vukûf teşyîd-i mebânî-i nizâm-ı ‘âlem ve tesdîd-i esâs-ı intizâm-ı ahvâl-i ümem ve te’yîd-i erkân-ı saltanat-ı seniyye ve te’sîs-i kasr-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye vesîle olucak umûru ketb ü tahrîr ve bi-haseb-i isti‘dâd u ‘ukûlühüm tertîb ü tastîr itdiler. Pes bu ‘abd-i Hakîr-i pür-taksîr dahi ez-kadîm bi-tarîkı’l-âbâ müstagra-kı yemm-i eltâf-ı Devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyye olduğum cihetden bundan akdem bu husûsu mübeyyin;

[Mısr]â‘

Kimisi terceme kimisi nazîr

Nesir: Sagîr u kebîr çend mücelled nüsa-hı dil-pezîr cem‘ ü te’lîf ve sene ihdâ ve sittîn mi’e ve elf târîhinde ilhâh-ı ba‘zı ehîbbâ ile bu mâddeyi müştemil resâil ve müdevvene-i selef meâlini te’lîfât-ı sâbıkama ilhâk itmekle *Usûlü’l-Hikem fî Nizâmi’l-‘Âlem ve Muslihu’l-Halel el-Vâki’ Beyne’l-Milel ve’l-Ümem* nâm mecmû‘ayı tasnîf itmiş idim. Bu mahalde mecmû‘a-i merkûmenin meâli birkaç sâhîfede zikr olundu. Zîrâ vesîle-i nizâm-ı ‘âlem kütüb-i eslâfi

mütâla‘a ve mûcibiyle ‘amel itmekle müyesserdir. İşbu tahrîrât ‘abd-i Hakîr bâ-vücûd-ı kıllet-i bizâ‘a her ne kadar mu‘temedün-‘aleyhâ değil ise dahi fâideden hâlî değildir. Hak te‘âlâ mazmûnuyla ‘ameller müyesser eyleye, âmîn.

Sâhife-i ûlâ:

Fî esbâbi’n-nizâm evvelâ habl-i metîn-i şer‘-i mutahharaya yoluyla teşebbüs a‘zam-ı esbâb-ı nizâm-ı ‘âlemdendir. Zîrâ şer‘-i şerîf-i mutahhar ber-fehvâ-yı;

Beyit

Hudâ’nın leyle-i mi‘râc içinde

Habîbine ‘atâsıdır şerî‘at

Nesir; ol emr-i mergûb taraf-ı Hak’dan kemâl-i ta‘zîm ve li-ecli’llâh Fahr-i Kâinât ‘aleyhi efdalu’s-salavât hazretlerine i‘tâ vü teslîm olunmağla hâfezallah hâşâ şer‘i hor gören dünyâ ve ‘ukbâda hor ve ‘indî’llâhi te‘âlâ makhûr olur.

Li-câmi‘ihî

Bulunur şer‘ ile dîn-i İslâm

Enbiyâ eylediler şer‘i imâm

Muktedâ oldu şerî‘at ey dil

Sâlim oldu kim olursa ‘âmil

Şol kişi kim göre hâşâ ânı hor

Lâ-büd Allah ider ânı makhûr

Sâniyen, sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre ‘adl ü dâd merâsimini icrâ itmekle mazlûma mu‘în [161b] olup ehl-i zulm ü i‘tisâfin sezâ-vâr oldukları cezâ vü ‘ikâb ile haklarından gelmeğe sa‘y ü ihtimâmdır. Zîrâ dünyâ küfr ile münhedim olmaz. Zulm ile müşrif-i harâb olur didiklerinin tafsîli mürûr itmiş idi. Hulâsa bast-ı bisât-ı ‘adl ü dâd ve kal‘-ı esâs-ı zulm ü fesâd mesleğine sülûk ile gülşen-i nizâm-ı umûr-ı devlet bâ-kerem-i Bârî tarâvet-yâb olur.

Sâlisen, re‘âyâ ve berâyâ kim, vedî‘a-i Cenâb-ı kibriyâ’dır, anların ahvâlleri ile takayyüd idüp girîbân-ı mazlûmâne-i za‘îfelerin eydî-i zalemeden tahlîsa dikkat-i temâm sarf itmekdir.

Râbi'an, 'ilmi ile 'âmil olan 'ulemâ-i kirâma her hâlde ta'zîm ü ikrâmda kusûr olunmayup sezâ-vâr oldukları merâtib ile her birin gürûh-ı 'ibâdullâha sermâye-i râhat itmeğe ihtimâmdır.

Hâmisen, ze'âmet ve tîmâr ve 'ulûfeyi ashâbına tevcîh eyleyüp, mahall-i vâhidede birkaç kimesnenin dirliğini cem' itmemekdir. Tafsîli mahallinde zikr olunsa gerekdir.

Sâdisen, mahallinde zikr olunduğu üzre dahi **li-küllî 'amelin ricâlün**¹²⁸² mazmûnuyla 'amel idüp, merâtib-i 'ilmiyye ve seyfiyye vü kalemiyyenin a'lâ vü ednâsını erbâbına tevcîh itdikden sonra herkese bi-merâtibihim istiklâl-i tâm virmeğdir. Sâbıkâ kavânîn-i mülûk-i ma'delet-sülûk-i eslâfî düstûrû'l-'amel ittihâz idinmeğdir.

Sâminen, beytü'l-mâl-ı müslimîni mahalline sarf idüp bîyhûde mahalle isrâf ü itlâfdan ihtirâz itmeğdir.

Tâsi'an, erbâb-ı merâtibi gerek a'lâ ve gerek ednâ bulunduğ mansıb ve hizmetden bilâ-cürm 'azl ve tebdîl itmekden ictinâbdır.

'Âşiren bâ'is-i inhidâm-ı esâs-ı saltanat olan rüşvet didikleri mel'ûnu irtikâb itmemekdir. İşbu mevâdd-ı 'aşereye i'tibâr ile kâffe-i umûr ke'l-evvel nizâm-yâfte olacağı bî-iştibâhdır. Hak te'âlâ her hâlde tevfiğ ihsân eyleye, âmîn.

Sâhife-i sâniye:

Fî zikr-i icmâl-i ahvâlü's-selef:

Ricâl-i 'ahd-i Murâd Hân-ı Râbi'den merhûm Koçi Bey'in *Nizâmü'l-'Âlem* nâm risâlesinde dir ki, selâtîn-i mâzîye-i 'Osmâniyye merhûm Sultân Süleymân'a gelince bi'z-zât Divân-ı hümayûna hâzır olup kâffe-i umûr-ı külliyye ve cüz'îye ile takayyüd buyururlar idi. Sultân Süleymân egerçi bi'z-zât hâzır olmazdı. Ammâ ekser-i evkâtları masrûf-ı megâzî olmak takrîbiyle mecmû'-ı umûr-ı devlete vukûf tahsîl itmişler idi. Ve hengâm-ı hazarda dahi verâ-i kafesden her umûra nezâret ve ahyânen bahâne-i sayd u şikâr [162a] ile ahvâl-i 'âleme kesb-i ittîlâ'a himmet buyururlar idi. Ve evâil-i devlet-i Murâd Hân-ı Sâlis'e gelince mukarrebân ü nüdemâ in'âm-ı pâdişâhiye kâni' 'ukalâdan ehl-i hayr ü sadâkat kimesneler olup, umûr-ı devlete müdâhaleye bir ahadde zehre yoğidi. Hattâ Mehemed Paşa merhûm on beş sene kâmil umûr-ı saltanatı bilâ-müşârik idâre eyleyüp, huzûr-ı hümayûn-ı hâkânîde hayr ü şer kat'â lisâna gelmemişdi. Ve gelmek dahi a'zamm-ı me'asimden olup müekkeden

¹²⁸² Her işin bir adamı vardır.

memnû'âtdan idi. Nedîm-i meşhûr Celâl Bey merhûmun katli bedeli huzûr-ı hümâyûndan ib'âd ve mahmiyye-i İstanbul'dan ihrâcına sebep paşa-yı mûmâ-ileyh hakkında tahfîfe müte'allık kelimâta cesâretidir. Zemân-ı selefde erbâb-ı merâtibin huddâmı yek-pâre 'abd-i müşterâları olup, pâdişâh dirliğine mutasarrıf olanlardan ve re'âyâdan ve ehl-i sûkdan 'ulûfeli bulunanları niçe zarâra müeddî olduğundan kapularına uğratmazlardı. Zîrâ rûsûm-ı ra'yyete noksân terettübünden mâ'adâ bir def'a ata binüp kılıç kuşandıkdan sonra bir dahi ne ra'yyete ve ne sefere yarar bi'l-âhire erbâb-ı fiten ü şekâvetden olur. Sâbıkâ zuhûr eyleyen Celâlîler bu makûlelerdendir. Ve mukaddemâ her rûtbe ashâbına tevcîh olunup mukâbilinde yek zerre rüşvet nâmına şey alınmazdı. Ve bî-vech 'azl ü tebdîl kemâl mertebe memnû'âtdan idi. Husûsa mîrân-ı livâ ve mîr-i mîrânân yirmişer otuzar belki kırkar yıl mansıblarında ber-karâr olup şâhid-i zişt-rûy-ı 'azli görmezlerdi. Ol sebebden her birinin kuvvet ü miknetleri kemâlinde olup, esfâr-ı hümâyûn vukû'unda her biri yedişer ve sekizer yüz belki biner ve dahi ziyâde pâk müsellaah ve müretteb ceng-âver ve Gazanfer-fer mahsûs cebelûleriyle sefere gelüp uğur-ı dîn-i mübîninde bi-'avnihi te'âlâ hidemât-ı mevfûre vücûda getürürler idi. Ve bir taraftan düşmen zuhûr itse devletde haberi şüyû' bulmadın kelle-i bî-devletleriyle peyâm-ı nusret vâsıl olurdu.

Ez-cümle devr-i Bâyezîd Hânî'de hâkim-i Hırvat altmış binden ziyâde 'asker-i hezîmet-eseriyle memalik-i islâmiyye gâretine cesâret itdikde mîr-i Bosna Yakub Bey nâm kahramân-ı Kirdgâr münhezim idüp kralının ser-i nekbet-eserin galtîde-i hâk-i mezellet itdiği ve devr-i Süleymânî'de meşhûr Düzmece Mustafa'nın kırk bine karîb leşkerini mîr-i livâ-yı Bender Ahmed Bey'in münhezim itdiği ve 'asr-ı Süleymân Hânî'de İspanya donanması donanma-yı hümâyûnu bozup doksan pare sefâyin ile [162b] Ayamavra'yı hisâr itdikde mîr-i livâ yanına Gâzî Turhanzâde küffârı perîşân itmekle kal'ayı tahlîs itdiği ve 'uhde-i Murâd Hânî'de Kazak keferesi Akkirmân kasrına gelürken yine mîr-i mûmâ-ileyh yetişüp münhezim itdiği ve bunlara mûmâsil ol 'asrın mîr-i livâlarından zuhûr eyleyen harekât-ı merdânegînin tafsîli inşâallâhu te'âlâ târîhimiz derûnunda zikr olunsâ gerekdir. Ve bunların gazavât-ı merkûmeden ahz itdikleri ganâyim-ı bî-şümârı sarf-ı hayrât itdikleri hâlâ mevcûd ebniye-i 'uzmâdan nümâyândır. Bu sebebden şevket-i İslâmiyye rûz-be-rûz revnak-ı tâm-yâfte olmuş idi. Ve selefde ser-bevvâbîn ve müteferrika zümreleri sezâ-vâr-ı rûtbe-i mîr-i mîrânı umûr-dîde hayrhâh kimesneler olup küttâb-ı dîvân ise sâhib-i kalem ve rakam-ı kânûn-şinâs ve edîb ve etrâf-ı mülûkâna nâme ketbine lâyık lebîb zâtlar ve sâir ketebe ve erbâb-ı merâtib dahi her husûsa vâkıf müstakîm ve mânend-i kalem istikâmetle 'âlim kimesneler idi. Ve serhengân-ı dîvân-ı 'âlî umûr-ı dîde ve mesâlih-i güzâr ve mülûk-i etrâfa irsâle sezâ-vâr sâdık kimesneler

olup ve her tâifenin ziyâde vü noksân kabûlünden müberrâ hudûd-ı mu‘ayyeneleri dahi var idi. Ve sene hamse ve elf târîhine gelince tavâyif-i mezkûrede gedikli olmak mümkünâtından olmayup cümlesi sefer-ber ve mecmû‘u mazbût idi. Ve dergâh-ı ‘âlî kapucubaşlarının defter-i icmâlde arpalıkları on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz akçe idi. Bir akçe terakkînin imkânı yoğidi. Ve ze‘âmet ve tîmâr nâmıyla kimesneye arpalık virilmeyüp paşmaklık lâzım gelse kurâ-i havâss-ı hümayûndan on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz akçeye varınca virilüp, kezâlik bir akçe ziyâde olmazdı. Ve kadîmî ze‘âmet ve tîmâr bir ahade hâs ve paşmaklık olmak memnû‘âtından olup kezâlik bî-zebânân ve cüce ve sâir nüdemâ-i sultânîde kat‘â ze‘âmet ve tîmâr bulunmayup cümlesi ‘ulûfelü idiler. Ve harem-i hümayûna Arnavud ve Bosnevî devşirme ve mîrân ve mîrânân-ı serhaddât bi-tarîkı‘l-hedâyâ irsâl itdikleri gulâmân ve müteveffâ vüzerânın a‘bâları alınup her biri harem-sarây-ı pâdişâhîde müddet-i medîde hizmet idüp kemâ-yenbagî mânend-i zer kâl oldukdan sonra taşra çıkup âdâb u erkândan yek-ser ve hâric? vaz‘ u hareketde bulunmazlar idi. İşbu husûslara fevka‘l-gâye takayyüd olunup hilâfıyla hareket kadar büyük günâh yoğidi. Yine bu minvâl üzre hareket mümkün olmağla bu kavânîn-i gayibeyi ihyâ [163a] me‘mûldür.

Sâhife-i selâse:

Ze‘âmet ve tîmâra müte‘allık ba‘zı kelâmdadır ki, risâle-i sâbıku‘z-zikrden telhîs ve birkaç satır üzre tertîb olunmuşdur. Ve ba‘zı mahalde fevâid-i müteferrika dahi zamm u ilhâk olundu. Satr-ı evvel, sâbıkâ ehl-i ze‘âmet ve tîmâr vefîr olup, bi-‘avnihi te‘âlâ hidemât-ı küllîye muvaffak ve ne gûne pâk ve mazbût olduklarının zikr-i icmâlîsindedir. Mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı hafidir ki, selâtîn-i sâlîfe tabet serâhum hazerâtının lem‘a-i tîg-ı âteş-bârları heft iklîmî münevver ve Hind ve Sind ve Yemen ve garb u şark ekâliminin güzîde memâliklerin musahhar eyleyüp;

Li-münşiihî

Tâkat-i pençe-i şîrân ne-bûd rû-be-serâ

Milketinde n’ola ger sinse ‘ad u kelb-âsâ

Nesir; tazmînine niçe kuvvet ü miknet sâhibi düşmen-i dîni bîm-i şemşîr-i ser-tîz ile kişver be-kişver âyib ve mehçe-i livâ-i dîn-i mübînî i‘lâ itmekle fark-ı firaki ‘ibâddan dest-i tetâvül-i a‘dâyı sâlib oldukları ve ekâlîm-i ba‘îde mülûkûnün en a‘zam ve mu‘teberleri;

Li-câmi‘ihî

El-amân ey Kahramân-ı Rüstem-i ceng-âzmâ

Merhametkün bende-i fermân-beri bu dem şamâ

Nesir; mazmûnun edâ ve pey-der-pey tuhaf-ı nâdîde ve hazâin-i vefîre-i Kârûniyye irsâliyle isti'tâ itdikleri müzâheret erbâb-ı tîmâr ve mu'âvenet-i zu'amâ ile olduğu şekk ü gümândan müberrâdır. Fi'l-hakîka reh-i dîn ü devletde ser ü rûh fedâ idüp sıdk u istikâmetle selâtîne hizmet ve her husûsda 'arz-ı bendegî ve itâ'at eyleyen ol tâife-i megâzî-pîrâ idi. Ve anlar mükemmel iken vukû'-pezîr olan megâzî vü masâfda kapukullarının mu'âvenetine ihtiyâc meslûb idi. Lâkin aralarında kat'â ecânibden bir ferd bulunmayup mecmû'u eben 'an-ceddin ocakzâde pâk u mazbût ve bi-'avnihî te'âlâ feth ü zafer der-pey bir tâife idiler. Hattâ miyânlarına ecnebî duhûlünden ictinâben kemâl-i hazm u ihtiyâtı der-pîş idünüp ibtidâdan tîmâr emri ferd-i vâhîde virilmezdi. Ez-kadîm sipâhîzâde ve veled-i kul olduğuna dü nefer za'im ve on nefer tîmâr ashâbı şehâdetleriyle isbât-ı müdde'â olunursa bilâ-tevakkuf emr-i tîmâr virilürdü. Ve bu husûsda berây-ı hâtır veyâhûd berây-ı tama' ihtiyâr-ı kizb idenlerin mutasarrıf oldukları nân-pâreleri **'ibretün li's-sâirîn'**¹²⁸³ sâir ehl-i istihkâka tevcîh olunup beynlerinde bu husûsda ihmâl ü müsâmaha kadar ism-i 'azîm yoğidi. Ve şehir oğları ve tâife-i ra'yyet tîmâra mutasarrıf olmak küfre müsâvî bir ma'nâ olmağla bu makûlelere tîmâr emri virilmek muhâl ender muhâl kabîlinden idi. Ve erbâb-ı [163b] tîmârdan baş ve dil getürmek ve sâir bunlara mümâsil yararlıkda bulunmak vukû' bulmayınca terakkî memnû'âtından olup bu makûle hidemâtda bulunursa hizmeti makbûl olduğun kendüye tefhîm ve emsâllerin teşcî' için onda bir akçe terakkî ihsân olunurdu. Ve hadden efzûn yararlığı zuhûra gelüp on ve on beş baş ve dil getüren ehl-i tîmâr ze'âmete müstahîk olurdu. Selefde za'im olmak bu rütbe emr-i 'asîr idi. Ve Âstâneden bir ferde terakkî virilmek emr-i muhâl idi. Ve dahi gerek vükelâ-i devlet ve gerek 'askerî tâifesinde raht-ı sîmîn ve zîb u zînet ve zeyn yoğidi. Ve bu tâifenin her biri ze'âmet ve tîmârları olan elviyede sâkin olup zîr-i livâlarında mevcûd ve mahâll-i âharîde bulunmak muhâl u memnû' idi. Zîrâ zu'amâ ve tîmâr ashâbı livâlarında mevcûd ve sâkin olduklarında her livânın sipâhîleri dâimâ yanında mevcûd bulunmağla ne cânibden ki düşmen zuhûr eyleye, mecmû'u se rûze zarfında hâzır u müheyyâ bulunup ne semte teveccûh lâzım gelürse ol tarafa mânend-i peyk-i sabâ-şitâbân olmalarıyla hidemât-ı mevfûre ve mesâ'i-i meşkûre vücûda getürürler idi. Ve cevânib-i erba'ada mahlûl olan ze'âmet ve tîmârı binden yüz bine varınca her eyâletin mîr-i mîrânı ehl-i istihkâka tevcîh ve defter-i icmâle ba'de'l-kayd tezkiresi taraf-ı Âstâne'de berât olunmak kâ'ide-i külliyyeden olup, cânib-i

¹²⁸³ Diğerlerine ibret olsun diye.

Âstâne'den ferd-i vâhîde dirlik tevcîh olunmamak kânûn-ı vâcibü'r-ri'âyeden idi. Ve li-hâzihi memâlik-i pâdişâhîde bir nizâ'lu ze'âmet ve tîmâr olmayup ecnebî ve nâ-ehl müdâhale idemez idi. Zîrâ zümre-i mîr-i mîrândan kangısı ki, bir tîmârı bi-tarîkın-mâ nâ-ehle tevcîh eyleye, erbâb-ı istihkâkdan niceler taraf-ı Âstâne'ye rûy-mâl idüp bess-i şekvâ itmekle, bulunduğu mansıbdan sebep-i 'azli olurlar idi. Bu cihetden ze'âmet ve tîmâr erbâbında olup, her biri fî sebîl'illâhi te'âlâ cân u baş fedâ itmekle a'dâ-yı dîn ü devleti 'avn-i Hayy-ı nasîr ile münhezim ü perîşân iderler idi. Ol âvânda vukû'-pezîr olan gazavât cemîleden biri zemân-ı saltanat-ı Süleymân Hân-ı Gâzî'de cümle-i 'adû-yı dînden min-küllî'l-vücûh akvâ olan Nemçe kralı bâ-leşker-i rîk-misâl ol ezmânda kilid-i ser-hadd-i mansûre olan kal'a-i Budin'e hücûm ve istîlâya cesâret itdikde mîr-i mîrân Rumili merhûm Sofu [164a] Mehmed Paşa Sofya'da bulunmağla mâddeden habîr olduğu gibi ber sebîlil-gâr yetişüp yüz binden mütecâviz 'adû-yı dînin ekserin tu'me-i şîr-i şemşîr ve top ve sâir âlât-ı harb u cebehânesin zabt itmekle leşker-i muvahhidîn ganâyim-ı mevfûre ile muğtenim oldukları 'ale't-tafsîl târîhimiz derûnunda keşîde-i silk-i sutûr kılınsa gerekdir. Bosna eyâleti dahi sancak ve Rumili eyâletine mülhak iken defter-i icmâlde on iki bin mükemmel kılıç olup kânûn üzre cebelûleriyle kırk bin müntehab ve güzîde müte'ayyin leşker-i zafer-yâver idi. Ve ba'zı ocak ve ocakzâdelerin ashâb-ı hamîyyetinden niceler kemâl-i kuvvet ü kudretlerinden nâşî kimi otuz ve kırk ve kimi ellîşer ve altmışar kânûn-ı kadîmden hâric müsellaḥ cebelû ile vukû' bulan esfâr-ı hümayûna gelüp bu hisâb üzre Rumili gâzîleri yetmiş ve seksen bine bâliḡ pâk müretteb ü müsellaḥ ve muntazam 'asker nusret der-kafâ idiler. Anadolu eyâleti dahi bermüceb-i defter-i icmâl sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre yedi bin kılıç olup kânûn üzre cebelûleriyle on yedi bin müretteb pâk 'asker ve ocakzâdelerinin bi-hasebi'l-hamîyye ve'l-mikne kânûndan ziyâde tedârûk ve müheyyâ itdikleri cebelûleriyle min-haysi'l-mecmû' otuz binden ziyâde leşker olurdu. Ve eyâlet-i Diyarbekir tâbî' olan Kürdistan ile yirmi binden ziyâde müsellaḥ cünûd ve eyâlet-i Erzurum dahi yirmi bin güzîde leşker-i zafer-nümûd idi. Ve sâir eyâletlerde dahi sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre pâk müsellaḥ 'asker bî-nihâye idi.

Fezleke-i kelâm, yalnız Rumili 'askeri bi-'avniḥi te'âlâ Nemçe gibi kavî düşmene ve Diyarbekir ve Van ve Erzurum eyâletlerinde mevcûd olan leşker-i güzîde-i surh-ser şâhâna cevâb virüp ahadü-hümâ âhardan istimdâda ve gayr 'askere bi-tevfîkîḥi te'âlâ vücûhen mine'l-vücûh ihtiyâc merfû' olmuş idi. Ve Rumili eyâletlerinde yirmi bin defterlü akıncı ve kırk bin yörükân ve müselleman var idi. Ve Anadolu eyâletinde otuz bin piyâdegân olup, sefer-i hümayûn-ı hâkânî vukû'unda akıncı beyleri kırk elli bin mikdârı âta ve dona kâdir kimi akıncı ve kimi gönüllü bir alay merd-i bahâdır ile sefer-i hümayûna gelüp bir taraftan gâret-i

memâlik-i a'dâ itmekle hidemât-ı 'azîme husûle gelürdü. Ol a'sârda kat'â tâife-i Tatar'a ihtiyâc yoğidi. Bu dahi gayr-ı [164b] hafîdir ki, mebde-i zuhûr-ı Devlet-i 'Osmâniyye olan sene tis'a ve tis'in ve sitte-mi'e târîhinden ve sene semânîn ve semân-mi'e sâl-i Ferruh-fâline gelince yüz seksen bir sene müddet zarfında 'asker-i Tatar'ın selâtîn-i 'Osmâniyye ile ülfetleri yoğidi. Bu kadar müddetde bi-'avnihî te'âlâ zuhûra gelen fûtûhât ü gazavât cümleinin a'zamı olup zu'amâ ve ehl-i tîmâr ve gönüllüyân muzâheretleriyle vücûd-pezîr olmuşdur. Tatar tâifesi sekiz yüz seksen târîhinde bende-gân-ı Devlet-i 'Aliyye'den olmuşdur. İnşâallâhu te'âlâ tafsîli cild-i Ebû'l-Feth'de! zikr olursa gerekdir. Bu dahi ma'lûm ola ki, selefde hîn-i esfârda yörükân ve müselleman taifesinden bi-tarîkı'l-münâvebe altı bin ta'yîn olunup mühimmât mâlzemelerin sefere gitmeyenler görürler idi. Bunlara yörük beyleri başbuğ olup, her birini sefer-i hümayûna sürerlerdi. Ve bunlar hafr-i metris ve hidemât-ı top ve tüfenge mu'ayyen idiler. Mebde-i icâdları bi-mennihî te'âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir. Ve Anadolu cânibinden hîn-i vukû'-ı esfârda tâife-i piyâdegân üç dört bin âdem kezâlik bi-tarîkı'l-münâvebe ta'yîn olunup yeniçeri ocağında olan on dört nefer yaya beyleri bunlara başbuğ nasb olunmak kânûn olmağla, bu mikdâr piyâdeleri sefere sürüp bunlar dahi tüfeng ve top ve hafr-i metris hizmetlerini edâ iderler idi. Erbâb-ı tîmâr fakat sufûf-ı küffârı münhezim idüp lâzım gelen kılâ' vü husûn muhâsarasında bezl-i vüs' ü tâka iderler idi. Ve bi-fazlihî te'âlâ her bir seferde leşker-i İslâmı feth ü nusret te'âkub iderdi.

Satr-ı sâni, ze'âmet ve tîmârın ibtidâ tagayyürüne sebep ne olduğun ve hâlâ kimlerin tasarrufunda olduğunun icmâlen zikrindedir. Hurde-bînân-ı ma'ârif-pervere gayr-ı hafîdir ki, ezmine-i sâbıkada 'asker-i dîn 'add olunan erbâb-ı ze'âmet ve tîmâr mün'adim olup, ol nân-pâreler nâ-müstahık ellerine düşeli envâ'-ı şürûr ve fesâd u fiten vech-i arzda münteşir olmuşdur. Sene tis'in ve tis'a-mi'e târîhine gelince kurâ vü mezâri' eydî-i erbâb-ı süyûfda olup sâbıkâ tastîr olunduğu üzre miyânelerine ecnebî ve bed-asl duhûl itmemiş ocak ve ocakzâdeler tasarrufunda idi. Ekâbir ü a'yân ve nüdemâ ve mukarrebînde ze'âmet ve tîmâr bulunmak ism-i 'azîm makûlesi idi. Nuhustîn-i esbâb-ı tagayyürü bundan akdem Özdemirzâde merhûm [165a] 'Osmân Paşa cânib-i Îrân'a sipehsâlâr ta'yîn olundukda yararlığı zuhûr-pezîr olan erbâb-ı şecâ'atden ba'zı ecnebîlere üçer bin akçeye ibtidâ emr virmekle dest-i ecânibe ser-rişte-i fırsat girüp düstûr-ı merkûm teftîş ü tefahhus iderek eyülerine virmişken a'kâbı olan ser'askerân ve sâirleri bundan a'lâ kâr mı olur? Akçe iddihâr itmenin bir tarîkî da budur deyü eyü ve kem ve müstahık ve nâ-müstahık dimeyüp ve aslında dirlik tasarruf itmemiş, şehir oğlanı ve re'âyâ tâifesine evâmir-i ibtidâyı râygân ve işe yaramış ve yaramamış fûrû-mâye olmuş olmamış aslını suâl ider. Nemâz sürücü olmadığından za'îm

ve ehl-i tîmârdan olmak murâd eyleyen bir alay ecnebî fûrû-mâyegân bezl-i rüşvet itmekle bir günde yüz bin akçe tîmâra istihkâk hâsıl ider oldular. Mahlûlât dahi taraf-ı Âstâne'den virilmeğe başlandığından erkân-ı vûkelâ düşen mahlûlâtı etbâ' ve levâhıkına tevcîh itmekle memâlik-i mahrûsada olan ze'âmet ve tîmârın güzîdeleri hilâf-ı şer'-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf ba'zan paşmaklık ve arpalık ve ba'zan karâr-ı havâss-ı hümayûna mülhak ve kimi vakf ve temlik ve kimi bedeni vücûhen sâlim belki rûy-ı şâhid-i muhârebeyi görmemiş kimesnelere ber-vech-i tekâ'üd virilmekle leşker-i dîn-i mübînin hakkı olan nân-pâreler me'kel-i vûkelâ ve kibâr oldu. Ve mîr-i mîrân ve mîr-i livâ ve ağayân ve vüzerâ ve müteferrika ve çavûş ve küttâb ve bî-zebân ve cücelerde ve ekâbir-i bende-gân-ı mülûk ü nûdemâda müte'addid ze'âmet ve tîmâr olup kimi huddâmı ve kimi gayr-ı mu'tak a'bâdları üzerine berât itdirmeleriyle onu huddâm ve a'bâdın onu efendilerinin olup bu makûle hîle-i gaddârâne ile cünûd-ı dîn-i mübînin dirliklerinin kendülerine 'akâr misillü îrâd eylediler. Ve ba'zıları ruhsat buldukça ze'âmet ve tîmâr zabt iderek yirmi otuz belki kırk âdemin nân-pâresine mâlik oldular. Seyfînin mahall-i vâhidede ictimâ'ı memnû'âtdan iken ilhâk? diyerek on ve on beş kîse hâsıl olur îrâda mâlik oldular. Ve bu makûleler ol 'asırlarda sefer-i hümayûn vukû'unda nâmı za'îm ve ehl-i tîmâr olan huddâm ve a'bâdlarının elbiselerin tebdîl ve mahzâ yoklamada mevcûd bulunmak kasdıyla cübbe ve cevşen bedeli 'abâ vü kebe ilbâs ve bir iki bin akçe harclık ile birer semerli bârgîre bindirüp edeblerle sefere 'asker yollardılar. Ba'de-zâlik kendülere [165b] hânelerinde ve sevâhilde dört üstüne icrâ-yı mezâka meşgûl olup hâfezallahü dünyâyı düşmen zabt itse kat'â keder-nâk olmaz. Ve ze'âmet ve tîmâr taraf-ı Âstâne'den tevcîh olunmak 'âdet olalı memâlik-i İslâmiyye'de nizâ'sız dirlik katı pek cüz'î kalmıştır. Hattâ bin târîhinden yüz sene mikdârı vakt-i zemân mürûr idince vezîr-i a'zam olanlar ze'âmet ve tîmâr nizâ'ından mesâlih-i mühimmeyi göremez olmuşlar idi. Zîrâ her âdemin elinde müte'addid berevât ve on beş yirmi kıta'ât mukarrer nâmeler olup birinin mukarrer nâmesinden "hak bunun olup hasmı dâm u tezvîr sebebiyle kendüye tevcîh itdirdiğine 'ilm-i hümayûnum lâ-hık olmağla buna zabt itdirdüp âharını def' idesin" deyü yazar. Kezâlik mukarrer nâme-i hasmda dahi böyle yazar. Bir alay nemek-i bahr-i emân kizb-i selâtine dâm u tezvîrleri sebebiyle ihtiyâr itdirirler. Pâdişâh-ı vakt ise anlara kemâl mertebe i'timâd hasebiyle sözlerinde sâdık zann eyleyüp hâl bu minvâle resîde olur. Ve berevât ve evâmiri kendi menfa'atleri için nâmûs-ı saltanata hâlel resîde olacak rütbe mübtezel iderler. Ve Zeyd'i 'Amr'a ve 'Amr'ı Zeyd'e tutuşdurup "koma-hâ"! itmekle erbâb-ı ze'âmet ve tîmâra gadr-i küllî itmeden hâlî olmazlar. Bu vechile dahi derd-mendlerin mahsûlatı nizâ' arasında kalup zâyî' olur. Ve re'âyâ dahi pâ-y-mâl olup hafirlerde düşmene sedd-i sedîd misâl

ve esfârda cân u başa bakmayup sa'y-i adûyu pâ-y-mâl ve istîsâl olan guzât-ı muvahhidîn sevk-i rezimde dâd u dihiş ile evkât-güzâr;

[Mısr]â‘

Bizde cân bâzârı dîrler gizlice bir kâr olur!

Nesir; mazmûnuyla iftihâr idüp hasmı olan nâ-bekâr hânesinde ve sevâhil ve mesîrelerde;

Li-vâlidihî

Dem bu demdir Şehriyâ elden ayağı itme dûr

Sanmasun devrân bizi endîşe-i ferdâda pûz?

Nesir: Fehvâsıyla zevk u safâ ile der-kâr ve ahvâl-i sefer ve düşmen değil, bulunduğu beldenin hâricinden haberdâr değil iken ber-magzâ-yı;

Li-câmi‘ihî

Ve gendim kevnî ‘âşık sünbüle ve şer? gökde ararken

İrince hattı ve sallâ mâ-hasal mükrâ-i yegân oldu?

Nesir: Âvân-ı mahsûl resîde oldukda taraf-ı Âstâne’den birer mukarrer nâme ile ol zâlim bir mu‘temedini veyâhûd ismi za‘îm ve ehl-i tîmâr olan âdemini irsâl ve mukaddemâ guzât-ı muvahhidîn bin baş hakkı olan mahsûlünü zabt ve ba‘zan hakk-ı sükût-ı kâdıya virmekle ol derd-mendin bu tarîk ile dahi hân mânın pâ-y-mâl idüp hakkı icrâ ider [166a] bulunmadığından nân-pârelerin ahvâli herc ü merc olup alan? satan alan gayr-ı nümâyân bir ma‘nâ oldu. Bu dahi ma‘lûm ola ki, evâilde Âstâne-i sa‘âdetden memâlikden birine bir emr-i ‘âlî vürûd eylese ol diyâra tâbi‘ kurâ vü kasabâta peyk-i ecl resîde olmuş gibi velvele ve ahâlîsinden sagîr u kebîrinin ebniye-i kulûblerine galebe-i bîm ü hirâs ile zelzele târî olup sudûr-ı fermân-ı ‘âlîye bâ‘is ne olduğuna kesb-i ittılâ‘ ve fermân-ı ‘âlî-resâ ircâ‘ idince ecel derleri döküp dir-dir ditrerler idi. Bin târîhinden sonra her husûsa evâmir-i müte‘addide virildiğinden ol i‘tibâr ve hâlât mürtefi‘ olduğundan mâ‘adâ biri birine muhâlif yek sâl zarfında yüz bine karîb berevât ve mukarrer nâmeler virildiği cihetden ahvâl-i ze‘âmet ve tîmâr fevka’l-gâye perîşân olmağla bu husûsa takayyüd u ihtimâm mesâbe-i farz-ı ‘aynda bir ma‘nâ olmuşdur.

Tetimme

Karn-ı ‘âşirden sonra ise evâmir-i ‘aliyye ve hatt-ı hümâyûnlar mebzûl u râygân olalı kat‘â nüfûzu kalmamıştır. Zîrâ her kesretin ‘âkıbeti mezelletdir. Husûsâ taşra memâlik ahâlîleri Âstâne’ye gelüp bezl-i rüşvet ile istedikleri husûsa murâdları üzre emr-i ‘âlî ve fermân-ı hümâyûn ısdâr itdirdeli bi’l-küllîyye i’tibâr mürtefi‘ oldu. Mukaddemâ taşra memâlik ahâlîleri Âstâne’ye gelmek değil âhar memlekete gitmek memnû‘âtdan olup, husûsâ emr-i ‘âlî ısdârını kat‘â bilmezlerdi. Ol cihetden memleketlerine bir emr vârid olsa her harfi şîr mesâbesinde görünüp ol memlekete bir sürü arslan girmişe dönerdi. Şimdi emr ü fermân kaç gurusu ile hâsıl olur. Sagîr u kebîrinin ma‘lûmu olmağla;

[Mısır]â‘

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler

Nesir: Bundan eşna‘ı hasmından biri bir husûs için ‘Âstâne’ye ‘arz u mahzar getürüp yâ kibârdan birinin şefâ‘atiyle veyâhûd elinde olan ‘arz u mahzara i’tibâr cihetiyle eline emr-i ‘âlî virürler, iki gün mürûrunda hasm-ı âhar gelüp bezl-i rüşvetle ana dahi bir müekked emr-i ‘âlî virürler. Vakt-i hâcetde birisi yedinde olan emri irâet itdikde, hasmı olan kimesne dahi aldığı emri işâ‘at ider. İkisinin derûnunda dahi hak bunundur deyü yazar. Böyle böyle halk mâddeye vâkıf olup en derd-mend ra‘iyyet makûlesi bir fermânın iki gurusu yazıldığı anladı. Ve iki hasmın umûr-ı da‘vâların memleketi kâdısına havâle [166b] itdiklerinde mübâşirlerinin ellerinde olan fermânların ikisinde dahi kezâlik, “hak bunundur buna hükm eylesin” deyü te’kîden kayd olunur. Bu miyânede kâdı beyne’l-mescideyn bî-nemâza dönüp kangısına hükm ideceğinde mütehayyir olur. Çünkü irtişâ ahvâlî râygân kangısının tarafı gâlib ise ol tarafa hükm ider. El’ân bi’l-küllîyye o evâmîrin nüfûzu kalmadı. Zîrâ tekâlîf-i şâkka re‘âyânın cânına ok gibi te’sîr itmekle silsile-i itâ‘atden çekilir. Mukaddemâ hatt-ı hümâyûn gâyetü’l-gâye mühim olan husûslara şeref-yâfte-i sudûr olurdu. Ve beş altı yılda bir iktizâ itmezdi. Giderek cüz’î mâddeye hatt-ı hümâyûn sudûr itmeğe başlayup, anın dahi evvelki i’tibârı kalmadı. Bin târîhinden mukaddem bir hatt-ı hümâyûn sâdır olsa heft ıklîm memâlikine ru‘b u hirâs müstevlî olup bir memlekete vâsıl olsa bi’z-zât pâdişâh-ı âlem-penâha gelmiş gibi bir ma‘nâ idi. Bu husûsların aslını vüzerâda istiklâl olmadığıdır.

Tetimme

Memâlik-İslâmiyyede olan elviye ve eyâletler mevcûdu’l-ism ve ma‘dûmü’l-cism bir kâlib-ı bî-rûha misâl olmuşdur. Zîrâ her birinin tîmâr ve ze‘âmet erbâbı ruhu mesâbesinde olup elviye ve eyâlet hemçu âbâdan idi. Rûh gitdikde beden evvelki revnak ve hüsnü

kalmayacağı emr-i bedîhîdir. Bin târîhinden yüz sâle resîde olunca beyne-hümâda vukû‘-pezîr olan esfârda Anadolu ve Rumili ve sâir eyâletlerden ze‘âmet ve tîmâra mutasarrîf müteferrika ve çavuş ve küttâb ve sâirlerinden sefere gelen yedi sekiz bin âdem ancak olurdu. Anların dahi ekseri mükârî ve huddâm olup mâ‘adânın nâm u nişânı kalmamışdı. Mukaddemâ cebelûleriyle üç dört kerre yüz bin âdem müretteb ve müsella sefer-i hümâyûna eşerken yirmi yıl zarfında muzmahil olup bu mikdâr kalmış idi. Fî zemâninâ mecmû‘u bin nefere ancak bâliğ olur. Zîrâ on beş kîse hâsıl olur ze‘âmete mutasarrîf kat‘â bir dürlü işe güce yaramaz kimesneler var. Mukaddemâ o mikdâr meblağ yetmiş seksen pâk müsella ceng-âver guzâtın olup kânûn üzre cebelûleri ile birkaç yüz nefer güzîde ‘asker olurdu. Şimdi hâl bu minvâl üzre olmağla maslahat görülmez ve tahsîl-i merâm mümkün olmaz oldu. Mîr-i müellif? dir ki, ze‘âmet ve tîmârın bu hâle girmesine sebep mahlûlâtı Âstâne’den vezîr-i a‘zamın tevcîh itmesidir. Zîrâ [167a] sâbıkâ işâret olunduğu üzre mîr-i mîrânân ze‘âmet ve tîmârı nâ-ehle tevcîh itseler erbâb-ı istihkâk Âstâne’ye gelüp teşekkî iderdi. Nâ-ehle vezîr-i a‘zam tevcîh idince ehl olanlar kime şikâyet itsünler. *Câmi‘u’l-hurûf* ‘abd-i Hakîr dirim ki, egerçi ze‘âmet ve tîmâr taraf-ı Âstâne’den tevcîh olunmağla berbâd olduğu müsellemdir. Lâkin bu husûsda asl olan vûzerâda istiklâl olmadığıdır. Mukarrebân ve nüdemâ sene tis‘în ve tis‘a-mi’e târîhinden berü nezd-i selâtinde nüfûzu’l-kelim olup sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre vezîr-i a‘zam olanlar Enderûn ahâlîsine mürâca‘ata muhtâc olmalarıyla ‘âlemi bu şekle anların tekâlîf-i şâkkaları ifrâğ itmişdir. İbtidâ ze‘âmet ve tîmârı etbâ‘ına tevcîh eyleyen Sokullu Mehmed Paşa’dır. Fe-emmâ ol düstûr-i vakûrun etbâ‘ı bi’l-cümle ocak ve ocakzâde ve eben ‘an-ceddin dirliğe mutasarrîf umûr-ı sefere vâkıf şüc‘ândan bir alay kahramân âdemler idi. Sefer-i hümâyûn vukû‘unda kırk elli bin akçeye mutasarrîf etbâ‘ı yirmişer otuzar pâk müsella bahâdırlar ile sefere eşerlerdi. Hâl böyle iken yine ‘inde’l-‘ukalâ ma‘lûm idi.

Hân-ı Murâd-ı Sâlis cülûsunda mukarrebân bi’l-küllîyye fırsat bulup düstûr-ı merkûma ba‘zı menfa‘atlı tîmâr ve ze‘âmet içün teklîf-i mâ-lâ-yutâka başlayup kelâmlarına ‘adem-i iltifât ile hükm-i vezâreti icrâ itmekle hem-zebân-ı ittifâk huzûr-ı hümâyûnda mezemmetine başlayup kemâl-i istiklâline mağrûren düşen ze‘âmet ve tîmârın a‘lâsını evlâd ü etbâ‘ına tevcîh itmekle bir alay ehl-i süyûfa gadr itdi deyü **lâ li-hubbi ‘Ali** si‘âya ve nifâka meşgûl oldular. Bi’l-âhire sözleri te’sîr idüp evlâd u etbâ‘ında olan dirlikleri bâ-hatt-ı hümâyûn ref‘ itdiler. Nitekim tafsîli bi-mennihî te‘âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir¹²⁸⁴.

¹²⁸⁴ Hân-ı Murâd-ı Sâlis..... zikr olursa gerekdir (Derkenar notu).

Andan sonra gelenlere Enderûn ahâlîleri istedikleri gibi dirlikleri tevcih itdirdir oldular. Zîrâ vüzerâdan niceleri bu husûs zımnında ‘azl ü katl olunmalarıyla vüzerâ nâçâr berâ-yı hıfz-ı ‘ırz u nâmûs merâmlarına müsâ‘ade iderlerdi. Ve ba‘zıları tevakkuf itdikde derhâl hatt-ı hümâyûn zuhûr iderdi. Eger vüzerâda istiklâl-i tâm olsa bu rütbelere resîde olmak muhâlâtandır. Felyeteemmel. Yine saded-i evvele rücû‘ idelim. Akıncı tâifesi dahi kimi ‘ulûfelü kul ve kimi kul nâmına olup ve kimi bi’l-küllîyye inkâra cesâret itmekle anlardan fakat iki bin nefer ancak kaldı. Ve yörükân ve müselle mân dahi mukâta‘aya bağlanup ve Anadolu’da olan piyâdegân mensûh nâmeyle tîmâr olmağla anlardan sefere gider ferd-i vâhid kalmayup, anların hizmetleri dahi erbâb-ı tîmâra tahmîl olunmağla mukaddemâ güzîde ‘askeri olanlar ırgâd makûlesi olup, bi-emrillâhi te‘âlâ hidemât-ı pâdişâhî görölmeden kaldı. Ve ‘adûvdan intikâm alınmak husûsları nâ-bedîd oldu.

Zâbıtâ

Nezd-i hurde-bînânda gayr-ı hafîdir ki, zümre-i selâtîne vesîle-i takarrüb-i ilâhî **İnnallâhe ye‘muru bi’l-‘adli ve’l-ihsân ve îtâi zî’l-kurbâ ve yenhâ ‘ani’l-fahşâi ve’l-münkeri ve’l-bagy ye‘izuküm le‘alleküm tezekkerûn**¹²⁸⁵ [167b] kerîmesi mûcibince ‘amel ve ber-muktezâ-yı emr-i Rabbânî-i **İnnallâhe ye‘muruküm en tueddu’l-emânâtî ilâ ehlihâ**¹²⁸⁶ hareket ve fermân-beri olup es-Sultân zıllullâh fi’l-arz tahtına dâhil olmak, fakat bu tarza hareketle olduğun tahkîk ü îkân itmekdir. Kûşe-i vahdet ü inzivâda mekîn olup riyâzet ve mücahede ve çille-keş-i erba‘în olmak kat‘â iktizâ itmez. Belki mûcib-i inhidâm esâs-ı mebânî-i kasr-ı saltanat olacağı bî-iştibâhdır. Kangı pâdişâh ki kûşe-i ‘uzleti makar idüp umûr-ı ra‘iyyet ve mehâmm-ı saltanatı eydî-i erkân ü a‘yâna teslîm ü tefvîz eyledi, ol devlet yâ muzmahill olup külliyyen münhedim oldu, yâhûd kemâl-i revnakı vücûhen mürtefi‘ olup kâlib-ı bî-rûha mümâsil oldu. Devr-i Âdem’den berü bu takrîb ile karîn-i zevâl olan düvelin mecmû‘unu zikr mûcib-i itnâb-ı makâl olmağla zîrde muharrer ferîdei mütâla‘a ve kütüb-i eslâfî tettebbu‘ ile iktifâ olundu. Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye’nin ibtidâen revnakı evâhir-ı devr-i Bâyezîd Hân-ı Sâni’de bu takrîb ile izmihlâle karîb olmuş iken, hâk te‘âlâ hâl-i ‘ibâda merhameten Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu hizmetlerine emr-i saltanatı nasîb u müyesser itmekle yeniden revnak ve fer-yâfte oldu.

Merhûm Sultân Murâd Hân-ı Sâlis cenâblarının ise serâ-pâ-yı evkâtı zümre-i meşâyih-ı kirâm ile halvet ve mücâhede ve çille-keş-i erba‘în olmağla masrûf olduğundan ser-

¹²⁸⁵ “Şüphesiz Allah adaleti, iyilik yapmayı yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor”. *Kur’ân*, Nahl, 16/90.

¹²⁸⁶ “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor”. *Kur’ân*, Nisâ, 4/58.

rişte-i fursat eydî-i nüdemâ ü mukarrebîne girüp selâtîn-i selefin müdded-i medîd zarfında ahkâm-ı şer‘a tatbîk ile vaz‘ itdikleri kavânîn-i nâfi‘a berbâd u muzmahil ve anlardan sonra yevmen fe-yevmen revnak-ı Devlet-i ‘Aliyye zâil oldu. Selâtîne erba‘în ve halvet ancak ‘adl ü dâd üzre hareket ve hükûmetdir. Hattâ Kâtib Çelebi *Mecmû‘a*’sında sikât-ı? sahîh el-kelimâtıdan naklen zikr ider ki, Ebü’l-Feth Sultân Mehmed Hân merhûm feth-i Kostantaniyye’den sonra;

Li-münşiihî

Âftâb-ı sipihr-i fazl u yakîn

Bahr-ı ‘irfân Akşemseddin

Nesir: Kuddise sırruhu’l-mübîn hazretlerinden tevbe vü telkîn ve bey‘at murâd itdiklerinde ol kutbü’l-evliyâ râzî olmayup selâtîne lâzım olan ittibâ‘-ı hükkâm-ı şer‘iyye ve icrâ-yı merâsim-i ‘adliyyedir. Zümre-i meşâyih‘-i kirâmın kemâ-yenbagî cidd ü sa‘y ile çihil sâle zarfında hâsıl itdikleri rütbe-i takarrübü mülûk-i ma‘delet-sülûk müddet-i erba‘inde hâsıl ve bu vechile hareket cenâbınızı [168a] müddet-i endek-i bisyâr hılâlinde maksad-ı aksâya vâsıl ider deyü gevher-efşân-ı nush-ı cemîl olmuşlar. Bu dahi Kitâb-ı sâbıkü’z-zikrde mastûr olan dakâyık-ı fevâiddendir ki, bir rûz Ca‘fer Bermekî mütâla‘a-i kütüb-i ehâdis-i şerîfeye meşgûl iken, **men meleke zâden ve râhleten tebellega ilâ Beytillah** velem **yete hacce felâ ‘aleyhi illâ en yemût Yâhûdiyyen ve Nasrâniyyen** hadîs-i şerîfini gördüğü gibi cân başına sıçrayup derhâl tedârük-i malzeme-i tarîka mübâşeret eyledi. Bu sadâ cevânib-i erba‘aya münteşir oldukda, ehl-i havâyic sarâyına müctemi‘ olup, “şu vechile bir haber mesmû‘umuz oldu. Bu ana dek sâye-i sa‘âdetinizde âsûde-i hâl ve zıll-ı ‘adâletinizde müreffehü’l-bâl iken cenâbınız bu makâmdan dûr olduğunuzda cümlemizin hâli mükedder olacağı bî-iştibâhdır. Hâllerimize merhameten bu husûsu vakt-i âhara te’hîr recâ ideriz” deyü ganî vü fakîr ve sagîr u kebîr ve mu‘tak u esîr ve bernâ vü pîr istirhâm itmeleriyle Ca‘fer bu iki emrin beyninde hayrân olup bi’l-âhire ol ‘asrın kibâr-ı evliyâsından ma‘dûd eş-Şeyh Muhammed Harîrî hazretlerinin Âstâne-i ‘aliyyelerine rûy-mâl ve emrini ‘arz idüp istikşâf-ı hâl ider. Hazret-i Şeyh hidemât-ı ‘ibâd ve sevâb-ı ‘adl ü dâdı ba‘de’t-tafsîl bu bâbda size efdal olan bedel hacdır? buyurmuşlar. Dustûr-i merkûm hâl-i ‘ibâda merhameten bu vechile hareket idelim. Lâkin murâdım üzre bir kimesne yokdur ki, kendümüze anı bedel idüp irsâl ideyim didikde Hazret-i Şeyh bu mahalden Beyt-i şerîfe varup gelince dört yüz seksen sâ‘atdır ve beher sâ‘atde üstür on bin hatve mahal kat‘ itdiği muhakkaktır. “Bu hisâb üzre her hatve mukâbili on bin altun virürseniz

bu fakîr cenâbınıza bedel olayım” buyurduklarında, Ca‘fer, “ey Şeyh bî-bedel bu bedel ni‘mel-bedel fe-emmâ bu mikdâr zeri virmede kimde kudret vardır? Bunun imkânı hayyiz-i imkân-ı ‘âdîdir, dûrdur?” deyüp müterakkıb-ı cevâb-ı âhar olur. Hazret-i şeyh “çünkü bu meblağ edâya kudretin yokdur. Tarîk-i âhar budur ki, cenâbınız bu fakîre ber-muktezâ-yı şer‘-i şerîf icrâ-yı merâsim-i ma‘delet ile itdiyiniz hükûmetin yek sâ‘atini ücret bedeli virmeğe râzî olursanız kırk bir haccım vardır. Biri ıskat-ı farîza için fakîre kifâyet ider. Kırkını cenâbınıza hibe-i sahîha ile hibe eyleyim” deyüp mertebe-i ‘adlî remz ile işâret buyurmuşlar. Kıssadan murâd hissedir. [168b] Bir sa‘ât ‘adl üzre hükûmet kırk nâfile hacca mu‘âdil olunca dâimâ ‘adl ü dâdî pîşe eyleyen mülûk-i kirâmın ‘indi’llâhi te‘âlâ mertebesi bundan ma‘lûm olur. **‘Adlû sâ‘atin bi-‘adli ‘ibâdeti seb‘în senetin**¹²⁸⁷ hadîs-i şerîfi hod bu bâbda edell-i delîldir.

Satr-ı sâlis, mukaddemâ ze‘âmet ve tîmârın tashîhi murâd olundukda vücûd gelmediğinin hikmeti ve buna müte‘allık ba‘zı kelâmda ve murâd-ı pâdişâhî olursa ne vechile tashîhi kâbildir anın beyânındadır. İki harf üzre harf-i evvel, sâbıkâ niçün vücûda gelmediğinde ve ba‘zı kelâmdadır. Gayr-ı hafîdir ki, eydî-i nâ-müstahikkînda ve ekâbırı pîş-tahta ve sepedlerinde olan ze‘âmet ve tîmârın müstahikkîna tevcîhi ânifen zikr olunduğu üzre taraf-ı Âstâne’den müdâhale olunmayup mîr-i mîrânân tevzî‘ vü tevcîh itmekle hâsıldır. Cânib-i Âstâne’den dahl u ta‘arruz olunursa müstahik ve nâ-ehl temyîz olunmamağla vücûd-pezîr olmayup müdâhale-i ekâbir ve a‘yândan halâs olmaz ve zuhûra dahi gelmez. Hattâ ‘âmme-i ‘ukalâ, mâdâm ki ze‘âmet ve tîmâr erbâbına tevcîh olmayup hîn-i esfârda her biri zîr-i livâsında mevcûd bulunmaya, düşmenden ahz-ı intikâm ve eşkıyâyı zîr-i zabta rabt u idhâl ve ra‘iyyeti dest-i zalemeden istihlâs mümkinâtdan değildir deyü müttefikü’l-kelime olmalarıyla sene ‘aşer ba‘de’l-elf târîhinde vezîr-i a‘zam Yemişçi Hasan Paşa Engûrus seferinde serdâr ve Mahmûd Paşa kâimmakâm-ı Âstâne iken ze‘âmet ve tîmârın erbâbına tevzî‘ ü taksîmi bâbında hatt-ı hümayûn-ı Mehemed Hânî şeref-yâfte-i sudûr buldukda sadr-ı a‘zam seferde ve kâimmakâm Âstâne’de tevzî‘ ve tashîh itmekle bir işe yaramamış idi. Ve sene isnâ ve ‘ışrîn ve elf târîhinde dahi Sultân Ahmed Hân-ı Kadîm tâbe serâhu bu husûsa mukayyed olup, sadr-ı ‘âlî Nasuh Paşa merhûma müekked hatt-ı hümayûn sâdır olmağla düstûr-ı merkûm dahi Rumili’nde olan zu‘amâ ve ehl-i tîmârı mahmiyye-i Edirne’de cem‘ idüp yoklama mahallinde erkân-ı devlet huddâmlarının elbisesi libâs-ı sipâhiyâna tebdîl ve berâtlarıyla Edirne’ye göndermişler idi. Sadr-ı a‘zam huzûrunda mecmû‘u mevcûd deyü kılınmağla kat‘â bir akçe tîmâr zuhûra

¹²⁸⁷ Bir saat adalet yetmiş sene ibadetden hayırlıdır.

gelmemişdi. Bir def'a dahi Âstâne'de yoklama oldu. Yine bir şey vücûda gelmedi bu vechile vücûda gelmek dahi mümteni'âtdandır. Fe-emmâ her vilâyetin mîr-i mîrânı mahalline varup binden yüz bine varınca nâ-müstahıkda bulunan dirlikleri ashâbına tevcîh bâbında kat'â emr-i 'âlî sâdır [169a] olursa bi-fazlihî te'âlâ vücûd-pezîr olur. Zîrâ memâlik ve livâ ve nevâhîden her birinde eben 'an-ceddin dirlik sâhibi ocak ve ocakzâdegân ve sipâhiyân ve nâ-müstahık ellerinde ve uylâ?-gûyân ze'âmet ve tîmâr ma'lûm ve mu'ayyen olmağla eydî-i nâ-ehlde olan nân-pâreler ehl-i istihkâka tevcîh olunmak bâbında sudûr iden fermân-ı 'âlî mesmû'ları olduğu gibi ebnâ âbâyâ ve âbâ ebnâyâ ve ah aha bakmayup:

Yol bilen kârbâna katlanmaz

fehvâsınca taraf taraf gelüp her ze'âmet ve her tîmâr ne makûle nâ-ehlde olduğu birer birer inhâ ve bir dirliğe on âdem yapışup ehl-i istihkâk nâ-ehle hasm-ı akvâ olur. Ve herkesin bu takrîb ile rişte-i hıyeli sevk-i zâhire çıkup bi-'avnihi te'âlâ egerçi bir tîmâr ve nân-pârenin ihtifâsı mümkün olmayup zuhûra gelür, fe-emmâ ehl-i tîmâr evvelki rütbesin tezeyye? bulamaz. Zîrâ defâtîr-i hâkânîde mastûru'l-esâmî re'âyâ ve evlâd-ı ra'ıyyet 'adem-i taharrî ve takayyüd sebebiyle kimi 'ulûfelü kul ve kimi kul nâmına oldu. Ve ekser-i kurâ vü kend tîşe-i zulm ü ta'addî ile harâb ve ahâlîsinin hân mânları âşiyâne-i bûm u gurâb oldu. Bu sebepten her ne rütbe bezl-i dikkat olunsa evvelki rütbesin bulamazlar zann olunur. Lâkin bi-lutfihî te'âlâ buna dahi bir tedârük ve tarîk vardır ki, manzûr-ı nigâh-ı iltifât kılinsa evvelki mertebeden kırk elli bin dahi ziyâde olmanın imkânı vardır.

Harf-i sâni, ze'âmet ve tîmârın kemâ-yenbagî tashîh u tekmîline mülâhaza olunan tarîkdadır. İrâde-i 'aliyye-i pâdişâhî ta'alluk-ı ibtidâda bu vechile mümkündür ki, hâlâ kurâ havâss-ı hümayûn beher sâl ber-vech-i hizmet bölük halkına virilüp anlar miyânelerinde bi-tarîk bey' men yezîd pulluk pulluk satıldıktan sonra cem'an emvâl-i pâdişâhî nâmına fakat yüz yük akçe dâhil-i hazîne olup ol dahi yine kul mevâcibine sarf olunur. Ol tâifeye nakden akçe virilmekden ise havâss-ı hümayûn karyelerini ağır 'ulûfelüye 'ulûfesine bedel ze'âmet ve tîmâr virilüp 'ulûfeleri hazîneye kalsa hem bunca kalem ihdâs olur ve hem ol tâife tahfîf olurdu. Ve bu takrîb ile Hazîne-i 'âmiyeye dahi menfe'at-i küllî husûl-pezîr olurdu. Ve sûretâ hayr zann olunur niçe evkâf ve temlik vardır ki, fi'l-hakîka izâ'at-ı beytû'l-mâldır. Zîrâ kurâ ve mezâri' memâlik-i mahrûsa mahsûlatının masraf-ı mu'ayyeni olup erbâb-ı megâzînin hakk-ı sarîhi olmağla [169b] bu makûlelerin vakfiyyeti sahîh olmaz. Şer'an sahîh olan evkâf selâtîn-i mâzîye tâbet serâhum hazerâtının bi-'avnihi te'âlâ kuvvet-i darb-ı şemşîr ile feth ü teshîr itdikleri memâlik ü bıkâ'dan li-'âmmeti'l-müslimîn

vaz' itdikleri evkâf-ı hayrât-ı cemîle ve kezâlik ol 'asırda mevcûd mîrân u mîr-i mîrân-ı zümre-i kahramân-nişânlarından niceler reh-i dîn-i mübîn ve uğur-ı pâdişâh-ı müsliminde ser u cân fedâ idüp feth itdikleri memâlikden hizmetleri mukâbili taraf-ı saltanatdan kendülere ba'zı kurâ vü mezâri' temlik olunmağla anların dahi bâ-izn-i sultânî 'âmme-i mü'minîne nâfi' cevâmi' ve hânkâh ve 'imâret ve medâris misillü binâ itdikleri ebniye-i celîledir.

Gâzî Evrenos Bey ve Turhan Bey ve Mihal Bey ve sâir mücâhid fî sebîlillâh zevât-ı megâzî-pîrâ kim, bi-mennihî te'âlâ her birinin 'ale't-tafsîl terceme-i hâlleri târîhimiz derûnunda zikr olunsa gerekdir, 'inde'l-eimme bu makûle guzâtın evkâflarının sıhhatinde şübhe yokdur. Lâkin dîn ü devlete şâyân hidemât vücûda getürmeyüp memleket ü kurâ fethi değil, umûr-ı seferiyyeden bî-haber bir alay batala takarrüb-i pâdişâhî vesîlesiyle niçe yüz sâl mukaddem feth olunup galle vü mahsûlatı beytü'l-mâl-ı müslimîne 'âid müte'addid kurâ vu mezâri' i kendülere temlik itdirdikden sonra bir tarîk ile vakf ve evlâd u evlâd ve evlâda meşrûta itdirir. Bunların vakfiyyeti bir vechile sahîh olmayup besmele ile tenâvül kat'â câiz değildir. Bunlara 'akâr dinür yohsa vakf dinmez. Ba'zıları bu takrîb ile senevî beş on kîse belki dahi ziyâde 'akâr peydâ eyleyüp zu'munca sıhhatine hîle olmak içün yâ bir câmi'a iczâ? vaz' ider yâhûd beş on akçe cihetle bir mekteb binâ idüp li-vechi'llâhi te'âlâ hayrât itdim sanur. Hâşâ bu makûleler hayrât değildir ve ekserinde bu fikr dahi olmayup ancak maksûdu îrâddır. Bu makûleler hakk-ı beytü'l-mâl olmağla henüz temlîki şer'an câiz değil, kande kaldı ki vakfiyyeti sahîh ola. Bu makûle temlikler beytü'l-mâl-i sırf ve guzât-ı muvahhidîn hakları olmağla zemân-ı fethden ile'l-ân üç yüz elli seneden ziyâde müddetde temlik ve vakf olan kurâ vü mezâri' ve sâire taharrî olunup meşrû olanlar ibkâ ve nâ-meşrûların vakfiyyeti ilgâ ve hâsılı 'ulûfelü kul tâifesine tevzî olunmağla süyûf-ı kesîrenin müceddeden ihdâs ve ihyâsına sa'y ü ihtimâm mâlzeme-i dîn ü devletdendir. Ve bu takrîb ile süyûfun kesreti ve hazînenin vefreti misillü menâfi'-i 'azîme vücûda gelür. Lâkin bundan [170a] akdem binâ olunan cevâmi' ve mesâcid ve medâris ve zevâyâ ve hânkâh misillülerin ta'tîl ü tabtîli vücûhen lâyük u sezâ olmamağla mahsûlatları cânib-i mîrîden zabt olunup erbâb-ı vezâyifin vazîfeleri ve sâir ta'yînâtları taraf-ı mîrîden vakt-i mu'ayyende edâ olunmalıdır. Lâkin söz kurâ' vü mezâri'de olmağla anları yine erbâbına tevzî'e himmet oluna. Hâlâ kurâ ve havâss-ı hümâyûn ve hilâf-ı şer'-i mutahhar temlik ve evkâf mahsûlatı nâ-mahal muhâle? sarf olunmakdan ise bi-hasebi tarîkîhim Âmid'e? muvazzaf kul tâifesine tevzî ü taksîm olunsa kırk elli bin neferden ziyâde kimesneler 'ulûfelerin bıragup tîmâra çıkarlardı. Bu mikdâr 'askerin 'ulûfeleri

senevî iki bin yük akçeden ziyâde mâl olur. Mecmû' u hazîneye kalup îrâd masrafa bir mikdâr galebe iderdi. Ve bir karye mümkün oldukça bir âdeme ve iki âdeme virilmeyüp ağır 'ulûfelerini bıragup ez-dil ü cân recâ ve niyâz eyleyen şüc'âne virile. Bi-fazlihî te'âlâ bu takrîb ile süyûf-ı kadîme ile yüz binden ziyâde zu'amâ ve ehl-i tîmâr zuhûra gelüp, murâd üzre 'adûdan intikâm alınur ve bu tâife-i mîrîden zehâyir ve merâkib taleb itmemele, Hazîne-i 'âmireye bir kat dahi menfa'at hâsıl olur.

Tenbîh

Ma'lûm ola ki, ânifen zikr olunduğu üzre dîn ü devlete hizmeti sebkât itmeyenlerin husûsâ bin târîhinden berü ihdâs olunanların vakfiyyeti sahîh olmadığı gayr-ı hafîdir. Kütüb-i şer'iyeyi tetebbu' ve mülâhaza idenlerin kemâ-yenbagî ma'lûmları olmağla tahrîre hâcet yokdur. Ve bu tarîk ile erbâb-ı süyûfun hukûku fi'l-hakîka ibtâl olup beytü'l-mâl-ı müslimîn ise yevmen fe-yevmen zâyî' olmağla îrâd-ı Devlet-i 'Aliyye'ye masraf gâlib-ter olup Hâzîne-i 'âmire tedâhül gibi bir belâya düş oldu. Haremeyn evkâfı ise dünyâyı tutup bir kimesne sâhil-i bahrdan bir seng-pâre alsa Haremeyn vakfına itâle itdi deyü ol şahsın hân mânânın harâb iderler. Bir Haremeyn ünüdür gider, Haremeyn'e ise ün gitmez. Ve Haremeyn nâmıyla zabt olunmadık kurâ ve büldân ve tîmâr kalmadı. Haremeyn masârifinden fazla senevî bin kîseyi mütecâviz akçe hâsıl olur. Haremeyn'e müte'allık ba'zı zuhûrât için edeblerle? dolapda hıfz olunur. Yüz yıldan berü fazla biner kîse akçeden yüz bin kîse ider. Elli altmış bini bi-tarîkı'l-mübâlağa masrafa fûrû-nihâde olundukda dolapda mahfûz kırk bin kîse ider. Gâlibâ el-yevm [170b] Haremeyn dolabında mevcûd olan mâl beş yüz kîseye bâliğ olmaz. Haremeyn kalemi ricâli Haremeyn nâmıyla dünyâyı me'kel idenler bu husûsa takayyüd u ihtimâm mâlzeme-i dîniyyeden gibi bir ma'nâdır. Fî 'asrinâ çâresi beytü'l-mâli izâ'atden savnen Haremeyn nezâretinde olan mukâta'ât mu'accele-i kadîmesiyle taraf-ı mîrîden tâlibîne iltizâm olunup bulunan evkâfın masârifî taraf-ı şer'-i şerîfden mu'temed ve mevsûk kimesneler ma'rifetiyle defter olunup mütevellîlerine teslîm olundukdan sonra fazlası Hazîne-i 'âmireye teslîm oluna. Bu takrîb ile beytü'l-mâle vefret târî olur¹²⁸⁸. Ve evkâfa 'âyid olan mahlûlâtın meblağı yine ma'rifet-i şer' ile Hazîne-i 'âmirede bir mahfûz mahalde hıfz olunup, vukû' bulan zuhûrât masârifî andan görüle. Beytü'l-mâl-i sırfı bir alay kimesneler hilâf-ı şer'-i şerîf me'kel idinüp, rûz-i cezâda pâdişâh-ı 'âlem-penâh mes'ûl olmak revâ değildir. Ve sâir nezâretlerinde olan evkâfa dahi bu vechile nizâm virmek ve min-ba'd müceddeden kurâ vü mezârî' temlîk ve

¹²⁸⁸ Hazîne-i 'âmireye..... târî olur (Derkenar notu).

vakf olunmamağa ihtimâm itmek Hazîne-i ‘âmirenin tedâhülünden halâs olmasının esbâbındandır.

Mazbata

Koçi Bey merhûm Şâh ‘Abbâs şakavet-iltibâs ve pîr ü vesvâsdan tashîh-i memlekete müte‘allık bir garîb hikâye nakl ider. Sîret-i selefî câmi‘ bir menâkıb-ı kesîrî’l-menâfî‘ olmağla hulâsası bu mahalle kayd olundu. Mazmûnuyla ‘amel olunmağa tevîk-ı dergâh-ı vâhibü’l-‘atâyâdan müsted‘âdır. Şâh-ı mesfûr evâil-i zuhûrunda erkân-ı devletinden ma‘dûd vüzerâ ve ‘ulemâ ve ‘ukalâsın cem‘ eyleyüp, “Devlet-i Âl-i ‘Osmân yevmen fe-yevmen kuvvet ve iclâl-yâfte olup mâlik-i memâlik-i kesîre ve hazâin-i vefîre olmasının ve bizim za‘îf ve ‘ademü’l-iktidâr olduğumuzun sırrı ve hikmeti ne olduğuna tahsîl-i vukûf murâdım olmağla sizlerden ta‘cîlen îzâh mâ-fî’l-merâm matlûbumdur didikde, anlar dahi çend rûz istimhâl ile mecmû‘u ser-bi-habîb¹²⁸⁹ fikret ve istişâre olup cümlesinin re‘yi karâr-dâde olduğu mevâddır. Evvelâ, mülûk-i Âl-i ‘Osmân bir sadîku’l-kavli sadr-nişîn-i mesned-i vekâlet itdikde umûr-ı cüz’iyye ve külliyyeyi dest-i istiklâline teslîm itmekle umûruna kat‘â ferd-i vâhid karîb u ba‘îd müdâhale itmez.

Sâniyen, a‘lâ vü ednâ erbâb-ı menâsıb ve câh u merâtib bî-günâh ma‘zûl olmayup kendülerden hilâf-ı şer‘-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir hareket zuhûr iderse ‘ibreten li’s-sâirîn¹²⁹⁰ sezâ-vâ[r] oldukları ‘ukûbeti icrâda te’hîr itmezler.

Sâlisen, erbâb-ı süyûf u kıtâl bi’l-cümle ocak ve ocakzâdegân pâk u mazbût ve müretteb olup [171a] aralarına bîgâne ve ecnebî duhûl idemez.

Râbi‘an, gerek a‘yân ve gerek ‘askerîde zîb u ihtîşâm ve raht-ı sîmîn ü zerrîn-irtisâm olmayup zînetleri ancak âlât-ı harb ve şöhretleri esbâb-ı cerh u darb olduğu.

Hâmisen, ahvâl-i ra‘iyyetle takayyüdleri teellüm olmak hasebiyle her biri hânedân ve ma‘mûr oldukları.

Sâdisen, re‘âyâ ve berâyâları dest-i ta‘assûf-i zalemeden zıll-ı himâyetlerinde âsûde-hâl olmalarıyla hazîneleri mevîr ve mâlâmâl olması.

Sâbi‘an, mâl-ı evkâf ve mâl-ı eytâma dest-i tetâvülü dırâzîden ictinâbları kemâlde olmağla hân mânları harâb idici bu makûle emvâl hazînelerine idhâl olunması.

¹²⁸⁹ “ser-bi-relib”?

¹²⁹⁰ Diğerlerine ibret olsun diye.

Sâminen, ‘ibâdullâhdan zulmen bir akçe alınmayup rüşvet-i mel‘ûneye ‘adem-i i‘tibârları hulâsa bu mevâdd-ı semâniyeye ihtimâmları sebebiyledir. Tâli‘-i devletleri hemîşe küşâde ve esbâb-ı husûl-ı merâmları bi-fazlihî te‘âlâ hem-vâre ber-vefk-ı murâd-âmâde ve ra‘iyyet-i şevket ü ikbâlleri dem-be-dem süyûfları kuttâ‘ ve gâlib-ter olmak cihetiyle i‘tilâda ve himmetleri ‘âlî olmağla celb-i kulûb idüp gün-be-gün memâlik ü büldânları vasî‘ ve ziyâde olmaktadır” deyü yek-zebân-ı ittifâk huzûr-ı mel‘anet esâs-ı ser-Râfizıyân-ı şâh-ı gümrâh-ı ‘Abbâs’a inhâ itdiklerinde, şâh-ı mesfûr metâ‘-ı fıkır ü endîşelerin kabûl itmekle re’y ü fikirlerine ba‘de’l-istihsân derhâl âgeninde? olan elbise-i fâhire ve miyânındaki zerrîn kemer ve tîg-ı mücevheri hıla‘ ve üç yüz akçelik bir siyâh mekteb kapaması ile bir kara kılıç ihtiyâr eylediğinden ma‘adâ senevî iki yüz yük harîr virmek şartıyla pâdişâh-ı İslâmla sulh olup, karındâşı oğlunu der-i devle medâra irsâl ve Özbek Hân’ı ile dahi musâlahayı te’kîd idüp kayddan âzâde ve fâzi‘u’l-bâl oldukdan sonra memleketinde sîm raht ve elbise-i fâhire isti‘mâl olunmayup re‘âyâ ve berâyâyâ ferd-i vâhid dest-i tetâvül ve te‘addîyi dırâz itmemek üzre taraf taraf nidâ ve her kim bu emrin hilâfiyla hareket iderse evlâdım dahi olursa kendin ve evlâd u ıyâl ve tevâbi‘in katl ve hân mânın harâb iderim deyü inhâ ve ba‘de-zâlik hânlarından re’y ü tedbîr sâhibi bir ‘âkıllı hânlar hânı nasb itmekle zimâm-ı istiklâli destine teslîm ü tefvîz ve cümle hânlarına menâsıbı bâ-kayd-ı hayât tevcîh idüp kendülerinden sonra evlâdlarına tefvîz eyledi. Ve sözünde sâbit-kadem olup hilâfiyla hareket itmemekle kırk beş sâl mikdârı müddet şahlığında evkâtı [171b] eslâfına nisbetle safâ ile geçdi.

Koçi Bey Şâh-ı mesfûr tevcîh-i menâsıbdâ sözünde sâbit-kadem olduğun isbât idüp dir ki, Tebriz eyâleti kabza-i tasarrufuna gireli otuz yıl olmuştur. Pîr Budak nâm hânında olup ve kat‘â ‘azl olunmadı. Van mîr-i mîrânı Kalliy? Mehemed Paşa katl itdikde şâh-ı gümrâh oğluna virüp ol dahi mürd oldukda oğlu çâr sâle sabî iken ana virdi ki el‘ân ya’nî devr-i Murâd Hân-ı Râbi‘a gelince eyâlet-i mezbûre ebnâ-i Pîr Budak tasarruflarında idi. Ve Revan eyâleti dahi kabza-i tasarrufuna gireli yirmi sekiz yıl olmuşdu. İbtidâ Emîr gûn nâm hânına virüp müddetü’l-‘ömr ‘azl itmedi. Mürd oldukda evlâdına virüp anların hükmünde niçe müddet kaldı. Ve sâir eyâletleri dahi bu tarza tevcîh eyleyüp birini ‘azl itmedi. Cürm ü ta‘adîyesi zuhûr ideni bilâ-emânin katl itdi. Ve leşkerin dahi murâd üzre tashîh ve on iki bin mükemmel ‘ulûfelü kul peydâ idüp ve kırk bin nefer dahi hânları ma‘iyyetine ta‘yîn itdi. Ve bu mikdâr ‘asker ile ülke-i Gîlân ve Mâzenderan’ı ve memâlik-i Özbek ve Hind’den ve kılâ‘-ı İslâmiyye’den niçe büldânı teshîr eyleyüp üç ‘aded pâdişâh-ı İslâm beynlerinde ve Gürcistan kurbünde olur iken cümlesine kılıç ile cevâb virmesinin sebebi

leşkeri az ve öz ve mazbût olup menâsıbı kayd-ı hayât ile tevcîh ve umûr-ı ra'yyete mukayyed olduğudur. Şâh-ı gümrâh bir râfızî-i bî-dîn iken 'adl ile hareket sebebiyle böyle müeyyed olıcak, pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri ki, halîfe-i rûy-ı zemîn ve sâye-i Rabbü'l-âlemîndir. Hemân ki semend-i re'y-i hümayûnları vâdî-i ma'delete mün'atıf ola, bi-fazlihî te'âlâ nizâm-ı 'âlem tarz-ı kadîmin bulup rûy-ı zemîn tarâvet-yâb olacağı bî-iştibâhdır. Nizâm-ı 'âlem kulûb-ı selâtîne merbûtdur. Zîrâ mülûk kalb-i 'âlemdir. Kalb sâlim oldukda selâmet-i beden hod emr-i mukarrerdir. Bir pâdişâh ki taraf-ı nîk ü 'adle mütemâyil ola, serâ-pâ-yı âlem nizâm-yâfte olur, hilâfıyla hareket her tâze? ve terk-i huşk olup esmâr-ı eşcârın in'idâmına sebebedir. Ve vücûd-ı selâtîn bir tılsım-ı a'zamdır.

Tenbîh

Hafî olmaya ki, bu tahrîrât yüz elli sâl mukaddem olan ahvâldir, ol vakitte manâsıbı kayd-ı hayâta tevcîh 'ayn-ı isâbet ve vesîle-i nizâm-ı 'âlem idi. Lâkin fî zemâninâ halkda Hak'dan havf ü hayâ ve evâmire imtisâl ve sıdk u istikâmet kalmamağla taşra manâsıbı müebbeden tevcîh kuvvet-i hatâdan ma'dûd olmuşdur. Ol sebebeden sâbıkâ tafsîl olunmuş idi. [172a] Fe-emmâ tîz tîz 'azl ü tebdîl ve Şam vâlisin Belgrad'a ve vâlî-i Belgrad'ı Şam'a nakl ü tahvil a'zam-ı hatâyâdandır. Hattâ 'âlim-i merhûm bin târîhinden sonra yedi yılda bir vâlî tebdîl olunalı memâlik harâb ve ra'yyet fakîr oldu deyü şikâyet ider. Menâsıb-ı vûzerâ 'an-ekallin on sene tebdîl olunmayup ve hîn-i tebdîlde birbirine karîb olanların menâsıbı mübâdele olunmak lâzımdır. Meselâ Van vâlîsi Erzurum'a Erzurum vâlîsi Van'a tebdîl olunmak gibi. Hattâ re'âyâ ve berâyâyâ zarar-ı ekal terettüb eyleye. Bi-mennihî te'âlâ tafsîl-i mâdde ra'yyet faslında zikr olunur.

Harf-i Sâlis

Ze'âmet ve tîmâr erbâbına tevzî' bu husûsun tashîhi beyânındadır. Ma'lûm ola ki bu makâmda 'abd-i Hakîr evvelen mîr-i mûmâ-ileyhin bu husûsda hâtırına sünûh eyleyen tedbîri bi-'ibârethâ tahrîr itdikden sonra bu 'asra nazaran ne gûne hareket itmek gerekdir. Anı zeyline tastîr eyledim. Pes mûmâ-ileyh merhûm Sultân Murâd Hân-ı Râbi'a 'arz-ı hâl idüp bu vechile bast-ı merâm ider ki, sa'âdetlü şevketlü 'azametlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh ve hâkân-ı zıllullâh hazretlerinin rikâb-ı hümayûn-ı husrevânelerine arz-ı hâl olunur ki, ze'âmet ve tîmârın kemâ-yenbagî tashîhi ve murâd üzre tekmîli bi-'inâyetihi te'âlâ ol vechile müyesser olur ki, defter-i hâkânîden icmâl sûretleri bi'l-külliyye ihrâc olunup her eyâletin beylerbeyisine irsâl oluna ve hatt-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûn ile her eyâletde muhkem yoklama fermân oluna. Ve tenbîh ü te'kîd oluna ki, üç aya değin eger müteferrika

ve çâvûş ve eger küttâb ve zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâr ‘umûm üzre cümle beylerbeyiler yanında hâzır olalar. İhmâl idüp hâzır olmayan her kim olursa olsun dirlikden mahrûm ola. Ba‘dehu eyâletlerde mevcûd olan tîmâr ve ze‘âmet kimler üzerinde göreler. Dikkat ü ihtimâm ile teftîş ü tefahhus oluna. Erbâb-ı istihkâkdan yoluyla gelmiş yâhûd ocak oğlu ocak olanların dirliklerin kendülerde ibkâ ve mukarrer kılalar. Ve ellerine tevcîh tezkirelerin vireler. Ve icmâllerde kılıç kayd olunan ze‘âmet ve tîmâr ki hakk-ı mefâtıdır, hâlâ paşmaklık ve arpalık tarîkıyla alınmıştır. Ve cüce ve dilsiz ve ekâbir kulu üzerindedir. Ve hizmetkâr ve köleler elinde olup yine ağaları zabt ide. Ol makûle ze‘âmet ve tîmârları bi’l-küllîyye erbâb-ı istihkâka tevzî‘ ve tevcîh ideler. Ammâ hîn-i tevcîh ü taksimde mâdâm ki bir sancağın alay beyisi ve ‘umûmen zu‘amâ ve erbâb-ı tîmârı ve çeribaşısı ve sâir erbâb-ı istihkâk olanlar bir yerde mevcûd [172b] olmayalar. Zîrâ ihtimâldir ki, ol âdemden dahi müstahıkkı zuhûr eyleye. Cümlesi hâzır olup ba‘dehu tevcîh eyleyeler, fermân oluna.

Dergâh-ı ‘âlî müteferrikalarına ve çâvûşlarına ve dîvân-ı hümâyûn ve defter-i hâkânî ve mâliyye kâtiblerine kânûn-ı kâdimden ze‘âmet ve tîmâr ne mikdâr ola geldiyse yine ol mikdâr ta‘yîn ve tevzî‘ oluna. Ve bâlâda zikr olunduğu üzre tavâ-yif-i mezbûreye ‘aded-i mu‘ayyen ve hadd ta‘yîn olunup ziyâde ve noksân olmaya. Hadden ziyâde olanların müteferrikalığı ve çâvûşluğu ve kâtibliği berâtlarından ihrâc ve ref‘ olunup ve ze‘âmet ve tîmârlarıyla kalup, kânûn-ı kadîm üzre sancaklı sancâğında sâkin ve bayrakları altında mevcûd bulunalar. Ve iki sancakda ze‘âmet ve tîmârı olanların birisi kendüde ibkâ ve birisi eger ocak oğlu ocak ise evlâdından ve akrabâsından dirliğe lâ-yık kimesne var ise mahallinde sâkin olmak şartıyla anlara tevcîh oluna, yok ise âhardan erbâbına tevcîh oluna. Ve bedeni sıhhatde olup mutekâ‘id olanların tekâ‘üdlükleri ref‘ olunup eger kendüler müstahıkk ise mutasarrıf oldukları tîmâr ve ze‘âmetleri sefer eşmek üzre kendülere ibkâ oluna, eger değil ise müstahıkkına virile. Ve havâss-ı hümâyûn karyeleri ve hilâf-ı şer‘ temlîk olunan karye ağır ‘ulûfeli kul taifesine ‘ulûfelerine bedel tevcîh olunup ‘ulûfeleri Hazîne-i ‘âmireye kala. Ve şer‘an câiz olan temlîk karyeleri ki bâlâda zikr olunmuşdur, eslah u evlâ yarar cebelûleriyle sefer eşmek şartıyla ibkâ ve mukarrer kılına. Ve bi’l-cümle her eyâletde ne mikdâr ze‘âmet ve tîmâr var ise beylerbeyisi tevcîh idüp tezkireleri mûcibince ‘umûmen tecdîd-i berevât olunmağa fermân-ı hümâyûn sudûr ide. Ve her birinin berevâtında tîmâr ve ze‘âmetleri olan sancakda sâkin olup yarar cebelûleriyle bayrakları altında sefer eşmek üzre tasrîh olunup bundan sonra âhar yerde sâkin olanların ve kânûndan eksik cebelûleriyle sefer-i hümâyûna varanların dirlikleri âhara virile. Ve her

birinin asl u cinsi ve sâkin olduğu kasaba ve karyenin ismi ve sinn ü sâli ve dirliği ne ise mufassal eşkâli ile berâtı virile. Ve bu tarikle zabt olunmağa sa'y ü ihtimâm oluna. Ve ba'de't-tashîh vâki' olan mahlûlâtı dahi yine ol ocak erleri bozulmamak için müteveffânın ne mikdâr ze'âmeti var ise oğluna ihsân oluna. Eger sagîr ise kılıca [173a] kâdir olunca yarar cebelûleri eşe. Müteveffânın evlâdı yoğ ise karındâşına ve evlâdına ve 'ammi ve 'ammi-zâdelere virile. Egerçi muharrer üzre ze'âmet ve tîmâr ocak erlerine ve ocak-zâdelere ve akıbâ vü ta'allukâtına tevcîh olunup bu minvâl üzre müceddeden kânûn buyurulur ise cümle ze'âmet ve tîmâr pek mazbût olup aralarına re'âyâ ve ecnebî ve bî-gâne girmez olur. Ve memâlik-i İslâmiyyede ze'âmet ve tîmârın nizâ'ı ber-taraf olur. Bu sebep ile yüz binden ziyâde güzîde ve mümtâz zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr zuhûra gelür. Kânûn üzre cebelûleriyle bi-fazlihî te'âlâ dört beş kerre yüz bin 'asker-i İslâm zuhûra gelüp her ne cânibe teveccüh ü 'azîmet buyurulur ise bi-emrillâhi te'âlâ İskender-misâl seyf-i İslâm kâfdan kâfa irişmek kâbildir. Ve kul tâifesinin dahi zabtı âsân olur. Ve memâlik-i İslâmiyye fevka'l-hadd ma'mûr u âbâdan olup re'âyâ ve berâyâ âsûde-hâl olur. Zîrâ zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr kulları kendü re'âyâlarını evlâdı makâmında hıfz u hırâset idüp zerre kadar kimseye tecâvüz itdirmez. Ve cizyedâr zulm idemez. Ve kapukulu dahi te'addî idemez. Âlem tâze hayât bulup şevket-i İslâm hadden efzûn olur. Hakk subhânehu ve te'âlâ ze'âmet ve tîmârın tashîhini mübârek kalb-i şerîflerine ilhâm eyleye, âmîn. Bi-hürmeti Seyyidü'l-mürselîn. Bâkî emr ü fermân şevketlü kudretlü pâdişâh-ı dîn-penâh hazretlerininindir.

Tezyîl

Zamâyir-i vâkıfın? sarâyda gayr-ı hafîdir ki, mîr-i müşârûn-ileyhin gerek evvel-i sahîfeden bu mahalle gelince ve gerek sahîfe-i âtiyede zikr olunan kelimât ve tedâbîri târîh-i te'lîf olan vakte nazaran olup, mürûr-ı evkâtla ol ıstılâhın kimi merfû' ve kimi âhar kâlîba merfû' olmağla sarf-ı efkâr itdiği çâre ve tedbîrin bu vakte nazaran ekserinin idâresi kâbil ve isti'câli mümkün değildir. Fe-emmâ ze'âmet ve tîmâr bu vakte kıyâs ile tashîhi bu vechile müyesserdir ki, cüce ve dilsiz ve sâir nüdemâ ve musâhibân kânun-ı kadîm üzre 'ulûfelü olup üzerlerinde bulunan ze'âmet ve tîmârın külliyyen ref' oluna. Ve hâlâ zümre-i silâh-şûrân ve hacedân ve küttâbda bî-hisâb ağır ze'âmetler vardır. Kezâlik anlar dahi ref' oluna. Vüzerâ etbâ'ına min-ba'd ze'âmet virilmeyüp el-yevm za'îm olanlar tîmâr ile kanâ'at eyleyeler. Yâhûd sonradan ilhâk olunan tîmârlar ref' olunup aslı ibkâ oluna. Eger umûr-ı seferiyyede râcil değil ise ve illâ o makûlelerden dahi bi'l-küllîyye ref' oluna. [173b] ve hâlâ Âstâne'de mevcûd zu'amâdan otuz kırk belki elli nân-pâre ve dirlikler

tasarruf ider âdemler vardır. Ya'nî kânûn-ı kadîm üzre ol mikdâr guzâtın hakkı olan ze'âmet ve tîmârı asla ilhâk iderek zabt itmişdir. Velâ aslin senevî on beş kîse îrâd hâsılı vardır. Ol makûlelerden dîn-i devlete hizmeti sebkât eyleyenler senevî dört kîse îrâd ile kanâ'at eyleyüp mâ'adâsı ve hizmeti sebkât itmeyenlerin küllîsi ref' olup medâr-ı ma'âşîçün kifâyet mikdârı tîmâr virile. Bu kazıyye hod cümlemin ma'lûmudur ki, hâlâ mevcûd evlâd-ı zu'amâ her biri senevî elli kîse îrâda mâlik olsalar sefer-i hümâyûn vukû'unda en insâflı ve a'lâsı on neferden ziyâde getürmez. Anlar dahi kendi hademe ve sakkâ ve sâysisidir, ordu-yı hümâyûna kaht ü galâ îrâsından gayrı bir fâideleleri yokdur. Zu'amâ-i zemânın ekseri işe güce yaramaz makûlesi olup ze'âmet sebebiyle beher sâl bir iki def'a hizmete dahi giderler. Bunların dahi ba'zıları tekâ'üd ihtiyâr idüp izâ'at-ı beytû'l-mâl iderler. El-yevm mevcûd müteferrika ve çâvuş ve kâtib gediklülere altı yüzü mütecâvizdir. 'Alima'llâhü te'âlâ ellisi ıstılâh-ı devlet üzre işe kat'â yaramaz. Bu husûsa dikkat olundukdan sonra vech-i meşrûh üzre ref' olunan ze'âmetler ve tîmârlar ashâbına tevzî' vü taksîm ve ber-şurût-ı muharrer tevcîh olunsa, 'an ekallin otuz bin pâk ve mazbût 'asker zuhûra gelüp cebelûleriyle yalnız zu'amâ ve erbâb-ı tîmârdan sefer-i hümâyûn şüc'ândan yüz bin nefere bâliğ 'asker-i müntehabe eşeceği bî-iştibâhdır. Kurâ' vü mezâri' dahi hilâf-ı şer'i şerîf temlîk ve vakfdan sıyânet olunmak gerekdir. Bu vechile tarafeynin erbâb-ı süyûfu tashîh olundukda kangı cânibden ki düşmen zuhûr eyleye, bi-'avnihi te'âlâ taraf-ı Âstâne'den leşker irsâline hâcet kalmazdı. Ve hem memleket ve ra'yyet ma'mûr ve mevfûr olup bu takrîb ile Hazîne-i 'âmireye dahi menfa'at-ı küllî hâsıl olurdu. Fi'l-hakîka bu husûsa takayyüd elzem-i levâzımdan olup, husûlü ednâ himmet-i 'aliyye-i mülûkâneye menûtdur. Bi-fazlihî te'âlâ ve keremihî bu dahi ma'lûm ola ki, tîmâr ve ze'âmet husûsunun tarîk-ı tedbîri ve bu bâbda sîret-i selef ne olduğu bi-kadri'l-imbân mu'teberâtından naklen zikr olundu. Min-ba'd 'askerî ve ra'yyet ve sâir erbâb-ı vezâyifin selefde olan kavânîni [174a] ve hâlâ ne keyfiyyetde olduklarını ve ocakların esbâb-ı tagayyürünü tashîhlerine müte'allık tedâbîri ve irtişânın ibtidâ-i zuhûru ve ref'inin tarîkını ve bunlara müte'allık ba'zı husûsu icmâlen zikr idelim.

Sahîfe-i râbî'a

'Ulûfelü kul tâifesine ve ra'yyet ve irtişâyâ müte'allık kelimâtdadır ki, bu dahi sutûr üzre tertîb olup, resâil-i mu'tebere-i sâbikatü'z-zikrden ahz-ı makâl olunmuşdur. Ve ba'zı mahalde ahvâl-i selef halefe tatbîk olunarak serd-i makâl olunmağla şerh ve metin misâlinde tastîr olunmuşdur. Satır-ı evvel, niçe kelime ile muvazzaf 'askerînin ba'zı a'sârda ne mikdâr olduğu ve her tâifenin hadd-i mu'ayyenî ve nizâm-ı kadîmleri ve

bölükât-ı sitte ve yeniçeriyân ve sâir ocakların ibtidâ-i tagayyürünün sebebi ne olduğu ve tashîhleri ve buna müte'allık ba'zı umûr zikrindedir.

Kelime-i ûlâ, hurûf üzre ta'dâd-ı 'askerî ve hudûd-ı mu'ayyenleri icmâlindedir.

Harf-i evvel, ibtidâ-i zuhûr-ı Devlet-i 'Aliyye'den ile'l-ân ba'zı a'sârda 'askerînin ne mikdâr olduğunun 'ale'l-icmâl zikrindedir. Mütetebbi'in-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı hafîdir ki, cedd-i a'lâ-yı selâtin-i Devlet-i 'Aliyye şîr-pîşe-i megâzî merhûm Ertuğrul Gâzî tâbe serâhu hâk-ı Rûm'u teşrîf itdiklerinde, sâhib-i fezâil tahkîkî üzre ma'yyetinde altı yüz mikdârı pâk güzîde ve şehbâz guzât-ı ser-firâz olup ol mikdâr şey-i yesîr ü kalîl ile Sultân 'Alâüddîn Selcûkî'nin üzerine gelen yüz bine takrîben bâliğ Tatar ve Moğol-ı gûl-reftâr leşkerin târ-mâr itdiğinden mâ'adâ müntakıl-ı dâr-ı bekâ sene semânîn ve sitte-mî'e târîhine gelince küffâr-ı hâk-sârdan bî-hadd ü şumâr kılâ'-ı metîne ve husûn-ı hasîne feth ü teshîr itmişler idi. İnşâallâhu te'âlâ tafsîli mahallinde zikr ü beyân olursa gerekdir. Anlardan sonra Devlet-i Selcûkyân münkarız olup veled-i erşedleri Ebü'l-megâzî Sultân 'Osmân Gâzî tâbe serâhu mesned-nişîn-i taht-ı saltanat olduklarında ma'yyet-i hümayûnlarında mevcûd 'askeri ehl-i vukûf tahrîri üzre iki bin nefere ancak bâliğ olurdu. Deh sâle müddetden mütecâviz ol mikdâr cünûd-i müslimîn ile niçe memâlik ve kılâ' feth eyleyüp kılâ' ve memâlik-i mezbûre ahâlîsinden kabûl-ı dîn-i İslâm eyleyen ser-bâzân ile yirmi yedi sene mikdârı saltanatlarında min-haysi'l-mecmû' 'askeri dört bine bâliğ olmamışdı. Necl-i necîlleri Sultân Orhan aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân hizmetleri mesned-nişîn-i sadr-ı erîke-i saltanat [174b] olduklarında mukaddemâ feth olunan kılâ'a ba'zı müstahfızîn ta'yîn buyurulmağla yine 'askerî tâifesinin 'adedi ancak iki bine bâliğ olurdu. Brusa gibi bir memleket-i vesî'a ve İznikmid, husûsâ İznik gibi kal'a-i gevher-nigîn ve metîne ve vilâyet kurâsı ki, bî-şumâr kılâ' ve memâliki müstemildir, bunların her biri beşer ve altışar yüz ve biner 'asker-i Gazanfer-fer ile feth ü teshîr olunmuştur. 'Alâüddîn Paşa re'yiyle yeniçeri ve ba'zı 'askerî ihdâs olunmağla 'asker-i 'Osmânî beş bin nefere takrîben bâliğ olmuş idi.

Rumili ise ekall-i kalîl cünûd-ı zafer-nümûd ile feth olunmuştur. Nitekim zîrde zikr olursa gerekdir. Gâzî Hudâvendigâr demekle karîn-i iştihâr Sultân Murâd Hân-ı kâmkâr tâbe serâhu Kosova'da üç yüz bin ve 'alâ-rivâyetin za'findan efzûn leşker-i küffârı a'mâl-ı seyfe kâdir tahmînen on bin nefere bâliğ 'asker ile münhezim itdiler. 'Asr-ı Yıldırım Hânî'de eger otuz bine bâliğ 'askerî tâifesi var idi, lâkin anların dahi on iki bini sekbân olup, ekseri dahi Tatar leşkeri idi. Zemân-ı saltanatında feth ü teshîr itdikleri memâlik-i

kesîreyi beş altı bin ‘asker müzâheretiyle zabt itmişler idi. Çelebi Sultân Mehmed Hân devrinde dahi ‘asker-i İslâm ol mikdâra ancak bâliğ olurdu. Pâdişâh-ı bî-müdânî Sultân Murâd Hân-ı Sâni tâbe serâhu hazretleri Varna gazâsına takrîben otuz bine bâliğ ‘asker ile müteveccih olmuş idi. Fe-emmâ kılıca gelür ‘askeri on bin nefere ancak bâliğ olurdu. Anların dahi ekseri firâr itmekle bi-‘avnihi te‘âlâ dört beş yüzden mütecâviz leşker-i küffârı yedi sekiz bin güzîde ve mümtâz cünûd-ı muvahhidîn ile münhezim ü perîşân itmiş idi. Ebü’l-Feth ve’l-Megâzî merhûm Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu ‘asr-ı hümayûnunda top ve tüfeng ve ‘askerî ve sâir âlât-ı neberd vü ceng kemâ-yenbagî kemâlini bulmağla¹²⁹¹ mahmiyye-i Kostantaniyye fethine elli bin mikdârı ‘asker ile ‘azîmet buyurmuşlar idi. Lâkin a‘mâl-ı seyfe kâdir güzîdesi on iki bin ‘asker idi. Kezâ fe-kezâ her ‘asırda ziyâde vü noksân kabûl iderek, ‘asr-ı Murâd Hân-ı Sâlis’de kırk bine bâliğ olmadı. Hattâ tafsîli târihimiz derûnunda zikr olunduğu üzre cülûs-ı hümayûnlarında mecmû‘-ı envâ‘ından ‘ulûfe virdiği otuz altı bin yüz elli üç nefer idi. Bu dahi ma‘lûm ola ki, mu‘teberât-ı eslâfda zikr olunduğu üzre sâbıkâ ‘askerî tâifesinin senevî ‘ulûfeleri mâl-ı Kârûn misâl değil idi. Meselâ ‘asr-ı Yıldırım Hânî’de mevcûd muvazzaf ‘askeri yedi bin [175a] olup senevî mevâcibleri on beş yük akçeye bâliğ olurdu. ‘Asr-ı bâhiru’n-nasr-ı Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî’de muvazzaf ‘askerinin senevî mevâcibleri yetmiş yük akçeye ancak bâliğ olurdu. Ve Sultân Murâd Hân cülûsunda otuz altı bin yüz elli üç nefere virdiği mevâcib iki yüz altmış yük akçe idi. Bin on iki târihinden sonra ser-rişte-i fırsat eydî-i yağma-gerân ‘askerîye düşüp ‘âlem sipâhî oldu. Ve ‘ulûfelerinde ve yevmiyyelerinde kâ‘ide-i kadîme mürâ‘ât gâibe-i nihâde-pâ olup mevâcib-i sipâh mâl-ı Kârûn’a bedel oldu. Ba‘zı sininde yalnız mevâcib-i bölükât-ı sitte iki bin kîseye bâliğ oldu. Hattâ bin on ikide merhûm Sultân Ahmed Hân-ı Evvel tâbe serâhu mesned-nişîn-i sadr-ı şehinşâhî oldukda ‘askerîye yalnız bahşîş nâmıyla yedi kerre yüz bin altun virildiği mu‘teberâtta mezkûrdur. Kesret-i ‘askerî bundan ma‘lûm olur. Sipâh tâifesine¹²⁹² tâife-i yeniçeriyân dahi “bizim cürmümüz nedir, bize dahi lâzım olan ocağımızın revnakına himmet itmekdir deyü bir taraftan anlarda tırpan vurmağa başlayup ‘ulûfelü kul dünyâyı tutdu. Ve ekseri hammâl ve kömürcü? ve ırgâd makûlesinden olup dîn ü diyânet ve İslâmdan bî-haber olmağla itâ‘at-ı ulü’l-emr ne gûne mefrûz emr olunduğundan bî-haber olduklarından cüz‘î bahâne ile haftada bir fitne vü fesâd zuhûr eyleyüp, dünyâyı aşup ve gavgâ ile mâlâmâl eylediler. Giderek “hizmet” nâmıyla havâss-ı hümayûn kurâları ve mukâta‘ât sipâh ellerine düşüp hâsılı beytü’l-mâl-ı müslimîni yağma vü târâc eylediler.

¹²⁹¹ ‘Asr-ı hümayûnunda.....kemâlini bulmağla (Derkenar notu).

¹²⁹² Hattâ bin on ikide..... sipâh taifesine (Derkenar notu).

Bundan mâ‘adâ matlûbları hâsıl olunduğundan yüz bulup gâh mevâcib ve gâh merâtib bahânesiyle vüzerâ ve sâir vükelâ ve ricâli katl u tard itmeğe başladılar. Anınla dahi kanâ‘at itmeyüp Resûlünden utanmaz, hazret-i Allah’dan korkmaz bir alay nüfus-ı zâyî‘a makûleleri hal‘-ı pâdişâhiye ikdâm ve sâbikâ zikr olunduğu üzre işbu Devlet-i ‘Aliyye’de misli nâ-mesbûk fitne zuhûra gelüp Sultân ‘Osmân Hân-ı Sâni ibn Ahmed Hân-ı Evvel tâbe serâhümâ cenâbların hal‘ u katl misillü ef‘âl-i şenî‘aya cesâret-i tâm eylediler. Bin târîhinde vezîr-i a‘zam re’y ü tedbîriyle egerçi eşkıyânın kelle-i bî-devletleri galtîde-i hâk-i mezellet olup sene mikdârı ‘âlem nev‘amâ nizâm-yâfte olundu, lâkin Sultân İbrâhîm Hân bin kırk dokuz târîhinde mesned-i İskenderîye cülûs itdikde yine sühan-ı Enderûn ahâlîsinin zükûr ü inâsına münhasır olup vüzerâ vü vükelâda istiklâl bulunmadığı hasebiyle nizâm-ı ‘âlem herc ü merc olup yine ‘askeri yüze çıkdı. Bi’l-âhire bin elli sekiz târîhinde pâdişâh-ı mûmâ-ileyhi dahi hal‘ eylediler. Ol tâife-i bâğiye’nin bu def‘a¹²⁹³ bin târîhine dek gavgâ vü fesâdları mütemâdî olmağla bi’l-ittifâk düvel-i sâlifeye gâlib-ter olan Hazîne-i ‘âmire medyûn oldu. Târîh-i mezbûrda vezîr-i a‘zam Âsaf-şiyem Köprülü Mehmed Paşa, umûrunda müstakill olmağla hüsn-i re’y ve tedâbîr-i hakîmâne ile ‘âlemi tarâvet-yâb itmiş idi. Otuz sene mikdârı müddet halk-ı ‘âlem emn ü emân ve refâh-ı hâlde meserret-yâfte olup Beç vaka‘ası zuhûr itdikde kütüb-i vekâyi‘-nüvîsânda keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr kılındığı üzre yine fitne vü fesâdın envâ‘ı peydâ oldu. Dünyâyı ‘asker-i bâğiye zabt idüp ol tâife-i bîdîn ü diyânetin hal‘-i pâdişâhiye yüzleri ve gözleri alışmak takrîbiyle bi’l-âhire bin doksan dokuz târîhinde Ebü’l-Feth-i Sâni Sultân Mehmed Hân-ı Râbi‘ ibn İbrâhîm Hân’ı dahi hal‘ eylediler. ‘Askerînin kesretinden ve bi-kazâillâhi te‘âlâ yirmi seneye karîb müddet pey-der-pey inhizâm vukû‘undan Hazîne-i ‘âmireden nâm-ı sîm ü zer [175b] münkatı‘ olup bi’z-zarûrî mevâcibi nühâsdan masnû‘ nukre-i vagl? ile virdiler. Ve hamr gümrüğü dahi muhdes olup, buna müşâbih bida‘-i suhriyye zuhûra geldi. Fezleke-i kelâm mevâcibin senevîsi gâh on bin, gâh on beş bin kîseye bâliğ olur oldu. Zîrâ zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâr bî-nâm u nişân olmağla bi’z-zarûrî ‘askerî tâifesin çoğaltdılar. Fe-emmâ işe güce yaramaz makûlesi olup hengâm-ı mesâfda hılâl-ı şebde zuhûr eyleyen hayvân sadâsından düşmen basdı kıyâsıyla niçe yüz bin ‘asker mâl ve eşyâların bıragup yek-dîgeri basarak rec‘-i kahkarîye şitâb itdikleri ekseriyyâ vukû‘ buldu. Ve düşmen yüzünde;

Beyit

Seninle itmeziz hiç ceng u perhâş

¹²⁹³ Bundan mâ‘adâ..... bu def‘a (Derkenar notu).

Uzakdan merhabâ ey âyû kardâş

Nesir; tekerlemesi mazmûnuyla ‘amel ider oldular. Lâkin zu‘amâ ve erbâb-ı tîmâr ma‘mûr ve müretteb ve mazbût iken ne bu makûle hezîmet ve rûsvâyı hüveydâ oldu ve ne hal‘-ı pâdişâhî ve katl-ı erkân-ı devlet misillü umûr-ı müdhişe zuhûra geldi. Mecnû‘unun tafsîl-i halleri kütüb-i tevârihde mastûrdur.

Harf-i sâni, dokuz yüz doksan târihine gelince ‘ulûfelü kul taifesinin hudûd-ı mu‘ayyenleri ve hâlâ ocakların neferâtı ne rütbe kesîr olduğunun icmâlen¹²⁹⁴ zikrindedir.

Ma‘lûm ola ki, bî-mennihî te‘âlâ cild-i Süleymân Hânî’de zikr olınıcak kavânîn-i mufasssala muktezâsınca tavâif-i muvazzafadan her birinin hadd ü mu‘ayyeni olup ziyâde vü noksân kabûl itmek ihtimâli yoğidi. Meselâ dergâh-ı ‘âlî müteferrikaları yüz yirmi dört nefer ve çâşnî-gîrân kırk nefer ve çavûşân iki yüz altmış nefer olup hudûd-ı mu‘ayyenleri var idi. Ol a‘sârda küttâb-ı defter-i hâkânî dört nefer ve küttâb-ı Dîvân-ı hümayûn otuz bir nefer ve küttâb-ı mâliyye on yedi nefer ve küttâb-ı Hazîne-i ‘âmire elli bir nefer ve hazînedârân-ı Bîrûnî on nefer idi. Bundan ziyâde olmak emîr olmak gibi memnû‘ idi. Ve bevvâbân üç yüz elli altı nefer olup, her bir söz anlar umûr-şinâs kimesneler idi. Ocakların neferâtının dahi hadd-ı mu‘ayyenleri olmağla ‘idâd âti’z-zikrden ziyâde olmak bir tarîk ile mümkünâtdan değil idi.

Sene tis‘în ve tis‘a-mi’e târihinde ebnâ-i sipâhiyân üç bin iki yüz on nefer ve zümre-i silâhdârân iki bin yüz yirmi yedi nefer ve ‘ulûfeciyân-ı yemîn dört yüz ve ‘ulûfeciyân-ı [176a] yesâr dört yüz altı ve gurebâ-i yemîn ve yesârın her biri dörder yüzer yedişer nefer idiler. Ve yeniçeriyân-ı dergâh-ı ‘âlî ve sekbânân ve piyâdegân ve zağarcıyân min-haysi’l-mecnû‘ on üç bin beş yüz doksan dokuz nefer olup, gılmânân-ı İstanbul ve Edirne ve Gelibolu ve hadâyık-ı hâssa cem‘an yekûn yedi bin dört yüz doksan beş nefer ve cemâ‘at-ı ıstabl-ı ‘âmire dört bin üç yüz doksan altı nefer ve hademe-i matbah ve kilâr dört yüz seksen dokuz nefer ve cebeciyân yalnız altı yüz yirmi beş ve topçuyân bin doksan dokuz ve ‘arabaciyân-ı top dört yüz nefer ve mehterân-ı hayme iki yüz otuz dokuz nefer ve mehterân-ı ‘alem yüz elli sekiz nefer idiler. Bu hudûdu tecâvüz muhâl ender-muhâl kabîlinden idi. Tavâyif-i sâirenin dahi kezâlik hadd-i mu‘ayyeni olup zümre-i teberdârân yüz on beş nefer idi. Bunlara Sarây-ı ‘Atîk baltacıları ta‘bîr olunur kadîm-i tâifedir. Fe-emmâ ağa baltacıları ve yazıcı hâsekileri ve yazıcı ve hulefâ baratalı olmak. Bunların mecnû‘u muhdesdir. Ve el-yevm her biri halka birer belâ-yı ‘azîmedir. Bu husûsa dahi

¹²⁹⁴ Neferâtı.....icmâlen (Derkenar notu).

takayyüd ü ihtimâm vâcibâtından olmuştur. Bunların kadîm ü cedîdlerinin tafsîl-i hâlleri bi-mennihî te'âlâ kavânîn bahsinde zikr olursa gerekdir. Ve peykân-ı hâssa yirmi yedi nefer ve sakkâyân on sekiz nefer ve müezzinân-ı hâssa altı nefer ve ehl-i 'hıref beş yüz otuz yedi nefer ve su yolcuyân elli dört nefer ve etıbbâ ve cerrâhân yirmi altı nefer idi ki, min-haysi'l-mecmû' Sultân Murâd Hân-ı Sâlis taht-ı 'âlî[ye] cülûs itdikde 'ulûfe virdiği kul otuz altı bin yüz elli üç nefer idi. Ânifen zikr olunan hudûddan ziyâde vü noksan memnû' idi.

Vâlid-i merhûm yüz kırk târihinde piyâde mukâbelecisi bulunup ekser-i erbâb-ı mevâcibin icmâlleri kalem-i mezbûrdan virilmekle ekser-i ahvâlleri gereği ma'lûmum idi. Eşkinici ve mütekâ'id hemân yeniçeri elli bin nefere ve cebeci otuz bin nefere ve topçu ve 'arabacı on bin nefere ve on ocakdan mâ'adâ tavâyif-i sâire ve ocakların neferâtı min-haysi'l-mecmû' kırk bin nefere ve bölükât-ı sitte altmış bin nefere bâliğ olmuş idi. Bu hisâb takrîbi üzre yüz seksen bin nefere mecmû'u bâliğ olup, biri biri üzerine her birinin yevmiyyeleri onar akçeden on sekiz yük akçe ve üç ayda mevâcibleri bin altı yüz yirmi yük [176b] bin yüz elli altı reşen mevâcibinin icmâl defterinde yalnız yeniçeriye mevâcib-i kıst-ı vâhid bin üç yüz yetmiş kîse akçe virildi. Hattâ ol esnâda ağa-i yeniçeriyân vezîr es-Seyyid Hasan Paşa vâlid-i merhûma el-yevm altmış dört bin nefer Âstâne'de ve seksen iki bin nefer etrâf ü eknâfda yeniçeri olduğun ba'de'l-inhâ bize 'an-aslin kırk bin kulun ağası demek 'alem olmuştur. Lâkin el'ân bizim ocakda yalnız mütekâ'idin kırk bin neferi mütecâvizdir. Buna hazîne mi kifâyet ider, bir kıst mevâcibde hemân Âstâneli ulûfeli neferâta bin beş yüz kîseye karîb akçeye muhtâc, eger sadra gelmek mukadder ise ibtidâ 'askerî tâifesinin müstahık ve nâ-müstahıkkın yoklayup nizâm virmekle senevî mîrîye dört beş bin kîse nef' hâsıl itmek zimmet-i himmetime farz olsun demiş. Egerçi nâil-i mühr oldular, ammâ ber-vefk-ı merâm bu husûsun nizâmına muvaffak olmadıklarından mâ'adâ belki bir rütbe dahi zıyâ' 'anh bâ'is oldu. Ve ol hılâlde on bine karîb cebeci ve otuz binden ziyâde bölükât-ı sitte mevâcib-hârânı var idi, sipâhın 'an-hazîne olunan neferâtlarından mâ'adânın ve yeniçeri ve cebeci ve sâirenin bir kıst mevâcibleri üç bin iki yüz on kîseye bâliğ olmuş idi. Egerçi esnâ-i tahrîrde nisfı kalmadı, ammâ anların dahi ekseri mahlûl olup bir alay kibârın me'kelleridir. Bunlardan mâ'adâ ocaklı nâmıyla bilâ-esâmî re'âyâyâ zulm ü ta'addî ider makûlesi iki yüz bin nefere bâliğ olur. Nitekim karîben zikr ü beyân olursa gerekdir. Ve hâlâ mevcûd olan 'ulûfelü kul tâifesinde a'mâl-ı seyf ve tûfeng ve top ve humbara ve sâir âlât-ı harb u cenge kâdir üç bin âdem yokdur. Ekseri kapulu ve vükelâ ve erkân olup ba'zısında dahi beş yüz akçe ve dahi ziyâde mahlûl yevmiyye vardır. İnşâallâhu

te'âlâ fasl-ı âtiyede zikr olunsa gerekdir. Bu dahi ma'lûm ola ki, ânifen tahrîr olunan makâleden 'askerî tâifesinin bin târîhinden sonra hudûd-ı mu'ayyenleri mürtefi' olduğu hurde-bînâna gayr-ı hafidir. Ba'zı âvânda artup ve ba'zı ahyânda naks kabûl ider oldu. Ve on ocakdan mâ'adâ tavâyif-i muhtelifenin [177a] 'adedleri dahi kesret buldu. Ez-cümle hâlâ çavuşân-ı dergâh-ı 'âlî altı yüz nefer olup yüz ellisi ancak me'mûr oldukları hidemâtdadır. Mâ'adâsı kapulu ta'bîr olunan kibâr-ı Devlet-i 'Aliyye huddâmındandır. Hizmetde bulunan yüz elli nevbetli serhengândan umûr-şinâs ve dakâyık-âşinâ işe güce yarar yirmi âdem yokdur. Ve sâbıkâ zikr olunan dört sınıf küttâb el'ân 'adedde bin neferi mütecâvizdir. Ve ekseri gedikli ze'âmet sâhibi olup içlerinde ehl-i kalem ve sâhib-i rakam on nefere ancak bâliğ olur. Ve zümre-i teber-dârân eşcâr-ı orman 'adedince bir alay sıbyân ve kadr-nâ-şinâs eşhâs olup sâbıkâ zikr olunduğu üzre ümmet-i Muhammed'e eli baltalı bir beliyeye-i 'azîmlerdir. Sâirleri dahi bu tahrîrâta kıyâs ile ma'lûm olur.

Bu mahalle gelince ba'zı müverrihînin hulâsa-i makâlleridir ki tahrîr olundu. Lâkin merhûm Kâtib Çelebi *Düstûrî'l-'amel* nâm risâlesinde mülûk-i sâlîfe-i 'Osmâniyye'den ba'zılarının 'asırlarında mevcûd 'askerî tâifesinin 'idâdları ve giden senevî mevâciblerini bu tahrîrâta muhâlif zikr itmekle ve yıla yıl ehl-i vukû[f] zâtın tahkîkini tastîr mûcib-i zîb ü zînet nüsha olmağla terkîmi tensîb ol[mağla] 'asr-ı Süleymân Hânî'de sene seb'in ve tis'a-mi'e târîhinde cümle-i mevâcib-hârân kırk bir bin dört yüz yetmiş dokuz nefer ve mevâcib-i senevîleri bin iki yüz yirmi yük akçe idi. Dört sene mürûrunda 'askerî [kırk] sekiz bin üç yüz on altı nefere bâliğ olur. Mevâcib-i senevîleri bin iki yüz altmış dör[t] yük akçe itmiş idi. 'Asr-ı Murâd Hân-ı Sâlis dokuz yüz doksan yedi târîhinin mevâcib-hârânı altmış dört bin dört yüz yirmi beş nefer ve senevî 'ulûfeleri bi[n] yedi yüz seksen iki yük akçe oldu. Erba'a ve elfde mevâcib-hârân seksen bir bin sekiz yüz yetmiş nefer ve mevâcib-i senevîleri [i]ki bin beş yüz on iki yük akçe olur. Dört sene mürûrunda doksan bir bin i[k]i yüz iki nefere ve senevî 'ulûfeleri üç bin sekiz yüz yük akçeye bâliğ oldu. Ba'dehu 'asr-ı 'Osmân Hânî ve zemân-ı Sultân Mustafa'da yüz bin kadar olup evâhır-ı 'asr-ı Murâd Hân-ı Râbi'de Mehmed Paşa ve Pîrî Paşa ve Kara Mustafa Paşa gibi müdebbir ve reşîd vüzerâ-i kirâmın sa'y ü him[metleri] gerü nısf mertebe tenz[il] olunup devr-i İbrâhîm Hânî'de bin elli hudûdunda mevâcib-hârân elli dokuz bin iki yüz elli yedi nefer olup mevâcib-i senevîleri iki bin altı yüz otuz bir yüke itmiş iken zemâ[n]-ı cüz'î mürûrunda eski karârını bulup belki tecâvüz eyledi. 'Abd-i Fakîr dirim ki, çün zümre-i mevâcib-hârân bir karârda durmayup a'sâra nazaran ziyâde vü noksân kabûl ider mevâddandır. Bu tahkîkat tahrîrât evvele, münâfi değildir. Meselâ 'ahd-i saltanat-ı Süleymân Hânî evâilinde 'askerî tâifesinin

bir senelik mevâcibleri bin yetmiş yük akçe olup pey-der-pey esfâr-ı hümayûn vukû'undan nâşî 'askerî tâifesine terakkî virilmek takrîbiyle mevâcibleri vefret bulup evâhırlarına karîb senelerde senevî mevâcibleri Kâtib Çelebi tahrîrine bâliğ olmuş, hattâ Sultân Murâd Hân-ı Sâlis 'asrında olan tefâvût bu müdde'âya güvâhdır. Zîrâ ol 'asır ricâlî tahkîkleri üzre cülûs-ı hümayûnlarında bahşış ve mevâcib virilen mecmû'-ı tavâ-yif-i 'askerî otuz altı bin yüz elli üç nefer iken yedi sene mürûrunda za'fî rütbesine bâliğ oldu. Müverrih-i evvel her pâdişâhın evâil-i saltanatına nazaran tahrîr itmiş. Bu mâtde ma'lûm olduktan sonra gelelim yine Kâtib Çelebi kelâmına. Merhûm-ı müşârün-ileyh ânifen tahrîr olunan mevâddı ba'de't-tafsîl dir ki, bu tahrîrâtdan zâhir ve mukarrerdir ki, kuvveti tenzîl idüp Sultân Süleymân 'asrı gibi karâr-dâde kılmak lâ-mümteni' olan mevâd kabîlinden olup bir bîhûde tab'dır. Hâlâ bu 'asırlarda sipâh zümresi yirmi binden ve yeniçeri tâifesi otuz binden aşağı tenzîl olunmayup sâir esnâfın dahi ana göre zararsız kesret ü galebesine kâil olmak lâzımdır. Nefer ziyâdeliğinden ol kadar be's yokdur. Gâyeti mevâcib-i kesîreyi kânûn-ı kadîme ri'âyet ve hüsn-i tedbîr ile tenzîl idüp kayırmak vâcibdir. Rızâ ile tarafeyne mülâyim ve kânûna mutâbık niçe nâfi' husûslar vardır ki kaleme gelmez ve ol makûle umûru getürüp bî-vukûflar i'tirâzına vücûd vermeyüp tadrîc ile az zemânda çok nef'ini müşâhede ideler ve tecrîbe ile ne kadar tefâvût zâhirdir göreler.

İ'tirâz: 'Abd-i Hakîr haddim değil ise dahi bu kavle i'tirâz idüp dirim ki, 'askerîyi kânûn-ı Süleymânî üzre tenzîl ve karâr-dâde kılmak mümkün değildir. Bîhûde ta'bdır kelâmını lâ-teselleme? zîrâ kendi tahrîri ve mukaddemâ bizim tahrîr etmezden nümâyân olduğu üzre çünkü her 'asırda ziyâde vü noksân kabûl ider mevâddandır. İnfâk-ı kibâr-ı ricâl ile tenzîli mümkün ü müyesserdir. Meğer murâdı tesbîti? nefy ola, yohsa bir husûsa? pâdişâh murâd eyleyüp ricâl-i devlet tenfizine sa'y ü ihtimâm ide ve ol mâtde tesbît-i ikdâm buluna. Niçün husûl- pezîr olmaz? Bî-'avnihi te'âlâ sehl ve kavî olup lâkin sahâ-yif-i sâbıkada merreten ba'de- kerre işâret olunduğu üzre vezîr-i a'zam umûrunda müstakıll sâdik ve müstakîm ve hayrhâh-ı dîn ü devlet olup ocak ricâlleri dahi mansıblarında bir müddet berkarâr ve her biri dîn ü devleti kayırır sâdik kimesneler olmak şartdır. Zemân-ı sâbıkda her sınıfın hadd-i mu'ayyenî var iken vakit vakit vefretine bâdî ancak rüşvet-i mel'ûn ve tama'dır. Ve tâife-i 'askerîyi evvelki haddine tenzîl kâbildir. Lâkin bundan akdem işâret olunduğu üzre tadrîc ile olur. Ez-cümle düşen mahlûlâtı hazîne-mânde idüp bî-vech ferd-i vâhîde terakkî virilmemekle ve hîn-i iktizâda 'uşri ve ekele? velâ- 'an-aslin [silik] tevcîhât olur. Yine mûmâ-ileyhin nefer ziyâdeliğinde be's yokdur didiği dahi [silik] ziyâde oldukça vücûhla gâile vü fakr? eksik olmaz. [silik] 'ayn zarardır gâyeti mevâcibi kânûn-ı kadîme

tenzîl vâcibdir d[eyü] [silik] kelâmdır. Zîrâ mâdâm ki ‘askerî beyninde cârî kânûn-ı kadîme hadd-i mu‘ayyeni olduğu ol cümledendir. [Mürtefi‘]’ olup yevmiyyeleri hadd-i [silik] aşmışdır. Anı tenzîl bâ‘is fitne [silik] müntic değildir. Pes tarîkı ‘askerî [kesik] az ve uz olmasına sa‘y ü ihtimâm olmak hazîne-mânde idüp bilâ-mûcib [silik] virmemektir. Husûsa fî ‘asrinâ [silik] küllî ancak ‘askerîyi taklîl ile [silik] tenzîli ile olmaz. Zîrâ sonra zararı [kesik] olan fâidenin za‘fı olur. [Silik] ile anın dahi vücûd bulması kâbildir. [Kesik] ‘asra nazaran mümteni‘dir. Sebebi kaleme gelür [kesik] değildir. Nezd-i hurde-bînânda ednâ [kesik] eger sâil? Kâtib Çelebi kendi ‘asrına naz[aran] [kesik] itmiş. Bu ‘asra niçe tatbîk olunur. Suâl iderse cevâb virilür. [Silik] tevârîhde ve kendinin âhar âsârında [silik] üzre ol hinde hiç imkân [silik] kütüb-i tevârîhde [anların] ma‘lûmudur. [Silik] iktizâ ide [kesik]. Fî ‘asrinâ bi-hamdihî te‘âlâ ‘askerînin zâbıtla itâ‘atleri kemâlde olup mâşâallah bir târîhde dahi olduğu ma‘lûm değildir. Pes bu vakitte imkânı mümteni‘ olduğu sûretde [kesik] ma‘lûm olmağın, evânda niçe mümkün olur! Hemân bu emirde çâre evvel makâlden bu mahalle gelince tahrîr olunan taraflar mülâhaza tadrîcile ‘amel itmekle müyesserdir. Hak her hâle tevîfik ihsân eyleye, âmîn¹²⁹⁵.

Harf-i sâlis, ‘askerînin kâvânîn-i sâlifelerindedir. Ma‘lûm ola ki, ânifen zikr olunduğu üzre selefde tavâyif-i ‘askerîden her birinin hadd-i mu‘ayyeni olup ziyâde vü noksân itmediği hasebiyle bölükât-ı sitte halkına yedi yılda bir kapu olup müteveffâları mikdârı harem-i hümayûnda perverde gılmânân-ı ‘atîkden ihrâc ve yeniçeri ve cebeci ve topçu tâifelerinden yararlığı ve hidemâtı mesbûk ve zâhir olanlar der-i devlet-medâra ‘arz olunup mücebince tâife-i mezbûreye ilhâk olunurdu. İbtidâen bölük ve velediş nâmıyla olmak hadd-i imkândan dûr ve muhâl ender muhâl kabîlinden fevka’l-gâye memnû‘ idi. Ve tâife-i mezbûre mahmiyye-i Kostantaniyye ve Edirne-i mahrûse ve Brusa-i mahfûzada sâkin ve mâbeynlerinde bulunan kasabât u kurâda mütemekkin olup, memâlik ve büldân-ı âharîde bulunmak memnû‘âtdan olduğundan sipâh tâifesinden bir ferd bir ferde dest-dırâzîde-i zulm ü ta‘addî olamazlar idi. Dergâh-ı ‘âlî yeniçerileri ve cebeciyân ve topçuyân ve sâir ocaklarda olan kullar ‘âle’l-‘umûm Arnavud ve Bosna ve Rûm ve Bulgar ve Ermeni tâifelerinden devşirmelere mahsûs olup bunlardan mâ‘adâdan ‘askerî ‘idâdına dâhil olmak kezâlik devşirme dahi tavâyif-i hamse-i mezkûrenin sâirinden olmak memnû‘âtdan olup bu husûslara takayyüd ü ihtimâm kemâlinde idi. Ve devşirmeden ibtidâ ‘abâ-i surh-gûn ile gelen ‘acemiyanı ağaları bulunan kimesneler erkân-i İslâmı ve Türkî lisânı tahsîl ve ta‘lîm içün ikişer floriye Türkistân’a fûrûht idüp dört ve beş sene mürûrunda ber-mûceb-i defâtir

¹²⁹⁵ Bu mahalle gelince âmîn (Derkenar notu).

verdikleri [177b] mahallerden cem‘ ve ba‘de-zâlik her bir ocağa tevzi‘ olunmak kavânîn-i külliyyeden idi. Ve zümre-i yeniçeriyâna dahi yedi yılda bir kapu olup ne mikdâr müteveffâları var ise on beş yirmi çukalu eski oğlanlar kapuya çıkarılır ve bir nefer ziyâde olmak hadd-i imkândan dûr idi. Ve tâife-i mezbûrede kat‘â müteehhil olmayup mecmû‘u odalarında mevcûd ve mütemekkin idiler. Ve hâric-i İstanbul‘da bir ferd bulunmak muhâl idi. Ve sefer neyâmedden veyâhûd şekâvet ve bunlara müşâbih hâlât sebebiyle ‘ulûfesi kat‘ olunanların min-ba‘d tashîhi kâbil değil idi. Hulâsa kapukulu kapuda ve erbâb-ı tîmâr tîmârlarında sâkin olup âhar mahallerde bulunmak memnû‘âtdan idi. Hilâfıyla hareket eyleyenlerin a‘zârı makbûl olmayup nân-pâresi bilâ-tevakkuf erbâb-ı istihkâkdan âhara tevcîh olunurdu. Ve tashîhi min-ba‘d mün‘adimü‘l-ihimâl idi.

Merhûm Koçi Bey dir ki, selefde kırk dağ korucularından ma‘adâ korucu nâmına ferd-i vâhid olmayup pîr ve ‘amel-mânde olmak hasebiyle sefere eşmeğe kudreti olmayınca mütekâ‘id olmaz idi. Bu makûlelere üçer akçe tekâ‘üd ‘ulûfesi ihsân olup, ba‘de-zâlik tezevvüce murahhas olurdu. Anlar dahi ev bark sâhibi olup ehl-i re‘âyâ ile devâm-ı devlet-i pâdişâhî ed‘iyesin peyveste-i âsmân iderlerdi. Ve evlâdları zuhûr itdikde birkaç nefer ihtiyâr odamız kul oğludur deyü şehâdet itdiklerinden sonra ‘acemi oğlanı yazulup ocağın birine teslîm olunurdu. Ba‘de-zâlik vaktinde yollarıyla kapuya çıkarlardı. Ve yeniçeri ocağında üç nefer çavuş ve on iki serâser kuşanan mûmçu olup ziyâde olmanın bir vechile imkânı yoğidi. Ve kethudâ ve çavuşları sekizer onar yıla sâir zâbitânı kezâlik ol mikdâr müddet mansıblarında ber-karâr olup, bilâ-vech ‘azl ü infisâl beynlerinde yoğidi. Mutlaka ‘azl nâdir vâki‘ olurdu. Ve yayabaşları mansıb oldukda ağalarına piş-keşlik nâmıyla biner akçe virilmek kâ‘ide olup bundan mâ‘adâ nîm habbe taleb olunmaz ve virilmez idi. Ve bölükbaşları tebdîl olunmakda ağalara bir akçe ‘ubûdiyyet nâmına virilmezdi. Ve birinden mûcib-i ‘azl bir töhmet sâdır olsa, ağaları dîvân idüp cümle zâbitân ocak mahzarında ol şahsı ‘azl-i ebed iderlerdi. Min-ba‘d ocağa idhâl itmeyüp mahrûm dahi komazlardı. İstihkâkına göre düşen ze‘âmet ve tîmârdan bir [178a] nân-pâre ihsân olunurdu. Ve töhmet-i ‘azîme sâdır olsa müstahik olduğu cezâsı tertîb olunmakda kat‘â müsâmaha olunmazdı.

Kelime-i sâniye: Bölük halkının ve yeniçeriyânın tagayyürlerine müte‘allık ba‘zı kelimâtdadır. Bu kelime dahi hurûf üzre tertîb olunmuşdur. Harf-i evvel, bölük halkına müte‘allık ba‘zı umûrdadır. Mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı hafidir ki, bölük halkı sene isnâ ve tis‘în ve tis‘a-mi’e târîhine gelince pâk u mazbût ve müretteb ve az ve öz itâ‘at-güster bir tâife iken târîh-i merkûmda Özdemirzâde ‘Osmân Paşa Îrân cânibinde vâki‘

esfâr-ı hümâyûnda hidemât-ı şecî'âne ve harekât-ı Rüstemânesi zuhûra gelmiş ba'zı yarar öz kimesnelere ibtidâdan dokuz akçe ile bölük virmekle ecnebî duhûlüne ibtidâen anlar sebep olup, lâkin müşârûn-ileyh yararlığı zâhir olanlara virmişken sonra gelenler sâbıkâ zikr olunan tîmâr husûsunda olduğu gibi eyü ve kem ve işe yarar ve yaramaz dimeyüp râst geldikleri eşhâsı bölüğe kayd ve niçe nâ-müstahık ve umûr-ı seferden bî-haber ecnebîleri sâhib-i esâmî sipâhî eylediler. Ve sene selâse ba'de'l-elf târîhinde Koca Sinan Paşa ba'zı kimesneleri kul oğlu nâmıyla üç sene emr-i muhâfazada kıyâm ba'de-zâlik bölüğe geçmek şartıyla Yanık Kal'ası'na ta'yîn eyleyüp bunlar dahi bu tarîk ile mülhak olmalarıyla bâb-ı âhar küşâde oldu. Ol târîhden berü işbu tarîkeyn ile râst gelen bölüğe yazıldı. Ve giderek Veledeş nâmı ve bedel-i mürde ve buna mümâsil bıda'-ı mütenevvi'a zuhûr itmekle rûy-ı zemîn zümre-i sipâh ile memlû oldu. Veledeş didikleri ağır esâmî sâhibinin biri yevmiyyesinden dokuz akçesin ayırup iki yüz ve üç yüz guruşa bir ecnebîye fûrûht ve akçesin ba'de'l-ahz ol ecnebîyi ağalarına götürüp “veledimdir” deyü iddi'â ile bölüğe geçenlerdir. Selâtîn-i mâziye 'asırlarında zâbitânda diyânet ü sadâkat olmağla bu gûne bıda'-ı fâside olmayup vâki' olan mahlûlât hazîne-mânde olurdu.

Koçi Bey merhûm 'asrından şikâyet idüp dir ki, “sen nesin ve nereden geldin ve ne gûne seferde bulunup yararlığın zâhir olmağla sâhib-i esâmî oldun?” deyü sorar ve arar olmadığından hâlâ il nâmıyla 'ulûfe alır, beş altı bin âdem vardır. Sâbıkâ zikr olunduğu üzre bölük halkı [178b] İstanbul ve Brusa ve Edirne beyninde olan kurâ vü kasabâtta sâkin olmak kânûn-ı kadîm iken hâlâ ol kânûnun fakat nâmı kalup tâife-i mezbûrenin kimi Budin ve Bosna serhaddinde ve kimi Mora ve Gürcistan ve 'Acem serhaddâtına perâkende olmalarıyla etrâf-ı erba'aya müstevlî oldular. Ve kurâ vü kasabâtı her biri kabza-i tasarrufuna şu rütbe olmuşdur ki, ne mîr-i mîrânân ve ne hükkâm-ı şer' ve ne muhassılân ile çâreleri görülür. Fi'l-hakîka 'âleme bir derd-i bî-devâ olup hazîne-i 'âmireyi dahi illet-i ekleye mübtelâ eylediler. Esfâr-ı hümâyûn vukû'unda tâife-i mezbûrenin 'üşrü sefere gitmez ve gitmeyenlerin kimi 'ulûfelerin sefere giden yoldaşlarına ve zâbitlerine sipâriş iderler. Ve kimi defterli olup ve ba'zı âhar dahi hizmet almak 'üzrüyle kalup kırk elli bin mikdârı âdemden sefere yedi sekiz bin sipâhî gitmez. Fe-emmâ 'ulûfeleri hazîne-i 'âmireden tamamen alınur. Pes sipâh hâlî bu minvâl üzre olıcak niçe iş görürlür ve niçe düşmene cevâb virülür.

Tezyîl

Ma'lûm ola ki, mîr-i mûmâ-ileyhin tahrîrâtı ânifen dahi işâret olunduğu üzre kendi 'asrının muktezâsıncadır. Bu mahalde merkûmun tahrîrâtını zikrden maksûd ancak selefin harekât ve kavânînini beyândır. Bu 'asırda sipâh ve silâhdar ve bölükât-ı erba'a halkının ekseri vilâyetlerinde sâkin olup İstanbul'da mevcûd mevâcib-hârânın mecmû'u kapulu huddâm ve a'yân ve ekâbir ve ricâl-zâdelerdir. Ve nısfı mertebesi mahlûl olup ba'zı çâvuşân ve küttâbda yevmiyye beşer altışar yüz dahi ziyâde mahlûl yevmiyye vardır. Fî-nefsi'l-emr arar sorar yokdur. İstedikleri gibi kullanup ve diledikleri gibi alurlar ve satarlar. Mukâbele ve bölükât küttâbında ve kibâr ve ricâl ve çâvuşân zümresinde bulunan mahlûlâtı bi'l-cümle hazîne-mânde itmek sadr-ı a'zam hazretlerine vâcib olan umûr-ı mühimmedendir. Ve esâmî ve terakkî 'akârât-misâl fûrûht olunmağı muhkem men' ve mütenebbih olmayanların cezâları tertîb olunmak elzemdir. Bu husûsa ihtimâm olursa senevî mîrîye birkaç yüz kîse nef' hâsıl olurdu. Selefde bir akçe terakkîye nâil olmak kimyâyı tahsîl gibi bir ma'nâ idi. Yine öyle olmak gerekdir. Reh-i dîn ü devletde cân u baş fedâ eyleyenlere terakkî ihsân olunurdu. Lâkin kânûn-ı kadîmi bir akçe [179a] idi. Fî 'asrînâ kırk akçe mahlûl getürene on beş ve yirmi akçe ve ahyânen dahi ziyâde terakkî virilür. Bu husûsa dâir ba'zı makâl bi-mennihî te'âlâ zîrde zikr olursa gerekdir.

Harf-i sâni: Yeniçerinin ibtidâ tagayyürüne dâir ba'zı makâldedir. Mîr-i rahmet-makarr-ı sâbıkuz-zikr dir ki, sene tis'in ve tis'a-mi'e târîhine gelince yeniçeri ocağı pâk u mazbût olup derûnlarına ecnebî dâhil olmamış idi. Târîh-i mezbûrda;

[Mısr]â'

Muhammed sünnetine eyle ikrâm

Nesir: Târîh-i garrâsı mâsadakınca sûr-i hıtân-ı Sultân Mehemmed Hân-ı Sâlis'de etrâf-ı erba'adan esnâf-ı halk müctemi' olup, kesret ü galebe cihetiyle niçeler nahb-ı kazâ itmekle bi'z-zarûrî halkı revgân-âlûde tulumlar ile gücile tefkîk-i kâbil olmuş idi. Nitekim tafsîli inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir. Sûr-ı hümayûn hitâmında mûmâ-ileyhe ikrâm lâzım olmağla gıbbe's-suâl mecmû'u yeniçerilik nâmıyla çerâğ buyurulmak istid'âsında olmuşlar idi. Taraf-ı hümayûn-ı Murâd-ı Hânîye merâmları 'arz olundukda ber-fehvâ-yı bu meseldir. Sûrda dönmez? recâ müsâ'ade-i 'aliyyeleri erzânî buyurulmağla, ol 'asırda ağa bulunan Ferhad Ağa'ya emr-i 'âlî sâdır olmuş idi. Mûmâ-ileyh dahi **men isteşâre lem nedime**¹²⁹⁶ fehvâ-yı mu'ciz-ihativâsına mürâ'aten ocak zâbitânı ve ihtiyârları ile meşveret idüp, ocağa ecnebî duhûlüne ve ol takrîb ile kânûn-ı kadîmin inhidâmına bâ'is

¹²⁹⁶ İsteşare eden pişman olmaz.

ve Devlet-i ‘Aliyye’ye zarar terettübünü hâdis olmağla terki evlâ olduğundan ittifâk ile inhâ itmeleriyle huzûr-ı hümayûna ‘arz olundukda, ba‘zı bî-hiredân nüdemânın ibrâm ü ilhâhları sebebiyle tekrâr tekrâr te’kîden emr-i hümayûn sudûr itmekle Ferhad Ağa Husrev-i iklîm-i sadâkat bir merd-i şîrîn-etvâr ve istikamet-kâr olduğundan ‘azlını ihtiyâr eyleyüp bu husûsa râzî olmadı. Yerine Mîr-i ‘alem Yusuf Ağa oldukda bi-hasebi’l-emr “ağa çırâğı” nâmıyla tâife-i mezbûreyi ocağa dâhil itmekle bir bid‘at-ı seyyie zuhûr itdi. Ba‘dehu Aksaraylı Mehemed Efendi nâm kimesne yeniçeri kâtibi oldukda “ferzend-i sipâhî” nâmıyla bid‘at-ı âhar ihdâs eyledi.

Ve sene selâsîn ve elf târîhinde yeniçeri ağası olan Kara Mustafa Paşa her¹²⁹⁷ becâyış didikleri bid‘iyye îcâd itmekle bu tarîkla pâk u mazbût olan ocak ecnebîden ‘ibâret olup kânûn-ı kadîmleri herc [ü] merc olmağla ocağa su koydular. [179b] Ve giderek irtişâ âşikâr olmağla bu bida‘a hâcet kalmayup her kim murâd iderse beş on vakıyye kahve-bahâ ile ocaklı olmağa başlayup ocağın evvelki revnak ve hüsnî zâil oldu. Ve hâlâ defterleri mahlûlât ve kibâr esâmîleri ile mâlâmâl olup, hulâsa âşikârece esâmîler alınup satılır oldu. Pâdişâh dirliği ve beytü’l-mâl-ı müslimîn îrâd u ‘akâr misillü satılmak layık mıdır? Beytü’l-mâl hakk-ı guzât iken beyne-hümâda pulluk pulluk satılır. Kat‘â arar ve sorar yok. Ve pîr ve ‘amel-mânde olanlardan gayrıda tekâ‘üd esâmîsi bulunmak hilâf-ı kânûn olup, hadd-ı imkândan dûr iken on beş ve yirmi binden ziyâde korucu ve oturak nâmıyla sefere yarar tâze ve henüz şîr-i mâderi dehânında bûy-âver uşaklar vardır ki esâmî kendülere ‘akâr misillü olmuşdur. Beytü’l-mâl-ı müslimîn ise bu tarîk ile günden güne telef olmakda. Ağalarında kat‘â insâf yok, herkes murâd itdiği üzre îrâd hâsıl itmekdedir. Yine mîr-i müşârûn-ileyh dir ki, yeniçeri çavuşânı kadîmden üç neferden ‘ibâret iken hâlâ kırk elli nefere bâliğ olup serâserli mumcular ise yüz elli neferi tecâvüz eyledi. Ve bunların her biri oda talebinde olmalarıyla beher sâl silsile olmağa başladı. Ve mukaddemâ ahvâl-i ocakdan haberdâr germ ü serd-dîde ve tabur ve kal‘a fethine sebep-i müstakıl olan kethudâları mütekâ‘id ve yerlerine hâric-i şehrinden bî-haber şâb makûlelerin mütesâ‘id eylediler. Hulâsa-i kelâm lâşe-i dünyâyâ tama‘ u tenezzül belâsıyla kimin ‘azl ve kimin nasb ve kimin akçe virmedi deyü nefy ve ba‘zı kimesneleri mütemevvil olmak töhmetiyle müsâdere ve ekser-i erbâb-ı istihkâkı tekâ‘üd eyleyüp her birinin yerine nâ-müstahık bir alay ecânibi kayd itmekle, tebdîl ve ta‘bîrden gayrı umûr ile takayyüd kalkdı. Ve bir bölük beş on kîseye virilür ve alınur oldu. Ve taşra ağalıkları ise mansıbına göre en ednâsının senevîsi on kîseyi tecâvüz eyledi. Pâdişâh bölüğü satılmak bin elli târîhine gelince ferd-i

¹²⁹⁷ “nefer”?

vâhidin mesmû' u olan mevâddan değil idi. Mîr-i sâbîku' z-zîkr vaktine nazaran dir ki, bir kimesneyi yayabaşı veya bölükbaşı itdiklerinde biner ve ikişer biner guruşların alup eski geçmiş rûzgârdan habîr umûr-dîdeleri bilâ-[180a] cürm ve tühem ref' ve yerlerine elleri dolu işe güce yaramaz şâb-ı nev-sâlleri vaz' itmekle ocağı berbâd eylediler. Ve'l-hâsıl her zümreye târîh-i mersûmdan berü milel ve mezâhibleri gayr-ı ma'lûm şehir oğlanı ve Türk ve Cingâne ve Tât ve Kürd ve Lâz ve Yörük ve katırcı ve deveci ve hammâl ve ağdacı ve kuttâ'ü't-tarîk ve yankesici ve sâir ecnâs-ı muhtelif ve'n-nâs-ı ecnâs ekseruhâ encâs makûleleri mülhak olalı âyîn ü erkân-ı ocak muzmahil oldu. Ve bu sebeble şürûr u fiten ve fesâd münteşir olup 'âlemden nizâm u intizâm bi'l-küllîyye mürtefi' olup dünyâyı ehl-i şer ve bugât hâta eyledi. Bu makûle 'askerin dîn ü devlete mazarrat-ı küllîleri der-kâr olduğundan selâtîn-i selef ze'âmet ve tîmâr ve 'ulûfeyi er oğlu er olanlara ta'yîn eyleyüp bi-fazli'llâhi te'âlâ her umûrları âsân ve esfârda 'alem-i 'ilmlerin bâd-ı nusret tahrîk itmekle müşârün-bi'l-benân olurlar idi. Ve ba'zı düvel-i sâbîka hîn-i zuhûr-ı esfârda kifâyet mikdârı 'asker tahrîr eyleyüp düşmene mukâbil olurlardı. Ve der-ceng-i evvel muzmahil olup soluğu memleketlerinde alurlardı. Ve kimi bunca müddet mâlik oldukları saltanatlarından dûr olurdu. Derzî ve 'attâr ve sâir sanâyi' erbâbından tedârük olunan 'asker 'asker değildir. 'Asker eben 'an-ceddin 'askerî olanlardır. Ve maslahat dahi o makûle er oğlu er olanlarla görülür. Ve esâmîsiz yeniçeri nâmıyla gerek Âstâne-i 'Aliyye'de ve gerek serhaddât ve memâlik-i sâirede iki yüz bine bâliğ olur, belki dahi ziyâde âdem vardır. Taşrada ağa olanlar rüşvet virmekle ağa olmağla râst geldikleri re'âyâdan bir mikdâr zehirlik? alup yeniçeri itdiler. Gerek zulm ü i'tisâf ve gerek müsâmaha-i hükkâm ü vülât sebebiyle meşakkat-ı ra'îyyeti terk eyleyüp tahsîl-i sîm ü zer ve tekmîl-i esbâb-ı ferah u safâ için İstanbul'a gelenlerin ekseri yeniçeri oldu. El-yevm yeniçeri ocağında sâhib-i esâmî olup, üzerine lâzım gelen hidemâtı edâ ider, beş altı yüz âdem yokdur. Hâlâ kulluklarda bekleyen yeniçerilerin nâmı yeniçeri olup cümlesi bir alay 'avârız kaçkunu hovârda ve hazele makûleleridir. Vilâyetinden kaçıp İstanbul'a geldikde ba'zı hemşehrîleri delâletiyle gündelikle kulluklarda hizmetde olup hem gelir ider ve hem garaz-ı nefsanîsini vaktiyle icrâ ider. Kendi bir mikdâr [180b] eskiyüp adını bildirdikten sonra vilâyetinde olan sâir akribâ ve ta'allukâtın dahi birer birer getürdüp yeniçeri ider.

Cemî'-i zemânda zuhûra gelen fiten ü mefâsid bu makûlelerden zuhûra gelmiştir. Er oğlu er ve ocakzâdelerden kat'â umûr-ı müdhişenin vukû'u âsâr-ı ahbâr-ı eslâfda görülmemiştir. Ve hâlâ ba'zı tenhâ mahallâtta evlere girüp halkın eşyâsını gâret eyleyenler bu makûlelerdir. Taşra memâlikde ra'îyyeti bırakup Âstâne'ye gelenlere kat'â

mâni‘ olur kimesne olmamağla sürü sürü ra‘iyyet gelüp İstanbul yoldaş nâmına bir alay nüfûs-ı zâyî‘a makûleleriyle mâlâmâl olup hem kaht ü galâya ve hem fiten-i mütenevvî‘a zuhûruna bâ‘is oldu. Hükkâma bu husûsa dikkat ve takayyüd u ihtimâm lâzım iken, kat‘â ferd-i vâhidin hâceti değildir. Hak te‘âlâ her hâlde hayırlar ihsân eyleye, âmîn. Bi-hürmeti Seyyidü’l-mürselîn ‘aleyhi’s-salavât fî külli vaktin ve hîn.

Harf-i sâlis: Cebeciyan-ı dergâh-ı ‘âlîye ve sâire müte‘allık ba‘zı makâldedir. Hafi olmaya ki, selefde cebeci ocağı dahi pâk u mazbût olup mevsukun-bih ve mu‘temedün-‘aleyh olduğundan meştâları kurb-i sarây-ı hümayûnlarında ta‘yîn olunmuş idi. Ve bin târîhine gelince ba‘zı âvânda zuhûr eyleyen fiten-i ‘askerîyi anlar def‘ eyleyüp, sâir ocaklardan vukû‘ bulan fesâda kat‘â karışmazlar idi. Ve içlerine ecnebî duhûlünden be-gâyet ihtirâz iderler idi. Sonralarda ağaları rüşvetle ağa olmağla anlar dahi virdiği akçe mukabili ba‘zı ecânibden bir mikdâr akçe alup ocağa idhâl ider oldular. Selefde cebeci yazılmak sâir ocaklardan ziyâde düşvâr idi. Hattâ Koçi Bey merhûm sâhib-kırânu’s-selâtîn bürhânü’l-havâkîn fâtihü’s-Şâm ve mısır’l-Kâhire sâhibü’l-kerâmet el-bâhire Hâdimü’l-Haremeyni’l-Muhteremeyn hâkim-i ahâlî-i kıbleteyn-i mu‘azzamateyn mazhar-ı füyûzât-ı Rabb-ı Rahîm merhûm ve mağfûrûn-leh Ebü’l-megâzî Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu hizmetlerinin zabt u rabt-ı ocak ve ‘askerî husûsunda olan ihtimâmlarına dâir¹²⁹⁸ bir garîb hikâye nakl ider. “**El-hâra yu‘ haz bâ-karâre**” kâ‘idesince bi-‘ibâretihâ bu mahalle nakl olundu.

Merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Selîm Hân hazretleri Haleb ve Şam ve Mısır’ı feth itdiklerinde esnâ-yı seferde etrâf ü eknâfdan hazîne yetişmeyüp bir mikdâr muzâyaka vâki‘ olmağla defterdâr-ı mâl olan kimesne bir bâzergândan altmış bin sikke-i flori istikrâz idüp anınla def‘-i muzâyaka itdikden sonra etrâf-ı memâlikden mâl gelmekle deyn-i merkûmu edâ içün bâzergânı da‘vet ve altmış bin floriyi def‘aten teslim itdikde, bâzergân feth-i kelâm idüp, “Devlet-i ‘Aliyye-i [181a] pâdişâhîde mâl u menâlim hadden efzûndur. Ve dâr-ı dünyâda bir oğlumdan gayrı kimsem yokdur. Virdiğim altmış bin flori cümleten mîrînin olsun. Hemân oğluma devlet-i pâdişâhîde iki akçe cebecilik ihsân olunsun” deyü tazarru‘ ve niyâz idicek bâzergânın bu niyâzı südde-i devlet-penâha ‘arz olundukda fermân-ı kazâ-cereyân-ı pâdişâhî şöyle cârî oldu ki, “ecdâd-ı ‘izâmmin ervâhı içün cümlelerinizi katl iderdim. Lâkin halk-ı ‘âleme Fâtih-i Haremeyn-i Şerîfeyn Sultân Selîm Hân bir bâzergânın mâlına tama‘ idüp bahâne ile katl itmiş. Ve vezîr ve defterdârın dahi bi-

¹²⁹⁸ Sâhib-kırânu’s-selâtîn.....ihtimâmlarına dâir (Derkenar notu).

günâh öldürmüş deyü şâyi‘ olur. Andan kaçarım, yohsa tu‘me-i şemşîr-i gazab iderdim. Bazergânın mâlını virek ve bu güne muvahhiş ve mekrûh şey min-ba‘d bana telhîs itmek içinizden her kim benim pâk kullarıma ecnebî idhâline sebep olursa dünyâdan ‘ukbâya îmânsız gidüp nâr-ı cehennemden felâh bulmasun” deyü beddu‘â idüp ol bâzergânın mâlını ol anda red itdirdi. Şimdi altmış bin değil yalnız altmış floriye altı cebeci iderler. Yâ ‘âlem niçe âbâdan olsun yâ mâl ve hazîne niçe vefâ itsün. ‘Asker eben ‘an-ceddin ‘asker olanlardır. Ve ocak ve ocakzâdelerdir. Bakkâl ve çakkâl ile iş yetmez. İntehâ.

Bu menkıbeden sâbıkda cebeci olmak ne rütbe müşkil imiş ma‘lûm olur. Bu münâsebetle selefde bir garîb vak‘a dahi zuhûr itmiştir, zikr idelim.

Hikâyet

Kâtib Çelebi merhûm mecmû‘asında dir ki, nesl-i Cengizden Mehemmed Hudabende’ye bir târîhde li-husûsin mâ-muzâyaka târî olmağla bi-hasebi’l-iktizâ Sultâniyye mesâfe-i ba‘îde olan bir mahalde meknûz iki yüz kîse akçesin getürmek için defterdârını ‘icâleten irsâl ider. Esnâ-i tarîkda meveddet-i sâbıkası olan bir bâzergânın hânesine mihmân olur. Hılâl-i sohbetde sebep-i seyr ü seferi ma‘lûmu oldukda, “sizleri meşakkat-ı sebîlden sıyâneten mâl-ı matlûbu bi’t-temâm bu fakîr hazîneye hibe¹²⁹⁹ olmak şartıyla teslîm ideyim. Fe-emmâ dâr-ı dünyâda bir oğlumdan gayrı kimesne yoktur. Oğluma hatt-ı dîvânî yazmak için şâh-ı ‘âlemden izin-nâme recâ iderim” deyü tazarru‘ itmiş. Ol a‘sârda hatt-ı dîvânî küttâb-ı dîvâna mahsûs olup, ecânibden ferd-i vâhid isti‘mâl itmek müekkeden memnû‘âtdan olmağla her kim dîvânî yazarsa bilâ-emân katl olunmak resm idi. [181b] Ba‘zı müsta‘id kâtibzâdeler olursa vüzerâ huzûr-ı şâhiye telhîs eyleyüp izn-i sultânî ile hatt-ı dîvânî meşk iderdi. Defterdâr mukaddemâ bâzergânın gâyet mahcûbu olmağla hâtırından çıkamayup mâtdeyi huzûr-ı Olcaytu Hân’a mufassalan ‘arz ider. Lede’l-vusûl mâtde ma‘lûmu oldukda meğer defterdâr-ı mâl bulunan şahs-ı merkûmun hattı bir mikdâr kabâca ve tavîl imiş, ana ta‘rîzen kendi hattı ile ‘arzı üzerine sultân-ı müşârûn-ileyhin yazdığı emrin sûretidir ki terceme olundu. Rîş-i tavîl-i hamâkate edell-i delîl olduğu bî-kâl u kîldir. Egerçi bu sıfat mir’ât-ı zamîrinden giden ile’l-ân henüz sûret-yâfte olmamış idi. Ve bir yüzden henüz dahi görülmemiş idi. Fe-emmâ ne zemân zâhir ü nümâyân olur deyü müterakkıb u muntazır idim. Hâlâ bu emrde zuhûra gelmekle ol endîşeden halâs oldum. Behey ahmak! Tab‘-ı tüccâr tama‘dan hâlî olmadığı mukarrer ve emr-i muhakkıktır. Biz ana meşk-i dîvâniye ruhsat-dâde olsak câiz ki bizden sonra zemân-

¹²⁹⁹ Metinde “hîbe” şeklinde yazılmış.

1 evlâd u ahlâfımızda bir tarîk ile zümre-i küttâbımıza mülhak olup tama‘-ı sîm ü zeheb ile ‘asef u zulme sebep ve hilâf-ı kânûn bir fesâda bâ‘is ola. Bir ân evvel mihmân olduğun yerde oturmayup me‘mûr olduğun umûra der-kâr olasın. Ve mâl-ı tecâvüzden ziyâde ictinâb idüp doğru yoluna gidesin. Temmet.

Bu menkıbeden selâtîn-i selefin icrâ-yı kavâninde ne rütbe ihtimâmları olduğu nümâyân olmağla tahrîre cesâret olundu. Ve sâbıkâ zikr olunan menâkıbı Kâtib Çelebi merhûm âhar gûne zikr itmekle anın dahi meâlî tahrîr olunmak münâsib görüldü.

Hikâyet

Sultân Selîm Hân-ı merhûm tâbe serâhu şevket ü ikbâlle cânib-i Mısır’a ‘atf-ı ‘inân buyurduklarında mühimmât-ı sefere mâl-ı hazîne kifâyet itmemekle defterdâr-ı ‘asra ıztırâb-ı küllî târî olduğu hılâlde gilmânân-ı sultânîden bir mütemevvil kimesne nahb-ı kazâ idüp gehvârede şîr-i mâderle müktefî bir püser ile yüz bin hâlisü’l-‘ayâr zer ve ol mikdâra karîb dürr ü cevher ve niçe hânedâna medâr-ı ma‘îşet ve refâh-ı hâle kâfi ‘akâr terk ider. Defterdâr-ı ‘asr-ı merhûm mezbûrun ‘akâr ve metrûkesi bî-hisâb olmağla zer-i meşkûkûn nısfı medâr-ı mehâmm-ı seferiyye olmak için hazîneye ilhâk husûsunu rikâb-ı pâdişâhiye telhîs itdikde, telhîs üzre yazdıkları hatt-ı hümayûn bi-‘ibâretihî budur:

Mevtâya merhamet ve mâlına bereket [182a] ve oğluna ‘ömr ü devlet ve gammâza hezâr bâr la‘net, temmet.

[Mısır]â‘

Rûh-ı pâkine dıceğim? rahmet

Nesir: Defterdâr-ı nâçâr üç ‘aded tâcirden üç yüz bin altun istikrâz itmekle def‘-i zarûret ider. Ba‘de’l-‘avde Hazîne-i ‘âmireye vefret târî olmağla tâcirler ihzâr olunup hakları olan mâl-ı müstakraza teslîm olunduğu hılâlde üçü dahi birer oğlumuz olup, silk-i huddâm-ı pâdişâhiye insilâkla nâmları defter-i müteferrikkâna kayd olunursa işbu zer-i hâlisü’l-‘ayâr tarafımızdan Hazîne-i ‘âmire-i sultâniyye hibe olsun deyü kemâl-i tazarru‘ları südde-i ‘aliyye-i hâkânîye ‘arz olundukda telhîs-i merkûm üzerine tahrîr buyurdukları emr-i hümayûndur ki, düstûrû’l-‘amel-i selâtîn olmağla sezâ-vâr-ı ‘ayn-ı hükmdür. İbn bâzergân kulluğa lâıyk olmayup tabî‘atleri cenge muvâfık olmaduğuna san‘atleri lisân-ı halle nâtık ve kârları bu müdde‘âya şâhid ü dânikdır. Hîn-i masâfda anlar kan göricek bîm-i cân ile firâra cân virürler. Ve bu hirâsân ‘ırz-ı gâziyâna her vehcile noksândır. Ve bir muhannes bey nâmûs-ı dilberi mülevves kılur. Ve ticârete mu‘tâd olan tab‘-ı cihâda sâlih ve endâze

ile tırâz ve tutan el ehl-i silâh olmayacağı bî-iştibâhdır. Sâniyen, kâ‘ide-i şâhân kullarına dâimâ ihsân iken hilâf-ı ‘âde hareket ne kadar denâet ve kulûb-ı ve nâsa bâ‘is-i münâferetdir. Selâtîn-i ‘âlî-şân zîr-i destânından ümmîd-i eltâfde olıcak kâ‘ide-i hâkânî kande ve tarîk-ı bende-gânı kande kalur? Hemân evlâ oldur ki, mukâbele-i hizmetlerinde sezâ olan şey ile cezâ ve mâlların bi’t-temâm edâ idesin, temmet. Bi-‘ibâretihâ.

Li-câmi‘ ihî

Hak te‘âlâ rûhuna rahmet ide

Meşhedini ravza-i cennet ide

Himmeti ‘âlî şeh-i zîşân idi

Halka kârı dâimâ ihsân idi

Misli dehre gelmemiş idi anın

Kıl du‘â var ise îmânın senin

Nesir: Bu makâleden selâtîn-i selevin bi-tahsis ol pâdişâh-ı bâhirü’ş-şerefîn şer‘-i mutahharaya kemâl mertebe münkâd ve ‘askerinin kavânînlerinde mücidd ü sâ‘î oldukları nümâyân olur. Halef-i bâhirü’ş-şerefleri zıll-ı Hudâ-yı vâhibü’l-mennân Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hazretlerinden dahi ahkâm-ı şer‘-i şerîf-i garrâya inkıyâda dâir bir nâdire menkûldur ki, ekser-i kibâr-ı müverrihîn teberrüken tahrîr itmekle âsârlarına revnak virmişlerdir. Pes bu mecelle-i *Nevpeydâ*’ya [182b] dahi ‘ale’t-tafsîl mahallinde kayd u sebt olunmuşdur. Hulâsası Rodos fethi hılâlinde şehir-i Şâm’da Şafi‘iyyü’l-mezheb bir mütemevvil ‘Arab vefât eyleyüp iki yüz bin altun ile zevi’l-erhâmdan bir duhter terk ider. Hazret-i İmâm Şâfi‘î ‘aleyhi’r-rahme ictihâdları üzre zevi’l-erhâma mîrâsdan nasîb olmadığından Şâfi‘î müftîsi bulunan zât nukûd-ı merkûme beytü’l-mâle ‘âid olduğun müştemil fetvâ-yı mufasssalı südde-i ‘aliyyelerine irsâl ider. Ol Sultân Süleymân-ı zemân ve ma‘delet-iktirân ‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân “zeheb ile mezhebimi bey’ itmem. Egerçi kavli-i Şâfi‘î ‘aleyhi’r-rahme mu‘teberdir, ammâ bizler Hanefiyyü’l-mezheb olduğumuz hasebiyle imâmımız ‘aleyhi’r-rahme hazretlerinin muhtârları ‘akdimizde dahi bihterdir. Mâl-ı evkâfla mâl-ı eytâma tama‘ eyleyen melik-i ism-kârın saltanatı pâyidâr olmayacağı bî-iştibâhdır” deyüp, mâl-ı merkûmu zevi’l-erhâma red bâbında müekked emr-i ‘âlîleri sâdır olmuş.

[Mısr]â‘

O ‘adâlet-menişe rahmet ide Rabb-ı Rahîm

Nesir: Maksûd ‘askerî tâifesinin hâl-i perîşânların beyân iken,

Mısrâ‘

Lezîz bûd hikâyet-i dırâz-ter güftem

Nesir: Beyt-i meşhûru magzâsınca semend-i hâmeye irhâ-i ‘inân olunmuş idi. Min-ba‘d sadede rücû‘ idelim.

Tetimme

‘Askerî husûsuna her vechile takayyüd u ihtimâm hükkâma mâlzemeden olup, lâ-‘an aslin izâ‘at-ı beytû‘l-mâlden ihtirâz vâcibdir ve derme çatma ‘asker ile iş görölmez. Sâbıkâ mükerreren zikr olunduğu üzre ‘askerî eben ‘an-ceddin ‘askerî olan tâifedir. ‘Îdâd-ı ‘asker vefîr olmak husûl-ı matlûba delîl değildir. Umûr-ı seferiyyeden bî-haber on kerre yüz bin âdemden harb u darba kâdir işgüzâr er oğlu er on iki bin ‘askerindir. Hattâ Koçi Bey dir ki, zemân-ı sâbıkda ‘askerî tâifesi az ve uz ve pâk u mazbût iken her nereye teveccüh olursa bi-‘avnihi te‘âlâ rûy-ı şâhid-i feth ü nusret nümâyân olup, fevka‘l-merâm a‘dâ-yı dînden intikâm alınmağla şevket-i İslâm‘ı gün be-gün terakkî ve revnak-yâfte idi. Hâlâ gayrı ‘asker kalmayup kulluk ‘ulûfeli kula münhasır olup, ‘âleme tohum-ı fesâd ekildi. Ve ‘askerî tâifesi olan dünyâyı tutup ‘aded u ihsâları nâ-mutasavver kabîlinden gibi bir ma‘nâ iken yine bir maslahat görölüp ve bir kâr encâma resîde olduğu gayr-ı manzûrdur. Ve ‘askerîde havf [183a] ü haşyet ve inkıyâd u itâ‘at münselib¹³⁰⁰ olduğundan mâ‘adâ ezmine-i sâlifede olduğu gibi defe‘ât-ı erba‘a vücuten taharrî vü dikkat bulunmadığından gönlü isteyen hâfızallahü te‘âlâ hîn-i hezîmetde yağma vü gâret ârzûsunda olanlar ve esnâ-i tarîkda icrâ-yı seyyie-i nefsâniyye itmek belâsına düşenler sefere gidüp sâirleri birer takrîb ile Âstâneli defterine yazılup zevk u safâsında olur. Ya‘nî kimi kibâr-ı ricâlden birine istinâd ve kimi ağalarına beş on vakıyye kahve-bahâ virmekle kaydlarına şerh virdirirler ve bu makûleler ağır yevmiyyeli esâmî sâhibi olanlardır. Sefere gidenler ise ânifen zikr olunduğu üzre bir alay yağmacı ve kuttâ‘ü‘t-tarîk misillü ırgâd ve hammâllar olup kangı cânibe teveccüh itseler ibtidâ kendi memâlikimizi yakup yıkarak ve rast geldikleri re‘âyâyı gâret ve kül öküzü iderek ve ba‘zı belâhet ashâbını hâfızallah ‘abd-i direm-i harîdemdir

¹³⁰⁰ Metinde “münseleb” şeklinde harekelenmiş.

deyü illere satarak mahal yerine varırlar. Anda dahi ârzûları yağma vü gâret olmağla ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ, ne zemân 'Osmânlı münhezim olup, orduda mevcûd emvâl ü menâli yağma itmekle mütemevvilînden oluruz, fıkır-i fâsidi ile evkât-güzârlardır. Ve sâbıkâ zikr olunduğu üzre sıyt-i sa'leb ve hırs ve gürâz gûş-zedleri olsa 'an-aslin 'askerî oğlu 'askerî olmadıklarından firâr çeşm-i hıyânet-eserlerine tûtiyâ olmağla düşmen basdı diyerek metrisler boşanup birbirini basarak ve ordu-yı hümayûnu yağma vü gâret iderek yirmi sâ'atlik girüde mesâfe olan mahallî beş altı sâ'atde alurlar. Arar yok sorar yok beynlerinde zâbıt yok ve zabt u rabt yok. Pes bu makûle 'asker ile niçe iş görölür. Nizâm-ı 'askerî muhtell ü müşevveş olalı vukû' bulan esfâr bir varup bir gelmeden belki tahrîb-i memâlik-i İslâmiyye'den 'ibâret oldu. Eger bu makûle dirme çatma 'asker ile iş görölmek kâbil olsa selâtîn-i mâzîye niçün ocak ve ocak-zâdelere bî-nihâye tîmâr ve ze'âmet ve senevî 'askerîye mâl-ı Kârûn'a mûmâsil mevâcib virürlerdi. Sefer vukû'unda birkaç yüz bin 'asker yazup düşmene mukâbil olurlar. Ve ba'de'l-'avde mecmû'unu yine ref' idüp hîn-i iktizâda müceddeden tahrîr iderler idi. Lâkin bu makûle 'asker yağma [183b] ve tahrîb-i memleket ve beytü'l-mâlî itlâf ü izâ'atden gayrı bir şeye yaramadığından bu husûsa ziyâde takayyüd ü ihtimâm iderlerdi. Ve her hâlde bu emre mukayyed olmak hükkâma vâcibdir.

Fâide

Ricâl-i Devlet-i 'Aliyye'nin kutb-i ercmendi mütercim-i mesnevî merhûm Nahîfî Süleymân Efendi *Nuhbe-i Nesâiyih* nâm risâle-i latîfesinin hâtimesinde dir ki, benî Âdem hîrfet ü sanâyi' cihetinden aksâm-ı erba'aya mûnkasım olduğu emr-i mukarrerdir. Umûr-ı dünyâda hakîkate nazar olunsa bir tâife tâife-i uhrâ üzerine tercîh ve tafsîl olunmağa sebîl yokdur. Ez-cümle ehl-i zirâ'at olmasa tavâif-i sâireye ta'ayyüş mümkün olmaz idi. Ve tüccâr ve ehl-i sanâyi' olmasa âlât u esbâb emrine çâre olmaz idi. Ve 'ulemâ-yı İslâm olmasa Hak celle ve 'alâ hazretlerinin vücûb-ı vü cûd ve vahdâniyyetini ve va'd-i va'id ve emr u nehy ve ferâiz ü vâcibâtı ve 'azâb-ı elîmden felâh u necâtı ve dâr-ı na'îm mukîmine duhûle sebep olan cihâd ve sâir 'ibâdât ü tâ'âtı kim ta'lîm ve teblîg iderdi? Ve erbâb-ı cihâd olmasa bunca memâlikî düşmenden alup, rû'yet-i İslâmiyye'yi kim ser-firâz iderdi. Bu aksâm-ı erba'a lâzım u melzûm olup, birbirinden infikâk ü infisâlî 'adîmü'l-ihtimâl olduğu zâhirdir. Bu sûretde umûr-ı 'âcilede birbirine tefevvuk ve tereccuha mesâg olmayup bu mazmûnun mefhûmuna ri'âyet eylemek cümleye lâzım olmuş olur. İntehâ.

Hurde-bînâna gayr-ı hafîdir ki, erbâb-ı cihâd sâbıkâ tafsîlen zikr olunan pâk u mazbût ‘askerdir. Yohsa fî ‘asrînâ mevcûd olan ‘askere bu lafz-ı şerîfin itlâkı hâşâ birvechile lâyük değildir.

Zâbıta

Ânifen zikr olunan defa‘ât-ı erba‘ayî icmâlen zikr idelim. A‘sâr-ı sâbıkada ve ezmine-i sâlifede bir tarafa sefer iktizâ eylese, ibtidâ Âstâne’de ‘askerî tâifesine yoklama olurdu. Meselâ mülûk-i ‘Osmâniyye’den birinin ‘asrında ez-cümle Nemçe cânibine tahrîk-i şukka-i râyet-i zafer-peyker lâzım geldikde yeniçeri ve cebeci ve sipâh ve silahdâr ve sâir seferber ocakların ağalarına neferlerinin ne mikdâr olduğun yoklama husûsunu müş‘ir müekked emr-i ‘âlî ısdâr, anlar dahi ber-mûceb-i emr bölük bölük dikkatle taharrî eyleyüp eşkinci ve mütেকâ‘id ve ‘amel-mândeler mufasssal ve meşrûh defter idüp birer sûretini sütte-i ‘aliyye-i pâdişâhiye îsâl iderlerdi. Âstâne’de kalacak [184a] ve sefere gidecekler temyîz olunduktan sonra herkes ve her sınıf bi-merâtibihim tekmiî-i mâlzemelerine meşgûl olurlardı. Bu yoklamada fâide, ‘askerînin ne mikdâr olduğuna kesb-i ittilâ‘dır. Ve ol vakitlerde ‘askerî tâifesi bi’l-cümle ergen ve odalarında müctemi‘ ve silâhları pâk ve müheyyâ olmağla üç gün zarfında ordu-yı hümayûn Dâvud Paşa Sahrâsı’na çıkardı. Ordu-yı hümayûn hâmûn-bûy taşra çıkdıktan sonra bir yoklama dahi olurdu ki, ikinci yoklama budur. Gerek Âstâne-i ‘Aliyye’de kalanlar ve gerek seferber olanlar kemâl-i takayyüd ü ihtimâm ile yoklanırdı. Bunun fâidesi mütেকâ‘id ve ‘amel-mânde olanlarda sefere kâdir kimesne var mı ve ‘adedleri esâmî i‘dâdına mutâbık mı? Yohsa mahfî mahlûl esâmî var ve sefer-ber olanların ‘adedleri temâm mıdır ve içlerinde pîr ve ‘amel-mânde ve huddâm-ı a‘yân ve ricâl var mıdır? ma‘lûm olmak içündür. Eger Âstânelide sefere kâdir var ise esâmîleri açılıp sefere me‘mûr olurlardı. Ve berâ-yı hâtır ‘amel-mânde yazılanlar dikkatle taharrî olunup bu emr-i mekrûha tarafeynden cesâret eyleyenlerin cezâları bilâ-tevakkuf tertîb olunurdu. Ve sefer-berliye dahi kezâlik bu vechile takayyüd der-kâr idi. ‘Asker Dâvud Paşa’dan kalkup Sofya’ya nüzûl itdikde bir def‘a dahi yoklanırdı ki, üçüncü yoklama bu olup, bunun fâidesi ‘askerî beyinde ehl-i sanâyi‘ re‘âyâdan kimesne var mıdır? ve bi-emrillâhi te‘âlâ hasta olmuş veyâhûd ecel resîde olmuşları yoklanırdı. Bir fâidesi dahi mukaddemâ iki def‘a yoklanmağla bir dahi yoklanman ümmîdiyle hilâf-ı kânûn hareket olunmuş mu ma‘lûm olur. Düşmen mukâbiline varıldıkda erbâb-ı seyfi hademe ve sâireden tefrîk ü temyîz için bir def‘a dahi yoklama olurdu ki, dördüncü yoklama budur. Mülûk-i sâlîfe bu husûsa kemâl mertebe takayyüd ü ihtimâm iderler idi. Li-ecli zâlik bi-‘avnihi te‘âlâ ber-vefk-ı merâm düşmeni münhezim idüp tevsî‘-i dâire-i

mülûk iderler. Bâd-ı Nusret-i şukka-i rayet zer-i ‘alemlerin tahrîk itmekle müşârün bi’l-benân olurlar idi. El’ân kavânîn-i selefi ihyâ vâcibâtından olmuşdur. Hak te’âlâ her hâlde tevfik ihsân eyleye.

Tezyîl

Topçu ocağı dahi selefde pâk u mazbût olup her biri nişânı şaşırılmaz vurur üstâd mâhir idiler. Hâlâ topçu tâifesinde san’atında mâhir olmak şöyle dursun, sefer nedir ve hâric-i şehirden habîr elli nefer âdem yokdur. Kusûru [184b] bir alay oğlan ve uşak ve kapulu olup, hemân hâzır ‘ulûfe almağ bilürler. Yohsa topçuluk ne dimekdir, kat’â bilmezler. Humbaracıyân ise kat’â işe güce yarar makûleleri değildir. Ba’zı kerre Sa’dâbâd’da ziyâfet tertîb olunup topçulara ve humbaracılara darb-ı nişân fermân olunur. Palanka-misâl nişana dâneği darb idemezler. Bu mâtde hükkâmın manzûru olurken yine tashîhine himmet itmezler. Sa’dâbâd’da nişânı vuramayanlar düşmen muvâcehesinde ne itse gerekdir? Bunu mülâhaza ider kat’â yokdur. Top ve humbara ise âlât-ı cihâdın a’zamı iken anların hâli böyle olıcak sâirleri bundan ma’lûm olmağla tayy-ı makâl olundu. Fenn-i deryâyâ vâkıf kalyoncu ise kat’â kalmamışdır. Senevî deryâ mühimmâtına dünyâ kadar masraf gidüp donanma-yı hümayûn Bahr-i Sefî’de bâd-bân-güşâ-yı ‘azîmet olur. Yine kefare râst geldiği gemiyi alır.

Mısra’

Zemân nâzik ziyâde söz getürmez.

Kelime-i sâlise: ‘Ulûfelü kul tâifesine ve memâlike müte‘allık ba’zı umûrdadır. Koçi Bey merhûm Sultân Murâd Hân-ı Gâzî’ye tahrîr itdiği ‘arz-ı hâlinde dir ki, eger ‘âlemin tashîhi bâbında bir tedârük görölmez ise ve bu mülk-i nâzenîne bir intizâm virilmez ise, ümmet-i Muhammed nefsi nefsi deyüp re’âyâ ve berâyâ bi’l-küllîyye berbâd olur. Zîrâ kul itâ’atden çıkup zâbitân emr-i zabtlarında ‘âciz ve mütehayyir olduklarından mâ’adâ ekseri ol husûs-ı lâzıme takayyüd ü ihtimâmı terk itdiler. Hurde-bînâna gayr-ı hafîdir ki, nasîhatın kul zabtında medhali olmayup iltifât ile salâhları mümkünâtdan değildir. Bu dahi ma’lûm ola ki, bu ‘asrın kulu bir kuldur ki mâh-be-mâh mevâcibleri bi’l-cümle ber-vech-i pîşin virilüp ve her birinin ‘ale’l-infirâd cemî’-i levâzım ü mühimmâtı taraf-ı mîrîden görölse ve her biri müstağrak-ı yemm-i eltâf-ı mütenevvî’a olup ‘âmme-i kibâr-ı ‘ulemâ ve kâffe-i meşâyıh u sulehâ bir yere gelüp pend ü nush dürlerin nisârda kusûr itmeseler her birini sad hezârân nush-ı cemîl ile vâdî-i itâ’ate sevk idüp ma’nâ-yı kerîme-i ve ulî’l-emri

minküm¹³⁰¹ tafsilin mû-be-mû beyân ve muhâlefet emr-i pâdişâhî dîn? ve nigâha bi-hasebi'ş-şer' muzırdır deyü i 'lân itseler en ednâsının gûşun kavline mengûş olmayup nîm zerre mikdârı fâidesi olmaz. Ve benî Âdem hilm ile ve iltifât ile [185a] zabt olunmayup sebep-i intizâm-ı zabt-ı 'askerî ve sâiri silsile-i kahre rabt olduğu mukaddemâ zikr olunmuş idi. Hulâsa benî Âdem ancak kahr ile bîm-i katl ile zabt olunur. Mülûk-i sâbıkâ ahâlî-i bölükât-ı sitteyi yeniçeri ocağıyla ve yeniçeri tâifesini bölükât-ı sitte halkıyla ve bu ikisini dahi zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr ile zabt iderlerdi. Lâkin şimdi ehl-i tîmâr külliyyen gâibe kadem basup kulluk kendülere münhasır olduğundan her biri dîvân-ı Süleymânî'den bakıyye birer dîv-i deyü be-nâm ve 'ifrît-i kebîrû'l-ecsâm oldu. İrâde-i pâdişâhî tashîhine ta'alluk iderse tarîk-ı âsânı vardır. Eger sâbıkâ zikr olunduğu üzre ze'âmet ve tîmâr kemâ fi'l-evvel tekmîl ve muvazzaf 'askeri tedâbir-i âtiytü'z-zikr mûcibince bi-kaderi'l-imkân taklîl olursa bi-fazlihî te'âlâ ve bi-iznihi'l- a'lâ kâr-ı 'âlem intizâm-yâfte olmağla erkân-ı saltanat-ı seniyye ve umûr-ı Devlet-i 'Aliyye kemâ-kân pür revnak ve süyûf-ı İslâmiyye gâlib-i mutlak olup cevânib-i erba'ada bulunan düşmen-i dîn-i mübîn makhûr u müdemmer olur. Zîrâ ber-muharrer-i sâbık kesret-i sipâh bir nesneyi müfîd olmayup istinâda sezâ olan ecnâd az ve öz ve mutî' vü münkâd olandır. Bundan akdem zikr olunmuş idi ki, cedd-i a'lâ-yı silsile-i mülûk-i tâhire Sultân 'Osmân Hân tâbe serâhu evâil-i zuhûrlarında bir iki bin mutî' ve fermân-ber 'asker ile âb-ı rûy-ı memâlik ü büldândan nicesin feth ü musahhar eyleyüp 'âlem serâ-pâ mesken a'dâ iken hiç ferd-i vâhidde mukâbeleye zehre ve tâkat kalmamış idi. Gitdikçe seyfi-i İslâm bi-'avni Rabbinâ es-selâm 'âlî ve gâlib olup evlâd-ı kirâmîleri taraf-ı Anadolu'dan katı cüz'î guzât-ı muvahhidîn ile Gelibolu cânibine mürûr ve Rumili zemîni şubran fe-şubran? ehl-i küfr u dalâle me'vâ ve kelime-i tevhîd gûyân-ı ferd-i vâhid yoğ iken bi-nasrihî te'âlâ Rumili'nin güzîde vü mümtâz yerlerin feth idüp kenâyisleri mescid ve cevâmi' olmağla sadâ-yı şeref-pîrâ-yı İslâm ol cânibe velvele-efgen oldu. Giderek şevket-i İslâm gâlib olmağla İrân ve Mağrib ve Hicaz ve Yemen ve sâbıkâ mezkûr memâlike mâlik olup işbu Devlet-i 'Aliyye ta'ne-zen-i saltanat-ı İskenderî olmuş iken rüşvet mel'ûnuna tama' sebebiyle tezelzil olup evvelki revnak ve hüsnü muzmahil ve 'askerîden havf ü haşyet ve sâir nâsdan evvelki gibi itâ'at zâil oldu. Böyle bir devlet nâzenîn ve bî-hemtâyı tîşe-i zulm ü rüşvet ile müşrif-i harâb ve re'âyâ ve berâyânın hâlî zîr-i kahr-ı zalemede pây-mâl u yebâb olmak bir vechile [185b] lâik değildir. İlâcı her ne ise etibbâ-i huzzâk makâmında olan erkân-ı Devlet-i 'Aliyye'nin hüsn-i tedbîrleriyle görülmek ve bir sâ'at evvel mübâşeret itmek vâcibdir. Zîrâ müsâmaha olursa Hak te'âlâ ve

¹³⁰¹ "Minküm" eksik yazılmış.

peygamber-i ‘âlem ‘aleyhi’s-salâtü ve’t-tahâyâyâ cevâb virilmez. Bi-hamdihi te‘âlâ pâdişâh-ı ‘âlem-penâh sultânü’l-berreyn ve’l-bahreyn olup ne cânibe teveccüh buyurulsa feth ü nusret der-kafâdır. Ve tashîh-i ‘askerîde cümleden mühim-terîn olan ze‘âmet ve tîmârın ber-minvâl-i muharrer husûlü olup, kurâ vü mezârî‘ ashâbı olan süyûf erbâbına virilmekdir. Mîr-i müşârün-ileyh dir ki, ze‘âmet ve tîmârın erbâbına tevcîhe mâni‘ olanlar ve bu takrîble tahrîb-i memâlike bâ‘is olanlar hâlâ ‘abd olursa kırk nefere ancak bâliğ olur. Bu kadar âdemin hâtırına mürâ‘ât kasdıyla böyle bir nâzenîn Devlet-i ‘Aliyye’nin ihtilâl-yâfte olmasını şevket-penâh pâdişâh-ı ‘âlî-câh hazretleri hâşâ ki câiz görelere. Ve ze‘âmet ve tîmârın erbâbına tevcîh olunmadıktan sonra nizâm-ı ‘âlem bulunmadığında ‘ukalâ müttefiklerdir.

Hafî olmaya ki, bu mahalle gelince mîr-i merkûmun zemânına nazaran tahrîr itdiği muhtârının meâlidir. Fî zemâninâ nefsü’l-emrde ‘askerî tâifesi egerçi işe güce yarar makûlesi değildir, fe-emmâ zâbitlerine itâ‘atleri kavîdir. Kırkını bir yoldaş iktizâ mahallinde peder¹³⁰² götürür. Ol ‘asırda olduğu gibi ocakları birbirleriyle korkudup zabta hâcet yokdur. Lâkin bir taraftan el-‘iyâzü bi’llâhi düşmen zuhûr itse esâmî sâhiblerinde ‘adû-yı dîne göğüs gerüp mukâbil olur içlerinde bin âdem yokdur. Husûsâ sipâh tâifesi sefer vukû‘unda devlete sâir düşmenden ziyâde düşmendir. Hâlâ mecmû‘ ocakların neferâtı yetmiş seksen bin nefere bâliğ Âstâneli vardır. Sülûsü mikdârı mahlûl esâmî olup me’kel-i kibâr ve sâire olmuşdur. Hulâsa-i kelâm ber-vech-i muharrer ocakların nizâmına mübâşeret fevka’l-gāye muktazî olmuşdur.

Müellif-i *Künhü’l-Ahbâr*, merhûm ‘Âlî *Fusûl-i hall ü ‘akd ve usûl-i harc u nakd* nâm risâlesinin otuz üçüncü bâbının evâilinde dir ki, sultân-ı kirâmın ser-firâzı Ebü’l-Feth Sultân Muhammed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu vezîr-i Âsaf-nazîri Mahmud Paşa-yı Velî ‘aleyhi rahmeti’l-‘âlîcenâbının hüsn-i tedbîriyle bu Devlet-i ‘Aliyye’nin te’yîd ve te’bîdi kasdıyla ba‘zı kavânîn-i nâfi‘a vaz‘ itdikden sonra vezîr-i müşârün-ileyh ‘acabâ bizim devletimiz bi-fazlihî te‘âlâ ilâ nihâyeti’d-deverân pâyidâr mı olur, yohsa düvel-i sâlîfe-âsâ tiz fenâ mı bulur? Ve fenâ suâlinin sebebi ne olur? Bu bâbda nihâyet re’yin nedir? beyân eyle” deyü istifsâr itdiklerinde, “evlâd-ı kirâmınızdan kangı meslek ki, her pâdişâhın vaz‘ını kânûn bile ve miyân-ı ‘askerîye ecnebî duhûl ide, ol zemân fenâ-yı devlet muhakkakdır” deyü cevâb virmiş. Ehl-i fazl u hüner serdârı şıkk-ı sâni defterdârı merhûm Yahya Efendi nakl iderdi ki, ol dem Fâtih merhûm İstanbul’da mevcûd kibâr-ı ‘ulemâ ve

¹³⁰² “Yeder”?

meşâyih ve sulehâyı cem‘ idüp vaz‘ itdiler, kavânîni ki ocaklara ecnebî idhâlinden ihtirâz ol cümleden idi. Emânet itdiklerinde cümlesini istihsân ve kabûl itmeleriyle sultân-ı müşârün-ileyh dü dest du‘âyı ref‘ ve “evlâd ü a‘kâbımdan her kim bu kavânîne i‘tibâr iderse hazret-i Hak ‘azze şânuhu dâreynde mu‘în ve dest-gîri olup devleti müebbed olsun. Ve hilâfıyla hareket eyleyenler felâh-yâb olmasun” deyü istid‘â ve cümlesinin [silik] ol vaktin ‘ulemâ ve sulahâsı müstecâbü’d-da‘vât [e]vliyâ ullâhdan bir alay sâhib-i kerâmet olup, Ebü’l-Feth ve’n-nasr hazretleri ki, kutb-i dâire-i velâyet oldukları gibi [i]ştibâh olmağla tîr-i ed‘iyeleri hedef-i [i]câbete râst gelmeğın evlâd-ı kirâm ve a‘kâb-ı zevî’l- ihtirâmlarından şol [me]lik mazhar-ı tevfiğ ki anınla ‘amil olanlar [kesik] feth ü nusret olup ‘asırları sermâye-i emn ü emân olurlar. Hilâfıyla hareket eyleyenlerin âftâb-ı ikbâlleri emn-i endek-i bisyârda karîn-i zevâl olup ve anları ‘ayn-ı ekdâr ve mahz-ı humûm olmak [kesik] târîhimiz derûnunda ve bulunan tevârih-i sâirede musarrahdır¹³⁰³.

Kelime-i râbî‘a: ‘Ulûfelü kul tâifesinin tashîhine müte‘allık mülâhaza olunan tedbîrdedir. Ma‘lûm ola ki, bu mahalde ibtidâ mîr-i müşârün-ileyhin mülâhaza itdiğı tedbîr-i tahrîr ba‘de-zâlik bu ‘asra nazaran ittifâk-ı ‘ukalâ ile münâsib olan re‘y-i hüsn tastîr olunmuşdur. Mîr-i mûmâ-ileyhin huzûr-ı hümâyûna perdâşte kıldığı ‘arz-ı hâlin meâlî budur ki, tashîh-i mevâcib-hârâna mülâhaza olunan tarîk-ı evvel bölükât-ı sitte halkının kânûn-ı kadîmleri icrâ olup bida‘-i muhdese bi’l-külliyeye ref‘ olunmak gerekdir. Kânûn-ı kadîmleri ve bida‘-i muhdese ne olduğı sâbıkâ mufassalan [186a] zikr olunmağla tekrîr mûcib-i itnâbdır. Ve yeniçeri ocağının dahi tashîhi sâbıkda olduğı gibi devşirme ta‘bîr olunan gılmânân ve kul oğulları bedergâh olup, on beş ve yirmi çukalı olmayınca kapu olup yeniçeri yazılmaya ve mukaddemâ zikr olunduğı üzre kapu yedi yılda bir olup, mürdelerinden ziyâde kayd olunmaya. Ve bida‘-ı muhdese külliyyen ref‘ olup ağa çırağı ve ferzend-i sipâhî ve becâyış didikleri seyyie tarîkıyla ferd-i vâhid yeniçeri olmaya ve zâbitânı bî-vech ma‘zûl olmayup müddet-i medîde mansıblarında berkarâr olalar. Ve zâbitâna dahi kânûn-ı kadîme muhâlif umûra mütesaddî olmamaları için müekkeden emr olup, mütenebbih olmayanlar bilâ-tevakkuf katl oluna. Kânûn-ı kadîme mürâ‘ât olup müceddeden nefer yazılmadıktan sonra zemân-ı yesîrde taklîl ve nizâm misillü hasene-i matlûbe vücûd-pezîr olur. Mîr-i merkûmun bu kazıyyede netîce-i fîkr ü tedbîri budur. Bu ‘asra nazaran taklîl ve nizâm u tashîhin tarîkı ‘ukala ittifâkıyla mütenevvi‘dir.

¹³⁰³ Müellif-i *Künhü’l-Ahbâr*.....musarrahdır (Derkenar notu).

Evvelâ, kavânîn-i kadîmeleri ne ise ol husûslara mümkinî mertebe i'tibâr oluna.

Sâniyen, vechen mine'l-vücûh müceddeden ferd-i vâhide esâmî tevcîh olunmaya.

Sâlisen, terakkî husûsuna ziyâde ihtimâm olunup, müceddeden virilmeye, meğer dîn ü devlete müte'allık hizmet-i 'azîmede buluna. Ol vakitte dahi kânûn-ı kadîmden 'udûl olunmaya.

Râbi'an, düşen mahlûller hazîne-mânde olunmağa sa'y oluna. Bu vaktde nazaran mahlûlât ketm olunmamak için mahlûl ibtidâsı getürenlere onda bir akçeden ziyâde virilmeye.

Hâmisen, ağalarından rüşvet nâmına şey taleb olunmaya ve bî-vech 'azl olunmaya.

Sâdisen, ocakları zâbitânından kânûn-ı kadîmden ziyâde şey taleb olunmamak için ağalara tenbîh-i ekîd oluna. Ve ahvâllerini mahfî tecessüs elzemdir. Hilâf-ı emr hareket eyleyenlerin 'ibreten li's-sâirîn haklarından gelinmek gerekdir. Ağalarından rüşvet nâmına şey taleb olunmadıktan sonra anlar hiç alamazlar. İnşâallâhu te'âlâ karîben zikr olunur.

Sâbi'an, pîr ve 'amel-mânde olmayanları tekâ'üd itmekden ihtirâz oluna ve tekâ'üd 'ulûfesi virildikde ifrâtdan ictinâb olunmak gerekdir. Lâ-'an aslin itlâf-ı beytü'l-mâldir. Zîrâ şimdi erliği hasebiyle tekâ'üd olur yoktur. Cümlesi 'ubûdiyyet mukâbilidir. Ezmine-i sâlifede tekâ'üdlük kırk elli yıl pey-ender-pey dîn ü devlet yolunda ser ü cânı ile hizmet eyleyüp pîr ü nâ-tuvân olanlara virilürdü. Anda dahi bin ziyâdesi on beş akçeyi tecâvüz itmezdi.

Sâminen, 'ulemâ ve meşâyih ve kapulu ta'bîr olunanlara esâmî [186b] virilmeyüp bu makûlelerde olan esâmî mahlûl oldukça temâmen hazîne-mânde oluna. Evlâdı dahi olursa. Zîrâ ocaklarda bulunan esâmî ancak ehl-i seyf ve mukâtele hakkıdır. 'Ulemâ ve meşâyih'in beytü'l-mâl-ı müslimînden hakları âhar gûnedir ki, mahallinde zikr olunsa gerekdir.

Tâsi'an, ocaklara nefer iktizâ itdikçe hezîmetden gayrı işe güce yaramaz hammâl ve ırgâd makûlelerini 'askerî itmemeğe ihtimâm eyleyeler.

'Âşiren, cemî' ocakların hudûd-ı mu'ayyenelerine mümkinî mertebe mürâ'ât oluna. Bu makâlenin hâtimesi ki, cümleden ziyâde takayyüd ü ihtimâm olunmak mâ-vecebeden olan mahlûl husûsudur ki, ba'zı bî-insâf ü diyânet makûleleri buna belâdır dirlerse dahi zümre-i hayr-ı hâhân ve kadr-i ni'am-şinâsana inhâ ve teblîği vâcib olmağla maksûda bu gûne şürû'

olunur ki, bâlâda zikr olunduğu üzre hâlâ kibâr-ı devlet ve zâbitân ve küttâb ve ‘ulemâ ve meşâyih ve sâir ricâl-i saltanatda yevmiyye takrîben beş altı yüz bin akçeden ziyâde mahlûl olduğu mübâlağadan müberrâdır. Âdem vardır ki, arar sorar olmadığından yevmiyye bin akçeden ziyâde mahlûle mâlik ekser-i ricâl huddâm ve gulâm ve câriye ve sâiyis makûlelerine ağır esâmîler itdirdiklerinden mâ‘adâ çünkü sorar ve arar yok berâ-yı îrâd bin akçe mahlûlun ‘ulûfesin vaktiyle alurlar. Sâbıkâ bir ocakda bulunan âhar ocağa müdâhale idemezdi. Meselâ yeniçeri olanda cebeci esâmîsi bulunmazdı. El-yevm her ocakda esâmî sâhibi lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâdır. Ve küttâb ve çorbacı makûleleri evlâd-ı esâmîsi ve yemeklik nâmını beyinlerinde kavânîn-i külliyyeden itmişlerdir. Ana ne hâl râzı olsunlar? Fe-emmâ anlardan mâ‘adâ dört beş yüz akçe yevmiyye mahlûle söz ne eger? bir çorbacı ‘an ekallin beş altı nefer etbâ‘ ve evlâd u ‘ıyâl makûlelerine mâlik anlar yetmiş seksen velev yüz elli akçe niçe geçinsinler deyü suâl olunursa ezmine-i sâlifede olan çorbacı ağaları ellişer akçe yevmiyye ile bir refâh-ı hâl geçindiklerinden mâ‘adâ fazlasıyla li-vechi’llâhi te‘âlâ niçe ebniye-i hayriyye ihdâs itdiler. Lâkin ol vakitte her biri senevî birkaç yüz guruşa masrafa muhtâc müte‘addid sabîhu’l-vech hademe vüzerâ nedir zender zer nisâ libâsı yoğidi. Anların maksûd-ı aslîleri dîn ü devlete hizmet ve fî sebîlillâhi te‘âlâ cihâd idi.

Ve sipâh ve silahdâr kâtiblerinde ve çavuşlarında kezâlik bî-nihâye mahlûl vardır. Bir [187a] sipâh çavuşunun ‘asrımızda ricâl-i Devlet-i ‘Aliyye’den başbakî kuluna karîb ihtîşâmı olduğu iki vechdendir. Biri bozma husûsudur ki, icmâlen sâbıkâ işâret olunmuş idi. Tafsîli *Risâle-i Usûl*’den taleb oluna. Biri dahi mahlûl esâmîdir en ednâsında kırk elli akçe mahlûl yevmiyye vardır. Beş altı yüz akçe mahlûl sâhibi ise katı çokdur. Küttâbın hâlî dahi böyledir. Taraf-ı pâdişâhîden li-husûsin-mâ mahlûl bir mikdâr yevmiyye taleb olunsa bilâdları ba‘îd kimesnelerin esâmîlerini mahlûle virürler. Kendülerde olan mahlûlat yine hâlî üzre durur. Yoklama olunsa dikkat olunmamağla ba‘zı sâil makûleler yine bir iki gurus virüp sâhib-i esâmî olmak üzre dîvâna çıkarlar. Lâkin gereği gibi yoklamada ihtimâm ve dikkat olunsa mecmû‘u zuhûra gelürdü. Bu ‘asra nazaran hiç olmazsa nısfî rütbesi hazîne-mânde olunmağa ihtimâm vâcibdir. Ve bunun âsân tarîkları vardır ki, erbâbına ma‘lûmdur. Sâhib-i devlet hazretleri erbâbı olanlarla bu husûsu müzâkere buyursalar bi-fazlihî te‘âlâ zemân-ı endek-şümârda ocaklar hem nizâm-ı kadîmin mümkinî mertebe bulurdu, hem Hazîne-i ‘âmireye yevmî üç dört yüz bin akçe nef‘ hâsıl olurdu. Cenâb-ı Hazret-i Hak her hâlde tevfikın refik eyleye, âmîn. Min ba‘d satır-ı sâniye şürû‘ idelim.

Satır-ı Sâni: Ber-tertib-i kelimât gümrük ve sâir mukâta'âta dâir husûslar ve icmâlen hamse-i mütehayyirenin tarîk-ı tedbîri ve ba'zı fevâid ve zâbıta zikrindedir¹³⁰⁴.

Kelime-i ûlâ: Gümrük vezâyifin ve sâir mukâta'ât zikrindedir. Bu kelime dahi hurûf üzre tertîb olunup bu bâbda Na'imâ merhûmun ve sâir 'ukalâ-i merzbûmun muhtârlarının meâli zikr olunmuşdur.

Harf-i evvel: Gümrüğe dâir ba'zı makâldedir. Gümrük nâmına tüccârdan alınan nukûd-ı zekât kütüb-i şer'iyede sadakât ta'bîr olunan ahkâm tahtına dâhil olup zekât-ı sevâyim gibi beytû'l-mâl-ı müslimîndir. Bu mâlik masrafı tafsîl-i âtî üzre ber-mısdâk-ı âyet-i kerîme sekiz sınıf olup esnâf-ı semâniyenin mâlzemelerine sarf olunmaktır. Ve ehl-i zimmet ve müste'men ve harbî tüccârından gümrük nâmıyla alınan mâlik masrafı mevâcib-i 'askerî ve ma'îşet-i 'ulemâ ve sâir zikirleri âtî mahallerdir. Sâbıkâ her birinin [187b] ya'nî her gümrüğün üzerlerine mu'temedün-'aleyh kimesne nâzır ta'yîn olunup her birinden hâsıl olan mâl başka başka hıfz idüp mahalline sarf iderlerdi. Ve bu husûs hidemât-ı dîn ü devletden olmağla nâzır olan kimesne hasbî hizmet idüp hizmeti mukâbili bir nân-pâre ihsân olunurdu. Ba'de'l-merre şevket-i Devlet-i 'Aliyye efzûn-ter olup, kesret-i meşgale hasebiyle gümrüklerden alınan mâl birbirlerine muhtelit oldu. Giderek birer kimesneye meblağ-ı ma'lûm mukâbili ilzâm olunur oldu. Mukaddemâ yüz ve yüz elli kîse iken mültezimler birbirlerine düşüp beş beş dahi diyerek sekiz yüz kîseye bâliğ oldu. Bir müddet mürûrunda mültezim-i sâbıkdan gayr bilecesi zuhûra gelüp onar onar artırarak bu hâle girdi. Ya'nî kîsede karâr-dâde oldu. Anlar dahi vech-i şer'î üzre zekât almağı terk eyleyüp tutdurduğuna göre alur oldular. Çünkü ânifen zikr olunduğu üzre 'ulemâ-i 'izâmın gümrük-i sâni mâlından 'alâ-vechî'-şer'î hissesi vardır. Fe-emmâ gümrüklerin mâlları mahlût olmağla İstanbul gümrüğü mâlından bu emre mürâ'aten ba'zı 'ulemâyâ medâr-ı ma'âşları olmak için vazîfeler ta'yîn olunmuş idi. Takrîben yüz elli sâl mukaddem gümrük mâlından virilen vezâyifin senevîsi sekiz on kîseye ancak bâliğ olurdu. Ba'de-zâlik kimine terakkî virilmek ve gâhî hisse-i şer'iyesi olmayanlardan ba'zılara vezâyif ta'yîn olunarak mâhiyyesi yedi sekiz kîseye bâliğ oldu. Bir müddet dahi mürûr itdikde vüzerâ ba'zı ahbâbına otuzar kırkar akçe vazîfe ta'yîn ider oldular.

Yüz târîhinden sonra ise her mâddeden nizâm mürtefi' olmağla kibâr-ı devlet etbâ' ve evlâd u ahbâblarına ağır vazîfeler tevcîh itdirderek el-yevm gümrük vazîfesi defteri *Târîh-i Na'imâ* cildi gibi bir şey olup beher mâh bir hafta sergi olunmağla edâ olunur oldu.

¹³⁰⁴ İcmâlen.....zâbıta zikrindedir (Derkenar notu).

Mukaddemâ ‘ulemâ hakkı olan mâdde kibâr-ı devletin me’keli oldu. Bu cihetle dahi günden güne beytü’l-mâl-i müslimîn zâyî’ vü telef olmaktadır. Hükâm-ı zemân üzerine bunun dahi çâresini görmek mühim olmuştur. Çâresi müceddeden kimesneye vazîfe virilmeyüp ve düşen mahlûlü hazîne-mânde itmekle olur. Nitekim zikr olunsa gerekdir. Yohsa taklîli lâzım gelmiştir deyü bir alay kimesnenin ser-ramakını? hazîne-mânde itmekle kat’-ı erzâk idüp ‘âleme mûla‘an ve muta‘an olmak kâr-ı ‘âkıl değildir.

Harf-i sâni: Kat’-ı erzâk [188a] husûsu ve ol münâsebetle ba‘zı menkabenin icmâlinedir. Evvelen, ma‘lûm ola ki beytü’l-mâl-ı müslimîni vücûhen tazyî’ ü itlâfdan sıyânet itmek her hâlde vezîr-i a‘zam olan zât-ı ‘âlî-şânın üzerine vâcibdir. Eger melik-i ‘asr lâ-‘an aslin itlâf itmek fikrinde olursa, meselâ mahmiyye-i İstanbul’un vücûhla câmi‘-i şerîfe ihtiyâcı yoğ iken câmi‘-i şerîf binâ itmek ve buna mümâsil mevâd gibi vezîr-i a‘zâmın üzerine ne tarîkla men‘ mümkün ise sa‘y itmek ehemdir ve vâcibdir. Hattâ erbâb-ı ma‘ârifin ercmendi merhûm Nahîfî Süleymân Efendi *Nuhbe-i Nesâyi*h nâm risâle-i latîfesinde dir ki, hüsn-i tedbîr ile hazînenin teksîr-i îrâd ve dercine ve taklîl-i masârif ü harcına ihtimâm gerekdir. Hükâmın beytü’l-mâlden hisseleri **bilâ-serefin velâ telefin** ancak nafaka ve kisveleri zarûrâtını def‘ mertebesi olup ziyâdesi hukuk-ı ‘ibâda gadr ü ta‘addî olduğun bilmeleri lâzım ve cümle-i ‘ulûm-ı hâliyye mütelâzımdır. Beytü’l-mâl-ı müslimîn kat’â kimsenin mülk-i mevrûsu olmayup itlâf ve izâ‘atden be-gâyet perhîz ve masârif-i şer‘iyyesi fehm ü temyîz olunup dünyâ ve âhîretde suâl ve cevâbdan ve cezâ-yı hıyânet olan ‘azâb u ‘ikâbdan kemâl mertebe fikr-i savâb ve ihtirâz ü ictinâb lâzımdır. Yine risâle-i mezbûreden âhar mahalde dir ki, mahlûlât düşmedikçe hazînedan takâss olunmak üzre vazîfe virmeyeler. Ve İstanbul ve tevâbi‘i gümrüklerinden düşen vazîfe mahlûlatını hazîne-mânde idüp mahlûlâtıdan virilmek lâzım gelürse birkaç akçesin vireler, ziyâdesin hazîne-mânde idüp ve kat’â müceddeden virilmeye.

‘Abd-i Fakîr dirim ki, münâsib olan gümrük vazîfesi mahlûlünden on akçede bir, gâyeti iki akçe tevcîh olunmakdır. Ziyâdesi itlâf-ı mâl-ı hazînedir. Her vechile gümrük vezâyifinin taklîline ihtimâm takrîbiyle kat’-ı erzâkdan ihtirâz gerekdir. Zîrâ kat’-ı erzâk el-‘iyâzü billâh katı mel‘ûn şeydir. Gereği gibi takayyüd ü ihtimâm eyleyüp ricâl ve kibârda bulunan vezâyifin kat’ olunmak kâbil ise Hazîne-i ‘âmiye katı büyük hizmetdir. Fe-emmâ tarîkıyla tecessüs-i dakîk gerekdir. Zîrâ tafsîl-i âtî üzre dikkat olunmadığı sûrette kibâr-ı devletde bulunan esâmîlere kat’â zevâl irmez. Bir alay derd-mendlerin medâr-ı ma‘âşları olan vezâyifleri ref‘ ve ol takrîb ile vech-i erzâkları kat’ olunur. Pes bu kâra sebep [188b] olan mat‘ûn ve melûm olur. Nitekim Defterdâr Ali Efendi’nin hâli bu husûsa

şâhiddir. İstîşâden ibtidâ ‘Azîz Efendi merhûmun kelâmını ba‘dehu tafsîl-i keyfiyyeti Na‘îmâ’dan naklen zîkr ü tahrîr idelim.

Defterdâr Sarı ‘Ali Efendi hakkında merhûm ‘Azîz Efendi’nin tahrîrâtıdır: Tulû‘-ı Devlet-i ‘Osmâniyye’den bu deme dek du‘âgûyân nâmında hûşe-çîn-i selâtîn-i güzîn-i Âl-i ‘Osmân olan sâdât-ı müstahikkîn ve meşâyh‘-i ‘uzlet-güzîn ve ‘ulemâ-yı dîn ve fukarâ-i sâbirîn vezâyifini kat‘ itdirüp bilâd-ı ba‘îdeden ‘ibâdu’llâh-ı müslimîni bi-hasebi’l-iktizâ irtikâb-ı sefere muhtâc idüp nice mertebe ‘inâd ü licâcdan sonra hezâr derd ü zâr ile vâzife-i mu‘ayyenesinin ancak humsunu ve belki ‘öşrû mikdârını ibkâ seyyiesiyle izhâr-ı sürûr u ibtihâc iden defterdârlıktan ma‘zûl Sarı ‘Ali Efendi merg-i fücâ‘î ser-pençesine giriftâr olup ve müsâdere-i emvâl ve ihdâs-ı bida‘ u mezâlim ve ifsâd-ı hazîne ve kesr-i hâtır-ı ekâbir ü esâgır ve kat‘-ı erzâk evzârıyla ‘azm-i dârü’l-karâr idüp kâffe-i enâm sebb ü düşnâmda hem-zebân-ı ittifâk u peyâm-ı mergini bâd-ı sabâ-âsâ beşâret-nâme ile müjde-res-i sükkân-ı çâr-cihet-i âfâk oldular.

Mervîdir ki, cenâzesi ba‘de’s-salât seng-i musallâdan ref‘ olundukda muhtemel ki, ‘ârıza-i sekte ile nabzı sâkıt ve hiss ü hareketi munkatı‘ olmağın mebâdâ yine izhâr-ı medd-i nefes eyleye deyü eziyyet ü cefâsından ciger-hûn olan zu‘afâ ol zâlim-i bî-pervânın cüssesi bir hatve kabre karîb olsun deyü na‘şını getürmeğe kavm-i Tâlût tâbuta itdikleri ikbâlden ziyâde izdihâm velâ-luhub? ‘alâ bî-müzd ü ücret hizmet-i haml ve defne ihtimâm idüp etbâ‘ ü eşyâ‘ına nevbet değirmemişler. Hattâ müte‘allikât ve havâşî kemâl-i hayret ve telâşla segirdüp hufre-i mezâra vardıklarında herîf-zarîfden fakat bir tûde-i hâk nişân görüp bilmediler ki göğе mi uçdu, yere mi geçdi.

Püseri rûh-ı pederi şâd itmek zu‘muyla mu‘tâd üzre ser-i mezârında bi-tarîki’t-tevârüs eben ‘an-ceddin tedâvül-i eyâdî ile nevbet-i tasarrufu kendüye intikâl iden pîr-i sâd-sâle bir fakîr köleyi i‘tâk ve tahrîr itmek murâd idicek ol yevm-i sa‘îdi rûz-ı ‘îd bilen nâ-ümîdler “mahdûm zahmet olmasun kul âzâd itmeğe hâcet yok def‘-i sıklet-i vücudu ile cümlemiz merhûmun âzâde-kerdesi olmuşuzdur” deyü sırr-ı zamîrlerin izhâr itmişler.

Na‘îmâ merhûm [189a] *Târîhi*’nde dir ki, mûmâ-ileyh ‘Ali Efendi bey efendilere şöhet-şi‘âr ba‘de-zâlik ‘asr-ı Sultân Süleymân Hân-ı Sâni’de vezâretle mükerrerem olan defterdâr paşanın pederi olup mâl-ı mîrîyi zabt ve ber-vech-i istikâmet tasarruf ve cihât-ı nâ-müstahikkîni kat‘ ve Hazîne-i ‘âmireyi gârete cesâret eyleyen hâinler[i] kahr u def‘ itmekle muttasıf taraf-ı mîrîye vücûhen nâfi‘ ve Devlet-i ‘Aliyye’ye hidemât-ı sâdikânesi mesbûk müstakîm ü sâdik bir zât olup, Köprülü merhûm gibi bir mütecessis-i dakîkâne düstûrun

zemân-ı sadâretinde bir tarîk ile kat‘â lekelenmediği istikâmetine bürhân-ı kavî iken düstûr-ı müşârün-ileyh sadâretinde nâ-müstahıkları kat‘ ve gayrıları taklîl şartıyla vezâyif yoklamasına me‘mûr olup kat‘-ı erzâk gibi bir emr-i kürbe vü muvahhişeye siper olduğu hasebiyle istikâmetle olan şöhrat-i sâbıkı zâil ve beyne’n-nâs melûm u menfûr olup evvelki hüsn-i râğbeti müzmahil oldu. Hattâ hakkında şeyhülislâm-ı benâm ‘Abdülaziz Efendi merhûmun makâlesi ahz-ı ‘ibret kasdıyla tahrîr olunmuştur.

Yine Na‘îmâ dir ki, ‘ukalâ-i rûşen re’ye lâyük olan budur ki, kendü rızâsıyla böyle kâr-ı mekrûhda bulunmayup hizmet iderim da‘vâsıyla kat‘-ı erzâk idüp sihâm-ı sebb ü la‘na siper olmaya. Zîrâ Devlet-i İslâmiyye’den ilâ vaktinâ hâzâ mazbût olan tevârîh ve tecrîbe-i ‘ukalâya göre kat‘-ı erzâk iden hâkimin ve ol hizmet-i mekrûhada bulunanların rızık ve ‘ömürleri zemân-ı karîbde kat‘ olagelmıştır.

Ez-cümle Köprülüzâde Mustafa Paşa merhûm tarîk-ı gazâda bezl-i mechûd idüp eydî-i a‘dâya giriftâr olan niçe kılâ‘ı istirdâd ve Nemçe keferesi Şehirköyüne gelince mukaddemâ istâlâ itmiş iken düstûr-ı merkûm bi-fazlihî te‘âlâ salâh u takvâ ve sedâdî sebebiyle nihâyet serhadd-i Belgrad’[1] dârü’l-cihâd idüp dîn ü devlete fî’l-hakîka ‘azîm hizmetde bulunmuş idi. Zemân-ı sadâretinde mukaddemâ rehâvet ü müsâmahadan nâşî ahvâl-i hazîne gereği gibi muhtell olmağla imdâd-ı hazîne kasdıyla mütekâ‘idîn ve gümrük vezâyifini yoklayup nâ-müstahıkları kat‘ itdiğinden ‘umûmen fukarâ ve ekser-i agniyâ kendüden rû-gerdân olup zemm ü beddu‘â ile ‘âlemi mâlâmâl itdiler.

Ve bu kâra sebep olan kethudâsı Eğinli Mehmed Ağa yalnız yeniçeri ocağı mevâcibinden mîrîye senevî dört bin kîse nef‘a sebep olmuş bir ‘âkıl ve kâr-güzâr âdem iken kat‘â merhamet olunmayup mânend-i kuttâ‘u’t-tarîk katl itdiler. Yine halkın dilinden [189b] halâs olamadı. Hattâ Kādî‘asker Halebi Yahya Efendi’den naklen Na‘îmâ merhûm *Rûz-merre Mecmû‘ası*’nda dir ki, Kul Kethudâsı Eğinli Mehmed Ağa, Şehîd Mustafa Paşa huzûruna ‘azîm ... nâz ile gelüp gitmek ‘âdeti olup habl-i zu‘m peydâ itmekle bir gün Yahya Efendi sadr-ı merkûma kul kethudâsı ‘azîm za‘m peydâ idüp nâzendeliğe başladı didikde cevâbında vezîr-i a‘zam dimiş ki, “yâ niçe nâz itmesün ki, Devlet-i ‘Aliyye’ye yalnız kendü ocağından senevî dört bin kîse akçe nef‘ göstermiştir”. İntehâ.

Hulâsa sadâkat vücûda getüreyim deyü kat‘-ı erzâk-ı halkla hizmet gösteren muhlislere **Mâ tereke’l-hak li-‘Ömer bin Sıddîk** fehvâsınca ‘âmme-i nâs ‘adâvet idüp ve inkılâb-ı rûzgâr-ı zûr-kâr ile cânib-i saltanat dahi çıkmamağla meğer a‘dâyla mihnet-i ‘azîmeye giriftâr ve mazhar-ı cezâ-yı bî-şûmâr olagelmıştır. Bu mahalle hazînenin killeti der-kâr

iken gümrükden bir alay nâ-müstahîk âdemlerin ‘ulûfe almasından muktazî, çünkü kat‘ında bu mahzûr var. Âhar güne çâresi nedir” deyü i‘tirâz olunmağla Na‘îmâ merhûm müddet-i medîd tettebbu‘-ı kütüb-i fûnûn mâlzeme itmekle mahfuz-ı Hızâne-i ‘âmire olan hüsn-i tedbîr ve kâ‘ide-i beytü’l-mâl fasl-ı müşebbi‘ nâmıyla *Târîh*’ine zamm itmekle bu mahalle ba‘zı zamâyim-i ‘âcizâne ile bi-‘ibâretihâ, “Harf-i Sâlis” nâmıyla nakl olundu.

Harf-i sâlis: Kâ‘ide-i beytü’l-mâl ve gümrüğe dâir ba‘zı makâldedir. Ma‘lûm ola ki, kütüb-i şer‘iyyede tahrîr olunduğu üzre Hızâne-i beytü’l-mâl çâr kısımdır.

Biri mâl-ı sadakâtdır. Zekât ve tüccâr-ı müslimînden gümrük nâmıyla alınan zekâtdır. Bu hazînenin masrafı [İnnemâ]¹³⁰⁵ es-sadakâtü li‘l-fukarâ ve‘l-mesâkîne ve‘l-‘âmilîne ‘aleyhâ ve‘l-müellefeti kulûbühüm ve fi‘r-rikâbi ve‘l-gârimîne¹³⁰⁶ fî sebîli‘llâhi ve‘bni’s-sebîli farîzâten mine‘llâhi ve‘llâhu ‘azîzün¹³⁰⁷ hakîm¹³⁰⁸ kerîmesi misdâkınca sekiz sınıftır. Rikâbda üsârâ-yı müslimîn ve ‘abd-i kullar dâhildir. Ya‘nî bu ikisine şâmidir.

Müellefe-i kulûb ehl-i İslâm ile küffâr beyrinde te‘lif-i kulûb idüp vâsita olanlardır ki, selefde li-maslahatin anlara dahi hisse virilürdü. Şevket-i İslâm ve ‘izzet-i dîn kuvvet-yâfte olmağla mü‘ellefe-i kulûb sâkıt olmuştur.

Hazîne-i sâniye, mâl-ı ganâyimden alınan hums ve ma‘âdin ve defâyinden husûl-pezîr olan mâldır. Bunun masrafı yetîmân ve mesâkîn-i yeksân ve ebnâ-i sebîl olup, fukarâ-i zevi‘l-kurbâ dahi dâhildir. ‘İnde’s-Şâfi‘î agniyâları dahi dâhil olur. Fahr-i ‘Âlem sallallahü ‘aleyhi ve sellem hazretlerinin hisseleri ‘ind-i imâminâ vefâtlarıyla sâkıt olup ve ‘inde’s-Şâfi‘î halîfe-i ‘asra intikâl itmekle anlar alurlar.

Biri dahi harâc-ı arâzî ve mâl-ı cizye ve tavâyif-i [190a] muhtelifeden gelen emvâl-i mukarrere ve ehl-i zimmet ve müste‘men ve harbîler tüccârından alınan gümrük ve sulh mukâbelesinde küffârdan alınan emvâldır. Bunun masrafı a‘dâ ile muhârebe ve mukâtele iden ‘askerin mevâcibi ve silâh ve mühimmât-ı sefere müte‘allık levâzımlarıdır. Ba‘dehû ser‘askerân ve vülât ve anların hizmetlerinde guzât ba‘de-zâlik fukahâ vü kuzât ve müfessirîn ve müftîler ve huffâz-ı kitâbu‘llâh ve mu‘allim ve müte‘allimler ve umûr-ı

¹³⁰⁵ “İnnemâ” metinde yazılmamış.

¹³⁰⁶ Metinde “ve‘l-gâzin” şeklinde yanlış yazılmış.

¹³⁰⁷ “‘alîmün” şeklinde olmalı.

¹³⁰⁸ “ Zekâtlar Allah’tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler, zekât toplayan memurlar, kalpleri İslâm’a ısındırılacak olanlarla köleler, borçlular, Allah yolunda cihad edenler ve yolda kalmış yolcular içindir. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/60.

müslimîne müte‘allık hidemâtda bulunanlardır. Ve dâr-ı İslâm mesâlikini kuttâ‘-ı tarîkdan ve harâmîlerden muhâfaza idenlerdir. Ba‘dehû kılâ‘ ve kanâtîr ve ribât ve mesâcid eyleyüp sügür-ı memâlikde olan rahneler sedd ü tahsîn olunur. Ba‘dehû mesâlih-i müslimîne fâideli husûsda enhâr-ı ‘izâm icrâ itmek gibi nef‘i ‘âmm ma‘nâlara sarf olunur.

Hazîne-i râbi‘a, bilâ-vâris vefât idenlerin metrûkâtı ve lukatâtıdan hâsıl olandır. Bunun masrafı fukarâ-i marzânın edviye ve mu‘âlecelerine ve bilâ-vâris fevt olan mevtânın techîz ü tekfinine ve tekessübden ‘âciz olan kimesnelerin nafakalarıdır. Kâ‘ide-i asliyye işbu Hızâne-i erba‘a ‘alâ hidetin? hıfz ve her biri müte‘ayyin olan mahallere sarf olunmakdır. Hâlâ beytü’l-mâlcî nâmına olan şahıs selefde emvâl-i ahîre cem‘ine taraf-ı şer‘den mu‘ayyen nâzır idi. Bilâ-vâris vefât eyleyen a‘lâ olsun ednâ olsun ne mikdâr mâl terk iderse kesîr ev kalîl bu şahs zabt eyleyüp ma‘rifet-i şer‘le mahalline sarf iderdi. Hâlâ ma‘iyyetinde mevcûd kâtib efendi bundan nümûnedir. Fe-emmâ mürûr-ı zemân ve mukteziyyât-ı ‘asr u deverân ile ‘alâ hidetin? zabtda ‘usret olmağla biri birine muhtelit oldu. Nazar-ı insâfla bakılsa bu envâ‘-ı erba‘ada muhtelit olduğu cihetden ‘ulemâ ve sulehâ ve fukarâ ve ebnâ-i sebîlin şer‘an hisseleri der-kârdır. Bu ‘asırlarda ekser-i ‘ulemâ menâsib ve kazâ ve fetvâ ve medrese ve cihât-ı sâire ile hisse-mend olduklarından kendülere taraf-ı mîrîden hisse virilmez. Sâir ashâb-ı hissenin ekseri gümrük mâlına münhasır olmuşlardır.

Devlet-i ‘Aliyye’den vücûh-ı mütenevvi‘a ile hisse-mend olan agniyâ ve mes‘elenin aslını mülâhaza itmeyen ba‘zı kimseler fukarâ-yı ‘ibâdu’llâhın sedd-i ramakları yerine cihet ve ma‘îşeti olan birkaç mankırı çok görüp ve dilenci makûlesi bir alay herîf bu kadar vazîfe almanın münâsebeti nedir deyü vüzerâ-i ‘izâmı kat‘-ı erzâk semtine sevk [190b] itdikleri hayr-hâhlık değildir. Bu vezâyifin taklîli ve tarîk-ı tashîhi sâbıkâ işâret olunduğu üzre vezâyif ve düşen mahlûlâtıdan bir iki akçeden ziyâdesi virilmeyüp ve câmi‘-i vezâyifi gibi alınıp satılmakdan men‘ olunmağla mümkündür. Sâir ocaklarda dahi bu kâ‘ide cârîdir. Bu tarîkla birkaç sene zarfında hıffet târî olup katı çok mahlûl Hızâne-i ‘âmiyeye kalur. Ve illâ yoklanup kat‘ ve taklilde ‘acele olunursa nâ-müstehıkk intihâb ve kat‘ müte‘assirdir.

‘Abd-i Hakîr bu cihetden sâbıkâ yoklama husûsunda tedkîk olunmak mühimdir deyü işâret etmişdim. Zîrâ niçe agniyâ vardır ki, me‘ûneti üzerine vâcib olan hizmetkârına ve sakkâsına ve sâyesine varınca birer tarîk ile vazîfe idinmiştir. Yoklama vaktinde cümlesi tezâkir ü berevâtlarını **Pây der-dest ve dîde der-destâr** mazmûnuna mâ-sadak ve yedeyn ve ricleyni ra‘şe-dâr¹³⁰⁹ birer fakîrû’l-hâl ihtiyâr eline virüp gönderirler. Gelüp yoklandıkda

¹³⁰⁹ Mazmûnuna..... ra‘şe-dâr (Derkenar notu).

Nef'î'nin beyt-i meşhûru mısâkınca hezâr suâle hâzır cevâb bulunmağın kat' itmek müte'assir olur. Ve'l-hâsıl agniyâ ve zî-kudret olanların esâmîlerin birer tarîk ile kurtarup ve bîkes fukarâ olanların ve ta'ayyüşü ol vazîfeye münhasır bulunanların vazîfeleri kat' ve taklîl olunmak iktizâ ider. Ol zu'afâ ise muztaribü'l-hâl ıztırâb ve fakr ve inkisâr-ı kalb ile beddu'â vü inkisâr itseler gerekdir. E'âzenâallahu te'âlâ anların beddu'âsı kûh-ı Elbürz'ü berbâd ideceğinde şek yokdur. Fakîr dirim ki, gümrük vazîfesine gayr-ı muhtâc agniyâ ve ricâlin esâmîlerin hazîne-mânde itmekde birkaç tarîk vardır. Zîrâ bunların ihtiyâcı olmamak hasebiyle kat'â beytü'l-mâle nef'-i 'azîme olmağla tarîkını aramak hükkâma lâzımdır. Cümleden biri gümrük kâtibine mahfî tenbîh olunup, agniyâ ve ricâlden olanların tezkireleri geldikde nihânî esâmîlere vaz'-ı nişân olunup ba'de-zâlik hazîne-mânde kalınur. Lâkin bu tarîkda kâtibde istikâmet şart olduğu gibi taraf-ı saltanatdan vücûhen himâye olunmak şartdır. Zîrâ esâmîleri hazîne-mânde kılınan ricâlin mecmû'u kâtibin 'adüvv-i cânı olsalar gerekdir. Hizmeti mukâbili taraf-ı saltanatdan himâye olunmadığı gibi lâ-muhâlihî telefîne teşmîr-i sâk-ı ihtimâm iderler. Fe-emmâ şurût-ı sâbıkaya mürâ'ât zemâneye göre cümle-i tedâbîrin ahsenidir. Bu dahi ma'lûm ola ki, sâbıkâ tahrîr olunduğu üzre [191a] ihtiyârıyla kat'-ı erzâk belâsına düşen? olmak 'alâmet-i 'akl değildir. Fe-emmâ devlet hizmetkârı bulunmak hasebiyle müdâfa'anın imkânı mün'adim olmak üzre zarûrî me'mûr olanlara istikâmet şartdır. Ya'nî aksâ-yı merâmı beytü'l-mâl-ı müslimîni tazyî' ü itlâfdan sıyâneten tevfir-i hazîne olmak gerekdir. Yohsa bu takrîble cerr-i menfa'at kaydına düşmek ve âharı ferâg itmek gibi bi-'aynihî bakkâldan zulmen revgân-ı zeyt alup tenvîr-i tarîk-ı dîgerân için îkâd-ı kanâdîlden lâ-farkdır. Bu husûsda kendüye vücûhen vizr-i vebâl 'âid olur.

Hattâ Na'imâ merhûm dir ki, selefde bu makûle yoklama idüp halkın rızkını kat' idenler peydâ itdikleri mahlûllerden kendi etbâ'ını ve dostlarını kayırmağa heves itmişlerdir. Kayırdığı âdemlerin hayr du'âsı mutazarrır olanların beddu'âsı zararına değmediğini mülâhaza itmemişlerdir.

Sâbıkâ 'Osman Paşa oğlu gümrük yoklamasına me'mûr olup peydâ itdiği mahlûllerden on beş yirmi kadar etbâ'ına ve memlûküne vazîfe peydâ itdi. Gayrin rızkını kendi müntesiblerine tevcih için kat' beddu'âya mazhar olmaktadır.

Gümrükden ve gayrı mahallerden vazîfe tevcih itmeyen hâkimin kalemine nihâyeti mümsik deyi ta'n iderler. Beddu'â itmezler, itseler de gayr-ı müessir olup lağv olur, ammâ bir vazîfeye bir tarîk ile nâil olmuş âdem-i müstehik eger nâ-müstehik hâkim-i nâfizü'l-

hükümün tevcihiyle ol vazîfeye ehl olmuş olur. Anın vazîfesini taklîl ve kat' etmek rızkını kesmek ve hakkından men' eylemektir. Pes mağdûriyetleri hasebiyle beddu'âları mânend-i tîr geçer. Ve'l-hâsıl bu makûle tashîh u ta'dîli murâd olunan umûrda tadrîc lâzımdır. Ve tadrîc ü te'ennî ile katı çok mesâlih-i külliyye husûl-pezîr olur.

Na'imâ merhûm bu mahalde bir garibe latîfe nakl ider. Düstûrû'l-'amel-i hükkâm-ı zevî'l-ihtirâm olmağa sezâ-vâr olmağa tahrîr olundu.

Latîfe

Zemân-ı evâilde mülûk-i etrâkdan birinin mehâsini lihyeden 'ârî olmağa ahkâmını nâfiz olduğu memâlik sükkânının hatâ-ver olanlarının cümlesinin lihyeleri tıraş olunup kendüye müşâbih olmasın murâd ve vezîrine emr-i kat'ıyyü'l-müfâd ider. Vezîri bulunan şahıs hurde-bîn ve 'âkıbet-endîş olmağa bu kâr-ı düşvârın husûlü tadrîc ü te'ennîye muhtâc olduğun inhâ ve üç sene müddet istimhâl ider. Ba'de-zâlik müceddeden îsâl-i lihye eyleyenler tıraş etmek bâbında tenbîh-i ekîd etmekle nâçâr [191b] muhallık-ı ser-tîz ile hatların izâle iderler. Sene-i sâniyede, "kûsec kimesneler dahi lihyelerin tıraş itsünler" deyü tenbîh ider. Mukaddem tıraş eyleyenler ve kaba sakallular, "kûsec olmakdan tıraş evlâdır" deyü tenfiz-i emre sa'y iderler. Sene-i sâlisede, "'âmme-i nâs sakalların tıraş itsünler" deyü tenbîh idüp muhâlefet idenlere mukaddimkiler, "sizler bizim hâlimizi, münâsibdir" didiniz idi. Bizler sözünüzden çıkmayup tenfiz-i emre sa'y iderek, şimdi sizler muhâlefet etmek ne dimekdir?" deyü cümlesi da'vâcı olup, hâhnâhâh cümlesin tıraş itdirdüp üç sene zarfında te'ennî sebebiyle böyle bir emr-i a'ser vücûd-pezîr olmuş fi'l-hakîka bu latîfede hisse-i dakîka der-kâr olup, hükkâma bu makûle umûrda te'ennî vü te'emmül ile hareket lâzımdır. Egerçi her emr-i 'asîr tadrîc ile husûle gelür, fe-emmâ şart-ı a'zamı vezîr-i a'zam olan kimesne bir müddet makâmında ber-karâr olmağıdır. Ve bu bâbda hükema-i selef ve 'ulemâ-i halef müttefiklerdir. Yohsa cüz'î bahâne ile ayda bir ve yılda bir vezîr tebdîl etmekle hadd-i imkânda değildir. Bu sûretde husûl-pezîr olmak değil bir kat dahi su'ûbet-ter olmak emr-i mukarrerdir. Zîrâ zümre-i hurde-bînân-ı dakâyık-i âşinâ ve hakâyık-şinâsân hazînenin ahvâli muhtell olup ocaklarda ve gümrüklerde ve sâir mevâzi'de olan vezâyifin kesretine ve vücûh-ı sâire ile îrâd ü masârifin herc ü merc olmasına sebep tîz tîz vezîr-i a'zam 'azli olduğunda ittifâk itmişlerdir. Zîrâ makâm-ı sadârete gelen zât-ı müdebbir her ahvâle tahsîl-i ittîlâ' idüp umûr-ı devlete, husûsâ Hazîne-i 'âmirenin ta'dîline yoluyla şürû' ve dikkat ve taharrî ile ol emr-i a'seri kuvvet-i karîbeye getürecek zemânda yâ sefer gâilesi veyâ fitne zuhûru yâhûd ehl-i nifâk u agrâzın si'âyesi

sebebiyle şahs-ı merkûm ma'zûl olup makâmına âhar devletlû geldikde, öteki zâtın bu kadar meşakkat-ı 'azîme ile husûle karîb itdiği umûr mu'attal olur. Halef selefden 'ibret ahz itmekle nâçâr iştigal-ı müdârâ-yı 'asırdan sâir umûra vakit bulamaz. Yâhûd gayret idüp mukaddemki umûrun husûlüne sa'y itmekle selefi rütbesine resîde idince niçe meşâkk u ta'abbüdden sonra ibtidâ mekâre şürû' idecek zemânda olduğu ba'zı bahâne ile selefinin mübtelâ olduğu mihene giriftâr olmağla umûr-ı mühimme yine 'alâ hâlihî kalur. Belki dahi rüsvây olur. Sadr-ı sâninin halefi ise **nedeme men lem yu'hazi'l-'iber 'an eslâfihi**¹³¹⁰ vefkınca 'azli zemân-ı yesîrde muhakkak bilmekle bu bârın altından [192a] 'arzıyla halâs olmak tedbîrine iştigâlden gayrı kat'â bir işe yaramaz. Pes bu cihetden cümle-i umûr muhtell ü müşevveş kalmıştır. 'Ukalâ-i eslâf bir vezîrin 'azlinden Hazîne-i 'âmiyeye yedi bin kîse zarar terettüb ider demişlerdir. Bu makûle umûrların taklîl ve kat' ve ta'dîli vükelâya istiklâl ve müddet-i vefîre virilmekle husûl-pezîr olur.

Bu mahalle gelince ba'zı zamâyim-i 'âcizâne ile muhtâr-ı Na'îmâ'dır ki, tahrîr olundu. Min-ba'd kelime-i semâniyeye şürû' idelim.

Kelime-i sâniye: Bâkî gümrükler ve mukâta'ât-ı sâirein icmâlen zikrindedir. Ma'lûm ola ki, Devlet-i 'Aliyye'nin ba'zı muhdes rüsûmât ve mukâta'âtı vardır ki, anlardan dahi niçe erbâb-ı vezâyif mâh-be-mâh 'ulûfe alurlar. Ez-cümle rüsûm-ı kahveden şehriyyeyi nihâye kimesneler vazîfe alup ve ekseri üzerine edâ-i zekât vâcib bir alay agniyâdır. Zümre-i meşâyih ve fukarâdan olanlara söz yok, lâkin bu makûleye gayr-ı muhtâc agniyânın vezâyifleri kat' olunmak mühimdir. Duhân gümrüğü ve sîmkeşâne ve ihtisâb ve serçîn? ve darçîn? ve sâir mukâta'ât ve mevâzînden vükelâ ve ricâl ve agniyânın şehriyye aldıkları vezâyifin senevîsi bir mevâcibe mu'âdil ma'nâdır. Bunların dahi tecessüs-i dakîk ile kat'ı mümkün ise ne güzel ve illâ harf-i sâinde zikr olunan şurûta mürâ'ât olunmağla üç dört sene zarfında nisfina karîb rütbesi taklîl olunacağı bî-iştibâhdır. Lâkin gümrüklerden ve mukâta'âtdan ba'zı zevâyâ ve savâmı'a bağlanmış vezâyif vardır. Anları taklîl ve kat' vechen mine'l-vücûh lâyük değildir. Zîrâ ol makûle vezâyif niçe fukarânın medâr-ı ma'âşlarıdır. Bu cihetden medâr-ı ma'âşları kat' olıncak müessir inkisâra kat'â söz yokdur. Hulâsa gerek 'askerîde ve gerek erbâb-ı vezâyifde bu mahalle gelince kelâm-ı nâ-müstahıkk gavgâsındadır. Pes bu husûslarda kemâl-i dikkat elzem-i levâzımdandır. Nâ-müstahıkkîne ocaklardan ve gerek rüsûmât ve mukâta'âtdan senevî birkaç bin kîse virilür. Eger sâbıkâ zikr olunduğu üzre muhdes vezâyif virilmeğe ve düşen mahlûlden bir veyâ iki

¹³¹⁰ "Seleflerinden ibret almayan kişi pişman olur".

akçe virilüp esâmî ve gerek vezâyif-i cihât gibi alınup satılmamağa himmet olunsa üç dört yıl zarfında masârif evvelki rütbesine müntehâ olurdu. Lâkin bir taraftan hilâf-ı şer‘-i şerîf ebniye ihdâs olunmamak gerekdir. Bu husûsa ihtimâmdan niçe menâfi‘-i uhrâ dahi husûle gelür. Ez-cümle gümrüklerin birkaç kat vaz‘-ı [192b] kadîminden ziyâdeye ilzâm ve iltizâm olunması vezâyifin kesretindendir. Ya‘nî esbâb-ı izdiyâdın biri dahi budur. Vezâyife ‘alâ vechi’t-ta‘dîl hiffet târî olsa mâl-ı iltizâma dahi bi-kaderi’l-imkân hiffet gelürdü. Bu takrîb ile bir mikdâr mezâlim def‘ olurdu.

İzdiyârın bir sebebi dahi kesret-i mevâcib ve vezâyif takrîbiyle îrâd-ı hazîneye kesr târî olduğudur. Ber-muharrer-i sâbık masraf taklîl olundukda îrâd-ı mu‘ayyeneye vefret târî olmağla her şey nizâm-ı kadîmini bulup bu cihetden mezâlîme dahi hiffet gelürdü. Zîrâ mevâcib ve vezâyif ve sâir masârif rehâvet ve müsâmaha-i hükkâmdan nâşî vefret-yâfte oldukça gümrüklere ve gerek mukâta‘ât-ı sâire ve muvâzeneye kesret sereyân eyledi. Ya‘nî mâl-ı iltizâmı beş iken on ve on iken yirmi ve otuz oldu. Mâl-ı iltizâma zamîme olundukça mültezimân dahi hudûd-ı kadîme mürâ‘âtı terk eyleyüp tüccâr ve sâir esnâf-ı nâsdan ve re‘âyâdan ikişer üçer kat tekâlîf alur oldular. Bu takrîb ile tüccâr ve erbâb-ı tekâlîf ve ehl-i zimmet berbâd olup, menfa‘at ancak sarrâf keferelerine istirbâh ile mâlını harâm-ı sırf eyleyen füssâka ‘âid olur oldu. Zâhir hâlde Hazîne-i ‘âmiye menfa‘at ‘âid olmadı. Zîrâ îrâd vaz‘-ı kadîminin birkaç kat za‘fı iken yine hazîne tedâhülünden halâs olamadı. Bu sûretde kapu sarrâfân ve erbâb-ı murâbahaya açıldığının sırrı zâhirdir. Zîrâ fî ‘asrinâ gerek ricâl ve gerek mülteziminde elli kîse akçeye mâlik olan âdemi nişân-ı engüşt iderler.

En ednâ ricâlin yirmi kîse murâbahalı deyni vardır, gerek gümrük ve gerek sâir mukâta‘ât iltizâm eyleyen kimesne akçeyi lâ-muhâle sarrâfdan alır. Meselâ İstanbul gümrüğü bin beş yüz ve iki bin kîseye ilzâm ve iltizâm olunsa mültezim olan kimesnede mâ-hazarı kendi mâlî olmak üzere vevle yüz ve iki yüz kîse akçe bulunmuş ve kusûrunu ve mâhiyye virilecek ‘ulûfeyi nereden tedârük itsün elindeki akçe ise kapu ve baca erbâbına kifâyet itmez. Lâ-muhâle sarrâfa muhtâc sarrâf ise onu on dörde ve on beşe gelmeyince akçe virmez. Bu kadar mâlik murâbahası takrîben birkaç yüz kîseye varır. Ânı dahi asl-ı mâla zamm ve kendinin ve etbâ‘ ve levâhikının masârifin ve ricâl virdiği nukûd ve hedâyâyı dahi zamm ider. Meselâ asl-ı mâl bin beş yüz iken [193a] iki bin olur. Bu kadar mâl ise tüccârdan hâsıl olur. Bundan özge cevri zulm mü olur? Vezâyif ve mevâcibe hiffet târî olmak takrîbiyle Hazîne-i ‘âmiye vefret sârî olsa mezâlimin mümkinini mertebe indifâ‘ı mercûdur. Cümlelerin bâ‘is-i fesâdı rüşvet-i mel‘ûnedir.

Kelime-i selâse: Çünkü bu mahalde vezâyife müte‘allık bir mikdâr kelâm tahrîr oldu. Münâsebetle cihât-ı evkâfa dâir ba‘zı fevâid zıkr idelim. Evvelâ hafî olmaya ki, sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre bir takrîb ile bir kimesnenin câmi‘ ve medrese ve zevâyâ ve mekteb ve sebîl ve ‘imâret ve ribât ve bunlara mümâsil binâ itdiği ebniyenin erbâb-ı vezâyifini kat‘ ve taklîl bir vechile lâayık değildir. Musakkafâtı her ne nev‘den ise taraf-ı mîrîden zabt ve ma‘rifet-i şer‘ ile ilzâm ve sâbıkâ zıkr olunduğu üzre vakfiyye-i ma‘mûl bahâsı mûcibince her umûru vakt-i mu‘ayyenî ile bilâ-gadr ü noksân görüldükden sonra izdiyâd-ı beytû’l-mâl hazînesinde hıfz olunup sahâyif-i sâbıkada mezkûr mahallere sarf oluna. Ve cihât ref‘ ü tevcîhinde yalnız evliyâ-i evkâf ‘arz u i‘lâmlarına i‘timâd olunmayup taharrî gereği gibi mühimdir. Husûsâ bu ‘asrın kuzât ve nüvvâbı ‘arzlarına i‘timâd-ı küllî câiz değildir. Erbâb-ı şî‘r ü inşâ ve kemâlin ser-bülendi merhûm Nahîfî Muhammed Süleymân Efendi ‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân *Nuhbe-i Nesâyi*h nâm risâle-i fevâid ittisâmında dir ki, mu‘temedün-‘aleyh kâdı ve vâlî ‘arzı olmadıkça ‘arz-ı hâl ile cihât tevcîhi memdûh u münâsib değildir. Gadr ü hayf ihtimâli gâlibdir. İntehâ.

Fî ‘asrinâ kuzât ve nüvvâb ve vülât menâsıbı rüşvetle almağla anların ‘arzlarında dahi gadr ü hayf ihtimâli gâlibterdir. Câiz ki, cîfe-i irtişâyâ tama‘ itmekle ya gadr eyleye veyâhûd nâ-ehle ‘arz eyleye. Bu husûslarda fevka’l-gâye taharrî hükkâma vâcibdir. Gelelim erbâb-ı cihât hâline, evvelâ imâm olan kimesne ‘âlim bi’l-mes’ele olup müttakî olmak gerekdir. Egerçi ber-muktezâ-yı şer‘ sâlih ve fâsıkın halefinde edâ-i salât câizdir. Velâkin hükkâmın üzerine sâlih ü fâsıkı ve ‘âlim ü câhili fark ve temyîz vâcibdir. Zîrâ hakîkatde imâm-ı pâdişâh-ı ‘asr olup eimme-i sâire anların nâibleridir pes, **el-vekîl ke’l-asl**¹³¹¹ kâ‘idesince vekîlin nîk ü bed ahvâlî asla râcî‘dir. Bu husûsda kemâl-i takayyüd ü ihtimâm lâzımdır. Asîl, vekîl nasb idecek kimesnenin salâh u takvâ ve ‘ilmini taharrî itmek vâcibdir [193b] âharında kendi mes’ûl olur. Hükkâma dahi vâcib olan cihâtı erbâb-ı istihkâka tevcîhde ihtimâm itmekdir. Ve bi-kaderi’l-imbân alınup satılmamağa himmet eyleye, tâ ki bu takrîb ile nâ-ehle düşmeye. Ve erbâb-ı cihât bilâ-‘özü kavî vekîl nasb itmeği men‘ dahi lâzımdır. Her husûsda erbâbını taharrî hükkâma vâcibdir. Zîrâ rûz-ı cezâda mecmû‘u kendülerden mes’ûldur. Selâtîn-i kirâma bu bâbda tesâmuh fi’d-dâreyn mûcib-i elem ü kederdir. Bu mahalde rabt ü yâbiy bu mikdâr kelâm ile iktifâ eyleyelim.

Kelime-i râbi‘a: Hamse-i mütehayyirenin icmâlen tarîk-ı tedbîrindedir. Hafî olmaya ki, bundan akdem fasl-ı tâsi‘ evâhırında merhûm Na‘îmâ’dan naklen mülûk-i vüzerâ ve ricâlî

¹³¹¹ Vekil asıl gibidir.

hayretde koyan mesâlih-i hamse ki cümle-i umûrun ehemmi ü elzemi olduğu ve bu mevâdda kemâ-yenbagî nizâm virildikde Devlet-i ‘Aliyye tagayyürden aaleb-i hâlde masûn olacağı zikr ü tahrîr ve murâd-ı âsafî olursa her birinin tafsîlini muhtevî risâle-i müstakille te’lîfine hâhiş-i hakîrâne olduğu tastîr olunmuş idi. Çünkü bu mahalle gelince nizâm-ı ‘âleme müte‘allık ba‘zı ârâ vü tedâbîr-i müstahsene zikr olundu, mevâdd-ı merkûmenin dahi zihn-i hakîrâneye tebâdür eyleyen tarîk-ı tedbîri icmâlen terkîm olunmak enseb-i mülâhaza olunmağla terkîmine şürû‘ olundu. Hamse-i mezkûrenin evveli ki, kat‘-ı erzâk ve tenzîl ve ta‘yînât ve vezâyif olmamak ve ihdâs-ı bid‘a ihtiyâc mess itmemek şartıyla îrâd u masraf husûsunu hakîmâne mütesâvî kılmaktır. Bunun tarîk-ı tedbîri, düşen mahlûlat tamâmen hazîne-mânde kılınup hilâf-ı şer‘-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı mevzû‘ isrâfât tedricle kat‘ oluna. Ve sâbıkâ zikr olduğu üzere müceddeden esâmî ve vezâyif virilmeye. Ve sarây-ı hümayûnun isrâfâtı hadden bîrûn ve kıyâsdan efzûndur. İki yüz yıl mukaddem ne minvâl üzere ise ol hâle tedricle tenzîl oluna.

Sarây-ı hümayûndan ber-vech-i mu‘tâd virilen ta‘yînâtdan mâ‘adâ bir ol kadar dahi bilâ-mübâlağatin her mâddede isrâf kat‘ emr-i mukarrerdir. Bu makûle isrâfât sıdk-ı istikâmetle tekayyüden olup bi’l-küllîyye kat‘ olundukdan sonra ta‘yînât-ı mu‘tâdenin bir müddetden berü kânûn-ı kadîminden ziyâde virilenleri tedric ile ref‘ oluna. Meselâ ağa dâiresine virilen ta‘yînâtın senevî meblağı sâbıkâ üç bin gurus iken kırk elli seneden [194a] berü birer takrîb ile zamm olunarak beş bin gurusâ bâliğ olmuş. Ol makâm sâhibi ma‘zûl veyâhûd tetmîm-i enfâs-ı ma‘dûde itmekle makbûr oldukda halefine virilecek ta‘yînât kânûn-ı kadîm üzere virile. Ve etbâ‘ları husûsunda dahi kesret men‘ oluna. Ve Enderûn-ı hümayûndan ta‘yînât ile çırâğ buyurulmak mu‘tâd olanlara kânûn-ı kadîmden ziyâde dâne-i hardal virilmeye. ‘Ulûfeleri husûsunda dahi ziyâdeye cevâz gösterilmeye ve ocaklarda dahi mahlûlât bulunmamağa ve kibâr ve agniyâda vezâyif ve esâmî olmamağa hıyel-i feylesûfâne ile takayyüd ü ihtimâm oluna. Hulâsa bu husûsda ve gerek husûsât-ı âtiyede kânûn-ı kadîme mürâ‘ât olunup bu mevâddın tashîhine tedricle şürû‘ oluna. Lâkin bunların mecmû‘unda şart-ı a‘zam vezîr-i a‘zam bulunan zât ber-vech-i muharrer müstakillen müddet-i medîd makâmında mukîm olmaktır. Zîrâ bu mâddeler tedricle evvelki nizâmın bulur. Pes müddet-i vezîr mütemâdî olmağa muhtâcdır. Îrâd ü masraf bu vechile müsâvî olmak değil îrâd-ı mu‘ayyeninin sülûsü der-hazîne olmağla ihdâs-ı îrâd-ı bid‘a hâcet kalmaz.

Hamse-i mezkûrenin ikincisi bilâ-zuhûr teşekkî tedâhûlden hazînenin halâsıdır. Bunun tarîk-ı tedbîri yine bu tarîk ile hareket olup vakitsiz mukâta‘ât ve harâc iltizâm olunmaya

ve haddinden ziyâde ile dahi alınup satılmaya ve iki üç elden geçmemeğe gereği gibi ihtimâm oluna. Ya'nî fi 'asrinâ olduğu gibi mukâta'âtdan birini Zeyd meselâ beş bin guruşa iltizâmdan sonra 'Amr'a altı bin guruşa ve 'Amr ve dahi Bekr'e sekiz bin guruşa iltizâm itmek bid'atı ref' oluna. Ve kibâr-ı devlete ve ecânibden olanlara mukâta'ât ve harâc ve sâire der-'uhde olunmayup yerliden mu'temedü'n-'aleyh kimesnelere ilzâm oluna. Bu mevâdda olan fevâid ve mazarrât eger risâle-i mahsûsa te'lîfine muvaffak olursak zikr olunsâ gerekdir. Bunlardan mâ'adâ bi'l-iktizâ küllî ebniye ihdâs olunmaya. Ve iki mevâcib bir yere birikdirilmeyüp her husûsda kânûn-ı eslâfa mürâ'ât oluna. Ve mîrînin îrâd-ı mu'ayyenesi meselâ otuz bin kîseye ve masârifî yirmi bin kîseye bâliğ olup bâkî on bin kîse ne mahalle sarf olunduğu taharrî olunup nizâm-yâfte olmağa ihtimâm-ı tâmm oluna.

Gerek bu iki mâddenin [194b] ve gerek mevâdd-ı selâse-i âtiyenin hurde-i tedâbir-i feylesûfânesinin tafsîli bi-mennihî te'âlâ risâlede zikr olunur. Mesâlih-i hamsenin üçüncüsü, ki 'askerî husûsunun kemâ-yenbagî nizâm u intizamıdır, tarîk-ı tedbîri fusûl-ı sâbıkada tafsîl olunan şurût ve hudûd ve kayuda mürâ'ât ile müyesserdir. Ve ba'zı fevâid âtiyeyi icrâ ile bu umûr-ı müte'assire mütesehhilü'l-husûl olacağı bi-fazlihî te'âlâ müberhendir. Mesâlih-i hamsenin râbî'i ki, re'âyânın âsûde-hâl ve müreffehü'l-bâl olmalarından 'ibâretidir, anın dahi tarîk-ı tedbîri safahât-ı sâbıkada bu umûra dâir tafsîl olunan kavânîni icrâdır. Ya'nî tîmâr ve ze'âmet husûsuna kemâ-sebk? nizâm virilüp vüzerâ taklîl ve hükkâm-ı memâlik cânibeyn zümre-i mîr-i mîrândan olup rüşvet nâmıyla ferd-i vâhidden bir akçe mutâlebe olunmaya. Ve ra'ıyyet fukarâsının tekâlifleri kânûn-ı kadîmden ziyâde alınmaya. Ve ez-kadîm 'askerî oğlu 'askerî olmayanlar deftere yazılmaya. Ve taşra memleketlerde bilâ-esâmî ocaklu nâmı külliyyen ref' oluna. Ve ez-kadîm ra'ıyyet oğlu ra'ıyyet olanlardan 'askerî yazılmaya. Mukaddemâ zikr olunduğu üzre 'askerî tâifesine ve ze'âmet ve tîmâr erbâbına nizâm virilüp rüşvet ref' olundukdan sonra üç sene zarfında cânibeynde olan kurâ vü kasabât ve memâlik ke'l-evvel ma'mûr u âbâdân olup re'âyâ âsûde ve müreffehü'l-hâl olur. Ve 'askerî 'abd-i memlûk gibi mutî' ve münkâd olup taşralarda bi-hıfzihî te'âlâ fiten ü fesâd zuhûruna ihtimâl kalmaz. Ve maslahat-ı hamsenin dahi tarîk-ı tedbîri bu vechile mümkindir. Ve zâbitân ve hükkâm-ı umûr-dîde ve kâr-güzâr olup müddet-i medîd makâmalarında sâbit ve pâ-ber-câ oldukda zabt u rabt ve 'uhde-i iltizâmılarına mufavvaz umûr-ı sâirede ez-dil ü cân hizmetde bulunurlar. **Li-küllî 'amelin ricâlün**¹³¹² mazmûnuyla 'amel olundukda her müşkil âsân olur. Hulâsa-i kelâm

¹³¹² Her işin bir adamı vardır.

her emr ki, ehline sipâriş olunup nâm-ı rüşvet ref^{ce} ve vezîr-i a‘zam sadâkat-şiyemde istiklâl-i tâm buluna. Ve ahkâm-ı şer‘iyye ve kavânîn-i eslâfa mürâ‘ât oluna. Bi-fazlihî te‘âlâ cümle-i umûr âsân-ter olup her husûs kemâ fi‘l-evvel nizâmını bulacağı bî-iştibâhdır. Bu mahalde li-ecli‘n-nümûne bu mikdâr kelâm kâfidir. İnşâallâhu te‘âlâ tafsîl-i mâdde ba‘de‘t-[195a] te‘lif-i *Füyûzât-ı akdese fî Mesâlihi‘l-Hamse* tesmiye olunmak tasmîm olunan risâlede zikr olunur. Ve mine‘llahi‘t-tevfik ve‘l-i‘âne.

Satır-ı sâlis: Re‘âyâ hâlinde ve fiten ü fesâd memâlikde ve ol sebeble dest-i agyâra giriftâr olan ülke ve büldânda ve rüşvete dâir kelâmde ve tashîh-i vükelâ ve sâire ve ref^{ce}-i irtişâ bâbında vâki‘ tedâbîrde ve işbu mezkûr kazâyânın netâyicindedir ki, merhûm Koçi Bey’in risâlesinden telhîs olunup bu dahi kelimât üzre tertîb olunmuşdur. Bu bâbda ‘ukalâdan menkûl fevâid-i lâzîme dahi zamm u ilhâk olundu.

Kelime-i ûlâ: Re‘âyâ fukarâsının ahvâli beyânındadır. Bu kelime niçe harfi müştemildir.

Harf-i evvel: Mîr-i merkûmun kelimâtındadır ki, ba‘zı zamâyim ile bi-aynihâ tahrîr olunmuşdur. Ma‘lûm ola ki, mîr-i mûmâ-ileyh südde-i ‘aliyye-i Murâd Hânî’ye perdâşte kıldığı ‘arz-ı hâlinde dir ki, dokuz yüz doksan târîhine gelince re‘âyâ fukarâsından her bir nefer başına kırkar ellîşer akçe cizye ve kırkar ellîşer akçe hâne-i ‘avâriz ve iki koyuna bir akçe resm-i ganem alınup ziyâde alınmazdı. Ancak mübâşir olanlar cizyeden ve hâne-i ‘avârizdan ikişer akçe ve üçer akçe gâyeti beşer akçe gulâmiyye nâmıyla alup tecâvûze kimesnenin zehresi yoğidi. Ve havâss-ı hümâyûn yazısı iki bin dört yüz kırk bir yük akçe olup ümenâ vü ‘ummâlden ekall mertebe yazısı tahsîl olursa iki bedeli dört yüz kırk bir yük akçe hâsıl olup dâhil-i hazîne olurdu. Hâlâ ‘ulûfeli kul tâifesi ziyâde olup kul ziyâde oldukça masraf ziyâde oldu. Masrafa terakkî târî olalı, tekâlîfe dahi vefret sârî olup tekâlîf terakkî bulalı re‘âyâ fukarâsına zulm ü ta‘addî ziyâde oldu. Ra‘iyyet fukarâsına zulm ü ta‘addi haddi tecâvûz ideli ‘âlem harâb olmuşdur. Mukaddemâ kırkar ellîşer akçe alınan hâne-i cizyeden şimdi yalnız mîrî için her bir neferden ikişer yüz kırkar akçe ve beher hâne-i ‘avârizdan üçer yüz akçe ve her bir ganeme bir akçe resm ta‘yîn olundu.

Ve ahâlî-i bölükât-ı sitte niçe müddetdir kim tahsîl-i mâl-ı pâdişâhîyi kendülere hizmet idüp vükelâ-i saltanatdan cümle defterleri tagallüben alup ‘alâ-‘mele’i’n-nâs Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî Câmî‘-i şerîf-i hareminde mezâd idüp birer belki birer buçuk gulâmiyye ile Zeyd’e ve ‘Amr’a satup alanlar dahi birer gurus fâideye kâni‘ olmayup memâlik-i islâmiyyede yedişer sekizer yüz [195b] akçe hâne-i cizye ve ‘avâriz cem‘

olunmağa başladı. Ve her bir ganemden yedişer sekizer akçe resm alınup vilâyet-i Anadolu'da hod koyun başına yirmişer ve otuzar akçe alınur oldu. Yâ bu zulme re'âyâ fukarâsı niçe tâkat getürsün ve halk-ı 'âlem bu gûne cevri-bî-pâyânı niçe götürsün! Havâss-ı hümayûn hâli hod diğer-gûn olmuştur. Ve dört yüz seksen dört yük akçe yazusu olan Gürcistan ve Gence ve Revan ve Bağdad memleketlerinde olan havâss-ı hümayûn karyeleri elden çıkup düşmen-i dîn eline girdi. Ve bir bölüğü dahi hilâf-ı şer'-i şerîf temlik ve vakf ve paşmaklık oldu. Ve bir bölüğü dahi harâbe-müşrif oldu. Ve bir bölüğü dahi vüzerâ havâssı oldu. Ve bir bölüğü dahi bî-nâm u nişân oldu. Hâlâ mevcûd olan havâss-ı hümayûn karyelerinden yüz bin akçe ancak dâhil-i hazîne olup mâ'adâdan nâm u nişân kalmadı. Ve'l-hâsıl şimdiki hâlde re'âyâ fukarâsına olan zulm ve ta'addî bir târîhde ve bir iklimde ve a'sâr-ı mülûk-i islâmiyye-i eslâfda değil ezmân-ı selâtîn-i küffârda dahi olmamıştır. Memâlik-i islâmiyyeden memleketde zerre kadar zulm olsa rûz-ı cezâda mülûkden mes'ûldur. Vükelâdan suâl olunmaz ve "anlara sipâriş-i umûr itdim" demek huzûr-ı Cenâb-ı Rabbü'l-'âlemîn 'azze şânuhuda cevâb olmaz dîvân-ı kâdî'l-hâcetde bay u gedâ ve mülûk u re'âyâ ve agniyâ vu fukarâ yeksândır. Âh-ı serd-i mazlûmân hân-mânlar harâb ve eşk-i çeşm-i zümre-i derd-mendân dünyâyı garkâb ider. Küfr ile dünyâ durur fe-emmâ zulm ile durmaz tûl-i 'ömre sebep 'adâletdir. Ve intizâm-ı ahvâl-i fukarâ pâdişâhlara mûcib-i cennetdir. Bu kelimât-ı muharrere akvâl-i meşâyih ve 'ulemâdır ki, âsârlarında tafsîlen zikr itmişlerdir.

Tenbîh

Sâbıkâ mahal be-mahal işâret olunduğu üzre mîr-i müşârün-ileyhin tahrîrâtı kendi vaktine göredir. Ol vakitlerde altı bölük halkı havâss-ı hümayûna ve sâir mukâta'âta müdâhale iderler idi. Sebebi ba'de estarın inşâallâhu te'âlâ zikr olunsa gerekdir. Bağdâd-ı behişt-âbâd ol 'asırda revâfız elinde idi. Bi-fazlihî te'âlâ kahramânü's-selâtîn Sultân Murâd Hân;

Mâlinı yağma idüp fettâh-ı hân oldu girift

Bağdâd'ı aldı leşker-i Sultân Murâd

[196a] mağzâsınca bin kırk sekiz târîhinde feth ü teshîr itmekle bi-hamdihî te'âlâ ile'l-ân memâlik-i mahrûsadan mâ'dûd ve tagallüb-i a'dâdan masûn u mahrûsdur. Ve havâss-ı hümayûn kurâsı mahsûlü dahi 'askerî yedinde olmayup merhûm Köprülü Mehmed Paşa

hüsn-i tedbîr ile ol beliyeyi ref' itmişdir. Fî 'asrinâ re'âyâ fukarâsının ahvâli ne gûne olduğunun icmâlî tahrîr olundukdan sonra bir nebze ana dahi işâret olunur.

Harf-i sâni: Re'âyâ fukarâsının fî 'asrinâ icmâlen ahvâlinedir. Mukaddemâ hâne-i 'avârız nâmıyla meselâ ikişer yüz akçe alınurmuş. Hâlâ biner ve bin beş yüz akçe alınmak resm-i küllî menzilesindedir. Ve 'öşr ahvâli dahi ma'nâ-yı asliyyesi üzre onda bir iken hâlâ ba'zı mahalde sekizde bir ve ba'zı mahalde beşde bir alınur. Ve beher ganemden resm nâmıyla yüz akçe ve dahi ziyâde alınur. Ve ba'zı mahalde hâne-i 'avârız üç dört bin akçeye bâliğ olmuştur. Ve cizye husûsu sâbıkâ işâret olduğu üzre a'lâdan dört altun ve evsatdan iki ve ednâdan bir altun mîrî alınıp harâccılar ise tutdirdığına göre alurlar. Ve iki üç kâğıd virdikleri ekserdir. Bunun tafsîli mecmû'amızdan taleb oluna. Hulâsa hâlâ senevî teklîf nâmıyla re'âyânın her birinden alınan senevî mâl elli altmış guruşu mütecâvizdir. Ra'yyet fukarâsı tekâlîf-i mîrîyyeyi virmekte 'âciz olmayup ez-dîl ü cân edâ iderler. Fe-emmâ harâb olmalarına bâ'is âhar gûne bida' u mezâlimdir.

Ez-cümle vüzerâdan biri Diyarbekir vâlîsi iken Konya'ya ve Konya vâlîsi Diyarbekir'e vâlî olur. Her biri mahallinden kalkup vâlî olduğu memlekete varınca kangı konağa konarsa en insâflısı zahîre-bahâ nâmıyla iki yüz elli guruş alır. Ol biri dahi geldikde insâf iderse o mikdâr alır. "Benim etbâ'im çokdur" deyüp beş altı yüz guruş almış ekserü'l-vukû'dur. Bu aralıkda bir âhar vâlî Sivas'dan Erzurum, Erzurum vâlîsi Sivas olur. Anlar dahi insâfına göre tecrîm iderler. Arkuru'dan gelenler hod birkaç olur. Ol tarîkda bulunan merâhil ahâlîleri senevî 'an-ekallin üç vâlî cerîmesi virürler. A'yân-ı vilâyet meselâ paşaya zahîre-bahâ bir kîse ve hediye nâmıyla ve kethudâ ve vekilharc ve sâirelere hizmet nâmıyla dahi bir kîse min-haysi'l-mecmû' paşa kalkınca üç [196b] kîse sarf itmişler. Kendülere ve kâdiya ve sâir iş ve söz sâhiblerine dahi birer mikdâr zehrelîk? zamm ider. Ve akçe murâbahası dahi hisâb olundukdan sonra fukarâya sâlyânı beş bin guruşdan iderler. Senede üç paşa geçse bir memleket halkı kırk elli kîse hasârete uğrarlar. Bundan mâ'adâ niçe mezâlim dahi vardır ki, her biri deve na'lı makâmındadır. Ez-în-cümle bir paşa bir mahalle meselâ Sofya'ya vâlî olur "teşrîfiyye" nâmıyla ahâlîden birkaç yüz kîse alır. Ba'zıları beş yüz kîseye dek aldıkları cümlelerin ma'lûmudur. İmdâd-ı hazariyye ve imdâd-ı seferiyye ve devletden gelen mübâşirlere virilen hizmet bunların cümlesi üçer dörder kat re'âyâ fukarâsından tahsîl olunur. Husûsâ üstür belâsı ki, 'an-karîb icmâlen zikr olursa gerekdir. Kat'â iki cânibde re'âyâdan eser komamışdır. Bunların mebd-i cümle irtişâ didikleri mel'ündür. Bu sebebden mukaddemâ bir vezîr-i 'âlî-şânı mükemmel kapusu halkı ile birkaç gün it'âma kâdir hândânlar beş on sene zarfında fakîr-i sâil olmuşlardır.

Dem-be-dem dūd-ı âh-ı mazlûmâneleri Eflak’a peyveste olmaktadır. Bu makûle güz başıyla hâsıl olan mâl-ı habîsde hâşâ berekât olmak değil, sâirini dahi sürür götürür. Anınçün hazîne tedâhûlden halâs olmaz.

Devlet-i ‘Aliyye’nin îrâdı ziyâde oldukça tedâhûl belâsına uğramasına sebep bu makûle emvâl-i habîse dâhil-i hazîne olduğudur. Bundan mâ‘adâ vüzerânın ma‘iyyetinde olan levendât ve deli ve gönüllü ve sâir haşerât kim, fi’l-asl vâlî olduğu memleketde zuhûra gelen mezâlim ve kuttâ‘ü’t-tarîk u sârik makûlelerin def‘-i maslahatı içündür, el-yevm anlardan a‘lâ kuttâ‘ü’t-tarîk yoktur. Ra‘iyyet fukarâsını bir kat anlar dahi perîşân itmişlerdir. Paşası olan kimesne masâriflerinden ictinâb itmelerinden nâşî birer ikişer bayrak kuttâl ve bî-rahm haşerâtı etrâf-ı kurâya idbârla harrâs nâmıyla tevzî‘ ider oldukları kurâda itdikleri rüsvâlık bu mahalde te‘eddüben terk olunmuştur. Paşaya mâddeyi tefhîm idenlere “ben bu mansıba meselâ Sivas’a üç yüz kîse câize virdim. Bu kadar mâlî nereden tahsîl idüp, hem virdiğim akçe için kapu kethudâsına hazîne göndereyim ve hem dâiremin masârifini göreyim. Ve hem bunlardan sonra [197a] levendâtı besleyeyim min-haysi’l-mecmû‘ senevî altı yüz kîse akçeye muhtâc, pess zulm itmeyüp de ne işleyeyim” deyü bî-bâkâne cevâb virür.

Sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre, devlet hazîne ile olur, ve hazîne re‘âyâ ile olur. İki cânibde ise el-yevm harâb olmadık memleket kalmadı. Ve ra‘iyyet fukarâsı mâ-meleklerin cerîmeye vormeleriyle bî-hân mân kalup ehl ü evlâdın kimi terk ve kimi fûrûht itdikden sonra beşer onar İstanbul’a gelüp el’ân bir taraftan sürünü sürün gelmekdedir. Ol sebebdan rehâ ile şehir-i şehir-i İstanbul-ı bî-nazîr ma‘den-i kaht ü galâ oldu. Bu husûsu ne hâletdir kim mülâhaza ve ‘âkıbet-i kârı tefekkür ider kimesne yoktur. Cîfe-i irtişâ ile ‘âlem harâh oldu. Yine bir taraftan nev-be-nev mezâlim dünyâyı dutmada. Bundan eşna‘ı mukaddemâ bir karye ma‘mûr olmağla meselâ beş yüz bâb hâneyi muhtevî olup senevî tekâlîfi meselâ beş bin gurus imiş ba‘de müddetin perîşân ve mezâlim sebebiyle harâb olmağla beş yüz evden elli ev kalmış. Muhassal, mukaddemâ bu karyenin teklîfi beş bin gurus idi deyü ol mikdâr akçeyi elli âdemden bi’t-temâm tahsîl ider. Derd-mendler aslını anlatmak kaydında olursa, bir ol kadar dahi tecrîm iderler. Âstâneye gelüp teşekkî itse yâ kal‘a veyâ kürek der-kârdır. Kat‘â senin hâlin nedir, şikâyetin kimdendir aslı acaba ne ola? deyü suâl ider yoktur. Hakk budur ki, ‘ukalâ bu bâbda hayrândır. Harâcî kibâr-ı devletden birer kimesne iltizâm eyleyüp fâizi ile âhara ilzâm ider. Meselâ Edirne harâcını ricâlden biri taraf-ı mîrîden beş yüz kîse alup Zeyd’e beş yüz elli kîseye virür olduğu ‘Amr’a altı yüze virür olduğu akçe murâbahasın ve kendi masârifin ve onu on birden fâidesin ya’nî kendi kârın

zamm itdikden sonra mahallinden tahsîl ider. Sâir mukâta‘ât ve mevâzîn ve gayrılarda dahi hâl bu minvâl üzredir. Re‘âyâ fukarâsı meselâ bin kîsedden çıkar yine mîrîye ‘âid olan beş yüz kîsedir, bune asl hareket ve ne gûne tedbirdir! Âharın kârı içün memleketlerin mecmû‘u harâb oldu. Zümre-i hayr-hâhân ise? dâireye ugrayup söz söylemek memnû‘âtdan olup söylese dahi;

Mîsrâ‘

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler

pes mecmû‘u uzakdan Hak te‘âlâ her hâlde hayırlar ihsân eyleye, du‘âsına meşgûllerdir. [197b] Hulâsa-i kelâm bu esnâlarda re‘âyâ fukarâsının hâli bir rütbeye resîde olmuşdu ki, mukaddemâ hânedân olan kimesneler bir dilim nân hasretinden cân virüp ‘illet-i cû‘dan helâk olanların cenâzelerin defne âdem kalmamışdır. Ve mecmû‘u zuhûr-ı fitneye müterakkıblardır. Hak te‘âlâ kemâl-i kereminden cümlemin dest-gîri olup memâlik-i mahrûseyi fiten ü havâdisden masûn eyleye, âmîn.

Eger rüşvet ref‘ olunup üç sene kavânîn-i kadîme üzre hareket olursa cânibeyn ma‘mûr u âbâdan olacağında cümle-i ‘ukalâ müttefiklerdir. Cenâb-ı Ekremü’l-ekremîn ref‘ini ihsân eyleye, âmîn. İrtişâyâ müte‘allık kelâm inşaallâhu te‘âlâ karîben zikr olunur. Min-ba‘d icmâlen mübâyâ‘a ve iştirâ ahvâlin zikr idelim.

Harf-i sâlis: İştirâ didikleri zulm-ı sarîh icmâlindedir. Hafî olmaya ki, fi‘l-asl mübâyâ‘a ve iştirâ ki, bey‘ u şirâ‘dır, ma‘nâsı Türkçe alım satım dimekdir. Ya‘nî bir kimesne bir şey beyne’n-nâs mütedâvil bahâ ile belâgeyn-i? fâhiş bey‘ idüp, ya‘nî satup âharı bahâsını ba‘de’t-teslîm ol şey almakdan ‘ibâretidir. Mukaddemâ ra‘iyyet fukarâsına ba‘zı muhtekirândan hayf u zulm olunmamak ve nefsi İstanbul’da hinta ve şa‘îr ve sâir hubûbât vefîr olmak mülâhazasıyla taraf-ı devletden mu‘temedün-‘aleyh kimesne harc-i râhıyla irsâl olunup, ol kimesneye dahi bir mahalle vardıkda ol mahallin havâyic-i asliyyeden zâid zehâirin keylde dikkat ve ferd-i vâhîde zulm olunmamağa himmet iderek ölçdürüp bahâsını teslîm itdikden sonra sefâyine tahmîl ve cânib-i Âstâne’ye gönderirdi. Meselâ Yenişehir’e varup re‘âyânın âhara fûrûht idecek hubûbâtı bâzâr idüp rızâsıyla beher keylini seyrü’n-nâs meselâ yüz akçeye olmak üzre ol beldenin zehâyirini ferdin ferdin ölçdürdükden sonra Zeyd’in yüz keyl hintası yüz akçeden kaç akçe iderse bi’t-temâm teslîm ba‘de-zâlik der-anbâr ider. Ve ol belde ahâlîsinin bu vechile hubûbâtı resîde-i hitâm oldukda sefâyine tahmîl idüp mübâyâ‘acı olan kimesne andan âhar memlekete gider. Ve anda dahi bu

minvâl üzre hareket iderdi. Bu takrîble hem re‘âyâ mâlını birden satup akçesiyle mâlzemesin tekmîl iderdi ve hem taraf-ı Âstâne’ye bî-nihâye zehâir gelürdü.

Merhûm Dâmâd İbrâhîm Paşa sadâretinde [198a] birkaç gün rüzgâr-ı muhâlif hubûbundan nâşî İstanbul’da nân-ı ‘azîz gavgâsı zuhûr itmekle ümmet-i Muhammed’i bu makûle zahmetden sıyânet kasdıyla Tersâne cânibinde anbârlar ihdâs olunup nefs-i İstanbul’a ki, kazâ-i erba‘adan ‘ibâretidir, iki ay müddet-i kâfi zehâir der-anbâr olunurdu. Ve ribâh-ı muhâlife vukû‘u hasebiyle sefâyin mu‘ayyene gelmedikde hubûbât anbârdan virilürdü. Lâkin ol âvânda kâ‘ide bir mu‘temedün-‘aleyh kimesne Rumili cânibine hazîne ile irsâl olunurdu. Ol kimesne mahal yerine varup mîrî hisâbı üzre hubûbatı cem‘ ve bahâsın teslîm eyleyüp İstanbul’a irsâl iderdi. Meselâ İstanbul’a iki aylık iki kerre yüz bin keyl hinta lâzım imiş. Ol mikdâr cem‘ eyleyüp mâ-bâkîsine kat‘â ta‘arruz itmez idi. Bu husûsda re‘âyâyâ zulm-i ahaf idi. Ya‘nî beher keyl hinta meselâ seyrü’n-nâs altmış akçeye imiş. Mîrî tarafından kırk beşer akçe virilürdü. Re‘âyâ sûretâ beher keylde beşer pâre zarar çekerler idi. Fe-emmâ bu makûle zulm bu ‘asrımıza nazaran ra‘iyyet fukarâsına ‘ayn-i rahmet idi. Bu vechile zahîre İstanbul’a gelüp mugâyeret-i keyl hasebiyle cânib-i mîriye egerçi nef‘ husûl-pezîr olurdu. Lâkin re‘âyâyâ mâddede kat‘â zarar yoğidi. Bu husûsun tafsîli *Usûlü’l-Hikem*’de mukayyedir. Ol ‘asırda re‘âyâ fukarâsı İstanbul’un vech-i meşrûh üzre akçesiyle iki aylık zahîresin virdikden sonra mâ-bâkîsin diledikleri gibi fûrûht iderler idi. Giderek meblağ-ı zahîre ba‘zı mahallerden havâle olunmağa başlayup bir müddet mürûrunda bahâ-i zehâyir değil tecrîm olunur oldular.

Bunun icmâlî budur ki, taraf-ı Âstâne’den bir kimesneyi mübâyâ‘acı nasb eyleyüp, meselâ mîrîden kendüye yüz kîse havâle iderler. Mübâyâ‘acı akçeyi tahsîl idince nısfını hükkâma virüp kusûruyla mahall-i ma‘hûda gider. Ve mübâyâ‘acıya a‘yân-ı memâlikden muhâlefet ider bulunursa habs ü nefy ve kal‘a-bend itmek için esmâ¹³¹³ açuk? bir mikdâr fermân-ı kat‘î ve emr-i şedîd-i muhkem virürler. Mübâyâ‘acı meselâ Selanik’e ve Gulus’a? varup etrâfa zahîre nakli için kazâ-be-kazâ emr gönderir. Her kazâ ahâlîsi pusulaları mûcebince zahîreyi ‘arabalara tahmîl eyleyüp mübâyâ‘acı olduğu mahalle götürür. Eger mukaddemâ [198b] zahîre sâhibi getürdüğü hinta bahâsın mübâyâ‘acıya ‘ubûdiyyet nâmıyla virürse eline edâ tezkiresin virürler. Eger ol kâ‘ideye mürâ‘ât itmezse mübâyâ‘acı nezdinde olan şâhidâna buğdaya mûmâsil olmayınca buğdayın kabûl itmez. Memleketimizin güzîde buğdayı budur didikçe envâ‘-ı tahkîr ile habs ider. Derd-mend

¹³¹³ “âsemi”?

nâçâr getürdüğü buğdayı bahâsından mâ'adâ bir ol kadar dahi cerîme virmekle elinden gücile halâs olur. Getürdüğü hinta gayet a'lâ olup kat'â bahâne bulunmaya. Lâ-büd mikyâlde noksân gelüp yine cerîme muhakkak ve hâlâ re'âyâ fukarâsı getürdükleri zehâyir bahâsından çokdan geçmişlerdir. Lâkin mübâyâ'acı mel'ûnundan halâs tezkiresin alınca hân mânî harâb olur. Bundan eşna'ı ne hâl ise ma'a-ziyâdetin taleb olunan zehâir İstanbul'a irsâl olunmuş, mübâyâ'acı her kimde zahîre haberin alursa mîrî fey'i üzre bir kat dahi taleb ider. Muhâlefet eyleyenlerin isimlerini mukaddemâ kendüye açıktan virilen evâmire kayd idüp, derd-mendini kal'a-bend itdikden sonra mâ-melekin ahz u kabz ider. Ve tahsîl olunan zehâirin 'öşrü İstanbul'a gelmez.

Gelelim sefine ahvâline iştirâyı sefinelere tahmîl eyleyüp her sefine reîsinin eline birer pusula virürler. Derd-mend reîs pusulasın sefinesine tahmîl olunan zehâire mutâbık alınca mübâyâ'acıya kırk elli altun virür. İstanbul'a gelüp anbâr önüne yanaşdıkdâ anbâr emîni dahi 'avâyid ister. Eger virmez ise gemisini boşaltmaz bir ay meks itmiş ekserdir. İki üç ay bekleyen dahi vardır. Sefine halkının mâlzemesin görmeden derd-mend müflis olur. Reîs inâd idüp 'arz-ı hâl iderse emîn-i anbâr egerçi bâ-fermân nâçâr zahîreyi ölçmeğe başlar. Lâkin 'avâid almadığından lâ-büd pusuladan eksik getürür. Meselâ sefineye mübâyâ'acı pusulası mücebince on bin keyl hinta tahmîl olunmuş, 'an-aklin beş yüz kîle noksân getürür. Hintanın keyli İstanbul'da kaç akçeye ise o hisâb üzre noksânın bahâsın reîse tazmîn itdirirler. Hem sefine nâvlı gider ve hem cerîme virür. Hâlâ bir şâyka iştirâya me'mûr olsa reîsi bir seferinde lâ-muhâlihî? bin gurus zarar çeker hâletü't-tahrîr olan mezâlim ise ta'rîfden müberrâdır. [199a] Bu mahalde li-ecli'n-nümûne bende-i yesîre? tahrîr olunup tafsîli te'eddüben terk olunmuşdur. Bu mezâlim mahfî olmayup cümlelerin ma'lûmudur. Bu takrîb ile bir kat dahi re'âyâ fukarâsı perîşân olup taraf taraf dûd-ı inkisârları peyveste-i âsmân olmuşdur. Mezâlim bu gûne mevfûr ve havâtır-ı 'ibâd bu vechile meksûr iken niçe bereket kalkmasun veyâ niçe kaht ü galâ sârî ve emniyyet yerine cümleye envâ'-ı keder târî olmasun. Eger bu mezâlim ref' olunmağa takayyüd olunmazsa iki seneye varmaz devlet külliyyen gâlibâ muzmahil olur, re'âyâ kalmadı. 'Âlem fakîr oldu, 'askerî hâlî ise bir rûtbeye resîde olmuşdur ki, sefer hâlin bilmek değil İstanbul'un hâricini bilmez. Müdebbirler ve ârâ-yı sâibe erbâbı ise muhakkar ü mezmûm Hak te'âlâ hıfz eyleye. Bu hâl ile bir taraftan düşmen zuhûr eylese ne çâre itmeli, bilür yok ve düşmene cevâb virilmek muhâl ender-muhâldir. Nev-be-nev zuhûr eyleyen tezelzül ve ihrâk-ı 'azîme ve izmihlâl-i huccâc ü hisâr-ı Medine-i Münevvere min-tarafı'llâhi te'âlâ tenbîhdir. Pâdişâh-ı İslâm üzerine bu mezâlimi def' 'ayn-ı farz ve farz-ı 'ayndır. İki tarafın

re‘âyâsının me‘kûlâtı dahi bi‘l-cümle İstanbul’a geldi. Taşralarda cû‘ marazından niçe yüz bin âdem helâk oldu. Yine şehir-i İstanbul kahtdan kurtulmadı. Bu sâlde taşradan tahsîl olunan envâ‘-ı zehâir eger bi‘t-temâm İstanbul’a gelse üç sene pey-ender-pey kifâyet ideceğini ehl-i vukûf haber virdiler. Bu husûsa takayyüd mülûke vâcibdir. Zîrâ dîvân-ı ‘adl-i Kibriyâda nîk ü bed bi‘l-cümle kendülerden mes’ûldür. Tafsîl-i âtî rüşvet mel‘ûnu hâlâ birkaç kimesnenin me‘keli olup pâdişâh-ı İslâm’a nef‘i yokdur, olsa dahi ekall-i kalîldir. Pes beş on âdemin hâtırlarına mürâ‘ât kasdıyla tahrîb-i esâs-ı saltanat lâayık değildir. Egerçi bu vakte nazaran bu tahrîrât muhâtara-i ‘azîmeyi müstelzimdir.

Fe-emmâ ‘abd-i Hakîr hıfz-ı Hakk’a istinâden hayr-hâhlığı icrâ zımnında kemâl-i gayretimden tastîre cesâret eyledim. ‘Ale‘llâhi tevekkülî ve i‘timâdî.

Kelime-i sâniye: Sâbıkâ bölükât halkının hidemât-ı devlete ta‘arruzları zikr-i icmâlinedir ki, *Târîh-i Na‘îmâ*’dan nakl olunmuştur. Müverrih-i mûmâ-ileyh târîh-i cûlûs-ı Ahmed Hân-ı Evvel olan bin on iki vekâyî‘i evâhırında dir ki, ba‘zı kütüb-i tevârihde [199b] mastûr olduğu üzre der-i devletde kadîmü‘l-eyyâmdan altı bölük ihtiyârları yedi yüz yirmi nefer mülâzım yazılıp sene temâmında iki nefere bir defter virilür. Ve biri emîn ve biri kâtib kayd olundukdan sonra cem‘ine gönderilür. Ve üç yüz altmış cizye ve koyun hakkından her cizye onar akçe gulâmiyye alurlar. Ve mîrî akçeyi getirüp mîrîye teslim itdiklerinde kaydların bozdururlardı. Bu vechile ra‘iyyet fukarâsına kat‘â ta‘addî olunmazdı. Bir müddet esfâr-ı hümayûn mütemâdî olmak takrîbiyle bu husûsda kânûn-ı kadîme hâlel târî olup muhassıllar cem‘ itmekle re‘âyâ fukarâsına zulm ü ta‘addî bulunduğu târîh-i mezkûrda sadr-ı a‘zam nasb olunan Yavuz ‘Ali Paşa’nın mesmû‘-ı sem‘-i dilîrânesi oldukda, “defâtir-i cizye fûrûht olunmasun, ve kânûn-ı kadîm üzre on akçeden ziyâde gulâmiyye alınmasun” deyü fermân-ı kat‘iyyü‘l-müfâd ısdâr olduğun cümle muvâcehesinde takrîr itdiklerini cümle kapukulu istimâ‘ itdiklerinde Rumili ve Anadolu sipâhîlerinin pîr ü ihtiyârları Âstâne-i sa‘âdetde olanlar beher sene mülâzım yazılıp ve defterleri alurlar. Bizler dahi ma‘an vukû‘ bulan sefere eşüb zahmet çekeriz mahrûm kalmamız bir vechile insâf olmamağla onar akçe gulâmiyye mîrî tarafından virilüp cümle mevcûda ‘ale’s-seviyye tevzî‘ olunmak mercûdur, mazmûnunda ‘arz-ı hâl itmeleriyle vezîr-i müşârûn-ileyh İstanbul sipâhîlerine, “sizlerin bu bâbda cevâbınız nedir, ne dirsiz?” deyü hitâb itdiklerinde cümlesi fermân şevketlü pâdişâh-ı âlî-şân efendimiz hazretlerininindir. Lâkin bu kullarınız der-i devletde mekîn olup rûz u şeb bir hizmet düşdükde hâzır ve fermâna nâzır mevcûdunuz. Kânûn-ı kadîm üzre Hak bizim olduğu cümlelerin ma‘lûmlarıdır” deyü cevâb virdiler. Lâkin Âstâneli olmayan sipâhiyân kesîr

olduğundan gayrı hılâl-i esfârda ‘askeriye istimâlet ehemm ü elzem olmağla ber-fehvâ-yı **el-hükmü limen galebe velâ li-ekseri hükmü’l-küllü tarafu gâlibin** merâmına müsâ‘ade olunmak lâzım geldi. Pes defâtir-i cizye virilmeyüp onar akçe hisâbı üzre gulâmiyye virilmek ve ‘ale’s-seviyye mevcûda tevzî‘ olunmak fermân buyuruldu.

Yine müverrih-i müşârün-ileyh muhtârınca ba‘zı sâlde on beşer altun ve ba‘zı sininde dokuzar altun gulâmiyye nâmiyla ‘ale’s-seviyye tevzî‘ olunurdu. Lâkin [200a] sipâh tâifesi mufassalâtta tahrîr olunduğu vekâyi‘-i mûte‘addide sebebiyle yüz bulup tuğyâna başladılar. Ve devr-i Mehemmed Hânî’de Engürus seferleri mütemâdî olmak hasebiyle serdâr nâmına olanlar bu tâifeyi istimâlet maslahatıçün her murâdlarına nâçâr müsâ‘ade ve bu miyânda kendülerden zuhûra gelen evzâ‘-ı küstâhânelerinde iktizâ-yı vakt-i takrîble müsâmaha itmeleriyle mâbeynlerinde sâhib-i miknet ve âhâd-ı neferden riyâset hey’etinde ağalar zuhûr idüp mukaddemâ re‘âyâyı zulm ü ta‘addîden sıyâneten nizâm virilen defâtir-i cizye ve sâir hidemâtı külliyyen ahz ve ‘alenen Sultân Mehemmed Hân Câmi‘-i şerîfi harîminde sâbıkâ zikr olunduğu üzre beynlerinde müzâyede ve üç dört kat ziyâdesiyle âhara virüp ra‘iyyet fukarâsını perîşân ve hânedânların harâb itdikleri gadr ve hasâret-i ‘azîmeye kanâ‘at itmeyüp¹³¹⁴ murâd itdikleri menâsıbı dahi aldıklarından gınâya dest-res-i vusûl buldukça tuğyânlarına sebep olmağla tuğyâna sebebdir. Kerem ü lutf lîme fehvâsınca gitdikçe ‘ale’l-hükkâm tahakküm ve zümre-i eşrâfa tehekküm vâdîsinde olup ‘uhde-i Mehemmed Hânî’de ifrât ü tefrît üzre bî-edebâne evzâ‘a cesâret itmeleriyle;

Bi-hükm-i gayret-i Hak sâr alınur a‘dâdan

Zemânı var hele kesme ümîd mevlâdan

müfâdınca bin on bir târîhinde sâbıkâ zikr olunduğu üzre Yemişçi Hasan Paşa’nın hüsn-i tedbîri sebebiyle cezâlarını bulmuşlar idi. Lâkin lezzet-i gınâ dimâğ-ı hıyânet-semîrllerinde muzmer olduğundan mâ‘adâ ba‘zı müfsidin-i bed-râ igvâlarıyla nev-be-nev fesâdâta ictirâ iderek zemân-ı istidrâcları devr-i Murâd Hân-ı Râbi‘de bin kırk bir evâhırına değin kırk seneden ziyâde müddet mütemâdî olup sene-i mezbûre zi’l-ka‘desinde es-Seyyid Sabrî’nin;

Geçdi kılıçdan fiten-i rûzgâr

Seyf-i yedullahî olup âşikâr

¹³¹⁴ Mukaddemâ re‘âyâyı kanâ‘at itmeyüp (Derkenar notu).

tazmîni mîsdâkınca cezâ-yı sezâların kahramânü's-selâtîn Sultân Murâd Hân-ı heybet-âyîn hizmetlerinin tîg-ı sâhib-kırânlarından bulup makhûr ve mübtezel oldular. Târîh-i mezkûrda sultân-ı müşârün-ileyh Sinân Paşa Kasrı'nda dîvân idüp cümle-i erkân-ı devlet ve 'ulemâ ve 'askerî ve a'yân-ı saltanat mahzarlarında 'askerî tâifesin ba'de't-tahlîf yedlerinden hüccet almağla bir müddet 'âlem nizâm bulmuş idi. Keyfiyyet-i asl ve fer'-i mâdde hüccet-i mezkûreden icmâlen nümâyân olmağla *Târîh-i Na'îmâ*'dan sûreti bu mahalle nakl olundu.

Sûret-i hükm-i hümayûn

Selâtîn-i mâziye zemânında sefer vâki' oldukça ordu-yı hümayûn hizmetiçün sipâh tâifesinden üç yüz mülâzım yazılup vücûda gelen mülâzemetleri mukâbelesinde hidemât-ı dîvâniyyeden her birinin hâline münâsib birer hizmet tevcîh olunagelmişken birkaç seneden berü zikr olunan mikdârdan ziyâde yazılup taraf-ı saltanatdan [200b] men'ü zecr olunmamağla on binden ziyâde mülâzım yazıldığından gayrı sefer olmadığı senelerde mülâzım yazılmak kânûn değil iken cem'iyet ü ittifâk ile 'atebe-i 'aliyyede dahi mülâzım defterine on binden ziyâde nefer kayd olunmağla, cümle hidemât-ı dîvâniyyeden mâ'adâ havâss-ı hümayûn voyvodalıkları vefâ itmeyüp selâtîn-i mâziye evkâfının ve hayrât-ı müslimînin tevliyet ve kitâbet ve cibâyet ve nezâretleri bile alınup evkâfı tahrîb ve re'âyâyâ zulm ü ta'addî hadden efzûn olmağla, re'âyâ perâkende vü perîşân olup mezbûrlar Dîvân-ı hümayûn tarafından men' olunduklarında memnû'lar olmayup zikr olunan hizmetleri taleb üzre musırr olmağla husûs-ı mezbûr için huzûr-ı pâdişâhîde 'akd-i meclis olunup Sinan Paşa Köşkü meydanında cümle vüzerâ ve 'ulemâ ve sâir erkân-ı dîvâniyye ve a'yân-ı saltanat ve yeniçeri zâbitleri ve altı bölük ağaları ve sipâh ihtiyârları fermân-ı hümayûn ile hâzır olup serîr-i 'adâlet-masîre sa'âdetlü pâdişâh cülûs buyurduklarında “husûs-ı mezbûrda kânûn-ı kadîm nicedir” deyü suâl buyurduklarında hâzır bi'l-meclis olan sagîr u kebîr cevâba tasaddî idüp fi'l-hakîka kadîmü'l-eyyâmde zikr olunduğu üzre seferler oldukça üçer yüz mülâzıma hizmet tevcîh olunagelmıştır. Lâkin birkaç seneden berü cem'iyet ve ittifâk ile mülâzemet defterleri yazdırup beher sene umûmen hidemâtı aldıklarından mâ'adâ evkâf-ı müslimîne ve Hazîne-i 'âmireye râci' olan emvâle dahi gadr idüp memâlik-i mahrûsa ve re'âyâyı zulm ü cevr ile pây-mâl itmeleriyle 'âlem harâb olmuştur. Ba'de'l-yevm kavânîn-i mu'ayyene üzre 'amel olunup cem'iyet ü ittifâklarıyla hilâf-ı kânûn itdikleri vaz'-ı münker def' olunup zulm ü ta'addîlerinden beytü'l-mâl-ı müslimîni sıyânet ve re'âyâ ve berâyâyı cevr ü sitemlerinden himâyet ve mîrî ve evkâf gadr ü hayflerinden emîn olmak levâzım-ı dîn ü devlet ve ehemmi mehâmm-ı

saltanatdır deyü ‘alâ-vechi’l-ittifâk ihbâr itdiklerinden sonra altı bölük ağaları ve sipâh tâifesinin pîr ü ihtiyârları ba‘de’l-yevm hilâf-ı rızâ-yı pâdişahî hareket ve bî-ma‘nâ ittifâk u cem‘iyyet itmeyüp kânûn-ı kadîm üzre mülâzimîn-i sipâha virilen hizmetlerden gayrısını talebden fâriğ olduk. Bizim dahi mâbeynimizde bu vech üzre vifâk-ı ittifâk olunmuşdur ki, hilâf-ı şer‘-i şerîf ve mugâyir-i kânûn-ı münîf bir ferdden bir vaz‘ [201a] sâdır olursa ve cem‘iyyet ü ittifâk ile hilâf-ı rızâ-yı pâdişahî bir teklîf olursa ber-muktezâ-yı şer‘-i şerîf haklarından gelinsün didikde hâssaten ocak ağaları ve yeniçeri neferleri böyle ‘ahd ü mîsâk itdiler ki, her bâr ki, sa‘âdetlü pâdişâhımız bir zâlimi ahza mâbeynimizden her kime fermân iderse varup emri üzre hakkından gelmezsek ocağımıza Allâhu te‘âlânın ve peygamberlerinin ve cem‘-i melâike ve ümmet-i Muhammed’in la‘neti olsun didiklerinde vâki‘ hâl ‘alâ-mâ-cerâ taraf-ı saltanat-ı ‘aliyyeden ketb olunmağa fermân-ı lâzımü’l-ittibâ‘ sâdır olmağın imtisâlen-leh ketb ü imlâ olundu. **Hurrîre fi’l-yevmi’l-‘işrîn min zi’l-ka‘di’ş-şerîfe li-sene ihdâ ve erba‘în ve elf.**

Şuhûdü’l-hâl: Sadr-ı a‘zam Mehmed Paşa, Müftî’l-enâm Hüseyin Efendi fahrü’l-vüzerâ Bayram Paşa Âsaf-ı bahâdır Hüseyin Paşa, fahrü’n-nukabâ Şeyhî Efendi. İntehâ.

Mahall-i te‘emmül ve ‘ibretidir ki, sipâh tâifesi min-ba‘d câdde-i itâ‘atden münharif ve vâdî-i şekâvet ü tuğyâna mün‘atıf olmamağa ‘ale’l-infirâd muvâcehe-i huzzârda Kelâm-ı Kâdim-i Rabbânî’ye vaz‘-ı yed ile eyman-ı mugallaza idüp ser-i mû muhâlefetde bulunanlara mecmû‘-ı la‘ni kabûl itmişler iken “rûz-ı ferdâ virilecek hizmetler hemân virilsün” deyü defterdâra hücum ve yine mağallata itmekle melûm oldukları beynlerinde ocak-zâde ‘askeri oğlu ‘askerî olmayup bir alay ırgâd ve hammâl ve kuttâ‘ü’t-tarîk ecânible bayraklar memlû olduğudur.

Hattâ bundan akdem Sadr-ı a‘zam Hâfız Ahmed Paşa’yı ve ba‘zı mukarrebânı Vezîr Receb Paşa’yı şerîr igvâsıyla cem‘iyyetle huzûr-ı hümayûnda katl itdiklerinden sonra beş on fırka olup her fırka birer ‘acîb cemâl sureti peydâ ve leyle-i ramazânda meş‘aleler ile zûkâk be-zûkâk gezdirirler. Andan agniyâdan birinin pîşgâh-ı manzarasından “bir mikdâr lu‘bdan sonra şu mikdâr ramazâniyye ve şu mikdâr ‘idiyye vir” deyü gülbank çekerler idi. Matlûbları vâsıl olursa ne güzel ve illâ sâhib-i hâne sükût iderse yâhûd bir mikdâr eşyâ vü nakdde kesr olursa müştâ‘il meş‘aleleri ne‘üzü-bi’llâhi te‘âlâ hânenin saçaklarına doğru tutup tutuşdururlar idi. Hâne sâhibi nâçâr merâmlarına müsâ‘ade iderdi. Anlardan rub‘ sâ‘at sonra bir gürûh dahi gelüp anlar dahi bu minvâl üzre tecrîm iderler idi. Böyle böyle rûz-ı ‘ide dek [201b] vüzerâ ve vükelâ ve a‘yânı tecrîm ve sâir ağayân ve agniyâyı serâser

ta‘zîm eylediler. Vakt-i ‘îd oldukda ba‘zı vâsi‘ mahallere salıncaklar vaz‘ olunup vezîr-i a‘zamdan tâ rütbe-i ednâya dek cümle-i ricâle mumlar irsâl eylediler. Ve her bir mumun üzerinde birer pusula olup salıncak sâhibinin ismi yazılmış idi. Anlar dahi nâçâr yük yük ağır kumaşlar ve surreler tedârük idüp âdemleriyle bâ-defter taraflarına gönderirler idi. Ba‘zı hediye makbûl olmazsa sâhibinin hânesini yağma iderler idi. ‘Âlem bu hâle resîde olup nizâm-ı ‘âlem didikleri emr-i mergûb bi’l-küllîyye meslûb olmuş idi. Bu şenâ‘atlerden mâ‘adâ;

Ve mükellefî’l-eyyâm zadd-ı tıbbâ‘ahâ

Mütetallib fi’l-mâ-i cezveti nâri

mazmûnuna mâ-sadak tekâlîfleri hadden bîrûn olmağla gayretu’llâh zuhûra gelüp kahramân-ı cihân Sultân Murâd Hân-ı Gâzî hazretlerinin şemşîr-i sâhib-kırânîleriyle cezâ-yı sezâların buldular.

Eger ecânibden bir alay söz bilmez şân-ı devlet ve kadr-i ni‘metinden bî-haber kimesneler olsa bu gûne şenâ‘âte sebep olmazlar idi. ‘Askerî oğlu ‘askerî olanlar bu makûle bî-edebâne harekâtta bulunmazlar¹³¹⁵. Pâdişâh-ı müşârûn-ileyh kemâl-i taharrî vü dikkat ile ibtidâ vüzerâ ve vükelâ ve ağayân ve zâbitândan muharrik-i fitne olanları katl itdikden sonra Sadr-ı a‘zam Tabanıyassı Arnabud Mehmed Paşa’ya ruhsat-ı kâmile erzânî buyurmalarıyla haklarından gelindi. Ve ânifen tahrîr olunduğu üzre yedlerinden hüccet alındıktan sonra yine ba‘zı bî-edebâne hareket itmeleriyle müftî-i ‘asr Ahîzâde Hüseyin Efendi fetvâsıyla rüesâ-i zûrbâğândan ele girenler katl olunup ‘âlem bir mikdâr nizâm buldu.

Na‘îmâ dir ki, bu sâlde kalîlü’n-nef‘ hidemâtdan sağ ve sol kola kırkar ellîşer ru’ûs virilüp zâbitleri murâd itdikleri ihtiyâr ve ehl-i ‘îrz yoldaşlara ulaşırdılar. Ve cizye defâtiri dahi virilmeyüp ana bedel her nefere altışar gurus gulâmiyye çıkdı. Hattâ ol vakit zurefâ-yı sipâh birbirlerine “aldın mı altıyı” deyü latîfe iderlerdi. Birkaç seneden sonra gerek hidemât ve gerek gulâmiyye külliyyen ref‘ olunup ‘ulûfeden gayrı bir şey virilmez oldu. İntehâ.

Hulâsa-i kelâm gürûh-ı ‘askerîye ecânib duhûl itmek sebebiyle sipâh gavgâsı yetmiş seneye karîb müddet mütemâdî olup, işbu sâlde bâ-himmet-i hâkânî nizâm bulmuş iken beş on sene mürûrunda Sultân İbrâhîm gavgâsı sebebiyle yine nâire-i fitne müştemil olmağla

¹³¹⁵ Eger ecânibden bulunmazlar (Derkenar notu).

devr-i Mehmed Hân-ı Râbi‘de Köprülü Mehmed¹³¹⁶ Paşa hüsn-i tedbîr [202a] idüp ol gâile-i ‘azîmeyi bi’l-küllîyye def‘ itmiş idi. İbtidâ-i zuhûrlarından devr-i Mehmed Paşa-yı mûmâ-ileyhde nizâm-ı tâm bulunca mecmû‘-ı müddet-i tuğyânları ânifen işâret olunduğu üzre yetmiş sâl mikdârı müddete yetmiş idi. Pes ol vezîr-i gayret-şiyem gerek sipâhiyân ve gerek yeniçeriyân ve sâirlerinde bulunan zûrbaları birer birer letâyifü’l-hıyel ile katl u i‘dâm itmekle Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye’nin müceddeden ihyâsına bâ‘is oldular.

Na‘îmâ merhûm dir ki, ‘Adetu’llâh böyle cârî olagelmıştır. Her kangı tâife haddinden tecâvüz idüp nâmûs-ı şer‘ ve tavr-ı ‘akıldan hâric hareket iderlerse elbette gayret-i ilâhiyye zuhûr itmekle bir hâkim-i câsirin şemşîr-i kahr u te‘dîbile zelîl ü makhûr olurlar. Bu birkaç Arabî beyt ki, mazmûn-ı ‘ibret-nümûnu mahz-ı hikmetdir, Hâtem-i Buhtunnasr‘da mahlûk? idi ki mervîdir. Haddini tecâvüz idenlere nush kâfi olmağla tahrîr olundu.

Lillâhî fî ‘âlemihî hâtemün

Tecurru el-mekâdîre ‘alâ nakşihî

Lâ tenbişi eş-şerra fe-tüblâ bihî

Vahzer ‘alâ nefsike min nebşihî

Mesâri‘u’l-bağyi lehâ savletehu

Tünkisü es-sultâne min ‘arşihî

Lemmâ tağa’l-kebşü bi-şahmi’l-kulâ

Udrice re’sü’l-kebşi fî kirşihî

Ve nahnu in lem nahre ev netkî

Ke’l-meyyiti mahmûlün ‘alâ na‘şihî¹³¹⁷

¹³¹⁶ Mehmed olarak yazılabilir.

¹³¹⁷ Allah’ın yarattığında bir mühür vardır
Kader bu mührün nakşı üzre işler
Kötülüğü irdeleme ki ona kendini kaptırmayasın
Onu irdelemekten nefsinu koru
Azgınlığın var gücüyle bir saldırısı vardır ki
Sultanın tahtını tepetakla eder
Koşun böbrekleri yağlandığında
Kafası karnı içine sokulur
Biz kendimizi bilip Allah’tan korkmazsak
Ceset üzerinde taşınan ölüye benzeriz

Ve Sultân Murâd Hân-ı Gâzî merhûmun duhânı yasag idüp bu husûsa fevka'l-had mukayyed olması ancak bu takrîb ile erâzil makûlesinin haklarından gelmek idi. Hattâ şûrb-i duhân töhmetiyle katl itdiği otuz bin neferi mütecâvizdir. Zîrâ kalbinde fikri olmayan yasag-ı pâdişâhiye muhâlefete cesâret idemez. İbtîlâ erbâbı elbette mahfî bir çâresin bulur. Ve halkı ba'zı mesîrelere gitmekden men'-i şedîd dahi bu maslahat zımnında idi. Maksûd gulâmiyye ve hidemât-ı sipâhiyânı beyân iken ber-vech-i münâsebe itnâba cesâret olunmağla ma'fûv buyurulmak mercûdur. Dîde-i dikkatle nazar olunsa her satır ve kelimedede hakâyık-ı nâfi'a ve dakâyık-ı câmi'a mermûz u meknûz olmağla itnâbı mûcib-i tenşît-i tıbbâ'-ı ehıbbâ olduğu bî-irtiyâbdır.

Kelime-i sâlise: İrtişâyâ müte'allık ba'zı kelâmdadır. Ma'lûm-ı hurde-bînândır ki bir husûsun husûliçün virilen şeye [202b] rüşvet dirler. Ber-fehvâ-yı mu'ciz-ihtivâ-yı le'ane'llâhü er-râşî ve'l-mürteşî tarafeyne la'net olunmuşdur. Ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ irtikâb eyleyenler fi'd-dâreyn rüsvâ ve melûmdurlar. Bir mâddeye ki, Hazret-i Bârî te'âlâ la'net eyleye, ne gûne ictinâb vâcib olan habîs şeydir, ma'lûm-ı zevî'l-'ukûldur. Kangı devletde ki zuhûr itdi, karîn-i zevâl olduğu mufassalâtta mezkûrdur. Mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzere devr-i Süleymân Hân-ı Gâzî'de hergiz irtişânın nâmı yoğidi.

Merhûm Rüstem Paşa sadr-ı a'zam iken ol töhmetle müttehem idi. Fe-emmâ rüşvet nâmına Anadolu ve Mısır ve Şam gibi a'lâ menâsıbdan dûrdur, beşer bin altun alurdu. Ol kimesne mansıba mutasarrıf oldukça min-ba'd kendüden bir habbe dahi taleb olunmazdı ve 'azlden dahi kat'â havf itmezdi. Bu hod bu 'asra nazaran irtişâ zulm değil belki mahz-ı ihsân u lutf idi. Bir gün Diyarbekir vâlisi olan kimesne Rüstem Paşa'ya hediye nâmıyla beş bin altun irsâl eylemiş Diyarbekir'in bu mikdâra tahammülü yokdur deyü iki bin altunu girü redd itdiği *Târîh-i Peçûyi*'de mezkûrdur. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, mukaddemâ râşî ve mürteşî olmadığından herkes bulunduğu menâsıbdâ müddet-i medîd ber-karâr olmağla 'âlem ma'mûr u âbâdan idi. Mutlakâ 'azl bilâ-cürm vâki' olmazdı. Meğer mansıb sâhibi li-husûsin mâ-'azlını taleb eyleye. Hattâ Celâlzâde Tevkî'î Mustafa Bey'e mensûb bir münşeâtta muharrer olduğu üzre, bir kimesne on beş sene Siroz kadısı olup hevâsı bedter olmağla imtizâc bir vechile kâbil olmayup ekser-i hâlde devâ vü 'ilâca muhtâc olmuşuzdur. Dâimâ ahâlîsi dahi mahmûm olmağla âlâm-ı gûnâgûn ile mahmûm olduk, eger bu def'a tebdîl-i mansıb kâbil olmaz ise nahb-ı kazâ itmemez mukarrerdir deyü

mü'ekkeden 'azlini iltimâs itmekle 'azl olunmuş menâsıb u tîmâr ve ze'âmet ve sâir husûslardan kat'â rüşvet alındığı mesmû' değil idi.

Peçûyi merhûm evâil-i *Târih*'inde dir ki, bu devletde Sofî Sinân Paşa'dan gayrı tîmârdan ve ze'âmet tevcîhinde irtîşâ nâmına bir kimesne mukaddemâ akçe aldığı gayr-ı mesmû'dur. Sadr-ı merkûm âşikâre bir mikdâr akçe alurdu. Bin târîhinden sonra Engûrus seferleri 'avdetlerinde ferâgat emînleri peydâ olup ferâgatden bey [203a] başına ikişer üçer altun alınup düşen mahlûlât hod **bey' men yezîd** ile iştirâ olunmağla ferd-i vâhid mülâzım yazılmaz oldu. Ammâ bu kadar hırs u tama' ile yine mîr-i mîrânân derd-i iflâsdan halâs olamadılar. 'Abd-i Fakîr dirim ki, bu makûle mâl-ı habîsde hâşâ berekât olmaz. Bir dirhem sem bin dirhem şeker şerbetini ifsâd itdiği gibi bu gûne mâlik bir akçesi niçe hazâyini berbâd ider. Bu Devlet-i 'Aliyye'de irtîşânın nâmı yoğiken egerçi zâhiren mâl bu kadar vefîr değil idi. Lâkin hükkâm ve 'ummâl ve sâir iş sâhibleri ahkâm-ı şer'-i şerîf ve hudûd ullâhdan ser-i mû münharif olmamalarıyla mâllarda berekât olup 'âmmenin du'â-yı şâm u seheri sebebiyle her umûr âsân-ter olurdu. Ba'de esturin zikr olunduğu üzre rüşvet zuhûr ideli sûretâ mâla vefret târî olmuş iken mazhar-ı la'n emvâl-i habîseden olmağla ser-cümle berekâtı ref' itdiğinden mâ'adâ fukarâ vu zu'afâ ve re'âyânın husûsâ erbâb-ı isti'dâdın inkisâr-ı rûzân u şebâneleri sebebiyle umûr görölmeden kalup nizâm-ı 'âlem münselib oldu.

Sokullu Mehmed Paşa kethudâsı Hasan Ağa'ya Peçûyi merhûm, efendiniz irtîşâya râğbet itmezdi. Ve havâssı yüz elli ve yüz altmış yük akçeden ziyâde olmazdı dîrsiz. Paşanın masârîfî hisâb olursa kelâmınızı nakz ider. Ez-cümle İstanbul'daki ve Sütlüce'de ki iki sarâya bin yük akçe gitdi. Ve Burgos 'imâretine üç yüz yük akçeden mütecâviz mâl ve Hafsa 'imâretine yüz elli yük akçe sarf olunduğunu defterleriniz nâtık ve İstanbul ve Haleb ve Şam ve Haremeyn-i Muhteremeyn ve sâir mahallerde ihdâs olunan ebniye-i müte'addideye masrûf emvâl bî-nihâye nereden hâsıl oldu?" deyü suâl itdikde bu gûne cevâb virmiş ki, "şimdiki ricâl-i devletin irtikâb idüp aldıkları rüşvetden efendimiz merhûma gelen hedâyâ iki üç mertebe ziyâde idi. Ve ebniyeden gayrı masârîfî ekser bi-tarîkı'l-hedâyâ gelürdü. Ve bu 'imâretlerine hizmet ider bin forsaları var idi. Evvelâ sarây-ı cedîd binâsına merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Selim Hân-ı Sâni tâbe serâhu hazretleri yüz bin altun imdâd itmiş iken sadr-ı müşârûn-ileyh Hazîne-i 'âmireyi sıyâneten kabûl itdikden sonra yine taraf-ı şevket-meâblarına hibe itmişler idi. Bunun misillü [203b] tayyârâtına nihâyet yoğidi. Cümleden kat'-ı nazar on altı yıl sadr-ı a'zam oldu. Yüz altmış yük akçe yalnız hâslarından hâsıl olurdu. Ol hisâb üzre dört yüz bin guruş ider. On altı

yılda dörder yüz bin guruşdan ne mikdâr akçe ider. Ve vezîr-i sâni iken senevî kırkar yük akçe hâssı olurdu. Dokuz yıl vezîr-i sâni olmuşlar idi. Min-haysi'l-mecmû' dünyâ kadar akçeye bâliğ olur. Efendimiz merhûmun hâlî bu minvâl üzere idi. İntehâ.

Yine müverrih-i müşârün-ileyh tahkîkî üzere nizâm-ı Devlet-i 'Aliyye'nin berbâdına sebep Fâtih-i Yemen Sinân Paşa'dır. *Târîhi*'nde niçe hatâ-yı fâhişi yazmıştır. Ez-cümle 'askerî zabtına mukayyed olmamağla bundan akdem zikr olunduğu üzere ocaklara ecnebî duhûlüne sebep olmuş idi. Ve şâkîlere, "bir memleket harâb olmayınca âharı alınmaz ve ma'mûr olunmaz" deyü cevâb virürmüş. Ve Tatar-ı yağma-gerâna dahi ruhsat-ı kâmile virmekle memâlik-i Engürus'ı serâ-pâ gâret itdirüp bu takrîb ile 'umûmen re'âyâ pâ-y-mâl olduğundan memlekete kaht ü galâ müstevlî olmağa bâdî oldu. Bu dahi ma'lûm ola ki, bu Devlet-i 'Aliyye'de mûcid-i rüşâ Şemsi Paşa'dır.

Merhûm Sultân Murâd-ı Sâlis'i bu fi'l-i mel'ûn tarafına sevk idüp, "niçün bi-tarîkî'l-hedâyâ tarafınıza 'âid olan nukûd u eşyâyı kabûl itmezsiz ve memâlik tarafeynde olan vülâta menâsıb tevcîhinde şevketlü efendime vâfir mâl hâsıl olur. Vülât menâsıbdan mâl-ı Kârûn cem' iderler. Birer mikdârını bi-kadri merâtibihim hazîneye imdâd için taraf-ı hümâyûnuza teslîm itsünler. Husûsâ seferler mütemâdî olmak takrîbiyle masârif hadden bîrûn yevmen-fe-yevmen efzûn olmaktadır. Devlet-i Pâdişâhîde mâl-ı firâvân kazanurlar. Bir mikdârını imdâd-ı seferiyye virmeğe 'ârmı çekerler. Husûsâ 'an-aslin mâlî nereden buldular? Bâ'is-i cûddur denürse anlardan mâl alınsın yine anlar ideceğîn iderler. Öyle olduktan sonra her birinden bir mikdâr şey alınmakda be's yokdur" deyü şu makûle igvâ virmeğe başladı. Pâdişâh-ı merkûmun ise efkârları mahâll-ı ba'îdeye resîde olur, makûlesinden olmamağla paşa-yı vizr-endûden bu re'y-i bâtılı **şeyâtînü'l-ins akvâ mine'l-iblis** mîsdâkınca te'sîr itmekle ruhsat virmişler. Mesfûr sihr u efsûnunun te'sîrinden sürûr-ı tâm izhârıyla fi'l-asl Kızıl [204a] Ahmedlü ba'zı kurenâsına, "Âl-i 'Osmân'dan Kızıl Ahmedlü intikâmını henüz aldım, mâdam ki dolab-ı irtişâ bu devletde dâirdir yevmen fe-yevmen erkân-ı nizâmı muhtell olup esâs-ı saltanatları müşrif-i harâb olacağı bî-şekk ü irtiyâbdır" didiğini 'Âlî merhûm *Künhü'l-Ahbâr*'ında zikr itmiştir. Lâkin kâr-ı mel'ûn gitdikçe şu rütbe revâc-yâfte oldu ki, nâm-ı Şemsi Paşa münkesif oldu. Husûsâ otuz târîhinden sonra âşikâreye çıkup irtişâ umûr-ı mehâmm-ı devletde ma'dûd bir ma'nâ oldu. Sâbıkâ ber-vech-i münâsebe mahal be-mahal işâret olunmağla bu mahalde misâl iktizâ eylemez. Ve ba'zı mâdde dahi karîben zikr olunsa gerekdir.

Kelime-i erba‘a: Memâlik-i islâmiyye[de] zuhûr iden fitne vü fesâda bâ‘is ü bâdî ne idüğü ve ne mikdâr memleket elden gitdiğı zikrini müştemildir ki, merhûm Koçi Bey’in *Risâlesi*’nden ahz olunmuştur. Çünkü sâbıkâ işâret olunduğı üzre mîr-i müşârün-ileyhin tahrîrâtı kendi ‘asrına nazaran olmağla bu mahalde ba‘zı makâle-i lâzıme zammı ile şerh ve mütûn misâlinde tastîr olunmuştur.

Kavluhû: Devlet-i ‘Aliyye-i Âl-i ‘Osmân halludet hilâfetühüm ilâ âhîrî’z-zemân bir Devlet-i ‘Aliyye-i ‘azîme dir ki, etrâf u cevânibde olan a‘dâ-i dîn ü devlet cümleten yek-dil ü yek-cihet olup her taraftan hücum itseler, bi-emrillâhi te‘âlâ cümlesine cevâb vermek âsân idi.

Ekölü: Sâbıkâ icmâlen tahrîr ve bi-mennihî te‘âlâ tafsîli mahallinde tastîr olunduğı üzre Rumili cânibinde kelîme-i tevhîdi gûyâ ferd-i vâhid yoğıken iki bin nefer mücâhidîn-i dîn-i mübîn ol tarafın güzîde memâliklerin zabt itmişler idi. Husûsâ hâkân-ı nusret-şi‘âr Gâzî Hudâvendigâr ‘aleyhi rahmeti’l-Gaffâr hizmetlerinin evâhır-ı ‘ahd-i saltanatlarında yedi kral ta‘bîr olunan Hersekler ‘alâ-rivâyetin sahîha üç kerre yüz binden ziyâde leşker-i hizlân-eserleriyle Kosova nâm mahalde saf-keşîde olup ol sultân-ı zafer-karîn mütevekkilen ‘ale’llâhi’l-Mu‘în i ‘mâl-ı seyfe kâdir yedi sekiz bin müntehab dilâver-i güzîn ile mukâbil olduklarında ber-fehvâ-yı kerîme-i “**Kem min fi’etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**”¹³¹⁸, a‘dâ-yı dîn ü devlet makhûr u münhezim olmuş idi. Ve ‘ahd-i Murâd Hân-ı Sâni tâbe serâhuda kezâlik yedi kral var, kuvvetlerin bâzû-yı idbâra getürmekle mehere-i müverrihîn tahkîkleri üzre hasyi hasâ? kâbil ve i‘dâd-ı a‘dâd-ı leşker-i a‘dâ nâ-mutasavver iken sultân-ı [204b] Rüstem-şecâ‘at mütevekkilen ‘ale’llâhi’l-Müste‘ân on iki bin mikdârı güzîde-i leşker-i zafer-eser ile makhûr u müdemmer itmiş idi.

Kezâ fe-kezâ sene tis‘în ve tis‘a-mi’e tarîhine gelince vâki‘ olan gazavâtın cümlesi bu makûle leşker-i kalîle müzâheretleriyle vukû‘ bulmuş idi. Egerçi ‘asker az idi, fe-emmâ özü mazbût ve ecânibden pâk ve mümtâz idi.

Kavluhû: Hâlâ memâlik-i mahrûse-i islâmiyyeden bunca vilâyetler gidüp bunca hasâretler ki olmuşdur, ve a‘dâ-i dîn üzerine bu kadar seferler olup bî-hisâb mâl u hazâin telef olmuşdur, yine dîn ü devlete nâfi‘ bir hizmet görölmediğine sebeb budur ki, dokuz yüz doksân târîhinden berü menâsıb-ı pâdişâhî rüşvet ile nâ-ehle virilür oldu.

¹³¹⁸ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/249.

Ekölü: Hafî olmaya ki mîr-i müşârün ileyhî hâlâ didiği bin otuz iki târîhleridir ki, bu hılâlde ya ‘nî doksan târîhinden bin otuz iki sâline gelince beyne-hümâda¹³¹⁹ Mufasssalât’da zikr olunduğu üzre vukû‘ bulan esfârın ekserinde mağlûbiyyet taraf-ı islâmiyândan zuhûr itmiştir. Devr-i Murâd Hânî evâhırında Engûrus seferleri ve Şark seferleri mütemâdî olup niçe müddet tarafeyne ser-‘askerler irsâl olunmuş idi. Lâkin Murâd Hân-ı Sâlîs câlis-i evreng-i ‘Osmânî olduklarında halvet ü inzivâya ve meşâyıh-ı kirâm ile erba‘în ü ‘uzlete meyl ü rağbetleri tâm olmağla umûr-ı saltanatı külliyyen vükelâya sipâriş ü tefvîz itmişler idi.

Merhûm Mehemmed Paşa-yı Tavîl ‘âkıl u müdebbir ve nefsinde mustakîmü’l-etvâr sadâkat-şî‘âr bir müşîr-i Âsaf-tedbîr idi. Lâkin bi-mennihî te‘âlâ târîhimiz derûnunda tafsîlî tahrîr olunması musammem olan vücûh sebebiyle ki, cümleden biri meşreb-i Murâd Hânî umûr-ı saltanatda nüdemâ kelâmına i‘tibâra me’lûf, nîk ü bed temyîzîne sarf-ı zihn itmemeyle mevsûf olmağın, huzûr-ı hakânîsinde nüdemâ hayyiz ve rütbelere bulduklarından sultân-ı rahmet-penâh Selîm Hân-ı Sâni ‘asrında sadr-ı müşârün-ileyhî kemâl-i istiklâlle pâdişâh-ı ma‘nevî olmağla beyne-hümâda vak‘ ve kadr-i nüdemâ mürtefi‘ olduğu gayzı bu def‘a icrâya ittifâk ve safâ-yı hâtır-ı âsafânelerin tek-dîde-i şemşîr-i sâk-i ihtimâm ile mütesaddî-i şikâk ü nifâk olmalarıyla sahâyif-i balâda zikr olunduğu üzre suret-i Hak’dan görünüp ittifâkla, “şevketlü pâdişâhım vâlid-i mâcidiniz tâbe serâhu hizmetleri sâf-ı zamîri hasebiyle paşa kulunuzun zâhir-i hâline i‘timâd idüp ruhsât-ı kâmile virmeyle erbâb-ı seyf ve mukâtelenin hakk-ı sarîhi olan müntefi‘ bahâ [205a] güzîde ze‘âmet ve tîmârları evlâd ü etbâ‘ına ve menâsıbın a‘lâsın levâhıkına ve akâribine tevcîh itmekle menâfi‘-i sûrî ve ma‘nevî Devlet-i ‘Aliyye’yi kendüsüne münhasır itdi deyü gamz u si‘âye itmeleriyle bâhatt-ı hümayûn kat‘iyyü’l-müfâd etbâ‘ları üzerinde bulunan ze‘âmet ve tîmârlar ref‘ ve nüdemâ vü mukarrebândan bir alay nâ-müstahıkka tevcîh olunmuş idi. Bu vaz‘-ı nâ-me’mûl zuhûrundan sadr-ı müşârün-ileyh egerçi ciger-hûn oldu, fe-emmâ gâyet ‘âkıl ve dûr-endiş ve sadâkat-şî‘âr olduğundan kat‘â sûret-i hâlde te‘ellüm ve keder izhâr itmemişler idi. Ba‘zı hayr-hâhân ilkâsıyla husûs-ı âhardan sadr-ı mezbûr ez-taraf-ı pâdişâhî mutayyebü’l-hâtır kılınup mecmû‘-ı umûr dest-i istiklâline taklîl olunmağla ol münâfıkînin nüfûz-ı kelâmlarına bir müddet dahi sedd-i keşîde kılınmış idi.

Hükm-i? hakkıyla şehîd oldu Mehemmed Paşa

¹³¹⁹ Ya ‘nî.....gelince beyne-hümâda (Derkenar notu).

Târîhi mîsdâkınca bir dîvâne şehâdetine vesîle olup mühr-i sadâret Kara Ahmed Paşa'ya virilmiş idi. Kâ'ide-i kadîme münfesihi olmağa başlayup Ahmed Paşa dahi müddet-i yesîrede vefât itmekle andan sonra sadra gelenlerden Enderûn halkına mütâba'at itmeyenler bi-gayrı Hakkın katl olunmağa başlanalı cümle-i ahlâflar bi'z-zarûrî mütâba'ata şürû' itmeleriyle nizâm-ı 'âlem didikleri emr-i mergûb münselib oldu. Fâtih-i Yemen Sinân Paşa ise irtişâ ile dünyâyı harâb ve idhâl-i ecnebî ile ocakları berbâd itmekle vukû' bulan esfâr bir varup bir gelmeden belki tahrîb-i memleketden 'ibâret oldu. Her mâddenin tafsîli sâbıkâ zikr olunmağla tekrîri mûcib-i itnâbdır.

Kavluhû: Ve erbâb-ı mukâtele hakkı olan ze'âmet ve tîmâr sepetlere girüp erbâbı pâymâl oldu.

Ekûlu: Sâbıkâ zikr ü tafsîl olunduğu üzre bundan akdem Devlet-i 'Aliyye'nin güzîde 'askeri zu'amâ ve erbâb-ı tîmâr olup müntehab ve ocak zâdegânı cebelûleriyle iki kerre yüz bin nefere bâliğ olurdu. Ve herkes mahallinde mevcûd olmağla hîn-i iktizâda her umûr sühûletle görölürdü. Ve cânibeynin vülâtı müddet-i medîd bilâ-rüşvet mansıplarında berkarâr olmağla her biri bî-nihâye güzîde 'asker besleyüp bir sancak beyi Nemçe çasarına bi-'avnihi te'âlâ cevâb virebilürdü. Sonralarda sadr-ı a'zam makâmında bulunanlar 'umûmen serdâr ta'yîn olmuş iken cevâbdan 'âciz oldular. [205b] Nitekim mîr-i mûmâ-ileyh bu mâddeyi zikr idüp dir ki:

Kavluhû: Evvelâ bâlâda zikr olunduğu üzre Rumili beylerbeyisi yalnız eyâleti ile Nemçe kralı gibi bir mel'ûnu bozup târ-mâr idüp bunca yüz aklığ itmiş iken bin târîhinden berü on beş sene 'ale't-tevâlî Nemçe kralı üzerine serdâr-ı a'zam bunca tantana vu şevket ile sefer eyledi. Ancak iki kal'a ve dört palanka alınıp kral-ı bed-fi'âl ise serhadd-ı memâlik-i islâmiyyeden otuz mikdârı kal'a ve palanka aldı ki el'ân ellerindedir.

Ekûlu: Karîn-i zamâyir-i mütetebbi'in âsâr-ı eslâfdır ki, bu vak'aların tafsîli *Târîh-i Na'imâ*'da mastûrdur. Bu mahalde istişhâden târîh-i merkûmdan naklen icmâlen zikr olunmak münâsib görüldü. Lâkin evvelâ ma'lûm ola ki, inşâallâhu te'âlâ *Târîh*'imiz derûnunda tafsîli zikr olunmak tasmmîm olunduğu üzre merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetleri bi-'avnihi te'âlâ şemşîr-i kahramâne ve hüsn-i tedbîr-i feylesûfâne ile yalnız Nemçe memâlikinden yirmi yedi ve vâlîlik memleket alup sahâyif-i sâbıkada işâret olunduğu üzre ol düşmenân-ı dîn ü devletin akvâsı 'âkıbetü'l-emr harâca râzî olmağla cizye kâğıdın boynuna mânend-i halka-i la'net geçürmüş idi. Ve kemâl mertebe haddini bilüp ba'de'l-yevm taraf-ı sâhib-kırânîlerine kec-nigâh itmemeğe 'uhûd u

şurût-ı mukayyede itmiş idi. Ve Eflak ve Boğdan ve Macar ve bunlara müşâbih küffârı seyf-i kahramânî ile te'dîb ve cümlesin mutî' ve harâc-güzâr itmişler idi. Sonralarda rüşvet-i mel'ûnenin belâsıyla **li-küllî 'amelin ricâlün**¹³²⁰ mazmûnuna i'tibâr mürtefi' olmağla bu kadar memâlik-i kesîre gitdiğinden gayrı selâtîn-i sâlîfe 'asırlarında feth ü teshîr olunan memâlik dahi elden gitdi. Lâsiyyemâ bin doksan dörtde vâki' Bec vak'asından sonra ise Nemçe kâfiri Şehirköyü'ne müstevlî olmuş idi.

Hak te'âlâ Köprülüzâde Mustafa Paşa merhûmu Hızır-misâl germ itmekle intehâ-i hudûd hısn-ı Belgrad olmuş iken Sente vak'asından sonra yine 'âlem başka tarz olup bi-hamdihî te'âlâ bin yüz elli iki târîhinde ba'zı erbâb-ı himem ve 'aliyyü's-şânın hüsn-i tedbîrleri sebebiyle intihâ ser-had yine Belgrad oldu.

Gelelim ba'de ez-în Na'imâ'dan menkûl icmâl-i makale. Bin târîhi duhûlünde [206a] Sultân zâde Mustafa Paşa livâ-i Klis mutasarrıfı bulunup şecâ'atı sebebiyle memâlik-i küffâra akından hâlî ve Nemçe ve Hırvat keferelerinin çeteleriyle muhârebeden münfek değil idi. Ol esnâda Mîr-i mîrân Bosna Hasan Paşa dahi muharrik ve şeci' ve cesûr olmağla mugâyir-i sulh u salâh hareket ve diyâr-ı Bosna'da müceddeden Novigrad nâm iki hisâr binâ itmekle bi'd-defa'ât küffârı münhezim itmiş idi. Taraflarından Hasan Paşa mugâyir-i şurût-ı musâlaha hareketde bulunmağla "Bosna'dan 'azl olunmazsa biz dahi feth-i sulh ıderiz" deyü haberler geldikçe Hasan Paşa "sana belâ yetişür" deyü mağrûrâne cevâb virilürdü.

Sene ihdâ ve elfde mûmâ-ileyh Nemçe taburunu münhezim itmekle bi'l-âhire Nemçe çasarı Zrin oğlu ve Hırvat ve sâir ba'zı kefereler ictimâ'ıyla tedârük-i külliyyede olduğun Hasan Paşa haber almağın Rumili eyâleti 'umûmen imdâdımıza gelmeğe muhtâcdır deyü der-i devlete i'lâm itmekle sadr-ı a'zam Siyavuş Paşa Kirli Hasan Paşa'yı Rumili vâlîsi nasb idüp sefere me'mûr itmiş iken Âstâne'den zuhûr eyleyen sipâh fitnesi sebebiyle ma'zûl ve makâmına sâlisin Sinân Paşa mevsûl oldukda Hasan Paşa'ya 'adâvet-i sâbıkası olmak hasebiyle ma'zûl eyleyüp oğlu Mehmed Paşa'yı Rumili vâlîsi nasb eyledi. Bu ihtilâf sebebiyle imdâdda taksîr olunmağla Nemçe mülhakâtıyla diyâr-ı İslâm'a yürüyüp nehr-i Kupa sâhilinde ceng-i 'azîm zuhûra geldi. Evvel emirde inhizâm taraf-ı a'dâdan rû-nümâ olmuş iken küffârın on iki bin 'askerden müretteb imdâdı gelmekle leşker-i İslâm'ı kenâr-ı nehre sürüp cisirden birbirini mûte'âkıben 'ubûr esnâsında cisir münhedim olmağla Hasan Paşa ve her biri kahramâna mu'âdil niçe ümerâ bî-nihâye 'asker ile gark oldular.

¹³²⁰ Her işin adamı vardır.

Mûmâ-ileyh Mustafa Paşa ve meşâhîr-i ümerâdan niçeler döğüşe döğüşe şehîd olup on iki bin mikdârı leşker-i İslâm'dan ferd-i vâhid halâs olmadı. İbtidâ fesh-i sulh Nemçe'ye sebep bu mâddedir bundan sonra sâl be-sâl ser-‘askerân ta‘yîn olunup beyne-hümâda vâki‘ mukâtele bin on beşde Kuyucu Murâd Paşa sadr-ı a‘zam olup mâdde-i sulha nizâm virince on beş seneye karîb müddet mütemâdî oldu. Bu miyânede Nemçe Hisâr-ı Füleke ve Hatvan ve Vişegrad ve Vaç ve Estergon ve Yanık ve Kalâ‘-ı pespirem ve Polata ve Tata ve İstoni-Belgrad ve Peşte ve Depedelen ve sâir ol havâfîlerde vâki‘ kılâ‘ ve memâlik zabt ve bî-hisâb ümmet-i Muhammed’i şehîd ve esîr eyledi.

Egerçi vakit vakit ‘inâyet-i Rabbânî zuhûr eyleyüp Yanık ve Estergon ve Vaç ve Kaniye ve Egri misillü fütûhât-ı cemîle vukû‘ buldu. Lâkin bu kadar müddet ol câniblere külliyyetli ‘asker ve serdâr ve bi‘z-zât mülûk ve sudûr-ı ‘izâm ‘azîmet itmeleriyle bâkî kılâ‘ vü memâlik dahi harâb u vîrân ve devr-i Süleymân Hânî’den berü mesken-i İslâmiyân olan niçe kılâ‘ vü memâlik nasîb-i dûzahyân oldu. Murâd Paşa merhûmun nizâm virdiği binâ-i sulh dahi bir müddet mürûrunda yine münhezim olmağla sâbıkâ işâret olunduğu üzre mülûk-i mâziye ya‘nî Gâzî Hudâvendigâr ve anlardan ve Sultân Süleymân Hân merhûma gelince niçe selâtîn-i gayret-şî‘ârların feth ü teshîr itdikleri memâlikin niçesi dahi elden gitti. Bu husûslara sebep nakz-ı ‘ahd ve ‘adem-i ittihâd ve meyl irtişâ olduğu mütetebbi‘îne gayr-ı hafîdir¹³²¹.

[206b] **Kavluhû:** Ve mukaddemâ Anadolu vilâyetlerinde Celâlî eşkıyâsı bin dört târihinde zâhir olup Anadolu ve Karaman ve Sivas ve Mar‘aş ve Haleb ve Şam ve Urfa ve Diyarbekir ve Erzurum ve Van ve Musul eyâletlerinde olan kurâ vü kasabâtı gâret ü yağma idüp niçe memleketler harâb u yebâb oldu. Belki pâ-yı taht-ı kadîm mahrûse-i Brusa dahi yağma olunup niçe mahallâtı ihrâk bi’n-nâr oldu.

Ekûlu: Ma‘lûm-ı ulü‘l-elbâbdır ki, zîb-i safahât-ı mufasssalât kılındığı üzre Celâlî eşkıyâsının zuhûruna sebep gürûh-ı ‘askerîye ecânib duhûl idüp nizâmları muhtell olduğu ve vûkelâ-i Devlet-i ‘Aliyye’nin irtişâyâ meyl itdikleridir. Tafsîl-i mâdde *Târîh-i Na‘îmâ*’da mastûr olup istişhâden bu mahalle meâlî nakl olundu.

Cünûd-i müslimîn müddet-i medîd küffâr-ı hâk-sâr ile muhârebe vü mukâteleye meşgûl olup Anadolu cânibinin ‘askeri dahi Engürüs gazâsına me‘mûr olmalarıyla Etrâk-ı bî-idrâk ve Ekrâd-ı dalâlet-nihâd andan niçe şekâvet-mu‘tâdlar câdde-i itâ‘atden semt-i ‘isyâna münharif olup Karayazıcı nâm sekbân bölükbaşısı ser-i eşkıyâ olmağla re‘âyâ ve berâyâyı

¹³²¹ Egerçi vakit vakit.....gayr-ı hafîdir (Derkenar notu).

perîşân ve bin sekiz târîhi evâhırında Ruha taraflarında ref'-i livâ-i 'isyân itmiş idi. Ve müfettiş-i Anadolu Hüseyin Paşa dahi mülhak olmağla kıran-ı Nahseyn vâki' olduğu der-i devlete inhâ olundukda Sinân Paşazâde Mehemed Paşa def'alarına ta'yîn olunmuş idi. Tafsîli *Târîh*-i mezkûrda zikr olunduğu vech üzre Hüseyin Paşa katl olunup Karayazıcı'ya emânla sancak tevcîh olunmuş idi. Yine 'isyân itmekle Mehmed Paşa hüsn-i tedbîr ile ahz itmekle karîb olmuşken kaymakâm Mahmûd Paşa ve Müftî Sun'ullâh Efendi kurenâsına bezl-i rüşvet itmekle cürmü 'afv olunduğundan mâ'adâ, İçil'de ol esnâda zuhûr eyleyen suhteât şakîleri def'ine ta'yîn olundu. Mahall-i 'ibretidir ki, Karayazıcı müfsid-i mâder-zâd bir şakî-i delâlet-nihâd iken virdiği rüşvet sadâkatle şöhetine sebep olup kendinin bir sâ'at mukaddem izâlesi vâcib iken hizmet me'mûlüyle def'-i bugât misillü emr-i 'azîme me'mûr eylediler. Celâliyânın ibtidâ zuhûru bu sâlde olup bu vechile zuhûr itmişlerdir. Sene-i kabilde Hacı İbrâhîm Paşa üzerine serdâr ta'yîn olunup bi-emrillâhi te'âlâ münhezim olmağla habîs-i rû-siyâh kuvvet buldu. Ve kendüye itâ'at eyleyen memâlik ahâlîsinin mu'âfiyyetlerine hüküm virmeğe [207a] başladı.

Bin on evâhırında Canik dağlarında mürd olunca niçe memâlik-i güzîdenin harâbına ba'is oldu. Egerçi kendi mürd oldu, lâkin karındâşı Deli Hasan nâm nekbet sene-i mezbûrede tuğyân idüp üzerine ser-'asker ta'yîn olunan Hasan Paşa'yı şehîd itmekle kuvvet bulup bu mel'ûnların dahi yedi sekiz sene tuğyânları mütemâdî olmağın ol taraflarda olan kılâ' ve memâliki serâ-pâ zîr-i dest-i tasallutlarına aldılar. Şehr-i Kütahiyye'yi dahi 'âm-ı kâbilde zabt itmeleriyle min-ba'd kemâl-i kuvvet buldular. Bu esnâlarda İstanbul'da sipâh fitneleri dahi zuhûr eyleyüp rüesâlarının ba'zıları tu'me-i şemşîr oldukda bakıyyeleri mesfûr Deli Hasan'ın yanına firâr itmişler idi. Üzerlerine bi'd-defe'ât serdârlar ta'yîn olunup bi-emrillâhi te'âlâ birisi murâd üzre bir iş göremedi. Bi'l-âhıre letâifü'l-hiyel ile Deli Hasan'a Bosna eyâleti tevcîh olunup mezâlim-i vefîresi hasebiyle ahâlî-i Bosna mâ-melekin gâret ve 'asker şekâvet-eserin kılıçdan geçirmeleriyle hemân kendi gücüyle rehâ bulmuş idi. Hulâsa cezâ-yı sezâsın bulunca çekilen meşakkat ve harâb olan memleketin vasfı kâbil değildir.

On üçde Kalenderoğlu ve Tavîl misillü celâlîler dahi zuhûr eyleyüp Anadolu tarafını berbâd eylediler. Sâlifü'z-zikr Murâd Paşa sadr-ı a'zam oldukda bi-'avnihi te'âlâ cümlesin tu'me-i şemşîr-i âbdâr eyledi. Anadolu cânibinde zuhûr ve vakit vakit reîs-i ehl-i şekâvet olan habîslerin isimleridir. Karayazıcı ki, Na'îmâ kavli üzre gâh sekbân ve gâh subaşı olurken imtidâd-ı esfâr-ı Engürüs takrîbiyle meydânı hâlî bulmağla evbaş re'âyâyı kendüye nefer idinmiş idi. Giderek hâlî bir rütbeye resîde oldu ki, sû-i tedbîr-i müdebbirân ile

erbâb-ı menâsıb zemân-ı kalilde ma'zûl olup bir mansıbda bâ-tetâvül idi. Hey'et-i ictizâb-ı zübâb-ı ciyâ' zâhir olmağın i'mâl-ı kuvvet-i kâhire ile gâlib mağlûbun mâl ve mansıbını sâlib oldukda tedbîre kâdir olan ehl-i menâsıb şakî-i mezbûra bezl-i mâl ile mürâca'at ve isti'ânet itmeğın ser-i mel'anet peyvestinde müctemi' eşkıyâ ile anın mansıbında ikâmetine sa'y iderdi. Ref'-i livâ-i 'isyân itmesine ref'-i nasbda kendüde bu kuvvet müşâhede itdiği oldu.

Sene tis'a ve elfde Çorum ve Sivas ve Tokat havâililerinde bâzâr yağma ve sûk târâca germiyyet ü verâ' virmekle tebe'asıyla ol havâililerde harâb itmedik memleket koymadı. Bi'l-âhire sâbıkâ işâret olunduğu üzre mürd oldu.

Biri dahi mîr-i mîrân-ı azlem sâbıkû'z-zikr Hüseyin Paşa'dır. Biri dahi Karayazıcı karındâşı sâbıkû'z-zikr Deli Hasan Paşa'dır ki, Tıмышvar'da vâlî iken katl olundu. Biri dahi Kalenderoğlu Mehemed nâm şakîdir ki mukaddemâ beylere çavuş ve kethudâ ve müsellemler olup Cigalazâde serdâr-ı cânib-i şark oldukda sâbıkâ beyne-hümâda ünsiyyet olmak takrîbiyle **iltifât ve'l-esîmü ke'n-nâr ikrâmuha ezrâ münâ** mazmûnundan gafletle hâşâ kâr-güzârdır deyü sancak tevcîh itmiş idi. Tezâhüm-i emsâl sebebiyle zabtına kudreti olmayup masraf-ı levendâtdan 'aczi bin on üç hılâlde ref'-i livâ-i 'isyânına bâdî oldu. Tafsîli *Târîh-i Na'imâ*'da zikr olunduğu üzre şekâvet-i bisyâr ile istidrâcı kemâl bulmağla sadr-ı a'zam Murâd Paşa üzerlerine varup'askerin münhezim itmiş idi. Kendi firâr itdikden sonra yine kuvvet bulup niçe memâlik ve mahrûse-i Brusa'yı harâb itmiş idi.

Hulâsa-i kelâm birkaç sene 'âleme bir belâ-yı sipâh olup cezâsın bulunca dünyâyı berbâd eyledi. Sadr-ı müşârûn-ileyhin kavm-i mehâzîlden katl itdiği yüz bin nefere bâliğ olmuş idi. Biri dahi Kara Sa'îd didikleri necs-i ekberdir ki, başına niçe eşkıyâ cem' idüp tahrîb-i memâlikden sonra hizb-i İbn Kalender'e mülhak ve Murâd Paşa seyf-i kahramânîsinden cezâsın buldu. Biri dahi Tavîl didikleri nekbet-i rezîl idi ki, başına müctemi' niçe evbâş ile tahrîb-i memâlik idüp kendüden sonra Meymûn nâm karındâşı ser-i eşkıyâ olup İbn Kalender'e imdâd itdiği hılâlde katl olunmuş idi. Biri dahi Yûsuf Paşa didikleri Türk-i ebter idi ki tafsîl-i hâli Târîh-i mezbûrda mastûrdur. Muslî Çavuş ile ma'an Üskûdar'a otâg-ı hümâyûn nasb olundukda bâ-hüsn-i tedbîr-i Âsafî katl olunmuşdur. Üskûdar seferi ki meşhûrdur anların istisâller için idi. Bunlardan mâ'adâ Deli Dervîş ve Beyzâde ve Arnavud Hüseyin ve Kumkapulu Ahmed ve Gedüslü 'Ali ve Konyalı Tavîl Mustafa ve Gerz¹³²² Dündar ve Arnavud Süleymân ve Depesi Tüylü Deli Arslan ve Deli

¹³²² Görez?

Kaplan ve K r Hüseyin ve Kara M r hur ve Büyük ve Küçük Hal l ve Yağmur ve ems li hab sler b -nih ye olup cümlenin e eddi Canbolato lu idi ki, tafs li *T r h-i Na im *’dan taleb oluna. Haleb ve  am ve ol hav l lerin har bına sebep mes urdur. Ve ibtid  zuh r eyleyen bu Cel l ler seferlerin m tem d  olması ve s -i tedb r-i h l sebebiyle Anadolu h li kalma la ref -i liv -i tu y n itmişler idi. Bin otuz birde Abaza Paşa ‘adem-i zabt-ı ‘asker  sebebiyle tu y n idüp niçe müddet ol dahi tahr b-i mem lik eyledi. Anlardan sonra zuh r eyleyen Cel l lerin tafs li *T r h-i merk mda mezk r olmağla* bu mahalde tayy olundu. Hus sa bin t r hinden sonra Efl k ve Bo dan voyvodaları dahi ‘isy n itmeleriyle ol taraflar dahi har b olmuş idi¹³²³.

[207b] **Kavluh :** ‘Urb n ve Türkmen t ifesi dahi it ’atden kalup re  y  fukar sına zulm   ta add yi hadden efz n itmekle ol cihetden dahi niçe köyler har b oldu.

Ek lu: Bu hus sun dahi tafs li *T r h-i Na im *’da mast rdur. Haf  olmaya ki ‘urb n deyü i  ret olunan Basra Vak as ’dır ki, sene sitte ve elf t r hinde zuh r idüp Hasan Paşa n m bah dır ol c nibe serd r ta y n olunmuş idi. Ve Türkmen deyü i  ret olunan Adana hav lisinde Cem id oğlu n m  ak  zuh rudur ki, her birinin *T r h-i Na im *’da tafs li mezk r olup bu mahalde ictin ben ‘ani’t-tav l tayy olundu. Fi’l-hak ka Adana ve cev nibini ol m der-i bi-hat ?¹³²⁴ mesken-i b m u gur b olmayacak mertebe har b itmiş idi. Sadr-ı a zam Mur d Paşa merh mun hüsn-i himmeti sebebiyle cez s n buldu. Bu dahi haf  olmaya ki, bu esn larda Uyv r ve Erdel ‘arbedeleri dahi zuh r itmişdir ki, her birine niz m virilüp s k n-y fte olunca neler  ekmi dir ve ne memleketler har b olmuşdur ve mem lik-i Gürcistan fitnesi dahi bu esn larda vaki  oldu. Ve Ekr d’a m te allık niçe fiten ve Fir n e tarafından dahi ba zı fes d zuh ra geldi. Hul sa her taraftan fitne v  fes d ba  kaldırıp icm len sebebi  t   ark Seferleri dahi zuh r itdi. Bir taraftan fiten-i Eng rus ve Macar ve Efl k ve Bo dan ve Tatar ve bir taraftan Cel liy n-ı  ek vet-   r ve bir taraftan ‘Urb n ve ‘Acem fes dı ve bir taraftan c nib-i bahr n ekd r  halk-ı k in t  gark- b-ı hayret ve ölüm itmi iken der n-ı  stanbul’da dahi s bik  i  ret olunduğu üzre vakit vakit ‘asker  fitnesi zuh r itmekle ‘ lem bir  zge  ekle girüp herkes l havle-g y n mütehayyir   sergerd n olmuşlar idi. Tahk k-i Na im  üzre sene-i bagy ile mu allem olan bin on iki t r hinde v ki  k ran-ı ‘ulv yyin sebebiyle bi-izni’ll hi’l-Melikü’l-Hakim ecl f n tagallüb   hur cu emr-i mübrem olmuş idi. Egerçi ol zuh r-ı feter t s l-i elf-i k mildir l kin sene-i

¹³²³ Azlem s biku’z-zikr har b olmuş idi (Derkenar notu).

¹³²⁴ bi-baht. (M der-be-hat )?

isnâ ve ‘aşerde gereği gibi istihkâm bulmuş idi. Bu kadar fitene Na‘îmâ kavlince berfehvâyı:

M[isrâ’]

Bâ‘is-i fitne vü âşûb rakîb oldu hemân

Nesir: İrtişâ didikleri mel‘ûna a‘yân-ı devlet ve erkân-ı saltanatın meyl-i küllîleri hasebiyle tedbîrde kusûr itmeleri bâ‘is olmuştur.

[208a] **Kavluhû:** Ve Karadeniz tarafından dahi Kazak-ı ‘âk zâhir olup her sene sâhil-i bahrde olan kurâ vü kasabâtı gâret ü yağma ve ashâbını esîr ü giriftâr idüp mukâbele ider kimesne olmamağla Rumili Hisârı’na karîb mahalle gelüp Yeniköy ve niçe bağçeleri ihrâk bi’n-nâr ve emvâl-i müslimîni gâret ü hasâret eyledi. Ve şerr ü şûrları def‘i içün boğazda kal‘alar yapılup etrâfı muhâfaza olunmak lâzım geldi.

Ekûlu: Ma‘lûm-ı dâniş-verân-ı cihândır ki, bu esnâlarda Tatar Han fitneleri dahi a‘zam-ı mesâibden olup, ‘âleme o yüzden dahi tuhm-i fesâd ekilemiş idi. Lâkin musannif-i merhûm ol vekâyi‘e tasaddî itmeyüp bu mahalle tahrîri münâsib olmağla Kazak fitnesinde musannif-i merhûmun kelimâtı şerh oldukdan sonra zeyline icmâlen tahrîr olunmak münâsib görüldü. Mukaddemâ Kazak keferesi sevâhil-i Tuna’da ve Yalı taraflarında vâki‘ ba‘zı kurâ vü kasabâta îsâl-i hasâret itdikleri bi’d-defe‘ât vâki‘ olmuş idi. Mahmiyye-i İstanbul’dan firâr eyleyen mürted Kazak köleleri delâletleriyle sene-i selâse ve ‘işrîn recebinde Kazak kâfirleri ‘ale’l-gafle belde-i Sinob’u basup kal‘ası harâb olmağla derûnuna dâhil olup mâl u emlâkların külliye gâret itmişler idi. Mazarratların def‘ içün Aksu’yun cânibine birer kal‘a binâ olundu. Bin otuz şa‘bânında Ahyolu semtlerine dahi müstevlî olmalarıyla def‘lerine takayyüd-i tâm olunup sene-i mezbûrede Nehr-i Özi’de münhezim olmuşlar idi. Bunlardan mâ‘adâ bi’d-defe‘ât memâlik-i İslâmiyye’ye hücum ve hasârete cesâret itmeleriyle Bahr-ı Siyâh cânibine niçe müddet donanma-yı hümayûn irsâl olunup merreten ba‘de uhrâ gûş-mâl virilüp murâd üzre intikâm alınmış idi.

Sâhib-i risâlenin, Kazak keferesi Yeniköy ve İstinye tarafların gâret itdi didiği bin otuz üç evâhırında vâki‘ olmuştur ki, *Târîh-i Na‘îmâ*’da mezkûr olup bi-‘ibâretihâ bu mahalle nakl olundu. Donanma Kefe’de hân maslahatına meşgûl iken Ten Kazağ’ı Karadeniz’i hâlî bulup yüz elli kıt’a şayka ile şevvâlin dördüncü günü Boğazhisarı’na gelüp Yeniköy’ü gâret ve birkaç dükkân ihrâkıyla hasâret itdikleri ma‘lûm oldukda İstanbul’dan bostancılar ve sekbânbaşı neferâtıyla gemilere binüp hücum idicek, Kazak [208b] eşkıyâsı bir an

durmayup girü deryâya firâr itdiler. Melâ'înin bu mertebe ikdâmla Boğaz'a hücûmu bir târîhde mesmû' olmamışdır. İntehâ.

Karadeniz'de Kazak keferesiyle olan muhârebâtın tafsîli târîh-i sâbîkû'z-zikrden taleb oluna. Lâkin sâhib-i risâlenin Boğaz'da kal'alar yapılmak lâzım geldi deyü ta'bîrinden murâdî gâlibâ bu bâbda re'y hüsn-i ifhâmdır. Zîrâ Boğaz'da binâ olunan kal'alara zemân-ı 'ömrü resîde olmamışdır. Eger Boğaz'dan murâdî Özi Boğaz'ı ise bu tevcîhe hâcet kalmaz. Fe-emmâ Yeniköy karînesiyle bu Boğaz'dır. Pes murâdî Kazak eşkıyâsının şerr ü şûrların def' için Karadeniz Boğazı'nda kal'alar binâsı mühimdir dimekdir. Fî-nefsi'l-emr ol kal'aların ve gerek Bahr-i Sefîd'de binâ olunan kal'aların fevâid-i kesîresi der-kârdır. Mukaddemâ işâret olunan Tatar Hân fitnesi ki, bin otuz üç târîhinde vukû' bulmuşdur 'ale't-tafsîl mâdde-i asl u fer' *Târîh-i Na'imâ*'da mastûrdur. Müverrih-i mûmâ-ileyh ve gerek ba'zı meşâhîr Mehemmed Giray Kırım Hân'ı nasb olundukda birâderi Şahin Giray'ı kalgâ nasb idüp anın tahrîkiyle mulâlif-i rızâ-yı pâdişâhî harekâtta bulunmağla 'azl olunup hâniyyet yine selefi Canibek Giray'a tevcîh olunduğu haber-i bâridi sem'-i hıyânet-eserine vârid oldukda 'adem-i imtisâl ile def'-i livâ-i 'isyân itmekle fiten ü fesâdâta bâ'is ve bir müddet a'zam-ı havâdis oldu deyü tahrîr itmişlerdir. Bu mahalde ber-fehvâ-yı **sâhibu'l-beyt edrî bimâ fihî** fuzalânın ercmendi merhûm Nakîbü'l-eşrâf es-Seyyid Mehemmed Rızâ Efendi'nin tahrîrâtı cümleden sahîh olmağla, **Lezîz bûd, hikâyet-i dırâz-ter güftem**¹³²⁵ mîsdâkıncı etnâbdan kat'-ı nazar olunup fevâid-i yı müstemil olmağın ve'l-ard min ke'si'l-kirâm nasb mağzâsınca bir tetimme ile bi-'ibâretihâ tahrîr olunmak münâsib görüldü.

Tetimme

Mehammed Giray Hân'ın tafsîl-i ahvâlidir ki, *Târîh-i Seb'u's-Seyyâr*'dan nakl olunup keşîde-i silk-i sutûr kılınmışdır. Lâkin hafî olmaya ki, Hân-ı merkûmun mukaddeme-i ahvâlini zikirden lâbûd olmağla yine târîh-i mezbûrdan mülâhhasa nakl-ı kelâm ve 'ale'l-icmâl bu vechile bast-ı merâm olunur ki, mûmâ-ileyh Mehemmed Giray Devlet Hân bin Mübârek Giray oğlu olup tafsîli zîb-i sutûr-ı mufasssalât kılındığı üzre bir müddet Yedikulle'de mahbûs olmuş idi¹³²⁶. Ber-muktezâ-yı takdîr birâder-i kihteri Selâmet Giray [209a] Hân-ı Kırım nasb olundukda, ki bin altı zilhiccesidir kendüye Kalgay itmiş idi. Toktamış Giray ve Sefer Giray katlleri gibi hidemât-ı mekrûhede istihdâm eyleyüp bir sene

¹³²⁵ Söylediğim uzun hikâye hoş oldu.

¹³²⁶ Tafsîli zîb-i sutûr-ı mufasssalât kılındığı.....olmuş idi (Derkenar notu).

mürûrunda ba‘zı etvârından ‘alâyim ve ‘ukûk u muhâlefet hiss itmekle katl ü i‘dâmına tarîk-i taharrî itdiğinden kalgay-ı mûmâ-ileyh haberdâr olduğu gibi birâderi Şahin Giray ile, ki merkûm mansıb-ı Nûreddin ile kâm-yâb olmuş idi, müttefikân ref‘-i livâ-i ‘isyân eylediler. Hevâdâran-ı tarafeyn bi‘d-defe‘ât velvele-sâz ve gulgule-i gîr ü dâr? oldukda kevkeb-i Selamet Giray lem‘a-yâb-ı pertev-i nusret ve Mehmed Giray birâderi ile münhezimen cânib-i Çerkes’e tahrîk-i rikâb-ı sür‘at itmişler idi.

Selâmet Giray Han bin on dokuz rebî‘ü’l-evvelinde hatfe enfihi dâr-ı bekāya revân oldukda kalgası bulunan Cânibek Giray Sultân hânlık tahsîliçün birâderi Devlet Giray der-i ümmîd-i hâcet-mendân olan bâb-ı devlet-meâb-ı hâkânîye irsâl itdiği hılâlde Şahin Giray birâderi Mehmed Giray dahi dest-i bagy u tuğyânda pûyân ve tîg-ı kahr-ı kahramânî-i pâdişâhîden gürîzân iken ber-muktezâ-yı tama‘-ı hâm ehvâ-yı hoş-hırâm devleti üftâde-i dâm-ı merâm itmek hulyasıyla feşânende-i dâne-i sa‘y ü ihtimâm oldukları kat‘â müfid olmayup sene-i mezbûre rebîü’l-âhırında hânlık Canibek Giray’a tevcîh olunmuş idi. Mehmed Giray hânlık tahallüfünden münfa‘il ve mesned-i hânîye ‘adüvv-i cânı olan Canibek Giray’ın kadem-nihâde olmasından nâire-i hıkd u hasedi müştâ‘il olmağla ser-i hevâ iştigâline cem‘ itdiği eşirrâ-yı Tatar ve birâderi Şahin Giray sana? leşkeriyle Canibek Giray’ı tazyîk birle? bir def‘a Kefe ve bir kerre Bağçesaray’da muhâsara? u müşâcerelerin tahkîk eyleyüp gâlib olmak rütbesine karîb oldukda ahâlî-i Kırım i‘ânetleriyle sultânlar münhezim olmağla Şahin Giray taraf-ı şâh-ı ‘Acem’e firâr ve Mehmed Giray dahi rû-mâlîde-i Âstâne-i ‘Aliyye olup Gelibolu kurbünde dâmen-bûsî-i sultânî ile müsta‘id oldukda sahâyif-i cerâyimine kilik-i ‘afv ü safh keşîde kılınup kadr-i kifâye sâlyâne ta‘yîni ile kasaba-i mezbûrede temkîn olunmuş idi. Vüzerâ-i ‘uhde-i Ahmed Hânî’den Nasuh Paşa ile ez-kadîm ülfetleri olmak takrîbiyle bilâ-izn ü ruhsat-ı pâdişâhî Kırım’a hân itmek üzre mahmiyye-i Edirne’ye da‘vet itmekle Mehmed Giray dahi ümmîd-i husûl-ı merâm ile ol savba vusûle müsâra‘at itmiş idi. Esnâ-i râhda pâdişâhın Şahin’e [209b] ihâle itdiği Kartal’a pes dûde-i? hiddetden murg-ı derinde âsâle? idicek bi-hükm-i kazâ vü kader Mehmed Giray’ın Şahin’i çapûk ve bâlâ-ter bulunmağla ol hayevân-ı sakîlü’l-endâmı mânend-i güncişk bî-mecâl zîr ü zeber eyledikde şahbaz-ı evc-i sa‘âdet Sultân Ahmed Hân-ı ‘ayn-ı gayret hizmetlerine girân gelüp, “benim saydım almak kaydında olan ne güne küstâhdır” diyerek verâ-yı püşteye esb-rânde-i gazab u hiddet oldukda Mehmed Giray kırk elli kadar musellah nev-girân ile nümâyân olıcak şekl-i muvahhiş ile gayr-ı me‘mûl gelişinden münfa‘il ü mütevahhiş olup ahbâr-ı eşhâsdan istihbâr eyledikde egerçi Nasuh Paşa hakîkat-ı hâlî ihbâr eyledi lâkin a‘dâları bu güne hareketden ma‘azallahu te‘âlâ

vücûd-ı hümayûna hıyânet bedîdârdır deyü hilâf-ı inhâ si'âye itmeleriyle kârger olup Mehmed Giray Yedikulle'de mahbûs kılındı.

Vezîr-i Nasuh Paşa'nın esbâb-ı katlinin biri dahi bu mâddedir ki, a'dâları bu tarîk ile fırsat bulmuşlardır.

M[ısr]â'

Kaza irse kişiye eyler istikbâl-i esbâbın

Nesir: Mehmed Giray müddet-i medîd[e] mahbûs olmağla ba'de ezîn zemân-ı hayâtından me'yûs iken hal'-i Mustafa Hânî ve cülûs-ı 'Osmân Hân-ı Sânî hılâlinde vâki' tezâhüm ü perîşânî evânında ba'zı emekdârları i'ânetiyle ber-takrîb-i garîb halâs olup firâra şitâb itmiş iken Kâim-makâm-ı rikâb Mehmed Paşa esra'-ı mu'akkbîn irsâliyle ele götürüp etbâ' ü levâhıkın tu'me-i şemşîr-i istisâl ve kendüsün mahbûsen menfâ-yı ekser-i ebna-yı Cengîziyye olan Rodos'a irsâl itmiş idi.

Bin otuz iki cumâde'l-ûlâsında? Canibek Giray Hân ma'zûl oldukda, bundan akdem eger sadâret kendüye teveccüh iderse Mehmed Giray Hân itmek bâbında 'ahd ü iltizâm eyleyen Merre Hüseyin Paşa sadr-ı a'zam bulunmağla 'ahde vefâ idüp der-'akab Rodos'dan da'vet ve hân nasb olunmağın birâderi Şahin Giray'ı Kalgay nasb itmek için taraf-ı Îrân'dan da'vet itmiş idi. Hulâsa Mehmed Giray kemâl-i ferr u ihtişâm ile Kırım'a varup birâderi Şahin Giray dahi debdebe ve kerr ü fer ile Isfahan'dan Kırım'a 'âzim ve ba'de'l-vusûl¹³²⁷ bir hafta mikdârı celse-iistirâhat itmedin, hâmîsi Hüseyin Paşa 'azl olunmağla Canibek Giray devlet-hâhları huzûr-ı Murâd Hânî'de Mehmed Giray ez-kadîm bagy ü tuğyân ile şöhet-yâb olmağla bu def'a memâlik-i Kırım hükm-i pâdişâhîden dūr olacağı bî-şekk ü irtiyâbdır deyü müttefikan gamz u nifâk itdikleri derûn-ı pâdişâhiye te'sîr itmeğın otuz üç şa'bânında hânlık yine Canibek [210a] Giray'a tevcîh olunmağla birâderi Devlet Giray'ı Kalgay nasb idüp donanma-yı hümayûn ile bâ-tebahtur ve ihtizân? Kefe limanına lenger-endâz oldukda bilâ-sudûr cürm-i 'azlden Mehmed Giray ve Şahin Giray ziyâde bî-huzûr olup serîr-i şürûrlarında müctemi' olan 'asâkir-i mâr u mûr ile hâric-i Kefe'de çünkü şürû' ve cânibeynden mukâtele vü muhârebe vukû' bulıcak ber-fehvâ-yı **et-tedbîr lâ-yuvâfiku't-takdîr**¹³²⁸ 'asâkir-i 'Osmâniyânda sûret-i hezîmet nümâyân

¹³²⁷ Birâderi Şahin Giray..... ba'de'l-vusûl (Derkenar notu).

¹³²⁸ Tedbir takdirden kurtuluş değildir.

olmağla Kapudan Receb Paşa ve Canibek Giray Hân tahlîs-i girîbân-ı cân için Kefe kal'asına gürîzân olıcak bi'l-âhire;

Mısrâ'

Kazâ-i mülk hestî be-dest-i tû bâd

Nesir; ref'an li'l-fesâd u fiten hânlık yine Mehemed Giray'a tevcîh olunmağın re'y-i ahsen ve Canibek Giray'a mansıb-ı sâbıkı livâ-i Çirmen tevcîh olundu.

Tezyîl

Hafî olmaya ki, bu mahalde ba'zı suâl ve cevâb zımnında fevâid-i bisyâr ve nesâyih-i bî-şümâr merkûz olmağla ber-tarîk-ı? cümle-i mu'terize tahrîr ve ba'de'l-hitâm müverrih-i müşârün-ileyhin ba'zı akvâli kezâlik tastîr olundu.

İ'tirâz: Sâbıkâ zıkr olunduğu üzre Mehemed Giray'ın muharrik-i fiten ü fesâd olduğu Selâmet Giray Hân'a Kalgay nasb olunduğu âvânda azher olmağla ber-fehvâ-yı mesel-i meşhûr-ı eşerrü's-şerr sığara niçün cezâsı tertîb olunmağla sâire 'ibret kılınmadı.

Cevâb: Mûmâ-ileyhin kalgaylığında muharrik-i fesâd olması Tatar Hân'ın 'indinde meczûm olup, Devlet-i 'Aliyye'ye sârî bir ma'nâ değil idi. Câiz ki Tatar Hân ba'zı nâ-münâsib tekâlîf eyleyüp anın zımnında kelâmını redd itmekle Tatar Hân ref'-i livâ-i 'isyân fikrindedir. Vesvesesine tâbi' ola, zîrâ Mehemed Giray'ın Tatar Hân'a her vechile mutî' olduğuna karînedir ki kalgay oldukda mukaddemâ vâdî-i itâ'atden münharif olan Toktamış Giray ve Sefer Giray kahr u istîsâllerine me'mûr itdikde bir hizmet-i şenî'a iken kemâl-i itâ'atin iş'âren **el-me'sûr ma'zûr** diyerek ol hizmeti edâ itmiş idi. İhtimâl ki, Tatar Hân Mehemed Giray'ın kesret-i tebe'asından mütevahhiş olmağla mezbûre isnâd bağı eyleye.

Ve Tatar Hân üzerine leşker keşîde oldukda muhârebeye âgâz itmesi rûh-ı cümle-i eşyâdan lezîz ve ağırdır. Bu hareket bilâ-cürm olanlara zarûrî iktizâ ider bir hâletdir. Bundan kat'-ı nazar mukarrik-i fesâd Şahin Giray olduğun mehere-i müverrihinden ol vak'aya vâkîf olanlar tahrîr itmişlerdir. Ve mesfûrun fi'l-hakîka seri [210b] mefâsid ve cevval-i fiten olduğuna karînedir ki¹³²⁹ şâh-ı 'Acem tarafına firâr idüp lede'l-vusûl ne'ûzu

¹³²⁹ Karînedir ki (Derkenar notu).

bi'llâhi te'âlâ niçe müddet televvün-i tab' muktezâsınca âyîn-i rafz u ilhâdı icrâ ve ba'de'l-merre birâderi hân olup kalgaylık için da'vet ve lede'l-vusûl Şâh 'Abbas rafz-ı istînâsın tarafına mürâ'aten li'l-hukûkın zu'muyla mahsûs elçi ile gönderdiği nâme-i nifâk-meâlini bende-i Şâh 'Abbas Şahin Giray mısra'-ı rekîk ve nâ-matbû'uyla tab' olunmuş hâtem ile temhîr itdiğini ol 'asırda İskender nâm Râfızî'nin cem' itdiği *Târîh*'in kıt'a-i sâniyesinde mezkûr olduğun sâhib-i Târîh zikr ider. Bundan mâ'adâ çünkü Mehmed Giray rikâb-ı pâdişâhiye;

[Mısra]â'

Cürmümü bildim kerem senden şehâ!

Nesir; mazmûnuyla yüz sürüp emân-hâh-ı ma'zeret olmuş idi. Lâ-cerem kâ'ide-i şîme-i sülâle-i tâhire-i 'Osmâniyye üzre 'afv olunup sâlyâne ta'yîni ile Gelibolu'da iskân ve mûmâ-ileyh dahi kendi hâliyle meşgûl-i ed'îye-i devâm-ı Devlet-i 'Osmâniyân iken sâbıkâ zikr olunduğu üzre vekîlü's-saltana fermânına imtisâlen gelüp muktezâ-yı ser-nüviştine mübtelâ oldu.

İ'tirâz: Çünkü emr-i pâdişâhiye mutî' idi. Bâ- emr-i hâkânî mahbûs olmağla¹³³⁰ lâzım olan istirahat ü isti'tâf ile mahbesden halâs olmak iken nîm lahza zemân-ı fetreti ganîmet 'add idüp firâr itmek kendüye cürm ü tuğyânına karîne değil midir?

Cevâb: Belî bu husûs bir cihetden kendüye cürmdür, lâkin cihet-i uhrâya nazar olursa değildir. Zîrâ Mehmed Giray bu husûsda mahbûs olması bilâ-cürmdür?. Ânifen zikr olunduğu üzre emre imtisâlen gelmiş iken vezîr-i a'zamın taraf-ı hilâfında bulunan nüdemâ fırsat bulup, “şevketlü pâdişâhım vezîrin size sû-i kasdı olduğunu ber-muktezâ-yı hukûk-ı ni'am bi'd-defe'ât inhâ itmiş idin, i'timâd buyurmadınız, hâlâ bilâ-izn-i hümayûn Mehmed Giray” getürmeden maksûdu Ahmed yerine Muhammed'i i'tilâdır deyü nifâk itmekle böyle bir hâdise zımnında mahbûs olan kimesne hayâtdan me'yûs olmaz mı? Husûsâ hâmîsi bu vâkı'a mukâbili katl oluna, velev müddet-i vefire mürûru ile ol efkâr mündefi' olmuş. Mahbûsun hâlî firâr olduğu meşhûrdur. Hidemât-ı hıfz u hırâsete me'mûr olanlar muhâfaza emrinde takayyüd itmek gerektir. Mehmed Giray'ın habsinden firârına sebep müverrih nakli üzre dîzdârın [211a] taksîr ü ihmâlinden nâşîdir. İstişâden müverrih-i mûmâ-ileyhin nüsha-i ulasından vak'a-i mezbûre bu mahalle nakl olundu.

¹³³⁰ Emr-i pâdişâhiye.....mahbûs olmağla (Derkenar notu).

Bin yirmi yedi rebû'l-âhır guresinde vukû' bulan hal'-i Sultân Mustafa ve iclâs-ı Sultân 'Osmân esnâsında alaylar takrîbiyle hılâl-ı eşgâl-ı nâsda fırsat gözedüp mukaddemâ Nogay mirzâlarından Halef nâm kimesneye bey' ü şîrâ bahânesiyle atlar getürdüp Çırpıcı Çayır'ında müheyyâ itmekle bu aralıkda vakit bulup Yedikulle'ye râkib olıcak esbi getürdükden sonra gûyiyâ sür'at ve meşy vü hareketine bakmak için râkib olup aşağı yukarı bir mikdâr idâre ba'de-zâlik dîzdâra hitâben, “ağa 'acabâ ben şu hey'etle bu mahalden firâr idebilür müyüm? Ve firâr itdiğim hâlde ahzıma mu'akkibîn me'mûr olur mu? didikde dîzdâr, “Hâşâ sultanımdan bu fi'l-i nâ-sezâ sudûr itmekle bu hakîri taraf-ı devletden mu'âheze ve mu'âkab olmak belâsına mübtelâ itmek me'mûl oluna deyü kelâmına hitâm virdiği hılâlde yine esbi aşağı yukarı koşdururken kemâl-i sür'at ile:

Seni ey gözleri âhû yâ hû!

mısdâkınca, “ağa seni Hudâ'ya ısmarladık” didiğiyle kapudan taşra olduğu bir oldu. Bu takrîb üzre kabâhat dîzdâr¹³³¹ındır. Zîrâ bir âdem mahbûs ola, ana esbin lüzûmu nedir ve anın yanına taşradan gelen âdem varmağa ruhsat virilür mü? Husûsâ pâdişâh-ı 'âleme sû-i kasdı olmak cürmüyle habs oluna anı hıfz u hırâset bâbında takayyüd-i tâm gerekdir.

İ'tirâz: Bu mevâddan kat'-ı nazar zâhir hâlde i'tibâr ile mukaddemâ muharrik-i fiten olduğu şehâdet-i hân-ı Kırım ile müsbet ve vücûd-ı pâdişâhiye sû-i kasdı olmaklığıla müttehem ve habsden firârı fesâda mebnî olduğu muhakkak iken hân nasb olunması münâsebeti idi.

Cevâb: Mumâ-ileyh Mehmed Giray Rodos'da menfî iken Merre Hüseyin Paşa tarafına bezl-i rüşvet ile tahsîl-i âşinâyı itmiş idi. Ol 'asırda irtişâ sagîr u kebîr miyânında şöhet-yâb ve cârî olup bu kâr-ı mel'ûne sebebiyle **li-küllî 'amelin ricâlün**¹³³² mazmûnuyla 'amel mürtefi' olmağla vükelâ vü ricâlîn nazarları ancak rüşvete idi. Yohsa nizâm-ı devlet muhtell olmuş olmamış kat'â hâcetleri değil idi.

Andan mâ'adâ Sultân 'Osmân Vak'ası zuhûrundan berü fitne vü fesâd birbirini ta'kîb idüp memâlik-i mahrûsenin mecmû'unda [211b] emniyyet ber-taraf olmuş idi. Derûn-ı İstanbul fesâd-ı 'askerîle mâlâmâl olmağla emr u nehy ve fetk u retk ve 'azl ü nasb husûsu ve mevâdd-ı sâire-i devlet dest-i istilâ vü tagallüblerinde olup istedikleri kimesneyi vezîr ve istemediklerin kahr u tezlîl iderler idi. Bu hılâlde sadra gelenler dahi bu makâmda

¹³³¹ Doğrusu dizdâr olacak.

¹³³² Her işin adamı vardır.

müddet-i ikâmetim gāyete mâ-fi'l-bâb otuz kırk günü tecâvüz itmez. Lâzım olan bu aralıkda bir mikdâr takiye kapmaktır. Yâ karnı yâ sırtı diyerek rüşvet-i mel'ûneye şu rütbe mübtelâ oldular ki, mûcid-i rişâ Şemsi Paşa 'âlem-i ervâhda yüzlerine tükürdü. Bu esnâda Mehmed Giray bezl-i rüşvet itmekle hân oldu, fi'l-hakîka kat'â münâsib değil idi. Husûsâ selefi Canibek Giray Hân Devlet-i 'Aliyye'ye sıdkile hizmet ve Hotin Seferi'nde envâ'-ı fevz u nusret vücûda getürmekle mukâbilinde vüfûr-ı kerem 'avâtıfet me'mûlünde iken dûçâr-ı cezâ-yı Sinimmârı meşhûr oldu. Hattâ müverrih-i merhûm hân-ı merkûmun bilâ-cürm ma'zûl ve makâmına Mehmed Giray'ın mevsûl olması müstagreb-i şeyh ü şâb olmağla herkes fikra-hân-ı **inne hazâ li-şeyin 'ucâb** oldu deyü tahrîr ider. İşte irtişâ bu makûle bir mel'ûndur ki, ihtilâl-i nizâm-ı devlet ve tahrîb-i ülke ve memleketi kat'â hâtıra getürmez. Hak te'âlâ 'azameti hürmetine ol mel'ûnun vücûdunu kahr eyleye, âmîn.

İ'tirâz: Çünkü li-vechin-kân hân-ı Kırım nasb olundu, henüz Devlet-i 'Aliyye'ye sû-i kasd ve hıyâneti zâhir ve mûcib-i 'azl ü tardı olacak cürm ü taksîri bâhir olmamışken bilâ-sebeb-i zâhiri müddet-i yesîrede ma'zûl olmağla bu bâbda muhâlifâne harekâtı ma'zûr değil midir?

Cevâb: Değildir. Zîrâ devr-i Ebü'l-Feth Mehmed Hânî'de Âl-i Cengîz Devlet-i 'Aliyye'ye mutî' ve fermân-ber oldukda taraf-ı devletden gerek hutbe ve gerek 'azl ü nasbları selâtîn-i 'Osmâniyye'nin olmak şartıyla hân-ı Kırım nasb olmuşlar idi. Hattâ ol esnâda cânib-i devlete muhâlefet ve mugâyir-i rızâ-yı hümayûn hareket itmemek mazmûnunu muhtevî hüccet virmişler idi. Çünkü 'azl ü nasbları dest-i selâtîn-i 'Osmâniyye'dedir ve kendilerinin virdikleri sened dahi anı nâtıktır, vâcib olan haber-i 'azl kendüye vârid olduğu gibi emr ü fermân pâdişâhın deyüp me'mûr olduğu mahalle gitmekdir. Eger mukaddemâ zikr olunduğu üzre cân 'azîz olmağla hevl-i cân ile bu gûne hareket itdi dinürse, [212a] eger ber-mûceb-i emr-i pâdişâhî hareket idüp 'azli husûsuna sûret-i rızâ irâet itse, sâbıkâ isnâd olunan cerâyimden dahi müberrâ olmuş olurdu. Husûsâ merhûm Sultân Murâd Hân mütebassır bir pâdişâh-ı müdakkik olmağla mûmâ-ileyh bu def'a 'azlden murâdları ihtimâl ki, kendüye tecrîbe ola. Hulâsa mûcib-i nekbeti bu mâdde olabilir yohsa mevâdd-ı sâbıkâ sened-i kavî olmaz. Bu mahalle gelince suâl ve cevâb zımnında bir mikdâr halt-ı kelâm olundu. Nâzırından 'adem-i i'tirâz mercûdur, min-ba'd müverrih-i mezbûrun netîce-i kelâmını tahrîre şürû' idelim.

Hafî olmaya ki âsitân-ı devlet-penâh pâdişâha bir sehergâh bâ-çeşm-i muhâlefet-nigâh idenler bî-iştibâh ol şeb kûr ve ednâ cürmüyle nazar-ı i'tibâr-ı sultân-ı cihândârdan yek-lâhza dûr olanlar devlet-i hayât ve mülkden mehcûr olurlar. Lâ-cerem Mehemed Giray ve Şahin Giray'ın a'mâl-ı nâ-sezâları muktezâsı mukaddemât-ı tertîb cezâları zuhûr itmeğe başlayup evvelâ tafsîli safâhat-ı eser-i müverrih-i merkûmda zikr olunduğu üzre nesl-i Cengiz'den olmayanın ba'zı kimesneleri bir tarîk ile mas'ad-ı rütbe-i hâniyyet olan tarîka vaz' ile silk-i nesl-i Cengîziyyeye idhâl itmekle kavm-i Tatar'ın sagîr ü kebîri ve a'lâ vü ednâ ve bernâ vü pîri kendüden nefret itmişler idi. Sâniyen cânib-i Devlet-i 'Aliyye'den tûğ u 'alem ihsân olunan Kantemir Mirza öteden berü kendüye itâ'at ü inkıyâd itmemekle birâderi Şahin Giray'ı leşker-i bî-şümâr ile üzerine ta'yîn itmiş idi. Tafsîli Tarîh-i merkûmda zikr olunduğu üzre ibtidâ Şahin Giray hezîmet-i fâhişe ile münhezim olmağla husamâsı Bağçesaray'a dek ta'kîb itdiklerinden mâ'adâ sene sitte ve selâsîn ve elf ramazân-ı şerîfinin usbû'-ı evvelinde hân ile sultânı tazyîk ve muhâsaraya şurû' eylediler.

Mâh-ı mezbûrun yirminci günü i'ânet-i ahâlî ile hân cânibi gâlib olmağla Kantemir Kefe kal'asına firâr ve beş on gün zarfında kendüye nizâm-ı tâm virdikden sonra bâr-ı dîger muhâsara ve mukâteleye mübâderet ve nüfus-ı bî-hisâb telef olduğu dem, ki sâbi'-i şehir-i sevvâl-i mükerrrem idi, karîha sabîha-i pâdişâhîden hânlık sâlisen Canibek Giray'a tevcîh olunmağla donanma-yı hümâyûn ile Kapudan Çelebi Hasan Paşa ma'iiyyet-i ilhânîlerine ta'yîn olup **bismillâhi mecrâhâ ve mürschâ**¹³³⁴ kınân-ı Kefe limânına duhûlü haberi mesâmı-i'-ı Tatar'a vusûl [212b] buldukda olmaz, hân kullarının misâl keffe-i mîzân taraf-ı hân-ı cedîde meyilleri nümâyân husûsâ ol eyyâmda kapu halkının nâfizü'l-kilem ve pîşvâsı hânın tûfengçi-başısı dâne-i habbe-i tûfeng-i sâhib-i keş gibi cânib-i Canibek Giray'a cân atup etbâ'-ı vâfire ile 'asker-i muhâlifine lâhık ve Mehemed Giray'ın za'fî mütihaklık oldukda, ber-muktezâ-yı edbâr kendüye mahsûs beş on nev-kâr ile sahrâ-yı bî-pâyân Özü'ye firâr ider. 'Âm-ı kâbilde ahâlî-i Kırım bizimle gîrüdâr itmez, hemân siz gâre-i emvâl idüp bize kafâdar olun deyü nehr-i Özi sâhilinde sâkin Kazak keferesini igfâl ile hâric-i Ferahkirman'da muhârebeye iştigâllerinde ekser-i melâ'in-i küffâr sifâl-i tûğ-ı âteşîn ile şarâb-ı nûş ve kâse-i hançer-i hûnîden;

Yedir bâ-tarâfu's-sahâm 'aleyhim

¹³³³ "Tetimme mükerrer".

¹³³⁴ "Onun yüzmesi ve durması Allah'ın adıyladır". *Kur'an*, Hûd, 11/41.

Ke'ûsu'l-menâyâ haysü lâ-teştehi'l-hamr

Dürdî-i şarâb-ı merg ile medhûş olıcak bakıyye-i lusûs-ı Kazak hulûs u dıkâkların tebdîl-i mel'anet ü nifâk idüp, “sen bizim rüfeka ve hem-kîşlerimizi ruba? revîşlik ile tu'me-i şîr-i şemşîr eyledin” deyü ‘arbedeleri esnâsında bir mel’ûn bî-pervâ ihâle-i tûfeng-i cân-rübâ itmekle sene semân ve selâsîn şevvâlinde ‘âzim-i dârü'l-bekâ olmağla na‘şî Eski yurt’da binâ olunan ceddi türbesinde nihâde-i zîr-i hâk olup birâzı müddet hıttâ-i Kırım levs-i gavgâ vü fesâddan pâk oldu. Müddet-i hükûmeti def‘a-i ûlâda on üç ay ve def‘a-i sâniyede üç sene ve dokuz ay ve bâ-tagallüb dört ay dahi zabt idüp min-haysi'l-mecmû‘ beş seneden bir ay noksânda müddeti itmâm ve zemân-ı hayâtı kırk beş senede hitâm buldu.

Ol zemân-ı kıyâmet-nişânda Şahin Giray bir takrîb-i garîb ile rehâ-yâfte olmağla Anadolu cânibine güzâr ve öteden berü ülfet itdiği iklim-i îrân’a dek firâr eyledi. Lâkin bu def‘a Safî-i bed-nihâd şâh-ı ehl-i rafz u ilhâd bulunup Şâh ‘Abbas gibi kadr-şinâs olmadığından Şahin Giray’a iltifât değil, belki kahr ile mu‘âmele itmekden nâşî cânib-i Çerkes’e geçüp ol havâlîde ve gerek Kalmûk-ı bed-mahlûk memleketlerinde bîm-i kahr-ı kahramânî ile penç sâle müddet bîhûde geşt ü güzârdan sonra meşâkk-ı ‘uzbet cânına kâr itmekle tafsîl-i hâl safha-i Seb‘u’s-Seyyâr’da muharrer olunduğu üzre kahramân-ı cihân Sultân Murâd Hân feth-i Revan kasdıyla sâha-i Üskûdar’da mansûb-ı bârgâh-ı İskenderânelerinde mekîn [213a] oldukları esnâda ol ‘asırda ricâl-i nâfizü'l-kelimin reîs-i ‘azamet-şî‘ârı silahdâr paşaya dahîl ve mûmâ-ileyh dahi tahlîsine kefil olup bi’z-zât pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerinden recâ itmekle huzûr-ı hümayûnlarına getürdüp hitâb-ı ‘itâb-âmîz ile keyfiyyet iyâb ü zehâbından gıbbe’s-suâl, “tahsîl-i âmâlîm için itdiğim sa’y ü tedbîr muvâfık-ı takdîr olmamağla cürm ü ‘isyânıma i’tirâfen mültecâ-yı ‘âlem olan dergâh-ı ‘âlî-şâna geldim” deyü isti’tâf itmekle ıslâh-ı nefis için selâse ve erba‘în târîhinde Rodos’a nefy olunmuş idi. Devr-i İbrâhîm Hânî’de Bahadır Giray hân-ı Kırım oldukda Şahin Giray fi’l-asl muharrik-i fitne olmağla hâlâ mukîm olduğu cezîrede dahi tek durmayup tahrîk-i fesâd için hattâ Kırım’a Şahin Giray Hân olmuş peyâmını ikide birde neşr itmekle, “kavm-i Tatar’ı zabta kudretim kalmadı” mazmûnunu muhtevî ‘arz u i‘lâm itdiği hılâlde **izâ câe kazâ yenteşir esbâbeh**¹³³⁵ vefkınca esrâr-ı cefrden haberdâr olmak zu‘m-ı bâtılından olan bir câhil dahi Tuyûr ismiyle müsemmâ bir kimesneden ‘an-karîbi’z-

¹³³⁵ Kaza geldiği zaman sebepleri ortaya çıkar.

zemân devlete zarar terettüb idecekdir dimesi ‘ilâve-i ‘arz-ı hânî olmağla taraf-ı devletden Mısır vâlîsi nasb olunan Nakkaş Mustafa Paşa’ya katli sipâriş olunmuş idi.

Hulâsa-i kelâm bin elli senesinde tahnîk olundu. Müddet-i hayâtı elli iki sâle bâliğ olmuş idi. Tatar Hân gavgâsının icmâlî budur ki zikr olundu. Bu sebeble dahi niçe memleket harâb olup hayli yüz karalığı oldu. Bu mâddelere sebep irtişâ ve ‘adem-i ittihâd olmuşdur. Husûsâ ol taraflarda rüşvet-i mel’ûne sebebiyle niçe gavgâ vü nizâ’ olmuşdur ki, tafsîli zîb-i safahât-ı mufasssalâtıdır. Ba’de ezîn sâhib-i risâle kelâmına şürû’ idelim.

Kavluhû: Ve revâfız-ı ‘Acem dahi mukaddemâ bunca eyâletler alduğundan gayrı Bağdad gibi bir hısn-ı hasîni elimizden alup imâmımız ve muktedâmız hazret-i imâm-ı a’zam Ebû Hanîfe Radiye ‘anhu hazretlerinin merkad-ı münevverlerin zabt idüp niçe ihânetler eyledi. Bunca zemândır üzerine sefer olup bî-şumâr beytû’l-mâl telef olur. Kat’â müfid olmayup elinden iki hâneli bir karye alınamadı. Ve bu ‘asrın ‘askeriyle alınmak ihtimâli dahi yoktur.

Ekülü: Mütetebî’în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı hafidir ki, gavgâ-yı Îrân otuz seneden mütecâviz vakt ü zemân mütemâdî olmuş ve ‘asrımızda dahi ol [213b] vakte resîde olmuşdur. ‘Asr-ı Süleymân Hânî’den bin târîhine değin beyne-hümâda vâki’ müddetde Îrân’a müte’allık akvâl inşâallâhu te’âlâ târîhimiz derûnunda tafsîlen zikr olunsa gerekir. Bin târîhinden sonra zuhûr eyleyen vekâyi’-i Îrâniyye ‘ale’t-tafsîl *Târîh-i Na’îmâ*’da mastûrdur. Bu mahalde icmâlen ba’zı akvâli keşîde-i silk-i sutûr kılındı.

Müverrih-i müşârün-ileyh tahkîkince ser-hadd-i ‘Acem’de ibtidâ-i zuhûr-ı fetret sene isnâ ‘aşere ve elf târîhinde vukû’ bulmuşdur. Sebebi ahz-ı rüşvet olunmağla niçe edânî mertebe-i a’lâya resîde olup ‘akl ü idrâkden bî-behre Tebrîz kulları dahi sâhib-i servet ü yesâr birer nekbet olmağla, “menem dîger nist” iddi’âsıyla mu’ayyen olan mukarrerelerine gayr-ı kâni’ ve emvâl-i re’âyâyâ harîs ü tâmi’ ve evâmir-i pâdişâhîye imtisâli sâlib ve hükkâm u vülât kelâmlarını gayr-ı sâmi’ olmağla gâret-i emvâl-i re’âyâyı beynlerinde kâr idinmişler idi. Hattâ civârlarında vâki’ ez-kadîm zümre-i itâ’at-perverândan olan Ekrâd’dan olan Şâh Kulu’ndan hâkim-i Selmas Gâzî Bey’e dest-i hıyânetlerin dirâz itmeleriyle itâ’at-ı ‘Osmâniyye’yi selb idüp şâh-ı ‘Acem tarafına temâyülüne bâdî oldular. Gâzî Bey nâçâr mu’temedün-‘aleyh âdemini taraf-ı şâha gönderüp kenef-i himâyetine ilticâ ve imdâd u feryâd-resi recâ kılmış idi. Şâh-ı nâ-sipâsın dahi nakz-ı ‘ahd ü sulh fi’l-asl aksâ-yı merâmı olmağla Gâzî Bey’e tâc ve tîg u kemer irsâl ve ‘an-karîb ol cânibe kadd-i münhâde-i nuhûset olacağın ihbâr eyledi. Bu haber Tebrîz’e vâsıl oldukda vâlî-i Revan

Şerîf Paşa ‘asâkir-i vâfiye ile kethudâsın Gâzî Bey’in üzerine ta’yîn eyleyüp muhârebe-i ‘adîdeden sonra cânib-i şâh-ı Râfizîyâna firâr itmekle kal‘ası zabt olunmuş idi. Lâkin mîr-i mesfûr şâhı tahrîk itmekle kal‘a-i Nahçıvan ve Tebrîz ve Ordubad ve Culha ve niçe memâlik ü kasabât dâhil-i zîr-i hükûmet-i şâh-ı nekebât oldu. Andan Revan üzerine gelüp niçe müddet muhâsara idüp muhâfızı Şerîf Paşa hüsn-i tedbîr sâhibi bir merd-i bahâdır u şecî‘ olmağla şâh-ı bî-intibâh ile bi’d-defe‘ât ceng eyleyüp ba‘de-zâlik muhâsara olunduğun taraf-ı devlete i‘lâm itmeğin Sâatçi Hasan Paşa ser-‘asker nasb olunmuş idi.

Müddet-i yesîre mürûrunda Sultân Mehmed Hân merhûm olup Sultân Ahmed Hân câlis-i serîr-i hâkânî oldukda ve vezîr-i a‘zam Yâvuz ‘Ali Paşa’yı Engûrus’a [214a] ve Cigalazâde Sinan Paşa’yı taraf-ı şarka serdâr nasb itmişler idi. Hulâsa bin sekiz târîhine değin vakit vakit ser-‘askerler ta’yîn olup bi-emrillâhi te‘âlâ ekser-i hâlde galebe taraf-ı surh-serândan zuhûr itmiş idi. Ve tafsîli *Târîh-i Na‘îmâ*’da zikr olunduğu üzre Şâh ‘Abbas-ı nâ-sipâs Bağdâd-ı behîşt-âbâdda bin otuz iki evâilinde mâlik oldu. On altı sene mürûrunda, ki bin kırk sekiz târîhidir, kahramân-ı cihân Sultân Murâd Hân bi-‘avnihi te‘âlâ feth eyleyüp şâh-ı bî-intibâh dâmen-i sulha teşebbüs itmekle sene-i âtiyede bâ-hüsn-i tedbîr Sadr-ı a‘zam Kara Mustafa Paşa ber-vech-i gâlibiyyet binâ-i musâlaha te’sîs olunmuş idi. Bin yüz otuz dört târîhine değin halel-pezîr olmamışken tafsîli münâsebetle mahallinde mezkûr Afgâniyân zuhûrunda ba‘zı erbâb-ı re’y-i sahîf tahrîkiyle bilâ-mûcib taraf-ı devletden cânib-i Îrân’a taraf taraf ser-‘askerler ta’yîn olup evvel-emrde şâhid-i nusret cilve-ger olmağla Tiflis ve Revan ve Tebriz ve Hemedan ve Gence ve Nahçıvan ve sair kılâ‘-ı ma‘lûme zabt olunmuş iken kırk üç târîhinde nakz-ı ‘ahdin şeâ’meti zuhûr eyleyüp ‘uhde-i menhûse-i Îrân yüz târîhine değin mütemâdî **cedel reft ez-miyândan ittihâd âmed** târîhi mîsdâkınca sulh u salâh vâki‘ olunca memâlik-i mezkûre elden gitdiğinden gayrı memâlik-i Anadolu’nun harâbına bâdî oldu.

Kavluhû: Memleket-i Yemen dahi elden çıkup imâm didikleri şahsın kabza-i tasarrufuna girdi.

Ekülü: Ma‘lûm-ı mütetebbi‘în-i kütüb-i eslâfdır ki, ibtidâ Yemen memleketinde bin sekiz evâhırında Mehdî nâm bir şahs-ı müfsid zuhûr eyleyüp hakkından gelinceye dek hayli ihtilâl bâdî olmuş idi. Lâkin ibtidâ ihtilâl-i Yemen bin otuz târîhinde zuhûr itdiğinin tafsîli *Târîh-i Na‘îmâ*’da mezkûrdur. Meâli bu ki, Yemen’de reîs-i Zeydiyye imâm ta‘bîr itdikleri müfsid da‘vâ-yı siyâdetle kendüye hâşâ emîrül-mü’mînîn lakabın vaz‘ ve ekser-i askâ‘-ı Yemen’e müstevlî olup Yemen paşası Haydar Paşa’nın sû-i tedbîri ve vâlî-i Mısır

Bayram Paşa'nın taksîri sebebiyle yevmen fe-yevmen kuvvet ü miknet hâsıl itmekle kal'a? nâmına sikke kat' itdirdi. Ve 'urbân-ı Cey'âna kîle kîle zehâir bahş itmekle cümlesi kendüye tahvîl ve bu vechile yüz bin mikdârı 'urbân ile San'â'da vâlîyi muhâsara idüp gereği gibi tazyîk itmiş idi¹³³⁶. Fart-ı kaht ü galâdan vâlî muztarıb olduğun taraf-ı devlete i'lâm itdikde ta'yîn olunan [214b] serdârı Mısır vâlîsi katl idüp Kansu Paşa nâm işe güce yaramaz zâlimi bir mikdâr 'asker ile Yemen cânibine irsâl eyledi.

Kâtib Çelebi tahkîkî üzre ol zâlim bir müddet sevâhil-i Yemen'de ikâmet ve kürsî-i memleket olan San'â ve sâir mevâzı'ı dahi imâma teslîm itdiğinden mâ'adâ kendüyü istikbâle gelen şerîf-i Mekke Şerîf Ahmed ki, muhterem-i ahâlî bir vücûd-ı muhterem idi, katl itmekle bi'l-küllîyye fetret zuhûruna bâ'is oldu. Ba'de-zâlik yevmen fe-yevmen masharalık iştîdâd bulup ihmâl sebebiyle bi'l-âhire bin kırk şa'bânında Yemenîler Mekke-i Mükerrerme cânibine 'âzim ve zilhicceye dek murâdları üzre istîlâ itmişler idi. Tafsîlî *Na'imâ Târîhi*'nde zikr olunduğu üzre kesret-i mezâlim ve 'adem-i ittihâd sebebiyle bin kırk iki evâhırında ol iklîm-i vesî'a bi'l-küllîyye imâmın kabza-i tasarrufuna girdi. Sonra gelenler mesâfe-i ba'idede olan memâlik zabt müşkil olup hîn-i iktizâda imdâd irsâli ise cümleden es'ab bir ma'nâdır deyü kat'â istihlâsına takayyüd itmemeleriyle hâlâ anların zabtındadır. Bu kadar müddet nüfûs-ı kesîre itlâfıyla menâbir-i mesâcidinde nâm-ı 'Osmânîyân kırâat olunan memâlik-i kesîretü'l-intifâ' sû-i tedbîr sebebiyle elden çıkup senevî Hazîne-i 'âmire'ye yirmi bin kîsedden ziyâde zarar müterettib oldu.

Kavluhû: Ve Ma'anoğlu dahi sûret-i itâ'atden hâric 'âsî olup memleketden bir beylerbeyilik yeri tagallüben zabt eyledi.

Ekülü: Ma'lûm ola ki, Ma'anoğlu fitnessi bin yirmi üç vekâyi'inden olup sebebi Nasuh Paşa'nın sû-i tedbîridir. Na'imâ merhûmun Ma'anoğlu Hüseyin Bey merhûma intisâb-ı tâmmı olmak takrîbiyle bu vak'ayı bi'z-zât kendüden tashîhen târîhine nakl itmiştir.

Hulâsası, sâhil-i Şâm'da Şeref nâhiyesinden Safed hudûduna varınca mîr-livâ olan Ma'anoğlu Fahreddin ol diyârdan hâsıl olan emvâl-i maktû'ayı ta'ahhüdü üzre sâl be-sâl taraf-ı Âstâne'ye irsâl iderken Vezîr-i a'zam Nasuh Paşa'nın kendü ile mâcerâ-yı sâbıkı olmağla mezbûru rencîde vü tecrîm itmeğin, sûret-i itâ'atden hurûc idüp mâl-ı mîrîyi edâda tekâsülü der-kâr olmağla ref' ü izâlesi mühimmât-ı umûrdan olmuşdur deyü 'arz u i'lâm itmesiyle vâlî-i Şâm Hâfız Paşa cem'-i kesîr ile üzerine serdâr ta'yîn olundu. Ve'l-hâsıl bir müddet muhâsaradan [215a] sonra Fahreddin cânib-i Freng'e firâr idüp Kudüs tarafını

¹³³⁶ Gereği gibi tazyîk itmiş idi (Derkenar notu).

kendüye teslim şartıyla istimdâd itmekle Efrenc-i hud'a- senc dahi kalyonlar tedârükünde oldular. Hulâsa berren ve bahren niçe cengler olup ekser-i hâlde egerçi Ma'anoğlu tarafı münhezim oldu, lâkin bu takrîb ile memâlik-i bisyâr harâb olmuş idi. Na'imâ dir ki, mezbûr Ma'anoğlu Fahreddin'in sûret-i 'isyânı bin yirmi birde zâhir olup niçe zemân mümted oldu. Gâh ceng ü müşâcere ve gâh sulh u emâna mübâdere üzre olup hıyel u muhâlefetden hâlî olmadı. Tâ devr-i Sultân Murâd bin Ahmed Hân'da Revân Seferi senesi ki bin kırk dört târîhidir, Küçük Ahmed Paşa ikdâmıyla istîsâl olunup İstanbul'da Atmeydanı'nda katl oluncaya dek süründü.

Ol vaktde oğlu Hüseyin Bey sabî olmağla Enderûn'a alınup ba'de'l-merre kapucubaşılık ile çerâğ olmuş idi. *Temyîz* ve *Müntehab* nâm nüshalar ol mîr-i fezâil-güsterin âsârındandır. Na'imâ merhûmla ülfeti sebebiyle tahrîr ve tebyîz itdiği vekâyi'in ekserini anlardan tashîh itmiştir. Ve târîhe müte'allık fevâidi müştemil bir mecmû'aları dahi vardır, rahimehullâh. Bundan sonra sâhib-i risâlenin kelâmı şerhe muhtâc olmamağla bi't-temâm tahrîr olundu. Ve Basra ve Lahsa dahi tavâyif-i mülûk şekline girüp bin târîhinden berü memâlik-i mahrûse-i İslâmiyye'den on dokuz eyâlet yer elden gitti. Bâkî memleketleri dahi zulme yıkup re'âyâ ve berâyâ perîşân oldu. Bu musîbet ne musîbetdir! Ve'l-hâsıl saltanat-ı 'aliyyenin şevket ü kudreti 'asker ile ve 'askerin bekâ ve nizâmı hazîne ile ve hazînenin husûlü re'âyâ ile ve re'âyânın bekâsı 'adl ü dâd iledir. Ve hâlâ 'âlem harâb ve re'âyâ perîşân ve hazîne noksân üzre ve erbâb-ı seyf bu hâlde taraf taraf memâlik-i İslâmiyye elden gitti. Yine tadbîri görölmez yine 'ilâcî sürölmez. Bu gaflet ne gafletdir! el-Hamdü lillâhi te'âlâ sümme el-hamdü lillâhi te'âlâ. Sa'âdetlü şevketlü pâdişâhımız pâdişâh-ı İslâm-penâh hazretleri ser-firâz-ı selâtîn-i rûy-i zemîn ola ve Mekke ve Medîne pâdişâhı ola. A'dâ-i dîn ü devlet bunca memâlik almak ve re'âyâ fukarâsı pây-mâl-i zulm u sitem olmak kat'â revâ görölmez. Bunun tadbîr ü 'ilâcî görölmek pâdişâh-ı İslâm üzerine farz-ı 'ayn ve 'ayn-ı farzdır. İntehâ.

Hâletü't-tahrîr ise hâl-i 'âlem ve re'âyâ mîr-i müşârün-ileyhin feryâd idüp tahrîr itdiğinden on kat ziyâdedir.

Kelime-i hâmise: [215b] Bi-'inâyetihî te'âlâ tashîh-i vükelâ ve ehl-i dîvân ve def'-i rüşvet ne yüzden müyesser olacağı zikrini müştemildir ki, risâle-i sâbıkâtü'z-zikrden ahz-ı makâl olunmuşdur. Hafî olmaya ki, memâlik-i mahrûsada zuhûr iden fiten ü âşûba ve re'âyânın perîşân olup 'âlemin harâbına ve hazâin ü emvâle kesr u noksân terettübüne bâdî-i mazhar-ı la'net olan rüşvet-i habîse olmuşdur. 'Adl ü dâd üzre hareket ve 'âlemi

nizâm-ı evveline ifrâğ ancak irtişânın ref'ine müyesserdir. Ref'ine tarîk-ı tedbîr evvelâ vekîl-i mutlak umûrunda müstakil olup a'lâ vü ednâ ve mukarrebîn ve nüdemâdan kimesne şerîk ittihâz olunmamaktır. Ve hizmet-i vüzerâda pâdişâh dirliğine mutasarrıf ferd-i vâhid bulunmamaktır. Ve memâlik-i mahrûsa-i İslâmiyyede vâki' elviye vü eyâletler tarîklarınca gelmiş yarar ve müdebbir ve işgüzâr ve şecî' vü bahâdır ve sâhib-i vakâr mîr-i mîrâna ve mîrân-ı livâya ber-vech-i te'bîd virilüp anların dahi hizmetlerinde olan cebelûleri 'abd-i müşterâ olup ashâb-ı dirlikden olmaya. Ve şer' ü kânûna muhâlif cerâyimleri zâhir olmadıkça 'azl ü tebdîl olunmayup mugâyir-i şer' ü kânûn cerâyimleri ba'de't-tefahhus mütehakkık oldukda cezâları tertîb oluna. Ve sâbıkâ zikr olunduğu üzre ze'âmet ve tîmâr Âstâne'den tevcîh olunmak memnû' olup 'umûmen mîr-i mîrânân tevcîh eyleyeler. Ve Menâsıb-ı 'aliyye müteşerri' vü dîndâr, 'âlim ü fâzıl kimesnelere virilüp müddetlerinden yek rûz kesre rızâ virilmeye ve cehele ve mürtekebîn ve tarîkdan ihrâc olunup min-ba'd tarîk-ı 'ulemâyâ idhâl olunmaya ve bu makûlelere mansıb değil kat'â iltifât gösterilmeye.

Ve paşmaklıklar hîn-i iktizâda kurâ-i havâss-ı hümayûndan virilüp icmâlü ze'âmet ve tîmâr virilmeye. Ve dergâh-ı 'âlî kapucubaşları sâbıkâ zikr olunduğu minvâl üzre sancağa ve beylerbeyiliğe lâayık kimesneler olup anlara ze'âmet ve tîmâr tevcîh olunmak ve olur olmaz kimesnelere ve celeb ve Ekrâd ve Etrâk makûlelerine bu rütbe virilmek kat'î memnû' ola. Ve 'adedlerinde dahi kesrete cevâz virilmeyüp yirmi neferden ziyâde olmaya. Ve dergâh-ı 'âlî müteferrikaları dahi kezâlik bu siyâk üzre ola. Ve Dîvân-ı hümayûn küttâbı ehl-i ma'rifet ve kemâl ve ser-i kalemden nâme tahrîrine kâdir kimesneler olup ve defter-i hâkânî ve mâliye kâtibleri dahi müstakîm ü dîndâr kimesneler ola. Ve her birinin hadd-i mu'ayyeni olup ziyâde vü noksân kabûl itmeye. Müteferrika ve çâvûş ve gerek küttâb hadd-i mu'ayyeneden ziyâde [216a] bulunursa cümlesi zu'amâ ve ehl-i tîmâr olalar. Ve her biri ber-vech-i kânûn-ı kadîm yarar cebelûleriyle eşmek üzerine fermân-ı 'âlî sâdır ola. Ve sefer-ber olmağa ve kılıca kâdir olmayan cüce ve bî-zebân tâifelerine ber-kânûn-ı kadîm 'ulûfe ta'yîn olunup ze'âmet ve tîmârları erbâbına tevcîh oluna. Ve tashîh-i 'âlem içün müteferrika ve çâvûş ve küttâb ve sâir zu'amâ ve erbâb-ı tîmâra kâinen men-kâne sinn ü sâlleri ve asl u cinsleri ve sâkin oldukları memleketleri ve dirlikleriyle ve eşkâlleriyle berâtları virilüp yoklandıkda yine ol berevât ile yoklanmakda ihtimâm oluna. Bu tarîk ile ihtimâm olundukda bir kimesne âharın nâmıyla dirliğe mutasarrıf olamaz ve âzâdsız kul ve huddâm üzerine hiç kimesne ze'âmet ve tîmâr idemez. Herkesin berât ve eşkâli yedinde 'itknâmesi gibi olup mahallinde tatbîk olunur.

‘Asr-ı sâbıkda emânet ve diyânet olmağla bu rütbe ihtimâma hâcet yoğidi, lâkin bu ‘asırda ol hâletleri merfû‘ olup zemâne hiyel u huda‘dan ‘ibâret olmağın bu vechile takayyüd olunmayınca tashîhi mümkün değildir ve müdâhale-i ecânibden dahi halâs kâbil olmaz. Çün menâsıb-ı pâdişâhî ehline ihsân ve ze‘âmet ve tîmâr dahi dikkat ü ihtimâm üzre bu yüzden zabt oluna. Râşiler rüşveti kime virüp ve mürteşiler ol mel‘ûnu kimden alurlar. Bu takdirime? bi-‘inâyeti’llâhi te‘âlâ ve bi-keremihî irtîşâ ‘âlemden bi’l-küllîyye kalkar ve ‘âlem kemâ-kân nizâm-ı kadîmin bulur. Cenâb-ı Hazret-i Hak ‘azz ü şânuhu bu makale mazmûnuyla ‘ameller müyesser eyleye, âmîn.

Kelime-i sâdise: Evvel sahîfeden bu mahalle gelince zikr olunan kazâyânın netîcesindedir ki, bu makâle mîr-i mûmâ-ileyhin risâlesinin hâtimesi olup fi’l-hakîka im‘ân-ı nazar olunmağa sezâ-vâr ve mahal olmağın bi-‘ibâretihâ bu mahalle nakl olunmak münâsib görüldü. Mîr-i müşârün-ileyh rahmetullahi te‘âlâ ‘aleyh kahramân-ı gayret mecâmi‘-i? merhûm Sultân Murâd-ı Râbi‘ hizmetlerine ‘arz-ı hâl idüp dir ki, sa‘âdetlü şevketlü pâdişâh-ı dâd-güster ve bende-perver hazretlerinin mir‘ât-ı cihânnümâ-i kalb-i münevverlerine nihân olmaya ki, etrâf-ı memâlik-i rub‘-i meskûnda vâki‘ olan eger mülûk ehl-i İslâm ve eger melâl-ı muhtelif pâdişâhlarıdır, kânûnlarında menâsıbdâ ‘azl ü nasb ve tebezzülât olmamağla belki nicelerinde mânend-i emlâk ü ‘akâr evlâd-ı evlâda eger sığâr eger kibâra intikâl itmekle memleketleri ma‘mûr u âbâdân ve ra‘iyyetleri âsûde-i ‘adl ü dâdları [216b] kemâlde ve ‘askerleri kaviyye ve serhadleri masûn ve me‘mûndur. Ammâ Devlet-i ‘Aliyye-i Âl-i ‘Osmân hullidet hilâfetühüm ilâ âhiri’z-zemân bir devlet-i ‘azîme-i bî-pâyân olup memleketleri vâsi‘ ve kulları hadden bîrûndur. Her birine isti‘dâd ü hünelerine göre iltifâtlar ü nevâzişler ve in‘âmlar ve ihsânlar olunmak iktizâ itmekle vakt ü zemânıyla tebdîl ü tagyîr-i kânûn-ı Âl-i ‘Osmân olmuşdur. Ne an ki bî-vech ‘azl ü nasb ve tama‘-ı hâm sebebiyle bir mansıb gâh Zeyd’e gâh ‘Amr’a virilmeğe rızâ-yı hümâyûn-ı şehriyârîleri ola, bu gûne tebdîl ü tagyîr ne muktezâ-yı şer‘a sığar ve ne kânûn-ı münîfe uyar Şer‘an ve ‘aklen kabîh olan bu gûne bir vaz‘-ı nâ-şâyestei hâlâ selâtîn-i ‘adl âyîn makbûl ve müstahsen görmek lâyük mıdır? Zîrâ her mansıb ve her dirlik ashâbının ma‘îşeti olup ehl-i ‘ıyâl ve evlâd u hizmetkârlarıyla Devlet-i ‘Aliyye-i pâdişâhîde sebep ma‘îşetinden geçinüp gayr-ı ma‘îşet tarafı yokdur. Bî-cürm ve bî-günâh mansıbı elinden alınıp gayra virilecek ol derd-mend âhar san‘ata kâdir değil, fakîr [ve] hor ve zelîl olup bî-tâb u tuvân ve müstağrak-ı düyûn-ı bî-pâyân olur. San‘ata kâdir dahi olursa pâdişâh kulları re‘âyâ san‘ata karışmak münâsib değildir. Ser-rîşte-i ma‘îşeti kat‘ olıcak hâli mükedder olur.

Bir alay nâ-müstahıklar [ve] ecnebîler ve bîgâneler menâsıb-ı pâdişâhîde ola da kadîmî ehl-i salâh olup eben ‘an-ceddin uğur-ı hümâyûn-ı pâdişâhîde hizmetler iden bir alay nâmdârân ve dilâverân fakîr [ve] hor ve zelîl olmak nâmûs-ı saltanat-ı ‘aliyyeye noksân değıl midir? Eger ol ma‘zûl olan derd-mend rüşvet virüp tekrâr mansıb alsa lâ-büd virdiğı akçeyi çıkarmağa sa‘y idüp zarûrî zâlim ve bed-hâh olur. Ma‘lûm-ı hümâyûn-ı şehriyârî buyurula ki, zulm ü rüşvet her kangı devletde ki peydâ ve âşikâre oldu, ol devlet harâb u berbâd ve ber-geşte-i rûzgâr oldu. Bu cümle ahvâl kütüb-i tevârihde bu minvâl üzre tahkîk olunmuşdur. El-hak ikisi dahi gâyet havf u hazer olunacak hân mânlar harâb idici mel‘ûn nesnelerdir. Bu mukaddime dahi mukarrerdir ki Devlet-i ‘aliyye-i pâdişâhî ve dîn-i mübîn hizmetinde olanlar eger beyler ve beylerbeyilerdir ve eger menâsıb-ı pâdişâhî ricâlidir ve hidemât-ı hümâyûn erbabıdır, mansıblarında ziyâdece dursalar bî-cürm ü bî-günâh ma‘zûl olmayacakların bilseler [217a] ve ma‘zûl olduklarında yine yollarıyla müft u müccanen mansıba vâsıl olacakların ma‘lûm idinseler, kangı bî-dîn ve bî-insâf ve hâyındır ki zulm ü fesâd ve cevri ‘ibâdu’llâha ihtiyâr eyleye eger tabî‘atında vehîlkat-i asliyyesinde zulm ü fesâd dahi var ise topladığı gibi hakkından gelineceğın ve ‘icâletü’l-vakt cezâsı görüleceğın ve akçe ile halâs muhtell olacağın yakînen bilicek zulm ü ‘udvâna cesâret idemeyüp zarûrî ‘âdil olur. Egerçi rüşvet her husûsda menî‘-i fesâd ve tohum-ı dalâldır, lâkin ‘ulemâ-i dînde gâyet şüm ve nâ-mübârekdir. Zîrâ şer‘-i şerîf mansıbı rüşvet ile satılmak el-‘iyâzü bi’llâhi te‘âlâ dîn satılmakdır ve ‘âkıbetü’l-emr nedâmeti mukarrerdir.

Bir câhil rüşvet ile seccâde-i şer‘-i Muhammedî’ye geçüp hâkim olsa yâhûd bir câhil ve bâtıl iltizâm ile nâib olsa ol memleketin hâli niçe olur ve ahkâm-ı şer‘-i Muhammedî niçe icrâ olunur! Ol makûleleri makâm-ı hükûmete götürmek ve rüşvet ile mansıb-ı kazâ satılmak hâşâ şer‘-i şerîfi tahkîr ü tezlîle râci‘ olur. ‘İyâzen bi’llâhi te‘âlâ zarar-ı ‘azîmi vardır. Geçen sene Ka‘be-i mu‘azzamanın dîvâr-ı ‘anber-sirişti münhedim oldukda mazanne-i kerâmet ve merkez-i dâire-i velâyet olan ba‘zı ricâlu’llâhdan nakl olunur ki, cidâr-ı Ka‘be-i mükerremenin inhidâm ü indirâsına bâ‘is mansıb-ı şer‘in akçe ile satılması şeâmetidir. İcrâ-i ahkâm-ı şer‘-i şerîf-i dîn-i mübînin dirlikleridir. Zâhir anlarda rüşvet ile yerlerinden ayrılıp bünyân-ı şer‘-i mübîne hâlel gelmekle dîvâr-ı Ka‘be dahi yıkıldı. Fehm ü firâset ashâbına bu bir ‘azîm işâretidir. Ve ‘ayn-ı ibretle müşâhede olunacak bir tenbîh-i ilâhîdir deyü buyurmuşdur. Fi’l-hakîka ‘âlem kevn ü fesâdda bu makûle umûr-ı bîhûde olmaz belki ‘ibret-i halk-ı cihân içündür. ‘Ulemâ du‘âcılarında eger mevâlî ve eger kuzâtdır ehl-i ‘ilmi istihdâm olup seccâde-i şerî‘at-ı şerîfe müstahıkka tevcîh olursa vardıkları yerlerde kazâ bi’l-hak idüp ‘ibâdu’llâha nef‘-i mahz olurlardı. Hazret-i Hak celle

şânuhu ve ‘azzeme bürhânuhu Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânda **İnnallâhe ye’muruküm en tueddu’l-emânâti ilâ ehlihâ**¹³³⁷ buyurmuşdur. Menâsıb-ı ‘ilmiyye olsun, gayr olsun cümlesi emânetu’llâhdır. İmdi Hazret-i Cenâb-ı Âferîn celle şânuhunun emr-i münîfi üzre eger menâsıb-ı şerî‘at ü hükûmet ve eger menâsıb-ı seyf ü siyâset ehline virilmek vâcib ü ehemdir deyü emr-i ilâhînin kemâ-yenbagî mucibiyle ‘amel olunmamağa bâ‘is [217b] ve bâdî rüşvetdir. Ol bâb feth olunalı erbâb-ı menâsıb miyânında ‘azl ü nasb ve kesret-i tebeddülât hadden efzûn olup ve e‘âlimi zilletde kalup edânı devlete irüp hâl-i ‘âlem dîger-gûn oldu. Ve hükâm ü vülât beyninde bu mertebe kesret-i tebeddülât bi’z-zarûrî ta‘addî itmelerine sebep olup memâlik-i mahrûsa-i İslâmiyye vîrân ve re‘âyâ ve berâyâ perîşân oldu. İmdi Devlet-i ‘Aliyye-i şehri-yârîye lâıyk u sezâ olan budur ki, bâlâda zıkr olunduğu üzre menâsıbı ehline sadaka buyurmağla bu devlet-i nâzenîni sıyânet ü hırâset buyuralar.

Devletin zabtı hükâm iledir. Hâkim-i şerî‘at olsun vâlî-i vilâyet olsun nâ-müstahıkk olıcak ve her mansıbdâ mâye-i vusûl rüşvet olıcak Devlet-i ‘Aliyye niçe masûn u mahfûz olur! Ve ‘ibâdu’llâh zulm-i zalemeden ve istîlâ-i düşmenden niçe âsûde olur! Menâsıb nâ-müstahıkk virilmekde sa‘âdetlü halîfe-i rûy-i zemîn ve penâh-ı devlet ü dîn hazretlerine bir cihetden nef‘i olmayup belki zarar-ı ‘azîmi olduğu zâhir ü nümâyândır. Ve bu ana dek vûkelâ-i devletin aldıkları rüşvetden niçe nâ-müstahıkk mâlına tama‘ ile menâsıb-ı ‘âlîyye getürdüklerinden pâdişâhımız hazretlerine ne ‘âid oldu? Ancak kendüleri âhıretlerin yaktıkları gibi memâlik-i İslâmiyyeyi harâb itdiler. **Gazabe’llâhu ‘aleyhim ve ‘alâ men tebe‘ahum** sa‘âdetlü halîfe-i İslâm hazretlerinin bunca ni‘am-ı cemîle-i vâfire ve in‘âm u ihsânlarına mazhar ve mustagrak olmuşlar iken hıyânet idüp tahrîb-i bilâd ve cevri-i ‘ibâd itdikleri için dünyâ ve âhıretten kâm almayup hasire’d-dünyâ ve l-âhire oldular. Nâmları mezkûr oldukça rahmet yerine mazhar-ı la‘net oldular. El- hamdü li’llahi te‘âlâ sa‘âdetlü pâdişâhımız hazretlerinin ol makûle mâla ihtiyâcları yokdur ki yolsuz mansıblar için akçe alınmak lâzım gele, pes böyle olıcak lâıyk u sezâ değildir. Memleket sâhibi halîfe-i İslâma bir nef‘i olmaya, belki zararı ola da menâsıb pulluk pulluk satılup bir alay hâyın tahsîl-i hazâyın ü defâyın ideler ve memleketi harâb u yebâb ideler. Dünyâdan garaz kalkup ve rüşvet ber-taraf olsa ve her mansıb dirlik ehline ve müstahıkkına virilse sa‘âdet-i ‘uzma değil midir? Husûsâ za‘âmet ve tîmâr ki, ashabı Devlet-i ‘Aliyye’nin rûkn-i a‘zamı ve guzât-ı müslîmînin mukaddemi iken dirlikleri nâ ehle [218a] virilüp izâ‘at-ı beytü’l-mâl olunmak şer‘an câiz değil iken dilsiz ve cüce ve ekâbir kullarına ve tevâbî‘ine ve sâir sefer ucâr bilmez ve varsa da elinden iş gelmez nâkıs u ebter ve ‘âciz ü furû-mândelere virilmek

¹³³⁷ “Allah size emanetleri mutlaka ehline vermenizi emrediyor”. Kur’ân, Nisâ, 4/58.

ve arpalık ve paşmaklık olmak Cenâb-ı Hazret-i Bârî'den revâ mıdır? Rûz-ı cezâda cümlesi sa'âdetlü pâdişâhımdan suâl olunur. Ol takdîrce bunlar ile takayyüd farz ve vâcib mesâbesinde olmuştur.

Bir alay nâ-müstahik zevk u safâda olup da sa'âdetlü pâdişâhımız mes'ûl olmak ne revadır! Ve'l-hâsıl eslâf-ı kirâmları olan selâtîn-i 'izâm-ı Âl-i 'Osmân bunca memâlik feth idüp bunca hayrât u hasenât zuhûra getürmüşlerdir. Sa'âdetlü pâdişâhım ki, bu tashîhi zuhûra getürüp nizâm-ı 'ibâdu'llaha takayyüd buyurular. Ve her mansıb ve dirlik erbâb-ı istihkâka in'âm buyurulup nâ-müstahikkı tarh buyurular. Bu hasene cümle mülûk-ı mâzîyenin hayrât u hasenâtlarına gâlib olup niçe bin cevâmi' ü mesâcid yapmakdan evlâ olması mukarrerdir. Ve sıdk-ı übüvvet ve hulûs-ı taviyyet ile 'adl ü dâd ve ref'-i zulm ü fesâd ki, teveccüh-i hümayûn buyurular, bi-fazli'llâhi'l-Müste'an her maslahat âsân olup ve sıyt ü sadâ-yı 'adl ü dâdları rûb'-i meskûna âvâze salup şarkdan garba varınca selâtîn-i etrâfa havf ü haşyet ve ru'b u heybet düşüp bi-emri'llâhi te'âlâ kimesne muhârebe ve mukâbeleye kâdir olamazdı.

Ve biri muhâlefete tâkat getüremeyüp zarûrî ser-fürû iderlerdi. Ve eger kral-ı bed-fi'âl ve eger revâfız-ı bed-âyîn bu ana dek aldıkları kılâ'ın miftâhların üzerlerine sefer olmaksızın huzûr-ı hümayûna gönderüp her biri merkez-nişîn-i dâire-i 'ubûdiyyet olmak mukarrerdir. Ve 'asker-i İslâm bi-'avni'llâhi te'âlâ Kaf'dan Kaf'a irişmek âsân olur. Ve etrâf ü eknâfdan bâc u harâc dökülür gelürdü. Bu takdîrce 'ahd-i saltanat-ı 'aliyyeleri dillerde destân ve âsâr-ı cemîle-i ferah-ı fezâları kütüb-i tevârih ü siyerde nazm u inşâd olunup elsine-i halk-ı cihânda kıyâmete değin mezkûr olmak inşâallâhu te'âlâ sa'âdetlü pâdişâhımıza müyesser olur. Cenâb-ı Feyyâz-ı mutlak cellet 'azametuhu müyesser ve mukadder eyleye, âmîn.

Zamîme: Hafî olmaya ki sâhib-i Risâle Koçi Bey deryâ ümerâsından bir zât-ı hulûs-ârâ ve gayret-simât olduğundan *Risâle*-i mezkûreyi pâdişâh-ı müşârün-ileyhin hizmetlerine ithâf itdikde kalb-i sâfîlerine te'sîr¹³³⁸ [218b] idüp mümkinini mertebe mazmûnuyla 'amel itmeleriyle bi-'avni'hî te'âlâ müşârün-bi'l-benân olmuşlardır. *Risâle*-i merkûme fi'l-hakîka hırz-ı cân-ı vükelâ ü selâtîn olunmağa sezâ olduğu bî-reyb ü gümândır. Bu dahi ma'lûm ola ki, bu 'asırda sıdk u emânet ve i'timâd ü muhâlasat mün'adım olmağla taşra hükkâmına menâsıbı te'bîden ya'nî evlâd u evlâda müebbeden virilmek mahz-ı hatâ ve bilâ-cürm ü

¹³³⁸ “te'sîr” nüshada mükerrer yazılmış.

günâh bir vâlî on sene müddetden mukaddem tebdil olunmak hatâ-yı mahz olduğu bî-mürâdır. Zîrâ memâlikin tahrîrine ve re'âyânın perîşân olmasına bâ'is-i akvâdır.

Kelime-i sâbi'a: İcmâlen deryâ umûruna muta'allık makâldedir vâkıfân-ı mezâmîn-i âsâr-ı eslâfa nümâyândır ki, zemân-ı eslâfda deryâ cengleri kadırğa ve kancabaş ve firkate ve bunlara müşâbih ufak tefek tekneler ile iken küffâr-ı hâk-sârın 'azîm donanmaları münhezim olup Rodos ve Kıbrıs ve Girid ve sâir cezâyirin nasîb-i İslâm olduğu muhakkak ve bu kadar kuvvet olmadığı azher iken niçe müddetden berü 'azîm kalyonlar ihdâs olunup bi-hamdihî te'âlâ gitdikçe kuvvet ü mahâret efzûn oldukça rûy-ı deryâda küffârın tuğyânı artup beher sâl niçe sefâyin-i İslâmiyyeyi zabt idüp donanmamız küffâz-ı hâk-sârın bir kayığın alamadıklarına vücûh-ı müte'addide sebebdır.

Evvelâ, sebep-i akvâ menâsıb-ı deryâ rüşvetle virildiğidir. İbtidâ kapudan paşa mansıbı dûrdur?. Beşer yüz belki altışar yüz kîseye alurlar, bu kadar mâlî kapudan paşa nereden peydâ ider? Bir vezîr-i âlî-şânın bir ol kadar dahi masârif-i senevîsi olur. Hâsılı senevî bin kîseye karîb akçeye muhtâc bi'z-zarûrî kapudanların kazandığın alup kazanacağına dahi kefil virdikden sonra sefâyini tevcîh ider. Vezîr hükmünde olan memâlikin harâcığını ve hedâyâsını dahi mu'taddan birkaç kat ziyâde alır. Ve korsan kimesne rast gelse mahfî bir mikdâr şeyini alup görmezlenür. Korsan dahi dilediği gibi alır satar Kapudanlar dahi bu minvâl üzre hareket eyleyüp görmezlikden gelür. Zîrâ bir gemiye süvâr olunca ednâ mertebe dört beş kîsesi gitmişdir. Bu didiğim alay gemileridir, sancak gemileri ondan yirmi kîseye belki ba'zı evkâtta dahi ziyâdeye dekdir. Bu sûretde niçe iş görülür! Şimdiki paşalar Bahr-i Sefid'i muhâfaza nâmıyla ancak tahsîl-i mâl için bahre çıkar. Bu takdîrce ser-rişte-i fırsat dest-i a'dâya girüp rast geldiği sefineyi [219a] alır. Zîrâ kapudan paşa tarafından vücûhla me'mûnu'l-gâiledir. İşte rüşvetin hâli budur. Zâhiren fâideli bâzâr görünür, lâkin Devlet-i 'Aliyye'ye ve 'âmmeye ve hâssaya zarar-ı küllîsi nümâyândır.

Sâniyen, menâsıblarında sebât olmaduğundandır. Zîrâ bir kimesne kapudan paşaya yâhûd emîn ve kapudan olmağa rüşvet virdikden sonra bir iki sene zarfında ve ahyânen bir sene hılâlinde ma'zûl olur. Bu takdîrce halefî selefinden örnek alup 'an-karîb 'azlini muhakkak bilmekle virdiğinin birkaç katın çıkarmak için irtikâb itmediği mezâlim ü mefâsid kalmaz. Ve adalar keferesinin cigarlerin söküp mâ-meleklerin zabt ider. Ve ânifen zikr olunduğu üzre korsanı men' değil vâfir şeyini alup belki mu'în olur. Zîrâ kapudan paşa deryâyâ çıkdıktan sonra korsan niçe hasâret ider. Donanma taşrada iken bu rûtbe

cesâreti bu mâddeye edell-i delâildir. Donanma karfbinde korsan tüccâr sefinesi aldığı kerrâtla vâki' olmuştur.

Sâlisen, li-küllî 'amelin ricâlün mazmûnuna 'adem-i i'tibârdır. Kapudan paşa ile 'alâka ve âşinâlığı olmayan kimesneyi virdiği rüşvet-i mel'ûnesine tama'an kapudan paşa veyâhûd kapudan iderler. O makûle zât korsanlık ne dimekdir ve ceng ne gûne olur ve sâir mâlzeme-i umûr-ı deryâyı ne bilür? Ve deryâya çıkdıkda ne işlesün? Korsan gemisi görse 'aklı başından gider. Ve ceng ü cidâl olmasun deyü ne yapacağın bilmez. Zîrâ bu umûrlarla zerre mikdârı âşinâ-dekliğe? zîr-i hükûmetinde olanları idâre eyleye. Hemân kamaraya kapanup yâ dâfi' reddine meşgûl olur. Bu makûleler 'askerî ve levendât beyninde dahi hor ve zelîl olur. Bu takdîrce nâçâr kapudanalara mürâca'at itmekle kapudanalara açılır.

Râbi'an, sefer-ber olan sefâyinin mühimmât ve levendâtı nâ-temâm virildiğidir. Bundan akdem Dimyat Suyu'nda riyâle-i hümayûnu korsan alup zabt itmiş idi. Donanmayı hümayûn ne hâl ise Tersâne-i 'âmireye geldikde vâlid-i merhûm sergi nâzırı bulunmağla ol vakitte kapudane-i hümayûn kapudanı Aylaz 'Ali kapudanı mâ-vaka'a hîn-i takrîrde "korsan gemiyi gözümüz önünde zabt itti" didikde, merhûm peder "niçün imdâd itmekle tahlîsine sa'y itmedin" deyü tevbîh itdikde "eger üzerine varsam beni dahi alurdu. Zîrâ levendâtım kâ'ide-i kânûndan noksan olduğundan mâ'adâ kalyonumda mevcûd Cebehâne nâmiyla bir pervâz-dil? [219b] olup cânib-i düşmenden atılan güllerden kalyona zahm resîde olsa sedd u taglik için mûm sofrası Çirmen'de kurşunum yoğidi. Bu hâlde düşmen üzerine mi varılır? Ve eger horyâd bahâdırlığı ile varılsa düşmen beni dahi alacağında iştibâh mı kalur" deyü merhûmu ilzâm itmiş idi. Kapudane-i hümayûn mühimmâtı böyle olıcak, sâirleri buna kıyâs oluna. Bu hâlde düşmen-i dîne niçe cevâb virilür ile'l-ân düşmenden riyâle-i hümayûn intikâmı alınmamıştır.

Hâmisen, kapudanalardan biri bir korsan gemisi alsa vücûhla derd-mend kazâyâ uğradığıdır. Ez-cümle kapudan paşa bulunan kimesne kemâl-i hasedinden der-i devlete, "fûlân kapudanın aldığı gemi müste'men teknesi idi. Yâhûd derûnunda bin kîseden mütecâviz mâl vardır" deyü 'arz ider. Kapudan-ı bî-haber "dîn ü devlete hizmet itdim" deyü iltifât ümmîdiyle aldığı tekne ile tersâneye dâhil olduğu gibi sen müste'men teknesi almışsın yâhûd zabt itdiğin gemide şu kadar mâl varmış deyü derd-mendin mâ-melekin zabt iderler. Sâirleri bu hâle bakup **el-'âkulu men ittehaza bi-gayrihî** fehvâsınca mütenassih olmağla min-ba'd korsan cânibine uğramayup rast gelse dahi görmezlenür.

Biri dahi donanmanın korsandan gemi aldıkları haberi şüyû‘ bulduğu gibi Galata’da mütemekkin olup Devlet-i ‘Aliyye’ye sûretâ dost ve ma‘nen cümle-i küffârdan kavî düşmen olan Françe balyosu “alınan gemi korsan değil bizim sefâyinimizdendir” deyü kapuya maglata ile haber gönderir. Kapudan paşa dahi almış ise donanma geldiği gibi bilâ-teftîş ü tefahhus mu‘âteb olup gemiyi balyosa teslim iderler. Derûnunda üsârâ-yı müslimînden niçeler olup anlardan istintâk itmekle maddeye vâkıf olun deyü bir mikdâr rûy-ı tereddüd irâ’et iderse sebep-i ‘azl ü hakâreti olur.

Biri dahi zabt olunan gemi hakikatde korsan olup kapudan paşa bi’z-zât kendi zabt ile der-i devlete geldiği gibi nevâziş ü iltifât bedeli aldığı tekne bin kîseye bâliğ eşyâ ve nukûd vâir imiş deyü mâl taleb iderler. Korsan gemisinde mâl mı olur? deyü hakîkati beyân eylese bilâ-mehl ‘azl ü nefy ve mâ-melekin ahz u zabt iderler. Bu cihetden cihâd-ı bahriyye mürtefi‘ olmuşdur.

Sâdisen, çekdirir sefâyini ki selefde matla‘-ı fütûhât-ı cemîle anlar idi, muzmahill olup beş on çekdirmeye kaldı. Anların ümerâsına dahi zerrece i‘tibâr [220a] olunmamağla girdâb-ı düyûna mübtelâ olup sefere gidecek hâlleri kalmadı. Hâlini kapudan paşaya tefhîm ve donanma ile refâkate ‘adem-i kudretin beyân ile isti‘fâya dört beş kîse ‘ubûdiyyet takdîm itmeğe muhtâc, eger virmeyüp sefere gitse bir kat dahi deyne mübtelâ olur. Lâ-‘ilâc korku gitmek için kırkı virür. Bunların on iki bin beşer yüz gurusu ocaklıkları olup ba‘zı batığın yerlerden havâle iderler. Derd-mendler tahsîl idince beş altı kîse zarar ider. Hâlâ en a‘lâsının yirmi otuz kîse deyni var. Tersâne umûru bi’l-küllîyye muhtell ü müşevveş olmuşdur. Selefde deryâ umûruna ziyâde ihtimâm olup erbâbını taharrî olunurdu. Ve a‘lâdan ednâyâ değin ‘ubûdiyyet ve rüşvet nâmına kat‘â bir habbe alınmayup belki muktezâ-yı vakt hasebiyle taraf-ı mîrîden kendülere imdâd olunurdu. Şimdiki gibi bıçakçı ve doğramacı makûlelerine gemi virilmeyüp fenn-i deryâda mâhir cesûr ve kâr-güzâr¹³³⁹ ve bahâdır kimesnelere virilürdü. Ve ‘asr-ı sâbıkda kâ‘ide kapudan olıcak kimesneye bir gemi virilüp eger kâ‘ide üzre Tersâne’den Beşiktaş’a ve andan Kumkapu önüne andan yine Tersâne’ye rabta kâdir olursa kapudan olurdu. Bu rütbe dikkat ü ihtimâmda kusûr olunmazdı. Ve deryâ ahâlisinden düşmenden ahz-ı intikâmdan gayrı birisine matlûb değil idi. Ve mühimmât ve cebe-hâne veyâ vâye? levendâtı ma‘a-ziyâdetin virilürdü. Ol ecilden niçe fütûhât-ı ‘azîme vücûda gelmiş idi. Hâlâ bi-‘avnihi te‘âlâ kuvvet-i ‘Osmâniyye selefden hezâr bâr efzûn olmağla kavânîn-i kadîmeye mürâ‘ât olunsa rûy-ı deryâda korsan

¹³³⁹ Metinde “kâr ü güzâr” şeklinde yazılmış.

nâmı mürtefi⁶ olduğundan gayrı yek-pâre kâfiristân mesken-i ehl-i îmân olacağı bî-gümândır. Hak te‘âlâ her hâlde tevfiik ihsân eyleye, âmîn.

Hâlâ kalyonların takımları noksân üzre tertîb olunmağa sebeb, seferler olmamağla kesret-i masârifden mîrîyi sıyânet maslahatıçündür. Lâkin Tersâne’de fî-‘asrinâ ba‘zı masârif-i zâid vardır ki, zarar-ı küllîsi olmak takrîbiyle ref‘i mühimmdir. Anlar ref‘ ve kalyonlar masârifine zamm olunsâ ve kapudanlardan vücûhen mâl taleb olunmasâ rûy-ı deryâda korsân nâmına bir yelken görünmeyüp sefâyin-i tüccâr âsûde-hâl âmed-şüd iderler idi. Ol masârif-i zâidenin tafsilî inşâallâhu te‘âlâ eger *Risâle-i Füyûzât* te’lîfine muvaffak olursak zikr olunsâ gerekdir.

[220b] Sahîfe-i hâmise

Keyfiyyet-i a‘dâya tahsîl-i vukûf elzem olduğundadır. Hafî olmaya ki, vûkelâ ve erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye umûr-ı ‘âlemi kâlib-ı hüsn-i nizâma ifrâğ lâzım olduğu gibi a‘dâ-i dîn ü devlet ne keyfiyyetde olup harekâtı ne vechile olduğuna tahsîl-i vukûf elzem ü mühimdir. Bu bâbda dahi hayr-hâhân-ı dîn ü devlet olanlar sarf-ı efkâr u dikkat idüp vâkıf oldukları umûrun sıhhatini teşekküren li-ni‘amihâ ketb ü tahrîr itmişlerdir. Mûcid-i san‘at-ı tıbbâ‘at İbrâhim Efendi merhûm bu bâbda bir risâle-i muhtasara te’lîf itmekle temâmen bu mahalle nakl ü tahrîri münâsib görüldü. Pes bu sahîfe ber-mukarrer ve hurûf üzre tertîb ve niçe fevâid-i lâzîme taksîm olunmuşdur¹³⁴⁰. İklîm-i Avrupa’da vâki‘ mülûk ve milel-i Nasârâ birkaç seneden berü cümleten iki fırka-i muhtelifeye müteferrik olup birbirlerine ‘adâvet ü husûmet izhârıyla her bir fırka müştemil olduğu efrâd ile bir cisme tecessüm eyledikten sonra mâbeynlerinde velvele-endâz-ı ittifâk u ittihâd bahânesiyle her ferd var makdûrunu bâzûya getürüp tedbîr-i mehâmm-ı seferiyye ve techîz ü tertîb-i leşker-i vâfire ihtimâmında oldukları mütevâtirdir.

Ve fî’l-vâki‘ mülâhaza olunsâ millet-i merdûde-i Nasârâ’nın zâhir-i hâlleri bâtınlarına mutâbık ve da‘vâları dahi müdde‘âlarına muvafık olup firkateyn olmak sûretinde birbirlerine buğz u gayz ve ‘adâvetleri vâki‘-i hâl ve bu ana gelince zâhirde işâ‘at ü ifşâ eyledikleri iddi‘âlarına göre fî-mâ beynehüm haddi tecâvüz idenlerin dest-i dirâzlarını kûtâh ve her ferde mikdârını bildirüp beynlerinde muvâzene ve min-ba‘d tecâvüz eylememek üzre her birine bir had ta‘yîni ile râhat u ârâmlarına ve refâhiyyet-i ahvâllerine nizâm u intizâm virmek ‘umde-i merâmları vemâ fî’z-zamîrleri olmuş olursa febihâ ve

¹³⁴⁰ Pes bu olunmuşdur (Derkenar notu).

na‘am kendülerine bi-nisbet¹³⁴¹ bir maslahat-ı kesîretü’l-menâfi‘a mübâşeret itmiş olurlar. Böyle olsa tedbîr ve tedârük-i seferiyyeleri gayrılara nisbet dahi çendân teşvîşe mûcib ve mahall-i şübhe olmamış olurdu. Ve illâ eger derûnlarında bir gayrı gûne sevdâ-i mektûm ve süveydâ-i sevâdlarında fesâd-ı dîger muzmer olup birbirlerine kasdları ve garazlarının sıyt ü sadâsıyla bu hây-ı hûy-ı ihtilâfları muvâzza‘a ve zâhirde sûret-i münâza‘aları takrîbiyle tedârük-i seferiyyelerinden kazâyâ-yı maksûdları gayrı şekilden netîce virmeğe matlûb olup hengâme-i gavgâları derûn-ı pür-hîlelerinde mahtûm-ı esrâr-ı nâ-şâyestelerini setr ü ketm [221a] içün bir reh ittihâz olunmuş olup ve velvele-i şikâk u ihtilâflarından garazları ahâlî-i İslâmı igfâl ve hâb-i gafletlerinde igrâk ü iskât olursa bu sûret cây-ı gaflet olmayup bu emr-i hatîr-ı basîret ile fikr u mülâhaza ve kable’l-vukû‘ hazm u ihtiyât ve def‘ ü ref‘ esbâbına teşebbüs tarîkları tetebbu‘ ve mütâla‘a olunmak lâzıme-i zimem-i himem-i ulû’l-ebsârdır. Binâen-‘alâ hazâ münâza‘a üzre olan mülûk-i mesfûrun ahvâline gereği gibi vukûf u ittîlâ‘ mümkün olmak içün evvelâ iki ittifâk nâmıyla müctemi‘a iki fırkaları, ba‘dehû her fırkanın ittifâkında dâhil mülûk ü milel kimlerdir ve ne mikdârdır? Ba‘dehû bu ittifâk u ihtilâf bahânesiyle berr u bahrde her ferdin tedârük eylediği mühimmât-ı seferiyyesi ne mikdârdır deyü terkîm olundukda el-‘iyâzü bi’llâhi te‘âlâ ahâlî-i İslâma hücum kasdıyla bu gûne münâza‘aları muvâzâ‘a olmuş olursa veyâ şikâkları bu niyyetle vifâka tahvîl ve tedârük-i seferiyyeleri İslâm câniblerinden intikâma sarf olunmak fikr ü ‘azîmetleri zuhûr eylese bu sûretde hazm u ihtiyât ve bu bâbda tedbîr ve tedârük tarîkları ne yüzdendir? bizâ‘at-ı kalîle mertebesinde tahrîr ü tesvîde cesâret olunur kît‘a? mülûk-i Nasârâ’nın dü fırka olup beher fırka tahtına dâhil olanların zikr-i icmâlîsindedir. Ma‘lûm ola ki¹³⁴², iklim-i Avrupa’da vâki‘ mülûk ve milel-i Nasârâ’nın cümlesi bu esnâda iki fırkaya müteferrik olup münâza‘a vü mücâdele ve ‘adâvet ü husûmet tarîklarına zâhibler ve biri birlerinin ‘aleyhine ‘ahd ü mîsâklar ve şurût u kuyûd-ı kesîreyi mutazammın ittifâklar bast u temhîd idüp mâ-fi’z-zamîrlerini icrâ ve şerâit-i ‘uhûdlarını kuvvetden fi‘le getürmek kasdıyla var makdûrlarını bâzûya getürüp tedârük-i seferiyye ve ceng mühimmâtına meşgûl olmuşlardır. Ve bu iki fırkanın birini Beç ittifâkı ve birine Hanover ittifâkı tesmîye idüp her bir ittifâkda niçe niçe mülûk ü milel cem‘ ü derc olunmuşdur.

Evvelâ, Beç ittifâkı ki, buna Beç ittifâkı ‘unvânıyla şöhrat virdikleri bu ittifâk erbâbının cem‘iyyetleri ve mükâleme vü müzâkereleri ve ‘akd-i ‘uhûd u mîsâkları Beç şehrinde vâki‘ olmağla Beç ittifâkı dimişlerdir.

¹³⁴¹ “tesliyet”?

¹³⁴² Mülûk-i Nasârâ’nın.....ma‘lûm ola ki (Derkenar notu).

Sâniyen, Hanover ittifâkı ki, bu fırkanın cem'iyetleri ve mahall-i mükâleme vü müzâkereleri ve makâm-ı 'uhûd u mîsâkları Hanoveriya memleketinde Hanover nâm şehirde vâki' olmağla Hanover ittifâkı ismiyle tesmiye eylemişlerdir. Beç ittifâkı bölüğünden ma'dûd olan mülûk bunlardır. Nemçe çasarı ki bu fırkanın eşbehidir. Çasar-ı merkûmun Hersekler'inden Bevary¹³⁴³ [221b] dukası Ride? Palatinoşu Mugunçiya ırkı piskoposu Tiriveriya ırkı piskoposu Kolonya ırkı piskoposu bir anda Burkiya Markiyosu bu cümle ittifâkda çasara tâbi'ler olup mevâdd-ı ittifâklarını imzâ eylemişler. Ancak çasar-ı merkûm Hersekler'inden Saksonya dukası, ki hâlâ Leh memleketlerinin bi'l-fi'l kralıdır, henüz tarafeynin ittifâkına dâhil olmayup ve mevâdd-ı ittifâklarını imzâ itmeyüp 'alâ-hâlihî kalmıştır. Ve yine Hersekler'den Hanover dukasına bu dahi bi'l-fi'l İngiltere memleketlerinin kralıdır. Çasardan münfek olup 'aleyhine serkeşlik ile cümle müdde'îlerine baş olmuştur. Mesfûrun Hersekler'inden sonra Beç ittifâkına tâbi' olanlar bunlardır: İspanya kralı ki, çasar ile vâki' ittifâkı niçe niçe şurût u kuyûd-ı zâhire ve hafiyeye mebnî olup beynlerinde kaviyyü'l-esâs-ı 'ahd ü mîsâk 'akd ü temhîd olunup 'ale'l-ıtlâk biri birlerinin dostlarına dost ve düşmenlerine düşmen olmak şartıyla müeyyed-mu'âhede 'akd itmişlerdir.

Moskov çariçesi dahi Beç ittifakına dâhil olup işbu ittifâka dâir mâbeynlerinde 'akd olunan mâdde böyledir ki, eger Nemçe çasarına ve tevâbi'-i memleketlerine ve ittifâkına dâhil refiklerine bir kimesne müdâhale vü hüçûm murâd iderse bu takdîrce Moskov çariçesi otuz bin 'asker ile Nemçe çasarına imdâd eyleye. Lâkin Nemçe çasarı tama'-ı hâmindan ve ahz-ı intikâm dâ'iyesinden nâşî bir kimesneye sû-i kasd ve hüçûm murâd eylese ol takdîrde Moskov çariçesi Nemçe çasarına imdâd ü i'ânet ile mültezim olmaya. Pes Beç ittifâkı ricâli cümleten bunlar oldu. Nemçe çasarı ve altı nefer Hersek'i İspanya kralı, Moskov çariçesi fırka-i sâniye ki Hanover İttifâkı ta'bîr olunan bir bölük mülûk ve halktır, bu ittifâkın ricâli bunlardır: Evvelâ Hanoveriya dukası ki, bâlâda işâret olunduğu üzre duka-i merkûm bi'l-fi'l İngiltere memleketlerinin kralıdır, ve bu ittifâkın fuhûlundan olup cümleden ziyâde gayret-keş ve reşîd kralıdır. Hanoveriya memleketi imparatorluk ülkesi dâiresine dâhil bir ducalık yerdir. Ve mülkiyyet ve irsiyet üzre İngiltere kralının yed-i tasarrufundadır. Buna mutasarrıf olduğu i'tibârıyla çasârın Hersekler'inden 'add olunur. Ve Hanoveriya'da vekîli ve 'askeri olup kendüsü İngiltere'nin kralı dahi olmağla İngiltere'de sâkindir. Ve bu zemânda vâki' münâza'ada çasara muhâlefet üzredir.

¹³⁴³ "Bavyera".

Hanover İttifâkı ricâlinden biri dahi Françe kralıdır. Ve biri Danimarka kralıdır. Ve biri Felemenk sitâtı ceneralleridir. Ve İtal'ya ülkesinde Helveciya¹³⁴⁴ ahâlîsidir. Pes şimdiki hâlde çasarın 'aleyhine ittifâk iden Hanover bölüğü bunlardır. İngiltere kralı ve Françe kralı ve Danimarka kralı ve Felemenk ustâtı? ceneralleri ve Helveciya ahâlîsi ki bu cümle çasarın 'aleyhine ittifâk itmiş ve Hanover İttifâkı tesmîye olunmuş bir fırkadır. Tarafeynin ittifâklarına henüz dâhil olmayup mâbeynlerinde ittifâka dâir 'akd ü temhîd eyledikleri şurût u kuyûd mu'âhedelerini henüz imzâ itmeyenler bunlardır. İsveç kralı Portakal kralı ve cumhûr ve ustâtlardan? Roma ustâtı? Venedik ve Leh cumhûrları bunlar tereddüd olunmaz olup henüz bir ittifâkın tarafına duhûle karar virmemişlerdir.

Harf-i Sâni: İşbu mülûk-i küffârın 'askeri ve sefâyin cihetiyle miknetleri icmâlindedir. Hafî olmaya ki, iklim-i Avrupa'da münâza'a üzre olan mülûk-i Nasârâ'nın mücâdeleleri encâmında harb u cenge müeddî olmak ihtimâlinde nâşî tedârük ü müheyyâ kıldıkları 'askerleri ve ceng sefineleri bu mikdârdır. Beç İttifâkı bölüğünden Nemçe çasarının mu'tâd üzre mevcûd 'askeri seksen altı bin ve müceddeden tahrîr ü tertîb eylediği yirmi sekiz bin 'askerdir. Var kuvvetiyle techîz ve tedârük eylediği 'asker cem'an yüz on dört bine bâliğ olur. Çasar-ı merkûmun müttefiklerinden İspanya kralının mu'tâd üzre mevcûd 'askerî altmış altı bin ve müceddeden tedârük eylediği 'asker on sekiz bindir. Kral-ı merkûmun 'askeri cem'an seksen dört bindir. Mukaddemâ mevcûd kalyonları on sekiz ve müceddeden tedârük eylediği kalyon dokuz, hâzır u âmâde kıldığı donanması cem'an yirmi yedi ve yirmi sekiz pâre kalyon olur. Hanover İttifâkı bölüğünden Françe kralının mu'tâd üzre mevcûd 'askeri yüz elli iki bindir. Ve müceddeden tertîb ve tedârük eylediği 'asker otuz beş bindir. Deryâ seferlerine müte'ayyin 'askeri altmış bindir. Bu takdîrce Françe kralının 'askeri cem'an iki yüz kırk yedi bin 'asker olur. Françe lung çekdirilerinden mâ'adâ mevcûd kalyonları cem'an yirmi iki 'aded kalyondur. Yine Hanover İttifâkı'ndan İngiltere kralının nefsi-i İngiltere'de ve Hanover'de kadîmden mevcûd 'askeri kırk sekiz bindir. Müceddeden tedârük eylediği 'asker otuz iki bindir. Cem'an İngiltere 'askerî seksen bindir. [222b] Ve hâzır u âmâde kıldığı kalyonları seksen pâre kalyondur. Yine Hanover İttifâkı'ndan Felemenklü'nin mu'tâd üzre mevcûd 'askeri otuz dört bindir. Müceddeden tedârük eylediği 'asker yirmi bindir. Felemenk 'askeri cem'an elli dört bin 'askerdir. Hâzır u âmâde kıldığı kalyon otuz pâre kalyondur. İki ittifâkda eşbeh olanların 'askerleri ve sefineleri bunlardır. Ve sâir tarafeynin ittifâkına dâhil olan mülûk ve milel dahi 'alâ-kaderi'l-imbân berren ve bahren tedârük-i seferiyyede ihtimâm üzre oldukları mütevâtirdir.

¹³⁴⁴ "Heluçya"?

Zamîme: Hafî olmaya ki, ânifen zikr ü beyân kılındığı üzre işbu krallar beyninde ‘asker cihetiyle Françe kralı, ve donanma ve sefâyin cihetiyle İngiltere kralı sâirlerine gâlibdir. Lâkin berren muhârebe vü mukâtele husûsunda Nemçe çasarı mütefennin ve kavî düşmen olduğu müttetekun-‘aleyhdir. Serhaddâtta ne kadar ‘ömrün bezl eyleyen pîrân-ı guzât ve umûr-dîde-gân leşker-i Engürüs’ün hücûmuna ve vehale-i ûlâda âteşine durulmak mertebesi muhâlde olup Rüstem ü Zâl olsa sersâm olur, tâkat getüremez dimişlerdir. Kara cenglerde Nemçe kadar kittâle tâkat getürür kâfir yokdur. Deryâ muhârebelerinde İngiltere cümleye gâlib sâfi ateşdir. Ol fenni sâirlerinden eyü bilirlir. Ve âlât-ı harbleri dahi cümlesinden pâkdır. Andan sonra Venedik kâfiri fenn-i harb-i deryâyı eyü bilür. Lâkin kârı dâimâ hîle vü hud‘adır. Egerçi ehl-i İslâma cümlesi düşmendirlir, fe-emmâ Françe ‘adâvetde sâirlerine hezâr bâr gâlibdir. Bir hîle kâr-ı bî-dîndir ki, sûretâ rûy-i dostî irâet idüp ol tarîk ile niçe mefâsid ü mel‘anet zuhûra getürür. Hâlâ korsan teknelerinin ekseri Fransız’dır. Bundan sonra ma‘lûm ola ki, Moskov keferesi kadar çengde mihnet bir kâfir yokdur. Cenge kör gibi gidüp biri düşse veyâhûd mecrûh olsa yüz bin dahi olsa firâr[a] yüz tutarlar ve yakayı ele virdikde el kaldırmazlar. Hattâ bir kimesne beş yüzünü katl idebilür, kat‘â cür‘etleri yokdur. Kralları kendüyü Tatar’dan muhâfaza içün on iki bin âdem besler. Çengçisi Macar ve Hırvatdır. Var kuvveti bâzûya getürse milel-i muhtelifeden hayli ‘asker peydâ ider. Hattâ merhûm Baltacı Mehmed Paşa’nın Azak senesi iki kerre yüz bin ‘asker ile gelmiş idi. Ve deryâ ahvâline sonradan vukûf-ı tahsîl eyledi. Kazak-ı ‘âk bir mikdâr ol fenni bilmekle ba‘zı sefâyin ihdâs ider oldu.

Ve İsveç’in ‘askeri otuz iki [223a] fırka olup her fırkası beşer yüz ve altışar yüz âdemdir. Ve donanması sâhib-i coğrafya muhtârı üzre gâyet mükellef olup, beher sâl mükemmel kırk kalyon ceng içün hâzırdır. Beher birinde ekalli kırkar top olup hîn-i iktizâda sâir hurde sefâyinden mâ‘adâ yetmiş kebîr kalyon tedârük idebilür. Ve Leh mukaddemâ Venedikli gibi cemâ‘at olup memâlikinde on iki hâkim var idi. Bin on târîhinden berü krallık olup, lâkin yine hükûmet beyler ve papaslar elindedir. İstediklerini kral iderler îrâdî sâire nisbet kalîldir. Ve ‘askeri cümle süvârî olup hîn-i iktizâda Macar ve Nemçe ve sâirinden ücretle piyâde tedârük iderler. Ve sınırlarından hârice çıkmak gâyet töhmetdir. Ve ne denlû muhârebeleri deryâda vukû‘ bulmağla var kuvvetiyle sagîr ü kebîr ve hurde yüz elliden mütecâviz mükemmel tekne tedârük idebilür. Ve memleket cihetiyle İspanya cümleye gâlibdir. Ve Ceneviz ve Portakal dahi gemicilikde mâhirlerdi. Ve Portakalın îrâd ve sefâyini andan çokdur. Ve bu dahi ma‘lûm ola ki, çâr kıt‘a-i rub‘-i meskûnda ne mikdâr a‘dâ-i dîn ü devlet var ise mecmû‘unun memleketlerinin kemmiyyet ü

keyfiyyetlerine tahsîl-i ittîlâ‘ dahi elzemdir. Bu mâdde mâlzeme-i fenn-i coğrafya olup bu sebebden fuzalâ-i selef ve ‘ukalâ-i halef erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye ‘ilmi vâcib olan fûnûndan biri dahi coğrafyadır deyü ittifâk itmişlerdir. Bu mahalde ba‘zı meşhûrlarının isimleri tahrîr olunup memleketlerinin ahvâli kütüb-i coğrafyayı tettebbu‘a ihâle olunmuşdur.

Macar, Erdel, Moskov, İsveç, Nordicya, Danya, Leh, Nemçe, İtalya, Roma ta‘bîr olunan mahaldir ki, Rîm-papası dirler. Kendüye tâbî‘ niçe memâlikin müstakillen hâkimi olup, ehl-i İslâma bundan büyük düşmen yokdur. Ceneviz ve Venedik ve Françe, Portakal, İngilis, Felemenk, İspanya, Danamarka bunlardan mâ‘adânın ve bunların tafsîli kütüb-i fenden taleb oluna. Bu mahalde münâsebetle meşhurlarının ismi zikr olundu. Min-ba‘d harf-i sâlise şürû‘ idelim.

Harf-i sâlis: Fî tarîki’t-tedbîr egerçi tavâif-i mülûk ve milel-i Nasârâ beynlerinde şikâk ü ihtilâf ve harb u kıtâl ez-kadîm vardır, lâkin ahâlî-i İslâm’a nazar eyle. **el-Küfr milletün vâhide**¹³⁴⁵ olup ehl-i imânla ehl-i şîrk ü dalâlet beynlerinde münâferet tab‘an ve dînen emri zarûrî olmuşdur. Ve bundan esbak mütâlâ‘a olunan ba‘zı havâdis kâğıdlarında tahrîr olunmuş idi ki, Nemçe çasarı ricâlinden ba‘zıları tavâyif-i mülûk miyânında ihtilâfı ve tedârük-i seferiyyelerini görüp sa‘y ü ihtimâm iderlermiş ki, [223b] şikâk [ü] vifâk üzre olan cümle-i mülûkün taraflarından ‘âkıl ve dâna vekîller gelüp ve çasara tâbî‘ bilâd-ı me‘mûneden birinde tecemmu‘ ve ahvâlleri mükâleme vü müzâkere olunarak hüsn-i tedbîr ile ıslâh-ı mâbeynleri bir sûrete ifrâğ oluna. Ve bu bahâne ile görülen tedârükleri ahâlî-i İslâm’dan intikâma sarf oluna. Bundan mâ‘adâ milel-i Nasârâ’nın i‘tikâdlarında ser-tarîkları ve dahi muktedâ-bîhleri olan Rîm-papa ahâlî-i İslâm’a devâm üzre buğz u ‘adâveti yemîn-i galîz ile müte‘ahhid olmuş ‘anededen olup mülûk ve milel Nasârâ’nın mâbeynlerini tevfiğ ü tesviye birle ahâlî-i İslâm’a her taraftan hücum ile ahz-ı intikâma tergîb ü tahrîk üzre idüğü vâki‘-i hâldır. Pes şikâk u nifâkları vifâk u ittihâda tahvîl idüp el-‘ıyâzü bi’llâhi te‘âlâ ahâlî-i İslâm’a cümleten hücum kasdıyla da‘vâları netîce-pezîr olmak iktizâ eylese tavâyif-i merede-i merkûmenin bu bâbda vâki‘ ittifâklarını fesh ü lağv ve ictimâ‘-ı ârâlarına tefrika ve ittifâk u ittihâdlarını şikâk u ihtilâfa tahvîl ve ‘akd ü temhîd eyledikleri mevâdd-ı ittifâklarını bâd-i fenâyâ virüp evvelkiden ziyâde biri birleriyle husûmet ü ‘adâvete ve harb u kıtâle düşürmek tedbîr ü tarîkları ahvâllerine bir bende vukûf u ittîlâ‘ hasebiyle kudret-i ‘âcizâne mikdârı takrîr ü tahrîre cür‘et olunur.

¹³⁴⁵ “Küfr tek millettir”.

Maksad: Ma'lûm ola ki, zemân-ı kadîmden tâ bu ana gelince efrâdını âdem miyânında vukû' bulan husûmet ü 'adâvet ve harb u kîtâl ekseriyâ ihtilâf-ı edyâna mebnî olmuşdur. Hazret-i 'Îsâ'nın salavâtullahi 'alâ nebiyyinâ ve 'aleyhi semâya ref'inden çok zemân mürûr itmeyüp millet-i 'Îseviyye i'tikâd ü dîninde ihtilâfa düşüp fırak-ı kesîreye müteferrik olduğundan birbirleriyle mübâşir-i harb u kîtâl oldular. Bir zemân-ı Rum âyînî iştihâr bulup sâirlere tagallüb eylediler. Ve bânî-i Kostantaniyye Kostantîn nâm melik tanassur idüp bu âyîn-i 'âtıla revâc virmek ile erbâbına mu'în oldu. Hâlâ bu âyîne râğbet iden Rum ve Moskov ve Sırb ve Eflâk ve Boğdan tâifeleridir. Bir-zemân Katolik ta'bîr eyledikleri Rîm-papası âyîn-i bâtılı zuhûr idüp bu âyînin tevâbi' ve mu'în ü hâmîleri mülûk-i Nasârâ'dan çok ziyî-i kuvvet kimesneler olmağla cümleden ziyâde revâc bulmuş idi. Hâlâ bu âyîne râğb olanlar Nemçe çasarı ve tevâbi'-i Hersekler'inin ekseri ve Françe ve İspanya ve Portakal kralları ve bunların halkı ve Venedik [224a] ve Leh cumhûrları ve İtalya halkının ekseri buna tâbi' olup ser-tarîk-ı mezhepleri Rîm-papasıdır ki cümle-i ahâlî-i İslâm'a yemîn-i galîz ile 'adâveti mültezim ve te'bîden husûmeti müte'ahhid olmuş la'îndir. Ba'de zemânin bu mezheb-i 'âtıladan Kalvin ve Luteran nâm iki âyîn dahi zuhûr idüp mülûk ve milelden çok kimesneler tâbi' olmağla müddet-i medîde Katolik'ler ile harb u kîtâle müeddî olmuşdur. Ve bu iki âyîn erbâb-ı i'tikâdlarında çendân ihtilâf üzre olmayup âyîn-i Katolik 'aleyhine müttefik u müttehidlerdir. Bu âyînin erbâbı hâlâ İngiltere ve Felemenk ve Danimarka ve Prusya ve İsveç kralları ve halkıdır. Kezâlik İtalya'da? ve ülkesinde Helveciya halkının ekseri ve Macar ve Erdel halkının ekseri ve Nemçe çasarı ülkesinde Saksonya-i Bâlâ ve Saksonya-i tîr memleketlerinin halkı bi'l-cümle bu âyîne tâbi'lerdir. Ve Kalvin ve Luteran mezhepleri ahâlîsi ile Rîm-papası mezhebi olan Katolik mezhebi ahâlîsi beyinlerinde ile'l-ân vukû' bulan husûmet ve 'adâvet-i dîniyye ehl-i İslâm ile ehl-i şîrk ü dalâlet beyninde vâki' 'adâvet-i dîniyyeye gâlib olmak mertebesine varmışdır. Ve hâlâ ki bu esnâda münâza'a vü mücâdele üzre olan iki fırkanın biri ki, Beç ittifâkı ricâlidir, Katolik âyînindedir. Ve bir fırkası ki Hanover ittifakıdır, ekser-i ricâl ve halkı Kalvin ve Luteran mezhebi râgıbları olmağla harb u kîtâle esâs-ı kavî olur. Ve ihtilâf-ı edyân mâbeynlerinde sâbitdir.

Pes bu ma'nâ-yı lâzıme ittîlâ'-ı dikkat ile fikr ü mülâhazaya şâyeste olup, bâlâda işâret olunduğu üzre lisân-ı 'âlemde güft ü gû olan iki fırka-i mülûk-i Nasârâ'nın şikâkları ittifâka mütehavvil olup bed-endîşlerin re'y ü tedbîrleri tavassutları ile tedârükleri İslâm cânibine masrûf olmağa yüz tutup hücûm kasdlarında ictimâ'ları zuhûr eylemek vâki' olsa firkateynin birine taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den himâye vü sıyânet olunmak zımnında sâhib

çıkılıp, bu hâlet beyinlerini tefrika vireli birbirleriyle buğz u gayza bâ'is olup harb u kıtâle ikdâmlarına 'illet-i müstakille olmak bî-iştibâhdır. Hâlbuki iki fırka erbâbından Calvin ve Luteran âyîni erbâbının muktezâ-yı âyîn ü mezhepleri ve hılkat ü cibilliyetleri üzre ahâlî-i İslâm'a çendân buğz u 'adâvetleri olmayup belki nev'ân mahabbetleri husûsâ Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye cânibine meyl ü rağbetleri [224b] bi'l-müşâhede sâbit olmuştur. Hattâ kütüb-i tevârihlerinde mastûrdur ki, Rîm-papası ve sâir hevâdârları tahrîkleriyle cümle-i mülûk ve milel-i Nasârâ bi'd-defe'ât ittifâka tahrîk ü tergîb olunup ahâlî-i İslâm'a her taraftan kasd-ı hücumâ ictimâ' ü ittihâd murâd eylediklerinde Calvin ve Luteran âyîni erbâbından olanlar her bâr muhâlefet ile temşiyet-i merâmlarına mâni' ü hâciz ve bu niyyet ve 'azîmetlerinin fesh ü lağvına bâ'is ü bâdî olmuşlardır. Ve Nemçe çasarları tekebbür ü ta'azzum idelden berü papanın tergîble bu iki âyîn erbâbından terk-i âyîn ve tebdîl-i mezheb ile cebren ve kahren çasar tarafından rencide olmuşları katı çokdur. Ve mezheb ve âyînde râhat u emniyyet mülâhazasıyla Devlet-i 'Aliyye'ye ilticâ eylemeğe teşne ve himâyesini derûn-ı dilden ârzû eyledikleri vâki'-i hâldir.

Pes iklim-i Avrupa'da gulgule-endâz-ı ihtilâf-ı fırkateyn bed-endişler tedbîri ile ittifâka mütebeddil ve tedârükleri İslâm câniblerine masrûf olmağa rû-nümâ olduğu sûretde belki kable'l-vukû' Hanover İttifâkı bölüğünden İngiltere ve Nederlan'da ve Danemarka kralları ve ahâlîsi ve kezâlik İsveç ve Prusya kralları ve ahâlîsi taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den mürâselât ve mükâtebât ile îkâz ve anların vesâtetleri ile ol iki âyîne tâbi' sâir nâsa vâki' hâl a'lâm ve ifâde olunup istimâletler ile ve min-ba'd papaya tâbi' Katolik âyînlerinde olanların dest-i ta'addâlarından¹³⁴⁶ 'ırzlarında ve mâllarında ve âyînlerinde taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den himâye vü sıyânet olunmak iltizâmı va'deleri ile intibâh olunsalar bu takdîrde sûret-i ittifâkları lâ-muhâlihî şikâk u ihtilâfa mütebeddil ve belki rûz-i kıyâmete dek mâbeynlerinde kıttâl ü cidâl ârâm ü sükûnet bulmayacak bir 'adâvet-i kaviyye zuhûr u hudûs esbâbına teşebbüs olunmuş olurdu.

Tetimme

Mahfî vü pûşîde değildir ki, egerçi sâhib-i risâle bu makâleyi otuz sene mukaddem zuhûra gelen mâddeyi tefhîm ve 'ilâc vâki'a pîş ez-vukû' bâyedkerd¹³⁴⁷, mağzâsınca hâdis vukû'undan mukaddem tarîk-ı tedbîrin ta'lîm için tahrîr ü terkîm itmişdir. Lâkin hükmü her zemânda cârî düstûr-ı l-'amel kılınmağa sezâ-vâr ve ahvâl-i 'adûya tahsîl-i

¹³⁴⁶ "ta'addâlerinde" olmalı.

¹³⁴⁷ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

vukûfa küllî medâr olmağla ba‘zı zamâyim-i ‘âcizâne ile bu mahalle tastîr olundu. Min-ba‘d ferîde-i sâdisenin muhtevî olduğu mevâddın zikr ü tahrîrine şürû‘ idelim.

el-Ferîdetü’s-sâdis

[225a] **Fî zikr-i ba‘zı mâlzeme-i saltanat-ı seniyye ve merâtib-i a‘lâ-i Devlet-i ‘Aliyye vemâ yete‘alleku bihâ**

Hafî olmaya ki, bu makâmda mâlzeme-i saltanatdan olan ba‘zı mevâd ve merâtib-i celîle-i ‘ilmiyye ve ba‘zı rüteb-i ‘aliyye ve kezâlik hasâyis-i mülkiyyeden ma‘dûd ba‘zı umûr-ı mu‘tebere ve menâzi‘-i meşhûre-i sultâniyye ve şâdât-ı¹³⁴⁸ hâkâniyye ve bunlara müşâbih ba‘zı umûr zikr ü tahrîr olunup ferîde-i ûlâdan bu makâma gelince mezkûr-ı umûr ve mehâmmın küllîsi dîvân ta‘bîr olunan mahalde nizâm-yâfte olmağla icmâl-i ahvâl devâvîn cümleden mukaddem tastîr olunmuşdur. Ve bu ferîde ebvâb üzre tertîb ve ekser-i hâlde Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı ihtiyâr olundu.

el-Bâbü’l-evvel

Fî zikr-i icmâl-i ahvâlu’d-devâvîn: Bu bâb niçe faslı müştemildir.

el-Faslu’l-evvel

Fî dîvâni’l-ahkâm ve ma‘nâ-yı dârü’l-‘adl

Ma‘lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûmun *Kânûnnâme-i Kebîr*’de zikr ü beyân itdiği üzre ‘ahd-i sâbıkda nübüvvet ve saltanat beynini cem‘ eyleyen enbiyâ-i ‘izâm ve ‘uzamâ-yı selâtîn-i benâm istimâ‘-ı da‘âvî ve icrâ-yı ahkâm ve hall ü ‘akd-i umûr ve fasl-ı münâza‘ât-ı cumhûr içün bir mekân-ı mahsûsa ittihâz idüp ol umûra bi’z-zât kendüler takayyüd iderlerdi.

Hazret-i Yûsuf ‘aleyhi’s-selâm sarây-ı Mısır derûnunda masnû‘ taht-ı mahsûs üzre ku‘ûd ve icrâ-yı ahkâm ve tanzîm-i umûr iderlerdi. Hazret-i Dâvud ‘aleyhi’s-selâm Kuds-i Şerîf’de taht-ı kubbe ma‘hûdede umûr-ı ‘ibâdu’llâha rü’yete meşgûl olurlardı. Süleymân ‘aleyhi’s-selâm ol kubbe-i tahtında tasnî‘ olunan taht-ı ‘âlî-bahta sa‘âdetle cülûs buyurup tanzîm-i umûr-ı enâm ve icrâ-yı ahkâm iderlerdi. Kelîmullah ‘aleyhi’s-selâm Tur’dan ‘avdetlerinde Benî İsrâîl’e emr idüp birkaç bin zirâ‘ ıskarlat çuka ve niçe akmişe-i latîfe tedârük ü ihzâr itdiklerinde Beytü’n-Nübüvve nâm dü kat bir otak-ı vesî‘ dikkirüp, hâriciyye ve dâhiliyye misillü iki tabaka yapırdılar. Dâhiliyyesi gâyet pür-zîb ü zînet olup

¹³⁴⁸ “işârât-ı ”?”

anda kendüleri ve birâderleri Hârûn ‘aleyhima’s-selâm ve evlâd-ı Hârûn’dan olan kibâr-ı kavm ile mütemekkin olup icrâ-yı ahkâm-ı İlâhîye meşgûl olurlardı. Tabaka-i hâricede sâir kibârını İsrâil sâkin olup mecmû‘-ı umûr otak-ı merkûmede görülmekle va‘d-i ilâhî üzre Kuds-i Şerîfe mâlik olunca dîvân-hâne makâmında idi. Râviyân-ı kasas-ı kuhen tahkikleri üzre cümleden mukaddem mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat olan Keyûmers hâric-i belde bir fezâda vâki‘ müdevverü’s-şekl ve mürtefi‘ suffa şeklinde bir sahrâ [225b] üzerine günde bir def‘a çıkup hîn-i tulû‘-ı şemsde otururdu. Ve da‘âvî-i halkı anda istimâ‘ idüp suhuf-ı Ebü’l-beşer muktezâsınca ahkâm-ı ilâhiyyeyi icrâ iderdi. Ve ol âvânda post-şîrden kaba-yı mahsûsa ve tâc şeklinde serpûş kalpak giyüp altına dahi kaplan derisinden seccâde döşer ve elinde ‘âmûdvârî dest-çûb tutup bu vechile mesned-nişîn-i sadr-ı hükûmet ve ihvân u huddâmdan a‘vân u ensârı dahi kaplan postları giyüp ellerinde deste-çûbla icrâ-yı siyâset iderlerdi. Ve her biri tenfiz-i ahkâma i‘ânet maslahatıçün dâiren mâdâr çâr etrâfında dest be-miyân-beste makâm-ı hizmetde pûyân idiler. Hûşeng-i şâh-ı cihân oldukda sahrâ-i merkûme yerine taht ittihâz ve bâlâsına sâye-bân misillü çetr ihdâs eyledi. Giderek gûnâgûn zîynetler ihdâs olunup zemân-ı Ekâsire’de mülûke mahsûs olan makâm ve taht-ı envâ‘-ı fâhire ve cevher-i nâdire ile müzeyyen kılındı.

Sultânü’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ hazretleri umûr-ı ümmeti mescid-i şerîflerinde görürler idi. Ve Çâr-yâr-ı Güzîn rıdvânullâhi ‘aleyhim ecmâ‘în hazerâtı dahi bu sünnet-i seniyyeye müdâvim idiler. Hazret-i ‘Ömer ve Hazret-i ‘Osmân radiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ hâne-i mahsûsada tertîb-i dîvân misillü ‘akd-i meclis itmişlerdir. Mu‘âviye dîvân-hâne ve şekl-i tahtda kürsî ittihâz ve üzerine kendü câlis olup müdâvim-i icrâ-yı ahkâm ve hitâm-ı Devlet-i Emeviyye’ye değin bu minvâl üzre hareket olunurdu. Devlet-i ‘Abbasiyye’de ol kânûna ma‘a-ziyâdetin ri‘âyet olunup evâsıt-ı devletlerinde hod haşem u hacblarına? izdiyâd târî olmağla dîvân-hâneleri ferş-i mülûkâne ile ma‘rûş oldu. Ve vüzerâ ve kâdi’l-kuzât ve sâir ashâb-ı merâtib içün dahi mahsûs kürsî ve sandalyeler vaz‘ olmağla mekân-ı halîfe hâlî kalur idi. Umûr-ı dîvâniyye vezîre tefvîz olunup ve hod halîfe mahfî manzara-i ‘âliden dîvâna nazar iderdi. Fe-emmâ ‘ıyd eyyâmında âşikâre tahtta oturup herkes bi-merâtibihim tebrîk ya‘nî kimi musâfaha ve kimi dest-bûs iderdi. Mu‘tasım Halîfe dârât u ihtişâm cihetiyle cümleye gâlib-ter olmağla mahall-i dîvâna Dârü’l-‘adl tesmiye olunmuş idi. Ve âvân-ı esfârda kabil-i nakl bir muhtasar kasr yapıdırup kasr-ı ‘adl tesmîye itdi. Hengâm-ı seferde otağı pîşgâhına vaz‘ olunurdu. Ve dîvân-hânede kendü nâzır olacak manzaraya kisve-i Ka‘be-i mükerrermeden masnû‘ siyâh ve zer-dûz kumaşdan perde asup etrafına pervâz mihlatmışlar idi.

[226a] Hîn-i dîvânda müvekkiler perdeyi ref' iderler idi. Ammâ pençerenin zerrîn parmaklarından vücûd-ı halika taşradan görülmezdi. Eyyâm-ı a'yâd ve sâir günlerdeki mülâkâtda mahsûs ola, her biri hayre-sâz-ı çeşm-i nuzzâr akmişe-i bî-bahâ ve 'adîmü'n-nazîr ile müzeyyen taht üzre oturup nezdinde nısfına dek niyâmından çıkmış şemşîr ve taraf-ı dîgerinde kemâne geçmiş tîr-i âhenin-i peykân tururdu. Ve egininde olan hil'at-ı zer-dûz ki; Bâlâ-tırâz siyâhî reng-i dîger nebâşed mazmûnuna mâ-sadak idi. Âstînine mülâsık yedi zirâ' mikdârı bir âstîn-i tavîl zemîne doğru döşenüp mülâkâta gelenler ol âstîn-i mefrûşun ucunu bûs iderlerdi. Servet-i Kisreviyyetde Mu'tasım kadar ifrât itmiş kimesne olmadığında kibâr-ı müverrihîn ittifâk itmişlerdir. Düvel-i sâirenin ekserinde dîvân-hâne-i mahsûsa ve taht-ı mülûkiyye der-kâr olup ba'zılarında makâm-ı mülûke kürsî yerine seccâde ve post ferş olunurdu. Her birinin tahkîki zîb-i sutûr-ı safahât-ı mufassalâtdır.

Ma'lûm ola ki, bu dîvân-ı pâdişâh ve kubbe-i mahsûs olan sarây-ı 'âlîde olmak kâ'ide-i kadîmedendir. Egerçi cenâb-ı saltanatdan def'-i işkâl ve tahfîfen li'l-eşgâl vüzerâ ve vükelâ kendülere mufavvaz umûru sarâylarında dîvânlar idüp görürler. Lâkin anlardan mâ'adâ evkât-ı mahsûsada sarây-ı pâdişâhîde vüzerâ ve vükelâ mahzarlarında dîvân-ı mahsûs olmakda estâr-ı lâ-yuhsâ vardır. Ve sâir devâvîn-i fûrû' bu dîvân-ı asl hükmünde olmuş olur. Vüzerâ ve vükelâ ve a'yân ve huddâm ve zâbitân ve esnâf-ı 'asker herkes kendüye mahsûs kisvet ü kıyâfetle hâzır ve bir kânûn-ı müte'ârif-i devlet müte'ayyin olan rüteb ve makâmlarında kâim olup 'arz u i'lâm olunan umûr-ı 'ibâdu'llâh cümleinin muvâcehesinde görülüp ihkāk-ı hak ve izhāk-ı bâtıl kılınmağla gûyâ ol gün yevm-i mev'ûd gibi müte'ayyin ve meşhûr olup zâten ve zemânen istihkākla herkes makâm-ı ma'lûmunda kâyim ve cenâb-ı saltanata hizmet ve lüzûmuna göre kurb u bu'd ciheti ile kendü hayyızinde sâbit ve şugluna müdâvim olmak üzre tertîb olunduğunda niçe hükm-i hafiyye ve esrâr-ı celîle vardır. Bu rüsûm u kavânînin kimisi aslî ve tabî'i olmağla kadîmdir. Kimisi 'ukalâ-yı 'ulemâ ve fuzalâ-yı hükemâ re'yiyle bi-hasebi'l-iktizâ vaz' olunmuşdur. Bu mâddenin tafsîlini ve esrâr tertîb-i dîvâna müte'allık menâkıb ve hikâyâtı Kâtib Çelebi merhûm kitâb-ı merkûmun hâtimesinde mahsûs faslında zikr itmişdir. Ve anda dîvân-ı sultânîyye fevâidine müte'allık niçe hikâyât-ı pür-nikât mündericidir.

Cümleden biri melikü'l-'adl Nûreddin-i şehîd merkûmun evâil-i devletinde ekber-i ümerâ olan Esedüddîn [226b] şîr-i kûhu ve vükelâ ve ümerâdan ve sâir a'yân-ı memleketden ba'zı emlâk ve 'akâr gasb itdiğinden ümerâ-i sâire dahi ber-fehvâ-yı **izâ**

dahake'l-metbû' yel'abu't-tâbi¹³⁴⁹ halkından zulmen ve gasben şey almağa cür'et itdikleri sem'-i melik-i merkûme lâhık oldukda, bir dârü'l-'adl binâ olunmak bâbında emr eyledi. Şol resm üzre ki mevzi'-i sultân ve mevâzı'-ı ümerâ başka başka ola. Ve kuzât ve müftiyân-ı mezâhib-i erba'a için mevâzı'-ı mahsûsa olup icrâ-yı ahkâm-ı şer'iyye oluna. Mâdde-i merkûme mesmû'-ı Esedüddîn oldukda Nûreddin'in 'adl ü siyâseti ma'lûm-ı ahâlî-i şark u garb olup ümerâ ve 'askerî derûnlerinde dehşet-i melikânesi muzmer olmağla, "dârü'l-'adl binâsına ne hâcet mesel itdi? Bu tedârük ancak benim için olduğunda iştibâh yokdur" deyü ba'de't-tefekür taht yerinde olanı ümerâ ve 'ummâlî ihzâr ve her birine melik-i 'asrın dârü'l-'adl binâ itmesi gâliba bizim içündür. Eger ferd-i vâhid benden ve sizden 'arz-ı hâl-i teşekkî istimâl? itmek ihtimâlî olursa mecmû'unuzu bilâ-imhâl katl u istîsâl iderim deyü tenbîh ve tehdîd-i bisyâr itmekle cümlesi âzâde-dil itdikleri kimesneleri birer tarîkla irzâ eyleyüp sulh oldular. Dârü'l-'adl resîde-i hitâm olup Nûreddin a'yân u erkânıyla dîvânı teşrîf itdikde vükelâ ve etbâ'ından bir ferd teşekkî itmeyüp anlar hakkında kat'â 'arz-ı hâl sunulmadı. Nûreddin'in vefâtına dek ol dârü'l-'adl hâlî ve battâl kaldı. İcrâ-yı 'adle muhtas dîvân-ı mülûkâne müte'ayyin olmak 'ummâlin haşyetine ve halkın itmînân-ı kalb ve rahâtına bâ'isdir.

Bu dahi ma'lûm ola ki, düvel-i mâzîye pâdişâhlarının 'âdeti bu idi ki, yılda bir niçe eyyâm-ı mu'ayyeneleri olup anda âşikâre oturmak kâ'ide olmağla, kavî vü za'îf [ve] vazî' ve şerîf kim olursa izin virilürdü. Gelüp bi'z-zât pâdişâha mülâkât ve ahvâlini 'arz iderdi ki ol dîvâna berr-i 'âmm? ta'bîr iderlerdi. Bu Devlet-i 'Aliyye evâilinde haftada dört gün ba'de'l-merre beher hafta ikişer gün dîvân-ı 'âlî kurulup umûr-ı 'ibâdu'llâh görülürdü. Hâlâ ekseriyyâ ayda üç def'a dîvân-ı 'âlî olur. Lâkin vezîr-i a'zam sarây-ı mahsûsunda her gün dîvân idüp cüz'î ve küllî umûr-ı enâm görülür. Min-ba'd hâlâ sarây-ı hümâyûna mahsûs dîvânı icmâlen zikr idelim.

Fî icmâl-i dîvân es-Sultânı ve ricâlihâ ve zikr-i ba'zı kavânînihâ

Egerçi husûs-ı âtî cümlelerin ma'lûmu olan mevâddandır. Fe-emmâ mücerred teberrük [227a] ma'nâsına bi'l-münâsebe zikrine şürû' olunup, bu bâbda *Coğrafya-yı Kebîr* me'haz ittihâz olundu. Ma'lûm ola ki, dîvân-ı vasat sarây-ı hümâyûnda bir mecma'ın ismidir. Ve sarây-ı 'âmirenin üç kat der-i vâlâ-şânı olup, biri pîş-gâh-ı mihrâb-ı Ayasofya-i Kebîr'e küşâdedir ki Bâb-ı Hümâyûn andan 'ibâretdir. Biri dahi orta kapudur ki, ikisinin mâbeyni fezâ-i vâsi'a olup bir cânibinde hâs furûn ve hâricî furûn ocakları vardır. Andan aşağı bir

¹³⁴⁹ Tâbi olunan gülerse, tabi olanlar oynar.

kapu vardır ki hastelere andan gidilür. Ve andan aşağı bir hazîne vardır ki, Bâb-ı Hümâyûna mülâsık olmağla ol ism ile müsemmâdır. Anda defterdâr efendi akçe teslim olunduğu vakitlerde ve cânib-i mîrîye ‘âid eşyâ fûrûht olunacağı âvânda ricâl-i mu‘ayyen ile oturup Hazîne-i ‘âmiye müte‘allık umûr görülür. Bir tarafında dahi cebehâne-i ‘âmiye vardır. Ol kubbe-i felek-fânûs ve mihr-i ‘ilm? derûnunda mühimmât-ı seferiyyenin envâ‘ı ve niçe tuhaf eslâf? vardır. Cebecibaşı ağalar nâzırı olup ol ocak ahâlîsi zabtındadır. Ve anın kurbünde hatab anbârı ve ba‘zı mahfûz mahal vardır. Ve Darbhâne-i ‘âmiye dahi ol tarafdadır. Ve Orta kapuya karîb mahalde bir kâr-gîr kubbe vardır ki cellâdân-ı mirrîh-i sıfatâna mahaldır.

Ve Orta kapu derûnunda vâki‘ oda beher şeb nevbetle birer kapucubaşı ağa beklemek kânûndur. Üçüncü kapu, ki iç kapudur, Babü’s-sa‘âde didikleri oldur. Kapu ağaları anda olurlar. Ve bu bâbın mâbeyni garb ve cenûbdan şark ve şimâle mümted bir fezâ-yı vâsi‘adır ki, matbah-ı ‘âmiye bir canibindedir. Pes dîvân-ı ‘âlî ikinci meydânın dıl‘-ı garbı şimâlîsinde vâki‘ iki kubbe altından ‘ibâretidir. Ve bu dîvânda olan vüzerâ gâh yedi ve gâh noksân üzre olup bu esnâlarda ekser-i hâlde iki bulunur. Vezîr-i a‘zam vasatda ve bâkî vüzerâ cânib-i yemînde oturup, cânib-i yesârda evvelâ sadr-ı Rûm sâniyen sadr-ı Anadolu otururlar. Ve cânib-i yemînde olan rûkünde tevkî‘î yalnız oturur. Ve cânib-i yesârda anın mukâbili olan rûknda üç ‘aded defterdâr otururlar. Anların halefinde olan kubbe altında hâcegân-ı dîvân ve halîfe ve şâkirdânı otururlar ve anlar kânûn-ı kadîm üzre bunlardır: Rûznâmçe-i kebîr ve rûznâmçe-i sagîr ve muhâsebe-i evvel ve muhâsebe-i Anadolu ve mukâbele-i süvârî ve mukâbele-i piyâde ve muhâsebe-i cizye ve muhâsebe-i Haremeyn [227b] mukâta‘a-i mensûh ve mukâta‘a-i İstanbul ve mukâta‘a-i Brusa ve mukâta‘a-i evvel ve mukâta‘a-i ma‘den ve mukâta‘a-i Avlonya ve mukâta‘a-i Kefe ve mukâta‘a-i Havâs ve mevkûfât ve teslimât ve teşrîfât ve vâridât-ı şikk-ı sâni ve cedîde-i evvel ve cedîde-i sâni ve tezkire-i kal‘a-i büzürg ve tezkire-i kal‘a-i küçük ve tezkire-i mâliyye ve târîh-i berevât ve mukâta‘a-i Haremeyn ve devât-dâr ve bu kubbeye mülâsık bir kubbe-i âhar dahi vardır ki, bu aklâm defterlerinin sandûkları anda durur. Ve defâtir-i dîvân mühr-i sultânî ile açılıp ve kapanur. Ve hâricinde vâki‘ iki kubbe mâbeyninde reîsü’l-küttâb ile kâtiblerinin mekânı vardır ki, ismine tahte dirler. Ve dîvâna mahsûs ümenâ ki bunlardır: Ve emîn-i şehir ve emîn-i cev ve emîn-i tersâne ve mi‘mâr ve emîn-i gümrük ve emîn-i ganem ve emîn-i matbah seki üzerine dizilüp otururlar. Kânûn-ı kadîm üzre dîvân-ı ‘âlî ricâlî bunlardır. Kânûn-ı kadîm üzre icmâlen âyîn-i dîvân-ı ‘âlîde ve hâlâ minvâl üzre olduğundadır.

Hafî olmaya ki, sahâyif-i nüsha-i sâbıkada keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre bir kânûn-ı kadîm yek hafta zarfında eyyâm-ı dîvân-ı hümayûn yevmü's-sebt ve'l-ahad ve'l-isneyn ve's-selâsâ olup işbu eyyâm-ı erba'a-i mütevâliyyede ber-kâ'ide dîvân-ı hümayûn der-kâr idi. Vâhid ile selâsâ 'arz günleri olup bu kâ'ide iki yüz seneye karîb vakt ü zemân umûr-ı mer'îyyeden idi. Ba'de'l-merre dîvân-ı 'âlî ahad ve selâsâya maksûr olup niçe zemân bu kâ'ide mer'îyye olmuş idi. Hâlâ yevmü's-selâsâda karâr-yâfte olup ekser-i hâlde rûz-ı mezbûrda dîvân-ı hümayûn olur. Pes rûz-i dîvân erkân ve ricâl-i mahsûsa salât-ı subhu Ayasofya-i Kebîr'de ba'de'l-edâ vüzerâ-i 'izâm ve zâbitân-ı düde-i Bektâşîyan ve yüz nefer ile zâbitân-ı sipâhiyân ve kâdî'asker efendiler tarafeyn-i Bâb-ı Hümayûn'da bi-hasebi'l-merâtib mukîm oldukları hâlde du'âcı ta'bîr olunan kimesne miyân-ı meydânda du'â idüp Fâtîha kırâat olundukdan sonra bevvâbân-ı sarây-ı hümayûn feth-i Mısır 'ayndır. Şevket-makrûn itdiklerinde cümleden mukaddem kethudâ-yı bevvâbîn ile reîsü'l-küttâb ba'de-zâlik gürûh gürûh ricâl-i Devlet [silik] dâhil olurlar. Ve cebecibaşı ağa neferâtıyla Orta kapu hâricinde vâki' çınar altında selâma durmak kânûndur.

[228a] Yeniçeriyân-ı dergâh-ı 'âlî Orta kapudan cümleden mukaddem duhûl idüp mahall-i mahsûsalarında oturlar. Çâvuşbaşı ile kapucular kethudâsı ağalar 'asâ-i sîmiyle dîvân ile bâb-ı 'âlî vasatında şâhrâhda pîşgâh-ı bâbda mebsût mahsûs sekide oturup sadr-ı a'zam hazretlerine muntazır olurlar. Vezîr-i a'zam ve kethudâ ve çâvuşân ve iki nefer kethudâ yerleriyle salât-ı subhu Paşa Kapusu'nda ba'de'l-edâ süvâr olup kethudâ bey cenâbları önünce tulû'-ı şemşe karîb sarây-ı hümayûna 'âzim olur. Lede'l-vusûl kâtib-i yeniçeriyân dâhil-i Bâb-ı Hümayûn'da at üzre selâmlayup, sadr-ı a'zam Orta kapuda semend-i 'âlem-pesendlerinden indiklerinde çâvuşbaşı ile kapucular kethudâsı ağalar istikbâl ve bir kapucubaşı dîvân kapusundan içerü başını sokup savt-ı medîd ile "buyurun!" deyü sadâ itdiği gibi evvelâ dîvânda mevcûd bulunan vüzerâ çıkup pîşgâh-ı nahl-ı çınara dizilürler. Ve kâdî'asker efendiler pîşgâh-ı bâb-ı dîvânda makdem-i vezîr-i a'zama müteveccihen dururlar. Cebecibaşı ağa vezîr-i a'zamı Bâb-ı Hümayûn ile Orta kapu miyânında ocaklısı ile mahall-i mahsûsunda selâmladıktan sonra ol mahalde mebnâ sâbıkû'z-zikr cebehâneye gider. Ve sadr-ı a'zam ile erbâb-ı dîvân-ı 'âlinin hurûcuna muntazır olur. Dîvân-ı hümayûna girmek kânûn değildir, meğer cebecibaşıda kapucubaşılık buluna. Sadr-ı a'zam hazretleri içerü ol havâlîde bulunanları selâmlayarak dâhil olur. Bölük ağaları kubbe yanında selâma dururlar. Miyân-ı tarîka karîb mahalde vâki' hacet-i summâkîye lede'l-vusûl sadr-ı a'zam dönüp yeniçeri ağası cânibine selâm virdikten sonra yine dîvân cânibine yürüyüp vüzerâyı ve dîvân önünü geçüp pîşgâh-ı

Hazîne-i bîrûnîde münbit dıraht-ı mûntehâ-i çınar sâyesine vardıkda pîşgâh-ı Bâbü's-sa'âde[de] kâim kapu ağasını ve sâirlerini selâmladıktan sonra dönüp vüzerâ ve kâdî'askerleri selâmlayup derûn-ı dîvâna dâhil olur. Ardınca kâdî'askerler ve vüzerâ-i 'izâm girüp herkes makâm-ı mahsûsunda oturur. Ba'de-zâlik iki nefer hâfız hazîne önünde sûre-i Feth-i şerîf tilâvet eyleyüp gibbe'l-hitâm çâvuşbaşı ağa defterhâne mühürlerini açup ve [defterleri]¹³⁵⁰ getürür.

Ba'de-zâ ashâb-ı 'arz-ı hâle [228b] izin sudûr idüp tezkireciler ve çâvuşbaşı ve kapucular kethudâsı vezîr-i a'zamın önünde dururlar. 'Arz-ı hâller okunup şer'le da'vâlar görülür. Makâm-ı vüzerâ bâlâsında bir kafes vardır, ki andan pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri umûr-ı 'ibâda nâzırdırlar. Bir sâ'at mikdârı vakit mürûr itdikde vakt-i ta'âm olmağla çâvuşbaşı ağa 'asâsını kapup halkı taşra çıkarır. Ve ser-bevvâbîn-i dergâh-ı 'âlî ağa dîvân-hânedan taşra çıkar. Miyân-ı meydânda makâm-ı sûrda olan parmaklık yanlarına yeniçeriyân için taslarla şurba vaz' olunur. Kapucular kethudâsı ağa ber-fehvâ-yı yağma-yı şehinşâhî yağmadır. Alan alsun!¹³⁵¹ İşâret itdiği gibi yeniçeriyân segirdüp şurbayı kaparlar. Ve Matbah-ı 'âmire önünden ağaları semtine mûntehî olunca taht-ı sakf-ı tahtânîde oturup ekl iderler. Ve vüzerâ önüne birkaç 'aded iskemle vaz' ve ol mahalle üç sofrâ ta'âm ferş olunur ki, biri vezîr-i a'zama ve biri sâir vüzerâyâ ve biri kâdî'asker efendilere mahsûsdur. Ve pîş-i vüzerâyâ vaz' olunan iskemlelere tevkî'i ve üç nefer defterdâr efendiler otururlar. Mehterân-ı hayme ta'âm hizmetine mu'ayyen olup mehterbaşı ve emîn-i matbah hitâm-ı ta'âma dek vüzerâ-i kirâm önünde dururlar. Hâcegân dîvândan rûznâmçe-i kebîr ve baş muhâsebeye birer sofrâ mükemmel ta'âm mu'ayyendir. Her birinde Anadolu muhâsebesi ve mukâbele-i süvârî gibi menâsıb-ı şerîfe erbâbı ma'yyet iderler. Ve ba'zı menâsıb erbâbına birer ikişer sahan ta'âm virilür ve ba'zı dîvân pâyede bulunanlara kânûn değildir. Ve pes defterdâr-ı şıkk-ı evvelde bulunan bir iki kalem erbâbı kâdî'asker efendiler sofrâsına tabaklar virüp anınla iktifâ iderler. Vüzerâ sudûr sofrâ bakıyyesi reîsü'l-küttâb ve çâvuşbaşı ve kapucular kethudâsı ağalara virilmek kânûn-ı kadîmdir. Çâvuşbaşı çâvuşân ile dîvân kapusu yanında ve kapucular kethudâsı pîşgâh-ı dîvân-hâne-i 'atîkde ekl iderler. Ve çâvuşbaşı ve reîsden bakıyye ta'âm mehter-hâneye gider. Kapucubaşı ağalar Bâbü's-sa'âde ile dîvân-hâne-i 'atîk beyinde mümted sekide serâserler ile oturup 'arz günleri 'asâhâ-yı sîme ittikâ iderler. Ve biri yeniçeri ağasına ve biri bölük ağalarına iki sofrâ ta'âm virilür. Ba'de't-ta'âm maslahatlı var ise yine izin

¹³⁵⁰ Bk. *Eyyûbî Efendi Kanûnnâmesi*, s. 28.

¹³⁵¹ Ber-fehvâ-yı alsun (Derkenar notu).

virilüp [229a] umûrları görülür. Mesâlih hitâmında cümleden mukaddem kâdî'asker efendiler kalkup dîvân-hâne kapusundan ba'de'l-hurûc dönüp vüzerâyı selâmladıklarında vüzerâ kıyâm iderler. Ve bir mikdâr mahall çâvuşbaşı ve kapucular kethudâsı ağa ta'zîmen pişlerinde giderler. Ba'dehû selâmlayup makâmlarına gelürler. Ve vezîr-i a'zam hazretlerinin önüne vardıklarında mühr-i hümayûnu çıkardup çâvuşbaşı ağaya virürken cümle ricâl-i dîvân kıyâm iderler. Çâvuşbaşı evvelâ hazîneyi ba'dehû iki 'aded defterhâneyi mühürledikten sonra mührü yine sadr-ı a'zama teslîm iderken cümleye ta'zîmen kıyâm kânûndur. Yeniçeri ağası neferât şurba ekl itdikten sonra gider. Andan sonra bölük ağaları giderler. Vezîr-i a'zam dahi hazîneyi mühürledikten sonra kalkup geldiği minvâl üzre cevânibi selâmlayarak sarây-ı mahsûsasına gider. Kapucular kâtibi Orta kapu dâhilinde selâmlamak kânûndur.

'Arz günlerinde kâ'ide-i kadîme üzre evvelâ yeniçeri ağası kalkup pîş-gâh-ı Matbah-ı 'âmireden mürûr ve mevki'-ı Babü's-sa'âde'de bir mikdâr oturur, izn-i hümayûn sudûr itdikte 'arza girer. Ba'de-zâ kâdî'asker efendiler mevki'-i mezkûra gelüp muntazır olurlar. Ağa 'arzından çıkdıkda anlar girer. Çıkup Orta kapuya doğru müteveccih olduklarında vüzerâ-i 'izam kalkup çâvuşbaşı ile kapucular kethudâsı vezîr-i a'zamin pişinde ve sâir mevcûd bulunan vüzerâ ise pesinde, anlara dahi defterdârân mesâbe-i fâ? ta'kîb idüp bu tertîb ve hareket ve meşy-i mahsûsa ve garîb üzre 'arza girerler. Eger yevm-i mezbûr sadr-ı a'zamin nuhustîn-i rûz-i dîvân 'arızî ise hazîne önüne vardıkda ber-vech-i mu'tad-ı kadîm kapaca ta'bîr olunan yakalı ve surh ve zerdölü? kadîfe çatma kaftanı hazînedârbaşı ağa ilbâs eyleyüp 'arza ol libâs ile girer ve mahsûs 'atiyyesi vardır. 'Arzdan çıkdıkda yine hazînedârbaşı alup hazîneye vaz' ider. Vezîr-i a'zamlar dîn ü devlete müte'allık bir hizmet-i 'azîmede bulunsa yine bu hıl'atı ilbâs iderler. Cevânib-i erba'adan birinden elçi gelse ol dîvân-ı ta'âm ziyâde tabh olunur. Ve yeniçeri mu'tâddan ziyâde gelür ki ana Galebe Dîvân dirler. Elçi...¹³⁵² mahsûsa dîvâna getürüp [229b] kânûn üzre nâmesini ve hedâyâsını teslîm ider. İnşâallâhu te'âlâ kavânîn bahsinde zikr olunur. Ve 'Ulûfe Dîvânında kîseler Hazîne-i 'âmire pîş-gâhında tûde tûde kılınup mehterân vüzerâ önüne taşarlar. Evvelâ ağa-yı yeniçeriyân ve kul kethudâsı ve ocak ağaları gelüp dest-bûs iderler. Ve vüzerâ-i kirâm kıyâm itmek kânûn-ı kadîmdendir. Başçâvuş bölükleri birer birer çağırup kîseleri alurlar. Yeniçeri kâtibi ve rûznâmecî efendî defter iderler. Anlardan sonra sipâh ve silâhdâr kethudâları gelür. Anlara dahi vüzerâ-i kirâm kıyâm itmek kânûndur. Anlardan sonra sâirleri birer birer gelüp mevâciblerini alurlar. Ve ibtidâ alay ile yeniçeriyân dûşlarında

¹³⁵² Karalanmış.

kîseler mürûr ve cebeciyân ve topçuyân ve ‘arabaciyân ve tersânelü yollu ve yolunca kezâlik kîse-hâ berdûş ‘ubûr iderler. [Sipâh] ve silâhdâr tâifelerinin ‘an- hazîned¹³⁵³ bakıyye mevâciblerini hammâllara tahmîl eyleyüp Paşa Kapusu’na getürürler. Mevâcib-i mezkûre ashâbına huzûr-ı sadr-ı a‘zamda tevzî‘ olunur. Yeniçeriyân mevâcibi her bölük ve cemâ‘atın odalarında virilür, sâirlerini ağaları tevzî‘ ider. Sarây-ı hümâyûnda mevâcib yağması temâm oldukda ocak ağaları bi’t-temâm kabzlarını meş‘ir-sened virmek ‘âdetdir.

Fî zikr-i icmâl-i kânûn-ı ‘îd

Hafî olmaya ki sarây-ı ‘âmirede kânûn-ı dîvân-ı mevsim-i a‘yâd fî’l-hakîka niçe hükm-i garîbeyi müstelzim olup, kemâl-i şevket-i mülûkâneyi müntic bir kazıyye olmağla tahsîs bi’z-zikr kılınmışdır. Müellif-i sâbıkû’z-zikr ekser-i te’lifâtında zikr itdiği üzre rûz-ı ‘arefe ba‘de’z-zuhr çâvuşân-ı dergâh-ı ‘âlî ‘asâhâ-yı musanna‘a ve esvâb-ı dîvâniyyeleri ile saf-keşide olup mehterân-ı tabl dahi pîş-gâh-ı kasr-ı ‘adlde dururlar. Mîrâhûr-ı kebîr ağa esbân-ı dil-keş-hırâm-ı hâkânîden birkaç tavîle semend-i sabâ-reftâr ve devlet-mendi müzehheb ve mücevher raht ve envâ‘-ı zeyn ile tezyîn eyleyüp ‘akîb-i mehterânda tasfîf ider. Âvâz-ı kûs-ı hâkânîden mütevahhiş olmamalarıçün üzerlerine birer mücevvezeli serrâc süvâr olur. Ba‘de’l-‘asr mehterân def‘aten nevâzende-i tabl u sûrnâ ve kûs olduklarında zemîn ve âsmâna velvele ve mahâll-i mu‘tâdeden atılan toplar ‘âleme zelzele-bahş olur. Mehter-hâne temâmında [230a] herkes dağılup selâse-i leyle-i ‘îdde Bâb-ı Hümâyûn feth olunmağla dâmen-bûs-ı pâdişâhî şerefine nâil olmak kânûn olan ricâl münferiden ve mecmû‘en gürûh gürûh gelüp makâmalarında otururlar. Devâvîn-i sâirede huzûrları mu‘tâd olmayan ‘ulemâ-i kirâm gelüp pîşgâh-ı hazîne-i dîvânîhâne-i ‘atîkde mahsûs nişîmenlerde karâr iderler. Ba‘de’t-tulû‘ şeyhülislâm efendi teşrîf ve cümleye tasaddur ider. Vezîr-i a‘zam cümleden sonra gelüp makâmında karâr ider.

Kabîl-i tulû‘u’s-subh eyyâm-ı ‘îde mahsûs olup hazîne-i Enderûn’da mahfûz taht-ı ‘âlî-baht-ı murassa‘ı hazînedârbaşı ma‘rifetiyle hazîne kethudâsı hazîne eskilerine tahmîl ve mâbeyn-i bâbeyn-i Dârü’s-sa‘ade de vâki‘ suffada terkîb iderler. Ba‘de’s-subh Zülüflü Baltacılar’ı ol mahalden ref‘ ve cânib-i yemîn-i Bâbü’s-sa‘ade’de vâki‘ dehlîz etrâfında kâim mermer sütûnlardan evvel ve sâni olan iki sütûn miyânından ilerüce vaz‘ iderler. Kudûm-i şehriyârî vaktine dek zer-târî kumaş ile setr olunmak ‘âdetdir. Şevketlü mehâbetlü pâdişâh-ı Dârâ -sipâh hazretleri salât-ı subhu mescîd-i şerîfde cemâ‘atle ba‘de’l-

¹³⁵³ “hazîne” olmalı.

edâ Hâne-i Hâssa'yı¹³⁵⁴ teşrîf-i şeref-me'nûs ve yemîn ü yesârlarında silâhdâr ağa ve hâs odabaşı ağa bagal-gîr olarak taht-ı hümayûna cülûs buyururlar. Dîvân-ı 'ide mahsûs elbise-i fâhire-i şâhâneyi ber-kânûn-ı kadîm mahall-i merkûmda telebbûs buyurduklarından sonra taht-ı mevzû'a teveccüh buyurup bâb-ı Hâne-i Hâssa'dan yek dü hatve taşra çıkdıklarında verâ-i hâne-i Bâbü's-sa'âde'de saf-beste-i selâm olan ağa-i Bâbü's-sa'âde ve hazînedârbaşı ve kilârcıbaşı ve sarây ağası ayak üzre dâmen-bûs iderler. Ol mahalli tecâvûz idüp miyân-ı meydânda münbit şecere-i fıstık sâyesinde muntazır-ı kudûm-ı sultânî olan imâm efendi ve reîs-i etibbâ makablîne lede'l-vusûl iltifâtla selâm ve nazar ve nev'-i tevakkuf buyururlar. Anlar dahi şeref-yâb-ı dâmen-bûs olup imâm efendi devâm-ı devleti hâvî bir du'â-i muhtasarı ider. Fâtîha kırâ'atin'den sonra hâric-i dervâzede vâki' taht-ı İskender hademde karâr buyurdukları hılâlde ol fezâ-yı zümürrüd-sîmâyı dâiren mâdâr mânend-i pergâl ihâta eyleyen huddâma iltifât ile selâm [230b] virdiklerinde serhengân-ı dîvân alkış iderler. Kapucubaşı ağalar 'asâhâ-yı sîm ile mukâbele-i taht-ı hümayûnda kâim olup evvelâ kânûn-ı kadîm üzre nesl-i hânân-ı Kırım'dan Âstâne-i 'aliyyede mevcûd bulunanlar cânib-i yesârdan gelürler. İkişer kapucubaşı ma'iyyetiyle dâmen-bûs idüp bâ-rücû'-ı kahkarî miyân-ı fezâdan taşra giderler. Ba'de-zâlik nakîbü'l-eşrâf efendi yine ol cânibden gelüp mukâbele-i hümayûna lede'l-vusûl pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri kıyâm iderler. Nakîb efendi muhtasarî du'âdan sonra dest-bûs ile şeref-yâb olur. Mu'allim-i şehzâdegân nakîb efendiyi ta'kîb eyleyüp anlardan sonra müteferrika ve çâşnî-gîr ba'de-zâlik ma'zûl-ı mîr-i mîrânân takbîl-i bisât ile kesb-i iftihâr ü inbisât iderler. Anlardan sonra çâvuşbaşı ve kapucular kethudâsı ağaları 'asâ ellerinde ber-vech-i müsâra'at dîvân-hâneye dâhil olup vüzerâ-i kirâm işâret iderler. Pes sadr-ı a'zam ve sâir vüzerâ ve kâdî'asker efendiler ve tevkî'î ve defterdârân ve 'akîblerinde reîsü'l-küttâb taraf-ı hümayûna revân olur. Sadr-ı a'zam ol? mahalde zemîn-bûs ider. Her birinde çâvuşân-ı alkış-gûyân cihânı pür sadâ iderler. Ve mahall-i selâmda kıyâm-ı tâm kânûndur. Cânib-i yesâra dolaşup kûşe-i dâmân-ı hümayûnu bûs itdikden sonra taraf-ı yemîn-i hâkânîde kâim olur. Ba'de-zâ vüzerâ-i kirâm ve kâdî'asker efendiler vâhiden ba'de vâhidin gelüp takbîl-i zeyl-i 'âlî ile kesb-i şeref itdiklerinden sonra vezîr-i a'zam cânibine gecüp bi-hasebi'l-merâtib dururlar, her birine kıyâm kânûndur. Andan sonra sınıf-ı 'ulemâya izin sudûr itmekle cümleye şeyhülislâm efendi pîşvâ ve sadedden munfasıl efendilerden tâ müderrisîne varınca cemm-i gafîr 'ulemâ bi-hasebi merâtibihim cânib-i hümayûna revân olurlar. Veliyyü'n-ni'am efendi mahall-i selâma geldiklerinde kıyâmdan mâ'adâ çend hatve hareket kânûndur.

¹³⁵⁴ Hâne-i Hâssa (Derkenar notu).

Müşârü'n-ileyh tebrîk-i 'îdden sonra miyân-ı fezâdan taşra teveccüh ider. Anlardan sonra zikr olunan 'ulemâ vâhiden ba'de vâhidin gelüp dâmen-bûs iderler. Mevleviyyet pâyesiyle mükerrerem olup kıyâm ile ikrâm olunmak lâzım olanları isim ve rütbesiyle sadr-ı 'âlî [231a] hazretleri birer birer ta'rîf iderler. Bunlardan sonra yeniçeri ağası ocağı ricâliyle gelüp taraf-ı zeyl-i 'âlîyi takbîl iderler. Hulâsa defter-i teşrîfât mücebince herkes şeref-yâb-ı rû'yet-i cemâl-i pâdişâhî olup meclis-i tebrîk hitâmında pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri huzzâra nîm-nigâh-ı İskenderâne ile selâm-bahşâ olduklarından sonra yine Hâne-yi Hâssayı teşrîf eyleyüp tebdîl-i câme ü libâs buyururlar.

Ba'de-zâlik edâ-i salât-ı 'îd için yine taşra teveccüh buyurup semend-i şevket-mend-i mülûkânelerine süvâr ve kendülere mahsûs etbâ' ve ağayân ile Orta kapudan taşra çıkdıklarında muntazır-ı kudûm-ı hümâyûnları olan vüzerâ ve erkân ve ricâl derpîş ekser-i hâlde Sultân Ahmed Hân Câmi'-i şerîfine nûr-bahş-ı meymenet olurlar. Ba'de's-salât yine tarz-ı evvel üzre sarây-ı hümâyûnlarına müteveccih olup vüzerâ ve ricâl mevkîf-ı ma'hûdelerinde selâmladıkların[dan] sonra dîvân-ı hümâyûna varup fasl-ı sâbıkda zikr olunduğu üzre et'ime-i nefîse ferş olunup yeniçeriyâna dahi bu esnâda müstevfâ ta'âm gösterde kılınur ba'dehû¹³⁵⁵ herkes menâzil ü mekânlarına münteşir olurlar. Şâhenşâh-ı İskender-hadem hazretleri Hâs Oda kapusu önünde mevzû' taht-ı Süleymânî tarha cülûs ve ahâlî-i sarây ber-kânûn-ı kadîm ol mahalde dâmen-bûs iderler. Evvelâ sarây kethudâsı ve kapu oğlanları dâmen-bûs şerefine nâil olduklarından sonra kethudâlarını ta'kîb iderek gılmânân-ı hazîne ba'de-zâ gılmânân-ı Kilâr-ı Hâssa ile kilâr kethudâsı ve câme-şûybaşı gılmânân-ı Hâne-i Seferli ile dâmen-bûs idüp herkes makâmlarına giderler. Andan sonra pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretleri Hâs Oda'da tahta cülûs ve ber-vech-i kânûn nûdemâ ve musâhibân tenşîtan li'l-hâtır nûkte-perdâzlığa meşgûl oldukları hılâlde sahhâf-ı zerrîn ile et'ime ve helvâhânedan mülûkî tabaklar ile hulviyyât gelüp vüzerâ ve şeyhülislâma hulviyyâtdan boğçalarda memhûr hisse irsâl olunur deyü müverrih zikr ider.

Ba'de't-ta'âm Yalı Köşkü'ne teşrîf ve anda mülûke mahsûs merâsim-i 'îdiyye icrâ olunmak ve rûz-ı ferdâ Gülhâne'ye varılup sadr-ı a'zam mevcûd bulunmak ve üçüncü gün Eski sarây'a varılup cündiyân-ı âsafî anda izhâr-ı mahâret ve kethudâ bey Orta koşuk kâim olup taraflarından pîş-keş-i mükemmel ve sâde atlar virilmek müddet-i vefîreden berü kânûndur. Sonralarda dördüncü gün Sa'dâbâd ziyâfeti dahi [231b] kânûn oldu. Cülûs-ı

¹³⁵⁵ Dîvân-ı hümâyûn.....ba'dehû (Derkenar notu).

Mahmûd Hânî vukû'unda bu kânûn-ı muhaddese nazar-ı i'tibârdan sâkit olmuştur. Bu makâmda bu mikdâr ile iktifâ ve devâvîn-i sâire zikrine şürû' ve ibtidâ idelim.

Fî zikr-i icmâl-i dîvânü'l-'ammâl ve cibâyâtü'l-emvâl

Merhûm Kâtib Çelebi *Kânûnnâme-i Kebîr*'inde dir ki, mülk ve saltanatın mühimmât-ı zarûriyyesinden biri dahi dîvân-ı a'mâl ve cibâyât olduğu azherdir. Îrâd ve masârif-i mütenevvi'a-i devlet ve envâ'-ı askerî esmâ ve rûsûmâtlarıyla defteri ve müddet-i ma'lûme-i hidemât ve mevâcib-i mukarrereleri ve sâir ahz ü i'tâyâ müte'allık umûru muharrer ü mazbût olmadıkça nizâm-ı umûr nâ-müeyesser olduğu müberhendir. Ve bu mesâlih-i mühimmenin her birine ve her nev'ine 'uhdesinden gelmeğe kâdir bir zât-ı müstakîm ve mâhir müte'ayyin olmak lüzûmu cemî'-i ezmânda umûr-ı mehâmdan bir ma'nâdır. Ve bu zümrenin üzerine hâkim ve âmir cümlesini zabt u istihdâma kâdir fûnûn-ı istîfâ ve muhâsebâtta sâhib-i yed-i tûlâ bir vücûd-ı müstakîm ve müdebbir ve sâhib-i hîred ve sâib-i dâ ta'yîn olunmak zarûriyyâtından olduğundan mâ'adâ rütbe-i vücûbdadır. Bu rütbe-i celîle sâhibine düvel-i sâbıkada mu'temedü'd-devle ve gâh emînü'd-devle ve gâh müstevfâ ve gâh vekîl-i mâl tesmiye olup devlet-i maşrûkiyyede hâlâ mu'temedü'd-devle ve devlet-i ıklîm-i Hind-i vesî'ada vezîr, devlet-i ebed-peyvend-i 'aliyyede defterdâr-ı celîlü'l-mikdâr ve müstevfâ ıtlâk olunur.

Karîn-i zamâyir-i zevât-ı hakâyik-i âşînâ ve muhât-ı 'ilm ulü'n-nühâdır ki emr ü fermân her hâlde şevket-penâh Pâdişâh-ı İskender-hadem ve Dârâ-sipâh hazretlerininidir. Çünkü sahâyif-i sâbıkada mahal be-mahal işâret olunduğu üzre pâdişâh-ı İslâm bi-hasebi'l-iktizâ her husûsu ehline tefvîz itmişlerdir. Îrâet-i umûr-ı 'ibâda kemâl-i ihtimâmlarında emr ü fermân husûsunda dahi iki kimesneyi tevkîl buyurmuşlardır. Ez-kadîm kavânîn-i külliyyedendir. Biri vekîl-i mutlak olan sadr-ı kâmkâr. Ve biri dahi defterdâr-ı celîlü'l-i'tibârdır. Egerçi bi-hasebi'l-vükelâ emr ü fermân vezîr-i a'zam-ı 'âlî-şâna müte'allık umûrdandır. Fe-emmâ umûr-ı mâla müte'allık mecmû'-ı mesâlih cüz'î ve küllî cümle vâridât ü masârif-i ile ve 'umûmen ümenâ ve hâcegân-ı aklâm ve küttâbı ve 'ammâl-i beytü'l-mâl ve mültezimîn ve muhassılîn ve'l-hâsıl cemî'an umûr-ı mâliyye ve ebvâb-ı mesâlih ve erbâb-ı emvâl-i emîriyye defterdâr-ı 'âlî-tebârın taht-ı yedinde ve cümle zîr-i [232a] hükmünde olmak kânûn-ı kadîm olup umûr-ı mezkûreye müte'allık husûslar bi'l-cümle re'y ve kalemine menût ve hall ü 'akd tevcihâtı ihtiyâr ü i'lâmına merbût olagelmıştır. Bir mahalle havâle olunacak mâlî ve sâir bu husûslara müte'allık umûru defterdâr buyurup sadr-ı a'zam pençe ve sahh ider. Ve ocaklara müte'allık ba'zı esâmî

tevcihi dahi cerî vü cesûr olanlarından sudûr itdiği manzûrumuz olmuştur. Kanûn-ı kadîm dahi bu idi. İki emrin beynini fark için her birinin başka ‘unvânı vardır. Sadr-ı a‘zam tarafından gelen emre fermân-ı ‘âlî ve defterdâr emrine fermân-ı şerîf dinür. Bunlardan gayrı merâtib ashâbı fermâna ve emre kâdir değildirler. Ve bu rütbe-i ‘aliyyeye tâbî niçe merâtib ve menâsıb vardır ki inşâllâhu te‘âlâ kânûn ve teşrîfât bahsinde zikr olursa gerekdir.

Vüzerâ ve kâdî‘askerâna icrâ-yı ahkâm için meclis¹³⁵⁶ olan mevzi‘-i ma‘lûma dîvân dindiği gibi bu rütbeye mülhak olan îrâd ve masârif ve ahkâm-ı emvâl ve defâtîr-i sâire muhâfazasına ve bunlara müte‘allık umûr görülecek mevzi‘a dahi dîvân ve zabt u tahrîr-i muhâsebât ve inşâ-yı evâmir ü mürâselât idenlere küttâb-ı dîvân dirler. Hattâ ol cânibden umûr-ı devlete müte‘allık bir husûsu muhtevî gelen kâğıda dîvân tezkiresi ta‘bîri bu kavli müeyyiddir. *Ahkâm-ı Sultâniyye* nâm te‘lîfinde İmâm Mâverdî lafz-ı dîvân fi‘l-asl küttâb-ı muhâsebât-ı emvâl mevzi‘ine itlâk olunagelmışken mecrâ-yı ahkâm olan dârü‘l-‘adle dîvân tesmiyesi ‘ahd-i Kisrâ‘da ihdâs olunmuştur. Zîrâ İbn Haldûn tahkîki üzre bir gün Kisrâ-yı ‘Acem küttâb-ı dîvâna bir kûşeden nazar ve yanlarında devât ve kalem mâla müte‘allık cem‘ ü tefrîk ve darb u taksîm misillü hisâbları ketb ve engüştleriyle ta‘dâd ve mülâhaza ve tefekkür ile kendü kendüyle tekellüm ider gibi harekât ü evzâ‘larına sarf-ı basar itdikde kemâl-i ta‘accüb ile mecnûn gibi kendü kendüleriyle söyleşüp engüştleriyle muhâsebât görürler, ma‘nâsını murâd idüp bunlar dîvâne dimiş ola. Rivâyat-ı uhrâda küttâbın bu hâllerini gördüklerinde şeytânlar ma‘nâsına dîvân dimiş ola. Ya‘nî bunlar umûr-ı gâmıyayı engüştleriyle hisâb ve ta‘dâdı müşkil mevâddı işâretle vücûda getürüp kaleme aldıklarından şeytândır diye? deyü Fârisî‘de şeytân olup elf ve nûn cem‘ içündür. [232b] ‘**Alâ kelâ‘t-tekaddirîn** Kisrâ‘nın bu kelâmından ism-i dîvân tenfiz-i umûr-ı muhâsebât için cema‘-ı küttâb olan mevzi‘a itlâk olunmuş. Ba‘de zemânin infâz-ı ahkâm olunan dârü‘l-‘adl-i mülûkede itlâk olunup isim olmuş ola. Müellif bu kavle i‘tirâz idüp¹³⁵⁷ dir ki, bu söz te‘vîl-ı nâ-ma‘kûlin ve ‘akıl tecvîz itmeyecek bir tevcih-i müstakbâhdır. Zîrâ lafz-ı dîvân **devvene, yüdevvinu, tedvînenden** ‘Arabîdir. Cem‘ ve tertîb ve hisâb ve kitâb ma‘nâsınadır ki, kitâb-ı müdevven dirler. Şu‘arânın mecmû‘a-i isti‘ârına dahi cem‘ ü tertîb olunmak hasebiyle dîvân dinür. Lâsiyyemâ ittifâk-ı kibâr-ı müverrihîn üzre Devlet-i ‘Aliyye-i İslâmiyye‘de ibtidâ vâzı‘-ı dîvân Fârûk-ı a‘zam radiya‘llâhü te‘âlâ ‘anhu hazretleridir. Ve sebep-i vaz‘ında meşâhîr-i muhakkikîn bu mâddeyi tahrîr itdiler ki,

¹³⁵⁶ Harekeli.

¹³⁵⁷ Bu kavle i‘tirâz idüp (Derkenar notu).

serdâr-ı ceyş-i ‘Acem Rüstem kırk bin mikdârı leşker ile berâ-yı ahz-ı intikâm taraf-ı islâmiyâna teveccüh itdikde Sa’d bin Vakkâs radiya’llâhü te’âlâ ‘anhu kurb-i Kâdisiyye’de istikbâle mübâderet ve ceng ü harbe mübâşeret eylediler. “**Lekad nasara kümu’llâhu fi mevâtine kesîretin**”¹³⁵⁸ kerîme-i mükerreremesince bâd-ı nusret cânib-i sa’d-ı mes’ûddan vezân itmekle a’dâ-yı dîn makhûr u münhezim ve leşker-i zafer-yâver ve **megâanime kesîreten te’huzunehâ**¹³⁵⁹ fehvâ-yı mu’ciz-ihtivâsınca muğtenimen cânib-i Fârûk’a ‘âzim oldular. Ba’de ihrâcu’l-hums beher bir zât-ı gazâ simâta yalnız nakden yirmi yedişer bin dirhem teslîm olunduğu ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir. Ba’de-zâlik cümle-i memâlik-i ‘Acem Basra-i feyhâya müntehî olunca kabza-i müslimîne müsellemler olduğundan îrâd ve masârif-i beytü’l-mâle rûz- be-rûz vefret târî olmağla bi-hasebi’l-istihkâk herkese hisse ta’yîn olunmak maslahatıçün ittifâk-ı ashâb-ı kirâm ile tertîb-i devâvîn olunmak câygîr-i zamîr-i pâkîze-ter-i hazret-i Fârûk-ı ekber olmuş idi.

Ba’de’l-merre? Hazret-i Ebû Hûreyre radiya’llâhü ‘anhu te’âlâ Bahreyn ve etrâfında vâki’ büldânın cizye ve a’sâr-ı şer’iyyesi tahsîline irsâl olunup ba’de hitâmi’l-merâm huzûr-ı hazret-i Fârûk-ı ‘adâlet-ittisâma emvâl-i firâvân ile lede’l-vusûl hâzır ve gâib-i müslimînin esâmîleri ve hukûk-ı atâyânın defteri müretteb olmadığından taksîminde zahmet ve meşakkat keşîde olduklarından Hâlid bin Velîd radiya’llâhü ‘anhu el-Mecîd hazret-i Fârûk-ı a’zam radiya’llâhü ‘anhü cenâb-ı menî’ü’l-hitâblarına iklîm-i Şâm’da mülûk-i Rûm îrâd ve masârif-i mevâcib-i ‘askerî için tertîb-i dîvân idüp müdevven defter tutmak ‘âdetleri olduğu manzûrları olduğun beyân veyâ [233a] emîrû’l-mü’minîn her zemân bu makûle meşakkat çekileceğine “bizler dahi emriniz ile bu umûru tedvîn itsek münâsib olmak gerekdir” deyü ol halîfe-i ber-hak hazretlerinin mukaddemâ¹³⁶⁰ nuhüfte-i zamîr-i münîrleri olduğu mâddeyi tebyîn ü i’lân itdikleri esnâda meşâhîr-i vüzerâ-i Fars’dan olup bi’t-tarîk istîmân-ı dergâh-ı ‘adâlet-dest-gâha rehsûde kalan Hürmüzân ile bu ma’nâ müzâkere olundukda Devlet-i Ekâsire’nin ahvâl-i dîvâniyyesin ve îrâd ve masraf-ı emvâlde tedkîk üzere zabt ve tasarrufât-ı defteriyyesin kemâ-yenbagî takrîr itmekle hazret-i halîfe-i ‘âlî-şân radiye ‘anhu’r-Rahmân ber-fehvâ-yı mu’ciz ihtivâsın **ve şavirhum fi’l-emr**¹³⁶¹ ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi ‘aleyhim ecma’în hazarâtıyla tarh-ı encümen-i meşveret buyurup vaz’-ı dîvâna karâr virildikde küttâb-ı Kureys’den fenn-i hisâb ve istîfâda hasbe’l-inkân ehliyyetleri zâhir olanı ‘Ukaye Ebî Tâlib ve Mahreme bin Nevfel ve Cübeyr bin

¹³⁵⁸ “And olsun ki Allah birçok yerde size yardım etmiştir”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/25.

¹³⁵⁹ “Alacağınız pek çok ganimetler”. *Kur’ân*, Fetih, 48/20.

¹³⁶⁰ Ol halîfe-i ber-hak.....mukaddemâ (Derkenar notu).

¹³⁶¹ “İş konusunda onlarla müşavere et”. *Kur’ân*, Âli İmrân, 3/159.

Mut'im¹³⁶² hazerâtı derhâl da'vet olunup ibtidâ 'asker-i islâmın 'ale'l-esâmî defterleri ve erzâk u 'atâyâ vesîkaları tahrîr ve tedvîn olunmak bâbında fermân-ı vâcibü'l-ittibâ'ları şeref-bahş-ı sudûr buldu. Pes ol zevât-ı ma'âlî-simât bi-hasebi'l-emri'l-ma'âlî eşrâf-ı Ensâr ve Muhâcirîni ve sâir âhâd-ı müslimîni tahrîr ve Sultân-ı Enbiyâ 'aleyhi efdalü't-tahâyâ hazretlerine karâbet-i neseb ve tekaddüm-i İslâm'a 'alâ vechi'l-mürâ'ât tastîr ve herkesin hâl ve şânına göre nafakât ve vezâyif ta'yîn itdiler.

Bu defterde ibtidâ-i emrde mücâhidîn ve mütekâ'idîn dâhil olup sonra zümre-i mütekâ'idîn bu cümleden ifrâz olunmağla başka muhâsebe kalemi oldu. Ve mücâhidîn dahi aksâma münkasım olup havâs ve mukâbeleler defâtiri zuhûr itdi. Ve gün be-gün îrâd ve masârif-i beytû'l-mâl her ne olursa anı zabt u tahrîr ve ma'mûlün bihâ temessük virmek maslahatıçün başka defter tutulup zehâdet ve emâneti cümleye gâlib-ter olmak hasebiyle Hazret-i Cübeyr bin Mut'imi kalem-i mezbûra nasb ve ta'yîn itdiler. Bu defter hâlâ rûznâmçe dimekle müte'ârîf olup cümle-i aklâmın ve umûr-ı mâliyyenin üzerine nâzır ve muhâsib olan kalemdir. Ve 'Ukayl bin Ebû Tâlib cenâbları sâhib-i mecd-i 'âlî meşâhîrden oldukları hasebiyle cümle-i defâtir ü küttâba reîs ve hâkim nasb olundular ki defterdârânın pîrî müşârûn-ileyhdir. Müellif dir ki, vech-i münâsebet-i evveliyet olmak iktizâ ider. Vallâhu a'lem ve temessükât cümle-i aklâmda mühûr müsta'mel iken rûznâme kaleminde 'adem-i isti'mâl bu defterin kıdem-i vaz'ına ve erbâbına kemâl-i i'timâd ile 'izam-ı şânına delâlet ider. Zîrâ ol vakitlerde bu makûle umûra mühûr vaz' [233b] olunmazdı. Hâlâ defâtir-i kalem-i rûznâme-i 'akîb-i devâvînde mühr-i sultânî ile mahtûm kılınmak kâ'idesi dahi bu ma'nâyı müeyyiddir. Ba'dehû îrâd ve masârif ve harâc ve a'sâr ve mahsûlât-ı arâzî ve umûr-ı sâire tadrîcen zabt u tahrîr olunarak her sınıf 'alâ-hiddetin defter olundu. Sa'îd bin el-Müseyyeb'den Züherî rivâyet itdiği üzre bu tertîb dîvân-ı sinîn-i Hicriyyeden 'işrînde vukû bulmuşdur. Pes bu rivâyet-i sahîha vâzı'-ı dîvân Hazret-i 'Ömer radiya'llâhu 'anhu olduğu zâhir ve ma'nâ-yı lügavî ve ıstılâhîsi mefhûm-ı matlûba müsâ'id olmağla tesmiye beyânına îrâd tercih-i nâ-müsâ'ade zarûret olmadığı bâhir iken dîvân ve şeyâtîn isti'mâline niçe mesâg kalur. Ancak Allahu a'lem 'ulemâ-yı 'izâm hazarâtının nazar-ı 'âlîlerinde hitâm [silik] ve zuhruf-ı dünyâ-yı deniyye şey-i hasîs ü hakîr olup ma'a hasâsetihâ ve hakâretihâ erbâbı beyninde mâdde-i nizâ' vü tenâfûs olmağla ve küttâbın ekser-i iştigali umûr-ı dünyeviyye ve meşâgılı mâliyye olduğuna binâen küttâbı hakkında seyyi'z-zan oldukları içün bu te'vîl-i nâ-müstahsene mesâg göstermişlerdir. Rahimehümullâhu te'âlâ. Ve mahall-i 'ibretidir ki, a'sâr-ı sâlifeden ilâ hâzihi'l-âvân her

¹³⁶² Nûshada "mu'tim" şeklinde yazılmış.

devletde rabt-ı nizâm-ı umûr ‘ale’l-husûs ehemmi-i mesâlih-i cumhûr olan îrâd ve masraf ahvâlinin intizâmı aklâm-ı küttâb ile husûl-pezîr olurken ve bu zümre Devlet-i ‘Aliyye’ye muktaizî belki cümleye menfa‘at-perver hizmetkâr iken cemî‘-i halkın mebgûz ve mahsûrlarıdır. Dünyâ ancak me‘kel-i küttâbdır deyü her tâife bîhârelere ta‘n u teşî‘den hâlî değillerdir. Zarûret-ı hâl ve fakr u fâkaları kemâlde olsa dahi ferd-i vâhid i‘timâd itmez. Hak te‘âlâ ‘ibâdını garaza mebnî gayz u ‘adâvetden merhûn eyleye, âmin.

Ma‘lûm ola ki, bu mahalle gelince Kâtib Çelebi’nin kelâmıdır ki, ba‘zan tebdîl ü tagyîr ve ba‘zan bi-‘aynihâ ve ba‘zı mahalde zamâyim-i ‘âcizâne ile tahrîr olunmuştur. Ancak hafî olmaya ki bu tahkîkten vâzı‘-ı dîvân-ı Hazret-i ‘Ömer radiya ‘llâhu ‘anhu olmak iktizâ itmez. Zîrâ Hürmüzân keyfiyyet-i dîvân-ı Kısra’yı huzûr-ı ‘aliyyelerinde takrîr ü beyân ve Hâlid bin Velîd radiya ‘anhu el-Mecîd cenâbları iklîm-i Şâm’da mülûk-i Rûm’un dîvânlarını görüp kâ‘idesin kezâlik ol meclis-i mu‘allâda i‘lân itdiklerinden münfehim olan vaz‘-ı dîvân niçe sinîn-i vefîre mukaddem olduğudur. Zemân-ı İslâmda ibtidâ vaz‘ eyleyen ol halîfe-i menî‘ü’l-hibâb? ve ‘adâlet-i nisâbdır. Yohsa zemân-ı Kısra’da dîvân var idi ve anların lisânı [234a] lûgat-ı Fârisî tekellüm itmekle İmâm Mâverdî husûsâ küllî umûrun hakîkatine muttali‘ müverrih-i zû-fünûn İbn Haldûn gibi fâzıl-ı benâm tahkîkî üzre evvelâ dâr-ı muhâsebât ve ‘adl-i dîvân tesmiye eyleyen Kısra-yı ‘Acem olmağla kendi lisânları kâ‘idesince dîvân yâhûd dîvâne dimesi ba‘îd değildir. Câiz ki, mukaddemâ dîvân-gân deyüp ba‘de’l-ezmine tahfîfen veyâhûd galaten dîvân denile. Lâkin ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile zemân-ı islâmda ibtidâ vâzı‘-ı dîvânı ânifen işâret olunduğu üzre halîfe-i menî‘ü’l-hibâb ‘Ömer bin Hattâb radiye ‘anhu Rabbü’l-Vehhâb hazretleri olup anlar evzahu’l-sünne ve lûgâtla mütekellim olmalarıyla tef‘îl bâbından dîvân tesmiye buyurmuşlar.

Ma‘a hazâ zemân-ı sâlifde mevzi‘-ı ma‘hûda dîvân tesmiye olunduğu ma‘lûm-ı ‘âlîleri olmağla anlar dahi dîvân tesmiye buyurmuşlar. Lâkin selefde bu lafzın ma‘nâsı âhar ve zemân-ı İslâmda diğer hulâsa İbn Haldûn gibi vâhid-i ke’l-elf zât-ı ma‘ârif-simât bî-ma‘nâ makâleyi kitâbına yazmaz. Fe-emmâ Kâtib Çelebi dahi çünkü küttâbdandır, bu tevcîh gücüne gelüp bu vechile redd ider. Ve dünyâyı küttâb me‘kel idinmişdir deyü halkın dahli sahâyif-i sâbıkâ nizâm-ı ‘âleme müte‘allık tahrîr olunan tafsîline ma‘lûm olur.

Reca‘nâ mâ-künnâ fîhi. Çün dîvân-ı Fârûkî’de vaz‘-ı ve devâvîn ve zabt u tahrîr-i defter bir lisân-ı ‘Arabî tertîb ü tastîr olundu. Hatt-ı Dimaşk ve memâlik-i Şâmiyyenin harâc ve cibâyât ve îrâd ve masârif ve gerek arâzî ve ıktâ‘ defâtiri eydî-i küttâb-ı Rûm’da

kalup ba'de'l-feth üzerlerine taraf-ı İslâmdan fakat defterdâr nâmına bir kâtib nasb olundu. Lâkin cümle tahrîrât ve a'mâl ber-lisân-ı Rûmiyye eydî-i debîrân-ı Ervâm'da kaldı. 'Irâk-ı 'Arab ve 'Acem defâtiri dahi ber-lisân-ı Fars eydî-i küttâb-ı Fars'da 'alâ-hâlihâ kalup üzerlerine İslâmdan hoca şeklinde birer kâtib ve cümlesinin üzerine dahi bir defterdâr ta'yîn olunmuş idi. Bir müddet bu hâl ki kalup 'Abdülmelik bin Mervân umûr-ı cülûsunda emr-i hilâfet külliyyen saltanata mübeddel ve serâceb? Berâvat-ı kâtibeten revnak-ı hazâret ve Kisreviyyet'e muhavvel oldukdan mâ'adâ kibâr-ı Kureyş ve 'aşâyir-i 'Arab evlâd ve mevâlîsinden hâzık küttâb ü hisâb ve kitâb-ı fenninde sâhib-i mahâret-i tâmmе hüssâb veyâ elsine-i muhtelifeye tekellüme kâdir ve terceme-i lûgat-ı mütenevvi'ada mâhir ehl-i ma'ârif zuhûr itmekle umûr-ı defterde milel-i muhtelifе istihdâmına ihtiyâc kalmadı. Ol vakitte Ürdün? vâlîsi bulunup elsine-i muhtelifeye mâhir üstâd kâtib olan [234b] Süleymân bin Sa'd'a defâtir-i dîvân-ı Şâmiyye'yi lisân-ı Rûm'dan 'Arabî'ye nakle taraf-ı 'Abdülmelik'den bâ-fermân me'mûr olup, ol fende kemâl-i mahâreti hasebiyle yek sâl zarfında mecmû'unu terceme vü tebyîz itdikden sonra bundan akdem bu hizmetle müte'ayyîş debîrân-ı Rûm'a mahall-i âhardan sedd-i ramak sevk ve tebyîn ve kendü kâtibi Serhûn nâm kimesneyi bâ-defâtir-i 'Arabbiye iklim-i Şâmîye kâtib ve defterdâr nasb u ta'yîn eyledi. Huccâc-ı vâlî-i 'Irak iken ol dîvânda ki, defâtiri kendü kâtibi Sâlih bin 'Abdurrahman'a Fârisî'den 'Arabî'ye nakl itdirdikden sonra mezbûrlar defterdâr itmiş idiler. Birkaç yüz nefere bâliğ küttâb-ı Fûrs'e Hak te'âlâ bu emâneti ba'de'l-yevm destlerinizden ahz eylediler deyüp her birine cihât-ı uhrâdan ma'îşet ta'yîn eyleyüp min-ba'd bu gürûhu defter umûruna ta'arruz itdirmedi.

Ve bu fenn-i istîfâ ve umûr-ı mâliyyeye müte'allık defterlere ve a'lâm ü aklâma hizmet iden küttâbı ve gayrı tavâyifin cümlesine hâkim ve âmir olmak makâmı bu Devlet-i 'Aliyye'de defterdârlık rütbesidir ki vaz'-ı aslı ve kânûn-ı kadîmîye nazaran cümle-i hâcegân ve küttâb-ı umûr-ı mâliyye ve ümenâ ve 'ummâl ve huddâm-ı sâire bu rütbe sâhibinin zîr-ı ahkâmında mahkûm ve cümle umûr ve mesâlihî bunun re'y ü ihtiyârına merbûtdur. Devlet-i ebed-peyvend-i 'Aliyye-i 'Osmâniyyeye vüs'at ü fûshat târî oldukça bu makâm-ı 'aliyyeye dâir umûr ve mevâdda dahi vefret ve erbâb-ı isti'dâddan olan ricâle ta'addüd ü kesret tareyân itmekle defterdârlık tefrî' olunup biri Anadolu'ya müte'allık umûra mahsûs olmak üzre Anadolu defterdâr ve dîger şikk-ı sâni nâmıyla iki defterdârlık peydâ oldu. Giderek ekser-i umûr tarîka-i inhisâr ile mazbût olmağın, cümle-i umûr-ı hazîne ve mesâlih-i mâliyye defterdâr-ı evvele mufavvaz olmağla ol iki defterdâr-ı muhdes kat'â bir umûra müdâhale itmez oldular. Lâkin fart-i ihtîşâm maslahatıçûn dîvân-ı

hümâyûna mülâzemetle me'mûrlardır. Ve kânûn-ı kadîm üzre Kubbealtı'nda defterdâr-ı şikk-ı evvelin altında şikk-ı sâni ve andan ki şikk-ı sâlis ve andan sonra reîs oturur. Bu husûsun kânûn-ı kadîmi ve vaz'-ı muhdisi teşrîfât defterinde mastûrdur. Selâtîn-i selef bu makâm-ı 'âlîye ekser-i hâlde küttâbdan ve ahyânen zümre-i 'ulemâ-i kirâmdan ba'zı müsta'id kimesneler nasb itmişlerdir.

Mehere-i müverrihîn tahkîkleri üzre sultân-ı sa'id Nûreddin-i şehîd 'aleyhi rahmeti'l-Mecîd cenâblarının defterdârı kazâ vü fetvaya kâdir Molla 'Ömer didikleri fâzıl-ı mâhir idi ki, ibtidâ ba'zı ebniyeye mübâşir ve emîn ba'de-zâlik defterdâr nasb ve ta'yîn itdiler. Ve fâtih-i 'Arab ve [235a] ve 'Acem Sultân Selîm Hân-ı Cem-haşem tâbe serâhu hazretleri kâdî-ı Kütahiyye Molla Pîr-i Karamânî'yi ibtidâ defterdâr nasb idüp fevka'l-murâd hidemât-ı pesendîde vücûd-pezîrine muvaffak olmağla sadr-ı a'zam itdiler ki, sâbıkâ icmâlî muharrer ve bi-mennihî te'âlâ tafsîli derûn-ı cild-i Süleymân Hânî'de musattar Pîrî Mehmed Paşa didikleri zât-ı sadâkat-simâtdır. Gâhîce sadâret-i 'uzmâ makâmında mukîm olanlar fenn-i muhâsebâtıdan kalîlû'l-bizâ'a bulunduğundan yâhûd umûr-ı hazîne ve meşâgıl-i mâliyye ile gâile-i dağdağ-i hâtır ref'an yâhûd esbâb-ı âhar iktizâsıyla bu makâm sâhibine Rumili beylerbeyiliği pâyesi virilmek ve ba'zı kerre istiklâl-i mezîd i'tâ olunmak murâd buyurulmağla pâye-i 'aliyye-i vezâretle şânı terfî ve i'lâ olunmak vâki' olduğu safahât-ı kütüb-i tevârihde mastûrdur ve kânûndan ma'dûd bir ma'nâdır. Makâm sâhibi kendi sarâyında mahsûs dîvân ider. Sonralarda Paşa Kapusu gibi Defterdâr Kapusu makâm-ı mahsûs olmağla her gün defterdâr efendi başbakî kulu ve mâliyye ve harâc başbakî kulu önünce hânesinden kapuya gelür. Ve umûr-ı mâliyye ve emvâl-i mîriyyeye müte'allık husûslara ahkâm virür. Bu mahalle gelince nakl olunan kelâm müverrih-i sâbıkû'z-zikrin tahrîr itdirir ki tebdîl ü tagyîr vechile keşîde-i silk-i sutûr kılındı¹³⁶³. Bu makâm sâhibine müte'allık kavânîn ve merâsim 'ale't-tafsîl teşrîfât kânûnuna müte'allık mahalde mastûrdur. Mukaddemâ ekser-i aklâm hâceleri hânelerinde feth ü 'akd olunurken hidîv-i mağfîret-penâh Sultân Mahmûd tâbe serâhu 'asrında şâ'ir-i şîrîn-edâ Hâkî'nin;

Seyr idüp kıt'a-i resmin didi Hâkî târih

Ketebe koysa sezâdır buna ki Sultân Mahmûd

târîh-i garrâsı mîsdâkınca sene

¹³⁶³ Bu mahalle gelince Sutûr kılınır (Derkenar notu).

yeniçeri kaleminden mâ'adâ mecmû'-ı aklâma mekân-ı mahsûs binâ olunup el'ân mecmû'u anda ve tevkî'î ve emîn-i defter-i hâkânî Atmeydanı'na nâzır Fazlı Paşa Sarâyı'nın kapusu bâlâsındaki kâr-gîr odalardadır.

Fî icmâl-i dîvânü'r-resâil ve'l-küttâb ve'l-ahkâm ve'l-menâşîr ve'l-hattâb¹³⁶⁴

Hafî olmaya ki, bu mahalde müverrih-i müşârün-ileyhin kelâmı ba'zı zamâyim-i lâzıme ile ba'zı mahalde bi-'aynihâ tahrîr ve ba'zı mahalde meâlî tastîr olunmak üzre îrâd-ı merâma şürû' olundu. Ma'lûm ola ki, sâbıkâ mezkûr merâtib-i erba'a-i asliyyeden rütbe-i kitâbet ki mülûk ve selâtın beyninde olan muhâtabât ve mürâselât ve emkine-i ba'idede olanlara teblîg-i evâmîr ve tefhîm-i makâsıd ve tenfîz-i ahkâm-ı şer'iyye ve icrâ-yı mesâlih-i sultâniyye ve tevcîh-i merâtib-i seyfiyye ve kalemiyye ve taklîd-i menâsıb-ı celîle ve sâir umûr-ı külliyye ve cüz'iyye için taraf-ı pâdişâhîden tahrîr ve ısdârı lâzım gelen nâmeler ve berevât ve menâşîr ve evâmîr ve ru'us ve temessükât-ı sâire **kemâ hüve'l-vâcib** [235b] tahrîr ü tastîr olunmak hizmetidir. Ezmine-i sâbıkada geçen devletlerde ve elsine-i muhtelif ashâbı ümem-i müteferrika saltanatlarında ya'nî zuhûr-ı nûr-ı islâmiyyeden mukaddem gelüp safahât-ı mufasssalâtta, husûsâ kütüb-i tabakâtta tafsîl-i ahvâlleri mebsût düvel-i şettâdan belâgat-ı lisâniyye fesâhat-ı lûgat-ı 'arabiyyeden sad mertebe on belki rütbe-i ma'dûmiyyete makrûn olduğundan bu umûra i'tibârları ber-vech-i ifrât olmayup tefhîm-i makâsıd teveccühle mümkün ise anınla iktifâ itdikleri kütüb-i tevârih-i mütekaddiminde muharrer ba'zı sûr-nâmelerden azherdir. Merâtib-i selâse ya'nî nübüvvet ve hikmet ve saltanat beynini câmi' kibâr-ı mütekaddimîn ve herâmise hikmet-âyîn zemânlarında ise ekser-i a'yân-ı devletleri 'ulûm-ı tabi'îyyât ve riyâziyyât ve ilâhiyyâta 'âlim ve mâverâ-yı tabi'atden bahs iden hakâyık-ı ilâhiyye ve esrâr-ı kevnîyyeye 'ârif oldukları ecilden min-beynehüm mürâselât ve mükâtebât kalem-i tabi'îyye maksûr olup teksîr-i sevâda ihtiyâc münselib olmuş idi. Meselâ beynlerinde niçe kelâmdan mürekkeb beher cümleye harf-i vâhid delâlet ve niçe mefhûmu i'lâma yek-şekl-i mahsûs kifâyet iderdi. Ve berîn-i? vech-i kâ'ide-i muttarideye mebnî vâfir hurûf ve işâretleri var idi. Lâkin lisân-ı mezkûre ile muharrer kütüb ve âsâr cümle mahv olup fakat ekâlîm-i Çin ve Hıtâ ve Hoten'de bulunur deyü meşhûrdur.

Mütetebbi'in-i âsâr-ı eslâf ve vâkıfân-ı dekâyık-ı ahbâr-ı eslâfa gayr-ı hafîdir ki, *Ahbâru'd-Düvel* nâm târih-i meşhûrun mukaddimesi fusûlünden fasl-ı sâdisde zikr olunduğu üzre aklâm-ı kibâr-ı enbiyâ 'aleyhimi's-selâm muhtelif idi. Meselâ Âdem

¹³⁶⁴ "Hitâb"?

‘aleyhi’s-selâmın Süryânî ve Şîr ‘aleyhi’s-selâmın Sulbânî, ve İdrîs ‘aleyhi’s-selâmın Berbâvî, Nûh ‘aleyhi’s-selâmın Harezmi,¹³⁶⁵ İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmın Berhemî, İshak ‘aleyhi’s-selâmın Yûnânî, Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmın ‘İbrânî, Dâvud ‘aleyhi’s-selâmın ‘Uzeyrî hayriyye¹³⁶⁵,? Süleymân ‘aleyhi’s-selâmın Kâhini, Îsâ ‘aleyhi’s-selâmın Rûmî, Şem‘ûn ‘aleyhi’s-selâmın Efrecî, Cercîs ‘aleyhi’s-selâmın Kıptî, Danyal ‘aleyhi’s-selâmın Ermenî ve kalem-i şerîf-i efdalü’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ ‘Arabî idi ki, cümle-i aklâmın eşref-terîn ve a‘lâsıdır. *Fevâiyih-i Miskiyye*’de bu mezkûrâtıdan mâ‘adâ Kalem-i Kunyân-ı Kunyâvî? ve Kalem-i Sâm-ı Sâmi ve Kalem-i Yâfes-i Sînî? ve Kalem-i Hâm-ı Hindî ve Kalem-i Sâb-ı Sâbi ve Kalem-i Ya‘kûb ‘aleyhi’s-selâm ya‘fûrî ve Kalem-i Hârûn ‘aleyhi’s-selâm ‘Uzeyrî ve Kalem-i ‘Ali radiyallahu ‘anhu kûfî ve Kalem-i Hüseyin radiyallahu ‘anhu ‘Irâkî ve Kalem-i Muhammed bin el-Hasen Berberî idi dimişdir.

Yine kitâb-ı mezkûrda [236a] nüvişte tahkîkâtıdır ki, envâ‘ü’l-sene ve lûgat-ı isnâ ve seb‘îne münkasım olup cümlelerin efdali ‘Arabî’dir ki ehl-i cennet kâffeten ol lisân-ı mu‘teber ile mütekellim olsalar gerekdir. ‘Ulemâ-i kirâm Âdem ‘aleyhi’s-selâm yedi yüz lûgat ile tekellüm itmekle suver-i resmîye dahi ol mikdârdır didiler. Lâkin fî külli hâl efdali ‘Arabî olduğuna vücûh-ı şettâ dâldir. Âdem ‘aleyhi’s-selâma yirmi bir ‘aded varak-ı mersîn-cinân üzre mektûb-ı hurûf-ı mu‘ceme münzel olup kitâbet murâd itdiklerinde eşkâl ü suver-i müsemmeât hurûf-ı kavâlib-i nûrâniyyede müteşekkile ve mütemessile olurdu ki, bu hâlet ol nebiyy-i celîlin hasâyis-i cemîlelerinden olduğu ahhâr-ı sahîhada vâridir.

İbn Hallikân Târîhi’nde zikr olunduğu üzre, cemî‘-i kitâbet-i şark u garb on ikidir ki; ‘Arabiyye, Hamîriyye, Yunaniyye, Farisiyye, Süryaniyye¹³⁶⁶, Rumiyye, Kıptiyye, Berberiyye, Endelüsiyye, Hindiyye, Moğoliyye, Sîniyye andan ‘ibâretidir. *Kitâbet-i ‘Arabiyye*’den mâ‘adâ cemî‘-i lûgat-ı aklâmın hurûfu ebced, hevvez hurûfu tertîbi üzredir. Ve Süryânî ve ‘Arabî ve Moğolî’den gayrı mecmû‘-ı lûgatın kelimâtı hurûf-ı mukatta‘a ile kitâbet olunup terkîb ile yazılmaz. Ve astar-ı? kitâbet Süryânî ve ‘İbrânî ve ‘Arabî yemînden yesâra ve Kıptî ve Yunânî ve Rûmî yesârdan yemîne yazılır. *Fevâiyih-i Miskiyye* müellifi dir ki, yesârdan yemîne terkîm olunan küll-i kitâbet maşrıktan magribe devrân eyleyen felekü’l-a‘zam tertîbi üzredir. Ve yemînden yesâra kitâbet olunanlar külliyyen magribden maşrika devr eyleyen felek-i sevâbit tertîbi üzredir. İmâm Vakîdî ‘aleyhi rahmeti’l-Hâdî dir ki¹³⁶⁷, teheccîde beyne’l-‘Arabî ve’s-Süryânî nev‘â müşâbehet ve eser-i

¹³⁶⁵ Hayriyye? (Derkenar notu).

¹³⁶⁶ Süryaniyye (Derkenar notu). Altında “beyan” ifâdesi var.

¹³⁶⁷ İmâm Dakrî ‘aleyhi rahmeti’l-Hâdî dir ki (Derkenar notu).

münâsebet der-kârdır. Meselâ Ebced ve hevvez lisân-ı Süryânî'de bu vechiledir. Elif, bâ, te, se, cîm, dâl, te, hâ, mî, vâv, zâ, ye cemî'-i aklâmın ibtidâsı Süryânî olup, aklâm-ı sâire andan mütereffî'dir. Ve kalem-i İbrânî Süryânî'den müştak olup ebcedden âhar-ı karişte değildir. Ve Kalem-i Yûnânî'de hâ ve dad mu'cemeyyîn ve dâl ve 'ayn mühmeleteyn ve hâ-i hevvez ve'l-lâmelif yokdur. *Fevâyah-i Miskiyye* müellifi Yunân'ı ve Efrenc'i ve İstinkyâ'yı? Süryânî gibidir. Ve Kalem-i Sümere? yirmi sekiz harfdır. Ve elif ve'l-hâ ve'l-hâ ve'l-'ayn 'İbrânî'de yokdur. Ve Kalem-i Fûrs? yirmi harfdır ki, tâ ve hâ ve dâd ve sâd ve tâ ve zâ ve 'ayn ve kâf yokdur. Türkî dahi yirmi harfdır, [236b] lâkin Türkî'de üç harf vardır ki, Fârsî'de yokdur. Ol harfler sâd ve tâ, mühmeleteyn ve kâf'dır. Ve Fârsî'de dahi üç harf vardır ki, kezâlik Türkî'de yokdur. Anlar zâl-i mu'ceme ve fâ ve hâ-i hevvezdir. Ve Mugî yirmi yedi harfdır. Ve Kıbtî otuz iki harfdır. Ve Rumî otuz dört harfdır. Ve Ermenî otuz altı harfdır ki atvel-i aklâmdır. *Fevâyah-i Miskiyye*'de bunun ve Süryânî'nin suver-i hurûfu mücedveldir. İhtirâzen 'anî'l-itnâb terk olunup ba'zı kavâ'id-i lâzimesi ile iktifâ olundu. Pes ma'lûm ola ki, Süryânî kat' u vaslde 'Arabî gibidir. Ve 'İbrânî ebced, hevvez, huttî, kelemen, sa'fes, karaşet hurûflarından mürekkebdır ki yirmi iki harfdır. Ve Yûnânî ebc? ve zuttî¹³⁶⁸ ve kelemen ve sa'fes, karaşet, sehaz, zıg? hurûflarından mürekkebdır ki?, yirmi üç harfdır. Ve Sâmiri becedî ve zekelemen, safes, karaşet¹³⁶⁹ harflerinden mürekkebdır ki ve Fârsî ebced, hevvezî, kelemen, seff, reş, sehzag harflerinden mürekkebdır ki yirmi harfdır. Ve Türkî ebced ve zuttî, kelemen, si-sad, karaş, sağıg işbu hurûf-ı mezkûreden mâ'adâ ba'zı hurûf vardır ki, harfeynden muhdesdir. Bu makûle hurûf dördür. Meselâ Fârsîde çâh lafzının evvelinde olanı cîm gibi resmde cîm 'Arabî'ye müşâbihdir. Lâkin telaffuzda mugâyirdir. Biri dahi kâf-ı Fârsî ve biri dahi bâ-i Fârsî ve âharı zâ-i Fârsî'dir. Ve üç harf dahi vardır ki, gerek 'Arabî ve gerek Fârsî'de yokdur. Lâkin lûgat-ı uhrâda bulunur. Ba'zı kerre şibh-i zây ve târeten şibh-i sîne ve ahyânen şibh-i sâde darb olunur. Bu cihetden sîn-i sâdiyye ve sîn-i zâliyye lûgat-ı ehl-i Harezmi'de ekserdir. Kezâlik râ-i gayniyye ve râiyye ve tâiyye ve lâm-ı ma'rûfiyye müntesib lâm ve tâye mensûbe tâ lûgat-ı Türk'de evferdir. Ve bâya müşâbehete karîb fâ lûgat-ı Fars'da vâki' olur. İlâ hünâ *Fevâyah-i Miskiyye*'den terceme olunup ta'mîmen li'l-fevâid bu mahalle terkîm olunmuşdur. Yine saded-i evvele rücû' ve kelâm-ı musannefi takrîre şürû' idelim.

Ânifen mezkûr kudemâdan ki zuhûr iden elsine-i muhtelifede kitâbet yine ber-kâ'ide ve hâlâ beyne-erbâbuhum ma'rûf olduğu minvâl üzre idi ki, belâgat ve fasâhatı çendân

¹³⁶⁸ Huttî?

¹³⁶⁹ Sâmirî.....karaşet (Derkenar notu).

değildir. Meselâ kitâbet-i Rûmî mukatta‘a terkîm olunduğundan mâ‘adâ hurûfunun ‘adedinde dahi kesret olmağla resmen letâfetden ‘ârî olduğu gibi telaffuzan dahi fasâhat u belâgatden berîdir. Üç satır ile edâ oluna. Hakk-ı makâl bu lisân üzre yazılsa nısf tabaka kâğıda muhtâcdır. Sâirleri dahi bu kıyâs ile ma‘lûm [237a] olur. Ammâ lisân-ı ‘Arabî ki, elsine-i sâirenin eblag ü efdali ve lûgatı dahi cümle-i lûgatın vücûh-ı ‘adîde ile efsah u a‘deli olduğu bî-iştibâh olup ve beyne erbâbî’l-ma‘ânî ve’l-beyân müte‘ârif kavâ‘id üzre delâlet-i lûgaviyyeden gayrı ba‘zı elfâfin tekaddüm ve te‘ahhürü veyâ sîgasını tebdîl ve hurûf-ı edevâtın tagayîr misillü hâlât-ı cüz’iyye ile ma‘ânî-i külliyye ve makâsıd-ı ıstılâhiyye beyân olunup mahâmil ü ma‘âriz-ı kelâma mertebe-i sihr-i halâlde? tasarrufât olunmak bu lisândan gayrıda olmadığı ‘âr-‘an kîl ü kâl ve ba‘zı mertebe olduğu sûretde dahi sanâ‘at-ı belâgat-ı ‘Arabiyye’ye ‘ârifler Fârsî’de ve Türkî’de icrâ itdikleri sanâyi‘ kadar olmak ‘adîmü’l-ihtimâldir. Husûsa lisân-ı Türkî cümle-i elsinenin galîzidir¹³⁷⁰.

Pes lisân-ı ‘Arabiyye’nin şânı ‘ibâdât-ı belîğa ve kelimât-ı fasîha ile tefhîm-i makâsıd olmağın, Devlet-i İslâmiyye’nin fûnûn-ı sanâyi‘-i kitâbete ihtiyâc cümleden eked ve künh-î hâcâtı eblağ vech ve evcez ‘ibâretle takrîr ü tahrîre kâdir kâtibin saltanat-ı ‘aliyyeye lüzûmu sâireden eşedir. Sultân-ı iklîm-i “**mâ evhâ**”¹³⁷¹ şeref-yâb-ı hıtâb-ı müstetâb “**in hüve illâ vahyün yûhâ**”¹³⁷² ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ hazretlerinin küttâb-ı sa‘âdet-nisâbları bist ‘aded mikdârı olup, Hazret-i ‘Osmân ve Mu‘âviye bin Süfyân radiyallahü te‘âlâ ‘anhümâ küttâb-ı vahy-ı ilâhîdendir. Küttâb-ı vahy-ı ilâhî hazerâtının icmâl-i ahvâl-i sa‘âdet-meâlleri *Târîh-i Düvel*’de mastûrdur. İşbu zevât-ı necâbet-âyât ‘asr-ı pâkîze-ter-i Nebevîde lâzım olan umûru ve ‘ahid-nâme ve hucec ve sahâyifî ber-‘ibârât-ı belîğa tahrîr iderlerdi. Ezmine-i pür-emân-ı hazerât-ı Çâr-yâr-ı Güzîn ‘aleyhim rıdvânüllâhi’l-mübînde kezâlik belîğü’l-edâ ve fasîhü’l-implâ küttâb istihdâm olunduğu sahâyif-i mufassalât-ı siyerde muharrerdir. Ve bu küttâb-ı belâgat-nisâb yine Ehl-i Beyt’den ve akârib-i ‘uzamâyı kabîleden me’mûn-ü’l-gâile masûnu’s-serîre kimesneler idi. Ol devrin ricâli karîha-i kâmile ve ezhân-ı sâfiye sâhibi olmağla takrîr ü tahrîrde olan belâgat ü fasâhatleri ve meleke-i zâtiyye ve hâssa-i tabî’iyye kısmından idi. Emeviyye ve Âl-i‘Abbas devletlerinde yine akârib-i devletden ve ‘uzamâ-yı kabîl[e]den bu makûle karîha-i pâkîze sâhibi kimesneler fenn-i kitâbet hizmetine ta’yîn olunup mahrem-i esrâr ve mu‘temed-i hafâyâ-yı umûr u

¹³⁷⁰ Husûsa.....galîzidir (Derkenar notu).

¹³⁷¹ “Şey vahyetti”. *Kur’ân*, Necm, 53/10.

¹³⁷² “Size okuduğu Kur’ân ancak kendisine bildirilen bir vahiydir”. *Kur’ân*, Necm, 53/4.

ahbâr olurlardı. Mürûr-ı zemân hasebiyle. Cild-i evvel bu mahalle dek zikr olunup bir iki cüz müsvedde? olmuştur¹³⁷³.

[238a] **MÜSVEDDÂT-I CİLD-İ EVVEL ez-TÂRÎH-İ KURRETÜ'L-EBSÂR**

Devlet-i Âl-i 'Osmân-ı ma'delet-karîn ve lâ yuhsâ fevâid-i güzîni müştemil olup inşâallâhu'r-Rahmân karîben anın dahi tabaka tabaka tebyîzi himmet-i Âsaf-ı İskender-nihâd ile müyesser olur. Vallâhu hüve'l-muvaffak.

Li-müellifihi

Cild-i ûlâsı¹³⁷⁴ bu güzel eserin

Oldu el-hak define-i 'uzmâ

Yedi yüz pâre nüshanın anda

Kim olundu muhassalî inşâ

Garaz ancak du'â-i hayr oldu

Ehl-i 'irfândan budur yürcâ

Nesir: Mücelled-i sâni Ebü's-Selâtîn ve'l-mülûk 'Osmân Hân-ı ma'delet-sülûkden Ebü'l-Feth ve'l-Megâzî Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî'ye gelince altı tabaka üzre şeş hümayâ nazîr altı 'aded şehinşâhân-ı felek-temkînlerin 'ahd-i saltanatlarında vukû' bulan vekâyî'i mübeyyin ve mücelled-i sâlis üç tabaka üzre mesâbe-i evcler olan siyûm 'aded selâtîn-i güzîn ya'nî Ebü'l-Feth-i Megâzî-rehîn ve kutbü'l-mülûk Sultân Bâyezîd Hân-ı ve lâyet-karîn ve bâdî-i mübâhât-ı mülûk Sultân Selîm Hân-ı übbebet-âyîn zikr-i 'âlîlerini ve vekâyî-i ma'âlîlerini mu'ayyindir. Mücelled-i râbî' yine üç tabaka üzre mevâlîd-i selâse-i saltanat makâmında bulunan selâtîn-i kirâmdan Ebü'n-Nasr ve'z-zafer Sultân Süleymân Hân-ı firdevs-makar ve mahdûmu'l-mülûk Sultân Selîm-i Sâni-i merâhim-sülûk ve gavsü's-selâtîn Sultân Murâd Hân-ı Sâlis-i kerâmet-rehîn tâbe'llâhu serâhüm ve ce'ale'l-cenne mesvâhum hazerâtının menkabe-i cemîleleri zikrindedir. Mücellideyn-i âhireyn ve erbâb-ı mütâla'a hâtırlarına ri'âyeten her bir cildi kıta'ât-ı müte'addide kılınup her bir kıt'a evveline birer kıt'a-i latîfe dahi nazm u sebt olundu. Her biri fevâid-i lâ-yuhsâyı müştemil olmak takrîbi ile müstakillen birer kitâb-ı müstesnâ ve dilâver oldu. Hak subhânehu ve

¹³⁷³ Cild-i evvel..... olmuştur (Derkenar notu).

¹³⁷⁴ Evvelisi?

te‘âlâ Habîb-i ekremi sallallahü ‘aleyhi ve sellem hürmetine ve Habîb-i ekremine itdiği ni‘am-ı celîle meveddetine ‘an-karîbi’z-zemân fevk? mâ-yetesavver hayr ile itmâmını nasîb ve müyesser eyleye, âmîn. Bu nüsha-i vâlânın ibtidâ te’lîfine denilen târîh-i Ra‘nâ’dır.

Târîh

Hâme bed itdi Sa‘îd için bu zîbâ nüshaya

İtdi ilhâm tab‘ıma feyz-i Hudâ-yı lem-yezel

Ana ya‘ni kim düşürdüm böyle bir târîh-i pâk

Nüsha-i pâk ve dilârâ ve latîf u bî-bedel

Nesir: Bu tuhfe-i ‘abd-i Hakîre imrâr-ı nazar-ı mütâla‘a buyuran erbâb-ı ma‘rifet ve insâf ve kemâlden imlâ vü edâda perîşânî-i tab‘a musâdefet ile zuhûra gelen envâ‘-ı hefevât ü ‘aserâtımız ma‘füvv ve noksân ve taksîrâtımız safh-ı cemîl ile mestûr buyurulmak mercûdur. Ve mâ teşerru‘ ilâ takrîri’l-merâm bi-‘inâyetihî rabbena’l-‘azîzi’l-kerîm el-hayyü’l-‘allâm.

[238b] VEKÂYİ‘-i SENE TÎS‘A ve TÎS‘ÎN ve SÎTTE-MÎ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ¹³⁷⁵

Karîn-i zihn-i erbâb-ı fitnat ü hireddir ki, râviyân-ı vekâyi‘-i selâtîn ve mülûk-i cihân ve hâkiyân-ı havâdis-i cihân ve cihâniyân olan zevi’l-ma‘ârif ve’l-‘irfân ‘aleyhimü’r-rahme ve’l-gufrân esahh-ı rivâyeti ahz idüp cem‘ ü te’lîfine muvaffak oldukları nüsh-ı garrâ ve bî-hemtâlarında keşîde-i silk-i sutûr ve safahât-ı takrîr kıldıkları üzre târîh-i mezbûrede ya‘nî sene-i merkûmede Taberistan’da mülûk-i Dâbüye’den İsfendâr-ı Ferra’d-devle, Mâzenderan’da fırka-i sâlise-i Banduye’den Nasîrü’l-devle Şehriyâr-ı Cürcân’da ‘Aleviyandan mülûk-i Taberistan, Kirmân ülkesinden Hürmüz’de Rüknüddin, cezîre-i Lârda, ‘Abdülmelik bin Kutbüddîn, Diyarbekir ve Haleb’de Benî Artuk, Luristan’da Atabekân-ı Büzürg, Tunus ve İfrikıyye’de Benî Hafs ve ba‘zı müverrihîn rivâyeti üzre Sicistân’da Âl-i Saffâr, Hamâh’da şu‘be-i Benî Eyyûb’dan melik-i muzaffer Mahmûd bin Melik Mansûr Muhammed Hısn-ı Keyfa’da şu‘be-i diğer-i Benî Eyyûb, Hind’de mülûk-i Hind’den ‘Alâeddîn pâdişâh Medîne-i Münevvere’de şürefâ-i ‘izâmdan Benî Hâşim, Mekke-i Mükerreme’de ile’l-ân bâkî olan şürefâ-i kirâmdan Benî Katâde, Kirmân’da Karahitayiyân’dan Âl-i Barak, Mâverâü’n-Nehr’de şu‘be-i Âl-i Cengîz’den Sultân

¹³⁷⁵ İbtidâ-i vekâyi‘-i sene 699 (Derkenar notu).

Mahmûd Gazan Hân, Horasan'da şu'be-i dîger-i Âl-i Cengîz, Kırım ve Deşt'de hâlâ bâkî olup merbut-ı silsile-i itâ'at-i Âl-i 'Osmân olan şu'be-i dîger-i Âl-i Cengiz, memleket-i Yemen'de Benî Resûl, ülke-i magrib-zemîninde Benî Merîn, Gazne ve tevâbi'inde mülûk-i Kürt Guriyân, iklim-i Mısır-ı nâdiretü'l-'asrda mülûk-i Etrâkiyyeden Melik Nâsır Mehmed bin Kalavun, hulefâdan Hâkim Bi-emrillâh Ahmed bin Hasan bin 'Ali ibn Ebî Bekr bin el-Müsterşid-Billâh el-'Abbâsî mahmiyye-i Konya'da şu'be-i Âl-i Selçuk'dan müşârün bi'l-benân bâ'is-i rif'at-ı 'Osmân Hân, mazhar-ı fütûh ve nasr-ı Rabbânî 'Alâeddîn Keykubad-ı Sânî ve Karahisar ve ba'zı memâlikde ber-vech-i muhtâr-ı müverrihîn ta'yîn-i Sultân 'Alâeddîn üzre 'Osmân Hân-ı Gâzî fermân-fermâ-yı memâlik idiler.

Zikr-i istiklâl-i Cihân Sultân 'Osmân Hân¹³⁷⁶

İşbu *Târîh-i Nevpeydâ* ve matbû'u'l-edânın me'hazı olan kütüb-i mu'teberede¹³⁷⁷ mersûm-ı kilik-i belâgat-nizâm kılındığı erbâb-ı âsâr üzre şu'be-i Âl-i Selçuk'dan fermân-fermâ-yı ülke-i Karamân, Sultân 'Alâeddîn-i rahmet-karîn taraf-ı bâhirü's-şereflerinden Ebü's-Selâtîni'l-'Osmâniyye mazhar-ı eltâf Rabbâniyye [239a] şîr-pîşe-i megâzî Sultân 'Osmân Gâzî'ye altı yüz seksen sekiz sâl-i ferah-iştîmâli şuhûrundan evâil-i şevvâl ile müverrah olup güzârende-i kantara-i şemşîr ve adüvv-i tedmîrleri olan memâlike hâkim nasb olunduklarını nâtık nâme-i hümayûn-ı emâret-i makrûn ile tabl u 'alem ve sâir teşrîfât-ı hâkânî-i pür-haşem vâsıl oldukda Karahisar'a kâdî nasb ve ism-i sâmililerine hutbe kırâ'at itdirmişler idi. Lâkin henüz Sultân 'Alâeddîn 'âlem-i hayâtta olmalarıyla te'eddüben hutbede ibtidâ Sultân 'Alâeddîn, ba'dehû kendülerinin ism-i 'âlîleri zikr olunurdu.

Mir'ât-ı Kâinât sâhibi Ramazanzâde tahrîri üzre sene altı yüz doksan dokuzda yâhûd re's-i seb'a-mi'ede Sultân 'Alâeddîn'i cüyûş bed-tebâr-ı Tatar bend-i kayd-ı esre giriftâr itdiklerinde vilâyet-i Karaman'a şerâre-i fitne ü fesâd münteşir olmağıyla her kasaba ve vilâyet vâlîleri başlı başına pâdişâhlık nâmını takınup zulm ü fesâda başladılar. Bu miyânede ahvâl-i ehl-i İslâm ber-ehvâl ü âlâm bu cümle-i sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr ve 'ulemâ vü cühelâ ve sâdât u nübelâ tedbîr-i kârlarında mütehayyir ü ser-gerden olup kâr-ı 'âlem ne sûret bulacağında mütefekkir itdiler. Bu esnâda Sultân 'Osmân Gâzî'nin sît-i 'adl ü dâdî tanîn-endâz-ı tas-ı sipihr-i bâzgûn ve sadâ-yı kerem ü merhameti ve vidâdî münteşir-i kâffe-i âktâr ve çâr-kuşe-i rub'-ı meskûn olmağla mecmû'-ı halk dergâh-ı

¹³⁷⁶ Aynı başlık derkenarda da var.

¹³⁷⁷ Me'hazı kütüb-i mu'teberede (Derkenar notu).

ma‘delet-destgâhların püşt u penâh ittihâz itmekde yek-zebân-ı zemzeme-i ittifâk olduklarından kemâl-i tazarru‘ u ibtihâl ve nihâyet tebcîl ü iclâl ile zât-ı İskender-fermâ ve Süleymân edâların¹³⁷⁸ serîr-i saltanat-ı pâdişâhiye cülûs itdirüp ol sultân-ı ‘adâlet-simâtdan ahz-ı yed-i bey‘at eylediler. Pes ol şehinşah-ı gayûr ‘aleyhi rahmeti’l-Gafûr hazretleri dahi terahhumen li‘l-‘ibâd mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat ve etrâf ü eknâf-ı kurâ vü kende perîşân u perâkende olan sâir müslimîni cem‘ ve oldukça ahvâl-i devlet-i ‘aliyyelerine nizâm virdikden sonra müstakillen pâdişâh-ı vâlâ-câh olup tevsî‘-i dâire-i İslâma temzîk-ı kefere vü esnâma mübâşeret eylediler.

İbtidâ Devlet-i Âl-i ‘Osmân bu târîhden i‘tibâr olunmak mücerred inkırâz-ı Âl-i Selcûka binâen olup on bir sene mukaddem şahenshâh-ı İskender-sipâh oldukları bu tahrîrâtdan münfehimdir. Ba‘zı müverrihîn müddet-i saltanatlarını otuz sekiz sâl ‘add itdikleri bu sırra mebnîdir. Müverrihîn-i müteahhirînden *Solakzâde Hemdemî* merhûm dir ki, altı yüz doksan dokuzda Sultân ‘Alâeddîn vefât itdikde oğlu Gıyâseddin¹³⁷⁹ makâm-ı metrûkesine mesned-nişîn olmuş idi. Lâkin fevka‘l-gâye bed-hulk u nihâd bir zulm-nijâd olduğundan a‘yân-ı devleti olan ümerâ ile min-küllî‘l-vücûh hüsn-i imtizâca muvaffak olmadığı hasebiyle her biri¹³⁸⁰ [239b] olup¹³⁸¹ fevka‘l-gâye zümre-i erbâb-ı vukûfdan ma‘dûd olmağıla cümlelerin reîsi makâmında olan Hâcî Halîfe lakab Kâtib Çelebi ‘aleyhi rahmetihi gerek *Fezleke-i Kebîr*’inde ve gerek *Fezleke*’nin fihrisi makâmında olan *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde doksan dokuzda müstakillen pâdişâh-ı ‘âlî-câh olduklarından sonra ibtidâ Bilecik’i, ba‘dehû İnegölü’nü feth itdi deyü tahrîr ve Muhtasarü’t-tevârîh sâhibi dahi bu vechile tastîr itmeğile sâbıkâ işâret olunduğu üzre muhtâr-ı Kâtib Çelebi düstûrû‘l-‘amel kılındı.

Merhûm Solakzâde dir ki, Hısn-ı Bilecik tekfûru dâimâ şîr-pîşe-i megâzî Sultân ‘Osmân Gâzî ile meveddet üzre olup sûretâ ‘arz-ihlâs u ‘ubûdiyyetde bezl-i kudret iderdi. Hattâ ol Sultân-ı celîlü’ş-şân yaylaka her çend ki ‘azîmet buyurular, zî-kıymet ve bahâ ba‘zı girân-bâr eskâl ü eşyâlarını Bilecik Kal‘asına ‘alâ-tarîkı‘l-ümenâ vaz‘ buyururlar idi. Lâkin tekfûr-ı mesfûr ber-muktezâ-yı mugâyeret-i mezheb ü dîn ol server-i mücâhidîne ma‘nen ‘adûvv-i mübîn idi. Lâkin miknet-i ‘Osmâniyye’yi derk ve kuvvet-i ceyş ve icrâ-yı sanâyi‘-i hurûb ile tekâbül ve tedâfü‘e kudreti fehmi itdiğinden¹³⁸², ber-tarz-ı hiyel in‘idâmlarına

¹³⁷⁸ Bu cümle-i sagîr u kebîr.....edâların (Derkenar notu).

¹³⁷⁹ Makâm-ı metrûkesine.....lâkin (Derkenar notu).

¹³⁸⁰ Hüsn-i imtizâca muvaffak.....her biri (Derkenar notu).

¹³⁸¹ Fazla yazılmış.

¹³⁸² Kuvvet-i ceyş.....fehmi itdirildi (Derkenar notu).

fursat-bîn ve subh ü mesâ ‘acebâ esâs-ı hayât-ı ‘Osmânîyi ne vechile mütezelzil iderim fikrinde idi. Çünkü tekür-ı mesfûr mukaddemâ Yarhisar tekurinin kızına nâmzedli olup düğüne mübâşeret itmiş idi. La‘înin gâye-i re‘yi buna münce oldu ki, beyne-hümâda olan dostluğa binâen ol pâdişâh-ı sa‘îdi düğüne da‘vet idüp ‘ale’l-gafle şehîd eyleye. Pes Harmankaya Hâkimi Köse Miha’l-i emr-i da‘vete ta‘yîn eyledi. Ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre Köse Miha’l şeref-i İslâmı müdrik olmağla ‘Osmân Hân-ı Gâzî’nin muhibbi ve ez-kadîm hayr-hâh ve muhlisi idi. Çün¹³⁸³. Tekfûr-ı mesfûrun kendülere sû-i kasdı olduğundan habîr ü âgâh itmekle mazhar-ı kerem-ı lâ-yuhsâları olduğundan mâ‘adâ teküre bu vechile cevâb irsâl buyurdular ki, çün yine cânib-i yaylak ‘azîmetimiz emr-i mukarrer oldu. Ber-dîrîn-i sâbika eşyâlarımızı kal‘aya vaz‘ idüp sebûkbâr olduğumuz hâlde da‘vetlerine icâbet idelim. Ba‘dehû yaylaka gidelüm, ancak bu makûle sûra mahal bir sebzedâr-ı hurremdir. Yohsa derûn-ı kal‘a bir vechile münâsib değildir. Sahrâda bast-ı bisât-ı sûra mübâşeret itsünler. Pes Köse Miha’l tekfûra bu haberi virdikde, ol kâfir itdi. Murâdîma nâil oldum deyü kemâl-i sürûrundan Bilecik kurbünde Çâkır Pınar’ı nâm mahalli sûrgâh ta‘yîn eyleyüp ol server-i mücâhidîne muntazır oldu. Ez-în cânib Sultân ‘Osmân Hân-ı şîr-i jiyân [240a] üç dört yüz mikdârı envâ‘-ı âlât-ı rezmiyye isti‘mâlinde mâhir çend ebrâr ile rahş-ı sabâ-nakşa süvâr ve cânib-i küffâra rehvâr oldular. Lâkin mukaddemâ kırk nefer tîg-ı ziyî-i dilâverân-ı ‘adû-şikenî ‘avret libâsına koyup ber-fehvâ-yı **el-harb ü hud a**¹³⁸⁴ kal‘aya vaz‘ olunacak eşyâlar ile ol cânibe irsâl itmişler idi. Ahşâm vakti kal‘aya dâhil olup sûr bahânesiyle kal‘a muhafîzinden hâlî olduğunu gördüklerinde kendülerini i‘lân ve na‘ra-i Allah Allahü ekber kebîra ile kal‘a ahâlîsine sell-i seyf-i gâret hücum ve derhâl hisârı zabt u feth ile râfi‘-i cevri ü Sodom oldular. Pâdişâh-ı İslâm tekfûra mülâkât itdiklerinde, peyâm-ı feth-i kal‘a resîde olmağla sûret-i firâr irâ‘et iderek girüye şitâb eylediler. Berü tarafda küffâr-ı hâk-sârın mâddeden haberi yok cüyûş-ı İslâmı ta‘kîb eyleyüp mahall-i kîtâle resîde olduklarında server-i gâziyânın¹³⁸⁵ zîşân ile at başını girü dur! denile, katli-i a‘dâyâ mübâderetleri bir oldu. Yek-pâre ol kavm-i dalâlet-nişânı katl u istîsâl itmekle muhrez-i ücûrât-ı gaza-yı bî-hemâl oldular. Bilecik kal‘ası bu vechile dâhil-i kalem-rev-i ‘Osmânîyân olup ile’l-ân keyd-i e‘âdîden mahrûs bir hisârdır. Harreseha’llâhu ilâ-yevmi’l-kıyâm ma‘a-Sâir Büldânü’l-İslâm.

Zikr-i Tavsif-i Ân Hisâr-ı Latîf

¹³⁸³ Derkenar notu okunmuyor.

¹³⁸⁴ Savaş hiledir.

¹³⁸⁵ +guzât.

Bin yüz kırk beş evâilinde tıbâ'at-ı kütüb-i müte'addideye me'mûr Basmacı İbrâhîm Efendi merhûmun himmetiyle tekmîl olunup tab' olunan Cihânnümâ evâhırında;

Fasl-ı Livâ-i Sultanönü

Nâm sahâyifde muharrer olduğu üzre Bilecik, Burusa, Yenişehir ve Lefke ve İznik ve Yalakâbâd ve Gemlik kazâları vasatında bir kasaba-i ma'mûre ve kazâdır. İznik şimâlinde ve Gemlik cenûbunda ba'zı kârgâhlar vardır ki anda Burusa yadığı ve döşek ve 'abâyî ve katîfe mânendi eşyâ işlenür lâkin Burusa'dan alçaktır. Fakîr dirim ki, bu tahrîrât Ebû Bekr-i Dımışkî'nin Coğrafyası'ndan me'hûzdur ki, bin doksan üç târîhinde kitâb-ı merkûmu temâm itmişdir. Lâkin bu âvânda Bilecik'de dûhte olunan katîfe yadık cümleye gâlibdir. Sâbıkâ metîn kal'ası olup hâlâ bir kıssadan 'ibâretidir.

Nasb-ı Kādı Berâ-yı Rü'yet-i Şerh Ekser-i müverrihîn rivâyetleri üzre bu vakte gelince rü'yet-i umûr-ı şer'iyye için hergiz hakem nasb olunmamış idi. Yevmen fe-yevmen bi-'avnihî te'âlâ vefret-i cünûd-ı muvahhidîn ve kesret-i guzât-ı müslimîn bir hakem nasbını muktezî olmağla ânifen zikri keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i beyân kılınan Bilecik fethi binasrihî te'âlâ müyesser oldukda inşâallâhu te'âlâ tafsîli tercemeleri mahallinde âtî merhûm ve mağfûrûn-leh Hayreddin Paşa Bilecik kadısı nasb u ta'yîn olundu. İbtidâ bu Devlet-i ebed-peyvend-i 'Osmâniyye'de taraf-ı şehriyârîden kâdı nasb olunan bunlardır. Sonra kâdı'asker, ba'dehû vezîr-i a'zam olmuşdur ki mahallinde mezkûrdur¹³⁸⁶.

Zikr-i Feth-i Ülke-i Yarhisâr

Yine müverrih-i mûmâ-ileyh Rahmetullahi 'aleyh *Târîh*'inde keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât tahrîr kılındığı vech üzre çünkü bi-lutfihî te'âlâ;

Li-müellifihî

Mebde-i şâhân-ı zafer-iştihâr

Hazret-i 'Osmân-ı 'adâlet-medâr

Nesir: Rahima'llâhu lehû ve'l-eslâfihî. Ve zâde'llâhu gufrânehu ve 'ömri ahlâfehû hizmetleri ânifen nakş-ı kîlk-i hakîrâne kılındığı üzre Bilecik Hisârı'nı feth ve memâlik-i şâhânelerine zamm idüp Çakır Pınar'ı nâm mahalde tekfûru münhezim ve her birini derecât-ı cahîme 'âzim itdirdiler. Derhâl ecnâd-ı zafer-şî'âr ile Yarhisâr cânibine ılgâr eylediler. Hisâr-ı merkûm tekûrı ise bundan akdem işâret olunduğu üzre meblağ-ı bülûğa

¹³⁸⁶ Zikr-i Tavsif-i Ân Hisâr-ı Latîf.....mezkûrdur (Derkenar notu).

bâliğa kızını Bilecik tekürüne nâmzed itmek ile egerçi düğün gâilesinde idiler, lâkin ‘askeri Bilecik tekfûrunun ‘Osmân Hân’a fırsat buldukça ideceği¹³⁸⁷ hiyel ü hud‘asından âgâh olmaları ile pür-silâh müheyyâ idiler. Vaktâ ki üzerlerine ‘asâkir-i İslâm ile pâdişâh-ı şecâ‘at-mikdâmın hücûmunu gördüler mübâşir-i harb u kıtâl oldular. Gayret-i islâmiyye cünûd-ı muvahhidîn şiryâna başlayup ol kavm-i dalâlet-rehîne öyle kılıç çaldılar ki [240b] felekde sürûşân-yânın tahsîni resîde-i mele‘-i? a‘lâ eylediler. Fî-nefsi’l-emr ol hinde cilve-ger-i fezâ-yı zuhûr olan bu gazve fezâil-i Âl-i ‘Osmân’dan ‘add olunmaklığa şâyeste olduğu ulü’n-nühâya gayr-ı hafîdir. Zîrâ Bilecik kurbünde beş altı binden mütecâviz belki ‘ukûd-ı? aşereye resîde küffâr-ı dalâlet-şi‘ârı üç dört yüz mikdârı cünûd-ı ehl-i îmân yek-pâre katl u i‘dâm eyleyüp henüz ol ta‘b cümlesinde bâkî iken gubâr-ı ikdâmları ile bilâ-fâsıla Yarhisâr’da sûr takrîbiyle müctemi‘ ‘ale’l-husûs Bilecik kralının bu desîse ile miyânededen beyza-i İslâm’ı kaldırmak zu‘muna düşdüğünü bildiklerinden mübâşir-i harb u kıtâl ve müteheyyi-i ceng ü cidâl olan yedi sekiz bin mürde-i şeyâtîni kezâlik yek-pâre kahr u istîsâl ve ol hısn-ı metîni dahi zamîme-i kemâlin mahrûse kıldıkları mücerred ez-berekât-ı kuvvet-i kudsiyye olduğu bî-kîl u kâldir. Bu fethi ve gerek Bilecik fethine ol vakitte bu târîhleri dimişlerdir ki tahrîr olundu.

Târîh-i Bilecik

Bilecik kal‘asını a‘dâ-yı dîn

Çünkü doldurmuşlar idi hayfla

Kahr idüp çend ‘adûyu serteser

Aldı ‘Osmân Hân anı bî-havfla

Didi bir eksikli târîh eyleyüp

Bilecik Kal‘ası’n aldık seyfle

Târîh Yarhisâr

Yarhisâr’ı alıcak Osmân Hân

Fethi târîhini ‘âlem sordular

İkisini tarh idüp ehl-i ‘ukûl

¹³⁸⁷ ‘Osmân Hân’a.....ideceği (Derkenar notu).

Yarhisâr'a doldu İslâm didiler

Nesir: Ma'lûm ola ki Yarhisâr Burusa, Yenişehir, Bilecik, İnegöl arasında vâki' olup Yenişehir'den [silik] 'ibâretidir¹³⁸⁸.

Zikr -i Feth-i Hisâr-ı İnegöl¹³⁸⁹

Yine müverrih-i sâlifü'z-zikr tahrîri üzre şîr-pîşe-i megâzî Sultân 'Osmân Gâzî tâbe serâhu hazretleri yâveri-i tevîk-i Rabb-i nasîr ile işbu iki kal'a-i metîni feth ü teshîrden sonra ibtidâ şehbâz-ı 'arsa-i dilâverî Turgut Alp nâm tîgzen ve bahâdırı seriyye-i İslâm üzre serdâr ve ol havâliye kurbî olan tavsîfi âtî İnegöl Hisârı'nı tazyîk ve muhâsara için irsâl buyurup der-'akab bi'l-'izzî ve's-sa'âde kendüleri dahi ma'îyyet-i hidîvânelerinde mevcûd fi'e-i kalîle ile ol savba mânend-i seyl-i bî-vehl revân oldular. Sırr-ı kerîme-i **"Kem min fi'etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh"**¹³⁹⁰ zâhire âşikâr olup birkaç gün zarfında ol hisâr-ı felek-üstüvârın dahi ikdâm-ı akdâm-ı metânet-i leşker-i İslâm ile zabt u fethi müyesser ve ile'l-ân dâhil-i kalem-rev-i Âl-i 'Osmân olmak mukadder oldu. İşbu üç kal'a-i metîne üç yüz mikdârı cünd-i ebrâr ile feth ü teshîr olunmuşdur. Harresehümü'[241a]-llahî mine'l-âfât.

Vefât-ı İşbîlî¹³⁹¹

Meşhûr-ı cihân nâdire-i deverân Ebü'l-'Abbâs Ahmed bin Ferah-ı İşbîlî ittîfâk-ı müverrihîn üzre işbu sâl-i tis'a ve tis'în ve sitte-mi'ede lezzet-çeşn-i çeşnin? **küllü nefsin zâikatu'l-mevti**¹³⁹² olup, şârib-i ke's-i **fe**¹³⁹³-**izâ câe ecclühüm lâ yeste'hîrûne sâ'aten velâ yestakdimûn**¹³⁹⁴ olduğu merhûm ve mağfûr-un-leh Kâtib Çelebi *Takvîmü't-Tevârîh* 'inde tahrîr itmekle ittibâ'an lehû bu mahalle kayd u tastîr olundu.

Vefât-ı Melik Mansûr Lâcîn¹³⁹⁵

Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke-i Kebîr* 'inde ve *Takvîmü't-Tevârîh* 'inde mülûk-i Etrâkiyye'den Melik Mansûr Lâcîn'in vefâtını doksan sekiz sâlinde olmak üzre tahrîr itmişdir. Lâkin Nişâncızâde merhûmun *Mir'ât-ı Kâinât* 'da kütüb-i kesîreden rivâyet itdiği üzre bu sâlde vukû' bulmağla bu mahalle tahrîr ve ber-vech-i icmâl terceme-i ahvâlî

¹³⁸⁸ Ma'lûm ola ki..... 'ibâretidir (Derkenar notu).

¹³⁸⁹ Derkenarda da yazılmış.

¹³⁹⁰ "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

¹³⁹¹ Derkenarda da yazılmış.

¹³⁹² "Her can ölümü tadacaktır". *Kur'ân*, Ankebût, 29/57.

¹³⁹³ Metinde "fe" yazılmamış.

¹³⁹⁴ "Onların eceli geldi mi ne bir an geri kalabilirler ne de öne geçebilirler". *Kur'ân*, A'raf, 7/34.

¹³⁹⁵ Derkenarda da yazılmış.

tastîr olundu. Ma‘lûm ola ki, Melik Mansûr iklîm-i Mısır’da Etrâk’dan fermân-fermâ olanların sekizincisi Melik-i Eşref Salâhaddîn Halîl’in ümerâsından olup bir husûsdan Melik Eşref’i rencide-i hâtır itmek ile humkuna emr idüp, fevt oldu ümîdiyle lâşesi bir mahalle endâhte olunmuş idi. Bâr-ı nihâl-i ecell-i mukadderi henüz resîde-i hitâm olmamağla;

Fâris’e eger tîg-ı ‘âlem cübün¹³⁹⁶-buzr-ı? cây

Biz dizgî¹³⁹⁷ tâbehâhed Hudâ

Nesir; mazmûnunca vücûduna zarar u gezend yetişmemiş idi. Doksan altıda tagallûben Melik-i ‘âdil Ketbogâ el-Mansûrî mesnedine geçüp selef-i sâlîfî Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun’ı mutbakdan çıkarup pâsbânlar ma‘iyyetiyle şehr-i Kerek’e irsâl eyledi. Doksan sekizde vilâyet-i Ermeni fethine leşker-i ‘azîm-i müretteb gönderüp Sis şehrinden mâ‘adâsını bil’l-cümle feth eylediler. Doksan dokuzda bir şeb nüdemâsı ile meşgûl-i bâzî-i şatranc iken rahmî itdiler.

O fil-ten-i mekkârı mağlûb-ı hiyel gösterüp

Mansûbeler açmazdan hayl-i guzât

Nesir: Mantûkunca kendinin hademe-i Enderûn’u katl eyleyüp, selefine itdiği gadr ü hayfın mücâzâtını ber-vefk-ı kemâ tudeyn tedân? bu yüzden gördü. Müddet-i tasallutunu iki yıl üç ay olup, yerine ikinci def‘a Melik Nâsır Muhammed ibn Kalavun ‘azîz-i mısır-ı Kâhire oldu. Sâbikâ işâret olunduğu üzre merhûm;

Li-müellifihî

Evvel-i cümle-i selâtîn-i fihâm

Hân-ı ‘Osmân-ı velâyet-ittisâm

Nesir; hizmetleri dahi sâl-i merkûmda bi’l-istiklâl hutbe-efzâ-yı saltanat oldukları peyâm-ı âfâka münteşir olmağla, gerek kendünün ve gerek sever-i gazânın saltanatları tebrîkini muhtevî taraf-ı Melik [241b] Nâsır’dan¹³⁹⁸ ‘Osmân Hân-ı Gâzî hazretlerine mahabbet-nâme vürûd eyledi.

¹³⁹⁶ “Becenidir”?

¹³⁹⁷ Sebz?

¹³⁹⁸ İnhizâm-ı Melik-i müşîr Muhammed Nâsır (Derkenar notu).

İnhizâm-ı Melik-i Mısır Muhammed Nâsır¹³⁹⁹

Takvîmü't-Tevârîh müellifi ve *Mir'ât-ı Kâinât* musannıfı tahrîri üzre işbu sâl-i tis'a ve tis'inde mülûk-i Cengîziyye'den Gâzân Hân bi'l-cümle 'asâkir-i Tatar-ı bed-tebâr ile âb-ı rûy-ı büldân-ı 'Arab mahmiyye-i Haleb üzerine gelüp tahrîb ve ahâlîsinin ekserini katl u esr ve ta'zîbden sonra belde-i Hama'ya gelüp anda dahi hasârete cesâreti Melik Nâsır Muhammed'in ma'lûmu oldukda 'asâkir-i firâvân ile leşker-i a'dâyı Humus nâm mahalde karşılayup ceng ü kıtâl-i 'azîm rû-nümâ oldu. Lâkin taraf-ı a'dâ kesretinden nâşî gâlib gelmek ile leşker-i İslâm **el-Firâru mâ-lâ-yutâk min-süneni'l-mürselîn¹⁴⁰⁰** mantûkunca tefrika? ve perîşânîye mübâderet a'dâ-yı dîn Kudüs ve Gazze ve Kerek şehirlerine dek ta'kîb eyleyüp ba'de-zâlik Gâzân şehr-i Dımışk'ı muhâsaraya ibtidâr ile 'azîm hasâret eyledi. Derûnunda mütehassın ehl-i îmân Gâzân'a mâl-ı firâvân virmeleriyle emân virüp, lâkin mahmiyye-i Şâm'a ümerâsından Kıpçak nâm bey ile vâfir 'asker koyup dâr-ı nekbet-medârına yıkılıp gitdi. Pes Melik Nâsır Baybars ile vâfir 'asker gönderüp Şâm'a karîb olduklarında Kıpçak taraf-ı ehl-i İslâma firâr itmekle 'asker-i Tatar müteferrika ü perîşân oldular. Bu miyânede vilâyet-i Ermeni halkı dahi vâdi-i itâ'atden hurûc itmeleriyle mukaddemâ kendülerden alınan kılâ'ı tekrâr kabza-i tasarruflarına aldılar.

Vefât-ı Melik Muzaffer¹⁴⁰¹

Şu'be-i Âl-i Eyyûbiyye'den hâkim-i mülk-i Hama Melik muzaffer Mahmûd bin Melik Mansûr Muhammed "**Küllü şey'in hâlikün illâ vechehu**"¹⁴⁰² sırrından âgâh olup şûrb-i mevti ez-cân ü dil dest-i kabzu'l-ervâhdan nûş itdiği südde-i felek-fersâ-yı Melik Nâsır'a 'arz u inhâ olundukda mülk-i Hama'yı ümerâdan Kara Sungur'a tevcih itdiği *Mir'ât-ı Kâinât*'da nakş-ı sahâyif-i âsâr kılınmağla bu mahalde bu mahalde keşîde-i silk-i sutûr kılındı.

VEKÂYİ'-i SENE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE¹⁴⁰³

Karîn-i zihn-i mütetebbi'in-i âsâr-ı selefdir ki, âti'z-zikr vak'a-i sûr u zifâfda müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Ekseri kable's-saltana cilve-ger-i sâha-i zuhûr olan vekâyî'den olmak üzre mersûm-ı kalem-i bedâyi'ü'r-rakam eylediler. Lâkin 'abd-i Hakîr-i şikeste-zamîr hılâl-ı tettebbu'-ı kütüb-i tevârîhde Oruç Bey te'lifâtından sâl-i cülûs-ı 'Osmân Hânî'den intikâl-ı Murâd Hân-ı Evvel'e resîde olunca beyne-hümâda zuhûr iden vekâyî'i 'ale't-tafsîl

¹³⁹⁹ Derkenarda da var.

¹⁴⁰⁰ "Güç getiremeyince kaçmak peygamberlerin sünnetlerindendir".

¹⁴⁰¹ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴⁰² "Onun zatından başka her şey yok olacaktır". *Kur'ân*, Kasas, 28/88.

¹⁴⁰³ Karîn-i zihn mütetebbi'in.....sâlik oldu (Derkenar notu).

câmi‘ târîh-i sâde-ta‘bîre zafer-yâb olup nüsha-i merkûmeden fevâid-i şettâ ahz itmişdim. Târîh-i merkûmede vak‘a-i sûrun evvel-i sâl-i seb‘a-mi‘ede vâki‘ olduğun tahkîk itmiş idi. Müellif ‘aleyhi‘r-rahme ol âvân ricâlinden olup ekser-i vekâyi‘i bi‘l-müşâfehe görenlerden nakl ü zemânında hod mecmû‘unda ma‘iyyet itmekle ber-kâide-i mukarrere-i **sâhibu‘l-beyt-i edrî bimâ fîhi** bu husûsda müverrih-i müşârün-ileyhin mesleğine yerâ‘a-i bâhiru‘l-berâ‘a sâlik oldum.

Zikr-i sûr-ı zifâf-ı Şâhzâde¹⁴⁰⁴

Ma‘lûm ola ki, sene-i sâbıkâda işâret olunduğu üzre Yarhisâr tekfûru kızını hem-civârı Bilecik tekfûruna nâmzed idüp esnâ-i bast-ı bisât-ı sûrda ‘Osmân Hân-ı Gâzî **ve câhidi‘l-küffâre¹⁴⁰⁵** kerîmesine ittibâ‘en mecmû‘unu katl eyleyüp dâr u diyârlarını dâhil-i havza-i hükûmetleri kılmışlar idi. Yarhisâr‘da zuhûra gelen muhârebe ve mukâtelede duhter-i tekfûr niçe duhterân-ı pür gunc ü delâl ile giriftâr-ı pençe-i İslâmiyân olup tevfiğ ve hidâyet-i ilâhî meded-kâr u refikî olmağıla ref‘-i benân-ı şehâdet ile kâse-i fevz u sa‘âdet oldukda [242a] server-i mücâhidîn ol gül-i gül‘izâr-ı ‘ismet ve sünbül-i eşkâfe-zâr-ı ‘iffet ya‘nî ol duhter-i nîk-ahtere Nîlûfer tesmiye eyleyüp necl-i necîl-i vâlâ-gevherleri şâhzâde Orhan tâbe mesvâhu hizmetlerine ‘akd ü tezvîc ile ol duhter-i sa‘âdet-peykerin bir kat dahi bâzâr-ı kadr ü i‘tibârını tervîc itmişler idi. Pes ber-muktezâ-yı vakt ü zemân muhtasarî sûr-ı hümâyûn bisât olunup evâil-i sâl-i cedîde ol şâhzâde-i sâmi-mekân dâhil-i şebistân-ı zifâf olup;

Li-münşiihî

Çünkü geldi bir yere ol iki mes‘ûd ahterân

Mihre mâh olup muvafîk oldular sâhib-kırân

Nesir; ehl-i tevârîh kavlince Süleymân Paşa-yı mübeccel ve Sultân-ı Murâd Hân-ı Evvel ol ‘afife-i vâlâ-tebârdan pertev-endâz-ı mehd-i vücûd olmuşlardır.

Solakzâde tahrîri üzre sahrâ-yı Burusa‘ya cârî nehr-i dil-cû fevkına bir cîsr-i felek-tâk binâ itmekle ile‘l-ân ol nehr-i vâlâ-yı ta‘m-ı¹⁴⁰⁶ Nîlûfer Suyu dimekle şöhrat-yâb olmuşdur.

Zikr-i Tevcîhât-ı Menâsib¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰⁴ Derkenarda da mevcut.

¹⁴⁰⁵ “Kafirlerle cihad et”. *Kur‘ân*, Tevbe, 9/73.

¹⁴⁰⁶ “Nâm”?

¹⁴⁰⁷ Derkenarda da yazılmış.

Erbâb-ı hîred ü temyîze gayr-ı hafî bir emr-i vâzıh u celîdir ki, zabt-ı memâlik ü kılâ‘ nasb-ı ümerâ ve zâbitan ile müyesser ve refâh-ı ahvâl-ı re‘âyâ ve berâyâ-yı kasabât ve kurâ birer vâlî ta‘yîn itmekle mukaddir olup, vâlîsiz memleket, başsız âdem ve zâbitsiz mahal sultânsız ‘âlem sikkesiz dirhem gibidir. Kılâ‘-ı ‘adîde umûrunu bi’l-fi‘l selâtîn zümresinden olanlar rü‘yet-i intizâm-yâfte kılmak emr-i müte‘assir belki her kurâ vü kend ve şehir birer baş ve bûğsuz muntazam olmak gayr-ı mutasavver ve muta‘azzirdir. Pes bu hikmet-i salâh-ihativâyâ binâen Ebü’s-Selâtîn ve’l-Megâzî Sultân ‘Osmân Hân-ı Gâzî hizmetleri dahi mahzâ refâh-ı hâl-i re‘âyâ ve müslimîn içün dâhil-i kalem-rev-i hükûmetleri olan memâlike ‘alâ-hiddetin? vâlî nasbını ba‘zı ulû‘l-elbâb ile ba‘de’l-istişâre livâ-i Karacahisâr ki el‘ân Sultanönü sancağı demekle ma‘rûfdur. Şâhzâde-i ‘âlî-tebârları ‘Orhan Gâzî’ye ve Eskişehir’i Gündüz Alp Gâzî’ye ki ba‘zı ehl-i vukûf tahrîrleri üzre birâder-i şâh-ı ‘âlî-şândır. Ve İnönü nâm kal‘ayı Aygud Alp’e virdikden sonra Yarhisâr nâm mahalli Hasan Alp nâm merd-i ahsene ve İnegölü Hisârı’nı Turgud Alp nâm Gâzî-i Rüstem-nijâda tevcih ve her birine merâsim-i ‘adl u dâdı telkîn ve i‘âde eylediler.

Zikr-i Vakf-Şuden-i Bilecik¹⁴⁰⁸

Solakzâde ve ba‘zı müverrihîn tahrîrleri üzre kutbü’l-‘ârifîn ve gavsü’l-vâsılîn miftâh-ı künûzu’l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzu’d-dakâyık, ser-mest-i rahîk-i bezm-i kurb-i Lâ-yezâlî eş-Şeyh Edebâli;

[Mısr]â‘?

Kaddesallahü sırrehu’l-‘âlî

Nesir; [242b] hizmetleri ki mahallinde tafsîl olunduğu üzre,

Mısrâ‘

Şâh-ı ‘âlem-penâh ‘Osmân Hân

Nesir; tâbe serâhu hazretlerinin kayın pederleridir. Âlâyiş-i dünyeviyyeden dest-i şûyîde hubb-i mâ-sivâ-i İlâh’dan ârâmîde bir zât-ı kerâmet-simât olmalarıyla server-i mücâhidîn ferzend-i ‘âlî-kadrları mazhar-ı füyûzât-ı Rabb-ı Mu‘în ‘Alâeddîn Paşa’ya Bilecik sancağını tevcih buyurup vâlîde-i muhteremeleri olan lafzen ve ma‘nen Râbi‘a-i ‘Adeviyye Hâtûn cenneti ma‘an ol Şeyh-i bâhiru’s-sa‘âdenin hizmet-i ‘aliyyelerine ta‘yîn eylediklerinden sonra Bilecik’i zâviye-i Şeyh-i kerâmet-penâha vakf u ta‘yîn ve

¹⁴⁰⁸ Derkenarda da yazılmış.

mahsûlâtını levâzım-ı fukarâ ve sâkinân-ı hânkâha olmak üzere ta'yîn buyurdular. Ba'zı müverrihîn müşârün-ileyh 'Alâeddîn Paşa'nın bu târîhde mesned-nişîn-i sadr-ı vezâret olduğunu yazmışlar. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm, “yedi yüz yirmi sekizde vezîr olup sonra fâriğ oldular” deyü zikr ider. Meğer vezâreti birkaç def'a vâki' olmuş ola. Lâkin tevârihde görülmemiştir. Li-ecli hâzihî vezâreti mahallinde terkîm olunup bu sahîfede ihtilâf-ı müverrihîni beyân için çend satırla işâret olundu.

Zikr-i Taht-gâh-ı Selâtîn-i 'Osmâniyye

Ma'lûm ola ki, altı yüz seksen sekiz târîhinde Sultân 'Alâeddîn 'aleyhi'r-rahme;

Mısra'

Sâhib-kırân-ı 'âlem 'Osmân Hân-ı ekrem

Nesir; tayyibe'llâhu mesvâh hizmetlerine tabl u 'âlem irsâl eyledikde Karahisâr'da¹⁴⁰⁹ ism-i sâmilere hutbe kırâat itdirdiklerine i'tibâren ibtidâ dârü's-saltana-i Âl-i 'Osmân Karahisâr olup ba'de-zâlik Eskişehir taht-gâh olmuştur. İşbu sâl-i meymenet-iştîmâlde ânifen işâret olunduğu üzere belde-i Eskişehir birâder-i 'Osmân Hân Gâzî Gündüz Alp Gâzî'ye tevcîh olundukda Yenişehir makarr-ı eyâlet oldu. Sultân Orhan Gâzî feth itdikden sonra Burusa-i mahrûse taht-gâh-ı pâdişâhî olup ba'de-zâ mahmiyye-i Edirne ve ahyânen gâh Burusa ve gâh Edirne taht-gâh olarak sekiz yüz elli yedide Ebü'l-Feth ve'n-nasr Sultân Mehemed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetleri belde-i tayyibe-i Kostantaniyye'yi feth itdiklerinde mahmiyye-i İstanbul ile'l-ân taht-gâh-ı selâtîn-i kirâm-ı ma'delet-'unvân oldu. Harremehâ'llâhu mine'l-beliyyât. Bu mukaddimeden garaz Sultân 'Osmân Hân-ı Gâzî dâhil kalem-rev-i ahkâmı olan âb-ı rûy-ı büldânı ümerâya ba'de't-taksîm ve't-tevcîh kendüleri bi'shevket ve'l-ikbâl Yenişehir'i ârâm-gâh buyurduklarını beyândır. Rahima'llâhu te'âlâ eslâfihî ve tavveb a'mâre ahlâfihî.

Zikr-i Vasef-ı Yenişehir

Ma'lûm ola ki, Yenişehir mahrûse-i Burusa muzâfâtından bir kasaba [243a] olup fi'l-asl çendîn büyütdan 'ibâret karye-i sagîre misillü bir mahal idi. Ebü'l-Mülûk Sultân 'Osmân Hân tâbe serâhu hizmetlerinin matmah-ı nazar-ı hümâyûnları mahmiyye-i Burusa fethi olup Yenişehir belde-i mahrûse-i Burusa'ya karîb olduğundan mâ'adâ âb u havâsı hûb olmağla bi'l-'izze ve'l-ikbâl zât-ı mahmedet-simâtlarına ârâm-gâh ittihâz buyurmuşlar idi. Erbâb-ı tevârih tahrîrleri üzere ol sultân ma'delet-nişân mesâcid ü hammâmât ve niçe ebniye-i irtifâ'

¹⁴⁰⁹ Karacahisâr olmalı.

bünyâd îcâd eyleyüp [silik] bezm-i saltanatları sâyesine mânend-i pervâne cem‘ olan a‘yân ve sâir vücûh-ı ehl-i îmân dahi emr-i ‘âlîlerine bînâen niçe ebniye-i ‘âliye ihdâs eylediklerinden mâ‘adâ etrâf ü eknâfında olan ba‘zı re‘âyâ dahi iskân olunmağ ile hak bu kim yeniden ma‘mûr u âbâdan bir şehir-i cennet-nişân olmuş idi. Taht-gâh sâbika Eskişehir ve buna Yenişehir tesmiyesinin sebebi bu tahrîrâtıdan ulü’n-nühâyâ **azherü mine’ş-şemsdir**¹⁴¹⁰. El-yevm Burusa Yenişehir’i demekle ma‘rûfdur. Lâkin el‘ân evvelki gibi ma‘mûr u âbâdan değildir. ‘Ammrehu’llahu te‘âlâ.

Zikr-i Sipehsâlârî-i Orhan Gâzî¹⁴¹¹

Sultânü’l-mücâhidîn Ebü’s-Selâtîn şîr-pîşe-i megâzî Sultân ‘Osmân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu ve ce‘ale’l-cennet mesvâhu hazretleri gerek nizâm-ı esbâb-ı saltanat ve gerek emâret-i memleket için bir zemân taht-gâh-ı ‘aliyyelerinde ikâmeti ba‘de’l-mülâhaza ve’l-istişâre münâsıb ‘add eyleyüp lâkin **câhidi’l-küffâre**¹⁴¹² kerîmesince ferâizden olan cihâdın mütârekesini revâ görmediklerinden tîgzen ve celâdet-efgen hayli hayl-ı neberdâr ve ‘adû-ı şikenî a‘dâ-yı delâlet-karîni kahr u istîsâl için emr-i gazâyâ ta‘yîn ü irsâl ve ferzend-i Rüstem mânendleri şâhzâde Orhan-ı ercümendi sipehsâlâr nasb eylediler. Devlet-i ‘Osmâniyye’de taraf-ı selâtından ibtidâ sipehsâlâr-ı güzîn ya‘nî serdâr-ı cünûd-ı muvahhidîn nasb u ta‘yîn olunan işbu şâhzâde-i felek-temkîndir. Bu iki mâddeyi *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi yedi yüz birde olmak üzere tastîr itmişdir. Lâkin ba‘de’t-tetebbu‘ Fakîr-i kesîrû’t-taksîr akvâl-i ekser-i müverrihîni ihtiyâr itmekle işbu sâl-ı seb‘a-mi‘ede tahrîr eylemiştir. Pes şehzâde-i merkûm zâtında vedî‘atullah olan hamîyyet-i mâder-zâd muktezâsınca ol havâlîde olan kurâ vü kasabâtda sâkin mürde-i şeyâtîn olan küffâr-ı la‘îne kerrât ke’s-i şemşîrden mey-i mergi içürüp kimini dahi delâlet-i bedreka-i tevîk u hidâyet ile kantara-i dalâletden geçirüp niçe niçe gazve-i ‘uzmâya bi-tevfîkîhî te‘âlâ nâil olmuşlardır. [243b] Ol vakitte şehzâde-i ‘âlî-tebârın sinn-i şerîfleri Kâtib Çelebi tahrîri üzere henüz meblağ-ı bülûğa bâliğ ve Solakzâde tahrîri üzere yirmi bir yaşında idiler.

İbtidâ-i salât-ı cum‘a der-Mısır¹⁴¹³

Merhûm ve mağfûrûn-leh Kâtib Çelebi *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde işâret itdiği üzere Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun emr ü fermânıyla mahrûse-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrda işbu ümmet-i merhûmeye beher haftada bir def‘a cemâ‘atle edâsı mefrûzâtıdan olan salât-ı cum‘a

¹⁴¹⁰ Güneşten daha parlak.

¹⁴¹¹ Zikr-i vâsf-ı Sipehsâlârî-i Orhan Gâzî (Derkenar notu).

¹⁴¹² “Kafirlerle cihad et”. *Kur‘ân*, Tevbe, 9/73.

¹⁴¹³ Derkenarda da yazılmış.

ibtidâ bu târîhde edâ olunmuştur. Bu vak‘anın tafsîli *Fezleke-i Kebîr*’de mastûrdur. Sâbıkâ işâret olunduğu üzre işbu mecelle-i *Nevpeydâ* ‘ahd-i saltanat-ı Âl-i ‘Osmân’da perver-yâfte-i minassa-ı vukû‘ bulan vekâyi‘e maksûr iken selâtîn-i sâirenin ezminelerinde zuhûra gelen ba‘zı a‘zam-ı vekâyi‘i icmâlen kayd itmeğe sebep-i mücerred *Takvîmü’t-Tevârîh*’de işâret olunduğuna binâendir.

Hücûm-ı Gâzân be-Cânib-i Şâm¹⁴¹⁴

Sene-i sâbıkada ber-vech-i icmâl tahrîr olunduğu üzre Gâzân Hân Melik-i Mısır Nâsır Sultân Muhammed’i Humus’da mağlûb eyleyüp Şâm-ı cennet-meşâmı dahi muhâsara ve tazyîk eyledikde ahâlîsi def‘an li’l-kazâ ve reddeden li’l-belâya mâl-ı firâvân virüp ol bî-rahm habîs dahi gûyâ mâl u cânlarına emân virmiş idi. Lâkin fırsat düşdükdü ahz-ı intikâm için ‘asâkir-i vâfire ile Kıpçak nâm kimesneyi Şâm’da bırakmış idi. Gâzân vilâyet-i nekbet-medârına gittikten sonra Melik Nâsır mîr-i mîrisi bir mikdâr ‘asker ile Kıpçak’[ı] kahr u istîsâli için Şâm’a irsâl ve ta‘yîn eyledi. Kıpçak taraf-ı İslâm’a gelmekle ‘asker-i Tatar bu vechile münhezim ü perîşân olduğu vâsıl-ı sem‘i Gâzân-ı delâlet-nişân oldukda Melik Nâsır’dan ahz-ı intikâm ü sâr niyyet-i fâsidiyle ‘askerini cem‘ idüp taraf-ı İslâma mânend-i seyl akup geldi. Yine âb-ı rûy-ı büldân-ı ‘Arab mahmiyye-i Haleb’de envâ‘-ı cevri ü ezâ icrâ itdikde ahâlî-i Şehbâ mahrûse-i Şâm ve Hama’ya ilticâ eylediler. Melik Nâsır’ın dahi gayret-i İslâmiyyesi çüş eyleyüp ma‘iyyet-i mülûkânesinde müctemi‘ ‘asâkir-i müslimîn ile a‘dâ üzerine ‘azîmet eyledi. Leşker-i firâvân ile ‘Avce nâm mahalle resîde olduğu a‘dâ-yı dîn-i mübînin mesmû‘ları oldukda bilâ-ceng ü cidâl dâr-ı nekbet-medârlarına yıkılıp gittiler. Melik Nâsır dahi ‘asker-i İslâm ile Mısır’a ‘azîmet eylediler. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi dir ki, bu senede leşker-i küllî techîzi lâzım gelüp hazînede muzâyaka olmağla ekser-i agniyânın hâl-i hayâtlarında¹⁴¹⁵ sülûs mâlları taraf-ı melikden ahz u kabz olunup, meblağ-ı merkûme ile küllî tedârük görülmüş idi, lâkin iktizâ itmedi.

[244a] Zikr-i Ta‘yîn-i Elbise¹⁴¹⁶

Ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre işbu sâl-ı seb‘a-mi’eye gelince ‘adem-i takayyüd-i ümerâ ve vülâtdan nâşî telebbüs-i libâsda ekser-i hâlde mü’mîn ve kâfir farkdan kalmış idi. ‘Ale’l-husûs iklîm-i Mısır’da hergiz fark olunmayup salât-ı cum‘aya nazar itmeyen vülâtın hâtırlarına elbise husûsu hod gelmeyeceği **azherü mine’s-şemsdir**¹⁴¹⁷. Lâkin Melik Nâsır

¹⁴¹⁴ Hücûm-ı Gâzân be-cânib-i Şâm (Derkenar notu).

¹⁴¹⁵ Nûshada “hayevât” şeklinde yazılmış.

¹⁴¹⁶ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴¹⁷ Güneşten daha parlak.

Muhammed bin Kalavun mü'min-i pâk-i 'tikâd bir Sultân-ı melek-nihâd olmağla ikinci def'a bi's-sa'âdeti ve'l-ikbâl mesned-nişîn-i sadr-ı iclâl olduklarında salât-ı mefrûza-ı cemî'ayı ihyâ itdikleri gibi ref'an li'l-iltibâs her gürûha ta'yîn-i kisve vü libâs buyurmalarıyla şehir-i şa'bânû'l-mu'azzamda ehl-i İslâma beyâz ve zümre-i Yahûdî sarı ve fırka-i kefereye gök ve Sâmiriler'e kırmızı dülbend sarığları bâbında emr-i cihân-mutâ'-ı melikâneleri sudûr, bu mâdde *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi tahrîri üzre ibtidâ bu târîhde zuhûr itmiştir. Bu bâbda şu'arâ-yı 'asr niçe ebyât-ı latîfe nazm itmişlerdir. Ez-cümle 'Ale'l-Vedâ'î bu kıt'ayı dimişdir.

Lekad eltezemu'l-küffâr şalşâtu zillete

Tezîdehum min la'netu'llâhi teşvîşâ

Fekalbu le'ume mâ-elbeseküm 'amâyemen

Vele-kunnehüm kad-elbeseküm berâtîşâ

Ba'zı âhar dahi bu nazmı inşâ itdiler:

Ta'accübü'n-Nasârâ ve'l-Yehûd ma'an ve's-Sâmirîn lemmâ 'ammu'l-harkâ keennemâ bâte bi'l-esbâg min sehlen nasre's-semâi kazhî fevkahum zerkâ¹⁴¹⁸.

Devlet-i 'Osmâniyye hafîzehâ'llâhu 'ani'l-beliyyede dahi sonralarda birkaç def'a vukû' bulmuşdur ki, mahallerinde târîhleriyle musarrahdır.

Zuhûr-ı Devlet-i Âl-i Karaman¹⁴¹⁹

Atabekân-ı Büzürg ki, *Mu'teberât*'da terkîm olunduğu üzre sekiz nefer kimesne olup târîh-i zuhûrları beş yüz kırk beş sâlinde vâki' olmuştur. Dâr-ı mülkleri olan Luristan'da yüz on dokuz sene müddetden sonra bu târîhde münkarız olmağla, Âl-i Karaman zuhûr itdi deyü Kâtib Çelebi *Takvîmü't-Tevârîh*'inde işâret itmiştir. Fakîr-i pür-taksîr sene-i sâbıkada Karaman mâddesini tahrîrime bu tahrîrât Kâtib Çelebi münâfî değildir. Zîrâ bu sahîfede murâd¹⁴²⁰ Atabekân-ı Büzürg'ün mücerred inkırâzını beyândır. Lâkin târîh-i zuhûru beş yüz kırk beş ve târîh-i inkırâzı yedi yüzde vukû' bulunca müddet-i mülkleri yüz elli beş sâl olmuş olur. Bu takdîrce otuz altı sâl beyne-hümâda münâfât vâki' olur. Âl-i Karaman Larende'yi dâr-ı mülk ittihâz eyleyüp, altı nefer kimesne yüz yetmiş bir sene saltanat sürüp

¹⁴¹⁸ Bu bâbda fevkahum zerkâ (Derkenar notu).

¹⁴¹⁹ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴²⁰ Bu cümle düşük bir cümle gibi.

Âl-i ‘Osmân ile bi’ d-defa ‘ât vukû’ bulan muhârebeleri mahallinde târîhleriyle keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr kılınmıştır.

Vefât-ı Şeyh ‘Alâeddîn¹⁴²¹

Hâvî’l-fürû’ ve’l-usûl câmi’ü’l-ma’kûl ve’l-menkûl miftâh-ı künûzu’l-hakâyık misbâh-ı rumûzu’d-dakâyık a’lemu’l-fuzalâi’d-dîniyye efdalü’l-‘ulemâi’l-Hanefiyye ‘ârif ü agâh-ı mümecced’eş-Şeyh ‘Alâeddîn eş-şehîr bi-Esved ‘aleyhi rahmetihi Rabbihi’s-Samed hizmetleri işbu sâl-i seb‘a-mi’e evâhırında müntakıl-ı dâr-ı cinân ve **udhûlü’l-cennete**¹⁴²² hitâb-ı müstetâbıyla vâsıl-ı na‘îm-i câvidân olmuşlardır. *Mir’ât-ı Kâinât* tahrîri üzre konusu olup Kâtib Çelebi İznîk’de vefât eyledi deyü tahrîr eylemişlerdir. *Hâvî’l-Fıkâh* müellifi ve *Şârihu’l-Vikâye*’dir. *Mir’ât-ı Kâinât*’da yedi yüz birde yazılmıştır.

[244b] VEKÂYİ’-i SENE İHDÂ ve SEB‘A-Mİ’E MÎNE’L-HİCRE¹⁴²³

Hâfî olmaya ki, sâl-i merkûm evvelinde Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre vaz’-ı târîh-i İlhânî zuhûr itmiştir. Tafsîl-i *Fezleke-i Kebîr*’inde keşîde-i silk-i sutûr kılınmıştır. Bunda bu mikdâr işâret kâfidir.

Zikr-i Yağma ve Feth-i Köprihisâr¹⁴²⁴

Pâdişâh-ı hamîyyet-iktirân Sultân ‘Osmân Hân hizmetlerinin subh ü mesâ i’lâ-yı kelime-i tevhîd-pîşesi ve kahr u tedmîr a’dâ-yı ‘anîd endîşesi olmağla mücibb-i fütûhât u cihâd bir sultân-ı gazâ i’tiyâd olup, beş altı ay mikdârı vakt ü zemân sâl-i sâbıkada işâret olduğu üzre nizâm-ı umûr-ı saltanat için meks ü ârâm buyurdıklarından sonra matmah u metâlibleri bundan akdem niçe def‘a taraf-ı İslâmiyândan muhâsara vü tazyîk olunup ber-fehvâ-yı **el-umûr merhûnetün bi-evkâtiḥâ**¹⁴²⁵ ile’l-ân fethi müyesser olmayan Köprihisâr’ı feth ü teshîri olmağla işbu sâl-i nasr-iştîmâl evvelinde teshîr-i memâlik-i a’dâ niyyetiyle techîz-i umûr-ı seferiyyeye mübâderet ve çend rûz mürûrunda hisâr-ı merkûm fethine bi’s-sa’âde ‘azîmet buyurdular. Niçe eyyâm muhâsara vü tazyîkde ikdâm olunup, feth ü teshîrinde ‘asâkir-i müslimîn izhâr-ı ‘acz itdiklerinde mesrûr-ı mücâhidîn yağmaya izn ü ruhsat vermeleriyle derhâl şâhid-i feth ü fütûḥ mir’ât-ı mâverâ-yı takdîrden rû-nümâ olup,

¹⁴²¹ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴²² “Cennete giriniz” *Kur’ân*, Zuhruf, 43/70. Metinde “**cenneti**” yazılarak, “Cennetime giririniz” şeklinde belirtilmiştir.

¹⁴²³ Vekâyi’-i sene yedi yüz bir (Derkenar notu).

¹⁴²⁴ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴²⁵ Her iş zamanına bırakılmıştır.

hisâr-ı merkûm dahi bu yüzden dâhil-i kabza-i tasarruf-ı İslâmiyân oldu. Fe-lillâhi'l-hamd ve'l-minne.

Zikr-i Vefât-ı Dünder Alp¹⁴²⁶

Mir'ât-ı Kâinât tahrîri üzre server-i mücâhidîn Dünder Alp bu sefer-i zafer-makrûnda berâber olup, çünkü hisâr-ı merkûm kemâl-i metânet üzre üstüvâr olmağla sâbıkâ birkaç def'a muhâsara olunup bi-emrillâhi te'âlâ feth ü teshîri müyesser olmadı. Li-ecli zâlike "bîhûde leşker-i İslâmı telef itdirmeden gayrı nesneyi müfîd değildir" deyü esnâ-yı tarîkda hamîyyet-i leşkere fütûra sebep olacak kelimât-ı tefevvuh itdiğinden Sultân 'Osmân Hân-ı Gâzî'yi igzâb itmekle bir tîr-i ciger-dûz ile 'âzîm-i diyâr-ı 'adem ideler. Ulü'l-elbâba gayr-ı hafîdir ki, bu tahrîrât sultân-ı müşârûn-ileyh Rahmetullahi 'aleyh hizmetlerine mahz-ı bûhtândır. Ve 'adem-i tetebbu' kütüb-i tevârih ile 'adem-i mülâhazadan nâşîdir. Mahallinde zikri âtî Timur kafes hikâyesi gibi efvâh-ı nâsda dâir kelimâtı yazmak kabîlinden ve mesel-i sâire-i mücânînden ma'dûddur. Zirâ ol sultân-ı güzîn zühd ü takvâda Bâyezîd ve Şiblî gibi yegâne-i rüzgâr iken hâşâ ki anlardan bu gûne şer'-i şerîfe muhâlif fi'l-i şenî' sudûr ide. Lâkin [245a] ba'zı kütüb-i tevârihde manzûr-ı 'abd-i Hakîr oldu ki, ol pehlûvân-ı 'arsa-i dilâveri i'mâl-i tîr ü kemâne mâil ve ahyânen şer'an mübâh olan sayd u şikâra râgıb olmalarıyla Köprihisâr'ı fethine 'azîmetlerinde esnâ-yı râhda bir şikâra rast gelüp tuyûr cinsinden olduğundan şâh-ı şecerde mütemekkin olmağla bir tîr-i ciger-dûz endâhte itdikleri gibi Dünder Alp Gâzî dahi li-ecli'l-istirâha ol şecer-i masîd sâyesinde imişler. Hataen tîr anlara râst gelüp müntakıl-ı dârü'l-âhıra oldular. Bu nükteyi *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi fark u temyîz idemediğinden *Târîh*'inde esnâ-yı râhda 'ammîsi Dünder Alp 'inâd itmeğin 'Osmân Hân ana ok atup helâk itdi dimişdir. Ve'l-hâsıl tetebbu'da kusûru vardır ve's-selâm.

İtâ'at-ı Hâkim-i Marmara¹⁴²⁷

Sâhib-kırân-ı selâtîn-i cihân Sultân 'Osmân Hân hizmetleri Köprihisârı'nı âverde-i kabza-i teshîr kıldıklarından sonra şehbâz-himmet-i 'ankâ-sıfatları Marmara ülkesi fethine güşâyende-i bâl u per olup leşker-i müslimîn ve a'yân-ı mücâhidîn ile ol tarafa 'azîmet buyurdıklarında, şevket-i bâhire-i 'Osmânî mânend-i hurşîd-i dırahşân olduğundan mâ'adâ bundan esbak-ı selâtîn-i sâlifenin bir sene zarfında mâlik oldukları memâlike bi-'avnihi te'âlâ bunlar bir ayda ve âharın bir ayda gücile feth idebildikleri kılâ'ı bir iki günde bi-

¹⁴²⁶ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴²⁷ Derkenarda da yazılmış.

nasrihî te‘âlâ feth ü teshîr itdiklerini Marmara hâkimi mülâhaza idüp itâ‘atden gayrı kendüye cây-ı selâmet olmadığını teyakkun itmekle hemân gırbâl üstüne gelen a‘yân;

M[isrâ‘]

Memleketi ile süm-ı semend-i hâkân-ı ercmende rûy-mâlîde

‘Arz-ı itâ‘at ü inkıyâd itmekle hil‘at giydirilüp

Nesir; eyâleti yine hâkim-i merkûma ibkâ vü takrîr olundu. Vilâyet-i mezkûre dahi bu yüzden;

Mısra‘

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

Bilâ ta‘b dâhil-i memâlik-i güzîde-i hâkânî oldu.

Zikr-i Muhâsara-i İznik ve ‘Âvdet-i Sultânü’l-İslâm ve’l-müslimîn

Belde-i İznik’i feth ü teshîr niyyetiyle leşker-i muvahhidîn ile muhâsaraya leyl ü nehâr eşedd-i ikdâm ile der-kâr oldular. Lâkin çîn-i İznikî kal‘ası kılâ‘-ı sâireye kıyâs olunmayup her bir dîvârı fevka’n-nihâye ‘arîz u metîn ve handekleri kezâlik ‘arîz u ‘amîk bir hisâr-ı felek-üstüvâr olduğundan mâ‘adâ ezel-i âzâlde fethi Sultân Orhan nâmına nâmzed olmağla sa‘y ü kûşîş-i¹⁴²⁸ firâvândan sonra Yenişehir’den yana olan dağ kurbünde bir havâle kal‘a binâ olunup derûnuna kırk nefer bahâdır ile Dardagan nâm bir gâzî vaz‘ olundu. Ve küffâr şehri taşra çıkartmayup leyl ü nehâr [245b] muhâsara vü tazyîkde bezl-i makdûr itmek bâbında Dardagan’a tenbîh-i şehinşâhî vârid olup ol etrâfda olan kurâ vü kasabâtı tîmâr olmak üzre ‘askerîye ba‘de’t-tevzî‘ taht-gâh-ı hıdîvânelerine ‘avd ü ric‘at buyurdular. Fî-nefsi’l-emr Kal‘a-i İznik ol vakitte fevka’l-gâye metîn ü müstahkem ve ‘arz-ı hâitlerinde yân-be-yân¹⁴²⁹ dört âdem meşy itmek mümkün idi. Nitekim bu mücelled *Nevpeydâ*’nın Saltanat-ı Orhaniyye sahâyifinde tavsifî bi-mennihî te‘âlâ keşîde-i silk-i sutûr kılınsa gerekdir. Vallâhi el-muvaffak.

İnhizâm-ı Küffâr der-Ceng-i Koyunhisâr¹⁴³⁰

¹⁴²⁸ Kûşîş:+ ve

¹⁴²⁹ “Bünyân”?

¹⁴³⁰ Derkenarda da yazılmış.

Evvelâ hafî olmaya ki, *Solakzâde Târîhi*'nde Koyunhisârı cengi ile Kite kal'ası fethini bir senede ve *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi yedi yüz yedide vâki' olmuştur deyü zikr itmişlerdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm bu gazâyı yedi yüz birde ve Kite Hisârı fethini ikide tastîr itmekle bu bâbda dahi anın kavli düstûrû'l-'amel kılındı. Çünkü 'Osmân Hân-ı Gâzî'nin yevmen fe-yevmen şevketi mütezâyid ve ayda bir kal'a ve iki ve gâhî üç kal'ayı feth eylediğinden gayrı İznik gibi bir hısn-ı hasîne havâle binâ eyleyüp derûnunda mütehassın küffâr-ı dûzah-karârı leyl ü nehâr tazyîk itmesine mübâdereti etrâf ü eknâfda olan a'dâ-yı dîni muztar u nâ-karâr itmekle Burusa tekfûru Bursa nâm la'în Kestellek¹⁴³¹ ve Kite tekfûrları ile müttefikân beyza-i İslâmiyyeyi ref' ü izâle zu'muyla leşker-i 'azîm cem' eyleyüp memâlik-i İslâmiyyeye yürüdüler. Pâdişâh-ı dîndâr hücum-ı a'dâ-yı bed-tebârdan habîr ü âgâh olduklarında ma'iyet-i hâkânîlerinde müctemi' 'asâkir-i îmân-medâr ile fî sebîlillâhi te'âlâ gazâ için cânib-i küffâra 'azîmet eyleyüp Koyunhisârı kurbünde tekâbül-i saffeyn vâki' olmağla bir mertebe leşker-i İslâm küffâra kılıç 'aşk itdiler ki, sâkinân-ı âsmân.

Beyit

Bir gazâ itdin ki hoşnûd eyledin peygamberi

Belki Cibrîl'i dahi Allahu a'lem bi'r-reşâd

Nesir: Mazmûnuyla gûyâ oldular. Leşker-i küffâr iz'âf? iken ekseri tu'me-i şemşîr olduğundan mâ'adâ esnâ-yı harb u kıtâlde Küstilek¹⁴³² tekfûru 'azm-i dârü'l-cahîm eyleyüp bakıyyetü's-süyûf a'dâ-yı dîn firâr itmekle cünûd-ı muvahhidîn Kite kal'ası kurbüne değin ta'kîb eylediler. Hîn-i muhârebede şerbet-i şehâdeti nûş eyleyen dilâverân ekall-i kalîl ve ba'zı ehl-i târîh kavlince hiç vâki' olmamıştır. Bu gazve-i 'azîme sene-i merkûme evâhırında vâki' olup bakıyye-i havâdis sene-i âtiyede şerh u tafsîl olunur. İnşâallâhü'l-Melikü'l-Müte'âl.

[246a] İnhizâm-ı Moğol der-Hind¹⁴³³

Erbâb-ı tettebbu' ve reşâda gayr-ı hafîdir ki, kirâren ü merreten ba'de uhrâ nakş-ı kilik-i 'abd-i Hakîr olduğu üzre, bu mecelle-i *Nevpeydâ* Devlet-i 'Osmâniyye'de cilde-ger-i vukû'-ı umûrî muhtevî olup, lâkin niçe fevâid-i cemîleyi müştemil olmağla Kâtib Çelebi merhûm

¹⁴³¹ Şeddeli.

¹⁴³² Harekeli olarak yazılmış.

¹⁴³³ Derkenarda da yazılmış.

tertib idüp zabt itdiği ba‘zı a‘zam-ı vekāyi‘ ile her sene tezyîl olunmak de‘b-i ‘abd-i Fakîr olduğundan bu vak‘a-i âtiye dahi ber-vech-i icmâl bu mahalle kayd u tahrîr olundu. Ma‘lûm ola ki, kavm-i Moğol ki Cengiz ve Hülâgû-i fitne-engîz ve sâir tavâif-i şerer-hîz anlardandır. Bu mecelle-i celîlede dahi inşâallâhu te‘âlâ¹⁴³⁴ ber-vech-i icmâl a‘dâd u ahvâlleri yegân yegân zikr olursa gerekdir. Memâlik-i ‘âleme beliyye-i ‘azîmeden olup ba‘zı belâ-yı nâgehânîleri haseb ve neseb-i mekrûhlarıyla sâbıkâ nakîbü’l-eşrâf fâzıl-ı mahmûdetü’l-evsâf ‘ulemâ-yı Rûm’un ercmendi fazîletli es-Seyyid Rızâ Mehemmed Efendi’nin *Seb‘u’s-Seyyâr* ismiyle bir iştihâr târîhinde muharrerdir. Ol kavm-i bî-dîn memâlik-i İslâmiyyenin ekserini tehziib itdikden sonra yine Hind ülkesini gâret sevdâsıyla akın eylediği fermân-fermâ-yı Hind olan ‘Alâeddîn pâdişâhın mesmû‘u oldukda var kuvveti bâzûya götürüp ‘örf-i beled üzre pîşgâh-ı leşkere kûh mânendi niçe fil-i ceng-âver dizüp ‘asker-i a‘dâyâ bu vechile hamle ve sell-i seyf-i şecâ‘at-mikdâm eylediler. Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke-i Kebîr*’inde tafsîl itdiği üzre bir kıtâl-ı ‘azîme ve ceng ü cidâl-i cesîm rû-nümâ olmuştur ki, kavm-i Moğol zuhûr ideli müddet-i ‘ömrlerinde böyle bir kılıç yimemişlerdir. Bi-‘inâyetihi te‘âlâ ‘Alâeddîn-i pâdişâh-ı Hind bu def‘a a‘dâ-yı dîne gâlib olup ikdâm-ı ikbâlde hod pâ-mâl olan leşker-i a‘dâ bî-hisâb idi. Leşker-i Hind a‘dâyı mesâfe-i vâfire ta‘kîbden sonra mâ-hazarı emvâl-i Moğol ile muğtenim olup, herkes fikra-hân-ı kerîme-i “**Fe-kuti‘a dâbiru’l-kavmi’llezine zalemû ve’l-hamdü li’llâhi Rabbi’l-‘âlemîn**”¹⁴³⁵ oldular. Bu gazve-i kübrâ fî-nefsi’l-emr ‘adîmü’l-vukû‘ olan gazavâtındandır. Eger bu mecelle-i *Nevpeydâ* bi-mennihi te‘âlâ ba‘de’t-tekmîl *Fezleke-i Kebîr* tercemesine muvaffak olursak inşâallâhu te‘âlâ anda yegân yegân zikr ü beyân olunur. Vallâhi el-muvaffak.

Zikr-i Zuhûr-ı Hârikü’l-‘Âde¹⁴³⁶

Meşâyih-i sûtûde-etvârın ercmendi merhûm Karaçelebizâde ‘Abdülaziz Efendi kütüb-i tevârîh-i kibâr-ı fuzalâdan nakl ü rivâyetle *Ravzatü’l Ebrâr*’da bu vechile nigâşte-i safahât-ı beyân olur ki, bu sâl zarfında hıttâ-i Mardin’de bi-emr-i sâni‘-i ‘âlem vuhûş ve tuyûr ve benî Âdem, hattâ mâr u mûr ve kerdem-sûret? akbehinde âsmândan zemîne tekebbüren¹⁴³⁷ rîzân olup, işbu suver-ı ‘ibret-esere ilkâ-yı nazar eyleyenler fıkra-i Sübhânü’l-Hâlik **keyfe yeşâ-künân** hatve-perdâz-ı vâdî-i hayret-nişân oldular. Fî-nefsi’l-emr sinîn-i Hicriyyeden ile’l-ân bu gûne hârikü’l-‘âde zuhûru meşhûd-ı dîde-i ins u cân olmamıştır.

¹⁴³⁴ Bu mahalle-i te‘âlâ (Derkenar notu).

¹⁴³⁵ “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd Alemlerin Rabbi Allah’a mahsustur”. *Kur‘ân*, Enâm, 6/45.

¹⁴³⁶ Zikr-i Zuhûr-ı Hârikü’l-‘Âde.....ma‘dûde itmiştir (Derkenar notu).

¹⁴³⁷ “Teberrüken”?

Vefât-ı eş-Şeyh Kemâleddîn el-Hâşimî

Kibâr-ı meşâyih-ı sûfiyyûndan Kutbü'l-ârifin gavsı'l-kâmilîn sâhibü'l-menâkıbı'l-me'sûre ve'l-kerâmâtı'l-meşhûre eş-Şeyhü'l-fâzile'l-ârif Kemâleddîn bin 'Abdüz-zâhir 'Ali ibn Mehemed bin Cafer Hâşimî el-Caferî el-Kavsî kuddise sırruhu hazretleri ki, mevlidleri Kavs-i? mahmiyye olup Mecd bin Dakîk el-Îdü's-Şâfiî'den tefakkuh ve tedrîse mücâz oldukdan sonra semt-i tasavvufa meyl ile nâsîden münkatı' ve zikr ü tevhîde meşgûl olup Kahire'de mütevattın Şeyh İbrâhîm Câbirî sohbetini ihtiyâr itdiler. Ber-vefk-ı âdâb-ı tarîkat tezkiye ü teeddübden sonra kasaba-i Ahmima? zâviye peydâ idüp irşâda meşgûl olmağla halk-ı kesîr ahz-ı yed-i bey'at itmekle mütetebbi' olmuşlar idi. İmâm Suyûtî rahimallâhu tahkîki üzre işbu sâl-i recebü'l-müreccebinde tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde itmiştir.

İbtâl-i Regâib der-Dimaşk¹⁴³⁸

İbn Teymiyye ki, tafsîl-i ahvâli *Fezleke*'de ve ba'zı tevârihde mezkûr ve ba'zı ahvâli ber-vech-i icmâl mahalliyle bu *Târîh-i Nevpeydâ*'da dahi nakş-ı sahâyif-i sutûr kılınmıştır. Şehr-i cennet-meşâm mahmiyye-i Dimaşku's-Şâm'da edâsı cemâ'atle öteden berü beyne'l-meşâyihü'l-kibâr şöhret-yâb olan salât-ı regâibden niçe mübâhase olunup mûmâ-ileyh İbn Teymiyye erbâb-ı ta'assubdan olduğundan mâ'adâ hâşâ ictihâd-ı müctehidîni hatâyâ haml ile sâlik-i meslek-i hatâ olan zümreden bu âvânda hitta-i Şâm'da mevcûd 'ulemânın reîsi bulunduğundan kelâmı nâfiz olup hâh-nâ-hâh öyle bir ecr-i cüz'îlik¹⁴³⁹ ol memleket-i 'azîmede 'ahd-i Melik Nâsır'da ibtâlîne bu senede bâ'is oldu.

[246b] Vefât-ı Hâkim Bi-emrillâh 'Abbâsî

Mütetebbi'in-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı hafîdir ki, Hulefâ-i 'Abbasiyye Bağdâd-ı behîşt-âbâdda Hülâgû hınzırı müstevlî oldukça,

Beyit

Âsumân-râ hakk bûd ger hûn be-gîred ber-zemîn

Ber-zevâl-ı Melik Musta'sım emîrû'l-mü'minîn¹⁴⁴⁰

¹⁴³⁸ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴³⁹ Erbâb-ı ta'assubdan.....bâ'is oldu (Derkenar notu).

¹⁴⁴⁰ Yeryüzü kan ağlıyor olsa bile gök yüzü haklı
Emîrû'l-mü'minin Mutasımın zevaline

Nesir; müeddâsınca altı yüz elli altı târîhinde münkarız olup anlardan bir fırka elli dokuzda Mısır'da zuhûr eyleyüp niçe zemân halîfe olmuşlar idi ki, inşâallâhu te'âlâ icmâlen mahallinde zikr olunur¹⁴⁴¹. Ol fırka-i nesîblerin ikincisi olan Hâkim Bi-emrillâh bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi *Târîhü'l-Hulefâ*'dan terceme-i ahvâlîni bu vechile yazar ki, Hâkim Bi-emrillâh bin Hasan bin 'Ali bin Ebî Bekr bin el-Müsterşid Billâh hulefâ-i Mısır'ın ikincisi olup cedd-i emcedi Müsterşid Billâh Fazl Ebü'l-Mansûr ibnü'l-Mustazher Bağdâd-ı behîşt-âbâda yirmi dokuzuncu halîfe-i zîşândır ki, pederinden sonra halîfe olup müddet-i 'ömrü 'alâ-rivâyetin kırk dört ve müddet-i hilâfeti on yedi yıl ve yedi sekiz ay mikdârıdır. Mahbûsen rütbe-i şehâdete resîde, 'âlim ve 'âkıl ve reşîd ve 'âdil ve halîfe-i kâmil idi. Sâirleri rütbe-i hilâfete su'ûd itmemişlerdir. Dârü'l-hilâfe-i Bağdad dâhil-i dest-i Hülâgû-yı zulm-mu'tâd oldukda sâhibü't-terceme vilâyet-i 'Arab'a firâr eyleyüp niçe müddet ümerâ-i 'Arab miyânında ikâmet itmiş idi. Melik Muzaffer Şâm'a geldikde, Ahmed'i buldurup halîfe nasb ve ümerâ-i 'Arab ile Bağdad'[a] irsâl itmiş idi. Leşker-i Tatar ile merreten ba'de uhrâ ceng ü cidâl ve niçe mülk mevrûsunu a'dâ ile gâlib gelmek ile girü mülküne idhâl itmiş idi.

Ba'dehû Sultân-ı Mısır Baybars da'vet eyleyüp Mısır'a vardıkda kendüden evvel halîfe evvelâ¹⁴⁴² Mustazır üç gün mukaddem Mısır'a dâhil olmağla Hâkim Bi-emrillâh havfa tâbi' olup Haleb'e geldikde ittifâkıyla halîfe nasb eylediler. Ba'de-zâlik Mustazır Billâh esnâ-yı muhârebe-i Tatar'da nâ-bedîd oldukda Melik Baybars tekrâr da'vet itmekle altı yüz altmış saferinde ehl ü 'ıyâliyle Mısır'a karîb oldukda Baybars kemâl-i ta'zîm ü iclâl ile istikbâl ve hilâfet sadrına cülûs itdirdiler. Ba'de zemân Sultân Kalavun pâdişâh oldukda halîfeye zerre mikdârı rağbet itmedi ve emr-i saltanata dahi aslâ vaz'-ı yed itdirmedi. Salâhaddîn ibn Kalavun seksen dokuzda sultân-ı Mısır oldukda halîfe-i müşârün-ileyhe ri'âyet-i küllî ile iltifât itmiş idi. İşbu sâl cumâde'l-ülâsında 'ahd-i saltanat-ı Melik Nâsır'da 'âzim-i dâr-ı bekâ olup civâr-ı Seyyidü'n-nefise'de mebnî¹⁴⁴³ türbe-i mahsûsasında defn olunmuşdur. Müddet-i hilâfeti kırk bir yıl ve birkaç ay mikdârıdır. Mevlânâ el-Cenâbî kırk [sene] ve çend şühûr olup halâ? nâdiretü'l-Mısır'da medfûn hulefânın evvelidir dimişdir¹⁴⁴⁴. Zemân-ı [247a] hilâfetinde iklîm-i Mısır'da sekiz kimesne pâdişâh olmuşdur ki, icmâlen isimleri budur:

1- Melikü'z-Zâhir Baybars

¹⁴⁴¹ İnşâallâhu te'âlâ.....olunur (Derkenar notu).

¹⁴⁴² Olan?

¹⁴⁴³ Civâr-ı seyyide'n-nefisede mebni (Derkenar notu).

¹⁴⁴⁴ Mevlânâ el-Cenâbî.....dimişdir (Derkenar notu).

2- Melik Sa‘îd Muhammed bin Baybars

3- Melik ‘Âdil Salâmîş bin Baybars

4- Melik Mansûr Seyfeddin Kalavun

5- Melik Eşref Salâhaddîn

6- Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun

7- Melik ‘Âdil Ketbogā el-Mansûr

8- Melik Mansûr Lâçîn

Melik Mansûr Lâçîn’den sonra ikinci def‘a Melik Nâsır sultân-ı Mısır olup, anın def‘a-i sâniyesinde müntakıl-ı dâr-ı bekā olmuşlardır, rahimehümullâh .

Vefeyât¹⁴⁴⁵ der-Zemân-ı Hilâfet-i O

Hafî olmaya ki Hâkim Bi-emrillâh’ın zemân-ı hilâfetinde süvâr-ı kûşîş-i? bekā olan meşâhîr-i ‘ulemânın ba‘zıları bunlardır:

- 1- eş-Şeyh İzzeddin ‘Abdüsselâm rahimehu’llâhi’l-‘Allâm
- 2- Tâceddin ibn bintü’l-‘Arru’l-Ma‘rûf? ‘aleyhi rahmeti’r-Raûf
- 3- Mecdüddîn bin Dakîku’l-‘İyd ‘aleyhi’r-rahme
- 4- Şeyh Cemâlüddîn Muhammed bin Mâlik ez-Nühât rahimallâhu
- 5- Kemâlüddîn Ebû Hafs Ömer? bin ‘Adîm müverrih-i Haleb
- 6- ‘Abdürrezzâk Ra‘si’l?-müfessir
- 7- İmâm Şihâbüddîn Fazlullah Tûrşîni
- 8- Ebû Şâme ‘Abdurrahmân müverrih-i Şâm
- 9- İmâm Hamîdüddîn ‘Ali Zarîr ez-kibâr-ı hanefiyye
- 10- Ahmed bin ‘Abdüddâim ez-meşâyih-ı hadîs
- 11- İbn ‘Asfûr ez-Nühât İşbîle
- 12- ‘Abdürrahim bin Yûnus ez-kibâr-ı Şâfi‘iyye
- 13- İmâm ‘Alâmüddîn Kâsım-ı Lurfî
- 14- Siracüddin-i Ermevî
- 15- İmâm Mansûr bin Selîm ez-Huffâz
- 16- İmâm Ebü’l-Hasen ‘Ali bin Sa‘îd-i Mağribî müverrih-i meşhûr

¹⁴⁴⁵ Nûshada “vefeyyât” şeklinde yazılmış.

- 17- Hoca 'Îmâd Fakîh ez-kibâr-ı şu'arâ-i Fars
- 18- Tâcüddîn 'Ali bin Enceb bin Sâ'î müverrih-i meşhûr
- 19- İsmâîl bin Hadremî ez-kibâr-ı 'ulemâ-i Yemen
- 20- Şemsüddîn Muhammed bin Mahmûd-ı İsfahânî şârih-i Mahsul
- 21- Takıyyüddîn Mansûr bin fellâh-ı Yemenî sâhibu'l-Muğnî
- 22- Ahmed bin Yûsuf-ı Kevvâşî el-müfessir
- 23- Şemsüddîn Ahmed bin Hallikan el-müverrih
- 24- İmâm Ebü'l-Hâmid Mahmûd Lü'lü-i şârih-i Manzûme
- 25- Hüseyin bin Ayâz Nahvî sâhib-i Kavâ'id
- 26- İmâm Ebü'l-Fazl 'Abdullah Mevsilî sâhibu'l-Muhtâr
- 27- Burhâneddin Muhammed-i Neseî
- 28- İmâm Raziyyüddin Muhammed-i Esterâbâdî şârih-i Kâfiye
- 29- Şihâb Ahmed-i Karanî ez-kibâr-ı 'ulemâ-i Mısır
- 30- 'Allâmâ Nasreddîn 'Abdullah bin Ömer el-Ma'rûf bi'l-Kādî Beyzâvî
- 31- Muhammed Bedrüddîn bin Cemâlüddîn bin Mâlik ez-kibâr-ı nühat
- 32- Şeyhü'l-etıbbâ 'Ali Kureşî sâhib-i Mûciz
- 33- Celâlüddîn 'Ömer-i Habbâzî sâhibu'l-Muğnî
- 34- Kādî-i Fâzıl Muhyiddin ibn 'Abdu't-Tâhir edîb-i Mısır
- 35- İmâm Muhammed Havî ez-kibâr-ı Şâfi'iyye
- 36- Ahmed bin 'Ali bin Sâ'âtî sâhibu'l-Mecma'
- 37- Zahîrüddîn 'Ali bin Muhammed-i Kâzerûnî müverrih-i Bağdad
- 38- İbn Nühâssu'n-nahvî
- 39- Yâkût el-Musta'sımî Sultânü'l-Hattâtîn
- 40- İmâm Kurtubî sâhib-i te'lîfât
- 41- [247b] İmâm Muhyiddin en-Navî sâhib-i te'lîfât
- 42- Burhâneddin bin Cemâ'a
- 43- Necmüddîn el-Kâtibî
- 44- Takıyyüddîn bin bintu'l-'Arre?
- 45- İmâm Mûsâ el-Cezûlî ez-kibâr-ı nühat

Ve meşâhîr-i meşâyih-ı kirâmın ba'zıları bunlardır:

- 1- Şeyh İsmail Gûrânî kuddise sırruhu
- 2- Şeyh 'Abdülhak bin Seb'in ez-meşâyih-ı mersiyye

- 3- Kutbü'l-‘ârifîn Şeyh Sadreddin Muhammed bin İshak-ı Konevî kuddise sırruhu
- 4- Kutbü'l-‘ârifîn ve gavsü'l-vâsılîn Celâlüddin Muhammed el-Belhî el-ma‘rûf bi-Monlâ Hünkâr kaddesallahü te‘âlâ sırrehu.
- 5- Ser-tâc-ı ‘ârifîn Seydî Ahmed-i Bedevî kuddise sırruhu
- 6- Şeyh Ebü'l-‘Abbas Halife-i Şâzelî
- 7- Ahmed bin ‘Ömer el-Mürsî halife-i Seyh Şâzelî eyzan
- 8- Muslihüddin-i Şîrâzî el-ma‘rûf bi-Şeyh Sa‘dî kaddesallahü sırrehu

Şeyh Sa‘dî-i Şîrâzî

Fî-nefsi'l-emr kutbü'l-‘ârifîn zümresinden ta‘dâd olunmağa şâyeste olduğuna *Bostân ve Gülistân* nâm nüsha-i bî-hemtâları şâhideyn-i ‘âdileyndir ki, beyne'l-‘ârifîn tezkiye olunmuştur. Târîh-i vefâtı nefsi'l-emre mutâbık vâki‘ olmağla bi't-temâm tahrîr olundu.

Târîh

Hümâ-yı rûh-ı pâk-i Şeyh Sa‘dî

Cû der-pervâz-ı şud ez-rûy-i ihlâs

Meh-i şevvâl-bûd ve şâm-ı cum‘a

Ki der-deryâ-yı rahmet-geşt gavvâs

Yekî pürsîd sâl-i fevt-güftem

Zi-hâsân bûd ez-ân târîh sûd hâs¹⁴⁴⁶

Vefât-ı Ebû Nümeý Şürefâ-i Hicâz’dan kesserehümu’llâhü Zü’l-minen seyyid-i sahîhu’n-neseb-i Peygamber-i ‘âlem-hasb Ebû Nümeý Muhammed ‘aleyhi rahmeti’s-Samed işbu sâl evâhırında müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduğuna Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde zikr ü beyân itmekle bu mahalle kayd olundu. Şerîf-i müşârün-ileyh altı yüz altmış dokuzda Şerîf İdrîs bin Katâde üzre ‘asker çeküp İdrîs? Şerîf ol muhârebede şerbet-i küllü men ‘aleyhâ fânin¹⁴⁴⁷ den nûş itdikde târîh-i merkûmede mûmâ-ileyh Şerîf Ebû

¹⁴⁴⁶ Şeyh Sadî’nin temiz ruhunun kuşu Hümâ

İhlasından uçtu

Şevval ayının Cuma gecesi idi

Rahmet denizinin suyuna daldı

Biri ölüm yılını sordu söyledim

Özel olan bu kişi o tarihte özel oldu (Hamdullah el-Müstevfi’nin şiiri).

¹⁴⁴⁷ “Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacaktır”, *Kur’ân*, Rahman, 55/26.

Nümeý Muhammed câlis-i sadr-ı şerâfet-i Hicâziyye olduğı kezâlik Kâtib Çelebi merhûmun te'lifâtında musarrahdır. Bu takdîrce otuz iki seneye karîb¹⁴⁴⁸ ve zemân şerîf-i Hicâz olmuş olur.

Mevlânâ el-Cenâbî 'aleyhi'r-rahme *Târîhi*'nde dir ki, Şerîf Ebû Nümeý Muhammed bin Ebî Sa'd Hasan bin 'Ali bin Katâde işbu sâl Saferu'l-hayrının ikinci günü emâret-i Mekke-i Mükerreme'yi hüsn-i ihtiyârıyla oğulları Hamîza ve Remîse'ye 'ale'l-iştirâk ferâgat idüp ba'de yevmeyn dâr-ı bekâya rihlet eyledi. Mûmâ-ileyh Ebû Nümeý halîm ü vakûr ve emr-i siyâsetde sâhib-i ârâ-yı 'âkıl ve mürüvvet-pîşe idi. Mehâsini kesîr olup eş'âr-ı Nâbiga-pesendi dahi var idi. Mukaddemâ İdrîs bin Katâde 'azlinden sene isnâ ve hamsîn ve sitte-mi'e şevvalinin yirmi beşinci günü emîr-i belde-i tayyibe olmuş idi. Tafsîli *Târîh-i sâbîku'z-zikrde* tahrîr olunduğı üzre gâh iştirâ ve gâh münferiden bir müddet hükûmet idüp seksen yedide Cemmâz bin Şeyha kendüyü Mekke'den ihrâc ve ba'zı ümerâ-i Mansûr Kalavun'u i'ânetile emîr olmuş idi. Yine sene-i mezkûrede emâret kendüye teveccüh eyleyüp min-haysi'l-mecmû' pencâh sâle karîb emîr-i sâibü't-tedbîr olmuşdur. Mûmâ-ileyhimâ Hamîza ve Remîse'nin ve birâder-i âharları Ebi'l-gays ile min beynehüm güzerân vekâyi'in ve her birinin gâh münferiden ve gâh müştereken emîr olduklarının tafsîli *Târîh-i Cenâbî*'den ve icmâlî ba'zı âsâr-ı 'abd-i Hakîr'den taleb oluna. Beyne'l-ihvân ve'l-a'kâb gavgâ-yı iştirâk seksen seneden mütecâviz vakt ü zemân mütemâdî olmuşdur. Bu mecelle-i *Nevpeydâ*'da dahi inşâallâhu te'âlâ altmış iki târîhi vekâyi'i hılâlinde zikr olunsa gerekdir¹⁴⁴⁹, el-'ilmü 'indallâh.

VEKÂYİ'-i SENE İSNÂ VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L- HİCRETİ'N-NEBEVİYYE¹⁴⁵⁰

Zikr-i İcmâl-i Feth-i Hısn-ı Kite¹⁴⁵¹

Sene-i sâbıkada şerh ü beyân olunduğı üzre Koyunhisârı kurbünde şîr-pîşe-i megâzî 'Osmân Hân-ı Gâzî müttefikân müctemi' olan üç 'aded tekfûru ber-vefk-ı mazmûn-ı kerîme-i **Kem min fi'etin kalîletin galeb etten kesîraten bi-iznillâh**¹⁴⁵² kahr u tedbîr eyleyüp esnâ-i muhârebede Küstilek tekfûru katl ü i'dâm olunup bakıyyetü's-süyûf a'dâ-yı dalâlet-[248a] nişân etrâf ü eknâfa perâkende vü perîşân olduklarında Kite tekürü dahi Ulubâd tekfûruna ilticâ itmiş idi. Server-i mücâhidîn tekfûr-ı mesfûru taleb eyleyüp "kuvvet-i seyfîmden firâr itmiş düşmeni yâ teslîm ider yâhûd memleketini bi-iznillâhi te'âlâ başına yıkup kendüsünü

¹⁴⁴⁸ Karîb: +ve

¹⁴⁴⁹ Mevlânâ el-Cenâbî.....gerekdir (Derkenar notu).

¹⁴⁵⁰ Vekâyi'-i sene 702 (Derkenar notu).

¹⁴⁵¹ Derkenarda da yazılmış.

¹⁴⁵² "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

‘âzim-i dâr-ı cahîm iderim” deyü irsâl-ı peyâm buyurdıklarında Ulubâd tekfûrunun cân-ı habîsi ser-i ahbesine sıçrayup kendi memâlikini zu‘munca muhâfaza için nesl-i pâkîze-ter-i ‘Osmânî cîsr-i Ulubâd’dan geçmemek şartıyla Kite tekfûrunu taraf-ı bâhirü’ş-şereflelerinden hıdîvânelerine irsâl eyledi. Tekfûr-ı mesfûra ibtidâ dîn-i İslâm ‘arz olundukda ezel-i âzâlde ka‘r-ı sakarda pâdâş-ı mürde-i şeyâtîn olacağı mukadder olmağla ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ kabûl-ı îmândan nûkûl itmekle bi-emr-i cihân-mutâ‘-ı hâkânî pîşgâh-ı kal‘ada lâşe-i habîsesi hezâr pâre kılındı. Ahâlî-i kal‘a tekür-i murdârlarının bu hâlini gördüklerinde teslim-i hisâr eylediler. Kal‘a-i mezkûre dahi bu vechile dâhil-i kabza-i tasarruf-ı İslâmiyân oldu, fe-li’llâhi’l-hamd ve’l-minne. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi bu fethi yedi yüz yedide vâki‘ oldu, bir rivâyetde on yedide vâki‘ oldu demiştir. Lâkin Kâtib Çelebi tahrîri üzre esahh-ı akvâl bu sâl-i ferah-iştîmâlde vukû‘udur. Ol âvânda şu‘arânın birinin nazm itdiği bu târîhden dahi bu sâlde vâki‘ olduğu mübeyyendir.

Târîh

Koyunhisârı’nı çün ceyş-i İslâm

Alınca Kite nâm hısna gelindi

Nasîb itdi anın da fethini Hakk

O demler kuvvet-i İslâm-ı bülendi

Çıkup uçlar o demde ana târîh

Didi bu Kite Hısnı da alındı¹⁴⁵³

Nesir: Solakzâde tahrîri üzre ‘ahd-i sâbika binâen min-ba‘d nesl-i tâhire-i Âl-i ‘Osmân a‘dâ-yı dîne sefer itdikçe cîsr-i Ulubâd’dan mürûr itmeyüp, hîn-i iktizâda zevrakçeler ile nehirden ‘ubûr iderler idi.

Zikr-i Şehâdet-i Aydoğdu Bey¹⁴⁵⁴

Hafî değildir ki, Aydoğdu Bey ba‘zı müverrihîn rivâyeti üzre sultânü’l-mücâhidîn hizmetlerinin birâder-i püser-i berâberleridir? Lâkin ekser-i müverrihîn birâderzâdeleridir deyü tahrîr itmişlerdir. Ve gâlib-i ihtimâl Gündüz Alp nâm birâder-i asîllerinin fer‘-i celîlleri olmakdır. ‘Alâ kelâ’t-tekaddirîn? bu gazve-i kübrâ hilâlinde câm-ı şehâdeti nûş itmekle

¹⁴⁵³ Ebced hesabı var.

¹⁴⁵⁴ Derkenarda da yazılmış.

Koyunhisârı kurbünde defn olunmuştur. El'ân kabr-i 'âlîleri mahall-i merkûmede aydan aydın zâhir olup ziyâret-gâh-ı enâmıdır. *Mir'ât-ı Kâinât*'da 'ammîler olmak üzere [248b] rivâyet olunduğu dahi mastûrdur, el-'ilmu 'indallâhi te'âlâ.

Feth ü Teshîr-i Kal'a-i Kestel

Ânifen terkîm olunan gazve-i 'azîme Kestel'in tekfûru esnâ-i muhârebede sebbâh-ı bahr-i cahîm olduğu işâret olunmuş idi. Pes Kestel Kal'ası'nı ahâlîsine teslîm-i hisâr için irsâl-i peyâm şecâ'at-ittisâm olundukda tekfûrlarının ahâlî ve guzât-ı zafer-i 'tiyâdın ikdâm-ı hamîyyet-ittisâli ahâlî-i kal'anın 'ayne'l-yakîn meşhûdları olmağla ekser-i müverrihîn tahrîr u terkîmleri üzere teslîm-i hisâr eylediler. Ba'zı müverrihîn darb-ı dest ile feth olunduğunu tastîr itmişlerdir **kelâ't-tekaddirîn** kal'a-i mezkûre dahi bu yüzden dâhil-i hıttâ-i İslâmiyân oldu. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi bu fethi dahi yedi yüz yedide olmak üzere tahrîr itmekle sene-i mezkûre vekâyi'inde dahi işâret olunmuştur.

Zikr-i Mezbûr Mâdde-i Garîbe der-Kahire¹⁴⁵⁵

İmâm Bezâlî *Târîhi*'nde dir ki, Kahire tarafından ba'zı sikadan vâride kütübde kırâat itdikde şehir-i cemâziyelâhirenin dördüncü hamîs günü bahr-ı Nil'den arz-ı munevvakiyeye? bir dâbbe-i 'acîbetü'l-hılka çıkup sıfatı bunun câmûs gibi lâkin bâlâ-yı şî'r? ve izni izn-i cemel gibi ve 'ayneyn ve ferci nâka gibi lâkin tûlâ bir karış mikdârı zenb fercini mütegattî idi ki nısf tarafı zenb-i semeke müşâbih ve rakabesi tebbân-ı mahşûşu galîza meşâkil olup fem ve hufeteyni gırbâl misilli idi. Ve dört 'aded enyâbı olup ikisi fevkde ve ikisi esfelde idi ki her birinin tûlû beşerden dûn ve 'arzı usbi'în mikdârı idi. Ve feminde beyâdık-ı şatranca müşâkil kırk sekiz 'aded dares? ü sinni olup tûl-ı yedini batnından anı ile'l-'arz bir buçuk şîr ve rekebesinden hâfirine dek asgar ve müca'ad su'bân batnına mûmâsil ve hâfiri sukkerce? gibi ve dört azfârı var idi ki zafr-ı cemîle benzerdi. Ve 'arz-ı zahır iki buçuk zırâ' mikdârı ve tûlen feminden zenine dek on beş kademe ve batnında üç kürûş olup lahmı ahmer ve zefreti? zefret-i semek gibi ve tu'mer-i lahm-ı cemel gibi ve gılzet-i cildi çâr esâbi' mikdârı olup darb-ı şemşîrde mânend-i Rüstem yegâne olanı pehlûvânân-ı süyûf-ı muhaddidi fem-i sikkîn denlû te'sîr itdirememişler idi. Cildi beş cimîle tahmîl olup kemâl-i takallübünden mikdâr sâ'a mesâfede cimâl tebdîl olunarak Kal'a'da huzûr-ı sultâna ihzâr olundukda seyr ü temâşâdan ba'de'l-istirfâ? cild-i merkûm kerpîc misâl kat' u hıfz olundu deyü Mevlânâ el-'allame es-Süyûtî 'aleyhî'r-rahme *Hüsnü'l-Muhâzara*'da zikr itmişlerdir. Fe-sübhâne'l-Kâdiri'llezî yehluku'l-halka keyfe yeşâe ve hüve kadîr.

¹⁴⁵⁵ Zikr-i mezbûr-ı..... isticlâb olundu (Derkenar notu).

Zikr-i İbtâl-ı Ba‘zı Umûr-ı Nasârâ der-Mısır

Bu dahi sahâyif-i *Târîh*-i merkumda muharrer vekâyi‘dendir ki Emîr Rûknüddîn Baybars çâşnigir bu sâlde ez-kadîm Mısır’da cârî ‘îd-i şehîdi ibtâl eyleyüp ol âyîn-i bâtlı fe-li’llâhi’l-hamd ve’l-minne, bi’l-külliyeye ol diyârdan zâil olmuştur. ‘Îd-i şehîd didikleri ‘inde’n-Nasârâ bir tâbût var idi ki derûnunda bir usbu‘ olup zu‘m-ı bâtılları üzre hâşâ ba‘zı şühedâlarının usbu‘ı idi. Ve tâbût-ı mesfûr mâdâm ki Nil’e ilkâ olunmaya ziyâde olmak ihtimâli yokdur, zu‘munda idiler. Pes-i mevsimde nevâhî-i sâireden cemm-i gafır Nasârâ müctemi‘ olup ol mahalde müskirât ve sâir umûr-ı fazıha zuhûra gelürdü. Çünkü belde-i İslâmiyyede muhıll-ı ‘akâyid-i ‘avâm bu makûle umûr-ı müstelzimü’l-hatarın vücûdu umûr-ı nâ-şâyesteden olup def‘i hükkâma lâzım u vâcib olmağla ibtâliyle ed‘iye-i vefîre isticlâb olundu.

Zikr-i İnhizâm-ı Gâzân der-Dimaşk

Sene-i âtiyede tercemesi terkîm olunacak Gâzân ki yedi yüzde ve yedi yüz birde ba‘zı ahvâlî tahrîr olunmuş idi. İşbu sene isnâ ve seb‘a-mi‘ede Kâtib Çelebi kavli üzre bi’z-zât Gâzân ve *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi tahrîri üzre Kutluşah nâm kimesneyi lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ leşker-i Tatar-ı bed-tebâra serdâr nasb eyleyüp bilâd-ı İslâmiyyeye taslît eyledi. Sultân-ı iklîm-i Mısır Melik Nâsır dahi var kuvveti bâzûya getirüp yanına cem‘ eylediği ‘asker-i ‘adû-şikâr ile mâh-ı ramazân-ı şerîfde sevâhil-i nehr-i Fırat’dan Birecik nâm mahalle vâsıl oldukda derhâl ayağı tozuyla;

Nazım

Allah Allah diyelim sancak-ı şâhı çekelim

Taraf-ı a‘dâya yalını seyf-i sipâhi çekelim

Nesir; diyerek cem‘iyyet-gâh-ı a‘dâya bir vechile girişdiler ki, süyûfun şakırdısı sinânın şakırdısına gâlib ve guzât-ı Mısriyyânın pânın Allahuekber sadâsı sahîl-i huyûlu sâlib oldu. Ve’l-hâsıl ol gün vakt-i ‘işâyâ dek bir ceng-i ‘azîm olmuştur ki, feleklerde melekler derûn-ı nehirde semekler âvâze-i tahsîni peyveste-i âfâk eylemişlerdir. Egerçi taraf-ı İslâmiyândan niçe sa‘âdet-mend şerbet-i şehâdet ile vâsıl-ı dâr-ı na‘îm oldular, lâkin cânib-i muhâlifinden dahi lâ-yuhsâ küffâr dâhil-i ka‘r-ı nâr-ı cahîm oldular. Çünkü leşker-i Şâm çâr aktârı ihâta eyledi, çend müslimîn leşker-i küffârı ortaya alup tâbe-sabâh küffâr birbirine bir ‘acâyib sâtûr çekdiler ki, bir misli dahi vukû‘ bulmamışdır. Sabâh olup bâd-ı sabâ bir mikdâr gubâr-ı

huyûlü ref' itdikde leşker-i Tatar kendülerini bu hâlde gördükleri gibi târ-mâr [249a] olmağa yüz tutdular. Leşker-i İslâm Fırat'a dek kırarak ta'kîb eyleyüp nicesini esîr ve nicesini nehr-i Fırat'a gark eylediler. Melik Nâsır salimen ve gânimen Mısır'a 'avdet eylediği peyâm-ferah-ihâm etrâf-ı aktâra berîd-i sabâ-mesîr ile münteşir kılındı. Bu hezîmetden sonra küffâr-ı Tatar bilâd-ı İslâmiyyeye bir dahi müstevlî olmak değil, bed-nazarla bakmağa kâdir olmadılar. Fe-li'llâhi'l-hamd ve'l-minne.

Vefât-ı Sultân Ketbogâ Sultân-ı Mısır

Ketbogâ-yı mahlû'-ı surahda mahbûsen tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde eyledi. Mûmâ-ileyh melikü'l-âdil Ketbogâ el-Mansûrî Sultân Kalavun 'abd-i memlûklerinden iken efendizâdesi Melik Nâsır'ın def'a-i ûlâsında ümerâdan olmuş idi. Mûmâ-ileyh Melikü'n-Nâsır on yaşında tıfl-ı sagîr bulunmağla hal' idüp tagallûben taht-ı saltanatda mekîn olmuş idi. Sene-i mezbûre kudûm-ı Sûmî? sebebiyle Nil-i Mısır şehri gark idüp fart-ı kaht ü galâdan tâ'ûn vebâ dahi peydâ oldu ki, Şam'a gitmiş idi. Doksan altı muharreminde Mısır'a giderken ba'zı ümerâ cürm itmekle girü Şam'a nüfûz idüp Emîr Lâçîn pâdişâh olmuş idi. Ketbogâ [silik] etmekle Sarah? Beyliği tevcîh olunmuş idi. Andan eyledi *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi ba'de-zâlik [Şam]? vâlîsi olup anda fevt olundu deyü tahrîr itmiştir. Vallâhu a'lem¹⁴⁵⁶.

Feth-i Cezîre-i 'Avret

Tarsus sâhilinde vâki' cezîre-i 'Avret himmet-i merdân-ı neberd-âzmâ ile işbu isnâ ve seb'a-mi'e sâl-i ferah-iştimâlî evâsıtında feth olunduğu *Takvîmü't-Tevârih*'de keşîde-i silk-i sutûr kılınmağla bu mahalle kayd olunmak çespân görüldü. Bu mâddenin dahi tafsîli *Fezleke-i Kebîr*'de muharrerdir, fe'l-yerci' ileyhâ.

Zikr-i Zelzele-i 'Azîme der-Mısır

Ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre bu senenin takrîben evâsıtında iklim-i Mısır ve Şâm-ı cennet-meşâmda bi-hükmi Hâlık-ı zemîn ü zemân bir rütbe tezelzül-i arz vâki' olmuşdur, tavsîfi kalem-i ta'bîr ile mümkün değildir. Kemâl-i şiddetinden ebniye-i vefire harâb ve nüfûs-ı kesîrenin mekânları zîr-i türâb olup, hattâ Hama ve Humus Kal'aları'nın niçe mahâlli münhedim oldu deyü *Mir'ât-ı Kâinât*'da mastûr ve *Takvîmü't-Tevârih*'de ancak Mısır'da vâki' olduğu mezkûrdur.

¹⁴⁵⁶ Vefât-ı Sultân Ketbogâ..... Vallâhu a'lem (Derkenar notu).

Hâtimetü'l-muhaddisîn İmam Suyûtî 'aleyhi'r-rahme muhtârı üzre bu def'a şehri zilhiccede vâki' olmuştur. Hattâ *Hüsnü'l-Muhâzara*'da muharrerdir ki İskenderiyye'ye bilâd-ı sâireden ziyâde te'sîr itmekle bi-kudretihî te'âlâ bahr nısf-ı beldeye dek hücum idüp [silik] [saltanata] geldiği cimâl ve ricâli ahz ve merâkibi gark itmiştir. Kemâl-i şiddetinden Mısır'da niçe hâne sâkıt olup tahtında halk-ı kesîr helâk olmuştur¹⁴⁵⁷. Vallâhu a'lem.

Beyit

Kadd-i yâre 'ar'ar dimiş kimi elf

Cümlenin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif

Vefât-ı Takıyyüddîn

Kibâr-ı 'ulemâ-i şâfi'iyeden miftâh-ı künûzu'l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık câmi'ü'l-menkûl ve'l-ma'kûl ve Hâvi'l-fürû' ve'l-usûl, eş-Şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-kâmil el-'allâme ve'l-hayru'l-muhakkıkı'l-fehhâma Takıyyüddîn bin Ebü'l-Feth Muhammed bin eş-Şeyh Mecdüddîn 'Ali bin Zeyyât? bin Mutî' el-Kuşeyrî el-Kavsî el-Ma'rûf Dakîk 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hizmetleri bu sâl zarfında müntakıl-ı mülk-i na'im-i câvidânî olduğu *Takvîmü't-Tevârih*'de zîb-ârâ-yı sutûrdur.

Evvel-i Vaz'-ı Resm-i Bâc-ı Bâzâr

Hafî olmaya ki, bu vakte gelince bu Devlet-i 'Aliyye'de ashâb-ı dâd u dihişden bâc nâmına bir habbe alınmazdı. Bu târîhde pâdişâh-ı 'âlem-penâh makarr-ı sa'âdetleri olan Yenişehir'de sâye-endâz-ı iclâl iken bir kimesne huzûr-ı mülûkânelerinde “bu bâzârın bâcını bana tefvîz idin” deyü recâ eyledi. Şâh-ı 'âlem-penâh “bâc-ı bâzâr nedir?” deyü suâl buyurdularında, ol şahış” bâzâra yük getürenlerin her birinden bir akçe alınur” deyü cevâb virdikde, pâdişâh-ı 'âdil buyurdular ki, “bu bâzâra gelenlerde mâlın mı var, yâhûd ber-mûceb-i şer'-i ilâhî mi veyâ mülûk-i sâlifinin kânûnu mudur ol kişi itdi, “kavânîn-i mülûk-i sâlifedendir. Şehinşâh-ı takvâ-şi'âr ol şahsa, “min-ba'd bu mahalde durma yohsa sana zararım dokunmak mukarrerdir. Zîrâ benim bu misillü akçeye ihtiyâcım yokdur!” buyurdularında mukarreb-i huzûr-ı hıdîvânedan ba'zıları didiler kim “egerçi şevket-penâh pâdişâh-ı 'âlî-câha bu makûle akçenin iktizâsı yokdur. Lâkin pâsbânân-ı bâzâra bir mikdâr şey virilmek emekleri zâyî' olmamak içün 'âdetdir”, Hân-ı gâzî buyurdular ki, “çünkü bu mâdde kânûn-ı mülûk-i sâlifeden imiş. Bâzârda bir yük şey fûrûht iden kimesneler birer akçe virsünler, eger bir yük

¹⁴⁵⁷ Hâtimetü'l-muhaddisîn.....helâk olmuştur (Derkenar notu).

şey fūrūht idemezse bir nesne almasunlar. Pes ile'l-ân bâc-ı bâzâr 'âdet olup şimdi mecmû'undan alurlar. Ba'zı müverrihîn bu mâtde ibtidâ Karahisâr'da kânûn olmuştur demiştir, el-'uhdetü 'ale'r-râvî¹⁴⁵⁸. Bâc maddesinden gayrı.

VEKÂYİ'-i SENE SELÂSE VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE¹⁴⁵⁹

Hafî olmaya ki, işbu sâl-i selâse ve seb'a-mi'ede kütüb-i tevârîhde vekâyi'-i 'Osmâniyyeden şâyeste-i sahâyife tahrîr bir mâtde muharrer olmamağla *Takvîmü't-Tevârîh*'de mastûr ba'zı vekâyi'-i müteferrika ile keşîde-i silk-i sutûr kılındı.

Mevlâna el-'allâmete es-Suyûtî 'aleyhi'r-rahme Tabakât-ı Sebkî'den nakl ider ki, [merhûm-ı?] müşârün-ileyh şeyhülislâm hâfız ü [silik] ve 'ayn-ı vera' ve nâsın ve müctehid-i mutlak olup ve dîni câmi' ve 'ulûm-i şerî'atde hiberet tâmmesi [kesik] vâhid ke'l-ulûf bir vücûd-ı velâyet-mevsûf idi. [Kesik] sene hamse ve 'işrîn ve sitte-mi'e şaban-ı şerîfinin yirmi beşinci günü Kos'dan hacc-ı şerîfe müteveccih olup sâhil-i Yenbu'a karîb lede'l-vusûl kadem-nihâde-i gehvâre-i 'izz-i vücûd ve sa'âdâta âlûd oldular. Kos'da? neş'et ve tasfiyeden sonra Mısır ve Şam'a rihlet ve fuhûl-ı kesîrden sem' ve [kesik] ehâdis-i Nebeviyye 'aleyhi'efdalü't-tahiyye idüp ba'de-zâlik şeyhe'l-'Allâme 'İzzüddin 'Abdüsselâm'ı üstâd ittihâz ve anlardan ahz u tahkîk-i 'ulûm itmişlerdir. Derece-i ictihâda bâliğ olan 'ulemâ-i kirâmdan olup zemânında riyâset-i 'ilme müntehâ idiler. Hâfız Fethüddîn vassâlarında yek sahîfe tahrîr itdikden sonra ol husûsda 'aczi'ni i'tirâf ve zemân-ı müctehidînden berü mislû 'adlî olmadığından hâtme-i makâle-i evsâf itmişdir. İmâm Sübkî rahimehu'llâhi re's-i mi'e sâbi'ada meb'ûs-ı müceddidîn-i mübîndir dimişdir. Te'lifâtı kesîr olup, ez-cümle hadîsde ilmâm¹⁴⁶⁰ ve şerhi âsâr-ı cemîlelerindendir. İstinâtât-ı 'azîme mûnderic olmak hasebiyle şerh-i merkûmdan a'zam ve ahlâ şerh-i âhar te'lif olunmadığında 'ulemâ-yı muhakkikîn müttefiklerdir. Ve şerh-i 'umde? mustalah-ı hadîsde *Kitâbü'l-İktirâh* ve usûl-i fıkıhda şer'-i 'unvân ve usûl-i dînde *Metn-i metîn* cümle-i tasnîfât-ı celîlelerindendir. Dîvân-ı eş'âr-ı Nâbiga-pesendleri dahi vardır. Saferü'l-hayrın on birinci cum'a günü tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde itmişlerdir. Şerîf Muhammed Kavsî'nin nazm itdiği mersiyyedendir. **Seyetûlu ba'dek fi't-tulûl vukûfu edvî'l-serî min-dam'ı'l-mezrûk iki 'uluvv-ı fıkdu'l-'ulûm bâ-serhâ ve'l-mükrimât bi-nâzır-ı mazrûf Mehemed bin 'Ali bin da'v [silik] men kalb-i mescûn fevâd-ı seyf**¹⁴⁶¹.

¹⁴⁵⁸ Evvel-i Vaz'-ı Resm-i Bâc-ı Bâzâr..... el 'uhdetü 'ale'r-râvî (Derkenar notu).

¹⁴⁵⁹ Vekâyi'-i sene 703. (Derkenar notu).

¹⁴⁶⁰ "İlhâm"?

¹⁴⁶¹ Mevlâna el-'allâmete..... fevâd-ı seyf (Derkenar notu).

Zikr-i Vebâ-i Gâm-ı Behâyim

Bi-emrillâhi te‘âlâ behâyim cinsine bu sene tâ‘ûn misillü bir maraz-ı hâile-i vebâ-engîz isâbet eyleyüp iklîm-i seb‘a ve çâr kûşede esb ve bagal ve hımâr ve ibil ve ganem ve sâir behâyim ve haşâ? ve insî? makûleleri meşgûl-ı ekl-i ‘alef iken çârpâlarını âsmâne peyveste iderler idi. Lâşe-i behâyimden zemîn ü zamân müte‘affin olup cemî‘-i büldân ü kurâ [249b] vü kasabâtı bu mâdde cârî olmağla bir mertebe kaht-ı behâyim çekilmiştir ki, bir târîhde bu rütbe helâk-ı ‘âmm-ı behâyim vukû‘ bulmadığında ‘âmm-e-i müverrihîn müttefikdir. Ganem kısmı çok helâk olduğundan bir re’s koyun on pâreden ziyâdeye satılmışdır. Bunun tafsîli dahi *Fezleke-i Kebîr*’de mezkûrdur. *Mir‘ât-ı Kâinât* müellifi Nişâncızâde rahimehu’llâhi Melik Nâsır Muhammed’in def‘a-i sâniyesi zikrinde bu sene at kısmına tâ‘ûn misli bir sâam ‘arız olup rûy-ı zemînde at makûlesi kalmayacak mertebesi helâk olmuştur demiştir. Gâlibâ iklîm-i Mısır’da bu ‘illet ancak at kısmına müstevlî olmuş, lâkin Kâtib Çelebi merhûm vebâ-i ‘âmm-ı behâyim deyü kayd itmiştir, nitekim işâret olundu.

Vefât-ı Gâzân Hân der-Hemedan

Mülûk-i Cengîziyye-i fitne-engîzin sekizincisi olan Gâzân bu sene de Hemedan’da fevt oldu. *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi, mütercem-i mûmâ-ileyhin ahvâlini böyle tahrîr ider ki, mûmâ-ileyh Mahmûd Gâzân bin Argun bin Abagâ bin Hülâgû bin Tulay bin Cengîz-i fitne-engîz olup hâkim-i ülke-i Horasan iken ibn-i ‘amm vâlidî olan Bayduy üzerine ‘asker-i firâvân ile gelüp ba‘de’l-katl altı yüz doksân dördte Tebriz’de anın yerine geçdi. Müverrih-i mûmâ-ileyh rivâyeti üze bu sâlde vezîri Nevruz telkîniyle îmâna gelüp ismini Mahmûd kodular. Ol cem‘iyyet-i ‘azîmede halka altun ve lâlî neşr eyleyüp ba‘dehû vezîri Nevruz’dan Kur‘ân-ı ‘azîmü’ş-şân kırâat eyledi. Ramazân-ı şerîf geldikde oruç tutup, hulâsa miyâne-i küffâr-ı Tatar’da dîn-i İslâm zâhir ü şâyi’ olmuş idi. Monla İdrîs *Târîh-i ‘Osmâniyye*’de Gâzân İslâm’a geldiği gün dört yüz bin kimesne dahi şeref-i İslâmla müşerref olmuşlar idi. Ba‘dehû Gâzân kiliseleri münhedim itdürüp cemî‘-i ümerâsını îmâna getürdü deyü zikr itmiştir. Lâkin zâtında hûn-rîz olmağla üç dört sene zarfında Mısır ve Şam ve Haleb’e ve sâir memâlike ne gûne cefâlar itdiği bâlâda ber-vech-i icmâl işâret olunmuş idi. Bu sâlde Hemedan’da ve ba‘zı rivâyetde Tebrîz’de mesmûmen vefât eyleyüp şerrinden ‘âlem değil belki kendüsü dahi halâs oldu. Müddet-i saltanatı dokuz senedir. Fevt oldukda henüz nev sinn ü sâl idi. Sâbıkâ Tebriz’de pür-sanâyi‘ bir câmi‘ ve etrâfına on iki ‘âlî medrese ve kendüsüne türbe binâ etmekle anda defn olundu. Tebriz’de Şamıkazan dimekle el‘ân ma‘rûfdur. Aslı Şenbibgâzân olup, Şenîb Moğol lûgatında türbe ma‘nâsınadır. Haremeyn-i Muhteremeyn’e ve Bağdad’da

meşhed-i ‘Ali ve meşhed-i Hüseyin-i velî radiye ‘anhümâ el-melikü’l-‘alîye ve sâdât u eşrâfa bî-hadd kurâ vü kasabât vakf idüp niçe hânkâhlar ve hânlar [250a] binâ itdirmişdir. Fî-nefsi’l-emr hayrâtı bisyâr olup kendüden mukaddem saltanat sadrına cülûs eyleyen Âl-i Cengîz’in mine’l-vücûh a’lâsı olduğu mersûm-ı kalem-i bedâyi’ü’n-nigâr nüvîsende kâr-ı vekâyi’ vü ahhârdır. Yerine birâderi Muhammed Hudâbende pâdişâh olmuştur ki, mahalliyle ba’zı ahvâli işbu mecelle-i *Nevpeydâ*’da zikr olunur. İnşâallâhu te‘âlâ.

Ba’zı müverrihîn-i Îrân-zemîn dimişlerdir ki, Gâzân sene tis’a ve tis’in rebîü’l-evvelinin yirmi üçüncü günü Dimaşk’da Mısıriyyân ile mübâşir-i harb u kıtâl olup, ba’de’z-zafer Dimaşk’dan Îrân zemîne vâsıl olmuştur. Nevâhî-i Kazvîn’den Kaşkaldere? nâm mahalde enfâs-ı ma’dûdesi karîn-i hitâm olmağla İbn Yemîn demiştir ki, sâl-i heftsad ve se berz? hicretü’ş-şevvâl be-rûz-i bâdihim vakt-i ‘asr yek-şenbîh Şirâz nevâhî-i Kazvîn Şeh Cihân Gâzân be-sûy-i huld ki, nâdân-ı cihân ez-Nîş be¹⁴⁶² müddet-i saltanatı sekiz yıl dokuz ay ve müddet-i ‘ömrü otuz üç idi¹⁴⁶³.

Vefât-ı İmâm Şâgürî

Kibâr-ı nühât-ı Yemen’den Şeyh el-İmâm el-‘âlim el-kâmil el-fâzıl el-‘allâme Şihâbüddîn Ebû Bekr-i Şâgürî ‘aleyhi rahmeti’l-Bârî işbu sâl evâhırında sarf-ı enfâs-ı ma’dûde ile harf-i ‘illet-i mâsivâdan sâlim oldukları hâlde zemân-ı mâzîde müntakıl-ı ‘âlem-i bekâ olanlara ittibâ‘en nahv-i maksûde ‘azme câzim oldukları *Takvîmü’t-Tevârîh-i Kâtibî*’de nakş-ârâ-yı miyân-ı cedâvildir. Mütercem-i müşârün-ileyh rahmetullahi ‘aleyh iklîm-i Yemen’de vaktinde mevcûd nühât-ı ma‘ârif-simâtın reîsi olduğu tabakât kitâblarında musarrah u mastûrdur.

Vefât-ı Fethüddin es-Sâhib

Bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olan fuzalâdan biri dahi âsî bi-‘ilm-i hadîsden el-‘âmil el-‘âlim el-‘ârif Fethüddin ‘Abdullah bin Muhammed bin Ahmed el-Mahzûmî bin el-Kayserânî eş-Şehîr bi’s-Sâhib ce‘ale emr u bihâr rahmetehû? mine’s-sâhib dir ki, muhaddis-i kâmil ve lebîb ve şâ‘ir-i fasîh u edîb olup, bir müddet vezâret-i Dimaşk ile evkât-güzâr oldukdan sonra muvvakki’-i Mısr-ı zât-ı ehrem oldular. Ashâb-ı kirâmdan¹⁴⁶⁴ ‘aleyhim rıdvânullâhi ‘aleyhim

¹⁴⁶² “Bih”?

¹⁴⁶³ Ba’zı müverrihîn-i Îrân..... ‘ömrü otuz üç aydı (Derkenar notu).

¹⁴⁶⁴ + ‘aleyhim.

ricâl-i sahihin zikrini müştamil te'lîf-i latîfleri olup kendüsünden Dimyâtî rivâyet itmiştir. Şehr-i rebû'l-âhırda Kahire'de tekâmîl-i hadîs-i ömr-i 'azîz eylediler¹⁴⁶⁵.

VEKÂYİ'-i SENE ERBA'A ve SEB'A-Mİ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, işbu erba'a ve seb'a-mi'ede dahi vekâyi'-i Devlet-i 'Osmâniyye'den bir mâdde bulunmadığından zafer-yâb olunan vekâyi'-i sâire zikr ü beyân olundu.

Zikr-i Binâ-i Sultâniyye

Mülûk-i Âl-i Cengîziyye'den ber-vech-i icmâl terceme-i ahvâlî mahallinde zikr ü beyân olunan Sultân Muhammed Hudâbende ibn Argun fermânıyla diyâr-ı 'Acem'de meşhûr-ı âfâk ferîdu'd-dehr sultâniyye nâm şehrin *Târîh-i Hulefâ-i İmâm Suyûtî*'den nakl ile *Mir'ât-ı Kâinât*'da bu sâlde binâsına şürû' olundu deyü mezkûrdur. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde ve *Fezleke* nâm *Târîh-i Kebîr*'inde yedi yüz dokuzda mübâşeret olunup yedi yüz on birde hitâm-pezîr olmuştur deyü zikr olunmağla mahallinde ana dahi işâret olunmuştur. Yine *Mir'ât*'da Kürdistan'da Sultân-âbâd nâm şehri dahi Muhammed Hudâbende binâ itmiştir deyü muharrerdir. Birbirine isimde müşâbeheleri olmağla rivâyeteyn beynini tevfik için biri yüz dörtde ve âharı yüz dokuzda tarh olunmuştur dinse 'akla ba'îd değildir.

Vak'a-i Zümürüd der-Mısır

Mersûm-ı sahâyif-i kitâb-ı *Hüsni'l-Muhâzara*'da olan vekâyi'dendir ki, ma'den-i zümürüde bu sâlde bir kıt'a zuhûr idüp vezn olundukda yüz yetmiş beş miskâl gelmekle zâmin ihfâ itmiş idi. Ba'de'l-merre ba'zı mülûke 'arz itdikde yüz yirmi bin dirhem virmeleriyle zâmin henüz bu makûle cevher ki cevâhir-i 'adn-i berînden bir kıt'a olup her miskâlî bu mikdâr zer-i kâmilü'l-'âyâr değer iken sizler bahâsını bilmiyorsunuz. "Kadr-i zerger-şinâs ed kadr-i cevher cevheri"¹⁴⁶⁶ mağzâsınca elbette bir gün bunun dahi bir kıymet-şinâsı zuhûr ider deyü bey'den ibâ itmekle melik-i mesfûr cevher-i mezbûru gasben alup sultân-ı Mısır'a ihdâ eyledi. Derd-mend-i zâmn gamından cevher-i cânını gencûr-ı ervâha teslîm eyledi. Ve bu sâlin tûtunda [vefâtı] neyl-i vukû' buldu. 'Âmm-i kâbilde dahi bu vechile zuhûr itmekle [kesik] zer'e mâye-bahş-ı hayât olduğu kezâlik sâbiku'z-zikr mastûrdur¹⁴⁶⁷.

Vefât-ı Alemüddin-i Irâkî

¹⁴⁶⁵ Vefât-ı Fethüddin es-Sâhib..... 'azîz eylediler (Derkenar notu).

¹⁴⁶⁶ Altının kıymetini kuyumcu, mücevherin kadrini cevherci bilir.

¹⁴⁶⁷ Vak'a-i Zümürüd der-Mısır..... sâbiku'z-zikr mastûrdur (Derkenar notu).

Meşhûr-ı âfâk müfessir ‘ale’l-ıtlâk şeyhe’l-imâm el-‘allâme ve’l-hayru’l-müdekkıkı’l-fehhâma miftâh-ı künûzu’l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzü’d-dakâyık bürhânü’l-‘ulemâ sultânü’l-fuzalâ eş-şeyhe’l-kâmil el-‘âlim el-‘âmil ‘Alemüddin el-‘Irâkî el-müfessir ‘aleyhi’r-rahme sâbi’-i şehri-i saferde **ve’d-hulî cennetî**¹⁴⁶⁸ hitâb-ı müstetâbıyla ‘ind-i ma’nevî-i cenâb-ı müsebbibü’l-esbâbdan şeref-yâb olmuştur.

Îmâm Suyûtî rahimehullâhu dir ki, vâlid-i mâcid-i ‘Ali bin Ömer el-Ensârî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî Endelüsî olup bir müddet mürûrunda memâlik-i mûmâ-ileyde zuhûr ideni envâ’-ı fiten sebebiyle Mısır-ı zât-ı hereme hicret idüp sene selâse ve ‘işrîn ve sitte-mi’ede fâzıl-ı mûmâ-ileyh Mısır’da mütevellid oldu. Şârih-i Mühezzib ‘Irâkî cedd-i emcedi olmağla kendülere dahi ‘Irâkî dirler idi. Tahsîl-i envâ’-ı ma‘ârifden sonra âsâr-ı kilî-i belîğ ceddî? olanı kitâb-ı mersûmu kesret-i mütâlâ’a ile iştigâl eyleyüp Zemahşerî ile ibn Münîr beyinde cedd-i insâfî mübeyyin nüshâ tasnîf eylediler. *Şerh-i Tenbîh* dahi cümle-i âsâr-ı latîfelerindendir¹⁴⁶⁹. [250b] Mütercem-i mezkûr ‘aleyhi rahmeti’l-Gafûr yegâne-i rüzgâr ve ‘ilm ü fazl ve kemâl ile pür iştihâr olup fûnûn-ı kesîrede Îmâm siyyemâ fenn-i celîlü’l-kadr-i tefsîr-i şerîfde ve ‘adîmü’l-akrân idiler. Şafî’iyyü’l-mezheb olup ol vâdîde te’lîfâtı kesîrdi. Mansûriyye tefsiri kendülere tevcîh olunmamağla müded-i tavîlede [kesik] ifâza-i fenn-i celîl itmişlerdir. Seksen bir yaşında hatm-i tefsîr-i hayât eylediler¹⁴⁷⁰. Tafsîl-i terceme-i ahvâlleri kütüb-i vefeyât ve tabakâtta mersûm-ı yerâ’a-i bâhiru’l-berâ’a-i erbâb-ı belâgat ü beyândır.

Vefât-ı eş-Şeyh ed-Dimyâtî

Huffâz-ı kirâmdan a’lemu’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn ve efzâlü’l-fuzalâi’l-müteverri’in yenbû’-ı fezâil-i şettâ lâbisü’l-bestetil-verâ’ ve’z-zühd ve takvâ bahr-ı muhît-i fevâzıl u fezâil kâmûs-ı le’âlî hüsn-i hasâil mülteka’l-ma‘ârif ve’l-kemâl mazhar-ı eltâf-ı nâmütenâhî-pezîr? Hayy-ı zü’l-celâl eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-‘âmil el-‘allâme ve’l-hayru’l-muhakkıkı’l-fehhâma a’nî-bihi Şerefüddîn ‘Abdülmü’min ed-Dimyâtî eş-Şâfi’î ‘aleyhi’r-rahmeti’l-Melikü’l-Bâkî hizmetleri dahi bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ ve ‘âzim-i nüzhet-gâh¹⁴⁷¹ hiye cennete’l-me’vâ oldukları *Takvîmü’t-Tevârîh*’de zîb-ârâ-yı sutûr u dekkâtdır¹⁴⁷².

Îmâm Suyûtî *Hüsnü’l-Muhâzara*’da yedi yüz beşde füc’ete müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular deyü tahrîr ve târîh-i velâdetleri sene selâse ve ‘aşere ve sitte-mi’ede vâkî’ ref’ olduğunu tastîr

¹⁴⁶⁸ “Cennetime gir”. *Kur’ân*, Fecr, 89/30.

¹⁴⁶⁹ Îmâm Suyûtî rahimallâhu âsâr-ı latîfelerindendir (Derkenar notu).

¹⁴⁷⁰ Fûnûn-ı kesîrede..... hayât eylediler (Derkenar notu).

¹⁴⁷¹ + hiye.

¹⁴⁷² “Rikât”?

itmiştir¹⁴⁷³. Mütercem-i mebrûr sıyt ‘aleyhi sübhale cemâl-i Rabbihi’l-‘azîz el-gafûr miyân-ı huffâz-ı fi-hâmda mânend-i kalem-i ‘ilm ve zühd ü fazl ve ma‘ârifde misâl-i mesel-i sâir mu‘allim misl ü hemâli nâdirü’l-vukû‘ kabîlinden bir zât-ı şerîf ve muhterem idiler. Tayyebe’llâhu serâhu.

VEKÂYİ’-i SENE HAMSE ve SEB‘A-MÎ’E MÎNE’L-HİCRETİ¹⁴⁷⁴

Ma‘lûm ola ki, işbu sene seb‘a-mi’ede dahi vekâyi’-i Osmâniyyeye dâir mâdde kütüb-i tevârîhde muharrer olmamağla *Takvîmü’t-Tevârîh*’de mersûm-ı sahâyif olan işbu mâdde-i selâse ber-vech-i icmâl keşîde-i sutûr-ı makâl kılındı.

İnhizâm-ı Hudâbende

Tafsîl-i terceme-i ahvâli mahallinde keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân kılınan sultân-ı Moğol Muhammed Hudâbende birâder-i Gâzân Gîlân ülkesine leşker-i firâvân ile mânend-i süyûl akın itmiş idi. Niçe zemân ol havalîye pençe-endâz kahr u istîsâl olmuş idi. Gîlân ülkesini dahi âverde-i kabza-i istîsâl itmek fikriyle ol tarafa ‘azîmet itdikde tafsîli *Fezleke-i Kebîr*’de mersûm u rikât? kılındığı üzre akbeh-i hezîmetle münhezim olup soluğu taht-gâhı olan şehir-i Kazvîn’de aldı.

Ma‘lûm ola ki, Gîlân cem‘-i gîl olup mu‘arربی kesr-i cîm ile Cîlândır. *Cihânnümâ*’da muharrer olduğu üzre bilâd-ı Deylem’e mücâvir niçe kurâ vü kasabâta şâmil suk‘un¹⁴⁷⁵ ismidir ki, anda şehir-i kebîr yokdur deyü müellifin-i coğrafya tahrîr itmişlerdir. Cîlân dahi itlâk olunduğu ecilden Deylem haddinde ehl-i fenn idhâl itmişlerdir. Deylem feth-i dâl-i mühmele ile ümem-i sâlifeden bir cîlân¹⁴⁷⁶ ismidir ki, menzillerine ol kavmin ismi ‘alem olmuşdur. İbn Esîr *Câmi’u’l-Usûl*’de “Benî Mudar’dan Bâsil [251a] ibn Dabe anda tezevvüc itmekle Deylem andan vücûda gelüp Ebû Deylem oldur deyü tahrîr ider. *Cihânnümâ*’da bu diyâr halkının lisânları ne Fârsî ve ne ‘Arabî, bir mahsûs dildir. Zemân-ı sâlifde Mecûsî idiler. Ba‘zısı İslâm’a geldi dinmiştir Hamdu’llâh *Nüzhe* nâm te’lîfinde Gîlân düvâzde şehirdir. Deryâ-yı Hazar kenârında tûlû Sefîd Rûdden Mûgân’a varır. ‘Arzı Deylemiyân dağlarından deryâyâ müntehî olur. Moğol zemânında hukûk-ı dîvâniyyesi iki tümen idi. A‘zam-ı bilâdı Lâhicân’dır ki, seksen dört derece tûlû ve otuz yedi buçuk derece ‘arzı vardır. Ve Lenger dahi tevâbi’-i Gîlân’dan olup sâhil-i bahrda bir iskele ve bender kasabadır ki, gâhî yüz kadar kebîr

¹⁴⁷³ İmâm Suyûtî.....tastîr itmiştir (Derkenar notu).

¹⁴⁷⁴ Vekâyi’-i sene 705 (Derkenar notu).

¹⁴⁷⁵ Suk‘ diyâr ve memâlik ma‘nâsına lügatdır. (Derkenar notu).

¹⁴⁷⁶ Cîl fetile ma‘nâsına lügattir.

ü sagîr sufun limânında lenger-endâz olur. Ve şehir-i Âsfahid ki, seksen beş derece tûl ve otuz dokuz derece ‘arzda olup nâhiyesinde yüz pâre karyesi olup hukûk-ı dîvâniyyesi iki tümen ve dokuz bin dînârdır. Gîlân tevâbi‘indendir. Bunlardan mâ‘adâ Tûlum ve Mâsûle? ve Kâlâr? ve seksen beş buçuk derece tûl ve otuz sekiz derece ‘arzda olan Şeft? nâm şehir yirmi bin hâneyi müstemil şehir-i Dolap ve gayrılar tevâbi‘-i Gîlân’dandır. *Hondmîr Târîhi*’nde zikr ider ki etrâf-ı Gîlân sa‘b sengistan mîşezâr Kûhistan ve ‘akubât ve âb-ı revânı firâvân pınarlı sahrâlar olup bi-emrillâhi te‘âlâ ekser-i evkâtda bârânı münkatı‘ değildir. Ahâlîsinin ekser-i et‘imeleri erz ve mâhî ve lahm-ı tuyûr olup erz memleketlerinde hâsıl olur. O husûsda âhardan gelmeğe ihtiyacları yokdur. Lahm-ı ganem ve yağlı et‘ime ol ülkede fevka’l-gâye muzırdır. Gâhîce bârân rûzân u şebân rîzân oldukda ahâlîsi dilki ve kelb sadâsına muntazır olurlar. Eger gice rûbâh sadâsını sadâ-yı killâb ta‘kîb iderse ‘alâmet-i inkîtâ‘-ı matardır deyü mesrûr olurlar. Ve ferdâsı rû-yı semâperde-i sehâbdan mu‘arrâ olur ol memleketde mücerrebâtındandır deyü İmâm Kazvînî *‘Acâyib*’inde zikr itmiştir. Ve memleket-i Gîlân iki kısım olup bir kısmı Lâhicân ve tevâbi‘i ve kısım-ı âharı Reşt ve Fumin ve mülhakâtıdır ki, her birinin hâkimi başkadır. Cild-i evvelde mülûk fasıllarında icmâlen mezkûrdur. Ve dahi bu Gîlân memleketi sonralarda dest-i Râfiziyân’a giriftâr olup, Masko¹⁴⁷⁷ çarı ile gerek ezmîne-i sâlifede ve gerek bizim yetiştirdiğimiz târîhlerde bu memleket için ‘Acem beyninde münâza‘ât-ı kesîre vâki‘ olmuşdur.

[251b] *Cihânnümâ*’da dir ki, Deylem ve Gîlân’nın hudûdu garbda ba‘zı Azerbaycan ve şarkda Rey ve Taberistan, cenûbda ba‘zı Azerbaycan ve bilâd-ı Kazvîn ve şimâlde Bahr-ı Hazar ile mahdûddur. İbn Havkal *Mesâlik ve’l-memâlik* nâm kitâbında dir ki, bilâd-ı Deylem sehl ve cebeldir. Dû zirleri Ceyl ve Cîlân tesmiye olunur ki, cibâl-i Deylem’in cânibeyn-i şimâlinde deryâya müntehî olunca bir konak ‘arzi dahi ziyâde vü noksân üzre tûlû sâhil-i bahr ile mümted ince ve tavîl ovalardır. Gâh ba‘zı yerlerde deryâ dağı döğer. Ve ancak bir yol kadar zık olup girü açılır, en vâsi‘ ‘arzi iki merhale olur. *Cihânnümâ*’da dir ki, bu diyâr halkı ekser-i nahîf ve sebükser ve nâ-pâk olur. İntehâ.

Hafî olmaya ki bu mahalli esnâ-yı tahrîrde Gîlân münâsebetiyle şeyhü’ş-şüyûh bâhiru’l-es‘âd mihr-i dırahşân târem-i irşâd nefe‘anallahü bi-şefâ‘atihi yevmü’l-mî‘âd hizmetlerinin rûhâniyyet-i latîfelerinden istimdâden hâtır-ı hatîr-ı hatar-ârâya medh ü tavsîflerinde çend ebyât-ı bedîhî hutûr itmekle teberrüken ve teyemmünen bi-zikrihi’l-hatîr bu safhaya sebt ü terkîm ve tahrîr olundu.

¹⁴⁷⁷ “Moskov” olmalı.

Li-müellifihî

Mübârek âsitândır hânkâhı hazret-i şeyhin
Cinânla tev'emândır hânkâhı hazret-i şeyhin
'Aceb mi nûr-ı mihr-i sırrı işrâk itse havlinde
Mutâf-ı kudsiyândır hânkâhı hazret-i şeyhin
Tecellî-i cemâle mazhar olur kim duhûl itse
Hemân 'ayn-ı cinândır hânkâhı hazret-i şeyhin
Zebûn-ı ejder-i? nefis ü hevâ dil-i mürdeye hakkâ
Hayât-ı câvidândır hânkâhı hazret-i şeyhin
İder her zayfa sırr-ı kurb-ı Hakk'dan et'ima ihzâr
'Acâyib mizbândır hânkâhı hazret-i şeyhin
Behişt-âbâd-ı Bağdâd'a şeref-bahşâ darîhidir?
O mülke dîde-bândır hânkâhı hazret-i şeyhin
Reh-i Hakk'a sülûk iden cemî'-ı ehl-i îmâna
Sa'idâ hazer cândır hânkâhı hazret-i şeyhin

Nesir: Beş yüz altmış bir târîhinde hulefâ-i 'Abbâsiyye'den Müstencid-Billâh Ebü'l-Muzaffer Yûsuf bin el-Muktefî Li-emrillâh Ebü 'Abdullah Muhammed zemân-ı hilâfetinde şeref-i teşrîfleri ile 'âlem-i bekâyı şeref-yâb buyurduklarında mahmiyye-i dârü's-selâmda hâlâ âsûde oldukları ravzatün min-riyâzi'l-cinân türbe-i dilârâlarına defn olunmuşlardır.

Mısr[â]'

Kaddesallahü te'âlâ sırrehu

Nesir: Ve nefe'nâhü bi-şefâ'atihî.....?

Reh-nümâdır sâlike envârı 'Abdülkadir'in

Müntezirdir 'âleme esrârı 'Abdülkadir'in

Vâsıl-ı esrâr-ı kurbü'l-kurb-ı Rabbânî olur

Kime kim evrâd ola ezkârı 'Abdülkadir'in

[252a] 'Akd-i Meclis Berâ-yı İbn Teymiyye

Mahrûse-i mısır-ı Kâhire'de ba'zı terceme-i ahvâli mahallinde zikr ü terkîm olunan İbn Teymiyye mesâil-i şer'iyeden bir mes'eledе hâşâ bu bâbda mütebahhirîn-i kirâm hatâ itmeleriyle hakk-i ictihâd budur deyü kendi re'y-i hatâ emrini? istisvâb zu'muna düşmekle 'ulemâ-i Şâm kesserehumullâhü ilâ-yevmi'l-kıyâm mûmâ-ileyhin ıslâh-ı hâl idince habsi elzem olduğunu ihbâr u ifhâm¹⁴⁷⁸ içün bu sâlde bi-ecma'ihim huzûr-ı vâlîye varup anın dahi câmi'-i kebîre ihzâr ve ol mahalde¹⁴⁷⁹ 'akd-i meclis meşveret olunduğu Kâtib Çelebi merhûmun *Takvîmü't-Tevârîh*'inde zîb-ârâ-yı sutûr-ı varakât olmağla bu mahalde dahi ittibâ'en işâret olunup İbn Teymiyye'nin târîh-i vefâtı olan sâl-i ihdâ ve 'işrîn ve seb'a-mi'e vekâyi'i tahrîr olundukda inşâallâhu te'âlâ bu vak'aların icmâli tastîr olunur.

Vefât-ı İmâm Dimyâtî

Kibâr-ı huffâz-ı ehâdis-i şerîfeden a'lemu'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn efdalü'l-'ulemâi'l-müteverri'in eş-Şeyh el-imâm el-'allâme el-hâfiz el-hicce? el-fakîh el-nessâbe şeyh el-muhaddisîn Şerefüddîn Ebû Muhammed 'Abdülmü'min bin Halef Altûnî ed-Dimyâtî eş-Şâfi'î 'aleyhi mağfiretihi Rabbehü'l-ganî hizmetleri ki Mevlânâ 'Allâmete es-Suyûtî 'aleyhi'r-rahme kitâb-ı *Hüsni'l-Muhâzara*'da tahkîk itdiği üzre sene selâse 'aşere ve sitte-mi'e târîhinde bâ-y-endâz-ı cehd-i vücûd olup ba'de't-tefekkuh ve'r-re'-yi taleb-i ehâdis-i şerîfe ârzûsuyla seyr ü seyâhat-ı büldân ü bikâ' idüp kibâr-ı muhaddisînden istimâ'dan sonra te'lîfe şürû' itdiler. İmâm Mizzi hadîsde Dimyâtî'den ahfez görmedim dimişdir. İmâm Suyûtî vasfında kâne vâsi'ü'l-fıkh re'sen fi'n-neseb ceyyidü'l-'arabiyye 'azîzu'l-lüga fıkârâtıyla ta'bîr ider. İşbu sâlde füc'eten müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular¹⁴⁸⁰.

Vefât-ı Rüknüddin Gavrî ez- Mülûk-i Kert ve Pâdişâh-ı Fahreddin Gavrî

Hafî olmaya ki ba'zı âsâr-ı 'abd-i Hakîrde zikr olunduğu üzre dâr-ı mülkleri Gazne ve Horasan olan mülûk-i Kert-i Guryân ki sekiz nefer olup târîh-i zuhûrları altı yüz kırk dört ve târîh-i inkırâzları yedi yüz seksen beş sâlinedir. Müddet-i mülkleri yüz kırk bir sene olup Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde zikr itdiği üzre ibtidâları Şemseddîn-i Kert'dir

¹⁴⁷⁸ Mesâil-i şer'iyeden..... ahbâr u ifhâm (Derkenar notu).

¹⁴⁷⁹ Bi-ecma'ihim.....evvel mahalde (Derkenar notu).

¹⁴⁸⁰ Vefât-ı İmâm Dimyâtî..... oldular (Derkenar notu).

ki, otuz iki sene pâdişâhlıktan sonra altı yüz yetmiş altıda fevt oldu. Sâhibü't-terceme Melik Rüknuddin ikincileri olup bu sâlde vefât itdikde oğlu Fahreddin yerine pâdişâh oldu. Lâkin *Cihânnümâ*'da buna mugâyir tahrîr itmekle bi'l-iktizâ bi-'ibâretihi bu mahalle terkîm olundu. *Cihânnümâ*'da memleket-i Bedahşan ve Gur ve Toharistan zikrinde yirmi sekizinci fasılda mülûk-i Gûryâ'nın tabaka-i selâsesini tahrîr itdiği sahîfede dir ki, Şemseddîn Muhammed Kihîn? ki, Rüknuddin Murggî'nın duhterzâdesi idi. Ol ise Gıyâseddin Muhammed bin Sâm Murggî'nı a'mâmındandır. Cengîz zuhûrunda Rüknuddin Horasan vâlisi bulunup inkıyâd itmekle Gûr hükûmetinde karâr itdi. Altı yüz kırk dört târîhinde müstakıll oldu. Hoş-tab' ve 'âlî-himmet koyup niçe fetihler zuhûra getürdü. Yetmiş altıda eceli gelüp yerine oğlu Muhammed Kihîn? geçdi. Yedi yüz beşde Cisagur'da vefât idüp oğlu Fahreddin pâdişâh oldu. Bu tahrîre göre Fahrüddin, Muhammed Kihîn'den sonra pâdişâh olmak iktizâ ider ve Fahrüddin dördüncüleri olur. Rüknuddin'in târîh-i vefâtını Hakîmüddin bu kıt'a-i belîğa ile edâ itmişdir.

Târîh

Rûz-i yek-şenbih ez-safer deh ve dü

Sâl-i hicret resîde haft sad ü penç

Şemsüddîn-i Kert husrev-i âfâk

Şüdd bi-firdedvs ez-în sarây-ı sipenc¹⁴⁸¹

VEKÂYİ'-i SENE SÎTTE ve SEB'A-Mİ'E MÎNE'L-HİCRETİ

[252b] Hafî olmaya ki işbu sâl-i sitte ve seb'a-mi'ede dahi vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvend-i 'Osmâniyye'den ketb ü tahrîre şâyeste zafer-yâb olunmamağla yine merhûm Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh*'inde zîb-i cedvâl kılınan mâtde-i selâse-i âtiye ve kütüb-i sâirede zafer-yâb olunan vekâyi'¹⁴⁸² zikr-i icmâlîsiyle iktifâ olundu. Maktûlî-i Yûsuf Merînî bundan akdem muhâsara-i ülke-i kadîme Tilimsân'ı der-kâr-ı muhâsara vü tazyîk ile imrâr-ı leyl ü nehâr eyleyen Yûsuf Merînî ülke-i merkûme hisârına meşgûl iken bir hîle-i dil-firîb-i harbiyye ile taraf-ı sâkinân-ı şehr-i Tilimsân'dan maktûl oldu. Mûmâ-ileyhin katl u i'dâmı ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre bu sâlde vâki' olmuşdur. Tafsîli *Fezleke*'de zîb-ârâ-yı sutûr-ı

¹⁴⁸¹ Safer ayının on ikisi Pazar günü

Hicrî yılın yedi yüz beşinde

Göklerin padişahı Şemsüddîn-i Kert

Üç dört günlük dünyadan cennete gitti

¹⁴⁸² Ve kütüb-i sâire.....vekâyi' (Derkenar notu).

varakât beyân kılınmıştır. Bahsimizden hâric olmağla işbu işâret-i yesîre ile iktifâ olundu. Eger bi-‘avnihi te‘âlâ terceme-i *Fezleke*’ye muvaffak olursak tafsîli anda keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân olunur.

İnkırâz-ı Devlet-i Âl-i Berâkîke

Ba‘zı âsâr-ı hakîrânede mastûr¹⁴⁸³ Âl-i Berâkîke Karahıtaiyân’dan olup sekiz nefer kimesne Kirman’da seksen beş sene pâdişâhlık itmişlerdir. Altı yüz yirmi bir târîhinde zuhûr itmişlerdir. İşbu sâlde âhırları olan Kutbeddin Şâh Cihân Kirman’da pâdişâh iken taraf-ı Cengîzyân’dan saltanat-ı âhara virilmekle bu devlet ol sebebden münkarız olmuştur. İbtidâları olan Karahıtayılar’dan Barak Sultân Muhammed Harezmsâhiye gelüp Hâcib ba‘dehû ülke-i Kirman’a vâlî ve nâib olmuş idi. Cengîz Hân galebesinde ber-vech-i istiklâl Sultân-ı Kirman olup sonra silsilesinden sekiz nefer kimesne pâdişâh olmuşlar idi. Bu târîhde ânifen işâret olunduğu vech üzre devletleri resîde-i inkırâz oldu. *Cihânnümâ*’da yüz dörtde münkarız oldu deyü mastûrdur, el-‘ilmü ‘indallâh.

Müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir ki, bu tâifenin cedleri Hamîd Tanbeku olup nuhustîn-i satr-ı? risâle-i devletleri olan Kutluğ Hân lakab Barak Hâcib ümerâ-i Karahıtayî’den iken bi-tarîk-ı sefâre Muhammed Harezmsâh’a irsâl olunmuş idi. Tarz u tavrı hîred ü rüşdüne delîl olmağla Harezmsâh kendüye bir ‘âlî mansıb tevcih idüp a‘yân-ı devlet-i merkûme olmuş idi. Zuhûr-ı fetret-i Moğol’da Kirman’ı zabt ve ismine hutbe kırâ’at itdirdi. On bir yıl saltanatdan sonra sene isnâ ve selâsîn ve sitte-mi’ede vefât eyledi. Ba‘dehû oğlu Rüknüddin on sekiz sene ve ‘ammî-zâdesi altı sene melik oldu. Hayrât-ı kesîre (.....) olup ‘adle mâil ‘âkıl kimesne idi. Ba‘de’l-vefât oğlu Haccâc egerçi pâdişâh oldu, lâkin tıfl-ı endek-sâl olmağla mâderi Türkân¹⁴⁸⁴ idâre-i umûr-ı memleket iderdi. Haccâc bâliğ-i sinn-i ricâl (....) vâlikesini her çend ki umûrdan men‘ ü isgâ itmekle Haccâc ibkâ hânesi ifâde itmiş idi. Umûr-ı saltanat mâde[rden] tefvîz olunduğunu meş‘ir ibkâdan menşûr geldikde Haccâc bîm-i cân ile cânib-i Hindistan’a firâr ve bir müddet mürûrunda Dehli’de mezâr oldu. Türkân Hâtûn bu def‘a müstakillen düvâzdeh sâl hükûmetden sonra seksen birde vefât itdikde bâ-yarlıg-ı Argun Hân Celâleddin Suyurgatmış melik-i Kirman olmuş idi. Nüh sâl saltanat ve doksan birde maktûlen ‘âzim-i dâr-ı âhret olmağla dâhil-i hibâle-i izdivâc-ı Geyhatu olan pâdişâh Hâtûn-ı Melike-i Kirman ve üç yıl mürûrunda melekü’l-mevte teslîm-i cân eyledi. Ba‘de-zâlik Haccâc Şâhzâde Muzafferüddin Gâzân Hân menşûruyla Sultân-ı Kirman olup sekiz yıl mürûrunda, ki sene

¹⁴⁸³ Ba‘zı âsâr.....mastûr (Derkenar notu).

¹⁴⁸⁴ “Terken”?

selâse seb‘a-mi’e târîhidir, yirmi üç yaşında mülk-i bekāya revân ve ‘ammi-zâdesi Kutbüddin Cihânşâh bâ-yarlıg-ı Olcaytu Hân hâkim-i Kirman oldu. Si şuhûr mürûrunda ma‘zûl ve hükûmet-i Kirman giriftâr-ı dest-i Moğol oldu. Mûmâ-ileyh Cihânşâh mâlik-i mâl-ı Kârûn olmağla “gerçi ma‘zûl oldum ammâ pâyê kat‘ itdim hele” diyerek hıttâ-i Şîrâz’da sâkin olup duhterinin ahterini Emîr Mübarezeddin Muhammed’e ‘akd itmekle Şâh-ı Şücâ’ ve Mahmud Şâh ve Sultân Ahmed ol ‘afifeden tevellüd itmeleriyle mezbûr Cihânşâh bu cihetden cedd-i selâtîn-i Muzafferiyân olmuştur¹⁴⁸⁵.

Pâdişâhî-i Gıyâseddin mülûk-i Kert Guriyân’dan olup sene hamse ve seb‘a-mi’e şehr-i saferü’l-hayrının üçüncü günü pederi Rûknüddin fevtinden bi’l-verâse melik-i mülk-i Gazne ve Horasan olan Melik Fahrüddin bu sâl evâhırında terk-i tâc u taht-ı mülk-i fenâ ve ‘azm-i iklîm gâh-ı ‘ukbâ itmekle, birâderi Gıyâseddin taht-gâh-ı Horasan’a cülûs itmiştir. Müteveffâ Melik Fahrüddin bir seneden mütecâviz mâlik-i memâlik-i Gazne olup *Cihânnümâ*’da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre İhtiyarüddin nâm kal‘anın bânîsidir. Meşhûr-ı cihân [253a] Reb‘î mahlas şâ‘ir-i fasâhât-iktirân *Kertnâme*’yi bunun ismine nazm itmiştir. Şu‘arâ ve ‘ulemâya mükrim bir şâh idi. Hafî olmaya ki, *Cihânnümâ*’da zikr olunduğu üzre kal‘a-i İhtiyarüddin Herat şehrinin şimâlinde bir hisâr-ı metîn ve muhkem kılâl u burûcu metânetde ‘alemdir. Bu kal‘a iki der-i vâlâyı müstemil olup bir taraf şimâle at bâzârına küşâde, biri cenûba taraf-ı sûra düşer. İklîm-ı Horasan ve Kuhistan’da olan kılâ‘ın meşhûrlarındandır.

İrtihâl-i Hızır bin Ebi Bekr-i Mehrânî

Kibâr-ı sûfiyye-i Kâhire’den kutbü’l-‘ârifîn gavsı’l-‘âşikîn eş-şeyh el-‘âbid el-zâhid mazhar-ı füyûzât-ı Rabbânî Hızır bin Ebi Bekr el-Mehrânî kuddise sırruhu cenâbları ki, İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme, sâhib-i hâl ve keşf ü kerâmât olduğun vücûhla tahkîk itmiştir. Ba‘zı nüсах-ı *Hüsnü’l-Muhâzara*’da bu sâlde lebbeyk-zen-i da‘vet “erci‘î” oldukları tahrîr olunmuştur. Ba‘zı nüsahda Melik ez-Zâhir Baybars ‘asrında vefât itdiği mastûrdur. Hattâ Baybars mukaddemâ kendülere mu‘tekid iken ba‘zı müfsidîn igvâsıyla katline mübâşeret itmiş idi. Hazret-i şeyhü’ş-şüyûh, ikimizin vefâtı beyni sehl müddetdir” buyurdularında Baybars mütevehhim olup fâriğ olmuş idi. Fî-nefsi’l-emr Baybars’dan yirmi iki gün mukaddem vefât eylediler. Beyne’n-nüсах ihtilâf vukû‘undan nâşî bu mahalle işâret olundu.

Vefât-ı İbn Mutarrif el-İşbîlî

¹⁴⁸⁵ Müntehabât-ı Nuhbe’ dendir ki..... muzaffer-yâb olmuştur (Derkenar notu).

Kutbü'l-‘ârifîn gavsü'l-kâmilîn el-‘ârif billâh el-vâsıl ile'llâh zü'l-kerâmâtî't-tâhire ve'l-fezâilü'l-hafiye ve'z-zâhire eş-Şeyh Muhammed bin Haccâc bin İbrâhîm el-ma'rûf bi-ibn Mutarrif el-İşbîlî kaddesallahü sırrehu'l-Celî hizmetleri ki fenn-i nahvde yegâne olmalarıyla ol fenne mensûb idiler. İmâm Fâsî 'aleyhi'r-rahme sene semân 'aşere ve sitte-mi'e târîhinde şeref-bahş-ı mehd-i vücûd? olup ba'de'l-merre hacc-ı şerîfe 'azîmet, andan İskenderiyye'ye 'avdet eylediler. Ba'de-zâlik yine Mekke-i Mükerreme'ye 'âzim olup nahvi İmâm Şalvebi'nden? tahsîl ve *Kitâb-ı Sîbûhî*'yi hıfz itmişler idi. Zühhâd-ı sâlihînden olup kerâmât-ı 'adîdeleri meşhûd bir zât-ı şerîf-i nâdirü'l-mevcûd idiler. Beher rûz u şeb altmış usbû' tavâf 'âdeti idi. Şehr-i ramazânü'l-mübârek üçüncü hamse gicesi ol buk'a-i tayyibede defîn-i hâk-i pâk kılındı¹⁴⁸⁶.

VEKÂYİ'-i SENE SEB'A ve SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRE

Ma'lûm ola ki sene seb'a ve 'aşere ve seb'a-mi'ede inşâallâhu te'âlâ fi'l-cümle tafsîli âtî Gâzî 'Abdurrahmân Bey'in küffâr ile muhârebesini ba'zı müverrihîn bu sâlde vâki' olmasını tahrîr itmeleriyle işâreten li'l-ihtilâf bu mahalde dahi ber-vech-i icmâl tastîr olunmak münâsib görüldü.

Muhârebe-i 'Abdurrahmân Gâzî

Bâ-küffâr-ı İznik tekfûru müddet-i vefireden berü mânend-i iblîs hasûd olmağla İstanbul tekfûrundan kemâl-i muzâyakasından nâşî istimdâd itmiş idi. Tekfûr-ı mesfûr dahi gayret-i câhiliyyeye binâen 'asâkir-i vefire cem' eyleyüp cânib-i bahrden Yalakova'ya göndermiş idi. Gâzî 'Abdurrahmân Bey mâdde-i merkûmeden habîr oldukda ma'îyyet-i bahâdır âmesinde bulunan cünûd-ı muvahhidîn ile 'asâkir-i bî-dîn üzerine mânend-i seyl bî-vehl 'âzim olmuşlar idi. Mahall-i merkûmda hîn-i vusûlde hengâm-i şeb a'dâ-yı bî-mezheb üzerine sell-i seyf hücûm itdiklerinde ekseri kantara-i seyf-i guzât-ı müslimînden güzâr ve bakıyyetü's-süyûf reh-rev-i tarîk-ı firâr olanların dahi ekseri bahr-ı 'ademe müstagrak andan dahi bâkîleri gemilerine cân atup yine İstanbul cânibine firâr eylediler. **Fe-kuti'a dâbiru'l-kavmi'lezzine zalemû ve'l-hamdü li'llâhi Rabbi'l-‘âlemîn**¹⁴⁸⁷ kerîme-i mu'ciz-i ihtivâsı vird-i sagîr u kebîr oldu.

Zikr-i Feth-i Kal'a-i Kestel

¹⁴⁸⁶ İrtihâl-i Hızır bin Ebi Bekr Mehrânî..... defin-i hâk-pâk kılındı (Derkenar notu).

¹⁴⁸⁷ Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd Alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur". *Kur'ân*, Enâm, 6/45.

Mütetebbi'îne gayr-ı hafîdir ki, sâbıkâ feth-i Kestel zikrinde müellif-i *Mir'ât-ı Kâinât* yedi yüz yedide feth olunmuşdur deyü tahrîr itdiği işâret olunmuş idi. Pes müellif-i mûmâ-ileyh rahimehullâhu 'aleyh muhtârı üzre bu sene-i pür-meymenede feth ü teshîr olunmuşdur. Hafî olmaya Kestel'e Nâzilli dahi dirler. Hîn-i fethde kal'ası olup el'ân bir ma'mûr ve meyve-dâr kasabadır. Hafta bâzârı durur bundan Denizlü bir menzil şarka ve Sultanhisarı garba düşer. Bir belde-i latîfe olup inciri meşhûrdur, bağçeler etrâfında bir fersah mümteddîr. Bunun kasabasına [253b] Kestel dirler. Cebel-i Tire kıbelisinde vâki' cebel ile Cebel-i Tire vasatında düz yerdedir. Sâbıku'z-zikr Yenişehir bunun kıblesindedir. Sultanhisarı'nın Kestel kıblesine düşmüşdür, livâ-i Aydın mülhakâtındandır.

Kestel fethine ol vakitte ba'zı nazma kâdir kimseler bu târîhi demişlerdir.

Târîh

Didiler kudsiyân güşıma hâkî

Alınca Kestel'i Sultân 'Osmân

Pes artuk oldu fethinden bu târîh

Di aldı Kestel'i de ehl-i îmân¹⁴⁸⁸

Zikr-i Feth-i Nâhiye-i Marmara

Sultânü'l-mücâhidîn mefhar-ı silsiletü's-selâtîn şîr-i mîşe-zâr-ı megâzî Ebü'n-Nasr 'Osmân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu hizmetleri ene nebiyyü's-seyf kelâm-ı nübüvvet-karîni ümmet-i merhûmeyi rûzân u şebân feth ü gazâyâ teşvîk ü igrâ için olduğunu teyakkun buyurmalarından nâşî emr-i Rabbânî ve **câhidu'l-küffâre**¹⁴⁸⁹ imtisâlen yine techîz-i leşker-i gazâ i'tiyâd ve teşhîd-i mebânî-i cem'iyet-i cünûd-ı şecâ'at-nihâd ile nâhiye-i Marmara havâlîsine sell-i seyf kahr u istîsâl ve tedmîr ve ol ülkede vâki' kılâ' ve kasabât u kurâyı âverde-i kabza-i teshîr buyurdular. Hafî vü setîr değildir ki, kütüb-i coğrafyada memleket-i Anadolu safahâtında bu ism ile iki mahal zikr ü beyân itmişlerdir.

Birisi livâ-i Saruhan tevâbi'inden olan Marmara ki, Bozdağ yolu üzre kurbünde olan el'ân bir kasabadır, câmi'i dahi vardır. Ve Akhisar ile Bozdağ mâbeyninde vâki' olmuşdur. Akhisar'ın cenûbîsî ve Bozdağ'ın şimâlîsî ve Mağnisa'nın şarkîsî ol vakitte kal'ası olup hâlâ 'arsasında bâd vezandır.

¹⁴⁸⁸ Kestel fethine..... ehl-i îmân (Derkenar notu).

¹⁴⁸⁹ "Kafirler ile cihat et". *Kur'ân*, Tevbe, 9/73.

Biri dahi livâ-i Aydın tevâbi'inden olan Marmaracık ki, Cebel-i Birgi'ye arka virmiştir. Birgi kurbünde ve şarkında bir kazâdır. Bunun dahi sâbıkâ muhkem hisârı var imiş. Sene ihdâ ve seb'a-mi'e vekâyî'ini hılâl-i tahrîrde hâkimi itâ'ati eyleyen budur. İşbu sâl-i seb'a ve seb'a-mi'ede feth ü teshîri bi-'avnihi te'âlâ müyesser olan Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre livâ-i Saruhan'da olan Marmara'dır. Bu târîh ol vakitte dinmiştir.

Târîh

Kılıçla feth idince Marmara'yı

Bu İslâm 'askeriyle Hân-ı 'Osmân

Gelüp bir dâ'î oldum fethe târîh

Didi Marmara'yı da aldı o sultân

İzhâr-ı Kerden-i Hudâbende

Şî'âr-ı Şî'a dâir ber-vech-i icmâl terceme-i ahvâlî mahallinde zikr olunan sultân Olcaytu ki, ba'de'l-İslâm Muhammed Hudâbende tesmiye olunmuştur, bu sâl evâilinde şî'a-i şenî'a-şî'ârını izhâr itmiştir. Tafsîli *Fezleke*'de tahrîr olunduğu üzre İbn Mutahhar nâm dâll u mudille ve Şî'î kim tesmiye bi'n-nakîz kâ'idesince ol isim ile iştiâr bulmuş idi. Bu târîhde mânend-i iblis 'urûk Hudâbende'ye hulûl eyleyüp ne [254a] itdi ise itdi idlâl eyledi. Hudâbende ise ânifen işâret olunduğu üzre mühetedî olup eben 'an-ceddin Oğuz¹⁴⁹⁰ keferesine müntesib olmağla kavâ'id-i İslâmiyyeyi derk ü fehmden 'âciz olduğundan İbn Mutahhar nâm mel'ûn murdârı sözünde hâşâ sâdık zannıyla ez-evvel fart-ı takarrübüne sezâvâr görüp mukaddemâ nehânîce mezheb-i Şî'aya sülûk itmiş iken işbu sâl-i seb'a ve seb'a-mi'ede izhâr eyleyüp taht-ı hükmünde olan memâlikin mecmû'una mezheb-i Şî'a'yı izhâr itmeleriçün subû yarlıklar intişâr eyledi. Ol zâlim-i bed-nihâd idlâliyle **şeyâtînü'l-ins akvâ mine'l-ebâlîs**¹⁴⁹¹ sırrı zuhûra gelüp ebniye-i dînini berbâd eyledi. Ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ mine'd-dalâle terceme-i ahvâlî zikr olundukda tafsîl-i mâdde anda dahi inşâallâhu te'âlâ keşîde-i silk-i sutûr-ı varakât tahkîk ü beyân kılınur.

Vefât-ı Şeyh Ahmed Şihâb

A'lemu'l-ulemâi'l mütebahhirîn ve efzâlü'l-fużalâi'l-müteverri'in yenbû'-ı ma'ârif ü fûnûn-ı şettâ lâbisü'l-biseti'z-zühd? ve'l-vera' ve't-takvâ sabbâg-ı elvân-ı fazl u kemâl harîde-

¹⁴⁹⁰ Moğol kastedilmiş olmalı.

¹⁴⁹¹ İnsî şeytanlar iblislerden daha beterdir.

i envâ‘-ı mekârim-i hısâl mıs bâh-ı rumûzu‘d-dakâyık miftâh-ı künûzu‘l-hakâyık zav‘-ı me‘âlimü‘l-yakîn mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü‘l-‘âlemîn keşşâf-ı ma‘anî-i Kur‘ân el-kâdı beyne‘l-hakk ve‘l-batılân vâkıf-ı mevâkıfu‘l-‘ulûm kâsıd-ı makasıdu‘l-mantık ve‘l-fühûm Hâvi‘l-fürû‘ ve‘l-usûl câmi‘ü‘l-menkûl ve‘l-ma‘kûl eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-kâmil el-‘allâme ve‘l-hayru‘l-muhakkıkı‘l-fâzıl el-fehhâma zevi‘l-‘arre ve‘l-mecd Mevlânâ Şihâb Ahmed ‘aleyhi rahmeti‘l-llahi‘l-Melki’s-Samed. *Takvîmü‘t-Tevârîh* tahrîri üzre bu sâlde mesned-nişîn-i sadr-ı ‘âlem-i bekâ ve ‘azm-i nüzhet-gâh cennet-me‘vâ itmişlerdir. Mütercem-i mebrûr sabbet **‘aleyhi sichal mağfirete Rabbühü‘l-Gafûr** hizmetleri kibâr-ı ricâl-i Hanefiyyeden ma‘dûd ve te‘lîfât-ı nâfi‘a ile meftûr ve mahrûse-i Dimaşk‘da kâdı-i ‘asker-i mansûr idiler. Lâkin el-kâdı fi‘l-cenne? tahtına dâhil olan zevât-ı ‘adâlet¹⁴⁹²-simât zümresinden vücûd-ı fezâil-âlûdları vâhid ke‘l-elf bel el-ulûf kabîlinden bir zât-ı ma‘ârif-mevsûf idiler. **Emzâ-yı kâdıyyu‘l-hakîki sicillât-ı mâ-câzâh bi-imza‘l-müsâmaha ve‘l-mücâveze ve‘l-‘atâ.**

VEKÂYİ‘-i SENE SEMÂN ve SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Tafsîl-i ahvâli inşâallâhu te‘âlâ mahallinde âtî cezîre-i Rodos ki, ezmine-i vefireden berü ülke-i Kostantaniyye tekfurunun dâhil-i kalem-rev-i hükûmeti iken İstanbul semân ve seb‘a-mi‘e evâilinde [254b] leşker-i Freng’in istilâsına giriftâr olmağla İstanbul tekfurunun ol vilâyetinden inkıtâ‘ına sebep olduğu *Takvîmü‘t-Tevârîh*’de mastûr olduğundan bu mahalle işâret olunmak çespân görüldü.

Feth-i Lefke be-Dest-i Şâh-ı Cihân

Hafî olmaya ki müverrihîn-i müteahhirînden Solakzâde Hemdemî merhûm *Târîh*’inde Lefke tekfûru ve Çadurlu tekfûru ‘Osmân Hân-ı Gâzî’ye bi‘r-rızâ memleketlerin teslîm idüp rûy-ı itâ‘at irâet itdiler dimişdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü‘t-Tevârîh*’de Feth-i Hisâr-ı Lefke deyü tastîr itmekle seyf ile zabt u teshîr olunmuş olur. *Fezleke-i Kebîr*’de dahi bu sâlde dâhil-i kalem-rev-i pâdişâh-ı kâm-bîn oldu. *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi Nişâncızâde Lefke kal‘a-ı sâire ile on üçde feth olundu dimişdir. Mahallinde ana dahi işâret olunmuşdur. Ebû Bekr-i Dımışkî *Coğrafya-yı Kebîr*’de Lefke Söğüt’den bir mahalle cânib-i garbda ve İznik’de bir merhale şarkda bir kasabadır. Yolcu için hânı ve İskender Paşa’nın câmi‘i vardır dimişdir. Bu fakîr elli dokuzda hacc-ı şerîfe bi-lutfihî te‘âlâ ‘azîmet itdiğimde vekâyî‘-i âmed-şüd-i müsâfereti hâvî *Tuhfetü‘l-Haremeyn* nâm nüsha-i sagîrede görüp ketb itdim. Bu vechiledir ki

¹⁴⁹² Metinde “gadâlet” şeklinde yazılmış.

bi-‘aynihâ tahrîr olundu. Lefke sâhil-i cezîre-i İznîk’de havâsı latîf bir kasaba olup derûnunda birkaç cevâmî‘ vü mesâcid vardır. Sadr-ı a‘zam-ı meşhûr Lefkeli Mustafa Paşa anda bir;

[Mısr]â‘

Câmi‘-i pâkîze tarh ve secde-gâh-ı dil-nişîn¹⁴⁹³

Nesir; ve bir hammâm-ı nâzenîn binâ itmişdir. Siyyemâ fâtih-i ‘Arab ve ‘Acem hâdim-i bünyân-i cevîr ü sitem ser-çeşme-i selâtîn-i ‘Osmâniyye mazhar-ı nasr ve fütûhât-ı Rabbâniyye sâhib-kırân-ı Rüstem-salâbet Keyhusrev-i Dârâ-hadem ü haşmet.

Li-müellifihî

Hâdim-i Batha ü Yesrib pâdişâh-ı bahr u berr

Hân-ı Selîm bin Süleymân¹⁴⁹⁴ Hân İskender-i sır¹⁴⁹⁵

Nesir; tâbe serâhu hizmetleri Mescid-i Aksa-misâl bir câmi‘-i bî-hemâl ve bir hammâm-ı pür-âb u tâb binâ itmişlerdir ki, germâbe-i nüh tâk-ı gerdûn ana nisbet bir halvet-hâne-i müşrif harâbdır. İstanbul’dan Konya-i mahrûsaya giderken belde-i ‘atîk-ı İznîk’den yedi sâ‘at mesâfedir. Husûsâ kutbü’l-‘ârifîn ve gavsü’l-vâsılîn Eşrefzâde-i Rûmî;

[Mısr]â‘

Kaddesallahü sırrehu’l-‘âlî

Nesir; hizmetlerine mensûb bir hânkâh-ı bî-nazîri vardır. Elli sekiz târîhinde a‘yândan Dervîş Ağa nâm zât-ı hayr-intimâ bir hammâm-ı bî-nazîr binâ itmişdir. [255a] Lefke ahâlîsine Hakk te‘âlâ bir hüsn ve hulk-ı hüsn-i? kerem itmişdir ki, ol havâlîde olan memâlike gâlibterdir. Bu ülke fethine dahi bu gûne bir târîh dimişlerdir ki, sebt-i sahîfe-i beyân kılındı.

Târîh

Şâh-ı ‘Osmân ile Allah’a şükürler dâim

Seyf ile milket-i a‘dâya akınlar saldık

Düşmenin milketin zabt idüp nicesini

¹⁴⁹³ Temiz cami ve hoşâ gidilen secde-gâh

¹⁴⁹⁴ Doğrusu “Bâyezid” olmalı.

¹⁴⁹⁵ Batha ve Yesrib’e hizmet eden kara ve denizin padişahı
Bâyezid oğlu Selim İskender misal

Hükm-i şer‘î ile küffâra kılıçlar çaldık

Lefke nâm kal‘anın üstüne ‘azîmet itdik

Varmadın irteye deryâ gibi ana tâlık¹⁴⁹⁶

Çıkdı bir ehl-i gazâ söyledi târîhi için

Lefke kal‘asını da müjde ola biz aldık

Zıkr-i Feth-i Akhisar-ı Nâzenîn

Ebü’s-Selâtîn sürûr-ı guzât ve mücâhidîn Sultân ‘Osmân Hân-ı ma‘delet-i âyîn tâbe serâhu hizmetleri ma‘iyyet-i hidîvânelerinde müctemi‘ olan leşker-i müslimîn ile eyâdî-i küffâr-ı zulmet-medâra giriftâr olan Akhisar feth ü teshîrine ‘azîmet buyurup evvelâ kâ‘ide-i guzât-ı kirâma ri‘âyeten teslîm-i hisâr için tekfûr-ı kal‘aya irsâl-i peyâm itdiklerinde zu‘m-ı bâtılınca kable’l-muhârebe teslîm-i dâr u diyârdan imtinâ‘ itmekle kemâl-i gurûr küfr-encâmından nâşî cem‘ itdiği cünd-i murdâriyla muhârebeye âgâz olundukda vehle-i ‘ûlâda fezâ-yı ma‘reke vü cidâl tekfûra teng ü târ olmağla râh-ı nekbet ü hezîmete âyib olmağa başlayup kemâl-i perîşânlığından kal‘asına duhûl idemediğinden Karaceyşhisârı’na¹⁴⁹⁷ değin firâr eyledi. Bâ-emr-i Şehriyârî dâr-ı nekbet-medârı yağma olunup ol hısn-ı metîn dahi bu vechile dâhil-i taht-ı tasarruf-ı müslimîn oldu. Bunun dahi târîh-i fethini ta‘mîyle Tâlibî bu gûne edâ itmiştir.

Târîh

Akhisar’ı zabt idüp ‘Osmân Hân

‘İyd-i ekber eyledi hep müslimîn

Tâlibî târîhi için fethinin

Hâtif-i gaybî didi kûşe ucın

Çıkdı durdurılardan? andan ‘adû

Akhisar’ı aldı sultân-ı zemîn

¹⁴⁹⁶ “Dalıp”?

¹⁴⁹⁷ Karacahisar olmalı.

Nesir: Ma'lûm ola ki, Akhisar Mağnisa'nın şark ve şimâlinde mâbeyni iki merhale el'ân bir medîne-i sagîredir. Bir iki câmi' ve mescidi ve iki hammâmı vardır. Hîn-i fetihde muhkem hisârı olup el'âne harâb ve müşrif-i turâbdır. Bâğıstânı firâvân olup eyyâm-ı sayfda havâsı vahîmdir. Gerdüs'den cüz'î şimâle meyl ile¹⁴⁹⁸ şarka düşer. Ve Gerdüs ile Akhisar ve Palamut müselles vâki' olmuşlardır. Palamut'dan tarîk-ı Mağnisa'ya Gerdüs ile Akhisar miyânından geçer. Palamut Başgelembe'den cenûb-ı garbda birkaç kurâyı müştemil bir kazâdır ki, Mağnisa nâhiyesidir. Akhisar bunun taraf-ı şarkından vâki' olmuştur. [255b] Gerdüs cenûb-ı garbdadır ve Palamut'dan Mağnisa'ya gidilirken Akhisar taraf-ı yesârda görünür. Sındırğa'ya mülâsıkdır. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi bu fethi de on üçde vâki' oldu demiştir, el-'ilmu 'indallâhi te'âlâ.

Hal'-i Melik-i Nâsır ve Pâdişâhî-i Muzaffer

Hafî olmaya ki, *Mirât-ı Kâinât* müellifi dir ki, yedi yüz sekizde 'azîz-i memâlik-i Mısır'a mâlik-i fûtûh u nasr Melik Nâsır Muhammed Mekke-i Mükerreme 'alâ şerrefehâ efdalü't-tahiyyeye 'azîmet bahânesiyle mahmiyye-i Mısır'dan bîrûna çıkup Kerek nâm mahalle hîn-i vusûlde ümerâ-yı Mısır'dan Muzaffer Baybars ile sâlâr-ı tagallüb itmeleriyle Melik Nâsır min-ba'd giribân-ı saltanatdan pençe-i erzum münfek olmuştur. "Bana salatanat gerekmez" deyü Mısır'a haber irsâl itmekle ittifâk-ı ümerâ vü a'yân ile Melik Muzaffer Rüknuddin Baybars el-Çâşnigîrî Mısır'da tahta cülûs eyleyüp Melik Nâsır'a bu def'a dahi Kerek beyliği tevcîh olundu. Mûmâ-ileyh Melik Nâsır'ın bu def'a-i sâniyede müddet-i saltanatı on buçuk sene mikdârı olmuştur. *Fezâil-i Âl-i 'Osmân* mütercimi ve câmi'î Şifâyî Şa'bân Efendi *Tarih*'inde Melik Nâsır'ın bu def'a sadr-ı saltanatından keşide-pâ olmasına bâis mûmâ-ileyh hacc-ı şerîf niyetiyle Mısır'dan çıkup Kerek'e vardıkda Mısır'da atabeki ve nâib-i saltanatı olan Emîr Baybars'dan ba'zı husûs için âzürde-hâtır olduğudur deyü tahrîr itmiştir. **Kile't-tekaddirîn**. Bu senede ikinci def'a hal'leri vâki' olmuştur. Melik Baybars'ın ba'zı ahvâli sene-i âtiye vekâyî'i hılâlinde inşâallâhu te'âlâ keşide-i silk-i sutûr-ı safahât kılındı.

Velâdet-i Hoca pîr-i nakş-bend kutbü'l-'ârifin gavsı'l-vâsılın cevher-i tâcu'l-'âşıkîn reîsü'l-kâmilîn el-mükemmeln beyne'l-evliyâ-i ercmen Mevlânâ eş-Şeyh Hoca Bahâeddin Nakş-bend kuddise sırruhu hizmetleri hitta-i latîfe-i Buhârâ a'mâlinde Kasr-ı Ârifân nâm karye-i ma'mûrede vâlid-i mâcidleri eş-Şeyh Muhammed nâm 'azîzin sulb-ı tâhirelerinden mâh-ı muharremü'l-harâm zarfında bâ-y-endâz-ı gehvâre-i 'izz ü cûd ve şeref-pîrâ-yı kimât-ı

¹⁴⁹⁸ Cüz'î şimâle meyl ile (Derkenar notu).

mehd-i sa‘du’s-su‘ûd oldular. Târîh-i velâdet-i yümn-âverleri teberrûken bu vechile tanzîm olunmuştur.

Târîh

Pâk-i mevlid-i ân zât-ı ercmend

Ez-feyz-i Lâ-yezâlî şüde pîr-i Nakş-bend

Ol hurşîd-i dırâşân-ı âsmân-ı velâyetin tafsîl-i tercemeleri inşâallâhu te‘âlâ mahallinde tahrîr olursa gerekdir¹⁴⁹⁹.

VEKÂYİ‘-i SENE TİS‘A ve SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki işbu sâlde zikr olunacak vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’de müverrihîn ihtilâf eyleyüp her birinin mâbeynlerinde dörder beşer sene tefâvüt olmağla zafer-yâb olunan vech üzre silk-i tahrîre keşîde kılınup herkesin muhtârı senelerinde tastîr olundu.

Zikr-i Teshîr-i Leblebici Hisâr

Muhtelifün-fih olanın biri dahi bu hisâr fethidir. Ez-cümle *Solakzâde Târîhi*’nde Sultân ‘Osmân Hân hizmetleri Burusa Hisârı’na ‘azîmet eyleyüp niçe zemân muhâsaradan sonra fethi vakt-i âhara ta‘lîk olunup taht-gâh-ı ‘âlîlerine ‘avd u ric‘at buyurduklarından sonra vâki‘ olan fütûhâtıdan ‘add itmişdir. *Mir‘ât-ı Kâinât* müellifi on üçde vâki‘ oldu demiştir. Ba‘zı müverrihîn cümleye mugâyir tahrîr itmişlerdir. Ba‘zı müverrihîn bu senede vukû‘unu tastîr itmeleriyle cümlelerin hâtırlarına mürâ‘ât olunmak mülâhazasıyla mükerreren tahrîr olundu. [256a] Ba‘zı müverrihîn muhtârı üzre işbu sâlde sultânı‘l-mücâhidîn sabbet ‘aleyhi sicâl mağfireti Rabbihi‘l-mübîn hizmetleri Leblebici Hisârı dimekle ma‘rûf mahalle feth ü teshîr niyyetiyle ‘âzim olmuşlar idi. Tekfûru ‘azîmet-i husrevânîden habîr ü âgâh oldukda derhâl istikbâle mübâderet ve zîr-i süm-i semend-i gül-endâm pesendlerine ferş-i bûriyâyı tazarru‘ u itâ‘at itmekle memleketi yine kendüye ibkâ ve ilbâs hil‘at olundu.

Leblebici Hisârı hîn-i fetihde hamûd¹⁵⁰⁰ ve [müşkil-terîn] hısn-ı hasîn imiş. El‘ân müneccim? çergesinde nümûnedir. Ancak bir kasaba-i sagîredir¹⁵⁰¹.

Zikr-i İslâm-ı Köse Mihal Bey

¹⁴⁹⁹ Velâdet-i hoca pîr-i nakşibend..... Gerekdir (Derkenar notu).

¹⁵⁰⁰ Silik çıkmış.

¹⁵⁰¹ Leblebici Hisârı..... Sagîredir (Derkenar notu).

Bu dahi muhtelifun-fihâ olan vekâyi‘dendir. Ve li-hâzâ mahal be-mahal îrâd olunmuştur. Mütercem-i mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle visâlehu ‘aleyh ki Köse Mihal Bey dimekle meşhûr ve hânedânı ile’l-ân elsine-i hâss ve ‘âmda mezkûrdur. Kable’l-İslâm Kayaharman tekfûru iken bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ şâh-ı şecâ‘at-nihâda mahabbet ve kemâl rûtbe vidâd üzre olmağla niçe müddet ba‘zı umûrda taraf-ı hidivânelerine mu‘âvenet itmiş idi. Hattâ Bilecik tekürünün şâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerine sû-i kasdı olduğunu ihbâr itdiği sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. *Mir’ât-ı Kâinât* müellifi tahrîri üzre taraf-ı Şehriyârî’den kendüye dîn-i İslâm ta’yîn ve teklîf olundukda bilâ-tevakkuf âb-ı hayât-ı kilem-terîn şehâdetini nâvdân-ı dil ve dilinden icrâ itmekle pâdişâhü’l-İslâm ve’l-müslimîn fevka’n-nihâye sûr u şâdümânı izhâr eyleyüp ‘Abdullah ile be-nâm ve mîr-livâ-i Karakaya nasb itmekle ilbâs-ı hıl‘at-ı ta‘zîm ve ikrâm buyurdular.

Solakzâde Tarîhi’nde Hırmankaya¹⁵⁰² hâkimi Köse Mihal’e hidâyet-i sübhânî resîde olup bir gün huzûr-ı ‘Osmân Hânî’de şeref-i İslâmla şeref-yâb olmağla sipahsâlâr-ı İslâm şâhzâde Orhan hizmetlerinin ma‘iyyetlerine ta’yîn ve muhâfaza-i etrâf-ı Karacahisâr’a me’mûr oldular.

İnhizâm-ı İspanya der-Gırnata

Tafsîli *Fezleke*’de yegân yegân keşîde-i silk-i sutûr-ı beyân kılınan Nasr bin Ahmed ile İspanya küffârı memâlik-i Endülüs’den medîne-i Gırnata’da defe‘ât ile muhârebe vü mukâtele eyleyüp bu sene-i pür-meymenenin evâilinde dahi kemâ fi’l-evvel beyne-hümâda neberd ü cidâl vâki‘ olmuş idi. Bâd-ı nusret-i Rabbâniyye taraf-ı Nasr bin Ahmed’e vezân olmağla cünûd-ı merdûde-i İspanya bi-‘avnihi te‘âlâ akbeh-i hezîmet ile münhezimen dâr u diyâr-ı nekbet-medârlarına âyib oldukları *Takvîmü’t-Tevârîh*’de mastûr olmağla bu mahalle ber-vech-i icmâl işâret olundu.

Saltanat-ı Melik Nâsır der-Def‘a-i Sâlise

Sene-i sâbıkada ber-vech-i icmâl işâret olunmuş idi ki, melik-i memâlik-i Mısır nâdiretü’l-‘asr Melik Nâsır Muhammed Sultân Muzaffer [256b] Baybars’ın ba‘zı etvâr-ı mütegalibânesinden âzürde-hâtır olmalarıyla Kerek hükûmeti bana kâfidir deyü saltanattan keşîde-pâ olup Melik Muzaffer makâm-ı melikde pâ-bercâ olmuş idi. *Mir’ât-ı Kâinât* müellifi takrîri üzre ümerâ-i Mısriyye bir yere cem‘ olup tarh-endâz-ı encümen-i meşveret ve Baybars bizler gibi zümre-i ümerâdan iken sultân-ı Mısır oldu. Melik Nâsır Muhammed gibi garîk-i

¹⁵⁰² Harekeli olarak yazılmış.

in‘âm-ı vefîresi olduğumuz eben ‘an-ceddin pâdişâh bir zât-ı mekârim-dest-gâh iki def‘a pâdişâh olmuş iken şimdi hâkim-i Kerek olup hem-cinsimiz bize hâkim ola, Melik Nâsır gibi ‘azîz-i Mısır mekremet ve sâhib-i ni‘met ve Keyhusrev-i kadr u menzilet kim;

Li-müellifihî

Husrev-i devrân ki halka ni‘meti mebzûldür

Matbahında olsa Keykâvus tabbâhı sezâ

Nesir; mazmûnu kâşif-i hâl-i pâdişâhânesidir. Anlar kaddimizin süllem-i hayât iken kendi mürebbâlarından bir çâşnîgîr makûlesi câlis-i ser-sofra-i saltanat olup cümlemiz pîşgâhında makâm-ı hizmetde kâim ola bune asl-ı gayretidir! Fi‘l-hakîka bu bâbda sükût hamâkatdır deyü birbirlerinin minfaha-i gayret ile kânûn-ı hamîyyetlerini iş‘âl itmeleriyle beynlerinde ba‘zı emîrû‘l-keâm olam ümerâyı mekâtîb-i da‘vet-iştîmâl ile mânend-i berîd-i sabâ taraf-ı Kerek’e irsâl eylediler. Mazmûn-ı nâme-i meserret-câme bu siyâkda idi.

Beytihi¹⁵⁰³

Ey hazret-i şehinşeh-i Dârâ gulâm kim

Sana harâcı Cem ile Keyhusrevan virür

Ol pâdişâh-ı ‘Îsâ nefes senin mülküne!

Yek nefha-i mekârimin oldum da can virür

Gel makdeminle saltanatı yine şâd it

Yohsa bu vâdî memlekete çok ziyân virür

Billâh nizâm-ı ‘âlem olan tarz-ı hûbter

Böyle kalur ise ‘ademe doğru yan virür

Bu milkete nizâmı virürse eger yine

Hakk bu ki bir seng gibi şâh-ı cihân virür

Hep muntazır-ı kudûm ki a‘yân-ı memleket

¹⁵⁰³ “Bi-debirihi”?

Cümle peyâm-ı mukaddem ki hân-mân virür

Nesir: Hulâsa-i kelâm ve fezleke-i merâm me'âl-i mekâtîb-i karîn-i zihn-i sultân-ı 'âlî-makâm oldukda tagayyür tab'-ı safâ perverine bâ'is olan Emîr Baybars'ın in'idâmı şartıyla üçüncü def'a bi't-tav' ve'r-rızâ mehâmm-bâr-ı saltanatı dûş-i ihtimâma almalarıyla Hama ve Humus ve Halebü'ş-şehbâ' beyleri bi'l-cümle Şâm-ı şeref-encâm 'askeri ile cânib-i Mısır'a 'âzim olup Gazze'ye vusûllerinde sâir ümerâ-i Mısriyye dahi 'asâkir-i encüm-şümâr ile luhûk itmeleriyle cemm-i gafîr ile sâlâr dahi istikbâl itmekle bi'l-'izzî ve'l-ihtişâm sene-i merkûme mâh-ı şevvâl-i mükerremîn üçüncü günü üçüncü def'a taht-ı Mısır'a cülûs eylediler.

[257a] Zikr-i Ser-encâm-ı Emîr Baybars

Sâhib-i terceme Baybars rivâyât-ı muhtelifî üzre Melik Nâsır Muhammed bin Sultân Kalavun'un def'a-i sâniye-i hal'inde câlis-i saltanat-ı Mısır ve Şam olduğu sene-i sâbıkada nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınmış idi. On bir ay sultân olup 'alâ-rivâyetin yine Melik Nâsır saltanatı ârzû eyleyüp cem' ü ihtişâd-ı cüyûş-ı mütekâsire ile Mısır'a 'âzîmet ve cümle a'lâ vü ednâ istikbâline mübâderet itdikleri peyâm-ı bârid sem'-i Baybars'a vâsıl ve vârid oldukda ser-encâm-ı hâl ma'lûmu olmağla Sultân Muhammed Nâsır'dan hatt-ı emân taleb eyledi. Zann-ı gâlebi üzre tahlîs-i girîbân kabza-i 'ademde pinhân olmağla memleket-i Sa'îd'e irhâ-yı 'inân-ı firâr eyledi. *Kalâidü'l-ıkyân* mütercimi tahrîri üzre mezbûr Emîr Baybars Melikü'n-Nâsır Sultân Muhammed'in lalası ve nâib-i saltanatı olmağla devlet-i Türkâniyye'de el-Melik Muzaffer Rüknuddin Baybars elkâbına mazhariyyet ü neyl ile karîn-i 'izz ü şeref ve ibtihâc olmuş iken ânifen keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre mûmâ-ileyh Melik Nâsır'ın def'a-i sâniyesinde küfrân-ı ni'met izhârı ile bi'l-asâle iddi'â-yı saltanat itdiği Sultân Muhammed bin Kalavun'a fevka'l-gâye girân-bahş olmağla işbu def'a-i sâlisinde itdiği a'mâl-i seyyiesine mücâzât için ahz u istîsâline taraf taraf berîd-i sabâ-makdemler irsâl itmekle huzûruna geldikde;

Beyit

Çu bed-kerdi meşû îmen zi-âfât

Ki vâcib şüd tabî'at-râ mükâfât¹⁵⁰⁴

Nesir; magzâsınca katline işâret itmekle zihi kemân-ı cellâdân-ı bî-imân ile sehm-i rûh-ı revâmı nişân-gâh-ı 'ademe per-tâb eyledi. Mütercem-i mezkûr Emîr Baybars-ı Çâşnigîrî

¹⁵⁰⁴ Kötülük yaptığında kendini güvende hissetme
Yaptığının karşılığını dünyada görürsün

müverrihîn-i tabakât-ı mülûk mülûk-i Türkâniyye-i Mısır deyü ketb ü tastîr itdikleri zümreden on üçüncü pâdişâhdır.

Tarh-ı Binâ-i Sultâniyye

‘Alâ-rivâyetin âhîrî-i mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı mahfidir ki, bu vak‘ada ehl-i tevârîh ihtilâf itmişlerdir. Ba‘zı müverrihîn yüz dördte binâsına mübâşeret olundu ve ba‘zısı târîh-i itmâmı yüz dördtür didiler. Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*’sında yedi yüzde Sultân Olcaytu itmâm etmekle Sultâniyye tesmiye olundu demiştir. *Fezleke-i Kebîr*’inde ve *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde yedi yüz dokuzda Hudâbende, ki Olcaytu budur, anın emriyle tarh olunup binâsına mübâşeret olundu deyü tahrîr ider. Her birine mahallinde işâret olunmuş idi. Fakîr dirim ki, sahîh olan kavl-i ahîrdir. Zîrâ Melik Olcaytu yedi yüz üçde birâderi Gâzân yerine pâdişâh olduğu sikât-ı [257b] sahihu’l-kelimâtdan nakl ile sâbıkâ mahallinde terkîm olunmuş idi. Bu kavl ise müttetefakun-‘aleyhâ olan akvâldendir. Bu hisâb üzre itmâm-ı binâ-i Sultâniyye târîh-i saltanat-ı Hudâbende’den üç sâl mukaddem olmuş olur. Bundan mâ‘adâ Sultâniyye Hudâbende binâsı olduğunu *Fezleke*’de tafsîlen zikr ider ve tevârîh-i sâirede dahi musarrahdır. Pes girîbân-ı *Cihânnümâ*’yı pençe-i mugâlatadan tahlîs içün kalem-i nâsihden sehv vâki‘ olmuş hüsn-i ta‘bîrinden gayrı bir münâsib elfâz olmaz.

Ma‘lûm ola ki, Sultâniyye *Cihânnümâ* tahrîri üzre seksen altı derece tûl ve otuz dokuz derece arzda bir belde-i muhdesedir. Sâbıkâ Kazvîn tevâbi‘inden idi. Sonra dârü’l-mülk-i Îrân ve başka tümen i‘tibâr olunup on pâre şehir-i âhar dahi buna tâbi‘ kılındı. *Takvîmü’l-Büldân*’da Melik müeyyed bu şehri iklim-i Azerbaycan’dan olmak üzre zabt eylemiştir. *Künhü’l-Ahbâr*’da dahi kütüb-i kesîreden nakl ü rivâyet ile böyle nigâştedir. Ammâ Hamdu’llâh Kitâbü’n- *Nüzhe*’de Ceyl dimekle müte‘ârif iklim-i ‘Acem’den olmak üzre keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât kılınmağla Kâtib Çelebi merhûm dahi *Cihânnümâ*’da ana ittibâ‘ itmiştir. *Nüzhe*’de dir ki, bu şehrin hisârını ibtidâ mülûk-i Moğol’dan Cengîziyye’nin beşincisi Argun bin Abaka bin Hülâgû binâ eyleyüp oğlu Olcaytu Sultân ki, Muhammed Hudâbende dimekle müte‘ârifdir itmâma irişdirmekle anın nâmıyla meşhûr oldu ki, kabri dahi andadır. Sene-i hicriyyeden seb‘a-mi’e hılâlinde itmâma resîde oldu. Ammâ Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde yedi yüz dokuz senesinde Muhammed Hudâbende emriyle tarh u te’sîsine mübâşeret olundu deyü tahrîr etmekle bu Fakîr bu husûsda kavl-i merkûma tâbi‘ olduğum ânifen işâret olunmuş idi. Bâkî tafsîl-i ahvâl-i hisâr-ı Sultâniyye inşâallâhu te‘âlâ târîh-i itmâmı olan yedi yüz on sâli hîn-i tahrîrde zikr ü beyân olunur.

Zikr-i Vefât-ı Tâcüddîn Kıdvatü’l-Meşâyı’r-Râsihîn

‘Umdetü’l-fużalâi’l-mütebahhirîn sâhibü’l-fazl ve’l-ma‘ârif sâhib-i bihâru’l-makāsıd ve’l-mevâkıf miftâh-ı künûzu’l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzü’d-dakâyık ‘ârif ü kâmil ve dil-âgah şeyh el-imâm Tâcüddîn Ahmed bin Atâillâh Ebü’l-‘Abbas bin Muhammed bin Abdilkerîm eş-Şâzelî el-İskenderî kuddise sırruhu¹⁵⁰⁵ *Takvîmü’t-Tevârîh* rivâyeti üzre işbu sâl hılâlinde ‘âzim-i iklim-i bekâ olmuşlardır. Mütercem-i mûmâ-ileyh sâhibü’l-hükm ve sâir te’lifâtı beyne’l-fużalâ mütedâvil-i hikemiyyâtda zevî itdi. Tülü olanlardan bir fâzıl-ı bî-nazîr ve akvâlî müstahkem idi. ‘Aleyhi’r-rahme ve’l-gufrân.

İmâm Suyûtî rahimehullâhu *Hüsni’l-Muhâzara*’da dir ki, ‘alâ-tarîkatî’ş-Şâzelî imâm-ı mütekellim olup tefsîr ve hadîs ve nahv ve usûl ve fikh-ı Mâlikî’yi câmi‘ ve tasavvufda Eba’l-‘Abbas el-Mürsî ile musâhib ‘acâyib-i dehr [kesik] bir fâzıl bî-nazîr idi. İmâm [kesik] Takî es-Sebkî ‘ulûmu bunlardan ahz itmişlerdir. *Kitâbü’t-Tenvîr fî İskâti’t-Tedbîr ve Letâyif-i Minen ve Muhtasar-ı Tehzîb* [kesik] dahi cümle-i âsâr-ı ‘ilmiyyelerindendir. Cumâde’l-âhirenin üçüncü [günü] Mansûriyye-i Kâhire’de vefât eyleyüp Kuzafa’da? defn olunmuşdur¹⁵⁰⁶.

[258a] Zikr-i İntikâl-i Şeyh Fahreddîn

Meşhûr-ı âfâk mazhar-ı füyûzât-ı Rabb-ı Hallâk kutbü’l-‘ârifîn gavsü’l-vâsılîn kāmûs-ı muhît-i fezâil *Câmi’ü’l-Mütûn-ı* fevâzıl hurşîd-i dırahşân evc-i âsmân-ı kemâl vâkıf-ı mevâkıf-ı makāsıd-ı esrâr-ı lâ-yezâl miftâh-ı künûz-ı ma‘ârif u hakâyık ve mıs bâh-ı rumûz-ı envâ‘-ı dakâyık bedr-i münîr-i şerî‘at vâsıl-ı hakâyık-ı dekâyık-ı tarîkat sâhib-i bihâr-ı Kulzüm-ı hakikat cevher-i kân-ı sırr-ı ledün ve kân-ı gevher-i¹⁵⁰⁷ ma‘rifet zübdet-i erbâbu’r-rüşd ve’l-irşâd şeyhü’l-meşâyih ve bâhizu’l-es‘âd eş-şeyh el-kâmil el-‘allâme Fahreddîn-i ‘Irâkî İbrahim bin Şehriyâr

Mısrâ‘

Kaddesallahü te‘âlâ sırrehu’l-Bâkî

Nesir; hizmetleri Devletşâh Kulu üzre şehir-i Dimaşk-ı mahrûsede bu sâl hılâlinde nidâ-yı **İrci’î ilâ Rabbiki radiyeten mardıyye**¹⁵⁰⁸ yi gûş ve dest-i sâkî-i cânândan hilye-i muvâsalatı nûş eyleyüp kutbü’l-‘ârifîn ve gavsü’l-vâsılîn Muhyiddin el-ma‘rûf bi’ş-Şeyhi’l-Ekber kaddeseallah sırrehu’l-athar cenâblarının ravzatün min-riyâzi’l-cenne olan türbe-i mutahharalarında vedî‘a-i hâk-i pâk-i ıtr-nâk kılındı.

¹⁵⁰⁵ Ebü’l-‘Abbas..... kuddise sırruhu (Derkenar notu).

¹⁵⁰⁶ İmâm Suyûtî..... defn olunmuşdur (Derkenar notu).

¹⁵⁰⁷ Cevher olmalı.

¹⁵⁰⁸ “Sen ondan razı o da senden razı olarak Rabbine dön”. *Kur’ân*, Fecr, 89/28.

Ol merd-i muhakkık Hemedâniyyü'l-asl olup şeyhü's-şuyûh Şihâbüddîn es-Sühreverî kuddise sırruhu gibi kutbü'l-ârifine teslîm-i gerden-i irâdet itmiş ve nazar-ı himmeti ile vâsıl aksa'l-murâd olmuş bir kâmil [kesik] te'lîfât-ı cemîleleri 'ind-i erbâb-ı makbûl ve müsellemler ve eş'ârı kakikat [kesik] tafsîli Tezkiye-i Düvel-i Şâhîde mezkûr kazıyye sebebiyle niçe müddet kutb[ü'l-ârifin] Şeyh Bahâüddîn Zekerıyyâ kuddise sırruhu hizmetini ihtiyâr ve meskeni olan [kesik] bir müddet dahi seyr ü sülûke şugl ile evkâtlarını emr-i ârâlarıyla [kesik] efendi hizmetleri duhter-i 'ismet-peykerini mütercem-i müşârün-ileyh [kesik] memleket-i merkûmede dört sâl zarfında on dört [kesik] vâsıl-ı esrâr-ı Hudâ-yı mu'în oldular. Şeyh hazretleri dâimâ [kesik] eş'âr-ı dil-sûzuyla vecd ü hâl-yâfte olurlar idi. [Kesik] müddeti samt u sükûn ve murâkaba ile güzâr iderdi. [Kesik] Bahâüddîn cânib-i halvet-hâne-i 'Irâkî'ye varup [Kesik] dil-sûz ile müterennim idi. Nuhûstîn-i bâde-i kend-i? Zi-câm [kesik] mest-i sâfir-i dâm-kerdneri berâ-yı sayd-ı murg-ı cân-ı 'âşık [kesik] hûbân-ı dâm-ı kerdend be-âlim....farsça. Oldu ki 'Irakî'yi şeyhü's-şuyûh hazretleri tarafına [kesik] deyü icâzet virdiler. 'Irakî Bağdad'a kable'l-vusûl [kesik] şuyûh-ı civâr-ı rahmete intikâl itdiği mesmû'u oldukda firkat sü enin ile cânib-i Şâm'a rihlet ve ile'l-ân irşâd ve sülûk oldular. Muhassal¹⁵⁰⁹.

Mütercem-i müşârün-ileyh nefe'anallahü bi-şefâ'atihî hazretleri vahîdü'l-'asr ve ferîdu'd-dehr mürşid-i kâmil ve mükemmel ve velâyet ve kerâmetle müşâr ve mübeccel bir zât-ı bî-nazîr idiler. Rütbe-i vâlâlarına ol buk'a-i mübâreke medfûn oldukları şâhid-i kâfidir. Fe-hamden sümme hamden sümme hamden. Râkımı'l-hurûf 'abd-i Hakîre elli dokuz târîhinde türâb-ı meşhed-i rahmet-ı mersadlarına rûy-mâlîde nasîb ve müyesser oldu. Ba'zı tefâsil-i ahvâlleri eger bu *Târîh-i Nevpeydâ*'nın bi-'avnihi te'âlâ tekmîline muvaffak olursak cild-i Selîm Hânî'de zikr-i ziyâret-gâh-ı Şam zeylinde inşâallahü te'âlâ zikr olunmak me'mûl-i 'avn-ı Cenâb-ı Hudâ-yı vâhibü'l-Mennândır. Ba'zı erbâb-ı tevârih târîh-i rihletleri sâl-i âharda vâki' oldu dimişdir.

VEKÂYİ'-i SENE 'AŞERE ve SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ

Hafî olmaya ki işbu sâlde vâki' olan mevâdda dahi ihtilâf-ı müverrihîn der-kâr olmağla ber-vech-i sâbık mahâll-i müteferrikada işâret iktizâ itmişdir.

Zikr-i Feth-i Kal'a-i Koçhisar

Hurşid-i dırahşân-ı âsmân-ı şecâ'at ve mâh-ı münîr-i evc-i burc-ı mehâbet ü cesâret şevketlü mehâbetlü hâkân-ı zemân Sultân 'Osmân Hân esbagallahu zülâle visâleh 'aleyhi

¹⁵⁰⁹ Ol merd-i muhakkık.....Muhassal (Derkenar notu).

hizmetleri ba‘zı sikât-ı müverrihîn tahrîrleri üzre “**Kem min fi’etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**”¹⁵¹⁰ kerîme-i ‘aliyyesine istinâden ve seyaglibûne kelâm-ı mu‘ciz-nizâmına i‘timâden bir mikdâr ‘asâkir-i nusret me‘asir ile giriftâr-ı [259b] eyâdî-i küffâr-ı dûzah-nişân Koçhisar nâm kal‘a-i felek-üstüvârı istihlâs için ol savba ‘azîmet eyleyüp a‘dâ-yı dîn-i mübîn bir mikdâr gayret-i câhiliyye muktezâsınca müdâfa‘aya kıyâm eyledikde ber-fehvâ-yı **el-hakka ye‘lû velâ yu‘lâ**¹⁵¹¹ nesîm-i fevz u nusret cânib-i İslâmiyâna vezân olmağla bi-‘avnihî te‘âlâ ol kal‘a-i metîn dahi dâhil-i kalem-rev-i hazret-i pâdişâh-ı kâm-bîn oldu. Bu târîh-i ta‘miye-âmîz dahi ol vakitte bulunan ba‘zı şu‘arânın olmak üzredir.

Târîh

Ehl-i İslâmın şehi ‘Osmân Hân

Oldu bâ-‘avn-i ilâhî kâm-bîn

Aldı zabt itdi ‘adûdan işbu dem

Koçhisar gibi niçe hısn-ı metîn

Didi târîhin yediler çıkdılar

Koçhisar’ı aldı çend mü‘minîn¹⁵¹²

Nesir: Hafî olmaya ki, Koçhisar nâmıyla şöhret-şi‘âr iki hısn-ı felek-üstüvâr vardır. Biri Rakka eyâletinde Ruhâ kurbündedir. Birisi dahi Koçhisarkerde? dimekle şöhret-zededir ki, bu makâmda maksûd budur. *Coğrafya-yı Dimaşk*’da zikr olunduğu üzre Tosya’dan dört sâ‘at garba andan câdde râh üzre Kangırı’dan altı sâ‘at şimâl ve garb düz yerde bir kasabadır ki, esvâk ve hammâmât ve mesâcid ü cevâmi‘ ve hânât ve kasabadan munfasıl bir hemvâr sahrâda tahtadan bir câmi‘ ve kurbünde mahkeme vardır. Yevm-i âzînede bu mahalde ‘azîm bâzâr durur. Kâdısı dahi mahall-i mezbûra varır ve kasabadan münfasıl toprakdan bir kal‘ası vardır. Ve kasaba ile kal‘a mabeynine bağçeler düşmüşdür, meyvesi firâvândır. Nehr-i Devrek kasaba kurbünden güzâr ider ve Tosya yolu şâhrâh kenârıyla Gökdağı eteklerinden geçer memerdir. İntehâ.

¹⁵¹⁰ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur’ân*, Bakara, 2/249.

¹⁵¹¹ “Hakk’ın hatırı âlidir, ondan üstün bir şey yoktur”.

¹⁵¹² Ebced hesabı var.

Hîn-i fethde kal'ası metîn ve müstahkem olup hâletü't-tahrîr bu hâl ile mevsûfdur. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi bu fethi yedi yüz dokuzda ve ba'zı müverrihîn on yedide vâki' oldu deyü tahrîr itmişlerdir, el-'ilmu 'indallâhi te'âlâ.

İtâ'at-i Ahâlî-i Çadırılı ve Mekcebe

Çadırılı tekürü sâire nisbetle bir mikdâr ehl-i hîred zümresinden sâhibü't-tecârib olmağla şehinşâh-ı zafer-destgâhın rûz-be-rûz şevket ü şânı bi-lutfihî te'âlâ mütezâyid ve cünûd-ı dîn-i İslâm-penâhın gün-be-gün ânen-fe-ânen kevkebe-i 'unvânı ber-evc-i zafer müterâkî olduğunu işitdiğinden mâ'adâ beş altı yüz 'adede ancak mütenâhî sipâhî beş altı bin mikdârı Koçhisar tekfûruna tâbi' ve gerek müstemed-i leşker-i küffârı ân-ı vâhidde istîsâl ve perîşân idüp mütehasın [260a] olduğu hisâr-ı neket-medârını zabt u teshîr bi-'avnihi te'âlâ 'ind-i zafer-peyvendlerinde bir dâr-ı harâbe fethi mesâbesinde olduğunu hod re'yü'l-'ayn müşâhede itmekle bu sâhib-i zuhûra İskender-cüyûş-ı maşrîkîn u mağribîn ile cevâbda ada¹⁵¹³ olmak gayr-ı mutasavver ve mâdâm ki sâlik-i meslek-i 'adl ü dâd olmakda eslâfdan mümtâz ve icrâ-yı şer'-i mutahhara ile ser-efrâzdır. Mâlik-i memâlik-i heft-iklîm olacağı emr-i mukarrer olmağla kâr-ı âkılâne terk-i kîtâl ü cidâl ile bir gün evvel ya'nî Koçhisar tekfûru gibi pây-mâl-ı zîr-i süm-i semend-i kahr u nikâl olmazdan mukaddem inkıyâd itmekdir deyü ihzâr-ı hedâyâ-yı mülûkâne ile bast-ı bûriyâ-yı itâ'at itmeğin Mekecene tekfûru dahi teslîm-i gerden-i mutâva'at eyledi. Pes dîrîne-i 'Osmâniyye üzre kemâ-kân memleketleri kendülere ibkâ ü takrîr ve her birine ilbâs-ı hıl'at tevkîr olundu. Bu bâbda dahi erbâb-ı tevârih ihtilâf itmişlerdir. Ber-dîrîn-i sâbık akvâl-i mezkûreye dahi mahallinde işâret olundu.

Vefât-ı Kutbüddin-i Şîrâzî

A'lemü'l-fudalâi'l-muhakkikîn ve ekmelü'l-'ulemâi'l-müdakkikîn yenbû'u'l-fezâili's-şettâ ma'denü'l-ma'ârifî'l-esnâ vâsıl-ı gâyatü'l-hükm-i kâmil ve 'allâme-i 'ilm mısâbâh-ı zalâm-ı dekâyik vuzû'-ı 'avâm-ı hakâyık eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-'ârif el-'âmil 'umdetü erbâbi'l-yakîn ve kıdvetü'l-hükemâi'r-râsihîn sâhibu'l-mantık ve'l-beyân sâhib-i 'ummân gâyetü'l-beyân el-'allametü'l-müştehir Kudbüddin Mahmûd eş-Şîrâzî 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân ve eskenehü'llahu bi-hubûhati'l?-cinân hizmetleri taht-gâh-ı kadîme-i pervîz mahmiyye-i tayyibe-i Tebrîz'de işbu sâl şuhûrundan mâh-ı ramazânü'l-mübârekinin on yedinci yek-şenbih günü rûze-gâh-ı fenâdan 'îd-gâh-ı bekâya rihlet ü intikâl itmişlerdir. Mütercem-i mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle visâleh 'aleyhi hizmetlerinin rütbe ve kadr-i 'âlîleri te'lîfât-ı pür-tavâlî'lerinden siyyemâ *Şerh-i Metâli*'den ma'lûm her ulü'l-elbâb

¹⁵¹³ Âdem?

olmağla işbu mecellede tafsîlinden icmâle ‘udûl olundu. Târîh-i sâl-i rihletleri bu kıt‘a-i latîfedir.

Târîh

Kutb-i felek vücûd-i ân cân-ı cihân çün

Kutb-i felek zidîdhâ geşte nihân

Der haft sad u deh zi-hicret-ender-Tebrîz

Yek-şenbih heftdehum zi-mâh ramazân¹⁵¹⁴

Vefât-ı Şemsüddîn-i Serûcî

Vâkıf-ı makāsıd u mevâkıf mecma‘-ı fevâidü’l-kemâl ve’l-ma‘ârif efdalü’l-‘ulemai’l-müteverri‘în, â‘lemü’l-fudalâi’l-mütefakkihîn ‘âricu mi‘râci’d-dirâye vâsılı [260b] gâyeti’l-‘ulûm ve’n-nihâye sadru’ş-şerî‘ati’l-garrâ ve tâcüddîn el-‘aliyyi’l-ilâhî dürru bihârî’l-fezâil ve gurerü ahkâmî’l-fevâzıl kāmûs-ı muhît-i fetvâ lâbisü el-biseti’z-zühed ve’l- vera‘ ve’t-takvâ mugîsü’l-hükkâm mesnedü’l-a‘lâm mısâbâhu rumûzi’d-dakâyık miftâhu künûzi’l-hakâyık şârihu mugallakâti’l-mütekaddimîn ve efdalü’l-kümmelîn el-müteahhirîn sâhibu’l-gâye fi-şerhi’l-hedâya Mevlânâ el-‘âlim el-fâzıl el-‘allâme el-kâmil el-‘âmil el-fehhâme şeyhülislâm ve’l-müslimîn Şemsüddin Ebû’l-‘Abbas Ahmed es-Serûcî bin İbrâhîm bin ‘Abdullah ferah-nak ide rûhun rahmet-i Hakk hizmetleri dahi *Takvîmü’t-Tevârîh*’de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre bu sâlde terk-i gavâil-i dünyâ ve ‘âzim-i nüzhet-gâh hiye cennetü’l-me’vâ olmuşlardır. Mevlânâ Cenâbî yedi yüz bir rebîû’l-âhırında vefât itdiler. Târîh-i velâdeti altı yüz otuz yedidir deyü haml ider¹⁵¹⁵. *Kitâbü’l-Hidâye*’ye şerh-i bî-hemâlinde kemâl u ma‘rifet ve ittikâlarına istidlâl olunmağla bu nebze-i yesîre ile iktifâ olundu.

İntikâl-i Sadrüddin eş-Şâfi‘î

Kibâr-ı fukahâ-i Şâfi‘iyyeden olup sene ihdâ ve tis‘în ve sitte-mi’e tarîhinde vefât eyleyen Hatîb-i Dimaşk Ebû Hafs bin el-Merhalle ‘aleyhi’r-rahmenin necl-i necîl-i fezâil-i perverî eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-‘âbid el-‘allâme Sadrüddin Muhammed ‘aleyhi rahmeti’s-

¹⁵¹⁴ Feleğin kutbu ruhlar âleminin vücudu
Göklerin kutbu gözlerden kayboldu
Yedi yüz on ikide Tebriz’de
Pazar günü ramazan ayının on yedisinde

¹⁵¹⁵ Mevlânâ Cenâbî.....ider (Derkenar notu).

Samed cenâbları ki ‘ulûm-ı şer‘iyye ve ‘akliyye ve lügaviyyeyi câmi‘ imâm-ı fâzıl olup Fıkh-ı Şâfi‘iyyede *Kitâbü’l-Eşbâh ve’n-Nezâyirin* câmi‘idir. Mevlânâ el-‘allâme es-Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahrîri üzre sene hamse ve sittîn ve sitte-mi’e şevvâl-i şerîfinde hutbe-i Dimyat’da bi-eyyi endâz-ı mehd-i vücûd olup vâlidlerinden ve anlara mu‘âdil Muhavvel’den tefkîh ba‘de-zâlik Haşâbiyye ve meşhed-i Hüseyin ve Nâsriyye’de neşrü’l-leâlî-i ders ve ifâde ile evkâtı gûzerân itmiş idi. Kitâb-ı merkûmu kable’t-tahrîr işbu sâl şuhûrundan zilhiccet-i ş-şerîfede tekmîl-i nüsha-i ‘ömr-i ‘azîz itdiler. Kitâb-ı sâbıku’z-zikri birâderzâdeleri Zeynüddîn Muhammed bin ‘Abdullah bin eş-Şeyh Zeynüddîn ‘Ömer [ki] fikh-ı vâsılînde ‘âlim ve fâzıl idi, ve ‘amminden gayrı fuhûlden tefakkuh idüp müşârün-bi’l-benân olmuş idi, ba‘zı fevâid zammıyla tahrîr ü tebyîz itmiştir. Mûmâ-ileyh sene semân ve selâsîn receb-i şerîfinde vefât eyledi, ‘aleyhimü’r-rahme¹⁵¹⁶.

Vefât-ı İbn Ruk‘atî’s-Şâfi‘î

Kibâr-ı ‘ulemâ-i fukahâ-i Şâfi‘iyyeden sâhibü’l-verâ‘ ve’t-takvâ yenbû‘u fezâil-i şettâ mülteka’l-ebhur-ı hakâyık mecma‘-ı enhür-i dakâyık eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-fâzıl el-kâmil el-‘âmil el-‘allâme Necmüddîn Ahmed bin er-Ruk‘a ekremehu’llâhu bi’d-derecâtir-refî‘a hizmetleri dahi yine *Takvîmü’t-Tevârîh* rivâyeti üzre bu sâl evâhırında rihlet itmişlerdir.

Hâtimetü’l-muhaddisîn İmam Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme *Hüsnü’l-Muhâzara fî ahhâri mısırî’l-Kâhire* nâm târîh-i latîfinde dir ki, mûmâ-ileyh şeyhe’l-imâm Necmüddîn Ebû ‘Abbâs ibn Ruk‘atî’l-ensârları rahimehu’llâhu râfi‘ihî? selâse-i imâm-ı mısır bel imâm-ı ‘asr olup iki şîfe gayr-ı sâlise muvaffak olmuşdur. Biri *Kitâbü’l-Kifâye*’dir ki yirmi cildir, diğeri *Kitâbü’l-Matlab*’dır ki altmış cild. İşbu sâl şuhûrundan recebü’l-müreccebin on ikinci günü tetmîm-i nüsha-i ‘ömr-i ‘azîz itmişlerdir. Huccâcu’t-terâcim sâhib dir ki, mûmâ-ileyh sadr-ı Süleyman bin Ebi’l-‘izz ve Necmüddîn Ebâ Tâhir İshâk bin ‘Ali bin Yahya misillü fuhûlden tefakkuh idüp kazâ-i diyâr-ı Mısriyye kendülere tevcih olunmuşdur. Tasnîf-i Vâfi? ile ‘ömr-i ‘azîzleri gûzerân idüp medrese-i Süyûfiyye-i Kâhire’den recebü’l-müreccebin yirmi ikinci hamîs günü rihlet itmişler. Civâr-ı Kabr-i İmâm Şâfi‘î ‘aleyhi’r-rahmede vâkî‘ türbe-i mahsûsada tedfîn olundu. Hidâye Serhi Gâye der *Kitâbü’l-Miyâne*? resîde olunca altı cild sahîhdir. Vallahi’l-a‘lem¹⁵¹⁷.

VEKÂYİ‘-i SENE İHDÂ VE ‘AŞERE SEB‘A-Mİ‘E MİNE’L-HİCRETİ

¹⁵¹⁶ İntikâl-i Sadreddin eş- eş-Şâfi‘î..... ‘aleyhimü’r-rahme (Derkenar notu).

¹⁵¹⁷ Hâtimetü’l-muhaddisîn.....Vallahi’l-a‘lem (Derkenar notu).

Hafî olmaya ki, işbu sâlde vukû‘ bulan fütûhât-ı ‘Osmâniyye târîhinde müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Bu sahîfede dahi ba‘zı ehl-i tevârîhin muhtârı keşîde-i silk-i sutûr kılınup akvâl-i sâireye dahi mahallinde işâret olunmak münâsib ‘add olundu.

Zikr-i Gâret-i Ülke-i Göynük

Solakzâde ve ba‘zı müverrihîn tahrîrleri üzre pâdişâh-ı zafer-i ‘tiyâdın ve şehinşâh-ı ma‘delet-nihâd Sultân ‘Osmân Hân-ı İskender-nijâd tâbe serâhu ve ca‘ale’l-cennete mesvâhu hizmetleri bir mikdâr ‘asâkir-i zafer-me’âsir ile zikr-i âtî Samsama çâvuş nâm dilîri ve Köse Mihal Bey’i Göynük ve Taraklı Yenice’si gâretine ba‘s ü irsâl eylediler. Anlar dahi ve **câhidu’l-küffâre**¹⁵¹⁸ kerîme-i mükerremesini tâc-ı ser eyleyüp ülke-i mezkûreye akın eylediler. Ba‘zı müverrihîn nigâşte-i kalem-i takrîr oldukları üzre Göynük tekfûru cem‘-i ‘asâkir itmek ile leşker-i müslimîn ile muhârebe vü mukâteleye der-kâr oldular. Bi-‘avnihi te‘âlâ nesîm-i fevz u nusret râyet-i dîn-i mübîni tahrîk itmekle ceyş-i küffârdan [261a] lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ melâ‘în-i hâsirîn ‘âzim-i ka‘r-ı dârü’l-cahîm olup leşker-i nusret-i eser-i ‘Osmâniyân ganâyim-i bî-pâyâna neyl ile ovaldı¹⁵¹⁹ olurken bir pül-i nerrâd? içün zâr-ı ‘asker-i İslâm;

İder her biri Kârûn-veş küşâd-genc-i istiğnâ

Nesir; fehvâsınca kâm-rân olduklarından mâ‘adâ ol ülke-i metîneyi dahi feth ü teshîr ile dârü’l-İslâm eylediler.

İtâ‘at-ı Ahâlî-i Yenice

Ba‘zı ehl-i târîh tahkîkî üzre Yenice ahâlîsi muhâlefet itdikleri sûretde ülke-i sâire ahâlîleri gibi küşte-i süyûf-ı kahr u istîsâl olacaklarını fîkr ü mülâhaza itmeleriyle müttefikan bast-ı rûy-ı ‘ubûdiyyet ve ferş-i kalîçe-i inkıyâd u itâ‘at itmeleriyle memleketleri kemâ-kân kendülere ibkâ ve tekürüne hıl‘at-ı nevâziş iksâ olundu. Ba‘zı müverrihîn üzerine bi’z-zât şevketlü mehâbetlü şîr-pîşe-i fütûhât Sultân ‘Osmân Hân-ı İskender-simât hazretleri ‘azîmet-i hümâyûn buyurup tazyîka kable’l-mübâdere ahâlîsi itâ‘at eyledi. Ve ba‘zı ehl-i tevârîh kuvvet-i darb-ı şemşîr-i cihân-gîr ile feth ü teshîr olundu dimişdir.

Beyit

Kadd-i yâre kimisi ‘ar‘ar dimiş kimi elf

¹⁵¹⁸ “Kafirler ile cihat et”. *Kur‘ân*, Tevbe, 9/73.

¹⁵¹⁹ “Livâldi”?

Cümlelerin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif

Nesir; mîsdâkıncı **kile't-takdîrin** ülke-i merkûme dahi defter-i memâlik-i şâhâneye kayd olunmuşdur. Hafî olmaya ki bu Yenice, Bolu şarkında mâbeyni iki merhale on iki karyeden 'ibâret bir kazâdır, kûhistân ve yâbis bir mahaldir. Mengen nâm kazâ bunun ile Bolu arasında vâki' olmuşdur. Ve Filbas? nâm nehir bu kazânın vasatından cereyân ider.

Temâm-ı Binâ-i Sultâniyye

Yedi yüz dokuz senesi vekâyi'ini hîn-i tahrîrde ber-vech-i ihtilâf tarh ve binâsı nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınan Sultâniyye işbu sâl-i ihdâ ve 'aşerede *Takvîmü't-Tevârih* muhtârı üzre resîde-i hitâm olmağla mahall-i merkûmeyi Sultân Muhammed Hudâbende taht-gâh ittihâz eyledi. Hafî olmaya ki, *Cihânnümâ*'da mersûm-ı varakât-ı beyân kılındığı üzre zemîn-i Rasse'de? murabba'ü's-şekl bir hisâr felek-üstüvâr olup beher rûknü beşer yüz zirâ' seng-i tirâşideden perdâhte kılınmışdır. Dîvârları şu rûtbe 'arîzdir ki, çâr 'aded süvârîyân beyân-ı mürûr idebilürler. Suları kanâtdan cibâl-i Deylem'e yek merhale karîb, besâtîn-i eşcârî kalîldir ki, lâkin âb u havâsı fi'l-hakîka latîfdır. Üçer dörder zirâ' mahalden âb-ı hayât misillü sular zuhûr idüp cereyân ider. Meyvesi etrâf ü eknâfda olan ülkelerden gelür. 'Alef-zârı vâfir ve şikâr-gâhı [261b] mütekâsirdir. Binâ olundukdan sonra etrâf ü havâlîden halk-ı kesîr gelüp bir rûtbe şin ve ma'mûr oldu ki, her san'at ve millet ve mezheb erbâbı ile mâlâmâl oldu. Ekseriyyâ ahâlîsi lisân-ı Fârsî ile mütekellimlerdir. Hukûk-ı dîvâniyyesi yirmi otuz tümen mikdârı olur. Sultân-ı mezbûrun türbesi bir 'azîm-i hermân-ı Mısr-âsâ kutru yüz zirâ' ve irtifâ'ı yüz yirmi zirâ' binadır. Bu denlü zînet ü tekellûf ile Kâtib Çelebi karn? günde tekml itdiler dimişdir. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi Nişâncıazâde Ahmed Efendi dir ki, Sultân Muhammed Hudâbende derûn-ı Sultâniyye'de sekiz minârelü bir câmi'-i şerîf binâ itmişdir. Sultâniyye vasfında ba'zı şu'arâ kasîde dimişdir ki, matla'ı budur.

Matla'

Vaz'-ı Sultâniyye gûyâ ki sipîhr-i beyt-i berîn

Yâ bihişteşt müşekkel şüde ber-rûy-i zemîn

Nesir: Ebniye-i mezkûre hitâm-pezi' oldukda merkûm Hudâbende dâhil-i kalem-rev-i hükûmeti olan memâlikde mevcûd ekâbir-i fuzalâ ve sâdât-ı kirâm ve meşâyih ve bulegâyı da'vet ve ol kunbed-i 'âlî tahtında bast-ı sofra-i ziyâfet eyleyüp bir cânibinde kutbül-'ârifin ve gavsul-vâsılın mazhar-ı füyûzât-ı celî Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî kuddise sırruhu'l-'alî

ve cânib-i âharında kutb-i Rabbânî mazhar-ı füyûzât-ı sübhânî Şeyh ‘Alâüddevle-i Simnânî kuddise sırruhu hizmetleri câlis-i seccâde-i ihtirâm oldular. ‘Alâüddevle et‘ime-i mâ-hazardan ekl idüp Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî taraf-ı ta‘âma meyl itmediler. Ba‘de’l-ferâg pâdişâh didi ki: “İşbu iki ‘azîzin mertebe-i kutbiyyete bâ-savb-ı ‘azîmü’l-kadr olduklarında hiç kesde şübhe yok ziyafetimize biri râğbet idüp dîgeri niçün ekl itmedi, eger harâm ise biri niçün tenezzül itdi, yok eger halâl ise ol biri niçün râğbet itmedi? Bunda hikmet nedir” deyü suâl itdiklerinde Şeyh Safî buyurdular ki: “‘Alâüddevle hazretleri bahrdır, bahrın hiçbir nesneden bâkî olmamağla her şey’i kabûl ider. Şeyh ‘Alâüddevle itdi ki, Şeyh Safî hizmetleri şehbâzdır, şehbâz ise her tu‘meye tenezzül idüp konmaz” deyü cevâb virdiler. Bu iki zât-ı kerâmet-simâtın birbirleriyle bu vechile sitâyişleri tab‘-ı şâhîye hoş gelüp her birine küllî ri‘âyet ü iltifât eylediler.

Hafî olmaya ki, Sultâniyye vasfında olan matla‘ı bu hakîr-i pür-taksîr sene-i sâbık ki, yüz altmış sekiz sâlidir. Mahrûse-i Üsküdar’da Salacak kurbünde;

[Mısr]â‘

Pâdişâh-ı Cihân ‘Osmân Hân

Nesir; hizmetleri Sultâniyye nâm bir kasr-ı dilârâ binâ buyurmalarıyla itmâmına nazm olunan kasîde pençe-i müverrahede [262a] derç eylemişdim. Târîh, beyti ile çend ebyât-ı nâ-matbû‘a bu mahalle sebt olundu.

Li-müellifihî

Kasr-ı Sultâniyye gûyâ ki sipîhr-i beyt-i berîn

Yâ bihişttest müşekkel şüde ber-rûy-i zemîn

Çün müzeyyen-şûd ez-mukaddem hâkân-ı ‘azîm

Zân ki, Sultâniyye şûd nâm berîn kasr-ı rehin?

Niçe mahsûd-ı felek olmasun ol kasr-ı latîf

Gâh eyledi âtî binâ pâdişâh-ı ‘adl-âyîn

Rûh-ı ebdân-ı cihân Hazret-i Sultân ‘Osmân

Mihr-i eflâk-himem şâh-ı zemân şâh-ı zemîn

Şehriyâr-ı ‘azamet-güster ve Dârâ-der-bân

Hâmî-i dîn ü düvel zıll-ı Hudâvend-i mu‘în

Habbezâ kasr-ı mu‘allâ ki ana mihrile mâh

Cuft olur itse kırân-ı burc-ı sa‘dde¹⁵²⁰.....

Niçe demdir ki ider çarh-ı cihânı devrân

Görmedi vaz‘ı güzel böylece bir kasr-ı güzîn

Taleb-i ‘afv-ı günâh ile bu kasr-ı ‘adle

Rûz u şeb Bahr-i Siyeh yüz sürüp itmekde tanîn

Şu‘arâ vakt-i hitâmında bu kasr-ı pâkin

Sâl-i târîhini nazm ile idince tebyîn

Düşürüp hatm-i du‘â ile didim bende Sa‘îd

Kasr-ı ‘âlî ve felek tâk zihî sarh-ı mübîn

Zikr-i Vefât-ı İbn Ebî Hamza

Meşhûr-ı âfâk ‘âlim ve fâzıl ve kavvâl bi’l-hakk yegâne-i ‘asr ve ferîd-i dehr ser-tâc-ı hutabâ reis-i bulegâ ‘âric-i minber fezâil ve fevâzıl-ı ‘ârif ma‘ârifü’l-evâhır ve’l-evâil eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-kâmil el-ma‘rûf bi-İbn Ebî Hamza esbagallahu zülâle gufrânehu ‘aleyh. İşbu sâl evâilinde ‘âzim-i mahfil-i ‘ukbâ ve hatm-i Mushaf? ‘ömr-i ‘azîz ile terk-i fenâ itdiğini Hâcî Halîfe lakab Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde zikr etmiştir. *Fezleke-i Kebîr*’inde tafsîl-i terceme-i ahvâlini nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı sahîfede mûmâ-ileyh iklîm-i Endülüs’ün kebîr şehirlerinden Gırnata şehrinin hatîbi olmağla beyne’l-emsâl hatîb-i Gırnata demekle müşârün-bi’l-benân olduğunu zikr ü beyân etmiştir.

Vefât-ı Cemâlüddîn el-Ensârî

A‘lemü’l-fuzalâi’l-mütebahhirîn efdalü’l-‘ulemâi’l-müteverri‘în kāmûs-ı muhît-i fezâil mecma‘ü’l-bahru’l-fevâzıl sâhib-i bihârü’l-lügat ve’l-beyân sâhibü’t-tibyân ve’l-itkân mülteka’l-ma‘ârif vâkıf-ı makâsıd u mevâkıf münteha’l-fazl ve’l-edeb ve aksa’l-kemâl ve’l-

¹⁵²⁰ Sa‘deyn?

irb reisü'l-bulegâ ve'l-fusahâ ser-tâc-ı irbâ ü üdebâ hâvi'l-fürû' ve'l-usûl câmi'ü'l-ma'kûl ve'l-menkûl yenbû'-ı fezzâil-i şettâ lâbis-i hıla'i'z-zühd ve'l-vera' ve't-takvâ miftâh-ı künûzü'l-hakâyık ve mısâbâh-ı rumûzü'd-dakâyık zü'l-me'âlî ve'l-'ulûm ve mişkât-ı mesâbîhü'l-mantık ve'l-mefhûm kurretü'l-'uyûni'l-müellifin ve mâye-i fahrü'l-zümre-i musannifin mine'l- mütekaddimîn ve'l-müte'ahhirîn.

[262b] Li-münşiih

Hüvellezî teferrüd bi'l-'akl ve'z-zekâ

Ve'l-fazl ve'l-ma'ârif ve'z-zühd ve't-tekâ

Nesir: eş-Şeyh el-imâm el-'âlim el-kâmil el-'allâme ve'l-fâzıl el-'âbid el-'âmil el-fehhâme el-kādî keşşâfû'l-Kur'ân beyne'l-hak ve'l-batılân¹⁵²¹ Cemâlüddîn Muhammed bin Mükerrrem Ensârî esbaga 'aleyhi zülâle visâleh Rabbühü'l-Bârî hizmetleri ki beyne'l-'ulemâ el-lüga ve'l-edeb *Lisânü'l-'Arab* ismiyle müsemma dürer-i munazzanın müellifi ve niçe mütûn ve resâil-i latîfenin musannefidir. Bu sâl-i ihdâ ve 'aşere evâsıtında terk-i 'âlem-i fenâ ve 'âzim-i nüzhet-gâh hiye? cennete'l-me'vâ olmuşlardır. Tafsîl-i terceme-i ahvâlleri kütüb-i tabakâtta siyyemâ Kâtib Çelebi merhûmun *Fezlekesi*'nde nigâşte-i yerâ'a-i bâhiru'l-berâ'adır. Mütercem-i mebrûr sabbet 'aleyhi sical mağfireti Rabbihi'l-gafûr *Lisânü'l-'Arab* 'î te'lîf itmek ile ahâlî-i maşrikîn u mağribîne *Lisânü'l-'Arab* ne gûne cevher-i nâdîde olduğu ma'lûm olmuştur.

Li-müellifih

Hak te'âlâ hazreti kabrini pür-nûr eyleye

Cennet ve dîdâr ile şadân u mesrûr eyleye.

Vefât-ı Hüsâmeddin Sagnâkî

Takvîmü't-Tevârih'de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzere a'lemü'l-fuzalâi'l-müteahhirîn ve efdalü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-'âmil ve'l-'allâmetü'z-zâhid el-'âbid el-kâmil imâm Hüsâmeddin eş-Şeyh Hüseyin bin 'Aliyyü Sagnâkî 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân ve eskenehu'llahu fi-hubûhati'l?-cinân hizmetleri kezâlik bu sâl hılâlinde belde-i şebâda müntakıl-ı dâr-ı visâl olmuşlardır.

'Azîz Efendi merhûm yedi yüz dokuzda vefât itdi dimişdir. *Tâcü't-Terâcim*'de mersûm-ı kill-i belâgat kılındığı üzere fâzıl-ı müşârün-ileyh 'ilm-i fıkıh? İmâm Muhammed Hâfızüddîn

¹⁵²¹ Keşşâfû'l-Kur'ân beyne'l-hak ve'l-batılân (Derkenar notu).

... tahsîl ve kâdî'l-kuzât İbn 'Azîm hizmetlerinin icâzetnâmeleriyle şehir-i bî-hemtâ Halebü's-şehbâya gelüp tasnîfe meşgûl oldu. On bir recebü'l-müreccebinde beşinci hayâtları hitâm-pezîr oldu. *Kitâbü'n-Nihâye* ki şerh-i *Hidâye*'dir, cümle-i te'lîfâtlarındandır. Kitâbü'l-Kâfi Şerh-i Bezdevî ve Muhtasar.....şerhi *Müntehab* ve *Şerh-i Temhîd-i Usûl* dahi? Âsâr-ı kilik-i belâgat-şî'ârlarındandır¹⁵²².

Hafî olmaya ki belde-i merkûme sâd-ı mühmele gayn-ı mu'cemeye muzâf ve kurbünde nûn ve elf ve kâf ile mazbûtdur. el-'İlmu 'indallâhi te'âlâ.

Vefât-ı Sa'deddîn el-Harsî

Huffâz-ı kirâmdan olup bu sâlde tetmîm-i nüsha-i hayât eyleyen kibârdan biri dahi sâhib-i kavîm ehâdîs-i hayrû'l-enâm sâhibü'l-fazlî'l-etem ve'l-ma'ârifu't-tâm zübdetü'l-huffâz ve huhaddisîn ve kıdvetü'l-fuhûl ve'l- mükemmelîn eş-şeyh el-imâm el-'allâme 'umdetü'l-fehhâme kâdî'l-kuzât Ebû Muhammed Sa'deddîn Mes'ûd el-Hârsî bin Ahmed el-Karâfî el-Hanbelî sümme'l-Mısırl- 'ulyâ-yı hamte'l-habîr el-'alî hizmetleridir ki, şehir-i zilhiccede mihr-i hayâtları meksûf ve mâh-ı serî'ü's-seyr-i 'ömr-i 'azîzleri karîn-i husûf oldu. İmam Suyûtî rahimehullah muhtârı üzre altı yüz elli iki sâli hılâlinde Karafe'de bi-eyyi endâz-ı mehd-i velâdet olup bâliğ-i meblağ-ı ricâl olduklarında Mısır-ı zâtu'l-ehrâma rihlet itmişlerdir. *Sünen-i Ebû Dâvûd*'a şerh latîf te'lîf eyleyüp mezhebinde fevka'l-vasf 'ârif bir zât-ı fezâil-simât idi¹⁵²³.

VEKÂYİ'-i SENE İSNÂ VE 'AŞERE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ

Hafî olmaya ki, işbu sâl-i isnâ ve 'aşerede vekâyi'-i 'Osmâniyye'den Kâtib Çelebi merhûm bir vak'a zikr itmiştir. Hakîr-i şikeste-zamîr tettebbu'la bir vak'a-i müttefika ile birkaç vekâyi'-i muhtelifun-fihâya dahi zafer-yâb oldum ki, ber-vech-i âtî zikr olunur.

Zikr-i Ahvâl-i Samsama Çâvuş

Mütercem-i merkûm 'aleyhi rahmeti'l-Kayyûm fi'l-asl vâlid-i mâcid-i 'âlî-şân Sultân 'Osmân Hân olan şîr-i mîşe-zâr-ı nusret u megâzî Ertuğrul Gâzî tâbe serâhu ve ce'ala a'lâ ravzatü'r-rıdvân mesvâhu hizmetlerinin etbâ'ından idi. Kesret-i cemâ'ati olmak hasebiyle Söğüd'de Ertuğrul Gâzî hizmetinde ikâmet idemeyüp İnegöl kâfirleri dahi dâimâ rencîde ve kederden hâlî olmamağla cemî'-i etbâ'ı [263a] ile hâlâ Mudurlu dimekle zebân-güzâr-ı enâm olan Mudurnu havâlisine varup tekfûru ile hüsn-i zindegânî itmekle ol ülkede bast-i kalîçe-i

¹⁵²² 'Azîz Efendi merhûm..... belâgat-şî'ârlarındandır (Derkenar notu).

¹⁵²³ Vefât-ı Sa'deddîn el-Harsî..... fezâil-simât idi (Derkenar notu).

ikâmet itmiş idi. Lâkin yine pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hizmetlerinin hizmet-i hümâyûnlarında bezl-i tâb u tuvân idüp câdde-i itâ‘at ü inkıyâdda pûyân idi. Hattâ Solakzâde tahrîri üzre Rüstem-i dilîr hamle vü âheng merd-i bahâdır Kösec Mihal Bey ânifen nigâşte-i hâme-i tahkîk kılındığı üzre bâ-emr-i celîl-i sultânî leşker-i hâkânî ile Göynük ve Taraklı Yenice’si gâretine ‘azîmet itdikde ‘asker-i İslâmî ma‘iyyetinde olan cünûd-ı gazâ-nümûd ile istikbâl ve rehber olup ol sefer-i nusret-eserde bî-had hizmetler vücûda getürmüş idi. Ba‘de’l-feth ve’z-zafer ma‘asker-i pâdişâhiye iltihâk eyleyüp şehinşâh-ı ‘âlem-penâh hizmetlerinden ol havâlîde kendüye bir mesken recâ eyledi. Kâm-bahş-ı ‘âlem olan Sultân-ı İskender-haşem dahi mütercem-i mûmâ-ileyhe sâhil-i nehr-i Yenişehir’de sahire-i Sammâ üzre mebnî hisâr-ı felek-üstüvârı ma‘a-tevâbi‘ihâ ze‘âmet olmak üzre tevcîh ü ‘inâyet ve dûş-i istihkākına ilbâs-ı hıl‘at-ı pür-behcet kılındı.

Zikr-i Sûr-ı Velâdet-i Şâhzâd[e]

Sahâyif-i güzeştede ba‘zı ahvâlî mastûr ve varakât-ı âtiyede mâ-bâkî terceme-i ahvâlî mezkûr mihr-i âsmân-ı ‘ismet ve mâh-ı evc-i burc-ı ‘iffet Nîlûfer Hâtûn’dan nûr-ı dîde-i şâh-ı cihân sipehsâlâr-ı ecnâd-ı pür-‘unvân Sultân ‘Orhan hizmetlerinin âftâba yâ tûğ yâ tûğdem dir, bir şehzâde-i necâbet-nijâdları ve güneş harîresi ve kamer-murabbâsı bu necl-i necîl-i kiyâset-nihâdları pertev-endâz-ı mehd-i vücûd ve şeref-efgen-i kımât-ı gehvâre-i sa‘du’s-su‘ûd olduğunu berîd-i meserret-telîdler bâ-tabl-ı şâdmânî çâr âfâka işâ‘at ve ber-muktezâ-yı vakt-i se rûz darb-ı nevbethâne ile sûra mübâderet olundu. Tesmiye husûsu teberrûken pâdişâh-ı İskender-rüsûm hizmetlerine ‘arz olundukda cedd-i emcedlerinin ism-i sâmilîlerini ihyâ vü izâe için Süleymân vaz‘ u ta‘yîn ve Süleymân-ı zemân olacaklarını ma‘nen tebyîn buyurdular. Târîh-i velâdet-i bâ-sa‘âdetleri bu beyt ta‘miye-dârdır.

Târîh

Gelüp iki velî mevlûdü târîhi bu didiler

Kadem basdı Süleymân zemâne mehd-i ‘âliye¹⁵²⁴

Zikr-i Ba‘zı Fütûhât

Ber-rivâyet-i dîger Solakzâde Hemdemî Mehmed Efendi merhûm *Târîh*’inde sene-i sâbıkada tahrîr olunan Yenice ahâlîsi itâ‘at itdiği vak‘ayı Samsama çavuş vak‘asından sonra ve yedi yüz sekizde ittifâk-ı müverrihîn ile vukû‘ bulan Akhisar fethi vukû‘unu dahi bu

¹⁵²⁴ Zikr-i sûr-ı‘aleyh (Derkenar notu).

mâddeden sonra tahrîr ve ekser-i müverrihîne muhâlif mahrûse-i Burusa istîlâsından sonra tastîr itmekle ber-dîrîn-i sâbika bu mahalde işâret olundu. Burusa istîlâsı sâl-i târîhi ise bi'l-ittifâk yedi yüz on yedide vâki' olmuştur. Nitekim İnşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur. Zikri âtî Geyve Hisârı'nı dahi Burusa vak'asından sonra tahrîr itmiştir¹⁵²⁵. Müverrih-i mûmâ-ileyh ekser-i mâddede ittifâk-ı ehl-i tevârîhe muhâlefet itmiştir. Bi-mennihî te'âlâ mahal be-mahal işâret olunur. Bu mahalde kavî-i muhtâr karîn-i zihn-i sığâr u kibâr olmağıçün bu bende-i yesîre keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât kılındı.

Feth-i Geyve be-Dest-i Şâh-ı Cihân

Kâtib Çelebi tahrîri üzre pâdişâh-ı gayûr ve şehinşâh-ı müeyyed ü mansûr hâkân-ı kâm-bîn ve kâm-yâb;

Li-müellifihî

Hazret-i Sultân 'Osmân Hân-ı Fârûk-ı ihtisâb

Cem-i çeşm-i Dârâ-hadem hakân-ı İskender-cenâb¹⁵²⁶

Nesir; tâbe serâhu ve ce'ale bi-hubûhati'l?-cinân mesvâhu hizmetleri bi'z-zât ihrâz-ı mesûbât-ı gazâ vü cihâd niyyetiyle techîz-i leşker-i nusret-eser idüp [263b] erîke-i saltanat ü ikbâl ve taht-gâh-ı şevket ü eclâlarından hareket-i hümâyûn buyurup giriftâr-ı dest-i nühûset-eser-i küffâr-ı bed-tebâr olup subh ü mesâ lisân-ı hâl-i sıdk ile;

Beyit

Ben bir nigâh-ı şefekate lâyık değilim

Pâmâlik olduğum sana 'âşık değil miyim?

Nesir; mazmûnuyla âh u zârı peyveste-i felek-i devvâr iden Geyve Hisâr'ı feth ü teshîrine işbu sâl-i meymenet-iştimâl olundukda 'azîmet buyurmuşlar idi. Geyve tekürü bir müfsid ü hîle-kâr olmağla 'azîmet-i kahramâne-i Hudâvendigârî'den haberdâr oldukda mütehassın olduğu hisârı tahliye eyleyüp ol havâlîye karîb Kuru Dere'si dimekle meşhûr gayyâ misâl mahalde bir becene yapmış idi. Ke-ennahu zu'm-ı bâtılınca leşker-i şâhî kal'a teshîrine der-kâr olduklarında bunlar halef-i 'asker-i İslâm'ı alup bu vechile bâ'is-i tefrika vü perîşânî olalar. Hazret-i pâdişâh-ı sâhib-i ârâ ise ba'zı câsûslardan murâd-ı a'dâ-yı bî-dîne vâkıf olmalarıyla

¹⁵²⁵ Zikri âtî tahrîr itmiştir (Derkenar notu).

¹⁵²⁶ +nisâb (Derkenar notu).

‘asâkir-i nusret-me’âsir ile sell-i seyf eyleyüp **ve ma’n-nasru illâ min-‘indillâhi inne’llâhe**¹⁵²⁷ kerîmesini gûyân leşker-i a’dâya hamle-i pey-der-pey eylediler. İnne vâhide **ve inne cundenâ lehümü’l-gâlibûn**¹⁵²⁸ kerîmesi sırrı âşikâr olup a’dâ-yı bed-tebârı târ-mâr eylediler. Tekfûr-ı mel’ûn giriftâr-ı kemend-i esr u hakâret olup taht-ı tasarruflarında olan mâ-melekleri bâ-fermân-ı pâdişâh-ı nusret-intimâ yağma oldu. Geyve Hisâr’ı bi-‘avnihi’n-Nasîr feth ü teshîr olundukdan sonra Solakzâde merhûm tahrîri üzre tekfûr peygârına ‘azîmet olunup anın dahi feth ü teshîri müyesser oldu. Şehinşâh-ı ma‘delet-nihâd hazretleri bi-lutfihî te‘âlâ zabt u teshîri müyesser olan kılâ‘ vü bıkâ‘ re‘âyâsını kemâl-i ‘adl ü dâd ile püristirâhat ve mahsûl-i memâliki ashâb-ı tîmâra ‘inâyet buyurdular. Geyve fethine denilen târîh budur.

Târîh

Düşmene saldı akın çekdi kılıç-ı şâh-ı cihân

Hamdilillâhi ana yüz gösterüben feth ü zafer

Geyve’yi feth idicek çıkdı bir er târîhin

Ülke-i Geyve de feth oldu bu demde didiğin¹⁵²⁹

Gazve-i şehzâde Orhan-ı şecî‘ pâdişâh-ı gazâ-i‘tiyâd ânifen zikr olunan kılâ‘ vü bıkâ‘ın feth ü teshîri ile meşgûl iken Çavdar Tatarı dimekle şöhet-yâb kavm ki el’ân Çavdarlu dimekle zebân-güzâr-ı enâmdır. Zu‘munca fursat bulmağla Karahisâr üzre ılgâr eyleyüp bâzârını târâc u yağma der-kâr olduklarından Eskişehir muhafazasına me’mûr [264a] şehzâde-i gayûr şîr-pîşe-i megâzî ve lâne-i şecâ‘atın şehbâzı Orhan Gâzî haberdâr oldukda bî-karâr olup çend ‘aded süvâr-ı zafer-şi‘âr ile mânend-i şihâb cânib-i a’dâya ‘azm ü şitâb eylediler. Oynaşhisâr’ı kurbünde ol hazele-i evbâşa hemçû tîr-i musîb resîde olup ekserini tu‘me-i şemşîr ve serdâr-ı murdârlarını esîr ve bakıyyetü’s-süyûf leşker menhûsunu der-zencîr eylediler. Pâdişâh-ı cihân mansûr ve muzaffer Geyve fethinden makarr-ı sa‘âdetlerine rücû‘ buyurduklarında nûr-ı dîdeleri giriftâr-ı bend-i zencîr-i esr olan a’dâyı yol üzerinde ‘arîza-i hâkrâh-ı şehinşâh-ı Dârâ-sipâh itdiklerinde veled-i necîblerinin bu tavr-ı Rüstemânesi’ne tahsîn ve ilbâs-ı hıl‘at-ı nevâziş-i vâfirîn buyurdular. Şâhzâde-i merkûmun bu tavr-ı bî-hemâli sene-i âtiyede sipehsâlâr-ı a‘zam olmalarına bâ‘is ü bâdî oldu. Nitekim mahallinde inşâallâhu te‘âlâ zikr ü beyân olunur.

¹⁵²⁷ “Yoksa yardım ancak Allah katındadır”. *Kur’ân*, Enfâl, 8/10.

¹⁵²⁸ “Şüphesiz ordularımız galip gelecektir”. *Kur’ân*, Saffat, 37/173.

¹⁵²⁹ Ebced hesabı var.

Zikr-i Hacc-ı Melik Nâsır-ı în-est

Melik-i memâlik-i Mısr-ı nâdiretü'l-'asr olan Melik Nâsır Sultân Muhammed bin Kalavun bu sene-i pür-meymenede bi-tevfıkı'llâhi'l-Vâhib li-Sâlim.

Ka'be der-mehbıt-ı envâr-ı Hudâ

Zâdaha'llâhu te'âlâ şürefâ

Ka'be der-kıble-i ümmîd-i cihân

Mahv olur anda günâh u 'ısyân

Ka'be kim vâsıta der-mağfifete

Bâ'is-i mevhıbedir merhamete

Ka'be kim beyt-i kerem-i sermeddir

Kıble-i pür-şeref ü emceddir

Eyledi dîdemi pür-âb benim

Hasret-rü'yet-i mîzâb benim

Hâhişem itmede dilde takdîm

Reşk-i cennet olan etrâf-ı hatîm

Bi't-tab' zemzeme olup mâil

Döndü bir kumkume-i zemzeme-dil

Gûyiyâ hâcî-i mahrem gibi ben

Teni nez' eyledim âlâyişden

Serde sevdâ-yı tavâfı der-kâr

Dilde dâg-ı Hacerü'l-es'ad var

Varup ol câya müsâfir olsam

Feyz-mend-i dem-i âhar olsam

Nesir: Mazmûnunu ve redd-i zebân **ve li'llâhi 'ale'n-nâsi hiccü'l-beyti meni's-tetâ' ileyhi sebîlen**¹⁵³⁰ kerîmesine imtisâlen 'âzim-i ziyâret-i Beyt-i mükerrem olup debdebe-i 'azîme ile ol buk'a-i mübârekeye vâsıl ve ziyâret-i Haremeyn-i muhteremeyn ile e'azz-ı metâlib olan maksûduna nâil oldu. Ol buk'a-i ebreke fukarâsını züll ü ihtiyâcdan ganî ve ba'd-ezîn her birini dahme-i Dârâ'dan müstanî [264b] oldukları nigâşte-i sahâyif-i tevârîh-i ahbârdır. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi, Melik Nâsır'ın yedi yüz on dokuzda vâki' olan haccını tahrîr eyleyüp bu vak'aya ta'arruz itmemiştir. Nitekim inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîhi*'nde zikr itmekle teba'iyet olundu.

İntikâl-i Hazret-i Sultân Veled

Kutbü'l-ârifîn ve gavsü'l-vâsılîn sultânü'l-ulemâ ve bürhânü'l-fuzalâ miftâhu künûzi'l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzü'd-dakâyık gevher-gân-ı tarîkat dürr-i bihâr-ı hakikat sâhib-i Kulzüm-ı şerî'at sâhib-i kemâl-i ma'rifet müstağrak-ı deryâ-yı 'irfân bâlâ-nişîn-i encümen-i âşikân pîşvâ-yı âsfiyâ mahdûm-ı evliyâ vâsıl-ı esrâr-ı envâr-ı kurbiyyet dâhil-i bezm-gâh-ı nazîfe-i mahremiyyet;

Nazım

Pâdişâh-ı memâlik-i irşâd

Tâc-dâr-ı serîr-i rüşd ü sidâd

Nesir; a'nî-bihi Hazret-i Şeyh Bahâüddîn Ahmed bin kutb-i merkez-i velâyet hâkân-ı sikke-dâr-ı iklim-i kerâmet bülbül-i rengîn-nevâ-yı gülistân-ı hakikat tûtî-i şîrîn-destân-ı serâyı şekeristân-ı tarîkat nahl-bend-i gülşen-i hevâ-şiken-i mesnevî perde-şikâf-ı dekâyık-ı sûrî ve ma'nevî a'nî-bih Hazret-i Şeyh Celâlüddîn Muhammed eş-şehîr Sultân Veled kuddise sırruhu mahmiyye-i vilâyet-i me'nûse şehr-i Konya-i mahrûsada nüzhet-gâh-ı kurbu'l-kurbe da'vet olunmalarıyla ez-cân ü dil lebbeyk-zen-i icâbet olmuşlardır. Vâlid-i mâcidleri kuddise sırruhu hizmetleri cenb-i latîflerinde cedd-i nazîfleri vedî'a-i hâk-ı ıtr-nâk kılındı. Vâlid-i mâcidleri kuddise sırruhuden sonra kâmil kırk sene pâyidâr-ı mahfil-i hayât-ı fâizü'l-berekât olmuşlardır.

Ol sultân-ı iklim-i hakikat kuddise sırruhu hazretlerinin velâdet-i bâ-sa'âdetleri sene-i selâse ve 'işrîn ve sitte-mi'e rebîü'l-âhırının yirmi beşinci mübârek cum'a günü vukû' bulup işbu sâl şuhûrundan recebü'l-müreccebin şeb-i âşirinde hırâmân-ı ravza-i kurbiyyet

¹⁵³⁰ “Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”. *Kur'ân*, Âli İmrân, 3/97.

olmuşlardır. Bu takdîrce sinn-i hümayûnları tis‘a ve semânîne bâliğ olmuş olur¹⁵³¹. Şöhret-i ‘âlem-ârâları tavsîfden muğnî ve ziyâ-i şems-i rahşân kendüyü zikirden müstağnîdir, tâbe serâhu.

Cülûs-ı Özbek Hân

Ebnâ-i nâ-pâk-i Hülâgû’dan Toktay Hân bin Menkub ki sene-i tis‘a ve semânîn ve sitte-mi’ede Tevadi? Hân’ı tu‘me-i neheng-i şemşîr-i hûn-rîz idüp sadr-nişîn-i mesned-i hân olmuş idi. Bu sâl hılâlinde semend-i hayâtı fütâde-i zemîn-i memât olmağla cemî‘-i ulus-ı Özbek şenbih? murtabıt olan birâderzâdesi Özbek Hân câ-nişîni olup şeref-i İslâmla dahi müşerref oldu. Toktay Hân’ın bu takdirce müddet-i hükûmeti yirmi iki sâl olmuş olur.

Vefât-ı Muhammed Tuğluk Şâh

Nigâşte-i sahâyif-i *Tezkire-i Devletşâhî* kılındığı üzre pâdişâh-ı ülke-i Hind Hâkân-ı Büzürg ... ve ma‘ârif-i dest-gâh Muhammed Tuğluk Şâh ki hittâ-i Dehli’de ‘imâret-i ‘âmire ve husûl-i fâhire binâ idüp dânişmend dost ve şâ‘ir-perver bir melik-i mücâhid ve megâzî-i pîr idi. Bu sâl hudûdunda hadîdü’l-nesyden üç kudsiye tahvîl ya‘nî i‘dâd-ı enfâs-ı hayât-ı mütetebbi‘ü’l-berekâtların tekmiî itdiler. Fâzıl-ı pür ve nîk-târîh-i? garrâsıdır. Pîrûz-ı rezm...Muhammed Kert? nihâd pür-dil....Muhammed Kert, kutbü’l-‘ârifin Emîr Hüsrev-i Dehlevî kuddise sırruhu gibi fahr-ı fuhûl-ı kirâm meddâhı olan sultân-ı ‘âlî-şânı tafsîle ne hâcet ki bu bâbda hâcet-i meşşâta niyyet-i rûy-i dilârâm râ-mazmûnu vâfî ve kâfidir. Bu mecellede nev‘amâ tafsîli mahallinde mezkûrdur¹⁵³².

VEKÂYİ‘-i SENE SELÂSE VE ‘AŞERE VE SEB‘A-MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, bu sâlde dahi zuhûra gelen vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’nin ba‘zısı muhtelifün-fîhâ olmağla bu mahalde dahi işâret olunmuşdur.

Zikr-i Sipehsâlâr-ı Şâhzâde

Ânifen nigâşte-i kilik-i hakîrâne kılındığı üzre çünkü Sultân nusret-karîn takarrübün nûr-ı dîdeleri Sultân Orhan-ı şecâ‘at-âyînden henüz endek-i sâl iken Çavdarlık Tatarı’nı münhezim ve reislerini ve bakıyyetü’s-süyûf u esîr itmek gibi hüner-i Rüstemâneleri müşâhede eyledi.

Beyit

¹⁵³¹ Ol sultân-ı iklim-i hakikat.....bâliğ olmuş olur (Derkenar notu).

¹⁵³² Cülûs-ı Özbek Hân..... mahallinde mezkûrdur (Derkenar notu).

Şahsın isti'dâdı lutf-i peykerinden bellüdür

Kimyâ-yı kâbiliyyet cevherinden bellüdür

Nesir: Fehvâsınca bu def'a 'asâkir-i müslimîne serdâr nasb [265a] u ta'yîn ve ümerâ-i fihâm-ı şecâ'at-ittisâmdan reîs-i zümre-i şüc'ân Gâzî Mîr 'Abdurrahmân ve mîşe-i şecâ'atde mânend-i şîr ve peleng Akçakoca Bey ve mazhar-ı nasr-ı zü'l-celâl Konur Alp ile Gâzî Mihal'i istishâb emri tebyîn olundu. Her birine ilbâs-ı hila'-ı tevkîr ü iclâl ve ol havâlide vâki' kılâ'-ı küffârî bi-'avnihi feth ü teshîr için irsâl olundular. Ba'de'l-istişâre sâhil-i nehr-i Sakarya'da vâki' Karaceyşhisârı'ndan ibtidâ münâsib müşâhede olunmağla ol savba mânend-i seyl-i bî-vahl-âzim oldular. Karaceyşhisârı'na karîb olduklarında bâ-emr-i serdâr-ı zîşân 'askeri üç bölük eylediler. Bir bölümü half-i hisârda pinhân ü nâ-peydâ ve sınıf-ı âharî ormanistanda ihtifâ itdiler. Sınıf-ı bâkiye ile serdar-ı ekrem hazretleri kal'a-i felek-üstüvârî hisâr ve tazyîke derkâr oldular. Birkaç gün bu hâl üzre evkât-güzâr olup matlûb tîz husûl-pezîr olmağîçün ba'de edâ-i merâsimü'l-istişâre muhâsara-i kal'aya mübâşir olan 'asâkir-i nusret-me'âsir izhâr-ı vâdî-i firâr ile sûret-i kaçamak irâ'et eylediklerinde derûn-ı hisârda olan küffâr-ı bed-tebâr gürûh-ı 'Osmâniyânı fi'l-hakîka firâr eylediler, zann-ı fâsidiyle ta'kîblerine şitâb ü ılgâr eyleyicek kemîngâhda muhtefî olan cünûd-ı zafer-nümûd kavme-i? yek-bâr ile âvâze-i Allahü ekber kebîrayı peyveste-i çarh-ı berîn eyleyüp a'dâ-yı dalâlet-karînin ardını alup agâze-i seyf-i dîn-i mübîn ile Türk'ü darba agâz eylediler. Tekûr-i merdûdun bu vak'a-i nâgehânî perde-i râstdan meşhûdu oldukda nâle-i pesti Hüseyinî'ye çıkarup ol habîs makâmını üç zu'm üzre Büzürg ekler iken küçük bile eline girmeyüp bu çâr-gâhda ser-i nekbet-medârına emre bâlâ-yı tıraş ve rehâvide karâr ile şu'bâtına alup¹⁵³³ hisâra doğru firâr eyledi. Lâkin 'asâkir-i nevâ-efzâyı neyi? nusret mânend-i usûl-i segâh üç tarafını ihâta eyleyüp hamle-i Kürdî ve Türkmanî ile düşmen-i dîni şu resme kırdılar ki, tarfetü'l-'aynda güştelerden püşteler peydâ ve ol gâziyân her biri bedel-i şîr-i jiyân oldukları ol gün zâhir ü hüveydâ oldu. Hulâsa-i kelâm ve fezleke-i merâm tekfûr-i mesfûr beste-i zencîr ve sâir tevâbi' ü levâhıkı küşte-i şemşîr oldu. Hisâr-ı merkûm ve kurbünde vâki' Alp Suyu demekle mersûm hisâr-ı âhar dahi bi-'avnihi'n-Nâsır feth ü teshîr olunup muhâfazasına Konur Alp nâm merd-i güzîn ta'yîn olundu.

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Adranos-ı İn

Kâtib Çelebi 'aleyhi'r-rahme [265b] *Takvîmü't-Tevârîh*'de işâret ve tastîr *Fezleke-i Kebîr*'inde tafsîlini tahrîr itdiği serdâr-ı ekrem ü efham ya'nî şâhzâde Orhan-ı İskender-hadem hizmetleri istinâden bi-nasr-ı Rabbânî ve i'timâden bi-tevfîk-ı subhânî giriftâr-ı küffâr-ı

¹⁵³³ Şu'bâtına alup derkenar notu.

nekbet-me'nûs olan kal'a-i felek-misâl Adranos feth ü teshîri için bi'z-zât 'asâkir-i nusret-me'âsir ile ol savba 'azîmet-i hümayûnlarından kal'a-i merkûme tekfûru haberdâr ve âgâh oldukda der-i hisârı mesdûd ve mukâbeleye hâzır u âmâde olmuş idi. Şâhzâde-i sâhib-i kemâl ve derâset-i mesûbât-ı gazve ve şehâdeti mutazammın âyât-ı Kur'âniyye'den kırâ'at ve'l- cihâd hırfeti ve hilkatı hadîs-i şerîfinin ma'ânî-i gâmızasını şerh ü beyân ve buna müte'allık niçe niçe mevâ'ız u nasîhat ile her birini Gazanfer-hamle ve aheng itdikde yek-pâre nasrun mine'llâhi ve fethun karîb kerîmesini tilâvet iderek ve ez-cân ü dil tekbîr getürerek a'dâ-yı dîn üzre sell-i seyf hücum eylediler. Bi-'inâyeti'llâhi te'âlâ zemân-ı cüz'î zarfında şâhid-i nusret ü tevfiğ.

Mısır[â]'

Mâverâ-yı perde-i takdîrden

Nesir: Rû-nümâ-yâfte olmağla ol hısn-ı hasîn dahi dâhil-i kalem rev-i hükûmet-i pâdişâhü'l-İslâm ve'l-müslimîn ve ekser-i kefer-i bed-liyâm 'âzim-i dâr-ı siccîn oldular. **Fe-kuti'a dâbiru'l-kavmi'ilezine keferû ve'l-hamdu'llâhi rabbi'l-'alemîn**¹⁵³⁴ Solakzâde merhûm Akyazı fethini dahi bu hılâlde vâki' olmak üzre *Târîh*'inde zabt u tahrîr itmişdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm gerek *Takvîmü't-Tevârîh*'inde ve gerek *Fezleke-i Kebîr*'inde yedi yüz yirmi iki sâl-i ferah-iştimâlinde vukû' bulunduğunu tahkîk itmekle sene-i merkûme vekâyi'î hılâlinde inşâallâhu te'âlâ nigâşte-i kalem-i 'abd-i Hakîr kılınur. Ve mine'llahi't-tevfik ve'l-i'âne.

Hafî olmaya ki ânifen zikr olunan Adranos mahmiyye-i vilâyet-i me'nûse mahrûse-i Burusa'nın garb-ı cenûbunda Keşiş Dağı içinde Burusa'dan yek merhale el'ân birkaç karyeden 'ibâret bir mahaldir. Hîn-i fetihde müstahkem ü metîn hisâr-ı felek-üstüvâr olduğunda erbâb-ı tevârîh ü ahbâr ittifâk itmişlerdir. Lâkin şimdi;

Mısra'

Ol hisârın yerinde yeller eser

Zikr-i Feth ve Gazve-i Akçakoca

Akçakoca ki, şîr-pîşe-i megâzî merhûm ve mağfûrûn-leh vâlid-i mâcid sultânî Ertuğrul Gâzî tâbe serâhu ve ca'ale'l-cinân mesvâh hizmetlerinin ma'iyet-i bahâdırânesi ile iklîm-i Rûm'u müşerref eyleyen ümerâ-i nâmdârândan olup mûmâ-ileyh Ertuğrul Gâzî vefâtından

¹⁵³⁴ “Böylece zulmeden o toplumun kökü kesildi. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur”. *Kur'ân*, En'âm, 6/45.

sonra ihtiyâr-ı hizmet-i pâdişâh-ı ‘âlem-penâh itmekle niçe [266a] niçe gazavât-ı kübrâda bulunup ânifen işâret olunduğu üzre bu def‘a dahi sâbık yararlığı hasebiyle serdâr-ı leşker-i zafer-şi‘âr Şâhzâde Orhan hizmetlerinin ma‘iyyet-i hüsrevânelerine ta‘yîn olunmuş idi. Gazve-i muharrerede niçe erlikler vücûda getürdüğünden mâ‘adâ sâhil-i nehr-i ‘Ayân’da Beş köpri’de olan palankayı feth ü teshîr itmekle bâ-fermân-ı şâhzâde-i kahramân-nişân mersûm palanka kendüye karârgâh ta‘yîn ve etrâf ü eknâfda olan ülkehâ ve bıkâ‘a akın itmeğe me’mûr oldu.

Feth-i Oynaş ve Kal‘a-i Sulu

Mir‘ât-ı Kâinât sâhibi Nişâncızâde muhtârı üzre serdâr-ı a‘zam Şâhzâde Orhan-ı mükerrrem ânifen nigâşte-i kalem-i hakîrâne kılındığı üzre Oynaş kurbünde Çavdarlu Tatarı’nı sene-i sâbıkada münhezim eyleyüp serdâr-ı murdârlarını giriftâr-ı bend-i esr eylemiş idi. İşbu sene-i meymenede serdâr-ı seriyye-i İslâm olup bi-‘avnihi te‘âlâ niçe dilâverlikler vücûda getürmüş idi. Ve derûn-ı nezâfet-meşhûnunda merkûz şecâ‘at-ı mâderzâdı hasebiyle Rüstem-i kahramân gibi dâr-ı dünyâyı ser-i nekbet-medâr-ı a‘dâ-yı dîne teng ü târ itmiş idi. Ba‘zı leşker-i zafer-eser ile bir mîr-i şecâ‘at-güster irsâl eyleyüp i‘lâ-i kelimetullah-ı ‘ulyâ ile Oynaş nâm hisâr-ı felek-üstüvârı feth ü teshîr itdiklerinden sonra Sulu nâm hisârda müctemi‘ kefare-i bed-tedbîri kesr ü tedmîr ve ol havâlîde olan kasabât u bıkâ‘ı dahi memâlik-i masûne-i hüsrevâneye zamm eylediler. Ve bu peyâm-ı serûr-engîzi bir ulak ile ‘arîza-i hâk-i pâ-yı hazret-i şehinşâh-ı İskender-serîr eylediklerinde evvelâ ba‘de edâ-i hamd u senâ-yı Rabbü’l-‘âlemîn ve vücûd-pezîr olan hidemât-ı merdânegîlerine hezârân tahsîn ve ol havâlîde bâkî kılâ‘ vü bıkâ‘ feth ü teshîri için yine serdâr-ı a‘zam ta‘yîn buyuruldu.

Feth-i Yanıkça Hisâr ve Önde

Çünkü Orhan Gâzî hizmetlerinin gün-be-gün ziyâ-i mihr-i iştihârı âfâkı tutdu, bu sinn ü sâl-i endek-şümârda bi-tevfikihî te‘âlâ niçe fütûhâta mazhar pes taraf-ı pâdişâh-ı dâr-ı ispâhdan ba‘zı kılâ‘ vü bıkâ‘ın dahi feth ü teshîri husûsu iş‘âr olunmağla bi-havl-ı Nâsır u Mu‘în Önde nâm hisâr-ı metîn üzerine sipâh-ı zafer-dest-gâh ile ‘azîmet olundu. Ol havâlîye hîn-i vusûlde ‘asâkir-i nusret-kırân kelime-i tevhîd ve tekbîr-gûyân hisâr-ı¹⁵³⁵ felek-üstüvâra der-kâr oldular. Bir, iki, üç sâ‘at zarfında nesîm-i fevz u nusret tahrîk-i ‘âlem¹⁵³⁶ ‘âlem-i İslâmiyân itmekle kal‘a-i mersûme dahi bi-tevfikihî te‘âlâ feth ü teshîr ve derûnunda mütehassın olan kefare-i liyâm ekseri tu‘me-i neheng-i şemşîr-i ‘adû tedmîr oldu. [266b]

¹⁵³⁵ “hisâr-ı” mükerrer.

¹⁵³⁶ “‘âlem” mükerrer.

Ba‘de-zâ *Mir‘ât-ı Kâinât*’da nigâşte-i berâ‘a-i tahkîk kılındığı üzre Yanıkça Hisâr‘ı ki Yanıkça Hisâr‘ı? isti‘mâli dahi istimâ‘ olundu, irsâl-i sipâh-ı nusret-destgâh ile zabt u teshîr olunup bu fütuhât pey-der-peyde guzât-ı ‘adû-tedmîr mâl ve emti‘a-i ganâyime sîr oldular.

Zikr-i Fütûhât-ı Güzeşte

Ber-rivâyet-i dîger hafî olmaya ki, kütüb-i tevârîh-i mu‘tebereden nakl ü rivâyet ile bu mecelle-i *Nevpeydâ*’da her biri mahallinde zikr ü tastîr olunan fütûhâtın ekserini *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi işbu sâl-i meymenet-iştimâlde vâki‘ olmuştur deyü serd-i makâl itmekle, sâbıkâ işâret olunduğuna binâen makâle-i bâdiresi bi-‘ibâretihâ zikr olundu ki, budur: Sene on üçde pâdişâh oğlu Orhan‘ı ve Karakaya tekürü olup hâlâ kendü ihtiyârıyla îmnâna gelen Köse Mihâl‘i Karahisâr‘da muhâfazaya kuyûd-ı ‘asker recâsıyla kendi gazâyâ gidüp ceng olunmadın Leblebici Hisârı’nın ve Lefke ve Çadırılık ‘akârlarının? ve Mekcebe tekürleri tedricle gelüp itâ‘at ve kal‘aların teslîm idüp ba‘dehû Akhisar’a varıldıkda tekürü bir mikdâr savaşıp sinüp kaçup hisârı yağmalanup Geyve nâhiyesine varıldıkda kal‘asını kâfirler hâlî koyup bir yerde becene itdiklerin pâdişâh haber alup üzerlerine varup cengde anları kırup tekürü tutup mâlların yağmalayup nâhiye-i Geyve’de kal‘a-i Tekürpınarı ve kal‘a-i Önde ve kal‘a-i Yanıkçahisâr‘ı ve niçe kal‘alar dahi feth olundu. Ve sene-i mezbûrede kal‘a-i Oynaş ve kal‘a-i Sulu ve ‘Ayangöl’ü feth olundu. İntehâ.

Vefât-ı Hümâmüddîn

Kibâr-ı telâmîz-i nasr-ı meşhûrdan Hümâmeddîn Tebrîzî bu sâlde vefât itdiği *Takvîmü’t-Tevârîh*’de mastûr ve tafsîl-i terceme-i ahvâlî tabakât kitâblarında ve *Fezleke-i Kebîr*’de keşîde-i silk-i sutûrdur, fe‘l-yerci‘u ileyhâ.

VEKÂYİ‘-i SENE ERBA‘A VE ‘AŞERE VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı mahfidir ki, işbu sâl-i erba‘a ve ‘aşere ve seb‘a-mi‘ede Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’ye dâir nigâşte-i sahâyif-i beyân kılınacak vekâyi‘-i şettâdan kezâlik ihbâr-ı ahbâr ihtilâf itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’den kat‘â bir mâtde tahrîr itmemiştir. Bu Fakîr siyâk ü sibâk karînesinden mâ‘adâ ba‘zı kütüb-i mu‘teberede zafer-yâb olduğum vekâyi‘i ketb ü tahrîre şürû‘ eyledim. Vallahi‘l-a‘lem bi-hakîkatî‘l-hâl.

Zikr-i Feth-i Karategin İnest

Hafî olmaya ki Karategin fethini *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi yedi yüz on yedide vukû' bulan fütûhât-ı cemîleden yazup Solakzâde hod takrîben yedi yüz yirmi beş sâlinde olmak üzere tahrîr [267a] ider. Ba'zı müverrihîn işbu kavlinin beyinde ve ba'zılar Karaceyşhisârı'ndan sonra ki ikisi de bir senedir, deyü tastîr itdiler. Lâkin ba'zı müverrihîn-i benâm Karaceyş fethinden bir sene sonra terkîm eylemişlerdir. Bu hakîr kavî-i ahîre ittibâ'ı ba'zı vechile münâsib ü müvecceh gördüğüm hasebiyle bu sâl evâiline tahrîr eyledim. Şehzâde-i felek-câh Sultân Orhan Dârâ-sipâh hizmetleri ba'zı kılâ'-ı metîneyi feth ü teshîr eyleyüp bu sene-i mübâreke de dahi taraf-ı hakân-ı Keyhusrev-hademden serdâr-ı guzât-ı müslimîn nasb u ta'yîn buyurulduğunu nâtık emr ve buyuruldu vârid olmağla müstâinen-billâhi'l-Meliki'l-a'lâ Karategin Hisârı üzerine 'azîmet ve hîn-i vusûlde hasâr u kîtâle mübâşeret eylediler. Çend rûz mukâtele ve muhârebe ile kerd? olup 'âkıbet mâverâ-yı perde-i gaybiyye-i takdîrden şâhid-i cilve-hıram-ı nusret [silik] itmekle ol hısn-ı metîn dâhil-i hükm-i müslimîn olduğundan mâ'adâ etrâf u havâlî elinde olan niçe bıkâ'-ı menfa'at-rehîn dahi mersûm-ı sahâyif-i memâlik-i pâdişâh-ı kâmkâr mübeyyin? oldu. Samsama nâm sâbıku'z-zikr serheng-i Rüstem-ceng ol havâlî muhafazasına ta'yîn olundu.

Zikr-i Ruhsude Şuden-i Serdâr be-Pây-ı Vâlideş

Cenâb-ı şâhzâde-i kâmkâr serdâr-ı 'asâkir-i nusret-şî'âr Sultân Orhan-ı âlî-tebâr hizmetleri çünkü bi-tevfîkîhî te'âlâ niçe memâlik ü bıkâ' feth ü teshîr eyleyüp ism-i sâmisini âfâkda cihân-gîr deyü tastîr itdirdi. Huzûr-ı pür-hubûr-ı hazret-i şehriyârîden müfârekatları yek seneye bâliğ olduğundan nâr-ı iştiyâkları derûn-ı mahabbet-meşhûnlarını ihrâk itmekle min-ba'd ruhsûde-i hâk-pâk-i vâlid-i 'âlî-tebârları niyyetiyle dârü's-saltanaya râhile-bend-i 'azîmet oldular. Lâkin **el-akdem fe'l-akdem** magzâsınca umûr-ı ser-hadd-i memâlik nizâmı cümleden ehemm olmağın ma'ıyyet-i serdârîlerine bundan akdem ta'yîn buyurulan ümerâdan Akçakoca nâm merd-i şâb-ı münşî zikri âtî İznikmid ve Kocaili¹⁵³⁷ taraflarına akın itmek şartıyla sâhil-i nehr-i 'Ayan'da vâki' kal'a muhafazasına ve Samsama çavûşu dahi etrâfında olan memâlik-i küffârı tahrîb ve zabt itmek şartıyla Karategin ve tevâbi' ve mülhakâtı harâsetine ve Konur Alp nâm merd-i şecâ'at-ittisâmı dahi Akyazı ve ol havâlîleri feth ü hisâr şartıyla sâbıkâ zikr olunduğu üzere Karaceyş ve mülhakâtı hıfz u himâyesine Gâzî 'Abdurrahmân Bey'i dahi tarafından rû'yet-i umûra vekîl nasb u ta'yîn buyurup kendileri [267b] Mihal Bey ve tevâbi'-i mahsûsalarıyla 'atebe-i 'aliyyeye 'âzim oldular. Sene-i mezbûre evâsıtında Yenişehir'de vâlid-i mâcid-i Keyhusrev hademlerinin hâk-i pâ-yı iksir-

¹⁵³⁷ “ili” mükerrer yazılmış.

eserlerine rûy-mâlîde kalup resîde-i dest-i gazâ-peyvesti olan tuhaf u tefârîk ve emti‘ayî ‘alâ-tarîkî’l-hedâyâ ‘arîza-i huzûr-ı hâkânî kılmalarıyla mazhar-ı ed‘ıye-i bî-pâyân ve ilbâs-ı hıl‘at-i tevkîr ü şân olundular.

Zikr-i Fütûhât-ı Konur Alp-i İn

Ânifâ kalem-i şikeste-rakam-ı hakîrâne ile keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi ki, nûr-ı dîde-i dâver-i ‘âlem Şâhzâde Orhan-ı Cem-haşem hizmetleri ümerâ-i şecâ‘at-nihâddan Konur Alp nâm merd-i mehâbet-ittisâmı Akyazı havâlîsine akın itmek için ta‘yîn itmişler idi. Mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle visâleh ‘aleyhi Konur Alp dahi ma‘ıyyet-i Rüstemânesine me‘mûr iki yüz mikdârı merd-i şecâ‘at-irtisâm ile var kuvveti bâzûya götürüp bi‘d-defe‘ât Akyazı ülkesine akın idüp ol havâlîleri çalup çarpdığından mâ‘adâ dâhil-i kabza-i tasarruf-ı a‘dâ-i dîn olan Memlehabâzârı’nı bi-‘avnihi te‘âlâ feth ü teshîr eyledi. Mâdde-i merkûmeden Akyazı tekfûru haberdâr oldukda yüz elli neferden mürekkeb tâifeye bu kadar âdem cevâp vermeyüp ellerindeki memâliki anlara zabt itdirmek ne dimekdir deyü ol eknâfda olan meredesine serzeniş-i bisyârdan sonra birkaç bin kefare ile gâzî-i merkûmun üzerine mânend-i belâ-yı siyâh yürüdüler. Gâzî-i merkûm mâddeden habîr ü âgâh oldukda **ve ma’n-nasru illâ min-‘indillâhi**¹⁵³⁸ kerîmesini puşt u penâh **ve men yetevekkel ‘ale’llâhi**¹⁵³⁹ **fe huve hasbuhu**¹⁵⁴⁰ kerîmesine ittikâ eyleyüp ma‘ıyyetinde olan fi‘e-i kalîle ile şîrzime-i kesîre-i küffâra sell-i seyf hücûm eylediler. Mahall-i ma‘reke olan uzunca belde iki gün ve iki gice muttasıl ceng ü cidâl vâki‘ olup ber-fehvâ-yı **el-hakku ya‘lû velâ yu‘lâ**¹⁵⁴¹ [‘aleyh] taraf-ı İslâmiyân ‘âkibetinde mansûr u muzaffer ve ol gün **Kem min fi‘etin kalîletin galebet fieten**¹⁵⁴² **kesîraten bi-iznillâh**¹⁵⁴³ kerîme-i celîlesi sırrı nümâyân ü azher oldu. Bu def‘a vukû‘ bulan galebe vü feth-i memlaha ahabârını muhbir hâk-i der-i şevket-masîr-i Hüsrevâneye taraf-ı mîr-i merkûmdan ulak irsâl olunup cânib-i Dadar-ı devr ü zemândan dahi hil‘at-ı iclâl ü tevkîr mîr-i gazâ-ittisâma yine muhbir-i merkûm mübâşeretiyile îsâl olundu. Ve bu def‘a feth ü teshîrine muvaffak olduğu bıkâ‘-ı kesîretü’l-intikâ‘ mîr-i fâtih-i mezbûrun tîmârına zamm olundu.

[268a] Maktûlî-i Ehl-i Debîr

¹⁵³⁸ “Yardım ancak Allah katındandır”. *Kur‘ân*, Ali imrân, 3/126.

¹⁵³⁹ Allahî” metinde yazılmamış.

¹⁵⁴⁰ “Kim Allah’a tevekkül ederse, o kendisine yeter”. *Kur‘ân*, 65/3.

¹⁵⁴¹ “Hakk’ın hatırı âlîdir, ondan üstün bir şey yoktur”.

¹⁵⁴² “fieten” metinde yazılmamış.

¹⁵⁴³ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/249.

Ehl-i debîr-i gâret Halebü's-şehbâ'da maktûl oldukları vak'a-i 'azîme işbu sâl-i erba'a ve 'aşere ve seb'a-mie evâilinde ve pertev-endâz-ı mınassa-i zuhûr olduğu Kâtib Çelebi merhûmun *Takvîmü't-Tevârih*'inde keşide-i silk-i sutûr-ı cedevâl olmağla bu mecelle-i *Nevepeydâ*'ya dahi ber-vech-i icmâl kayd olundu. Vak'a-i mersûmenin tafsîli Halebü's-şehbâ vekâyi'ini müştemil tevârih-i mu'tebere de 'ale'l-husûs mûmâ-ileyh Kâtib Çelebi 'aleyhi'r-rahmenin *Fezleke-i Kebîr*'inde yegân yegân nigâşte-i kalem-i tahkîk u tibyân kılınmıştır. **İnne erede't-fe'l-yerci' ileyhâ** maktûlî-i şerîf-i 'atîfe tafsîli *Fezleke*'de zîb-i sutûr-ı safahât takrîr ü beyân kılındığı üzre şerîf-i Mekke-i Mükerreme 'alâ münevverehâ efdalü's-salavât ve't-tahâyâ şerâfetli siyâdetli 'atîfe ile birâderi Şerîf Hamîza beyenlerinde bu sâl evâhırında ceng ü mukâtele bi-kazâillâhi te'âlâ mâverâ-yı perde-i takdîrden rû-nümâ-yâfte olup esnâ-i muhârebede bi-hikmeti'llâhi te'âlâ şerîf-i 'atîfe şerbet-i şîr-i nîkûvâr-ı? şehâdeti nûş itmekle birâderi mûmâ-ileyh Şerîf Hamîza şerîf-i Mekke-i Şerîfe oldu. Bu mukâtele nefsi-i Mekke-i Mükerreme'de vâki' olup a'zam-ı vekâyi'den ma'dûd olmağla bu mecelle-i *Nevepeydâ*'da dahi terkîm ü işâret olundu.

VEKÂYİ'-i SENE HAMSE VE 'AŞERE VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ

Ulû'l-elbâba gayr-ı mestûr ve gayr-ı hafîdir ki, işbu sâl-i hamse ve 'aşerede zikr ü beyân olunacak ekser-i vekâyi'de dahi erbâb-ı tevârih ü siyer ihtilâf eyleyüp *Takvîmü't-Tevârih*'de sene-i sâbıkada işâret olunduğu gibi vekâyi'-i 'Osmâniyye'den bu senede dahi bir vak'a mezkûr değildir. Lâkin bu Hâkîr-i kesîrû't-taksîr kütüb-i mu'tebere-i sâirede takrîbi zafer-yâb olduğum vekâyi'i ketb ü tahrîr eyledim.

Zikr-i Fütûhât-ı Akçakoca-i İn

Sene-i sâbıkada işâret olunduğu üzre çünkü serdâr-ı ekrem nûr-ı dîde-i pâdişâh-ı Dârâ-hadem mazhar-ı füyûzât-ı nasr-ı Hudâ-yı Vâhibü'l-Mennân Sultân Orhan hizmetleri ba'de'l-feth ve'z-zafer dergâh-ı hidîvv-i dâdâ reh-i? 'azîmet itdiklerinde mukaddemâ ma'iyet-i Hüsrevâneleri'ne me'mûr olan ümerânın her birini bir hizmete ta'yîn buyurup Akçakoca nâm pîr-i şâb-ı meniş ve Rüstem-verzişi dahi İznikmid havâlisini feth ü teshîr emrine me'mûr itmişler idi. Mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle visâleh 'aleyhi dahi nihâdında min kıbeli'llâhi te'âlâ merkûz olan var kuvvet-i şecâ'atı kuvvetden fî'le getirüp ma'iyet-i bahâdırânesinde mevcûd bulunan [268b] iki yüz mikdârı merd-i şecâ'at-güster ile İznikmid etrâfına akınlar idüp ve Akova nâm mahalle semend-i cesâretlerini irhâ ile lâ-yuhsâ erlikler gösterdiklerinden mâ'adâ hâlâ kendülere 'azv ile zübâb-güzâr-ı hâss u 'âmm olan Kocaili sancağında vâki' ekser-i kılâ' vü bıkâ'-ı kesîretü'l-intifâ'ı eydî-i a'dâ-i dînden nez' ve kemâl-i suhûlet ü

hâfiziyyet üzre niçesin feth eylediler. ‘Ale’l-infirâd her birini zikr ü beyânda su‘ûbet belki ‘adem-i kâbiliyyet olduğu ‘inde’l-‘ukalâ müsbet olmağla heman bu bâbda selâmet-i şâ‘ir-i şirîn-edânın;

Mısra‘

Çâre hâmûşîst şa‘rîr ana¹⁵⁴⁴ târîhsin güzeşt¹⁵⁴⁵

Mısra‘

Mevzûnî mazmûn-ı nefsü’l-emri ile ‘âmil olup

Zikri âtî nebze-i yesîre ile kanâ‘at itmekdir.

Hafî olmaya ki, livâ-i Kocaili ve Biga ve Suğla livâları kapudan paşa eyâletine tâbi‘dir. Mukaddemâ bu livânın beyi bir ‘aded sefîne ile cilve-perdâz-ı vukû‘ bulan deryâ seferlerine gider idi. Sonralarda beher sene tersâne-i ‘âmiye bin ‘aded verdinar. Dinar virmek şartıyla bu emr-i mersûme münkatı‘ oldu. Bu livânın hudûdu *Coğrafya-yı Kebîr*’de mersûm-ı sahâyif kılındığı üzre şarkda Bolu ve şimâlinde Karadeniz garbda Halic-i Kostantaniyye cenûbda Halic-i İznikmid ve Hudâvendigâr sancağıdır. Kazâları bunlardır ki, zikr olunur: Âb-ı Sâfî, İznikmid, İznik, Üsküdar, Akyazı, Akhisar, Pazar Köyü, Sarı Çayır, Sabanca, Geyve, Yalakâbâd, Gürle, Yoros, Karamürsel, Samanlu, Karasu, Kandıra, Şile, Bazar Suyu. Hafî olmaya ki, bu kılâ‘ vü bıkâ‘ ve kasabât ve zıyâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘ın kimisi ‘asr-ı bâhiru’n-nasr-ı Hazret-i ‘Osman Hânî’de kabza-i iktidâra resîde olmuşdur ki, anın dahi ba‘zısı bâlâda mezkûr ve ba‘zısı inşâallâhu te‘âlâ sahâyif-i âtiyede mastûrdur. Ve kimi zemân-ı pür-emân-ı hizmet-i Sultân Orhanî’de feth ü teshîr olunmuşdur ki, inşâallâhu te‘âlâ tabaka-i sâniyede nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınur. Solakzâde Hemdemî Mehmed Efendi’nin *Târîh*’inden siyâk u sibâk karînesiyle müstefâd olan bu fütûhât-ı celîle takriben yirmi târîhinden sonra vukû‘ bula. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi yedi yüz on yedide zuhûra gelen fütûhâtdan ‘add itmiştir. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibinin cediti Koca Nişancı merhûm yedi yüz yirmi altıda vâki‘ olmuşdur deyü zikr itmişlerdir. Lâkin sıhhate karîb olan bu Hakîr-i pür-taksîrin zu‘muna göre ânifen tahrîr olunandır, el-‘ilmü ‘indallâhi te‘âlâ.

Zikr-i Ahvâl-i Pâdişâh-ı Cihân

Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh [269a] hâkân-ı Dârâ-sipâh muvaffak min-‘indi’llâhi te‘âlâ.

¹⁵⁴⁴ Şı‘r-i yerâke?

¹⁵⁴⁵ Yanlışlıkla güzeşt+nesir.

Li-müellifihî

Nâsıb-ı râyât-ı ‘adl ü dâd-ı sultân-ı güzîn

Hân-ı ‘Osman-ı kerem-bahş ve hidîvv-i kâm-bîn

Nesir: Tâbe serâhu hizmetleri ihyâ-yı sünen-i Seyyidü’l-enâm ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm kasdıyla gâh teşmîr-i sâk-ı gazâ vü cihâd ve gâh tetmîm-i mâlzeme-i devlet ü dîn için makarr-ı hükûmetlerinde meşgûl-ı emr-i ‘adl u dâd olup bir iki seneden berü etrâf ü eknâfda olan a‘dâ-yı dîn-i mübîni kahr u tedmîr için taraf taraf seriyye ve ümerâ ba’s ü tesyîr itmişler idi. Gerek hılâl-i sinîn-i sâbıkada ve gerek işbu sene hamse ve ‘aşere zarfında taht-gâh-ı şevket ü iclâları olan Yenişehir’de câmi‘ ve hammâm ve bıkâ‘-ı sâirede dahi mesâcid ü hammâmât ve ‘imârat-ı ebniye ihdâsına şürû‘ ve ‘adl ü dâd enhârını aktâr-ı büldân ü zıyâ‘a icrâ itmekle bâ‘is-i ihyâ-yı usûl ü fîrû‘ oldular. Ve büldân-ı sâirede mânend-i mesel-i sâir ‘adl ü dâd ve fert-i sehâ vü ihsân ile ism-i sâmilîleri şöhet-yâb ve dâir olmağla gûş-zedi olan dostân-ı zevî’l-ebsâr değil düşmenân-ı habâset-medâr dahi sâpâş u tahsîn eyleyüp ekâlîm-i çâr-cihetde olan büldânı bu silsile-i tâhire kabza-i iktidâra getüreceklerinde min-ba’d şübhe vü tereddüdleri mürtefi‘ oldu.

Zikr-i İrsâl-i Hila‘-ı ber-Ümerâ-i Zevî’l-Elbâb ve’l-Ma‘ârife?

Ke’ş-şems fî vasatî’n-nehâr¹⁵⁴⁶ zâhir ü âşikârdır ki tûtî ki bebegâdır, her ne kadar kâbil-i ta‘lîm ise dahi âyîne ve sükkersiz tekellüm eylemez. Ve ‘andelîb-i hoş-nevâ ne denlû sıyt-ı letâfet-fezaya mâlik ise dahi vakt-i gül-i gülistân resîde-i hısn u bahâ olmadıkça âteşin söylemez. Nitekim şemşîr fî-zâtihî kat‘ ve sâir kendüye mahsûs ef‘âlde yektâ ise dahi bi’l-istimdâd yed-i kâr olmak mümteni‘ü’l-ihimâl ve balta sapsız kesmediğini inkâr muhâldir. Müellifî ve şâ‘iri ve ‘âlim ve fâzılı ve fezâ-yı ceng ü cidâlde ferîdü’d-dehr olan zümre-i şüce‘âyı bir kat dahi müşârün-bi’l-benân belki en başdan her sınıfı san‘atini icraya sebep-i akvâ olan;

[Mısr]â‘

Ümîd-i lutf u ihsân ü ‘atâdır?

Âdemi Rüstem gibi iden şecî‘

Şâhden lutf ü ‘atâ şemşîridir

¹⁵⁴⁶ Gün ortasındaki güneş gibi açık.

Her ne denl memleket kim oldu feth

Zât-ı cd u mekremet-tedbîridir

Nesir; pes memâlik-i a'dâyı feth ü teshîre irsâl olunan sipâhî envâ'-ı ihsân u mülâtafat ile ta'kîb-i mmâ-ileyhimi isrâ' ve teşcî' olmağıla bu def'a Akçakoca tarafından irsâl olunan muhbir-i zafer-te'bîd berîd-i şecâ'at-mezîd [269b] Bahr-i Kulzüm-i 'atâ-yı şehinşâhîden mevczen-i envâ'-ı lâlî-i ihsân-ı in'âm ve mîr-i merkûma dahi hıla'-i fâhire ve esb-i düldül-hırâm ile ma'an yine memâlik-i a'dâya mümkin oldukça akınlar itmek içün irsâl-i peyâm olundu. Samsama Çavuş ve Konur Alp ve Gazi 'Abdurrahmân Bey'i dahi teşcî' v isrâ' içün bu 'atıyye-i şâhânedan hissedâr buyurdular.

Feth-i Kal'a-i Sofuağzı-ı İnest

Ma'lm ola ki, ba'zı ehl-i târîh ol havâlîde vâki' Sofuağzı dimekle benâm hısn-ı hasîni sâlifü'z-zikr Konur Alp yirmi otuz 'aded merd-i şecâ'at-perverd ikdâm-ı akdâmıyla feth ve ol ülkeden vcd-ı habâset-âld-ı a'dâ-i bed-nmdu kesr ü kat' ve memâlik-i 'Osmâniyye'ye zamm itmişdir deyü rtbe-i tahkîka ırgrmşlerdir. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi on yedide vuk' bulan gazevâtdan 'add itmişdir. Ve her bir ma'reke-i megâzî şâhzâde Orhan Gâzî tâbe serâhu hizmetleri târîh-i merkmda ya'nî sâl-i seb'a ve 'aşerde Karaceys ile ma'an feth itdi dimişdir. Lâkin câdde savâbdan sad merhale dr u ba'iddir, min-'indillâhi te'âlâ.

Zikr-i Gazavât-ı Samsama Çavuş

Sene-i sâbıka vekâyi'î hılâlinde nigâşte-i kilik-i hakîrâne kılınmışdır ki, serdâr-ı a'zam şâhzâde-i mu'azzam Sultân Orhan-ı İskender-hadem tâbe serâhu hizmetleri ârz-yı neyl-i şeref-yâb-ı bse-i 'Osmân Hânî ile ba'de'l-feth ve'z-zafer makarr-ı hilâfet ve erîke-i şevket-i saltanat olan mahmiyye-i Yenişehir'e 'avd ü ric'atleri mukarrer oldukda ma'iyet-i muzafferânelerine me'mr ümerâ-yı bzrgvârın her birini bir livâda emr-i muhâfazaya ta'yîn buyurup Samsama çavuş nâm merd-i samsâm iştihârı Karategin hırâsetine ve etrâfında kâin kılâ' u bıkâ'-ı küffârı feth ü teshîre me'mr itmişler idi. Pes mmâ-ileyh merd-i şecâ'at-mıkdâm dahi sırr-ı mehâbet-peyvestine müctemi' yüz ve yüz elli nefer leşker-i zafer-eser ile gâh-be-gâh etrâf ü eknâfda bulunan a'dâ-i bî-dîne samsâm-ı kahr u istisâl ile akınlar idüp şemşîr-i berk-i efgen ve hâmân-söz ile memâlik-i küffârı âteşlere yakmış idi. Tekfr-ı İznik bulunan mel'n idi. Memleketine ehl-i İslâmın siyyemâ sâhibü't-terceme merd-i şecâ'at-mıkdâmın bu rtbe istisâl ü tazyîklerinden bîzâr 'ale'l-huss on seneden mütecâviz vakt ü zemân belde-i İznik'in muhâsarasından ve her nedem kim mukâteleye şr' ideler, derhâl

münhezim olmasından gûyâ ‘âr itmeğin zu‘m-ı bâtilınca ‘Osmâniyân’dan kasd-ı intikâm niyetiyle İstanbul teküründen istimdâd eyledi. Tekfûr-ı mesfûr dahi [270a] cünd-i vâfire cem‘ eyleyüp sefineler ile farza-i Yalakâbâd’a irsâl eylemiş idi. Serdâr-ı ekrem hizmetleri mukaddemâ kendülere kâimmakâm nasb itdikleri hizebr-i mîşe-i şecâ‘at Gâzî ‘Abdurrahmân Bey ol kilâb-ı Frengînin Yalak[a] vusûllerinden habîr ü âgâh oldukda ma‘iyyet-i dilâverânesinde mevcûd takrîben üç yüz nefer leşker-i zafer-eser ile mütevekkilen ‘ale’llâhi’l-Melikü’l-Müste‘ân kelime-i tekbîr-gûyân ‘ale’l-gafle ol merede-i şeyâtîn üzre sell-i seyf hücum idüp ekserini tu‘me-i şîr-i şemşîr ve halâs olmak ümniyyesiyle cânib-i bahre firâr iden şîrzime-i müşrikîni dahi leşker-i muvahhidîn ta’kîb itmeleriyle anların dahi ekseri garka-i deryâ olmağla erzakkum-ı? cahîme seyr oldular. Rûz-ı mezbûrda dahi nusret-i kesret-i sipâh i‘ânetiyle vücûd bulmayup sırrı **ve me’n-nasru illâ min-‘indillâhi’l-‘azîzi’l-hakîm**¹⁵⁴⁷ zâhir ü âşikâr oldu. Ol ma‘reke-gâhdan gücile dört ve beş mikdârı kâfir halâs olup zuhûra gelen vak‘adan tekfûr-ı mahsûru haberdâr itdiklerinde la‘în-i sermedi gayet eleminden sînecek ve resîde-i rütbe-i helâk oldu, zâde’llâhu te‘âlâ merzâ. Bu peyâm-ı fevz-encâm resîde-i sımâh Keyhusrev-i Dârâ gulâm oldukda gâzî-i merkûm ‘Abdurrahmân Bey’e ve Samsama Çâvuş’a¹⁵⁴⁸ hıla‘-i fâhire irsâl olunup ol havâlîde kâin ba‘zı ziyâ‘ ve kurâ-i kesîretü’l-esfâ‘? ol hizmet-i kübrâda mevcûd ba‘zı rüesaya bedel-i tîmâr tevcîhiyle müreffehü’l-hâl kılındı.

Bedîhiyye

İlâhî dâim eyle şevketini Âl-i ‘Osmân’ın

Ki bunlar itdiler bi’llâhi füzûn İslâm’ın ‘unvânın

Yed-i küffârdan pey-der-pey aldılar niçe kal‘a

Müslimân itdiler ekser-i mahallin kâfiristânın

Nesir: Ba‘zı müverrihîn bu vak‘ai sene-i âtiyede ve kimi sinîn-i sâlifelerde muhtelifen zikr ü beyân itmişlerdir. Ve li’llâhi te‘âlâ a‘lem subhânehu bi-hakîkatî’l-hâl.

Metânet-i Melikü’n-Nâsır derâyim-i emr-i hod meşâhîr-i müverrihîn-i kirâm mesâ‘î-i meşkûre-i Melikü’n-Nâsır’dan bu sâl-i ferah-iştîmâl vekâyi’inden olmak üzre bir garîb kıssa tahrîr itmişler. Egerçi bahsimizden hâric, lâkin fevâid-i ‘azîmeyi müştamil olmağile bu mahalle dahi tahrîri enseb görüldü. Sâbıkâ sâl-i seb‘a-mi’e vekâyi’i hılâlînde mersûm-ı

¹⁵⁴⁷ “Yardım ve zafer ancak mutlak güç sahibi, hüküm ve hikmet sahibi Allah katındadır”. *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/126. Metinde, ‘indillâhi’l-‘azîzi’l-gaffâr, olarak yazılmış.

¹⁵⁴⁸ “çâvûş” şeklinde yazmamış.

kalem-i hakîrâne kılındığı üzre müsâmaha-i hükkâmdan nâşî memâlik-i Şâm ve Mısır'da mukaddemâ Yehûd ve Nasârâ tâifesi destâr ve 'imâme ve câme-i âsumândan? murâd itdiklerini giyüp esb-i rahvâra istedikleri minvâl üzre süvâr ve râst geldikleri fukarâ-i müslimîni tahkîr ve pây-mâl iderler iken, bâ-fermân-ı Melikü'n-Nâsır ak dülbendi asfer ü ezrak ve semend-i müzeyyenî sâdece âhara tebdîl ve i'mâl-i dîvâniyyede min-ba'd isti'mâl olunmak bâbında emr-i mezkûre sâdır olmuş idi. Nâçâr işbu sâle gelince merâsim-i mersûmeyi icrâ iderler idi. Bu sene evâhırında ashâb-ı kelâmı tarh-ı encümen-i meşveret idüp min-'indillâh? ke'l-evvel müsâ'ade olunmak için beher sâl taraf-ı mîrîye yedi kerre yüz bin altun îsâline müte'ahhid oldukları ma'rûz-ı hâk-i der-i sultân hâsıl kılındıkda iz'âf-ı hakâikını? beher sâl değil beher mâh virürse mazmûn-ı emri fesh idüp zeheb ... şe'âiren ümmiyye küffâra lâıyk görmem deyüm? emrin nesh ve bu emre cür'et idüp 'arzını virenleri salb eyledi, cezâullahü hayrun. Mülûk ve selâtine mukaddemâ sâdır olan emr ü fermânını infâz vâcibdir. Cüz'î bahâne ile muhalefeti lağv emr ü fermân veyâ hod tenfîzine müsâmaha itmek bir vechile lâıyk-ı şân-ı saltanat değildir¹⁵⁴⁹.

Gâret-kerden-i nâib-i Şâm Malatiyye-râ

Bu kıssa-i 'acîbe ki, a'zam-ı vekâyi'-i dühûrdan olup tafsîli tevârîh-i Dimaşk'da 'ale'l-husûs Kâtib Çelebi merhûmun *Fezleke-i Kebîr*'inde zîb-ârâ-yı sutûr-ı safahâtdır. Gâyet-i icmâli bu ki, taraf-ı melik-i mülk-i mısır-ı Kâhire Melik Nâsır'dan cânib-i Dimaşk-ı Şâm cennet-meşâmda nâib olan (boşluk) nâm kimesne Malatiyye'yi feth ü teshîr kasdıyla tevfir-i 'asker ve techîz-i leşker idüp niçe zemân hisârını hisâr u tazyîk eyledi. Feth-i hisâra zafer-yâb olmadın kendüye ye's-i küllî târî olmağla etrâf ü eknâfda vâki' kurâ vü kasabât ve ziyâ'ı gâret ve yine taraf-ı Şâm'a 'avd ü ric'at eylediği [270b] bu sâl evâilinde vâki' olduğu *Takvîmü't-Tevârîh*'de mastûrdur.

Ba'zı Ahvâl-i Mülûk-i Devlet-i Halaciyye der-Hind

İklîm-i vesî'a-i Hind'de zuhûr eyleyen düvelden devlet-i Halaciyye ki a'zam-ı düvel-i Hindüstan'dan olup ülke-i Dehli taht-gâhları idi. İkinci melikleri olan 'Alâeddîn kim bu devletin dîbâcesi olan Celâleddin Fîrûz-ı Halacî'nin birâderzâdesi hem dâmâdı idi. Ba'de'l-varakât tafsîli zikr olunduğu üzre Fîrûz Devlet-i Uluğ Hân inkırâzından sonra taleb-i ahâlî ile Sultân-ı Dehli oldukda mezbûru ele? vâlî nasb itmiş idi. Fîrûz'dan sonra altı yüz doksan beşde tahta geçüp gazve-i kesîreye muvaffak olmuş idi. Memâlik-i vefire zabt idüp yirmi sâl bi'l-istiklâl fermân-fermâ oldu. Ba'de-zâlik vücûduna 'illet müstevlî oldukda ferzendi Hızır Hân'ı

¹⁵⁴⁹ Metânet-i Melikü'n-Nâsır..... şân-ı saltanat değildir (Derkenar notu).

velî'ahd nasb idüp zimâm-ı umûru nâibü'l-memâlike kâfûr hezâr dînâriyye teslîm ve işbu târîhde enfâs-ı ma'dûdesin tetmîm eyledi. Hızır Hân ma'zûl ve mahbûs olup diğer oğlu Şihâbeddîn pederi makâmına ısrâd itdiler. Lâkin henüz tıfl-ı endek-sâl olmağla etbâ'ı şâyed 'askerî tâifesi Hızır Hân'ı iclâs için fitne ibgâzına bâ'is olalar, efkâr-ı mev'hûmesine tâbî' olduklarından bî-çâre Hızır Hân'ın meclisde dü dîde-bânân? bînlerine ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ meyl-i âteşin keşide itmekle nâ-bînâ eylediler. Mîr Hüsrev merhûm vak'a-i merkûmeyi muhtevî bir kitâb-ı nazîf nazm itmişlerdir. Şehrin mürûrunda a'yân-ı devlet melik-i memleket tıfl bulunmağla etbâ'ının her biri umûr-ı saltanata müdâhale ideceklerini ve lâ'an aslin Hızır Hân'a itdikleri gadrlerini mülâhaza itmeleriyle bi'l-ittifâk Şihâbüddîn'i hal' ve birâder-i diğeri Kudbüddin Mübârek Şâh'ı makâm-ı saltanata vaz' eylediler. Kâtib Çelebi merhûmun *Fezleke*'de muhtârı bu vechiledir ki, icmâlen zikr olundu. Müverrihîn-i sâirenin dahi bu husûsda tahkîkleri inşâallâhu te'âlâ mahâl be-mahal zikr olunur. Bu dahi ma'lûm ola ki, bu mecelle-i *Nevpeydâ* vekâyi'-i mülûk-i Hind ve Cehin? sebebiyle mahâll-i müte'addide zikr olunmuştur. Vech-i evvel iklîm-i Hind'in her ülkesinde bir saltanat zuhûr idüp mecmû'u fûrû'âtıyla yirmiye bâliğ olduğu mufassalâtta ve icmâlen bu nüshada dahi mezkûrdur. Meselâ Dehli ve Herat ve Agra ve Deken memâlikinin her biri başka mülûk zabtında idi. Ba'de'l-müdde ekseri Tuğluk Şâhî'ye hükmüne girüp andan Benî Timur zabtında kalmıştır. Hâlâ anların taht-ı hükmündedir. Vech-i sâni bunların memâlik ü mülûk-ı devletlerinde temyîzi nâ-müeyesser rütbesi müverrihînin bu'di? ihtilâflarıdır. Erbâb-ı kemâl 'indinde mâdde gayr-ı hafîdir¹⁵⁵⁰.

Zikr-i Temâm-ı Binâ-i Kaysariyye-râ

Ebû Bekr bin Behrâm-ı Dimaşkî'nın *Coğrafya-yı Kebîr*'inde ve Kâtib Çelebi merhûmun *Cihânnümâsı*'nda keşide-i silk-i sûtûr-ı safahât tahkîk kılındığı üzre iklîm-i ülke-i (boşluk) tâbî' Kaysariyye nâm hisâr-ı felek-üstüvâr bu târîhde pezîrây-hitâm olmuştur.

İnhizâm-ı Hamîza der-Mekke

Sene-i sâbıkda nigâşte-i hâme-i tahkîk kılındığı üzre şerîf-i Mekke-i Mükerrreme 'alâ müşerrefihâ efdalü't-tahîyye olan Şerîf 'Atîfe ile Şerîf Hamîza beyenlerinde şerâfet için gavgâ vü nizâ'a vâki' olup bi'l-âhire müeddî ceng ü kıtâl olmasıyla esnâ-i muhârebede bi-kazâillâhi te'âlâ Şerîf 'Atîfe maktûl olup Şerîf Hamîza şerîf-i Mekke-i Mükerrreme olmağla zu'munca bu takrîbile nâil-i gâye-i me'mûl olmuş idi. Lâkin kemâ tudeyn tedân¹⁵⁵¹ sırrı zemân-ı cüz'i

¹⁵⁵⁰ Ba'zı Ahvâl-i Mülûk-i Devlet-i Halaciyye der-Hind..... gayr-ı hafidir (Derkenar notu).

¹⁵⁵¹ "Tedayyüd"?

zarfında rû-nümâ olup birâderine itdiği gadr-ı sarihin mükâfatını yine bi-hikmeti'llâhi te'âlâ birâderi yüzünden gördü. Ya'nî şürefâ-i iklim-i Hicâz-ı güzînden Şerîf Remite birâderi Şerîf 'Atife'nin li-garazın mâ-bilâ? cürm şerbet-i şehâdeti nûş itdiğini gûş itdikde mânend-i Bahr-i Kulzüm cûş ü hurûşa gelüp kabâil-i 'urbândan cemm-i gafiri başına cem' eyleyüp birâderi Şerîf Hamîza ile ceng ü cidâle der-kâr oldu. Bu def'a sûret-i zîşt-i rûy-i hezîmet mir'ât-ı cânib-i Hamîza'da rû-nümâ-yâfte olmağla semend-i inhizâma süvâr **ve el-firâr mâ-lâ-yutâk min süneni'l-mürselîn**¹⁵⁵² mazmûnunu tekrâr iderek bi'z-zarûrî ihtiyâr-ı 'âr-ı firâr itmekle erîke-i şerîfe-i şerâfetde sâhibü't-terceme Şerîf Remite karâr eyledi.

İntikâl-i İmâm Hâfızüddin en-Nesefî

A'lemü'l-fudalâi'l-fuhûl el-imâm fi'l-ma'kûl ve'l-menkûl 'allâmetü 'asra ve kîdvetü fehhâmetü dehre sâhibu'l-'akîdeti't-tâhire ve'l-fazîletü'l-bâhire el-imâm fi usûlü'd-dîn mazhar-ı füyûzât-ı Hayy-ı mübîn mevlânâ el-'âlim el-'ârif el-kâmil Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah bin Ahmed bin Mahmûd Hâfızüddîn en-Nesefî 'aleyhi rahmetihi'l-'aliyyü'l-vefî hizmetleri ki, kibâr-ı fukahâ-i Hanefiyyeden olup te'lîfât-ı cemîlesi bi'l-cümle makbûl-i erbâb-ı 'ilm ü fazîletdir. Ez-în cümle *Kitâb-ı Müstasfâ*, *Şerh-i Manzume* ve *Kitâbü'n-Nâfi'*, *Şerhü'l-Menâfi'* ve usûl-i fıkıhdan *Kitâb-ı Menâr* ve *Kitâbü'l-Kâfi fî Şerhi ve Vâfi* ki, *Şerh ve Metîn*¹⁵⁵³ ikisi dahi âsâr-ı 'ilmiyyelerindendir. Ve *Kenzü'd-Dekâyık* ve *Kitâbü'l-'Umde fî Usûli'd-Dîn* ve *Şerh-i Hidâye* kütüb-i mergûbedendir. Bunlardan mâ'adâ *Kitâbü'l-Keşf Şerh-i Menâr* ve *Kitâbü'l-İ'timâd Şerhü'l-'Umde* ve gayr âsârları lâ-yuhsâdır. *Tâcü't-Terâcim* sâhibi Fıkhî Şemsüddin el-Kerderî'den tahsîl ve ziyâdât-ı 'itâbiden? rivâyet itmişdir ki, kendülerden dahi Sagnâkî istimâ' itdi. İşbu kütüb-i mezkûre te'lîfâtındandır. Lâkin *Şerh-i Hidâye*'si olduğu ma'lûmumuz değildir dimişdir. On târîhinde hittâ-i Behîşt-âbâdda sâkin olup işbu sâlde Mısır-ı nâdiretü'l-'asrda müntakıl-ı dâr-ı bekâ olmuşlardır. *Kitâbü'l-Mültekat* müellifi hattıya sene ihdâ ve seb'a-mi'ede müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukları dahi mazbûtdur, vallahi te'âlâ a'lem¹⁵⁵⁴.

Vefât-ı Seyyid Rûknüddin

Â'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn ve efzâlü'l-fuzalâi'r-râsihîn hâvi'l-menkûl ve'l-ma'kûl râvi'l-fürû' ve'l-usûl maksûdu'l-fudalâ ve matlûbu'l-üdebâ ve'l-baliğâ mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü'l-'âlemîn şeyhe'l-imâm el-fâzıl el-'allâme ve'l-âlim el-'âmil el-fehhâme es-Seyyid Rûknüddin tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu hizmetleri ki fenn-i nahvden râtib a'le'l-

¹⁵⁵² “Fırar zorda kalınca peygamberlerin sünnetlerindendir”.

¹⁵⁵³ Mütün?

¹⁵⁵⁴ İntikâl-i İmâm Hâfızüddin en-Nesefî..... vallahi te'âlâ a'lem (Derkenar notu).

merâtib şeyh el-imâm el-‘allâme İbn Hâcib ‘aleyhi’r-rahmenin te’lîfâtından *Kitâb-ı Kâfiye* şerhi *Kitâb-ı Vâfiye*’nin müellifi ve anın muhtasarı olan *Kitâb-ı Mutavassıt* nâm şerh-i Latîfin câmi’i ve musannifidir. İşbu sâlde hatm-i şerh-i metn-i ‘ömr-i ‘azîz itmekle metn-i metîn-i rûh-ı latîfi mahfaza-i cinânda mahfûz olduğu zîb-i sutûr-ı cedvâl-i *Takvîmü’t-Tevârîh*’dir.

[271a] VEKÂYİ’-i SENE SİTTE VE ‘AŞERE VE SEB‘A-MÎ’E MÎNE’L-HİCRETİ

Hafî olmaya ki *Takvîmü’t-Tevârîh*’de işbu sâlde vekâyi’-i ‘Osmâniyye’den bir vak‘a mastûr değildir. Lâkin bu Hakîr-i pür-taksîr ba‘de’t-tettebbu‘ ba‘zı kavânîn vaz‘ı bu târîhde vâki‘ olduğuna kesb-i ittîlâ‘ itmekle nigâşte-i hâme-i tahkîk kılındı.

Zikr-i Vaz‘-ı Ba‘zı Kânûn-ı Münîf

Ma‘lûm ola ki, çünkü bi-lutf-i Rabbânî nesîm-i fevz ü nusret cânib-i ‘Osmâniyye’de her hâlde vezân olup bunca kılâ‘ vü bıkâ‘ ve niçe zıyâ‘ vü kasabât-ı kesîretü’l-intikâ‘ dâhil-i kalem-rev-i hükûmet-i hâkânî olmağla ba‘zı hizmeti sebkât eyleyen rüesâya ve sâire niçe ze‘âmet ve tîmâr tevcîh olundu. Bunları bir üslûba vaz‘ için düstûrül-‘amel bir kâ‘ide-i külliyyeden lâ-büdd olduğunu ber-vefk-ı mülûk-ı mülhemûn¹⁵⁵⁵ tab‘-ı şehinşâhî endîşe vü teyakkun buyurmalarıyla bu âti’z-zikr kânûn-ı münîf zuhûra geldi. Ya’nî ‘askerîden tîmâra mutasarrıf olanların dirlikleri hayâtta oldukça âhara tevcîh olunmaya. Sâniyen, bu zümreden biri fevt oldukda evlâdı var ise âhara tevcîh olunmayup evlâdına virile. Sâlisen, babası etmeği ihsân olunan eger sagîr ise resîde-i ‘ömr-i cevânı olunca cebelîsin virüp esfâr-ı pâdişâhî vukû‘unda bununla hizmetde buluna. *Câmi’ü’t-Tevârîh* sâhibi dir ki, bu kânûn hâlâ defâtîr-i hazâin-i hümayûnda kânûn-ı ‘Osmânî itlâk olunandır. Ba‘zı müverrihîn bu kânûn-ı münîfi ibtidâ Sultân Murâd-ı Evvel vaz‘ itdi dimişdir. Fakîr dirim ki, *Câmi’ü’t-Tevârîh* kavli muhtarıdır. Zîrâ Câmi’i Mehemed Bey merhûm zu‘amâdan ve merhûm ve mağfûrûn-leh sultânü’l-vüzerâ Tavîl Mehemed Paşa’nın tezkirecesi olduğundan mâ‘adâ ‘ahd-i Murâd Hân-ı Sâlis’de tevkî‘i dahi olmuştur. Bu makûle umûru ol rütbe ashâbı cümleden a‘lâ bilir. Kavl-i Sâni dahi mahallinde mezkûrdur.

Zikr-i Kesret-i Fâre der-Mısır

Bi-emrillâhi te‘âlâ işbu sâlde diyâr-ı Mısıriyye’ye fâle-i kesîre müstevlî olup i‘mâl-i münfil ü tayyiden Ümmü’l-Kusûr nâm karye gılâline musallat olan muşlardan mehmâ emken ‘ammâli mübâşeretiyile katl olunup yek hafta zarfında küştelerden peydâ olan püşte üç yüz

¹⁵⁵⁵ “Melikler ilhama mazhardır”.

yirmi altı erdeb-i Mısırî olduğunu merhûm ‘Azîz Efendi *Târîhi*’nde zikr itmiştir. Diyâr-ı Mısıriyye ba‘zı tevârîh-i makbûlede kurâ-i sâirede bundan ifrât olduğunu zikr itmişlerdir.

Zikr-i Vefât-ı ‘Alâeddîn Melik-i Hind

Sene erba‘a ve tis‘în ve sitte-mi’e evâhırında Fîrûz Şâh Atabek katlinden mesned-nişîn-i sadr-ı dâyan? olan Sultân ‘Alâeddîn yelîm-i? ittifâk-ı müverrihîn-i sahîhatu’l-kelimât ile ‘uzamâ-yı selâtîn-i cihândan olup vücûhla mülûk-i sâlifeyi sebkât itmiş idi. Yirmi iki sâl bi’l-istiklâl saltanatdan sonra işbu sâlde nahb-ı kazâ itmekle memlûkünde Hezâr Dînâr lakab Alparslan ki hân ‘unvânıyla sipehsâlâr [kesik] fevt-i sultânî heftâd rûz mikdârı ihtifâ ve tâife-i leşkere bezl-i cûd ve ‘atâ ile der-kâr-ı istimâlet ve taht-ı saltanata su‘ûd aksâ-yı murâdı olmağla erkân-ı devlete [kesik] tarîkına mübâşeret eyledi. Ve dem-be-dem pâdişâhın bir [mikdâr] mizacına inhirâf târî olmağla şu vech üzre hareket ve bu tarza hizmet itmenizi me’mûl ider deyü [kesik] hâb-ı hargûş virüp gerçekden saltanat ‘unvânını bir rûz ‘ale’l-gafle Sultân ‘Alâeddîn’in ferzend-i mihri [kesik] Mübârek Şâh’ı lakab-ı Kudbüddin’i ahz ve bir hasal [kesik] habîs ve kendisi serîr-i saltanata vaz‘-ı pâ eyledi. Mâder-i Kutbüddin mu‘tekade-i evliyâ olmağla [kesik] halîfe-i büzürgvâr Şeyh Zeynüddinü’l-Havâfî Şeyh Necmüddîn kuddise sırruhümâ âstânesine varup hazret-i şeyhü’s-şuyûhdan isti‘âne-i rûhânî itmekle ol kutbü’l-‘ârifîn hizmetleri dahi bi’l-hulûsi’l-bâldır? rahmet ve eltâf-ı Kerîmü’l-müte‘âle [kesik] dü dest-i ibtihâl ve fukarâ ve hulefâ ile fâtiha-i şerîfe kırâ’at buyurmuşlar idi. Bu hılâlde hezâr dînâr çâr nefer Hindî cellâdı katl-i Kutbüddin maslahatına me’mûr itmekle mahbese dâhil olup mâddeden Kutbüddin’i âgâh itdiklerinde Kutbüddin’i çünkü nâsiyemde bu husûsda ketb olunmuş. Kazâ-i ilâhîye [kesik] vechile teslîm-i gerden-ı rızâ itmiş. Sizlerden niyâz iderim ki, bana katilde cefâ itmeyüp yek darb ile ser [kesik] kat’ idin deyü tazarru’ itmekle Hindî’ler birbirlerine bakup [kesik] cedd-i Kutbüddin veliyyü’n-ni‘metimiz efendi oğlu iken ve taht-ı saltanata cümleden elyak olduğu emr-i muhakkak iken sâlik-i râh-ı küfrânü’n-ni‘amî olup bunu katl itmekle Hezâr Dînâr gibi zâlimi ‘ibâdullâha taslît bir vechile lâıyk değildir. Bizlere veliyyü’n-ni‘am zâdemize i‘ânet itmek farz mesâbesindedir deyüp derhâl bi’l-ittifâk Hezâr Dînâr hânı katl ve Sultân Kutbüddin Mübârek Şâh’ı mesned-i mevrûsuna is‘âd eylediler¹⁵⁵⁶.

Li-müellifihî

Bâdî-i iflâsdır meyl-i kîmyâ

Kâzib oldu kim iderse idmâ

¹⁵⁵⁶ Zikr-i Kesret-i Fâle der-Mısır.....is‘âd eylediler (Derkenar notu).

Kîmyâ didikleri ancak dilâ

Kim nigâh olandır olan?

Nesir: *Tenkîhu't-Tevârîh* ve *Aylemü'z-Zâhir* müellifi muhtârı budur ki, tahrîr olundu¹⁵⁵⁷.

Zikr-i Vefât-ı Muhammed Hudâbende

Hafî olmaya ki, mülûk-i Cengîziyye ki, selâtîn-i Moğol demekle şöhet-yâbdır, evvel zuhûrları altı yüz altı târîhinde vâki' olmuştur. Ol fırkanın dokuzuncusu ki, Sultân Muhammed Hudâbende ibn Ergun'dur. Ergun dahi Hülâgû nâm mel'ûnun veledü'z-zinâsı Ebgâ? nâm zâlim ve kâfîrin oğludur. Sâhibü't-tercemenin kable'l-İslâm ismi Olcaytu'dur ki, 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî *Kitâb-ı Matla'ü's-Sa'deyn*'de zikr itdiği budur. Şeref-i İslâmî Gâzân Hân gibi şeref-yâb oldukda ismini Muhammed ve lakabını Hudâbende ve bir lakabını dahi Sultân Hasan vaz' itdikleri *Mir'ât-ı Kâinât*'da nigâşte-i kalem-i tahkîkdır. Birâderi Gâzân ki, ber-vech-i [271b] icmâl-i terceme-i ahvâlî yedi yüz otuz üç senesi vekâyi' i hılâlînde tahrîr olunmuş idi, 'alâ-rivâyetin mesmûmen vefât itdikde serîrine geçüp 'âlim ve 'âkıl ve 'adle mâil olup bir zemân bu hâlî evkât-güzâr oldu. 'An-aslin derûnunda taraf-ı Şî'a'ya meyli olduğundan mâ'adâ sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre sene seb'a ve seb'a-mi'ede İbn Mutahhar habîsin igvâsıyla bi'l-küllîyye izhâr eyleyüp vefâtına gelince Hazret-i 'Ali radiyallahu 'anhu ve Ehl-i Beyt'den gayrı sahâbe-i kirâmı rıdvânullâhi 'aleyhim ecmâ'in hutbelerde zikr itdirmemde? yed-i tûlâ irâet itmiş idi. Ol rütbe mezheb-i Şî'a'ya sâlik oldu ki, vefâtına karîb âvânda burc-ı evliyâ mahmiyye-i Bağdâd-ı dilârâda ahâlî-i mahalle-i Bâbü'l-Ezec hutbeyi mezheb-i ehl-i sünnet üzre kırâ'at itdikleri mesmû'u oldukda katl-i 'âmm için fermân-ı kat'ıyyü'l-müfâd ısdâr itmiş idi. Lâkin ber-fehvâ-yı **el-hakku ya'lû velâ yu'lâ** [**aleyh**] peyk-i ecel bi-emrillâhi zemân-ı emân virmemek ile dâ-i hamîyyeden? hasta ve helâk oldu deyü *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi tahrîr ider. Mülk-i Îrân'da Sultâniyye şehrini ve Kürdistan'da Sultân-âbâd şehrini binâ itdiği sâbıkâ nigâşte-i kilî-i hakîrâne kılınmış idi.

Mir'ât-ı Kâinât sâhibi tahrîri üzre diyâr-ı 'Acem'de mevcûd gürûh-ı Yehûd ve Nasârâ libâsda ehl-i İslâm'a teşebbühleri revâ görmeyüp ehl-i İslâm'dan gayrısı elvân dülbend isti'mâlini ibtidâ Hudâbende îcâd itmiştir. Yine müverrih-i mûmâ-ileyh rahmetullahi 'aleyh rivâyeti üzre Hudâbende muhibb-i 'ulemâ ve sulehâ olmağla zemân-ı saltanatında mevcûd olan kutbü'r-Rabbânî 'allâme Kâşânî ve gavsü's-samedânî 'Alâüddevle-i Simnânî ve mazhar-ı füyûzât-ı celî Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîlî ve vâsıl-ı gâyat-i ma'rîfet-i subhânî Şeyh

¹⁵⁵⁷ Li-müellifihî.....tahrîr olundu (Derkenar notu).

Evhadüddin-i Kirmânî kuddise esrârehum hazarâtına beyne'l-hâs ve'l-'avâm bi'z-zât hizmet itmekle fahr u mübâhât ider idi. Hengâm-ı esfârda beyne'l-hıyâm dü serâ-perde nasb olunup ismine medrese-i seyyâre dinmiş idi. Birinde Hanefiyye ve dîgerinde Şâfi'îyye medreseleri dânişmendgânı ile câlis olup berîn-i üslûb-ı mergûb ol esnâda dahi tahsîl-i 'ulûm ve kemâlâta bezl-i nakdîne-i sa'y iderdi. 'Ulemâ-i mûmâ-ileyhemin cemî'-i masrûfâtı hazînesinden edâ olunur idi. İşbu sâl-i sitte ve 'aşere ve seb'a-mi'e şuhûrundan şehr-i ramazânü'l-mübârekin selhinde mâh-ı serî'ü's-seyr-i 'ömri resîde-i selh ve eyyâm-ı bezm-i zindegânîsi telh oldu. *Mir'ât-ı Kâinât*'da müddet-i saltanatı on iki sâl olmak üzere mastûr ve *Matla'ü's-Sa'deyn*'de müddet-i 'ömrü otuz altı ve a'dâd-ı sinîn-i saltanatı on üç sene olmak üzere mezkûrdur. [272a] Ba'de'l-vefât techîz ü tekfini emri görölüp hâl-i hayâtında binâ itdiği sâlifü'z-zikr şeneb? vasatında defn olundu. Ve vâris-i tâc u taht-ı saltanat olan oğlu vâlî-i Horasan Ebû Sa'îd Bahadır Hân'a çifte atlu ulaklar ile irsâl-i peyâm-ı da'vet olundu. Mûmâ-ileyhin vefâtına müellif-i *Nüzhetü'l-Kulûb Efsah-ı Baligâ* Hamdullah Müstevfî'nin nazm itdiği *Târîh-i Ebrâr*'dır.

Târîh

Ez-heft sad şânzede çünd? mâh

Ez-gâh-ı vûkelâ-i sürûrî şâh-ı güzeşt

Bi-güzeşt ve cihân beyû-fârâ-yı be-güzâşt

Âgâh-ı rihâl-i hîş-i nâgâh-güzeşt

Câmi'ü't-Tevârîh sâhibinin tahrîk-ı mîri Karasungur ile Hudâbende Şam teshîri kasdıyla 'asker cem' idüp sene isnâ ve 'aşere ve seb'a-mi'ede Şam'a 'azîmet ve esnâ-i tarîkda rahbetü's-Şâm'a? tesâdüf itmekle tahrîb ve hisâra mübâderet itdi. Ol hılâlde ya'nî rahbeteni? esnâ-yı muhâsarada vefât itdi didiği cumhûra muhâlif mahz u vehmden neş'et itmiş bir ma'nâdır.

Zikr-i Saltanat-ı Sultân Ebû Sa'îd

Çünkü Hudâbende'nin mübtelâ olduğu 'illet hasebiyle yevmen-fe-yevmen kuvvetine za'f ve za'fina kuvvet tareyân eyleyüp ricâl-i devletleri min-ba'd şâhlarının hayâtından kat'-ı ümmîd itmeleriyle on üç vekâyî'i hılâlinde keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzere Şâhzâde Ebû

Sa'îd cânib-i Horasan'da olup vâris-i vâhid olmak hasebiyle beyne-hümâda mesâfe-i ba'îde olmağa şâyed bir fitne-i 'azîme hudûsuna bâ'is olur deyü cümle ümerâ;

Mısrâ'

'Îlâc vâkı'a-pîş ez-vukû' bâ-yed kerd

Nesir; mağzâsınca mukaddemce taraf-ı şâhzâdeye ba's-i sefir itmişler idi. Ebû Sa'îd Hân vâkı'a-i pederden habîr ü âgâh oldukda egerçi irhâ-yı semend-i isti'câlde kusûr itmediler, ancak tafsîli mahallinde nigâşte-i hâme-i hakîrâne kılındığı üzre ma'iyetinde bulunan ümerânın ihtilâf u ihtilâlinden nâşî ber-vech-i müsâra'at ılgarda kusûr itmiş idi. Ne hâl ise ba'de't-tayyi'l-merâhil ve kat'u'l-menâzil Sayın nâm kal'aya vâsıl olduklarında ricâl-i devlet-i vâlidî merâsim-i ta'ziyeyi icrâ iderek mahall-i merkûmda şâhzâdeyi istikbâl ve sene-i âtiye saferi evâilinde erbâb-ı nuhbemin? muhtârları olan bir sâ'at-i sa'îd ü mes'ûdda taht-ı vâlide cülûs ve şî'âr-ı Şî'a belâsı bi'l-küllîyye ekâlîm ü büldândan mürtefi' olmağıçün etrâf ü eknâfa nâme-hâ-yı meserret-makrûn irsâl ü intişârına cümle-i umûrdan evvel mübâşeret olunup cümle-i sükkân-ı aktâr müstağrak-ı hubûr oldular.

[272b] Zuhûr-ı Mülûk-i Tavâyif der-Rûm

Ba'zı ahvâlleri mahallinde icmâlen nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınan mülûk-i tavâyif-i Rûm ki, on dört nefer olup dâr-ı mülkleri Anadolu'da ve Rûm'dadır, işbu sâl-i sitte ve 'aşere mebd-i sâl-i zuhûrları olduğu *Takvîmü't-Tevârih* tahkîkince resîde-i derece-i sübûtdur.

Vefât-ı Necmüddîn Tûfî

Kibâr-ı Hanâbile'den efdalü'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn ve a'lemü'l-fuzalâi'l-müteverri'in yenbû'u'l-ma'ârifi's-şettâ lâbis-i hıla'u'l-vera' ve't-takvâ mısâbâh-ı rumûzü'd-dakâyık ve miftâh-ı künûzu'l-hakâyık şeyh el-imâm el-'allâme ve'l-'âlim el-'âmil el-fâzıl el-kâmil eş-Şeyh Süleymân Necmüddîn Tûfî 'aleyhi rahmetihi Rabbehi'l-'afüvvü'r-Râfî mahrûse-i Mısr-ı nâdiretü'l-'asrda bu sâl evâhırında Kâtib Çelebi muhtârı üzre müntakıl-ı dâr-ı bekâ ve 'âzim-i erîke-i hiye! cennete'l-me'vâ oldu. Tafsîl-i terceme-i ahvâlleri tabakât-ı Hanbebiyye'de nigâşte-i kalem-i müverrihindir, fe'l-yerci'u ileyhâ.

VEKÂYİ'-i SENE SEB'A VE 'AŞERE VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Mütetebbi'în-i âsâr-ı ahyâr-ı ahbâra ke's-şems fî râbi'ati'n-nehâr zâhir ü âşikârdır ki, işbu sâl-i seb'a ve 'aşerede zikr olunacak vekâyî'-i 'Osmâniyyede dahi müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Lâkin bu hakîr-i pür-taksîr bu sâlde dahi merhûm Kâtib Çelebi'nin muhtârını *Düstûrû'l- 'Amel* ittihâz eyledim.

İstîlâ-i Şâh-ı Cihân ber-Hisâr-ı Burusa

Hazret-i şehinşâh-ı Dâra-sipâh sultân-ı müeyyed min-'indi'llâh hizebr-i mîşe-i nasr u megâzî hâkân-ı 'âlem-penâh 'Osmân Hân-ı Gâzî tayyebe'llâhu serâhu ve ce'ala a'le'l-ferâdis-i me'vâ ve mesvâhu hizmetleri işbu sâl-i nusret-iştimâlde “**câhidi'l-küffâre ve'l-münâfikîn**”¹⁵⁵⁸ kerîme-i celîlesine imtisâlen yine miyân-ı sa'y ü himmetlerine taklîd-i şemşîr-i 'adû-tedmîr ile musattah-ı nazar-ı enver-i hümâyûnları olan Burusa feth ü teshîri niyyetiyle techîz-i leşker ve tevfir-i 'asker-i nusret-esere mübâşeret ve taht-gâh-ı şâhâneleri olan Yenişehir kazâsında mansûb haymegâhlarını teşrîf ve etrâf ü eknâfda emr-i muhafazaya meşgûl ümerâ vü a'yânı dahi şeref-i da'vet ile taltîf buyurdular. Ba'de-itmâm-ı mâlzeme-i seferiyye işbu sene-i 'amîmetü'l-meymene evâilinde savb-ı maksûda neşr-i per ü bâl-i şevket ü ikbâl buyurup medîne-i Burusa'yı çâr etrâfindan hisâr ve tazyîk eylediler. Lâkin kemâl-i metânet-i hisâr-ı felek-üstüvârdan nâşî müddet-i muhâsara mütemâdî ve feth-i kal'a takdîr-i ezeliye veled-i emced-i âlîşânları Sultân 'Orhan'a nasîb olmağla bu esnâda 'adem-i teshîri ba'zı emâreden bedîhi olduğundan [273a] nâfile telef-i nüfûsa bâdî olmakdan tehâşî olunup ancak etrâf ü eknâfda olan palankahâ vü bıkâ' ve sâir zıyâ' ve kasabât-ı kesîretü'l-intifâ' feth ü teshîr olunup 'âmme-i müverrihîn tahkîkince guzât-ı müslimîne ber-vech-i tîmâr ve ze'âmet tevcîh ü 'inâyet buyuruldu.

Ba'de-zâlik tazyîk-i muhâssirîn içün bi-emr-i cihân-mutâ'-ı hâkânî Kapaluca tarafında bir kulle-i metîne binâ olunup derûnuna çend 'aded ve cünd-i zafer-nümûd ile birâderzâde-i pâdişâh-ı 'âlem-penâh Aktimur nâm merd-i 'âkıbet-mahmûd vaz' olundu. Ve cânib-i kûh-i pür-tell-i refî'de kezâlik bir burc-ı hasîne dahi inşâ olunup anın dahi derûnuna şâhenşâh-ı Dârâ-sipâh hizmetlerinin mu'teber ve merd-i zûr-âver kullarından Balabancık nâm kahramân-ı zafer-tev'em niçe bahâdırân-ı şecâ'at-'âlem ile vaz' olundu. Ve'l-hâsıl etrâf-ı selâseden şehre havâle kulle-i metîneler ibdâ' olunup derûnlarında emr-i muhâreseye kıyâm eyleyen merdân-ı neberd-âzmâyâ kal'adan taşraya yek müteneffis çıkartmamak ve Bîrûn'dan Enderûn-ı hisâra gerek imdâd ü i'ânet vechile ve gerek bi-husûsin mâ-duhûl kasd idenleri

¹⁵⁵⁸ “Kâfirlerle , münafıklarla cihad et”. *Kur'an*, Tevbe, 9/73. Metinde yanlışlıkla “ve câhidi'l-küffâre” şeklinde yazılmış.

uğratmamak husûsu her birine ‘alâ-hiddetin taraf-ı bâhirü’ş-şeref-i pâdişâhânenen tavsiye ve iblâğ u îdâ‘ olundu. Bu husûs resîde-i hitâm oldukda pâdişâh-ı muzaffer u mansûr sabbet ‘aleyhi sicâl füyûzâtihî Rabbihi’l-gafûr? hizmetleri kemâl-i übbehet ü iclâl ile erîke-i saltanatlarına ‘avd u ric‘at buyurdular.

Solakzâde merhûm ol üç kal‘anın hâlâ âsârı bâkîdir demiştir. *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi bu gazâ on yedide vâki‘ oldu. Lâkin ba‘zı ehl-i tevârih on dörtde vukû‘una zâhib oldular deyü tahrîr ider. Solakzâde merhûm ise bu vak‘ayı sâl-i ihdâ ve seb‘a-mi’e hılâlinde zuhûr iden Koyunhisâr‘ı vak‘asından sonra vukû‘ buldu deyü zikr ider. *Hadîka* sâhibi Tekürpınarı vak‘asından sonra zuhûr itmek üzre zabt itmiştir ki, yedi yüz on iki sâlinde vâki‘ olmuş olur. Koca Nişâncı merhûm ise târih-i muhtasarında feth ü istîlâ ikisi dahi yedi yüz yirmi iki sâlinde vâki‘ olmuşdur deyü serd-i makâl itmiştir. Zikr-i âtî *Câmi‘ü’t-Tevârih* sâhibi İznik muhâsarası târih-i sâlinde vâki‘ olmak üzre ketb ü terkîm itmiştir. Nitekim zikr olunur. Lâkin cümlesi câdde-i sıdk u savâbdan dûrdur. Sahîh olan cümleden mukaddem tahrîr olunandır.

Zikr-i Hisâr-ı Burusa ber-Rivâyet-i Dîger

Hafî olmaya ki *Câmi‘ü’t-Tevârih* câmi‘i bu kıssa-i [273b] garîbei cümle-i müverrihîne mugâyir tahrîr eyleyüp birâderzâde-i pâdişâh-ı ‘âlem-penâh bu ceng ü ma‘reke esnâsında şehîd oldu deyü tastîr itmiştir. İstîshâden bi-‘ibâretihâ bu mahalle kayd olunmak münâsib mülâhaza olunmağla bu makaledir ki, bi-‘aynihâ zikr olunur. Sultân ‘Osmân Gâzî tâbe serâhu girü semend-i gazâ vü cihâda süvâr olup Köprihisâr‘ı diyârını nehb ü gâret ve re‘âyâ ve berâyâsın esîr ü hasâret ve diyâr-ı İznik etrâfın bi’t-tûl ve’l-‘arz bâb-ı sa‘âdet-meâbına itâ‘at itdirdi. Hemân şehir-i İznik tek ü vahîd kalup anın dahi kapusun bağlatdırup her ki? guzât ve mücâhidîn İznik Kapusu’na varınca seğirdim iderlerdi. Ba‘dehu Burusa tekürü didikleri kâltabân bî-nihâye mütemerridîn ile hazret-i sultân-ı mücâhidîn ‘Osmân Hân-ı Gâzî üzerine hücum idüp mâbeynde ‘âlî rezm ü ceng olup ol muhârebede ‘Osmân Hân-ı Gâzî enârallahu Allahü bürhânühünün birâderzâdesi olan Gâzî-i ferîd Aktimur didikleri pehlevân-ı vahîd mertebe-i şehâdet kesb idüp murg-ı rûhları ‘azm-i a‘lâ-yı ‘illiyyîn kıldı. Ve zümre-i müşrikîn kesr u hezîmet bulup fırka-i mu‘ânidinden dahi Kestel tekürü nâm bî-dîn mürd olup rûh-ı habâset-âlûdı sakarda mekîn oldu. Encâm-ı hâl böyle olmağla mehâbet-i dilâverân-ı heycâdan Burusa tekürü **eyne’l-mefer** makâlini gûyâ olup **men necâ re’sihî fekad-rabiha** sevdâsıyla gürizân-ı meâl-i? derûn-ı hisârına kapandı. ‘Osmân Hân-ı Gâzî Burusa-i ma‘mûre üstüne leşker çeküp ol zemânda top ve tûfeng olmamağla Burusa’yı muhâsara idüp her rûz pirûz tîr ü kemân ve mancınık ile seng-i girân atup cenge âheng iderler idi. Ammâ Burusa ziyâde hasîn

ve burc u bârûsu be-gāyet metîn olmağla ‘Osmân Hân-ı Gāzî bi’z-zât kûh-ı bülend ile hammâm-ı Kapluca taraflarından havâle peydâ idüp kal‘aya zâd u zevâd varmakdan men‘ itdi. Fırka-i küffâr Burusa-i ma‘mûrede zâr u giryân ve mahsûr u giriftâr kalup cümle etrâf u nevâhîsi ‘Osmân Hân-ı Gāzî’ye mütaba‘at idüp mahsûlâtı dahi mîrî için zabt olundu. Andan ‘Osmân Hân-ı Gāzî Burusa’nın etrâfin dahi sipâha tîmâr tevzî‘ idüp ve mücâhidînin her birine istihkāk-ı zâtıyyesiyle i‘zâz ü ikrâm ve envâ‘-ı tevkîr ü ihtirâm eyledi. İntehâ.

Fakîr dirim ki, İznik muhâsarası sâbıkâ tahrîr olunduğu üzre yedi yüz bir târîhinde vâki‘ olmuşdur. *Câmi‘ü’t-Tevârih* sâhibinin bu tahrîrâtından müstefâd olan istîlâ-i Burusa dahi yedi yüz birde vâki‘ olmasıdır. Lâkin câdde-i sıdk u savâbdan bu dahi sad merhale dûr u ba‘iddir. [274a] Şecere-i Memlûk? nâm risâle-i müressemâ? ise Yenişehir fethinden sonra vâki‘ olmak üzre zann itmişdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm müteahhirîn-i müverrihînin müdekkikinden olmağla *Fezleke-i Kebîr*’inde bu sâl-i seb‘a ve ‘aşere evâilinde olduğunu tahkîk eyleyüp *Takvîmü’t-Tevârih*’inde dahi bu vechile ketb ü terkîm itmişdir. *Mir‘ât-ı Kâinât* müellifi Karaceyş ve Sofuağzı ve Karategin kal‘aları ve nâhiye-i Akyazı ve vilâyet-i Kocaili ve kal‘a-i Konurapa bu târîhde feth oldu dimişdir. Bu bâbda dahi akvâl-i muhtâra mahallerinde nigâşte-i kalem-i hakîrânedir, vallahi? te‘âlâ a‘lem bi-hakîkatî’l-hâl.

Zikr-i Tuğyân-ı Nehr-i Nîl-i Mübîn

İşbu sâlde âb-ı rûy-ı iklîm-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asr olan nehr-i Nîl-i latîf kim cennet-i a‘lâdan cereyân itdiği tevâtür-i rûvât-ı nühât? ile sübût-yâfte-i iştihârdır. Hadd-i endâze-i mikyâsdan efzûn cereyân itmekle lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ şehir ve kasabât ve kurâyı istîlâ eyleyüp bî-hadd ü bî-kıyâs nüfus ziyâ‘ ve telefîne bâ‘is ü bâdî oldu. Mülûk-i Türkâniyye saltanat-ı Mısır’a mâlik olalı bu târîhe gelince altmış beş seneyi mütecâviz olmuşdur. Nehr-i Nîl’in bu gûne tuğyânı vâki‘ olmamış idi. Bu vak‘a Sultân Muhammed kim? Melik Nâsır’dır, anın zemân-ı saltanatında ve Müstekfî-Billâh Sultân ibn Hâkim Bi-emrillâh’ın Mısır’da âvân-ı hilâfetinde zuhûr itdiği zî-bahş-ı sahâyîf-ı *Mir‘ât-ı Kâinât*’dır.

Vak‘a-i ‘Azîme der-Şâm

Kibâr-ı müverrihînin ercümendi merhûm ‘Azîz Efendi *Ravzatü’l Ebrâr*’da bu sâl vekâyi‘inden bir hayret-engîz hâriku’l-‘âde kıssa zikr itmişdir. Ber-fehvâ-yı el-mer‘u yu‘haz bi-ikrârîhî bi-‘ibâretihâ keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Vâdî-i Şâm’a seyl-i ‘azîm gelüp yirmi bir mescid ve beş medrese ve sekiz yüz doksan beş hâne ve kırk bustân ve on yedi furûn ve on bir âsiyâb harâb oldu. Der-‘akab müzekkir-i? bâd-ı ‘âd-ı rîh-i ‘âsîf zuhûr eyleyüp reşk-i binâ-yı

Şeddâd bir kenîseyi esâsından kal‘ ve cevvi-i hevâya ref‘ eyledi. Bir kâşife telâşı gelmedin mikdâr-ı remiyye-i neşşâb getirüp ba‘dehû türâb u emcâzı intişâr buldu. Fe-Sübhâne’l-Kadîr el-Hallâk eş-şey’ bi’ş-şey’ yezkuru. *Câmiü’l-hurûf* ‘abd-i Hakîr bin yüz elli dokuz târîhinde;

Lecâ-muhâli?

Bûd Yâ Rab ki azm-i Yesrib ve Batha kunem

Ki be-Mekke menzili ve ki Medine câ kunem

zemzemesiyle ‘âzim-i Beytullâhi’l-mükerrerem olup ba‘de edâi’l-menâsiki ‘avdetde Mezîriye? üç sâ‘at mesâfe mahalle vusûlümde.

[Mısr]â‘

Çıkup deryâlar eflâka yine oldu yere nâzil

Nesir: Mazmûnunca kesret-i nüzûl-ı emtâr devâzdeh sâ‘at kat‘â göz açdırmamışdı. On yedi sâ‘atlık yeri gücile kırk dört sâ‘atde kat‘ idüp mahrûse-i Şâm-ı cennet-meşâma duhûlümüzde Atbâzârı semti çerâgâh makûle? müşâbih ü mümâsil olmuş. Câhide? olundukda gıbbe’s-suâl ahâlîsinin nakl-i icmâlîleridir. Dört gün mukaddem bilâ-infisâl on iki sâ‘atden ziyâde bârân nâzil olup cevânib-i erba‘a-i Şâm’da olan enhârın kibâr u sîgârı gönül birlikle şehre hücum ve Kırklar Dağı’ndan cidâr-ı Sâlihiyye’ye gelüp Sâlihiyye nehrini dahi kendüye uydurduktan sonra ma‘iyyet üzre mecmû‘u birden derûn-ı Şâm’a dâhil olmuşlar. Şehrin Atbâzârı etrâf-ı erba‘ası Şeyh Murâdzâde Efendi hâneleri etrâfına değin ol mahall-i tekellüme? su içinde üç gün üç gice kalup ve anların ma‘lûmudur ki, Atbâzârı’nın Nâsiriyye hammâmı kurbünde olan cisrin sudan irtifâsı on zirâ‘a karîbdır. Cisir-i mezbûrdan yirmi yedi karış mikdârı dahi irtifâ‘a çıkmış hânelerden eşyâ ve sanâdîkdan mâ‘adâ hedâyâ-yı? bî-nihâye etfâli gark itmiş. Eger bir gün dahi bu hâl üzre dursa memleket-i Şâm külliyle? harâb olurdu deyü sikât haber virdiler. Müddet-i mersûme temâmında sular çekilüp dahi henüz külliyyen tuğyânı mündefi‘ olmaksızın Şâm’a dâhil olduk idi. Müşâhede itdiğimiz gûnâgûn hayevânların tafsîli mümkün değildir¹⁵⁵⁹.

¹⁵⁵⁹ Vak‘a-i ‘Azîme der-Şâm.....mümkün değildir (Derkenar notu).

Ol seyl-i pür-dil? sebebiyle hâne ve dekâkînden dört bine karîb ebvâb harâb olmuştur. Mısır ve Şam ve Bağdad'da bu gûne kıssanın vukû'u ekserdir. Nitekim ba'zısı bu mecellede mahallinde muharrerdir¹⁵⁶⁰.

İnhizâm-ı Küffâr der-Ceng-i Gırnata

Sâbıkâ yedi yüz dokuz sâli vekâyi'ini hılâl-ı tahrirde memâlik-i iklîm-i Endülüs'den Gırnata ülkesi üzre İspanya kralı leşker-i bî-pâyân gönderüp zabt u teshîri niyyet-i fâsidesiyle tazyîk ve mel'anete mübâşeret itdikde ağzının ölçüsünü şemşîr-i 'adû-tedmir-i Nasr ibn Ahmed'den alup inhizâm-ı fâhişle münhezimen râh-ı idbâr u gürîze ayb¹⁵⁶¹ olmuş idi. İşbu sâl seb'a ve 'aşere nusr eserinde sâir sakârı? kefere-i dûzâh-makardan istimdâd ile leşker-i lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ cem' eyleyüp yine ülke-i Gırnata'ya hücum itmiş idi. Bu def'a dahi nesîm-i fevz ü nusret cânib-i İslâmiyân'a vezân olmağla a'dâ-yı dalâlet-karîn pey-siper-i râh-ı hezimet, ve lâ-yuhsâsı vâsıl-ı ka'r-ı kahr-ı hazret? oldular.

Tenbîh

Berâ-yı mebâhis-i âtiye ki katl-i Hoca Reşîdüddin ve Emîr Yasavul ez o 'ibâret-est mütetebbi'in-i müellifin-i¹⁵⁶² kibâra **ke's-şems fî râbi'ati'n-nehâr** zâhir ü âşikârdır. Dü vak'a-i âtiye ki katl-i Hoca Reşîdüddin ile vâlî-i Horasan Emîr Yasavul'dan 'ibâretdir. Kâtib Çelebi merhûm fihris-i kütüb-i tevârih ve siyer olan *Takvîmü't-Tevârih* nâm muhtasar-ı mu'teberende işbu sâl-i seb'a ve 'aşerede ibtidâ Hoca Reşîdüddin rütbe-i vâlâ-yı şehâdeti ihrâz ile nâil-i [274b] sa'âdet, ba'de-zâlik ser'asker-i Horasan Emîr Yasavul nehr-i Mergab'da? Eybaka? cenginde maktûl oldu deyü işâret itmiştir. *Târîh-i Matla'ü's-Sa'deyn* müellifi Hoca 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî Kâtib Çelebi'nin tahrîrine cidden muhâlif tahrîr itmiştir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm her ne kadar müverrihîn-i müteahhirînin müdekkikîninden ise dahi bi-hasebi'l-beşeriyye bu vak'alarda tedkîkinde kusûr itmiştir. Zîrâ 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî ol eyyâmın vak'a-nüvîsi gibi olduğundan mâ'adâ kendinin vaktine karîb bir ma'nâ olmağla bu bâbda müverrih-i mûmâ-ileyhin kavli sıhhate akreb olduğu 'inde uli'l-elbâb vâzih olduğu bî-şekk ü irtiyâbdır. Ve li-hazâ bu husûsda câmiü'l-hurûf 'abd-i Hakîr *Matla'ü's-Sa'deyn* müellifinin muhtârını ihtiyâr eyleyüp mûmâ-ileyh vak'a-i Emîr Yasavul'u on yedide ve şehâdet-i Hoca Reşîdüddin'i on sekizde olmak üzre

¹⁵⁶⁰ Ol seyl-i pür-dil muharrerdir (Derkenar notu).

¹⁵⁶¹ "eyp" ?

¹⁵⁶² Mükerrer olarak yazılmış.

tastîr-i makâl itmekle anın tarîkasına ‘azm eyledim. Ve kelâmının meâlini keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr ü beyân itdim.

Hikâyet-i Katl-i Emîr Yasavul

Peyâm-ı intikâl-i Sultân Olcaytu hıttâ-i vesî‘atü’l-erhâ-yı Horasan’a bâdî-i şûriş ü hercî oldukda herkes bu âvân-ı fetret-iktirânda takye kapmak sevdâsı çâhına-üftâde olup bu esnâda ez-kadîm berâ-yı tahsîl-i nâm u kâm bâ‘is-i fiten-i şûriş-encâm olan Şehzâde Mîsûrek dimâğ-ı nahvet-endûduna bihâr-ı sevdâ-yı mâlîhulyâ-yı tev‘em-câh ve haşmet-i su‘ûd itmekle Şehzâde Bektûte bu esnâda teshîr-i mülk-i Horasan şûrb-i mâdan eshel ü âsândır deyü izhâr mâ-fi‘z-zamîr eyledi. Mûmâ-ileyh Şâhzâde Bektut dahi her çend;

Nazım

Tedbîr-i bende sâye-i takdîr-i îzed-est

Ver ne kudâm kâr-ı tedbîr mîşaved

Nesir: Lâkin bu bâbda câygîr-i hâtır-ı Hakîr olan nuhustîn-i tedâbîr-i dil-pezi katl-i Emîr Yasavul olduğu makbûl-i tıbâ‘-ı sagîr u kebîrdır deyü netîce-i mâ fi‘z-zamîrini takrîr eyledi. Ber-fehvâ-yı **izâ erâdallâhu şey‘en heyye‘e esbâbehu**. Bu esnâda Emîr Yasavul dahi “envâl-i kesîre kesb ve iddihârına bu âvân-ı fetretten a‘lâ dahi ne gûne vakt-i fırsat-ı ganîmet olur” deyü Şâhzâde Meysûr’a sûr itmek dağdağasını bahâne idüp yek hafta zarfında dâhil-i hazîne-i ‘âmire olmak şartıyla etrâf-ı ülke-i Horasan’dan gencîde-i takrîr olmakdan bîrûn sâlyâneler salup envâ‘-ı tehdîdâtı müşt Emil yarlıg-ı şedîdler irsâliyle her bıkâ‘ın sâkinânı ta‘cîz ü tahvîf ve yalnız şehir-i Herat’a hamsîn alûf zer-i nâb tahsîli için elli nefer âdem îsâl eyledi. [275a] Anlar dahi vekâyi‘i tahrîrinde olduğumuz sâl-i seb‘a ve ‘aşere ve seb‘a-mi‘e ‘îd-i ‘adhâsının gurrende şehir-i Herat’a dâhil olup meblağ-ı matlûb elli bin altunu berâyetu’llâh olan fırka-i re‘âyâdan ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ hezârân sad hezârân envâ‘-ı zarabât ve latamât ve elvân-ı zecr u ta’nîf ü tahvîfât ile tahsîl ve mahalline eyyâm-ı mev‘ûdede teslîm ile itmâm-ı hizmet-i pür-la‘net eylediler. Bu husûsdan mecmû‘u-ı sığâr u kibâr Emîr Yasavul’dan kemâl mertebe dil-gîr olmalarıyla katl ü i‘dâmını ez-cân ü dil taleb-kâr oldular. Şehzâde Meysûr ise böyle bir ser-rişteye niçe [silik] ki müterakkıb-ı vusûl idi. Şehzâde Bektût’a didi ki, Emîr Yasavul’un benim sûrum bahânesiyle mübâşir iddihâr-ı envâl-i bî-kıyâs olması ancak bu vesîle ile zirve-i hükûmet Horasan’a vülûc ü ‘urûc olduğu;

[Mısr]â‘

Ez-reyb ü şekk mu‘arrâ yek dil-firîb-i? ma‘nâ

Nesir; bu bâbda re’y-i dil-pezir

Her şeyin ‘âkıbeti ‘âkıla der-pîş gerek

Kâr-ı evvelde kişi ‘âkıbet-endîş gerek

[silik] nefsi’l-emriyle ‘amel idüp ber-fehvâ-yı

Mısrâ‘

‘Îlâc vâkı‘apîş ez-vukû‘ bâyed kerd¹⁵⁶³

Nesir: Lâkin mukaddemce bizler tasmîm itdiğimiz emri başa çıkarmağa şürû‘ itmekdir. Tâ kim gencîde-i dehânımız olan lokmayı kendi elimizle virmeylem ki kâr-ı erbâb-ı hıred u ‘ukûl ve fitnat değildir. Şehzâde Bektût feth-i hum-ı kilem-i tedbîr ile kemiyyet-i makāl ol bizim istişârede böyle cârî eyledi ki, bu fakîr fûlân rûz kendi humhânemde ya‘nî kâşânemde;

Beyit

Bir safâ kesb eyle kim meyhâneler reşk eylesün

Neşe-i serşârı ki peymâneler reşk eylesün

Nesir; mazmûnu derdi olmağa nâ-sezâ bir bezm-i süreyyâ [silik] tertîb ü ibdâ eyleyüp Emîr Yasavul’u;

Beyit

Nice bir bekleyelim kûşesini medresenin

[silik] meyhâneye kim okka? benim medresenin

Nesir: Fehvâsı üzre ve idâre-i akdâh-ı mu‘âşeret bahânesiyle da‘vet eyledim. Mûmâ-ileyh ile bu Hakîr ol gün;

Li-vâlidî

Dem bu demdir Şehriyâ elden ayağı itme dūr

Sanmasun devrân bizi endîşe-i ferdâdayuz

¹⁵⁶³ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

Nesir: Mazmûnunu tekrâr ile meşgûl-ı emr-i nakl u şarâb iken sizler dahi şihne-i ecel-âsâ ol mahalle resîde ve zehr-âb-ı mergi işrâb idersiz didi. Fi'l-hakîka yevm-i mev'ûdda ke's-i maksûdu sâkî-i çerh geçer ve dest-i muhâlifde idâre itdiğinden bî-haber Emîr Yasavul da'vet Bektût'a icâbet idüp âhrîn-i 'ayş-i zinde gânisî olan bezmde;

[Mısır]â'

Durman idelim zevk u safâ böyle dem olmaz

Nesir; diyerek der-kâr-ı nûş-ı ümmü'l-habâyis iken hemân cânib-i Şehzâde Meysûr'dan irsâl olunan üstâd-ı kassâbân çâr etrâf-ı hâne-i merkûmeyi [275b] mânend-i dâireye pergâr ihâta itdikleri hayr-ı melâlet-eser-i kûşzedi oldukda hilâf-ı me'mûl bu kâr-ı nâ-sezânın zuhûrundan bezm-i neşâtı telh ve bir âb? ve derhâl hevl-i cân ile enderûn-ı meclisden bîrûna per-tâb eyledi. Mâ-meleki ve müte'allikâtı Mersûr'dan ahz u kabz olunup ta'kîb ve ahzına elli nefer süvârî ile Mübârek Şâh me'mûr oldu. Emîr Yasavul derd-mend ise bîm-i rûh ve cân-ı 'azîz ile semend-i isti'câle tâziyâne-zen-i müsâra'at ve hemçu berk-i hâtîf iklim-i Herat'dan 'ubûr idüp ülke-i Câm'a mürûr itdiği sâ'at Mübârek Şâh mânend-i bâd-ı sarsar resîde olup bâ-emr-i Meysûr Yasavul'u derhâl libâs-ı hayât-ı müsta'ârından ârâmîde eyledi. Şehzâde Meysûr bî-bîm ü hirâs-ı agyâr hükûmet-i memleket-i Horasan'da istikrâr buldu. Bu peyâm-ı dağdağ-encâm ma'rûz-ı 'atebe-i Ebû Sa'îd Hân oldukda def'-i fiten-i şâhzâdegân-ı mûmâ-ileyhimâ içün Emîrû'l-sîn? Kutluğ kifâyet mikdârı leşker-i Moğol ile Horasan'a irsâl mûmâ-ileyhin havâlî-i Horasan'a vusûlünden Şehzâde Meysûr haberdâr oldukda sûret-i huşûnet ve rûy-ı muhâlefet irâet itmeyüp muktezâ-yı vakt ü hâle muvâfık mekâtîb tahrîr ve Şehzâde Bektût'u istikbâl Emîr Elsen? Kutluğ'a ba's ü tesyîr eyledi. Cânib-i Ebû Sa'îd Hân'a Emîr Yasavul i'dâm-ı hakîre sa'y itmekle bi'z-zarûri katli ile kendi nefsimize mâlik olduk ve bu fakîr şevketlü hânımın ez-kadîm 'abd-i direm-i harîdelerindenim. Kemâl-i germ-i kaânîlerinden mutazammın-ı istîmân-ı 'ahid-nâme müsted'âdır deyü i'lâm itmekle taraf-ı pâdişâhîden karîn-i şeref-i is'âf u merâm oldu.

Ahvâl-i Hoca Reşîdüddin

Hafî olmaya ki, inşâallâhu'l-Mu'în şehâdeti sene-i âtiyede zikr olunacak Hoca Reşîdüddin'in vezâretten sebeb-i 'azli ve ba'zı vak'ası bu sâlde vukû' bulup zikri âtî vak'aya zikri mukaddeme mesâbesinde olmağla yine 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî'nin *Matla'ü's-Sa'deyn* nâm târîhinden meâl-i makâl işbu sahîfeye sebt ü tahrîr olundu. Evvelâ ma'lûm ola ki çün 'Alâü'd-dünyâ Ebû Sa'îd Hân pederi fevtinden bi'l-irs câlis-i erîke-i saltanat oldu,

makâlîd-i nizâm-ı umûr-ı devletini gerden-i Emîr Çoban'a taklîd ve Hoca Reşîdüddin ile Hoca 'Ali Şâh'ı ke'l-evvel mansıb-ı vezâretde ber-vech-i iştirâk istihdâm ile tes'îd eyledi. Bu dahi ma'lûm ola ki, ez-kadîm kânûn-ı ehl-i Îrân üzre kabz-ı emvâl ve zabt-ı defâtir-i îrâd bir şahsa ve sarf-ı emvâl ve hıfz-ı defâtir-i masârif başka âdeme tefvîz olunagelüp şahs-ı evvele vezîr [276a] ve sâniye müstevfî itlâk iderler. Ve el-yevm dahi kânûn [ve] kâ'ideleri bu vechile der-kârdır. Tevârih-i Fârsiyye'de mülûk-i Îrân ahvâli hılâlinde mastûr lafz-ı vezîrden bu ma'nâ murâd olunur. Meğer tevârih-i hulefâ ve tavâyif-i mülûk-i Rûm ve 'Arab esnâsında zıkr oluna. Ol vakitde ma'nâ-yı zâhiri murâd olunur, nitekim tafsîli mücelled-i sâbıkda mezkûrdur.

[Mısr]â'

Gelelim ba'de ez-în yine sadede

Nesir: Kef-i kifâyetine teslîm-i zimâm-ı makâlîd-i umûr devlet-i Horasan? Emîr Çoban dahi Emîr Eyrencin'i emâret-i Diyarbekir'e ve Emîr Sumay'ı Eramine ve Ahlat [silik] ve hırâsetine ve Timurtaş nâm püserini zabt-ı Rûm'a ve Hoca Cemâlüddîn bin Hoca Reşîd'i feyz-i [silik] Rum için ma'îyyetine ta'yîn ve sâir ricâlin her birine birer hizmet-i münâsib tebyîn eyledi. Bu mukaddeme ki sadet-i âtiyeye râbıta-i müstelzim menzilesindedir. Ma'lûm olduktan sonra nefsini Cevh-i dil-i hîred ola kim âvân-ı Sultân Muhammed Hudâbende'den ilâ hâzihi'l-evkât Hoca Reşîdüddin ile Hoca 'Ali Şâh'ın emr-i vezâretde ber-vech-i şirket müstahdem olmaları;

Mısrâ'

Tarîk ile kabûl itmez mahabbet şirketi

Nesir; mağzâsınca giderek müeddî-i münâza'a ve münâferet oldu. Atabek-i devlet bulunan Emîr Çoban Hoca Reşîd'in her hâlde muhlis-i dil-i sâfi ile taraf-gîrî olduğundan mâ'adâ sene selâse ve 'aşere ve seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde tahrîr olunduğu üzre Sultân Ebû Sa'îd vâlî-i ülke-i Horasan iken Hoca Reşîd'in püser-i ser-birâderi Hoca Şemseddin 'Abdüllatîf ez-dil-i sıdk u ihlâs hidemât-ı vefîresinde müstahdem olmağla câlis-i saltanat-ı pederi oldukda hidemât-ı müstakîmânesi sâbık ricâlin çeşm-i i'tibârdan sâkıt olması revâdâşt-ı tab'-ı mülûkâneler olmağla manzûr-ı nazar-ı nigâh-ı 'âtıfet ü mekârimi olduğundan Hoca 'Ali Şâh dîblik? muğberü'l-hâtır? olmağla bâr-ı hased-i kâmetini kûtâh itmiş idi. Pes ref'-i şirket belâsıyla ba'zı mevâd-ı hıyânet-semîr peydâ ve mûkızı Hoca Reşîd olmak üzre beyne'l-enâm inhâ idüp 'azl-i Hoca Reşîd'e teşmîr-i sâk-ı ihtimâm eyledi. Çünkü bu münâfese beyne-hümâda zuhûr u berûz eyledi. Ashâb-ı mesâlih kangı tarafa tereddüde şitâb eylese âharı izhâr-

ı infi‘âl itmekle irâeti mertebe-i vücûbda olan umûr bu sebebdan mu‘attal kalmağla erbâb-ı dîvân ikisinden birinin izâlesi sebep-i muslih-i nizâm-ı umûr-ı devlet¹⁵⁶⁴ ‘add eyleyüp lâkin Hoca Reşîd fî-nefsi’l-emr öteden berü hayyir-i dâna-i dil ve cümleye re’fet ü ‘âtıfeti sebkat itmiş bir merd-i muhsin ve ‘âkıl [276b] olduğundan evvelâ Hoca Reşîd’e varup beher hâl umûr-ı vezâretde sizin müstakıl olmanız cümlemizin bâ’is-i istirâhatı olduğundan mâ‘adâ umûr-ı devlet mu‘attal gencîne-i mehâmm-ı saltanat mukaffel kalup bu demde ‘âlem bir özge ‘âlem oldu. Hoca ‘Ali Şâh’ın bundan akdem zuhûr iden hıyânetleri hod kendüye kifâh cürmen? kabîlinden iken bu def‘a sizin izâlenize teşmîr-i sâk-ı ihtimâm itdiği mâ-kelâmdır?. Bu husûsun temşiyeti ancak cenâbınızın inzimâm-ı re’y-i rezîninizle husûle geleceği emr-i bedîhî olmağla cenâbınızdan istîzâna geldik didiklerinde Hoca Reşîd sâhib-i şefekat u ‘âtıfet olmağla;

Nazım

Beyâbân-ı mükâfât-ı ân kadr-i âb ü havâdâr

Ki kirâm-ı rüzgârı dâne-i ferdâ-yı burûn-ı âyed

Nesir; mazmûnu nakş-ı levha-i zamîr-i re’fet-semîri olmağla bu emrin husûlüne vechen mine’l-vücûh rızâ-dâde olmayup çünkü bu hakîre tereddüdünize binâen Hoca ‘Ali Şâh sizleri âzürde-i hâtir eylemiş. Te’lîf-i cânibeyn içün yine kendüsüne nush u pend idelim deyü redd-i cevâb eyleyüp redd-i meclis eyledi. Lâkin Hoca ‘Ali Şâh derûnuna nush u pend te’sîr ider kabîlinden olmayup;

Şi‘r

Hased-i kalb ‘adû-yı lutf ile zâil olmaz

Sengde muzmer olan âteşe âb itmez eser

Nesir; müfâdınca her ne denlü kim nush u pend eyledi, menfese-i? va‘z u pend dil-i sengîn-eserine? te’sîr itmedi. Ve her ne dereden kim su götürürdü maksem derûnunda bâ-ber-câ olmadı. Ricâl-i devlet gördiler ki Hoca Reşîd;

[Mısır]â‘

Kâr-ı takdîre nedir çâre rızâdan gayrı

¹⁵⁶⁴ “devlet” mükerrer olarak yazılmış.

Nesir; vâdisine kadem-nihâde olup ta'tîl-i umûr-ı devlet yevmen-fe-yevmen ziyâde oldu. Vâhid-i hü mânın biri zâil olmadıkça iş bitmez hemân.

Beyit

Der-i deyr olmayıcak vuslata dâl

Çatdı bir bâba dahi halka misâl

Nesir; mazmûnunca Hoca 'Ali Şâh'ın bi'z-zarûrî dâmenine tevessül eyleyüp min-küllî'l-vücûh Hoca Reşîd'in 'azli iktizâ itmekle cenâbınızla dürrer-i ittifâkı tanzîme geldik deyü tevkîd-i habl-i mîsâk eylediler. Hoca 'Ali Şâh dahi bâ'is-i metânet-i umûr ki ser-kâr-ı devletde bulunan ümerâ ve ashâb-ı câha mühâdâtdan 'ibâretidir. Ol merâsimi fevka'z-ziyâde edâya müsâra'at ve Hoca Reşîd hakknda envâ'-ı kizb u durûg inhâsına cesâret itmekle;

Nazım

Ebnâ-yı rûzgâr çe tedbîr ü hâ künen

Tâ bülbüli be-zûr kumend-çemen ez-cüdâ

Nesir; mübtegâsınca ne itdiyse itdi, Hoca Reşîd'i mansıb-ı vezâretten 'azl itdirdi. Hoca Reşîd dahi sene-i muharrere mâh-ı recebü'l-müreccebin-i âhırında mu'iz ve lâ? taht-gâh-ı selâtîn-i Moğol olan evsâfî sâbık sultâniyyeden Tebrîz'e 'azîmet [277a] eyledi. Emîr Sevinç ki, Sultân Ebû Sa'îd hâkim-i Horasan nasb olundukda vâlidî Muhammed Hudâbende tarafından Atabek-i devleti nasb olunmuş idi. Hoca Reşîd'in 'azline gerekçe bir vechile râzî değil idi. Lâkin bürdâ-i sa'bû'd-devâyâ mübtelâ olduğundan bu emrin def'ine bir çâre tedârük edemedi. Bundan mâ'adâ sene-i merkûmede marîzan Sultân Ebû Sa'îd ile cânib-i Bağdad'a 'azîmet eyleyüp esnâ-yı duhûlde hırâmân-ı sâha-i fesîha-i âlem-i bekâ olmağla Hoca Reşîd'in a'dâsı zafer-yâb [silik] oldular. Bakıyye-i ahvâl-i Hoca Reşîd inşâallâhu te'âlâ sene-i âtiyede zikr olunur.

Vefât-ı Sultân 'Alâeddîn

Terceme-i ahvâli ber-vech-i icmâl sâbıkâ nigâşte-i kilik-i hakîrâne kılınan sertâc-ı selâtîn-i Selcûkıyye mümeħhid-i esâs-ı Devlet-i 'Aliyye sâhib-i rüşd ü sedâd şâh-ı [gencûr]-nihâd müstağrak-ı ni'am-ı Rabbânî Sultân 'Alâeddîn Keykubad-ı Sâni tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu ba'zı müverrihîn rivâyeti üzre bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduğu

Takvîmü't-Tevârîh'de zîb-i sutûr-ı [silik] sahâyıdır. Lâkin câdde-i sıdk u savâbdan sad merhale dûr olduğı 'inde'l-'ukalâ gayr-ı mestûrdur.

VEKÂYİ'-i SENE SEMÂN VE 'AŞERE VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî vü setîr değildir ki, bu sâlde Devlet-i Âl-i 'Osmân'a dâir vekâyi' *Takvîmü't-Tevârîh*'de gayr-ı mastûrdur. Lâkin tevârîh-i sâireden zafer-yâb olunan vekâyi' tahrîr ve vekâyi'-i düvel-i sâire ile tezyîl olundu.

Zikr-i Feth-i Kal'a-i Keleki? Nâm

Mir'ât-ı Kâinat müellifi Nişâncızâde Ahmed Efendi muhtârı üzre bundan akdem hizebr-i ma'reke-i megâzî-i şâhzâde Orhan Gâzî tâbe serâhu yedi yüz on yedide ilhâh ve istid'âyı guzât ile ser'asker nasb olunup diyâr-ı küffârı feth ü teshîre irsâl olunmuş idi. Gerek bi'z-zât ser'asker-i müşârün-ileyh hizmetleri ve gerek ma'yyet-i dilîrânesine me'mûr ümerâ-i şecâ'at-nihâd niçe niçe yüz aklığı idüp ondan mütecâviz kılâ'-ı metîne giriftâr-ı dest-i iktidârları olmuş idi. İşbu sâl-i nusret-iştimâlde Keleki? nâm hısn-ı metîni muhâsara vü tazyîke mübâderet eylediklerinde bi-'avnihi te'âlâ çend rûz mürûrunda hısn-ı merkûm dahi dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı ma'delet-i rûsûm oldu.

Zikr-i Feth-i Kal'a-i Babucak-ı? İn

Yine müellif-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâle gufrânehu 'aleyh muhtârı üzre serdâr-ı [silik] ve 'âlî-şân Şâhzâde Sultân Orhan elbesehu'llâhu hıla'ü'l-gufrân ve eskenehu'llahu fi-hubûhati'l?-cinân hizmetleri Keleki? nâm kal'a fethinden sonra Yapucak nâm hisâr-ı metîn feth ü teshîrine leşker-i müslimîn ile 'azîmet ve çend rûz tazyîk u hisâra mübâşeret itdiklerinde bi-lutfihî te'âlâ [277b] nesîm-i feth ü zafer tahrîk-i perçem-i 'alem-i İslâm makarr itmekle ol hısn-ı hasîn-i felek-medâr dahi;

[Mısr]â'

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

nesir; dâhil-i mülk-i yemîn oldu.

Zikr-i Feth-i Kal'a-i Kirasene?

Müverrih-i merkûm ‘aleyhi rahmeti’l-Hayyu’l-Kayyûm muhtârı üzre sipehsâlâr-ı nusret-eser nûr-ı dîde-i pâdişâh-ı kâmver şîr-i mîşe-zâr-ı fûtûhât u megâzî Sultân Orhan Gâzî ergadehu’llâhu fî ‘îşetin râdiye ve nâlehû a’le’l-merâtibi’l-marziyye hizmetleri işbu iki hısn-ı felek-üstüvârı bi-‘avni’llâhi’l-Bârî çend eyyâm zarfında dâhil-i kalem-rev-i hâkân-ı kâmkârî itdikden sonra yine mu‘tasıman bi-havlihî te‘âlâ ve musta‘înen bi-nasri’llâhi’l-Melikü’l-a‘lâ ‘asâkir-i nusret-me’âsir ile ol havâlîye karîb Kirasene nâm kal‘a-i metîne feth ü teshîri kasdıyla semend-i himmet-i merdânegîye bâziyâne-zen-i isti‘câl olup ol havâlîye vusûlde derhâl mübâşir-i hısâr u kıtâl oldular. Tekür-i kal‘a sâire nisbetle bir mikdâr mübâşir-i harb u cidâl olup ‘inâd itdiği sûretde güzârende-i kantara-i şemşîr-i guzât olacağını fehm ü iz‘ân itmekle bi’z-zarûrî iki üç gün zarfında nâlehâ-yı;

[Mısr]â‘

El-emân sade’l-emân ey Husrev-i sâhib-kırân

mazmûnunu peyveste-i gûş-ı kutvâl-ı? devâzdeh burûc-ı kal‘a-i felek-üstüvâr eyledi. Hisâr-ı mersûme dahi;

[Mısr]â‘

el-Kudretülilâhi te‘âlâ ve tekaddese

Nesir; bu vechile dâhil-i kabza-i ehl-i İslâm ve mersûm-ı sahâyif-i melâlik-i hazret-i Keyhusrev-i İskender-i gulâm oldu.

Mısrâ‘

el-Minnetüh lillâhi te‘âlâ ve tekaddese

Nesir: Lâkin bu Hakîrin zânn-ı gâlibine göre bu fûtûhât ol havâlîde vâki‘ kılâ‘-ı hâkânî hırâsetine me’mûr ümerâ-i şecâ‘at-medâr himmetleriyle vücûd-pezîr olmuşdur. Zîrâ yedi yüz on yedide ve işbu sâl-i semân ve ‘aşerede Sultân Orhan Gâzî tâbe serâhu hizmetleri ser‘asker nasb olunduğu gayrı tevârîh-i mu‘teberede nakş-ı berârende-i sahâyif-i vekâyi‘ kılınmamışdır. Egerçi *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi sahîh olmak üzre keşîde-i silk-i sutûr-ı varakât eylemişdir, ancak haber-i vâhid menzilesinde olmağla bu Fakîr-i pür-taksîr muhtârı sahîh olmak gâlib-i ihtimâldir. Egerçi sûr u zifâf-ı Şâhzâde vak‘ası dahi haber-i vâhid olmağla niçün Kâtib Çelebi merhûmun ve ba‘zı müverrihîn-i benâmın muhtârına muhâlif sene seb‘a-mi’e vekâyi‘i hılâlinde nigâşte-i kalem kıldın deyü bu Hakîre suâl vârid olur. Lâkin bâlâda dahi işâret

olunmuş idi ki, ekseriyyâ ol âvânda zuhûr eyleyen vekâyi‘de bulunup ol ‘ahdin vak‘a-nüvîsi bellü olan Oruç Bey’in muhtârı üzre kayd olunmuş idi. Pes bu takdîrce buna haber-i vâhid dinmez. Belki ‘ayn-ı esahh-ı akvâl ıtlâk olunur.

[278a] **Galâ-i ‘azîm der-Bilâd-ı Cezîre**

Bi-emrillâhi‘l-Melikü‘l-Kahhâr işbu sâl-i semân ve ‘aşerede bilâd-ı cezîreye bir rütbe kaht ve gâlâ-i müfrit müstevlî olmuştur ki, misl ü hemâli sinîn-i sâlifenin birinde vukû‘ bulmadığında müverrihîn-i kibâr ser-tâ-pâ vaz‘-ı kalem-i ittifâk itmişlerdir. Lâkin ancak bilâd-ı mersûmeye münhasıra olup bilâd-ı ekâlîm-i sâire bi-hıfzillâhi te‘âlâ bu kazâdan bâ-cem‘uhum masûn oldular. Bilâd-ı cezîrede bi-hikmeti‘llâhi te‘âlâ vukû‘ bulan galâ şu rütbeyeye resîde oldu ki, me‘kûlât kısmını ahâlî-i belde rü‘yâda dahi müşâhedeye râzî oldular. Ve‘l-‘ıyâzü billâhi te‘âlâ lahm-ı meyte ve hayevânı ve sâir ekle gayr-ı sâlih eşyâ bâ‘is-i gaseyânı mat‘ûmât-ı lezîzededen elezz ekl itdiler. Ve [silik] sine-i mersûme evâilinde zuhûr eyleyüp hayli zemân Allahümm ahfeznâ mütemâdî olmuştur. Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke-i Kebîr*’inde bu vak‘ayı fevka‘z-ziyâde tafsîl itmiştir. Bu mecelle-i perîşân edâda işbu nebze-i yesîre ile iktifâ olundu.

Şehâdet-i Hoca Reşîdüddîn

Kitâb-ı Matla‘ü’s-Sa‘deyn’de nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre çün Sultân Ebû Sa‘îd Hân dârü‘l-İslâm-ı Bağdad’dan taht-gâhına ‘avd u ric‘at ve havâlî-i ülke-i Tebrîz’e nasb-ı sûtûn-ı serâ-perde-i iclâl ü şevket eyledi. Emîr Çoban Hoca Reşîdüddîn Fazlullah’a yine câh-ı vezâretde istihdâm olunacağını mutazammın müş‘ir da‘vet-i müte‘addid mahabbetnâmeler irsâl eyledi. Hoca Reşîd dahi cevâbında müddet-i medîdeden berü hânedân-ı Cengîziyye hidemâtında müstahdem ve el‘ân kemâl-i pîr ü nâ-tuvânîden? kâmetim ham olmuştur. Ba‘de‘l-yevm rü‘yet-i umûr-ı devlete ‘adem-i kudretim hüveydâ ve sâye-i devlet-i selâtinde bu hakîrin mazhar olduğum ni‘am-ı bisyârın endeki bir devletde dest-i resîde-i vüzerâ ve atabekân olmayubdur. Hulâsa-i kelâm cümlesinden kazâ-yı vatar itmiştir. Bu hakîre ed‘îye-i devlet-i ulyâ-yı ni‘amîyi tevcîh buyurup beni kendi hâlîme ki? koyasız deyü ya‘nî gösterdi. Rû-yı istiğnâ Emîr Çoban ile Hoca Reşîd’in bu mu‘âmelesinden gerek Hoca ‘Ali Şâh ve gerek merkûm ile kadem-zen-i süllem-i vifâk olan ümerâ ve ricâl nâr-ı hasedle kebâb ve Hoca Reşîd’in on üç ‘aded veled-i erşedi vâlidlerinin bu vaz‘-ı istiğnâ-âmîzinden pür-ıztırâb oldular. Emîr Çoban’ı bu vaz‘dan tahvîl içün Hoca ‘Ali Şâh mâl-ı firâvân bezl ü intişâr eyleyüp mesâbe-i nefsi nâ-tûka-i Emîr Çoban olan Ebûbekir Ağa nâm kimesneyi dahi ittifâklarına sarf-ı sîm ü zer ile hâh u nâ-hâh idhâl itmeleriyle bu vechile bast-ı şebîke-i dâm-ı

ihtiyâl itdiler ki, şerbetdâr Sultân Olcaytu [278b] Hoca İbrâhîm ki, Hoca Reşîd'in merdümek-i dîde-i cihân-bîni ya'nî erşed-ı evlâd-ı zekâ-karînidir, pederi ta'lîmi ile vâlid-i Sultân-ı sa'îdi tesmîm itmişdir deyü izhâr-ı da'vâ ve Benî Moğol'dan dü dûzahî-i bed-nihâd ve hemçu-gûlü hâşâ şâhidîn-i 'âdilîn olmak üzre iddi'â eylediler. Emîr Çoban el-elkâb **tenezzele mine's-semâi**¹⁵⁶⁵ mîsdâkına mâ-sadak olduğundan bu müdde'ânın sıdk u kizbe ihtimâli vardır deyü taharrî itmedin 'âkıbet ol dahi Hoca Reşîd'den munsarîf ü kurbüne 'atf evlâdır yolundan sıdkı taraf-ı 'Ali Şâh'a mün'atîf olup min-küllî'l-vücûh katl-i Hoca Reşîd iktizâ itdi deyü ma'rûz-ı 'atebe-i Sultân Ebû Sa'îd eyledi. Pes emr ü fermân-ı sultânî püser ve peder dir hânîye ihzâr ve tekrâr mesfûrân şâhidân-ı devrân bâ-ta'lîm-i a'yân edâ-yı şehâdet ile kendülerini endâhte-i âteş-i 'ukûbat itmeleriyle dîvân-i şâhide re'yü'l-'ayn Hoca Reşîd püseri Hoca İbrâhîm şerbet-i şehâdeti nûş Hoca Reşîd dahi şâhid-i mevî bâ-rütbe-i celîle-i şehâdet-i der-agûş eyledi. Sikât-ı sahlû'l-kelîmâtından mervîdir ki, Hoca Reşîd ve vasat-ı nat'-ı siyâsete ku'ûd eyledikde [Hoca?] 'Ali Şâh'a söyleyin ki, gurre-i mest-i devletde rûze ikbâl oldu. Hayf hayâl-i zıll [silik] ikbâl-ı köhne dünyânın yek şeb benden ziyâde hâne-i hayâlinde mebsût olmasıçün bâ'is-i [silik] hayâtım oldu. Penç rûze mürûrunda ol dahi bu hâle giriftâr olacağında ber-vefk-ı kemâ tudeyn tedân? ve eşkâl-i merfû'dur. Beyne-hümâda ancak anın giyâh-ı merkadi tâze ve benim köhne olmakdan gayrı nefret? kelâmını netîce-i kazâyâ-yı pend ü nushu eyledi. Fî-nefsi'l-emr tab'-ı ruzgâr mükâfât olmağıla;

Nazım

Tahmîn-i nisâl itdiğin ibnleri? hasma

Âhenger-i takdîr pâ ber-pâke ki zencîr

Nesir; tıbkınca Hoca Reşîd'e bâ'is-i katl olanların her biri bir sûret-i gayr-ı mülâhazada cezâ-yı mâ-yelîkların gördüler, ne güzel!

Beyit

Garrâdır Râgıb Paşa ben bildiğimse tab'-ı mükâfât-ı rüzgâr

Hiç olmasun muhâtaradan bî-emân-ı emîn

Nesir: Bu vâkı'a-i fâci'a sene-i mersûme eşhûründen mâh-ı cemâziyelûlânın yedinci günü vukû' bulmuşdur. Celâlüddîn Aşîkî'nin didi gi târîhdîr:

¹⁵⁶⁵ Kur'ân, Ankebût, 29/63'te nezzele mine's-semâ olarak geçiyor.

Târîh

Reşîd-i devlet ü dîn çün rahîl-i kerd-i zichân

Nüvişt münşî-i târîh ona tâbe serâhu

Memnû‘ Şuden-i Müneccimîn ez-Kitâb-ı Ahkâm

Küllü müneccim kezzâb kelâm-ı mu‘ciz nizâmının mâ-sadakı olan zümre-i kemend-endâz-ı nücûm öteden berü be-her sene-i cedîde duhûlünde kitâbet-i ahkâm ile tekâvîmi [279a] elvân-ı post-ı bebr ü pelenge döndürmek ‘âdet-i seyyielerindendir. Lâ-ye‘lemü’l-gaybe ile’llâh müfâd-ı münîfi düstûru’l-‘amel olmağa kâfi ve ba‘zı ‘alâyim-i semâviyye vü arziyye zuhûrunda;

Nazım

Kesmiş atmışdır anı itme cedel

Tîg-ı lâ-yüs’el ‘ammâ yef’al

Nesir; mazmûnu haber-i vâfi iken yine umûr-ı âtiyeden kîl ü kâle tasaddî mu‘tâdları olup bu esnâda mahrûse-i Dimaşk-ı Şâm’da mevcûd ehl-i nücûm ahkâm-ı tekâvîmde kaht ü galâ ve tezelsül-i arz ve sâir bu makûle umûr-ı müdhişenin vukû‘unu istihrâc eyleyüp ânifen zikr olunan kaht ü galâ bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ zuhûr itmekle muhıll-i i‘tikâd-ı ‘avâmü’n-nâs erâcîf zuhûra geldiğinden ba‘de’l-yevm tekâvîmde ahkâm-ı kitâbet itmemek üzre erbâb-ı fenn-i cüz’iyyâta tenbîh-i kat’iyyü’l-müfâd olunmağa isâbet buyuruldu.

Vefât-ı Şeyhü’l-kurrâ Ebü’l-‘Alâ

Kurrâ-i ‘asra ve züdetü’l-fuzalâ-i dehre ‘umdetü’l-‘ulemâ kıdvetü’l-fukahâ eş-Şeyh el-imâm el-‘allâme Ebü’l-‘Alâ Râfi‘ bin Muhammed bin Hecres? bin Şâfi‘ es-Samîdî es-Sellâmî el-Makarrî el-Muhaddis Cemâlüddîn ki, Takıyyüddîn Muhammed el-Hâfız vâlid-i mâcidi olup ‘âlim-i¹⁵⁶⁶ ‘Irâkî’den fikh-ı Şâfi‘î’yi ahz ve Bahâ ibn Has’dan fenn-i nahv tahsîl ve Ebü’l-Hasen bin en-Necâtî ve sâir muhaddisinden istimâ‘ ve Ebî ‘Abdillâh bin el-Hasen el-Erbîli ed-Darîr’den kırâ’atı tekâmîl itdikden sonra fâzıliyye şeyhü’l-kurrâ el-Ganî kendülere tevcih? olunmuş idi. İmâm Süyûtî rahimehullâhu tahkîki üzre sene semân ve sittîn ve sitte-

¹⁵⁶⁶ “‘ilm”?

mi'ede Dimaşk'da pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd olup işbu sâl zilhiccesinde Kâhire'de müntakıl-ı civâr-ı rahmet-i ma'bûd oldular¹⁵⁶⁷.

İnkırâz-ı Devlet-i Halaciyye ve Ba'zı Vekâyi'ihâ

Hafî olmaya ki, mülûk-i Hind'den Devlet-i Halaciyye ki, ba'zı âsâr-ı Hakîr'de ber-vech-i icmâl târîh-i zuhûrları ve ta'dâd ve sâir keyfiyyet-i ahvâlleri keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı takrîr ü beyân kılınmıştır. İşbu sene semân ve 'aşere ve seb'a-mi'e evâhırında münkarız olduğunu Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde zikr itmekle işâret olundu.

Hafî olmaya ki, merhûm Kâtib Çelebi *Cihânnümâ* safahâtından mülûk-i Hind'i zikr itdiği mecellede dir ki, mülûk-i devlet-i ulugıyyeden Mu'izzüddîn Keykubâd ki, Buğra Hân oğludur, kesret-i şûrb ile ne'ûzu billâhi te'âlâ lakve ve fâlice mübtelâ olmağla ümerâ-i devlet ve oğlu Şemsüddîn Sabî'yi tahta iclâs eylediler. İki ay mürûrunda a'yân-ı saltanat umûr-ı nizâm-ı memleketin pâ-zede-i târâc olduğun gördüklerinde ıslâh-ı hâl-i memleket ü saltanat için bi'z-zarûrî nüvvâb-ı memâlik-ı hudûd etrâfında Celâlüddîn Fîrûz-ı Halacî'yi bi'l-ittifâk da'vet eylediler. Sene tis'a ve semânîn ve sitte-mi'e târîhinde ümerâ-i Halac ma'iiyyetiyle gelüp memleket-i Dehli'yi zabt ve ebnâ-i bâkıye-i Uluğ Hân'ı katl idüp Dehli-i Cedîd'i binâ itmekle taht-gâh ittihâz itdi. Heft sâl bi'l-istiklâl fermân-fermâyı Hind olup fütûhât-ı 'adîdeye muvaffak oldu. Sâbıkâ zikr olunduğu üzre birâderzâde ve dâmâdı 'Alâüddîn'i Agra hâkimi nasb eyleyüp 'isyânı mesmû'u oldukda bâ-leşker-i mürettebe ol savbına revân ve doksan beşde sâhil-i nehr-i Kenek'de? 'Alâüddîn istikbâl idüp isti'fâ veistirhâm itmekle beyne-hümâda musâfât vukû' bulduğu esnâda;

“Sa'idâ devlet-i yek çend-i rûz-ı çarha aldanma ki nîm rûz güldürürse, ağladır niçe şuhûr u sâl”.

Fehvâ-yı sıdk-ihtivâsınca ahlâf-ı Sâmâniyye'den Mahmûd Sâlim âti'z-zikr vecheyn sebebiyle Fîrûz Halacî'yi katl itmekle mezbûr 'Alâüddîn makâm-ı metrûkesine cülûs idüp Dehli'ye 'âzim oldu. Lede'l-vusûl kasr-ı istiklâlini istihkâm için Fîrûz'un ferzendi olan İbrâhîm Küçük'ün gözlerine mîl keşîde itdirdi. Sahâyif-i güzeste de zikr olunduğu üzre yirmi sâl saltanattan sonra fevt olup makâm-ı Şehâbüddîn ve şehreyn mürûrunda Kudbüddîn cülûs idüp çâr sâl ve şuhûr saltanat itdi. Müdâm elbise-i zenân telebbüs idüp ümerâyı istihzâdan hâlî değil idi. Havâss-ı gılmânândan Hüsrev Hân'ı vâlî-i memleket kılmağla gitdikçe istiklâl-yâfte olup bir gün hevâdârları i'ânetiyle Kutbüddîn'i katl itmekle Sultân Nâsîrüddîn lakabıyla tahta

¹⁵⁶⁷ Vefât-ı Şeyhü'l-kurrâ Ebü'l-'Alâ..... oldular (Derkenar notu).

su'ûd eyledi. Ve ebnâ-i 'Alâüddîn sezâ-vâr-ı tâc-ı saltanat olan Ferîd Hân ile Mengü Hân'ı katl eyledi. Bu hılâlde ümerâdan Gâzî Melik ki, zikri ba'de'l-varaka tastîr olunsa gerekdir, ol kâfirü'n-ni'am mel'ûndan ahz-ı intikâm için 'asâkir-i şecâ'at-meâsir cem' idüp Dehli'ye [varup] tekâbül-i saffeyn vukû' bulmuş idi. Hüsrev'i esîr itmekle hezâr pâre idüp saltanat-ı Dehli'ye mâlik oldu. Ve Devlet-i Halacî [âhır] günde münkarız olup Devlet-i Tuğluk Şâh zuhûr eyledi, ma'lûm. Bu husûsda müverrihîn-i sâirenin akvâlî dahi mahallinde zikr olunsa gerekdir. Bu dahi hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi [silik] Devlet-i Halacî'ye bu târîhte münkarız olduğu tevârîh-i müte'addidesinde zikr itmiş iken Melik-i Sânî olan 'Alâüddîn yedi yüz yirmi beşde? vefât itdi deyü tahrîri [silik] hatâyâdandır. Ve beyne'l-müverrihîn bâis-i ihtilâf olan mevâddın birisi dahi bu 'abd-i Hakîrin ekser-i vekâyi' i bu vechden hüküm? tahrîr itmiştir. Tâ kim hakîkati cümle [silik] zâhir olup bu nüshanın? sıhhatine andan istidlâl oluna¹⁵⁶⁸.

Zikr-i Zuhûr-ı Devlet-i Tuğluk Şâhî'ye

Ma'lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde ve *Fezleke-i Kebîr*'inde [ve] *Cihânnümâ*'da ber-vech-i icmâl ahvâlleri mezkûr Hind'de Tuğluk şâhiyye devletinin ibtidâ zuhûrunu bu târîhden zabt itmiştir. Lâkin a'lemü'l-müverrihîn ve efdalü'l-kâmilîn ehl-i ma'ârifin ercmeni Müneccimbaşı merhûm Ahmed Efendi nâsih-i kütüb-i tevârîh-i evvelîn ve âhırîn olan târîh-i kebîrinde mülûk-i iklîm-i 'azîme-i Hind'i zikr itdiği mahalde Devlet-i Tuğluk şahiyye yedi yüz yirmi sâlinde zuhûr idüp Dehli şehrinde doksân sekiz sene hükûmet sürdiler deyüp sekiz nefer kimesne zikr itmiştir ki, inşâallâhu te'âlâ münâsebetle bu mecellede mecmû'u zikr olunur. *Kitâb-ı Matla'ü's-Sa'deyn*'den dahi müstefâd olan yedi yüz yirmi sâlinde zuhûr itmeleridir. Bu sahîfede ihtilâf-ı müverrihîne bu vechile işâret olunup inşâallâhu'r-Rahmân sene-i 'işrîn ve seb'a-mi'e vekâyi' i hılâlinde zikr ü beyân olunur.

[Mısr]â'

Yeserru'llâhu lenâ itmâmuhâ

VEKÂYİ'-i SENE TİS'A VE 'AŞERE VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, işbu sâl-i tis'a ve 'aşerede vekâyi'-i 'Osmâniyye'ye dâir *Takvîmü't-Tevârîh*'de bir vak'a ketb ü terkîm olunmamıştır. Lâkin bu Hakîr zafer-yâb olduğum ba'zı vekâyi'-i muhtelefun-fihâyı zikr eyledim.

¹⁵⁶⁸ Hafî olmaya ki.....istidlâl oluna (Derkenar olunur).

[279b] **Feth-i Hisn-ı Semendire-i Bosna?**

Ma'lûm ola ki, Semendire Fethi'nde müverrihîn ihtilâfât-ı kesîre nakl u rivâyet itmişlerdir. Ba'zıları Sultân Orhan 'asr-ı bâhirü'n-nasrlarında dâr-ı î mân ve kimi yedi yüz yirmi altıda feth olunmuşdur deyü zikr ü beyân itmişlerdir. Ba'zı ehl-i kemâl mecmû'alarında Mudurnu'dan sonra 'Osman Hân-ı Gâzî feth itmişdir deyü zikr olunduğu manzûr-ı Hakîr olmuşdur. *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi ibtidâ cülûs-ı Orhan Gâzî'de vukû' bulan fütûhât-dan 'add itmişdir. Lâkin ba'zı erbâb-ı tevârîh bu sâlde Akçakoca yediyle feth olundu deyü tahkîk itmekle bu mahalde zikr olunup ihtilâfât-ı sâire dahi mahal be-mahal sâlleri vekâyi'i hılâlinde inşâallâhu te'âlâ tahrîr olunur. Ancak hafî olmaya ki, işbu mezkûr Semendire el-yevm nâsın tahrîf eyleyüp Samandıra didikleridir. Üsküdar'ın üç sâ'at şarkisinde ve Aydos cebelinin bir sâ'at garbında Üsküdar nevâhîsinden olup hîn-i fetihde bir metîn ü müstahkem kal'ası var idi, el'ân sâirleri gibi yetmiş o mikdârı bir karyedir.

Hacc-ı Melik Nâsır Sultân-ı Mısır

Yedi yüz on iki târîhinde sultân-ı memâlik-i Mısır-ı nâdiretü'l-'asr efdal-i selâtîn-i Türkâniyye mazhar-ı eltâf-ı Rabbâniyye Melik Nâsır Sultân Muhammed bin Kalavun ârzû-yı rû'yet-i beyt-i Hudâ ile 'âzim-i iklîm-i Hicâz olduğu zikr olunmuş idi. *Mir'ât-ı Kâinât* muhtârı üzre yine sultân-ı müşârün-ileyh esbagallahu zülâle gufrânehu 'aleyh. Bu sâl-i 'amîmetü'n-nevâl ve meymenet-iştimâlde;

Li-Mevlâ?

Key bûd Yâ Rab ki azm-i Yesrib ve Batha kunem

Ki be-Mekke menzili ve ki Medine câ kunem

Nesir; mevâddıyla ihzâr-ı malzeme-i hacc-ı şerîfe mübâşeret ve câmi'ü'l-hurûf 'abd-i Hakîr-i taksîrin;

Nazım

Niçe bir çeksün firâkın bârını bu dil şehâ

Koy ki yüz sürmeğe âmâdeyim yessir lenâ

Mahv olup firkât-ı nikâbı ile yâ ilâhe'l-'âlemîn

Bâd-ı eltâfınla olsun vech-i vuslat rû-nümâ

Fikr-i bûs-ı dâmen-i Mekke ile âvâre gönül

Niçe dek bu firkat u hicrân Hudâ'ya kıl 'atâ

Çâh-ı Zemzem'de gönül ister ki ide zemzeme

Tâ ola ârâm-gâhı Merve ile hem Safa

Nesir; ebyâtını nakş-ı levha-i dil ü cân iderek ol savb-ı mağfîret-i evbe 'azîmet eyleyüp bu def'a dahi debdebe-i 'azîme ile hacc-ı şerîf idüp ahâlî-i Haremeyn-i Muhteremeyn'i matîe-i ihsânına redîf eyledi.

Zikr-i İstiklâl-i Melik el-Müeyyed

Yine müellif-i *Mir'ât* muhtârı Melik Nâsır bu def'a hacc-ı şerîf-i sa'âdet-redîfden 'avdetde nesl-i mülûk-i Eyyûbiyye'den Melikü'l-müeyyed 'Îmâdüddîn İsmâîl ki, ber-vech-i icmâl bu silsilenin terceme-i ahvâlî inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur. Müellifinden bir ehl-i 'ilm ü kemâl olmağla cem' ü te'lîf itdiği *Kitâbü'l-Muhtasar fî Ahbâr Efrâdü'l-Beşer* nâm eser-i latîfini Melik Nâsır'a ihdâ itdikde Melik en-nâsır mekâdîr-âşinâ ve muhibb-i fuzalâ bir zât bî-hemtâ olduğundan mûmâ-ileyh Melik el-müeyyed¹⁵⁶⁹ [280a] manzûr-ı nazar-ı 'âtîfet ü ikbâlî eyleyüp Hama saltanatını ber-vech-i istiklâl tevcih ile pür iclâl ve mümtâz ve hutbeye mücâz itmekle beyne'l-akrân ser-firâz eyledi. Mütercem-i mûmâ-ileyh esbagallahu subhânehu ve te'âlâ rahmetuhû 'aleyh *Takvîmü'l-Büldân* sâhibi Melik el-Müeyyed'dir ki, ba'zı ahvâlî dahi inşâallâhu te'âlâ târîh-i vefâtı olan sâl-i isnâ ve selâsîn ve seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde ber-vech-i icmâl keşîde-i silk-i sutûr kılınur.

Zikr-i Ahvâl-i Melik Kudbüddin Re'y-i Hind?

On altı vekâyi'i hılâlinde zikr olunduğu üzere Kudbüddin Mübârek Şâh makâm-ı vâlidine cülûs itmiş idi. Zulm ü 'udvândan mütecânib ve bedi hoş-tab' ve fehîm ve mâil-i 'ayş u 'işret ve mu'âşeret-i mahbûb ve pür-behcet olmağla 'abd-i direm-i harîdelerinden Husrev nâm Husrev-i iklîm-i gunc ü delâl ve mihr-i sipihr-i hüsn-i bî-misâl bir şâhid-i dil-keş-hırâma 'alâka-i külliyesi olmağla hân 'unvânıyla ser-firâz idüp çeşm-i bedden sıyâneten beher-rûz hadaka-i çeşmi gibi yanından ayırmaz ve beher şeb dest-i sîmîninden câm-ı cem nûş itmekle câmından münfekk itmez idi. Enderûn ve Bîrûn'da mevcûd memâlikî reh-i 'aşkında fedâ olup hâsılı Husrev Hân re'y-i Hind ve Mübârek Şâh hizmetinde kemer-beste bir gedâ idi. Lâkin lillâhi dürü'l-kâil ve kassâb ve semmâk ve 'abd ve eskâf ve haccâm ve hâik ve ulâike sünnet?

¹⁵⁶⁹ Cem' ve te'lîf itdiği.....Melik el-müeyyed (Derkenar notu).

lâ-hayre fihim ve men ebnâihim min-ba‘de-zâlik ol kâfirü’n-ni‘me bu devlete kâni‘ olmayup subh ü mesâ veliyyü’n-ni‘amını katl ve taht-ı sultânîye su‘ûda tarîk-ı eshel taharrî itmeden hâlî değil idi ‘alâ-rivâyetin Husrev’in sû-i kasdı egerçi ba‘zı nüdemâ vâsıtasıyla Mübârek Şâh’a inhâ olmuş idi. Lâkin ‘alâka-i külliyye bu kelâma i‘timâda mâni‘ olmağa hasedden neş‘et ider ma‘nâ olmağla haml itmiş idi. Lâkin ba‘zı etvârından bi’n-nefs teferrüs itmekle ber-fehvâ-yı cümle-i eşyâ değil evlâdında cân-ı ‘azîz kendini nev‘amâ muhâfaza kaydında olmuş idi. Ânifen **izâ câe’l-kazâ ‘amiye’l-basar** işbu sâl rebîü’l-âhırında mâh-ı serî‘ü’s-seyr Kudbüddin resîde-i selh ü âhar olmağla mu‘tâddan çend mertebe efzûn mest ve lâ-ya‘kıl olduğundan ser-rişte-i fursat-ı dest-i mezâlim peyvest-i Hüsrev Hâin’e girmekle ol kâfirü’n-ni‘am efendisinin insâniyyet ve keremine bi’l-külliyye ferâmûş idüp derhâl mübârek Şâh’ı katl itmekle mesnedine cülûs eyledi. Fe-emmâ zemân-ı cüz’î mürûrunda kemâ tudeyn tedân? sırrı zâhir oldu, nitekim mahallinde zikr olunur. Hezârfen merhûm *Târîh*’inde dir ki, Kudbüddin lehv u ‘ayş ve hevâ-yı nefse tâbi‘ olup hilâf-ı ‘âde hem-zen perest ve hem mahbûb-dost idi. Sâbıku’z-zikr Husrev nâm gulâm-ı bî-çâreye fevka’l-vasf hevâ-yı nefsi gâlib olmağla hân ‘unvânıyla vâlâ-şân itdîğine kanâ‘at itmeyüp henüz mevzi‘-i ma‘hûdinin cerhi mülteim olmamış. Öyle bir neversin? sefîne-i rüzgârı hasretü’l-mülûk olan hıtta-i kesîretü’l-intikâ‘ını Gücerat’a bâ-‘unvân-ı hâkim nasb idüp henüz sûrâh-ı ma‘hûdeden bî-haber-i cünûn [silik]-i şebâbla lâ-yu‘kal emr-i dîni? ol memleket ahâlîsini üzerine taslît itmiş idi. Gücerât’ın altını üstüne getirüp envâ‘-ı mezâlimi icrâ itmekle sükkân-ı belde kemâl-i ‘aczlerinden üzerine hücûm ve ahz u bend ile cânib-i Mübârek Şâh’a irsâl eylediler. Bu tarafda Kudbüddin ise icrâ-yı mezâka bir rûtbe dil-dâde oldu ki, ‘âlem zabtından kalup derûn-ı şehîr ü bâzâr fedâyîler ile mâlâmâl olmağla katl-i sultâna her biri teşne [olup] câmi‘e çıkdıkça kendüyü bî-nihâye muvazzaf kimesneler ihâta iderek ekser-i hâlde taraf-ı gayr-ı ma‘hûdeden âmed-şüd ider idi. Giderek sarâyını dahi pâsbânân ile muhâfaza itdirir olmuş idi. Bu esnâda Husrev-i ma‘hûd dahi gelüp ber-vech-i sadâkat-ı ca‘lî vücûd-ı pâdişâhîyi kendümden gayrı kimesneye i‘timâd idemem deyüp çend rûz ol habîs tevâbi‘ ile derûn-ı haremde muhâfaza yüzünden müterassıd-ı fursat oldukdan sonra ânifen tahrîr olunduğu vech üzre bir şeb dest resîde-i dâmen-i fursat ve dil-hâhı olmağla ‘ale’l-gafle Mübârek Şâh’ı [silik] hânı ve ‘amm-ı sultânî ve nedîm-i hâkânî olan sâhib-i fetvâyı meşhûre hânı katl idüp taht-ı şâhîye cülûs eyledi. Ve derhâl ‘ırz u nâmûsunu şikest itmeden kimesne koymadı. ‘Âm-ı kâbilde zikri âti Muhammed ibn Tuğluk Şâh ki, mîrâhûr-ı sultânî idi, bu hâlî görüp iklim-i Horasan’a firâr eyledi. Ol ülkede ‘asâkir-i kesîre cem‘ itdikden sonra gelüp ol hâini kısâsen katl idüp tahtına cülûs eyledi. Kemâ *Tenkîhu’t-Tevârîh* müellifinin ve Mevlânâ Cenâbî merhûmun muhtârları budur. Mülâhhasan keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Pîş-ezîn muharrir Kâtib Çelebi

tahkîkan bu kavlin ba‘zı rütbe mugâyiri ol vechden bu mahalde dahi zikr olundu. Lâkin müverrihîn-i sâbıkîn bunlar mülûk-i Gücerât’dan idiler deyü tastîr itmişlerdir, va’llâhu te‘âlâ a‘lem¹⁵⁷⁰.

Vak‘a-i Fiten-i Horasan

‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî *Târîh-i Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de dir ki, bi-emrillâhi’l-müte‘âl işbu sâl-i endûh-ı iştîmâlde etrâf-ı memâlik-i Ebû Sa‘îd Semerkand’da envâ‘-ı endûh u fiten peydâ ve Şehzâde Mîsûrek dahi râkib-i semend-i bagy u tuğyân olduğu emâre-i lâ-yuhsâdan hüveydâ olduğundan mâ‘adâ bu eyyâm hılâlinde Şâh-ı Tûrân tarafından tahrîb-i memâlik-i Îrân’a irsâl olunan leşker-i bî-pâyân deşt-i Kıpçak’a gelüp Mısır ve Şâm eknâfindan zerde-i tuğyâna ‘urûc iden gâret-girân hod belde-i Diyarbekir’e dâhil olup her biri hulâsa-i kelâm râst geldikleri ülkehâ-yı ma‘mûreyi minsefe-i? gadr ü ihânet ve tîşe-i gâret ile harâb ve ekserini mesâbe-i lâne-i bûm u gurâb eyledikleri peyâm-ı vahşet-encâm bu miyânede ya‘nî vüzerâ ve ümerânın ta‘addîleri henüz intizâm-yâfte olmadığı âvânda vâsıl-ı sem‘-i Sultân Ebû Sa‘îd Hân oldukda **ve şâvirhum fi’l-emr** kerîmesine imtisâlen **men isteşâre lem nedime**¹⁵⁷¹ fehvâ-yı latifince bast-ı bezm-i müşâvere olundu. Ber-magzâ-yı **kellimi’nnâs alâ kadri ukûlihîm**¹⁵⁷² herkes nihâyet hîredî resîde olduğu minvâl üzre idâre-i ke’s-i ârâ vü tedâbîr eyleyüp ittîfâk-ı a‘yân-ı ricâl ile her cânibe irsâl-i sipehsâlârân olunmak üzre tayy-ı tûmâr-ı mükâleme olundu. Pes hemân ol günden bu emr-i ‘azîme levâzımına mübâşeret olunup Emîr Îrencin? Diyarbekir’e ve Emîr Hüseyin Gurkân Horasan’a me’mûr olmalarıyla bir sâ‘at evvel irsâl u îsâllerine mübâderet olundu. Ve ber-cihet-i ‘aded u ‘uded? cümleye gâlib-ter olan Özbekyân ile mukâbele-i mukâteleye Karabağ cânibinden bi’z-zât Ebû Sa‘îd Hân ve semt-i Gürcistan’dan Emîr Çoban ve ülke-i Tebrîz yoluyla Îrân üzerinden Emîr Elsen? Kutluğ ‘âzim-i savb-ı a‘dâ oldular. Esnâ-i tarîkda emîr-i merkûm ‘âzim-i ülke-i bekâ olduğu Ebû Sa‘îd Hân’a mûris-i keder ü infî‘âl olmuş iken, ser-‘asker-i hıttâ-i Horasan olan Emîr Hüseyin Gurkân tarafından bu peyâm dahi vürûd eyledi ki Şehzâde Meysûr Horasan’ı külliyyen zabt u teshîr eyleyüp leşker-i bî-hadd ü pâyân ile hudûd-ı Mâzenderan’da rabt-ı tavîle-i ârâm itmişdir. [280b] “Ma‘iyyet-i hakîrânemde olan leşkerin killeti mâni‘-i kaviyy-i cesâret olmuşdur” deyü istimdâd itmekle Sultân Ebû Sa‘îd Hân;

[Mısr]â‘

¹⁵⁷⁰ Zikr-i Ahvâl-i Melik Kudbüddin.....vallâhu te‘âlâ a‘lem (Derkenar notu).

¹⁵⁷¹ “İsteşâre eden pişman olmaz”.

¹⁵⁷² “İnsanlarla akılları ölçüsünde konuş”.

Biri gider biri gelür oldu belâların

Nesir; diyerek ma'yyetinde olan leşkerden kifâyet mikdârını ifrâz ve cânib-i Emîr Gurkân'a ber-vech-i müsâra'at irsâl eyledi. Bi-emrillâhi te'âlâ bu senede şiddet-i şitâ ve germâ ve kesret-i nüzûl-i berf ü bârândan nâşî her sermâ mânend-i kulzüm ü 'ummân olduğundan karagol Emîr Hüseyin tevâbi'-i Mâzenderân'dan Damgan nâm mahalle vâsıl olmağla hadd-i mu'tâdî tecâvüz eylediler. Şehzâde Meysûr leşker-i Ebû Sa'îd Hân'ın mahall-i karîbe âmed-şüdlerinden haberdâr oldukda pâ-yı iktidâr-ı karârı şiddet-i şitâ-i havf u bîmden rahnedâr olmağla “el-'avd Ahmed” diyerek ihtiyâr âr-ı firâr ve yine hıttâ-i vesî'atü'l-ercâ-yı Horasan'da istikrâr bulduğu Emîr Çoban'a ihbâr olundukda mukâtele-i Özbekiyân'a tanzîm-i ülke-i Horasan için Meysûryânı ta'kîb emrini takdîm itmekle Karabağ-ı İram'dan savb-ı Horasan'a 'azîmet kasdıyla Bilkan nâm mahalle egerçi resîde olmuş idi, lâkin ez-în cânib-i Turanyân tasavvurdan efzûn leşker-i gûnâgûn ile cânib-i Horasan'a güzâr ve taraf-ı Ebû Sa'îd Hân'dan mukâbelelerine irsâl olunan ümerâ şükûh-ı Özbekiyân'a tâb-âver-i mukâvemmet olmak dursun dahi henüz sadâsı resîde olmaksızın firâr itmedikleri keyfiyyet[i] müşârün-ileyhe dâde-i gayret ü hamîyyet olmağla ma'yyetinde mevcûd dü hezâr 'adede mütekârib 'asker ile ikâmetgâhı olan Karabağ'dan ref'-i sûtûn-ı hıyâm-ı ârâm ve sâhil-i nehr-i Küreh'e gelüp nazar-ı a'dâya teksîr-i sevâd kasdıyla harbende ve sâyis makûlesine varınca saf-beste-i kıyâm eyledi. Leşker-i Özbekiyân'ın mânend-i süyûf pîşgâh-ı gadîr-i gadr u mezâlimlerine râst gelen memâlik ü büldânı gark-ı emvâc-ı harâb u yebâb iderek havâlî-i Kureh'e karîb oldukları resîde-i sımâh-ı Emîr Çoban oldukda kâ'ide-i el-ehem fe'l-ehemme¹⁵⁷³ mürâ'aten cânib-i Horasan'a 'azîmetden ferâgat ve kırk bin güzîde süvârî ile imdâd-ı Ebû Sa'îd Hân'a müsâra'at eyleyüp mukâtele-i leşker-i Tûrân'a mübâşeret eylediler. Nesîm-i nusret cânib-i Ebû Sa'îd Hân'a vezân olmağla Tûrâniyân'a kesr ü hezîmet târî olup bî-ihtiyâr cânib-i Derbend'e münhezimen 'avd u ric'at itdiklerinde Emîr Çoban ta'kîblerine şitâbân ve ekserini tu'me-i tîg u teber ve niçe ümerâ vü a'yânını der-zencîr ma'rûz-ı 'atebe-i sultân kâmver eyledi.

Sâhib-i târîh dir ki, bu harekât-ı merdâne ki, Emîr Çoban'a egerçi bâ'is-i irtifâ-ı şöhrat u şân ve bâdî-i mezîd-i kadr u 'unvân oldu, lâkin mûmâ-ileyh şe'amet-i dil-âzârîden gâfil bîkes-i sâde-dil olmağla bundan akdem Derbend'den [281a] ihtiyâr-ı 'âr-ı firâr eyleyen ümerânın kimini 'azl ve tevbîh ile te'dîb ü ta'zîb ve kimine cezâ vü 'ukûbet tertîb itmekle bu mâdde mecmû'-ı a'yânın kendüden rû-gerdânlığına bâdî ve 'âkıbet mâdde-i hizlânı olmağa sebeb-i 'âdî oldu. Nitekim inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr ü tafsîl olunur.

¹⁵⁷³ “En önemli önemli tercih edilir”.

Zikr-i Gazavât-ı Ümerâ-i ‘Osmâniyye

Bâlâda merreten ba‘de uhrâ şerh ü beyân kılındığı üzre memâlik-i husrevâneden olan kılâ‘ vü bıka hıfz u hırâsetine me‘mûr ümerâ-i şecâ‘at-i‘tiyâd karîb u ba‘îd etrâf ü eknâflarında vâki‘ a‘dâ-i dîne akından hâlî olmayup niçe niçe merdânelikler izhâr itmişler idi ki, çegûnegî-i gazavâtları safahât-ı sâlifede ‘alâ-kadri’l-vüs‘a ve’l-tâka nigâşte-i hâme-i şikeste-câme-i hakîrâne kılınmış idi. İşbu sâl-i nusret-iştîmâlde dahi taraf taraf a‘dâ-yı dîne havâle-i samsâm u tîr ve ekserini küşte-i şemşîr-i ‘adû tedmîr idüp ba‘zılarını dahi bend-i zencîr itmekle esîr ve ol havâlîde istîlâsı sehl ü yesîr olan palanka ve kurâ ve kasabât misillü bıkâ‘ ve ziyâ‘-ı kesîretü’l-intikâ‘ı feth ü teshîr ve zamîme-i memâlik-i Husrev-i kişver-gîr kıldıklarını muhbîr ba‘zı tuhaf lâyika inzîmâmıyla taraflarından birer berîd-i sabâ-mesîr ba‘ş ü tesyîr itmeleriyle vâsıl-ı ‘atebe-i ‘aliyye-i şâhenşeh-i İskender-serîr oldukda irsâl-i hil‘at-ı mûrisu’l-behce-i tebşîr ile tevkîr olunup her birinin taht-ı muhâfazasında olan kılâ‘-ı pâdişâh-ı Nûşîrevân-semîr yine kendülere kayd-ı hayât ile ibkâ vü takrîr olundu.

Zikr-i Vusûl-i Nâme ez-Sultân-ı Mısır Berâ-yı Hâkân-ı ‘Asr

Hafî vü setîr olmaya ki, erbâb-ı ma‘ârifden bir zât-ı şerîf ahvâl-i düvel-i ‘âleme dâir ba‘zı havâdisi müştamil bir mecmû‘a cem‘ itmiş idi. Bir târîhte manzûr-ı ‘abd-i Hakîr olmağla derûnunda Melik Nâsır ki, Sultân-ı Mısır’dır hacc-ı şerîfden ‘avdetde taraf-ı bâhirü’ş-şeref-i ‘Osmân Hânî’ye irsâl itdiği mahabbet-nâme mersûm olmağla nakş-ı levha-i hâtırım olan terceme-i meâli bu tarz[d]a idi ki ba‘de’l-elkâb, “taraf-ı Rûm’da bi’l-istiklâl sâhib-i hutbe sultân olduğunuz mesmû‘umuz olmağla ol târîhte bizim dahi def‘a-i sâniyede mâlik-i taht-ı Yûsuf olduğumuza müsâdif itmekle tebrîk-i cânibeyn içün sene tis‘a ve tis‘în ve sitte-mi’e târîhiyle müverrah tarafınıza mahsûs mahabbet-nâme irsâl olunmuş idi. Bi-hamdihî te‘âlâ rûz-be-rûz sâlik-i meslek-i ‘adl ü dâd olduğunuz mesmû‘umuz olmağla tarafınıza kemâl-i ‘alâkadan nâşî bu sene-i mübârekede nâil olduğumuz hacc-ı şerîfi berâ-yı tahdîs-i ni‘met-i tebrîki mutazammın ve ba‘zı mevâ‘ızı [281b] muhtevî sâniyen işbu meveddet-nümâ-i mülâtafat- meşhûn ketb ü terkîm olunup firistâde-i savb-ı uhuvvet evbleri? kılındı. İmdi benim nebâhatlu ah-i emcedim egerçi ma‘lûmunuzdur, lâkin maksûd ihtâr olmağla ma‘lûm ola ki, Risâle-i saltanat bir mukaddime ve fusûl-i erba‘a ve bir hâtimeyi müştemildir. Bunlardan biri bulunmasa şevket-i saltanat muzmahil olur. Mukaddimesi ‘adl ü dâd ve şefekat ‘ale’l-‘ibâddan ‘ibâretidir. Zîrâ “ed-dünyâ yekûm bi’l-küfri ve lâ yekûm bi’z-zulmi”¹⁵⁷⁴ müfâdınca seyl-i ‘arm-i zulm u hayf-i lâ-yu‘ad ebniye-i düvel-i sâlifeyi esâsından hedm ü

¹⁵⁷⁴ Dünya küfürle devam eder, zulümle devam etmez.

harâb itmişdir. Ve böyle olduğu zemân-ı karîbde defe‘âtle sizin ve bizim manzûrumuz olmuşdur. Âhardan ityân-ı delîl ile dağdağa-i dûrâdûra düşmeğe hâcet yokdur. ‘Adl ile saltanat pâyidâr ve ahvâl-i re‘âyâ muntazam u üstüvâr olur. Fasl-ı râbî‘adan fasl-ı evvel bir vezîr-i sâdîka mâlik olup min-küllî‘l-vücûh emrinde müstakil itmekdir. Zîrâ dîn ü devlet bir vezîr-i sadîku‘l?-emre muhtâc olmayaydı, Kelîmullah Mûsâ bin ‘İmrân ‘alâ nebiyyinâ ve ‘aleyhi salavâtü’r-Rahman **vec‘al**¹⁵⁷⁵ **lî vezîren min ehli. Harûne ahî. Uşdud bihi ezrî**¹⁵⁷⁶ kerîme-i celîlesiyle münâcât itmez idi. Fasl-ı sâni, bir kâtib-i pür-ma‘rifet ve hâcib-i zû-şefekat ve ‘ummâl-i sadâkat-meâlden ‘ibâretidir. Fasl-ı sâlis, pâdişâh olanlar her hâlde ni‘am-ı ilâhiyyenin şükrünü envâ‘ıyla yerine getirüp ‘azm ü hazm ve sabr u cidd ü sebât ve istişâre sâhibi olmakdan ‘ibâretidir. Fasl-ı râbî‘, emr-i ma‘rûf ve nehy-i münker ve ihtisâb ve sâir buna mümâsil umûr ile mukayyed olup şeb ü rûz rızâ-i ilâhî tahsîle sa‘y ü dikkat ve ‘ulemâ ve sulehâ ve meşâyih ve sâdâta dâimâ hüsn-i nazar ve ikrâm ve re‘fet ve umûr-ı ‘askerîyi her hâlde hüsn-i nizâm üzre rû‘yetden ‘ibâretidir. Hâtimesi hisset ü tama‘dan **ke-firâr a‘ni‘l-esed ve‘n-nâr**¹⁵⁷⁷ ihtirâz eyleyüp dâimâ cûd u sehâ ile muttasîf olmaktır. Zîrâ hisset bir vechile selâtine sezâ-vâr değildir. Ve her ne denlü belâyâ kim rû-nümâ-yâfte ola menşe‘i tama‘ didikleri haslet-i zemîmedir. Fevka’n-nihâye ihtirâz lâzımdır ve’s-selâm”.

Hafî olmaya ki, kelâm-ı Melik Nâsır fî-nefsi‘l-emr bir usûldür ki, cemî‘-i fûrû‘ tahtında dâhildir. Bu Hakîrin bundan akdem tesvîd ittiğim mecmû‘ada tafsîlen mezkûrdur. Mecmû‘a-i merkûme tebyîz olunmayup te‘lifât-ı sâirem gibi müsveddede kalmıştır.

İnhizâm-ı İrinci? der-Ceng-i Kaan

Kaanı leşker-i ‘azîme ile tahrîb-i ülke-i ‘Îrân kasdıyla taraf taraf memâlik-i Ebû Sa‘îd Hân’ı çalup çarpdığı resîde-i simâh-ı Sultânî oldukda müdâfa‘alarına Emîr İrinci? kifâyet mikdârı leşker ile ta‘yîn olunmuş idi. Kâanyânın kesreti mâni‘-i nusret olup der-ceng-i evvel leşker-i İrinc münhezimen rec‘-i kahkarî ile rücû‘ ve bu vak‘a işbu [282a] sene tis‘a ve ‘aşere evâilinde vukû‘ buldu.

Hafî olmaya ki, ânifen *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’den tahrîr olunan vekâyi‘den zımnen bu mâdde mezkûr olup bu sahîfede tekrîre sebep mücerred Kâtib Çelebi merhûm bu vechile zabt itmiştir.

İnhizâm-ı İspanya der-Gırnata

¹⁵⁷⁵ Metinde “ec‘al” şeklinde yazılmış.

¹⁵⁷⁶ “Bana ailemden birini yardımcı yap. Kardeşim Harun’u. Onunla gücümü artır”. *Kur‘ân*, Tâhâ, 20/29-31.

¹⁵⁷⁷ “Aslan ve ateşten kaçmak gibi”.

Memâlik-i Endülüs'den Gırnata nâm mahalli istîlâ vü teshîr kasd-ı fâsidiyle İspanya kralı leşker-i firâvân [ile] gelüp münhezimen râh-ı idbâr u gürîze ayb? olduğu merreten ba'de uhrâ sahâyif-i güzêştede nigâşte-i kalem-i şikeste rakam-ı hakîrâne kılınmış idi. İşbu sâlde yine yedi kraldan istimdâd ile var kuvveti bâzûya getürüp 'asâkir-i bî-pâyân ile yine ol havâlîye 'azîmet eyledi. Gâlib-Billâh bin Ahmed Melik-i pâkîze ye yine pâ-yı hanâzîr vaz'ından haberdâr oldukda ber-fehvâ-yı kerîme-i **Kem min fi'etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**¹⁵⁷⁸ cüyûş-ı mustahsara ile istikbâl ve beyne-hümâda defa'âtle enne suva sû vak'aları nümâyân oldukdan sonra nesîm-i fevz u gâlibiyyet cânib-i Gâlib Billâh'dan vezân itmekle leşker-i hilâf-ı îmânı şu rütbe küşte-i şemşîr-i 'adû-tedmîr itdiler ki, giriftâr-ı kayd ve iglâl-ı esr olandan mâ'adâ yalnız altmış bin kâfir 'âzim-i ka'r-ı çeh-i gayyâ olduğu 'an'ane-i ruvât-ı sikât ile resîde-i derece-i sıhhatdır.

'Azîz Efendi merhûmun tahrîri bu kavle nev'amâ muhâlif olmağla bi-'ibâretihi'l-latîf zikr olundu. Cezîre-i Endülüs'e iki yüz binden ziyâde ceng-cüyân-ı Freng hücum idüp Emîrû'l-müslimîn Ebû'l-Velîd İsmâîl ancak beş bin mücâhid ile Gırnata kurbünde mukâbil oldu. 'Avn-ı 'inâyet-i ilâhî İslâmiyânın püşt u penâhî olmağın elli binden ziyâde kâfir hâk-i helâke düşüp, guzât-ı nusret-simât envâ'-ı ganâyim ü esîre sîr oldu, Fî sene 719. Mülûk-i Freng'den yirmi beş bin nefer-i bî-dîn? ve reîsleri nâmına olan la'înin zen ü püser ilâ dâhil-i zümre-i üsâra olup şevheri? kayd-ı üsâr[a] 'avretini tahlîs için on sekiz hisâr fedâ itmiş iken izhâr-ı kuvvet-i İslâm için sîne-i mültemesine dest-i redd-i havâle olundu. İntehâ¹⁵⁷⁹.

Kâtib Çelebi merhûm bu vak'a-[y]ı burûca tafsîl-i *Fezleke-i Kebîr*'inde keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân kılmışdır. A'zam-ı ber-vech-i vekâyi'-i ezmineden olmağla 'alâvetîreti'l-icmâl bu mahalle kayd olundu.

Zikr-i Ba'zı vekâyi' ki der-Horasan Hâdis Şude

Matla'ü's-Sa'deyn müellifi bu tarza nigâşte-i hâme-i fesâhat-câme olur ki, Şehzâde Meysûr'un zirr-i tuğyâna 'urûcu sâbıkâ nakş-ı berârende-i varakât-ı takrîr kılındığı üzre Şehzâde Bektût'un ta'lîm ve igvâsıyla vücûd-pezîr olmağla zu'munca hizmeti mukâbili atabeki makâmına kâid olup ya'nî nizâm u intizâm-ı kâffe-i umûr-ı mübâgîsı dest-i Bektût'a teslîm olunmuş idi. Ümerâ-yı Horasan bi'l-cümle mustagrak-ı eltâf-ı vâlid-i Ebû Sa'îd Hân olmalarıyla Meysûr'un bu kâr-ı vehâmet-encâmına derûnu rızâ-dâde olmayup muharrik-i fiten

¹⁵⁷⁸ "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

¹⁵⁷⁹ 'Azîz Efendi merhûmun tahrîri.....intehâ (Derkenar notu).

ü fesâd olan Bektû[t]'nün izâlesi husûsunda teşmîr-i sâk-ı ihtimâm eylediler. Lâkin Meysûr'un hâl-i devlet-i mübâgîsı fî'l-cümle intizâm-yâfte olduğundan bi'l-küllîyye cesâret idemeyüp ber-tarîk-ı istimdâd bu sırrı Hâkim-i Herat Emîr Gıyâseddin'e ifşâ eylediler.

Mısrâ'

Sadedi neyleyelim eyleyü ben tûl u dırâz

Nesir: Vefkınca hulâsa-i kelâm bi'l-ittifâk hâne-i Bektût'u şebhûn itmekile beş nefer ehl ü 'ıyâl ve evlâdıyla ol mazîkden bin belâ ile fûrce-yâb-ı rehâ ve Meysûr hayme-nişîn-i kerem-sîr-i hitta-i Horasan bulunmağla vusûle şitâb ve belîğü'l-leylü? gâyete ve ref'ü'l-fecr râyete? engâm-ı seher hayme-i Meysûr'da ke'l-âhen? üftâde-i zemîn şekvâ eyleyüp;

[Mısr]â'

Mâcerâyı yek-be-yek takrîr ü inhâ eyledi

[282b] Bektût'un bu takrîr-i ledün? Meysûr'un cân başına sıçrayup ümerâdan bi'z-zât kendi ahz-ı intikâm dâ'ıyesine düşmekle ibtidâ yedi bin mikdârı leşker-i gâret-gerâna oğlu Çuki'yi başbuğ nasb eyleyüp mâ-dâmki ümerâdan intikâm-ı Bektût'u ahz birle mecmû'unu kantara-i şemşîrden imrâr itdirmeyeler. Samsâmalarını der-niyâm itmemek üzre muhkem tenbîh ü te'kîd eyledi. Ümerâ dahi havf-ı Meysûr ile râh-ı gürîze firâr idüp havâlî-i Serahs'a vusûllerinde Çuki merkûmânı ta'kîb iderek mahall-i merkûma vâsıl oldukda beyne-hümâda bir mertebe âşûb ve kıtâl nümâyân oldu ki, misli vukû' bulduğu gayr-ı mesmû'-ı ehl-i hîred ü beyândır. 'Âkıbetü'l-emr ümerâ münhezim olmağla dâr-ı Bektût'dan resîde-i kîse-hâ-yı iddihârları olan envâle mâ-meleklerini 'ilâve eyleyüp **men necâ bi-re'sihî fekad-rabiha** mazmûnuyla 'amel oldular. Şehzâde Meysûr oğlu Çuki'nin bu vaz'-ı merdâne gîsinden dilşâd olup Îrânyân beyinde merâtib-i Sâmiye'den olan hezâr nefere ser-gerdelik bâdgıs hâkim nasb itmekle ilbâs-ı hıl'at ile ber-murâd eyledi.

Müverrih-i merkûm dir ki, în hâlet-i garîbe bundan akdem def'-i gâile mûmâ-ileyhimâ için taraf-ı Ebû Sa'îd Hân'dan vâlî-i Horasan Emîr Elsen? Kutluğ'un mahall-i merkûma resîde olduğuna tesâdüf itmekle Bektût istikbâl eyleyüp gerek kendi ve gerek Meysûr mutî' vü münkâd-ı emr Ebû Sa'îd Hânî oldukların iş'âr ile kemâl-i 'ubûdiyyet ü ihlâs izhâr eyledi. Emîr Elsen Kutluğ kârdân u 'âkıl ve erbâb-ı tecârib ü fatndan bir merd-i kâmil olmağla bermuktezâ-yı vakt ü hâl mûmâ-ileyimâya bezr-i? karîb gars eyleyüp Ebû Sa'îd Hân melik-i Horasan'ı kemâ-kân Şehzâde Meysûr'a ibkâ ve ârâ-yı savâb-dîd-i ümerâ ile 'amel ve hareket

itmesin tenbîh itmişdir deyü gerek Ebû Sa‘îd Hân’dan ve gerek Emîr Çoban’dan olmak üzere iki yarlıg-ı musanna‘ hüveydâ itmekle Meysûr ile Bektût’a taraf-ı Hânî’dan olmak üzere birer hıl‘at ilbâsıyla taraf-ı hasmı te‘mîn eyleyüp lâkin melhûz-ı ümerâ Elsen Kutluğ’un bu hareketinden murâdı Meysûr’u işgâl olduğunu ekseri tefattün itmemeleriyle Emîr Elsen dahi tarafdâr-ı Meysûr olmak üzere zu‘m u tahmîn eylediler.

Bu hılâlde Meysûr cânib-i Sis[t]an’a hareket eyleyüp hâkimi Emîr Nasruddîn’i envâ‘-ı tahvîf ü tehdîdi müş‘îr mekâtib ile taraf-ı itâ‘atine da‘vet eyledi. Melik Nasruddîn mazmûn-ı mektûbdan vehm-nâk olmağla harâc-güzâr-ı itâ‘ati olduğunu nâtık cevân-nâme tahrîr ve Meysûr’un tarafından gelenlerin ba‘zısına tuhaf-ı bî-nihâye ile mektûbu teslîm ba‘zısını vilâyetden hâsıl olacak emvâli cem‘ ve taraf-ı Meysûr’a îsâl için Sis[t]an’da mukîm itdirmiş idi. [283a] Bu esnâda hâkim-i Sistan’a kabîle-i Nikuderî ser-gerdesi Emîr Timur tarafından mektûb gelüp, “derûnunda sakınup taraf-ı Meysûr’dan vehm-nâk olmayasız, zîrâ fart-i mezâliminden nâşî cümle halk kendüden rû-gerdân olmağla ‘an-karîbî’z-zemân mâ-yelîkı olan cezâsı tedbîri görülmüşdür. Ve bundan akdem Herat hâkimine dahi cenâbınıza itdiği mu‘âmeleyi itdikden Emîr Gıyâseddin kelâmını ısgâ itmediği Meysûr’un emren mine‘l-umûr girifte-i dest-i makdûru olmadığına burhân-ı kavîdir” deyü tahrîr itmekle Nasruddîn’e kemâl-i intibâh târî olup sâbıkâ harâc cem‘i maslahatıçün beldesinde mukîm olan otuz nefer Meysûryânı berdâr eyledi. Bu haber vâsıl-ı sem‘-i Meysûr oldukda semend-i hışm u gazaba süvâr olup teshîr-i ülke-i Sistan kasdıyla ol havâlîye leşker keşîde oldu. Sistan’a on merhale karîb mahalde sagîrû‘l-cism birkaç pâre kal‘a teshîr ve hırâsetine me‘mûr rüesâ ve muhafızîni dâ‘iye-i? intikâm-ı küşte-i şemşîr itdiği esnâda tâife-i Nikuderiyân fekk-i kîse-i itâ‘at ve ahâlî-i Sistan’a dahi sebep iftinân olduğu gûş-zedi oldukda tahrîb-i memâlik-i Nikuderiyân kasdıyla Sistan’dan ‘atf-ı ‘inân ve vücûh-ı kabîle-i kavm-i merkûmu katl ve mâ-meleklerini gâret ü perîşân eyledi. Ba‘de-zâlik ordusuna ric‘at eyleyüp tedârük-i kaviyye ile teshîr-i Horasan’a ‘azîmet eyledi. Ahbâb-ı melik Gıyâsüddin ordu-yı Meysûr’da mevcûd olanlar kasd-ı fesâd şehzâdeyi ihbâr-ı Gıyâsüddin Radkan’da? bulunan ümerâ-i Ebû Sa‘îd Hân’a yarlıglar intişâr eylemiş idi. Ümerâ-i hamâkat-eserler bundan akdem Ebû Sa‘îd Hân ile Şehzâde Meysûr habl-i mevâsîkı teşyîd itmekle bu tarafa gelüp izhâr-ı mel‘anet niçe idebilür? Bundan mâ‘adâ da? Meysûr’da hıttâ-i Horasan’ı teshîr idecek kudret olmamağla Melik Gıyâsüddin bizleri nâfile tahvîf ider deyü sebûkmağzlıklarını iş‘âr u izhâr eylediler.

Âmeden-i Şehzâde Meysûr be-Horasan ve Şerh-i Vekâyi‘-i în

Müverrih-i merkûm rûvât-ı sikât-ı sahîhu'l-kelimâtından nakl u rivâyet itdiği üzre Şehzâde Meysûr ordusunda veled nâ-halefi Mîrzâ Çuki'yi kâimmakâm idüp kendi leşker-i gâret-ger ve cerrâr ile sebûk-bâr Mezâr-ı Haşet? nâm mahalle resîde oldukda hâkim-i Bâdgıs Bektût ile rüesâ-yı sâire dahi bi'l-cümle iltihâk eyleyüp ol mahalde yine cemm-i gafîr müctemi' oldular. Meysûr ise kitâbet:

Eskisi medrese-i telbîsin

Yenisi mashara-i iblîsin

Bâzî-i hîlede erbâşî idi

Buk'a-i şerde kemerbaşı idi

Uğrasa yanına dîv-i gümrâh

İsti'âze ile ile geçerdî her gâh

[283b] Sille-i şâkirdi idüp vesvâsı

Yeni başlatmış idi hannâsı

Nesir; mazmûnuna mâ-sadak hiyel ü şeytanetden bî-hemtâ ve mekr ü telbîsîde mu'allim-i iblîs-i la'în olmaklığa sezâ bir mubtın ü hilekâr ve müftî-i Maçın rûzgâr olmağla cûlûs-ı Ebû Sa'îd Hânî'den habîr ü âgâh iken 'azîmet-i Horasan'da istimzâc-ı meşârib-i ümerâ tarîkasıyla cümleye hitâben dîdi ki, el-yevm vâsıl-ı sımâh-ı hakîr olduğı üzre henüz Sultân Ebu Sa'îd zîb-efzâ-yı erîke-i pederî olmayup cümle-i mehâmm-ı umûr-ı devlet giriftâr-ı dest-i istiklâl-i ümerâ olduğı bî-kîl ü kâl olmağla bâ'is-i perîşânî-i intizâm-ı nizâm-ı devlet olmuşdur. Cümle-i sagîr u kebîrimiz perverde-i ni'am-ı Sultân Olcaytu olduğumuz iştibâhdan müberrâdır. Pes cümlemizin 'uhde-i sadâkatimize vâcib olduğı üzre ibtidâ tanzîm-i ahvâl-i hıttâ-i Horasan idüp ba'de-zâlik tahkîk-ı mâdde için 'azm-i Mâzenderân idelim. Eger fi'l-hakîka mâdde mesmû'umuz olduğı üzre ise iclâs-ı şehzâdeye dâir umûra mübâşeret ve iktizâ eyleyen umûr-ı müşkilelerine mu'âvenet idelim. Eger câlis-i mesned-i peder-i büzürgteri olmuş ise kasd-ı tebrîk cihetinden yine edâ-yı hizmet itmiş oluruz. Ümerâ-i gâibe dahi bu mazmûnda mekâtîb irsâl itmekle gâib ve hâzırda mevcûd bulunanın cümlesi firîfte-i în makâl-ı firîb iştimâl eyledi. Lâkin hâkim-i Herat Emîr Gıyâseddin'den endîş-nâk olmağla mahremân-ı esrâr-ı mubâgîsi olan ba'zı hempâ-yı 'azâzîl ile ba'de tarh-ı encümen-i meşveret cenâbınıza kerreten ba'de uhrâ tarafımıza luhûk ve itâ'at için îsâl-i nâme-hâ-yı meveddet ve

harîde-i mahabbet kılınmış idi. Emrimizi ‘adem-i ısgâ hâkim olduğunuz memâlik kefi kifâyetinizden endâhte-i dest-i uhrâ kılmağa iktizâ ider iken yine hukûk-ı sâbıkaya mürâ‘aten icrâ-yı ihfâ? olunmayup ile’l-ân mu‘âmele-i samt u sükûn icrâ olundu. Ancak bu def‘a teshîr-i hıttâ-i fesîha-i Horasan kasdıyla ve ba‘de’t-teshîr cenâbınızı hâkim nasb itmek niyyetiyle bu mahalle vâsıl olduk. Mektûbumuz vusûlünde bir ân ve sâ‘at tevakkuf itmeyüp ordumuza müsâra‘ata bezl ü kudret eyleyesiz, mazmûnunu hâvî mektûb irsâl eyledi. Melik Gıyâsüddin hazım-kîş ve dûr-bîn-i ve hikmet-endîş bir merd-i reşîd ve hired-bînîş olmağla derûn-ı mektûb-ı hiyel-i üslûbda mektûb-ı mazmûna muttâlî‘ olup mevcûd ümerâsına didi ki, Meysûr’un ne rütbelerde mubtin ü hilekâr ve gaddâr ve mekkâr-ı ruzgâr olduğu cümlelizin ma‘lûmlarıdır. Bu üslûb-ı dil-firîbden aksâ-yı matlûbu [284a] Ebû Sa‘îd Hân ile beyne-hümâda mun‘akid olan habl-i mîsak u ‘uhûdu şikest ve nâbûd itmekdir. Pes bize şâyeste olan Meysûr’a mûcib-i teyakkuz u intibâh-ı hakîmâne cevâb tahrîr itmekdir deyüp ol âvânda debîr-i ‘utârîd-mânendi olan bir ma‘ârif ve nâyâb Hoca Şihâb’a mazmûn-ı âtî üzre nâme tastîri bâbında işâret itmekle yek kaleminden inşâd itdiği nâme-i mev‘izat-ı meşhûndur ki, fi’l-hakîka düstûr-ı ‘amel-i ehl-i ‘ukûl olmağa sezâ-vârdır. Sûret-i nâme-i Gıyâsüddin: Ba‘de’l-elkâb bu hakîr tarafına irsâl buyurulan kerem-nâme-i ‘aliyyeleri vâsıl ve mazmûnu ittîlâ‘-ı hakîre mütevâsıl olup beyne-hümâda güzerân eyleyen hukûk-ı sâbıkâ muktezasınca hâtır-ı fakîre hutûr iden ba‘zı ârâ-yı sâibe keşîde-i rişte-i beyân ü tahrîr olmağla ümîddir ki, mazmûnuyla mütenebbih olup selâmet-ı dü-cihânî tahsîl oluna. Ez-în-cümle kangı kes ki, mürâ‘i-i şurût-ı mevâsîk u ‘uhûd olmayup kelâm-ı ... infâkı ısgâ itmekle habl-i îmânı berîde-i mikraz-ı intikâz eyleye. Çünkü ber-mûceb-i kerîme-i **ve lâ tenfuzu’l-îmâne ba‘de tevkîdihâ** memnû‘ât-ı Rabbânî’den olmağla lâ-cerem mübtelâ-yı mihen ü âlâm ve tecârib-i kesîre ile mûcib-i zevâl-ı devlet ve bâdî-i ihtilâlî-i mülk ü memleket olduğu sübût-yâftedir. Cenâbınıza dahi şâyeste olan **evfû bi’l-‘uhûd** mazmûn-ı münîfiyle ‘amel buyurup merhûm Sultân Olcaytu ve hâlâ hükümrân-ı iklim-i Îrân olan Sultân Ebû Sa‘îd Hân ile beyne-hümâda mun‘akid-ı ‘ukûd-ı ‘ahd ü mîsâkı havâle-i nâhun intikâz değil belki evvelkiden efzûnter tevkîde sa‘y eyleyüp bu etvâr-ı nâ-revâdan keşîde-i dâmen olmağla beyne’l-akrân ihlâs u istikâmetle müşârün bi’l-benân olasız.

Biri dahi memâlik-i Horasan ve ‘Irak dâhil-i kalem-rev-i hükmi Ebû Sa‘îd Hân olup hân-ı hânân-ı iklim-i Îrân iken kimde yârâ-yı iktidâr vardır ki, hıttâ-i Îrân’da ‘alem-efrâz-ı saltanat ola. Mâlik olduğu ‘askeri şu rütbeye resîdedir ki, hassı encüm-i kabil ve ‘aded-i leşker-i sultânî min-küllî’l-vücûh nâ-mutasevverdir. Cenâbınızın ma‘iyyetinizde mevcûd

leşker-i gâret-gerân ile heft-ecr-i? ‘azîme nisbet-i mesâbe-i katre ve âftâb-ı dırahşâna nazaran mânend-i zerre olduğu cenâbınızın karîn-i ‘ilm-i ‘âlem-ârâlarıdır.

Çû katre ber jerfi deryâ beri

Be bîdânişî mâned în dâverî¹⁵⁸⁰

Nesir: Bu kazâyâ müntic-i şekl-i ‘akîm olduğu sugarâ ve küberâsından nümâyân olmağla bu vâdî-i hizlânda fezâ-yı vesî‘atü’l-erhâ-yı sadâkate ‘atf-ı ‘inân buyurmaları me’mûldür. Bu etvâr-ı bed-girdâr ile zirde-i saltanata ‘urûc mümkün değildir.

Nazım

Sen evvel dûş-i isti‘dâdın ile kâbil-i hıl‘at

Sana hayyât gerdûn-ı atlasın çarhı libâs

Nesir: Biri dahi ümerâ-i bed-etvârınızdan Bektût ve sâirleri vechen [284b] mine’l-vücûh cenâbınıza muhibb-i sâdık değillerdir. Mücerred kendi umûr-ı mel‘anet-rüsûmlarına temşiyet virmek için ihlâs yüzünden cenâbınızı bu varta-i hevl-nâke, giriftâr itmişlerdir. Eger anlarda istikâmet olaydı eben ‘an-ceddin garîk-ı ni‘am-ı firâvânları oldukları devleti kâfir olup cenâbınıza temelluk-i külliyye vâdisinden izhâr-ı sadâkat-ı ca‘lî itmezler idi. Bu bâbda;

Mısra‘

Men cerrebe’l-mücerrebe hallet bihi’n-nedâmetü¹⁵⁸¹

Nesir; mazmûnu kâfidir. Hükemâ-i selefin **izâ erâyet kelben terekü sâhibe ve yemşî men halefeke fâdribe ve lâ tekarrreeke fe-innehû sîtrekeke kemâ tereke sâhibu’l-evvel** kelâm-ı hikmet-i irtisâmıyla ‘amel eyleyüp bir gün evvel mesfûrûnu terk ve redd ile dâmenizi isâbet-i levs-i hıyânetden ârî ve tâhir itmeğe sa‘y idesiz. Anlar her ne kadar setr ü inkâr ef‘âl-i hıyânet-semîr ile cenâbınıza ‘arz-ı ihlâs iderlerse dahi;

Nazım

İnkâr olur müeyyid-i ikrârı kâzibin

Mestâne vaz‘ı şâhididir mest-i şâribin

¹⁵⁸⁰ Bu damlayı denizin dibine kadar daldırmak ve almak

Bu hakimlikte bilgisizliğe benziyor

Çû.....dâverî (Derkenar notu).

¹⁵⁸¹ “Bir kimse tecrübe edilmiş bir şeyi yeniden tecrübe ederse, kendisine nedamet getirir”.

Nesir; mazmûnu kâşif-i hâl-i nekbet-meâlleridir. Biri dahi sâbıkâ birâderleriniz bi'l-ittifâk leşker-i firâvân ile teshîr-i hıttâ-i vesî'a-i Horasan kasdıyla Mâzenderân'a dek 'azîmet eyleyüp bir iki sûr ve 'ammârdan hâlî karye misâli mevzi' tahrîbinden gayrı kazıyye-i âmâlleri neyi müntec oldu ki hattâ cenâbınız bu bende-i yesîre 'asker ile Horasan ülkesi gibi bir sevâd-ı a'zamı feth ü teshîr sevdâsına düşmek kâr-ı 'akl değildir, eger maksûd ve murâdınız;

Nazım

Gönül te'hîr-i ahz-ı intikâm-ı în ü ân itme

Müsâ'idken felek tazyî'-i evkât u zemân yetme

Nesir; mazmûnuyla 'amel ise bu dahi ulü'l-elbâba şâyeste ma'nâ değildir. **Ve'l-kâzımîne'l-gayza ve'l-âfine 'ani'n-nâs**¹⁵⁸² kerîme-i mu'ciz-ihativâsınca hareket-i mûcib-i sa'âdât dü cihânîdir. Ve hem henüz cenâbınıza müsâ'ade-i zemân rû-nümâ olduğu yok. Bir iki kaltabanı cem' itmekle iddi'â-yı saltanat mecnûn ve lâ-yu'kal ef'âlindendir. Bu çâker-i dîrîneyi ruhsûde-i 'atebe-i 'aliyyeleri kılınmak için şeref-yâb-ı da'vet buyurmuşuz. Şol zemân ki, def'-i gâilenize taraf-ı Ebû Sa'id Hân'dan ta'yîn buyurulan cünûd-ı deryâ-misâl karîn-i hezîmet olup cenâbınız dahi Mâzenderân'a değin kabza-i iktidâra resîde idersiz. Mânend-i ümerâ-i sâire hâk-i pâ-yi devletlerine rû-mâl olunur deyü 'abd-i kemînenin 'akl-ı kâsırınca henüz übbehet ü şânları târâc-zede-i ihtilâl olmaksızın bu varta-i hulnâkdan;

Nazım

Ve ger-deryâ menâfi' bî-şümâr est¹⁵⁸³

Eger hâhî selâmet der-kenâr set

Nesir; mağzâsınca vâdî-i semt-i selâmete resîde olup bilâ-halâs silk-i itâ'at-ı hâkânîye münselik ve taraflarından bi'n-niyâbe ez-kadîm olduğu gibi hükûmet-i Horasan'a mâlik olmakdır. Ve's-selâmü 'alâ men-itteba'a'l-hüdâ¹⁵⁸⁴.

[285a] Tetimme-i İn Vak'a

Vaktâ ki Şehzâde Meysûr'a cevâb-nâme-i mîr-i Gıyâsüddin vâsıl ve mazmûnuna ıttılâ' hâsıl oldu, her ne kadar cevâhir-i hikemiyyât ile memlû bir define-i kübrâ ise dahi hilâf-ı melhûzu olduğundan isâbet-i şerâreden sûzân olan hâvan bârûta dönüp mûmâ-ileyhden ahz-ı

¹⁵⁸² “Öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir”. Kur'ân, Âl-i İmrân, 3/134.

¹⁵⁸³ Denizde yararlı şeyler çok ise de sen eğer selamet istersen kenarda dur.

¹⁵⁸⁴ Selamet hüdaya tabi olanlara olsun.

intikām u sârı vakt-i âhara ta‘lîk itmekle sene-i mersûme recebû‘l-müreccebinde cûlgâh-ı Herât‘dan mürûr idüp belde-i Câm‘da âsûde-i merkad-ı rahmet-ı mersad olan Şeyh Şihâbüddîn kaddesallah sırrehu hizmetlerini ziyâret ve Tus ve Radekan‘da olan ümerâ-i sultân Ebû Sa‘îd Hân‘ı izâle kasdıyla ol savba ‘azîmet eyledi. Mukaddemâ nigâşte-i kalem-i hakîrâne kılındığı üzre sû-i kasd-ı Şehzâde Meysûr‘u Emîr Gıyâsüddin ümerâ-i Ebû Sa‘îd Hân‘a hakîkati üzre ihbâr itdikde kemâl-i belâhet ü sebükmagzîden ihbârına ‘adem-i i‘tibâr ve zûrâ-i dûr-efkâr? ahmakâneye teba‘iyyet ile sû-i kasd-ı Şehzâde Meysûr‘u resîde-i efkâr itmeyüp;

Nazım

Câm alsam ‘aceb mi elime def‘-i kederdir

Nûş-ı mey-i hamrâ bana mîrâs-ı pederdir.

Nesir; [silik] ‘ayş u ‘işrete der-kâr iken leşker-i Meysûryân mânend-i kazâ-yı nâgehânî nümâyân olduğu gibi pâ-de-i şahne-i rüzgâr olduklarına ol zemân vâkîf olup emvâl ü eşyâlarını ‘alâ-hâlihâ terk “**ve men necâ re’sihî fekad-rabiha**” vefkınca firârı karâra tebdîl eylediler. Lâkin Şehzâde Bektût Dâmgân’a dek Meysûr dahi Mâzenderân‘dan Vâsıt’a dek ta‘kîb eyleyüp bir gûne katl ü tahrîbe mübâderet eylediler ki, Haccâc Zâlim‘i beyne‘l-efvâh mensî eylediler. Takrîr-i rûvât-ı sikât-ı sahîhatu‘l-kelîmât üzre maktûl ve mecrûhdan mâ‘adâ yalnız bin eşrâf-ı sâdâtı mânend-Yezîd giriftâr-ı kayd-ı zencîr ü hadîd eylediler.

Mesnevî

Küşâdend leşker be bî-dâd dest

Deri dâd gerdûn-ı gerdân be best¹⁵⁸⁵

Nesir: Tahrîb ü katl eyledikleri bıkâ‘ ve ümerânın mâ-meleklerini külliyyen gâret itmeleriyle Meysûryân bir rûtbe yemm-i ganâyime sîr oldular ki, kem katresini mahzen-i âb-ı rû‘yâda ile‘l-ân müşâhede itdikleri gayr-ı vâkî‘ idi. Ba‘de-zâlik cânib-i Horasan’a itâ‘at ü inkıyâdı müş‘îr nâmeler irsâl eyleyüp lâkin hiç birinden rû-yı itâ‘at müşâhed olmadığından mâ‘adâ Meysûr‘un sefirini rüesâ-yı hıttâ-i merkûma kemâl-i tahkîr ve cevâb-ı ye‘s ile ircâ‘ eylediler. Çend rûz mürûrunda def‘-i gâilelerçün leşker-i bî-pâyân ile taraf-ı Ebû Sa‘îd Hân‘dan irsâl olunan Emîrzâde Akboğa’nın mahall-i karîbe vusûlü mesmû‘-ı Meysûr oldukda cânib-i

¹⁵⁸⁵ O ordu ki zulmetmeye başladı
Ve adalet kapısını kapattı

kışlağa ‘azîmet bahânesiyle ol havâliden ref‘-i sûtûn-ı hayme-i ârâm eyleyüp zikr-i bakıyye-i ahvâlleri inşâallâhu te‘âlâ sene-i âtiyede tafsîlen keşîde-i sutûr-ı safahât-i ‘lâm olunur.

[285b] Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde ve *Fezleke-i Kebîr*’inde Ebû Sa‘îd Hân’ın Bahâdır lakabıyla mülakkab olmasına sebep olan vak‘a-i ‘azîmeyi işbu sâl-i tis‘a ve ‘aşere vekâyi‘inden olmak üzere tahrîr eyleyüp, *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde “İnhizâm-ı Ümerâ ez-Ebû Sa‘îd ve Mülakkab-şuden-i beynehâdır, berâ-yı Dilâveri der-ân Ceng” ta‘bîriyle tastîr itmişdir. Lâkin *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* sâhibi sâl-i âtiyede terkîm itmekle bu husûsda **sâhibu’l-beyti edrâ bimâ fîhi**¹⁵⁸⁶ mağzâsınca muhtâr-ı târîh mutâ‘-ı ihtiyâr olundu.

Vefât-ı Fâhru’s-Sâdât İbn ‘Âlim

Fahr-ı sâdât-ı kirâm ve zuhr-ı ebnâ-yı Seyyidü’l-enâm ‘aleyhi efdalü’s-salavât ve’s-selâm, miftâh-ı künûzü’l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzü’d-dakâyık kâmus-ı muhît-i kemâl füyûzât-ı Rabbü lâ-yezâl şerâfetli kerâmetli şeyhü’l-imâm el-‘âlim el-‘âmil el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme ve kîdvetü’l-fehhâme Hüseyin bin ‘Âlim bin el-Hasan Hüseyinî;

[Mısır]â‘

Kaddeseallah te‘âlâ sırrehu

Nesir; hazretleri işbu sâl evâhırında terk-i ‘âlem-i berzah-ı dünyâ ve şehr-i güzîn-i Herat’dan ‘azm-i nüzhet-gâh-ı hiye? cennet-me’vâ buyurmuşlardır.

Devletşâh Tezkiresi’nde dir ki, ‘azîz-i müşârün-ileyh sâlik-i mesâlik-i dîn ve ‘ârif-i ma‘ârif-i esrâr-ı yakîn olup rumûz-ı hakâyıkda kesr-i me‘ânî ve fazîlet-i ‘ulûmda Cüneyd-i sâni ve hâtır-ı pür-nûrî gülşen-ı râz ve tûtî-i nutku ‘andelîb-i hoş-âvâz idi. Fi’l-asl Gurî idiler. Lâkin ekser-i evkâtı seyâhatle güzâr idüp şehr-i Herât’ı mesken ittihâz itmişler idi. Ve sened-i hırkaları? kutbü’l-‘ârifin eş-Şeyh Şihâbüddîn ‘Ömer-i Sühreverdî kuddise sirruhuya müntehî olup ve niçe şühûr u sâl tasfiye-i kalb ve sülûke meşgûl ve bisyâr-ı ekâbir ve dîn-i mübîn ile sohbet-i makbûl itmişlerdir. Sikât-ı sahîhatü’l-kelimâtıdan menkûldür ki, şeyh el-‘ârif Fahrüddîn-i ‘Irâkî ve Şeyh Evhadî ve Seyyid Hüseyinî üçü dahi mürîdân-ı hânedân-ı Şeyh Şihâbüddîn’den olup ittifâkî bir sene üçü dahi Kirman’da hânkâh-ı Şeyh Evhadüddîn’de çille-keş-i halvet-i erba‘în oldular. Her biri hılâl-i halvetde ‘âlem-i melekût-ı sefer idüp her birinin dil-i mir’ât mânendlerine ilhâm-ı ilâhî olan âsârlarını hazret-i şeyhü’ş-şüyûh-ı bâhiru’l-irşâda

¹⁵⁸⁶ Metinde “sâhibu’l-bîb” olarak yazılmış.

‘arz itdiler. Şeyh ‘Irākī *Kitâb-ı Lem ‘ât*’ı te’lîf itmiş idi. Şeyh Evhadî tercî‘-i bend-i meşhûru keşîde-i silk-i nazm itmişler idi. Ve mütercem-i müşârün-ileyh *Zâdü’l-Müsâfirîn* nâm eser-i mu‘teberi tanzîm buyurmuşlar idi. Hazret-i şeyh her birinin eser-i pâkîze-terlerin bula? mütâla‘a Hak te‘âlâ gevher-i bahr-ı yakîn olan bu üç fâzılı âfâtdan mahfûz eylesün ki, her biri deryâ-yı hakâyıktan niçe gevherler çıkarmışlardır. Fe-emmâ fırka-i müsâfirân-ı mesâlik-i yakîn seyyâh-ı menâzil-i ‘ârifân olduklarında zâda muhtâclardır buyurmuşlardır. Bu çend ebyât-ı Nâbîga-pesend ve fesâhat-âyât ol kitâb-ı belâgat-simâtdandır:

În turf-i hikâyetîst benger

Rûzî meğer ez-kazâ¹⁵⁸⁷ Skender

Mîreft u heme sipâh bâ-û

Sad¹⁵⁸⁸ hışmet u mâl u câh bâ-û

Nâ geh bi-harâbe-i guzer-kerd

Pîrîz harâbe ser beder kerd

Pîrî ne ki âftâb-ı pür-nûr

Der-çeşm-i Sikender âmed ez-dûr

Pürsîd ki îñ çe şâyed âher

Îñ¹⁵⁸⁹ kîst ke minemâyed âhar

Der-kûşe-i îñ mugâ ki delgîr

Bîhûde ne bâşed îñ çenîn pîr

Çün rând bed ân mugāk-i çün gûr

Pîr ez-ser-i vakt-i hûd neşud dûr

Çün bâz nekerd sûy û çeşm

Pürsîd Skendereş be-sad haşm

¹⁵⁸⁷ Metinde “ez-kazâ meğer” şeklinde yazılmış.

¹⁵⁸⁸ Metinde “ve ân” olarak yazılmış.

¹⁵⁸⁹ Metinde “ân” olarak yazılmış.

Guft ey şude gûl în güzergâh

Gâfil çe nişeste ey derîn râh

Behr-i çe nekerdi ihtirâmem

Âher ne Skenderest nâmem

Dânî ki menem bi-baht-ı Fîrûz

Pušt-i heme rûy-i ‘âlem emrûz

Deryâ dıl u âftâb râyem

Fark-ı felek-est zîr-i pâyem

Pîr ez ser u vakt bâng ber-zed

Guft inheme nîm çû neyerzed

Ne pošt u ne rûy-i ‘âlemî tû

Yek dâne zikešt-i âdemî tû

Devrân-ı felek ki bî-şümârest

Her sâ‘ateş ez tû sad hezâr

Ne gûl u ne gâfilem der în kûy

Huşyârter ez tûv’em bi-sad rûy

Ez-rûz-ı pesîn çû agehem men

Çün müntazerân berîn rehem men

Gâfil tû ki ez-berâ-yı pişî

Mağrûr-ı dü rûze-i¹⁵⁹⁰ ‘ömr-i hîşî

Bâ-men çe berâberi kunî tû

¹⁵⁹⁰ Metinde sehven “dûze” yazılmış.

Çün bende-i bende-i menî tû
Dü bende-i men ki hırs u azend
Ber tû heme rûz ser-ferâzend
Geryân şud ezîn suhen Sikender
Befkend külâh-ı şâhî ez-ser
Ez-hiclet-i hod nefîr mîzed
Ser ber-kef-i pâ-y-ı pîr mî-zed
Pîr ez-ser hâl-i reh nümûdeş
Kender heme vakt-i yâd-bûdeş¹⁵⁹¹

¹⁵⁹¹ Bu görülmemiş bir hikayedir
İskender bir kazaya
Kalabalık bir ordu ile gidiyordu
Yüzlerce ordu mal ve makam onunla idi
Bir an bir harabeden geçti
Bir pir o harabeden başını kaldırdı
Pir değil adeta ılık saçan bir güneşti
Uzaktan İskender onu gördü
Gelenin kim olduğunu sordu
Bu kimdir ki orada görünür
Bu harabenin köşesinde
Bu pir boşuna burada değil
Kabir gibi harabe olan tarafa ilerledi
Pir orada durdu
İskender'e bakmadı
İskender hışımla ona sordu
Sen bu istikametin devisin
Gafletle niçin bu yolda oturuyorsun
Neden bana saygı göstermedin
Benim adım İskender
Biliyorsun ki kazanan o baht benim
Alemün üzerindeyim ben
Deniz gönüllüyüm düşüncem güneş gibidir
Gökler ayağımın altındadır
Pir birden bağırды
Bütün bu söylediklerin yarım arpaya bile değmez
Sen bu alemin ne başlangıcı ne de sonusun
Sen de bu insanlar gibisin
Feleğin çemberinde
Bu zamanda senin gibisi çoktur
Yüz binlercesi var
Ne hortlağım ne de gafilim bu mahallede
Yüzlercesi senden daha uyanık
Öteki alemden haberin var
Çünkü bu yolda bekleyenler gibiyim

‘Azîz-i müşârün-ileyh ‘âzim-i huld-i berîn oldukda Seyyidü’s-sâdât ‘Abdullah bin Mukâ.. bin ‘Abdullâh bin Ca‘fer bin Ebu Tâlib ‘aleyhim rıdvânüllâhî’l-Vâhib meşhed-i kudsiyân mutâflarının bîrûnunda defîn-i zîr-i zemîn kılınmıştır¹⁵⁹².

VEKÂYİ‘-i SENE ‘İŞRÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Tevârîh-âşinâ olan erbâb-ı ‘ârifâna gayr-ı mestûrdur ki, işbu sâl-i ‘işrînde dahi Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye vekâyi‘inden *Takvîmü’t-Tevârîh*’de bir vak‘a yazılmamıştır. Ya’nî vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’ye dâir hiç mâdde bulunmamıştır. Ancak ba‘zı mecmû‘a-i rüvât-ı sikâtta bir mâdde muharrer olmağla cümleye takdîm olunup vekâyi‘-i düvel-i sâire ile bu sene-i eymene dahi tetmîm olundu.

Zikr-i Gazavât-ı Akçakoca İnest

Bâlâda nigâşte-i kalem-i hakîrâne kılındığı üzre serdâr-ı ekrem şâhzâde-i mu‘azzam nûr-ı dîde-i şâh-ı cihân Sultân Orhan eskenehu’llahu fî-erîketi’l-cinân ve elbesehu’llahu hıla‘ü’l-gufrân hizmetleri sâbıku’z-zikr şîr-i ma‘reke-gâh-ı fütûhât u megâzî Akçakoca nâm merd-i gâzîyi İznikmid havâlîsinde vâki‘ küffâr-ı dûzah-karâra âkına ve Kocaili havâlîsinde feth ü teshîr itdiği kılâ‘ vü bıkâ‘ hırâsetine me‘mûr itmişler idi. A‘dâ-yı dîne merreten ba‘de uhrâ çekdiği seyf ü sinân dillerde dâsitân olup ism-i şecâ‘at-resmi zikr olunduğu yerde gûş iden düşmen-i dîn-i mübîn teb-zede olduğundan mâ‘adâ derûn-ı mehdde mübâşîr-i bükâ olan sıbyânı ol gâzî-i Rüstem-nihâdın ismini yâd itmekle iskât itmek beyne’l-a‘dâ bir küllî kâ‘ide olmuş idi. Fezleke-i kelâm bu sene-i ‘amîmetü’l-meymene evâilinde dahi çend ‘aded leşker-i gazâ i‘tiyâd ile memâlik-i küffâra akın itmekle bi-fazli’llâhî te‘âlâ ve ‘avnihî ganâyim-i kesîre ile muğtenim olup bî-hadd küffârı bend-i kayd-ı zencîr-i esr eylediler.

[286a] Zikr-i Mahbûsî-i İbn Teymiye-zâ

Yazık gafil sensin bir şeyler için
İki günlük ömrünün gururundasın
Nasıl benimle eşsin
Sen benim kölemin kölesisin
Bu iki kölemin hırsı azdır
Sana hergün galip gelirler
Bu sözlerden sonra İskender ağladı
Tacını başından attı
Utancından bağıırıyordu
Başını pirin ayağının altına koydu
Pir ona yol gösterdi
Ve İskender piri hep hatırladı

¹⁵⁹² *Devletşâh Tezkiresi*’nde dir ki zîr-i zemîn kılınmıştır (Derkenar notu).

Ba‘zı ahvâlî ber-vech-i icmâl merreten ba‘de uhrâ sahâyif-i güzeştede mezkûr olup terceme-i ahvâlî inşâallahu te‘âlâ mahallinde keşide-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tahrîr ü beyân olunacak Takıyyüddîn el-ma‘rûf bi-İbn Teymiye.

Sahâyif-i sâbıkada zikr ü beyân olunduğu üzre hâşâ akvâl-i mu‘teber-i müctehidîni tahtı‘e itmekle ittifâk-ı ‘ulemâ-i hıttâ-i Şâm ile berâ-yı ıslâh-ı nefis ü hâl der-matbak kılınmış idi. Bir müddet mürûrunda istirhâm itmekle halâs olmuş idi. Lâkin ta‘assub-ı bârideye mübtelâ ve fazîleteyn? Hod-nümâ olup bu def‘a dahi evvelkiden sad rütbe çendân kavî-i bâtıl [silik] ısrâr itmekle ‘ulemâ-i belde bi’l-ittifâk dergâh-ı Melik Nâsır’a i‘lâm ve bâ‘is-i fitne-i ‘azîme olacağı izhâr olduğunu inhâ itmeleriyle zuhûr-ı fitneden ihtirâzen¹⁵⁹³ bâ-emr-i Melik Nâsır Sultân Muhammed bin Sultân Halîl Kalavun ber-revân-ı îşân rahmet-Hayy-i bî-çûn-ı bâdâ-efzûn mahrûse-i Dimaşku’ş-Şâm harreseha’llâhu te‘âlâ ilâ-yevmi’l-kıyâm hisâr-ı felek-üstüvârında mahbûs ve min-ba‘d ikbâl-i devlet-i hayâtıdan me’yûs kılınmağla ahabb u müte‘allikâtının her birine;

[Mısır]â‘

Bir bunda beni bir dahi mahşerde görürsen

Nesir; [boş]

Mısra‘

Mevzûnu mazmûnuyla gûyâ oldu

Bu vak‘anın zuhûru dahi işbu sene ‘işrîn ve seb‘a-mi’e evâilinde perveriş-yâfte-i mınassa-ı zuhûr olduğu Kâtib Çelebi merhûmun *Fezleke-i Kebîr*’inde nigâşte-i kalem-i tahkîkdir.

ez-Vekâyi‘-i Mısriyye

Nigâşte-i sahâyif-i *Hüsnü’l-Muhâzara* dır ki, bi-emrillâhi te‘âlâ diyâr-ı Mısriyye’de bu sâlde maraz-ı kesîre zuhûr idüp selâmet-yâfte olmuş dâr-ı katî peyk-i nâdir idi. Bu keder-i ‘azîm hılâlinde edviye ve eşribeye galâ târî olup, hattâ rummân-ı hâmıza selâse-urbâ‘ nıkraya ve ratl-ı Mısri‘ unnâb-ı sittetidir. Ehemm-i nekereye ve iccâs ve karâsı ve levz dahi bu kıyâsa bey‘ olundu. Müddet-i medîde galâ vü ‘illet mütemâdî olmuşdur. Sâhibü’l-‘iber maraz-ı merkûm-ı selîm olmağla resîde-i helâk olan kalîl idi deyü zikr itmiştir. Hafî olmaya ki, bu târîhlerde Mısır’da halkın kesreti şu rütbe idi ki yekûn-ı hisâb-ı nücûm ‘aklen kâbil lâkin

¹⁵⁹³ Sahâyif-i sâbıkada ihtirâzen (Derkenar notu).

‘idâd-ı halk nâ-müeyesser rütbesine resîde idi. Aksâm-ı meyve ol büldânda sâir hubûbâta nazaran nedret üzre iken eyyâm-ı rehâda ratl-ı rummân-ı hâmıza nakdiyye-i vâhide mukâbili bey‘ olunsa gabn rütbesinden ma‘dûd idi. Sâir hubûbât ahvâlî bu kıyâsdan ma‘lûm olur. Müverrihîn-i mısır-ı Kâhire’nin galâ zuhûrunda rummân ve iccâsın kıymetini misâl getürdükleri bu mâddeye mebnîdir. İnşâallâhu te‘âlâ belde-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrın ba‘zı mertebe tafsîli sâhib-kırân-ı selâtîn merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Selîm-i Kadîm ‘aleyhi rahmeti’l-mübîn zikrinde tahrîr olunsa gerekir, yessirnâ rabbenâ el-Kerîm¹⁵⁹⁴.

Zikr-i Zuhûr-ı Devlet-i Tuğluk şâhî’ye der-Hind

Âsâr-ı müverrihîn-i eslâfa gayr-ı hafîdir ki iklim-i Hind’de ... tasalluten eyleyen tavâyif-i mülûk mikdârda hamse ve ‘aşereden mütecâviz belki fûrû‘âtıyla ... ‘işrîne mütenâhizdir. Her birinin elkâb ve a‘dâd-ı müddetleri bu mecellede dahi mahallinde yegân yegân nigâşte-i hâme-i tahkîk kılınmıştır. Ol tavâyifden fırka-i Tuğluk şâhiyyenin ibtidâ târîh-i zuhûrlarında ehl-i tevârih ihtilâf itdikleri sahâyif-i güzêştede zikr olunmuş idi. Kâtib Çelebi merhûm yedi yüz on sekiz târihinde zuhûr itmiştir deyü serd-i makâl eyleyüp târîh-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* ‘ibârâtından dahi müstefâd olan takrîben ol târihdedir. Lâkin reisü’l-müneccimîn-i sâbık Dervîş Ahmed Efendi merhûm *Târîh-i Kebîr*’inde işbu sâl-i ‘işrînde vukû‘ bulduğun tahkîk itmekle târîh-i mezkûrdan bu mahalle nakl olundu. Ma‘lûm ola ki, Tuğluk Şâhiyye fırkası yedi yüz yirmi sâlinde zuhûr idüp Dehli? şehrinde sekiz nefer kimesne ferden ferden yalnız doksan sekiz sene hükûmet itmişlerdir. İbtidâları Gıyâsüddin Tuğluk Şâh ‘Alaüddin Halacî ümerâsından bir ‘azîmü’l-kadr u şân kimesne olup Husrev Hân Kutbüddîn Halacî’yi hıyâneten katl ü i‘dâm tasallutun eyledikten sonra sâlik-i tarîka-i cevri sitem olmağla mûmâ-ileyhden ümerâ ve ‘askerîsi rû-gerdân olup Tuğluk Şâh’ın sırr-i lutf u şefka[t]ine cem‘ oldular. Ve bi’l-ittifâk Husrev Hân zâlimi ahz u katlden sonra silsile-i Kutbüddîn Halacî’den şehzâde olmayup nesli münkarız olmağla Gıyâsüddin’i bâ-cem‘uhum kendülere hâkim ittihâz ve ihtiyâr eylediler. Tuğluk Şâh hayli tereddüd ve tevakkufdan sonra bi’t-tav‘ ve’r-rızâ saltanatı kabûl ve sîret-i marzıyye üzre tavr u harekete meşgûl oldu. Ol esnâda memâlik-i [286b] iklim-i Hind’de istîlâ kasdında olan ser-keşân-ı kavm-i Moğol’u izâle idüp saltanat ve memlekete mâ-yetesavver hüsn-i nizâm virdi. Bakıyye-i ahvâlleri inşâallâhu te‘âlâ mahallinde nigâşte-i kalem-i şikeste-rakam-ı hakîrâne kılınur.

Zikr-i İsyân-ı Ümerâ-i Ebu Sa‘îd Hân

¹⁵⁹⁴ ez-Vekâyi‘-i Mısriyye.....el-Kerîm (Derkenar notu).

Ma'lûm ola ki, tahrîri sadedinde olduğumuz vak'alar ki çeh tûl u dırâz bir mâddedir, lâkin mûcib-i teyakkuz u intibâh-ı umûr-ı külliyyeyi hâvî olmağla *Târîh-i Matla'ü's-Sa'deyn*'den intihâb olunup keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tahrîr ü beyân kılındı. Müverrih 'Abdürrezzâk Semerkandî dir ki, bundan akdem çekide-hâme-i tahrîr olunduğu üzre müdâfa'a-i fitne-i Özbekyân için cânib-i Der-bende ba's ü tesbîl olunan ümerâ kable'l-muhârebe kadem nihâde-i vâdî-i firâr olmalarından mâ'adâ Sultân Ebû Sa'îd Hân henüz süllem-i kasr-ı 'ömr-i 'azîzden pâye-i sitte ve 'aşereye mürtekâ vü resîde olmağla her biri fezâ-yı da'vâ-yı "menem digernist"e feres-rân olup fermân-fermâ-yı memâlik-i Îrân olan Ebû Sa'îd Hân'a tıfl-ı endek-sâl nazarıyla nazar ve gerçekden tasallutun şî'ârlarını iş'âr ider oldular. Emîr Çoban ta'kîb-i Özbekyân'dan 'avdet itdikden Ebû Sa'îd Hân ümerânın evzâ'-ı nâ-hem-vârından şikâyet ve şâyeste oldukları cezâlarını tertîbde kusûr itmemek üzre muhkem tenbîh itmekle mûmâ-ileyh dahi;

Nazım

Çu bed-kerdi meşev eymen zi-âfât

Ki vâcib şüd tabî'at-râ mükâfât¹⁵⁹⁵

Nesir; veznince kimini 'azl ve kimini darb-ı pâziyâne ve çûb ile tahkîr ve kimini havâle-i pençe-i şihne-i şemşîr eyleyüp emr-i hâkânîyi icrâda bezl-i sa'y-i vefîr eyledi. Zümre-i menkûbînden emr-i 'aliyy-i İnâk veled-i Emîr Kırâmşî? ve mûmâsili Emir Çoban'dan zuhûr eyleyen bu tahkîr ü tezlîli bilâ-izn-i sultânî kendi re'yi olmak üzre mülâhaza itmeleriyle bizim âbâ vü ecdâdımız haseb ü neseb cihetinden Emîr Çoban'dan bihter ve mihter olmak takrîbiyle bulunduğumuz hizmetde fert-i nevâziş ü ikrâm ile istihdâm iktizâ iderken anın bedeli 'azl ile tahkîr-i vezîr ikdâmımıza darb-ı çûb u tâziyâne ile bizleri tezlîl ne dimekdir! Ba'de'l-yevm emr-i Emîr Çoban'a inkıyâd u itâ'at itmemiz mutasavver değildir ve ba'de'l-yevm fursatına dest-res-i vusûlde ahz-ı intikâm itmedikçe süyûfumuz der-kırâb olmakda ihtimâl mürtefi'dir deyüp bâh-ı? şikâk bu vechile rabt-ı hibâl-ı 'ahd ü mîsâk eylediler. Bu esnâda Ebû Sa'îd Hân taraf-ı Sultâniyye'ye 'avd ü ric'at ve Emîr Çoban cânib-i Gürcistan'a 'azîmet itmekle burre-i? ganem sulbî olan emîr hüsnî ağırlığı üzerine ta'yîn ve kendi kifâyet mikdârı süvârî ile Gökçe üzerinden rû-be-râh-ı [287a] sû-yi-i maksûd oldu. Bu esnâda kahr u istisâl-i Emîr Çoban için teşyîd-i mebânî-i 'ahd ü mîsâk eyleyen ümerâ fursat bulup gürûh-ı enbûh ile ta'kîb-i emîre

¹⁵⁹⁵ Kötülük yaptığında felaketlerin sana ulaşmayacağını düşünme
Tabiatta bunun bir karşılığı vardır

şitâba isti‘câl eylediler. Yine dâhil-i dâire-i ‘uhûd olanlardan Berîke muhibb-i emîr olup kerhen dâhil-i meclis-i ümerâ-i bugât-encâm olmuş idi.

Nazım

Ne denlü bî-vefâ olsa cihânın bî-vefâsından

Muhibb-i sâdıkı yeğdir kişinin akrıbâsından

Nesir; Mazmûn-ı nefsü’l-emri müfâdınca vak‘adan nihânî emîri âgâh itdikde ıstıtlâ‘-ı hakîkat-ı hâl için birkaç mu‘temedün-‘aleyh kimesneyi girüye ircâ‘ eyledi. Esnâ-i râhda dûçâr-ı ümerâ olmalarıyla rehrev-i bıkâ oldular. Ez-cânib-i ashâb-ı muhât ve tecârib ü fîtnatdan refik-i emîr sâbıkâ hâkim-i Kirmân Melik Nasruddîn Gavrî [silik] egerçi ahabâr-ı muhbiri dūrûga haml itdiniz, lâkin kelâm-ı sıdk-encâm olduğı min-küllî’l-vücûh ‘adîm-i şâhdır deyü tevcîh-i veche-i hitâb itdikde Emîr Çoban’a kemâl-i intibâh târî olmağla oğlu Emîr Hasan’a [silik] şitâb eyledi. Ümerâ-i bagy-intimâ dahi der-nısf-ı şeb Emîr’in ordusuna vâsıl olup emvâl-i [silik] gâret-zede-i dest-i târâc ve dest-res-i vusûl oldukları etbâ‘ vu müte‘allikâtın turâcla hedef-i [silik] eylediler. Ba‘de-zâ-tedmîr-i emîre mübâşeret-i mûmâ-ileyh dahi neylesün yer pek idi gök yüksek [silik]. Mübâşir-i harb u kıtâl olup **el-mâlu mine’r-rûh** vefkınca taraf-ı ümerâya bir gün sell-i seyf [silik] eyledi ki, ol gün merhûm vâlid-i Muhammed el-Hısâlin;

Nazım

‘Aceb mi bahr-i hûn-ı igrâkın itsem vâdî-i rezme

Mâ‘adâ temevvüc itdi yer yer cezr ü medd oldu

Nesir; [boş]

Beyit

Lâ-nazîrinin sırrı nümâyân olup

Vâdî-i muhârebede cereyân eyleyen dem-i bahr-ı Ceyhûn’a misâl

Âra yerde kelleler gûyâ ki deryâda hibâb

Ve dest ü pâ ve engüşthâ mânend-i telâş-ı neccâran lâ-yuhsâ idi. Ol ceng u âşûbu müşâhede idenler;

Mesnevî

Beyâbân çû deryâ-yı hûn-ı şodd u rest

Tû güfti zi-rûy-i zemîn lâle rost¹⁵⁹⁶

mazmûnuyla gûyâ oldular. Lâkin Emîr Çoban ümerânın bu vaz'ından mukaddemâ âgâh olmadığından tedârük-i âlât-ı rezmiyye kusûrundan ve taraf-ı a'dânın tedârük-i külliyye ile vürûdundan nâşî kuvvet-i zu'muna Emîr Çoban ânen-fe-ânen iştîdâd ü tezâyüd olmağla zarûrî;

Nazım

Gürîzi be-hengâm-ı ser ber-cây

Bih ez-pehlûvânî-i ser zîr-i pâý¹⁵⁹⁷

Nesir: Fehvâsınca peder ve püser vakt-i 'asrda ma'reke- gâhdan mezâra şitâb ve resîde-i vâdî-i selâmet ârzûsuyla 'atşân ve cev'ân isti'câlde bezl-i tuvân u tâb eylediler. Esnâ-i tarîkda bir murgzârda çend nefer müsâfırîn istihzâr-ı kebâb ü şarâb eyleyüp bunlara dahi teklîf-i ku'ûd-ı sofra bezm-i mâ-hazar itdiklerinde bâr-ı cû'ları resîde-i kemâl [287b] iken tareyân-ı havf u bîm-i mu'akkabînden nâşî **în teklîf min kabîl-i teklîf mâ-lâ-yutâk est**¹⁵⁹⁸ diyerek savb-ı selâmete bir sâ'at mukaddem vusûl içün tâziyâne-zen-i huyûl-ı isti'câl oldular. Ez-în cânib tâife-i mu'akkibîn dahi 'atşân ve cev'ân murgzâr-ı mersûmda dâneçîn-i bezm-i ta'âm olan ehl-i sofra dūş olduklarında tîr-i cû' hedef-i cânlarına te'sîr itdiğinden bâr-ı teklîfe 'adem-i nazar birle **în ni'met gayr-ı müteferrika est**¹⁵⁹⁹ diyerek ekl ü şürbe meşgûl ve peder ü püser bu hılâlde;

Nazım

Kesî râ ki Yezdân nighbân buved

Çe bâk ez-cihân düşmen-ı cân buved¹⁶⁰⁰

Nesir; Vefkınca me'men-i Nahçıvan'a vusûl buldular. Emîr Çoban tedbîr-i a'dâ kasdıyla hâkim-i Nahçıvan bulunan Emîr Ziyâüddin'den istimdâd itdikde gûyiyâ nâsiye-i hâl-i Emîr

¹⁵⁹⁶ Çöl kan denizine büründü

Zannedersin ki yerde laleler bitti

¹⁵⁹⁷ Baş yerinde iken zamanında kaçmak

Başın ayağında pehlivanlık etmekten daha iyidir

¹⁵⁹⁸ Bu teklif takat getirilmez kabilindendir.

¹⁵⁹⁹ Bu nimet dağınık bir tekliftir.

¹⁶⁰⁰ Allah'ın koruyup gözettiği kimsenin

Dünyada düşman korkusu olmaz

Çoban'dan idbâr müşâhede itmekle ber-muktezâ-yı meşreb-i ebnâ-i zemân mu'âmele-i câhilâne itdiğinden gayrı sâir ebnâ-yı cinsine merhûm vâlidin;

Nazım

Bu harîfân-ı zemân babası olsun fasl ider

În vaktin sohbetinden şehîr yâkıl ihtirâz

Nesir; makatta'-ı dilârâsı mefhûmunca 'an-aslin kerem-dîdesi iken bu def'a bu vak'a sebebiyle küfrân-ı ni'am silkine insilâk ile Emîr Çoban 'an-aslin ganem-i silsile-i memdûha berresinden olmayup anın gibi nâ-halkın 'âkıbetü'l-emr ser-encâmı budur. Şimdi bir mikdâr leşker ile kendüye imdâd itsek şâyed ki giriftâr olduğu 'ikâl-ı? edbâra biz dahi girifte olayuz. Bu bâbda hareket-i hazm ve 'akılâne mu'âmele-i tecâhülânedir deyü ebvâb-ı fasl ü mezemmeti bâz eyledi. Emîr Çoban dahi hâli ebnâ-yı zemânın ekseriyyâ böyledir deyüp bi'z-zarûrî rencişi-hâtır izhâr itmeyüp istikşâf-ı kîneyi vaktine iddihâr eyledi. Pes Emîr Çoban veledi Emîr Hasan ile 'atebe-i Ebû Sa'îd Hân'a rûy-mâl eyleyüp mâcerâyı mû-be-mû tafsîl ü i'lâm eyledi. Emîr Ziyâüddin itdiğine nâdim olup kâle-i hayâtı yüz bin altuna harîdâr oldu, lâkin;

Nazım

Deli döndürdük eyâ Yusufum eski Mısır'a

Neyleyim yaptığımı ba'de harâbü'l-Basra

Nesir; magzâsınca yine dest-i kîneden girîbân-ı ârâmı rehayâb olamadı. Esnâ-i mersûmede Hoca 'Ali Şâh belde-i Tebrîz'de bulunmağın Emîr Çoban'ı alay-ı tevkîr ü ikrâm ve sipâh-ı ta'zîm ü iclâl ile istikbâl ve yek şeb bast-ı bisât-ı mevâid ü râhatdan sonra, bundan akdem ülke-i Uvcan hırâsetine ta'yîn olunan 'askerden kifâyet mikdârıyla ma'yyet ve rûz-ı ferdâ-cânib-i Sultâniyye'ye 'azîmet eylediler. Sâbıku'z-zikr Emîr Kırâmşî? dahi belde-i Tebrîz'e gelüp mukaddemâ hâkim-i ülke-i Âmid-i kesîrû'l-mehâmid iken müverrih 'Abdürrezzâk kavlince leşker-i Özbekyân'dan kable'l-muhârebe ve merhûm Kâtib Çelebi muhtârınca hîn-i ma'rekede münhezimen [288a] kırân töhmetiyle ma'zûl Emîr İfrecin'e hîn-i mülâkâtı;

Nazım

Ey tevbe merhamet-kun u tâ-pâ-yı hum-biyâ

Âhar tühem şikeste u mâ-hem şikestem¹⁶⁰¹

Nesir; medlûlünce ikisi dahi Emîr Çoban'dan harâret-i 'azl ü hakâret ile münharifü'z-zamîr olmalarıyla ba'de'l-istişâre izâle-i vücûd-ı Çoban ve Çobanyân için tevkîd-i hibâl-i 'uhûd u mîsâk ve ez-kadîm câygîr-i zamîrleri olan mâtde ki, müntic-i saltanat-ı iklîm-i Îrân olacak mukaddemâtdan 'ibâretidir. Ol mukaddemâtın temhîd ü tertîbi emrinde dahi 'akd-ı şerâit-i ittihâd ve [ittifâk] birle ibtidâ ülke-i Nahçıvan'a dâhil olup harbende vü sâyis ve hazele ve hîz makûlelerinden cem' [silik] idebildikleri bir mikdâr erbâb-ı bagy ve ashâb-ı fiten ü şikâkı bir yere rîhte idüp ne mahalde ki Emîr Çoban ve müte'allikâtından biri buluna. Bilâ-tevakkuf ve suâl kahr u istisâle taraf-ı Ebû Sa'îd Han'dan [silik] me'mûr olmak emrini mutazammın sâhte yarlıglar peydâ eylediler. Bu peyâm-ı musîbet-encâmıdan hâkim-rev? bulunan Emîr Çobanzâde Emîr Timurtaş resîde-i mertebe-i helâk olmağa yek ramak kalmışken [silik] mevcûd vezîri Hoca Reşîd Şehîdzâde Hoca Celâlüddin'in hüsn-i tedbîri berekâtiyle kendüden ol hâlet fi'l-cümle mündefî' oldu.

Li-müellifihî

Bâzî-i şatranc çarhın başkadır mansûbesini

Yeksân eyleye niçe filten şehî mât eyledi

Nesir: Taraf-ı hilâf-ı Emîr Çoban'da bulunan ümerâ irâet-i sûret-i sadâkat ile Emîr Çoban'ın dimâğ-ı hıyânet-semîri nâzile-i hevâ-yı ârzû-yı saltanat ile muhtel olmağa üzerimize edâsı vâcib olan hukûk-ı ni'am-ı şâhâneyi icrâ için mûmâ-ileyhin tedmîr ü izâlesiçün cümlemiz şedd-i nitâk-ı ihtimâm itmişizdir deyü niçe sâhte mesâlîb isnâdıyla taraf-ı Ebû Sa'îd Hân'a 'arz u i'lâm eylediler. Bu haber ü i'lâm 'atebe-i Ebû Sa'îd Hân'a vürûd itdikde Emîr Çoban henüz taht-gâh-ı selâtin-i Îrân olan ülke-i Sultâniyye'ye vâsıl olmağa ber-fehvâ-yı **men yusma'u yunhill** zamîr-i Ebû Sa'îd Hân Emîr Çoban'dan meyl-i semt-i inhirâf eyledi.

Li-müellifihî

Yâr sından eylese a'râz 'aceb midir Sa'îd

Lâ-vefâ li'l-mülûk ahkâmını icrâ ider

Nesir: Hattâ mûmâ-ileyh Îrinci'nin duhteri Tuğluk şâh ki, mahallinde kıssası mezkûrdur. Dâhil-i hibâle-i Ebû Sa'îd Hân'ı ve püseri Şeyh 'Ali ez-nüdemâ-i sultânî bulunmağa Ebû

¹⁶⁰¹ Tövbe sen de merhamet et şarap küpünün yanına kadar gel
Çünkü sen de kırıldın biz de kırıldık

Sa'îd Hân'ı katl Emîr Çobanzâde-i Dimaşk hocaya külliyyen meyl itdiler. Lâkin birâder-i Emîr Sevinc ki Emîr-i Eğrençdir, bu peyâmın sıdk u kizbe ihtimâli vardır, şâyed ki müftereyât-ı a'dâya dûçâr olmakdan neş'et itmiş bir ma'nâ ola, sonra te'essüf ve nedâmetin fâidesi yokdur zîrâ;

Nazım

Dahi kimden ümîd-i lutf idersen Nâbiyâ bilmem

Sabâhın bir nefesde nısfı kâzib nısfı sâdıkdır

Nesir: Fehvâsınca fî zemâninâ sâdiku'l-akvâl kimesne sâlise-i kîmyâ ve 'ankâdır deyü Ebû Sa'îd Hân'ın bu niyyetinden rücû'una bâdî oldu. Çünkü ümerânın cem'îyyetiyle tedmîr-i Emîr Çoban'a takayyüd ü ihtimâmları beyne'n-nâs taraf-ı sultânîden me'mûren olmak üzre şüyû' bulmuş idi. Bu mâtde Emîr'e dahi bâ'is-i halecân-ı zamîr olmağla âheste-reftâr ile hırâm eyleyüp istikşâf-ı zamîr-i hâkânî için Hoca 'Ali Şâh'ı ilerü takdîm eyledi. Hoca 'Ali Şâh südde-i Ebû Sa'îd Hân'a rûy-mâl eyledikde Emîr Çoban'ın 'an-samîmi'l-kalb sıdk u istikâmetini ve ümerânın kemâl mertebe mûkız-ı fitne olmalarıyla hıyânet ü ihânetini takrîr-i hakîmâne ile beyân ve her birini delâil-i vâzıha ile 'ayân itmekle hâtır-ı hânîden def'-i gubâr-ı kîne medâr idüp Ebû Sa'îd Hân hidemât-ı sâbika-i Emîr Çoban'ı zebân-güzâr ve kemâ fi'l-evvel bi'l-ezyed manzûr-ı nigâh-ı re'fet ü eltâf ve ihsânı olacağın zımnen ve tasrîhen Hoca 'Ali Şâh'a iş'âr ve bir sâ'at evvel 'atebe-i 'aliyyesine gelmesi intizârında olduğunu izhâr itmekle derhâl bu ahbârı taraf-ı Emîr Çoban'a berîd-i sabâ-ikdâm ile Hoca-i büzürgvâr ihbâr eyledi. Bu tarafda beyne'l-havf ve'r-recâ şümârende-i sâ'ât-i leyl ü nehâr olan Emîr Çoban'a bu peyâm-ı meserret-encâm vâsıl oldukda;

Beyit

Peyâm-ı vasl ev la'alla cân-fezâdan geldi hoş geldi

Gedâya tufhedir kim pâdişâ[h]dan geldi hoş geldi

Nesir; mısdâkınca kemâl-i sürûrundan raksân;

Mısra'

Ayağı yer mi basar rahş-ı murâda binenin

Nesir; diyerek rûy-mâlî-i ‘atebe-i sultânîye isti‘cal-i şitâb eyledi. Bârgâh-ı Ebû Sa‘îd Hân’a dâhil oldukda kemâl-i tazarru‘ vü ibtihâl ile hâk-i pâ-yı hakânîye rûy-mâl eyleyüp keyfiyyet-i tuğyân-ı ümerâyı ber-vech-i tafsîl takrîr ve kahr u tedmîrlerine bi‘z-zât cenâb-ı saltanat meâbları mübâşeret itmek lâzım ve min-küllî’l-vücûh vâcib ve emr-i mütehattem olduğun teblîğ ü tezkîr eyledi. Bu hılâlde zümre-i şekâvet-peymâ dahi kasd-ı tahrîb ile Nahçıvan’dan belde-i Tebriz’e ‘azîmet üzreler iken ba‘zı mülâhaza ile Evcan nâm mahalle geldiler. Mahall-i merkûmenin hıfz u hırâsetine me‘mûr olan Emîr Sugatmış’ın ma‘iyyetinde mevcûd leşkeri ekall-i kalîl olmağla nâb-âver-i? mukâvemet olmadığından nâşî Sultânîyye’ye firâr eyledi. Ümerâ dahi Sefîd-i Rûdu ‘ubûr eyleyüp müteveccih-i muhârebe-i Ebû Sa‘îd Hân oldular.

Zikr-i Muhârebe-i Ebû Sa‘îd Hân bâ-Erbâb-ı ‘İsyân ve Mülëkkab-ı Şuden be-Bahâdır der-Mukâtele-i Îşân

Çünkü tasmîm-i mukâtele-i ümerâ-i pür-tuğyân karîn-i zihn-i Sultân Ebû Sa‘îd Hân oldu, pes tertîb-i malzeme-i ceng ü peykâra-i mübâderet ve tetmîm-i esbâb-ı kârzâra [289a] mübâşeret eyleyüp ba‘de’l-hitâm leşker-i bî-hadd ü pâ-yân ile ülke-i Sultânîyye’den hareket ve meymene vü meysere ve mukaddemâ dümdâra birer emîr-i şecâ‘at-semîr ta‘yîn ve Sultân Ebû Sa‘îd Hân ile Emîr Çoban kalb-gâh-ı leşkeri ârâm-gâh eyleyüp taraf-ı muhâlifâna kemâl-i debdebe vü ihtîşâm ile ‘azîmet eylediler. Beyne-hümâda yek merhale fâsıla kaldıkda şevher-i Sultânî’den Kutluğ Şâh Hâtûn ki duhter-i Emîr Îrincin bed-ahterdir, bâ-izn-i hâkânî pederine mahabbet-nâme tahrîr ve derûnunda mukâteleden ihtirâz eyleyüp emr-i musâlahayı ganîmet ‘uzmâ farz idesiz mefhûmunu tastîr eyledi. Bîm-i mücâzât sû-i a‘mâlimizden nâşî bu kelâma i‘timâd-i külliyyemiz ancak mu‘asker-i şehinşâhîye vusûlümüzde ol taraftan nasb-ı a‘lâm sefid-endâm ile olur deyü cevâb irsâl itmeleriyle ber-vefk-ı merâm Kutluğ Şâh bu merâmlarına dahi müsâadeyi Sultân Ebû Sa‘îd Hân’ın kendülerden havfa tâbî‘ olmasına haml ile vâdî-i müsâlemeden tekrâr semt-i hizlâna ‘atf-ı ‘inân ve misl-i sübbetü’l-‘arş sümme bî-bedelini levha-i nisyâna tenkîr ve cümle-i memleket-i nâ-girifteyi miyâne-i hizlân-encâmalarında taksîm ve bahş itmekle;

Mesnevî

Çunîn güft Rüstem-i Hudâvend-i rahş

Be-deşt âhû-yı nâ-girifte me-bahş¹⁶⁰²

¹⁶⁰² Rahş’ın sahibi Rüstem şöyle dedi
Yakalamadığın ceyleni ovaya bırakma

Nesir; bî-te'emmül ü edeb müteheyyi-i ceng ü harb oldular. Bundan akdem nüvvâbân-ı Emîr Çoban'dan iken bu def'a ser-gerde-i fi'e-i bâğiye olanlardan Emîr Kırâmşî? ve Emîr Tokmak ve 'ammî-i Bektût İsenbüke ve Bukâ Ilduzcu ve Çoban Karadanas;

[Mısr]â'

Gurdân-ı nâmcûy ve dilîrân-ı nâmdâr¹⁶⁰³

Nesir; Her biri mukaddemâ cem' ü tertîb itdikleri fi'e-i merdân ile fezâ-yı ma'rekeyi bir gûne gubâr-âlûd eylediler ki;

Mesnevî

Zi-tîg u zi-kûs u zi-gürz u zi-gerd

Siyeh şüd zemîn âsmân lâcverd¹⁶⁰⁴

Nesir; mısdâkına mâ-sadak oldu. Ebû Sa'îd Hân ümerânın bu celâdetinden pür-ıztırâb olup;

Nazım

Ne ta'ne taşını yer hırka-i melâmet yir

Belâ himâra gücü yetmeyen döğەر semeri

Nesir; fehvâsınca ma'ıyyetinde mevcûd Emîr Îrinc'in oğlu Emîr Şeyh 'Ali'nin serini derhâl teninden cüdâ ve bir nûk-ı sinâna âvîze ve girifte itdirilüp;

Mesnevî

Ki her kû-buved düşmen-i şehriyâr

Bedîn gûne bîned ser-encâm-ı kâr¹⁶⁰⁵

Nesir; na'rası miyân-ı ma'rekede peydâ oldukda bu hâlet-i müdhişeden ber-magzâ-yı mu'ciz-ihativâ-yı evlâdına ekbâdına Emîr Îrinc'in bî-akl u bî-şu'ûr olup her ne kadar bâr-pîrîden kaddi hemâl-i çeng ü kemâne ise dahi meslûbu'l-ihtiyâr meslûlü's-seyf-i leşker-i Ebû Sa'îd Hân'a pür-'alev âteş sözünün misâli şöyle hücum eyledi ki, pîşgâhına [289b] cibâl-ı tâb-âver

¹⁶⁰³ Şöhretli yiğitler nam salmış

¹⁶⁰⁴ Kılıç davul gürz ve toz topraktan dolayı

Yer siyah gök yüzü lacivert oldu

¹⁶⁰⁵ Kim hükümdarın düşmanı olursa

Sonunu görür

mukâvemet olamayup rüesâ-yı sultânîden ve dilâverân-ı hâkânîden lâ-yuhsâ merdân-ı neberd-âzmânın reh-rev-i ‘âlem-i bekâ olmasına bâ’is ü bâdî oldu. Kendinin hâtûnu Şehzâde Kepiçek? dahi kafâ-yı şevherîde mânende-i cebel zahîr olmağla ol gün mezkûra dahi gür-i girânla vâfir merdânı üftâde-i hâk-i helâk eyleyüp Kız Kulesi gibi metîn [ve] müstahkem olan vücûd-ı merdânı yek darb-ı pehlûvânî ile mânend-i Hatunili virân eyledi. Beyne’n-nâs cârî erkek arslan ve dişî arslan mislinin madrabî? ol gün nümâyân oldu. Ve Emîr Kırâmşî ‘Abdurrahman nâm püseri dahi kezâlik ol rûzda Rüstemâne bir neberd itmişdir ki, misli ezmine-i sâlifede vukû‘ bulmamışdır. Hulâsa-i kelâm ber-fehvâ-yı vesinnevr? mağlûb-ı yasul ‘ale’l-esed ümerâ-i sâire dahi var kuvveti bâzûya getürmek ile a’lâm-ı sultânî endâhte-i zemîn-i inhizâm olmak rütbeleri bedîd olmağa yüz tutduğunu Ebû Sa’îd Hân müşâhede itdiği gibi şüran-ı gayret ü hamîyyeti fevârân eyleyüp bi’z-zât sell-i seyf tahrîk rikâb-ı semend-i dil-pesend ile sâvulsun bana seng-i râh olanlar reh-güzârımdan güzârışince meydâna girüp;

Nazım

Berkî girifte der-kef ve ebri be-pîş-revî

Mâhî nihâde ber-serü çarhı be-zîrrân¹⁶⁰⁶

Nesir; ol ma’reke-i âteşin vegâdea semender-i misâl meymene vü meysere ve rahş-ı düldül-endâmı hatve-perdâz ve gürûh-i muhâlîfine şu rütbe şemşîr-zen oldu ki, Behrâm-ı felek galebe-i bîm u hirâsdan lertzân ve der-în rûz a’dâya sell itdiği tîg-ı kahramânî-i hemâlin ‘aksi ‘âyîne-i felege pertev-endâz olmağla;

[Mısr]â‘

el-Yevm anı sınırlar halk-ı ‘âlem-i kehkeşân

Nesir; Ebû Sa’îd Hân’ın bu resme celâdet vü şeâmeti sâir rüesâ ve ‘askerî makûlelerine bâ’is-i teheyyüc-i şiryân-ı gayret ü şecâ‘at olmağla bir mertebede izhâr-ı mutâredet u musâdemet ve mukâvahat ve bir gûne ibrâz-ı mehâbet ü mekârihat ve savlet ü mücâdelet itdiler ki, dilîrân-ı ma’reke-i celâlet-i zemîn ü zemân ve pehlûv ve ânân-ı ‘arsa-i vesî‘a-i âsumân bir mislinin dahi ‘adem-i vukû‘unda yek zebândır.

Mesnevî

Melehhâ-yı peykân zi-perendegî

¹⁶⁰⁶ Şimşegi avucunda tutmuş bulutu önünde
Ayı başına feleği ayağının altına koymuş

Şode mezra‘-ı âfet-i zendegî¹⁶⁰⁷

Nesir: Vâkı‘asınca mezra‘a-i hayât-ı muhâlifini âteş-i tîg-ı sâ mân ile ‘alev-rîz u sûhte eylediler.

Kıt‘a

Tîghâ der-magzhâ kerde makarr hemçün hîred

Nîzehâ der-şahshâ geşte-revân hemçün revân

Halka-i bend-i kemend der-pây-ı gaddârân rikâb

Rişte-i dâm-ı fenâ der-dest-i mekkârân ‘inân¹⁶⁰⁸

Nesir: Zümre-i muhâlifine ol fezâ-yı vesi‘a şu rütbe teng ü târ oldu ki güncâyış-pezîr-i mûr ve mâr olacak sukba gâr-ı fesîhaya bedel oldu. [290a] Muhibb-i tevîk ve ‘âtîfet-i ilâhîden nesîm-i **vallâhu yüeyyidu bi-nasrihî men yeşâu**¹⁶⁰⁹ cânib-i Ebû Sa‘îd Hânî’den vezân olup zümre-i muhâlifin perâkende vü perîşân oldular.

Nazım

Yeki bâd ber-hâst zân kûh-sâr

Bezed ber-ruh-ı düşmen-i şehriyâr¹⁶¹⁰

Nesir: Ümerâ-i bugât teba‘a itdiklerine hezâr bâr peşîmân olup

[Mısr]â‘

El’ân kadd-i nedmet vemâ yenfa‘u’n-nedme

Nesir: Mazmûnu hasb-i hâlleri oldu.

[Mısr]â‘

¹⁶⁰⁷ Çekirge benzeri mızraklar atılınca
Hayatın afet ve yok oluş tarlasına dönmüş

¹⁶⁰⁸ Kılıçlar başlarda akıl gibi yerleşti
Mızraklar ardı sıra geldi
Kemerin halkası gaddarların ayağına üzengi oldu
Yokluk tuzağının ipi hilekarların dizgini oldu

¹⁶⁰⁹ “Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu” . *Kur’ân*, Ali imrân, 3/13.

¹⁶¹⁰ Biri o dağlık bölgede rüzgar istedi
Hükümdarın düşmanının yüzüne çarptı

Cân-ı men-i hod kerde-i hod kerde râtedbîr-çîst

Nesir: Ümerâ-yı şekâvet-intimâdan Emîr Kırâmşî? ve püseri ‘Abdurrahmân ve Bukâ Ilduzcu ve Çoban Karadanas râh-ı gürîz-i idbâra ayb olmağla firâr ve ba‘zı devlet bâ-müşeffir olmayanların kuzgun leşlerine üşüp ve ba‘zı nâmdârları zencîr-i esre giriftâr oldular. Hâtûn Îrincin Şehzâde Kepiçek şehverî ‘aşkına kârzâr-ı bî-şümârdan sonra ‘azm-i dârü’l-bevâr eyledi. Hâkân-ı Dârâ-sipâh Ebû Sa‘îd Hân-ı zafer-destgâh ba‘de’l-feth ve’z-zafer serâ-perde-i sultânîsinde merreten ba‘de uhrâ edâ-i merâsim-i secde-i şükr eyleyüp ümerâ-i girifteden ba‘zıları mahall-i merkûmda küşte-i şemşîr ve Emîr Îrincin ve Tokmak ve İsenbüke Sultâniyye’ye irsâl olunup ‘ibreten **li’s-sâbirîn**? ve mev‘izeten li’n-nâzirîn pehlûlarından çenâklara? mânend-i âvîze-rîhte vezîrlerinden âteş-i cihân-sûz iş‘âl olunup bu ta‘zîb-i elîm ile küfrânü’n-ni‘am-ı pâdişâhî olanların mücâzâtı keyfiyyeti cümle tebyîn olundu. Ve bâdî-i şu‘le-efrûzî-i âteş-i bagy-i vegâ olan ümerâyâ hakîkaten ve mecâzen ve isnâden ve tav‘an ve kerhen ve kasden ve kalben ve kâliben tühem-i teba‘iyyet ile müttehem olanlar hakkında dahi yegân yegân bi-merâtibihim hükm-i siyâset icrâ olundu.

Nazım

Ümmîd gendüm itme sakın cûfşân olup

Dünyâda nîk ü bed kişi hep ekdiğın biçer

Nesir:

Beyit: [boş]

Lâ-nazîrının mazmûn-ı nefsü’l-emri ol gün hasb-i hâl-i şâh u vezîr ve mutâbık-ı ahvâl-i emîr ve sagîr ü kebîr oldu. Bu peyâm-ı meserret-encâm aktâr-ı büldân-ı ‘âleme münteşir olup ülke-i Âmid-i kesîrû’l-mehâmide dahi resîde-i vusûl oldukda Diyarbekir Hâkimi Emîr Sumay kemâl-i şevk u sürûrundan;

Beyit

Yine alup eline mutribâ çegânelerin

Yürekde aynasa heyheyleri terânelerin

Nesir; mazmûnuyla raksân-ı edâ-yı merâsim tehniye-i feth ü zafer için ‘atebe-i ‘aliyye-i sultânîye ‘azîmet idüp havâlî-i ülke-i Evcan’a¹⁶¹¹ vârid oldukda ânifen pençe-i kahr-ı hâkâniden rehâ-yâfte olan Emîr Kırâmşî? ve püseri ‘Abdurrahmân ve Buğâ Ilduzcu ve Çoban Karavanas’a keyfe mâ-ittifâk dûçâr olup anlar dahi;

Beyit

Künûn der-hater-gâh-ı cân âmedîm

Zi-bârân be-sû-yi nâvdân âmedîm¹⁶¹²

Nesir; mazmûnunca semt-i âhara gürîze şitâb iderken;

Mısra‘

[290b] Belâ-yı derd-mendân ez-der u dîvâr miâyed¹⁶¹³

Nesir; fehvâsı üzre ol tarafda dahi boğazı ele virüp Kırâmşî’den? mâ‘adâsını güzârende-i kantara-i şemşîr idüp mûmâ-ileyhi hayyen huzûr-ı hâkânîye ‘arz eyledi, ânı dahi;

[Mısra]â‘

Resîden hemân bûd ve reften hemân¹⁶¹⁴

Nesir; rufekâsına pâdâş ve sâir küfrânü’n-ni‘am olanlara zann-ı gâlib üzre cahîmde yoldaş idiler. Emîr Sumay’a bu hizmet-i cemîli mukâbili kat ender-kat hıl‘at-ı fâhire ilbâsıyla mezîd-i ikrâm ü tevkîr ve Erbil ve Musul cânibleri nizâmına ba’s ü tesyîr olundu. Bu ma‘reke-i ‘azîme Ebû Sa‘îd Hân’dan hâric ez-yârâ-yı ketb ü tahrîr harekât-ı dilîri ve merdânegî zuhûr-peziîr olmağla Bahâdır Hân ile telkîb ve ‘unvân-ı menşûr-ı sultânî ve dîbâce-i yarlıg-ı hâkânîsinde es-Sultânü’l-‘âdil ‘Alâü’d-dünyâ ve ve’d-dîn Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân elfâz-ı übbebet-semîri tastîr ve sâkinân-ı büldân ve aktâr-ı çâr âfâk bu nevîd-i feth u nusret ile tefhîr u tebşîr olundu. Ol zemîstânda Ebû Sa‘îd Hân germiyyet-i germâyı meştâ-yı Karabağ’da imrâr ve zikr-i âti Horasan cânibinden zuhûr eyleyen ahbâr-ı meserret dahi bu hılâlde ‘atebe-i şehinşâh-ı kâmkâra ihbâr olunmağla kâffe-i enâm şevk u sürûr ve şâdümânî izhâr eylediler.

Mev‘iza

¹⁶¹¹ “Ucan”?

¹⁶¹² Şimdi canın tehlikede olduğu mekana geldik
Yağmurdan kaçıp oluğa geldik

¹⁶¹³ Dertlilerin çaresizlerin belası kapıdan duvardan her yerden gelir

¹⁶¹⁴ Varır varmaz ayrılmak gitmek bir oldu

Ma'lûm ola ki, her hâlde ne'ûzu billâhi te'âlâ küfrânü'n-ni'am olmanın 'âkıbeti vahîm ve ol fi'e-i seyyie etvârın hasmı hazret-i Rabbü'r-Rahîmdir. Zîrâ Hallâk-ı kâinât **'azze şânuhû ve 'amme birrahu ve ihsânuhu**¹⁶¹⁵ hazretleri kelâm-ı mecîdinde **le in şekertum li-ezîdennekum ve le in kefertum inne 'azâbî le-şedîd**¹⁶¹⁶ buyurmuşlardır. Lâ'm te'kîd için olduğunda 'âmmeten erbâb-ı tefsîr 'aleyhim rahmeti'l-habîr ittifâk itmişlerdir.

Li-müellifihî

Ni'met-i Hak şükr ile olur füzûn

[Mısr]â'

Eyleye küfrândan Allah masûn

Nesir: 'Ale'l-husûs **atî'ullâhe ve atî'u'r-resûle ve ulî'l-emri minküm**¹⁶¹⁷ kerîme-i mu'ciz-ihtivâsı fehvâ-yı şerîfince itâ'ati cümleye farz-ı 'ayn olan selâtîn-i kirâmın mebzûl olan ni'am-ı celîlesinin şükrünü bilmek ve envâ'ıyla edâ itmek cümlemize vâcibdir. Selâtîn-i kirâmın vücûdları ni'met-i 'uzmâdır. Anlar rûy-i zemînde fermân-fermâ olmasalar nizâm-ı 'âlem didikleri mâdde-i mergûbenin yerinde rûzgâr vezân olurdu. Bu mebhas-ı evâil mücelled-i ûlîda egerçi tafsîl olunmuşdur, lâkin bu mahalde dahi bir mikdâr tasaddî olunmak iktizâ eyledi. Ve âyet-i kerîmede itâ'at-ı selâtîn-i kirâm mertebe-i sâlisede zikr olunduğuna niçe işâret-i gaybiyye vardır. Hâtır-ı hakîre sünûh eyleyenin biri ya'lemu'llâhu te'âlâ budur ki, **vemâ halaktu'l-cinne ve'l-inse illâ liye'budûn**¹⁶¹⁸ buyurulduğu üzre ibtidâ Hallâk-ı 'âleme 'ibâdet farz olup bu dahi itâ'atden nâşîdir. Zîrâ Allahu 'azîmü's-şâna e'âzenâallahu [291a] te'âlâ olmayan sâlik-i meslek 'ibâdet olmaz. Ba'de-zâlik Resûl-i ekremi sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve selleme itâ'at farzdır, ya'nî taraf-ı Hak'dan bi'l-envâ' her ne kim takrîr ü teblîg itdi ise ana itâ'atdır. Bu ise şer-i şerîfden 'ibâretdir. Bu iki mevâdd-ı 'azîmeden sonra itâ'at ancak sultânadır. Ya'nî itâ'atu'llâhu ve itâ'atu'llâhdan sonra kâffe-i enâma farz-ı 'ayn olan evâmîr-i sultâniyyeye itâ'atdır. O sultân 'abd-i Habeşî olursa dahi hâl bu minvâl üzredir. Zîrâ sultân bulunan kimesne dâimâ icrâ-yı şer'-i şerîf ile mukayyeddır. Biri dahi cânib-i Hazret-i Hak 'ibâdına terahhumen hüccet-i risâlet-i hâtem-i hatmü'n-nübüvve 'aleyhi efdalu's-salavât ve't-tahâyâ ile hitâm-pezîr oldukda rûy-ı zemîni vücûd-ı selâtîn ile müzeyyen eyledi. Pes Allah ve resûlüne itâ'at ne gûne farz ise ulü'l-emre dahi ol vechile itâ'at farzdır. Ve ulü'l-emr lafzında

¹⁶¹⁵ Onun şanı yüce, iyilikleri ve ihsanı umumi olsun.

¹⁶¹⁶ "Eğer şükrederseniz nimetlerinizi artırırım, eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir", *Kur'an*, İbrâhîm, 14/7.

¹⁶¹⁷ "Allâh'a itaat edin, ve peygambere ve sizden olan yöneticilere itaat edin". *Kur'an*, Nisâ, 4/59.

¹⁶¹⁸ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım". *Kur'an*, Zariyat, 51 /56.

selâtîn ve tulüvv-i? mülûk olan ‘ulemâ vü vüzerâ ve meşâyih dâhillerdir. Anların dahi kimi bi’l-fi’l ve kimi bi’t-tab‘ ulû’l-emrlerdir. Çünkü ber-mûceb-i âyet-i kerîme emrlerine itâ‘at mimmâ farz-ı ‘aleynâdan oldu. Ol zümreye itâ‘at itdikden sonra **velâ tenkudu’l-eymâne ba‘de tevkîdihâ**¹⁶¹⁹ kerîmesi fehvâ-yı latîfince hibâl-i ‘uhûd u mîsâkı teşyîd eyleyüp hilâfindan fevku’n-nihâye ihtirâz lâzımdır. Ve inkisâr-ı selâtîn mânend-i peyâm-ı kazâ;

[Mısr]â‘

Tevakkuf itmeyüp ey dil deler geçer siperin

Nesir; bu mezkûrâtın hilâfıyla ‘amel eyleyenler ânifen zikr olunan ümerâ-yı Ebû Sa‘îd Hân’ın mübtelâ oldukları cezâyâ giriftâr olurlar. Küfrânı’n-ni‘am ve şâkiru’n-ni‘am mebhası sâbıkâ tesvîd olunan risâle-i *Fethu’l-Hallâk*’da mastûrdur.

Zikr-i Reften-i Emîr Hüseyin be-Horasan Ve Şerh u Tafsîl-i Vekâyi‘ ân

Sâbıkâ nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre Meysûr havâlî-i Horasan’a ‘azîmet itmekle gâilelerini def‘ için taraf-ı Ebû Sa‘îd Hân’dan Emîr Hüseyin me’mûr olmuş idi. Rey nâm mahalle hîn-i vusûlde ma‘iyyet-i Meysûr’da ‘asâkiri hadd ü pâyân olduğun ihbâr itdiklerinde taraf-ı pâdişâhîden iltisâka me’mûr leşkere dîde dûz-ı intizâr ile mahall-i merkûmda karâr itmiş idi. Cânib-i Ebû Sa‘îd Hân’dan meb‘ûs ecnâd-ı vefîre lede’l-vusûl tehyie-i edevât-ı bâkıye-i rezmiyyeden sonra Mâzenderân’a müteveccih ü ‘âzim olduğunda Meysûr leşker-i Sultânîye vechen mine’l-vücûh tâb-âver-i mukâvemet olmayacağını teyakkun itmekle “el-‘avd Ahmed” diyerek vâdî-i gürîz ü necâta ‘atf-ı ‘inân eyledi. Emîr Hüseyin dahi ta‘kîblerine bezl-i tâb u tuvân eyleyüp bunların mukaddimetü’l-ceyşî anların sâkasına resîde olduklarında semend-i gürîze şu rütbe tâziyâne-zen-i isti‘câl oldular ki ekser-i kıymet-dâr mâ-meleklerini endâhte-i [291b] tarafeyn-i tarîk iderler idi. Meysûr ber-în-i minvâl firâr ü gürîzde isti‘câl iderek hudûd-ı ülke-i Nişabur’a vürûd itdikde memleket-i merkûmeden emvâl-i firâvân tahsîli için dü hezâr nefer süvârî ta’yîn eyleyüp kendi meşhed cânibine ‘azîmet eyledi. Ülke-i Nişabur’dan tahsîl olunacak emvâl-i vefîre çend rûz istimhâl-i muhtâc iken mübâşirler ‘adem-i takrîb-i imhâl ile fukarâ-i ra‘iyyete eşedd-i ‘ukûbet ile rencîdeye başlayup henüz bu zulm ü ‘ukûbet netîceye resîde olmadın,

Nazım

Be-hengâm-ı telhî meşev nâ-ümîd

¹⁶¹⁹ “Pekişdirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın”. *Kur’ân*, Nahl, 16/91.

Kez ebr-i siyeh bâred âb-i sefid

Biyâ¹⁶²⁰ kufl koncâ ne-yâbî kilîd

Guşâyende-i nâgeh âyed be-dîd¹⁶²¹

Nesir; mazmûnunca evâsıt-ı leyle-i merkûmede leşker-i Emîr Hesinek iki fersah mikdârı karîb mahalle dest-res-i vusûlünden Meysûryân hayme vü hargâhların yerlerinde ibkâ ile gürîze şitâb ve ahâlî-i memleket halbe-i sürûr u şâdmânîden neş'e-yâb oldular. Der-rûz-ı ferdâ Emîr Hüseyin belde-i Nişabur'a dâhil olmağla bi'l-cümle sagîr ü kebîre safâ-yı derûn hâsıl oldu. Şehzâde Meysûr dahi Meşhed'e vârid oldukda nakîb-i belde Emîr Bedreddin bir muhtasârî yemeklik ile istikbâl eyleyüp 'askeriyle Meysûr Meşhed'de ikâmet üzre iken bir taraftan leşker-i bî-pâyân-ı 'Irâk ile Emîr Hüseyin'in vürûdu ve bir taraftan Melik Gıyâsüddin'in Bâdgıys'da olan ümerâyı katl ve gâzî-i ahbârı Meysûr'u garka-i girdâb-ı teşvîş ü ıztırâb eyledi. Ber-vech-i icmâl muhârebe-i Melik Gıyâsüddin bu ki bundan akdem Meysûr'un havâlî-i Herat'dan mürûr idüp memâlik-i Horasan'ı harâb ve dil-i re'âyâyı âteş-i zulm ve bîdâdî ile kebâb itdiğini Melik Gıyâsüddin 'atebe-i 'aliyye-i Ebû Sa'îd i'lâm ve vâsıta-i Emîr Çoban ile istimdâd itmek ile taraf-ı Ebû Sa'îd Hân'dan Melik Gıyâsüddin'e hıl'at-ı fâhire ile Emîr Hüseyin leşker-i 'Irak ile ol cânibe irsâl olunmuşdur. Taraf-ı Meysûr'dan kat'â endîş-nâk olmayup zümre-i muhâlifinin dâde-i cezâ-yı mâ-yelîkları olmada zerre mikdârı ihmâl ü imhâl ve kusûr itmeyesiz. Ve mâl ü emlâkları sizin olup ser-i maktû'larını bir gün evvel ma'rûz-ı Husrevânemiz kılmakda ser-i mûsen dahi taksîrât itmeyesin mazmûnunu hâvî ekîd ü şedîd yarlıklar irsâl olunmağla Melik Gıyâsüddin dahi ber-mûcib-i yarlıg-ı hâkânî müterakkıb-ı fırsat olmuş idi. Bir rûz 'ale'l-gafle Meysûr'un Bâdgıys'da olan ümerâsının hânelerini basup mâ-meleklerini gâret ve nâil-i devlet-i gürîz olmayan ümerâyı katl ve cesedlerin endâhte-i kârîz eyledi. [292a] Bu ahbâr-ı mûhişeden Şehzâde Meysûr'a kemâl-i gazab u tehevvr ve infî'âl-i tareyânından ma'ıyyet-i nakîb-ı Meşhed ile istikbâline müsâra'at eyleyen zümre-i sâdât-ı kirâma tevcîh-i nigâh u tevkîr itmek şöyle dursun, vakt-i magribden 'ışâyâ dek nakl-ı kelâm ve redd-i selâm misillü edâlar itmemekle mûmâ-ileyhim dahi misâl-i serv ve çınâr kemâl-i tahayyür u ıztırâb ile der-kıyâm dest-beste-i mevkıf-ı edeb oldular. Mumâ-ileyhin ol demde vâkı'a-i hâlini bu kıt'a-i garrâ gûyiyâ için nazm olmuşdur.

¹⁶²⁰ "Besâ"?

¹⁶²¹ Kötü zamanda ümitsiz olma
Çünkü siyah buluttan beyaz su iner
Anahtarını bulamadığın bir çok kapının
Kapı her an açılabilir

Kıt‘a

Hamîde kaşları tâk-ı dukân sır ki fûrûş

Kenâr-ı dîdesi zîr-i kanâre-i kassâb

Hatt-ı cebîni sufûf-ı kıtâl-gâh-ı gazab

‘Îzârı cer-i¹⁶²² keder çeşmi halka-i girdâb

Nesir: Müddet-i vâfire ve sâ‘ât-ı mütekâsire mürûrundan sonra nakīb-ı eşrâf-ı kirâma hitâben, “matbahımıza ve leşkerimize ta‘âm ve zahîre tedârükünden lâ-büddür. Bu bâbda teşmîr-i sâk-ı ihtimâm itmeğe muhtâcsız” didi. Nakīb-i sâdât “‘ale’r-re’s ve’l-‘ayn ancak ne mikdâr zahîrenin lüzûmu olduğunu tebyîn muktazîdir” didikde beş yüz re’s ganem ve üç yüz harvar dakîk ve beş yüz harvar şa‘îr ve sâir mâlzemeyi ‘ale’l-infirâd tahrîr eyleyüp tahsîlçün âdemlerinden üç yüz nefer âdem ta‘yîn ve kendüsü taraf-ı belde-i Câm’a ‘atf-ı ‘inân ü licâm eyledi. Ez-în-cânib nakīb-i Bedreddin muhassıl-ı zehâir nâmına olan Meysûryân’ı bu gün yarın diyerek igfâl ve her birini ‘alâ tarîkı’l-müsâfere birer hâneye inzâlden sonra bir gün ‘ale’l-gafle merkûm üç yüz nefer süvârîden mâ‘adâ bâzâr-ı Meşhed’de meşgûl-ı dâd u sited olan Meysûryân’ı yek-pâre kahr u istîsâl eyleyüp Emîr Hüseyin belde-i merkûmeye vârid ve dâhil oldukda, mânend-i pîşkeş-i kudûmiyye ‘arz itmekle mazhar-ı mezîd-i ta‘zîm ü ikrâm oldu. Bu taraftan Meysûr fezâ-yı Câm’da tarh-ı hayme-i ikâmet ve ma‘iyyetine Şeyhülislâm Şihâbüddin’i da‘vet itdikde ‘adem-i icâbet birle kelâmını ısgâ itdiğinden Meysûr pür-âteş-i gazab olmağla cebren ve kahren ve darben ve kerhen ihzârına ‘idâd-ı vefire ile ma‘dûd ba’s-i cünûd eyledi. Şihâbüddin mânend-i hisâr-ı âsumân bir kasr-ı müşeyyede tahassun itmekle her çend ki feth ü teshîri içün bezl-i sa’y-i vefîr eylediler, vechen mine’l-vücûh feth-i derîçe-i maksûd mümkün olmadığı nümâyân olmağla bi’l-âhire **en lem yemkun eş-şeyh ve’l-himâru’l-esved maglûkun fi’l-bâb** meseli fehvâsınca devâba ü mevâşi-i nâhiye-i Câm’ı yağma vü târâc eyleyüp orduyu Meysûr’a geldiler. Bu esnâda Meysûr Melik Gıyâsüddin’den ahz-ı intikâm u sâr kasdıyla tahrîb-i ülke-i [292b] Herat içün altı bin nefer süvârî irsâl itmiş idi. Vâsıta-i ahbâr-ı câsûs ile kazıyyeden Melik Gıyâsüddin mukaddemâ haberdâr olmağla;

[Mısr]â‘

‘Îlâc vâkı‘a pîş ez-vukû‘ bâyed kerd¹⁶²³

¹⁶²² “bahr”?

¹⁶²³ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

Nesir; fehvâsınca fukarâ-yı ra'yyeti derûn-ı belde de iskân ve devâbb u mevâşîlerine havâlî vuhûşîde ta'yîn-i mekân ve sâir etrâf ü eknâfda olanlara dahi sa'b u sengîstân mahâlle tahassun itmeleri bâbında müekkeden tenbîh itdikden sonra şehir-i Herat'ı hıfz u hırâset için Gur'u ve Sencer'i ve Bullûc? ve Hullih? tâifelerinden kifâyet mikdârı leşker ile emr-i muhâfazada bezl-i nakdîne-i sa'y ü ihtimâm eylediler. 'Asker-i Meysûr Badgis'e gelüp;

Mısrâ'

Leyse fi'd-dâr gayr nâ-diyâr

Nesir; mazmûnuyla gûyân seby-ı devâbb ü mevâşî kasdıyla mer'â-yı Kuhristân'a revân oldular. Eşhür-i sene-i mersûmeden mâh-ı saferü'l-hayrın vasat-ı kâmilinde Badisan deresinden mer'â-yı Kuhristân'a vâsıl ve ahz u sebîy-i mevâşî vü devâbba der-kâr iken mukaddemâ muhâfaza vü hırâsete mahall-i merkûmeye me'mûr tâife-i merdân-ı Bullûc? derhâl zirve-i mukâtele vü mukâbeleye 'urûc u vülûc itmeleriyle iki yüz nefere mütekârib leşker ile devâbb-ı mesbûleyi ordularına irsâl ve mâ-bâkîleri der-kâr-ı harb u kıtâl oldular. Halef-i Bulluciyân'dan? imdâd ü rûd itmekle tâife-i muhâlîfîn pes pes rec'-i kahkarîye şürû' ve âheste âheste reftâr ile Kerh? deresine rücû' eylediler. Bulluciyân dahi devâbb-ı mesbûbenin bir mikdârını istir[d]âd ile igtinâm ve Kerh? deresini sebk itmeyüp girü ve me'menlerini makâm eylediler. Meysûryân bîm-i şihne-i? 'akab-gîrân ile yek rûz u şebde penç ez-dehüm fersah mahallî kat' birle orduyu Meysûr'a gelüp bir **vetîre-i lâ-lihubbi 'alâ** bu gûne mütesaddî-i takrîr-i kelâm oldular ki, "egerçi etrâf-ı ülke-i Herat'da tâht u târâc itmedik teng ü vasî' bir mahalle koymadık, lâkin zabt-ı mukâbelemize mütesaddî olan leşker 'askerimizden kat be-kat efzûn olmağla zîr-i süm-i esb-i Heratyân'da pây-mâl olacağımızı mülâhaza itdiğimizden erlik ondur, dokuzu kaçmak birisi hiç görünmemek meseliyle 'âmel olup yine kâ'ide-i zed ü bürdde dakîka fevt itmedik. Ancak eger beş bin mikdârı merdân ile 'akabımızdan imdâd vürûd ide idi, dâr u diyâr-ı Heratyânı serlerine külâh itmemiz bî-iştibâh idi" deyü lâf borusuna nefes-zen-i güzâf oldular. Meysûr dahi Bektût ile akrîbâsından Nâmi Sultân ma'yyetine on bin nefer süvârî ta'yîn itmekle sene-i merkûme şehir-i rebîû'l-evvelinin beşinci günü mânend-i seyl-i kazâ havâlî-i ülke-i Herat'ı mecrâ eylediler. Ez-în-cânib [293a] Melik Gıyâsüddin fî zâtîhî müsta'idd-i ceng ü peykâr bir merd-i kahramân-ı iştihâr olmağla ol gün sâhil-i nehr-i Rudbâr'da ez-vakt-i duhâ tâ-be salât-ı mağrib bâzâr-ı kârzâr-ı revâc bulup dâd u sited-i muhârebe vü mukâtele der-kâr oldu. Rûz-ı ferdâ Bektût Şeyhülislâm Hoca Ahmed Habeşî'ye bu ahabâr ile âdem irsâl eyledi ki, kadîmden berü bu ülke-i fesîha ahâlîsi ile hüsn-i sülûk ve mu'âşeretimiz ve cümleye hulûs u sadâkatimiz azherü mine'ş-şems iken Emîr

Yasavul'un ba'zı harekât-i hıyânet-engîzi mûcib-i katli olmağla katl olunduğundan Ebû Sa'îd Hân ile yanımıza bürûdet düşmeğe bâ'is ve bu sebebdan bî-hadd ü gâye vekâyi' hâdis oldu. Müslimîn beyninde bu rûtbe ehl-i harb misillü süyûf-ı muhârebe der-kâr olmak birvechile şâyeste vü sezâ-vâr değildir, min-ba'd;

[Mısr]â'

Resîde bûd kazâyî velî be-hayr güzeşt¹⁶²⁴

Nesir; mazmûnunu icrâ ancak cenâbınızın tavassutuyla emr-i müsâlemeye mübâşeret olunup Melik Gıyâsüddin'in Badgis'e ahz u mahbûs itdiği ümerâyı tarafımıza îsâle sa'y u himmet buyurula ve illâ bu merâmımızın 'aksiyle 'âmil olursanız nev-be-nev 'asker-i cerrâr ile memâlik[ni]zi tahrîb ve envâ'-i 'ukûbet ile cümleyi mûte'ellim ü ta'zîb ideceğimizde iştibâh yoktur. Bu mazmûnu Şeyhülislâm Ahmed Habeşî Melik Gıyâsüddin'e iblâğ itdikde böyle cevâb-ı bâ-savâb virdiği eger bu matlûb muhâlifine sûret-i müsâ'ade irâ'et olunur ise ber-fehvâ-yı;

Beyit

Yakar mı temâşâ-yı nigâr elde sunarsın.

Ey 'âşık-ı mihnet-zede buldukça bunarsın

Nesir; Bununla kanâ'at itmeyüp niçe niçe tekâlîf-i şâkkaya dahi mübâderet itseler gerekdir. 'Ale'l-husûs giriftâr-ı silsile-i eserim olan ümerâyı ben bâ-emr-i hâkânî habs itdim. Yine emr ü yarlıg-ı sultânî vürûd itmeksizin ıtlâk ve tesbîllerine kâdir değilim. Eger bu sebeble bu senenin mahsûlâtı 'arsa-i telef olmağla gerek bizler ve gerek hayevânâtımız bî-zahîre vü 'alef kalup bu vechile müeddî-i kemâl-i müzâyaka vü galâ olur fikrinde iseniz Cenâb-ı Hazret-i Rezzâk-ı 'âlem 'azze şânuhû herkesin rızkını kable'l-halk takdîr itmekle ber-fehvâ-yı münîfe-i ve yerzukahû min haysu lâ-yahtesibu¹⁶²⁵ inşâallâhu te'âlâ 'an-karîbi'z-zemân leşker-i Irak ve Horasan bizlere iltihâk itdikde cümlesini pây-mâl-i süm-i semend-i inhizâm eyleyüp muğtenim olduğumuz emvâl ü eşyâlarını ülke-i Sistan'da fûrûht ve semeniyle zâd u zevâde-i üştür idüp min-küllî'l-vücûh def-i âlâm-ı zarûret ideceğim bî-iştibâhdır. Bu peyâm-ı ye's-âmiz tahdîş-i sem'-i Bektût itmekle kemâl-i tehevvür [293b] ü gazab ile müntehâ-i ceng ü harb oldu. Sûret-i mukâtele bu tarza nizâm-dâde oldular ki, üç bin nefer süvârî ile Mübârek Şâh bu câyı bir taraftan ve yine ol mikdâr leşker ile sultân Nâmi taraf-ı âhardan ve mâ-bâkî-i

¹⁶²⁴ Bir kaza gelmişti fakat hayırla sonuçlandı.

¹⁶²⁵ "Onu beklemediği yerden rızıklandırılır". *Kur'ân*, Talak, 65/3.

Meysûryân dervâze-i ‘Irak’dan pül-i Hayr’a dek saf-keşîde olup yek hecme ile hücum eylediler. Melik Gıyâsüddin dahi kadr-i kifâye leşker ile hırâsete-i şehre der-kâr ve mâ‘adâ-yı ‘askerini ceste ceste ber-kâ‘ide-i Hind se tesyîr-i kârzâr eyledi. Tarafeynden âteş-i harb u kıtâl işti‘âl bulup Nâmi Sultân’ın süvâr olduğu semende bir tîr isâbet itmekle;

Nazım

Öyle yükrük idi o esb-i revân

Bir âdım oldu ana iki cihân

Nesir; mazmûnuna mâ-sadak olup esb-i âhara süvâr olur iken kendisi dahi licâm-ı tevsen-i? vücûdunu dest-i Heratyâna virmek ve giriftâr-ı pâ-bend-i tavîle hücum-ı gıyâsıyân olmak rütbesine resîde olmaklığa yek mû denlû zemân kalmış iken hevl-i cân-ı nâ-tuvân ile miyân-ı Heratyândan Küsteki Bey bâlâ ile şikest eyleyüp bîm-i giriftârî ile kendüyü nehre ilkâ itmiş iken yine isâbet-i tîr-i kazâdan rehyâb olamadı. Ya‘nî ol hâlde merdân-ı Heratyân’dan bir kemânkeş-i Rüstem-nijâd bir tîr-i ciğer-dûze çille-i saht-ı kûs-ı pehlüvânîden per-tâb itmekle Nâmi Sultân’ın muhît-i vücûdu olan zırh-ı Dâvudîsinden güzâr ve mikdâr-ı esâbi‘-i selâse nüfûz ile ketfinde karâr eyledi. ‘Askeri dahi Nâmi’yı ta‘kîb iderek kendülerin âba endâhte itmeleriyle keştî-i vücûd-ı Nâmi’yı hezâr bâr ıztırâb ile girdâb-ı belâdan sâhil-i selâmete gücile lenger-endâz idebildiler. Ceng ü peykâr vakt-i salât-ı bâmdan şâma dek mütemâdî olup vechen mine’l-vücûh şehre zafer nâ-mutasavver olduğunda Şehzâde Bektût’a egerçi rütbe-i cezm ü yakîn hâsıl oldu lâkin ‘avdet-i tehi-dest muktezâ-yı hilâf-ı tabî‘atı olduğundan işti‘âl bulan harîk müştedd-i gazabına nev‘amâ vesîle-i intifâ‘ olmak ümniyye vü ümîdi ile;

Beyit

Ol bed nefes ki püf diye halkın çerâğına

Bir gün felek su bağlar anın da ocağına

Nesir; mazmûnun edâ idüp şehri-i Herat’ın hâne vü dârlarını ez-enhâr-ı kibâr su bağlatmak ile münhedim ve eşcâr u kürûm-ı bâgât ve bostânlarını minsefe-i sâr ve tîşe-i intikâm ile bürîde vü harâb ve mezûr‘ât u mahsûlâtlarını süm-i semendlerine pâ-y-mâl itdirmek tavr-ı Yezîdiyyesine şürû‘ ve yine sâlifü’z-zikr Hoca Ahmed’i bu peyâm-ı dehşet-encâm ile derûn-ı şehre tesyîr ve bundan akdem Bâdgis’ta giriftâr-ı zencîr olan etbâ‘ vü müte‘allikât-ı Mübârek Şâh’ı taleb ve bu def‘a dahi matlûblarına müsâ‘ade olunmaz ise etrâf ü eknâfı tegerg-zede mer‘âya mümâsil ideceklerini [294a] inhâ eyledi. Hoca Ahmed bu def‘a dahi cevâb-ı ye’s-i

rücû‘ eyleyüp mahalline vâsıl olmazdan evvel Bektût ordu-yı Meysûr’a ber-vech-i isti‘câl vusûle şitâb eyledi. Bektût’un bu isti‘câline bâ‘is taraf-ı Ebû Sa‘îd Hân’dan ta‘yîn olunan Emîr Hüseyin’in ‘asâkir-i firâvân ile mahall-i karîbe vârid olduğundan Şehzâde Meysûr habîr oldukda Bektût’a “‘icâleten tarafımıza gelmeğe sa‘y idesiz” deyü mektûb irsâl itmek ile olduğu semend-i müsâra‘ata süvâr ve rûz u şebe ‘adem-i nazar birle râh-vâr olup ordu-yı Meysûr’a dâhil oldukda Emîr Hüseyin’in bi-hasebi’l-iktizâ dü mâha zarfında ancak ol havâlîye vusûl bulacağı ahbârı ihbâr eyledi. Cûlûs ile mu‘ayyen olmağla tekrâr mevcûd ümerâ ile idâre-i ke’s-i müşâvere eylediler. Ba‘de’l-kübrâ ve’s-sugra kazâyâ-yı istişâreleri bu mukaddimeyi müntec oldu ki, ‘askerimiz bu mikdâr igtinâm ile lezzet-yâb olmuş iken Emîr Hüseyin ile mukâvemet itmek lezzet-i ta‘am-ı elsinemizi telh itmekdir. Anınla mukâtele vü müşâcere bizlere çendân münâsib değildir.

Nazım

Senin yerin değil ey bu kârhâne-i ‘aşk

Ki, tîg-ı cânla oynar bunun resen-bâzı

Nesir: Şimdi enseb olan çünkü Emîr Hüseyin’in dahi vürûduna zemân var hemân hey’et-i ictimâ‘iyyemiz ile yine ülke-i Herat’a ‘azîmet itmekdir. Eger sûret-i matlûb mir’ât-ı takdîrden cive-ger olursa ya’nî nat‘-ı şatranc in ‘azîmetimizde şah-mât ider. Yek mansûbeye nâil olursak fe-ni‘me’l-matlûb ve hüve’l-maksûd ve illâ yine fevâid-i igtinâma dest-res-i vusûl der-kârdır. Pes ba‘de husûli’t-arafeyn yine me’vâlimize? rücû‘ ve kazâ-i vatar ideriz. Fi’l-hakîka ber-în niyyet yine cânib-i Herat’a ‘azîmet eyleyüp tahrîr-i vekâyi‘i ile tesvîd-i sahâyif ü evrâk kılınan sâl-i ‘işrîn şuhûrundan şehr-i rebî‘ü’l-evvelin, ki mâh-ı mersûmedir, yirmi ikinci günü kazâ-yı Nuşuran’da? tarh-ı hıyâm-ı ikâmet eylediler. Ez-în-cânib Melik Gıyâsüddin emr-i muhâfazada dikkat ve mevâdd-ı muhârasada hakîmane hareket ile şehre mâ-yutasavver istihkâm virmek ile on sekiz gün kâmil rûz u şeb dimeyüp dervâze-i şehr-i Herat’da esbâb ve sanâyi‘-i rezmiyyeden icrâ itmedik bir kâr-ı bü’l-‘aceb kalmadı. Vechen mine’l-vücûh feth-i şehr-i şirin-i Herât? husûsunda tîşe-i Ferhâd-tedbîrleri kârger olmağla bu def’a giryân-ı vuslat şâhid-i merâma dest-res-i vusûlden Meysûr ye’s-si küllî ile me’yûs oldu. Lâkin yine ber-muktezâ-yı gayret-i câhiliyye derûn-ı şehre akvâl-i sâlîfe-i tehdîd-âmîzi i‘âde ile ba’s ü tesyîr-i sefir eyledi. Melik Gıyâsüddin bu def’a yedi seneyi mütecâvizdir ki, bu beldenin mevrû‘ât u mahsûlâtına mûr ve milh-i fiten isâbet itmekle bu seneyi [294b] dahi sinîn-i güzeste gibi âfetzede olmuş farz ideriz.

Nazım

Ey şâh-ı gül bubâl ki emr u rûzgâr

Bir matlabı ki dest-i nidâ redd-i şikest-nist?

Nesir: Hemân def‘-i gâilelerine me‘mûr leşker-i sultânînin vusûlünden bir sâ‘at akdem var kuvveti bâzûya götürüp ide bildikleri mel‘anet ü şûrûr ve mazarratı icrâ itsünler zîrâ **el-fursate temurru merre’s-sihâb**¹⁶²⁶ vâkı‘a-i bî-irtiyâbdır haberi ile kâsid-ı Meysûr’u ircâ‘ itdikden sonra yek mâh karîb ve zemân-ı Meysûr ol havâlîde ikâmet ba‘de-zâlik yine cânib-i germ?-sîr-i Horasan’a ric‘at eyledi. Birkaç gün mürûrunda Emîr Hüseyin ecnâd-ı ‘Irak ile Herat’a dâhil ve Melik Gıyâsüddin ile Keşrik’i ‘inân-ı te‘dîb-i muhâlifine ‘âzim oldular. Fezâ-yı kerem-sîr-i¹⁶²⁷ Horasan’da âteş-i harb u kıttâl germ-i işti‘âl bulup Meysûryân’dan ekserini kahr u tedmîre küşte-i gürz ü şîr ü şemşîr eylediler. Lâkin şiddet-i germiyyet-i hevâ tâkat-güzâr-ı leşker ü leşkeriyân olduğundan mûmâ-ileyh Emîr Hüseyin ‘askeriyle ülke-i Horasan’a ve müşârûn-ileyh Melik Gıyâsüddin cânib-i şehir-i Herat’a revân oldular. Melik Gıyâsüddin’in sinîn-i çendinde ‘ale’l-husûs bu sefer-i zafer-eserde küllî hizmeti ve fi’l-hakîka kemâl-i ihlâs u sadâkati rû-nümâ-yâfte olmağla karîn-i nevâziş ü in‘âm bî-hadd ü kıyâs oldu.

Küşte-Şuden-i Şehzâde Meysûr

Rüvât-ı sikât-ı sahîhü’l-kelimât bu vak‘ada bu vechile tahrîk-i hâme-i Belâgat-simât iderler ki, Şehzâde Meysûr Garmsir’de Emîr Hüseyin-i Gürkânî Horasan’da tarh-ı hayme-i ikâmet üzre iken hâkim-i ülkehâ-yı Özbek Köpek ibn Dâvud Hân dahi Meysûr’un **el-fitnetü nâîmetün la‘nehu’llâhu men eykazehâ**¹⁶²⁸ mazmûn-ı münîfine mazhar olduğundan haberdâr oldukda Şâhzâdegân-ı Çağatay’dan İlçigiday ve Rüstem ve Mengli Hoca ve Fulad ma‘iyyetine çil hezâr ‘aded cünûd-ı güzîde-i neber-dâz mâme‘mûr idüp def‘-i fiten-i Meysûr için ba‘s ü tesyîr ve Emîr Hüseyin’e tarafımızdan def‘-i gâile-i Meysûr için leşker-i firâvân irsâl olunmuşdur. Lede’l-vusûl siz dahi ma‘iyyetinizde mevcûd bulunan ‘asker-i Irâk ve Horasan’ı ta‘biye idesiz mazmûnunda mahabbet-nâme tahrîr itmekle ümerâdan Ardây Gazan ve Alkabçı Bektimur’u yirmi bin nefer-i süvârî-i güzîdesine ser-gerde nasb ve leşker-i Çağatay ile mülk-i Kandehar’da mülâkî olmaklık husûsu te’kîd olunduktan sonra hâkim-i Herat Melik Gıyâsüddin ile hâkim-i Sistan’ı ve sâir vülât etrâf ü eknâfi ‘alâ kadri’l-kifâye güzîde ‘asker ile ol cânibe me‘mûr itmekle bunlar dahi piyâde ve süvârî bi’l-cümle kırk bin

¹⁶²⁶ “Fursat bulutların geçtiği gibi geçer gider”.

¹⁶²⁷ “germ-seyr”?

¹⁶²⁸ “Fitne uykuadır onu uyandırana Allah lanet etsin”.

güzîde müsellaḥ leşkerden mürekkeb bir Fulad kal‘a olup ‘âzim-i savb-ı Kandeḥar oldular. Harseng nâm mahalle [295a] vâsıl olduklarında taraf-ı Çağatayî’den Meysûr’un küşte-i samsâm-ı intikâm olduğı peyâm-ı meserret-endâm vürûd eyledi. Ber-vech-i icmâl tafsîli bu ki, Şâhzâdegân-ı Çağatay’da fersah mikdârı kurb-ı ordu-yı Şehzâde Meysûr’a vusullerinde hemân;

Li-müellifihî

Hud‘a ile olur ‘adû mağlûb

Bunda şekk itmesün sakın bir ahad

Kim lisân-ı fasîh ile zîrâ

Didi el-harbu hud‘attun¹⁶²⁹ Ahmed

fehvâsı üzredir zîr-i kef ümerâ-yı Meysûr’u merâtib-i celîle nasbıyla itmâ‘ ile cânib-i hodlarına cümlesini tahvîl itdirdiler. Şehzâde Meysûr ise tavr-ı bî-vefâyî-i rûzgârdan gâfil ve muktezâ-yı meşreb-i ebnâ-yı zemân nifâk u gadr üzre mecbûl olduğundan zâhil olmağla âvân-ı sürûr u elem ve hengâm-ı germâ vü sermâda bana yoldaş ve zemân-ı ‘atşân u cû‘ânı ve eyyâm-ı şib‘ u sîrâbîde, hulâsa her hâlde pâdâş olurlar zu‘muyla mustagrak-ı lutf u kerem ve hâtimân-ı fukarâ vü ra‘ıyyeti binâen âharı gibi harâb ve envâ‘-ı mezâlimi haml u ihtiyâr ile muğtenim itdiğı yâdigârlar mevâ‘id-i ‘urkûbiyye-i hasma firîfte olup bu kadar hukûk-ı nân u nemeki der-ân sâ‘at ferâmûş itmeleriyle;

Nazım

Be-yek sâ‘at be-yek lahza be-yek dem

Perîşân mîşaved ahvâl-i ‘âlem¹⁶³⁰

Nesir; vefkınca her birinin birer etrâfa perâkende vü perîşân olduklarını gördükde bâzîçe-i vâjgûn-ı çarha dem-beste vü hayrân olduğü esnâda Şehzâde Bektût’u dahi semend-i ecel zemîn-i memâta endâhte itmekle bi’z-zarûrî çend nefer ‘ıyâl ve müte‘allikâtıyla;

Nazım

Dahi kimden ümîd-i esdak idersen bilmem ey Nâbî

¹⁶²⁹ Savaş hiledir.

¹⁶³⁰ Bir anda

Alemin ahvali perişan olur

Sabâhın bir nefesde nısfı kâzib nısfı sâdıkdır

Nesir; mazmûnunu tekrâr iderek reh-rev-i gürüz ü firâr oldu. Şehzâdegân-ı Çağatay'dan Emîr İlçikday birkaç nefer çâbü-k-pâ ile se şebân-rûz ta'kîbe şitâb eyleyüp 'âkıbetü'l-emr mânend-i tîr-i kazâ resîde olmağla ser-i Meysûr'u bürîde-i şemşîr ve ehl ü 'ıyâl ve Şehzâde Çuki ile Gâzân'ı beste-i esr ü zencîr ve sâir bulduğı etbâ' vü müte'allikâtını dahi esîr eyledi.

Mesnevî

Çunîn-est âyîn-i îñ çarh-ı pîr

Ezû gâhî şâhî ve gâhî esîr

Gehî nîş bahşed to-râ kâhi nûş

Gehî derd ve geh mâtem ve geh hurûş¹⁶³¹

Nesir: Leşker-i Özbekiân envâ'-ı ganâyimle muğtenimen 'avdet ve sâir sefer-ber olan ümerâ ve 'askeriân dahi me'mûnu'l-gâile mekânlarına ric'at eylediler. Ebû Sa'îd Hân bu peyâm-ı meserretten yeniden fermân-fermâ-yı iklîm-i Îrân olmuş kadar memnûn ve secedât-ı şükr-i ni'am-ı celîle-i ilâhiyyeyi edâdan sonra bu hizmet-i 'azîmede emeği sebk idenleri müstagrak-ı Bahr-i Kulzüm ihsân eyledi. [295b] Ve bu sûr-ı müstevcibü's-sürûru işâ'a içün taht-gâh-ı selâtîn-i iklim-i Îrân-zemîn olan sâlifu'l-evsâf belde-i latîfe-i Sultâniyye'de şehir-âyîne yarlıg-ı kat'ıyyü'l-müfâd sâdir olmağla;

Beyit

Halk-ı Sultânîye ol mertebe mesrûr oldu

Sûrî-u'nin dâiresi dâire-i sûr oldu

Vakfe-i 'Arefe der-Rûz-ı Cum'a

İşbu sene-i mübâreke-i mes'ûde hacc-ı şerîf-i sa'âdet-redîfinde vakfe-i 'arefe-i münîfe rûz-i cum'aya müsâdif itmekle huccâc-ı müslimîn bi-'inâyetihî Rabbü'l-âlemîn mesûbât-ı hacc-ı ekbere nâil ve mazhar olup rütbe-i hacc-ı mebrûr ve sa'y-i meşkûre vâsıl oldular. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih* minhiyyâtında? mazhar-ı füyûzât-ı Hayyu'l-Bârî şeyhü'l-

¹⁶³¹ Bu yaşlı feleğin adeti böyledir
Kimi zaman padişahsız kimi zaman köle
Kimi zaman zehir bahşeder
Kimi zaman dert ve matem kimi zaman hoşku

imâm el-kâmil el-‘allâme el-Cezerî tayyebi’llâhu serâhu ve ce‘ala a‘le’l-cinân mesvâhu hizmetlerinden nakl ider ki, hicret-i Nebeviyye ‘aleyhi efdalü’t-tahiyyeden işbu sene-i ebrekeye gelince bu vakfe ile kâmil yüz mevsim meserret-i resmdir ki, rûz-ı cum‘a ki, fi’l-hakîka ‘ıydü’l-mü’minîndir, vakfeye müsâdif itmiştir.

VEKÂYİ‘-i SENE İHDÂ VE ‘İŞRÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRE

Hafî olmaya ki, işbu sene ihdâ ve ‘işrînde ekser-i mu‘teberâtta vekâyi‘-i Devlet-i ‘Osmâniyye’den vak‘a gayr-ı mastûr ve *Takvîmü’t-Tevârîh*’de ancak vefât-ı Cemâlüddîn Merîmî mezkûrdur. Bu hakîr-i kesîrû’t-taksîr sarf-ı nakdîne-i tettebbu‘ ile zafer-yâb olduğum vekâyi‘-i şettâyı zikr eyledim.

Zikr-i Gazavât-ı Ümerâ-i ‘Osmâniyye

Karîn-i zihn-i ehl-i tettebbu‘ vü hıreddir ki, ümerâ-yı ‘Osmâniyye sabbet ‘aleyhi sicâl mağfîreti’r-Rabbâniyye hıfz u hırâsetine me’mûr oldukları memâlik ü büldânın etrâf ü eknâflarında bulunan a‘dâ-yı dîn-i mübîne meslûlû’s-süyûf gazâ vü cihâddan hâlî olmayup ba‘zı sehlü’l-feth palanka ve kasabât u kurâ makûlerini zamîme-i memâlik-i sultâniyye iderlerdi. İşbu sene-i ‘amîmetü’l-meymenede dahi taraf taraf memâlik-i küffâra akın ve çalup çarpup ekserini tu‘me-i şemşîr-i ‘adû tedmîr ve kimini beste-i ‘ıkâl u zencîr eyleyüp tuhfe-i lâyika ile ba‘zı üserâyı ‘atebe-i ‘aliyye-i sultânîyi tastîr itmeleriyle mazhar-ı nakdîne-i sâbâş u tevkîr ve her birine me’mûr oldukları hidemâtta kemâ fi’l-evvel bezl-i vüs‘ u istitâ‘a itmek husûsunu mutazammın evâmir-i ‘aliyye tahrîr olundu.

Zuhûr-ı Hikmet Garîbe der-Mısır

‘Azîz merhûm dir ki, şehr-i rebîû’l-evvelde Kâhire-i mısır-ı zâtu’l-ehrâmıda müslimîn edâ-i salât-ı cum‘aya meşgûller iken kenâyis-i Nasârâ hedm olunmak fermân olunmuşdur deyü nâgâh min cânibi’llâh bir sada lizâhir ü hüveydâ olmağla herkes fermân-ı gayniyyeyi icrâya sâ‘î olup hemân ol ân Kukes’den? sagr-ı İskenderiyye’ye dek bî-hadd ü gâye deyr-i esnâm mınsef-i? indirâs ile münhedim kılındı.

Zuhûr-ı İhrâk-ı Kebîr der-Mısır

Mersûm-ı sahâyif-i *Hüsnü’l-Muhâzara* kılındığı üzre bi-emrillâhi’l-Meliki’l-Kâhir her bu sâlde belde-i Kâhire’de hâricu’l-vasf ihrâk-ı kebîr-i mütetâbi‘ zâhir ve emâkin-i merkûmeden niçe eyyâm mütemâdî oldu ve bu harîkde Câmi‘-i ibn Tolun ve mâ-havli bâ-serhâ muhterik olduktan sonra bu musîbete İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme müruru? üzre zâhir

sebeb olan rızâ râdan? bir cemâ‘at idi ki, kuvâ-yı tîr-i neft? ile ‘amel itmişler idi. İhrâk bi-emrillâhi te‘âlâ anlara sirâyet idüp anları katl u hark eyledi. Bu esnâda Mısır‘da mebnâ gâlib kenâyis-i Nasârâ münhedim ve bâkîleri menhûb oldu. Niçe müddet esvâk-ı Kâhire‘den Nasârâ-yı meşhûra olmayup zuhûr idenleri bu musibete bâ‘is olduklarından [silik] râst gelen ‘avâmu’n-[silik] idüp ekserini katl [silik].

Garîbe fihâ Eyzan

Yine târîh-i mezkûrede muharrer, ‘umûr-ı garibedendir ki, İmâm Zehebî *Kitâbu’l-İber*‘de [kesik] Bedreddin bin el-Gazâliden naklen zikr itmiştir ki medîne-i Kâhire‘den bir kelb otuz cevır tevellüd idüp lem-yusbak misli kabîlinden bir emr-i ‘acîb olmağla huzûr-ı sultân-ı ‘asra ihzâr olunmuşdur. Herkes imrâr-ı nazar ile tekrâr kelime-i sübhânu’l-Kâdir meşgûl olup melik-i belde zümre-i müneccimîne bu keyfiyyetden istifsâr eyledi. Cümlesi “pes ‘indînâ ‘ilmü bihâ” deyüp gark-ı ‘ırka oldular¹⁶³².

Zikr-i Ahvâl-i Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân

Sultân Ebû Sa‘îd Hân *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* sâhibi tahrîri üzre Karabağ cânibine ‘azîmet itmiş idi. Tuğrilce oğlu Erkiya Gazan oğlan ba‘zı kılâ‘ vü husûn zabt eyleyüp câdde-i itâ‘atden münharif ve zirve-i tuğyâna ‘urûc ile da‘vâ-yı saltanata vülûc itmiştir deyü cânib-i Gürcistan‘dan haber [296a] vürûd itmekle def‘-i gâileleriçün kadr-i kifâye ‘asker ile ümerâdan Fulâd Kayâ nâm merd-i sengîn ü âhenîn neberd irsâl olunmuşdu. Lede‘l-vusûl mütehassın oldukları hisâr-ı metîn kemâl-i bezl-i vüs‘ ile hisâr u tazyîk ve üç gün şebân-rûz i‘mâl-ı a‘mâl-ı edevât-ı harbiyyeden sonra derûn-ı kal‘ada mütehassın ahâlî kemâl ye’s ü hirmân ile;

[Mısır]â‘

El-amân ey ceyş-i sultânî mükerrer el-amân

Nesir; gûyân feth-i ebvâb-ı hisâr ile bâğî-i mesfûru teslîm eylediler. Ser-i bî-devleti teninden cüdâ olup [silik] elinin iktizâ eyleyen nizâmını ba‘de‘t-tanzîm itmâm-ı hizmet-i me‘mûre birle ‘atebe-i ‘aliyye-i Ebû Sa‘îd Hân’a rûy-mâl itdikde hıl‘at-ı girân-bahâ ilbâs olunmağla kadr u şânı terfî‘ ve metrûke-i Sultân Olcaytu‘dan Kutluğ Şâh Hâtûn dahi tezvîc olduğundan kâlâ-yı girân-kadr-i i‘tibârı kât-be-kât [tervîc]? olundu. Bu esnâda kılâ‘-ı ser-haddâtın ba‘zıları muhtâc-ı termîm ve ekserinde mevcûd olan neferât-ı hâfizîn ekall-i kalîl

¹⁶³² Rihlet-i Garîbe der-Mısır..... oldular (Derkenar notu).

olduğu ma'rûz-ı 'atebe-i şehinşâhî kılınmağla tetmîm-i mâlzemeleriçün etrâf ü eknâfa neşr-i yarlıg u tavâmîr kılındı.

Ve bu sâlde şem'a-i harem-sarây-ı 'ismet Sâtı Bey Sultân dâhil-i hibâle-i Emîr Çoban oldu. Yine sene-i merkûmede şehzâde-i Mâverâü'n-nehr Köpek Sultân terk-i 'âlem-i fenâ itmekle şehir-i Karşî'de vâki' mescid-i câmi' civârında defîn-i zemîn olup makâmıyla birâderi Dora Tîmûr kâm-bîn oldu. Müverrih-i âfâk 'Abdürrezzâk muhtârınca bir seneye karîb erîke-nişîn-i hükûmet olup ba'de-zâlik dîger birâderi Terem Şîrîn Hân yedi sene mikdârı pîrâye-bahş-ı Evreng-i Şâhî olmuştur. Ve Emîr Hüseyin Gurkân ki, hâkim-i hıttâ-i Horasan'dır, bu sâl evâhırında fütâde-i bâliş-i bîmârî olup evâil-i muharrem-i sene-i âtiyede nüzhet-gâh-ı bekâ merci' ü medârı oldu.

Vefâte'l-Melikü'l-Müeyyed ez-Mülûk-i Yemen

Benî Resûl'den Melik-i Yemen el-Melikü'l-eşref Mümehhidüddin Ebü'l-Feth 'Ömer bin Yûsuf bin el-Melikü'l-Mansûr 'Ömer sene sitte ve tis'in ve sitte-mi'e rebîü'l-evvelinde vefât itdikde ittifâk-ı küberâ-i devlet ile el-Melikü'l-müeyyed Zeynüddin Dâvud sadr-nişîn-i erîke-i saltanat olunup vezâreti Kādı Muvaffakuddin Sâhib'e tevcîh itmiş idi. Sene-i mersûmede cânib-i maşrika 'âzim olup husûn-ı Hacce'yi? ahz u zabt eyledi. Sene ihdâ ve seb'a-mi'ede tafsîli Müstevvelât'da muharrer ba'zı muhâlifîn zuhûr itmekle i'ânet-i seyf ve hüsn-i tedbîr ile gâile mündefi' oldukdan sonra 'âm-i kâbilde medîne-i Ta'iz'de medrese-i Müeyyedeiyye binâsına şürû' eyledi. Yirmi beş yıl ve çend şuhûr saltanat idüp kubâle-i ta'azzürde Şecer nâm mahalde mebnâ dârende işbu sâl şuhûrundan şehir-i zilhiccenin gurreci gicesi 'âzim-i dâr-ı rahmet-i rahmânî oldu. Meşârik fi'l-'ulûm melik-i kâmil olup fikh-ı Şâfi'î'de müellif-i mukaddime-i tâhir ve *Kifâyetü't-Tahaffuz ve't-Tenbîh* nâm kütübü hıfz itmişti. Ve hadîsi eşyâh-ı ilmden ahz idüp hîn-i vefâtında kitâbhânesinde mi'e elf mücelled kitâb bulunduğu *Târîh-i Cenâbî*'de musarrah ve mastûrdur. Sadr-ı saltanata oğlu Melike'l-Mücâhid 'Ali nihâde-pâ olmuştur. Müşârün-ileyhin mûmâ-ileyhden gayrı halkı yoğidi. Vâlidî intikâlinde Ta'iz'de bulunup ittifâk-ı a'yân ile melik-i Yemen oldu¹⁶³³.

Vefât-ı Cemâlüddîn Merîmî

Kibâr-ı 'ulemâ-i Yemen'den keşşâfü'l-Kur'ân el-kādî beyne'l-hakk ve'l-batılân a'lemu'l-ulemâi'l mütebahhirîn ve efzâlü'l-fuzalâi'l-müteverri'in yenbû'u fezâili şettâ lâbisü'l-bestetü'z-zühed ve'l-vera' ve't-takvâ eş-Şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-'allâme

¹⁶³³ Vefâtü'l-Melikü'l-Müeyyed..... Oldu (Derkenar notu).

Cemâlüddîn Ahmed Merîmî ‘aleyhi rahmeti’l Meliki’l-kavâ bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular. Mütercem-i müşârün-ileyh kütüb-i tabakâtıda zikr olunduğu üzre zümre-i fuhûlden ma‘dûd bir vücûd idiler.

İntikâl-i Muhammed Sincârî¹⁶³⁴

Kezâlik bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı cinân olan ser-çeşme-i fuhûl-ı kümmelînden biri dahi a‘lemü’l-fuzalâi’l-mükemmelîn eş-Şeyh el-imâm el-fâzıl el-‘âlim el-‘allâme Muhammed bin ‘Abdürrezzâk? ibn Muhammed bin Mahmûd es-Semerkindî el-Buhârî es-Sincârî ‘aleyhi’r-rahmeti Rabbihi’l-Bârî hizmetleridir. Nigâşte-i sahâyif-i *Tâcü’t-Terâcim* kılındığı üzre sene hamse ve seb‘în ve sitte-mi’e târîhinde kadem-nihâde-i mehd-i vücûd olup hıttâ-i Mardin’de nasb [kesik] ikâmet itmişler idi. *İddetü’t-Tâlib* nâm kitâbı tasnîf idüp işbu sâl ramazânında vefât itdiler. Kitâb-ı mesfûrda mezâhib-i erba‘adan mâ‘adâ mezheb-i Dâvud-i Şî‘î olduğunu mûmâ-ileyh zikr itmiştir, vallâhu te‘âlâ a‘lem.

Vefât-ı Muhibbüddin ibn Reşîd

Ferîd-i dehre ‘adâleten ve celâleten vahîd-i ‘asra hıfzan ve edeben ve şehâmete mütâla‘a bi’l-‘arûz ve’l-belâga ve’l-‘arabiyye Muhibbüddin Ebû ‘Abdullah Muhammed bin ‘Ömer bin Muhammed ibn ‘Ömer bin Reşîd el-fihri¹⁶³⁵ es-sebti el-ma‘rûf bâ Bin¹⁶³⁶ Reşîd ‘aleyhi rahmeden el-mecîd sâhib-i *Târîh-i Gırnata* lem yer ‘aynu’z-zemân mislehu şihâm kesîrû’s-simâ‘ ‘ale’l-isnâd tâmmü’l-‘inâye bi-sunnâ‘a el-hadîs [kesik] el-vakâr ve’s-sekîne hüsnü’l-hulk kesîrû’t-tevâzu‘ rakîk [kesik] fukarâtıyla ba‘de’l-vasf-ı Mısır u Şâm ve [kesik] hadîs-i şerîf için rihlet idüp [kesik] Dimyâtî ve Ebû Elmîn ibn‘Asâkir ve kutb [kesik] misillü fuhûl-ı kirâmdan istimâ‘ itmiştir. Ve tahsîlini müştemil ve fûnûn-ı kesîreyi [kesik] altı cild bir Kitâb-ı belâgat-nisâb te‘lîf idüp meylü’l-‘ayba fî-mâ cem‘ bi-tûli’l-kanîbe fî’r-rahl ilâ Mekke tabibe tesmiye itmiştir. İşbu sâlde medîne-i Fâs’da vefât itdi dimişdir¹⁶³⁷.

VEKÂYİ‘-i SENE İSNÂ VE ‘İŞRÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE’L-HİCRETİ

Hafî olmaya ki, bu sâlde dahi ekser-i kütüb-i tevârihde vekâyi‘-i ‘Osmâniyyeye dâir vak‘a meskût-ı ‘ayndır. *Takvîmü’t-Tevârih*’de ise Râziyüddin’den gayrı bir mâdde gayr-ı mastûrdur. Nişâncı Paşa *Târîh-i* muhtasarında Burusa vak‘asını bu sâlde olmak üzre serd-i makâl itmekle bi-‘ibâretihî dîbâce-i vekâyi‘-i [296b] sâl-i meserret-iştimâl kılındı.

¹⁶³⁴ “Buhârî”?

¹⁶³⁵ “Fehri”?

¹⁶³⁶ “Bi-ibnü’r”?

¹⁶³⁷ İntikâl-i Muhammed Sunhârî.....dimişdir (Derkenar).

Vak‘a-i Burusa ber-Re‘y-i Nişancı Paşa

Mahrûse-i Burusa gâyet sa‘b hisâr olmağla Kapluca cânibinden şehre havâle müslimânlar bir kulle yapup ba‘zı âdemlerle ‘Osmân Gâzî karındâşı oğlu Aktimur nâm bahâdırı ânda koyup ve dağ tarafında dahi bir havâle kulle yapup ba‘zı kimesnelerle kulu Balabancık nâm bahâdırı koyup nâhiyesinde olan köyler zabt olunup taşra âdem çıkartmaz oldular. Kal‘a halkı açlıktan zebûn olup Şehzâde Orhan’a kal‘a ve şehri teslîm eylediler, fi sene 722. Lâkin cumhûr-ı müverrihîne muhâlif bir kavî-i mücerred olduğı ehl-i elbâba gayr-ı hafidir.

Zikr-i Ahvâl-i Emîr Timurtaş

Matla‘ü’s-Sa‘deyn müellifi dir ki, hâkim-i Rûm olan Emîr Timurtaş ki, Emîr Çoban’ın bere-i ganem-i sulbüdür, memleket-i merkûmede mukaddemâ zuhûr iden eşkıyânın gâilelerini def‘ ve niçe kılâ‘ vü bıkâ‘ı teshîr ü feth misillü hidemâtda bulunmağla mest-i halbe-i? ‘aceb ü gurûr olup ismine sikke kat‘ u darbına mübâderet ve esnâ-yı hutbede nâmına Mehdî-i âhirü’z-zemân ‘unvânın izâfe itdirüp hükkâm-ı Şâm ve Rûm’dan istimdâd ile teshîr-i ‘Irâkeyn ve Horasan itmek fikr-i fâsidine cesâreti vâlidî Emîr Çoban’a ihbâr oldukda huzûr-ı Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’a varup, “sâye-i devlet-i ‘âlem mültecânızda Timurtaş bir kayser-i ‘âlem-gîr olmak sevdâsına teba‘iyyet ile münharif-i şâhrâh-ı inkıyâd u itâ‘at olmuş, eger bu ‘abd-i direm-i harîdenize fermân-ı ‘âlî-şân buyursanız giriftâr-ı aglâl u zencîr idüp ma‘rûz-ı ‘atebe-i ‘aliyyeniz itmek bi-‘avnihî te‘âlâ şûrb-i mâdan esheldir” deyü istîzân eyledi. Ebu Sa‘îd Hân ente ve zâ mefhûmuyla cevâb virmekle ‘illet-i nikrîse mübtelâ ve hengâm şiddet-i şitâ iken dahi kemâl-i gayret ü hamîyyetinden irtikâb-ı envâ‘-ı ta‘b u meşâk ile ‘azm-i cânib-i veled-i ‘Ak eyledi. Emîr Timurtaş def‘-i gâilelerine bi’z-zât vâlid-i mâcidinin vürûdundan habîr ü âgâh oldukda ser-i bâğîsine müctemi‘ ümerâ ve erkân ve a‘yânıyla ba‘de’l-meşvere iş‘âl-i nâire-i kıttâle karâr verilmişken taraf-ı ba‘zı ehl-i hiredden;

Büyût

Timurtaş râ-guft ferzâne-i

Peder âmed u nîst bî-gâne-i

Me-kuş ez-peder ser bi-ters ez-Hudây

Meber şerm-sârî beher dü serây¹⁶³⁸

Nesir; mazmûnuyla vâdî-i salâha irşâd olunup, taraf-ı vâlidinden dahi va'd u mevâ'id-i kesîre îrâd olunmağla;

Nazım

Bâ-cürm ü güneş ez-deri 'acz u rehi zârî

Bâz âmedem hâh bukuşed hâh nigehtâr¹⁶³⁹

Nesir; magzâsıyla etvâr-ı güzeştesine te'essüf ü inkisâr-künân pîşgâh-ı vâlîde ihzâr olundukda Timurtaş'ı bu çeh dalâlete [297a] fütâde vü endâhte idenler havâle-i pençe-i şemşîr ve püserini der-kayd-ı zencîr ma'rûz-ı 'atebe-i şâh-ı cihân-gîr eyledi. Sultân Ebû Sa'id Hân **Ve'l-kâzîmîne'l-gayza ve'l-âfine 'ani'n-nâs**¹⁶⁴⁰ fehvâ-yı mu'ciz-ihtivâsına ittibâ'en ve pederinin hâtırına ri'âyeten sahâyif-i taksîrâtına hâme-i safh ve 'afv keşîde kılınup yine hükûmet-i Rûm ibkâ vü te'bîd olundu.

Velâdet-i Sa'deddîn-i Taftazânî

Yine *Matla'ü's-Sa'deyn* safahâtında keşîde-i silk-i sutûr-ı beyân kılındığı üzre işbu sene-i 'amîmetü'l-meymene şuhûrunda şehr-i saferü'l-hayr zarfında mısabâh-ı rumûzü'd-dakâyık ve miftâh-ı künûzu'l-hakâyık kâmûs-ı muhît-i fezâil cevher-gân-ı fevâzıl vâsıl-ı lübb-i ferâyâ-yı mecmû'-ı ma'ârif vâkıf-ı makâsıd ü metâlib ve mevâkıf mühezzebü'l-hallâk 'aybü'l-a'râk [silik] hayl-i kümmelîn maksûd-ı cümle-i muhakkıkîn a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-ulemâi'l-müteverri'in [silik] bî-misl ü hemâl ve bî-medânî eş-şeyhe'l-imâm el-'âlim el-kâmil el-'âmil cenâb-ı mevlânâ sa'du'l-millete [kesik] Mes'ûd bin Ömer et-Taftâzânî esbaga 'aleyhi sicâl füyûzâtu'r-Rabbânî hizmetleri ber-vech-i müsâferet oldukları debistan-ı 'âlem vesî'a-i ervâhdan kadem-zen-i mehddir. Sahâne-i nüzhet-gâh-ı eşbâh [olup] vücûd-ı feyz-âlûdlarıyla kımât-ı dünyâyı teşrîf ve zât-ı ma'rîfet-nümûdlarıyla rahle-i âgûş-ı peder ü mâderlerin taltîf buyurdular. Maskat-ı re'sleri müverrih-i merkûm rivâyeti üzre muzâfât-ı ülke-i nisâdan ez-tevâbi'-i nâhiye-i Taftazan karyetu'r-ricâl nâm kend-i müteyemmin-me'âldir. Mirkât-ı süllem kasr-ı sinn-i 'âlîlerinden sitte ve 'aşereye henüz kadem-nihâde

¹⁶³⁸ Büyük bir alem Timurtaş'a söyledi
Baban geldi ve yabancı değil
Babanın başını kesme Allah'tan kork
İki dünyada utangaçlardan olma

¹⁶³⁹ Suç ve günah ile acizlik kapısından ve yolundan sızlayarak geldim
İster öldürsün ister korusun tekrar geldim

¹⁶⁴⁰ "Öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir". *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/134.

olduklarında meşgûl-ı emr-i tasnîf ve ittifâk-ı müverrihîn üzre ibtidâ *Şerh-i Sarf-ı Zencânî*'yi te'lîf itmişlerdir. 'İdâd-ı sâl-i sinn-i latîfeleri seb'îne yetmiş idiği sene isnâ ve tis'în ve seb'a-mi'ede hatm-i Mushaf-i 'ömr-i 'azîz idüp belde-i Serahs öyle vücûd-ı şerîfinin merkad-ı rahmet-mirsadıyla şeref-yâb ve âteş-i sûzunun hasretiyle kebed-i 'ulemâ mânend-i kebâb oldu. Evâil-i hâllerinde kutbü'l-'ârifin ve gavsü'l-vâsılîn kibrîtü'l-ahmer eş-şeyhü'l-güzînü'l-ekber;

Mısra'

Kaddeseallah sırrehu'l-athar

Nesir; ve nefe'an'llâhu bi-füyûzâtihî ve şefâ'atihî hazretlerinin *Kitâb-ı Bâhiru'l-Nusûs* fusûslarına redd-i tahrîr eyleyüp sonra rû'yâ-yı meşhûre hasebiyle tâib u nâdim olup redlerine redd-i terkîm itdiler. İnşâallâhu te'âlâ bâkî terceme-i ahvâlleri tafsîlen mahallinde zikr ü beyân olunur.

Zikr-i Fevt-i İmâm Raziüddin

'Âlim-i Mekke şeyhe'l-imâm el-'âlim el-'âmil el-fâzıl el-kâmil Raziüddin Taberî sabbe 'aleyhi sicâle mağfiretihi'l-Bârî işbu sâlde hatm-i kırâ'at-ı 'ömr-i latîf ile dâr-ı fenâdan mülk-i bekâya hicret ü rihlet itdikleri merhûm Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh*'inde zîb-i sutûr-ı safahâtdır.

[297b] VEKÂYİ'-i SENE SELÂSE VE 'İŞRÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE 'ALÂ SÂLİHİ'T-TAHİYYE

İşbu sâlde vâki' olan fütûhâtta müverrihîn-i be-nâm ihtilâf itmeleriyle muhtâr-ı Kâtib Çelebi *Düstûrû'l-'Amel* ittihâz olunup vâki' olan ihtilâfa dahi mahalliyle işâret olunmuşdur.

Zikr-i Feth-i Konurapa-râ Bi-Şinav?

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde ve *Fezleke-i Kebîr*'inde hısn-ı Konurapa fethini işbu sâl-i nusret-iştîmâlde vâki' olmak üzre bast-ı makâl idüp Nişancı Paşa merhûm dahi muhtasarında bu vechile def'-i kîl u kâl itmiştir. Hafîdi Ahmed Efendi merhûm *Mir'ât-ı Kâinât*'da yedi yüz on yedide feth olundu deyü tahrîr, Solakzâde Hemdemî şâhzâde-i ekrem kurretü'l-'ayn-ı şâhenşâh İskender-i 'ilm Sultân Orhan-ı Dârâ-hadem tâbe serâhu hizmetlerinin Çadırlu Tatarı'yla vukû' bulan muhârebelerinden sonra serdâr-ı ekrem nasb olundukda bi-'avnihi te'âlâ ve bi-nasrihi muvaffak oldukları fütûhâtta olmak üzre târîhinde tastîr ider. *Câmi'ü't-Tevârîh* câmi'i Burusa-i mahrûse fethinden sonra yine 'ahd-i saltanat-ı

‘Osmân Hânî’de feth olundu dimişdir. Ba‘zı müverrihîn dahi bu kavle ittibâ‘ itdiler. Lâkin her birinin ‘adem-i sıhhati sıyâk u sibâkı ednâ te‘emmül ile ma‘lûm-ı ehl-i hıred ü elbâb olur. Kavl-i esah bu bâbda Kâtib Çelebi merhûmundur.

Mâ-bâz be-kıssa-i Hodâyim

İşbu sâl-i nusret-iştimâl ve zafer-me‘âl evâilinde zafer-i bâhirü’ş-şeref hazret-i şahenşâh-ı Dârâ-sipâhdan gazanfer-i mîşezâr-ı megâzî hizebr-i ma‘reke-i Konur Alp Gâzî’ye el-yevm ism-i sâmisine intimâ vü izâfe ile elsine-i havâss u ‘âmda mânend-i mesel-i sâir dâir olan hisârın bi-nasrihî te‘âlâ ve bi-havlihî feth ü teshîri senden matlûbdur mazmûnunu muhtevî emr-i cihân mutâ‘-ı vâcibü’l-ittibâ‘ vârid olmağla, dilîr-i ma‘reke-i perdâz müşârün-ileyh esbagallahu zılâle ve sâle ‘aleyhi dahi ber-mûceb-i emr-i ‘âlî-şân ma‘iyyet-i bahâdırâsına me‘mûr ‘akd-i mâiye resîde guzât-ı müslimîn ile müste‘înen bi-lutfihi’l-Müste‘an hisâr-ı mersûma revân oldular.

Lede’l-vusûl derhâl hisâr u tazyîka mübâşeret ve derûn-ı hisârda mevcûd a‘dâ-yı dîne neşr-i sihâm ü sünge mübâderet eylediler. Çend rûz mürûrunda sûret-i şâhid-i feth ü zafer mânend-i şems-i subh nümâyân olup hulâsa-i kelâm ikdâm-ı akdâm-ı metânet-i leşker-i ‘Osmâniyye ve imdâd-ı cünûd-ı gaybiyye-i subhâniyye ile;

[Mısr]â‘

Ol hısn-ı nazenîn ve hisâr-ı felek-medâr

Nesir; dahi dâhil-i kalem-rev-i şehriyâr-ı ‘âlî-vekâr olup emr-i hırâsetini icrâya fâtih-i gâzî-i müşârün-ileyh me‘mûr ve anların ism-i sâmilîleriyle mersûm u meşhûr oldu. [298a] Bu peyâm-ı meserret-encâm ma‘rûz-ı ‘atebe-i ‘aliyye-i pâdişâh-ı Dârâ-gulâm kılındıkda hıl‘at-ı vâlâ-yı tevkîr ü iclâl irsâl olunup bi-mennihî te‘âlâ zikr-i âtî Akyazı fethinde dahi bezl-i makdûr itmeleri husûsunu müştamil emr-i ‘âlî-şân îsâl olundu. Hafî olmaya ki, *Kitâb-ı Atlas* mütercimi Dımışkî Ebû Bekr Efendi merhûm *Coğrafya-yı Kebîr*’inde zikr ü tahrîr itdiği üzre Konurapa Eskûbi cenûbunda Bolu’dan yek menzil garba yirmi karyelü bir kazâdır. Mûte‘addid hânları ve hafta bâzârı vardır. Hâlâ tevâbi‘-i livâ-i Bolu’dandır. Mahsûlu surh-gûn erzdır. Ancak kaymağı dillerde meşhûr ve efvâh-ı nâsda cümle-i büldândan bu mahsûlu fâhir olmak üzre mezkûrdur. Taraf-ı cenûbda Uğru Suyu dimekle ma‘rûf bir nehir cârî olup Efnatlu gölüne mansab olur. Düzce-bâzârı didikleri bunun bir şâhrâh olan hânları ve anın etrâfında derûn-ı cibâlde çend karyesinden ‘ibâretdir ki, bâzârı Hânut-ı mersûme yanında durur. Ve dahi çeltükleri enhârı meyelândan gelen sudan saky olunur. Ahâlîsi terbiye-i câmûsa fevk mâ-

yetasavver mâillerdur. Ve Bolu ve Mudurnu etrâfında vâki‘ cibâlinde vuşuk ve zerdavâ didikleri hayevân bulunur. Kezâlik cibâlinde mâkiyân-ı beyâbânî bulunur şekilde vâhid ve cüssede kebîrdur. Esnâ-yı fetihde ma‘mûr u müstahkem hisârı var idi. Hattâ şu‘arâ-yı selef Zebedî vasfında bu beyti demişdir ki sebt olundu.

Beyit

Konurapa kaymağından gayrı yokdur

Leb-i dildâre ey dil vech-i teşbîh

Zikr-i Feth-i [H]isâr-ı Akyazı-râ

Bunda dahi ihtilâfât-ı kesîre vardır. Ba‘zı müverrihîn Burusa fethinden sonra ve ba‘zıları on yedi târîhinde ve kimi Karaceyş fethinden sonra ve kimi Akçahisar feth olunduğu sâlin ferdâsında feth olunmuşdur deyü serd-i makâl eylediler. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm ve muhtasar sâhibi Nişâncı Paşa bu târîhte feth olundu deyü tahkîk itmeleriyle, bu husûsda dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı düstûrû’l-‘amel ittihâz olundu. Akyazı fethine Akçakoca ve Konur Alp nâm merdân-ı bahâdırân taraf-ı hazret-i sâhib-kırân-ı devr ü zemândan me‘mûr olmalarıyla kifâyet mikdârı guzât-ı muvahhidîn ile muhâsara olunup etrâf-ı erba‘adan derûnuna seng u sihâm endâhte kılınmağla bi-‘avnihi te‘âlâ evkât-ı cüz’î zarfında feth ü teshîr olunup mersûm-ı sahâyif-i memâlik-i Husrev-i kişver-gîr kılındı. Bunun dahi hıfz u hırâsetine hizebr-i icâm-ı nasr u megâzî Konur Alp Gâzî me‘mûr olup etrâf ü eknâfında olan ba‘zı kurâ vü kend ve zıyâ‘ bu fethde hidemâtı sebk eyleyen guzât-ı müslimîne tîmâr tevcîh olunmağla her biri mesrûr kılındı. [298b] Ma‘lûm ola ki Akyazı, Sabanca ve İznikmid’den şâhrâh-ı Bolu üzre bir menzildir ki, el-yevm Hendek bu kazânın kasabasıdır. Hâlâ Hudâvendigâr Livâsı tevâbi‘inden olup câmi‘i ve hafta bâzârı ve hânları vardır. Hîn-i fetihde bir metîn ü müstahkem hisârı var idi, bu iki fethde dinilmişdir.

Târîh

Mehemmedîlere sultân ya‘nî Hân-ı ‘Osmân

‘Adû kılâ‘ını feth itdi kaldırıp nâmın

O mîr-i gâzînin el-hak celb-i niteliksiz

Kılıcın eyledi keskin aldırıp kâmın

Gelüp yediler o dem didiler bu târîhi

Konurapa Akyazı oldu ya? ehl-i İslâmın

Feth-i Mudurnu ber-kavl-i Ba‘zı

Hafî olmaya ki kibâr-ı müverrihîn târîh-i fethi yedi yüz otuz ikide ‘asr-ı bâhiru’n-nasrı Orhânî’de vâki‘ olan Mudurnu fethini Nişâncı Paşa *Muhtasaru’t-Tevârîh*’de ve Hafîdi Ahmed Efendi *Mir’ât-ı Kâinât*’ında işbu sene selâse ve ‘işrînde vâki‘ olmuştur deyü tahrîr, *Câmiü’t-Tevârîh* sâhibi Akyazı ile ma‘an Burusa-i mahrûsa fethinden sonra tastîr eylemişlerdir. Ba‘zı müverrihîn ise güncâyış-i havsala-i tahrîrden bîrûn habt u hatâ itmişlerdir. Lâkin bu bâbda kibâr-ı müverrihîne ittibâ‘an tabaka-i Orhânî’de zikr olunup bu mahalde ihtilâfâta işâreten çend satır tahrîr olundu.

Zikr-i Mezâlim-i Emîr Çoban

Hafî olmaya ki, *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* müellifi ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî bir garîb kıssa nakl ider ki, fî’l-hakîka mûcib-i teyakkuz-ı ehl-i hîred olup te’lîf-i kütüb-i tevârîhden maksûd bu gûne ecellü’l-‘acâyib-i ‘iber-âmiz vekâyî‘ ketb ü tahrîr itmekden ‘ibâret olmağla ber-vech-i icmâl meâli terkîm olundu. Hıttâ-i Hemedan sâkinlerinden Kādî Muhammed nâm hatîb-i mâder-i bi-baht ki dâimâ;

İsâbet

Tarîk-ı sünnete uy ey hatîb-i hoş...

Hevâ-yı nefsine uyma bizim imâm gibi

Nesir; fehvâ-yı sâbitu’l-mazmûnunu ‘adem-i ısgâ ile ma‘rûf ve subh ü mesâ icrâ-yı mel‘anet kaydında olmağla maftûr u meşhûr idi. Bir gün re‘âyâdan bir fırka ile husûsun mâ-nizâ‘ları vâki‘ olmağla ‘âdet-i me’lûfesi üzre dâ‘iye-i ahz-ı sâr ile bir dâm-ı dil-firîb îcâd eyledi ki, pâdâş-ı iblîs olan ol habîs-i pür telbîsin îcâd itdiği dâm-ı mekîdet-encâm bâ‘is-i harâbî-i dâr u diyâr oldu. Ya’nî çend ‘aded kîbâle-i köhne peydâ idüp huzûr-ı Emîr Çoban’da böyle bast-ı müdde‘â eyledi ki sâbıkâ Hülâgû Hân Bağdâd-ı behîşt-âbâda ‘âzim oldukda vâlid-i mâcîdiniz Melik ‘Âdil bin Tûrân bahâdırı feth-i Kürdistan’a me’mûr eyleyüp ba‘de’t-teshîr Nâz Hâtûn’u dahi esîr itdikden;

Li-müellifihi

Zabt itse ‘Acemi dil ile cânı ger ol şâh

el- ‘Abdü ve mâ-yemlikühû kâne li-mevlâhi

Nesir; fehvâsı üzre taht-ı tasarrufunda olan emlâki pederinize ve el-yevm [299a] sultânıma intikâl itmişdir. Senedâtı bir takrîb ile vâsıl-ı dest-i hakîr olmağla hâk-i pâ-yı devlete ‘arza zu‘mumca hizmet ‘addiyle cesâret eyledim. **Bâkî emr men lehu’l-emrindir.** Pes Emîr Çoban bu hizmet mukâbili hatîb-i mersûmu mustagrak-ı lutf u ihsân eyleyüp bu mâddenin imâma ve halefini kable’t-taharrî emlâk-i merkûmenin zabtıçün taraf-ı sultânîden evâmîr ısdâr itdirüp taraf taraf mübâşirler ta’yîn itdirdi. Ez-cümle ülke-i Kazvîn ve cânib-i Harkan ve belde-i Hemedan ve havâlîlerinde lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâ kimesnenin mübâşirler emlâkini zabt eyleyüp mâl-ı firâv[â]n bedeli yine tevcîh eylediler. Bu hâlet-i garîbe vukû‘undan âh-ı mazlûmân resîde-i evc-i âsmân olup ekser-i agyâr içün nâfile zahmet neme gerek deyü zirâ‘at ve hırâsettenden fâriğ oldular. Emîr Elsen Kutluğ ve Hoca Reşîd ki hayrhâhan-ı devlet-i Olcaytu’dan idiler. Hezâr bâr nush u pend ile Emîr Çoban’ı vâzı‘u’l-yed olduğu mahallerden gayrıya dest-i dırâzîde olmamak üzre gücile iknâ‘ itmişler idi. Sultân Olcaytu mezra‘a-i dünyâdan savb-ı bekâya irtihâl eyleyüp erîke-i saltanat ü ikbâl Ebû Sa‘îd Hân’a intikâl itdikde sâlifü’z-zikr hatîb-i müfsid ve habîs mahâll-i mezkûrenin ekser-i emlâkini muhtevî iki yüzden mütecâviz hucec ü temessükât peydâ ve kendi emlâkimden bir mahalli ta‘mîr ü ihyâ iderken cenâbınıza olan kemâl-i hulûsum berekâtıyla dest-res-i vusûl buldum deyü yine Emîr Çoban’a ihdâ vü tenfizine envâ‘-ı desîse vü vesâvis ile ber-vech-i hayrhâhî şu rütbe igrâ eyledi ki gûyiyâ çantada kekliği ve ceyb-i iddihârında mâ-meleki mesâbesinde zann eyleyüp tekrâr zabt-ı emlâk içün şedîd ü ekîd mübâşir vâsıtasıyla neşr-i emrde yarlıg eyledi. Bu def‘a vukû‘ bulan mezâlim şu rütbeye resîde oldu ki, herkes iki yüz sene mütecâviz eben ‘an-ceddin vâzı‘u’l-yed oldukları emlâklerinden külliyyen me’yûs ve zirâ‘at erbâbı birisine hezâr zahmet keşîde olarak hâsıl itdikleri mahsûllerinden kendülere şey-i kalîl belki ekall-i kalîl virilüp ez-kadîm me’lûf olduklarını talep itdiklerinde bu mikdâra dahi dest-res-i vusûl bulduğunuza hezâr be-hezâr şükr idin ‘öşr-ı mezâri‘ Nâz Hâtûn ibn Mikdârest deyü cevâb virmeleriyle herkes hırâset ü zirâ‘atdan ferâgat eyleyüp gamm-ı âh u fîgân ile me’nûs oldular. Siyyemâ ahâlî-i belde-i Kazvîn emlâklerinden şu rütbe nefret itdiler ki, ‘an-aslin seh hezâr dînâr kıymet ile fûrûht u harîd olunan mezâri‘ seh dînâra fûrûht olunup ana dahi kimesne sâhib çıkmayup [299b] levlâ el-mel‘ûnete fî-‘ankahâ mesel-i kadîmi işbu vak‘a-i muzlime zuhûrunda cedîden elsine-i enâmda sâir oldu. Pes re‘âyâ fukarâsı etrâf ü eknâfa kemâl-i hüzn ü inkisâr ile perîşân ve mübâşirler mâl-ı Kârûn iddihârıyla gûyiyâ zu‘m-ı fâsidlerince kesb-i ‘unvân eylediler. İllâ la‘netu’llâhi ‘ale’z-zâlimîn giderek bu hâletden esâs-ı saltanat-ı Îrân münhedim olmak vâdîleri

nümâyân olmağla Hoca Tâcüddîn ‘Alî Şâh bir rûz Emîr Çoban’a buna asl-ı tavr bî-ma‘nadır. Eben ‘an-ceddin müstağrak-ı ni‘am-ı celîlesi olduğumuz Devlet-i ‘Aliyye müşrif-i harâb oldu deyü kazıyyeden bî-haber ü âgâh idüp dest-i dırâzîde olduğu emlâke bedel memleket-i Rûm’dan ihtiyâr itdiği memâlik bi-emr-i şehinşâhî kendüye temlîk olduğundan mâ‘adâ Hoca kendi mâlından kırk bin altun izâfesiyle Emîr Çoban’ı gücile irzâ eyleyüp min-ba‘d evlâd ü evlâdından ile‘l-inkırâz bu şurûta mugâyir hareket idenlere la‘n olunmak üzere dest-i mezâlim-peyvestinden muhkem senedât u hücec ahz eyleyüp zeylleri **femen beddelehu ba‘de mâ-semi‘ahu fe-innemâ ismuhû ‘ale‘llezîne yubeddilûnehû**¹⁶⁴¹ el-âye tastîr olunup ‘ibâd-ı büldân u kurâyı bu vechile tahlîs eyledi. Türkî’de bir yaramazın yedi mahalleye zararı dokunur meselinin mazarı böyle mevâddan ma‘lûm olur. Nitekim **ulû‘l-elbâb şeyâtînü‘l-ins akvâ mine‘l-ebâlîs**¹⁶⁴² demişlerdir.

Vefât-ı Hoca Tâcüddîn ‘Alî Şâh

Ânifen mersûm-ı sahâyif kılınan Tâcüddîn Hoca ‘Alî Şâh ki, sadr-nişîn-i mesned-i vezâret Sultân Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’dır, işbu sâlde ser-dâde-i bâlîn-i bîmârî olup etibbâ-yı hilâfet-i mevsûf egerçi tedbîr-i mu‘alecâtta mikdâr-ı semse kusûr itmediler, ancak mübtelâ olduğu ‘illet şârib-i halbe-i mazmûn-ı

Lü‘lû‘l-mevt kemmiyyet ve küllü’n-nâs

În kâne fakîr-i âvân kâne sultânen

olmağla virdikleri edviye kendince kuvâsına za‘f ve za‘fina kuvvet virmekle çend eyyâm mürûrunda Uvcân demekle müşârün-bi‘l-benân mahalde gencûr-ı ervâha teslîm-i nakdîne-i cân ile terk-i rûh-ı revân eyledi. Bâ-fermân-ı hâkânî na‘şî belde-i Tebrîz’e irsâl olunup cümle-i âsârından olan câmi‘i kurbünde i‘dâd itdiği türbesine defn olundu. Müverrih dir ki, ‘ahd-i saltanat-ı Moğoliyân’da mesned-nişîn-i sadr-ı vezâret olanlardan Hoca Tâcüddîn’dan gayr-ı hatf-ı enfe intikâl itmiş zât bulunmadığında ehl-i tevârih ve haber bi‘l-cümle ittifâk itmişlerdir. Hidemât-ı sâbıkasına binâen câh-ı metrûkesi olan mansıb-ı vezâret dü püserinden birine tevcîh ü ‘inâyet buyurulmak egerçi melhûz-ı pâdişâh-ı vâlâ-câh idi, lâkin ez-kadîm beyne‘l-ihve cârî olan münâfese ve hased muktezâsı üzere [300a] beynlerinde münâza‘at-ı kesîre ve harekât-ı nâ-marziyye zuhûrundan nâşî ikisinin dahi muâhaze ve küşte-i şemşîr

¹⁶⁴¹ “Her kim işittikten sonra vasiyeti değıştirirse, günahı ancak onu değıştirenlerin boynunadır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/181.

¹⁶⁴² İnsî şeytanlar iblislerden daha beterdir.

kılınmaları bâbında tenbîh-i sultânî vürûd itmekle mâ-meleklerini fedâ ile gücile tahlîs oldular.

Nazım

Hiç düşmen be-düşmeni niküned

Ki küned merdî bihired bâ-hod¹⁶⁴³

Nesir; ol esnâda mansıb-ı vâlâ-yı vezâret nâib-i Emîr Çoban Rüknuddin-i Sâni'ye tevcih olundu. Mezbûrun menşe'i şîrâz ve meskeni belde-i Nahçıvan olup ceddi olan Zıyâulmülk nâzır-ı çeyş-i Sultân Muhammed Harezmşâh idi. Celâlüddîn Harezmşâh'ı sâhil-i nehr-i Sind'de Cengîzyân münhezim itdikde cânib-i Sind'e 'atf-ı 'inân itmiş idi. Merkûm Ziyâ dahi ma'yyet üzre Hind'e 'âzim olup ba'de'l-mürâca'a iltifât-ı 'azîme mazhar ve merâtib-i sâmiyeye irtikâ ile muvakkar olmuş idi. Nebîresi müşârün-ileyh Rüknuddin Murtakî sinn-i bülûğ oldukda ihtiyâr-ı hizmet-i Emîr Çoban itmekle veled-i sulbîsi makâmında fevk mâ yutasavver terbiyede kusûr itmeyüp, ânifen terkîm olunduğu üzre Hoca Tâcüddîn fevtinden mekîn-i sadr-ı vezâret oldu. Lâkin cibilliyetinde merkûz olan habâset muktezâsınca küfrânü'n-ni'am olmağla küşte-i tîg-ı tedmîr olunduğu bi-mennihî te'âlâ sahâyif-i âtiyede zikr olanacaktır. Müteveffâ Hoca 'Ali Şâh sahâyif-i güzeşte şehâdeti mastûr Hoca Reşîd'in envâ'-ı desîse ile katline bâ'is olan yâdigârdır, tecâvezallahu 'an-seyyiâtihi.

Vefât-ı Kemâlüddîn

Müverrih-i âfâk Şeyh el-imâm el-kâmil el-fâzıl kıdvetü'l-müverrihîn 'umdetü'l-kâmilîn Kemâlüddîn bin Kutlu? 'Abdürrezzâk esbaga 'aleyhi sicâl rahmete Rabbehü'l-Hallâk işbu sâl-i selâse ve 'işrînin takrîben evâsıtında nüsha-i sâliha-i 'ömr-i 'azîzi resîde-i hatm ü intihâ olmağla müntekıl-i dâr-ı bekâ olduğu *Takvîmü't-Tevârîh*'de mastûrdur.

VEKÂYİ'-i SENE ERBA'A VE 'İŞRÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki işbu vekâyi' tahrîri sadedinde olduğumuz sâl-i erba'a ve 'işrînde perveriş-yâfte-i mınassa-ı vukû' bulan fütûhât-ı 'Osmâniyye'de dahi zümre-i müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Yine Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı düstûrû'l-'amel ittihâz olunmuşdur.

Feth-i Hısn-ı Bolu-râ in Vak'a

¹⁶⁴³ Hiç düşman düşmanlık yapmaz
Ki akılsız insan ancak kendine yapar

Ma'lûm ola ki, târîh-i sâl-i feth-i Bolu'da müverrihîn ihtilâf eyleyüp müellif-i *Muhtaru't-Tevârih* Nişancı Paşa ve ana ittibâ' idenler yedi yüz yirmi altıda vukû' bulan fütûhât-dan 'add itmişdir, inşâallâhu te'âlâ zikr olunur. Ve ba'zıları 'asr-ı bâhirü'n-nasr-ı 'Orhânî'de vukû'una zâhib oldular. Lâkin Kâtib Çelebi bu sâlde olmak üzre tahkîk-i makâl itmekle bu 'abd-ı [300b] Hakîr dahi kavî-i merkûma ittibâ' eyledim. Sene-i mersûmenin nevrûz-ı firûzu teşrîf-i taht-gâh-ı bahâr eyleyüp izhâr-ı gûnâgûn tertîb-i cünûd-ı şükûfe ile ıklîm-ı şitâyı gâret idüp;

Li-vâlidî

Kumârı vâsf-ı sayfı kürsî-i bîd üzre nakl eyler

Anın ta'rîfini tasdîk ider gûyâ ki hakk-ı Kur'ân

Nesir; zemzemesiyle envâ'-ı tuyûr yine teşrîf-i sultânı elhân-ı gûnâgûn ile etrâf-ı aktâr-ı 'âleme duyurduğu vakt-i letâfet-efzâda ki bi'l-cümle elsine-i mahlûkât merhûm ve mağfûrûn-leh vâlid-i Mehemmed el-Hısâl'in;

Nazım

Bi-hamdi'llâh yine geldi cemâl-i şâhid-i devrân

Gidüp gaym-ı şitâ tâbende oldu mihr-i tâbistân

'İkâb-ı sayf uçurdu lânesinden murg-ı sermâyı

Yerine eyledi nevrû-ı şâhî bülbülü iskân

Çözüldü 'akde-i bîh beste-i gam bâm-ı hâtırdan

Günü doğdu sipihr-i inşanın? Melek? nûr ile rahşân

Haml çıkdı çerâgâha kırub bendin bu mevsimde

Niçe nûzhet ki sahrâyı âdem itmesün seyrân

Tanîn-i cûy ile hem-nağme olmuş bağda bülbül

Bu hengâme revâdur reşk iderse ravza-i rıdvân

Nesir; ebyât-ı pür-nikât ve belâgat-simâtı ile ratbü'l-lisân olmuşlar idi. Bu hılâlde sâlifü'z-zikr ümerâ-yı şecâ'at-nijâda Bolu ve ol havâlîde vâki' kılâ' vü bıkâ'ın feth ü teshîri bâbında

müttefikü'l-kileme bezl-i nakdîne-i sa'y ü mechûd itmelerini mutazammın emr-i vâcibü'l-inkıyâd-ı hazret-i hâkân-ı İskender-nihâd vürûd itmekle şîr-pîşe-i megâzî Akçakoca-i Gâzî ve sâir ümerânın ser-efrâzı ma'iyetlerinde mevcûd 'asâkir-i zafer-i'tiyâd ile ibtidâ Bolu fethine 'azîmet ve lede'l-vusûl hisâr ve tazyîkına mübâderet olundu. Derûnunda mevcûd ahâlî-i şehir çâr etrâfına 'arîz ve 'amîk handekler hafr itdirmeleriyle gerçekden bir hisâr-ı üstüvâra bedel olmuş idi. Lâkin **vallâhu yüeyyidu bi-nasrihi men yeşâ'**¹⁶⁴⁴ kerîme-i mükerrerresi mûcebince nusret-i ilâhî te'yîd-i taraf-ı sipâh-ı pâdişâhî itmekle katî cüz'î zemân zarfında feth ü teshîri müyesser oldu. Peyâm-ı feth ü teshîri muhbir-i berîd-ı zafer-i nevîd ba's ü tesyîr-i 'atebe-i 'aliyye-i şehinşâh-ı Dârâ- 'abîd kılındıkda her birine hıl'at-ı nevâziş ve ihsân-ı 'inâyet ve ol havâlîde mâ-bâkî kılâ' ü zıyâ' ve kasabât fethine dahi mübâşeret olunmak bâbında neşr-i evâmire müsâra'at kılındı.

Zikr-i Evsâf-ı Şehr-i Bolu İnîst

Coğrafya-yı Kebîr müellifi tahrîri üzre Bolu sûrsuz esvâk-ı 'âmire ve mûte'addid cevâmî' ve hammâmât ve medâris ve hânâtı müştemil bir şehirdir ki, mahmiyye-i nâşünû'da mümâsil-i Kostantaniyye-i cennet-mu'âdile şeş merhale mesâfedir. Otuz iki pâre karyesi vardır. Bu şehir bir düz sahrâda vâki'dir. Etrâfı mesdûd ve kûhistândır. Ancak şarkı ve garbı mekşûfdur. [301a] Üç hammâmı ve dört câmi'i vardır ki, biri Şemsi Paşa Câmi'i ve biri Karaçayır Mahallesi Câmi'i ve diğeri Debbâğlar Câmi'i ve âharı Gökbörü Mahallesi Câmi'idir. Ve taraf-ı kibelisinde çifte germâbe-i hudâyîsi vardır ki, ricâle mahsûs olan germâbenin havzı olup, germâbe-i nisvânın havzı birdir. Ve Mudurnu yaylaklarından gelür bir nehr-i sagîri vardır ki, Gölbaşârı ile Hisarönü kazâları arasından deryâya karışur. Ve Gökbörü Mahallesi re'sinde bir küçük bahîresi vardır ki, anda eger? didikleri kök hâsıl olur kasab gibi bir haşeb-i bîhdir. Bu şehirde Festi fındığı dirler bir nev' meyve olur ki, şeceri nihâl-i kestaneye ta'mı badama dânesi fındıka müşâbihdir, fevka'l-gâye latîfû't-ta'mdır. Ve Bolu kurbünde iki çeşme vardır, birisinin âbı lezîz? olup mânend-i ahcâr olur. Ve diğerinin âbı sengi mahv ider. Ol sebebdan ol çeşmenin [silik] eşcârdandır. Ve Bolu'da cins-i engûr olmamak üzre meşhûrdur. Şehr-i Bolu fethine Tâlibî [silik] bir ehl-i ma'ârifin bu târîhi manzûr-ı 'abd-i Hakîr olmağla bu mahalle tahrîri çespân görüldü.

Târîh

Hân-ı 'Osmân'a kerem idüp Cenâb-ı Kirdgâr

¹⁶⁴⁴ “Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu”. *Kur'ân*, Ali imrân, 3/13.

Bolu'yu irsâl-i 'asker eyleyüp feth eyledi

Çıkdı bir gâzî o dem ey Tâlibi idüp nidâ

Bolu feth-i cünd-i İslâm ana târîhdir didi

Nesir: Ekser-i eyyâmda Bolu'da mîr-i mîrândan birer paşa hâkim nasb olunur. Hâlâ ma'mûr u âbâdan bir şehir-i dilârâdır.

Zıkr-i Feth-i Kandırı bi-Şinav İnest

Hafî vü setîr değildir ki, Kandırı fethinde dahi ihtilâf vardır. Ya'nî Nişâncı Paşa ve hafidi Ahmed Efendi yirmi altıda vâki' olduğuna zâhib oldular. Lâkin ya'lemu'llâhu sıhhati Kâtib Çelebi muhtârıdır. Girelim imdi ey kalem sadede. Ânifen zîb-i sutûr-ı safahât takrîr kılındığı üzre Bolu fethinde bulunan ümerâ-yı şecâ'at-rüsûm taraf-ı hazret-i pâdişâh-ı kâmkârîden Kandırı fethine me'mûr olmuşlar idi. Pes guzât-ı muvahhidîn ile etrâf-ı erba'asını perkâr-vâr ihâta eyleyüp seng ve tîr endâhte itmede dakîka fetv itmediler. Bolu gibi şehri bi-'avnihî te'âlâ zemân-ı ekall-i kalilde feth eyleyen 'asâkir-i zafer-karîne Kandırı niçe tâkat getürebilir! Çend sâ'at mukâtele vukû'undan sonra bi-lutfihî te'âlâ feth ü zabt ve teshîr olundu. Cümleye gayr-ı hafîdir ki, Kandırı livâ-i İznikmid'de Üsküdar nâhiyesidir ki Akbaba ve dahi Yoros kazâsı şarkında vâki' olmuştur. Mahmiyye-i Üsküdar'dan dü merhale olup İznikmid berâberinde ve şimâlinde Karadeniz sevâhili kurbüne düşer.

İbtidâ-i Devlet-i Benî 'Ammâr

Safahât-ı Mufasssalât'da zıkr olunan Devlet-i Benî 'Ammâr ki, Trablus-ı mağribde yedi nefer kimesne yetmiş sekiz sene saltanat itmişlerdir. İşbu sâl-i [301b] erba'a ve 'işrînde zuhûr itdikleri Kâtib Çelebi merhûmun âsârında mastûr olmağla bu mahalle kayd u tastîr olundu.

Mevlânâ el-Cenâbî 'aleyhi'r-rahme *Târîh-i Kebîr*'inin otuz beşinci bâbındaki Mülûk-i Tunus ve İfrikıyye'den Benî Hafs zikrindedir. Münâsebetle Ebû Fâris tercemesinde tahkîk itdiği üzre târîh-i zuhûr-ı Benî 'Ammâr sene selâse ve seb'a-mi'e hılâlinde olduğu hurde-bînân-ı mütetebbi'îne gayr-ı hafîdir. Ve Trablusgarb'a Seyf bin Tâhir-i Yerbu'î fevtinden sonra bu silsileden ibtidâ Sâbit bin 'Ammâr bi-ciheti'l-galebe hâkim olup müddeti yirmi üç sene mütemâdî olduğu dahi müverrih-i müşârün-ileyh zıkr itmiştir. Bu tabakanın ba'zı vekâyi' i inşâallâhu te'âlâ mahallinde zıkr olunur¹⁶⁴⁵.

¹⁶⁴⁵ Mevlânâ el-Cenâbî..... zıkr olunur (Derkenar notu).

Zikr-i Hezîmet-i Özbekyân

Ber-vech-i icmâl târîh-i *Matla'ü's-Sa'deyn*'de mezkûrdur ki, sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr tafsîl ü beyân kılındığı üzere leşker-i Özbekyân Aran vilâyetini târâc kasdıyla cânib-i Derbend'den mürûr eyleyüp ol havâlîde îsâl-i mazarratda sarf-ı kemâlleri ma'rûz-ı 'atebe-i 'aliyye kılındıkda, Emîr Çoban me'mûr olmağla leşker-i firâvân ile Gürcistan'dan tahrîb-i ülke vü bilâd-ı Özbekyân'a 'azîmet itmiş idi. Kenâr-ı nehr-i Terek'e dek turktâz ve pîş-gâh-ı esb-i 'azîmetine müsâdif olan kurâ vü bıkâ' ve büldânı harâbe-sâz iderek ol havâlîleri hulâsa-i kelâm-ı bî-niyâz-ı minnet-i 'umrân ve mansûren ve muzafferen ve gâliben ruhsûde-i 'atebe-i Sultân Ebû Sa'îd Hân kıldıkda girân-bahâ-i hıla' kat ender-kat ilbâs olunup ümerâ-yı istiklâli şu rütbe efzûn ve revnak-ı bî-pâyân buldu ki, 'ukalâ ve hurde-bînân bu kemâl-i ikbâlî 'an-karîb mûcib-i idbâr olacağını fehm ü iz'ân itdiler. Pes sene-i âtiyede bi-emrillâhi 'aynı vâki' oldu.

İntikâl-i Emîr Yemînüddîn et-Tuğrâyî

Tezkire-i Devletşâhî'de tahrîr olunduğu üzere ol 'ayn-i ma'ârif Türkiyyü'l-asl olup 'ahd-i sultân Muhammed Hudâbende'de kasaba-i Mezbumer'de? emlâk ve esbâb tedârük ve anda mutavattın olmuşdur. Fi'l-hakîka vücûd-ı mes'ûdu bostân-ı fezâyide bir şeceredir ki, İbn Yemîn gibi ser-defter-i şu'arâ ve fuhûlana semeredir. Ve bir bahr-ı ma'ârif ü hakâyıkdır ki, anın gibi zürriyyetim? ve mübtelâli? andan vücûda gelmiştir. Ol veled-i necîb mevtın-ı mersûmda revnak-bahş-ı gehvâre-i hayât olmuşlardır. 'Ahd-i saltanat-ı Ebû Sa'îd Hân'da niçe müddet sâhib-i dîvân-ı Horasan olan Hoca 'Alâüddîn ... kadr-şinâs-ı erbâb-ı ma'ârif ve kemâl olmağla mütercem-i müşârün-ileyhin ikrâm u ihtirâmında zerre kusûr itmez idi. Necl-i necîl-i Emîr Mahmûd ile niçe letâif ü müşâ'areleri vukû' bulmuşdur. Ba'zı muhakkikîn pederini ferzendine tafdîl itdiler.

Devletşâh dir ki, Hakk-ı kelâm ikisinde fâzıl-ı hoşgûy olup fî-nefsi'l-emr 'asırlarının bî-gânesi idiler. Mütercem-i müşârün-ileyh bu rubâ'î-i bî-nazîri nazm idüp ferzend-i dil-pesendi Emîr Mahmûd'a irsâl itmiş idi.

Dârem-zi 'etâb-ı felek-i bukalemun

Vez gerdış-ı rüzgâr-ı has perver-i dûn

Çeşmi çü kenâre-i sürâhi-i heme eşk

Cânı cû miyâne-i piyâle heme hûn¹⁶⁴⁶

Ferzend-i güzîni dahi bu vechile cevâb irsâl itdi.

Dârem-zi cefâ-yı felek-i âyine-gûn

Pur ah deli ki seng-ezû gerded-hûn

Rûzî be-hızâr gam be-şeb mi ârem

Tâhûd felek ez-perdı çe-âred bîrûn¹⁶⁴⁷

Mütercem-i müşârûn-ileyh muntakıl-ı ‘âlem-ı vasl oldukda kasaba-i mersûmede mahall-i mahsûsiyyede defn olundu. Emîr Devletşâh evlâd u a‘kâbı el‘ân hıttâ-i merkûmede mutavattınlar deyü tahrîr ü tahkîk itmişdir¹⁶⁴⁸.

VEKÂYİ‘-i SENE HAMSE VE ‘İŞRÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVÎYYE

Hafî olmaya ki Kâtib Çelebi merhûm bu senede vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’den bir vak‘a zabt itmemiştir. Lâkin bu Hakîr kütüb-i tevârîh-i sâireden zafer-yâb olduğum vekâyi‘i zikr ü tahrîr eyledim.

Zikr-i Serdârî-i Orhan-ı Şecî‘

Erbâb-ı tevârîh bu husûsda dahi ihtilâf itmişlerdir. Bu Hakîr-i kesîrû‘t-taksîr cümle-i rivâyetin beynini tevfik eyleyüp bu vechile nigâşte-i kalem-i tahkîk itdim ki, şâhenşâh-ı ‘âlî-câh Sultân ‘Osmân Hân-ı Dârâ-sipâh tâbe serâhu hizmetlerinin ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihvâ-yı evlâdunâ ekbâdunâ¹⁶⁴⁹ nûr-ı dîde-i cihân-bînleri Sultân Orhan-ı merâhim-i âyîne fevk mâ-yutasavver ‘alâka ve mahabbetleri olduğundan rûy-i zemînde mânend-i Rüstem-i dâsitân ve hemçu İskender cihân-gîrlük ile müşârûn-bi‘l-benân olmalarını dâimâ cûyâ olmağla sahâyif-i sâlifede işâret olunduğu üzre iki def‘a serdâr-ı guzât-ı muvahhidîn eyleyüp beher! bir def‘asında niçe merdânelikler ve hûner-perdâzlıklar bi-‘avnihi te‘âlâ vücûd-pezîr olmasına

¹⁶⁴⁶ Renk değiştiren dünyanın aldatmacasından
Geçen günlerin hareketliliğinin kötülüğünden
Gözüm sürahinin kenarında kalan su damlası misali yaşlı
Canım ise şarap kadehindeki kan gibi

¹⁶⁴⁷ Yine de bu feleğin cefasından
Ahla doldu bir yüreğim var ki taş ondan kana döner
Her gece gam ile yatıyorum
Feleğin perdesinden ne dışarı çıkarsın

¹⁶⁴⁸ İtikâl-i Emîr Yümnüddîn..... tahkîk itmişdir (Derkenar notu).

¹⁶⁴⁹ Evlatlarımız ciğerparelerimizdir.

bâ'is oldukları yegân yegân 'ale't-tafsîl zikr ü beyân olunmuş idi. Bu def'a mahrûse-i Burusa fethinde kemâl-i hâhişleri olduğunu zımnî ve tasrîhen huzûr-ı vâlid-i mâcid-i 'âlî-tebârlarında zikri 'ayân itmeleriyle hazret-i sultân-ı 'âlî-şân ise mübtelâ oldukları 'illet-i nıkrisin iştidâdından bî-tâb u tuvân olduklarından gayrı aksâ-yı merâmları terfî ve i'lâ-yı şân-ı hazret-i şâhzâde-i sâmi-mekân olmağla bu def'a dahi sâlisen sipehsâlâr-ı a'zam nasb olunup Burusa fethine me'mûr ve ta'yîn [302a] olundular.

Feth-i Hisâr-ı Evrenos

Evrenos merhûm *Solakzâde ve Nişâncızâde Tarîhleri*'nde zikr ü beyân itdikleri vech üzre bâ-emr-i şehinşâhî mahrûse-i Burusa fethine mute'allık edevât-ı harbiye ihzâr ü tehyie olundukdan sonra bi'l-cümle ümerâ-yı nâ-müdârân bu sefer-i zafer-esere me'mûr olmalarıyla 'asâkir-i zafer-girdâr ile bir rûz-ı mübârekde fezâ-yı Yenişehir'de mansûb hıyâm-ı zümmürrüd-fâme nüzûl eylediler. Sipehsâlâr-ı a'zam serdâr Orhan-ı Dârâ-hadem bi't-tazarru' ve'l-ibtihâl dâmen-i vâlid-i iksîr-nazarlarına rûy-mâl ve isticlâb-ı ed'îye-i zafer-sâlden sonra ref'-i a'lâm-ı ikâmet ve ma'îyyet-i husrevânelerine ta'yîn olunan guzât-ı müslimîn ile savb-ı merâma 'azîmet eylediler. Esnâ-yı 'azîmetde hılâl-ı tarîkde vâki' kal'a-ı Evrenos'u muhâsara eyleyüp tekürü var kuvvetini bâzûya getürüp mukâteleye mübâderet eyledi. Guzât-ı müslimîn bir gün akdem mahrûse-i Burusa'nın zabtı hâhişiyle müsta'inen bi-tevfîkîhî te'âlâ birden hisâra hücum eylediklerinde tekürü mukâvemetden me'yûs olmağla uğrun kapudan taraf-ı Kûhistan'a firâr eyledi. Ta'kîbine bir mikdâr leşker-i çâbü-k-pâ irsâl ve tesyîr olunup guzât-ı sâire-i bâkiye ile ol hisâr-ı felek-üstüvârı feth ü teshîr eylediler. 'Akîb-i tekürden irsâl olunan cüyûş-ı sebük-kadimler dahi ta'kîb iderek tekürü ahz u esîr idecekleri ân mesfûr hevî-i cân ile bir bayırdan nâr-ı cahîme peppân olmağla lâşe-i murdârı hurd u hâş oldu. Vukû' bulan Evrenos fethini müş'ir taraf-ı serdâr-ı a'zamdan 'atebe-i 'aliyye-i şâhenşâh-ı felek-kadre 'arzuhal irsâl olunup bi'l-ittifâk mahrûse-i Burusa'ya 'azîmet ve lede'l-vusûl müceddeden hisâr ve tazyîka takvîyet virdiler. İnşâallâhu te'âlâ sene-i âtiyede tafsîli zikr olunur.

Hafî olmaya ki, Evrenos hisârının fethi mukaddemâ Kâtib Çelebi muhtârı üzre mahallinde terkîm olunup bu husûsda vâki' olan ihtilâf bi-mennihî te'âlâ mahallinde zikr olunur deyü işâret olunmağla ber-fehvâyü'l-kerîm izâ va'd-i vefâ bu mahalle tahrîr olundu.

Garka-i Bağdâd ez-Tuğyân-ı Dicle

Tafsîli sahâyif-i âsâr-ı müverrihîn-i be-nâmda keşîde-i silk-i sutûr beyân kılındığı üzre işbu sene-i hamse ve 'aşerede nehr-i Dicle Tûfân-ı Nûh gibi cûş u hurûşa gelüp burc-ı evliyâ

olan Bağdâd-ı behişt-âbâdı serâ-pâ garkâb ve bu sebebdan mahâll-i kesîresi harâb ve ekseri ebniye-i fâhireleri berâber-i türâb olmuşdur. Ekser-i ezmânda Dicle nehri tuğyân itmek vâki' olmuşdur. Lâkin bu vechile tuğyânı nâdir vâki' olduğunda erbâb-ı siyer ve tevârîh ittifâk itmişlerdir. Ve bu vak'a sene-i mersûmenin evâilinde vukû' bulan vekâyi'dendir.

ez-Vekâyi'-i Mısriyye

Safahât-ı kitâb-ı *Hüsnü'l-Muhâzara*'da muharrer vekâyi'dendir ki, bu sâlde bi-emri'llâhi te'âlâ belde-i Kâhire'de bir rütbe emtâr-ı kesîre nâzil oldu ki, bundan akdem 'adîli gâyet kalîl vâki' olmuşdu. Gûyiyâ deryâlar semâdan zemîne rîzân oldu. Kesret-i matardan hâsıl olan seyl-i 'azîm Nîl'e cereyân itmekle yönü mütegayyir olduğundan mâ'adâ dört ısbî' mikdârı ziyâde oldu. Yine bu sâlde Melikü'n-Nâsır kâdi'l-kuzât Bedreddin bin Cemâ'a'yı meclisine ihzâr ve mesmû'u olan ehâdis-i sahîlhadan yirmi hadîs-i şerîf istimâ' itdikden sonra ibn Cemâ'a hıl'at-ı fâhire ve zeheb ve fîzzadan [kesik] ilbâsından sonra fukarâyâ otuz bin dirhem tasadduk itdiğini kezâlik mevlâna el-'allâme es-Suyûtî 'aleyhi'r-rahme kitâb-ı merkûmda keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân itmişlerdir¹⁶⁵⁰.

[302b] Pâdişâhî-i Uluğ Hân Muhammed

Ber-vech-i ihtilâf mahallinde saltanatı zikr ü beyân olunan Melik-i Hind Gıyâsüddin Tuğluk Şâh sene-i mersûmede bir cânibe sefer idüp ba'de'l-'avde hâric-i şehirde müceddeden binâ olunan kasr-ı zeberced-tâkda veliyyi-'ahdî oğlu Muhammed Uluğ ziyâfet-i 'azîme tertîb itmekle mahall-i merkûma nüzûl eyleyüp ba'd ekl mâ-huzır ümerâ ve a'yânı şüst-şûy-i dest içün kasırdan taşra hurûc idüp kendi derûn-ı kasırda ellerin yuvar iken çâr hâit-i kasr-ı cedîdin beriki? fi'l-hakîka mübeşşir-i hulûl-ı ecl idi. Derhâl üzerine münhedim olup taş-ı cihân-ı bî-bekâdan olup elin yudu. Yerine veleyy-i 'ahdî müşârün-ileyh Muhammed Uluğ Hân pâdişâh oldu. Merhûm-ı müşârün-ileyh 'âbid ve zâhid ve müteheccid ve ekser-i eyyâmı sâim ve müdâvim-i cemâ'at bir pâdişâh-ı mâcid olup 'ahd-i saltanatında melâhî ve menâhîyi ref' ü men' ve ehl-i ırzı sıyânet idüp dâimâ mezâlîm ü bî-dâdı def' idüp katı vâfir âsâr-ı hayriyye ibdâ'ına mazhar olmuş bir pâdişâh-ı hayyir ve 'âlî-câh idiler. Müddet-i saltanatı Kâtib Çelebi muhtârına göre heft sâl ve Dervîş Ahmed Efendi *Târîh-i Kebîr*'inde zikr itdiği üzre penç sâl olmak iktizâ ider. Vallâhu subhânehu ve te'âlâ a'lem.

Zikr-i Nefret-i Tab'-ı Ebû Sa'îd Hân ez-Çoban ve Çobanyân

¹⁶⁵⁰ ez-Vekâyi'-i Mısriyye İtmışdir (Derkenar notu).

Hafî olmaya ki, işbu tahrîri sadedinde olduğumuz hikâyet refte refte birkaç sene mütemâdî olmuş tûl u dırâz bir menâkıb-ı garîbedir ki, ashâb-ı hamse yeker? sâle idüp ismine Bağdad ve Bahâdır vaz' itseler sezâdır. Egerçi bahsimizden hâric bir ma'nâ olup, lâkin şart-ı vekâyi'-nüvîsî bu makûle mevâdd-ı garîbeyi tastîr olmağla *Matla'ü's-Sa'deyn*'den bu sâlde vâki' olan umûr-ı garîbe intihâb olunup bu mahalle terkîm ve tetimmâtı sinîn-i âtiyede mahal be-mahal zikr ü tefhîm olunur. Ma'lûm ola ki, fi'l-hakîka Emîr Çoban'dan tab'-ı Sultân Ebû Sa'id Hân'ın tagayyür u teneffürüne bâ'is bu oldu ki, Emîr Çoban'ın zümre-i vassâf ve vasf-ı nîm nîm-i yek mûnîden 'âciz ve fûrûmânde Bağdad nâm bir duhter-i pür-hüsn ve ânı var idi ki Hak ta'bîrinde;

li-Câmî

Cemâleş Mushaf-ı esrâr-ı Bîçün

Nuhustîn harf be-rû-yi sûre-i Nûn

Ço-başed vesme der-ân ebrû-yı şeng

Buved ez-gûne-i kavş-ı kazeh reng

Dü çeşmi û ze mesti fitne-engîz

be-Kef her zi müjgân hançer-i tîz

zi-Hâl-i dil-firîb ü çeşm-i câdû

Perestâr-ı Cemâleş Türk u Hindû

Dü ruhsâreş ke her yek lâlezer-îst

Riyâz-ı hüsn-râ her yek bahâr-îst

[303a] be-zîbâyî miyân-ı her dü ruhsâr

Keşîde bî-niye nâzık kalemvâr

Berân loh cemâl ez-hükm-i takdîr

Rakam-zed çeşm u ebr u kill-i tasvîr

Ço'â cezîd ez-ân bîni rakam-râ

Kazâbin hâd ber-loh ân kalem-râ
Dehâneş âb-ı hazr ammâ ne-hufte
Lebeş yakut-ı nâb ammâ nesufte
Hadd-i nîş müjde-i ez-‘ömr-i câvid
Dehâniş zerre-i ber-rûy-i hurşîd¹⁶⁵¹
Ebyâtı vasf-ı hüsnî olmağa nâ-cespân idi
Vasf-ı dilârâsını gûş eyleyenler hep
Miyâneş mû velî gâib zi-dîden
Senin yek katre mevkûf çekîden

Beyit

Ger kamer mâder olsa şems peder
Doğmaya bir ânın gibi ahter

mazmûnuyla gûyâ idiler. Hâl-i gerdân-ı kâfur gûnuna Melik-i Rûm ve Habeş ve Şam ve zülf-i dil-âvîzine nigâha bel nîm nigâha mâlik olan selâtîn hıttâ-i Bağdâd ve ‘Irâkeyni fedâ itmeleri min? kabîli’l-keâm idi. Neyl-i muvâsalatın tezekkür idenler derhâl bîm-i isâbet-i ‘aynû’l-kemâl ile lâ-yuhsâ kebş-i İsmâil? el-‘ayîn berâ-yı fidye kurbân ve niçe gulâm-ı Yûsuf-mânendi sicn-i rıkkıyyetden âzâd itmekle müşârün-bih bi’l-benân iderler idi. Le‘alle leb-i cân-bahşı;

Nazım

¹⁶⁵¹ Onun güzelliği sihirli bir mushaf gibi
İlk harfî Nûn suresinin çehresi gibi
Güzel kaşlarına rastık sürseler
Gök kuşağı renk türleri gibi olur
Onun gözleri humarlıktan fitnelidir
Onun kiprikleri keskin hançer gibidir
Onun gözleri çok güzel benleri aldatıcıdır
Türk ve Hind güzelleri cemaline bakıyor
Yanaklarının her biri lale bahçesi gibidir
Onun bu güzelliği sanki bir bahardır
İki yanağın arasında
Çok güzelce ince burun yaratmış
Güzel cemline takdirden
Güzel göz ve kaş tasviri çekilmiş

Le‘alle yâre âb-ı kevser emr-i nerâmirindedir?

Belki ağzı suyu akar emr-i nerâmirindedir?

Nesir; mazmûn-ı âbdârına mâ-sadak ve çeşm-i kehîl kadar tanesi matla‘-ı şems-i behcet? ve burc-ı evc-i mâh melâhat olduğu muhakkak idi. Sedîni sîb ve utrunc misâl nümâyân ve sîne-i bî-kînesi ta‘ne-zen-i âyîne-i İskender bir mir‘ât-ı ‘âlem-nümâ idi ki, niçe niçe sûret-i letâfet-i müte‘addide andan ‘ayân olurdu.

Beyit

Sîne-i dildâra mihr-i ‘âlem-ârâ benzemez

Benzedirsен anı ger hüsniyle hâşâ benzemez

Nesir: Ebruvân-ı nazenînini müşâhid[e] idenler Rahmî

Kalemdir ebruvân-ı yâre teşbîh-i hilâl itmem

O serv-i-râst kaddin ve sagnı ben kehîl itmem

Nesir; beytini zebân-güzâr ve müşrikânları vasfında tîr-i fitne-i âhirü’z-zemândan gayrı evsâf ımız teşbîh-i kîl-i müste‘ârdır. Bâlâ-yı zakanı cîsr-i hûbu ve ‘ayn-ı zakanı çeh mihr-i vefâdır deyü vasf idenler hıredî ve zihni olanlar;

Şi‘r

Bârçâh-ı zakanım ‘ayn-ı vefâdır dir ise

Ana ey ‘âşık-ı bî-çâre inanma çenedir

Nesir; fehvâsıyla redd-i cevâba mübâderet itdiklerinde dil-keş-hırâmını çeşm-i ‘ibretle re‘yü’l-‘ayn görenler;

Li-müellifihî

Hırâmânî hırâmânî salındıkça o tûpâkd?

Hemân her tarafı bir şiyâh-ı vefâdır kim kemân olmaz

Nesir; magzâsını bir ağızdan iddi‘â ile hayl-i ‘uşşâk-ı bî-nevâye terk-i müdde‘â itdirdiler. Bâlâ-yı surresi bu gûne pür-fiten ve muhtelefün-fihâ olan nigâr-ı nâzenînin hâlim¹⁶⁵² zîr-i nâfesi ne gûne şûriş-engîzî-i hâss u ‘âmm olduğu ferec-i ba‘de‘ş-şiddeye müsâdefet ile behre-yâb olan ihvân-ı kız nakşı? gibi bir ‘âlem-i dîger olduğunu zikr ü beyân itmeleri sıhhate akreb bir ma‘nâdır... sühan ez-sühan kocayım.

[303b] Mâ-bâz be-kıssa-i Hodâyim

Duhter-i sa‘d- ahter-i mezkûre-i ‘aliyyetu‘ş-şân ya‘nî bere-i ganem-i sulb-i Emîr Çoban süllem-i kasr-ı bülûğdan pâye-i çâr ez-dühumdan mirkât-ı penç ez-dühume pervâza âgâze itdiği dem ki yedi yüz yirmi üç sâl-i meserret-iştîmâlidir, kemâl-i hüsnü ‘âleme velvele-bahş olmazdan evvel ol leb-i şîrîn niçe Eflâtûn-ı hîred ve [A]risto-fitnatı mânend-i Ferhâd-ı Kûhgen ve gîsû-yı Leyla-meşâmı ile lâ-yu‘add reşîd ve zevâ-zihni Kayş-veş mecnûn-ı beytü’l-hüzn itmezden mukaddem vâlidî re‘yi ile Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin bin Akboğa‘ya tezvîc ile ve böyle bir dürr-i girân-mâyeyi istishâb ile bâzâr-ı ‘izz u i‘tibârı tervîc olunup gûyiyâ pederî ‘aklınca gâileden berî olmuş idi. Ammâ;

[Mısr]â‘

Bûy-i müşkrâ kârvân pinhân natvân-dâšten¹⁶⁵³

Nesir; dimâğ-ı ‘âleme bûy-i ‘anber vasf-ı behcetî sârî olarak cûy-i mahabbetî lisân-ı meddâhînden mahzen-i dil-i Ebû Sa‘îd Hân’a dahi cârî olmağla ber-fehvâ-yı el-üzn yu‘şak? kable’l-‘ayn, ya‘nî.

Beyit

Meseldir ez-lisân-ı hayl-i kümmel

Kulak ‘âşık olurmuş gözden evvel

Nesir; mazmûnu üzre hevâ-yı vasl-ı Bağdâd ile Mısır hâli harâb olmağla der-subh u şâm sâhib-i bahr-ı efkâr olup terk-i me‘kûlât ü şarâb eyledi. Dâimâ;

Beyit

¹⁶⁵² “hâlem”?

¹⁶⁵³ Güzel kokuyu kervan ne yapsa saklayamaz

Meğer rüsvâ-yı ‘aşk ez-merdüm-i ‘âlem gamı dâred

Ki ‘âşık geşten ü rüsvâ-şuden hem ‘âlemi dâred¹⁶⁵⁴

Nesir; mazmûnu vird-i zebânı ve ber mezheb-i ehl-i ‘aşk u mahabbet ‘aşk ile rüsvâyı fahr-ı dil ü cânı olup ol esnâda tanzîmine muvaffak olduğu eş‘âr-ı sûz-nâkindan bir gazel-i âteşîn mâzmûnun makta‘ında;

Biyâ bi-‘Mısr-ı dilem tâ Dımışk-ı cân-bîni

Ki ârzû-yı dilem der-hevâ-yı Bağdâd-est¹⁶⁵⁵

Nesir; olan îhâmdan erbâb-ı hıred vâkîf-ı ahvâl olmuşlar idi. ‘Abdürrezzâk Semerkandî dir ki, ol zemânda kangı hâtûn ki manzûr-ı nazar-ı ârzû-yı şâhî ola, şevheri derhâl ez-dil ü cân ıtlâk eyleyüp zevcât-ı harem-serây-ı mülûke ilhâk Moğoliyân beyninde ez-kânûn-ı külliyye idi. Pes Ebû Sa‘îd Hân gitdikçe âteş-i ıztırâbdan bîtâb olup bir rûz mâcerâyı bir mahrem-i esrârına keşf ü beyân ve sırr-ı mahzun-ı künc-i dilini ‘ayân ve i‘lâ eyleyüp;

Li-münşiih

Âteş-i Mısr-dilem değme su itfâ idemez

İde teskîn meğer âb-ı visâl-i Bağdâd

Nesir; zemzemesin edâ eyledi. Mahrem-i merkûm dahi meclis-i emîre varup;

[Mısr]â‘

Uymaz usûl-ı mutriba sâkî rebâb-ı ‘aşk

Nesir; mazmûnundan ibtidâ ve mâdde-i kazâyâ-yı ‘aşkın sugrâ ve kübrâsını yek-be-yek icrâ ile netîceyi bi-‘aynihî şekl-i evvel üzre beyân eyledi. Emîr Çoban’a ‘aks-i mâddeden kemâl-i infî‘âl ‘âriz olup be-muktezâ-yı gayret [304a] mahremi cevâb-ı ye’sle ircâ‘ eyledi. Müşârün-ileyh dahi huzûr-ı Ebû Sa‘îd Hân’a varup;

Beyit

¹⁶⁵⁴ O ki aşk yolunda rezil oldu alemden gamı var mı?

Ki aşık olmak ve rezil olmak bu yolda güzel bir alemdir

¹⁶⁵⁵ Gel benim bu Mısır gibi gönlüme gir can gibi Dımışkı göresin

Ki benim gönlümün istediği Bağdat havasındadır (Ebû Sa‘îd Han bu şiiri Bağdat Hatun için söylemiştir. Dolayısı ile mısırda geçen şehir olan Bağdat değildir).

Hâtıra bir dahi fikr-i kûy-ı dilîr gelmesün

Anda yer yok sana ‘âşık hâtır yer? gelmesün

Nesir; mazmûnun edâ itdikde Ebû Sa‘îd Hân-ı şefekat Emîr Çoban’dan me’yûs olup derûnunda ‘ukde olan kîneyi vaktinde münhal itmek için bi’z-zarûrî gamm-ı fırkat-i Bağdâd me’nûs oldu. Bu mâddenin ibtidâ zuhûru Uvcân yaylakdan meştâ-yı ‘azîmetin vaktine müsâdîf olmağla Sultân Ebû Sa‘îd Hân müşâreket-i ism-i teslîye bahş olmakdan mâ‘adâ;

[Mısr]â‘

Ez-dil bireved her ançı ez-dîde reved¹⁶⁵⁶

Nesir; mefhûmu zuhûra gelür ümmîdiyle Emîr Çoban;

Mısrâ‘

Der-Zemistân huşter ez Bağdâd nîst¹⁶⁵⁷

Nesir; deyüp tab‘-ı Sultân-ı Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ı;

Nazım

Bağdad hıttâ ist mu‘atter ki hâk-i u

Erzed bi hûn-ı nâfe-i müşkîn-dem-i Hatâ

Bâzâr hod zi-sâye-i u serd der-temmûz

Püşt-zemîn bih püşt-i-i u germ der-şitâ

Ez-Şerm-i îñ-sevâd ki u cân-ı ‘âlem-est

Tebrîz der-miyâne-i hay zed merâgahâ¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵⁶ Gözden ırak olan gönülden de uzak olur.

¹⁶⁵⁷ Kışın Bağdat’dan daha güzel bir yer yok.

¹⁶⁵⁸ Bağdat ıtır kokulu güzel bir yurttur ki bunun toprağı

Hıyat’ın misk kokusundan daha iyidir

Bazar Şeyh Hasan Celâyirî’nin gölgesinde temmuzda bile soğuktur

Yerin altı Şeyh Hasan’ın himayesinden kışın bile sıcaktır

Bu Bağdat toprağı ki cân-ı âlemdir

Tebriz o kadar utangaçlık teri döktü ki onunla dalgalandı

Nesir; mazmûnuyla hıttâ-i Bağdâd'a meyl itdirmekle Emîr Çoban ile Ebû Sa'îd Hân 'âzim-i Bağdâd, Bağdâd Hâtûn ile Emîr Hasan Karaboğa 'azîmetle dilşâd oldu. Lâkin ... zi-dîn ber-âmed ve kâfir-i zi-kîş-i hîş;

[Mısr]â'

Tersâ Muhammedî şüd ve 'âşık hemân ki hest¹⁶⁵⁹

Nesir; [kesik] olmadığından Ebû Sa'îd Hân'ın gitdikçe âteş-i 'aşkı işti'âl ve fikr-i vasl-ı Bağdad'dan gayrı ile 'adem-i iştigâlinde hiçbir ahadı huzûruna getürtmeyüp;

[Mısr]â'

Kûşe-i gamda hayâl yârdır eğlencemiz

Nesir; mazmûnuyla evkât-güzâr oldu.

Mesnevî

Cihândar der künc-i îvân-ı hîş

Nemîkerd cüz yâd-ı cânân-ı hîş

Beden ger be-Bağdâd u ân râg-bûd

Dileş der-miyân-ı Karabağ-bûd¹⁶⁶⁰

Nesir; yevmen mine'l-eyyâm Emîr Çoban 'atebe-i 'aliyye-i Ebû Sa'îd Hân'a rûy-mâlîde kılup hezâr tazarru' ile;

Beyit

Çırâ hoş ne handî ne gûyî suhan

Bi-kün her çe hâhî ki gûyed me-kün¹⁶⁶¹

¹⁶⁵⁹ Hristiyan bile Müslüman oldu ama aşkın hali değişmedi

¹⁶⁶⁰ Padişah kendi sarayında
Sevgilisinden başka bir şey hatırlamaz
Vücudu Bağdat'da olmasına rağmen
Gönlü Karabağda idi

¹⁶⁶¹ Niçin gülmüyorsun konuşmuyorsun
Her ne istiyorsan yap kim diyor yapma

Nesir; Fe-lillâhi'l-hamd ve'l-minne. Kalem-rev-i ahkâm-ı Husrev-engîz olan memâlik ma'mûr u âbâdan ve a'dâdan fevk mâ-yutasavver intikâm almağla müşârün-bi'l-benân olduğunuz kemâl-i savlet ü mehâbetinizden icâmında şîr ve künâmında ejdehâlar lertzân ve cemî'-i mâlzeme-i şevket-i saltanatınız temâm olup hiç mûcib-i hüzn ü keder olacak sûret-i zâhirde zu'm-ı hakîrâneme göre bir mâdde gayr-ı vâki' iken niçe zemândır ki, pür-efkâr olduğunuz mânend-i şems-i tâbân gayr-ı pinhândır. Pes bu hâlden bu dâ'î-i devlet hayrhâhınızı âgâh buyurmanızı recâ iderim deyü istikşâf itdikde cevâbında, “benim maksûdum vakt-i ‘ömr-i ‘azîzimi kemâl-i refâh ile imrâr olduğundan [304b] zimâm-ı hükûmeti külliyyen kefi kifâyetine tefvîz eyledim. Ne hâlin var ise gör. Her hâlde senden ümmîdim ihlâs u sadâkatdır. Ancak püserin Dimaşk Hoca’dan fevka’l-gâye mugayyerü’l-hâtır olmuşum, anı ref’ idüp yine ferzendânından her kimi murâd idersen yerine nasb eyle” didi. Emîr Çoban huzûr-ı şâhîden mahzûn ve perîşân bîrûna hurûc idüp, püserini huzûruna ihzâr idüp, “ey püser-i cân berâber senin pâdişâh ‘indinde olan kemâl-i vak’ ve istiklâlin şu rütbe-i a’lâya resîdedir ki, hiç vukû’unu tevârîh-şinâsân ‘âlim ketb ü te’lif itdikleri âsârlarında terkîm ü tastîr itmemişler. ‘Ale’l-husûs her subh ü mesâ rû’yet-i cümâh-ı şâh-ı kâm-yâb ile şeref-yâbsın. Benim senden ümmîdim bu idi ki huzûr-ı şâhîde vukû’ bulan taksîrâtımı hüsn-i terbiye ve ta’bîr ile itmâm idesin. Bu kande kaldı ki kendinden hâtır-ı pâdişâhîyi mugberr eyleyüp tenfire bâ’is olasın. Mürâ’ât-ı şurût-ı hakk-ı nân u nemek bu mudur?” deyü hitâb-ı ‘itâb-âmîz itdikde cevâbında Dimaşk Hoca, “hakîkat-ı kelâm buyurduğunuz gibidir. Bendeniz dahi bâ’is-i igbirâr-ı hâtır-ı deryâ-mekâtır-ı sultânî olmakdan ke-firâren ‘ani’l-esed fevk mâ-yutasavver ihtirâz üzreyim. Lâkin niçe zemândır kim müşâhede-i hakîrâneme göre zamîr-i şehinşâhî bizlere münharif ve zann-ı gâlibime göre semend-i iltifâtlarını nifâk-ı Emîr Sâyi semt-i gazaba mün’atîf oldu. Zîrâ vezîr-i Sâyi’nin huzûr-ı pâdişâhîden merreten ba’de uhrâ cemî’-i umûr ihâle-i ârâ-yı Çoban ve Çobanyân kılınmağla herkesde me’mûr oldukları umûru dâreye yârâ-yı istitâ’a kalmadı deyü si’âyesi bendenizin ve belki cenâbınızın dahi mesmû’ları olmuşdur. Ol mâder-i bi-hatâ? “nemek be-harâm? egerçi sûret-i ed’iyeti sizin izâfe-i tenmiye vü terbiyenizle bulup pâdişâh-şinâs olup rütbe-i vezârete irtikâsına devletlü sultânım a’zam-ı bevâdî değil bâ’is-i mahz iken **lâ-‘akārib ke’l-ekārib** fehvâsı üzre şimdi mahz-ı bühtân u nifâk ile sizin ve bizim huzûr-ı pâdişâhîden iftirâkımıza teşmîr-i sâ’id ü sâk itmişdir” didi, ne güzel beyittir.

Beyit

Asıl azmaz cihânda merd-i kâminden hatâ gelmez

Cühûd î mânâna gelmez merd-i mülhid tevbekâr olmaz

Nesir: Müverrih ‘Abdürrezzâk Semerkandî dir ki, vakı‘â Nasruddîn ‘Âdil ile müşâr olan vezîr Sâyî sahâyif-i güzêştede beyân kılındığı üzre hâlet-i tufûliyyetden berü perveriş-yâfte olan terbiye-i Emîr Çoban olup Tâcüddîn ‘Âlî Şâh nahb-ı kazâ itdikde mezbûrun ta‘rîfiyle vezîr olmuş idi. Ammâ ber-muktezâ-yı habs-ı tıynet;

Nazım

Her ki-râ dâdem zi-gayret-cây ber-bâlâ-yı çeşm

‘Âkıbet mânend-i ebrû tîg ber-rûyim keşîd¹⁶⁶²

Nesir; min-küllî’l-vücûh veliyy-i ni‘meti olan Emîr Çoban’ın keş-i hukûk-ı ni‘metin gerek ferâmûşîye dü-nîm ve birre-i hüsn-i terbiyet ve âdemiyyeten havâle-i sikkîn-i kassâb nesyen mensiyyen itmekle gadr-ı ‘azîm itdiğinden her çend ki, huzûr-ı pâdi-şâhîde fursat-yâb-ı ruhsat-ı kelâm ola bi’l-cümle memâlik-i mahrûsenin îrâd-ı mu‘ayyenesi havâle-i masrûfât-ı umûr-ı Emîr Çoban ve Çobanyân olup bekâyâ-yı fazla dahi her bâr yine anların havâle-i masrûfâtı olunmakdadır. Kulunun egerçi hıfz ve iddihâr-ı hazâyine me’mûrum, lâkin ‘adem-i istiklâlîm hasebiyle bi’l-cümle emvâl-i mîrî anların isrâfâtına sarf olunmağla lâ-‘an-aslin bu kadar bızâ‘a-i beytû’l-mâl ‘urza-i telef oluyor deyü ilkâ ve ‘arîzasından mâ‘adâ zîr-i teber-i hafâdan mâ icrâ idüp [silik] yâyı¹⁶⁶³ tahrîk itmekle Ebû Sa‘îd Hân ne cânibe ki ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet eyleye.

Beyit

Ey pâdişâh-ı ma‘delet-perver emân

Hep harâb oldu zemânında cemî‘-i hân mân

Nesir: [silik] resîde-gûş intibâhı olup taraf-ı âhara ‘atf-ı licâm-ı semend itse ber-fehvâ-yı zâdefî’t-tanbûr [silik] evvelkiden efzûn-ter sıyt-ı nevâ-yı re‘âyâ perde-i Hüseyinî’dan türkû darb ile çâr-gâh-ı [silik] ‘Irâk-ı ‘Acem ve Isfahan ve Nişabur ve Nihavend değil resîde-i penç-gâh evc-i âsmân olur idi. [Silik] Bağdad’a bu mâdde dahi ‘ilâve olmağla tab‘-ı sâf-ı Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân bi’l-küllîyye Emîr Çoban ve Çobanyân’dan münharif ve rû-gerdân oldu.

Zikr-i Teveccüh-i Emîr Çoban be-Cânib-i Horasan

¹⁶⁶² Herkesi gayretle başım ve gözüm üstüne koydum

Sonuçta kaşım gibi yüzüme kılıç çekti

¹⁶⁶³ “yabâyı”?

Çünkü germiyyet-i zemistân-ı Bağdâd-ı behişt-âbâda imrâr olunup bu beytin mazmûnu bedîd oldu.

Beyit

Fusûl-ı erba‘a hükmün olursan fikr-i icrâda

Bulun germabede germâda sermâda ser-i mâda

Nesir: Pes Emîr Çoban hem kendüyü istihlâs ve hem kahru u tedmîr-i Emîr Sumayî dâ‘iyesiyle pîşgâh-ı Ebû¹⁶⁶⁴ Sa‘îd Hânî’de bu vechile bast-ı rûy-ı sadâkat u ihlâs eyledi ki, hâlâ hıttâ-i Horasan’da gerek leşker ve gerek cihât-ı sâireden ma‘mûnû’l-etrâf ve’l-cevânib bir emîr ve serdâr-ı mu‘teber ü benâm olmadığından şehzâd[e]gân-ı Çağatay her bâr ol havâlîlere müstevlî ve kadem-zen-i esb-i mazarrat u tahrîb oldukları bi’t-tevâtür sâbit ü celî olup;

Li-vâlidihî

İdüp iklim-i şitâyı yine gâret nevrûz

Çend berfi dağdup virdi cesâret nevrûz

Kahrı dîden olup âzürde çıkup gitmiş idi

Da‘vet-i sayfa yine kıldı icâbeti nevrûz

Nesir; fehvâsınca mevsim nevrûz-ı firûz olduğundan mâ‘adâ bu makûle memâlikin nizâmü intizâmını tanzîm ehemmi-i umûr-ı mühimme-i sâireden olmağla bi’z-zât bu ‘abd-i direm-i [305b] harîdeleri ‘azîmet itmek iktizâ itmiştir. Ebû Sa‘îd Hân’dan cümle-i umûr kefi kifâyetine ki, mufavvazdır. Ne vechile münâsib ise ana göre hareket idesin cevâbı sâdir olmağla, levâzım-ı tarîk tehyie vü ihzârından sonra ümerâdan Emîr Öğrenç¹⁶⁶⁵ ve Emîr Mahmûd’u ve Emîr Muhammed Bey’i ve hâl-i Sultân Emîr Muhammed ‘Ali Padşay’ı ve savâb-ı zabt-ı emvâl lâkin ma‘nen fırsat düşdükçe kahr u istîsâl için vezîr-i hıyânet-semîr Nusruddîn Sâyî’nı istishâb ve bir rûz-ı münâsibde savb-ı Horasan’a [silik] rikâb-ı ‘azîmet-nisâb eyledi. Esnâ-yı tarîkda olan ümerâ vü ‘ummâlan ve kethudâyân ve zâbitân ve nukabâ ve kelântirân ve defterdârân ve sâir a‘yân hadlerinden efzûn hedâyâ-yı mülûkâne ile emîr-i a‘zamı sad merhaleden istikbâle şitâb ve her biri emîr ‘indinde yahşî kişî olmak ümniyyesiyle tuhfe-yi nâdireyi tarafeyn-i reh-güzerde mânend-i dahme-i dârâb eylediler. Bunlar dahi

¹⁶⁶⁴ Mükerrer yazılmış.

¹⁶⁶⁵ Ekrenç/İkrenç/Kerenç.

debdebe-i Husrevâne ve iclâl-i İskenderâne ile şehir-i Herat'a dâhil olduklarında ba'zı ümerâyı ma'yyetinde tevkîf ve kimini Bâdgıs ülkesine mütevâsıl oldu. Bu hılâlde sefir-i kaan-ı memleket-i Moğolistan Emîr Çoban'a Îrân emîrû'l-ümerâlığını tevcihi müştemil nâme ve hıl'at-ı şâhâne ile vâsıl olmağla Emîr Çoban sefir-i kaanı haddinden ve me'mûlünden efzûnter esnâf-ı tebcîl ü tevkîre mazhar eyleyüp, ol vakte nisbetle değme bir mülûkûn hazâin-i şâhânesi dîdesine nâ-mer'î hedâyâ-yı bî-pâyân ile i'âde vü ircâ' eyledi.

Zikr-i Muhârebe-i Emîr Çobanzâde

Emîr Hasan bâ-şâh-ı? Termeşirin bu esnâda şâh-ı Termeşirin bi's-şükri lâ-yuhsâ Kandeher-ı Gazneyn havâlîlerinde geşt ü güzâr ve aksâ-yı âmâli teshîr-i hıttâ-i Horasan olduğu elsine-i hâss u 'âmmda iştiâr bulmağın, Emîr Çoban püserâtın ekberi olan Emîr Hasan'ı kifâyet mikdârı leşkere başbuğ nasb eyleyüp mukâbelelerine irsâl eyledi. Müverrih Semerkandî dir ki, esnâ-yı râhda zabt u rabt-ı umûr-ı 'askeriyyede Emîr Hasan'ın kemâl-i tesâmuh üzre hareketinden nâşî leşker-i bî-insâfın kurâ vü büldân ve kasabâtdan musâdif itdiklerini lâne-i bûm u gurâb olmak rütbesinden efzûn harâb eylediler. Şâh-ı Termeşirin dahi bâ-ecnâd-ı vefire istikbâl eyleyüp tekâbül-i ferîkayn-i Gazneyn fezâsında vukû'-yâfte oldu. Dü leşker yekdiğerinin ru'ûsuna kıyâmetleri koparup zîr-i akdâm-ı esbândan zâhir olan gubâr;

Mısra'

Zemîn geşt şeş âsmân geşt heşt¹⁶⁶⁶

Nesir; mazmûnunu be-dîdâr eyledi. Serler deryâ-yı hûnda hıbâbe misâl ve dest ü pâ miyânede tâlâş-ı neccârâne hemâl oldu. 'Âkıbet-i Termeşiryân;

Nazım

[306a] Gürîzî be-hengâm ser ber-be-câ

Beh ez-pehlûvânî ser zîr-i pâ¹⁶⁶⁷

Nesir; fehvâsıyla 'amel eyleyüp rec'-i kahkarîye ceste ceste ibtidâr eyleyüp tahrîk-i rikâb-ı matiyîye-i gürîz ü firâr eylediler. Emîr Hasan leşkerine ruhsatda âyîn-i gaddârî-i Cengîz'i olmağla ba'de hitâm-ı kârzâr kâr-ı bende-i? Gazneyn'e varup tâht u târâc ve yağmaya şu vechile meşğûl oldular ki, la'net-kerde-i rûh-ı habîs-i Moğol oldular. Hübûb-ı rîh-i şedîde

¹⁶⁶⁶ Yer altıya bölündü gök sekize

¹⁶⁶⁷ Başın yerinde iken doğru zamanda kaçarak kahraman olmak
Başın ayaklar altında olmasından daha iyidir

mürtefi‘ olacak mikdâr teber-i şey’-i hasîs kalmayacak rütbe yağma itdiklerine kanâ‘at itmeyüp müverrih-i merkûm rivâyeti üzre Sultân Mahmûd Sebûktüğün gibi bir pâdişâh-ı ma‘delet-âyînin merkad-ı rahmet-mirsadında olan âvîze ve mefrûşât ve eşâsını gâret ve evrâk-ı mesâhif-i şerîfe ve kütüb-i nefiseyi perîşân ve türbe-i merkûme pâsbânı ve mücâvirânını dahi ser cümle giriftâr-ı kayd ve iglâl-ı seby ü esr eylediler. Lâkin Emîr Hasan’ın bu vaz’-ı zâlimânesi müheyyic-i gayret-i Rabbânî olmağla zemân-ı cüz’î mürûrunda mükâfâtını gördü.

Beyit

Gam-ı zîr destân buhûr zînhâr

Be-ters ez zıber-destî-i rûzgâr¹⁶⁶⁸

Nesir: Emîr Hasan bu seferden sene-i âtiyede ‘avdet ve vâlidî ile havâlî-i ülke-i Herat’da mülâkât eyledi.

Vefât-ı Sirâcüddin eş-Şâfi‘î

Kibâr-ı ‘ulemâ-i şâfi‘iyyeden şeyh el-imâm el-‘allâme el-fâzıl Sirâcüddin Yunus bin ‘Abdûlmecîd el-Ermentî ‘aleyhi’r-rahme İmâm Suyûtî rahimehullâhu tahkîki üzre sene erba‘a ve erba‘în ve sitte-mi’e muharreminde pây-endâz-ı mehd-i vücûd olup medîne-i Kos’da müceddidîn-i dakîk el-‘İyd’den tahsîle iştigâl ve anlardan fetvâyâ mücâz oldular. Ba‘de’l-merre Mısır-ı nâdiretü’l-‘asra ‘âzim olup ‘ulemâsından ahz itmekle sehl müddetde fıkıhda kibâr-ı eimme ‘idâdına dâhil oldular. Ma‘a-hazâ nahv ve usûlde dahi sâhib-i fazîlet idiler. Ders ve tasnîfe meşgûl olup *Kitâbü’l-Cem‘* ve *l-Farkî* ve *İhtilâf-ı Eimme*’yi te’lif itdiler. Medîne-i Kos’da bi-kazâi’llâh te‘âlâ su‘bân les‘ itmekle şehri rebîü’l-âhırda nüsha-i hayâtları resîde-i âhar oldu. Müddet-i ‘ömr-i ‘azîzleri ihdâ ve semânîne resîde olmuş idi.

Vefât-ı Şeyhü’l-Kurrâ

İltikâ es-sâbi‘u¹⁶⁶⁹ kibâr-ı kurrâ-i fezâil-perverden mevlânâ eş-Şeyh el-imâm el-‘âlim el-âbid el-vera‘ el-kâmil el-‘allâme Şemsüddîn ibn Muhammed bin Ahmed bin ‘Abdülhâlık el-Mısri eş-şehîr tebakkî?¹⁶⁷⁰ es-sâbi‘u¹⁶⁷¹ tayyibe’llâhu serâhu cenâbları ki, ‘asrında şeyhü’l-kurrâ olup kemâl-i sarîr ve ibn-i Fâris misillü fuhûlden tahsîl-i kırâat itmişdir. Dirâyete? ve

¹⁶⁶⁸ Elinin altında bulunan insanların gamını ye

Eli dünyanın üstünde olanlardan kork

¹⁶⁶⁹ “ez-zâyi‘-i”?

¹⁶⁷⁰ “Tıbkî”?

¹⁶⁷¹ “Dâbiğ”?

rivâyete? bu fende münferid olmalarıyla aktâr-ı arzdan tullâb su gibi huzûrlarına vusûle şitâb iderler idi. Fıkh-ı Şâfi‘îde dahi münferid olup fûnûn-ı sâirede mehâretleri hod müstağnî ‘anî’l-beyân idi. İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahrîrleri üzre sene sitte ve selâsîn ve sitte-mi’e cemâziyelûlâsında Pertev-endâz-ı gehvâre-i ‘âlem-i şuhûd olunup sinn-i ‘azîzleri ihdâ ve tis‘îne resîde oldukda, işbu sâl saferinde Mısr-ı nâdiretü’l-‘asrda vefât eylediler. Ba‘zılar müddet-i hayât-ı müstetbi‘ü’l-berekâtları erba‘a ve tis‘îne bâliğ idiler. Vallâhu subhânehu ve te‘âlâ a‘lem¹⁶⁷².

Vefât-ı Şihâb-ı Halebî

el-İmâm el-‘âlim el-fâzıl el-kâmil Şihâb-ı Halebî ‘aleyhi rahmetihi Rabbihi’l-‘alâ işbu sâl-i hamse ve ‘işrînin takrîben evâsıtında şihâb-ı ‘ömr-i ‘azîzi âsmân-ı bekâya hübût itmekle terk-i ‘âlem-i fenâ eyledi. Tafsîl-i ahvâlî vefeyâtında ve kütüb-i tabakâtda mastûrdur.

Vefât-ı Rûknüddîn

Müverrih-i meşhûr fazl u ‘ilm ve kemâl u ‘irfân ile elsine-i enâmda mezkûr Emîr Rûknüddin Baybars Mansûr Devâddâr ‘aleyhi rahmeti’l-Gaffâr dahi işbu sâl-i mersûmede hatm-i sinîn-i tevârih-i sahâyif-i ‘ömr-i ‘azîz itdiği *Takvîmü’t-Tevârih*’de keşîde-i silk-i sutûr kılınmışdır. Te‘lifâtından tefsîr-i şerîfi ve on bir cild târihi meşhûrdur¹⁶⁷³. Mütercem-i mûmâ-ileyh esbagallahu zılâle mağfirete ‘aleyhin dahi tafsîl-i terceme-i ahvâlleri varakât-ı kerârîs-i kütüb-i tabakâtda yegân yegân mastûr ve cem‘ eylediği tevârihi miyân-ı erbâb-ı fazl u kemâlde meşhûrdur.

Vefât-ı Emîr Hüsrev-i Dihlevî

Mihr-i sipihr-i fazl u kemâl mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü zü’l-celâl kadem-zen-i fezâ-yı velâyet mâ-bihî’l-fahr-ı fuzalâ-yı mecmû‘-ı velâyet mısâh-ı rumûzü’d-dakâyık miftâh-ı künûzü’l-hakâyık matla‘-ı manzûme-i belâgat makta‘-ı kasîde-i fasâhat vâkıf-ı mezâyâ-yı mevâkıf-ı ‘ulûm, ‘ârif-i lübb-i makâsıd-ı hakikat-ı mersûm müellif-i *Hamse ve Esrâr-ı Mahzen-i Esrâr-ı Hayy u Kirdgâr* eş-şeyh el-imâm el-‘ârif el-kâmil el-fâzıl el-‘âbid el-‘âmil emîr-ü’l-velâyet ‘Aynüddin Molla Hüsrev-i Dihlevî kaddesallahü sırrehu’l-celî hizmetleri ki ‘asr-ı ‘azîzinde [306b] pîşvâ-yı ‘ulemâ ve fuzalâ ve sırr-ı çeşme-i fusahâ vü bulegâ beyne’l-efrâd velâyetle müşârün-bi’l-benân ma‘ârif-i şettâda sâhib-i yed-i tûlâ câize-i kasabû’s-sabk-ı i‘câz bir zât ma‘âlî-‘unvân idiler. *Câmiü’l-hurûf* Hakîr-i pür-taksîrin kütüb-i kesîreden cem‘ ü

¹⁶⁷² Vefât-ı Sirâceddin.....vallâhu subhânehu ve te‘âlâ a‘lem (Derkenar notu).

¹⁶⁷³ Te‘lifâtından meşhurdur (Derkenar notu).

tahrîr itdiğim *Eşrefü't-Tevârîh* nâm 'ucâlenin evâhırında ber-vech-i icmâl terceme-i latîfeleri tahrîr olunduğu sahîfede bu vechile mastûrdur ki, mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu sicâl visâlehu aleyh hizmetleri ekâbir-i fuzalâ ve meşâyıhdan kati vâfir zât-ı me'âlî-simâta hizmet eyleyüp her birinden bir gûne ahz u tahsîl-i ma'rifet itmişlerdir. Hulâsa-i kelâm **utlubu'l-ilm ve [lev] bi's-sîn** hadîs-i şerîfle 'âmil olup şebân-rûz eyyâm-ı 'ömr-i 'azîzini bi'l-cümle tahsîl-i ma'ârif ü fezâil ve fevâzıla sarf itmiştir. Sagîr ü kebîr te'lîfine muvaffak oldukları lâ-nazîr resîde-i 'idâd tis'a ve tis'în olduğu ittifâk-kerde-i erbâb-ı ketb ü tahrîrdir. Eş'âr-ı belâgat-şî'âr ve hakikat-disârları beş yüz binden kemter ve dört yüz binden efzûn-ter olduğu bi'z-zât kendi rivâyetleri ile sübût-yâftedir. 'Ayn-ı hayât-ı visâle-i Hızır'a nâil ve penç def'a rü'yet-i Fahr-i Kâinât 'aleyhi efdalu's-salavât ile sa'âdet-i kübrâ-yı dareyne vâsıl oldukları *Nefehâtü'l-üns-i* Molla Câmi kuddise sırruhu safahâtında zîb-i sutûr-ı 'unvân-ı tahrîrdir.

Emîr *Devletşâh Tezkiresi*'nde bu vechile rakam-zen-i tahkîk olur ki, gevher-gân-ı ikân ve ve dürr-i deryâ-yı 'irfân hakâyık-ı bustân 'arâyis-i 'aşk u hakikat ve sünbül-i hadîka-i esrâr-ı tarîkat ve sebbâh-ı bahr-i 'âmîk-i şerî'at vâsıl-ı intihâ-i emr-i vuslat hizmetleri Türkiyyü'l-asl olup ba'zı muhakkikîn şehr-i Kış'dendir didiler. Pederi Emîr Mahmûd hezâre-i Lâcîn'in emîr-i mihteri olup vâlî-i Dehli Sultân Muhammed Tuğluk Şâh Emîr Mahmûd'a envâ'-ı 'inâyet ü iltifâtını mebzûl idüp derece-i 'ulyâya murtakî itmiş idi. Küffâr ile vukû' bulan gazvenin birinde câmi-ı şehâdeti nûş etmekle necl-i necîlleri mütercem-i mûmâ-ileyh emâretle pederi makâmına kâim olmuş idi. Lâkin evkâtını tahsîl-i fezâil ve iktisâb-ı ma'ârif ü fevâzıla masrûf etmekle meslek-i âbâ ü ecdâdını ihyâ idüp ol hılâlde 'asrının matla'-ı mihr-i merâhim ü eşfâkı olan sultân-ı müşârün-ileyh niçe kasâyid-i garrâ nazm itmiş idi. Ba'de'l-merre nesîm-i 'âlem tahkîk-i riyâz-ı ümmîdine vezîde olmağla 'âlem ve mâ-fihâ nazar-ı himmetine meşhûd olmayup mülâzemet-i emâret-i diyârdan isti'fâ ve huzûr-ı şâh ve vezîrden ibâ eylediler. Gitdikçe bûy-ı verd-i 'uzlet dimâğ-ı ihlâs-perverîn ta'tîr etmekle âhar el-Âmir-Billâh mülâzemet-i mahlûkdan münkatı' ve hizmet-i fukarâya meşgûl oldu. Ve dest-i irâdeti dâmen-i terbiye-i şeyhü's-şüyûhu'n-nâs el-'Ârif-Billâh el-muhakkık el-kâmil ve âgâh nizâmü'l-Hakk ve'd-dîn kuddise sırruhuya peyvest ü izâfe ve sâlhâ meşgûl-ı sülûk ve sâfiye olup mukaddemâ mülûk ve ümerâ hakkında nazm itdikleri kasâid ü güftârı dîvân-ı eş'âr-ı hakikat-şî'ârlarından mahv u hakk itdiler. Seyr ü sülûkde keşf-i hakâyık ve makâmât-ı 'âliyeye nâil ü vâsıl olup mürşid-i mûmâ-ileyhin hâk-i pâ-yı kimyâ nazîrlerine mâl u esbâb-ı bisyâr îsâr itmişlerdir. Hattâ Şeyh Nizâmüddîn evliyâ kuddise sırruhu hazretleri, "dünyâ ve âhiretde sebep-i iftihâr u necâtım Husrev'dir" deyü kerrât ile dürr-efşân-ı mübâhât olmuşlar

idi. İşbu dü beyt-i fasâhat-karîn ol Husrev-i ıklîm-i velâyet ü belâgatın ta‘zîm-i mürşid-i kerâmet-şî‘ârlarını müş‘îr nazm itdikleri güftâr-ı dürer-bârdândır:

Cidâr-ı hânkâh-ı u be-takdîm

Hatîm-i Ka‘be-râ mâned be ta‘zîm

Melek-kerde be-sakfeş âşiyâne

Çu ender sakfahâ küncişk-i hâne¹⁶⁷⁴

Mürşid-i tarîk-ı hidâyet tevfikleri olan Şeyh Nizâm kuddise sırruhu evliyâ-yı kümmel-i meşâyıh-ı Hind’den olup hişâvend-i şeyh-i ‘ârif ferîd-i şükr-i küncedir. Silsileleri şeyhülislâm mürşid-i tavâyifü’l-enâm Şeyh Mevdûd bin Yûsuf el-Çestî kuddise sırruhu Rabbehü el-‘Allâm’a müntehîdir. İnşâallâhu te‘âlâ anların dahi terceme-i latîfeleri Kâtib Çelebi muhtârı üzre icmâlen ‘an-karîb zikr olunur. Şeyh el-‘ârif Ezrî rahimehullâhu *Kitâb-ı Cevâhirü’l-Esrâr*’da zikr ider ki, nihâyet-i zemân-ı pîrîde Şeyh Muslihuddîn Sa‘dî-i Şîrâzî kuddise sırruhu ile Hoca Husrev hizmetleri hem-sohbet olmuşlardır. Hattâ şeref-yâb-ı rû‘yetleri olmak kasdıyla Şîrâz’dan Hind’e ‘azîmet itmiştir. Ve şeyh hakkında Hoca Husrev ve cenâblarının i‘tikâd-ı tâmmı var idi ki, bu beyit anı iş‘âr ider.

Husrev sermest ender sâgeri ma‘ni berîht

Şîre ez humhâne-i mestî ki der-Şîrâz bûd¹⁶⁷⁵

dahi bu mısra‘ı dimişdir.

Cild-i suhanem dared-Şîrâze-i Şîrâzî¹⁶⁷⁶

Devletşâh dir ki, fî külli hâl nisbet-i irâdetleri şeyhe olduğu zâhirdir. Sultân Sa‘îd Baysungur cidd ü sa‘y idüp kelimât-ı Hoca Husrev’i cem‘ itmiştir. Lâkin bahr zarfa sığmaz ve ‘ilm-i ledün harf ile mersûm olmaz. Sultân Sa‘îd’in cem‘ itirdiği yüz yirmi bin sühan-ı hakikat-eser idi. Ba‘de ez-ân iki bin ebyâta bâliğ gazeliyyât-ı belâgat-simâtı hâric ez-dîvân-ı merkûm mahall-i dîgerde bulunmuşdur. Ol fâzıl-ı fesâhat-disârın cem‘ ü tedvîn-i mecmû‘-ı eş‘ârı

¹⁶⁷⁴ Onun hankahı Hatîm-i Ka‘be gibidir

Önünde ta‘zimle hürmet edilir

Melek onun evinin tavanında yuva yapmış

Evin tavanındaki serçeler gibi (Bu şiir Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nindir).

¹⁶⁷⁵ Hüsrev sarhoşluktan şarap kadehini döktü

O şarap ki meyhane-i Şîrâz’dadır (Emîr Hüsrev-i Dihlevî bu şiirini Sadi Şîrâzî’yi övmek için söylemiş).

¹⁶⁷⁶ Konuşmamın cildi Şîraz yapımdır.

müte‘azzir ü düşvâr olduğu azher ü âşikâr olmağla terk itmişlerdir. Kendileri ba‘zı risâlelerinde benim eş‘ârım pansad hezâr beyitdi. Ve cehârsaddan efzûnterdir dimişlerdir. Ve Hamse-i Emîr Husrev hejdeh hezâr beytdir. Ve Hamse-i Şeyh Nizâmî;

[Mısr]â‘

Kaddeseallah sırrehu’s-Sâmî

bist ve heşt hezâr beyitdir ki;

Li-münşiihî

Her yekî-râ hazîne-i fazl-est¹⁶⁷⁷

dürr-i bahr-ı hakikat-ı esrâr-ı peyk-râ mutâbık şer‘-est bu da muttali‘-i envâr-ı sırr [silik]¹⁶⁷⁸.

Ba‘zıları Hamse-i Emîr’i Hamse-i Şeyh üzre tafdîl ve kimi bu kavli cerh u ta‘dîl eyleyüp fırkateyn beyninde bu da‘vâ-yı ta‘assub-encâm niçe müddet mütemâdî olduğun tafsîli *Tezkire-i Devletşâhî*’de mastûrdur. Hulâsa, ma‘ânî-i hâss u nezâketde merâsim ü muhlisleri gibi Husrev-i iklim-i fûnûn-ı cüz’iyye ve külliyye olup suhanhâ-i [silik] şekâneleri anışzen-nihâd-ı? âdemi olduğu [esmâ]dır. Tevhîd-i Bârî’de bu beyt-i zîbâ anlarındır.

Katre-i âbı nehûred mâkiyân

Tâ nekîned rûy sû-i âsmân¹⁶⁷⁹

[lekeli] Fahr-i ‘Âlem sallallahü ‘aleyhi ve sellemde bu beyt-i fasâhat-simât dahi kezâlik ol Husrev-i iklim-i ma‘ârifindir.

Ber ân âyîne-i dil vâcibest âh

Ki der-mi‘râc u şekk râ dehed râh¹⁶⁸⁰

Bu beyit-i lâzım nüket-i Emîr hamse-i bî-hemtâlarından nümûnedir ki, ebyât-ı sâire dahi bu vechile nüket-engîz ve sûz-nâk olduğuna mikyâsdır.

Harirâ ki tîmâr-ı harbende-koşt

¹⁶⁷⁷ Her biri lütuf hazinesidir.

¹⁶⁷⁸ *Emîr Devletşâh Tezkiresi* envâr-ı sırr (Derkenar notu).

¹⁶⁷⁹ Kuş başını göğe kaldırmamak için
Su bile içmiyor

¹⁶⁸⁰ Ayna gibi gönüllere vaciptir ki
Onun Miraç’ında zanna yol versin

Dü cû der şikem beh ki sî men be-poşt¹⁶⁸¹

ve müddet-i ‘ömrlerinde nazm-ı eşref? itdikleri eş‘ârı aksâm-ı erba‘a üzre sâhtedir ki, her bir kısmın başka ismi vardır, eş‘âr-ı âvân-ı şebâbetleri *Tuhfetü’s-sugrâ* ile mevsûm ve eş‘âr-ı evvel sülûk ve cedleri vasat-i ebyât ile mersûmdur. Ve eş‘âr-ı peyâm-ı tekmîl ve tevessül? Kurretü’l-kemâl ile benâm ve eş‘âr-ı nihâyet-ı kühûlet ü rüzgâr semerriyet-i¹⁶⁸² fakr u bârem? Bakıyye-i Nakdiyye dimekle şöhet-şi‘ârdır¹⁶⁸³.

Müddet-i ‘ömr [ü] hayât-ı bâ-berekâtları erba‘a ve seb‘în hudûduna resîde oldukda işbu sâlin takrîben evâhırında manzûme-i kasîde-i hayâtları resîde-i hitâm ve rûh-ı revânlarına behîşt-i a‘lâ makâm olmuştur. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri tezkirelerde ve *Nefehât*’da ve *Fezleke-i Kebîr*’de muharrer ve mastûr olmağla bu mecelle-i *Nevpeydâ*’ya bâ‘is-i şân u revnak olmak ümniyyesiyle işbu bende-i yesîre ile işâret olundu. Ol fâzıl-ı yegânenin târîh-i vefâtları mutâbık-ı “nefsü’l-emr” vâki‘ olmuştur.

Târîh

Mîr Hosrov Hosroye mülk-i suhan

Vân muhît-i fazl u deryâ-yı kemâl

Nesr u dil-kişter ez mâ-i mu‘în

Nazm-ı u sâfîter ez âb-ı zülâl

Bülbül-i destân-serây-ı bi-karîn

Tûtî-i şekker makâl-i bî-misâl

Ez peyi târîh-i sâl-i fevt-i u

Çün nihâdem ser be-zânuye hıyâl¹⁶⁸⁴

¹⁶⁸¹ O eşek ki seyisini öldürdü

Karnında iki arpa olması arkasında otuz men taşımaktan daha iyidir (Bu şiir Emîr Hüsrev-i Dihlevî’nindir).

¹⁶⁸² “Sihriyyet-i”?

¹⁶⁸³ Ba‘zıları hamse-i emîri şöhret-şi‘ârdır (Derkenar notu).

¹⁶⁸⁴ Mîr Hosrov Hosroye hıyâl (Derkenar notu).

Mîr Hüsrev konuşulan mülkün padişahı

Ve o lütuf ve kemal denizi

Onun nesri akan sudan bile daha güzel

Onun nazmı duru sudan daha temiz

Destan okuyan bülbül bile ona denk değil

Şeker gibi dudu kuşu bile ona denk değil

Şüd 'adîmü'l-misl yek-târîh-i u

Dîger-i şüd tûtî-i şîrîn-makâl-i u

Nesir: [boş]

Zikr-i İntikâl-i Şeyh Nizâmî-i Hindî

Pîşvâ-yı hayl-i erbâb-ı kemâl mecma'-ı esrâr-ı Hudâ-yı zü'l-celâl şem'-i fânûs-ı fazl u ma'rifet vâkıf-ı mevâkıf-ı tarikat u hakikat ser-çeşme-i kümmelîn dâhil-i 'idâd-ı mehere-i vâsılîn kâmûs-ı muhît-i fezâil kâbûs-ı vasît-ı fevâzıl muhtârû'l-'ulemâ ve nûr-ı hadaka-i fusahâ sultânû'l-bulegâ ve burhânû'l-üdebâ eş-şeyh el-kâmil el-fâzıl el-'âbid el-müttâkî ez-zâhid mevlânâ el-'âlim el-'âmil Muhammed bin Ahmed eş-şehîr bi-Nizâmî;

[Mısr]â'

Kaddeseallah sırrehu's-Sâmî

Nesir; hizmetleri ki, evliyâ-i Hind dimekle ma'rûf ve kemâl-i zühd ü takvâ ile mevsûf olup Genceviyyü'l-asl ve tâhiru'n-nesirdirler. Ânifen işâret olunan [307a] *Eşrefü't-Tevârîh*'de mezkûrdur ki, mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu sicâl visâlehu 'aleyh hizmetleri 'ömr-i 'azîzini min evvelihî ilâ âhrihî kanâ'at ü takvâ ve 'uzlet ile imrâr idüp şu'arâ-yı sâire misillü galebe-i hırs u hevâ sebebiyle mülâzım ve mûnis-i ehl-i dünyâ olmamışlardır. Belki selâtîn-i kibâr teberrûken eş'âr-ı belâgat-şî'âr tanzîmini niyâz itdiklerinde nazm-ı eş'âr-ı âbdâr ile der-kâr olurlar idi. Hamse-i bî-nazîrleri ki, mânend-i hums-ı mübârek beyne'l-üdebâ müşârün-bi'l-benândır. İlhâh-ı mülûk ile [silik] tanzîme keşîde kılınmıştır. *İskendernâme* âhar-ı te'lîfât-ı nâdirelerindendir. Sinn-i nâzenînleri ser-hadd-i sittîni mütecâviz olup işbu sâl evâhırında târik-ı maglata-i dünyâ olmuşlardır, gafere-leh.

Emîr *Devletşâh Tezkire*'sinde bir kısımdan birer gazel tahrîr olunmuştur. Ve makâmını 'abd-i Hakîr tertîb-i sâbık üzre olan matla'ı tastîr itdim.

Dilşüd zi-destü ve ber-müje ez-hûn nişân be-mând

Cân reftü ve yâr gum şude ber-cây-ı cân be-mâned

Onun ölümüyle başımı dizlerime koydum

Emîr Hüsrev-i Dehlevî'nin tarihi benzersizdir

Şeker gibi dudu kuşu söz söylese bile (Mevlânâ Şihâb-ı Muammeyi bu şiirini Emîr Hüsrev-i Dehlevî'nin ölümünden sonra söyleyip mezar taşının üzerine yazmıştır).

Husrov zi âh-ı germ ber-âteş nehâd na‘l

Be-her zemîn ki ez-sümm-ı esbeş nişân be-mând¹⁶⁸⁵

Şâh ‘Alâüddîn cevğân-bâzî ile der-kâr iken bedîhî didiği gazeldir ki, kısım-ı sânîdendir.

Şâh kabâ çost kerd ruhaş be meydân-berîd

În ser u her ser ki hest der-ham-ı çevğân-berîd

Ber do ruh ez-hûn nevişt Hüsrev-i dil-haste hâl

Veh ki zi-dermân deyi kıssa be-sultân berîd

Hum tuhi geşt u henuzem can ze-mey sirâb nîst

Hûn-ı hod hor âhır ey dil ger şarâb-ı nâb nîst

Güfte bûdî Husreva der hâb ruh bin-mâyitet

În suhen bî-gâne-râ gû kâşnerâ hâb nîst

Cevân ü pîr ki der-bend-i mâl u ferzendend

Ne ‘âkılın ki tıflân-ı nâhired mendend

Me-cûy dünyâ eger ehl-i himmeti Husrev

Ke ez hümây bi-murdâr meyl ne pesended¹⁶⁸⁶

¹⁶⁸⁵ Gönül elden çıktı ve kiprikler üzerinde kandan bir nişan kaldı
Can gitti canan gitti ve kaybolan yar yüreğimde kaldı
Ahımın sıcaklığından ateş üzerindeki nal bile olur
O her yerde ki atının ayağında iz kaldı

¹⁶⁸⁶ Şah üstünü en kısa sürede giyerek hazırlandı onun atını getirin
Bu başı ve bütün başları şahın çevganının önüne koyun
Hüsrev gibi gönlü yorgun kan ile yanaklarına yazdı
Niçin dermansız kaldı bu kıssayı sultana götürün
Şarab kabı boşandı ve hala canım doymadı şaraba
Ey gönül sonunda kendi kanını iç gel şarabın namını iç
Demiştin ki ey Hüsrev uykuda yüzünü göstere
Bu sözü yabancılara söyle çünkü aşıklar hiç uyumaz
Ki dünya malında ve çocuk fikrinde idiler
Akıllı değil akılsız çocuklar idiler
Hüsrev adamsan çalışmalısın dünya peşinde olma
Ki bu Hüma kuşunun ölü hayvanlara meyli olmaz

Emîr-i mûmâ-ileyhin fezâil-i sûrî ve ma'nevîlerinden fazla fenn-i mûsikîde olan nevâ-yı mahâretleri mânend-i nâle-i 'uşâkı perdehâ-yı Hüseyinî'den evc-i gâyet mûntehî idi¹⁶⁸⁷.

Makta'atları dahi cevher-yân-ı sûk-ı ma'ârif ü belâgat 'inde kıt'a-i elmâs'dan tâbdâr u makbûl olduğun ifhâmen bu kıt'a-i bî-nazîri sebt-i cerîde-i vekâyi' kılındı.

Hüsrev çeh hâlet-est ki der-i dehr-i 'Âlemân

Ez-câhân dîn u denî bâzı pister-end

În-i nûkte-râ bibîn ve bi-insâf hoş berâ-yı

Gezcâr-ı harf-i katre ve bârân-ı berâberend

Bahrü'l-ebrâr ve enîsü'l-kulûb ve mir'ât-ı [silik]

nâm kasâyid-i garrâ misillü manzûmeleri fevka'l-gâye meşhûr ve her bir mecmû'a-i kibârda mastûrdur. Kibâr-ı şu'arâdan niceleri herbirine cevâb tanzîmine mütesaddî olmuşlardır. *Hamse*'den mâ'adâ manzûm ve mensûr niçe te'lîfât-ı cemîleleri dahi vardır. Ez-cümle Melik-i Dehli Sultân 'Alâüddîn menkabesin müştemil *Kur'ân-ı sa'deyn* ve *Menâkıb-ı Hind* ve *Târîh-i Dehli* beyne'l-'urefâ mütedâvil ve hırz-cândır. Ve 'ilm-i istîfâ ve mûsikî ve fûnûn-ı sâirenin ekserinde nesren bî-'aded eserleri vardır. İnşâları dahi reşk-fermâ-yı münşiyân-ı selef ve gıpta-pîrâ-yı üstâdân-ı halefdır. Kasîde-i 'ömr-i 'azîzleri resîde-i mukti' olup nâzım-ı umûr-ı kâinât olan Hallâk-ı 'âlem 'azze şânuhû teslîm-i rûh-i pür-fütûh itdiklerinde mürşid-i kelâmları şeyh-i ferîd-i şükr-i? künc ve şeyh-i nizâm olan kuddiset esrârehum hatîresinde defn olunmuşdur. Her çend ki hâme-i dîrân-çihân evrâk-ı kâinâta evsâf-ı hazret-i Emîrî şeb ü rûz bilâ-fâsıla tulû'-ı mihr-i haşre dek ketb ü tahrîre ikdâm itseler 'aşr-ı mi'şârı resîde-i yekûn-ı hitâm olmadın rûz-ı hisâb-ı nümûdâr olacağı azher olacağın bu bende-i yesîre ile iktifâ min-küllî'l-vücûh münâsib görüldü¹⁶⁸⁸.

VEKÂYİ'-i SENE SÎTTE VE 'İŞRÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRE

Hafî olmaya ki, intikâl-i pâdişâh-ı gazâ-i'tiyâd ile feth-i Burusa-i behîşt-âbâd bu sâlde vâki' olduğu mudakkikü'l?-ekserîn müttefekun-'aleyh olup lâkin Burusa fethi Kâtib Çelebi tertîbi üzre ba'de intikâl-ı şehinşâh-ı cihân vâki' olmak iktizâ ider. Ammâ ekser-i müverrihîn-i kibâr Burusa fethi be-dest-i Orhan iştîdâd-ı 'illet-i sultânî âvânında vukû' bulup şehzâde-i mu'azzam haber-i fethi sütte-i 'aliyyeye bi'z-zât? kendüleri i'lâm eyledükden sonra takrîben

¹⁶⁸⁷ Emîr Devletşâh Tezkire gâyet mûntehî idi (Derkenar notu).

¹⁶⁸⁸ Mukata'atları dahi münâsib görüldü (Derkenar notu).

yek rûz mürûr itmedin, pâdişâh-ı ‘âlem-penâh müntakıl-ı ravza-i rıdvân olmak üzre tahrîr itmeleriyle ittibâ‘en li‘l-ekser bu mehelle-i *Nevpeydâ*’da dahi feth-i mahrûse-i Burusa takdîm olundu.

Zikr-i Feth-i Burusa-i Mahrûse-În

Hafî olmaya ki, *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi yirmi beşde dahi olmak üzre ba‘zı müverrihîn rivâyetini yazar. *Tuhfetü’l-Mülûk* sâhibi yirmi dördte feth olundu demiştir¹⁶⁸⁹. Lâkin esahhı bu sâlde vukû‘ bulmasıdır. Solakzâde tahrîri üzre şehzâde-i mu‘azzam hazret-i Orhan-ı Dârâ-hadem ma‘iyyet-i kahramânîsinde mevcûd ‘asâkir-i muvahhidîn ile mahrûse-i Burusa feth ü teshîrine ‘azîmet buyurup mahrûse-i merkûmenin Pınarbaşı nâm mahalline nüzûl eylediler. Sâbıkâ sahâyif-i güzeste de terkîm olduğu üzre derûn-ı Burusa’da mevcûd gerek tekür-ı Burusa ve gerek ahâlisi heşt sâlden berü mahsûr olup bu def‘a dahi üzerlerine müceddeden tuvânâ ‘asâkir-i vâfire ile şehzâde-i vâlâ-câh geldikde mukaddemâ imtidâd-ı müddet-i muhâsaradan cânlarından bîzâr olmağla teşrîf şâhzâdeye muntazır olduklarından hizebr-i ma‘reke-i megâzî Köse Mihal Gâzî ile tekür-ı mesfûrun kadîmi âşinâlığı olmağla ber-vech-i sefâret derûn-ı kal‘aya irsâl olundu. Ba‘de idâre-i elvân-ı ke’s-i kelimât hulâsa tekür mâl u menâl ve ehl ü ‘ıyâliyle resîde-i [307b] ser-hadd-i selâmet olmak üzre otuz bin altun vermeyi ta‘ahhüd itmekle şâhzâde-i mu‘azzam hizmetleri vech-i meşrûh üzre hıttâ-i emân ihsân buyurup der-rûz-ı merkûm ehl ü ‘ıyâli ve mâl u menâli ile sâlimen sâhil-i deryâda karye-i Gemlik’e vâsıl olunca ma‘iyyetine mu‘temed âdemler ta‘yîn olundu. Gemlik’den sefînelere süvâr olup Kostantaniyye’ye yıkılup girdiler. Ol hisâr-ı behcet-âsâr rûz-ı merkûmda vaktü’z-zuhr mahall-i nüzûl-i şehzâde-i kâmkâr ve makarrî-i müctehidîn-i ebrâr olmuşdur.

Solakzâde Tarîhi’nden müstefâd olan pâdişâh-ı ‘âlî-şân dahi ol hinde derûn-ı şehre duhûl itmişler. Lâkin nakale-i ahbâr olan müverrihîn-i sâire muhtârına muhâlifdir.

[Mısr]â‘

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

Nesir: Ol hisâr-ı felek-üstüvâr dahi dâhil-i memâlik-i şâh-ı kâmkâr oldu. Tâlibî’nin didiği târîh-i garrâdır.

Târîh

Zihî feth ü zafer el-hamdü lillâh

¹⁶⁸⁹ Tuhfetü’l-Mülûk..... demiştir (Derkenar notu).

Ki aldı Burusa'yı kâfir'den Orhan

Didim ey Tâlibî târîh-i fethin

Alındı Burusa oldu dâr-ı îmân

Nesir:[boş]

Zikr-i Vâsî-ı İn-Hisâr-ı Nâzenîn

Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye* nâm te'lîfinde zikr ü beyân itdiği vech üzre zamm-ı bâ-i? muvahhide ve râ-i mühmele ve sükûn-ı vâv ve feth-i sîn-i mühmele ve âhırında zamîr ile vasat-ı iklim-i hâmisde Rûm'da elli derece tûlû ve kırk derece 'arzı mahallinde sâlis-i bilâd selâse-i mu'tebere bir belde-i kebîredir ki, Edirne-i mahmiyye ve Kostantaniyye-i mahrûse fethinden mukaddem dâr-ı mülk-i selâtîn-i kirâm-ı 'Osmâniyye dâmet fî vikâyeti'r-Rabbâniyye idi. Kostantaniyye-i nâ-şünûde mûmâsil ile mâbeyni altmış bir buçuk mîl olup cânib-i bahrdan iskele-i Mudanya seksen mîl ve Mudanya'dan şehir dört sâ'atlik yerdir. Nısf-ı nehârandan bir buçuk derece mukaddem ve inhirâf-ı kiblesi hatt-ı nısf-ı nehâr-ı cenûbîden kırk üç derece şarkadır. Atvel-i nihâdı on dört sâ'at on üç buçuk derece ve aksar-ı nihâdı dokuz sâ'at bir buçuk derece olur. Hısn-ı hasîni bir tell-i refî'de vâki' olmuştur. Hisâr-ı mezbur sükkânı mustahfızân olup aaleb-i sevâdı hâric-i sûrda Keşiş Dağı dimekle ma'rûf kûh-ı bülendin zeyl-i şimâlîsinde bir fersah mikdârı tûlânı vâki' olmuştur ki, 'arzı nısf fersaha karîbdır. Ve cânib-i şimâlî ve ba'zı şark ve garbı fezâ-yı vâsi' ve sahrâ-yı muttesa'dır ki, half-i surunda Pınarbaşı dimekle ma'rûf teferrüc-gâhdan dâhil-i şehir olan miyâh tevzî' ü taksîm olunup mahrûse-i Dimaşku's-Şâm-ı cennet-meşâm-âsâ ekser büyütlü u esvâkında [308a] âb-ı revân cereyân ider. Bundan mâ'adâ kanevât ile miyâh-ı müte'addide hadâyık u cinâna revâne olur. Hadâyık-ı mezkûrenin eşcâr u esmârı ve şükûfe ü ezhârı husûsâ dirâhtân erguvânı meşhûr ve 'Abdûlmü'min nâm teferrüc-gâhı mânend-i cinân elsine-i enâmda meftûrdur.

Bu belde hâlâ livâ-i Hudâvendigâr nâmıyla sancak ve kazâsı Edirne'den pâyede dün beş yüz akçe mevleviyyetdir. Mecma'u'l-evliyâ ve mülteka'l-ulemâ bir belde-i latîfedir. Cebel-i râhib sa'bû't-târîk ve kullesi şu rütbe mürtefi'dir ki, çend rûzda maksada vusûl mümkün değildir. İşbu belde-i latîfeyi selâtîn-i ma'delet-âyîn-i 'Osmâniyye'den altı 'aded şâhân-ı felek-iktidâr taht-gâh itmişlerdir. Evvelâ fâtih-i belde Sultân Orhan Gâzî, sâniyen pâdişâh-ı mübeccel Sultân Murâd Hân-ı Evvel, sâlisen pâdişâh-ı âlî-şân Yıldırım Bâyezîd Hân, râbi'an hâkân-ı Dârâ-ı unvân Çelebi Sultân Mehmed Hân, hâmisen mazhar-ı fütûhât-ı Rabbânî Sultân Murâd Hân-ı Sâni, sâdisen Ebû'l-Feth ve'l-Megâzî Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî tâbet

serâhum ve ca‘ale’l-cennete mesvâhum merhûm ve mağfûrûn-leh Fâtih ibtidâ bu beldeyi ve ba‘de’l-feth Kostantaniyye’yi taht-gâh itdiler. İnşâallâhu te‘âlâ mahal be-mahal işbu mecelle-i *Nevpeydâ*’da zikr olunur. Belde-i Burusa’da ebniye-i hayriyye [silik] selâtından ve vüzerâdan niceler cevâmi‘ ve medâ[ri]s ve ‘imâret binâ itmişlerdir. Nitekim mahallinde mastûrdur. Husûsâ kutbü’l-‘ârifin ve gavsü’l-vâsılın mazhar-ı füyûzât-ı müste‘ân Emîr Sultân hazretlerinin;

[Mısr]â‘

Kaddesallahü te‘âlâ sırrehu

Nesir; zâviye-i latîfeleri ve kezâlik [silik] meşâyihı’l-kirâm Eşrefzâde kuddise sırruhu Rabbuhü’l-‘allâm hizmetlerine mensûb zâviye ve hânkâh ve sâir ziyâretgâhları bî-nihâyedir. Ve bu şehrin meşhûr Hudâyî germâbeleri vardır ki, târîhiyle mahallinde mezkûrdur. Bu beldenin ahâlîsi ekser tüccâr olup bu beldede envâ‘-ı akmişe duhte kılınmağla etrâf u eknâfa münteşir olur. Mîzân-ı harîri ‘azîm mukâta‘adır, harîr ile ekser-i ahâlîsi der-kârdır.

Rıhlet-i Sultân Be-sûy-i Ravza-i Rıdvân-râ

Hafî olmaya ki, kerreten ba‘de merretin keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr ü beyân kılındığı üzre pâdişâh-ı ‘âlî-câh tâbe serâhu hizmetleri ‘illet-i nikrîse mübtelâ olup ekser-i ezmânda iştîdâd bulmağla zahmet ü meşakkatleri kemâlde idi. İşbu sâl-i sitte-‘aşerde fevka’l-gâye elem virüp emâre-i mevt gâh u bîgâh be-dîdâr olur idi. Bu esnâda evvelkiden efzûn-ter müştedd olup müjde-i feth-i mahrûse-i Burusa ile nûr-ı dîde-i cihân-[308b] bînleri Sultân Orhan huzûr-ı pür-hubûr-ı şâhânelerine dâhil-i dest-bûs itdikde derhâl;

Mesnevî

‘Âkıbet-i kâr budur herkese

Bâd-ı fenâ pîr ü cüvâna ese

Sana vasiyyet iderim gûş kıl

Gayr-ı gamm-ı dîni ferâmûş kıl

Râh-ı cihâd içre idüp ictihâd

Memleket-i Rûm’da kıl ‘adl u dâd

Eyle ri‘âyet ‘ulemâya tâm
Tâ ki bula emr-i şerî‘at nizâm
‘Asker ve mâl ile gurûr eyleme
Şer‘-i şerîf ehlini dûr eyleme
Şer‘dir remâye-i? şâhî ve pes
Şer‘a muhâlîf işe itme heves
Nusret-i dîn idi çü maksad bana
Maksadıma kasd gerekdir sana
‘Âleme in‘âmını ‘âmm ide gör
Memleket emrini temâm ide gör
Şâh ki ihsânla bî-gânedir
Saltanat ismi ana efsânedir
İtme bu sözümde benim zerre reyb
Şâhlara hisset olaydı ra‘iyyet
Hıfz-ı re‘âyâya çalış rûz u şeb
Tâ ki refik ola sana lutf-ı Rab
Nüşa-i ‘ömrümü temâm eyledim
Ben seni câyıma makâm eyledim
Böyle vasiyyet idüp ol dîn-penâh
İtdi bekâ kişverine ‘azmirâh
Çabükhen eyleye cennet-mecîd?
Silsilesin haşra dek ide medîd

Nesir; velâdet-i bâ-sa'âdetleri *Mir'ât-ı Kâinât*'da altı yüz elli altıda kasaba-i Söğütcük'de vâki' olup, altı yüz seksen sekizde 'Alâüddîn Pâdişâhdan tabl u 'alem gelüp altı yüz doksan dokuzda cülûs ve müddet-i 'ömrü altmış dokuz ve müddet-i saltanatı yirmi altı sene olup bu târîhte yine Söğütcük'de vefât idüp cenâze-i rahmet-endâzesi ba'de zemânin Burusa şehrine nakl ve derûn-ı hisârda vâki' manastırda defn olundu deyü mezkûr ve *Târîh-i Molla İdrîs*'de cülûs-ı ma'delet-me'nûsları evâil-i şuhûr-ı sâl-i seb'a-mi'ede olmak üzre mastûrdur. *Tuhfetü'l-Mülûk* sâhibi otuz dokuz sene saltanat sürüp seksen iki yaşında yedi yüz yirmi senesinde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olmuştur deyü tahrîri mahall-i ta'accüb ve şecere-i mülûk-ı müressemi altı yüz seksende cülûs-ı hümayûnları vâki' olup otuz sene saltanat sürmüşler deyü tastîr itmesi andan 'acebdir. Ba'zı müverrihînin on dokuz sene müddet-i saltanatları vâki' olmuştur didikleri hod cidden serhadd-i sıhhatden sad merhale ba'îd [309a] bir ma'nâdır esahh-ı rivâyât 'an-karîb zikr olunur.

Terceme-i Ân Şâh-ı 'Âlem-penâh

Pâdişâh-ı mağfûr sabbet 'aleyhi füyûzât-ı Rabbühü'l-gafûr hizmetleri müverrihîn-i benâm 'aleyhim rahmetü'l-Meliki'l-'allâm tahrîrleri üzre ıtlâk-ı seyf ve it'âm-ı zayf ile ma'rûf bir pâdişâh-ı mevsûf olup fevk mâ-yutasavver sahî vü cevâd ve kerem-perver sâhib-i ni'me ve 'atâ ve yek rûze 'atâsı ta'ne-zen-i 'atâyı çil sâle-i Bermek ve Hâtem olduğu mübâlağadan müberrâ idi. Beher mâh on def'a ya'nî se rûzda yek def'a matbah-ı Keykavusî edâlarında tabh-ı ta'âm ve bi'l-cümle fukarâ vü mesâkini ve müsâfirîn ü mucâvirîni it'âm cümle-i âdet-i hasenelerinden ve eytâm ü ârâmla? dâim çeşm-i şefekat ve re'fet ile nigâh-endâz olup gerek anlara ve gerek sâir fukarâ vü zu'afâyâ kisve ve libâs ihsân itmek deydene-i müstahsenelerinden idi. 'Adlû sâ'atin hayrun min 'ibâdeti seb'îne senetin¹⁶⁹⁰ haber-i latîfiyle 'âmel¹⁶⁹¹ ve müddetü'l-'ömr galebe vü megâzîye nâil ve mânend-i 'Ömer bin Abdülaziz 'adl ü dâda mâil ve ta'mîr-i dil-i re'âyâ ü berâyâ ile der-kâr ve 'imâret-i büldân ü emsâr ile evkât-güzâr bir pâdişâh-ı kâmkâr idiler. Mu'tekîd-ı ashâb-ı kulûb u tarîkat ve ta'zîm-i 'ulemâ vü fuzalâda mücidd ve bâzil-i kudret olup zâhiri palas-ı pûs olan 'ulemâyâ sultân-ı Mısır'dan ziyâde ta'zîm ü tebcîl ile pür-şöhret idiler. Hükemâ-yı râsihînin mâlzeme-i selâtîn-'unvânıyla zikr ü ta'dâd itdikleri mevâd bi'l-cümle kendülerde bilâ-ta'lîm feyz-i ilâhî ile mevcûd zû-'azm ü hazm ve 'adl ü cûd bir hâkân-ı 'âkıbet-mahmûd idiler. Esahh-ı rivâyât üzre velâdet-i bâ-sa'âdetleri altı yüz elli yedi sâlinde vâki' olup sahâyîf-i güzêştde zikr ü beyân olunduğu üzre taht-ı istiklâl-i şâhîye cülûs-ı ma'delet-me'nûsları altı yüz doksan dokuz

¹⁶⁹⁰ Bir saat adalet yetmiş sene ibadetden hayırlıdır.

¹⁶⁹¹ "‘âmil’?"

sâl-i ferah-iştimâlinde. İşbu sâl-i keder-iştimâlin evâil-i şuhûrunda müntakıl-ı erîke-i cennet-i firdevs oldular. Bu takdîrce ‘idâd-ı sinn-i hümayûnları altmış üç ve müddet-i saltanat-ı ma‘delet-perverleri yirmi yedi sâl olur. *Coğrafya-yı Kebîr* müellifi Şâmî Ebûbekir Efendi dir ki, def‘a-i sâniyede mahrûse-i Burusa fethine hîn-i ikdâmda pâdişâh-ı megâzî-pîrâ ve şehinşâh-ı ma‘delet-fermâ hizmetlerinin ez-kadîm mübtelâ oldukları ‘illet-i nikriz hareket itmekle hayrû’l-halef-i emced-i bâhirü’ş-şerefleri Sultân Orhan’a tefvîz-i feth ü gazâ buyurup kendileri taht-gâh-ı ‘izz ü şevket-medârları olan mahrûse-i Yenişehir’e ‘avdet itdiler. Esnâ-yı tarîkda medfen-i vâlid-i mâcidleri [309b] olan kasaba-i Söğüt’de duhûllerinde nidâ-yı “ircâ” iyi gûş ve şerbet-i **küllü nefsin zâikatü’l-mevti**¹⁶⁹² nûş itdiler. Na‘ş-ı rahmet-nakşları vasiyyetleri üzre mahrûse-i Burusa’da manastırda vâki‘ kubbe-i sîm tahtına defn olunmuşdur. Lâkin müellif-i merkûm müddet-i saltanatları on altı senedir dimekle sâir nakline şübhe îrâs itmiştir. Ancak ânifen tahrîr olunan intikâlleri husûsunda ekser-i müellifine iktidâ itmiştir. Ol pâdişâh-ı ‘âlî-câhın fevtine Tâlibî’nin didiği târîh-i hoşânîdedir:

Târîh

Hazret-i Sultân ‘Osmân Hân-ı Gâzî kim o şâh

İttibâ‘ eylerdi şer‘-i pâke her ahvâlde

Niçe kal‘a feth idübün dâr-ı îmân eyledi

Bu bekr-i haslet idi ‘add eyledim akvâlde

Rıhlet itdi bu yedi yüzle yirmi altıda

‘Âlemi Orhan’a tefvîz eyledi her hâlde

Tâlibî iki melek geldi didi târîhi

Göçdü mülk-i bekāya şâh-ı cihân bu sâlde

Nesir: Ba‘zı ehl-i ma‘rifet dahi sâl-i cülûs ve sâl-i vefâtlarını bu yek kıt‘a-i Fârisî’de cem‘ itmişlerdir.

Târîh

Sipîhr-i mertebe-i ‘Osmân-ı şehinşeh gâzî

¹⁶⁹² “Her can ölümü tadacaktır”. *Kur‘ân*, Ankebut, 29/57.

Ki şehre nisbet nesilmiş bâl-i ‘Osmân-şüd

Be-sâl-i şeş-sad u şast ve nühüm cülûs-ı o

Bih bist ve heft-sad ve şeş ki şude rıdvân-şüd

Nesir: [boş]

Zikr-i Cümle-i Muhallefâtı-ı Şehî

Ol pâdişâh-ı Hâtem ve Bermek-i kerem bâzilü’n-ni‘am bir pâdişâh-ı cemîlü’ş-şiyem olup nazar-ı hümâyûnlarında envâ‘-ı cevher-ger inhâsının hârâ makûlesi olmağla dâhil-i hazîne-i şâhâneleri olan tuhfe ve zerbâb ve sîm ü zer makûlesini dâimâ bâ y u gedâya siyyemâ zümre-i eytâm ve erâmil ve ‘ulemâya bezl iderler idi. Ol vechden hazîneleri tuhfe ve emvâlden tehî vü hâlî idi. Hattâ Ebûbekir-i Dımışkî *Coğrafya*’da ol Husrev-i ‘âlî-câhın mâl itlâk olunan metrûkâtı cedîdce sarık teğelti bir ‘aded yancuk bir ‘aded tuzluk ve kaşıklık birer ‘aded sukmân udku 1? ve bir ‘aded Denizli kirpâsından dîger teğelti ve bir seyf-i kâtı‘u’l-hayf ve berzde dâvdı ve birkaç tavîle esb-i sabâ-reftâr ve birkaç sürü koyundan ‘ibâret dir dimişdir. El’ân mahmiyye-i Burusa nevâhîsinde râ’y olunan beğlik ağnâm ol ağnâmın teberrüken tamuzlığıdır. Mâl-ı dünyâya meşâyıh-ı selef gibi i‘tibâr itmemişlerdir.

Nişâncızâde Târîhi’nde ol şâh-ı ‘âlî-şânın;

Nazım

Karâr-ı der-kef-i ez-mekân negîrd-i mâl

Çu sabırdır dil-i ‘âşık-ı cevâbdır gırbâl

Nesir; fehvâsı üzre hazîne-i şâhânelerinde mevcûd nukûdları bulunmamışdır dimişdir¹⁶⁹³.

Kayınpederleri âti’l-evsâf mazhar-ı füyûzât Lâ-yezâlî eş-Şeyh Edebali;

kaddesallah sırrehu’l-‘âlî

Nesir; hizmetlerinin tertîb-kerdeleri olup anlardan ‘inâyet itmişlerdir. Kuvvet-i kudsiyyelerine fe-lillâhi’l-hamd ve’l-minne ile’l-ân esâs-ı Devlet-i ‘Aliyye’lerinin müşeyyed olduğu edell-i delîldir. Gafere’llâhu li-eslâfehum ve tavvele ‘ömre ahlâfehum.

¹⁶⁹³ *Nişâncızâde Târîhi*’nde dimişdir (Derkenar notu).

Zikr-i Âsâr-ı Hayr-ı Şâh-ı Cihân

Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hizmetlerinin evkât-ı ‘azîzleri gazavât u fütûhâta masrûf ve evâil-i saltanat-ı ‘aliyyeleri olduğundan nizâm-ı umûr-ı devletleriyle me’lûf u meşgûf olduklarından nâşî gereği gibi ebniye-i hayriyye ihdâsına muvaffak olmamışlardır. Ancak şemşîr-i ‘adû-tedmîrleri ile feth ü teshîr buyurdıkları memâlik ü bıkâ‘ ve kasabât u kılâ‘da niçe cevâmi‘-i envâr-ı levâmi‘ ve gûnâgûn âsâr-ı hayriyye-i kesîretü’l-menâfi‘ binâ buyurmuşlardır. ‘Ale’l-husûs taht-gâhları olan Yenişehir-i mahmiyyede niçe cevâmi‘ ü mesâcid ve zevâyâ vü ma‘âbid ve hammâmât ve sâir müte‘addid hayrât-ı pür-berekât ihdâsına muvaffak olmuştur ki, sahâyif-i sâbıkada keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. Karahisar’da dahi câmi‘-i şerîfleri vardır. Hilye-i hazret-i şâh-ı mağfur;

Hân ‘Osmân-ı hümâyûn kademin

Ya‘nî ol pâdişâha muhteremin

Hilye-i pâkin idenler tahrîr

İtdiler böyle muhakkak tastîr

Kara yağız idi ol şâh-ı sa‘îd

Cümle esfârda veliyy-i rûy-ı sefid

Vech-i pâkinde idenler tedkîk

Kim müdevver deyü itdi tahkîk

Kadd-i tûbâ rûşen-i ehl-i seyr

Vasatu’l-kâme-i a‘lâ didiler

Yedleri hâl-ı kıyâmda ya‘nî

Olur idi mütecâviz dizini

Ehl-i târîh didiler hem bu sözü

Vâsi‘ olmuş idi iki omuzu

Hulv u şîrîndi şekerden suhanı

Hokka-i dürdü hümâyûn? dehenî

Şöyle heybet ile eylerdi nazar

Cân virür idi anı görenler

Düşmene heybeti gâyetde ‘azîm

Dosta olmuşdu veliyy-i tab‘ı halim

Şol şecâ‘at ki dinür Rüstem’de

Müctemi‘di o şeh-i ekremde

Câmi‘-i hulk-ı mekârimdi o şâh

Eyleye garka-i rahmetullah¹⁶⁹⁴

Zikr-i Evlâd ve Ümerâ-yı Şehî

Ma‘lûm ola ki, ol şâh-ı ‘âlem-penâh tâbe serâhu hazretlerinin evlâd-ı necâbet-me’âsirleri Sultân Orhan ile ‘Alaüddin pâdişâhdır. [310a] Nitekim inşâallâhu te‘âlâ sahâyif-i âtiyede tafsîlen zikr olunur. Ol şâh-ı Dârâ-hadem ve İskender-‘âlem hizmetlerinin a‘yân-ı devletleri bunlardır. Gündüz Alp mîr-i livâ-i İnönü, Hasan Alp mîr-i livâ-i Yarhisar, Turgud Alp mîr-i livâ-yı İnegöl. Hâlâ bu nahiyye Turgud-ili dirler. Konur Alp fâtihi Konurapa. Akçakoca, fâtihi İznikmid. Kocaili mîr-i livâsı olup ol livâyâ isimler ‘âlem olmuşdur. Aktimur, Saltuk Alp Samsama Çavuş mîrlivâ-i Karategin Yütülmüş yâhûd Süylemiş Çavuş birâder-i hod Köse ‘Abdullah, Miha Bey işbu ümerânın ekseri şîr-i pîşe-i megâzî cedd-i a‘lâ-yı selâtîn-i ‘âlî-tebâr Ertuğrul Gâzî zemânından kalmışdır ki, tafsîl-i tercemeleri mufassalâtta mezkûr¹⁶⁹⁵ ve ekserinin ahvâl ve fütûhât u gazavâtı ba‘zan sahâyif-i güzeşte ve ba‘zan inşâallâhu te‘âlâ kerârîs-i âtiyede mahal be-mahal mastûrdur. Ol şâh-ı Dârâ-‘unvânın ‘ahd-i saltanatlarında makâm-ı vezâretde kimesne müstahdem olmayup, ol umûru kendüler edâ iderler idi.

Zikr-i Meşâhîr-i ‘Ulemâ ve Meşâyih-i ‘Osmâniyye

Ol muhibb-i meşâyih ve ‘ulemâ-yı pâdişâh-ı mekremet-fermânın zemân-ı saltanatlarında ‘ulemâ ve meşâyih rahimehümullâhu tafsîlen *Şakâiku’n-Nu‘mâniyye* nâm

¹⁶⁹⁴ Zikr-i Âsâr-ı Hayr-ı Şâh Cihân rahmetullah (Derkenar notu).

¹⁶⁹⁵ Tafsîl-i tercemeleri mufassalâtta mezkûr (Derkenar notu).

nüşhada zikr olunmuştur. Bu mahalde teberraiken meşâhîrleri ber-vech-i icmâl *Mir'ât-ı Kâinât*'da zikr olunduğu vech üzre tahrîr olundu.

1-Mazhar-ı feyz-i Lâ-yezâlî Şeyh Edebalî kuddise sirruhu ki, ber-vech-i terceme-i ahvâlleri zikr olunup;

2-Dursun Fakih Karamâniyyü'l-asl müstecâbü'd-da'vât 'azîz-i Mısır fazl u kemâl olup mazhar-ı füyûzât-ı mütevâlî Şeyh Edebalî;

M[İsrâ']

Kaddesallahü sirrehu'l- 'âlî

Nesir; hizmetlerinin hem tilmiz-i bâhirü'l- ihtisâsları ve hem sıhr-ı celîl ve hâslarıdır. Tekmîl-i 'ulûm-ı 'akliyye vü nakliyeden sonra Şeyh Edebalî ki, yerine müftî ve müderris olmuşlardır.

3-Molla hattâb mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü'l-erbâb olup Karahisariyyü'l-asldır. **Utlubu'l- 'ilm velev bi's-sîn**¹⁶⁹⁶ haber-i latîfine iktidâen tahsîl-i 'ulûm ve ma'ârif için sefer-i Rûm ve Şâm-ı cennet-meşâm idüp ber-vefk-ı kânûn tekâmîl-i külliyyât ve cüz'îyyât itmişlerdir. Manzûme-i Neseфі bunlardan latîf şerh tasnîf itmiş yokdur.

4-Şeyh Muhlis Baba. Pâdişâh-ı 'âlî-câh hizmetleriyle vâki' olan gazavâtta ma'îyyet eyleyüp sâhib-i kerâmât-ı 'aliyye ve makâmât-ı seniyye oldukları mânend-i mihr-i dırâhşân idi.

5-Mevlânâ 'Âşık Paşa. Muhlis Baba'nın veled-i necâbet-eseridir. 'Ârif-Billâh 'âbid ve zâhid el-vâsıl ile'llâh zümre-i cemîlesinden, olup ahvâlî mahallinde zikr olunur.

6-'Elvan Çelebi ibn 'Âşık Paşa **cezbetün min cezebâtî'r-Rahman**¹⁶⁹⁷ fehvâ-yı latîfine mazhar olmuş kâmil zât olup, tasavvufa müte'allık Türki manzûmeleri vardır. Amasiyye kurbünde medfûn ve meşhed-i latîfelerinde olunan du'â-yı icâbete makrûndur.

[310b] 7- Âhî Hasan mazhar-ı kerâmât-ı celiyye ve 'âbid ü zâhid ve müstecâbü'd-da'vât-ı velâyet-intisâb olup mahrûse-i Burusa'da sâkin idi. Ve 'ahd-i saltanat-ı 'aliyyelerinde mevcûd olup büldân ve emsâr-ı sâirede bulunan 'ulemâ vü meşâyıh-ı kirâm kuddiset esrârehum hazerâtının ekserinin ahvâlleri sâbıkâ zikr olunmuş idi.

¹⁶⁹⁶ Çinde dahi olsa ilmi talep ediniz.

¹⁶⁹⁷ Allah'ın cezbesine kapılmışlardan biri.

Hâtîme-i ‘ahd-i Şeh ‘Osmân Hân pâdişâh-ı vâlâ-câh ve şehinşeh-i İskender-sipâh tâbe serâhu ve ca‘ale’l-cennete mesvâhu hizmetlerinin esahh-ı rivâyât-ı müverrihîn-i kirâm üzre yirmi yedi sene zemân-ı saltanatlarında vukû‘ bulan gazavât u fütûhât ve hayrât u müberrât ve vefeyât ve sâir celîl ü hakîr ve sagîr ü kebîr zuhûrât ki kütüb-i mu‘tebere-i tevârîhden beş altı mücelled-i müellefde keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr ü beyân kılınmıştır. Mecmû‘unun ‘akla mülâyim ketb ü tahrîr itdikleri vekâyi‘ cem‘ ü telhîs olunup işbu mecelle-i *Nevpeydâ*’da mücellâ? mahalline kayd u tastîr olundu. Manzûr-ı ‘ayn-ı ‘inâyet ü mürüvvetleri olan erbâb-ı fazl u ma‘ârif imlâ vü edâda vâki‘ olan hefevât ü ‘aserâtımızdan iğmâz-ı ‘ayn buyurup karîn-i şeref-i kabûlleri buyurulur ise cild-i Orhaniyyeye kalem-i şikeste-rakam-ı hakîrâne ile bed’ olunup ilâ mâşâallahu te‘âlâ mebde-i târîh-i merhûm-ı Na‘îmâ olan elf-i kâmile resîde olunca beyne-hümâda cilve-perdâz-ı mınassa-i zuhûr vekâyi‘-i celîle zafer-yâb olunan vech üzre kayd u tastîr olunmak şartıyla kıt‘a-i ûlâyâ “kad-temmet” denildi. Ehl-i insâf ü ‘âtîfetden kemâl-i kusûr u sehviyle makbûl buyurulmak müsted‘âdır.

Li-müellifihî

Ehl-i insâf bu nev târîhin

Sehv ü noksanına olmaz nâzır

Kim Sa‘îdâ cû-yı kamer azherdir

Olduğum fenn-i sühanda kâsır

Budur ümmîd ki ola mestûr

Var ise sehvi berâ-yı hâtır

Silk-i tahrîre çekildi cümle

Ne ise nîk ü bed işte hâzır

Kim ki safh eyler ise hefevâtın

‘Afv ide cürmünü Rabbü’l-kâdir

İtmedim anı ki eylerler edâ

Şi‘r ü inşâda olanlar mâhir

Maksadım hayr du‘âdır ancak

Sözümüz budur evvel âhır

Buna bir zât-ı şerîf oldu sebeb

Niçe zât cümle fûnûnda mâhir

Ömr-i Nûh eyleye ihsân ana hem

Vefku'l-hayr ala el-Kâhir

Nesir: Kad-temmet kıt'atü'l-ûlâ fî hamse ve 'aşere min şehr-i zilhiccetî'ş-şerîfe-i sene tis'a ve sittîn ve mi'e-elf minel-hicre.

[311a] **Bismillâhirrahmânirrahîm**

Ra'eytü 'arş be-te'âla'l-'azîm

Kıt'a-i latîfû'l-'abdi'l-Fakîr berâ-yı şürû'-ı tabaka-i sâniye

Ey hâme ehibbâ nagamâtından idüp haz

Çün itdi sana her birisi reşkle tahsîn

İmdi tabaka-i rûmiye durma şürû' it

Kıl vâkı'a-i devlet-i Orhânîyi tebyîn

Sâbıkâ mersûm-ı kalem-i bedâyi'ü'r-rakam kılındığı üzre bu 'abd-i Hakîr-i kesîrû't-taksîr ve kalîlü'l-istitâ'a;

Mısra'

Mehemmed Sa'id adîmü'l-bidâ'a

Nesir; eş-şehîr be-Şehrîzâde nâle mâ-erâdehu? ve gafere lehu ve'l-âbâehu ve hayerehâ tahte livâihî evliyâeh. Sevk ba'zı ehibbâ-i ma'ârif-intimâ ile sâl-i târîh-i zuhûr-ı Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye dâmet mahfûzen bi-'inâyetihi'r-Rabbâniyye'den mebde-i *Târîh-i Na'îmâ* olan elf-i kâmile resîde olunca üç yüz bir sene zarfında zuhûr iden vekâyi'i ber-tertib-i sinîn cem' ü tahrîre şürû' eyleyüp tab'-ı Hakîre min-'indî'llâhi te'âlâ nev be-nev şevk-i küllî tatarruk itmekle, ba'zı mu'azzamât-ı vekâyi'-i düvel-i sâire dahi zamm u ilhâk olunarak bi-'avni'llâhi te'âlâ 'azze şânuhû tabaka-i ûlâ resîde-i hitâm olup imlâ vü edâda vâkı' olan hefevât ü 'aserât-

ı kesîreden iğmâz-ı ‘ayn buyurulmak recâsıyla ma‘rûz-ı bezm-i bihterâ? pesend-i erbâb-ı ma‘ârif ü kemâl ve bu kıt‘a-i ma‘zeret-nümâ ile ‘arz-ı mâ-fi‘l-bâl olundukda;

Li-münşiihî

Egerçi çokdur edâda kusûrum ammâ kim

Ana nigâh olunmazsa bî-kusûr olurum

Kabûl iderler ise ehl-i ma‘rifet anı ger

Sa‘îdâ bâ‘is-i sermâye-i hubûr olur

Nesir; ol zevât-ı kirâmü’l-‘ârif **lâ-yanzur ‘uyûbü gayruhû** magzâsınca leb-güşâ-yı tahsîn ve âferîn ve tekmîl-i kitâba kemâl-i hâhişleri olduğunu tebyîn buyurdıkları makta‘-ı kıt‘a mısdâkınca ‘abd-i Hakîre sermâye-i şevk-i hubûr olmağla müsta‘înen bi’llâhi’l-Hayyi’l-Kayyûm tabaka-i sâniyeye dahi ber-şurût-ı sâbıka şürû‘ ve ibtidâ olundu. Bi-emri’llâhi te‘âlâ vücûd-ı nâ-tuvâna ba‘zı ‘ilel-i mütenevvi‘a târî olmağla tabaka-i ûlâyı mukaddemâ mahfûz-ı hızâne-i zamîrim olan imlâ vü inşâ ile tezyîn ü tezhîb kâbil olmadı. Eltâf-ı mâ-lâ-nihâye-i hazret-i hafıyyü’l-eltâfdan ez-dil ü cân mercû ve der-hâst hakîrâne budur ki, ba‘de’l-yevm sıhhat-i kâmile ihsânıyla işbu mecelle-i celîle-i bî-hemâlin ‘alâ-mâ-hüve’l-me’mûl itmâm ü hitâmını müyesser ve niçe kütüb-i latîfe ve cümlelerin dahi cem‘ ü te’lîf ve telfik ü tertîb ve ketb ü tensîk ve tasnîfi mukadder eyleye, âmîn. **Bi-hürmetihî men nezele fî şânihî vemâ ersâlnake illâ rahmeten li’l-‘âlemîn ve ‘alâ ve ‘âlihî ve ashâbihi ecma‘în.** El’ân nez‘ ile’l-makbûr.

[311b] BAKIYYE-İ VEKÂYİ‘-i SENE SİTTE VE ‘İŞRÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRE

Hafî olmaya ki, işbu sâl-i Ferruh-fâlde vukû‘ bulan vekâyi‘de dahi müverrihîn-i be-nâm ihtilâf itmişlerdir. Esahh-ı rivâyât ba‘de’t-tetebbu‘ takdîm olunup ihtilâf olunan mevâdda mahal be-mahal işâret olunmuşdur. Ve vekâyi‘-i düvel-i sâire dahi zafer-yâf olunan vech üzre tastîr olunmağa bezl ü sa‘y olundu.

Cülûs-ı Hazret-i Orhan Gâzî

Kıt‘a-i ûlâda zikr ü beyân kılındığı üzre çünkü pâdişâh-ı ‘âlî-şân ve şehinşâh-ı Dârâ-‘unvân şîr-pîşe-i megâzî Sultân Osmân Gâzî tâbe serâhu ve ce‘ale’l-cennete mesvâhu hizmetleri nidâ-yı müstetâb-ı yâ eyyühe’n-nefsü’l-mutmainne. **İrci‘î ilâ Rabbiki râziyeten**

marziyye¹⁶⁹⁸ yi gûş ve **küllü men ‘aleyhâ fânin**¹⁶⁹⁹ den kemmiyyet-i? mevtâ nûş eyledi. Ol mahalde mevcûd sagîr ü kebîr ve celîl ü hakîr cümleden mukaddem irâet-i umûr-ı müslimîn içün vücûdu elzem olan bir zât-ı pâkden ahz-ı yed-i bey‘atı umûr-ı sâireye takdîm itmeleriyle bi‘l-ittifâk erşed-i evlâd-ı şehinşâh-ı rahmet-iktirân olan şâhzâde-i İskender-hadem ve Süleymân-‘unvân ve sultân-ı ma‘delet-nihâd ve ‘âlî-şân;

Li-münşiihî

Kurretü‘l-‘ayn-ı Cenâb-ı Hân Osmân cevâd

Hazret-i Sultân Orhan Hân şâh-ı sâhib-i ‘adl u dâd

Nesir; hizmetlerinden bi‘l-cümle ahz-ı dest-i bey‘at ve taht-ı ‘âlî-baht-ı ‘Osmâniyye’ye ba‘de‘l-iclâs emr-i techîz ü tekfîn-i pâdişâh-ı mağfûra mübâşeret eylediler.

Cülûs-ı hümayûn-ı sa‘âdet makrûnlarına Tâlibî nâm şâ‘ir-i mâhirin tanzîmine muvaffak olduğu târîh-i hoşânîdedir:

Târîh

Hân-ı ‘Osmân-ı ma‘delet-perver

Çün makarr itdi bâğ-ı rıdvânı

Dem-i nez‘inde taht-ı saltanata

Gördü elyak cenâb-ı Orhân’ı

Rahmet idüp anın efzûn Hak

İde te‘bîd şâh-ı devrânı

Çünkü gûş itdi bu peyâmı bu dem

Bendesi Tâlibî senâ-hânı

Fikr-i târîh ider iken hâtif

Didi sarf itme fikr-i ‘irfânı

Düşdü anın cülûsuna târîh

¹⁶⁹⁸ “Ey mutmain olan nefis. Sen ondan razı o da senden razı olarak Rabbine dön”. *Kur‘ân*, Fecr, 89/27-28.

¹⁶⁹⁹ “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacaktır”. *Kur‘ân*, Rahman, 55 /26.

Bâd-ı zübde-i Âl-i ‘Osmân’ı

Nesir; Sultân Orhan hizmetleri sa‘at u ‘imâret cihetiyle ba‘de’l-istişâre mahrûse-i Burusa’yı taht-gâh ittihâz eylemeleriyle feth-i Kostantaniyye-i cennet-mümâsile gelince yüz otuz seneden mütecâviz vakt ü zemân taht-gâh-ı selâtîn-i güzîn-i Âl-i ‘Osmân olmuştur. Harreseha’llâhu te‘âlâ ilâ-yevmi’l-kıyâme.

Velâdet-i Cenâb-ı Şehzâde

Solakzâde Hemdemî merhûm ve sâir müverrihîn-i sıhhat-mersûm rivâyetleri üzre bermûceb-i emr-i “**tenâkehû tenâselû**”¹⁷⁰⁰ dâhil-i hibâle-i pâdişâh-ı mutî‘-i şer‘-i garrâ olan gül-i gülistân-ı ‘ismet, sünbül-i Bostân-ı ‘iffet Nîlûfer Hâtûn’dan hîn-i cülûs-ı meymenet-me’nûslarında bir şâhzâde-i necîl ve kamer-i tal‘at ile ber-murâd olmalarıyla;

Li-münşiih

Çün itdi tulû‘ ol kamer-i burc-ı sa‘âdet

‘Iyd itdi cihân irdi semavâta beşâret

Nesir; ism-i Sâmi-i hümayûnları Murâd vaz‘ olundu. Ol kadem-nihâde-i mehd-i şevket ve şeref-efgen-i kımât-ı gehvâre-i saltanat hizmetlerinin kudûm-ı sa‘âdet-mersûmların âfâka tebşîr ü işâ‘at içün se rûzân u şebân turrazen-i tabl-ı beşâret oldular. Gâzî Hudâvendigâr lakab-ı sa‘âdet-âyâtı ile şöhret-şi‘âr olan hâkân-ı büzürgvârdır. Târîh-i vilâdet-i bâ-sa‘âdetleri bu kıt‘a-i latifedir:

Târîh

[312a] Şâh Orhan’a çünkü lutfundan

Bir veled eyledi ‘atâ Rahmân

Du melek geldi didi târîhin

Hamdû li-Hakk Murâd’a irdi cihân

Nesir: Ba‘zı şu‘arâ dahi lisân-ı şâhîden bu târîhi demiştir.

Târîh

¹⁷⁰⁰ Evleniniz çoğalınız.

Düşürdüm târîhini yâ ilâhî

Sana hamd ola ben irdim Murâd'a

Nesir: Ba'zı ehl-i ma'ârif dahi;

Târîh

Çıkdı, bir er dedi ana târîh

Hakk'a hamd ol Murad'ına irdi

Nesir; târîhini düşürmüşlerdir.

Zikr-i Feth-i Yalakâbâd İneste

Takvîmü't-Tevârîh'inde Kâtib Çelebi merhûmun tastîr ü işâreti üzre sultân-ı gâzî Burusa fethinden sonra Yalakâbâd'ı feth itmişlerdir. Solakzâde ve sâir müverrihînin ekseri Sultân Orhan Gâzî tâbe serâhu taht-ı 'Osmâniyye'ye cülûs-ı hümayûn buyurduklarında nuhustîn-i sutûr risâle-i fütûhâtı Semendire vâki' olmuşdur deyüp tevârîh-i mezkûrelerde Yalakâbâd'a müte'allık kelimât yokdur. Pes Kâtib Çelebi *Fezleke*'de tahrîr itdiği üzre sultân-ı'l-mücâhidîn mahmiyye-i Burusa'yı taht-gâh ittihâz eyleyüp Yalakâbâd fethine ba's-i seriyye eylediler. Bi-tevfîkîhî te'âlâ sarf-ı himmet-i cüz'î ile dâhil-i 'idâd-ı memâlik-i Husrevâne'den olmuşdur. *Coğrafya-yı Kebîr*'de zikr ü beyân olunduğu üzre Yalakâbâd vasat-ı sevâhil-i cenûbda Halîc-i İznikmid'de bir kazâdır. Mahall-i merkûmda bir içme vardır ki, müşhil olmağla ağustosda mevsiminde ba'zı marzâlar li-ecli't-tedâvî andan nûş iderler. Ekseriyyâ nûş eyleyen marîzler şifâ-yâb olduklarından mevsim-i merkûmda etrâf u eknâfdan kati vâfir marîzler gelürler ve ol takrîble seyerân için dahi kati vâfir kimesneler cem' olurlar. Ol içme olan mahalle Yaliova dahi dirler. Ol âvânda bu târîh elsine-i nâsda şöhet bulmuşdu.

Târîh

Gelüp uçlar? didiler fethi târîh

Yalakâbâd feth oldu zihî cûd

Feth-i Semendire ber-Rivâyet-i Dîger

Kıt'a-i ûlâda sene tis'a ve 'aşere ve seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde Semendire fethinde ihtilâf olunup ba'zı müverrihîn sâl-i merkûmda vukû' bulmak üzre tahkîk-ı makâm itmeleriyle

mahall-i merkûmda terkîm olunmuş idi. Lâkin Solakzâde ve *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi ve ba'zı müverrihîn şehinşâh-ı cihân Orhan hazretlerinin evvel-i fütûhâtı olmak üzere tastîr itmeleriyle bu mahalde dahi tahrîri iktizâ itdi. Solakzâde Hemdemî merhûm *Târîh*'nde dir ki;

Li-münşiih

Pâdişâh-ı pür-kerem-i Dârâ-'abîd

Ya'nî kim Sultân Orhân-ı sa'îd

Nesir; tâbe serâhu hizmetleri câlis-i evreng-i İskenderî olduklarında el'ân hâs u 'avâm? tahrîf [312b] eyleyüp Samandıra didikleri Semendire hisârının fethini murâd itmeleriyle ümerâ-yı gazâ-i'tiyâd ü şecâ'at mîkdâmdan ol havâlîde ba'zı mahal feth ü teshîrine hidîv-i sâbık-ı pâdişâh-ı rahmet-penâh tâbe serâhu emr ü fermânıyla me'mûr olan şîr-pîşe-i megâzî Akçakoca-i Gâzî ve mîr-i şecâ'at-mersûm Konur Alp nâm şehbâzı bu emrin husûlüne bâ-emr-i 'âlî ta'yîn buyurdular. Ol esnâda veled-i mâder-i be-hatâ-yı tekfûr-ı Semendire mürd olup 'askerî defnine mukayyed olduklarından mîrân-ı merkûmân habîr ü âgâh olduklarında bu fursatı gânimet 'add itmeleri ile derhâl ol cânibe ılgâr ve ibtidâ serdâr-ı gürûh-ı fecere olan tekür-i merdûdu zencîr-bend-i esre giriftâr, ba'de-zâlik ahâlî-i kal'aya sell-i seyf-i hücum eylediler. Bi-lutfihî te'âlâ kal'a-i merkûme bu takrîb ile dil-firîb ile feth ü teshîr ve dâhil-i cerîde-i memâlik-i pâdişâh-ı kışver-gîr oldu. İznikmid tekfurı Semendire tekürünün esîr olduğundan habîr oldukda bâliğan mâ-meblağ meblağ virmekle halâs eyledi. Meblağ-ı merkûm guzât-ı müsliminîn mehâmm-ı mâlzeme-i seferiyyelerine sarf olunmuşdur. Ve kal'a-i merkûme etrâf-ı erba'asıyla Rüstem-i 'asr Akçakoca nâm bahâdıra temlîk olunup kurb-ı Kostantaniyye-i mahrûsede vâki' olmağla ekseriyyâ ol havâlî gârâtına iştigâl olunmak bâbında emr-i hümayûn-ı sultânî sâdir oldu.

Zikr-i Nasb-ı Kâdı-yı Burusa İnest

Matbû' *Cihânnümâ* evâhırında selâtîn-i Âl-i 'Osmân halledahümullâhu ilâ-yevmi'l-mîzân zikrinde mastûr kılındığı üzere hâmî-i şer'-i kavîm muhyi-i merâsim-i sırat-ı müstakîm mazhar-ı füyûzât-ı Hudâ-yı Vâhibü'l-Mennân Sultân Orhan-ı İskender-'unvân hizmetleri câlis-i taht-gâh-ı 'Osmânî ve müşerref-i erîke-i hâkânî olup mahrûse-i Burusa'yı makâm-ı saltanat-ı behiyye buyurduklarında belde-i merkûmede rû'yet-i umûr-ı şer'-i şerîf için kâdî-ı mahsûs olmayup hâss u 'âmm keşîde-i zahmet ve hîn-i iktizâda kasaba-i Bilecik'e 'azîmete

muhtâc¹⁷⁰¹ olmalarıyla ber-fehvâ-yı el-mülûk mülhemûn¹⁷⁰² bu husûsu tercemeleri âtî birâder-i büzürg-terleri kutbü'l-vüzerâ 'Alâeddîn Paşa hizmetleriyle ba'de'l-istişâre ol evânda Bilecik nâm mahalde hakem nasb olunan âti't-terceme Çandarlu Kara Halil ki, sonra Hayreddin Paşa dimekle şöhret-ârâ olmuşlardır. Fünûn-ı mütenevvi'ada yegâne ve tercemeleri kezâlik sene-i âtiyede âtî mazhar-ı füyûzât-ı mütevâlî Şeyh Edebalı;

[Mısr]â'

Kaddesallah sırrehu'l-'âlî

Nesir; hazretlerinin hem akreb-i akribâlarından ve hem tilmîz-i hâs ve murabbâlarından olmağla pây-i taht-ı Burusa [313a] kâdısı nasb olundu. Devlet-i 'Aliyye-i ebed-müddet-i 'Osmâniyye'de Burusa-i mahrûseye kâdî nasb olunan ibtidâ bunlardır. Sonra kâdî'asker ve vezîr-i a'zam olmuşlardır. İnşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur.

Zikr-i Ahvâl-i 'Alâüddîn Paşa

Hafî olmaya ki, 'Alâeddîn Paşa şehriyâr-ı ma'delet-âyîn tâbe serâhu hizmetlerinin veled-i necîb-i büzürg-teridir. Türkman beyinde birâder-i mihtere paşa itlâk olunmağla 'Alâeddîn Paşa dimekle şöhret-yâb oldular. Sinîn-i âtiyede vezîr-i a'zam olup bu takrîb ile ile'l-ân rütbe-i vezârete mütesâ'id olan zevât-ı kibâra paşa itlâk olunmak kânûn olmuşdur. Sultân-ı kâm-bîn 'azm-i Firdevs-i berîn itdiklerinde saltanatı egerçi sultân Orhan hizmetlerine sipâriş buyurmuşlardı. Lâkin hâtır-ı âtırlarına mürâ'aten a'yân-ı erkândan çend 'aded ümerâ-i büzürg-vâr taraf-ı Orhânî'den tebşîr-i saltanat içün irsâl olunup tefhîm-i merâm itdiklerinde, “bana saltanat-ı dünyevî gerekmez. Ol umûru birâderim Orhân'a fâriğ” oldum deyü cevâb virdiler. Sancak teklîf olundukda anı dahi kabûl itmemeleriyle aksâ-yı merâmlarından istifsâr olundukda Kotna¹⁷⁰³ dimekle ma'rûf karyeyi taleb eyleyüp anınla kanâ'at Kükürtlü nâm mahalde tekye ve kapluca kapusu dâhilinde bir mescid binâsına mübâderet eyleyüp anda sâkin oldular. Lâkin cemî'-i umûrda müsteşâr-ı küll bulunup bi-mennihi te'âlâ zikr-i âtî kavânîn-i ahsene anların netâyic-i tedâbir-i müstahsenelerinde olduğunda ehl-i tevârih ü âsâr müttefiklerdir.

Mahbûsî-i İbn Teymiye

¹⁷⁰¹ kasaba-i Bilecik'e 'azîmete muhtâc (Derkenar notu).

¹⁷⁰² Padişahlar ilham sahibidir.

¹⁷⁰³ Kudra olmalı.

Merreten ba‘de uhrâ ber-vech-i icmâl zikri mürûr ve sâl-i ‘işrînde hisâr-ı Dımışk’da mahbûs kılındığı mezkûr İbn Teymiye ba‘de’l-halâs icmâ‘-ı ‘ulemâ ile kal‘a-i Dımışk’da mahbûs oldu.

Vusûl-i Mâ-i ‘Arafât be-Mekke

Müddet-i medîdeden berü icrâsına sa‘y-i ekîd olunan mâ-i ‘Arafât işbu sâl-i ferah-ıştimâl Mekke-i mükerreme ‘alâ müşerrefehâ efdalü’t-tahıyyeye vusûl bulduğu *Takvîmü’t-Tevârîh*’de mastûr olmağla bu mahalde dahi ber-vech-i icmâl işâret olundu.

Mevlâna el-Cenâbî rahimehu’llâh *Târîh*’inde dir ki, bu ‘ayn ez-kadîm ezân ile ma‘rûf olup Emîr Çoban bilâd-ı ba‘îdeden icrâ itmiş idi. İşbu sâl evâilinde taraf-ı melik-i Mısır’dan ta‘yîn olunan ehl-i hayra mübâşeretîyle hafr u tecdîdiyye şürû‘ olunup ‘aşr-i ahîr-ı cemâziyelûlâda âb cereyân eyledi. Bu sâlde bi-emri’llâhi te‘âlâ âbâr-ı Mekke-i mükerremeye yebûset târî olup, hattâ mâ-i Zemzem-i şerîfe dahi kılet sârî olmuş idi. Eger bi-‘inâyeti’llâhi te‘âlâ kanavâtından bu âb-ı hayât-bahşâ cereyân itmese Mekke’dan ahâlî menzû‘ olurlar idi¹⁷⁰⁴.

Tafsîli safahât-ı *Fezleke*’de keşîde-i silk-i sutûrdur. Mürûr-ı ezmân ile ol âb-ı halâvet-makdemin menhâli harâb olmağla hidîv-i sâbık sultân-ı hayyir ve ‘âlî-şân Mahmûd Hân-ı cennet-mekân hizmetlerinin ‘ahd-i hümayûnlarından yüz altmış târîhinde müceddeden ihyâ vü tekmîl olunmağla *Câmiü’l-hurûf* hakîrin;

[Mısır]â‘

Eyledi ta‘mîr-i ‘ayn-ı Mekke’yi Mahmûd Hân

Nesir; târîh-i dilârâsı mânend-i şâhid-i hâldâr şöhret-ârâ olmuş idi.

[313b] Küşte-Şuden-i Dımışk Hoca ibn Emîr Çoban

Tuğrakeş îñ firâk nâme

Îñ reşh-berûn dihed zî-hâme

Safahât-ı *Kitâb-ı Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’de çekîde-i kalem-i belâgat-tev‘em kılındığı üzre Emîr Çoban sûretâ tashîh-i memleket, ma‘nen kendüyü istihlâs-ı vesâyâyı i‘dâm kasdıyla hıttâ-i fesîhatü’l-ercâ-yı Horasan’a ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet itdikde mehâmm-ı umûr-ı külliyye-i saltanat-ı Ebû Sa‘îd Hân’ı veled-i erşedi Dımışk Hoca’nın dest-i iktidârına teslîm olunmuş idi.

¹⁷⁰⁴ Mevlâna el- Cenâbî..... olurlar idi (Derkenar notu).

Umûr-ı devlet değil kemâl-i istiklâlinden emîr ve vezîr şöyle dursun, pâdişâh-ı Îrân kendüsü olup elsine-i nâsda hemân Ebû Sa‘îd Hân’ın bir nâmı kalmış idi. Sultân Ebû Sa‘îd Hân duhûl-i vakt-i bahâr-ı ferruh-fâlde Sultâniyye’ye ber-de’b-i kadîm nakl idüp herkes makâmında müstakar ve Dımişk Hoca dahi min-küllî’l-vücûh evvelkiden ifrât-ı hareket itmekle mecmû‘-ı hâss u ‘âmm mûmâ-ileyhe mütereddîd olmuşlar idi. Müverrih-i merkûm dir ki, bî-edebâne hareketi şu rûtbeye resîde idi ki, âyîn in zemân mütereddîdîn-i hânîden biri huzûr-ı sultânîye varsa bilâ-emân ve suâl ve zemân katl iderdi. Mûmâ-ileyhin bu nahvet;

Nazım

Harâret bâ-nezâket cem‘-i der-hûy-ı şehân

Be-nekr-i mürekkeb-i zi-âteş ve küllü dân tab‘-ı pâdişâhâne-râ

Nesir; egerçi tab‘-ı latîf-i sultânîye fevka’l-gâye girân virüp ziyâde ve müte’essir ve müte’ellim olmuşlar idi. Lâkin zimâm-ı iktidâr dest-i tasarruf-ı hidîvânesinde olmamağla ahz-ı sâr u intikâm ber-fehvâ-yı;

[Mısır]â‘

Küllü emr bi-vaktihî merhûn neş’e vaktine te’hîr ile

Şümârende-i dîn ve gûn olmuş idi

Bir rûz Ebû Sa‘îd Hân ümerâ-yı hurde-bîn ve Felâtûn-ârâların meclis-i hümayûn-ı hakânîlerine da‘vet ve **men isteşâre lem nedime**¹⁷⁰⁵ fehvâsınca Dımişk Hoca’nın i‘dâmı husûsunda ehven tarîk içün bast-ı bezm-i meşveret eylediler. Ricâl-i devlet hânîden biri Dımişk Hoca’nın metrukât-ı Olcaytu Hân’dan fûlân mevzi’de sâkine bir kahbe-i rüzgâr ve muhtelle-i gîrüdâr ile evzâ‘-ı ma‘hûdânesi olup gâh u bîgâh;

Li-câmi‘ihî

Düşdükçe ele dâmen fursat dile vaslın

Zîrâ ki geçer hemçu sehâb-ı fursat-ı dünyâ

Nesir; mefhûmunca anda der-kâr-ı ‘ayş u ‘işret dir. ‘Âdet-i me’lûfesi üzre cây-i ma‘hûda ‘azîmet idüp hengâm-ı ‘işret ve âvân-ı muvâsalatda ancak intikâm alınursa kâbildir. Ve illâ gayr-ı sebîl olduğu cümlelerin ma‘lûmudur didikde meclis-i meşveretde mevcûd bulunanlar bu

¹⁷⁰⁵ “İstişare eden pişman olmaz”.

re'y[i] istihsân eylediler. Vakten mine'l-evkât Dımişk civâna 'âdet-i me'lûfesi üzre hâne-i cânânîye 'azm idüp der-kâr-ı 'ayş u 'işret ve gâhî;

[Mısr]â'

Taze terkumluk ile 'âlemde

Nesir; olduğu vâsıta-i [314a] câsûsân ile ma'lûm-ı sultânî oldukda ahz u katline yarlıg-ı kat'ıyyü'l-müfâdları sudûr eyledi. Lâkin sagîr ü kebîr ve ednâ vü a'lâda tenfizine yârâ-yı kudret olmamağla cümlesi ber-fehvâ-yı;

Nazım

Seninle itmezüz hiç ceng ü perhâş

Uzakdan merhabâ ey âyû kardâş

Nesir; derûn-ı nigâh itmeleriyle mâdde-i merkûmeden Dımişk Hoca dahi âgâh olup ferâmûşî-i hakk-ı nân u nemek ile muhârebeye hâzır ve zîr-i hükûmetinde olan ümerâ-yı mevâ'id-i lâ-yuhsâ ile müstahzar ve her birini muhârebe-i pâdişâh-ı 'âlî-câha tergîb ü ilhâh itdikde;

[Mısr]â'

Der-güft-gû be-meşreb herkes nigâh kün?

Nesir; bi'l-cümle bir sebîl-i bedâhete ve rîş-handı

[Mısr]â'

'Alâ mine's-sem' ve't-tâ'a efendi

Nesir; diyerek itmâm-ı mâlzeme-i der-dest? için mekânlarına gitdiler. Rûz-ı ferdâ ferd-i müteneffis îfâ-yı mevâ'ide der-kâr olmadığından kal'ada çend 'aded etbâ'-ı mahsûsuyla;

'Arabiyye

Leyse fi'd-dâr gayrunâ deyyârün¹⁷⁰⁶

Nesir; mefhûmu üzre tek ... ekâldiler. Pes bâ-emr-i pâdişâhî zümre-i sipâhiyân mânend-i pür-kâr kal'a-i merkûmeyi ihâta vü hisâr ... dilîr bu esnâda ber-fehvâ-yı **izâ erâdallâhu şey'en**

¹⁷⁰⁶ Bizden başka kimse yok

heyî' en esbâbehu¹⁷⁰⁷ hükkâm-ı etrâf bir mikdâr rûus-ı maktû'a-i kuttâ'u't-tarîk irsâl itmeleriyle bâ-emr-i sultânî bâ'is-i dağdağa vü teşvîş olmak [silik] Herat'da Emîr Çoban ve Çobanyân katl olunmağla anın ser-i maktû'larıdır âvâzesi ve lûle-bahş-ı zemîn ü zemân olduğu Hoca Dîmişk'a ve sâir tevâbi'ine mûris-i hayret olmağla;

Mısrâ'

Birer birer çözülp gitdi habl u ...?

Nesir; mefhûmu üzre vâhiden ba'de vâhid ol ipsizler râh-ı firâra şitâb idüp âyib oldular. Dîmişk Hoca dahi çend nefer süvârî tevâbi'i ile cenûbî kal'adan müteveccih-i semt-i firâr ve mânend-i berk-i hâtif kalb-gâh-ı leşkerden güzâr eyledi. Ebû Sa'îd Hân, Ağa Lü'lü nâm merd-i çabûk refîârı ta'kîb ve ılgârına ta'yîn itmekle süvâr olduğu semend-i rehvâra tâziyâne-zen-i müsâra'at-ı şitâb oldu. Hoca Dîmişk ol gün;

Beyit

Cihân nûrdu ki emr u zâkir ber-engîzi

Be-'âlemiyyet resâned ki ezr u ferdâst

Nesir; Cebinde merkûm bir semend-i düldül-endâm ve rahş-ı sabâ-masîre süvâr kezâlik;

Nazım

Tîgı ki hâricî şikârest

Ferzend-i reşîd zül-fikârest

fehvası sûret-i âyîne kirdârında mastûr bir tîg-ı gam gam-bedel ve şemşîr-i refîk-ı ecel zîb-i bend-i miyânı idüp ber-tarz-ı mezkûr bevâdî-i firâra rehvar oldu. Ahz u ta'kîbine me'mûr olanlar dahi mânend-i peyk-i ecel resîde olup, girîbân-ı ârâmı giriftâr olmak rütbeleri karîb oldukda [314b] Dîmişk Hoca'nın süvâr olduğu filten atın ikdâm-ı rebî'ası nat'-ı şatranc-ı zemîne mihlanup, her çend ki tahrîk-i rikâb ve isrâ'-ı tâziyâne eyledi, ve ne gûne kim mansûbe-i feresdânî-i icrâ idegördü. Gûyiyâ 'an-aslin bî-rûh idi. Zerre denlû hareket itmedi.

[Mısr]â'

Pîçîde şud be-pâ-yı hars 'ameliş

¹⁷⁰⁷ “Allah bir şeyi murat etti mi sebepleri ona göre yaratır”.

Nesir; mazmûnu ol rûz ehl-i basâire nümûdâr oldu. Vâdî-i fûrsrânîde? ferzâne zu‘munda olan Dımışk Hoca mât u mütehayyir kalup miyân-ı bendi olan şemşîr-i Zülfikâra hemâle âl-i ordu-yı în dahi hergiz kurâbından îhrâc idemeyüp nâçâr;

Nazım

Bi-çâre dest-i mezendir bilâ ki desti kazâ

Nişân-ı galet nekind tîg-ı ber-siper-nezend

Nesir; Tîg-ı kazâ vü kadere dâde-i sırr-ı teslim olmağla hoca nâm üstâd-ı kassâb mâlik olduğu cân-ı ‘azîzini çeh-i bedeninden itmâyı emr-i mübâşeret itdikde, yek lahza huzûr-ı şâhenşâhîye “beni hayyen ihzâr eyleyin” deyü iltimâs itmekle, ağa-yı Lü’lü Dımışk Hoca’nın evvelki debdebe vü ihtîşâm ve istiklâlîni mülâhaza eyleye. Ebû Sa‘îd Hân’a istîzân itdiklerinde katl ü i‘dâmında nîm dakîka ‘adem-i taksîre işâreten Ebû Sa‘îd Hân ağa-yı lü’lü hâtemini irsâl itmekle Mısır Hoca derhâl sırtı teninden cüdâ eyledi.

Nazım

Cenîn bâşed cezâyı an ki bâ-devlet-i zen-pehlû

Cenîn bâşed sezâ an ki bâ-ni‘met-i künd-i? küfrân

Nesir; kazıyye-i merkûme bu sâl şuhûrundan mâh-ı şevvâlin altıncı günü vâki‘ olup ser-i maktû‘ı âvîze-i hâit hisâr kılındı. Müddet-i medîdeden berü ekbâd-ı fukarâyı seyh-i? mezâlîme âmilhte vü girifte itmekle idhâl-ı kîse-i iddihârî itdiği emvâl-i bî-şümâr giriftâr-ı dest-i târâc-ı kibâr ü sıgâr olup;

[Mısır]â‘

Allah Allah ki telef-gerd dûke endûhte-bûd

Nesir; ol gün niçe giriftâr-ı eydî-i iflâs olan gedâyân bî-ser ü sâ mân genc-i vefîreye dest-res-i vusûl ile Kârûn kadar kadr u şân buldular.

Beyit

Mihrâm u maşev garre bâ-kıbâl zemâne

Zîrâ ana neşd-i vakf-ı tevâyin künbed-i hadrâ

Nesir: Kıssadan hisse budur ki, her hâlde kişi dest-res bulduğu ni‘am-ı celîlenin bâ-nevâ‘uhâ şükrünü bilüp veliyyü’n-ni‘amına küfrânü’n-ni‘am olmadan ihtirâz gerekdir. Ve yek rûze ikbâl-i çarhdanı tab‘a gurre olmak kâr-ı ‘âkıl değildir. Zîrâ feleğin ikbâl u idbârı tev‘emân olup nâil-i ikbâl olanlar idbârı der-pey bilüp siper-i ahlâk-ı hamîde ile hamle-i felek-i kinedârı def‘a sa‘y lâzımdır. **Hulâsa-i ve bi‘ş-şükr tederrümü’n-ni‘me küllehâ?** kâ‘ide-i külliyesiyle ‘amel cümleye vâcib olan umûrdandır.

Li-münşiih

Gurre olma devlet-i dehre anı bil destmâl

Örnek al gûş it hikâyâtını gâv bil geyik

Zikr-i Haber-i Firistâden-i Sultân be-Ümerâ-yı Horasan Berâ-yı def‘-i Emîr Çoban ba‘de def‘-i gâile-i Dımışk Hoca

Sultân Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân bir rûz mecmû‘-ı ümerâ ve a‘yânânı meclis-i meşverete ihzâr ve muvâcehe-i mûmâ-ileyhimde, “Emîr Çoban ez-kadîm bu devlet-i ‘aliyyemizin bende-gân-ı direm-i harîde mesâbesinde iken ... nigâh-ı husrevânemiz olmak takrîbiyle fevk mâ-yetesavver servet ü yesâr hâsıl itdiğinden mâ‘adâ, ekser-i ümerâmızı bezl-i direm ü dînâr ile şermsâr itmek ile yek mûyu fütâde olduğu mahalde ser fedâ iderler. Mukaddemâ mulâlif-i rızâ-yı hümâyûnumuz olan harekâtta bulunduğundan kendüye münharif-i zamîr olduğum ma‘lûm iken bu def‘a Dımışk Hoca’nın katlini gûş itdikde **mevtü’l-evlâd hırkatü’l-ekbâd** kavlince bi’l-külliyye fûrs-zen-i fezâ-yı tuğyân olup bizimle muhârebeye kıyâm edeceği ...hiden müberrâ olan mevâddandır. Bu bâbda;

[Mısr]â‘

‘Îlâc vâkı‘a pîş ez-vukû‘ bâyed kerd¹⁷⁰⁸

Nesir; mağzâsınca mukaddem bizlerin def‘ine mübâşir olmamız min-küllî’l-vücûh elzem ve farz-ı nafileden mukaddem olmağla re’y-i tedbîriniz nedir? deyü takrîr-i merâm idüp netâyic-i efkâr-ı isâbet-medârlarını istifsâr [silik] kazâya tedâbîr-i ümerâ bu mâtde ümerâ-yı Horasan’a ihâle olduğunu? müntec olmağla ol tarafda bulunan [silik] Emîr İrenç ve Emîr Mahmûd ve sâirlerine ferdî ferdâ taraf-ı sultâniden bu tarafda Dımışk Hoca’nın [silik] mûcib seyyiatı zuhûr itmekle cezâ-yı mâ-yelikî icrâ olunup karındâşı Timurtaş’ın [silik] içün dahi mahsûs ‘asker-i kâr-güzâr ta‘yîn ve tarafına irsâl olunmuşdur. Siz dahi şecâ‘at ü sadâkatınızı izhâr

¹⁷⁰⁸ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

idüp hâr-ı vücûd-ı Çoban ve Çobanyândan dâmen-i gülzâr-ı saltanatımızı izâleye bir gün evvel sa'y-ı vefîr eyleyesiz mazmûnunda ekîd ü şedîd yarlığlar tahrîr olunup îsâle mübâderet ve zann-ı gâlib üzre bu emri ümerâ-yı Horasan icrâ idemeyüp Emîr Horasan ile muhârebe iktizâ itdikde âmâde bulunmak için Ebû Sa'îd Hân tevfir-i leşker ve ihzâr-ı mehâmm-ı 'asker ile bir müddet Kazvin'de tarh-ı de'âme-i? hayme-i ârâm u ikâmet eyledi. Ve kıssa-i katl-i Dımışk Hoca'yı istimâ' Ümerâdan Emîr Sumay ve Emîr Devletşâh ve Emîr Ali ve niceleri leşker-i firâvân ile ordu-yı hazret-i sultâna iltihâka müsâra'at eylediler.

Vezâret-i Hoca Reşîdzâde Muhammed Gıyâsüddin Muhammed

Mu'azzamât-ı umûr-ı devletden olan câh-ı vezâret hâlî kalmağla Sultân Ebû Sa'îd Hân **“Veşâvirhüm fi'l-emri”**¹⁷⁰⁹ emr-i ilâhîsine imtisâlen a'yân-ı devlet ile idâre-i akdâh-ı müşâveret eyleyüp cümlelerin re'yi Hoca Reşîdzâde Gıyâsüddin Hoca Muhammed'e karâr itdi. Ve yek lisân ile neseb ü hasebi ve fazl u rüşd ü edebini [315b] hulâsa min-küllî'l-vücûh rûtbe-i vezârete liyâkatini beyân eylediler. Sultân Ebû Sa'îd Bahadır Hân dahi fi'l-hakîka hânedân-ı devletimizden anların dest-i istikâmetleri münkarız olalı nizâm-ı 'âlem didikleri emr-i mergûbu görmemişim deyü cümle-i ümerâyı tasdik ve vezâret-i Gıyâsüddîn'i anlar dahi berfehvâ-yı **“el-mülûk mülhemun”** kusûr? Pes huzûr-ı şahânelerine Hoca Muhammed Gıyâsüddîn'i ihzâr ve me'mûr olduğu hizmete bezl ü sadakât ü ihlâs idüp ser-i mû zuhûr iden umûru pâye-i serîr-i a'lâya 'arz u inhâ itmeksizin kendi re'yi ile 'amel itmeyüp ve tevfir-i îrâd ve taklîl-i masârifât kasdıyla berâyetu'llâh olan re'âyâ zulm ü te'addî itmemek şürûtuyla ilbâs-ı hil'at ve ekâbir-i a'yân-ı Horasan'dan Hoca 'Alaüddin Muhammed nâm kimesne berkâide-i kânûn-ı Îrânîyân ta'yîn-i hizmet-i müşâreket kılındı. Heşt mâh mürûrunda müşâriki [silik] ecele nakd-ı cânı teslim itmekle Hoca Gıyâsüddîn emrinde mustakıl oldu. Mukaddemâ bu hânedân si'âye-i gâmez u nifâk ile dâde-i mazarrat u perîşânî olanlar mütehayyir ü sergerdân emr-i katillerin mukarrer bilüp? harekât-ı mezbûhâneye başladılar. Lâkin hoca-yı merkûm .. mukâbili germ ile mecmû'unu şermend idüp;

Nazım

Hezâr âferîn ber-vezîrî çûnîn

Ki o mihri cûyed be-hengâm-ı kîn

Nesir, mazmûnunu dillerde dâsitân itdiler. Envâ'-ı 'ulûm-ı ma'arifden habîr beşûş ü reşîd ve mütevâzî' ve halûk bir mîr-i sâhib-tedbîr-i dil-peziir olup fuzalâ-yı 'asr-ı merkûmdan

¹⁷⁰⁹ “İş hakkında onlara danış”. *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

müdakkık ve muhakkık şeyhü'l-islâm el-kâmil şârih-i *Muhtasâr-ı Usûl* ve müellif-i *Metn-i Mevâkıf* kâdî 'Adududdîn *Fevâid-i Gıyâsiyye*'yi ve Misbâh-ı rumûz-ı dakâyık Şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl Kutbüddîn Râzî *Şerh-i Metâlî* ve *Şer'-i Şemsiyye*'yi anların ism-i sâmillerine tasnîf itmişlerdir. Bunlar gibi şahîdîn ile da'vâ-yı fezâilî müsbet olan zât-ı mekârîm-simâtı tavsîf iktizâ itmez. Rahimehu'llahu 'aleyhi ecmâ'in.

Vefât-ı Cemâlüddîn bin Mutahhar el-Halebî

Kibâr-ı Reşi'iyye'den Cemâlüddîn Ebû Mansûr Hasan bin Yusuf bin Mutahhar el-Halebî el-'Irâkî eş-Şî'î? ki şeyhü'-Şî'a olup ol nevâhîde zuhûr itmişler idi. Tasnîf-i kesîresi olup yüz yirmi cilde bâliğ olduğu ittifâk ile müsbetdir. Fıkıh ve Nahiv ve Usûl ve Felsefe ve gayrıda elli beş mücelled te'lîfi olup beyne't-talebe *Şerh-i Usûl-i ibn Hâcib* ve 'alâ tarîkîhî el-mahsûl ve'l-ahkâm usûl-i fıkıhdan iki cild te'lîfî cümleden ziyâde mütedavil ve şöhet-şî'ârdır. Bağdâd-ı behîşt-âbâd ve sâir bilâdda fûnûna iştigâl ve Nasîr-i Tûsî ve gayrıdan tahsîl itmişdir. Ebû Sa'îd Bahadır Hân'ın pederi Hudâbende'nin ızhâr-ı şî'âr-ı şî'iyye itmesine sebep-i akvâ bu mel'ûndur. İşbu sâl zarfında hufre-i sa'ire revâne olmağla halk-ı 'âlem şerrinden emîn oldular¹⁷¹⁰.

Vefât-ı Kutbüddîn Yunînî

Kezâlik işbu sâl evâhırında 'umdetü'l-fuzalâ ve kıdvetü'l-'ulemâ misbâh-ı rumûzü'd-dakâyık ve miftâh-ı künûzü'l-hakâyık eş-şeyh el-imâm el-'allâme el-fâzıl el-'âmil el-kâmil mazhar-ı eltâf-ı Rabbü'l-'âlemin Kutbüddîn Yûninî 'aleyhi rahmetü'l Gânî terk-i 'âlem-i fenâ ve 'azm-i nüzhetgâh-ı cennetü'l-me'vâ itmişlerdir.

[316a] VEKÂYİ'-i SENE SEB'A VE 'İŞRÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRE

Hafî vü setîr olmaya ki, işbu sene-i ferruh-fâl vekâyi'inde dahi zafer-yâb olunan nüsahda ihtilâfât-ı kesîre olmağla Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı cümleye takdîm olunmuşdur.

Vaz'-ı kavânîn-i 'Osmâniyye

Ma'lûm-ı ulü'l-elbâb ola ki, birâder-i şehinşâh-ı kâm-bîn 'Alâüddîn Paşa tehniye-i feth-i Burusa-i mahrûse kasdıyla huzûr-ı hazret-i hâkânîye gelüp esnâ-yı sohbet-i nâfi'a ve hükm-i Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvende müte'allık ba'zı kavânîn-i nâfi'a vaz'ını takrîr itmeleriyle kânûnnâmelerde tafsîl ve zikr olunduğu üzre 'askeriyye beyninde ve gerek feth

¹⁷¹⁰ Kibâr-ı Reşi'iyye'den..... emîn oldular (Derkenar notu).

olunan memâlikin tahrîr ...¹⁷¹¹ ve gerek Devlet-i ‘Aliyye’ye dâir ba‘zı mevâd vaz‘ına bu târîhte şürû‘ olunduğu üzre *Takvîmü’t-Tevârîh*’de terkîm olunmağla bu mahalde ber-vech-i icmâl işâret olunup ba‘zı tefâsîli mahal be-mahal inşâallâhu te‘âlâ zikr u beyân olunur.

Zikr-i Feth-i İznikmid İnest

Hafî olmaya ki, belde-i İznikmid fethinde ve fâtihiinde erbâb-ı tevârîh ihtilâf itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm işbu sâlde Akçakoca yediyle feth olunmuşdur deyüp *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi yedi yüz yirmi sekizde bi‘z-zât Sultân Orhan Gâzî feth itmiştir dimişdir. Nişâncı Paşa yedi yüz otuz birde vâki‘ olmak üzre tahrîr ve ba‘zılar pâdişâh-ı mağfûr ‘ahd-i saltanatlarında feth olunmak üzre tastîr itmiştir. Solakzâde merhûm *Târîh*’inde dir ki, şehir-i İznikmid zemân-ı sâbıkda fevka’l-gâye ma‘mûr ve Makedona ismiyle elsine-i enâmda meşhûr idi. İskender-i Rûmî’nin mevlidi olmak üzre zebân-güzâr-ı hâss u ‘âmm, âb u havâsı hûb dört fersah mahall-i muhît bir kazâ-i be-nâm idi. Hattâ bir tarafı Ağaç Denizi dimekle ma‘rûf mahalle muttasıl ve zemân-ı kadîme Karamürsel kurbünde Dil dinilen mahal taraf-ı âharı imiş. Memleket-i merkûme kayser-i Rûm evlâdından Balakonya nâm bir duhtere bi‘l-irs müntakıl olmağla mezkûrenin taht-ı tasarrufunda idi. Sâbıkü’z-zikr şîr-i jiyân-ı ma‘reke-i megâzî Rüstem-i ‘asr Akçakoca-i Gâzî ol etrâfda vâki‘ kılâ‘ vü bıkâ‘ ve ziyâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘ın feth ü teshîrinde bâ-fermân-ı şehriyârî bezl-i vüs‘ ü istitâ‘ada dakîka-i nâ-mer‘î koymayup şevket ve tantana-i guzât-ı İslâm-medâr şu rütbe dillerde iştihâr bulmuş idi ki, a‘dâ-yı dîn ber-geşte-i ruzgâr min-küllî’l-vücûh mukâvemetden bîzâr u nâçâr kalmışlar idi. Sâhib-kırân-ı devrân şehinşâh-ı kâm-bîn u kâmrân şîr-i mîşe-zâr-ı feth ü nusret ve zî ‘adl ü dâd;

[Mısr]â‘

Kahramân-ı ‘asr Orhan-ı İskender-inkıyâd

Nesir; tâbe serâhu hizmetleri feth-i belde-i İznikmid ârzûsuyla [316b] ol tarafa müteveccih olduklarında Akçakoca’nın fevti haberi vâsıl oldu. Andan sa‘âdet ve ikbâl ü şevketle cîsr-i Sakarya’dan ‘ubûr itdikleri esnâda ol havâlîde vâki‘ Koyunhisârı’nda sâkin Kalayun nâm la‘în ki, İznikmid’in hâkimesi Belakon’ın birâder-i mâder-i be-hatâsı idi. Ol havâlîde bulunan müslimîne ziyâde tecâvüz ü te‘addîsi hâk-i pâ-yi ma‘delet-iştîmâllerine ‘arz u inhâ olundukda, Aygıt Alp ve Kara Ali nâm bahâdırlar kifâyet mikdârı leşker-i İslâm ile ol savba me‘mûr olmuşlar idi. Mukâbele-i kal‘a-i merkûmeye varup ber-vech-i irfâk ü mülâyemet Kalayon’a

¹⁷¹¹ Derkenarda siliklik var.

teslîm ve hisâr bâbında irsâl-i peyâm itdiklerinde nihâyet ‘ind? ü istikbârından ‘asker-i İslâm’a mukâvim olup esnâ-yı mukâtele ve hengâm-ı muhârebede hakk u bâtılı fark u temyîze kâdir olmayan dîde-i kûr-ı hakîkîsına guzât-ı İslâm tîr-ı endâzlarından birinin sehm-i isâbet-fermâsı isâbet idüp burc-ı kal‘adan derûn-ı hande ke tâk-ı kiliseden fütâde-i ruhbân-misâl sernigûn ve derhâl cân ber-cehennem olduğu ... olduğundan, ahâlî-i kal‘aya havf ü hirâs-ı küllî târî olmağla bâlâ-yı dîvâr-ı kal‘aya ra‘yetü’l-emânı efrâşte eylediler. ‘Asâkir-i müslimîn ichâr-ı sadâ-yı tekbîr ü tevhîd ile derûn-ı kal‘aya dâhil olup Kalayon la‘înin serini teninden cüdâ itmekle cân-ı habîsini derk-i esfele mütevâsıl eylediler. Pâdişâh-ı zafer-destgâh hizmetleri pîş-gâh-ı İznikmid’de nüzûl buyurdıklarında ser-i maktû‘-ı Kalayon bir nîzeye âvîze olunup bâ-emr-i şehinşâhî kal‘aya gars olundu. Derûn-ı hisârda olan kız karındâşı Balakon la‘îne mâddeden agâh oldukda sad hezârân nâle vü efgân ile el-emân gûyân teslîm-i hisâr eyleyüp kendüleri emvâl ü eşyâlarıyla sefîneye süvâr olup İstanbul’a gittiler.

‘Arabiyye

Îlâ haysu elkat ricalihâ ümmü Kaş‘am¹⁷¹²

Nesir: Hisâr-ı mezbûr dahi¹⁷¹³ bu tarîk ile dâhil-i kalem-rev-i sultân-ı zemân oldu. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre İznikmid fethine bâ-emr-i şehinşâhî mûmâ-ileyh Akçakoca-i Gâzî me’mûr olup ma‘iyyet-i dilîrânesinde mevcûd mîrân ve ‘asâkir-i şecâ‘at-iktirân ile hasâr-ı hisâra meşgûl oldular. Etrâf u eknâfını tabaka-i ûlâda kerreten ba‘de-uhrâ zikr ü beyân olunduğu üzre sinîn-i sâbıkada yegân yegân ekseriyyâ feth ü teshîr itmeleriyle hemân belde-i İznikmid miyânede bâkî kalmış idi. Çend rûz derûn-ı kal‘aya seng ü tîr endâhte olunup ahâlî-i kal‘a mukâvemetden bir vechile ‘âciz ve nâtüvân olmalarıyla emân ile teslîm-i hisâr idüp kendileri ânifen işâret olunduğu üzre Kostantaniyye cânibine yıkılıp gittiler. Derûn-ı hisârda vâki‘ kiliseler bi’l-cümle [317a] mesâcid ü ma‘âbid-i müslimîn ve birini dahi medrese itmeleriyle etrâfında olan kurâyı musakkafât ta‘yîn¹⁷¹⁴ buyurdular. Bu feth Tâlibî nâm şâ‘irin didiği târîhtir ki, ber-fehvâ-yı *el-Fadlulli’l-mütekaddim* ketb olundu.

Târîh

Ceyş-i İslâmı buldu çün kim

Ya‘nî Orhan o zıll-i Rabb-ı mecîd

¹⁷¹² Ümmü Kaş‘am’ın yüklerini bıraktığı yere.

¹⁷¹³ Mükerrer olarak yazılmış.

¹⁷¹⁴ Mükerrer olarak yazılmış.

Aldı Hısn-ı İznikmid'i o dem

İdüp imdâd-ı nasr-ı hayy-ı Hamîd

Kuvvet-i baht-ı şâh-ı 'âdildir

Devletin eyleye Hudâ te'bîd

Deh düşüb Tâlibî didi târîh

Feth-i İznikmid oldu bu dem 'ıyd

Nesir: *Coğrâfyâ-yı Kebîr*'de dir ki, İznikmid hâlâ Kocaili livâsının pâ-yi tahtı olmağla zümre-i mîr-i mîrândan [silik] Paşa bunda mukîm olup 'uhdesine mufavvaz olunan hükûmeti icrâ ider. Bahr-ı Kostantaniyye-i nâ-şünûde mümâsil? yüz mîl şarka mümted olan körfezi nihâyetinde bir belde-i ma'mûre-i latîfe ve bâlâ-sûrdur. [silik] ve cevâmi' ve havânîtu elsine-i nâsda meşhûrdur. Ve İznikmid'de bir hadîka-i hâssa ve kasr-ı sultânî olup etrâf u cevânibde bağçeleri çokdur. Ve bu körfez Fenarbahçesi'ne karîbdır.

Zikr-i Ba'zı Fütûhât ber-Kavl-i Diğer

Hafî olmaya ki, dîbâce-i kitâbda mezkûrû'l-ism Malkoçzâde *Muhtasarı't-Tevârih* nâm mecmû'asında dir ki, şîrân mîşezâr-ı feth ü nasr ü megâzî Konur Alp ve Gâzî 'Abdurrahmân Bey ve Akçakoca-i Gâzî bâ-emr-i hazret-i pâdişâh-ı mansûr taraf taraf gâret ü feth-i memâlik a'dâ-yı dîne me'mûr olup Konur Alp, Akyazı ve Bolu ve Mudurnu'yu ma'a-tevâbi'ihâ ve Akçakoca Kocaili'ni ma'a-tevâbi'ihâ bu sâl-i meymenet-iştîmâlde feth ü teshîr itmişlerdir. Ve İznikmid'i yirmi sekizde Sultân Orhan-ı İskender-'unvân bi'z-zât kendileri feth buyurup ol havâlîleri Karamürsel nâm bahâdıra virüp emr-i muhâfazaya me'mûr oldular. Müverrih-i merkûmun bu tahrîrâtı vehm ü zandan neş'et itmiş bir ma'nâdır. Ve her birinin bir kavl-i esah sâl-i fetihleri mahallinde zikr olunmuşdur.

Zikr-i Feth-i Karamürsel

Bi-şînav hafî değildir ki, el'ân hâss u 'âmmin tahrîf idüp Karamürsel didikleri mahall-i nevâhî-i Üsküdar'dan bir kasaba-i ma'mûredir ki İznikmid kurbünde ve körfezi sâhilindedir. Ve İznikmid körfezinin bir köşesi bunda nihâyet bulup İznikmid'den taraf-ı cenûba düşer. Bî-nazîr enârı ve emleği ve elması meşhûrdur. Şehinşâh-ı Gâzî Karamürsel nâm bahâdırı fethine me'mûr idüp çend nefer merdân-ı zafer-iktirân ile memâlik-i husrevâneye zamm itmişdir. Derûnunda ki, hammâmına Kara Bâlî Hammâmı dirler. Gâlibâ fâtihinin şöhreti Karamürsel

Bâlî olmaktadır. Hattâ germâbe-i merkûmeyi ashâb-ı hayrâtdan Kavukçu Hacı Mehemmed nâm kimesne [317b] bin yüz yirmi sâlinde müceddeden ta‘mîr ü ihyâ itdikde vâlid-i merhûmun didiği târîhdir ki, teberrûken kayd olundu.

Târîh

Kara Bâlî o bânî-i mukaddem sâhibü'l-hayrın

Bu âsâr-ı bedî‘in ruzgâr itmiş iken ber-bâd

Gelüp bir himmet erbâbı olmayup ihyâsı ana bâis

Harâbe-müşrif olmuşken yetişdi hafr idüp emzâd?

Dil-i ehl-i ma‘ârif veş? der ü bâmı şikest iken

Nukûd-ı vaktini sarf eyleyüp kıldı güzel bünyâd

Eserdir tekye-i mâlîmda mürşid-i merd-i dânyâ

‘İmârâtı tîr-ı erbâbın hayrın ‘âkile irşâd

Çıkup bir ehl-i dil şehri didi ta‘mîrine târîh

Bu hammâmı idüp Hacı Mehemmed hayr için âbâd

Nesir: [boş]

Zikr-i Feth-i Hereke-râ

Bi-şînav Solakzâde Hemdemî merhûm Târîh’inde dir ki, tevâbi‘-i İznikmid’den şâhrâh-ı Kostantaniyye’de vâki‘ Hereke nâm kal‘anın dahi feth ü teshîrini şâhenşâh-ı İskender-‘abîd tâbe serâhu hizmetleri murâd itmeleriyle Timurtaş nâm beyin vâlidî ‘Ali Bey nâm bahâdırı kifâyet mikdârı leşker-i İslâm’a serdâr nasb ve Hereke feth ü zabtına nâmzed ü me‘mûr buyurdular. Mîr-i mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle ve sâle ‘aleyhi savb-ı me‘mûresine lede’l-vusûl hasâr-ı hisâra der-ân mübâşeret ve derûn-ı kal‘aya endâhte-i seng ü sihâma mübâderet eylediler. Bir müddet muhâsaradan sonra merdân-ı şecâ‘at-mikdâm süllem-i ikdâma nihâde-i akdâm itmeleriyle ahâlî-i kal‘a istîmân ile teslîm-i hisâr eyleyüp ‘askeri terk-i dâr u diyâr ve re‘âyâ makûlesi bâ-emr-i sultânî meskenlerinde karâr eylediler. Ba‘zı ehl-i tevârih sultân-ı gâzî ba‘de’l-feth nizâm u intizâmını tekâmîl için yek sene İznikmid’i taht-gâh itmeleriyle hadîka-i sultânî ol vakitde tertîb olunmuşdur deyü zikr itmişlerdir. Hereke kal‘ası el’ân lâne-i

bûm u gurâb olup kasabası ulak tarîkı üzre mahall-i menzildir. Hereke fethinin târîhi bu vâkı‘a olmuştur.

Târîh

Tâlibî fethine târîh ererken kalemim

Çıkdı bir gâzî didikim Hereke fethidir

Nesir: [Boş]

Tevcîh-i Ba‘zı Menâsıb

Kütüb-i tevârîhden ba‘zı ehl-i ma‘ârif âsârında manzûr-ı Hakîr olduğu üzre bu sâlde Akçakoca-i Gâzî kim lâne-i feth ü nusretin şehbâzı ve fezâ-yı megâzînin Rüstem ve Kahramân vâri-i ser-efrâzıdır. **İrci‘î ilâ Rabbiki râziyeten marziyye**¹⁷¹⁵ nidâ-yı sübhânisini gûş itmekle Kandırı nâm mahalde defn olup mutasarrıf olduğu elviye nûr-ı dîde-i pâdişâh zıll-ı Hudâ Süleymân Paşa‘ya tevcîh olundu. Gâzî-i merkûmun hâlâ Kandıra‘da meşhed-i rahmet mirsadı ziyâret-gâh-ı şeyh ü şâb ve ol makâm-ı ebrekede du‘â-i müstecâb olduğu bî-irtiyâbdır. Müverrih-i merkûm rivâyeti üzre çend mâh mürûrunda İnönü Mutasarrıfı Konuralp Gâzî dahi merhûm olmağla mansıb-ı metrûke şehzâde-i vâlâ-câh Sultân Murâd tâbe [318a] serâhu hizmetlerine tevcîh olundu.

Münhezim-i Şuden-i Keşlühân

Sâhib-i miltân Keşlühân kim tafsîl-i ahvâlî *Fezleke-i Kebîr*‘de keşîde-i sutûr-ı safahât-ı takrîrdir. İşbu sâl-i seb‘a ve ‘işrîn ve seb‘a-mi‘enin takrîben evâsıtında Uluğ Hân ile bi-vechin mâ-bast-ı nat‘-ı cidâl vü muhârebe itmeleriyle bâd-ı nusret u feth cânib-i Uluğ Hânî‘den vezân idüp Kışlühân münhezimen râh-ı gürîze âyib oldu.

Binâ-i Hammâm der-Medîne-i Münevvere

Sâbıku‘z-zikr cümletü‘l-melik-i Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân Emîr Çoban-ı Seldûz‘u inşâallâhu te‘âlâ mahallinde tafsîl olunduğu üzre mâil-i hayrât ve râgıb-ı hasenât olup Haremeyn-i Muhteremeyn‘e muhabbeten anda olan hayrâtı ekser min en? yuhsâdır. Hattâ icrâ-i mâ-i hasenâtı ânifen zikr olunmuş idi. Medîne-i Münevvere ‘alâ münevverehâ efdalü‘t-tahâyâ ahâlîsinin germâbe-i reşkleri gere-i âsmâne eşedd-i ihtiyâc ile muhtâc oldukları mesmû‘ oldukda gıpta-engîzine tâk-ı sipihr bir hammâm-ı ‘âlî binâsıçün ‘amele-i mübâşırân

¹⁷¹⁵ “Sen ondan razı o da senden razı olarak Rabbine dön”. *Kur‘ân*, Fecr, 89/28.

irsâl itmekle işbu sâlde hitâm u itmâmı müyesser olup ol havâlî-i ebreke sükkânın ed'îye-i bi'l-hayrlarına mazhar oldular, Tekabbela'llâhu âsâreh¹⁷¹⁶.

Zikr-i İntikâl-i Şeyh Edebâli

Hıdîv-i rahmet-penâh tayyebe'llâhu serâhu ve ce'ala a'le'l-ferâdis mesvâhu hizmetlerinin kayınvâlid-i mâcidleri kutbü'l-ârifin ve gavsı'l-vâsılın mazhar-ı füyûzât-ı mütevâlî eş-şeyh el-kâmil Edebâli;

[Mısr]â'

Kaddesallahü sırrehu'l-âli

Nesir; hazretleri tekmîl-i âb u dâne itmekle sene-i merkûmenin takrîben 'ıyd-ı fitr esnâlarında 'ıyd-gâh-ı 'ukbâya rûh-ı 'azîzlerin revâne ve ahlâ mine'l-âsel¹⁷¹⁷ olan nûş-ı şarâb-ı Na'im ü Firdevs ârzûsuyla sûy-i cinâna âzim oldular. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde bu sâlde ve *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye* müellifi sene-i sâbıkada rihlet itmişlerdir deyü tahrîr itdiler. Safahât-ı *Şakâyık*'da terkîm olunduğu üzre fi'l-asl Karaman'a mensûb olup mahall-i merkûm 'ulemâsından ba'zı 'ulûmu tahsîl ba'de-zâlik Şâm-ı cennet-meşâma 'azîmet idüp ma'ârif-i mâ-bâkîyi anda ba'de't-tekmîl yine sûy-i mevlid-i aslîsine 'avdet eyledi. Karaman'a ric'atinde hizmet-i pâdişâh-ı âlem-penâh Sultân 'Osmân Hân-ı Dârâ-sipâha gelüp ef'âl ü akvâl ve etvârı pesendîde-i tab'-ı şehinşâhî olmağla muktazî olan mesâil-i şer'îyyede ve nizâm-ı umûr-ı saltanatda, ve'l-hâsıl cemî'-i husûsda mürâca'at idüp re'y-i âlem-pesendleri ile amel iderler idi. Bu Devlet-i Aliyye-i ebed-müddetin muhalled u müessen olmasına gerek ol zât-ı kerâmet-simâtın ve gerek hem-cinsleri meşâyıh-ı müstecâbü'd-da'vâtın âsâr-ı himmet-i 'ulyâları bâ'is olduğu bî-gümândır. Cenâb-ı Hakk medde'd-duhûr ber-devâm eyleye, âmîn. Zühd ü takvâ ile ma'rûf müstecâbü'd-da'vât murtâz ve âbid zât-ı deryâ-sıfât olmalarıyla etrâf u eknâfda bulunan meşâyıh u 'ulemâ ziyâretlerine gelüp enfâs-ı latîfelerinden müstebrik olurlar idi. Sâlik-i meslek-i büzürg-ter-i sûfiyye olmalarıyla kendileri bir zâviye binâ idüp şeb ü rûz ol makâm-ı mübârekede ikâmet ve şehinşâh-ı âlem-penâh hizmetleri ki ve bîgâh-ı teşrîf itmeleriyle beytûtet iderler idi. Hattâ rû'yâ-yı meşhûre bir şeb zâviye-i merkûmede rû-nümâ olmuştur. *Fezâil-i Âl-i 'Osmân* sâhibi rû'yâ-yı merkûmeyi cümle-i müverrihinden aslah beyân itmekle;

[Mısr]â'

¹⁷¹⁶ Binâ-i Hammâmı Tekabbela'llâh âsâre (Derkenar notu).

¹⁷¹⁷ Baldan tatlı.

[Boş]

Ve'l-ard min ke'si'l-kirâm nasîbün [318b] fehvâsı üzre bi-'ibâretihâ bu mahalle kayd olundu.

Rü'yâ-yı Meşhûre-i 'Osmân Hân

Şâh-ı vâlâ-tebâr hizmetleri bir gice ol makâm-ı mübârekede ikâmet eyleyüp 'âdet-i me'lûfeleri üzre 'ibâdât ve Cenâb-ı Vehhâb'a 'arz-ı hâcât u münâcât iderler iken, kendülere nevm galebe itmekle 'âlem-i rü'yâda görürler ki, şeyhin koynundan bir ay çıkup bunların koynuna girer ve göbeklerinden bir şecer-i müntehâb biter. Ol şecerin dalı ve bu dağı bütün dünyâyı ihâta ider. Ve altında ırmaklar cârî olup halk-ı 'âlemin kimi bostân sıvârır ve kimi zirâ'at ider ve kimi bağ ve bağçe diker. Ve sâir hayvânât-ı vuhûş ve tuyûr cümlesi menâfî'lerini bulur. Hulâsa bir başka 'âlem olmuş. Ol hâl üzre hâbdan bîdâr olup salât-ı subhu edâ itdikden sonra şeyh hazretlerine gördüğü vâkı'ayı takrîr ve iltimâs-ı ta'bîr iderler. Şeyh hazretleri dahi bir mikdâr murâkabeden sonra beşâret idüp, li'llâhi'l-hamd ve'l-minne sana ve senin evlâd-ı emcâdına pâdişâhlık virilmiş. Ve ol ay kim benim koynumdan doğup senin koynuna girdi, sen benim duhterim alup dâmâdım olsan gerekdir. Andan evlâdın olup anlar bi-emrillâhi te'âlâ ilâ intihâi'd-deverân yedi iklîme hükm ideceklerdir didi. Ve derhâl huzûr-ı müsliminde duhter-i nîk-ahterlerini tezvîc eyleyüp Sultân Orhan-ı 'aliyyü's-şân ol 'affeden vücûda geldiği müttetekun-'aleyhdir. İntehâ. *Şakâyıku'n-Nu'mâniyye* sâhibi şeyh hazretleri duhterlerini şâh-ı 'âlem-penâh hizmetlerine tezvîc itdiklerinde mikdâr-ı sinn-i sâlleri kademe-i 'işrîne mürtekâ idi deyü rivâyet itmişdir, el-'uhdetü 'aleyh. *Mir'ât-ı Kâinât*'da şeyh hazretleri 'ömr-i tabî'ye vâsıl olmak üzre mastûrdur¹⁷¹⁸.

İntikâl-ı Mâder-i Şâh Cihân

Müstagra-ı füyûzât-ı lâ-yezâlî şeyh-i kerâmet-âsâr ya'nî Edebâli kuddise sırruhu hizmetlerinin duhter-i sa'd-ahterleri bülbül-i gülistân-ı 'ismet ve gonca-i bostân-ı 'iffet Râbi'a-i 'adeviyye-i zehâdet Bâlâ Hâtûn 'aleyhi'r-rahme ki, ânifen işâret olduğu üzre hem-hâbe-i lihâf-ı izdivâc-ı hazret-i 'Osmân Hânî'dir. Vâlid-i mâcidlerinin firâkına 'adem-i tahammüllerinden ser-nihâde-i visâde-i bîmârî olup yek mâh-ı kâmil mürûrunda **yâ eyyühe'n-nefsü'l-mutmainne. İrci'î ilâ Rabbiki râziyeten marziyye**¹⁷¹⁹ nidâ-yı mu'ciz-ihativâsın gûş ve şerbet-i mevti nûş ile gamm-ı fırkati ferâmûş eylediler. Ekser-i kütüb-i tevârihde ism-i

¹⁷¹⁸ Mir'ât-ı Kâinât'da..... Mastûrdur (Derkenar notu).

¹⁷¹⁹ "Ey mutmain olan nefis. Sen ondan razı o da senden razı olarak Rabbine dön". *Kur'ân*, Fecr, 89/27-28.

ebrekeleri Râbî'a olmak üzere mastûrdur. Lâkin ba'zı müverrihîn Bâlâ olmak üzere 'abd-i Hakîre manzûrdur. 'Alâeddîn Paşa'nın dahi vâlîde-i muhteremeleri bunlardır. Sâhib-i *Şakāyık* pâdişâh-ı 'âlem Sultân 'Osmân Hân-ı mükerrerem hizmetleri bunlardan üç ay sonra merhûm oldular deyü mastûr ve bu dahi sene-i sâbıkada vukû' bulmak üzere mezkûrdur.

[319a] **Ba'zı Vekāyi'-i Cānib-i Îrân**

Hafî olmaya ki, zikr ü tahrîri sadedinde olduğumuz vekāyi' ki, sene-i güzeştede icmâlen işâret olunan Emîr Çoban vak'asıdır, egerçi 'uhde-i vazîfeden hâric bir mâddedir, lâkin cümleye mûcib-i teyakkuz u intibâhî bir mâdde olmağla tûl u dırâz vak'a olduğundan kat'-ı nazar olunup *Târîh-i Matla'ü's-Sa'deyn*'den nakl ü beyâna şurû' olundu. Ma'lûm ola ki, sene-i sâbıkada katl-i Emîr Çoban ve Çobanyân emrini muhtevî cānib-i Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'dan ümerâ-yı Horasan'a 'ale'l-inkıyâd evâmir ve yarlıklar irsâl olduğu zikr olunmuş idi. Lede'l-vusûl ümerâ-yı me'mûrîn 'akd-i meclis-i meşveret idüp, egerçi bizim gibi hakîrleri şâhenşâh-ı 'âlem Ebû Sa'îd Hân katl-i Emîr Çoban gibi bir emr-i 'azîm ü hatîre me'mûr itmişler. Bizim bu emre me'mûr olmamız beşe-i za'îfî bir alay-ı şîr-i gurrendeye tasallut kabîlindedir. Zîrâ bizler değil Emîr Çoban'a, hıttâ-i Îrân'da min-küllî'l-vücûh mu'âdil kimesne olmadığı umûr-ı müttetekun-'aleyhâdır. Bu bâbda re'y-i savâb u enseb mâddeyi bi'z-zât kendüsüne 'alâ vukû'ihî i'lâm itmekdir deyü bi'l-ittifâk huzûr-ı Emîr Çoban'a varup keyfiyyeti i'lâm ve bu husûsda bizlerin medhalimiz olmayup ba'zı kemhiredânın nifâku si'âyesiyla olduğu ma'lûmunuzdur. Ne gûne re'y ü tedbîr iderseniz cümlemiz mû-i yekinizin fütâde olduğu yerde fedâ-yı ser ideceğimiz bî-iştibâhdır deyü kemâl-i sadâkat u hulûsların ifhâm eylediler. Bu mâdde vukû'undan Emîr Çoban'ı hayret istî'âb eyleyüp ümerâyı meclisten ba'de'd-def' berâ-yı meşveret oğlu Emîr Hasan'ı ber-vech-i mahfî da'vet eyledi. Emîr Hasan esnâ-yı kelâmda ba'de'l-yevm Ebû Sa'îd Hân'dan ümmîd-i menfa'at tarafı mesdûd oldu, gün be-gün 'inâd ve bed-hâhîde ifrâta başladı. Ba'd-ezîn mürâ'ât-ı hukûk-ı ni'am-ı kaydını defter-i fıkrdan terkîn idüp, ümerânın dahi kelimât-ı hoş ümidîlerine dahi firîfte olma. Hemân hareket-i 'âkılâne taraf-ı sultâna tereddüdleri olanları katl u i'dâm itmekdir. El'ân Horasan taht-ı tasarrufumuzda olduğundan mâ'adâ, çünkü Fâris ve Kirmân ahâlîleri mâlların mukaddemâ bize edâ eylediler. Anlar dahi muhâlif-i re'yimiz hârekâtta bulunmazlar. Çağatay pâdişâhlarından dahi istinsâr ile muhârebe-i Ebû Sa'îd Hân'ı ihtiyâr ideriz. Eger cānib-i sultândan müdâfa'amıza techîz-i leşker olunursa karîn-i inhizâm olacakları emr-i mukarrerdir. Eger memleket ve 'asker taht-ı hükmümüzde karâr-dâde olunup bizler Ebû Sa'îd Hân tarafına hareketimiz iktizâ iderse yine ahz-ı intikâm ideceğimiz bî-iştibâhdır. Bizler bu tarafı zabt [319b] ve birâderlerim Timurtaş ve Mahmûd dahi Rum ile Gürcistan'ı silsile-i itâ'atimize rabt

iderler. Bundan a‘lâ tedbîr olmaz deyü Emîr Hasan hatm-i kelâm eyledikde, bu tedbîr fi‘l-hakîka re‘y-i hasene ise dahi;

Nazım

Takdîr kat‘-ı rişte-i tedbîr mîküned

Tedbîr-i sâde-loh çeh takdîr mîküned

Nesir; mefhûmunca takdîr-i İlâhî hilâfına olduğundan bu tedbîri Emîr Çoban re‘y-i hasen görmeyüp;

Mısra‘

Verâ-yı perdede esrâr-vâr zuhûr idecek

Nesir; vefkınca kendüyü bahr-ı ‘ucb ve kibr hâfızallah muhît olmağla kemâl-i istikbârından hemân iklîm-i Îrân‘da min-küllî‘l-vücûh bana mu‘âdil kim vardır ki, bu efkâra tâbi‘ olayım. Anların mecmû‘unun vücûdu benim ‘indimde ke‘l-‘ademdir diye düşdü.

Beyit

Bih püşti devlet çunîn guft ki men

Çeh endîşe dârem ezîn encümen

Nesir: Çünkü mâdde-i Dımişk Hoca’nın zuhûruna ibtidâ bâis-i si‘âye-i vezîr Nusretüddîn-i ‘Âdil idi huzûruna ihzâr ve katl-i Dımişk Hoca’ya işâreten ‘âkıbet nâil-i murâd olduk deyü ‘itâb-ı bisyârdan sonra katli içün cellâda işâret eyledi. Derd-mend kemâl mertebe mütehâyir ü ser-gerdân olup, ancak benim serimi bedenimden cüdâ itmekle katl itmeniz hemân miyânımdan du şak eyleyin deyü niyâz eyledi. Cellâd bu niyâz-ı garîbenin hikmetini istifsâr itdikde, parmağıyla Emîr Çoban’a işâret eyleyüp bu kıt‘ai kırâat eyledi.

Fârisiyye

Bed u guft zîrâ ki puşti kî ân

Kuned ber-şümâ i‘timâd ez-cihân

Nebâşed be-caz encâm-ı o

Hemîn-est âhar ser-encâm-ı o

Nesir: Vech-i meşrûh üzre vezîr Nusretüddîn vedâ‘-i ‘âlem-i fânî ve Emîr Çoban ‘azm-i muhârebe-i Ebû Sa‘îd Hân’î eyledi.

Zikr-i An Çeh Miyân-ı Sultân ve Emîr Çoban Vâkı‘asında Bûd

Emîr Çoban ânifen işâret olunduğu üzre kemâl-i ‘ucb ve gurûrundan revzene-i hukûk-ı ni‘meti cass-ı¹⁷²⁰ küfrânî ile mesdûd idüp ihtiyâr-ı muhârebe-i sultânî itmiş idi. Lâkin mukaddemâ ümerâ ve a‘yânın ber-vech-i ihlâs ‘arz itdikleri rûy-i şâhid-i sadâkat şâyed rîş-hand u müdâhane kabîlinden olup bu bâbda Emîr Hasan’ın tefevvüh itdiği kelâmın belki ‘aynı vâkı‘ ola. Sonra hâl müşkil ez-müşkil-ter olur, vesvesesine tâbi‘ olmağla, Meşhed-i akdesde cümlesini merkez-i itâ‘atında tâbe-takaddüm olmak için eyman-ı aglâz ile tahlîf ve mehere-i müverrihîn rivâyetleri üzre yetmiş bin nefer leşker-i müntahabbe ile ‘azm-ı ülkehâ-yı ‘Irâk eyleyüp, lâkin ba‘zı mülâhazât-ı saḥîfesine binâen mürûr ü ‘ubûr itdikleri memâlik ü bıkâ‘ ve ülke ve kılâ‘ [320a] isâbet-zede-i tükñük-i kazâ müzâra‘a¹⁷²¹ mümâsil idüp şu rütbe tahrîb-i memâlike mübâşeret itdiler ki, ilâ-yevmi‘l-kıyâm mahrum-ı ‘imâret olacağı hâric ez-tavsîf idi. Lâ ‘an-aslin lâ-yuhsâ fukarâ-i ra‘iyyetin cerâde-i inkisârları harmen-i vücûdunun ‘âkıbetü‘l-emr bî-ser ü sâmân olmasına a‘zam-ı bevâ‘is ve tâ be-haşr sû-i hâl ile elsine-i safahâtta mezkûr olmalarına bu mâdde bâ‘is oldu.

Mev‘iza

Her hâlde Hak subhânehu ve te‘âlâ Habîb-i ekremi sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hürmetine veliyy-i ni‘metine ‘âk olma musîbet-i ‘azîmesinden cümleyi mahfûz eyleye, âmîn. Emîr Çoban’ın kemâl-i ‘ucb ü gurûru e‘âzenâallâhu te‘âlâ temyîzi nîk ü bedden men‘ eyleyüp şem‘-i serine pervâne olmak üzre eyman-ı galîza ile tahlîf itdiği ümerâyâ küfrân-ı ni‘am sebebiyle ru‘b u hirâs müstevlî olup;

Nazım

Be-yek sâ‘at be-yek lahza be-yek dem

Perîşânî mîşevved ahvâl-i ‘âlem¹⁷²²

Nesir; vefkınca hîn-i mesâfda meşâhîrleri etbâ‘ vü levâhık ve bâz u penagâhları? ile cânib-i Ebû Sa‘îd Hân’a ‘azîmet itmeleriyle kendinin nekbetine ve râh-ı gürîze ric‘atine sebep olduğu

¹⁷²⁰ “Hiss-i”?

¹⁷²¹ “mezâri‘a”

¹⁷²² Bir anda bir saatte bir zamanda
Alemin ahvali perişan olur

inşâallâhu te‘âlâ ‘an-karîb zikr ü beyân olunur. Lutf u keremde Hâtem-i zemân ve Bermekî-i âvân ve hayrât u hasenât-ı kesîre ile müşârün-bi’l-benân iken hukûk-ı veliyyü’n-ni‘amı ızâ‘a vü telef ve lâ-yuhsâ memâlik-i ma‘mûrei tahrîb ü vîrân itmesine bâdî ancak mîr-i merkûmun iktizâ-yı tab‘-ı ‘ucb-nijâdıdır. Erbâb-ı efkâr ü hırede bu bâbda nesâyih cemîle-i müteferrika der-kâr olmağla kemiyet-i hâmeye ruhsat-ı cevelân verile.

Nazım

Tâ ki suhen der-suhen rubâyîm

Mâ-bâz be-kıssa-i hodâyîm

Nesir: Ol ‘asırda muktedâ-yı ehl-i tarîkat ve pîşvâ-yı erbâb-ı hakikat sebbâh-ı kavîm-i? şerî‘at sâhib-i lü’lû-i esnâf-ı ma‘rifet-i vilâyet-meâb ve kerâmet-i nisâb kutbü’l-‘ârifîn ve gavsü’l-vâsılîn ve rûknü’l-milleti ve’d-dîn mecma‘-ı füyûzât-ı Rabbânî şeyh ‘Alâüddevle-i sümânî kuddise sırruhu hizmetlerinin mehbûb-ı envâr-ı füyûz olan hânkâh-ı mukaddeslerinde bi’l-cümle tecdîd-i hibâl-ı mevâsîk ü ‘uhûd eylediler. Müverrihînin ercmenî ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî rivâyet-i dil-pesendi üzre Emîr Çoban hukûk-ı veliyyü’n-ni‘amı ol câdde der-hâtır itmekle cenâb-ı hazret-i şeyhü’ş-şuyûh bâhiru’l-erşâd hâkipâyalarına çehre-sâ ve ordu-yı Ebû Sa‘îd Hân’ı teşrîf buyurup taraf-ı İlhanîlerini musâlahaya tergîb ve henüz bu dâ‘îlerinden mûcib-i katl bir emr-i gayr-ı marziyye zuhûr itmemiştir. Mûcib-i mâdde Dîmîşk Hoca ise, ol cezâ-yı mâ-yelikını bulmuş. Vâki‘ ve gayr-ı vâki‘ cerâyim-i güzeştenden iğmâz-ı [320b] ‘ayn buyurulup bilâ-suâl ü cevâb lâ ‘an-aslin katl ve Dîmîşk Hoca’ya cesâret eyleyen ümerâyı tarafımıza irsâl şartıyla mürâsele-i tarafeynin şu vechile şîrâze-bend-i te’lîf olmasına bezl-târ himmet buyursanız meyâmin-i kudsiyyeniz bir kâtible husûl-ı matlûb-ı me’mûldür deyü ilhâh ve istid‘â-yı şefekat ü re’fet itmekle hazret-i şeyh-i büzürg-vâr ıslâh-ı cânibeynde olan mesûbatı ihrâz kasdıyla çend nefer inâbet-kerdeleriyle ‘azm-i ordu-yı hâkânî buyurdular. Lede’l-vusûl sultân-ı pür-usûl şeyh efendi hazretlerini envâ‘-ı iclâl ü ekrem ve ecnâs-ı tevkîr ü ihtirâm ile pehlûsunda ik‘âd ve kendileri pîş-gâhlarında zânûzede-i mevki‘-i âdâb-ı vidâd oldu. Şeyh hazretleri feth-i kelâm idüp;

Nazım

Çûb-râ âb furû mîbered dâni-cîst

Şermeş âyed zi-fürû burden perverde-i hîş

Nesir; magzâsınca Emîr Çoban kendi hânedân şevket-iktirânlarınızın murabbâlarından olup hadîka-i hâssalarında bâr-âver-i kemâl olan nihâli tîşe-i kıt‘a dûçar itmek şâyeste-i hâkânî olan umûrdan ma‘dûd değil bir ma‘nâdır. Vâkı‘ ve gayr-ı vâkı‘ cerâyimi ‘afv u safh ve matlûbu olan ümerâyı tarafına irsâle himmet buyursanız hem cânibeyn ıslâh ve hem bu dâ‘înizi dilşâd buyururdunuz didiklerinde Ebû Sa‘îd Hân evvelâ kâ‘ide-i âdâba mürâ‘aten, benim sultânım;

Beyit

Ey süvâr-ı esb-i nâzım senden olmaz cân dirîg

Kande kaldı esb-i dil-keş kadd ile raht u bisât

Nesir; fehvâsı üzre;

[Mısr]â‘

Câna geçer recânız Çoban şöyle dursun

Nesir; didikden sonra bast-ı merâma şürû‘ idüp didi ki, gâlibâ Emîr Çoban-ı mezâlim-nijâd ve evlâd-ı şekâvet-nihâdlarının bu hânedân ‘aliyyeye ne rütbe eydî-i istîlâlarını bast u tatvîl itdikleri ma‘lûm-i zamîr-i enveriniz değildir? Devlet-i Moğoliyye’nin mecmû‘-ı îrâdını kendi sebîl-i hevâ vü heveslerine izyâ‘ vü itlâf eylediler.

[Mısr]â‘

Şâyed gelür insâfa sabr eyleyelim bir dem

Nesir: Didikçe mütecâviz-i hudûd-ı tahammül ü ıstıbâr ile hıyânetleri resîde-i nihâyet-i kemâl oldu. Muktezâ-yı vakt ü hâl üzre kendülere rûy-ı dil irâet olundukça kemâl-i ‘aciz ü fütûrumuza haml efkârına giriftâr olup hıttâ-i Îrân’da gûyiyâ pâdişâh anlar oldu, bizler;

[Mısr]â‘

şâye-i devletinde hoş geçeriz

Nesir; rütbesine tenzîl olunmuş bir ma‘nâ olduk. Kendi ârâ-yı bâtılalarına muvafakat itmeyen niçe sâdık ve muhlis ümerâ ve ricâlimi birer tarîk ile telef itdiler. el-Hâletü hâzihî merkûm ile beynimizde ebvâb musâlaha ü vidâd mesdûd ve der-i aşî ve muhârebe meftûh ve memdûddur. Eger fi’l-hakîka bu kelâmında sâdık ve derûnu bîrûnuna mutâbık ise mahfi

huzûr-ı şevket-mevfûrumuza vücuda? ve kerdelerinden inâbet eyleyüp hâline [321a]
merhameten ‘inâyet itdiğim mahalde ikâmet itsün ve illâ;

[Mısr]â‘

es-Seyfû esdaku inbâen mine’l-kütübî¹⁷²³

Nesir; mazmûn-ı nefsü’l-emrince beyne-hümâyı şemşîrden gayrı tanzîf iderler, hükm-i ‘adl olmaz.

Beyit

Tâ ez men ve o kâmi ki gerded hâsıl

Yâhûd ki kuned ziyân ki dâred sûd

Nesir: deyü Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân hatm-i kelâm eyledi. Hizmet-i şeyh her çend ki âyât-ı kerîme ve ehâdîs-i mükerreme ile cânib-i musâlahayı te’kîd ve es-sulh hayrun¹⁷²⁴ haber-i münîfince kelâmını te’yîd idegördü.

[Mısr]â‘

Bir suâle yer komaz ol gamze-i hâzır-cevâb

Nesir: Neşîdesi üzre her suâl sad gûne cevâb ve her cevâba niçe suâl olunarak bi’l-ittifâk yâ şeyh;

Beyit

Dil ki hûn oldu nasîhat anı ıslâh itmez

Hüsn-i tedbîr ile mi bir dahi engûr olmaz

Nesir; ba‘de’l-yevm muhârebeden gayrıya çâre yokdur.

[Mısr]â‘

Yâ bezânî yâ ol bezî? yâ taht ola yâ baht

Nesir: Mısra‘ıyla kasîde-i mükâlemeyi resîde-i makta‘ eylediler. Cenâb-ı şeyh-i büzürg-vâr gördüğü sehm-i tedbîri hedef-i maksûdakâr idemedi.

¹⁷²³ “Kılıç kitaplardan üstündür” (Ebû Temmâm’dan alınmış).

¹⁷²⁴ Barış hayırlıdır.

[Mısr]â‘

Verâ-yı perdede esrâr-vâr zuhûr idecek

Nesir: diyerek taraf-ı Emîr Çoban’a gelüp cevâb u suâl-i meclis-i sultânîyi ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihativâyı ve **mâ ‘ale’r-resûli ille’l-belâgu**¹⁷²⁵ ifhâm u iblâğ idüp kâr-ı takdîre nedir çâre rızâdan gayrı? Lâkin yine senin üzerine vâcib olan ‘âk-ı veliyyü’n-ni‘met olmakdan kemâl mertebe tevakkî vü ırak olmaktır deyü nush u mevâ‘ız-ı müşfikânede dakîka-i nâ-mer‘î koymadı. Emîr Çoban hilâf-ı me‘mûl cevâb-ı ye’si gûş itdikde Bahr-i Kulzüm mânendi cûş u hurûş eyleyüp, “bu kadar olmamak gerek idi. Her çi bâd-âbâd deyüp muhârebe-i Ebû Sa‘îd Hân’a revâne oldu. Kuha nâm mahalle ki, dü fırka beyninde mesâfe-i vâhidedir, kemâl-i heybet u satvet ile vusûlünde ümerâ-yı Ebû Sa‘îd Hân’a havf ü hirâs müstevli olup perîşân u müteferrik olmalarına yek ramak kalmışiken Ebû Sa‘îd Hân’ın ba‘zı pend-i hakîmâneleri cümlesine te’sîr itmekle merkezlerinde sâbit-kadem oldular. Bu esnâda dâhil-i halka-i ‘uhûd olan meşâhîr-i ümerânın kulûblarına sevâbık-ı ni‘am-ı sultânî min-tarafı’llâhi te‘âlâ ihtâr olunmağla cümleden ziyâde anlara havf ü hirâs müstevlî olduğundan hâl-i Ebû Sa‘îd Hân, Emîr Muhammed Bey ve nîk-rûz ve dîger Emîr Muhammed ve sâir mu‘teber-i ümerâ hemândem otuz bin mikdârı leşker ile nısfu’l-leylde ordu-yı Emîr Çoban’dan mufârakat ve cânib-i Ebû Sa‘îd Hân’a ‘avd ü mürâca‘at eylediler. Ebû Sa‘îd Hân her birine ikrâm u tevkîr eyleyüp herkesi ordunun birer mahallinde takrîr eyledi.

[321b] İnhizâm-ı Emîr Çoban ve ‘Akıbet-i Hâl-i O

Emîr Çoban zümre-i ümerâdan fevka’l-gâye mu‘temedi olanların fekk-i ‘ukde-i hibâl-i mevâsîk ile cânib-i Ebû Sa‘îd Hân’a ‘azîmetlerinden habîr ü âgâh oldu.

Mısrâ‘

Cânâ seni ben mehr-i vefâ sâhibi sandım

Nesir; mazmûnunu edâ iderek sâirlerine dahi i‘timâdı meslûb olmağla mukaddemâ püseri Emîr Hasan’ın re’yiyle ‘amel itmediğine hezâr bâr te’essüf izhâr iderek semt-i gürîze ‘atf-ı licâma karâr verdi. Lâkin bîm-i mu‘akkıbân reh-i râstdan ‘azîmete mâni’ olmağla ehass-ı huddâm ve müte‘allikâtıyla reh-i beyâbândan Türkistân cânibine süvâr-ı semend-firâr olup şitâbân oldular. Ol esnâda Emîr İrenc ve Emîr Mahmûd ve Emîr Elsen Kutluğ dahi Emîr Çoban’a hempâ idiler. Emîr Çoban gibi bir şahıs ki min-küllî’l-vücûh kaviyyü’l-iktidâr olup

¹⁷²⁵ “Peyğamberin üzerine düşen ancak tebliğdir”. *Kur’ân*, Maide, 5/99.

leşker-i bî-şümâr ve tedârük-i bisyâr ile ‘âzim-i muhârebe-i şâh-ı büzürg-vâr olmuş iken yek lahza zarfında bilâ-ceng ü cidâl firârı;

Beyit

Bâ- veliyy-i ni‘ met der-üftâden nemî-dâred şugûn

Zûd mîrî-zed herân dendân ki pestân mîkezed

Nesir; magzâsınca mücerred ‘ukûk-ı veliyy-i ni‘ metden vücûd-pezîr olmuş bir mâdde olduğu ulü’n-nühâya âşikârdır. Seh rûze kemâl-i isti‘câl ile tarîk-ı firâra şitâbân olup havâtîninden Hânzâde Kürd ve sâbıku’l-evsâf Sâtî Bey Hâtûn’u meşakkat-ı ta‘b-ı râh-ı gürîze ‘adem-i tahammüllerin iş‘âr itmeleriyle anları taraf-ı Ebû Sa‘îd Hân’a isrâ‘ ve Emîr Çoban heftem ezde etbâ‘ ehassıyla ba‘zı hafîfü’l-mü’ne mücevherât-ı girân-bahâların çend re’s üştür-i mihâre tahmîl ve tabl-ı megâzesinden cânib-i Türkistân’a şitâbân ve sâir etbâ‘ ve levâhıkı buldukları eşyâyı gâret eyleyüp her biri bir tarafa müteferrik u perîşân oldular.

[Mısr]â‘

Sübhâne men tahayyere fî sen‘a sevâh

Nesir: Taraf-ı sultânîden tâdî sun‘ihî dü hezâr süvârî ile ta‘kîbine me‘mûr olup Save’ye vusûlünde Emîr Çoban’ın gayr-ı mümkünü’l-vusûl tarîkden firârına vâkıf olmağla ta‘kîbden ferâgat ve sâbıku’z-zıkr dü hâtûna râst gelmekle anlarla ma‘an taraf-ı Ebû Sa‘îd Hân’a ‘avdet eyledi. Sultân her birine envâ‘-ı nevâziş ü ikrâm eyleyüp bir iki gün mürûrunda sâlifanü’z-zıkr Emîr İrenc ve Emîr Mahmûd dahi ‘atebe-i ‘aliyyeye gelüp;

Nazım

Bâ-cürm ü günâh ez-deri ‘acz u reh zârî

Bâz âmede em hâh be-küş hâh nigeş-dâr

Nesir; diyerek nâliş ü zârî eylediler. Çend rûz emâretten ‘azl ile gûşmâl, ba‘de-zâlik yine her biri mazhar-ı ikrâm-ı şâh-ı deryâ-yı nevâl oldular. Der-în-i hılâl emîr firârî ‘inâyet-i kaana mazhar olup anın imdâd u i‘ânetiyle düşmenden ahz-ı intikâm u sâr iderim ümmîdiyle cânib-i Türkistân’a ‘âzim ü şitâbân [322a] ve oğlu Emîr Hüseyin Harezmi tarafına te’essüf-künân-ı revân olmuşlar idi. Pes Emîr Çoban bu efkâr-ı mâlihulyâ-yı tev‘em ile mâbeyn-i Îrân ve Tûrân’ı fasl eyleyen nehr-i Murgab sâhiline lede’l-vusûl küfrân-ı veliyyü’n-ni‘amî ile bed

nâm-ı rûzgâr olduğun ba‘de’l-mülâhaza vâdî-i firârda refîkları olan ehass-ı etbâ‘ına didiği kaan vech-i mes’ûlümüze âzâr-ı ‘adem-i müsâ‘ade keşîde iderse kat kat şerr-i mesârı der-kâr yok, i‘ânet iderse ber-fehvâyü’l-harbu sicâl-i bâd-ı nusret yine cânibimizden vezân olacağında elde senedâtımız yok Allahü ‘azîmü’ş-şân hazretlerinden gayrıya ma‘lûm değildir.

[Mısır]â‘

Merâ nâm bâyed ki ten-i murg râst

Nesir: Diyerek hâlâ Herat hâkimi olan Melik Gıyâsüddîn çendan esbak tabaka-i ûlâda zıkr ü beyân olunduğu üzre kendi terbiyet kerdelerinden olduğundan;

[Mısır]â‘

Muhibb-i sâdıkı yeğdir kişinin akrıbâsından

Nesir; fehvâsı üzre anın zîr-i sâye-i himâyesini mültecâyâ [silik] fikri karâr-dâde oldukda ehass-ı etbâ‘ından ma‘dûd ve kemâl-i tecârib-i rezîn ve efkâr-ı tedâbîr-i şâkkaya [silik] meşhûr Dülendi nâm reşîd ve mütefattın-tînet-i ahâlî ve hükkâm-ı hıttâ-i Herat’da tibr-i hakikat-i vefâ olmadığı Emîr Nevruz ve Emîr Kutluğ Şâh ve Dânişmend Bahâdır’a kesdikleri câme-i hıyânet ü bî-vefâyı elvândan? özge ‘âkile örnek olmaz. Büldân-ı Çîn ve Rûm ve Hind ve Mısır’dan kangısına murâd iderseniz mâni’ değil, ‘azîmet iderek ancak Herat’a ‘azîmet’den ferâgat evlâ-terdir. Ve cenâbınızı hıttâ-i Herat’a ‘azîmetiniz zann-ı gâlib-i hakîrânem üzre giriftâr-ı dâm-ı ecel olacağınızda şekk ü gümân yokdur, bâkî siz a‘lemsiz.

Beyit

Menânce şart-ı belâgat bâtû mîgüyem

Tû hâh ez suhanem pend-i gîr ve hâh melâl

Nesir: Lâkin çeşm-i Emîr Çoban’a **küllü izâ câe’l-kaderu ‘amiye’l-basaru**¹⁷²⁶ keşîde kılınmağla ‘âzim-i Herat olup Melik Gıyâsüddîn’e iclâ-yı kudûmunu bu ebyât irsâliyle ihbâr eyledi.

Mesnevî

Begûyîd o-râ ki Çoban resîd

¹⁷²⁶ “Kader geldiği zaman göz kör olur”.

Ber-ârâ-yı hâne ki mihmân resîd

Eger mîtevân dâd câyî bede

Du seh rûz mâ râ nevâyî bede

Berân şov ke çûyân-ı Çoban şevî

Ve ger ne tûdânî pîşmân şevî

Nesir: Melik Gıyâsüddîn kudûm-ı emîrden fevk mâ-yetasavver muztarib ü pür-keder oldu. Lâkin ber-muktezâ-yı vakt-i hâl-i rahta şikest izhârıyla bu ebyâtı irsâl eyledi.

Mesnevî

Eger baht ve nîrû şeved yâr-ı men

Zebân-vâr câs-ı âze meş der-dehen

Ser ve herce dârem heme baher-ı ust

Zehî bende fermân-berî mihr-i ust

Nesir: Emîr Çoban hıttâ-i Herat'a vusûlünden birkaç gün mürûrunda mezra'a-i dünyâdan âb u dânesi resîde-i [322b] itmâm olmağla cânib-i Ebû Sa'îd Hân'dan Melik Gıyâsüddîn'e Şehzâde Kerdçin? kendüye tezvîc ve emlâk-ı atabekân-ı Fârs'ı bi'l-cümle kendüye temlîk ve bâzâr-ı kadr u i'tibârı bu vechile tervîc olunmak 'atâyâsını müştemil ve kendüden ancak ser-i maktû'-ı Emîr Çoban matlûb olduğu emri mutazammın-ı şedîd ü ekîd-i yarlıg vürûd itmekle Melik Gıyâsüddîn bu kâr-ı müşkilin tarafeynini ba'de'l-mülâhaza bi'l-âhire;

Beyit

Bu dem-i fursatdır în vakt ol, itme ictinâb

Mâbeyn mahsûlü dirler böyle vakte takye kâb

Nesir; magzâsınca sâlik-i meslek-i âyîn-i gaddâri-i rüzgâr olmağla mûcib-i ahkâm-ı sultânîyi izhâr eyledikde Emîr Çoban her çend ki;

[Mısr]â'

Şâhbâzem ki be-dâm-ı tû esîr uftâdem

Nesir; Ben Melik Gıyâsüddîn'in 'uhûde vü mevâsıkına i'timâden sâye-i emânına mülteci oldum. Benim gibi ser ü sâ mân ve 'ulüvv-i şân sâhibi kimesneyi i'dâm musibetine giriftâr olmak kâr-ı 'âkıl mıdır! **İnne'llâhe 'azîzün züntikâm**¹⁷²⁷ fehvâ-yı mu'ciz-ihtivâsını niçün mülâhaza eylemezler deyü emân-hâh-ı feryâd oldukça;

Nazım

Kele gûş itdiressiz yok yere bûlbûl inler

Varak-ı mihr ü vefâyı kim okur kim dinler

Nesir; mazmûnu be-dîdâr oldukda bârî yek lahza kendini görüp ba'zı umûr müzâkere ideyim deyü niyâz-mend oldu. Anlar dahi husûlü mümteni' olduğun fehm idüp kemâl-i ıztırâbdan yine vâdî-i iltimâs-ı uhrâyâ 'atf-ı 'inân itdikde, derhâl mânend-i kazâ-yı nâgehânî katli için irsâl olunan cellâdân-ı mirrîh-i nihâd rû-nümâ olmağla cümleden kat'-ı ümmîd idüp ma'yyetinde bulunan küçük oğlu ki, hânzâdeden mütevelliddir, yanına ihzâr ve keşîde-i agûs-ı? hasret ile etrâfdan girye-i hâhâ-yı resîde-i seb'-ı şîdâd olup;

Beyit

Dilber-i zeber-dest begrîst zâr

Sirişk inçunîn rûz âyed be-kâr

Nesir; tarafından nigâh-ı hasretâne ve enîn-i fırkatâne dahi resîde-i pâyân oldukda üç 'aded mâddeyi Melik Gıyâsüddîn'e tevdi' ü vasıyyet eyledi. Evvelâ katline iki şâhid olmak üzere engüşt-i ibhâmını kat' olunmağla katl olunup huzûr-ı şâhiye bu vechile irsâl oluna. Ya'nî ser bedeninden cüdâ olunmaya. Sâniyen hâherzâde-i Ebû Sa'id Hân olan sâbıku'z-zıkr cellâdhânın nev-cevânlığına merhameten katl olunmayup huzûr-ı şâhiye hayyen irsâl oluna. Sâlisen, cesedi hâl-i hayâtında ihzâr ettiği türbesin ki, Medîne-i Münevvere 'alâ şerrefehâ efdalü't-tahiyyeyededir, anda defn oluna. Ba'de-zâlik kendini teslîm-i cellâd itmekle târik-i 'âlem-i fenâ ve etbâ'ından her biri birer tarîk-ı dîger katl ü ifnâ olundu. Ehass-ı huddâm Emîr Çoban'dan Duvlendi ki, Emîr Çoban'ı Herat'a 'azîmetden men' idüp kelâmına i'timâd olunmayup sühanı bi-'aynihî vâkî' olan merd-i tecârib-ârâdır. Meğer sâbıkâ Melik Gıyâsüddîn'e hükûmet-i Nişabur tevcîh olunmak hılâlinde Gıyâsüddîn âhengerlikden gayrı bir

¹⁷²⁷ “Şüphesiz Allah, mutlak güç sahibidir, intikam sahibidir”. *Kur'an*, İbrahim, 14/47.

şey yakışmaz. Anın hükümet ile min-küllî'l-vücûh münâsebeti yokdur didiğine Gıyâsüddîn vâki' olmuş imiş. Bu def'a dîger¹⁷²⁸ iktidârına dâmen-i fırsat girdikde kühen-i harâyirden?;

Beyit

Gönül te'hîr-i ahz-ı intikâm-ı în ü ân itme

[323a] Mûsâ'idken felek tazyî'-i evkât u zemân yetme

Nesir; mazmûnunu ihrâc idüp kânûn-ı gazabı bâd-ı hiddetle müştâ'il olmağla derd-mend-i Duvlendi'nin mevzi'-i esfeline münfeha? vaz' idüp ol 'azâb-ı gayr-ı mesmû'ü'l-misl ile terk-i berzah-ı dünyâ eyledi. Bâkî ahvâl-i Emîr Çoban inşâllahu'r-Rahman sene-i âtiyede zikr ü beyân olunur.

İntikâl-i eş-Şeyh Kamûlî Kibâr

Fukahâ-i Şâfi'iyeden eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-'allâme Selkamuli Necmüddîn Ebü'l-'Abbâs Ahmed bin Muhammed bin Ebi'l-Cezm Megî 'aleyhi'r-rahme ki, İmam Suyûtî muhtârı üzre fıkıhda imâm-ı usûl ü 'arabiyyeti 'ârif-i sâlih ve mütevâzî' bir zât-ı fezâil-simât olup *Kitâb-ı Bahru'l-Muhît fî Şerhi'l-Vasît* ve anın mülâhhası *Kitâbu'l-Cevâhir* cümle-i te'lifâtındandır. Bundan ma'âdâ Kâfiye-i *İbn Hâcibiyye* ve *Esmâ-i Hüsnâ*'ya birer şerh-i zîbâ ve Mısır'a müte'allık eczâ tasnîf itmişlerdir. Şehr-i recebü'l-mürecceb hudûdunda 'âzim-i mülk-i 'ukbâ oldular¹⁷²⁹.

Vefât-ı Kemâlüddîn-i Zemelkânî

Meşhûr-ı âfâk ve 'umde-i ehl-i kemâl 'ale'l-ıtlâk eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-kâmil bakıyyetü's-selef mâ-bihî'l-fahri'l-halef mazhar-ı füyûzât-ı Subhânî eş-şeyh Kemâlüddîn Zemelkânî bu sâlde 'âzim-i na'im-i câvidânî olmuştur. Mütercem-i mûmâ-ileyh Rahimehumullâhu İmâm Suyûtî rahimehullâhu *Hüsnü'l-Muhâzara*'da Mısır-ı zâtu'l-ehrâmda ictihâd ile şöhet-yâb olan 'ulyâ-ı? kirâmı zikr itdiği fasılda tahrîr idüp bekâyâ-yı müctehidinden olduğunu Zehebî'den nakl u rivâyet itmiştir. Altıyüz altmış yedi şevvâlinde mahrûse-i Dımışk'da tevellüd idüp, Safû-i Hindî ve Bedrüddîn bin Mâlik misillü kümmelîni'l-fuhûlden tahsîl ve işbu sâl-i ramazân-ı şerîfinin on altıncı günü nüsha-i 'ömrünü

¹⁷²⁸ "Peyker-i"?

¹⁷²⁹ İntikâl-i eş-Şeyh 'ukbâ oldular (Derkenar notu).

Belbis nâm mahalde tekmîl idüp cenâzesi Kahire'ye götürölüp kurb-i İmâm Şâfi'î nefe'anallahü bi-şefâ'atihî hizmetlerinde defn olunmuşdur¹⁷³⁰.

VEKÂYİ'-i SENE SEMÂN VE 'İŞRÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRE

Mütetebbi'în-i âsâr-ı erbâb-ı ma'ârifeye gayr-ı hafîdir ki, bu sâlde dahi müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Zuhûra gelen vekâyi'in her biri bir sâlde vâki' oldu dimişlerdir. Mehre-i müverrihîn tahrîrâtı [silik] olup tastîr olunmuşdur.

Feth-i Aydos-râ

Zi-men bi-şinav hafîd-i Ramazanzâde *Mir'ât-ı Kâinât* târihinde ve mehre-i müteahhirînden Solakzâde merhûm cerîde-i vekâyi'inde zikr ü beyân itdikleri üzre pâdişâh-ı rûy-i zemîn zıllullâhi te'âlâ fi'l-arazîn.

[Mısr]â

Hazret-i Sultân Orhan-ı şecî'

[silik] Allahu fi'l-cenne bi-makâm-ı refî' hizmetleri Aydos nâm hisâr-ı felek-üstüvârın feth ü teshîrini buyurup, bu emrin husûlüne kifâyet mikdârı leşker-i İslâm ile ümerâ-yı şecâ'at-nihâd ve kahramân-nijâddan Konur Alp ile Gâzî 'Abdurrahman Bey nâm nâmdârları ta'yîn buyurdular. Anlar dahi mâlzeme-i seferiyyeyi ba'de'l-ikmâl, "Allah Allah diyelim, 'azm idelim a'dâya" mazmûnuyla bi-hasebi'l-me'mûriyyet ol savba neşr-i bâl-i isti'câl itmişler idi. Lede'l-vusûlde her taraftan ber-vech-i kâ'ide-i hayriyye hisâr u tazyîkde zerre taksîr itmediler. Lâkin fevk mâ-yutasavver sa'b u metîn bir kal'a-i gevher-nigîn-i sengîn idi. Ma'lûm ola ki, Aydos mahmiyye-i Üsküdar-ı safâ-medârın dört sâ'at mikdârı cânib-i şarkîsında bir sa'bu'l-mürûr cebel-i mürtefi'-bünyândır. Hîn-i fetihde zirve-i cebelde bir metîn kal'a-i hasînesi olup el'ân bî-nâm u nişândır. Kal'a kurbünde mağaradan mânend-i âb-ı hayât bir mâ-ı latîf cereyân ider ki, sûret-i zâhirde egerçi kalîl-i mer'idir, ammâ hîn-i iktizâda birkaç karye ahâlîsinin cümle devâbb u mevâşîlerine kifâyet ider. Hîn-i fetihde top ve tûfeng olmayup kanûn-ı harb u kîtâl ve kâ'ide-i ceng ve hasâr u cidâl tîr ü seng-endâzîden 'ibâret olup fi'l-asl kal'a dahi [323b] ânifen zikr olunduğu üzre gâyetü'l-gâye metîn ü üstüvâr olmağla niçe zemân envâ-ı ârâ vü tedâbîr-i hayriyye ve ber-fehvâ-yı münîf-i **el-harb hud'atun**¹⁷³¹ esnâf-ı hiyel ü hud'a sarf itdiler. Bir vechile kârger olmayup 'âkıbetü'l-emr in-

¹⁷³⁰ Vefât-ı Kemâlüddîn Zemelkânî defn olunmuşdur (Derkenar notu).

¹⁷³¹ "Savaş hiledir".

kâr ferâgat bih-est¹⁷³² mazmûnunu bârgâh-ı hazret-i Hızır-ı İskender-ârâya inhaya karâr
virmişler idi.

Li-müellifihî

Vücûd-pezîrine bir emr-i sa‘b u düşvârın

Ta‘alluk itse murâd-ı ‘aliyye-i Mevlâ

Anı su içmeden âsân-ter idüp oldum

Ki kendüden sebebin halk idüp ider peydâ

Nesir: Murâd-ı ‘aliyye-i Rabbânî her hâlde bu Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmânî’nin terfî‘ ve i‘lâ-i şân u kadr ta‘alluk itmekle ol dem bir vâkı‘a-i garibe olmuştur ki, ehl-i basâire “**İzâ erâdallâhu şey’ en heyyi’ en esbâbehu**”¹⁷³³ remz-i latîfini izhâr u ifhâm ya‘nî meğer Aydos tekfûrunun;

Beyit

Ger kamer mâder olsa şems peder

Doğmaya bir senin gibi ahter

Nesir; mazmûnuna mâ-sadak u hemâl bir duhter-i sâhibe-i hüsn ü cemâli var idi ki leyle-i zülfünün mecnûnu ve cihân halkı fûtâde vü meftûnu idi. Leb-i şîrînine hezâr Husrevâne ve la‘l-i revâ-bahşî reşk-âverî-i sükker-i taberzed ve mî‘âd idi. Bir şeb ‘âlem-i hâbda murg-ı ruhu seyerân ve ...[silik] bir ‘azîm u ‘amîk ve teng ü târ çâha Yûsuf-misâl fûtâde olur. Ol bi’r-pütere mânend-i Vâmık-ı zî-rûh ol ‘özü a‘zare dil-dâde olmağla her çend ki rehâ bulmak için ol mâh-ı ‘âlem-ârâ tekapu ider. Bir çâre ve ne dem kim sâhil-i selâmete resîde olmak için bir derece cüst ü cûy eder bulmaz. Pes min-küllî’l-vücûh hayâtından nâ-ümîd olup ber-fehvâ-yı;

Li-müellifihî

Kişî ümmîdini kesse kaçan esbâb-ı zâhirden

Teveccüh eylese Hakk’a olur her müşkili âsân

Nesir; dergâh-ı kâdi’l-hâcâta yüz tutubpez-dil ü cân el-emân yâ Rabbî deyü münâcât iderken;

¹⁷³² “Bu işten vaz geçmek daha evlâdır”.

¹⁷³³ “Allah bir şeyi murat etti mi, esbâbı ona göre halk eder”.

Beyit

Gördü kim bir cevân-ı nûrânî

Çıka geldi halâs için anı

Nesir; ol merd-i bahâdır mânend-i Hızır lebb-i çâha gelüp ben-i çâhe destini mânend-i hibâl uzadup ol nigâr-ı nâzenîni girdâb-ı belâdan halâs eyledi. ‘Ale’s-seher ki mâlik-i subh Yusûf hurşîdi çâh-ı gurûbdan rû-nümâ eyledi, ol zehre-i cebîn dahi hâbdan bîdâr olup hengâm-ı şeb mir’ât-ı vâkı’ada rû-nümâ olan vâkı’ayı tefekkür ü mülâhaza iderken sâkin olduğu serâçe manzarasından dûr-bîn gîtî-nümâ-yı dîdesi merd-i gazâ-i’tiyâd Emîr ‘Abdurrahman-ı İskender-nihâda düş olduğu gibi çâh-ı rû’yâda kendüyü halâs eyleyen cevân-ı bahâdır olduğun teyakkun itmekle derhâl bi-hikmetihî Hudâ tîr-i ‘aşkı hedef-i sînesine [324a] te’sîr eyleyüp ol kaşı kemâne ez-dil ü cân uruldu. Ve nûr-ı îmân kalbinde rahşân oldu. Ve derhâl bir kâğıda mâcerâsın ve dîn-i mübîn-i İslâm’a râğbetin tahrîr ve, “feth-i kal’a eger aksâ-yı murâdınız ise firâr şeklini irâet idüp, fûlân gice çend nefer merd-i bahâdır ile kal’anın fûlân cânibine gelesiz inşâallâhu te’âlâ kal’ayı âsân vech üzre feth ü zabt idersiz” deyü tastîr eyleyüp tedbîr ile cânib-i İslâm’a endâhte ider. Akçakoca’nın süvâr olduğu esb-i çâbü-k-pâ kurbüne düşüp nâme-yi alup Gâzî ‘Abdurrahman huzûruna götürür. Derûn-ı ‘asker-i İslâm’da hatt-ı Rûm ile âşinâ bir merd-i tuvâna bulunup mazmûn-ı mürâseleye kesb-i ıttılâ’ olundukda ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı **ve şâvirhum fi’l-emr**¹⁷³⁴ bi’l-cümle idâre-i kelâma kâdir ashâb-ı hall ü ‘akd ‘akd-i meclis-i meşveret eylediler. Kazıyye-i meşveret bu vechile netîce-bahş oldu ki, etrâf-ı kal’aya a‘dâ-yı dîni işğâl için âteş-efşân olup sûret-i firâr irâet ideler. Fî-nefsi’l-emr kal’anın etrâfını ihrâk eyleyüp irâet-i vech-i firâr itdiklerinde derûn-ı kal’ada vücûd-ı a‘dâ-yı ‘anûd bu hâleti ehl-i İslâmın feth-i kal’ada kemâl-i ‘aczlerine haml ile meşgûl-i ‘ayş u ‘işret oldular. Leyle-i ma’hûdede şîr-i bîşe-i megâzî Mîr ‘Abdurrahman Gâzî seksen nefer-i müntehab tûvâna ‘asker ile süls-i leylde zîr-i hisâra vardılar. Ol perî-ruhsâr;

Mısra‘

Âdem oldur ki ide ‘ahde vefâ

Nesir; nakşınca bunlara intizârda olduğu manzûrları oldukda, cümleden mukaddem mîr-i merkûm kendini tefhîm itmekle kemend-i zülfüne misâl bir hibâl ile cenâb-ı mîri derûn-ı kal’aya alup bir kat dahi bend-i kemend-i gîsû-yı ‘aşkı eyledi. Ba‘de-zâlik çend nefer gâzîyân-ı ser-bâzî dahi hażîzden bâlâya ihrâc eyledi. Ve duhter-i merkûme delâletiyile nuhustîn-i

¹⁷³⁴ “Onlar ile istişare et”.

hamlede pâsbânân-ı hisârın kârlarını temâm ve kufl-ı hisârı şikest itmeleriyle bakıyye-i müslimîn dahi derûn-ı kal‘aya idrâc olundular. ‘Ale’l-gafle ahâlî-i kal‘aya sell-i seyf hücum eyleyüp tekfûru zencîr-i esre bend ve hisârı bu takrîb-i garîb ile bi-fazli’llâhi te‘âlâ feth eylediler. Ba‘de-zâlik duhter ile tekfûru ba‘zı a‘yânlarıyla hâk-i der-i devlet-masîr-i Şah İskender-serîre irsâl itdiklerinde, evvelâ Hâlık-ı kâinâta şükr-i firâvân edâ ba‘de-zâ niçe ‘atıyye-i behiyye ile duhterinin ahteri dâhil-i hibâle-i ‘akd-i Mîr ‘Abdurrahman olmaklığa sezâ buyurdular. Mehre-i müverrihîn rivâyetleri üzre ol duhterden Kara Rahman nâmında bir hayru’l-halef vücuda gelüp şu rütbe merd-i tuvâna oldu ki, [324b] etrâf u cevânibde olan küffâr-ı dalâlet-karîn;

‘Arabiyye

Ve ehafte ehle’ş-şirke hattâ ennehu

Li-tehâfeke’n-nutaffu’lleti lem tuhlaku¹⁷³⁵

Nesir; müfâdınca mehdde bulunan etfâli şöyle dursun, rahm-ı mâderde hareket eyleyen nutfeyi anın ismiyle tahvîf iderler idi. Aydos Hisârı ba‘de’l-feth bâ-emr-i sultânî tahrîb olunup belde-i İznikmid ‘imâretine sarf-ı nakdiyye-i himmet olundu. Kal‘a-i Aydos fethine Tâlibî nâm şâ‘ir-i sihr-âferînin didiği târîh-i ta‘miye-âmîz ü ma‘nîdârdır.

Târîh

Şükr-i Bârî eyleyüp irsâl serdâr-ı metîn

Aydos’u feth eyledi Sultân Orhân-ı güzîn

.... andan ‘adû çün çekdi târîh budur

Hamdü li’llah aldı Aydos kal‘asın sultân-ı dîn

Nesir: [Boş]

Zikr-i Tevcîh-i Ba‘zı Elviye-râ

Ba‘zı âsâr-ı ehl-i ma‘ârifde manzûr-ı Hakîr olmuşdur ki, sultân-ı kâmkâr u kâm-bîn belde-i İznikmid’i ‘imâretle reşk-i sipîhr-i heftümîn itdikden sonra ol havâlîleri Karamürsel nâm bahâdıra ta‘yîn buyurdular. Ve a‘yân-ı sâireden ba‘zı merdân-ı Rüstem-nihâdâna ber-

¹⁷³⁵ Şirk ehlini korkuttun
Yaratılmamış spermeler bile senden korkuyor

vech-i tîmâr ba‘zı bıkâ‘ tevcîh ve ol havâlîleri şu rûtbe muhâfazaya der-kâr oldular ki, taraf-ı Kostantaniyye’den bir ferdin taşra çıkmağa hergiz zehresi yoğidi. Ve Yalakova’yı Konur Alp ile ba‘zı guzâta ber-vech-i tîmâr ba‘zı bıkâ‘ tevcîh ve ol havâlîleri şu rûtbe muhâfazaya der-kâr oldular ki, taraf-ı Kostantaniyye’den bir ferdin taşra çıkmağa hergiz zehresi yoğidi. Ve Yalakova Konur Alp ile ba‘zı guzâta ber-vech-i tîmâr tevcîh ve Ermeni Bâzârını Bahşolu? nâm dilâvere virmekle terfîh olundular. Kandırı ülkesin ba‘zı ehl-i târîh sâl-i güzeste de fevt olmasına zâhib oldukları Akçapaşa’ya tevcîh olunup ber-rivâyet-i sahîha bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular.

Zikr-i Tecdîd-i Sath-ı Ka‘be İnest

Kâtib Çelebi Merhûm sath-ı Beytullâhi’l-mükerrerem bu sâl-i meymenet-iştimâl evâilinde tecdîd olunduğun ber-vech-i icmâl *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde işâret itmiştir. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi Melik Nâsır işbu sâlde harem-i Ka‘be-i mükerreme ‘alâ-müşerrefihâ efdalü’t-tahiyeyeyi müceddeden ta‘mîr ve Beytullâhi’l-mu‘azzama otuz beş bin dirhem sîm-i hâlisden dûhte-abanosdandır.

Mısra‘

Bir musanna‘ dürr-i latîf vaz‘ itmiştir.

Bâb-ı kadîmi ki pâdişâh-ı Yemen vaz‘ itmiş idi, ez-kadîm kufl-dâr-ı Beyt-i mükerrerem olan tâife-i Benî Şeybe inkisâm itmişlerdir deyü tastîr itmiştir. *Fezâil-i Âl-i ‘Osmân* müellifi Şifâyî Şa‘ban Efendi’dir ki, Muhammed bin Kalavun metâf-ı şerîfü’l-evsâf etrâfında çâr ‘adedi seng-i tırâşîdeden mâ‘adâsı cass ile kadrden? cem‘an otuz iki ‘aded sütûn üzerine kanâdîl-i âvîzân olunmak için ahşâbdan sukûf binâ itmiştir. Mürûr-ı ezmîne ile müşrif-i harâb olup ‘ahd-i Süleymân Hânî’de müceddeden ta‘mîr ü ihyâ kılındığı inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunur.

Sadâret-i ‘Alâüddîn Paşa

İskender-hadem ve Dârâ-derbân [325a] Sultân Orhan-ı sâhib-kırân hizmetlerinin birâder-i kerâmet-eserleri mazhar-ı füyûzât-ı hazret-i Rabbü’l-mübîn ‘Alâüddîn Paşa Aydos fethini tebrîk kasdıyla huzûr-ı hümayûnlarını teşrîf buyurduklarında, umûr-ı devlet-i ebed-müddet-i ‘aliyyeye dâir ba‘zı mevâdd-ı isâbet-âsârı pey-der-pey ihtâr eylediler. Pâdişâh-ı kâmkâr bir devletde ki, umûr-dîde hayr-hâh ve mustakîm ve sâdıkü’l-akvâl kimesne makâm-ı vezâretde müstahdem olunmaya, ol devletin umûru min-küllî’l-vücûh nizâm-pezîr olmak

hayyiz-i imkânîden dûr bir ma'nâdır. Bizler kangı birine sarf-ı himmet idelim! Bi-hamdihî te'âlâ bir sene gibi ma'ârif-i şettâda yektâ Âsaf-hired ve [A]risto-râ birâder-i 'âlî-şâna mâlik iken mahall-i uhrâdan gayrı mücerrebü'l-etvâr şahsın kefi nâ-puhtesine teslîm-i zimâm-ı hükûmet kılınmak revâ mıdır? Ve cümlemizin üzerine i'lâ-i dîn-i Muhammedî farz iken bizi fedâ itmek sezâ mıdır? Dahi buna mümâsil sahn-ı hikmet-iştimâl serd u beyân buyurmalarıyla müşârün-ileyh 'Alâüddîn Paşa hizmetlerini iskât eyleyüp tav'an ve kerhen teşrîf-sâz-ı makâm-ı sadâret-i 'uzmâ eylediler. Bu devlet-i celîlede ibtidâ vezîr-i a'zam nasb olunan bunlardır. Ve makâm-ı sadâret-i 'uzmâ ibtidâ bu sâlde tevcîh olunmuşdur.

Zikr-i İntikâl-i Mûsâ Abdal

Kutbü'l-'ârifîn ve gavsü'l-vâsılîn mazhar-ı füyûzât-ı Müte'âl şâh-ı cezbe Mûsâ Abdal kaddesallahu sırrehu tahkîk-i sâhib-i Şakāyık üzre pâdişâh-ı İskender-'unvân Sultân Orhan hizmetleriyle mahrûse-i Burusa fethinde ma'yyet idüp ba'de'l-feth mahmiyye-i merkûmede hâlâ âsûde oldukları mahall-i ebrekede 'azm-i tekve-gâh-ı Firdevs-i berîn itmişlerdir. Cümle-i kerâmâtından menkûldür ki, bir pâre ahger-i sûzân derûn-ı penbede pinhân idüp ahabbından biriyle tercemeleri âtî Geyiklü Baba hizmetlerine irsâl iderler. Anlar dahi bir kas'aya leben vaz' idüp mürsel ile mürsele irsâl iderler. Mûsâ Abdal hizmetlerine ahabbı, südden çok ne var ki anı göndermişler?" didiklerinde, "bununla bize galebe itmiş, zîrâ bu leben gazâldır. Teshîr-i hayevân ise nebâtdan es'abdır" deyü cevâb vermişler.

Zuhûr-ı Devlet-i Benî Çoban

Çünkü ahvâlî sahâyif-i güzeste ve gerek kenâr? bes-i âtiyede mahal be-mahal ahvâl-i evlâdı ber-vech-i tafsîl zikr ü beyân olunan Emîr Çoban-ı Seldûzî ki, erbâb-ı tabakât-ı mülûk-i Devlet-i Benî Çoban 'unvânıyla silsilesinden dört nefer kimesne semt ve hıttâ-i Erzincan'da otuz sene hükûmet itmişlerdir deyü tastîr iderler¹⁷³⁶. Dört nefer kimesne otuz sene hükûmet itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm sâl-i târîh-i zuhûrları işbu sene-i semân ve 'işrîn ve seb'a-mi'e olmak üzre tahkîk-i makâl itmekle bu mahalle dahi ber-vech-i icmâl işâret olundu. Lâkin sâhib-i *Nuhbe* ve ekser-i müverrihîn vekāyi'-i Îrân tahrîrleri bu kavle muhâlif olduğu mütetebbi'in-i âsâr-ı selef olan erbâb-ı ma'ârif ü kemâle gayr-ı hafîdir, vallâhu subhânehu ve te'âlâ a'lem¹⁷³⁷.

Ba'zı vekāyi'î ki der-Îrân Müteallik-est

¹⁷³⁶ Çünkü tastîr iderler (Derkenar notu).

¹⁷³⁷ Lâkin..... te'âlâ a'lem (Derkenar notu).

Sene-i sâbıkada tafsîli katl u i‘dâmı zikr ü beyân [325b] olunan Emîr Çoban’ın ibhâm-ı dû serîn işbu sâl muharreminde Karabag’da orduya getürüp ser-i bâzâr-gâha âvîzân eylediler. Melik Gıyâsüddîn bâ-emr-i pâdişâhî kâr-ı Emîr Çoban’ı ikmâlden sonra derhengâm-ı zemistân muhayyem-i Sultânîye ‘âzim olup hudûd-ı Rey’e vârid oldukda Ebû Sa‘îd Hân dil-dâde olduğu Bağdad Hâtûn’a habl-i ‘akd-i Şeyh Hasan’dan fek ve “Hünkâr” telkîb eyleyüp nefis-i nefîsine tezvîc itdiği mâdde ki, bi-mennihî te‘âlâ ‘an-karîb zikr olunur. Mesmû‘u oldukda mütehâyir ve garîk-ı eşk-i nedâmet olup rec‘-i kahkarîye dahi cesâret idemedi. Bi‘l-âhire bunu mülâhaza itdiği Cellâd hân dahi hayyen bu tarafa gelür ise hemçu Bağdad bir bilâd-ı küfr-i evvel olur, başına kâkül gibi ûlâ anı dahi i‘dâmdır deyü bî-çâre Cellâd Hân’ın havâle-i Cellâd olunmasıçün gîr ü mu‘temed kimesneler yollayup kendi meştâ-yı Karabağ’da ‘atebe-i ‘aliyye-i saltanatı ruhsûde-i cebîn oldu. Lâkin rütbe-i matlûbesine Bağdad Hâtûn’un kemâl-i istiklâlinden vâsıl olamadı. Bâ-emr-i pâdişâhî Emîr Çoban’ın ve püseri Cellâd Hân’ın na‘aşları Melik Gıyâsüddîn ma‘rifetiyle ordu-yı şâhî[ye] ihzâr u techîz ü tekfînlerine dâir umûrları ba‘de‘l-itmâm vasıyyeti üzre Medîne-i Münevvere ‘alâ-efdalü’t-tahâyâda i‘dâd eyledikleri türbelerine defn olunmak için hazîne-i Ebû Sa‘îd Hânî’den harc-ı râh çil hezâr dînâr virilüp fevka‘l-gâye tevkîr ü iclâl ile na‘aşları savb-ı merâma irsâl olundu.

Beyit

Pes ez-mürdü kunem mehrebânî kunî

Yeki dahme-i Husrevânî kunî

Nesir: Müverrih ‘Abdürrezzâk rivâyeti üzre merkûmânın tâbûtları ‘Arafat ve menâsik-i sâirede hem-‘inân-ı mahfil-i şerîf-i sa‘âdet-redîf kılınup rûz-ı azhâda mevcûd bulunan kâffe-i huccâc-ı pür-ibtihâc üzerlerine ikâmet-i salavâtдан sonra merhûmun ihdâs itdiği ‘imâreti cânib-i kıble-i Mescid-i Nebvî ‘aleyhi’s-salât ve’s-selâmda vâki‘ olmağla te‘eddüben bakî‘-i şerîfde civâr-ı Hazret-i İmâm Hasan radiyallahü ‘anhuda defîn-i zîr-i zemîn kılındı. Revâneş be-huld-i berîn şâd-bâd. İttifâk-ı mehere-i müverrihîn üzre merhûm-ı müşârün-ileyh iddihâr-ı emvâl-i dünyâ-yı deniyye harîs olmayup;

Beyit

Ez-rıbât ten çû be-güzeşti dîger ma‘mûre-nîst

Zad-ı rahî ber-nemîdârî ez-în menzil çerâ

Nesir: Mazmûn-ı nush-âmîziyle ‘âmil olmağla tarîk-ı Mısır ve Şâm’da mahûf mahalde ve memalik-i Îrân ve Rûm’da lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ âsâr-ı celîleye muvaffak olmuş idi. ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî dir ki, Emîr Çoban mehâsin-i ahlâk ile ârâste ve safvet u hulûs-i ‘tikâd ile pîrâste bir şahs-ı nîgu haslet ve hûb-sîret idi. İbtidâ Kelâm-ı kadimde, gayru zer‘-i vasf-ı latîfiyle mevsûf mahalde icrâ-yı âb-ı revân eyleyen Emîr Çoban’dır. Binâ-i Beyt-i mûkerrem’den ol vakte gelince bu hayr-ı câriye muvaffak olmuş yokdur. Fakîr dirim ki, be-muktezâ-yı [326a] beşerîyyet kendüden sâdır olan hatâyâ kendinin katli ile ma‘fûv ve Beyt-i Mûkerreme’ye itdiği hizmet-i ‘azîme mukâbili rûz-ı mükâfâtta husûmu irzâ buyurulup duhûl-ı ‘adn-i berîn ile mesrûr kılınmak eltâf-ı ilâhîden müsted‘âdır.

Li-müellifihî

Hak te‘âlâ cümleyi mağfûr ide

Cennet ve kevser ile mesrûr ide

Nesir: Ma‘lûm ola ki, bu mahalde sâhib-i târîh-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* Emîr Çoban’ın evlâdları zikrinde ve her birinin ‘akıbet-i ahvâlinde birkaç sahîfe tûl u dırâz bast-ı kelimât itmîşdir. İctinâben ‘ani’l-itrânâb bulunup Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ın Bağdad Hâtûn’u dâhil-i hibâle-i tezevvücü itdiği kıssa fâideden hâlî olmamağla zikrine şürû‘ olundu.

[Mısr]â‘

Ez-în cânib hikâyât-ı dil-i nâşâda geldik biz

Nesir: Çünkü izâle-i Emîr Çoban ve Çobanyân’dan maksûd-ı aslî Ebû Sa‘îd Hân vasl-ı visâl-i Bağdad olduğu tabaka-i ûlâda zikr olunmuş idi. Gâileleri mündefi‘ olduktan sonra Emîr Târî Tugayî hükûmet-i Horasan’a yollayup;

Nazım

Mü’mîn ze-dîn berâmed ve kâfir zi-kîş-i hîş

Tersâ Muhammedî şud ve ‘âşık hemân ki hest¹⁷³⁸

Nesir: Fehvâsınca öteden berü zamîrinde câygîr olan mahabbet-i Bağdâd’ı izhâr u esbâb-ı husûlüne teşebbûsen;

¹⁷³⁸ Mümin kendi dininden çıktı kâfir de
Hristiyan bile Müslüman oldu ama aşkın hali değişmedi

Beyit

Gerçi âmed der-dil ez-endîşe-hâ bisyâr u reft

Hemçu kâkûl ez-serem sevdâyî vasleş vâ neşud¹⁷³⁹

Nesir; Kādî mübârek Şâh'ı meclis-i şâhânesine da'vet;

[Mısr]â'

Şimdi aksâ-yı murâdım sana inhâ ideyim

Nesir; deyüp ba'zı mukaddemât-ı sugrâ vü kübrâ îtânından sonra netîce-i kazıyye Emîr Hasan'dan Bağdad'ı tefrîk emrini sipâriş ü fermân eyledi. Kādî-i merkûm dahi;

Beyit

Şöyle hizmet ideyim pâdişâh-ı devrâna

Ki sadâkat nicedir göstereyim yârâna

Nesir; diyerek huzûr-ı Emîr Hasan'a lede'l-vusûl ber-magzâyı'l-me'mûr ma'zûr sana nukûş-ı duhterândan garîb bir nakş-ı 'acîb ve agreb ü ecellü'l-'acâyib tefhimine geldim ki iblâğı sa'b ve ihfâsı andan as'ab fe-emmâ çâre ne;

Beyit

'Aşk-ı tû hadîsî est ki güften netevân

Vin tarafa ke ân râz ne huften netevân¹⁷⁴⁰

Nesir; min-küllî'l-vücûh mevâkıf-ı rızâ-yı şâhî hareket mânend-i farîza-i zimmet bir keyfiyyet olduğu cümleye ma'lûmdur.

Beyit

Hilâf-ı re'y-i sultân re'y cüsten

Be-hûn-i hîş bâşed dest-şüsten¹⁷⁴¹

¹⁷³⁹ Çok fikir gönlüme geldi gitti ama

Kakûl gibi benim aklımdan onun visâli gitmedi

¹⁷⁴⁰ Senin aşkın bir söylemdir ki tarifi imkansızdır

O acayip bir şeydir ki gizlemek mümkün değil

Nesir: Hulâsa-i kelâm;

[Mısır]â‘

Cihâna bâ‘is-i şûriş olan bu hâtûnu

Nesir; tatlıkden gayrı mülâhaza ile selâmet-i hâliniz gayr-ı mutasavverdir didikde Emîr Hasan hemân;

[Mısır]â‘

Bana cânım gerek gayrı gerekmez

Nesir; yâ şeyh henüz dem-i şûriş-i Emîr Çoban sükûn bulmuş iken bir fitne dahi zuhûruna bâ‘is olmak kâr-ı ‘âkıl değildir.

‘Arabiyye

Men cerrebe‘l-mücerrebe hallet bihi‘n-nedâme¹⁷⁴²

Nesir; diyerek hüsn-i rızâsıyla Bağdad Hâtûn‘ı tatlık ve derhâl [326b] harem-sarâyı şâhiye irsâl eyledi. Kazıyye ma‘lûm Sultân Ebû Sa‘îd, hân oldukda bu kadar müddetden berü âteş-i firâkına mütehammil olmuşken;

[Mısır]â‘

Heves kurûn olur elbette bir diyâra gelince

Nesir; mazmûnu üzre ârzû-yı vasline şitâbân oldukda Kādî Mübârek Şâh güc ile inkızâ-i müddete değin sabr itirdi deyü müverrih-i merkûm tahrîr itmiştir. ‘İddet-i ma‘lûme münkaziye olduktan sonra şer‘-i mutahhar-ı Mustafaviyye ‘aleyhi efdalü‘t-tahâyâ üzre ‘akd ü nikâh ve izdivâc emrine mübâşeret ve envâ‘-ı kanâdîl ü meşâ‘il fûrûzân olunup bast-ı esbâb-ı şetâret u sûra mübâşeret olundu.

Nazım

Hezârân şâhid mehrû girifte her yekî şem‘î

Temâşâ-râ hemî geştend ber-pîrûze gûn târem

¹⁷⁴¹ Sultânın re‘yine aykırı rey aramak

Kendi kanıyla elini yıkamaktır

¹⁷⁴² Tecrübe sahibi aynı hataya tekrar düşmez.

Ki sūye halveti hûrşîd em şeb mîreved ‘Îsâ

Be-‘uşrethâne-i Belkıs înek mî-harâmed cem

Zemîn der-çerh mî ayed zemâne ‘ayş mîrâned

Felek bî-hûş mîgarded be-savt u banki zîro bem¹⁷⁴³

Nesir: Müverrih ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî dir ki, hânedân-ı Emîr Çoban’a bâ‘is-i nekbet ü hizlân olan Bağdad Hâtûn dâhil-i hibâle-i izdivâc-ı pâdişâhî olmağla bakıyyelerine müceb-i kadr ü rif‘at ü şân oldu.

[Mısr]â‘

Der seri yek Kerbela ikbâl-i bisyâr ân buved¹⁷⁴⁴

Nesir: Ve Bağdad Hâtûn ba‘de‘l-yevm bâ-emr-i pâdişâh “Erîb Hünkâr” lakabıyla telkîb olundu. Bu hikâyât-ı pür-‘iberden ehl-i basâire hısas-ı mütenevvi‘a der-kâr ve lizâ ‘abd-i Hakîr-i pür-taksîr icmâl ü tafsîl zafer-yâb olduğum vech üzre vâki‘ olan vekâyi‘-i Emîr Çoban’da bir fıkra-i münâsibe terk itmedim. Mütetebbi‘inden kusûrlar ‘afv olunup zikrû‘l-hayr mültemesdir.

Vefât-ı İbn Teymiye

Ber-vech-i icmâl mahâll-i müteferrikada ahvâli zikr olunan el-‘âlim el-‘ilmü‘l-‘allâme ve bahru‘l-fehhâma Takıyyüddîn Ahmed İbn Teymiye ‘ilm ü fazılta zihnen vahîd ve fart-ı idrâkât ile ‘asrında ferîd-i ins-i fuhûl ve kümmelinden bir ‘ulemâ-yı zemân olup, lâkin kendüden ba‘zı ictihâdât-ı gayr-ı sâibe ve hâşâ sahâbe ve tâbi‘îne ta‘n misillü akvâl menküldür. Bu sebebdan ‘ulemâ-i ‘asr ile vekâyi‘-i kesîresi zuhûr itmekle bi‘d-defe‘ât habs u ta‘kîl olunmuş? idi. Sâbıkâ icmâlen tahrîr olunmağla [tekrâr] olunmadı. ‘Âkîbetü‘l-emr¹⁷⁴⁵ meclis-i mahrûse-i Dimaşku’s-Şâm-ı cennet-meşâmda işbu sâl-i semân ve ‘işrînin takrîben evâhırında mutbık-ı? fâniden ‘âlem-i bekâya müntakıl olmuşdur.

Vefât-ı Şemsüddîn el-Harîrî

¹⁷⁴³ Binlerce ay yüzlü güzelin elinde bir mum
Hepsi onun (Sultan Üveys’in) zaferle dönüşünü seyre dalmış
Bu gece İsa’nın güneşin halvetanesine gidercesine
Ve Cem (Üveys) Belkıs’ın odasına gidercesine
Yer çalıp söyleyerek eğlenmekten hareket halinde ve zamana eşlik etmekte
Dünya da kendini bu seslerle kaybetmekte (Bu şiir Selmân-ı Sâvecî’nin).
¹⁷⁴⁴ Başı matem yeri haline gelenin ikbâli budur ki
¹⁷⁴⁵ Fazılta..... ‘âkîbetü‘l-emr (Derkenar notu).

Kibâr-ı ‘ulemâ-i Hanefiyye’den Mevlânâ eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-‘âbid el-fâzıl ellezî kâne re’sen fi’l-mezheb ve kâne ‘âdilen mehîben a’nî-bihi’l-‘allâmetü’l-fıkh kâdi’l-diyârî’l-Mısriyye Şemsüddîn Muhammed bin ‘Osman bin Ebî Hasan ed-Dımişkî el-Harîrî cenâbları ki, nakş-ı sutûr-ı *Hüsnü’l-Muhâzara* kılındığı üzre sene selâse ve hamsîn ve sitte-mi’e Safer’inde pertev-endâz-ı mehd-i vücûd olup İbn Sırfî ve İbn Âti’l- yesr ve İbn ‘Usrûn misillü fuhûlden tahsîl itmişler idi. İşbu sâl cemâziyelâhırında ki sinn-i ‘âlîleri seksen altıya bâliğ olmağa karîb olmuş idi¹⁷⁴⁶, lebbeyk-zen-i da’vet-i “irci’î” oldular.

VEKÂYİ’-i SENE TİS’A VE ‘İŞRÎN VE SEB’A-Mİ’E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, sahâyif-i âtiyede zikr olunacak sikke ve kisve husûsu için merhûm Kâtib Çelebi *Takvîmü’t-Tevârîh* ‘anhâsında dir ki, yirmi dokuza gelince derâhim-i Selcûkiyye cârî idi, sikke-i ‘Osmâniyye vaz’ olundu. Ve ‘askerî tâifesi kırmızı ve sarı ve siyâh kisve giymek emr olunup, ba’dehû Yıldırım Hân zamânında Timurtaş Paşa re’yiyle beyâz kisve havâss-ı sultâna ve sâir elvân etbâ’-ı a’yâna ta’yîn olundu. Ba’dehû Fâtih sünnet-i seniyyeye ittibâ’ için ‘âmme-i ‘asker beyâz ‘amâme ta’ammüm itmek emr eyledi. Ve Fâtih’e gelince selâtîn müdevver destâr giyüp Fâtih’e mücevvezeyi ‘ulemâ ihtiyâr eylediler. Sultân Selîm ‘amâme-i Selîmî ve Sultân Süleymân mücevveze-i ma’hûdeyi giydiler.

Zikr-i Darb-ı Sikke-i ‘Osmâniyânî

Bi-şînav în hafî vü setîr [327a] olmaya ki, ‘âmme-i müverrihîn Devlet-i Âl-i ‘Osmânî’de sikke ibtidâ Orhan Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin ‘ahd-i saltanat-ı ‘aliyyelerinde bu târîhde rûy-i derâhime vaz’ olduğuna ve bu emr-i haseni sadr-ı ‘âlî-kadr ‘Alâüddîn Paşa’yı [A]risto-hired ilkâ itdüğüne ittifâk itmişlerdir. Hayr-hâh-ı dîn ü devlet Kâtib Çelebi merhûm *Kânûnnâme-i Kebîr*’inde hükemâdan sikke husûsunda nakl olunan kelimâtı cümleden a’lâ tahrîr itmekle, mûmâ-ileyhin bu husûsda olan tahrîrâtı ba’zı zamâyim-i ‘âcizâne ile birkaç fasılda zikr olundu. Ma’deniyyâtda olan akvâl-i hükemâ takdîm olunmağla fasl-ı evvel nâmıyla zikr ü beyân ve tafsîl-i ahvâl-i ma’âdin fasl-ı sânîde ifhâm u i’lân olunup, ta’rîf-i sikke ve mâ yete’alleku bihâ fasl-ı sâlisde ve evvel zuhûru ve suver-ı muhtelifesi ve sâir ahvâlî fasl-ı râbî’de i’lâm olunmuşdur.

Fasl-ı evvel

¹⁷⁴⁶ Vefât-ı Şemsüddîn..... olmuş idi (Derkenar notu).

Âb-ı rûy-i hükemâ Aristo dir ki, bir iklîmde ki zeheb u fızza ma'âdini mütekevvin ola, ve a'del-i akvât-ı hayevâniyyeden olan hinta ve şa'îr ve emsâli lübûbât makûlesi müstevfâ husûle gele. Ve ol iklîmde kaviyyü'l-bünye zümre-i şüc'ân-ı ricâl tevellüd ile lâ-cerem ol iklîmin kiyânı i'tidâl-i mizâciyyeye akreb olup iklîm-i mevsûfun pâdişâhı mevâlîd-i selâseden hazz-ı mevfûr ile mazhar-ı ni'met-i 'uzmâ ve mustagrak-ı 'inâyât-ı Mevlâ olmuş olur. Bu misillü şehinşeh-i 'âlî-câh gereği gibi ittibâ'-ı ahkâm-ı şerî'at ve nevâmîs-i ilâhiyye temhîrine ri'âyet idüp tedbîrât-ı sâibe ve sanâyi'-i siyâsiyyede i'mâl-i kuvvet-i fikriyyeye muvaffak olursa âfâk-ı 'âlemde olan mülûk ve selâtîn-i sâirenin cümlesine tevaffuk idüp beyne'l-hâfikayn ahkâmı cârî şehinşeh-i 'âlem-gîr ve bahr u berre fermânı sârî bir İskender-i 'adîmü'n-nazîr olmağa isti'dâdı mahall-i nizâ' değildir. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ Devlet-i ebed-peyvend-i 'Osmâniyye'nin dâhil-i kalem-rev-i saltanat u hükûmetleri olan ekâlîm-i fesîha ve memalik-i vesî'ada zeheb u fızza ve sâir fizzâtın? müte'addid ma'denleri vardır. 'Ale'l-husûs 'ahd-i hıdîv-i esbak merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Ahmed Hân-ı Sâlis'de vezîr-i Aristo-tedbîr merhûm Dâmâd İbrâhîm Paşa-yı Âsaf-nazîr hizmetlerinin himem-i celîleleri berekâtıyla ma'âdin ahvâlî kâlib-ı müstahseneye ifrâğ olunmağla ile'l-ân fevâidi ezmine-i sabıkaya kat-be-kat gâlib olmuştur. Ve bu devlet-i muhalledenin taht-ı hükûmetinde olan arâzînin ekseri münbit ve mübârek olup hinta ve şa'îr ve sâir gılâl mahsûlatı ez'âf-ı muzâ'af hâsıl olur. Şöyle ki ekâlîm-i kâsiye ve bilâd-ı münharife ahâlîleri cümle bu memalik-i mütebârekenin hûşe-çîn-i harmen-i en'âmı olduklarından ta'ayyüşe muhtâclardır. Havâkîn-i Âl-i 'Osmân hafizehumu'llâhi'l-Meliki'l-Mennân mülûk-i sâirenin eşref-i vâlâ-yı devleti belki ekserinin veliyy-i ni'meti oldukları gibi memâlik-i mahrûseleri dahi [327b] memâlik-i sâirenin menba'-ı ni'meti ve maksem-i erzâk-ı ma'îşeti olduğunda şekk ü iştibâh mürtefi'dir. Müste'idd-i harb u kıtâl olan ebtâl-ı ricâl ise bilâ-mübâlağaten bu memleket-i celîle ve büldân-ı refî'a vü cemîleye mahsûs olup Tunus ve Trablusgarb ve Cezâyir ocaklarında miknet tahsîl idüp bahren küffâr-ı hâk-sârın ve berren eşirrâ-yı 'urbân-ı şekâvet-şî'ârı mağlûb ve makhûr iden dilâver yiğitler cümle Aydın ve Saruhan ve Menteşe ve İzmir sevâhilinde peydâ olan fettâk u çâlâk şehbâzlardır ki, 'âlem-i şebâbda ba'zı devâ'î-i şehevîyye ve gadabîyye belâsıyla ihtiyâr-ı gurbet idüp ol ocaklara varup şecâ'atle nâm u kâm tahsîl itmişlerdir. Rumili'nde Bosna ve Arnavudluk ve ana mümâsil mevâzî' ve Anadolu'da hudûd-ı Kürdistan emâkini hod ne mertebe künâm-ı şîr-dılân idiği muhtâc-ı beyân değildir. Ve memâlik-i mahrûse-i 'Osmâniyye'de olan ricâlin nazîri ekâlîm-i sâirede bulunmadığı vücûh ile müsbetdir. Bu mahalde tafsîle hâcet yoktur.

Fasl-ı sâni

Ahvâlü'l-ma'âdin

Hafî olmaya ki, ekser-i 'uzamâ-yı hükema müttetiklerdir ki, ma'âdin-i seb'anın hakikatleri vâhid ve a'râz cihetiyle birbirlerinden mütefâvit ve mütegâyirdir. Fi'l-asl rahm-ı ma'den olan ka'r-ı arzda heyûlâ-yı ma'deniyyet sûret-i kemâliyyesi olan bedîhiyyet kesb itmek üzre tevellüd idüp mizâcına göre dühûr-ı mütetâvilede neşv ü nemâ bulur. Tekevvün itdiği bıkâ'ın i'tidâl-i mizâc-ı ma'âdinden inhirâfına göre harâret u Bürûdet ve rutûbet ve yubûsetin ifrât ve tefrîti hasebiyle zehebiyyet rütbesinden nâkıs kalup kurşun [ve] kalây ve nühâs ve temür ve civa ve gümüş sûretinde tekevvün ider. Kütüb-i Hikemiyye'nin cümlesinde hattâ *Şerh-i Mevâkif* ve *Şerh-i Makāsıdd*'a tekevvün-i ma'âdin mebâhisi mahallinde bu ma'nâyı mufasssalan zikr ü beyân itmişlerdir. Ma'âdin ahvâline muttali' olan meherenin 'an-'ilmin rivâyetleri arzdan ma'âdin istihrâc iden üstâdların re'yü'l-'ayn müşâhede itdikleri hâlete müte'allık hikâyetleri dahi bu zümrenin kelâmını müeyyiddir. Tekevvün-i ma'denden olan tahkîk-i yakînî budur ki, tekevvün-i zeheb haft-ı istivâya karîb olan berr-i Habeş'e ve ol nevâhîde olan arâzî-i Remâliyye'de ziyâdedir. Ol ma'denden istihrâc olunan cevher tasfiye-i gasl u tathîr ile pâk olup teber tesmiye olunur. Megârebe ve zenâta tâcirleri Fâs meliki olan Seyyid İsmâîl diyârına ve diyâr-ı Mısriyye'ye getirüp bey' iderler. İştirâ idenler zevb idüp dârü'd-darbdâ sikkeleri bu ma'âdinin cevherinde gayrı şey yoktur. Kâl olundukda zeheb-i vâfire zuhûr ider. Zîrâ mâdde-i ma'deniyyet olan necârât-ı arzıyyeye [328a] kemâl-i harâret müstevlî olup fecâcet ve melûhatdan pâk itdüğü gibi edhine-i 'âkıreyi dahi humûzet ve hırâfetden ve sebeb-i ihrâk u ihtirâk olan dehânet-i kibriyyeden 'ârî vü tâhir ider. Pes mâdde-i heyûlâniyye a'râz-ı nâkısadan mu'arrâ ve ednâs-ı mevânî'-i mu'avvakadan müberrâ cevfi-i ma'dende müheyyâ olduğu gibi harâret-i garîziyye makâmında olan envâr-ı tâbîha-i şemsiyye ile taraf-ı Vâhibü's-suverdan ekmel-i suver-ı nev'iyye-i muferrâkât? olan sûret-i zehebiyye tevellüd ider. "Hind-i Cedîd" ta'bir itdikleri Yeni dünyâ ma'âdininden kezâlik zehebiyyeti gâlib böyle ma'denler bulunduğu sikât-ı sahîhü'l-kelimâtdan mesmû'an menkûldür. Bu nev'a tâhir ve şedîdü'n-nadîh ma'denlerde zuhûr iden cevherlerin bir vakıyyesinden yüz dirhem belki dahi ziyâde zeheb-i hâlis hâsıl olur. Kusûru lâzıme-i tekvîn ve âlet-i in'ikâl ve daraf-ı hâfız? Menzilesindedir. Zücâc gibi ve'l-cevirdir?. Rasâs muhterik gibi ma'den-i zâib üzerine gelür. Zeheb-i hâlis nâr kuvvetiyle aşağı çöker, zîrâ nâr müşâbehâtı cem' ve muhtelifâtı tefrîk idicidir. Ammâ bu aktârdan münharif vâki' olan ma'denlerin cevheri derece-i i'tidâliyye-i harâretten tezâyüd ü tenâkus cihetiyle olan inhirâfına göre yâ 'adem-i tazyî' yâ şiddet-i ihtirâk sebebi ile gûnâ-gûn tekevvün ider. Bürûdet-i mu'tedile müstevlî olsa fîzzâ olur. Bürûdet u yubûset-i müfritâ ile

üsrüb olur. Kesret-i rutûbet-i deheniyyeye ihtirâk-ı harâret müstevlî olsa nühâs olur. Ma'âdin-i sâire dahi bu makûle i'tidâle mugâyir 'avârız-ı târiye sebebi ile dürlü dürlü sûrete girüp hadîd ve kal'iy ve civa ve gayrı ma'adin sûretleri zuhûr ider.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, Erzurum gümüşhânesinde fakîr re'yü'l-'ayn müşâhede itdim. Çıkan cevher-i hâsılın ibtidâen ihrâk furûnunda cüz'î turâbesi kışr gibi idilüp hacet-i zücâcî gibi zenberekde kalur cüz'î müntarik zâiben aşağı ocağa iner ol müntarik-ı zâibi kâl âteşine vaz' iderler. Deheniyyet 'âkire-i fecce şems-i ahmer gibi eriyüp karsa-i matbûhanın vechine çıkar. Mürdâ-senc? didikleri kurşun olur. Ma'den-i matbûh-ı hâlis aşağıda pâk kalur ammâ harâret-i ma'den kemâl-i i'tidâl üzre olmaduğundan bu karsa-i hâlisenin ekseri fiddadır ve ekall-i kalîli zehebdir. Sonra tîz ide fiddayı hall iderler, zeheb-i hâlise rûsûb ider. Bu sûretde üç dürlü ma'den bir cevher ma'deninde tekevvün itmiş oldu. Nâr-ı kâhîr bunları mizâclarına göre tafsîl itdi. Kemâl üzre tazî' bulan cüz'-i altun ve bir mikdâr hâm olan cüz'î fidda ve ziyâde hâm olan cüz'î kesîri kurşun oldu. Yine ol havâlîde ba'zı ma'denlerde gümüşler ve kurşun olur. Hâm olmağla altun bulunmaz. Ba'zı ma'denlerde sâfî? [328b] kurşun olur. Ziyâde nâ-puhte olmağla ne zeheb ve ne fidda olur. İ'tidâl akreb oldukça altunu ziyâde bulunur. Ve dünyâda bir altun ma'deni yokdur ki anda kurşun bulunmaya. Zirâ felek-i zuhal evvel-i kevâkib ve eflâk-i sâireyi muhît olduğu gibi kurşun dahi nutfe-i sâbika-i filiziyyenin darfî? ve mürebbîsidir. Ve Ma'den-i bârizenin kışrı ve mümedd-i gıdâsı mesâbesindedir. Nühâs ve hadîd ihtirâk-ı kibrîtiyyet ve yübûsetle muhteriklerdir. Zeheb ve fidda ma'âdinde bulunmazlar ve ma'an tekevvün itmezler. Ba'zı nühâs ma'deninde nedret üzre zeheb bulunduğu nâdiren rivâyet olunur. Ammâ Balinâsu'l¹⁷⁴⁷-hakîm *Sırr-ı Halîka* nâm kitâbda redd ü men' ider. Zeheb tekevvün iden ma'denin nühâsı Kastamonu ve Giresun ve İspir ma'adini nühâsı gibi kibrîti muhterik giryetü'r-râyiha esved ve müsevvid bakır değildir. Belki ol bakır sevâdınca zeyt? kabûl itmez, 'annâbî bir bakırdır. Ve bu nühâs zeheb-i hâlisden eşref ve a'lâdır. Hâlis Firengî altunu potkada zevb itdikde sebîkesinin vechine bir al renk ve 'innâbîye müşâbih humret gelür ki, zümre-i zergerân ana kızlık ta'bîr iderler. Ya'nî henüz bu altuna bîgâne ma'den karışmadı, bikrdır demekden kinayedir. Bu surh-i levne lisân-ı hükemâda fîrfîr tesmiye olunmuşdur. Kaçan ki ma'den zeheb nühâs ile mümtezic bulunsa ol nühâs böyle nühâsdir, anın ise vukû'u katı nâdirdir.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, bu tahrîr olunan tafsîlât ma'âdin-i seb'anın hakîkatleri vâhid ve a'râzları mütefâvitdir diyen tâifenin kelâmını musaddık ve re'ylerin müeyyiddir.

¹⁷⁴⁷ "Balinus"?.

Ve bu zümrenin i'tikâdı budur ki, zeheb ve fızza cevfi ma'dende harâret-i tabî'yye ile tekevvün itdiği gibi sînâ't-ı hikemiyye ile dahi vücûda gelmek mümkündür dirler. Esrâr-ı hikmet ve muhâkât fî'l-i tabî'ate müte'allık müdâvât ü tedbîrât ile ma'den-i nâkısa 'ilâc olunmağla tekevvünde inhırâf-ı bıkâ' 'ârızasıyla târî olan 'illeti zâil olup sûret-i kemâliyyesi olan zeheb ve fızza derecesine bâliğ olur dirler. Ve mübdî'-i 'acâyib-i mükevvenât ve sâneyi'-i garâib-i müvelledât olan Cenâb-ı Rabbü'l-erbâb hazretlerinin hikmet-i kâmile si zeheb ve fızza olmağla müsta'idden mâdde-i tâhireyi ve anı tedbîr ü tekmîl idici mâdde-i fâ'ileyi ma'âdin beyinde 'ale'l-küllî'l-vücûh halk u îcâd itmiştir. Ve fî'l-i tabî'ate muhâkât ile nâr-ı 'unsurîde tedbîr idüp zemân-ı kalilde ma'den-i nâkısayı rütbe-i kemâle bâliğ itmek hikmetini dahi vahy u ilhâm ile 'uzamâ-yı sâlifine bildirmiştir. Arzdan-ı ma'âdin-i mütenevvi'a istihrâcını tefhîm eylediği gibi bu hükm-i hafiyeyi dahi havâss-ı 'ibâdına ta'lîm itmiştir. Cemî'-i hikem ü sînâyi'in [329a] zübdesi ve hakâyık-ı gîlûm u fûnûnun güzîdesi bu 'ilm-i şerîf idüğünü iddi'â iderler. Ve rumûz ve elgâz ve evâil ü işârât ve tılsımât u kinâyât-ı efâdıl cümle bu fenn-i celîl için mevzû'dur dirler. Ve ebdân-ı hayvâniyyede tayyibe ile gûnâ-gûn tasarrufât olunup 'ârız olan envâ'-ı emrâzı izâle ve eşyâ-yı nebâtiyyede felâhatnâme kâ'idesi üzre âşılama ve terbiye ve sanâyi'-i garîbe ile eşyâ-yı 'acîbe peydâ itmek ve ezhâr ve eşcâr ve meyveleri hâlden hâle nakl u ihâle niçe mümkün ise ecsâd-ı ma'deniyyeden dahi izâle-i 'ırz u nâkısı rütbe-i kemâle iblâğ mümkündür dirler. Ve decâcenin harâret hâzinesiyle beyzadan decâce peydâ olmak fî'l-i tabî'î iken diyâr-ı Mısıriyye'de furûnlarda nâr-ı zibl harâretiyle decâce peydâ itdikleri fî'l-i tabî'yye müşâbih fî'l-i sînâ'î olduğu gibi ma'âdinde dahi fî'l-i tabî'î ile mütekevvin olan hacereyn fî'l-i sînâ'î ile vücûda gelmek kâbildir deyü vücûh-ı 'adîde ile istişhâd eylediler.

Bu makâmda Kâtib Çelebi merhûm tûl u dirâz makâle tahrîr itmiştir. **Ve li'l-'ârifi yekfihî el-işâra işâre**¹⁷⁴⁸ sinca bu fasılda bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Fasl-ı Sâlis

Fî Ta'rîfü's-Sikke vemâ Yete'allaku-bihâ

Ma'lûm ola ki, beyne'n-nâs müte'âmil ve râyic olan zeheb ve fızza sahîfelerini kelimât veyâhûd nukûş u temâsîl ile mahtûm ve menkûş eylemek sikkeden 'ibâretidir. Ya'nî sikkenin ta'rîfi budur. *Kanûnnâme*'de nevâmîs-i ilâhiyye zikr olunduğu mahalde nâmûs-ı şâri' ve hâkim-i mâni' ve dînâr-ı nâfi' deyü muharrerdir. Ya'nî esâs-ı temeddün ü ictimâ' işbu mevâdd-ı selâsedir. Mahfî vü sefir olmaya ki, vahy-i Rabbânî ile hakâyık-ı eşyâya muttali'

¹⁷⁴⁸ “Arif olana işaret kafidir”.

olan ‘uzamâ-yı sâlifin nüfûs ve a‘mâl ve erzâk u emlâk ve eşyâ-yı sâire kıymetlerin ta‘yîn ü takdîr itmek için bir cevhere muhtâc oldular ki, herşeyin kıymet ü mekâdîri anınla mukadder olmağla, halkın mu‘âmelâtı suhûletle husûle gelüp temeddün ü ta‘ayyüşde ‘usret çekilmeye. Mevâlîd-i selâseden ma‘den kısmını nebât ve hayevândan ziyâde bekâya müsta‘id gördüler. Eflâkda kevâkib-ı seb‘a menba‘-ı envâr ve mazhar-ı âsâr oldukları gibi, ma‘âdin beyinde anlara mensûb olan filizât-ı seb‘ayı dahi niçe âsâr u esrâra mazhar buldular. Beyne’l-kevâkib şems ve kamer neyyirât-ı sâireden ziyâde münevver, ‘ale’l-husûs mihr-i münîr cümleden azhar ve cevheri lem‘a göster olduğu gibi müntarikât beyinde fîzza husûsâ zeheb gayrıdan ekmel ve athar idüğün müşâhede itdiler. Ve bu hacereynin vücûdu mürûr-ı ‘asr ile fâsid ve mütegayyir olmakdan masûn ve keyfiyyât-ı fâ‘ile ve kavâhir-i müfniyeden müte‘essir [329b] ve fânî olmaz ve sûret-i nev‘iyyesi münfesih olup bozulmaz ve devâm u bekâya ma‘âdini-i sâireden akreb cevher olmaları cihetden cümle eşyânın belki ma‘âdin-i sâirenin kıymetleri bu hacereyn-i kâmileyn ile mu‘ayyen ü mukadder olmağı berâhin-i kat‘iyye ile müvecceh ü münâsib gördüler. Vâkı‘â, zeheb ve fîzzayı nâr-ı muhrika ile veyâ gayr-ı mefniyyât-ı hâdde ve müessire ile ihrâk u ifnâ eylemek kâbil değildir. Tûrâbün lâ-yenfa¹⁷⁴⁹ gibi olurlar, mâ-i cârî olurlar, melh-i mütefettit olurlar. Ve zicân-ı¹⁷⁵⁰ mükelles gibi olurlar. Ve şem‘-i zâib-i mülâyim gibi olurlar. Yine tedbîr-i mahsûsa ile zehebiyyet ve fîzziyyet hâletine ‘avdet idüp külliyyen fânî ve muzmahill olmazlar. Cümle-i eşyâ hacereyn-i mevsûfeyn ile mu‘ayyen ve mukadder olmağın, usûl-ı nizâm-ı ‘âlemden olan nevâmîsden ma‘dûd kılınup dînâr-ı nâfi‘ didiler. Ve sikke husûsu sebk ü imtihânâta kâbil ‘ayârı kâmil sîm ve zeri beyne’n-nâs müte‘ârif ve müte‘âmil olan mekâdîr-i mu‘ayyene ve derâhim ü mesâkîl-ı mukaddere üzre kat‘ idüp pâdişâh-ı vaktin ismi ile nakş eylemekdir. Fi’l-asl sikke altun ve gümüş darb olunan hadîd-i menkûşun ismidir, giderek ism-i âlet bu maslahat-ı ‘azîmeye isim olmuştur.

Ve ‘ukalâya ma‘lûmdur ki, umûr-ı saltanatın vezâyif-i zarûriyyesinden cümleden ehemmiyetli olan hutbe ve sikkedir. Emr-i saltanat bu iki maslahat-ı ‘azîme ile muhakkak olsa gerekdir. Ve mu‘âmelât-ı nâs cümle sikkenin salâhıyla muntazam olur. Zîrâ zeheb ve fîzza ‘ayârına müte‘allık dekâyıkı ekser-i nâs bilmeyüp münhadî‘ ve mağdûr olmasınlar deyü pâdişâh-ı vakt tarafından bu hizmete bir mustakîm âdem emîn ta‘yîn olunup hacereyn-i latîfeyni hulâsa ta‘lîk ile tathîrde tedkîk idüp gaşş u fesâddan pâk oldukda nâm-ı pâdişâh ile sikkelenüp halk ol sikkeyi gördükde kemâl-i ‘ayârına i‘timâd idüp te‘âmül için alur virürler.

¹⁷⁴⁹ Faydasız toprak.

¹⁷⁵⁰ “Zücâc”?

Evveliyyât kitâblarında yazıldığı üzere ibtidâ ahcâr ve etribeyi yakup filizzât-ı ma'deniyyeyi istihrâc itmek sanâyi'-i Cemşîdiyyeden ola. Ba'zılar Ferîdûna ve ba'zılar Hermesü'l-Herâmis'e İdrîs 'aleyhi's-selâma nisbet itmişlerdir.

Kâtib Çelebi merhûm ma'âdin-i seb'anın vücûd-ı arz ile mevcûd olup dâimâ neşv ü nemâdır. Ve arzdan istihrâc dahi Ebü'l-beşer vaktinde olmak iktizâ ider dimişdir. Hakk-ı kelâm dahi budur. Ve dahi ba'de't-tûfân Yâfes bin Nûh 'aleyhi's-selâm ma'âdini istihrâc ve darb-ı sikke itdiği tevârîh-i kudemâda mastûrdur. Ve bu Yâfes katı çok milletin ceddi olup sanâyi'-i müte'addide ihdâs [330a] itdiği meşhûrdur. Ve kütüb-i tevârîhde kısasları mufassalan mastûrdur.

Fasl-ı Râbi'

Fî Darb-ı Sikke ve Nukûşuhâ vemâ Yete'allaku-bihâ

Ma'lûm ola ki, ümem-i sâlifede Herâklîm'de derâhim ve denânîr mâlik-i iklim olan pâdişâhın sikkesiyle meskûk olup kemâl-i 'ayârına göre ragabât-ı nâs ile cârî olagelmışdir. Fî 'asrinâ hâzâ yine hâl bu minvâl üzredir. Ve her devirde her kavim bir dürlü sikke ittihaz itmişlerdir. Kable't-Tûfân olan sikke ahvâlî çendân mazbût olmayup, lâkin ba'de't-Tûfân bulunan defînelerde altun ve gümüş kursaları müdevver ve muka'ab ve riyâl şeklinde parçalar ve hurmâ çekirdeği gibi tûlânı çubuk uçları olup üzerinde kalem-i tabî'î didikleri işâret ve suver-ı nebâtât ve temâsîl-i hayevânât ve eşkâl-i sâyire menkûş olduğu nakl olunur, ve ba'zı mertebe görülmüşdür. Ba'de'd-Tûfân Pîşdâdiyân ve Keyâniyân dahi kimi arslan ve kimi baykuş kimi 'ukâb sûretlerin sikke itdiler. Keennehu şecî' ve zûvâver ve cümleye galebe da'vâsında olanlar arslan sûretin ihtiyâr itdiler. Cümle ile müsâleme ve sükûn-ı nefis ü rûhâniyyet ile ittisâfını iş'âr idenler baykuş ve ana benzer hayevânât-ı münzevî sûretlerin ihtiyâr itdiler. Ve bunlardan ba'zılar ve mülûk-i Nasârâ ve mecûsun ekseri pâdişâhlarının tasvîrin ve ba'zıları dârû's-saltanaları olan beled tasvîrini yâhûd bir kal'a yâ bir şekl tasvîrin yazdılar. Ve ba'zılar serîr ü tâc ve ba'zılar seyf ü âlât ve gûnâgûn eşyâ tasâvîrin ihtiyâr itdiler. Ve Eşkâniyân devletlerinde hem tasvîr hem lisânları ile mülûk esâmîsin ve târîhlerin yazarlardı. Lûgat-ı Fârisiyye ve Dihleviyye ve Deştîyye ile sikkeleri cârî idi. Sâsânîler devleti ki, Yazdicerd'de münkarız oldular ki, Nûşîrevân ol silsiledendir. Anlar lûgat-ı Fârisiyye ile mevzûn ebyât kazdılar. Ve ba'zıları ezhâr u eşcâr ve nukûş-ı mütenevvi'a ile isimlerin yazdılar. Fahr-i Kâinât sikke-zen-i zemîn ü semavât ma'den-i zeheb ve fîzâ-i nübüvvet ü risâlet 'aleyhi efdalu's-salavât hazretlerinin ezmine-i şerîfelerinde bedâvet-i 'Arab ve sedâcet-i millet hasebiyle sikke emrine takayyüd olunmayup eydî-i nâsda mevcûd

ve müte‘âmil olan nukûd-ı dâire ve sâire bulunduğu hâl ve i‘tibâr üzere ibkâ olunup ekseriyyâ makâdir-i mîzâniyye râyic olurdu. Haremeyn’de ve Yemen’de ve Mısır’dan Basra’ya varınca olan memâlik-i ‘Arabistân’da cârî olan dirhem ve dînâr mülûk-i Fars sikkesi ve Mecûs-ı Hindî sikkeleri ile meskûk idi. Hıttâ-i Şâm-ı [330b] cennet-meşâmda ekser-i hâlde mülûk-i Rûm sikkesi idi. Çehâr-yâr-ı güzîn rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în hazerâtının ezmîne-i latîfelerinde kezâlik mesâlih-i ‘azîme-i gazâ vü cihâd ile iştigâl-i tashîh-i sikkeye mâni‘ olup, ol husâsa gereği gibi takayyüd olunmadı.

‘Abdûlmelik cülûs idinceye dek nukûda sikke-i İslâmiyye darb olunmamış idi. Fars ve Rûm devletleri kuvvet-i Kâhire-i İslâmiyye ile mütezil ve ber-geşte olup, ol devletlerde ma‘âdin ‘ayârına ve sikke ahvâline müte‘allık hafâyâ-yı umûra muttali‘ dekkâk ü hîle-bâz Sâsânî sarrâfları ve Rûm ve Yehûd-ı merdûd hîle-sâzları bu müsâmaha eyyâmında dagal-bâzlık idüp dînâr u dirhem’in ‘ayârın bozdular. Kalb ve zuyûf nukûd ile memâliki mâlâmâl eylediler. Devlet-i İslâmiyye’nin tegâfülü sebebi ile nukûdda gaşş-ı fâhiş zuhûr idüp kesret-i taklîd sebebi ile sikke-i mütenevvi‘aya da i‘tibâr kalmayup meskûk nukûd mihekk ü imtihân ile ve terâzû ile sebîke gibi alınur ve satılır oldu. Sa‘îd bin el-Müseyyeb rivâyeti üzere ‘Abdûlmelik ‘Irâk semtine Haccâc’ı serdâr nasb itdikde sikke tashîhini tenbîh eyledi. Târîh-i hicretin yetmiş beşinci senesinde Haccâc Bağdâd’da sikke kazdırup vâfir altun ve gümüş darb idüp halka neşr eyledi. Ve eydî-i nâsda bulunduğu nukûdu cem‘ ve ‘ayârın pâk idüp sikkeleri meskûk nukûdun bir yüzünde bâ-hatt-ı kûfî **“Hüve’llâhu ehad Allahü’s-samed”**¹⁷⁵¹ ve dîgerinde ‘Abdûlmelik ismi yazıldı. Hâlisü’l-‘ayâr olan nukûd münteşir oldu. Magşûşdan mütemeyyiz oldu. Ve te‘âmül-i nâs bir mikdâr ihtilâlden kurtuldu. Ve Haccâc yüz miskâl zeheb-i hâlis-i ibrîziye beş miskal ‘ayâr harc-ı darbhâne ve ma‘âyiş-i huddâm için zamm idüp bu ‘ayârda altun kat‘ itdirdi. Fızzaya dahi bu vezn kıymeti hisâbıyla ‘ayâr-ı zamm itdi. Sonra Yezîd ibn ‘Abdûlmelik ‘asrında ibn Hübeyre vâlî-i ‘Irâk oldukda yüz miskâl iki buçuk miskâl ‘ayâr zammıyla kat‘ itdirdi. Sonra Hâlid-i Kuşeyrî ba‘dehü Yûsuf bin ‘Ömer vâlî olduklarında aslâ ‘ayâr-ı zamm itdirmeyüp hâlis-i zeheb-i ibrîziye ve fızza-i beyzâ sikkeleyüp harc-ı darbhâne kadar şey-i meskûkun mikdârında alıkoyup hisâbına göre birkaç kırat noksân itdiler. Hacereyne şey’-i âhar halt itdirmediler. Bunların ‘asrında kat‘ olunan nukûd ziyâde mu‘teber olup, lâkin gayrı iklîme sîm ü zer nakl idici cüllâb-ı melâ‘în cümle cem‘ idüp alacak nukûd kat‘ iden bilâda getirüp katı cüz’î zemân zarfında vücûdunda eser koymadılar. Ve mezbûr hâkimler derâhim ü dînârın evzân ü misâkın [331a] Hazret-i Fârûk-ı A‘zam radiya’llâhu ‘anhü Rabbühü’l-‘aliyyü’l-hükm ‘ahd-i hilâfet-i ‘aliyyelerinde

¹⁷⁵¹ “O Allah ki tektir. Hiçbir şeye muhtaç değildir”.

mes'ele-i zekât için tashîh buyurulan evzân-ı mukaddere ile takdîr itdiler. Devlet-i 'Abbâsiyye ve 'Ubeydiyyîn ve bin ve şu'ûb-ı Emeviyye'de darb olunan nukûd sikkeleri müdevver sahîfeler üzre bâ-hatt-ı kûfî bir yüzünde besmele-i şerîfe ve tesbîh ü tehlîle müte'allık fikarât-ı mübâreke ve gâh salât-ı şerîfe ve bir vechinde ism-i halîfe ve târîh-i hicret ve nâm-ı beled ketb ü tahrîr olundu. İbn Hammâd rahimehullâh *Târîh*'inde demiştir ki, iklîm-i magribde devlet-i Muvahhidîn zuhûrunda bâ-emr-i Mehdî cümle sîm ü zer nukûd murabba'ûş-şekl kat' olunup bir yüzünde besmele ve hamdele ve vech-i dîgerinde sülâle-i Muvahhidîn'den halîfe olanların halîfe-i vakte gelince bi'l-cümle isimleri tahrîr olundu. Ke-ennahu cümleye muhâlif birer resm-i cedîd ihtirâ' itdi. Hattâ bu ecilden Mehdî'ye zurafâ-yı müverrihîn kinâyeten 'ani'l-istihzâ "Sâhib-i Murabba'" deyü ta'bîr itdiler. 'Ahd-i Timur-ı bilâ-zuhûra gelince beyne'l-halk bu murabba' nukûddan bulunduğunu ekser-i müverrihîn tastîr itmişlerdir.

Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye zuhûruna gelince ekseriyyâ derâhim-i Selcûkiyye ve Hind ve 'Irâkeyn ve Mağârib'e ve Efrenc sikkeleri cârî idi. Ebü'n-Nasr ve'l-megâzî Sultân Orhan Gâzî tayyebe'llâhu serâhu, ve ce'ala a'le'l-ferâdisi mesvâhu hizmetleri yedi yüz yirmi altı târîhinde Burusa'yı feth idüp kuvvet-i tâmmе tahsîl itdikden ikinci sene vaz'-ı kavânîn ve elbise ve kisve-i mütenevvi'a ta'yîn idüp yedi yüz yirmi dokuzda nukûd-ı sikke darb eyleyüp ve eydî-i nâsda sikke-i sâire meskûk olup mevcûd bulunan nukûda ta'arruz itmedi.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, İdrîs-i Bitlisî hattıyla muharrer bir mecmû'ada gördüm. Sultân Orhân'ın sikkesi bir vechinde el-mücâhid fî sebîli'llâh es-Sultân Orhan ve bir vechinde duribe Burusa ve târîh-i hicret yazılmış idi deyü rivâyet ider. Fâtih Kostantaniyye-i cennet-misâl Sultân Mehmed Hân-ı Gâzî'nin sikkesi bir vechinde dâribü'l-'asr sâhibu'l-'izz ve'n-nasr fî'l-berr u bahr ve bir vechinde sultân Mehmed Hân ibn es-Sultân Murâd Hân duribe Kostantaniyye ve târîh yazılmış idi. Tâ Sultân Süleymân Gâzî 'asr-ı devletlerine gelince bu siyâk üzre sikkelenüp 'alâ-rivâyetin Sultân Selîm-i Sâni 'asrında ba'zı mukarrebler ilkâsıyla ceddim Sultân Selîm Hân hizmetleri diyâr-ı Mısır ve 'Arabistân'a ve 'Irâk-ı 'Arab ve 'Acem'e ve Bahr-i Sefîd ve Siyâh'a, el-hâsıl Rumili ve Anadolu'nun mümtâz memâlikine mâlik olmak hasebiyle sikkelerinde "sultânü'l-berreyn ve hâkânü'l-bahreyn" 'unvânın yazmak münâsib idi, deyüp kendüler Kıbrıs cezîresi fethinden sonra ol 'unvân ile sikke darbına fermân buyurdular.

[331b] Sultân Süleymân Gâzî'nin sikkesinde "sultânü'l-berr ve hâkânü'l-bahr" 'unvânı muharrer olduğu bu rivâyetin sıhhatine delîldir. Ve sikkelerde 'azze nasruhû ta'bîri Sultân

Selîm-i Mâzî ‘aleyhi’r-rahme ‘asr-ı bâhiru’n-nasrlarında kânûn olmak üzere rivâyet olunmuştur. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de dahi her ‘asırda cirm ve nakş cihetinden sikkenin envâ’ı zuhûr idüp, lâkin yetmiş seksen seneden berü karâr-dâde olan resm u nakş-ı ma’rûf ki, bir cânibinde sultânü’l-berreyn ve hâkânü’l-bahreyn es-sultân ibn es-sultân ve cânib-i âharında resm-i tuğrâ-yı hümayûn-ı şevket-makrûn ki Hân-ı ‘Osmân bin Mustafa el-muzaffer dâimâ fıkra-i latîfeden ‘ibâretidir ve duribe fî Kostantaniyye ve sâl-i târîh-i cülûs yazılmışdır ki, fızza envâ’ından gurus ve rub’ ve nısfıyye ve hamsiyye nakşıdır. Ve paranın ve akçenin bir yüzünde tuğrâ ve diğerinde duribe fî Kostantaniyye ve sâl-i cülûs yazılmışdır. Envâ’-ı zeheb kezâlik böyledir. Hak budur ki, bundan a’lâ resm u nakş olmaz. Darbhâne-i mısır-ı Kâhire’de sikkelerin? ba’zı nukûdda “‘azze nasruhû” fıkrası muharrerdir. Hemîşe Hâlık zeheb ve fızza ‘azze şânuhû hazretleri dârü’d-darbda nukûd-ı râyice olan devlet-i ebed-müddet-i ‘aliyyeyeyi ilâ-yevmi’l-mîzân dâim ve ber-karâr eyleye, âmîn bi-hamdin ve âlihi ecma’în.

Ta’yîn-i Kisve-i Ceyş-i Osmânî

Sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i beyân kılındığı üzere, çünkü birâder-i ser-berâber-i hazret-i pâdişâh-ı dâd-fermâ ‘Alâüddîn Paşa mesned-nişîn-i sadr-ı vezâret oldu. Derûn-ı ilhâm-meşhûnunda olan vufûr ihlâs u fetânet muktezâsınca bâl-efşân-ı âşiyân-ı saltanat olan selâtîn-i kirâma hutbe ve sikke dü per mesâbesinde olunduğunu mukaddemâ birâder-i ‘âlî-kadrleri şâhenşâh-ı ‘âlî-şân ve İskender-‘unvân hizmetlerine inhâ itmeleriyle, sikke husûsuna nizâm virdikleri gibi ‘asker-i islâmın dahi kisveleri husûsuna takayyüd olunmak elzem olduğun huzûr-ı ‘âlîlerine tefhîm buyurduklarında, kırmızı ve siyâh ve sarı börkler giymeleri bâbında ‘askerî tâifesine emr-i ‘âlî-şân-ı sultânî vârid oldu.

Solakzâde merhûmun *Târîh*’inde tahrîr itdiği mâdde evvel-i sahîfe-i vekâyi’de tahrîr olunan tahrîrâtımızı müekked olmağla, bu mahalle dahi keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Erbâb-ı tettebbu’ ve nazardan müstedrekdir deyü dahl olunmamak mercûdur. Müverrih-i merkûm dir ki, yedi yüz yirmi dokuzda Ebü’n-nasr ve’l-megâzî Sultân Orhan Gâzî’nin nâm-ı Hümayûn-ı şevket-makrûn-ı pâdişâhânelerine sikke-i hümayûn resm ve zeheb u fızza kat’ olunup ‘askerî tâifesini agyârdan imtiyâzen surh u sebz ve siyâh börkler ilbâs olunmak dahi ol hılâlde emr olundu. Zemân-ı pür-emân-ı Yıldırım Bâyezîd Hânî’de leşker-i İslâm ve ‘asker-i müslimînin kesretinden nâşî Timurtaş Paşa [332a] merhûmun ilkâ ve tedbîriyle börk-i sefid zümre-i huddâm-ı Dersa’âdet’e mahsûs olup surh-i levn börk hademe-i erkân-ı devlete ta’yîn olundu. Fe-emmâ hâlâ çorbaciyan-ı yeniçeriyâna-ı dergâh-ı ‘âlinin giydikleri börk-i müzehheb Bolayır fâtîhi kutbü’l-vüzerâ nûr-ı dîde-i pâdişâh-ı ma’delet-fermâ şîr-pîşe-i nasr ü megâzî

merhûm Süleymân Paşa-yı Gâzî'nin îcâdıdır. Kutbü'l-ârifin ve gavsû'l-vâsılın vâsıl-ı füyûzât-ı kurb-ı Kayyûmî Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî;

[Mısr]â'

Kaddeseallah sırrehu's-sâmî

Nesir; hizmetlerine kemâl-i mahabbetlerinden nâşî kisve-i mevsûfeyi ta'ammüm itdiler. Nitekim mahallinde inşâallâhu te'âlâ zikr ü beyân olunur. 'Asr-ı bâhiru'n-nasr-ı Murâd Hân-ı Gâzî'de rağbet-i tâm bulup üzerini altun ile tezhîb eylediler. Müverrihîn rivâyeti üzre ba'zı esfârda mülûk-i 'Osmâniyye bu üsküfû teberrûken tâc-ı sultânî ittihâz idünürlerdi. Tâ 'asr-ı Fâtih'e gelince hâl der-în minvâl olup Ebû'l-Feth-i dilîr merhûm 'ahd-i âlîlerinde mutullâ bôrk-ı sefid yeniçeriyâna mutullâ-bôrk-ı surh huddâm-ı erkâna tahsîs olundu.

Mir'ât-ı Kâinât sâhibi *Tâcü't-Tevârih*'den rivâyet idüp dir ki, hâlâ mahmiyye-i Burusa'da merâkîd-ı selâtin-i 'Osmâniyye'de tâc-ı mutallâ üstüne destâr-ı Yûsufî vaz'ında ekvârı ber-tavr-ı garîb devr idüp ucu ne mahalde olduğu gayr-ı ma'lûm zîbâ ve hoş-nümâ 'amâmeleri eyyâm-ı ikamet ve mecâlis-i 'ibâdetlerinde ta'ammüm buyururlar idi.

İntikâl-i Celâlüddîn Çelebi Efendi

Kutbü'l-ârifin gavsû'l-vâsılın vâsıl-ı lübb-i mezâyâ-yı vuslat sebbâh-ı ka'r-ı şerî'at ve tarîkat sâhib-i esrâr-ı hakikat ve ma'rifet-i nâzım-ı magz-ı Kur'ân a'nî mesnevî sermest-i müdâm akdâh-ı bezm-i ma'nevî mazhar-ı füyûzât-ı Rabb-ı Settâr Hazret-i Celâlüddîn eş-şehîr Mevlânâ Hudâvendigâr kaddesallahü te'âlâ sırrehu sulb-ı kerâmet-asîllerinden mütevellid gavnâs-ı bihâr-ı esrâr **Kul hüve'llâhu ehad Allahü's-samed** mürşid-i bi-hemâl ve nebîyyihi mazhar-ı sırrü'l-veled serrâbihi burhânü'l-evliyâ ve mahdûmü'l-asfiyâ vâsıl-ı füyûzât-ı **lem yelid velem yûled** a'nî Sultân Bahâüddîn el-Veled kuddise sırruhu'l-a'le'l-e'âlî hizmetlerinin kurretü'l-'ayn-ı cihân-bînî mehâdim-i kerâmet Kurân'ın bihîni miftâh-ı künûzu'l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzü'd-dekâyık müstağrak-ı cezbe-i hakikat dürr-i lücce-i mahabbet u kurbiyyet zübde-i erbâb-ı şevk ve kıdve-i ashâb-ı zevk a'nî-bihî Sultân Emîr Celâlüddîn Ferîdûn 'Ârifî eş-şehîr be-Ulu 'Ârif Efendi Çelebi kuddise sırruhu'l-'alî hizmetleri şehr-i zilhiccetî's-şerîfenin [332b] yirmi dördüncü yevmü's-selâsâda beyne'z-zuhr ve'l-'asr 'ıyd-gâh-ı vuslata cân-ı 'azîzlerin kurbân itdiler, rûz-ı ferdâ ana erbi'âdır. Hâlâ mahmiyye-i Konya'da vâki' Âstâne-i 'aliyyelerinde medfûn oldukları makâm-ı ebrekeye defn olundu. Sâhib-i sevâkıb hîn-i vefâtlarında bu rubâ'î-i latîfî kırâ'at itdiler dimişdir.

Rubâ'î

Ey hasret-i hubân-ı cihân rûy-i hûşet

Vey kible-i 'uşşâk dü ebrûy-ı hûşet

Ez-cümle sıfât-ı hîş 'uryân geştem

Tâ gûta-hûram bürehne der-cûy-ı hoşet

Nesir: Velâdet-i bâ-sa'âdetleri sene seb'în ve sitte-mi'e mâh-ı zi'l-ka'deti's-şerîfesinin sekizinci selâsâ günü ba'de'z-zuhr vâki' olduğunu sâhib-i *Sevâkıb* tahrîr itmiştir. Bu takdîrce müddet-i 'ömr-i 'azîzleri elli dokuz sene bir ay ve on altı gün olmuş olur. Vâlid-i 'âlî-tebârlarından sonra on yedi sene seccâde-i hilâfetde câlis olmuşlardır. Kerâmât-ı 'âlîleri bî-nihâye olup menâkıb-ı *Sevâkıb*'da yegân yegân keşîde-i silk-i sutûr kılınmıştır.

Vefât-ı İmâm-ı 'Alâüddîn-i Buhârî

Sâhib-i fezâil-i 'ilmiyye ve 'ameliyye sebbâh-ı yemm-i ma'ârif-i külliyye ve cüz'îyye 'imâd-ı sarh-ı mecâlis-i 'ulemâ vü fuzalâ lâbisü'l-bestetü'z-zühd ve't-takvâ zübdetü'l-fuzalâi'l-müteverri'în kıdvetü'l-'ulemâi'r-râsihîn sâhibü'l-keşf ve't-tahkîk eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-'âmil el-fâzıl 'ale't-tahkîk İmâm 'Alâüddîn 'Abdülaziz ibn Ahmed el-Buhârî 'aleyhi rahmeti'l-Bârî tekâmül-i evrâk-ı enfâs-ı ma'dûde itmeleriyle 'âzim-i dersihâne-i 'âlem-i bekâ oldular. Tafsîl-i ahvâlleri *Kütüb-i Tabakât*'da mastûr olmağla teksîr-i sevâd olunmadı.

Zikr-i Vefât-ı Gıyâsüddîn Kert

Tabaka-i ûlâda sene sitte ve seb'a-mi'e vekâyi'inde zikr olunduğu üzre Mülûk-i Kürt-i Gûriyye'den Gıyâsüddîn ki, yek sene hükûmet eyleyen birâderi Fahrüddîn fevtinden sonra sâl-i merkûmda melik-i mülk-i Gûr ve Toharistan olmuş idi, Horasan'da fütûhât-ı kesîreye mazhar ve etrâf u eknâfda niçe ebniye-i hayriyye ihdâsına muvaffak olmuş idi. İşbu tahrîr-i vekâyi'i ile tesvîd-i sahâyif-i tibyân kılınan sâl-i tis'a ve 'işrîn evâhırında hulûl-ı ecel-i mev'ûd ile tekâmül-i enfâs-ı ma'dûde itmekle makâm-ı metrûkesiyle;

[Mısr]â'

Mesâib-i kavm 'inde kavm-i fevâid

Nesir; mısâkıncı Şemsüddîn Kert kâmkâr oldu. Bu takdîrce Gıyâsüddîn yirmi üç sene mesned-nişîn olmuşdur.

Zikr-i Ferzendân-ı Emîr Çoban ve Ser-encâm-ı Îşân

Hafî olmaya ki, ferzendân-ı Emîr Çoban zikri sahâyif-i âtiye râbıta menzilesinde olmağla ber-vech-i icmâl bu mahalde keşide-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i beyân [333a] kılındı. Ma'lûm ola ki, Emîr Çoban'ın duhterândan gayrı dokuz 'aded püser-i ser-birâderi var idi. Cümleden büzürgter Emîr Hasan idi ki, anın dahi üç 'aded püser-i mu'teberi olup sâhib-i *Kitâb-ı Matla'ü's-Sa'deyn* rivâyeti üzre Emîr Hasan-ı şarkî memleket-i Ebû Sa'îd Hânîde ve ferzendâr-ı şedd ü ercmendi tâliş-i hıttâ-i Fâris ve Kirman'da hükümrân idiler.

Sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre ahvâl-i Çoban ve Çobanyân rûz-ı ruzgâr-ı kazâ ile münkaliib ü ber-geşte oldukda peder ü püser Mâzenderan'a ba'de-zâlik hıttâ-i Havrizm'e 'âzim oldular. Şâh-ı Özbek tarafından hâkim-i Havrizm nasb olunan Kutluğ Timur ikrâm ü iclâl ve ta'zîmlerinde kusûr itmeyüp bi'l-i'zâz ve't-tebcîl şâh-ı Özbek tarafına irsâl ve lede'l-vusûl şâh dahi bezl-i nakdîne-i nevâziş ile bir mekân-ı latîfde ba'de't-temkîn Çerkes cânibine leşker-i 'azîme ile serdâr nasb u ta'yîn eyledi. Emîr Hasan ma'reke-i merkûmede mânend-i Kahramân 'arz-ı celâdet ve dilâverî idüp esnâ-yı harb u kıtâlde zahm-ı şedîd ile zahm-nâk olmağla zahm-ı merkûmdan makâmı zîr-i hâk ve püseri Taliş dahi isâbet-i âfât-ı dâ-i gayr-ı devâdan helâk oldu.

Nazım

Egerçi bi-custend ez-ân şehriyâr

Nerustend ez-nekbet-i rûzgâr

Nesir: Se püserân Emîr Hasan'dan püser-i düvvum Hacı Bey'i 'amm-ı zâdesi Şeyh Hasan-ı Küçük tesmîm ve dîgeri Koç Hüseyinî Süleymân kurbân itmekle kendüye gadr-ı 'azîm itmişdir ki, inşâallâhu te'âlâ münâsebetle sahâyif-i âtiyede zikr olunur. Püserân-ı Emîr Çoban'dan biri dahi hâkim-i Rûm Emîr Timurtaş idiği Emîr Hasan'dan küçük-ter idi. Hallâk-ı kâinât 'azze şânuhû hazretleri ana dahi mânend-i 'anâsır çâr 'aded ferzend-i ercmend kerem ve 'atâ itmiş idi ki, cümleden büzürg-teri Şeyh Hasan "Küçük" ile telkîb olunmuş idi. Melik Eşref ile Melik Üştür birbirlerinden mihter ve melik-i Mısır ile be-nâm olan ferzendi cümleden kihter idi. Her birinin mümkinini mertebe ahvâli inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur. Emîr Timurtaş memleket-i Rûm'da mukaddemâ hidemât-ı meşkûre ve ef'âl-ı pesendide vü mebrûreye mazhar olmağla;

[Mısır]â'

Mükâfâtı gerekdir hizmetin elbette şehirlerden

Nesir; mazmûnu üzere ‘âzîm-i dergâh-ı Ebû Sa‘îd Bahadır Hân olup hıttâ-i Sivas’a vusûlünde;

Nazım

Aldın mı mükâfâta bedel hıl‘at-ı hizlân

Lutфу feleğın ehl-i dile böyledir ey cân

Nesir; magzâsınca na‘y-i vâlid ve birâderi gûş itmeğın;

Beyit

Çu destân-ı Çoban be-gûşş resîd

Be-gerdûn-ı gerdân hurû-şş resîd

Nesir; derhâl havâss-ı etbâ‘ıyla ‘akd-i meclis-i meşveret eyledi. İlticâ-yı dâmân-ı Ebû Sa‘îd Hânî enseb mülâhaza idenlere gerek ümerâ ve gerek Ebû Sa‘îd Hân [333b] tarafımızdan bu mertebe rû-gerdân olmuşlar iken ol cânibe ‘azîmet;

Li-müellifihî

‘Âşık-ı dil-figârı gördün mü?

Gamzesi tîgına gönül virdi

Derd-mend ana döndü ki çü ganem

Kendi pâyiyle mezbaha girdi

Nesir; mazmûnundan farkı yokdur. Ve sûret-i kîtâli irâet idenlere hod zerre iltifât eylemeyüp;

Mısrâ‘

Allah Allah çeh cây-ı in suhanest

Nesir; pederimiz Emîr Çoban ‘âkıbet bu sevdâyıla gevher-i cândan cüdâ olmuş iken ve min-küllî’l-vücûh kuvvet-i kâhiresi cümleye gâlib iken ne gûne münhezim ve rûsvâyı olduğı ma‘lûm iken bizler bu kudret ve endek-i bidâ‘a ile ne koz kırsak gerek deyü cevâb virdi. Pes ân gâh yek nağme ile bâkîsiz a‘lemsiz” didiklerinde selâtîn-i sâlifenin ihdâs-kerdeleri olan

kılâ'-ı metîne ve bu cevânibde mebnî husûn-ı refî'a ancak rûzgârda böyle vak'a-i garîbe vukû' buldukda tahassun içündür" deyü kendi Larend'e de ve ümerâdan her biri birer kal'ada mekîn oldular.

Mesnevî

Çü Larend'e diz der-cihân kes nedîd

Çü ber-âsmân nerdübân kes nedîd

Be-pehnâ be-bâlâ cihânı diger

Burun? ez-zemîn âsemânî dîger

Nesir: Ba'de'l-merre hâkim-i mısır-ı Kâhire Melik Nâsır'a ilticâ ve mahsûs âdem irsâl eyleyüp Melik Nâsır izhâr-ı beşâset ve kudûmlerine muntazır oldukların beyân ve âdemin ric'at itdirdi. Emîr Tîmurtaş Emîr Eretna'yı¹⁷⁵² Rûm'a kâimmakâm nasb eyleyüp;

Nazım

Redd itdi ise ger bizi Îrân erleri

İtdi kabûl şevkle Türkân erleri

Nesir; diyerek debdebe-i şâhâne ile 'azm-ı Kâhir'e eyledi. Müverrihi Semerkandî dir ki, tecemmülât-ı sâire-i şâhânesinden mâ'adâ bin nefer gulâm-ı sîm-endâm rikâbında bâ-esvâb-ı mücevher-nisâb pûyân idiler. Ol meh-pârelerin;

Li-müellifihî

Nazîrın yok cihânda âftâb-ı 'âlem-ârâ-veş

Seni teşbîh iderdim Yûsuf'a nazîr olsa

Nesir; mazmûnu her birinin vasf-ı hâli idi.

Mesnevî

Revân bud bâ o çû Yûsuf besi

Nerefte-be sûy-ı Mısır çûn o kesi

¹⁷⁵² Nûshada Eretna'ı şeklinde yazılmış.

Sûy-ı Mısır ey hâce-i kârdân

Nereftest hergiz çünân kârvân

Nesir; çend rûz hıttâ-i Halebü'ş-şehbâda istirâhat ve ümerâ-yı Şehbâ kemâl-i tevkîr ü iclâl ile sûy-ı Kâhire'ye irsâl eylediler. Lede'l-vusûl Melik Nâsır dahi bi'l-i'zâz-ı istikbâle şitâb ve bir sarây-ı mahsûsada iskân ile iclâl-i bî-irtiyâb eyledi. Derd-mend Emîr Timurtaş Kâhire'de kahr olunacağını bilmeyüp kendi irâdetiyle bismil-gâha dâhil oldu.

Li-müellifihî

Eceli bir kesin resîd olsa

Bâd-zehrana zehr olur fi'l-hâl

Kendi âgâh değil iken andan

[334a] Eceli kendi eyler istikbâl

Nesir; mâdde-i merkûme müverrih-i merkûm tahkîkince bu vechile sûret bulduğu Emîr Timurtaş'ın kudûmundan Melik Nâsır fi'l-hakîka ez-dil ü cân şu rütbe mesrûr u şâdmân oldu ki, gûyiyâ memâlik-i Mısır'a yeniden Yûsuf-misâl mâlik oldu. Ve iclâl ü ta'zîmde envâ'ıyla bir dakîka-i nâ-mer'î kavîmdi. Lâkin fi'l-asl Emîr Timurtaş şu rütbe sehâ-yı müfrit ashâbından idi ki, 'indinde senin cevher yek-ser ve kadr-i turâb u zer yeksân ve berâber idi. Zerre 'atâsı mehr-i 'atâyâ-yı germâdan ekser ve kasara-i sehâsı Kulzûm-i sehâsı Ma'n u Hâtem'den bihter idi. hulâsa-i kelâm;

Nazım

Teşbîh iderlerse sana himmet-i Ma'n'a

Vallâh ve bi'llâh ve tâllâh yalandır

Nesir; mazmûnu mâ-sadak-ı himmet ü sehâveti olmağla, milket-i Kâhire'nin gedâ ve emîr ve bernâ vü pîrine dergâhı melce' olup **el-insânü 'abîdü'l-ihsân**¹⁷⁵³ magzâsınca cemî'-i bây u gedâ mahkûm-ı emri olduğu Melik Nâsır'a vesîle-i ıztırâb ve halecân olup saltanatından cüdâ olacağını fehm ü idrâk itmekle ber-fehvâ-yı;

[Mısır]â'

¹⁷⁵³ İnsan ihsanın kölesidir.

‘Îlâc vâkı‘a-pîş ez-vukû‘ bâ-yed kerd¹⁷⁵⁴

Nesir; katl-i Emîr Timurtaş emrinde bî-karâr oldu. Kıssadan hisse budur ki, saltanat ve hükûmetden velev iki hâneli bir karyede zâbıta olup ber-muktezâ-yı takallüb-i rûzgâr hâkim olduğu mahalden dûr ve âhar hâkimin dergâhını penâh u melce’ ittihâz eyleyen kimesnelere lâzımdır ki, mutavattın olduğu mahallin hâkiminin halkından dûn hulk ile min-küllî’l-vücûh mütehallık ola. Hattâ ol memleketde bu vechile kendüye râhat müyesser ola. Meselâ hâkim-i memleket-i hisset ile ma‘rûf ise andan ehas olmağa sa‘y ide. Eger sehâsı var ise andan dûn sehâ ola. Ve ‘arz-ı tecemmülden, ziyâde ihtirâz gerekdir. Lâsiyyemâ, vekâyi‘-nüvîsânın reîsi ve ercmendi merhûm Na‘îmâ Efendi *Vekâyi‘-i Rûz-merre Mecmû‘ası*’nda bir garîb pend-âmîz kıssa nakl ider. Fi’l-cümle bu mahalle münâsib olmağla keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Nûr-ı dîde-i Hârûn, Me’mûn halîfeyi vüzerâdan biri hânesine da‘vet idüp;

[Mısrâ‘]

el-‘Abdü ve mâ yemlikuhu kâne li-mevlâ¹⁷⁵⁵

Nesir; fehvâsınca fevka’l-melhûz ve’l-mutasavver elbise-i şâhâne vü bisât ve evânî-i mülûkâne ile ‘arz-ı ihtişâm ider. Halîfe gelüp ku‘ûd-ı cüz’îden sonra, “sadâ‘ ve inkıbâz müstevlî oldu” deyü at ısmarlayup gitmek murâd eylemiş, bir ‘âkıl ve lebîb-i mahremi vezîre pâdişâhdan münfekk olma ‘akabince bir tezkire irsâl iderim. Beyne’l-ihfâ ve’l-izhâr alup nâzikâne irâet eyle deyü ta‘lîm ider. Vâkı‘â halîfe gidüp vezîr-i merkûm dahi ma‘an revâne olur. Sarây-ı hümayûna vardıklarında bir gulâm bir tezkire getirüp [334b] mahfî vezîre virür. Ammâ pâdişâha nâzikâne gösterir. Pâdişâh taleb eyleyüp ba‘de’l-imtinâ‘ tezkire alana eydür. “Tezkirede yazılmış ki, ziyâfet için taraf-ı pâdişâhânedan isti‘âde olunan bisât u edevâtı mahalline teslîm idelim mi, yohsa yine teşrîf-i hümayûnları vukû‘ bulur mu?” Halîfe bir sâ‘at mikdârı sükûtdan sonra, sadâ‘ım def‘ oldu. Çünkü vezîrim bu kadar masrafa girdi, yine ol tarafa varmamız münâsibdir” deyüp sarây-ı vezîre varmış. Mülûkde hasede müşâbih gayret emr-i mukarrerdir. Anlara ‘arz-ı tahammülden ihtirâz gerekdir. Fe-keyfe ki, ifrât-ı ‘atâyâ ile mecmû‘-ı halkı kendüye râm eyleye. Bu husûsda gayret-i saltanat muktezâsınca Melik Nâsır’ın kânûn-ı ‘aklı üzre cürmü yokdur. Reca‘nâ mâ-künnâ fihî¹⁷⁵⁶. Bir rûz Melik Nâsır dâmen-i fursata dest-res-i vusûl bulmağa Timurtaş’ı katl eyleyüp ser-i

¹⁷⁵⁴ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

¹⁷⁵⁵ Köle ve onun sahip oldukları efendisine aittir.

¹⁷⁵⁶ Konumuza dönelim.

maktû'un¹⁷⁵⁷ taraf-ı Ebû Sa'îd Hân'dan 'alâ tarîkı's-sefâre Mısır'a gelen Nâcî nâm kimesneye teslîm eyleyüp Yaylak-ı Evcân'a irsâl ile vesvese'den halâs oldu.

Nazım

Beru çün cihân hast küşten tebâh

Sudeş bed segâl ânki budeş penâh

Nesir: Emîr Çoban'ın siyum ferzendi Dımışk Hoca idi ki, ser-encâmı sâbıkâ zikr olunmuş idi. Anın dahi mânend-i mevâlîd-i selâse üç duhterinin ahteri var idi ki, cümleden vücûhla mümtâzı dâhil-i hibâle-i Ebû Sa'îd Hân olan Dilşâd Hâtûn'dur. Sultân Ebû Sa'îd Hân 'âzîm-i dâr-ı cinân oldukda Şeyh Hasan Büzürg'e tezvîc ve havâ-i Herat'dan her biri dahi birer Emîr-i kebîrin nâil-i serâçe-i izdivâcî olmalarıyla kâlâ-yı girân-kadr-i i'tibârları tervîc olunmuş idi. Püser-i cihârumu Emîr Çoban vak'a-i Dımışk Hoca'dan sonra Tebrîz'de katl olunan Hâkim-i Gürcistan Emîr Mahmûd idi. Bu çârpüser-i mezkûr Bağdâd Hâtûn ile bir mâderden idiler. Püser-i pencüm duhter-i Sultân Muhammed Hudâbende Dulendi Hâtûn'dan mütevellid Cellâd Hân'dır ki, keyfiyyet-i katli bundan akdem zikr olunmuş idi. Duhter-i âhar Sultân Olcaytu Satı Bey Hâtûn'dan Suyurgan nâm bir veledi ve yine mâder-i dîgerden Siyugşâh ve Yağıbastı ve Nevrûz dimekle be-nâm üç püseri dahi var idi ki, her birinin çegûne-i ahvâlî münâsebetiyle mahallinde zikr olunur.

Zikr-i Ahvâl-i Tarı Tugay Vâlî-i Horasan

Gıpu Kanuya'nın nebîresi Tarı Tugay ki, sâbıkâ işâret olunduğu üzre Sultân Muhammed Hudâbende nûr-ı dîdesi Ebû Sa'îd Hân'ı bâliğ-i sinn-i nühüm iken;

Beyit

Şahsın isti'dâdı lutf-i peykerinden bellüdür

Kimyâ-yı kâbiliyyet cevherinden bellüdür

Nesir; fehvâsınca hâkim-i Horasan itdikde şeref-yâb-ı mülâzım-ı rikâb-ı kâm-yâbı olup, lâkin reîs-i ehl-i fiten [335a] olduğun ez-Zâhir 'unvânu'l-bâtın magzâsınca Dımışk Hoca ba'zı ahvâlinden teferrûs itmekle meclis-i hânîden dûr itmiş idi. De-rîn-i hılâl ol gürg pâlân-dîde âstân-ı Emîr Çoban'a ilticâ itmekle nev'amâ nâil-i rûteb-i 'izz ü 'alâ olmuş idi. Lâkin ber-muktezâ-yı habâset Emîr Çoban'ın ber-geşte-i ahvâl olmasına 'illet-i cüz'î olmuş idi.

¹⁷⁵⁷ Nûshada "makûtun" şeklinde yazılmış.

Egerçi himâye-i Emîr Çoban ile tekrâr der-i Ebû Sa'îd Hân'a kesb-i takarrub eyledi. Lâkin Dımışk Hoca'dan fevka'l-gāye ihtirâz üzre idi. Vaktâ ki, ikbâl-i Hoca Dımışk ber-muktezâ-yı takallüb-i rûzgâr idbâra muhavvel olduğun müşâhede itdi. Bir takrîb-i dil-firîb ile mahrem-i esrâr-ı şehinşâhî olup, sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre Emîr Çoban ve Çobanyân'ın nâsıyelerinde bâ-kilk-i takdîr mektûb olan mevâd vücûd-pezîr oldu. Emvâl-i menhûbelerinden mâl-ı Kârûn'a dest-res-i vusûl ile servet ü yesâr tahsîl itmekle cümle-i ümerâ ve a'yân mûmâ-ileyhe tereddüd itmelerinden nâşî, bihâr-ı habâset dimâğ-ı hıyânet-semîrine su'ûd idüp ba'zı etvâr u evzâ'-ı nâ-hemvârı tâkat-güzâr olmamağla hükûmet-i Horasan ile der-i murâddan teb'îd olunmuş idi. Hıtta-i merkûmeye lede'l-vusûl derûn-ı mel'anet-meşhûnunda merkûz olan habâseti izhâr ve kâffe-i memâlik-i hıtta-i Horasan'ı kabza-i istîlâsına giriftâr itdikden sonra taraf-ı pâdişâhîden müstakillen hâkim-i Herat olan sâlifü'l-evsâf Melik Gıyâsüddîn'i dahi dâhil-i zîr-i hükûmeti kılmak dâ'îyesinde olduğuna Gıyâsüddîn vâkıf oldukda tecdîd-i erkâm-ı ahkâm içün ordu-yı Ebû Sa'îd Hân'a 'azîmet itmiş idi. Meştâ-yı Mâzenderan'da keyfe mâ-ittifâk Târı Tugay'a tesâdüf idüp her çend ki Melik Gıyâsüddîn'i bu 'azîmetden men' eyledi, letâyifü'l-hıyel ile dest-i mütegalibânesinden tahlîs-i dâmen itmekle ordu-yı Ebû Sa'îd Hân'a lede'l-vusûl erkâm-ı ahkâmını tecdîd itdiği peyâm-ı vâsıl-ı sem'-i Tar Tugay-ı habâset-encâm oldukda, nâire-i hased ü gazabı müşt Emil olmağla Herat'a leşker irsâl eyleyüp Melik Gıyâsüddînzâde Emîr Şemsüddîn'i ihzâr emrinde müsta'cil oldu. Lâkin Melik Şemsüddîn bir dilîr-i Kahramân-nazîr ve bir merd-i reşîd ve [A]risto-tedbîr olmağla **cevâbü'l-ahmak's-sükût**¹⁷⁵⁸ fezâsında semend-i dilîrânesine rikâb-zen-i metânet olduğu resîde-i gûş-ı Tarı Tugay-yı habâset-peymâyı oldukda bu emrin husûliçün leşker-i mûr-şumâr ile Ergun Şâh'ı me'mûr eyledi. Ba'de'l-muhârebe münhezimen 'avdet itmekle bi'z-zât kendi mecmû'-ı ecnâdıyla Herat'a 'azîmet ve 'adem-i zafer nümâyân olduğundan bir mikdâr etrâfını tahrîb ve esnâ-yı 'avdetde eskâl[ü] ahmâl Melik Gıyâsüddîn'e müsâdif [335b] olmağla nehb ve gâret itdiğini Melik Gıyâsüddîn gûş itdikde memleketine 'avdet ve bir takrîb-i dil-firîb ile dâhil-i Herat oldu. Ve pey-der-pey 'isyân-ı Tarı Tugay'ı rikâb-ı Ebû Sa'îd Hân'a i'lâm eyledi. Tarı Tugay dahi ba'zı mülâhazât-ı vâhiye zımnında 'âzim-i muhayyem-i Sultânî olduğu vâsıl-ı sem'-i Ebû Sa'îd Hânî oldukda, bulunduğu mahalde ikâmeti bâbında yarlıg-ı hâkânî irsâl itmiş idi. 'Adem-i isgâ birle pây-i 'azîmetine fûtûr gelmedi. Esnâ-yı tarîkde hâkim-i Horasan nasb olunan Daştımur'a mülâkî olup merkûm Daştımur dahi vezîr Gıyâsüddîn ile Bağdâd Hâtûn'a Tarı Tugay gibi dilgîr olmağla;

¹⁷⁵⁸ Ahmak'a verilecek cevap susmaktır.

Nazım

Ey tûbe? merhamet kün ve tâ pâyê hem¹⁷⁵⁹ biyâ

Âhar tû hem şikeste ve mâ hem şikeste îm

Nesir; ol iki telbîs kim pâdâş-ı iblis idiler. Hoca Reşîd ile Bağdâd Hâtûn mādâm ki sadr-nişîn-i mesned-i hayâtdırlar bizlere refâhiyyet nâ-müyesser ve anları katl ü i'dâm bize kâle-i hayât nâ-mutasavver olmağla **el-akdem fe'l-akdem**¹⁷⁶⁰ bunların i'dâmına teşmîr-i sâk-i ihtimâm cümlemize elzemdir” deyüp hâl-i şehinşâh ‘Ali pâdişâha âdem irsâl eylediler. ‘Ali pâdişâh dahi tarafgîri olan ümerâ ile Tarı Tugayın Sultâniyye’ye gelmesi husûsunda ittifâk eylediler. Ve beynlerinde eger Ebû Sa’îd Hân re’y-i Tarı Tugay’a muhâlefet iderse anı dahi katl ü i'dâm eylemek mādde-i fâsidesini şart eylediler. Pes bu māddeyi sûtûn-ı şurût-ı meşrûha ile te’sîsden sonra Târî Tugay Sultâniyye’ye ‘azîmet ve Daştımur intizâr-ı encâm-ı kâr ba’zı mühimmât-ı lâzıme tertîb ve tekâmîlin bahâne idüp hıttâ-i Kazvîn’de tarh-ı binâ-i ikâmet eyledi. Mukaddemâ mürtekeb olduğu envâ’-ı bida’ ü mezâliminden Ebû Sa’îd Hân Tari Tugay’a rencîde olduğundan mâ’adâ, dâhil-i meclis-i sultânî olmasını Bağdâd Hâtûn istisvâb itmekle ba’zı emâreden katl ü i'dâmını teferrûs itdiğinden ber-fehvâ-yı **el-garîku yeteşebbüsü bi-küllî hasîşu**¹⁷⁶¹ vâkıf-ı sırr-ı zamîrleri olmayan ümerâyı dahi istizhâren Daştımur ve ‘Ali pâdişâh ve ba’zı ümerâ ile olan ittifâklarını Emîr Nûreddin’e izhâr eylediler. Mûmâ-ileyh dahi ba’zı mevâ’id-i ebleh-firîb ile her birine istimâlet-i ca’liyyeden sonra kazıyyeden vezîr ile pâdişâhı âgâh eylediler. Mādde-i merkûmeden Hoca Muhammed Reşîd egerçi izhâr-ı infi’âl eylemedi, lâkin Sultân Ebû Sa’îd Hân fevka’l-gâye pür-keder ü melâl oldu. Mehre-i müverrihîn rivâyeti üzre Tari Tugay-ı mesfûr evvelâ Hoca Reşîd’den ahz-ı intikâm dâ’iyesiyle hânesi civârında mebnâ medreseye bir mikdâr ‘asker koyup kendisi çend nefer-i müsellah etbâ’ıyla gûyiyâ vezîre buluşmak içün ‘âzim-i dâr-ı vezîr olmuş idi. Sû-i kasdından habîr olmalarıyla etbâ’ı [336a] bilâ-silâh gelmek üzre tenbîh vârid olmağla, ol hâl üzre buluşup kazâyâ-yı tedbîri netîce-bahş-ı ‘akîm olmağla kâr-ı ebnâ-yı zemân üzre;

Nazım

Der-i deyr olmayıcak vuslata dâl

Çatdı bir bâba dahi halka misâl

¹⁷⁵⁹ “Hum”?

¹⁷⁶⁰ “Kıdemli olanın öne alınması”.

¹⁷⁶¹ Boğulmak üzere olan kişi herşeye tutunmaya çalışır.

Nesir; müeddâsınca tabasbusa başlayup bu fakîrin şehinşâh-ı Cem-cah hazretlerinin ruh-sûde-i rikâb-ı kâm-yâbları olmasına vesîle olmanızı recâ iderim” didi. Hoca Reşîd dahi mes’ûlüne müsâ’adeyi iltizâm ile def’-i meclis itmekle Tarı Tugay der-kemîn itdiği eşrâr ile kudûm-ı Hoca’ya muntazır oldu. Hoca Reşîd sarâyının der-i dîgerinden ‘âzim-i huzûr-ı Sultân Ebû Sa’îd olup merâsim-i âdâbı ba’de’l-icrâ tecâhülâne Tarı Tugay bendeleri huzûr-ı pâdişâhîye duhûle muntazırdır” deyü recâ eyledikde, Ebû Sa’îd Hân kemâl-i istigrâb ile “sübhânallâh. Sen ne garîb şahıssın ki, sana sû-i kasdı olan habîsi recâ idersin. Gıpta-i mekr ü ihtiyâlınden habîr değilsin gibi” didikde Hoca Reşîd, “bu kulunuz fî külli’l-ahvâl mütevekkil-i dergâh-ı Sübhânî olduğumdan kat’â kimesneye buğz u garazım yoktur” deyü cevâb virdi. Pes ân gâh Tarı Tugyan tertîb-i cezâsı bâbında sâdır olan emr-i sultânîden habîr olduğu gibi sevk-i Burakyân’dan deh nefer ehass-ı etbâ’ıyla mânend-i berk-ı hâtif güzâr ve Horasan’da olan etbâ’ına lühûk kasdıyla ılgâr eyleyüp miyâne-i sengistan ve tarîk-ı cibâlden yek şebân rûzda hudûd-ı Rey’de karâr eyledi. Taraf-ı şâhîden ta’kîbine sâlifü’l-evsâf Ağa Lü’lü nâm şahs-ı sabâ-mesîr irsâl ve me’mûr kılındığından mâ’adâ etrâf u eknâfa kayd u i’dâmını mutezammin yarlıklar irsâl olundu. Tarı Tugay bî-tâb u tuvân evdiye-i Rey’den birine nüzûl ve tedârük-i et’ime vü eşribe ümmîdiyle bir mu’temedini ol etrâfda mansûb-ı hıyâm-ı Etrâk-ı Moğol’a irsâl eyledi. Tâife-i merkûmeden Hacı Aytmas? nâm şahsın pîş-i haymesine mütelâşiyâne vâsıl oldukda evzâ’ u etvârından ma’nâ-i firârı teferrûs itmekle envâ’-ı darabât u tahvîf ile mâddeye vâkıf oldukda bilâ-tevakkuf çend nefer süvârîyi ahzına ta’yîn ve ba’de’l-ahz “fermân-ı pâdişâhî vürûduna değin müsâfirimizsiz deyü haymesinde tevkîf eyledi. Derhâl Emr-i Sultânî vârid olmağla se rûze zarfında Sultânîyye’ye îsâl eylediler. Tarı Tugay’ın rûz-ı firârında Daştımur’un dahi ahzına mübâşirler ta’yîn olunmuş idi. Tevâbi’-i Kazvîn’de Siyâmek’de şehr-i ramazân olduğundan müteheyi-i iftâr iken ahzına me’mûr mübâşir resîd olup, “edâ-i iftâr” ideyim deyü itdiği recâsına ‘adem-i iltifât birle, anı dahi Sultânîyye’ye [336b] îsâle şitâb ve işbu sâl-i tis’a ve ‘işrîn ve seb’a-mi’e ‘ıyd-ı fıtrında ikisini dahi medfûn-ı zîr-i türâb eylediler. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki;

Mısra’

Sübhâne men tahayyere fî sun’ihî sevâh¹⁷⁶²

Nesir; ‘iber tebeyyün olacak mükâfât bi’l-misildendir ki, Tari Tugay’ın ser-i maktû’u mukaddemâ âvîhte itdiği re’s-i Dımışk Hoca mahallinde âvîzân kılınmağla gûyiyâ rûh-ı hocayı bu mısra’la gûyâ eyledi.

¹⁷⁶² Sanatıyla insanları hayrete düşüren Rabbimi tesbih ederim.

[Mısr]â‘

Hem ez-ân şerbet ki dâdî hem ez-ân şerbet be-gîr

Nesir: Merkûmânın kârları netîce-pezîr oldukdan sonra bâzâr-ı istidrâclarına dâde-i revâc olanların dahi şâyân oldukları cezâları tertîbine şürû‘ ve ibtidâ olunup ez-în-cümle mâdde-i fesâdda müttefikü’l-kelime olan Emîr ‘Ali pâdişâhı dahi izâle lâzım iken hâl-i pâdişâhî bulunmağla mâder-i müşfikasına merhameten şihâb-ı ikbâlinin âsmân-ı iltifâtdan sukûtu ile iktifâ ve bu töhmet-i ‘azîme ile müttehemlerden Hoca ‘Alâüddîn dahi iltimâs-ı Hoca Reşîd ile katle bedel der-i murâddan vezâret-i hıttâ-i Horasan ile ib‘âd ve kâtil-i Dımışk Hoca mısır-ı sâbıku’z-zikrin dahi bu ‘âşûrâda egerçi gûyiyâ dahli dâhil idi, lâkin hidemât-ı sâbıkasına nazaran katli bedeli cânib-i Kirman’a nefy ü iclâ olunup bir dahi dûçâr-ı dâr-ı ikbâl olamadı. Bu mâddede medhali mâsî? olanlardan biri dahi Emîr Nîkrûd? idi ki, Emîr Rûknüddîn’in püseridir, ‘adem-i zuhûr emâresi bâ‘is-i hayât-ı çend rûzesi olup, işbu sâl evâhırında Sultâniyye’de hatfe enfihî müntakıl-ı dâr-ı mükâfât oldu.

[Mısr]â‘

În cihân mezra‘a-i dâr-ı mükâfât-est

Sâbıku’z-zikr Gıyâsüddîn Kert’in tercemesidir ki, târîh-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’den nakl olunmuştur. Mûmâ-ileyh Melik Gıyâsüddîn Muhammed bin Muhammed bin Muhammed bin Ebî Bekr Kürt’dür ki, şehir-i Herat’da olan câmi‘-i latîf ve envâr-ı mecâmi‘ ve der-i câmi‘ ittisâlinde mebnâ medrese-i Gıyâsiyye’nin bânîsidir. Ashâb-ı vezâyifi için evkâf-ı ‘azîme ta‘yîn ve emâkin-i sâireyi dahi niçe bikâ‘-ı mebrûre ile tezyîn eylemiştir. Sahâyif-i sâbıkada zikr olunduğu üzere işbu sâl evâhırında terk-i âlem-i mihen idüp mânend-i ‘anâsır Melik Şemsüddîn ve Melik Hâfız ve Melik Hüseyin ve Melik Mamir? nâm çâr ‘aded ferzend-i dil-pesendini terk itmiş idi. Cümleden ekber olan Melik Şemsüddîn veliyy-i ‘ahd-i peder bulunmağla makâmında takrîr olundu. Mevlânâ Cemâlüddîn ibn Hüsâm-ı Bağdadî ol hılâlde hıttâ-i fesîha-i Hindüstan’dan Mülk-i Herat’a gelmekle cülûs-ı Melik Şemsüddîn için bu târîh-i garrâyı diyüp gıpta-bahş-ı şu‘arâ olmuşlardır.

Târîh

Ezâet li-Şemseddîni Kurti zemâninâ

Ve ecrâ fî bihâri’l-mürâdâti fülkehu

[337a] Ve min ‘acabin târîhu mebde milkihi

Yuvâfiku kavle’n-nâsi hullide milkuhu¹⁷⁶³

Nesir: Târîh-i merkûmun eslâfda misli vukû‘ bulmadığı, ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir. Mûmâ-ileyh Melik Şemsüddîn egerçi mehâsin-i mehâmid ile ârâste ve sahâvet ü celâdetle pîrâste idi, lâkin dü mâha mürûrunda rûzgâr-ı rûzkâr nahl-i hayâtın bîhından berkende vü izâle idüp makâm-ı metrûkesine hüsn-i hadra ‘Îmâd-ı sâni olan birâderi Melik Hâfız cülûs idüp kemâl-i hilm ü sükûtdan emr-i hükûmetde çendân isti‘dâdı olmadığından mağlûb-ı tâife-i guryân olmuştur. Nitekim her birinin ahvâli inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunur. Bu mahalde müellif-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*’e ittibâ‘en zikr olunmuştur.

Vefât-ı Şeyh ‘Îsâ Sühreverdi

Kutbü’l-‘âşıkîn gavsü’l-kâmilîn el-‘ârif el-fâzıl el-edîbü’l-kâmil eş-Şeyh ‘Îsâ bin Muhammed bin Karaca bin Süleymân es-Sühreverdi es-sûfî el-vâ‘iz ‘aleyhi’r-rahmeti ve’l-gufrân ve eskenehu’llahu’r-Rahman fi hubûhati’l?-cinân cenâblarıyla kıdvetü’l-müverrihîn Mevlânâ eş-Şerîf el-Cenâbî ‘aleyhi’r-rahme tahrîri üzre ol kâmil-i mükemmel eş‘âr ve el-hân-ı nagamâtıda sâhib-i yed-i tûlâ olup bu ebyât-ı fesâhat-simât cümle-i güftârındandır.

‘Arabiyye¹⁷⁶⁴

Büşrâke yâ Sa‘de haza’l-hayyü kad bânâ

Fe hillehâ nastazille el-eyke ve’l-bânâ

Menâzilün mâ verednâ tîbe mevrîdihâ

Hattâ şerîbnâ kuuse el-mevti el-vânâ

Mitnâ garâmen ve şevkan fi’l-mesîri femen

Vafâ nesîmu el-likâ ve’l-kurbi ahyânen¹⁷⁶⁵

¹⁷⁶³ Şemseddîni Kurti zamanında ışık saçtı
İstediği denizlerde gemileri yürüttü
Prensipleri ile tarihi bile şaşırttı

İnsanların sözünü onayladı kendi eseri gibi

¹⁷⁶⁴ Şerefüddîn İsa bin Muhammed bin Karaca bin Süleyman Sühreverdi’den naklen alınmış.

¹⁷⁶⁵ Sana müjdeler olsun aradığın sokağı buldun
Ağaçların gölgesinde bırak oturalım

Nesir: İşbu sâl şuhûrunda kasîde-i hayâtları resîde-i makta' olmuşdur¹⁷⁶⁶.

VEKÂYİ' -i SENE SELÂSÎN VE SEB' A-Mİ'E¹⁷⁶⁷ MÎNE'L-HİCRE

Hafî olmaya ki, *Takvîmü't-Tevârih*'de bu sâlde vekâyi' -i 'Osmâniyye'ye dâir ihdâs-ı yeniçeriyândan mâ'adâ vak'a-i uhrâ olmayup fakîr-i pür-taksîr dahi evvelâ vak'a-i mezkûreyi tahrîr ve sâir zafer-yâb olunan vekâyi' -i zeyline tastîr eyledim.

Vaz' -ı Zümre-i Yeniçeriyân

Solakzâde merhûm dir ki, bir rûz vezîr 'Alâüddîn Paşa huzûr-ı şehinşâhiye, vefret-i leşker muktazî olduğunu 'arz u inhâ eyleyüp bu mâddenin husûl-pezîr olmasını re'yine havâle itdiklerinde, çendan ve Mevlânâ Halîl ki, sahâyif-i sâlifede mahrûse-i Burusa kâdısı nasb olunduğu işâret olunmuş idi, anınla idâre-i¹⁷⁶⁸ akdâh-ı meşveretden sonra kazâyâ-yı tedbîrleri bu vechile netîce-bahş oldu ki, evlâd-ı re'âyâdan şâb-ı bahâdırân ve [silik] celâdetden bir mikdâr zât intihâb eyleyüp andan dahi sefer-ber oldukça dirliğe mutasarrıf olup yevmiyye rub' dirhem olan bir nakdîne-i 'Osmânî vazîfe ile bin nefer piyâde 'asker tahrîr eylediler. Şol şartla ki eyyâm-ı Hızır'da dirlikleri kat' olunup herkes mukaddemâ ta'lîm itdikleri sanâyi'ini icrâ ideler. Lâkin tekâlif ü rûsûmât-ı 'örfiyyeden bi'l-küllîyye rehâ-yâfte olalar ve kendülere zâbıt olmağışün onbaşı ve yüzbaşı ve binbaşı ta'yîn olunup işbu 'askere yaya nâminı vaz' eylediler. Lâkin bu tâife gitdikçe vefret bulup esnâ-i esfârda mebd-i fesâd olmağa mübâşeret itmeleriyle hazret-i pâdişâh-ı 'âlî-vakâr bu ahvâlî "**Veşâvirhüm fi'l-emri**"¹⁷⁶⁹ kerîmesine imtisâlen erkân-ı Devlet-i 'Aliyyeleriyle müzâkere buyurdıklarında, bi'l-ittifâk devşirme husûsunu ahsen-i tedbîr olmak üzre 'arîza-i 'izz-i huzûr-ı şehinşâhî kıldılar. Ya'nî evlâd-ı küffârdan istihdâma vücûhla şâyân-ı tuvânâ bahâdırlar intihâb olunup müceddeden çeri tahrîri vefret-i [337b] ehl-i İslâm'a bâ'is bir ma'nâ olduğundan mâ'adâ der-kâr-ı fesâd olan 'asâkirin dahi zu'm-ı unûflarına sebebdir didiler. Bu husûs için etrâf u eknâfa mukdim ve işgüzâr sadâkat-kâr mübâşirler ta'yîn olunup birkaç sâl zarfında katı vâfir ebnâ-yı küffâr şeref-i İslâm ile şeref-yâb oldular. Pes bu tâifenin vezâyifi ibtidâden üçer akçe ta'yîn olunup yeniçeri tesmiye itdiler. Fî-nefsi'l-emr niçe hidemât-ı mebrûre vücûda getürüp ed'îye-i hayriyye-i mülûk-i 'izâma mazhar ve her

Ölüm şerbetini içinceye kadar ancak ulaştık

O sokağa ulaşınca kadar özlemekten aşktan öldük

O esintiler bize yaklaşmak için ara ara geliyor

¹⁷⁶⁶ Vefât-ı Şeyh 'İsâ Sühreverdî..... makta' olmuşdur (Derkenar notu).

¹⁷⁶⁷ Metinde sehven "tis'a-mi'e" olarak yazılmış.

¹⁷⁶⁸ Nûshada "idrâre" şeklinde yazılmış.

¹⁷⁶⁹ "İş hakkında onlara danış". *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

birine hizmetleri mukâbili terakkîler ihsân olunduğunu gören sâir ebnâ-yı küffâr dahi yek be-yek pey-ender-pey şeref-i İslâm'a nâil olup, yeniçerilik rütbesine vâsıl oldular. Bu takrîb ile li'llâhi'l-hamd bî-hadd ü kıyâs küffâr İslâm'a gelüp bu mâdde dahi fezâil-i Âl-i 'Osmân'dan ma'dûd bir emr olmuşdur. Yeniçeri ihdâsından sonra süvârî tahrîrinden dahi lâbûd olduğu ma'rûz-ı dergâh-ı 'adâlet-dest-gâh kılınmağla evlâd-ı Etrâk'den bir tâife dahi müsellemler nâmıyla esnâ-yı esfârda 'asâkir-i müslimîne imdâd-ı maslahatçün ihdâs olunup, bu tâifeye dahi ser-bölükân ve mîrlivâ zâbıt olmak üzere ta'yîn olundu. Bu tahrîrât temâm oldukdan sonra bir bölük evlâd-ı Etrâk dahi bu zümreye dâhil olmağa taleb-kâr olmalarıyla anlar hadâyık-ı hâssa ve Sarây-ı hümayûn-ı pâdişâhî hizmetinde bulunmak şartıyla deftere esâmîleri tahrîr olunup birer akçe 'ulûfe ile bostancı tesmiye itdiler. Lâkin hafî olmaya, bu Hakîrin kütüb-i mu'tebereden cem' ü telh[î]s ve *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Âlem* tesmiye itdiği mecmû'ada zikr olunduğu üzere bu devşirme Arnavud ve Bosnevî ve Rûm ve Bulgar ve Ermeni tâifesinden mahsûs olup, bu 'asırdan takrîben dokuz yüz doksan târîhlerine gelince gayrı tâifeden imkânı yoğidi. Ve devşirmeden ibtidâ 'abâ-yı surh ile gelen 'acemiyanı lisân-ı İslâm'ı ve Türkî ta'lîm için ağaları olan kimesneler ikişer floriye Türkistâna fûrûht iderlerdi. Ve dört beş sene mürûrundan sonra defterleriyle mahallerinden cem' idüp her bir ocağa tevzî' iderler idi. İnşâallâhu te'âlâ bu mevâddın tafsîli tabaka-i Selîm Hânî'de keşîde-i silk-i sutûr kılınur. Hafî olmaya ki, ba'zı kütüb-i tevârihde 'Alâüddîn Paşa re'yiyle 'asâkir-i 'umûma kızıl bîr ve leşker-i mahsûsaya bîr-i sefid ta'yîn oldukda pâdişâh-ı takvâ-penâh tâbe serâhu hizmetleri kutbû'l-'ârifîn Hacı Bektâş-ı Velî oğlundan kuddise sırruhu ahz-ı yed-i tevbe vü inâbet eyleyüp bîr-i sefid ta'ammüm itmeleriyle Yeniçeriyâna dahi ak bîr o zemândan 'âdet [338a] kaldı deyü tahrîr olunmuşdur. Lâkin sıhhatden dîr ve 'ârî bir rivâyetdir. Zîrâ mazhar-ı sırr-ı ezeli Hacı Bektâş-ı Velî tabaka-i sâlise meşâyihından ma'dûd olduğu *Kitâb-ı Şakâyık*'da mastûr ve mahallinde tafsîli bu mecellede dahi mezkûrdur. Necl-i necîlleri Yıldırım Hân 'asrında olan meşâyihdandır¹⁷⁷⁰.

Ferâgat-ı 'Alâüddîn Paşa ez-Vezâret

Birâder-i pâdişâh-ı kâm-bîn 'Alâüddîn Paşa esbagallahu sicâli visâleh 'aleyhi hizmetlerinin ez-kadîm meşreb-i pâkîze-terleri mâil-i 'uzlet ve nazar-ı 'âlî-güherlerinde devlet-i dünyâ mânend-i 'ankâ gayr-ı mer'î olmağla dâm-ı vezârete giriftâr olması ancak birâder-i 'âlî-şân ve vâlâ-ahterlerinin ilhâh ü ibrâmlarına binâen olduğu ânifen nakş-ı sahâyif-i beyân kılınmış idi. Derûn-ı ihlâs-meşhûnlarında merkûz olan vüfûr-ı kiyâset ü

¹⁷⁷⁰ Lâkin sıhhatden..... meşâyihdandır (Derkenar notu).

sadâkat muktezâsınca kavânîn-i devlet ve sikke ve vefret-i ‘asker husûsuna kemâ-yenbagî dâde-i intizâm olduğundan sonra, yine meslek-i inzivâyâ sülûk-ı ihtiyârların meslûb itmekle bâr-ı vezâretten [silik] bihter-est mîsdâkınca isti‘fâ eyleyüp ba‘zı müverrihîn tahrîrleri üzre [silik] sâlde sadr-nişîn-i mesned-i ‘uzlet ve makâm-ı metrûkeleriyle ferzend-i sultânî sultân-ı Skender-ârâ [silik] Gâzî Süleymân Paşa tâbe serâhu hizmetleri kesb-i rif‘at eylediler. Bu husûsda [silik] ihtilâf itmeleriyle mahallinde zikr olunur.

Zikr-i Gazavât-ı Ümerâ-i Etrâf

Bi-‘avnillâhi te‘âlâ ve [silik] himmet-i celîle-i merdân-ı Hudâvendi ile ibtidâ-yı zuhûr-ı Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-müddetden ilâ hâzihi’l-âvân rûz-be-rûz ümerâ-yı şecâ‘at-nihâdân birer gazve-i cemîle zuhûra getirüp her birinin mevkıf-ı [silik] fütûhât-ı cemîle ve gazavât-ı celîlenin ba‘zısı vâsıta-i kilik-i fesâhat [silik] ü beyân olunup ve ba‘zısı;

Mısrâ‘

Çâre hâmuşîst şa‘rîr ana târîheş güzeşt

Nesir; vefkınca ilkâ-yı mahfaza-i nisyân kılınmış idi. Lâkin bu sâl-i meymenet-istimâlde ümerâ-yı nâmdârândan ba‘zı şîr-i mîşe-zâr-ı şecâ‘at-ikdâmları ile;

Li-müellifihî

Bi-lutfi hazret-i mevlâ-yı Bâ‘is

Niçe gazavât-ı ‘âlî oldu hâdis

Nesir; ya‘nî belde-i ‘atîk mahrûse-i İznik etrâfında vâki‘ niçe kurâ vü zıyâ‘ kesîretü’l-menâfî‘i guzât-ı celâdet-mecâmi‘-i pâ-y-mâl süm-i semend-i huyûl ve lâ-yu‘add ü yuhsâ ganâyim ü üsâraya dest-res-i vusûl buldular. Bu takrîb ile feth-i kal‘a-i İznik sehlu’l-husûl rütbesine resîde olmağla inşâallâhu te‘âlâ sene-i âtiyede tafsîl-i fethi rû-yi safahât-ı pür-nikâta keşîde kılınur.

[Mısr]â‘

Dâim ide Devlet-i ‘Osmân’ı Bârî haşre dek

Pâdişâhî-i Hâfızüddîn Kert

Sene-i sâbıkada keşide-i silk-i sutûr kılındığı üzre Fahrüddîn Melik Kert ber-mûceb-i kerîme-i **küllü men ‘aleyhâ fânin**¹⁷⁷¹ terk-i berzah-ı cihân idüp makâm-ı hâliyesiyle ferzend-i ercmendi Melik Şemsüddîn kâm-rân olmuş idi. Bu sâlde mûmâ-ileyh dahi itmâm-ı enfâs-ı ma‘dûde itmekle birâderi Hâfızüddîn [338b] mesned-nişîn-i sadr-ı temkîn oldu. Sahâyif-i güzeştede sâhib-i târîh-i *Matla’ü’s-Sa‘deyn* müddet-i ‘uhde-i Şemsüddîn’i dü mâha karîb olmak üzre zikr itdiği tahrîr olunmuş idi. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’nde yek sene olmak üzre *Tahrîr-i makâl* ve *Cihânnümâ* nâm te’lifinde hod sarâhaten sene-i kâmile olduğunu zikr itmiştir. Ve’l-‘uhdetü ‘ale’r-râvî.

İntikâl-i Kudbüddin Mübârek Şâh

Vekâyi‘-i hamse ve ‘işrîn hılâlinde zikr olunduğu üzre mülûk-i Halaciyye’den Kutbüddin Mübârek Şâh Şihâbüddin Melik yerine pâdişâh-ı Hind olmuş idi. Dört sene dört ay mesned-i saltanatda pâyidâr olup havâss-ı gılmânândan Husrev Hân ki, mukaddemâ iltifât-ı bisyâr ile pâdişâh vâlî kılmış idi. Hevâ-yı saltanat dimâğ-ı mel‘anet-semîrin muhtell itmekle yevmen-fe-yevmen istiklâl tâm bulup bu sâlde şeâmet-i küfrânü’n-ni‘amı kabûl itmeğin bi’l-âhire seh rûze lezzet-i devlet-i dünyâ için binâ-i âhiretin berbâd eyleyüp hevâdârlarına zîr-i nia‘m-ı celîlesinde muğtenem ve mütena‘im olduğu Kutbüddin’i katl ü i‘dâm ve hâtem-i saltanata dest-res-i vusûl ile bir dîr-i be-nâm olup Sultân Nasruddîn ile mülakkab oldu. Mehre-i müverrihîn rivâyeti üzre Kutbüddîn dâimâ zen libâsın giyüp ümerâyı istihzâ iderdi. Nâsır dahi ‘Alâüddîn’in ferzend-i ercmendi Ferîd Hân ile Mengü Hân’ı katl eyleyüp ümerâdan Gâzî Melik intikâm için Dehli’ye varup Husrev mukâbeleye leşker ihzâr itmekle der-hîn-i mesâf Husrev Hân giriftâr ve mukaddemâ efendisine itdiği hıyânetin cezâsını görüp bâ-emr-i Melik Gâzî sad pâre kılındı. Devlet-i Halaciyye bunda âhır olup Devlet-i Tuğluk Şâhiyye zuhûr eyledi. Hafî olmaya ki, bu tahrîrât Kâtib Çelebi merhûmun mülûk-i Hind zikrinde tahrîr itdiği makâlenin hulâsasıdır. Ve illâ Devlet-i Tuğluk Şâhiyye sâl-i ‘işrîn vekâyi‘i hılâlinde tafsîlen zikr olunmuş idi. Ol mahalde Kâtib Çelebi dahi târîh-i sâl-i zuhûrları yedi yüz yirmide olmak üzre zikr itmiş iken mülûk-i Hind zikrinde bu vechile serd-i makâl itmekle nâzırîn tettebbu‘-ı Hakîre kusûr bulmamak mülâhazasıyla bu mahalde dahi zikr olunmuştur.

el-Umûru’l-Müte‘allika be-Cânib-i Îrân

¹⁷⁷¹ “Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacaktır”, *Kur’ân*, Rahman, 55/26.

Sâbıkâ hâkim-i Horasan nasb olunan Daştımur hıyâneti sebebiyle katl olundukda Emîr Şeyh ‘Ali emâret-i Horasan ile sâhib-i ‘ulüvv-i şân ve Hoca ‘Alâüddîn ibkâ-yı mansıb-ı vezâretle kâm-rân oldu. Sahâyif-i gûzeştede tafsîl olunduğu üzre ahvâl-i Çoban ve Çobanyân’ın inkılâbı ve Tarı Tugay’ın âsâr-ı tuğyânı sebebiyle hittâ-i Horasan çend sâlden berü müşrif-i harâb ve re‘âyâ ü berâyâsı perîşân [339a] ve ahvâl-i ahâlîsi diğer gûn olduğu ma‘lûm-ı hazret-i pâdişâh-ı ra‘iyyet-perver olmağla birkaç sene rûsûmât-ı ‘örfiyyeleri mu‘âf kılınmağla ke’l-evvel ol hittâ-i vesî‘a âbâdân oldu.

[Mısır]â‘

Hümâyûn-ı fâl şud bu mey ki bûdeş red? bevîrânî

Nesir; varakât-ı sâbıkada zikr olunduğu üzre pâdişâh-ı Çağatay Terem? Şîrîn Hân püser-i Emîr Çoban Emîr Hasan ile ba‘de’l-muhârebe ve’l-inhizâm işbu sâl-i selâsîn evâhırında cânib-i Mâverâünnehr’e ‘azîmet itmiş idi. Memâlik-i iklîm-i Çağatay’da envâ‘-ı fiten ve devâhî be-dîdâr olmağla emr-i hükûmetinde bî-ihtiyâr olup hittâ-i Nahşeb’e firâr ve anda ‘âzim-dâru’l-karâr makâmıyla birâderzâdesi kâmkâr oldu. Mesfûrun ahvâlî inşâallâhu te‘âlâ sâl-i isneteyn ve selâsîn ve seb‘a-mi’e vekâyi‘i hılâlinde zikr olunur.

Vefât-ı Tâcüddîn

el-Müverrih Lebîb ve ‘ârif ve fâzıl ve reşîd [kesik] ve erîb ve kâmil ve ‘akdü’l-ferîd ve münşî-i pâkîze-edâ reis-i müverrihîn ve ashâb-ı inşâ [silik] şeyhe’l-imâm el-‘allâme Tâcüddîn Muhammed bin ‘Abdülvehhâb bin el-Mutevvec bin Sâlih el-Zenberî el-ma‘rûf be-müverrih-i Mısır, Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâl muharreminde tekmîl-i nüsha-i ‘ömr itmekle, ‘âzim-i dersihâne-i ‘ukbâ oldu¹⁷⁷².

VEKÂYİ‘-i SENE İHDÂ VE SELÂSÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRE

Hafî olmaya ki, bu sâlde vekâyi‘-i Devlet-i ‘Osmâniyye’den *Takvîmü’l-Tevârîh*’de feth-i İznik’den mâ‘adâ bir [sebt?] zabt olunmamağla tevârîh-i sâireden zafer-yâb olunan ba‘zı vekâyi‘-i ‘Osmâniyye dahi [silik] olunmuşdur.

Feth-i İznik be-Dest-i Hazret-i Şâh-ı Cihân

Erbâb-ı tetebbu‘-ı âsâr-ı ahyâra gayr-ı hafîdir ki, tabaka-i ûlâda hılâl-i zikr-i vekâyi‘-i ihdâ ve seb‘a-mi’ede hıdvî-i mağfûr tâbe serâhu hizmetleri kal‘a-i İznik fethiçün ikdâm-ı tām

¹⁷⁷² Derkenar notu okunamayacak ölçüdeilik.

ve ‘asâkir-i vefîre ile hisâr-ı hisâra mübâşeret eyleyüp kemâl mertebe metânetden? nâşî kal‘aya havâle bir palanka binâ ve derûnuna Tartogan nâm merd-i şecâ‘at-güster bir mikdâr leşker ile vaz‘ ve ber-magzâ-yı **küllü emrin bi-vaktihî merhûn** fethi vakt-i merhûnuna ta‘alluk olunmağla ‘avdet buyurulduğu zikr olunmuş idi. Andan mâ‘adâ ümerâ-yı Rüstem-nijâdân vakit vakit etrâf ü eknâfında vâki‘ kurâ ve zıyâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘a gazâlar eyleyüp ekserini âvurde-i kabza-i feth ü teshîr itdikleri dahi mahal be-mahal keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. Be-tahsîs mûmâ-ileyh Târdoğan nâm merd-i şecâ‘at-ittisâm sene ihdâ ve seb‘a-mi‘eden işbu sene ihdâ ve selâsîn ve seb‘a-mi‘eye resîde olunca otuz sene mikdârı vakt ü zemân havâleden derûn-ı kal‘aya seng ü tîr endâhte [339b] itmekden hâlî olmamağla enderûndan bîrûna ve bîrûndan derûn-ı hisâra duhûl yek müteneffîs mümteni‘ ve muhâl kabîlinden bir hâl idi. Metânet-i hisârdan kat‘-ı nazar derûnunda zehâir-i mahsûrîn şu rûtbe bî-pâyân idi ki, otuz seneye bâliğ vakt ü zemânda bîrûndan enderûna dâne-i gendüm âmed-şüdüne ‘adem-i ihtiyâcları gayr-ı vâki‘ olduğu rivâyet-i mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir.

Solakzâde dir ki, Karategin ve Târdoğan kal‘alarında sâkin guzât-ı muvahhidîn derûn-ı hisârdâ mahsûr zümre-i müşrikîni sinîn-i sâlîfeden ziyâde bu sâl-i meymenet-fâl zarfında tazyîk itmeleriyle bâğ ve bostâna değil kesret-i seng ü tîrden hânelerinden taşra çıkamaz oldular. Kal‘a-i mezkûre tekfûrunun İstanbul tekfûruyla karâbeti olmağla eger bu beldeyi ‘asker-i ‘Osmâniyân zabt iderler ise;

[Mısr]â‘

Bugün bana ise yarın sanadır

Nesir; her vechile imdâdına muhtâcım” deyü irsâl-ı sefir idüp istimdâd itmekle Kostantaniyye tekfûru mel‘ûnun bu haberden cân başına sıçrayup var kuvvetin bâzûsu idbâra getirüp Yalakova’ya cemm-i gafîr cünd-i mel‘anet-semîr irsâl eyledi. Vesâyet-i câsûsân ile bu peyâm resîde-i sem‘-i hümâyûn-ı hazret-i hâkân-ı İskender-gulâm oldukda kurretü’l-‘ayn-ı cihân-bînleri Rüstem-şecâ‘at Süleymân Paşa hizmetleri bir mikdâr ‘asâkir-i zafer-şi‘âra serdâr nasb ve ta‘yîn olup, cânib-i a‘dâ-yı bed-peymâya irsâl olundu. Müşârün-ileyh sipehsâlâr-ı kaviyyü’l-iktidâr hizmetleri dahi mütevekkilen ‘ale’llâh;

Beyit

Eger be-mâ zafer-i îzedî mu‘ayyen bâşed

Konem cûyaş ‘adûv-râ revân be-sûy-i cahîm

Nesir; diyerek taraf-ı a‘dâya neşr-i per ü bâl ve keyfiyyet-i a‘dâya istikvâf için ileri ve çend nefer merdân-ı zâ-basîret ü intibâh irsâl eylediler. Küffârın Yalakova’ya gelüp kurb-i İznik’e vusûllerinden taraf-ı hazret-i serdâr-ı şecâ‘at-kirdârı habîr ü agâh itdiklerinde ma‘iyyet-i bahâdırânelerinde mevcûd leşker-i nusret-peyker ile cânib-i a‘dâya vusûle şitâb ve hengâm-ı şebek-bahş evvelinde ki fi’l-hakîka subh-ı ikbâl-i nusret ü zafer idi. Vâsıl-ı muhayyem-i a‘dâ-yı mel‘anet-meâb olduklarında ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihvâ-yı **el-harb hud‘atûn**¹⁷⁷³ kâr-güzârân şebhûnu istisvâb itmeleriyle derhâl tekbîr-gûyân günûde-i pister-i gaflet olan leşker-i küffâra sell-i seyf hücum itdiklerinde bi-‘avni’llâhi’l-‘azîzi’l-Kahhâr ân gayr-ı münkasımada ‘asker-i a‘dâ târ-mâr ve serdâr ve niçe nâmdârları bend-i esre [340a] giriftâr olmalarıyla dergâh-ı pâdişâh-ı ‘adâlet-dest-gâha irsâl ve keyfiyyet-i hâli inhâ eylediler. Pes pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve âtîfet-istînâs hizmetleri edâ-yı şükr ü sipâs Hâlık-ı cinn ü inâsdan sonra kemâl-i ‘izz ü şevket ve ikbâl ve nihâyet ‘azamet ve übbehet ü iclâl ile cânib-i belde-i İznik’e ‘azîmet buyurdular. Ümmîd-i mahsûrîn istimdâd itdikleri ‘askerden iken anların münhezim ve serdârları giriftâr olduğundan mâ‘adâ i‘lâm-ı zafer-encâm-ı hazret-i pâdişâh-ı Dârâ-gulâm dahi zâhir ü âşikâr olmağla hâh [u] nâ-hâh istîmân eyleyüp emvâl ü ‘iyâliyle tekfûr-ı merdûd cânib-i Kostantaniyye’ye revân oldu. Ba‘dehû İznik fethine Tâlibî-i sâbıku’l-âsârın bir kıt‘ada üç dört ‘aded târîh-i ta‘miye-dârıdır.

Li-münşiih

Hazret-i Sultân Orhan kim odur

Şâh-ı ‘âlem zıll-i Rabb-i müste‘ân

Düşmenin niçe kılâ‘ın darb ile

Aldı ol şâh-ı ‘adâlet-iktirân

Hısn-ı İznik kim mukaddem si sene

Kim hisâr olunmuş idi bî-gümân

Şübhe yokdur vakte merhûndur umûr

Çün mukaddem olmadı fethi ‘ayân

¹⁷⁷³ Savaş hiledir.

Şimdi feth idüp kodu nâm-ı nîgû
Merkadinde oldu şâd ‘Osmân Hân
İki gâzî geldi târîhin didi
Aldı İznik beldesin şâh-ı cihân
Feth-i bâlâ belde-i İznik hem
Bir ziyâde oldu târîhi hemân
Ülke-i İznik fethi hem dahi
İki noksandır bilürler ‘ârifân
Tâlibî Hakk’a ola hamd-ı kesîr
Mü’minîne itdi lütfun râygân
Hazret-i Orhan’a idince bu dem
Feth-i İznik’i müyesser Müste‘ân
Böyle dahi al¹⁷⁷⁴ didiler târîhini
Oldu müjde aldı şâh İznik’i hemân
Feth-i İznik’i çün itdi Hak nasîb
Ya’nî Orhan-ı şecî‘ ü ‘âdile
Çıkdı üçler didiler târîhdir
Aldı İznik ülkesin şehdâdla

Zikr-i Tavsîf-i Belde-i İznik

Ma‘lûm ola ki *Coğrafya-i Kebîr* sâhibi dir ki, belde-i İznik devlet-i Kayseriyyede bir sûr-ı meşhûr ve şehir-i ma‘mûr olup ol âvânda üç yüz on sekiz râhib-i mu‘tekadât Nasârâ’yı ol beldede tedvîn itmişlerdir. Bundan mâ‘adâ niçe ‘azîm cem‘iyyetleri dahi vâkî‘ olmuştur.

¹⁷⁷⁴ “er”?

Rûm'da isti'mâl olunan kâşî evânîler bu belde müte'addid kâr-hânelerde tasnî' olunmağla elsine-i havâss u 'âmde çîn-i İznîk'i dimekle müte'ârifdir. Hâlâ sûru müşriş-i harâbdır.

Câmi'u'l-hurûf 'abd-i [340b] Hakîr bin yüz elli dokuz târîhinde **bi-'inâyetihî te'âlâ men** istatâ'a ileyhi sebîlen? lutfuna mazhar olup 'âzim-i hacc-ı şerîf olduğumda vekâyi'-i yevmiyyeyi zabt u tahrîr itdiğim *Tuhfetü'l-Haremeyn* nâm risâlede zikr olunduğu üzre belde-i 'atîk mahrûse-i İznîk-i şehir-i nâ-şenûda mesel-i mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-'adîle yirmi üç sâ'at mikdârı mesâfe olup sâhil-i buhayrede 'an-aslin fevka'l-gâye ma'mûr ve hammâme-i hayâl devresin nısf sâ'atde idâreye ancak kâdir ve 'arz-ı hisârında çâr 'aded şahıs yân be-yân meşyde 'adem-i külfet zâhir ve buhayresinde ak balık ve sazan balığı ve yayın balığı olup ahâlîsi sayd ile derkârlardır. Hadâyık u bâgâtı vâfir olduğundan havâsında ehl-i tıbbâ'a sıklet zâhirdir. El'ân derûn-ı kal'a pâ-zede-i müteneffis olmakdan ekser-i hâlde dûr ve ahâlîsi bed hıl'at olmak üzre meşhûrdur. Sâbıkâ ma'mûr u âbâdân ve dekâkîn ve sûku firâvân olup kutbü'l-'ârifin ve gavsı'l-vâsılîn vâsıl-ı esrâr-ı füyûzât-ı kayyûmî cenâb-ı Eşrefzâde-i Rûmî kuddise sırruhu'l-'azîz hazretlerinin hedef-i icâbete makrûn sehm-i inkisârları sebebiyle âşiyân-ı bûm olmuş. Yevmen-fe-yevmen müşrif-i harâb u vîrân olmaktadır.

Zikr-i âtî âsâr-ı Orhaniyye'den mâ'adâ Ebü'l-Fütûh ve'l-Megâzî Sultân Mehemmed Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin bir câmi'-i felek-kıbâb ile bir hammâm-ı pür- âb u tâbı vardır. Siyyemâ hâlâ ocaklık olmak üzre mutasarrıf-ı belde olan mîr-i 'âlî-cenâbın cedd-i a'lâsı Pîrî Paşa merhûmun câmi'-i envâr-ı mecâmî'i ki, envâ'-ı kâşî ile müzeyyen ve minâresi hem-tâ-yı tûbâ-yı cinân olduğu müberhendir. Ol minâre-i zîbâ mânend-i Âl-i resûl sebz-i libâs-ı kâşî ile hırâmîde olup bânî-i âsâr minâre-i merkûmeyi âsâr-ı berf ve matar-ı vâbileden hıfz için iskarlat çukasından mahfaza-i müzeyyen dûhte itdirdiği kenâr 'alâ menâr-âsâ keşîde-i sutûr-ı kütüb-i tevârîh ve âsâr-ı ahbâr-ı ahyârdır ki cümleden kat'-ı nazar bâlâ-yı tâk-ı âsmân-revâkında bâ-kilk-i debîr-i ezeli fıkra-i celîle-i ravzatün min-riyâzi'l-cenne ketb ü tahrîr olunan âstâne-i 'aliyye-i eşrefiyye ki pencüm ma'bed çâr meşhûr olduğu bî-reyb u bîndir?. Üstâdu'ş-şu'arâ merhûm Nâbî-i şîrîn-edâ ol bıkâ'a-i mübâreke-i mukaddeseyi hîn-i ziyâretde;

Beyit

Girdiler seg? olasin vâhîmeden âzâde

Olsun ârâm-gehin tekye-i Eşrefzâde

Nesir; beyt-i Nâbiga-pesendini nakş-ı dîvâr-ı kudsiyân medârı itmekle, ‘abd-i Hakîr-i kesîrû’t-taksîr dahi rûhâniyyet-i hazret-i şeyhü’ş-şuyûh bâhiru’l-irşâddan istimdâd idüp kurb-ı tâk-ı felek-esâslarına;

Li-müellifihî

Her gelen sıdkıla olursa n’ola dil-dâde

‘Ayn-ı Firdevs-i berîn tekye-i Eşrefzâde

Nesir; [341a] Matla‘-ı latîfini tahrîre ve bu segâh-ı ‘âlem olan türbe-i mutahharalarında eşk-i darâ‘at isâle olunup;

Li-müellifihî

Sa‘îd İznik’e çünki dâhil oldum

Füyûzât-ı Hudâ’ya vâsıl oldum

Nesir; beyt-i dil-nişîni levh-i hâtıra tastîr olundu.

Zikr-i Âsâr-ı Şâh der-İznik

Çün belde-i İznik yâverî-i tevîk-ı Rabb-i habîb ile ehl-i İslâm’a nasîb oldu. Pâdişâh-ı Hayyir ü dâna-dil tâbe serâhu hizmetleri teşekküren hâzihi’n-ni‘amü’l-celîle derûn-ı belde-i merkûmede mebnî kiliseleri secde-gâh-ı müslimîn ve birini medrese binâ itmeleriyle câmi‘-i ‘ulûmü’l-evvelîn ve’l-âhirîn şârih-i Fusûs-ı Mevlânâ Şeyh Dâvud-ı Kayserî esbaga ‘aleyhi füyûzâtı visâlehu Rabbühü’l-Bârî hazretleri müderris ta’yîn olundu. Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Aliyye’de? ibtidâ binâ olunan medrese bu buk‘a-i celîledir. Devlet-i ‘Osmâniyye’de ibtidâ müderris nasb olunan ‘allâme-i mûmâ-ileydir. Ve Sultân Orhan-ı sâmi-mekân hazretleri mülûk-i ‘Âl-i ‘Osmân’dan [silik] ve ‘imâret binâ buyuranların evvelidir.

Merhûm Solakzâde tahrîri üzre hâric-i şehirde bir ‘imâret-i [silik] binâ itdirüp beher rûz der-vakt-i seher fukarâya tabh-ı et‘ime olunmak üzre şart itmişlerdir. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi ‘imâret-i ‘âmire hitâm-pezîr olup et‘imesini taleben li-marîzâtı’llâhi te‘âlâ ibtidâ ol sultân-ı ‘âlî-cenâb ve mu‘înü’z-zu‘afâ tabh idüp dest-i mübârekleriyle fukarâya bahş itdiler. [silik] Hak te‘âlâ ol sultân-ı ‘âlî-şânı ziyâfet-hâne-i cinânda füyûzât-ı cemâliyle mesrûr eyleye, âmîn. Yine müverrih-i mûmâ-ileyh rahimehullâhu ‘aleyh Bilecik kâdısı Kara Halîl Çendereli [İznik] kâdısı nasb olundu dimişdir. Lâkin kütüb-i mu‘tebereden naklen sahâyif-i sâlifede mevlânâ-yı

mûmâ-ileyh Bilecik kazâsından mahrûse-i Burusa'ya kâdı nasb olunduğu zikr olunmuş idi. Kavlı-i esah dahi Allahu a'lem bi's-savâb budur. Ancak belde-i İznik tarhı pesendîde-i tab'-ı hâkânî olmağla yek sene mikdârı vakt ü zemân taht-gâh-ı şâh-ı 'âlî-şân olup;

[Mısır]â'

Pâdişâh-ı kande ise bendeleri anda olur

Nesir; mısâkınca mevlânâ-yı merkûm dahi umûr-ı şer'î müddet-i merkûmede belde-i İznik'de irâ'et itmekle menşe'-i galata bu mâddedir.

Tevcîh-i Ba'zı Elviye

Güzîde-i ümerâ-i 'Osmâniyye'den Malkoç Beyzâde *Târîh*'inde bu vechile serd-i makâl ider ki, bu sâl-i meserret-iştimâlde sultân-ı merâhim-dest-gâh tayyibe'llâhu mesvâh hizmetleri belde-i İznik'i çünkü bi'l-'izzî ve'l-ikbâl taht-gâh-ı sa'âdet-iştimâl ittihâz buyurdular. kurretü'l-'ayneyn cihân-bînlerinden mihter-i şâhzâdegân-ı 'âtıfet-pîrâ Süleymân Paşa hizmetlerine livâ-i İznikmid-i cennet-tev'emi ve düyim-i şâhzâdegân-ı bülend-ahterleri Hudâvendigâr-ı ma'delet-i'tiyâd Sultân Murâd hazretlerine [341b] mahrûse-i Burusa-i sâni-i irem tevcîh olunup pâdişâh-ı Dârâ-dirâyet nâzır-ı cemî'-i vilâyet oldular. Livâ-i Burusa'ya Hudâvendigâr Sancağı tesmiyesinin sebebi bu olduğu rivâyet-i mehere-i müverrihîn ile resîde-i derece-i sıhhat ve yakîndır.

Zikr-i Bende-i Merâhim-i Pâdişâhî

Merhûm Hasan Beyzâde *Târîh*'inde dir ki, feth-i belde-i İznik'den çend rûz mürûrunda tâife-i nisâ, “şevherlerimizin kimi esnâ-i muhâsarada helâk ve kimi hılâl-ı ma'rekede maktûl oldu. Biz bir alay saçı uzun 'ukûlu nâkîsa tâife yüz [kesik] medâr-ı ma'âşımız fakat ezvâcımızdır” deyü südde-i 'aliyye-i pâdişâh-ı merâhim-destgâha ref'-i ruk'a itmeleriyle haklarında lücce-i 'âtıfet-hafret-ı hudâvendigârı mevc-engîz olup tâife-i sipâhdan ergen olanlar tezvîc ve 'akd itmeleri husûsunda müekked fermân-ı hümayûn şeref-bahş-ı sudûr oldu¹⁷⁷⁵.

Vusûl-ı Nehr-i Sacur be-Haleb

Tafsîli *Fezleke-i Kebîr*'de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre âb-ı rûy-ı büldân-ı 'Arab mahmiyye-i şehbâ-yı Halebe icrâsına sinîn-i müte'addideden berü bezl-i nakdîne-i istitâ'a vü

¹⁷⁷⁵ Zikr-i belde-i.....sudûr oldu (Derkenar notu).

miknet kılınan nehr-i Sacur işbu sâl-i meymenet-iştîmâl evâilinde belde-i merkûmeye vâsıl ve ‘âmme-i ‘âlem sîrâb olmağla cümle-i ‘atşâne âb-ı hayâta vâsıl olmuş. Hadr-âsâ? Şevk-i pür-âb u tâb hâsıl oldu.

Lâhika Hafî olmaya ki, Sacur nâm nehr-i merkûmu bin yüz yirmi iki târîhinde şî‘r ü inşâda vahîd ü fezâil ve kelimâtta ferîd cüz’iyyât ve külliyyâtta idâre-i kelâma kâdir Mâhir Efendi on beş bin üç yüz yetmiş beş zirâ‘ mesâfeden diyâr-ı ‘Ayntâb’a ki ‘Arûsü’l-Memâlik demekle zebân-zed-i hâss u ‘âmmıdır, icrâ itmeleriyle bîgâ-yı mısır-ı fasâhat mâh-ı Ken‘ân-ı ma‘ârif ü belâgat hemtâ-yı Hüseyin-i Sâbî merhûm Yûsuf Nâbî’nin çekîde-i mîzâb kilik-i ma‘ârifî olan târîh-i nâyâbidir:

Târîh

Zihî fikr-i savâb ve kasd-ı hayr ü himmet-i ‘ulyâ

Ki li’llâhi hazret-i Mâhir efendi eyledi peydâ

Sevâdı huşk-sârî ‘Ayntâb’ın killet-i mâdan

Yebûset sîne-i sükkânına itmişken istîlâ

İdüp ol şehri ihyâya rızâ-yı Hak içün himmet

Hulûs-ı tâmmile âsâr-ı hayrın eyledi ibkâ

İderdi âferîneşden berü Sacur nâmında

Verâ-yı gû kûhsârından güzer bir âb-ı cân-bahş

Muhâl idi ve lîkin kûh sedd olmağla mabeyne

Sevâd-ı şehre ol âb-ı zülâli eylemek icrâ

Ne kûh ammâ ki kûh bî-sutûn-ı kemter pür-sitârı

Ki cism-i sahtı yek ser-seng zend ü sahra-i sammâ

O kûhun zirvesinden heştde çâh eyleyüp künde?

Ben her çâhın ammâ pîst ve çâr endâze der-tûlâ

İdüp i ‘mâl-i hafr u harkda yek-dîgere peyvend

Derûn-ı sengden icrâya tahsîl eyledi mecrâ

Niçe yıllarda kat‘an halk-ı ‘âlem ‘add iderdi sa‘b

Seh mâha müddeti endekde teysîr eyledi mevlâ

Temâmen şehri sîrâb itdiğinden fazla efdâli

Sahârade besâtîn ve riyâzi eyledi irvâ

Bu âbın safvet ve şîrîn-terinden olsa câizdir

Garîk-i mevc-i şerm-i âb-ı hayât-ı ‘âfiyet-bahş

Safâsı tab‘-ı Nâbî’ye olup sârî didi târîh

Diyâr-ı ‘Ayntâb’ı cûy-ı Sacur eyledi ihyâ

Zikr-i Tuğyân-ı Etbâ‘-ı Şerîf ve Maktûlî-i Emîr-i Hâc ve Cem‘-i Kesîr ez-Huccâc

Tâfsîl-i in vak‘a-i fâci‘a *Fezleke-i Kebîr*’de mastûr olup gâye-i icmâli buki işbu sâlin mevsim-i haccında şerîf-i Mekke-i Mükerreme ‘alâ-müşerrefihâ efdalü’t-tahiyye [342a] bulunan Şerîf Remite’nin? etbâ‘ı le‘alletin mâ refe‘a livâ-i Tuğyân ve sell-i seyf-i Emîr-i Hâc bulunan şahsın üzerine hücûm ile ol buk‘a-i ebrekede cesâret-i envâ‘-ı ‘isyân eylediler. Ânifen işâret olunduğu üzre mevsim-i hacc-ı şerîf olmağla mecmû‘-ı huccâc-ı müslimîn ol makâm-ı mübârekeke hâzır bulunmuşlar idi. Emîr-i Hâc müdâfa‘alarına kıyâm itmekle ol habîsler mekân-ı mübârekeye hürmet itmeyüp nehb ü gâret-i emvâl-i müslimîn kasdıyla ne‘ûzu billâhi te‘âlâ Emîr Hacc’ı vâsıl-ı rütbe-i şehâdet ve huccâc-ı müslimînden nüfûs-ı kesîreyi itlâf u zıyâ‘a cesâret eylediler. Rûz-ı merkûm yevm-i harreden nümûne bir vak‘a-i fâci‘a olmuşdur. Sübhâne men tahayyere fî sun‘ihî sevâh. Erbâb-ı ‘ukûl u tebâyi‘a mûris-i hüzn ü keder olan vekâyi‘-i dil-sûzdan olmağla bundan ziyâde kilik-i takrîre ruhsat-ı tahrîr virilmedi.

Vefât-ı ‘Alâüddîn bin Balaban el-Fârsî

Kibâr-ı ‘ulemâ-i Hanefiyye’den a‘lemü’l-fuzalâi’l-mütebahhirîn efdalü’l-‘ulemâi’l-müteverri’in eş- şeyhe’l-imâm el-kâmil el-‘allâme ‘Alâüddîn ‘Ali bin Balaban el-Fârsî Ebü’l-Hasan el-Mısri ‘aleyhi rahmeti’l-Bârî hizmetlerine İmam Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahkîki üzre sene hamse ve seb‘în ve sitte-mi’e târîhinde revnak-ı gehvâre-i ‘izz ü cûd olup Dimyâtî’den sem‘ ve İmâm Serûcî’den tefekkuh itdiler. Mezheb ve usûlünde müteberri‘ olup âsâr-ı

‘aliyyeleri makbûl-ı fuhûl ve kümmelîndir. Şerh-i *Câmi ‘ü’l-Kebîr*’den mâ‘adâ Sahîh ibn Hibbân’i Mu‘cem-i Taberânî’yi ‘ale’l-ebvâb tertîb idüp İmâm Halâtî’nin *Telhîs*’ini dahi şerh itmişlerdir. İşbu sâl şuhûrunda şehr-i şevvâl-i mükerrerem hılâlinde Kâhire’de tetmîm-i enfâs-ı ma‘dûde eylediler¹⁷⁷⁶.

el-Umûru’l-Müte‘allika bi-Îrân

Matla ‘ü’s-Sa‘deyn müellifi dir ki, ba‘zı hussâd-ı bed-endîş hünkâr lakab Bağdâd Hâtûn’un zevc-i sâbıkı Emîr Hasan’a nihânî idâre-i mürâselâtı der-kârdır deyü niçe müftereyât-ı pür-teşvîş isnâdıyla zamîr-i şehinşâhîyi tahdîş itmeleriyle katl-i Emîr Hasan bâbında emr-i ‘âlî sâdır olmuş idi. Mâderi ‘amme-i pâdişâhî olmağla istid‘â-yı ‘afv idüp Kemah kal‘asında bir müddet mahbûs;

Mısra‘

Gâh olur ‘âşık-ı şeydâya düşer istiğnâ

Nesir; fehvâsınca çend rûz Bağdâd Hâtûn dahi nazar-ı i‘tibârdan iskâtla gamm-ı me’nûs olup mâdde-i melkayanın mahz-ı hased-i melkîden neş’et itmiş ifk ü iftirâ olduğu zâhir ü lâmi‘ olmağla yine mehr-i tâli‘-i Bağdâd burc-ı ikbâlinden tâli‘ oldu. Emîr Devletşâh hükûmet-i Rûm ile mesrûr ve esnâ-yı tarîkda tekmîl-i enfâs-ı ma‘dûde ile makbûr oldu. Müverrih-i merkûm dir ki, bu sâl şuhûrunda İhtiyârüddin nâm hisâr-ı felek-üstüvâr memerrinde Melik Hâfızüddîn dest-i gadr-i Guriyân-ı Herât’dan nûş-ı şerbet-i mesmûm ile ‘âzim-i dârü’l-karâr olup a‘yân u eşraf-i memâlik makâm-ı hâliyesine tıfl-ı endek-sâl Melik Mu‘izziddîn’i ihtiyâr itdikleri ma‘rûz-ı ‘atebe-i Ebû Sa‘îd Hânî kılındıkda hıl‘at ve rakam ırsâliyle makâmında temkîn ve müstakar kılındı. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm bu vak‘ai sene âtiyede zikr ü tastîr itmekle inşâallâhu te‘âlâ sahâyif-i âtiyede dahi tahrîr olunur.

Vefât-ı ‘Alâüddîn Paşa

Ber-kavl-i ba‘zı müverrihîn *Câmiü’t-Tevârih* sâhibi birâder-i pâdişâh-ı ma‘delet-fermâ ‘Alâüddîn Paşa bu hılâlde enfâs-ı ma‘dûdelerini tekmîl itmekle ‘âzim-i huld-i berîn olmuşdur deyü tahrîr itmeğin ber-vech-i icmâl bu mahalle tastîr olundu.

[342b] Vefât-ı İmâm Fahreddîn-i Türkmânî

¹⁷⁷⁶ Vefât-ı ‘Alâüddîn bin Balabân el-Fârsî Eylediler (Derkenar notu).

Câmi'-i 'ulûmü'l-evvelîn ve'l-âhırîn vâsıl-ı esrâr-ı füyûzât-ı Rabbü'l-'âlemîn miftâh-ı künûzü'l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık yenbû'u'l-fezâilî's-şettâ lâbisü'l-bestetil-vera' ve'z-zühd ve't-takvâ, vâkıf-ı mevâkıfu'l-'ulûm kâsıd-ı makâsıdu'l-mantık ve'l-mefhûm. el-'âlim el-fâzıl el-'âmil el-kâmil şeyh el-imâm el-'allâme el-kıdvetü'l-fehhâme mevlânâ Fahreddîn Ebû 'Ömer 'Osman bin İbrâhim bin Mustafa bin Süleymân el-Mardînî Türkmânî el-Hanefiyye 'aleyhi rahmeti'l-'alî el-vefî hizmetleri ki, niçe kütüb ü resâil-i nâfi'anın müellifi, siyyemâ şerh-i *Câmi'ü'l-Kebîr*'in musannıfıdır. Bu sâl evâhırında 'âzim-i dersihâne-i na'im-i câvidânî olmuşlardır.

Tâcü't-Terâcim sâhibi dir ki, müşârün-ileyh imâmü'l-'ulemâ olup mevlidinden diyâr-ı Mısır'a kâdim oldular. Fasîhu'l-lisân bahrü'l-cevâhir ve cevher-i bahr-ı fazl ve 'irfân-ı vâfî ve tedrise mütesaddî ve ehl-i tedlîs ve telbîsden ma'raz-ı mekârim-i ahlâk sâhibi bir vücûd-ı şerîf olup 'âlem-i dünyâyâ 'adîli bin yılda bir gelenlerden idi. Medrese-i Melik Mansûr'da tedrise meşgûl olup sinn-i 'âlîleri ihdâ ve seb'îne resîde leysetü's-sebt ve bâliğ oldukda recebü'l-müreccebin on birinci günü Kâhire'de müntakıl-ı dâr-ı âhıret oldular. Mevlid-i 'âlîleri sene sittîn ve sitte-mi'e cemâziyelevveli 'âşirine olduğu Mevlânâ es-sadr Süleymânî 'aleyhi'r-rahme *Muhtasarı*'na zıkr ü beyân itmişlerdir. Nigâşte-i sahâyif-i hüsnü'l-muhâdara kılındığı üzre vaktinde şeyhü'l-ashâb olup diyâr-ı Mısriyye'de riyâset-i Hanefiyye müntehî idiler. 'İnde'l-ba'z seksen bir yaşında vefât itmişlerdir. Dü ferzend-i ceybleri¹⁷⁷⁷ var idi ki, her biri el-veledü serrı ebihim sırrına mazhar idiler.

Biri Tâcüddîn el-'allâme eş-Şeyh Ahmed'dir ki, sene ihdâ ve semânîn ve sitte-mi'e zilhiccesinde Kâhire'de pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd olup fuhûl-ı kirâmdan tefakkuh ve ders ve fetvâ ve tasnifât ile imrâr-ı evkât itmişlerdir. Fıkıh ve usûl ve ferâyiz ve nahiv ve hey'et ve mantıkda te'lîfât-ı cemîleleri olup siyyemâ *Şerh-i Hidâye* ve *Şerh-i Câmi'u'l-Kebîr* eşbeh-i âsâr-ı 'ilmiyyelerindendir. Sinleri altmış üç sâle bâliğ olduğu sâl-i erba'a ve erba'în ve seb'a-mi'ede Kâhire'de vefât itmişlerdir.

Biri dahi 'Alâüddîn 'Alî'dir ki, sene selâse ve semânîn ve seb'a-mi'ede revnak-bahş-ı gehvâre-i şuhûd olup fıkıh u usûl ve hadîsde imâm ve kâdî-ı diyâr-ı Mısriyye idi. Hadîsden niçe âsârı vardır. Sene hamse ve hamsîn ve seb'a-mi'e muharreminde vefât itdiler. Mûmâ-ileyh 'Alâüddîn'in dahi veledeyn-i necîbeyni olup biri 'Abdülazîz el-'allâmedir ki, fakîh-i fâzıl olup emâkin-i müte'addidede meşgûl-ı ders olmuş idi. Sitte erba'îne bâliğ oldukda vâlid-i mâcidi hayâtında tâ'ûndan vefât eyledi.

¹⁷⁷⁷ "Hafîd"?

Biri dahi Cemâlüddîn ‘Abdullâh’dır ki, peder-i fazîlet-perveri müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukdan sonra kâdî-i diyâr-ı Mısriyye olup kâmilîyyede hadîsden ve Câmi‘-i ibn Tolun’da tefsîrden ders ile imrâr-ı vakt iderler idi. Fetvâ ve tasnîfât ile şöhret-şî‘âr olmuşlar idi. Sene tis‘a ve ‘aşere ve seb‘a-mi’e târîh-i velâdetleri olup sene tis‘a ve tis‘în şa‘bânında vefât itdiler. Bunların dahi Sadrüddin Muhammed nâm ferzend-i ercmendleri var idi ki, sene selâse ve erba‘în ve seb‘a-mi’e târîhinde zîb-ârâ-yı mehd-i vücûd olup sinn-i şebâbda fazîlet-i tâmmesi bâhir olmağla kâdî-i diyâr-ı Mısriyye olmuşlar idi. Ders ve iftâ ile meşgûl olup sinleri otuz üçe bâliğ oldukda ki sene sitte ve seb‘în zilka‘desidir. ‘Âzim-i sahn-ı Firdevs olmuşlardır deyü İmam Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahkîk itmişlerdir¹⁷⁷⁸.

VEKÂYİ‘-i SENE İSNÂ VE SELÂSÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE‘L- HİCRETİ‘N- NEBEVÎYYE

Hafî olmaya ki, vekâyi‘-i Devlet-i ‘Osmâniyye’den *Takvîmü’t-Tevârîh*’de bu sâlde dahi bir vak‘a tahrîr olunmamışdır. Kütüb-i sâireden zafer-yâb olunan vekâyi‘ vak‘a-i merkûme zeyline terkîm olunmuşdur.

Feth-i Taraklı Yenicesi

Solakzâde *Târîhi*’nde nüvişte-i kilik-i beyân kılındığı üzre pâdişâh-ı gazâ-i‘tiyâd tâbe serâhu hizmetleri ba‘zı kılâ‘-ı karyenin fethini murâd buyurmalarıyla nûr-ı dîde-i cihân bînleri şîr-pîşe-i megâzî Süleymân Paşa-yı Gâzî’yi serdâr-ı leşker-i İslâm nasb idüp kılâ‘-ı mezkûre fethine me’mûr eylediler. Serdâr-ı müşârün-ileyh esbagallahu zülâle visâle ‘aleyh hizmetleri dahi derhâl nitâk-himmeti tâk-ı miyân-ı sa‘ye bend idüp kifâyet mikdârı leşker-i islâm ile ‘azm-i savb-ı kılâ‘-ı a‘dâyı bed-fercâm eyledi. İbtidâ Taraklı Yenicesi üzre ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet buyurduklarında tekfûru küffâr beyninde nakd-ı hîred ile meşhûr olup ceşş-i ‘Osmâniyân’a kahramânlarda yârâ-yı mukâvemet olmadığın fikr ü mülâhaza itmekle istikbâl-i hazret-i serdâr-ı ‘âlî-vakâra mübâderet ve tav‘an teslim-i mefâtîh-i vilâyet eyledi. Tekfûru ehl ü ‘ıyâl ve mâl ü eskâliyle Kostantaniyye’ye gidüp derûnuna taraf-ı serdârîden kifâyet mikdârı müstahfızîn vaz‘ ve peyâm-ı fethi müştamil ‘arz-ı hâl cânib-i dergâh-ı bülend pâye-i pâdişâh-ı devrâna re‘f olundu.

Hafî olmaya ki, kît‘a-i sâbıkada gerek bu hisârın ve gerek zikr-i âtî Mudurnu ve Göynük kal‘alarının ‘alâ-rivâyetin fetihleri zikr olunmuşdur. Lâkin kavî-i esah¹⁷⁷⁹.

¹⁷⁷⁸ Diyâr-ı Mısır’a kâdim oldular..... tahkîk itmişlerdir (Derkenar notu).

¹⁷⁷⁹ Hafî olmaya ki..... kavî-i esah (Derkenar notu).

Zikr-i Feth-i Mudurnu-râ Bi-Şinav

Mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzre bâ-emr-i pâdişâh-ı gerdûn-iktidâr serdâr-ı ‘âlî-vakâr Yenice fethinden sonra semend-i ‘azîmetlerin Mudurnu fethine mün‘atıf olup re‘âyâ vü berâyâsı şâhzâde-i re‘fet-penâh ve ‘âtıfet-dest-gâh hizmetlerinin Yenice re‘âyâsına itdikleri mu‘âmele-i şefekat-âmîzlerine vâkıf olmağla yek-pâre ahâlîsi hizmet-i ‘âlîlerini ihtiyâr eylediler. Tekfûr vâkıf-ı kazıyye oldukda bi‘z-zarûre teslîm-i dâr u diyâr idüp ‘ıyâl ü emvâliyle cânib-i Kostantaniyye‘ye ‘azîmete karar virdi. Ma‘lûm [343a] ola ki, “hâss u âmmın galat-ı meşhûre i‘tibâren galat evlâdır olunca meşhûr” fehvâsınca Mudurlu didikleri Mudurnu *Coğrafiyâ-yı Kebîr* sâhibi tahrîri üzre kerrâtla mevleviyyet i‘tibâr olunmuş bir kazâ olup, on bir mahalle ve iki hammâm ve üç ‘aded câmi‘-i meşhûru vardır. Şehr-i nâ-şünûde mu‘âdil-i mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-mümâsilden penç merhale ve Bolu’dan yek merhale cenûba inhirâf-ı cüz’î ile garbî ezhar u eşcârdan dü kûh mürtefi‘ vâdîsine düşmüş, ‘arzan ol dereyi ihâta idüp bir mikdâr cibâl-i mezkûrenin ezyâline yapışmış tûlen yek mîl mikdârı mümteddir. Vasatından bir nehir cârîdir ki, ayağı Sabanca kurbünde nehr-i Sakarya ile muhtelit olur. Derûn-ı kasabada bir cisri olup cânibeyne andan ‘ubûr olunur. Büyûtu ahşâbdan olup sukûfu elvâh ile pûşîdedir. Hammâmlarının biri çifte ve diğeri yektâdır. Ve cevâmî‘inin biri Asîl Bey Câmi‘dir. Ve biri dahi mazhar-ı füyûzât-ı nasr-ı Mecîd Yıldırım Sultân Bâyezid’in tarh-kerde-i mi‘mâr-ı hayriyyeleri olup [silik] kasabada bir medrese-i adîle dahi binâ buyurmuşlardır.

Ve biri dahi Yemi Câmi‘ demekle meşhûrdur ki, ...Selâtîn Sultân Süleymân Hân-ı ma‘delet-âyîn binâsıdır. Ve şehrâh-ı Kostantaniyye üzre kasabadan iki mîl ba‘îd Dibek Hân’ı dirler bir hânı vardır ki, merhûm sadr-ı ‘âlî-kadr Rüstem Paşa’nın âsârındandır. Ve dâhil-i kasabada iki hân dahi vardır ve mezari‘ ü merâ‘îleri mahmiyye-i Kostantaniyye cânibindeki sahrâlarda vâki‘ olup bâgât ve hadâyıkı cânib-i şarkda kasabanın verâsında vâki‘ vâdîlere düşmüşdür. Ve bu kasabanın müte‘addid çeşmeleri olup nehri mülevves olmağla suyu bundan içerler. Ve kasaba ve nevâhî derûn-ı eşcâr u kûhistândan vâki‘ olup ekser-i ahâlîsinin san‘atı süzengerlikdir. Ve bu kasabaya müşrif iki cebel olup şehirden şark-ı şimâlde vâki‘ olan cebel-i fevkında şehre müşrif ânifen fethi zikr olunan bir kal‘ası vardır ki, üç tarafı sûr ile muhît ve taraf-ı âharı mürtefi‘ yâr olmağla ‘adem-i ihtiyâca binâen bâlâ-sûrdur. Ve derûn-ı kal‘ada büyütl ve câmi‘ olup kasabadan kal‘aya sa‘bûl-mürûr tarîk vardır ve bu kazânın Dakurçin ve Kozyakası demekle be-nâm iki nâhiyesi olup hâlâ livâ-i Bolu tevâbi‘inden ma‘dûd bir kasaba-i ma‘mûredir. Kal‘a-i Mudurnu fethinin târihi bu kıt‘adır:

Târîh

Hazret-i Sultân Orhan eyleyüp fermân çün

Kal‘ayı feth eyledi ferzend-i pâk u erşed

Tâlibî nâçâr oldum ‘âleme târîh için

Kal‘a-i pâk-i Mudurnu oldu İslâm’ın didi

[343b] Zikr-i Feth-i Göynük Ez-în

Bi-şınav îñ Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre serdâr-ı ‘âlî-vakâr cenâb-ı Süleymân-ı İskender-iktidâr bâ-emr-i pâdişâh-ı kâmkâr Mudurnu kal‘asın feth idüp li-ecli’l-muhâfaza derûnuna kifâyet mikdârı leşker-i İslâm vaz‘ından sonra bi’l-‘izze ve’l-ikbâl istinâden bi-lutfi Rabbihi’l-Müte‘âl;

Feth ü nusret der-yemîn ve baht u devlet ber-yesâr

Hisâr-ı Göynük fethine ‘atf-ı ‘inân-ı iktidâr eylediler. *Mir‘ât-ı Kâinât* tahrîri üzre Göynük re‘âyâsı şâhzâde-i şefekat-me’serin Yenice ve Mudurnu re‘âyâlarına bezl itdiği nakdîne-i re’fet ü ‘âtıfet gûş-zedleri olmağla sagîr ü kebîri zîr-i süm-i semend-i ‘âlem-pesendlerine rû-mâl ve cebîn-fersâ olup ferş-i kâlâ-yı itâ‘at tekür-i merdûd dahi Mudurnu tekfûru gibi irâet-i sûret-i mutâva‘at eyledi. Leşker-i İslâm derûn-ı hisâra dâhil ve tekfûru mâl u ‘ıyâliyle mahmiyye-i İstanbul’a vâsıl oldu. Fethin târîhidir:

Târîh

Hazret-i Sultân Orhan kim o dur

Mazhar-ı lutf-i hudâvend-i Mecîd

Niçe kal‘asın ‘adûnun feth idüp

Halka ‘ahdi oldu çün ‘ıyd-ı sa‘îd

Kurretü’l-‘aynı Süleymân nâm bu dem

Oldu serdâr eyledi feth-i cedîd

Fethinin birisi de Göynük ki anın

Sad emânla virdi tekfûr-ı a‘dâ-yı pelîd

Geldi üçler Tâlibî’ye târîhin

Didiler kim feth-i Göynük oldu ‘ıyd

Nesir: Göynük ahâlîsi hîn-i fetihde ekseriyyâ mûytâblar olmağla bu husûsdan guzât-ı İslâm memnûn olup, lâkin bu kılâ‘ ve kurâ vü zıyâ‘ seyfle feth olmadığından ganâyime ‘adem-i vusûl leşkeri bi-hasebi’l-beşeriyye mahzûn itmiş iken hazret-i serdâr-ı ‘âlî-vakâr çâpûl mukâbili ba‘zı zıyâ‘ ve kurâ-yı kesîretü’l-intifâ‘ı sultân-ı kâm-bahş-ı ‘âlî-tebârdan ba‘de’l-istîzân vücûh-ı ‘askere temlîk itmeleriyle cümlelerin ed‘iye-i bi’l-hayrlarına celb buyurdular.

Li-münşiih

Hak te‘âlâ kabrini pür-nûr ide

Cennet ve dîdâr ile mesrûr ide

el-Umûru’l-Müte‘allika be-Îrân

Sâl-i sâbıkada beyân olunduğu üzre pâdişâh-ı Çağatay Terem Şîrîn? Nahşeb’de vefât idüp birâderzâdesi Câ-nişîn olmuş idi. Mehre-i müverrihînden sâhib-i *Târîh-i Matla‘* rivâyeti üzre ahâlî-i Nahşeb terk-i âyîn-i şerî‘at ve meyl-i küfr ü ma‘siyyet üzre olup ber-fehvâ-yı “es-sohbetü müeyyidetün” mesfûr dahi anlara mutâ‘ba‘at itmekle ne‘ûzu billâhi’l-aliyyi’l-a‘lâ müceddeden kenîsât-ı bâtıla binâ ve sâbıkâ binâ kerde-i mi‘mâr-ı tabâyî’-i ehl-i âsâr olan cevâmî‘ ü mesâcidî nakş-ı suver-i esnâm ile mânend-i kilisâ eyleyüp subh u mesâ şikâr ve şatranc ve sâir mel‘abe vü mel‘anete [344a] iktifâ ile mâil-i etvâr-ı nefis ü hevâ oldu. Bu hâl üzre ancak dü sene mikdârı vakt ü zemân telvîs-i sadr-ı saltanat idüp bu sâl şuhûru hılâlinde bir rûz serîri üzre maktûl bulundu. Kâtîli ber-vech-i şiddet taharrî olunup kim olduğu ma‘lûm olmadı. Yerine Turan bin Devâ nâm birâderi pâdişâh olmuşdur ki, terceme-i ahvâlî sahâyif-i âtiyede mezkûrdur. Mülûk-i Kert Guriyye’den Melik Hâfızüddîn Kert, Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre bu sâlde katl olunup birâderi Melik Mu‘izzüddîn Hüseyin Kert hâkim-i Herat oldu.

Vefât-ı Şeyh Yâkût el-Karşî

Kibâr-ı sûfîyye-i Kâhire'den Kutbü'l-ârifîn gavsı'l-kâmilîn eş-şeyh el-fâzıl el-ârif Yâkût bin 'Abdullah el-Habeşî el-Karşî kuddise sırruhu hizmetleriyle İmâm Suyûtî rahimehullâhu tahkîkî üzre eş-Şeyh Ebi'l-Abbâs el-Mürsî'nin tilmîz-i fezâil-perverlerinden olup anlardan ahz-ı yed-i sülûk itmişlerdir. İbn Eybek Şeyh Sâlih Mübârek sâhib-i heybet ü vakâr müstecâbü'd-da' ve olup müddet-i medîde Şeyh Ebi'l-Abbâs el-Mürsî'nin hizmetini ihtiyâr ve andan istimâ' idüp du'â ve bereketi mütercem-i müşârün-ileyh ile kasd iderdi. Hulefâsından ve nâhiyesinde min-ba'dihi bunlara mümâsil zât-ı âhar zuhûr itmemiştir dimişdir. Sinleri semânîne bâliğ oldukda, cemâziyelâhırının on sekizinci gicesi İskenderiyye'de lebbeyk-zen-i da'vet-i "İrci'î" olmuşlardır¹⁷⁸⁰.

Vefât-ı İmâm Ca'birî

Şeyhü'l-kurrâ vâkıf-ı mevâkıf-ı farkın¹⁷⁸¹ keşşâf-ı müşkilât-ı Kur'ân miftâh-ı künûzu'l-hakâyık mısâh-ı rumûzü'd-dakâyık şeyhe'l-imâm el-kâmil el-fâzıl el-allâme ve'l-ârif el-kıdvetü'l-fehhâme kâmus-ı muhît-i fezâil mülteka'l-ebhur-ı mehâmid ü hasâil râvi'l-[silik] fûrû' ve'l-usûl nâşir-i erviyetü'l-ma'kûl ve'l-menkûl sâhibü't-tesânîfi'l-cemîle ve câmi'-i [ni'am-ı]? celîle Mevlânâ Şeyhü'l-kurrâ İbrâhîm bin 'Ömer Ca'birî esbaga 'aleyhi zülâle visâleh Rabbühü'l-Bârî hizmetleri bu sâlde hatm-i kırâ'at-ı Mushaf-ı 'ömr-i 'azîz itmekle 'âzim-i cilve-gâh-ı cinân olmuşlardır.

Vefât-ı Rızâüddin

Sâhibü't-tab'i's-selîm ârif-i lübb-i 'ulûm u fehîm efdalü'l-müteahhirîn kıdvetü'l-hükemâi'r-râsihîn sirâc-ı mebâhisü'l-mantıkîn netîce-i kazâyâ-yı ma'ârif kâsıd-ı makâsıd ve vâkıf-ı mevâkıf şeyhe'l-imâm Rızâüddin İbrâhîm bin Süleymân el-mantıkıyyu'l-... sıkl-ı¹⁷⁸² mîzâna Rabbühü'l-hafî el-vefî dahi bu sâlin takrîben evâsıtında terk-i sugrâ-yı 'âlem ve kıyâs-ı sâbiku'r-Rûmî müntakılîn üzre 'azm-i 'âlem-i kübrâ itmişdir.

Tâcü't-Terâcim müellifi Dimaşk'da ba'de't-tedris mâh-ı reb'ülevvelinin yirmi altıncı günü ba'de'l-cum' sinni semânîni mütecâviz olduğu hâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olup, yedi def'a ucûrât-ı hacc-ı şerîfe nâil olmuşdur deyü tahrîr ider. *Câmi'ü'l-Kübrâ* altı cildde ve manzûmeyi cildeynde şerh itmişdir. Fakîh-ı Hanefî müfessir-i mantıkî mütedeyyin ve mütevâsı' kimesne idi¹⁷⁸³.

¹⁷⁸⁰ Vefât-ı Şeyh Yâkût olmuşlardır (Derkenar notu).

¹⁷⁸¹ "Fırak"?

¹⁷⁸² "Nakl"?

¹⁷⁸³ *Tâcü't-Terâcim* kimesne idi (Derkenar notu).

Vefât-ı Melike'l-Müeyyed

Ba'zı âsâr-ı hakîrânede nev'amâ tafsîl-i ahvâlleri keşîde kılınan şu'be-i mülûk-i Eyyübiyye'den mahmiyye-i Hama'da câlis-i sadr-ı hükûmet-i saltanat olan Melik el-Müeyyed 'Îmâdüddîn İsmâ'îl ibn el-melikü'l-efdal 'Alî ki, himâmlu gung efdali ve belki ba'de'l-Me'mûn hulefâ ve mülûkûn a'lemi olduğuna te'lîfât-ı makbûlesi şuhûd-ı 'udûldur. Cümle-i te'lîfâtından biri *Takvîmü'l-Büldân* nâm nüsha-i celîledir ki, altı yüz yirmi üç şehri yirmi dokuz ekâlîm-i 'örfiyye üzre tarh u taksîm ve etvâl u 'urûzunu tebyîn eyleyüp İbn Cezle'nin? *Takvîmü'l-Ebdân*'ı tarzında cedvellü tertîb itmiştir. Yedi yüz otuz târîhi hudûdunda itmâm idüp dâhil-i taht-ı livâ-i hükmü olan memâlikde ve civârında mevcûd fuzalâ-yı fenn-i da'vet ve tertîb-i ziyâfet-i 'azîmeden sonra nüsha-i merkûmeyi ma'rûz-ı mahzar-ı fuzalâ itdikde her biri hüsn-i kabûlü müş'ir takârîz ile mûmzâ itmeleriyle her biri bi-merâtibihim el-celîle nâil 'atıyye-i behiyye oldular¹⁷⁸⁴. Fî-nefsi'l-emr fenn-i coğrafyada te'lîf olunan kütüb-i İslâmiyye'nin eşbehi olduğu ehl-i fenn 'inde bedîhîdir. Ve *Kitâbü'l-Muhtasar fî Ahbâr Efrâdi'l-Beşer* nâm te'lîf-i makbûl dahi anlarındır. 'İlm ü fazlî müsellemedîb ve vakûr u sahî bir melik-i bî-hemâl idi. Tabaka-i sâbıkada zikr olunduğu üzre sultân-ı Mısır Melik Nâsır yedi yüz on dokuz târîhinde hacc-ı şerîfden 'avdet itdikde [344b] Hamâ saltanatını müstakillen virüp hutbeyi kendi nâmına kırâ'at itdirmiş idi.

Kâtib Çelebi tahrîri üzre bu sâlde ve *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi muhtârı üzre otuz üçde terk-i kâr-ı bâr-ı saltanat-ı 'âlem-i fenâ itmekle yerine ferzend-i es'adı melik-i efdal Muhammed Sultân memâlik-i Hamâ oldu. Bu takdîrce müddet-i istiklâl-i Melik Müeyyed on üç sene olmuş olur.

[Mısır]â'

Hak te'âlâ rûhunu rahmetle mesrûr eyleye

VEKÂYİ'-i SENE SELÂSE VE SELÂSÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L- HİCRETİ'N- NEBEVÎYYE

Erbâb-ı tettebbu'un karîn-i zihn-i es'adlarıdır ki, *Takvîmü't-Tevârih*'de bu sâlde vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye'ye dâir vak'a gayr-ı mezkûrdur. 'Âşık Paşa merhûm 'ulemâ-i Orhaniyye'den ma'dûd olmağla, zımnen anı zikr itmiştir. Fakîr-i pür-taksîr ba'zı mu'teberâtı bir iki gazveye zafer-yâb olup anları vekâyi'-i sâireye takdîm idüp tahrîr itmişimdir.

¹⁷⁸⁴ Dâhil-i taht-ı livâ-i..... oldular (Derkenar notu).

Vak‘a-i Zabt-ı Cebel-i Râhib ve Kal‘a-i Eşkel ve Evsâf-ı O

Ma‘lûm ola ki, varakât-ı güzeştede zikr ü beyân olunduğu üzre, çünkü pâdişâh-ı devr ü zemân sâhib-kırân-ı Âl-i ‘Osmân sultân-ı serîr-i ser-firâzî hâkân-ı a‘del Orhan Gâzî tayyibe’llâhu serâhu ve ce‘ale’l-cenne mesvâhu hizmetleri âb u hevâ-yı belde-i İznik kâh-ı rûb-ı? zamîr-i pâdişâhâneleri olduğundan bir müddet dâr-ı hükûmet ittihâz buyurup ma‘iyyet-i hâkânîlerinde mevcûd erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye’lerine etrâf-ı büldân¹⁷⁸⁵ ‘imâret için tevzî’ ve nûr-ı dâde-i cihân-ârâları Süleymân Paşa hizmetlerini feth-i ba‘zı kılâ‘-ı küffâr-ı duzah-ı karâra nâmzed buyurdular. Esnâ-yı ilbâs-ı hıl‘at-ı serdârîde mahmiyye-i Burusa ve ekser-i etrâf u eknâfî bi-‘avnihi te‘âlâ resîde-i kabza-i iktidâr olmuşiken cebel-i Râhib ve Eşkel kal‘ası giriftâr-ı eydî-i ehl-i harb olması min-küllî’l-vücûh gayret-i şâhâneye nâ-şâyeste olan mevâddan olduğun îrâd buyurmalarıyla serdâr-ı ekrem hazretleri dahi mezkûru’l-evsâf kılâ‘ı feth ü teshîr buyurduklarından sonra kendüleri kılâ‘-ı mazbûtanın dâde-i nizâm u intizâmları olmak kasdıyla ol havâlîde meks ü ârâm ve ümerâ-yı nâmdârândan ba‘zılarının ma‘iyyetlerine kifâyet mikdârı leşker-i İslâm ta‘yîn eyleyüp Keşiş Dağı fethine irsâle ikdâm buyurdular. Mûmâ-ileyhim dahi istinâden bi-‘avnillâhi savb-ı me’mûra ‘âzim ve lede’l-vusûl ve niçe def‘a bâzâr-ı mukâtele râyic olup ‘âkıbetü’l-emr nesîm-i fevz u nusret râyet-i İslâm’ı tahrîk itmekle taraf-ı a‘dâ-yı bî-dîn bi-kahri’llâhi’l-Kahhâr münhezim oldu. Ol tarafda vâki’ İşkil karyesi ki hâlâ bir karyeden ‘ibâretdir, derûnunda mevcûd olan a‘dâ-yı dîn bângü’l-emânî resîde-i evc-i çarh-ı berîn itmeleriyle bi-lutfi’llâhi te‘âlâ [345a] anın dahi fethi suhûletle müyesser oldu.

Hafî olmaya ki, Ebû Bekr bin Behrâm Dımışkî *Coğrâfîyâ-yı Kebîr*’inde dir ki, cebel-i Râhib ki, Türkî’de Keşiş Dağı didikleridir, mahmiyye-i Burusa bu kûhun zeylinde vâki’ olmuşdur. Kullesinde gadîrler vardır ki, fasl-ı şitâda münцемid olup Burusa’ya ve mahmiyye-i İstanbul’a buz andan gelür. Kezâlik bu cebelin zirvesinde bir nehir cereyân ider ki, içinde alabalığı çıkar. Bu mâhî ekseriyyâ miyâh-ı bârîdede ve yaylaklarda cârî olan enhârda bulunur. Lâkin giriftâr-ı şebîke-i dâm olduğu gibi ekl olunmak gerekdir. Zîrâ nîm sâ‘at te’hîr olursa bayât olup letâfeti gider. Ve bu cebel-i ‘azîme garb ve şarka üç merhale mikdârı mümted olup envâ‘-ı ‘akākîr bulunur. Ve her kûşesinde miyâh-ı câriyesi firâvân ve âb u hevâsı latîf ve eşcârı câ-be-câ çemen-zârı bî-pâyândır. Ve bu cebel-i ekberin ‘acâyibâtı lâ-yuhsâ olup ez-cümle ba‘zı ehl-i ‘azâyim define olmak hayâl-i fâsidesiyle ekser-i mahallini sûrâh sûrâh itmişlerdir. Ve cümle-i ‘acâyibinden biri dahi bu cebelin a‘lâlarında bir havz dâiresi mikdârı bir sahrâ-yı vesî‘a vardır ki ana Erkândı kayâ dirler. Bir kûşesine cüz’î vaz‘-ı pâ olursa

¹⁷⁸⁵ “Belek”?

hareket idüp cânib-i âhara mürtefi' olur. Hâlî üzre terk olunsu yine hâlet evvelisine gelür ve bu cebelin kulesi fevka'l-gāye mürtefi' olduğundan dâminı sâhil-i deryâda olmak üzre hayâl olunur. Ve bu cebelin zirvesinde dâimâ selc u yah münkatı' değildir. Ba'zı râviyân-ı havâdis-i rüzgâr kadîmden olan selc derûnunda zülâl didikleri dûde bulunup serini bedenden tefkîk itdiklerinde derûnu bir katre mâ-i bârid-i latîf ile memlû olmağla şûrb olunduğun rivâyet ve dûde-i mezkûre bir hum-ı mâ-i hârre vaz' olunsu derhâl bürûdete meyl itdiğin hikâyet iderler. Ve bu cebel-i refi'in zirve-i a'lâsında olan kulle mahmiyye-i İstanbul'un mevâzı'-ı âliyesinden kenâr-ı ufukda sehâb-ı sefid gibi bi'l-mu'âyene müşâhede olunur. Ve hîn-i tulû'-ı şemsde isti'câb olunacak mertebe hâlât mer'î olduğu erbâb-ı basâire gayr-ı hafîdir. Ve bu cebel mukabilinde bir cebel-i âhar dahi vardır ki, anın zeylinden bunun dâmenine varınca çâr sâ'at mesâfedir. İkisinin miyânı Burusa ve Kite arası olup bir eslefçe cebeldir. Lâkin ahâlîsi bu cebel-i müselsel ve muttasıl olup tâ Karaman sevâdına? ve Tarsus ve Gülbeyin cibâline ittisâl bulur dirler. Pîşgâh-ı kapluca-i 'atıkda Eşkel nâm karye ki, vakıf ve zimmî karyesidir. Bu cebel üzre bir mürtefi' mevzı'da olup sâbıkâ kal'a-i metîni olmağla ânifen terkîm olduğu üzre dâhil-i kalem-rev-i memâlik-i ehl-i İslâm olmuştur.

Meks-i Sultân der-İznik

Müverrihinden [345b] *Câmi'ü't-Tevârih* câmi'i Mehemmed Bey merhûm mahrûse-i İznik'in târîh-i sâl-i fethi olan yedi yüz otuz bir târihinden sâl-i hamse ve hamsîn ve seb'a-mi'eye resîde olunca kâmil yirmi dört sene sultân-ı âlî-şân Orhan-ı ma'delet-'unvâna taht-gâh olmuştur deyü *Târîh*'inde zikr itmekle bu mahalle işâret olunmuştur.

Vefât-ı Âşık Paşa

Sâhib-i *Şakāyık* ve sâir mehere-i müverrihîn tahkîkleri üzre hıdîv-i mağfûr esbaga 'aleyhi sicâl vısâleh Rabbühü'l-Gafûr hizmetlerinin ekseriyyâ gazavâtında mevcûd olan sâhib-i kerâmât-ı 'aliyye ve makâmât-ı seniyye Şeyh Muhlis Baba'nın ferzend-i fûrûzende-ahterıdır. Ârif bi'llâh ve vâsıl ile'llâh zümre-i celîlesinden mirtâz ve âbid bir âlim ve ârif ve zâhid idi. Ahvâl-i seyr ü sülûkü mübeyyen Türkî bir manzûm kitâb-ı celîl nazm itmişlerdir ki, el'ân *Dîvân-ı Âşık Paşa* demekle müte'ârifdir. Kâtib Çelebi muhtârı üzre bu sâlde Kırşehir'inde âzim-i şehristân-ı âlem-i bekâ olmuştur. El'ân mirkad-ı merkad-ı ebrekeleri ziyâret-gâh-ı enâm olup kabr-i mübâreklerinde olunan ed'îye-i resîde-i isticâbdır.

Tecdîd-i Bâb-ı Ka'be-i Mu'azzama

Sultân-ı Mısır Melikü'n-Nâsır Ka'be-i Mükerrerme'ye fîzzadan masnû' safâiyih ile veznen otuz beş bin üç yüz bir bâb-ı 'âlî resm-i tarh itdirüp işbu sâl-i meymenet-iştîmâl mevsiminde irsâl itmiş idi. Lede'l-vusûl eşrâf-ı Mekke istikbâl idüp mukaddemâ sâhibü'l-Yemen? nasb itdiği bâb-ı kılâ' ve makâmına işbu der-i mufaẓẓaz ve müzehheb vaz' olundu. Mevlânâ el-Cenâbî rahimehullâhu tahrîri üzre bâb-ı kadîmin ferdiyyetinde "Allahümme yâ Veliyy yâ 'Ali iğfir li-Yûsuf bin Ömer bin 'Ali fîkarâtı mektûb idi"¹⁷⁸⁶.

Zuhûr-ı Devlet-i Âl-i Muzaffer der-Fâris

Kütüb-i tabakâtta zikr olunan Devlet-i Âl-i Muzaffer ki, memâlik-i Fâris'de sekiz nefer melik altmış üç sene hükûmet itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde, ibtidâ zuhûrları bu sâlde olmak üzre tahrîr ve *Fezleke-i Kebîr*'inde tafsîl-i terceme-i ahvâllerini tastîr itmiştir. *Cihânnümâ*'da nev'amâ bu kavle mugâyir terkîm itmekle bi-'ibâretihâ budur ki, zikr olunur. Emîr Muzaffer pederi Gıyâsüddîn-i Horasanî idi. Kendi reşîd ve şecî' olmağla Yezd hâkimi Atabek Yûsuf Şâh yanında durup Ergun Hân ordusundan yasavul hizmetin aldı. Ve Gazan Hân Hizan imâretini virüp yedi yüz on üçde Şebankare? vefât itdi. Oğlu Emîr Mübarüzüddin Muhammed Ebû Sa'id'e intisâb idüp Yezd hâkimi oldu. Yedi yüz otuz üçde Kirman'ı alup ba'dehû Faris'e müstevlî oldu. Yedi yüz altmışda oğulları Şâh Şücâ' ve Mahmûd gözüne mîl çekdirdiler, Celâlüddîn Şâh Şücâ' yerine geçdi. Seksen altıda vefât idüp oğlu Zeynelâbidîn vâlî oldu. Bunun nevbetinde Timur Fâris'e müstevlî olup Şâh Yahya anın tarafından Fâris vâlîsi kaldı. Ba'dehû birâderi Şâh Mansûr hurûc idüp Fâris'i mezbûrun elinden almış idi. Timur girü Şîrâz'a gelüp mezbûr cengde maktûl oldu. Ve sâir muzafferîleri cümle kırup katl-i 'âmm itmekle yedi yüz doksan beşde münkarız oldular. İntehâ. *Takvîmü't-Tevârih*'inde târîh-i sâl-i intikâlleri doksan altıda olmak üzre mastûrdur. İnşâallâhu te'âlâ bu mecellede mahal be-mahal terceme-i ahvâlleri zikr olunur.

el-Umûru'l-Müte'allika be-Îrân

Sâbıkâ [346a] ilkâ-yı hussâd-ı bed-endîş hasebiyle kal'a-i Kemah matbakında mahbûs ve resîdegî-i ümmîd-i nefha-i hayâtdan me'yûs olan Emîr Şeyh Hasan'ın mâdde-i merkûmeden tâhiru'z-zeyl olduğu mânend-i hurşîd zâhir olmağla;

Nazım

Be-hengâm-ı telhî meşevnâ ümîd

¹⁷⁸⁶ Tecdîd-i Bâb-ı Ka'be-i Mu'azzama mektûb idi (Derkenar notu).

Kezâ ber siyeh bâr-dâb-i sefid

Nesir; medlûlünce hakkında bahr-ı Kulzüm-ı eltâf-ı pâdişâhî mevc-engîz olup hükûmet-i Rûm ile dilşâd kılındı. Vefât-ı Ebû Sa'îd Hânî vukû'una dek hâkim-i ülkehâ-yı Rûm olduğu Kitâb-ı *Matla'ü's-Sa'deyn*'de nüviştendir. Hâkim-i Herat-ı sâbıku'z-zikr Melik Müizzüddîn dest-i Guryan'da zebûn ve şikeste-dil iken hüsn-i tedbîr ve ârâ-yı dil-pezîr berekâtıyla bugât-ı Guryan'ı kahr u istîsâl ve memleket-i Herat'ı [silik] ve re'âyâsını müreffehü'l-hâl eyleyüp Kâtib Çelebi tahrîri üzre kendi silsilesinden güzerân iden meseli? sebkât ve 'adl ü dâd üzre hareket itmekle, evvel be-evvel re'âyâ-yı memleket kesb-i refâhat idüp mülkü ma'mûr u âbâdân ve ba'de vefât-ı Ebû Sa'îd Hân ekser-i diyârı zabt itmekle müstakillen pâdişâh-ı kâmrân oldu.

Müverrih Semerkandî dir ki, ol vakitte kıdvetü'l-'ulemâi'l-müverrihîn Şeyh Nizâmüddîn-i Herevî şeyhülislâm-ı memleket bulunmağla icrâ-yı merâsim-i şerî'at-ı mutahharada bâ'is-i takviyet olmuş idi. Mevlânâ-yı mûmâ-ileyhin memleket-i Herat'ın mâliyyât-ı dîvâniyyesine müte'allık vaz' itdiği ba'zı kavânîn sekiz yüz altmış altı târîhine dek ber-karâr olup târîh-i mezbûrda Sultân-ı Şehîd Mîrzâ Ebû Sa'îd Gürkân ref' itdiği kezâlik *Matla'ü's-Sa'deyn*'de mezkûrdur.

Vefât-ı İmâm Hibetullah-ı Türkistânî

Kibâr-ı Hanefiyye'den meşhûr-ı âfâk mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü'l-Hallâk mülteka'l-ebhur-ı fezâil ve fevâzıl-ı kâmûs-ı muhît-i mehâmid ü hasâil künûzu'l-hakâyık-ı mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık der-bahr-ı ma'ârif-i bî-gâye mecma'ü'l-enhar-ı kemâlât-ı lâ-nihâye 'âlim el-'âmil miftâhü'l-kâmil el-'allâmete er-Rabbânî şeyh el-imâm Hibetullah bin Ahmed bin Ma'alli ibn Mahmûd Şücaüddin¹⁷⁸⁷ Türkistânî 'aleyhi'r-rahme es-Samedânî hazretleri bu sâlde 'azm-i na'îm-i câvidânî itmişlerdir. *Tâcü't-Terâcim* müellifi leyle-i 'aşere-i zilhiccede Medrese-i Zâhiriyyede vefât itdi. Ve iklim-i Türkistân'dan medîne-i Taraz'da sene ihdâ ve seb'in ve sitte-mi'ede kadem-zen-i mehd-i vücûd olmuşdur dimişdir. Celâl-i Habbâzî gibi fuhûlden tefakkuh idüp dâimü'l-iştigâl ve't-tasnîf hüsnü'l-ahlâk fakîh ve usûlî idi. *Tebisiretü'l-Esâr fî Şerhi'l-Menâr* ve *Kitâbü'l-Gurer* ve *Kitâbü'l-İrşâd* ve *Şerh-i 'Akîde-i Tahâvî* ve *Kitâbü'l-Menâl* cümle-i âsâr-ı cemîlelerindendir¹⁷⁸⁸.

Vefât-ı İmâm Nüveyrî

¹⁷⁸⁷ bin Ahmed bin Ma'alli ibn Mahmûd Şucaüddin (Derkenar notu).

¹⁷⁸⁸ *Tâcü't-Terâcim* âsâr-ı cemîlelerindendir (Derkenar notu).

el-Müverrih reîsü'l-müverrihîn kıdvetü'l-fuzalâi'r-râsihîn ebü'l-ma'ârif ve'l-fezâil câmi'ül'-mehâmid ve'l-hasâil şeyh el-imâm el-edîb el-Lâmi' ve'l-'âlim el-kâmil el-lebîb el-evza'î mazhar-ı esrâr-ı füyûzât-ı Rabbü'l-ehadü'l-Bârî Şihâbüddîn Ahmed Nüveyrî 'aleyhi'r-rahme dahi bu sâlde enfâs-ı ma'dûdelerini tekmîl itmiştir. Mevlânâ-yı müşârün-ileyhin cümle-i te'lifâtından *Nihâyetü'l-ereb* ismiyle müsemmâ mücelledât-ı kesîreyi hâvî târîh-i vâlâları nihâyet-i edeb ü kemâlât ve ma'âriflerine edell-i delîldir. Kitâb-ı merkûm bir bahr-ı muhîti bî-sâhil ü ka'r u pâyan olup, ibtidâ âferîneşden Nîş'den bu sâle resîde olunca her vak'anın [346b] tafsîli ve her beldenin müstemil olduğu malzemenin envâ'ı ve her lafzın envâ'-ı lügatı mezkûrdur. Hulâsa-i kelâm fenn-i târîhden mâ'adâ zımnem ve tasrîhen fûnûn-ı kesîre mûnderic bir defîne-i nâyâbdır.

Fakîr-i pür-taksîr cild-i evvelinden felekiyyâta dâir şey'-i kesîr terceme itmiş idim. Hâlâ Ayasofya-i Kebîr'de mebnî kütübhanê-i hakânîde mevcûddur. Lâkin nüsha-i merkûmenin tamâmı el-yevm bulunmak mutasavver değildir. Ve tamâmı otuz cild olmak üzere meşhûrdur.

Zikr-i Vefât-ı İbn Cemâ'a

Edîb fâzıl ve erîb-i kâmil kıdvetü'l-'ulemâi'r-râsihîn 'umdetü'l-fuzalâi'l-müteverri'in yenbû'u fezâili şettâ lâbisü'l-bestetü'z-zühd ve'l-vera' ve't-takvâ eş-şeyh el-imâm Bedrüddîn Muhammed bin Cemâ'a 'aleyhi'r-rahme ve'l-gufrân hizmetleri dahi Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzere bu sâlde mûntakıl-ı 'âlem-i bekâ olmuşdur.

VEKÂYİ'-i SENE ERBA'A VE SELÂSÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRE

Karîn-i zihn-i ehl-i tettebbu'-ı ahbâr-ı ahyâr dir ki, *Takvîmü't-Tevârîh*'de bu sâlde feth-i Gemlik'den gayrı vekâyi'-i 'Osmâniyye'ye dâir bir vak'a yokdur. Sinîn-i sâirede de'b-i Hakîr olduğu üzere kütü-i müverrihînden zafer-yâb olunan vekâyi' zeyline tahrîr olundu.

Zikr-i Feth-i Gemlik

Bi-şînav in Solakzâde Hemdemî merhûm tahrîri üzere pâdişâh-ı Dârâ-sipâh ve şehinşâh-ı müeyyed min-'indi'llâh.

Li-münşiihî

Mâlik-i taht-ı Anuşîrvân ve Cem

Hazret-i Orhan-ı İskender-i 'âlem

Nesir: Tâbe serâhu ve ca‘ale’l-cennete mesvâhu hizmetleri âbâ vü ecdâdlarından mevrûs şecâ‘at-i Rüstemâne muktezâsınca ve “câhidü’l-küffâr” kerîmesine imtisâlen i‘lâ-yı kelimetullahi ‘ulyâ kasdıyla feth ü teshîr-i büldân-ı a‘dâ-yı bed-tebâr için keşânîde-i a‘lâm-ı nusret-encâm olup fezâ-yı zümür-rüd-sîmâ-yı belde-i İznik’de darb-ı evtâd-ı kıyâm kılınan hıyâm-ı gerdûn-ı nizâmı makâm idindiler. Etrâf-ı eknâf-ı kasabât u kılâ‘da sefer-ber olan leşker-i müslimîn evvel be-evvel gelüp müctemi‘ oldular. Pes yeniçeriyân-ı dergâh-ı ‘âlî ve neferât-ı müselleme ve sâir cüyûş-ı nusret-‘alem ile sahrâ-yı merkûmeden ref‘-i tınâb-ı ikâmet ve kal‘a-i Gemlik üzerine ‘azîmet buyurup, lede’l-vusûl cevânib-i erba‘asından hisâr u tazyîka meşgûl oldular. *Mir‘ât-ı Kâinât*’da nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre murâd-ı pâdişâhaneleri feth-i Gemlik olduğun sâhib-kırân-ı selâtîn hizmetleri erkân-ı devlet-i ebed-müddet-i ‘aliyyelerine tebyîn buyurdıklarında ümerâ-yı nâmdârân tarh-ı encümen-i meşveret idüp, “Gemlik bir kal‘a-i sagîre olmağla pâdişâh-ı ‘âlî-câh hizmetlerinin bi’z-zât ihtiyâr-ı meşâk buyurmalarına [347a] hâcet yoktur. Kifâyet mikdârı leşker ile ümerâdan biri serdâr nasb olursa bi-‘avnihi te‘âlâ feth ü teshîri me’mûldür” deyü ‘ukalâ ittifâk itmeleriyle beş yüz nefer leşker-i neberd-âzmâya zümre-i ümerâdan bir merd-i bahâdır serdâr nasb u ta‘yîn olunup, bir eyman-ı evkâtda savb-ı me’mûrelerine sene-i sâbıkada irsâl olunmuşlar idi. Kal‘a-i merkûme egerçi sagîr-ü’l-cism idi, lâkin sâhil-i nehirde olduğundan mâ‘adâ cidârânı ‘arîz ve müstahkem ve derûnu leşker-i ceng-âver-i küffâr ile mâlâmâl olup serdâr-ı merkûm egerçi ma‘iyyetinde mevcûd ehl-i îmân ile sarf-ı makdûrda [silik]-i nâ-mer‘î koymamışdı. Ancak **el-lisân kalîlü’l-cirm ve kesîr-ü’l-cürm**¹⁷⁸⁹ müfâdına mazhar olan el-sine-i [enâmda]? encümen-i? meşveretde tazîf-i taraf-ı düşmen bâbında sâdır olan kelâm-ı hatâ-âmîz ki, [ânifen işâret] bulunduğu üzre Gemlik gibi bir kal‘a-i sagîreye birkaç yüz nefer neberd-âzmâ ile irsâli kâfi olup hazret-i pâdişâh-ı gerdûn-vakâr irtikâb-ı meşâk buyurmalarına [tahamül] sühanından ‘ibâretidir. Pes hikmet-i ilâhî mâverâ-yı burka‘-ı hafâdan bu vechile zuhûr eylediler. Çünkü irsâl olunan Seriyeye-i İslâm bir sene kâmil ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı **el-harbu hud‘atun**¹⁷⁹⁰ envâ‘-ı hiyel-i hayriyyeyi icrâ ve esnâf-ı kuvvet-i bâzû-yi ikdâm u iktidârı sarf idüp [silik] bir vechile zafer bulmadılar. Etrâf u eknâfda vâki‘ mezâri‘inde hâsıl olan mahsûlu zabt ve vâki‘ hâli dergâh-ı ‘adâlet-dest-gâha ‘arz u inhâ eylediler. Çünkü;

Li-müellifihî

Cihâna itdi eser feyz-hu şodem Nevrûz

¹⁷⁸⁹ “Dilin kendisi küçük, belası büyüktür”.

¹⁷⁹⁰ “Savaş hiledir”.

Ki ‘âlem eyledi ser-tâ-ser ‘âlem-i Nevruz

Nesir; pâdişâh-ı gayûr bi-‘inâyetihi’l-Melikü’l-Gafûr ma‘iyyet-i husrevânelerinde mevcûd leşker-i zafer-nümûd ile savb-ı merâma ‘azîmet ve lede’l-vusûl şiddet-i ikdâm ile hasâr-ı hisâra mübâderet buyurdular. Yek mâh kâmil şebân-rûz pey-der-pey derûn-ı kal‘aya seng ü sihâm endâhte olunup, bi’l-âhire zümre-i [muhâsırîhi] bâlâ-yı burûca rezk-i ra‘yetü’l-emânı itmeleriyle bi-nasrihî te‘âlâ kal‘a-i merkûme dahi bu takrîb ile dâhil-i pâdişâh-ı İskender-i ‘tibâr ve derûnunda mevcûd kefare-i duzah-karâr harâc-güzârlığı ihtiyâr itmekle tahrîb-i vilâyet ve tanzîm-i memleketden sonra şevket ü ikbâl ile taht-gâh-ı şâhâne ittihâz buyurdıkları dârü’l-ma‘delelerine ric‘at buyurdular.

Hafî olmaya ki, *Coğrâfyâ-yı Kebîr*’de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre hâlâ Gemlik kendüye mensûb körfezin nihâyetinde bir kasabadır ki, latîf âsârı meşhûrdur. Ve mezkûr körfezin hudûdu bu vechiledir ki, Bozburun’dan ki anda bir [347b] bir hân ile bir mescid vardır, bâd-ı mahsûs ile âmed-şûd olunur. Bu halîc şarka doğru girmiştir. Sevâhili Emrudlu ve Fıstıklı ve Mudanya mukâbili Kumla’ya uğrayup Gemlik’de nihâyet bulur. Andan yine şarka mün‘atîf olup Kurşunlu ve Altuntaş ve Mudanya ve Tirilye ki, Bozburun mukabilindedir, mûntehî olur. Cenûb-ı sevâhil-i garbdan cenûba meyl ile mûmted olmağla fem-i halîc katı vâsi‘dir.

el-Umûru’l-Müte‘allika be-Îrân

Hâkim-i Fâris olan Mahmûd Şâh İncû kesret-i mâl u sâ mân sebebiyle Kârûn-ı vakt olup fi’l-cümle şecâ‘atden dahi behresi olmağla, el-lisân sagîrû’l-cism ve kebîrû’l-cürm¹⁷⁹¹ fehvâsına ‘adem-i i‘tibârından huzûr-ı pâdişâhîde her bâr vaz‘-ı gûstâhâneye mütecâsir olmağla, bu güne evzâ‘-ı bâridesinden tab‘-ı selîm-i sultânî müteneffir olup, işbu sâl evâilinde mezbûrun ‘azliyle Emîr Musâfir ânâk? hâkim-i hıttâ-i Fâris nasb olundu. Harâret-i ‘azl ile hayşûm-ı istikbârı müstekbir olmağla Emîr Musâfir’e düşmen olanlardan Emîr Elsen Kutluğ ve Emîr Sultân Şâh bin Nîkrûd ve Emîr Muhammed Bey ve Emîr Muhammed Pilten ve Emîr Mes‘ûd bin Mahmûd Şâh ile teşyîd-i hibâl-ı mevâsîk ve ittikâ¹⁷⁹² ve Emîr Musâfir’i katl kasdıyla hânesine hücûm eylediler. Mûmâ-ileyh dahi havl-i cân ile;

[Mısır]â‘

Gedâlar dır ki sultâna elbet ilticâ eyler

¹⁷⁹¹ “Dilin kendisi küçük, belası büyüktür”.

¹⁷⁹² “İtkân”?

Nesir; mısâkınca dergâh-ı pâdişâhî mültecâ ve ümerâ-yı gadr-encâm dahi musallahan sarây-ı sultânîye vârid olup, Emîr Musâfır'ı katl u i'dâm matlubumuzdur, deyüp? hurûc 'ale's-sultân vâdisine vaz'-ı akdâm itmişler iken, Çobanzâde Emîr Subürgân ve Hoca Lü'lü bir mikdâr 'asker-i şecâ'at-meâsir ile resîde olup mecmû'unu giriftâr-ı züll-i aglâl eylediler. Katlleri bâbında tenbîh-i sultânî vârid olmuş iken, Vezîr Hoca Gıyâsüddîn katlleri bedeli habs ü nefylerin recâ itmekle Emîr Mahmûd Horasan kal'asına ve Sultân Şâh bin Nîkrûd hıttâ-i Kirman'da vâki' kal'a-i Sircan'a ve Muhammed Pilten Kal'a-i yemm-i Kirman'a ve Emîr Muhammed kal'a-i Netenze? ve Mahmûd Şâh İncû'yu kal'a-i Tabrik-i Isfahan'a ve Mahmûd Şâhzâde Emîr Mahmûd cânib-i Rûm'da Şeyh Emîr Hasan habsine irsâl ile te'dîb olunup, içlerinden Mahmûd Şâh karîn-i 'afv-ı pâdişâhî ve Emîr Mesûd dahi Şeyh Emîr Hasan'a nâib olup sâiri vefât-ı Ebû Sa'îd Hân'a dek mescûn kaldılar.

Vefât-ı İbn Seyyidünnâs

Huffâz-ı Kirâm'dan keşşâfû'l-Kur'ân sâhibu'l-fezâil ve'l-'irfân kıdvetü'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn 'umdetü'l-fuzalâi'l-müteverri'in şeyh el-imâm el-âlim el-fâzıl el-kâmil câmi'u'l-ahlâkı'l-mehâmid ve'l-hasâil el-hâfız el-edîb el-bâri' vâkıf-ı esrâr-ı Buhârî ve Müslim ve câmi'ü'l-'allâmeti'l-vâhid fî 'asrihî ve'l-fehhâmetü'l-ferîd fî deyrihî Mevlânâ Fethüddîn Ebü'l Feth Muhammed bin Muharrer¹⁷⁹³. İbn Seyyidünnâs esbaga 'aleyhi sicâl rahmete Rabbü'l-cinni ve'l-ins [348a] hizmetleri bu sâlde tekmîl-i kırâ'at-ı enfâs-ı ma'dûde itmekle 'âzim-i mahfil-i cennetü'l-firdevs olmuştur.

Mütercim-i müşârün-ileyh rahimehullâhi 'aleyh hizmetleri Endülüsiyyü'l-asl olup Ya'mer nâm mahalde tevellüd itmişlerdir. İmâm Suyûtî rahimehullâhi tahrîrleri üzre sene ihdâ ve seb'in ve sitte-mi'e zi'l-ka'desi târih-i velâdetleridir. İşbu sâl şuhûrunda şa'bân-ı şerîfde Mısır-ı zâtu'l-ehrâmda müntakıl-ı dârü's-selâm olmuşlardır. Âhâd-ı erkânü'l-fuhûl İbn Dakîku'l-'İyd 'aleyhi rahmetihi'l-mecîd hizmetlerine ve niçe fuhûl-ı kirâma mülâzemetden münfekk olmayub 'ulemâ-i ümmetü enbiyâ-i Benî İsrâîl¹⁷⁹⁴ sırrına mazhar olmuşlardır. Ahad-ı a'lâmu'l-huffâz edîb-i kâmil ve şâ'ir-i belîğ ve müterettil idiler. Zâhiriyyede ders-i hadîse müdâvim ve meclislerine talebe-i kesîre mülâzım olurlar idi. Cümle-i te'lîfâtlarından *Siyer-i Nebevî* ile *Şerh-i Sahâyih-i Termîdi*? kemâl ü fazllarına şâhidîn-i 'âdilîndir¹⁷⁹⁵.

Seyl-i 'Azîm der-Medîne-i Münevvere

¹⁷⁹³ el-hâfız Muhammed bin Muharrer (Derkenar notu).

¹⁷⁹⁴ "Ümmetimin âlimleri Benî İsrâîl'in peygamberleri gibidir".

¹⁷⁹⁵ Mütercim-i müşârün-ileyh şâhidîn-i 'âdilîndir (Derkenar notu).

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, bu sâlde Medîne-i Münevvere ‘alâ münevverehâ efdalü’t-tahâyâda bi-emri’llâhi te‘âlâ nüzü’l-ı şiddet-i emtârdan seyl-i ‘azîm zuhûr idüp etrâf-ı beldeyi ihâta itmişdir. Ve bu seylin bu mertebe kesret üzre vukû‘u gayr-ı mesmû‘ olduğu ittifâk-ı sikât-ı müverrihîn ile sübût-yâftedir. Ma‘lûm ola ki, *Coğrâfyâ-yı Kebîr* sâhibi tahrîri üzre Medîne-i Münevvere’nin dört vâdîsi olup biri vâdî-i Kanât ve biri vâdî-i Buthan ve biri vâdî-i ‘Akîk-i Ekber ve biri Vâdî-i ‘Atîk-i Asgar ve süyûl-ı emtâr vaktinde bu vâdîlerin miyâhı [silik] Selîm’den gelür sonra Vâdî-i Elgâb’e geçer. Ba‘dehû vâdî-i Edma gelüp müteferrik olur. Ve iki [silik] olur ki, birine bi’r-i Rûme ve birine bi’r-i ‘Urve dirler. Medîne-i Münevvere’nin sûr-ı ‘âlîsini [silik] altmış sekiz târîhinde ‘Adüdevle binâ itdiği *Takvîmü’t-Tevârih*’de keşîde-i silk-i sutûrdur.

Maktûlî-i Tûrân Şâh

Otuz iki vekâyi‘i hılâlinde Tûrân bin Devâ Nahşeb’de pâdişâh olduğu zikr olunmuşdu. Bî-şu‘ûr-ı mecnûn-ı sırf olmağla kendünden sonra saltanata şâyân kimesne kalmamak zu‘muyla çend nefer birâderlerin katl eyleyüp buna mümâsil ef‘âl-i ‘acîbesi bî-nihâye olduğundan, işbu sâl evâhırında ümerâ-yı devleti katl itmişlerdir. Bunun dahi müddet-i hükûmeti ancak dü sâl mikdârı vakt ü zemân olmuşdur. Sâhib-i Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* dir ki, Tûrân’ın bu makûle etvâr-ı ‘acîbesinden nâşî tâife-i Moğoliyân zemân-ı hükûmetin mebd-i târîh ittihâz ve dünyâ o zemân mı ma‘mûr u âbâdân idi, misillü darbu’l-mesel olmak üzre îrâd iderler idi. İntehâ.

Sübhâne men lâ-yezâle mülken ve küllü şey’in ‘ammâ ‘idâh zâil ve kân?. Cülûs-ı İskender-ezbâd u siyyân Erbâb-ı tabakâtın mülûk-ı Cîlân ve Rûyân’dan Gâvpâre ‘unvânıyla zikr itdikleri devlet ki, şu‘beteyn olup biri Dabuyah ve diğeri Badusban ile mülakkabdır. Şu‘be-i sâniye mülûkünden Tâcü’d-devle Ziyâd ki, Nasîrü’d-devle şehriyâr-ı seyf-i gadr ile maktûl oldukda sene hamse ve ‘işrîn ve seb‘a-mî’ede pâdişâh-ı Rüstem-dâr olmuş idi. Dokuz sene hükûmetden sonra bu sâl zarfında nahb-ı kazâ itmekle oğlu Celâlüddîn İskender Sâ‘id mesned-i cedd ü peder olduğu merhûm Müneccimbaşı Ahmed Efendi’nin *Târîh*’inde mezkûr ve bu silsileye dâir ba‘zı vekâyi‘ mahallinde mastûrdur¹⁷⁹⁶.

VEKÂYİ‘-i SENE HAMSE VE SELÂSÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRE

Ma‘lûm ola ki, bu sâlde vâki‘ olan fütûhâtta müverrihîn ihtilâf itmekle ber-de‘b-i Hakîr Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı cümleye takdîm olundu.

¹⁷⁹⁶ Cülûs-ı İskender.....mastûrdur (Derkenar notu).

Feth-i Balıkesre ez-men Bi-şınav în

Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre pâdişâh-ı İskender-sipâh ve şehinşâh-ı muvaffak min-‘indî’llâhi hizmetlerinin hemvâre fikr-i endîşe-i hümayûn-ı şâhâneleri **câhidü’l-küffâra** emr-i kerîmesine imtisâlen i‘lâ-yı kelimetullâh-i ‘ulyâ olmağla işbu sâl-i meymenet-felek;

[Mısr]â‘

Sâl-i nîgû zi-bahâriş peydâ

Nesir; mısdâkına mâ-sadak-ı evvel-bahârındaki fi‘l-hakîka mevsim-i sefer-i zafer-eserdir. Feth ü teshîr-i kılâ‘-ı a‘dâ-yı dîn-i mübîn kasdıyla fezâ-yı belde-i İznîk’e nasb-ı sürâdikât-ı hâkânî ve rekz-i tûğ-ı nusret-fürûğ-ı sultânî buyurup sefer-i hümayûna me‘mûr leşker-i ehl-i îmân müctemi‘ olunca çend rûz ol fezâ-yı zümmürrüd-sîmâda ikâmet ve etrâf u eknâfdan sefer-ber olan çend ebrâr cem‘ ü ihtîşâdından sonra sûy-i maksûda ‘azîmet olundu. Lede’l-vusûl bâ-sulh u emân dâhil-i kalem-rev-i pâdişâh-ı kâmrân oldu. Bu fethin rivâyet-i âharı üzre tafsîli inşâallâhu te‘âlâ ‘an-karîb zikr ü beyân olunur.

Zikr-i Feth-i Karasi ve Bergama

Yine Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre Balıkesre zabt u teshîrinden sonra Karasi vilâyeti hâkimi ve Bergama ahâlîsi vilâyetlerin kezâlık bâ-sulh u emân pâdişâh-ı kâmrân hizmetlerine teslîm eyleyüp mazhar-ı ‘âtıfet ü ihsân oldular. Hafî olmaya ki, *Coğrâfiyâ-yı Kebîr* sâhibi tahrîri üzre Balıkesre pây-i taht-ı vilâyet olup mahmiyye-i Burusa’dan dört merhale cenûba vâki‘dir. Salı gün bâzârı durup nevâhî-i bâkıyye-i cenûbunda vâki‘dir ki, Bergama kurbündedir. Sultân Orhan yedi yüz otuz yedi târîhinde [silik] sulh ile almışdır. Mihaliç’den iki merhale bir kûh zeylinde vâki‘ olmuşdur. Zağnun Paşa lüğatin Zagnos Paşa ol kûhdan bu şehre bir ‘ayn-ı latîf icrâ itmişdir. Ol âbın re’s-i minhâl bu şehrin mesîresidir. Ve Şeyh Lutfullah-ı Bayramî’nin bu şehirde zâviye ve câmi‘i ve ba‘zı hayrâtı vardır. Ve kendileri bu şehirde medfûn ve merkadlarında olunan ed‘iye icâbete makrûndur. Yine mûmâ-ileyh tahrîri üzre livâ-i Karasi hudûdu cünûb-ı Mağnisa garb-ı Bahr-ı Sefîd ve livâ-i Biga şimâl ve şark-ı Hudâvendigâr sancağı vâki‘ olmuşdur. el-Yevm kazâları bunlardır ki, işâret olundu. Edremid, Ayazmend, İvrindi, Balıkesri, Başgelembe, Balya, Bigadiç, Sındırgı, Fart? ma‘a-Şamlı Feleskan ma‘a-Kozak Karacalar, Kemer-i edremid yine müellif-i müşârûn-ileyh rahmetullahi ‘aleyhi te‘âlâ aleyhi dir ki, kasaba-i Bergama, Ayazmend şimâline yek merhale Bergama sâhilinden beş sâ‘at ba‘îd cebel zeylinde bir bülend ve sa‘bu’s-sülûk güşte üzre bir metîn kal‘adır. Asl-ı şehir kal‘ası altında garba deryâyâ doğru yemîn ü yesâra küşâde bir sahrâ-

yı vâsi‘in nihâyetinde vâki‘ olmuşdur. Mûte‘addid cevâmi‘ ve hammâmları ve esvâkı vardır. Bunun bir mahallesi vardır ki, “Ne Yerde Ne Gökde Mahallesi” demekle şöhret-yâbıdır. Kadîmî ‘azîm-i menhel-i âb üzre vâki‘ olup, tahtı hâlî olduğundan bu isimle ma‘rûfdur. İskelesi Çandarlu ve Ayazmend olup, lâkin Çandarlu’ya karîb olduğu bî-iştibâhdır.

Ez-în cânib hikâyât-ı dil-i nâşâda geldik biz.

Bu fütûhatın tafsilini merhûm Solakzâde *Târîh*’inde bu tahrîrât-ı güzeşteye muhâlif zikr ü terkîm itmekle anın dahi muhtârı [349a] tahsîs bi’z-zikr kılındı. Müverrih-i mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle rahmete aleyhdir ki, nesl-i ümerâ-yı selâtîn-i Selcûkıyye’den Mîr ‘Aclân ki, zuhûr-ı tebâşîr-i subh-ı devlet-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’den berü bu hânedân-ı müşeyyedü’l-bünyâna ızhâr-ı dostî vü meveddet ve ihlâs itmekle Mîr Tursun nâm ferzendini bi-tarîkı’r-rehn âstân-ı felek âşiyâne irsâl itmiş idi. Otuz yedi târihinde ‘Aclân Bey nahb-ı kazâ idüp ma‘iyyetinde mevcûd ferzend-i mihteri makâm-ı metrûkesine ku‘ûd eyledi. Lâkin evzâ‘ u etvâr-ı bâridesinden erkân-ı memleket ve ahâlî-i vilâyet rencîde-i hâtır olmalarına;

Li-müellifihî

Taht dil-‘aşk-ı civânân ile bîne dolsun

Memleket hâlî yakışmaz ana bir şeh gelsün

Nesir; medlûlünce felek-medâr-ı pâdişâhîde olan Tursun Bey’i bâ-‘arz u mahzar taleb itmişler idi. Mûmâ-ileyh dahi pâdişâh-ı Dârâ-sipâh hizmetlerinden [istid] ‘â-yı ‘âtıfet itmekle Tursun Bey’e izn-i hümâyûnları vukû‘ bulduğundan sonra bi’z-zât [silik] vilâyetine makdem-i hümâyûnlarını nihâde buyurmalarıçün techîz-i leşkere mübâderet eylediler. Ber-vefk-ı merâm [silik] ‘asker ve mâlzeme-i sefer pezirâ-yı hitâm oldukdan sonra bi’l-yüm ve’l-ikbâl tarîk-ı maksûda [silik]-endâz-ı tevkîr ü iclâl oldular. Nehr-i Ulubad’dan ‘ubûr olunup Mihalic ve Kirmasti [kazâlarına]? dâhil olduklarında vilâyet-i Kirmasti’de Benî Kayser’den Kirmasturiyye nâm bir ‘avret ve Mihalic hudûduna Mihalice nâm karındâşı hükm iderler idi. İkisinin dahi derûnuna mehâbet-i ‘azîmet-i pâdişâhîden ru‘b u hirâs müstevlî olmağla, zîr-i süm-i semend-i sâhib-kırânîye kâlâ-endâz-ı ‘ubûdiyyet ü mutâva‘at itdiklerinden nâşî, mazhar-ı iltifât-ı hazret-i Hudâvendigâr-ı merhamet-ârâ olup hükm itdikleri memâlik yine kendülere ibkâ olundu. Hâlâ ol iki vilâyet merkûmânın isimleriyle zebân-zed-i enâmdır. Ulubad tekürünün bu mâdde-i şefekat-ârâ meşhûdu oldukda, ol dahi ‘arz-ı inkıyâd itmekle vilâyeti ibkâ olunup mültefit oldu.

Ma'lûm ola ki, müellif-i *Coğrafiyâ-yı Kebîr* tahrîri üzre Mihalic deryâya cârî bir nehr-i kebîr sâhilindedir ki, Ulubad Gölü ayağıdır. Mihalic deryâya mansab olduğu mahalden ki, ol mahalle Mihalic Boğazı dirler, kırk mîl mikdârı içerde vâki' olmuşdur. Ve nev'amâ mürtefi'ce mahalde furzasından bir mîl kadar ba'îd mahalde bir şehir-i ma'mûrdur ki, Ulubad kasabasından iki sâ'at şimâle ve garbadır. Bu Mihalic Boğazı'ndan sefâyin ve zevraklar dâhil olup kırk mîl kadar mâ-i gayr-ı mâlih üzre furzası olduğu mahalle varılır. Etrâfı dıraht-ı bîd ve gayrı nihâlistân ile pür ziynetdir. Ulubad dahi Ayandon Gölü dirler. Mahrûse-i [349b] Burusa'dan bir merhale cenûba bir kasaba ve kazâdır. Nehr-i Ulubad bundan cereyân idüp göle mansab olur ve kasaba göl sâhilinde vâki' olup, müte'addid hânları vardır. Ve Mihalic'den iki sâ'atlik olup ve Mihalic'den yukarı ba'zı hurda-zevraklar işler. Ve Kirmasti'den cârî olan nehr nehr-i Ulubad'a Mihalic ve Ulubad'a arasında karışur. Bu kasabanın kâfirî bir kal'ası vardır ki, ânifen işâret olunduğu üzre pâdişâh-ı 'âli-penâh feth itmiştir, lâkin hâlâ harâbedir. Ve bu kasaba livâ-i Hudâvendigâr'a tâbi'dir. Buhayra-i Ulubad Burusa ile Mihalic mâbeyninde cânib-i kıbelîsi bir cebel-i sa'b ve taraf-ı şimâlde ayağı bahr-ı Marmara'ya muttasıl cezr u medyûmîsi olur. Bu nehr tulû'-ı âftâbdan vakt-i zuhra dek a'lâsına rücû' ba'dehû yine bahre doğru cereyâna başlar. Göl cânibine akar ancak yüzünde olan emvâc ol tarafa hareket ider. Sebebi budur ki, deryâya da akındı olup nehrin cereyânını sedd ider. Siyyemâ karşı rüzgârlar eser. Ammâ Kirmasti, Sındırgı kazâsı kurbündedir ki, cebel-i Balancık tayy olunup ol kazâyâ varılır. Gelelim ba'de ez-în yine sadede, çünkü etrâf-ı vilâyet-i Karasi'de olan mülûk tarîk-ı inkıyâd u mutâva'ata sülûk eylediler, server-i guzât ya'nî pâdişâh-ı deryâ-sıfât kadd-i münhâde-i? memâlik-i mahrûse olup Balıkesre cânibine müteveccih oldular. 'Aclân Bey'in büyük oğlu karârı firâra tebdîl eyleyüp, Bergama hisârında dîde-i zâhirden nihân ve der-i dîvârını ke-leyse bi-'ayân itirdi. Ol esnâda Mîr 'Aclân'ın vezîri makâmında olan Hacı İlbeyi ve sâir a'yân-ı memleketi gelüp hâk-i der-i iclâl hıdv-i şevket ü ikbâle cebîn-i rıkkıyyet fersûde itmeleriyle mazhar-ı envâ'-ı ni'am-ı hazret-i pâdişâh-ı deryâ-nevâl oldular. Ba'de-zâlik ma'ıyyetle hasâr-ı hisâr-ı Bergama'ya mübâşeret olunup esnâ-yı gîrû-dâr ve dâd [ü] sitâdda Mîr Tursun taraf-ı sultânîden me'zûnen müzâkere-i sulh u salâh-ı **mûcibü'l-felâh ve'l-ah mine'l-kebd** medlûlünce bu takrîble birâderine bâ'is-i ıslâh olmak kasdıyla pîrâmen-i kal'aya lede'l-vusûl el-âh zahru'l-âh mazmûnundan gâfil câhil birâderi bâtil hakîkaten sehm-i ecelden nümûdâr bir tîr-i ciğer-dûze sîne-i Tursun Bey'i hedef itmekle birâder-i cân-berâberini **lâ-ekârib ke'l-'akârib** fehvâsınca ol yezîd şehîd itdiğinden pâdişâh-ı merhamet-ârâ hizmetleri habîr ü âgâh oldukları gibi şiryân-ı gazab-ı husrevâneleri hareket idüp feth-i kal'aya sarf-ı makdûr olunmak bâbında fermân-ı hümâyûnları sâdir

olmağla, etrâf-ı hisârdan [350a] leşker-i İslâm kal‘aya bir rütbe hücum eylediler ki, ahâlî-i kal‘a hayâtlarından kat‘-ı ümmîd itmeleriyle râyetü’l-emânı burûca rekz ile sadâ-yı;

[Mısr]â‘

el-Emân ey Husrev-i sâhib-kerem sad el-emân!

Nesir; peyveste-i burûc-ı hisâr-ı asmân oldukda hâkim-i Karasi olan ol kâtil-i rû-siyâh dahi bi’z-zarûrî ahâlî-i kal‘a ile ma‘iyyet-i hâk-i pâ-yı husrevâneye rûy-mâlîde kılup istid‘â-yı safh-ı cemîl ü merhamet eyledi. Pâdişâh-ı merhamet-perver dahi **ve’l-kâzîmîne’l-gayze ve’l-âfîn ‘ani’n-nâsi**¹⁷⁹⁷ kerîme-i mükerremesine iktidâen sudûr iden cerâyimini ‘afv idüp mahmiyye-i Burusa’ya ırsâl eylediler. İki sene mürûrunda Burusa’da mat‘ûnen dâr-ı mükâfata ‘azîmet itmiştir. Eyâlet-i merkûme Süleyman Paşa’ya tevcîh olunup mevkib-ı hümâyûn taraf-ı Burusa-i mahrûseye esnâ-yı ‘azîmetde Ulubad tekürünün beyânâtı? zuhûru mûcib-i katli olmağla memâlik-i mülhakât memâlik-i İslâmiyye’ye zamm olundu.

Mir’at-ı Kâinât müellifi vilâyet-i Karasi’ye mevkib-ı hümâyûn dâhil olmazdan mukaddem esnâ-yı sebîlde Kubliyos ve Ayliyos kal‘aları dest-i küffârda olmağla feth olunmuşdur. Ve esnâ-yı [muhârebede] hisâr-ı Bergama’da Manyas ve Ayazmend ve Pınar hisarı ve sâir kılâ‘ın ol havâlîde cümlesinin miftâhları be-her pâ-y-endâz hidîv-i ser-efrâz kılınmıştır. Ve ba‘de’l-feth vilâyet-i [Karasi?] yenliği? ve sipehsâlârî-ı İslâmiyye ânifen işâret olduğu üzre Şâhzâde Süleymân Paşa’yı [silik] pîrâ hizmetlerine tevcîh olunup ve ma‘iyyetine rû’yet-i tedâbîr-i umûr-ı külliyye ve cüz’iyye içün erkân-ı devlet-i ‘Aclâniyye’den iken itâ‘at-ı emr-i hudâvendigârî ile kesb-i ıftihâr eyleyen Hacı İlbeyi ve Gâzî Fâzıl ve Ece Bey ve Evrenos Bey ta‘yîn ve tahrîr-i vilâyet ve umûr-ı cüz’iyye ve sâirede bezl-i dikkat ü sadâkat itmeleri tebyîn olundu. Yine sâhib-i târîh-i *Mir’at-ı Kâinât* Edremid ve Aydınçık¹⁷⁹⁸ ve Kızılca tuzla bu sâlde feth olunmuşdur dimişdir.

Lâkin Kâtib Çelebi merhûm Kızılca tuzlayı sene-i âtiyede zikr itmekle, inşâallâhu te‘âlâ sene sitte ve selâsîn vekâyi‘i hılâlinde tahrîr olunur. Bu fûtûhata lisân-ı şâhîden Tâlibî’nin nazm itdiği târîh-i tâmdır ki, zikr olunur.

Târîh

Hamdü lillâh ki Orhan-ı şecî‘ ile bu sâl

¹⁷⁹⁷ “Öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir”. *Kur‘ân*, Ali imrân, 3/134.

¹⁷⁹⁸ “İdincik”?

Memleket-i düşmene şemşîr-i celâdet saldı

Balıkesre Karasi Bergama'yı sulehâ alup

Dahi çok kal'asına esb-i şecâ'at saldı

Tâlibî şâh-ı cihân söyledi târîhi çün

Karasi ile niçe ülke-i vâlâ aldık

Nesir: [boş]

el-Umûru'l-Müte'allika bi-Îrân

İşbu sâl-i hamse ve selâsinde Mâverâünnehr'de vâki' ulus-ı Çağatay hâkimi Fulad [350b] Hân tekmîl-i enfâs-ı ma'dûde itmekle Gâzân bin Yesur¹⁷⁹⁹ câlis-i taht oldu. Kezâlik bu sâl evâhırında nesl-i Nûşî? Hân'dan pâdişâh-ı Özbek Deşt-i Harez câniblerine vürûd ve memâlik-i Aran ve Azerbaycan'a sû-i kâsd üzre olduğu mesmû'-ı Hân-ı Ebû Sa'îd oldukda mevsim-i tâbistânda ol cânibe 'azîmet her ne kadar müstelzim-i hatar u meşakkat ise dahi;

Mısra'

'Îlâc vâkı'a-pîş ez-vukû' bâyed kerd¹⁸⁰⁰

Nesir; mazmûnuna iktidâ'en Ebû Sa'îd Hân tekmîl-i mühimmât-ı leşker ve irtikâb-ı külfet ü meşakkat ile Aran cânibine 'azîmet eyledi. Bu külfet ü meşakkatı ihtiyâr, pâdişâh-ı mûmâ-ileyhe sebep-i 'azîmet-i dârü'l-karâr oldu. İnşâallâhu te'âlâ sene-i âtiyede zikr olunur.

Vefât-ı Kutbüddîn-i Halebî

Tafsîl-i terceme-i ahvâli kütüb-i tabakâtta mastûr siyyemâ *Fezleke-i Kebîr*'de keşîde-i silk-i sutûr kılınan meşâhîr-i fuzalâdan 'umdetü'l-'ulemâi'l-müteverri'in ve kıdvetü'l-fuzalâi'l-müteahhirîn ser-i tâcû'l-'âbidîn ve'z-zâhidîn üdebâ ve'l-müttekîn mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü'l-'alî şeyh el-imâm Kutbüddîn 'Abdülkerîm bin 'Abdünnûr bin Münîr bin 'Abdülkerîm¹⁸⁰¹ el-Halebî esbaga 'aleyhi sicâl visâleh Rabbühü'l-celî hizmetleri ârzû-yı likâ-i Kirdgâr ile teşrîf-i âlem-i karâr itmişlerdir.

¹⁷⁹⁹ “Yesar”?

¹⁸⁰⁰ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

¹⁸⁰¹ 'Abdülkerîm bin 'Abdünnûr bin Münîr bin 'Abdülkerîm (Derkenar notu).

Tabakât-ı Halebî'de Celâl es-Suyûtî'nin *Zeyl-i Tabakât-ı İmâm Zehebî* nâm nüshadan naklen zikr olunduğu üzre, sene erba'a ve sittîn ve sitte-mi'e recebinde pâ-nihâde-i gehvâre-i vücûd olmuşlardır. İmâm Suyûtî **ve hüve ahadün min cerdü'l-înâye bi'r-rivâye** ile vâsf idüp İmâm Harrânî ve Halâvî misillü bî-hadd kibâr-ı fühûlden istimâ'ını zikr ider. Hayyir ve mütevâzî' vâhîddü'd-dehr bir kâmil-i bî-nazîr idi. *Kitâbü'l-Multekad*'da aslı Halebî ve mevlidi Mısır olup istimâ' itdiği ehâdisi ketb ve niçe esere muvaffak olmuş. Muhaddis-i Câmi' hâkimi bir zât idi. Hâric-i Bâbü'n-Nasr'da defn olunmuşdur deyü mastûrdur¹⁸⁰².

İntikâl-i Kutbü'l-Ârifîn Şeyh Safiy-yi Erdebilî

Kutbü'l-ârifîn ve gavsı'l-vâsılîn sertâc-ı erbâb-ı yakîn zübde-i muttekîn ve muhlisîn 'umdetü'l- mukarrebîni's-sâdikîn mürşidü'l-âşıkîn muktedü'l-fâzilîn ve'l-kâmilîn hulâsatü'l-âlemîn el-âmilîn eş-Şeyh Safiyyüddîn İshâk ibn Cibrîl bin Sâlih bin Kutbüddîn bu sâl şuhûru hılâlinde müntakıl-ı dâr-ı ziyâfetihâya vuslat-ı sübhânî olmuşdur. Silsile-i nesebleri yirmi birinci derecede imâm el-âlim Seyyidü's-sâdât Mûsâ Kâzım;

[Mısır]â'

Radiyallahü te'âlâ 'anhu

Nesir; hizmetlerine müntehî olup, kâbiren 'an-kâbir silsile-i celîleleri sûfiyyûn ekâbiridir. Kendileri hıttâ-i Şirâz'da Şeyh Ebû 'Abdullah Hafif ve Şeyh Sa'dî kuddise sırruhumâ hizmetlerine şeref-yâb-ı sohbet-i ma'ârif-i ilâhiyye olup ba'de-zâlik şeyhü'l-şuyûh bâhirü'l-es'âd? hurşîd-i dırâhşân evc-i burc-ı irşâd kutbü'r-rabbânî Şeyh Zâhid-i Geylânî kaddeseallah sırrehu'l-Celî hazretlerinden tekâmîl-i tarîkat ve memleket-i Erdebîl'de câlis-i seccâde-i hilâfet oldular. Kerâmât-ı bâhire ile iştihâr bulup, sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr ez-dil ü cân halka-bend-i irâdeti oldular. Kurb-i civâr-ı vuslata 'azîmetlerinde zâviye-i sa'âdetlerine defn olunmağla hıttâ-i Erdebil bir kat dahi iştihâr buldu. Husûsâ zuhûr-ı şâhânedan sonra ol mahall-i ebrekenin kadr u i'tibârı şu rütbeye resîde oldu ki, bir mücrim-i vâcibü'l-katl dest-i zâbitândan tahlîs-i girîbân idüp ol Âstâne'ye dâhil olsa min-ba'd ol mücrim muâhezeden emîn olur. Ba'de-zâlik evlâdından zuhûr iden şâhân dahi ol türbeye defn olunmağla Âsitâne'yi tevsî' ve der-i sîmîn ve kanâdîl-i müzehhebe ve cevherîn ile derûn u bîrûnu tersî' eylediler. Lâkin evlâdı kendi mesleğine sâlik olmayup hâfezallahu zındıka vü ilhâda düşdüler.

VEKÂYİ'-i SENE SİTTE VE SELÂSÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

¹⁸⁰² *Tabakât-ı Halebî*'de mastûrdur (Derkenar notu).

Hafî olmaya ki, bu sâlde Kâtib Çelebi merhûm vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’den feth-i Kızılca tuzla’dan ve binâ-i câmi‘-i şerîfden gayrı bir vak‘a zikr itmemiştir. Ber-vetîre-i sâbika zafer-yâb olunan vekâyi‘-i cüz’iyye ve külliyye zikr ü beyân olundu.

Feth-i Kızılca-tuzla

Mir’ât-ı Kâinât müellifi bu fethi sene-i sâbıkada vâki‘ olmak üzere zikr ü beyân itmekle ânifen işâret olunmuş idi. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzere bu sâl-i meymenet-iştimâl evvel-bahârında pâdişâh-ı megâzî mu‘tâd hizmetleri “**câhidü’l-küffâr ve’l-münâfikîn**” kerîme-i mükerrermesine imtisâlen feth ü teshîr-i memâlik-i a‘dâ-yı dîn-i mübîn kasdıyla sipehsâlâr (silik) Şâhzâde Süleymân Paşa-yı mükerremini savb-ı matlûba ırsâl eylediler. Anlar dahi sinîn-i sâbıkada bi-fazlihî te‘âlâ feth ü teshîri müyesser olan kılâ‘ u bıkâ‘a kurb u ittisâli olan Kızılca-tuzla’yı muhâsara vü tazyîk emrine mübâderet eylediler. Beyne-hümâda niçe def‘a muhârebe vukû‘undan sonra bi-tevfikihî te‘âlâ ve bi-nasrihî ol hisâr-ı metîn dahi dâhil-i kabza-i iktidâr-ı guzât-ı müslimîn oldu. Ve etrâf ü eknâfında vâki‘ niçe kasabât u zıyâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘ın dahi feth ü teshîri müyesser olmuştur. Ba‘de’l-feth ve’l-megâzî sipehsâlâr-ı gâzî mâlzeme-i memâlik-i musahharaya nizâm virüp mustahfizîn ve zâbitânını ta‘yîn ve bi’l-‘izze ve’l-iclâl müteveccih-i dergâh-ı pâdişâh-ı kâm-bîn oldu. Lede’l-vusûl telebbüs-i hıl‘at-ı gîrân-bahâ ile müftehir ve ed‘iye-i hayriyye-i hazret-i vâlid-i mâcid-i kesîrû’l-mehâmidlerine mazhar oldular.

Li-münşiih

Sa‘yi meşkûr olup şâh-ı ‘âlem

İltifât ile eyledi mükerrerem

Binâ Fermûden Sultân-ı ‘Âlem Câmi‘-i Bursa

Pâdişâh-ı hayyir ve ‘âlem-penâh câzâhu’llâhu bâ-a‘le’l-cinân hizmetleri **men eştâka ile’l-cenne sâri‘ ile’l-hayrât** mazmûnundan âgâh olmağla kibâr-ı mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzere dârü’l-emn ve’l-‘adâle Bursa-i mahrûsede hâlâ ism-i sâmililerine intimâ ile şöhrat-şî‘âr olan câmi‘-i felek-esâs binâsına bu sâl-i meymenet-iştimâlde mübâşeret eyleyüp ma‘bed-i merkûma bir kütübhanê ve ribât **ve küllü ve eşrebû**¹⁸⁰³ ma‘nâ-yı münîfi [351b] tâk-ı mu‘allâ-revâkında nümâyân bir ‘imâret-i mebsûtu’s-simât tarh u inşâ ve mahmiyye-i merkûmede Manâstır nâmıyla zebân-zed kilisayı medrese idüp zümre-i talebe için hücerât-ı

¹⁸⁰³ “Yiyiniz içiniz”.

fâhire binâ buyurdular. Ve erbâb-ı vezâyif için niçe kurâ vü ziyâ'-ı kesîretü'l-intifâ' vakf u ta'yîn ve ber-mûcib-i vakfıyye-i ma'mûlün-bihâ huddâmının 'alâ-vech-i bâligan mâ-belag müşâherâtın tebyîn buyurdular. Ma'bed-i merkûm ki, **li-mescidün üssise 'ale't-takvâ**¹⁸⁰⁴ mazmûn-ı münîfince mecma'-ı ittikâ ve câmi'ü'l-ulyâ olup hâlâ vasat-ı şehir-i dilârâ-yı mezbûrede mânend-i mihr-i dirahşân hüveydâdır. Târîhi bu kıt'a-i garrâdır:

Târîh

Câmi'-i ma'delet-i hıdiv-i cihân

Ya'nî sultân-ı müslimîn Orhan

Min benî hükmü üzre itdi binâ

Böyle bir ma'bed-i kavî-bünyân

Sa'yini eyleyüp anın meşkûr

'Ömrini eyleye füzûn Sübhân

Tâlibî çün bu mescid-i takvâ

Buldu cehd-i belîg ile pâyan

Çıkdı üçler didi ana târîh

Câmi'ü'n-nûr kad benâ es-sultân

Nesir: Selâtîn-i 'Osmâniyye'de bu gûne câh-ı hayr-ı kesîrü'l-mecâmi' ibtidâ bu sultân-ı 'azîmü's-şândan bi-tevfikihî te'âlâ sâdır olup, hayru'l-halefleri yevmen fe-yevmen eserine iktifâ itmişlerdir deyü *Tâcü't-Tevârîh* sâhibi kıdvetü'l-müteahhirîn Mevlânâ Sa'deddîn tahrîr itmiştir. Mevlânâ-yı merkûmun bu mahalde tastîr itdiği 'ibârât-ı Nâbiga-pesend hulbe-i feyz-i âsâ-neşve bahş-ı tab'-ı Hakîr olmağla **ve'l-ard min ke'si'l-kirâm nasîbün** medlûlünce bi-'ibârethâ keşîde-i silk-i sutûr kılındı.

Silsile-i 'Osmânî'de vaz'-ı hasenâta mübâderet ve ihdâs-ı ebniye-i hayra mübâşeret evvelâ ol bânî-i mebânî-i müslimânî ve medâr-ı emn ü emânî ve mi'yâr-ı 'adl-i cihân-bânî ve bâlâ-nişîn-i mesned-i sultânîden kaldı. Ve evlâd-ı emcâd-ı 'âlî-nihâdî **eyyede humullâhu te'âlâ ilâ-yevmi't-tenâd** bu üslûb-ı mergûb nümûnesin ol mi'mâr-ı mebânî-i hayrâtndan aldı.

¹⁸⁰⁴ “Takva üzere tesis edilmiş olan mescid için”.

Bi-fazlihî ve mennihî te‘âlâ ilâ-haza’l-ân hayrât-ı hisân ve hasanât-ı bî-gerân bu hânedân-ı ebed-peymânda müstemirr olup âsâr-ı hayrları ‘âlemde cârî ve nesâim-i cûd u ihsânları emzice-i ekâlîme sârî olmuştur. Rûy-i zemîn bu selâtın-i zevi’t-temkînin âsâr-ı hayr u ihsân ve etvâr-ı mehâmid-iktirânlarıyla bir târîh-i mütercemdir ki, ‘Arab u ‘Acem tefâsîl-i mehâsinâtlarını ol kitâb-ı müstetâbdan ve ol mecmû‘a-i matbû‘adan mütâla‘a ve müşâhede iderler.

Zikr-i Gazavât-ı Ümerâ-i Etrâf-ı Mevsûk-bi-hâ

Mehere-i müverrihîn rivâyetleri üzre sipehsâlâr-ı ekrem şâhzâde-i mükerrerem hizmetleri;

[Mısr]â‘

Baht u devlet ber-yemîn ve feth ü nusret ber-yesâr

Nesir; [352a] rikâb-ı pâdişâh-ı şevket-medâr olduklarında, memâlik-i etrâfda emr-i muhâfazaya me’mûr ümerâ-yı şecâ‘at-nihâda kurb-i civârlarında vâki‘ ba‘zı zıyâ‘ u bıkâ‘-ı kesîrû’l-menâfî‘i feth ü teshîr husûsunu ifâde vü tefhîm buyurmalarıyla, mûmâ-ileyhim dahi **senlkî fî kulûbi’llezîne keferû’r-ru‘be** kerîmesini bi’l-infirâd yâd u tezkâr ve **câhidü’l-küffâre ve’l-münâfikîn** mazmûn-ı münîfince taraf taraf karîblerinde olan küffâr-ı dalâlet-şi‘ârı kahr u tedmîr için akın emrine der-kâr oldular. **Lekad nasarakümu’llâhu fî mevâtine kesîretin**¹⁸⁰⁵ kerîme-i muhteremesince bi-fazlihî te‘âlâ leşker-i müslimîn mansûr ve mahâll-i kesîrede **Kem min fî’etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**¹⁸⁰⁶ va‘d-i cemîli zuhûr itmekle a‘dâ-yı dûzah-makarr müdemmer ü makhûr olduğu peyâm-ı fevz ü inşirâh irtisâmı vürûd eyledi. Pes **hel cezâu’l-ihsâni ille’l-ihsân**¹⁸⁰⁷ kerîmesi medlûlünce bu gazavât-ı celîlede bulunan guzât-ı muvahhidîne envâ‘-ı ‘atâyâ-yı behiyye ihsân ve ümerâ-yı zevi’l-‘tibâra hıl‘at-ı tahsîn u tevkîr ilbâs olunmağla her biri hisse-mend-i nevâle-i mebzûle-i sultân-ı ‘âlî-şân oldular.

Habs-ı Gerden-i Melik Nâsır Halîfe-râ

Mir‘ât-ı Kâinât sâhibi hafîd-i Ramazanzâde tahrîri üzre bu sâlde mâlik-i memâlik-i Mısır Melik Nâsır câlis-i serîr-i hilâfet olan Müstekfî-Billâh Sultân ibn el-Hâkim Bi-Emrillâh li-husûsin mâ-rencîde-i hâtır olmağla derûn-ı kal‘ada olan sa‘âdet-hânelerinde ikâmete me’mûr eyleyüp halk ile muhâlatadan men‘ eyledi. Çend mâh mürûrunda muslihûn tavassutuyla

¹⁸⁰⁵ “And olsun ki Allah birçok yerde size yardım etmiştir”. *Kur‘ân*, Tevbe, 9/25.

¹⁸⁰⁶ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/249.

¹⁸⁰⁷ “Çünkü ihsan cezâ-yı ihsandır”.

beynleri ıslâh olunmağla yine sa‘âdet-hâne-i kadîmlerine nakl eyleyüp evvelki i‘tibârını bulmuşdu. Dü mâha mürûrunda Melik Nâsır’a bir husûs içün bâ-hatt-ı halîfe sultân meclis-i şer‘-i şerîfe varsun mazmûnunda bir ruk‘a teslîm olunmağla Melik Nâsır bu husûsdan tekrâr halîfeye rencîde-i hâtır olup yüz ‘aded evlâd ve etbâ‘ıyla şehir-i Kos’a nefy eyledi. Lâkin mahrûse-i Mısır’da mutasarrıf olduğu vezâyifine terakkî geçirüp hilâfetden dahi men‘ itmekle mâlik olduğu memâlikde vâki‘ hutbelerinde isimleri iştirâken zikr olunurdu.

Vefât-ı Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân

Sene-i sâbıkada hengâm-ı germâda Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân cânib-i Şîrvân’a ‘azîmeti işâret olunmuş idi. Lede’l-vusûl germiyyet-i havâdan nâşî ‘askerinin ekseri mübtelâ-yı eskâm ve mizâc-ı Sa‘îd-i Hânî dahi câdde-i sıhhatden münharif zarf-ı sekâm olup çend hafta mürûrunda te’sîr-i ed‘iyye-i ehl-i hâl ile vücûd-ı mülûkânesi resîde-i dest-i sıhhat olmağla cümle-i hâss u ‘âmm it‘âm-ı fukarâ ve zebh-i karâbine iştigâl itmişler idi. Henüz za‘f-ı tabî‘at-ı kuvvetde ve kuvvet-i mizâc-ı za‘fda iken meyl-i istihmâm itmekle yine esâs-ı dâ-i müşkile istihkâm buldu. [352b] sâhib-i Kitâb-ı *Matla’ü’s-Sa‘deyn* hazzâk-ı etibbâ esnâ-yı müdâvâda ihsâs-ı sem itdiklerini nakl u rivâyet itmiştir, Vallâhu a‘lem bi-hakîkî’l-hâl.

Mısra‘

Rûzgâr-îst ki geh zehr dehed gâhî nûş¹⁸⁰⁸

Nesir: Hazzâk-ı etibbânın itdikleri mu‘âlecât u tedâbîr yevmen fe-yevmen şiddet-i ‘illeti müntic ve pezîr olmağla maraz-ı mevt olduğu nümâyân olup erkân-ı devlet neşr-i sadakât ve sâir münticü’l-husûl-ı umûra iştigâlleri esnâsında ki, sâl-i merkûme şehir-i rebîül-âhırının on üçüncü günüdür, ‘azm-i mülk-i ‘ukbâ olmağla rûz-ı merkûmda zuhûr iden sayha-i ferruh-ı cân-gâhın misli zemân-ı karîbde vukû‘ bulmadığında ehl-i tevârîh ittifâk itmişlerdir. Çünkü **el-fâyet lâ-yüdrîk** kazâyâ-yı müsellemedendir. Vücûd-ı hâkim cümle-i umûrdan ehemmm olmağın, ibtidâ nesl-i Hülâgû Hân’dan Arpa Hân’ı mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat ba‘de-zâlik sultân merhûmun emr-i techîz ü tekfînine mübâşeret eylediler. Ez-kadîm pîş-i rahşnda revân olan cümle-i a‘yân-ı devlet ve kâffe-i erkân-ı saltanat bu def‘a pes-i na‘şında revân olup hâl-i hayâtında binâ ittiği meşhedine defn eylediler.

‘Arabiyye

Mâ küntü ehsibu kable ve fiyke fî’s-serâ

¹⁸⁰⁸ Bir zamandır ki gah zehir verir gah ilaç

Enne'l-kevâkibe fi't-turâbi tegûru¹⁸⁰⁹

Nesir: Ber-vech-i mu'tâd meşhedinde hatemât-i Kur'ân ve it'âm-ı fukarâ vu dervîşân ve bezl-i sadakât u ihsân olunup girye-künân herkes meskenine 'avdet eylediler.

Nazım

Cihân ger guşâde kuned râz-ı hîş

Nemâyed be tû şîb u efrâzi hîş

Kenareş pur-ez tâcdarân buved

Bereş por ze huni sevârân buved¹⁸¹⁰

Nesir; Sultânü'ş-şu'arâ Süleymân Sâvuci sultân-ı mağfîret-nişânın mertebesinde didiği beyt-i âbdârdır.

Nazım

Ger bigired tâc u sûzed taht key bâşed ba'id

Ber-zevâl-i devlet-i sultân-ı a'zam bu Sa'id¹⁸¹¹

Nesir: *Gülşen-i Hulefâ* sâhibi sâl-i 'ömr-i Ebû Sa'id Hân otuz üç olup maraz-ı sar'adan târik-i bîmârhâne-i fenâ ve 'âzim-i gülşen-serây-ı 'ukbâ olmuştur deyü zikr itmiştir. Târîh-i vefâtı budur ki, 'Azîzî ki dimişdir târîh¹⁸¹².

Sâlis-i 'aşr-ı rebîülâhır ender nîm-i şeb

Heft sad sî vu şeş ez-hicret be-hükm-i Kirdgâr

Şâh-ı 'âdil-dil 'alâi'l-Hakkı ve'd-dîn bû Sa'id

Şud ezîn dünyâ mülûk u kerd cennet ihtiyâr

¹⁸⁰⁹ Gezenler gibi kaybolacağını sanmıyordum

Seni toprağa koymadan önce

¹⁸¹⁰ Bu cihan sırrını belirtse

İniş ve çıkışlarını gösterecek

Bir tarafta padişahlar olacak

Diğer tarafta ise atlılar ve askerlerle kan içinde olacak (Firdavsi'nin Şehnâmesi'nden)

¹⁸¹¹ Tacı alınsa ve tahtı yansa bunun zamanı hiç uzak değil

Sultân-ı a'zam Ebû Sa'id'in devleti zevale gitsin

¹⁸¹² 'Azîz ki dimişdir (Derkenar notu).

Bâ-hezârân nâleh vü zârî hitâb âmed rücû‘

Ke ey hudâvenzân câh el-i‘tibâr el-i‘tibâr¹⁸¹³

Ba‘zı vekâyi‘i ki, der-ân âvân vukû‘-kerd *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* sâhibi dir ki, ol âvânda memâlik-i Mâverâünnehr ülvesi Çağatay pâdişâhı Gâzân Hân ve ulus-ı Cuci deşt-i Kıpçak hâkimi pâdişâh-ı Özbek bin Tuğrulca idi. Havza-i hükûmetine dâhil olan ba‘zı memâlik-i Rûm’dan mâ‘adâ mâbeyn-i âb-ı Âmuve ve nehr-i Fırat ki, diyâr-ı Îrân didikleri bu memâlikden ‘ibâretidir. Bi‘l-cümle [353a] zîr-i nigîn-i hükûm-i Ebû Sa‘îd Hân’da idi. **Li-küll-i ecelin kitâbun**¹⁸¹⁴ mısâkınca dest-i sâkî-i ecelden şerbet-i mevti nûş eyledikde ol gün Kulzüm-i fiten ve uris-i cûş u hurûş idüp hemân ordu-yı sultânîde vücûd-pezîr olan gavgâ vü mihen erkân-ı devlete umûr-ı sâireyi değıl hîredlerini ferâmûş itdirmiş idi. Her memleketde bir müteğallib “menem dîger nist” da‘vâsına tasaddî itmekle ol dem ‘âlem bir özge ‘âlem olmuş idi. Her gücü yeten da‘vâ-yı saltanat ile hukûk-ı nân u ni‘meti sâlib ve zümre-i havâtîn ve havâss-ı erkân her biri birer re‘y ü hevâya zâhib olup;

Nazım

Be-yek lahza be-yek sâ‘at be-yek dem

Perîşânî mîşevêd ahvâl-i ‘âlem¹⁸¹⁵

Nesir; mefhûmu ol guzer-kerd sözde nümâyân ve sâir erbâb-ı hîred u ‘ukûl bu vaz‘-ı nâ-me‘mûl zuhûrundan hayrân u ser-gerdân iken bu esnâda Özbek pâdişâhı dahi leşker-i mûr-şumâr müretteb ve pür-sâz u selb ile şehir-i Şirvan’dan ‘ubûr ve sâhil-i nehr-i kerh-i Mevre dek harâb u yebâb itmekle ahâlî-i memâlik-i Îrân-zemîn mâl u cânlarından ümmîdlerini kat‘ itdiler. Ve dâhil-i hibâle-i izdivâc-ı Ebû Sa‘îd Hânî olanlardan bint Dımışk Hoca Dilşâd Hâtûn dahi bu esnâda hâmile bulunmağıla ba‘zı mülâhazât zımnında ‘Arabistan’a firârı ihtiyâr itmişdi. Esnâ-yı tarîkda Emîr ‘Alî pâdişâha mülâkî olmağıla sâye-i himâyesine ilticâ eyledi. Hoca Gıyâsüddîn Muhammed Reşîd bu hılâlde fekk-i ‘ukde-i kîse-i ârâ sâibe idüp ittifâk-ı cümle-i ümerâ vü erkân ile taht-ı şâhîye Arpa Hân’ı iclâs eylediler.

¹⁸¹³ Bâ hezârân el-i‘tibâr (Derkenar notu).
Rebûlâhırın on üçüncü gece yarısında
Yedi yüz otuz altıncı yılda Allah’ın hükümü ile
Adil gönüllü Şah ‘alâi’l-Hakkı ve’d-dîn Ebû Saîd Han
Bu dünyadan gitti cenneti seçti
Binlerce ah ile sızlayınca onlara hitap geldi
Ey makamları yüksek olanlar sizler de dönmelisiniz

¹⁸¹⁴ “Her ecelin bir yazısı vardır”. *Kur‘ân*, Râd, 13/38.

¹⁸¹⁵ Bir anda bir saatte bir zamanda
Alemin ahvali perişan olur

Zikr-i Pâdişâhî-i Arpa Hân ve Ba‘zı Vekâyi‘-i Diyâr-ı Îrân

Müverrih-i mûmâ-ileyh dir ki, çünkü Sultân Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’ın câlis-i makâm-ı saltanat olacak veled-i halefî yoğidi. Lidu’l-mevte **Ve ebnû li’l-harâb** hadîs-i sahîhi **küllü men ‘aleyhâ fânin**¹⁸¹⁶ kerîme-i mûkerremesine mûte‘âkıben zikr olundukça benden sonra sezâ-yı saltanat ancak Arpa Hân Kavûn ibn Susa bin Segekân bin Melik Timur bin Artuk Buka bin Tuluy Hân bin Cengîz Hân’dır deyü tefe’ül ve sebkat kelimâtı vukû‘ bulmağla Ebû Sa‘îd Hân’ın girîbân-ı hayâtından huddâm-ı havâss kat‘-ı dest-i ümmîd itdiklerinde müşârün-ileyh Arpa Hân’ı mezra‘a-i şevket ü ihtîşâm olan ordu-yı hümâyûn bûy-ı¹⁸¹⁷ hümâyûn-ı sultânîye ihzâr itmişler idi. Murg-ı rûh-ı Ebû Sa‘îd Hân kafes-i tenden tayerân eyledikde bi-resm-i âyîn-i Cengîziyye ittifâk-ı cümle-i sanâdîd-i erkân ile Arpa Hân’ı mesned-i sultânîye iclâs ve serine tâc-ı mücevher-i şahenşâhî ensesine kabâçe-i mülûkâne-i pâdişâhîyi ilbâs eylediler. [353b] sâhib-i Kitâb-ı *Matla’ü’s-Sa‘deyn* dirki, Arpa Hân’ın cülûsuna mâder-i merhûm-ı Ebû Sa‘îd Hân Hâcî Hâtûn bir mikdâr rûy-i tereddüd irâet itmiştir. Hoca Gıyâsüddîn ba‘zı letâifü’l-hiyel ile dil-i magmûmunu telyîn eyleyüp çünkü cîger-kûşem;

[Mısr]â‘

Sultân Ebû Sa‘îd ez-în hâk-dan güzeşt¹⁸¹⁸

Nesir; her kim pâdişâh olursa olsun deyü ızhâr-ı inkıyâd eyledi. Çünkü Arpa Hân câlis-i sadr-ı saltanat-ı Îrân-zemîn olmağla kâm-rân oldu, ümerâ ve erkâna tevcîh-i veche-i hitâb idüp didi ki, “sagîr ü kebîrinizin zamîr-i hurde-semîrinize hafî vü setîr olmaya ki, benim zîr-i bâr-ı saltanata fûtâde olmama hayl ü haşam-ı şâhâneye dil-dâdelik sebep olmayupdur. Ve nazar-ı dakîka dânimda tâc-ı şâhâne ile külâh-ı dervîşâne yeksân ve hal‘-ı pâdişâhâne ile hırka-i peşmîn lâ-fark olduğu agyâra nihân ise eger hakka ‘ayândır. Bundan murâdım ancak refâhiyyet-i ahvâl-i re‘âyâyı icrâ ve dahi **f’ahküm beyne’n-nâsi**¹⁸¹⁹ kerîme-i celîlesine intimâ idüp bu âvân-ı herc ü mercede tanzîm-i umûr gûsiste-i dîn ü devlet olmağla sizlerden dahi me’mûlüm min-küllî’l-vücûh her umûrda bezl-i sadâkat u istikâmetdir. Cümlemiz eban ‘an-ceddin bu hânedânın perverde-i ni‘am-ı celîlesiyüz. Egerçi bugün ben sûretâ pâdişâhınızım ve lâkin ma‘nen sizin birinizin makamındayım. Hulâsa-i kelâm sizler ile yek-dil ü yek-cihet olup eben ‘an ceddin sâye-i re’fetinde mustazîl olduğumuz Devlet-i ‘Aliyye’nin nizâmı takvîm-i

¹⁸¹⁶ “Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacaktır”, *Kur’ân*, Rahman, 55/26.

¹⁸¹⁷ “Pûy”?

¹⁸¹⁸ Sultan Ebû Said bu dünyadan geçti.

¹⁸¹⁹ “İnsanlar arasında hak ile hüküm ver”. *Kur’ân*, Sâd, 38/26.

pârîne-sâle misâl olmadığın bi-havlihî te‘âlâ ve bi-kuvvetihî ve tevfikihî ke’l-evvel intizâm-yâfte olmasına cehd-i bî-dirîğ idelim” deyü huzzâr-ı meclise gevher-pâş-ı nush u pend oldu.

Mehere-i müverrihîn Arpa Hân nefsinde lââyık-ı tâc u taht-ı şehinşâhî idi deyü ittifâk itmişlerdir. Lâkin ba‘zan **hulika’l-insânu min ‘acelin**¹⁸²⁰ mazmûn-ı münîfi üzre kendi taksîrâtından ve ba‘zan ihtilâf-ı ümerâ ve a‘yân hasebiyle kâr-ı hayra muvaffak olamadığından mâ‘adâ müddet-i saltanatı ancak altı ay mikdârı olmuşdur. Nitekim inşâallâhu te‘âlâ ‘an-karîb zikr olunur. Arpa Hân rûz-ı âzîne hulûlünde mezra‘a-i sünbüle-i ‘ibâdât olan câmi‘-i şerîfe âlâ-yı mülûkâne ve dârât-ı İskenderâne ile ‘azîmet eyleyüp elsine-i hatîb-i gıpta-fermâ-yı ‘andelîbden mu‘izzü’d-dünyâ ve’d-dîn elkâbın istimâ‘ eyledi. Ba‘de edâ-i farîza-i cum‘a makâm-ı mülûkânesine ‘avd u ri‘at eyledikde cümle-i manâsıbı ashâb-ı sâbıkasında ibkâ ve herkesi nevâziş-i mülûkâne ile taltîf eyleyüp, fukarâ vü eytâm ve ârâmla ‘atâyâ-yı behiyye ve denânîr-i vefiyye i‘tâ eyledi. Lâkin kendüsü mukaddemâ ber-geşte-i ahvâl olup birden bire mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat olduğundan mâdâm ki [354a] servet ü yesâr sâhibi ümerâ ve erkânın vücûdları ‘âlem-i dünyâdan mürtefi‘ ve münkati‘ olmaya, benim için irtifâ‘-i kadr ve menzilet mürtefi‘dir” deyü zamîrinde bir takrîb-i dîl-firîb ile ser-i kârda olan zû-miknet a‘yân-ı erkânı istîsâl ve izâle husûsu câygîr olmuş idi. Bu esnâda **el-hasedu ye’kulü’l-dîne kemâ ye’kulü’n-nâru’l-hatabe**¹⁸²¹ mazmûn-ı latîfinden gayr-ı müctenib ba‘zı gayme-sâzlar hünkâr-lakab Bağdâd Hâtûn;

[Mısır]â‘

Seg vefâ dâred ne dâred zen vefâ¹⁸²²

Nesir; medlûlünce pâdişâh-ı Özbekiyân ile yek-dil ü yek-cihet olup veliyy-i ni‘meti Ebû Sa‘îd Hân’ı tesmîm itdiğinden mâ‘adâ el‘ân cenâb-ı sa‘âdete dahi sû-i kasdı olduğuna vâkıf olduğumuzdan ber-muktezâ-yı hukûk-ı ni‘met-i şevket-meâb pâdişâhımızı habîr itdik deyü ber-tarîk-ı **li’lhubbi ‘Ali** gamz u si‘âye itmeleri Arpa Hân’ı mukaddemâ câygîr-i zamîri olan mâdde-i gadr-ı semîre muvâfık olmağla Ağa Lü’lü nâm şahs-ı sâlifü’z-zikr ki, mir‘âta nazar-endâz olsa kendi dahi çehre-i şeytânîsinden hirâsân [silik] olur. Eşerrü’n-nâs bir cellâd-ı bî-emân idi. Bağdad Hâtûn’un kahr u istîsâline me’mûr olmağla *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* müellifi rivâyeti üzre germâbede kârîn temâm eyledi. Ba‘de ez-în mâder-i Ebû Sa‘îd Hân Hâcî Hâtûn vak‘a-i şehâdet-i Bağdâd’ı milket-i Âmid’de karındâşı Emîr ‘Ali pâdişâha tahrîr ve mektûb ile

¹⁸²⁰ “İnsan çok aceleci yaratılmıştır” . *Kur‘ân*, Enbiyâ, 21/37. Metinde hulika’l-insânu ‘ucûlen şeklinde yazılmış.

¹⁸²¹ “Haset, ateşin odunu yakıp yok ettiği gibi dini yok eder”.

¹⁸²² Köpekte vefa var kadında vefa yok.

mesfûr Ağa Lü'lü'yü tesyîr idüp emîr-i merkûm vâkıf-ı mâdde oldukda tehyie-i esbâb-ı harb u kîtâle mübâderet eyledi.

Gülşen-i hulefâ sâhibi merhûm Nazmîzâde-i Bagdâdî bu makâleye nev' amâ mugâyir tahrîr itmekle bi- 'ibâretihî keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân kılındı. Çünkü Ebû Sa'îd Hân 'âzîm-i erîke-i cinân oldu. *Târîh*-i mezkûrda Tuluy Hân hânedânından Arpa Hân pâdişâh-ı mülk-ârâ ve dâver-i cihân-pîrâ olup ba'zı ümerâ-yı Moğol-ı gül ile ceng ü cidâldan sonra serîr-i saltanatda istiklâl peydâ olup Bağdâd Hâtûn-ı pür-füsûn ki bu kadar merdân-ı nerre-şîrin bâ'is-i isâle-i hûnu idi, ref'-i şe'âmeti içün fermûde-i pâdişâhî ile tâbhâne mahnûkân nâ-peydâ vechile nişîn-i serâ-perde-i gabr oldu. Merhûm Sultân Ebû Sa'îd'in zevce-i sâniyesi Dilşâd Hâtûn bint Dımışk Hoca bu hâlden gussa-nâk olup Bağdâd Vâlîsi 'Ali'ye gelüp ki ba'zı nüshada 'Ali Şâh ve ba'zısında 'Ali Paşa vâki' olmuştur, paşa-yı merkûm dahi Uryad tâifesiyle cem'iyet ve tedârük-i mukâvemet ve husûmet ile nesl-i Cengîz-i fitne-engîzden Mûsâ Hân'ı serîr-i serverîye iclâs ve cem'iyet-i nâs ile Arpa [354b] Hân'ın ref'ine imâle-i likâm-ı ihtimâm itdi. İntehâ. İnşâllahu'r-Rahman bu vak'a 'an-karîb zikr ü beyân olunur.

Muhârebe-i Arpa Hân bâ-Leşker-i Özbekyân ve Ba'zı Sû-i Tedbîrân-ı Sultân

Çünkü Arpa Hân pâdişâh-ı Îrân oldu. Mümkini mertebe devletine nizâm-dâde oldukdan sonra ehemmi mühimâtından olan def'-i şürûr-ı agyâra mübâşeret eyleyüp, evvelâ sahâyif-i sâlifede işâret olunduğu üzre ba'zı memâlik-i Îrân-zemîni pâ-mâl-i sümm-i şütür eyleyen pâdişâh-ı Özbekyân'ı ol memâlik ü bıkâ'dan def' ü tard esbâbına şürû' itmiş idi. Mâlzeme-i harbiyye i'dâdından sonra bu sâl-i zemistânında leşker-i mû-şumâ ile cânib-i Derbend'e 'âzîmet eyleyüp sâhil-i nehr-i Kurde leşker-i Özbekyân'a mukâbil oldu. [silik] eliyle kavâ'id-i fûnûn-ı harbiyyede sâhib-i mahâret olmağla tarafeynde vâki' ma'ber ü memeler [silik] ve kafâlarından dahi 'alâ kadri'l-kifâye leşker ile külliyyen hasr u tazyîk eyleyüp şu rütbe ki, a'dâya arpa cirminde cây-ı menas kalmamak husûsunda bezl-i kudretten Özbek pâdişâhı habîr olup hareket-i mezbûheye der-kâr olunduğu hılâlde medâr-ı memleket-i Özbekiyye olan Emîr Kutluğ Timur mübtelâ-yı merg olduğu ihbâr olunmağla bi'l-külliyye sabr u ihtiyârı meslûb olup;

Nazım

Gürîzî be-hengâm ser ber-be-câ

Beh ez-pehlüvânî ser zîr-i pâ¹⁸²³

Nesir; diyerek terk-i ‘âr u nâmûs ile ihtiyâr-ı hezîmet ve Arpa Hân mansûren memleketine ‘avd u ric‘at eyledi. Bu esnâda Satı Bey bint Olcaytu Sultân’ı rabt-ı hibâle-i izdivâc itmekle bâzâr-ı kadr u i‘tibârı bir kat dahî pür-revâc oldu. Lâkin sâbıkâ işâret olunduğu üzre a‘yân u ümerâdan endîş-nâk olduğundan bu esnâda servet ü sâ mân hasebiyle Kârûn-ı ‘asr ve haşmet ü dârât sebebiyle büzürgterîn-i ümerâ-yı dehr olan sâbiku’z-zikr Şerefüddîn Mahmûd Şâh İncü’yi bilâ-teftîş ü tefahhus Hülâgû Hân neslinden bir şâhzâde-i endek-sâli taht-ı Îrân-zemîne iclâs için hicr-i terbiyesinde pinhân itmiş töhmetiyle katl itmekle, evlâdı bîm-i cân ile hıttâ-i Tebrîz’den gürîzân olup Emîr Mes‘ûd cânib-i Rûm’a ‘azîmet ve Emîr Muhammed ve Emîr Şeyh Ebû İshak belde-i Âmid’de Emîr ‘Ali pâdişâhın ma‘iyyetine müsâra‘at eylediler. Bu hılâl-i melâmet-iştimâlde Şehzâde Tevekkül ki nesl-i Ögeday Kaan bin Cengîz Hân olduğu ‘an‘ane-i sikât-ı ruvât ile resîde-i derece-i sıhhatdir. Dü ferzend-i serîr-i âb-ı rû mâh-peykerleri ki, her birinin vafında câmi‘ü’l-hurûf ‘abd-i Hakîrin;

Nazım

Güneş mâhiyyetin bilsün yüzün göster gel ey meh-rû

Ki görsün burc-ı hüsn ü ânda niçe kamer-i kevn var

Nesir; beyt-i latîfi **tâbıku’n-na‘l-ı bi’n-na‘l** vâki‘ olup [355a] ve **enf-i şenn-i tıbk** mazmûnuna mâ-sadaktır. Âsitân-ı Arpa Hân’a ilticâ kasdıyla Mâverâünnehr’den firâr idüp ordu-yı şâhânesine gelmiş idi. Emr-i hükûmete hisâben ve neseben mûmâ-ileyhimâ kendüden elyak müşâhede itmekle bilâ-mûcib mürtekib kulları oldu.

Nazım

Be-hûn ey birâder meyâlânî dest

Ke bâlâye dest-i tûhem dest hest

Nesir; medlûlünce âvân-ı endekde mükâfâtını gördü.

Li-münşiih

Ey birâder î n cihân dâre mükâfât est bedân

¹⁸²³ Başın yerinde iken doğru zamanda kaçarak kahraman olmak
Başın ayaklar altında olmasından daha iyidir

Anke gendüm zarı‘ bâşed hâsel hod gendom est

Nesir; sahâyif-i sâlifede giriftâr-ı mutbık oldukları zikr olunan ümerâ-yı bed-nihâdân bu eyyâmda dâr-ı [silik]den rehâ-yâfte-i ebâlîs-âsâ halâs olup birer birer âstân-ı Arpa Hân’a mültecî ve irâet [itâ‘at ü] inkıyâd itmişler idi. Lâkin ber-fehvâ-yı;

Beyit

Hased-i kalb-i ‘adû-yı lutf ile zâil olmaz

Sengde muzmer âteşe âb itmez eser

Nesir; Yek sene-i kâmilede ziyâde belâ-yı habse dûçâr [silik] mesfûrûnu terhîb ü te’dîb değil belki ber-muktezâ-yı cibilliyyet evvelkiden efzûn [silik] mel‘anete vesîle-i tergîb olmağla sûretâ dâhil-i zîr-i bâr-ı hükm ü itâ‘at-ı Arpa Hânî’de cûyâ-yı kahr u istîsâlî olduklarından hufyeten Emîr ‘Ali pâdişâh ile teşyîd-i hibâl-ı mevâsîka der-kâr olduklarından Arpa Hân âgâh oldukda, emr-i def‘ ü izâlelerine kıyâm itmiş iken esâs-ı binâ-yı mel‘anetleri gereği gibi istihkâm bulmadın,

‘Îlâc vâkı‘a pîş ez-vukû‘ bâ-yed kerd¹⁸²⁴

medlûlünce her birini ber-takrîb-i dil-firîb ile i‘dâm etmek kaydını görmüş iken vezîr-i sâlifü’z-zikr Hoca Gıyâsüddîn Muhammed Reşîd ümerâ-yı merkûmûnun vücûdları ke’l-‘adem olup Emîr ‘Ali Pâdişâh ile müttetikü’l-keleme olsalar dahi yine kâdir olsalar gerekdir deyü cânib-i düşmeni istihkâr idüp bizler hayâtta oldukça size zevâl muhâldir deyü tehyie-i esbâb-ı tedâbîrden kemâl-i garre ve istikbârından nâşî Arpa Hân’ı men‘ eyledi.

Beyit

Cebîn be-çeşm-i hakâret be-hîc-i hasm-ı za‘îf

Ki beşşe kerd ber-âverd ez-ser-i Nemrûd

Nesir; mazmûnunca her ne kadar hakîr ise dahi düşmeni tahkîr müstelzim-i hatardır. Âbâ-yı sâlifîn;

[Mısr]â‘

Düşmenin nemle ise dahi sen anı merdâne bil

¹⁸²⁴ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

Nesir; dimişlerdir. Lâkin **izâ câe'l-kaderu 'amiye'l-basaru**¹⁸²⁵ medlûlünce Hoca Reşîd zihn ü ferâset ve hiredde yegâne vü ferîd iken kendüden bu emr-i 'azîmde;

[Mısr]â

Verâ-yı perdede esrâr-vâr zuhûr idecek

Nesir; magzâsınca hilâf-ı mu'tâde bu gûne hareket-i gâfilâne zuhûr eyledi. Müverrih Semerkandî 'aleyhi'r-rahme dir ki, intikâl-i Ebû Sa'îd Hân'da hıttâ-i Âmid'de bulunup cülûs-ı Arpa Hân'da re'yi bulunmadığından saltanatı hilâf-ı marzîsi üzre [355b] vâki' olduğundan mâ'adâ emîr merkûmun âbâ vü ecdâdı hâkim-i ulus-ı Uyrat olup zemân-ı devlet-i Kuyla¹⁸²⁶ Kaan'da cedd-i a'lâsı Tengîz cedd-i a'lâsı Arpa Hân olan Artuk Buga ile defe'ât ile muhârebeye me'mûr olup Artuk Buga'yı makhûr u münhezim ve menkûb itmekle **el-hubbu yutavâresu ve'l-buğzu yutavâres** medlûlünce bu kîne ü 'adâvet mabeyn-i silsilede neslen ba'de neslin mütemâdî ve müteselsil olmuş idi.

Pâdişâhî-i Mûsâ Hân İnest

Sâhib-i *Târîh-i Matla'u's-Sa'deyn* 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî dir ki, sahâyif-i gûzeştede zikr olunduğu üzre Arpa Hân'ın mâlik-i taht-ı Îrân-zemîn olması mücerred Vezîr Hoca Gıyâsüddîn'in istihkâk ve bezl-i tedbîri ile sûret-pezir oldu. Dilşâd Hâtûn ânifen işâret olunduğu üzre Bağdâd-ı behîşt-âbâda 'azîmet eyleyüp esnâ-yı târîkda Emîr 'Ali pâdişâha dûçâr ve masd olmağla hukûk-ı veliyy-i ni'meti icrâ zımnında hamâ-yı hareminde vüfûr-ı şefekat ü re'fet ile muhâfaza iden Arpa Hân'a olan 'adâvet-i mevrûsesi hasebiyle ümerâ-yı Uyrât ve sanâdîd-i 'urbân ile ['akd]-i hibâl-i 'uhûd u cem'îyyet ve teşyîd-i mebânî-i muvâfakatdan sonra Şehzâde Mûsâ Hân bin 'Ali bin Baydu Hân bin Turkay bin Hülâgû Hân için tertîb-i esbâb-ı saltanat ve muhâlefet-i Arpa Hân'a tevcîh-i direfş-i 'azîmet eylediler. Mûmâ-ileyh Emîr 'Ali Pâdişâh'ın zâhiri bâtınına gayr-ı muvâfık bir zâlim-i mazlûm-nümâ ve gaddâr ve münafık olmağla sûret-i Hak'dan ba'zı mukaddemât-ı vâfiye tertîb ve müteneffir-i Arpa Hân olan ba'zı ümerâyı dâhil-i şümârende-i re'y olmaklığa tergîb eyledi. Mâdde-i merkûme gûş-zed-i Arpa Hân oldukda ümerâsından Emîr İrenc¹⁸²⁷ ve Hacı Tugay ve Artuk Şâh ve Çoban Kutluğ ve sâir kâr-güzâr ve mikdâmları leşker-i mûr-şumâr ile mukâtele-i muhâlifâna me'mûr eyledi. Sikât-ı ruvât tahrîri üzre leşker-i muhâlifini şu rütbe tazyîk ve hisâr eylediler ki, mânend-i nokta-i merkez cânib-i âhara meyl ü hareketleri gayr-ı mutasavver

¹⁸²⁵“Kader geldiği zaman göz kör olur”.

¹⁸²⁶ “Kubila”?

¹⁸²⁷ “İrenc”?

idi. Lâkin es-sulh hayrun müfâd-ı sa‘âdet-ihativâsı zuhûr ider ümniyyesiyle kıtâlde te‘ennî itdiler. Cânib-i muhâlifinden eger mansıb-ı emîrî’l-ümerâyî Emîr ‘Ali Pâdişâh’a tevcîh buyurulur ise mukâtele vü mücâdeleden ve mudârebe vü mukâbeleden fâriğ olacaklarını mutazammın Arpa Hân’a egerçi ‘arz u mahzar vürûd eyledi, ammâ lâ-râdde li-kazâihî medlûlü üzre Gıyâsüddîn Muhammed Reşîd;

Kıt‘a

Neşevem hâzı‘-ı adû hergiz

Nesir; [boş]

Gerçi ber âsmân kuned mesken

Bâz gonçeşk râ şevved fermân

[356a] Şîr –i rûbâh-râ nehd gerden

Nesir; deyüp her çend ki ‘ukalâ taraf-ı sulhü evlâ gördüler, kuvvet ü miknetine ma‘zûren müdârâyı tecvîz itmeyüp bi’n-nefs Arpa Hân’ı mukâbele ve mukâtele-i zümre-i muhâlifine tahrîk itmekle;

[Mısr]â‘

Fâre dest-i hirrede her hâlde mağlûbdur

Nesir; diyerek işbu sâl ramazân-ı şerîfinin yedinci yevmü’l-erbi‘â ki, ber-kavl-i mehere-i müneccimîn vezîrin sâhib-i tâlî‘i olan müşterînin vakt-i ihtirâkı idi. Havâlî-i Merâğa’da tekâbül-i ferîkayn ve telâkî-i saffeyn vukû‘ bulup tarafeynden nâire-i harb u kıtâl müşte‘il ve ‘alev-rîz olduğu esnâda vezîr-i mûmâ-ileyhe kîne-i nişîsi? olan ümerâdan Emîr Mahmûd Elsen Kutluğ ve Sultân Şâh itâ‘at-i sultânîden münharif ve taraf-ı düşmene ‘inân-ı ihtiyârî mün‘atîf oldular. Lâkin Arpa Hân zümre-i şüc‘ândan bir merd-i sâhib-i celâdet ü cür‘et olmağla bu mâddeden metânet ü ikdâmına fütûr ‘arız olmayup belki [bâ‘is]-i fart-ı ikdâm u cesâreti olduğuna Emîr ‘Ali Pâdişâh ba‘zı ümerâdan tefattün hâsıl [silik] **el-harb hud‘atün** mesleğine zâhib olup;

Nazım

Dû gaddâr her sû yeki tâhte

Beher cânibi kıssa-i sâhte

Nesir; fehvâsınca miyân-ı leşker-i Arpa Hân'a du nefer merd-i [silik] ü hîle-bâz irsâl itmekle biri cânib-i vezîre gelüp pâdişâh ihtiyâr 'âr-ı firâr eyledi. Sizler kimin içün âgâz-ı ceng ü cidâl idersiz. Dîgeri taraf-ı sultâna varup vezîr hılâl-i ma'reke vü âşûbda şehîd olmağla ma'yyetinde olan leşkeri nâ-bûd ve nâ-bedîd oldu, âvâzesin mesâmi'-i cünûda ilkâ itmeleriyle her biri ihtiyâr-ı semt-i selâmet ile **el-firâr mâ-lâ-yutâk min süneni'l-mürselîn**¹⁸²⁸ medlûlünce firâr eylediler. Bu esnâda vezîr ve birâderi pâdişâha mülâkî olup ma'yyetlerinde mevcûd olan fi'e-i kalîle ile;

Nazım

Zehr-i sû ki pâre ber-engihtend

Hemî hâk-i bâ-hûn ber-âmîhtend

Nesir; Hayli celâdet ü şecâ'at irâetinden sonra anlar dahi **men necâ bi-re'sihî fe-kad-rabiha** mazmûnuyla 'amel eylediler. Rûz-ı ferdâ ki, yevmü'l-hamîsdir ki, Hoca Reşîd'i muhâlifin ahz idüp Emîr 'Ali huzûruna ihzâr itdiklerinde, kendüden fevku'n-nihâye âzurde-dil iken bu def'a mukâbil-i isâet der-kâr-ı ihsân ve fi-nefsi'l-emr iltifât-ı bisyâr ile mazhar-ı 'izz ü şân itmişken ümerâ-yı gadr-nihâdân hilâfda bulunmalarıyla bi'l-âhîre şehir-i merkûmun yirmi birinci günü şehîd eylediler. Müverrih-i merkûm dir ki, hıttâ-i Tebrîz'de el'ân âsârı bâkî Bub'-ı Reşîdî nâm kal'ada mebnî sarâyında mevcûd emvâl ü eşyâ ve eskâlini zabt içün mübâşirler ta'yîn olunup ol kadar nukûd u cevher ve evânî-i sîm ü zer kütüb-i nefise [356b] ve emti'a-i enfese zuhûr itdiği aklâm-ı muhâsibân fezleke-i hisâbında mütehayyir ve ser-gerden oldular. Bu bahâne ile binden mütecâviz hâne dahi yağma olunduğunu mehere-i müverrihîn zikr ü beyân itmişlerdir. Bu esnâda tevâbi'-i ebherden? Secâs nâm mahalde Arpa Hân'ı dahi tevâbi'-i Emîr 'Ali'den ba'zıları ahz idüp Evcan'a irsâl itdiklerinde maktûlu olan Mahmûd Şâh İncü'nün vereselerine teslîm olunmağla şehir-i şevvâlin elli üçüncü erbi'â günü kısâsen katl olunup mâ-sadak-ı mazmûn-ı hikmet-meşhûn-ı kerîme-i mükerrerme **ve men kutile mazlûmen fekad ce'alnâ li-veliyihî sultânen**¹⁸²⁹ celîlesi oldu.

Nazım

Gam-ı zîr-i destân be-hor zînhâr

¹⁸²⁸ “Güç getiremeyince kaçmak peygamberlerin sünnetlerindendir”.

¹⁸²⁹ “Kim haksız yere öldürürse biz onun velisine yetki vermişizdir”. *Kur'ân*, İsrâ, 17/33.

Be-ters ez-zîr -destî-i rûzgâr

Nesir: Yevm-i merkûmda sahâyif-i gûzeştede hâmile-i kazîfe-i¹⁸³⁰ Ebû Sa‘id Hân olduğu işâret olunan Dilşâd Hâtûn bint Dımışk Hoca bir duhter-i kamer-peyker vaz‘ itmekle Emîr ‘Ali Pâdişâh ol dağdağadan dahi vâreste olup ‘izz-i istiklâli bir kat dahi müsta‘lî oldu. Lâkin **kellâ inne’l-insâne le-yetgâ. En reâhu üstağnâ**¹⁸³¹ kendi nefsine e‘âzenallâhu te‘âlâ fevka’l-gâye i‘tinâsı olmağla ve şavirhum fi’l-emri¹⁸³² kerîmesine her bâr muhâlif üzre olup i‘ânet-i dîger andan sûret-i istiğnâ irâ’et itmekle eserini hiçbir ehadle istişâre itmez. Ve kemâl-i garre ve istikbârından “menem dîger nist” vâdisine kadem-nihâde olduğundan kimesneyi kat‘â âdem yerine koymaz idi. Bu sebebden ekser-i a‘yân kendüden müteneffir olup;

Nazım

Çe dâned kesî gayr-ı Perverdigâr

Ki ferdâ çe bâzî kuned rûzgâr

Nesir; zemzemesiyle bu bâbda der-kemîn olan bâzîçe-i sipihr-i nâ-hemvâr ne vechile sûret-fermâ-yı encümen-i zuhûr olur deyü cümle sıgâr u kibârdîde-dûz-ı terakkub u intizâr idiler. Emîr ‘Ali Pâdişâh manâsıb-ı vezâret ü niyâbet sâbıkâ hâkim-i ‘Arab olan Tâcüddîn ‘Ali Şîrvân’ın oğlu Cemâlüddîn’e tefvîz idüp merkûm dahi;

Nazım

Seh rûze devlet ü ikbâl-i çarha olma dil-beste

Bu ber-vefk-ı müsellesdir ni’çe bâzûya bağlanmış

Nesir; mazmûnuna vâkıf bir civân-ı hurrem-kîş ve ‘ârif-i ‘âkıbet-endîş olmağla herkesi bir gûne re’fet ü ‘âtîfet ile şermende idüp nîk-nâmını nakş-ı kitâbe-i eyvân-ı sipihr eyledi. Bu esnâda belde-i Âmid-i kesîrû’l-mehâmidde mukîm Emîr Hâc Tugay ki, Emîr ‘Ali pâdişâh ile kavm-i Üveyrâneh kîne vü ‘adâveti mukarrer olmağla îkâd-ı nâire-i mefsedet ve esbâb-ı kahr u istîsâline mübâderet idüp Hâkim-i Rûm Emîr Şeyh Hasan bin Emîr Hüseyin bin Emîr Akboğa’nın yanına ‘azîmet ve teshîr-i mülk-i Îrân’a tergîb umûruna mübâşeret eyledi.

¹⁸³⁰ “nutfe-i”?

¹⁸³¹ “Hayır, insan kendini yeterli gördüğü için mutlaka azgınlık eder” .*Kur‘ân*, Alak, 96/6-7. Metinde “kellâ yazılmamış.

¹⁸³² “İşler konusunda onlarla müşavere et”. *Kur‘ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

Hafî olmaya ki, *Gülşen-i hulefâ* sâhibi Arpa Hân makteli ile sahâyif-i âtiyede zikr olunacak ba'zı umûru sâhib-i *Târih-i Matla'ü's-Sa'deyn* muhtârına nev'amâ mugâyir-i sebt-i vekâyi' itmekle bi-'ibâretihâ [357a] bu mahalle tahrîri münâsib görüldü. Çünkü Emîr 'Ali Pâdişâh ile Arpa Hân mukâteleye karâr virdiler, nasb-ı kâr-gâh-ı ceng u sitîz itdiklerinde Arpa Hân reh-gîr-i gürîz olup saltanat-ı şeş? mâha ile dest-i 'adûden peymâne-keş-i helâk olup sene seb'a ve selâsîn ve seb'a-mi'ede tâc u taht Mûsâ Hân'a intikâl ve mesned-i pâdişâhîde istiklâl bulduğu haberi serdâr-ı Rûm Şeyh Hasan-ı İlhanîye elem-bahşâ-yı vusûl olup ümerâ-yı 'âlî-tebârdan Hacı Tugay ittisâliyle nesl-i Hülâgû-yı peleng-hûden Muhammed Hân'ı lââyık-ı taht-ı sultânî görüp Mûsâ Hân ve 'Ali Paşa ile tahrîk-i silsile-i cuşîş ve birbirinin istisâline kûşîş idüp [silik] nesîm-i nusret tahrîk-i perçem-i Tuğ-ı Muhammed Hân'ı ve Hasan-ı İlhanî itmekle Mûsâ Hân [silik] karâr ve 'Ali Paşa dahi esnâ-yı tarîkda maktûlen hemrâh-ı kâfile-i dârü'l-karâr oldu. Ol eyyâmda [silik] tâifesi Bağdâd'a hâkim oldular. Çün tevfik-ı Zülminen ile İlhanî Şeyh Hasan'ın [devleti] resîde-i beytü's-şeref-i felek-i sa'âdet oldu. Sultân Ebû Sa'id'in Dilşâd nâm [duhterini]? 'akd ü nikâh ile mukaddemâ kerhen tatlık eylediği Bağdâd Hâtûn'un intikâmını alup **el-harbu hud'atun** be-dîd ve nümâyân olup;

[Mısr]â'

Ki vâcib şüd tabi'at-râ mükâfât

Nesir; medlûlü zâhir ü 'ayân oldu. İntehâ. Bu mevâddın tafsîli yegân yegân inşâllâhu'r-Rahmân 'an-karîb zikr ü beyân olunur.

Velâdet-i Timur-ı Bilâ?-Zuhûr

Ulû'l-elbâba gayr-ı hafîdir ki, erbâb-ı tevârîh-i Îrân ve Tûrân Timur-ı bilâ-zuhûrun müddet-i 'ömründe kendüden şâyân-ı tahsîn bir emr zuhûr u sudûr itmemişken sâhib-kırân-ı 'âlem olmak üzre zu'm u iddi'â ve ef'âl-ı seyyiesini muhassenâtından ta'dâd ve medhinde itrâyı iltizâm mu'tâdlarıdır. Hâtifi ve Şerefüddîn 'Ali-i Yezdî *Lübbü't-Tevârîh* sâhibi ve gayrılar gibi sâhib-i *Tevârîh-i Matla'ü's-Sa'deyn* Hoca 'Abdürrezzâk Semerkandî tecâvezallahu 'anhu ise bu husûsda cümle-i müverrihîn-i Îrân ve Tûrân'a galebe idüp la'în-i mesfûru şu rütbe medh u sitâyîş itmişdir ki, bâ'is-i hüzn-tıbâ'-ı selîm olmuştur. Hattâ velâdet-i nahs-ı müstemir-eser ve makdem-i la'net mazharını zikr itdiği mahalde terceme olunan 'ibâret-i nâcespânı budur. Bu sâl-i garâbet-iştîmâlde ki, târih-i hicriyyenin yedi yüz otuz altıncı senesidir, memleket-i vesî'a-i Îrân-zemînde inkızâ-yı devlet-i selâtîn-i Cengîzyân ve hıttâ-i fesîhatü'l-ercâ-yı Tûrân'da velâdet-i bâ-sa'âdet-i sâhib-kırân-ı gîtî-sitân ya'nî Emîr-i Kebîr Cemşîd

cihân-gîr hurşîd-i âsmân serîr-i safder-i Îrân [357b] ve Tûrân kutbü'd-dünyâ ve'd-dîn Emîr Gürkân kazıyye-i ittifâkıyye şeklinde vukû' bulup;

Nazım

Yeki reft-râ ve dîger eyd? be-câyî

Cihân-râ nümâ-ned bî-kethudâyî

Nesir; kevkeb-i saltanat-ı Ebû Sa'îd Hân sene-i mersûme mâh-ı rebîü'l-âhırının on üçüncü günü âfil ve mihr-i velâdet Emîr Timur-ı Gürkân şehir-i şa'bânü'l-mu'azzamanın yirmi beşinci rûz-ı fîrûzunda ufk-i hadrâ-yı Keş'den tâli' olup sâha-i 'âlemi envâr-ı zâtıyla münevver ve âfâkı meyâmin-i kudûmuyla mübeşşer eyledi.

Nazım

Tâli' şüd ez-sipîhr-i şeref-i ahter-i münîr

Hûrşîd-i re'y ve zehre-yi ruh ve müşterî zamîr

Nesir; kuvvet-i baht-ı tâli'î bürhân-ı sâtî'dır ki, cenâb-ı müessesine kıbâb-ı bî-'imâd sipîhr ve [kesik] mâh ve mihr-i mevlûd-ı 'acîbü'l-vücûdun vakt-i velâdet ve zemân-ı zuhûr-ı tal'atında cemî'-i [kesik] kevâkibi burc-ı ahter-i bahtında cem' itdiği sâ'ate muvaffak ve makrûn itmiştir. Zîrâ ol 'âlî [silik] zemân-ı tufûliyyetinden âvân-ı saltanatına berûz iden revâbi'-i¹⁸³³ hâlât ve bedâyi'-i intikâlât [vedî'a] ve 'atıyye-i Rahmânî olup makdûr-ı tavk-ı beşer olduğu 'inde'l-'ukalâ azherdir. **İnne fî zâlike le'ibreten li-uli'l-ebşâr**¹⁸³⁴ ba'de-zâlik zu'munca teberrük kasdıyla mücemmelen ba'zı evsâfını mukaddeme-i maksûd nâmıyla zikre şürû' eyleyüp **İnne fî zâlike lezikrâ limen kâne lehu kalbun ev elka's-sem'a ve hüve şehîd**¹⁸³⁵ kerîmesini tahrîr itdikden sonra evsâf-ı mühmelesini muhassenâtıdan olmak üzere hayli turrehât tastîr ider. Tecâvezallahu 'anhu öyle azlem-i halkullahdan sudûr iden küfriyyât ve mezâlîmi muhassenâtıdan [silik] egerçi müverrihîn-i Îrân ve Tûrân'ın mültezimleridir, lâkin binâ-i İslâm'ı müessis olan tâife-i kerîmeye bâdî-i hüzn ü nefret olmağla bu mahalde terk olunup inşaallâhu te'âlâ tebsîraten li-uli'l-elbâb ba'zı mezâlîmi mahallinde münâsebetle tahrîr olunur. Ancak bu mahalde birkaç makâle-i müteferrika zikrinden lâ-büd olmağla zikrine şürû' olundu.

¹⁸³³ “revâyi '-i”?”

¹⁸³⁴ “Şüphesiz bunda basiret sahibi olanlar için bir ibret vardır”. *Kur'an*, Nûr, 24/44.

¹⁸³⁵ “Şüphesiz bunda, akli olan yahut hazır bulunup kulak veren kimseler için bir öğüt vardır”. *Kur'an*, Kaf, 50/37.

Makālât-ı müteferrika biri nisbet-i mel‘anet-nümâ-yı Timur-ı bilâ-zuhûr’dadır. Çünkü ol mâder-i be-hatânın? vakt-i velâdet-i bâ-nuhûstu zikr olundu, erbâb-ı tevârîhin ihtilâfından nâşî bu bâbda bir mikdâr kîl ü kâla şürû‘ olundu. Lâkin bu husûsda kaleme virilen sa‘bdan¹⁸³⁶ şerem-sârim. Velâ havle velâ kuvvete illâ billâhi‘l-‘aliyyi‘l-‘azîm. *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* sâhibi dir ki, mehere-i müverrihîn neseb-i Timur’u bu vechile zabt itmişlerdir. Timur Gurkân bin Emîr Taragay Noyan bin Emîr Berkol Noyan bin Emîr Aylangız Noyan bin Emîr İçil Noyan bin Emîr Karaçar Noyan bin Emîr Sukan (Suguçiçin) bin Emîr İrdemci (Erdemçi) Berlas bin Emîr Kaçulay Bahâdır bin Tumanay Hân bin Baysungur Hân bin Kaydu Hân bin Dutumtin [358a] ibn Buka Hân Budancar Hân bin el‘ân kuvâ ki, vekâyi‘-i ahvâlî tevârîh-i Moğol’da menkûldur. Nesebi bu takdîrce nesl-i Cengîz Hân’dan Tumanay bin Baysungur Hân’dan müteşa‘ib bir cedveldir.

Zîrâ evlâd-ı Baysungur’dan Kabl Hân ki Cengîz Hân’ın peder-i çârumudur anın dahi birâderi Kaçulay-ı mesfûr ki, Timur’un mertebe-i heştümde ceddi vâsıl-ı kabîle-i Berlas’dır. Cengîz Hân zemân-ı saltanat ve zer-endûd-ı kâfirânesinde püser-i düvvümü Çağatay’a ba‘zı memâlik-i hükûmetin tefvîz ve Timur’un peder-i pencümü olan Karaçar Hân’ı bâ-nasb-ı emîrû‘l-ümerâyî ta‘yîn-i ma‘iyyet-i Çağatayî itmiş idi. Çağatay Hân dâr-ı mücâzâta ‘azîmet itdikde Kara Hülâgû câ-nişîni olup bir müddet dahi ana hizmet itdikden sonra şerbet-i [şehâdeti]? içmiş idi. Miyân-ı evlâd-ı Çağatay’da fiten ü fetret mütevâlî ve hıttâ-i Mâverâünnehr ve Türkistân’da [silile-i]? tîg u sinân niçe zemân mütelâli olduğundan Benî Karaçar Hân şehir-i Sebz didikleri Keş’de [silik] ikâmet ve ol hıttanın hükûmetini mâlik-i saltanat-ı Mâverâünnehr olanlar anlara [tefvîz] ü sipâriş idegelmeleriyle neslen ba‘de neslin ol memleketde mütesaddî-i hükûmet oldular.

Kâtib Çelebi merhûm tevârîhe müte‘allık *Mecmû‘a-i Kebîr*’inde dir ki, ba‘zı müverrihîn Timur silsile-i mülûkdendir didiler. Ba‘zılar evâilde eşrâfdan olup bir tarîk ile leked-kûb-ı semend-i felek oldu didiler. [silik] olan Taragay kabîle-i Ulus Berlas’ın ulusu idi deyüp târîh-i velâdeti sene seb‘în ve seb‘a-mi’e şa‘bânındadır demişdir. Lâkin *Cihânnümâ*’da mahâll-i müte‘addidede yedi yüz otuz altı şa‘bânında Keş’de doğduğunu tahkîk itmişdir. Kaldı ki, Timur’a Hân ıtlâkı müverrihîn-i Îrân ve Tûrân’ın ‘**alâ-tarîkı‘l-elbâba**’ isnâdlarındandır. Rütbe-i hâniyyetde vechen mine‘l-vucûh ‘alâka vü medhali yokdur. Zîrâ Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*’da Türkistân’ı zikr itdiği sahâyifde ki, Âl-i Cengîz’i tafsîl itdiği mahaldir, böyle zikr ider ki tâife-i Moğol ulusu kabâyil-i hânlığını Kıyân evlâdından cûyine

¹⁸³⁶ “Ta‘bdan”.

duhteri el-ittekav evlâdına hasr eyleyüp ol silsileden olmayanın hâniyyeti sahîh değildir, i'tikâdında oldular. Hâlâ beynlerinde mu'teber ma'nâ olmağla bu nesak üzredirler. Hattâ Timur ol silsileden olmağla hânlık rütbesini bulmamışdır. Ba'zı mehere-i müverrihîn mechûlû'n-neseb bir şahs-ı fakîrû'l-hâlin veled-i mâder-i be-hatâsıdır deyüp zikr eylediler.

'Azîz Efendi merhûm ol siyeh-Kelîm bed-rûzun pederi bir fakîr-i keşî-dûz olup nesebi ceddesi Mü'mine Hâtûn vâsıtasıyla Cengîz-i fitne-engîzine muttasıldır. Otuz altı târîhinde Semerkand kurbünde medîne-i Keş a'mâlınden Hoca Ilgar nâm karyede belâ-yı siyâh gibi şehristân-ı vücûda vârid oldular demişdir¹⁸³⁷. Ve kimi zikr olunan neseb-i murdârını âhar gûne zikr eyleyüp *Şecere-i Mülûk* sâhibi cedd-i a'lâsını cedd-i a'lâ-yı tâhire-i 'Osmâniyân ile müttehid olmak üzre halt-ı kelâm idüp, garâbet bunda ki, *Câmi'ü't-Tevârih* sâhibi kitâbına yazup kelâmını [358b] tasdîk itmişdir. Li-ecli'l-işhâd makâle-i nâ-puhte edâsı bi-'ibâretihâ keşîde-i silk-i sutûr kılındı.

Râviyân-ı ahabâr ve nâkılân âsâr-ı mülûk-i büzürg-vâr tevârîhinde esahh-ı rivâyet üzre mülûk-i Timurbân-ı Gürkânî ile meşhûr ve müte'ârifdir. Ve fırka-i Gürkânî'nin evveli Timurlenk bin Mehemmed Taragay'dır. Tûmâr-ı mülûk-i sultânîde neseb-i Timur Hânî bu vechile isbât itmişlerdir ki, Timur Hân bin Taragay ibn Eblangir bin Escal Hân bin Karahan bin Sugan Hân bin Belasun Şer Buklay Hân [silik] ibn Kaydu Hân bin Devlum Bey bin Luka Hân bin Baykara Hân bin Tekuden Hân bin [silik] mülûk-i Türkman'dan Akkoyunlu'nun cedd-i evvelidir. Ve andan Havetlu Cân bin Selnur Hân bin Koçak [silik] silsile ile Gerg Hân bin Oğuz Hân'a çıkar. Ve Oğuz Hân cedd-i a'lâ-yı selâtîn-i Âl-i 'Osmân'dan [silik] Allah Melikü'l-mennân bu Oğuz Hân cümle-i mülûk-i Tatar ve Etrâk'ın cedd-i a'lâsı olduğunu müverrihîn [silik] eyleyüp ittifâk eylediler. Ve Oğuz Hân devr-i Feridun Şâhî'de 'âlem-i vücûda nihâde-pâ olup [silik] mevcûd olan Tatar-ı bed-tebârın pâdişâhı idi. Ve Oğuz Hân'ın Hazret-i Nûh 'aleyhi's-selâma [silik] olunca silsile-i nesebi bu vechile isbât olunmuşdur. Oğuz Hân bin Karahân bin Dibakuy Hân ibn Bilcas Hân bin Maçın bin Çin bin Yafes bin Nûh 'aleyh ve 'alâ nebiyyinâ elfü's-salât ve's-selâm.

'Ulemâ-i Rûm'un ser-bülendi merhûm Şifâyî Şa'bân Efendi *Fezâil-i 'Al-i 'Osmân* nâm kitâb-ı mu'teberinde dir ki, ol mağrûr zâlim ya'nî Timur-ı bî-nûr-ı bilâ-zuhûrun neseb-i bî-hasebinde ihtilâf olunup Cengîz'i ve kimi gayrı ırk-ı bî-temyîzdendir didiler. Ammâ garâbet bundadır ki, Cengîz gibi bir şahs-ı hûn-rîz bî-dîn ve bed-kîş ve bed-mezheb ve sitem-kâr ve muharrib-i dâr u diyâr ve 'adû-yı devlet-i İslâm-ı güzîn muhîn-i 'ulemâ ve kâtil-i gürûh-ı

¹⁸³⁷ 'Azîz Efendi merhûm demişdir (Derkenar notu).

muvaahhidîn olup zuhûru âsâr-ı kibârda terkîm olunduğu üzre a‘zam-ı mesâib-i devlet-i İslâmiyye’den ma‘dûd olduğu şöhret-şi‘ar olan bî-îmân mel‘ûna intisâbda iftihâr olunmak hayret-efzâ-yı ‘ukalâ ve hurde-bînândır. Hâlbuki, hâlâ Timurîler ve Tatar-ı bed-tebâr ol hınzîr-ı ebed-nîk silsilesindenüz deyü iftihâr iderler. Timur-ı bilâ-zuhûrun evâil-i hâli mahallinde işâret olunsa gerekdir.

Bu makâmda bi‘l-münâsebe Gürkân lafzının ma‘nasını terkîm idelim. Ma‘lûm ola ki, mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzre lafz-ı Gürkân kâf-ı ‘Arabî’nin zammı ve rânın fethi ile istilâhât-ı Îrâniyyeden dâmâd ma‘nâsına olup Timur-ı mesfûr henüz yekke-tâz-ı ‘arsa-i kem-nâmî iken hâkim-i Mâverâünnehr Emîr Kazgan’ın oğlu Emîr meslâ duhterın rabt-ı hibâle-i izdivâc ve emîr merkûmun dâmâdlığın kendüye [359a] mâye-i iftihâr u ibtihâc ‘add itmeğin lafz-ı mezkûrun ismine izâfesiyle şöhret-ârâ ve fî‘l-hakîka mağrûr-ı mesfûra bu mâtde bâ‘is-i neşv ü nemâ olmuştur. Nitekim mahallinde münâsebetle zikr olunacaktır.

Tenbîh

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, Arpa Hân vak‘asından sonra Cengîzyân çâh-ı herc [ü] merce üftâde olup ümerâ-i akviyâdan her biri nesl-i Hülâgû-yu bî-dînden birini alup birer diyâra tagallüb itdiler. Bundan sonra Cengîzyân fırak-ı? şeştuma müteferrik oldular. Bu kavli müeyyid-i ‘ulemâ-i kirâmın ercmendi merhûm es-Seyyid Mehemed Rızâ Efendi ki, râkîmu‘l-hurûf ‘abd-i Hakîr târîh-i dâr-ı fenâdan eyitti: Çünkü Sa‘îdâ ve rihlet-i târîhini didi.

Dil-eyvâh Rızâ Efendi

Nesir: nazmını rihletine târîh olmak üzre sebt-i tâk-ı dürr-i ma‘ârif itmiştir. *Seb‘u’s-Seyyâr fî Ahvâlü’t-Tatar* nâm târîhinde zikr itdiği makâle teberrûken bi-‘ibâretihâ bu mahalle kayd u tahrîr olundu. Yedi yüz otuz altı târîhinde Ebû Sa‘îd Hân dâmen-keşîde-i âlâyiş-i cihân oldukda Ulus-ı Hülâgû Hânları’nın vülât ve nüvvâbı bilâd-ı Îrân ve Rûm’da a‘lâ-yı livâyı tasallutan idüp Ebû Sa‘îd Hân mesnedine su‘ûd iden Arpa Hân üzerine ümerâ-yı Ulus-ı Hülâgû’dan ol ‘asırda vâlî-i Rûm bulunan ‘Ali Pâdişâh mânend-i esb gursuna hücûm ve Arpa Hân’ı ma‘dûm idüp der-‘akab vâlî-i ‘Irak-ı ‘Arab olan Şeyh Hasan-ı Büzürg ibn Hüseyin bin Akboğa Celayir Mûsâ Hân ile müte‘âziden ‘Ali Pâdişâh’a gâlib ve Mehemed bin Kutluğ¹⁸³⁸ Oğlanı Hân nasb itmekle câme-i devletin sâlib oldukları esnâda Şeyh Hasan-ı Küçük ibn Timurtaş bin Çoban-ı Seldûz bürde-i hafâdan zuhûr u berûz idüp mezkûrlara galebe ile Azerbaycan’a istilâ ve Escaytu Hân duhteri Satı Bige’yi mesned-nişîn-i hânî itmekle visâde-i

¹⁸³⁸ “Bulkuğ”?

tahakküme ittikâ idüp Şeyh Hasan-ı Büzürg dahi Alefrenğ lakab Cihantimur Oğlan'ı hân nâmıyla sâhib-i şân ve istihlâs-ı mülk-i Azerbaycan kaydında olduğundan Şeyh Hasan-ı Küçük kendi umûruna takviyet için Süleymân bin Mehemed Oğlan'ı hân itmeğe himmet ve mezkûre Satı Hâtûn'ı tezevvüc itmekle 'urûs-ı hükûmete zîb ü zînet virüp Şeyh Hasan-ı Büzürg 'Irak-ı 'Arab ve Şeyh Hasan-ı Küçük Azerbaycan saltanatı hânkâhında zâviye-nişîn-i istiklâl olmak hây u hûy ile şûrîde vü şeydâlıklarından nâşî bi'd-defe'ât mukâbele bi'l-mukâteleleri sebebiyle tarafeynin muhiblerinden niceler dâire-i hestîden hurûc idüp bî-vücûdluk rütbesini iktisâbları eyyâmında ümerâdan Fars'da Şeyh Ebû İshak bin Mahmûd Şâh İncû ve hittâ-i Kirman [359b] ve 'Irâk-ı 'Acem'de Muhammed bin Muzaffer Yezd'i ve Horasan ve Sebzevar'da Serbedaran'dan 'Abdürrezzâk Baştinî ve Tus ve Nişabur ve Merv'de Ergun Şâh çün gurebânı? ve Herat ve Sicistân ve Gûr'da Melik Mu'izziddîn Hüseyin Kert ve Mazenderan'da Fahrüddeve ve Banduye ve Rüstemdâr'da Celâlüddeve Gelubad Esterâbâd ve Cürcan'da Taga Timur Hân Gavniye ve Luristan'da Nureddîn Ahmed Atabek'i ve Gilan'da sâdât-ı Karkiya ve Şirvan'da Şeyh İbrâhîm-i Derbendî'den her biri iddi'â-yı hükûmet idüp 'Irâk-ı 'Arab ve Cezîre ve Hûzistan Şeyh Hasan-ı Büzürg Celayir'e dâir ve Azerbaycan ve Ermeniyeye ve İran Şeyh Hasan-ı Küçük Seldûzî'ye rûzî oldu. İntehâ.

Fâzıl-ı mûmâ-ileyh esbagallahu emtâre rızâhu 'aleyh bu makâmda ba'zı mevâd dahi zikr itmişdir. İnşâallâhu te'âlâ mahalliyle tahrîr olunur. Ba'de-ezîn Şeyh Hasan-ı Büzürg nev'amâ tafsîl-i ahvâline şûrû' idelim.

Zikr-i Hurûc-ı Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürk ki, Şeyh Hasan Noyan güyend sâhib-i *Târîh-i Matla'ü's-Sa'deyn* dir ki, tahrîk-i bâd-ı nifâk Hacı Tugay ile sehâb-ı tab'-ı Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürk teshîr-i mülk-i İran-zemîne meyl itmekle Emîr Artisar'ı Rûm'a kâimmakâm ve kendüsü Sultân Muhammed bin Bulkutluğ ibn Altemur bin el-Yesar bin Hülâgû Hân nâmını dirhem-i saltanata nakş ya'nî pâdişâh-ı âlem-i mûmâ-ileyh Sultân Muhammed olmak üzre aktâr-ı âleme neşr-i ahbâr ve serîr-i şehinşâhîde istikrâr bulmasıçün ihtiyâr-ı meşâkk-ı kâr-güzâr itdiğini mesâmi'-i sükkân-ı dâr u diyâra ismâ' vü ihbârdan sonra mu'âvenet-i hâkim-i Gürcistan Emîr Suyurgan bin Emîr Çoban ile kasd-ı sitîz ile âzim-i dârü'l-mülk-i Tebrîz oldular. Ol buk'aya vusûllerinde bî-mukâtele vü ceng husûl-ı maksûd hayâliyle Emîr 'Ali pâdişâha, çünki cümlemiz bir ulus 'aşîreti olup ez-kadîm mezra'a-i miyân-ı âbâ vü ecdâd ve a'mâmızda habbe-i sünbüle-i hubb-ı vidâd mevrû' iken bu hılâlde beyne-hümâyâ cerâd-ı bürûdetin tatarruku vechen mine'l-vücûh tarafına şâyân olan mevâddan olmadığı azherdir. Cümlemize lâyük olan li-Ebüssu'ûd;

Re'y-i âbâya hilâf eyleyen ebnâ-yı zemân

Her ne dersen olur ol 'âkıl u dâna olmaz

Nesir; mazmûnuna ilkâ-yı sem'-i rağbet ile eser-i âbâya muktefinden olup bi'l-ittifâk taht-ı saltanata Sultân Muhammed'i cûlûs itdirelim, ve beyne'l-müslimîn irâka-i dimâ-i nâ-hak olmazdan evvel bu kârı encâma resîde idelim mazmûnundan bir meveddet-nümâ tahrîr ve mahsûs bu husûs için ba's-i sefir eyledi. Emîr 'Ali Pâdişâh egerçi bu re'ye tahsîn idüp irâet-i sûret-i muvâfakat eyledi, lâkin [360a] dâmen-i devlete pençe-zen-i istîlâ olup dîde-dûz-ı intizâr-ı nekbet ü zillet olan ümerâ-yı nifâk-pîşe bu emri kat'â istisvâb itmeyüp biz bu memâliki zûr-ı bâzû-yı şemşîr ile aldık.

Nazım

Dâmen-i dûst be-sad hûn del uftâd be-dest

Be-fusûni ke konad? hasm-ı rehâ natuvân kerd

Nesir: mazmûnunca dest-res-i vusûl bulduğumuz pîrâmen-i ümmîd ü matlebi gâret-zede-i dest-fesâne ve fûsun-ı Eflâtûn-ı? hired-i hurde-bînâna ba'îd-ender ba'îd bir ma'nâdır.

Li-münşiih

Yüzü ki¹⁸³⁹ kilid ve kîne a'dânın

İt hazer sanma anı sen hande

Dâm-ı ebleh-firîbdir ey dil

Seni anınla eyler efgende

Nesir: Fehvâsı cümleye kâfi pend-'uzmâdır. Aladağ [yere]? Karadere nâm mahalde bir kerre harb u kıtâli iş'âl ideriz. Nûr-ı sefid-i nusret kangı cânibden ... iderse baht u devlet anındır cevâbıyla sefir-i merkûmu ircâ' eylediler. Emîr 'Ali Pâdişâh her çend ki **es-sulhu hayrun** zemzemesin îrâd ve fevâid-i bisyârını icrâ eyledi, gûş-ı kabûl ile ısgâ, belki bâ'is-i iştîdâd-ı hiddetleri olmağla bi'z-zarûrî işbu sâl şuhûrunda mâh-ı zilhiccetî'[ş-şerîfenin] on dördüncü günü mevzi'-i ma'hûd ve mahall-i mev'ûdda tekâbül-i ferîkayn vukû' bulup iki? 'asker birbirlerinin rûûslarına fezâ-yı vesî'a-i cihânı teng ü dâr itdikleri esnâda [silik] bi'l-evsâf Emîr 'Ali Pâdişâh kemâ hüve de'bihî sâlik-i meslek-i hiyel olup Emîr Şeyh Hasan'a bu gûne irsâl-i

¹⁸³⁹ “Yüzüğe”?

peyâm eyledi ki, fi'l-hakîka bizim cenâbınıza vechen mine'l-vücûh 'adem-i muhâlefetimiz [silik] ve bu cem'iyet-i hevlnakde bulunmamız zarûriyyât kabîlinden olduğu meczûm iken tarafeynden bi-gayri hakkın rîzân olacak hûn-ı müslimîn ile âlûde-i dâmân olmak size ve bize nâ-şâyeste bir ma'nâdır. Anlar iki pâdişâh birbirleriyle ne hâlleri varsa görsünler, bizler bir hâlî mekânda ikâmet eyleyüp şâhid-i fevz ü nusret kangı cânibde rû-nümâ olursa bizler dahi ol zemân şâh-ı mansûra ittibâ' idelim. Şeyh Hasan bu re'y-i müstahsen görmekle dü hezâra bâliğ süvârî ile püšte-i refî'aya 'urûc, Emîr 'Ali Pâdişâh dahi miyân-ı ma'rekeden kifâyet mikdârı leşker ile hurûc idüp;

Nazım

Felek be-ceng-i figende-est tâc-dârân-râ

Horos bâzî-i in pîr râ temâşâ kün

Nesir; fehvâsınca kulzüm-i vegâda der-kâr-ı şînâ olanları bunlar sâhil-i emn ü selâmetden temâşâ iderken ber-mısdâk-ı kerîme-i mükerreme-i “**Gulibeti'r-rûmu fî edna'l-ardi**”¹⁸⁴⁰ Museviyân ve Rûmiyâna galebe itmeleriyle Emîr Şeyh Hasan mânend-i pençe-i kazâ-yı nâ-gehânî giribân-ı hayât-ı Emîr 'Ali Pâdişâh'ı bagteten şikest [360b] itdiğinden Mûsâ Hân haberdâr oldukda cânib-i Bağdâd-ı behîşt-âbâda firâr itmekle Emîr Şeyh Hasan ile Sultân Muhammed mansûren hıttâ-i Tebriz'e revâne oldular. Bu esnâda Emîr Şeyh Hasan sâbıkâ işâret olunduğu üzre mahbûbe-i Ebû Sa'îd Hân Dilşâd Hâtûn'u dâhil-i şebistân-ı izdivâc idüp mukaddemâ? iftirâk-ı Bağdâd ile mahzûnu'l-fevâid iken vasl-ı dîgerle dilşâd ü pür-ibtihâc oldu. Müverrih Semerkandî dir ki, ber-fehvâ-yı kemâ tedîn ü tudân erbâb-ı basâir ve ashâb-ı enzâra bundan özge bâ'is-i [silik] bir mâdde-i mev'iza olur mı ki, kirâren ü mirâren çekîde-i kilik-i fesâhat-perver kılındığı [üzre]? emîr-i merkûmun zevcesi Bağdâd Hâtûn'u Sultân Ebû Sa'îd Bahâdır Hân zecren tefrîk ve niçe mutabbak-ı Hısn-ı Kemâh'da habs u tazyîk itmişiken müddet-i endek ve âvân-ı yesîre vü kalîle ma'nen hem Melik Ebû Sa'îd Hân'a mâlik olmağla mucâzât ve hem mahbûbesini âverde-i hibâle-i izdivâc? itmekle Dilşâd ile Bağdâd'a mükâfât nefsinde mev'iza-i kebîre-i müteyekkızadır. Fe-Sübhâne'l-[silik] lâ-yüdrîk sun'ihî bi'l-'ukûl;

Beyit

Müntakim'dir bir adı Mevlâ'nın

Âmm'dır lütfu Hak te'âlânın

¹⁸⁴⁰ “Rumlar yakın bir yerde yenilgiye uğratıldılar”, *Kur'ân*, Rûm, 30/2-3.

Nesir; huzûruna da‘vet ve herbirine bi-merâtibihim icrâ-yı merâsim-i re‘fet ve ri‘âyet eyleyüp Mahmûd Şâh Încûzâde Mes‘ûd Şâh ki, Dâmâd-ı Hoca Reşîd ve dîger ferzendi Hoca Şemsüddîn Zekerıyyâ ki, hâherzâde-i merkûm-ı şehîddir. Ber-vech-i müşâreket mansıb-ı vezâreti anlara tevcîh [iden]? bâ‘is-i katl-i Bağdâd olan bi‘ye-i?¹⁸⁴¹ Emîr Nevruz Sultân Şâh‘ı katl itmekle rûh-ı revân-ı merhûmeyi [mesrûr] u dîlşâd eyledi. Ba‘de-zâlik hittâ-i Çağa‘ya ‘azîmet ve kabîle-i Emîr ‘Ali pâdişâh olan kavm-i Üveyrân’dan ol havâliyi tathîrden sonra yine Tebrîz’e ric‘at eyledi. Lede‘l-vusûl Şâhzâde Satı Bey Hâtûn‘u Emîr Suyurgan nâm püseri ile cânib-i Mugan’a irsâl eyleyüp kendüsü fi‘s-sabâh ve‘l-leyl idâre-i câm-ı ‘işret ve ‘ayşa iştigâl itmekle ümerâ-yı devlet ve erkân-ı rif‘ati kendüden rû-gerdân olduklarından sâbiku‘l-evsâf Emîr Mahmûd Elsen Kutluğ taraf-ı Huristan’a ve andan ma‘iyyet-i Mûsâ Hân’a ve Emîr ‘Ali Cafer dahi semt-i hittâ-i Horasan’a revâne oldular.

Zikr-i Ahvâl-i Horasan

Yine müverrih-i merkûm dir ki, nesl-i Cengîz’dan hâkim-i kalem-rev-i Îrân olan selâtîn-i Moğol emâret-i hittâ-i fesîhatü‘l-ircâ-yı Horasanî yâ ferzendânına yâhûd birâderânından birerine tefvîz idegeldiklerinden nâşî hükûmet-i Horasan gûyiyâ mahrec-i selâtîn-i Îrân mesâbesinde olmuş idi. Ez-în-cümle zemân-ı [361a] Hülâgû-yı küfr-nişânda püseri İbkâ¹⁸⁴² Hân ve ‘ahd-i İbkâ-yı mel‘anet-nümûnda ferzendi Argun Hân ve devr-i Argun‘da oğlu Gazan Hân ve eyyâm-ı Gazan‘da birâderi Olcaytu Sultân ki, ba‘de‘l-İslâm Muhammed Hudâbende tesmiye olunduğu mahallinde zikr olunmuş idi.

Ve vakt-i saltanat-ı Olcaytu Hân‘da fer‘-i celîli Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân fermân-fermâ-yı milket-i Horasan idiler. Kerreten ba‘de merre zikr olunduğu üzre Sultân Ebû Sa‘îd Hân süllem-i kâh-ı sinden pâye-i selâse ve selâsîne kadem-nihâde oldukda ya‘nî henüz bâliğ-i bahâr-ı sinn-i cevânı iken vedâ‘-i ‘âlem-i fânî idüp şâyeste-i serîr-i serveri ferzend ve birâderi olmadığından ol esnâda Mâzenderan cânibinde Tugay Tîmûr Hân ve semt-i memleket-i Tus ve Nişabur‘da Emîr ‘Ali Kuşçu ve hudûd-ı Kuhistan‘da Emîr ‘Abdullah ve ülke-i Herât‘da sâlifü‘l-evsâf-ı Melik Mu‘izziddîn sâhib-i hükûm ve yarlıg idiler. Ve öteden berü hükûmet-i memâlik-i Herât selâtîn-i [silik] menşûrlarıyla mülûk-i Ekrât’a tefvîz oluna-geldiğinden hükâm-ı Horasan taraflarından vechen mine‘l-vücûh dahl u ta‘arruz olunmaz idi. Vefât-ı Ebû Sa‘îd Hân‘dan sonra sahâyif-i güzeştede nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre ârâ-yı ümerâ-yı Horasan müşettet olduğundan her taraftan bir ejder dem-keşide olup berâyetu‘llâh olan

¹⁸⁴¹ “Bi‘ye-i”?

¹⁸⁴² “Ebka”?

re'âyâ ve kasabât ve kendü büldân pâ-mâl-ı semm-i sûtûr ehl-i zulm ü 'udvân ve bâý u gedâ mütehayyir u ser-gerden perâkende vü perîşân oldukları hılâlde a'yân u eşrâf-ı hıttâ-i Horasan âvâze-i ma'delet ü dâd-ı Melik Mu'izziddîn'i istimâ' itdiklerinde ma'îyyet-i 'adâlet-simât-ı melikânesine vusûle şitâbân oldular. Melik-i mûmâ-ileyh ise mahallinde icmâlen zikr ü beyân olunduğu üzre öteden berü bi't-tab' mâil-i sîret-i hasene ve sâhib-i ahlâk-ı hamîde vü müstahsene olduğundan herkese bi-merâtibihim re'fet ü şefekat-i şâhânesin mebzûl ve bâý u gedâyı pister-i istirâhata mevsûl itmekle cümlesi neş'e-i bâb-ı rahîk-i şefekati ve sîrâb-ı sehâb-ı nîsân-ı 'adl ü mekremeti oldular. Bu gûne hareket-i hîred-mendâne bâ'is-i 'imâret-i memleket ve bu nev'e ri'âyet-i ra'îyyet sebeb-i akvâ-yı istihkâm-ı esâs-ı devleti olmağın hükâm-ı Fâris ve 'Irâk ve sâir mülûk-i âfâk dâhil-i kalem-rev-i hükûmeti olmaklığa ez-cân ü dil 'arz-ı iştiyâk iderler idi.

Fî-nefsi'l-emr ol melik-i melek-sîret ve hamîde-hısâl ve ol vâlî-i veliyy-i serîret ve mahmûdu'l-fi'âlin menâkıb u mefâhiri hudûd-ı havsala-i ta'bîr ve yârâ-yı kilik-i ketb ü tahrîrden bîrûn olduğu ittifâk-ı mehere-i müverrihîn ile sübût-yâftedir. El-ma'rûf

Li-münşiihî

Hak te'âlâ kabrini pür-nûr ide

Kevser ve cennet ile mesrûr ide

Vefât-ı Şeyh Rûknüddîn

El-ma'rûf bi-Sümnânî kutbü'l-'ârifin ve gavsü'l-vâsılîn miftâh-ı künûzu'l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık 'umdetü'l-'ulemâi'l-'ârifin kıdvetü'l-fuzalâi'l-kâmilîn vâkıf-ı mevâkıf-ı şerî'at 'ârif-i esrâr-ı tarîkat vâsıl-ı lübb-i mezâyâ-yı hakikat sâhib-i ka'r-ı muhît-i ma'rifet sâhib-i envâr-ı mahmedet 'âric-i me'âric-i hüviyyet nâşir-i erkân-ı vilâyet mazhar-ı füyûzât-ı Rabbânî a'nî-bih şeyhü'l-imâm ve mürşidü'l-enâm seyyidînâ ve mevlânâ Ebü'l-Mekârim Rûknüddîn 'Alâüddeve Ahmed bin Muhammed Biyâbanekî Sümnânî kaddesallahü te'âlâ sırrehu'l-a'lâ ve nefe'anallahü bi-şefâ'atihi'l-'uzmâ hizmetleri kurb-i vuslat-ı hakikîye med'uvven şehir-i recebü'l-müreccebin yirmi üçüncü leyle-i cum'ada terk-i hânkâh-ı vücûd-ı sûrî itmeleriyle rûz-ı ferdâ-yı rûz rûstahîzden nümûne olup ya'nî salât-ı cenâzelerinde ganî vü fakîr ve bernâ vü pîr ve sagîr u kebîr ve a'mâ vü basîr ve tıfl ve şeyh-i kebîr ve 'ulemâ ve fuzalâ-yı münîr fezleke-i kelâm niçe bin insân ki, a'dâd u ta'dâdı bîrûn ez-havsala-i ta'bîrdır. Hâzırûn olup, ba'de edâi's-salât ber-fehvâ-yı;

Her gören sandı ki semt-i re'se geldi âftâb

Cümle başı üzre aldı ana ikrâm eyledi

sekîne-i füyûzât-mekîneleri envâ'-ı tebcîl ü ihtirâm ile kutbü'l-aktâb mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü'l-erbâb 'Îmâdüddîn 'Abdülvehhâb kuddise sırruhu hazretlerinin hatîre-i rahmet-i rahmet-i mirsadlarına îsâl olunup mahall-i ebreke-i merkûmede vedî'a-i hâk-i 'itr-nâk kılındı. Sâhib-i Nefehât tahrîri üzre 'an-aslin mülûk-i Sımnân'dan olup ba'de'l-merre le'alletin mâ Bağdâd-ı behişt-âbâdda Şeyh Nureddîn 'Abdurrahmân-ı Kısakî kuddise sırruhu sohbet-i pür-feyz-i akdesleriyle şeref-yâb oldukdan sonra altı yüz seksen dokuz târîhinde me'zûn bi'l-irşâd ve niçe zemân ezkâr ve erba'în ile hânkâh-ı sekâkîni? nûr-âbâd eylediler. Sinn-i 'âlîleri resîde-i 'idâd-ı heft ve heftâd oldukda târik-i 'âlem-i fenâ ile vâsıl-ı kurbü'l-kurb-ı vuslat-ı kibriyâ oldular. Târîh-i intikâlleri bu kıt'a-i garrâdır ki, teberrûken tahrîr olundu.

Târîh

Târîh-i vefât-ı şeyh-i a'zam

Sultân-ı muhakkıkân-ı âlem

Rükn-i hak ve dîn-i 'alâ-i devle

Ber mesned-i hod neş'et-i hurrem

Bist ve siyûm meh-i receb-bûd

Ender şeb cum'a-i mükerrem

Ez-hicret-i Hâtemü'n-nebiyyîn

Heft sad be-güzeşt si ve şeş hem

İntikâl-i Ebü'l-Feth-i Tebrîzî

Feth-i a'lemü'l-fuzalâi'l-mükemmelîn ve efdalü'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn eş-şeyh el-imâm el-fakîh el-bedî' el-'allâme Mûsâ bin [kesik] el-Hâc bin Muhammed et-Tebrîzî eş-şeyh Muslihuddîn Ebü'l-Feth 'aleyhi'r-rahme hizmetleri ki, sene tis'a ve sittîn ve seb'a-mi'e târîh-i mevlid-i mes'ûdları olup sene 'aşere ve seb'a-mi'e târîhinde Şâm-ı cennet-meşâmı mukaddemâ dârü's-selâm itdikden sonra yine mevlidlerine 'avdet ve on altı sene mürûrunda yine belde-i merkûmeye, andan Kâhire'ye nakl u rihlet itdikleri *Kitâb-ı Tâcü't-Terâcim*'de

mezkûrdur. İmâm-ı fâzıl olup kitâbu'r-rafi' ki usûl-i fıkıhda İbn Sa'âtey'nin *Kitâb-ı Bedî'i* şerhidir ki, iki cildde kendi hattıyla ba'zı fuhûlün manzûru olmuştur. İşbu sâlde ziyâret-i Haremeyn iştiyâkıyla Hicâza müteveccih olup ba'de'l-hacc ziyâret-i Nebevî 'aleyhi's-selâm ile müsta'id olmak üzre iken vâdî-i Benî Sâlim'de dâne-i 'ömrü temâm olmağla Yâ Sâlim! Şevkî ilâ zî-selm henî'en tab'u's-silm ve's-selem gûyân evvel 'aşr-ı zilhiccede mâh-ı 'ömrleri resîde-i hitâm oldu. Ol makâmda defn olundu¹⁸⁴³.

VEKÂYİ'-i SENE SEB'A VE SELÂSÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, *Takvîmü't-Tevârîh*'de bu sâlde vekâyi'-i Osmâniyye'ye dâir zabt-ı kılâ'-ı Aydın'dan gayrı bir vak'a-i âhar gayr-ı muharrerdir. Ber-de'b-i kadîm Hakîr kütüb-i tevârîh-i sâireden cüz'î ve küllî zafer-yâb olunan vekâyi' vak'a-i merkûme tahtına tahrîr ve vukû' bulan ihtilâfât-ı ehl-i âsâr u vukûf dahi tastîr olundu.

[362a] Feth-i bilâd-ı Aydın bâ-Sulh

Ulû'l-elbâba ma'lûm ola ki, 'abd-i Hakîr'in işbu mecelle-i *Nevepydâ*'ya me'haz ittihaz itdiğim kütüb-i tevârîhin ekserinde belki *Takvîmü't-Tevârîh*'den gayrısında bu mâdde zikr olunmamıştır.

Lâkin Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâl-i ferruh-iştimâl dem-i bihâr-ı safâ-medârında pâdişâh-ı gazâ-i'tiyâd ve şehinşâh-ı ma'delet-nihâd hizmetleri tevsî'-i memâlik ü büldân kasdıyla techîz-i leşker ve malzeme-i sefer mehâmmına bezl-i nakdîne-i mechûddan sonra sipehsâlâr-ı ecnâd-ı İslâm Şâhzâde Süleymân Paşa-yı şecâ'at-mikdâmı hudûd-ı memâlik-i şâhâneleri civârında [silik] ba'zı kılâ' vü bıkâ' zabt u teshîrine nâmzed ve sâbiku'l-evsâf ümerâ-yı zevi'l-ihtirâmı ma'ıyyet-i serdârîlerine ta'yîn buyurdular. Hıyâm-ı zümür-rûdîn- endâm ve zafer-evtâd-ı fezâ-yı dil-küşâya [silik] ve tûghâ-yı nusret-iltivâ pîşgâh-ı otağ-ı serdârîde rekz-i meşhûd kılınup etrâf-ı [silik] büldân ve memâlikde sefer-i hümâyûna me'mûr ümerâ-yı şecâ'at-ittisâm ve sâir zâbıtân taht-ı hükûmetlerinde olan leşker-i İslâm ile mu'asker-i hümâyûna lühûk için çend rûz ordu-yı hâmûn-bûyu sahrâ-yı dil-küşâda ârâm ve ba'de itmâmü'l-mehâm cânib-i sipehsâlâr-ı güzîn dest-i hümâyûn-ı hazret-i vâlid-i kesirü'l-mehâmidlerin takbîl ve ed'ıye-i icâbet-iktifâya makrûnen ilbâs-ı hıl'at-ı ihtirâm ü tebcîl olunup bir es'ad-ı sâ'ât ve emîn-i evkâtda fekk-i tınâb-ı serâ-perde-i ikâmet ve gürûh-ı enbûh ile 'ale't-tertib 'azm-i sûy-ı merâma mübâderet olundu. Ba'de kat'u'l-menâzil ve tayy-ı merâhil iden oğulları taht-ı hükûmetinde olan kılâ' vü bıkâ' ve memâlik kurbünde tarh-ı fustat

¹⁸⁴³ Feth-i a'lemü'l-fuzalâi'l-mükemmelîn defn olundu (Derkenar notu).

ikâmet olundu. Sipehsâlâr-ı zafer-dest-gâh hizmetlerinin leşker-i bî-şümâr ile hudûd-ı memâlikine yek dü fersah mikdârı mesâfe mahalle vusûllerinden hâkim-i mûmâ-ileyhe haberdâr oldukda cân başına sıçrayup mukâbeleye vechen mine'l-vücûh 'adem-i yârâ ve mikneti **ke'ş-şems fî râbî'atî'n-nehâr** zâhir ü âşikâr olduğundan derhâl lâyık-ı bezm-i şâhâne tuhaf ve hedâyâ-yı behiyye ihzâr ve erkân ü eşrâf devleti ile süvâr olup 'âzîm-i ordu-yı zafer-medâr oldu. Lede'l-vusûl hâliyâ-yı şâhzâde-i kâmkâra rûy-mâlîde ve kemâl-i tazarru' vü ibtihâl ile cebîn-i rıkkıyyet fermûde kılup kalem-rev-i hükûmetinde olan memâlik taraf-ı şehinşâh vâlâ-kesret iktirâ ihdâ ve kendüsü bi-tarîkı'n-niyâbe zabt itmek üzre recâ itmekle mültesemi karîn-i rızâ-yı sipehsâlâr-ı zafer-cenâh olup bu vechile istihkâm-ı esâs-ı sulh u salâh kılındı. Memâlik-i merkûme dahi bi-fazlihî te'âlâ bu takrîb-i sehl ile dâhil-i hükûmet-i pâdişâh-ı 'âlî- menkabet oldu. [362b] Lâkin çok zemân mürûr itmedin mûmâ-ileyh şikest-i şîrâze-i sulh u salâh itmekle 'âkıbetü'l-emr ba'zısı rûz-i şemşîr ile ve ba'zan yine sulh ile feth ü teshîr olunduğu inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunsa gerekdir.

Şâhzâde-i kaviyyü'l-iktidâr hizmetleri ba'zı umûr u mehâmm-ı serhadd-i mansûreyi istihkâmdan sonra mansûren ve salimen 'atebe-i 'aliyye-i pâdişâh-ı 'âlî-câha rûy-mâl itdiklerinde gerek kendüye ve gerek ma'ıyyet-i muzafferânesinde bulunan ümerâ-yı pür-ihtirâma ilbâs-ı hıl'at [ile] tebcîl ü ikrâm olundu. Bu memâlikin ba'zısı inşâallâhu te'âlâ kıt'a-i âtiyede zikr olunur. Bu feth ba'zı ehl-i ma'ârifin didikleri târîhdendir.

Târîh

Hazret-i Sultân Orhan pâdişâh-ı müslimîn

Sâhib-i dâd u 'adâlet bâ'is-i emn ü emân

Ülke-i Aydın'a irsâl eyleyüp şehzâdesin

Çekmedin seyf eyledi fethin müyesser Müste'ân

Bi-necm-i çarhdan anın târîhi geldi Tâlibâ

Ülke-i Aydın'ı aldı sulh ile şâh-ı cihân

Sadr-ı a'zam sendin Süleymân Paşa

Yedi yüz otuz vekâyi'î hılâlinde keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre ba'zı ehl-i tevârîh ve âsâr-ı birâder-i 'âlî-şân hidîv-i kâmkâr 'Alâüddîn Paşa-yı velâyet-iştihâr Devlet-i 'Aliyye-i ebed-peyvende dâir ba'zı kavânîn-i nâfi'a vaz' u tesbîte delîl oldukdan sonra meşreb-i 'âlîleri

ez-kadîm mâil-i kûşe-i vahdet olmağla bâr-ı vezâretten sâl-i merkûmda ferâgat ve girü mesned-nişîn-i sadr-ı ‘uzlet olmalarıyla şâhzâde-i mükerrem Süleymân Paşa-yı İskender-‘alem teşrîf-sâz-ı makâm-ı sadâret olmuştur deyü tahrîr itmişler idi. Ba‘zı mehere-i vekâyi‘-i düvel vak‘a-i merkûme bu sâlde vâki‘ olmak üzre ref‘-i cedel itdiler. Lâkin ba‘zı ehl-i vukûf ‘Alâüddîn Paşa vezâretten isti‘fâ itdikden sonra sekiz sene mikdârı vakt ü zemân kimesneye tevcîh olunmayup sene-i sâbık[a]da şâhzâde-i ekber hizmetlerine tevcîh olundu, ve ba‘zılar bu sâlde tevcîh olundu didiler. Fakîr dirim ki, rivâyeteyn-i âhireyn beyninde bir sene tefâvüt olup menşe‘-i ihtilâf sene-i sâbık[a]da umûr-ı sipehsâlârî ve ba‘zı rû‘yet-i mehâm şâhzâde-i merkûma tevcîh olunmağla râvî-i evvel rûtbe-i vezâret tevcîhini dahi ol mehâmdan ‘add itdiğidir. Râvî-i sâni mâdde-i evvel sene-i sâbık[a]da mâdde-i sadâret sâl-i lâhıkda olduğuna vâkıf olup vukûfu mertebesini tahrîrindendir. Gâlibâ kavî-i esah dahi bu olmak gerekdir.

Zikr-i Ba‘zı Gazavât-ı Ümerâ

Ba‘zı müverrihîn muhtârı üzre sipehsâlâr-ı mu‘azzam nûr-ı dîde-i pâdişâh-ı efham hizmetleri bilâd-ı Aydın maslahatını itmâmdan sonra müteveccih-i ‘atebe-i ‘aliyye-i Husrev-i Dârâ-gulâm oldukda ba‘zı ümerâ-yı Rüstem-nijâd karîb-i serhadd-ı İslâmiyye’de bulunan sehlü’l-feth ve’t-teshîr [363a] ba‘zı memâlik ü bıkâ‘ ve kurâ vü kasabât ve zıyâ‘ fethine nâmzed ü ta‘yîn itmişler idi. Ümerâ-yı merkûmdan her biri “**ve câhidü’l-küffâr**” emr-i kerîmine imtisâlen bi-hasebi’l-me’mûr ma‘iyyet-i bahâdirânelerinde olan cünûd-ı muvahhidîn ile muhâfazasına me’mûr oldukları serhadd-i İslâm kurblerinde vâki‘ bıkâ‘ı hisâr ve kimini istîmânen dâhil-i kalem-rev-i şâh-ı Dârâ-iktidâr eylediklerinden kat‘-ı enzâr mûmâ-ileyhin bu ‘azîmetlerinde “**Kem min fi’etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**”¹⁸⁴⁴ mazmûn-ı münîfî kirâren ve mirâren? ve âşikâr oldu. Bu def‘a zabt itdikleri memâlik ve kurâ vü kasabâtın esmâsını bi’l-infirâd silk-i beyân [silik].

[Mısır]â‘

Çâre hâmûşîst şa‘rîr ana târîheş güzêşt

Nesir: mağzâsınca mümteni‘ olduğundan [silik] merkûmede edhem-i siyeh-perçem-i kaleme ruhsat-ı cevelân virilmedi. Bu fütûhât-ı celîle kar‘-ı [silik] hâkân-ı Keyhusrev ü dârât oldukda ümerâ-yı mansûr yine hıl‘at-ı tahsîn ilbâsından gerek kendülerin ve gerek sefer-i nusret-eserde bezl-i iktidâr eyleyen rüesâ-yı ‘askerînin taht-ı [tasarrufunda]? olan ze‘âmet ve tîmârlarına terakkî ihsân buyurmalarıyla esbâb-ı cünbiş ehl-i [silik] ve eşvâk-ı şecî‘âneleri tecdîd ve bu

¹⁸⁴⁴ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur’ân*, Bakara, 2/249.

nevâziş ü iltifât-ı hıdîvâne sebebiyle rıkkıyyet-i cüyûş [ibkâ] vü te'bîd ve süyûf-ı 'azîmet-i mücâhidîn ebrâr-ı tahdîd olundu.

Hafî olmaya ki, sâbıkâ feth ü teshîri tafsîl olunan vilâyet-i Karasi fethini *Tâcü't-Tevârih* sâhibi Hoca Efendi merhûm bu sâlde vâki' olmak üzre zikr itmiştir¹⁸⁴⁵.

Zuhûr-ı Devlet-i Sarbedârân

Ba'zı ahvâl-i icmâlîleri mahal be-mahal zikr olunacak devlet-i Serbedârân ki, on iki nefer dârü'l-mülk-i Sebzevar'da [silik] sene hükûmet itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm sâl-i târîh-i zuhûrları işbu sene seb'a ve [selâsîn] ve seb'a-mi'e olmak üzre *Takvîmü't-Tevârih*'inde işâret itmiştir. Kitâb-ı *Matla'ü's-Sa'deyn* müellifi tafsîl-i ahvâllerin otuz dokuz sâli vekâyi'i hılâlinde zikr ü beyân itmekle bu Hâkîr-i kesîrû't-taksîr dahi bu husûsda müverrih-i merkûma iktidâ itmiştir. Ve kezâ inşâallâhu te'âlâ sahâyif-i âtiyede zikr ü tafsîl olundu.

İntikâl-i 'Ali bin Balaban el-Mısırî

Efdalu'l-'ulemâ fî asrihî ve a'lemü'l-fuzalâ fî dehrihî eş-Şeyh el-imâm el-'âmil el-kâmil el-fâzıl el-'allâme 'Ali bin Balaban bin 'Abdullâh el-Farsî el-emîr el-fakîhe'l-müftî el-nahvî Ebü'l-Hasan el-Mısırî 'aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî hizmetleri ki, *Tâcü't-Terâcim* sâhibi sene hamse ve seb'în ve sitte-mi'e târîhinde kadem-nihâde-i gehvâre-i vücûd olup Dimyâtî ve İbn Sa'îd ve İbn Asâkir misillü fuhûl-ı kirâmdan sem' u tahsîl itdiler. Ba'de't-tekmîl niçe menâsıb-ı sâmiyeye tekaddüm idüp *Telhîs-i Câmi'ü'l-Kebîr*'i ol hılâlde şerh itmişlerdir. Ol kitâb-ı cemîlin bundan mutavvel şerhi nâdirdir ki, *Tuhfetü'l-Harîs* ismiyle müştehirdir. Ve *Sahîh-i İbn Hibbân*'ı 'ale'l-ebvâb tertîb itmiştir. Bunlardan *Mu'cem-i Taberânî*'ye gayrıya âsârları bî-nihâyedir. Şehr-i şevvâlin dokuzuncu günü nüsha-i 'ömr-i 'azîzleri karîn-i hitâm olmuşdur deyü sikâtdan nakl ü rivâyet ile zikr ü beyân itmiştir. Hıttâ-i Mısır-ı nâdiretü'l-'asrda zuhûr eyleyen kibâr-ı fuzalâ-i kirâmdan bir zât-ı vâcibü'l-ihtirâm idiler¹⁸⁴⁶.

Zikr-i Pâdişâhî-i Taga Timur bi-İttifâk-ı Ümerâ-yı Horasan

Matla'ü's-Sa'deyn sâhibi takrîrinden müstefâddır ki, Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg'den rencîde-i hâtır olup hıttâ-i vesî'a-i Horasan'a 'âzim olan sâlifü'z-zikr Emîr 'Ali Ca'fer hâkim-i Horasan Emîr Şeyh 'Ali bin 'Ali Kuşçu Şeyh Hasan'a muhâlefet ile teshîr-i memâlik-i Azerbaycan ve Irak'a bezl-i hiyel-i mütenevvi'â ile tahrîs itmekle ber-magzâ-yı şeyâtînü'l-ins akvâ mine'l-iblîs hâh u nâ-hâh re'yine dil-beste eyledi. Pes nesl-i birâder-i Cengiz'den Taga

¹⁸⁴⁵ Hafî olmaya ki..... zikr itmiştir (Derkenar notu).

¹⁸⁴⁶ İntikâl-i 'Ali bin Balaban el-Mısırî..... vâcibü'l-ihtirâm idiler (Derkenar notu).

Timur Hân'ı saltanat ile şöhret-yâb idüp memâlik-i merkûme teshîrine 'azm ü şitâb eylediler.
Esnâ-yı tarîkde Emîr Argun Şâh ve Emîr 'Abdullâh misillü ba'zı ümerâ-yı sâhib-i i'tibâr;

[363b] [Mısr]â'

Ayağından bu bezmin el çeküp dūr olmamız yeğdir

Nesir; medlûlünce beynlerinden mufârakat itmekle a'sâb-ı vücûd-ı cem'iyetlerine nev'amâ
za'f-ı fütûr târî olmuş iken;

[Mısr]â'

Yekî reft ve dîger âyed? be-cây

Nesir; fehvâsınca cânib-i 'Irak'dan Servet bin Yârî ve Emîr Eğrenç? bir mikdâr 'asker ile
vürûd itmeleriyle cebr-i noksân bulunup işbu sâl şuhûrunda şa'bânü'l-mu'azzamda belde-i
Sultâniyye'yi teshîr ve derûnunda otuz sene karîb vakt ü zemân müddhar olan emvâl-i bî-
kıyâsı 'askere bahş itmekle ol gürsinekânı [niçe] ganâyime sîr itdiler. Gürûh-ı 'asker bu denlû
ganâyime dest-res-i vusûl bulduklarında, her biri kûh-i Kâfi dîdelerine salındırmaz oldular.
İddi'â-yı teshîr-i memâlik idenlere bu gûne vaz' u hareket a'zam-ı esbâb-ı sûrî-i nusretten
olduğu gayr-ı hafîdir. Ez-în-cânib Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg hadâyık-ı safâ-âmizde;

Nazım

Dem bu demdir Şehriyâ elden ayağı itme dūr

Sanmasun devrân bizi endîşe-i ferdâdayuz

Nesir; mazmûnunca şeb u rûz muttasıl 'ayş u 'işret;

Kıt'a

Sâkî duracak zemân değildir

Fevt itmeyelim dem-i şebâbı

Bir rûtbe mest it beni ki olsun

Agenimdeki sûf dahi şarâbı

Nesir; diyerek kef-i sâkiyân-ı sîmîn-bedenden meşgûl-ı şûrb-i kemiyyet-i pür-germiyyet iken;

[Mısr]â‘

Olmaz şarâb-ı zevk u safâ hiç humârsız

Nesir; neşîdesince nûş itdiği şarâb üstüne bu peyâm-ı bârid be-câ-yı nakl-i inhâ ve nakl olundukda içdiği meyin keyfiyyeti [başına] sıçrayup ne derde giriftâr olduğun farkdan kaldı. Rûz-ı ferdâ ülke-i Tebrîz’den Aran’a gelüp Şehzâde Satı Bey hâtûn ve ferzendi Emîr Suyurgan ve sâir mevcûd bulunan vücûh-ı a‘yân ile kâr-ı düşmeni ber-taraf itmedikçe süyûf-ı ittihâdları der-kırâb iftirâk olmamak üzre teşyîd-i hibâle-i ‘uhûd u mevâsîk eyleyüp tevfir-i leşker ve tekmîl-i mehâmm-ı neberd u mukâteleye mübâşeret eylediler. Lâkin mûmâ-ileyh Taga Timur bu esnâda memâlik-i ‘Irâk’da müsâdere ve sâir rezâil ü denâete meyl ü rağbet itmekle ma‘iyyetinde olan leşker-i ‘Irâk mufârakat idüp Horasanyân’dan gayrı bir ferd kalmadığı hılâlde mukaddemâ Mûsâ Hân tarafından gelüp der-kâr-ı muhârebe oldu. Esnâ-yı mukâtelede Emîr Mahmûd münhezim olmağla müte‘allikâtından olan şehr-i nev-i Hemedânı Taga Timur gâret ü tahrîb itdirdi. Emîr Mahmûd’un inhizâmından sonra Mûsâ Hân Taga Tîmûr Hân ile te’sîs-i mebânî-i istihkâm itmeleriyle müttefikân Şeyh Emîr Hasan-ı Büzürg üzerine ‘azîmet eylediler.

Evâsıt-ı şehr-i zilka‘dede hudûd-ı Merağa’da tekâbül-i [364a] saffeyn vukû‘ bulup kable’l-muhârebe Taga Tîmûr râh-ı gürîz-i idbâra âyib olmağla Hoca Rızâüddin ‘Abdülhay ve Hoca ‘Alâüddîn Hindû ve sâir a‘yân u erkân leşker-i Mûsâ Hân ile iltisâk u ittifâk ve ızhâr-ı envâ‘-ı celâdet ve mu‘âneset birle;

Mesnevî

Miyân-beste bir kîn-i düşmen heme

Zede ber-miyân-ı ‘atfî dâmen heme

Zemîn ü zemân kerdi leşker-i girift

Cihân-ı şekil sahrâ-yı mahşer-girift

Nesir; fezâ-yı ma‘rekede bir gûne ceng u kıtâl rû-nümâ oldu ki, hemâlini dîde-i çarh henüz görmemiş ve cân bâzârında bu gûne dahi bir dâd u dehş olmamış idi. Egerçi ızhâr-ı celâdetde dakîka-i nâ-mer‘î koymadılar lâkin kesrete zer‘-i erzen mümteni‘âtdan olmağla bi’z-zarûrî Mûsâ Hân dahi semt-i güzîde-i şitâbân ve leşker-i Horasan dahi birer mahall-i selâmete perâkende vü perîşân oldular. Mu‘akkaban Mûsâ Hân’ı Hazar’[d]a Melik nâm mahalde ahz

idüp huzûr-ı Emîr Hasan’a ihzâr itdiklerinde, rûz-ı ‘ıyd-ı adhâda derd-mendi kurbân eylediler. Taga Timur Hân [silik] sipâh-ı Horasan bir mahalde ikâmet itmeyüp at başını tâ hudûd-ı memâlik-i Bistam’da çekdiler. Hudûd-ı merkûma dâhil olduklarında mukaddemâ kesr-i hibâl-i ‘uhûd u mevâsik eyleyen ümerâya mülâkî oldular. Mezbûrun itdikleri tahallüfden istikfâ? itmeleriyle tekrâr esâs-ı kasr-ı ‘ahd ü peymâna istihkâm virdiler. Lâkin Emîr Argun Şâh’ın Emîr Şeyh ‘Ali ile münâfese-i sâbıkası der-kâr olduğundan tahallüf-i ümerâya bâ‘is olmuşdur deyü muhriz-i rütbe-i şehâdet itdiler.

[Mısr]â‘

‘Adû şevved sebeb-i hayr eger Hudâ-hâhed

Nesir: medlûlünce ber-în-takrîb Emîr Şeyh Hasan dü düşmeninden rehâ-yâfte oldu. Ümerâ-yı Horasan ve sâir sanâdîd-i erkân Taga Timur Hân’ı kemâ-fi’l-evvel sadr-ı saltanatda müstekar idüp cânib-i Horasan’a ‘azîmet ve cümlesi irâet-i sûret-i inkıyâd ü itâ‘at eylediler. Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg dahi ‘Irâk ve Azerbaycan memâliki ile kanâ‘at ve Hoca Şemsüddîn’in Gerzen istikâmetine taklîd-i mehâmm-ı umûr-ı vezâret eyledi. Sahâyif-i güzeste[de] mahal be-mahal işâret olunduğu üzre merreten ba‘de uhrâ şu‘le-efrûz-ı nâire-i bagy u fesâd olan Emîr Mahmûd Elsen Kutluğ ve Emîr Eğrenç egerçi tagyîru’ş-şekl li-ecli’l-ekl müfâdını mu‘tâd eyleyen tâife-i riyâ-fürûşân-âsâ elbise-i zer-dûz-ı emîrâneyi hırka-i peşmîne-i fakîrâneye tebdîl ve sûretâ tab‘-ı inhirâf-perverlerin semt-i i’tidâle tahvîl eyleyüp şeyhü’l-keâm Şerefüddîn-i Dergûzin dergâhına cerâyim-i sâbıkalarına tevessül iltimâsıyla rûy-mâlîde itmişler idi. Mûmâ-ileyh dahi şefâ‘at itmekle mesrûren meştâ-yı Mugan’da huzûr-ı Emîr Şeyh Hasan’a vusûllerinde;

Nazım

Bih nâ-pâk zâde medârîd-i ümîd

Ki Hind ve püşten negerded sefid

Nesir; fehvâsınca tebdîl-i hırka medâr-ı tahvîl-i hırka değildir.

[Mısr]â‘

Ez-kuzeh hemân berûn terâved ke derust

Nesir: Medlûlünce bunlardan tereşşuh-ı âb-ı mefsedetden gayrı şey me’mûl değildir deyü derhâl katl eyledi.

Zikr-i Ensâb-ı İlhanîyân ve Ba‘zı Vekâyi‘-i İşân

Hafî olmaya ki, ânifen mersûm-ı yerâ‘a-i beyân kılınan Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg-i İlhanî‘den rütbe-i saltanata resîde olanların evvelidir. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü‘t-Tevârih*‘inde, “zuhûr-ı devlet-i İlhanîyye der-‘Irâk be-istilâ-i Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg-i Celâyirî ber-Azerbaycan ve Bağdad” deyü tahrîr ve cedvel-i mülûkde üç nefer kimesne bu memâlikde yetmiş altı sene hükûmet idüp sekiz yüz on üç senesinde münkarız oldular deyü tastîr itmişdir. Egerçi sahâyif-i sâbıkada ber-vech-i icmâl ba‘zı ahvâlleri mahal be-mahal zikr olunmuş idi, lâkin bu mahalde ensâbların ve mûmâ-ileyh Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg terceme-i ahvâllerini beyân, evvelen icmâl, sâniyen tafsîl mâ-vaka‘a fi‘n-nüfûs kâ‘idesince fâideden hâlî olmamağla *Gülşen-i Hulefâ* ve *Nuhbetü‘t-Tevârih* nâm kitâb-ı? me‘âli zikrine şürû‘ olundu.

Râviyân-ı menâkıb-ı deverân-kuhen ve vâkıfân-ı ma‘delât? cümle-i fen ve hâkiyân-ı ensâb-ı ümem ve nâkılân-ı havâdis-i ‘âlem resîde-i rütbe-i tahkîk itdikleri üzre neseb-i Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg bu vechile mecdûldür. Ya‘nî Şeyh Hasan-ı Büzürg ibn Emîr Hüseyin bin Akboğa ibn İlkân bin Celâyir‘dir. Kâfile-sâlâr-ı devletleri olan Akboğa Geyhatu Hân ki, Hülâgû mel‘ûnun oğlu Abaka Hân‘ın oğlu ve Hülâgû‘dan sonra mesned-nişîn-i serîr-i saltanat olanların dördüncüsü ve Hülâgû mahsûb oldukda beşincisidir. Mezkûrun ‘ahdinde emîrû‘l-ümerâ olup Geyhatu Hân ittifâk-ı ümerâ ile Bayduhan ile ki Hülâgû‘nun veled-i mâder-i behatâsı Tırkay‘ın? veledü‘z-zinâsıdır. Mübâşir-i harb u kıtâl oldukda mesfûr ma‘an katl olunmuş idi. Oğlu Emîr Hüseyin Argun Hân duhterin tezevvüc idüp zemân-ı bâ-emân-ı Sultân Ebû Sa‘îd Hân‘da emîr-i Ulus iken yedi yüz yirmi iki târihinde fevt oldu. Ferzend-i ercmendi Emîr Şeyh Hasan sâbıkâ zikr olunduğu üzre evâhır-ı ‘ahd-i Ebû Sa‘îd Bahadır Hân‘da hâkim-i Rûm idi. Ebû Sa‘îd Hân müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukdan sonra ‘asker ile Azerbaycan‘a gelüp ‘Alî Pâdişâh ve Mûsâ Hân ile muhârebât-ı kesîreleri vukû‘ buldu. Nitekim yegân yegân zikr ü beyân olundu. Mahbûbe-i Ebû Sa‘îd Hân Dilşâd Hâtûn‘ı silk-i ‘akde münselik itmekle memdûh-ı Hoca Selmân-ı Sâvecî olan Sultân Üveys‘in netîce-i kazıyye-i cem‘iyyetleridir. Otuz dokuz sâlinde [365a] Şeyh Hasan-ı Çobanî ile esnâ-yı muhârebede münhezim olmağla ol esnâda Bağdad vâlîsi bulunan ferzende dil-pesendi Sultân Üveys‘e gelüp ve mutasarrıf-ı hükûmet-i Bağdad ve Necef-i eşrefde niçe ‘imâret-i hoş-nümâ îcâd u bünyâd eyledi. On yedi sene saltanat ve hükûmetden sonra vefât eyledi. Nitekim mahallinde inşâallâhu te‘âlâ zikr olunur.

Zikr-i Ahvâl-i Serbedâriyye ‘alâ-Re‘y-i Ba‘zı Müverrihîn

Sâbıkâ işâret olunan devlet-i Serbedâriyye ki, tafsîl-i ahvâlleri inşâallâhu te‘âlâ sahâyif-i âtiyede zikr olunacaktır, evvel zuhûrları ekser-i müverrihîn muhtârı üzre bu sâlde vâki‘ olmağla, mezkûrların keyfiyyet-i ahvâlleri târîh-i [merkûmeden] intihâb olunup ber-vech-i icmâl kâide-i sâbika ittibâen bu mahalle tastîr münâsib görüldü. Müverrih-i mûmâ-ileyh muhtarınca Hoca Fazlullahzâde Hoca ‘Abdürrezzâk cümle-i mülâzımînân-ı der-gâh-ı Ebû Sa‘îd Hân’dan idi. Taraf-ı saltanatdan tahsîl-i emvâl için ülke-i Kirman’a me’mûr¹⁸⁴⁷ olduğu? emvâli ba‘de’t-tahsîl zâtında sefîh-meşreb vesîle-i rûzgâra dûçâr [olan]? mücerrebân kibârzâdegân ile hem mezheb olduğundan;

Li-müellifihî

Sâkî bedih piyâle-i yakut reng-râ

Hemçu sehâb ‘ömr-i cevânî çu beguzerd

Nesir; diyerek sâ‘id-i sîmîn-sâkiyândan şebân-rûz [silik] ve zebân-ı ‘acemâne-i hânendegân-ı hoş-nevâdan nagamât-ı şîrîn-kârı gûş itmekle imrâr-ı [vakt idüp] muhassal-ı mâl muhassal ol muhassal-ı şerr ü fesâd tarîk-ı hevâ vü hevese bezl ü sarf [ve nisâr] eyledi. Nukûddan eser nâ-bedîd oldukdan sonra emvâl-i merkûme kendüden tahsîl olunacağı [mülâhaza] itdikde nûş itdiği meyin keyfiyyeti başına sıçrayup hevl-i muâheze ile nâ-çâre mevlid-i aslîsi olan Paşnîn nâm karyeye firâr ve der-i dîvârı dîvâr eyleyüp gâibe-nihâde-pâ oldu. Ba‘de’l-merre vefât-ı Ebû Sa‘îd Hân müjde-i cân gibi resîde-i sîmâh-ı bî-intibâh-ı eblehânesi oldukda;

Li-müellifihî

Müjde ey dil leyl-i firkat gâyete oldu resîd

Kim tebâşîr-i sabâh-ı feyz-i vasl oldu bedîd

Nesir; tekerlemesince kayd-ı bîm-i mûahezeden rehâ-yâfte olup, ol esnâda hıttâ-i vesî‘a-i Horasan’da sadr-nişîn-i mesned-i vezâret olan Hoca ‘Alaüddîn Muhammed’in hâherzâdesinin karyesinde tarh-endâz-ı ikâmet oldu, Lâkin;

[Mısr]â‘

Mestâne vaz‘-ı şâhid-i bedr? mest-i şarâbın

¹⁸⁴⁷ Siliklik var mükerrer olarak yazılmış.

Nesir; fehvâsınca ahâlî-i karye evzâ‘ u harekâtından bûy-ı fesâd istişmâm itdiklerini mesfûrun dest-i dırâzî-i ta‘addîsi te‘âkub itmekle ahâlî-i karye dahi ‘ırz u emvâllerini sıyâneten mahkûm-ı ümerâ olduklarında çingâneye beylik virmişler evvel babasını öldürmüş mesel-i meşhûru fehvâsınca [365b] Muhammed’i katl u şehîd eylediler. Hoca Muhammed bu haberden mütekeddir olup müdâfa‘alarına kifâyet mikdârı leşker irsâl eyledi. İ‘ânet-i kuvvet-i baht ile leşkeri münhezim itdikden sonra der-‘akab vezîr-i mezkûrun üzerine leşker keşîde ve ‘ale’l-gafle vezîri katl ve emlâkine eydî-i ecnâdını resîde eyledi. Bu cihetden nev‘amâ nâire-i istidrâciyyesi müştâ‘il olup hıttâ-i Sebzevâr’ı dahi kabza-i tasarrufuna idhâl itmekle, kuvvet ü mikneti kemâlin bulup işbu sâl-i seb‘a ve selâsîn hılâlinde Sebzevar’da nâmına hutbe kırâ‘at itdirdi. Bu vechile esâs-ı binâ-i saltanatı müstahkem olup bir yıl iki ay saltanatdan sonra baht-ı devlet ü ikbâli ber-peşte ya’nî birâderi Hoca Vecîhüddîn Mes‘ûd emriyle küşte oldu. Nitekim icmâl-i sene-i âtiye vekâyî‘i hılâlinde zikr olunur. Serâbdârânın keyfiyyet-i zuhûrları bu vechile vâki‘ olmuşdur.

İntikâl-i ibn Hüsâm el-Herevî

Emîr *Devletşâh Tezkiresi*’nde tahkîk itdiği vech üzre mütercim-i mûmâ-ileyhin fazlı vasıfıdan hâric ve eş‘ârı Muzaffer herevî rütbesine ‘âric olup ba‘zılar ma‘âzîl¹⁸⁴⁸ itmişlerdir. Havân? mevlid-i aslîsi ve dârü’s-saltana-i Herat mesken-i naklîsi olup rûzgâr-ı selâtîn bir anda zuhûr eyleyen şâ‘ir-i fazîlet-intimâ ve ma‘ârif-pîrâdır. Melik Şemsüddîn Kerd hakkında nazm itdiği târîh-i bî-nazîri mahallinde tahrîr olunmuşdur. Bir mütezâd-ı ‘âlem-pesendi vardır ki Hoca ‘Abdülkadir ‘Avdî¹⁸⁴⁹ beste itmiştir. Ol mütezâd-ı bî-nazîrındandır?

Nazım

Ân kîset ke takrîr kûnd-i hâl kirâre

Der-hazret-i şâhî

Gez gâfil-i bülbül çeh haber sibâr

Râh-ı haber nâle vâhî

Her çend kim lâyk-ı dergâh-ı selâtîn

Nevmîd nîm hem

¹⁸⁴⁸ “Tefâsîl”?

¹⁸⁴⁹ “‘Ûdî”?

Gez rûy-ı terahhum be-nevâr ned kerâ râh gâhî be-nigâhî

Tâ câh-ı zenahdan nûşe ileyhâ

Ey Yûsuf-ı sâni sad Yûsuf kem gûşte

Kurûnest şûmârâ der her bin câhî

Nesir: Rûzgâr-ı ‘ahd-i Şemsüddîn Kert’de ki, işbu sâl sudûrudur. Hüsâm’ı ecel-i müsemmadan tahlîs-i girîbyân-ı cân mümteni’ olduğun derk ü iz‘ân itmekle nâcâr pehlûvân-ı mevte teslîm-i dil ü cân eylemiştir. Emîr Devletşâh dir ki, bu ‘âlim fazl ve şî‘r u inşâyâ bir İbn Hüsâm dahi gelüp kırâb-ı ma‘ârifdir. Niçe şemşîr-i eş‘âr-ı cevher-dâr çıkarmıştır. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde anın dahi evsâfı mezkûr olur.

Vefât-ı Hoca ‘Alâüddîn El-vezîr

Emîr Devletşâh tahkîkî üzre rûzgâr-ı devr-i Sultân Muhammed Hudâbende’de müddet-i medîd sâhib-i dîvân-ı Horasan olup fart-i Olcaytu Hân’a mazhariyetiyle hoca-yı muhteşem-i bî-mânend olan vezîr-i hayyiz-i mükerrerem Hoca ‘Alâüddîn Muhammed Sa‘îd ki sene erba‘a ve ‘işrîn ve seb‘a-mî’e vekâyî’i hılâlinde Emîr Yemînüddîn tercemesinde zikr olunduğu üzre ol ‘örfe¹⁸⁵⁰ bâ‘is-i devlet ü yesâr ve sebep-i rif‘at ü kâmkârî olmuş idi. Dâimâ erbâb-ı ma‘ârif ü kemâle bezl-i mâ-melek ‘âdeti ve müstahdem olduğu hidemâtda sadâkatı şöhrat-ârâ idi. Eben ‘an-ceddin sanâdîd-i Horasan’dan olup ‘ahd-i selâtîn-i Ebû Sa‘îd Hân’dan bi’l-istiklâl vezîr-i istikâmet-semîr ve sâlehâ umûr-ı Horasan dest-i sadâkatine tefvîz olmuş idi. Mevlidi olan şehristân idüp ‘imâret-i ‘âmire ve sâir muktazî ebniye-i fâhire binâ itdirmiş idi. Meşhed-i mukaddese-i Rızavî ‘Ali ... rıdvânullâhî’l-Melikü’l-‘alide mebnî eyvân u ‘imâret ve menâre sâhte-i mi‘mâr-ı hayriyyesindendir. Ebû Sa‘îd Hân müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukda ahvâl-i ‘âlem herc merc yâfte olduğundan umûr-ı Horasan’dan zabt u istihkâm için ... mikdâr ‘asker tahrîr itmiş idi. İşbu sâl şuhûrunda gürûh-ı Serbedaran’dan hurûc idüp üzerine leşker-i mûr-şumâr ile ‘azîmet itmişler idi. Hîn-i mukâtelede taraf-ı Hoca ‘Alâüddîn münhezim olmağla tavâif-i Kûhistan Esterebad’a münteşir oldular. Ol hılâlde dest-i Serbedaran’a giriftâr olmağla maktûl oldu. *Matla’ü’s-Sa‘deyn* müellifinin muhtârı nev‘amâ bu kavle muhâlif zann olunur¹⁸⁵¹.

VEKÂYİ’-i SÂL-İ SEMÂN VE SEMÂNÎN VE SEB‘A-MÎ’E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

¹⁸⁵⁰ “‘ırka’?”.

¹⁸⁵¹ “İntikâl-i ibn Hişâm en-Nahvî.....olunur” (Derkenar notu).

İşbu sâl-i ferruh-iştimâlde dahi Kâtib Çelebi merhûm vekâyî‘-i ‘Osmâniyye’den feth-i Anahur ve Emrudili’nden bir vak‘a zikr itmemiştir. Sinîn-i sâbıkada zikr olunduğu üzre kütüb-i tevârîh-i sâireden zafer-yâb olunan vekayî‘-i külliyye ve cüz’iyye dahi keşîde-i silk-i sutûr kılındı.

Feth-i Hısn-ı Anahur

İşbu pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve metâ‘-ı ‘âlem-i şehinşâh mutî‘-i emr-i Rabbü’l-hakem hizmetleri işbu sâl-i Ferruh-fâl ve nusret-iştimâlin evvel-bahâr-ı huceste-âsârı ki, mevsim-i seyr ü sefer ve eyyâm-ı mukâtele-i a‘dâyı dûzah-makardır, **kütibe ‘aleykümü’l-kıtâlu**¹⁸⁵² el-âyet-i kerîme-i mükerreremesine imtisâlen techîz-i ‘asker ve tevfir-i leşkerden sonra bi’z-zât ihrâz-ı mesûbât-ı gazâ için ‘âzim-i tarîk-ı pür-tevfîk olup evvelâ sâhil-i bahrda Anahur misillü ba‘zı hisâr-ı mesken-i küffâr-ı bed-tebâr olduğu münâfi-i gayret-i mülûkâne ve mugâyir-i hamîyyet-i İslâmiyye-i hidîvâneleri olmağla bi’l-‘izzî ve’l-iclâl hisâr-ı mersûm pîş-gâhına nasb-ı sürâdikât-ı ihtîşâm ve etrâf u cevânibi hisâr gül-gûn râyet-i nusret-simât ile mâlâmâl oldu.

Ahâlî-i hisâr haşmet-i şâhâne ve debdebe-i pâdişâhâneyi müşâhede itdiklerinde ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ih tivâ-yı “**Senulkî fî kulûbi’llezîne keferu’r-ru’be**”¹⁸⁵³ kemâl-i bîm u hirâsdan nâşî tekfûr-ı merdûdun yanına gelüp bu vechile bast-ı makâl itdiler ki, Âl-i ‘Osmân’ın ser‘askeri şöyle dursun ümerâsından birine kırk yıla karîbdır ki, bizden ziyâde miknet ü kuvvet ve ‘askeri olanlar cevâb viremeyüp kimi teslîm-i dâr u diyâr ve kimi hizmetlerini ihtiyâr itdiler. Çâh-ı ‘inâd u isrâra fütâde olanların ‘âkıbet-i hâlleri yine müncer olduğu ma‘lûm. Bizim diyârımıza gelen ise bi’z-zât pâdişâh-ı İslâm’dır, tîg u teber çekmek şöyle dursun ma‘iyyetinde olan ‘askeri murâd itseler cümlemizi [366a] garka-i bevl ideceklerini fırka-i mecânîn-i mâder-zâd dahi tahkîk iderken ve ‘inde’l-ısrâr cümlemize mevt mukarrer iken, bunlarla bizden mukâbeleye niyyet itmiş ahad yokdur. Hulâsa bizler mecmû‘umuz teba‘a-i sultândan olmaklığı kabûl itdik. Tekfûr ise bu mâddeyi mukaddem mülâhaza eyleyüp fursatcu idi. Bu def‘a **el-ekal tâbi‘u’l-ekser**¹⁸⁵⁴ deyüp hemân râyet-i emân ile der-i hisârı birden küşâd eyledi. Ve ordu-yı hümâyûn pûy-ı İslâmiyye gelüp hâk-i pâ-yi erkâna yüz sürdü. Taraf-ı pâdişâhîde mesfûra hıl‘at ilbâs olunup zabt-ı hisâr için ‘alâ-kadri’l-kifâye mustahfızîn ta’yîn olundu. Kabûl-i zimmet iden re‘âyâ mahallinde ibkâ itmeyenler cânib-i Kostantaniyye’ye yıkılıp gitdiler.

¹⁸⁵² “Savaş size farz kılındı”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/216.

¹⁸⁵³ “İnkâr edenlerin kalplerine korku vereceğiz”. *Kur‘ân*, Ali imrân, 3/151.

¹⁸⁵⁴ Azınlık çoğunluğa tâbidir.

Mısra‘

İlâ haysu elkat ricalihâ ümmü Kaş‘am¹⁸⁵⁵

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Amrudili

Pâdişâh-ı Dârâ-sipâh muvaffak min-‘indi‘llâh hizmetleri hisâr-ı mersûmu ba‘de‘l-feth ve‘t-teshîr hâlâ elsine-i enâmda Armudlu didikleri mahal ol vakitte bir hisâr-ı felek-üstüvâr olmağla, anın dahi teshîri için ol cânibe ‘atf-ı ‘inân-ı şevket ü iclâl buyurdular. Lede‘l-vusûl derhâl hisârı hisâra mübâderet ve derûnuna seng ve tîr intişârına mübâşeret eylediler. Tekfûr-ı mağrûr metânet-i hisâra i‘timâden mübâşir-i harb u kıtâl olmuş idi. Lâkin hücum-ı gâziyân sâ‘at be-sâ‘at iştîdâd bulup i‘timâd itdiği hisardan min-küllî‘l-vücûh mürtefi‘ olduğundan kabûl-i ‘akd-i zimmet şartıyla teslim-i hisâr itmekle kendüye ber-vech-i mu‘tâd hıl‘at ilbâs olunup muhâfaza-i hisâra bir mikdâr ‘asker vaz‘ olundu. Etrâf-ı erba‘a-i ülke-i mersûmede bulunan sâir kılâ‘ vü bıkâ‘-ı ma‘lûmü‘l-esâmînin ekserinin miftâhı hâk-i pâ-yı hidîvâne müşâr olunup mâ-bâkîlerinin feth ü teshîriçün taraf taraf ümerâdan birer mukdim ü işgüzâr ta‘yîn olundu. Fütûhât-ı cedîde-i hâkânîden olan memâlike muharrirler nasb ve sâlih-i intifâ‘ olan kılâ‘a mustahfizîn vaz‘ ve mâ‘adâsı tahrîb olunduktan sonra pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretleri bi‘ş-şevket ve‘l-ikbâl taraf-ı dârü’s-sa‘âdelerine ‘avd ü ric‘at buyurdular.

Vefât-ı ‘Alâüddîn Paşa

Ba‘zı mehere-i müverrihîn rivâyeti üzre birâder-i ‘âlî-kadr-ı hazret-i pâdişâh-ı kâm-bîn ve kâm-bahşâ kutbü‘l-vüzerâ ‘Alâüddîn Paşa eskenehu‘llahu fî a‘lâ-yı ‘illiyî ve dâme silsiletuhu ilâ-yevmi‘d-dîn hizmetlerinin bu sâl şuhûru hılâlinde mizâc-ı gülberg-i ‘anber-imtizâcları münharif olmağla hazzâk-ı etıbbâ-i rûhânî ve cismânî terkîb itdikleri devâdan gitdikçe ıztırâbları müştâd olup Biga nâm mahalde Bîgâ‘yı rûh-ı revânları şekeristân-ı kudse kafes-i tenden tayerân u revân oldular. Li-küllî mütaharrik sekûn ve nihâyete küllü mütekevvîn en lâ yekûn. Mütercim-i mûmâ-ileyh esbagallahu sicâle visâlehu ‘aleyh hizmetleri kutbü [366b]’l-‘ârifîn ve gavsı‘l-vâsılîn mazhar-ı füyûzât-ı mütevâlî Şeyh Edebâli;

[Mısır]â‘

Kaddesallahü sırrehu‘l-‘âlî

Nesir; hazretlerinin duhter-i sa‘d-ahterleri mihr-i eflâk-ı ‘iffet mâh-ı evc-i burc-ı ‘ismet Bâlâ Hâtûn ‘aleyhi‘r-rahmenin şeref-i iktirândan hâsıl olan ahter-i sipihr-i fevz ü salâhdır ki,

¹⁸⁵⁵ Ümmü Kaş‘am‘ın yüklerini bıraktığı yere.

evvelîn-i şâhzâdegân-ı ‘Osmânî’dir. Sulb-i pâk-i hazret-i ‘Osmân Hânî’den takrîben altı yüz seksen beş târîhinde kadem-nihâde-i mehd-i vücûd olup cedd-i emcedlerinin zânû-yı terbiyelerinde perveriş-yâfte olduklarından dâimâ meşreb-i ‘âlîleri mâil-i meskenet ü ‘uzlet idi. Külliyyât ve cüz’iyyâtı ber-vefk-i ‘âde ‘azîz-i müşârün-ileyh hizmetlerinden tekmîl ve i‘âde eyleyüp ekser-i evkât-ı şerîfeleri sıyâm-ı şerîf ile mürûr iderdi.

Li-müellifihî

Gündüzü sâim ve şebi kâim

Meşrebi böylece idi dâim

Kesb-i âharı¹⁸⁵⁶ idi ana pîşe

Zikr-i Yezdân idi hem endîşe

Giceler hâba olmayup mâil

Sabâha dek zikr iderdi ve’l-hâsıl

Eyler idi kırâ’at-ı Kur’ân

Nûr ide medfenin anın Sübhân

Nesir: Hulâsa-i kelâm zâhir u bâtınları ma‘mûr bir ‘azîz-i kerâmet-mevfûr idiler. Tabaka-i ûlâda keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre peder-i ‘âlî-cenâbları cedd-i vâlâ-tebârları hizmetine me‘mûr itmekle ‘ismet-nişân-ı mâder-i mihr-bânları ile rûzân u şebân ol hidemât-ı celîlede evkâtı güzerân idi. Ba‘zı müverrihîn peder-i ‘âlî-şânları bir müddet makâm-ı vezâretde istihdâm itmişlerdir deyü tahrîr itmişlerdir. Lâkin ekser-i müverrihîn-i be-nâmın muhtârları sâbıkâ işâret olduğu üzre vâlid-i mâcid-i kesîrû’l-mehâmidleri **irci’î ilâ Rabbiki**¹⁸⁵⁷ nidâsına imtisâlen mutmainnesin teslîm itdiklerinde egerçi saltanatı Sultân Orhân’a vasıyyet buyurmuşlar idi, lâkin mütercem-i mûmâ-ileyh esenn-i evlâd-ı necâbet-nijâd bulunmak hasebiyle hâtır-ı ‘âtırlarına mürâ’aten saltanatı teklîf itmişler idi. Müjde-i taht-ı saltanat ile huzûr-ı pür-hubûrlarına varan ümerâyâ;

Li-münşiihî

Saltanat-ı ân ki ez o devlet-i ‘ukbâ-i cüz est?

¹⁸⁵⁶ “‘Ahrâ”?

¹⁸⁵⁷ “‘Rabbine dön”. *Kur’ân*, Fecr, 89/28.

Bihter ez-taht-ı fenâ kûşe-i vahdet-i bihter?

Nesir; müfâdını edâ ve birâder-i ‘âlî-şânıma bizden îsâl-i selâm ve tahâyâ iden taht-ı saltanat kendülerine mübârek ve mes‘ûd olsun. Her hâlde Cenâb-ı Bârî ‘azze şânuhu tevfkını refîk eylesün, kendülerden recâm ancak (boşluk) mahalli bu hakîre temlîk itsünler, ol bana kifâyet ider deyü aksâ-yı merâmını inhâ eyleyüp;

Beyit

Şehâ fakr u fenâ mâ-râ ve mülk ü mâl ve câh ez-tu

Çu dînâr ibkâyı nist hâh ez-mâ ve hâh ez-tu

Nesir; diyerek yine ‘uzlet-nişîn-i kûşe-i vahdet oldular. Sâbıkâ işâret olunduğu üzre feth-i belde-i [367a] İznikmid tehniye vü tebrîki kasdıyla huzûr-ı pâdişâh-ı mekârim-mevfûra gelüp ber-muktezâ-yı hâyr-hâhî ba‘zı kavânîn-i nâfi‘a vaz‘ına ve tecdîd-i sikke-i hümâyûn ve cünûd-ı mütenevvi‘a ihdâsına vesîle vü delîl olmuşlar idi. Ol hılâlde ba‘zı kelimât-ı leyyine ve müskite ile hâh u nâ-hâh mesned-nişîn-i sadr-ı vezâret itmişler idi. Üç seneye karîb vakt ü zemân sadr-ı ‘âlî-şân ve âsaf-nişân olup zemân-ı vezâretde lâ-yuhsâ umûr-ı müstahseneye dest-res-i vusûl ile ‘ahd ü âvânı halka sermâye-i emn ü emân olmuş idi. Ba‘de-zâlik bâr-ı vezâretten isti‘fâ ve girü ve kûşe-nişîn-i vahdet ü inzivâ oldular. **ed-Dünyâ mezra‘atü’l-âhire** müfâdınca hayli âsâra muvaffak olup müddet-i sâl-i hayâtları takrîben selâse ve hamsîn iken işbu sâlde müteveccih-i dâr-ı a‘lâ-yı ‘illiyyîn oldular.

Li-münşiih

Kabr-i pâkin cennetü’l-firdevs ide Rabbü’l-‘ibâd

Kim esâs-ı devleti müstahkem itdi bi’s-sidâd

Nesir: Târîh-i vefâtı bu kıt‘a-i latîfedir.

Târîh

‘Alâüddîn Paşa’nın Hudâyâ

Enîsi kabir içinde rahmet ola

Kerâmetle velâyetle muhakkak

Ki olmuşdu ‘Alâüddîn Paşa

Fenâ-yı dârinden itdi rihlet âhır

İdince “irci’î” emri zi-bâlâ

Çıkup üçler didiler ana târîh

‘Alâüddîn’e cennet ola me’vâ âşinâ¹⁸⁵⁸

Zikr-i Gazavât-ı Ümerâ

Ânifen çekîde-i hâme-i ‘Abbasî câme kılındığı üzre mücâhid fî sebîlillâhi’r-Rahmân [silik] ‘unvân ve sâhib-kırân-ı devr ü zemân hizmetleri Anahur ve Amrudili memâlikin dâhil-i kalem-rev-i hükûmetleri itdikden sonra;

Mısra’

Feth ü nusret der-yemîn ve baht u devlet ber-yesâr

Nesir; müteveccih-i dârü’s-sa’âdetleri olduklarında ümerâ-yı gazâ-i’tiyâddan Hacı İlbeyi ve Ece Bey ve Mir Evrenos misillü [silik] şecâ’at-me’nûsu ‘alâ-kadri’l-kifâye leşker-i zafer-peyker ile ol havâlîde olan ba’zı bıkâ’ vü memâlik fethine nâmzed ü ta’yîn buyurmuşlar idi. Anlar dahi bi-hasebi’l-emr hâlâ ekseri kendü isimlerine [silik] şöhet-yâb olan kurâ vü kasabât ve kılâ’ vü ziyâ’-ı kesîretü’l-intifâ’ı bi-fazlihî te’âlâ bezl-i kudret-i yesîre ile feth ü teshîr itmeleriyle şemsîr-i celâdet ü mehâbetleri kişver be-kişver-i ‘âlem-gîr oldu. **Zâlike fadlullâhi yu’tîhi men yeşâu vallâhu zü’l-fadli’l-‘azîm**¹⁸⁵⁹.

Vefât-ı el-Fâzıl ibn Burhân el-Halebî

Kibâr-ı eimme-i Hanefiyye’den olup te’lifât-ı nâfi’a ve tasnîfât-ı câmi’a ile beyne’l-‘ulemâi’l-kirâm şöhet-yâb olan ‘âric-i me’âricü’d-dirâye mülteka’l-ebhur-ı tevfiğ ve hidâye ellezî lâ-yüdrîku’l-‘ukûl nihâyete fazluhû ve ma’ârifuhû ve lâ-yutasavveru’l-efkâr gâyeteye kemâlehû ve ‘avârifehû mecma’ü’l-enhârü’l-fevâzıl kāmûsu’l-muhîti’l-fezâil ‘uyûnu’t-tefâsîr ve’l-fetvâ lâbisü’l-bestetil-vera’ ve’z-zühd ve’t-takvâ eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-‘âmil el-kâmil el-fâzıl el-‘allâme ve’l-hayru’l-müdakkîki’l-fehhâme sâhibü’l-fazl el-celî Ahmed bin Burhân el-Halebî eskenehu’llahu fî a’le’l-cinân hizmetleri bu sâlin takrîben evâhırında tekâmîl-i sahâyif-i resâil-i enfâs-ı ma’dûde itmeleriyle ‘âzim-i dersâne-i a’lâ-yı ‘illiyîn oldular.

Vefât-ı Emîr Timurtaş bin Çoban

¹⁸⁵⁸ Târîh-i vefâtı..... me’vâ âşinâ (Derkenar notu).

¹⁸⁵⁹ “İşte bu Allah’ın lutfudur. Onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir”. *Kur’ân*, Cum’a, 62/4.

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde ba'zı [367b] terceme-i ahvâli sahâyif-i gûzeştede ke'n-nakş-ı fi'l-hacer mastûr olan Emîr Timurtaş bin Emîr Çoban reme-i rûhu bu sâl evâhırında giriftâr-ı pençe-i gurg-ı ecel olmağla yerine ferzendi Emîr Hasan câlis-i serîr-i hükûmet olmuştur deyü tahrîr itmiştir. Lâkin bu vak'anın tafsîli mûcib-i 'ibret ü teyakkuz olmağla *Târîh-i Matla'ü's-Sa'deyn*'den ahz u nakl olundu.

Zikr-i Hurûc-ı Emîr Şeyh Hasan bin Timurtaş Çoban

El-mülakkab Şeyh Hasan-ı Küçük sahâyif-i sâbıkada Emîr Çobanzâde Emîr Timurtaş ki hâkim-i Rûm idi, cânib-i Mısır'a firâr ve anda nâbûd olduğu zikr olunmuş idi. Sâl-i mersûm hılâinde Emîr Şeyh Hasan bin Timurtaş dahi dâ'îye-i hurûca giriftâr olup lâkin rûtbe-i i'tibârı kat'â [silik] iştihârı bulmamağla bir müteneffis-i 'ilm¹⁸⁶⁰ şekâvetine tâbi' olmadığı teyakkun itdikle, sâlik-i meslek-i dekk u hiyel olup pederine müşâbih Karaçeri isminde bir Küsec gulâm peydâ gûyâ vâlidî [silik] Emîr Timurtaş Mısır'da mahbûs iken bir tarîk-i dil-firîb ile mutabbakdan? halâs ve ber-tarîk-ı seyâhat âktâr-arz-ı vâsi'ada püşt ü pâdan sonra bu esnâda yine vâsıl-ı memâlik [silik] el'ân teshîr-i bıkâ'-ı Azerbaycan için kendüyü izhâr ve müntehî-i hurûc olmuştur deyü etrâf-ı aktâr-ı memâlikde mevcûd olup müntehî-i fesâd olan erbâb-ı bagy u şekâye taraf taraf nâmhâ-yı müzevvire neşr ü ırsâline mübâderet eyledi. Bu haber-i bârid sem'-i Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg'e vâsıl [ve] vârid oldukda hakikat-ı hâle vukûf u ittılâ' için gulâm-ı mesfûrun sâhib-i evveli mahremân-ı Emîr Timurtaş'dan Hacı Hamza nâm kimesneyi ol tarafa ırsâl itmiş idi. Mûmâ-ileyh Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük me'mûlünden bîrûn in'âm u ihsân itmekle ihtiyâr-ı kizb-i sarîh ile tasdîk-ı müdde'â eyledi. Bu haberden Emîr Şeyh, Hasan-ı Büzürg'den mütevehhim ve rencide-i hâtır olan ümerâ-yı Uyrat âgâh olduklarında lâ-yuhsâ eşkiyâ vü bugât ile dâhil-i zîr-i râyet-i Şeyh Hasan-ı Küçük oldular.

Mehere-i müverrihîn rivâyeti üzre egerçi mâdde-i müdde'îyyenin kizb-i sarîh olduğuna mecmû'ı tahsîl-i ittılâ' eylediler. Ancak gayret-i câhiliyye ve hamîyyet-i nefsanîyye muktezâsınca bu iddi'âdan beri rû-gerdân olmayup gitdikçe cem'îyyet ü ihtîşâdları efzûn ve nâ-ma'dûd olup iklîm-i Azerbaycan'ı kabza-i tasarrufa getürmedikçe süyûf-ı bâğıyânelerin der-kırâb itmemek üzre beynlerinde teşyîd-i hibâl-ı mevâsik ve eyman u 'uhûd eylediler. Ez-în cânib Şeyh Hasan-ı Büzürg dahi Sultân Muhammed sâlifü'z-zikri istishâb ve mümkinî mertebe ümerâ-yı leşker ile mukâbele-i a'dâya şitâb eyledi. Lâkin Şehzâde Satı Bey ile püseri Emîr Suyurgan bu husûsda muhâlefet itmeleriyle bâ'is-i [368a] igbirâr-ı hâtır-ı Emîr Büzürg oldu. Nitekim tafsîli inşâallâhu te'âlâ zikr olunur. Hulâsa-i kelâm, tekâbül-i ferîkayn

¹⁸⁶⁰ “‘alem’?”

hudûdu'l-otağda vukû' bulup tarafeynden tertîb-i sufûfa esnâ-yı iştigâlde Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük sultânü'ş-şu'arâ Sâbit'in;

Nazım

Selle şâkirdi idüp vesvâsı

Yeni başlatmış idi hannâsı

Nesir; nazmının mazmûnuna ve râkımı'l-hurûf Hakîr'in;

Mesnevî

Hîle vü dekde 'aceb mâhir idi

Kavm-i Fir'avn gibi sâhir idi

İtse idi o siyeh rû-yı murâd

Kim 'Azâzili iderdi üstâd

Şundan it mel'anetini iz'ân

Sebkı andan alurdu şeytân

Sebkın almasa bir gün iblîs

Zâhir olmazdı o gün hiç telbîs

Nesir; iblis-i mel'ûna mâ-sadak bir müfsid ü hîle-kâr olmamağla derhâl;

Nazım

Fitne-i destârçesiz tâzeledi

Kâle-i hîle-yi endâzeleri

Nesir; Ya'nî miyân-ı leşkerde bir âteş iş'âl eyledi. [Silik] Şeyh Hasan-ı Büzürg'de olan 'asker bu hâli gördüklerinde birbirlerine, bundan murâd reisimiz [silik] Şeyh Hasan-ı Çobanî ile teşyîd-i hibâle-i 'uhûd-ı muvâfakat eyleyüp 'alâ-tarîkı'l-muvâza'a bizleri bu mahalle getürmüş, esnâ-yı muhârebede kendüsü ol tarafa 'âzim olup [silik] olacaklardır. Bu bâbda bizlere evlâ ve münâsib olan bir kadem ilerüde bulunmaktır, deyü [silik] akdâm-ı ikdâm ü sebâtları mütezazel olup evvelâ Şeyh Hasan-ı Küçük yanında cümleden ziyâde [silik] kişi

olmak ümniyesiyle Pîr Hüseyin bin Mahmûd bin Çoban ordu-yı Timurtaşyâna ‘azîmet emrinde bî-karâr oldu. Anı müşâhade eyleyen sâir ümerâ vü erkân ve zümre-i ‘askerî hayâl itdikleri ma‘nâyı tasdik itmeleriyle cümlesi taraf-ı Çobanyân’a vusûle şitâb eylediler. Şeyh Hasan-ı Büzürg bu emr-i gayr-ı melhûza hayrân u vâle? olup zarûrî;

Nazım

Gürîzî be-hengâm ser ber-be-câ

Beh ez-pehlûvânî ser zîr-i pâ¹⁸⁶¹

Nesir; fehvâsınca cânib-i hıttâ-i Tebrîz’e gürîz-i firâr ve ber-muktezâ-yı bâzîçe-i Hakk’a bâz-ı sipihr-i devvâr, çend rûz kûşe-i inzivâ vü ‘uzleti ihtiyâr eyledi. Sultân Muhammed-i şecâ‘at-nihâd bir merd-i âzâde olmağla meydân-ı neberd ü kîtâlde leşker-i Horasan ile hayli merdâne hareket ve ‘asker-i Çobanyân’dan bî-had nüfûsu küşte-i şemşîr-i celâdet eyledi. Lâkin ‘aded-i cünûd-ı muhâlîfân bî-şümâr olduğundan ‘askeri bi’l-küllîyye telef ve sultân-ı merkûmu vâsıl-ı rütbe-i şehâdet eylediler.

Kıt‘a

Ân gül ke henüz nev be-bâr âmede bûd

Ne-şükûfte temâm bâd kahreş bürübûd

[368b] Bî-çâre besi ümmîd der-hâtır dâşt

Ümmîd-i dırâz ve ‘ömr-i kutâh çesûd

Nesir: Timurtaşyân’dan ba‘zıları Tebrîz ve ümerâ-yı Oyrat-ı Sultâniyye nehb ü gâretine semend-i ılgâr ile şitâb ve bir rütbe gâret itdiler ki, Cengiz ve Hülâgu hayâtda olsalar mesfûrları bu gûne nâ-şefekatlerinden tekfir idecekleri bî-iştibâh idi. **Veylün limen keffere** Fir‘avn? bu hâlden mecmû‘-ı ahâlî-i kurâ ve zümre-i re‘âyâ emlâk u mevâtınlarını biragup etrâf-ı sahârâ ve tilâl-ı cibâle perâkende vü perîşân oldular. Lâkin hâl-i ra‘iyyet nazar-ı ‘inâyet-i Rabbânî’ye mazhar olup “**emmen yucîbu’l-mudtarra izâ de‘âhu**”,¹⁸⁶² kerîme-i mükerremesi müfâdınca da‘vet-i mazlûmâne-i re‘âyâ vü berâyâ te’sîrinden tasallut-ı istidrâciyyeleri çok sürmeyüp esâs-ı istîlâları endek zemânda münhedim oldu. Müverrih-i

¹⁸⁶¹ Başın yerinde iken doğru zamanda kaçarak kahraman olmak

Başın ayaklar altında olmasından daha iyidir

¹⁸⁶² “Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren”, *Kur‘ân*, Neml 27/62.

merkûm ber-fehvâ-yı “izâ erâdallâhu şey’^{en} heyyi’^{en} esbâbehu”¹⁸⁶³ bâdî-i tefrika vü perîşânîlerin bu vechile tahrîr ider ki, mûmâ-ileyh Timurtaş sâhte bir rûzgâr ki? Karaçeri ismiyle tesmiye olunurken hâl-i nekbetini ve şimdiki vâsıl olduğu kadr u rif’atini mülâhaza iden şâyed ki bu tullâb-ı bihter benim gibi bir Türkman beçe Kıbtîsini rü’yâ ‘âleminde görsem hayr ile ta’bîr itmeyeceğim rûtbeye vâsıl itmekde ‘aksine deverân itdiği gibi;

Li-müellifihî

Gurre olma devletde rûzeye virüp [silik]

Devr ider ‘aksine bir gün bu sipîhr-i nâ-karâr

Niçe nâ-merdi getürmüşdür serîr-i Rüstem’e

İtdi niçe Rüstem zîr-i zemîn içre medâr

Nesir; vefkınca bu devlete benim gibi niçe mechûlû’n-nesebler nâil olup müddet-i endek zarfında ber-geşte-i rûzgâr olmuşlardır. Bundan mâ’adâ Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük itdiğinden nâdim olup in’idâmıma sa’y iderse bu hâl dahi müşkil-terdir, zîrâ kişi elindeki ser-rîşte-i âhara virmek ‘akla ba’îd bir ma’nâdır. Hulâsa mâdâm ki, Emîr-i merkûm pâydâr-ı sahn-ı sıhhatdir benim Timurtaşlığım seng-i hazf-pâresine değmez. Hemân bu bâbda re’y-i ‘âkılâne ‘ale’l-gafle merkûmu katl ile serîr-i melikânede istiklâl bulmakdır deyüp fursat-bîn oldu.

Li-müellifihî

Bir gün ol dūzahî-i pūr-teşvîş

Nân-kör ni’am u bed-endîş

Nesir: Şeyh Hasan-ı Küçük ile müştâgıl-ı sohbet ü kelâm iken ‘ale’l-gafle üzerine havâle-i şemşîr-i ‘adû-iltikâm eyledi.

Beyit

Meseldir hoca-i kevn ü mekân

Kime kim iyilik itsek sakın andan

Nesir: Fakîr-i pūr-taksîr bu bâbda dimişdir.

¹⁸⁶³ “Allah bir şeyi murat etti mi, esbâbı ona göre halk eder”, (Hadîs-i şerîf).

Mesnevî

İyilik itmek kişiye oldu ehab

Ki olur fart-ı sa‘âdâta sebep

Hem buyurdu ‘ukalâ-yı eslâf

Hak kelâmdır bunu zann itme güzâf

İyiliği it de yeme? it ilkâ

Mâhî bilmezse bilür ol Mevlâ

Lîk ammâ ki budur kavî-i sahîh

[369a] *Kütüb-i Sitte*’de vardır tasrîh

Mustafa didi selâmullâhi ‘aleyh

İtteki şerre men ahsente ileyh¹⁸⁶⁴

Ve lehu Leîme eylemek ilkâ eylemekdir cevheri necse

Sakın ızhâr-ı rûy-ı dilden ey dil hayl-i nâ-cinse

Nesir: Şeyh Hasan-ı Küçük muhtâl u muhîl ve sâhib-i ihtiyât olduğundan zîr-i perde-i libâsında cübbe ve cevşen der-kâr olmağla vücûduna te’sîr eylemedi.

Nazım

Her ki-râ dâdem zi-gayret-cây-ı ber-bâlâ-yı çeşm

‘Âkıbet mânend-i ebrû-yı tîg ber-rûyem keşîd

Nesir: Fehvâsınca emîr-i merkûm fe-sübhâne’l-‘azîm kendi dest-i ahter-i a‘mazla dâde-i âb u tâb-ı rif‘at olduğumuz Türkman beççe-i bed-meniş mâ-şân-ı? tîg-ı Frengî suyun bulduğu gibi def‘a-i nuhustînde şemsîr-i hıyânetini bizim vücûdumuzda mı âzmâyiş eyledi.

Nazım

‘Acabâ mı çâk çâk itsem dil-i mecrûhumu zîrâ

¹⁸⁶⁴ “İyilik yaptığın kişinin şerrinden kork”.

En evvel destine şemşîr-i istiğnâyı ben virdim

Nesir; diyerek ser-âgâz-ı ifşâ-yı râz idüp kavmine âgâh olan ki hâlâ Timurtaş deyü zebân-zed itdiğimiz Karaçeri nâmında bir Türkman-ı beçedir. Li-ecli'l-maslaha Timurtaş olmak üzre kendüye ihtiyâr-ı dürûg ile dâde-i şöhet ü fûrûg olmuş idik. Ba'de'l-yevm Timurtaş ismiyle zıkr veyâ [silik] deyü nidâ idüp kendüden bu yüzden çünkü rencîde-i hâtır oldu, Şehzâde Satı Bey ve Emîr Suyurgan ile müttefikân bir zemîn-i nevîn-i âhar dahi tarh u inşâ itmek için [silik] diyâr-ı Gürcistan oldu. Timurtaş-ı sâhte dahi henüz ahvâli 'âleme şâyî' olmazdan mukaddem kârını başa çıkarmak zu'muyla cânib-i Tebriz'e 'azîmet itdiğinden Şeyh Hasan-ı Büzürg haberdâr oldukda bir mikdâr leşker-i kâr-güzâr ile mukâbelelerine çıkup kuvvet-i darb-ı şemşîr ile cem'iyetlerin tafrik ve bakıyyelerinin dahi pâ-yı sebâtların kesr ü temzîk için taraf-ı Sultâniyye'ye 'azîmetinden der-kâr-ı nehb u gâret olan ümerâ-yı Oyrat âgâh oldukları gibi semt-i gürîze âyib olup esnâ-yı firârda Timurtaş müzevvere bakıyyetü's-süyûf-ı leşker ile mülâkî olduklarında ba'de'l-meşvere anlar dahi bir bâzîçe-i nevtarh-ı ihtirâ' için cânib-i ülke-yi Bağdad'a 'âzim oldular.

Sâib

Mîrsad âzâr bed gûhar be-nezdîkân fozûn

Nûberi zahm ez niyâm hod boved şemşîr-râ

Nesir; bakıyye-i ahvâlleri inşâallâhu te'âlâ yine müncer olduğu sene-i âtiye vekâyi'i hılâlinde zıkr ü beyân olunur.

Vefât-ı İbn Burhân

Sertâc-ı fuhûl reîs-i erbâbü'l-'akl ve'n-nukûl a'lemu'l-fuzalâ ve efdalu'l-'ulemâ mevlânâ el-'âlim el-'âmil el-'allâme eş-şeyh el-imâm Ahmed bin İbrâhîm bin Dâvud el-mukrî ekmel Şihâbüddîn Ebü'l-Abbâs el-ma'rûf bi-ibn Burhân 'aleyhi rahmetü'r-Rahmân hizmetleri ki *Tâcü't-Terâcim*'de tahrîr olduğu üzre fakîh-i fâzıl ve 'ulûm-ı 'adîdede müşârik sâhib tesânif-i celîle bir zât-ı şerh? ve kâmil idi. Şerh-i? *Câmi'ü'l-Kebîr* ki *Mir'ât-ı Sagîr ü Kebîr* taleben? ve nihrîrdir. Cümle-i âsâr-ı cemîlelerindendir. Şehr-i recebü'l-müreccebin on sekizinci günü enfâs-ı ma'dûdeleri karîn-i hitâm olmuşdur.

Vefât-ı İbn Zerkeşî

Bu sâlde ‘inde’l-ekserîn müntakıl-ı dâr-ı bekâ olan kibâr-ı ‘ulemâ-i kirâmdan biri dahi efdalü’l-‘ulemâ fî ‘asrihî ve reîsü’l-fuzalâ fî dehrihî eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-fâzıl el-fakîh el-kâmil el-‘allâme Şihâbüddîn Ahmed bin Hasan el-ma‘rûf Bi-ibn ez-Zerkeşî ‘aleyhi rahmetuhu Rabbehü’l-vefî hizmetleridir ki, ‘ulûm-ı ‘akliyye vü nakliyyede sâhib-i müşâreke-i fâzıl-ı bî-mesîl olup Hüsâmiyye’de meşgûl-ı ders ve ifâde ve tasnîf idiler. İmâm Sıgnakî’nin Hidâye üzre olan şerhini intihâb itmişlerdir. Şehr-i recebü’l-müreccebin yirmi sekizinci günü intikâl itdiler. Ba‘zı müverrihîn sene-i mâziye cumâdelûlâsından rihlet itdi, [silik] vallâhu a‘lem¹⁸⁶⁵.

VEKÂYİ’-i SENE TİS‘A VE SELÂSÎN VE SEB‘A-Mİ’E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Mütetebbi‘în-i sahâyif-i âsâr-ı ahyâra gayr-ı hafîdir ki, Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’l-Tevârîh*’inde ve *Fezleke-i Kebîr*’inde işbu sâl-i tis‘a ve selâsinden semâne ve hamsîne mûntehî olunca on sekiz sene zarfında [369b] Devlet-i ‘Osmâniyye’den bir vak‘a gayr-ı muharrerdir. Zafer-yâb olduğumuz kütüb-i tevârîhin ekserinde dahi nûr-i dîde-i pâdişâh-ı a‘zam Süleymân Paşa-yı İskender-‘alem memâlik-i Rumili feth ü teshîri için Gelibolu cânibine ‘ubûr itdiği sâle gelince bu kadar ezmine vü sininde kezâlik bir vak‘a-i mektûbe manzûr-ı ‘abd-i Hakîr olmamışdır. Lâkin ba‘zı muhtasar âsâr-ı mehere-i müverrihînden çend vekâyi‘a zafer-yâb olunmağla mahallerinde zikr ü beyân olunup düvel-i sâirede zuhûr eyleyen a‘zam-ı vekâyi‘ mümküni mertebe kütüb-i tevârîh-i kibârdan naklen bu mecelle-i *Nevpeydâ*’da keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât kılındı.

Velâdet-i Şâhzâde Kasım Pâdişâh

Mutî‘-i şer‘-i garrâ ve şehinşâh-ı metâ‘-ı dünyâ ve mâ fihâ İskender-i Dârâ-hadem Nûşirevân-ı ma‘delet-‘alem hizmetlerinin işbu sâl-i ferruh-fâl ve meymenet-iştîmâl evâilinde sulb-i pâk ü tâb-nâklarından;

[Mısr]â‘

Âftâba ya doğ ya doğdum dir

Nesir; bir necâbet-me’serleri zîb-i gehvâre-i vücûd ve pây-endâz-ı mehd-i sa‘du’s-su‘ûd olup ism-i hümayûn ve sa‘âdet-makrûnları teberrûken ve teyemmünen Sultân Kasım vaz‘ u ta‘yîn olunmağla, ol şehinşâh-ı ma‘delet-râsimin hânedân-ı Ebü’l-Kasım’a olan fart-ı mahabbetlerini iş‘âr ü tebyîn eyledi. Ol simurg-ı kâf-ma‘delet ve hüma-yı evc-i âsmân-ı ikbâl ü şevketin on

¹⁸⁶⁵ Vefât-ı İbn Burhân..... vallâhu a‘lem (Derkenar notu).

iki seneye karîb vakt ü zemân idi ki, sûr-ı mevlid-i necl-i necîl ile mesrûr olmamışlar idi. İşbu şâhzâde-i hûrşîd-dırahşânın tulû‘undan gerek pâdişâh-ı İslâm ve gerek cümle-i hâss u ‘âmm fevk mâ-yetasavver mesrûr u hurrem oldular. Târîh-i velâdetleri bu kıt‘a-i lâ-nazîr ve ta‘miye-âmîzdir.

Târîh

Şâh-ı İslâm-penâh Orhan’ın
‘İzz ü ikbâli müstedâm olsun
Feth idüp cümle kâfiristânı
Müddetü’l-‘ömr şâdkâm olsun
Keç nigâh eyleyen ana Ya Rab
Bulmayup rahmeti müdrâm olsun
Şöyle ‘ömrünü Hak ziyâd ide kim
Haşre dek taht ana makâm olsun
Ana bir şâhzâde virdi Hudâ
‘Ömr-i Hızır ile ber-devâm olsun
Tâlibâ şâh-ı ekremin yâdı
Nusret Hayyü’l-înâm olsun
Çarh-ı çârumdan indi bu târîh
Rûh-ı Bü’l-Kasım’a selâm olsun

Zelzele-i ‘Azîme der-Trablus

İşbu sâl evâilinde bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ medîne-i Trablus’da bir gûne zelzele-i ‘azîme vukû‘ bulmuşdur ki, hâfezallah berâber rûy-i zemîn olmadık ebniye **en-nâdir ke’l-ma‘dûm**¹⁸⁶⁶ kabîlinden olduğundan mâ‘adâ ‘aleynâ savnu’r-Rahman ba‘zı ebniye gâv-ı vü zemîne ma‘iyyet için ka‘r-ı [370a] ‘arza revân oldular. Mehère-i müverrihîn iki yüz seneye

¹⁸⁶⁶ “Tek tük yok hükmündedir”.

karîb ve zemândır ki, bu zelzele gibi, bir zelzele-i ‘azîmenin ‘adem-i vukû‘unda müttetiklerdir. Gerek Benî Âdem’den ve gerek sâir zî-rûhdan pençe-i a‘kâb-ı ecele giriftâr olan müteneffis bî-‘add ü şümâr idi.

Vâkı‘a-i Şâhzâde Satı Bey Bint Muhammed Hudabende

Müşârün-ileyhâ ile Şeyh Hasan-ı Büzürg beynlerine ‘adâvet düşdüğü sâbıkâ işâret olunmuş idi. Şeyh Hasan-ı Küçük vâdî-i hurûcuna hurûc u vülûca medâr olmak ümniyyesiyle peydâ itdiği [silik] müzevviri melhuzunun hilâfı zuhûr idüp mâye-i ikbâl olmak değil sâ‘î-i bâdî-i zilleti olacağı mütebeyyin? olduğundan andan kat‘-ı ümmîd itmekle müşârün-ileyhâ Satı Bey’i da‘vâ-yı saltanat-ı mevrûsesine [silik] itdirüp hutbe ve sikkeyi ismine ta‘yîn ile tes‘îd itdirdikden sonra tevfir ve techîz-i leşker idüp mukâtele-i Şeyh Hasan-ı Büzürg’e ‘azîmet eylediler. Bu peyâm-ı bârid sımâh-ı [silik] vâsıl ve vârid oldukda müverrih Semerkandî tahrîri üzre firârda nezâket iderek [silik]den Kazvin’e ‘azîmet itmekle Şeyh Küçük memâlik-i Azerbaycan ve Sultâniyye’yi teshîr [silik] bidâ‘a ve yesârdan sonra Şeyh-i Kebîr’i ta‘kîb iderek cânib-i Kazvin’e râhî ve ‘âzim oldular. Şeyh Hasan-ı Büzürg dahi tekmîl-i malzeme-i ‘askerîden sonra belde-i Kazvin’den [silik] mukâbelelerine vusûle şitâb eylemiş idi. Tekâbül-i ferîkayn vukû‘ bulmazdan mukaddem? vâsıta-i rûsûl ve resâil ile beyne-hümâda sulha karîb bir mâdde-i garîbe be-dîdâr olmağla, Hasan-ı Büzürg hıttâ-i Sultâniyye’de tarh-ı hıyâm-ı ikâmet ve Şâhzâde Satı Bey [silik] Sultân Olcaytu memâlik-i Aran ve Azerbaycan’a kâni‘ olmak şartıyla rec‘-i kahkarî ile ‘avdet itdiler.

Nazmîzâde-i Bagdâdî *Gülşen-i Hulefâ*’da Şeyh Kebîr Şeyh Sagîr ile mukâbil olup bi-hikmeti’llâhî te‘âlâ bâd-ı zafer tahrîk-i râyet-i Şeyh Hasan-ı Küçük itmekle Şeyh Hasan-ı Büzürg münhezimen cânib-i Bağdâd’a püseri Hoca Üveys yanına gitmişdir deyü tahrîr itmişdir, el-‘İlmu ‘indillâhî te‘âlâ. Sâhib-i *Târîh-i Matla‘ü’s-Sa‘deyn* dir ki, bu hılâl-i pür-ihtilâl ve sâl-i teşvîş-iştîmâlde belde-i Âmid-i kesîrû’l-fevâidi Emîr Hacı Tugay kabza-i teshîre alup ve Timurtaş-ı sâhte i‘ânet-i kavm-i Oyrat ile diyâr-ı Bağdâd-ı behîşt-âbâda musallat oldu. Ve Emîr Tatar ba‘zı memâlik-i Rûm’a ve Melik Eşref bir mikdârına müstevlî olup Emîr İrenç püserleri dahi memâlik-i Gürcistan ve Huristan’da zirve-i huruca vülûc ve evlâd-ı Mahmûd Şâh İncu hıttâ-i [370b] Fars’da zuhûr u hurûc itdiler. Ve Seyyid Cemâlüddîn mîr-i mîrân ülke-yi Isfahan’da ve ‘Îmâdeddîn Lübnânî tuğyân eylediler. Ve dahi bu esnâda cânib-i Yezd’e Emîr Mübarezüddîn Kirman’da, Melik Kutbüddîn Gavri Vebem’de, Melik Şücâ‘üddîn¹⁸⁶⁷ ve Herât ve tevâbi‘inde, sâbıkû’z-zikr Melik Mu‘izüddîn Hüseyin fermân-

¹⁸⁶⁷ Şücâ‘üddîn: +ve.

fermâ ve Tus ve Meşhed’de, Emîr Argun Şâh ve Emîr ‘Abdullah Kolay? Kûhistan’da yarlıkların icrâ idüp diyâr-ı Mazenderan ve ba‘zı muzâfât-ı Horasan’da dahi fermân-ı Taga Timur icrâ olunurdu. Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg nev‘amâ mücerrib-i rûzgâr-ı gürk-ı palan-dîde-i makûlesinden olduğundan ânifen işâret olunan sulh u salâha çendân i‘timâdı olmamağla Taga Timur Hân’ı derece-i saltanat ile şeref-yâb eyleyüp Atabeki Daştımur ve Emîrzâde Kutluğ ibn Mübârek’i istid‘â-yı huzûriyçün irsâl eyledi.

Reften-i Taga Tîmûr Hân be-Cânib-i ‘Irâk der-Def‘a-i Sâniye ve Ba‘zı Vekâyi‘-i Sâire

Ânifen işâret olunduğu üzre Taga Timur’ı taht-gâh-ı Ebû Sa‘îd Hânî’ye da‘vet için irsâl olunan atabek-i Şeyh Hasan-ı Büzürg bi‘l-tebcîl ve‘l-ikrâm edâ-yı merâsim-i sefâret itdiklerinde, işbu sâl evâsıtında leşker-i mûr-şumâr ile hıttâ-i Mazenderan’dan hareket ve Emîr Argun Şâh ve Hoca ‘Alâüddîn Muhammed ve sâir ümerâ-yı hazırîn ile sûy-i matlûba tevcih-i veche-i sâye-bân ve râyet olundu. Bu debdebe-i husrevâne ile tevâbi‘-i hıttâ-i Rey’den Save nâm mahalde ber-magzâ-yı sâvî ilâ cebeli tarh-ı de‘âme-i? hıyâm-ı ârâm ve nasb-ı tınâb-ı sâye-bân-ı ‘izz ü ihtîşâm itdikleri Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg’e ahbâr olundukda;

Li-müellifihî

Makdeminle yine dil tahtını ihyâ eyledin

Bârekallâh eyâ sultân-ı aşk hoş âmedî

Nesir; fehvâsınca icrâ-yı merâsim-i istikbâle isti‘câl ve kemâ-yenbagî ifâ-yı hukûk-ı ‘izzet ü iclâl eyledi. Lâkin bu husûsda tedbîri muvâfık-ı tedbîr olmayup kartala bir ok takınmış yine kendi tüyünden meseli mîsdâkına mâ-sadak oldu. Nitekim ‘an-karîb zikr olunur. Taga Timur Hân bu def‘a dahi himmet-i levn-i Şeyh Büzürg ile âşiyân-ı taht-ı Ebû Sa‘îd Hân’a pervâz eyledi. Lâkin bu def‘ası ferîd¹⁸⁶⁸ lâlesi gibi levn-i âhar ve tarz-ı dîgerde dönek gelüp, gerek kendi ve gerek ma‘iyyetinde mevcûd¹⁸⁶⁹ cümle ümerâ ve sâir sanâdîd-i a‘yânı zimâm-ı ihtiyârların dest-i re‘y-i Hoca ‘Alâüddîn’e tefvîz ü teslîm itmeleriyle anın tedâbîr-i sahîfe üzre hareket iderler idi. Şu rütbe mesfûrun kelâmına meftûn ideler ki, mühlikü’s-sâ‘a olan semm-i helâhili ‘ömr-i tavîle bâ‘is ve nâfi‘dir dise muhâlefete zehreleri olmayup derhâl nâfi‘dir. Mülâhaza-i bâtılasıyla ekl iderler idi. Hoca-i mesfûr ise nâdîde-i rûzgâr ve gayr-ı mücerreb şîve-i çarh-ı [371a] rûzgâr-ı kec-‘atâ ve bed-meneş? Ve bed-tedbîr idecek mahalde hisset u

¹⁸⁶⁸ “Si ferîd”?

¹⁸⁶⁹ “mevcûd” mükerrer olarak yazılmış.

imsâk idecek mevâdda kerem-i bî-şümâr idüp celb-i menfa‘at için vaz‘-ı pâ itdiği şâh-ı cınarı ‘ûd kıyâsıyla kat‘ ve ber-fehvâ-yı **küllü dâhilin yenfa‘** bir akçe nef‘i için şerîfî mahall-i vezî‘a ve vazî‘ı makâm-ı şerîfe vaz‘ ider makûlesinden idi. Henüz esâsına gereği gibi istihkâm virilmeyen kasr-ı devleti cass-ı bezl-i sîm ü seng i‘tâ-yı zeheb ile müstahkem idecek âvânda katreyi deryâ ve zerreyi mânend-i mehere-yi ‘âlem-ârâ bilmek lâzım ve ber-muktezâ-yı hâl ba‘zı mahallere mâl-ı mevcûdu bezl eylemek emr-i mütehattin iken ol sefih-i rûzgâr [pîre?] bedel kulûb-ı enâmı sû-i ef‘âl u akvâl ile tenfir ve sâhib-i miknet olup etrâfda bulunan [silik] şöyle dursun bâ‘is-i şân-ı ‘izz ü ikbâl-i saltanatları olanları dahi müsâdere ve ekserinin [silik] iptâl itmekle cümleyi tekdîr eyledi.

Ez-cümle mâlen ve bedenen ve ricâlen ve vücûhen sâire ‘illet-i müstakille-i [silik] Taga Timur Hân olan Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg’ün Sultân Gâzân Mahmûd Hân’dan berü taht-ı [silik] olan emlâk ü arâzisine dahi dest-i ta‘arruzu dırâz itmeğe başladı. **İzâ câe mevtu’l-kelbu bevl mescid** bu makûle mahallerde ve **Subhâna’llâhu hâliku’l-bakar ‘alâ sûreti’l-beşer** bu makûleler hakkında [silik] Emîr Büzürg her çend ki ‘alâ vech-i isti‘fâ bast-ı bûriyâ-yı niyâz u recâ eyledi.

Mısra‘

Sengde muzmer olan âteşe âb itmez eser

Nesir: Mısdâkınca kat‘â tevcih-i sâmi‘a-i iltifât itmedi.

Müverrih Semerkandî dir ki, ol hoca-i mecnûn sırf Şeyh Emîr Hasan-ı Büzürg’ün emvâline dest-i ta‘arruz yed-i? dırâz itdiği vakitte Şeyh Hasan emlâk-i mersûmeden hâsıl olan mahsûlâtın ez‘âfını matbah-ı pâdişâhiye harc ve sarf itmekde bezl-i kudrete der-kâr idi ve himmeti anlara masrûf idi. Lâkin;

[Mısr]â‘

Cân-ı men-i hod kerde-i hod kerde râ-tedbîr-çîst

Nesir; fehvâsınca kendi tabîb-i tedbîrinin ihtirâ‘-kerdesi olan ma‘âcinden olduğundan bi‘z-zarûrî ‘adem-i izhâr-ı igbirâr ile ol semm-i helâhili nûş ve hokka-bâz-ı sipihrin ihtirâ‘ ideceği lu‘b-ı nevîne intizâr ile keşânide-i gûş oldu. Bu esnâda sâlifü’l-evsâf Şâhzâde Satı Bey ve püseri Emîr Suyrgan Şeyh Hasan-ı Küçük ile hudûd-ı Azerbaycan’a dâhil olup mukaddemâ ümerâ-yı Oyrat’ı Timurtaş müzevverin ahzına ta‘yîn itmeleriyle ber-takrîb-i dil-firîb ile giriftâr-ı bend-i zencîr-i teshîr itmişler idi. Bu hılâlde ümerâ-yı mesfûrun vesâtatıyla

mukayyed ... olmağla derhâl seri bî devletini ten-i nekbet-medârından cüdâ itdiler. Ba‘de-zâlik ber-fehvâ-yı **nevbet-i be-hamra** resîd tefrîk-i cem‘iyyet Taga Timur Hân için bir firîb-i nevîn ihtirâ‘eyleyüp tevkîd-i sulh u [371b] salâh için irsâl-i rusûl ve resâil-i meveddet-ârâ hılâlinde dâhil-i hibâle-i Şeyh Hasan-ı Büzürg olan Dilşâd Hâtûn bint Dımışk Hoca’nın vasf-ı hüsn ü behcetinde igrâk u itrâya mübâderet ya‘nî zu‘munca Taga Timur’u Dilşâd Hâtûn’un silsile-i sevdâsına giriftâr itmek takrîbiyle beyne-hümâyâ ilkâ-yı şûriş u bürûdet mel‘anetine mübâşeret eyledi. Lâkin zann-ı gâlibine göre bu kazâyâ netîceye bahş-ı murâd olmayacağını iz‘ân itmekle;

[Mısr]â‘

Ol ser-hayl-i fesâd u fitne

Nesir; bu vechile bir zemîn-i âhar tarhına mübâşeret eyledi. Ya‘nî sûret-i Hak’dan gelüp Taga Timur’a nihânî bir meveddet-nümâ tahrîr ve derûn-ı hiyel-meşhûnunda tâife-i Çobanyân öteden berü cenâbınızın saltanat-ı Îrân-zemîn ile şöhet-yâb olup mecmû‘-ı pây u gedâ ve pîr ü bernâ ve sâir sanâdîd-i erkân-ı devlet ve ‘âmmeten vücûh-ı a‘yân-ı saltanat tavk-ı ‘ubûdiyyetinizi zîb-i tâk-ı gerdûn-mutâva‘atları itmeğe müterakkıblar [silik] bi-lutfi’llâhi te‘âlâ ve bi-tevfikihî eshel-i vücûhla bu rütbe-i celîleye neyl ü vusûlünüzden cümlemiz mâlik-i saltanat-ı heft-iklîm olmuş kadar memnûn ve mesrûr olmuşsuzdur. Lâkin beyne-hümâda mahal be-mahal zuhûr ider münâfese-yi ref‘ ve mebânî-i meveddeti istihkâma vesîle Satı Bey’i dâhil-i hibâle-i izdivâcınız itmekle olur. Ve bu mâdde müşârûn-ileyhânın dahi hilâf-ı marzîsi olmadığı min-küllî’l-vücûh cümlemizin karîn-i zihn ü iz‘ânıdır. Ancak bu husûsa ba‘zı mekr-i dil-firîbî ile mu‘temediniz olan Şeyh Hasan-ı Büzürg mümâna‘at ideceği bedîhî olmağla hemân bu bâbda re‘y-i ‘âkılâne bir gün evvel bu emr-i vâcibü’l-husûlüne sa‘y idüp Şeyh Büzürg’ü tîg-ı siyâsetle dû nîm ve bu mazmûnu müşârûn-ileyhâ tarafına dahi inhâya takayyüd ü ihtimâm buyurasız mazmûnunu tastîr eyledi. Mektûb-ı firîb-üslûb manzûr-ı Taga Tîmûr-ı hamâkat-makrûn oldukda;

[Mısr]â‘

Ayağı yere mi basar zülfüne berdâr olanın

Nesir; fehvâsınca encâm-ı kârı kable’l-mülâhaza kendi kilik-i vehâmet-semîri ile bir mektûb-ı hamâkat-üslûb tahrîr ve derhâl müşârûn-ileyhâya tesyîr eyledi.

Nazım

Ser-encâm der-âyîne zâgâz hûş est

Dâmrâ bîşter ezdâne nazar bâyed kerd

Nesir; İşbu mektûb resîde-i dest-i Şeyh Küçük oldukda envâ‘-ı zevk-i sürûr u safâ ile;

[Mısr]â‘

Bey¹⁸⁷⁰ mektûb-ı leşkerhâ şikestî

Nesir; mazmûnunu ba‘de‘l-ihyâ Şeyh Hasan-ı Büzürg’e irâet sûret-i vefâdârîden egerçi beyne-hümâda li-eclin mâ-akdâh kemiyet-i mu‘âdât-sûru idâre olunmaktadır. Lâkin ma‘nen yine derûnlarında meveddet-i uhuvvet mun‘akıd olmağla yolunda mâlen ve bedenen ihtiyâr-ı külfet ü meşakkat itdiniz nâ-bekâr ne dâ‘iyelerde olduğundan cenâbınızı ihbâr içün işbu [372a] mahabbet-nâme tastîr olunmuşdur, mazmûnunda bir varaka tahrîr ve Taga Timur’un mektûbu ile ma‘an cânib-i Şeyh Büzürg’e bir mu‘temedi ile ba‘s ü tesyîr eyledi. Mûmâ-ileyhin manzûru oldukda li-Sâbit;

İtmemiş terbiye te’sîr-i belîğ

Çekdiğim zahmet düşvâre diriğ

Sen yine eski hâr eski pâlân

Kaçan âdem olacak sen cevân

Li-müellifihî

Böyle kalursun eger ey merkeb

Hâline dahk idisiz? itler hep

İtdiğin işlere ey bî-iz‘ân

Taş osurur deve güler her ân

Âdem itdim sanur idim seni ben

Haberim yok âşık olmuşsun sen

Sana bakınca eşek söz anlar

¹⁸⁷⁰ “Beyek”?

Ma‘nen andan dahi sensin ebter

Sen de dikkat ile bak gör bir kez

Sözümün var mı hilâfı anla¹⁸⁷¹

Harda vardır sana bakınca hıred

Şimdi bildim ne imiş sin nâmerd

Sende ef‘âl-i cünûn-ârâ çok

İt sikine sürececek ukalâyı yok¹⁸⁷²

Sende insâf iderek ey ahmak

İtdiğin mel‘anete işlere bak

Sana sarf eylediğim pendime hayf

Seni tathîr idemez illâ seyf

Olur isek bu kelâma teslîm

Kendine kendi murâdım tefhîm

Bunu mühim it ki işidmeseydi eger

Sana teşbîh olunduğun har

Kendi hâline idüp istiğfâr

İde ya‘nî ki istenilenden ‘âr¹⁸⁷³

Nesir; [silik] te‘essüf-künân Taga Timur’a lev m u la‘ndan sonra mesfûrun ba‘zı mukarrebine iblâğ-ı kazıyye-i dilşâd ve mekâtîb-i ma‘hûdeyi itdiği da‘vâya işhâd itdiğinden Taga Timur haberdâr oldukda kemâl-i [silik] mesârîden ihtiyâr-ı ‘âr-ı firâr ve ol şeb semend-i isti‘câle süvâr olup tâ hudûd-ı Horasan’da karâr eyledi.

Îlâ haysu elkat ricalihâ ümmü Kaş‘am¹⁸⁷⁴

¹⁸⁷¹ Sen de anla (Derkenar notu).

¹⁸⁷² Sende.....it (Derkenar notu).

¹⁸⁷³ Olur ise.....‘âr (Derkenar notu).

Nesir; İşbu kazıyyenin bu sâl şuhûrunda mâh-ı zilhiccede [silik] bulduğu ittifâk sikât-ı müverrihîn ile resîde-i ser-hadd-i sıhhat ü sübûtdur. Çünkü Şeyh Büzürg ki, bu vechile nihâl-i âmâli bâr-ver olmadı, bir tarz-ı garîb ile dahi ahz-ı intikâm u sâra mübâderet eyledi ki karîben zikr olunur.

Vefât-ı Celâlüddîn el-Hatîb

Fuzalâ-yı dehr ve ‘ulemâ-yı ‘asrdan Hatîb-i Dimaşk dimekle ma‘rûf ve kemâl ü ma‘ârif ve zühd ile mevsûf ‘ummân-ı bî-kerân-ı fazl u ‘irfân ve sehâb-ı midrâr-ı tahkîk ve îkân-ı keşşâf-ı gumûzu’l-müşkilât hallâl-ı rumûzu’l-mu‘adalât mazhar-ı-eltâf-ı mübîn-i Rabb-ı Mu‘în eş-şeyh el-imâm el-‘allâme Celâlüddîn esbaga ‘aleyhi sicâl mağfirete Rabbühü’l-Metîn hizmetleri hıfz itdikleri mushaf-ı enfâs ma‘dûdların hatm itmekle mahfil-i mescid-i fenâdan münîr-i ma‘bed-i Firdevs-i berîne ‘urûc eyledi.

Vefât-ı İbrâhîm bin ‘Îsâ El-Müfessir

Bu sâlde müntekıl-i dâr-ı bekâ olan fuzalâdan biri a‘lemü’l-fuzalâi’l-kümmelîn ve efdalü’l-‘ulemâi’l-mükemmelîn eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-kâmil el-fâzıl el-‘âbid ez-zâhid el-‘âmil el-‘abd es-sâlih İbrâhîm bin ‘Îsâ el-mu‘arrâ el-Mısrî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî cenâblarıdır ki, İbn Verdî ‘aleyhi rahmetü’l-Hadî tahkîkî üzre ‘ibâd-ı ümmet-i merhûmeden ahsenü’l-ahlâk ve Şâtıbiyye ve kırâatde mâhir ve tefsîrde sâhib-i yed-i tûlâ edîb-i kâmil ve zâhid idi. Evâil-i hâlde hırfet-i nessâceden olup, ba‘de-zâlik **vemâ halaktu’l-cinne ve’l-inse illâ li-ye‘budûn**¹⁸⁷⁵ mazmûn-ı kerîminden neş‘e-yâb olmağla, terk-i emel-i san‘at ve ‘ibâdet ve sıyâm u kıyâma sarf-ı evkât ve kütüb-i mâ-lezeme ketb ü tashîh idüp ekser-i ketbini li-vechi’llâhi te‘âlâ zevâyâ-i emâkine vakf itmiş idi. Vardığı bilâd u büldânda ihyâ-ı sünnet-i seniyye ve izhâr-ı şe‘âir-i İslâmiyye pîşesi idi. İşbu sâl recebü’l-müreccebi evâilinde emr-i “ırce‘iye” lebbeyk-zen-i icâbet oldu¹⁸⁷⁶.

Vefât-ı Müstekfî-Billâh Süleymân el-‘Abbâsî

Keyfiyyet-i ahvâli ber-vech-i icmâl tabaka-i ûlâda keşîde-i silk-i sutûr kılınan halîfe Müstekfî-Billâh Süleymân el-‘Abbâsî mahrûse-i mısır-ı Kâhire’de Kâtib Çelebi muhtârı üzre bu sâl evâhırında müntakıl-ı dâr-ı bekâ olmuşdur. [372b] *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi müverrihînden iki rivâyet nakl itmiştir. Ya‘nî ba‘zılar yedi yüz kırkda ve ba‘zı ehl-i âsâr kırk

¹⁸⁷⁴ Ümmü Kaş‘am’ın yüklerini bıraktığı yere.

¹⁸⁷⁵ “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım”. *Kur‘ân*, Zariyat, 51/56.

¹⁸⁷⁶ Vefât-ı İbrâhîm bin ‘Îsâ İcâbet oldu (Derkenar notu).

bir şa‘bânında Kus’da fevt oldu dimişler. *Gülşen-i Hulefâ* müellifi Nazmîzâde-i Bagdâdî ‘aleyhi rahmetü’l-Hâdî sene seb‘a ve selâsîn ve seb‘a-mi’ede medîne-i Kus’a menfî olup nakd-i ‘ömrün anda müstevfî oldu dimişdir. Tabaka-i ûlâda yedi yüz bir vekâyi‘i hılâlinde tafsîl-i terceme-i ahvâli tastîr olunan Hâkim Bi-Emrillâh Ahmed bin Hasan Halîfe’nin sulb-i tâb-nâklarından sene erba‘a ve semânîn ve sitte-mi’e muharreminde pâ-y-endâz-ı gerdûne-i vücûd olup vâlid-i mâcidleri sâbıkâ zikr ü tafsîl olunduğu üzre sene ihdâ ve seb‘a-mi’e cemâziyelûlâsında ‘âzim-i serîr-i hadâyık-ı rahmet oldukda tavsiyelerine binâen yirmi yaşında mesned-nişîn-i sadr-ı hilâfet olmuş idi.

Lâkin hafî olmaya ki, Mısır’da mesned-nişîn-i sadr-ı hilâfet olanların huzûz-ı hilâfetden behresi mücerred ism-i hilâfet olup umûr-ı hilâfete dâir umûr-ı sâireden birisine dahl u ta‘arruz idemezlerdi. Ancak selâtîn-i Mısır’dan her kim serîr-i saltanata cûlûs eyler ise teberrûken anlardan bey‘at eyleyüp ve bir mahalle sefer iktizâ itse mücerred teyemmünen berâber götürürlerdi. Nitekim kitâbü’l-a‘lâm tercemesinde sultânü’ş-şuâra ve burhânü’l-‘ulemâ ve sertâc-ı fuzalâ;

Li-müellifihî

Pür sadâ eyleyen eş‘ârı ile nüh tâkı

Melik-i mülk-i kemâlât-ı Cenâb-ı Bâkî

Nesir; ‘aleyhi’r-rahme zikr itmişdir. Melik Nâsır bin Kalavun halîfe-i merkûmun ta‘zîm ü ikrâmında kusûr itmemiş idi. Yedi yüz iki târîhi ki, Melik Nâsır’ın def‘a-i saniyesidir, küffâr-ı Tatar ile muhârebeye ‘âzîmet itdikde tefe’ülen ve teyemmünen halîfe-i mütercemi berâber getürmüş idi. Sâbıkâ zikr olunduğu üzre bu seferde nusret me’mûl değil iken ber-fehvâ-yı kerîme-i **ve me’n-nasru illâ min-‘indillâhi**¹⁸⁷⁷ mansûr u muzaffer olmağla sultân-ı müşârün-ileyh halîfe-i mûmâ-ileyhin makdemi müteyemmin olduğun müşâhede itmekle mahabbeti ez‘âf u muzâ‘af olup ta‘zîminde mübâlağaya der-kâr iken ba‘zı müfsidler igvâsıyla rencîde-i hâtır olup sâbıkâ işâret olunduğu üzre otuz altı târîhinde ber-fehvâ-yı **lâ-vefâ li’l-mülûk** derûn-ı kal‘ada olan hânesinde habs idüp nâs ile ihtilât u münâdemededen men‘ eyledi. Çend mâh mürûrunda nâdim olup yine makâm-ı evveline i‘âde itmiş iken mahallinde mezkûr ruk‘a mâddesi yine heyecân-ı dîk-i gazab itmeğün üç yüz mikdârı etbâ‘ vu ‘ıyâl ve mensûbâtıyla Kus şehrine nefy itmiş idi. Lâkin hilâfında hal‘ itmeyüp yine elsine-i hutabâda isimleri

¹⁸⁷⁷ “Ve yardım ancak Allah’ın katındandır”. *Kur’ân*, Ali İmran, 3/126.

iştirâken cârî ve vezâyif-i mu‘ayyenesine terakkî itmiş idi. Mahall-i merkûmede da‘vet-i irci‘î ile mutmainnesin teslîm-i melekü’l-mevt [373a] eyledi.

Mehere-i müverrihîn ittifâk itmişlerdir ki, halîfe-i müşârün-ileyh ‘âlim ü fâzıl ve hoş-nüvîs ve şecî‘ vü sahî ve sâhib-i hulk-ı nefîs olup tîr-i endâzîde ve cevğân-bâzîde mâhir ve tûfeng-endâzîde hod mümâsili katı pek nâdir idi. Şebân-rûzân ‘ulemâ vü fuzalâ ile mübâhase vü mucâneseye evkâtı masrûf ve şu‘arâ vü fusahâ ile müdâm-ı müvânese ile ma‘rûf ve ashâb-ı ma‘ârifeye bezl-i ihsân-ı nâ-ma‘dûd ile mevsûf idi. Sâbıkâ Melik Nâsır ile beynlerinde merâsim-i uhuvvet ü meveddet cârî ve ekseriyâ gûy u cevğân oynayup bir sâ‘at birbirlerinden mufârakat gayr-ı vâki‘ iken **fî kulûbihim marazun**¹⁸⁷⁸ mîsdâkına mazhar olan ashâb-ı buğz u garaz ‘âkıbetü’l-emr beyne-hümâyı tebrîde bâ‘is olmuşlar idi. Keşîdesi tâhir ü pâk ve vech-i latîfî nûr-ı sabâhat ile tâb-nâk şebîh ü hemâli ma‘dûm bir halîfe-i mevsûm idi. Müddet-i ‘ömr-i bâ-berekâtı hamse ve hamsîn ve müddet-i hilâfetleri semân ve selâsîn idi. Ferzend-i ercmendi Ahmed’e vasiyyet itmiş iken Melik Nâsır’ın ta‘assubu sebebiyle İbrâhîm’den bey‘at bi’l-kerâha olunmuşdur. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde tafsîlen zikr olunur.

Mevlânâ el-Cenâbî ‘aleyhi’r-rahme halîfe-i merkûmu Melik en-Nâsır ba‘zı müfsidîn igvâsıyla sene seb‘a ve selâsîn zilhiccesinin on sekizinci günü medîne-i Kus’a nefy itmekle yüz nefere bâliğ evlâd u a‘kâbıyla mahall-i ikâmetine müteveccih olduklarında fec‘ u nâleden gûyâ ki rûz-i mahşer hâletleri nümâyân olmuş idi. Sene erba‘în şa‘bânında Kus’da vefât itmekle anda defn olundu dimişdir¹⁸⁷⁹.

Halîfe-i merhûmun ‘ahd-i hilâfetinde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olan meşâhîr-i kibâr-ı ‘ulemânın ba‘zıları bunlardır ki, teberrûken ber-vech-i icmâl tastîr olundu.

- 1- Kādî Takıyyüddîn İbn Dakîku’l-Iyd
- 2-Şemsüddîn Serûcî, *Şârihü’l-Hidâye*
- 3-Necmüddîn bin Ruk‘a, reîsü’ş-Şâfiyye
- 4-Reşîdüddîn mu‘allim-i Şeyhü’l-Hanefiyye
- 5-Kādî Urmiye müellif-i *Metn-i Metâli‘*
- 6-İbn Ebü’l-‘Îz *Şârihü’l-Hidâye*
- 7-Şemsüddîn İsfahânî *Sâhibu’s-Te’lifât*
- 8-İbnü’z-Zemelkanî müellif-i *İ‘câzü’l-Kur‘ân*
- 9-Şeyh Takıyyüddîn bin Teymiyye

¹⁸⁷⁸ “Onların kalplerinde hastalık vardır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/10.

¹⁸⁷⁹ Mevlânâ el-Cenâbî olundu dimişdir (Derkenar notu).

- 10- ‘Alâüddîn Konevî müellif-i *Hâvi’l-Fıkh*
- 11- Fahreddîn-i Türkmânî *Şârih-i Câmi’ü’l-Kebîr*
- 12- Melik Müeyyed Sultân-ı Hamâ? *Sâhibu’s-Te’lîfât*
- 13- Burhâneddîn el-Ca‘berî el-müellif
- 14- Kādî Bedrüddîn bin Cemâ‘a

Rahimehullâhi ‘aleyhim.

Zikr-i Pâdişâhî-i Cihân Timur Hân

Sahâyif-i sâbıkada zikr ü tafsîl olunduğu üzre Şeyh Hasan-ı Büzürg vesîle-i husûl-i âmâlî olmak ümniyyesiyle Taga Timur sâniyen şân u şöhet-dâde-i saltanat olup emîr-i mesfûr ise;

‘Arabiyye

Îzâ künte ekremte’l-kerîme melektehu

Ve in künte ekremte’l-leîme temerredâ¹⁸⁸⁰

Nesir; beyt-i Nâbiga-pesendinin mısra‘-ı sânisinin fehvâsına mâ-sadak olduğundan esâs-ı kasr-ı saltanatı olan merkûm Şeyh Hasan-ı Büzürg’ün bâ‘is-i nekbeti olacak umûra tasaddî itmekle netîce-i hâli nevme-i muhtelime dönüp şeyh-i kebîr dahi bu cihetden husûl-i âmâlinde me’yûs olmağla düşmenden ahz-ı intikâma ber-tarîk-ı âhar fikrinde olmuş idi. Bu esnâda lakab-ı İzzüddîn ile meşhûr ve elsine-i enâmda sunûf-ı mehâsin ve envâ‘-ı mehâmid ile mezkûr olan şâhzâde-i cihân Timur Hân bin el-Efrenğ Hân bin Geyhatun Hân [373b] ibn Abaka Hân’ı nâmzed-ı taht-gâh-ı pâdişâhî idüp debdebe vü satvet-i İskenderâne ve haşmet ü iclâl-i Hüsrevâne ile cânib-i Bağdâd-ı behişt-âbâda ‘azîmet ve Hoca Şemsüddîn Zekerîyyâ tefvîz-i mehâmm-ı umûr-ı vezâret eylediler. Memâlik-i ‘Irâk-ı ‘Arab ve Âmid-i kesîrû’l-mehâmid ve Hûzistan’ı dâhil-i kabza-i iktidâr ve mânend-i hûrşîd-i dırahşân yâfte-i iştihâr oldular.

Sâhib-i *Târîh-i Matla‘ü’s-Sa‘deyn*, müverrihân vekâyi‘-i tavâifin zikr itdikleri tâife-i Serbedâriyye’nin ve bunlara mukaddeme-i hurûc olan Çurpan’ın vekâyi‘-i mâziyeleri? irtibâtları olmayup cümle-i mu‘terize mesâbesinde zikr olunmuşdur deyü tahrîr itdikden sonra

¹⁸⁸⁰ Ona iyilik yaptığın zaman iyilik bulursun
Kötü adama iyilik yaparsan kıymetini bilmez

havâdis-i âtiye hılâlinde ba‘zı vekâyi‘leri mezkûr olduğundan kat‘-ı nazar gürûh-ı Serbedâriyye bu sâl hılâlinde [silik] zuhûr olmağla tafsîline şürû‘ olunmuşdur dimişdir.

Sahâyif-i sâbıkada Kâtib Çelebi merhûm târîh-i zuhûrlarını seb‘a ve selâsîn târîhinde tahrîr itdiğini esnâ-yı terkîmde ahvâlleri varakât-ı âtiye sutûrunda tastîr olunur deyü işâret olunmağla bu mahalde edhem-i siyeh-perçem-i kaleme ruhsat-ı cevelân virildi.

Zikr-i Mülûk-i Serbedâriyye ve İbtidâ-yı Hükûmet-i İşân ve Cemâ‘at-ı Cûryân

Râviyân-ı havâdis-i rûzgâr gürûh-ı Serbedâriyye ve tâife-i Cûryâ’nın mebde-i tulû‘-ı mihr-i ikbâllerin bu nesak üzre ihbâr itmişlerdi. Zemân-ı İskender-nişân Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’da belde-i Mâzenderân’da post-nişîn-i hânkâh-ı nisyân bir mütezehhidîn-i pür-fiten ya‘nî şeyh-i halîfelikle be-nâm bir mukallid-i gayr-ı müstahsen var idi. Bir müddet tahsîl-i ‘ulûma sa‘y idüp hâfız kelâmullâhın ve ma‘ârif-i sâireden dahi nebze-i yesîre tahsîl itdiğinden mâ‘adâ fenn-i dekk ü hiyel ve ferâsetden dahi âgâh olmuş idi. Hulâsa-i kelâm tefhîm-i müverrihîn üzre;

Li-münşiih

Hîlede Hâris’in ayakdâşı

Kande kazgân göre olurdu aş

Nemek-i et‘ime-i dîk-i fesâd

Fitnesi şâdî iderdi nâşâd

Pür mugin eylese bahre ilkâ

Bulunur idi ilâ-rûz-i cezâ

Nesir; Bedrûz kasd-ı irâdetle şehr-i Âmil’de mukîm Şeyh Bâlî hizmetine varup niçe müddet hizmet-i şeyh-i merkûmda bulunmuş idi. Lâkin ber-fehvâ-yı;

Beyit

Fesâd olsa esâsında binânın pâyidâr olmaz

Pençe-i mismâr himmet sarf olunsa üstüvâr ey hâz

Nesir; be-her bâb-ı nefis-i ‘azîz olmamağla li-sadr-ı şehîd;

Sen evvel dûş-i isti‘dâdın ile kâbil-i hıl‘at

Sana hayyât-ı gerdûn atlas-ı çarhı libâs eyler

Nesir; müfâdından gâfil bir bâtıl olduğundan bu husûsda kubh kendi zât kabîhinde iken hâşâ ‘azîzin fenn-i irşâdda kusûru olmak zu‘m-ı bâtılıyla mürşid-i kâmil-i müşârün-ileyhin hizmetinden ferâgat ve hizmet-i [374a] kutbü’r-Rabbânî Şeyh ‘Alâüddîn-i Simnânî kaddesallahü sırrehu’l-‘âlîye ‘azîmet eyledi. Bir müddet zu‘munca hizmet eyleyüp kâbil-i irşâd oldum vehmine tâbi‘ olduğu hılâlde Bedrûz hazret-i şeyh mezhebinden istifsâr buyurduklarında;

Li-müellifihî

Ol sezâ-vâr-ı la‘n-ı Nemrûd

Der ki, rahmet-i Hak’dan merdûd

Nesir; mezâhib-i erba‘adan imdi a‘lâ bir mezhebe sâlik olmak isterim cevâb-ı bâtılını tefevvüh itdiği gibi;

[Mısr]â‘

Hazret-i şeyh-i kerâmet-âsâr

Nesir; pîşgâh-ı ‘âlîlerinde olan devât-ı girân-bârı kulle-i mel‘anet-nümûnuna endâhte idüp rûy-i siyâh ve çeşm-i tebâhî selhânede kan yalamış kelbe dönüp pür-hûn oldu.

Li-münşiihî

Şöyle darb itdi o bed-endîşe

Döndü selhânedan kan yalamışa

Nesir; [zu‘m-ı] bâtılınca bundan dahi irşâd be-dîd olmamağla;

Nazım

Deyrden olmayıcak fethü’l-bâb

Eyledi bir kapuya dahi şitâb

Nesir; fehvâsınca bahr-ı âbâdda mukîm Hoca Gıyâsüddîn [silik] el-Hamevî kuddise sırruhu hizmetine vâsıl oldu.

Li-müellifihî

Sen evvel kendi zâtın kâbil-i irşâd eylersin

Hak gaybdan irşâd için hazreti ider irsâl

Nesir; mazmûnundan câhil ol siyeh-rû-yı bâtil ‘azîz-i mûmâ-ileyh dahi neş’e-yâb-ı kemiyyet-i irşâd olmamağla;

Nazım

Der-i şeyh olmayıcak vuslata dâl

Çatdı bir bâba dahi halka misâl

Nesir; fehvâsınca şehr-i Sebzevar’a gelüp cevâmi‘-i beldeden birinde? İhtiyâr-ı i‘tikâf eyledi.

Li-müellifihî

Geşt idüp gezdi cihânı ol dâl

Gördü kim kendüye irşâd-ı mahâl

Vardı bir kûşede itdi ‘uzlet

Eyledi halkı dalâle da‘vet

Şeyh sanurdu gören anı elbet

Bir nebîye değıl ancak ümmet

Elde tesbîh ü redâ âgeninde

Yatur ammâ babalar gönlünde

Görse bir kâle-i hüsnü fi‘l-hâl

Subha ve harkaya olur dellâl

Bir binânın ki esâsında fesâd

Olsa muhkem ola mı bi‘l-evtâd

Nesir; hâfız-ı Kur’ân ve hoş-elhân olmağla ekser-i nâs irâdet getürüp cem’iyyetleri mütezâyid olduğu hılâlde kendüden mugâyir-i şurût ve münâfî-i âdâb-ı i’tikâf ba’zı etvâr zuhûruna fukahâ-i kirâm kesserehumu’llâhü ilâ-yevmi’l-kıyâm vâkıf olduklarından i’tikâfdan men’ ve ahvâline ‘alâ-vechi’ş-şedde inkâr eylediler. Lâkin mûmâ-ileyh Şeyh Halîfe didikleri yâdigâr-akvâl-ı fukahâyâ tevcîh-i sâmi’a-i iltifât itmek değil belki vaz’-ı sâbıkına bu mâddeden sonra terakkî eyledi. Bu mertebe ısrârından ‘ulemâyâ gayretullâh zuhûr eyleyüp şer’an menhî olan emre musır olan Zeyd’in katli câiz mi değil mi deyü istiftâ eylediler. Ekser-i [374b] fukaha ibâhât-ı demi bâbında bast-ı imzâ ve bu mâddeyi dergâh-ı Ebû Sa’îd Hân’a dahi inhâ eylediler. Ebû Sa’îd Hân “ben hûn-ı dervîşân ile dâmenimi âlûde itmezim, hükkâm-ı Horasan muktezâ-yı şer’-i mutahhara üzre hareket eylesünler” deyü fermân irsâl itmekle miyân-ı firkateynde mübâhes ve münâza’ât-ı ‘azîme zuhûr itdiği esnâda fûnûn-i cüz’î ve küllîde mahâret-i tâmmesi olup fazl u ‘ilm ve kemâli beyne’n-nâs misl-i sâire kabîlinden olan Şeyh Hasan-ı Cûrî dahi ba’zı telâmîzinden şeyh-i merkûmun evsâfin gûş itdiği gibi hemân terk-i ‘ilm ü kitâb idüp mûmâ-ileyhe ez-dil ü cân i’tikâd-ı tâmmile irâdet getürmekle esâs-ı mebânî-i iştihârı istihkâm bulup min-ba’d rahnedan masûn oldu.

Bedrûz-i mürde-i Şeyh ‘Ali hasbe’l-‘âde ‘ale’s-seher mescid-i merkûme derûnlarında şeyhi gelûsundan bir sûtûna âvîhte bulmalarıyla mecmû’u Şeyh Hasan-ı Cûrî’den tecdîden? ve gavgâ-yı katl şüyû’ bulmaksızın hıttâ-i Nişabur’a ‘azîmet eylediler. Zuhûr-ı în vak’a-i ‘acîbe sene sitte ve ‘işrîn ve seb’a-mi’e şuhûrundan mâh-ı rebî’ülevvelin isnâ ve ‘işrîn rûzuna tesâdüf itmiş idi. Şeyh-i cedîd dahi üstâdından gördüğü gibi vâdî-i cezb-i kulûb-ı sığâr u kibâra karîb olup hıttâ-i Nişabur’da ve gerek ol havâlîde kendüye ittibâ’ eyleyen kimesne ekall-i kalîl belki ‘adem-i rütbesine resîd kabîlinden idi. Kelîmât-ı ‘avâmfirîb ve kavâ’id-i fenn-i cezb ü terğîbde sâhib-i mahâret olduğundan günden güne binâ-i kesret-i mürdesi müşeyyed ve bu tantana ve cemâ’at ile cânib-i ‘Irâk’a teveccüh itdikde anda dahi dâhil-i hibâle-i ittibâ’ı olan eşhâs lâ-yu’ad idi. İskender-i Rûmî kadar mürde ve etbâ’ peydâ ve zemân-ı kalîl zarfında hurûc ideceğinden şübhe mürtefi’dir deyü kulûb-ı hükkâm-ı etrâfda bîm ü hirâs hüveydâ olmuş idi. Emîr Argun Şâh cümleden ziyâde vehme tâbî’ olmağla bir takrîb-i garîb ile mesfûru kabza-i teshîre âvurde idüp matbak-ı kal’a-i Bâzir’de bend ü habs eyledi. Ve bu vak’a saltanat-ı Taga Timur’dan birkaç gün zarfında vukû’ bulduğu ittifâk-ı müverrihîn ile resîde-i derece-i sıhhatdir.

Zikr-i Hurûc-ı Serbedârân ve Hükûmet-i İşân der-Horasan

Tâife-i merkûmenin keyfiyyet-i zirve-i hurûca hurûclarında müverrihîn-i vekâyi‘-i selef gûne gûne akvâl-keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i makâl itmişlerdir. Lâkin müellif-i târîh-i *Matla‘u’s-Sa‘deyn’nin* muhtârı ekserinin kavline muvâfık olduğundan bu mecelle-i perîşân-edâda dahi ihtiyâr olundu. Ekâbir-i a‘yân-ı velâyet-i Beyhak’dan Emîr ‘Abdürrezzâk ki ez-kadîm sefk-i dimâ ile mezkûr ve kemâl-i tahayyür ve nihâyet tekebbür ile elsine-i havâss u ‘âmda meşhûr idi. Reîs-i [375a] ‘ummâl karye-i Paştan bir şahs-ı ‘azîmü’l-kadr ile beyne-hümâda münâfese zuhûr **ve men katele mü’minen müte‘ammiden**¹⁸⁸¹ el-âye sırrına mazhar olup merkûmu şemşîr-i gadr ile makbûr itmiş idi. Lâkin ahâlî-i karye-i mersûme emîr-i zâlimin tecebbüründe mahkûm ve Şeyh Hasan-ı Cûrî’nin dâhil-i zîr-i irâdeti olmağla ma‘lûm olduklarında idâre-i ke’s-i istişâreye der-kâr olup dereden tepeden her biri bir gûne giriftâr ile reftâr eylediler. Âhîrü’l-emr bu siyâk üzre ittifâk eylediler ki, çünkü bu emr meğer vech-i bi’z-zarûrî îşâret olundu. Ba‘de-ezîn nedâmet ü peşîmânî iş‘âl-i nâire-i hiddet-i agyârdan gayrı bir nesneyi müstefîd? olmadığı emr-i bedîhîdir. Dest-i a‘dâya dâde-i emn-i iktidâr olmazdan mukaddem hüsn-i vifâk-ı [silik] habl-i ittifâk ile tahlîs-i girîbân-ı rûh u revân ve def‘i mekîdet ve zulm ü ‘udvâna sa‘y [silik] eger ilâ-yevmi’l-kıyâm bu vechile nâm u şânımız zîver-i elsine-i rûzgâr olursa fe-ni‘me’l-matlûb! Bu sûretde zîr-i zemînde makbûr olmamız mukadder ise;

[Mısr]â‘

Kâr-ı takdîre nedir çâre rızâdan gayrı

Nesir; [silik] bir kâtîlin bir re’yini pesendîde itmekle yâ cümlemiz Serbedâr oluruz veyâhûd bu takrîble sâhib-i [silik] iştihâr buluruz deyü ‘uhûd u mevâsîkı müstahkem ve beynlerinde Emîr ‘Abdürrezzâk-ı mesfûru sene seb‘a ve selâsîn ve seb‘a-mi’e şehir-i şa‘bânu’l-mu‘azzamanın on ikinci günü kendülere serdâr nasb ve lakab-ı Sarbedârî ile mu‘kem idiler. Ahâlî-i merkûmenin her biri şecâ‘at ü celâdetde mânend-i Rüstem-i dâsitân olduğunu kâffe-i mehere-i müverrihîn tastîr ü beyân itmişlerdir. Çünkü beynlerinde habl-i ‘uhûd u muvâfakatı müstahkem eylediler, şehir-i Sebzevar’a varup teshîr eylediler. Ve bu takrîbile esâs-ı tahakküm ü istikrârları müşeyyed eyledi, hıttâ-i ülke-i Horasan sükkânı öteden berü ‘Arab’da cûy ve fitne-sâz bir mahlûk-ı bed-nümûd olmalarıyla bu takrîble taraf taraf fiten-i pür-mihen zâhir ü be-dîdâr ve her cânibde biri birine gayr-ı mümâsil envâ‘-ı müfside âşikâr oldu. Bu esnâda Emîr ‘Abdürrezzâk Hoca ‘Alâüddîn Hindû’nun;

Li-müellifihî

¹⁸⁸¹ Mâide, 5/95 ile Nisâ, 4/32 ayetlerini karıştırmış gibi.

Kemâl-i hüsn ü behcet ile mersûm

Nazîri ‘âlem-i dünyâda ma‘dûm

Nesir; şükr-i harîdesi ve kamer-i mürebbâsı duhterinin ahterini dâhil-i şebistân-ı zifâf itmeğe taleb-kâr olduğundan duhter-i sa‘d-ahter-i müşârün-ileyhâ haberdâr oldukda bu makûle kâtil ve ‘adîmü’l-hasebin pençe-i mezâlimine giriftâr olmakdan ise ihtiyâr-ı ‘âr-ı firâr itmek evlâ bi’t-tarîkdir.

[Mısr]â‘

Sabrim dükendi lâzım olur peder bana sefer

Nesir; mantûkunca derhâl derûn-ı şehrden çıkup firâr eyledi. Bu mâtde vâsıl-ı sımâh-ı ‘Abdürrezzâk olduğu gibi birâderi Vecîhüddîn Mes‘ûd’u ta‘kîbine me‘mûr itmiş idi. Peyk-i ecel-mânend kafâsından resîd [375b] oldukda derd-mende bânû-yı ‘âsime isâle-i eşk-i darâ‘at ile dâmen-i Vecîhüddîn’e rûy-mâl eyleyüp, “sizler perverde-i ni‘am-ı vâlidim iken bu za‘îfeye tahmîl-i bâr-ı mâ-lâ-yutâk muhâlif-i rûsûm-ı hukûk-ı nân u nemekdir”.

Li-müellifihî

Bü’l-beşer hazret-i Âdem hakkı

Mufahhar-ı cümle-i ‘âlem hakkı

Dil-i mağmûmu gel şâd eyle

Beni bu vartadan âzâd ile

Nesir; deyü cebîn-i niyâzı sûde itdikde Emîr Mes‘ûd’ın şiryân-ı gayreti heyecân eyleyüp sebîlini tahliye itmekle ber-fehvâ-yı;

[Mısr]â‘

Gitdi tûbâ bir yana serv-i dilârâ bir yana

Nesir; Emîr Vecihüddîn Mes‘ûd;

Li-müellifihî

Bu gün destime gir müşkîn şikârım yeyine aldırđım

‘ Aceb mi pençe-i ‘akkâb hayret-i menzilim olsa

Nesir; mazmûnunu tekrâr iderek ‘alâ zahır kadem ric‘at ve bint-i Hoca ‘Alâüddîn bî-çâre;

Li-münşiihî

Uyduk refik-ı mihnete Allah yol vire

Girdik tarîk-ı gurbete Allah yol vire

Nesir; diyerek gözü gördüğü yere ‘azîmetle ihtiyâr-ı külfet-i meşakkat eyledi. Ez-în cânib Emîr ‘Abdürrezzâk ta‘kîb-i duhter-i sa‘d-ahtere birâderini nâmzed ü ta‘yîn itdikden sonra gûyiyâ bânû bend-i fitrâkim olan [silik] ve kebg-i deri mesâbesinde der-i zu‘muyla ba‘zı levâzım-ı dârü’z-zifâfî tehyie vü tekmîl ile meşgûl;

Li-müellifihî

Peyk-i dil-i kûy-i nigâra gideli çok demdir

Getürür şimdi müferrih haber inşâallâhu

Nesir; mazmûnunu tekrâr ile tâbi‘-i mâl-i hulyâ iken şu‘bede bâz-ı felek yüzüne handeler idüp ‘abd-i Hakîr’in;

Mesnevî

Hande-i çarha inanup bâtıl

Oldu sandındı murâdın hâsıl

Her zemân ben sana remzile dirdim âkşı

Bu senin ağzının olmaz âşı

Sen ‘inâdına iderdin ısrâr

Zirâ yediğim benim oldu dildâr

Vasl-ı dildâr yerine ey azgun

Şimdi aldın mı imâmın yuduğun

Nesir; tekerlemesin kırâat eyledi. Ve derd-i hicrâna karîben şerbet-i visâl ile tedbîr iderim dirken hakîm-i kazâ bir tarafa ma‘cûn ile devâ eyledi ki, bir dahi dâ’ u devâ ve vasl u hicrânın isimlerini yâd itmek değil, ba‘de’l-yevm şâhid-i köhne ‘urûs-ı dünyâyâ nigâh itmeğe tevbe-i nasûh eyledi. Ya‘nî birâderini dest-mâye-i merâm-ı ‘avdet itdiğinden mânend-i nâr-ı Nemrûd pür-âteş-i gazab olup ‘alâ-‘mele’i’n-nâs envâ‘-ı ‘itâb u serzeniş itmekle birâderinden âsâr-ı sahv bu hiddetle bi’l-küllîyye münselib¹⁸⁸² oldu. Hemân-dem hançer-i ser-tîz ve hûn-rîzini birâderi Emîr ‘Abdürrezzâk nâfina şöyle darb itdi nûki? sadrından irâet-i yelmân ile leme‘ân ide düşdü. Ve derhâl kendisi serîr-i hükûmete câlis olup birâder-i maktûlünü makbûr [376a] itdirdi. Bu vak‘a sene-i sâbika zilhiccesinin on ikinci gününde zuhûr itmiştir. Bu takdîrce Emîr ‘Abdürrezzâk’ın müddet-i hükûmeti on altı ay olmuş olur.

Zikr-i Serdârî-i Emîr Mes‘ûd der-i Sebzevar ve Emlâk-i Şeyh Hasan-ı Cûrî

Mûmâ-ileyh Emîr Vecîhüddîn Mes‘ûd bin Hoca Fazlullah şecâ‘at ü celâdetle mânend-i kahramân-ı şehîr olup re‘y ü tedbîri muvâfık-ı kânûn u edeb olmağla ekser-i hâlde isâbet-pezîr idi. Belde-i Sebzevar’da ânifen işâret olunduğu üzre mütemekkin ü müstakar oldukdan sonra esâs-ı devletinin istihkâmı bâbında dakîk ü rakîk hezârân hezâr endîşe vü efkâr-ı bisyâr ve [silik]den sonra kazâyâ-yı tedbîri bu mâddeyi netîce-pezîr oldu ki, çünkü bu diyârın ve gerek etrâf-ı erba‘asında bulunan ekser-i memâlikin aaleb-i sükkân u ahâlîleri kal‘a-i Bâzer matbakında mahbûs Şeyh Hasan-ı Cûrî’nin meredesindendir. Kesret-i sipâh ve vefret-i ihtîşâma bundan a‘lâ vesîle olmaz. Pes bu niyyet ile kal‘a-i mersûmeye varup Hasan-ı Cûrî’yi kayd-ı bendden âzâd ve kendilerine pîş-rev itmek fikrinde olduğunu hüsn-i ta‘bîr ile bu vechile takrîr eyledi ki, “yâ şeyh çünkü mir’ât-ı kazâ-yı [silik] sûret-i hâlimiz bu vechile meşhûd-ı enâm olmak mukadder imiş. Ba‘de’l-yevm bu kârdan ferâgat itmek size ve bize sebep-i helâk olacağı şekk ü gümândan müberrâdır, cümleye evlâ olan;

Nazım

Hünerhâ nemâyem der-în gûte kâh

Ke yâ ser deham yâ setânem kulâh

Nesir; mazmûnuyla ‘amel itmekdir. Ve sizlere dahi sebep-i necât hâh u nâ-hâh emrimize mütâba‘atdır” didikde şeyh-i merkûm ise fi’l-asl bu gûne emre;

Li-müellifihî

¹⁸⁸² Sehven “münseleb” olarak harekelenmiş.

Sûriş ber-âgım deyü cihâna

Çokdan diler idi bir bahâne

Nesir; mantûkunca müterakkıb olmağla bir mikdâr ca‘lî irâet-i sûret-i istiğnadan sonra;

[Mısr]â‘

Şükr-i Hudâ-râ ki merâmım be-husûlî resîd

Nesir; diyerek matlûb-ı Emîr’e müsâ‘ade itmekle Sebzevar’a vârid oldular. Şeyh Hasan’a mukaddemâ teslîm-i gerden-i irâdet idüp hîn-i mahbûsiyyetde nâr-ı gayretle mânend-i tenevvür-i sîneleri müştâgıl olan tâifenin simâ‘-ı terakkub u intizârlarına bu mâdde ismâ‘ olunduğu gibi;

[Mısr]â‘

Ölûsi dirisinin zahrını me‘vâ iderek

Nesir; zîrâ livâ-i Serbedaran’a iltihâka mübâderet ve çend rûz zarfında sâye-i livâ-i Şeyh’e lühûka müsâra‘at eyleyenler mânend-i reml ü hıssı lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâ oldu. Bu kerr ü fer ve debdebe vü tumturak-ı rehbet-engîz ile ‘âzim-i ülke-yi Nişabur olup, müddet-i endek-i bî-şumâr zarfında dâhil-i kabza-i iktidâr itmeleriyle Emîr Argun Şâh sâlat u sebük-bâr hâkim-i Tus Muhammed Bey’in ma‘iyyetine firâr eyledi. Ol esnâda memâlik-i ‘Irak’da [376b] fermân-fermâ egerçi Taga Timur Hân idi lâkin tâife-i Serbedaran’ın kuvvet-i himmet-i Şeyh Hasan-ı Cûrî ile miknet ü iştihârları bir rûtbeye resîde olmuş idi ki, kimesnede mukâbele vü mukâtelelerine ‘âzîmete yârâ-yı istitâ‘a ve kudret kalmamış idi. Bu cihetden şöhret ü kuvvetleri yevmen fe-yevmen mütezâyid olmakda idi. Bu hılâlde sâlifü’z-zikr Muhammed Bey Şeyh Hasan-ı Cûrî’ye dostâne bir mektûb tahrîr ve derûnunda Emîr Mes‘ûd öteden berü ebnâ-yı sipâhdan olmağla zirve-i kûha hurûca der-kâr ve vülûc u hurûc olsa vechen mine’l-vücûh ta‘yîb olunur mevâd kabîlinden değildir. Ammâ cenâb-ı sa‘âdetiniz ez-kadîm kemâl-i zühhd ü takvâ ile meşhûr ve külâh-ı fukarây[1] tâc-ı mücevher-i Dârâ’ya değişmez makûlesinden olmak üzre elsine-i enâmda mezkûr ‘ale’l-husûs sadr-nişîn-i mesned-i ‘uzlet ve ‘âmme-i nâsı sırât-ı müstakîme irşâd ile meftûr iken;

Li-müellifihî

Zühhd-i zâhid bahânedir el-Hak

Ya'nî bir takye kapmağa mutlak

Sece¹⁸⁸³ elde redâsı âgeninde

Maksadı şaşkın olmak ancak

Nesir; mazmûnuna mâ-sadak olmanız Hakk-ı kelâm budur ki, mâye-i isti'câb ü istigrâbdır. Ve bu dâ'iyelere giriftâr olanların 'âkıbeti hizlân olduğunu mülâhaza idesiz mazmûnunu tastîr ve bir mevsûkıyye kimesne ile taraf-ı Şeyh'e ba's u tesyîr itmiş idi. Şeyh Hasan-ı Cûrî'ye mektûb-ı ma'hûd vâsıl ve mazmûnuna ittilâ' hâsıl itdikden sonra bir mufasssal cevâb-nâme tahrîr ve derûnunda “mer'î? ola ilâ âhırîhî” ser-güzeştini tastîr eyledi. Mektûb-ı mezkûru a'lemü'l-vüzerâ devletlü sa'âdetlü Râgıb Mehmed Paşa **dâme bi'l-birri zikrihî ve feşâ**¹⁸⁸⁴ hazretleri lafzen bi'l-lafzin terceme buyurup zafer-yâb olunan evrâkda mastûr olmağla bu mecelle-i *Neveydâ*'ya dâde-i zîb ü revnak olmağîçün;

[Mısr]â'

Ve'l-ardı min ke'si'l-kirâm nasîbün

Nesir; medlûlünce teberrûken bi-'aynihâ keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tahrîr kılındı. Terceme-i mektûb-ı Şeyh Hasan be-emîr Muhammed Bey: Ba'de-ez edâ-yı mevâcib-i hamd ü senâ ve icrâ-yı merâsim-i elkâb ve du'â-i ma'rûz-ı muhlis-i ma'nevî ve sûrî, ya'nî münhâ-yı? hakîr Şeyh Hasan-ı Cûrî oldur ki: bu du'â-nâme şehr-i zilhiccenin on beşinci günü belde-i Nişabur'dan tahrîr ve huzûr-ı Emîr'e tesyîr olunmuşdur. İzhar-ı mübâhât u iftihar zımında olmayup, mücerred ebnâ-i vücûb-ı hamd-i Kırdgâr ve ni'am-ı celîle-i Rabbâniyye'yi tahdîs ve iş'âr kasdıyla tastîr-i tafsîl-i ahvâle bu vechile ibtidâr olunur ki, bu za'îf ü nâ-tuvân 'ahdisi? 'unfuvân-ı şebâbımdan ile'l-ân mu'tekad-ı meşâyih u 'ulemâ ve muhibb-i erbâb-ı zühd ü takvâ olup taleb-i necât-ı âhıret ve iddihâr-ı zahr-ı sa'âdet [377a] hevesiyle yedi sekiz sene mikdârı savâmi' ü medârise tereddüd ve kîl ü kâl-ı bî-meâl ile sarf-ı evkât u iştigâl olunup tavâyif-i eimmenin mezâhib-i akvâlleri istimâ' ve meşreb ü mezheblerine tahsîl-i vukûf u ittilâ' olundukdan sonra âhiru'l-emr mukîm-i belde-i Sebzevar sâhibu'l-esrâr ve'l-iftikâr Şeyh halîfe-i büzürgvâr kuddise sırruhu'l-'azîzin hizmet-i bâhiru'l-menkabetleriyle şeref-yâb ve rahîk-i câm-ı irşâdlarından neş'e-yâb olup ol cenâb-ı kerâmet-nisâbın vâkıf-ı esrâr-ı Hudâ ve mürşid-i râh-ı hüda olduğu meczûm u ma'lûmum oldukda sıdk-ı übüvvet ve hulûs-ı taviyyet

¹⁸⁸³ “Subha”?

¹⁸⁸⁴ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yayar.

birle dâmen-i irâdetine teşebbüs idüp yümn-i himmet ve teberrük-i [silik] her maksûda dest-res müyesser oldu.

Ve'l-hamdü lillâhi 'alâ-zâlik ba'de ez-ân ol büzürgvâr [silik] dest-i zaleme-i eşrâr ile fâiz-i derece-i şehâdet oldukda, bu za'îf-i bî-makdûr hemân [silik] Nişabur ve iki ay şehri dilârâda kûşe-gîr-i inzivâ olmuş iken ba'zı nâs [silik] tereddüde mübâderet itmeleriyle ol cânibden meşhed-i mukaddese ve andan dahi Ebiverdi? taraflarına 'azîmet idüp beş ay dahi kûşeden kûşeye gürîzân olup bir ferd ile âmîziş ü ülfet mutasavver değil iken her ne mahalde ki bir hafta ârâm eylesem hücum-ı havâss u 'avâm resîde-i rütbe-i izdihâm olurdu. Yedi yüz otuz altı şevvâlinin ibtidâsında cânib-i 'Irâk'a 'azîmet ihtiyâr ve bir buçuk sene dahi ol havâlîde geşt ü güzâr ve anda dahi her ne makâmda penç rûze karâr eyledim ise bu makûle hücum ve teşâvîş be-dîdâr olup bu esnâda cânib-i Horasan'dan da'vet itmeleriyle yine Horasan'a mürâca'at ve iki aya karîb müddet mahall-i mezbûrede meks ü ikâmet olunmuş idi.

Bundan mâ'adâ dahi birkaç vilâyetde kesret-i hücumdan aslâ tevakkuf mümkün olamayup yedi yüz otuz dokuz muharreminde cânib-i Türkistân'a 'atf-ı 'inân birle birâz zemân dahi Belh ve Tirmiz taraflarında sergerdân ve yine hirâs-ı tezâhüm-i nâsdan savb-ı Herat'a 'avdet ve andan dahi Haf ve Kûhistan ülkelerinde hergün bir makâmda inzivâ ve her vakit bir kûşede ihtifâdan sonra semt-i Kirman'a şitâbân olmuş idim. Ancak turuk u ma'âbiri es'ab ve mizâc-ı fakîre za'f u fütûr aaleb olmağın yine meşhed-i mukaddese teveccüh ve ol taraftan dahi Nişabur'a 'azîmet olunmağın, iki aya karîb gâr-ı İbrâhîm ve ba'zı kûhsârlarda mukîm olup bu yakînlerde tahsîl-i dest-mâye-i âhîret ümniyesiyle ma'îyyet-i fakîrde halk-ı kesîr ictimâ' itmeğın [376b] ba'zı mütefakkıh ve erbâb-ı agrâz hakk-ı fakîrde dürlü dürlü tezvîr ü iftirâ peydâ idüp kendi ve mürîdânı münkir-i ehl-i şerî'atdır deyü cânib-i hükkâma gamz u nifâk ve katl-i za'îfe ittifâk eylediler. Lâkin Emîr Muhammed Bâsık tecessüs-i ahvâl içün cânib-i muhlisîye gelüp ba'zı suâl ü cevâbdan sonra hakikat-ı ahvâle vâkıf u muttali' ve kâsıd ü bed-hâhlarıma mu'ârız ve mâni' olmağın Kûhistan'dan Destcer'de hareket olundu. Râh-ı beyâbân-ı mahûf u muhâtara ve refâkatimde zua'fâ vü dervîşân bulunmağla mürûr ü 'ubûrda su'ûbet olduğundan cânib-i Meşhed'e imâle-i licâm ve çend rûze meks ü kıyâm olunduktan sonra meşâyıh u mütefakkıhası izâle vü i'dâmıma ikdâm ile savb-ı hükkâma kâğıdlar tahrîr ve izhâr-ı mezheb-i revâfız dâ'îye-i hurûcdadır deyü tahvîf ü tahzîr itmeleriyle Emîr Argun Şâh tarafından ahz u ihzâr [silik] bir merd-i kâmil ve bir şahs-ı kârdân ve 'âkıl gelmiş idi. Keyfiyyetime tahsîl-i ittilâ' birle hakkımda şübhe? bulan kelimâtın erâcîf ü durûg

olduğun Emîr-i mûmâ-ileyhe i'lâm itmeğin 'avdet için rakam u [silik] hezâr gûne bast-ı i'tizâr ile hakîri vedâ' ve savb-ı âmirîne¹⁸⁸⁵ 'avdet eyledi.

Bundan sonra [silik] ehl-i Horasan'da iki ay mikdârı güft ü şenîd nümâyân olmağla âhırü'l-emr râhî râh-ı Kuhistan'dan cânib-i Hicâz'a 'azîmetimiz esnâsında Hazret-i Emîr Büzürg'ün Nişabur'da bulunup ta'kîbimiz için 'asker ta'yîn ve sûret-i şefekatde îsâl-i rîh ü gezend ve fakîri Bâzir hisârında kal'a-bend itdirüp altmış yetmiş nefer dervîşân-ı bî-ser ü sâ mânı envâ'-ı ta'zîb ü tahkîr ile pâ-beste vü ser-şikeste taraf-ı Tus'a ihzâr eylediler. Ve sebab bu oldu ki, ahâlî-i Nişabur Tus'a varup ve ol cânibden dahi tahlîs-i muhlisî için Bâriz'e geldiler. Fakîr dahi mütecâhilâne kudûmlarından istifsâr ve sizlerin bu kadar şûriş ü ihtilâle bâ'is olmanıza sebab nedir deyü istiş'âr itdiğimde cenâbınızın bu mahalde mahbûs ve mecnûn oldukları mesmû'-ı dervîşân olmağın tahlîsinize şitâbân olmuşsuzdur deyü cevâb virdiler. Bundan dahi maksûdunuz bu mudur ki, ben sizin makâmınızda kıyâm ve tedbîr emrinizi tahmîl-i dûş-ı iltizâm eyleyim didikde ne'ûzu bi'llâhi biz bu i'tikâdda olalım didiler. Yine bu za'îf eger niyyetiniz benim isrime iktifâ vü revîş ve tarîkatime iktidâ ise, gerekdir ki her biriniz bir kûşe-i inzivâ ihtiyâr ve şugl-ı ibâdet sarf-ı iktidâr eylesesiz didim redd-i cevâb itdiler ki belî bizim dahi maksûdumuz budur. Fe-emmâ erbâb-ı buğz u 'adâvet korlar mı ki, kûşe-nişîn-i ferâgat olalım çünkü böyledir bu ihtiyâr-ı külfet ve irtikâb-ı meşakkatden fâide nedir? didim. Bir mikdâr samt¹⁸⁸⁶ u sükûtdan sonra sath-ı nazarımız budur ki, cenâbınız Horasan'a [378a] teşrîf ve her ne mahalde isterseniz kendi 'ibâdetiniz ile iştigâl buyurasız. Ol şartla ki, aslâ müşevviş ü müzâhiminiz olmayalım.

el-Kıssa

Bu mes'ûllerin dahi karîn-i hüsn-i kabûl eylemedim. Lâkin ekseri kendi dervîşânımızdan bulunmağın bu müdde'âdan keşîde-i dest-i ferâg olmayacakları meczûmum olduğundan cânib-i mezbûra tevcîh-i matıyye-i 'azîmet eyledik. Bu tasaddî'âtdan garaz budur ki, sefîne-i ahvâlîmiz mecârî-i rûzgârda ne gûne cârî olduğu ma'lûm-ı re'y-i enverleri ola. Îlâ yevminâ hazâ iki aya karîb müddetdir ki, belde-i Sebzevar'da lenger-endâz-ı istikrâr olduk. Bu esnâda ahâlî-i ülke-yi Horasan nezd-i Hakîre gelüp dest-i tetâvül-i erbâb-ı dest-i 'udvândan harâbî-yi memleket ve perîşânî-i ra'îyyet bir pâyeye resîde olmuşdur ki, değme bir ihtimâm ile kâbil-i cem'îyyet ü 'umrân ve mazhar-ı âsâyîş ü itmînân olacağı cây-ı iştibâhdır. Üzerimizden bu mezâlimin def'ı ve beynimizden bu tevahhuş u tahayyürün ref'i ancak

¹⁸⁸⁵ “‘Amirin’e”?

¹⁸⁸⁶ Metinde “sumt” olarak harekelenmiş.

cenâbınızın himmet-i ‘aliyyesine menût ve sıdk-ı niyyetinize merbûtdur deyü himmet-i dervîşanemizden isti‘âne itmeleriyle ben hergiz muktedâ vü pîşvâ olanlardan değilim ve olmak dahi hâric-i vüs‘ u kudretim olmağla ahvâlinizi hükkâm u ümerâya i‘lâm ve anlardan ve istimdâd u istirhâm eyleyinüz. Sûret-i i‘ânet zuhûrunda biz dahi meded-kârândan bir ferd-i hakîriz deyüp redd-i cevâb itmiş idim. Hâlâ cümle-i müslimânândan hazret-i Emîr Vecîhüddîn Mes‘ûd ve etbâ‘ı âsâyiş ü istirâhat-ı ehl-i İslâm’ı mûcib vechile ‘amel ü hareket ve kelâm-ı hakka tevcîh-i sâmi‘a-i rağbet şartıyla ve Beyhak ve Nişabur’un ‘ulemâ vü muktedâ ve pîşvâyân ü ümerâsıyla ittifâk ve bu nâire-i şûriş ü fitenin def‘ ü teskînine şedd-i nitâk itmişlerdir.

Zîrâ cenâbınıza dahi ma‘lûmdur ki, şu esnâda ne mikdâr ehl-i İslâm ‘urza-i tîg-ı demâr olmuşdur. **Ve in tâifetâni mine’l-mü’minîna’ktetelû fe-aslihû beyne-hümâ ve in begat ihdâhumâ ‘ale’l-uhrrâ fekâtilû elleti tebgî hattâ tefîe ilâ emri’llâhî**¹⁸⁸⁷ fehvâ-yı hikmet-i ihtivâsı üzre bu hakîr dahi ıslâh-ı zâtü’l-beyn için dâhil-i şîrâze-i ittifâk bulunup sahâbet-i meşâyih-ı ‘izâm ve refâkat-i sâdât-ı kirâmda iltimâs-ı Vecîhüddîn Mes‘ûd ile bu emr-i mühimme teşmîr-i sâk idüp bu makâma dek geldik. Emîr-i Kebîr Argun Şâh’a dahi bu mazmûnu müştemil kâğıd tahrîr ve irsâl olunmuşdur. Eger bu za‘îfin tahrîrâtına iltifât buyururlar ise anlar fitne vü hûn-rîzliklerinden dest-keşîde ve müslimânân dahi mevâtın u mesâkinlerinde fâriğ ü ârâmîde olurlar. Eger Emîr-i mûmîn-ileyh ile bir gayr gûne mükâtebe ve vech-i dîger ile muhâtaba olursa lâ-muhâlihî muhâbebe-i [378b] ‘uzmâya bâ‘is hâlet zuhûru be-dîdâr idi. Zîrâ kimse[de] tâkat u tahammül kalmayup endek-i bahâne ile bir dâhiye-i dehyâ vukû‘una nigerânzerler ve hakîkat-ı hâl dahi budur ki, tafsîl olundu. Cenâb-ı sa‘âdetleri öteden berü ‘akl u firâset ve rüşd ü kiyâset ile şöhet-şi‘âr olmanız hasebiyle zâhiren size dahi ma‘lûmdur ki dâ‘înizin bu ana gelince bir ferd emrim ile mu‘temir ü tehîm¹⁸⁸⁸ ile müntehiye olmayup ve bundan böyle dahi vukû‘u meslûbu’l-ihtimâldir. Lâkin ittifâk-ı müslimânân ve ictimâ‘-ı pîşvâyân ile bir kavî ki cümle-i ehl-i İslâm ‘indinde aslah ola elbette bir olur vücûdânınıza¹⁸⁸⁹ mürâca‘at buyurup her ne ki kânûn-ı şer‘ ve kâ‘ide-i ‘akla mevâfıkdır. Anınla ‘amel ü hareket buyurursuz bundan ziyâde iksâr ile tasdî‘a ictisâr olunmadı. **Ve’s-selâm ‘alâ meni’t-teba’a’l-hudâ** temmeti’l-mektûbu’l-ma‘hûd. Fi’l-cümle Emîr Mes‘ûd ve şeyh-i merkûm vilâyet-i Nişabur’u teshîre ve gitdikçe râ‘yet-i istiklâlleri ‘âlem-gîr olup tevâbi‘ ü ecnâd-ı Argun Şâh’dan ol havâlîleri bi’l-küllîye tathîr eylediler.

¹⁸⁸⁷ “Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa hemen aralarını düzeltin. Eğer ikisinden biri diğeriye saldırırsa saldırgan olanlarla, Allah’ın emirlerine uygun davranıncaya kadar savaşın...”. *Kur’ân*, Hucurat, 49/9.

¹⁸⁸⁸ “nehîm”?

¹⁸⁸⁹ Metinde harekeli olarak yazılmış.

Vefât-ı İbn Balaban el-Mısırî

‘Ulemâ-i ümerâdan meşhûr-ı cihân ve nâdire-i âvân edîb ve reşîd ve kâmil lebîb-i lavza’î vü elma’î ve fâzıl vâkîf-ı mevâkîf-ı ‘ulûm vâsıl-ı mezâyâ-yı mantık u mefhûm ‘Ali bin Balaban Mısırî esbaga ‘aleyhi sicâl rahmete Rabbehü’l-‘ali bu sâl evâhırında müntakıl-ı nüzhetgâh-ı na‘îm-i câvidânî oldu. Ba‘zı te’lifâtı şöhret-yâbdır.

VEKÂYİ‘-i SENE ERBA‘ÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, bu sâlde vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’ye dâir ba‘zı kütüb-i tevârihde bulunan vekâyi‘-i takrîbî tahrîr olunmuşdur.

Zikr-i Ahvâl-i Geyiklü Baba

Tahkîk-i sâhib-i *Şakāyık* üzre ism-i cemîlleri ma‘lûm olmayup cins-i gazâl zât-ı pür-kerâmetlerine musahhar olmağla beyne’l-enâm Geyiklü Baba demekle şöhret-yâb olmuşlardır. Fi’l-asl memâlik-i Îrân-zemînden Hoy didikleri şehir-i bihîndendir. Vilâyet-i Rûm’a teşriflerinde müellif-i *Şakāyık-ı Nu‘mâniyye* rivâyeti üzre pâdişâh-ı ‘âlî-câh ile mahmiyye-i Burusa-i cennet-âsâda râkiben ‘ale’l-gazâl ma‘iyyet itmişler idi. Mahrûse-i mersûme fethinde sâbıku’z-zikr mazhar-ı feyz-i Lâ-yezâl Mûsâ Abdal kuddise sırruhu hizmetleri dahi mevcûd bulunup anların meyâmin-i enfâs-ı kudsiyyeleri berekâtıyla esâs-ı miyânî-i saltanat-ı ‘aliyye-i ‘Osmânî ilâ-yevmi’s-sûr istihkâm bulup pâyidâr olduğu bir ma‘nâdır ki, şâibe-i şekk ü gümândan dûrdur. Ba‘de’l-feth mütercem-i mûmâ-ileyh karîb-i şehirde hâlâ kendülere müntemî mahalde mutavattın olup da‘vet-i “irci’î” ile mutmainnelerin teslîm buyurmalarıyla ol mahall-i mübâreke de vedî‘a-i hâk-i pâk kılındılar.

Ba‘de-zâlik türbe-i mutahharaları binâ kılındı. Nitekim sene-i âtiyede zikr olunur. ‘Alâik-ı dünyeviyyeden mücerred ihtilât-ı nâsdan münkatı‘ ‘ârif-Billâh [379a] vâsıl ile’llâh zümre-i mes‘ûdesinden ma‘dûd idenleri **ke’s-şems fî râbi‘ati’n-nehâr** âşikâr ü zâhir ve gukran? gazâl peydâ vü bâhirdir. Pâdişâhü’l-İslâm ve’l-müslimîn el-mu‘tekid bi-ashâbi’l-kurbi’l-yakîn;

Li-müellifihî

Bihter-i ‘Osmâniyân ve şâh-ı sâhib-i ‘adl u dâd

Hazret-i Sultân Orhan-ı şerîat-inkıyâd

Nesir; ce‘ala’llâhu erîketü’l-cinân me’vâhu hizmetlerinin kendülere i’tikâd-ı tâm ve mahabbet-i mezîd mâ-lâ-keâmı olduklarından hâl-i hayâtlarında sâkin oldukları makâm-ı mukaddeseye karîb İnegöl’ü ma‘a tevâbi‘ihâ kendülere temlik ü murâd itdiklerinde mülk ü mâl fi’l-hakîka ümerâ vü selâtîne şâyân u sezâ ve sadr-nişîn-i mesned-i fakr u fenâ olanlara nâr vârid deyü kabûl itmemişler idi. Pâdişâh-ı hakikat-bîn ve mütevâzı‘ ve halîm makâm-ı şeyhe teşrîf idüp ilhâh-ı ‘azîm itdiklerinde [hûn?]-bahâ nâmıyla şey-i kalîli kabûl itmişlerdir. ‘Azîz-i müşârün-ileyh tasavvufu şeyh Vefâ-i [Kalenderî] halîfesi Şeyh Baba İlyâs’dan ahz itdikleri müttefakun-‘aleyhdir.

Coğrafiyâ-yı Kebîr müellifi dir ki, ‘azîz-i müşârün-ileyh Seyyid Ebû Elvan tarîkından feyz-yâb-ı seyr ü sülûk olup [ibtidâ cebel-i] Râhib etrâfında İnegöl yöresine niçe dervîşân ile gelüp tavattun itdikde meşâhîr-i ümerâ-yı ‘Osmâniyye’den şîr-pîşe-i megâzî Turgud Alp Gâzî irâdet getürüp [silik] ile ülfetini ânen fe-ânen tulû‘ eyleyen mihr-i kerâmetini huzûr-ı hümâyûnda münâsebet-i [silik] zikrinden hâlî olmamağla, ber-fehvâ-yı;

Li-müellifihî

Bu sözde müttefikdir cümle-i kümmel

Üzn-i ‘âşık olur bil gözden evvel

Nesir; pâdişâh-ı İslâm hazretleri dahi rû‘yetlerine ‘arz-ı [iştiyâk] birle bi’t-tebcîl huzûr-ı şâhânelerine da‘vet buyurmuşlar idi. ‘Adem-i icâbetleri muhakkak oldukda bir vakt-ı hâlîde bizler huzûrlarına teberrûken varırız deyü va‘d eylediler. Nâgâh bir rûz ‘azîz-i müşârün-ileyh bir şecere-i kavakı getürüp hisâr-ı Burusa-i mahrûsede vâki‘ sarây-ı hümâyûnun havlısı karîbine gars eyledi. Teşrîflerinden sultân-ı ‘âlî-şân hizmetleri haberdâr olduklarında derhâl huzûrlarına gelüp dest-i kerâmet-peyvestlerini takbîl eylediler. Mâdde-i gars-ı şecer-i sanavberin sebebinden istifsâr idecekleri dem hazret-i ‘azîz kelimât-ı dürr-efşânların nisâr ve bu bizim teberrükümüz durdukça dur deyü ed‘iye-i hayriyyelerin tekrâr eyleyüp makâmlarına revâne oldular. Âsâr-ı şecer-i merkûm el’ân bâkî olduğu züvvârîne ma‘lûmdur. Sâhib-i *Şakâyık* şecer-i mersûma taraf-ı pâdişâhîden başka mürebbi ta‘yîn olunmağla el’ân ismine şecer-i mürebba dirler dimişdir. *Nefehâtü’l-üns* mütercimi Mevlânâ [379b] Lâmi‘î ki *Cemî‘-i Fezâil ve Ma‘ârif*‘in câmi‘idir, ahvâllerini tafsîlen zikr ü beyân itmişdir.

Gazavât-ı Ba‘zı Ümerâ

Ba‘zı tevârîh-i muhtasarada bu sâl-i ferah-iştîmâlde ümerâ-yı şecâ‘at-nihâddan ba‘zı kahramân-nijâdlar i‘lâ-yı dîn-i Ahmedî ve izhâr-ı kuvvet-i şerî‘at-ı Muhammedî sallallahü ‘aleyhi ve sellem ve neyl-i ucûr-ı gazâ kasdıyla ba‘zı memâlike capula gidüp bi-nasrihî te‘âlâ ganâyim-i mevfûre ve mesâ‘î-i meşkûreye nâil ve cünûd-ı kefereden bir mikdârını esr u giriftâr-ı bend itmeleriyle ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ih tivâ-yı **hel cezâu’l-ihsâni ille’l-ihsân**¹⁸⁹⁰ taraf-ı pâdişâh-ı cevâddan dahi ‘atâyâ-yı bî-şümâra vâsıl olanları tastîr olunmuşdur.

Nüzûl-ı Âteş ez-Âsumân be-Sevâhil-i Şâm ve İhtirâk-ı Emâkin-i Kesîre

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre işbu sâl-i erba‘în evvelinde bi-hikmetihî Kâdir-i mutlak celle celâluhu ve ‘azametehu âsumândan bir âteş-i sûzân zuhûr u ‘ayân ve sevâhil-i hıttâ-i Şâm’a müstevlî olmağla ol belde-i cennet-meşâm cehennemden nişân idüp ol havâlîde vâki‘ emâkin-i kesîre ve mahâll-i vefîreyi ihrâk ve [etrâf-ı] kurâ ve büldânı şu‘le-i hayret ve bîm ü hirâsa mustagrak eyledi. Ba‘zı müverrihîn Timur-ı bilâ-zuhûr ve mağrûr-ı bî-nûrun leyle-i mevlid-i mel‘anet-nümûdunda rûy-i Âsumân’dan mânend-i ‘amûd bu âteş zâhir ve etrâf-ı aktâr-ı büldâna münteşir olduğunda ittifâk olunmağla mağrûr-ı mesfûrun târîh-i velâdet-i pür-la‘neti bu sâlde vâki‘dir didiler. Lâkin Bağdadiyyü’l-asl vâsıl-ı Bağdad-ı ma‘ârif ü fazl Nazmîzâde radiya’llâhu ve zâdehunun *Timurnâmesi*’nde tahrîr itdiğinden zâhir olan leyle-i velâdet-i mesfûrda zuhûr iden âteş ancak mevlidi olan beldenin etrâfına münteşir olmaktadır. Ma‘a-hazâ emkine-i sâirede dahi ‘alâyim-i merkûmenin nümâyân olup hükmünü icrâ itmesi kudretü’llâha nazaran ba‘îd ma‘nâ değildir. Ancak sahâyif-i sâlifede tafsîl olunduğu üzre Hoca ‘Abdürrezzâk-ı Semerkandî vak‘a-nüvîsîn Timurî’den olmağla târîh-i velâdet-i nahs-âmîz mağrûr-ı mesfûrda tahrîr itdiği kavî esahdır. Sâl-i merkûmda zuhûr iden ‘alâmet-i âhar bu sâlde be-rûz eyleyen ‘alâmet-i dîgerdir. İşbu ‘alâmeteyn mâbeyninde çâr sene mürûr itmîşdir.

Zikr-i Nizâm-ı Zeheb der-Mısır

Kitâb-ı Hüsnü’l-Muhâzara’da sebk-i kâlib-ı tahkîk kılınan vekâyi‘dendir ki, işbu sâlde belde-i Mısır’da bâ-fermân-ı ekîd-i melikü’l-mülk mukaddemâ yirmi dirheme dâd u dihiş olunmak ‘örf-i beleden olan küllü dînâr yirmi beşe cârî olup ve dahi hulk-ı¹⁸⁹¹ te‘âmülü zeheb-i mersûm ile idüp kazıyye revâc-yâfte olmamak üzre esvâk be-esvâk ve kûşe be-kûşe münâdîler nidâ itmekle herkes tenfîz-i fermân-ı sultâna müsâra‘at itdiler. Lâkin bu husûs nâsa

¹⁸⁹⁰ “Çünkü ihsan cezâ-yı ihsandır”.

¹⁸⁹¹ “Halk”?

meşakkat-fermâ bir ma'nâ olmağla bir müddet mürûrunda ba'zı 'ukalâ ilkâsıyla bu mâdde bâtil olduğunu Mevlâna el-'allâme es-Suyûtî 'aleyhi'r-rahme zikr itmiştir¹⁸⁹².

İnkırâz-ı Devlet-i Atabekân-ı Büzürg

Mütetebbi'în-i ihbâr-ı ahbâra gayr-ı mahfidir ki, tabakât-ı mülûk ü selâtinde Atabekân-ı Büzürg ve Atabekân-ı Küçük ve Atabekân-ı Lergucek dimekle ma'rûf ve çâr tabaka mülûk tahrîr iderler ki, ba'zı [silik] hakîrde mümkinini mertebe tafsîl-i ahvâlleri ketb olunmuştur. Kaldı ki, ber-vech-i icmâl bu mahalde dahi îrâdı makâle-i âtiyeye taviye için iktizâ eyledi. Pes ma'lûm ola ki, Atabekân-ı Büzürg beş yüz kırk beş târîhinde zuhûr eyleyüp Luristan'da sekiz nefer melik yüz [380a] on dokuz sene saltanat idüp yedi yüzde münkarız olmuştur. Atabekân-ı Küçük altı yüz yirmi bir târîhinde zuhûr eyleyüp on bir nefer zât Luristan-ı Küçük'de yetmiş iki sene hükûmet idüp altı yüz doksan üç senesinde münkarız oldukları *Takvîmü't-Tevârîh*'de cedvel-i mülûk-i İslâmiyye'de mastûrdur. Ammâ Atabekân-ı Lerbüzerg *Nuhbetü't-Tevârîh*'de tahrîr olunduğu üzre dokuz nefer kimesneler Şânde? hükûmet eyleyüp târîh-i zuhûrları takrîben beş yüz kırk ve yedi yüz doksan beşde münkarız olup bu takdîrce müddet-i mülkleri iki yüz elli beş sâl olur. Ve yine sâhib-i *Nuhbe* [Ebû] Tâhir bin Muhammed bin 'Ali bin Ebû'l-Hasan Fazlu peder ki, pederi Muhammed hükkâm-ı Fâris olan [silik] mu'teber olup kendi dahi ashâb-ı i'tibârdan iken beş yüz kırkda tagallüben Luristan'ı [silik] idüp ismini Atabek vaz' ve sene hamsîn ve hamse-mi'ede fevt oldu demiştir. Ve âharları Emîr [silik] Efrasiyab'dır ki pederi Rüknuddîn Yûsuf Şâh'dan sonra pâdişâh-ı Luristan olup [silik] saltanat u hükûmetden sonra yedi yüz doksan beş târîhinde fevt olup devletleri [silik] demiştir.

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde işbu sâl-i erba'inde münkarız [silik] ve *Cihânnümâ*'sında yedi yüz elli altıda münkarız oldular demiştir. Ve târîh-i zuhûrlarını [silik] olmak üzre tahrîr ve on üç nefer olmak üzre tastîr itmiştir. Çünkü *Takvîmü't-Tevârîh*'de bu vechile muharrerdir ittibâ'en-leh bu mahalle terkîm olunup müverrihinin ihtilâfı mahallerinde [silik] tefhîm olunur.

Vefât-ı Rüknuddîn Yûsuf Şâh

Müellif-i *Nuhbe* rivâyeti üzre Atabekân-ı [silik] sekizinci melikleri olan Rüknuddîn Yûsuf Şâh bu sâlde müntakıl-ı âlem-i bekâ ve mükâfât oldu. Nâsırüddîn Ahmed 'âlem-i bekâyâ revân oldukda melik-i mülk-i Luristan olup altı yıl mikdârı ve vakt ü zemân bâ-'adl ü

¹⁸⁹² Zikr-i Nizâm-ı Zeheb der-Mısır..... zikr itmiştir (Derkenar notu).

dâd-ı hükûmet ve ta'mîr-i bilâddan sonra işbu sâlde ecel-i mukadder ile terk-i rûh-ı revân eyledi. Lâkin Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'da dir ki, Nâsîrüddîn maraz-ı mevte giriftâr olduğun teyakkun itmekle mülkü oğlu Yûsuf Şâh'a vasiyyet idüp mûmâ-ileyh dahi yirmi üç yıl hükûmetden sonra Muhammed Muzaffer'in giriftâr-ı dest-i gadri olup halefi olmadığından devlet bunda âhır oldu. Sâhib-i *Nuhbe* Muhammed Muzaffer Rûknüddîn Yûsuf Şâh'ın ferzend-i ercemendi olup bi'l-irs sadr-ı hükûmet-i Luristan'a cülûs itdi deyü tahrîr itmişdir, el-'ilmu 'indi'llâhi te'âlâ.

Zikr-i Cülûs-ı Süleymân Hân ve Ba'zı Vekâyi'-i Cânib-i Îrân

Sahâyif-i sâbıkada işâret olunduğu üzre Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük [380b] mukaddemâ Şehzâde Satı Bey'i zu'munca kasr-ı ikbâlîne esâs olmağıçün taht-ı saltanata iclâs itmiş idi. Ba'de-zemânin beyne'l-'ukalâ saltanatı bir zen-i nâkîsetü'l-'akla şâyân gördü deyü melûm u mihân olduğundan mâ'adâ;

[Mısr]â'

Seg vefâ dâred ne dâred zen vefâ¹⁸⁹³

Nesir; medlûlünce kendüye sû-i kasdı olduğuna yakîn tahsîl itmekle dâm-ı âlâm-ı gûnâgûna giriftâr olmuş idi. Bi'l-âhire Hülâgû neslinden Süleymân Hân'ı taht-ı saltanata iclâs ile kâlâ-yı sûk-ı i'tibârîn tervîc ve Satı Bey Hâtûn'ı tav'an ve kerhen mûmâ-ileyhe tezvîc eyledi. Bu takrîble galebe-i bîm-i dağdağa vu telâşeden nev'amâ tahlîs-i girîbân-ı efkâr itmekle 'Irak-ı 'Acem'de karâr itmiş idi. Bu sâlin zemistânını hıttâ-i Sultâniyye'de imrâr eyleyüp mevsim-i bahâr-ı huceste-âsârda Yaylak-ı Evcân'a 'azîmet ve anda pâydâr olmuş idi. Bu esnâda Emîr Pîr Hüseyin ülke-i Fars'a 'azîmet itdikde belde-i merkûmede evlâd-ı Şâh Mahmûd Încû'dan niçe ashâb-ı miknet ü iktidâr emîr-i mûmâ-ileyhi esnâf-ı ta'zîm ve envâ'-ı tevkîr ü iclâl ile istikbâl ve ikrâmen-leh mücâlese ve münâdeme Sultân-ı Baht? ismiyle mevsûm birâderlerin ta'yîn itmişler idi.

Ahâlî-i Şîrâz'ın Benî [silik] fevk mâ-yutasavver mahabbet u hulûs ve meveddetlerinden nâşî Sultân-ı Baht huzûr Emîr Hüseyin'e şedd? itdikçe ma'îyyet eyleyüp meclisden bîrûn oldukda yine keşriği? 'ayân ma'îyyet üzre bîrûn olup pîşgâh-i emîr Hüseyin Încû kendine müte'allık etbâ'ı kaldığından emîr-i bed-baht âzurde olduğundan bir rûz hılâl-i mestîde bî-sâbîka-i bevâ'is Sultân Baht'a hançer-i sîne-şikâfin havâle ve derhâl katl idedüşdü. Bu hâlden âgâh olan sığâr u kibâr-ı belde-i Şîrâz cem'îyyet ile hânesini yağma ve kısâs için üzerine bir

¹⁸⁹³ Köpekde vefa vardır, kadında yoktur.

yerden şemşîr havâle itdiklerinde sad hezâr hıyel ü tezvîr ile ellerinden rehâ bulup bîm-i cân ile Evcân'a firâra şitâb ve Şeyh Hasan-ı Küçük ve Süleymân Hân ile mülâkî olduğu esnâda Emîr Suyurgan bin Satı Bey dahi Karabağ'dan Evcan'a gelmeğin, yine bir cem'iyet-i 'azîme peydâ olmuş idi. Bu hılâlde Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg dahi Cihân Timur Hân ve leşker-i Bağdâd ve 'Irak ve Âmid ve Huristan ile hudûd-ı Neftu'ya geldiklerinden haberdâr olduklarında âhır-ı şehr-i zilhicce olan erbi'â günü Evbâş nâm menzilde tekâbül-i ferîkayn vukû' bulmuş idi. Emîr Pîr Hüseyin fi'l-hakîka celâdet ve nev'-i şecâ'atle şöhet-yâb olmağla bu ma'rekede etbâ' u levâhıkıyla kalb-gâh-ı Bağdâdyân'a hücûm ve ızhâr-ı merdâneğî ile pîşgâhlarında saf-beste olan cem'iyet-i Bağdâdyânı perîşân ü târâc itdiği sâirlerine dahi mûris-i şevk-i celâdet olmağla taraf-ı meysire-i Çobanyân'da saf-beste olanlardan [381a] İbrâhîm Şâh ve Urdu Buka ve Hacı Ya'kûb Şâh ve Mahmûd Şâh ve bunlara mûmâsil merd-i şecâ'at-dest-gâhdan çend nefer ümerâ;

[Mısr]â'

İşte meydân işte er merdüm-i dîn gelsün berü

Nesir; diyerek na're-zenân miyân-ı neberd-gâhda hayli merdânelik ızhâr eylediler. Bağdâdyâ'nın dü çeşm sebât u ikdâmları mesâbesinde olan Emîr Müsâfir İnak ve Emîr Muhammed Elsen Kutluğ'ı mihârab-ı tîg-ı a'dâda secde-i sehv itmeleriyle bu def'a nesîm-i fevz ü nusret taraf-ı Çobanyân'dan vezân olmağın Cihân Timur Hân ve Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg **men necâ bi-re'sihî fekad-rabiha** mazmûnuna iktifâen gürîzân ve 'asâkiri dahi şâhîne müsâdif olmuş çîl-peçe-mânend etrâf u eknâfa perîşân oldular. Şeyh Hasan-ı Küçük rakîblerine Melik Eşrefî ta'yîn idüp serhadd-i Gebgur'a dek semend-i isti'câli revân eyledi. Biri [silik] dîde-i zâhirden nihân oldukları nümâyân olmağla girü 'avdet ve Süleymân Hân ile Şeyh Hasan-ı Küçük tarîk-ı Telemnar'dan belde-i Hemedan'a ve andan ülke-i Tebrîz'e 'azîmet eyleyüp ol esnâda Emîr Sorgan ve Melik Eşref'i imâret-i 'Irâk ile kâmrân ve Emîr Pîr Hüseyin'i hükûmet-i Fâris ile müşârün-bi'l-benân eylediler. Şeyh Hasan-ı Büzürg saltanat-ı Cihan Timur'da min-küllî'l-vücûh 'adem-i yümn ü sa'd müşâhede itmekle mûmâ-ileyhi hal' ve kendüsü mütekeffîl-i umûr-ı saltanat oldu. İşbu inhizâm Hoca Selmân-ı Sâvecî'nin Güfte-i Nâbiga-pesendlerindendir.

Nazım

Husrevâ leşker-i mansûr eger ric'at-kerd

Nîst ber-dâmen-i câh-ı tû ez ân hiç gubâr

‘Akl dâned ki der edvâr-ı felek bî-ric‘at

İstikâmet be-nezîrend nücûm-ı seyyâr

În yakîn est ki der ‘arsa-i mülke şatranc

Berter ez şâh yeki nist temkîn u vakâr

Dîde başî ki çu râh ber-taraf-ı şâh zened

Birek bî-hezu kem hater u bî-mikdâr

Vakt bâşed ki nazar bir sebeb maslahatı

Nezened şâheş u yeksu şeved ez-râh-ı güzâr

Ne ez ân ‘azm bûved pây-e-i peyrek-râ kader

Ne ez-în cezm bûved kudret-i şâhî râ ‘âr

Âhar dest-i birâder eser-i Devletşâh

Ki nehâdeş besumi esb ve bî-pîl dimâr

Nesir: ‘Âkibetü’l-emr hıttâ-i Azerbaycan ve Bağdâd-ı behişt-âbâd ve ‘Irâk-ı Arab ve ‘Acem kabza-i iktidâr-ı Şeyh Hasan-ı Büzürg’e musahhar olmuşdur.

Teveccüh-i Pîr Hüseyin be-Şîrâz

Ânifen sahâyif-i tibyân kılındığı üzre Emîr Çobanzâde Emîr Şeyh Mahmûd’un püser-i ser-berâberi? Emîr Pîr Hüseyin ahâlî-i hıttâ-i Şîrâz’dan âzurde-dil ve muhârebe-i Bağdâdyân’da kendüden harekât-ı Rüstemâne zuhûrundan nâşî hükûmet-i Fars’a nâil olmuş idi. Pes Emîr-i [381b] mûmâ-ileyh yarlıg-ı Süleymân Hân ile bâ-leşker-i bî-şümâr savb-ı Fars’a revân olup Fâris ve Yezd ve Kirman dâhil-i kalem-rev-i hükûmeti olmağla hudûd-ı mersûmeye vârid oldukda aksâ-yı merâmı ahâlî-i hıttâ-i Şîrâz’ı gûşmâl u te’dîb olduğundan cânib-i Yezd’de Emîr Mübârizüddîn Muhammed kendüye isti‘câlen mülâkât için kâğıd tahrîr ü tesyîr eyledi. Emîr Mübâriz ile Pîr Hüseyin’in beynlerinde ez-kadîm hibâl-i meveddet u dostî mün‘akıd olup şu rütbe idi ki, her ne taleb itse bir ân terâhî vü te’ennî iktizâ itmeziken ber-fehvâ-yı “**el-melik ‘akîmun**” ba‘zı mülâhazât-ı vâhiyeye giriftâr olmağla bir müddet irsâl-i rusûl ü resâil ile müceddeden teşyîd-i hibâle-i meveddet ve muvâhatdan sonra cânib-i Pîr Hüseyin’e müteveccih oldu.

Sâhib-i târîh-i *Matla'ü's-Sa'deyn* Emîr Mübârizüddîn Muhammed Muzaffer ve püserân-ı nîk-ahterlerinin ba'zı ahvâlleri fî-mâ-ba'd ba'zı vekâyi'-i âtiye esnâsında bi'l-iktizâ zikr ü beyân olunmağın münşe-i dûdmân-ı muzafferyân bu mahalde zikr ü beyân olunmak enseb görüldü deyüp terkîm-i mâdde-i mezbûreye şürû', pes Fakîr-i pür-taksîr dahi bu husûsda müverrih-i mûmâ-ileyhin eserine iktifâ itmekle 'ale't-tafsîl zikr ü tastîrine şürû' eyledim. Ancak müverrih-i merkûmun muhtârını zikrden mukaddem Âl-i Muzaffer [silik] Kâtib Çelebi merhûmun ve *Nuhbe* sâhibinin müntehabâtını zikr idüp ba'zı müverrihînin dahi zafer-yâb olduğu vech üzre akvâli tahrîr olundukdan sonra müverrih-i sâbıkû'z-zikrin muhtârı 'ale't-tafsîl ketb olunur. İnşâallâhu te'âlâ muhtâr-ı Kâtib Çelebi mahfî vü pûşide değildir ki, sahâyif-i sâlifeden yedi yüz otuz üç vekâyi'ini sebt ü tahrîr olunan sahîfede Kâtib Çelebi'nin bu bâbda olan muhtârı terkîm ü tebyîn olunmuş idi. Bu mahalde icmâli bu ki *Takvîmü't-Tevârîh*'de ve dahi *Fezleke*'sinde ibtidâ-i zuhûrları yedi yüz otuz üçde vâki' olup memâlik-i Fâris'de sekiz nefer melik altmış üç sene hükûmet idüp doksan altıda münkarız oldular dimişdir. *Cihânnümâ*'da sebep-i zuhûrlarını ve esmâlarını ve sâir mâlzemelerini ber-vech-i icmâl zikr itmekle bi-'ibâretihâ sâbıkâ tahrîr olunmuş idi. Bu mahalde bu mikdâr kâfidir, tekrâr iktizâ eylemez, mahallinde hîn-i iktizâda görüle.

Gelelim sâhib-i *Nuhbe* müntehabına: Müverrih-i merkûm yedi nefer melik yetmiş iki sâl-i hükûmetle mümtâz oldular deyüp ibtidâları Emîr Mübârizüddîn Muhammed. Emîr Muzaffer'in ol dahi Emîr Mansûr'un ol dahi Emîr Gıyâsüddîn Hâcî'nın püser-i ser-berâberidir didikden sonra mûmâ-ileyh Emîr Gıyâsüddîn Hâcî Secavend huzzâk-ı Horasan'dan idi. 'Asker-i Tatar-ı hûn-hâr ile Cengîz-i bed-tebâr sene 'aşere ve sitte-mi'ede diyâr-ı Horasan'a müstevlî oldukda [382a] cânib-i Yezd'e hicret eyledi. Oğlu Emîr Mansûr dahi a'yân-ı ümerâdan olup mezbûre Atabekân-ı Luristan'dan Yûsuf Şâh ibn Alp Argun Meybed hükûmetin virüp bir müddetden sonra Argun yanına varup hizmet-i Yasavul'a ta'yîn olundu. Ba'de-zâlik Gazan Hân sene erba'a ve tis'in ve sitte-mi'ede Hazara memâlikine hâkim nasb idüp müddet-i vefire hitta-i Hazara'da hükûmetden sonra sene selâse 'aşere ve seb'a-mi'ede Şebânkâre'de fevt olup ve na'sı Meybed'e nakl olunup kendü medresesinde defn olundu.

Püseri Emîr Muzaffer dahi a'yân-ı ümerâdan idi. Anın ferzendi Emîr Mübârizüddîn Muhammed'dir ki, taraf-ı Ebû Sa'îd Hân'dan sene semân-'aşere ve seb'a-mi'ede hâkim-i Yezd nasb olunmuş idi. Ebû Sa'îd Hân fevtinden sonra vaz'-ı esâs-ı saltanat idüp devlet-i Âl-i Muzaffer deyü zîb-i sahâyif-i ehl-i tevârîh oldu. Mûmâ-ileyhin bâkî ahvâlî inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur. Gelelim muhtâr-ı sâhib-i târîh-i *Matla'ü's-Sa'deyn* zikrine: Müverrih-i mûmâ-ileyh dir ki, zuhûr-ı devlet-i 'Âl-i Muzaffer bu vechile müsbeddir ki, Emîr

Mübârizüddîn Muhammed Muzaffer'in a'lâsı Hâc Gıyâsüddîn Horâsânî ki, maskat-ı re'si tevâbi'-i Havâfdan Taşankan nâm karye idi. [Silik] çâr aktâra neşr-i âteş-i fitne vü fesâd eyleyüp Cengîz Hân'ın istilâ-i Horasan [silik] 'azîmetinde cânib-i Yezd'e celâ-yı vatan idüp sâkin olmuş idi. Merkûmun Emîr Muhammed ve Emîr Mansûr ve Emîr Ebûbekir nâm üç 'aded ferzendi olup Atabek-i Yezd 'Alâüddeve'nin mülâzımı [silik] üç yüz nefer dilâverân-ı şecâ'at-nihâdân ile hizmet-i Hülâgû'ya ta'yîn itmiş idi. [Emir Şeyh]? Bağdad'da kendüden fevka'l-me'mûl harekât-ı cemîle sudûr itmekle manzûr-ı Hülâgû olup bâ-'asker-i firâvân taraf-ı Şâm'a revâne eyledi. Esnâ-yı tarîkda dest-i 'urbândan câm-ı memâti idüp pederi Gıyâsüddîn dahi bu hılâlde tekmîl-i enfâs-ı ma'dûde itmekle ferzend-i dilbendi Celâlüddîn Mansûr Aybudun nâm mahalde tarh-ı ebniye-i istikrâr eyledi.

Emîr Muhammed ve Emîr Ebûbekir'in bâ'is-i zikri olur ensâbı münkatı' olup Emîr Mansûr'un Emîr Muhammed ve Emîr Şerefüddîn Muzaffer ve Emîr 'Ali nâm üç nefer ferzendi var idi. Her biri şecâ'at ü celâdetde mânend-i Rüstem-i dâsitân ve kahramân-ı devr ü zemân olmalarıyla Atabek-i Yezd bulunan Yûsuf Şâh ibn 'Alâüddeve her birini menâsıb-ı sâmiye ile ser-efrâz itmiş idi. Şerefüddîn Muzaffer min-ciheti's-sin cümleden kihter iken 'ulüvv-himmet ve sâir mehâsin-i ahlâk cihetinden mecmû'undan ser-efrâz u bihter idi. Bu hılâlde [382b] etrâf-ı hıttâ-i Yezd'de harâmiyân zuhûr ve havâlî-i memleketi tîşe-i lusûsâne ile harâb u târâc ve râst geldikleri kârbân ve sâir mürûr u 'ubûr eyleyen âdemiyanı hılkat-ı aslîsine döndürüp envâ'-ı mesâib ü mel'aneti icrâ ve fezâ-yı vesî'a-i Kuhistan'da vâki' 'alem-efrâz-ı cibâl-i eflâk ve kemâl-i sa'b u metânetde 'alem olan Toman nâm kûh-ı bî-sütûna tahassun itdiklerinden kahr u izâlelerine havâle-i kahr-ı Rabbanî itmekden gayrı çâre nâ-mutasavver iken atabek-i mersûm mûmâ-ileyh Emîr Şerefüddîn'i tâife-i mesfûrenin kahr u tedmîrlerine ta'yîn itmiş idi. Fezâ-yı müşârda bir mikdâr idâre-i ke's-i kârzâr kılındıktan sonra melâ'in-i merkûmûn 'adem-i mukâvemetden nâşî kûh-ı merkûm [silik] vusûle şitâb itdiklerinde mîr-i mûmâ-ileyh dahi derhâl sell-i seyf piyâde olduğu hâlde [silik] kûha sarılıp refte refte firâzına vusûle ikdâm ve râst geldiği melâ'ini derk-i esfele yollayarak bakıyyetü's-süyûfları âvâze-i el-emânı kubbe-i felek-pençüme peyveste idüp [silik] telsîm itmeleriyle bu mâdde ber-misdâk-ı

'Adû şevved sebep-i hayr eger Hudâ-hâhed

sebeb-i zâhiri mebde-i ikbâl-i muzafferyân olmuşdur. Bu esnâda atabek-i merkûm taraf-ı Argun Hân'dan hizmet-i ['azîme] ile gelen kimesneleri katl ve Sicistân tarafına firâr itdikde Emîr Muzaffer hizmet-i Argun Hân'da bulunmak ârzûsuyla 'azm-i tarîk eyleyüp esnâ-yı

râhda meşâhîr-i ümerâdan Emîr Huşî'ye mülâkî [silik] emîr-i merkûm mûmâ-ileyh Şerefüddîn'in cebhe-i liyâkatinde âyet-i şecâ'at merkûm olduğun müşâhade itmekle, meclis-i Argun Hân'a vusûllerinde 'alâ-vechi'l-insâf tavsîfînde dakîka fevt itmediğinden hıl'at ve şemşîr-i mülûkâne ihsânıyla kâm-bîn ve çarhacılık hizmetine ta'yîn olunmuş idi. Gazan Hân câlis-i taht-gâh-ı Moğol oldukda fevka'n-nihâye iltifât-ı mülûkânesine mazhar oldu. Sene erba'a ve seb'a-mi'e cemâziyelûlâsında dûdmân-ı Muzafferyân'a bâ'is-i ikbâl u şân ve nuhustîn-i satr-ı risâle-i devlet-i Mübârizyân olan ferzend-i ercmendi Muhammed Mübârizüddîn sulbünden zâhir rûz-be-rûz pâvehâ-yı süllem-i sinn-i kemâle refte refte nihâde-pâ oldukça âsâr-ı necâbet u celâdet cebhe-i isti'dâd ve nâsiye-i istitâ'atında bâhir oldu. Gazan Hân tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde eyleyüp erîke-i şehinşâhiye Olcaytu ki, Sultân Muhammed Hudâbende'dir, ku'ûd itdikde Emîr Şerefüddîn Muzaffer'in mutasarrıf olduğu mansıba niçe menâsıb-ı sâmiye vü refî'a ve rûteb-i menî'a 'ilâvesiyle kâm-yâb ve teshîr-i hıttâ-i Geylan'a 'azîmetinde istishâb eylemiş idi. Hulâsa-i kelâm **izâ erâdallâhu en [383a] yemturu'l-ard yukebberu sehâbu's-sagîr** kelâm-ı Aristo-nizâmı müfâdınca gün-be-gün Emîr-i müşârün-ileyhin mihr-i ikbâlî maşrık-ı matlûbda tâlî' ve hilâl-i iclâlî gitdikçe bedr-i sâtî' oldukça bermuktezâ-yı tab'-ı kec-edâ-yı rûzgâr-ı rûzgâr ümerâ-yı sâirede 'illet-i hadîd olduğun teyakkun itdiğinden;

Li-müellifihî

Zemân-ı devletinde pâdişâhım

Bana oldu niçe mansıb müyesser

Du'â-yı devletin tevcîh ile

Münâsıb ba'de ez-în budur mukarrer

Nesir; mazmûnun 'arîza-i huzûr-ı sultânî itmekle, me'zûnen cânib-i Yezd'e 'azîmet itmiş idi. Esnâ-yı tarîkda zirve-i tuğyâna 'urûc eyleyen tâife-i 'urbân-ı Şebânkâre'nin nizâmını muhtevî yarlıg-ı mülûkâne vâsıl olmağla, anda dahi ber-vefk-i merâm-ı pâdişâhî niçe mesâ'î-i meşkûreye nâil oldu. Bu hılâlde visâde-i bîmârîye ser-nihâde idüp huzzâk-ı etibbanın mu'âlecât-ı ber'üs-sâ'aları [silik] rûy-i şâhid-i sıhhat be-dîdâr olmuş iken ba'zı hussâd ve ehl-i nifâk et'ime-i mu'tâdesine [silik] ilhâk itmeleriyle mâdde-i 'illet nüks idüp vakt-i mansıb çend rûze hayâtı dahi vâsıl-ı [silik] olmağın sene selâse ve 'aşere ve seb'a-mi'e zilka'desinde 'âlem-i bekâya rıhlet idüp cenâzesi Meybud'a nakl olunup ihtirâ'-kerde-i mi'mâr-ı hayriyyesi

olan medresesinde defn olundu. **Fî kulûbihim marazun**¹⁸⁹⁴ kerîmesine mazhar olan ba‘zı ashâb-ı garaz hânedân-ı Muzafferyeye itâle-i dest-i ta‘arruz itmeğe mübâderet itmeleriyle sâlifü’z-zikr Emîr Mübârizüddîn Muhammed beyne’l-uhuvvet cümleden [silik] bulunmağla dergâh-ı Sultân Olcaytu’ya bast-ı bûriyâ-yı tazarru‘ itdikde mansıb-ı pederi kendüye tevcîh olunup cânib-i Yezd’e vusûlünde cümle-i a‘yânı dâm-ı bezl-i dînâr u direm ile tes‘id ve iltifât u nevâziş ile zümre-i mu‘ârizînı cerîde-i ‘ubûdiyyetine kayd eyledi.

Li-müellifihî

‘Âlemi kendine kûl itmekse matlûbun eger

Sana ta‘dâd ideyim budur vesîle ey püser

İltifât ve meskenet-i sabr ve tahammül-i hulk-i pâk

Cümleyi tatyîb-i hâtır-ı re’y ve bezl-i sîm ü zer

Nesir: Hılâl-i merkûmda Seyyid ‘İzzüddîn Yezdî ki şıhne-i hıttâ-i Fâris idi, vefât-ı Sultân Muhammed Hudâbende’yi gûş itdikde (boşluk) mazmûnunca ser-rişte-i maksûd resîde-i dest-i ümmîdim oldu, zu‘m-ı fâsidiyle teshîr-i ülke-yi Yezd için teşmîr-i sâk-ı ihtimâm birle zirve-i tuğyâna ‘urûc itmeğin Emîr Mübârizüddîn hurûc-ı Ye‘cüc-i fitne-i ‘İzzüddîn’e mânend-i İskender sed ve hîn-i muhârebede münhezimen der-i murâddan tard itdiği kendüye sermâye-i kâlâ-yı [383b] hıdemât cemîle ve Sultân Ebû Sa‘îd Hân’a dahi matla‘-ı kasîde-i fütûhât-ı celîle olmuşdur. Bu esnâda zuhûr iden Emîr Keyhusrev mâddesinde dahi harekât-ı merdânegîye muvaffak olmağla taraf-ı Ebû Sa‘îd Hânî’den niçe iltifât-ı şâhâneye mazhar oldu. Mâdde-i mersûmenin zikr-i icmâlîsi budur ki, Emîr Keyhusrev bin Emîr Muhammed Şâh Încû ki mahallinde terceme-i ahvâlî mastûrdur. Bu esnâda Yezd’e gelüp Hâc Şâh ibn Atabek Sa‘ad ki, ahlâf-ı atabekân-ı Yezd’den mütehevvir ve hûn-rîz bir fitne-cû ve ‘arbede-sâz idi. Emîr Keyhusrev dahi;

Mısra‘

Mâ nîz ezîn numed külâhi dârîm

Nesir; fehvâsınca zuhûru yek-dîgere muvâfık olmağla birbirleriyle ‘akd-i râbita-i uhuvvet u meveddet itmişler idi. Bu hılâlde Emîr Mübârizüddîn Meybed’de bulunmağla Emîr Keyhusrev ekser-i etbâ‘ u ahmâlîni Hâc Şâh Yezdi’ye ‘ale’l-[silik] emâne teslîm-i vedî‘a idüp

¹⁸⁹⁴ Kalplerinde hastalık vardır.

kendi sebûkbâr olduğu hâlde Emîr Mübâriz'i ziyârete 'âzim oldu. Nâib-i Emîr Keyhusrev ve râkîmu'l-hurûf 'abd-i Hakîr;

Nazım

'Ârızî eyler hacı-i mihri nikâb-âver iken

Şimdi şehir içre bu gûne bir kamer-i ruhsâr olur

Nesir; beytinin mazmûnuna mâ-sadak bir perî-peykere Yûsuf-ı Mısır behcete mâlik idi. Hâc Şâh Atabek'in vezîri olan şahs ol Leylâ-edânın;

[Mısır]â'

Mûy-ı jülîdesi mecnûnu idi

Nesir; giderek 'aşkıyla hûş u şu'ûrdan külliyyen 'ârî ve şevk-i hevâyı vaslıyla neng u nâmûsdan biri olup 'âkıbetü'l-emr ber-fehvâ-yı;

[Mısır]â'

Cândır o mâr efendi ne denlû muhâl ise

Nesir; bir rûz taleb-i vuslatda hırsını bâz ve ['alenen] ve ol harâ-veşe hüccet-i matlûbun ibrâz itdiği mûcib-i mukâtele-i tarafeyn olmağın nâib-i mersûm pîşrev-i katlâ-yı ma'reke oldu. Keyfiyyet-i merkûmenin vukû'u muharrik-i 'urûk-ı hamîyyet-i Emîr müşârün-ileyh olmağla ashâb-ı fîtne vü fesâddan ahz-ı sâr içün Emîr Mübârizüddîn'den istimdâd eyledi. Lâkin Emîr Mübârizüddîn erbâb-ı rüşd ü sidâddan Eflâtûn-hîred bir merd olmağla bed'-i işti'âl-i nâire-i kîtâlî münâsib 'add itmeyüp Hâcî Şâh'ın mürtekib olduğu mâddeyi 'arîza-i dergâh-ı sultânî eyledi. Ba'de'l-istîzân cânib-i Yezd'e teveccühünden Hâc Şâh haberdâr oldukda 'adem-i mukâvemetinden nâşî etbâ' vu ensârıyla ihtiyâr-ı 'âr-ı firâr ve ber-fehvâ-yı eşerrü's-şerr sığâra bu makûle emr-i hakîr ü cüz'î zımnında ittifâk-ı müverrihîn ile sâbit olan dû sad sâle hânedânı târ-mâr eyledi. Merkûmun bu vâdîde refâtârı, hak budur ki kendünün nekbetine bâ'is ve terakkî-i menzilet-i Emîr Mübârizüddîn'i hâdis oldu. Sâl-i mersûm hılâlinde tâife-i bâğiye-i nigû-deryân ki fîtne vü fesâd ile [384a] merede-i şeyâtîn gibi müşârün-bi'l-benân idiler. Reh-i beyâbândan etrâf-ı havâlî-i hıttâ-i Fâris'e gelüp kat'-ı tarîkın âyende vü revendegâna mübâderet ve hetk-i nâmûs-ı 'ubûruna mübâşeret itmeleriyle Emîr Bahâdır merkûm kahr u tardlarına ihtimâmda kusûr itmemiş idi. Sâhib-i *Târîh-i Semerkandî* dir ki, dü fırka birbirlerine mukâbele olduklarında fırka-i muhâlifinden ol 'asrda şecâ'at vü celâdetde

mânend-i kahramân-ı meşhûr olan Nevrûz nâm pehlûvân ki, lendhâ-yı meşhûr bir pâyi mesâbesinde Ehrimân-ı Süleymânî'den bakıyye deyü hey'et bir pîl-i serv-sıfat idi. Zümre-i helummin¹⁸⁹⁵ Mübâriz ile nâgehân mânend-i zamîr-i müstetir iken miyân-ı ma'rekegâhda zâhir [ü âşikâr] olmuş idi. Ya'nî tarîd-i cevelân ile kendüyü gâh zâhir ve gâh mahfî iderek 'âkıbetü'l-emr 'asker-i Mübârizüddîn'e girişdi, pes;

Beyit

Ber âmîhte yek be-dîger sipâh

Cihân-ı küşte çün rûy-ı Zengî siyâh

Nesir; fehvâsı nümâyân olup zîr-i süm-i semend-i [muhârebeden] be-rûz eyleyen dûd-ı siyâhdan felekde tabaka-i âhar peydâ vü zâhir olup;

[Mısr]â'

Zemîn geşt şeş âsmân geşt heşt¹⁸⁹⁶

Nesir; mazmûnu bâhir oldu. Tâs-ı hûrşîd-i 'aks hûn-ı küştegândan tâs-ı nühâs bî-kal'a¹⁸⁹⁷ döndü. Ve dâmen-i sehâb dem-i kilkinde boyandı. Bu esnâda Emîr Mübârizüddîn'in süvâr olduğu rahş-ı âsmân-dirahş tîr-ı a'dâya hedef olmağla semend-i âhara süvâr olmak dâ'iyesiyle der-kâr iken;

Şi'ir

Dehâ dih hurûş âmed ve dârugîr

Cihân-ı dâm kerkes şüd ez-perr-i tîr

Nesir; tâife-i muhâlifin katarât-ı bârân-âsâ tîr-i cîger-dûzı şu rûtbe neşr ü endâhte itdiler ki, siper-i kahramâna ta'ne-zen olan cünne-i pulâdı mânend-i garbâl ve kâr-ı dâvudîye mümâsil olan zerre-i sahtı zülf-i dil-berân misâl olmuş idi. Kendüden vücûhla kat'-ı ümmîd olunmak rütbesine resîde olmuş iken ol kahramân-ı Rüstem-nihâd ya'nî Emîr Mübârizüddîn-i şecâ'at-nijâd bir iki cümle-i dilîrâne ile def'-i gezend-i a'dâdan sonra Nevrûz-ı merkûmu yek-hamle-i kümmele-i tîg-ı sâ'ika-kirdâr ile du nîm itmekle bakıyye-i a'dâ ber-fehvâ-yı;

[Mısr]â'

¹⁸⁹⁵ "Hel min"?

¹⁸⁹⁶ Yer altıya bölündü gök sekize.

¹⁸⁹⁷ "Kala'a"?

Meseldir sâkıyâ baş gitse ayak pâydâr olmaz

Nesir; perîşân u târ-mâr olup yek şebâne-rûz mürâ‘at-ı kâide-i ta‘kîb olundukdan sonra mansûren ve muzafferin herkes hayme-i ârâmlarına nâzil oldular. Mu‘teber ve benâmlarından giriftâr-ı bend-i esr olan nicelerine ru‘ûs-ı maktû‘a-i ‘uzamâları zamîme kılınup mu‘temedün-‘aleyh kimesneler ile dergâr-ı sultânîye [384b] irsâl olundu. Ebû Sa‘îd Hân bu peyâm-ı meserret-irtisâmdan kemâl mertebe memnûniyyetinden emîr-i merkûmu fevka‘l-melhûz karîn-i teşrîfât-ı hâkânî eyledi. Bu esnâda tâife-i bâğiye-i mesfûrenin bakıyyelerinden çâr sad mikdârı nîze berdûşân ki her biri ol ‘asra göre yek muşla Zâl-i devrânı sersâm iderlerdi. Bu inhizâm vukû‘undan şiryân-ı hamıyyetleri heyecân eyleyüp hemân;

Nazım

Birev tâ neberd-i dilirân kunîm

Der ân rezmgheh-i ceng şîrân kunîm

Nesir; magzâsıyla müttefikan emîr-i merkûmu istîsâl-i zu‘m-ı fâsidiyle nevâhî-i Meybud’e gafleten îsâl-i gezende mübâderet itdiklerinde emîr-i merkûmun ma‘iyyetinde havâss-ı huddâmından ancak altmış yetmiş mikdârı merd-i tüvânâ olup mütevekkilen ‘ale‘llâhî’l-Hayyu’n-Nasîr mukâbele-i a‘dâya ‘âzim oldu.

Nazım

Deryâyı musâf kuşt cûşân

Kuşand mubârizân-ı hurûşân

Nesir; fehvâsınca yemm-i vegâ mütemevvic ve cûş ve tarafeynden dilâverân ü mübârizân hurûş eyleyüp ‘âkıbetü’l-emr ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı el-hakkun **ya‘lû velâ yu‘lâ** nesîm-i fevz u nusret cânib-i Mübârizân’dan [rû-nümûn] eyleyüp taraf-ı muhâlifeyn mazhar-ı kahr u inhizâm olduğundan mâ‘adâ reîs-i bâğiyan olan [silik] nâm şahs-ı bed-kirdâr zahm-ı hançer-i gâziyândan pîşrev-i kâfile-i rû-be-râhân-ı bi’sel-karâr oldu.

Beyit

Zi-ikbâl-ı ân Husrev-i pîl-ten

Çû pîli fekendeş der ân encümen

Nesir: Tâife-i mesfûrenin ekseri tu'me-i samsâm-ı intikâm ve niceleri giriftâr-ı silsile-i esr olmağla ru'us-ı maktû'a-i meşâhîrleriyle dergâh-ı sultânîye irsâl olunup Emîr Mübârizüddîn 'avâtîf-ı 'aliyye-i mülûkâneden niçe 'atâyâya mazhariyyetle be-kâm oldu.

Müverrih Semerkandî dir ki, Emîr Mübârizüddîn'in bu mesâ'îsi fi'l-hakîka dâsitân-ı Rüstem'i tayy eyleyüp elsine-i ehl-i hired ü insâfda nev dâsitân oldu. On üç sene mikdârı müddetde yirmi bir def'a masâf ile bu mâdde-i fesâdın inkıtâ'ı müyesser olmuştur. Emîr Mübârizüddîn'in dergâh-ı Ebû Sa'îd Hân'a bu def'a irsâl itdiği ru'us-ı maktû'a-i bâgy ve üsârâ-yı tâgiye tab'-ı pâdişâhîye fevk mâ-yutasavver şevk-bahş olmağla emîr-i merkûma hıl'at ve şemşîr-i mülûkâne irsâl eyledi. Bu hılâlde Emîr Mübârizüddîn Cihânşâh'ın;

[Mısr]â'

Âftâba ya doğ ya doğdum dir

Nesir; Mahdûm Şâh nâm duhter-i sa'd-ahter-in dâhil-i şebistân-ı zifâf itmekle sene hamse ve 'işrîn ve seb'a-mi'e târîhinde Şerefüddîn Muzaffer bâ-nihâde-i gerdûne-i vücûd ve sene selâse ve selâsinde Şâh [385a] Şücâ' pîrâye-i mehd-i şuhûd oldu. Sene erba'a ve selâsinde Şerefüddîn Muzaffer'i ile ma'an ordu-yı sultânîye 'azîmet eyleyüp lede'l-vusûl Sultân Ebû Sa'îd Hân sanâyi'-i harbiyyede mahâret tahsîl itmesi bâbında bezl-i hüsn-i himmet itmekle zemân-ı cüz'î zarfında i'mâl-i envâ'-ı eslihada kesb-i mahâret ve her biri mânend-i Rüstem-i dâstân olan pehlûvânân-ı sâireyi min-küllî'l-vücûh sebkât itmekle yevmen fe-yevmen mazhar-ı 'âtîfet-i hâkânî olduğunu mazhar-ı kerîme-i **fi kulûbihim marazun**¹⁸⁹⁸ olan ashâb-ı hıkd u garaz hazm itmediklerinden mîr-i mûmâ-ileyhi tahcîl için tehyie [silik] idüp bir rûz huzûr-ı sultânîde 'arz-ı mahâret bâbında cenâb-ı Ebû Sa'îd Hân'ı [silik] eylediler. Emîr Mübârizüddîn dahi huzûr-ı pâdişâhîde 'arz-ı mahâret ve kesb-i mahâret itdiği, sanâyi'-i harbiyyeyi yek beyek icrâya müsâra'atdan sonra havârik-ı sanâyi'den kendüye mahsûs olan ecellü'l-'acâyibden ma'dûd san'at-ı garîbe ki, vech-i mâdan nûk [silik] tebin ile memlû gırârı mânend-i perigâh kaldırup bâlâ-yı dûşuna hemçu 'alem-i vaz' itmekden [silik] bâ-emr-i sultânî san'at-ı merkûmeyi icrâya der-kâr oldukda nîzesi şikest olup [silik] olduğu semend-i düldül-endâmdan sernigûn oladüşdü.

Lâkin emîr-i merkûm san'at-ı mersûmede mâhir ve kuvvet-i bâzûsu elsine-i ehl-i şuhûdda mânend-i mesel sâir olup defe'âtla san'at-ı mezbûreyi icrâ itdiğinden ehliyyeti bâhir iken bu def'a emr ber-'aks olması keyd-i a'dâdan neş'et itmiş bir hâl olduğu emr-i zâhir

¹⁸⁹⁸ “Onların kalplerinde hastalık vardır”. *Kur'an*, Bakara, 2/10.

olmağla, emîr-i merkûm sûret-i i'tizârda zemîn-bûs idüp mâcerâyı inhâ-yı huzûr-ı pâdişâh-ı bahâdır eyledikde, keyfiyyet-i nîzenin erbâb-ı garaza kesb-i ittîlâ' için harvâr-ı mezbûr huzûr-ı pâdişâh-ı mansûrda fekk olundukda miyân-ı teberde berâhin-girân-ı vezn mevcûd bulunmağla bu husûsda olan mağdûriyyeti bir kat dahi vesîle-i iltifât ve 'âtıfet-i hâkânî olup ber-kâ'ide-i kânûn-ı selâtîn-i Cengîziyye envâ'-ı ikrâm ile beyne'l-etrâb mükerrem ve hıl'at ve kemer-i şâhâne ve tabl u 'alem-i pâdişâhâne ihsânıyla mu'allem kılındığından mâ'adâ hazîne-i Yezd'den yüz bin dînâr meskûk ihsânı 'ilâvesiyle muhterem kılındı, lillâhi dürr-i kâ'ile;

Beyit

Mahsûd olan resîde-i ikbâl olur şerîf

İdbârı kaydı hâtır-ı hussâda gelse de

Nesir; ba'de-zâlik Bağdâd-ı behîşt-âbâddan me'zûnen yine hıttâ-i Yez'de gelüp meşgûl-ı rû'yet-i umûr-ı enâm iken sâbıkâ tafsîl olduğu üzere sene sitte ve selâsinde Ebû Sa'îd Hân 'âzim-i erîke-i [385b] cinân oldukda etrâf ve aktâr-ı memâlik ü büldânda envâ'-ı fesâd u fiten zuhûr ve her kûşede bir hâkim ve melik bürûz itmekle Emîr Mübârizüddîn dahi pâ-zede-i agyâr olmakdan sıyâneten ülke-yi Yezd'i kabza-i tasarrufa idhâl itmiş idi. Sene semân ve selâsinde mühr-i vücûd-ı Kutbüddîn Şâh Mahmûd-ı maşrık sulbünden tâli' oldu. Erşed-i âl-i Şâh Mahmûd Încû olan Celâlüddîn Mes'ûd istîlâ-i etrâf-ı iklîm-i Fâris ile meşgûl ve sinnen asgar ve halkan ekber olan birâderi Şeyh Cemâlüddîn İshak dahi egerçi teshîr-i ülke-yi Yezd'i nihâye-i me'reb u me'mûlû eyledi. Lâkin Emîr Mübârizüddîn ile min-küllî'l-vücûh 'adem-i mukâvemetde gümânı olmadığından;

[Mısr]â'

Sâlik-i meslek-i hud'a

Nesir; pes emîr-i merkûmu igfâl için taraf-ı Fâris'e hareket sûretinde hareket idüp havâlî-i Yezd'e tarh-ı sâyebân-ı sıklet ve ikâmet eyledi. Emîr-i merkûm dahi icrâ-yı merâsim-i istikbâl ve mihmân nevâzil-i kudret makdûr eyleyüp;

Beyit

Bâtıl hemîşe bâtıl ve bîhudedir velî

Müşkil budur ki, sûret-i Hak'dan ide zuhûr

Nesir; mefhûmunca hengâm-ı mülâkâtda kendüden zuhûr iden emâre-i zühûd ü 'ıffet huzzâr-ı bezme bâ'is-i hayret olmuş idi. Hılâl-ı idâre-i akdâh sohbet ü münâdemede Emîr İshak bu külfeti ihtiyârımız ancak ibrâm-ı birâderimizden hâsıl olmuş ma'nâ olmağla bi'l-ıztırâr bu mahalle vâsıl olmuşuzdur. Vâlâ-yı aksâ-yı himmet cümlemiz maksûr-ı iktisâb ve fezâil-i nefsânîyye ve netîce-i kazıyye-i 'azîmetimiz mahsûr-ı ihrâz-ı fevâzıl-ı zâtiyye olduğundan;

Beyit

Hadîs men ze mefâ'ıl u fâ'ilât bûd

Men ez kûca sahn sırr-ı memleket zi-kûca

Nesir; işbu gûne hareket bizlere nazaran emr-i müsta'bed olduğu bî-gümândır. Ancak bu husûsda ma'zûruz demekle bu kelâmı sûret-i irâ'et-i 'ıffetini musaddık olduğundan dil-i Emîr-i Mübârizî'de olan vahşet bi'l-küllîyye zâil olup ikrâmında mübâlağaya başladı.

Nazım

Her suhan-ı 'özri ve her taksîr dâred tevbe

Nîst gayr ez zûd reften 'özr-i bîcâ âmeden

Nesir: Bir müddet der-în minvâl müsâferetden sonra hıttâ-i Kirmân'a 'azîmet ve anda dahi çend rûz ikâmetden sonra fikr-i teshîr-i belde-i Yezd iderek ol havâlîlerde bîhûde reftâr, ba'de-zâlik irâet-i 'azîmet-i sûret-i Şîrâz ile yine ülke-yi Yezd'e gelüp teshîri için bu vechile şebîke-i ihtiyâl ikâme eyledi ki, mu'teberân-ı 'askerîsinden bey' u şîrâ zımnında birer ikişerini derûn-ı kal'aya irsâl eyleyüp bu takrîb-i dil-firîble leşkerine cem'ıyyet hâsıl oldukda 'ale'l-gafle ahâlî-i kal'aya sell-i seyf hücûm idüp feth ideler.

[Mısr]â'

Zehî tasavvur-ı bâtil zehî hayâl-i muhâl

Nesir: [386a] Emîr Mübârizüddîn merkûmun irâet-i sûret-i 'ıffeti li-maslahatin olup bu husûsda mübtelâ oluşu zu'm-ı bâtilını teferrüs itmekle 'asker-i Cemâlüddîn'den dâhil-i kal'a olanların kimini habs ve kimini katl itdirmeğe mübâşeret eyledi. Ber-fehvâ-yı;

[Mısr]â'

Bu bir râh-ı hatardır kim giden gelmez giden gelmez

Nesir; derûn-ı kal'aya dâhil olanlara mülk-i 'adem karârgâh olduğundan Emîr Cemâlüddîn habîr ü âgâh oldukda, egerçi bu bâbda pîşrev reh-i hatâ olduğun fehm eyleyüp kendüye nedâmet-i küllî târî oldu, ancak;

[Mısır]â‘

Bir işdir oldu gayrı çâre yokdur

Nesir; çünkü livâ-i tedbîrimiz ma‘kûs ve tefe’ül-ârâ-yı efkârımız menkûs oldu, bilâ-yı mukâtele bu mahalden ric‘at-ı münâfi-i merâsim-i gayret ü hamiyetdir deyü der-kâr-ı muhârebe-i zarûrî olmağla Emîr Mübârizüddîn dahi meymene vü meysere-i ‘askerîn tertîb ve menhel-i mecârî-i miyâhı mânend-i sedd-i İskender’i zabt eyledi. Vakt-i fasl-ı tâbistân olduğundan kemâl-i harâret-i ‘atşdan leşker-i muhâlifin bî-tâb u tuvân oldu.

Mesnevî

Be-câyî giriftend râh-ı neberd

Ki germâ zi merdum berâverd kerd

Zemîni zi kukerd bî âb ter

Hevâyî zi dûzeh cîger tâb ter

Nesir: Emîr Cemâlüddîn ‘askerinin bu gûne bâlâ-yı ‘atşına mübtelâ olduklarından egerçi ma‘reke-gâhdan bir takrîb ile rehâ-yâfte olmak cânına minnet idi. Lâkin ‘asker-i Mübârizî etrâflarını mânend-i pergâr şu vechile ihâta itmişler idi ki, bir fûrce ki fâre güncîde ola hezâr dînâra;

[Mısır]â‘

Anın da ismi var yok lîk cismi

Nesir; Bu esnâda bu misillü fesâdın ıslâhına sâ‘î sâhib-i hâlât-ı tarîkat sâhib-i bihâr-ı hakikat Şeyh Şihâbüddîn ‘Alî bâ ‘İmrân ki, mu‘tekidân-ı Emîr Mübârizüddîn’den ma‘dûd idi, Şeyh Cemâlüddîn’e varup nush u pend-kerâmet-i peyvendini te’sîr itdirmekle bilâ mukâtele egerçi diyârına ric‘at eyledi ammâ pîşgâh-ı gadr-ı semîrine râst gelen ma’mûre-zârı nehb ü gâret itmekde kusûr koymadı.

Li-münşiih

Harâbezârdır âbâd gördüğün yerler

Ne hâle girdi göre şâd gördüğün yerler

Nesir: Mûmâ-ileyhin dahi vukû‘ bulan fesâdı bu tarîk-ı sehl ü yesîr ile mündefi‘ oldukdan sonra Emîr Mübârizüddîn taraf-ı Pîr Hüseyin’e ‘azimete müte‘allık mevâdda şürû‘ eyledi.

Teveccüh-i Emîr Mübâriziddîn be-Şîrâz be-İmdâd-ı Emîr Pîr Hüseyin Çobânî

Sahâyif-i sâlîfede mersûm-ı hâme-i tahkîk kılındığı üzre Emîr Pîr Hüseyin Çobânî ahâlî-i Şîrâz’dan rencîde-i hâtır olmağla bâ-hükm-i Süleymân Hânî ahz-ı intikâm [386b] u sâr kasdıyla cânib-i Fâris’e ‘azîmet itdikde Emîr Mübârizüddîn’den istinsâren ma‘iyyet recâsında olmuş idi. Emîr-i müşârün-ileyh zümre-i muhât ve mücerrebînden olmağla beyne-hümâda ‘akd-i hibâl-i meveddet ü hullet mün‘akıd ü müstahkem ise dahi ber-fehvâ-yı el-melik ‘akîm müceddeden tecrîbe ve imtihândan sonra güzîde vü tuvânan ‘asker-i şecâ‘at-eseriyle taraf-ı emîrânesine ‘azîmet itmiş idi. Reh-güzer-i Astarh’da¹⁸⁹⁹ telâkî vukû‘ buldukda te’sîs-i mebânî-i nevîn muhâleset u muhabbet kılındı. Ez-în cânib Emîr Mes‘ûd Şâh tekâkî-i ferîkaynden âgâh oldukda ‘adem-i mukavemet-i dil-âgâhdan müceddeden ke’n-nakş fî’l-hacer müntekîş olmağla;

[Mısır]â‘

Bi’z-zarûrî seni ey gözleri âhû yâ hû!

Nesir; diyerek mesned-gâh-ı Şîrâz’dan keff-i yed-i metânet-i ikâmet ve cânib-i Kazerun’a ‘azîmet itmiş idi. Emîr Muhammed Muzaffer ittibâ‘-kerdesi olan leşker ve etbâ‘ıyla Emîr Mes‘ûd’u ta’kîb iderek hıttâ-i Kazerun’a revân oldukda bi’z-zarûrî ihtiyâr-ı hizmet-i Şeyh Hasan-ı Büzürg ile taraf-ı behîşt-âbâda ‘atf-ı ‘inân eyledi. Emîr Pîr Hüseyin Emîr Muzaffer ile müttefikan hisâr-ı [silik] Şîrâz’a der-kâr olup müddet-i bisyâr meşgûl-ı muhâsara ve nüfûs-ı rimâl-şümâr tarafından ‘urza-i ‘arsa-i telef ve ikdâm-ı akdâm himmet ile fethi kuvvet-i karîbeye resîde oldukda, derûnunda mevcûd eimme ü meşâyih ve a’yân-ı memleket ve ba‘de’l-istişâre bi’l-ittifâk istîmânı enseb-i mülâhaza itmeleriyle cerâyim-i güzeştelerinde isti‘fâen Mevlânâ Mecdûn dîn-i İsmâ‘îlî nâmıyla ma‘zeret-iştimâl ile taraflarından Emîr Pîr Hüseyin’e irsâl ve bu mazmûnu dîbâce-i makâl eylediler.

Beyit

¹⁸⁹⁹ “İstahr”?

Mübârizân-ı cihân kalb-i düşmenân şikested

Terâ çe şod heme kalb-i dostân bişikeni

Nesir: Mes'ûlleri karîn-i hüsn-i kabûl olmağla Emîr Pîr Hüseyin mâlik-i memâlik-i Şîrâz olup Emîr Muhammed Mübârizüddîn Muzaffer'e memleket-i Kirmân'ı ihsân itmekle ser-efrâz eyledi. İşbu sâl şuhûrunda şehr-i cemâziyelevveli zarfında Yûsuf Şâh bin Atabek Nâsırüddîn Ahmed bin Atabek Yûsuf Şâh hulûl-ı ecel-i müsemma ile Şüşter nâm mahalde vedâ'-ı 'âlem-i fâni itmekle Dârü'l-fevâid ismiyle be-nâm olan medrese-i Rûkn-âbâdda vedî'a-i hâk kılındı.

Velâdet-i Seyyid Şerîf Cürcânî

Miftâh-ı künûzü'l-hakâyık ve misbâh-ı rumûzü'd-dakâyık, zav'-ı sirâc-ı kemâl ve fezâil u fevâzıl kâmûs-ı le'âlî-i hüsn-i hasâil matla'-ı mihr-i ma'ârif-i celîle-i cüz'iyye ve külliyye mâh-ı burc-i sipîhr-i 'ulûm-ı 'akliyye ve nakliyye sertâc-ı müellifin mâ-bihi'l-fahr-ı zümre-i musannifin vâkıf-ı mevâkıf-ı ilâhiyye kâsıd-ı makâsıd-ı 'aliyye [387a] 'âlim-i Rabbânî Mevlânâ eş-şeyh el-imâm el-'allâme ve'l-kıdvatü'l-fehhâme Seyyid Şerîfüddîn 'ale'l-Cürcânî 'aleyhi'r-rahme hizmetleri bu sâl-i ferruh-fâl ve meserret-iştîmâlde kazâ-yı Esterebad'da Tagava nâm karyede pâ-nihâde-i mehd-i vücûd ve zîb-i gehvâre-i 'âlem-i şuhûd olup mihr-i velâdet-i sa'âdet-âyetleri tulû'uyla zemîn ü âsumân pür-nûr-ı meserret oldu. Ol gavvâs-ı tahkîk ü 'ikân ve gencûr-ı künûz-ı 'ulûm bî-hadd ü girân mir'ât-ı cemâl-i fazl u kemâl matla'-ı envâr-ı hüsn-ı hısâl te'lîfât-ı latîfelerinin bir mikdârın hıttâ-i Semerkand'da sahâyif-i vücûdda keşîde ve ba'zı âharın ülke-yi Şîrâz'da şîrâze-i hitâma resîde itmişdir. Semerkand'dan Şîrâz'a 'avdetlerinde süllem-i sinn-i 'âlîlerinden pâye-i sitte ve seb'îne nihâde-bahâ olmuşlar idi ki, nefis-i Şîrâz-ı mümtâzda icâbet-zen-i da'vet-i "irci'î" olup nefis-i mutmainnelerin teslîm-i Rabb-i kadîr eylediler. Ol hakâyık-meâb ve dakâyık-ı iktisâb 'allâme-i 'âlem ve mevlânâ-yı mükerrrem hizmetlerinin tafsîl-i terceme-i ahvâlleri inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur.

Vefât-ı İmâm Bezrâyî

Tafsîl-i ahvâlî *Fezleke-i Kebîr*'de siyyemâ kütüb-i tabakâtta nigâşte-i kalem-i müellifin kılınan şeyhe'l-imâm el-'âlim el-kâmil el-fâzıl el-'allâme 'Alemeddîn Bezrâyî 'aleyhi'r-rahme Kâtib Çelebi tahrîri üzre bu sâlde müntakıl-ı 'âlem-i bekâ olmuşdur.

VEKÂYİ'-i SENE İHDÂ VE ERBA'ÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Kirâren ve mirâren çekîde-i kill-i hakîrâne kılındığı üzre ekser-i kütüb-i müdevvenede bu sene zarfında dahi vekâyi‘-i ‘Osmâniyye gayr-ı muharrer olup ba‘zı muhtasarât-ı ma‘rûfede takrîbî bulunan vekâyi‘ keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tibyân kılındı.

Zikr-i Âsâr-ı Pâdişâh-ı Cihân

Sene-i sâbıkada ‘âzim-i kurb-gâh-ı Rabbânî olan kutbü’l-‘ârifin ve gavsı’l-vâsılîn dâhil-i sübha-i evliyâ Şeyh Geyiklü Baba kuddise sırruhu hizmetleri pâdişâh-ı hayyir ve dil-âgâh el-müeyyed bi-tevfîkı’llâhî hazretlerine tavsiye vü sipârişlerine binâen bâlâ-yı merkad-ı rahmet-mirsâdlarına türbe-i münîfe ve civârında bir zâviye ve câmi‘ binâsına mübâşeret olunup bâ-‘avn-ı ilâhî resîde-i ihtitâm olmağla evvel cum‘asında teberrüken pâdişâh-ı sâhibu’l-cum‘a hazretleri teşrîf ve huddâm-ı vâlâ-dergâhların teşrîfât-ı celîle-i hâkânîleri ile taltîf eylediler. Ba‘de edâi’s-salât ‘azîz-i müşârün-ileyhi ziyâret ve rûhâniyyet-i şerîflerinden istimdâd eyleyüp devlet serâlarına bi’l-‘izzî ve’l-ikbâl ‘avd u ric‘at buyurdular. Ol buk‘a-i mübâreke el‘ân meşhûr ve elsine-i hâss u ‘âmmda Geyiklü Baba Zâviyesi demekle mezkûrdur.

[387b] Rihlet-i Şehzâde Kâsım ez-Fenâ

Sulb-i pâkîze-i sultân-ı ‘âlem-penâh ve hâsimden ve sene tis‘a ve selâsinde mütevellid Sultân Kâsım ber-fehvâ-yı;

[Mısr]â‘

Tâir-i gülşen-i kudsüm bu cihân dâmımdır

Nesir; dâ-i karhadan müteveccih ravza-i rıdvân olmağla cümle-i erkân-ı devlet merâsim-i ta‘ziyeti ba‘de’l-edâ na‘ş-ı rahmet-nakşını vedî‘a-i hâk-i pâk-i gabrâ eylediler. Şâh-ı ‘âlî-tebâr hizmetlerinin sulb-i pâdişâhânelerinden müddet-i ‘ömrlerinde mânend-i mevâlîd-i selâse se mevlid-i sa‘îd ve mahmûd-nihâda pâ-yı gehvâre-i vücûd olmuşdur. Nitekim her birinin tafsîl-i terceme-i ahvâlleri mahallerinde mezkûrdur. Sultân Kâsım sinnen cümlelerin kihteri idi. Henüz bu însî? şîr-i mâder-i mihr-bânları dehânlarında bâkî iken müntakıl-ı ‘âlem-i bekâ oldular.

Vefât-ı Emîr-i Kelâm Hoca-yı Kirmânî

Kâtib Çelebi merhûm Emîr-i Kelâm Hoca-yı Kirmânî bu sâl evâilinde ‘azm-i na‘îm-i câvidânî itmişdir deyü serd-i makâl ve *Devletşâh Tezkiresi*’nde yedi yüz kırk iki sâli

şuhûrunda fevt olmuşdur deyü def‘-i kâl ü kâl ider, vallâhu te‘âlâ a‘lem. Mütercim-i müşârün-ileyh büzürg-zâdegân-ı hıttâ-i Kirmân’dan olup fezâ-yı ma‘ârifde çevgân-ı zihn-i sâkıb ile gûy-i fezâilî kabza-i dest-i iktidâra resîde eyleyen şu‘arâ vü fusahâdan ma‘dûd bir kâmil-i vücûd idi. Suhan-ı pâkîzesi elsine-i bûlegâda mânend-i mesel-i sâir ve sâgar-ı manzûmâtı bezm-i Bâykara-pesend fusahâda dâir olup fûnûn-ı külliyye ve cüz’iyyede mahâretine cümle-i fuzalâ mu‘arrif ve mezâyâ-yı fûnûn-ı zâhir ve ‘ilm-i bâtına vâkıf ‘ârif idi. Dâimâ tarîk-ı seyâhatde pûyân ve hıttâ-i Kirmân’da ikâmeti evkât-ı cüz’iden nümâyandır. Lâkin seyâhati celb-i hitâm-ı dünyâ için olmayup ancak kibâr-ı ‘ulemâ ve meşâyih-ı diyâr ile sohbet ü ülfete maksûr idi. *Hümâ-yi Hümâyûn-nâme* kitâbı Bağdâd-ı behîşt-âbâdda keşîde-i şîrâze-i te’lif eyleyüp envâ‘-ı sanâyi‘-i suhan-verî ana harc ve niçe gazeliyyât-ı mergûbeyi ‘alâ-vechi’l-münâsebe derc itmiştir. Bu çend ebyât vatana olan ‘arz-ı iştiyâkıdan ol kitâbdandır.

Mesnevî

Hûşâ bâd-ı ‘anber-i nesîm-i seher

Ke bâ-hâk-ı Kirmân bâşed-güzer

Ke dâred der ân bûm mâ ve cây

Hûşâ vakt ân murg-ı destân sarây

Ze men tâ ce âmed ke çarh-ı bülend

Ezân hâk-ı pâkem be-gurbet fekend

Bağdâd behr-ı çeh sâzem vatan

Ke nâyed be cuz decle ez çeşm-i men

Nesir: Esnâ-yı seyr ü seyâhatinde sâlifü’l-evsâf ve kutbü’r-Rabbânî Şeyh ‘Alâüddevle es-Simnânî kuddise sırruhu hizmetlerinin hizmet-i ‘âliyelerinde olup kendülerden ahz-ı yed-i inâbet itmekle mürşid ittihâz itmişlerdir. [388a] Şeyh-i müşârün-ileyhin eş‘âr-ı kudsi-si‘ârların cem‘ idüp medhlerinde bu rubâ‘îyi demiştir.

Rubâ‘î

Her gübre ‘aliyy-i ‘umrânî şüd

Çün Hızır ser-çeşme-i hayvânî şüd

Ez vesvese vü gâret-i şeytân vârest

Mânend-i 'Alâüddevle Simnânî şüd

Nesir; mütercem-i mûmâ-ileyhin dîvân-ı belâgat-'unvânı yirmi bin musanna' ve muhayyel ebyâtı müstemildir. Bu bir iki beyt istisnâ tevhid-i Kirdgârî'de ol nâzım-ı sihr-âferînin zâde-i tab'-ı dilârâsındandır.

Nazım

Sübhâne men te'azzeze bi'l-'izzî ve'l-kemâl

Sübhâne men tekaddese bi'l-cûd ve'l-cemâl

Ân sâni'î ki san'at-ı o hest ber-devâm

Ve ân kâdirî ki kudret-i o hest lâ-yezâl

Vefât-ı Melik Nâsır Sultân-ı Mısır

Sultân-ı memâlik-i Mısır Melik Nâsır Muhammed ibn Kalavun Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre işbu sâl-i ihdâ ve erbâ'in evâilinde 'âzîm-i dâr-ı âhiret oldu. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi şehir-i zilhiccede intikâl itdi dimişdir. *Takvîmü't-Tevârîh*'de mûmâ-ileyh Melik Nâsır Muhammed vefât itdikde evlâdından Mansûr ve Ebûbekir ve Eşref Küçük ve Nâsır Ahmed nâm dört nefer ferzendi vâhiden ba'de vâhid bu sâlde melik-i Mısır oldular deyü tahrîr olunmuşdur, lâkin ekser-i müverrihinin muhtârına muhâlifdir. Nitekim inşâallâhu te'âlâ her birine mahallinde işâret olunur. Mütercem-i mûmâ-ileyh Sultân Kalavun'un ferzend-i fîrûzende ahteri olup birâder-i emcedi Sultân Halîl vâsıl-ı rütbe-i şehâdet oldukda dokuz yaşında kendüden bey'at olunup irâ'et-i umûr-ı saltanat Zeynüddîn Kutboğa'ya tefvîz olunmuş idi. Dimâğ-ı hıyânet-semîrinde hubb-ı saltanat câygîr olmağla on beş ay mürûrunda ber-'âdet-i seyyie-i Etrâk mahdûm-ı mükrimini hal' ve Kerek'de habs idüp kendüsü tagallûben melik-i mülk-i mısır-ı Kâhire oldu. Tabaka-i 'ûlâda tafsîl olunduğu üzre sene tis'a ve tis'in ve sitte-mi'ede Melik Mansûr Lâçîn etbâ'-ı nemek-i bahr-ı emânî gadrıyla? şehîd oldukda ittifâk-ı ümerâ ile şehir-i Kerek'den götürölüp on beş yaşında sâniyen kendüden bey'at olunmuş idi. Kütüb-i mu'teberede re's-i seb'a-mi'ede müceddidîn-i [silik] olmak üzre tahrîr itmişlerdir. Lâkin müceddidînin ta'addüdünü ve ba'zı şurûtunu 'ulemâ-i dîn tahrîr itdiklerine nazaran sertâc-ı selâtîn-i 'Osmâniyye mazhar-ı tevfikât-ı Rahmâniyye Sultân

‘Osmân Hân eskenehullahü fî ‘ale’l-cinân hizmetleri dahi müceddidîn-i mübîn olduğu bî-gümândır. Husûsâ Mevlânâ Lârî ve ba‘zı müellifin sâl-i târîh-i cülûs-ı hümâyûnları re’s-i seb‘a-mi’ede vâki‘dir demişdir.

[388b] Ol pâdişâh-ı dîndâr ve pâk-i’tikâd hizmetleri zümre-i müceddidîn-i dînden ma’dûd kılınmağa min-küllî’l-vücûh şâyândır. Zîrâ sinîn-i vâfireden berü leşker-i küffâr-ı Tatar-ı bed-tebâr kişver be-kişver ekâlim-i seb‘ayî talan u harâb eyleyüp ekser-i selâtîn-i aktâr-ı zemînî küşte-i tîg-ı gadrları itdiklerinden mâ‘adâ Anadolu memâlikin dahi âşiyân-ı bûm u gurâb itmek kasd-ı fasidiyle ol hılâlde fermân-fermâ-yı memâlik-i Karaman olan Sultân ‘Alâüddîn Keykubad-ı Sâni üzerine gelüp hengâm-ı mukâtele vü muhârebede sultân-ı müşârûn-ileyh münhezim ve memâlik-i dest-i a‘dâya giriftâr olmayarak cüz’î kalmış iken bu hânedân-ı ‘azîmü’ş-şânın imdâd u i‘âneti sebebiyle a‘dâsına gâlib ve ol ma‘rekede şîr-i pîşe-i megâzî Sultân ‘Osmân Gâzî’nin satvet u dilâver ile cümleye gâlib olduğu ittifâkla sâbitdir. Bundan mâ‘adâ Sultân ‘Alâüddîn rivâyât-ı [muhtelif] üzre ‘âzîm-i mülk-i bekâ oldukda ferzend-i nâ-halefî zemân-ı cüz’î zarfında etbâ‘ı yedinde [silik] olmağla tabaka-i ûlâ evâilinde mersûm-ı hâme-i hakîrâne kılındığı üzre her şehir belki her kurâ vü kasabada birer melik-i ‘indî hüveydâ olup ahvâl-i ‘âlem herc ü merc ve zümre-i ‘ulemâ-i kirâm zîr-i akdâm-ı bâgiyânda pây-mâl olmuş iken hazret-i erhamü’r-râhimîn celle celâluhu ve **âhîru mâ yemliku emre ümmeti benî Katûra** hadîs-i şerîf-i mu‘ciz-i redîfinin ma’nâ-yı münîfini izhâr için ‘Osmân Hân-ı Gâzî hizmetlerini mâlik-i taht-gâh-ı saltanat itmekle bâ‘is-i intizâm-ı ahvâl-i ‘âlem ve bâdî-i hüsn-i nizâm-ı umûrunu âdem oldukları şâibe-i şekk ü gümândan mu‘arrâ [silik] iken ol sultân-ı ferîşte-hisâle müceddidîn ıtlâkı câiz olmayup da kime olsun.

M[isrâ’]

Dîde-i insâf ile eyleye nazar

Nesir: Fî-nefsi’l-emr bu ‘idâda dâhil oldukları nümâyândır.

[Mısr]â‘

Ez-în cânib hikâyât-ı dil-i nâşâda geldik biz

Nesir: Melik Nâsır’ın bu def‘asında muvaffak olduğu âsâr-ı cemîle ve müberrât u hayrât ve fütûhât-ı celîle yegân yegân mahallinde zîkr ü beyân olunmuşdur. Yedi yüz sekiz târîhinde Baybars-ı Çâşnigîrînin tagallübünden rencîde-dil olmağla bahâne-i hacc-ı şerîf ile derûn-ı

Mısır'dan çıkup kendi nefsinı harc ve hükûmet-i Kerek ile kanâ'at itmiş idi. On bir ay mürûrunda tabaka-i ûlâda tafsîl olunduğu üzre ittifâk-ı ümerâ-i Mısıryye ile medîne-i Kerek'den getirülüp sâlisen mâlik-i taht-gâh-ı Mısır oldular. Bu def'a dahi muvaffak olduğu mesâ'î-i meşkûre mahallinde zikr olunmuş idi. Hulâsa-i kelâm ol sultân-ı nâmdâr bermuktezâ-yı tebeddülât-ı [389a] çarh-ı devvâr gâh hadâset-i sinn ve gâh tagallüb-i ümerâdan nâşî üç def'a hal'a mübtelâ olup def'a-i selâsesinde dahi nâil-i hacc-ı şerîf olmuş bir hayyir-i dâna-dil ve kâmil-i vücûd-ı münîf idi. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi tahrîri üzre def'a-i ûlâda on beş ay, def'a-i sâniyede on buçuk sene def'a-i sâlisede otuz iki sene üç ay min-haysi'l-mecmû' kırk dört seneye karîb vakt ü zemân saltanat itmiştir.

Târîh-i velâdeti sene erba'a ve semânîn ve sitte-mi'e olup bu takdîrce müddet-i hayâtı elli yedi sâl olmuş olur. Lâkin ba'zı müverrihîn elli üç yaşında ve ba'zıları elli sekiz yaşında fevt oldu demiştir. *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi müddet-i saltanatı kırk beş sene ve bir buçuk ay olup on dört zükûr ve inâs-ı ma'dûde evlâd terk itdi. Ve elli yedi yaşında merhûm oldu demiştir. İmâm Suyûtî rahmetullahi kırk dört sene on beş gün saltanat idüp şehr-i zilhiccenin on yedinci yevmü'l-erbi'ada vefât itdi deyü tahrîr ider¹⁹⁰⁰.

Fezâil-i Âl-i 'Osmân müellifi dir ki, Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun saltanat-ı Mısır ve Şam'a nisbetle ebü'l-mülûkdür. Zîrâ evlâd-ı sulbîsinden sekiz nefer zât-ı huçeste-sîfât müte'akıben mâlik-i memâlik-i Mısır u Şâm oldukdan sonra, nebîrelerinden dahi [silik] bir zât sultân olup devlet-i Kalavun bu vechile resîde-i hitâm olmağla devlet-i [silik] zuhûr itmiştir. Ve bu mâdde gayrı silsile-i mülûkde vâki' olmamıştır deyü *Mir'ât-ı Kâinât* [sâhibi] itmiştir. Fî-nefsi'l-emr selâtîn-i 'âlemden bir silsilede evlâdından birbirin [silik] pâdişâh olmuş yokdur. Kande kaldı ki sekizi müte'akıben ya'nî birbiri ardınca [silik] silsile-i celîle-i 'Osmâniyye dâme mahfûzen bi-'inâyeti'r-Rabbâniyye'de bir def'a Sultân [silik] İbrâhim Hân tâbe serâhu hizmetlerinin üç 'aded veled-i erşedleri câlis-i taht-ı pâdişâhî olmuşdur. Mûmâ-ileyh Melikü'n-Nâsır muhibb-i 'ulemâ ve mu'tekîd-ı meşâyih bir sultân-ı 'âlî-şân olup [ma'ârif] olduğu âsâr-ı hayriyyesi ekser min en? yuhsâdır. Tafsîl-i terceme-i ahvâlî kütüb-i tevârîh [silik] mastûr olmağla bu nebze-i yesîre ile iktifâ olundu.

Zikr-i Saltanat el-Melikü'l-Mansûr Ebû Bekr el-Melikü'n-Nâsır Muhammed

Hâl-i hayâtında ferzendi el-Melikü'l-Mansûr Ebû Bekr'i veliyy-i 'ahd itmiş idi. Emâre-i (....) zuhûrunda saltanatı mûmâ-ileyhe vasıyyet itmekle Sultân Muhammed teslîm-i rûh idüp vâlidî [silik] defn olundukdan sonra hâss u 'âmm merkûm-ı Mansûr'dan ahz-ı yed-i bey'at

¹⁹⁰⁰ Târîh-i velâdeti..... tahrîr ider (Derkenar notu).

eylediler. Mûmâ-ileyh dahi Emîr Kavsun'ı nâibü's-saltana nasb eyleyüp kendi şûrb-i hamr ve sâir fiskıyyât icrasıyla imrâr-ı vakt eyledi. Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde hal' olunmuşdur deyüp ekser-i müverrihîn sâl-i âtîde tahrîr itmeleriyle bu husûsda kavî-i eksere ittibâ' olunmuşdur.

Hilâfet-i Hâkim Bi-Emrillâh Ahmed Ba'de ez-Hal'-i Vâsık-Billâh İbrâhîm

Hafî olmaya ki vekâyi'-i sâl-i tis'a ve selâsinde zikr olunduğu üzre şu'be-i Âl-i 'Abbâs'dan mülk-i Mısır'da hâlife-i sâlis Müstekfî-Billâh Süleymân ibn Hâkim Bi-emrillâh ihtizârı hâlinde hilâfeti ferzend-i ercmendi Ahmed'e vasiyyet itmiş idi. Lâkin sâbıkâ tahrîr olunduğu üzre Melik [389b] Nâsır Müstekfî-Billâh'a rencide-i hâtır olmağla 'ulemâ vü ümerâya İbrâhîm'den bey'at olunmak üzre emr itdikde bi'l-ittifâk Müstekfî-Billâh hilâfeti ferzend-i erşedi Ahmed'e vasiyyet itdiğinden mâ'adâ İbrâhîm mürtekeb-i fisk u fücûrdur, hilâfeti câiz değildir didiklerinde Melik, Nâsır egerçi Ahmed'e âdem irsâl eyleyüp ihzâr itdirdi, lâkin hiç birinden bey'at itmeyüp dört ay mikdârı vakt ü zemân hutbede nâm-ı halîfe mezkûr olmadı. Ba'de-zâlik Melik Nâsır envâ'-ı fesâd u fücûrdan İbrâhîm'e **fetûbû ila'llâhi tevbeten nasûhen** fehvâ-yı latîfî üzre tevbe virmekle [silik] kendüsü bey'at idüp halk dahi ma'a'l-kerâhe emrine teba'ıyyet itdiler.

Hafî olmaya ki, müellif-i *Mir'ât-ı Kâinât* tahrîri üzre Vâsık-Billâh İbrâhîm'in pederi Muhammed bin Hâkim nâil-i şeref-i hilâfet olanlardan değildir. İbrâhîm-i merkûm gâyetü'l-gâye fakîrû'l-hâl olmağla a'yân-ı ricâl-i devletden dâimâ [silik] suâl ile tahsîl-i nevâl iderdi. Ba'de'l-hilâfe beyne'l-halâyık "Musta'sımî" deyü şöhret-i Melikü'n-Nâsır hâlet-i ihtizâra resîde oldukda halîfe nasb itdiğine nâdim olmağla [silik] halîfe nasb idesiz deyü vasiyyet itmiş idi. Oğlu Mansûr 'ulemâyı cem' idüp [silik] ehakk kimdir deyü suâl itdikde bi'l-ittifâk hilâfet-i Ahmed'i tasvîb itmeleriyle şehir-i (...) evâhırında İbrâhîm'i hal' idüp Hâkim Bi-emrillâh Ahmed bin Müstekfî-Billâh'dan ahz-ı yed-i bey'at eylemişlerdir. '

'Azîmet-i Emîr Mübârizî be-cânib-i Kirman [silik] ân Emîr Pîr Hüseyin ve Ba'zı Vekâyi'-i Horasan ve Îrân

Sene-i sâbıkâda tafsîl olunduğu üzre Emîr Pîr Hüseyin-i Çobânî hıttâ-i Kirmân'ı Emîr Mübârizüddîn'e ihsân itmiş idi. Hâkim-i Kirmân Melik Kutbüddîn ibn Melik Nâsırüddîn satvet-i Mübârizî'den mânend-i bîd-i lertzân ve celâdet-i bâhire-i muzafferiden hirâsân olmağla mülk-i Kirmân'a nigâh-ı hasretle;

[Mısr]â'

Seni şimden geru ey gözleri âhû yâ hû!

Nesir; diyerek ‘âzim-i savb-ı Horasan oldu. İklîm-i Horasan’da Melik Mu‘izzüddîn Hüseyin dergâhına ruhsûde oldukda mûmâ-ileyhi teshîr mülk-i Kirmân’a tahsîs ü tergîb ve ednâ-yı teveccüh-i himmetle teshîri mümkindir deyü ba‘zı mukaddemât-ı hîredâne tertîb eyledi. Melik Mu‘izzüddîn’in dahi bu mâtde fi’l-asl câygîr-i zamîri olduğundan mukaddemât-ı Melik Kutbüddîn müceddeden teşvîk itmekle hemândem Emîr Dâvud-ı hıtatâyı çâr hezâr mikdârı süvârî vü piyâde leşker-i müntehaba serdâr ve Kutbüddîn’i dahi etbâ’ıyla ma‘iyyetine ta’yîn eyleyüp teshîr-i Kirmân için savb-ı merâma irsâl eyledi. Bî-emrillâhi te‘âlâ ol havâlîde kaht ü galâ vukû‘undan mâ‘adâ feterât-ı [390a] şettâ zuhûru hasebiyle turuk-ı vâridîn ve sâdirîn mesdûd olmağla leşker-i Horasan kadem-nihâde-i hudûd-ı Kirmân olmazdan mukaddem bir ferd haberdâr olmamış idi. Leşker-i Mübârizî ise fart-ı kaht ü galâdan mânend-i benâtu’n-na‘ş etrâf u eknâfa perâkende vü perîşân olmuş bulunmağla ‘asker-i muhâlifinin vürûdu Emîr Mübârizüddîn’e bâ’is-i dağdağ-a-i zamîr oldu. Emîr Mübârizüddîn a’yân-ı memleket ile def‘-i gezend-i a’dâ itmek fikriyle tarh-ı encümen-i meşveret eyleyüp mûmâ-ileyhimin ‘adem-i ittifâk u ittihâd ile sâlik-i meslek-i bî-vefâyı oldukların fehm itdükde;

Nazım

Be-leşker-i tuvân kerd ân kârzâr

Bih tenhâ çe hîzed ez yek süvâr

Nesir; mazmûnunu vird-i zebân iderek hılâl-i şebde ehass-ı etbâ’ıyla terk-i hıttâ-i Kirmân itmekle Melik Kutbüddîn bilâ-mâni‘ vü mezâhim yine [silik] dâr u diyâr oldu. Bu taraftan Emîr Mübârizüddîn mâcerâ-yı cânib-i Emîr Pîr Hüseyin’e inhâ [silik] idüp çend rûz mürûrunda Şerefüddîn ‘asker-i Yezd ile resîde oldukda Pîr Hüseyin’e tevakkuf olunmayup hemân mevcûd bulunan leşker ile ‘âzim-i istihlâs [silik] ve kemâl-i celâdetinden leşker-i muhâlifinin vefretine nazar ve iltifât eylemeyüp;

Mısra‘

Tâ mevzı‘-ı pâ-yı gâr-ı Mîrand

Nesir; vefkınca semend-i cesâreti tâ pâyân-ı şehre sürdü. [Sene-i mersûmede] âteş-i ceng ü cidâl müştâ‘il olup bir taraftan Emîr Mübârizüddîn ve taraf-ı [silik] min şible‘l-esed meseline mâ-sadak olan ferzend-i dülbend ve şecâ‘at-semîri Şerefüddîn [silik] ile Celâlüddîn Şâh Sultân bâ-vücûd-ı sinn-i tıflâne bir rütbe ma‘reke perdâz-ı vegâ [silik] sipihr-i engüş hayret ber-dehân oldu. Bu? ma‘reke de Emîr Şerefüddîn’in sinni [silik] altı ve Celâlüddîn Şâh Şücâ‘ın on sekiz idi. Egerçi Kirâmâniyân ve leşker-i Horasan izhâr-ı nîrû-yı celâdetde kusûr itmediler, ammâ Mübârizyâna vechen mine‘l-vücûh tâb-âver-i mukâvemet olmayacakların cezm itmeleriyle çend rûz mürûrunda haylühüm ve riclahüm tersân u hirâsân derûn-ı kal‘adan çıkup gürûh-ı mübârizyâna mânend-i âteş şu‘le-dâr-ı hücum eylediler. Lâkin yek lahza zarfında mânend-i târ-ı güsiste perişân oldukları manzûr-ı Melik Kutbüddîn oldukda ba‘de‘l-yevm icrâ-yı cem‘iyyetleri şîrâze-bend-i nizâm olmayacağın bi‘l-mu‘âyene müşâhede itmekle cânib-i Herat’a ‘atf-ı ‘inân-ı müsâra‘at eyledi. Bu esnâda Mevlânâ Şemsüddîn Sâyın el-Kâdî cümle-i erkân-ı devlet Emîr Pîr Hüseyin ile cânib-i Şîrâz’dan Emîr Mübârizüddîn’e imdâd niyyetiyle Kirmân’a gelüp;

[Mısr]â‘

[390b] Bir bilâd-ı ahî evvel oldu başıma kâkûl gibi

Nesir; fehvâsı üzre bu hâl dahi meşhûd-ı ahâlî-i kal‘a oldukda vüs‘at-ı serâ-yı ‘âlem başlarına teng ü târ olup cümleden mukaddem sârîf-i masârif-i Kirmân Hoca Tâcüddîn ‘Irâkî bi‘t-tav‘ ve‘r-rızâ ordu-yı Emîr Mübâriz’e gelüp gerden dâde-i silsile-i itâ‘ati oldu. Anı gören meşâhîr-i a‘yân birer ikişer ‘atebe-i emîre ruhsûde kıldılar. Derûn-ı şehre âfet-i kaht ü galâ şu rütbe müstevlî oldu ki, çâr-pâ kısmından ekl itmedikleri hayvân kalmadı.

Beyit

Kaht-ı tâhaddî ki şahs ez fart-ı bî-kuvevet çû şem‘

Cism-i hod-râ sũhtî der-âteş ve berdu-yı bekâr

Nesir; bi‘l-âhire Dâvud-ı Hitatâ’yı Emîr Mübârizüddîn’e şefâ‘at-nâme irsâl eyleyüp derûnunda [silik] ahâlî-i Kirmân’a nisbetle bir alay garîbü‘d-diyârız eger Horasaniyân’a ‘avd u ric‘ati mutazammın izn-i [silik] şeref-bahş-ı sudûr olursa memleket-i Kirmân’ı bilâ-mânî‘ vü mezâhim kendülerin olacağında reyb ü gümân yokdur, meâlin derc itmekle bu tedbîr mevâfık-ı fikr-i emîr olmağla Dâvud-ı Hitatâ’yı leşker-i Horasan ile cânib-i Herat’a müteveccih oldukdan sonra ahâlî-i kal‘a-i Kirmân der-i hisârı küşâde itmeleriyle cenâb-ı

emîr-i şecâ'at-semîr bi'l-'izzi ve'l-iclâl derûn-ı şehre dâhil olup [ahâlî-i] memleketin sahâyîf-i cerâyimine kalem-i 'avf u merhamet keşîde itmekle ahâlî-i şehri ed'îye-i hayriyye yi mele'-i a'lâya resîde eylediler.

Zikr-i Leşker Keşîden-i Emîr 'Ali Kâvun be-'Irak Münhezim-i Bâz Âmeden

Sâhib-i *Târîh-i Matla'ü's-Sa'deyn* dir ki, bu sâl hılâlinde Emîr Şeyh 'Ali Kâvun birâderi Pâdişâh-ı Taga Timur sen iki def'adır ki leşker-i firâvân ile cânib-i 'Irak'a 'azîmet idersin. İkisinde dahi sû-i tedbîrin sebebiyle inhizâm-ı fâhişle münhezim olup bâ'is-i nakîza-i 'ırz-ı saltanat oldun deyü zebân-ı ta'n dırâz idüp “eger bi'n-nefs ben sefere 'azîmet itsem yek cümlede teshîr-i memâlik-i 'Irak ile müşârün-bi'l-benân olacağım şâibe-i şekden müberrâ bir ma'nâdır” deyüp techîz-i leşker ve tevfir-i 'asker emîrini ba'de'l-itmâm 'azm-i savb-ı merâm eyledi. Türkîde “Ay gün doğuşundan bellüdür” meselü fehvâsı üzre da'vâ-yı enâniyyetinden sûret-i hâl neye resîde olacağını pâdişâh Taga Tîmûr egerçi ta'yîn-i küllî hâsıl oldu, lâkin Emîr 'Ali ta'n u teşnî' ve lev m ü takrî' de mübâlağa itmekle ber mazmûn-ı;

[Mısr]â'

Sengde görürüz mişvârını

Li-münşiihî

Câna ey gamze durma te'sîr it

Belli olsun sengde mişvârın

Nesir; kat'â men' kaydında olmayup belki;

[Mısr]â'

Ey 'âşık-ı bî-çâre seyirci¹⁹⁰¹ zarar itmez

Nesir; mazmûnunca nev'amâ tergîbden hâlî olmadı. Mûmâ [391a]-ileyh Emîr Şeyh 'Ali Kâvun Emîr Suyurgan'a dahi kendiyle yek-dil olmağı müştamil nihânî meveddet-nümâ irsâl itmiş idi. Derd-mend-i bî-çâre;

Mesnevî

Sa'adet-bahşâyış dâver-est

¹⁹⁰¹ “siyerci”?

Ne der-ceng ve bâzû-yı zûr-ı o dest

Çu devlet ne-bahşed sipihr-i bülend

Nebâyed be-merdânegî der-kemend

Nesir; mazmûn-ı nush-meşhûnundan gâfil;

Nazım

Gelmelü olsa kişiye devlet

Yedilür bir kıl¹⁹⁰² ile bî-minnet

Gitmeli olsa eylemek tedbîr

Anı zabt idemez niçe zencîr

Nesir; fehvâ-yı pend-ihtivâsından bi'l-küllîyye zâhil olmağla zûr-ı bâzû-yı fart-ı asker ile iş görüp nâil-i devlet ve vâsıl-ı nusret u sa'âdet olurdum, zu'muna mübtelâ oldu.

[Mısr]â'

Hak te'alâ kulların kibir ü gurûrdan saklasun

Nesir; Ez-în cânib Şeyh Hasan-ı Küçük mâdde-i merkûmeden âgâh oldukda ol 'asırda kemâl-i re'y-i rezîn ile mânend-i Bû 'alî müşârün-bi'l-benân ve vâdî-i şecâ'at ü celâdetde tev'em kahramân olan birâder-i emcedi Melik Eşref'i leşker-i müntehaba-i mûr-şumâr ile mukâbele-i Emîr Şeyh 'Ali Kavun'a irsâl eyledi. Telâkî-i ferîkayn hudûd-ı Ebher'de vukû' bulup tarafeynden nâire-i harb u kîtâl müştâ'il ve şu'le-i şerâresi resîde-i felek-i heftüm oldu. Re'y-i Melik bin Elsen Kutluğ icrâ-yı merâsim-i bahâdırîde kusûr eyleyüp tîg u şemşîr-i dilâverân [silik] leşker-i Horasaniyânî şu rütbe dû nîm eyledi ki, küştelerden mânend-i Kûh-ı Elbürz püşteler hüveydâ ve zîr-i süm-i semend-i askeriyândan zuhûr iden gubârdan bir âsmân-ı la'le-gûn peydâ oldu. Hulâsa hücûm-ı şüc'ân-ı ırâka hırâsiyân tâb-âver-i mukâvemet olamayup **men necâ re'sihî fekad**-rabiha diyerek cânib-i Mazenderan'a vusûle şitâbân oldular. Emîr 'Ali'nin mukaddemâ birâderi pâdişâh-ı Taga Timur'un münhezim olmasını haml-i hükm-i kazâ itmediği bu def'a ber-fehvâ-yı **men 'âbe 'aybün** kendi başına gelüp ilâ-yevmi'l-kıyâm ahvâli dillerde dâsitân oldu. Ne'ûzu billâhi te'alâ cemî'-i zemânda ta'yibe mübtelâ olan kimesneye rûy-i şâhid-i râhat u refâhiyyeti 'adem-i

¹⁹⁰² "Fîl"?

rü'yet ü müşâhede muktezâ-yı hikmet-i 'adl-i ilâhiyyedendir. Ve bi-emr-i ilâhî ta'cilen ta'kîb idegelmiştir. Bu mâddenin vukû'u ekser olmağla misâl iktizâ itmez. Ancak şu kadar ma'lûm ola ki, ricâl-i bî-hiredândan ba'zıları bir câha nâil oldukda ekser-i ahvâlde selefîni ta'yîb ider. Ber-muktezâ-yı hikmet-i 'adl-i ilâhi kendüden ta'yîbi sebebiyle ba'zı ef'âl sâdır olur ki mecânîne hande-fermâ olur.

[391b] Gelelim ba'de ez-în yine sadede;

Nesir: Bu esnâda Emîr Mes'ûd Serbedar ile Şeyh Hasan-ı Cûrî Kub nâm mahalde olmağla Emîr Şeyh 'Ali Kavun gûyâ şikestî-i sâbıkına cebr ü noksân ve kemâl-i gurûruna min 'indillâhi bu inhizâm tenbîh olup ba'de'l-yevm bu misillü etvâr-ı seyyieden kemâl mertebe tevakkî elzem ü vâcib olduğun idrâke-i kübrâ ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ mâni' olmağla yine vefret-i leşkerine i'timâden tarîk-i âhardan terfî-i şân zu'm-ı fâsidiyle mûmâ-ileyhümâ ile mukâteleye 'azîmet eyledi. **Subhâne Hâlıkü'l-bakar 'alâ sûreti'l-beşer** mesel bî-bedelinin muzırını böyle mahallerde olagelmiştir.

'Azîmet-i Şeyh 'Ali be-mukâtele-i Serbedarân ve Katl-i O

Çünkü tâife-i Serbedarân'ın tuğyânı yevmen fe-yevmen [silik] ve diyâr-ı Horasan'da şerr [ü] şûrları ânen fe-ânen mütefâvit olduğu zâhir oldu. Pâdişâh Taga Timur kuvveti bâzûya götürüp birâderi Emîr Şeyh 'Ali Kavun ma'iyyetine leşker-i mûr-şumâr ta'yîn ve mukâbil-i Serbedarân'a irsâl eyledi. Şeyh Hasan ile Emîr Mes'ûd Sebzevar'da mâddeden âgâh olduklarında techîz-i 'asker ve tevfir-i leşkere bezl-i himemden sonra istikbâl-i Emîr Şeyh 'Ali'ye isti'câl eyleyüp sahrâ-yı vesî'ada tekâbül-i ferîkayn vukû' buldu. Tarafeynin meymene vü meysere ve kalbgâhı 'alâ-mâ-ceret bihi'l-'âde tezyîn olunduktan sonra nâire-i harb u kîtâl işti'âl bulup iki 'asker biri birine katıldı. Ve niçelerinin gâile-i hayâtları sûk-ı muhârebede hiçe satıldı.

Beyit

Çendân berîht-i hançer-i şân hûn-ı yek-dîger

Ki eczâ-yı hâk tâbe serî pür-nem est

Nesir; tıgların şıkırdısı sekûlerin şâkırdısı atların getürdüsü piyâdegânın pâtırdısı hılâlinde Şeyh 'Ali;

[Mısr]â'

Çün sa‘âdet ne bûd gûşeş bisyâr çeh sûd

Nesir; bi’n-nefs cübbe ve cevşene müstagrak olup taraf-ı muhâlifine tîr-i bürrân iderken nâgâh sîne-i pür-kînesine bir tîr-i cîger-dûz isâbet eyleyüp derhâl murg-ı rûhu kafes-i tenden tayerân eyledi. Merdân-ı tarafeyn üzerine müctemi‘ olmağla yek-lahza zarfında hezâr ‘adedden füzûn dilâverân üftâde-i çeh-i hûn oldular. Bu mâdde vukû‘undan;

Mısra‘

Meseldir sâkıyâ baş gitse ayak pâydâr olmaz

Nesir; mazmûnu üzre bakıyye-i ‘asker-i Türkân’da sabr u karâra tâkat kalmamağla mâ-meleklerini ordugâhlarında terk eyleyüp semt-i selâmete rû-be-râh oldular. Serbedârân merâsim-i ta’kîbi ba‘de’l-edâ muğtenimen Sebzevar’a ‘azîmet eylediler. Bu mâddenin vukû‘u çâr âfâka münteşir olup gûş-zed-i sagîr ü kebîr oldukda ahâlî-i Horasan tav‘an ve kerhen münkâd-ı emr-i Emîr Vecîhüddîn Mes‘ûd oldular. Pes ângâh ahvâl-i Serbedârân yevmen fe-yevmen resîde-i servet ü sâ mân [392a] olup ebniye-i rif‘at ü saltanatları istihkâm bulmağla teshîr-i memleket-i Herat dahi câygîr-i zamîrleri oldu.

Zikr-i Ahvâl-i Melik Eşref ve Hâcî Tugay

Melik Eşref ânifen işâret ve tafsîl olunduğu üzre leşker-i Horâsânyân’ı perâkende vü perîşân itdikden sonra nîrûy-ı şemşîr-i ‘adû-tedmîr ile ‘Irâk-ı ‘Acem’i teshîr eyleyüp havâss-ı huddâmına zabt u tasarrufunu tevzî‘ ve fezleke-i hisâbdan bîrûn emvâl ü emti‘a tahsîl eyledi. Emîr Suyurgan töhmet-i muvâfakat-ı hirâsâniyândan nâşî Melik Eşref’den mütevehhim ü hirâsân olmağla bundan akdem fezâ-yı ma‘reke ve vâdî-i mukâteleden;

[Mısra]â‘

Bir gün elbet benden alır intikâmı boş komaz

Nesir; diyerek vilâyet-i Eskured ve Yelman’a ‘azîmet-i [kemîngâh] fursatda ikâmet itmiş idi. Çünkü meydân mukavemet-i hasımdan hâlî ve Melik Eşref cânib-i hıttâ-i vesî‘a-i İsfahan’a râhî oldu.

Mesnevî

Çu pîşe tehî kerd ez nerre-şîr

Şegâl ender idme-bîşe dîlir

Nesir; fehvâsı üzre Emîr Suyurgan “izâ‘at-i vakt [silik] ve imzâ-yı âvân-ı ticâret kâr-ı ‘âkıl değildir” deyü Rey tarafına nakl ve taraf-ı Emîr Argun Şâh’a ba‘s-i sefir idüp savb-ı hirâsâna ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet eyledi. Bu sâlde Emîr Hasan-ı [Büzürg] cânib-i Tebriz’e ‘âzim olup Hâcî Tugay ile muhârebeye tâlib oldu. Hâcî Tugay [silik] emîr-i mersûmdan Şemsüddîn Tûtî-i Vâ‘iz vâsıtasıyla râgıb-ı meslek-i sulh u salâh [silik] olmağla vâ‘iz-i merkûm ile mün‘akıd olan mevâdd-ı şurût-ı musâlahayı kabûl ve kemâl-i sâdedilliğinden [silik] emniyyet hâsıl olup keyd-i düşmenden gaflet ile sâlik-i meslek-i hazm u ihtiyât olmayup [silik] müctemi‘ olan leşkerini perîşân eylemiş idi. Emîr Küçük cünûd-ı Tugay’ı¹⁹⁰³ perîşân olduğunu gûş itdiği gibi vâ‘iz-i mezbûra müte‘âkıben beş süvârî ile Vezîr Mecdüddîn’i irsâl ve ‘akîbinde on bin nefer müntehab leşker ile bi’n-nefs ‘azîmet itdiğinden Hâcî Tugay habîr ü âgâh oldukda **el-firâr mâ-lâ-yutâk leyse mine’l-‘âr** mazmûnunu yâd ile irtikâb-ı firâr-ı zarûrî idüp kemâl-i sür‘atinden se rûze mesâfe olan sahrâ-yı Muş’a yek rûzda resîde vü vâsıl oldu. Vâ‘iz-i mûmâ-ileyh Emîr Küçük’e “bu ne asl bî-ma‘nâ hareketdir?” deyü itdiği envâ‘-ı tevbih kat‘â dâhil-i simâh-ı kabûl olmayup memleket-i Muş’ı kerbe-i? gâret-gerâna külliyyen târ-mâr ve mezzû‘ât u mahsûlâtını yediyle ihrâk bi’n-nâr itdirdi.

Li-müellifihî

Elde nâhun komaz ve dilde bülbül

Düşmene virmesün Allah fursat

Ba‘zı Vekâyi‘-i Şettâ el-Mute‘allika bâ-Îrân-Zemîn

İşbu sâl [392b] vekâyi‘indendir ki, hâkim-i ülke-yi Mardin’in Süleymân Hân ve Emîr Şeyh vekâyi‘inde hidemât-ı küllî ve mesâ‘i-i meşkûresi nümâyân olmağla mazhar-ı iltifât u nevâziş-ı vefîr olup yine hükûmet-i evvelinde ibkâ vü takrîr olundu. Yine bu sâlde Emîr Çobanzâde Emîr Pîr Hüseyin oğlu Emîr Hâcî Bey leşker-i firâvân ile cânib-i Bağdâd’a revân ve mukâtele-i Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg’e me‘mûr u irsâl eyledi. Mâddeden Şeyh Büzürg haberdâr olduğu gibi Emîr ‘Alî Ca‘fer ile Kara Hüseyin’i ‘asker-i deryâ-hurûş ile mukâbele-i muhâlifine ta‘yîn eyleyüp nümûne-nümâ-yı “merecü’l-bahreyn” tekâbü’l-i saffeyn vukû‘ buldukda bâd-ı nusret tahrîk-i râyet-i leşker-i Şeyh Büzürg itmekle cünûd-ı Çobanyân havâlî-i Bağdâd’dan vâdî-i selâmete firâr eylediler. Emîr Hasan-ı Küçük taraf-ı Âmid’dan cânib-i Rûm’a ‘azîmet eyleyüp Şeyh Büzürg’ün taht-ı hükûmetinde olan

¹⁹⁰³ “Taga”?

memâlikin ekserîne îsâl-i mazarrat eyledi. Süleymân Hân hıttâ-i Tebrîz'e revân olup Emîr Şeyh Hasan dahi medîne-i Erzenü'r-Rûmî'ü gâret ve ahz-ı emvâl-i vefîre ile ol [terk]-i bî-rûh u revân eyledi. Hacı Tugay dahi Beser nâm şehri itâle-i dest-i târâc ile târ u mâr ve mezârî' ü mesâcid ve büyütnun ihrâk bi'n-nâr eyledi. Bundan akdem cünûd-ı mevfûre ırsâliyle mahsûru olan kal'a-i Obey'in kemâl-i metânetden nâşî fethi nâ-müyesser olduğunu cezm itmekle 'avdet ve fasl-ı harîfde sahrâ-yı Tebriz'de nasb-ı di'âme-i sâyebân-ı ikâmet eyledi. Emîr Şeyh Hasan ile Süleymân Hân dahi evkât-i zemistânı hıttâ-i vesî'a-i Tebrîz'de imrâr eylediler. Vekâyi'-i sâl dahi resîde-i hitâm oldu.

VEKÂYİ'-i SENE İSNÂ VE ERBA'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L- HİCRETİ'N- NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki ba'zı müverrihîn 'asker-i 'Osmâniyân'ın Rumili cânibine 'ubûrunu bu sâlde vâki' oldu deyü zu'm eylediler. Lâkin mu'tedün-bih olan mevâddan olmamağla bu mahalde terk olunup inşâallâhu te'âlâ mahallinde tafsîl üzre zikr olunur.

Ruhsûde-i Süleymân Paşa be-Rikâb-ı Pâdişâh-ı Kâm-bahşâ

Sadr-nişîn-i sadâret-i 'uzmâ nûr-ı dîde-i hazret-i hâkân-ı İskender-fermâ ve Gâzî Süleymân Paşa ki mahallinde zikr ü tafsîl olunduğu üzre vilâyet-i Karasi dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı kişver-küşâ olduğu sâl-i ferruh-fâl ve nusret-iştîmâlde hükûmeti şehzâde-i şecâ'at-intimâya sadâretle ma'an tefvîz olunmuş idi. Ba'zı âvânda mazhar-ı ni'met-i rû'yet-i dîdâr-ı vâlid-i 'âlî-tebârları olmak bahânesiyle umûr-ı mehâmm-ı memâlike dâir müzâkere için dâmen-i sultân-ı kâmkâra rûy-mâl 'âdet-i hasenelerinden olmağla, bu def'a dahi ümerâ-yı etrâfın bi-'inâyetihî te'âlâ mazhar oldukları nusret-i cüz'iyeyi inhâdan [393a] gayrı merâsim-i ta'zîmât-ı Şâhzâde Kasım'ı edâ için ruhsûde-i dergâh-ı felek-medâr-ı pâdişâhî olmağla müftehir ü mübâhî oldu.

İnkırâz-ı Devlet-i Benî Eyyûb der-Hama

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre şu'be-i Benî Eyyûb'dan dârü'l-mülk-i Hama'da hükm-fermâ olan sekiz nefer melik ki, târîh-i zuhûrları sene sitte ve semânîn ve hamse-mi'ededir, bu sâlde devletleri münkarız olmuşdur. Yüz elli altı sene hıttâ-i merkûmede saltanat sürmüşlerdir.

Tenkîhu't-Tevârih sâhibi *Târîh-i Cenâbî*'den nakl itdiği üzre bu tabakanın egerçi sâl-i zuhûrları beş yüz seksen altı târîhidir, lâkin sene sitte ve erba'în ve seb'a-mi'ede münkarız olmuşlardır. Bu takdîrce müddet-i saltanatları yüz altmış sâl olur. Bu devlet mülûkü egerçi

selâtîn-i mısır-ı Kâhire menşûruyla sâhib-i hükûmet olurlardı, ammâ umûrlarında istiklâlleri tâm olup tasarruf u hükûmetleri mülûkâne idi. Ba‘zı vekâyi‘i inşâallâhu te‘âlâ zîrde tahrîr olunur¹⁹⁰⁴.

İnhizâm-ı Şeyh Hasan-ı Büzürg ez-Şeyh Hasan-ı Küçük

Sahâyif-i sâbıkada ber-vech-i tafsîl zikr ü beyân olunan inhizâm-ı Şeyh Hasan-ı Büzürg ki, Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük-i Çobânî ile Evbaş‘da mukâtele idüp münhezim olmuş idi. Kâtib Çelebi merhûm muhârebe-i merkûme Nahçıvan [silik] bu sâlde vâki‘ olmuşdur deyü tahrîr itmekle işbu mahalde işâret olunmuşdur. [silik] beyninde üç sene mikdârı tefâvüt olmak iktizâ ider. Şeyh Hasan-ı Büzürg Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük ile egerçi muhârebesi müte‘addiddir, lâkin fakat bir def‘a münhezim olup sâirlerinde nesîm-i nusret tahrîk-i râyet-i İlhanî itmişdir.

Kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn*‘de [silik] *Tevârih*‘de ve *Gülşen-i Hulefâ* misillü ekser-i kütüb-i tevârihde bu inhizâm sene tis‘a ve selâsîn ve seb‘a-mi‘ede vukû‘ bulmuşdur deyü mastûrdur, vallâhu te‘âlâ a‘lem.

Vefât-ı Cemâlüddîn Mezî

Huffâz-ı belde-i mübâreke-i Şâm-ı cennet-meşâmdan olup tafsîl-i terceme-i ahvâli sahâyif-i kütüb-i tevârihde muharrer ü mastûr olan ‘âric-ı me‘âric-i fûnûn-ı şettâ lâbisü‘l-besteti‘l-vera‘ ve‘t-takvâ kâşif-i müşkilât-ı Kur‘ân-ı ‘azîm muvazzih-ı ma‘delât Kur‘ân-ı Kerîm şeyh el-imâm el-‘allâme el-hâfız Cemâlüddîn Mezî esbaga ‘aleyhi sicâl vısâleh Rabbühü‘l-‘âlî Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâlde mushaf-ı ‘ömr-i ‘azîzlerin hatm itmeleriyle ‘âzim-i mahfil-gâh-ı firdevsü‘n-na‘îm oldular.

Vefât-ı Burhâneddin-i Sefâksî

Yine müverrih-i müşârün-ileyh rahmetullahi ‘aleyh tahrîri üzre zav‘-ı mısâh-ı ‘ulûm ve kemâl esâs-ı binâ-i fazl u efdâl ashâb-ı kemâle zâtı vâfiye ve erbâb-ı ta‘lîm ü ta‘allûme yek ta‘bîri kâfiye i‘râb-ı kelime-i fûnûn-ı külliyye ve cüz‘iyye mu‘rib-i fezâil-i ‘akliyye vü nakliyye sertâc-ı nuhustîn şeyh el-imâm el-‘allâme Burhâneddîn el-ma‘rûf Sefâksî ‘aleyhi rahmetihi Rabbü‘l-cinn ve‘l-ins dahi bu sâlde cedel-gâh-ı fânîden dersihâne-i bâkîye intikâl itmişlerdir.

Zikr-i Hal‘-ı el-Melik el-Mansûr ve Cülûsu‘l-Melik el-Eşref

¹⁹⁰⁴ Tenkîhu‘t-Tevârih..... olunur (Derkenar notu).

Sene-i sâbıkada keşide-i silk-i sutûr kılındığı üzre sultân-ı memâlik-i Mısır Melik Nâsır Muhammed bin Kalavun ‘âzim-i mülk-i bekâ oldukda ekber-i evlâdı el-melik [393b] el-Mansûr Ebûbekir hâl-i hayâtında veliyy-i ‘ahdi bulunduğundan mâlik-i taht-gâh-ı Mısır olmuş idi. *Nuhbe* sâhibi tahrîri üzre ancak iki buçuk ay saltanat idüp işbu sâl saferinin evâilinde ittifâk-ı ümerâ ile hal’ olunmuşdur.

Mir’ât-ı Kâinât sâhibi dir ki, mûmâ-ileyh el-Mansûr fâsidü’l-‘akîde ve şâribü’l-hamr ve zânî-i müstahıkk-ı nâr-ı zâtu’l-cemr olup pederinin iki mevtia câriyesiyle ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ zinâ itmekle iki ay mürûrunda ser-‘askeri olan Emîr Kavsun Seyfi ittifâk-ı nâs ile hal’ ve Kus’a nefy idüp medîne-i merkûmede katl olunmuşdur. ‘Aleyhi mâ-yestahikku *Fezâil-i Âl-i ‘Osmân* mütercemi dir ki, mûmâ-ileyh el-Melik el-Mansûr câlis-i mesned-i pederi oldukda Emîr Kavsun’ı nâibü’s-saltana nasb itmiş idi. Devletinden iki ay mürûrunda ki yedi yüz kırk iki evâilidir, mahmiyye-i Mısır’da herc ü merc-i nâgehânî zuhûr itdiğinden ba‘zı havâssı tahrikiyle nâib-i saltanatı mûmâ-ileyh Emîr Kavsun’ı ahz u katl murâd itdikde Emîr Kavsun mâddeden habîr olduğu gibi ekser-i a‘yân memleket-i Mansûr’dan rûgerdân olmalarıyla anlarla müttefikan Mansûr’ı hal’ ve Kus’a nefy ve birâder-i kihteri el-Melik Eşref Küçük’ü taht-gâh-ı Mısır’a cülûs itdirdiler. Sehl müddet mürûrunda Mansûr’u Kus’da katl eylediler. Ekser-i müverrihîn müddet-i saltanat-ı Mansûr seksen gündür dimişlerdir. Katib Çelebi merhûmun tahrîri bu tahrîrâta münâfidir. Nitekim sâbıkâ işâret olunmuş idi.

Ba‘zı Vekâyi‘-i Îrân-Zemîn

İşbu sâl zarfında Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük Vezîr Hoca Gıyâsüddîn Muhammed ‘Ali Şâh’ı Sultâniyye’ye irsâl eyleyüp lede’l-vusûl sâlifü’l-evsâf Emîr Suyurgan’ı ahz itmekle Tebrîz’de Emîr Küçük’e îsâl eyledi. Emîr Şeyh Hasan dahi havâss-ı etbâ‘ını hedef-i sihâm-ı sâim itdirdikden sonra Emîr Suyurgan’ı mukayyeden ve mağlûlen Karahisar-i Rûm kal‘asına irsâl eyledi. Şeyh Hasan-ı mûmâ-ileyh hâlâ Hasaniyye dimekle ma‘rûf olup belde-i Tebrîz’e dâde-i şöhet ü şân olan mescid ve medrese ve hânkâha ma‘a tetimmâtihâ tarh-efgen-i esâs olundu. Zemân-ı kalîlde ber-vefk-ı merâm karîn-i hitâm olmağla derûnunda edâ-i salât kıyâm olundu. Fi’l-hakîka belde-i Tebrîz’de andan eltaf u ahsen binâ olmadığında cümle-i müverrihîn ittifâk itmişlerdir. Yine bu sâlde emîr-i mûmâ-ileyh ordu-yı Hacı Tugay’ı bi’n-nefs şebhûn itmekle gâret ve cümle devâbb ü mevâşîlerin ahz u giriftâr ile îsâl-i küllî-i mazarrat eyledi.

Zikr-i Hâtimet-i Kâr-ı Emîr Pîr Hüseyin-i Çobânî

Emîr Pîr Hüseyin-i Çobânî teshîr-i Şîrâz ve İsfahan itdikde mahallinde işâret olunduğu üzre memâlik-i Kirmân'ı hıttâ-i Yezd'e izâfe idüp Emîr Muhammed Muzafferî'ye ihsân itmiş idi. Ba'de-zemânin ber-muktezâ-yı [394a] kerîme-i **ve evfû bi'l-'ahdi inne'l-'ahde kâne mes'ûlen**¹⁹⁰⁵ her çend ki taleb eyledi sımâh-ı ısgâya ilkâ değil belki gitdikçe nâire-i bürûdet ü vahşet beyne-hümâda fûrûzân olmağla başladı. Bu hılâlde sâlifü'z-zıkr Şemsüddîn Kādî beyne-hümâda merkûz olan vifâkı şikâka tahvîl içün oğlu 'Abdülmelik'i mahsûs Emîr Muhammed Muzaffer'e irsâl ve tarîk-ı irâ'et-i sûret-i Hak'dan bu gûne tarh-efgen esâs-ı igfâl oldu ki, Emîr Muhammed Hüseyin öteden berü seffâk u hûn-rîz ve bî-rahm ü bî-vefâ bir fitne-engîz olup fevk mâ-yetasavver eziyyetinden bî-habîr ve zemânı Risto-hîzden nişâne ve pür-şûr ü şerr olduğundan kendinden kendi birâderleri dahi rûgerdân ve müteneffir olmuşlardır. Bir kesin ki, akribâ ü müte'allikâtına lutf u vefâsı olmaya, andan âhara lutf ümmîdinden olmak niçe mutasavverdir.

Bu Hakîrin mülâhazama göre ber-fehvâ-yı ken vâsiten ve emeş [silik] ana lisânen karîb ve ez-derûn ba'îd olmak dâhil-i dâire-i mertebe-i vücûbdur. Bâkî cenâbınız a'lemsiz [silik] nifâk-âmîz-i merkûm derûn-ı Emîr Muzaffer'e gereği gibi te'sîr itmekle ıslâh-ı cânibeyn müte'azzir olıcak [silik] Emîr Hüseyin'den müteneffir oldu. Emîr Cemâlüddîn Şeyh Ebû İshak birâderi Mes'ûd Şâh 'azm-i Bağdâd [silik]dan sonra Emîr Pîr Hüseyin'in der-i devlet-meâbına ilticâ itmiş idi. Semm-i dîde-i rüzgâr-ı zûrkâr olduğuna hâline merhameten hükûmet-i İsfahan ile mutayyebü'l-hâtır kılınmış idi. Lâkin ba'de mürûri'z-zemân Melik Eşref 'âzim-i savb-ı 'Irâk oldukda Emîr Şeyh Ebû İshak merâsim-i istikbâli edâya isti'câl idüp memâlik-i 'Irâk sell-i sebîlü's-suhûle makarr-ı Melik Eşref oldu. Bu taraftan Emîr Pîr Hüseyin kasd-ı 'azm-i rezm ile hıttâ-i Şîrâz'dan hurûc idüp fezâ-yı fesîha-i kasr-ı Zerd'de bakıyye-i levâzım-ı nev-girân ve mehâmm-ı leşkeri ba'de't-tekmîl debdebe-i Husrevî üzre ihtîşâm ve zînetle cânib-i İsfahan'a 'âzim oldu. Esnâ-yı tarîkde bir kazâ-yı nâgehânîye müsâdif olmağla kıyâmet başına kopdu. Ya'nî rüesâ-yı 'askerinden Emîr Şemsüddîn Kādî ve Emîr Tayyib Şâh ve Emîrzâde 'Ali-i pilten;

[Mısr]â'

Seni şimden geru ey gözleri âhû yâ hû!

Nesir; diyerek Melik Eşref cânibine 'atf-ı 'inân-ı teveccüh ü 'azîmet eylediler. Bu hâlet-i gayr-ı me'mûle zuhûru Emîr Pîr Hüseyin'e îrâs-ı haşyet itmekle;

¹⁹⁰⁵ "...Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü söz sorunluluktur". *Kur'ân*, İsrâ, 17/34.

[Mısr]â‘

Yâ sefer-i deryâ tahammül itdiğinden hâlî değil

Nesir; mazmûnunda nâil-i bisyârdan sonra kabûl-ı ihtiyâr-ı külfet ü meşakkat terk-i diyâr itdikde asdikâ-yı ahhâbından Emîr Muzafferüddîn Salgur feth-i ‘ukde-i nush u pend idüp kelâm-ı hakikat-encâma bu vechile agâz eyledi ki, eger cenâbınızın matlûbu umûr-ı devlet ü memleketin intizâm-yâfte olması ise sebîl-i selâmet ancak Emîr Muhammed Muzaffer cânibine ‘azîmet ve mûmâ-ileyh ile müceddeden te’kîd-i esâs-ı kasr-ı ülfet ü meveddet itmekdir. Bundan gayrı [394b] ba‘de-ezîn cenâbınıza cây-ı selâmet ü emn vücûhen mün‘adimdir. Bu re’y ü tedbîrin hilâfıyla ‘amel caygîr-zamîriniz ise izmihlâl-i devlet-i sûrînize bâ‘is ve devlet-i ma‘nevînin olan hayâtıdan münselih olmağı hâdis olacağı iştibâhdan müberrâ bir ma‘nâdır. Egerçi emîr-i hurdedân ve feylesûf-ârâ-yı müşârûn-ileyhin bu tedbîr-i dil-pezîri vücûhen hikmete mutâbık ve bu nush-ı Eflâtûn’a nefsu’l-emre delâil-i kat‘iyye ile muvâfık idi, ammâ;

Nazım

Besâ devlet ki âyed ber-güzer-gâh

Çu merdâgeh nebâşed kum kuned be-râh

Nesir; magzâsınca hükm-i kazâ ve kader bi’l-küllîyye cevher-i hîredini zâil **velâ akârib ke’l-‘akârib** mazmûnunu hâtırından yeriyle? zâhil olmağla çünkü Emîr Muhammed Muzafferî ile beyne-hümâda bu rütbe vahşet u bürudet vukû‘ buldu, ol bah-ı¹⁹⁰⁶ münâfesenin olmamağla ol tarafa ‘azîmetimiz mutlak bâ‘is-i denâet ü rezâletimiz olduğundan mâ‘adâ pâ-yı [silik] besmele-gâha dâhil olan ağnâmdan lâ-fark bir mâddedir. Senin bana muhâlif re’y-i ‘ukalâ bu [silik] tedbîri ilkâ ile tarîk-ı muhâtaraya delîl olman sen dahi ‘inân-ı semend-i muvâfakatı cânib-i [silik] mün‘atıf kıldığına edell-i delîldir. Hemân bu emirde bana tarîk-ı emn-i cânib-i akrîbâma ‘azîmet eyleyüp anların i‘ânetiyle düşmenden ahz-ı intikâm ü sâre mübâderetdir” deyüp şeb-i hengâm havâss-ı etbâ‘ıyla Tebrîz’de ‘ammi Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük cânibine râhî oldu. Fe-emmâ Emîr Pîr Hüseyin’in kemâl-i tekebbürü nihâyet ta‘azzum ü tecebbüründen Şeyh Hasan-ı Küçük fevka’z-ziyâde mütekeddir ü rencîde olmağla tevâbi‘-i ülke-yi Tebrîz’den Sultâniyye’ye dâhil olduğu gibi vezîrleri Hoca Gıyasüddîn Kirmânî ile ‘Îmâdüddîn Serâvî’yi teslimet-güne ba‘zı kelimât-ı ebleh-firîb ile Sultâniyyeye’ye irsâl ve derhâl bi’n-nefs vezîreyn-i

¹⁹⁰⁶ “Yah”?

merkûmeyni ta'kîb eyleyüp mukaddemâ zihnen ihzâr eylediği dâm ile bu def'a hâricen ahz ve der-zencîr eyledi.

[Mısr]â'

Her ki kuned be-hod cünûd kuned der heme nîk ü bed kuned

Nesir: Ba'de-zâlik nûş-ı şarâb ü zehr-âlûd ve darb-ı zahm-ı tîg beyninde mevtini tahyîr etmekle nûş-ı semm-i helâhil ile teslîm-i rûh eyledi. Ekser-i a'yân-ı devleti cânib-i Yezd ve Kirman'a âzim ve hizmet-i Emîr Muhammed Muzafferî'ye mülâzım oldular. Emîr-i mûmâ-ileyh dahi her birine 'alâ-mâ-yenbagî-leh tevcîh-i menâsıb-ı rif'at ve Emîr Zahîrüddîn İbrâhîm'e tefvîz-i emr-i vezâret eyledi. Ve şu'arâ-yı Nâbiga-hemâlden Rûknüddîn Herevî'yi dahi lutf u âtîfetine mazhariyyetle dilşâd etmekle medh-i Mübâriz'i ve zemm-i Ebû İshak'da niçe kasâyid-i belîğa inşâd eyledi.

[395a] İcmâl-i Terceme-i Emîr Pîr Hüseyin

Hafî olmaya ki, ânifen sebeb-i mevte nûş-ı semm-i helâhil olduğu zikr olunan Emîr Şeyh Pîr Hüseyin tabaka-i ûlâda terceme-i ahvâlî tafsîl olunan Emîr Çoban Seldûz'un ferzend-i çârmı Emîr Mahmûd'un püseridir. Mûmâ-ileyh Emîr Mahmûd pederi Emîr Çoban zemânında hâkim-i memâlik-i Ermen ve Gürcistan olup birâder-i ser-berâberi sâbıku'z-zikr Dımışk Hoca küşte-i tîg-ı Dımışkî-ı nijâd oldukdan sonra Sultân Ebû Sa'îd Hân üzerine leşker ta'yîn ve ahz itdirüp hıttâ-i Tebrîz'de güzârende-i kantara-i şemşîr olduğu mahallinde zikr olunmuş idi. Mûmâ-ileyh Emîr Mahmûd'un dört nefer püseri olup ikisini 'ammizâdeleri Şeyh Hasan-ı Küçük Nesîm ve ikisini Şeyh Büzürg'ün oğlu Emîr İlkan katl itmişdir deyü safahât-ı esbakda zikr olunmuş idi. Mesmûmen helâk olunanın biri sâhib-i terceme Emîr Şeyh Pîr Hüseyin'dir. Kendi gibi tecebbürî 'âkıbetü'l-emr mûcib-i helâki oldu.

Nazım

Tekebbürlük Hudâ'ya yaraşur sen âdemîdensin

Vücûdun anla ey gâfil ana bir katre mesned-nişîn¹⁹⁰⁷

Nesir: Mûmâ-ileyh pederi Emîr Mahmûd katlinden sonra dâ-i seyf-i gazab-ı sultânî kendüye dahi sirâyet etmek havfından mânend-i peri dîde-i zâhirden nihân olmuş idi.

¹⁹⁰⁷ "Menîdensin"?

Ba‘de-zâlik mahal be-mahal tafsîl olunduğu üzre tekmîl-i enfâs-ı ma‘dûde idinceye dek ekser-i ‘ömrü kîtâl ü cidâl ile mürûr eyleyüp devlet zevâl-i der-pey ile çend evkât dahi mesrûr olmuş idi. ‘Âkıbet zehr-i mâr-ı sâma bâd-zehr-i tedbîr ile çâre bulamayup ânifen terkîm olunduğu üzre yek lokma-i ejder-i mevt oldu.

Zikr-i Hâl-i Emîr Eşref Ba‘de ez-Firâr-ı Emîr Pîr Hüseyin

Müellif-i Târîh-i *Matla‘u’s-Sa‘deyn* dir ki, eğerçi Melik Eşref kemâl-i suhûletle mâlik-i iklîm-i ‘Irâk ve rûy-ı zemîne yek katre enf-i insânî rîzân olmadın der-agûş-ı miyân-ı şâhid-i matlûb ile iltisâk eyledi. Lâkin Emîr Şeyh Ebû İshak sâbıkâ kemâl-i ‘aciz u za‘findan;

[Mısr]â‘

el-‘Abdü ve mâ-yemlikühû kâne li-mevlâhi

Nesir; mesleğine sâlik olduğundan bu def‘a;

Li-münşiihî

Düşmen öğünsün kalursa yanına

Hele bir kerre ıkalım yarına

Nesir; mazmûnu üzre i‘ânet-i sehm-i hîle vü nîreng ile sühûlet-i şikestegî-i per ü bâl-i murg-ı satveti mülâhazasında idi. Keyfe mâ-ittefaka;

Li-müellifihî

Kişinin matlabı husûle karîn

Olmanın vakti çün gele derhâl

Düşmedin kendi kayd-ı tedbîre

Çâresi bir bir eyler istikbâl

Nesir; vefkınca Melik Eşref dâ‘iye-i teshîr ile karîb-i şehri Şîrâz’a nasb-ı di‘âme-i bârgâh-ı istirahat itdikde Emîr Ebû İshak şâyeste-i mülûk-i ba‘zı mâ-hazar [395b] tehyie vü tertîbi bahânesiyle derûn-ı kal‘aya ‘azîmet ve ahâlî-i Şîrâz ile Melik Eşref üzre hurûc mâddesini tahte’l-yed meşveret eyledi. Bu taraftan Eşrefyân ise şâhid-i maksûd-ı ‘acaba ne zemân rû-nümâ olur dirken rû-yı zîst-i şemşîr-i tîz hüveydâ oladüşdü. Vuslat-ı leyle-i merâma neyl ü

vusûl karîb oldu dağdağasında iken elliyle misli¹⁹⁰⁸ mazmûnu derûn-ı leyde rû-nümâ olup mâder-i kazâ bir cenîn vaz‘ eyledi ki, mehd-i vücûda nihâde-pâ olduğu gibi merâsim-i kahramânîyi icrâ eyledi. Ya‘nî esnâ-yı nisf-ı şebde ahâlî-i Şîrâz çâr taraftan meslûletü’l-esyâf Eşrefyân’a hamle vü hücum eylediler. Eşrefyân ise kendülerin mâlik-i mahtûbe-i memleket olduk kıyâsıyla fütâde-i hâbgâh-ı râhat itmişler iken [nâgâh] hilâf-ı me‘mûl bu mâdde zuhûrundan mâ-vaka‘a zann itdikleri hayâl vâkı‘a olduğun [silik] itmeleriyle herkes eser-i hâb ile esvâb-ı seri pâya ve mahsûs-ı akdâm olan eşyâyı ilbâs ile der-kâr iken pehlûvânân-ı Şîrâz râst geldiklerin mânend-i hıyâr dü-nîm itmeleriyle bakıyyetü’s-süyûfun kimi el-hıyâr bi-yedek diyerek pâ-yı Şîrâzyân’a rûy-mâl ve kimi bir vâdî-i selâmete vusûle isti‘câl eyleyüp her biri birer vâdîye nebâtu’n-na‘ş-âsâ târ-mâr ve ekseri zîr-i akdâm-ı esbân-ı Şîrâzyân’da pâ-y-mâl oldular. Bir gün mukaddem fusât-ı elvân-gûn ile nümûn-ı sahn-ı gülzâr olan sahrâ-yı bî-pâyân der-zarf-ı sâ‘at-i nühum mânend-i bostân-zede-i Harrân müceb-i itti‘âz uli’l-ebâr oldu. Bu mukâtelede mahallât-ı Şîrâz’dan çâr mahalle ahâlîsi mevcûd olup mâddeden sâirleri rûz-ı ferdâ âgâh olmalarıyla beynlerinde bu vak‘a-i garîbe durûb-i emsâl-i sâireden oldu. Emîr Şeyh Ebû İshak bu takrîb-i dil-firîb ile mâlik-i memleket oldu.

[Mısır]â‘

Kûh râ Ferhâd kuned ve la‘l-ı râ Pervîz yâft

Zikr-i Hal‘-i ve’l-Melikü’l-Eşref ve Nasb-ı el-Melikü’n-Nâsır Ahmed

Sahîfe-i sâbıkada zikr olunduğu üzre el-Melikü’l-Mansûr Ebû Bekr ki mülûk-i Türkân’dan mâlik-i memâlik-i Mısır olan selâtînin on beşincisidir hal‘ olundukda birâderi el-Melik Eşref ‘Alâüddîn tahta cülûs itmiş idi. Pây-gâh-ı süllem-i kâhsından pâye-i hefte kadem-nihâde olduğundan Küçük lakabıyla telkîb olunmuş idi. *Sâhib-i Fezâil* tahrîri üzre sekiz ay mürûrunda ümerâ-yı saltanat-ı Mısır bi’l-ittifâk evvelâ nâibü’s-saltana Emîr Kavsun’ı ahz u habs sâniyen Küçük’ü hal‘ ve matbak-ı Kal‘atü’l-cebel’de habs eylediler. Dört sene mürûrunda anda tetmîm-i enfâs-ı ma‘dûde itmiştir.

Müellif-i *Mir‘ât-ı* [396a] *Kâinât* yedi ay mürûrunda Melik Eşref’i dahi nâibü’s-saltana Emîr Kavsun’u hal‘ idüp Kus’a nefy itdirdi dimişdir.

Ahbâru’d-Düvel sâhibi dir ki, Melik Eşref Küçük’ü ümerâ-yı Mısır’a yedi yaşında sultân itdiklerini nâib-i Haleb Taştum? ve nâibü’s-Şâm fahrî gûş itdiklerinde Melik Nâsır

¹⁹⁰⁸ “el-leyletü”?

Ahmed saltanata andan hakdır deyü tecemmu‘ itmeleriyle sene-i mezbûre şevvâlinin onuncu günü Aydoğmuş Bey otuz mikdârı ümerâ ile ittifâk idüp Eşref’i Küçük’e hal‘ eylediler. Mâh-ı saferin on birinci günü tahta cülûs itmiş idi deyü zikr itdikden sonra müddeti beş aydır dimekle hatâ itmişdir. Zîrâ bu takdîrce müddet-i saltanatı sekiz ay olmuş olur¹⁹⁰⁹.

Sâhib-i *Nuhbe* sekiz ay mürûrunda ittifâk-ı ümerâ ile hal‘ ve habs olundu deyüp ba‘zı tevârîhde dahi bu vechile muharrerdir. Ammâ Süheylî Kâtib-i *Dürretü’l-Yetîme* nâm muhtasarının evâhırında dir ki, Melik Eşref yedi yüz kırk yedi târîhinde pâdişâh olup, beş ay mürûrunda nâib-i saltanatı hal‘ ve habs itmişdir. Bu rivâyet ekser-i müverrihîne muhâlif olduğu mütetebbi‘îne ma‘lûmdur. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde hal‘-ı Melik Eşref’i sene-i sâbıkada tahrîr itmiş iken mecmû‘asında bu senede vâki‘ olmak üzere tastîr ider. Vallâhu te‘âlâ a‘lem. Bu senede zuhûr iden vekâyi‘ dahi temâm oldu.

VEKÂYİ‘-i SENE SELÂSE VE ERBA‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRE

Mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı mahfidir ki ekser-i müverrihîn vekâyi‘-i Osmâniyye’yi mû-be-mû zikr ü beyân eylemişlerdir. Sene semân ve selâsîn ve seb‘a-mi‘ede cilve-perdâz-ı mınassa-ı vukû‘ bulan vekâyi‘i ba‘de [silik] kilik-i belâgat-senderi sene semân ve hamsîn vekâyi‘ine hatve-perdâz olup [silik] on dokuz sene zarfında semend-i hâme-i cevâzî nihâdları tarîd ü cevelâna âgâz itmemiştir. [Silik] kasîr-i es‘ad-ı ahvâle Rabbühü’l-habir bu sâl-i ferah-iştîmâl ve ferruh-fâle gelince beş sene [silik] takrîbi ve kimi tahkîki zuhûr iden vekâyi‘i ba‘zı tevârîh-i muhtasar tettebbü‘ itmekle bu mecelleye ketb ü tahrîr eyledim. Lâkin her târîhin ketb itdiği vekâyi‘e i‘tibâr olunmayup ‘akl-ı mülâyim ve şâhidîn ile müsbet vekâyi‘i zabt itdim. Ammâ işbu sâl-i selâse ve erba‘înden semân ve hamsîn sâline resîde olunca on beş sene mikdârı vakt ü zemânda Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-müddet-i ‘Osmâniyye’ye dâir vekâyi‘ mehere-i müverrihînin çekîde-i midâd-ı kilik ve yerâ‘a-i bâhiru’l-berâ‘aları olan kütüb-i tevârîh-i meşhûrede mevcûd olmamağla ihtirâzen ‘ani’l-hatâ bu ‘abd-i Hakîr dahi bu bâbda müverrihîn-i selefe iktidâ eyledim. Lâkin tertîb-i târihe hâlel târî olmamak içün şîr-pîşe-i megâzî Sultân Orhan-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin mu‘âsırlarından ba‘zı ‘ulemâ-i kirâmın terceme-i latîfeleri vekâyi‘-i düvel-i sâireye takdîm olundu. Sadr-ı kitâbda mukayyed-i şurût vekâyi‘-nûvîsân ma‘ârif-iktirândan tertîb-i şuhûr-ı vekâyi‘ ile bu mahalde ‘abd-i Hakîre suâl birkaç vechile mündefi‘dir.

¹⁹⁰⁹ *Ahbâru’d-Düvel*..... olmuş olur (Derkenar notu).

Evvelâ, şart-ı mezkûra ri'âyet vekâyi'-i rûz-merre tahrîrine me'mûr zevât-ı ma'ârif-simâta lâzımdır. Bu Fakîr misillü üç yüz sene mukaddem mürûr eyleyen vekâyi'-i tertîb eyleyenlere mümkün değildir. [396b] Nitekim mahallinde işâret olunmuş idi. Sâniyen, ânifen işâret olduğu üzere on beş sene mikdârı vakt ü zemân zarfında bu ma'cûn-ı cevâhir-âmîze a'zamü'l-eczâ olan vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye'ye dâir umûr bulunmamağla bi'l-kuvve vekâyi'-i 'Osmâniyye'den ma'dûd kılınmağa şâyeste olan ba'zı 'ulemâ-i mu'âsırları zikriyle yine nev'amâ tertîb-i sinîn-i vekâyi'-e ri'âyet olunduğudur. Bu dahi ma'lûm-ı hurde-bînân ola ki, bu sinîn-i hâliyyede ba'zı müverrihîn egerçi vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'ye dâir niçe umûr zikr itdiler, lâkin gayr-ı mu'tedûn-bih ekser olduğundan zikriyle ehl-i tettebbu' sû-i zanna giriftâr olmakdan ihtirâzen ıtnâb olunmadı. Zîrâ kütüb-i tevârih-i selâtîn-i [a'yânın] muhtemedün-'aleyhâsı olan mevâddandır. Pes kütüb-i tevârih cem' ü te'lîfine heveskâr olan ehl-i [ketb]? ve ma'ârif tahrîr ideceği vekâyi'in esahhını tettebbu' itmek gerekdir. Yohsa hâtübü'l-[leyl] makûlesi kelîmata i'tibâr ile kizbde şerîk olmak lâyük değildir. Bu makûle târihlerin hamrdan [silik] farkı yokdur. Bu Hakîrin tahrîrâtımdan ba'zısı bâdî-i nazarda egerçi rivâyât-ı mu'tebere muhâlif zann olunur lâkin 'abd-i Fakîr lâ-yu'ad kütüb-i tevârih tettebbu' eyleyüp sahîhini tahrîre [silik] dikkat sarf itdiğim şekden müberrâdır. Ve ekser-i vekâyi'a ehl-i ma'ârifin nazm itdikleri tevârih [silik] ve kütübüm bu müdde'ânın sıdkına şâhiddir, ve's-selâm.

Vefât-ı Efdalü'l-'Ulemâ 'Überî

Miftâh-ı künûzu'l-hakâyık ve misbâh-ı rumûzü'd-dakâyık kāmûs-ı muhîtü'l-fezâil câmi'ü'l-mehâsin ve ş-şemâil efdalü'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn ve a'lemü'l-fuzalâi'l-müteverri'in tenbû'u'l-ma'ârifü's-şettâ lâbisü'l-bisâti'l-vera' ve't-takvâ eş-şeyh el-imâm el-âlim el-kâmil el-'allâme es-Seyyid Burhâneddîn 'Abdullah-ı 'Überî¹⁹¹⁰ esbaga 'aleyhi sicâl vısâleh Rabbühü'l-Bârî hizmetleri **yâ eyyühe'n-nefsü'l-mutmainne. İrci'î ilâ Rabbiki râziyeten marziyye**¹⁹¹¹ hitâb-ı müstetâbiyla müntakıl-ı ravza-i Firdevs-i berîn oldu. Mütercem-i mûmâ-ileyh vâhid ke'l-elf kabîlinden ma'dûd fûnûn-ı şettâda sâhib-i yed-i tûlâ bir zât-ı şerîf ve nâdirü'l-mevcûd idiler. Şöhretleri hadd-i tavsîfden muğnî olup kütüb-i tabakâtı zîb-i sahâyif-i tafsîl kılınmağla bu mecellede bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Vefât-ı İbn Sirâc-ı Nahvî

¹⁹¹⁰ “‘İberî’?”

¹⁹¹¹ “Ey mutmain olan nefis. Sen ondan razı o da senden razı olarak Rabbine dön”. *Kur'ân*, Fecr, 89/27-28.

Zav'-i sirâc-ı ma'ârif u fezâil maksûd-ı cümle-i ehl-i fevâzıl müfred-i mürekkebât-ı kemâl mazhar-ı füyûzât-ı Rabb-i müte'âl merâh-ı ervâhu's-selef masdar-ı 'izz-i 'ulemâ-i halef hulâsatü'l-mâzî ve'l-gâbir şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-mâhir sertâc-ı nuhustîn-i tâc-ı ser-i sarfiyyîn şeyh el-'allâme [397a] kıdvetü'l-fehhâme Muhammed bin Sirâcü'n-Nahvî 'aleyhi rahmetü'l-Kavî hizmetleri dahi terk-i esre-i kıl ü kâl-i fenâ idüp 'âzim-i dersihâne-i 'âlem-i 'ukbâ oldular. Mütercem-i mûmâ-ileyh eftehallâhu ebvâbe füyûzâtihî-'aleyhi fenn-i nahvde imâm olup tafsîl-i terceme-i latîfeleri kütüb-i tabakâtta zîb-i sûtûr-ı varakât-ı beyândır.

İntikâl-i İmâm Zeyla'î

Câmi'ü'l-fezâil muhîttü'l-fevâzıl mülteka'l-ebhuri'l-ma'ârif ve'l-fünûn mecma'u enhûri mâ-fî'l-mütûn miftâh-ı künûzu'l-hakâyık kâşif-i mu'adalât-ı rumûzü'd-dekâyık mugîsü'l-hükkâmî's-şerî'a vâsıl-ı aksâ-i makâsıd-ı'l-hakîka şîr'atü'l-İslâm vikâyetü'l-enâm mazharu'l-hidâye ve't-tevfîk-ı subhânî ka'r-ı bihâr-ı dürrü't-tahkîk el-kâmil el-fâzıl el-'arîfetü'l-elma'î ve'l-'âmil el-edîb el-levza'î eş-şeyh el-imâm 'Osmân bin 'Ali Ebû 'Ömer ve'l-mülakkab Fahrüddîn bin el-imâm el-'allâme Ebû Muhammed Zeyla'î esbaga 'aleyhi zülâle visâleh Rabbuhü'l-Melik el-Kavî [silik] dahi işbu sâlde civâr-ı rahmet-i Rahmân'a irtihâl itmişlerdir. 'Ömer bin Ahmed eş-Şimâ' el-Halebî [silik] *Tabakât*'da dir ki, İmâm Zeyla'î mısır-ı Kâhire'yi teşrîf eyleyüp tedris ü tasnîf ve [silik] imrâr-ı vakt itmişlerdir. Eşher-i tasnîfât-ı latîfelerinden olan Şerh-i Karnz [silik] keşîde-i şîrâze-i hitâm eyleyüp Kurafe nâm mahalde nüsha-i 'ömr-i 'azîzlerini itmâm itmişlerdir. Mütercem-i mûmâ-ileyh mu'âsırları olan selâtîn ve 'ulemâ ve a'yâna bâ'is-i iftihâr olduğu şâibe-i şekk ü gümândan müberrâ bir ma'nâdır.

Mâ-bihi'l-fahr selâtîn-i 'Osmâniyye mazhar-ı nasr u fütûhât-ı Rabbâniyye şîr-pîşe-i megâzî Sultân Orhan-ı Gâzî tâbe serâhu ve ce'ale'l-cenne mesvâhu hizmetlerinin mu'âsırlarından olup bu sâlde 'âzim-i dersihâne-i 'ukbâ olan 'ulemâ-i sûtûh-sıfât ve fazîlet-simâtdan biri dahi ol a'lemü'l-fuzalâ ser-i tâc-ı 'ulemâ ve tâc-ı ser-i üdebâ yegâne-i 'asr ü zemân 'allâme-i dehr ü âvân matla'-ı şümûsu'l-ma'ârif kâsıd-ı makâsıd ve vâkıf-ı mevâkıfe'l-edîbe'l-kâmil elma'î ve'l-edîbe'l-fâzıl el-lavza'î şeyh el-imâm Şerefüddîn Hasan tayyibe 'aleyhi zülâle mağfirete Rabbuhü'l-Meliki'l-Kavî hizmetleridir ki, te'lîfât-ı celîlesi beyne'l-'ulemâ makbûl ve zât-ı cemîli vâhid ke'l-elf [silik] 'âliyesine vusûldür. Kütüb-i tabakâtta tafsîl-i terceme-i latîfeleri mastûr olmağla bu mahalde teberrûken bu mikdâr ile iktifâ olundu.

[Silik] Tâcüddîn [‘Abdûlbâki] anlardan biri dahi miftâh-ı künûzu’l-hakayık el-edîb vâsıl-ı akse’l-metâlib ve’l-edeb ‘âlim-i Rabbânî şeyh el-imâm Tâcüddîn [397b] ‘Abdûlbâki Yemânî ‘aleyhi rahmetü’r-Rahmânî’dır ki kütüb-i eslâfda tercemeleri muharrer ü mastûrdur.

Hali-i el-Melike’n-Nâsır Ahmed ve Nasb-ı ‘Îmâdüddîn sene-i sâbika vekâyi’i hılâlinde tahrîr olduğu üzre Melik Eşref Küçük’den sonra birâderi el-Melikü’n-Nâsır Ahmed mâlik-i saltanat-ı mısır-ı Kâhire olmağla [silik] olmuş idi.

Süheylî kâtib *Dürretü’l-Yetîme* nâm târîhinde üç ay mürûrunda nâibü’s-saltana bunu dahi hal’ ve habs itdi demiştir. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi Kerek’den getirülüp tahta cülûs itdikden sonra üç ay mürûrunda yine Kerek’e ‘azîmet eyleyüp Kerek’de râyet-i tuğyânı küşâd ve müntehî-i fesâd olmağla a’yân-ı ümerâ ittifâkla hal’ eylediler deyü tastîr ider. Kâtib Çelebi merhûm mecmû’asında [silik] kusûr olup idâre-i umûr-ı saltanata ‘adem-i kudreti zâhir olmağla kırk gün mürûrunda ‘azl ve hal’ olundu demiştir. Ânifen zikr olunan kütüb-i tevârîhden mâ’adâ sâhib-i *Nuhbe* ve sâir meşâhîr-i müverrihîn üç ay mürûrunda ittifâk ile hal’ olundu deyü tahkîk itmişlerdir. [*Fezâil-i Âl-i ‘Osmân*] mütercimi mûmâ-ileyh el-Melikü’n-Nâsır Şihâbüddîn Ahmed evc-ı¹⁹¹² mürûrunda ittifâk-ı a’yân-ı saltanat ile hal’ olunup birâderi ‘Îmâdüddîn İsmâ’îl [silik] sadr-nişîn-i mesned-i saltanat oldu deyü tahrîr itdikden sonra dir ki, mufasssalâtta tahrîr olduğu üzre mûmâ-ileyh nâkîsu’t-tedbîr ve zâlim-i pür-teşvîr ve fâsık-ı mel’an¹⁹¹³ olup nefsi-i Mısır’da kırk gün mikdârı mukîm oldukdan sonra hazâin-i beytû’l-mâlî yek cümle Kerek’e nakl idüp, “ben saltanattan fâriğ oldum” deyü Mısır’a haber irsâl itmekle hal’ olunup câ-nişîni Melik Sâlih hazîneyi taleb itdikde kal’anın hisânetine i’timâden mu’âne de itmekle def’â-i küllî hasâr-ı hisârda kemâl mertebe takayyüd olunup kal’a-i mersûme fî-nefsi’l-emr metânetde gıpta-engîz-i hisârına bârûy-i âsumândan olmağla bu kadar takayyüd-i tâmdan bir eser mâ-müşâhede olunmamış idi.

Fezleke-i kelâm üç sene muhârebe-i ‘adîdeden sonra yedi yüz kırk yedi târîhi hılâlinde bir takrîb-i dil-firîb ile katl olunmağla ahâlî-i Mısır ol gâileden rehâ-yâfte oldular. [silik] Sahâyif-i sâbıkada tastîr olduğu üzre Emîr Pîr Hüseyin cânib-i Fârs’a müteveccih oldukda Mes’ûd Şâh savb-ı Bağdad’a ‘âzim ve hizmet-i Emîr Hüseyin-i Büzürg’e mülâzım olmuş idi. Şeyh Hasan-ı Büzürg mûmâ-ileyhin kâlâ-yı i’tibâr ü şânına envâ’-ı iltifât ile

¹⁹¹² “Üç”?

¹⁹¹³ “Mu’lin”?

revâc virdiğinden mâ‘adâ hemşîre-i Dilşâd Hâtûn sultân-ı baht bint-i Dımışk Hoca’yı zîb-i âgûş-ı izdivâcî eyledi. ‘Azîz Efendi merhûm kırk beşde katl ü i‘dâm olundu dimişdir¹⁹¹⁴.

[398a] Emîr Yağıbastı’nın dahi emâret ve mansıbını takrîr ü ibkâ eyleyüp ma‘iyyet-i Mes‘ûd Şâh ile savb-ı Şîrâz’a râhî oldu. Lâkin mûmâ-ileyhimâ hıttâ-i Şîrâz’a kable’l-vusûl vak‘a-i Emîr Pîr Hüseyin ile Melik Eşref rû-nümâ olmağla Emîr Şeyh Ebû İshak bilâ-mevânî‘ ve redd-i mâlik-i memleket-i Fâris olmuş idi. Çünkü birâderi Mes‘ûd Şâh bâ-emr-i Şeyh Hasan-ı İlhanî hükûmet-i Şîrâz’a nâil olup müte‘allikâtı ile ol mahalle vâsıl olmuş bulundu. Yaylak-ı Şebankare’ye ‘azîmeti bâbında müekkeden emr irsâl itmekle Mes‘ûd Şâh bi-hasebi’l-me’mûriyyet;

[Mısr]â‘

‘Âşika mümkün mi şâhım emrin ilgâ eylemek

Nesir; diyerek mahall-i me’mûresine ‘âzim olmuş idi. Lâkin ahâlî-i Şîrâz-ı bed u nîk mahkûm-ı emr-i Mes‘ûd Şâh olup Emîr Yağıbastı’ya kat‘â tevcîh-i nigâh-ı iltifât itmemeleriyle bu hâlet gayr-ı me’mûr [silik] dâde-i seyf-i hayf ve ihânet-i Yağıbastı olup Mes‘ûd Şâh’ı katl ü i‘dâm [silik] ‘âkıbetü’l-emr cesâret eyledi. Emîr Şeyh Ebû İshak henüz nevâhî-i Şîrâz’da mukîm iken [silik] birâderinden habîr ü âgâh olduğu gibi derhâl ref‘-i tınâb-ı fesâtî-i ikâmet;

[Mısr]â‘

Yanına kalur ise düşmen öğünsün yürüsün

Nesir; diyerek dâ‘iye-i ahz-ı intikâm ile cânib-i Şîrâz’a ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet eyledi. Lâkin pes sâkinân-ı şehre ihtilâl-küllî tatarruk itmekle dü fırka olup kazıyye-i ârâları sûret-i kıtâli müntic olmağla;

[Mısr]â‘

Kuru yanınca meseldir yaş yanar

Nesir; fehvâsınca niçe mücrimân ile bî-hadd mazlûmân rehrev-i mülk-i ‘adem olduklarından mâ‘adâ akrîbâ vü ta‘allukât beynine dahi sârî olup hûn-ı küşteğân mânend-i Ceyhun cârî oldu. Bu mukâtelenin ahâlî-i Şîrâz beyninde mütemâdî olduğunda müverrihîn ittifâk itmişlerdir. Zurefâ ve üdebâ beyninde;

¹⁹¹⁴ Varak 397b’deki derkenar notu çok silik olduğu için okunmamıştır.

[Mısr]â‘

Yek mazarrat der-miyân sad hezâr kes sârî est

Nesir; deyü cârî olan mesel-i bî-bedelin mudribi bu misillü mahaldedir. Bi‘l-âhire Emîr Şeyh Cemâlüddîn Ebû İshak hâkim-i Kazerun Emîr Dilemşah’dan üç def‘a istimdâd u istimânet ile Emîr Yagîbastı’ya galebe itmekle;

Beyit

Senin yerin değil ey dil bu kârhâne-i ‘aşk

Ki tîg-ı cân ile oynar bunun resen-bâzî

Nesir; mazmûnuyla dâire-i şehirden ib‘âd eylediler. Kâtil-i mesfûr egerçi ‘Irak-ı ‘Acem’de Melik Eşref’e mülhak oldu, lâkin ikisi dahi Dârâ-yı hıttâ-i Tebriz olan Şeyh Emîr Hasan-ı Küçük’dan hirâsân olmalarıyla Bağdâd-ı dârü’s-selâma ma‘iyyeten ‘âzim olup hizmet-i Emîr Şeyh Hasan-ı Büzürg’e mülâzım oldular. Ve çend âvân müşâhede-i rûy-i emn ile müreffehü’l-hâl oldular. Hafî olmaya ki, Mes‘ûd Şâh sâbıku’z-zikr Mahmûd Şâh’ın oğlu olup bu mahalde [398b] tercemesi bi‘l-münâsebe pederi tercemesiyle ma‘an tahrîr olundu. Terceme-i Mahmûd Şâh ve püseriş?... Şâh ma‘lûm ola ki, tabakât-ı mülûkde ve bu mecelle-i *Nevpeydâ* mahallinde mastûr olan selâtîn-i Fâris ve ‘Irâk’dan Încûyân ile mu‘abber tabaka üç nefer olup bir vâlid ve dü veleden ‘ibâretidir. *Nuhbetü’t-Tevârih* müellifi tahrîri üzre Emîr Mahmûd Şâh Încû ‘an-aslin hâssaten zâbitü’l-amlâk hâssaten selâtîn-i Moğol idi. ‘Ahd-i saltanat-ı Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’da atabek-i devlet-i Emîr Çoban Seldûzî ‘indinde ‘aklen tâmmü’l-‘ayâr olmağla terbiye ve ilkâsı sebebiyle rütbesi ‘âlî olup hıttâ-i Şîrâz’da emlâk-ı ‘azîme sâhibi olmuş idi.

Sahâyif-i sâbıkada zikr olunduğu üzre Ebû Sa‘îd Hân intikâlinden sonra evlâd-ı Cengîziyye’den birini iklîm-i Fâris’de câlis-i sadr-ı saltanat idüp kendüsü zu‘munca makâm-ı atabekîde istikrâr ile ‘alem-efrâz-ı şekâvet olduğu peyâm-ı bârid[i] sene sitte ve selâsinde sem‘-i Arpa Hân’a vârid olduğu gibi işgüzâr ‘adimler irsâl eyleyüp katl itdirmiş idi. Mûmâ-ileyhin dü nefer püseri bâkî kalup biri Şeyh Emîr Ebû [silik] ba‘zı ahvâlinin zikri güzer ve ahvâl-i sâiresi münâsebetle mahallinde muharrerdir. Püser-i dîgerî [intimâ]? zikr olunan Mes‘ûd Şâh’dır ki, pederi katlinden sonra cânib-i Rûm’a firâr eylemiş idi. Ba‘de’l-merre hakîr ü celîl ve kesîr ü kalîl vukû‘ bulan ser-encâmı sahâyif-i sâbıkada mahal be-mahal zikr ü beyân olduğundan yegân yegân karîn-i zihn-i ehl-i ‘irfân

olmuştur. Pes tekrîr ile ıtnâb olmadı. Muhârebe-i Emîr Vecîhüddîn Serbedar bâ-Melik Mu‘izzüddîn Kert sahâyif-i sâbıkada terceme-i ahvâlî muharrer ve mezkûr Melik Mu‘izzüddîn Hüseyin bin Melik Gıyâsüddîn Kert ki, Selâtin-i Kert Guryan’ın min- külli’l-vücûh eşref ve a‘del ve eşbehi olduğuna sultânü’l-muhakkıkîn burhânü’l-müdekkıkîn Mevlâna eş-şeyh el-‘âlim er-Rabbânî sa‘dü’l-mille ve’d-dîn et-Teftâzânî tayyibe’llâhu serâhu hizmetleri *Kitâb-ı Mutavvel*’i anın ism-i sâmîsine te’lîf itdiği edell-i delîldir. İklîm-i pâkîze-ter-i Herat’da Sultân Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân intikâlinden sonra sâhib-i hutbe ve sikke müstakillen pâdişâh-ı vâlâ-câh olup icrâ-yı merâsim-i ‘adl ü dâdda yegâne-i rûzgâr olduğundan etrâf u eknâf-ı memâlik-i sâirede sâkin eşrâf-ı a‘yân u ‘ulemâ ve ‘askerînin ekseri;

[Mısr]â‘

Kapunda biz de gedâyız efendi sultânım

Nesir; zemzemesiyle kehf-i emân-ı ma‘deletin penâh itmeleriyle şevket ü ikbâl ve haşmet ü iclâlî yevmen fe-yevmen mütezâyid ü efzûn olmuş idi. Bu cihetden mahsûd-ı cümle-i selâtîn ü mülûk olmağla [399a] ba‘zıları itfâ-yı şem‘-i ikbâline fırsat-cûyî idiler. Ez-în cümle Emîr Vecîhüddîn Serbedar kemâl-i hasedinden nâşî Melik-i mûmâ-ileyhe dâd-ı ilâhî olan ikbâl ü devletini hazm idemediğinden *Lübbü’t-Tevârih* sâhibi tahrîri üzre işbu sâl-i saferü’l-hayrînin on üçüncü günü Şeyh Hasan-ı Cûrî ile müttefikan şüc‘ânın Sebzevar’dan mukaddemâ tehyie vü âmâde eylediği otuz bine karîb leşker-i cerrâr ile Sebzevar’dan hareket ve i‘dâm-ı Melik Mu‘izzüddîn kasdıyla hıttâ-i Herat’a ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet eyledi. Melik Mu‘izzüddîn dahi taht-ı hükûmetinde olan ‘asker-i düşmen-şikârın ârâste eyleyüp telâkî-i ferîkayn Zave nâm mahalde vukû‘ buldukda;

Li-müellifihî

Dü leşker biri birine katıldı

Zemîn penbe gibi göğe atıldı

Olup zâhir neberd-i Kahramân’a

Ki meselin görmedi çeşm-i zemâna

Didi görse ger o cengi Rüstem

Nümûne-i haşrden vallâhu a‘lem

Nesir; hulâsa-i kelâm hılâl-i ma‘reke vü kıtâlde “**el-hakku ya‘lû velâ yu‘lâ**”¹⁹¹⁵ mazmûn-ı münîfî hüveydâ olup Şeyh Hasan-ı Cûrî küşte-i seyf-i sârim olmağla nesîm-i feth ü nusret tahrîk-i direfş-i Melik Mu‘izzüddîn idüp ekser-i cünûd-ı Serbederan zîr-i süm-i esbân-ı Heratyân’da pâ-y-mâl ve emvâl-i ganâyime sîr ile leşker-i Herât mâlâmâl oldular. Bu vak‘a-ı garîbe hakkında fuzalâdan birinin nâdirelerindendir.

Nazım

Ger Husrev-i Kert ber-dilîrân nezdi

Ve zi-tîg yeli gerden şîrân-ı nezdi

Ez-bîm-i sinân-ı Serbedaran tâ haşr

Yek-i terk-i değer hayme ber-Îrân nezdi

Nesir: Sâhib-i *Nuhbe* dahi bu vak‘a işbu sâlde vukû‘ bulduğunu zikr itmiştir. Sâhib-i *Lübbü’t-Tevârîh* ebvâb-ı kısm-ı selâsedden üçüncü bâbın beşinci faslındandır ki, Şeyh Hasan-ı Cûrî’nin bu muhârebe hılâlinde maktûl olmasına Emîr Vecîhüddîn bâ‘is olmuştur. Zîrâ muhârebe-i mersûmede bulunup sûret-i hâli müşâhade eyleyen ba‘zı sikât leşker-i Serbedaran’dan biri esnâ-yı ceng ü sitûzde pehlû-yı Şeyh Hasan-ı Cûrî’ye bir şemşîr-i ‘aşk eyledi ki, taraf-ı âhardan güzer itdi deyü hikâyet itdi demiştir. Kile’t-takdîrîn merkûmun in‘idâmıyla ahâlî-i memleket bir belâ-yı ‘azîmden rehâ-yâfte oldukları bî-iştibâhdır.

[Mısr]â‘

Hezârân şükr ü hamd olsun halâsın iden Hudâvende

Nesir: Hafî olmaya ki, kitâb-ı *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* müellifi bu sâl vekâyi‘inden Melik Eşref’in ve Emîr Yağîbastı’nın ba‘zı ahvâllerini ‘ale’t-tafsîl zikr itmiştir. Lâkin fevâid-i melhûzadan ‘ârî olduğundan bu mahalde terki münâsib ‘add olundu.

Vefât-ı Özbek Hân

Nesl-i Cuci’dan Deşt-i Kıpçak Hânı Özbek Hân hulûl-ı ecel-i müsemma ile enfâs-ı ma‘dûdesi resîde-i pâyân olmağla makâm-ı metrûkesine ferzend-i fûrûzende ahteri Cani Bey cülûs ve herkesi in‘âm-ı firâvân ile kâmrân eyledi. Bu tabaka mülûkünden ibtidâ şeref-

¹⁹¹⁵ “Hakk’ın hatırı âlidir, ondan üstün bir şey yoktur”.

yâb-ı devlet-i İslâm olan mûmâ-ileyh Özbek Hân'dır. Otuz bir sene kâmil-i saltanat sürmüştür¹⁹¹⁶.

[399b] **VEKÂYİ'-i SENE ERBA'A VE ERBA'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE**

Hafî olmaya ki, *Mir'ât-ı Kâinât* müellifi sultân-ı Mısır Melik Sâlih İsmâ'îl bu sâlde münkesirü'l-mizâc olup müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldu deyü tahrîr eylemiştir. Lâkin kavlı-cumhûra muhâlif olmağla mahallinde zikr olunmuştur.

İntikâl-i el-Ârif-Billâh el-Cureynî

Mu'âsır-ı pâdişâh-ı ser-efrâz olup işbu sâlde müntakıl-ı kurb-gâh-ı ma'nevî olan meşâyıh-ı kirâmdan biri vâkıf-ı mevâkıf-ı hafîyye vü celiyye kâsıd-ı makâsıd-ı rumûzât-ı ilâhiyye sâhib-i esrâr-ı tarîkat sebbâh-ı ka'r-ı zehhâr-ı şerî'at âric-i me'âric-i hakikat vâsıl-ı intihâ-i mecmû'-ı ma'rifet el-Ârif-Billâh el-Melikü'l-mübîn el-vâsıl ile'llâh el-'azîzü'l-mu'în şeyh el-imâm el-âmil el-'allâme şemsü's-şehbâ ve kıdvetü'l-fehhâme a'nî-bih eş-şeyh el-mükemmil Muhammed bin Bünhan bin 'Ömer bin Bünhan bin 'Ulvân es-Serûcî el-Cureynî sırrehu'l-Bârî el-Ganî hizmetleridir ki, matla'-ı şems-i ma'rifetullâh bir zât-ı şerîf ve dil-âgâh olduklarından ittifâk-ı kibâr-ı meşâyıh-ı kirâm ile resîde-i sübûtdur. *Muharrik-i Himemü'l-Kâsirîn* nâm tabakâtta zikr olduğu üzere Cuberin nâm mahalde cedd-i âlî-tebârlarına mebnâ zâviye-i füyûz-medârlarında mukîm olup 'asr-ı pâkîzelerinde bâhirü'l-velâye ve zâhirü'l-kerâme olduklarından der-kâh-ı kudsiyân-penâhları merci'-i hâss u 'âmm ve makarr-ı şeref-karînleri melce'-i meşâyıh u 'ulemâ-i 'izâm idi. Bu silsile-i tâhire hıttâ-i Halebü's-şehbâya mensûb meşâyıh-ı kirâm kuddiset esrâruhum hazerâtının kıdvellerinden olduğunda müellifin-i tabakât ittifâk itmîşlerdir. Medh ü sitâyışlerinde İbn Cîbek? rahimehullâhu nâdirelerindendir.

'Arabiyye

Îlâ Halebin yemmim ve 'arrec mubâdiren

Li-Cibrîne fe'l-melhûdu fîhâ lehû şâne

Veliyyi 'aliyyin lem yezel müte'abbiden

Îlâ ân madâ yelkâhu revhun ve reyhânu

¹⁹¹⁶ Vefât-ı Özbek Hân..... sürmüştür (Derkenar notu).

Yukālu bihî nebhânun ekrim bihî fetan
Bi-menziletin gaybu'l-kerâmâtu hattânun
Ve min neslihî fihâ ekāme Muhammedün
Li-bedli kiran yetlûhu hasenün ve ihsânun
Tekayyu nikayyu sâlihun muteverri'un
Zekiyyün lehu 'arfun zekiyyün ve 'irfânun
Îlâ kem nufûsi li'l-verâ müsterîhatun
Ve hâturun fî hizmeti'n-nâsi te'bân
Ve kem fî ducâ leyli't-tehaccudi a'yûnun
Mine'l-kavmi nâmet ve ibnu bünhânun bunhânu¹⁹¹⁷

Nesir: Sinn-i 'âlîleri hudûd-ı sittîni tecâvüz itdikde medîne-i Ceberriyyet'de 'âzim-i kurb-gâh-ı vuslat olup hâric-i karyede vâki' darîh-i cedd-i emcedlerinde vedî'a-i hâk-i pâk-i itr-nâk kılınmışdır. *Dürr-i Müntehab* nâm kitâbda [400a] mezkûrdur ki, 'azîz-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâle visâle 'aleyh hizmetleri zâviye-i latîfelerinde et'ime-i vefîre tabh itdirüp vâridinden me'mûr ve gayr-ı me'mûr celîl ü hakîr ve emîr ü kebîr ü sagîri it'âm-ı 'âdet-i hasene ve küllü yevm hatm-i Kur'ân-ı 'azîm de'b-i müstahsenelerinden idi. Mevlânâ 'Abdülkadir bin Mevâzînî 'aleyhi rahmetihi Rabbuhü'l-Ganî dir ki, ba'zı tevârîh-i Haleb'de manzûrum olduğu üzre 'azîz-i müşârün-ileyh nefe'anallâhu bi-şefâ'atihî hazretleri zâviye-i kudsiyyân-medârlarında kırk iki sene meşîhat ve hâss u 'âmmı sırât-ı

¹⁹¹⁷ Halebe doğru hareket et
Cibrin'de lahide konulan adamın şanı vardır
Veli şanı yüce olan kişi hala ibadet etmeye devame diyor
Cennet kokusuna ulaşınca dek ibadet etmeye devam etti
Onun için zeki ve akıllı bir genç olduğu söylenir
İnce ince yağın yağmur gibi kerametleri var
Onun nesli peygamberimizin nesli olarak devam etti
Köyü değiştirmek için güzel ve en güzeli oku
Çok ibadet eden takvalı temiz salih
Zekasıyla tanınır ve irfân sahibidir
Onun gibi rahat eden veliler var
Amma o insanlara hizmet etmekte yorgundur
Gecenin karanlığında hep namaz kılmakla meşgul
İnsanlar uykudayken

müstakîme irşâd ve delâlet eyleyüp sene erba‘a ve seb‘a-mi’ede tekye-gâh-ı vuslata rihlet itmişlerdir. Ve lâkin ‘alima’llâhu kavlı evvel esahdır.

Vefât-ı Kutbü’l-Halebî

Nigâşte-i sahâyif-i kitâb-ı *Tâcü’t-Terâcim* kılındığı üzre bu sâlde müntakıl-ı a’lâ-yı makâmü’l-cinân olan kibâr-ı ‘ulemâ-i kirâmdan biri reîsü’l-fuzalâ fî ‘asrihî ve melce’-i meşâyih-ı ‘izâm fuzalâ-i dehre efdal-ı fuhûl-ı âvâne ve [silik] zemâna ‘aynu’l-vera‘ ve’t-takvâ kâşif-i müşkilâtü’l-‘ulûm ve’l-fetvâ kurretü’l-‘uyûni’l-kümmelîn zübdetü’l-müellifin ve ‘umdetü’l-musannifin Mevlânâ eş-şeyh el-imâm eş-şâmil [silik] el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme ‘Abdülkerîm ibn Abdünnûr Ebû ‘Ali bin Ebû [‘Abdülhak] Kutbüddîn el-Halebiyyü’l-asl ‘aleyhi mağfiretuhü’r-Rahmân cenâb-ı [velâdetleri] selâse ve sittîn ve sitte-mi’e târihinde revnak-bahş-ı merkad-ı hayât olup ibnü’l-Hatîb ve Ebi’l-Vâdî Harrânî [silik] sanâdîd-i fuhûlden sem‘ ü tahsîl [silik] ba‘zılar velâdetleri altmış dördünde vâkî‘ oldu didiler. [silik] tasnîfât-ı celîleye şerh idüp [silik] itdiler ve dört [silik] *Şerh-i Siyer-i Nebevî* ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ ile [silik] *Siyer-i Şerîfî* şerhidir a‘zam-ı âsâr-ı cemîlelerindendir. [silik] Recebü’l-müreccebinde mâh-ı serî‘ü’s-seyr ‘ömr-i ‘azîzleri resîde-i [silik] oldu¹⁹¹⁸.

İntikâl-i İbrâhîm-i Vâsîî

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâlde müntakıl-ı ‘âlem-i bekâ olan ‘ulemâ-yı kirâmdan biri dahi a’lemü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn ve efzâlü’l-fuzalâi’l-müteverri’in yenbü‘u’l-fezâili şettâ lâbisü’l-besteti’l-verâ‘ ve’t-takvâ eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-‘allâme Ebû İshak İbrâhîm bin ‘Ali bin Ahmed bin Yûsuf bin İbrâhîm el-ma‘rûf bi-İbn Abdülhak-ı Vâsîî ‘aleyhi rahmetü’l-Melik el-hayyü’l-Kavî hazretleridir ki, meşâhîr-i fuzalâ-yı cihândan ma‘dûd ve mehere-i fukahâ-i ‘izâmdan meftûr olup *Tâcü’t-Terâcim* sâhibi muhtârı üzre Ebü’l-Hasan ‘Ali bin ‘Abdülvâhid el-Makdisî el-Hanbelî ve Ebî Hafs bin en-Neccârî gibi fuhûl-ı kirâmdan istimâ‘ itmişlerdir. ‘Âlim fakîh muhaddis-i bî-nazîr olmalarıyla sene semân ve ‘işrîn ve sitte-mi’e târihinde kazâ-i diyâr-ı Mısıriyye vücûd-ı ... dlarıyla mekteb¹⁹¹⁹-şeref olup ol diyârda ders ve ifâde ve te’lîfe meşgûl oldular. Mezâhib-i selef ve âsârı mutazammın Hidâye’ye şerh-i latîf te’lîf itmişlerdir. Ve *Sünen-i Beyhakî*’yi beş cilde ve İbn Cevzî’nin *Kitâbü’t-tahkîk*’ini bir cilde ve İbn Şâtibî’nin Kitâb-ı kezâlik bir cilde ihtisâr itmişlerdir. Ve fûrû’-ı fıkhiyyede müntefî ve nevâzilü’l-vekâyi‘ ve fevâid-i ‘adîdeyi müstemil mecmû‘a cümle-i âsâr-ı latîfelerindendir. Mısır’dan Dımışk’a ‘âzim iken

¹⁹¹⁸ Vefât-ı Kutbü’l-Halebî oldu (Derkenar notu).

¹⁹¹⁹ “Mültefet-i”?

zilhiceti'l-şerîfenin yirmi dokuzuncu erbi'â günü 'âzim-i cennetü'l-'adn oldu. Anın meskeni¹⁹²⁰ ve tafsîl-i terceme-i ahvâlleri *Fezleke-i Kebîr*'de ve sâir mufassalâtda mastûr ve mevcûddur.

İrtihâl-i Ahmed bin Sabîh-i Cürcânî

Ol gürûh-ı fazîlet-şükûhdan biri dahi mihtâh-ı künûzü'l-hakâyık ve mısbâh-ı rumûzu'd-dakâyık muhîtü'l-'ilm ve'l-edeb beyne'l-fuzalâ-i aksâ'l-ireb câmi'ü'l-fezâil ve'l-fevâzıl el-ma'rûf bi-ahseni's-şemâil eş-şeyh el-imâm el-'ârif el-'allâmetü'r-Rabbânî Ahmed bin İshak bin Sabîh-i Cürcânî rahmetullahi hizmetleridir ki, *Kitâbü'l-Fark ve't-Temyîz* ve *Kitâbü't-Tevbe* müellifidir¹⁹²¹. Bunların dahi tafsîl-i terceme-i ahvâlleri kütüb-i tabakâtda musarraha olmağa bu mahalde teberrûken işâret olunmuştur.

Vefât-ı Mardînî

Yine müverrih-i mûmâ-ileyh rahmetullahi 'aleyh muhtârı üzre işbu sâlde dâr-ı 'ukbâya irtihâl eyleyen meşâhîr-i kibârdan biri dahi a'lemü'l-fuzalâ 'ale'l-ittlâk el-müştehir fi'l-'avâlim ve'l-afâk mecma'u'l-mehâsin ve'l-mekârim eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-'âlim 'allâmetü'l 'asr ve fehâmâtü'd-dehr Ahmed bin 'Osman bin İbrâhîm bin Mustafa bin Süleymân Tâcüddîn el-Mardînî el-Ganîdir ki, İmâm Saferî rahimallâhu imâm muhaddis ve fakîh-ı müfid olup 'ale'l-hâsıl ve usûl-i fıkıhda 'ale'l-müntehab birer ta'lik te'lîf ve *Kitâb-ı hulâsatu'l-....* üç 'aded te'lîfât tasnîf itmişlerdir demiştir. *Şerh-i Câmi'u'l-kebîr* ve nahivde İbn 'Uşfûr'un *Mu'reb*'i şerhi ve *Şerh-i 'Arûz* ve İbn Hâcib ve mantıkda *Şemsiyye Şerhi* ve hey'etde *Tabsıra Şerhi* eşher-i te'lîfât-ı cemîlelerindendir. *Şerh-i Hidâye*'ye dahi şurû' idüp tekmîline müddet-i hayâtları müsâ'ade itmemiştir. Gurre-i şehri cemâziyelûlâda Kâhire'de vefât itmekle hâric-i Bâb-ı Nasr'da mebnî vâlidî türbesinde defn olunmuştur¹⁹²². *Fezleke-i Kebîr*'de tafsîli mastûr, sâir te'lîfât-ı celîleleri beyne'l-'ulemâ mütedâvil ve meşhûrdur.

Vefât-ı İbn Merhal Nahvî

Dâhil-i cerîde-i meşâhîr-i kibâr-ı 'ulemâ olup bu sâl evâhırında hatm-ı enfâs-ı ma'dûde idenlerden biri dahi sertâc-ı kibâr-ı necât râbıt-ı i'râb-ı kelimât-ı kemâlât olup câmi'-i fevâ'dü'z-ziyâiyye ve zav'-ı mısbâh-ı ma'ârif-i külliyye vü cüz'iyye mu'rib-i galatâtü'l-

¹⁹²⁰ ve mehere-i..... meskeni (Derkenar notu).

¹⁹²¹ *Kitâbü'l-Fark*..... müellifidir (Derkenar notu).

¹⁹²² İmâm Saferî..... olunmuştur (Derkenar notu).

‘ulemâ ve’l-‘avâmil [400b] mecma ‘u’l-mehâsin ve’l-hasâil a’nî-bih ‘Abdüllatîf bin Merhal ‘aleyhi’r-rahmedir ki, *Kütüb-i Tabakât-ı Nahviyyîn*’de tafsîl-i terceme-i ahvâlleri tâlibîne ber-vech-i kâffîye musarrah ve mastûrdur.

Zelzele-i ‘Azîme der-Mısır ve Şâm

Bi-emrillâhi’l-Meliki’l-Mübîn der-evâil-i în sâl-i erba‘a ve erba‘în heybet-i kahr ü celâl-i zü’l-celâlden hâmil-i zemîn bakar-ı metîn tahrîk-i a‘zâ idüp ‘urûk-ı a‘sâb-ı zemîne sırr-ı âtiyeden nâşî tezelsül-i arz-ı iklîm-i Mısır ve Şâm’da zuhûr eyledi. Mehre-i müverrihîn tahrîrleri üzere bu zelzele-i ‘azîmeden Mısır ve Şâm’da mebnî niçe ebniye-i ‘azîmeler münhedim ü harâb ve taht-ı ebniye-i mehdûmede nüfûs-ı kesîre ke’t-türâb olmuşdur. Tabaka-i ûlâda yedi yüz iki vekâyi‘ini hılâl-i tahrîrde bir zelzele-i ‘azîme dahi zikr olunmuş idi. Sâl-i merkûmda vukû‘ bulan tezelsül-i arz hemân Mısır’a mahsûs bu def‘a zuhûr iden zelzele-i ‘azîme Şâm ve Mısır’da ve beyne-hümâda cârî oldu. El-emru küllühü bi-yedihî.

Men‘-i Ümmü’l-Fesâd der-Kâhire-i Mısır

Nâibü’s-saltana ol melek bir rûz vâlî-i Kâhire’ye hitâb idüp diyâr-ı müsliminde edâsı şer‘an memnû‘ ve nass-ı kâtı‘ıyla hurmeti müsbet olan hamr ve sâir muharremât rehâvet-i hükkâm ü zâbitândan nâşî şâyi‘ husûsâ bu yılda niçe müddetdir ki âşikâredir. Şehrimizde lâ-yenkati‘ tezelsül ü ihrâk ve tâ‘ûn ve kaht ü galâ ve helâk-ı hayevân ve ‘ilel-i gûnâgûn zuhûru min-tarafı’llâhi te‘âlâ menhiyyâtdan keff-i yed ü ictinâba tenbîh olduğu mâ-lâ-kelem kabîlinden olup bu husûsu müeyyid niçe âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfe misillü ve mezkûr ve tafsîli âsâr-ı kibârda mastûrdur. Husûsâ beş on sene zarfında min-tarafı’llâhi te‘âlâ bi-tis‘a âyât mazmûnu zuhûr itmekle ehl-i İslâm’dan olanlara bu âyât-ı beyyinâtdan mütenebbih olmamakla ‘ıyâzen billâhi te‘âlâ za‘f-ı îmândan nâşîdir. Eger bu def‘a dahi bu mevâdd-ı vâcibetü’l-izâlenin indifa‘ına şürû‘ olunmazsa ma‘azâllahu te‘âlâ nâzil olduğu gibi bir kazâyâ-yı ‘azîme vukû‘ bulduğu gâlib-i ihtimâldir. Bu husûsa teşmîr-i sâk-ı ihtimâm cümlemize vâcibdir deyü ekîd ü şedîd emr-i ‘âlî ısdâr itmekle derhâl dâr-ı fisk u fücûr olan hâneler tahrîb ve mekânlarına mesâcid binâ ve meykede ve hânelerde olan ümmü’l-habâyis irâka olunup bu husûsda cemm-i gafîr ve ‘ukûbet-yâfte oldular. Ve muharremâta dâir umûr-ı sâire dahi bi’l-küllîyye ibtâl olunup mahal be-mahal münâdîler “kim ki bir sekrân veyâhûd ‘indinde [silik] müte‘allık bir şey bulunan kimesneye ahz ve dîvâna ihzâr iderse kendüye hila‘-ı fâhire ilbâs olunur” deyü nidâ ve ihbâr-ı sadâ eylediler. Herkes ilbâs-ı hil‘at ile ehl-i fisk u fücûr taharrî itmek için zukâk silahdârı olup her kim ki

zümre-i sipâhîden dîvâna bir fâsık getürse kendüye hila‘-ı fâhire i‘tâ ve fâsıka darb-ı şedîdden sonra nân-pâresi âhara tevcîh olurdu. Bu husûs nâibü’s-saltanaya mehâbet-i ‘azîmeye bâdî olmağla ‘avâmu’n-nâs ve a‘yân-ı ümerâ eşyâ-i kesîreden keff-i yed eylediler. Şu‘arâ-yı vaktden ba‘zıları bu ebyâtı nazm itmişlerdir:

‘Arabiyye

el-Melik el-hâc gadâ sa‘yuhû ‘alâ zuhuri’l-arda fihâ silkün felâ merâ min-dûnihi sükatun ve’l-melikü’z-zâhir el-melik¹⁹²³.

İnhizâm-ı Vâlî-i Divkerek der-Ceng-i Uluğ Hân

Hafî olmaya ki, bu vak‘ayı Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke-i Kebîr*’inde zîkr ü beyân eylemiştir. Gâye-i icmâli budur ki, vâlî-i Dîvkerek pâdişâh-ı Hind Uluğ Hân [ile] niçe def‘a muhârebeleri vukû‘ bulmuş idi. Tahrîr-i vekâyi‘i ile imrâr-ı evkât olunan [işbu]? sâl-i erba‘a ve erba‘în duhûlünde tarafeyn var kuvvetlerini bâzû-yı izhâra resîde eyleyüp;

[Mısr]â‘

Yâ ol beni yâ ben anı yâ taht ola yâ baht

Nesir; mazmûnu üzre bu def‘a dahi nâire-i harb u kîtâli muşta‘il eylediler. ‘Askereyn-i ehadehümâ ‘ale’l-ahrâ envâ‘-ı âlât-ı rezmiyye-i müsta‘mele ihâle itmekde vechen mine’l-vücûh taksîrât izhâr itmeyüp fezâ-yı ma‘reke mahâl be-mahâl deryâçe-i hûn hüveydâ ve küştegân-ı süyûf-ı pehlûvânândan taraf taraf mânend-i kûh püşteler zâhir ü peydâ oldu. Efyâl-ı mu‘allemân pîşgâhlarına müsâdif eyleyen gürûhu hûrd u hâm ve süm-i pâ-yı semend-i erz-i Rûm ve Hindiyân’a râst gelenlere hod mülk-i ‘adem âyende-makâm olurdu. Vâlid-i merhûmun;

Nazım

‘Aceb mi bahr-i hûn-ı igrâkın itsem vâdî-i rezme

Dem-i a‘dâ temevvüc itdi yer yer cezr ü medd oldu

Nesir; nazm-ı Nâbîga-pesendinin mazmûnu ol rûz-ı ma‘reke-âmûzda ‘ayân ve Râkîmu’l-hurûf ‘abd-i Hakîr’in;

Nazım

¹⁹²³ Men‘-i ümmü’l-fesâd.....el-melik (Derkenar notu).

Sıyt-ı esyâf idüp Zâl-i zemânı ser-sâm

Dîde-i Rüstem hûrşîdi gubâr itdi ‘amâ

Nesir; beyt-i nâ-bahta edâsının sırrı ol gün cilve-perdâz-ı fezâ-yı vukû‘ olan mukâtelede nümâyân oldu. Vech-i meşrûh üzre sâ‘ât-ı muhârebe takrîben ‘idâd-ı ‘aşereye bâliğ olup ‘âkıbetü’l-emr nesîm-i feth ü nusret ve galebe tahrîk-i gîsû-yı tûğ-ı pür-fürûğ-ı Sultân Uluğ itmekle taraf-ı muhâlifîn;

Li-müellifihî

[401a] Düşdü şol mertebe vâdî-i karâra a‘dâ

Ölüsü dirisinin zahîrini itdi me’vâ

Nesir; fehvâsı üzre;

[Mısr]â‘

Men necâ bi-re’sihî fe-kad-rabiha¹⁹²⁴

diyerek râh-ı firâra âyib oldular. Cânib-i Hindüyan’dan çend sâ‘at merâsim-i ta‘kîb icrâ olunmağla bu def‘a küşte-i seyf-i sârim olan cüyûş-ı a‘dâ miyân-ı ma‘reke-gâhda maktûl olanlara min-cihetü’l-‘idâd gâlib-ter olduğu âsâr-ı yerâ‘a-i bâhirü’l-berâ‘a-i mehere-i müverrihîn ile müsbetdir. Hindüyan lücce-i ganâyime sır olup nemed-i mübâhâtı ta‘nezen-i küngüre-i sipihr-i çârumîn oldu.

Vefât-ı Şeyh Hasan-ı Küçük Çobânî

Tafsîl-i çegûnegî-i ahvâl-i sahâyif-i sâbıkada mastûr ve ber-vech-i icmâl tercemesi sutûr-ı âtiyede muharrer ü mezkûr Şeyh Hasan-ı Küçük-i Çobânî etrâf u eknâf-ı iklim-i Îrân’da le‘alletin mâ-kendüye sûret-i muhâlefet-i [silik] mülûk ve meşâhîr-i ümerânın ekserine gâlib ve niçe memâlik ü büldânın menâfi‘ini kendüye [silik] zâd-ı uhrevî zu‘muyla emvâl-i nâsdan zulmen iddihâr eylediği hazâin-i lâ-yuhsâdan belde-i Tebriz’de ve medrese ve hânkâh ve ‘imâret binâ itdirüp emvâl-i masrûfeyi dahi sâbıku’z-zıkr [silik] Hân’ı şebhûn idüp ba‘de’t-tafsîl;

Nazım

¹⁹²⁴ Kim canını kurtarırsa zafere ermiştir.

‘Ayş u nûş ile gönül eğme gamm-ı ferdâyı

Sana ısmarlamadılar bu fenâ dünyâyı

Nesir; mazmûnu üzre hükûmet-gâhı olan belde-i Tebriz’de tarh-ı [silik] ‘ayş u ‘işret;

Mısrâ‘

Sâkî getir ol bâdeyi kim dâfi‘-i gamdır

Nesir; diyerek rûzu şebe ve şebi rûza âmîhte eyleyüp kemâ hüve de’bihî mest ü huşyâr olup tarh-ı külfet iderken zevce-i fâciresi hâlet-i mestliğinden bîzâr olmağla bir şeb kemâl-i mertebe mest ve lâ-ya‘kıl iken hemân zûr-ı dest ile husyeteynini mevzı‘ından cüdâ itmekle derhâl dâr-ı mükâfâta sefer eyledi. Bu hâdise-i garibeyi müştemil sultânı’ş-şu‘arâ eblağü’l-fusahâ Hoca Süleymân Sâvucî’nin nâdirelerindendir.

Nazım

Zi-hicret-i Nebevî reft heft sad ve çil ve çâr

Der-âhr-i Receb üftâd ittifâk-ı hasen

Zenî çe gûne zenî hayr hayrât-ı hesân

Be zûr bâzuyı hod husyeteyn-i Şeyh Hasan

Girift be-muhkem ve mîdâşt tâ bemord ve be-reft

Zehî huceste zenî hâye dâr merd efken

Nesir: Rûz-ı ferdâ dâdugîr-i şebânedan haberdâr olan a‘yân-ı devlet hâdiseden birâderi Melik Eşref’i;

Li-münşiihî

Devlet-i dâd u gîr şeb ey şâh

Bitev¹⁹²⁵ meymûn ve’l-hıyâr beyedek

Nesir; mazmûnuyla âgâh itdiklerinde;

[Mısr]â‘

¹⁹²⁵ “Betû”?

Mesâib-i kavm ‘inde kavm? fevâid

Nesir; mağzâsınca derhâl câlis-i taht-ı Azerbaycan oldu. Ve beyne’l-a‘câm dâir olan mesel-i meşhûrun mazrabı ol gün halka nümâyân oldu.

[401b] Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârih*’inde Melik Eşref Şeyh Hasan-ı Küçük’ün oğludur deyü zikr itmişdir. Lâkin sâir meşâhîr-i müverrihîn birâderi olmak üzre tasrîh itmişlerdir ki kavîl-i esah dahi budur. İcmâl-i terceme-i Şeyh Hasan-ı Küçük-i mûmâ-ileyh tafsîl-i çegûnegî-i ahvâlî tabaka-i ûlâda mezkûr Emîr Çoban-ı Seldûz’un veled-i sânisî Emîr Timurtaş’ın dört nefer evlâdının veled-i ekberidir. Keyfiyyet-i hurûcu sâbıkâ sene seb‘a ve selâsîn ve seb‘a-mî’e vekâyi‘i hılâinde mufasssalan zikr olunmuş idi. Hilâf-ı Ebû Sa‘îd Hân Arpa Hân vak‘asından sonra belde-i [silik] ve Azerbaycan ve ba‘zı memâlike hâkim olup bir müddet Satı Big? Hâtûn’ı erîke-i saltanata iclâs itmiş idi. Tevbîh-i hâss u ‘âmm gûş-zedi oldukda nesl-i Hülâgû’dan Süleymân Hân’ı saltanatla tervîc ve tav‘an ve kerhen müşârûn-ileyhâ Satı Big’i merkûma tervîc itmiş idi. Şeyh Hasan-ı İlhanî ile beynlerinde muhârebât-ı ‘adîde vukû’ bulup ekserinde mağlûb ve bir def‘a mahallinde işâret olunduğu üzre gâlib olmuş idi. Bu minvâl üzre dört buçuk sene hükûmetden sonra ânifen işâret olunduğu üzre enfâs-ı ma‘dûdesini [nihâyet]-pezîr olup birâderi Melik Eşref câ-nişîni oldu. Tebriz’de hayrâtı hâlâ şöhet-yâbdır.

‘Azîz Efendi merhûm dir ki, Melik Eşref birâderi makâmında mekîn olduğu ân Süleymân Hân bî-nâm u şân olmağla bey‘at-ı Eşref’i mukârenetiyle hâtime-i neseb-nâme-i Hülâgû olan Nûşirevân nâm kimesne hân oldu¹⁹²⁶.

VEKÂYİ‘-i SENE HAMSE VE ERBE‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

Hafî olmaya ki, bu sâlde zuhûr-pezîr olan vekâyi‘in tafsîline ıttılâ‘ hâsıl olunmamağla zafer-yâb olunan vech üzre icmâlen zikr ü beyân oldu.

İntikâl-i İmâm Ebû Cinân-ı Nahvî

Mu‘âsır-ı pâdişâh-ı İskender-vezîr sultân-ı ‘âlem-penâh Orhan-ı dilîr tâbe serâhu olup bu sâlde müntakıl-ı erîke-i dershâne-i mülk-i bekâ olan ‘ulemâ-yı kirâmdan biri a‘lemü’l-fuzalâi’l-mütebahhirîn ve efdalu’l-‘ulemâ ve’l-kâmilîn tâc-ı ser-nahviyyîn maksûd-ı vâfiye-i fâzilîn miftâh-ı künûzu’l-hakâyık ve zav’-ı münîr-i mısbatu’d-dekâyık nâsıb-ı kavâ‘id-i i‘râbu’l-kilem ve’l-kelem râfi‘-i galatât-ı sevâlifü’l-enâm eş-şeyh el-imâm el-edîb

¹⁹²⁶ ‘Azîz Efendi..... hân oldu (Derkenar notu).

el-elma'î ve'l-âlim el-kâmil el-lebîb el-evza'î 'umdetü 'allâmeti 'asr ve kıdvetü fehâmîti
dehre a'nî-bih el-imâm Esîrüddîn Ebû Hayyân Muhammed bin Yûsuf bin 'Alî bin Yûsuf
bin Hayyân el-Endelüsî el-Gıratî en-nahvî ref'-i derecete nahvî a'le'l-cinân Rabbuhü'l-
Fettâh el-kavî hizmetleridir ki, şöhetleri tavsîfden kâfiye ve muğnî ve te'lîfât-ı cemîleleri
ta'rîfden vâfiye ve müstağnîdir.

Nahv ve lûgat ve kırâ'atde 'asrının imâmı olup Ebü'l-Hasan el-Übbezî ve İbn es-Sâyi'
misillü fuhûlden ve Mısır'da Behâ bin Nehhâs'dan ahz itmişdir. Ve hâl-i hayât-ı
şüyûhunda teferrüd idüp cümleyi takaddüm itdi. İmâm Suyûtî rahimallâhu tahkîkî üzre
sene erba'a ve hamsîn ve sitte-mi'e şevvâlinde revnak-bahş-ı gehvâre-i hayât ve işbu sâl
saferinde vefât eylediler. Bu takdîrce 'idâd-ı seneleri doksan bir olur¹⁹²⁷.

Kitâb-ı İrtişâf kemâl-i fazl u mahâretlerini vassâf olup fenn-i latîf-i nahivde imâm bir
vücûd-ı vâhid-i ke'l-elf olduğu gayr-ı ma'dûd ez-mübâlağa vü güzâfdır.

[402a]..... çend ebyât evvelindendir.

..... mâ-te'sîru'd-dîni şeyhu'l-verâ

Feste'ara'l-bâriku ve'ste'berâ

Verakka min husni nesimu's-sibâ

Ve e'tella fi'l-eshâri'l-lemmâ serâ

Ve sâdihâtu'l-eyyil fi navhihâ

Resettu fi's-sec'i 'alâ harfî zâ

Yâ 'înu cûdi bi'd-dumûi'l-leti

Yeruvî bihî mâ dammevu min ferâ

Ve ecrî dâmen fe'l-hatbu fi's-şe'ni

Yâ iktedâ eksera mimmâ cerâ

Mâte İmâmun kâne fi ilmi yerâ

¹⁹²⁷ Nahv u lûgat..... doksan bir olur (Derkenar notu).

[Silik] [sâlik-i meslek-i] vesî'a fenn-i cebîr? nahv olup [silik] celîleleriyle iştibâh [silik] zarfında mün'adim olduğu bî-iştibâhdır. [Silik] sâni olup kendülere [silik] ve sâni mün'adimdir. Tafsîl-i terceme-i 'âlîleri kütüb-i tabakâtda zîb-i sutûr-ı safahâtdır. [silik] ol gürûh-ı fazîlet-şükûhdan biri dahi â'lemü'l-ulemâi'l-mütebahhirîn ve efzâlü'l-fuzalâi'l-müteverri'in hakâyık-meâb ve dakâyık-iktisâb miftâhu'l-beyân ve'l-me'ânî 'âlimü'l-Rabbânî 'umdetü'l-fusahâi-'r-râsihîn kıdvetü'l-üdebâ ve'l-kâmilîn mevzû'u'l-'ilm ve'l-ma'ârif ... mahmûlü'l-[silik] ve'l-mevâkıf vâkıf-ı esrâr-ı 'ulûm muhtasaran ve mutavvelen 'ârif-i aksa'l-fühûm mübeccelen [silik] mazhar-ı envâ'-ı eltâf-ı lâ-yezâlî eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl Şemsüddîn Muhammed ibn [silik] Halhâlî esbaga 'aleyhi zülâle rahmetü'r-Rahmân ve [silik] fî a'nî makâmâtü'l-cinân [silik] *Şerh-i Cemîl-i Kitâbü't-Telhîs* anların âsâr-ı cemîlelerindendir. Ol matla'-ı hurşîd [silik] olduğu tavsîf ne hâcet ki, kemâl-i fazîletlerine kitâb-ı merkûm şâhid-i 'âdildir. Eş-Şems [silik] ya'lemu bi-tulû'ihî mesel-i bî-bedelin isâbet-i fazl u efdâllerinde madrûb olduğu bî-gümândır. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri ve ta'dâd-ı âsâr-ı yerâ'a-i bâhiru'l-berâ'aları *Fezleke-i Kebîr*'de safahât-ı âsâr-ı eslâfda muharrer olmağla bu mahalde bu bende-i yesîre ile [iktifâ] olundu.

Vefât-ı Tâcüddîn-i Nahvî

Ol zümre-i celîleden biri dahi ya'nî.... maksûdu'l-nuhustîn merci'ü'l-mu'ribîn ellezî akvâlehu li'l-'ulemâ-i kâfiye ve muhtâr lâ-zâletehu nahvu's-şekûk-ı vâfiye fâtihi cemî'-i mükâfât-ı mâ-fî mütûni's-selef nâsibu'l-kavâ'idî'l-i-râb muhtâran li'l-hulefâ vâsıl-ı makâsıdu'l-yakîn a'nî-bîh eş-şeyh el-imâm el-'allâme Tâcüddîn-i Nahvî 'aleyhi rahmetihi Rabbuhü'l-Kavî hizmetleridir ki, envâ'-ı ma'ârif muzâf olan zât-ı mu'arrife ve temyîzine mevlid-i hita-i pâkîze-i Tebrîz-i vefîrû'l-emâciddir. Ol belde-i latîfeden lâ-yu'add ve lâ-yuhsâ ehl-i fazl u ma'ârif zâhir ve hüveydâ olmuştur. **Le'ane'llâhü limen dennesehâ ve hallatahâ** mütercem-i mûmâ-ileyh ellbesehu'llâhu'l-gufrânehu 'aleyh fenn-i nahivde gâye-i kusvâya mâlik bî-hemâl bir zât-ı fazîlet-mesâlik olup müteahhirînin kıdvesi imâm-ı fenn idiler.

İrtihâl-i İbn Yemîn ez-Meşâhîr-i Şu'arâ-yı Horasan

Kâtib Çelebi merhûm ismini Muhammed olmak üzere zabt idüp *Takvîmü't-Tevârîh*'inde İbn Yemîn Muhammed ez-meşâhîr-i şu'arâ-i Horasan demiştir. *Tezkire-i Devletşâhî*'de

¹⁹²⁸ min verâ (Derkenar notu). Bu şiir Risâ'nın.

olan ‘ibâret budur ki melikü’l-fuzalâ [402b] Emîr Mahmûd bin Yemîn [silik] yedi yüz yirmidir. Vekâyi’i [hılâlinde] [silik] keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Emîr Yemînüddîn [Tuğrî]nin ferzend-i ercmenidir. Anın dahi ‘asırlarında fazl ile yegâne ve ma‘ârif ü kemâl ile kimi bu [silik] nitekim vasflarında [silik].

Nazım

Çınân-buved pederî keş çunîn buved ferzend

Çunîn buved ‘erezî keş çunîn buved cevher¹⁹²⁹

[silik] Devletşâh bu beyti pederinden sonra sâhib-i tercemeyi zikr itdikde nazm itmişdir. *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ*’sında iki [beyti] dahi tabaka-i hamsede zikr idüp el-hak Emîr Mahmûd ‘asrında fazl u ma‘ârifine [silik] hüsn ü sîret-i nîgû ile vahîd idi dimişdir. Tab‘-ı zarîf ve suhan-ı dil-pezîr [silik] mâ‘adâ mezra‘hâ-yı [silik] gendüm zer‘ itdirüp mahsûlüyle fakîr u fukarâyı [silik] ve it‘âm-ı ‘âdet-i dîrînesinden idi. İşbu iki [silik] elsine-i fusahâda dâir [silik] husûsa mukatta‘ât-ı Nâbigâ-pesendi [silik] meşhûrdur. Şu‘arâ-yı [silik] mukatta‘âtına nazîr ve [silik] olmalarıyla müttefiklerdir. Cümle-i [meddâhân] ser-birâderlerinden olup ol zümrenin ikincileri âtiyü’t-terceme Emîr Vecîhüddîn Mes‘ûd mûmâ-ileyh fevk mâ-yetasavver tebcîl ü ikrâm iderdi. Bi’l-ittifâk bu sâlde tetmîm-i enfâs-ı ma‘dûde itmekle [silik] vâki‘ [silik] lerinde pehlû-yı vâlidinde vedî‘a-i hâk-i ‘itr-nâk kılınmışdır. Hîn-i irtihâlde nazm itdiği rubâ‘îdir.

Nazm

Menger ki dil-i ibn Yemîn pür hûn şod

Benger ki ez-în serây-ı fânî çün şod

Mushaf be-kef u çeşm be-reh rûyî be dost

Bâ peyk-i ecel hande zenân bîrûn şod¹⁹³⁰

Nesir: Mütercem-i mûmâ-ileyhin peder-i fazîlet-güsterleriyle vukû‘ bulan mülâtefe vü mutâyebeleleri sahâyif-i sâbıkada zikr ü beyân olunmağla, ictinâben ‘ani’l-ıtnâb kilik-i hakîr

¹⁹²⁹ Öyle bir babadan tabi ki böyle bir oğul olur

Böyle bir erez ki öyle bir cevherden olur (‘erez Sultan Mahmûd-ı Gaznevî cevher ise babası Sebük Tegin)

¹⁹³⁰ Bakma ibn Yemîn’in yüreği kanla doldu

Bak bu fanî dünyada nasıl yaptı

Kitabı elinde gözleri yolda yüzü ise dost cihetinde

Azrail meleği ile güle güle çekip gitti

tekrîriyle it'âb olunmadı. Bu bir iki ebyât-ı belâgat-simât dahi ol edîb-i kâmilin gazeliyyât-ı pâkîze-edâsındandır.

Şî'r

Her kerâ bûd ihtiyârî vakt-i fursat fot-kerd

Çûn be-murd an nâspâs-ı be-hired-i nâmerd-murd

Sâkyâr dermân nedâred hoşkrîş-i rûzgâr

Bâde-i derde tâ furûrîzem be-rûy-i derd-i dord¹⁹³¹

Maktûlî-i Emîr Vecihüddîn-i Serbedarî

Mütetebbi'ân-ı âsâr-ı eslâfa gayr-ı mastûrdur ki, vak'a-i Vecihüddîn Emîr Mes'ûd'u meşâhîr-i müverrihînden Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke-i Kebîr*'inde ve Seyyidü'l-müverrihîn Cenâbî Mustafa Efendi merhûm *'Aylemü'z-Zâhir*'inde ve 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî *Matla'ü's-Sa'deyn*'inde ve *Devletşâh Tezkiresi*'nde ve sâir müverrihîn mufassalâtında tafsîlen zûkr ü beyân itmişdir. Kezâlik bu mecelle-i [403a] [*Nevpeydâ*]'da sâlifen vakt-i zuhûrları ve birâderi Hoca 'Abdürrezzâk'ın tafsîl-i ahvâli mîr-i mûmâ-ileyhin ba'zı vekâyî'i tahrîr olunmuşdu. Bu mahalde icmâlen makteli bu vech üzre ma'lûmen [silik] sahâyif-i âtiyede tercemesinde zikr olunduğu üzre ekser-i bilâd-ı Horâsân'ı birer takrîb ile taht-ı hükm-i ahkâmına idhâl idüp umûr-ı devletine gereği gibi dâde-i istihkâm olduktan sonra evvelâ Rüstemdâr ve Firuzkûh'u dahi zabt u teshîre 'azîmet itmiş idi. Lede'l-vusûl [silik] Rüstemâne ile ol memâlik dahi zîr-i nigîn-i hükm ü hükûmetine alup muğtenimen taht-gâhına ['avdet] itdikde mülk-i Rüstemdâr bir mahall-i teng ü zîkda şebhûn itmekle ekser-i cüyûşu birbirleriyle ceng-i tîg u süyûf eyleyüp Emîr Mes'ûd dahi ol ma'reke-i nâ-me'mûl hılâlinde reh.. ve melik [silik] mukaddemâ birâderini katl itmekle bu def'a setr-i kemâ tudeyn tedân? ehl-i basâire zâhir ü hüveydâ oldu. Vak'a-i garîbe zuhûrunda bakıyyetü's-süyûf a'yân-ı saltanatı çırâg-ı hâssı Aktimur Muhammed Aytimur'dan [silik] eylediler. Emîr Mes'ûd'un müddet-i saltanatı şeş sâl ve çâr mâh olmak üzre mastûr, *Tezkire-i Devletşâhî*'de heft sâl ve çahâr mâh olmak üzre mezkûrdur. Sâbıkâ

¹⁹³¹ Zamanında fırsatlar şükür bilinci ile değerlendirilmedi

Hayatın son kertesinde de namertler gibi

Bu dünyanın dertlerinin ve yaralarının dermanı yok ey Sâkî

Bu şarabı derin dertlerime dökerek avutayım

(Bu şiir hicrî VIII. yüzyılda yaşayan İbn Yemîn-i Feryûmed'indir. Kendisi Türk olduğu halde daha çok Farsça şiirler yazmıştır.

[silik] tahrîr olunmağla esahh-ı akvâl andan ma'lûm-ı hurde-bînân olur. Bu vak'a bi'l-ittifâk [silik] şuhûrundan şehir-i rebî'ülevvel evâhırında vâki' olmuştur.

İcmâl-i Terceme-i Emîr Mes'ûd

Ma'lûm ola ki, sâbıkâ tahrîr olunduğu üzre Emîr Vecihüddîn Mes'ûd Şâh Hoca [Lütfullah'ın] dü püseri olup on iki nefer olan gürûh-ı Serbedaran'ın dahi ikincisidir. Birâderi Hoca 'Abdürrezzâk'ı katl u i'dâmdan sonra Sebzevar'da câlis-i mesned-i saltanat olmuş idi. Fî-nefsi'l-emr 'âlî-himmet ve akrânına nisbetle mezâlim ü mefâsidden sâhib-i mücânebet olup ânifen çekîde-i kilik-i hakîrâne kılındığı üzre taht-gâh-ı hayâtdan vücûdu mefkûd oldukdan sonra mâlik-i [silik] olan ekser-i nûgerân ve ta'allukâtı idi. Himmet-i 'ulyâ ve şecâ'at-ı kahramânîsi sebebiyle [silik] mâ-melekine vüs'at ve Argun Şâh ve Taga Timur'u münhezim itdikden sonra hod memâlik-i [silik] gereği gibi fushat gelmiş idi.

Devletşâh ve sâir müverrihîn-i Îrân tahrîrleri üzre [silik] Cam'dan Damgan'a dek Cesnuşan'dan Terşiz'e dek idi. Rütbe-i [silik] yâfte-i zirve-i 'ulyâ olup sâhib-kırân-ı Serbedârân şöretiyle ile'l-ân safahât-ı tevârihde muharrerdir. Heft sad gulâm-ı siyeh-perçem ü mehpâreye mâlik olup on iki bin güzîde [403b] siyâh cevşen-pûşe 'ulûfe virüp lâkin ol mikdâr 'asker ile düşmene mukâbele itmez idi. Bi-emrillâhi küşâde-baht u tâlî' olmağla iki üç bin pâk ecnâd ile¹⁹³² bi'd-defe'ât yetmiş sekiz bin 'askere galebe itmiş idi. Hattâ yek rûz zarfında belde-i Nişabur'da Melik Cânî-i kurbâ bin yetmiş bin leşkerini iki bin güzîde ecnâd vegâ mi'âdiyla¹⁹³³ şikest-yâfte-i hezîmet eyledi. Husûsâ sahrâ-yı Ardugeş'de [yendiği] muhârebe-i garîbesi ki mufassalâtta mezkûrdur. Misli âferîdeden birinin manzûru olmak değil, kelâm-ı müverrihîn sebt-i sahâyif-i tibyân itmışlerdir. İcmâlî bu ki, Melik Cânî'nin üç def'a [silik] kırkar bin cüyûş-ı mürettebe ile ba'zı hemçu erleri olan Argun Şâh misillü mülûk-i [silik] vâhiden ba'de vâhidin imdâdına gelmişken Emîr Mes'ûd sâbıkû'z-zikr iki bin 'askeriyle def'a-i sâniyede galebe itmişdir. Fi'l-hakîka ol mikdâr şey-i kalîl ile se def'ada yüz bine karîb leşkeri şikest itmek **“Kem min fi'tin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh”**¹⁹³⁴ kerîme-i celîlesinin [olduğu] bî-iştibâhdır. Ba'de-zâlik yine merkûm dü hezâr 'aded cüyûş-ı cevşen-pûşunu tertîb eyleyüp sadr-nişîn-i mesned-i saltanat-ı Esterebad olan Taga Timur Hân ile leb-i âb-ı muhârebe vü mukâtele idüp Taga Timur'un var kuvvetini bâzûya getürüp cem' itdiği yetmiş bin [silik] bâliğ leşkerini şikest eyledi. Ba'de-zâlik gerden-dâde-i tavk-ı irâdeti olduğu mürşid

¹⁹³² Düşmene..... ecnâd ile (Derkenar notu)

¹⁹³³ İki bin güzîde ecnâd vegâ mi'âdiyla (Derkenar notu).

¹⁹³⁴ “Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

[Şeyh] Hasan-ı Cûrî irâdesiyle sahâyif-i âtiyede zikr olunduğu üzre fermân-fermâ-yı [Herat] Melik Mu‘izzüddîn Hüseyin ile tarh-ı nat‘-ı muhârebe itdikde süvârî ve piyâdegân canîbinin her biri filten ve mansûbe-âver idiler. Miyân-ı ma‘rekeye at sürüp kıyâmeti birbirlerinin rû‘uslarına kopardılar. Bu def‘a bâd-ı hezimet cânib-i Serbedârân’dan hûbûb itmiş idi.

Takrîr-i *Devletşâhî*’den müstefâd olan bu vak‘ada dahi evvelâ galebe cânib-i Serbedaran’dan zuhûr itmiş iken Emîr Vecîhüddîn kemâl-i istiklâl ârzûsuyla Şeyh Hasan-ı Cûrî’yi hılâl-i ma‘rekele nihânî katl u i‘dâm itdirmekle bu gadre cesâreti bâ‘is-i mağlûbiyyeti oldu. Ba‘de-hazâ ânifen terkîm olunduğu üzre memâlik-i Rüstemdâr‘ı zabt u teshîr eyleyüp gânimen ve mesrûren hîn-i ‘avdetde Melik-i Rüstemdâr ve sipâh-ı siyâh-pûş memerrî olan leb-i derbend-i tengi sedd itmekle mahall-i merkûmda kendi maktûl ve leşkeri müzmahil ve ma‘dûm olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir. Müverrihîn-i vekâyi‘-i Îrân-zemîn şebhûn itdi dimişlerdir. Kela’t-tekaddirîn Emîr Mes‘ûd Vecîhüddîn bu vech üzre dâr-ı mükâfâta ‘âzim ve ‘abd-i müşterâsı Ağa Muhammed Aktimur cây-ı hâliyesine kâim oldu.

[404a] **Makâle-i Hakikat-engîz**

Sahâyif-i zamâyir-i ehl-i insâf-ı ittisâfa kilik-i hîred-sâibe yerâ‘a-i efkâr-ı sâkıbe ile müntekîş olan ahkâm-ı hakikat-irtisâmdandır ki, bu mecelle-i celîleyi keşîde-i şîrâze-i cem‘ ü terkîbden aksâ-yı murâd-ı fevâid-i ‘abd-i Hakîr mücerred tertîb ü tahrîr vekâyi‘-i eyyâm-ı saltanat-ı selâtîn-i kirâm-ı Âl-i ‘Osmân-ı cemîlû‘ş-şân iken hılâl-i vekâyi‘de sûretâ min-kabîl-i iltizâm-ı mâ-lâ yelzemden mer‘î vekâyi‘-i düvel-i sâireden ba‘zı meşâhîrini tahrîr ancak zımn-ı fâidiyyetinde sûret-peziîrdir. Fâide-i nuhustîn ki şâhrâh-ı müellifîn olan ahz-ı ‘iber ü tenassuhdan ‘ibâret ve fâide-i dûyim ber-fehvâ-yı **el-eşyâ tenkeşifu bi-azdâdhâ**¹⁹³⁵ taht-ı zıll-ı re‘fetinde mustazıll u müsterîh olduğumuz Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvendin kadr u şeref ve ni‘am-ı celîlesini tavsîf ve [silik]dir. Tâ ki fart-ı şükr ü senâya bâ‘is ü bâdî olmağla;

[Mısr]â‘

Ve bi‘ş-şükri tedûmu’n-ni‘am küllehâ¹⁹³⁶

¹⁹³⁵ “Eşya zıtlarıyla inkişâr eder (ortaya çıkar)”.

¹⁹³⁶ “Şükürle bütün nimetler devam eder”.

Nesir; sözüne zahriyyet buluna. Gelelim tavzîh-i makale: Meselâ ânifen zikr olunan Emîr Vecîhüddîn vak‘a-i ‘acîbesinde şıkk-ı evvele misâl budur ki, çünkü emîr-i merkûm mahallinde zikr olunduğu üzre ibtidâen [silik] agrâz-ı nefsanîyye birâderi Hoca ‘Abdürrezzâk’ı katl idüp mâlik-i taht ü külâh oldu. Birkaç sene zarfında tevsî‘-i memleket ve teksîr-i iclâl ve berîn takrîb tevfir ü iddihâr-ı emti‘a ve hazâin ü emvâl için iki yüz binden mütecâviz benî nev‘-i insânı nüfûs-ı zâyî‘a menzilesine tenzîl ile katl u tazyî‘ itmekle lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâ müslimînin hûn-ı nâ-hakkı vebâline giriftâr olduğundan def‘a-i âharda memâlikini külliyyen zûr-ı bâzûsuyla keşîde-i kemend-i teshîr itdiği leşker-i mağlûb yüzünden kemâ tudeyn tedân? cezâsını buldu. Fi’l-hakîka ulû’l-ebşâra bu mahall-i özge tabsıradır. Fâ‘teberû yâ uli’l-ebşâr sûret-i galebe min-küllî’l-vücûh taraf-ı Serbedârân’dan nümâyân olmuş iken her hâlde ichâr-ı sadâ-yı el-amân itdürüp gâlib olduğu ‘aceze makûlesine yek sâ‘at zarfında fevk-mâ-yetasavver mağlûb ve yedlerinde maktûl olduğuna sebep mukaddemâ bi-gayrı hakkın mânend-i Bahr-ı Kulzûm tesbîl itdiği hûn-ı mazlûmânın te’sîridir. Ve bu keder-i hûn-ı nâ-hak rîzân idüp hezâr pîç ve tâb ile mâlik olduğu saltanat u emvâle birâderi ve oğlu ‘abd-i müşterâları vâhid vâhid-i mâlik oldukları¹⁹³⁷ mülâhaza olunsa min-‘indillâhi tenbîh-i ‘azîmdir.

Lâkin hafî olmaya ki, bu misâl zımnen şıkk-ı sâniye dahi misâl olur. Zîrâ evâil-i zuhûr-ı ebed-peyvend-i ‘aliyye-i ‘Osmâniyye’de bi’l-ittifâk katl-i nefis bi-gayrı hakkın değil bir ehadin katre-i dem-i enfî lâ‘an-aslin zemîne çekîde olmamışdır. Kâffe-i müverrihîn tahrîrleri üzre ol hinde ekser-i memâlik-i rûy-i zemîn-i kefare taht-ı tasarrufunda olup ol selâtîn-i pâk-i i’tikâd i’lâ-yı kelimetullâh-i ‘ulyâ kasdıyla tahsîl-i ücûrât-ı gazâ vü cihâd [404b] için zümre-i küffâra sell-i süyûf-ı şecâ‘at itmekle emr-i şüc‘ânı icrâda bezl-i vücûd itmişlerdir. Memâlik-i mevrûselerinden ba‘zılarına dest-i tetâvülü resîde iden müteğâlibîne dahi evvelen “**ve men yektulu mü’minen mute‘ammiden**”¹⁹³⁸ el-âye kerîmesini tahtına dâhil olmakdan ihtirâzen mekâtîb-i nush-iştîmâl ve hikem-âmîz irsâl eyleyüp mücebiyle ‘âmil olduklarında **ve’l-kâzimîne’l-gayze ve’l-âffine ‘ani’n-nâsi**”¹⁹³⁹ kerîme-i mükerrerresi mücebiyle ‘amelen mezâ mâ-mezâ hükmü beyne-hümâda cârî olurdu. Eğer bagy vü ‘isyânda ... ısrâr iderse ol havâkîn-i şerî‘at-münkâd hazerâtı bu def‘a dahi şer‘-i şerîfe mürâca‘at eyleyüp **ve in begat ihdâhumâ** el-âye kerîmesi muktezâsı ki ol bâğînin cezâ-yı mâ-yelîkını virürlerdi, bu güne selâtîn-i kirâm devletinde bulunduğumuzun şükrü min-küllî’l-vücûh cümlemize vâcibâtandır.

¹⁹³⁷ Ve bu keder-i hûn..... oldukları (Derkenar notu).

¹⁹³⁸ Metinde sehven “mu‘temeden” yazılmış. “Kim bir mümini kasden öldürürse”, *Kur’ân*, Nisâ, 4/93.

¹⁹³⁹ “Öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir”. *Kur’ân*, Ali imrân, 3/134.

Ve işbu cerîdede mezkûr mülûk ü selâtinin her birinin mâlik olursa hutbe ve sikkeyi icrâ itdikleri memâlikde el'ân taraf-ı selâtîn-i müeyyede-i 'Osmâniyye'nin [silik] fermân-fermâdır. Ol memâlikin ba'zısında vüzerâ-yı 'izâm ve ba'zısında mîr-i mîrânân-ı zevî'l-ihtirâm hâkimlerdir. Ve ol gürûhun miknet ü kuvvet ve leşker cihetiyle a'zamı hâlâ Devlet-i 'Aliyye'nin ['abd-i] direm-i harîdesi mesâbesinde olan Kırım hânlarının mâlik oldukları vücûh-ı kudret u miknetin 'aşr-ı mi'sârına mâlik olmadıkları tekâlîb-i safahât-ı âsâr-ı selef eyleyen ahyâra azher ü âşikârdır. Ve bu husûsda hâlâ memâlik-i şeş cihâtda mevcûd mülûk-i İslâm ve sanâdîde-i küffâr dahi bi'l-cümle mütteliklerdir. Ve ez-în-cümle Emîr Mes'ûd'un on iki bin 'askere 'ulûfe bahş itdiğini müverrihîn-i eslâf 'acâyib-i vakı'âtan olmak üzere nakş-ı sahâyif-i ketâib itmişlerdir.

Mülûk-i Âl-i 'Osmân-ı ma'delet-sülûk ise berren ve bahren gerek nefsi-i Kostantaniyye-i hamiyet 'ani'l-beliyyede¹⁹⁴⁰ mevcûd ve gerek memâlik ve kılâ'-ı mahrûse-i sâirelerinde 'askerîden ma'dûd üç ayda bir kanûn-ı kadîmeleri üzere 'ulûfe virdikleri kul tâifesi yüz bini mütecâviz olduğu defâtîr-i aklâm-ı 'aliyyelerinde mastûrdur. Hattâ münâsebetle bu mecelle-i *Nevpeydâ*'da dahi mahâll-i müte'addidede muharrer ü mezkûrdur. *Fezâil-i Âl-i 'Osmân* mütercimi fuzalâ-yı hikmet-şinâsın ercmendi Şifâyî Şa'bân Efendi 'aleyhi'r-rahme târih-i mersûmda tahrîr ü tafsîl itdiği mâdde için bin doksan üç târihinde memâlik-i Özbek Hân'ı Anuş'e tarafından Âstâne-i 'aliyyeye gelen nâme-resin müftûsi ile mûmâ-ileyh Şa'bân Efendi bir rûz ma'yyet üzere zevrak-süvâr olup teberrûken;

Li-müellifihî

Cenâb-ı Fahr-i 'Âlem sahibinin pâkîze-etvârı

[405a] 'Alemdâr-ı mufahham Hâlid bin Zeyd-i Ensârî

Ebû Eyyûb kim bâdî-i [silik] Stanbul'a

Ola bârân-ı rızvân meşhedine dem-be-dem cârî

Nesir; hazretlerini ziyâret kasdıyla sâhil-i tersânedden güzâr iderken merbût-ı îmân-ı emn ü emân olan esnâf-ı sefâyine nazar iderken mülûk-i Hind kuvvet-i mâliyye cihetiyle cümlemize gâlib-ter olduğu eşherdir. Lâkin gerek hân-ı Özbek ve gerek mülûk-i sâire-i etrâf-ı kişver ekâlîm-i 'örfiyye-i bahr u ber işbu manzûr-ı dâ'î-i ahkar olan sefâyin-i kûh-peyker âlâtına kâfi hazîneye mâlik olmadıkları emr-i mukarrerdir deyü mûmâ-ileyh Şifâyî

¹⁹⁴⁰ "Belalardan korunsun".

Efendi'ye nakl-i kelâm-ı hakikat-eser itmiş. Kıssadan hisse bâ-feyz-i subhânî bu devlet-i bî-müdânînin mâlik olduğu envâ'-ı kuvvet ü miknetini ve ahkâm-ı şer'-i şerîf-i vâcibü'l-ihtirâma olan sa'y ü? "itâ'anî" mülâhaza eyleyüp böyle bir devlet-i celîlenin taht-ı zıll-ı âtîfet-ma'deletinde âsûde bulunulduğu ni'met-i celîlenin envâ'-ı şükrünü leyle ve nehâren sırren vü ichâren edâ-i vâcibâtıdan olduğu bi-esnâfi'd-delâil zâhir ü âşikârdır. Hakk subhânehu ve te'âlâ medi't-dühûr bu Devlet-i 'Aliyye'yi dâim eyleyüp sâye-i re'fet ü âtîfetinde cümleyi müsterihinden eyleye, âmîn.

Li-müellifihî

Var ümmîdim ki dilâ rûhu'l-emîn

Bu du'âya diye âmîn âmîn

VEKÂYİ'-i SENE SİTTE VE ERBA'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki ba'zı müverrihîn sene-i sâbıkada mezkûr ba'zı vekâyi' işbu sâlde vâki' olup ve bu sâlde zikr olunacak ekser-i vekâyi' sene-i sâbıkada zuhûr itdi dimişlerdir. Lâkin 'abd-i Hakîr Kâtib Çelebi merhûma ittibâ'en zikr itmekle tenbîhen-lehâ bu mecelde dahi işâret olundu.

İntikâl-i İmâm Çarperdî

Mu'âsır-ı pâdişâh-ı muhibb-i 'ilm ü 'ulemâ olup bu sâl evâhırında müntakıl-ı 'âlem-i bekâ olan 'ulemâdan a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn efdalü'l-'ulemâi'r-râsihîn miftâh-ı künûzu'l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzü'd-dakâyık bahr-ı muhît-i fezâil ü fevâzıl vâkıf-ı mevâkıfu'l-'ilm ü 'avâmil menî'-i 'aynu'l-hikmeti'l-lâhiyye ve menba'-ı enhâr-ı ilâhiyye ve'l-kelâmiyye kâsıd-ı mekâsıdu'l-'ulûm râfi'-i mu'zılât-ı kazâyâ el-mantık ve'l-fühûm 'âric-i me'âricü'l-me'ânî ve'l-beyyinân muslih-i kavâ'idü'l-bedî' ve'l-hisâb ve'l-beyân eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-'allâme ve'l-kâmil el-'ârif ve kıdvetü'l-fehhâme Mevlânâ Fahrüddîn Ahmed Çarperdî 'aleyhi rahmetuhu Rabbehu'l-Meliki'l-kuvâ¹⁹⁴¹ hizmetleridir ki, te'lifât-ı râikayı mir'âtü'l-'ulemâ ve tasnîfât-ı fâikası merci'ü'l-fuzalâdır. Nahiv ve sarf ve mantık ve ma'ânî hikmet [405b] ve hey'et ve hendese vü hisâbda ferîd-i 'asr ve sâir fûnûn-ı cüz'iyye ve külliyye ve 'akliyye vü nakliyyede vahîd-i dehr olduklarına âsâr-ı cemîleleri şuhûd-ı 'udûldur. Tafsîl-i terceme-i 'âliyeleri zîb-i sutûr-ı safahât-ı kütüb-i tabakât olmağla bu mahalde işbu nebze-i yesîre ile iktifâ olunmuşdur.

¹⁹⁴¹ "Hak"?

Maktûl-i Kazan Hân Pâdişâh-ı Çağatay

Ma'lûm ola ki, bu kıssa-i 'acîbe *Fezleke-i Kebîr*'de ve sâir mufasssalâtta yegân yegân zikr ü beyân olunmuşdur. Gāye-i icmâli bu ki pâdişâh-ı Çağatay-ı Kazan Hân etrâf u civâr memâlikinde olan ekser-i mülûk ü ümerâyı kuvvet-i zûr-ı bâzûsıyla emrine râm itdikden sonra Emîr Kuzgun ile bi'd-def'ât muhârebât-ı 'adîdeleri vâki' olup ber-fehvâ-yı el-harbu [silik] gâlib ve gâh mağlûb olarak beyne-hümâda ke's-i kemiyet-i rezmiyye ve mu'âdât dâir [silik] idi. İşbu sene sitte ve erba'în evâilinde Türkistân'da yine tekâbül-i saffeyn vukû'-pezîr olursa dilâverân-ı cânibeyn birbirlerine ol deşt-i fesîhayı teng ü târ ve tarafeynden i'mâl-i [silik] âlât-ı harbiyye der-kâr oldu. Gâh tevâbi'-i Kazan Hân tarafından endâhte olunan sihâm-ı ciğer-sûz leşker-i Emîr Kuzgun'u pey-rev-i râh-ı 'adem ve gâh Kuzgunyân 'asker-i muhâlifi tîg u teberle mânend-i kalem [eylediğinden] rûy-ı zemîne rîzân olan hûn-ı maktûlân Ceyhûn'a bedel ve ru'ûs-ı maktû'adan taraf taraf yeniden cebel zâhir oldu. Bu esnâda peymâne-i 'ömr-i Kazan Hân leb-rîz olduğundan esnâ-yı muhârebede maktûl olmağla;

[Mısr]â'

Meseldir sâkıyâ baş gitse ayak pâyidâr olmaz

Nesir; fehvâsınca leşkeri bu hâl-i gayr-ı mes'ûlü müşâhede itdikleri gibi;

[Mısr]â'

Men necâ bi-re'sihî fe-kad-rabiha¹⁹⁴²

Nesir; mazmûnuyla 'amel itmeleriyle ke-cerâdin münteşere-i etrâf u eknâfa perîşân ve âyib oldular. Leşker-i Emîr Kuzgun ise kuzgun misâli emr-i ta' kibde bezl-i vüs' itmeleriyle yek fûrce-i fâre ecnâd-ı mütefirkaya fezâ-yı vesî'a-i Türkistân bedel oldu. Ezmine-i vefîreden berü Kazan Hân'ın cem' ü iddihâr itdiği emvâl ü emlâk ân-ı vâhidde dest-i ecânibe giriftâr ü nasîb oldu. Emîr Kuzgun bu vak'a zuhûrundan sonra fevk mâ-yetasavver kuvvet ü miknet hâsıl eyledi.

Li-müellifihî

Böyledir dünyâ-yı dönek hâsılı

Gâh ikbâl gâh idbâr hâsılı

¹⁹⁴² Kim canını kurtarırsa zafere ermiştir.

İntikāl-i Melik Eşref-i Küçük

Sahâyif-i güzeştede tafsîl-i terceme-i ahvâli ile tesvîd-i sutûr kılınan Sultân Eşref-i Küçük mahlû‘an mukîm olduğu dûr-ı haremde hatf-ı enfe ‘âzim-i mülk-i bekâ ve muntazır-ı dîvân-ı ‘adl-i Hazret-i Kibriyâ olduğunu merhûm Karaçelebizâde ‘Abdülaziz Efendi *Ravzatü’l Ebrâr*’da nigâşte-i kalem-i tahkîk kılmağla bu mahalle işâret [406a] olundu. Bu takdîrce melik-i mûmâ-ileyhin mikdâr-ı sâl-i sinni ihdâ ve ‘aşere olmuş olur, vallâhu te‘âlâ a‘lem.

el-Melik el-Kâmil Şa‘bân

Sultân-ı mısır-ı Kâhire Melik Sâlih İsmâil hulûl-ı ecel-i müsemma ile mülk-i ‘ukbâya mahmil-bend-i rahîl er-hiyel oldukda birâder-i pencümü el-melik el-kâmil Şa‘bân ‘azîz-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asr oldu. Bu vak‘a şehir-i rebû‘l-evvelde vukû‘ bulmağla fuzalâ-i şu‘arâdan İbn Nebâte dimişdir.

‘Arabiyye

Hanînu Sultânuna el-muzcâ

Mübâreku et-tâli‘u el-bedî‘u

Yâ behcete ed-dehri izâ nebizâ

Hilâlu Şabâne fî yevmi rebî‘

Nesir: Sultân Sâlih merhûm peder-i sa‘d-ahterleri el-Melikü’n-Nâsır kurbünde vedî‘a-i hâk kılındı. Hafî olmaya ki, bu vak‘ada müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi, Melik Sâlih kırk dört târîhinde hastalanup fevt oldu didikden sonra Melik el-Kâmil Şa‘bân zikrinde kırk altı rebî‘inde tahta cülûs itdi deyü biri birine münâfi zikr ü beyân itmişdir. Karaçelebizâde fâzıl ‘Abdülaziz Efendi *Ravzatü’l Ebrâr*’da tahrîr itdiği üzre intikâl-i Melik Sâlih ve cülûs ve hal‘-i Melik Kâmil [silik] işbu sâlde vâki‘ olmuşdur. Süheylî *Kitâb-ı Dürretü’l-Yetîme*’de Melik Sâlih elli târîhinde vefât eyleyüp üç sene kâmil saltanat itdi dimişdir. *Câmi‘ü’t-Tevârih* câmi‘i Melik Sâlih kırk üçde cülûs eyleyüp üç yıl yek mâh müddetden sonra işbu sâlde rihlet itdi deyü tahrîr ider ki, sâhib-i *Nuhbe* ve *Fezâil-i Âl-i Osmân* mütercimi ve ekser-i müverrihîn ‘indinde kavî-i esahh budur. Nitekim ‘abd-i Hakîr dahi eksera ittibâ‘en tahrîr itmişdir. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârih*’inde bu kavle tamga-zen-i tahkîk olmuş iken tevârihe müte‘allık mecmû‘asında Melik Sâlih yedi yüz kırk

ikide taht-ı Mısır'a cülûs eyleyüp beş sene iki buçuk ay saltanat itdikden sonra sinn-i 'işrîne bâliğ iken kırk yedide temâşâ-yı cihândan me'yûs oldu deyü tastîr itmesi 'acâyibâtandır. Kalem-i nâshdan sehv vâki' olmuş deyü hüsn-i ta'bîre min-küllî'l-vücûh mesâğ olmadığı zâhirdir. el-Melik el-mağfûr Sâlih cûd u sehâda bî-hemtâ olmağla Ebû'l-'Add ekînesiyle zebân-zed-i fusahâ olmuş idi. Rüşd ve fitnat u sidâdda ihvânından mümtâz ve hilm ü merâhim ü işfâk ve 'adl u dâdda el-veledu serrâ bîh muktezâsı üzre pederi gibi ser-efrâz idi. Muhibb-i 'ulemâ ve meşâyih u sulehâ ve dürr-i merâhim-iştîmâli merci'-i zu'afâ ve melce'-i fukarâ idi. Sâdât-ı kirâma tevkîr ü iclâli dâimâ pîşe ve rûz u şeb nuhbe-i efkârı haşyeti'lâhî endîşe olduğunda mehere-i müverrihîn ittifâk itmişlerdir.

[406b] İnhizâm-ı Tâk-ı Kısra

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre meşhûr-ı cihân-ı nâdire-i 'acâyib-i devrân tâk-ı Kısra işbu sâl-i garâbet-iştîmâl şuhûrundan mâh-ı saferü'l-hayrın dördüncü günü münhedim olmuştur. Asl-ı kıssa-i binâ vü inhidâm *Fezleke-i Kebîr*'de keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât-ı tibyân kılınmağla bu mecele-i *Nevpeydâ*'da ancak bu işâretle iktifâ olundu.

İnkırâz-ı Devlet-i Benî Eyyûb be-Mevt-i Efdal der-Hama

Yedi yüz kırk iki vekâyi'inde Kâtib Çelebi tahrîrâtından inkırâz-ı devlet-i Benî Eyyûb der-Hama deyü tastîr olunmuş idi. Yine *Takvîmü't-Tevârîh*'inde Efdal 'Ali bin Müeyyed bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı âhîret olmağla hitta-i Hamâ'da hükm-fermâ olan şu'be-i Benî Eyyûb mûmâ-ileyhin fevtiyle münkarız oldu dimişdir. Müverrihîn bu husûsda ihtilâf itmeleriyle ana işâreten bu vechile [silik] itmişdir. Ma'lûm ola ki, mütercem-i merkûm Efdal 'Ali sâl-i isnâ ve selâsîn ve seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde tercemesi mastûr Melik Müeyyed'in oğludur. Lâkin ba'zı müverrihîn Melik Müeyyed'in iki oğlu olup birinin ismi Efdal Muhammed ve dîgerinin ismi Efdal 'Ali idi. Vâlid-i mâcidleri târîh-i mersûmda 'âzim-i mülk-i bekâ oldukda veled-i ekber ve necîbi Efdal Muhammed câ-nişîni oldu. Nitekim türbe-i vâlidî zikr olunduğu mahalde çekîde-i kilik-i hakîrâne kılınmış idi.

Mûmâ-ileyh Muhammed on sene kâmil 'adl ü merhamet üzre hükûmet eyleyüp, yedi yüz kırk iki sâli hılâlinde hulûl-ı ecel-i müsemma ile 'âzim-i dâr-ı hulûd oldukda el-müşârûn-ileyh birâder-i kihteri Efdal 'Ali câlis-i serîr-i hükûmet oldu. Dört sene mürûrunda mûmâ-ileyh Efdal 'Ali dahi bilâ-veled müntakıl-ı serîr-'ukbâ olup akrîbâ vü ashârdan dahi bir ahad olmamağla merkûm 'Ali'nin fevtiyle bu silsile münkarız oldu. Kâtib Çelebi

merhûmun iki mahalde zikri bu mâddeye işâret ola, lâkin cedvel-i mülûkde bu silsile kırk iki târîhinde münkarız oldu dimişdir, nitekim mahallinde işâret olunmuş idi.

Tenkîhü't-Tevârih sâhibi sâl-i zuhûr u inkırâz ve müddet-i saltanatlarını ba'de'z-zikr dir ki, bu silsileden ibtidâ Takıyyüddîn 'Ömer beş yüz seksen altıda taraf-ı mülk-i Mısır Melik 'Azîz-i Eyyûbî'den sultân-ı Hama olup yek sâl mürûrunda fevt olmağla oğlu Mansûr makâmına mukâm oldu. Bir müddet mürûrunda Hama'da hummâdan nahb-ı kazâ itmekle oğlu Kılıç Arslan melik oldu. Dokuz yıl mürûrunda birâder-i mihteri Muzaffer'e bi-hükm-i **men galebe** teslîm-i zimâm-ı umûr-ı saltanat itdi ki, sene selâsîn ve sitte-mi'e târîhi idi. On beş sene hükûmetden sonra vefât idüp oğlu Muhammed Mansûr mesnedine cülûs eyledi. On beş yıl mürûrunda enfâs-ı ma'dûdesi karîn-i hitâm olmağla ferzend-i emcedi el-Melikü'l-Müeyyed nâmına hutbe kırâ'at olundu. Lâkin sabî olmağla Karasungur nâm 'abdi nâibü's-saltana oldu. Resîde-i sinni sekiz yıl oldukda müstakillen melik olup yedi yüz otuz üçde vefât itmekle silsilesi münkarız oldu. Mukaddemâ bu silsilenin sâl-i târîh-i inkırâzı yedi yüz kırk altı senesi olduğu tahrîr ve müddetleri yüz altmış sâle bâliğdir deyü tastîr itmiş iken kavî-i evveline mugâyir zabtı sâir ahvâline dahi şübheyi mûrisdir¹⁹⁴³.

VEKÂYİ' -i SENE SEB'A VE ERBA'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVÎYYE

Ma'lûm ola ki, işbu sâlde muharrer ekser-i vekâyi'-i muhtelifun-fihâ olup tettebbu'-ı akvâl-i sahîhada 'alâ hasebi'l-istitâ'a bezl-i bidâ'a olunmuşdur.

İntikâl-i İmâm Nâsihî

Mu'âsır-ı pâdişâh-ı âlî-câh Sultân Orhan-ı Dârâ-sipâh tâbe serâhu hizmetlerinden olup bu sâlde müntakıl-ı dersihâne-i [407a] 'âlem-i hulûd olan 'ulemâ-yı kirâm 'aleyhim rahimehu's-selâm hazerâtından biri efdâlü'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn ve a'lemü'l-fuzalâi'l-müteverri'în yenbû'u'l-fezâili's-şettâ lâbisü'l-besteti'z-zühd ve'l-vera' ve't-takvâ miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık bahr-ı muhît-i envâ'u'l-fezâil ve mülteka'l-ebhur-ı esnâf-ı fevâzıl muhtâr-ı kâffe-i ehl-i kemâl tenvîrü'l-ebsâri'l-eşbâh ve'n-nezâir ve'l-emsâl mazhar-ı hidâye ve tevîk-i beyne-hâya dürer-i bihâru'l-ma'ârif bilâ-gâye ekmelü'l-kâmilîn imâm-ı 'ulûmüddîn eş-şeyh el-'allâme ve'l-kâmil el-fehhâme kıdvetü'l-'ulemâ ve 'umdetü kâffe-i fuzalâ Ebû Muhammed ibn 'Abdullah Nâsihî elbesehu hulelül-gufrân Rabbuhü'l-Bâkî hizmetleridir ki, 'asrında fukahâ-i Hanefiyye'nin merci'i ve vaktinde fuzalâ-i mükemmelin enfa'ı idikleri şuhûd-ı 'udûl ile müsbetdir. 'Amr ve Zeyd ve Hâlid'e

¹⁹⁴³ *Tenkîhü't-Tevârih*..... mûrisdir (Derkenar notu).

huzûr-ı pür-hubûrları mesned ve envâ'-ı ma'ârifde yed-i tûlâ sâhibi oldukları ma'lûm bi's-seneddir. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri zîb-i sutûr-ı safahât-ı kütüb-i tabakât [silik] bu mecelle-i nevînde teberrüken bu mikdâr ile iktifâ olundu.

İrtihâl-i İmâm Sadru'sh-Şerî'a

Ol gürûh-ı fazîlet-şükûhdan biri dahi mâ-bihi'l-fahri'l-kümmelîn sertâc-ı 'ulemâi'l-mütebahhirîn mihr-i münîr-i âsumân fezâil-i bedr-i mübîn burc-ı evc-i kemâl u ma'rifet kāmûs-ı leâlî-i hüsn-i hasâil bahr-ı muhît-i envâ'-ı fezâil sâhibü't-te'lîfâti'l-fâyika sebbâh-ı ka'r-ı lücce-i ma'ârifü'r-râyika melce'-i erbâb-ı şerî'at vâsıl-ı aksâ-yı makâsıd-ı hakikat zahîre-i 'ulemâi'l-a'lâm vikâyetullâhi te'âlâ el-enâm miftâh-ı künûz-ı hakâyık-ı dîniyye mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık-ı yakîniyye 'âric-i me'âricü'd-dirâye mülteka'l-ebhur-ı fekâhet-i bî-nihâye dürrü'l-hükkâm ve gırârü'l-ahkâm yetîmetü'd-dehr münbitü'l-'asr eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-kâmil ve kıdvetü'l-fehhâme ve'l-'âlim el-'âmil er-râsihe'l-'allâme Mevlânâ 'Abdullâh ibn Mes'ûd Sadru'sh-şerî'a evsalehu'llâhu ilâ isna'z-zerî'a hizmetleridir ki, vasf-ı 'âlîleri aklâm-ı bülegâ ile tahrîrden mugnâ ve âsâr-ı latîfeleri tavsîf ü ta'rîfden müstağnîdir. Ol vücûd-ı mes'ûd-ı 'âkıbet-mahmûd müellif-i *Vikâye-i Tâcü'sh-Şerî'a* 'aleyhi'r-rahmenin fer'-i celîli olup 'arîku't-arafeyn ve nesîbü'l-cânibeyn oldukları ma'lûm ve zâhirdir. *Kitâbu'l-Vikâye*'ye tarh-efgen-i tahkîk oldukları şerh-i bî-nazîr müstağnî 'ani't-ta'bîr olup kuhistanî-i kebîre metn-i metîn olan muhtasar *Vikâye* nâm te'lîf-i bî-hemtâ ki *Kitâbu'n-Nukâye* ile müsemmadır, min-küllî'l-vücûh merci'-i sagîr ü kebîrdir. Bunlardan mâ'adâ keşîde-i yerâ'a-i bâhirü'l-berâ'aları olan resâil ü mütûn-ı müdevvene lâ-yuhsâdır. [407b] Tafsîl-i terceme-i latîfeleri zîb-i sutûr-ı varakât-ı kerârîs-i mufasssalâtdır.

Saltanat-ı Muzaffer Hacı ba'de ez-Hal'-i Kâmil Şa'bân

Mütetebbi'în-i âsâr-ı eslâfa gayr-ı hafîdir ki, bu husûsda erbâb-ı tetebbu' u istihrâc ihtilâf itmişlerdir. İnşâallâhu te'âlâ zafer-yâb olunan akvâle işâret olunur. Evvelâ ma'lûm ola ki, Melik Kâmil Şa'bân sutûr-ı âtiyede zikr olunduğu üzre her hâlde zâlim ü fâsîd ve mu'în-i erâzil ve mühîn-i e'âlî ü eşrâf olup birâder-i emced ve 'âlem-pesendi Muzaffer Hacı 'âkıl [silik] ve sezâ-vâr-ı taht ve tâc u saltanat bir zât-ı mehâsin-te'yîd idi. Çünkü Melik Kâmil bi-hasebi'l-beşer ekber-i evlâd-ı bâkıye-i Melik Nâsır idi, sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre Melik Sâlih İsmâil hulûl-ı ecel-i müsemma ile müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukda taht-ı Kâhire-i mısır-ı nâdiretü'l-'asra cülûs itmiş idi. Kendi lakabının min-küllî'l-vücûh zıdd-ı kâmilî olup Melik Muzaffer Hacı bi-hasebi'l-mehâsin taht-ı saltanata kendinden elyak u ahrâ olduğu Melik Kâmil Şa'bân'ın 'ilmü'l-yakîn ma'lûmu olmağla **ba'de'l-insân mine'l-kalb**

izâ ba‘de mine’n-nazar mısdâkınca birâderi Melik Muzaffer’i matbakda habs u tezlîl ile kalb-i sâfî ve hâlisin tahrîb ü tenkîl itmiş idi. **Ez-zulmu lâ-tedûm**¹⁹⁴⁴ sırrından gâfil ve el-mukadder kâin [silik] ve ta‘allukda câhil el-müsemma bi’n-nakîz Melik Kâmil ‘âdet-i seyyiesi üzre idâre-i ke’s-i zulm ü fıska şugl ile imrâr-ı vakt eyledi. Mecnû‘-ı a‘yân ve eşrâf-ı saltanat-ı kârid bi-ustuhân resîd deyüp işbu sâl şuhûrundan şehir-i cemâziyelevveli muntasfında müşârün-ileyh Melik Muzaffer Hacı bin el-Melikü’n-Nâsır ...bi’l-ittifâk mahbesden ihrâc eyleyüp kemâl-i tevkîr ü iclâl ile taht-ı Mısır’a iclâs eylediler. Melik Kâmil Şa‘bân’ı anın makâmına vaz‘ eyleyüp;

‘Arabiyye

Hâfirü’l-bi’ru fî-tarîkı ahîhi

Vâki‘ fîhi lâ-muhâle fîhi

Nesir; sırrı ‘ayân oldu ve rûz-ı mezbûrda;

Li-münşiihî

Devr ideldin berü bu çarh-ı felek

Kimisine emek kimisine yemek

Nesir; fehvâsı üzre matbakda Melik Muzaffer’e matbûh-ı et‘ime-i Melik Şa‘bân’a ve sarây-ı sultânîde Şa‘bân’a matbûh-ı me’kûlât-ı Melik Muzaffer’e nasîb oldu. Fevka’l-gâye mülâhaza ve ahz-ı ‘iber ü tenassuh idecek mahaldir. Bu mahalle resîde olunca *Mir’âtü’l-Kâinât* sâhibinin tahrîrâtının hulâsası olup müverrih-i müşârün-ileyh rahmetullahi ‘aleyh müddet-i saltanat-ı Şa‘bân on üç buçuk aydır dimişdir. Nişâncı Paşa on beş ay taht-ı saltanatda karâr itdi deyü tahrîr *Nuhbe* ve *Fezâil-i Âl-i ‘Osmân* ve *Câmi‘ü’t-Tevârih* müellifleri ve Süheylî kâtib bi’l-ittifâk müddet-i saltanatı yek sene-i kâmindir deyü tastîr itdiler. Karaçelebizâde ‘Abdülaziz Efendi [408a] ‘aleyhi’r-rahme târîh-i sâl-i cülûsu ve hal‘i kırk altıda vâki‘ olmak üzre sebt-i sahâyif eyleyüp sebep-i hal‘i olan mevâddı bu tarza ta‘dâd ider ki, Şa‘bân mühîn-i eşref ve mürebbî-i erâzil ve ahz-ı berâtil ile temşiyet-i ebâtıla mâil olup rişâ-yı irtişâ ile esâfil-i zirve-i ‘ulyâyı menâsıb-ı refi‘aya vâsıl ve tavk-ı la‘net kubûlünden tehâşî iden erbâb-ı diyânet mensî vü müzmahil olmağın nîk-hâhân-ı devlet ittifâk gelmesiyle anın fermânı üzre mu‘tekif-i künc-i mahbes olan birâderi Melik Muzaffer Emîr Hâc serîr-i saltanata terfî‘ olunup;

¹⁹⁴⁴ “Zulüm daim olamaz”.

Mısrâ‘

Hâfirü’l-bi’ru fî-tarîkı ahîhi

Nesir; mazmûnu üzre Şa‘bân çâh-ı zindâna üftâde ve hemân ol esnâda taraf-ı iklîm-i ‘ademe rû-nihâde oldu. Müntehâ.

Lâkin *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi tahrîrinden müstefâd olan, mahbesde bir mikdâr ikâmetin kâlâ el-takdîreyn ba‘de’l-hal‘ bi’l-ittifâk katl olunmuşdur. İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme müddet-i saltanatı bir sene bir ay ve on yedi gün olduğu muhakkaktır didi. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîm*’inde ekser-i müverrihine tâbi‘ olmuş iken *Mecmû‘a-i Kebîr*’inde Melik Kâmil tama‘-ı hâm ile sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr beyninde [nîk] ü bed nâm olmağla sene semân ve erba‘inde gulüvv-i ‘âm ile hal‘ine ikdâm olundukda süllem-i ‘inâd u tecebbüre vaz‘-ı akdâm itmekle bi’l-ittifâk vücûd-ı zemâyim-âlûdu i‘dâm olundu dimişdir. Vallâhu te‘âlâ a‘lem bi-hakîkatî’l-hâl.

Şehâdet-i Aktimur

Sene hamse ve erba‘în vekâyi‘i keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre tabaka-i Serbedârân’dan Hoca Vecîh Mesûd mukaddemâ sır-nüviştine dûçâr oldukda bende-i direm-i harîdelerinden Ak Muhammed ve ‘alâ-rivâyetin Ağa Muhammed Ay Timur kâimmakâmı olmuş idi. *Sâhib-i Nuhbe* muhtârı üzre dü sâl ve dü mâh mürûrunda ki, bu sâl hılâlidir, âti’z-zikr Hoca ‘Ali Şemsüddîn dest-i gadr-i peyvestinde küşte olmağla gelû İsfendiyyar câ-nişîn-i sadr-ı Serbedârân oldu. Ekser-i kütüb-i tevârîhde dahi bu minvâl üzre mastûrdur¹⁹⁴⁵.

Tarh u Binâ-i Kal‘a-i Kücur

Kütüb-i Coğrâfiyâ’nın min-küllî’l-vücûh ‘umde vü müfid ve ... *Cihânnümâ*’da tafsîli zîb-i sutûr-ı safahât-ı tibyân kılınan kal‘a-i Kücur ki, metânet ü hasânetde mânend-i hisâr düvâzdeh burûc-ı asmân olduğu meşhûrdur. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde zikr itdiği üzre işbu sâl-i ferruh-fâl evâilinde Celâlüddevle İskender ki, mülûk-i Geylân’ın ‘umde vü zübdesidir. Tarh u binâsına mübâşeret eyleyüp bezl-i nakdîne-i sa‘y u cidd ile resîde-i serhadd-i itmâm oldu. Lâkin Müneccimbaşî Dervîş Ahmed Efendi merhûm tecâveze ‘anhü Rabbühü’l-Kayyûm târîh-i bî-hemâlinde kal‘a-i Kücur’u İskender Celâlüddevle kırk altıda binâ itmişdir deyü tahrîr ider. Kâtib Çelebi kâf ve mîm ve cîm ve

¹⁹⁴⁵ Şehâdet-i Aktimur..... üzre mastûrdur (Derkenar notu).

râ ile Kemcur zabt idüp Müneccimbaşı Efendi Kâf ve cîm-i müşeddede ve vâv ile rabt itmişdir. Müşârün-ileyh İskender yedi yüz otuz dört vekâyi‘i hılâlinde zikr ü beyân olunmuş idi.

Zikr-i Killet-i Nîl-i Mısır

Bi-emrillâhi‘l-Meliki‘l-Kahhâr bu sâlde mâ-i Nîl’e cidden killet târî olup Mıkyâs ile Mısır mâbeyni kuruyup kil-i sâfî oldu. Ve Bulak’dan Münsiyye nâm mahalle dek kâbil-i meşy-i sebîl olup bu mâdde vukû‘u hasebiyle devâbe-i mâ nısf dirheme fûrûht olunmak ‘örf-i beled iken dirhemeyn-i fıddaya bey‘ emri cârî oldu. Nehr-i Nil’in bu rütbeyle resîde olduğu bundan akdem meşhûd-ı dîde-i enâm olmadığında müverrihîn müttefiklerdir¹⁹⁴⁶.

VEKÂYİ‘-i SENE SEMÂN VE ERBA‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Ma‘lûm ola ki, bu sâl-i ferruh-fâlde zikr ü beyân olunacak vekâyi‘-i şettâda dahi beyne‘l-müverrihîn ihtilâf vâki‘ olup muhtâr-ı Kâtib Çelebi cümleye takdîm ve akvâl-i sâire ba‘de-zâlik tahrîr ü terkîm olunmuşdur.

[408b] **Vefât-ı Kemâlüddîn el-Üdfüvî**¹⁹⁴⁷

Mu‘âsır-ı pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve İskender-sipâh olup işbu sâl-i semân ve erba‘în evâilinde mülk-i nâsûtdan ‘âlem-i lâhûta mürtehil olan ‘ulemâdan biri el-‘âlim el-edîb el-elma‘î ve‘l-kâmil el-lebîb el-lavza‘î kāmûs-ı mûhît-i ma‘ârif-i cüz‘iyye vü külliyye câmi‘-i fûnûn-ı nakliyye vü ‘akliyye sertâcu‘l-müverrihîn tâc-ı ser-üdebâ ve kâmilîn vâsıl-ı esrâr-ı dakâyıku’s-seyr kâşif-i mu‘adalât-ı ahbâr-ı l-beşer eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-‘allâme Kemâlüddîn Cafer-i Üdfüvî elbesehu hıla‘ü‘l-gufrân Rabbuhü‘l-Gafûr el-Vefî cenâblarıdır ki, ahbâr-ı Mısır-ı nâdiretü‘l-‘asrı muhtevî fasâhat u belâgat-ı makbûleyi hâvî târîh-i cemîl ve bî-hemâlleri kemâl-i ma‘ârif ü fezâillerine dâldir.

İntikâl-i İmâm İsfahanî

Ol gürûh-ı sa‘âdet-şükûhdan biri dahi a‘lemü‘l-fuzalâi‘l-mütebahhirîn ve efdalu‘l-‘ulemâ ve‘l-kümmelîn ‘âric-i aksa‘l-merâm ve‘l-me‘mûl ‘umdet-i erbâbu‘l-vuskâ ve‘l-fuhûl miftâh-ı künûzu‘l-hakâyık-ı l-‘ilmiyye zav‘u‘l-ma‘âlî ve mısâh-ı rumûzu‘d-dakâyık el-yakınıyye el-imâm fî‘l-fünûni‘ş-şettâ ve‘l-keâm vâkıf-ı mevâkıfu‘l-mu‘dilât ve‘l-efhâm kâşif-i müşkilât-ı l-hâssa ve‘l-‘âmme eş-şeyh el-imâm el-‘allâme [silik] ve kıdvatü‘l-

¹⁹⁴⁶ Zikr-i killet-i Nîl-i Mısır Müttefiklerdir (Derkenar notu).

¹⁹⁴⁷ “Evfevî”?

fehhâme câmi'ü'l-kemâlât ve'l-edeb mazhar-ı füyûzât-ı mütenevvi'a ve ereb-i kāmûs-ı muhîtü'l-fezâil kâbüsu'l-vasîti'l-fevâzıl vâsıl-ı esrârü'l-cüz'iyye ve külliyye **ellezî dürretü't-tâc li-küllî merâh ervâhü'l-mütekaddirîn râfi'-i eşbâhu'l-müte'ahhirîn a'nî-bih el-'âlimü'r-Rabbânî** İmâm Şemsüddîn Mahmûd-ı Isfahanî esbaga 'aleyhi zülâle visâleh Rabbuhü'l-Ma'bûd ve eskenehu fî a'lâ makâm-ı dâru'l-hulûd-ı hem-vâr makâm-ı Mahmûd hizmetleridir ki, fî-nefsi'l-emr ol zât-ı ma'ârif-simâtın manzûr-ı nazar-ı himmetleri oldu. Dürr-i esrâr-ı metn-i tavâli' gayr-ı meftûh ve fî'l-hakîka nigâh-ı dîde-i fezâil-âyâtlarına mazhar olmasa cemî'-i mu'dilât-ı Metâli'-i gayr-ı meşrûh olacağında 'ukûl-ı kibâr-ı ashâb-ı fazl-ı ma'ârif ve kemâl-i ittifâk u ittihâdları ile resîde-i derece-i sübût ve tahkîkdir. Âsâr-ı sâireleri hod nâsih-i âsâr-ı kibâr-ı müteahhirîn olmağla ta'rîfden muğnî ve tavsîfden vüçûhâtla müstağnîdir. Sâl-i velâdet-i 'âlîlerine musâdif olan ne sâ'at-i sa'd imiş ki, böyle bir hûşîd-i dırahşân-ı eflâk-ı fazl u kemâl ve ma'ârif tulû' eylemiş. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri zîb-i sutûr-ı safahât-ı kütüb-i tabakât olmağla bu mecelle-i celîlede teberrüken bu mikdâr ile işâret olundu.

İrtihâl-i İmâm Dimyâtî

Ol zümre-i fazl u kemâlât-ı intisâbdan biri dahi keşşâf-ı envâ'-ı ma'âniyü'l-Kur'ân el-kâdî beyne'l-hak ve'l-butlân vâkıf-ı esrâr-ı ma'âlimü't-tenzîl vâsıl-ı füyûzât-ı ma'lûmâtü't-te'vîl yenbû'ü'l-fezâilü's-şettâ lâbisü'l-[409a]besteti'l-vera' ve't-takvâ mazhar-ı hidâye vü tevfik mazhar-ı tahkîkat-ı Kur'âniyye ma'a't-tedkîk huffâz-ı celîlü'l-evsâfin ercmendi fuzalâ vü 'ulemânın ser-bülendi eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-'âmil el-'allâme kıdvetü'l-fehhâme Şihâbüddîn Ahmed bin Aybek-i Dimyâtî Isfahanî 'aleyhi rahmetü'r-Rabbânî hazretleridir ki, şöhetleri tavsîfden muğnî ve âsâr-ı 'adîdeleri ta'rîfden müstağnîdir. Tabakât-ı huffâz-ı kirâmda tafsîl-i terceme-i cemîlleri mastûr ve *Fezleke-i Kebîr*'de ârâyiş-i safahât ve sutûrdur.

Vefât-ı İmâm Zehebî

Mâye-i fazl u hakâyika vâsıl bu sâlde civâr-ı rahmet-i Kirdgârîye mütevâsıl olan kibâr-ı 'ulemâdan biri dahi şeyhu'l-muhaddisîn 'ale't-tahkîk ve a'lemü'l-müverrihîn bi't-tedkîk kalâyıdü'l-'ikyân mazhar-ı füyûzât-ı sübhân miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık şeyh el-imâm el-'âlimi'r-Rabbânî ve'l-kâmil ve'l-'ârif es-Samedânî kıdvetü'l-huffâz [silik] eş-şâm 'umdetü'l-fuzalâi'l-kirâm ahadü'l-ezkiyâ el-ma'dûdîn ve vâhidü'l-huffâz kāmûs-ı muhîti fezâil ü fevâzıl dürr-i lücce ahsenü'l-hasâil a'nî-bih Mevlânâ Şemsüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed bin Ahmed bin 'Osmân bin Kaymaz bin

‘Abdullah et-Türkmânî el-Fârikıyyu’l-asl ed-Dımaşkî eş-Şâfi’î el-ma‘rûf bi’z-Zehebî elbesehu hılâ‘u’l-visâl Rabbuhü’l-muğnî hizmetleridir ki, ‘ind-i ehlü’l-fazl musannif-i kitâbu’l-asl dimekle şöhret-yâb ve fûnûn-ı şettâda mahâret-i tâmmе sâhibi bir zât-ı menî‘ü’l-cenâb idiler.

Şeyh el-imâm el-‘âlim el-hâfız el-hüseynî *Kitâbu’z-Zeyl*’de dir ki, İmâm Zehebî altı yüz yetmiş üç târîhinde mahrûse-i Dımaşk-ı Şâm-ı cennet-meşâmda pertev-endâz-ı mehd-i vücûd ve revnak-ârâ-yı gehvâre-i ‘âlem-i şuhûd olup temyîzu mâ-lehû ve mâ ‘aleyhi kudret hâsıl itdikden sonra mevlid-i tayyibleri olan Şâm-ı cennet-meşâmda ba‘de-zâlik **utlubu’l-‘ilm velev bi’s-sîn**¹⁹⁴⁸ hadîs-i sahîhle ‘âmilen hıttâ-i mısır-ı Kâhire-i nâdire ve âb-ı rûy-ı büldân-ı ‘Arab medîne’ş-şehbâ-yı Haleb ve mehbît-ı tenzîl-i mübîn ve mevlid-i Resûl-ı Rabbü’l-‘âlemîn ya’nî Mekke-i Mükerreme ‘alâ-müşerrefehâ efdalü’t-tahiyyede halk-ı kesîreden istimâ‘ ba‘de’l-istîfâ **habbû’l-vatan mine’l-îmân**¹⁹⁴⁹ mîsdâkınca yine mahrûse-i meymûne-i Dımaşk-ı Şâm’ı teşrîf itmekle cümleye inşirâh virmişlerdir. Kırk bir târîhine değin kütüb-i nefise ketb ü tasnîfe ve nüsah-ı latîfe tenkîh ve te’lîf ü tenkîh eyleyüp müddet-i hayât-ı fâizü’l-berekâtları hamse ve seb‘îne resîde oldukda evhenü min beyti’l-‘ankebût olan dâr-ı nâsûtdan ‘âlem-i lâhûta ‘azîmet ü irtihâl eylediler.

[409b] Na‘ş-ı füyûzât-nakşları mahrûse-i merkûmede Bâbü’s-Sagîr dâhilinde vâki‘ makâbirde vedî‘a-i hâk-i pâk-i ‘itr-nâk kılınmışdır. Te’lîfât-ı kesîre ve âsâr-ı ‘adîdeleri makbûl-ı ‘ulemâ vü fühûl olup atveli *Târîhü’l-İslâm* ve ahseni *Mîzânü’l-İtidâl*’dir deyü sâhib-i zeyl-i İmâm Hüseyinî el-Hâfız zikr itmişdir. İbn Hatîb en-Nâsırî *Dürrü’l-Müntehab* nâm kitâbda dir ki, İmâm Zehebî’den İmâm Berzâlî gibi zâtlar istimâ‘-ı ehâdis-i şerîfe itmişlerdir. Hadîsde imâm mütevezzî‘ olup ehâdis-i kesîre ketb itmişlerdir. Mütevâzî‘ ve hüsnü’l-hulk ve hulvü’l-muhâdara müte‘abbid ü halîm bir zât-ı bî-hemâl ü fehîm idiler. İmâm Zehebî’nin Vird bi’l-leyli meşhûrdur ki, anınla her şeb meşgûl idiler. Hadîsde olan tasnîfleri zikr ü ta‘dâddan müstağnî ve fenn-i târîhde târîh-i *Dımaşk-ı Şâm* ve tabakât ve sâir nüsahları meşhûr olmağla ta‘rîfdan muğnîdir. Hatt-ı latîfleri ile *Esmâü ricâlü’llezîne ‘Âşir bi-Semânîn* nâm te’lîflerini gördüm.

Keyfiyyet-i Hatt-ı ‘Arab

Ma‘lûm [silik] tettebbu‘dur, bunların ki sâirlerine nazaran hatt-ı Şeyh ve Yakut’a mûmâsil idi. Fûnûn-ı ‘akliyye [silik] ve nakliyenin mecmû‘unda sâhib-i yed-i tûlâ olup

¹⁹⁴⁸ “İm Çin’de bile (olsa) talep ediniz”.

¹⁹⁴⁹ “Vatan sevgisi imandandır”.

karîz-i şiirde dahi yegâne edîbü'l-[silik] ve eş'ârı gıpta-engîz-i Nâbiga ve Mütenebbî idi. Bu iki ebyât-ı bî-'adîl anların zâde-i tab'-ı 'âlîleridir.

'Arabiyye

Tevellâ şebâbi keen lem yekun

Ve ekbele şeybun 'aleynâ tevellâ

Ve men 'âyene'l-munhenâ ve'n-nekâ

Femâ ba'de hazeyni ille'l-musallâ

Nesir: [Boş]

Katl-i Hâcî Muzaffer Sultân ve Nasb-ı Sultân Hasan

Ma'lûm ola ki, bu vak'ada dahi ehl-i tevârîh ü siyer ihtilâf itmişlerdir. Zafer-yâb olunduğu üzre yegân yegân zikr ü beyân olunur. Evvelâ ma'lûm ola ki, sene-i sâbıkada tafsîl olunduğu üzre Melik Kâmil Şa'bân hal'inden sonra mu'tekif-i künc-i zindân olan el-melik el-Muzaffer Hâcî ittifâk-ı hâss u 'âmm ile mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat-ı mısır-ı Kâhire olmuş idi. 'Azîz Efendi tahrîri üzre habs ve katl-i ümerâda mülk-i ifrâta sülûkü bâ'is-i tenfîr kulûb-ı hâss u 'âmm olmağla gulüvv-i 'âmm ile Kubbetü'n-Nasr nâm mahalde hedef-i sehm-i sâam oldu. Müverrih-i merkûm muhtârı üzre müddet-i saltanatı on altı aydır. Kâtib Çelebi merhûm mecmû'asında 'adl ü dâd üzre hareket itmemekle yirminci ayda hal' u habs olundu dimişdir. Sâhib-i *Nuhbe* ümerâ-yı Mısriyyeden ba'zı bed-kâr ve nemek be-harâmlar işbu sâl şuhûrundan şehir-i rebî'ülâhırda katl ü i'dâm eylediler dimişdir. Bu takdîrce müddet-i saltanatı on bir aya bâliğ olur. Süheylî ve Şifâyî sene-i kâmile [410a] saltanatdan sonra şehîd itdiler deyü tahrîr iderler.

İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme on beş ay ve on gün saltanatdan sonra işbu sâl şuhûrundan ramazân-ı mübârekin on ikinci günü nahb-ı kazâ eyledi deyü sebt-i makâl itmişdir. İbn Şihna dahi *Târîh*'inde bu rivâyeti ihtiyâr eyleyüp *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi Emîr Bigarus katl itdiği rivâyet dahi menkûldur deyüp *Târîh-i Hulefâ*'da 'azl olunmak rivâyetini esah olmak üzre nakl u tahrîr itmişlerdir. *Câmi'ü't-Tevârîh* sâhibi dir ki, Melik Muzaffer müdâm idâre-i câm-ı [silik] ve esnâf-ı lu'b u lehve mâil olmağla umûr-ı mehâmm-ı saltanata kat'â tevcih-i sâmi'a-i iltifât itmez idi. Cümle-i ma'âyibinden zümre-i mülûke bâdî-i nakîsa olan kebûter-bâzlığa meyl-i küllîsi olup rûz u şeb hammâme uçurmak ve ol savba mâl-ı firâvân

sarf itmekle bir rûz a'yân-ı devleti kebûterlerini zebh u meskenlerini hedm eylediler. Gayr-ı marziyyesi olan kazıyyeden âgâh oldukda bu hasârete cesâret idenleri kebûterlere kısâsen katl u i'dâm eyledi. Pes ümerâ-yı sâire mûmâ-ileyhin mütenebbih olmadığından mâ'adâ katl-i nefis-i bi-gayrı hakkın vâdisine sülûkünden ittifâk ile hal'ine mübâşeret eylediler. Melik Muzaffer muhâlefet-i ümerâdan haberdâr olduğu gibi havâss-ı huddâm ehass-ı etbâ'ıyla pür-silâh süvâr olup zümre-i muhâlifin ile mukâbeleye 'azîmet eyledi. Esnâ-i muhârebede katl ü i'dâm olunmağla ittifâk-ı hâss u 'âmm ile birâderi el-Melikü'n-Nâsır Sultân taht-ı Mısır'a cülûs eyledi. Melik muzafferin bu rivâyet sâhibi muhtârı üzre müddet-i saltanatı bir sene ve üç şehr-i kâmildir, vallâhu te'âlâ a'lem.

Zuhûr-ı Devlet-i Behmeniyye der-Hind

Müneccimbaşı Ahmed Efendi merhûm târîhinde zikr ü beyân itdiği üzre selâtîn-i devlet-i Tuğluk şâhiyyeden Sultân Muhammed ülkehâ-yı Hind'den Deken nâm ülke-i vâsi'anın ba'zı muktezî nizâmını virüp zabt u rabtı husûsunda sa'y u dikkat itmek maslahatıçün bihter-i ümerâdan Emîr 'Alâüddîn Hasan-ı Hallâcî'yi vâlî nasb idüp irsâl itmiş idi. Devlet-i merkûmeye za'f târî olup devlet-i memâlik-i Hindiyye'den her biri bu takrîble iddi'â-i saltanat itmeleriyle mûmâ-ileyh Emîr 'Alâüddîn Hasan dahi işbu sâlde zirve-i saltanata 'urûc ve itâ'at-i Tuğluk şâhiyyeden hurûc eyledi. Mezbûrun nesebi mülûk-i Fars'dan Behmen'e müntehi olduğundan devlet-i Behmeniyye ile müştehir oldu. Mukdim ü müdebbir ve cerî vü cesûr olmağla, zemân-ı kalîl zarfında memâlik-i kesîreye dahi mâlik oldu. Ve devletleri yüz seksen iki sâl mikdârı müddet mûmted oldu¹⁹⁵⁰. İşbu sâlde zafer-yâb olunan vekâyi' dahi temâm oldu.

VEKÂYİ'-i SENE TİS'A VE ERBA'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, bu sâlde zafer-yâb olunan vekâyi'de dahi beyne'l-müverrihîn ihtilâf vâki' olup kemâ hüve de'bü'l-Hakîr *Takvîmü't-Tevârih*'de muharrer vekâyi' cümleye takdîm olunmuştur.

Vefât-ı İbn Fazl el-Kādî

Pâdişâh-ı müslimîn zübde-i selâtîn-i rûy-i zemîn şîr-pîşe-i fütûhât ve nasr u megâzî Sultân Orhan Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin mu'âsırlarından olup bu sâl-i tis'a ve erba'în hılâlinde 'âlem-i bekâya müntakıl olan kibâr-ı fuzalâdan biri a'lemü'l-fuzalâi'l-

¹⁹⁵⁰ Zuhûr-ı Devlet-i mûmted oldu (Derkenar notu).

mütebahhirîn ve efdalü'l-'ulemâi'l-müteverri'în dürr-i tâc-ı rûûs-ı kudâtu'l-İslâm merci'ü'l-hâss u 'âmm mine'l-enâm mazhar-ı sırr el-kadî fi'l-cenne kâşif-i mu'dilâtü'l-mehâm ve dâfi'u'l-gamme eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-âmil el-'allame ve kıdvetü'l-fehhâme Şihâbüddîn bin Fazl el-Kādî;

[Mısr]â'

Ola andan Cenâb-ı Hak râzî

Nesir; cenâblarıdır ki, 'ilm ü fazlı müselleme beyne'l-[410b] kudât icrâ-yı şer'de 'alem bir vücûd-ı muhterem imişler. *Fezleke-i Kebîr*'de tafsîl-i tercemeleri zîb-i silk-i sutûr-ı safahât kılınmağla bu mahalde bende-i yesîre ile teberrûken işâret olunmuştur.

İntikâl-i İbn Mektûm

Ol gürûh-ı sa'âdet-şükûh ve fazîlet-dest-gâha duhûl ile mümtâz olanların biri dahi câmi'-i eşâtü'l-ma'ârif ve'l-'ulûm vâsıl-ı esrârü'l-mantık ve'l-mefhûm râfi'-i mu'dilâtü'l-mechûl ile'l-ma'lûmu'l-müştehir bi'l-fazl beyne'l-'Arab ve'l-A'câm ve'r-Rûm ve fi'l-belâğatin ke't-turfe ve İbn Mektûm kâşif-i estâru't-ta'rîf ve'l-hudûd ve'r-rüsûm ve fi ka'r-ı bihârü'l-fezâil ke'd-dürerü'l-manzûm ve bi'l-fevâzıl-ı ma'rûf u mersûm eş-şeyh el-imâm el-'allâme Ebû Muhammed Tâcüddîn Ahmed bin 'Abdülkadir bin Ahmed bin Mektûm el-Kaysî esbaga 'aleyhi zülâle rahmetuhû Rabbühü'l-Hayyu'l-Kayyûm'dur ki, *Tâcü't-Terâcim sâhibi* muhtârı üzre fıkıh ve nahiv ve fenn-i lügatı cem' ve ehâdis-i şerîfeyi ashâb İbn 'Alâf ve tabakasından ahz u sem' itmiştir. *Dürrü'l-Lakît mine'l-Bahri'l-Muhît* nâm tefsîr-i şerîf ile *Târîh-i Nuhbe* kemâl-i fazıllarına dâldir. Mevlid-i sa'âdet-âlûdları sene isneyn ve semânîn ve sitte-mi'e zilhiccetü'l-şerîfesinin 'aşr-i evvelinde vâki' olmuştur. Bu takdîrce müddet-i 'ömr-i 'azîzleri altmış yedi sâl ider¹⁹⁵¹ tafsîl-i terceme-i ahvâlleri zîb-i sutûr-ı safahât-ı *Fezleke-i Kebîr* olmağla bu mecellede bu mikdâr ile iktifâ olundu.

İrtihâl-i Bedrüddîn

Sâhib-i ...dâlî anlardan biri dahi merhûm Kâtib Çelebi tahrîri üzre *Matla'ü's-Sa'deyn* el-fazl ve'l-kemâl ve'l-ma'ârif kâsıd-ı makâsıd ve vâkıf-ı mevâkıf-ı dürrretü't-tâc el-mükemmeln zübdetü'n-nahveyn ve's-sarfeyn yenbû'u'l-fezâil ve matbû'u'l-fevâzıl sebbâh-ı bihârü'l-keîlâm ve mecma'u'l-hasâil izâ'aded-i ezkiyâ el-fuzalâ ve hüve fi'l-

¹⁹⁵¹ *Tâcü't-Terâcim*.....sâl ider (Derkenar notu).

evveli mezkûr ve ‘ind-i erbâbü’l-fünûn ke’ş-şemsu’l-muznâ¹⁹⁵² meşhûr a’nî-bîh mazhar-ı füyûzât-ı lâ-yezâlî eş-şeyh el-imâm el-‘allâme Bedrüddîn Hasan bin Kasım sâhib-i *Ceniyü’l-dâli* ‘aleyhir’r-rahme ve’l-gufrân hizmetleridir ki, bu mecelle-i latîfede teberrüken ve tertîbe ri’âyeten ism-i sâmilîleri işâret ve tafsîl-i tercemelerine kesb-i ittîlâ‘-ı tettebbu‘-ı safahât-ı kerârîs kütüb-i mufasssalaya ihâle olundu.

Vefât-ı İmâm Kâkî

Kezâlik ol zümre-i celîleye dâhil olan zevât-ı kirâma ‘aleyhimi’r-rahme şeref-bahş olan fuzalâ-yı kümmelinden biri dahi a’lemü’l-fuzali’l-mütebahhirîn ve efdalü’l-‘ulemâi’l-mükemmelîn revnak-ı mecâlisü’l-ma‘ârif ve’l-kemâl el-ma‘rûf bi’l-fezâilî’ş-şettâ ve ahsenü’l-hisâl vâkıf-ı mezâyâ-yı ‘ulûmü’d-dîniyye kâşif-i estâru’l-‘ilmiyye ve’l-‘ameliyye miftâh-ı künûzu’l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzu’d-dakâyık mugîsü’l-hukkâm ve dürerü’l-ahkâm merci’ü’l-enâm ve melâzü’l-İslâm vâsıl-ı mu’kâlâtü’l-bedî‘ ve’l-beyân ve’l-me‘ânî el-‘âlimü’r-Rabbânî ve’l-fâzıl bi’l-asânî ‘âmir-i ebniye el-fürû‘ ve’l-usûl nâ-şerârûye el-menkûl ve’l-ma’kûl eş-şeyh el-imâm el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme Kıvâmüddîn Ahmed Kâkî esbaga ‘aleyhi gufrânuhü Rabbuhü’l-Bâkî hazretleridir ki, âsâr-ı cemîleleri mir’ât-ı fuhûl-ı ‘ulemâ ve te’lifât-ı celîleleri merci‘-i cümle-i fuzalâ ve tulebâdır. Tafsîl-i terceme-i latîfelerine tetabbu‘-ı kütüb-i tabakât ile vâkıf olanlar cenâb-ı [411a] hazret-i Hakk’ın ol zât-ı vâhid ke’l-ulûfe kerem ü ‘atâ itdiği fezâil ü ma‘ârif kesb-i ittîlâ‘ idiler.

Vefât-ı ‘Ârif-Billâh ‘Abdullâh [silik]

Reîs-i savgân-ı ‘asra ve ‘umdet-i fukahâ-i dehere kutbü’l-‘ârifîn gavsü’l-vâsılîn [silik] el-imâm el-fâzıl el-‘ârif el-‘âbid ‘Abdullâh bin Muhammed bin [silik] el-Menûfî elbesehû hıla‘-ı visâleh rütbe-i ulûfî hazretleri ki, Mevlânâ ibn Fazlullah tahkîkî üzre ‘ilm ü salâhî câmi‘-i [silik] Şâfi‘î’de yegâne ve hulk u mekârimi müstecmi‘ olup bi’l-küllîyye nâsdan mu‘tezil ü munkatî‘ idi. Medrese-i Sâlihiyyede mütemekkin olup salâtdan gayrı bir mahalle çıkmazdı. Kerâmât-ı kesîresi meşhûd olup hattâ *Hüsnü’l-Muhâzara*’da ba‘zısı mastûrdur. Sene sitte ve semânîn ve sitte-mi’ede pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd ve işbu sâl ramazân-ı şerîfinde dîde-i ‘âlemden mefkûd oldular. Şeyh Kemâlüddîn ile’l-ân bir cenâzede bunların salâtlarında ve defnlerinde bulunan kesreti görmedim dimişdir.

¹⁹⁵² “mazâ”?

Velâ Şemsüddîn-i İsfahânî reîs-i fuzalâ-i ‘asra ve üstâd-ı ‘ulemâ-i dehre eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-kâmil Şemsüddîn Ebü’s-Senâ Mahmûd bin ‘Abdurrahmân bin Ahmed-i İsfahânî ‘aleyhi mağfiretü’r-Rabbânî cenâbları ki, İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahrîri üzre ‘akliyyâtıda İmâm Bârî’ aslında ‘ârif ve fakîh olup sene erba‘a ve seb‘în ve sitte-mi’ede revnak-bahş-ı mihr-i hayât oldular. Tebriz’de ba‘de’l-istiklâl diyâr-ı Mısriyye’ye gelüp tedrîs-i Muğriyye ve Kurafe’de hânkâh-ı Kus’un meşîhati kendülere tefvîz olunmuş idi. Serâpâ evkâtların ders ve tasnîf-i nahvine sarf idüp telâmîzi çâr etrâfa münteşir olmuş idi. İşbu sâl evâhırında ‘illet-i tâ‘ûndan şehîd oldular.

Vefât-ı Şihâbüddîn ve Mi‘mâr-ı Edîb

Üdebâ-i Kâhire’den edîb-i kâmil ve lebîb-i fâzıl Şihâbüddîn Ahmed bin Muhyiddîn bin Fazl ki İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahkîkî üzre kâtibü’s-ser-i diyâr-ı Mısriyye olup edîb-i bâliğ ve nâzım-ı yektâ vü fasîh idi. *Kitâb-ı Mesâlikü’l-Ebsâr fî Memâlikü’l-Emsâr* ve gayrı âsârı meşhûrdur. Sene seb‘a-mi’e şevvâlinde pâ-y-endâz-ı mehd-i hayât olup, işbu sâl zilhiccesinde kırk üç yaşında ve ‘alâ-rivâyetin kırk dokuz yaşında vefât eyledi. Ve mi‘mâr-ı edîb İbrâhîm-i Mısriyyü’l-meşhûr dahi bu târîhde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduğu keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i *Kitâb-ı Hüsnü’l-Muhâzara*’dır¹⁹⁵³.

Vebâ-i ‘Azîm der-Memâlik-i Mısır ve Şâm

Merhûm Kâtib Çelebi tahrîri üzre işbu sâlin evâilinde hafizanâllahu te‘âlâ ekser-i memâlik-i Mısır ve Şâm’da vebâ-i ‘azîme zuhûr eyleyüp bi-emrillâhi te‘âlâ yevmen fe-yevmen terakkî vü iştidâd bularak bir rütbe-i muvahhişeye resîde oldu ki, mevtâyı kubûra îsâle benî Âdem’den sâlimu’l-‘ille bulunmamağa başladı. Ve ekser-i mevtânın ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ mahalle ve hânesinin ismi birer pâre kâğıda yazılup yanına bıragılurdu. Ashâbı ol vechile bulup defnine mübâşeret ve defîn-i zîr-i zemîn eyleyince vücûhâtıyla zahmet çekerler idi. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibi niçe yüz yıldan berü bu misillü vebâ olduğu ve sebt-i sahâyif-i kütüb-i vekâyi’ kılınmamışdır deyü tahrîr itmişdir. Bi-emrillâhi te‘âlâ niçe zemân mümtedde ve ‘alâ-rivâyetin ekser-i memâlik-i ‘âlemde cârî olup ba‘zı Şâm-ı [müverrihîn] beher rûz mısır-ı Kâhire’de kırk elli bin mevtâ tedfîn olunduğunu zikr ü beyân itmişlerdir.

Vefât-ı Bi-emrillâh Ahmed Halîfe

¹⁹⁵³ Vefât-ı ‘Ârif-Billâh..... *Kitâb-ı Hüsnü’l-Muhâzara*’dır (Derkenar notu).

Mütetebbi'în-i âsâr-ı meşâhîr-i ehl-i tevârih ü siyere gayr-ı hafîdir ki, bu vak'a muhtelifun-fihâ olan vekâyi'dendir. Ba'zıları Hâkim Bi-emrillâh Ahmed Halîfe elli üçde vebâdan vefât itdi deyüp, ba'zılar dahi elli dörtde müntekıl-ı dâr-ı bekâ olduğu muhakkaktır dimişler. Kâtib Çelebi merhûm âsâr-ı mütedâvilesinde bu vak'ayı tahrîr etmiştir. Bin târîhinden sonra sadr-nişîn-i mesned-i fetvâ olan meşâyih-ı İslâmiyyenin ercmendi Mevlânâ Karaçelebizâde 'Abdülaziz Efendi 'aleyhi rahmetü'l-Gaffâr *Ravzatü'l-Ebrâr*'da bu sâlde müntakıl-ı mülk-i 'ukbâ olduğunda kavlı ekser bulunduğuna zımnen işâret ve elli dörtde vefâtı ancak *Târîh-i İbn Ayâs*'da müfterih olduğun tasrîhen rivâyet etmekle bu bâbda kavlı müellif-i müşârün-ileyh düstûr-ı 'amel ittihâz olundu.

Kırk bir vekâyi'i hılâlinde tafsîlen çekîde-i kalem-i Hakîrâne kılındığı üzere vasiyyet-i Melikü'n-Nâsır Sultân Muhammed İbn Kalavun'a binâen Melik Mansûr Ebû Bekr meşâhîr-i 'ulemâ ve eşrâf-ı sâdât ve a'yânı cem' eyleyüp emr-i hilâf kime elyaktır deyü tarh-ı encümen-i istişâre itdikde bi'l-ittifâk Hâkim-i Bi-emrillâh Ahmed min-küllî'l-vücûh şâyeste-i sadr-ı vâlâ-yı hilâfet olduğun inhâ itmeleriyle Vâsık-Billâh İbrâhîm hal' olunup Hâkim Bi-emrillâh Ahmed bin Müstekfî-Billâh Süleymân sadr-nişîn-i mesned-i hilâfet olmuş idi. Evâil-i sâlde bi-emr-i kâhiriçün hıttâ-i Kâhire'de zuhûr eyleyen kesret-i vebâ vü tâ'ûn ekser-i ahâlî-i beldeyi defîn-i zîr-i zemîn eyleyüp reîssiz 'asker bî-nefs beşer gibi letâfetsiz olduğu kâ'ide [411b] üzere vebâ ol halîfe-i cemîle dahi müstevlî olup ecel-i müsemmas dahi hulûl etmekle müntakıl-ı dâr-ı bekâ ve pederi Müstekfî halîfe cenbinde muntazır-ı yevm-i cezâ oldu. Erkân-ı devlet-i Türkâniyye bi'l-ittifâk birâder-i sa'd-ahteri Mu'tazîd-Billâh Ebû Bekr'i zîver-i sadr-ı erîke-i hilâfet muvakkar eylediler. *Târîh-i İbn Ayâs*'da Mu'tazîd Hâkim Bi-emrillâh'ın veled-i necîbi olmak üzere sebt-i sahâyif-i vekâyi' kılınmıştır. Bu takdîrce Hâkim Bi-emrillâh merhûmun müddet-i hilâfeti sekiz sene olmuş olur. İbn Ayâs muhtârı üzere on dört ve ba'zı müverrihîn rivâyeti üzere on üç sene mikdârı olur. Vallâhu a'lem. Bu mecelle-i *Nevepydâ*'da zikr olunduğu üzere 'ahd-i hilâflarında altı nefer melik sadr-nişîn-i saltanat ve meşâhîr-i fuzalâdan sâhib-i *Mir'ât-ı Kâinât* muhtârı üzere Ebû Hayyân ve İbn Verdî ve İmâm Zehebî rahimehumu'llâh misillü zevât-ı kirâm müntakıl-ı dâr-ı âhîret olmuşdur. Nitekim sahâyif-i sâbıkada ekseri sebt ü terkîm olunmuşdur. Halîfe-i merhûm zühd ü takvâ ve keremde 'alem olduğu meşhûrdur.

Cülûs-ı Hoca Şemsüddîn Serbedarî

Sene-i mâziyede tahrîr olunduğu üzere Ak Muhammed Ay Timur Hoca 'Ali dest-i? hayfindan şerbet-i mevdi nûş itdikde cümle-i [silik] Hoca Vecihüddîn'den Gelû İsfendiyar

mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat-ı Serbedaran olmuş idi. [İttifâk]-ı müverrihîn üzre rezîl ve dûn-himmet ve [silik] mesned-i erîke-i saltanat olmağla bi'l-cümle ve ahâlî-i hal' u katline ittifâk ve Hoca [silik] Şemsüddîn'i sadr-ı saltanata ihrâca sâk eylediler. Pes şehir-i cemâziyelâhırın on dördüncü günü Gelû İsfendiyar'ı [silik] ve şehîd itdiklerinden sonra Hoca Şemsüddîn [silik] Vecîh Mes'ûdzâde lutf-ı şâhî [silik] saltanata isti'lâ murâd itdiklerinde [silik] 'Ali Lutfullâh tıfl-ı sagîr olmağla münâsib deyü egerçi tereddüd itdi, lâkin 'âmme-i [silik] Hoca Şemsüddîn niyâbete zabt itsün Lutfullâh bâliğ-i meblağ-ı ricâl olunca umûr-ı memleketi görsün deyü ittifâk itmekle nâm-ı saltanatla Lutfullâh ber-murâd ve 'ammisi Hoca Şems sadr-ı niyâbete is'âd olundu¹⁹⁵⁴.

VEKÂYİ'-i SENE HAMSÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRE

Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde işâret itdiği üzre meşâhîr-i kibârdan 'Alâüddîn 'Ali-i Türkmân ve İmâm Verdî işbu sâl-i hamsîn evvelinde müntakıl-ı firdevsü'l-cinân olmuştur. Pes bu mahalde dahi ittibâ'en ol iki fâzıl-ı bî-nazîrın tercemeleriyle tahrîr-i vekâyi'e şurû' olundu¹⁹⁵⁵.

Vefât-ı İmâm Verdî

A'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-'ulemai'l-müteverri'in dürretü't-tâc-ı fuhûl u kümmelîn reîsü'n-nahviyyîn ve's-sâirîn kurretü'l-'uyûni'l-müteahhirîn mâ-bihi'l-fahru'l-mütekaddimîn nâşir-i edviyetü'l-menkül ve'l-ma'kûl 'âmir-i ebniyetü'l-furû' ve'l-usûl keşşâf-ı müşkilât-ı dîniyye fettâh-ı mu'dilâtu'l-'ilmiyye el-edîb el-elma'î el-'allâme ve'l-lebîb el-lavza'î el-fehhâme ravza-i ma'ârifin gül-i fazîlet-perverdî eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-'âlim el-fâzıl el-'âmil a'nî Mevlânâ Muzafferüddîn 'Ömer bin Verdî elbesehu'llâhu hıla'u'l-gufrân ve eskenehu fî-alâ-erîketi'l-cinân hizmetleri bu sâl-i hamsîn evâhırında tekâmîl-i enfâs-ı ma'dûde itmeleriyle gülistân-ı verd-i hazân 'âlem-i nâsûtdan ravza-i dâru'l-hulûd-ı lâhûta hırâm itmişlerdir. Fâzıl-ı müşârûn-ileyh sabbet sicâlu'r-rahme 'aleyhi hizmetlerinin fûnûn-ı şettâda sâhib-i yed-i tûlâ olduklarına âsâr-ı mütenevvi'aları şuhûd-ı 'udûl olduğu müberrâdır.

Tafsîl-i terceme-i 'âlîleri zîb-i sutûr-ı *Fezleke-i Kebîr*'e ve sâir kütüb-i tabakât ve siyer-i vefîre olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

İstiklâl-i 'Alâüddîn-i Türkmânî

¹⁹⁵⁴ Cûlûs-ı Hoca Şemsüddîn Hoca Serbedari.....Olundu (Derkenar notu).

¹⁹⁵⁵ Pes..... şurû' olundu (Derkenar notu).

Mu‘âsır-ı pâdişâh-ı ‘âlî-şân;

[Mısır]â‘

Hazret-i Sultân Orhan-ı Skender-i ‘izz ü şân¹⁹⁵⁶

Nesir: tâbe serâhu hizmetleri olan kibâr-ı meşâhîr-i [412a] fuzalâdan a‘lemü’l-fuzalâ bi’l-vücûhi’ş-şettâ ve efdalü’l-‘ulemâ bi’z-zühdi ve’t-tekâ miftâh-ı künûzu’l-hakâyık misbâh-ı rumûzu’d-dakâyık şeyh-i meşâyihu’l-İslâm merci’u’l-hâss u ‘âmm el-imâm fi’l-fıkh ve’l-hadîs ve’t-tefsîr ve’l-kâmil el-mükemmil fi’l-ferâiz ve’l-hisâb bi-ahseni’t-ta‘bîr nâşir-i edvîyetü’l-ma‘kûl ve’l-menkûl ‘âmir-i ebniyetü’l-fürû‘ ve’l-usûl kâşif-i müşkilâtü’l-‘ulûm vâkıf-ı mevâkıfu’l-mantık ve’l-fühûm sâhibu’l-vera‘ ve’l-fikrû’s-sâkıb sebbâh-ı bihâru’l-ma‘ârif bi’r-re‘yî’s-sâib ‘umdetü’l-fuzalâi’l-kümmelîn kıdvetü’l-müfessirîn ve’l-muhaddisîn eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-‘âmil ve’l-edîbü’l-elma‘iyyu’l-kâmil a‘nî-bih Mevlânâ ‘Ali bin ‘Osmân bin İbrahîm bin Mustafa ibn Süleymân el-Mardînî kâdı’l-kudât ‘Alâüddîn eş-şehîr bi-İbni’t-Türkmânî tagammedehullahu bi-câri’l-gufrân ve eskenehu Mevlânâ fî a‘lâ erîketü’l-cinân hizmetleri mâh-ı muharremü’l-harâm zarfında tekâmîl-i kitâb-ı enfâs-ı ma‘dûde itmişlerdir.

Zîb-i sutûr-ı safahât-ı *Kitâb-ı Tâcü’t-Terâcim* olduğu üzere ol yegâne-i Mısır ve ‘allâme-i dehr sene selâse ve semânîn ve sitte-mi’e hılâlinde kadem-nihâde-i gehvâre-i vücûd ve zîb-i dâd-ı kımât-ı mehd-i sa‘du’s-su‘ûd olup ecille-i fuzalâ-yı kirâm ‘aleyhimi’r-rahme hazerâtından ‘ulûm-ı ‘akliyye ve nakliyyeyi tahsîl ve kibâr-ı ‘ulemâ-i ‘izâmdan âliye ve ‘âliyeyi tekâmîl eyleyüp zât-ı fezâil-simâtı fıkıh ve tefsîr ve hadîs ve usûl ve ferâiz ve hisâb ve edebîyyâtta hâssaten imâm oldukları ittifâk-ı kibâr-ı muhakkıkîn ile sübût-yâftedir. Vücûd-ı ‘âlîleri vâhidan ke’l-ulûf kabîlinden olup îftâ ve ders ve ifâde vü tasnîfe şugl ile imrâr-ı vakt buyurmuşlar idi. Fünûn-ı şettâda olan te‘lifât-ı latîfeleri bu müdde‘âya şuhûd u ‘udûldür. ‘İlm-i hadîsde *Kitâbu’l-Müntehab* ve Kifâye ile müsemmâ *Muhtasar-ı Hidâye* ve *Kitâb-ı Behcetü’l-Erîb mimmâ-fî-Kitâbi’llâhi’l-‘Azîz mine’l-Garîb* cümle-i tasnîfât cemîlelerinden olup bunlardan mâ‘adâ *Kitâbu’z-zu‘afâ ve’l-Metrûkîn* ve *Kitâb-ı Cevherü’n-Nakî fî’r-Reddi ‘ale’l-Beyhakî* ve usûl-i fıkıhda olan mukaddemeleri beyne’l-fuhûl makbûl ve mütedâvildir. *Kitâb-ı İbnü’s-Salâh*’ı ve ‘ilm-i kelâmda *Kitâb-ı Muhassal*’ı vecâzet-i belâgat üzere ihtisâr itmişlerdir. *Kitâb-ı Hidâye*’yi şerh ve tavzîhe mübâşeret itmişlerdir. Müddet-i ‘ömr-i ‘azîzleri tekâmîline vâfî olmamağla nâ-temâm kalmışdır. Sırr-ı sipihre turâb-ı sevdde kılınsın ki öyle bir defîne-i ‘uzmânın tekâmîline mâni‘ olmuşdur.

¹⁹⁵⁶ ‘azze şânuhû.

Fünûn-ı şettâda olan mukaddemâtları ve fevâid-i şî'r ü inşâda olan müellefâtı lâ-yuhsâ olmağla ictinâben 'ani'l-ıtnâb bu mikdâr ile iktifâ olundu.

[412b] İrtihâl-i Şeyh Şemsüddîn-i Türkmânî

Yine mu'âsır-ı sultânı's-selâtîn-i Orhan-ı ma'delet-âyîn tâbe serâhu olan fuhûlden dürretü't-tâci'l-fudalâ reîsü'l-'ulemâ vahîd-i zemâne vü 'asra ve ferîd-i avâne vü dehre merâh-ı ervâhu's-selef maksûd-ı kâffetü'l-halef zübdetü'l-fuhûli'l-müteverri'in 'umdetü'l-müellifîni'l-kümmelîn yenbû'u'l-fezâili's-şettâ metbû'u'z-zühd ve't-takvâ kâşif-i müşkilât-ı 'ulûmü'd-dîniyye râfi'-i mu'delâtü'l-ma'ârifî'l-yakîniyye câmi'u'l-fevâzıl ve'l-fezâil kâmûs-ı muhîtü'l-[silik] el-mekârim ve'l-hasâil eş-şeyh el-imâm el-edîb el-'allâme ve'l-lebîb el-fâzıl el-'âmil el-fehhâme [silik] Mevlânâ Muhammed bin Ahmed bin Ebî Bekr eş-Şeyh Şemsüddîn et-Türkmânî makâmı eyleye Bârî cinân hizmetleri dahi mahrûse-i Trablus'da 'alâ-rivâyetin bu sâlde 'âzim-i dersihâne-i Firdevs-i berîn olmuşlardır. *Tâcü't-Terâcim* sâhibi ve kılun fî sene neyyif ve hamsîn ve seb'a-mi'e 'ibâretini tahrîr itmiştir. Mütercem-i mûmâ-ileyh esbagallahu zülâle visâle 'aleyh 'Ali bin Sirâc 'Alâüddîn-i Konevî rahimallâhu te'âlâ misillü meşâhîr-i fukahâdan tefakkuh eyleyüp ba'de't-tahsîl ders ü iftâ ile imrâr-ı evkât itmişlerdir. Te'lifât-ı kesîreleri olup İmâm Habbâzî'nin *Muğnî* nâm kitâb-ı cemîlini cildeynde şerh ve *Kâşifu'l-Medenî* tesmiye itmişlerdir. *Kitâbu'l-Vetr* nâm mücellledleri ve *Kitâb-ı Menâsıku'l-Hac* nâm eser-i mu'teberleri husûsâ cinân ile müsemmâ muhtasar *Târîh-i İbn Hallikan*'ları beyne'l-ahâlî mu'teber ü mütedâvildir. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri kütüb-i tabakâtta nakş-ı sutûr-ı safahât kılınmağla bu mikdâr ile iktifâ olunmuştur.

Cülûs-ı Hoca 'Ali Serbedarî

Sene-i mâzîyede zikr olunduğu üzre Serbedaran'dan Gelû İsfendiyar katl olundukdan [kesik] Hoca Lutfullâh nâm saltanatla kâm-yâb ve 'Ömer Hoca Şemsüddîn nâib-i münâsib olmuşlardır. Yedi ay mürûrunda Hoca 'Ali öteden berü ârzû-keş-i 'izz-i saltanat olmağla Hoca Şemsi envâ'-ı ifk ü ezâ ile cânından bîzâr itdiğinden garre-i muharremde [kesik] saltanatı dest-i Hoca 'Ali'ye teslim eyleyüp kendisi câ-nişîn-i kûşe-i 'uzlet itdi. Ba'zılar bu vak'a sene-i sâbika zilhiccesinde zuhûr itdi dimişlerdir. Vallâhu te'âlâ a'lem.

Zuhûr-ı Devlet-i Celâviye

Kâtib Çelebi merhûmun cedvel-i mülûk ü selâtinde yedi nefer kimesne memâlik-i Mâzenderan'da yüz elli dokuz sene hükûmet eyleyüp Celâviye ile müsemmâ zikr itdiği

devlet cibâl-i Mâzenderan'da bu sâlde zuhûr itmişdir. Târîh-i inkırâzları dokuz yüz dokuz sâlinde vukû' bulmuşdur 'alâ-tarîkı'l-ımkân tafsîl-i ahvâlleri mahallinde zikr ü beyân olunmağla ictinâben 'ani't-tekrâr bu sahîfede sükût ihtiyâr olundu.

Vefât-ı Fahrüddeve ve İnkırâz-ı Mülûk-i Bâvendi der-Taberistan

Fırka-i sâlise-i mülûk-i Bâvendiyye'den Fahrüddeve Hasan tafsîl-i âtî üzre bu sâl şuhûrundan şehri muharremü'l-harâmda hammâmda katl olunmağla devleti münkarız olup Celâviyye'ye intikâl eyledi. Merhûm Dervîş Ahmed Efendi *Târîh*'inde karn-ı evvelde zuhûr iden devlet ve mülûkü zikr itdiği mahalde 'ale't-tafsîl sebt-i sahâyif-i beyân itmişdir. Bu mecelle-i *Nevpeydâ* bu sahîfede ber-vech-i icmâl zikri fâideden hâlî olmamağla şürû' olundu. Nigâristan-ı Gaffârî'de çekîde-i yerâ'a-i bâhirü'l-berâ'a [413a] kılındığı üzre silsile-i neseb-i Bâvendiyye Nûşirevan-ı 'Âdil'in birâder-i mihteri Keyus bin Keykubad'a müntehî olup ülke-i Mâzenderan Keyus'a hâs ta'yîn olunmağla erîke-i saltanat tahâlûf itdikde anda ikâmet itmiş idi. Ba'de'l-merre 'isyânı zuhûr itmekle Nûşirevan emriyle katl olunmuş idi. Mûmâ-ileyh katlinden sonra Nûşirevan Mâzenderan'ı âharına hâs ta'yîn eyleyüp yüz on sene kâmil anın evlâdı hükmünde kalmış idi. Keyus'un Şapur nâm bir oğlu kalup 'ammisi Nûşirevan'ın yesinde neşv ü nemâ ve 'ahd-i saltanat-ı Hürmüz bin Nûşirevan'da 'azm-i bi'se'l-me'vâ eyledi. Anın dahi mülûk-i Bavendiyye'nin ceddi olan Bavend nâmında bir oğlu kalup hizmet-i Hürmüz ile evkâtı güzerân ve [silik] bahâdır u pehlûvân olup Behrâm Çubin ma'rekesinde niçe dilâverliği nümâyân olmuş idi. Bu takrîble Hürmüz ana İstahr ve Azerbaycan ve 'Irak ülkeleri menşûrunu virmiş idi. Bir müddet memâlik-i mersûmede hükûmetden sonra azer.... mâlik-i tâc u taht oldukda dâhil-i hükûmeti olmakdan [silik] devletini terk eyleyüp âteş-gedehâ-yı Taberistan'dan birinde münzevî oldu. Sinîn-i [silik] ve erba'îne resîde olunca bu hâlde evkât-güzâr ve sâl-i merkûmede ahâlî-i Taberistan [silik] kendülere pâdişâh ihtiyâr eylediler.

Ba'de-zâlik evlâdı fırak-ı selâseye müteferrik olmuşlardır. [Silik] evlâ on beş nefer olup dârü'l-mülkleri Taberistan idi. İbtidâ zuhûrları kırk beş târîhinde [silik] olup üç yüz yetmiş dört sâl hükûmetden sonra dört yüz on dokuz târîhinde devletleri münkarız olmuşdur. İbtidâları mesfûr Bavend bin Şapur olup devletleri sipehbed-i resîde-i hitâm oldu. Bu firkada evvelâ şeref-yâb-ı İslâm olan dokuzuncuları kârin olduğunu [silik] sebt-i cerîde-i tahkîk itmişlerdir. Fırka-i sâniye ki İspehpediyye ile zebân-zed-i [silik] ensâb-ı mülûkdür. Sekiz neferdir ki, dârü'l-mülkleri cibâl-i Taberistan olup *Târîh-i Rûznâmçe-i Âlem* sene sitte ve sittîn ve erba'a-mi'e ile mürtesim oldukda zuhûr idüp yüz kırk sene müddet-i

saltanatları mütemâdî oldukdan sonra sâl-i sitte ve sitte-mi'e hılâlinde bi-emr-i melikü'l-mülûk devletleri münkarız olmuşdur. Evvelîn-i satr-ı sahîfe-i mülûk-i devletleri İspehped-i Hüsâmüddevle-i Şehriyâr idi ki, merhûm Dervîş Ahmed Efendi tahrîri üzre mûmâ-ileyh mütevârî-i kûşe-i künc-i 'uzlet ve ecdâdı Melik Zabadî agyârdan tahlîs ü tahsîle müterassîd-ı fırsat idi.

Kuvvet-i Devlet-i Deyalime'ye za'f târî olup ahvâl-i tâife-i Banu-Ziyad'a dahi ıztırâb hâsıl oldukda serîr-i hükûmete ku'ûd eyledi. [413b] 'Âkıl ü müdebbir ve şecî' âdem olmağla hayli ta'ayyün kesb idüp Muhammed bin Melikşâh-ı Selcûkî gibi sâhib-i miknet pâdişâha galebe itmekle tavassut-ı muslihûn ile beyne-hümâda vukû' bulan muhâsama mündefi' olup Sultân Muhammed kendi duhterini Hüsâmüddevle'nin veled-i sulbîsi Necmüddevle'ye tezvîc itmiş idi. 'Alâ-rivâyetin sahîha otuz yedi sene kâmil saltanat itmişdir. Makta'-ı kasîde-i devletleri fasîh-i bî-müdânî el-ma'rûf bi-hallâkî'l-ma'ânî a'nî Kemâlüddîn İsmail-i Isfahanî'nin memdûhu Erdeşir-i 'Âkıl'in oğlu Şemsü'l-Mülûk Rüstem'dir ki, pederi intikâmından sonra serîr-i eb u ecdâdına cülûs itmiş idi. Dört sene hükûmetden sonra 'ulviyyeden¹⁹⁵⁷ Seyyid Ebü'r-Rızâ'nın fermân-ı hayf-iktirânı mûcibince katl olunup halefi olmadığından sene-i devletleri münkatî' oldu.

Fırka-i sâlise ki, ba'zı tabakât-ı mülûkde Kindhariyye demekle meşhûrdur. Bunlar dahi sekiz nefer mülûk olup altı yüz otuz beş târîhinde zuhûr eyleyen düvelde oldu. Mersûm-ı yerâ'a-i bâhiru'l-berâ'a-i erbâb-ı ketâibdir. Dârü'l-mülkleri olan Mâzenderan'da yüz on beş sene neşr-i cenâh-ı hükûmetden sonra vekâyi'î tahrîriyle iltizâm-ı mâ-lâ yelzem olunan işbu sâl-i hamsîn seb'a-mi'e sene-i evvelinde devletleri münkarız oldu. İbtidâları Hüsâmüddevle Erdeşir bin Kindhar'dır ki Ebü'r-Rıza 'unvânıyla meşhûr-ı âfâk olmuş idi. Vâlîde-i müşfikası dahi Bavendiyye'den Şemsü'l-Mülûk hâheri olduğunda müverrihîn ittifâk itmişlerdir. Mehre-i erbâb-ı tevârih ü siyer nakş-ı sahâyif-i eser itdikleri üzre müşârün-ileyh Hüsâmüddevle niçe zemân tebdîlü's-şekl ba'zı mahfî mahallerde nihân olmuş idi.

Ba'de İndifâ'-ı Fitne-i Tatar

Sene-i mersûmede kendüyü izhâr itmekle lâ-yuhsâ halâyık sâye-i râ'yet-i ser-firâzına cem' oldular. Milket-i ecdâdını bilâ-mezâhim zabt eyleyüp hıttâ-i vesî'a-i Âmül'i kendüye dârü'l-mülk ittihâz idinmiş idi. Zuhûr-ı fitne-i Tatar'da memâlik-i ekâlim-i seb'a-i sâire gibi harâb u yebâb olan memâlikin tanzîm ü ta'mîrinde bezl-i kudret ü ihtimâm itmekle

¹⁹⁵⁷ “‘Aleviyye'den’?”

zemânında dâhil-i havza-i hükûmeti olan kurâ vü büldân mânend-i cinân-ı cenân-ı ehl-i îmân ma'mûr u âbâdân olmuş idi. On iki sene kemâl-i emn ü emân üzre evkâtı güzerân olup sene-i seb'a ve erba'în ve sitte-mi'e hılâlinde hulûl-ı ecel-i müsemmâ ile terk-i kâr u bâr-ı cihân eyledi. Meşâhîr-i vekâyi'-nüvîsân ittifâklarıyla sübût-yâfte olan mevâddandır ki, bu silsile eyyâm-ı saltanatlarında hıttâ-i fasîha-i Mâzenderân şu rütbe ma'mûr u âbâd olmuş idi ki, yalnız belde-i latîfe-i Amûl'de yetmiş 'aded medrese mülûk-i râbi'leri [414a] Tâcüddevle Yezdicerd 'asrında binâ olunmuşdur. Bu silsilenin âharları Fahrüddevle Hasan'dır ki, birâderi Rûknüddevle Keyhusrev fevtinden melik-i Mâzenderan olmuş idi. Zemân-ı hükûmetinde ne'uzû bi'llâhî te'âlâ ol hıttâ-i vesî'ada şu rütbe tâ'ûn-ı ekber zuhûr eyledi ki, ekser-i ahâlîsi fütâde-i çâh-ı muzîk oldular. Gürûh-ı Bâvendiyye'den mûmâ-ileyh Hasan ile ba'zı etfâl kaldığını mehere-i ehl-i tevârîh sebt-i cerîde-i vekâyi' eylemişlerdir. Mukaddemâ Melik Hasan Efrâsiyâb Celâvî'nin hâherini dâhil-i hibâle-i izdivâcî itmekle Celâvî pâdişâh kaynı bulunduğundan beyne'n-nâs hayli ta'ayyün ü i'tibâr iktisâb itmiş idi. Tab'-ı küfrânü'n-ni'am-iştimâli bu rütbe-i refî'aya kanâ'ati selb itmekle ba'de zemân [silik] istiklâl belâsına mübtelâ olup Hasan'ın i'dâmı husûsu câygîr-i zamîr-i hıyânet-semîri oldu. Ammâ;

[Mısr]â'

Bu mesel-i meşhûrdur ki yek destde olmaz sad¹⁹⁵⁸

Nesir; mîsdâkınca bu makûle emr-i hatîrın bilâ-[silik] re'y-i âhar vücûd-pezîr olması mümteni'ü'l-husûl kabîlinden olmağla bu emr-i nâ-metbû'a;

Mısrâ'

Seg vefâ dâred ne dâred zen vefâ¹⁹⁵⁹

Nesir; mazmûnuna mâ-sadak hâherinden gayrı refîk münâsib bulunmamağla ol fâcîre-i bürîde-gîsû ile bu bâbda teşmîr-i sâk-ı ihtimâm eylediler. Zu'm-ı bâtıllarınca müdde'âlarını fetvâ ile istihkâm için hâheri olan mel'ûne-i ebed-nîk zevc-i sâbıkından mütevellid sinn [silik] bâliğa duhter-i perî-peykeri ile Melik Hasan'ı ithâm eylediler. Celâvî bu husûs-ı firuze-i [silik] ma'hûdâne-yi fuzalâ-yı 'asırdan istiftâ idüp, mâtde-i merkûme eger vâki' ise ibâhet-i demî müttefakdır deyü fetvâ virmeleriyle sûret-i fetvâyı kîse-i hıyânet-pîşesinde hıfz itmiş idi. Ba'de mürûru'l-eyyâm işbu sâl-i hamsîn murarremu'l-harâmında Hasan Melik hammâma

¹⁹⁵⁸ “Sadâ”?

¹⁹⁵⁹ Köpekde vefa vardır kadında vefa yoktur.

girüp ba‘de’t-tahâreti’l-kübrâ câmekân ta‘bîr olunan mekân-ı câma çıkdıkda **yucrî’l-kazâ ahkâmehu bâdiniyü’l-münâsebe** vefkınca Celâvî-i gaddâre iki tüvânâ veled-i nâ-haleflerini ol makama da‘vet eyledi. Lede’l-vusûl nağme vü âheng-i ‘arâkâne ile *Kitâb-ı Şehnâme* kırâat itmeleri bâbında emr eyleyüp evrâk-ı kitâbı taklîb-i rûzgâr-ı zûr-kârdan li-ecli’l-muhânaza Melik Hasan hançerini çıkarup mahall-i merkûma vaz‘ ve kendisi arkası üzre yatup gadr-ı sipihr-i devvârdan gâfil istimâ‘-ı *Şehnâme*’ye meşgûl oldu. Gûyiyâ kendinin sühûlet-i katline kendi irâ‘et-i tarîk eyledi. Ve ol hâlde câr-ı hâit-i camekândan lisân-ı hâl ile sudûr iden el-hazere’l-hazere **li’l-ekârib ke’l-‘akârib** mazmûnunu sımâh-ı kabûle mevsûl eylemedi.

[414b] Celâvî-i mesfûr ise mukaddemâ veledü’z-zinâlarına ta‘lîm-i mâdde itmekle dâ‘imâ fursat-bîn idiler. Bu meclisden a‘lâ zamîrde müstetir mâddeyi fi‘le çıkaracak mahall olmadığından teyakkun itmeleriyle müftî-i Mâçin olan vâlid-i kâfirü’n-ni‘amları ta‘lîmi üzre raks-âver-i zehre ve nâhîd-i hançere-i asvât ile Şehhâme’den şîrîn-kârlığa âgâz eylediler. Bu bezm-i âhırın satr-ı cerîde-i mecâlisi olduğundan gâfil Melik Hasan-ı bî-çâre;

[Mısr]â‘

Arkası üzre yatup ehl-i kubûr itdi huzûr

Nesir; mâ-sadakı olup te’sîr-i cirâret-i germâbe ile berrâşîn beyninde şükr-i ‘ulüvv dimekle ma‘rûf-ı nîm-hâb ile emr-i ekrem istimâ‘-ı nagamât-ı hançere-âmîz eyler iken ol iki vâlidü’z-zinânın biri taklîb-i varak-ı dîger bahânesiyle hançeri ref‘ itdiği gibi sadr-ı sîne-i Hasan Melik’e der-kırâb ider gibi bagy ... ide düşdü. Kuvvet-i havfla mel’ûn bin mel’ûn hançeri şu rütbe te’sîr itdirdiği [kimesneye] dahi eser itdiği menkûldür. Celâvî-i mesfûr husûl-i matlûbdan âgâh olduğu gibi Hasan Melik derhâl serîrine mak‘ad-ı meblûlün vaz‘ eyledi. Mûmâ-ileyh Hasan-ı mazlûmun [halefi] olmadığından bu silsile dahi münkarız olup devletleri mesfûr Celâvî-i nâ-halef ile evlâdlarına intikâl eyledi. Dîde-i intibâhı küşâde idüp mütâla‘a idecek vekâyi‘dendir ki, dem-i mazlûmâne-i Fahrüddeve Hasan Melik’in te’sîrinden hükkâm-ı Celâviyye’nin mecmû‘u maktûlen rehrev-i diyâr-ı ‘adem olmuşlardır. İnşâallâhu te‘âlâ münâsebetle mahallinde zikr ü beyân olunsa gerekdir. Mülûk-i Bâvendiyye’nin inkirâzları ve Celâviye’nin zuhûrları icmâlen bu vechile vukû‘ bulmuşdur. Tafsîline kesb-i ittîlâ‘ murâd eyleyenler mufassalât-ı kütüb-i tevârîhe mürâca‘at eylesinler.

VEKÂYİ‘-i SENE İHDÂ VE HAMSÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm âsârında bu sâlde İbn Cevzî'den mâ'adâ vekâyi'-i âhar zabt ve zikr itmemiştir. Sâir mütâla'a olunan tevârîh-i mu'teberede hod üç sene mikdârı vakt ü zemânda kat'â vekâyi' bulunmamıştır.

İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahmenin *Hüsni'l-Muhâzara* nâm târîh-i latîfinde bu sâlde vâki' çend 'aded vefât bulunmağla¹⁹⁶⁰ muharrir-i hurûf 'abd-i Hakîr dahi durûga şirketden havfen ba'zı tevârîh-i gayr-ı meşhûre vekâyi'ini tahrîre iltifât olunmayup ba'de-zâlik zafer-yâb olunan vekâyi'-i mushıba zamm u ilhâk olunmak şartıyla şimdilik zafer-yâb olunan vefeyât tahrîr olundu.

Vefât-ı Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye

Pâdişâhü'l-İslâm ve'l-müslimîn Sultân Orhan-ı ma'delet-âyîn tâbe serâhu hizmetleri ile hem-'asr olup bu sâlde 'azm-i dersihâne-i iklîm-i bekâ olan meşâhîr-i 'ulemâdan [415a] biri a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-'ulemâi'l-müteverri'în bi'l-cezm ve'l-yakîn zübde-i hayl-i fuhûl ve kümmelîn miftâh-ı künûzû'd-dakâyık mıs bâh-ı rumûzu'l-hakâyık zav'u'l-ma'âlî ve cevherü'l-le'âlî bakıyyetü nakıyyeti's-selef hulâsa fahrü'l-halef 'unvânü's-şerefe'l-ma'lûm zav'-ı sirâc-ı mantık ve'l-fühûm câmi'-i eşâtü'l-me'ârif vâkıf-ı aksa'l-ma'ârif nihâyetü'l-edebi'l-'ilmiyye ve gayetü'l-erebi'l-'ameliyye kâşifu'l-müşkilât-ı râfi'u'l-mu'dilât maksûdu'l-e'âlî ve memdûhu'l-ahâlî nâşir-i erviyetü'l-menkûl ve'l-ma'kûl 'âmîr-i ebniyetü'l-fürû' ve'l-usûl eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-kâmil el-fâzıl el-'allâme kıdvetü'l-fehhâme Mevlânâ Şemsüddîn İbn Kayyim el-Cevziyye eskenehu'llahu fi'l-cinâni el-'âliye hizmetleridir ki şöhretleri tavsîfden muğnî ve âsâr-ı cemîleleri beyne'l-fuzalâ makbûl ve 'inde'l-[silik] olmağla ta'rîfden müstağnîdir. Tafsîl-i terceme-i 'âliyeleri *Fezleke*'de mastûrdur.

Vefât-ı Necmüddîn el-Esfûnî

Ol zümre-i celîleden olup pâk-i'timâd tâbe serâhu hizmetleriyle hem-'asır olan fuzalâdan biri dahi a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-'ulemâi'l-müteverri'în Mevlânâ el-'allâme Ebü'l-Kâsım Necmüddîn 'Abdurrahmân bin Yûsuf ibn İbrâhîm el-Esfûnî 'aleyhi'r-rahme es-Sübhânî hizmetleridir. Sene seb'a ve seb'în ve sitte-mi'ede tevellüd idüp Kıftî misillü kibâr-ı fukahâdan tefakkuh eyleyüp fikh-ı Şâfi'î'de sâhib-i yed-i tûlâ oldular. Medîne-i Kus ahâlîsi kendülerine mu'allim-i küll ittihâz itmeleriyle *Ravza* demekle meşhûr muhtasarı ahâlî-i merkûme içün te'lîf idüp hıfz itdirmiştir. İşbu sâl

¹⁹⁶⁰ İmâm Suyûtî..... bulunmağla (Derkenar notu).

muharreminde tekmîl-i nüsha-i ‘ömr-i ‘azîz eylediler. İmâm Suyûtî rahimallâhu sene-i sâbika zilhiccesinde Mekke’de vefât eyledi, recül-i sâlih olup şâyeste-i teberrük ü müteberrik idiler dimişlerdir.

Vefât-ı Fahru’l-Mısırî eş-Şafi’î

Ol zümre-i celîleden biri dahi sultânu’l-‘ulemâ fî-zemânihi ve burhânü’l-fuzalâ fî-âvânihi reîsü’l-usûlîn el-mütebahhirîn ve kıdvetü’n-nahviyyini’l-mütekaddimîn mevlânâ el-‘âlim el-fâzıl el-‘allâme ‘umdetü’l-fehhâme eş-şeyh el-imâm Muhammed Fahr ibn ‘Ali bin ‘Abdülkerîm el-Mısırî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî hizmetleridir ki fıkıh ve usûl-i Şâfi’î ve fenn-i nahvde yegâne ve zekâ ve ma‘ârif-i sâirede bî-bahâne idiler. Sene isneyn ve seb‘în ve sittemi’ede mehd-i vücûda nihâde-pâ olup bâliğ-i sinn-i reşâd olduklarında İbn Zemlekânî ‘aleyhi’r-rahme es-Sübhanî cenâblarından tefakkuh idüp ma‘rifet-i mezheb ile şöhret-yâb olmuşlar idi. Mahrûse-i Mısır’da fetvâya meşgûl olup müddet-i medîde hâss u ‘âmm ol zât-ı cemîleden müntefi’ oldu ki, işbu sâl zilka’desinde da‘vet-i “irci’îye” lebbeyk-zen-i icâbet olmuşlardır¹⁹⁶¹.

VEKÂYİ’-i SENE İSNÂ VE HAMSÎN VE SEB‘A-MÎ’E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Ma‘lûm ola ki, işbu sâlde Kâtib Çelebi merhûm ancak vekâyi’-i selâse ketb u zabt eylemiştir. Vekâyi’-i merkûme zikr ü tafsîl olunduktan sonra zafer-yâb olunan vekâyi’-i sâire zeyline tahrîr olunur. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm ve sâir meşâhîr-i müverrihîn bu sâlde müteveffâ-yı ‘ulemâdan bir ahadı ketb ü tahrîr itmemekle bu bâbda saltanat-ı Melik Sâlih ile tahrîr-i vekâyi’e ibtidâ olundu.

Saltanat-ı Melik Sâlih Ba‘de ez-Hal’-i Nâsır

Sahâyif-i sâbıkada tafsîl olduğu üzere Melik Muzaffer Emîr Hâcî’nın serîr-i metrûkesine birâderi Melikü’n-Nâsır Hasan iclâs olunmuş idi, ‘alâ-ihtilâfın bir müddet hükûmet itdikden sonra zâhir hâlde mûcib-i hal’i olacak mâdde ma‘lûm iken ihtilâl-i zemândan nâşî ümerâ-yı Mısır-ı zâtü’l-ehrâm cüz’î bahâne ile mülûk ü selâtîni hal’ u katl misillü umûr-ı metrûkeyi mu‘tâd itmeleriyle el-Melikü’n-Nâsır Hasan’ı dahi işbu sâl-i isnâ ve hamsîn mâh-ı muharremü’l-harâmında hal’ u habs ve birâderi melikü’s-sâlih Sâlih’i ittifâk ile sultân eylediler. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde ketb ü zabt itdiği üzere müddet-i saltanatı bu def‘a dört sene olmuş olur. *Mecmû‘a-i Kebîr*’inde Melikü’n-Nâsır

¹⁹⁶¹ Vefât-ı Fahru’l-Mısırî..... olmuşlardır (Derkenar notu).

Hasan on bir yaşında pâdişâh olup üç sene elli dokuz gün mürûrunda birâderi vücûh-ı ‘askere mâl-ı firâvân bezl itmekle hal’ ve habsine bâdî oldu dimişdir. İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme [415b] üç yıl dokuz ay saltanatdan sonra sene-i mersûme cemâziyelevvelinin on ikinci günü hal’ olundu dimişdir.

Mir’ât-ı Kâînât sâhibi dahi bu kavli ihtiyâr eyleyüp ancak on gün zamm itmişdir. Sâhib-i *Nuhbe* üç sâl kâmil sadr-nişîn-i mesned-i saltanat ve elli birde hal’ ü habs olunmağla mübtelâ-yı kürbet oldu deyüp sâhib-i *Fezâil* dahi bu kavle tâbi’ oldu. Süheylî Kâtib hod def’a-i ûlâda müddet-i saltanatı yedi sâldir dimişdir. *Ravzatü’l-Ebrâr*’da nigâşte-i kalem-i tahkîk kılınan kavli sâhib-i *Mir’ât*’dır. *Câmi’ü’t-Tevârih* câmi’i Melik Hasan’ı ‘adl ü dâd ve cûd u sehâda ifrât üzre medh u sitâyîş itdikden sonra kalîlü’l-re’y olduğundan sene-i kâmil temâmında ki yedi yüz kırk dokuz sâlidir, mübtelâ-yı mihen-i hal’ u habs oldu. Savb-ı da’vâsına şübhe îrâs itmişdir. Ma’lûm ola ki, Sultân Hasan hâlâ mahrûse-i Kâhire’de melce-i ehl-i Tugyan olan Câmi’-i Kebîr’in bânîsidir. Def’a-i sâniye-i saltanatlarında inşâallâhu te’âlâ zikr ü beyân olunur. Bu dahi ma’lûm ola ki, evlâd-ı Melikü’n-Nâsır Muhammed’den mâlik-i taht-ı Yûsuf’u anların ekseri akrânlarına nisbetle ‘adl-i Nûşîrevân’ı icrâ vü ihyâyâ mecd ü sâ’î bi’l-hayrât ve ‘ulemâ vü meşâyıha mükrimler iken zemân-ı saltanatlarının ‘adem-i imtidâdına erbâb-ı tecârib niçe ‘ilel zikr ü beyân itmişlerdir. Biri ânifen keşîde-i silk-i sutûr kılınandır. Kimi dahi hadâset-i sinlerini îrâd eylediler. Ammâ bu ‘illet min-küllî’l-vücûh sebeb-i kavî makâmına makâm olamaz. Cümlemin eslahı Celâlzâde Sâlih Efendi merhûmun *Târîh-i Mısır*’da îrâd itdiği ‘illetdir ki, beyân-ı icmâlîsi sahâyif-i esbakada nigâşte-i kilik-i tahkîk kılındığı üzre Melikü’n-Nâsır Muhammed ile halîfe-i esbak Müstekfî-Billâh beynine “**fî-kulûbihim marazun**”¹⁹⁶² mâ-sadak ehl-i garaz-ı nifâk ilkâ itdiklerinde Melik Nâsır kelâmın sıdk u kizbe ihtimâlî vardır dimeyüp ol halîfe-i dîndârı birkaç def’a lâ-‘an-aslin nefy ü habs ile tekdîr ü tahkîr itmekle âh-ı mazlûmânesi te’sîridir ki, kendi dahi bu mâddeden sonra çok zemân mu’ammer olmadığından mâ’adâ evlâd u ahfâdî dahi sa’d ezmân göremediler dimişdir. Fi’l-hakîka müverrih-i merkûm bu tevcihle cümleye tefavvuk itmişdir. Şekkerallâhu mesâ’îhâ.

Vefât-ı Uluğ Hân ve Pâdişâhî-i Fîrûz Şâh

Mülûk-i iklîm-i Hind’den sâbıkû’z-zikr fırka-i Tuğluk şâhiyye mülûkünün ikincisi Uluğ Muhammed Hân, Kâtib Çelebi muhtârı üzre bu sâlde nahb-ı kazâ itmekle vasıyyeti üzre ‘ammizâdesi Fîrûz Şâh câlis-i taht-gâh-ı şehri Dehlî oldu. Merhûm Uluğ Hân Kâtib Çelebi

¹⁹⁶² “Onların kalplerinde hastalık vardır”. *Kur’ân*, Bakara, 2/10.

muhtârî üzre pederi Tuğluk şâh [416a] fevtinden yedi yüz yirmi beş târîhinde melik-i mülk-i Dehlî olduğu tabaka-i ûlâda zikr olunmuş idi. Bu takdîrce müddet-i saltanatı yirmi yedi sâl ider. Dervîş Ahmed Efendi merhûm tahrîrî üzre Uluğ Hân yirmi bir sene hükûmet idüp kırk altıda vefât eylemiştir, vallâhu a'lem. Muhammed Uluğ Hân fevka'l-gâye 'ilm ü fazlî müselleme ve cûd u sehâda hod;

[Mısır]â'

Mensî-i nâm-i Bermek ve Hâtem

Nesir; olduğunu mehere-i müverrihîn sebt-i sahâyif-i kütüb-i vekâyî' itmişlerdir. Müverrih-i sâbıkü'z-zikr kendüden cünun-ı sarf-ı nev'inden ba'zı etvâr-ı garîbe sudûrunu ketb ider. Ez-cümle gâh mânend-i İskender ahkâmını temâmî-i rub'-ı meskûne icrâ ve gâhîce Süleymân-âsâ ins ü cinne fermân-fermâ olmak hayâl-i muhâliyle güzârende-i subh u mesâ olurdu. Bir def'a bu hayâl-i fâsidi kuvvetden fî'le getürmüş fikr-i fâsid ve zu'm-ı bâtil u kâsidi için üç yüz bin pür-cevşen tüvânâ leşker-i güzîde tedârük [silik] ve evvel emrinde 'Irakeyn'i feth ü teshîr kasdıyla hazâin-i bî-hadd ü gâye bezl ü harc itmiş iken [silik] tecezzâyı bahâne idüp fâriğ oldu. Bir def'a dahi bir şehir-i cedîd tarh u inşâ itdirüp ahâlî-i hıttâ-i Dehlî be-tarîk-ı gûc şehir-i *Nevpeydâ*'ya nakl itmeleriçün fermân itmekle herkesin [silik] râhlarını ve terk itdikleri hânelerinin bahâlarını virüp 'azm-i râh itmiş iken esnâ-yı [silik] bilâ-sebebe nâdim olmağla yine belde-i Dehlî'ye bâ-ric'-i kahkarî 'avdet eyledi. [Silik] etvâr-ı garîbe sebebiyle bî-nihâne¹⁹⁶³ hazîne telef itmekle bi'z-zarûre niçe mezâlim irtikâb itmişler idi, tecâvezallahu 'anhu.

Fîrûz Şâh vech-i meşrûh üzre tahta cülûs eyledikten az zemân mürûrunda Nevrûz-ı Gürkân 'asker-i firâvân ile teshîr-i Dehlî kasdıyla âgâz-ı muhârebe itdikde nesîm-i nusret-i Fîrûz'u tahrîk-i 'alem-i Fîrûz Şâh itdiğini Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde zikr ü beyân itmekle bu mahalle dahi işâret olundu. Bu kıssa-i 'acîbe-i nâdirü'l-vukû'u yektâ süvâr-ı 'arsa-i şî'r ü inşâ olan şu'arâ-yı Fars ve Rûm'dan niceleri mahsûs-ı keşîde-i silk-i nazm-ı Lü'lü-intizâm itmeleriyle tafsîl-i mâdde tettebbu'-ı nüsha-yı merkûmeye ihâle münâsib görüldü, **fe'l-yerci' ü ileyhâ.**

VEKÂYÎ'-i SENE SELÂSE VE HAMSÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVÎYYE

¹⁹⁶³ "nihâye"?

Hafî olmaya ki işbu sâlde Kâtib Çelebi merhûm fakat bir vak‘a zikr itmişdir, ‘abd-i Hakîr ba‘zı nûsah-ı mu‘tebereyi tettebbu‘ idüp zafer-yâb olduğum vekâyi‘i zamm u izâfe eyledim. Bu sâlde dahi vefeyât-ı ‘ulemâya zafer-yâb olunmamağla mülûk-i Serbedaran’a müte‘allık vak‘a cümleye takdîm olundu.

Katl-i Hoca Şemsüddîn ez-Serbederan

Sahâyif-i esbakada tafsîl-i ahvâlleri zikr ü beyân olunan mülûk-i Serbedaran’ın altıncısı ‘Ali Şemsüddîn ki, sene tis‘a ve erba‘inde dîger Hoca Şemsüddîn ferağından serdâr-ı Serbederan olmuş idi. Sâhib-i *Nuhbe* tahrîri üzre zemân-ı hükûmetinde ebvâb-ı fîsk u fesâd mesdûd ve nâm-ı mey ve benek ve rebâb ve ceng bi’l-küllîyye mefkûd u nâbûd olup mürtekibe-i fevâhiş olan beş yüz nefer fâhişeyi birden çâha ilkâ ve der-i çâhı seng ve habs ile mesdûd itmiş idi. Lâkin be-gâyet bed-zebân ve dırâz-lisân olduğundan ekâbir-i a‘yân kendüden külliyyen müteneffir olmalarıyla zikri âtî Pehlûvân-ı Haydar Kassâb kassâb yegâne olduğunu tefhîm ü i‘lân için işbu sâlde Sebzevar’da katl itmekle bi’l-ittifâk Emîr Hoca Yahya-i [sâir] gürûh-ı Serbederan oldu. Maktûl-ı merkûmun müddet-i hükûmeti çâr sâl ve nüh mâhıdır. *Tezkire-i Devletşâhî*’de dir ki Hoca ‘Ali ahkâm-ı siyâseti şu rütbe infâz ü icrâ itmiş idi ki husûs-ı [müzâkere] veyâhûd bir mâtde-i mühimme müşâveresiçün huzûruna da‘vet itdiği kimesne [silik] vasiyyetini kable’l-ikmâl dîvâna varmak muhâl idi.

Mukaddemâ taht-ı tasarruf-ı Taga Timur anda mahkûm iken bir takrîb-i dil-firîb ile Hoca Mesûd’un dest-i teshîrine giriftâr olan memâlikî yine Taga Timur Hân’a teslîm ve terfîh-i hâl-i re‘âyâ için emr-i musâlahayı takdîm itmiş idi. Ve karîb penç sâle müddet-i hükûmetinde ekser-i bilâd-ı Horasan’a müstakillen ihyâ-yı âyîn-i Kısra üzre emr ü fermânı cârî idi. Sebzevar’da mebnî *Câmi‘-i Kebîr*’i yeniden tamîr ü ihyâ ve derûnunda ‘ayn-i hayât-âsâ bir havz-ı dil-cû icrâ itmişdir. Müddet-i ‘ömrü mütekârib-i pencâh sâl ve ‘alâ-rivâyetin pencâh ve şeş a‘vâmı ikmâl itmiş idi. Devletşâh dir ki, ba‘zı ehl-i tettebbu‘ ve tedkîk neseb-i Hoca ‘Ali Haccâc’a müntehî olduğunu tahkîk itmişlerdir. Fakîr dirim ki, eger bu mâtde sübût-yâfte ve sahîh ise Hoca ‘Ali ra‘iyyet-perver ve akrânına nisbet Nûşirevân mânendin ‘adl-güster ve hayyir ve cûd-âver iken dürüş-rû u bed-zebân olmasına yafziyu‘r-recî¹⁹⁶⁴ halakahu ilâ abâihî kelâm-ı hikmet irtisâmınca sebeb-i sâlih olabilir. Tecâvezallahu ‘anhu ve ‘innâ ecma‘în.

Muhârebe-i Melik Sâlih

¹⁹⁶⁴ “Recül”?

Bâ-emr-i emîr-i Haleb Bigarus nâm nemek-i be-harâmın ârzû-yı saltanat-ı sabr u ârâmını rübûde itmekle Zülkadr Türkman Bey'i Karahan ve Trablus ve Soğd ve Hama beyleri ile bi'l-mükâtebe teşyîd-i hibâl-i 'uhûd u mevâsîkdan sonra cemm-i gafîr ile Mısır'a hücûm eylediler. Melike's-Sâlih dahi 'askerini cem' idüp mukâbelesine 'azîmet itdikde kesret-i cünûd-ı Mısriyye bâdî-i hirâs ve bîm-i kulûb-ı cüyûş-ı bâğıye olmağla derhâl nebâtı'n-na 'ş-misâl münteşir olmalarıyla bî-'âr u nâmûs Bigarus vusûl-i matlûbdan me'yûsen Haleb'e firâr itmiş idi. Ahâl-i Haleb mukaddemâ dest-i mezâlim-i peyvestinden bîzâr olmalarıyla Haleb'e komayup Argun Kâbili nâm kimesneyi hâkimliğe ihtiyâr eylediler. Mûmâ-ileyh Bigarus terk ve tenhâ-yı vâdî-i Bayaban'a münselib oldu. 'Înâd-ı 'urbân-ı Sa'îd ve şerr-i îşân-ı ihtilâl-i saltanatdan nâşî 'urbân-ı memâlik-i etrâf dahi zirve-i tuğyana 'urûc itmişler idi. Ez-cümle fâlik-i¹⁹⁶⁵ Mısriyye'den Sa'îd 'urbânı fesâd ve mezâlimi i'lân ve kesret-i tuğyânları dergâh-ı sultâna inhâ olundukda ümerâ-yı şecâ'at-intimâdan şeyh ve bey kifâyet mikdârı 'asker ile ol cânibe irsâl olunmuş idi. Lede'l-vusûl şeyhleri ifşâ kaldı. Ve sâir ashâb-ı kelâmlarını birer takrîb-i dil-firîb ile katl ve istîsâl itdiklerinden sonra a'vân ve ensâr ve etbâ'ına ve sâir müntehî-i fesâd olanlarına kassâb-vârîdî ve bir a'lâ şemşîr-i tîz bahş idüp ol memleket-i ma'mûreyi dest-i mütegalibândan [idüp?] mutahhar ve ârî? eylediler¹⁹⁶⁶.

Mine'l-Bedâyi 'i'l-Vekâyi ' Mir'ât-ı Kâinât müellifinin *Târîh-i Hulefâ*'dan naklen sebt-i sahâyif-i tahkîk itdiği *Bedâyi 'u'l-Vekâyi*''den dir ki, medîne-i Trablus-ı mahrûsede Nefise nâm bir duhter-i mâh-peyker dâhil-i hibâle-i 'akd-ı se 'arûs ve şevâhid olup, lâkin dahme-i bekâreti feth-i me'nûs olmamış idi. Sinnen [417a] pâ-nihâde-i pâye-i hamse ve 'aşere oldukda;

[Mısır]â'

el-Kudretü lilâhi te'âlâ ve tekaddes

Nesir; menba'-ı şîr-i sükker-âmîzi olan sedyeyni gaybete ibtidâ vâsıl-ı mâdde-i recûliyyet olan zekeri rû-nümâ olmağa başladı. Yevmen-fe-yevmen 'aks-i kazıyye müşâhed ü zâhir ya'ni emâre-i ünûsiyyet bi'l-küllîyye muzmahıl olup mikdâr-ı engüşt zeker ve giderek husyeteyni dahi bâhir olduğunu dergâh-ı halîfe-i zemân Mu'tazîd-Billâh'a hâss u 'âmm 'arz-ı mahzar birle i'lâm eylediler. 'Azîz Efendî merhûm *Ravzazü'l-Ebrâr* nâm eser-i mu'teberinde bu nakle nev'amâ mugâyir tahrîr itmekle;

¹⁹⁶⁵ "Kâlik-i"?

¹⁹⁶⁶ Muhârebe-i Melik..... eylediler (Derkenar notu).

[Mısır]a‘

Ve li‘l-arz min ke‘si‘l-kirâm nasîbun

Nesir; magzâsınca bi-‘ibâretihi‘l-latîf sebt-i cerîde-i vekâyi‘ kılındı. *Tarîh-i Hulefâ*‘da nigâşte-i kalem-i sûtûde-rakam [silik] Bedâyi‘-i vekâyi‘ dendir ki Trablusşam‘da bir zen üç şevhere hem-pister oldukdan sonra bi‘r-i [silik] nişân olan mevzı‘-ı ma‘hûdeden âlet-i recûliyyet nümâyân olup mâde¹⁹⁶⁷ iken ner [silik] peder oldu. İntehâ.

Fe-sübhâne‘l-Kâdiri‘llezî yusavveru‘l-musavver keyfe yeşâ-[silik] bekâreti izâle olundukdan sonra âlet-i recûliyyet zuhûr itmiş olur. Vallâhu a‘lem.

Nizâm-ı Elbise-i Nasârâ ve Yahûd der-Mısır

Karîn-i zamâir-i zevi‘t-tetebbu‘ ve‘l-mûtâla‘adır ki, tabaka-i ûlâda zikr ü beyân olunduğu üzre âb-ı rû-yı mülk-i Mısır el-Melikü‘n-Nâsır Yahûd ve Nasârâ‘nın elbise husûsuna gereği gibi nizâm virüp müekked evâmîr-i ‘aliyye memâlik-i Mısır ve Şâm‘a taraf be-taraf ısdâr olunmuş idi. Hattâ on beş sene mürûrunda tâife-i Yahûd yalnız ‘amâme-i sefid ta‘ammüm itmekle ruhsat için hazîne-i Mısır‘a beher sâl iki kerre yüz bin altun îsâlini der-‘uhde itdiklerinde kuvvet-i İslâmiyye‘yi li-ecli‘l-iş‘âr rû-yı şahid-i mültemeslerine havâle-i sille-i red kılınmış idi. Melik Nâsır Muhammed nahb-ı kazâ itdikden sonra sadr-nişân-i mesned-i saltanat olan mülûkde devâm ü sebât ve istiklâl olmayup bir sene zarfında iki üç sultân hal‘ ve nasb olunmağla kâffe-i umûr-ı memâlike perîşânî-i mâ-dâr-ı nâ-sezâyî tatarruk itdiğinden Yahûd ve Nasârâ‘ı tâifesinin dahi dest-i ümmîdlerine dâmen-i fırsat girmekle ke‘l-evvel elbise-i İslâmiyâne telebbüs ve ‘amâme-i mollâyâne ta‘ammüm ider olmuşlar idi. Melik Sâlih fî-nefsi‘l-emr ismi müsemmâsına mutâbık bir zât-ı dîndâr ve hâdim-i tâlih olmağla memâlikinde zuhûr iden ba‘zı fiteni def‘ ve fî‘l-cümle devletine nizâm virdikden sonra bir rûz-ı cum‘a edâ-i salât için câmi‘-i şerîfe ‘âzim ve esnâ-yı râhda râst geldiği Yahûd ve Nasârâ‘nın elbiselerine dîde-i dikkatle nâzır olup sevben ehl-i İslâm‘dan tefrîkleri mün‘adim olduğuna tahsîl ta‘yîn itmekle sarâyı mülûkânelerine ‘avdetde mazmûn-ı âtîde müekkeden emr ü fermânları sâdır olup derhâl ‘ummâlîn mübâşeretle hâne be-hâne tenbîh olundu. Maznûn-ı emr bu ki, devâvîn-i memleket umûruna müstahdem olan Yahûd ve Nasârâ gamâyimlerini on zırâ‘dan dûn idüp hammâma dâhil olduklarında a‘nâklarına birer salîb vaz‘ ve nisâları kisve-i Müslimîn ile mahlûten duhûl itmemeleri ve dahi âzâr-ı Nasârâ zerk ve âzâr-ı Yahûd sağır olup hakları

¹⁹⁶⁷ Metinde şedde koymuş.

dahi levneyn ola. Ya'nî pür bir neferin hufyetinden her biri pür-levn ve dîgeri levn-i âhar ola. Bu vechile ehl-i İslâm'dan tefrîk ve ol iki tâife-i mel'ûne fevka'l-gāye tezlîl olundu¹⁹⁶⁸.

İcmâl-i Binâ-i Fîrûzâbâd

Sene-i sâbıkada ber-vech-i icmâl keyfiyyet-i cülûsu çekîde-i hâme-i 'Abbasî câme? kılınan Fîrûz Şâh dârü'l-mülkleri olan hıttâ-i fesîha-i Dehlî kurbünde letâfet-i âb ü havâ ile reşk-engîz-i Çârbağ-ı Isfahan ve Kasr-ı Havernak'a mebnî olmağa şâyân-ı tahsîn-i ârâm-nişânda bir mahrûse-i felek-esâs tarh ve binâsına emr ü fermân itmeleriyle derhâl mühendisân-ı sanâyi'-irtisâm ve gıpta-fermâ-yı nakş-ı kîlk-i Mânî ve Behzâd olacak rûsûm u nukûş ibdâ'ına kudret-yâfte nakkâl-ı şân-ı nezâket-ittisâm ihzâr ve kur'a-endâz-ı mihr ü mâh ba'zı mehere-i müneccimîn ihtiyâr itdikleri sâ'at-i sa'd u firûzda tarh-ı esâsına mübâşeret ü ibtidâr olundu. Mahsûd-ı tâk-ı Kisrâ ve şâyân-ı iltifât bir sarh-ı revnak-efzâ dahi inşâ olup ihtimâm-ı bennâ-kârân ve mühendisân ve cidd ü sa'y-i mübâşirân ile hitâm-pezîr olmağla Fîrûz Şâh ol mahall-i irem-tev'emi ârâm-gâh ve cümleyi ihsânıyla ber-vefk-ı dil-hâh mesrûr eyledi. Mûmâ-ileyh Fîrûz Şâh'ın buna mûmâsil tarh itdiği ebniye bî-hisâbdır. İnşâllâhu te'âlâ mahallinde zikr ü beyân olunur.

VEKÂYİ'-i SENE ERBA'A VE HAMSÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî değildir ki, Kâtib Çelebi merhûmun zabt u ketb itdiği üzre işbu sâl-i erba'a ve hamsîn 'ibâretün 'an-vak'ateyndir. Zafer-yâb olunan tevârîh-i makbûle-i sâirede dahi zikr ü ketbe şâyân [417b] vak'a-i âhar olmayup ba'de't-tetebbu' ancak bir vak'a-i muhtelifun-fihâya zafer-yâb olunmağla anınla ibtidâ olundu.

Vefât-ı Kalencâr ez-Hükkâm-ı Lâr ve İcmâl-i Ahvâl-i İşân

Zikr-i icmâlileri ba'de's-satr-ı âtî hükkâm-ı cerîde-i Lâr'ın beşincisi Kalencâr-ı Sânî ki, pederi 'Abdülmelik fevtinden yedi yüz otuz bir sâlinde câlis-i serîr-i hükûmet olmuş idi, 'alâ-rivâyetin yirmi üç sene fermân-fermâ-yı cerîde-i mersûme olduktan sonra bu sâl şuhûru zarfında nahb-ı kazâ itmekle oğlu Seyfuddin Belarus câ-nişân oldu.

Merhûm Dervîş Ahmed Efendi *Târih*'inde Kalencâr-ı Sânî'nin müddet-i hükûmetini yirmi iki sâldir deyü tahrîr ider. Bu takdîrce vefâtı sene-i mâziyede olmuş olur. Vallâhu subhânehu ve te'âlâ a'lem. Ma'lûm ola ki, müverrih-i müşârûn-ileyh sabbet sicâl el-

¹⁹⁶⁸ Nizâm-ı Elbise-i Nasârâ..... der-Mısır (Derkenar notu).

mağfirete ‘aleyhi tahrîri üzre cezîre-i Lâr dimekle iştiâr-yâfte mahall derûn-ı bahr-i Fars’da olan cezâyirden olup dâiresi on fersah olduğu ‘ind-i erbâbu’l-mesâha sâbit ve muhakkak olan umûrdandır. Derûnunda kasabât-ı ma’dûde ve niçe kurâ-yı ma’dûde olduğundan mâ‘adâ sevâhilinde ekser-i hâlde leâlî-i makbûle bulunduğu vâki’dir. Siraf ile harîde-i Kays mâbeyninde vâki’ olup iklim-i sânidin tûlû seksen ve ‘arzı yirmi beş derece bir cezîre-i ma’mûredir.

Fâzıl-ı Nîsâbûrî rahimallâhu’l-Bârî işbu cezîre ahâlîsinin nesebleri ‘uzamâ-yı Devlet-i Fars’dan Kerkîn-i Milad’a mûntehîdir deyü tahkîk itmişlerdir. Bu tâifeden Emîr Celâlüddîn zemân-ı hilâfet-i halîfe bi’l-hak ‘Ömer bin ‘Abdülazîz sabbet ‘aleyhi sicâle visâleh Rabbühü’l-‘Azîz hazretlerinde ki, takrîben sinîn-i hicret-i resîde-i ser-hadd-i mi’e-i kâmile idi. Mazhar-ı tevîkullâhi veliyyü’l-hidâye olmağla behre-yâb-ı şeref-i dîn-i mübîn oldu. Zikr-i icmâlî âtî Kudbüddîn’den mukaddem olanların keyfiyyet-i ahvâline muharrerân vekâyi’-i selef kesb-i ittîlâ’ itmemişlerdir. Sâl-i târîh-i zuhûrları beş yüz doksan dört sene-i hicriyyesi olduğu bi’l-ittifâk müsbetdir. Nuhustîn-i pâye-i süllem-i saltanatları Kutbüddîn-i müeyyedir ki beyne’n-nâs lakab-ı bâ-kavî ile şöhret-şi‘âr ve silsile-i nesebi tarh-ı âbâ-tis’a ile Kerkîn-i Milad’da karâr itdiğini erbâb-ı tevârîh ü siyer tahkîk itdikleri kavli-i muhtârdır. Elli dört sene kâmil makâm-ı hükûmetde istikrârından sonra nahb-ı kazâ itmekle veled-i sulbîsi Kalencar-ı evvel mesned-i metrûkesinde karâr eyledi. Otuz iki sâl tanzîm-i bilâd ve terfîh-i ‘ibâda meşgûl oldukdan sonra der-desr-i hükûm ü hükûmetden keff-i yed ve istifrâğ ve sadr-ı hükûmeti [418a] hüsn-i ihtiyârıyla sermâye-i Kudbüddîn-i sâniye ferâğ eyledi.

Ol dahi işbu dâr-ı fenâ-encâmı ‘alâ-fevka’l-murâd bâkî kalur hayâl-i fasidiyle yemîn ü yesârı dâhil-i zîr-i hükûm-i tasarruf iderek müddet-i hükûmeti tis’a ve ‘aşere bâliğ oldukda ‘alâ-rivâyetin muhtelif maktûl ve makâm-ı mahlûlüne bi’l-irs halefi ‘Abdülmelik mâlik olup âbâ vü ecdâdından mer’î-i icrâ-yı umûra meşgûl oldu. *Târîh-i Rûznâmçe-i ‘Âlem* sene ihdâ ve selâsîn ve seb’a-mi’e ile mürtesim ve müddet-i hükûmet-i ‘Abdülmelik sî ve duyım ile murakkam oldukda müntakıl-ı dâr-ı bekâ olmağla mesned-i hâliyesine ânifen mezkûru’l-ism oğlu Kalencar-ı sâni ku’ûd eyledi. Ol dahi yirmi üç ve ‘alâ-rivâyetin yirmi iki sene müddet mürûrunda isr-i selefe ıktifâ itmekle Seyfüddîn nâm nûr-ı dîdesi makâm-ı mevrûsa cülûs eyledi. Vallâhu te‘âlâ a‘lem.

İnhizâm-ı Şeyh Ebû İshak ve Mahsûrî-i O der-Şîrâz

Tafsîl-i ahvâli merreten ba‘de uhrâ sahâyif-i güzêştude der-‘uhde-i kalem-i bedâyi‘-rakam kılınan Emîr Şeyh Ebû İshak ibn Emîr Mahmûd Şâh İncûy ki mahallinde keşîde-i silk-i sutûr-ı sahîfe-i beyân kılındığı üzre püser-i Emîr Çoban-ı Seldûz birâderi esbaku‘z-zikr Mesûd Şâh’ı küşte-i seyf-i zulm u hayf itdikden sonra üzerine hurûc ve imdâd-ı Şîrâzyân ile vilâyetden ihrâc itmiş idi. Sahâyif-i a‘vâm-ı defâtîr-i cihân sene erba‘a ve erba‘în ve seb‘a-mi’e ile pür-nişân oldukda istid‘â-yı sıgâr u kibâr ile vâlî-i memleket-i Fâris olmuş idi. Ba‘de-zâlik Emîr Pîr Hüseyin Çobânî ile Melik Eşref Çobânî’yi dahi Şîrâz’a duhûlünden bi‘l-küllîyye men‘ itmekle bi‘l-istiklâl sâhib-i hutbe ve sikke pâdişâh-ı Faris oldu. Bir müddet mürûrunda hıttâ-i vesî‘a-i Isfahan’ı dahi zîr-i hükûmet-i tasarrufa idhâl itmekle revnak u şân-ı saltanatı resîde-i kemâl olmuş idi. Emîr Mübarüziddîn mesbûku‘z-zikr ile beyne-hümâda muhârebât-ı ‘adîdeleri vâki‘ olup tafsîli te‘lîf-i müstakille muhtâc ceng ü neberd mütemâdî olmuş idi. Bu sâl-i erba‘a ve hamsîn duhûlünde tarafeyn yine techîz-i leşker ile dâd u dihiş-i muhârebeye mübâderet ve miyânede ke’s-i kemiyet-i mukâtele merreten ba‘de kerretin dâir oldukdan sonra nesîm-i nusret tahrîk-i ‘alem-i mübârizî itmekle Şeyh Ebû İshak der ü derîçe-i hısn-ı Şîrâz’ı sedd eyleyüp nâçâr emr-i mahsûriyyeti ihtiyâr eyledi. Bu tahrîrât Kâtib Çelebi merhûmun muhtârıdır.

Lübbü’t-Tevârih ve *Matla’ü’s-Sa‘deyn* müelliflerinin muhtârı nev‘amâ bu kavle muhâlifdir. Encâm-ı kârına resîde olduğu inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunur.

İnhizâm-ı Cengîzyân der-Azerbaycan ve Horasan be-Maktûlî-i Taga Timur Hân

[418b] Sahâyif-i sâbıkada tafsîl-i ahvâli mahal be-mahal mastûr ve bu sahîfede bi-hasebi‘l-iktizâ mükerreren icmâlen mezkûr Taga Timur Hân ki, bâ-ihitimâm-ı Şeyh Hasan-ı İlhanî mesned-nişîn-i sadr-ı kâmurânî olmuş idi.

Li-müellifihî

Visâlin va‘de itmişken karîb ol bî-hayr men‘ itdi

Müsâ‘id olmayacak baht n’etsün ‘âşık-ı nâ-kâm

Nesir: Vefkınca refik-i müsâ‘ade-i baht olmamağla terk-i tâc u baht ile ihtiyâr-ı ‘âr-ı firâr itmiş idi. Kâtib Çelebi muhtârı üzre hıttâ-i Esterebad’da serdâr-ı tâife-i Serbedaran sâbıku‘z-zikr Hoca Yahya dest-i seyf-i gadr u hayfindan nûş-ı ke’s-i hâdimu‘l-lezzât eyledi. Mahallinde tafsîl olunduğu üzre mûmâ-ileyh Taga Timur Hân nesl-i birâder-i

Cengiz Hân'dan olup Şeyh Hasan İlkânî¹⁹⁶⁹ ile ba'zı şeyâtîn-i ins tahrîk ü igvâlarına teba'yyet ile fesh-i 'akd-i dostânî eyleyen hâkim-i Horasan eş-Şeyh 'Alî himmetiyle nâm-ı saltanatla şöhret-yâb olup sâl-i seb'a ve selâsîn ve seb'a-mi'ede Sultâniyye'yi teshîr itmişler idi. Ba'de-zâlik hudûd-ı Meraga'da vâki' tekâbül-i saffeynde kable'l-muhârebe Taga Timur süvâr-ı semend-i firâr olup 'inân-ı esbî Bistâm'da keşîde itmiş idi. Bir müddet dahi telakkî-i kubûl-ı ahâlî ile hâkim-i Horasan olduktan sonra otuz dokuz târîhi vekâyi'i hılâlinde tafsîl olunduğu üzre Emîr Şeyh İlkân'ı da'vet itmekle lede'l-vusûl mürebba'-nişîn-i sadr-ı erîke-i sultânî itmiş idi. **Dakā bi't-tab'i itma' min iş'at** olduğundan berfehvâ-yı sıdk-ihativâ-yı **itteka şerrün men ahset ileyhi** bâ'is-i kadr u rif'at ve sebeb-i sûrî-i saltanatı olan mûmâ-ileyh Şeyh Hasan-ı Büzürg emvâl ü emlâkine dest-i ta'arruzu dîrâz ve ebvâb-ı tama' ve denâet ü irtikâbı bi'l-küllîyye bâz itmiş idi.

Hulâsa-i kelâm Şeyh Hasan-ı Küçük Çobânî mekr ü desîsesiyle Satı Big Hân'ı hibâle-i 'akde idhâl ve nihânî izmihlâl-i Şeyh Hasan-ı İlkânî için bast-ı şînîke-i ihtiyâl itdiğinden emîr-i merkûmun haberdâr olduğundan âgâh olduğu gibi ber-magzâ-yı **el-hâinu hâif**¹⁹⁷⁰ şeb-hengâm teng ü tenhâ yine semend-i firâra süvâr ve soluğu Esterebad nâm mahrûsede almış idi. Serdâr-ı tâife-i Serbedaran olanlar ile;

[Mısr]â'

Gâhî ceng ü kîlâl ve gâhî sulh

Nesir; üzre bir müddet hareketden sonra tahrîr-i vekâyi'i ile iltizâm-ı mâ-lâ-yelzem¹⁹⁷¹ olunan işbu sâl zilka'desinde Hoca Yahya'yı Serbedarî ile teşyîd-i mebânî-i sulh u salâh eylemişler idi. Çend rûz mürûrunda Taga Timur'u ikrâm kasdıyla ziyâfete da'vet ve esnâ-yı 'ayş u 'işretde katl itmekle hayf u zulme cesâret eyledi. *Lübbü't-Tevârih* sâhibi olan râfızî-i bî-dîn Taga Timur'un ibtidâ hurûcu Mazenderan'dandır deyüp dîn ve mezhebi gibi tettebbu'da dahi kusûru olduğunu kendi tahrîriyle tebyîn itmiştir. Katl-i Taga Timur târîhidir.

Târîh

[419a] Târîh-i maktel şeh-i 'âlem Taga Timur

Ez-hicre nü hefte sad ve pencâh ve çâr sâl

¹⁹⁶⁹ “İlhânî”?

¹⁹⁷⁰ Hain korkaktır.

¹⁹⁷¹ “Yülzem”?

Der-rûz-ı şenbîh ez-mâh zilka‘de şânzde

Kâyin-hâl küşt-vâki‘ ez-hükm-i zü‘l-celâl

Nesir: Mumâ-ileyhin katli ile Azerbaycan ve Horasan’dan devlet-i ‘Âl-i Cengîz münkarız olmuşdur. Ma‘lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre dârü‘l-mülk-i Karakum’da hükûmet iden yirmi bir nefer Âl-i Cengîz’den mâ‘adâ şu‘be-i Âl-i Cengîz nâmıyla üç ‘aded devlet dahi mersûm-ı yerâ‘a-i muharrirân-ı tabakât-ı mülûk ve selâtîndir.

Şu‘be-i ûlâ yirmi dokuz nefer olup dârü‘l-mülkleri olan Mâverâünnehr’de yüz altmış dört sâl saltanat ile müreffehü‘l-hâl olmuşlardır. Bu şu‘be sene semân ve selâsîn ve sitte-mi’ede zuhûr idüp sekiz yüz on iki sâlinde münkarız olmuşlardır. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr ü beyân olunur. Şu‘be-i sâniye on yedi neferdir ki, âhırları ânifen mezkûr-ı Taga Timur dizdârü‘l-mülkleri Horasan ve ‘Irak olup altı yüz elli üç sâlinde zuhûr ve yüz bir sene müddet-i devletleri mümted oldukdan sonra vech-i meşrûh üzre bu sâlde münkarız oldular. Şu‘be-i selâse altı yüz elli dört târihinde zuhûr idüp hâlâ merbût-ı silsile-i itâ‘at-ı selâtîn-i Osmâniyye olan Deşt ve Kırım hânlarıdır ki, hâletü‘t-tahrîr müddet-i devletleri beş yüz on altı sâle resîde olmuşdur. Ber-vech-i icmâl ba‘zı mertebe ahvâlleri muharrerü‘l-hurûf-ı ‘abd-i Hakîrin *Lübbü‘t-Tevârih* nâm risâlesinde ve ‘ale‘t-tafsîl nakîb-i rahmet-âşinâ merhûm es-Seyyid Mehmed Rızâ Efendi’nin *Seb‘u’s-Seyyâr* nâm târih-i bî-hemâlinde mastûr ve bu mecellede dahi tabaka-i Ebü‘l-Feth’de ba‘zı zikirleri mezkûrdur. Ve mine‘t-tevfik ve‘l-i‘âne.

Vefât-ı Şâh Muzaffer bin Mübârizüddîn

Selâtîn-i Âl-i Muzaffer’dan Emîr Mübârizüddîn Muhammed’in ekber-i evlâd-ı şecâ‘at-nijâdı Şerefüddîn Muzaffer ki, kendüden sudûr eyleyen harekât-ı Rüstemâne ve henüz sinn-i bâliğ heşt ve deh sâle iken vukû‘ bulan muhârebât-ı kahramânesi sahâyif-i sâbıkada yegân yegân keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. Pederi müşârün-ileyh Emîr Mübâriz mahallinde tafsîl olunduğu üzre Cihân Şâh’ın Mahdûm Şâh nâm duhterinin ahterini dâhil-i hibâle-i ‘akd itmekle ittisâl-i bedreynden sene hamse ve ‘işrîn ve seb‘a-mi’e târihinde necm-i velâdet-i Şerefüddîn Muzaffer tâli‘ olmuş idi. Ebû Sa‘îd Bahadır Hân bir müddet veled-i ma‘nevî makâmında envâ‘-ı ma‘ârif ta‘lîm itdirüp fenn-i fûrûsiyyet ve Fârisiyyet’de mahâret-i tâmmе tahsîl itmiş idi. İşbu sâlde Şeyh Ebû İshak ile vukû‘ bulan mukâtele hılâlinde vefât itdi deyü sâhib-i *Nuhbe* tahrîr ider. Lâkin *Lübbü‘t-Tevârih*’de zikr olunduğu üzre muhârebe-i [419b] merkûme dü mâha mümted olup ânifen mersûm-ı kalem-

i bedâyi‘ -rakam kılındığı üzre nesîm-i nusret tahrîk-i perçem-i tûğ-ı zafer-fürûğ-ı mübârizi itmekle mansûren ve muzafferin ve mesrûren ve şâkiren mu‘âvedetde dâne-i ‘ömr-i murg-ı rûh-ı Muzafferî resîde-i temâm olmağla işbu sâl-i cemâziyelâhırında zâhir-i hıttâ-i latîfe-i Şîrâz’da şâh-ı ‘ukbâya pervâz ve şîrâze-i kitâb-ı hayâtı güsiste-târ-ı dest ecel-i müsemmâ oldu. Na‘ş-ı rahmet-nakş-ı medfen-i ecdâdı olan Mîbd’e nakl ve medrese-i Muzaferiyye’de defîn-i zîr-i zemîn kılındı. Müddet-i ‘ömrü yirmi dokuza karîb ve ba‘zı müverrihîn hod yirmi sekiz sâl ve dört ay olduğun tahkîk itmiştir. Dört püseri olup ikisi mâlik-i serîr-i eb ü ceddî olmuşlardır ki, inşâllâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunur. İşbu vak‘aya hîn-i tahrîrde zafer-yâb olmağla bi’l-mesmû‘âtım olundu.

VEKÂYİ‘-i SENE HAMSE VE HAMSÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Bedîhiyyü‘z-zuhûr olan mevâddandır ki, Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde ‘ulemâdan fakat dü zât güvârı zikr eyleyüp vekâyi‘-i sâireden kat‘â bir mâdde tahrîr itmemiştir. Tettebbu‘-ı âsâr-ı mehere-i müverrihîn ile vekâyi‘-i şettâyâ zafer-yâb olunmağla zeyl-i rif‘ateyn mezkûreteynine terkîm olundu.

Vefât-ı Takıyyüddîn-i Sübkî

Mu‘âsır-ı pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve bî-müdânî zübde-i selâtîn-i ma‘delet-sülûk-i ‘Osmânî mazhar-ı füyûzât-ı nasr u fütûh-ı Müste‘ân sultân-ı a‘zam Orhan tâbe serâhu ve ca‘ale‘l-cennete mesvâhu olan kibâr-ı ‘ulemâdan a‘lemü‘l-fuzalâi‘l-mütebahhirîn ve efdalü‘l-‘ulemâi‘l-‘âmilîn vâsıl-ı aksâ-yı menâya‘l-fezâil câmi‘u‘l-ma‘ârifu‘ş-şettâ ve‘l-fevâzıl miftâh-ı künûzu‘l-hakâyık misbâh-ı rumûzu‘d-dakâyık minyetü‘l-‘ulemâi‘l-‘izâm ve dürret-i tâc-ı fuzalâ-yı kirâm sebbâh-ı bihâr-ı muhît-i mevâkıfu‘l-‘ilmiyye sâhib-i sa‘âdâtü‘l-‘ameliyye reîsü‘l-müverrihîn ve sultânü‘l-müellifîn eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-fâzıl el-‘allâme kıdvetü‘l-fehhâme a‘nî-bih Takıyyüddîn Ebü‘l-Hasan bin ‘Abdülkâfi bin Temmâm el-muvaffak sabbe ‘aleyhi sicâle visâleh Rabbühü‘l-vefî hizmetleri ki, ‘ulemâ-i kirâm-ı belde-i Mısr-ı zâtu‘l-ehrâmın bi‘l-ittifâk kibârındandır.

Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre işbu sâlde tetmîm-i nüsha-i hayât itmeleriyle müntakıl-ı a‘lâ-yı erîke-i ravzât-ı cennât olmuşlardır. İmâm Suyûtî rahimehullâhu sitte ve hamsîn cemâziyelâhiresinin râbi‘î isneyn günü ‘alâ-şâtıyyi‘l-‘Nil cezîre-i Fil’de vefât eyledi deyü ... te‘lîfâtından elliye karîb kitâb zikr itmiştir¹⁹⁷². Fâzıl-ı merkûm ‘aleyhi rahmeti‘l-

¹⁹⁷² İmâm Suyûtî..... zikr itmiştir (Derkenar notu).

Hayyü'l-Kayyum sâhib-i te'lîfât-ı vefîre olup bakıyyetü's-selef mâ-bihi'l-fahri'l-halef vâhid ke'l-elf bir vücûd-ı pür-mekârim ve pür-‘ayn-ı sa‘d u şeref idiler.

Fuhûl-ı kümmelîn hâtime-i müctehidin ve Süfyân-ı Sevrî ve mu‘âdili bir zât olduğunu tebyîn itmişlerdir. Cümle-i te'lîfât-ı latîfelerinden *Tefsîr-i Dürri'n-Nazîm*'dir. *Kitâbü'l-İbtihâc fî-Şerhi'l-Minhâc* ve *Seyfü'l-Meslûl* ve *Tekmîle-i Şerh-i Mühezzeb-i Nevevî* ve üç cildde fetvâları meşhûr ve mün‘ârifdir. Bunlardan mâ‘adâ altmışdan ziyâde te'lîf-i bî-bedelleri vardır ki, her biri mâ-i zeheble ketbe şâyeste olduğunu fuhûl şehâdet itmişlerdir¹⁹⁷³. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri zîb-i safahât-ı kütüb-i tabakât olmağla bu bende-i yesîre ile iktifâ olundu.

İntikâl-i İbn Fasîh el-Lugavî

Ol zümre-i celîleden biri dahi ‘umdetü'l-fuzalâi'l-kirâm zübdetü'l-‘ulemâi'l-‘izâm nâşir-i erviyetü'l-menkûl [420a] ve'l-ma‘kûl ‘âmir-i ebniyetü'l-fürû‘ ve'l-usûl ve'l-usûleyn vâkîf-ı mevâkîf-ı ‘ilmü'l-yakîn kâmusu'l-âli-fezâil câmi‘u'l-hasâil ve'l-fevâzıl kurret-i ‘uyûnu'l-eslâf mâ-bihi'l-fahr cümle-i ahlâf-ı mukaddemetü'l-‘ilm ve'l-edebîyyât vâsıl-ı aksa'l-gâyât vahîd-i ‘asr-ı mu‘âvâne ferîd-i dehrehû ve ezmânehû eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-‘allâme kıdvetü'l-fehhâme a‘nî-bih Ahmed bin ‘Ali bin Ahmed Fahrüddîn Ebû Tâlib eş-Şehîr bi-ibnü'l-Fasîh eskenehu'llâhu fî a‘le'l-cinân ve elbesehu Rabbehü hıla‘ü'l-gufrân hizmetleridir ki, Kâtib Çelebi ve sâir mehere-i müverrihîn bu sâlde ‘âzim-i a‘le'l-‘illiyyîn olduklarını tahkîk ü tebyîn itmişlerdir.

Sâhib-i *Tâcü't-Terâcim* tahrîri üzre dâr-ı ‘adl ü dâd-ı mahrûse-i Bağdâd-ı behîşt-âbâdda bir müddet meşgûl-ı ders ve ifâde olduklarından sonra fehvâ-yı ‘aleyküm bi’ş-şalam tahrîk-i meşâmm-ı tayyib-istişmâm itmekle ‘âzim-i hıttâ-i Şâm-ı firdevs-meşâm olmuşlar idi. Ol belde-i eymenede dahi gâh tahsîl-i mâlzeme ve gâh ta‘lîm-i müstefidin ile bir müddet evkât-güzâr olduklarından sonra yine Bağdâd-ı dârü's-selâmı teşrîf ile cümleyi taltîf buyurmuşlar idi. Hall-i müşkilât-ı fûnûn-ı şettâ husûsâ ref‘-i mu‘dilât-ı ferâiz ü fetvâda sâhib-i mahâret-i kâmile olmalarıyla ikâmet-gâhları merci‘-i fuzalâ-yı kirâm ve melce-i cümle-i hâss u ‘âmm olmuşlar idi. ‘Ulûm-ı cüz‘iyye ve külliyyede yed-i tûlâları olduğundan mâ‘adâ fenn-i şî‘r ü inşâda dahi min-ciheti'l-bülegâ gıpta-fermâ-yı Mütenebbi ve Nâbigâ olduklarından *Ferâiz-i Sirâciyye*'yi ve fıkıhdan *Kitâb-ı Kenz*'i ve usûlden *Menâr*'ı keşîde-i silk-i nazm-ı fesâhat-ittisâm itmişlerdir. Ve *Şâtibiyye*'yi dahi hall-i rumûzât vechi üzre nazm idüp ba‘de-zâlik bir nev‘a dahi ihtisâr itmişlerdir. Belde-i Şâm-ı

¹⁹⁷³ Fuhûl-ı kümmelîn itmişlerdir (Derkenar notu).

cennet-meşâmmı teşrîflerinde tavsîf-i belde-i mezkûreyi müştemil nazm itdikleri kasîde-i belîğaları reşk-engîz-i mu‘allakât-ı seb‘a olduğu ehline gayr-ı hafîdir.

Mahrûse-i Şâm’a hicret-i sâniyelerinde enfâs-ı ma‘dûdeleri pezîrâ-yı hitâm olmağla şehir-i şa‘bânü’l-mu‘azzamın yirmi altıncı ahad günü rûh-ı ‘azîzleri lisân-ı fasîh ile ‘âlem-i fânîye elvedâ‘ idüp şâh-ı nahl-ı tûbâyı mesken ü makâm eyledi. Sinn-i ‘âlîleri mütekârib-i semânîn ‘idâd-ı te’lîfât-ı cemîleleri ‘akd-i hamsîne yakın vâhid ke’l-elf bir vücûd-ı takvâ-mevsûf idiler, nefa‘anâllâhu bi-âsârehû.

İrtihâl-i Ebü’l-‘Alâ el-Kelâbâdî

Kibâr-ı fuzalâ-yı mu‘allâ-kadrdan biri dahi reîsü’l-fuhûl fî-âvânihi melce’ü’l-kümmelîn bi-zemânihi a‘lemü’l-fuzalâi’l-muhakkikîn ve efdalü’l-‘ulemâi’l-müdekkikîn miftâh-ı künûzu’l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzu’d-dakâyık sâhib-i esrârü’l-‘ulûm [420b] ve’l-ma‘ârif kâsîd-ı makâsîd ve vâkıf-ı mevâkıf-ı kâmûs-ı muhît-i fevâzıl ve fezâil sâhib-i bihârü’l-mekârim ve ahsenü’l-hasâil yenbû‘u’l-fünûni’ş-şettâ lâbisü besteti’l-vera‘ ve’t-takvâ a’nî-bih el-kâmil el-edîb el-elma‘î ve’l-‘âmil [silik] şeyh el-imâm el-‘âllâme kıdvetü’l-fehhâme Mahmûd bin Ebî Bekr bin Ebî’l-‘Alâ el-‘alî el-Kelâbâdî en-Necârî el-farzî ebü’l-‘Alâ el-mulakkab Şemsüddîn sabbet ‘aleyhi sicâle’l-mağfirete ve eskene fi’l-‘illiyyîn hizmetleridir ki, muhaddis ve müttakî ve gayr-ı mecmû‘ bir zât-ı şerîf olup ‘ilm-i ferâizde hod evâil ve evâhırda kendülere müdânî zât-ı dîger bulunmadığında erbâb-ı ketâib ü tabakât müttefiklerdir. Sâhib-i Multakıs rivâyeti üzre hıttâ-i Necran’da ‘ulemâ-i kesîrden istimâ‘dan sonra ber-fehvâ-yı sıdk-ı ihtivâyı **utlubu’l-ilm velev bi’s-sîn** ol ...ketden sonra ‘aleyküm bi’ş-Şâm mağzâsına ittibâ‘en Dımışk-ı cennet-meşâmda, ba‘de-zâlik bir müddet Kâhire’de ikâmet ve ashâb İbn Taberzed’den istimâ‘a bezl-i miknet ü himmet eylediler. Sâhib-i *Tabakât-ı Hanefiyye* tahkîkî üzre belde-i Dımışku’ş-Şâm’da işbu sâlde ‘âzim-i ravza-i huld-i berîn itdiler. Ba‘zı müverrihîn sâl-i vefâtlarını seb‘a-mi‘ede ta‘yîn itdikleri serhadd-i sıdk u savâbdan bir merhale dûr u ba‘îddir.

Sâhib-i *Tâcü’t-Terâcim* fâzıl-ı müşârûn-ileyh ‘ilm-i ferâyizde ve fûnûn-ı sâirede müteferri‘ idiler dimişdir. İmâm Zehebî rahimehullâh ol fâzıl-ı bî-nazîr hakkında re’s fi’l-ferâyiz ‘ârifü fi’l-hadîs ve’r-ricâl cemmü’l-fezâil melîhü’l-kitâbe vâsi‘u’r-rıhle ta‘bîriyle şehâdet idüp yedi yüz elli ‘aded meşâyıhdan istimâ‘ ve müştebihü’n-nisbede *Kitâb-ı Kebîr* ve nefsiçün *Kitâb-ı Mu‘cem* te’lîf itdiğini bi’s-sihha rivâyet itmişdir. ‘İlm-i ferâyizde tesânîf-i kesîreye muvaffak olup gâyetü’l-gâye ol fende bâdî‘ idiler. Ve bilâ vuzû mess-i eczâ müddetü’l-‘ömr kendülere vâki‘ olmamışdır dimişdir. Ve kendüsünden İmâm Mezî ve

İbn Seyyidü'n-Nâs ve Ebû Hayyân ve Berzali misillü fuhûl istimâ' itmişlerdir. Sâhib-i *Cevâhiru'l-Maziye* tafsîl-i tercemelerini zikr ü beyân itmekle bu mikdâr ile iktifâ olundu.

İntikâl-i Melik Sâlih ve Nasb-ı Nâsır

Sâniyen ma'lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde bu vak'ayı [zikr] itmemiştir. Lâkin *Mecmû'a-i Kebîr*'inde ekser-i müverrihine ittibâ'en bu sâl vekâyi'inden olmak üzere icmâlen işâret itmişlerdir. Sâbıkâ mersûm-ı kalem-i bedâyi'-rakam kılındığı üzere el-Melikü'n-Nâsır Hasan'ın duhûl-ı ûlâ hal'inden el-melikü's-Sâlih Selâhaddîn câlis-i erîke-i sadr-ı Yûsufî olmuş idi. 'Âmme-i meşâhîr-i müverrihîn tahkîkleri üzere müşârün-ileyh Selâhaddîn'in ismi müsemâyâ mutâbık merd-i Sâlih [421a] ve 'âkıl pâdişâh olup ekser-i mehere-i erbâb-ı tevârih ü siyer rivâyetleri üzere sebep-i hal'i olacak mevâddan bir mâdde-i kabîha ile 'adem-i ittisâfî mütehakkık iken bir iki müfsid ve bed-kârın ictimâ' ve ittihâdıyla lâ-'an-aslin mâdde-i nizâ' büyüyüp el-Melikü'n-Nâsır Hasan'ı mahbesden ıtlâk ve sâniyen taht-ı Mısır-ı zâtu'l-ehrâma iclâs eylediler. El-Melikü's-Sâlih lâ-havle-gûyân mukîm-i künc-i zindân oldu.

Karaçelebizâde merhûm dahi *Ravzatü'l-Ebrâr*'da bu kavli ihtiyâr itmişlerdir. Müeyyid-i kavli 'abd-i Hakîr olmağla bi-'ibâretihâ keşîde-i silk-i sutûr kılındığı Sâlih müddet-i saltanatında muktezâ-yı ismi üzere kemâl-i 'iffet ü nezâhet ve himâyet ü sıyânet-i ra'yyet ve icrâ-yı hükm-i riyâset üzere hareket idüp makâmından izâlesini mûcib bir vaz'-ı bârid sâdir olmamış iken ümerâdan bir iki şakî-i mâderin temşiyet-i garaz-ı fâsidleri içün ol sultân-ı pâk-bâz ve ra'yyet-nevâz telh-kâm şerbet-i ... hal' olup *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi dahi bu kavli ahz itmiştir¹⁹⁷⁴. Sultân Hasan i'âdesi müstahsen görüldü, intihâ.

'Abd-i Hakîr dirim ki çünkü tabî'at-ı beşer mükâfât üzere mecbûldür. Mahallinde çekîde-i kilik-i cevâzı nijâd kılındığı üzere el-Melikü's-Sâlih be-muktezâ-yı beşeriyyet tavâif-i 'askerîye bezl-i dînâr u direm hıla'-ı hasene bâ'is olmuş idi. Ber-fehvâ-yı sıdk-ihtivâ-yı **men ezâ câre ve resehullâhu dâre** müddet-i kalilede mükâfâtını müşâhede eyledi. Müddet-i saltanatı rivâyet-i ekser-i müverrihîn üzere üç yıl üç ay olmuştur. Sâhib-i *Nuhbe* otuz dokuz buçuk ay saltanattan sonra şehir-i cemâziyelâhır evâhırında ittifâk-ı ümerâ ile hal' ve habs olundu dimişdir. Sene ihdâ ve sittinde mahbûsen vefât eylemiştir. İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme hal'i mâh-ı şevvâlde vukû' buldu dimişdir. Vallâhu te'âlâ a'lem. Hafî olmaya ki, 'Azîz Efendi merhûm *Ravzatü'l-Ebrâr*'da Âl-i Karaman nesebini ve keyfiyyet-i zuhûrunu li-a'le'l-münâsebe *Târîh-i Mollâ İdrîs*'den naklen bu mahalde keşîde-

¹⁹⁷⁴ Ahbâru'd-Düvel.....itmiştir (Derkenar notu).

i silk-i sutûr eylemiş, ‘abd-i Hakîr evâil-i tabaka-i ûlâda zikr ü beyân eylemişdim. Lâkin ‘Azîz Efendi gibi fâzıl-ı bî-nazîrın tahrîrâtını sebt-i cerîde-i vekâyi‘ itmemek nâ-şâyeste olmağla ber-fehvâ-yı;

[Mısır]â‘

Ve li’l-arz min-ke’si’l-kirâm nasîbun

Nesir; Bi-‘ibâretihâ bu mahalle dahi kayd u tahrîr olundu.

Vasf-ı Benî Karaman

ez-Târîh-i ‘Azîz Efendi Târîh-i Molla İdrîs’de sebt-i cerîde-i beyân olunmuşdur ki, ‘Alâüddîn-i Sâni ‘inân-ı ‘azmî mülk-i câvidânî tarafına sâni olıcak diyâr-ı Rûm’a müstevlî olan Hân-ı Sinop ve Kastamonu ve dahi ba‘zı kasabâtı Gâzî Çelebi bin Mesûd’a erzânî görüp mâ‘adâsına mâlikâne bast-ı yed-i istilâ eyledi. Az müddetde ol dahi [421b] mütevârî-i künc-i ‘adem olup nâm u nişân-ı Selçukyân ancak safahât-ı evrâkda kaldı. Ammâ ba‘zı tevârîh-i Âl-i ‘Osmân’da nazar-resîde olmuşdur ki, ‘âm-ı seb‘a ve seb‘a-mi’ede ‘Alâüddîn Keykubad ‘azm-i ‘adem-i âbâd itdikde oğlu Gıyâsüddîn câ-nişîn olup zâlim-i bî-bâk olmağın darb-ı şemşîr-i hûn-âşâm-ı huddâm ile üftâde-i hâk-i helâk oldu. Nisâb-ı evlâddan Gıyâsüddîn bî-nasîb olmağın altı ay Şeyh Muhlis Paşa nâm kimesneyi takrîb ve tagallüben efser ve serîr-i şâhî ile mübâhî oldukdan sonra ümerâ ve sipâh bi’l-ittifâk Şeyh Baba İlyas-ı ‘Acemî mürdesi bekâyâsından Nureddîn Sûfî’nin penç sâle Karaman nâm ferzendini taht-nişîn-i saltanat idüp memleket-i Yunan diyâr-ı Karaman ‘unvânıyla şöhrat buldu.

Ahvâl-i Âl-i Selçuk beyânını müte‘ahhid olan ba‘zı kütüb-i megâzî dahi oldur ki mukaddemâ belâ-yı istilâ-yı Cengîz-i fitne-engîz ile kişver-i Îrân’da zuhûr iden fiten-i nâ-mahsûr ki, her tâifeyi vatanlarından ve kurâ vü kasabâtı erbâbından ihlâ idi, Etrâk-ı Îrân’dan bir gürûh dahi reîsleri Nure Sûfî ile terk-i dâr u diyâr ve kefare-i Varsâk tasarrufunda olan Ermenak civârında hatt-ı zahl¹⁹⁷⁵ karâr idüp Nure Sûfî pîr olmağın fermân-fermâ-yı ... ekber evlâdı olan Karaman nâm oğlu ‘uhde-i ihtimâmında idi. Niçe şuhûr u a‘vâm mehâzîl-i kefare-i Varsâk ile **dârihim mâ-dümte fî-dârihim** mu‘âmelesini pîş-i nihâd-ı ictihâd itdikden sonra bir takrîb-i dil-firîb ile Karaman Ermenak kal‘asını bend-i kemend-i teshîr idüp müsâ‘ade-i baht u ikbâl birle terfî‘-i râyet-i da‘vâyı istiklâl eyledi. Ba‘de a‘vâmin dâr-ı dünyâdan Bedir ve oğlu Muhammed câ-nişîn-i peder olup merzbûm-ı Rûm’a ba‘zı e‘âdî hücumuyla binâ-yı devlet-i Selçukiyye mütezil olduğu eyyâmda mezbûr Mahmûd Konya’yı âgûş-ı temellûke

¹⁹⁷⁵ “rahl”?

almış iken ‘aks-ı kazıyye zuhûr ve şemşîr-i intikâm ile kendi ve iki birâderi dâire-i hestîden dûr olup hânedân-ı Karaman’dan ancak mukîm-i künc-i gehvâre Mahmûd nâm bir tıfl-ı şîr-hâre kaldı. Eb ve ceddi huddâmı Ermenak muhâfazasında bezl-i takdîmine sa’y ü cidd idüp Mahmûd sinn-i rüşd ü bülûğa bâliğ olıcak ahvâl-i muhtell-i umûr-ı mülkiyeye meded-i kârî-i irşâd-ı isti’dâd birle kemâl-i hüsn-i nizâm virüp gûyâ ki ibtidâ zuhûr-ı tebâşîr-i subh-ı devletleri olmak üzre evlâd u ahfâdı tevâkî’-i menâşîrde el-Bedrî ‘unvânını tahrîri iltizâm itmişler idi.

Âftâb-ı gîtî tâb-ı Devlet-i ‘Osmâniyye ‘âlem ve ‘âlemiyâna feyz-i nûr zuhûr itdiği hengâm-ı huçeste-encâmda kevkeb-i vücûd-ı Mahmûd ufk-ı şuhûddan nâbûd olup nevbet-i hükûmet evlâdına müntakıl oldukdan sonra endek [422a] zemânda hurşîd-i câh u celâl-i Selçukyân hatt-ı nısfü’n-nehâr-ı kemâlden zâil olup necm-i ikbâl-i Karamanyân tekrâr Konya taht-gâhında ta’ne-zen-i mihr ü mâh oldu. Lâkin diyâr-ı Rûm’u bi-temâmihî kalem-rev-i hükm ü fermân itmeğe imkân olmayup her kutr bir mütegalib dest-i tagallübüne düşdü. Bu vetîre üzre ki tîre vü nevâhîsinden ashâb-ı ahbiyeden Aydınoğlu nâm bir Türk darb-ı mazalla-i temellük idüp mülûk-i Selçukiyye ümerâ ve nökerlerinden Saruhan ve Menteşe ve Hamid ve Teke nâm ashâb-ı ‘ulüvv ü himmet müsâ’ade-i takdîr ve hüsn-i tedbîr birle hâliyâ kendülere nisbetle şöhrat-yâfte olan aktâra vaz’-ı istikrâr itdiler. Vallâhu a’lem. İntehâ. Kelâma bu sâlde zafer-yâb olunan vekâyi’ temâm oldu.

VEKÂYİ’-i SENE SİTTE VE HAMSÎN VE SEB’A-Mİ’E MİNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Ma’lûm-ı mütetebbi’ân-ı sahâ-yif-i âsâr-ı kibâr-ı eslâfdır ki, Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde üç vak’a zabt itmiştir. Râkımü’l-hurûf ‘abd-i nisyân mevsûf-ı *Nefehât-i Üns*’den bir mâddeye dahi zafer-yâb olmağla vekâyi’-i mezkûreye takdîm olundu. Ba’de-zâlik zafer-yâb olunan vekâyi’-i sâire tahrîr olunur.

İntikâl-i Şeyh Bagencar

Kutbü’l-‘ârifîn gavsü’l-vâsılîn sâhib-i Esrâru’l-[silik] sâhib-i bihâru’l-hakîka kâmil-i etvârü’ş-şerî’a vâsıl-ı füyûzâtu’l-ma’rife eş-şeyh el-mükemmil el-‘ârif Cemâlüddîn Muhammed Bagencar kuddise sırruhu Rabbühü’l-Gaffâr hizmetleri Molla muhakkık ‘Abdurrahmân Câmî kaddseallâh sırrehu’s-sâmî muhtârı üzre bu sâlde kurb-gâh-ı ma’nevîye ez-cân ü dil müntakıl olmağla na’ş-ı rahmet-nakşı hitta-i Şîrâz’da defîn-i hâk-i pâk-i ‘itr-nâk kılındı. Tafsîl-i menkabe-i cemîleleri zîb-i safahât-ı Nefehâtü’l-üns kılınmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Vefât-ı İbn Semîn el-Halebî

Bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olan fuhûlden biri dahi ferîd-i dehere ve avâne vahîd-i ‘asrihî ve avânihî ‘umdetü’l-fuzalâi’l-kümmelîn zübdetü’l-‘ulemâi’l-müteşerri’în yenbû’u’l-fezâilü’ş-şettâ lâbisü’l-besteti’l-vera‘ ve’z-zühd ve’t-takvâ bakıyyetü fuzalâ-i selef mâ-bihi’l-fahr-ı cümle-i halef sâhib-i fazl-ı celî eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-‘âmil el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme Ahmed bin Semîn el-Halebî ‘aleyhi rahmetü’l-Hayyi’l-‘aliy hizmetleridir ki, ol fâzıl-ı bî-akrân müellif-i *Mu‘ribü’l-Kur‘ân* ile beyne’l-fuhûl müşârün-bi’l-benândır. Bundan mâ‘adâ fûnûn-ı şettâyâ müte‘allık niçe resâil ü mütûn te’lîfine muvaffak olmuşlardır. Cümle-i ‘ulûm-ı nakliyye ve fûnûn-ı ‘akliyyede sâhib-i yed-i tûlâ ‘asrının imâmı bir zât-ı şerîf ve yektâ idiler. Câmi‘-i İbn Tolun’da tedrîs-i kırâatle meşgûl idiler. Şehr-i cemâziyelâhırda müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular¹⁹⁷⁶. Nefe‘anâllâhu bi-şefâ‘atihî ve eskenehu fî a‘lâ cennetihî.

İrtihâl-i Kādî ‘Azud

A‘lemü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn ve efdalü’l-fuzalâi’l-müteverri’în miftâh-ı künûzu’l-hakâyık mıs bâh-ı [422b] rumûzu’d-dakâyık nâşir-i erviyetü’l-menkûl ve’l-ma‘kûl ‘âmir-i ebniyetü’l-fürû‘ ve’l-usûl râfi‘-i mu‘allakātu’l-fûnûn ve dâfi‘-i mu‘dilātu’r-resâil ve’l-mütûn kāmûs-ı muhîtu’l-fevâzıl ve’l-fezâil câmi‘u’l-mekârim ve’l-mehâsin ve’l-hasâil sâhibu’l-ma‘lûmâtî’l-cemîle sâhib-i bihâru’l-‘ilmiyye ve’l-‘ameliyye kâsıd-ı makâsıdu’l-‘uzmâ vâkıf-i mevâkıfu’l-kübrâ dürrerü’l-ahkâm ve mugîsu’l-hükkâm seyyid-i cenâb ve Sa‘düddîn Nisâb a‘nî-bih. eş-Şeyh el-imâm el-kâmil el-‘ârif el-‘allâme el-elmaî ve kıdvetü’l-fehhâme el-edîb el-lavza‘î mevlânâ Kādî ‘Azud ‘Abdurrahman el-Emcî şerrefehû bi-visâlihî Rabbühü’l-vefi hizmetleri ki, fuzalâ-i dehrden ma‘dûddurlar. Tetmîm-i sahâyîf-i risâle-i ‘ömr-i ‘azîz itmekle ‘âzim-i dâru’l-hulûd olmuşlardır. Fâzıl-ı müşârün-ileyh esbaga’llâhu zülâle visâleh ‘aleyh vâhid ke’l-ulûf zât-ı takvâ mevsûf olup te’lîfât-ı cemîleleri münyetü’l-fuzalâ ve tasnîfât-ı fâyıka ve celîleleri gunyetü’l-‘ulemâ ve mir’âtü’t-tâlibîn ve melceü’l-fuhûl ve’l-kümmelîndir. *Fezleke-i Kebîr*’de tafsîl-i terceme-i latîfeleri mastûr olmağla bu nebze-i yesîre ile iktifâ olundu.

Giriftar-ı Freng Trablus-ı Mağrib-râ

Tâife-i Efrenc öteden berü bir kavm-i hud‘a-senc olup dâimâ bîşeleri hiyel ve endişeleri nîreng olduğu mersûm-ı aklâm-ı erbâb-ı ketâib ü ferhengdir. Tarîk-ı râstdan âlât-ı kıtâl u rezme mânend-i siper-i mukâvemete kudretleri olmadığından mücid-ı umûr-ı telbîsî iblîse

¹⁹⁷⁶ Câmi‘-i İbn Tolun’da.....oldular (Derkenar notu).

dahi dek ider tâifeden ma‘dûddur. Birkaç seneden berü mağrib sevâhiline müstevlî olup ahâlîsi süvâr-ı esb-i gayret olduklarından defe‘âtî ile münhezimen diyâr-ı nekbet-medârlarına âyib olmuşlardır, ber-fehvâ-yı;

Nazım

Der-i deyr olmayıcak vuslata dâl

Çatdı bir bâba dahi halka misâl

Nesir; meslek-i hiyel ü nîrenge sülûk itmeleriyle ‘âkıbetü’l-emr bu sâl evâilinde öyle bir hısn-ı hasîn giriftâr-âbâdî-i a‘dâ-yı dîn oldu. El-hükmü lillâhi’l-Kahhâr.

Katl-i Melik-i Mağrib Vaz‘-ı Ebû Ya‘kûb Yusûf-ı Merinî

Târîh-i sâl-i zuhûrları mücelled-i nev‘-i ûlâda muharrer mülûk-i Mağribden Benî Merîn tabakasının Melik Süyûmu Ebu Ya‘kûb Yûsuf bin Ya‘kûb bin ‘Abdülhak ki pederi Melik Yakûb fevtinden sene hamse ve semânîn ve sitte-mi’e târîhinde mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat-ı Fâs-ı mağrib olmuş idi. Mevlânâ el-Cenâbî rahimehullâh tahkîkî üzre yetmiş bir sâl-i kâmil hükûmet idüp Tilimsan’ı muhâsaraya meşgûl iken işbu sâlde etbâ‘ı yedinde maktûl oldu. Sebeb-i katli vezîrini ve zimâmdârı olan ‘Anber nâm kimesneyi haremine hıyânet töhmetiyle katl fermân eyleyüp ‘Anber etbâ‘ına bizleri katl itdikden sonra mecmû‘unuzu katl itse gerekdir deyü tahvîf itmekle bir şeb Faraşın’de ‘ale’l-gafle katl eylediler. Hançeri cevfine darb itdiklerinde hizmetine mu‘ayyene ümerâya itmekle ashâbı huzûruna dâhil olduklarında henüz ramak bâkî olmağla saltanatı oğlu Ebî Sâlim’e vasiyyet idüp teslîm-i rûh eyledi. Oğlu Ebî Sâlim pederi makâmına su‘ûd itdikde İbn ‘ammî Ebû Sâbit ‘Âmir bin ‘Abdullah bin Yûsuf mu‘âriz olup ‘âkıbetü’l-emr işbu sâl muntasfında katl olunup makâmına mûmâ-ileyh Ebû Sâbit cülûs eyledi¹⁹⁷⁷.

VEKÂYİ‘-i SENE SEB‘A VE HAMSÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

Hafî olmaya ki, resîde-i dest-i câmi‘ü’l-hurûf olan¹⁹⁷⁸ ‘abd-i Hakîr kütüb-i tevârihde bu sâlde vefeyât-ı ‘ulemâya dâir vekâyi‘ gayr-ı muharrer olup vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’ye dâir bir mâtde bulunmağla cümle-i vekâyi‘-i şettâya takdîm olundu.

Ruhsûden-i Şâhzâde-i ‘Âlî-câh be-‘Atebe-i ‘Aliyye-i Pâdişâh-ı Felek-Dergâh

¹⁹⁷⁷ Târîh-i sâl-i zuhûrları.....eyledi (Derkenar notu).

¹⁹⁷⁸ Sehven “‘abd-i Hakîr’den sonra yazılmış”.

Ba‘zı kütüb-i tevârihde nigâşte-i kilik-i belâgat-kâr kılındığı üzre şâhzâde-i Âsaf-râ cenâb-ı Süleymân Paşa isticlâb-ı ed‘iye-i hayr-ı hazret-i vâlid-i ‘âlî-tebârları içün eyâlet-gâhlarından iki senede bir def‘a dârü’l-ma‘dele Burusa-i mahmiyyeye gelüp ‘atabe-i ‘aliyye-i hidivâneye [423a] vaz‘-ı cebîn ve memâlik-i mahrûse-i pâdişâhâneye dâir ba‘zı mehâmm-ı umûru tebyîn buyururlar idi. Bir de‘b-i dîrîn işbu sâl-i seb‘a ve hamsîn evvelinde dahi huddâm-ı havâss-ı bâhirü’l-ihlisârından çend nefer merd-i pür-istikâmet ü ihlâs ile hâk-i pâ-yı hıdîv-i mümtâza bi‘t-tazarru‘ ve‘l-ibtihâl ve rûy-mâl ve nehc-i hasene-i kadîm üzre ‘arz-ı mâ-fi‘l-bâlden sonra;

[Mısır]â‘

Mevlâ el-mülûk pâdişâh-ı ma‘delet-sülûk

Nesir; hazretlerinin ba‘zı emâreden geşt-i deşt-i efkâr buyurdukları mütebeyyin ü zâhir olmağla bedîhiyye;

Bi-hamdillâh zemân-ı devletinde mürtefi‘-i ekdâr

Nedendir yine sultânım cebîninde delâlet var

Hudâ tevfiik idüp cümle-i umûrun oldu müstahkem

Nedir söyle şehâ kalb-i hümâyûnunda key efkâr

Nesir; mazmûnun pîş-nihâd itdikde sultân-ı gayûr ve hamîyyet-şân Orhân-ı ma‘delet-‘unvân eskenehu’llâhu fi-‘âlî’l-cinân hizmetleri lübb-i gayret ve lisân-ı hamîyyet ile bu gûne gevher-eşân oldular ki bi-hamdi’llâhi te‘âlâ şân-ı şevket-iktirânımızda ülke-i Anadolu’dan nâm-ı küfr ü bîdâdî mürtefi‘ olup bi-fazlihî ... mehu’l-‘uzmâ ecdâd-ı emcâdımızın mersûm-ı sahâyif-i defâtîr-i temellük ü ahkâmları olmayan memâlik-i ... ve kurâ vü kasabât ve zıyâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘ dâhil-i zîr-i hükm ü fermân-ı itâ‘at-nişânımız oldu. Lâkin kütüb-i kadîme-i coğrafyada Rumili ‘unvânıyla mersûm-ı varakât-ı kerârîs-i tıbyân kılınan memâlik ve bikâ‘ ki ‘ayn-ı bereket ve kesîrü’l-intifâ‘ iken giriftâr-ı dest-i muzlime-i küffâr-ı bed-efkâr olmağla her bâr şeref-yâb-ı ikdâm-ı müslimîn olmasını lisân-ı hâllem temenni itdiği ‘ârun ‘an-kîl ü kâl dir. Nuhbe-i efkâr ve matma‘-ı enzârım budur ki bi-‘avnihi te‘âlâ ol büldân-ı vesî‘ayî dahi makarr-ı ehl-i dîn-i mübîn ve îmân idem. Lâkin beyne-hümâyâ deryâ-yı ‘ummân sedd-i sedîd olduğundan min-küllî’l-vücûh bu emr mühimm-i icrâda ‘usret mukarrer olmağla fart-ı gumûm ve vefret-i ekdâr u hümûma bâ‘is ü bâdî bu mu‘ammâ-yı müşkilü’l-intifâhdır. Bu husûsda senin dahi re‘y ü tedbîrin ne gûnedir deyü necl-i necîl-i Aristo-ârâlarından istifsâr

buyurduklarında bâ-lübb-i âdâb ü tebcîl dâmen-i ‘aliyyelerin ba‘de’t-taksîl bu kelimât-ı Lukmân-pesend ile tesliye-bahş-ı zamîr-i şehinşâh-ı gayr-ı tesmîr ve dil-âgâh buyurdular ki;

Li-müellifihî

Ey cenâb-ı hazret-i şâh-ı cihân

‘Ömrünü efvân itsün Müste‘ân

Sende kim vardır bu himmet-i bî-gümân

Emrine mahkûm ol seyr-i ins ü cân

Nesir; cenâb-ı hazret-i feyyâz-ı mutlakdan ümîd-i hakîr-ı efgende budur ki, şevketlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh efendimiz hazretleri makarr-ı sa‘âdetlerinden nîm hatve hareket itmeksizin bu emr-i matlûbun husûlû [423b] bu ‘abd-i Hakîr yüzünden yümn-i te’sîr-i da‘vet-i hayriyyeleriyle müyesser ola. Lâkin fi’l-hakîka umûr-ı deryâ nusret ü ‘avn-ı ilâhîye nazaran mesâbe-i lâ-şey’ ise dahi nefsinde mevâdd-ı müşkil-terîn ‘idâdına dâhil olmağla fenn-i merkûmdan âgâh ba‘zı dûr-bîn ve hîred-âmîz ümerâ bendeleriyle tarh-ı encümen-i istişâreye muhtâc bir ma‘nâ olduğu zamîr-i hurde-semîr-i hazret-i pâdişâh-ı gerdûn-serîr ve İskender-nazîre gayr-ı hafidir. Pes izn-i hümayûnlarıyla bu bendeleri makarr-ı eyâletime varup a‘yân-ı dûr-endîşân ile bu kazıyye-i matlûbenin sugrâ vü kübrâsını tetebbu‘ ve mülâhazadan sonra nîk ü bed her neye müntic olursa hâk-i pâ-yı -fersâlarına ‘arz u inhâ iderim. Me’mûldür ki, fevk-mâ-yetesavver menhec-i husûlde cilve-ger ola.

Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hizmetleri nûr-ı dîdelerinin bu kelimât-ı gayret-nişân ve Risto-beyânlarından mahzûz olup hil‘at-ı girân-bahâ-yı sultânı ilbâs ve ed‘iyye-i hayriyyeleriyle mesrûren eyâlet-gâhına irsâl eyledi. Bakıyye-i kazıyye inşâallâhu te‘âlâ ‘âm-ı kâbilde müntic-i tafsîl olmak üzre zikr ü beyân olunur. Ve mine’llâhi’t-tevfîk ve’l-i‘âne.

Mahsûrî-i Emîr Şeyh der-Şîrâz

Sahâyif-i sâbıkada ber-vech-i icmâl nigâşte-i kalem-i bedâyi‘-rakam kılındığı üzre Emîr Mübârizüddîn Muhammed Muzafferî ile Emîr Şeyh Ebû İshak İncû’yu beynlerinde muhârebât-ı ‘adîde vü vefîre ve niçe şuhûr u a‘vâm makâlât-ı lâ-yuhsâ vü kesîre cilve-perdâz-ı sâha-i zuhûr olup ekser-i masâfda bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ taraf-ı Emîr Şeyh İncûyîde sûret-i inhizâm be-dîdâr olur idi. Tarafeyn dahi hükm-i nefsâniyyete ittibâ‘ ile tavassut-ı muslihûne râzî olmadıklarından beyne-hümâda ceng ü cidâl müddet-i medîde mütemâdî olup cüyûş-ı

tarafeynde sinîn-i vefîre müte‘âkıben harb u kıtâl vukû‘undan nâşî kuvvet ü yârâ-yı ‘âdî kalmamış idi. ‘Ale’l-husûs hılâl-i vekâyi‘-i sene erba‘a ve hamsîn ve seb‘a-mi’ede icmâlen keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre Emîr Şeyh Ebû İshak bezl-i nakdîne-i istitâ‘a ve miknet ile cem‘ ü techîz itdiği leşker-i mûr-şumârı dahi akbeh-i hezîmetle münhezim olmağla bi’z-zarûrî mahrûse-i Şîrâz’a ‘âzim olup mahsûriyyeti nâçâr ihtiyâr itmiş idi. Hasm-ı cânı olan Emîr Mübârizüddîn taraf-ı erba‘adan Şîrâz’ı hisâr ve müddet-i medîd tazyîka ibtidârdan sonra techîz-i leşker-i nevîn için hükûmet-gâhına ‘azîmet ve ba‘de-husûli metâlib yine cüyûş-ı deryâ-hurûş ile ‘avdet idüp Emir Şeyh’de bu def‘a mukâvemete vechen mine’l-vücûh kudret olmamağla leşker-i muzafferyân tekrâr emr-i muhâsaraya mübâderet eylediler. Bu [424a] mâddenin dahi tekmîli inşâallâhu te‘âlâ hılâl-i vekâyi‘-i sene-i âtiyede zikr ü beyân olunur.

Gâret-Kerden-i Freng Sevâhil-i Şâm-râ

Safahât-ı sâbıkada mahal be-mahal zikr ü tafsîl olunduğu üzre Mısr-ı zâtü’l-ehrâmda vücûd-ı kesret-i mütegalibeden nâşî iki üç senede ve ba‘zı def‘a iki üç beş ayda bir sultân tecdîd olunup her sultân-ı nev-niyâbet Şâm-ı şeref-encâmı müte‘allikâtdan birine tevcîh itmekle yirmi seneye karîb vakt ü zemânda eyâlet-i Şâm’a on beş ‘adede karîb kimesne müte‘âkıben nâib olup her nâib dahi müddet-i yesîre zarfında ‘azli tahakkuk itdiğinden zemân-ı cüz’de tahsîl-i mâl-ı küllî sevdâsına düşmeğin şu rütbe-i kabîhaya resîde olmuş idi ki, iddihâr-ı selefdan halefe mahsûlden yek zerre bakıyye mürtefi‘ ve mün‘adim olup;

Beyit

Emîrân-ı sancak be-hükm-i zemân

Dilenci ‘alemdâra döndü hemân

Nesir; beyt-i meşhûrenin mazmûnu nümâyân olduğundan mâ‘adâ ber-mazmûn-ı;

[Mısr]â‘

Sârîdir efendisine gavgâ-yı tevâbi‘

Nesir; herkes tahsîl-i dirhem ü dînâr derdine mübtelâ olmağla umûr-ı mehâmdan ma‘dûd emr-i muhârese-i etrâf u nevâhî ber-taraf olmuş idi. Efrenc-i hud‘a-senc ile mütecessis-i ahvâl-i memâlik ü büldân olup ezmân-ı sevâlifede bi’d-defe‘ât bu cânibleri gâret ve resîde-i dest-i intihâb ü istîlâsı olan merâhim ü denânîr ve emti‘a-i bî-hadd ü gâyetin lezzeti henüz

câygîr-i zamîr-i hıyânet-semîri olduğundan dâimâ bîn idi. Çünkü nizâm-ı ülke-i Şâm-ı cennet-meşâmın resîde-i herc ü merc olduğu gûş-zed-i la‘net-nümâsı oldu;

Mısra‘

Yine alup eline matrîbâ çağânelerin

Nesir; diyerek kemâl-i safâsından raks-âver niçe keştî ihzâr ve derûnuna beynehâya ceng-âver leşker koyup sevâhil-i Şâm‘ı gâret kasdıyla irsâl eyledi. Fî-nefsi‘l-emr Trablus ve ‘Akkâ ve ol havâlilere müstevlî olup bu taraftan iddihâra meşgûl yâdigârlar mâddeden âgâh olup kebseleri mahalline vaz‘ idüp kendülere nizâm virince cünûd-ı a‘dâ me‘mûllerinden ziyâde nehb u gâret ve beynehâya müslimîni silsile-i isrâ giriftâr idüp dâr u diyâr-ı nekbet-medârlarına ‘avd u ric‘at eylediler.

İstîlâ-yı Mübârizüddîn ber-İsfahan

Ânifen nakş-perdâz-ı levha-i takrîr kılındığı üzre Mübâriz Muhammed Muzafferî meşgûl-ı hisâr-ı Şîrâz iken ma‘iyyetinde mevcûd olan leşkerini tefrîk eyleyüp muhâsara-i Şîrâz‘a kifâyet mikdârı ‘asker ile ferzend-i kihterin tevkîl ve kendisi cünûd-ı bâkıye ile zîr-i hükûmet-i Emîr Şeyh‘de olan belde-i İsfahan‘ı teshîr sevdâsıyla bi‘z-zât ol savba feres-rân-ı ‘azîmet [424b] oldu. Ahâlî-i İsfahan mukaddemce mâddeden habîr ü âgâh olmalarıyla hâric-i kal‘ada bulunan mecmû‘-ı emvâllerini ve kurâ vü kasabât ahâlîlerini derûn-ı kal‘aya alup der u dervâzelerini sedd ve meşgûl-ı tevfir-i âlât-ı tard u red oldular. Vech-i meşrûh üzre Mübârizüddîn Muhammed Muzafferî pîşgâh-ı ‘azîmetlerine râst gelen kurâ vü büldânı nehb ü gâret iderek belde-i İsfahan‘a vâsıl olup bu hâli müşâhede itdiklerinde mahrûse-i İsfahan mu‘azzamât-ı büldân-ı Îrân‘dan olup muhâsara vü tazyîkı tûl-i zemâna muhtâc olduğu kazâyâ-yı bedîhiyyü‘l-intâcdan olmağla dest-resleri olan emvâli nehb ü gâretle şimdilik nâçâr kanâ‘at ve yine ülke-i Şîrâz‘ı hisâra takviyet virdiler. Emîr Mübârizî‘nin kürsî-i memâlik-i Îrân olan belde-i İsfahan‘a bilâ-kıtâlin fermân-fermâ olduğu vak‘a inşâallâhu te‘âlâ sene-i âtiyede zikr ü beyân olunur.

Vefât-ı Ebû Sâbit-i Merînî

Sene-i sâbıkada zikr olunduğu üzre mülûk-i Mağrib‘den Ebû Sâbit ‘Âmir-i Merînî Ebû Sâlim‘i katl itdirüp makâmına su‘ûd itmiş idi. Cülûs itdiği gibi ‘ammi Yûsuf‘u katl eyleyen halv mi ve ol cinsden olanları ekseriyyâ katl eyleyüp bu husûsdan ol tâifeden ibâ itmekle bâkîlerini der-i devletden bi‘l-cümle tard u redd eyledi. Ba‘de-zâlik ‘Ammi Yahya‘yı ki, katl-i

Ebû Sâlim'de medhal-i küllisi var idi katl eyledi. Ba'de-zâ Fâs'a 'âzim olup Benî 'Amr Yûsuf bin 'İbâd'ı Marakeş'e mustahfiz nasb ve irsâl itmiş idi. Marakeş'e lede'l-vusûl itâ'at-i Ebû Sâbit'i selb ile hıyânet eyledi. Bu mâtde-i gayr-ı me'mûle Ebû Sâbit'in mesmû'u oldukda üzerine leşker keşide olup ba'de'l-mukâtele bâd-ı basîret cânib-i Ebû Sâbit'den vezân olmağla Yûsuf'u ashâbıyla esîr idüp ekserini katl itmeğın, Marakeş ülkesi dahi Ebû Sâbit'e münkâd oldu. Tanca cânibine ba'zı A'râb sâlik-i meslek-i tuğyân olmalarıyla Ebû Sâbit Tanca'ya vâsıl oldukda hastalanup işbu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldu. Müddeti yek sâl ve seh mâh ve çend eyyâm olup ba'zı müverrihîn bir buçuk senedir didiler. Ba'de vefâtihî serîr-i mülke İbn 'Ammi 'Alî bin Yûsuf cülûs itmiş iken, vezîri ve ba'zı kibâr-ı 'askerî taraf-ı hilâfına olmalarıyla iki gün mürûrunda hal' ve Süleymân bin 'Abdullâh bin Yûsuf ibn Yakûb bin İshak el-Merînî'den ahz-ı yed-i bey'at eylediler¹⁹⁷⁹.

Pâdişâhî-i Cani der-Deşt

Sene isnâ ve erba'în ve seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde *Ravzatü'l-Ebrâr*'dan naklen¹⁹⁸⁰ zikr olunduğu üzre hâkim-i Deşt-i Cani Bey pederi Özbek Hân fevtinden serîr-i saltanata ku'ûd itmiş idi. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde vak'a-i mezbûre bu sâlde vâki' olmak üzre zikr itmekle bu makâmda dahi işâret olundu. Beyne'l-müverrihîn on beş sene mikdârı tefâvüt iktizâ ider. Âlimü'r-Rabbânî eş-şeyh el-imâm Sa'düddîn-i Teftâzânî eskenehu'llâhu fî a'le'l-cinân hizmetlerinin ekser-i te'lifât-ı latîfelerinde medh ü tavsîf buyurdıkları Cani Bey budur.

Vefât-ı Şeyh Hasan-ı Kebîr Sultân-ı Bağdad

Tafsîl-i ahvâli sahâyif-i sâlifede mahal be-mahal nigâşte-i kilik-i cevâzı nijâd kılınan sultân-ı hıttâ-i Bağdâd-ı behîşt-âbâd Emîr Şeyh Hasan-ı İlhanî tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde ile nahb-ı kazâ itmekle civâr-ı Eşref Sultân-ı Necef'de muntazır-ı rahmet-i hazret-i Rabbânî oldu. Sultânü'l-fusahâ Süleymân Sâvûcî'nin nazm itdiği mürettebedendir.

Nazım

Emni ez-cihân mahv-ı âh ki mîr-ecl

Hergiz nidâde-est kesi râ-bi-cân emân

Dâdî eger cinân-ı çeh bi-dâdı emân kes

¹⁹⁷⁹ Vefât-ı Ebû Sâbit Merînî.....eylediler (Derkenar notu).

¹⁹⁸⁰ *Ravzatü'l-Ebrâr*'dan naklen (Derkenar notu).

Evvel emân pâdişâh-ı âhîrû'z-zemân

Dârâ-yı 'adl Şeyh Hasan âftâb-ı melik

Gev-bûd Husrevân-ı zemân Hudâ yegân

Nesir: Memdûh-ı kibâr-ı şu'arâ vü fusahâ olan ferzend-i ercmend-i sa'd-ahteri Sultân Üveys eş-şehîr bi-Celâyîrî bi-hasebi'l-irs sadr-nişîn-i mesned-i saltanat-ı dârü's-selâm oldukda yine şâ'ir-i mûmâ-ileyhin nâdirelerindendir.

Nazım

Büşrân sa'âdet-berîn-i bülend-revâk

Hemî kunend nidâ der-memâlik-i âfâk

Be-sâl heft sad ve pencâh ve heft mâh Receb

Bi-ittifâk-ı halâyık be-yârî-i Hallâk

[425a] Naşt Husrev ve rûy-ı zemîn be-istihkâk

Firâr-ı be-taht-ı selâtîn bilâd-ı mülk-i 'Irâk

Hudâ yegân selâtîn-i 'asr-ı Şeyh Üveys

Penâh ve pişt-i mülûk-i cihân 'ale'l-'itlâk

Nesir; kâide-i zamîr-i dânişverân-ı fesâhata gayr-ı hafîdir. Hoca Süleymân Sâvûcî'nin bu mısra'ı min-küllî'l-vücûh medhûl ve medh-i meliki müştemil kasîdede vâki' olmak takrîbiyle kubh-ı eşna'a mevsûfdur. Zîrâ tabâyi'-i selîme-i bülegâya ke's-şems fî râbi'atü'n-nehâr vâzıh u âşikârdır ki, muhtemelü't-arafeyn ve zû'l-ma'niyîn kelimâtı medh u tavsîf mülûk ü vüzerâda isti'mâl bir vechile câiz değildir. Nazarun ilâ haşyeti'l-hâl bu mısra'ı hicv-i tâm hükmündedir. Eger merd-i ... kim hakikaten zemm-i [silik] deyü suâl olunursa birkaç vechle cevâb virilür. Birisi zemm-i mülûk bir vechile câiz değildir. Zîrâ **“es-Sultân zıllullâhi fî'l-ard fe-men gaşşehu dalla ve men nesahahu ihtedâ** hadîs-i sahîhini İmâm Beyhakî 'aleyhi'r-rahme Enes bin Mâlik radiya'llâhu 'anhu hazretlerinden rivâyet ider. Gaşşe cevri u te'addî ve hıyânet ma'nâsındadır.

Sultân Üveys ise fî-nefsi'l-emr memdûh-ı selâtîn-i rûzgârdır. Ne'ûzu bi'llâhi te'âlâ kadh ü zemm-i selâtîne cevri ü te'addî değil de nedir? Bel kim akbeh-i hıyânet makâmındadır.

Cevâb-ı sâni Sultân Hasan-ı İlhanî ve ferzend-i erşedi Sultân Üveys-i Celâyirî fi'l-hakîka Hoca Süleymân-ı Sâvûci'nin veliyy-i ni'metleridir. Eğer bu lafızdan ma'nâ-yı zemm olsa hâşâ Allâh'a küfrânü'n-ni'am zümresinden olmuş olur. Hoca Süleymân gibi nâdire-i rûzgâr-ı fâzıl-ı büzürgvâr hâşâ ki bu meslek-i mel'ûneye sülûk eyleye, lâkin Şeyh Hasan-ı merhûmun öteden berü hemyân-ı tasavvur-ı güncâyış-pezîr olmakdan efzûn mazhar-ı ni'am-ı mütenevvî'a ve eltâf-ı gûnâgûnî olduğundan vefâtından gâyetü'l-gâye müte'essir olup bu kasîdenin nazmı rûzgâru'l-ümm-i evrâk zihnini târ-mâr u perişân itdiği vakte müsâdif olmağla temyîzinin ve bedd-i kaydına düşmediğindendir, yohsa Hoca Süleymân fi-nefsi'l-emr vâhid ke'l-elf kabîlinden olan ashâb-ı şî'r ü inşânın fuhûlünden ve ser-efrâzlarındandır. İnşâallâhu te'âlâ karîben terceme-i 'âliyeleri zikr ü tafsîl olunur.

İcmâl-i Terceme-i Şeyh Kebîr

Eğerçi safahât-ı sâbıkada merreten ba'de merretin uhrâ Emîr Şeyh Hasan-ı Kebîr'in terceme-i ahvâlî zikr olunmuşdur. Bu mahalde de'b-i müverrihîne iktidâen icmâlen ketb ü tahrîr idelim. Müşârün-ileyh Şeyh Hasan-ı Kebîr zemân-ı Ebû Sa'îd Hân'da Emîr-i ulus hıttâ-i Horasan iken sene isneteyn ve 'işrîn ve seb'a-mi'ede nahb-ı kazâ iden Emîr Hüseyin bin Akboğa bin İlkân bin Celâyir'in ferzend-i ercmendidir. Vâlîde-i müşfikası [425b] Argun Şâh'ın duhter-i sa'd-ahterleridir. Zümre-i İlhanîyân'dan nâil-i rütbe-i saltanat olan evvelâ Sultân Hasan-ı Kebîr'dir. Evâhır-ı 'ahd-i İskenderâne-i Ebû Sa'îd Bahâdır Hân hâkim-i ülke-i Rûm idi. Mumâ-ileyh Bahâdır Hân 'âzim-i diyâr-ı bekâ oldukdan sonra 'asker-i vefîre ile hıttâ-i Azerbaycan'a gelüp mahallinde zikr ü tafsîl olunduğu üzre Emîr 'Ali Pâdişâh ve Mûsâ Hân husûsâ Şeyh Hasan-ı Küçük Çobânî ile muhârebât-ı 'adîdeleri cilveger-i kazâ-yı vukû' ve ekserinde gâlib olup ba'zı âvânda dahi mağlûbiyyet tarafında sünûh iderdi.

Hattâ Târîh-i Rûznâmçe-i 'Âlem sene-i seb'a ve selâsîn ve seb'a-mi'e ile mürtesim oldukda mahallinde tafsîlen nigâşte-i kalem-i bedî'ü'r-rakam kılındığı üzre Şeyh Hasan-ı Çobânî ile sahrâ-yı Meraga'da tertîb-i masâf idüp hezîme-i meşhûre sebebiyle? 'avdet-i inhizâm-ı taraf-ı İlhanîyân'dan rû-nümâ olmağla Şeyh Hasan-ı Büzürg taraf-ı ahkâm-ı ferzend-i ercmendine dâhil olan Bağdâd-ı dârü's-selâma gelüp kânî'-i hükûmet-i 'Irâk-ı 'Arab olmuş idi. On yedi sene-i kâmil bi'l-istiklâl saltanat ve niçe ebniye-i hayriyye ihdâs ü icâdından sonra şâhib-i ka'r-ı bahr-ı muhît-i rahmet ü mağfîret oldu.

..... emr-i Sübhân emr ü fermân-ı Yezdânî ile Nehr-i Dicle bu sâlde bir vetîre-i efrât-ı cereyân ve tuğyân idüp gıpta-fermâ-yı âdem-i zâtü'l-'imâd olan Dârü's-selâm-ı behişt-âbâd ... nümûne-i beytü'l-ahzân ve reşk-âver-i kasr-ı Havernak olan kusûr-ı 'âliyeler bûme-i

âşiyân ve gayret-i Çârbâğ-ı Isfahan olan gülşen-serâlar ‘ayn-ı bâğhâ-yı resîde-i hazân olup fezleke-i kelâm ol hılâlde ekser-i ma‘mûre-i dâr u diyâr-ı burc-ı evliyâ harâb u bî-nişân oldukda müşârün-ileyh Hoca Süleymân-ı tâze-zebânın güfte-i nâdirelerindendir.

Nazım

Be-sâl heft sad ve pencâh ve heft geşt harâb

Bâb-ı şehri mu‘azzam ki hâk-ı ber-serâb

Dirîg-i ravza-i Bağdâdân-ı behîşt-âbâd

Ki kerde-est harâbeş sipihr-i hâne harâb

Nesir: Fî-nefsi’l-emr nehr-i mersûmun bu vechile tuğyânı zemân-ı ba‘îdden berü meşhûd olmadığında müverrihîn âfâk hem-zebân-ı ittifâkdır. Gûyiyâ dârü’s-selâm Şeyh Kebîr’in **fe-kad atehû** girye idüp zimâm-ı emr-i hükûmeti dest-i agyârdan masûn olup ferzend-i ercemde müselleme olduğundan eşk-i sürûr ile girye-i hüznü müte‘âkıb olmağla iki eşk müctemi‘ olduğu bâ‘is-i fart-ı cereyân oldu. Bu sâl vekâyi‘i dahi resîde-i hitâm oldu.

VEKÂYİ‘-i SENE SEMÂNÎN VE HAMSÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

Zamîr-i mütetebbi‘în-i âsâr-ı eslâfa vâzıhu’l-beyândır ki, Rumili cânibine mürûr-ı ‘asker-i İslâm’ın [426a] târîhinde kibâr-ı müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Ba‘zıları sâl-i seb‘a ve selâsinde vukû‘ bulunduğunu beyân ve Nişâncı Paşa merhûm muhtasarında sene-i sâbıkda olduğunu i‘lân ider. *Câmi‘ü’t-Tevârih* sâhibi ve ba‘zı meşâhîr-i müverrihîn bu kavli ihtiyâr itmişlerdir. ‘Azîz Efendi merhûm ve sâhib-i *Nuhbe* ve Hoca Efendi ve Solakzâde sene sittîn ve seb‘a-mî‘e vekâyi‘inden olmak üzere tahkîk ve Hasan Beyzâde’de ve müellif-i *Künhü’l-Ahbâr* ve ba‘zı âhar bu kavli tasdîk eylediler. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm gibi kibâr-ı müverrihîn-i müteahhirînden ehl-i vukûf bir müdekkık-i fazîlet-mevsûf ki, hâssaten fenn-i celîlü’l-kadr-i târîhde cüz’î vü külli gavâmız u netâyicine vâkıf ve bu ‘ilm-i cemîlü’l-fevâidin cümle-i hakâyık u dekâyıkına ‘ârif olduğu menkûş-ı safahât-ı cerâyid-i zamâyir-i zevi’l-kemâl ve’l-ma‘ârifdir. Sâl-i semân seb‘în evâilinde mevc-endâz-ı lücce-i vukû‘ olduğun resîde-yâfte-i sâhil tahkîk etmekle bâlî-i fülk meshûn-ı vekâyi‘-i ‘Osmâniyye olan ‘abd-i Hakîr-i nâ-murâd dahi bakıyye-i ezmine-i Nûhî’dan olan zevrak-ı yerâ‘a-i bâhiru’l-berâ‘ay **Bismillahi mecrihâ ve mursîhâ künân Cebel-i Cûdî-i muhtâr** mersûmede istikrâra dâde-i karâr oldu.

Dâsitân-ı Feth ü Teshîr-i Diyâr-ı Rumili

Kârîn-i ezhân-ı hurde-bînân-ı vâdî-i tahkîk ü beyân ola ki;

[Mısr]â‘

Kabl ez-şürû‘-ı kalem ber-zikr-i murâd

Nesir; iklîm-i Rûm beyânını ve ba‘zı mâlzemeyi ber-fasl-ı [silik] ile tetmîmen li-fevâid bu mahalde mürtesim-i hâme-i ‘Abbâsî câme idelim. Müverrihînin sâhib-i fazl u edebi merhûm Kâtib Çelebi ‘aleyhi’r-rahme fenn-i coğrafyaya müte‘allık te’lîfâtından *Bahriyye* nâm kitâb-ı bî-hemâlinde bu tarza râbıta-bend-i harîr-i tahrîr harîta-i beyân olur ki, melikü’l-müeyyed *Takvîmü’l-Büldân*’da hudûd-ı memâlik-i Rum zikrinde garben Halîc-i Kostantaniyye-i mahrûse ve cenûben bahr-ı Rum ve Şam ve şarkan Ermeniyye ve şimâlen Bahr-ı Siyâh olmak üzre hudûd-ı erba‘a-i Rum’u beyân ve memâlik-i Rum Anadolu ve Sivas ve Karaman ülkelerine maksûr ve mahsûs olmak vâdîsini irâet idüp Rum bin ‘Ayz bin İshak ‘aleyhi’s-selâm ismiyle tesmiye olundu ki, tâife-i Rum anın evlâd u ebnâsıdır deyü i‘lân ider. Kâtib Çelebi dir ki, zemân-ı melik-i müeyyedde henüz ehl-i İslâm’a künh-i ahhâr-ı bilâd-ı Rûm ma‘lûm olmaduğundan bu bâbda ma‘zûrdur. Ebü’l-Ferec-i Malatî *Muhtasaru’d-Düvel*’de dir ki, hadd-i cenûbî-i Rum Sebte Boğazı’ndan Şam’a resîde olunca Bahr-ı Rum’u ve cihet-i şimâlden Rus emsâli ba‘zı memâlik-i ümem-i şimâliyye ve cânib-i şarkdan memâlik-i Yunan ve taraf-ı garbdan Aksâ-yı Endelüs’de bahr-ı muhît-i garbî olup mecmû‘u üç kıt‘adır ki, şarkıyyesi bilâ-el-emân ve vasatı memâlik-i Efrenciyye ve garbîsi bilâd-ı Endelüs’dür.

Ba‘de-zâlik nuhustîn-i pâye-i süllem-i [426b] Kayâsire olan Augustan mülûk-i Yunan’a galebe ve memâlikini Rum’a zamîme kılmağla mecmû‘u memâlik-i vâhîde hükmünde oldu. Kostantanyus bin Hilani redd-i âyîn-i sâibe ile kubûl-ı millet-i Museciyye idüp medîne-i Bozzaziyye’yi binâ ve ismiyle itdiği vakte resîde olunca dârü’l-mülk-i Rûm ve Rûmiyyü’l-kübrâ idi. Mesfûr anda temekkün ve ‘âmme-i Rûm tanassur itdiklerinden sonra kürsî-i memâlik-i Rûm Kostantaniyye-i kübrâ oldu. *Muhtasaru’d-Düvel* sâhibi memleket-i Yûnân’ı Rumili ve Anadolu ve Karaman hudûduyla tecdîd idüp hadd-i şarkîsi bilâd-ı Ermeniyye’dur. Halîc-i Kostantaniyye vasat-ı bilâd-ı Yûnân’da vâki‘ olup kısm-ı a‘zâmı İstanbul Boğazı şarkîsine ve kıt‘a-i suğrâsı cânib-i garbîsine düşer dimişdir. Merhûm Kâtib Çelebi dir ki, bu kelâm cümleden sıdk u savâba evfak ve kabûle ehak olmağla bu bâbda [silik] sâhib-i *Muhtasaru’d-Düvel* ber-vefk-i **sâhibü’l-beyt edrî bimâ fîhi düstûrû’l-‘amel** olmağa evlâ ve

mahall-i ... ‘alâ hâzihi’t-takdîr iklim-i Endelüs dahi dâhil-i hudûd-ı Rûm olan memâlikden olmuş olur.

Mahfî olmaya ki, *Cihânnümâ*’da zikr ü tafsîl olunduğu üzre Rumili memâliki aksâm-ı erba‘a-i kâmilinden Avrupa kısmı tahtında olan memâlikdendir. Ve ‘âmme-i hükemâ ve kâffe-i ashâb-ı coğrafya hem-zebân oldular ki, mesken-i benî Âdem olan ekâlîm-i seb‘adan kemâl-i i‘tidâl bilâd-ı şimâliyyeye maksûr olup bilâd-ı şimâliyye cümlesinin dahi memleket-i Rumili gâlib-ter olduğu âsâr-ı eslâfda keşîde-i silk-i sutûrdur. Fî-nefsi’l-emr bu memleketin âb ü havâsı latîf ve hayât-bahş-ı dil-i ‘uşşâk-ı bî-nevâ olan hûbân-ı dilârâsı pür-rahm ü zarîf ve fezâhâ-yı tarab-efzâları beynehâya ve dil-küşâ ve büldân-ı letâfet-güsteri müstahkem ve hoş-nümâdır. Çeşme-sâr-ı dil-cûy ve çemen-zâr-ı pür-bûları gam-ı zedâ ve firâvân ve cibâl-i cemmü’l-menâfî’i bî-hadd ü pâyândır. Ve ekser-i mevâzı’ında ma‘âdin-i âhen ve nukre ve tâlâ mevcûd ve cevânib-i erba‘a-i mevâtîni eşcâr-ı nâfî’a ve ebniye-i ‘acîbe vü latîfe ile mahdûddur. Kesret-i ‘imâret ve âb ü hevâsında fevka’l-melhûz i‘tidâl ü letâfet ve bi’l-ittifâk mahsûlâtında vefret ü bereket ve aksâm-ı me’kûlâtı ‘ayn-ı lezzet ve mesâkin ü me’menlerinde kemâl-i zîb ü ziynet ve ahâlî vü halkında hüsn-i tâm ve hûbân-ı perî ve şânında şefekat ü behcet ve sanâyi‘ cihetiyle mahâret ve kurâ vü zıyâ‘ ve kasabâtında vüs‘at ve bi’l-cümle mehâsin-i arâzî-i câmi‘a bir memleketdir. Cânibeyni Bahr-ı Sefid ve Siyâh ile mahdûd ve cânib-i âharında hempâ-yı deryâ olan nehr-i Tuna memdûd olan bir cânibi dahi cebelâl-i¹⁹⁸¹ refî‘a ve tilâl-i münî‘a ile mesdûd olmağla bu hudûd-ı erba‘a miyânında memleket-i merkûme bir hısn-ı hasîne mümâsil olmuşdur. Ol sebebdan küffâr-ı bed-[427a]etvâr ol memleket-i mahfûzayı dârü’l-karâr eyleyüp âmed-şüd-i sefâyin takrîbiyle lâ-yu‘add ve lâ-yuhsâ ehl-i İslâm’ı silsile-i esre giriftâr itmiş idi.

Kibâr-ı selef ma‘mûre-i ‘âlemde Rumili’ne mümâsil memleket bulunmak hayyiz-i imkânîden dûrdur. Ancak ‘aybı mesken-i küffâr-ı dalâlet-karîn olduğudur dimişlerdir. Felillâhi’l-hamd ve’l-minne devlet-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’de ol gâile-i hâile ber-taraf olup makarr-ı eyâletleri ittihâzıyla ol memleket-i latîfeye kat kat dânen-de-i şeref olmuşlardır. Nitekim inşâallâhu te‘âlâ bu mecelle-i *Nevpeydâ*’da mahal be-mahal zikr olunur. Fasl-ı müşebbi‘ bu mahalde hitâm-pezîr olmağla ba‘de-zâlik tahrîr-i merâma şürû‘ idelim.

İstişâre-i Şâhzâde-i A‘yân-ı Devlet-i Pâdişâh-ı Cem..

Sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre, çünkü şâhzâde-i şecâ‘at-güster ve Felâtûn-râ taraf-ı saltanat-penâhîden me‘zûnen makarr-ı hükûmetleri olan Karasi’ye mürâca‘at buyurdular. Bir rûz

¹⁹⁸¹ “Cibâl”?

zâhiren sevâhil-i bahrı seyr ü temâşâ ve ma‘nen Rûmili cânibine ‘ubûra bir tarîk-i sehlü’l-mürûruna turukdan rû-nümâ olur fikriyle sinîn-i esbaka tarafından a‘dâ-yı bî-dînden intizâ‘ ve içtihlâs olunan Aydıncık nâm kasaba-i ferec-efzâ ve hûb-âb u hevâyı mukaddem letâfet-i tev‘emleriyle reşk-i İrem eylediler. Ma‘iyyet-i düstûrânelerinde mevcûd vücûh-ı a‘yân ve meşâhîr-i erkân ile ol belde-i latîfenin âsâr-ı garîbe ve ebniye-i ‘acîbesini seyr ü temâşa esnâsında mahall-i nakl-i [silik] bakıyyesi olan kasr-ı Süleymânî ki, elsine-i hâss u ‘âmda temâşâlık nâmı ile meşhûr ve kütüb-i coğrafyada kasaba-i ‘unvânıyla mezkûrdur. Ol kasr-ı felek-inşânın nehâ-i mütenevvi‘a ve sarf-ı dîde-i enzâr u dikkate şâyeste tarh-ı dil-cû ve hoş edâsı zıkr olunup evsâf-ı letâfet-i hevâ-yı dil-keşi kâh rûb-ı zamîr-i şâhzâde-i İskendercâh olmağla kudûm-ı übbehet-lüzûmlarıyla ol kasr-ı Süleymânî tarhı reşk-i binâ-yı tarh eylediler. Fi’l-hakîka mahall-i merkûmun esâsı zemîn-i mürtefi‘ada vaz‘ olunduğundan cevânib-i erba‘adan hubûb eyleyen şiyem-i râha resm her pâ resîde-i kasr-ı merkûmu busegâh itmekle cenâb-ı düstûr-ı vakûr çend sâ‘at ikâmet ve etrâf-ı erba‘ayı ... tekayyüme mahall-i matlûbu seyr ü temâşâyâ mübâderet buyurdular. Bu mülâbese ve münâsebetle şehir-i merkûmun tafsîlini şevk-bahş tibâ‘-ı zevi’l-mecâz olmak ümniyyesiyle bu mahalde tahrîr idelim.

Zıkr-i Livâ-i Temaşalık

Ebû Bekr bin Behrâm-ı Dımışkî ‘aleyhi rahmetihi’l-‘aliyyü’l-vefi *Coğrafyâ-yı Kebîr*’de fasl der-livâ-i tahrîr itdiği mahalde dir ki, mukaddemâ bu semtin kürsî-i memleket-i bî-pây-i tahtı Troya nâm şehrdir ki, Troya nâm dîger ... bu şehir-i şehîr taht-gâh-ı selâtîn-i ‘izâm-ı ‘Osmâniyye dâmet fî hafazâ er-Rabbâniyye olan Kostantaniyye-i mahrûseden fi’l-asl vâsi‘ ve kebîr Bozcaada’sı [427b] mukâbilinde vâki‘ bir belde-i bî-nazîr idi.

Hazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm vefâtından dört yüz doksan iki sene mürûrunda binâ olduğunu müverrihîn-i mütekaddimîn tahkîk itmişlerdir. Fakîr dirim ki, bu takdîrce bu şehir-i şehir-i güzîn-i Kostantaniyye’nin sâniyen Bozantiyye¹⁹⁸² nâmıyla binâ olduğundan üç yüz doksan yedi sâl mukaddem binâ olunmuş olur. Ve ibtidâ Yanko bin Madyan binâsı vefât-ı Kelîmullâh ‘aleyhi’s-selâmdan dokuz yüz altmış yedi yıl sonradır. Bu hisâb üzre mâbeynleri dörtyüz yetmiş beş sâl olmuş olur. Vallâhu a‘lem. Ve bu şehirde ibtidâ kral olan Dardatus’dur ki iki yüz doksan yedi sene mikdârı zemân ü vakitleri mümted olmuşdur. Bu belde-i ‘azîmenin kralı olan Aleksandra ki bir Mamut nâm kral-ı meşhûrun oğlunun oğludur. Cezîre-i Mora’da Mezistre nâm şehrin kralı Minlayi’ye yevmen mine’l-eyyâm müsâfir oldu. Kral-ı

¹⁹⁸² “Bizans”?

mesfûrun Helina nâm bir hüsnâ ‘avratı var idi ki, vasf-ı behcet-şîrîni niçe hired-mend-i Eflâtûn misâli mânend-i kûh-ken tîşe-i derde makrûn ve zülf-i leyl-i reşki bî-nihâye ‘âkıl ve lebîbi kalîl bâlâ-keş gibi mecnûn itmiş idi. Mesfûr Aleksandra’nın dahi ‘inân ve sabr u ihtiyârı dostundan tarh olup Helina’nın ez-cân ü dil ‘âşık-ı dil-dâdesi ve çe-zakan-ı hüsnünün ser-geşte-i ifâdesi? oldu.

‘Âkıbetü’l-emr bu şehir-i şehîr-i mesfûre ‘avrat sebebiyle harâb-ender-harâb olmuştur. Egerçi tûl u dirâz bir efsânedir ammâ niçe mevâ’iz ü fevâidi müstemil olmağla ber-vech-i icmâl zikr olunmak enseb mülâhaza olundu. Nâkılân-ı ahabâr-ı kühen bu vechile serd-i makâl ü sühan itmişlerdir ki, Troya kralı Aleksandra-i evvelin ‘avdetinin yevmen mine’l-eyyâm hılâl-ı hamlinde rû’yâda meşhûdu olur ki, kânûn-ı fiten ü fesâd olan ferc-i dâr-ı iblîsden bir pâre âteş zuhûr idüp mesken-i hâss u ‘âmm olan bu şehir-i güzîni yakup harâb u hâkister eyledi. Vâkı‘asını krala nakl itdikde, senin hamlin olan nâ-halefden bu şehre değil bu devlete dahi zarar isâbet itmek mukarrerdir deyü ta‘bîr itmiş. Vaktâ ki, inkazâ-ı müddet-i hamilde bir veled-i nâ-halef vücûda gelüp kral ber-muktezâ-yı rû’yâ ihtiyâten katl itmek murâd itdikde lâ-yufid sevi’l¹⁹⁸³-mukadder magzâsınca ‘avretini bu husûsda iskât mümkün olmadı. Mesfûre şâyed bu veledde Aleksandrî’den zarar isâbet ide deyü bir pâre kirpâsa melfûf idüp ol etrâfda vâkı‘ ormanistandan bir emîn mahalle bıraktı. Ol etrâfa karîb mer‘âda ra’y-i ağnâma meşgûl şebânlardan biri ma’sûmu bulup ‘avretine bi-tarîki’l-hidâye getürdü. Bi-emrillâhi te‘âlâ lezzet-i şehd-i evlâddan bî-nasîb olmalarıyla ma’sûmu ... veledde makâm idüp ez-dîl ü cân kemâl-i tertîse vü tenmîyesine meşgûl oldular. Mürûr-ı şühûr u eyyâm ile [428a] sî çend sâle resîde oldukda ol semtin etfâlini letamât ü endâhtın sene-i nebûd ile münâdî itmeğe mübâşeret ve ne gûne çenber-i fesâddan hallâc olduğunu bu vâdîden işâ‘at eyledi. Bir iki mâh mürûrunda ahâlî-i mahallenin vücûhla tâkatleri tâk olmağla dîvân-ı krala ref‘-i rık‘a-i iştikâ vü tazallüm ve ‘arz-ı mâcerâ eylediler. Aleksandra dahi râ‘îyi ihzâr idüp, Niçün tâ bu rütbe oğluna irhâ-yı ‘inân idersin? Ba‘de’l-yevm şâkî-i âhar zuhûr iderse ikinizi dahi katl ü i‘dâm iderim” deyü mu‘aheze vü ‘itâb itdikde râ‘î bu bi‘se’l-halef benim veled-i sulbiyyem değildir. Ve ne asl-ı mâder-be-hatânın veledü’z-zinâsı olduğu dahi ma‘lûmum değildir. Ancak çend sâl mukaddem fülân mahalde ra’y-i ağnâm iderken becâ-yı kîmât bir köhne kirpâs-pâreye melfûfen bulup evlâdımız olmadığından gâibden ser-i bînevâmıza gün doğdu hayâliyle terbiyesine meşgûl oldukda, eger böyle nevreste-‘ayn kabâhat vefî’l-asl veledü’z-zinâ olduğunu bilsem terbiye değil nebûd-ı râ‘iyâne ile hezâr-pâre iderdim deyü ceffa’l-kalem [silik] cevâb-ı müskit oldu. Kral râ‘îden bu takdiri gûş itdikde çünkü kendi yâdigârı olduğu ma‘lûm oldu. Râ‘î-i mezbûra

¹⁹⁸³ “Sûyi’l”?

bir mikdâr dînâr bahş idüp bi'se'l-halefini vâlidesine teslîm eyledi. Râ'î bu gûne bir dâhiye-i dehyâdan tahlîs-i girîbân itdiğine şükr-i firâvân iderek kârına meşgûl oldu. Bu tarafda kralın diğer oğlu ile veled-i ma'hûd bir rûz bir 'azîm gavgâ peydâ idüp esnâ-yı müşâteme ve mudârebede birâderini katl itmekle havfindan bir sefine-i sagîreye süvâr olup Mora cezîresinde Mezistre nâm mahalde müsâfireten mukîm oldu. Esnâ-yı müsâferetde ânifen işâret olunduğu üzre Helina'nın reşk-i peri rûyân olan hüsnüne çarpılup çeh-i ibtilâsına gerdel-âsâ fütâde oldu. Harem-i vuslata duhûle fûrce ve der-taharrî iderken ber-fehvâ-yı neşîde-i;

[Mısr]â'

Kazâ geldikde esbâbı mukaddemce zuhûr ider

Nesir; Girid Ada'sı Mezistre kralının taht-ı hükmüne dâhil olan memâlikden olmağla ahyânen bi-hasebi'l-iktizâ varup nizâm-yâfte-i umûru olur idi. Bu hılâlde dahi ol cânibde 'azîmeti muktazî olmağla edeblerle müsâfiri olan kâtil ve hâin mel'ûnu ikrâmen makâmına mukâm idüp kendisi limân hükmünde lenger-endâz olan çekdirme sefâyini ile ol cânibe bâd-bân-güşâ-yı 'azîmet ve ba'zı umûr-ı mühimme zuhûrunda kendüye îsâl-i haber olunmak için Mezistre Limânı'nda bir çekdirir sefinesi lenger-endâz-ı ikâmet itdirdi. Ortalık agyârdan hâlî oldukda;

[Mısr]â'

Seg vefâ dâred ne dâred zen vefâ¹⁹⁸⁴

Nesir; mazmûnuna mutâbık ol fâcire ile dâd u dihiş emrine bir müddet devâmdan sonra bin dereden su [428b] isâle iderek 'âkıbetü'l-emr 'avretin gönlünü Troya şehrine meyl itdirdi. Pes ol kaçırdığı mâlik olduğu emti'a vü cevheri çekdirmeye tahmîl ve şeb-hengâm bir takrîble sefineye süvâr olup karârı firâra tebdîl eylediler. Troya şehrine vusûllerinde beyne-hümâdan müddet-i medîd mürûr eylediğinden mâ'adâ Troya şehri kralının bundan gayrı evlâdı olmadığından 'azîm mesrûr oldu. Bu cânibden Mezistre kralı Girid Adası'ndan meskenine 'avdet idüp mâ-vaka'adan habîr oldukda cân başına sıçrayup derhâl Troya'ya gelüp huzûr-ı kralda bast-ı bûriyâ-yı tazarru' ve niyâz eyledi. Ol vakitte Mezistre şehri Troya tevâbi'inden olup hâkim-i mesfûr kendi tarafından mansûb olmağla rû-yi niyâzına latme-i mûmâna'at ü redd ile sedd-i silk-i keşîde? itdiğinden mâ'adâ bi'se'l-halefinin hâtır-ı mel'anet-i tekâturuna mürâ'aten katl itmek sevdâsında olduğundan Mezistre kralını Troya serdârı habîr ü âgâh idüp beynlerinde ez-kadîm cârî olan dostluğa binâen seb? bir sefineye

¹⁹⁸⁴ “Köpekde vefâ vardır kadında vefâ yoktur”.

süvâr itdirdi. Ol dahi bîm-i ser ile serseri reftâr iderek Mezistre'ye vusulünde “**el-Küfrü milletün vâhide**”¹⁹⁸⁵ magzâsınca etrâf-ı erba‘adan istimdâd ü istinsâr itmekle az zamân zarfında leşker-i mûr-şumâr ihzâr idüp hasâr-ı hisâr-ı Troya ile der-kâr oldu. Troya ise bir hısn-ı metîn ve halkı bî-pâyân olmağın bilâ-fâsılâtın deh sâl ihtimâm-ı ‘azîm ile muhâsara eyleyüp fethi mümkün olmadı. A‘vâm-ı hasârdan sâl-i âşirde bir hakîm-i zû-fünûn peydâ olup anın tedbîr-i dil-peziyle bir musanna‘ semend-i kebîr sûret perdâht ve derûnuna şecâ‘atle mevsûf çend ‘aded merd-i şecî‘ nihâde olunup karîb-i hisârda bir mahalle vaz‘ olundu. Ve kendüleri firâr sûretini irâet idüp mâddeden habîr itmek için ba‘zı mahallere âdemler kodular. Ahâlî-i kal‘a düşmenin firâr itdiğini müşâhade itdiklerinde on seneden berü bir istîlâ-yı derd-i hisâr olmalarıyla evbâb-ı kal‘ayı feth idüp taşra çıkdılar. Heykel-i ma‘hûdu gördüklerinde üstâdına hezâr tahsîn eyleyüp derûn-ı kal‘aya almak murâd itdiklerinde ba‘zı gerek pâlân-dîde makûlesi esnâ-yı muhâsara-i kal‘ada ve hılâl-i mukâtele vü muhârebede bu makûle şe‘y-i ‘acîbin münâsebeti nedir? Bu yine mekîdet-i düşmenden nâşî bir mâddedir deyü hezâr pâre itmek kasdında oldular.

Ba‘zı kalîlû‘t-tecârib makûleleri böyle musanna‘ tuhaf makûlesini tazyî‘ kâr-ı ‘âkıl değildir. Esnâ-yı gîr ü dârda gâlib-i ihtimâl kendülere bi-tarîkı‘l-hedâyâ gelüp ‘alâ-ihtimâlin bu mahalde bırakmışlar. Lâyık olan hazîne-i kal‘ada hıfz olunmuşlardır deyüp pîş-gâh-ı der-i kal‘aya getürdüler. Lâkin sûret-i ma‘hûdu güncîde-i der-kal‘a itmek hayyiz-i imkânîden ‘ârî ve dûr olmağla bi‘l-ittifâk der-i kal‘ayı hedm ve ma‘hûdu ba‘de‘l-vaz‘ yine kapuyu [429a] tecdîd itmek fikrinde olduklarını câsûslar haber vormeleriyle ol sâ‘at Mezistre Kral’ı leşker-i firâvân ile ‘avdet ve kal‘aya hücum eylediler. Derûn-ı sûretde pinhân olanlar dahi hüveydâ olup derûn-ı kal‘aya duhûl itmeleriyle bu takrîb-i dil-firîb ile şehir-i mersûm feth ve ahâlîsi ‘âmmeten katl olundu. Lâkin şehir-i mezbûrun fevka‘l-had sa‘at ve kibârını mâni‘-i ‘imâret olmağla yevmen fe-yevmen müşrif-i harâb ve el-yevm ba‘zı âsârı kalup kendi berâber-i türâb oldu. Anda olan musanna‘ ve fâhir-i sommakî mermer sütûnlar ve niçe musanna‘ vü münakkaş mermerlerin ekseri mahmiyye-i İstanbul’a getürülüp Ayasofya-i Kebîr’e ve sâir cevâmî‘-i vefireye vaz‘ olunmuşdur. Kapudağı cezîresi ucunda Aydıncık pîş-gâhındadır. Mahall-i mersûmdan sevâhil-i Rumili ve şimâliyye-i Gelibolu nümâyân olur. Sarây-ı Belkıs dimekle şöhet-yâb olmuşdur.

¹⁹⁸⁵ “Küfür tek millettir”.

Coğrafyâ-yı Kebîr sâhibi, Süleymân Paşa Orhan Gâzî'ye mahall-i mezbûrdan cevânib-i Rumili'ni temâşâ itdirüp ol semtlere geçüp feth itmeğe tergîb itmekle temâşâlık nâmıyla zebân-güzâr olmuşdur deyü serd-i makâl ider.

Tetimme-i Ahvâl-i Şâhzâde-i Âli ve 'Ubûr-ı Ba'zı Merdân be-Rumili

Kable's-sutûr mersûm-ı kıl-ı hakîrâne kılındığı üzre şâhzâde-i felek-câh kasr-ı Belkıs'da meşâhîr-i ümerâdan Gâzî Fâzıl ve Ece Bey ve Evrenos Bey misillü nâmdâr ile Süleymân-ı vâri ku'ûd-ı dîvân idüp memâlik-i mahrûseye dâir ba'zı umûr-ı mühimme müzâkere olunurken hazret-i düstûr-ı Âsaf-ârâ Rumili cânibini temâşâ buyurup sâhib-i yemm-i efkâr oldular. Sâ'ât-ı fikr ü mülâhaza mütemâdî olduğundan şîr-pîşe-i megâzî Ece Bey-i Gâzî merâsim-i zemîn-bûsîsini ba'de'l-edâ mûcib-i te'essür ve bâ'is-i tefekkürlerinden istifsâra ikdâm eylemiş Şâhzâde Süleymân ... dahi aksâ-yı murâd-ı himmetim Rumili cânibini feth ü teshîr olmağla mürûr u 'ubûrunun tarîk-ı eshelini fikr ü mülâhaza iderim deyü cevâb-ı bâ-savâb virmiş ve kangı serbâz-ı vâcibü'l-ihtirâmdır ki, mütevekkilen 'ale'llâh bu bâbda baş ve câna 'adem-i nazar u nigâh birle bir takrîble bu yemmden pîşgâha şînâh ü mürûr idüp bu husûsu ifhâm ve husûle kâdir taraftan bir dil bilür dil getüre buyurmuş. *Tâcü't-Tevârih* rivâyeti üzre Ece Bey ve Fâzıl Bey ve sâhib-i *Nuhbe* tahkîkî üzre Bega Bey ve Kâdî Fâzıl derhâl bu emr-i mühimmin husûlüne teşmîr-i sâk-ı ihtimâm idüp şeb-hengâm bir sal peydâ ve rûy-ı deryâya salup visâl-i dâmen-i şâhid-i âmal kasdıyla karşı yakaya sür sâl eylediler. Bi-'inâyetihi te'âlâ imdâd-ı bâdbân tevfik-i ni'me'r-refik ile zemân-ı cüz'î zarfında sâhile 'ubûr ve derûn-ı bâğistânda bir kâfir bulup der-în sâ'a yine bu cânibe vusûle şitâb eylediler. Lede'l-vusûl ahz itdikleri kâfiri [429b] huzûr-ı pür-hubûr-ı şâhzâde-i felek-câha getürdüler. Düstûr-ı gayûr bu mâddeden fevka'l-gâye mesrûr olup ol iki serbâz-ı cihânı müstağrak-ı bahr-ı ihsân itmeleriyle sa'yleri meşkûr oldu. Getürdükleri dilden Çimni¹⁹⁸⁶ Kal'ası'na 'ubûrun tarîk-ı âsânı istihbâr olundukda ihbâr ve mütekeffil pîşrevî-i mücâhidîn-i dîn olduğunu iş'âr itmekle sipehsâlâr-ı kavî-iktidâr bu husûsu peyk-i sabâ-mesîr vâsıtasıyla taraf-ı pâdişâh-ı âlî-câha 'icâleten i'lâm ve kendüleri vesîle-i 'ubûr olan sallâr inşâsına ve techîz-i leşker-i şecâ'at-mukaddem ihzârına ihtimâm eylediler.

Mürûr-ı Asker Cânib-i Rumili ve Feth-i Çimni

Bâ-fermân-ı sipehsâlâr-ı ekrem kenâr-ı bahrda vâki' ba'zı büldân-ı küffârdan 'alâ-kadri'l-kifâye bakar zebh olunup cülûdlarından kayışlar perdâht idüp salları tekmîl eylediklerinde esbâb-ı harb u kıtâl ve âlât-ı ceng ü cidâl sallara tahmîl olundu. İnşâ olunan

¹⁹⁸⁶ "Çimpe" olmalı.

dü sal-ı ‘azîmin birine sipehsâlâr-ı Süleymân-haşem hizmetleriyle emekdârân-ı hânedân-ı tâhire-i Âl-i ‘Osmânî’den Aksungur ve Karaoğlanoğlu Kara Timurtaş ve Kara Hasanoğlu ve Akçakocazâde ve Balabancık oğlu gibi kırklar makâmında olan çil nefer merd-i gâzî vesâl-ı dîgere Hacı İlbey’i ve Ece Bey ve Bega Bey ve Gâzî Fâzıl ve Evrenos Bey misillü kezâlik kırk nefer şîr-pîşe-i megâzî şehbâzlar süvâr ve hengâm-ı şeb-i zulmânîde **bismillâhi mecrâhâ ve mursâhâ inne Rabbî le-gafûrun rahîm**¹⁹⁸⁷ kerîmesini bâdbân iderek cânib-i maksûda visâle şitâbân oldular. Beşâret-i ‘azîme-i ve li-Süleymânî’r-rîh ile müsterîhan ol dü keştî-i Nûh-mânend sâhil-i matlûba zemân-ı cüz’î zarfında resîde oldular. Lâkin kal’a-i merkûmenin burc u bârûları irtifâ‘ cihetiyle ta’n-endâzına bârû-yı hisâr-ı sipihr olmağla bâlâ-yı dîvâra ‘urûca bir takrîb münâsib mülâhaza olunurken câmi‘ü’l-hurûf ‘abd-i Hakîr-i pür-taksîrin;

Nazım

Der-i vasla vusûle bâ‘is oldu hattı cânânın

Meseldir feth olur bir kal’a elbette derûnunda

Nesir; neşîdesi fehvâsınca cinslerinden olup mukaddemâ mütekeffil-i rehkâyi? olan ma’hûd delâletıyla hâric-i hisârda bulunan hâr u hâşâk ve kâzûrât ve ahcâr u eşcârdan müctemi‘ bir püşte-i sâhteden derûn-ı kal’aya ‘urûc itdiler. Ol bahr-ı zehhârda güzerân-ı sefâin cümle Rumili tarafı ahâlîsine alup taraf-ı sevâhil-i Anadolu’da küştîden nişân yoğidi. Çünkü bilâ sefâyin berü cânibden ol cânibe mürûr u ‘ubûr müte‘azzir olmağla a’dâ-yı dîn ol gâileden min-küllî’l-vücûh me’mûnü’l-hâile olmalarıyla meymene vü meysere kemâl-i ferâg u huzûr ile melfûf-ı câme-hâb idiler. Merdân-ı dîn cümlesini yatakda bulup silsile-i esre cümlesini bend eylediler. Bâ-tedbîr-i şehzâde-i İskender-serîr teshîlen li’l-fütûhât kayd u bendden âzâde [430a] olup niçe in‘âm u ihsâna mazhariyyetle hizmet-i ehl-i cihâda mülâzemete tergîb olundular. Çünkü sipehsâlâr-ı ekrem hazretlerinden bu mürüvvet ü ‘atâ ve merhameti müşâhade eylediler, ez-dil ü cân hizmet-i mücâhidîn-i dîni kabûl eyleyüp diyâr-ı a’dâya vusûle pîşrev olmağla cümlesi mütekeffil oldular. Lenger-endâz-ı liman-ıistirâhat olan ba‘zı sefâyini inzâr va ‘d u va‘îd ile Anadolu cânibinden ‘asker geçürmeğe me’mûr itmeleriyle her birinin derûnuna birer ikişer merd-i Rüstem-neberd vaz’ olunup cânib-i matlûba bâd-bân-güşânîde-i tesyîr olundu. Ol şeb zarfında üç yüz mikdârı merdân-ı şecâ‘at-nihâd ve üç gün

¹⁹⁸⁷ “Yüzerken de dururken de Allah’ın adını anın, şüphesiz ki rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir”. *Kur’ân*, Hûd, 11/41.

temâmına deġin üç bin nefer-i müretteb müsellah mücâhidîn-i kahramân-nijâd mürûr eyleyüp nâil-i şeref-i telsîm-i dâmen-i ‘aliyye-i sipehsâlâr-ı gayûr oldular.

Bolayır ve Akça Liman nâm mahalde ba‘zı sefâyin-i küffâr lenger-endâz oldukları mesmû‘-ı serdâr-ı ekrem oldukda Ece Bey ma‘iyyetine kifâyet mikdârı dilâverân izâfe olunup ol cânibe ta‘yîn buyurdular. Anlar dahi kal‘ada mevcûd semendân-ı sabâ-mesîrlere süvâr olup taraf-ı matlûba Ilgar eylediler. Lede‘l-vusûl buldukları sefâyini ihrâk ve huzûr-ı serdârîye gelüp ol etrâf-ı [silik] ittifâk eylediler. Nuhustîn-i satr-ı risâle-i fûtûhât olan Çemni kal‘ası ahâlîleri ol mahalle karîb nâm hisârın fethi cümleden mukaddem elzem olduğun inhâ itmeleriyle işbu sâl evâhırında bir şeb ‘ale‘l-gafle kal‘a-i merkûmeyi dahi bi-‘avnihî te‘âlâ kemâl-i sühûletle feth ü teshîr eyleyüp işbu dü hisâr sipâhîlerini ehl ü ‘ıyâlleriyle Karasi vilâyetine irsâl ve re‘âyâ vü berâyâyı makâmlarında ibkâ vü takrîr eylediler. Levâzım-ı muhâfaza-i kal‘ateyn emrine kıyâm olunup taraf-ı pâdişâh-ı ‘âlî-câha dahi irsâl-i peyâm-ı nusret ittisâm olundu.

Ol havâliye karîb Gelibolu hisârı tekfûru Kulibolu bu mâddeden âgâh oldukda var kuvveti bâzû-yı idbâra getürüp cem‘-i sipâh eyledi. Çend rûz mürûrunda i‘lâm-ı menkûs-ı¹⁹⁸⁸ düşmen ma‘kûs nümâyân olup bu cânibde mevcûd merdân-ı dîn dahi saf-keşîde oldular. Esnâ-yı muhârebede a‘dâ-yı dîn münhezimen hisârlarına âyib olmalarıyla hazret-i serdârların hasâr-ı hisâra Ece Bey ve Gâzî Fâzıl‘ı ta‘yîn eyleyüp kendüler sa‘âdetle Bolayır‘da râhat-nişîn oldular¹⁹⁸⁹. Fühûhât-ı bâkıye inşâallâhu te‘âlâ sene-i âtiyede zikr ü beyân olunur.

İnkırâz-ı Devlet-i İncuyân

Sahâyif-i sâbıkada işâret olunduğu üzre Emîr Mübârizüddîn Muhammed Muzafferî ile Emîr Şeyh Ebû İshak İncuyu müddet-i medîd ebvâb-ı muhârebâtı bâz ve ‘âkıbetü‘l-emr mahsûr-ı hıttâ-i Şîrâz olmuş idi. Karîb-i çâr sâl vakt ü zemân belâ-yı muhâsara dūçâr ve bu sâl-i semân ve hamsinde dest-i Muzafferyân‘a giriftâr olmağla mâh-ı cemâziyelevvelinin yirmi yedinci cum‘a günü fezâ-yı Şîrâz bâ-fermân-ı Mübârizî hûnu nâ-hakk ile lâlezâr oldu. Fezâ-yı hakîkat-ı şâhbâzî Hoca Hâfızüddîn Şîrâzî‘nin didiği târîhdir.

Târîh

Be-rûz kâf ve elf ez-cemâziyelevveli

¹⁹⁸⁸ “Mengüs”?

¹⁹⁸⁹ Ol havâliye..... oldular (Derkenar notu).

Be-sâl zâl ve dîger hâ ve nûn ‘ale’l-ıtlâk

Hudâ yegân selâtîn-i maşrık u mağrib

Cemâl-i .. dîn şâh Şeyh Ebû İshak

Meyân-ı ‘arsa-i meydân hod be-tîg-ı ‘adû

Nihâd pür-dil ahbâb-ı hîş dâg-ı firâk

Nesir: [430b] katl olunduğu mahalde defn olunmuştur. *Lübbü’t-Tevârih* sâhibi İncüyâ’nın mecmû‘-ı müddetleri kable’s-saltana on sâl ve a‘vâm-ı saltanatları on dört sâl olmuştur deyüp Hoca Hâfız’ın bu gazelini ketb itmiştir.

Şi‘ir

Yâd bâd ân ke ser kûye toem menzil bûd

Dîde râ rûşenî ez-hâk daret hâsel bûd

Râst çûn sûsen ve gül ez-eser sohbet bâd

Ber-zebân bûd merâ ânçe terâ der dil bûd

Del cevâz pîr hîred hell me‘ânî mîkerd

‘Aşk mîgoft be-şerh

Der delem bûd ke ber-dûst nebâşem hergez

Çe tevân kerd ke sa‘y men ve del bâtıl-bûd

Âh ezîn çûr ve tezellüm ke derîn dâm ke est

Âh ezîn nâz ve tena‘um ke derîn mahmil bûd

Dûş berbâd herîfân be-hazbât şodem

Ham mı didim hûn der-dil ve bâdir gül bûd

Râstı hâtem fîrûze-i bevâshakî

Hoş dırahşîd velî devlet müsta‘cel bûd

Didi ân kahka-i kîk harâmân hâfız

Ke pençe-i şâhîn kazâ gafil bûd

Nesir: Emîr Şeyh Ebû İshak lâne-i ma‘ârif-i hakikat-perverin şebbâzı Hâfızüddîn Hoca Muhammed Şîrâzî kaddesallahü te‘âlâ sırrehu hizmetleri gibi bir edîb-i bî-hemâlin memdûhudur. Vech-i meşrûh üzre maktûlen ‘âzim-i dergâh-ı zü‘l-celâl oldukda [silik] tasarruf çehâr deh sâlinde olan memâliki Emîr Mübârizüddîn Muhammed Muzafferî’ye ba‘de-zâlik evlâd u ahfâda intikâl eyledi.

[Mısr]â‘

Değil dâr-ı bekâ ‘âlem buna her kim kona göçer

Nesir: Devlet-i İncûyânın egerçi sahâyif-i sâbıkada zikri mürûr eyledi, lâkin tahrîr itmezi te’kîden bu mahalde Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı üzre icmâlen bu vechile bast-ı makâl olunur ki, lafz-ı İncû ‘asr-ı Cengîzyân’da emlâk-ı hâssa-i pâdişâhîden ‘ibâret elfâz-ı Çağatayî’den olup ebnâ-yı Fâris’den Şerefüddîn Mahmûd Şâh bin Muhammed Şâh devlet-i Ebû Sa‘îd Hânî’de ol hizmete müvekkil idi. İltifât-ı şâhâne-i Ebû Sa‘îd Bahâdır Hân’a mazhariyyetle merci‘-i kül olmağla [silik] Kirman ve Şebankare’yi dahi taht-ı tasarrufuna alıp bu takrîble fezleke-i hisâbdan bîrûn emlâk ü emvâli Kârûn’a makrûn olmuş idi. Câmi‘u’l-hurûf-ı ‘abd-i Hakîr’in;

Nazım

Hatt-ı pür-âver olduğu ki itme bîyhûde gider

Çün mukarrer her kemâlin bir ze ‘âli sevdiğim

Nesir; neşîde-i bî-... magzâsınca sene-i sitte ve semânîn ve seb‘a-mi’e hılâlinde Ebû Sa‘îd Hân mülk-i ‘ukbâya revân olup mezra‘a-i saltanat-ı Moğola nâm ... hân-ı bezir-efşân hükm ü fermân oldukda Şerefüddîn-i merkûmdan bagy u tuğyân hiss itmekle mahallinde tafsîl olunduğu üzre dûçâr-ı seyf-i hayf itmiş idi. Bu mâtde vukû‘unda ma‘iyyetinde olan¹⁹⁹⁰ ferzendi Mes‘ûd Şâh bîm-i cân u ser ile ber-vech-i ılgar cânib-i Rûm’a sefer eyledi. Çend mâh mürûrunda [431a] Arpa Hân’ın dahi şî‘r-i¹⁹⁹¹ ‘ömrü resîde-i hassâd-ı âmâl olmadın [silik] ile huşk-yâfte oldukda leşker-i vefîre ile hıttâ-i Şîrâz’a müstevlî olmuş idi. Sahâyif-i sâbıkada tafsîl olunduğu üzre kırk üçde Emîr Yağıbastı seyf-i gadr u hayf ile Şîrâz’da katl u i‘dâm eyledikde birâderi el-müşârûn-ileyh Emîr Şeyh Ebû İshak yektâ-süvâr-ı fezâ-yı

¹⁹⁹⁰ Bu....olan (Derkenar notu).

¹⁹⁹¹ “Şa‘r”?

hükûmet olup bir müddet zabt ve hükm ü hükûmet itdikden sonra Emîr Mübârizüddîn Muhammed Muzafferî Fârs'a müstevlî olmağla emîr-i mezbûru bi'd-defe'ât muhârebe ile iz'âc ve müddet-i medîd muhâsaradan sonra elli dört târîhinde hıttâ-i Şîrâz'dan ihrâc eyledi. Bi'l-âhire ânifen zikr olunduğu üzre katl itmekle devlet-i Încûyân bu takrîb ile resîde-i pâyan oldu.

Kangî rûzu gördün ey dil der-pey-i şebek olmaya.

İnkırâz-ı Devlet-i Benî Çoban

Târîh-i zuhûru sene semân ve 'ısrîn seb'a-mi'e olan Devlet-i Benî Çobâniyân dört nefer kimesne otuz sene kâmil fermân-fermâ-yı Azerbaycan olmuştur. Ber-kavl-i sâhib-i *Nuhbe* [silik] sâbıkada ve Kâtib Çelebi muhtârı üzre bu sâlde resîde-i inkırâz olmuştur. Hafî olmaya ki, sâhâyif-i sâlifede merreten ba'de uhrâ zikr ü tafsîl olunduğu üzre bu tâifenin evveli 'ahd-i Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'da emîrî'l-ümerâ ve cümletü'l-melik olan sâhib-i vak'a Emîr Çoban-ı Seldûz'dur ki, 'ale't-tafsîl bâlâda terceme-i ahvâli zikr olunmağla tekrîre hâcet yoktur. İkincisi veled-i sânisî olan Emîr Timurtaşdır. Bunun dahi mâcerâsı mahallinde tafsîlen zikr olunmuştur. Üçüncüsü Emîr Timurtaş-ı mezkûrun ekber-i evlâdı olan Emîr Şeyh Hasan-ı Küçük'dür ki, varakât-ı güzeştede tafsîl-i ahvâli mezkûrdur. Dördüncüleri ki, hâtime-i devletleridir. Emîr Timurtaşzâde Melik Eşref'dir ki, sâbıkâ mersûm-ı kalem-i bedî'ü'r-rakam kılındığı üzre [lekeli] Hasan Küçük'den sonra hâkim-i Azerbaycan ve 'Irak ve İran oldu. 'Âlî güncide-i nâvdân-ı hâme [lekeli]-efzûn zâlim ü gaddâr olup her kangî kesre ki, miknet-i mâliyye olduğu peyâm-ı resîde-i sımâh-ı gadr-ittisâmı olsa cebren ve kahren bilâ-noksân ahz u zabt eyleyüp ol derd-mend-i bî-günâhı kışırdan hâlî televvüme müşâbih iderdi. Bâ y u gedâ ve agniyâ vü re'âyâyı pâ y-mâl ve lâ-yuhsâ hânedânı yetîm-i remâd itmekle hâk-sâr eyledi. Zemân-ı hükûmeti dahi mümteda olmağla her sene bir gûne bid'at-i nâ-şinîd îcâd ve etrâf-ı ma'mûre-i iklîm-i Azerbaycan ve 'Irak'ı tîşe-i gadr u hayf ile mânend-i dil-i Ferhâd tahrîb ü berbâd eyledi. Dûd-ı âh-ı kânûn-ı dil-i re'âyâ vü berâyâ resîde-i mâ [lekeli] olup a'lâ vü ednâ zevâl-i devletini temelli ve istid'â ve her dakîka-i sâ'ât ile leyl ü nehârda [431b] kahr u tedmîri içün sûy-i âsmâna ref'-i dü dest du'â iderler idi. **Emmen yucîbu'l-mudtarra izâ de'âhu**¹⁹⁹² kerîme-i mükerreremesince bi'l-vedde ve'l-hulûs hâlet-i ıztırârlarında itdikleri ed'îye karîn-i isticâbet olmağla Emîr Eşref'in bu gûne te'addî vü zalâmı selâtîn-i Cengîziyye'den ol âvânda sadr-nişîn-i mesned-i saltanat-ı Deşt-i Kıpçak olan Cani Bek Hân-ı Skender-'unvânın mesmû'-ı

¹⁹⁹² "Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren", *Kur'ân*, Neml, 27/62.

nûş-ı merhamet-iktirânı oldukda bî-tevakkuf [silik] İlhanî'sinde mevcûd yüz bin mikdârı leşker-i şecâ'at-kirdâr ile süvâr-ı semend-i himmet ve dâr [lekeli] olan sarây-ı Hacı Tarhan'dan bir sâ'at sa'dde hareket eyledi. Derbend-i Şirvan'ı mürûr idüp işbu sâl-i ferruh-fâl hudûdunda hudûd-ı hıttâ-i Hoy'a bast-ı di'âme-i inhitât-ı saltanat ve tertîb-i sufûf-ı cüyûş-ı deryâ-hurûşa mübâderet eylediler. Melik Eşref-i zâlim sâ'î? mukaddemâ mâddeden âgâh olmağla, zu'munca tevfir-i leşkere mübâşeret itmişdi. Ahâlî-i iklîm-i [silik] ise cevvar-ı mezbûrun dest-i mezâlim-peyvestinden girîbân-ı ârâm ve 'ırz u ahvâlleri şikest ve [silik] olduğundan zevâl-i devleti ed'îyesine sarf-ı ikâmet hılâlinde Cani Bek Hân'ın terahhumen [silik] ol tarafa vâsıl olduğu mesmû'-ı sımâh-ı mazlûmâneleri olduğu gibi bi'l-cümle sagîr ü kebîr [silik] evvel be-evvel ordu-yı kaanîye vusûle şitâb itmeleriyle ma'îyyet-i haccâcânesinde ekall-i kalîl nüfûs-ı zâyifa? makûleleri kalmış idi. Pes bu hâlle;

[Mısr]â'

İyi gün bellüdür hûrşîdinin ey dil tarağdan

Nesir; fehvâsınca cüyûş-ı nev-âmedeye mukabil olmak bi'l-ihtiyâr kânûn-ı pür-sûza duhûl gibi bir ma'nâ ve leşker-i pür-sâz ve selb-i kaanîye nazaran kendü 'askeri deryâdan katre mesâbesinde olduğu hüveydâ olmağla, bu bâbda hareket-i hazm ve ihtiyât-ı 'âkılâne bir kâ'ide-i külliye-i mezâ mâ-mezâ mürtekib olduğu a'mâl-i seyyieden ez-dil ü cân bir nedâmet ü pîşmânî ferâgat idüp;

Li-müellifihî

Mûcib-i 'afv-ı günâh itdi çû istiğfârı Hak

Sende ... ile kusûrum nâdim oldun şehâ

Nesir; gûyân huzûr-ı hâkân-ı Deşt'de eşk-i darâ'at isâle itmekle mazhar-ı 'afv-ı pâdişâhâne olmak iken;

[Mısr]â'

Deler felek siperin yeter âhı mazlûmun

Nesir; vefkınca ed'îye-i sâdıkâne-i hufre-i dergâh-ı mûcibü'd-da'vâtı karîn-i isticâbet olduğunun kendüye bu husûsu ifâde idenleri tard u verd? idüp ber-muktezâ-yı gayret-i câhiliyye pîşgâh-ı kaanîde tertîb? lufûf? eyledi. Nîm sâ'at mukâtele vukû'undan sonra zâlim-i mesfûru ser-[lekeli] dest-i ... der-kayd-ı bend huzûr-ı hâkânîye ihzâr itdiklerinde,

ber-fehvâ-yı kemâ tudeyn tedân? [belde-i] Tebrîz'de katl itmekle ol hâlin [silik] pâk-ı vâdî eyleyüp [432a] bu kadar müddet zarfında envâ'-ı mezâlimi irtikâb ile cem' ü iddihâr eylediği emvâl ü hazâinine emvâl-i gazâ niyyetiyle mâlik ve mutasarrıf oldu. Mezkûrun zemân-ı hükûmet-i Yezîdânesi on beş senedir. Ahlâfdan insâfı gibi müberrâ olmağla devletleri münkarız oldu. Fuzalâ-yı kirâmın ercmendi merhûm 'Azîz Efendi *Târîh*'inde dir ki, Eşref-i Çobânî mülk-i Azerbaycan'da kemâl-i istiklâl idüp hân nâmına olan Nûşîrevân'dan selb-i vücûd ve kendisi mesned-i hânîye su'ûd itmiş idi. Eyyâm-ı istîlâsında envâ'-ı mezâlimi mürtekib ve cem'-i mâl ile tahsîl-i vizr-i vebâle harîs ü mükibb olup ol bed-nihâdın âvâze-i zulm ü bîdâdî 'âlem-gîr olmağın şecere-i mel'ûne-i vücûd-ı bed-bûdunu bağ-ı şuhûddan perkende-i dest-i kahr itmek niyyet-i hâlisasıyla Hân-ı Özbekyân Cani Bek taht-gâhı olan saraydan [silik] âh-ı kîne-hâh ve Eşref'i Tebrîz'de darb-ı maşrîkî-i pûlâd-nijâd ile tebâh idüp cem' itdiği dirhem ü dînâr ve envâ'-ı cevâhîr-ı kıymet-dârdan dört yüz katâr üstür ve bin katâr üstür pür-bâr oldu.

Nazım

Didi ki çeh kerd Eşref har

Ân mazleme berd u Cânî Bey zer

Kâtib Çelebi merhûm inkırâz-ı Devlet-i Benî Çobân'ı bu sâlde ve Cani Bek Hân ile Melik Eşref'in muhârebesini sene-i âtiyede zikr itmiştir. Lâkin ekser-i müverrihîn bu sâlde vukû' bulduğun zikr ü tebyîn itmeleriyle câmi'ü'l-hurûf-ı 'abd-i Hakîr bu husûsda ittibâ'en li'l-ekser tahrîr eyledim, vallâhu a'lem¹⁹⁹³.

Zuhûr-ı Emr-i Garîbe

Safahât-ı *Ravzatü'l-Ebrâr*'da *Târîh-i İbn Kesîr*'den naklen müntekîş-ı sutûr-ı umûr-ı garîbe-i hârikü'l-âdedendir ki, Mısır-ı zâtü'l-ehrâmda bir hâtûnun müddet-i hamli resîde-i eyyâm-ı tis'in oldukda [silik] eyyâm-ı mütevâliyyede müstebînü'l-hılka ve tâmmü'l-a'zâ çâr-deh ünsâ ve yek veled zeker vaz' itmekle mesmû'-ı cem'-i iber-âmîzleri olan a'lâ vü ednâ meşgûl vird-i fe-sübhâne'l-Kâdir 'alâ mâ-yeşâ' oldular. Lâkin müverrih-i müşârün-ileyh hayât u memâtlarına ta'arruz olunmadığını tasrîh itmiştir. 'Azîz Efendi dir ki, Hâfız Ebû Abdullah dahi dârü's-selâm-ı Bağdâd-ı behîşt-âbâdda hulefâ-yı 'Abbâsiyye'den Mütevekkil Halîfe 'ahdinde kuvâddan birinin 'avreti bir cerâb ile kırk dâne veled-i zeker ilkâ ve vaz'

¹⁹⁹³ Kâtib Çelebi merhûm.....a'lem (Derkenar notu).

idüp cümlesi ta‘ayyüş itdiler deyü târîhinde zikr ü îrâd ve bu kıssa-i ‘acîbeyi bedâyi‘-i vekâyi‘-i havârik-ı ‘âdâtıdan ta‘dâd eylemiştir. İntehâ.

Li-‘Âlî

Uçmaz bu havâda murg-i idrâk

Uymaz bu nesîme ‘akl-ı çalak

Vefât-ı Kıvâmüddîn-i İtkânî

A‘lemü‘l-fuzalâi‘l-müvetterî‘în ve efdalü‘l-‘ulemâi‘l-mütebahhirîn yenbû‘u‘l-fezâil ve metbû‘u‘l-fevâzıl miftâh-ı künûzu‘d-dekâyık mıs bâh-ı rumûzu‘l-hakâyık mülteka‘l-bihâru‘l-‘ulûm ve mülteka‘l-enhürü‘l-mantık ve‘l-fühûm nâşir-i erviyetü‘l-ma‘kûl ve‘l-menkûl ‘âmir-i ebniyetü‘l-fürû‘ ve‘l-‘usûl vâsıl-ı akse‘l-me‘ârif ve gâyetuhâ ve vâkıf-ı mermûzâtı‘l-makâsıd ve nihâyetihâ eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme kıdvetü‘l-fuhûl ve zübdetü‘l-fehhâme a‘nî-bih Emîr Kâtib Kıvâmüddîn bin Emîr ‘Ömer bin el-‘amid el-İtkânî fâz [432b] bi-visâli‘r-Rabbânî hizmetleri şehir-i şevvâlü‘l-mükerrermin on birinci sebt günü Mısır-ı zâtı‘l-ehrâmda ‘azm-i mahfâ-gâh dârü‘s-selâm buyurdular. Târîh-i velâdet-i bâ-sa‘âdetleri kendi hatt-ı pâkîzeterlerinden nakl u rivâyet olduğu üzre altı yüz seksen beş şevvâl-i şerîfinin on dokuzuncu leyletî‘s-sebt İtkan nâm karyede vâki‘ olmuştur. Bu takdîrce müddet-i hayât-ı fâizü‘l-berekâtı yetmiş üç sene dokuz gün olmuş olur. Mevlânâ-yı müşârün-ileyh sabbet sicâl el-mağfirete ‘aleyh hizmetleri fûnûn-ı şettâda sâhib-i yed-i tûlâ olup bi-tahsîs usûl u fûrû‘-ı fenn-i fikh-ı şerîfe kesret-i intisâb ile meşhûr ve ‘asrının reîs-i fukahâsı oldukları te‘lîfât-ı celîlelerinden bedîhiyyü‘z-zuhûrdur. *Kitâbü‘l-Hidâye*‘yi altı cild şerh idüp *Gâyetü‘l-beyân* ve *Nâdiretü‘l-âvân fî-âhri‘z-zemân* tesmiye itmişlerdir. Hakku‘l-insâf gerek bu eser-i pâkîze-terlerinde ve gerek *Tebyîn* ile müsemma şerh-i metn-i Âhestegî‘de cümle-i şerrâha ‘aleyh itmişlerdir.

Tâcü‘t-Terâcim sâhibi dir ki, mevlânâ-yı merkûm ‘aleyhi rahmeti‘l-Hayyü‘l-Kayyum hizmetleri binâ-i zâhir-i Bağdâd-ı dârü‘s-selâmda meşhed-i hazret-i imâm tadrîsi tevcîh olunup niçe müddet meşgûl-ı ta‘lîm ve ifâde-i tulebâ olduklarından sonra Şâm-ı cennet-meşâmı iki def‘a şeref-makdemleriyle dü-bâlâ itmiştir. Ba‘de-zâlik Mısır-ı nâdiretü‘l-‘asra hicret idüp evvelâ câmi‘-i Mârdânîde sâniyen Câmi‘-i İbn Tulun‘da ders ve fetvâya şugl ile imrâr-ı vakt buyurdular. İbn Habîb mezheb-i Hanefiyye‘de ders ve fikh ve lûgat ve‘Arabiyyetde bâri‘ ve kendi nefsine kesîrî‘l-i‘câb kendi tarafında mastûr olana muhâlefet eyleyene şedîdü‘t-ta‘assub idiler dimişdir. *Tâcü‘t-Terâcim* sâhibi şerh-i Ahesteki âharında

olan tahrîrâtı bu emre şâhiddir demiştir. Şerh-i mersûm âhırında didiği kelimâtındandır. **Lev kâneti'l-eslâfu fi'l-hayâ le-kâle Ebû Hanîfete rahimu'llâh ictehedettu ve le-kâle Ebû Yusûf rahimullâh nâru'l-beyânî evkaddu ve le-kâle Muhammedün rahimullâh ahsentu ve le-kâle Züfer rahimallâh etkantu ve le-kâle Hasan rahimullâh emna'tu ve le-kâle Ebû Hafz rahimullâh en'amtu fîmâ naddertu ve le-kâle Ebû Mansûr rahimullâh hakkaktu ve le-kâle şemsu'l-e'immeti vecedtu mâ-talebtu ve-lekâle fahru'l-islâmi mahartu ve-lekâle Necmüddîn-i Neseî bahartu ve-lekâle sâhibü'l-hidâye yâ gavvâse'l-bahri 'abertu ve lekâle sâhibu'l-muhîti ve fîktu fîmâ a'lentu ve esrertu ilâ âhirihi¹⁹⁹⁴ ve ba'zı mübâhaselerinde **hâzâ mimmâ lâ-tecidu fî-kutubi'l-mütekaddimîn ve le'l-müteahhirîn** fıkrasıyla fahr u mübâhât de'blerindendir. Ve mesâil-i ref' yedinde ve bir belde mevzı'ında [433a] 'adem-i sıhhatü'l-cem'a beyânında birer risâle-i latîfe tasnîf itmişlerdir. 'Aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân Kâtib Çelebi merhûm Necmüddîn Tarsûsî 'aleyhi'r-rahme dahi bu sâlde dest-i sâkî-i ecelden şerbet-i mevti nûş itdi demiştir. Sâhib-i manzûme İbn Vehbân 'aleyhi rahmeti's-Sübân vefâtını dahi bu sâlde tahrîr itmiştir. Lâkin inde'l-ekser altmış sekizde olmağla inşâallâhu te'âlâ tabaka-i sâlisede zikr olunur. Bu sâlde ba'zı vekâyi'de beyne'l-müverrihîn ihtilâfât-ı kesîre vâki' olmağla tayy-ı makâl olunmuştur.**

VEKÂYİ'-i SENE TİS'A VE HAMSİN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİN

NEBEVİYYE

İşbu sâl-i meymenet-iştîmâlde mezkûr fütûhât-ı celîle-i 'Osmâniyyeyi 'Azîz Efendi merhûm altmışda vâki' olmak üzere tahkîk ider. Kâtib Çelebi merhûm ve ekser-i meşâhîr-i müverrihîn bu sâlde olduğuna zikr itmeleriyle kilik-i 'abd-i Hakîr dahi bu vechile tahrîre şürû' eyledi.

Zikr-i Feth-i Konur hisâr-ı Metîn

Sene-i mâziyede zikr olunduğu üzere küffâr-ı bed-efkâr süyûf-ı guzât-ı şecâ'at-şî'ârdan mikdârı teşne? dâr olup Gelibolu tekfûru Kulubolu bakıyyetü's-süyûf leşker-i merdleriyle? hisârına firâr ve ebvâb-ı kal'ayı derhâl divâr itmekle Ece Bey'le Gâzî Fâzıl me'mûr-ı şugûl-ı hasâr-ı hisâr olmuşlar idi. Hâlâ Rumili'nde Ece Ova'sı ve Gâzî Ova'sı

¹⁹⁹⁴ Selefimiz hayatta olsaydı adetleri sayılamayacak kadar çok olan bu büyük alimlerimizden bazıları bu şerhim hakkında şöyle derdi; Ebu Hanife "Sen bir içtihat bulundun", Ebu Yusuf "Sen beyan ateşini yaktın", İmam Muhammed "Çok iyi yaptın", Züfer "İşini sağlam yaptın", Hasan "Bunda çok derinlere daldın", Ebu Hafz "Kendini buna tam verdin", Ebu Mansur "Tahkik ettin", Tahâvî "Doğru söyledin", Kerhî "Konuştuğun meselelerde sana bereket verildi", Cessâs "İşini muhkem yaptın", Kâdî Ebu Zeyd "İsabet ettin", Şemsu'l-eimme "Aradığını buldun", Fâhru'l-İslâm "İşi layıkıyla yaptın", Necmüddîn en-Neseî "Bu işte parladın" el-Hidâye'nin sahibi "Ey denizler dalgıcı, denizi aştın" ve el-Muhî'tin sahibi "Gizli açık her konuda en zirveye çıktın" derdi.

mahalleri bu iki şehbâz-ı lâne-i megâzî feth ü teshîr itmeleriyle anların isimleriyle iştihâr bularak Gâzî Ova'sına 'âmme galat idüp Kaz Ova dirler, Kazdağı dahi bu kabîldendir. Ol iki merdân-ı Rüstem-ikdâm leyl ü nehâr feth-i kal'a husûsunda bezl-i ihtimâm-ı tâmm itmişler idi. Ammâ mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzre Gelibolu hisârına karîb Konur nâmında bir hisâr-ı metîn var idi ki, tekfûru olan Kalakonya Kulubolu'nun akreb ve akrabâsından ve fenn-i hiyel ü dekde iblîs-i telbîsin hemâl ü hempâsından idi. Cünûd-ı zafer-şî'âr ol cânibe güzâr îdelden berü niçe niçe şehbûn ve sâir hiyel-i gûnâgûn ile fi'l-leyli ve'n-nehâr musırr-ı cây-ı ızrâr idi. Husûsâ Gelibolu giriftâr-ı dest-i hasâr-ı ebrâr olalı bi'd-defe'ât ef'âl-i mel'anet-nümâsını pey-der-pey izhâr itmiş idi. Kangî cânibe seriyye irsâl olunsa hufyeten âgâh olup gafleten şehbûn ve ızrâra der-kâr olduğu mesmû'-ı hazret-i serdâr-ı zafer-kirdâr oldukda la'în-i mesfûrun şehbûn kasdıyla kal'adan hurûcunu i'lâm içün mukaddemce çend nefer martolos irsâl olunup sipehsâlâr-ı İskender-tuvân dahi bi'z-zât kifâyet mikdârı cünûd-ı muvahhidîn ile câsûsları ta'kîb iderek karîb-i hisâra varup bir mahall-i pûsîdede [433b] ârâm buyurdular. Tekfûr-ı mesfûr kazıyyeden bî-haber de'b-i seyyie-i sâbıkası üzre şeb-hengâm derûn-ı kal'adan çıktığı gibi 'asker-i İslâm cevânib-i erba'aların ihâta eyleyüp ol gürûh-ı mekruh-ı dalâlet-i şükûhu şâhetü'l-vücûh mefhûm-ı kerîme-i mâ-sadak ve serdâr-ı hiyel-kârların bâ-fermân-ı sipehsâlâr-ı kahramân-iktidâr pîş-gâh-ı hisâr-ı merkûmeye berdâr eylediler. Ahâlî-i kal'a bu hâli müşâhede itdiklerinde bî-tavk hisârı teslîm ve emvâl-i a'dâ-yı dîn beyne'l-guzât taksîm olundu.

Meşâyih-ı İslâm'ın ercmendi ve müverrihîn-i benâmın 'atebi ve Vassâf mânendi merhûm Hoca Sa'deddîn Efendi *Tâcü't-Tevârîh*'de ba'zı sikât-ı sahîhü'l-kelimâtdan nakl ü rivâyet iderler ki;

Li-müellifihî

Sipehsâlâr-ı İskender-haşem şehzâde-i a'zam

Süleymân-ism ve nûr-ı dîde-i şâhenşeh-i

Nesir; tâbe serâhu hizmetlerinin her hâlde erbâb-ı bâtıdan istimdâd de'b-i hasene ve 'âdât-ı ...lerinden olmağla bu sefer-i zafer-eserlerinde dahi kutbü'l-ârifîn zahru'l-vâsılîn ve'l-kâmilîn;

Li-münşiihî

Sadr-nişîn-i mesned-i iklîm-i ma'nevî

Bedr-i münîr-i burc-ı füyûzât-ı Mesnevî

Kuddise sırruhu'l-‘azîz hazretlerinin kibâr-ı meşâhîr-i hulefâ-i vâcibü'l-ihtirâmlarından bir ‘azîz ol ma‘kad-ı kirâma teberrüken ve teyemmünen ve bâdî-i nusret olmağa tefe’ülen bir külâh-ı dervîşâne ber-fehvâ-yı **tehdıyyü’l-cemîl ile’l-cemîli hediye** getürmüş idi. Serdâr-ı hâlis-i‘tikâd dahi ol tuhfe-i behiyye-i gaybiyyeyi ... mahsûsada hıfz idüp mânend-i cân-ı ‘azîz yek-lahza vü ân pîşgâh-ı nazarlarından cüdâ itmezler ve subh u mesâ ziyâret itmedikçe sâir mesâlihlerine gitmezler idi. Bu gûne feth-i ‘azîmin mâverâ-yı perde-i gaybdan rû-nümâ olduğu mahz-ı himem-i ricâlden neş’et itmiş bir ma’nâ olmağla emvâl-i ganâyime ol tâc-ı sa‘âdeti teberrüken ve kemâl-i taksîm ve ol şevk u hubûr ve kemâl-i safâ ve sürûr ile güncâyış-pezîr havsala-i erkâm-ı küttâbdan bîrûn olan derâhim ü denânîri külliyyen guzâta teslîm buyurdular.

Nazım

Der-genc bogşâd ber-genc hâh

Tevânger şud ez-genc ve gûher siyâh

Nesir; Serdâr-ı ekrem ve ‘ayn-ı ihsân ve Bermek-hadem tâbe serâhu hizmetlerinin rûz-ı mezbûrda zuhûr iden fart-ı in‘âmı ‘abd-i Hakîrin sadr-ı esbak devletlü sa‘âdetlü ‘Ali Paşa hizmetlerine nazm itdiği kıt‘a nezd-i bâ‘is-i tezkîre almağla ketb olundu.

Kıt‘a

Kerîmâ halka bezl itdin şu denlü sîmle zer kim

Zemâne şimdi medyûn-ı yetîmân u ârâmdır

Felek dahi işidüp fart-ı cûdun bin teferrukla

Kapundur yüze kârî keckûlu destinde sâildir

Nesir: Ba‘de-zâlik ol kisve-i dervîşânı zer-dûz-ı mutallâ ile tezeyyün ve teberrüken efser-i sultânî olmak üzre ta‘ayyün [434a] itmişler idi. Zümre-i sipâh-ı zafer-dest-gâhdan ashâb-ı i‘tibâr u câh dahi ber-fehvâ-yı **en-nâs ‘alâ dîn-i mülûkîhim**¹⁹⁹⁵ mu‘tekıdd-ı meşâyih ve fukarâ olmalarıyla taraf-ı şâhzâde-i felek-câhdan me‘zûnen kisve-i şerîfe-i merkûmeye meşâyihâ birer külâh-ı zer-ender-zer peydâ eylediler. Hâlâ zümre-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı

¹⁹⁹⁵ “İnsanlar padişahlarının dinindedirler”.

‘âlî çorbacı ağalarının isti‘mâl itdikleri ânın nümûnesi olduğunu mehere-i müverrihîn sebt-i cerîde-i vekâyi‘ itmişlerdir, Ve’l-‘uhdetü ‘ale’r-râvî.

Zikr-i Feth-i Gelibolu

Şâhzâde-i mansûr hizmetleri feth ü teshîr-i hısn-ı mezkûrdan sonra Gelibolu Hisârı’na ‘atf-ı inân-ı ‘azîmet buyurdular. Sâbıkâ nigâşte-i sahâyif-i tahkîk kılındığı üzre Gelibolu tekfûru Kulipolu dört aydan mütecâviz vakt ü zemân mahsûr olmağla kal‘adan değil cân-ı habîsinden bîzâr olmuş idi. Konur hisârı peyâmını i‘lâm-ı zafer-ittisâm-ı sipehsâlârı ta‘kîb etmekle nâçâr nâlehâyü’l-emânı peyveste-i hisârına bârû-yı âsmân eyleyüp derûn-ı kal‘aya nûr-ı îmân gibi ‘asâkir-i İslâm dâhil ve tekfûr-ı merdûd ehl ü ‘iyâl ve müte‘allikâtıyla keştî süvâr olup İstanbul’a vâsıl oldu. Zabt u muhâfaza-i hisâra Ece Bey ve Gâzî Fâzıl taraflarından [silik] ta‘yîn olunup etrâf u eknâfda vâki‘ kılâ‘ vü bıkâ‘-ı küffâr feth ü teshîrine mîrân-ı ileyhimâ nâmzed buyuruldu.

Ma‘lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*’de bu vechile serd-i makâl eyler ki, ve Gelibolu dâhil-i halîc-i Bahr-ı Sefîd’de Kostantaniyye-i mahrûsa tarafına sâhil-i bahrda bir şehir-i şehîr ve latîfdır ki, Kostantaniyye-i bî-hemâle berren penç rûze mesâfe ve bahren yüz altmış mîldir. Hatt-ı müstakîm üzre mâbeyni yüz otuz altı buçuk mîl olup atvel-i nehârı on beş buçuk sâ‘at bir derece ve aksar-ı nehârı sekiz buçuk sâ‘atden bir derece noksândır. Bir hısn-ı hasîn ve sûr-ı metîni olup yedi yüz altmış târîhinde düstûr-ı Âsaf-râ Şâhzâde Süleymân Paşa Rumili cânibine mürûr itdikde kıtâlle feth ü teshîr itmiştir. Mütetebbi‘în-i âsâr-ı ahbâra zâhir ü âşikârdır ki, müverrih-i mûmâ-ileyh rahmetullâhi ‘aleyh *Takvîmü’l-Tevârîh*’de Gelibolu fethini zikr-i âtî ba‘zı kılâ‘ ile elli dokuz senesi vekâyi‘inden ‘add idüp ve sâl-i mersûm evâilinde vâki‘ olduğuna vekâyi‘-i sâireye takdîm etmekle işâret itmişliğini bu mahalde altmışda feth olunmuşdur deyü tahrîri ‘acâyibâtıdan ma‘nâ olmağla murâdları gâlibâ ihtilâf-ı müverrihîne işâretidir deyü hüsn-i ta‘bîr ba‘îd değildir. Meşâhîr-i müverrihînden Hoca Efendi ve ‘Abdülaziz Efendi ve Solakzâde Hemdemî Mehemmed Efendi ‘aleyhimü’r-rahme ve sâir kibâr-ı Gelibolu istîmân ile feth olunduğun tasrîh itmişlerdir.

[Mısr]â‘

Gelelim ba‘de-ezîn yine sadede

Nesir: [434b] Gelibolu'nun âb u havâsı latîf eşcâr ve esmârı vâfir bir belde-i kesîretü'l-bereke olup ma'ber-i diyâr-ı Efrenc ve Rûm ve memerr-i kavâfil-i garb u şarka merzbûm ve reh-gûzer-i sefâyin-i İslâmiyye ve küffâr ve manzar-ı ebrâr u eşrâr olmağla ba'demerretin kapudan-ı bahr sancağı i'tibâr olunup sâir elviye-i sevâhil ve cezâyir ana tâbi' kılınmıştır. Bu sebebdan buna Paşa Sancağı dirler. Kâtib Çelebi merhûm *Tuhfetü'l-Kibâr* nâm deryâ târîhinde dir ki, Gelibolu'nun kapudan hâssı sekiz yük seksen beş bin akçedir. Defter kethudâsı ze'âmeti seksen sekiz bin üç yüz doksan akçe ve tîmâr defterdârı ze'âmeti altmış iki bin yetmiş yedi akçedir. Ve Gelibolu Sancağı'nda on dört ze'âmet ve otuz iki tîmâr vardır. İntehâ. Fethine üdebâ-yı 'asırdan bir hoş-ta'bîr ve nâdiredânın nazm itdiği târîhdir.

Târîh

Kurretü'l-'ayn şeh Orhan-ı cevâd

Hazret-i şehzâde-i vâlâ-güher

Rumili'ne geçdi bâ-ceyş-i mübîn

Feth idüp niçe memâlik serteser

Kolubolu kal'asın zabt eyledi

Oldu ol kâfir emân ile bedr

Tâlibî târîh-i fethidir ânın

Bu hisârı ehl-i İslâm aldılar

Hafî olmaya ki, işbu târîh-i manzûm dahi bi-hisâb-ı ebcedî altmışa tanzîm olunmuştur. Bu i'tibâra göre altmışda vukû'u kavî-i esah olmuş olur. Vallâhu subhânehu ve te'âlâ a'lem.

Feth-i Migalkara ve Bolayır

Ânifen mersûm-ı kalem-i bedâyi'-rakam kılındığı üzre sipehsâlâr-ı İskender-nazîr hizmetleri Gelibolu fethinden sonra [lekeli] küşâde tarh-ı esâs-ı ikâmet idüp ma'iyet-i Husrevânelerinde mevcûd vücûh-ı ümerâ-i [lekeli] şîr-pîşe-i megâzî Hacı İlbey gâzîyi etrâf-ı erba'ada mebnî kılâ'-ı küffârı feth ü teshîre nâmzed ta'yîn buyurmuşlar idi. Bahâdır-ı müşârün-ileyh dahi kifâyet mikdârı cünd-i ebrâr ile mütevekkilen 'ale'llâhi te'âlâ ol

havâliye karîb Migalkara hisârını muhâsara vü tazyîk eylediler. Tarafından bir mikdâr emri i muhârebe vü mukâtele der-kâr olduktan sonra nesîm-i fevz ü nusret cânib-i İslâmiyândan hûbûb itmekle ol hısn-ı hasîn dahi dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı kâm-bîn oldu.

Ma'lûm ola ki, el'ân lisân-ı hâss u 'âmmda galatanı Malkara demekle meşhûr olan Migalkara kesr-i mîm ve sükûn-ı yâ ve dal ve gayn mu'cemeteyn fethâ ve iki miyânında lâm-ı sâkin ve âhırında râ-ı meftûha ile lûgat-ı fasîhîdir... cekden nısf merhale şâhrâhda bir belde-i mutavassıta ve kazâdır ki, hâlâ ihâta-i surdan müberrâdır. Mahmiyye-i Kostantaniyye'den çâr rûze mesâfe [435a] olup mâbeyni sekiz buçuk mildir ve atvel-i nehârı on beş sâ'at ve nısf derece ve aksar-ı nehârı sekiz sâ'at on dört buçuk derece ve inhirâf-ı kıblesi hatt-ı nısf-ı nehâr-ı cenûbdan kırk dört derecedir. Câmi' ve hammâmâtı ve esvâk u dekâkîni olup mazhar-ı kerîme-i **fîhi şifâu'n-nâs** olan 'asel-i musaffâsı hod kand-ı taberzed? ve nebât-ı Şâm'a mu'âdildir nitekin dinmiştir.

Nazım

Mezâkeş çû şeker sefideş çû şîr

Kû er çû bend-i hekîmân-ı pesîr

Nesir; Bin dördte 'azm-i mülk-i bekâ iden Vezîr-i a'zam Sinan Paşa bi'd-defe'ât sadâretten 'azlinde bu beldeye nefy olmağla ba'zı âsârı siyyemâ bir 'âlî ribâtı vardır. Evâilde ekser-i vüzerâyâ menfâ idi. Hâlâ bir ma'mûrca kazâdır.

Zikr-i Feth-i Kal'a-i Hayrabolu

Ma'lûm ola ki, gerek bu sâlde ve gerek sinîn-i âtiyede vukû' bulan fütûhâtın tertîbi meşâhîr-i müverrihîne egerçi muhâlifdir, lâkin Kâtib Çelebi merhûm bu vechile keşîde-i silk-i sutûr-ı *Takvîmü't-Tevârîh* kılmağla ber-de'b-i hakîrâne bu bâbda kavî-i mersûma ittibâ' olundu.

[Mısr]â'

Ba'de-ez-în cânib hikâyât-ı fütûhâtı kalem yazsun

Nesir: *Fezleke-i Kebîr*'de mersûm-ı kalem-i bedâyi'-rakam kılındığı üzre Gelibolu Hisârı'nın cevânib-i erba'asında vâki' kılâ' vü bıkkâ'-ı küffâr-ı bed-efkârı dâhil-i memâlik-i cenâb-ı pâdişâh-ı rûy-ı zemîn itmek maslahat-ı 'azîmesine vücut-ı ümerâ-yı şecâ'at-mikdâmdan lâne-i nusret-şehbâzî Hacı İlbec Gâzî ve şîr-i âcâm-ı feth ü megâzî Ece Bey

Gâzî ve fenn-i kahramânîde kâmil Gâzî Fâzıl ve merd-i cesâret-i me'nûs Mîr Gâzî ve Evrenos tâbe'llâhu te'âlâ serâhum ve ca'ale a'le'l-cinân mesvâhum cenâblarını taraf taraf nâmzed ta'yîn buyurmalarıyla Hacı İlbey Gâzî ânifen zikr olunan Migalkara fethine 'azîmet itdikde, Gâzî Ece Bey dahi kifâyet mikdârı cüyûş-ı deryâ-hurûş ile Hayrabolu nâm hisârı muhasaraya âgâz u ikdâm birkaç gün mürûrunda bâlâ-yı burûca rekz-i a'lâm idüp nûr-ı îmân ile derûn-ı kal'a mâl-â-mâl olduğu peyâm-ı nusret-ittisâm Migalkara Kal'ası fethini ta'kîb etmekle kulûb-ı müvahhidîn fart-ı safâ vü şevkle pür-zîb oldu.

[Mısr]â'

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

Nesir: Ol buk'a-i latîfe dahi dest-i müslimîne nasîb oldu. Ma'lûm ola ki Hayrabolu mahmiyye-i Edirne ve Rusçuk miyânında tevâbi'-i Livâ-i Paşa'dan bir kasaba-i kebîre ve kazâ olup âb-ı rûy-i büldân-ı mahmiyye-i Kostantaniye-i cennet-nişâna çâr rûz mesâfedir. Beylik üstürânın ıstablı anda olup cevânib-i erba'ası Edirne ve Dimetoka ve Bergos ve Rusçuk kazâlarıdır ki birer günlük mesâfedirler. Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke*'de Hayrabolu işbu sâlde feth olunduğu tahkîk itmiş iken *Bahriyye*'de altmış [435b] dokuzda Gâzî Sultân Murâd feth itmiştir deyü zikr garâyibâtıdan ma'dûddur. Lâkin ba'zı müverrihînin muhtârları sâl-i merkûmda feth olunduğudur. Sûret-i zâhirde mukaddemâ feth olunmuşken yine küffâr istîlâ etmekle sâniyen feth olunmak iktizâ ider. Ammâ bu husûsu müverrihînden bir ahad tahrîr itmemişlerdir. Bu ihtilâfa işâreten sahâyif-i âtiyede dahi tastîr olunmuşdur¹⁹⁹⁶. Vallâhu te'âlâ a'lem.

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Rodoscuk

Tekfurdağı didikleri kasabadır ki, işbu sâl-i zafer-iştimâlde vâki' olan fütûhât-ı cemîledendir. Rüstem-i 'asr Hâcî İlbey nâm-ı nâmdâr ol havâlîde bulunan ba'zı kasabât u kılâ' fethine meşgûl iken guzât-ı zafer-simâtdan ba'zı merdân-ı kâr-güzâr akdâm akdâm cesâretle bi-'avnihî te'âlâ feth ü teshîr eyleyüp rûz-ı mezbûrda kerîme-i "**Kem min fi'tin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**"¹⁹⁹⁷ sırrı zâhir ü âşikâr olmuşdur. Rodoscuk Silivri'den bir merhale sâhil-i bahrda bir kasaba-i kebîr ve kazâdır. Mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-nişâna se rûze mesâfe olup esvâk-ı 'âmire ve eyâlât-ı fâhire ve cevâmi'-i latîfe ve hammâmâtı ve müsâfirîn nüzûl idecek mahsûs hânâtı vârdır. Ol

¹⁹⁹⁶ Garâyibâtıdan..... olunmuşdur (Derkenar notu).

¹⁹⁹⁷ "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

havâlîde olan bilâd u kurânın bâ-husûs mahmiyye-i Edirne-i İrem-hemtâ-nın bir kesîrû'l-galle ...si olmağla sefâyine lenger-endâz-ı ârâm olmağla limanı ve Rüstem Paşa merhûmun tavîl ve 'arîz imâret ve hânı olup kangı kânûna ki zâyf nâzil ola yek sofrâ mükemmel ta'âm-ı enfes ile it'âm olunmak üzre mebnâdır. Hâlâ belde-i İstanbul'a şeb ü rûz sefâyın ile envâ'-ı zehâir farîza-i¹⁹⁹⁸ kasaba-i mersûmeden gelür. Fethine ol vakit zurefâsının ta'miye-gûne didikleri târîhdir ki, bi-ebyâtihâ ketb ü tahrîr olundu.

Târîh

Varınca Tekurdağı'na ceyş-i İslâm

Didiler içindeki küffâra gelecek

Bilüp haddini düşmen-i dîn o demde

Ki ikdâm-ı İslâm'a döndü baş açık

İki şâhid ile olup müsbet er-dil

Bu târîh alındı hisâr-ı Rodoscuk

Nesir: [silik] zamâyir-i mütetebbi'in âsâr-ı eslâfa zâhir ü âşikârdır ki, selâtîn-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'nin dâhil-i zîr-i hükûmet-i şâhâneleri olan memâlik ü büldânda an-'aslin bâlâ-sûr olanları ma'dûm menzilesindedir. Ekseri ba'de'l-feth tahrîb olunup ba'zıları dahi mürûr-ı ezmânla müşrif-i harâb olmuştur. Bu cerîdede mezkûr kılâ' u bıkâ' dahi bu kabîlendendir. Bu mahalli esnâ-yı tahrîrde ba'zı zevî'l-ma'ârif 'abd-i Hakîr'e suâl itdiler ki, keferi bir palankaya mâlik olsa der ü dîvârına dahme-i Dârâ ve İskender-âsâ metânet ü istihkâm virür. 'Osmâniyân metânetde kulle-i Kâf'a mümâsil ve penç düvâzdeh âsmâna mu'âdil kılâ'a palanka kadar i'tibâr itmeyüp, egerçi şehri ma'mûr olur lâkin kal'ası lâne-i bûma misâl olur. Bundan maksûd itlâfdan hazâin-i 'âmireyi savn u hıfz ise beytü'l-mâl-ı müslimînin masrafının biri dahi keyd-i a'dâdan sıyâneten ta'mîr-i kılâ'da ihtimâmdır. Pes bu eşkâlî bizden ref [436a] eyle ve 'ilm-i târîhe intisâbınız sebebiyle bu şübhemizi def' eyledidiklerinde 'abd-i Hakîr-i kesîrû't-taksîr-i 'adîmü'l-istitâ'a dahi keferi-bî-hurdan istinâdları ancak kılâ'larına olup ehl-i İslâmın husûsâ şâhân-ı Âl-i 'Osmân-ı sâf-ı i'tikâdın i'timâdları her hâlde **ve me'n-nasru illâ min-'indillâhi** mazmûn-ı münîfine olduğudur deyü cümleyi câmi' virdiğim cevâba ahhâb-ı ma'ârif-intisâb istihsân itmeleriyle bu mahalle ketb ü tahrîri şâyeste vü çespân görüldü.

¹⁹⁹⁸ "Farza"?

Zikr-i Feth-i Kal‘a-i İpsala-râ Guzât-ı Zafer-âyât

Rumili cânibine güzâr eyleyli memâlik-i küffâra taraf be-taraf akından bir ân hâlî olmayup kılâ‘ vü bıkâ‘ ve zıyâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘dan nicesini dâr-ı İslâm itmişler idi. Ol havâlîde İpsala’nın taht-ı tasarruf-ı küffârda olması vechen mine’l-vücûh revâ-dâste-i gayret-i İslâmiyye’den olmamağla bâ-fermân-ı hazret-i serdâr-ı ekrem leşker-i İslâm üzerine varup bir mikdâr? dâd u dihiş muhârebe vukû‘undan sonra;

‘Arabiyye

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

Fe-şükren sümme şükren sümme şükren

Nesir; ol [silik] kesîretü’l-menâfi‘ dahi dâhil-i cerîde-i memâlik-i ‘Osmâniyân oldu. *Solakzâde Târîh*’inde dir ki, bu nusret-i cezîle vukû‘unda leşker-i İslâm mâl-ı ganîmete bir rütbe sîr oldular ki, edâ-i zekât vaktinde virecek bir fakîrü’l-hâl kalmadığı mersûm-ı kalem-i bedâyi‘-rakam erbâb-ı vekâyi‘dir¹⁹⁹⁹. Bu fütûhât-ı celîleden mâ‘adâ Seyd ve Kırağı ve Ferecik ve Çorlu etrâfında pây-ı ikdâm-ı guzât-ı muvahhidîn resîde olmadık mevzî‘ ekall-i kalîl kalmışdır. “**Zâlike fazlu’llâhi yu’tîhi men yeşâ vallâhu zü’l-fadli’l-‘azîm**”. Ma‘lûm ola ki, *Bahriyye*’de nigâste-i sahâyi’-i tahkîk kılındığı üzre İpsala[ya] karîb sâhil-i bahrda vâki‘ fezâ-yı vesî‘ada tevâbi‘-i Livâ-i Paşa’dan bir kasaba-i bî-sûr olup cevâmî‘ ve hammâmât-ı latîfe ve esvâk-ı vesî‘a vü nazîfesi vardır. Mahmiyye-i nâ-şünûda mu‘âdil-i Kostantaniyye-i cennet-mümâsile penç rûz mesâfe olup mezâri‘ vü merâtî‘i kesîre ve nehr-i Meriç Ferecik ile bunun miyânesinden geçüp şâhrâha karîb mahalde deryâyâ karışur. Ashâb-ı hayrdan Husrev Kethudâ rasâsiyyü’s-sakf tavîl ve ‘arîz bir ribât ve ‘imâret binâ eylemişdir.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, İpsala el-Kesalâ’dan muharrefdir. Menkûldür ki, ‘asker-i İslâm Rumili’ne geçüp Gâzî Süleymân Paşa bu şehri aldıkda salât-ı cum‘aya nidâ ibtidâ anda vâki‘ olmağla ilk salâ mevzî‘i dimişler. Giderek tahrîf ve tahfif-i ‘âmme ile İpsala olmuş. İntehâ.

Hakîr dirim ki, bu tahkîka göre sene-i mâziye fütûhâtından olmuş olur. Bu takdîrce *Takvîmü’t-Tevârih* ile bu kavîl beyninde üç seneye karîb tefâvüt iktizâ ider. Lâkin müverrih-i merkûmun cümleden ziyâde fihris-i *Fezleke-i Kebîr*’de olan *Takvîmü’t-*

¹⁹⁹⁹ *Solakzâde Târîh*’inde..... vekâyi‘dir (Derkenar notu).

Tevârîh'ine i'timâdı *Fezleke*'de kendi işâreti mûcibince resîde-i derece-i sübûtdur. Vallâhu subhânehu ve te'âlâ a'lem.

İmdâd-ı Pâdişâh-ı A'zam ba'de-ez İstimdâd-ı Cenâb-ı Süleymân Paşa?

[436b] Şâhzâde-i gazâ-pîrâ düstûr-ı Âsaf-râ Gâzî Süleymân Paşa tâbe serâhu ve ca'ale'l-cennete mesvâhu bi-lütûfihî te'âlâ bu def'a muvaffak oldukları fûtûhât-ı celîleyi muhtevî 'arz-ı hâl tahrîr ve e'azz-ı ümerâ-yı nâmdârdan Biga Bey yediyle hâk-i der-i ikbâl-penâh-ı hazret-i pâdişâh-ı ma'delet-dest-gâha irsâl ü tesyîr eylediler. Derûn-ı meserret-meşhûn ve nümûnunda ber-mısdâk-ı kerîme-i mûkerreme-i mu'ciz-ihativâ-yı **"Vallâhu yüeyyidu bi-nasrihî men yeşâu"**²⁰⁰⁰ âvân-ı cüz'ide umûr-ı külliyye rû-nümâ ve bermazmûn-ı i'câz-makrûn-ı **"Kem min fi'etin kalîletin galeb etien kesîraten bi-iznillâh"**²⁰⁰¹ ezmine-i kalîlede bu kadar fûtûhât-ı kesîre vü cezîle hüveydâ olduğun nigâşte-i sutûr-ı tahkîk itdiklerinden sonra gerek dâhil-i hıttâ-i memâlik-i İslâmiyye olan kılâ' vü bıkâ'ı muhâfaza ve gerek kendi ma'iyet-i dilîrânelerine li-ecli'l-muhârebe merdân-ı şecâ'at-şî'ârdan 'asâkir-i pür-cebe vü cevşen lüzûmunun [silik] beyân ve bu husûsda darâ'at ü iltimâsı i'lân itmişler idi. Pâdişâh-ı İskender-sipâh hazretleri bu fûtûhât-ı celîleden fevka'l-hadd memnûn olup şûkr ü sipâs-ı Kibriyâ ile 'asâkir-i müslimîne da'vât-ı hayriyyelerin der-kafâ eylediler.

Ba'de-zâlik vilâyet-i Karasî'de sâkin göçer evlilerden bi'l-cümle ma'iyet-i serdârîye ta'yîn ve Aydın Bey oğlu Umur Bey nâm gâzî-i ser-firâzın bi'd-defe'ât kerâmeti zâhir olmağla cümlesine başbuğ nasb eyleyüp taraf-ı serdâr-ı ekreme irsâl buyurdular. Ve mûsıl-ı fetihnâme Biga Bey'e hıl'at-ı fâhire ve hâlâ kendülere izâfe ile zebân-zed-i hâss u 'âmm olan livâ beyliği in'âm buyuruldu. Umur Bey ma'iyetinde mevcûd cünûd-ı muvahhidîn ile hâk-i der-i ikbâl-i serdâr-ı Dârâ-hademe rûy-mâl itdikden sonra me'zûnen diyâr-ı küffâra şu rütbe akınlar itdiler ki, mihr-i felek-âsâ çâr âfâkda şöhret-ârâ olup guzât-ı müslimîne li-husûsin mâ-eymân muktazî olmadıkda ol şîr-i âcâm-ı megâzînin ser-i nusret-eserine yemîn itmekle te'sîs-i binâ-i kâh müdde'â eyler idi deyü 'âmm-i müverrihîn sebt-i cerâyid-i vekâyi'-i subh u mesâ itmişler idi.

Vefât-ı Canibek Hâkân-ı Deşt

²⁰⁰⁰ "Allah da dilediğini yardımıyla destekliyordu". *Kur'ân*, Ali imrân, 3/13.

²⁰⁰¹ "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

Sahâyif-i güzeste mersûm-ı hâme-i ‘anberîn-câme kılındığı üzre hâkân-ı Deşt Canibek vücûd-ı habâset-âlûd-ı eşrefden iklîm-i Azerbaycan’ı ba‘de’t-tathîr dü mâhe mikdârı vakt ü zemân dârü’s-saltana-i Tebrîz’i ârâm-gâh-ı zât-ı ma‘delet-semîri eyledi. Neşr-i bezr-i ‘adl ü emân ile zemân-ı cüz’î zarfında ol havâlîyi ma‘mûr u âbâdan itdikden sonra ferzend-i fûrûzende ahteri Birdi Bey’i nâmzed-i saltanat-ı vâlâ-yı Azerbaycan ve reş-cûy-ı zulm ü hayfdan gereği gibi terakkî itmek bâbında güher-feşân olup [437a] kendisi hükûmet-gâh-ı kadîmi olan hıttâ-i Deşt-i Kıpçak’a ‘atf-ı ‘inân eyledi. Dârü’s-saltana-i Deşt olan Saray’a lede’l-vusûl tetmîm-i enfâs-ı ma‘dûde ile mansıb-ı hayât-ı müste‘âddan ma‘zûl olmağla ferzend-i mûmâ-ileyh Birdi Bey Ahicuk nâm bir fûru-mâyeyi Azerbaycan’da mukâm-ı makâm-ı niyâbet idüp kendüsü ‘icâleten ‘âzim-i saltanat-ı mülk-i Deşt eyledi. Müşârün-ileyh Canibek hakkında meşâhîr-i müverrihinden ‘Azîz Efendi merhûmun tahrîrâtı bi-‘ibâretihâ bu mahalle ketb olundu. Hân-ı ...kemâl-nasfet ve vüfûr-ı lutf u mekremet ile meşhûr-ı vekâyî’-ı a‘vâm saltanatı nâsih-i dâstân-ı Nûşirevân olmak ile mezkûr pâdişâh-ı ‘âlî-himmet ve mürebbî-i erbâb-ı ‘ilm u fazîlet olup ‘asrında fuzalâ-yı kirâm anın nâmına niçe kütüb te’lif ü tahrîr, hattâ câmi’-i kemâlât-ı nefsanî Sa‘dü’l-mille ve’d-dîn et-Teftâzânî dahi *Muhtasar-ı Telhîsi* Canibek ismiyle tasdîr itmişlerdir.

Tarh-ı Binâ-i ‘Azîm-i Câmi’-i Sultan Hasan der-Mısır

Vâsi‘at u irtifâ‘ cihetiyle müsâvî-i ‘alem-i câmi’ine kıbâb-ı çarh-ı berîn olan cevâmî’-i mahmiyye-i Mısır-ı zâtü’l-ehrâmdan eltaf u ahsen olmak üzre mülk-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asr Sultân Hasan bin Sultân Muhammed Nâsır bir câmi’-i dilârâ tarh u inşâsın murâd itmekle vücûh-ı erkân-ı devlet ve a‘yân-ı ‘ulemâ ve ehl-i hıbrî ve hiberet²⁰⁰² ile zemîni ba‘de’l-istişâre Rumili meydânı dimekle hâlâ zebân-zed-i hâss u ‘âmm olan fezâ-yı dil-güşâda enseb mahal olmadığın bi’l-ittifâk dergâh-ı saltanata i‘lâm u ifhâm itmeleriyle işbu sâl-i ferah-iştimâl evâhırında mehere-i hükemâ ve müneccimînin ihtiyâr itdikleri es‘ad-ı sâ‘ât u ezmânda tarh u te’sîsine mübâşeret ve hîn-i ibtidâda yüzden mütecâviz ibl ü bakar ve bî‘aded ağnâm zebh olunup lâ-yuhsâ fukarâ vu eytâma mükemmel kisve vü denânîr in‘âm olundu. Fi’l-hakîka ma‘bed-i merkûmun tarh ve resm-i aslîsine müşâbih bir câmi’ olmayup el-yevm kâ‘ide-i seyyi’e-i Mısır üzre hîn-i tuğyânda mecma’-ı bâgiyân olan mahal budur. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde tafsîl olunur. Ve mine’llâhi’l-i‘âne ve’t-tevfîk.

Zabt-ı Sultân Üveys Mülk-i Azerbaycan-râ

²⁰⁰² “Hayret”?

Ânifen güncîde-i nâvdân-ı hâme-i tibyân ve nigâşte-i sahâyif-i beyân kılındığı üzre Birdi Bey zabt-ı taht-gâh-ı vâlidî için ‘âzîm-i iklim-i Deşt-i Kıpçak oldukda Ahicuk nâm kimesneyi niyâbeten hâkim-i memâlik-i Azerbaycan itmiş idi. Nâib-i mesfûr-ı fûrû-mâye ve deniyü’l-asl bir mürtekib-i mezâlim-i cevvar olup;

Li-müellifihî

Meclis-i meyde hemân tâlib-i vuslat olugör

‘Âkıl-i kâmil olan fursatı fevt eyler mi

Nesir; misdâkınca fursatı ganîmet ‘add idüp iddihâr-ı emvâle şu rütbe meşgûl oldu ki, ahâlî-i memleket rahîmallâhü’l-nebbâşu’l-evvel meseli mefhûmunca Melik Eşref-i mezâlim-güsteri rahmetle yâd itmeğe başladılar. [437b] Canibeg merhûmun çend mâh zarfında neşr-i tavâmîr-i ma‘delet-semîr ile fî’l-cümle ma‘mûr u âbâdân itdiği mahâl birkaç gün zarfında arâzî-i muhterika misillü harâb u vîrân ve resîde-i tîşe-i gadr u hayfe-i²⁰⁰³ mezâlim-i Eşrefî olan memâlik-i hod bî-nâm u nişân oldu. İklîm-i ma‘mûre-i Azerbaycan’ın mezâlim-i nâib-i hüsrân-meâl sebebiyle bu keyfiyyete resîde olduğu vâlî-i dârü’s-selâm-ı Bağdâd-ı behîşt-âbâd Sultân Üveys Bahâdır-ı ma‘delet-mu‘tâdın mesmû‘u oldukda ‘asâkir-i mürettebe-i pür-sâz selb ile ‘azm-i hıttâ-i Tebrîz itdiği peyâm-ı muvahhişden mesfûr huccâc-ı Sâni Ahicuk’u ba‘zı ehass-ı etbâ‘ı habîr itdiklerinde;

M[isrâ’]

Kel olduğu yetişmez takınur başına sünbüller

Nesir; fehvası üzre öyle ‘azîmü’ş-şân pâdişâh-ı sâirle tarh-ı mesâff-ı harb u kıtâl sevdâsıyla derme deşürme bir mikdâr leşker-i derbeder güzerân ile tehyie-i muhârebe oldu. Hamle-i ûlâda Tebrizyân şâhına tesâdüf itmiş alay-ı ‘usfûr-misâl civâr-ı erba‘aya âyib ü perîşân olmalarıyla kendi dahi kemâl-i ye’s ü hirmân ile kuskuna kuvvet kamçıya bereket diyerek Karabağ cânibine firâr ve Sultân Üveys evâhır-ı sâlde taht-ı Azerbaycan’a firâr eyledi. Bir müddet tahrîb olunan memâlik-i ‘imâret kasdıyla belde-i Tebriz’de tarh-ı encümen-i ikâmet eyleyüp ‘âm-ı kâbilde yine dârü’s-selâma ‘avd ü ric‘at eylemiştir. Bakıyye-i vak‘a inşâallâhu te‘âlâ sene ihdâ ve sittîn vekâyi‘i hılâlinde mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılınur.

Maktûlî-i Emîr Fergan Vâlî-i Türkistan

²⁰⁰³ “nesk”?

Vâlî-i hıttâ-i Türkistan Emîr Fergan işbu sâl-i tis‘a ve hamsîn evâhırında maktûl oldu. (Tafsîli taharrî olunup bu mahalle kayd olunmaludur).

Katl-i Hoca Yahya ve Nasb-ı Zahîr ez-Serbederan

Sahâyif-i sâlifede zikr ü beyân olunduğu üzre şestum mülûk-i Serbedârân Hoca ‘Ali Şemsüddîn Haydar Kassâb yedinde maktûl oldukda, sene selâse ve hamsinde Emîr Hoca Yahya mahall-i metrûkesine mevsûl olmuş idi. Mûmâ-ileyh Haydar Giray’ı oğlu olup Hoca Mes‘ûd-ı Serbedârî’nin nüdemâ vü mukarrebânından idi. *Devletşâh Tezkiresi*’nde Hoca Mes‘ûd’un nökerânından olup Hoca ‘Ali’nin mukarrebânından idi demiştir. Kela’t-tekaddirîn kesîrû’s-salât ve tâlî-i Kur’ân merd-i salâh-intimâ olmağla Hoca ‘Ali Şemsüddîn’e halef olmuş idi. Egerçi musallî ve tâlî idi, lâkin mâlik-i zimâm-ı saltanat olduğu gibi kuttâl-ı bî-bâk olup gâh u bîgâh kendüye huşkî-i dimâğ u cünûn ‘ârız olur imiş. Serdârlığı hizmeti mukâbili Haydar Kassâb’a tevcîh eyleyüp Sebzevar’a etrâf u eknâfdan niçe memâlik feth ü zamm itmişler. Evvel emirde sâlifü’z-zikr Taga Timur Hân ile ‘akd-i habl-i sulh u salâh itmiş iken sâlik-i meslek-i habîse-i dekk ü hayl olup [438a] esnâ-yı ziyâfetde katl itmiş idi. Ber-fehvâ-yı **beşşirü’l-kâtil bi’l-katl**²⁰⁰⁴ kendüyü dahi işbu sâlde birâder-i zevcesi ‘Alâüddîn si‘âyesiyle ba‘zı mukarrebleri katl u i‘dâm eyleyüp birâderi Hoca Zahîr’i kâimmakâm eylediler. Emîr Hoca Yahya’nın müddet-i saltanatı çâr sâl ve heşt şühûrdır. Kaynı ‘Alâüddîn’in bu fî’l-i mekrûhu irtikâb itmesi ancak neyl ü vusûl-ı saltanat ârzûsuyla iken müddetü’l-‘ömr behre-yâb-ı ‘izz-i saltanat olmadığı mahall-i ‘ibret ü ‘itti‘âtdır²⁰⁰⁵.

Mısrâ‘

Sâfisin al derdin gider, huz mâ-safâ da‘ mâ keder

Nesir: [Boş]

VEKÂYİ‘-i SENE SİTTÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, cem‘iyyet-i a‘dâ-yı dîn ve vefât-ı Süleymân Paşa-yı gazâ-âyîni ekser-i müverrihîn sâl-i ihdâ ve sitte-mi‘ede vâki‘ olmak üzre sebt-i cerîde-i vekâyi‘ itmişlerdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm sâl-i sittîn evâhırında vâki‘ olduğunu ta‘yîn itmekle ‘abd-i Hakîr dahi bu mesleğe sâlik olup vekâyi‘-i sâireye ber-de’b-i kadîm-i ‘abd-i müstedîm takdîm olundu.

²⁰⁰⁴ “Katili katl ile müjdeleyin”.

²⁰⁰⁵ “İtti‘âzdır”?

Cem'iyet-i Küffâr ve Vefât-ı Şâhzâde-i Firdevs-Medâr

Sahâyif-i bâlâda mahal be-mahal mersûm-ı hâme-i 'Abbâsî-câme kılındığı üzre çünkü sipehsâlâr-ı İskender-hadem nûr-ı dîde-i pâdişâh-ı ekrem hizmetleri ma'iyet-i Husrevânelerine me'mûr ümerâ-yı nâmdar ve sâir guzât-ı zafer-şî'ârı cevânib-i erba'a-i memâlik-i küffârı feth ü teshîr ve ahâlîsini kahr u tedmîre nâmzed ta'yîn itmekle ol büldân u bıkâ'da kelime-i celîle-i tevhîdi i'lân u ızhâr ve sadâ-yı tehlîl ü tekbîri telnîd ü ichâr ile Tas? Hisârı'na bâ-rûy-ı çarh-ı berîni kem kem gömeldüp 'alâ-rivâyetin sahîha dü sâle zarfında dâr-ı vesî'a-i Rumili'ni rûus-ı a'dâ-yı dalâlet-âhenge teng eylediler. Taraf-ı hümâyûn-ı şehinşâh-ı hamîyyet-makrûnda ise nev-be-nev şüc'ân-ı dîn-i mübîn evvel be-evvel vâsıl ve bezl-i nakdîne-i gayret ü himâyeti müştemilnâme-i pâdişâhî vürûdundan süyûf-ı hayl-i guzât-ı muvahhidîne kemâl-i hiddet hâsıl olmağla cünûd-ı bi'se'l-masîr düşmen-i dînin başlarına kıyâmetler koparup birbirlerine katmışlar idi. Mücâhidîn-i dîn-i mübînin âvâze-i ceng ü peykâr vasıyyet ve sadâ-yı mehâbet-medâr ve cesâret-şî'ârları etrâf u eknâfında sâkin küffâr-ı hempâ-yı vesvâsa dânen-de-i havf u ru'b u hirâs olmağla birbirlerine kudûm-ı 'Osmâniyân bu cânibe pertev-endâz olalı güzîde-i memâlikimizden yirmiden efzûn kurâ vü kılâ' ve kasabâtımız elden gitti. Eger yek sâle dahi iğmâz-ı 'ayn ve müsâmaha olunursa bu memâlik ü büldânda tarafımızdan pâydar olur ahad kalmaz. Bu bâbda gayret-i dîniyye muktezâsınca cümlemiz bir yere gelüp nâm-ı 'Osmâniyânı bu câniblerden münkatı' itmeğe sa'y itmekdir, mazmûnunda irsâl-i mürâselât ve sefir itmeleriyle [438b] ber-fehvâ-yı el-Küfrü milletün vâhide²⁰⁰⁶ Boğdan ve Eflak ve Bulgar ve Rus ve hâkim-i vilâyet-i Engûrus meşgûl-ı cem'-i 'asker-i menhûs olup Kostantaniyye teküründen dahi istimdâd itmeleriyle cemm-i gafir ile imdâd idüp 'alâ-rivâyetin eşhûr-i otuzdan efzûn küffâr-ı bed-manzar altmış mikdârı sefâyin tehyie vü ihzârına ikdâm-ı mübâşeret eylediler. Ez-în-cânib şehzâde-i 'âlî-tebâr bir şeb ba'de'l-kıyâm kable's-subh galebe-i nevm ile hâb-ı râhata varup rûh-ı pür-fütûhları 'âlem-i vesî'a-i misâlde âgâz-pervâz itdiği dem kendülere peyâm-ı rütbe-i 'uzmâ-yı şehâdet vâsıl olmağla safâ-yı derûn-ı pür-nûr ile hâbdan bî-dâr olup ba'de edâi's-salât mülâhaza-i beşâret-i gaybiyye ile pür-efkâr iken cem'iyet-i 'uzmâ-yı küffârı rüesâ-yı 'asker-i İslâm medâr-ı ahbâr itdiklerinde vücûh-ı a'yân-ı Devlet-i 'Aliyye'den ordu-yı hümâyûn Hamun boylarında mevcûd ümerâ ve sâir merdân-ı şecâ'at-peymâyı huzûr-ı pür-hubûrlarına ihzâr ve ücûrât-ı cihâd u gazâyı bi'l-müşâfehe vücûhla imhâ ve iblâğa ibtidâr idüp buyurdular ki, fe-li'llâhi'l-hamd ve'l-minne bizler gürûh-ı sa'âdet-şükûh-ı hayru'l-ümemden olup resûl ve şefî'imiz sallallahü

²⁰⁰⁶ "Küfür tek millettir".

te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretleri min-kıbeli‘llâhi ‘aleyhi Rabbü‘l-‘âlemîn **“yâ eyyühe’n-Nebiiyyü câhidi‘l-küffâre ve‘l-münâfikîn”**²⁰⁰⁷ kerîme-i mükerremesiyle cihâda me‘mûr ve ta‘yîn buyurulmalarıyla **innâ nebiyye’s-seyf** âvâze-i şecâ‘at-ittisâmin **el-cihâdu hilkatî ve halfetî** kelâm-ı mu‘ciz-nizâmıyla te‘kîd buyurmuşlardır. Bizler dahi ümmet-i merhûmesinden bulunduğumuz hasebiyle ber-mazmûn-ı kerîme-i vâcibetü‘l-ımtisâl **“Yâ eyyühe‘llezîne âmenû kütibe ‘aleykümü‘l-kıtâl”**²⁰⁰⁸ a‘zam-ı mesûbât-ı cüzile olan emr-i cihâda me‘mûrlarız ve dahi düşmen-i dîne galebeye bâ‘is kesret olup **veme’n-nesru illâ min ‘indi‘llâhi inna‘llâhe ‘azîzün hakîm**²⁰⁰⁹ fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâsıyla sâbitdir ki, nusret ve fevz ü zafer ancak ‘inâyet-i Hakk’a mevkûfdur. **Kem min fi‘etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**²⁰¹⁰ kerîme-i celîlesinin sırrı kerrât ile zâhir ü âşikâr olduğu henüz meşhûdumuz olan ma‘nâdır. Bu kadar fi‘e-i kalîle ile el-hamdu li‘llâhi te‘âlâ ‘asâkir-i mûr-şumâr-ı küffârı bi‘d-defe‘ât münhezim idüp niçe kılâ‘-ı metîne ve husûn-ı hasînede tevhit-i Kirdgârî icrâ olundu. Eger nusrete sebep kesret olaydı cümlemiz hamle-i ûlâda muzmahil olurduk bu def‘a üzerimize teveccüh eyleyen cüyûş-ı a‘dâ-yı dînin kesretinden tâbi‘-i vehm hirâs olmanız ki, bir gürûh-ı hınzîra bir şîr kifâyet ider, eltâf-ı hafiyeye-i Perverdîgârîden ümmîd var mı ki, **“Lekad nasara kümu‘llâhu fî mevâtine kesîretin”**²⁰¹¹ magzâ-yı mu‘ciz-nizâmı üzre bu def‘a dahi bâd-ı nusret u galebe cânib-i İslâmiyân’dan vezân ola. Çünkü **“halka‘l-mevte ve‘l-hayâte”** mîsdâkınca ‘âlem ketm-i ‘ademden pâ-nihâde-i fezâ-yı hayât olanlara ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı **“küllü şey’in hâlikün illâ vechehu”**²⁰¹² nûş-ı şerbet-i memât emr-i mukarrer **“velev küntüm fî burûcin muşeyyedetin”**²⁰¹³ kerîmesiyle bu mâdde muhberdir. Pes şehâdetden a‘zam bir rütbe dahi [439a] ve [439b]²⁰¹⁴.

[440a] Vilâyet-i Karasi fethinde harekât-ı Rüstemânesi manzûr-ı pâdişâh-ı ‘âlem-penâh olmağla mecmû‘-ı tevcihât-ı vilâyet-i merkûme ‘ilâvesiyle kendülere tevcih olunmuş idi. Otuz yedide giriftâr-ı eydî-i ebnâ-yı Aydın olan memâlikin feth ü teshîri sipâriş-i zât-ı ‘adû-tedmîri ve şecâ‘at-semîri kılınmağla ber-vech-i musâlaha ol hizmeti dahi bi-‘avni Rabbü’n-nasîr hitâm-pezîr itmişler idi. Şehinşâh-ı İskender-pezîr tâbe serâhu hizmetleri bu

²⁰⁰⁷ “Ey peygamber! Kafirlerle ve münafıklarla cihad et”. *Kur‘ân*, Tevbe, 9/73.

²⁰⁰⁸ “Yâ eyyühe‘llezîne âmenû” ile bu âyet başlamayıp muhtemelen *Kur‘ân*, Bakara, 2/183 ile karıştırılmış. “Savaş üzerinize farz kılındı”, *Kur‘ân*, Bakara, 2/216.

²⁰⁰⁹ “Yardım ancak Allah’tandır. Kuşkusuz Allah, mutlak üstün olandır, en iyi hüküm verendir”. *Kur‘ân*, Enfâl, 8/10.

²⁰¹⁰ “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/249.

²⁰¹¹ “And olsun ki Allah birçok yerde size yardım etmiştir”. *Kur‘ân*, Tevbe, 9/25.

²⁰¹² “Onun zatından başka her şey yok olacaktır”. *Kur‘ân*, Kasas, 28/88.

²⁰¹³ “Sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile”. *Kur‘ân*, Nisâ, 4/78.

²⁰¹⁴ Varaklar okunamayacak kadar simsiyah.

sinn ü sâlde ferzend-i ercmenlerinin mâlik oldukları ârâ vü tedâbîr-i sâkibe-i Âsafâne'den rütbe-i 'uzmâ-yı vezâret ü sadârete min-küllî'l-vücûh istihkâklarını teyakkun buyurmalarıyla vilâyet-i Karasi hükûmetine mutasarrıf olmak şartıyla makâm-ı sadâret-i 'uzmâyı tevcih buyurmuşlar idi. Yirmi üç sene kâmil sadr-nişîn-i mesned-i vezâret-i kübrâ olup lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ fütûhât-ı celîle ve mesâ'î-i meşkûre vü cemîle ve bî-nihâye hayrât u hasenât-ı cezîleye muvaffak olmuşlar idi. Medfen-i rahmet-meskenleri olan Bolayır'da câmi'-i şerîflerinden mâ'adâ âsâr-ı 'adîdeleri vardır. İznikmid'de vâlî iken bir câmi'-i şerîf ile bir medrese binâ buyurup vilâyet-i Karasi'de hayriyyeleri çokdur. Ve mahrûse-i Burusa hisârı dâhilinde Helvayî Mahallesi'ndeki câmi'-i şerîf dahi ol şâhzâde-i hulvü'l-âsârın sâhte-i mi'mâr-himmetleri olduğu zîb-i sutûr-ı safahât-ı *Tâcü't-Tevârîh*'dir. Müddet-i hizmetleri kırk sekiz sâl olup ba'zıları yek sene ziyâde olmak üzre serd-i makâl eylediler. Halûk ve mütevâzı' ve hayyir ve ... kâmil-i pür-cûd u sehâ ve sâhib-i mekârim-hasâil bir şâhzâde-i lâ-nazîr idiler.

Li-münşiih

Hak te'âlâ kabrini pür-nûr eylesün

Cennet ü kevserle mesrûr eylesün

Hikmet-i Garîbe

Mütercim-i kitâb-ı *Fezâil-i Âl-i 'Osmân* Şifâyî Şa'bân Efendi merhûm şâhzâde-i cennet-makarrın sebeb-i irtihâlini zikr itdikden sonra dir ki, serdâr-ı ekrem hizmetlerinin yoluyla bir vakt-i elzemde nûş-ı ke's-i mevt itmesi zâhiren mûcib-i hadşe ve dağdağa-i tabâyî'dir lâkin ma'nen mutlak fezâil-i celîleden ma'dûd bir ma'nâdır. Çünkü peymâne-i 'ömr-i şâhzâde-i Cemşîd-hadem mâl-â-mâl olup ol esnâda mevti ezel-i âzâlde mukadder imiş. Eger dü rûze dahi hayâtda olup ba'de-estarin mezkûr muhârebe hılâlinde şehîd olsalar idi, el-'ıyâzü bi'llâhi te'âlâ şâhid-i zişt-i rûy-i hezîmetin rû-nümâ olacağı ağleb-i ihtimâl idi. Zîrâ ekser-i hâlde hılâl-i ma'rekede serdârları şehîd olan 'asker mağlûb olagelmışdir. Serdâr-ı zişân mukaddemce mülk-i 'ukbâya revân olup istinâd-ı zâhiri-i 'asker münkatı' ve ancak 'avn-i Perverdgârîye münhasır olmağla bu tevekkül bâ'is-i nusret-i cünûd-ı muvahhidîn olmuşdur.

Yine müverrih-i merkûm 'aleyhi rahmetü'l-Hayyü'l-Kayyûm dır ki, bir hikmet-i hafîyye dahi bu ki, vak'a-i fetret-i Cengîziyye'de 'Arabistan'dan diyâr-ı Rum'a esnâ-yı 'ubûra cedd-i âlî-tebârları Süleymân Şâh Ca'ber[de] [440b] nizâmü'l-âlem didikleri

emr-i mergûb bi-kazâillâhi te‘âlâ meslûb u ma‘dûm olup min-ba‘d ol emâkinde rûy-ı emniyyet rû-nümâ olacağı emr-i mevhûmdur. Çünkü ‘âlem-i ervâhdan fezâ-yı eşbâha kadem-nihâde olmamıza bâ‘is olan vâlid-i mâcidimizin ezel-i âzâlde bu takrîb ile bu mahalde defn-i zîr-i hâk olması mukadder imiş. Ba‘de’l-yevm bizlere elyak u şâyeste olan bakıyye-i ‘ömrümüzü Rûm-ı merzbûmda cihâd u gazâyâ sarf idüp medfûn-ı vâlid-i kesîrû’l-mehâmidimizi mümküni mertebe pâ-zede-i agyâr olmakdan sıyânet itmekdir. Lâkin cümleden mukaddem kendimize ârâm-gâh bir mahal tedârük idelim. Ve nûş-ı ke’s-i sâkî-i ecel umûrunca ... bir makâmda sâkin olalım deyü teşyîd-i hibâl-i ‘uhûd u mevâsîkdan sonra ‘âzim-i savb-ı merâm-ı ûlî [silik] ol mahalde selâtîn-i şu‘be-i Âl-i Selcuk’dan fermân-fermâ-yı memâlik-i Karaman Sultân ‘Alâüddîn Keykubâd’ın vüfûr-ı ‘adl ü ihsânı mesmû‘ları oldukda ol cânibe ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet itmişleridi. Tafsîli zîb-i sutûr-ı mufasssalât kılındığı üzre Sultân ‘Alâüddîn’in Tatar-ı bed-tebârla vukû‘ bulan muhârebelerine tesâdüf idüp taraf-ı ‘Alâüddîn mağlûb olmağla karîb-i [silik] Ertuğrul Gâzî ma‘iyyetlerinde olan dilâverân ile Hızır-âsâ imdâdlarına yetişmekle taraf-ı İslâmiyân kuvvet bulup Tatar-ı bed-tebârı târ-mâr eylediler. Bu insâniyyet mukâbili Sultân ‘Alâüddîn ber-vefk-i merâm her birine ta‘yîn-i mesken ü makâm itmekle tebâşîr-i subh-ı devlet-i ikbâl-i Âl-i ‘Osmân’ın tarafına bu mâdde sebeb olup ba‘de-zâlik zuhûr iden selâtîn-i kirâm-ı cedd-i emcedlerinin merkad-ı rahmet-mirsadları pâ-zede-i agyâr olmaklığa râzî olmadıklarından memâlik-i Anadolu ve ‘Arabistân’ı bi’l-cümle feth ü teshîre bu mâdde dahi bir sebeb-i kaviyye-i ma‘nevî olmuşdur. Kezâlik Rumili cânibinin dahi güzîde-i memâlikini Hak subhânehu ve te‘âlâ silsile-i tâhire-i ‘Osmâniyâna ezel-i âzâlde nasîb ü mukadder itmekle şâhzâde-i cennet-makarr Süleymân Paşa merhûmun dahi ol mahalde defn olunmasın takdîr idüp ba‘de-zâlik sadr-nişîn-i mesned-i saltanat olan mülûk-i ma‘delet-sülûkün ol merd-i gazâ-iktirânın medfenini pâ-zede-i küffâr olmamak gayretine düşmeleriyle memâlik-i Rumili’nin dahi fethine bu mâdde min-‘indillâhi a‘zam-ı esbâb olmuşdur. Pes bu tafsîli mülâhaza eyleyen zevi’l-elbâb bu vak‘a vak‘a-i muvahhişeden olmayup mutlak müstelzim-i sa‘âdet bir ma’nâ olduğuna vâkıf olur. Tefhîm-i merâm mülâhazasıyla mâ-nahnu fihden hâric bu tafsîle erbâb-ı ma‘ârifden ‘adem-i ta‘rîz mercûdur. Zîrâ ‘âmmeye ifhâm-ı matlûbda eshel olmağla fevâid-i lâ-yu‘ad ve lâ-yuhsâyı müştemildir. Vallâhu a‘lem bi’s-savâb.

[441a] Zikr-i Hücûm-ı Kefere ve İnhizâm-ı Şân

Ânifen çekîde-i hâme-i ‘Abbâsî-‘imâme kılındığı üzre ‘asâkir-i müslimîn mevt-i serdâr-ı dîn-i mübîn ile meşgûl-i âh u enîn iken her taraftan memâlik-i İslâmiyye’ye a‘dâ-yı bed-

endîşin hücum u istilâ fikrinde olduklarından âgâh olduklarında dâğ ber-belâ-yı dâğ olup pür-fıkr ü endîş oldular. Bu taraftan düşmen-i dîne peyâm-ı fıkdan-ı şâhzâde vâsıl oldukda her birine dahme-i efrâshâya mâlik olmuş kadar safâ hâsıl olup hemândem-i sefâyini sâhil-i maksûdda lenger-endâz itmeğe mübâşeret eylediler. Ve altmış pâre müretteb ve mükemmel pür-sâz u selb sefâyini dü şak idüp nısf-ı evvelini Tuzla tarafına ta'yîn idüp on beş bin müsella kâfir Seydi kavağı'na çıkdılar. Ve otuz pâre gemi ile on beş bin müsella kâfiri ma'ber-i Halîc-i Gelibolu'yu sedde ta'yîn itmekle ol cânibe müteveccih oldular. Bu haber-i vahşet-eserden guzât-ı zafer-simât habîr olduklarında **men isteşâre lem nedime**²⁰¹⁵ kelâm-ı mu'ciz-ihativâsı üzre tarh-ı encümen-i meşveret itdiler. Ba'de-kelimât-ı mütenevvi'a nush-ı hikem-âmîz-i şâhzâde ile 'amel itmeği münâsib görmeleriyle kazâyâ-yı müselleme-i istişâreleri muntec-i muhârebe oldu. Pes herkes ber-mısdâk-ı kerîme-i “**Emmen yucîbu'l-mudtarra izâ da'âhu**”²⁰¹⁶ dergâh-ı kâdi'l-hâcâta vaz'-ı cebîn-i zirâ'at idüp 'âzim-i rezmgâh oldular. Lâkin ol fî'e-i şeyâtînin kesreti cünûd-ı muvahhidînden selb-i tâb u takad itmekle ber-mûceb-i vasıyye isâle-i eşk-i niyâz iderek medfen-i serdâr-ı güzînde der-kâr nâle-i âh u enîn iken nâgâh **fî-adîki'l-vakt ye'tillâhi bi'l-ferec** magzâsınca cünûd-ı ricâlu'l-gayb sûret-i beşerde alay-ı küffâr-ı dalâlet-şî'âra hücum ve ibtidâr eylediler.

Tâcü't-Tevârîh'de dir ki, çünkü leşker-i İslâm mukaddemâ a'dâ-yı dîn ile der-kâr-ı kârzâr olup kesret-i küffâr tâb u tuvânların selb itmekle nâle-künân merkad-ı şâhzâde-i cennet-makarra li-ecli'l-istimdâd rücû'larını ecnâd-ı gaybiyye ta'kîb itmeğin düşmen-i dîn ricâl-i kîtâlin ânifen sûret-i firâr irâet itmeleri leb-i deryâyı insidâd içün bir mekr ü âl olmak hayâl itmeleriyle derhâl eslihaların zemîne endâhte ve vâdî-i idbâra ber-vefk-i kerîme-i mükerreme-i **seulkî fî kulûbi'llezine keferu'r-ru'be**²⁰¹⁷ güzîzân ve hâif olduklarına meşhed-i serdâr-ı dînde meşgûl-ı nâle vü enîn olan mücâhidîn-i dîn-i mübîn vâkıf olduklarında rûhâniyyet-i şâhzâde berekâtıyla imdâd-ı gaybiyye-i Rabbânî karîn-i hâl-i tazarru' meâlleri olduğuna câzim olmalarıyla der-kırâb olan şemşîr-i 'adû-tedmîrlerin ihrâc ve yek lisân ile Allah Allahü ekber kebîrâ künân-ı istîsâl-i 'adû-yı dîne 'âzim oldular. Rezm-gâhda resîde oldukları küffâr-ı dalâlet-şî'ârı kahr u kam'a kanâ'at itmeyüp merâsim-i ta'kîbi edâ iderek serdâr-ı murdârlarına [441b] yetişüp yine revâc-dâde-i bâzâr-ı mukâtele oldular.

²⁰¹⁵ İstişare eden pişman olmaz.

²⁰¹⁶ “Darda kalanın çağrısına karşılık veren, kötülüğü gideren...”. *Kur'ân*, Neml, 27/62.

²⁰¹⁷ “Gerçeği yalanlayan nankörlerin kalplerine korku salacağım”. *Kur'ân*, Enfâl, 8/12.

Nazım

Mekâyed²⁰¹⁸ ber-ân düşmenân tâhtand

Binâ-yı muhâlif ber-endâhtend

Nesir: Hulâsa-i kelâm ol gürûh-ı mekrûh ve dalâlet-şükûhu şu rütbe tu‘me-i şîr-i şemşîr itdiler ki, güştinânlardan mâ‘adâ resîde-i sâhil-i selâmet olmuş ahad kalmadı. Ve rûz-ı merkûmda guzât-ı muvahhidîne kemâl-i ye’s ü nevmîdi hâsıl olmuş iken râ’yet-i İslâmiyye mazhar-ı sırr-ı bi-iznillâh oldu. Mevlânâ Neşrî dir ki, ricâlullâh bu zâtlara süvâr olup alay-ı küffârı târ-mâr itmişler idi. Hattâ fezâ-yı ma‘reke kîtâlden ârî oldukdan sonra guzât-ı Müslimîn giriftâr-ı bend-i esr ba‘zı küffâra ... emrde galebeniz nümâyân iken bâdî-i firâr ü âyibi olan mâdde nedir deyü suâl itdiklerinde bu zâtlu leşkerin dilîrâne hücûmu siyyemâ pîşlerinde şîr-i savlet-i cevân-mehîbin zûr-ı şemşîri sebeb-i hezîmetimiz oldu deyü cevâb vermişler ol cevânın ba‘zı nişânlarından serdâr-ı dîn olduğu nümâyân oldu. Husûs-ı mersûm teb‘îd olunur mevâddan değildir. Zîrâ bu ümmet-i merhûme-i huceste-sîret şühedâsından zuhûra gelen kerâmât ekser **mine’n-yuhsâdır**. Hâsılı rûz-ı merkûmda **yumdidküm rabbüküm bi-lâfin mine’l-melâiketi musavvamîn** sırrı âşikâr olmuşdur.

Kable estarın zikr ü beyân olunduğu üzre otuz pâre geştî ile on beş bin mikdârı ‘asker-i küffâr Gelibolu’yu teshîr kasdıyla ol havâlîye mânend-i ebr-i siyâh-belâ nâzil olmuşlar idi. Ahâlî-i kal’a mukaddemce habîr ü âgâh olmalarıyla şurût-ı muhâfazayı edâda gereği gibi ihtimâm itmişler idi. Düşmen-i dîn dergâh-ı emr-i hasâr-ı hisâr iken Bolayır Vak‘ası’na muttali’ olduklarında **Seyuhzemu’l-cem‘u ve yuvellune’d-dubure**²⁰¹⁹ anlara dahi bâ‘is-i kahr u inhizâm oldu. Tâlibî nâm şâ‘irin bu fethi tûl u dirâz bir ta‘miye-dâr târîhi vardır. Bu üç beyti ketb ü tahrîr olundu.

Târîh

‘Asker İslâm’a gelmişken ye’s

İtdi mansûr u muzaffer ol Ganî

Ben taharrî eyler iken fikr ile

Bu dil oldum Tâlibî târîhini

²⁰¹⁸ “Mekâyid-i”?

²⁰¹⁹ Metinde “debûrî” fazla olarak yazılmış. “Yakında o topluluk bozguna uğrayacak ve darmadağın olacaklar”. *Kur‘ân*, Kamer, 54/45.

Tâ yazulsun pencüm çarha deyü

Didi bozdular melâik düşmeni

Zuhûr-ı Devlet-i Kıvâmiyye der-Mâzenderân

Ma'lûm ola ki, Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*'da 'Alevîlerden devlet-i Kıvâmiyye ki, Seyyid Kıvâmüddîn-i Mar'âşî evlâdından olup yedi yüz altmış târîhinde Âmül-i Taberistan'da hurûc u memleketi kabza-i tasarrufuna aldı. Ve anda evlâdından yirmi üç nefer kimesne dokuz yüz yetmiş dokuza gelince iki yüz on dokuz sene hükm ü hükûmet icrâ eyleyüp şâhlara ser-für[û] idüp fermân-ber olmalarıyla devletleri mümtedd oldu. Bunlara şürefâ-yı Mâzenderân dahi itlâk olunur. Ve bunlara Rûz-ı Efvûniyye devleti birkaç zemân şerîk oldular. [442a] Rûz-ı Efvûniyye fırkası müverrihîn-ı tabakât-ı mülûk zikr ü beyân itdikleri üzre birkaç neferden 'ibâretidir. Bu mahalde maksûd sâdât-ı Kıvâmiyye'nin sâl-i târîh-i zuhûrların tefhîm olmağla tafsîline ta'arruz olunmadı.

Zuhûr-ı Hükâm-ı Kaşgar ve Zikr-i ân-Memleket 'ale't-Tafsîl

Hafî olmaya ki, işbu zikr olunacak kıssa merhûm Müneccimbaşı Ahmed Efendi'ye mensûb *Târîh-i Kebîr*'de manzûr-ı 'abd-i Hakîr olup tahrîr-i vekâyi'ine şürû' olunan sâl-i sittîn vekâyi'inden olmağla ba'zı zamâyim-i 'âcizane ile bi't-temâm terceme olunup bu mahalle ta'mîmen li'l-fevâid kayd olundu. Evvelâ ma'lûm ola ki Kaşgar fevka'z-ziyâde bir memleket-i latîfe olup hadd-i şimâlîsi cibâl-i Moğolistan'dır ki, taraf-ı cenûba lâ-yuhsâ enhâr cârî olur. Tûl-ı cebel se mâha müddet mesâfe olup şâş tarafa andan vilâyet-i Kalmak'a müntehî olur. Hadd-i garbîsi cibâl-i Moğolistan'a muttasıl kûh-ı âhardır ki, cümle-i memâlik Kaşgar hatn cebel-i mersûmenin fevkındadır. Hadd-i şarkî ve cenûbîsi birer yek sahârâdır ki, fi'l-asl niçe kurâ vü kasabâtı müştamil olduğu kütüb-i mütekaddiminde mastûrdur. Lâkin el-yevm harâb olup bî-nihâye üstür meskendir. Kaşgar'ın tûlu sitte ve mi'e ve 'arzı erba'a ve erba'în derece olup dârü'l-mülkü Yazkend nâm şehr-i 'azîmdir. Belde-i merkûme makarr-ı vuhûş olmak rütbesi harabe-müşrif olmuş iken;

Mısrâ'

Bir binâ ma'mûr olmaz tâ ki olmaya harâb

Nesir; magzâsinaca âb u havâsı kâh rûb-ı tab'-ı Mirza Ebûbekir olmağla gereği gibi ta'mîr idüp dârü'l-mülk ittihâz eyledi. Mehre-i müverrihîn rivâyetleri üzre mûmâ-ileyh Mirza

Karahata mülûkünden sonra ol memâlike mâlik olmuş iken Kuşluk²⁰²⁰ Han sarf-ı bâzû-yı himmet ile elinden alup mutasarrıf oldu. Ve zümre-i bîhardan-ı büt-perestândan bir duhter-i pür-behce te ‘alâka vü sevdâsı düşüp ol bürîde-gîsû tergîbi ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ ehl-i İslâm’ı ol vâdî-i dalâlete cebr eyledi. Beyne’l-‘ibâd bu musîbet bir müddet mütemâdî olup Cengîz Hân hurûcunda ber-fehvâ-yı salleta’llâhu el-kelbu ‘ale’l-hıznîr ol memâlike müretteb ‘asker irsâl ve ahz idüp herkes murâd itdiği dîn ile mütedeyyin olsun mâni’ yokdur deyü taraf be-taraf münâdîler nidâ eyledi. Ba‘dehû ümerâ-yı devlet-i Cengîziyye ‘alâ-tarîkı’l-münâvebe hâkim oldular. Lâ-hakkıhî ânifen bi’l-münâsebe Cengîz-i fitne-engîz zikr olunmağla ber-fehvâ-yı eş-şey’u bi’ş-şey’i yezkuru ehl-i İslâm’a bâ’is-i şükr-i ni‘met olmağıçün bu mahalde icmâlen ahvâlî tahrîr olundu. Ma‘lûm ola ki, nakîbü’l-eşrâf-ı sâbık merhûm Rızâ Efendi ki, fazl u ma‘rifetle hemtâ-yı müellif Tatar hâniyye Haçendîdir. Târîh-i Seb‘u’s-Siyer’de mersûm-ı kalem-i bedî‘ü’r-rakam kılındığı üzre derûn-ı Cengîz-i fitne-engîz nûr-ı dîn-i mübîniden ‘ârî olduğundan Müslîm ve Tersâ ve Yehûd ve Mecûs ile me’lûf u me’nûs olup her kavmin ashâb-ı isti‘dâdın istihdâm [442b] ve her birine birer güzîde hizmetle ta’yîn-i makâm iderdi. Lâkin zümre-i İslâmiyân’a siyyemâ meşâyıh-ı kirâm ve ‘ulemâ vü fuzalâya ziyâde tevkîr ü ihtirâm ve meclisine bi-hasebi’l-iktizâ ‘ulemâdan bir fakîrû’l-hâl gelse kemâl-i ta‘zîm ü tebcîl ile kıyâm iderdi.

Kibâr-ı meşâhîr-i meşâyıh ve ‘ulemâdan dü zât-ı vâcibü’l-i‘zâzı intihâb eyleyüp şurût-ı îmân ve İslâm’dan teftîş ü isticvâb eyledikde ol iki zât-ı muhterem kasr-ı dîn-i mübîn-i İslâm penç ‘aded di‘âme üzre mebnî olup kelime-i şehâdet ve salât ve savm ve hac ve zekât ol hamse-i mübârekden ‘ibâretidir deyü cevâb-ı bâ-savâb virdüklerinde savm ve salât ve zekât meyl ü rağbet ve rûkn-i rekîn-i şe‘âir-i İslâmiyye olan ziyâret-i Beyt-i Şerîf-i Perverdigârî’den hâşâ mucânebet itmeğin dâhil-i zümre-i ehl-i nîrân oldu. Bu mahalde bi’l-münâsebe bu mikdâr ile iktifâ olunup tafsîli bahsimizden hâric olmağla;

M[isrâ’]

Saded-i evvele yine gelelim

Nesir; ma‘lûm ola ki, Kaşgar hükûmetinde istiklâl pehlûların evveli Emîr Tulek’dır ki, tahrîr-i vekâyi’i ile it‘âb-ı kilik-i hoş-hırâm kılınan işbu sâl-i sittinde Cengîziyye taraflarından kendüye tefvîz-i umûr-ı memleket olunup vâlî oldu. Muharrirân vekâyi’-i tabakât-ı mülûk bu tabakayı silsile-i Benî Tulek ‘unvânıyla sebt-i sahâyif-i ketâib iderler. Mûmâ-ileyh Emîr Tulek Kamerüddin nâm cesâmetde mânend-i yel bir birâderi var idi ki,

²⁰²⁰ “Köşlek”?

derûn-ı Cer mûkuna bâliğ sinn-i heft bir tıfl-ı tenûmend-i güncîde olduğunda mehere-i müverrihîn ittifâk itmişlerdir. Timur ile mu‘âreke-i kesîresi meşhûrdur. Tulek bir müddet vâlî oldukdan sonra tetmîm-i enfâs-ı ma‘dûde itmekle cây-ı metrûkesine taraf-ı hâniden birâderi Emîr Bolaçı ısrâd olundu. Ol dahi ke’s-i hayâtı lebrîz itdikde oğlu Haddad nasb olundu. Mûmâ-ileyh henüz tıfl-ı tufeyl olmağla sâbıku’z-zıkr ‘ammi Kamerüddin Hân’a varup eyâleti taleb eyledi. Hân eger tâlib olduğun mukaddemâ ma‘lûmum olaydı mümkün idi. Çünkü Haddad’ı nasb itmiş bulunduk mülûke ‘atâdan peşîmânî nâ-sezâ olmağla bir vechle mümkünü’l-vücûd ma’nâ değildir deyü redd eyledi. Lâkin Kamerüddin ızmâr-ı sû idüp bu cevâb-ı ma‘kûlu bir vechile karîn-i kabûl itmemekle bi’l-âhire Taga Timur ‘âzim-i ‘adem âbâd oldukda temâm-ı Moğolistan’a müstevlî olup ta‘allukun cümle-i evlâd ve ehl ü mûte‘allikâtını şemşîr-i gadr u hayf ile i‘dâm u telef eyledi.

Müverrih-i müşârûn-ileyh muhtârı üzre ol zâlimin dest-i kahrından Hızır Hoca nâmında henüz sırâb-ı şîr-i mâder bir veled halâs olup Emîr Haddad²⁰²¹ ol ma‘sûmu alup hıttâ-i Bedehşan’a firâr eylemiş idi. Kemâl-i terbiyesine meşğûl olup Kamerüddin dâr-ı mükâfâta gitdikde yine berâber Moğolistan’a getürmüş idi. Pes kemâl-i tevkîr ile pederi makâmına iclâs idüp hân eyledi. [443a] Hızır Hoca vâsıl-ı rûtbe-i rüşd ü sedâd olıcak Hudâdâ’da ikrâm u tevkîrde kat‘â kusûr itmedi. Fi’l-asl anın ecdâdını Cengiz Hân i‘tibâr eyleyüp neslinde mer‘î olmak şartıyla yedi nev‘ mertebe virmiş idi. Ba‘de-estarin bu merâtibin tafsîli zıkr olunur. Ba‘de-zâlik Taga Timur Haddad’ın²⁰²² vâlidî Emîr Bolacı’ya iki mertebe dahi ziyâde eyledi. Biri bu idi ki anın taht yedinde olan ümerâ kendülere mûte‘allık olan erbâb-ı merâtibden bin nefere varınca hâne istîzân itmeksizin ‘azl u nasba kâdir²⁰²³ olalar. Mertebe-i dîger evlâd u ahfâdının cerâyimi bâliğ-i tis‘a olmadıkça muâheze olunmayalar. Pes Hudâdâd’dan merâtib-i tis‘a mevcûd iken Hızır Hoca mertebe-i selâse dahi terakkî itmekle düvâzdeh mertebe oldu. Evvelkisi anın dahi her meclisde hân hâcibi gibi hâcibi ola. İkincisi anın dahi mecâlisde hân sâkîsi gibi birer sâkîsi ola. Üçüncüsü menâşirde hân mührü gibi anın dahi mührü ola.

Ma‘lûm ola ki, meşâhîr-i müverrihîn husûsâ es-Seyyid Rızâ Efendi nigâşte-i sahâyif-i tahkîk kıldıkları üzre Cengiz-i fitne-engîz dîn-i İslâm ile mütedeyyin olmadığından ahkâm-ı şer‘iyyeye hâşâ i‘tibâr eylemeyüp kavânîn-i devletlerin kendi ‘akl-ı kasîrları muktezâsı üzre vaz‘ itmişlerdir. Esmâ-yı leriyle nev‘amâ tafsîli *Cihânnümâ* ve tevârih-i moğolda

²⁰²¹ “Hudâdâd”?

²⁰²² “Hudâdâd”?

²⁰²³ “kâdir” mükerrer olarak yazılmış.

musarrahdır. Ve beynlerinde niçe rütbe ihdâs olunmuşlardır ki, li-husûsin-mâ hizmet-i sâdikânesi sebkât idenlere ol merâtıbdan üç beş ve yedi mertebe virürler. Cümlelerin a'lâsı vaz'-ı Cengiz-i bî-temeyyüz üzre rütbe-i tarhânlıktır ki, mertebe-i tis'ayı matvîdir. Evvelâ kendüden dokuz def'a sudûr iden cerâyim-i 'azîme mukâbelesinde mes'ûl ve mu'âteb olmaya. Sâniyen karn-ı tâsi'a değin evlâd u ahfâdı tekâlîf-i dîvâniyyeden mu'âf ola. Sâlisen sâvga ta'bîr itdikleri resm-i 'öşr-i ganâyimden kezâlik mu'âf ve müsellemler ola. Râbi'an bârgâh-ı hâne bilâ-izn ü ruhsat dâhil ola. Hâmisen encümen-i hânîde bilâ-teklîf şeref-i ku'ûda vâsıl ola. Sâdisen dest-i safâ peyvest-i Hân'dan nüh peymâne-i lebrîz kemiyet-neşe-i perver nûş eyleye. Sâbi'an esnâ-yı seferde pîşgâh-ı Hân'da hareket eyleye. Sâminen benât-ı hânândan mâ'adâ hâhiş-ger-i visâli olduğu zen u duhteri bilâ-izn-i velî idhâl-i harem-serây-ı izdivâcî itmeğe murahas ola. Tâsi'an at ve bisât ve sâir malzemeden ve envâ'-ı tis'a eşyânın her birinden dokuzar 'aded 'atıyyeye nâil ola. Beynlerinde bundan a'lâ mertebe yoğidi. Cengiz-i fitne-engîz 'âzim-i nîrân oldukdan sonra bu rütbe ancak nökerâna mahsûs olmuş idi. İki yüz yıla karîb müddet beynlerinde bu resm-i bâtıl cârî idi. Sonra hânân-ı Kırım ve deşt ibtâl eylediler.

[443b] Fezleke-i kelâm Emîr Hudâ dâd-ı Hudâ ile mülkünde fevka'l-me'mûl kemâl-i istiklâle dest-res-i vusûl ve emlâk-ı mevrûse-i kadîmesine Hotan ve Aksu ve May ve Kos ülkehâ-yı pür-eşfâ'ları dahi zamm eyledi. Ve memâlik-i mersûmede ber-minvâl-i meşrûh çil sâl 'ale't-tevâli icrâ-yı emr-i hükûmet ve müşârün-ileyh Hızır Hoca'dan sonra iki 'aded hâne dahi bezl-i sadâkatle hizmet itdi. Zîr-i hükmünde altmış dört mîrân-ı 'aşâir olup debdebe-i devleti ta'n-zen-i haşmet-i İskenderâne olmuş idi. Mehere-i müverrihîn mûmâ-ileyhin ahlâk-ı haseneden ma'dûd lâ-yu'ad hîsâl-ı hamîde ve mesâ'î-i meşkûre sinn-i ... cerîde-i vekâyi'-i bedâyi' itmişlerdir. Ez-în cümle eyâletinden hâsıl olan emvâli iddihâr gâyetü'l-gâye tab'-ı kerîmânesine nefret-âver-i mevâddan olmağla bi'l-cümle fukarâ ve guzât ve müstahakkîne bezl-i a'tâ iderdi. Sehâsı şu rütbe idi ki, devâbb ü mevâşi kısmını bezl eyleyüp sefer-i [silik] itdikde ekser-i evkâtda mâlzeme-i seferiyyeyi etbâ'ı görürler idi. Vâdî-i sehâda reşk-âverin cûd-ı Bermekyân ve Hâtem olduğundan mâ'adâ cümle-i mesâ'î-i meşkûresine sertâc olmağla ahrâ ²⁰²⁴ müstahsenesi dahi bu hasene-i 'uzmâ idi ki, giriftâr-ı eyâdî-i Moğol olan üserâ-yı müslimîni bahâ-yı maktû'larıyla itlâk ve müenneslerin fevka'z-ziyâde görüp evtânına selâmetle îsâlde bezl-i maktûr iderdi. Evâhır-ı 'ömründe edâ-i farîza-i hacc-ı şerîfe nâil ve 'avdetde şeref-yâb-ı ziyâret-i Nebevî oldukdan sonra hastalık 'âriz olup çend rûz mürûrunda civâr-ı rahmet-i Rahman'a vâsıl oldu.

²⁰²⁴ "bir 'âdet-i"?

Müverrih Ahmed Efendi merhûm sikât-ı sahîha ... andan nakl u rivâyetle tahkîk-i makâm ider ki, ol şeb-i müntehabda ba'zı eşrâf-ı kibâr-ı Medîne-i Münevvere'ye;

Li-münşiihî

Bâ'is-i hulk-ı zemîn ü âsmân

Ya'nî mahbûb-ı Hudâ-yı Müste'ân

Pâdişâh-ı enbiyâ vü mürselîn

Fahr-ı 'âlem rahmeten li'l-'âlemîn

Müznibînin şâfi'i rûz-ı cezâ

Matla'-ı mihr-i 'inâyet-i Mustafa

Nesir; 'aleyhi efdalu's-salavât ve ekmelü't-teslîm ve't-tahiyyât hazretleri 'âlem-i vesî'a-i misâlde bu şeb bezm-i mihmânhanemizden bir 'azîz kimesne intikâl eyledi. Cenâzesine irişüp anı 'Osman ibn 'Affân merkadi yanında vâki' çiziler ile nişanlı olan mahalle defn eylesiz deyü emr ve tenbîh-i 'aliyye-i hümayûn buyururlar. Rûz-ı ferdâ taraf-ı hazret-i nübüvvet-penâhîden me'mûr olan eşrâf şitâb ile irişüp mübârek na's-ı mağfîret-nakşını hâzır eylediler. Ba'de's-salât mahall-i mu'ayyene varup fi'l-hakîka medfeni hutût-ı gaybiyye ile işâret olunmuş bulundu. Hezârân hezâr tesâbîh ü tehlîl edâ iderek mahall-i merkûma [444a] defn eylediler. Câ-yı metrûkesine oğlu Muhammed Şâh mâlik oldu. Lâkin Timuryân Kaşgar ve Hoten'i andan alup zabt eylediler. Müddet-i yesîre zarfında tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde itmekle ferzend-i fûrûzende ahteri Emîr es-Seyyid 'Ali mekîn-i mesned-i pederi olup aksâ-yı merâm ve müntehâ-yı emeli eyâdî-i mütegalibînden hıttâ-i Kaşgar'ı istihlâs olmağla bu ârzû ile mutarassıd-ı fırsat oldu. Sene isnâ ve 'aşer ve semâne-mi'e zarfında Uluğ Bey tarafından zabt itdiklerinde Emîr Seyyid 'Ali'yi pey-ender-pey siyum def'a sefer eyleyüp 'âkıbetü'l-emr zafer-yâb oldu.

Meşâhîr-i müverrihîn rivâyetleri üzre emîr-i mûmâ-ileyh kuvvetde Rüstem ve Kahramân'e tev'em bir şecî' ü bahâdır âdem imiş. Hattâ Ahmed Efendi merhûm bir garîb kıssa nakl ider. Şâyeste-i ketb olmağla sebt oldu. Mûmâ-ileyh Üveys Hân hizmetinde olmağla sefer ü hazaarda ekser-i hâlde ma'iyetinden cüdâ olmazdı. Üveys Hân Kalmaklu seferine bi-hasebi'l-iktizâ gidüp mûmâ-ileyh dahi mevcûd idi. Galebe taraf-ı düşmenden zuhûr itmekle herkes yek fûrce-i fâreyi hezâr dînâra taharrî itdiği esnâda cânib-i a'dâdan

endâhte kılınan sihâmdan birisi bi-kazâillâhi te‘âlâ hânın süvâr olduğu esbi helâk itdiğini merkûm Emîr ‘Ali gördükde derhâl süvâr olduğu semendi hâna virüp kendisi hılâl-ı katlâda yatup meyyite misâl oldu. Üveys Hân bu takrîble esîr olmak gâilesinden halâs olup firâr eyledi. Bu taraftan tâife-i Kalmaklu [silik]²⁰²⁵ gâha münteşir olup katlâyı soymağa meşgûl oldular. Çend nefer Kalmak dahi Seyyid ‘Ali’nin üstüne gelüp hılkat-i asliyyesine döndürmek murâd itdiklerinde hemân yerinden sıçrayup harîflerin birisini kemerinden zabt idüp kalkan yerine kullanup kılıcını kırâbından ihrâc eyledi. Bu vechile ‘askerlikden döğüşe döğüşe çıkup yek fersah mesâfede vâki‘ sâhil-i nehr-i emelde hâna irişdi. Ve destinde becâ-yı siper isti‘mâl eylediği Kalmak’ı nehre atup kendisi ‘inan hânı zabt ve ma‘ber-i nehirden mürûr idüp ikisi dahi bi-‘inâyeti’llâhi te‘âlâ halâs oldular. Bir müddet mürûrunda merkûm Seyyid ‘Ali dahi merkad-nişîn olmağla ferzend-i emcedi Sansız Mîrzâ mekân-ı vâlidinde mekîn oldu. Haydar Mîrzâ nâmında bir birâderi olmağla Kaşgar hükûmetini ana tevcîh itmiş idi. Lâkin Haydar Mîrzâ’nın biraderinden ziyâde tevehhüm ü hirâsı olduğundan bîm-i cân ile eniştesi Dost Muhammed Hân’a firâr eyledi. Yedi sene mikdârı vakt ü zemân mürûrunda Sansız Mîrzâ dahi eslâfına iktidâ eyleyüp Ebû bekr ve ‘Ömer nâmında dü sagîr ferzendi kaldı. Pes merkûm Dost Muhammed Hân Moğolistan’dan gelüp Sansız Mîrzâ’nın metrûkesini [444b] tezevvüc ve ferzendânını dahi bile getürmekle Muhammed Haydar Mîrzâ bin es-Seyyid ‘Ali müstekarr-ı hükûmet oldu. Çend müddet mürûrunda Muhammed Dost dahi çâşnîdâr-ı şehd-i mevt olmağla metrûkesini Haydar Mîrzâ dâhil-i hibâle-i ‘akd eyleyüp birâderzâdesi Ebû bekr’i veledi makâmına vaz‘ eyledi. Muhammed Haydar fevka’n-nihâye halîm ehl-i insâf pâdişâh idi. Bir müddetden sonra Ebû bekr müteharrik koyup bir mikdâr bahâdırı cem‘ idüp Yazkend şehrini zabt idüp ‘ammi tarafına ma‘zeretnâme ile ‘arz-ı itâ‘at u bendegî itmekle sudûr iden cerâyimi terkîn-i ‘afv u safh oldu.

Hafî olmaya ki, sâbıkâ ülke-i Hoten bu silsilenin taht-ı hükûmetinde olan mülkünden iken niçe müddet idi ki bir takrîble ellerinden çıkup ülke-i merkûmede iki bahâdır beyler fermân-fermâ olmuşlar idi. Hattâ birinin ismi Nazzar Hân olup kuvvet ü şecâ‘atde ve i‘mâl-i âlât-ı kerâniyyede ‘alâ-[silik] sikât-ı müverrihîn rivâyetleri üzre erbâb-ı kuvvetden bir şecî‘ âr-ı zemînden ref‘ine nâ-kâdir Timur [silik] bir harbesi var imiş ki, hengâm-ı muhârebede Hân Nazar ânı yek destine alup i‘mâl idermiş. Mûmâ-ileyh Ebû bekr Haydar Mîrzâ’dan ba‘de’l-istîzân Yazkend’e üç bin merd-i bahâdır cem‘ idüp üzerlerine [silik] bu def‘a ahkâm-ı miyâne sedd olup ‘âm-ı kâbilde envâ‘-ı mekr ü hiyel ile ikisini dahi ele

²⁰²⁵ “Ma‘reke”?

getürüp Hoten’i zabt eyledi. Bu mâdde vukû‘undan sonra Haydar Mîrzâ ümerâsına havf u hirâs müstevlî olup bu gâilenin def‘i elzem-i levâzımâtındandır deyü Haydar Mîrzâ’ya inhâ eylediler. Lâkin vâlidesi nice kelimât-ı füsûn-simât ile oğlunu muhâfaza kaydına düşüp Haydar Mîrzâ dahi hâtûna min-küllî’l-vücûh mağlûb olmağla ‘alâ-hâlihî terk itmiş idi. Bu hâli hayrhâhân müşâhede itdiklerinde herkes bir tarafa çekilüp gitdiler. Bu taraftan Ebû bekr;

Li-müellifihî

Kâmeti gitdikçe uzatdı o serv-nâza bak

Ki cefâ gâhı tegâfûl gâhi hûr ve nâze bak

Nesir; fehvâsınca tanbûr-ı edâda nağme-i uhrâlar icrâ idüp hıttâ-i Kaşgar etrâfını dahi bi’ d-defe‘ât gâret eyledi. Bir gün yine gâret kasdıyla Kaşgar’a doğru yürüdükde Haydar Mîrzâ dahi **ez-zarûrât tubîhu’l-mahzûrât**²⁰²⁶ mağzâsınca bi’z-zarûrî otuz bin mikdârı ‘asker cem‘ ü tedârük eyledi, ber-fehvâ-yı;

Mîsrâ‘

‘Îlâc vâkı‘a pîş ez-vukû‘ bâyed kerd²⁰²⁷

Nesir; belde-i Kaşgar’ı bu def‘a dahi gâret-zede olmakdan sıyâneten Haydar Mîrzâ mukaddemce hareket idüp Ebû bekr’in üzerine varmış idi. Ebû bekr mukaddemâ cem‘ itdiği üç bin mikdârı merdân-ı tuvânâ ile peder-i ma‘nevîsini karşılayup bi-emrillâhi te‘âlâ nesîm-i fevz ü nusret tahrîk-i ‘alem-i Ebû Bekr itmekle Haydar Mîrzâ münhezimen soluğu Kaşgar’da alup hâlî Yûnus Hân’dan nâçâr istimdâd itmiş idi. [445a]²⁰²⁸.

[445b] Muhammed Muzafferî mahal be-mahal keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât beyân kılındığı üzre zümre-i şüce‘ândan Kahramân-kuvvet merd-i sâhib-i ‘ulüvv-i himmet olmağla memâlik-i mevrûsesini tevsî‘ ü âbâdân idüp etrâf-ı erba‘a-i Îrân’dan katı çok memâlik ü bıkâ‘-ı kesîretü’l-intifâ‘ı âverde-i kabza-i tasarruf itmiş idi. Kirman ve Fâris ve Şîrâz ve Isfahan ve bunların mâbeyninde ve eyâletlerinde vâkı‘ büldân ü memâlikde;

[Mîsr]â‘

²⁰²⁶ Zaruretler mahzurları mübah kılar.

²⁰²⁷ “Çare olay çıkmadan önlem almaktır”.

²⁰²⁸ Bu sayfa okunamayacak kadar simsiyah.

Hutbe vü sikke ve fermânı olurdu cârî

Nesir; ânifen işâret olunduğu üzre on iki bin pür-sâz u selb leşker-i güzîde vü müntehab ile Azerbaycan'ı dahi dest-i tagallüb Ahicuk'dan selb itmiş idi. Emr-i ma'rûf ve nehy-i münker ve ref'-i rüsûm-ı fisk u fücûrda gâyet ihtimâmından kendüye zurafâ-yı 'asr ve ebnâsı ve ferzendânı dahi muhtesib ta'bîr iderlerdi. Hattâ Hoca Hâfız-ı Şîrâzî kuddise sırruhu bu ma'nâda bu gazel-i bî-bedeli ol demde nazm itmiştir.

Nazım

Dânî ke ceng u 'ûd ce takrîr mîkunend

Pinhân horîd bâde ke tekfîr mîkunend

Nâmûs 'aşk u revnak 'uşşâk mîberend

'Aybe cevân u serzeneş-i pîr mîkunend

Mâ-ez-berûn pürde ve mağrûr sad ferîb

Tâ hod derûn-i perde çe tedbîr mikunend

Teşvîş vakt-i pîr mugân mîdehîndbâz

În sâlekân-i neger ke çe bânîr mikinend

Goyend remz-i 'aşk mîkûyîd ve müstevîd

Müşkel hekâyetist ke takrîr mikunend

Cîz kalbe tîre hiç neşud hâsıl u henüz

Mâ hod derîne hıyâl ke eksîr mikunend

Sad âb rûbe şîm nazar mîtavân harîd

Hûbân der-în mu'âmele taksîr mikunend

Kumî be-cedd u cehd nehâdand vasle dust

Kumî dîger havâle be-takdîr mikunend

Fi'l-cümle i'timâd mekun ber-sebât-ı heyç

În kârhâne îst ke tagyîr mikunend

Mey de ke şeyh u hâfız ve kâdî ve muhteseb

Çün nîk bengeri hâme tezvîr mikunend

Nesir: Ve bâ'is-i nekbet ve telakki olan şâh-ı şücâ' nâ-halefi dahi bu rubâ'ı ile vâlidine zu'munca ta'rîz itmîşdir.

Nazım

Der-meclis-i dehr sâz mesti pes est

Ney ceng be-kânûn ve ne def ber-dât

Rendân heme terk mahperesti kerdent

Cez muhteseb şer ki bî-mey mest est

Nesir: Lâkin ekser-i müverrihîn tahrîrleri üzre siyâset ve sefk-i dimâda müfrit ve ednâ bahâne ile bîgânenin değil ferzendân ve ekâribinin dahi 'ırzlarını şikest ve bisyâr-ı düşnâm-ı fuhş ve 'iyâzen bi'llâhi te'âlâ dîdelerine âteşîn mil keşîde itmekde pehlûvân olmağla sagîr ü kebîr ve bîgâne ve hîş ve bernâ vü pîr bu husûsdan kendüden fevka'z-ziyâde dilgîr idiler. Pes ferzend-i nâ-halefi Şâh Şücâ' ve Mahmûd Şâh ve Hâherzâde ve dâmâdı [446a] nân-kör-i ni'am-ı Sultân Şâh mûmâ-ileyh Emîr Mübârizüddîn Tebrîz'de iken tarh [kesik] eylediler. Gâye-i tedbîr-i hıyânet-semîrleri zirve-i tuğyana hurûca müncer olma [kesik] ve sâir zümre-i bugâtdan vâfir nikâyet cem' eyleyüp husûl-ı maksûda [kesik] ve cüdâ olmamak bâbında beynlerinde merâsim-i bâgiyân üzre teşyîd-i hibâl-i 'uhûd ve [kesik] Emîr Muhammed Muzafferî hıttâ-i Tebrîz'den ânifen işâret olunan mâdde hasebiyle [kesik] Isfahan'a 'azîmet eyledi. Lede'l-vusûl mekîdet-i rûzgârdan gafîl bir [kesik] eş-şâne meşgûl iken mesfûrun mâder-be-hatâlar hukûk-ı übüvvet [kesik] gafleten huzûruna girüp giriftâr-ı bend-i kemend eylediler. Bî-çâre gâh düşnâm [silik] ol mel'ûn-ı 'âkıl kat'â rahm itmeyüp der-matbak itdiler. Çün leşker-i [kesik] subh-ı âftâb-ı âlem-tâbı mahv idüp kal'a-i gevher-nigîn nehâr-ı pür-nûru muzmahıl [kesik] bahtâ ve dâmâd-ı hıyânet-intimâsı mecmû'-ı mülâzimân serâları olan [kesik] ve cevşene müstağrak olup emîr-i mûmâ-ileyhin cevânib-i erba'asını kat ender-kat ihâta ve muhâfaza iderek pâ-yı kal'a-i tayr ki, emîr-i merkûmu derûn-ı hisârda iz'âf-ı muzâ'af bendleri ile [kesik];

Yok fâide zemânede evlâddan dahi

Ebnâ-yı ‘asr der-heme eyler [kesik]

Ol nemek-i be-harâmlar bununla kanâ‘at itmeyüp hakâret-i küllî ile ‘amel [kesik] ramazânu’l-mübârekin on dokuzuncu şeb-i âzîne e‘âzenâllâhu te‘âlâ [kesik] âteşin ile nâ-bînâ eylediler. Kahharallâhu te‘âlâ misli hâzihi’l-ebnâ ne kasıyyu’l-[kesik] hukûk-ı ‘übüvvet şöyle tursun bu misillü fi’l-i eşna‘ı mâh-ı rûze ve leyâli-i mübârekeye hürmet itmeyüp icrâ itdiler. Hoca Hâfız-ı Şîrâzî kuddise sırruhunun;

Dil mine bürdini ve esbâb o

Zânge özi kes [kesik]

Gül ‘asl bî-nîş ez-în dekkân nehûrd

Kes rabt bî-hârâzîn [kesik]

Her ke bi-eyyâmı çerâğı ber-ferûht

Çün temâm efrûht bâdiş [kesik]

Şâh gâzî Husrev ve keyti penâh

An ki ez-şemşîr ev hûn [kesik]

[446b] sultân-ı şefekat-nihâd hizmetleri bâd-zehr ve zehirden mürekkeb ve muhtâr-ı takdîr-i Hakîm-i ezeli üzre eczâ-yı sûr u hümmûndan müretteb sahîfe-i mücâhidîne imrâr-ı nazar buyurup fezâyâ vü netâyicine min evvelihî ilâ âhırîhî kesb-i ittılâ‘ buyurduklarında egerçi **ve inne cundenâ lehümü’l-gâlibûn**²⁰²⁹ sırrına mazhar olan ‘asâkir-i müslimînin müstağrak-ı yemm-i fevz ü nusret olduklarına ‘azîm mesrûr oldular. Ammâ mazhar-ı mazmûn-ı mu‘ciz-nümûn evlâdünâ ekbâdinâ şâhzâde-i şecâ‘at-intimânın mefkûd-ı dîde-i meşhûd olduklarından **mevtü’l-evlâd hırkatü’l-ekbâd**²⁰³⁰ mazmûnu üzre kebed-i hümayûnlarını nâr-ı firkat-suhte idüp nâle vü feryâd ve enînleri âsmâna peyveste oldu.

Mehere-i müverrihîn rivâyetleri üzre cümle-i mülûk-i ma‘delet-sülûk-ı ‘Osmâniyye’de sultân-ı mücâhid Orhan Gâzî gibi mahabbet-i evlâd ile mâl-â-mâl bir pâdişâh-ı ‘âlî-şân dahi gelmemişdir. Husûsâ Süleymân Paşa-yı Âsaf-nijâd ekber-i evlâd-ı sa‘âdet-nihâdlarından olduğundan mâ‘adâ min-‘indillâhi’l-Melikü’ş-Şekûr her hâlde muzaffer ü mansûr ve bahtı küşâd kahramân-ı Rüstem-inkıyâd olduklarından mahabbet-i zarûrî-i pederâneye bu hâlleri

²⁰²⁹ “Şüphesiz ordularımız galip gelecektir”. *Kur’ân*, Saffat, 37/173.

²⁰³⁰ Evlâdın ölümü ciğerin yanması.

ba‘is-i izâfe-i envâ‘-ı vidâd olmuş idi. Kendülerin serîr-i saltanatlarından zemîne fütâde ve yevmen-fe-yevmen nâleleri ziyâde oldu.

Nazım

Feşânda zecşem âb ve bir fark-ı hâk

Heme câme-i Husrev‘i kerde câk

Nesir: Gûyi-yâ bu rubâ‘î-i rengîn ve bî-hemâli ol demde ol şâh-ı ‘âlem-penâh lisânından hâtif-i gaybî keşîde-i silk nazm itdi.

Nazım

Derdâ ki dil-ez vâkı‘a gamnâk üftâd

Der-dîde-i seyl-i bâr-ı hâşâk üftâd

Nev bâve-i bâğ ‘ömrüm ez-şâh-ı ümmîd

Bî ân ke resîde bûd ber-hâk üftâd

Nesir: Ma‘iyyet-i hümayûnlarında mevcûd ba‘zı ‘ulemâ **innemâ yüveffi’s-sâbirûne ecrehum bi-gayri hisâbin**²⁰³¹ kerîmesi mazmûnunu yâd itdiklerince **fesabrun cemîlün vallâhu’l-Müste‘ân**²⁰³² mazmûn-ı mu‘ciz-nümûnundan âgâh olmalarıyla bir ân ve lahza nâle-i cângâhlarına hıffet ü feryâd ve enîn ü âhlarına sükûnet gelür gelmez;

Mısrâ‘

Bir lahza diner dinmez başlar yine yağmaya

Nesir; ol şâhzâde-i Rüstem-nijâddan sudûr iden harekât-ı merdânegî ve hasâil-i hamîde hâtırlarına sünûh itdikçe;

Nazım

El-‘ayn-ı yahzen ve’l-kalb tebkî

Vefkınca döktü çeşminden eşki

Âh-ı hazîni yakdı zemîni

²⁰³¹ “Ancak sabredenlere ödülleri hesapsız ödenir”. *Kur’ân*, Zümer, 39/10.

²⁰³² “Yapabileceğim şey güzelce sabredip, Allah’tan yardım istemektir”. *Kur’ân*, Yusuf, 12/18.

Çarh-ı berîni geçdi enîni
Pîrâne ser ol sultân-ı kişver
Hâr-ı firâkı idindi pister
Şâh ve kul atdı tâc u külâhı
Cümle sipâhî giydi siyâhı
Yâğ-ı server-i şâh-ı cihânı
Efsürde itdi ahzân-ı hazânı

Nesir; [447a] ve ol vâkıf-ı mezâyâ-yı kerîme ve lâ naklun lehumâ affin kendülere olan kemâl-i itâ‘at u inkıyâdların yâd eyledikçe;

Li-müellifihî

Ol şâh o denlü itdi figānı
Tutdu serâ-pâ kevn ü mekânı
Çeşminden olan eşk hüveydâ
Her katresi oldu hemçu deryâ
Dü düşmene girmez oldu hiç hâb
Oldu vücûdu bî-tâkat u tâb
Aslâ nazar itmezdi cihâna
Peyveste oldu âh âsmâna
Tâbi‘ olup şâha hep sipâhî
Eylerler idi derdiyle âhı

Nesir; ol sultân-ı pâk-i‘tikâd hizmetleri kasr-ı hayât-ı benî Âdem **Küllü şey’in hâlikün illâ vechehu**²⁰³³ kerîme-i mükerreremesi mazmûnu üzre ‘âkıbetü’l-emr müşrif²⁰³⁴-i harâb olup hîç-

²⁰³³ “Onun zatından başka her şey helak olacaktır”, *Kurân*, Kasas, 28/88.

²⁰³⁴ Nûshada “meşreb” olarak yazılmış.

ender-hiç olacağı bî-gümân ve zümre-i benî nev'-i insândan ancak [silik] nişân kalacağı nümâyân olmağla bu kıt'a-i bî-bedelin mazmûn-ı 'ibret-nümûnunu mülâhaza eylediler.

Nazım

Gerdûn der-âftâb selâmet kerâ ne şâned

Kâhır çu subh evveleş endek bekâ negerd

Key dîde-i dü dost ke cûz Âsaf şuned

Ke eyyâm hemçu nefes ze-hemeşân cüdâ nekerd

Nesir: [Silik] terk-i kâr ve bâr-ı saltanat ve risâle-i hayâtları kilik-i takdîr ile resîde-i **kaddemtü** olunca bakıyye-i 'ömr-i 'azîzleri kûşe-i 'uzletde sarf-ı sırf-ı 'ibâdet itmeğe 'azîmet eylediler. Lâkin hurde-bînân-ı erkân câygîr-i zamîr-i münîrleri olan mâddeyi ber-vefk-i **erbâbü'd-düvel mülhemûn**²⁰³⁵ teferrûs itdiklerinde yek-pâre huzûr-ı hümâyûn-ı hıdîvânelerinde bu vechile ferş-i bûriyâ-yı tazarru'-ı niyâz itdiler ki, hâlâ Rumili cânibinde bî-ser ü serdâr 'asker-i müslimîn pîşgâh-ı a'dâ-yı dînde yine hayretde sergerdân pûyân u devân ve gûş-zedimiz olduğu üzre Anadolu cânibinde bulunan ba'zı âhar düvel dahi mübâşir-i hurûc u tuğyân olmuşlar iken şevket-penâh pâdişâh-ı İslâm eyyedehullahu ve kavvâhu cenâblarının bu mülâhazada olmaları bâ'is-i harâbî-i devlet ü saltanat olacağı bî-iştibâhdır. Ol âvânda münâsib ve evlâ müşâhede olunan hazret-i şehzâde-i 'âlî-câh Rumili cânibine sipehsâlâr-ı güzîn nasb u ta'yîn buyurulup zât-ı hümâyûn-ı 'adâlet-makrûnları dahi mânend-i kutb-ı felek-i sevâbit merkez-i şâhânelerinde ber-karâr u sâbit olmaktır. Bâkî emr ü fermân şevketlü kerâmetlü pâdişâh-ı 'âlî-câhındır. Zümre-i mülûk-ı nasfet-sülûke irâet-i umûr-ı müslimînde bedel-i nakdîne-i ihtimâm itmek mekîn-dâr-ı 'uzlet ve kûşe-i vahdet olmakdan hayırludur. Zîrâ sadr-nişîn-i mesned-i saltanat olan zevât-ı kirâm ki;

[Mısr]â'

Kuvvet-i kudsiyyesi mikdâr-ı seb'în olunandır

Nesir; ancak umûr-ı mehâmm-ı müslimîn ü 'ibâdî rû'yete me'mûrlardır. Hâlâ sultân-ı 'âlem hizmetlerinin bu musibet-i cüz'î [447b] hasebiyle umûr-ı külliyyeden olan saltanatı terk itmeleri mûcib-i mesâib-i 'azîme ve müstelzim-i hatar olduğuna ihtilâl-i tarafeyn güvâhdır

²⁰³⁵ Devlet adamlarına ilham olunur.

deyü ‘ulemâ-i ‘asr dahi serd-i mevâ‘ız-ı hikem-âmîz itmeleriyle şâhenşâh-ı ‘âlem-penâh hizmetleri dahi;

[Mısır]â‘

Devha-i saltanatın nev bâri

Nesir; Sultân Murâd eş-şehîr be-Gâzî Hudâvendigârî savâb-dîd-i ‘ukalâ üzre bâ-menşûr sipehsâlârı Rumili cânibine me’mûr ve ta’yîn buyurdular. Sultân-ı müşârûn-ileyh hizmetleri dahi ol tarafın yeniden ‘askere muhtâc olduklarıçün tertîb-i ‘asker ve tevfir-i leşker için çend rûz makarr-ı eyâletlerinde ikâmet ve Rumili cânibine ‘ubûr kasdıyla sâhil-i bahre ‘azîmet üzre iken bu taraftan pâdişâh-ı ‘âlî-şân hazretlerinin mizâc-ı hümayûn-ı gül-berg-i imtizâcları kâbil-i tedbîr ü ‘ilâc olmayup sâ‘at be-sâ‘at terâkim-i âharân ve telâtümü’l-emelden kuvvet-i kuvâlarına za‘f u za‘aflarına kemâl-i iştidâd ve kuvvet ‘ârız ve emâre-i mevt ve rihlet hüveydâ vü nümâyân olmağla derhâl şehzâde-i felek-bârgâhı taraf-ı sa‘âdetlerine da‘vet için irsâl olunan bin sabâ-mesîr vâsıl olduğu gibi ‘asâkir-i mürettebeye ümerâdan birini başbuğ nasb idüp karşı tarafa irsâl ve kendüleri taraf-ı hümayûna vusûle isti‘câl buyurdular. *Ahbâru’l-Düvel* ve *Âsârü’l-Üvel* müellifi eş-şeyh el-imâm el-‘allâme Ebi’l-Abbas Ahmed bin Yûsuf ed-Dımişkî ‘aleyhi rahmetü’llâhi’l-vefî târîhinin bâbü’t-sâbi‘ ve’l-erba‘ûnunda zikr ü beyân itmişdir ki, çün sene sittîn ve seb‘a-mi‘ede serdâr-ı İslâm Gâzî Süleymân Paşa giriftâr-ı kemend-i sayyâd-ı ecel oldu.

Taraf-ı pâdişâhîden şâhzâde-i sâni Sultân Murâd-ı evvel sipehsâlâr nasb olunup bâ-‘asker-i mürettebe Rumili cânibine irsâl olundu. Lede’l-vusûl bâ-gubâr-ı akdâm-ı mücâhidîn-i dîn-i mübîn medîne-i Çorlu’yu ba‘de-zâlik muhâsara-i ‘azîmeden sonra Dimetoka nâm hısn-ı hasîni feth ü teshîr eylediler. Sene ihdâ ve sittîn duhûlünde ol havâlîlerde olan ba‘zı kılâ‘ vü büldânı feth ü teshîre ‘azîmet üzre iken taraf-ı vâlid-i ‘âlî-tebârlarından peyâm-ı mesâib-ittisâm vürûd itmekle ‘icâleten Anadolu cânibine ‘ubûr idüp sadr-nişîn-i erîke-i saltanat oldu. Müellif-i mûmâ-ileyhin bu kavli tahrîrât-ı ekser-i meşâhîr-i müverrihîne muhâlif olduğu mütetebbi‘în-i âsâr-ı kibâr-ı eslâf-ı ma‘ârif-ittisâf-ı kirâma gayr-ı hafidir ki, *Tâcü’t-Tevârih* müellifi Hoca ‘allâme tâcü’l-müverrihîn Mevlânâ Sa‘deddîn ‘aleyhi rahmetü’l-mübîn rivâyeti üzre çünki şâhzâde-i pâk-i‘tikâd Sultân Murâd hizmetleri huzûr-ı pâdişâh-ı bâ-‘adl ü dâda dâhil oldular, ed‘iye-i bi’l-hayrdan sonra bu mazmûnda nesâyiha şürû‘ eylediler.

Elâ ey meyve-i bâg-ı murâdım²⁰³⁶

[448a] Vasıyyet eylerem gûş eyle anı

Sımâh-ı câna mengûş eyle anı

Değil çün kimseye bâkî bu fânî

Benimçün eyleme âh u figânı

Zuhûr-i dîni dâ'îm nasb-ı 'ayn it

Bu emri kendine sen farz-ı 'ayn it

Ma'ârif ehline tevkîri dîn²⁰³⁷ it

Vücûdun hil'atin cûd ile zeyn it

Re'âyâ hıfzına sa'y it hemîşe

Reh-i 'adl ü 'atâya git hemîşe

Mezâlim nahlına orturma tîşe

Şerî'at ittibâ'ın eyle pîşe

Resûlullâh şer'in pîşvâ kıl

Şeb ü rûze anı sana reh-nümâ kıl

Özüm ezkâr bi'l-hayra sezâ kıl

Mu'în-i dîn olup nasb-ı livâ kıl

Çu istiklâl buldun saltanatda

Merâtib kat'ın eyle menziletde

Ki ya'nî sâbit olup merhametde

'Adalet eyle dâim mehleketde

Garaz nâm-ı nikûdur ana çalış

²⁰³⁶ Akabinde gelen üç mısra okunamayacak kadar siyah çıkmış.

²⁰³⁷ "Deyn"?

Gerekse âhiret ger sana câliş
Benim oğlum budur yek bî-misâl iş
Kimesne itmesün cevrunle nâliş
Kaparsan ‘arsa-i ‘adl içre kûy1
Akıt sen hark-ı insâf içre cûy1
Olursun ger ‘adâlet âb-ı rûy1
Bulursun bî-gümân nâm-ı nikûy1
Cihâd emrinde sarf-ı ictihâd it
Hemân a‘dâ-yı dîne sen cihâd it
Bu nushu gevher-gûş-ı fevâid it
Cihânda nâmını gâzî Murâd it
Bu fâni mülke mağrûr olma zinhâr
Dü rûze ‘izze mesrûr olma zinhâr
Sakın dâr-ı bende makhûr olma zinhâr
Tarîk-ı şer‘den dûr olma zinhâr
Fenâdır ‘âkıbet dünyânın emri
‘Anâdır sevdiğim devrânın emri
Kalur sanma cihânda Zeyd ve ‘Amr1
Ölür herkes ne denlû olsa ‘ömrü
Bi-hamdillâh ki sensin câ-nişînüm
Sürûr efzâyış-i kalb-i hazînim
Sakın alma benim oğlum enîmim
Sana virdi Hudâ taht u nigînüm

Kerem eyle bana celb-i du‘â kıl
Fenâya bakma terk-i müdde‘â kıl
Ölem tâ rahmet-i Rahmâna nâil
Murâdım budur ey ferzend-i ‘âkıl
İrişdi çün bana emr-i İlâhî
Budır hem bil sana emr-i İlâhî
[448b] Mübârek bâd ‘izz-i pâdişâhî
Sen ol mesned-nişîn-i taht-ı şâhî
Nizâm-ı ‘âleme dâim medâr ol
Cihân durdukça oğlum sende var ol
Masûn hıfz-ı feyz-i Kirdgâr ol
Serîr-i saltanatda pâydâr ol

Nesir: İşbu ebyât-ı merkûmenin birer mısra‘ı Hoca Efendi merhûmun birer mısra‘ı ‘alâ-tarîkı’t-tazmîn câmi‘u’l-hurûf-ı ‘abd-i müstehâmındır.

Tetimme

Ve’l-hâsıl ol hâkân-ı mahbûbu’l-kulûb der-în-i üslûb-ı der-pâş nush-ı mergûb olduklarından sonra lebbeyk-zen-i nidâ-yı “irci‘î ilâ Rabbiki”²⁰³⁸ olup nefsi-i mutmainnelerini teslîm ile “râdiyeten marziyye” nâil-i rütbe-i ‘aliyye ve “idhalî cennetî” oldular. Bu vâkı‘a ... ‘inde’l-ekser-i meşâhîrû’l-müverrihîn vefât-ı şâhzâdeden dü mâh sonra hılâl-ı sene ihdâ ve sittîn ve seb‘a-mi’ede vâkı‘ olmuşdur.

‘Arabiyye

Revvaha’llâhu te‘âlâ rûheh

Zâde fî dâri’l-cinân râhe

²⁰³⁸ “Rabbine dön”.

Nesir: Âmin, dârü'l-emn-i me'nûse mahmiyye-i Burusa'da Manastır nâm mahalde defîn-i hâk-i pâ-y-ı 'itr-nâk kılındı.

Li-Câmi'ihî

O şâhın merkadi hâlâ şeb ü rûz

Hisâr içre ziyâret-gâh olupdur

Ana her ne murâd içün varılsa

Vusûl-ı maksadda şehrâh olupdur

Nesir: Sâbıku'z-zıkr Tâlibî mahlas şâ'ir-i pâkîze-edâ târîh-i irtihâllerinde bu vechile nağmeser olmuşdur.

Târîh

Sâhib-i taht u tâc ve tabl u 'alem

Şâh Orhan-ı dâver-i a'zam

Çün ecîbû nidâsın eyledi gûş

İdüp ihrâm itdi 'azm-i harem

Lutf-ı Hak hâdî-i tarîkı olup

Ravza-i kudse itdi vaz'-ı kadem

Niçe gazavâta nâil itmiş idi

Anı eltâf u feyz-i Rabb-i hikem

Tâlibî kudsiyân didi târîh

Revvaha'llâhu ruheh bi-kerem

Nesir: Solakzâde merhûm tahrîri üzre hilye-i şâhâneleri bu vechiledir ki, teberrûken tanzîm olunmuşdur.

Li-müellifihî

Zübde-i necli Hân-ı 'Osmân'ın

Ya'nî şâh-ı cihân Orhan'ın
Niçe ehl-i ma'ârif ü tibyân
İtdiler hilyesin bu tarza beyân
Hâlık-ı kâinât olan Müte'âl
Kâmetin eylemişdi serve misâl
Vechi nûrânî idi çün hurşîd
Min vech itmiş idi meyl-i Sefîd
Şöyle mevzûn idi o kadd ammâ
Elf idi bâ-tîr idi şeklen
Mahz-ı sun'undan ol Ganî mevlâ
Çeşmini edylemiş idi elâ
[449a] Çeşm-i bâdâmını süzerek
Baksa etrâfa reşk iderdi melek
Kaşları çatuk idi pür-heybet
Nazar iden olurdu pür-haşyet
Koç burunlu idi sînesi vâsi'
Hüsnü olmuşdu hâsılı câmi'
Hem mûlahham idi velîy mergûb
Değil idi şikem ile ma'yûb
Kuvveti olmuş idi şöyle füzûn
Rüstem'i pençesi iderdi zebûn
Halka mebzûl idi anın keremi
Câmi' idi mehâsin-i şiyemi

Erhamü'r-râhimîn olan mevlâ

Rûhuna rahmet ide subh u mesâ

Nesir: el-Umûru'l-müte'allika lehû *Tâcü't-Tevârîh* sâhibini dir ki, ekser-i müverrihîn sâl-i velâdetlerini cedd-i emcedleri şîr-pîşe-i megâzî Ertuğrul Gâzî'nin sâl-i rihletleri olan sene semânîn ve sitte-mi'ede ta'yîn itmişlerdir. Bu takdîrce müddet-i hayât-ı nâzenînleri ihdâ ve semânîn olur. Ve serîr-i 'uzmâ-yı saltanata cülûs-ı sa'âdet-me'nûsları sâl-i feth-i mahmiyye-i Burusa olan sene sitte ve 'işrîn ve seb'â-mi'ede vukû' bulmuşdur. Ber-în hisâb müddet-i saltanat-ı hümâyûnları hamse ve selâsîn olur. Pes bu minvâl-ı meşrûh üzre İdrîs-i Bitlisî'nin ihdâ ve erba'în deyü tahrîri mahall-i nazardır. Mevlânâ Lârî 'Osmân Hân-ı Gâzî'nin sâl-i vefâtını yedi yüz on birde ve sâl-i vefât-ı Orhan-ı megâzî-pîrâyı elli birde ta'yîn itmiş iken sinn-i hümâyûnlarını erba'a ve sittîn ve müddet-i saltanatlarını selâse ve selâsîn olmak üzre serd-i makâli tenâkuz-ı münker ve mahz-ı hatâ olduğu mine's-şems azhardır.

Kâtib Çelebi merhûm sâl-i velâdetlerini altı yüz seksen yedi olmak üzre tahkîk itmişdir. Bu takdîrce müddet-i 'ömr-i 'azîzleri yetmiş dört sâl olur. *Ahbâru'd-Düvel* müellifi târîh-i velâdetlerini seb'în ve sitte-mi'e olup müddet-i hayâtlarını altmış üç sâl olmak üzre tahrîr ve *Gülşen-i Hulefâ* sâhibi müddet-i hayâtları seksen bir ve müddet-i saltanatları otuz dördtür deyü tastîr ider. Nişâncı Paşa muhtasarında târîh-i velâdetleri altı yüz yetmiş sekizdedir deyü serd-i makâl ve hafîdleri *Mir'ât*'da ketb-i akvâl ider. Ba'zıları müddet-i 'ömürlerini yetmiş yedi ve müddet-i saltanatlarını kırk bir sâldir deyü ta'yîn itmişlerdir. *Câmi'ü't-Tevârîh* sâhibi sâl-i vefâtlarını sene semân ve hamsîn ve seb'â-mi'ede ve târîh-i cülûslarını sene sitte ve 'işrînde vâki' olmak üzre tahrîr itmiş iken müddet-i saltanatları bir rivâyetde otuz sekiz ve rivâyet-i âhârda kırk iki sâldir didiği hatâ-yı fâhiş olduğu bî-iştibâhdır. Ol pâdişâh-ı hayyir ve dâna-dil niçe hayrât-ı cemîle ve hasenât-ı celîleye muvaffak [449b] olmuşlardır.

Belde-i İznikmid'i feth ve kilisâlarında olan esnâm kesr itdiklerinde ekserini mesâcid-i müslimîn olmak üzre tarh u ta'yîn ve birini medrese idüp etrâfına hucurât-ı latîfe zamm ve niçe kurâ vü kasabâtı vakf itmişlerdir. Gökbuze'de dahi bir câmi'-i dilârâları vardır. Husûsâ belde-i İznik fethinde dahi kilisâlarını mesâcid-i müslimîn ve birini teberrûken kutbü'l-'ulemâ Dâvud-ı Kayserî hizmetlerine medrese ta'yîn itmişler idi. Ve kurbünde 'imâret ve müsâfirîn içün me'kel dahi binâ buyurup it'âm-ı zayf u fukarâ içün beher rûz [silik] ve tehyie-i et'ime-i nefise şart itmişlerdir. Ol dârü'z-ziyâfede tabh olunan ta'âmı taleben li-marzâtî'llâhi te'âlâ ibtidâ kendü dest-i hümâyûnlarıyla sahhâflara vaz' ve ashâbına ber-mûceb-i **ekrimü'd-dayfe**

şiyem²⁰³⁹ itdikden sonra kanâdîl-i câmi‘-i envâr-ı mecâmi‘i dahi nuhustîn-i şebde kendüler şu‘le-perver itmişlerdir. Belde-i feyz-i me’nûse Burusa-i mahrûsede bir câmi‘-i kudsiyân matâf ve esrâr-ı mecâmi‘ binâ ve manastır kadîmi medrese-i zîbâ ve etrâfını hucurât ile dübâlâ ve ‘imâret ve tâbhâne ve kârbân-serây-ı dilkuşâ dahi izâfe itmişlerdir.

Geyiklü Baba nâm kutbü’l-evliyâya dahi câmi‘ ve tekye binâ buyurup her birine evkâf-ı kesîre ta‘yîn itmişlerdir. Gerek bu icmâlin ve gerek mevâdd-ı âtiyenin tefâsîli egerçi safahât-ı sâlifede yegân yegân zikr ü beyân itmiştir, lâkin vekâyi‘-nûvîsân-ı selefe ittibâ‘en bu mahalde dahi icmâlen zikr ü beyân olunmuşdur.

Zikr-i Vüzerâ ve Ümerâ-i Devlet-i Orhaniyye

Sâbıkâ zikr ü beyân olunduğu üzre ibtidâ birâder-i mihterleri ‘Alâüddîn Paşa sadr-nişîn-i mesned-i vezâret ve sene semân ve ‘işrîn ve seb‘a-mi‘ede zîb-efzâ-yı erîke-i sadâret oldular. Dü sâl hâmil-i bâr-ı girân-ı emânet-i kübrâ olup kavânîn-i nâfi‘a vaz‘ ve sikke ve leşker husûsuna gereği gibi nizâm virdiklerinden sonra otuz târîhinde isti‘fâ ve ber-muktezâ-yı meşreb kûşe-nişîn-i inzivâ ve ta‘âkub-ı esfârdan nâşî sekiz sene mikdârı vakt ü zemân sadr-ı sadâret hâlî kalup otuz sekiz târîhinde ekber-i şâhzâdegân Sultân-ı mansûru’l-livâ Gâzî Süleymân Paşa’ya bâ-menşûr sipehsâlârî tevcîh olunmuş idi. Târîh-i sâl-i vefâtlarına gelince otuz bir sene sadr-ı a‘zam oldular. Zemân-ı saltanat-ı bâ-emn ü emânlarında olan ümerânın ekseri vâlid-i ‘âlî-tebârları tercemelerinde zikr olunmuşdur. Anlardan mâ‘adâ Lala Şâhin ki, inşâallâhu te‘âlâ tabaka-i sâlisede zikr olunur, niçe mu‘azzamât-ı bilâdı feth idüp mahmiyye-i Burusa’da ve sâir mahall-i müteferrikada hayrât u hasenâtları çokdur. Cezâhullahu te‘âlâ hayru’l-cezâ Biga Bey hâlâ isimlerine izâfe ile müte‘ârif memâlikin mîrlivâsı idi. Şîr-âcâm-ı megâzî bir merd-i gâzî olup fütûhât-ı âdîdeye muvaffak olmuşlardır. Ece Bey ibtidâ Rumili cânibine mürûr [450a] idüp Şâhzâde Süleymân Paşa’ya dil getüren şehbâz-ı lâne-i cesâret ü şece‘atdır. Biga Bey ve bunlar ve zikr-i âtî Gâzî Fâzıl Karasi ümerâsından iken ba‘de’l-feth tevâbi‘-i pâdişâh-ı ‘âlî-şândan olmağla kesb-i şân itmişlerdir. Hâlâ Rumili’nde Ece Ova’sı nâm mahal bunlara mensûbdur. Ol havâlîyi feth ü teshîrden sonra Gelibolu muhâfızî nasb olunmuşlar idi.

Gâzî Fâzıl hâkim-i Karasi ‘Aclan Bey’in nâmdâr ümerâsından belki ‘alâ-rivâyetin vüzerâsından idi. Ece Bey’le ibtidâ Rumili cânibine ma‘iyyet üzre ‘ubûr itmişler idi. Ol cânibde hâlâ tahrîf-i ‘âmme ile Kazdağı didikleri havâlifleri bunlar feth itmekle Gâzî Ovası dirler idi. Kahramân-ı zemân bir merd-i şecî‘ ve Rüstem-akrân idi.

²⁰³⁹ Misafirlerin karnını doyurun.

Hacı İlbeg'i bi'l-ittifâk mukaddemâ 'Aclan Bey vezîri idi. Hizmet-i şâhenşâh-ı devrânı ihtiyâr itmekle 'azîm mükerrerem olmuş idi. Felâtûn-hired ve Feylesûf-tedbîr bir müşîr-i bî-nazîr idi. Bunlar dahi niçe fûtûhâta [muvaḥḥak] olup hâlâ tarafeynde isimlerine izâfe niçe vilâyet-i meşhûre vardır.

Aksungur ümerâ-i [silik] nâmdârlarından olup mukaddemâ Karasi vilâyeti a'yânından idi. Sefer ü hizada cenâb-ı şâhzâde-i 'âlî-câhdan bir an mufârakat eylemeyen şüc'ân-hired kurbündendir.

Evrenos Bey Bunlar dahi kibâr-ı [silik] 'Aclan Bey'den olup pâdişâh-ı İslâm hizmetleri ol memâlik-i memâlik-i şâhânelerine zamm itdikden sonra ferzend-i ercmen-i 'âlem-pesendleri Gâzî Süleymân Paşa hizmetlerine tevcih buyurduklarında ma'iyetlerine ta'yîn itdikleri ashâb-ı tedâbîr ü ârâdandır. Bunların dahi fûtûhât-ı kesîreleri olup hayrât u hasenâtı hâlâ müte'ârif ü meşhûr ve ba'zı harekât-ı kahramâneleri mahallinde mezkûrdur. Karaoğlanoğlu cümle-i şüc'ân megâzî-pîrâdan olup vâlid-i şîr-pîşe-i megâzî Ertuğrul Gâzî ümerâ-yı büzürg-vârından idi²⁰⁴⁰.

Bunlar dahi rikâb-ı şâhzâde-i İskender-haşemden bir ân cüdâ olmayan ümerâdandır. Kara Timurtaş tafsîl-i ahvâlî inşâallâhu te'âlâ tabaka-i sâlisede zikr ü beyân olunur. Kara Hasan oğlu. Bunlar dahi hayl-i küffâr-ı dalâlet-şî'ârı pîş-gâh-ı sipehsâlâr-ı 'âlî-tebârda tu'me-i tîg-ı gam-gam-ı âteş-bâr eyleyen şüc'ân-ı nâmdârdandır.

Akçakocazâde mukaddemâ fûtûhât-ı celîleleri nigâşte-i sahâyif-i sutûr-ı vekâyî' kılınan Kocaili fâtihi Akçakoca'nın ferzend-i fûrûzende ahteridir ki **el-veledü serrâ-bih** mazmûnuna her hâlde mâ-sadak olmuşlar idi.

Kara 'Abdurrahman sâbıkâ tafsîl olunan Aydos fethinde Gâzî 'Abdurrahman Bey'in dâhil-i hibâle-i izdivâcî olan duhterden mütevellid bir Kahramân-ı zemân idi ki, henüz nev sinn ü sâl iken şecâ'atle iştiḥârı kîmât-ı mehdde melfûf sıbyâna bâdî'-i infitâ'-ı girye olunduğunu kibâr-ı müverrihîn ittifâk ile ketb ü tahrîr itmişlerdir. Balabancık oğlu Bedrî [450b] sâkin [nahb-ı] kazâ a'lâ-yı 'illiyî Sultân 'Alâüddîn'in huddâm-ı ehassu'l-havâssından Karaca Balaban çavuş dimekle müte'ârif idi. Ba'de-zâlik mebd-i selâtîn-i zafer-şî'âr Sultân 'Osmân Hân-ı nâmdâr hizmetlerinin dâhil-i silk-i huddâm-ı vâlâ-makâmları olmuş idi. Ferzend-i hayru'l-halefi dahi **el-veledü'l-hurru yektadî bi-abâihî'l-gurru** mîsdâkıncı ol hânedân-ı 'aliyyeye intisâb ile kâm-yâb oldu. Şâhzâde-i 'âlî-câhdan her hâlde

²⁰⁴⁰ Vâlid-i şîr-pîşe-i megâzî büzürg-vârından idi (Derkenar notu).

müsteşâr ve mü'temenlerinden bir gâzî merd-i bî-bedel ve nâm-ver idi. Ümerâ-i devlet-i Orhaniyye lâ-yu'ad ve lâ-yuhsâ olup bu mahalde ba'zı meşâhîr-i kibârları teberrüken keşîde-i silk-i sutûr kılınmıştır.

‘Ulemâ-i Tabaka-i Orhâniyye ‘alâ mâ-[silk]

Mevlânâ el-‘âlim Dâvud-ı Kayserî ‘aleyhi’r-rahme mevlidi ‘ulemâsından ba'zı ‘ulûmu ba‘de’t-tahsîl hıttâ-i vesî‘a-i Mısr-ı zâtü’l-ehrâma ‘azîmet idüp ol diyâr fâzıl-ı medâr-ı fûnûn-ı ‘akliyye ve [silk] tekmîl eylediler. Tabî‘at-ı selîkaları mâil-i tasavvuf olmağla ol fûnûn-ı celîlü’l-kadr-ı vâlâ-‘itibârda sulb-ı mahâret-i tâmmе olmuşlardır. Kutbü’l-meşâyıhı’ş-şeyhi’l-ekber;

M[isrâ’]

Kaddesallahü sırrehu’l-athar

Nesir; hazretlerinin *Mecma‘u’-n-Nusûs Kitâbü’l-Füsûs*’ına bir şerh-i latîf tahrîr eyleyüp mukaddemesinde kâffe-i umûr-ı fenn-i tasavvufu derc itmişlerdir. Ve *Tâ‘iyye-i İbnü’l-Fârız*’a olan şerhleri dahi ‘inde’l-fuzalâ makbûldür.... Orhan tâbe serâhu hizmetleri belde-i İznîk’de binâ buyurdıkları medresenin cihet-i tedrîsini bunlara şart ve ta‘yîn itmekle niçe zemân talebe-i ‘ulûma sebep-i necât olmuşlardır. Sâbıkâ tastîr olduğu üzre memâlik-i İslâmiyye-i ‘Osmâniyye’de ibtidâ binâ olunan medrese budur. Ve evvel-i müderrisîn dahi bu zât-ı büzürgvârdır.

M[isrâ’]

Mevlânâ Tâcüddîn el-Kürdî rahimallâhu ‘aleyh

Müşârün-ileyh fûnûn-ı nâfi‘a-i lâzıme-yi müellif-i *Kitâb-ı Beyânü’l-Hikem*’e fâzıl-ı bî-nazîrden tahsîl ü tekmîl eyleyüp kâffe-i hâlibesini fazl u kemâl ile sebkât itmişler idi. Fenn-i fikh-ı şerîfe intisâbları ziyâde eyleyüp Mevlânâ Dâvud-ı Kayserî nahb-ı kazâ itdiklerinde medrese-i mersûmeye müderris olmuşlar idi. Mevlânâ Taşköprizâde rahimallâh dir ki, mazhar-ı feyz-i mütevâlî kutbü’l-‘ârifîn Şeyh Edebâlî;

M[isrâ’]

Kaddesallahü sırrehu’l-‘âlî

Nesir; hizmetlerinin duhterân-ı ‘ismet-nişânından biri dahi mevlânâ-yı mûmâ-ileyhin dâhil-i hibâle-i ‘akd ü izdivâcları idi. Mevlânâ el-fâzıl ‘Alâüddîn ‘ale’l-esved Kara Hoca dimekle müte‘ârif bir fâzıl-ı bî-hemâl olup tahsîl-i ‘ulûm-ı nâfi‘a ve tekmîl-i fûnûn-ı lâzıme kasdıyla “**Utlubu’l-‘ilm velev bi’s-sîn**”²⁰⁴¹ fehvâ-yı latîfiyle ‘amel idüp diyâr-ı ‘Acem’e ‘âzim oldular. Ba‘de’t-tekmîl bilâd-ı Rûm’a gelüp pâdişâh-ı kadr-şinâs mertebe vü kadrini fehmi itmekle çend rûz mukaddem vefât eyleyen Mevlânâ Tâceddîn yerine müderris-i medrese-i İznîk itmişler idi. İki cildde [451a] *Şerh-i Vikāye*’yi medrese-i merkūmede te’lîf itmişlerdir. Bundan mâ‘adâ usûlden *Kitâb-ı Muğnî*’ye bir şerh-i latîf tasnîf itmişlerdir.

Mevlânâ Şemsüddîn el-Fenârî ‘aleyhi rahmetihi’l-Bârî mukaddemâ mütercim-i müşârün-ileyhi üstâd ittihâz itmişler iken beyne-hümâda vukû‘ bulan münâferet terke sebep olmuşdur. Mevlânâ Halîl el-Cenderî ki, Hayreddîn Paşa’dır, Sultân Orhan tâbe serâhu hizmetlerinin ‘asr-ı bâhirü’n-nasrlarında mahmiyye-i Burusa kâdîsı olmuşdur. Tafsîl-i tercemeleri tabaka-i sâlisede inşâallâhu te‘âlâ zikr olunur. Mevlânâ Muhsin Kayserî rahimehullâhu a‘lemü’l-fuzalâ-i müceddidîn Kayserî’den fûnûn-ı cüz’iyye vü külliyyeden eşyâ-yı kesîre kırâ‘at ve tahsîl ba‘de-zâlik ber-fehvâ-yı ‘aleyküm bi’s-Şâmu dâri’s-selâmi cennet-meşâm ‘ulemâsından ‘ulûm-ı şettâyı tekmîl eylediler. Fuzalâ-i ‘Arab’ın icâzetnâmeleriyle **habbü’l-vatan mine’l-îmân**²⁰⁴² magzâsınca yine Rum’a gelüp tasnîfe meşgûl oldular. Fenn-i celîl-i fikhda bir kitâb-ı ra’nâ ve ferâizde bir nazm-ı zîbâ te’lîf eyleyüp ba‘de-zâ fenn-i merkūmda olan dakâyık ü hakâyık müstemil bir şerh-i pâkîze tasnîf itmişlerdir. Muhtasar *Arûz-ı Endelüsî*’ye tahrîr itdikleri şerh-i latîf ber-fehvâ-yı **el-fazlu el-mütekaddim** cümle-i şürûhdan eltaf olunduğu erbâbı ‘indinde müsellemdir. Bunlardan mâ‘adâ ‘asr-ı pâkîzelerinde aktâr-ı sâirede bulunan fuzalâ lâ-yu‘ad velâ-yuhsâdır. Nitekim sâbıkâ ba‘zıları bu mecelle-i *Nevpeydâ*’da îrâd olunmuşdur. Ve min kibârü’l-meşâyih fî kutbi’l-‘ârifîn ve gavsü’l-vâsılîn mazhar-ı füyûzât-ı Hayy u kibriyâ el-ma‘rûf Geyiklü Baba;

[Mısr]â‘

Kaddesallahü te‘âlâ sırrehu

Nesir; safahât-ı sâbıkada tafsîli ketb ü tahrîr olunan ‘azîzdir. Taşköprizâde ‘aleyhi’r-rahme dir ki, merkad-ı ‘âfîlerini ziyâret itdiğimde bana üns ve hâlet-i ‘azîme hâsıl oldu. Civârında bir kubbe-i dîger görüp suâl itdiğimde evlâd-ı Emîr-i Germiyân’dan biri olup

²⁰⁴¹ “İm Çin’de bile (olsa) talep ediniz”.

²⁰⁴² “Vatan sevgisi imandandır”.

beyliğin terk ve ile'l-vefât hizmet-i şeyhi ihtiyâr itmişler deyü cevâb virdiler. Kerâmât u velâyeti mânend-i şems zâhir ve bâhir olan kibâr-ı evliyâullâhdandır.

El-‘Ârif-Billâhi’s-Samed seyyidinâ Karaca Ahmed kaddesallahü sırrehu ‘azîz-i müşârün-ileyh ebnâ-i mülûk-i ‘Acem’den iken vâsıl-ı mertebe-i **cezbetün min cezebâtî’r-Rahman**²⁰⁴³ olmalarıyla ber-fehvâ-yı **yezîdu kadru’l-mer’ fi’s-seyyâha**²⁰⁴⁴ terk-i diyâr-ı vatan idüp memâlik-i Rûm’a sefer itmişlerdir. Âb u hevâ-yı Akhisar kâh-rûb-ı zamîr-i velâyet-semîrleri olmağla belde-i merkûmenin kurbünde ittihâz-ı mesken eylediler. Zâviye-i rahmet-menâzillerinde meşgûl-ı irşâd-ı mürîd iken evhen min beyti’l-‘ankebût²⁰⁴⁵ olan dâr-ı fenâdan kurb-ı visâle irtihâl eylediler. Merkad-ı rahmet-mirsâdlarında olunan ed‘iye resîde-i icâbet olduğu bî-reyb ü şekdir.

El-‘Ârif-Billâh zi’l-minen eş-Şeyh Ahi Evren kuddise sırrehu zemân-ı bâ-emân-ı sultân-ı ‘âlî-şândan [451b] kerâmât-ı bâhire ve velâyet-i zâhire ile müte‘ârif olan zümre-i salâh-iktirândan bir zât-ı bî-akrân idiler. Müstecâbu’d-da‘ve olduklarında kibâr-ı meşâhîr-i ehl-i tevârih ve siyer-i müttefiklerdir.

El-‘Ârif-Billâhi’l-Müte‘âl eş-şeyh el-kebîr Mûsâ Abdal kuddise sırrehu hizmetleri kibâr-ı evliyâullâhdan olup mahmiyye-i Burusa fethinde sultân-ı mücâhidîn ile ma‘iyyet itmişlerdir. Cihâd-ı asgar ve cihâd-ı ekberi câmi‘ müstecâbu’d-da‘vât bir zât-ı bî-hemâl idiler. Hâlâ Burusa-i kudsiyân-me’nûsede meşhed-i ‘âlîleri ziyâret-gâh-ı hâss u ‘âmdır. Tefâsil-i ba‘zı ahvâlleri sâbıkâ mersûm-ı kalem-i bedâyi‘-rakam olmuş idi.

Kıdvetü’l-‘ârifin el-vâsıl ile’llâh zü’l-celâl ve’l-cemâl eş-şeyh el-meczûb Murâd Abdal kuddise sırrehu mazhar-ı feyz-i cezebât-ı Rahmân olup miyân-ı hayl-i evliyâda mânend-i ‘âlem müsellemdir. Bunlar dahi feth-i mahmiyye-i Burusa’da mevcûd bulunan e‘izze-i kirâmdandır.

El-‘Ârif-Billâh te‘âlâ eş-şeyh el-ma‘rûf be-Doglu Baba;

M[isrâ’]

Kaddesallahü sırrehu’l-a‘lâ

²⁰⁴³ Allah’ın cezbesine kapılmışlardan biri.

²⁰⁴⁴ Seyahat etmekle kişinin değeri artar.

²⁰⁴⁵ “Örümcek ağından daha çürük”.

Nesir; ‘azîz-i müşârün-ileyh dahi sultân-ı zafer-nişân ile Burusa fethinde ma‘iyyet idüp guzât-ı müslimîne ‘ateş târî oldukda âb ile memzûc leben saky itmekle Doglu Baba deyü beyne’l-enâm müte‘ârif ve şöhret-yâb oldular. Dog lisân-ı Türkîde Îrân didikleri şarâbdır. Bunlar dahi vâsıl-ı cezbe-i hakîkî olup karîb-i belde-i makâmları ziyâretgâh-ı enâmdır. Mehre-i müverrihîn-i kirâm-ı tabaka-i Orhaniyye meşâyihından bu mikdâr zikr itmekle “**kadd temmet**” dinildi. Ve bu kıt‘a ile hatm olundu.

Li-müellifihî

Meşâyih oldu esâsı binâ-i saltanatın

Du‘âlar ile bulup der bu devlet istihkâm

Mukaddes ide Hudâ-yı kerîm serlerini

Ki anlar oldu bu dîn-i mübîn içre imâm

Nesir: Cenâb-ı hazret-i Bârî te‘âlâ ol zümre-i celîlenin rûhâniyyetleri berekâtıyla esâs-ı saltanat-ı ‘aliyyeyi rahne-pezîr olmakdan masûn u mahfûz eyleye, âmîn.

Hâtîme-i Vekâyi‘-i Orhan Dûyim

Satr-ı risâle-i mülûk-i Devlet-i ‘Osmâniyye mazhar-ı fütûhât ve zafer-i subhâniyye Sultân-ı İskender-hadem ve ‘âlî-şân güzîde-i selâtîn-i Orhan-ı ma‘delet-‘unvân tâbe serâhu hizmetlerinin müddet-i saltanatları olan otuz beş sâl zarfında zuhûr iden vekâyi‘-i cüz’iyye ve külliyyeden tab‘-ı erbâb-ı elbâba mülâyim olan vâkı‘ât meşâhîr-i kütüb-i tevârihden deh ‘adedden efzûn nüshadan cem‘ ü tertîb olunup keşîde-i silk-i sutûr kılındı. Tahrîr-i vekâyi‘ bu mahalle resîde oldukda teceddüd-i makâm-ı sadâret zuhûr itmekle tabakâtına kıt‘a-i evvel nâmıyla “**kad temmet**” dinülüp tabaka-i sâliseye teberrüken kıt‘â-i sâniye resmiyle şürû‘ olunmak münâsib görüldü. **Kad temmet** el-tabakatu’s-sâniye fî evâil-i ‘aşr-ı evvel şehir-i cemâziyelâhire sene seb‘în ve mi’e ve elf min hicretin min lehu’l-‘izzü ve’ş-şeref ‘alâ-yed-i câmi‘ahâ el-Fakr Şehrîzâde el-Hakîr.

[452a] **Bismillâhirrahmânirrahîm**

Zînet-i ser-levha-i nazm-ı kadîm

Kıt‘a-i nezâket-ittisâm li’l-‘abdi’l-Hakîrû’l-müstehâm

Yâ Râbb kalemim sakla benim mûy-ı hatâdan

Ber-vefk-i murâd eyle tâ ketb-i vekâyi‘

Levh u kalemin hürmetine lutf u kerem et

Hayr eyle makâmını bilâ-‘özü ü mevki‘

Evâil-i tabakateyn-i sâbıkateynde nakş-ı berârende-i safha-i takrîr kılındığı üzre bu ‘abd-i Hakîr-i dil-sâde rîze-çîn-i sukâta mevâid-i münşiyân Muhammed Sa‘îd Şehrîzâde nâle fi‘d-dâreyn mâ-erâdeh. İlhâh ba‘zı hullân-ı zevi‘l-me‘ârif ve nâdire-dân ile zuhûr-ı tebâşîr-i subh-ı sâdik-ı Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-müddet-i ‘Osmâniyye dâmet fi vikâyeti‘r-Rabbâniyye‘den mebd-i *Târîh-i Na‘îmâ* olan sâl-i elf-i kâmile resîde olup beyne-hümâda güzerrân üç yüz bir sene zarfında cüz‘î ve küllî perveriş-yâfte-i mınassa-ı zuhûr-ı vekâyi‘-i celîle ve vekâyi‘-i ‘ibret-nümâ-yı düvel-i âharı kütüb-i tevârih-i [silik] mehere-i müverrihînden ahz birle cem‘ ü tahrîr ve ‘alâ-terfîbi‘ş-sinîn vaz‘ u tastîre şürû‘ idüp tabakateyn-i mezkûreteyn bi-lütfî rabbina‘l-‘Allâm resîde-i hitâm olduğu esnâda hâtîme-i tabaka-i sâniyede işâret olunduğu üzre teceddüd-i sadâret vukû‘ bulmağla sahâyif-i güzesteğe kıt‘a-i evvel nâmıyla kelime-i kad temmet keşîde kılınup kıt‘a-i sâniye nâmıyla işbu âti‘z-zikr vekâyi‘-i ‘ahd-i Murâdiyyeye hâlâ teşrîf-sâz-ı makâm-ı sadâret-i kübrâ revnak-fermâ-yı müttekâ-yı vekâlet-i ‘uzmâ nesak-sâz-ı kâffe-i umûr-ı ‘âlem düstûr-ı hayyir ve yemm-i himem-i Âsaf Süleymân-Hâtem ve nigîn Risto-yı hikmet-ârâ ve hurde-bîn-i mazhar-ı tevfiğ ve füyûzât-ı Hudâ masdarı ‘atâ ve ma‘den-i sehâ el-vezîrû‘llezî cemî‘un fihî el-mekârim ve‘l-hısâlu‘l-hamîde ve fesh-i mânevi‘l-müfsidîn bi-ârâihî es-sedîde ve‘l-müşîri‘llezî hasâisuhû bi‘l-‘ukûli lâ-yudrek ve yusavvibu‘t-takdîr fi-mâ ahtâra ve seleke nizâmu bahşu mehâmma emsâre mütemmimu mu‘dîlâtî‘l-aktâr hüve’s-seyfu’s-sârim li‘l-‘udvânî ve’s-sehâbi‘l-mumtîr li-riyâzi‘l-hullân lem-yeci‘ misluhû fi‘l-eslâfi bi‘r-re‘yi‘s-sâib ve lem yura mûmâsiluhû fi‘d-düvel bi‘l-fikiri‘s-sâkıb kad ebde‘a Allahu haza‘l-vücûdu‘l-mübîn [452b] min cevheri‘l-merâhim lâ-min ‘unsur et-tîn ve fihâ cemî‘u‘l-‘ukûli muttefekun innehu muhsinun kerîmun munfikun.

Li-müellifihî

Hayr-hâh-ı sultân-ı dîn

Bâdî-i emn-i sugûru‘l-müslimîn

Nâzım-ı cümle umûr-ı saltanat

Hâdim-i asl-ı şurûr u mefsedet

Râgıb-ı erbâb-ı ‘irfân u kemâl

Hazret-i destûr-ı memdûhu’l-fi ‘âl

Nesir: A ‘nî-bih el-vezîrû’l-a ‘zam devletlü sa ‘âdetlü Mehemed Paşa;

[Mısr]â‘

Dâme bi’l-birri zikruhî ve feşâ²⁰⁴⁶

Nesir: Hazretlerinin sadr-ı vikâlet-i ‘uzmâya teşrîf buyurdukları rûz-ı meymenet-endûzda şurû‘ ve ibtidâ olunmağla teberrûken nâm-ı nâmı ve ism-i sâmilîleri ser-levha-i vekâyi‘-i celîle kılınmıştır.

Zıkr-i Evsâf-ı Ân Vezîr-i Cevâd

Ol düstûr-ı mekârim [silik] fi’l-asl belde-i Firdevs-hemâl mahmiyye-i Kostantaniyye-i nâşünûde misâlde [silik] mehd-i sa‘du’s-su‘ûd ve cûd-ı şeref-bahş-ı gehvâre-i ‘izz ü mes‘ûd olup vâlid-i mâcîd-i ‘âlî-tebârları merhûm Şevkî Efendi ki zümre-i küttâb-ı defterhâne idi. Tahsîl-i ‘ilm ü ma‘rifet-nahvete evkâtların sarfa sa‘y u himmet, anlar dahi tekmîl-i mâlzemede bezl-i vüs‘ u tâkat itmeleriyle zemân-ı endek-şümâr zarfında [silik] kübrâ ve sugrâ kazâyâ-yı fezâile vâkıf ve resm ve ta‘rîf-i muhassilîn üzre fûnûn-ı cüz’iyye ve külliyyede mânend-i fuhûl sâhib-i ma‘ârif olup bir müddet [silik] ber-fehvâ-yı **el-veledü’l-müzekkî min iftidâ eserü’l-âbâ menşâ** ‘izz u rif‘at-i defter-i hâkânî [silik] mülâzemet ve ber-magzâ-yı yekfiyyu’r-reşîd rişde mu‘allemâ âvân-ı kalîlede kalem-i mersûmun hâkânî ve dekâyıkına vukûfiyyet ile beyne’l-ketebe mânend-i kalem müşârün-bi’l-benân ve ol fende dahi [silik] sâhib-i ketebe oldukları hılâlde ki sene hamse ve selâsîn ve mi’e ve elf sâl-i zafer-iştîmâlîdir. Nuhustîn-i satr-ı fütûhât-nâme-i Îrân-zemîn olan şehir-i nefîs-i belde-i Tiflis tahrîrine me’mûr olmuşlar idi. Bi-hasebi’l-me’mûriyyet savb-ı maksûda lede’l-vusûl tahrîr-i kurâ vü re‘âyâ-yı eyâlet-i merkûme ser-‘asker vezîr-i mükerrerem İbrâhîm Paşa-yı sa‘îdü’l-cenâb tarafından âhara tevcîh olunmağla bi’z-zarûrî ol havâlîde ikâmet ve ‘âm-ı kabilde ber-fehvâ-yı;

Târîh

Revan pâk-ashâb oldu memnûn cümleten ey dil

Revan alındı a‘lâ-himmet Sultân Ahmed’le

²⁰⁴⁶ Hayrın devamlı zikredilmesi onu yayar.

Nesir; [453a] rûh-ı revân-ı iklîm-i Îrân mesâbesinde olan belde-i güzîn-i Revân dâhil-i cerîde-i memâlik-i masûne-i Âl-i ‘Osmân oldukda bir müddet tahrîr ile evkât-güzâr olduklarından sonra taraf-ı Devlet-i ‘Aliyye’den defterdârlığı ihsân olunmağla vâsıl-ı evvelîn-i pâye-i mecd ü fihâr oldular. Bir sene defterdâr ve gâh u bîgâh ser-‘askerân ma‘iyyetlerinde defter-emâneti ve riyâset vekâleti ve bir müddet dahi Hemedan ve Bağdad taraflarında ba‘zı hidemâtta müstahdem olduklarından sonra me’mûren taraf-ı Âsitâne-i devlet-âşiyâna tevcîh-i vecche-i ‘azîmet ve zemân zemân mâliye tezkireciliği ve cizye muhâsebesi tevcîh olunmağla mâyedâr-ı rif‘at oldular. ‘Acem ve Nemçe ve Moskov seferesiyle bi’d-defe‘ât vukû‘-pezîr-i mükâlemede sıyânet-i nâmûs-ı devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyyede bezl-i istitâ‘a vü iktidâr ile makbûl-ı tab‘-ı hümayûn [silik] olur hidemâtta bulunmalarıyla bir müddet dahi hizmet-i refi‘a-i mekşûf ile dâire-i hazret-i sadr-ı ‘âlî-şânda imrâr-ı evkât, anda dahi pesendîde-i ‘ukalâ niçe umûr-ı müstahseneye muvaffak olmalarıyla sene selâse ve hamsîn târîhinde Mustafa Efendi’nin def‘a-i ûlâ ‘azlinden hasretü’l-küttâb olan rütbe-i celîle-i riyâsetle kâm-yâb oldular.

M[isrâ‘]

Rahmî-i şîrîn edâ târîhini

Târîh

Rahmî-nisâr ve sarf-ı sermâye-i edeble

Târîhin ez-ber ile dâmet lehu’l-merâtib

Nesir: Nâbiga-pesendiyle edâ;

Nazım

Ve seyyid hâkemâ-yı bî-mu‘âdil

Bu târîh-i latîfi ibtidâ inşâ

Târîh²⁰⁴⁷

Câmi‘u’l-hurûf-ı ‘abd-i kec-tab‘ me’lûf dahi hezârân şermle bu târîh-i nâ-matbû‘u dimiş idi.

Târîh

²⁰⁴⁷ Şiir kısmı okunamayacak kadar silik.

Şâhenşeh-i mükerrem İskender-mufahham
Ya'nî hıdiv-i 'âlem mahmûdetü'l-'avâkıb
Devrinde oldu hakkâ bu kâinât serâ-pâ
Lutf u keremle ihyâ ez-şark tâbe-mağrib
[453b] Her rütbeyi o sultân ehline itdi ihsân
Bir re'y itdi el'ân Hak buna re'y-i sâib²⁰⁴⁸
Bir zât-ı pâk-ı ensâb oldu enîs-i küttâb
Kim ma'rifetde nâyâb mânendi hemçu-sâib
Ez-mâyîş-i dil içün şî're tenezzül itse
Yek mısra'ı olurdu İbn Yemîn'i sâlib
Bi'l-cümle ehl-i 'irfân bezl-i ma'ârif itse
Vechen mine'l-vücûh olmaz o zâta gâlib
Her demde dahi bî-çûn 'ömrünü idüp efzûn
Ekdârdan ide me'mûn zâtın hudâ-yı vâhib
Olsun bi-lütf-i Mevlâ ol zât-ı bî-mu'âdil
Bundan dahi mu'allâ câh-ı refî'i râtib
Sultân-ı 'âlem ile ol ma'rifet-rehînin
Oldu du'âları çün halk-ı cihana vâcib
Sen dahi Şehrîzâde ger subh ve ger mesâda
Ol sıdkla du'âda budur sana delâlet
Menkûta birle târîhin didi hâtif-i gayb
Meymûn ide Deyyân oldu reîs Râgıb

²⁰⁴⁸ Derkenarda "sâkīb" yazılı.

Nesir: Lisân-ı fasîh-i ‘Arabiyye ile bu târîhimize edâ dahi çekîde-i tab‘-ı hakîrânedir.

Târîh

Câet lehu’l-menkatta bi’l-mısra‘u’l-vahîd

Râgıb Efendi sâru reîsen mükemmelen

Nesir: Zemân-ı riyâsetlerinde zihn-i vekkâd-ı mâder-zâd ve tab‘-ı nekkâd-ı istikâmet-nijâd ve kemâl-i rüşd ü isti‘dâdları hasebiyle zât-ı sadâkat-nihâdlarından cilve-ger-i mınassa-i zuhûr olan hidemât-ı celîleye Hak budur ki, a‘dâsı dahi bi’z-zarûrî dest-i tahsîni nihâde-i zemîn-i insâf itmişlerdir. Zât-ı muhâlesat-simâtları ba‘de’l-yevm mu‘azzamât-ı umûr-ı Devlet-i ‘Aliyye’de istihdâma lâıyk u sezâ ve [silik] niçe âsâr müstevcibü’l-i‘tibâr vücûd-pezîr olması zâhir ve hüveydâ olduğı;

Li-müellifihî

Şâh-ı ‘âlem-penâh ve zıll-ı Hudâ

Hân-ı Mahmûd-ı mekremet-pîrâ

Nesir; tâbe serâhu ve ce‘ale’l-cennete mesvâhu hizmetlerinin ‘aks-ı endâz-ı mir’ât-ı dil-i ilhâm-nümâları olmağıla sene seb‘a ve hamsîn rebî‘ü’l-evvelinin on birinci günü karîha-i sabîha-i hümâyûndan rütbe-i celîle-i vezâretle kadr u şân-ı ‘âlîleri terfî‘ ü i‘lâ ve sene-i mersûme tûtundan zabt itmek üzre Yedekçi Mehemed Paşa ‘azlinden vâlî-i Ümmü’d-dünyâ oldular. Rûz-ı ferdâ burûca kânûn-ı kadîm-i merhûm ve mağfurun-leh Sultân Ahmed Hân ‘aleyhi’l-beste el-gufrân câmi‘-i şerîfinde kırâ‘at olunan mevlid-i şerîfe dârât u vezâretle teşrîflerinde ‘abd-i Hakîr’in didiğı kıt‘adır.

Kıt‘a

[454a] Sana bin cân ile çokdan vezâret râgıb olmuş idi

Bugün teşhîs itdim aslın ey düstûr-ı ferruh-fezâ

Vezâret rütbesin zâtın şu denlü itmiş i‘lâ kim

Cihân bildi alayından nedir dârât-ı İskender

Nesir: Ol düstûr-ı Âsaf-ârânın vezâretine Rahmî-i şîrîn-edânın târîh-i latifidir.

Târîh

Bilür ey hâme-i hoş lehçesinin memdûhun

Safha-i sînede ki nakş-ı zamîrin ammâ

Şimdilik böyle edâ eyleyelim târîhin

Pâk-i düstûr-ı edîb oldu Mehmed Paşa

Nesir: Şâ'ir-i mûmâ-ileyhin bu nutkunun ba'de zemânin eseri zuhûr itmesi hak budur ki, kehânetü'ş-şu'arâ kabilinden olduğu zâhir ü hüveydâdır, 'abd-i Hakîr'in didiği târîhdir.

Târîh

Fıkr-i târîhine düşünce oldum

Şehrîzâde bu sa'îd ednâ

İki msra'la târîhin anın

Eyledi hâtif 'aynî îmâ

'İzz ile oldu vezîr-i ekrem

Sâhib-i cûd Mehmed Paşa

Nesir: Rehâvet-i vülâttan nâşî belde-i merkûmede zuhûr eyleyen mütegalibînin kahr u istîsâllerine me'mûr olmalarıyla ol bâbda kendülerden sudûr iden ârâ-i sâkıbe ve tedâbîr-i sâibenin icmâlîsine te'lîf-i mustakille muhtâc bir ma'nâ olup fezleke-i kelâm makdem meymenet-tev'emleri hitta-i mısır-ı Kâhire'yi vücûhen ihyâ buyurmuşlar idi. Ol beldede niçe sâle bâliğ müddet-i hükûmetle ikâmet ve Devlet-i 'Aliyye'ye sadâkatle hizmetden sonra zâde-i tab'-ı Nâbiga-pesendleri olan mîmiyye-gazel-i belâgat-şî'ârlarında;

Nazım

Kelâl geldi tasarrufdan ümm-i dünyâyı

Yeter şu Kâhire'nin kahrı 'azm-ı Rûm idelim

Nesir; beyt-i fesâhat-disârlarıyla isti'fâ buyurmalarıyla sene ihdâ ve sittîn ramazân-ı şerîfinin yirmi ikinci günü mısır-ı Kâhire İçil vâlisi sadr-ı esbak sa'âdetlü el-Hâc Ahmed Paşa

hazretlerine tevcîh olunmağla matla‘-ı mihr-i sadâkat olan zât-ı ‘âlî-şânlarına livâ-i Aydın makarr u me‘vâ olmuş idi. Ba‘de-zâlik Kütahiyye ve sene semân ve sittîn rebî‘ülâhırında Kütahiyye Trabzon vâlisi ‘Ali Paşa’ya tevcîh olunmağla ol düstûr-ı bî-hemtâ vâli-i Ruha oldular. ‘Âmm-i kâbilde vâli-i Halebü’ş-şehbâ sadr-ı esbak devletlü es-Seyyid ‘Abdullah Paşa hazretleriyle mansıbları tebdîl ve ehadühümâ âharın hükûmetiyle tebcîl olundular. [454b] İşbu sâl-i ferruh-fâlde ki sene seb‘în rebî‘ü’l-âhırının on yedinci günüdür, Haleb mîrû’l-Hâc ‘Azmezâde Esad Paşa’ya ve eyâlet-i Şâm ile mîrû’l-Hâclık rütbe-i celîlesi bunlara tevcîh olunmuş iken üç gün mürûrunda ki, yevm-i selâsedir, ba‘de’d-dîvân Sadr-ı a‘zam Mustafa Paşa hazretleri bi-hasebi’l-iktizâ ma‘zûl olmağla mühr-i Hümâyûn Silahdâr-ı Şehr-i yârî ağa vesâtetiyle kendülere irsâl buyurulup şehr-i cemâziyelâhırın dokuzuncu ahad günü kemâl-i ‘izz ü iclâlle huzûr-ı hümâyûna duhûl ile şeref-yâb ve sa‘âdetle mesned-nişîn-i sadr-ı kâm-yâb oldular. Müjde-i mühr-i sadâret gitdiği rûz-ı firûzda ‘abd-i Hakîr;

Târîh

Revnak-ı sadr-ı celîl oldu Mehemed Paşa

Nesir; mısra‘ târîhiyle gûyâ olup ba‘zı şu‘arâ tevârüd iddi‘â itmekle derhâl;

Târîh

Cây-ı ‘ulyâyâ şeref oldu Mehemed Paşa

Nesir; mısra‘ târîhi tanzîm olunup gark-ı ‘arak-ı şerm-sârî olduk huzûr-ı ‘âlîlerine ‘arz u takdîm olundu. Cenâb-ı Hudâ-yı müte‘âl celle celâluhu hazretleri;

[Mısır]â‘

Kütüb ü suhuf-ı semâ levh ve kalem hürmetine

Nesir; mukaddem yümn-i irtisâm-ı âsafânelerin mes‘ûd ve ‘ömr ü devlet-i ikbâllerin memdûd eyleyüp zemân-ı sadâretlerin [silik] sermâye-i emn ü emân-ı halk-ı cihân eyleye, âmîn. Zât-ı ihlâs-intimâ ve sadâret-pîrâlarından her vechile rızâ-yı Kirdkârî ve ber-vefk-i dil-hâh-ı şehr-yârî hidemât-ı celîlede bulunmak me‘mûldür. Hak tebâreke ve te‘âlâ hazretleri tevfk-i ihsân eyleye, âmîn. Ma‘ârif-i sâirelerinden mâ‘adâ fenn-i şi‘r ü inşâda gıpta-bahş-ı sâib u mervârîd olduklarına müretteb dîvân-ı belâgat-‘unvânları ve inşâ-i dil-âvîz ile otuz sene mukaddem terceme buyurdıkları târîh-i *Matla‘ü’s-Sa‘deyn* ve makâle-i sâireleri şuhûd-ı ‘udûldur. Târîh-i mersûmun derûnunda münderic olan elfâz-ı fesâhat-ârâ ve reşk-bahş dil-i

ma‘ârif-perver Nergisî ve kelimât-ı câmi‘atü’l-belâga gıpta-fermâ-yı tab‘-ı Veysî olduğı karîn-i zihn-i erbâb tettebbu‘ vü mütâla‘adır. Hazret-i Hudâ-yı bî-çûn vücûd-ı cûd-âlûdların ekdâr-ı sûrî vü ma‘nevîden masûn itsün. Rehâ neşr ilâ-tahrîri’l-vâkı‘ât bi-‘avn-ı cenâb-ı Kâdi’l-hacât.

[455a] **BAKIYYE-i VEKÂYİ‘-İ SÂL-i İHDÂ ve SİTTÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE**

Hafî olmaya ki, vekâyi‘-i âtiyenin ekserinde beyne’l-müverrihîn ihtilâfât-ı kesîre vâkı‘ olmağla ber-de’b-i sâbika-i Hakîr esahh-ı akvâl takdîm sâirlerine dahi işâret olunmak üzere tahrîre şürû‘ olundu.

Cülûs-ı Murâd Hân-ı Gâzî

[Silik] berârende-i sahâyif-i vekâyi‘ kılındığı üzere şehbâz-ı lâne-i megâzî imâmü’l-müslimîn Sultân Orhan Gâzî eskenehu’llâhu’r-Rahîm fî-a‘lâ erîketi’n-na‘îm hizmetleri **sâri‘û ilâ-mağfiretin min-rabbiküm**²⁰⁴⁹ sırrına mazhar olup murg-ı rûh-ı pür-fütûhları;

Rubâ‘î

Ez-melik-i cihân çu rihlet mâst zarûr

Ân dâr serûr be ke îndâm gurûr

Çun kible-i cân be-hâk-ı kûy-ı tûbûd

Ahrâm-ı deret baste bebâyim be-huzûr

Nesir; gûyân dergâh-ı rahmet-penâh-ı Perverdgâra tahrîk-i bâl u per idüp pervâz eyledi. Serîr-i saltanat-ı ‘Osmânî ve mesned-i sadr-ı hâkânîye tavsiye-i hidîvâneleri üzere dürr-i bahr-ı pâdişâhî mazhar-ı füyûzât-ı nâmütenâhî;

Li-müellifihî

Sâye-i Bârî ve sultân-ı serîr-i ‘adl u dâd

Şîr-i âcâm-ı megâzî şâh-ı ‘âlem-i hân-ı Murâd

Nesir; eş-şehîr be-Gâzî Hudâvendigâr kim vâdî-i şecâ‘at ü cesâret-i kahramân-ı Rüstem-şi‘ârdır, bi’l-‘izzî ve’l-ikbâl pertev-bahş-ı iclâl olup havâss u ‘avâm ve bây u gedâ merâsim-i

²⁰⁴⁹ “Rabbimizin mağfiretine koşun”, *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/133.

emr-i bey'ati icrâ ve intikâl-i sultân-ı mücâhidden zuhûr iden 'ilel-i zarûrî-i gumûma makdem [silik] âdemleriyle bahş-ı müdâvâ eylediler. Fi'l-hakîka bir Hân-ı Murâd-ı Evvel dirler kim, himmet ve ma'deletde ana sânî ve sehâ vü cûd ve 'âtıfetde zât-ı hümâyûnlarına misil ve müdânı bulunmamışdır. Sinn-i mülûkâne-i pür-berekâtları bâliğ-i derece-i hamse ve selâsîn oldukda serîr-i 'uzmâ-yı hâkânî-i eb u cedd-i 'âlî-şânlarına vâris ve bu silsile-i tâhiru'n-nesebe sultân-ı sâlis olmuşlardır. Hîn-i cülûs-ı ma'delet-me'nûslarında kendülerden gayrı zükûr u inâsdan bir şâhzâde-i âhar bulunmayup selâtîn-i âtiyenin mecmû'u sulb-i tâhirelerinden zuhûr itdiği cihetden zât-ı deryâ-sıfâtları bu silsile-i 'aliyyeye mebde-i sânî olmuşlardır. Tâbe'llâhu te'âlâ serâhum. Taht-ı 'âlî-bahta cülûs-ı şevket-me'nûslarına tevârîh-i müte'addide manzûr-ı 'abd-i Hakîr olmuşdur. Ez-cümle Tâlibî nâm şâ'ir dimişdir.

Târîh-i Tâlibî oldu, bu güzel târîh

Devir Sultân Murâd'ın oldu bugün

Nesir; bu târîh-i ta'miye-üslûb dahi ol vakte nazaran hayli mergûbdur.

Târîh

Geldi üçler sorunca didiler

İrdi devrân zehî murâdadır

Nesir: Sâbiku'z-zikr Tâlibî'nin dahi bu ta'miye-dâr târîhi hoşdur.

Târîh

Yediler geldi Tâlibî didiler

Buldu devrân murâdını el-Hak

Tevellüd-i cenâb-ı şâhzâde münkâd-ı şer'-i mutahhar pâdişâh-ı dâd-güster hizmetlerinin yümn-i kudûm-ı mülûkânelerine bu güvâh-ı 'adli yeter kim mazhar-ı sırr-ı mübîn **ve izâ edellenâ** âyete mekân-ı âyete oldukları âvân-ı behcet-iktirânda sulb-i [455b] tâhirelerinden ol şeb-i sa'd u müntehabda;

[Mısr]â'

Âftâta ta'n ve mâha dahl eyler tal'ati

Nesir; bir şâhzâde-i pür-necâbetleri pertev-bahş-i gehvâre-i ʻizz-i vücûd ve şeref-pîrâ-yı mehd-i âsmân-ı saʻduʻs-suʻûd olup keʻs-i zemân-ı lebrîz-i halebe-i sûr-ı sürûr ve sâgar-ı dil-i cihânyân mâl-â-mâl-i kemiyyet-i şâdmânî vü hubûr oldu. Müjde-resân birbirini taʻkîb iderek dâm[en]-bûsî-i pâdişâh-ı ʻâlem-penâh ve pür-cûd u necîb eylediler. Şâhenşâh-ı cihân-gân-ı ʻatâ vü ihsân-bahş-ı hılʻat ü zeheb ile sagîr ü kebîri boylarınca müstağrak-ı yemm-i eltâf idüp tarafeynde olan aʻdânın bahr-ı fitenleri mütelâtım olduğu âvân iken ümmet-i Muhammedʻe kemâl-i safâdan ʻîd-i izʻâf oldu. Kûs-ı Husrevânî berâ-yı şâdmânî-i ʻâleme velvele ve sît-i sadâ-yı nevbet-i pâdişâhî-i ... zehreye zelzele-efgen oldu. Vazʻ-ı ism-i sâmilîleri husûsunda sultân-ı velî-sîret ve Edhem-haslet sarf-ı nakdîne-i efkâr u mülâhazadan sonra kutbuʻl-ʻârifîn gavsıʻl-kâmilîn veʻl-mükemmeln el-vâsıl ileʻllâh el-meliküʻl-ʻallâm nefʻanâ bi-şefâʻatihiʻs-selâm;

Nazım

Hazret-i Bâyezîd-i Bistâmî

Kaddeseallah sırrehuʻs-Sâmî

Nesir; cenâblarına taʻzîmen Bâyezîd ile müsemma eyledi.

Li-münşiih

Eyleyüp taʻzîm-i zât-ı pâk-ı Tayfûr ol reşîd

Hazret-i şehzâdeye vazʻ itdi ism-i Bâyezîd

Nesir: Târîh-i velâdet-i bâ-saʻâdetleri hak budur ki, hayli rengîn ü garrâ vâkiʻ olmuştur.

Târîh

Eyledikde Hân-ı Murâd ikbâleh tahta cülûs

Sulb-i pâkinden o şeb bir zer-i pâk oldu bedîd

ʻÂlemi sûr-ı sürûr itdi ihâta hak budur

Kâinâta eyledi bahş-ı ʻatâyâ ol mecîd

Eyleyüp eslâfını deryâ-yı gufrâna garîk

İde ahlâfın muʻammer haşre dek Hayy-ı Hamîd

Şeş cihetden Tâlibî geldi bu tarîh-i cedîd

Sa‘dden kıldı tulû‘-ı mihr-i vücûd-ı Bâyezîd

Nesir: [Boş]

Nasb-ı Kādî‘asker

Tabaka-i ûlâda zikr ü beyân olunduğu üzre bu Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvendde rü‘yet-i umûr-ı şer‘iyye için ibtidâ hakem nasb olunan Tursun Fakîh’dır ki, Karahisar’da evvelâ nâm-ı mülûkâne-i ‘Osmân Hânî’ye hutbe kırâat eyleyen ol fâzıl-ı bî‘adîl ü mümâsildir. Kâtib Çelebi *Kānûnnâme*’de ba‘de-zemânin kādî‘askerlik rütbe-i celîlesiyle mükerrem oldular demiştir²⁰⁵⁰. Bilecik fethinde zikr-i âtî Kara Halîl el-Cenderî kādî nasb olunmuş idi. Sene sitte ve ‘işrîn ve seb‘a-mî’e hılâlinde ki, âvân-ı cülûs-ı hümayûn-ı Orhânî’dır, belde-i füyûzât-ı me’nûse mahmiyye-i Burusa’yı bi’l-‘izz ü ikbâl taht-gâh ittihâz buyurup sıyt-ı kûs-ı husrevânîleri âfâka velvele-efgen olmuş idi. Rûz-be-rûz tumturak-ı devlet-i ebed-peyvend-i hâkâniyye efzûn ve i‘dâd-ı ‘asâkir-i mütenevvi‘a ta‘dâddan bîrûn olmağla şer‘-i şerîfe müte‘allık umûrları lâ-yenkâtı‘ vukû‘-pezîr olurlar idi. Lâkin hâkimü’ş-şer‘ ancak Bilecik’de olduğundan [456a] bâ y u gedâ hîn-i iktizâda şedd-i rahl ile kazâ-yı mersûma gitmeğe muhtâc idiler. Sâbıkâ tafsîl olunduğu üzre re’y-i ‘Alâüddîn Paşa ile Kara Halîl el-Cenderî el-mezkûr Bilecik’den Burusa-i mahrûseye ihzâr olunup pây-ı taht kādîsı nasb olunmuş idi. Cülûs-ı ma‘delet-me’nûs-ı Murâd Hân-ı İskender-hademde ise revnak u şân-ı Devlet-i ‘Aliyye min-küllî‘l-vücûh dü-bâlâ olmağla mevlânâ-yı müşârûn-ileyh hizmetlerine rütbe-i celîle-i kādî‘askeri ile tevcîh ve kendi zât-ı hümayûn-ı şâhânelerine mahsûs bir fırka-i latîfe ilbâsıyla terfih olundular. Bu Devlet-i ‘Aliyye’de ibtidâ ta‘ayyûn-ı tâm kesb iden kādî‘asker-i ‘âlî-şân bunlardır. Sâhib-i *Nuhbe* bu vak‘a Engüriyye fethinden sonra vâki‘ oldu demiştir. Ve ba‘zı meşâhîr-i müverrihîn dahi bu kavle ittibâ‘ itmişlerdir. ‘Abd-i Hakîr bu mahalde Kâtib Çelebi merhûma ittibâ‘en tahrîr idüp mahallinde akvâl-i sâireye dahi işâret itmiştir.

‘Azîmet-i Sultân-ı Cihân be-Def‘-i Karaman

Pâdişâh-ı ‘alem-penâh;

[Mısr]â‘

Hazret-i Sultân Murâd Cem-cenâb

²⁰⁵⁰ Kâtib Çelebi demiştir (Derkenar notu).

Nesir: Tâbe serâhu hizmetleri câlis-i sadr-ı hilâfet olduklarında Rumili cânibinde olan mücâhidinden serdâr lüzûmunu müş'ir darâ'atnâmeler vürûdu mukaddemâ dahi nakş-ı zamîrleri olan emr-i mühimmi te'kîd itmekle münâdîler, "Rumili cânibine 'azîmet-i sultânî mukarrerdir" sadâsını beyne'l-cüyûş işâ'at itdiklerine müte'âkıben Anadolu cânibinde âti'z-zikr Âl-i Karaman-ı mütegalibenin ba'zı memâlik-i mevrûse-i hâkânîye dest-res-i vusûl sevdâsında olduğunu nâtık u muhbir ol cânibde vâki' kılâ'-ı sultâniyye muhâfazasına me'mûr ümerâdan kâime ve 'arz u mahzar zuhûr itmekle pâdişâh-ı şerî'at-münkâd hizmetleri derhâl pâ-yi taht-ı 'aliyyelerinde mevcûd 'ulemâyı da'vet ve ber-mûceb-i emr-i **ve şâvirhum fi'l-emr** tarh-ı encümen-i meşveret buyurdular. Ber-muktezâ-yı meclis-i istişâre herkes idâre-i akdâh kîl ü kâl ve yecûz velâ yecûz ile bir müddet serd-i makâlden sonra netîce-i kazıyye-i efkâr-ı isâbet-şî'ârları buna resîde oldu ki, çünkü ber-fermân-ı vâcibü'l-inkıyâd-ı **câhidü'l-küffâre ve'l-münâfikîn** cihâd cümleye farz olup bu esnâda tarafeyne dahi 'azîmet lâzım geldi. Lâkin şimdilik Rumili cânibinde olan küffâr-ı dalâlet-şî'ârın bir cânibe hâreketi olmadığından ol tarafda olan 'askerimize istimâlet-nâme ile bir mikdâr 'asker gönderüp beynlerinde mevcûd ümerâ-i nâmdârdan birini niyâbeten başbuğ nasb itmek kifâyet ider. Ammâ bu tarafda olan tâife-i mütegalibe memâlik-i mevrûse-i hâkânîye istîlâ kaskında olmalarıyla cümlemize emr-i mühimme iştigâl vâcib ü elzemdir deyü fetvâ-yı şerîfe virmeleriyle Hacı [456b] İlbey'i ile Evrenos Bey iştirâken Rumili cânibinde olan mücâhidîn-i dîn-i mübîne şimdilik başbuğ nasb u ta'yîn ve 'azîmet-i hudâvendigârî âl-i fermân-ı Karaman olduğu 'asâkir-i müslimîne taraf taraf zâbitân ma'rifetiyle tebyîn olundu.

Vefât-ı Selâhaddîn 'Alânî

Kibâr-ı meşâhîr-i huffâz mahmiyye-i Şâm-ı cennet-meşâmdan a'lemü'l-fuzalâ'i'l-mütebahhirîn efdalü'l-'ulemâi'l-müteverri'in sâhibü'l-keâm fi'l-fünûn ve'l-keâm sebbâh-ı ka'rîm-i ehâdîs-i şerîfe-i Hazret-i Fâhru'l-enâm 'aleyhi efdalü's-salavât ve's-selâm eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-kâmil el-'allâme kıdvetü'l-fuhûl ve'l-fehhâme vâsıl-ı füyûzât-ı Rabbânî Mevlânâ Selâhaddîn 'Îlânî²⁰⁵¹ esbagallahu 'aleyhi sicâl rahmete ve gammazahû fi bihâr mağfiretihi hizmetleri Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâlde tekmîl-i hıfz-ı enfâs-ı ma'dûde eylediler.

Vefât-ı İbn Hişâm en-Nahvî

Miftâh-ı künûzu'l-hakâyık zav'-ı mısbâh-ı rumûz-ı dakâyık fâtihi-i muglikâtü'l-kelimât nâsibü'l-kilem li-irtifâ'i'l-mu'dilât a'lem-i şuyûhu'n-nahviyyîn merci'-i 'umûm-ı fuhûlu's-

²⁰⁵¹ “‘Alânî’?”

sarfıyyîn eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-fâzıl el-‘allâme zübdetü’l-kümmelîn ve kıdvetü’l-fehhâme Mevlânâ ibn Hişâm Cemâluddîn ‘Abdullâh ibn Yûsuf bin ‘Abdullâh el-Mısırî fethun lehü ebvâbü’l-cinân-ı Rabbuhü’l-Bârî hizmetleridir ki, ‘ilm-i nahv ve edebiyyâtda imâm-ı meşhûr ve elsine-i kibârda lâ-nazîrun-leh ‘unvânıyla mezkûrdur. Hâtimetü’l-muhaddisîn Mevlânâ eş-Şeyh ‘Abdurrahman es-Suyûtî ‘aleyhi rahmetü’l-‘Aliyyi’l-Ganî hizmetleri târîh-i mısır-ı Kâhire hüsnü’l-muhâdarada tahkîk itdikleri üzre sene semân seb‘a-mi’e şuhûrundan mâh-ı zilka‘dede şeref-i velâdetleriyle Mısır-ı zâtü’l-heremi teşrîf buyurup bâliğ-i sinn-i temyîz oldukları hâlde tahsîl-i fûnûn-ı müstakbeleye medâr-ı küllîyi müstemil muhtasarât-ı kibâr-ı ... mâziye-i kırâ‘at içün ba‘zı fuhûl dürûsuna müdâvim ba‘de-zâlik Şihâbüddîn ‘Abdüllatîf ibnü’l-Merhal meclis-i kudsî-ünslerine mülâzım oldular. ‘Ali bin es-Sirâc misillü fahl-ı bî-mu‘âdilden ‘Arabiyyeti ittikân ve fart-ı rüşd ü zekâ hasebiyle zemân-ı cüz’î zarfında külliyyen akrân u şürekâsını fâyık olmak değil ol ‘asırda mevcûd şüyûh-ı ‘Arabiyye;

[Mısır]â‘

El arkası yerde sana ey fâzıl-ı yektâ

Nesir; mazmûnunu edâ itmişler idi. Fûnûn-ı cüz’iyye vü külliyyede vâki‘ mu‘adelâtıda merci‘-i fuhûl u kümmelîn olup fevâid-i garbiye ve mebâhis-i dakîka ve istidrâkât-ı ‘acîbede müteferrid ve tahkîk-i bâliğ ve ifrât-ı ittılâ‘ ü kelâmda tasarrufâta iktidârda mütevahhid olmuşlar idi. Reîsü’l-müverrihûn İbn Haldun *Divânü’l-Mübtedâ ve’l-Haber*’de [457a] dir ki, seferîde nihâye-i maşrık-ı fûnûna vusûle sa‘yimiz âvânında cânib-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrdan ba‘zı ahhâbımız gelüp şimdi Mısır’da ‘ilm-i ‘arabiyyetde ibn Hişâm nâmında bir fâzıl-ı bî-mu‘âdil zuhûr itdiği ism-i Sibeveyhi mahviyyete nefy eyledi deyü haber virdiler. Fî-nefsi’l-emr bu müdde‘âya cümle-i te’lîfât-ı latîfelerinden **Mugni’l-lebîb ve kavâ‘id** şâhid-i hâldir. Sinn-i ‘âlîleri selâse ve hamsûne resîde olduğu âvân ki işbu sâl şuhûrundan mâh-ı zilka‘de hılâlîdir. Tekmîl-i nüsha-i hayât itmişlerdir.

El-Hayr Sultân Üveys Belde-i Tebrîz-râ

Sâniyen sahâyif-i sâbıkada taht-gâh-ı memâlik-i Azerbaycan belde-i Tebrîz’in hükkâm-ı müte‘addid dest-i hükûmetine ne takrîb ile giriftâr olduğu tafsîl olunmuş idi. Sene-i sâlifede tafsîl-i ahvâlî nigâşte-i varakât-ı kerârîs-i vekâyi‘ kılınan Emîr Muhammed Mübârîzî dest-i mezâlim-peyvest-i Ahicuk’dan tahlîs eyleyüp bir müddet belde-i mersûmede ârâmdan sonra Melik-i ‘Irak-ı ‘Arab Sultân Üveys’in kerr u ferr-i İskenderâne ile mahâll-i karîbe vürûdu mesmû‘u oldukda dest-res bulduğu nevîdir-i tuhafı tahmîl-i çâr-pâ idüp memleketine ric‘at

itmiş idi. Sultân Üveys yek mâha karîb müddet mürûrunda gelüp ol kişveri dîger pâre musahhar ve tanzîm-i umûr-ı belde-i merkûme kasdıyla iki seneye karîb müddet tarh-ı di‘âme-i ikâmet eylediler.

Vefât-ı Melik Sâlih

Sultân-ı mahlû‘ Melik Sâlih ‘Azîz Efendi tahrîri üzre bu sâl evâhırında mısır-ı ukbâyı cây-gâh eyledi. Rahimehullâhu ba‘de‘l-hal‘ altı sene pâyidâr-ı süllem-i hayât olmuştur. Tafsîl-i tercemesi sâbıkâ tahrîr olunmağla tekrâr olunmadı.

[Silik] sene-i sâbık zemîninde [Hoca] Zahîr yerine pehlûvânı ... emirdâr-ı Serbedaran olmuş idi. On üç ay mürûrunda kal‘a-i Esfereyan‘ı ‘asker-i mûr-şumâr ile tazyîk ve hisâra derkâr eylediler. Mürdem-i Serbedaran üzerine hücum etmekle Toharistan‘da katl ve ser-i maktû‘larını Sebzevar‘a irsâl itdiler. Bu vak‘a şehir-i rebî‘ülâhırda vâki‘ olmuştur. Mûmâ-ileyh Haydar Emîr Devletşâh tahkîkî üzre nökerân-ı Hoca Şemsüddîn olup efendisi vaktinde [silik] terbiyeye muvaffak olmağla ‘azîm şöhet-yâfte olup husûsâ Hoca ‘Ali‘den sonra miyân-ı Serbedaran‘da haşmet-i ‘azîm sâhibi olmuş idi. Çünkü mukaddemâ Hoca ‘Ali‘yi katl itmiştir. Bundan mücâzât olup makâmına Hoca Lutfullah bin Hoca Mes‘ûd kâim olundu²⁰⁵².

VEKÂYİ‘-i SENE İSNÂ ve SİTTÎN ve SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki, işbu sâl-i ferruh-fâlde zuhûr iden vekâyi‘-i Devlet-i ‘Osmâniyye‘de Kâtib Çelebi merhûmun tahrîrâtı takdîm ve ihtiyârât-ı müverrihîn-i sâireye dahi işâret ve vekâyi-i düvel-i sâire dahi mahal be-mahal zikr olunmuştur.

[Silik]

Sâbıkâ mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzre pâdişâh-ı İslâm İskender-i Dârâ-gulâm hizmetleri takdîm-i ehemm mesleğine sâlik olup Burusa-i mahrûse ve İznik gâretine müttefikan cesâret eyleyen Âl-i Karaman ve Âl-i Germiyân ve sâir mütegalibîni kahr u istîsâl kasdıyla ihzâr-ı cüyûş-ı mütenevvi‘a ve tehyie-i devât-ı rezmiyyeden sonra ‘âzîm-i savb-ı maksûd olmuşlar idi. Meşâhîr-i müverrihîn tahkîk ü beyân itdikleri üzre ibn-i Karamân [lekeli] cem‘ itdiği ‘asker-i mûr-şumâr ile [457b] Engüri‘ye karîb fezâ-yı vesî‘ada saff-keşide olmuş idi. Kahramân-ı Gazanfer-süvâr şîr-i âcâm-ı megâzî Hudâvendigâr hizmetleri;

²⁰⁵² Sene-i sâbık kâim olundu (Derkenar notu).

Li-müellifihî

Yâ ilâhî kuvvet ve kudret senin

Düşmeni kahr itmeğe miknet senin

Kasd-ı düşmen milketim itmek harâb

İt beni nusretle yâ Rab kâmyâb

Zâhir olsun mu‘cizât-ı Ahmedî

Pây-mâl eyle bu a‘dâ-yı bedi

Nesir; ed‘iyesin perdâşte-i dergâh-ı mucîbu‘d-da‘vât kıldıktan sonra tîg-ı Rüstemâne ve şemşîr-i kahramânîlerin kırâbından çıkarup kahr u istîsâl-i ‘asker-i a‘dâya hamle-i selâse ile işâret ve mücâhidîn-i dîn-i mübîne kıtâle dânen-de-i ruhsat oldular, Allâhü ekber kebîrâ ‘asâkir-i sultâniyye sadâ-yı tekbîr ü tehlîli peyveste-i mele-i a‘lâ ider. Hibâle-i ‘uhûd u mevâsîkı sikkîn-i hulf ile şikest-yâfte eyleyen cünûd-ı münâfîkîna hamle-i yek-pâre ile per-i zâg kılıç ‘aşk itdiler ki, derhâl;

[Mısr]â‘

Zemîn geşt şeş âsmân geşt heşt²⁰⁵³

Nesir; [silik] mazmûnu pâ-yı mücâhidînden zuhûr iden gubârdan nümâyân olup leşker-i muhâlifin cümle-i ûlâda nakb-ı fâreye emvâllerini bedel itmeğe mübâderet ve ekser-i rüesâ-yı nekbet-perverleri küşte-i seyf-i sârim ve ibn Karamân ve Germiyân râh-ı firâr u idbâra âyib olmalarıyla pâ-yı sebât-ı ‘askerî mütezelzil olup intişâra mânend-i nebâtü’n-na‘ş mübâşeret eylediler. Fezleke-i kelâm yek sâ‘at-i nücûmî zarfında nesîm-i fevz u nusret tahrîk-i perçem-i tûğ-ı zafer-fürûğ-ı hâkânî itmekle ekser-i muhâlifin tu‘me-i ejder-i şemşîr-i ‘adû-tedmir ve bakıyyetü’s-süyûf ‘aceze makûleleri zîr-i sümm-i esbân-ı guzât-ı muvahhidinde pâ-y-mâl ve ba‘zı söz anlar kaviyyü‘l-bünyeleri;

‘Arabiyye

Men necâ bi-re’sihî fe-kad-rabiha²⁰⁵⁴

²⁰⁵³ Yer altıya bölündü gök sekize.

²⁰⁵⁴ Kim canını kurtarırsa zafere ermiştir.

Nesir; mazmûnuyla vâdî-i idbâra vusûle elbir eylediler, fe-lilâhi'l-hamd ve'l-minne. Cüyûş-ı muhâlifin etrâf u eknâfa târ-mâr olduklarında bâ-fermân-ı vâcibü'l-inkıyâd-ı Hudâvendigârî mücâhidîn-i dîn hisâr-ı hisâra der-kâr oldular.

Ma'lûm ola ki, tafsîli ba'de-esturin âtî livâ-i Ankara sâbıkâ benî Selcuk selâtîni taht-ı ahkâmına dâhil memâlikden olup ol silsile-i ma'lûmenin hâtimesi makâmında olan Sultân 'Alâüddîn Keykubad bin Keyhusrev ol tarafda Karacadağı ebü's-selâtîni'l-kirâm Ertuğrul Gâzî-i benâma Yaylak ta'yîn itmiş idi. Selçukîler'in devleti karîn-i izmihlâl olduğu âvân-ı fetret-i iktirân ki tafsîli mahallinde keşîde-i silk-i sutûr kılınmışdır, fermân-fermâ oldukları memâlikin her birini mütegalibeden bireri zabt idüp kendi isimlerine hutbe kırâat itdirdikleri zemân-ı herc ü mercde Ankara [458a] [silik] dimekle ma'rûf²⁰⁵⁵ [458b]²⁰⁵⁶ [459a] bi-izni'llâhi te'âlâ halâs olurmuş. Beyne'l-ahâlî gâyet meşhûrdur. Hattâ cevânib-i bi'r-i mersûmede olan makbere-i 'azîmeye dahi Dilîr Mezâristânî dirler. Bi'r-i merkûmeye gayr-ı 'alîl nazar eylese kat'â bir şey göremez, ancak râyiha-i kibriyye müşâbih bûy-ı bed-şem ider. Ve dahi livâ-i Ankara'nın taraf-ı cenûbu Aksaray ve şarkı Kırşehir ve şimâli Çorum ve Tosya ve garbı Eskişehir ma'a-Hudâvendigâr'dır ve kazâları bunlardır: Ankara Yörükân-ı Ayaş Bacı, Çubuk, Âbâd, Çukurcak, Şorba, Murtazâbâd, Yabanabad, Haymana, Yerköy, Gürel.

Feth-i Bergos

'Alâ-kavl ba'zı *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi dir ki, pâdişâh-ı âlem-penâh Hudâvendigâr-ı Dârâ-sipâh hizmetleri Engürü teshîriyle evkât-güzâr eyleyen Rumili cânibinde olan mücâhidîn-i dinden Hacı İlbeyi ki sene-i sâbıkda icmâl-i ahvâli mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılınmış idi. Bir mikdâr guzât-ı şecâ'at-simât ile **câhidü'l-küffâre** emrine imtisâlen sâhil-i nehr-i Meriç'de vâki' Bergos hisârını muhâsara ve tazyîk idüp derûnunda mevcûd küffâr-ı dalâlet-şi'âr heybet-i İslâmiyye'den lertzân olduklarından sehl-i [silik] el-emân-gûyân teslîm-i hisâr itmeleriyle guzât-ı müslimîn muğtenim ve muzaffer oldukları peyâm-ı ferah-ittisâm ordu-yı İskenderâne-i sultânîye vürûd eyledi. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*'de yetmiş dört târîhi fütûhâtından olduğunu tahkîk itmekle bi-'avnihi te'âlâ sâl-i merkûm derûnunda tafsîli zikr olunur.

Cülûs-ı Melik Melikü'n-Nâsır

²⁰⁵⁵ Bu sayfa okunamayacak kadar tamamen lekeli.

²⁰⁵⁶ Bu sayfa okunamayacak kadar tamamen lekeli.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, el-Melikü'n-Nâsır Hasan Mısır-ı nâdiretü'l-'asr-ı Kahire'de tarh u te'sîs itdiği câmi'-i bülend ve medrese-i bî-manend işbu sâl-i isnâ ve sittîn hılâlinde hitâm-pezîr olup derûnunda cem'iyet-i 'azîme ile salât-ı cum'a edâ olundukdan sonra bilâ-sebeeb zâhirî minâresi nâgehân hükm-i mi'mâr-ı gaybiyye ile hedm olunup herkes vâle ü hayrân zevâl-i devletine tatayyur itmişler idi. Kendü dahi bu hâlet-i garîbe zuhûrundan müte'essir olup bihâr-ı âlâm ve efkâra mustagrak olmuş idi. Egerçi şu'arâ-yı Mısır niçe ebyât-ı müteselliye inşâd ü inşâ itmeleriyle bir mikdâr müteselli oldu. Lâkin hikmet-i ilâhî zevâline ta'alluk itmekle bu vak'a-i müstagrebeden otuz üç gün mürûrunda ba'de-estarin âti'z-zikr esbâb-ı mütenevvi'a sebebiyle bende-i direm-i harîdesi Emîr Bilbuga dest-i gadrinden halebe-i mevti nûş ve hil'at-ı saltanatı birâderzâdesi el-Melik el-Mansûr Muhammed bin Emîr Hâcî berdûş eyledi. Süheylî Kâtib *Dürretü'l-Yetîme fî ahhâr-ı Mısır-ı'l-Kadîme* nâm risâlede dir ki, Câmi'-i Sultân Hasan hitâm-[459b] pezîr oldukda bir şeb-i erbi'â zelzele-i 'azîme zuhûr idüp müddet-i vefireden berü sarf-ı zer ve sîm ile tarh u inşâ itdirdiği üç minâreli ma'bed-i 'azîmin minâresinin biri münhedim olup bî-nihâye nüfûsu telef eyledi. Bu hâletden fevka'l-gâye müte'ellim olup gâlibâ zevâlimize işâret-i gaybiyyedir deyü teşe'üm itmiş idi. Şi'r ü inşâdan habîr ba'zı nüdemâsı bu ebyât ile tesliye-bahş eylemişler idi.

'Arabiyye

İnne'l-menârete lem-teskat li-münkasatin

Lâkin bi-sırrin hafıyyin kad tebeyyene lî

Min-tahtihâ kurie'l-Kur'ânu fe'stema'tu

Fe'l-vecdu fi'l-hâli edhâ ile'l-meyli

Lev enzele'llâhu Kur'ânen 'alâ-cebelin

Tasadda'at re'suhu min-şiddeti'l-veceli

Nesir: Bi-hikmeti'llâhi te'âlâ otuz üç gün mürûrunda firâş-ı istirâhatda hâb-âlûd iken bende-i direm-i harîdeleri ittifâk ile katl eylediler. Sâhib-i *Nuhbe* şehr-i cemâziyelâhırda ümerâ yedinde maktûl oldu deyü tastîr Kâtib Çelebi mecmû'a-i kebîrinde Melikü'n-Nâsır def'a-i sâniyesinde makâm-ı intikâmda kıyâm itmekle oğlu 'âmme ile maktûl olup cesedini şu rûtbe pâre pâre itdiler ki ancak bir desti türbesine defn olundu deyü tahrîr itmiştir. 'Azîz Efendi ve *Fezâil-i Âl-i 'Osmân* sâhibi ve İmâm Suyûtî rahimallâhu kavî-i evveli ihtiyâr idüp *Mir'ât-*

ı *Kâinât* sâhibi *Belîgâ*'nın memlûklerinden biri katl itmişdir dimişdir. *Teşa'ulü'l-ezhâr fî 'acâyibi'l-aktâr* mütercimi Rıdvân Paşazâde Melik Nâsır Hasan'ın tavrı şâhâne ve libâsı dervîşâne ve ahlâkı bî-bahâne idi deyüp *Câmi'ü't-Tevârîh* câmi'i mu'ânid ve mütekebbir olmağla huzûruna bir ahad merâmını 'arza cesâret idemezler idi. Ol sebebdan ümerâyı rencîde-hâtır itdiğinden üzerine hücûm olundu dimişdir. Vâllâhu a'lem bi-hakîkatihî'l-hâl bu def'a saltanatı kâmil altı senedir.

Câmi'ü't-Tevârîh sâhibi altı ay ziyâde tahrîr idüp ba'de'l-hal' katl olundu dimişdir. *Teşa'ulü'l-ezhâr* müellifi bu def'a sekiz buçuk sene saltanat idüp altmış sekizde katl olundu deyüp hatâ itmişdir. Sâhib-i *Nuhbe* bu def'a yedi sâle karîb saltanat idüp def'ateynde on iki sene iki ay saltanat itmişdir. Ve *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi altı yıl yedi ay pâdişâh oldu dimişlerdir. *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi bu hisâba çend eyyâm izâfe idüp hîn-i vefâtında on nefer zükûr ve altı 'aded inâs evlâd terk itdi deyü tahrîr ider. İmâm Suyûtî rahimehullâhu def'ateynde on sene ve dört ay saltanat itdi deyü tahrîr ider.

Beyit

Kadd-i yâre kimisi 'ar'ar dimiş kimi elf

Cümlenin maksûdu bir ammâ rivâyet muhtelif

Nesir: Mûmâ-ileyh el-Melikü'n-Nâsır fî-nefsi'l-emr mâil-i hayrât [460a] u hasenât ve cûd u keremde dahi akrânına nisbet Hâtem-simât olup muhibb-i 'ulemâ-i kirâm ve meşâyih-ı zevi'l-ihtirâm idi. Sinîn-i vefîreden berü ümerâ-i devlet-i Türkâniyye tagallüb üzre hareket itdiklerinden nâşî 'abd-i müşterâ tedârük idüp ekser-i merâtib-i sâmiyeyi anlara tevcîh itmiş idi. Ber-fehvâ-yı **lâ-râdde li-kazâihî** 'abd-i direm-i harîdelerinin dest-i hıyânet-semîrleriyle muktezâ-yı ser-nüvişte mübtelâ oldu. Bundan mâ'adâ bi'l-küllîye saltanata zemân-ı cüz'î mürûruna 'abd-i müşterâları müstevlî olup kul iken her biri Mısır'a sultân oldu. Ebnâ-yı Nâsır'dan vâhiden ba'de-vâhidin Melik Nâsır'a gelince heştüm nefere bâliğ? olup evveli Melik Nâsır âhırı dahi Melik Nâsır olduğu ittifâkât-ı hasenelerindendir. Ba'de-zâlik saltanat-ı Mısır yine ol silsileden ahfâda müntakıl olup resîde-i pâyan oldu. Nitekim tafsîli inşâallâhu te'âlâ zikr olunsâ gerekdir.

Evsâf-ı Medrese-i Haseniyye

Melik-i mûmâ-ileyhin târîh-i te'sîsi? kable's-sahâyif tafsîl olunan câmi'-i kebîri ki, Remile nâm mahalde hâlâ medrese-i Sultân Hasan dimekle ma'rûfdur. Hâtimetü'l-muhaddisîn Mevlânâ eş-şeyh el-imâm Celâlüddîn es-Suyûtî 'aleyhi'r-rahme *Hüsnü'l-Muḥaḏara fî aḥbârı mısırî'l-Kāhire* nâm târîh-i mu'teberinde zikr ü beyân itdikleri üzre yedi yüz elli sekizde binâsına şürû' olunmuştur.

Kâtib Çelebi merhûm ile beyne-hümâda yek sene olan tefâvütün menşei' ihzâr-ı levâzım binâ ve hark-ı esâs-ı câmi' ve medreseye elli sekiz târîhinde şürû' olup 'âm-i kâbilde tarh u te'sîsine mübâşeret olunduğudur. Medrese-i Haseniyye'nin mevzı'ında sâbıkâ dûr ve ıstablât olup²⁰⁵⁷ melik-i sâbıku'z-zikr anları hedm ve mevzı'-ı merkûma li-vechillâhi te'âlâ ebniye-i mersûmeyi tarh u inşâ eylemişlerdir. İmâm Makrîzî rahimehullâhu bilâd-ı İslâmiyye'de vüs'at ve hüsn-i endâm ve zahâmet-i şekl cihetinden bu medrese-i latîfeye mu'âdil medâris yokdur demiştir. Leyl ü nehâr üç sene kâmil 'amele i'mâl olup beher rûz yirmi bin dirhem ki bin miskâl altuna mahsûb idi, sarf olunurdu. Hattâ Sultan Hasan eger halk sultân binadan 'âciz oldu deyü ta'ciz itmeseler fâriğ olurdu demiştir. Zîrâ müverrihîn-i Mısır bu binâyâ sarf olunan emvâl hezâr bâr sâirlerine gâlib-ter olduğunda ittifâk itmişlerdir. Eyvân-ı Kısra altmış beş zirâ' olup Eyvân-ı Kısra'dan beş zirâ' kebîr olduğuna ba'zı meşâhîr-i müverrihîn zikr itmişlerdir. Ve mezâhib-i erba'a içün birer medrese-i latîfe dahi binâ olunmuştur.

[460b] İbn Hacer *İnbâ' el-Gumr* nâm târîhinde dir ki, Sultân Hasan ders-i ferâiz için medrese-i mahsûsa binâ itmek murâd eyleyüp Bahâüddîn es-Sübki ferâiz-i fıkıhdan bir bâb olmağla mahsûs mahalle hâcet yokdur deyü men' itmiş idi. Bir müddet mürûrunda mesâil-i ferâiziyyeden birinde intikâl vâki' olup Bahâüddîn istiğnâ itdiklerinde cevâba kudreti olmadığından Şeyhulimâm Şemsüddîn el-Kilâ'ya irsâl eylediler. Mevlânâ-yı mûmâ-ileyh çünkü 'ilm-i ferâiz-i fıkıhdan bir bâbdır, niçün bu mes'eledeki eşkâli def' itmediler deyü cevâb irsâl itdiklerinde Bahâüddîn bu bâbda vâki' olan hatâsına vâkıf olup Sultân Hasan'ı men' itdiğine nâdim oldu. Melikü'n-Nâsir mukaddemâ dört minâre binâ olunmak üzre emr itmiş idi. Vaktâ ki, şehir-i rebî'ülâhırın altıncı sebt günü bâb-ı kebîr üzre mebnî minâre yıkılıp tahtında mekteb ahâlisinden ve gayrıdan üç yüz mikdârı nüfûs-ı eytâm helâk olduğundan Melik Nâsir'a ve gerek sâir [silik] mûcib-i dehşet ü hirâs olmuş idi. Ol vakitte Şeyh Bahâüddîn bu ebyâtı inşâ eyledi.

'Arabiyye

²⁰⁵⁷ "olup" mükerrer olarak yazılmış.

Ebşir fes'adike yâ sultâne misrâ atâ
Beşirehu li-makalin sâri ke'l-meseli
İnne'l-menârete lem-teskat li-münkasatin
Lâkin bi-sirrin hafiyyin kad tebeyyene lî
Min-tahtihâ kurie'l-Kur'ânu fe'stema'tu
Fe'l-vecdu fî'l-hâli edhâ ile'l-meyli
Lev enzele'llâhu Kur'ânen 'alâ-cebelin
Tasadda'at re'suhu min-şiddeti'l-veceli
Tilke'l-hicâretu lem tenkud bel habatat
Min-haşyeti'llâhi lâ-lilda'fi ve'l-haleli
Ve gâbu sultânuhâ festev-haşet karebet
Bi-nefsihâ lecevâ fî'l-kalbi muşta'ili
Fe'l-hamdullâhi hazze'l-'ayni zâle bimâ
Kad kâne kaddruhu'rahmanu fî'l-ezelî
Lâ-ye'teri'l-bûse ba'de'l-yevmi medresetün
Şuyyidet bunyânuhâ bi'l-'ilmi ve'l-'ameli
Vedemet hattâ tera'l-bünyâ bihâ emtelât
'İlmen fe-leyse bi-mısra gayre müştagli

Nesir: Ba'de-zâlik ânifen tafsîl olunduğu üzre otuz üç gün mürûrunda maktûl oldu. Rahimallâhu rahmeten vâsi'aten mâte şehîden fıkrası târîh vâki' olmuşdur. Ba'zı şu'arâ-i Mısır dahi cihât-ı sitte ta'miyesiyle kad katile'l-Hasan fıkrasını târîh dimişlerdir.

Cülûs-ı Pehlûvân Hasan-ı Serbedârî sene-i sâbıkada işâret olunduğu üzre serdâr-ı Serbedârân Pehlûvân Haydar Kassab [kesik] olundukda Pehlûvân Hasan-ı Dâmgânî ve Hoca Nasrullâh Yaşitî ki kibâr-ı ümerâdandırılar, anların sa'y-i ekîdleriyle Hoca Lutfullâh bin

[kesik] sâbıkâ hâletihî Cebi'de? nâm saltanatının [kesik] olmuş idiler. Bu def'a bi'l-istiklâl [kesik] mesned-i hükûmet oldu. Ahâlî-i [kesik] memleket saltanat emîr [kesik] nasb olduğundan her biri [kesik] saltanat olmuş. Kadr-i [kesik] ahvâl-i memleket nizâm [lekeli] ber-fehvâ-yı;

Li-müellifihî

Felek cüz'î müsâ'ade ...

Hâl 'aksine döner

.... çarh geçer [kesik] düşmendir muhab olmaz

Nesir: On beş ay mürûrunda Pehlûvân Hasan cüz'î bir mâdde için Hoca Lutfullâh rencide [kesik] olmağla evâhır-ı şehr-i ber-mağzâ-yı [kesik].... 'ale'l-gafle bir şeb bi-lutfillahi ahz u habs ve katl itdirüp anları mesned-nişîn-i sadr-ı hükûmet olundu²⁰⁵⁸.

[Başlık]²⁰⁵⁹

Bi-emrillâhi te'âlâ yirmi seneden mütecâviz müddetden berü nizâm-ı memâlik-i Îrân ve Tûrân mukârin-i herc ü merc olup her taraftan bir sultân ve hâkân peydâ olmağla her mechûlû'n-neseb eşhâs sâhib-i hutbe ve sikke pâdişâh olmağla [461a] başladılar. Memâlik-i Mâverâünnehr dahi memâlik-i sâire gibi ayda ve iki ayda bir hâkim ve zâbitân dest-i hükûmetine giriftâr olduğundan mahâll-i ma'mûresi vîrân ve ahâlisi der-be-der ve re'âyâsı sâir kurâ vu kende perâkende vü perîşân olmuşlar idi. İşbu sâl-i isnâ ve sittîn evâilinde evlâd-ı Kazgan'dan Mîr Hasan leşker-i mûr-şumâr ile müstevlî olup bi'l-külliyeye ol memâlik-i nâzenîn müşrif-i harâb oldu. Bu vak'a mülâbesesiyle icmâlen bu memâliki vasf fâideden hâric değildir.

..... Mâverâünnehr

Ma'lûm ola ki, merhûm Kâtib Çelebi tahkîkî üzre Mâverâünnehr iklim-i Tûrân'dan 'ibâret olup nehirden murâd nehr-i dil-cû-yı Ceyhun'dur ki kütüb-i coğrafyada zikr ü tersîm olduğu üzre şarkîsi memâlik-i Tûrân ve beri tarafı Horasan ve Îrân ile mu'abberdir. *Takvîm-i Büldân*'da Mâverâünnehr bilâd-ı heyâtla olup Tûrân cemî'-i Mâverâünnehrin ismi olduğunu sâhibü'l-Kâmûs zikr itmiştir deyü mastûrdur. Kemâl Paşazâde merhûm Tûrân cem'-i tûrdur ki, Tûr bin Ferîdun bu iklim'e vâlî olduğu sebab-i tesmiyedir deyüp,

²⁰⁵⁸ Cûlûs-ı Pehlûvân olundu (Derkenar notu).

²⁰⁵⁹ Silik.

Nevâdirü'l-Ahbâr sâhibi 'Acem Türk'e, Türkmân demekle ta'bîr iderler. Pes Türkistân şarkda olmağla şark-ı Tûrân tesmiye olunmuşdur. Tûrân tahrîf-i Türkmân'dır deyü tahkîk ider. Bu iklimin hudûdu garbda Harezmi, şarkda hudûd-ı Hind, cenûbda Ceyhun ki ol hadd-i Bedahşân'dan Harezmi haddine muntehî oluncadır. Zîrâ nehr-i mersûm mu'vecen şarkdan garba cereyân ider. Hadd-i şimâlîsi hudûd-ı Türkistân ile mahdûddur. İklim-i merkûm nehreynin vasatında ve Ceyhun ile Seyhun'un miyânesinde vâki' olup her tümeni onar bin asker olmak üzere heftüm tümene münkasım olduğu nigâşe-i sahâyif-i cerâyid-i eslâfdır. Ekser-i nevâhîsi sâhil-i nehr-i Ceyhun'da vâki' olup Buhara'dan Soğd'a ve Semerkand'a ve Uşrûşana'ya mümtedd olur. Sâbıkâ âvân-ı İlâk Hân'da dâr-ı mülkü Merginân iken sonra Semerkand olmuşdur.

Bi-emrillâhi te'âlâ bu iklimin mecmû' şehir ve kurâ vü kasabât ve kendi mevlid-i 'ulemâ vü fuzalâ ve meşâyih-ı şu'arâdır. Husûsâ kibâr-ı Nakşibendiyye Hoca 'Ubeydullah Ahrâr ve 'Urûzî Şâ'ir ve İmâm Ebû'l-Leys ve İmâm Şemsüddîn ve Şeyhü'l-islâm 'Ali Soğdî ve râvî-i sahîh-i Buhârî İmâm Firebrî ve İmâm Buhârî ve sadru's-şerî'a-i evvel ve sâni ve burhânü's-şerî'a ve tâcû's-şerî'a ve yine meşâyih-ı Nakşibendiyye'den Hoca Abdülhâlık ve Hoca Muhammed Baba ve Seyyid Emîr Külâl ve Hoca Bahâüddîn ve Hoca 'Alâüddîn 'Attâr ve Hoca Hasan 'Attâr ve Hoca Muhammed Pârsâ ve necl-i emcedleri Ebû Nasr Pârsâ ve Seyyid Burhaneddîn Hond Şâh ve Emîr Hond Muhammed ve oğlu Hondmîr [461b] ve şu'arâdan Nâsır ve Hoca 'İsmet ve Mevlânâ Barandak ve Hayâlî ve Seyfî ve Hâsimî ve ümerâdan Ebû Zeyd 'Abdullah bin Muhammed ve *Sâhib-i Menâr* ve *Sâhib-i Teysîr* ve müellif-i *Tebisret* Ebû'l-Mu'in ve Şeyhülislâm 'Ali Pezdevî ve birâderi Ebû'l-Yüsr ve kibâr-ı Şâfi'iyye'den Kaffal el-Şaşı ve İmâm Müstazhirî ve Benâketî ve İmâm Taşkendi-i Fâzıl ve şâkird-i ibn Sînâ Hakîm İlâkî ve Şârih-i Tahâvî ve Muhaşşî İmâm Sîrâmî ve sâhib-i *Menâhicü'l-'İbâd* ve *Şârih-i Tavâli* 'Ubeydî ve sâhib-i imâlî ve sâhib-i *Kitâb-ı Hidâye* ve İmâm Zahîrüddîn ve Şeyh Kemâl Hacendî ve sâhib-i Usûl-i Esîrüddîn ve sâhibü's-Sünen-i Tirmizî ve sâhibü'n-*Nevâdir* ve kibâr-ı meşâyihdan Şeyh Şiblî ve sâhib-i *Meşârik* ve İmâm Kādihân ve İmâm Fahrüddîn rahmetullâhi 'aleyhim ecma'in ve sair kibâr-ı fuzalâ bu iklimde pâ-y-endâz-ı mehdde mesrûr olmuşlardır.

Bu iklimde mensûb olan ba'zı memâlikin isimleri bunlardır: Semerkand Dimaşk, Soğd (sâd ile dahi müsta'meldir). Firebr, Buhârâ, Beykend ve Yenikend Cend, Tavasîs, Germiniyye, Debusiyye, Nesef, Pezde, Keş, Küşâniyye, Erbican, Zamin, Şaş (mua'reb-i Cac'dır), Taşkend, Tunkent (nâm-ı diğer İlâk), İsficab (nâm-ı diğer Siram/Sayram), Uşrûşene ma'den-i Nişadur'dadır. Sabat, Fergana, Endican, Uş, Merginan, Esfere

(mu‘arreb-i Espere’dir), Hocend, Ahsiket, Kâsan, Nesâ, Kubâ, Kend-bâdam, Haysagöz, Suh, Tirmiz, Şibliyye, Sağaniyan, Vezar, Özkend (ta‘rîbi Özcend’dir), Maymerg, Şehr-Vakya, Huttalan, Vahş, Helâverd bunlardan mâ‘adâ bu mikdâr dahi bu büldânın nevâhî ve tevâbî‘i vardır.

Ve bu iklîmin hurdeenhârdan mâ‘adâ Ceyhun ve Seyhun nâm iki nehr-i ‘azîmi vardır ki tafsîli *Bahriyye*’de mastûr olmağla bu makâmda tayyu’z-zikr kılındı. Ve cibâl-i eşheri; Sarvan ve Esfere ve Fergana ve Vereke ve Namun dağlarıdır. Bu iklîmde envâ‘-ı ma‘âdinden gâyetü’l-gâye mahsûldâr iklîmdir. Siyyemâ bunda olan meyvenin kesreti hezâr bâr memâlik-i sâireye gâlib-terdir. Enhâr ve merâtî‘ ve mezâri‘i firâvân olmağla çârpâ kısmının dahi bu iklîmde kesreti vardır. Meşhûr metâ‘ı ibrişim ve sof ve kâğıd-ı Semerkandî’dir. Post-ı rûbâh ve semmûr ve sincâb dahi kesret üzredir. Evâilde bu iklîmin harâcı doksan yüke bâliğ olur idi. Ekser-i halkı hayr u salâha mâil mihmân-nevâz ve ceng ü harbde Rüstem gibi merdâne ve evâmir-i mülûklerine inkıyâdları darb-ı mesel kabîlindendir. Müellif-i Mesâlik bu iklîmde müsâfirîne ta‘âm ve dâbbelerine ‘alef virilür. On bine karîb ‘imâret ve ribât vardır dimişdir. Lâkin sonralarda ekser-i memâliki Cengîz ve Tîmûr bî-temeyyüz âvânlarında anlardan sonra târîh-i te’lîfe gelince ekser-i ezmânda istîlâ-i mütegalibinden [462a] Müşrif-i harâb olmuşdur. Bu mahalde evsâf-ı Tûrân ednâ mülâbese ile zikr olunmağla bu bende-i yesîre ile iktifâ olundu. Tafsîlini murâd eyleyenler kütüb-i coğrafyaya mürâca‘at eylesünler ki, istîfâ-yı hazz kâbil ola.

Zikr-i İcmâl-i İhtilâf-ı Mekke-i Mükerreme

.... ve nev-be-nev hattâl ... mübâreke sene ihdâ ve seb‘a-mi’e vekâyi‘i hılâlinde zikr olunduğu üzre Şerîf Ebû [kesik] ‘imâret-i Mekke-i mükerrmeyi oğulları Hamîza ve Remîse’ye ferâgat itmiş idi. Sene-i mezbûre mevsim-i haccına dek mûmâ-ileyhimâ iştirâken irâet-i ‘umûr-ı buk‘a-i mübâreke idüp mevsim-i Hacc-ı şerîfde birâder-i dîgerleri Ebi’l-Gays ve ‘Atîfe ber-mûceb-i **el-hükmü limen galebe**²⁰⁶⁰ iştirâken emîr olmuşlar idi. Ba‘zı müverrihîn mûmâ-ileyhimâ ma‘zûl olup makâmlarına Ebi’l-Gays ile Muhammed bin İdrîs bin Fütâde iştirâken mevsûl oldular didiler. Mûmâ-ileyh Şerîf Muhammed’in birâderi İdrîs bin Fütâde Şerîf Ebû Yemîn’in def‘a-i ulâsından mukaddem bi’l-istiklâl Gânim bin Rahic’den sonra emîr-i Mekke olmuş idi. Sene-i selâse ve seb‘a-mi’e âhırında yine Hamîza ve Remîse iştirâken emîr oldular. Evvel emirde ızhâr-ı ‘adl ve ıskât-ı mikves mesleğine sâlik

²⁰⁶⁰ Galibin dediği olur.

olup ba‘de-zâlik sîretlerin senîeye²⁰⁶¹ tebdîl itmeleriyle el-Melikü’n-Nâsır Muhammed bin Kalavun sene isnâ ve ‘aşerede hacc-ı şerîfe ‘âzim oldukda mûmâ-ileyhimâ havfen mine’l-mu‘âheze firâr itmeleriyle ‘âm-i kâbilde ‘azl idüp birâder-i âharları sâbıkuz-zıkr Ebi’l-Gays’a tevcîh ve ma‘iyyetine kifâyet mikdârı ‘asker ta’yîn itmiş idi. Kesret-i cüyûş sebebiyle bilâ-mevânî mevsim-i sene-i mersûmede zabt-ı hükûmet eyledi. Dü mâh mürûrunda ma‘iyyetinde olan leşkerin nafaka ve mâlzemelerini virmekde kemâl-i ‘acizinden nâşî nâçâr ‘askerîye izin virmeğin mecmû‘u müteferrik olup ma‘iyyetinde fakat etbâ‘-ı mahsûsası kaldığından birâderi sâbıkuz-zıkr Hamîza âgâh oldukda sene erba‘a ve ‘aşere zilhiccesi râbi‘inde Ebi’l-Gays üzerine leşker keşide olup taraf-ı Hamîza gâlib olmağla Ebi’l-Gays’ı esîr ve ba‘zı ‘abîdi yediyle telef itdirmekle kendüye hayf u zulm eyledi. On beş ramazânında cânib-i mülk-i mısır-ı Kâhire‘den imâret-i buk‘a-i şerîfe birâder-i dîgeri Şerîf Remîse‘ye tevcîh olunduğu mesmû‘u oldukda evvelâ gaybet idüp Remîse hüküm ü hükûmete agâz itdiği esnâda Hamîza ba‘z-ı bilâda îsâl-i mazarrat kasdında oldu. Remîse mâddeye vâkıf oldukda üzerine müretteb ‘asker göndermekle Hamîza hâriben kasd-ı ‘Irak eyledi. Ol tarafda Melik-i Tatar Hudâbende‘den istinsâr ve hutbeyi Hudâbende nâmına kırâ‘at itdirmeğe tekeffül vâdîsini iş‘âr itmekle Hudâbende ma‘iyyetine vâfir Tatar ta’yîn itmiş idi. Bu hılâlde ba‘zı muhârebât vukû‘ bulup ihtilâfî bir ma‘nâ olmağla zıkr olunmadı. Hulâsa Hamîza on yedide ve ‘alâ-rivâyetin on sekizde emr-i hükûmete tekrâr müstevlî olmağla Remîse Nahle nâm mevzı‘da mekîn olmuş idi. Hamîza’nın gûyiyâ incâz-ı va‘de mürâ‘aten hutbeden ism-i Melik Nâsır’ı iskât ve nâm-ı Ebî Sa‘îd Hudâbende‘ye hutbe kırâ‘at itdirdiği peyâm-ı bârid sem‘-i Nâsır’a vârid oldukda leşker-i mürettebe ırsâl eyleyüp Hamîza ile beriyyede mukâbil oldular. Lâkin bir vechile Hamîza’ya zafer-yâb olmadıklarından etrâfını ihâta eyleyüp tarafeyne tayr tayarân itdirmez oldular. Yirmi târîhine dek Hamîza beriyye mânendde-i mânend-i murg-ı nîm bismil-tibebde²⁰⁶² iderek bi’l-âhire sene-i mezbûre cemâziyelâhiresinde memlûkünden ba‘zı nemek-i be-harâmlar tavassutuyla katl olundu. Pes emâret taraf-ı Melikü’n-Nâsır’dan dîger birâderi ‘Atîfe‘ye tevcîh olunup ba‘zı umûr hasebiyle otuz birde ma‘zûl olmağla makâmına münferiden Remîse mevsûl oldu. ‘Atîfe Mısır’a varup tafsîli *Hıyâbî*‘de muharrer kendüye ‘azv olunan isâbeden? biri olduğun şuhûd-ı ‘udûlle isbât itmekle otuz dörtde emr-i emâretde Remîse‘ye teşrîk olundu. Gâh münferiden [lekeli] makâmına kâim ve [lekeli] kırk üç târîhine dek emâretde dâim olan sene-i merkûmede ‘Atîfe merhûm olmağla Remîse müstakillen emîr oldu. Kırk altıda [kesik] ma‘zul olup Melik-i Mısır Sultân Kâmil tarafından [kesik] oğlu es-Seyyid ‘Aclân makâmına

²⁰⁶¹ “Seyyî‘e”?

²⁰⁶² “Tih”?

mevsûl oldu. Vâlidî hayâtında Mekke'ye dâhil olup [lekeli] sene-i merkûme zilka'desinde [lekeli] eyledi. Kırk sekiz târîhine dek münferiden [kesik] olup sene-i mezkûrede birâderi Şerîf Sukbe kendüye şerîk nasb olundu. Ba'de-zâlik vakit vakit her biri münferiden [kesik] ve geh u gâh iştirâken emîr olduklarından [kesik] müddet-i mürûrunda Sukbe birâderi 'Aclân'ı 'ale'l-gafle ahz u habs itmiş idi. Beyne-hümâyâ muslihûn tavassut itmekle sene semân ve hamsinde yine iştirâken emîr oldular. Yedi yüz altmış târîhinde Melike'n-Nâsır ikisini dahi 'azl eyleyüp 'ale'l-iştirâk Sind bin Remîse ve [kesik] İbn 'Atîfe'ye tevcih itmiş idi. Ol buk'a-i celîle mahall-i kıtâl [kesik] olmayup ekser-i hâlde hilâf [kesik] Rabbânî cidâl zuhûruna [kesik] esbâb [lekeli] olduğu azher olmağla Melik Nâsır kifâyet mikdârı muvazzaf 'askere kempt [kesik] nâm emîr nasb idüp irsâl itmekle Mekke bir müddet [kesik]-yâfte olmuş idi.... ihrâk [kesik] mevsiminden sonra Hasan ile Mısır'a ve Şâm'da küllî 'asker beyninde fitne hudûs [kesik] tafsîlî [kesik] mezkûr [kesik] muvahhişe [kesik] sonra [kesik] ile 'Aclân [kesik] emîr [kesik] işbu senenin [kesik] Sukbe vefât itmekle [kesik] oğlu Şerefüddîn [kesik] Ahmed'i [kesik] câh [kesik] kâim eylediler. Tafsîl [kesik] tis'a ve semân [kesik] sâlinde zikr olunur²⁰⁶³.

Vefât-ı İmâm Muğaltay

Bu sâlde müntakıl-ı nüzhet-gâh-ı dâr-ı bekâ olan fuhûlden biri a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-'ulemâi'l-müteverri'in miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık mazhar-ı füyûzât-ı Settârî şârih-i kitâb-ı Sahâiyih-i²⁰⁶⁴ Buhârî eş-şeyh el-imâm el-'allâme 'Alâüddîn Ebî 'Abdullâh el-Hâfız Muğaltay bin Kılıç bin 'Abdullah el-Bekcerî 'aleyhi rahmetü'l-Bârî hizmetleri ki, şehir-i şa'banü'l-mu'azzamın yirmi dördüncü selâse günü rihlet itmişlerdir. 'Âmme-i müellifin tabakât-ı tahkîkleri üzre sene tis'a ve semânin ve sitte-mi'e târîhinde pâ-y-endâz-ı mehd-i 'izz ü cûd olmuşlardır. Bu takdîrce müddet-i hayât-ı fâizü'l-berekâtları yetmiş üç sâl olmuş olur. Huffâz-ı ehâdis Seyyidü'l-enbiyâ 'aleyhi efdalü't-tahâyâdan olup 'asrının imâmı oldukları ittîfâk-ı fuhûl ile sübût-yâftedir. Kibâr-ı meşâyih-ı fuzalâdan 'Ali bin 'Ömer Elvânî²⁰⁶⁵ ve Yûsuf ibn 'Ömer ... ve Yûnus ed-Debbâsî misillü fuhûlden istimâ' buyurmuşlardır. Fünûn-ı hadîsde hâfız ve 'ârif ve fehâm ve ensâbda kâmil ve 'allâme idiler. Muzafferîye-i Baybarsiyye meşîhat hadîsini ve medrese-i Ve Nâsiriyye ve mî'âd-ı Aksunkur Nâsır'ı kendülere tevcih olunup müddet-i 'ömrlerini ders ve tasnîfe sarf itmişlerdir. İmâm Suyûtî rahimehullâh *Hüsni'l-*

²⁰⁶³ Zikr-i İcmâl-i..... zikr olunur (Derkenar notu).

²⁰⁶⁴ "Sahih" olmalı.

²⁰⁶⁵ "el-Vânî"?

Muhâzara'da yüzden mütecâviz te'lifât-ı latîfeleri vardır demiştir. Yirmi mücelledde şerh-i Buhârî-i şerîfeleri ve Sünen-i İbn Mâce'den bir kıt'ayı beş cildde şerh itmişlerdir. 'Azîzü'l-vücûd nesh-i makbûleden ma'dûddurlar. Ve on üç cildde *İkmâl-i Tezhîbü'l-Kemâl* nâm te'lif-i latîfeleri vardır ki, ba'de'l-merretin telhîs idüp mü'telif ve muhtelifden eşyâ-yı kesîre zamm itmişlerdir. Ve *Tabakât-ı İbn Cevzî*'yi tezyîl itmişlerdir. *Ez-Zehru'l-Bâsim* nâm siyer-i şerîfleri ve anın muhtasarı meşhûrdur. 'Âlem-i dünyâyâ nazîrî gelmeyen fuhûl-ı mükemmeliîndendir.

[Mısr]â'

Rahimallâhu 'aleyh âmîn

Vefât-ı Cemâlüddîn Zeyla'î

Biri dahi şeyh el-imâm el-kâmil el-fâzıl el-'allâme kıdvetü'l-fuhûl ve zübdetü'l-fehhâme Mevlânâ Cemâlüddîn 'Abdullah bin Yûsuf bin Muhammed el-Hanefî ez-Zeyla'î 'aleyhi rahmetü'l-Vefî hizmetleridir ki, İmâm Suyûtî rahimehu'llâhu şehir-i muharremü'l-harâmda intikâl itmişlerdir demiştir. Şârih-i Künz-i İmâm Zeyla'î ve ibn Türkmânî ve İbn 'Akîl 'aleyhim rahmetü'l-melikü'l-celîl misüllü kibâr-ı fuhûlden ahz idüp *Tahrîc-i Ehâdis-i Hidâye* ve *Keşşâf*'ı te'lif eylediler. *Sâhibü't-Târîh* demekle meşhûr olmuşlardır. Rahimehullâhu.

[462b] **VEKÂYİ'-i SENE SELÂSE VE SİTTÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE**

Karîn-i zamâyir-i mütetebbi'in-i ketâib-i kibâr-ı müverrihîn dir ki, tahrîr-i vekâyi'ine şurû' olunan sâl-i ferruh-fâl selâse ve sittinde cılve-perdâz-ı minassa-i vukû' bulan vekâyi'-i şettâda beyne'l-müverrihîn ihtilâfât-ı kesîre olduğu bî-reyb ve beyyindir. Sinîn-i sevâbıkda olduğu minvâl ü dîrîn üzre merhûm Kâtib Çelebi'nin *Takvîmü't-Tevârîh*'inde mücedvel muhtârı takdîm olunduktan sonra vukû'-yâfte-i ihtilâfât yegân yegân terkîm ve vekâyi'-i düvel-i sâire zafer-yâb olduğu vech üzre ketb ü tastîr olundu.

Zikr-i Feth-i Çorlu ve 'Azm-i Şehî ber-Rumili

Nuhustîn-i sahîfe-i vekâyi'-i kıt'a-i sâniyede ki, evvelîn-i evrâk-ı tabaka-i sâliseden 'ibâretidir, mersûm-ı kalem-i bedâyi'-rakam kılındığı üzre sultânü'l-İslâm ve'l-müslimîn mazhar-ı fütûhât-ı Rabbü'l-Mu'in halîfe-i rûy-i zemîn [silik] Gâzî Hudâvendigâr-ı zaferkarîn sabbet 'aleyhi sicâl mağfiret-i Rabbuhü'l-mübîn hizmetleri ber-mûceb-i fetvâ-yı

‘ulemâ-i kümmelîn Anadolu cânibinde per-küşâ-yı ‘alem-i bagy u tuğyân-ı münâfikîn kam‘
u istisâlleri için tesyîr-i mücâhidîn-i dîn-i mübîn ve Rumili tarafında kâin guzât-ı müslimîne
niyâbeten Hacı İlbeyi ve Evrenos Bey baş ve bûğ nasb u ta‘yîn buyurulup kendileri Âl-i
Karaman ve Benî Germiyân ve anlara teba‘iyyet eyleyen bâgîleri tu‘me-i şîr-i şemşîr ve
Engürü gibi bir hısn-ı hasîni ma‘a-tevâbi‘ihâ dâhil-i mülk-i yemîn buyurduklarından sonra;

[Mısır]â‘

‘Avn u tevfiik der-yesâr ve feth u nusret der-yemîn

Nesir; taht-gâh-ı ‘âlî-reşvlerine²⁰⁶⁶ nihâde-i akdâm-ı meymenet-şi‘âr ve ezmân-ı şitâyı bi’l-
‘izzi ve’l-ikbâl mahrûse-i Burusa-i ma‘mûrede imrâr buyurmuşlar idi. Çün ber-muktezâ-yı
takdîr-i ezeli hükmi-şâh-ı şitâ resîde-i pâyan olup;

Nazım

Bahâr irdi yine düşdü letâfet-i gülîstân üzre

Yine oldu zemînin lutfu gâlib-i âsmân üzre

Yine her lâle bir şem‘-i mu‘anber yakdı dûdünden

Sehâb-ı ‘anber-efşân oldu peydâ bûsitân üzre

Yine çıkıdı beyâza nakşı her serv-i gül-endâmın

Sarıldı yâsemîn şâh-ı nihâl erguvan üzre

Cihân ârâyış-i ezhâr-ı gülzâr ile nâzende

Zemîn feyz-i letâfetle sipihre imtinân üzre

İder şâh-ı bahârın dirhem-i bî-sikkessin cârî

Döner ezhâr-ı bâdâmı sabâ âb-ı revân üzre

Döner bir hâfız mahfil-nişîn-i nağme-perdâza

Ser-âgâz nevâ itdikçe bülbul âşiyân üzre

²⁰⁶⁶ “rûsumlarına”?

Nesir; magzâsınca Şâh-ı Nevruz ‘asker-i bahâr ile yine mülk-i çemen ve hıttâ-i gülistânı dâhil-i zîr-i hükûmeti itdiğini nevâ-yı ‘andelîb ve elhân-ı hezâr-ı tuyûr çâr cihet-i kâinâta tuyûrdular. Hudâvendigâr-ı [463a] bâsıt-ı bisâtü’l-emn ve’l-emân Sultân Murâd-ı kâmrân hizmetleri dahi Rumili cânibine sefer-i hümâyûnları olduğunu iş‘âr ve edevât-ı rezmiyye ve ibtâl-ı ‘askeriyyeyi ihzâr eylediklerinden sonra bir sâ‘at sa‘d-ı vefir ve zîde bârgâh-ı İskenderâneleri mebsût-ı zemîn-i ihtişâm ve fesâtît-i ümerâ ve ‘askerî ile sahrâ-yı vesî‘a deryâ-yı hıyâm oldu.

Nasb-ı Kādî‘asker

Tâcü’t-Tevârîh musannıfı ve *Ravzatü’l-Ebrâr* müellifi ‘aleyhime’r-rahme muhtârları üzere bu vakte gelince ‘asker-i hümâyûna kādî-i mahsûs olmayup vukû‘ bulan esfâr-ı hümâyûnlarında a‘zam-ı kuzât-ı ‘asr pâyesine mazhar pây-ı taht kādîsı bulunan mollâ-yı muvakkar me‘mûr-ı mülâzemet-i rikâb-ı sa‘âdet-iktisâb-ı pâdişâh-ı İskender-nisâb olup rû‘yet-i umûr-ı mehâmm-ı şer‘iyye-i leşker ve nizâm-ı mesâlih-i mer‘iyye-i ‘askere iştigâl iderler idi. Zemân-ı saltanat-ı ‘aliyyelerinde kesret-i sipâh kādî-i mahsûsu muktazî olmağla sefer ve hazarda vukû‘ bulan münâza‘ât-ı şettâyı fasl ve ihkāk-ı hukûk-ı fer‘ ü asl için sâbıku’z-zıkr kādî-yı Burusa Cendereli Mevlânâ Halîl Çelebî kādî‘asker nasb u ta‘yîn ve âti’z-zıkr Koca Bedreddîn Efendi mahmiyye-i Burusa kazâsıyla kâm-bîn buyuruldu. Müşârûn-ileyh Burusa-i mahrûseye [hâkim]²⁰⁶⁷ nasb olunan kuzât-ı kirâmın ikincisidir.

Nasb-ı Mîr-i Mîrân

Ekser-i müverrihîn tahkîkleri üzere âbâ-i kirâmları esenn-i ebnâ-i fihâmların bâ-rütbe-i emîrû’l-ümerâyî muktazî olan mahâlde sipehsâlâr nasb iderler idi. Sâbıkâ mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzere zemân-ı ‘Osmân Hânî’de Orhan Gâzî ve âvân-ı Orhânî’de Süleymân Paşa beylerbeyilik ‘unvânıyla mesned-nişîn-i sadr-ı ser-efzâyı ve hîn-i iktizâda serdâr-ı cünûd-ı pür-feth ü megâzî olmuşlar idi. Lâkin bu ‘asr-ı beyyînü’n-nasrda bu hizmet-i vâlâya nasb u ta‘yîn buyurulacak Şâhzâde Sultân Bâyezîd henüz dü sâle tıfl-ı şîr-hâr olmağla kudemâ-yı ümerâ-yı nîk-râdan şehbâz-ı lâne-i megâzî Lala Şâhin Gâzî tertîb-i umûr-ı mühimme-i ‘askeriyye için mîr-i mîrân nasb olunmağla fâyıku’l-akrân ve güzâr-ı leşker-i hâkânî için sâhil-i yemde sefâyin binâsı emr ü fermân olundu.

Tetimme-i ‘Azîmet ve Vukû‘-ı Feth u Nusret

²⁰⁶⁷ Metinde “hükûm” olarak yazılmış.

Sarf-ı dikkat ü ihtimâm ile kâffe-i levâzım ve mühimmât endek-i evkâtta husûl-pezîr olduğu ma'rûz-ı hâk-i der-i südde-i şevket-masîr kılındıkda şevket ü ikbâl ile geşt-i süvâr ve mücâhidîn-i dîn-i mübîn ile Rumili cânibine güzâr buyurdular. Cümleden mukaddem ber-fehvâ-yı **el-akdem fe'l-akdem** meşhed-i birâder-i sa'd-ahter-i rahmet-tev'emlerin ziyâret ve bezl-i sadakât ve hatm-i Kur'ân ve devr-i tesâbîh-i tevhîd ü tehlîl misillü ef'âl-i savâb-ı müntic-i sevâb ile rûh-ı pür-fütûhlarını ferahnâk ve müceddeden ta'yîn-i evkât ile 'imâret ve rûhâniyyetlerinden ba'de'l-[463b] istimdâd gazâyâ 'azîmet buyurdular. İbtidâ Bentuz nâm hisârı hisâr ve tekfûru istîmân itmekle Çorlu Kal'ası muhâsarasına sarf-ı iştigâl olundu. Hısn-ı hasîn ve tekürü fevk-mâ-yetesavver mütemerrid bî-dîn olmağla tarîk-ı cüz'îyye irâet ve şâhzâdeye sulh 'arz olundukça âlât-ı rezmiyye ile cevâb vermekden rû-gerdân olmamış idi. Ber-mûceb-i **fesammehum ve a'mâ ebsârahum** gûş-ı kâfirânesi sımâh-ı Nemrûd-ı bed-bûd-âsâ istimâ'-ı peyâm-ı fevz-ittisâmdan mehcûr ve dîde-i nâ-bînâsı çeşm-i Fir'avn-ı merdûd gibi rû'yet-i câdde-i eslem ve necâtdan dûr ve kûr olmuş idi. Bir rûz esnâ-yı dâd u dihiştde guzât-ı muvahhidînden biri pehlûvân-ı kahramân-neberd rûh-ı pür-fütûh-ı İbn Vakkasî'den istimdâd ile gümân-ı Rüstemânesinden âzmâyış ile endâz itdiği sehmi-i tîz bî-gümân şastına râst gelüp mânend-i tîr ecel-i gûşâyende-i bâl u per olan merdümin çeşm-i bî-nûr-ı teküre süzülüp pûtevârî saplanup ensesinden bir karış mikdârı yılman gösteredüşdü. Derhâl zahm-ı dîdesi veca'ından ol kâfir-i bî-dîn ser-nigûn yere düşer. Ol sehmi's-sa'âde dîde-i Behrâm'ı kör iden tîrin şeceri nihâlınden olduğu ma'lûm oldu. Pes pâdişâh-ı İskender-hemâl ber-mûceb-i kerîme-i **Harrasa'l-mü'minîne 'ale'l-kıtâl**²⁰⁶⁸ yağmaya izn ü ruhsat erzânî buyurup derhâl cevânib-i erba'adan ol şâhid-i ü âmmü âgûşa alup;

M[isrâ']

Çünkü söz dinlemedik cevır başına

Nesir; diyerek zûr ve kuvvet-i bâzû ile kendülerine râm idüp ba'de'l-feth ganâyim-i bisyâr ve üsârâ-yı bî-şümâr ile muğtenim ve zû-servet ü yesâr oldular. Tekür gûr-ı huzûr-ı Kahramân-mansûra ihzâr olundukda bâ-fermâ-ı hâkânî katl olunup ser-i maktû'u li-eclî'l-nümüne a'dâ-i dîne irsâl olundu. Ve emr-i 'âlî-şân-ı sultânî mûcibince der u dîvâr-ı hisâr ve mesken-i küffâr hâkla yeksân olundu.

Hoca Efendi tahrîri üzre Çorlu fethinden sonra Mesellü kal'asına 'azîmet olunup ahâlîsi 'adem-i mukâvemetlerini teyakkun itmeleriyle emân ile teslîm-i hisâr eylediler. Hisâr-ı merkûm külliyyen hedm ü tahrîb olundu. Gayr-ı mahfidir ki Çorlu, Vize tevâbi'inden olup

²⁰⁶⁸ "Müminleri savaşa teşvik etti".

mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-mümâsilden şâhrâh-ı Edirne'de menzil-i selâse makâmında sahrâ-yı vâsi'ada vâki' kesîrû'z-zer' ve kalîlû'l-eşcâr bir kasaba ve yüz elli akça kazâ olup cevânibi Silivri ve Bergos ve Vize kazâlarıdır. Kostantaniyye-i nâ-şünûdamu'âdil ile mâbeyni elli buçuk mîl olup etval-i nehârı on beş sâ'at beş buçuk derece, aksar-ı enhârı sekiz sâ'at on dört derece ve inhirâf-ı kiblesi hatt-ı nısf-ı nehâr-ı cenûbîden şarka kırk üç derecedir deyü Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*'de zikr ü beyân itmiştir. Câmi'î ve medresesi [464a] ve 'imâret-i 'âmiresi ve hânları ve sûku vardır. Tâlibî'nin didiği târîh-i ta'mîye-âmîzdir.

Târîh

Yediler çıkdı didi târîhin

Çorlu nâm kal'ayı sultân aldı

Nesir: Siyyemâ bu târîh ol 'asra nazaran nâdirâtdandır.

Târîh

Bir Velî geldi didi böylece yaz târîhin

Çorluda kal'ada sultân cihânın oldu

Nesir: Târîh-i mersûmun on bir 'aded noksânı olup mısırâ'-ı târîhdede lafzı bir velî hisâbıyla ta'miyeye işâretidir.

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Dimetoka

Hafî olmaya ki, kibâr-ı müverrihînin ercmendi Mevlânâ Hoca Efendi *Tâcü't-Tevârih*'de dir ki, bakıyye-i ümerâ-yı nâmdârân memâlik-i Karasi'den sâbıku'z-zikr şîr-pîşe-i megâzî Hacı İlbeyî-i Gâzî ve lâne-i feth ü şecâ'at şehbâzı Mir Evrenos Gâzî esbaga zülâle mağfirete 'aleyhimâ şüce'ân 'asrın ser-efrâzı şâhzâde-i mûkerrem Süleymân Paşa-yı Gâzî 'asr-ı bâhirü'n-nasrlarında zabt-ı memâlik-i düşmen-i dîn-i metîn ve icrâ-yı merâsim ü âyîn-i cihâd-ı mübînde mûcidd ü sâ'î olmalarıyla envâ'-ı hidemât-ı meşkûre ve mesâ'î ile 'azîmet ve düşmen beyninde müştehir ve mezkûr olduklarından nâşî sâirlerden min-küllî'l-vücûh imtiyâzların mütebeyyin olmağla Rumili cânibinde dâhil-i memâlik-i pâdişâhî olan bilâddan her birine birer memleket-i güzîn ârâm-gâh ta'yîn ve cevânib-i erba'a-i ârâm-gâhlarında olan memâlik ü bıkâ'ın bi-'avni'llâhi te'âlâ feth ü teshîri kendülerden me'mûl olduğu kendülere ihbâr u tebyîn olunmuş idi. Pes Migalkara'da zeyl-i cebelde vâki' kılâ'ın zabt u muhâfaza

emri ve ol etrâfda olan memâlikin teshîri Hacı İlbeyi'ye ve cânib-i İbsala'da sâhil-i deryâda vâki' hisârların hıfz u hırâseti kezâlik kurbünde olan memâlikin ve bıkâ'ın fethi Evrenos Bey'e tefvîz ve hîn-i husûl-ı metâlibde neyl-i maksad ile ta'vîz olunacakları iblâğ u ifhâmıyla feth ü gazâyâ her biri tahrîz olunmuş idi. Binâen-'aleyh ol iki serdâr-ı nâmdâr kim biri Rüstem ve biri Kahramân-vâr idiler. Âb-ı seyf-i feth ile dûçâr oldukları memâlik tathîr ve isimlerin dâhil-i cerîde-i memâlik-i pâkîze-ter-i İskender-i Husrev-serîr idüp memâlik güşâyîde sâhib-kırân-ı mânend-i sâhib-i iştihâr ve ercmen olmuştılar idi. Hattâ nâm-ı şecâ'at-ittisâmları beyne'l-küffâr şu rütbe şöhret-yâfte oldu ki cenâb-ı şehzâde-i gâzî intikâlinden zemân-ı cüz'î mürûrunda Sultân Orhan-ı megâzî-pîrâ tâbe serâhu hizmetleri dahi irtihâl eyleyüp Hudâvendigâr-ı Gâzî hazretleri Benî Karamân kam'ına meşgûl olduklarından cânib-i Rumili bir seneden ziyâde müddetde bilâ-serdâr kaldıkda ol iki vâhid ke'l-elf [464b] merdân-ı neberd-âzmâ ol tarafda vâki' memâlik-i hâkânîyi gereği gibi muhâfaza itdiklerinden mâ'adâ bi-nasrihî te'âlâ müceddeden niçe memâlik dahi feth eylediler.

Hattâ sahâyif-i sâbıkada işâret olunduğu üzre sâhil-i Meriç'de Burgaz nâm Hisârı Mîr Hacı İlbeyi feth ü teshîr eyleyüp kemâl-i hasânetinden anda ikâmet ve ekser-i evkâtta diyâr-ı küffâra akın ve muğtenim olurlar idi. Bir şeb Dimetoka tekürü leşker-i İslâm'ı şebhûn kasd-ı fesâdıyla kal'adan çıkup Hacı İlbeyi dahi ber-'âdet-i me'lûfe ol şeb akına giderken keyfe mâ-ittifâka tekfûr-ı merdûda mülâkî olurlar. Beyne-hümâda mukâtele-i bisyâr vukû'undan sonra tekürü bend-i silsile-i esr iderler idi.

Nazım

Her ki kasd-ı tu kerd haste-şûd

Düşmenet hod be-hod şikeste-şûd

Nesir; Hacı İlbeyi muzaffer u mansûr pîşgâh-ı kal'a-i merkûmeye gelüp tekürü 'arz ider. Tekür-i mesfûrun veledü'z-zinâsı babasının eydî-i İslâm'a giriftâr olduğunu görüp istîmânla kal'ayı ma'a-ganâyimihâ teslim eyledi. Fethi gâye-i me'mûl olan selâtîn-i cihân olan böyle bir hısn-ı hasînin yümn-i hulûs-ı pâdişâh ile eshel vech üzre fethi ve ganâyim-i bi-kıyâsa dest-res-i vusûl olunduğunu muhbir peyk-i beşâret sultân-ı 'âlî-şânın Çorlu fethine müsâdefet idüp bu esnâda Evrenos Bey dahi kal'a-i Keşan fethi müjdesiyle rikâb-ı pâdişâhiye rûy-mâlîde itmekle;

Li-müellifihî

Gûyîyâ ‘avd eyledi dehre yine ‘abd-i Sa‘îd

İtdi bahş İslâm’a Hak bir günde hakkâ kim se ‘ıyd

Nesir: Hacı İlbeyi Dimetoka kal‘asının umûr-ı mehâmm-ı hıfz u hırâsetini tekmîl ü itmâmdan sonra Burgaz’da hâk-i pâ-yı hümayûnâ yüz sürüp ganâyim-i bî-hadd ü kıyâs ithâf ve taraf-ı pâdişâhîden ilbâs-ı hıla‘-ı fâhire ile mazhar-ı eltâf oldu.

Vasf-ı Râ-Dimetoka

Ma‘lûm ola ki, Dimetoka kesre-i dâl-ı mühmele ve sükûn-ı yâ-i tahtâniyye ve fetha-yı mîm ve zamm-ı tâ-i fevkâniyye ile mahmiyye-i Edirne’de yek merhale cenûba sâhil-i nehr-i Kızıldeli’de bir belde-i latîfedir. Metîn ü müstahkem kal‘ası olduğundan Gâzî Hudevendigâr tâbe serâhu hizmetleri dârü’l-mülk ittihâz buyurup derûn-ı kal‘ada mânend-i cennetü’l-me’vâ bir müferrah sarây-ı dil-küşâ binâ buyurdular. Nehr-i merkûm Babaeskisi dağlarından hurûc idüp Dimetoka’yı mürûr itdikden sonra Meriç’e mülhak olur. Kal‘anın sâkından cereyân itmekle derûn-ı kal‘ada Cerabneluz nâm sahrnıca san‘atla nehr-i merkûmdan su alınmıştır. Bâlâ-yı hisârda pîşgâh-ı sarây-ı hümayûnda kal‘a dîvârına nüzûl olunduktan sonra tahmînen sad pâye nerdübân ile sahrnıca mersûma vuslat mümkindir. Kasaba-i mezkûrede bir câmi‘ ve üç medrese ve iki germâbe vardır. Biri Oruç Paşa’nın binâsıdır ki Fısıldı Hammâmı demekle [465a] meşhûrdur. Sebebini Kâtib Çelebi merhûm bu vechile tahrîr ider ki, derûnunda mânend-i ecvef-i mücevvef mebnî bir tâk var imiş. Bir kimesne bir taraftan dehânını ve hâkısını mess idüp fıs fıs diye taraf-ı âhardan gûşunu dîvâra vaz‘ eyleyen kimesne bi-‘aynihi istimâ‘ idermiş.

Biri dahi Feridun Bey Hammâmı’dır. Bu şehrin meşhûr metâ‘ı rakîk gûze ve ibrîktir. İstanbul’dan penç merhale mesâfe olup Gelibolu tevâbi‘inden ma‘dûddur. Keşan fetha-yı kâf ve şîn-i mu‘ceme ile İstanbul’dan Selanik’e giderken Migalkara ile İpsala miyânında Livâ-i Paşa’ya tâbi‘ bir nâhiye ve kazâdır. Kasabasına Rus Köyü dirler, penç rûze mesâfedir. Ba‘dehû İpsala’dan²⁰⁶⁹ Nehr-i Meriç sefâyın ile ‘ubûr olunup yek rûz zarfında Ferecik’e varılır. Bu esnâda feth olunan bıkâ‘ın biri dahi Babaeskisi’dir ki, mahmiyye-i Kostantaniyye’den mahrûse-i Edirne şâhrâhında menzil-i çârüm bir belde-i sagîre ve gayr-ı musavvere ve kazâdır ki, cevânibi Hasköy ve Hafsa ve Bergos ve Ergene kazâları düşer. Câmi‘ ve hammâmı ve sûk-ı muhtasarı vardır.

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Edirne

²⁰⁶⁹ “İpsala”?

Ânifen tafsîli mersûm-ı kıl-ı hakîrâne kılındığı üzre ser-efrâz-ı ümerâ-i şecâ'at-mikdâm Hacı İlbeyi nâm merd-i zafer-ittisâm ve zübde-i mücâhidîn-i dîn-i hümâm Mîr Everenos-ı gazâ-ittisâm tâbe serâhümânın baht-ı 'âlîleri küşâde ashâb-ı ârâ-i sâkıbeden birer merd-i âzâde oldukları nâil oldukları fütûhât-ı cemîleden ma'lûm-ı her bende vü âzâde oldu. Hudâvendigâr-ı ma'delet-i 'tiyâd şâh-ı 'âlem-penâh Hân-ı Murâd hizmetleri ittisâ'-ı memleket kasdıyla tarh-ı encümen-i meşveret eylediler. Kazıyye-i mersûmenin sugrâ ve kübrâsından mübâhese iderek cümleden mukaddem Edirne Kal'ası'nın fethi ehemmiyetli mühimmâtdan olduğu netîce-bahş-ı müzâkere olmağla bu niyyete seb'ül-mesânî kırâat olunduktan sonra pâdişâh-ı 'âlem-penâh tâbe serâhu hizmetleri bi'z-zât kendimiz mi gitmek lâzım u lâzıbdır. Yohsa irsâl-i serdâr olunmak mı münâsibdir. Serdâr irsâli kifâyet itdiği hâlde ümerâdan kimi ta'yîn idelim buyurduklarında, zann-ı gâlib üzre hâlâ bu 'asrın kahramânı Rumili emîr-ül-ümerâsı Gâzî Şahin Paşa lalaları kifâyet mikdârı 'asker ile serdâr nasb ve irsâl olursa kifâyet ider deyü müttefikan cevâb vermeleriyle meclis-i mersûmda Lala Şahin Paşa'ya hıl'at-ı serdârî ilbâs ve ma'yyet-i dilîrânesine ebtâl-i ricâlden kifâyet mikdârı leşker-i megâzî-pîrâ zamîme [465b] kılınup bir es'ad sâ'atde 'âzim-i savb-ı maksûd oldular. Ba'zı müverrihîn tahkîkleri üzre pâdişâh-ı gazâ-i 'tiyâd hizmetleri Baba-yı Atik fethine bi'z-zât bu esnâda 'azîmet itmişler. Sipehsâlâr-ı ekremin aksâ-yı matlabları Edirne tekürü Anderiye yâhûd Edirniyân'ın ma'lûmu oldukda Topal eşekle pîşgâh-ı kârbâna çıkmadan 'âr itmeyüp zu'munca kemâl-i mikneti irâ'et kasdıyla vâfir 'asker cem' idüp Sazludere nâm mevzi'de tekâbül-i saffeyn vukû' buldu.

Oldu çün bize mukabil ol şûm

İdelim biz dahi merdâne hücum

İdelim kuvvet-i dîni izhâr

Bism-i Rahman ve Rahîm ve Settâr

mazmûnuyla 'asâkir-i muvahhidîn leşker-i küffâra bî-pervâ sell-i seyf hamle-i yek-pâre ile hücum eylediler. Çend a'dâ egerçi vehle-i ûlâda bu hücum-ı kahramânîden pür-bîm ü hirâs oldular, lâkin vefretlerine i'timâden anlar dahi hücumda taksîrât itmediler. Âteş-i harb u kîlâl bir müddet işti'âl bulduktan sonra 'âkıbet nesîm-i fevz ü nusret tahrîk-i şukka-i râyet-i müslimîn itmekle küffâr-ı hâk-sâr rec'-i kahrîye mübâderet itdiler. Guzât-ı muvahhidîn süyûf-ı cihâdî zahrlarından münfekk itmeyüp bir kat dahi şu rütbe tu'me-i şîr-i şemşîr itdiler ki lâşe-i kendîde-i a'dâ kûh-ı Demâvend'e misâl oldu. Serdâr-ı murdârları olan la'în-i nâ-bekâr bâkıyetü's-süyûf mürde-i kalîl ile güc ile dâhil-i hisâr olup der-i kal'ayı dîvâr eylediler.

Giriftâr-ı silsile-i esr olan leşkerden bir mikdârı emvâl-i ganîmet ile dergâh-ı felek-medâr-ı pâdişâh-ı ‘âlem-penâha irsâl ve bir sâ‘at mukaddem teşrîfleri muktazî olduğu ihbâr olundu. Padişâh-ı mahmûdü’l-fi‘âl hizmetleri dahi bilâ-ihmâl ü imhâl Edirne cânibine neşr-i per ü bâl-i zafer-iştîmâl buyurup bir sâ‘at-i sa‘d zarfında ‘asâkir-i encüm-şümâr ile teşrîf ve emr-i hasâr-ı hisâra meşgûl bendelerini makdem-i hümâyûnlarıyla taltîf buyurdular. Derûn-ı hisârda mahsûr tekûr-i mesfûr kudûm-ı pâdişâh-ı mansûru gördükde kal‘a ve memleketden kat‘-ı yed-i ümmîd itmekle hamlde hafîf ve bahâda sakîl ba‘zı metâ‘ını sefîneye tahmîl eyleyüp ol âvânda Meriç kemâl mertebe tuğyân üzre cereyân itdiğinden ehl ü ‘ıyâliyle İnöz’e firâr eyledi. Pes ahâlî-i kal‘a meşveret idüp teslîm-i kal‘ada re‘yleri karâr-dâde olmağla sadâ-yı istîmânı peyveste-i çarh-ı berîn eylediler. Hamden li’llâhi te‘âlâ ol hısn-ı hasîn dahi eshel vech üzre dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı kâm-bîn oldu. ‘Asâkir-i müslimîn ganâyim-i bî-şümâra dest-res-i vusûl ile şâdkâm [466a] ve her biri dahme-i dârâya mâlik olmuş kadar sâhib-i servet ü nâm oldular. Mahrûse-i mezkûrenin hıfz u hırâseti Lala Şahin Paşa’ya sipâriş buyurulup ol sultân-ı İskender-vezîr yine Dimetoka’yı teşrîf ile me’vâya nazîr buyurdular. Fethinin ta‘miye gününe târîhdir.

Hazret-i Sultân Murâd ol Husrev-i Dârâ-sipâh

Oldu yine mazhar-ı nasr-ı hudâvend-i mucîb

Ya‘nî ‘izzetle Edirne hısnını feth eyledi

Budur ümmîd feth ider cümle bilâd ‘an-takrîb

Çend a‘dâ viricek ser Tâlibî târîhidir

Müjde ki mülk-i Edirne oldu İslâm’a nasîb

Zikr-i Evsâf-ı Ân Şehr

Hafî olmaya ki Edirne fetha-yı hemze ve sükûn-ı dâl ve fetha-yı râ ve nûn ile ve gâh kesre-yi dâl ve sükûn-ı râ ile isti‘mâl olunur. Sâhibi olan tekfûr ismiyle müsemma olup iklîm-i hâmisden Rûm’da bir şehr-i mu‘azzam ve sevâd-ı a‘zamdır ki, elli sekiz derece tûlû ve kırk iki derece ‘arzı ve etval-i nehârı on beş sâ‘at derece ve aksar-ı nehârı sekiz sâ‘at on dört derece olduğu ‘ind-i erbâba resîde-i derece-i sübûtdur. Mahmiyye-i Kostantaniyye ile mâbeyni mevsim i‘tibârıyla gâh beş ve altı ve gâh sekiz ve dokuz günlük mesâfe olup mesâfe-i bu‘du garb ve şimâle doksan beş mîl olur. Mesken-i küffâr iken gâyet ma‘mûr değil idi. Taht-ı tasarruf-ı İslâmiyâna dâhil oldukdan sonra yevmen fe-yevmen ‘imâreti müzâyid olup

selâtîn-i ‘Osmâniyye’den niceleri i’tibâr idüp cevâmi’ ve ‘imâret binâ itmeleriyle şin u âbâdânlığı elbine-i enâmda bu durûb-ı emsâl kabîlinden oldu. Mecnû’-ı mahallâtı yüz altmış ‘adedden mütecâvizdir. Tunca ve Meriç ve Arda nâm üç nehir bu şehirde müctemi’ olur. Sâhil-i nehr-i Tunca’da çâr kûşe bir hisârı ve her kûşesinde birer müdevver kal’ası vardır ki, biri üç şerefeli pîşgâhına ve biri yalı-i Bergos tarafına vâki’ olmuştur ki, kadîmü’l-eyyâm mahbes bu kulle imiş. Ve biri dahi Germekapu nâm mahalde kırk elli hatve hisârdan munfasıl ve sâhil-i nehr-i Tunca’ya muttasıl binâ olunup mâbeyni hâit kılınmağla Germekapu dirler. Bir bâbı olup su kulesi ile mu’abber idi. Biri dahi hâlâ matbak olan kuledir. Bunlardan gayrı her dîvârda on ikişer kulle binâ olunmuştur. Ve hisârının mecnû’-ı ebvâbı dokuz ‘aded olup biri üç şerefeli pîşgâhında olan kulle kurbünde olmağla Kulle Kapusu dirler. Ve biri pîşgâh-ı bâb-ı sûk-ı ‘Ali Paşa’da kebâbçılara açılır ki, cebehâne-i hisâr bu kapu kurbündedir. Biri dahi Ağaç Pazarı’na açılır, Topkapu’dur. ‘Asr-ı Murâd Hânî’de ihdâs olunmuştur. Tunca bu bâbın dâhilindedir. Biri dahi sâbıkâ mahbes nihân olan Kafes [466b] kurbünde vâki’ olmağla Kafes Kapusu dirler. Bu der cîsr-i Mihal Bey tarafına meftûhdur. Biri dahi Keçeciler Kapusu’dur ki Kazganiyan Kapusu dahi dirler. Biri dahi Germe kapuya karîb muhtefî mahalde bir sagîr kapudur ki, ismi Ugrın Kapu’dur. Biri dahi pîşgâh-ı câmi’-i Dârü’l-hadîse açılan Manyas Kapusu’dur. Biri dahi Tahtelkal’a semtine açılan Tavuk Kapusu’dur ki, Edirne’nin emti’a-i meşhûresinden olan semîn decâceler anda dâd u dîd olunur. Biri dahi Bit Bazarı’na karîb mahalle açılan İkinciler Kapusu’dur. Sâbıkâ ismi İstanbul Kapusu idi. Biri dahi Vasat-ı su? Ali Paşa’ya açılan Orta Kapu’dur. Sûk-ı mezbûr mahmiyye-i mezkûrenin mehâsininden olup sene-i isnâ ve seb’în ve sitte-mi’ede vefât eyleyen Ali Paşa’yı Semîn binâ itmişdir kâr-gîr tâklar üzre musakkaf olup altı kapusu vardır. Kulle Kapusu’ndan İkinciler’e müntehî açılan sûk-ı Haffâfân dahi anın gibi kemerler üzre mebnî olup Selimiyye içün Meyve kapını ile ma’an ‘asr-ı Murâd Hân-ı Sâlis’de binâ olunmuş idi. Ve bu şehir-i şehîrin cenâheyn mesâbesinde iki bedestânı vardır. Biri vasat-ı şehirdeki bedestândır ki Câmi’-i ‘Atîk musakkafâtındandır. Müverrih-i Edirne ‘Abdurrahman Sabri dir ki, Çelebi Sultân Mehmed merhûmun tarh-kerde-i mi’mâr-ı âsârları olmak gâlib-i ihtimâldir. Biri dahi Sultân Murâd Gâzî musakkafâtından olan bedestân-ı ‘atîkdir. Sarây-ı Cedîd Ebü’l-Feth ve’l-Megâzî Sultân Mehmed Hân Gâzî tâbe serâhu hizmetlerinin âsâr-ı cemîlelerinden dir ki, inşâallâhu te’âlâ tafsîl-i mâdde mahallinde zikr olunur. Sâhil-i nehr-i Tunca’da Memekserâ didikleri dâire-i hümâyûn Sultân Selîm-i Kadîm tâbe serâhu âsârlarındandır. Mâbeyninde keşîde kılınan dîvâr sâbıkâ mederden mebnî iken bin yirmi birde Sultân Ahmed Hân-ı Kadîm tâbe serâhu hizmetleri ahcârdan binâ olunmak üzre fermân ve mescid-i serâyı dahi ol târîhde ihtirâ’ buyurup;

Târîh

Hân-ı Ahmed'indir secde-gâh

Nesir; cümlesi be-hisâb cümle-yi târîh vâki' olmuştur. Dîvâr-ı mersûme üzre fezâ-yı sarây-ı hümâyûna nâzır kasr-ı mülûkâne dahi ol esnâlarda temâşâ-yı cem' iyyet-i 'ıyd-i sa'îd için üç gice zarfında binâ itdiklerinde Beyâzî Çelebi'nin ihtirâ' ı olan târîh-i zîbâdır.

Târîh

Didi bu mısra '-ı zîbâyı Beyâzî târîh

Kâh-ı 'ıydıyye-i sultân-ı zemân Cem-câh

Nesir: Merhûm Sultân Murâd-ı Râbi' tâbe serâhu hizmetleri dahi bin kırk üç târîhinde sarây [silik] karîb mahalde başka üzre bir kasr-ı 'âlî binâ buyurmuşlardır. Sultân Mehemed-i Râbi' ve Sultân Mustafa Hân [467a] tâbe serâhu²⁰⁷⁰ [467b]²⁰⁷¹.

[468a] Eski Maraş nâm mahalde Meriç'e mülhak olup bir mîl mesâfeden sonra miyân-ı hadâyık-ı şehirde yine ayrılır. Arda nâm nısf merhale mîrî çayır şarkîsinden güzer idüp İlbeyi Bergos'u nâm kal'a-i sagîre pîşgâhında yine muttasıl olur. Bunun mecrâsı sengistan ve Meriç'in Registan ve Tunca'ya turâbdır. Ve mahrûse-i Edirne'nin bin târîhinden sonra işbu enhâr-ı selâse cevânibinde min-haysi'l-mecmû' dört yüz elli kadar hadâyıkı var idi. Egerçi bu cevîler ber-fehvâ-yı;

Kıt'a

Bîd âba bih dimiş ki feyzinden

Dem-be-dem reşha-i zülâl içeriz

Âb bîde dimiş ki bizde senin

Sâye-i rif'atinde hoş geçeriz

Nesir: Hadâyık-ı merkûmenin bülend ü bâlâdırahıtları sâyesinde hoş geçerler. Ammâ bağçeler ber-fehvâ-yı;

[Mısr]â'

²⁰⁷⁰ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

²⁰⁷¹ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

Bir içim suyu dirîg eyledi İskender'den

Nesir: Bir içim su müntefi' olmayup kendi dolaplarının gözü [silik] geçünürler. Enhâr-ı mersûme fasl-ı zemistânda ifrât ile tuğyân idüp etrâf-ı mahallâtı mânend-i deryâ muhît olmağa karîb olur. 'Asr-ı Selîm Hân-ı Sâni'de çâr sad 'adedden efzûn büyütu harâb itdiği bi-mennihî te'âlâ zikr olursa gerekdir. Ol devrin şu 'arâsı dimişlerdir.

Nazım

Gülistân firâkında bu işin çeşm-i pür-hûnım

Şu denlü eyledi tuğyân Edirne Tunca'sı oldu

Nesir: Bu şehrin bagâtı bin hudûduna değin etrâf-ı zâviye-i latîfe-i hadarlıkda idi. Temâdi-i esfâr hasebiyle bi'l-külliyeye harâb olup ba'de-zâlik semt-i cenûbda Topyolu etrâfında müceddeden latîf bağlar peydâ olmuşdur. Ânifen zikr olunan hıdırlık cennet-i a'lâya mu'âdil olan teferrücgâh-ı bî-hemâlden idi. Lâkin seferler takrîbi ile evvelki muhassehatı mahv olmuşdur. Bu beldenin gülistânı mânend-i nâle-i hezâr bî-hadd ü şümâr olmağla ekser-i metâ'ı gülâbdır. Envâ'-ı meyve firâvân 'ale'l-husûs kayısı ve şefteli bî-pâyândır. Nitekim dimişlerdir.

Nazım

Edirne gibi bir şehir-i dilârâ

Bulunmaz gerçi 'âlem içre ammâ

Ahâlîsi fakîr olduklarıçün

Hedâyâsı olur elbette ayva

Nesir: Lâkin ahâlîsi mahbûbânı gibi hezâr âşinâ olup hedâyâsız müsafire kat'â i'tibârları yoktur. Bu beldeden niçe 'ulemâ vü şu'arâ ve meşâyih-ı kirâm zuhûr itmişlerdir. Şu'arâ-yı selefden Emrî merhûm ki memâlik-i Rûm'da mûcid-i mu'ammâdır. Bu belde-i latîfede nihâde-i kühûlde-i vücûd olmuşdur. 'Ale'l-husûs sultânü's-şu'arâ melceü'l-üdebâ ve 'ukalânın ser-bülendi Gülşenîzâde Kâmî Efendi merhûm gibi bir vücûd-ı nâ-pâye mevlid olduğu [468b] bu şehre şeref kâfidir. Bu beyt-i bî-nazîr cümle-i âsârlarındandır.

Beyit

Tâ'ât-i penç-gâneden ayrılma kâr

Nefs ü hevâ gerekleri kullukla beklenür

Nesir: Sâbıku'l-evsâf enhâr sitte üzre mebnî penç cistr-i vâlâ-tâk vardır ki, her birine nazaran tâk-ı çarh-ı nuhustîn-i kemter ve felek-i heftüm ile hemserdir. Biri Sarây-ı Cedîd-i Sultânî kurbünde Sarrâchâne Köprüsü'dür ki, Şehâbeddîn Paşa âsârındandır. Bi-mennihî te'âlâ sene hamse ve hamsîn ve semân-mi'e vekâyi'i hılâlinde zikr olunur. Biri dahi Câmi'-i Sultân Bâyezîd kurbünde olan cistr-i şeş-tâkdır. Biri dahi Yıldırımıyye kurbünde olan mağrib? binâ kantaradır. Sultân-ı merkûma nisbet olunduğuna bâdî kurbiyyetidir. Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu hizmetleri sene ihdâ ve hamsîn ve tis'a-mi'ede ta'mîr ve tecdîd itmişlerdir. İnşâallâhu te'âlâ mahallinde tafsîl olunur. Bu cisre muttasıl Sefer Şâh Merkadî kurbünde iki tâk dahi var idi ki bin onda binâ olunmuşdur. Biri dahi câmi'i kurbünde olan Mihal Bey kantarasıdır. Bu cisri bin elli hududunda Bostancıbaşı Sinan Ağa vâsıtasıyla Maktûl Mustafa Paşa ta'mîr ve tecdîd itdiğini Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*'de zikr ü beyân itmiştir. Biri dahi Etmekcizâde Ahmed Paşa'ya bin yirmi beşde sâbıkâ ahşâbdan iken sekiz tâk üzre ahcârdan binâ eylediği cistr [silik] şu 'arâdan meşhûr Kesbî Çelebi bu târîhi demiştir.

Târîh

Düşdü yek-pâre bu mısra' ana Kesbî târîh

Taşla yaptı Yeni Köprü'yü Ahmed Paşa

Nesir: Derûn-ı Hadîka-i Sultânî'de dahi ahcârdan bir cistr vardır. Bunlardan mâ'adâ mevâzı'-ı müte'addidede eşcârdan heşt 'aded cistrler vardır. Ashâb-ı *Tezkiretü'sh-Şu'arâ*'dan es-Seyyid 'Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi Gazâlî tercemesinde Mustafa Paşa nehr-i Meriç üzre bir cistr binâsına mübâşeret eyleyüp kable't-temâm seyl-i ecel kantara-i hayâtını garkâb-ı memât itdikde;

Târîh

Bildi merhûm Mustafa Paşa

Köprüdür fi'l-hakîka bu dünyâ

Yapdı bir köprü harc idüp varın

İde tâ kim bu ma'nâya îmâ

Dahi köprü temâm olmadan

Ana itdi hüçûm-ı seyl-i fenâ

Göçdü merhûm didiler târîh

Köprüden geçdi Mustafa Paşa

Nesir; târîhini müşârün-ileyh Deli Birâder dimekle ma'rûf Gazâlî Mehmed Çelebî nazm itmekle makbûl-ı cihân olmuşdur deyü keşîde-i silk-i sutûr itmişlerdir. Lâkin karîn-i zihn-i 'ârifân-ı 'ilm-i hisâbdır ki, kibâr-ı müverrihîn tahrîrleri üzre düstûr-ı merkûm Süleymân Hân-ı Gâzî vüzerâsından olup [silik] [469a] sene hamse ve selâsîn ve tis'a-mi'ede tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde itmiştir. Gazâlî'nin târîhi ise sekiz yüz altmış iki sâline be-hisâb-ı ebcedi temâm-ı târîhdir. Bu takdîrce yetmiş üç 'aded noksân olur. Şâ'ir sehv idüp ol 'asırda mevcûd şu'arânın 'adem-i dikkatleri 'acîb 'Âşık Çelebî ve Hasan Çelebi gibi fuhûlden ma'dûd kâmillerin şehâdetleri cümleden a'ceb bir ma'nâdır ki gâlibâ matla'ın mısra'-ı sânîsinde olan bu dünyâ lafzı 'adedde yetmiş üç olmağla anınla temâm olur zann-ı fâsidine düşmüşlerdir.

Mısra'

Gelelim ba'de ez-în yine sadede

Nesir: Belde-i mahrûse-i Edirne'nin âbı bu rütbe vefir iken merhûm Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî esbagallahu zülâle visâleh 'aleyh hizmetleri yine suyunu yek merhale ba'id mahalden kârîz ile getürmüşlerdir. 'Azîm vâdîlere uğramağın mevâzı'-ı 'adîdede tâkhâ-i müte'addide binâ olunmuşdur. Sarıca Paşa Mahallesi kurbünde mebnî kubbeye gelüp cevâmi' ve hammâmâtndan gayrı derûn-ı mahallâtnda mebnî elli beş 'aded çeşmeye ve on bir sebîlhâneye tevzî' ü taksîm olunur. Ve mahmiyye-i Edirne kazâsı İstanbul'dan bir rütbe dîn beş yüz akçe mevleviyyetdir. Ve etrâfında kırk 'aded kasabât u kazâ vardı ki mecmû'u bey' ü şîrâya müte'allık mühimmâtnda bu beldeye muhtâcdırlar. Bu mahalle gelince *Enîsü'l-Müsâmirîn* nâm Edirne târîhinin me'âli ketb ü tahrîr olunmuşdur. Tafsîlini murâd idenler târîh-i mersûmeye ve 'abd-i Hakîr'in *Câmi'u'l-Bilâd* nâm mecmû'asına mürâca'at eylesün. Vallâhu subhânehu a'lem.

Vefât-ı Halîfe el-Mu‘tazîd-Billâh

Sahâyif-i tabaka-i sâniyede tafsîl olunduğu üzre Halîfe Hâkim Bi-emrillâh Ahmed müteveccih-i dergâh-ı rahmet-i Rabbü Samed oldukda ittifâk-ı ‘ulemâ vü ümerâ ile birâder-i sa‘d-ahterleri sâhibü’t-terceme Mu‘tazîd-Billâh Ebû Bekr bin Müstekfî-Billâh Süleymân sadr-nişîn-i mesned-i hilâfet olmuşlar idi. On dört sene Ömer bin ‘Abdülaziz radiyallahü ‘anhu etvâr-ı hasenesi üzre hilâfet ve işbu sâl şuhûrundan cemâziyelevvelinin on sekizi erbi‘â gecesi ‘âzim-i dâr-ı gufrân-ı Rabbü’l-‘izze oldular. Hayyir ve mütevâzî‘ ve beşûş ve muhibb-i ‘ulemâ vü meşâyih bir halîfe-i seniyyü’l-hisâl idi. Zemân-ı hilâfetinde vefât eyleyen meşâhîr-i ‘ulemâ mahal be-mahal keşide-i silk-i sutûr kılınmağla tekrîre hâcet yokdur. Dört ‘aded melik-i Mısır-ı zemân hilâfetinde tebdîl olunmuşdur. Halîfe-i mûmâ-ileyh ebb ü ceddi civârında defîn-i hâk-i ‘itr-nâk kılındıktan sonra necl-i emcedi Mütevekkil ‘alellâh Muhammed vasıyyeti üzre sadr-nişîn-i mesned-i hilâfet olup kibâr u sığâr-ı erkân-ı devlet ahz-ı yed-i bey‘at eylediler.

[469b] VEKÂYİ‘-i SENE ERBA‘A VE SİTTÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

Karîn-i zamâyir-i mütetebbi‘în âsâr-ı müverrihîn-i eslâfdır ki, Timur-ı bilâ-zuhûra müte‘allık sene-i sâbıkada ve bu sâlde ve sinîn-i âtiyede ba‘zı vekâyi‘ mazbût-ı kilâ-i muharrirân olmuşdur. Mağrûr-ı mesfûrun iddi‘â-i saltanatla zuhûru sene ihdâ ve seb‘în târîhinde olduğunu ekser-i kibâr-ı müverrihîn zikr ü beyân itmeleriyle inşâallâhu te‘âlâ saltanatından mukaddem olan vekâyi‘ sâl-i mersûmede satr kılınur.

Feth-i Vardar ve Gümülcine İncest

Pâdişâh-ı cihâd-i‘tiyâd Gâzî Hân-ı Murâd hizmetleridir ki, serâpâ Rumili memâliki ve bûldânını envâr-ı İslâmiyye ile pür ziyâ kılmak niyyet-i hayriyye tasmîmiyle Dimetoka’yı taht-gâh ittihâz buyurup etrâf ü eknâfda vâki‘ kılâ‘ u bıkâ‘ı feth ü teshîr için taraf taraf ba‘s-i serâpâ buyurmuşlar idi. Ez-în cümle şîr-i âcâm-ı megâzînin [lekeli] ser-firâzı merd-i gazâ-me’nûs Mîr Gâzî Evrenos’u Gümülcine ve Vardar ve ol havâlîde vâki‘ ba‘zı mesâkin-i küffârî dârü’l-emân-ı îmân itmek için serdâr-ı ekrem nasb u ta‘yîn buyurmuşlardır. Gâzî-i mezkûr ma‘iyyet-i dilîrânesine me’mûr guzât-ı muvahhidîn ile ibtidâ Gümülcine fethine ‘âzim ve gayret-i câhiliyye muktezâsınca tekürünün cem‘ itdiği leşker-i menhûsunu hamle-i ûlâda münhezim idüp derûn-ı şehirde sâkin sığâr u kibâr istîmân itmeleriyle ol şehir-i şehîr dahi bi-hamdihî te‘âlâ mecma‘-ı müslimîn oldu. Ma‘lûm ola ki, Gümülcine zamm-ı kâf ve mîm ve

sükûn-ı lâm ve kesre-i cîm ile şâhrâh-ı Selânîk'de Livâ-i Paşa tevâbi'inden bir kasaba-i kebîre vü kazâdır. Fâtih-i sûr-ı belde mîr-i merkûm hasbeten-lillâlî te'âlâ ve haseneten gürûh-ı seyyidü'l-verâ 'imâret ve ribât binâ itmişlerdir. Sevâdı hâric-i sûrda olup hisârı mesken-i Yehûd'dur. Cevâmi' ve hammâmâtı ve hânût ve esvâkı olup mahmiyye-i İstanbul'a sekiz günlük mesâfedir. Cevânibi Karasu Yenicesi ve Mekri ve Dağardı kazâlarıdır. Sâhil-i bahrdan bir mikdâr ba'iddir. Gâzî-i merkûm Gümülcine hisârının mümküni mertebe mustahfızânını ta'yîn itdiğünden sonra Vardar teshîrine şedd-i nitâk-ı süyûf ihtimâm eylemiş idi. Bi-nasrihî te'âlâ eshel-i vech ile anın dahi feth ü teshîri ile leşker-i müslimîn mâl-ı ganâyime sîr oldular. Bu şehir-i şehîr mahrûse-i Selânîk'den mahmiyye-i Mora'ya giderken cânib-i yemînde bahre beş sâ'at mikdârı mesâfe-i karîbde Selânîk'in garb-ı şimâl tarafında nısf merhale bir kasaba-i kebîre ve gayr-ı mesfûre olup cevâmi' ve hammâmâtı ve esvâk-ı müte'addidesi ve bedestânı ve medârisi ve fâtih-i belde Gâzî [470a] Evrenos Bey'in oğlu ve 'İsa Bey'in 'imâretleri ve evkâfı vardır. Bu şehrin yaylakı olup Vardar Suyu demekle ma'rûf nehr-i kebîr bununla ve dâne mabeyninden mürûr idüp cârî olur.

Mîr-i mûmâ-ileyh bu beldeyi feth idüp saky-i fers için su talebine ba'zı huddâmını göndermiş. Gulâm-ı merkûm suyu bir teng mahalde bulup vardır deyü cevâb virmekle belde-i mersûmeye sebeb-i tesmiye olur. Bu beldenin bir mahallinde bi'r hafr itdirüp çıkan turâbı girü hufreye ilkâ iderler. Bir zırâ' mikdârı dolmağla ol mevzi'in 'adem-i hayr u bereketine istidlâl idüp mevzi'-ı âharı hafr itdirüp türâbı zâid gelmekle mevzi'-ı hayr u bereket olduğuna istidlâl ile vaz'-ı esâs-ı beled iderler. Bu vechden mevzi'-i sâni Yenice makâm-ı evvel Eskice 'unvânıyla mu'anven oldu. Bu beldenin yaylakı cânib-i garbîsine olan [silik] 'âlidir ki, her sene ahâlî-i Vardar zirve-i vâsi'asına çıkarlar. Anda ba'zı dekâkîn ve câmi' binâ olunur. Fâtih-i belde âsârından olmak üzre meşhûrdur. Bu iki beldede fâtih-i olan mîr-i müşârün-ileyh nüzûl-ı ezyâf için tarh u inşâ itdürdüğü ribât ve hân vakfiyyesinde müsafirîne et'ime-i nefise tabh olup yek sene-i kâmile dahi ikâmet iderlerse men' olunmamak şurûtundan olduğunu *Tâcü't-Tevârih* sâhibi Hoca Efendi rahimehullâhu zikr itmiştir. Ma'lûm ola ki, Zağra fethini Hoca Efendi bu sâlde vukû' bulmak üzre tahkîk itmiştir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm sâl-i âtiyede zikr itmekle 'abd-i Hakîr dahi kavl-i âhire ittibâ' eyledim.

Vefât-ı el-Melik el-Mücâhid 'Ali Mülk-i Yemen

Benî Resûl'den sadr-nişîn-i mesned-i hükûmet-i Yemen olan el-melik el-müeyyed Zeynüddîn müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukda oğlu el-melik el-Mücâhid 'Ali câh-ı metrûkesine su'ûd itdiği sahâyif-i sâbıkada zikr olunmuş idi. Melik Mücâhid vâlidî merhûm oldukda

Tagar'da bulunup iki ay ikâmetden sonra şecere nâzil oldu. Riyâset ve ikdâmda cümleyi sâbık bir hâkim-i hired-ârâ olup Emîr Şücâüddîn bin Mansûr Atabek ecnâdı idi. Mûmâ-ileyh Melik Mücâhidîn 'ammi ve ba'zı akrabâsıyla mülk ve saltanata müte'allık nizâ'ları on üç sene mikdârı müddet mütemâdî olup sene erba'a ve selâsîn târîhinde 'ammi ve ba'zı akrabâsı vefât itdikden sonra Melik Mücâhid emrinde müstakıl olmuşdur. *Târîh-i Cenâbî*'de tafsîl-i mâdde musarrahdır. Bu makâmda ictinâben 'ani'l-itnâb terk olundu. Kırk târîhinde Melik Mücâhid Harem-i Şerîf'de bir medrese-i 'âliye binâ itdirüp vakf-ı vefîr ta'yîn itdirmişdir. Ba'de-zâlik dü sâl müte'âkıben Hacc-ı şerîf devletine nâil ve sene ihdâ ve hamsinde sâlisen ol rif'ate vâsıl oldu. Bu def'a Hacc-ı şerîfden 'avdetde medîne-i Tagar'da Medrese-i Mücâhidiyye binâsını emr eyledi. İşbu sâl duhûlünde oğlu Muzaffer ızhâr-ı şikâk idüp şehr-i 'Aden'e müstevlî olduğu peyâm-ı bârid vârid oldukda Melik Mücâhid cünûd-ı mürettebe ile ol savba revân olmuş idi. Şehr-i 'Aden'e karîb oldukda Muzaffer hârib olmağla Melik Mücâhid şehre dâhil oldu. Birkaç eyyâm ikâmet idüp ol hılâlde ecel-i müsemması hulûl itmekle cemâziyelâhire evâhırında 'Aden'de vefât idüp na'ş-ı Tagar'a nakl ve binâ itdiği medresesinde defn olundu. Melik-i 'âkıl ve kesîrî'l-hayr ve mütediyyin olup kırk iki sene ve çend eşhür saltanat itmiş idi. Ba'de vefâtihi erbâb-ı hall u 'akd ittifâklarıyla diğer oğlu el-melike'l-Efdal 'Abbâs sadr-ı hükûmete iclâs olundu²⁰⁷².

Pâdişâhî-i Eşref Şa'bân sahâyif-i sâbıkada zikr ü beyân olduğu üzre melik-i Mısır-ı zâtü'l-ehrâm Sultân Hasan şehîden 'azm-i dârü's-selâm itdikde 'ammizâdesi Melik Mansûr Muhammed bin Hacı Melik pâdişâh-ı Mısır olmuşdu. Kâtil-i Sultân Hasan olan sâbıkuz-zikr Belîgâ'yı nâçar atabek saltanat makâmına ikâme itmiş idi. Mesfûr seyyi'ü'l-hulk kâtil bir nijâd-ı zâlim;

'Arabiyye

Kassâbun ve semmâkun ve 'abdun

Ve eskâfunve haccâmun ve hâikun

Ulâike sinnetün lâ-hayra fihim

Ve min ebnâihim min ba'di zâlike

Nesir; Kıt'a-i Nâbiga-pesendi mazmûnuna dâhil-i gulâm-ı Sedum-iftihârdan olmağla mûmâ-ileyh Melik Mansûr'un zâhir-i hâlde hal'ini mûcib hâlet yoğiken mahz-ı mel'anet ve nemek-i

²⁰⁷² Vefât-ı el-Melik el-Mücâhid..... İclâs olundu (Derkenar notu).

be-harâmîden nâşî işbu sâl-i erba‘a ve sittinde mûmâ-ileyhi dahi hal‘ ve kal‘ada habs ve ‘ammizâdesi Melik Eşref Şücan bin Hüseyin’i cülûs itdirdi. Melik Şa‘bân’ın pederi Hüseyin behre-yâb-ı saltanat olmayup bir sene mukaddem müsâfir-i diyâr-ı ‘adem olduğu *Ravzatü’l-Ebrâr*’da mastûrdur. Mûmâ-ileyh Mansûr’un müddet-i saltanatı dü sâldir. Melik Mansûr dût-²⁰⁷³ Harem’de mahlû‘an mukîm ve subh u şâm câm-ı gülfâm ile nedîm [470b] olup ihdâ ve semân-mi’e hudûdunda hatf-ı enfihî mest-i sahbâ-yı fenâ olduğu kezâlik *Ravzatü’l-ebâr*’dan muharrerdir. Cenâbî ve *Ahbâru’d-Düvel* sâhibi ve *Nuhbe* ve *Mir‘ât-ı Kâinât* müellifleri tahrîrleri üzre müddet-i saltanatı iki yıl üç ay beş altı eyyâmdır. Merhûm Cenâbî *Târîh*’inde dir ki, mûmâ-ileyh Mansûr’un saltanatından ancak ismi olup kâffe-i umûra Belîgâ mütegalib olmuş idi. Melik Mansûr dahi lehv u tarab ve ‘ayş u ‘işret ile evkâtını imrâr idüp;

‘Arabiyye

Haliyyu’l-mulûka tasallatû bi’l-mulki ve’s-silâhi innâ lâ-ziytu minhum bi’r-râyi’ ve’l-milâhi.

Nesir; mazmûnu hasb-i hâli olmuş idi. Otuz beş sene mahbûs olmuşdur. Nısf-ı şehr-i şa‘bânda hal‘i vukû‘ bulduğunu ekser-i müverrihîn zikr itmişlerdir.

İmâm Suyûtî rahimehullâhu dahi bu kavli esahdır didiler. *Câmi‘ü’t-Tevârih* câmi‘i dir ki, Melik Mansûr pâdişâh-ı Mısr-ı nâdiretü’l-‘asr oldukda kâffeten sığâr u kibâr emr ü fermânına râm olup hergiz muhâlefete kimsede zehre yoğidi. Ve lâkin ümerâ-i nâdire dândan lâ‘an aslin ba‘zılarını katl u i‘dâm itmekle ittifâk ile hal‘ u habs olundular.

Vefât-ı İbn Rabve

A‘lemü’l-fuzalâi’l-mütebahhirîn efdalü’l-‘ulemâi’l-müteverri‘în miftâh-ı künûzu’l-hakâyık misbâh-ı rumûzu’d-dakâyık yenbû‘u’l-fezâilü’ş-şettâ lâbisü’l-besteti’l-vera‘ ve’t-takvâ eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme Mevlânâ Nâsırüddin Muhammed bin Ahmed bin ‘Abdülazîz el-Ganevî sümme ed-Dımişkî ‘aleyhi rahmetihi’l-Ganî el-vefî hizmetleri ki, ibn Rabve demekle ma‘rûfdur. Bu sâlde hatm-i nüsha-i ‘ömr itmekle müteveccih-i dâr-ı rahmet-i Hayy-ı zü’l-celâl oldular. Mevlânâ-yı müşârün-ileyh esbagallahu zülâle visâleh ‘aleyhi fıkıh ve ‘arabiyyet ve ferâizi ittikân ve fûnûn-ı sâirede müşârün bi’l-benân olup *Dürrü’l-münîr fî hall-i işkâli’l-câmi‘ü’l-kebîr* nâm âsârları mânend-i şems-i münîr eflâk-ı kâinâtda şöhet-ârâ olmuş idi. *Kitâb-ı Menâr*’ı şerh ve asıl nüshayı ihtisâr eyleyüp *Kudsü’l-esrâr* tesmiye itmişlerdir. Husûsâ *Ferâizi’s-Sirâciyye*’ye olan şerhleri ki

²⁰⁷³ “devr-i”?

Mevâhib-i Mekkiyye ismiyle müştehir, beyne'l-‘ulemâ makbûl ve mütedâvildir. ‘Âlim-i nâfi‘ hatîb-i bâri‘ fakîh-ı fâzıl ve münâzır bir zât-ı ‘adîmü’l-eşbâh ve’n-nezâir idiler.

Vefât-ı Tâceddîn es-Sübki

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olan fuhûlden biri dahi melikü’l-‘ulemâi’l-kümmelîn reîsü’l-fâzılîni’l-kümmelîn ‘umdetü’l-‘ulemâi’l-kirâm zübdetü’l-fuhûlü’l-fihâm ‘inâyetü’llâhi te‘âlâ ilâ-hulkîhî el-müteferrid bi-fazlihî ve bi-hulkîhî eş-şeyh el-imâm el-bâri‘ el-fâzıl el-‘âlim el-‘âmil el-kâmil el-‘allâme Mevlânâ Tâceddîn es-Sübki sabbet ‘aleyhi sicâle mağfiretihi rabbehü’l-vefî hizmetleridir ki, envâ‘-ı fûnûn u ma‘ârifde ferîdü’l-‘asr siyyemâ ‘ilm-i tevârîh ve edebîyyâtda vahîdü’d-dehr idi. Te’lifât ve âsârları [471a] beyne’l-fuhûl mütedâvil ve makbûldür. Tafsîl-i terceme-i ‘âliyyeleri zîb-i sutûr-ı safahât-ı kütüb-i tabakât olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Vefât-ı İmâd el-İsnevî

Ol zümre-i celîleden biri dahi eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-kâmil el-‘ârif el-fâzıl el-‘âmil ‘İmâdüddîn Muhammed bin ‘Ali el-İsnevî ‘aleyhi rahmetihî el-melikü’l-kavî hizmetleridir ki, fuhakâ-i Şâfi‘iyye’nin kibârından ma‘dûd bir fâzıl-ı ‘âkıbet-mahmûd idi. Sene hamse ve tis‘în ve sitte-mi’e şühûru hılâlinde pây-endâz-ı mehd-i vücûd olup bâliğ-i sinn-i ‘aşere olduklarında mecâlis-i kibâr-ı fuhûle mülâzemet ve meşâyih-ı kirâm-ı Kâhire’den tahsîl-i kemâl ve ma‘rifet eydiler. Tedrîs ve iftâyı cem‘ eyleyüp âvân-ı hâliyede te’lif-i kütüb-i nefiseden dahi hâlî olmazlar idi. Sâhib-i tabakât-ı Şeyh Cemâlüddîn rahimehullâhu ki mütercim-i müşârün-ileyhin birâder-i ‘âlî-kadr ve kihterleridir, *Tabakât*’ında aslîn²⁰⁷⁴ ve hilâfet ve cedel ve tasavvufda imâm olup nuzzâr ve behhâs ve tarrâh-ı tekellûf ve müessirü’t-tekaşşûf idirler deyü zikr itmişdir. Şehr-i recebü’l-müreccebde ‘âzim-i der-i sehâne-i mülk-i bekâ olmuşlardır.

Vefât-ı Salâh-ı Safedî

Edîb-i ferîd ve fezâil-i vahîd miftâh-ı künûzu’l-hakâyık misbâh-ı rumûzu’d-dekâyık mütebahhir-i kâmil ve ‘âlim-i ‘âmil zübdetü’l-üdebâ kıdvetü’l-fusahâ ‘umdetü’l-bulegâ fahlu’ş-şu‘arâ mazhar-ı eltâf-i ihdâ²⁰⁷⁵ eş-şeyh el-imâm Mevlânâ Salâh es-Safadî ekremehu’llâhu te‘âlâ bi’l-gufrân ve elbesehu hıla‘u’l-cinân hizmetlerinin dahi Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâlde kasîde-i hayâtları resîde-i makta‘ oldu. Edîb-i müşârün-ileyh

²⁰⁷⁴ “asleyn”?

²⁰⁷⁵ “Ehadî”?

fünûn-ı şettâda mâhir bi-tahsîs şî'r u inşâ ve edebîyyâtta 'adîmü'l-iştibâh ve'n-nezâir te'lîfât-ı cemîleleri vâfir olup *Lâmiyyetu'l-'Acem* şerhi kesret-i fezâil ve ihâtalarına güvâh-ı 'âdil olduğu zâhirdir. İmâm Takıyüddîn es-Sübķî 'aleyhi'r-rahme hizmetlerine otuz dokuz beyt bir bî-bedel mersiyye nazm itmişlerdir ki fi'l-hakîka nâr-ı fırkat-i hûrem-nişândan sûz-nâk ve muhrîk olup 'adîli kâlib-ı nazma sebk olunmadığı [silik] olan bu ebyâtıdan zâhirdir.

'Arabiyye

Eyyu tudin mine'ş-şerî'ati mâlâ

Za'za turuknahû el-munuvâ femalâ

Ey zullin kad kal'atuhu'l-menâyâ

Hîne a'yâ 'ale'l-mulûkin intikâlâ

Ey bahru kad fâza bi'l-'ilmi hattâ

Kâne minhu bahru'l-basiteti alâ

[471b] Eyyu hubrin mazâ ve kad kâne bahren

Fâda lilvâridîne 'azben zulâlâ

Eyyu şemsin kad kuvviret fî darîhin

Summe ebkat bedren yudû ve hilâlâ

İntikâl-i Müslim es-Selâmî

[Mısr]â'

Kaddesallah sırrehu es-Sâmî

Nesir: Hizmetleridir ki, Mevlânâ el-'âlim el-'allâme eş-şeyh Celâlüddîn es-Suyûtî rahimehullâhu el-Kavî hazretleri *Hüsnü'l-Muhâzara* nâm eser-i bi-hemâlinde tahkîk itdikleri üzre sâlih ve 'âbid ve fâzıl ve zâhid bir zât-ı velâyet-intisâb olup Câmi'-i File'de bast-ı seccâde-i ikâmet itmişler idi. Kerâmât-ı celîle-i kesîresi meşhûd-ı sığâr u kibâr olup Subâ'î mânend hirre terbiye vü tenmiye buyurdıkları cümle-i kerâmât-ı bâhirelerindendir. Kerbe misâl tenmiye buyurdıkları sibâ'-ı büyütu mutâf itmişlerdir. Vaktâ ki 'azîz-i müşârün-ileyh nefe'anallâhu bi-şefâ'atihî hânkâh-ı fenâdan tekye-gâh-ı bekâya intikâl eylediler. Sibâ'-ı

murabbâya vahşet târî olup her ne kadar kim tâife-i Sebbâ'ûn ahzları için sarf-ı miknet ü kuvvet itdiler. Giriftâr-ı dest-i âhar olup mukaddemâ hirre misâl olan hayevân esed-i muhîb olduklarını izhâr eylediler. Ve eşk-i dîde isâle iderek lisân-ı hâl ile elvedâ'-gûyân beyâbâna münteşir oldular.

Vefât-ı Salâhuddîn el-Müverrih

Bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı cinân olan fuzalâ-yı müşârun bi'l-benândan biri dahi reîsü'l-üdebâ ve tâc-ı rüûsu'l-fusahâ sultânu'l-müverrihîn burhânu'l-kümmelîn matla'-ı kasîde-i belâgat makta'-ı manzûme-i fesâhat beytü'l-kasîd-i dîvân-ı ma'ârif ü kemâl mazhar-ı fuyûzât-ı Hayy-i zü'l-celâl el-fâzıl el-'allâme kıdvetü'l-fehhâme Mevlânâ Salâhuddîn Muhammed bin Şâkir Rekbetî tâbe serâhu hizmetleridir ki, müverrih-i benâm ve meşhûr ve fazl u kemâl ve edebiyâtta 'adîmü'l-akrân oldukları kitâb-ı tabakât-ı müverrihinde mastûrdur. Cem' ü te'lîfine muvaffak oldukları târîh zîb-i mecâlis-i fuhûl ve kümmelîndir. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri *Fezleke-i Kebîr*'de mastûr olmağla bu mecellede bu mikdâr ile iktifâ olunmuştur.

[472a] VEKÂYİ'-i SENE HAMSE VE SİTTÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRE

Mütetebbi'în-i ketâib-i eslâfa gayr-ı hafidir ki, işbu sâl-i hamse ve sittinde *Takvîmü't-Tevârîh*'de vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'ye dâir feth-i Filibe ve Zağra'dan mâ'adâ vak'a gayr-ı mektûbdur. Anda dahi müverrihînin ihtilâfî sâbit ve muhakkakdır. Manzûr-ı 'abd-i Hakîr olan sâir kütüb-i tevârîhde zafer-yâb olunan vekâyi' zamm u ilhâk ve vekâyi'-i düvel-i sâire ile tezyîl olunmak şartıyla ketb ü tahrîre şürû' olundu.

Zikr-i Velâdet-i Şehzâde Ya'kub Çelebi

İşbu sâl-i ferruh-fâlde pâdişâh-ı cemîlü's-şân ve mebzûlu'n-ni'am ve hâkân-ı mutî'-i şer'-i garrâ ve metâ'-ı âlem hizmetlerinin sulb-i pâkîze-terlerinden bir veled-i necîb ü mergûb pây-endâz-ı mehd-i vücûd olmağla ism-i sâmisî Ya'kub vaz' olunup yek hafta simât-ı ni'am-ı şâhâne mebsût u mebzûl ve bâý ve ednâ bu şevkle merâmlarına mevsûl kılındı. Şehzâde-i mûmâ-ileyhin sâl-i târîh-i velâdetlerinde beyne'l-müverrihîn ihtilâfât-ı kesîre olup ba'zıları mahâllinde tastîr olunmuştur. Lâkin bu rivâyet esahh-ı akvâl olmağla cümleye takdîm olundu. Sâbıku'z-zikr Tâlibî-i şîrîn-edânın güfte-i ra'nâ ve dil-pezi'idir.

Târîh

Tâlibî üçler çıkup târîhin itdiler edâ

Geldi mehd-i ‘âleme müjde bugün şehzâdemiz²⁰⁷⁶

Zikr-i Feth-i Filibe ve Zağra

Tevârîh-i eslâfa manzûrları olan ahlâfa ma‘lûmdur ki bu vak‘ada kibâr-ı müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Ez-în cümle Hoca Efendi merhûm *Tâcü’t-Tevârîh*’de Zağra fethi sene selâse ve sittîn târîhinde vâki‘ Gümülcine ve Vardar’dan sonra sâl-i merkûmda feth olunup ber-vech-i şer‘î vaz‘-ı hamsden²⁰⁷⁷ sonra ‘âm-ı kâbilde Hudâvendigâr-ı megâzî-iştihâr hizmetleri mahrûse-i Burusa’ya ‘avdet ve ric‘at ve Lala Şahin Paşa’yı Filibe ve Zağra fethine me’mûr buyurdular deyü sebt-i safahât-ı vekâyi‘ itmişlerdir. Egerçi Filibe fethini evâil-i sene-i hamse ve sittînde vâki‘ oldu deyü tahkîk-i makâm itmişdir, lâkin Zağra’yı iki sâlde dahi zikr itmekle gâlibâ murâd-ı fevâidleri cedîd ve ‘atîka işâret ola.

Şeyhülislâm ‘Abdülaziz Efendi merhûm *Ravzatü’l-Ebrâr*’da Zağra altmış üçde ve Filibe altmış dörtde feth ü teshîr olunmak üzre makâl itmişdir. *Ahbâru’d-Düvel* müellifi ikisi dahi altmış iki târîhinde vukû‘una zâhib olmuştur. Cenâbî merhûm altmış birde vukû‘ bulan fütûhâtandır demiştir. *Nuhbe* ve *Mir’ât-ı Kâinât* müellifleri bu husûsda Kâtib Çelebi merhûm gibi bu sâlde vukû‘ bulmak üzre ittifâk itmeleriyle câmi‘u’l-hurûf ‘abd-i Hakîr dahi müverrihîn-i müşârûn-ileyhime muvâfakat itdim. Bu makâle ma‘lûm olduktan sonra maksûda şürû‘ idelim. Pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve şehinşâh-ı müeyyed bi-nasrillâhi tâbe serâhû hizmetlerinin himmet-i vâlâ-nehmetleri bi-tevfikihî te‘âlâ Rumili cânibinde dâr-ı nâkûs bi’l-küllîyye mesâkin-i müslimîn olmağa masrûf olduğundan serdâr-ı ‘âlî-tebârları şîr-âcâm gazâ Lala Şahin Paşa’yı ‘alâ-kadri’l-kifâye ‘asâkir-i nusret-me’âsir ile Filibe ve Zağra ve ol havâlîde vâki‘ kılâ‘ ve bıkâ‘-ı kefere feth ü teshîrine me’mûr ve ta’yîn buyurmuşlar idi. Sipehsâlâr-ı müşârûn-ileyh dahi bi-hasebi’l-me’mûriyyet **vallâhu yüeyyidu bi-nasrihî men yeşâu**²⁰⁷⁸ nass-ı celîline i‘timâden ve hasbünâllahu ve ni‘me’l-vekîl fıkra-i cemîline istinâden savb-ı matlûba [472b] revâne oldular. Tekür-i mağrûr mukaddemâ kal‘adan çıkup leşkerini tertîb ve ‘asker-i İslâm’a mukâbil olmak fıkra-i fâsidinde olmuş idi. Serdâr-ı şecâ‘at-nihâdın kahramâne ‘azîmetinden haberdâr oldukda henüz sâbıkî icrâya cesâret idemeyüp kal‘aya kapandı. Sipehsâlâr-ı ekrem dahi civâr-ı hisâra vusûlde der-ân sâ‘at emr-i hisâra mübâşeret eylediler.

²⁰⁷⁶ Zikr-i Velâdet-i Şehzâde Ya‘kub Çelebi bugün şehzâdemiz (Derkenar notu).

²⁰⁷⁷ “Humsdan”?

²⁰⁷⁸ “Allah dilediğini yardımı ile destekler”, *Kur‘ân*, Ali İmrân, 3/13.

Kâtib Çelebi tahrîri üzre anveten feth ü teshîr olundu. Müverrihîn-i sâire emr-i muhâsara müddet-i vefîre mütemâdî olup şiddet-i imtidâd-ı hasâr-ı hisârdan tekür-i mağrûra fûtûr u ye's târî olmağla şehir-i muharrem evâhırında;

[Mısır]â'

El-emân ey müslimîn sad el-emân

Nesir; sadâsını ichâr itmeleriyle ancak [silik]lerine emân virilüp derûn-ı kal'aya leşker-i İslâm ile serdâr-ı şecâ'at-ittisâm dâhil eylediler. Tekfûr-ı mesfûr-ı ehl u 'ıyâl ve etbâ'ı ile nehren vilâyet-i Sırf cânibine âyib oldu.

İlâ haysu elkat ricalihâ ümmü Kaş'am²⁰⁷⁹

Serdâr-ı güzîn niçe merdân-ı neberd-âzmâyı emr-i muhâfazaya ta'yîn ve peyâm-ı meserret-ibtisâmı îsâl-i dergâh-ı şâhenşâh-ı kâm-bîn eyledi. Ba'de-zâlik Kâtib Çelebi muhtârı üzre Zağra fethine müteveccih oldu. Ba'de's-sutûr inşâallâhu te'âlâ terkîm olunur.

Mahfî değildir ki Filibe, Sofya ve Edirne mâbeyninde şâhrâhda bir belde-i fâhire olup atvel-i nehârı on beş sâ'at ve iki derece ve aksar-ı nehârı sekiz sâ'at on üç derece ve inhirâf-ı kıblesi hatt-ı nısf-ı nehârdan kırk beş derece ve mahmiyye-i Kostantaniyye'den yüz altmış beş mîl ba'iddir. Dokuz ve on günde varılır. Vasatından nehr-i Meriç cereyân ider. Fâtih-i beldeyi şîr-pîşe-i vegâ gâzî Lala Şahin Paşa bu nehir üzre bir kantara-i 'azîme binâ itmişdir. Tekfûrunun ismi kable'l-feth Filisbolu²⁰⁸⁰ olup ba'de'l-feth lafz-ı Filibe 'ilm-i belde oldu. Esvâk-ı 'âmire ve ribâtât ve hânât ve hammâmât-ı fâhiresi olup cevâmi'-i müte'addidesi ve niçe ebniye-i 'âliyesi vardır. Etrâfı arâzî-i zer' ve zemîn münbit olmağla 'imâreti kesîre ve yevmen fe-yevmen vefret üzredir. Envâ'-ı hubûbatı 'ale'l-husûs erzi meşhûrdur. Etraf-ı erba'asında olan büldân ve kurâ ve kasabâtdan Belgrad'a varınca kifâyet ider. Mahsûl-ı mîrîsi senevî kırkar yük akçe kayd olunmuşdu. Enhâr ve eşcârı vâfir kesîrü'n-ni'am bir vilâyet ve kazâsı beş yüz akçe mevleviyyetdir. Kütüb-i coğrafyada tevâbi'-i livâ-i Sofya'dan ma'dûddur.

Ba'de-zâlik serdâr-ı güzîn ve İskender-livâ Lala Şahin Paşa Zağra fethine 'azîmet eyleyüp kuvvet-i şemşîr-i 'adû-tedmîr ile bi-'avnihi te'âlâ ol diyâr-ı atyebi dahi teshîr ve ganâyim-i kesîre ile rikâb-ı hazret-i [473a] şehinşâh-ı İskender-serîre 'avd u ric'at eyledi. Ma'lûm ola ki, Rumili cânibinde iki Zağra olup bir 'atîk ve biri cedîd dimekle ma'rûfdur. Zağra-i 'Atîk Cebel-i Balkan'nın zeyl-i şarkisinde bir kasaba ve kazâdır. İstanbul'dan on yedi

²⁰⁷⁹ Ümmü Kaş'am'ın yüklerini bıraktığı yere.

²⁰⁸⁰ "Philippopolis".

günlük mesâfedir. Zikr-i âtî Zağra-i Cedîd ile mâbeyni çâr sâ‘at mesâfedir. Nehr-i Tunca bu kazâya uğramağıla her ovada su cereyân eyler. Bağçe ve bağı vefire olup cevânibi Zağra-i Cedîd ve Çırpan ve Filibe ve Kızanlık kazâlarıdır. Bu kazâ dahi Sofya tevâbi‘indendir. Ammâ Zağra-i Cedîd Cebel-i Balkan’a karîb düz ovada kesîretü’l-eşcâr ve’s-semere bir kasaba-i sagîre ve kazâdır. İstanbul’dan günlük mesâfe olup Paşa Sancağı’na tâbi‘ ve işâret olunan Eski Zağra’dan Nehr-i Tunca gelüp bu kasabaya uğrar. Cevânibi Zağra-i Atîk ve İslimye ve Yanbolu kazâlarıdır. İslimye bu kazâya bir günlük mesâfedir. Bu kasâba [silik] nâm karyede dört beş ılıca vardır. Birinin üzerine Pîrî Paşa kubbe binâ itmiştir. Vaz‘-ı hums-ı şer‘iyye ittifâk-ı meşâhîr-i müverrihîn üzre işbu sâl-i hamse ve sittîn ve seb‘a-mi’e târîhine gelince Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’de ahz-ı hums-ı şer‘iyye vukû‘ bulmayup ibtidâ bu sâl-i zafer-iştîmâlde zuhûr itmiştir. Çünkü Lala Şahin Paşa-yı megâzî-pîrâ serdâr-ı ‘asker-i nusret-me’âsir olup Filibe ve Zağra fethine muvaffak oldu, ve “**Meğânimu kesîretün te’huzûnehâ**” fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâsınca ganâyim-i bî-pâyân u emti‘a ve cevârî vü gılmân ve nukûd-ı bî-hisâb ile muğtenim olup rikâb-ı pâdişâh-ı cevdet-intisâba mansûren ruhsûde oldular. Sultân-ı ‘amîmü’n-nevâl hizmetleri bu feth-i celîleden fevka’l-gâye mesrûr olduklarından ser-‘asker-i müşârün-ileyh tevcîh-i îrâd-ı vefireden mâ‘adâ kat be-kat hil‘at-ı girân-bahâ ilbâsıyla müftehir ü mübâhî eylediler. Ba‘de-zâlik hâkân-ı ‘ayn-‘atâ vü ihsân şükrü’n-ni‘amâ-i te‘âlâ ebvâb-ı cûd u eltâfî bâz ve mâl-ı igtinâmı mu‘asker-i İskenderânelerinde mevcûd esnâf bendgânına tevzî‘ ü taksîm itmekle her birini taleb-i dahme-i dârâdan²⁰⁸¹ bî-niyâz eylediler.

Bedihiyye

Cûş idüp deryâyı ihsân-ı şehî

Mevc-i lutfâ cümleyi gark eyledi

Ehl-i ‘ilme ‘askerîye bahş idüp

Dillerini cûdu pür-şevk eyledi

Nesir: Mehere-i müverrihînden ba‘zı sikât-ı sahîhatü’l-kelimât rivâyetleri üzre ol pâdişâh-ı Hâtem-‘abîd mânend-i cibâl tûde kılınan ganâyim-i kesîreden kendülere hisse ifrâz itmek değil dâhil-i hızâne-i mahsûsaları olan emvâl-i bî-kıyâsı ganâyime zamîme idüp ümerâ ve ‘askerî ve ‘ulemâya bahş u taksîm itmişler.

²⁰⁸¹ “Dârâ’dan”?

Mesnevî

[473b] Cû-yı deryâ-yı ihsânı cûş eyledi

Sipeh câm-ı in‘âmı nûş eyledi

Sagîr ü kebîre irüp lutf-ı şâh

Serâser giyüp hıl‘atını sipâh

‘Atâsına kul oldu ehl-i ‘ukûl

Rızâsına tâbi‘ efendi ve kûl

Nesir: Bu esnâda diyâr-ı Karamân’dan müteveccih-i Âsitâne-i şevket-âşiyâne olan ‘ulemâdan mütebahhir ve fuhûl ve câmi‘ü’l-fürû‘ ve’l-asl Mevlânâ Kara Rüstem, ki inşâallâhu te‘âlâ tafsîl-i tercemeleri mahallerinde zikr olunsa gerekdir, hums-i şer‘iyye nâ-mer‘î olduğu manzûru oldukda kâdî‘asker-i İslâm ‘âlim-i cemîl Mevlânâ Kara Halîl’e varup **“Ve‘lemû innemâ ganimtum min şey’in feinne lillâhi humusehu”**²⁰⁸² kerîme-i mükerreremesini niçün icrâya sa‘y itmezsiz deyü bast-ı müdde‘â ve [silik] vü ehâdisden istişhâd ile tahkîk-i müdde‘â itdikde mevlânâ-yı müşârün-ileyh dahi bu da‘vâyı imzâ ve tesbîh? eyleyüp ma‘rûz-ı âstân-ı Mevlâ el-mülûk eyledi. Ber-mûceb-i hükm-i şer‘î ‘amel olunmak bâbında emr-i hümâyûnları sâdır olmağla zabt-ı hums-ı ganâyim hizmeti Mevlânâ Rüstem’e tefvîz buyuruldu. Hâlâ sınıf-ı esîre Türk’e virilmek bu târîhde zuhûr eyledi deyü *Mir‘ât-ı Kâinât*’da mastûrdur. Lâkin ecnâs-ı ganâyim şu rütbe vefret üzre idi ki, nakd-i câna erzân bir gulâm-ı hûrşîd-likâya yüz yirmi beş ‘Osmânî kıymet vaz’ olunmağla beher bir esîrden yirmi beşer akçe hums alınmışdır. Sâir emti‘anın bahâları bundan kıyâs oluna ve ol âvân-ı behcet-iktirânda a‘dâ-yı dîn ü devlete ehl-i İslâm’ın mezîd-i istîlâlarına ve zümre-i mücâhidîn-i dînin ganâyim-i bî-hisâbda kemâl-i istiğnâlarına bu mâdde edell-i delîl ve güvâh-ı ‘âdildir. Mevlânâ Hoca Efendi *Târîh*’inde dir ki mütesaddî-i tedvîn-ı vekâyi‘-i Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyye ba‘zı Etrâk-ı bî-idrâk ez-cümle Hadîdî-bârid-edâ ve nâ-bâk²⁰⁸³ ta‘yîn-i hums-ı şer‘îyi hâşâ şenâyi‘-i bida‘dan zann idüp Kara Rüstem sitem-i tarîkı ile ihtirâ‘ itmişdir deyü yazmışlardır. Ve bu reh-güzerden zümre-i ‘ulemâ-i kirâma kesserehumu’llâhü itâle-i lisân-ı jâjhâyâne itmişlerdir. Zeyl-i ‘ismet-i ‘ulemâ-i dîn ve dâmen-i pâkîze-i ‘iffet-eser-i fuzalâ-yı mübîn ol asl-ı bed-asl ve bî-iz‘ân ve halt-ı gûlisân-ı Etrâk ile âlûde-i vesah olup nâ-pâk olmaz.

²⁰⁸² “Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a aittir”. *Kur‘ân*, Enfal 8/41.

²⁰⁸³ “Pâk”?

[Mısr]â‘

Âb-ı pâke ne zarar vakvaka-i kurbağadan

Nesir: Hayf sad hayf ki a‘zam-ı selâtîn-i cihân olan Devlet-i ‘Aliyye-i ‘Osmâniyâ’nın esâmî-i münîfe ve megâzî-i latîfeleri o makûle makâle-i türrehât-engîz zımnında mezkûr ola. Efsûs ve hezâr bâr efsûs ki ol gûne **echelü men fi’l-‘arz**²⁰⁸⁴ zümresinden olan bâtılların nümûne-i ezlâm olan aklâm-ı bed-erkâmı ile cerîde-i halt-âmîzlerinde böyle bir saltanat-ı celîlenin vekâyi‘-i cemîlesi mastûr ola. Selâtîn-i zevi’l-iktidâra **zâ‘afallâhü iktidârehüm** mertebe-i [474a] vücûbda der ki, ecdâd-ı ‘izâm ve eslâf-ı kirâmlarının âsâr-ı hasene ve vekâyi‘-i müstahsenelerini mû-be-mû ketb ü tedvîne himmet ve zümre-i ‘ulemâ-i kirâmdan dâniş ü ‘irfân ashâbına tahrîr itdirmeğe bezl-i kudret eyleyeler. Tâ ki nâm-ı nâmî ve ism-i sâmilîleri sahâyif-i ekvânda pâyidâr ve mehâsin ve sırları kemâ-yenbagî zâhir ü âşikâr olup ahlâf-ı sûtûde-evsâflarına mûcib-i hısâs ve intibâh u itti‘âz ola. Bu selâtîn-i ‘âlî-makâm hulûs-ı niyyet ve safâ-yı tavıyyet ile mevsûf sâfi-dil ve ru‘ûnet ü temeddühden ‘ârî dâd-girân ve ‘âdil olup zabt-ı âsârlarına iltifâtdan ma‘raz ve zikr olunan ma‘nâya gayr-ı mu‘teriz olmağla bir niçe Türk-i nâ-sipâsın bulduğun yazup izâ‘a-i midâd ve kırtâs eylemişlerdir. Bu mahalle gelince tebdîl ü tagyîr ile merhûm Hoca Efendi’nin kelâmıdır. Bundan sonra ma‘lûm ola ki zümre-i ‘ulemâ-i kirâm Devlet-i ‘Aliyye’nin rûkn-i rekîni olup nezâretleri hasebiyle cüz’î ve küllî esrâr-ı devlete ittîlâ‘ları olmak cihetinden vekâyi‘-i devleti anların dâniş-verân ve münşîlerine tahrîr itdirmek lâzımdır. Lâkin fî-zemâninâ hazâ mevcûd olan ‘ulemânın şî‘r u inşâ ve tahrîr ü vekâyi‘a râğbetleri ve bu gûne savn-ı cüz’iyye tevaggulleri olmamağla ketm-i esrâra kâdir ve vekâyi‘-i rûzmerreyi kemâ-yenbagî edâda her bir zâtı istihdâm mertebe-i vücûbdadır. Şî‘r ü inşâda kemâl mertebe mahâreti yoğsa dahi mâni‘ değildir. Ancak lâzım olan ketm-i esrâra kudretdir. Zîrâ sana‘at-ı münşiyâneyi icrâ vekâyi‘a yaraşmaz deyü kerrât ile zikr olunmuşdur. Ketm-i esrâr bulunduktan sonra şî‘r ü inşâda dahi mahâreti olursa fe-nî‘me’l-matlûb.

[Mısrâ]‘

Eger bu gamz sih mevc-i ıstılaha

Nesir; ve rûz merre zuhûr iden vekâyi‘in merr ü hulvünü tahrîr itmek lâzım ve bir kâlib-ı müstahseneye ifrâğ emr-i mühimdir. Ya‘nî bir vechile edâ eyleye ki, havâss-ı mâddeye vâkıf olup fehm-i ‘avâmdan mestûr ola. Ve erbâb-ı câhdan birinin mansıbından sebeb-i ‘azli ne ise tahrîr itmek gerekdir. Zîrâ vekâyi‘-i eslâfî tahrîrden maksûd ahlâfa itti‘âz ü intibâh içündür.

²⁰⁸⁴ “Yeryüzünün en cahili”.

Ve ‘ıyâzen bi’llâhi te‘âlâ vukû‘ü’l-hirâmda? esbâbını zıkr ü beyân a‘zam-ı şurûtdandır. Zemânımızda cem‘ olunan ba‘zı kütüb-i tevârih bu fevâidden ‘ârî olmağla *Hamzanâme*’ye mümâsil olmuştur. Dîbâce-i kitâbı mütâla‘a idenlere matlûb zâhir olur. Bu makâmda bu mikdâr kâfidir.

Ric‘at-ı Sultân Gâzî be-Taht-gâh-ı Burusa

Pâdişâh-ı megâzî-pîrâ hizmetleri berr-i Dimetoka’da letâfet-i âb u hevâ hasebiyle bast-ı [474b] bisât-ı ikâmet ve ol şehir-i dilârâda bir câmi‘-i felek-esâs ve niçe hayrât-ı ebniye-i ‘âliye masûnatu’l-indirâs inşâsına himmet ve mu‘azzamât-ı memâlik-i küffârdan nicesin feth ü teshîr-i bezl-i miknet buyurduklarından sonra nesîm-i **hubbü’l-vatan mine’l-îmân**²⁰⁸⁵ meşâmm-ı dil ü cânı ta‘zîr itmekle Lala Şahin Paşa ve Hacı İlbeyi ve sâir kibâr-ı ümerâyâ Rumili memâliki fethini sipâriş idüp bi’l-‘izz ü ikbâl taht-gâh-ı kadîmleri cânibine müteveccih oldular. Bu cânibde ikâmetine me’mûr rüesâ merâsim-i teşyî‘î edâ ve ‘alâ-merâtibihim herkese ilbâs-ı hıl‘at ile boylarınca ‘atâ buyurduklarından sonra;

Mısrâ‘

Gitdi sultân bir yana ceyş-i firâvân bir yana

Nesir; şevket ü iclâl ile Gelibolu’ya vusûllerinde ba‘zı müverrihîn Kādî‘asker Kara Halîl’i sadr-ı a‘zam itdiler deyü tahrîr itmişler. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm vezâretini yetmiş târihinde tahrîr itmekle inşâallâhu te‘âlâ mahallinde tafsîl olunur. Ba‘de-zâlik pâdişâh-ı Dârâ-sipâh hizmetleti ma‘ber-i mersûmdan Anadolu cânibine güzâr ve sâhil-i bahrda istikbâle şitâb eyleyen bendegânını dahi iltifât-ı şâhâne ve ilbâs-ı hıl‘at-ı emîrâne ile müceddeden ‘abd-i direm-i harîdeleri zümresine ilhâk ile taltîf buyurarak âlâ-yı İskenderâne ile derûn-ı mahmiyye-i Burusa’ya duhûl ve sarây-ı Süleymânî tarhlarına vusûl buldular.

Vefât-ı Kutb-ı Halebî

Huffâz-ı kirâm ehâdîs-i şerîfeden reîs-i ‘ulemâ-i ‘asra ve melce-i fuzalâ-i dehre eş-şeyh el-imâm el-‘âbid el-kâmil el-fâzıl el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme el-hâfız Kutbüddîn Ebû ‘Ali ‘Abdülkerîm bin ‘Abdunnûr bin Münîr el-Hanîfî el-Halebî ‘aleyhi rahmeti Rabbühü’l-ganî hizmetleri diyâr-ı Mısr-ı nâdiretî’l-‘asrın müftî ve şeyhi olup Mevlânâ es-Suyûtî tahkîkî üzre sene erba‘a ve sittîn ve sitte-mi’e recebü’l-müreccebinde pertev-endâz-ı mehd-i vücûd oldular. Ve fuhûl-ı ‘asırdan tahsîl ve istimâ‘ idüp yegâne-i fen ve fenn-i hadîsde bâri‘ [lekeli]

²⁰⁸⁵ “Vatan sevgisi imandandır”.

Şerh-i Sahîh-i Buhârî ve *Şerh-i Siyer-i ‘Abdülganî* cümle-i âsâr-ı latîfelerindendir. On [lekeli] *Târîh-i Mısır* te’lif itmiştir. Sâir âsârları bî-nihâyedir. Şehr-i receb[ü’l-müreccebde] tetmîm-i nüsha-i ‘ömr itmişlerdir. Hafî [olmaya ki] mütercim-i müşârün-ileyhin evsâfında İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahmenin tahrîrâtı budur ki bi-‘aynihi [lekeli] olundu. Ve ber-fehvâ-yı sâhibu [lekeli] edî **bimâ fih kavî-i sahîh** bu [lekeli] iktizâ ider. *Tâcü’t-Terâcim* sâhibi [lekeli] vücûhla târîh-i velâdet-i [lekeli] bu kavle muhâlefeti vardır. Nitekim [lekeli] dahi anın kavli bi’t-temâm terceme [lekeli] muhâlifdir²⁰⁸⁶.

Mebde-i Devlet-i Benî Merînî

Muharrirân-ı tabakât-ı mülûk te’lifâtlarında Devlet-i Benî Merînî deyü zikr itdikleri mülûk-i Beksere²⁰⁸⁷ bu sâlde zuhûr itmiştir. Kâtib Çelebi merhûm *Cedvel-i Vekâyi’* de sâl-i zuhûrlarını bu târîhde sebt eyleyüp cedvel-i mülûkde takrîben yedi yüz târîhinde zuhûr eyleyüp üç nefer melik-i Beskere vâfir bakıyyede yüz dört sene hükûmetden sonra sene-i erba’a ve mi’e-semâne münkarız oldular deyü tahkîk ider. Rivâyeteyn beyninde altmış beş sene tefâvût iktizâ ider. Vallâhu a’lem bi-hakîkatî’l-hâl.

Vekâyi’-i Müteferrika

Emîr Hüseyin’e Timur-ı mağrûr dâmâd olup beyne-hümâda cârî fiten bu takrîb ile mürtefi’ ve birbirleriyle müttetik oldular. Melik-i Bağdâd Sultân Üveys hıttâ-i Tebrîz’e ‘azîmet itdikde ehass-ı huddâmından Hoca Mercân nâmında bir mu’temedini muhâfız-ı Bağdâd-ı behîşt-âbâd nasb u ta’yîn itmiş idi. Nemek-i be-harâmî vâdîsine vaz’-ı [475a] kadem idüp nâmına hutbe kırâ’at itdirmek sevdâsına düşmüş idi.

Nazım

Maksadım vasl-ı yâre irmekdir

Eger agyâr mâni’ olmaz ise

Nesir: Hatta Sultân Üveys belde-i Tebrîz’den ‘avdet itdikde ebvâb-ı Bağdâd’ı insidâd ile makâm-ı lücc ü hısâmda kıyâm itmiş idi. Tuğyân-ı Dicle’ye müsâdif idüp etrâf-ı Bağdâd nümûne nümâ-yı bahr-ı muhit olmağla bâ-fermân-ı sultânî dört yüz mikdârı sefâyine leşker-i Gazanfer-fer vaz’ olunup behîşt-âbâda merdâne hamle ile hücûm ve vehle-i ûlâda derûnuna vaz’-ı kudûm olundu. Hoca Mercân subha-i sad dâne-vâr rişte-i kayd ile huzûr-ı Üveys Hân’a

²⁰⁸⁶ Vefât-ı Kutb-ı Halebî..... Muhâlifdir (Derkenar notu).

²⁰⁸⁷ “Beskere”?

ihzâr olundukda ahâlî-i Bağdâd safh-ı cerâyim-i gûzeştesi bâbında bast-ı bûriyâ-yı rûy-ı şefâ‘at itmeleriyle karîn-i ‘afv ve vaz‘-ı şâhâneleri oldu. Hoca Süleymân ol vakitte bu ra‘nâ-yı ebyât-ı nâzenîni keşîde-i rişte-i nazm itmekle teberrûken çend beyt bu mahalle sebt olundu.

Nazım

Be-küşâdend ber-gîtî deri Dârü’s-selâm

Der-tavâf ârend gilmân râ be-ke’si men merâm

Îrâde? hârest küllü zân nîsteş bûye vefâ

Hod kesî bûye vefâ naşînde zı ebnâ-yı enâm

Lale-i? lâ lâ siyah rûy ve zebân der-kâm lâl

Ez-siyah rûy ser ander pîş çûn zâhil gerâm

Ber-dereht âmed beden küllü ‘âkıbet berbâd reft

În cenin bâşed ki bâ mevlâ burûn eyd-i gulâm

Vefât-ı Ebü’l-Mehâsin eş-Şâfi‘

Kibâr-ı fuhûl-ı Şâfi‘iyye’den şeyh el-imâm el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme Ebü’l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed bin ‘Ali el-Hüseynî ed-Dımışkî eş-Şâfi‘î ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî cenâbları ki *Tabakât-ı Halebî*’de zikr olunduğu üzre sene hamse ‘aşere ve seb‘a-mi’e târîhinde pertev-endâz-ı mehd-i vücûd olup fuzalâ-i müte‘addidede istimâ‘ ve tahsîl itmişlerdir. İmâm-ı fen ve hâfız ve müverrih-i razıyü’n-nefs ve hüsnü’l-ahlâk sâhib-i te’lîfât-ı cemîle bir vücûd-ı bî-hemâl idiler. İmâm Zehebî’nin tabakât ve târîhe müte‘allık hayli âsârını tezyîl itmişlerdir. İbn Harîrî *Zeyl-i ‘İber-i Zehebî* nâm eseri meşhûdum oldu deyüp tabakât sâhibi Halebî andan mâ‘adâ *Tabakât-ı Zehebî*’ye ve *Tabakât-ı Huffâzâ* birer zeyl-i ra‘nâ tasnîf itdiler dimişdir. Hâfız Takıyyüddîn el-Mekkî *Tabakât*’ında fevka’z-ziyâde medh ü sitâyîşden sonra işbu sâlde şehri-i Dımışk’da müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular deyü tahrîr ider²⁰⁸⁸.

VEKÂYİ‘-i SENE SİTTE VE SİTTİN VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

²⁰⁸⁸ Vefât-ı Ebü’l-Mehâsin eş-Şâfi‘ ider (Derkenar notu).

İşbu sâlde nigâşte-i sahâyif-i beyân kılınacak vekâyi‘de dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı takdîm ve tevârîh-i sâireden zafer-yâb olunan vekâyi‘ dahi tahrîr olundu.

Velâdet-i Şehzâde Savcı Pâdişâh-ı mu‘înü’s-sinne ve hâfizu’l-ümme;

M[isrâ’]

Hazret-i Sultân Murâd-ı Cem-cenâb

Nesir; hazretlerinin işbu sâl-i ferruh-fâlde sulb-i pâkîze ve tâhirelerinden bir veled-i necâbet-me’âsir pertev-bahş-ı gehvâre-i ‘izz ü cûd olup kâffe-i sagîr ve kebîr mesrûr u dilşâd ve mahmiyye-i Burusa yeniden ‘adn-âbâd oldu. Nevbet be-nevbet mehter-hâne sadâsı ‘âleme velvele virüp ism-i pâkizeterleri Savcı Bey ta’yîn olundu. Sû-i karîn tahrîkiyle iddi‘â-yı istiklâl-i mülk ü saltanat eyleyen şâhzâde budur. İnşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr ü beyân olunur. Târîh-i velâdetleri bu kıt‘adır.

Târîh

Şehzâdenin velâdetini gûş idicek

Târîh için zemân-ı medîd fikr eyledim

Bir er çıkup du‘â ile ta‘lîm itdik çün

Vâhid mu‘ammer eyleye şehzâdeyi didim

[475b] Zikr-i Feth-i Biga be-Dest-i Şehinşâh-ı Cihân

Tafsîli âtî vak‘a ki a‘dâ-yı dîn-i mübîn cem‘iyyet-i kübrâ ile memâlik-i İslâmiyye’ye ‘ale’l-husûs mahmiyye-i Edirne’ye hücûm itdiklerinden ‘ibâretidir. Vâsıl-ı sem‘-i hümayûn-ı Hüdâvendigâr-ı megâzî-pîrâ oldukda techîz-i leşker ve tevfir-i ‘asker emrini ba‘de’l-itmâm Rumili cânibine mürûr u ‘ubûr kasdıyla Aydıncık nâm mahalle nasb-ı fesâtîti-şevket ü ihtîşâm eylediler. Küffâr-ı hâk-sârın ser-hadd-i İslâmiyye’ye vusûlüne dahi zemân vardır hayâliyle Aydıncık kurbünde Biga nâm hisârı berren ve bahren hisâra der-kâr oldular. Metânet-i hisâr bir müddet akâmeti müstelzim olduğu mir’ât-ı tâb-nâk-ı dil-i hâkân-ı İskender-hadem ve miknetde rû-nümâ oldukda ber-fehvâ-yı **el-mülûk mülhemûn**²⁰⁸⁹ lisân-ı hümayûnlarından izn-i yağmâ şeref-bahş-ı sudûr olıcak Allahü ekber kebîrâ cünûd-ı muvahhidînin her biri şîr-i jiyâna dönüp hamle-i gazanferâne ile hisâra mânend-i emel ... der-

²⁰⁸⁹ Hükümdarlar ilham verirler.

‘akab bi-‘avnihi te‘âlâ feth ü teshîr eylediler. Derûnunda mevcûd küffârdan esre sâlih olanları der-zencîr, ‘amele gayr-ı sâlihler tu‘me-i şîr-i şemşîr kılınup leşker-i İslâm ganâyim-i bisyâra sîr oldular. Bu hısn-ı hasînin fethine erbâb-ı ma‘ârifden birinin nazm itdiği mu‘ammâ-gûne târîh bî-bedeldir.

Târîh

Biga’ya hazret-i Sultân Murâd Gâzî ‘azm idüp

Hisâr itdi hisârın berren ve bahren sabâh u şâm

Müeyesser oldu birkaç gün içinde ‘âkıbet fethi

‘Înâyet itdi Hakk’a ümmet-i merhûmeye selâm

Suâl itdikde târîh-i vukû‘un hâtife didi

Biga’dan cümle küffâr çıkdılar girüp ana selâm

Nesir: Biga lafzı bi-hisâb-ı ebcedi bin on üç ‘aded olup cümle küffâr üçyüz yetmiş dokuzdur. Tefrîk olunup altı yüz otuz dört bâkî kalur. Lafz-ı İslâm yüz otuz ikidir. Zamm olundukda târîh-i feth hâsıl olur. Fi’l-hakîka târîh-i garrâ ve bi-hemâldir.

Tafsîl-i [silik] küffâr [silik] ref‘-i İslâmiyân ve niçün Hacı İlbeyi ve inhizâm-ı küffâr bin küffârdır. Sırf [silik] sahâyif-i sâbıkada mersûm-ı kalem-i bedâyi‘-rakam kılındığı üzre çün şîr-i pîşe-i vegâ Lala Şahin Paşa Filibe nâm hısn-ı hasîni bi-‘avnihi te‘âlâ ve bi-nasrihi dâr-ı İslâmiyân idüp tekürü olan Filisbolu dâr u diyârından mehcûren hâkim-i Sırf Despot nâm habîse dâhil düşdü. Lala Paşa’dan ‘azîm şikâyet itdikden sonra ben kendi diyârımdan çokdan fârîğ oldum, ammâ eger bu def‘a dahi ihmâl olunup sıdk-ı himmetini [silik] lakin bana [silik] olursan senin [silik] safha-i ‘âmm-ı hayâtıdan şûrb-i [476a] madân esheldir deyü lâf borusun ötdürüp la‘în-i mesfûru mu güzâf ile kudurmuş kelbe döndürdü. Ol mâder-i be-hatâ dahi encâm-ı kârı kable’l-mülâhaza eşeklik idüp ber-fehvâ-yı;

[Mısr]â‘

Heme dânen ki el-cinsü ile’l-cinsi yemîl²⁰⁹⁰

Nesir; Filisbolu’ya merhameten müsâra‘at ve hamıyyet-i câhiliyyesi kendi diyâr-ı nekbet-medârlarından havfen hareket idüp techîz-i ‘asker ve tevfir-i leşkere mübâderet itdi ve

²⁰⁹⁰ Herkes bilir ki cins cinsine meyl ider.

memâlik-i Rumili'nden bi'l-küllîyye ehl-i İslâm'ı teb'îd fikr-i fasidiyle Bosna ve Engürüs ve Eflak krallarından istimdâd idüp mesfûrdan dahi ber-fehvâ-yı **el-küfr milletün vâhîde** Sırf hâkimi ile ittifâk itmeleriyle müddet-i yesîre zarfında cem'-i kesîr hüveydâ olup işbu sâl-i zafer-iştîmâl ve sene-i ferruh-fâl evâilinde leşker-i mûr-şumâr ile Edirne cânibine revâne oldular. Lala Şahin Paşa mâddeyi tahkîk için câsûslar ta'yîn eyleyüp cem'îyyet-i kübrâ-yı küffâra ittîlâ' hâsıl itdikde derhâl rikâb-ı pâdişâh-ı İskender-cenâba çiftle atlu ulaklar irsâl idüp derûn-ı 'arz-ı hâlde bu def'a bu cânibe 'azîmet eyleyen leşker-i küffâr-ı 'adû ihsâdan bîrûn olmağla Rumili 'askeri mukâbelelerine 'azîmet itmek vücûhla hayyiz-i imkânîden dûr olduğu bî-iştibâhdır.

Şevketlü kerâmetlü Hudâvendigâr-ı 'âlem-penâh ve dârâ-sipâh hizmetlerinin bir an ve bir sâ'at mukaddem bu cânibe teşrifleri muktezâdır deyü tahrîr eyledi. Bu peyâm-ı bârid pâdişâh-ı 'âlî-şân ve şehinşâh-ı İskender-'unvân hizmetlerine vâsıl ve vârid olduğu gibi derhâl mücâhidîn-i dîn-i mübîn ile 'alâ-vechî'l-isti'câl Gelibolu cânibine 'ubûr kasdıyla mahmiyye-i Burusa'dan şevketle süvâr olup ânifen işâret olunduğu üzre Biga Hisâr'ı kurbüne vusûllerinde henüz dahi a'dâ-i dîn memleketlerinden çıkmamışlardır. Kurb-i civâr-ı memleketimizde böyle bir diyâr-ı vesî'a yed-i a'dâda bulunmak lââyık u sezâ-vâr değildir. Gelibolu'ya 'ubûrumuz için sefâyin ve keştî ihzâr ü amâde kılınıncaya değin 'avn-ı ilâhîden bu hisârın fethi me'mûldür deyü berren ve bahren Biga'yı hasâr²⁰⁹¹ ve Rumili cânibine 'ubûr maslahatı için 'icâleten kifâyet mikdârı sefâyin ihzâr olunmak bâbında fermân-ı hümayûn ısdâr buyurulmuş idi. Ez-în-cânib memâlik-i Rumili'nden akdâm-ı ehl-i İslâm'ı kat' itmek fikr-i fâsidiyle tecemmu' ve ihtîşâd eyleyen a'dâ-yı dîn-i mübîn var kuvveti bâzû-yı kâfirâneye götürüp bilâd-ı İslâmiyye'ye sû-i kasd ile mânend-i deryâ-yı jerf cereyân iderek mahrûse-i Edirne'ye dü rûze mesâfe olan sâhil-i Meriç'e be-alay-ı nâ-mütehânî [476b] ve ebr-i siyâh gibi nâzil oldular. Lala Paşa tekrâr umûr-dîde câsûslar irsâl eyleyüp küffârın efkâr-ı fâsîdelerine vâkıf ve 'asker-i müslimîn 'aşr-ı mi'şârları mikdârı olmadığına muttali' oldukda gavta-hâr-ı bahr-ı efkâr oldu. Pâdişâh-ı 'âlem-penâh hazretlerinin Biga muhâsarasına meşgûl olduğundan âgâh olmağla ol taraftan vücûhla imdâd vusûlünden kat'-ı ümmîd eyleyüp ma'îyyetinde mevcûd leşker-i İslâm ile mukâbele-i a'dâyı 'azîmet sa'b u düşvâr ve sû-yi firâra 'atf-ı 'inân mûcib-i evzâr ve müstevcib-i tavk-ı 'âr olduğu bâ'is-i vefret-i ıztırâr olmağla imdâd-ı gaybî istid'âsıyla bi'l-huşû' ve'l-huzû' dergâh-ı Mucîbü'd-da'vâta ref'-i dest-i niyâz ve tazarru'dan sonra **men isteşâre lem nedime**²⁰⁹² fehvâ-yı latîfine ittibâ'en kibâr-ı meşâhîr-i ümerâ ve

²⁰⁹¹ Hareki ama "hisâr" olmalı.

²⁰⁹² İsteşâre eden pişman olmaz.

guzât-ı mübîn ile bast-ı bisât-ı istişâre idüp envâ‘-ı kâl ü kâl mebsût-ı bezm-i makâl olup netîce-i kazâyâ-yı tedbîrleri bu oldu ki, ‘avn-ı Hazret-i Hayy u nasîra mütevekkilen ve mu‘cizât-ı Fahr-ı ‘âlem ‘aleyhi’s-salavâta mütevessilen makâm-ı ittifâkda mekîn olup;

Nazım

Biyâ tâ heme ten be köşten dehîm

Mebâdâ ki furset be-doşmen dehîm

Nesir; deyüp cân u başa ‘adem-i nazar ile şerbet-i şehâdeti nûş iderek diyâr-ı İslâmiyye’den akdâm-ı naht-ittisâm-ı küffârı kat‘ husûsunda sarf-ı makdûr oluna. Ümmîddir ki bâd-ı nusret cânib-i İslâmiyân’dan vezân ola. Ancak keyfiyyet-i a‘dâya gereği gibi tahsîl-i vukûf için ilerü bir ser-i şecâ‘at-‘unvân irsâlinden lâ-büddür deyü ittifâk itmeleriyle, pes ber-mûcib-i re‘y-i savâb-dîd-i sanâdîd-guzât-ı muvahhidîn istihbâr-ı etvâr-ı küffâr bed-efkâr ve sipâh-ı İslâm’a bu husûsu i‘lâm u ihbâr hizmet-i elzemine şîr-i lâne-i merdânegî Gâzî Hacı İlbeyi taht-ı hükûmetinde mevcûd a‘vân u ensâr-ı nusret-şî‘ârı ile ta‘yîn olunup bir sa‘d-ı sâ‘at zarfında savb-ı merâma irsâl olundu. Mîr-i müşârün-ileyh dahi;

Nazım

Bâ kofl kû râ neyâbî kelîd

Kuşâyende nâgeh âyed bedîd

Nesir; diyerek dil almak kasdıyla semend-i merdânegîye süvâr ve cânib-i küffâra ılgâr itdikde;

Li-müellifihî

Ne gördü yatur çalkanup Bahr-i Kulzüm

Ki olmuş anın ka‘rı ve sâhili kem

‘Adedde rimâl ana nisbetle ma‘dûd

Döşenmiş ‘arîz u tavîl anda çün rûd

Nesir; ‘asker-i İslâm’ın mevcûd olanı ‘adedde on bin idi. Lâkin leşker-i küffâr az‘âf u muzâ‘afı olduğu bî-iştibâh idi. Hacı İlbeyi bu hâli gördükde mütehayyir vü ser-gerdân bir

müddet etrâfa nigerân olduktan sonra **emmen yucîbu'l-mudtarra izâ de'âhu**²⁰⁹³ dergâhına vaz'-ı cebîn-i zarâ'at ile serkeşin dü çeşmini [477a] rîzân u isâleye meşgûl iken dil-i âyîne-sıfatında şâhid ilhâm-ı ilâhî bu vechile cehre-nümâ oldu ki, küffâr-ı bed-efkâr killet-i İslâmiyân'ı bilüp kendülerinin kesretlerine mağrûren şeb ü rûz mürtekib-i fîsk u fücûr ve giceler mest u efkâr ve nehârlarda mahmûr oldukları bî-iştibâh olmağla leyâlîde fart u kesret nûş-ı ümmü'l-habâyisden yerinden kalkmaz ve nehârda 'illet-i humardan desti ve ayağı ditrer. Kadeh dutmaz bir meykedeye dönmüşlerdir. Münâsib olan nâgehânî ol kavm-i dalâlet-nişâna şebhûn itmekdir. **Ve**²⁰⁹⁴ **in yensurekumu'llâhu felâ gâlibe lekûm**²⁰⁹⁵ mazmûn-ı mu'ciz-nümûnunu reh-nümûn itmekdir. Hemân etbâ' ve esfâ' ve ensârını ber-fehvâ-yı **harrisu'l-mü'minîne 'ale'l-kıtâl**²⁰⁹⁶ itfâ-i nâire-yi kânûn-ı küfr ü dalâl ve tahrîz-i **ve'l-harbu hud'atun**²⁰⁹⁷ hadîs-i şerîfî üzre ma'iyetinde olan tavâif-i askerîyi teba'iyet idüp nihânî tabl u nefîr ile cevânib-i erba'aya irsâl eyledi. Bu cânibde küffâr-ı hâk-sâr, Âl-i 'Osmân pâdişâhı havfindan mukâbelemize gelmeyüp ser-'askerine imdâd u i'ânet için 'asker dahi göndermedi. Bu tarafda olanlar ise 'aşr-i mi'sârlarımızca olmamağla bu mahalde niçe bir otururuz. Hemân sabâh seheri üzerlerine varup cümlesini bir anda şöyle idelim böyle idelüm deyü ümmü'l-habâyisi sebû sebû tezahhürlenüp ve ardı²⁰⁹⁸ it oyuncusuna oldu. Pes nâgâh cevânib-i erba'ada meslûlü's-süyûf hâzır u âmâde olan 'asâkir-i cihâd-me'ser tabl u nakâre ve tesbîh ü tekbîr ve tehlîl sadâlarıyla şeb-hengâm ordu-yı a'dâ-yı dîne hücum itdiler. Âvâze-i tesbîh ü tekbîr tâk-ı âsmâna velvele ve sadâ-yı tabl u nefîr ve tesbîh ü tekbîr ve tehlîl sadâlarıyla şebhengâm tâs-ı mu'allak-ı sipihre mûcib-i gulgule vü zelzele olup neş'e-i şarâb ve lezzet-i hâb ile âlûde olan küffârânide kıyâmet kopdu, kıyâsıyla mütehayyir ve serâsime oldular. Âgâze-i tabl u mezâmîri âvâze-i tehlîl-i guzât ta'kîb itmekle a'dâ-yı dîn-i mübîn çâr-gâhdan leşker-i mûr-şumâr zuhûr itdi, mülâhazasıyla ber-ru'b u hirâs derûn-ı şeb-i târda mânend-i nebâtü'n-na's târ u mâr olup pîş-gâhlarına râst gelen 'asker-i İslâm'dır zannıyla birbirlerini âğuşte-i hûn u hâk ve ekseri bu vechile helâk oldular. **Senulkî fî kulûbi'llezine keferu'r-ru'be**²⁰⁹⁹ kerîmesi mazmûnu ol şebde mânend-i mâh-ı münîr âsikâr olup 'asker-i İslâm lâ-yenkâtı' âvâze-i tekbîri ta'kîb itdirmedin hâlî olmazlar idi. Nev be-nev âvâze zuhûrundan küffâr-ı hâk-sâr-ı müslimînin imdâdı yek-dîgeri ta'kîb ideyor fehmiyle bi'l-küllîyye şaşup kemâl-i vehimle bakıyyelerinin bir mikdârı [lekeli] zu'muyla Meriç'e [477b] uğrayup ba'zıları dahi bu

²⁰⁹³ “Yahut kendisine dua ettiği zaman zorda kalmışa cevap veren”, *Kur'an*, Neml 27/62.

²⁰⁹⁴ Metinde ve in şeklinde “ve” fazla olarak yazılmış.

²⁰⁹⁵ “Eğer Allah size yardım ederse hiç kimse size güç yetiremez”, *Kur'an*, Ali İmrân, 3/160.

²⁰⁹⁶ Müminler savaşa hırslardır.

²⁰⁹⁷ “Savaş hiledir”.

²⁰⁹⁸ “Vardı”?

²⁰⁹⁹ “İnkâr edenlerin kalplerine korku salacağız”. *Kur'an*, Ali İmrân, 3/151.

hengâmede henüz mânend-i behâyim hâbdan bîzâr olup firâra şitâb iderken önüne râst gelen İslâm'dan zu'muyla ol'uryân cinslerini mânend-i hıyâr dü-nîm iderler idi.

Ve ba'zıları havfından zehre çâk ve kimi galebe-i nazarından yek hatve vesbe kâdir olmayup birer sakbda mânend-i müş mestûr oldular. Hulâsa küffâr-ı hâk-sâra bu def'a târî olan hezîmetin misli devr-i Âdem'den berü rû-nümâ-yâfte olmadığına müverrihîn-i be-nâm müttefiklerdir. Zîrâ hâkim-i Sırf sâbıkâ zikr olunan hem-cinsleri dört beş 'aded ashâb-ı miknetden kırallardan istimdâd itmekle anlar dahi 'asâkir-i nusret-me'âsir-i 'Osmâniyânın yevmen fe-yevmen iştihâr-yâfte olduğundan memâlikleri havfından her biri memleketlerinde mevcûd ecnâd-ı ma'ıyyetlerinden mâ'adâ ücretle muvazzaf niçe 'asker dahi tedârük itmeleriyle min-haysi'l-mecmû' iki yüz bine karîb leşker ile memâlik-i İslâmiyye'ye 'azîmet itmiş idi. Ber-fehvâ-yı mu'ciz-ihativâ-yı **kem min fi'etin kalîletin galebet fieten kesîraten**²¹⁰⁰ Hacı İlbeyi beş altı yüz mikdârı mücâhidîn ü guzât ile şebhûn idüp bi-'avnihî te'âlâ gâlib oldu.

Mesnevî

Çünkü germ oldu ol şeb içre...

Herbiri bir kenâra itdi kerîz

Gâziyân-ı dilâver çâlâk

İtdiler çün bu hâleti idrâk

Şükr idüp bârgâh-ı Yezdân'a

İrdiler ni'met-i firâvâna

Küşteden püşteler olup peydâ

Cûy-ı hûn ile doldu ol beydâ

Ehl-i İslâm'ın aldılar hayfin

Bağladılar bakıyyetü's-seyfin

Niçe esbâb ve esb ve zîn ve kemer

Âlet-i nukre ve zer u zîver

²¹⁰⁰ "Büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

Girdi bî-hadd mücâhidîn eline

Sebeb-i revnak oldu dîn iline

Lâ-cerem Hacı İlbeyi ve sipâh

Oldular behcet ile ‘âzîm-i râh

Lala Şahin’e olıcak mülhak

‘Asker-i dîn sundular ehak

Çok meserret sürüp sipâh ve emîr

Şükr âdâbın itdiler tevfir

Bu nusret-i mübîne dinilen târîh-i ta‘miyedârdır

İki er çıkdı idüp isbât bu târîhi hem

Hamd Hakk’a cünd-i küffâr münhezim oldu bu dem

Vefât-ı Hacı İlbeyi

Çünkü bu feth-i mübîn kahramân-ı ‘arsa-i merdânegî Gâzî Hacı İlbeyi himmetiyle zuhûra gelüp ser-‘asker-i cânib-i Rumili Lala Şahin Paşa’nın bu kazıyyede kat‘â [478a] medhali olmadığından mâ‘adâ mukaddemâ hâk-i der-i şehinşâh-ı İskender-ihtişâma memâlik-i İslâmiyye’ye hücum eyleyen tabur-ı düşmen-i dîne bu tarafda mevcûd cüyûş-ı müslimîn ile cevâb virilmek vechen mine’l-vücûh mümkinâtdan değildir. Bi’z-zât şevketlü kerâmetlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh eyyedehu’llâhu te‘âlâ ve kavvâhu? efendimiz hazretlerinin bu tarafa teveccüh-i hümayûnlarına muhtâcdır deyü ‘arz u i‘lâm itmiş idi. Bu def‘a böyle bir düşmen-i metîni Gâzî Hacı İlbeyi ânifen tafsîl olunduğu üzre beş altı yüz ‘adede bâliğ fi’e-i kalîle ile binasrihî te‘âlâ münhezim idüp nâm-ı nîkû tahsîl eyledi. Bu takrîble kendinin Sultân-ı Gâzî ‘inde kizbi zuhûr itmekle âlâm-ı gûnâgûn ile hâlî harâb oldu. Pes kânûn-ı dilinde nâire-i hased ve gayz müştâ‘il olmağla ‘âkıbetü’l-emr;

[Mısır]â‘

Resûlünden utanmaz hazret-i Allah’dan korkmaz

Nesir; öyle bir kahramân-ı zemân gâzî bahâdırı tesmîm itdirmekle tûmâr-ı ‘ömrünü tayy itdirdi.

Beyit

Kimdir ol kim zehr-i dehri ‘âkıbet nûş itmedi

Bi-hadd-i dûr ve gadr-ı a‘dâ anı bî-hûş itmedi

Vusûl-ı Peyâm-ı Nusret be-Rikâb-ı Hümayûn

Bu esnâda sâbıkâ tahrîr olunduğu üzre pâdişâh-ı gazâ-i‘tiyâd ve İskender-hadem hizmetleri Biga Hisârı’nı feth ü teshîr eyleyüp emr-i hıfz u hırâsetini guzât-ı muvahhidinden kifâyet mikdârı şüc‘ân ve merdâna sipâriş idüp Gelibolu cânibine ‘ubûra mübâşirler iken bî-kıyâs üsârâ-yı Sırf ve ganâyim-i kesîre ile peyâm-ı feth-i tabur vâsıl olmağla dergâh-ı Bî-niyâza şükr-i bî-endâze edâ olundukdan sonra a‘yân-ı devlet ve erkân saltanatlarına hasalu’l-murâd ba‘de’l-yevm taht-gâh-ı kadîmimize ‘azîmet idelim deyü emr buyurmalarıyla derhâl ref‘-i tınâb-ı hıyâm-ı ikâmet ve ‘izz ü şevket ü ikbâl ile mahmiyye-i Burusa’ya ‘avdet buyurdular. Rumili cânibinde küffâr-ı şûmun münhezim olduğu mahalle hâlâ Sırfındığı dirler.

Vefât-ı Kutbüddîn Râzî

A‘lemü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn ser-çeşme-i fuhûl u kümmelîn ‘ârif-i me‘ârif-i cüz’iyye vü külliyye vâkıf-ı mevâkıf-ı ‘akliyye vü nakliyye mecma‘u’l-fazl ve’l-‘ulûm râfî‘ü’l-mechûl ve nâsıbu’l-ma‘lûm dürer-i bihâr-ı kemâl mazhar-ı füyûzât-ı Hayy-ı zü’l-celâl eş-şeyh el-imâm el-‘allâme kıdvtü’l-fehhâme ‘asrının vücûhla mümtâz ve ser-efrâzı Mevlânâ İmâm Kutbüddîn Mahmûd-ı Şîrâzî ‘aleyhi’r-rahme ve’l-gufrân ve eskenehu’llâhu fi-cebûhati’l²¹⁰¹-cinân hizmetleri ki şârih-i *Kitâb-ı Metâli*‘dirler. Kâtib Çelebi tahrîri üzre bu sâlde nüsha-i ‘ömr-i ‘azîzlerini tekmîl itmekle ‘âzim-i dersihâne-i firdevs ü ‘illiyîn olmuşlardır. Tayyebe’llâhu serâhu.

Cülûs-ı Hoca Müeyyed-i Serbedarî

Sene isnâ ve sittîn vekâyi‘i hılâlinde tahrîr olunduğu üzre Pehlûvân Hasan-ı Damgânî Emîrzâde Hoca Lutfullâh katl ile kendine hayf idüp câlis-i sadr-ı hükûmet olmuş idi. Emîr Devletşâh tahkîkî üzre merkûm Hasan egerçi merd-i pür-dil ve civânmerd idi ammâ re’y ü

²¹⁰¹ “Bühbühâtü’l”?

tedbîrinde hatâsı vefîr idi. Ba‘zı ahvâlî münâsebetle *Tezkire*’sinde mastûrdur. İctinâben ‘ani’l-
itnâb terk olundu. Zemân-ı ‘ahdinde hıttâ-i Tus dest-i tasarruf-ı Serbederan’dan dest-i agyâra
gitmiştir. Evâhır-ı ‘ahdinde kal‘a-i Esterabad fethine ‘âzim olup hılâl-i muhâsarada Hoca ‘Ali
Müeyyed hezâr nefer süvârî-i şecâ‘at-kirdâr ile şehir-i Sebzevar’ı zabt itdiği peyâm-ı bu
tarafda ‘askerî beyninde münteşir oldukda muhâsara-i kal‘a ile der-kâr olan ekser-i cüyûşun
ehl ü ‘ıyâlleri Sebzevar’da olduğundan ehl ü ‘ıyâllerini dest-i ecnebîde rencîde olmakdan
savnen ‘ale’l-gafle Hoca Hasan’ın üzerine guluv idüp katl ve ser-i maktû‘unu Hoca ‘Ali
Müeyyed’e irsâl eylediler. Efendizâdesine itdiği ‘arzın mücâzâtını bu yüzden gördü. Mecmû‘-
ı müddet-i hükûmeti Emîr Devletşâh muhtârı üzre çehâr sâl ve çâr mâhdır²¹⁰².

[478b] **VEKÂYİ‘-i SENE SEB‘A VE SİTTÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRETİ‘N-
NEBEVİYYE**

İşbu sâl-i nusret-fâlde mezkûr vekâyi‘-i cüz’î vü küllîde dahi Kâtib Çelebi merhûmun
muhtârı takdîm ve ekâvîl-i müverrihîn-i sâireye mahal be-mahal işâret olunmuşdur. Lâkin
vaz‘-ı esâs-ı câmi‘-i şerîf bu sâl evâilinde vukû‘ bulduğu ‘alâ-rivâyetin sahîha müverrihîn-i
sâire isbât itmeleriyle tahrîr-i vekâyi‘e andan ibtidâ olundu.

Vaz‘-ı esâs-ı hayrât-ı pâdişâhî ve inhizâm-ı a‘dâ

Bir pâdişâh bâ-intibâh ki sâlik-i mesâlik-i ma‘delet ü dâd ola, bedîhiyye;

Li-müellifîhî

Bir pâdişâh ki sâlik-i vâdî-i ‘adl ola

Lutf-i Hudâ demâdem o zâta mu‘ayyen olur

Eyler kudûmu cümle-i büldânı pür-zıyâ

İ‘lâmı²¹⁰³ ya‘nî maşrık-ı feth-i mübîn olur

Her kande ‘azm ide ana derpey olup zafer

Devrinde kâinât kederden emîn olur

mazmûnu mukarrer olup fî-nefsi’l-emr mülûk-i ma‘delet-sülûk her hâlde mansûr u muzaffer
olur. Ve yevmen fe-yevmen memleketi ma‘mûr ve büldânı vüs‘at bulur. Hudâvendigâr-ı gâzî

²¹⁰² Cûlûs-ı Hoca Müeyyed..... çâr mâhdır (Derkenar notu).

²¹⁰³ “A‘lâmda”?

hizmetleri dahi “**Hayru el-ebnâ men-yektadi el-ibâ**” magzâsınca icrâ-yı enhâr-ı ‘adl u dâdda âbâ-i kirâmîleri mesleğine sülûk itmeleriyle rûz be-rûz memâlik-i şâhânesine vüs‘at târî ve bûy-ı ma‘deletleri meşâmm-ı âfâka sârî olup devr-i hümâyûnlarında fezleke-i ta‘dâddan bîrûn müslimîn ve muvahhidîn cem‘ olmağla ikâmu’s-salât için binâ olunan ma‘âbid ü mesâcide ‘aşr-ı mi‘şârî güncide olmak nâ-mutasavver olmuş idi. Pes pâdişâh-ı hayr-endîş mevâzî-ı mûte‘addidede vaz‘-ı esâs-ı mesâcide ibtidâ itmek üzre iken İstanbul tekfûru Yalakâbâd sâhilini gâret ve büldân-ı İslâmiyye’ye îsâl-i hasâret kasdıyla çend pâre keştî irsâl itmekle taraf-ı sultânide kifâyet mikdârı leşker-i müslimîn irsâl olunup ol mel‘ûn-ı ebedîlerin kimini tu‘me-i şemşîr ve kimini esîr idüp ganâyim-i kesîre ile ma‘an ma‘rûz-ı hâk-i der-i Şâhenşâh-ı gerdûn-serîr eylediklerinde ittifâk “**Îzâ erâdallâhu şey‘en heyyi‘en esbâbehu**”²¹⁰⁴ vefkınca üsârâlardan biri üstâd-ı bennâ ve mi‘mâr-ı mühendis-nümâ olduğu zâhir ü hüveydâ olmağla habs u zencirden âzâd ve ser-kârân-ı bennâ nasb olunup ma‘iyyetde olan üsârâ ‘amele makâmında istihdâm olundu. Pes pâdişâh-ı âlem-penâh ve mutâ‘-ı âlem ve mutî‘-i şerî‘at “**İnnemâ ye‘muru mesâcide’llâhi men âmene bi’llâhi ve’l-yevmi’llâhi**”²¹⁰⁵ fehvâ-yı mu‘ciz-ihativâsına iktidâen mukâbele-i sarây-ı gıpta-fezâ-yı Firdevslerinde bir ma‘bed-i dilârâ binâsına fermân-ı hümâyûn ısdâr buyurmalarıyla işbu [479a] sâl-i ferruh-fâlde tarh u te’sîsine şürû‘ ve ibtidâ olunup zâhir-i şehirde kendülere intimâ ile şöhet-yâb Kapluca fevkına bir germâbe-i pür-âb u tâb ve civârında ber-mazmûn-ı “**İnnemâ nut‘imukum li-vechi’llâhi**”²¹⁰⁶ bir ‘imâret-i ‘âmire ve dârü’l-âzyâf ve bir câmi‘-i müstesnâ ve fevkında medrese ve hucurât-ı tulebâ tarh ve vaz‘-ı esâs olundu. Te’sîs olunan germâbe etrâfı pür-âb-ı hadâyık olmağla;

Nazım

Fusûl-i erba‘a hükmün olursun fikr-i icrâda

Bulan germâbede ger mâda sermâda sermâda

Nesir; matla‘-ı garrâsını envâ‘-ı tuyûr îmâdadır.

‘Azîmet-i Sultânî be-Teshîr-i Diyâr-ı Rumili

Çünkü eyyâm-ı şitâ ba‘zı hayrât-ı cemîle tarh ve umûr-ı müstahsene vü celîle vaz‘ıyla mürûr eyleyüp âvân-ı cihâd ü gazâ ya’nî sultân-ı bahâr-ı şâh nevrûzu sipâhsalâr idüp iklîm-i Çimni istîlâ-i leşker-i şitâdan halîs ve ke’l-evvel envâ‘-ı reyyâhîn-i ma‘delet ile cihân-i hazân-

²¹⁰⁴ “Allah bir şeyi murat etti mi, esbâbı ona göre halk eder”, (Hadîs-i şerîf).

²¹⁰⁵ “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a ve ahiret gününe inanan kimseler imar eder”. *Kur’ân*, Tevbe, 113/18.

²¹⁰⁶ “Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz”. *Kur’ân*, İnsân, 76/9.

dideyi gülşen-âbâd itdiğini peyk-i gülistân olan ‘andelîb-i hezâr-nagam safîr-i safâ-bahşâ ile envâ‘-ı tuyûra duyurup gülistân buldu. Tarâvet yine bir yüzden dahi hudâvendigâr-ı gazâ-mu‘tâd;

[Mısır]â‘

Şîr-i âcâm-ı zafer Sultân Murâd

Nesir; hizmetleri dahi “**Yâ eyyühe’llezîne âmenû kütibe ‘aleykümü’l-kıtâl**”²¹⁰⁷ kerîmesine imtisâlen techîz-i umûr-ı ‘asker ve tevfîr-i esnâf-ı leşkerden sonra bi’l-‘izzî ve’s-sa‘âde Rumili cânibine güzâr ve şevket ü ikbâl ile taht-gâhları olan Dimetoka’yı makar buyurdular. Ol etrâfda feth ü teshîr buyurulan memâlik-i mahrûseleri muhâfazası emrine me’mûr kibâr-ı ümerâ yegân yegân ‘atebe-i ‘aliyyelerine ruhsûde itmeleriyle her birine ‘alâ-merâtibihim hıl‘at-ı fâhire ilbâs ve herkes me’mûr oldukları mahalde tevfîr-i leşker idüp muntazır-ı emr-i hümâyûnları olmak üzre makâmlarına ircâ‘ olundular.

Feth-i Çirmen ve Vasef-i ân-Belde

Çünkü Perverdigâr-ı ‘âlem ‘azze şânuhû hazretleri mülûk-i ma‘delet-sülûk-i ‘Osmâniyye’yi ber-fehvâ-yı **leyestehlifennehum fi’l-‘ardi**²¹⁰⁸ ikâmet-i sünnet ve farz için²¹⁰⁹ bi’t-tavli ve’l-‘ardi rûy-ı zemîne ahkâmlarını cârî vü bast eyledi. Ol zümre-i pâk-i ‘tikâd **rahima’llâhu eslâfehum ve zâde ahlâfehum** hazerâtı dahi i‘lâ-i kelimetu’llâhi’l-‘ulyâyı leyl ü nehâr pîşe ve tevsî‘-i memleket-i İslâmiyye’yi bi-‘avnihi te‘âlâ endîşe itmeleriyle yevmen fe-yevmen memâlik-i mahrûselerine vüs‘at vü fûshat târî ve enhâr-ı ‘adl u mekremet ve râhatları aktâr-ı büldân-ı şâhânelerinde sû-be-sû ve gû-be-gû²¹¹⁰ ve cû-be-cû ve mû-be-mû cârî olmuş idi. Husûsâ Hudâvendigâr-ı Gâzî hizmetleri bi’t-tab‘ megâzî vü cihâda cümle-i mülûk ve selâtîn-i rub‘-i meskûndan efzûn [479b] tâlib ü mâil olmaları ile müddet-i saltanat-ı ‘aliyyeleri ekseriyyâ masrûf-ı gazâ vü cihâd olduğundan bu def‘a şevket ü übbehet ve ikbâl ile taht-gâh-ı Dimetoka’yı teşrîf buyurmalarından maksad-ı aksâ ancak tevsî‘-i memâlik-i İslâmiyye ve tefzîh-ı a‘dâ-yı dîn-i mübîn olmağla ma‘iyyet-i Husrevânelerinde mevcûd hizebrân-ı fezâ-yı megâzîden ‘alâ-kadri’l-kifâye dilâverân ve şehbâzı dârü’n-nasr ve’l-meymene mahmiyye-i Edirne kurbünde Çirmen nâm hisâr-ı metîni feth ü teshîr maslahatına ta‘yîn ve savb-ı me’mûrelerine mütevekkilen ‘ale’llâhi’n-nasîr ba’s

²¹⁰⁷ “Yâ eyyühe’llezîne âmenû” ile bu âyet başlamayıp muhtemelen *Kur’ân*, Bakara, 2/183 ile karıştırılmış.

“Savaş üzerinize farz kılındı”, *Kur’ân*, Bakara, 2/216.

²¹⁰⁸ “Onları hükümler kılacaktır yeryüzünde”, *Kur’ân*, Nûr, 24/55.

²¹⁰⁹ Fi’l-ardi.....içün (Derkenar notu).

²¹¹⁰ “Kû-be-kû”?

u tesyîr olundular. Leşker-i İslâm'ın heybet-i gazanferâne ile hücûmları hisâr-ı mersûm derûnunda mevcûd a'dâ-i bed-li'âmın manzûrları oldukda hirmen-i vücûd-ı mel'anet-âlûdlarının bâd-ı akdâm-ı ikdâm-ı nusret-ittisâm-ı leşker-i İslâmiyye tahrîb ü ifnâ ideceklerini tasavvur itmeleriyle derhâl;

Li-câmi'ihî

Oldu peyveste semâya 'Îsû²¹¹¹ nîk nâlesi

Didiler sad el-emân ey leşker-i nusret-kırân

Nesir; meâlini irâet ve kabûl-ı cizye vü zimmet itmeleriyle tekfûru olan mel'ûn ehl ü 'iyâliyle Sırf cânibine âyib ve 'asâkir-i müslimîn ganâyim-i me'hûza ile ruhsûde-i dergâh-ı pâdişâh 'ayb eylediler.

Vasf-ı Çirmen²¹¹²

Hafî olmaya ki Çirmen kesr-i cîm-i 'acemiyye ve sükûn-ı râ ve feth-i mîm ve âhırında nûn ile Kâtib Çelebi tahrîri üzre mahmiyye-i Edirne'den şark ve şimâle bir livâ ve kazâ olup ekser-i nevâhîsi mahrûse-i Edirne etrâfına düşmüştür. Şehr-i nâ-şünûda mu'âdil-i Kostantaniyye-i iklîm-i mümâsilden mahtûbe-i dârü'l-cihâd Belgrad'a giderken Edirne mürûr olunup Cisri mustafa paşa berâberinde cânib-i şimâlde kasabası görünür kal'a-i metîni olup sâhibü'l-hayrât merhûm Sarıca Paşa 'aleyhi rahmeti'l-Mevlâ üsrübü's-sakf yek kubbe bir câmi'-i dil-nişîn binâ itmiştir. Edirne'den yek rûz mesâfe olup cevânibi Edirne ve Cisri mustafa paşa ve Harmanlı'dır. Nevâhîsinin esmâsı budur ki zikr olunur. Cisri mustafa paşa, Kızıl Yenice, Zağra-i Cedîde Harmanlı, Uzunca Ova.

Vasf-ı Cisri Mustafa Paşa²¹¹³

Ma'lûm ola ki, Cisri mustafa paşa didikleri Edirne-i mahrûsedan öte Belgrad-ı dârü'l-cihâd şâhrâhında menzil-i evvel bir kasaba ve kazâ olup Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî tâbe serâhû vüzerâsından merhûm Mustafa Paşa ki sene hamse ve selâsîn ve tis'a-mi'ede vefât itmiştir. Bunda bir câmi'-i latîf ve nehr-i Meriç üzre bir cisr-i 'azîm binâ itmekle kendülere izâfe ile şöhet-yâb olmuşdur. *Edirne Tercemesi*'nde işâret olunmuş idi. Haseki Sultân dahi bir pâkîze ma'bed-i dilârâ binâ itmiştir.

²¹¹¹ “‘İsevî’?”

²¹¹² Vasf-ı Çirmen (Derkenar notu).

²¹¹³ Vasf-ı Cisri Mustafa Paşa (Derkenar notu).

Ekser-i kibâr-ı müverrihîn siyyemâ Mevlânâ Hoca Sa‘deddin ‘aleyhimi’r-rahme zikr ü tebyîn itdikleri üzre bir şeb pâdişâh-ı pür-intibâh hizmetleri hengâm-ı hâb-ı ‘âlem-i misâli geşt ü seyâhat iderken bir müferrih cây-ı dil-nişîn seyr ü temâşâ buyurup âb u havâsı kâh-ı rûb-ı zamîr-i husrevâneleri olmağla bir dıraht-ı müntehâ sâyesinde meyl-i ârâm itdikleri esnâda güneş harîresi ve kamer murabbâsı bir şah-ı hûb-ı peyker ve rûh-ı musavver hüveydâ olup hılâl-ı idâre-i münâdeme vü musâhabetde böyle bir cây-gâh-ı gamzidâ ve ferah-perverde bir makâm-ı safâ-efzâ binâ olunmamak revâ değildir deyü pâdişâh-ı ‘âlî-câhı tarh-ı ebniye-i ‘âliyeye tergîb ider. Ol hâlet düş gibi mürûr eyleyüp ya‘nî şevketlü pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretleri hâbdan bîdâr olduklarında ba‘zı etbâ‘-ı havâsyla semend-i kavs karh-ı seniyye-bendlerine süvâr olup ‘âlem-i misâlde seyr ü temâşâ itdikleri zemîn-i dil-küşâyı taharrî iderek dârü’n-nasr ve’l-meymene mahmiyye-i dilârâ-yı Edirne’de hâlâ dârü’s-sa‘âdenin zemînini teşrîf itdiklerinde ‘âlem-i misâlde meşhûdları olan mahal hayâl-i hâb makûlesinden olmayup ‘aynı zuhûr itmekle mahall-i merkûmda bir sarây-ı dil-küşâ-yı Süleymânî tarh u inşâsına fermân-ı hümâyûn-ı cihân-mutâ‘ları şeref-bahş-ı sudûr olduğu gibi derhâl mühendisân-ı hazâk ve âb u malzeme-i binâ ihzâr ve bir es‘ad sâ‘atde şâyeste-i kudûm-ı şehinşâhî bir sarây-ı hümâyûn binâsına mübâşeret ve cevânib-i erba‘asında dahi bâ-fermân-ı sultân-ı cihân erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye ve a‘yân-ı saltanat-ı sâmiye için mahal be-mahal ebniye-i fâhire inşâsına mübâderet olundu. Zemân-ı cüz’î zarfında ol şehir-i dilârâ himmet-i sultân-ı ‘âlem-fermâ ile reşk-i nigâristân-çîn ve gayret-fezâ-yı bâğ-ı İrem bir medîne-i ma‘mûre ve nâzenîn ve sevâd-ı a‘zam ve dil-nişîn oldu. Ba‘de-zemânin Sultân Mehmed Fâtih tâbe serâhu hizmetleri dahi bir sarây-ı cennet-misâl binâ buyurmuşlardır ki inşâllâhu te‘âlâ mahallinde zikr ü beyân olunur.

[480b] **Feth-i Yanbolu ve Yenice be-Dest-i Timurtaş Paşa**

Kâtib Çelebi muhtârı üzre pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ve şehinşâh-ı müeyyed min-‘indillâhi hizmetleri mahmiyye-i Edirne’de tarh u inşâsına mübâderet olunan sarây-ı hümâyûnda resîde-i hitâm olan dâirede ikâmet ve sâir binâ olunacak ebniyeye bi’z-zât nezâret buyurup etrâf u eknâfda olan bilâd-ı küffârı feth ü teshîr için ma‘iyyet-i hakânîlerinde mevcûd ümerâyı taraf taraf ‘alâ-kadri’l-kifâye guzât-ı muvahhidîn ile irsâl ve hizber-i ma‘reke-gâh-ı gazâ-yı Timurtaş Paşa nâm kahramân-ı zemânı Yanbolu ve Yenice hisârları fethine ta‘yîn buyurmuşlar idi. Gâzî-i mûmâ-ileyh dahi bi-hasebi’l-me’mûriyye şemşîr-i ‘adû-tedmîri der-

²¹¹⁴ Binâ-i Sarây-ı Hümâyûn der-Edirne-i Mahrûse (Derkenar notu).

miyân ve ma'îyyet-i dilrânesine me'mûr 'asâkir-i nusret-me'âsir ile bir es'ad sâ'atde mütevekkilen 'ale'llâhi'l-Müste'an savb-ı merâma revân oldular. Yanbolu Hisârı kurbüne nasb-ı sūrâdikât-ı ikâmet itdiklerinde tekfûru mest-i ümmü'l-habâyis-i gurûr olmağla der-i hisârı dîvâr idüp mübâşir-i kârzâr oldu. 'Asâkir-i cihâd-âyîn dahi i'mâl-i edevât-ı ceng ü peykârda var kuvveti bâzûya getürüp ez-dil ü cân mütesaddî-i harb u kîtâl oldular. Bir müddet mürûrunda fart-ı kaht ü galâ derûn-ı hisârda bulunan melâ'în-i dûzah-medârın cân-ı habîslerine kâr idüp teslîm-i hisâr emrini istişâre iderlerken guzât-ı muvahhidîn ichâr-ı sadâyı tekbr ile hisâra yürüyüş idüp bi-'avnihî te'âlâ kuvvet-i şemşîr-i zafer-ittisâm ile feth idüp ol belde-i bî-nazîr dahi dârü'l-İslâm eylediler. Ba'de-zâlik Kızılağaç Yenicesi'ne revân olup ahâlîsi kabûl-ı zimmet-i cüz'îyye itmeleriyle mansûren ve muzafferin ve gânimen ve sâlimen rikâb-ı kâm-yâb-ı Husrev-i İskender-cenâba ruhsûde ve vâsıl-ı iltifât-ı bî-gâye-i şâhânelerine nâil ve mütevâsıl odular.

Ma'lûm ola ki, Yanbolu hâlâ nevâhî-i Sofya'dan zemîn-i râstda bir kasabadır ki, mahmiyye-i Kostantaniyye'ye heft rûz mesâfe olup iki hammâmı ve dört beş câmi'-i şerîfi vardır. Nehr-i Tunca Zağra'dan cereyân ile bunun etrâf-ı garbîsinden 'ubûr ider. Fevkında kâr-gîr pâyeler ile ahşâbdan mebnî kantarası olup [481a] bir mahallesi köprüden öte İslimiye tarafına düşmüşdür. İslimiye Suyu dahi gelüp üst yanında Tunca'ya karışur ve mecmû'u kantara-i mersûmenin tahtından cârî olur. Hâlâ sûru bu kadar cevânibi Edirne-i mahrûse ve Zağra'lar ve İslimiye kazâlarıdır. Edirne'den şark ve şimâle düşüp mâbeyni dü merhaledir. Meşhûr ve müte'ârif olan Kebe bunda dokunur ve beher sene mevsim ma'îyyetinde mahmiyye-i İstanbul'a getürölüp zümre-i yeniçeriyâna birer binişlik aba virilür. Ve Kızılca-i Yenice tevâbi'-i livâ-i Çirmen'den mahmiyye-i Edirne'den yek menzil şark ve şimâlde düz yerde sâhil-i Tunca'da bir kasaba ve kazâdır. İstanbul'dan yedi günlük mesâfe olup nehr-i Meriç garbîsinden geçüp fevkında ahcârdan mebnî kantara vardır. [Silik]leri ve bir câmi' ve hammâmı vardır. Cevânibi Yanbolu ve Edirne ve Zağra kazâları olup Yanbolu'ya mahmiyye-i Edirne'den akrebdir.

Meşâyih-i İslâm'ın ercmendi merhûm Hoca Efendi *Tâcü't-Tevârih*'de bu tahrîrâta muhâlif sebt ü tastîr itmekle istişâden bi-'ibâretihâ ketb ü terkîm olundu. Muhtâr-ı Hoca Efendi sultân-ı kişver-gîr sarây-ı dil-peziir itmâmı için Edirne'de tevakkuf ve te'hîr idüp diyâr-ı küffârı nehb ü teshîr için serdâr-ı güzîn-i? dilîr ile cem'-i kesîr irsâlinde hüsn-i tedbîr eyleyüp Timurtaş Bey'i Yanbolu ve Kızılağaç Yenicesi'ni feth ile me'mûr eylediler. Ve Lala Şahin Paşa'yı taht-ı hükûmetinde olan sipâh ile Samakov ve İhtiman vilâyetini teshîr ü gâret için gönderdiler. Sene semân ve sittîn ve seb'a-mi'e dil-i Kızılağaç Yenice'si feth

olunup kâfiri kabûl-ı ‘akd-i zimmet idüp izhâr-ı itâ‘at eyledikde ol vilâyet dâhil-i hayta-i zabt u teshîr olıcak Timurtaş Bey bilâ-te’hîr Yanbolu cânibine revâne oldu. Yanbolu tekürü lecc ü ‘inâd ile ve istihkâm-ı bârû-yı hisârına i‘timâd ile muhâlefet ve şekâ mesleğine sâlik olup hisâra girdi. Bir fasl-ı bahâr mübârizân-ı nâmdâr pâ-yı hisârda karâr idüp mızımâr-ı mübâreze de pâ-yidâr oldular. Peykân-ı hâre-i güzâr tîr-i kâimmakâm-ı sefir oldu. Ve zebân-ı hüsâm-ı güzârende-i peygâm olup girîv-i kûs-ı gûş sahare-i summâyê şevket-i İslâm’ın sadâsını edâ eyledi. Ve avâ-yı kerrenây ol mehâzîl-i bâd-ı peymâyı vâdî-i fenâyâ da‘vet için nidâ eyledi. Bi‘l-âhire ol gürûh-ı pür-endüh mücâhidînin ve sipâh-ı dînin istîlâların ve mezîd-i [481b] isti‘lâların göricek teslîm-i hisârı lâzım bilüp itâ‘ate ‘âzim olmuşlar idi. Ammâ hamîyyet-i câhiliyye muktezâsı üzre birkaç gün te’hîr itmeği tedbîr itmişler. Lâkin mürûr-ı i‘tidâl-i havâ-yı bahâr ile derûn-ı hisâr âteş-bâr olup kürre-i âteş gibi tâbnâk olmağın muhâsara-i dıyku’n-nefsî mizâcların mütekeddir ve ‘ufûnet-i havâ-yı ta‘am ve şarâb idi. Mütegayyir idicek çâre-i kârları teslîm-i hisâr oldu. Ve gâziyân-ı zafer-şî‘ârın her biri ganâyim-i bî-şümâr ile pür-bâr oldu. Ve Timurtaş Bey ganâyim-i bî-girâna ve hedâyâ-yı şâhâne ile âsitâne-i sultâna revâne oldu. Ve Lala Şahin dahi Samakov ve İhtiman diyârına akın idüp reşk-i mâh u mihr gulâm ve kenîz-i perî-çeher ele götürüp ve nefâyis-i ecnâs-ı ganâyim ve envâl-i bî-kıyâs götürüp dergâh-ı şâh-ı dîn-penâhdan yana ‘azm-i râh itdi. Ol iki serdâr-ı gazâ-me’nûs muhriz-i şeref-yâb-ı bûs olup rûsûm-ı tehniyet-i sarây-ı sürûr-efzâyı envâ‘-ı tebcîl ve ta‘zîm birle takdîm ve pîş-keşlerini ‘arz u teslîm itdikde mazhar-ı iltifât-ı şâh-ı kerîm oldular. İntihâ-yı kelâma karîn zihn-i dâniş-verân-ı mastaba-i ma‘ârifdir ki merhûm Mevlâna Hoca Efendi’nin bu tahrîrâtından müstefâd olan Kızılağaç Yenicesi altmış sekiz târîhinde evvelâ feth ü teshîr, ba‘dehû Yanbolu dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı kişver-gîr olup İhtiman ve Samakov altmış dokuzda taraf-ı İslâmiyân’dan zabt oluna.

Kâtib Çelebi merhûm târîhe müte‘allık te‘lifâtından *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde Kızıl Yenice ve Yanbolu fethini bu sâlde vukû‘ bulmak üzre tahkîk eyleyüp merreten ba‘de uhrâ işâret olunduğu üzre bu târîh-i perîşân-edâyâ târîh-i merkûm me’haz-ı kül mesâbesinde olmağla bu bâbda dahi ana iktidâ olunmuşdur. *Bahriyyesi*’nde Yanbolu ve Yenice altmış sekizde feth olunmuşdur deyü terkîm-i makâl ider. Ve İhtiman ve Samakov fethini sene isnâ ve seb‘inde vâki‘ olmuşdur deyü mecmû‘-ı âsârında tahkîk itmekle inşaallâhu te‘âlâ sene-i merkûmede zikr olunur. ‘Azîz Efendi merhûm ise kal‘a-i Çirmen altmış sekizde ve hâlâ gılmân-ı hâssaya mahsûs olan sarây-ı hümayûna vaz‘-ı esâs altmış dokuzda ve Kızılağaç Yenicesi ve Yanbolu ve Aydos ve Karinâbâd ve Süzebolu ve Hayrabolu dahi bu târîhde ve

Kırkkilise ve Pınarhisar ve Vize yetmişde, İhtiman ve Samakov yetmiş ikide dâhil-i memâlik-i sultân-ı ma‘delet-nihâd olmuşdur deyü zikr ü beyân ider.

[482a] *Nuhbe* müellifi ekser-i hâlde *Tâcü’t-Tevârih*’e ittibâ‘ itmekle bu husûsda dahi muvâfakat itmiştir. *Mir’ât-ı Kâinât* sâhibinin dahi bu vekâyi‘de ihtilâfı cüz’îdir. Bu tahrîrâtdan murâd ihtilâf-ı müverrihîni beyândır. İnşâllahu te‘âlâ herbirinin tafsîl-i fethi Kâtib Çelebi muhtârı üzre mahallinde zikr olunur. Ve mine’llâhi’t-tevfik ve’l-i‘âne.

İntikâl-i Sâhibu’l-Gâye

Reîsü’l-kâffeti’l-fuhûl el-imâm fi’l-menkûl ve’l-ma’kûl zübdetü’l-fukahâ zevi’s-şeref mâ-bihi’l-fahru’s-selef ve’l-halef mazhar-ı hidâye-i bî-gâye-i Rahmânî vâsıl-ı füyûzât-ı bî-nihâye-i subhânî maksûdu’l-e‘âlî ‘âric-i me‘âricü’d-dirâye ve’l-me‘âlî ekmelü’l-fukahâ ve efdalü’l-‘ulemâ ve a‘lemü’l-fuzalâ kıdvetü’l-fehhâme el-mevlâ el-kâmil el-‘âmil el-‘allâme şeyh el-imâm Ahmed bin İbrâhîm bin Eyyûb el-‘Ayntâbî el-Halebî Şihâbüddîn Ebü’l-‘Abbâs ‘aleyhi hıla‘-ı mağfireti Rabbü’l-cinne ve’n-nâs hizmetleri ki, kâdî’asker-i Dımışk olup ders ve ifâde ve fetvâ ile derkâr ve fûnûn-ı mütedâvilede mütenevvi‘ bir ferîd-i rûzgâr idiler. Fıkıhda şerh-i *Mecma‘* ki *Menba‘* ile müsemmadır, ve usûlden *Şerh-i Muğnî* cümle-i âsârlarındandır. Sinn-i ‘âfîleri sittîni mütecâviz oldukda Dımışk-ı mahrûsede bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukları *Tâcü’t-Terâcim*’de mastûrdur. Husûsâ *Kitâbu’l-Gâye* âsârlarından olmak üzre mezkûrdur²¹¹⁵.

Vefât-ı İbn Cemâ‘a

Ez-huffâz ve’l-muhaddisîn ve ekmelü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn fahr-ı erbâbu’l-‘ukûl ve’n-nukûl ve zahru’l-kümmelîn ve’l-fuhûl mevlânâ eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-‘âlim el-‘âmil el-‘allâme ve kıdvetü’z-zühhâd ve’l-fehhâme kâdî’l-kuzât el-Hâfız ‘İzzüddîn Ebü ‘Amr bin kâdî’l-kuzât Bedrüddîn Muhammed bin İbrâhîm ibn Sa‘dullâh bin Cemâ‘a el-Kinânî eş-Şâfi‘î nefa‘anâllâhu bi-şefâ‘atihi’l-celîle ve ‘aleyhi elbesehu visâle Rabbehu bi-envârî’l-cemîlihî hizmetleri ki, iki bin üç yüz meşâhîr-i meşâyıh-ı ehâdis-i şerîfeden istimâ‘ ve tahrîc-i ehâdis-i Şâfi‘î ve gayrıyı te’lîf ve ibdâ‘ eyleyüp tadrîs-i Haşâbiyye ve kazâ-i diyâr-ı Mısriyye kendülere tevcîh ve istimâ‘-ı ders ve ifâdeleriyle bî-hadd ü gâye erbâb-ı istifâde müstefid olmuş idi. Mevlânâ es-Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme *Hüsnü’l-Muhâzara*’da dir ki, ‘ilm-i hadîsde ma‘rifetleri ‘ilm-i fıkıhda olan ma‘rifetlerinden emsel olup sene erba‘a ve tis‘în ve sitte-mi’e muharreminde pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd ve işbu sâl-i seb‘a ve sittîn

²¹¹⁵ İntikâl-i sâhib..... mezkûrdur (Derkenar notu).

cemâziyelûlâsında Mekke-i Mükerreme'de murg-ı rûh-ı revânları âşiyân-ı mele-i a'lâyâ su'ûd eyledi. Bu takdîrce müddet-i hayât-ı bâ-berekâtları yetmiş üç sâl ile dört ay olur. Mütercem-i müşârün-ileyh hizmetleri vücûhâtla akrânından mümtâz bir zât-ı vâcibü't-tebcîl ve'l-agrâz idiler. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri tabakâtta mezkûr olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

VEKÂYİ'-i SENE SEMÂN VE SİTTÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVÎYYE

İşbu sâl-i ferruh-fâlde dahi tahrîr olunan fütûhât Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı üzre zabt u ketb olunmuşdur.

Feth-i Aydos be-Dest-i Şâh-ı Cihân

Sâbıkâ rakam-zede-i kilik-i hakîrâne kılındığı üzre sâl-i sâbıkda mahrûse-i Edirne'de vaz'-ı esâs olunan sarây-ı hümayûnda ancak bir kasr-ı âlî ile çend 'aded oda-i zîbâ itmâma resîde olmağla hıdîv-i Cem-hadem hazretleri ehass-ı etbâ'ıyla ikâmet ve ebniye-i sâirenin itmâmına bi'n-nefs nezâret buyurmuşlar idi. [482b] Çün mevsim-i şitâda âvânı karîb oldu, pâdişâh-ı sitâre-hadem hizmetleri ârâm-gâh-ı kadîmleri olan Dimetoka'ya rihlet ve ol şehir-i pür-meymenede vakt-i germâyı imrâr ve tanzîm-i mehâmm-ı umûr-ı 'askeriyye ve tekmi'l-i devât-ı kârzâra iştigâl ile der-kâr olmuşlar idi. Çünkü;

Li-münşiih

Sultân-ı bahâr çekdi 'alem gülşene geldi

Şâd oldu cihân toldu gülistana meserret

Bülbül nagamât ile haber virdi ki şimdi

Gül mevsimidir vakt-i tarâb mevsim-i işret

Nesir; Hudâvendigâr-ı gazâ-i'tiyâd ve Husrev-i sâhib-i 'adl ü dâd Hân-ı Murâd hizmetleri **câhidu'l-küffâre ve'l-münâfikîn** kerîme-i celîlesine imtisâlen bi'z-zât ref'-i râyet-i şân-ı dîn-i mübîn ve kam'-ı ebniye-i dalâlet-esâs-ı âyîn-i küffâr ve münâfikîn kasdıyla gazâyâ niyyet ve tertîb-i bakıyye-i mâlzeme-i cihâd içün bir müddet fezâ-yı dilârâ-yı ikâmetgâhlarında mebsût-ı hıyâm-ı Süleymânî tarh u tarzlarında ikâmetden sonra mütevekkilen 'ale'llâhi'l-'allâme ve mütevessilen bi-şer'-i Fahru'l-enâm 'aleyhi efdalu's-salât ve's-selâm râh-ı gazâyâ nihâde-pâ-yı şevket ve memâlik-i a'dâ-yı dîn-i mübînden

Aydos fethine ‘azîmet buyurdular. Pîşgâh-ı beldeye rekz-i a‘lâm-ı nusret-encâm ve meymenet-ittisâm olundukda derûnunda mevcûd sagîr ü kebîr hîn-i muhâlefet ü ‘inâd ve irâet-i evzâ‘-ı horyâdı ve vehle-i ûlâda mecmû‘u tu‘me-i şemşîr-i guzât-ı nusret-semîr olacaklarını sinîn-i sâbıkada vücûd-pezîr olan fûtûhât-ı hâkânîden²¹¹⁶ mu‘âyene itmeleriyle bilâ-nizâ‘ vü cidâl ‘alâ-tarîkı’l-musâlaha istîmân itmeleriyle emânları makbûl-ı şehinşâh-ı mutî‘-i emr-i şerî‘at olup derûnuna li-eclî’l-muhâfaza kifâyet mikdârı ‘asâkir-i müslimîn vaz‘ ve şukka-i râyet-i nusret-âyet Karinâbâd cânibine ref‘ olundu.

Hafî olmaya ki Aydos hemze-i memdûde ve sükûn-ı yâ ve zamm-ı dâl ve sîn-ı mühmeleteyn ve beyne-hümâda vâv ile Kâtib Çelebi tahrîri üzre Karadeniz yalısında Silistre şâhrâhı üzre menzil-i heftüm bir kasaba ve yüz elli akçe kazâdır ki, kurbünde meşhûr Ilıca olup kubbesini merhûm ve mağfûrûn-leh Sultân Süleymân Hân-ı Gâzî tâbe serâhu ve ‘alâ-rivâyetin İskender Paşa merhûm binâ itmişdir. Pîşgâh-ı kubbe-i ‘azîme mevsim-i senevîde cem‘iyyet-gâh-ı halk olup “**Fîhi şifâun linnâsi**”²¹¹⁷ mazharı olduğundan mesâfe-i ba‘îdeden marazı ve sâir ashâb-ı bey‘ ü şîrâ âmed-şüd iderler. Mahall-i merkûma sâbıkâ belde-i ‘azîme olduğuna âsâr-ı binâ şâhiddir. Cevânibi Ahyolu ve Karinâbâd ve Varna fezâlarıdır. Aydos’dan iki yol ayrılıp biri Pravadi ve dîgeri [483a] Karinâbâd’a gider. Ve karadan sâhili cânib-i yemînde kalur. Hâlâ Silistre tevâbi‘inden ma‘dûddur.

Zikr-i Feth-i Karinâbâd be-Dest-i Sultânî

Ânifen mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzre Hudâvendigâr-ı gazâ-âyîn Aydos beldesin dârü’l-müslimîn buyurduklarından sonra bi-havlihî te‘âlâ ve bi-nasrihî Karinâbâd cânibine ‘atf-ı ‘inân-ı ferr u iclâl buyurmuşlar idi. Sükkânı Aydos gibi hısn-ı hasîn ikdâm-ı guzât-ı muvahhidîne tâb-âver-i mukâvemet olmadığın istimâ‘ itmeleriyle i‘lâm-ı nusret-ittisâm-ı sultânî zâhir ü nümâyân oldukda;

Mısra‘

el-Amân ey Husrev-i sâhib-kırân

Nesir; nidâsını ichâr ve bilâ-kıtâl teslîm-i dâr u diyâr eylediler. Anın dahi emr-i muhâfaza vü muhâresesi görölüp etrâf ü eknâfda olan kurâ vü re‘âyâları tahrîrine mu‘temedün-‘aleyh âdemler ta‘yîn olundu. Ma‘lûm ola ki, Karinâbâd Aydos’dan cânib-i şîmâle yek merhale mahalde bir kasaba ve kazâdır. Hîn-i fetihde gâyet muhkem ve nihâyetde müstahkem bir

²¹¹⁶ sinîn-i hâkânîden (Derkenar notu).

²¹¹⁷ “Onda insanlar için şifa vardır”. *Kur’ân*, Nahl, 16/69.

mazbût hisârı var idi. Câmi‘i ve hammâmı olup mahmiyye-i İstanbul’a heşt rûz mesâfedir. Cevânibi Ahyolu ve İslimye ve Aydos kazâları olup sancağı Silistre’dir ki, tafsîli bi-‘avnihi te‘âlâ zikr olursa gerekdir.

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîm*’inde bu sâlde feth ü teshîr olunduğunu tahkîk itmiş iken ba‘zı âsâr-ı âharında hudûd-ı seb‘inde feth olunan memâlikdendir deyü tahrîri gâlibâ rivâyetine işâret içündür.

Feth-i Süzebolu be-Dest-i Şâh-ı Cihân

Mevlânâ Hoca Efendi ‘aleyhi’r-rahme dir ki, hidîvv-i gazâ-i‘tiyâd şâh-ı serîr-i ‘adl ü dâd;

Li-müellifihî

Mazhar-ı feyz ü nusret-i Rabbü’l-‘ibâd

Şâh-ı Dârâ-sipâh hân-ı Murâd

Nesir; rahimallâhu-leh ve’l-eslâfeh ve tavvele ‘ömre ahlâfehum hizmetleri Karinâbâd’ı dahi dâr-ı müslimîn idüp muhâfızînini ba‘de’t-ta‘yîn râyet-i nusret-simâtların Süzebolu Hisâr’ı kurbüne nasb buyurdular. Derûn-ı kal‘ada mevcûd rüesâ ve ‘askeri şeref-i dîn-i mübînî derkden gafil oldukları gibi “**Veme’n-nasru illâ min ‘indi’llâhi**”²¹¹⁸ müfâd-ı mu‘ciz-ihativâsını fe-hamduhu câhil olmalarıyla hisârın metânet-i cüdrânına i‘timâden teslîm-i hisârdan imtinâ‘ ve çend rûz işti‘âl-i nâire-i kıtâl ile bast-ı bisât-ı nizâ‘ itmiş idi. Pâdişâh-ı dâd-güster leşker-i nusret-eseri “**Seulkî fi-kulûbi’llezîne keferu’r-ru’be**”²¹¹⁹ va‘d-i cemîli inhâsıyla feth-i kal‘aya igrâ buyurmalarıyla şiryân-ı gayret ü hamiyyet-i guzât-ı muvahhidîn hareket ve ichâr-ı sadâ-yı tekbîr-i pey der-pey ile hisâra [483b] yürüyüş idüp bâlâsına nasb-ı râyet-i nesîm-i nusret eylediler. A‘dâ-yı dîn-i mübîn bu hâlet-i gayr-ı me‘mûlû müşâhede itdiklerinde;

[Mısr]â‘

el-Emân ey pâdişâh-ı dîn-i İslâm el-emân!

Nesir; diyerek müteşebbis-i zeyl-i istîmân oldular. Tekür-i Hisâr Sırf vilâyetine âyib olup sâirleri harâc-güzâr oldular.

²¹¹⁸ “Yardım ancak Allah’tandır”. *Kur’ân*, Enfâl, 8/10.

²¹¹⁹ “Ben kafirlerin kalplerine korku salacağım”. *Kur’ân*, Enfâl, 8/12.

Merhûm Hoca Efendi Hayrabolu dahi bu sâlde feth olunmuşdur deyü tahrîr Kâtib Çelebi hudûd-ı seb‘inde vukû‘ bulduğun tahkîk itmekle inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olunur. İşbu üç ‘aded hısn-ı hasînin târîh-i fethidir.

Târîh

Cenâb-ı hazret-i Sultân Murâd ol mazhar-ı nusret

Gazâya ‘azm idüp itdi küşâd-ı a‘lâmı per ü bâl

Alup üç hısn-ı vâlâ-yı hasîni darb-ı tîg ile

Makâm-ı ehl-i İslâm eyledi el-Hak o nîk-ef‘âl

Çıkup bir gâzî hâkî²¹²⁰ söyledi târîhini müjde

Karinâbâd alınup Aydos ve Süzebolu bu sâl

‘Avdet-i Şâh-ı Cihân Ber-Taht-gâh-ı Edirne

Şehinşâh-ı ‘âlî-baht ve pâdişâh-ı Süleymân-taht hizmetleri bu sâl-i Ferruh-fâlde bu mikdâr fütûhât-ı celîle ve nusret-i cüz’iyle ile iktifâ ve etrâf ü eknâfa taraf taraf ba‘ s ü ta‘yîn-i serâyâdan sonra şevket ü iclâl ile mansûren ve muzafferen dârü’l-mülk-i Husrevâneleri cânibine ‘avdet ve mahmiyye-i Edirne’de tarh u te‘sis buyurdıkları sarây-ı hümayûn-ı şâhânenin nisfî mikdârı karîn-i hitâm olmağla vakt-i şitâ hulûlüne değin ikâmet, ba‘de-zâlik yine Dimetoka’yı şeref-i makdem-i hâkânîleri ile nümûne-i cennet buyurdular.

İntikâl-i İbn Vehbân

A‘lemü’l-fukahâi’l-mükemmeln ve efdalü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn ‘aynü’l-vera‘ ve’t-takvâ kâşif-i müşkilât-ı ‘ulûm ve’t-takvâ kıdvetü’l-fehhâme eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme ‘Abdülvehhâb bin Ahmed bin Vehbân el-cârî el-mezenî el-Hanefî kâdi’l-kudât Emînüddîn Ebû Muhammed ed-Dımişkî kâdî-i hamahu eskenehu’llâhu fî dâri’l-cinân hizmetleri ki *Tâcü’t-Terâcim* sâhibi tahkîkî üzre Sadr bin Mansûr’dan tekaffüh ve Ebi’l-Fasîh ve Ebü’l-‘Abbâs el-‘Ayıntâbî’den ahz-ı nahv u lügat ve Bahâ-i Mısriyye’den usûl ahz idüp medrese-i ‘âliyede kırâ’ata tasaddur itmişlerdir. Evkâtların tasnîfât-ı cemîleye sarf buyurup *Şerhu Durerü’n-Neccârî* ve *Şerhu ‘İkdü’l-Şerâyid* ki *‘İkdü’l-Kalâyid* ile müsemmadır, cümle-i te’lîfât-ı celîlerindendir. Bunlardan mâ‘adâ *Kaydü’s-Şerâ’yid*’i ve

²¹²⁰ “Hâkî”?

fıkıhdan *Ferâ'id*'i nazm itmişlerdir. *Tâcü't-Terâcim* sâhibi dir ki, *Nazm-ı Ferâyid*'ini gördüm elf ebyâtı müştemil bir kasîdedir ki, fûrû'-ı nâdireyi câmi'dir. Mevlâna İbn Habîb rahimehullahu mevlânâ-yı müşârün-ileyh tekmîl-i sinn-i erba'inden sonra bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular dimişdir²¹²¹.

Vefât-ı İbn Benâne

Üdebâ-i Mısır'dan mevlânâ el-fâzıl el-edîb el-kâmil Cemâlüddîn Ebû Bekr İbn Benâne Muhammed bin Muhammed bin el-Hasan el-Cezâmî el-Mısırî ki İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme tahkîkî üzre altı yüz seksen altı rebî'ülevvelinde Mısır-ı nâdiretü'l-'asrda pâ-y-endâz-ı gehvâre-i vücûd olup nazm u nesirde ahâlî-i 'asrda vücûhla fâyık olmuş idi. Kādî-yı fâzıl tarîkına sâlik olan fuhûlden idiler. İşbu sâl saferinde Kahire'de kasîde-i 'ömr-i 'azîzleri resîde-i makta' oldu²¹²². Bu sâlde zafer-yâb olunan vekâyi' bu mikdârdır.

VEKÂYİ'-i SENE TİS'A VE SİTTİN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Sinîn-i sâbıkada merreten ba'de-uhrâ zikr ü beyân olunduğu üzre bu sâlde dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı düstûrû'l-'amel ittihâz ve akvâl-i müverrihîn-i sâireye dahi işâret olunmuştur.

Feth-i Kırkkilise be-Dest-i Pâdişâh-ı Kişver-güşâ

Sâl-i güzeste de işâret olunduğu üzre Hudâvendigâr-ı 'âlî-tebâr ve şehinşâh-ı Süleymân-ıştîhâr hizmetleri mevsim-i germâyı imrâr kasdıyla taht-gâh-ı Dimetoka'yı **şerefü'l-mekân bi'l-mekân**²¹²³ mazmûnundan nümûdâr buyurmuşlar idi. Çünkü müddet-i çend mâh hükm-i şitâ mânend-i 'ömr-i dünyâ güzerân idüp hûrşîd-i 'âlem-tâb burc-ı hamele nakl u tahvîl itmekle min-ba'd mülk-i çemen dâhil-i kalem-rev-i hükm-i sultân-ı bahâr olduğu nümâyân oldu.

Li-müellifihî

Müjde eyyâm-ı bahâr oldu dilâ nevrûzdur

Kim irişdi mevsim-i zevk u safâ nevrûzdur

[484a] Gülistân oldu şükûfe ile müzeyyen serteser

²¹²¹ İntikâl-i İbn Vehbân..... dimişdir (Derkenar notu).

²¹²² Vefât-ı İbn Benâne.....oldu (Derkenar notu).

²¹²³ Mekanın şerefi orada bulunanlardan gelir.

Sıyt-ı bülbül virdi nev hüsn ü bahâ nevrûzdur

Nesir: Mazmûnu lisân-ı hâl ile deşt ü kühsârdan beydâ²¹²⁴ ve nagamât-ı gûnâgûn-ı tuyûrdan hüveydâ oldu. Sultân-ı selâtîn-i cihân ve hâkân-ı kişver-güşâ ve zafer-iktirân hizmetlerinin dil-i ilhâm-makarlarına “**el-Cihâdu hırfetî ve hilkatî**”²¹²⁵ hadîs-i şerîfinin mazmûn-ı mu‘ciz-meşhûnu eser itmekle i‘dâd-ı leşker-i zafer-i‘tiyâd ve ihzâr-ı edevât-ı harb u cihâd içün a‘yân-ı Devlet-i ‘Aliyye ve sanâdîd-i erkân-ı saltanat-ı seniyyelerine emr u fermân-ı hümâyûn-ı hıdîvâneleri şeref-yâfte-i sudûr ve bi-hasebi’l-emr ihzâr-ı mâlzeme-i mevfûrdan sonra Kırkkilise cânibine neşr-i cenâh-ı ‘alem-mansûr buyurdular. Lede’l-vusûl derûnunda mütehasssın-ı düşmen-i dîn-i mübîn çend rûz metânet-i hisâra i‘timâden makâm-ı lecc-i hısâmda kıyâm itmeleriyle bâ-fermân-ı hümâyûn, hâkân-ı Keyhusrev-gulâm leşker-i nusret-ittisâm nihâde-i akdâm-ı ikdâm itmeleriyle bi-‘avnihi te‘âlâ feth ü teshîri müyesser ve leşker-i zafer-eser mâlik-i künc-i evfer oldular.

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’i şîrâze-bend-i te’lîf itmezden mukaddem tasnîf itdiği ba‘zı âsârında târîh-i feth-i Kırkkilise seb‘în ve seb‘a-mi’e sâlidir demiştir. Hoca Efendi merhûm dahi bu vechile tahkîk itdikden sonra dir ki, ol bık‘a-i behişt-âsâ ve kişver-i hoş-âsâr ki kesret-i hubûbât ve esmâr ve ‘uzûbet-i miyâh-ı hoş-güvâr ile iştihâr bulmuştur. Cümle-i muzâfât-ı dârü’l-İslâm’dan olup sipâh-ı nusret-penâh nefâyis-i ganâyim ile mahzûz ve nazar-ı ‘inâyet-i şehinşâhî birle nâil-i melhûz oldu. Ve havârî ve gılmân-ı perî-zâd ile nişîmen-i efrâd-ı ecnâd nümûne-i behişt-mev‘ûd ve timsâl-i halevât-ı keşf-i ehl-i şuhûd oldu. Karîn-i zamâyir-i erbâb-ı seyr ü seyâhatdır ki Kırkkilise Tuna Yalı’sı üzerinde orta koldan Bergos berâberi sengistandan bir kasaba-i kebîre olup mahmiyye-i Kostantaniyye’den penç merhaledir. Müstakil mîr-livâsı ve kâdîsı ve müte‘addid cevâmi‘ ve hammâmâtı ve bir ‘azîm hânı olup kürûm ve eşcârı vâfir ve mâ-i cârisi kalîl ve nâdirdir. Cevânibi mahrûse-i Edirne ve Baba-yı Atik ve Pınarhisâr ve nevâhîsi Babaeski’si ve Hafsa ve Hasköy ve ba‘zı belde-i sagîredir. Efvâh-ı nâsdan Kırkkilise kırk kimesneden galattır. Ya’nî mukaddemâ kırk nefer müsîlim feth itmiştir deyü dâir olan rivâyet kizb ve dürûğ kabîlindendir.

[484b] **Feth-i Pınarhisar**

Pâdişâh-ı İslâm ve muhyî-i rûsûm-ı şer‘-i şerîf-i hazret-i Fâhru’l-enâm ‘aleyhi efdalu’s-salât ve’s-selâm ve şehinşâh-ı zafer-ittisâm ve kâmi‘-i ebniye-i küfr ü dalâl ve hâdim-i emkine-i esnâm hizmetleri hisâr-ı Kırkkilise’yi feth ve memâlik-i İslâmiyyeye zamm-ı

²¹²⁴ “Peydâ”?

²¹²⁵ Cihad, benim işim ve tabiatımdır.

vezîrinde olan nâkûs ve esnâmı kesr ve ma‘bed-i müslimîn olmak için minber ve mihrâb vaz‘ ve nasb-ı huddâm u muhâfızından sonra mukaddemâ Vize teshîrine ser‘asker nasb u ırsâl buyurdukları Mihâl Bey nahvîne? bir mikdâr leşker dahi îsâline himmet ve ‘asâkir-i bakıyye ile Pınarhisar fethine ref‘-i râyet-i nusret buyurmuşlar idi. Sükkân-ı beldeye Kırkkilise mâddesi nush-ı kâfi ve öyle bir hısn-ı hasîn-i ednâ himmet-i leşker-i zafer-yâvere tâb-âver-i metânet olmadığı müdde‘âlarının hilâfına şâhid-i vâfi iken ‘inâd-ı küfr-âmîhteleri gayret-i câhiliyyeye munzam olmağla mâni‘-i istîmân olup der-i beldeyi sedd-i dîvâr ve i‘mâl-i edevât-ı harbiyyeye der-kâr oldular. Sultân-ı İskender-hadem ve Dârâ-gulâm hizmetleri dahi leked-kûb-ı ikdâm-ı akdâm-ı sûtûrân-ı guzât-ı muvahhidîn olunmak bâbında yek zerre işâret buyurmalarıyla derhâl bâlâ-yı dîvâr-ı hisâra rekz-i a‘lâm-ı nusret-ittisâm ve sükkânı yek lokma-i şîr-i şemşîr-i leşker-i benâm oldu.

Pınarhisar Kırkkilise şâhrâhı üzre vâki‘ bir belde idi. Hâlâ Hatunili ve Karinâbâd ve Ahyolu miyânında bir kasaba-i sagîre ve kazâdır ki mahmiyye-i İstanbul’a bu dahi penç merhale mesâfedir. Ba‘de’l-feth bâ-fermân-ı pâdişâhî kal‘ası zemîne berâber tahrîb olunmuştur.

Feth ü Teshîr-i Belde-i Vize

Pâdişâh-ı kişver-güşâ Hudâvendigâr-ı ‘âlem-fermâ hizmetleri bundan akdem Kırkkilise fethine neşr-i cenâh-ı livâ-i zafer-intimâ buyurduklarında ümerâ-i şecâ‘at-nihâddan Mihâl Beyzâde merd-i cesâret-nijâdı ‘alâ-kadri’l-kifâye leşker-i gazâ-i‘tiyâd ile kal‘a-i Vize fethine nâmzed buyurmuşlar idi. Lede’l-vusûl bi-hasebi’l-me’mûriyye hisâr-ı hisâra meşgûl oldular. Vize kal‘ası fi’l-hakîka gâyet müstahkem ü metîn ve misâl-i hisâr-ı fulad ü âhenîn bir hısn-ı hasîn olmağla sükkânı olan mütemerridîn leyl ü nehâr nev be-nev i‘mâl-i edevât-ı hayriyyeden hâlî olmadılar. Cüyûş-ı müslimîn pâdişâh-ı kişver-güşânın nâil oldukları fütûhât-ı mükerrereyi istimâ‘ itdikçe mânend-i şîr-i jiyân bebrlenüp bezl-i nakdîne-i ihtimâmda [485a] dakîka fevt itmemişler idi. Lâkin hisârın kemâl mertebe metânetinden mâ‘adâ sâirlere nisbetle vüs‘ati dahi kemâlde olmağla müctemi‘ olan ‘asâkir-i müslimîn ile mânend-i pergâr ihâta-i hisâr mümkün olmadığından vusûl-i mevkib-i hümâyûn-ı hâkânîye müterakkıblar idi.

[Mısr]â‘

Pâdişâh-ı muzaffer u mansûr

Nesir: Pınarhisar fethinden sonra bî-gâile olmalarıyla Vize cânibine ‘azîmet ve hîn-i vusûlde derhâl taraf taraf hasâr-ı hisâra guzât-ı muvahhidîn ta‘yîn olunup kol kol ceng ü peykere mübâderet eylediler. Leyl ü nehâr i‘mâl-i edevât-ı hayriyyede bezl-i iktidâr ile bir ay temâm bilâ-fâsılâtın muhâsara olunup derûn-ı kal‘aya âlât-ı rezm mânend-i bârân rîzân olunarak bi’l-âhire a‘dâ-i dîn-i mübîn teslîm-i hisârdan gayrı çâre olmadığın ve eger istîmân olunmazsa birisi necât bulmayacağın mülâhaza itmeleriyle müddet-i muhâsaranın yetmişinci günü mâl ve emlâk ve ‘ırzlarına ta‘arruz olunmamak şartıyla istîmân eyledi. Hudâvendigâr-ı şefekat-nihâd hizmetleri dahi mes’ûllerine mürâ‘ât eyleyüp derûn-ı hisârdan zulmet-i küfr fûrû-nihâde ve nûr-ı makdem-i İslâmiyân ile revnak-ı hisâr ziyâde oldu. Mahmiyye-i İstanbul’a kemâl-i kurbu olmağla teküre mûris-i vahşet ü haşyet bir hâlet oldu.

Târîh-i Feth

Hân-ı Murâd ol şeh-i dîn ü dünyâ

Alicak Vize gibi hısn-ı hasîn

Yine ‘îd itdi serâ-pâ ‘âlem

Cümle büldân olundu tezyîn

İki hısnı da mukaddem aldı

Olup eltâf-ı Hudâ ana mu‘în

Biri Pınarhisârı’dır anın

Birisi Kırkkilise-i metîn

‘Ömrü efzûn olup ol pâdişâhın

Dâimâ vire zafer Rabb-ı mübîn

Ele kilimi alup fikr idicek

Fethi târîhini Hâki miskîn

İki müşâhid ile oldu müsbet

Vize kal‘asını aldı şeh-i dîn

Nesir: Ma'lûm ola ki Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre Vize kesr-i vâv ve sükûn-ı yâ-i tahtâniyye ve feth-i zâ-i mu'ceme ile Kırkkilise'ye giderken cânib-i yesârda bir seng-i hârâdan cebelin zeyl-i şarkîsinde pîşgâhı düz sahrâ-yı zâtü'l-eşcâr ve latîfû'l-esmâr bir kasaba yüz ve elli akçe kazâ ve livâdır. Kostantaniyye-i mahrûseye üç günlük mesâfe olup kal'ası el'ân harâbedir. İki câmi'i ve bir 'imâreti ve sük-ı muhtasarı ve bir nehr-i sagîri vardır. Ve bu beldenin [485b] bostân ve kürûmu mevfûr, husûsâ lezîz basalı meşhûrdur. Etrâfında Çorlu ve Bergos ve Pınarhisâr ve Çatalca ve Saray kazâları ana tâbi' i 'tibâr olunur.

İtmâm-ı Sarây-ı Sultânî ve 'Avdet-i Hâkânî

Dârü'n-nasr ve'l-meymene mahrûse-i dilârâ-yı Edirne'de sene seb'a ve sittîn târîhinde bâ-emr-i hâkânî te'sîs olunan sarâ-yı cennet-efzâ-yı sultânînin dâire-i enderûn ve bîrûnunda tarh u inşâsına mübâderet ve ibtidâ[r] olunan odahâ ve kusûr mânend-i beyt-i ma'mûr bî-kusûr binâ olup resîde-i pâyan;

Beyit

Esbâb-ı şevk hâlâ âmâde oldu ancak

Baht el virürse nevbet teşrîf-i yâre kaldı

Nesir; mazmûnu peyâm-resân takrîrinden nümâyân olmağla;

M[isrâ']

Bânî-i kasr-ı 'adâlet hân-ı Murâd

Nesir; hizmetleri dahi Vize Kal'ası'nın mâlzeme-i hıfz u hırâsetini ba'de'l-itmâm mahrûse-i Edirne'ye ric'at ve ol sarây-ı nevîn tarhı makdem-i hümayûn-ı behcet-makrûnlarıyla hemâl-i cennet buyurup âvân-ı şitâyı imrâr ile meşgûl-ı zevk u safâ oldular. Hoca Efendi tahrîri üzre hudûd-ı seb'inde hitâm-pezîr olmuştur.

'Abd-i Hakîr'in tahrîriyle beyne-hümâda ancak yirmi otuz gün mikdârı tefâvût vardı. Ol dil-keş sarây-ı hümayûnun târîh-i itmâmıdır ki fi'l-hakîka târîh-i garrâdır.

Târîh

Makarr itdi yine çün Dimetoka'yı sa'âdetle

İdüp rü'yâda bir hâlet cenâb-ı Şeh Murâd Hân'a

Görüp bircây-ı zîbâyı dimiş bir zât-ı pâk anda

Yapılsın Hak bu nîm şâyestedir bir cây-ı şâhâne

Olunca hâbdan bîzâr taharrî eyleyüp buldu

Meğer bu şehir imiş meşhûd olan ol şâh-ı zîşâna

İdüp fermân o dem yapıldı bir dil-keş-serâ ki anın

Nazırı gelmemişdir Hak bu kim bu kevn-i imkâna

Gelüp bir dâ'î Tâlib söyledi târîh-i itmâmın

Hümâyûn ola bu 'âlî binâ sultân-ı devrâna²¹²⁶

Tuğyân-ı Nehr-i Haleb

Bi-emrillâhi te'âlâ bu sene-i mübârekede nehr-i Halebü's-şehbâ 'âdet-i câriyesinden efzûn cereyân ve gitdikçe mânend-i Bahr-i Kulzüm tuğyân idüp emâre-i tûfân-ı meşhûr-nümâyân ve herkes nefsi nefsi gûyân ve ol âb-ı rûy-ı büldân-ı 'Arab'ın nısfı garkâb-ı tûfân olduğu Kâtib Çelebi merhûm tahkîkî ile sâbit olduğu müstağnî 'ani'l-beyândır.

Vefât-ı Bedreddîn eş-Şiblî

A'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-ulemâi'l-müteverri'in yenbû'u-ı fezâil-i şettâ metbû'-ı efâdilu'n-nehy miftâh-ı kunûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dekâyık eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-'âbid el-'âmil Mevlânâ kâdıyu'l-kuzât Ebû Abdillâh²¹²⁷ Bedreddîn Muhammed bin 'Abdillâh İbn Ebi'l-Bıkâ eş-Şiblî 'aleyhi rahmeti Rabbinâ el-'âliyü'l-'âlî hizmetleri ki sene isnâ 'aşere ve seb'a-mi'e târîhinde pây-endâz-ı gehvâre-i 'izz ü cûd ve 'ilm ü fezâilleriyle tenvîr-i 'âlem-i şuhûd itmişlerdir. 'İlm-i evâilde *Ahkâmü'l-mercân fî ahkâmi'l-cân* nâm kitâb-ı latîf te'lîf eyleyüp Mevlânâ Muhammed bin Ramazân'a mensûb *Kitâb-ı yenâbî* ki şerh-i Kudûrî'dir, inde'l-ba'z bunların âsârlarındandır. Elli yedi sâl mu'ammer olup işbu sene tis'a ve sittîn ve seb'a-mi'e târîhinde tekmîl-i nüsha-i 'ömr-i 'azîz eylediler. Zühd ü ma'ârifde yegâne bir fâzıl-ı bî-bahâne idiler.

Tâcü't-Terâcim [486a] müellifi dir ki İmâm Kudûrî 'aleyhi'r-rahmenin *Fürû'-ı Hanefiyye* ebhâs ü mesâilini müştamil te'lîf buyurdıkları muhtasarın şerhi ki *Kitâbü'l-*

²¹²⁶ Ol dil-keş-i sultân-ı devrâna (Derkenar notu).

²¹²⁷ Ebû 'Abdillâh (Derkenar notu).

yenâbî ‘*fî-ma’rifeti’l-usûl ve’t-tefârî*’ ismiyle şöhret-yâbdır. Ba’zı ‘ulemânın musannıfı Mevlânâ Muhammed bin Ramazân’dır didikleri gayr-ı sahîh olduğuna Mevlânâ İbn Ramazân’ın Şâfi’iyyü’l-mezheb oldukları güvâhdır. Bu takdîrce sâhibü’t-tercemenin olduğu bî-iştibâhdır.

İntikâl-i Bahâeddîn-i Nahvî

‘Umdetü’l-fuzalâ ve’n-nahviyyîn kıdvetü’l-‘ulemâ ve’l-kümmelîn merâh-ı ervâhu’s-selef bâ’is-i ‘izz-i neyl-i maksûdu’l-halef kâsıdu’l-makâsıdı ve vâkıfu’l-mevâkıf ‘âric-i me’âric-i envâ’u’l-me’ârif el-‘âlim el-fâzıl el-‘âbid el-‘âmil el-kâmil ez-zâhid eş-şeyh el-imâm Mevlânâ ibn ‘Akîl kâdıyü’l-kuzât Bahâeddîn ‘Abdullâh bin ‘Abdirrahmân bin ‘Akîl el-‘akîlî sabbet ‘aleyhi sicâl rahmetuhû Rabbühü’l-‘alî ve fethun-leh ebvâb-ı ebniyetü’l-firdevsil-‘âlî hizmetleri ki ‘Akîl ibn Ebû Tâlib evlâdından olmağla ‘Akîlî demekle müşârün-bî’l-benân ve İbn ‘Akîlin ile şöhretlerine sebep bir cihetden cedleri ve cihet-i uhrâdan bu nesilden oldukları olduğu zâhir u ‘ayândır. Hâtimetü’l-muhaddisîn Mevlânâ Celâlüddîn es-Suyûtî ‘aleyhi rahmeti’l-Vefî hizmetleri *Kitâbü’l-Muhâzara*’da “eimme-i nahv ve lûgat” faslında dir ki, mevlânâ-yı müşârün-ileyh sene semân ve tis’in ve sitte-mi’e muharremü’l-harâmında pâ-nihâde-i mehd-i ‘izz-i vücûd ve tulû’-ı bedr-i sa’âdet metâlî-i zât-ı ‘âlîleri ile tenvîr-i ‘âlem-i şühûd itmişlerdir. Fenn-i kırâatı Takî-i Sâyıg gibi vücûd-ı yektâdan ve ‘ilm-i şerîf-i fıkıhî İmâm Zeynî el-Kenânî gibi ‘ayn-ı zühûd ü takvâdan tahsîl ve şeyh el-imâm el-‘alâ el-Konevî ve’l-celâl el-Kazvînî ebâ Hayyân ‘aleyhim rahmeti’r-Rahmân gibi zevât-ı fezâil-simât meclis-i kudsî ünslerine mülâzemet itmekle mâlzeme-i ‘akliyye vü nakliyyeyi tekâmîl itmişlerdir. Zemân-ı cüz’î zarfında bi-‘inâyetihî te’âlâ ve bi-füyûzâtihî tefennün fi’l-‘ulûm itmeleriyle kazâ-i diyâr-ı Mısıryye ve tadrîs-i Haşşâbiyye ve câmi’-i Benî Tolun dersiyiye-i tefsîr-i şerîfî kendülere tevcîh ve ‘uzûbet-i takrîrleriyle zümre-i tulebâ terfih olunmuş idi. *Şerh-i Teshîl* ve *Şerh-i Elfiyye* eşher-i âsârlarından olup bunlardan mâ’adâ tesânîf-i kesîreleri vardır. İşbu sâl-i tis’a ve sittîn rebî’ü’l-evvelinde tekâmîl-i nüsha-i hayât itmişlerdir. Müddet-i hayât-ı bâ-berekâtları ihdâ ve seb’îne resîde olmuş idi.

Vefât-ı Sultân ‘Alâüddîn-i Behmenî

Sene semân ve erba’in ve seb’a-mi’e vekâyi’i hilâlînde işâret olunan selâtîn-i Hind [kesik] melik-i ülke-i Dekken Sultân ‘Alâüddîn Hasan Halacî-i Behmenî [kesik] gereği gibi nizâm virüp niçe memâlik-i müntefi’at-bahâ-i [kesik] dahi mâlik ve etrâf ü eknâfdan zuhûr eyleyen a’dâlarını def’ itdikden sonra şikeste-mizâc olmağla işbu sâlde hulûl-ı ecel-i müsemma ile ‘âzim-i dâr-ı bekâ oldu. Ahâlî-i memleket ferzend-i reşîdi Sultân Muhammed

tahta iclâs ile kâm-bîn ve mûmâ-ileyh Sultân ‘Alâüddîn’i defîn-i zîr-i zemîn eylediler. Yirmi sâl ‘ale’l-istiklâl sultân-ı memleket olmuş idi. Bu tâifenin dârü’l-mülkleri Gülberge nâm şehr-i şehîrdir²¹²⁸.

[486b] VEKÂYİ‘-i SENE SEB‘ÎN VE SEB‘A-MİE MİNE’L-HİCRE

İşbu sâlde keşîde-i silk-i sutûr kılınacak vekâyi‘de ekser-i müverrihîn ihtilâf itmişlerdir. Lâkin ‘abd-i Hakîr bu husûsda kütüb-i kesîre tetebbu‘ idüp siyâk u sibâk karînesiyle esahh-ı rivâyâta zafer-yâb olduğum ehl-i fitnat u zekâyâ gayr-ı hafî olduğundan mâ‘adâ mahallinde dahi inşâallâhu te‘âlâ işâret olunur.

‘Avdet-i Pâdişâhî be-Cânib-i Burusa

Zemân-ı ‘adâlet-akrânı her dem bahâr-ı kâmrânı olan hudâvendigâr-ı İskender-sipâh şehinşâh-ı ‘adâlet-destgâh mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü’l-‘ibâd şevketlü kerâmetlü Hân-ı Murâd rahimallâhu eslâfehum ve ‘ammer ahlâfehum hizmetleri dört sene mikdârı vakt ü zemân Rumili cânibinde geşt ü güzâr ve niçe memâlik-i küffârı dâr-ı ehl-i îmân idüp hulâsa yeniden nûr-ı îmân ile ol cânibi âbâdân buyurmuşlar idi. Çünkü vakt-i şitâ mürûr idüp mevsim-i rebî‘ ile cihân reyyân oldu, Anadolu cânibinde olan müslimînin makdem-i hümâyûnlarına kemâl-i iştiyâkları olduğunu yâd, ol cânibi dahi hâtır-ı hümâyûnlarından ib‘âd ve yâd buyurmadıklarını iş‘âren mahmiyye-i Burusa’ya nakl u hareket murâd-ı hümâyûnları olduğunu mü‘ekkeden a’yân-ı Devlet-i ‘Aliyye ve erkân-ı saltanat-ı seniyyelerine hitâben emr-i ‘âlî ısdâr buyuruldu. Pes mâlzeme-i mevkib-i hümâyûn ihzâr olunup bir sâ‘at-i es‘adde fezâ-yı Edirne-i mahrûsede mensûb-ı bârgâh-ı İskenderâne ve hıyâm-ı Süleymânelerini teşrîf ve cânibeyn-i tarîkda saf-beste olan bendegân-ı sadâkat-nişânların iltifât-ı hidîvâneleriyle taltîf buyurdular. Rumili cânibinin ser‘askerliği kemâ fi’l-evvel Lala Şahin Paşa’ya tevcîh ve Filibe ber-vech-i tîmâr ârâm-gâhı olmak üzre hâl u şânı terfîh ve Samakov ve İhtiman ve sâir büldânın feth ü teshîrine bezl-i himmet-i vâlâ-nehmet itmek bâbında ekîd tenbîh olundu. Ba‘de-zâlik pâdişâh-ı ‘âlî-câh bi-hasebi’l-kânûn tarafeynin a’yânını ilbâs-ı hıl‘at ve ‘atâyâ-yı vefire ile memnûn buyurup mahall-i nehzat birle cânib-i maksûda ‘azîmet buyuruldu.

Lala Şahin Paşa ve sâir ümerâ-yı şecâ‘at-intimâ pâdişâh-ı ‘âlem-fermâyı Gelibolu’ya dek teşyî‘, ba‘de-zâlik;

²¹²⁸ Vefât-ı Sultân ‘Alâeddîn Behmen..... şehirdir (Derkenar notu).

Mısra‘

Gitdi tûbâ bir yana serv-i dilârâ bir yana

Nesir; ol pâdişâh-ı ‘âlî-câh kemâl-i übbehet ü iclâl [487a] ile Gelibolu ma‘berinden Anadolu cânibine ‘ubûr itdiklerinde taht-gâh-ı kadîme-i Burusa-i mahrûse muhâfazasına me‘mûr olan nûr-ı dîde-i cihân-bînleri şâhzâde-i Bistâmî-şi‘âr Sultân Bâyezîd-i kâmkâr hizmetleri sâir vücûh-ı ‘ulemâ vü a‘yân ile sâhil-i Bahr‘da istikbâl ve pâ-yı hıdîvv-i mansûr u muzaffere kemâl-i tevkîr ü ibtihâl ile rûy-mâl eylediler. Ba‘de-zâlik;

[Mısra]â‘

Baht u devlet ber-yemîn ve ‘izz ü şevket der-yesâr

Nesir; dârü‘l-mülk-i kadîmlerini teşrîf ve mecmû‘-ı a‘yân ü ümerâyı ilbâs-ı hıl‘at ile taltîf buyurdular.

Tevcîh-i Sadâret be-Halîl Paşa

Vezîr-i sâbiku‘l-evsâf şâhzâde Süleymân Paşa ‘âzim-i huld-i berîn olduğu târîhden işbu sâl-i ferruh-fâle gelince dokuz sene müddetde mahsûs-ı makâm-ı vezâret-i ‘uzmâ bir ahada ta‘yîn olunmamış idi. Pâdişâh-ı İskender-vezîr ve şehinşâh-ı Süleymânî-serîr hizmetleri bi‘l-‘izz ü ikbâl Gelibolu‘ya vusûllerinde devlet-i seniyye ve saltanat-ı behiyyelerine bir vekîl-i mutlakın vücûdlarından min-küllî‘l-vücûh lâzım belki vâcib olduğun teyakkun buyurmuşlar idi. Lâkin vekîl-i mutlâk olan zâtta ‘ilm ü ma‘rifet ve hulûs u istikâmet ve rüşd ü kiyâset ve bi-eyyi ez-în ve sadâkat ve dîn ü diyânet ve bî-garazî hizmet ve re‘fet ü şefekat ve cûd u merhamet ve kânûn-şinâsî ve ‘adâlet ve fehm-i umûr-ı hullet ve etvâr-ı şerî‘at misillü ba‘zı şurûtun vücûdundan lâ-büd olmağla şeref-yâb-ı hizmet-i hümâyûnları olan bende-gânını mîzân-ı ‘akl ve mi‘yâr-ı fikr ü hûş ile sencîde vü taharrî iderek hâlâ bu evsâfî câmi‘ kâdî‘asker-i celîlü‘ş-şânları Cenderelü Kara Halîl cenâbları olduğu müberhen ü azher olduğundan a‘yân-ı devlet ve erkân-ı saltanatların otak-ı gerdûn-tâklarına da‘vet ve cümle muvâcehesinde mevlânâ-yı müşârûn-ileyh Hayreddin Paşa tesmiyesiyle sadr-nişîn-i mesned-i vekâlet ve dûş-ı liyâkatına ilbâs-ı hıl‘at-ı girân-kıymet buyurdular. Makâm-ı metrûkeleriyle mahrûse-i Burusa kâdîsı âtiyü‘t-terceme Koca Mahmûd Efendi pâ-y-dâr kılınmıştır.

Mütetebbi‘îne gayr-ı hafidir ki Kâtib Çelebi merhûm müşârûn-ileyhin sadâretini cedvel-i vüzerâda bu sâlde olmak üzere tahrîr itmiş iken, cedvel-i kuzâtda ‘âm-i kâbilde tastîri gâlibâ kalem-i nâsihden sehv vâki‘ olduğundandır. Bu dahi ma‘lûm ola ki Hayrabolu [487b]

fethinde Kâtib Çelebi merhûmdan üç kavl rivâyet olunup, kavl-i evvelde sâl-i tis'a ve hamsîn fûtûhâtından olduğudur ki tabaka-i sâniyede zikr olunmuşdur²¹²⁹. Kavl-i sâni sene-i sâbıkada vukû'dur. Kavl-i sâlisde bu sâlde Anadolu cânibine 'ubûr için Gelibolu'ya 'azîmet olundukda esnâ-i seyrde feth olunduğudur.

Kela't-tekaddirîn Hudâvendigâr-ı gazâ-i 'tiyâdın bi'z-zât feth itdikleri memâlikdendir. Hayrabolu hâ-i mu'ceme ile Edirne ve Rusçuk mâbeyninde Livâ-i Paşa tevâbi'inden bir kasaba-i kebîre ve kazâdır ki mahmiyye-i İstanbul'a dört günlük mesâfe olup beylik cimâlin ıstablı andadır. Cevânibi Edirne ve Dimetoka ve Bergos ve Rusçuk kazâlarıdır. Bunlar Hayrabolu'ya birer günlük mesâfedir²¹³⁰.

Sûr-ı Hıtân-ı Şâhzâdegân

Bi-hamdillâhi te'âlâ niçe sinîn ve şuhûr leşker-i İslâmiyân muzaffer ü mansûr ve cünûd-ı kefare-i sakar-makar müdemmer ü makhûr olup envâ'-ı zevk u safâ ve sürûr-ı mevfûr ve herkes pister-i cilbâb-ı istirâhatda müttekî-i visâde-i emn ü huzûr olmuşlar idi. Bu esnâda ber-mûceb-i sünnet-i seniyye-i İbrâhîmiyye âvân-ı hatâdır şâhzâdegân ma'âlî-nişân resîd olup bu emr-i mühimme icrâsına bu eyyâm-ı meserret-ittisâmdan a'lâ vakt olmadığı müberhen olmağla mahmiyye-i Burusa'da tertîb olunmak üzre ihzâr-ı mâlzeme-i sûr-ı hümâyûna mübâderet olundu.

Evvelâ bir fezâ-yı zümürrûd-sîmâda tarh-ı hıyâm ve etrâf u eknâfda ya'nî civâr-ı memâlik-i pâdişâh-ı ma'delet-ittisâfda bulunan ba'zı mülûk-i tavâif ve tabakât dahi med'uvv-i velîme-i hâkânî olmalarıyla anlar için dahi mahsûs mahal tertîb ve pür-intizâm kılındı. Ve ba'zı erbâb-ı ma'ârif-i garîbe ve melâ'ib-ı 'acîbe dahi tedârük olunup envâ'-ı zehâyir ve et'ime âmâde olundukdan sonra herkes hıyâm-ı mahsûsalarında ikâmet ve pâdişâh-ı İskender-hadem hizmetleri dahi ahterân-ı felek-necâbet ve goncahâ-yı gülistân-ı ikbâl ü şevket olan şâhzâdegân-ı pür-rüşd ü kiyâset hazerâtı ile ki sultân-ı vâlâ-şân-ı Yıldırım Bâyezîd Hân ve Ya'kûb Çelebi ve Savcı sultandırlar, otağ-ı gerdûn-tâkların teşrîf ve pâ-y u gedâ ve a'lâ vü ednâyı iltifât-ı nigâh-ı hidîvâneleriyle taltîf buyurdular. Etrâf-ı memâlikde bulunup med'uvv-i velîme-i sultânî olan mülûkün hedâyâ-yı vefireleriyle sefîr nâmına birer mu'teber âdemler gelüp her biri 'alâ-merâtibihim hâk-i pâ-yı Hudâvendigâr-ı 'âlem-penâha rûy-mâl ve it'âm ü ıskâ emri hitâmında kabza kabza altun ve ilbâs ve hıl'at-ı girân-kıymet ile mesrûru'l-bâl ilbâs kılındılar. Ba'de-zâlik bir rûz gürûh-ı celîlü'l-kadr

²¹²⁹ kavl-i evvelde..... zikr olunmuşdur (Derkenar notu).

²¹³⁰ Kela't-tekaddirîn..... mesâfedir (Üstü çizilmiş).

‘ulemâya bast-ı sofra-i envâ‘-ı [488a] mevâid ü ni‘am ve “fe²¹³¹-izâ ta‘imtum fenteşirû”²¹³² mazmûn-ı mu‘ciz-nümûnu evânında kimine ferve ve kimine hıl‘at ilbâs olunmağla ‘alâ-merâtibihim her biri mültefet ve mükerrem kılındı. Ba‘de-zâlik sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr on beş gün ve ‘alâ-rivâyetin kırk gün et‘ime-i mütenevvi‘a-i nefise ve ni‘am-ı mu‘anber ü enfese ve esnâf-ı esbâb-ı şevk ü taraba siyyemâ mûcib-i feth-i bâb-ı mukaffel visâl olan zehebe seyr oldular. Seyr ü temâşâ-yı envâ‘-ı safâdan fütûr geldikde herkes ref‘-i tınâb-ı hıyâm ve derûn-ı şehirde vâki‘ hânelerine ‘avdet ve sarây-ı hümâyûn-ı sultânîde ol şeb icrâ-yı emr-i sünnet olundu. Bu vak‘ada karîne-i siyâk u sibâkdan mâ‘adâ ol âvân-ı meymenet-kırân vekâyi‘ini câmi‘ mu‘teberâtı dahi bu vechile mazbût-ı ehl-i kalemdir.

Merhûm Hoca Efendi’nin altmış yedide tahrîr itmesi târîh-i velâdet-i şehzâdegâna ‘adem-i vukûfuna delîldir. ‘Azîz Efendi merhûm ise Ya‘kûb Çelebi velâdetini altmış dokuzda tahrîr itmekle sehv idüp vekâyi‘-i sâiresinin zabtına dahi şübhe îrâs idecek rütbe bir mâdde olmuşdur. Bu sâl vekâyi‘i dahi hitâm-pezîr oldu.

VEKÂYİ‘-i SENE İHDÂ VE SEB‘ÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRE

Bu sâlde vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’ye dâir mâdde zafer-yâb olunan mu‘teberânda bulunmadığından vekâyi‘-i düvel-i sâireden ba‘zı mu‘azzamâtı mürâ‘aten li’l-tertib ketb olundu.

Zuhûr-ı Devlet-i Timur ve Tafsîl-i Keyfiyyet ân-Mağrûr

Hafî olmaya ki, ittifâk-ı ashâb-ı tevârîh ü siyer muktezâsınca devlet-i Timur-ı mağrûr bu sâlde zuhûr itmiştir. Âteş-i kahr-ı ilâhî olan mağrûr-ı mesfûrun min-evvelihî ilâ-âhrihî tafsîl-i ahvâlîni sertâc-ı erbâb-ı ma‘ârif ü ifâde Bağdâdiyyü’l-asl Nazmîzâde ‘aleyhi’r-rahme kütüb-i mu‘tebereden nakl ile tashîh ve cem‘ itmekle velâdet-i nush-ı eserinden telvîs-i sadr-ı saltanat itdiği işbu sâl-i ihdâ ve seb‘îne gelince keyfiyyet-i ahvâlî târîh-i merkûmdan telhîs olunup Kâtib Çelebi merhûmun dahi tahkîkî izâfe ve bu mahalle ketb olundu. Mağrûr-ı mesfûrun târîh-i velâdeti ve ol hinde zuhûr iden keyfiyyetin icmâlî ve bu bâbda erbâb-ı tevârîh ü âsârın ihtilâfâtı sâbıkâ sene sitte ve ‘işrîn ve seb‘a-mi’e vekâyi‘ini hîn-i tahrîrde yegân yegân zikr ü beyân olunmuş idi. [488b] Bu mahalde evâil-i hâline ve tegallûben zirve-i saltanata ‘urûcuna müte‘allık ba‘zı kelâm zikr idelim. Lâkin ma‘lûm ola ki merreten ba‘de-uhra nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre bu mecelle-i celîle-i nevîn tarh-ı mücerred-i

²¹³¹ Metinde “ve izâ” olarak yazılmış.

²¹³² “Yemek yiyince dağılın”, *Kur‘ân*, Ahzab, 33/53.

Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye vekâyi‘ine maksûr iken vekâyi‘-i düvel-i sâire istitrâdî zikr olunmağla mağrûr-ı mesfûrun dahi keyfiyyet-i hâli mahal be-mahal icmâlen tahrîr olunur.

Müverrih Nazmîzâde merhûm dir ki, mağrûr-ı mesfûrun ismi Timur’dur ki lafz-ı ‘Acemî olup ‘Arab isti‘mâl itdikde tebdîl ü tagyîre kâ‘ide-i külliyyeden olmağla gâh Temtûr ve gâh Temürlenk dimekle şöhret buldu. Leyle-i mevlidinden evc-i âsmândan mânend-i ‘amûd bir âteş zâhir olup rûy-ı zemîne fûtâde oldukda şerâresi etrâf u eknâfda olan büldâna münteşir oldu. Ba‘zı müverrihîn dü desti hûn [silik] ile mâl-â-mâl tevellüd idüp ol ‘asrın kehene ve erbâb-ı ma‘ârifî bu sırr-ı garîb keşfinde bir kâç akvâl zikr itdiler. Ya‘nî kimi ‘as‘as ve kimi harâmî ve kimi kassâb ve kimi cellâd olur didiler. Bi-emrillâhî te‘âlâ bu evsâfin mecmû‘unu câmi‘ oldu. Pederi [silik] rûvât-ı sikât tahkîkleri üzre Kara çadırlı sahrâ-nişîn-i ahşâm makûlesinden kuttâ‘u’t-tarîk idi. Meskenleri mâverâ-i Nehr olmağla mahall-i merkûmede olan tavâif ile konup göçer idi. Ba‘zılar penbe-dûz idi dimişler. Erbâb-ı tahkîk rivâyetleri üzre Timur-ı bilâ-zuhûr tasavvur u hayâlden efzûn fakîrû‘l-hâl ve leyle-i ‘işâyâ muhtâc olup kemâl-i iflâsdan kemter-endâz-ı nücûm müşevveşü‘l-ahvâl idi. Ba‘zı leyâlde mezra‘alardan ağnâm serîka itmekle ta‘ayyüş iderdi. Gitdikçe ağnâmlarına killet tareyanından sürü sâhibleri çobanlara muhkem tenbîh itmeleriyle etrâf-ı ağnâmda mahal be-mahal hirâsete ve nighbânlığa başladılar. Vaktâ ki sârık-ı mesfûr mâddeden bî-haber ‘âdet-i me‘lûfesi üzre kendini gürg vâdisine vaz‘ ile ağnâmın yanına varup destini dirâz itdikde şebân-ı bîdâr yanında mevcûd tîr-i mu‘teberiyle omuzunu mecrûh ve hareketden ibtâl idüp ol yâre ile mânend-i kelb sayha idüp zâr u giryân iderken ‘ale‘l-fevr uyluğunu dahi bir tîr-i bürrân ile mecrûh itmekle lenglikle şöhretine bu mâdde bâ‘is oldu. Çolak olması dahi ol tîrin zahmındandır. Vefret-i fakrî ne rütbede ise [489a] ‘ibâd-ı müslimîne mazarrat ü mefâsidi sad çendân idi. Bi‘l-külliyye haşyetü’t-dehâ derûn-ı zulmet-i bî-rahmi meşhûnundan ihrâc itmekle, her biri net şeytanet ü telbîsîde bâ‘is-i ru‘b ü hirâs iblis olan ‘Abbâs ve Cihânşâh ve Kamari ve Süleymanşâh ve Aydeku ve Cakuva ve Seyfüddîn ve bunlar misüllü çil nefer bed-baht ve dahme-i mel‘anete karîn olmağla leyl ü nehâr bir alay ehl-i ‘ırz müslimânları iz‘âc itmekden hâlî değiller idi. Kemâl-i fakrından gice îkâd-ı şem‘a ‘adem-i kudreti der-kâr iken yine dâimâ müzâkere-i saltanat idüp ben ‘âkıbetü‘l-emr sâhib-i hurûc olurum deyü iddi‘â ve bu kelâm-ı bî-nizâmını gûş idenler hiffet-i ‘akl ve hevesine haml ile istihzâ ider idi.

Mu‘teberinden nakl ile sübût-yâftedir ki, Temür-ı mesfûr kemâl-i fakrından penbeden dûhte bir pîrâhene mâlik olup mu‘tekid-i ahâlî-i belde-i Keş Şemsüddîn nâm şeyh-i kirâmın ittisâmın peyâmı gûş-zedi oldukda pîrâhenini fûrûht ve bahâsıyla bir re’s keçi iştirâ ve

ziyâret-i şeyh kasdıyla zâviyesine varup keçiyi ihdâ iderken huzûr-ı şeyhe dâhil oldukda şeyh mürîdleriyle meşgûl-ı zikr-i Rabbânî olmalarıyla hâtîme-i hâllerine varınca kemâl-i âdâba mürâ'aten huşû' ve ibtihâl ve huzû' ile 'ale'l-kıyâm meks ider. Çünkü emr-i zikr ü tevhîd resîde-i hitâm olup hâlet-i sükût u sükûnda ol mürşid-i ekmel Timur'a nazar ider, derhâl sûret-i 'acz u iftikâr irâet iderek pâ-yı şeyhe rûy-mâl eyler. Şeyh-i âgâh bir mikdâr tefekkür ve mürâkabeden sonra bu âdem bezl-i 'ırz u cân ile bir ba'ûza balına değmez nesne için niyâz-mend olmuşdur. İmdâd-ı derûniyye ile mahrûmen 'avdet itmemesi mes'ûlümdür deyü dervîşânına tevcîh-i veche-i hitâb itmekle cümlesi birden husûl-ı matlûbu için ref'-i eydî-i istid'â ve derûnî du'â idüp Fâtîhe-hân olurlar. Bu teveccüh-i derûniyyeden sonra mesfûrun evvel be-evvel istidrâcı kuvvet ve kuvvet-i tâlî'î müstes'ad olmağa başlamış **lâ-râdde li-kazâihî**²¹³³ hemân bu bâbda ber-fehvâ-yı kerîme-i “İnne'llâhe lâ-yugayyiru bi-kavmin hattâ yugayyiru mâ bi-enfusihim”²¹³⁴;

Nazım

Hak te'âlâ intikamı yine 'abdile alur

Bilmeyen 'ilm ledünni anı 'abd itdi sanur

fehvasınca bu kadar 'ibâdullâh anın yüzünden min-'indillâhi te'âlâ lâ-yık oldukları cezâlarını görürler.

[489b] *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi dir ki, Timur *Ahbâr-ı Nebeviyye*'de cemî'-i bilâd-ı İslâmiyye'ye hurûcu mev'ûd Deccâlî'nin biridir. Kâmet-i şâhika sâhibi olmayup ke-ennehu bekâyâ-yı 'Amâlîka'dan idi. 'Azîmü'l-cebhe ve'r-rîş şedîdü'l-kuvve ve be's-i habîs-i pür-teşvîş olup levni humrete müşrif ebyaz, 'azîmü'l-etrâf ve 'arîzü'l-ektâf müstekmilü'l-bünye ve müstersilü'l-heybe yümnâ ve Benî A'rec 'ayneyni şem'ateyn-âsâ ve cehîrû's-savt ve mevtden gayr-ı hârib şahs-ı seffâk ve bî-rahm ve kattâl ve irâka-i deme mukibb idi. Sâir evsâfî mahallinde zikr olunur.

Tevârîh-i mu'tebereden naklen Nazmîzâde merhûm zikr ider ki Timur-ı gümrâh bir rûz kemâ hüve de'bihî kat'-ı tarîk-ı vâridîn fikr-i fâsidiyle etrâf-ı deştî seyr ü geşt iderken mezheb-i bâtılı gibi reh-i râstdan münharif olup 'atşân ve cev'ân yek hafta mikdârı vakt ü zemân sahârâ ve cibâlde pûyân resîde-i derece-i helâk olmuş iken sâik-ı kazâ ve kader

²¹³³ Allah'ın kaza ve kadareni geri çevirmez.

²¹³⁴ “Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah, onlarda bulunanı değiştirmez”. *Kur'ân*, Râd, 13/11.

pâdişâhın esbânı otlakı olan mahalle sevk idüp ‘ilm-i baytârîden haberdâr olduğundan mîr-i hayle buluşdukda esblerin cins ve bâ-cinslerinden ve eskâm u ‘ilel ve sâir ‘avârizâtından haber virmekle mîr-i hayl kendüye nedîm ittihâz idinüp me’mûlünden ziyâde ikrâm ü iltifât eyledi. Bi-hikmeti’llâhi te’âlâ bu esnâda taraf-ı pâdişâhîden ba’zı huyûl taleb olunmağla matlûb olan huyûlu dest-i Timur’a teslîm ve mezbûrun bu fende mahâretîn ve şâyeste-i iltifât ü ikrâm olduğun ‘arz-ı hâl ile taraf-ı melike terkîm eyledi. Ba’de edâ-i hizmet nâil-i hıl’at olup yine cânib-i mîre ‘avdet itdi. Bir müddet mürûrunda mîr-i hayl vefât itmekle câh-ı metrûkesi Timur-ı mağrûra tevcih olunup bu takrîble rûz be-rûz bâzâr-ı istidrâcî tervîc ve pâdişâhın hâheri Hânım Sultân dahi kendüye tezvîc olunmağla sahâyif-i tabaka-i sâniyede zikr olunduğu üzre Gürkân lakabıyla müşârûn bi’l-benân oldu. Sikât-ı rûvât muhtârı üzre bir rûz Timur zevcesi olan Hânım Sultân ile esnâ-yı mükâmelede “**el-keîâmü yecurru’l-keîâmü**”²¹³⁵ Hânım Sultân kemâl-i gazabından ol bed-tebâr ahvâl-i kadîmesin ve fakr-ı vifâkasın zikr itmekle mağrûr-ı mesfûra gûyiyâ ‘âr lâhık olup derhâl ol bî-günâhı seyf-i gadr u hayfla dü nîm itmekle min-ba’d ihtiyâr-ı firâr ve izhâr-ı isyâna karâr virdi. Mervîdir ki, zikr olunan mülk-i pâdişâh [490a] hıttâ-i Belh olup Timur-ı mağrûr hizmetinde yüzbaşı idi²¹³⁶. [490b]²¹³⁷.

[491a] Bu husûsdan fevka’l-gâye gazab-nâk olup, “bu gûne hareket senin ‘adem-i felâhına edell-i delîldir. Zîrâ bu Çağatayî’nin sûretinden envâ’-ı fesâd hüveydâ bir ma’nâ iken bu makûle vâcibü’l-katl müfsidi müstahik olduğu cezâdan men’ kâr-ı ‘akıl değildir” deyü Şâhzâde Gıyâsüddîn’e ber-vech-i ‘itâb hitâb itdikde şehzâde-i merkûm penbe ile perveriş-yâb rûzgârın germ ü serdinden bî-haber bir şâb olmağla “**el-hıyânetu fi’s-sîreti lâ-fi’s-sûreti**” mazmûnundan gâfilen vâlidine bu makûle mecrûh ve nısfu’l-a’zâ şahsda icrâ-yı fesâda kudret ve yârâ olmadığı ziyâ-i mihr-i ‘âlem-tâbdan azhardır. Bu bâbda derûnunuza tareyân eyleyen vesveseyi ref eylen. Hâsılı bu derdmendin halâsı matlûbumdur deyü ilhâh itmekle “Sultân Hüseyin evlâd bir baba pîr” mazmûnuna mâ-sadak olmağla bi’z-zarûrî oğlunun iltimâsını redd idemeyüp katlden itlak itdiğinden mâ’adâ zahmına tedâvî içün mahsûs tabîb ta’yîn eyledi. Ber’-i tâm hâsıl oldukda zümre-i huddâmından ma’dûd olup li-‘illetin çend rûz sadâkat üzre hizmet itmekle yine Şâhzâde Gıyâsüddîn iltimâsıyla dâhil-i cerîde-i emr olmuş idi. İttifâkan hâkim-i Sicistân pâ-nihâde-i vâdî-i ‘isyân olmağla taraf-ı Sultân Hüseyin’den kahr u istîsâliçün tertîb ü techîz olunan leşkere mağrûr-ı mesfûr

²¹³⁵ Söz sözü çeker.

²¹³⁶ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

²¹³⁷ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

sipehsâlâr nasb olunup irsâl olundu. Egerçi düşmeni katl ve memleketin gereği gibi nizâmını virdi ammâ;

[Mısr]â‘

Biri gelür biri gider oldu belâların

Nesir; mazmûnu üzre kendi dâhiye-i ‘uzmâ oldu. Ya‘nî cibilliyetinde muzmer mel‘aneti izhâr idüp etbâ‘ u levâhıkı ile ke‘l-evvel taraf-ı Mâverâünnehr’e ‘azîmet ve zirve-i tuğyâna ‘urûc itmekle selb-i hukuk-ı veliyyü’n-ni‘met eyledi. ‘İnde‘l-ba‘z Sultân Hüseyin merhûm oldukdan sonra oğlu Gıyâsüddîn pâdişâh olup nemek-i be-harâm-ı mesfûr bâ‘is-i hayâtı olan Sultân Gıyâsüddîn ‘ahdinde selb-i tâ‘at itmekle mânend-i âteş-i mültehib nâgehânî hurûc eyledi. Egerçi taraf-ı pâdişâhîden def‘ine takayyüd olundu, lâkin ba‘de harâbi‘l-Basra fâidesi olmadı. Kendinin sebep-i hayâtı olan zât-ı şefekat-nihâdın ‘âkıbet sebep-i helâki oldu. Nitekim karîben işâret olunur. Sultân Gıyâsüddîn vâlidinin kelâmı ne gûne cevher olduğunu ol vakitde feth ü iz‘ân eyledi. Mesfûrun ne gûne la‘în olduğuna [491b] hânedân-ı veliyyü’n-ni‘amina itdiği envâ‘-ı hıyânet şâhid-i kâfidir. Timur-ı mağrûr sâdât-ı kirâm ve meşâyih-i ‘izâm ve ‘ulemâ-i fihâma fevka‘l-gâye tebcîl ü ikrâm iderdi. Lâkin ol dahi rızâ‘en lillâhi olmayup her birinin ‘indillâh kadr u menziletleri ma‘lûmu olmağla anların sa‘y u himmetlerini bu takrîb ile celb idüp te‘sis-i binâ-i devlet-i istidrâciyyesi içün olduğu ahvâl-i sâiresinden ehl-i hired ‘indinde zâhirdir.

Nazmîzâde merhûm dir ki, Timur-ı mağrûrun Mâverâünnehr re‘âyâsına dâimâ îsâl-i kemâl-i mazarrat üzre olduğu ma‘lûm-i melik-i ‘asr olmağla def‘-i mazarrat ve ref‘-i vücûd-ı ‘ayn-ı habâseti içün üzerine mukdim ve şecâ‘at-şi‘âr leşker-i cerrâr-ı mûr-şumâr ta‘yîn olduğu gûş-zedi oldukda;

[Mısr]â‘

Hâr u has dursun mu seyl hemçu deryâdır gelen

Nesir; fehvâsınca kemâl-i sür‘atle meredesıyla sâhil-i Ceyhun’a gelüp ‘ubûra şitâb eylediler. Lâkin nehr-i mersûmun kemâl mertebe tuğyân üzre cereyânı âvânı olmağla Timur a‘vânına saltu sebûkbâr hemân esbânı ile ‘ubûr ve karşı yakada fülân mahalde müctemi‘ olalar ki garîk-ı [silik] ma‘lûm ola deyü tenbîh itmekle herkes süvâr oldukları haylin dümüne sarılıp âsâr-ı mevdi bi-‘aynihi müşâhede iderek pîşgâh-ı nehre mürûr eylediler. Hikmet-i Hakk ile cümlesi ol varta-i helâk-âmîzden rehâ-yâfte oldular. Egerçi ol taraf ahâlisi mazarratından bu

vechile halâs oldular, lâkin berü cânib halkı henüz kazâ-yı âsmânîye dūçâr oldular. Mağrûr-ı mesfûrun bu cânibe vaz'-ı kadem-i menhûs itdiği gibi iş'âl-i nâire-i nehb ü gâret ve fücûra mübâderet ve ne gûne balâ-yı a'zam olduğun halka işâ'at eyledi. Mağrûr-ı mesfûrun ile'l-aht hükmünde kal'a olmamağla rûz u şeb nuhbe-i efkârı bir hısn-ı hasîne mâlik olmak idi. Bir gün evvel müfsid-i bed-kâr 'avenesiyle tarh-ı encümen-i meşveret idüp bu gûne bast-ı makâl eyledi ki, çünkü bu vâdî-i mehlekeye nihâde-pâ eyledin etrâf u eknâf-ı mülûkü câ-be-câ üzerimize 'asker irsâlinden hâlî olmazlar. Pes hîn-i iktizâda mütehassın olmak için bir kal'a-i metîne muhtâcız bu mahalle karîb şehr-i Nahşeb bir hısn-ı hasîn ve kal'a-i gevher-nigîndir. Hâkimi olan Mûsâ'yı katl idersen hem öyle bir hisâr-ı metîne ve hem huyûl ve esliha-i vefîreye mâlik olup bir kat dahi müşârün-bi'l-benân olmamız müstağnîn 'anî'l-beyândır. Egerçi şehr-i mezbûra kuvvet-i bâzû ile mâlik olmak mümteni'dir, ammâ münhel mâden bir sehlû'l-menâl [492a] bilürüm. Eger bu husûsda re'yime muvâfakat iderseniz bu merâmın husûlü me'mûldür deyüp sükût eyledi. Ol müfsid-i bed-kâr bu mâddede hemân kafese 'asel gamz iden şeytâna mûmâsil oldu. Çünkü 'avenesi her hâlde re'y-i Timur'a muhâlefet itmezler idi. Bu husûsda dahi muvâfakat idüp yek dil ü yek-cihet kurb-i kal'aya vâsıl oldular. Şeb-hengâm sûtûrların bir mahfî mahalle rabt idüp tarîk-ı mersûmdan ya'nî ma'hûd yoldan derûn-ı şehre yek be-yek dâhil olup sarây-ı hâkime mânend-i zenbûr-ı himârı hücum eylediler. Hâkim-i şehr hâric-i beldede vâki' bâğ ve bostân seyrinde ya'nî;

[Mısr]â'

Tâze terkû mülk eyle 'âlemde

Nesir; bulunmağla sarâyında mevcûd etbâ'ını yek-pâre tu'me-i seyf-i zulm ü hayf idüp buldukları esliha ve emvâli nehb u yağma ve buldukları huyûle süvâr olup ahâlî-i şehre dahi hücum der-kâr oldular. Bu kazâ-yı nâgehânî ahâlî-i memleketin ma'lûmları olduk da bi-tarîk-i nefir-i 'âmm müctemi' ve hâkim-i beldeye dahi ifhâm-ı mâdde için bir merd-i tîz-pâ isrâ' eylediler. Ol taraftan dahi mevcûd olan 'askeri gelüp vâsıl olmağla eşkıyâ-yı mesfûrûnu taraf-ı erba'adan hasâr ile katl ü istisâllerine ikdâm eylediler. Bu hâl-i gayr-ı me'mûle zuhûru 'avene-i Timur-ı mağrûru meslûbü'ş-şu'ûr idüp kendi ikdâmımızla duzaga düşdük diyerek hareket-i mezbûhâneye mübâderetleri ol ümmü'l-fesâd ve ebû'l-habâyisin manzûru oldukda yârân harekât-ı cebbâne-vakûru efkâr ile efsâne mahallî değildir. İcrâ-yı cevher-i cesâret vaktidir. Hemân ittifâkla der-i şehre sell-i süyûf-ı hücum idelim demekle vech-i meşrûh üzre meslûlü's-süyûf na'rehâ-yı kelbâne ile der-i beldeye hücum itdiler. Fi'l-

vâki‘ pîşgâhlarına bir ahad gelmemekle bâb-ı kal‘adan bunûd²¹³⁸ hâr-ı kelb-âsâ birbirini basarak taşra çıkup;

[Mısr]â‘

Verâ-yı perdede esrâr-vâr zuhûr idecek

Nesir; mısdâkınca bu vartadan dahi halâs oldular. Çend rûz mürûrunda cem‘iyyetleri üç yüz nefere bâliğ olup kuvvet-i istidrâciyyeleri evvel be-evvel iştidâd buldukda taraf-ı pâdişâhîden karâr ve istisâllerîçün kifâyet mikdârı leşker ta‘yîn ü irsâl olunmuş idi. Bi-kazâi‘llâhi te‘âlâ ‘asker-i pâdişâhî münhezim olmağla şevket ü rif‘ati bir kat dahi izdiyâd ve kulûb-ı enâmda heybeti müzdâd oldu. [492b] Bundan mâ‘adâ ol mahalle karîb bir hısn-ı hasîn teshîr itmekle nehb ü gâret itdiği eşyâyı vaz‘ idüp, min-ba‘d cem‘iyyetleri sükûn bulmadan kaldı. Bu esnâda Bedehşan hâkimi ile dahi müttetik olmalarıyla bir kat dahi kuvvet ve şiddet buldular.

Müverrih Nazmîzâde nakli üzre hükûmet-i Bedehşan ez-kadîm püsere intikâl ider büldân makûlesinden olmağla, bu tarîk-ı kadîm üzre ber-vech-i şirket iki birâdere müntakıl olmuş idi. Mezbûrân kendi memleketlerinin rû‘yet-i umûrlarına meşgûller iken Sultân Hüseyin sâlifü‘z-zıkr zûr-bâzu ile bi‘l-irs mâlik oldukları Bedehşan hükûmetinden ib‘âd itdikden sonra dâhil-i taht-ı emr ü hükûmeti olmak şartıyla evlâdların bi-tarîkı‘d-dehn habs idüp hükûmet-i memleketi yine kendülere ibkâ vü tevcîh itmiş idi. Bu takrîb ile taraf-ı pâdişâhîden zahm-hürde oldukları Timur-ı bed-kârın ma‘lûmu olmağla kendüye bâr-ı vefâdâr olmalarını müşt Emil nâme ile sefir irsâl itmiş idi. Mezkûrların dahi bu [silik];

[Mısr]â‘

Her ki zahmı hûred elbette figânî dâred

Nesir; fehvâsınca cânlarına minnet olmayan ni‘am-gûyân sefiri ‘avdet itdirdiler. Bu esnâda şark tarafında bulunan tâife-i Moğol ref‘-i livâ-i şekâvet ve melik-i Herat Sultân Hüseyin ile neberd ü kıtâle ‘azîmetleri mesmû‘-ı melik-i merkûm oldukda, techîz-i leşker ve tevfir-i ‘askerden sonra nehr-i Ceyhun’u ‘ubûr idüp mukâbele-i hasma ‘âzim oldu. Tekâbül-i saffeyn vukû‘unda bi-kazâi‘llâhi te‘âlâ ‘asker-i sultânî münhezim olmağla Sultân Hüseyin te‘essüf-künân-ı memleketine ric‘at eyledi. Mâdde-i merkûmeden Timur haberdâr olduğu gibi hîn-i iktizâda yek-dil ü yek-cihet olmak için serdâr-ı Moğol Kamerüddin Hân’a mahsûs

²¹³⁸ “Nebûd”?

sefir ile mektûb irsâl idüp bi-hikmeti'llâhi te'âlâ hân-ı Moğol dahi kelâmını ısgâ itmekle gayrı cem'iyetleri temürden kal'aya mûmâsil oldu. Bu peyâm-ı keder-irtisâm vâsıl-ı sem'-i Sultân Hüseyin oldukda eşkıyâ-yı mesfûrûnun def' ü izâleleri içün bi'z-zarûrî tedârük-i muhkeme ile külliyyetlü leşker-i zûr-âverân peydâ ve bi'z-zât Timur-ı bilâ-zuhûrun üzerine mânend-i seyl-i bî-vehl 'azîmet vekâ leffen²¹³⁹ menzilde tekâbül-i saffeyn fikri ile tarh-ı hıyâm-ı ikâmet eyledi.

Erbâb-ı fenn-i coğrafya tahrîrleri üzre menzil-i merkûm yek sâ'at mesâfe mâbeyn-i cebeleyin sâhikıyyetinde vâki' ve vasatında muhkem der ve der-bendi olup [493a] mahall-i merkûm bend olundukda bir hısn-ı hasîn-misâl olup taraf-ı âhardan derûnuna vusûl muhâllâtından idi. Der-bend-i mersûmu zabt içün tarafından âdemler isrâ' olunup taraf-ı pâdişâhîden zabt olunmağla Timur ve 'avenesi der-i maksaddan mehcûr u dûr ve taraf-ı âharda mahsûr oldular. Çünkü der-bendin taraf-ı pâdişâhîden zabt olduğundan Timur-ı mefsedet-âsâr haberdâr oldu, güncîde-i hemyân tasavvur olmakdan efzûn bî-huzûr olup tevâbi' ve 'avenesin cem' idüp bu gûne bast-ı merâm eyledi ki, bu makâmda tuyûr-ı tîz-bâl pervâz itmiş ve benî nev'-i insân değil hayevân bile geçmemiş bir sebîl-i ma'lûmdur. Ammâ mürûr u 'ubûru fevka'l-gâye 'asîr olmağla huyûlümüzü yedine alup şeb-hengâm mürûr olunmağa muhtâcdır. Eger bu tarîk ile muttehiden leşker-i şâhiyi 'ale'l-gafle şebhûn idersek ber-fevk-i merâm ahz-ı intikâm itmiş oluruz deyüp;

Li-müellifihî

Ol 'azâzîlin ayakdâşı la'în

İtdi maksûdu bu yüzden tebyîn

Nitekim sâbit-şîrîn güftâr

Didiği gibi o müfsid-i bed-kâr

Fitne destâr-çesin tâzeledi

Kâle-i hileyi endâzeledi

Ya'nî ol la'ne sezâ-vâr u mahal

İtdi bir gûne dahi bast-ı hayl

²¹³⁹ “ve kâlifâ”?

Nesir; mecmû‘-ı tedbîrini savâb ‘add itmeleriyle zulmet-i leylde sâlt u sebük-bâr ‘âzim-i tarîk olup hezârân meşakkat-keşîde ve mehleke-güzer iderek sabâha dek ordu-yı pâdişâhîye resîde olmadıklarına te‘essüf-künân giriftâr-ı dâm-ı âharân oldular. Çünkü rec‘-i kahkariye imkân yok, bi‘z-zarûrî sür‘atle pûyân oldular. Hengâm-ı tulû‘-ı âftâbda Sultân Hüseyin’in ordusu nümâyân oldu. Ammâ pâdişâh bizim bu mahalle vusûlümüzden haberdâr olup üzerimize hücum iderse henüz bizde ta‘b-ı tarîk der-kâr iken yek hamlede cümlemizi tu‘me-i şîr-i şemşîr idecekleri bî-gümândır. Ne ‘aceb gaflet idüp pâ-yı irâdetimizle giriftâr-ı dâm olduk deyü ichâr-ı güft-gûları mesmû‘-ı Ebû Seyl²¹⁴⁰ ve ümmü‘l-mefâsid oldukda bunda bir rütbe²¹⁴¹ havf-nâk olacak bir mâdde yok, orduya karîb bir mahfî mahalde atlarımızı otlağa salup bir lahza nevmleistirâhat idelim. Ba‘de-zâlik matlûbumuza mübâşeret eyleriz deyü cümleye hitâb eyledi. ‘Avene ve meredesinin ise seninçün hâb-ı râhat-ı çeşm-i giryânımla düşmendir. Meâlî hasb-i hâlleri olmağla cümlesi;

[493b] **Mısra‘**

Vardı it uyhusuna oldu hamûş

Nesir; leşker-i tarafeyn tavr u tarz ve elbise ü eslihada birbirlerine mûmâsil olduğundan ma‘asker-i pâdişâhîden ol tarafa varanlar kendü yoldaşlarından kıyâs idüp kat‘â mu‘âriz olmazlar idi. Vaktâ ki murâd üzreistirâhat idüp ya‘nî eşekler gibi horul horul belki hâ-i hınzîrî ile hırıl hırıl çend sâ‘at tenevvü‘den sonra her biri kelb-i mütesevvib gibi bîdâr olup setûrlarına süvâr oldukları gibi yek nefes na‘re-i sâhte-âsâr ile meslûlû’s-süyûf ordu-yı pâdişâhîye hücum eylediklerinde mâddeden bî-haber leşker-i nâgehânî kıyâmet kopdu sanup kürk palan-dîde makûleleri yemîn ü yesâra ‘adem-i nazar birle âgâz-ı firâr ve mâddeden âgâh olmak fikriyle makâmında sâbit ü üstüvâr olanlar gıdâ-yı seyf-i hayf olduklarından Sultân Hüseyin haberdâr oldukda ‘âkıbetü‘l-emr? gûyân terk-i karâr itmekle bi‘l-cümle emvâl ü erzâkın bıragup at başını ‘ânede çekdi. Orduda kalan leşkerin mecmû‘u Timur-ı bî-nûra tâbi‘ olup Sultân Hüseyin terk itdiği emvâl-i lâ-yuhsâyı zabt itdiler. Ol müfsid-i bed-tebâr bununla dahi kanâ‘at itmeyüp memâlik-i Mâverâünnehr’e müstevlî olup kadem-i nuhûset-eserin nihâde itdiği memâlik ahâlîsini bi‘l-cümle kılıçdan geçirüp kılâ‘-ı kesîre ve büldân-ı vefîreye dest-res-i vusûl buldu. Ba‘de-zâlik Sultân Hüseyin tarafından hâkim-i Semerkand nasb olunan ‘Ali Şîr’e mâlik oldukları memâlikde “**Nısfun lî ve nısfun lek**”²¹⁴²

²¹⁴⁰ “Esîl”?

²¹⁴¹ Bir rütbe (Derkenar notu).

²¹⁴² Yarısı bana, yarısı sana.

kânûnu icrâ ve izâle-i Sultân Hüseyin’de kendüye mu‘în olmak maslahatını nâme ile inhâ idüp;

[Mısr]â‘

Verâ-yı perdede esrâr-vâr zuhûr idecek

Nesir; magzâsınca ‘Ali Şîr dahi ‘ukûk-ı veliyy-i ni‘met olmakdan ‘adem-i ictinâb ile emr-i Timur’u ısgâ ile tarafına vusûle şitâb eyledi. Timur bu peyâmdan fevka’l-gâye mesrûr olup istikbâline isti‘câl ve kemâl-i tevkîr ü iclâl ile makâmına inzâl eyledi. Ve min-ba’d beyne-hümâyâ hilâf-ı vaz‘ tatarruk itmemek için teşyîd-i mebânî-i ‘uhûd u mevâsik ve eymân eylediler. Ba‘dehû taraf-ı Bedehşan’a ‘azîmet idüp hâkimi olan sâlifü’l-avsâf dü birâder envâ‘-ı tuhaf-ı behiyye ile istikbâl ve emr ü fermânına râm oldukların i‘lâm eyleyüp ma‘iyyet üzre cânib-i Belh’e revâne oldular. Ülke-i Belh’e vâsıl ve mukâbele-i Sultân Hüseyin’e mânend-i belâ-yı siyâh nâzil oldukda Sultân Hüseyin’in za‘f-ı hâl ve kılet-i [494a] ricâli kuvvetde olmağla bu bâbda kendüye sebîl-i selâmet bi-eyyi vechin-kân dâmen-i sulh u salâha teşebbüs idüp kendi selâmetini yeni başdan satun alup şevketini bu vechile izmihlâlden sıyânet iken ber-fehvâ-yı sıdk-ihtivâ-yı “ **İzâ erâda’llâhu inkâza kadâihî ezhebe ‘an-zevî’l-‘ukûli ‘ukûlihim**” Bedehşan hâkimlerinin bi-tarîkı’r-rehin hıfzında olan dü nefer mehpâre ve bî-bedel oğulların bî-günâh katl itmekle bu vaz‘-ı eblehâne düşmenin kemâl-i şiddet-i gazablarına bâ‘is olup ‘âkıbet-i Sultân Hüseyin giriftâr-ı silsile-i esîr [silik] ve mâl u erzâkı tarafından bi’l-cümle ahz u zabt olunup Bedehşan hâkimleri memleketlerine ircâ‘ ve Timur-ı mağrûr Sultân Hüseyin’i alup taraf-ı Semerkand’a ‘âzim oldu.

Nazım

Be-yek sâ‘at be-yek lahza be-yek dem

Perişân mî-şevved ahvâl-i ‘âlem²¹⁴³

Nesir: Türkistan pâdişâhı Toktamış Hân Sultân Hüseyin’in hem-civârı olduğundan mâ‘adâ akribalığı dahi olmağla bu vak‘adan âgâh olduğu gibi yer getürmüz Türkistan ‘askeri ile ‘azm-i Timur eyledi. Mâbeyn-i Ceyhun ve Seyhun ki Hucend ve Semerkand karîbdır Timur-ı mağrûra mânend-i ‘akâb-ı ecel resîde olup tarafeynden nâire-i harb u kîtâl işti‘âl buldukda ekser-i Timuryân kârîz-i ‘ademe revân olmağla bâzû-yı kuvvet ü iktidâr-ı Timur-ı bilâ-zuhûr şikest oldu. Kemâl-i ye’s ile muztaribü’l-ahvâl hareket-i mezbûhiyyeye başladıkda;

²¹⁴³ Bir anda bir saatte bir zamanda
Alemin ahvali perişan olur

Li-münşiih

Bir kazâyı çünkü takdîr idecek

Yek be-yek esbâbını izhâr ider

Nesir; vefkınca Seyyid Bereke nâm nev âmede bir emîr, Timur'un yanına varup bâ'is-i ıztırâb nedir deyü gıbbe's-suâl vâkıf-ı hâl oldukda derhâl süvâr olduğu semendinden zemîne nihâde-pâ olup zemînden destine bir mikdâr seng-pâre alup yine atına süvâr oldu. Türkistan 'askerine mukâbil oldukda ol seng-pâreleri neşr ve ay yağmur-ı kerem ile ma'nâsına lisân-ı Çağatayî ile yâgî nâcdı²¹⁴⁴ deyü na'ra urup Timur dahi ana mütâba'at ile çağırdıkda bu sadâ Timur'un perîşân olmuş leşkerinin mesmû'ları olduğu gibi derhâl kendülere kuvvet-i kalb hâsıl olmağla ma'rekegâh 'avdet ve yek-pâre düşmene hücum eylediler. Bu def'a leşker-i Türkistan vehale-i ûlâda münhezim olup râh-ı firâra şitâb Timur dahi kânûn-ı ta'kîbi icrâ itmekle bî-hadd ü hisâb nev'-i 'askeri tu'me-i şîr-i şemşîr ve ekser-i rüesâ ve a'yânı [494b] giriftâr ve esîr ve bu takrîb-i garîb ile Türkistan ve Hucend'i dahi teshîr itdikden sonra cânib-i Semerkand'a 'azîmet eyledi.

Müverrih Nazmizâde dir ki, sâbıku'l-vasf Seyyid hakkında müverrihîn ihtilâf eyleyüp kimi mağribiyyü'l-asl olup Mısır-ı zâtu'l-ehrâm'da haccâm idi. Ba'de-zâlik Semerkand'a geldikde iddi'â-yı siyâdet oldu deyü tahrîr ve ba'zılar ahâlî-i Medîne-i Münevvere'den ve kimi Mekke-i Mükerreme'de tevellüd itdi deyü tastîr itdiler. 'Alâ-küllî hâl memâlik-i Horasan ve Mâverâünnehr a'yânı ekâbirinden olup mu'âvenet-i baht ve muvâfakat-ı tâlî hasebiyle ânîfen keşîde-i silk-i sutûr sahâyif-i beyân kılındığı üzre Timur-ı mağrûra mânend-i Hızır müderris olmağla cümle-i a'yânına takaddüm ile kendüye musâhib ve sırdâş ittihâz itmiş idi. Çünkü Timur-ı mezbûrun bu [silk] kudûmunu re'yü'l-'ayn müşâhede eyledi. Vukû' bulan esfârda dahi ba'de'l-yevm [silk] gayr-ı münâsib 'add itdiğini ba'zı emâreden mu'âyene itdikde huzûr-ı Timur [silk] bu gûne bast-ı makâl-ı merâm-âmîz eyledi ki, ekser-i memâlik-i rûy-ı zemînde evkâf-ı Haremeyn [silk] lâ-yuhsâdır. Ez-cümle mülk-i Horasan'da olan evkâfının zabt u rabt [silk] ve sâir cüz'î ve külli umûruna siyyemâ ta'mîr ü termîmine kudret ve kâbiliyyetim derkârdır. Bi-tarîk-ı ocaklık bu fakîre ihsânınızı iderim. Zîrâ benim ve evlâdımın Haremeyn-i Şerîfeyn vakfından hissesi bundan ekall değildir deyü dâmân-ı ilticaya müteşebbüs oldukda bilâ-tevakkuf vakf-ı mezbûru kurâ ve tevâbî'i ile mûmâ-ileyhe ocaklık ile tevcîh eyledi.

²¹⁴⁴ Çağatayca.

Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki, ile'l-ân merkûmun ahfâdı tasarrufunda olduğu muhtemeldir. Sâbıkâ zikr olunduğu üzre Timur'un benim sebeb-i rif'atimin biri dahi Seyyid Bereke'dir didiği budur. Bu esnâda hâkim-i Bedehşan 'Ali Şîr ile Timur'un mukaddemâ teşyîd itdiği ebniye-i 'ahd ü mîsâk-ı mensefe-i dünyeviyye ile mûnderis ve mûnhedim olmağla her birine bir tâife tâbi' olup 'askerî ve a'yân tarafeyn oldular. Evvel be-evvel mûnâza'a ve mu'âdât iştîdâd bulmağla 'âkıbetü'l-emr giriftâr-ı dâm-ı hiyel-i Timur olup derhâl gıdâ-yı mûr-ı seyf-i gadr u hayf oldu. Pes bu takrîb-i a'cebe ile 'Ali Şîr'in dâhil-i zîr-i nigîn-i hükûm ü hükûmeti olan memâlik ü büldân dahi kabza-i tasarruf-ı Timur-ı bî-nûra giriftâr oldu. [495a] Mütetebbi'in-i âsâr-ı ahyâr-ı ahhâr-ı müverrihîn-i İslâmiyye²¹⁴⁵ [495b]²¹⁴⁶.

[496a] Şehr-i bî-bedel olup sûr-ı kebîri ve müstahkem ü 'arîz handakı vardır. Derûn-ı beldeden bir nehir cereyân ider. Hisârı çâr dervâzeyi müştemil olup dervâze-i Çîn şarka, bâb-ı Nev-bahâr taraf-ı garba bâb-ı Neccâr ecânib-i şimâle bâb-ı Keş sûy-ı cenûbadır. Mahallât ve büyütnun sagîr ü kebîrinde Şâm-ı cennet-meşâm ve Burusa-i ûlyâ makâmda olduğu gibi su beher sû cârîdir. Sertâk nâm mahall-i bâzâr ma'mûr ve sûk-ı mükellefdir. Bunun kahrından? ya'nî cebelinden? Şehre nazar olunsa ekser-i eşcâr hazra görünür. Zîrâ gâyet vefretinden binâlarını örtmüştür. Handakı âb ile leb ber-leb olup varoşunun dahi mûte'addid ebvâbı vardır ki, der-i 'îd-âver ve der-i enfesin ve der-i sarahs der-i afşîne der-i kûhun der-i rûsinin der-i dîver der-i Ferhunde ebvâb-ı mersûmenin i'lâmıdır. Ve şehrin binâsı kil ve eşcârdandır. Halkının ekseri ashâb-ı cemâl ve erbâb-ı kemâlden olduğu bî-kîl ü kâldir. Âsâr-ı Bilâd nâm mu'teberden naklen Emîn Muhammed Râzî *Kitâb-ı Heft İklîm*'de zikr ü beyân ider ki, bu şehr-i şehîrin bânîsi Keykavus bin Kubad olup ba'de-zâlik sûr-ı müstahkemini İskender keşîde itmişdir.

Evâhır-ı *Ravzatü's-Safâ*'da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre zemân-ı sâbıkda bu şehrin dûru elli bin kulaç mesâfe kal'ası olup mürûr-ı ezmân ile âşiyân-ı bûm u gurâb olmağla cihân-ı pehlûvânı güreş-i esb anda dest-res-i vusûl olduğu defîne ile tekrâr tecdîd, ba'dehû Güştâsb Kiyânı ma'mûr u teşyîd eyleyüp ve Mâverâünnehr ile Türkistan miyânına bir hâit-i müstahkem keşîd eyledi. Çün nevbet-i saltanat İskender'e resîd oldu, ol dahi tevsî' ü tecdîd idüp tebâyi'a-i Yemen'den Şemer nâm teba' hıttâ-i Tûrân'a sefer itdikde bu şehr-i bî-nazîri vîrân itmekle ol zemânda Şemerkend demekle meşhûr olup mu'arrebinde Semerkand lügati isti'mâl eylediler. Ve 'alâ-rivâyetin der-ân zemân-ı Soğd-ı 'azîm ma'mûr idi. Sâbıku'z-zikr

²¹⁴⁵ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

²¹⁴⁶ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

Şemer tahrîb idüp bu şehri binâ itmekle Semerkand didiler. Bu takdîrce künd karye ma'nâsına olur lafz-ı Türkî'dir. Ma'nâ-yı evvel koparmak ma'nâsına günd lafz-ı Farsî'dir.

Mevlânâ zü's-sa'âde merhûm 'Ali Efendi eş-şehîr Kınalızâde Semez Kent karye-i 'azîme ma'nâsına lafz-ı Türkî'dir. Andan mu'arreb olduğunu [496b] ba'zı ehl-i vukûfdan sem'ile rivâyet ider. Ve benim 'indimde tâ ile kent kendden akrebdir. Zîrâ ol diyâr bilâdı ekser-i kente muzâfdır, Taşkent gibi dimişdir. 'Abd-i Fakîr dirim ki, mevlânâ Şu'ûrî *Lisânü'l-'Acem* nâm ferhenginde "kend" lafzının ma'nâ-yı selâsesini zikirden sonra dir ki, râbi'an karye ma'nâsınadır.

Kemâl paşazâde merhûm dir ki, kendi erbâb-ı lûgat kûy ya'nî karye ma'nâsına zabt itmişler. Ammâ bilmamışlar, şehir ma'nâsınadır. Müdde'âya şâhid Semerkand'dır ki aslı Şemer kand idi ta'rîb idüp Semerkand didiler. Zîrâ şehir-i mezbûr Şemer nâm bir câriyeye binâ olunmuşdur. İbtidâ-i emirde kendi Şemer didiği, ba'dehû 'alem olmak için muzâf ile takdîm olunup Şemerkend didiler.

İbn Hallikân te'lîfâtında dir ki, **"İnne Şemer isme câriyetü'l-İskender meridat fe-vasafa'l-etibbâu ardan zâtî hevâin [silik] eşârû lehû bi-zâhiri sifatin fe-eskennehû iyyâhâ felemmâ tabet benâ bihe Medîne kend bi't-Türkî huve'l-Medîne fekeennehû yekûlu beledü Şemar"** Şemer bu sebebdan Semerkand dinilmişdir. İntehâ.

Habîbü's-Siyer'de zikr olunduğu üzere Velîd bin 'Abdilmelik 'asrında Kuteybe bin Müslim Haccâc tarafından Semerkand'a gelüp beş ay muhâsaradan sonra hâkimi her sâl mâl-ı mu'ayyen virmek üzere sulh ile şehri virdi. Kuteybe anda mescid binâ idüp bulduğu asnâmı ihrâk bi'n-nâr eyledi. Ammâ *Vâkı'ât-ı Bâbü'rî*'de muharrerdir ki, ehl-i Semerkand hilâfet-i Zi'n-nûreyn radiya'llâhu te'âlâ 'anhuda kabûl-ı dîn-i İslâm eylediler. Ve tâbi'inden Kasım bin 'Abbâs ol vilâyete müstevlî oldu ki kabri Semerkand'dadır. Dervâze-i Âhenîn kenârında Şâh Mezârı demekle meşhûrdur. İttifâk-ı erbâb-ı vukûf ile sübût-yâfte olan mevâddandır ki belde-i Semerkand zemân-ı Timur'da şu rütbe ma'mûr u âbâdân olmuş idi ki, İrân ve Tûrân'da hergiz mümâsili yoğidi. Uluğ Bey zemânında ise hezâr bâr evvelkine gâlib-ter ma'mûr olup melik-i mezbûr vasat-ı şehirde bir medrese-i refî'a ve hânkâh-ı latîfe ve taşrada rasadgâh binâ itmekle zîc-i meşhûru ol mîrsadda ihrâc itdirdi. Kuhen nâm cebel-i sagîr bu şehrin kenârına muttasıl olur. Envâ'-ı ahcâr cebel-i merkûmdan gelür. Esvâk-ı şehir bi'l-cümle ahcârdan tasnî' olunmuşdur. Ve nehri Bunem ve Cagâniyân dağlarından cânib-i cenûbdan gelür. Derûn-ı şehirde cereyân eyleyen menhel ebk-i? evkâf-ı mahsûsa ve mu'âf ve müselleme kurâ-yı mu'ayyenesi vardır.

Nehr-i mezbûr Semerkand'a [497a] şarka ve garba müteferrik olup niçe ırmaklar ayrılır ve her biri bir vâdîyi sîr-âb idüp etrâf-ı Semerkand'dan yedi sekiz günlük mesâfe mahaller envâ'-ı esmâr-ı firâvânı müştemil hadâyık u bâgât ve âb-ı revânı muhtevî kurâ vü kasabâtdır. Ve mahall-i mürtefi'den nazar-endâz olanlar cümle sebzin dırahtistân görürler. Avân-ı sayfda ırmaklarının suyu vefret üzre cereyân ider. Aracistan ve Esruşına ve Semerkand dağlarının karları eriyüp seyller olur. Ve bu şehrin nevâhîsi dahi vardır. İctinâben 'ani'l-ıtnâb terk olundu. Vaktâ ki Timur Semerkand'a mâlik oldu belde-i mersûmeye nısf merhale bir latîf mahalde şehir-i cedîd binâ idüp Dımışk-ı Şâm'a nazîr olmak üzre ismini Dımış vaz' eyledi. Ehl-i Semerkand mâl u erzâk ve eskâllerin şehir-i cedîde nakl idüp mesken ittihâz eylediler.

Nazmizâde merhûm ile'l-ân Semerkand-ı 'atîkde bâ-hâtt-ı Kûfî meskûk dirhem ve dînâr bulunup fukarâ intifâ' itdiğini ba'zı ehl-i vukûfdan nakl ider. Biri dahi pâyitaht-ı İlig Hân olan belde-i Merginan'dır ki mevlid-i hazret-i sâhibü'l-*Hidâye*'dir. Biri dahi belde-i Cend ve şehir-i Termed dir ki sâhil-i nehr-i Ceyhun'da reşk-i 'âlem olan bilâddandır. Şehir-i Nahşeb ve nehr-i Karşı üzerinde vâki' olup fî-nefsi'l-emr belde-i latîfe ve bî-bedeldir. Nesef mu'arrebîdir, kümmelînden niceler bu diyâra mensûblardır. Bunlardan mâ'adâ vilâyet-i Kîş ve şehir-i Dilârâ-yı neccârâ ve Sevâd-ı end-gân ve eyâlet-i Bedehşân ve memâlik-i Harezmi ve ekâlîm-i Sâgân ve bu makûle büldân ve vâsi' sahâra ve mezâri' ve mer'â ile ma'mûr olup kânûn-ı ehl-i ekâlîm üzre iklîm-i mezkûrun taraf-ı şarkîsi Tûrân ve garbîsi Îrân ile teşbîh olunup mülûk-i Fars'dan Keykavus ile Efrâsiyâb-ı Türk tafsîli tevârihde zikr olunduğu üzre mülk ü memleket için niçe şühûr ve sâl nizâ' vü cidâl ve harb u kıtâl idüp ba'de-zâlik ıslâh-ı mâbeyn için taksîm-i memâlik itdiklerinde Tûrân Efrasiyab'a ve Îrân Keykavus'a ta'yîn olunmağla beyne-hümâda olan nizâ' mürtefi' oldu.

İstirdâd-ı Trablusgarb-ı Mağrib

Sene sitte ve hamsîn ve seb'a-mi'e vekâyi'i hılâlinde icmâlen işâret olunduğu vech üzre tâife-i Efrenc-i hud'a-senc desîse vü hiyel ile hisâr-ı Trablus-ı Mağribi dest-i İslâmiyân'dan cüdâ idüp ol hısn-ı hasîn [497b] ile'l-ân giriftâr-ı dest-i küffâr-ı la'în olmağla lisân-ı hâlîle meşgûl-ı âh u enîn iken tahrîr-i vekâyi'i sadedinde olduğumuz işbu sâl-i ferruh-fâlde Ebû Bekru'l-'Ammâr'ı tavassut-ı şecâ'at-ı mâder-zâd ile ol belde-i İrem zâtü'l-'imâdı istirdâd eyledi.

Pâdişâhî-i Gıyâsüddîn Kert

Tabaka-i mülûk-i Kert'den sâlifü'l-evsâf melik-i ma'delet-peyvend Mu'izzüddîn Ebü'l-Hüseyn Muhammed hulûl-i ecel-i müsemma ile işbu sâl şuhûrundan mâh-ı zilka'deti's-şerîfenin üçüncü günü taht-ı saltanata bedel-i tahta-i ten-şûyî muhammel²¹⁴⁷ ve mülkü bu silsilenin âharı olan oğlu Gıyâsüddîn'e müntakıl oldu. Melik-i rahmet-penâh mahallinde sâbıkâ işâret olunduğu üzre sene isnâ ve selâsinde birâder-i maktulü Melik Hâfız yerine Herât'da câlis-i mesned-i hükûmet olup tedâbîr-i rezîne ve ârâ-yı sâibe cihetiyle cümle-i mülûk-i Ektrat'a gâlib-ter melik-i Dârâ-menkabet oldu. Sene sitte ve selâsîn vekâyi'i hılâlinde tafsîl olunduğu üzre Ebû Sa'îd Bahadır Hân müteveccih-i dâr-ı mağfiret-i Rahmân oldukda bi'l-istiklâl ism-i sâmîsine hutbe kırâat itdirdüp zer'-i habbe-i sünbüle-i ma'delet dimekle? etrâf u eknâfda mevcûd re'âyâ vü ümerâ ve 'askeri mânend-i seyl-i cereyân idüp bendeliğini kabûl itmişler idi. Horasan ve Guristan memâlik bi'l-cümle gerden-dâde-i tavk-ı itâ'ati yevmen fe-yevmen tezâyüd-i şevketi Emîr Serbedaran Hoca Vecihüddîn Mes'ûd'u bî-huzûr itmekle, sâbıkâ sene selâse ve erba'în vekâyi'i hılâlinde tafsîl olunduğu üzre melik-i merkûm üzerine leşker-i firâvân ile 'âzim ve esnâ-yı mukâtelede Serbedaran-ı akbeh hezîmetle münhezim olmuş idi. Hattâ ba'zı efâzıl ol hinde dimişdir.

Nazım

Ger Husrev-i Kert ber-dilîrân nezdî

Ve zi-tîg yeli gerden şîrân-ı nezdî

Ez-bîm-i sinân-ı Serbedaran tâ haşr

Yek-i terk-i değer hayme ber-Îrân nezdî

Nesir: Bunlardan mâ'adâ ümerâ-yı Arlat ve Emîr Kazgan ile vukû' bulan muhârebeleri zîb-i safahât-ı mufasssalât olmağla bu mahalde tayy-ı makâl olundu. Dâimâ mansûr u muzaffer bir melik-i melek-sîret ve merâhim-güster olup zümre-i vâcibü't-tebcîl 'ulemâya itdikleri kemâl-i tevkîre güvâh-ı 'âdildir ki, 'âlim-i Rabbânî Mevlânâ Sa'deddîn-i Taftâzânî gibi zât-ı vâhid-i ke'l-elf [498a] *Mutavvel* nâm kitâb-ı bî-bedeli ol melik-i mübeccelin nâm-ı nâmîlerine te'lîf itmişlerdir. Otuz dokuz sâl saltanat ve icrâ-yı umûr-ı şer'-i garrâda bezl-i kudret itmişdir. Târîh-i sâl-i rihletini müş'ir ba'zı efâzıl-ı 'asrın nazm itdiği kıt'adır:

Târîh

Târîh-i vefât-ı şâh-ı İslâm-penâh

²¹⁴⁷ "Mahmil"?

Sultân-ı cihân Mu‘izzüddîn zıll-ı İlâh

Çün bir hâni zi-sâlis zilka‘de

Ma‘lûm şod zi-tayyebe‘llâhu serâhu

Nesir: [Boş]

İntikâl-i İmâm Yâfi‘î

A‘lemü‘l-fuzalâi‘l-mütebahhirîn ve efdalü‘l-‘ulemâi‘l-müteverri‘în yenbû‘u‘l-fezâili‘ş-şettâ lâbisü‘l-bisati‘l-vera‘ ve‘t-takvâ nûr-ı hadakatü‘l-muhaddisîn mâ-bihi‘l-fahru‘l-müfessirîn miftâh-ı künûzu‘l-hakâyık misbâh-ı rumûzu‘d-dakâyık mevlânâ el-‘âlim el-kâmil el-fehhâme ve‘l-‘ârif ve‘l-fâzıl el-‘allâme eş-şeyh el-imâm ‘Abdullâh ibn Es‘ad Yâfi‘î ‘aleyhi rahmetü‘l-Hâdî hizmetleri ki fûnûn-ı şettâda kütüb-i nefîse müellifi ve resâil ü müdevvenât-ı latîfe musannıfıdır. Bu sâlde nüshâ-i enfâs-ı ma‘dûdeleri karîn-i hitâm olmağla dersihâne-i ‘adnî makâm eylediler.

VEKÂYİ‘-i SENE İSNÂ VE SEB‘ÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRE

Karîn-i ezhân-ı mütetebbi‘în-i âsâr-ı ahyâr-ı müverrihîndir ki işbu sâl-i isnâ ve seb‘inde Kâtib Çelebi merhûm vekâyî‘-i devlet-i ebed-peyvende dâir feth-i Samakov ve İhtiman‘dan gayrı vak‘a zikr itmemele ‘abd-i Hakîr dahi tevârîh-i sâirede muharrer ihtilâfâtı ba‘zı vekâyî‘-i uhrâ zamm u ilhâkıyla îmâ ve tahrîr-i vekâyî‘a ber-de‘b-i sâbık şürû‘ ve ibtidâ eyledim.

Feth-i Hısn-ı İhtiman ve Samakov

Hafî olmaya ki müverrihîn-i kibâr bu vak‘ada ihtilâf eyleyüp sâl-i vukû‘unda akvâl-i müte‘addide zikr ü beyân itmişlerdir. Meşâyıh-ı kirâmın ercmendi Hoca Sa‘deddîn Efendi dir ki, pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hizmetleri sarây-ı cedîd-i hâkânî itmâmıycün dârü’n-nasr ve‘l-meymene mahmiyye-i Edirne‘de tevakkuf u ârâm ve sene semân ve sittîn hılâlinde dâr-ı küfr olan Kızılağaç Yenicesi ile Yanbolu fethine Timurtaş Bey‘i serdâr ve İhtiman ve Samakov etrâfını nehb ü gârete²¹⁴⁸ Lala Şahin Paşa‘yı sipehsâlâr nasb ve ma‘iyyet-i dilrânelerine ‘asâkir-i vâfiye-i müterettibe ta‘yîn buyurmalarıyla bir es‘ad-ı âvânda ol iki serdâr-ı hamiiyet-i şî‘ârlar savb-ı [498b] me‘mûrelerine mütevekkilen ‘ale‘llâh ‘azîmet eyleyüp her biri bi-‘avnillâhi te‘âlâ yümn-i hulûs-ı şâhâne berekâtıyla fevka‘l-me‘mûl hizmetde bulunup

²¹⁴⁸ Etrâfını nehb ü gâret (Derkenar notu).

‘ayârları bir kat dahi rû-nümâ olmuş idi. Çünkü pâdişâh-ı nusret-iktirân sâbıkâ zikr olunduğu bu def‘a penç sâle karîb vakt ü zemân Rumili cânibinde ikâmet buyurmalarıyla sâl-i güzeste “**Hubbû’l-vatan mine’l-îmân**”²¹⁴⁹ magzâ-yı mu‘ciz-ihivâsı tab‘-ı hümayûn-ı şâhenşâhânelerini mahrûse-i Burusa cânibine imâle itdiğinden pûte-i imtihânda teber-i hulûs u şecâ‘ati kerrât ile hâlisü’l-‘ayâr rû-nümâ olan şehbâz-ı lâne-i vegâ-i Rüstem-i ‘asr Lala Şahin Paşa’ya serdârlık izâfesiyle mahrûse-i Filibe karârgâh ta‘yîn ve ber-vech-i tîmâr tevcîh olunup ‘inân-ı semend-i şevket-ârâ-yı hümayûn-ı hâkânî mahmiyye-i Burusa cânibine mün‘atîf oldukda serdâr-ı mûmâ-ileyhe hıl‘at-ı fâhire ilbâs ve İhtiman ve Samakov ve ol havâlîlerin feth ü teshîri sipâriş olunmuş idi. Çün âvân-ı şitâ mânend-i ‘ömr-i a‘dâ mûnkazî olup nevrûz-ı firûz-ı memleket-i bahâristân ‘âlemi dâhil-i zîr-i hükûmeti itmekle;

Li-müellifihî

Hamdülilâh geldi eyyâm-ı safâ nevrûzdur

Oldu vakt-i ‘ayş u ‘işret-i rû-nümâ nevrûzdur

Oldu gülzâra yine ahkâm-ı nevrûzî revân

Geçdi çün ‘ömr-i ‘adû devr-i şitâ nevrûzdur

Nesir; fehvâsı üzre a‘dâ-yı bed-nihâda irâet-i miknet-i İslâmiyye âvânı resîde oldu. Serdâr-ı müşârûn-ileyh dahi tevfir-i leşker ve techîz-i mehâmm-ı umûr-ı asker-i zafer-peykerden sonra ecnâd-ı mûr-şumâr ile bi-hasebi’l-me’mûriyye İhtiman câniblerine mütevekkilen ‘ale’llâhi’l-Melik el-‘allâme ve mütevessilen bi-mu‘cizât-i Fahru’l-enâm ‘aleyhi elfü’s-salât ve’s-selâm;

[Mısr]â‘

Elde tîg-ı kahramânî dilde zikr-i kibriyâ

Nesir; ‘atf-ı ‘inân-ı ‘azîmet eylediler. Esnâ-yı tayy-ı tarîk u güzârda Kapuluderbend nâm mahalle dûçâr olup kemâl-i metanetinden mâverâsına mürûr mümkün olmadığından ‘asâkir-i müslimîne hedm ü tahrîbi tenbîh olunmağla derhâl ol dîvâr-ı üstüvârı tîşe-i gayret ve menfese-i hamîyyet ile zemîn ile hemvâr ve derbendyânın kimini der-bend ve kimini ber-dâr eyleyüp İhtiman cânibine güzâr eylediler. İhtiman ahâlîsi kabûl-ı ‘akd-i zimmet itmeleriyle mahallerinde ibkâ olunup Samakov teshîrine [499a] ‘âzim oldular.

²¹⁴⁹ “Vatan sevgisi imandandır”.

Hafî değildir ki İhtiman kesre hemze ve tâ ve beyne-hümâda hâ-i sâkine-i mühmele ile Filibe'ye tâbi' şâhrâhda Tatarbazarı'ndan yek merhale mâverâsında bir kasaba ve kazâdır. Mahmiyye-i Kostantaniyye'ye on dört günlük mesâfe olup cevânibi Sofya ve Samakov kazâlarıdır. Kapuluderbend İhtiman ile Sofya beyninde menzildir.

Zikr-i Feth-i Samakov

Yine mevlânâ-yı müşârün-ileyhin tahrîrâtından müstefâd olduğu üzre çünkü bi- 'avni'llâhi'n-Nasîr eshel-i vücûhla İhtiman ülkesi feth ü teshîr olundu. Serdâr-ı ekrem hizmetleri sürûr-ı zafer-iktirân ile Samakov fethine 'atf-ı 'inân-ı 'azîmet ve Çamurlusahrâ nâm fezâ-yı vesî' aya rekz-i a'lâm-ı nusret-peyker itdiklerinde mânend-i Bahr-ı Siyâh mevc- âver bir 'asker-i bî-pâyân müşâhede itdiler. Meğer 'asâkir-i İslâm'ın bu sene-i mübârekede dahi teshîr-i memâlikleri kasdında oldukları Las-ı bî-dîne ihbâr olunmağla var kuvveti bâzû-yı idbâr-ı kâfirânesine getirüp ecnâd-ı zafer-mu'tâdın ol câniblere mürûruna mûmâna'at hayâl-i muhâl-i bâtılânesiyle 'asâkir-i bî-kıyâs ile fezâ-yı merkûmede leşker-i hâkânîye müterakkıb imiş. Fi'l-hakîka ol mahalde müctemi' olan a'dâ-yı dîn leşker-i müslimîne nazaran deh bâr za'fı mikdârı belki dahi efzûn idi. Ammâ serdâr gayret-şî'âr **"Lekad nasara-kümu'llâhu fî mevâtine kesîretin"**²¹⁵⁰ kelâm-ı mu'ciz-ihtivâsına mütevassılan **"Ve"**²¹⁵¹ **inne cundenâ lehumu**²¹⁵² **l-gâlibûn"**²¹⁵³ kerîme-i mükerreremesiyle leşker-i müslimîni çünkü tahrîs idüp ecnâd-ı nusret-i tiyâd dahi gubâr-ı akdâmlarıyla **"Ve me'n-nasru illâ min 'indi'llâhi"**²¹⁵⁴ kerîmesine rabt-ı kalb ve kelime-i tekbîr-gûyâ süyûf-ı gazâyı kırâblarından sell itmekle gürûh-ı a'dâya birden hamle eylediler. **"Kem min fî'etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh"**²¹⁵⁵ sırrı rûz-ı mezbûrda dahi nümâyân olup muhârebe-i 'azîme vukû'undan sonra bi-nasrihî te'âlâ a'dâ-yı dîn makhûr u müdemmer ve leşker-i müslimînin **"Ve me gânime kesîreten ye'huzûnehâ"**²¹⁵⁶ kerîmesi mâ-sadak-ı hâlleri olup mansûr u muzaffer oldular. Rûz-ı mezbûrda resîde-i dest-i gâziyân olan envâ'-ı ganâyimden mâ'adâ meh-peyker kenîzinler ve mihrûyân gulâm-ı pâkîzeler bî-hadd ü pâyân idi. Ba'de-zâlik kuvvet-i kâhire-i tâm ve galebe-i zâhire-i temâm ile belde-i Samakov'a nüzûl olundukda ol memleket-i [499b] kesîretü'l-fevâid dahi memâlik-i İslâmiyye'ye zamîme

²¹⁵⁰ "And olsun ki Allah birçok yerde size yardım etmiştir". *Kur'ân*, Tevbe, 9/25.

²¹⁵¹ Ayette geçen "ve" metinde yazılmamış.

²¹⁵² Ayette geçen "lehumu" metinde yazılmamış.

²¹⁵³ "Şüphesiz ordularımız galip gelecektir". *Kur'ân*, Saffât, 37/173.

²¹⁵⁴ "Yardım ancak Allah'tandır". *Kur'ân*, Enfâl, 8/10.

²¹⁵⁵ "Allah'ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır". *Kur'ân*, Bakara, 2/249.

²¹⁵⁶ "Elde edecekleri bir çok ganimetler nasip etmiştir". *Kur'ân*, Fetih, 48/19.

kılınup mehâmm-ı umûr-ı memleketde nizâm ve re‘âyâsı mahallerine iskân olundukdan sonra serdâr-ı ekrem hizmetleri;

[Mısr]â‘

Şehbâz-ı dest-i nusretim aldım şikârımı

Nesir; diyerek sürûr-ı feth ü nusret ile ârâm-gâh-ı vâlâları olan mahmiyye-i Filibe’ye mu‘âvedet buyurdular. Gayr-ı mahfîdir ki Samakov Köstendil ile Sofya miyânında Filibe tevâbi‘inden bir kasaba ve kazâdır ki Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre kasaba vü kurânın evdiye vü sahrâsında olan meyl-i [silik] ceste ceste mâdde-i hadîd cem‘ olunur. Samakov ol diyâr ahâlîsi [silik] ma‘âdin-i hadîd kurbünde hadîd ıslâh idecek Meriç suyuyla döner çarhları ve ol çarhlar ile sühûnet bulmuş dârıb-ı hadîd-i mutâreka-i ‘azîmenin [silik] sefâin lengerleri ve sâir âlât-ı temür ekseriyâ anda perdâht olunup muktazî olan büldâna münteşir olur. Mahmiyye-i Kostantaniyye’ye on bir günlük mesâfe olup cevânibi Dupniçe ve İhtiman ve Tatarbazarı kazâlarıdır. [silik] celîleye erbâb-ı ma‘ârif-i ‘asr-ı merkûmdan birinin nazm itdiği müverrah kıt‘a;

Târîh

Feth idüp serdâr-ı ekrem düşmenin kal‘aların

Ehl-i dilîr ismine anın didiler kahramân

Kangı yerlerdir ‘aceb feth olunan dedim o dem

Didi Hâtîf târihîn yaz Samakov’la İhtiman

Nesir; bu dahi ma‘lûm ola ki bu fütûhât-ı cemîlenin işbu sâl-i isnâ ve seb‘â-mi’ede vâki‘ olduğunu Kâtib Çelebi merhûm dahi ba‘de’t-tahkîk tevârîhe müte‘allık te’lifâtında tahrîr itmiştir. Ânifen keşîde-i silk-i sutûr kılınan târîh-i manzûm dahi bu kavli tasdîk ider.

Mevlânâ ‘Abdülazîz Efendi dahi bu sâlde vukû‘unu tasrîhan ve sâhib-i *Nuhbe* telmîhan zikr ü beyân idüp, *Mir‘ât-ı Kâinât* sâhibi dahi bu vechile i‘lân ider. Meşâhîr-i müverrihînin ittifâkı der-kâr iken ba‘zı muharrirân-ı vekâyi‘-i ‘Osmâniyye’nin ihtilâfı ‘adem-i vukûflarına dâll olmağla tahrîriyle teksîr-i sevâd olunmadı.

Ba‘zı Fütûhât-ı Serdâr-ı Ekrem

Mevlânâ Hoca Efendi rahimehullâhu tahrîri üzre serdâr-ı ekrem-i ‘âlî-tebâr Lala Paşa hizmetleri İhtiman ve Samakov fethinde hâsıl olan sîm ü zer ve sâîr ganâyim-i mütenevvî‘a ile techîz-i leşker ve tevfir-i ‘asker emrine şürû‘ eyleyüp evvel-bahâr-ı huçeste-[500a] âsâr duhûlünde her biri esnâ-yı muhârebâtta hamle-i Rüstemâne ile Zâl-ı gerdûnu sersâm ider. İsfendiyar ve Kahraman-misâl bî-nihâye ibtâl-i ricâl-i harb u kîtâl ile memâlik-i a‘dâyı nehb ü gârete şukka-pîrâ-yı ‘alem-i nusret-peyker oldular. İbtidâ Saruyar diyârına pâ-yı nusret ilkâ olunup ol havâlîde olan memâlikin ahâlîsi harâc-güzâr zümresine ilhâk olundukdan sonra Sofya teshîrine teşmîr-i sâk-ı ihtimâm olunup fevka‘l-me‘mûl cevânib-i erba‘ası nehb ü gâret olundu. Ve leşker-i zafer-i‘tiyâd mustagrak-ı bahr-ı ganîmet oldular. Mahmiyye-i Sofya teshîri egerçi serdâr-ı ekremin câygîr-i zamîr-i dil-pezirleri idi, lâkin mânend-i kal‘a-i gevher-nigîn-i heft burc-ı âsmân metîn ve üstüvâr olup feth ü zabtı cüyûş-ı kesîre ve külliyyetli tedârûke mevkûf bir ma‘nâ olmağla;

[Mısır]â‘

Küllü emrin bi-vaktihî merhûn²¹⁵⁷

Nesir; mazmûnuna ‘amel olunup muğtenimen ve mesrûren ve muzafferen ve mansûren mahrûse-i Filibeye ‘avdet ve ricâl ü nisâdan niçe mâhir ve mihr-peykerler şâyeste-i huzûr-ı pâdişâhî olan tuhaf-ı mâlâ bahâlar nüvîd-i feth ü beşâreti muhtevî ‘arz u mahzar ile bir mu‘temedün-‘aleyh mîr-i muntazamu‘l-kilem dergâh-ı pâdişâh-ı İskender-sipâha irsâle müsâra‘at olundu. Lede‘l-vusûl hidemât-ı cemîleleri makbûl-ı pâdişâh-ı merâhim-şi‘âr olmağla hizmeti sebkât eyleyenler merâm u metâliblerine mevsûl kılındı.

Zikr-i Kerâmet-i Hacı Bektâş-ı Velî bâ-Zümre-i Yeniçeri

Sene selâse ve sittîn ve seb‘a-mi‘e vekâyi‘i hılâlînde tafsîlen zikr ü beyân olunduğu üzre Mevlânâ Rüstem ilkâsıyla mâl-ı ganâyimden ve üsârâdan hums-ı şer‘î ahzına mahsûs mu‘temedün-‘aleyh mukdim hâkimler nasb u ta‘yîn olunmuş idi. Mübâşirler ma‘rifetiyle cem‘ olunan üsârâya bâ-fermân-ı pâdişâhî ‘ilm-i mekâhil ta‘lîm olundukdan sonra müsta‘idleri gabîlerinden temyîz olunup birkaç bin tuvânâ mühtedî müctemi‘ olmağla hâkân-ı İskender-ârâ hizmetleri bunlara ne gûne ‘ilm vaz‘ olunmak ve ne makûle hizmetde müstahdem kılınmak münâsibdir deyü tefekkür buyurup “**el-isnân hayrun mine‘l-vâhid**”²¹⁵⁸ magzâsınca sadr-ı Risto-nazîrleri Hayreddin Paşa‘ya keşf [500b] mâ-fi‘z-zamîr

²¹⁵⁷ Her işin vakti bellidir.

²¹⁵⁸ İki birden hayırlıdır.

itdiklerinde ol vezîr-i hayr-hâh mu'tekîd-i evliyâullâh bir merd-i âgâh olup kutbü'l-ârifîn sultânü'l-âşîkîn Hacı Bektâş-ı Velî kuddise sırrehu hazretlerinin kadr u mertebeleri her vechile ma'lûmları olmağla bu tarza agâza takrîr-i re'y-i hüsn buyurdular ki, bu husûsun himmet-i evliyâ-i kirâm ile intizâm-yâfte olması min-küllî'l-vücûh elzem ü enseb olup 'avn-i ekrem-i Hacı Bektâş-ı Velî hazretleri ise 'asrımızın kibâr-ı evliyâullâhdan olduğu bî-iştibâhdır. Münâsib olan içlerinden bir mikdârını bir mu'temedün-'aleyh kimesne ile hizmetlerine irsâl idüp anların re'y-i kerâmet-âsârlarına havâle olunmakdır deyü tefhîm-i pâdişâh-ı 'âlî-câh hizmetleri dahi re'y ü tedbîrini tasvîb itmeleriyle eşrâf-ı erkân-ı Devlet-i 'Aliyye'den bir mîr-i hîred-semîr ma'iyetine bir mikdâr mühtedî ta'yîn olunup bâ-tezkire-i hâkânî ol merd-i kerâmet-şî'âr cânibine irsâl olundu. Lede'l-vusûl şeyh hazretleri libâdeden masnû' hırka-i 'âliyelerinin yenini kat' ve reîslerinin serine yed-i mübâreklerine vaz' buyurduklarında ma'iyetinde olanların dahi ruûslarında ol kıt'anın 'aynî zâhir olmağla eser-i kerâmet-i hazret-i sultânü'l-evliyâ bâhir oldu. Ba'de-zâlik hayr u berekât ve zafer ile du'â ve yeniçeri ismiyle müsemma idüp taraf-ı sultânîye irsâl itdikleri *Târîh-i İbn Şihne*'de muharrer olmağla bu mahalle tahrîr olundu.

El'ân yeniçeriyân-ı dergâh-ı 'âlinin pîrimiz Hacı Bektâş-ı Velî deyü zikr itdiklerinin hikmeti budur. Bu zümreye dâir ba'zı kelâm inşâallâhu te'âlâ tabaka-i Selîm Hânî tahrîrine muvaffak olunursa zikr ü tafsîl olunur. Ve hüve'l-muvaffak.

Ba'zı Vekâyi'-i Müteferrika

Sultân Üveys-i hamîyyet-şî'âr mezâlimi bâhir-i Emîr Velî te'dîbi kasdıyla techîz-i leşker idüp Cürcân'a 'azîmet itmiş idi. Mîr-i merkûm-ı mezâlim-'unvân dahi zu'munca tedârük itdiği 'asker ile Sultân Üveys'e mukâbil olup bâzâr-ı harb u sîtiz revâc bulup esnâyı dâd u dihişde taraf-ı cürcâniyânda rûy-ı hezîmet nümâyân olmağla her biri “**Men-necâ bire'sihî fekad rabiha**”²¹⁵⁹-gûyân peyrev-i râh-ı gürîz oldular. Memleket-i merkûme dahi 'alâ-rivâyetin [501a] taraf-ı Üveys Hân'a intikâl eyledi. Timur-ı mağrûr Şuburgan teshîri kasdıyla bu sâlde ol cânibe leng ü lûk 'azîmet itdiği *Takvîmü't-Tevârih*'de mastûrdur.

İntikâl-i İmâm Şebbânî

Kibâr-ı 'ulemâ-i Hanefiyye'den efdâlu'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn a'lemü'l-fuzalâi'l-müteverri'in vâkıf-ı mevâkıfu'l-'ulûm kâsıd-ı makâsıdu'l-mefhûm 'âric-i me'âricü'd-dirâye câmi'u'l-ma'ârif-i bilâ-nihâye sadru's-şerî'a ve'l-İslâm hidâyetullâh ve vikâyetihî **ilâ-**

²¹⁵⁹ “Beladan kurtulan kazanır” (Atasözü).

kâffeti'l-enâm mecmû' -ı zâhîretü'l-ukbâ kāmûs-ı muhîti-milleti'l-'uzmâ vâris-i 'ulûmu'n-nebevî mevzih-ı evâmîrullâh ve'n-nebevî el-fâzıl el-kâmil el-'allâme ve'l-'âmil el-hayr el-fehhâme mazhar-ı füyûzât-ı Rabbânî mevlânâ eş-şeyh el-imâm Celâlüddîn Şebbânî eskenehu'llâhu fî-a'le'l-cinân ve elbesehû hıla'-ı ânife ve'l-gufrân hizmetleri ki eimme-i Hanefiyye miyânında Ebû Yûsuf-ı Sâni ve zühd ü takvâda mânend-i Şiblî bî-müdânî olup âsâr-ı celîleri mervaha-i ervâh-ı halef ve tasnîfât-ı cemîleleri mir'ât-ı 'ulemâ-i halefdir. Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre bu sâlde tekâmîl-i nüsha-i enfâs-ı ma'dûde eylediler.

İntikâl-i İmâm Hindî

Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre bu sâlde 'âzîm-i dersâne-i 'ukbâ olan kibâr-ı 'ulemâdan biri dahi miftâh-ı künûz-i hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık Nâsîrüddîn el-Mübîn bi-envâ'-ı fezâilü'l-yakîn mi'râcu'd-dirâye şârihü'l-Hidâye eş-şeyh el-imâm el-edîb el-'allâme ve'l-fâzıl el-kâmil el-fehhâme mükemmelü'l-bâtın ve'z-zâhir mazhar-ı füyûzât-ı rabbenâ el-kâdir kâdî'l-kuzât mevlâna el-'âmil Sirâcüddîn 'Ömer bin İshak bin Ahmed el-Gaznevî Ebû Hafs el-Hindî 'aleyhi rahmetihi'l-Bârî hizmetleridir ki şeyhü'l-imâm Vecîhüddîn er-Râzî ve Rûknüddîn el-Bedvânî ve Sirâcüddîn es-Sakafî 'aleyhimi'r-rahme misillü fuhûl-ı fukahâdan tefakkuh idüp ve Ahmed bin Mansûr el-Cevherî ve ana mu'âdil kibâr-ı muhaddisînden istimâ'-ı ehâdis-i şerîfeye müştâgıl oldukdan sonra Mekke-i Mükerreme'de dahi istimâ'a bezl-i himmet itdiler. Ba'de-zâlik iftâ ve şugla ve tesânîf-i celîleye meşgûl olup tevşîh ile müsemmâ şerh-i *Hidâye*'leri ve fûrû'dan *Kitâbu's-Şâmil*'i te'lîf eylediler. [501b] Bunlardan mâ'adâ *Zeynü'l-ahkâm fî'l-ihtilâf eimmetü'l-a'lâm* nâm eserleri ve 'alâ-tarîki'l-cedel şerh-i hidâyeleri ki altı 'aded eczâ-i kebîreyi muhtevîdir. Beyne'l-fuhûl şöhrat-ârâ oldu. Dört cildde *Şerh-i Bedâyi'* ve iki cildde Habbâzî'nin *Kitâbu'l-Muğnî* şerhi ve *Kitâb-ı gurretü'l-münîfe fî-tercîh-i mezheb-i Ebî Hanefiyye* ve *Şerh-i Tâiyye-i İbn Fâriz* ve tasavvufda kitâb-ı âhar cümle-i te'lîfâtındandır. 'İlm-i hilâfda bir kitâb-ı bî-nazîr ve *Kitâbu'z-ziyâdât ve câmi'in* üzre birer şerh-i dil-pezir tasnîfine şürû' eyleyüp tekâmîline 'ömr-i 'azîzleri müsâ'ade itmemiştir. İşbu zikr olunan *Kütüb-i Nefîse*'den mâ'adâ âsâr-ı hâme-i 'anberîn-câmeleri bî-nihâyedir.

Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukların tasfîr itmekle 'abd-i Hakîr dahi ittibâ'an bu mahalle tahrîr eyledim. Lâkin hâtîmetü'l-muhaddisîn İmâm Süyûtî 'aleyhi'r-rahme *Kitâb-ı Hüsnü'l-Muhâzara*'da sene sitte ve seb'inde ve *Tâcü't-Terâcim* müellifi sene-i âtiyede rihlet itdiklerin terkîm itmîşlerdir. Vallâhu subhânehu ve te'âlâ a'lem.

İntikâl-i 'Abdürrahîm-i İsnevî

Yine Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-‘âmil el-edîb el-fâzıl el-kâmil a‘lemü’l-fukahâi’ş-Şâfi‘iyye sâlik-i sünen-i Mustafaviyye mevlânâ Cemâlüddîn ‘Abdürrahîm ibn ‘Alî el-İsnevî ‘aleyhi rahmetihî Rabbühü’l-Ganî ki fukahâ-i Şâfi‘iyye’den tesânîf-i kesîre ve zühd ü takvâ ve fezâil ile şöhrat-yâb olan fezâil-i nâdire dândandır, bu sâlde müntakıl-ı dârü’l-cinân olmuşlardır. Lâkin mevlânâ eş-şeyh el-imâm Celâlüddîn es-Süyûtî ‘aleyhi’r-rahme sene erba‘a ve seb‘a-mi’ede pâ-y-endâz-ı mehd-i hayât ve sene seb‘a ve seb‘în cemâziyelevvelisinde nûş-ı ke’s-i memât itdiklerin kitâb-ı sâlifü’z-zikrde zikr itmişlerdir. Fukahâ-i Şâfi‘iyyeden Takıyyüddîn-i Sübkî ve İbn Hibbân misillü niçe kibârdan ahz-ı mâlzeme idüp usûl-i ‘arabiyyet ü ‘arûzda sâhib-i bid‘ ve ‘ilm-i fıkıhda cümleye takaddüm itmekle ‘asr u âvânlarında imâm olup riyâset-i şifâ‘iyye kendülere müntehî oldu. *Kitâb-ı mühimmât ve’l-cevâhir* ve *Şerh-i Minhâc* ve *el-gâz* ve *Muhtasaru’ş-şerhi’s-sagîr* ve *l-hidâye ilâ-evhâmi’l-Kifâye* ve *Şerh-i Minhâc-ı Beyzâvî* ve *Şerh-i ‘arûz-ı İbn Hâcib* ve *t-temhîd* ve *l-kevkeb* ve *tashîhü’t-tenbîh* ve *t-tenkîh* ve *Ahkâmu’l-habâyâ* ve *z-zevâyid ‘alâ-minhâc-ı* [502a] *Beyzâvî* ve *tabakâtu’l-fukahâ* ve *r-riyâsetü’n-nâsriye fi’r-redd-i ‘Ali men ye‘zamu ehli’z-zamme* cümle-i âsâr-ı kilik-i fezâil-nişânlarındandır. Bunlardan mâ‘adâ te‘lifâtı lâ-yuhsâdır. Sene erba‘a ve sittîn vekâyi‘i hılâlinde mezkûr ‘İmâdü’l-İsnevî sâhibü’t-tercemenin birâder-i ‘âlî-güherleridir, ‘Aleyhimi’r-rahme ve’l-gufrân.

İntikâl-i İmâm Zerendî

Yine merhûm-ı mûmâ-ileyh tahrîri üzre ‘ulemâ-i ‘izâmın ercmendi ve fuzalâ-i zû-‘izz ü ihtirâmın ser-bülendi kemâl ü ma‘rifetle ‘asrının imâm-ı bî-mânendi edeb ü âdâbın gıpta-engîz-i Hucendî eş-şeyh el-imâm el-‘âmil el-‘allâme ve’l-hibri’l-fehhâme ‘Ali bin Yûsuf Zerendî ‘aleyhi rıdvânü’l-Hâdî hizmetleri dahi bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldular.

İrtihâl-i Meczûb-ı İlâhî Yahya

Ser-hamiyyet mübîn-i kemiyet bezm-i cezbete **min-cezebâtî’r-Rahman** garîk-i bahr-ı füyûzât şevk-i likaü’s-Subhân mazhar-ı neş’e-i dâimî ‘aşk-ı Bârî Yahya bin ‘Ali bin Yahya es-Sâfûrî kaddesallâhu sırrehu cenâbları ki meczûb-ı hakıkî kerâmât ve mükâşefât ve ahvâlu’l-hârîka sâhibi bir merd-i âgâh oldukları şuhûd u ‘udûl ile sübût-yâftedir. İmâm Süyûtî ‘aleyhi’r-rahme sekr-i hakıkî kendüye galebe idüp setr itmişdi deyü hüsn-i muhâdarada tahrîr ve işbu sâl şuhûrundan şa‘banü’l-mu‘azzamda intikâl itdi deyü tastîr ider.

VEKÂYİ‘-i SENE SELÂSE VE SEB‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

Ma‘lûm-ı mütetebbi‘în-i âsâr-ı meşâhîr-i müverrihîndir ki, işbu sâl-i ferruh-fâlde gerek merhûm Kâtib Çelebi ve gerek mehere-i müverrihîn feth-i Köstendil’den mâ‘adâ vekâyi‘-i devlet-i ebed-peyvende dâir vekâyi‘-i sâire zikr itmemişlerdir deyü ‘abd-i Hakîr dahi meslek-i selefe sâlik olup vekâyi‘-i düvel-i sâireyi zeyline ketb ü tahrîr eyledim.

‘Azm-i Sultânî be-Taraf-ı Rumili

Pâdişâh-ı gazâ-mu‘tâd ve şâhenşâh-ı şerî‘at-inkıyâd;

[Mısr]â‘

Dârâ-sipâh Hazret-i Sultân Murâd Hân

Nesir; hizmetleri bi’t-tab‘ i‘lâ-i kelimetullâh-ı ‘ulyâyâ mâil ve kerîme-i “**câhidü’l-küffâre ve’l-münâfikîn**”²¹⁶⁰ mümtel ve temhîd-i kavâ‘id-i dîn-i mübîn-i Muhammedî ve âyîn-i millet-i mübîn-i Mustafavî pîşeleri ve kam‘-ı esâs-ı merâsim-i bâtıla-i ‘İsevî [lekeli]seleri olmağla bi-nasrihî te‘âlâ fütûhât-ı müte‘âkıbe ile [502b] mesrûr ve nusret-i pey ender-pey ile pür-hubûr olurlar idi. Çünkü mahrûse-i Burusa’da ikâmetlerinde ya’nî sâbıkâ keşide-i silk-i sutûr-ı sahâyif beyân kılındığı üzre çâr sâl-i meymenet-iştîmâl mikdârı vakt ü zemân Rumili cânibinde niçe fütûhât-ı celîle ve ebniye-i hayriyyeye muvaffak olduklarından sonra fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı “**Hubbû’l-vatan mine’l-îmân**”²¹⁶¹ inân-ı ‘azîmet-i hümâyûn-ı şâhânelerini taht-gâh-ı Burusa cânibine mün‘atıf kıldığı sâl-i seb‘în-i ferruh-âyinde ol belde-i latîfe şevket-endâz olduklarından işbu selâse ve seb‘în târih-i ferruh-fâle resîde olunca üç sene zarfında mahallerinde tafsîli mürûr itdiği üzre niçe ebniye-i hayriyye ve umûr-ı lâzime ihdâs ü icrâsıyla celb-i rızâ-yı Rahmânî buyurdıkları esnâda Rumili cânibinde olan guzât-ı müslimîne bi-‘avnihî te‘âlâ pey-der-pey muvaffak oldukları fütûhat-ı celîle ve nusret-i cemîle-i [lekeli] iskenderânelerine bahş-ı hâhiş idüp lisân-ı hâtifden;

[Mısr]â‘

Sûr-ı semend-i gayreti meydân-ı âsitân?

Nesir; [boş]

Nazım

Çeşm-i gîtî tûyî merv der-hâb

²¹⁶⁰ “İnkarcılara ve münafıklara karşı cihad et”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/73.

²¹⁶¹ “Vatan sevgisi imandandır”.

Fursat ez-dest-i mîreved der-bâb

mazmûn-ı hikmet-makrûnun bâ-sem‘-i rızâ-gûş itmeleriyle evvel-bahâr-ı huçeste-âsârda Rumili cânibine ‘azîmet-i hümâyûn-ı hıdîvâneleri mukarrer olduğun a‘yân-ı devlet-i ebed-peyvend-i ‘aliyyelerine inhâ vü tefhîm buyurmuşlar idi. Tevfîr-i ‘asker ve techîz-i umûr-ı leşkere iştigâl olunduğu hılâlde istid‘â-yı kûdüm-ı nusret-lüzûmlarını müştemil-i cânib-i guzâtıdan ‘arz u mahzar vürûd itmekle derhâl sipâh-ı nâ-mahsûr ile Rum cânibine ‘azîmet ve makâm-ı pâdişâhânelerine bi‘l-vekâle şâhzâde-i sa‘îd Yıldırım Bâyezîd hizmetlerini mukâm itmeleriyle rûz-ı muvâda‘a ve tevdî‘de ilbâs-ı hıl‘at buyurdular. Fûlk-i felek-peyker-i şevket-iktirânları ile Rumili cânibine mürûr ve makdem-i nusret-tev‘emleriyle guzât-ı müslimîni mesrûr buyurdular.

Feth-i Köstendil bâ-Sulh

ez-Dest-i şâh-ı pâdişâh-ı İskender-gulâm ve Dârâ-yı pür-heybet ve şâhenşâh-ı Rüstem-hamle ve Kahramân-neberd ve Sam-âheng hizmetleri şevket ü ikbâl ve kemâl-i übbehet ü iclâl ile Rumili cânibine güzêr buyurdular. Şâhbâz-ı lâne-i vegâ serdâr-ı Kahramân-şî‘âr Lala Şahin [503a] Paşa guzât-ı muvahhidîn ile istikbâl eyleyüp otağ-ı sipihr-i irtifâ‘larına nüzûl buyurduklarında murâd-ı hümâyûnları mukaddemâ etrâf u eknâfını serdâr-ı müşârün-ileyh nehb ü gâret itdikleri Köstendil feth ü teshîri olduğun iş‘âr ve rûz-ı ferdâ ‘asâkir-i nusret-me‘âsir ile ol savba ilgâr eylediler. Kurb-ı belde-i merkûmeye velvele-i Husrevâne ve debdebe-i İskenderâne ile şevket-endâz-ı kahramâne olduklarında tekürü pâ-yı semend-i sa‘âdet-i sîne-bend-i hâkânelerine ferş-i bûriyâyı darâ‘at ü ibtihâl idüp sulh ve müsâleme istid‘â itmekle iltimâsı karîn-i kabûl-ı hıdîvâneleri olup cizye-yi şer‘iyyeyi edâ şartıyla tekür-i mesfûr vâlî-i vilâyet ve âgenine? ilbâs-ı hıl‘at kılındı. Ekser-i müverrihîn belde-i mesfûre sulhen zamâyim-i memâlik-i şâhânedan kılındığın tasrîh idüp ba‘zı muharrirân-ı vekâyi‘ seyfle fethine zâhib oldukları mu‘temedün-bih değildir.

Tahrîr-i hakîrâneyi li-ecli‘t-te‘yîd Mevlânâ Hoca Efendi merhûmun kavli bu mahalle tahrîr olundu ki bi-‘ibâretihi budur: Egerçi Köstendil tekürü ki Kostantin demekle mezkûr ve kesret-i memâlik ü sipâh ile meşhûr olup diyâr-ı Belgrad’a fermân-güzâr idi. Ve tılâ ve nukre ma‘denlerini müştemil memleketlerde şehriyâr idi. Mezîd-i iktidârına igtirâr ile civârında mülûke itâ‘at itmez idi. Ve sevdâ-yı istiklâl süveydâsından gitmez idi. Ammâ heybet-i sultân-ı kişver-gîr kalbine te’sîr idüp mezîd-i haşmet ü şevket ile diyârına ‘azîmetleri ve kemâl-i kudret ü satvet ile kalem-revine nehzatları mesmû‘u olıcak mağlûb olmasına câzim ve itâ‘at ü inkıyâd mesleğine sülûke ‘âzim olup teberrükât-ı lâyika ve hedâyâ-yı fâyika ile istikbâl itdi.

Ve mefâtîh-i kılâ'ını ve makâlîd-i bıkâ'ını teslîm ve 'ubûdiyyet şartını takdîm eyledikte nazar-ı iltifâtla melhûz ve hıla' u teşrîfât ile mahzûz olup ta'yîn-i cizye vü harâc ile girü memleketine vâlî olmasına emr-i 'âlî sudûr itdi. İntehâ.

Ma'lûm ola ki Köstendil zamm-ı kâf ve feth-i tâ-i fevkânî ile etrâfı cibâl ve mânend-i sahrâ ber-zemînde bir belde-i mutavassita ve kazâ ve el-yevm i'tibâren başka livâ olup ekser-i hâlde mîr-i mîrândan bir paşaya ve ahyânen bi-hasebi'l-iktizâ vüzerâya dahi tevcîh [503b] olunur. Sûru olmayup enhâr u eşcârı firâvân ve kendüye mahsûs emti'a-i müte'addidesi râygân, husûsâ latîf-i sîbi müstağni 'ani'l-beyândır. Hayevân-ı misk bulunduğunu Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*'de zikr itmiştir. Cevâmî'-i müte'addide ve esvâk-ı 'âmiresi ve on iki mahalde meşhûr latîf ılıcası vardır. Âhalîsinin şürbü kanavâtdan olup lâkin cibâlden ırmağlar cereyân idüp halâyıkı saky eder. Sâbıkâ mesken-i Bulgar iken ânifen zikr olunduğu üzre dâhil-i cerîde-i memâlik-i sultânî oldukdan sonra gün be-gün 'imâret ü ebniyesi vefret bulup hudâyî germâbeleri bî-nihâye olmağla on ikisinin üzerine ba'zı ehl-i hayr kâr-gîr kıbâb itdiler. Ez-în cümle bin ılıcası fevka'l-gâye mükellef vâki' olmuştur. Bunların ağlebi şedîd's-sühûne ve râyiha-i kibrit ile âlûdedir. Lâkin marzâya berû's-sâ'a olmak üzre şöhet-yâbdır. Belde-i mersûme-i Kostantaniyye-i cennet-misâle on dört günlük mesâfe olup cevânibi Dupniçe ve Radomir ve Kratova ve İvranya kazâlarıdır. İşbu mezkûr bilâd-ı erba'a ve Bedriç ve Menlik ve Toyran ve Tikveş ve Köprülü ve Terofça ve Zadovişte ve İştib ve Cibal tevâbi'indendir.

'Azm-i Sultânî bâ-Taraf-ı Burusa-râ

Şâhenşâh-ı ma'delet-nihâd ve pâdişâh-ı nusret-i'tiyâd hizmetleri dağdağa-fermâ-yı tab'-ı hümayûn-ı hamîyyet-nişânları olan Köstendil gâilesini bi-'avnihi te'âlâ ve bi-nasrihi 'alâ-vechin eshel mündefî' buyurduklarından sonra Rumili ser'askerliğini yine kahramân-ı 'arsa-i heycâ dilîr-i kişver-gîr Lala Şahin Paşa'ya ibkâ vü takrîr ve ilbâs-ı hıl'at-ı mûrisü'l-behçet ile tebcîl ü tevkîr ve ma'îyyet-i nerîmânesinde mevcûd guzât-ı müslimînin sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîrine dahi 'alâ-merâtibihim terakkî ve tîmârlar tevcîh buyurduklarından sonra 'inân-ı 'azîmet-i hıdîvânelerin yine mahrûse-i Burusa cânibine mün'atıf kıldılar. Fülk-i felek-peyker ile berû cânibe vusûlleri şâhzâde-i Bâyezîd-şi'âr hizmetlerinin mesmû'ları oldukda mahmiyye-i mersûmenin eşrâf-ı a'yân u e'âzim-i 'ulemâ vü erkânıyla bâ'is-i hayât-ı zîndegânîleri olan vâlid-i mâcid-i nusret-me'âsirlerin istikbâle müsâra'at ve lübb-i âdâb ile;

Li-müellifihî

Olup a'dâya gâlip şeh-i devrân hoş geldi

Kudûmünle cihânı eyledin reyyân hoş geldin

Keder-nâk olmuş idi niçe dem fakd-ı anın ile halk

Yine teşrîfin itdi cümleyi hânedân hoş geldin

Nesir; mazmûn-ı tehniye-i makrûnunu beher pây-endâz-ı hıdîvâneleri eyleyüp bûs-ı dâmen-i 'aliyyeleri ile kesb-i şân ü rif'at itdiler. Husrev-i 'âlî-tebâr hizmetleri dahi nûr-ı dîde-i cihân-bînlerini ve sâir a'yân-ı devlet-i 'aliyyelerini nevâziş ve iltifât-ı mülûkâneleriyle mesrûr ve bi-merâtibihim ilbâs-ı hıl'at ve in'âmât-ı seniyye ile pür-hubûr buyurup kemâl-i übbehet ü ikbâl ve nihâyet şevket ü iclâl ile taht-ı hümayûnların teşrîf ve makdem-i meymenet-tev'emleriyle ahâlîi beldei taltîf buyurdular.

Vaz'-ı 'Alâmet-i Siyâdet-i be-Ser-i Sâdât-ı 'Asr bi-Hükm-i Melik Eşref der-Mısır

Hafî olmaya ki evlâd-ı Muhammedî 'aleyhi efdalü's-salavât ve't-tahâyâ sâir nâsdan imtiyâzen hâlâ telebbûs itdikleri ya'nî serlerine vaz' kıldıkları destâr-ı hadrânın sebebi ya'nî yeşil olmanın vechi tafsîlen mutavvelât-ı siyerde mastûr olmağla bu mahalde terk oldu. Lâkin bu gürûh-ı sa'âdet-şükûha ba'zı nâsın muhtelit olmasının vücûbiyyâtını zikr-i makâle-i âtiyeye râbita menzilesinde olduğundan vechden hâlî olmamağla icmâlen zikrine şürû' olundu. Zümre-i sâdât-ı 'izâm nefe'anâllâhu bi-şefâ'atihî cedduhum 'aleyhi's-salât ve's-selâm ve veccebe 'aleynâ lehumu'l-ikrâm hazerâtına silsile-i âhardan ba'zı kimesnelerin sâbıkâ muhtelit olmasında kibâr-ı müverrihîn vücûhât îrâd eylediler. Evvelâ âvân-ı hilâfet Kisreviyyet u melikiyyete münkalib oldukda Haccâc-ı Zâlim ve sâir anın misillü mürtekeb-i mezâlim bî-rahm ü emân habîsler memleket be-memleket sell-i seyf-i gadr-ı hayf idüp hücûm itdikleri âvânda ba'zı memâlik ü büldân ahâlîleri evlâdlarına katlden sıyâneten yeşil bezler sardırıp keennehû evlâd-ı Resûldendir deyü ol zâlimlerin pençe-i zulmünden gerek evlâdımız ve gerek bu takrîb ile kendimiz masûn oluruz ümmîinde oldular. Ol zâlim-i ebter bî-îmânlar ise sahâbe-i kirâma dahi sell-i seyf itdiler. Kande kaldı ki evlâd-ı ahâlî-i kurâ vü büldâna merhamet ideler, lâkin büldân-ı ba'îdeye ol gürûh-ı mezâlim-mübâhâtın eydî-i gadr u hayfindan firâr idenlerden ba'zıları 'adem-i temyîzden ve kimi bâ'is-i şerefi olmak kasdıyla 'alâmet-i [504b] hazrâyı ref' itmemeleriyle evlâdları dahi ol 'alâmeti vaz' idüp bu takrîble müteseyyid kesret buldu.

Ve zemân-ı hilâfet-i Me'mûn bin Hârûn'da tafsîli kütüb-i tevârîhde keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre İmâm-ı hüdâ 'Aliyyi'in Mûsâ er-Rızâ radiya'llâhu 'anhümâyı ol hânedân-ı 'azîmü's-şâna ya'nî âl-i 'abâ-i sa'y-mekâna muhabbeten velî'ahd makâmında temkîn itdikde şî'âr-ı 'Abbâsiyân olan siyeh-gûn câmeyi libâs-ı sebzâvana tebdîl itmeğin "**en-nâs 'alâ-dîni mülûkihim**" vefkınca 'Abbâsiyân'ın sagîr ü kebîri dahi ref'an li'l-iltibâs yeşil libâs ile mütelebbis olmalarıyla işbu mâddenin evvelinden âhırına müntehî olunca se sâl mürûrunda ol kimesnelerin sulblerinden hâsıl olan evlâdları cümleye bu mesleğe sâlik olup bu dahi kesret-i müteseyyidîne bâ'is hâlet oldu. Ol esnâlarda taraf taraf kütüb-i tabakât-ı mülûkde mastûr düvelin zuhûru vakitleri olmağla beş yüz seneye karîb vakt ü zemân herkes bâ'is-i fart-ı şeref olmağ için bilâ-mâni' istedikleri gibi itdiler ve tutdular. Egerçi ahyânen bu husûsu teftîş ve müteseyyidi evlâd-ı sahîhden tefrîk idüp bir kâlib-ı ahsene ifrağa sâ'î ba'zı mülûk zuhûr itdi, lâkin kat'â bir nesneyi müfîd olmamış idi. Melik Eşref her husûsda müdakkik ve subh u mesâ ihdâs-ı ef'âl-i savâb-iştîmâle sâ'î ve hânedân-ı tâhireye ikrâm ü tebcîle mücid bir melik-i meşkûr'l-mesâ'î olmağla ekser-i meşâhîr-i kütüb-i tevârîhde zikr ü beyân olunduğu üzre zümre-i sâdât-ı kirâmı âhâd nâsdan imtiyâz ve bu gürûh-ı sa'âdet-şükûha tebcîl ü agrâz için âl-i Resûl-i muhterem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellemden olan zevât-ı kirâmın sagîr ü kebîri destâ[r]ları fevkînde bir nebze hadrâ 'alâmet mevzû' kılmaları bâbında işbu sâl-i ferruh-fâlde ısdâr-ı emr-i 'âlî-şân mü'ekked olunup Mısır u Şâm ve sâir mahkûmu olan memâlik ü büldâna neşr-i ahkâm olundu.

Fi'l-hakîka bu mâdde sultân-ı müşârûn-ileyhin sebep-i mağfireti olacağı bî-gümândır. *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi ve gayrıları bundan mukaddem bu mâddenin vukû'u ma'lûm değildir [505a] didiler. Ol vakitte nezîl-i Haleb Ebû 'Abdullah bin Câbir el-A'mâ el-Endelüsî bu ebyâtı demiştir.

'Arabiyye

Ce'alu'l-ebnâi'r-Resûli 'alâmeten

İnne'l-'alâmete şe'nu men lem yuşheri

Nûru'l-nübüvveti fî-kerîmi vücûhihim

Yugni's-şerîfe 'ani't-titâzi'l-ahdari

Nesir: Meşâhir-i müverrihinden Mevlâna ‘Azîz Efendi merhûm Şeyh Şihâbüddîn-i Endelüsî’nin bu nazm ile eser-i mezbûre nev‘an vaz‘-ı engüşt-i i‘tirâz ü inkâr itdüğü dâire-i insâfdan dûr u ba‘iddir deyü hak budur ki bir kitâb söz söylemiştir.

İmâm Suyûtî rahimehullâhu dir ki bu husûsda çok ebyât vardır, lâkin ahsenî Şemsüddîn Muhammed-i Dımışkî’nin bu kıt‘asıdır.

‘Arabiyye

Etrâfu ticâne etet min-sundusin

Hudrin bi-a‘lâmin ‘ale’l-eşrâfi

Ve’l-eşrâfu’s-sultânu hassahum bihâ

Şerrefen li-nu‘arrifehum mine’l-etrâfi

Nesir: Ba‘zı tevârihde resîde-i nazardır ki bir rûz-ı cum‘a edâ-i salât için Melik Eşref câmi‘-i şerîfe ‘âzim iken Eyyühe’s-sâdât “**kûmû ve’n-tesirû ileyye ve enâ min âli’r-Resûl**” sadâsı mesmû‘u oldukda derhâl ol mahalde ikâmet ve taharrî için mevsûkun-‘aleyh âdemler ta‘yîn eyledi. Bilâ-‘alâmet olmağla siyâdeti gayr-ı ma‘lûm bir kimesneyi li-husûsin mâ-âhâr kimesne darb-ı şedîd ile darb itdiği müte‘ayyin olmağla derhâl sâdât-ı kirâmdan olanlar ‘amâme-i hadrâ ta‘ammüm yâhûd anın bedeli bir pâre yeşil kirpâs destârlarına vaz‘ itsünler deyü fermân-ı şedîd ısdârına sa‘y ü dikkat ve iktizâ eyleyen husûslarına rû‘yet için eşrâf-ı sâdâtdan bir zât-ı muhterem nakîb nasb olundu. Fî-nefsi’l-emr bu husûsa takayyüd hükkâmın üzerine vâcibâtıdır. Kelâmımızı te’kîden İbn Hacer’in ‘aleyhi’r-rahme *Savâ‘ik-ı Muharrika*’sından çend satır terceme olunup bu mahalle tahrîr olunmak çespân görüldü. Her uli’l-emr üzerine vâcibdir ki bu neseb-i ‘âlînin zabt u intizâmına sâ‘î olalar. Kezâlik “**li-küllî ahadin mimmâ vecebe lehü**” dendir. İşbu nasb-ı şerîf üzre kendülerde gayret olup hükkâm ve mülûke bu mâddenin hüsn-i kalbe ifrâğ olunması ehemm idüğünü ilkâ vü tefhîm ve teşvîkde kusûr itmemekle meşkûru’l-mesâ‘î olalar. Hattâ fahr-ı ‘âlem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem hazretlerine müntesib olanlara hak üzre intisâb mümkün ola. Ve bu husûsu tefâtî zemân-ı kalîl mürûrunda vâcibdir. Zîrâ tûl-ı zemân mürûruyla yine fark u temyîzden kalup muhtelit olması bî-iştibâhdır. Ensâb-ı pâk-i âl-i nebevî ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm zevâlden masûn olmak mazbût olup zemân zemân tefâtî ü tefahhusla hâsıdır. İntehâ.

‘Abd-i fakîr dirim ki, hâlâ ba‘zı müteseyyid elinde şecere bulunup lâ-‘an aslin iddi‘â-yı intisâb-ı neseb-i tâhire itdiği zemân zemân tefâtî olunmayup tûl-ı zemân mürûrunda neş‘et

itmiştir. Ba‘zı sâdât-ı sahîhü’n-neseb bilâ-veled vefât eyleyüp şeceresi sâir ahâd-ı nâs eline düşüp beyne’n-nâs şeref-i ‘âlî bulmak için destârını beyâz iken boyayup iddi‘â-yı siyâdet ider. Ve ba‘zı fakîretü’l-hâl hâtûnlara akçe ve mâl virüp şecereye mâlik olmuş ekser ve kenâr nakîbleri bulunan müteseyyidler birer vakıyye kahveye ‘ıyâzen billâhi te‘âlâ deftere müteseyyid kayd ider bundan evferdir. Bunlara menşe‘ ‘adem-i takayyüd ve tûl-i zemân mürûrudur. Haseb ve nesebi gulâm yâhûd sâir âhâddan iken ba‘de-zemânin destâr-ı hadar sarınup suâl idenlere rû‘yâda tenbîh olundu dinildi. Ve kırk sâlden sonra ahvâli ma‘lûm iken iddi‘â-yı siyâdet idenleri şa‘r-i lihyemizden efzûn gördün hazelehumu’llâhu te‘âlâ fî-zemâninâ tashîhi min-küllî’l-vücûh mümkünâtdan değildir. Egerçi bu Devlet-i ‘Aliyye’de bu husûsa tekayyüd olunup nakîbü’l-eşrâf vaz‘ olunmuş idiği inşâllahu’r-Rahman mahallinde zikr olursa gerekdir.

Dokuz yüz elli hudûduna gelince takayyüdde kusûr olunmamış idi. Ve sâdât-ı kirâmdan olanlar ‘alâmet vaz‘ itmemek mümkün değildi. Zîrâ vaz‘ itmeyüp ma‘lûm olsa zâbıtı olanlar tarafından eşedd-i siyâsete müstahîk olurlar idi. Ve ol gürûh-ı sa‘âdet-şükûha bir nebî denlü ta‘zîm ü ikrâm olunurdu. Ol hılâlde Şeyhü’l-islâm Ebüssuûd el-‘Îmâdî’den Zeyd-i zemânihi müteseyyidlerinden zann olunmakdan ihtirâzen a‘lâmet-i hadrâyı vaz‘ itmese “Zeyd’e şer‘an nesne lâzım olur mu? deyü istiftâ itdiklerinde” “nesne lâzım olmaz” deyüp bu kıt‘ayı yazdı²¹⁶².

Bundan sonra herkes hergiz ihtimâm itmeyüp bin târîhlerinden sonra ise ta‘addüd-i hurûb u kıtâl ve kesret-i esfâr u cidâl vukû‘undan bi’l-küllîyye bu husûsa ihtimâm mürtefi‘ oldu.

[506a] Zuhûr-ı Devlet-i Taga Timur der-Cürcan

Kütüb-i tabakâtta tafsîl-i tercemeleri mastûr ve bu mecelle-i *Nevpeydâ*’da mahall-i müteferrikada icmâl-i keyfiyyetleri mezkûr devlet-i Taga Timur Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı üzre belde-i Cürcan’da bu sâlde zuhûr itmiştir.

İntikâl-i İmâm et-Tebbânî

A‘lemü’l-fuzalâi’l-mütebahhirîn efdalü’l-‘ulemâi’l-‘âlemîn miftâh-ı künûzu’l-hakâyık misbâh-ı rumûzu’d-dekâyık ‘aynü’l-vera‘ ve’t-takvâ kâşif-i müşkilâtü’l-‘ulûm ve’t-takvâ yenbû‘u’l-fezâil metbû‘u’l-efâzıl mâ-bihi’l-fahri’s-selef reîsü’l-fukahâ zevi’s-şeref câmi‘ü’l-kemâlât ve’l-ma‘ârif kâsıdu’l-makâsıd ve vâkıfu’l-mevâkıf mevlânâ el-‘âlim el-‘âbid el-‘âmil

²¹⁶² Kıt‘a silik.

el-fâzıl ez-zâhib eş-şeyh el-imâm müftiyyü'l-enâm Celâl bin Ahmed bin Yûsuf Tüsterî el-Milâsî eş-şehîr bi't-Tebbânî 'aleyhi hıla'î mağfiretü'r-Rabbânî hizmetleri ki müellif-i *Tâcü't-Terâcim* tahkîkî üzre fikh-ı şerîfî şeyhü'l-'allâme Kıvâmüddîn es-Sekkâkî ve Kıvâmüddîn Emîr kâtibül-itkânî 'aleyhimâ rahmetü's-Samedânî gibi kibâr-ı fuhûl ve kâmilü'l-mükemmelînden ahz ve fenn-i 'Arabî 'allâmetü'l-ferîd Cemâlüddîn bin Hişâm ve İbn 'Akîl ve Bedrüddîn 'aleyhim rahmetü'l-Hayyî'l-Mübîn hazerâtından tahsîl ve *Sahîh-i Buhârî*'yi tamâmen ve 'inde'l-ba'z ba'zan eş-şeyh el-imâm el-'allâme er-Rabbânî 'Alâüddîn ibn Türkmânî 'aleyhi sicâl rızvânî es-Sübhânî cenâblarından iltimâ' buyurmuşlardır. Mütercem-i müşârün-ileyh fikh ve usûl ve nahivde ferîd ve bârî²¹⁶³ ve müddet-i medîd ifâde ve fetvâ ile müştâgıl hüsn-i ahlâkî câmi' idiler. Kazâ-i Menufiyye'de teklîf olundukda kemâl-i takvâları mâni'-i kubûl olup medrese-i Seyfî ve medrese-i Sargatmeşîyye'de sarf-ı evkât-ı ta'lim ü ifâde ve tasânîf ve istifâde itdiler. Ol fâzıl-ı bî-nazîrin âsâr-ı 'aliyyeleri vefîr olup *Şerh-i Menâr* ve *Muhtasar-ı Telvî* ve 'Alâüddîn Moğoltay'ın *Şerh-i Câmi'-i Sahîh*'i muhtasarı cümlelerin tasnîfâtlarındandır. *Îzâh-ı İbn Hâcib* muhtasar bir şerh-i müfîd ve *Tercîh-i Mezheb-i Hanefiyye*'yi muhtevî bir muhtasar ve dört mücelled manzûm fıkıhda bü'l-fetvâ mesâil cem' itmişlerdir. Ve îmânın ziyâde ve noksanına dâir ve mevâzı'-ı mûte'addide 'adem-i cevâz cem'a beyânını muhtevî ve farz-ı 'amelî ve vâcib-i beynîni farkda ve tefsîr-i besmele-i şerîfede birer risâle-i mahsûsaları vardır. Bundan mâ'adâ 'ale'l-Pezdevî ve Meşârik ve Telhîse birer ta'lîkaları vardır. Lâkin nâ-temâmdır. Şehr-i recebü'l-müreccebin on üçüncü Cum'a günü lebbeyk-zen-i da'vet-i "irci'î" oldular²¹⁶⁴.

Tetimme

Ahvâl-i Timur-ı Bilâ-Zuhûr

Timur-ı mağrûrun tafsîl-i zuhûru ve ba'zı memâlike müstevlî olduğu sâbıkâ yetmiş bir sâli evvelinde zikr olunmuş idi. Bâlâda icmâlen işâret olunduğu üzre, çünkü ol mağrûr-ı bilâ-zuhûr Mâverâünnehr'e müstevlî olup melik ve ümerâ ve a'yân ve erkânın cümleten mazhar-ı kahr u nikâl ve ol havâlîleri zîr-i dest-i tasarrufuna idhâlden sonra memâlik-i cihâna mutasarrıf olup Nemrûd ve Firavun-âsâ cihângîr olmak sevdâsına mübtelâ olmağla nuhustîn-i pâye-i cihângîrî olan kuvvet-i bâzû-yı şevket ve tezâyüd-i 'asker ve miknete vesîle olmak fikr ü mülâhazasıyla Moğol tâifesinin küllîsini tarafına rabt için pâdişâh-ı Moğol Kamerüddîn'in duhterini hibâle-i izdivâcına idhâl idüp mukaddemâ tâife-i mezbûreden kat'â emniyyeti

²¹⁶³ "Târih"?

²¹⁶⁴ İntikâl-i İmâm et-Tebbânî oldular (Derkenar notu).

olmamağla ber-takrîb-i musâheret ol gâileden dahi emîn olduğundan mâ‘adâ ‘illet-i cinsiyye ve muvâfakat-ı millet-i Cengîziyye hasebi ile merkûmûnu hempâ vü zahîr ittihâz idinmekle teshîr-i memâlik-i Harezmi’e cemm-i gafîr ile ‘âzim ve kadem-i nuhûset-eseriyle ol memâlik-i pâkizeyi dahi harâb ve Meliki Sultan Hüseyin Sûfi’yi izâle ve in‘idâma câzim oldu.

Hafî olmaya ki dîbâce-i kitâbda işâret olunan şurûtdan biri ki, münâsebet hasebiyle ba‘zı meşâhîr-i bilâd-ı memâlik zikr ü beyânıdır. Çün memleket-i Harezmi niçe sevâd-ı a‘zamı müstemil ve ekâlîm-i ‘örfiyyeden ma‘dûd mecma‘-ı ‘ulemâ ve mesken-i fuzalâ ve matla‘-ı zurefâ ve şu‘arâ ve menba‘-ı ‘ulemâ-i ehl-i sünnet ve ser-çeşme-i erbâb-ı i‘tizâl olup ya‘nî niçe ehl-i hüda ve ashâb-ı hevâyâ mevlid olduğundan gayrı husûsâ ahâlî-i Semerkand’dan bu iklîmin ahâlîsi zarîf ve tab‘ u harekâtları dil-pesend ü latîf bi‘l-hâssa fenn-i mûsîkî vü edvârda kâffe-i ‘âleme gâlib-ter olup bir nihâvendi peçe-i perde-i hüseyinîden âgâze-i nevâ itse küçük ve büzürg ahâlî-i Isfahan ve Nîşapur ve Deylem ve mecmû‘-ı [506b] halk-ı ‘Irak ve ‘Acem’dan gûş idenleri fâhte-misâl niçe zemân dem-beste vü hayrân ideceği mübâlağa ve igrâkdan müberrâdır. Hulâsa meyveleri mütevâfir ve ta‘ne-zen-i âb-ı hayevân-ı çeşmesâr ve enhârı mütekâsir kurâ ve şehirleri yek-dîgere hemvâr ve mütekârib ve hoş havâ ve mahbûb-ı pür-hüsn ü behcetleri dil-rübâ bir iklîm-i bî-hemtâ olmağla bu mahalde zikr ü tahrîri münâsib görölüp Kâtib Çelebi merhûmun *Cihânnümâ*’sından ba‘zan ‘alâ-vechi’t-tebdîl ve’t-tagyîr zamâyim-i ‘âcizâne ile ve ba‘zan bi-‘ibâretihî nakl u tastîr olunmak üzre sebt ü ketbe şurû‘ olundu. Ancak ma‘lûm ola ki Nazmîzâde-i Bagdâdî ‘aleyhi rahmetü’l-Hâdî misillü ve ba‘zı müverrihîn medîne-i Cürcan’ı işbu âti’z-zikr iklîm-i Harezmi’den ‘add itmişlerdir. İttifâk-ı ehl-i fen üzre memleket-i Mazenderan tevâbi‘inden olup ol iklîmin dârü’l-mülkü olduğunu Kâtib Çelebi merhûm zikr ü beyân ider.

‘Abd-i Hakîr dahi kavî-i sahîha ittibâ‘en medîne-i mezbûreyi mahallinde zikr itmişdir. Hafî olmaya ki Harizm lafzı a‘lem-i hânedân-ı Eyyûbiyye melikü’l- müeyyed ‘aleyhi’r-rahme merâsıdu’l-ittılâ‘-ı Hamevî’den nakl u rivâyet itdiği üzre hâ-i mu‘ceme’nin harekesi beyne’l-feth ve’z-zam ve elf-i gayr-ı sahîh ile ya‘nî bir cins elf-i müsteraka ve muhtelese ile telaffuz olunur. Ve sahîhi râ-i mu‘cemenin kesri iledir. Ekseriyyâ fetha ile telaffuz olunmak galat-ı meşhûrdur.

Merhûm Şu‘ûrî *Lisânü’l-‘Acem* nâm ferhenginde vâv-ı ma‘dûle ve fetha-yı râ-i mühmele ve sükûn-ı râ-i mu‘ceme ve mîm-i mevkûfladır deyü zikr ider. Bâbu’l-hâi’l-mu‘cemetü’l-mazmûme ma‘a’l-mîmde Harizm vâv-ı mechûl ve fetha-i râ-i mühmele ve

sükûn-ı zâ-i mu‘ceme ile vilâyet-i meşhûre ismidir. Lâkin esahhı fetha-i hâ ve vâv-ı ma‘dûle iledir deyü kavlı-i evveli te’yîd ider.

İbnü’l-Furât vech-i tesmiyesinde ma‘nâ-yı Harizm ‘arz-ı hevân ya‘nî horluk yeri dimekdir. Zîrâ halkı horluk ve hakaret görmeyince sûret-i itâ‘at irâet itmezler dimişdir.

Lâkin Kâtib Çelebi merhûm zemm-i kabîle ma‘nâsına olduğunu vücûhâtla zikr ider. Fakîr dirim ki, *Ferheng-i Şu‘ûrî*’de Hârizm’in bir ma‘nâsı dahi şol bi-garrâ ki esbâb-ı muhassenâtı olmaya deyü zikr olunduğu İbn Furât kavlini min-vechi te’yîd itdiği gayr-ı [507a] hafidir.

Muhammed Emîn Râzî *Heft İklîm* nâm kitâbında dir ki mülûk-i eslâfdan biri bir kavmi li-husûsin mâ? bu beyâbâna nefy itmekle lede’l-vusûl meskenler ihdâs idüp mütemekkin oldular. Ba‘de-zemânin melik-i merkûm menfîları li-eclî’t-tefahhus âdem gönderüp geldikde gördü ki hâneler binâ ve hîme cem‘ idüp nehirden bulunan mâhîleri sayd u tabh iderler. Anların lügatinde hor lahm ve zem hatab ma‘nâsına olmağla güzel lahm ve hîme mahalli diyerek terkîb olunup Harizm dinildi.

‘Abd-i Hakîr dirim ki, bu rivâyete göre asıl ismi Huvarizm²¹⁶⁵ olduğu azherdir. Yine Emîn Râzî muhtarınca melik-i mezbûr menfâların hâlinden âgâh oldukda merhameten-lehûn ve terahhûmen-lehâ dört yüz neferin her birine birer ‘avrat-ı Türkiyye irsâl itmekle tevâlüd ü tenâsül hasebiyle bir iklîm halkı oldular. Bunların ekserî şecî‘ vü cerî olup otuz bin mikdârı sūvârî bahâdır ve tuvâna çıkar bir mahaldir. Ve bu memleket Horasan ve Mâverâünnehr’den münkatı‘ etrâfı müfâze bir iklîm-i sagîr ve tûlânîdir. Ma‘mûr yerlerinin sâhil-i nehr-i Ceyhun’da vüs‘at ve ‘arzı Gurganc’a varınca gitdikçe ziyâde olup iki üç fersah mesâfeye varır. Gâyeti zeyl-i cebelde bir karye ki penç fersahdır, hudûdu cenûbda Horasan ve garbda ba‘zı bilâd-ı Etrâk’in ve şarkda Mâverâünnehr ve şimâlde bilâd-ı Reg ile mahdûddur. Nehr-i Ceyhun üzerinde iki etrâfda âhar ‘imâretidir. Verâsında nehr-i mezbûr üzerinde şenlik yokdur. Ve bu iklîmin hevâsı gâyet serddir. Şiddet-i berdden ne‘ûzu billâhi te‘âlâ dest ü pâ fütâde olur. Nehr-i Ceyhun bunun hudûdunda muncemid olur. Dârü’l-mülkü Gurganc-ı kübrâdır ki Urgenc dahi tesmiye olunur. Doksan dört derece tûl ve selâse ve erba‘inden on dakîka noksân ‘arzda sâhil-i garb ve cenûb-ı Ceyhun’da sevâd-ı a‘zam bir şehir olup Tatar-ı bed-tebâr harâb itmezden mukaddem sene ‘aşere ve sitte-mi’e târîhine gelince fevk-mâ-yetesavver ma‘mûr idi. Ba‘de’l-harâb fi’l-cümle ma‘mûr olup hâlâ dâr-ı mülk ve şehir-i Harizm bundan ‘ibâretidir.

²¹⁶⁵ “Horzen”?

Bu şehirden iklim-i Horasan ve Kuhistan'a tâbi 'Amel nâm şehir on iki merhale ve Behire²¹⁶⁶ şeş merhaledir. Bundan mâ'adâ Ebû İklîm'de olan şehirlerin ismi bunlardır. Gurgenc-i sugrâ ki Gurgenc-i Fesvâ ve Cürcaniyye-i [507b] Harizm'dirler. Ümmehat-i bilâd-ı Ceyhun'dan olup heft iklim sâhibi bu şehrin fezâilinde niçe hadîs rivâyet olunur deyü zikr ider.

'Abd-i Hakîr dirim ki, müverrih Nazmîzâde'nin memâlik-i Harizm'den birisi Cürcan'dır deyü *Timurnâme*'de zikr ü tahrîr itmeden meğer murâdı bu şehir ola. Tevâbi'inden biri dahi Kat'dır ki zemân-ı sâbıkda kâid-i Harizm idi. Ve bu memleketin nehr-i Ceyhun şarkîsinde bundan gayrı şehir ve kasabası yoktur. Fukahâ-i Hanefiyye'den *Mi'râcü'd-Dirâye* sâhibi ve *İsâgûcî* ve *Kitâb-ı Mağrib* sâhibi İmâm Mutarrezî ve Hoca Ebü'l-Vefâ ve Pehlûvân Mahmûd Bûriyâ ve Kemâlüddîn Hüseyin emsâli niçe fuzalâ-yı benâma bu şehir-i şehir müvelledir.

Biri dahi Cârullâh el-'allâmeye mensûb Zemahşer'dir ki doksân dört derece tûl ve kırk bir buçuk 'arza karîb bir karye-i kebîredir. Biri dahi Hezâresb bir kal'a-i hasîne olup nehr-i Ceyhun derûnunda cezîre gibi vâki' olmuşdur, fakat muhdes bir tarafı vardır. Leşker-i Moğol beş ay muhâsara-i şedîdeden sonra zabt u harâb itmişlerdir. Biri dahi Dergân'dır²¹⁶⁷ ki bir kasabadır. Hîve bu dahi kasabadır, ve zîri şehri bunun pîşgâhında bir kasabadır ki makâm-ı Şeyh Necmüddîn-i Kübrâ kuddise sırruhu andadır. Hîvak dahi tesmîye olunur. *Mesâlik*'de muharrerdir ki Harizm ni'amı kesîr ve meyvesi vefîr mahal olup meyve kısmında fakat ceviz bulunmaz, sâiri ekserdir. Ve kirpâs-ı latîfe ve sof-ı dakîka ve dîbâhâ-yı zîbâ bu diyârda duhte ve perdaht olunur. Ekseriyâ halkı civânmerd ve sâhib-i mürûet tâcirler ve ekseri sefer-berdir. Ya'nî içlerinde ceng ü harbe kâdir kimesne ekser ve tüccârı dahi kezâlik ekserî ehl-i seferdir. Lisânları elsine-i ahâlî-i Horasan'a mugâyir ve tarz u etvârları dahi kendülere mahsûsdur. Ve bu iklim Oğuz ve Türk bilâdına mücâvir olduğundan ekser-i hâlde ceng ü cidâl ve harb u kîtâl münkatî' olmayup bu sebebdan ekser-i ahâlîsi fenn-i harb ü darbda mâhir şecî' ve murâbît kavmdir. Lâkin çoğu mezheb-i i'tizâlî pîşe ve meslek ittihâz idinmişlerdir. Ve bu diyârda zer ve sim ve ma'âdin-i sâire envâ'ı olup selefde harâcî dört yüz seksen dokuz bin dirhem idi. Ve bu şehrin enhârı çokdur, hattâ her karyede bir nehr vardır ve ekserinde zevraklar işler. [508a] Ve ekseri nehr-i Ceyhun'dan müfrezdir cümleden Bahire-i Harizm'i zikr idelim.

Cîre-i mezkûriyye Tatarlar ve Karadeniz ve Öküzsuu dirler Hamdullah Kazvînî *Nüzhet*'de zikr itdiği üzre her biri sad ferâsıhdan ziyâde olup suyu şûrdur. Kartanca'dan şeş merhale şimâle düşüp bahr-ı Hazar ile mâbeyni sad ferâsaha karîb mesâfedir. Ba'zı âb-ı

²¹⁶⁶ "Becive"?

²¹⁶⁷ Nûshada "Der'an" yazılmış.

Ceyhun ve Şâş bu cezîreye mansab olup Mürûcu'z-zeheb-i Mes'ûdî'de mezkûrdur ki, rub'-i meskûnda bundan a'zam bahîre olmamak üzre ashâb-ı fenn-i ekâlîm ittifâk itmişlerdir. Fî-nefsi'l-emr gadîr-i 'azîm olduğuna nehr-i Şâş gibi nehr-i vesî'a buna mansab olup zamîmete tagayyür ve mikdârına kesret tareyân itmediği delîldir. Bu sebebdan ba'zı 'avâm tahtında bahr-ı Hazar'a menfez olmasına câzim oldular.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki bu bir ma'nâ sözdür, zîrâ dâhil olanların eczâ-i latifesi tahallül ve 'unsur-ı 'inkılâbla taşmak lâzım gelmez. 'Avâm zâhiren mer'î olan gibi sanur, kânûn-ı 'ilm-i tabî'iden bî-haberlerdir. Ve bunda garâyibâtıdan olmak üzre bir tılsım zikr iderler. Anın dahi tahrîri fâideden hâlî değildir. Harizm kurbünde zirvesi kılâ' ve kuvâ ile ma'mûr bir cebel-i 'azîm vardır ki derûnunda bir tell-i mürtefî'a çâr ebvâbı müştemil bir kend ve kıbâba binâ olunmuştur ki, mevzı'-ı mezkûru mâ-i râkid muhîtdir. Der-i kubbeden gerçi gerçi altınlar yığılmış mer'î vü meşhûd ammâ sudan bir tarîkıyla 'ubûr olup kubbe-i mersûmeye vusûl ve mürûr mümkinâtıdan değildir. Şâhid-i zehebe vuslat ârzûsuna mübtelâ olanlar gark u helâk oldular. Zikr olunan mâye-i şecer ve sâir hafîfü'l-ecrâm misillü pembe ki vaz' oluna derhâl gark olur ve bir dahi âhar ecr kâbil ve mümkün olmaz. Hattâ ittifâk-ı müverrihîn ile sübût-yâfte ve hekâyi'dendir dendir ki sultân-ı 'âlem ve ehl-i 'adâlet-perverî Şâh Mahmûd-ı Gaznevî 'aleyhi rahmeti'l-meliki'l-kavl Harizm'e geldikde kilem-i²¹⁶⁸ mersûmu feth murâd itmekle etrâf u eknâfda bulunan etrâk ve re'âyâyı cem' eyleyüp bi'd-defe'ât kat'-ı eşcâr ve hal'-ı ahcâr itdürüp sâhil-i mâya dağlar gibi yıgıldılar. Ba'de-zâlik sultân-ı mûmâ-ileyh ma'îyyet-i Husrevâne'sinde müctemi' leşker-i mûr-şumâr ile kat' u kal' olunan ahcâr ve eşcârı bi'l-cümle ol suya dökdüler. Mecnû'u mahv olup eser ü âsâr zâhir ü peydâ olmadı. Bi'z-zarûrî me'yûs olup ferâgat eylediler. Ebû Hâmid-i Endelüsî ben memleket-i Harizm'e üç def'a sefer eyleyüp tılsım-ı mezkûreyi emr-i la'în müşâhede itdim deyü zikr itmiştir. Memleket-i merkûmenin sâir 'ıcaliyyetine hadd ü gâye olmamağla işbu bende-i yesîre ile iktifâ olundu.

[508b] Timur-ı bilâ-zuhûr ol gaddâr-ı mağrûr leşker-i mûr-şumâr ile yetmiş iki târîhinde ol iklîm-i bî-nazîrde bâr-ı menhûsunu vaz' eyler ki maksûd-ı aslî olan melik-i mülk Sultân Hüseyin hikmeten seferde bulunmağla etrâf u eknâfını harâb ve havâlî ve cevânibini nehb ü gâretten sonra 'avdet itmiş idi. Beş altı ay mürûrunda sâniyen bu memlekete ol bilâd-ı 'uzmâ nihâde-pâ olup bu def'a dahi Sultân Hüseyin hâkân olmamağla belde-i Cürcan'ı muhâsara ve turukan münsed ve mütereddidîni men' itmekle nüdemâ-i sultân [lekeli] keşîde-i

²¹⁶⁸ "Tılsım-ı"?

kerem ve serd-i rûzgâr-ı zûrkâr ve ekser-i büldân ü kasabâta seyr ü sefer ile müşâr-ı Hüseyin [lekeli] tâli‘ Timur’a mürâca‘at ve te’kîd-i emr-i musâlaha bâbında niyâz ü şefâ‘at itmekle Timur bir üştür yük akçe taleb itdikde tekrâr hezârân hezâr mürâca‘at ve bast-ı bûriyâ-yı niyâz itmekle matlûba râzı olmağla tâcir-i merkûm mâl-ı matlûbu mâlından edâ idüp mâl u cân fedâ itmekle ol mağrûrun dest-i gadrından halâs eyledi. Gaddâr-ı mesfûr dahi bu mikdâr ile [silik] iktifâ idüp ‘ani’l..... itdi.

Galebe-i Timur Bir Şâh-ı Garîbe

Bundan akdem keşîde-i silk-i sutûr-ı beyân kılındığı üzre Timur-ı bilâ-zuhûrla bâ‘is-i hayât ya‘nî salb u siyâset misillü [lekeli] sebep-i necât olan pâdişâh-ı Herat Gıyâsüddîn-i ‘âlî-cenâb Timur-ı mağrûr tarafına tuhaf vü hedâyâ irsâlinden mâ‘adâ kendüye min-küllî’l-vücûh mutî‘ ü münkâd olmak kelâmını [kesik] dâr u diyâr ü memâliki harâb ve kendüsün katl u i‘dâm iderüm tehdîdini muhtevî nâme irsâl eyleyüp lede’l-vusûl seni salb u siyâsetden kurtarup havâss-ı huddâmıma takdîm itmekle beyne’l-akrân ser-efrâz itmiş iken şimdi mûkız-ı fiten ü fesâd ve havfullâhı kalbinden izâle itmekle katl-i ‘ibâd ve tahrîb-i bilâd itdığını kat‘â hicâb itmeyüp yine bizimle söylemekle der-în-i üslûb der-kâr mu‘âmelesin kadr-ı ahabbını bilmez makûlesinden olmağla insân değil isen bâri kelb kadar vefâdârî mesleğine sâlik ol. Ve niçe bu makûle müntic ratb u yâbi kelimâtla cevânibine îsâl itmiştir. Eğerçi Sultân Gıyâsüddîn’in bu cevânib mukaddemâ Timur-ı bî-nûrun velî ni‘meti ve sebep-i hayâtı olmak cihetiyle yolunda bir mâddedir. Ammâ çünkü mağrûr-ı mesfûrun bu âvân-ı cihângîrlikle şöhrat-yâb olduğunun evâili olduğundan mâ‘adâ ‘an-aslin derûn-ı habâset-meşhûnundan merhametden zerre bulunmadığına nazaran vechen-mine’l-vücûh intihâben âteş-i gazabından gayrıyı bî-müntic olmamağla yolunda ma‘nâ değildir. Zîrâ [509a] mağrûr-ı mesfûr hukûk²¹⁶⁹.

[509b]²¹⁷⁰ [510a] mikdârı mesâfe mahalde malzemededen ‘ârî kûh zirvesinde Sirişk nâm beyt-i nârdan cârî mâ-i şehir karîb-i şehre vâsıl oldukda müteferrik olup her bölüğü bir nâhiyeyi saky ü sırâb ider. Ve bu cebelden seng-i siyâh kal‘ olunur. Fevâid-i dîger andan tehîdir. Ve şehrin hisârı ve âb ile mâlî ve hendeği ve penç ‘aded dervâzesi vardır ki fakat dervâze-i Belh Timur’dan bâkîsi eşcârdan masnû‘dur. Dârü’l-emâre-i şehirden nısf fersah mikdârı mesâfe infisâlle Horasan-âbâdda vâki‘ olmuştur ki mahall-i merkûm selefde leşker-gâh idi. Câmi‘-i kebîri kenâr-ı şehirde musanna‘ ve mükellef Sultân Gıyâsüddîn Muhammed Sâm binâsı olan ma‘beddir ki sene seb‘a ve tis‘în ve hamse-mi’e târîhinde binâ itirdiği bâ-

²¹⁶⁹ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

²¹⁷⁰ Bu varak okunamayacak kadar lekeli.

hatt-ı kûfî zîb-i sutûr-ı eyvân maksûre-i câmi‘-i mersûmdur. Bir vaz‘-ı garîb ve tarh-ı bedî‘ ve ‘acîb tasnî‘ olunmuş, muhkem ve üstüvâr makâm-ı ebreke olduğu karîn-i iştihârdır. Mevlânâ Sa‘deddîn-i Kaşgarî kuddise sırruhu Mescid-i Harâm hakkında nass-ı celîl vâki‘ olmağla cümleden büzürg-terdir, ammâ bu makâm-ı ebrekenin füyûzâtı dahi andan bin kemter değildir buyurmuşlar. Penç ‘aded deri ve cevânibinde çâr suffa-i latîfe-i vesî‘ası olup selefde bu beldenin bu ma‘denden kebîr câmi‘i yoğidi. Ba‘de-zâlik ‘asr-ı Şahrah Sultân’da Gevher şâd Hâtûn hâric-i şehirde bir mükellef ma‘bed-i dilârâ dahi binâ itdirdi. Kal‘a-i İhtiyârüddîn kim sâbıkâ icmâlen işâret olunmuş idi, cânib-i şimâl-i şehirde kulel ü burûcu metîn bir hisâr-ı hasîn ve gevher-i nigîndir.

Bâbının biri taraf-ı şimâlde bâzâr-ı esbe ve âharı cenûba taraf-ı sûra vâki‘ olmuştur. Hâlâ Musrih demekle meşhûr Kuhendiz-i²¹⁷¹ Herât bânisi Bahtezar olmak üzre mervîdir. Bânî-i Herat’da akvâl-i kesîre olup ba‘zılar ümerâ-i Nerîmân’dan Herat nâm kimesne binâ idüp ba‘de-eyyâm u a‘vâm İskender tecdîd itdi didiler. Ve ba‘zı muhakkikîn fenn-i şimâl-i Herat’da vâki‘ kal‘a-i Şîmrânî Şemîre bin Cemân bin Feridûn ki ol kavmin hâkime ve veliyyesi idi, binâ idüp ‘ahd-i Minuciher’de evlâd-ı sulbîleri çâr ‘aded kasr ve cenûb u şimâlde birer ‘aded dervâze vaz‘ itmeleriyle hisâr-ı Şimran işbu [510b] mahall-i muhât enderûnunda kaldı. Ba‘zı âhar-ı zamân Behmen bin İsfendiyar’da Kuhendiz tevsî‘ olunup on iki bin yüz altmış üç zırâ‘ oldu deyüp rivâyet-i dîgerde ibtidâ kasaba-i Oba binâ olunup bir müddet mürûrununda iki birâder Gevâşân’dan nakl-ı mekân itmekle Hıyabât’ı mesken ittihâz ve anların a‘kâbından Behmen bin İsfendiyar duhteri ki melike-i Belh idi, Şemir’e varup binâ-i hisâra me’zûn olmağla anın ismiyle müsemmâ itdi. Ba‘de-zâlik Dârâ bin Dârâ Kuhendiz’i binâ eyledi. Ba‘de-zâlik İskender bu tarafa vâsıl oldukda ahâlî-i Kuhendiz Etrâk’dan bast-ı iştikâ ve tazallum itmeleriyle Herat’ı binâ eyleyüp Eşk bin Dârâ tevsî‘ itmiştir. Ba‘zılar duhter-i Dehak’ın Herat Oba’yı ba‘de-zâlik Herat’ı binâ itdi deyüp kimi dahi zemân-ı Havâriyyûn’da müşrif-i harâb olmağla anlar tecdîd itdiler didiler. Ve bu rubâ‘î bu emri muhtevîdir.

Nazım

Beher esb nihâdest herî râ bünyâd

Gaştaşb derû binâ-yı dîger nihâd

Behman pes ez-ân ‘imâret-i dîger kerd

²¹⁷¹ Günümüzde Kunduz olarak bilinmektedir.

İskender-i Rûmiyeş heme dâr-ı bedâd

Nesir: Kâtib Çelebi merhûm dir ki, hâlâ Herat'ın ma'mûr olan şehir-i Bender'i Şemîrân ve Kuhendiz cenûba vâki'dir. Selefde sâbıkû'z-zikr Mu'izzüddîn Hüseyin Kert anları dahi bir şehir-i Bender derûnuna idhâl itmiş idi. El-yevm binâ-i mersûm harâbe-zârdır. Ve kal'a-i İhtiyârüddîn dahi dâhil-i şehir-i Bender'e ittisâl taraf-ı şimâl-i şehirdedir. Şehir-i Bende[r]-i mersûmenin penç 'aded dervâzesi olup dervâze-i Melik taraf-ı şimâlde dervâze-i 'Irâk garbda ve dervâze-i Firuzâbâd cenûbda ve dervâze-i Derb-i Huş şarkda ve dervâze-i Kıpçak şark ve şimâlde olup derb-i Melik'den mâ'adâ sâir dervâzelerin her birinin üçer bâbı olup anın ikidir. Ve Daven şehrinde birer bâzâr ebvâba nisbetle şöhrat-yâbdır. Beher bâbın tarafeyni sûka varınca bâzâr olup, fakat dervâze-i Kıpçak'da bâzâr olmayup sûka müntehî olunca tarafeyni zemîn-i hâliyedir. Ve bâzâr-ı Melik pâ-yı hisârdan sûka müntehî olur.

Anlardan gayrı her birinin muvâzî birer bâzâr dahi vardır. Hâric-i ebvâb dahi sevâd-ı şehir nihâyet-pezîr olunca birer fersah kadar bâzârdır. Ve mahallâtının her birinde dekâkîn-i mütenevvi'ayı müstemil birer sûk-ı muhtasar mukarrerdir. Ve bu şehir-i Bende[r]'i fasleyni müstemildir ki ehadü-hümânın miyânı deh fersah mesâfedir. [511a] 'İdâd-ı burûcu yüz kırk dokuz ve dûru yedi bin üç yüz kadem ve kutru derb-i Melik'den Fîrûzâbâd'a ve derb-i Hûş'dan 'Irâk'a varınca bin dokuz yüz kadem tûl u 'arzı müsâvîdir. Ve şehir-i Bende[r]'in handeki bist zirâ' 'arîz olup mescid-i Hâc'ı dervâze-i Huş ile Kıpçak miyânında vâki' olmuşdur. Mahall-i mersûmun âb u havâ cihetiyle şarkıyyeti sâirlerine gâlib-ter olduğunu erbâb-ı tıbâ'-ı selîme bi-tarîkı'l-imtihân temyîz itmişlerdir. Bu sebebden vasat-ı şehirde binâ olunmamışdır. Ve âb-ı Havice²¹⁷² ki derûn-ı şehirde andan gayrı nehr-i cârî yokdur, civâr-ı mescid-i merkûmdan cereyân ider. Egerçi şehrin bâgât ve hadâyıkı kalîldir ammâ se çâr fersah mahalde bînihâye hadâyık ve bâgât vardır. Fahrî engûrü ve harbüzesi gâyet la'la olur. Bıkâ'ından eser-i mi'mâr-ı hayriyye-i Sultân Hüseyin'den Serancibil'de²¹⁷³ mebnî 'aynı medrese ve hânkâh ebniye-i bî-nazîredendir.

Ve meşâhîr-i ebniyeden biri dahi derb-i Kıpçak ile dervâze-i Huş miyânında Burc-ı 'Alî Esed üzre Sultân Ahmed Mîrzâ'nın eseri olan binâdır ki rif'at-i şân u 'ulûv-mekân cihetiyle eltâf-ı ebniyedir. Ve Melik Hüseyin Kert âsârından olan Şehir-i Bende[r] fevka'l-gâye vesî' olup Sericisra-yı necîlden Derbend-i Şeyh Harem'e ve nevâhî-i Mulâsiyân'dan cîsr-i hayme-i Dûzân'a müntehî olunca tûl u 'arzı yek fersah mikdârı mahall olmağla Timur-ı

²¹⁷² "Cuyice"?

²¹⁷³ "Saray-ı Halil"?

mağrûr şehre müstevlî oldukda zabt u muhâfazası müte‘azzirdir deyü î mânı gibi harâb itdirdi. Ba‘de-zemân Sevâd-ı şehir şu rütbe vüs‘at-yâfte oldu ki ol hudûdu tecâvüz idüp iki Birâder Deresi’nden Cîsr-i Mâlân’a mûntehî olunca ‘arzı dü fersah belki Oba’dan bu sûya mûntehî olunca sî fersah ‘imârât ve bâgât ve kurâ ahaduhâ ‘ale’l-uhrâ ittisâl ile mecmû‘u belde-i vâhide hükmüne dâhil oldu.

Şehr-i Mîsr-ı nâdiretü’l-‘asr rub‘-ı Herat mikdârı olduğunu sikât-ı seyyâhîn nakl iderler. Lâkin Mîsr’ın sîmâ‘ı gâlib-ter olmak üzere müttefekdir. Ve âb-ı Herat rûd-ı Mâlân’dır ki miyâne-i kurâ kendden cereyân idüp tarafeynde olan kurâ ve mezârî‘i saky ider. Ve bu kurâda kasabadan kebîr kendler olup ez-în-cümle ziyâret-gâh ki hemîşe mecma‘-ı ‘ulemâ ve meşâyıh u evliyâ olup hezâr ‘adede mûtekârib belki efzûn-dekliğini müştamil sûku vardır ki envâ‘-ı eşyâ mevcûddur. Sultân Hüseyin’in [511b] anda dahi bir zîbâ câmi‘i vardır. Biri dahi Siyavşan’dır ki ba‘zı sininde üç bin yük engürü çıkar. Sâirleri bu kıyâs ile karîn-i ezhân-ı ehl-i ‘ukûl olur. Tevâbi‘-i şehir deh bölüğe mûnkasımdır ki esmâsı budur. Tûrân ve Yûnyân, Kûrdân ve Baştân, Gemberak, Sakra, Hıyâbân, Güzâra, İncil, Alıncan, Edvan ve Tizan çün bu şehrin etrâfında bâgât ve besâtîn ve çemen-zâr bî-had vâki‘ olmuşdur.

Siyyemâ Kazırgâh nâm meysere ki kurb-ı belde seri cîsr-i âb-ı Çakan’dan cîsr-i Nî‘metâbâd’a mûntehî olunca bi’l-cümle bâgât ve hadâyıkı müştamil müferrah mahaller olup bu mesîrenin bir tarafı kûh ve etrâf-ı selâsesi küşâde sahrâ ve ‘arsası Herat’dan mürtefi‘dir. Sultân Hüseyin merhûm anda dahi ebniye-i vefîre ihdâs itmekle fevka’z-ziyâde ‘imârete müstağrak kılmış idi. Bu mahallin ‘imâreti şehir-i İncil’den pâ-yı kûh-ı Zincirgâh’a mûntehî olup İki Birâder Vâdîsi’ne dahi muttasıl olur. Sultân Ebû Sa‘îd Kemerkûh-ı Zincirgâh’da câri Rûdpaşa’dan âb getirüp nevâhî-i Kâzırgâh kurbünde yek fersah mahalde çeşme-i mâhiyânî icrâ eyledi. Kâzırgâh’ın aslı Kâzırârgâh’dır. Sebeb-i tesmiyeçün sene sitte ve mi’eteynde havâric-i hurûc itdiler, ‘Abdurrahmân bin ‘Abdullâh Nîşabur’dan Herat’a lede’l-vusûl Bâzârgâh-ı Kâzerâr bu sahrâda revâc-yâfte olmağla Kâzırârgâh tesmiye olunup ba‘de-zemân tahfîfen bi’l-istiklâl Kâzırgâh didiler. Hılâl-ı ma‘reke-i merkûmede tarafeynden maktûl olanları heft ‘aded bi’re defn itdiler. Ol sebebden halk-ı etrâf gelüp büyût ve ribât ve mesâcid binâ idüp sonra vefât idenleri teberrûken ol mahalle defn itmeleriyle gitdikçe bâ‘is-i ‘imâreti oldu. Husûsâ Hoca ‘Abdullah Ensârî ‘aleyhi’r-rahmeti’l-Bârî meşhed-i latîfleri anda vâki‘ olmağla makâm-ı ebreke ‘add olunup ziyâret-gâh-ı hâss u ‘âmm oldu.

Zebân-zed-i enâm olan Hıyaban ki letâfet-i âb u havâ ve ebniye-i garâbet-intimâyı müştamil bir mevzi‘-i mübârek olup niçe meşâhîr-i kibâra medfen vâki‘ olmuşdur. Musallâ-yı

şehr dahi anda vâki‘ olmağla sıgâr u kibâr ‘indinde ‘ayn-ı yümn ü berekât bir mahaldir. Şehr-i Herat bihterîn-i Horasan olmak hadîs-i şerîfi Huzeyfe bin Yemân radiye ‘anhu’r-Rahmân rivâyetiyle zebân-güzâr-ı hâss u ‘âmm memleketdir. Halkı rakîkû’l-kalb ve silâh-dûz ve şecî‘ ve seniyy ü ‘ayyâr-pîşe ve hüsnü’l-ahlâk [512a] memdûhu’l-etvârlardır. Dâimâ menba‘-ı ‘ulûm ve menşe’-i ehl-i fûnûn olmağla fî-küllî’l-a‘sâr andan niçe meşâhîr-i kibâr-ı ‘ulemâ ve meşâyih-ı sulehâ ve şu‘arâ ve üdebâ ve fusahâ zuhûr itmişdir. Müellifin-i bisyâra mevlid bir memleket-i lâ-nazîrdır. Ba‘zı şu‘arâ vafında dimişlerdir.

Nazım

Gerterâ pür sed kesî kez şehrihâ bihter kudâm

Der-cevâb râst hâhı güften ev râ geçû herî

În-cihân-râ hemçu deryâ vân Horasan çün sedef

Der-miyânı în-sadef şehr-i herî çün cevherî

Nesir; muzâflığından olan büldânın esmâsı budur: Oba-yı dâmen-i kûhda gâyet har germâbesi olup mukaddemâ Ebû Sa‘îd Sultân üzerine muhtasar imâret inşâ ve Sultân Hüseyin mükellef ebniye binâ itdirmişdir. Ve bunun kûhundan marmara mesabesinin sefid ma‘deni vardır. Rûd ki Herat’a meyve ekseriyyâ bundan gelür. Kûh-ı pâye-i Şaglan ki Gervece misüllü niçe kasabâtı müstemildir, bunda dahi ‘alîle birü’s-sâ’a germâbe vardır. Esfezar sâbıkâ bağçe-i Herat dimekle meşhûr gâyet ma‘mûr memleket idi. Doksan yedi buçuk derece tûl ve otuz dört ‘arzında olduğu *Takvîm*’de mastûrdur, sonra harâb olmuşdur. *Nüzhet*’de tafsîli mezkûrdur. Fuzalâ-i diyârdan Şerefüddîn ‘Abdülkahhâr şehr-i Herat’dan bu şehre gelüp vafında bu mısra‘ı deyüp;

Mısra‘

Dâred nişânî ez-behişt âb u hevâ-yı Esfezar

Nesir; *Târîh-i Mübârek Şâhî* sâhibi bu mısra‘ı zamm itmişdir.

Mısra‘

Eknûn zemîn makdemet dâred cennet-iftihâr

Nesir; Bu Şubh ki ve Fuşubh ve Puşeng dahi isti‘mâl olunup Hûşeng mu‘arrebdir. Bunda olan köhne ribât ve mescid ve İbrahim ‘aleyhi’s-selâm binâsı olmak üzre meşhûrdur. Bir ehl-i

mansıb u câh ziyâret itse bi-eyyi vechin-kân ma'zûl olur. Ve kurbünde olan kûhda eser-i kadem-i Halîlullah olduğu meşhûrdur. Kusuye bir meşhûr kasaba-i kebîredir. Câmâsb hakîm medfeni olmak üzre meşhûrdur. Sene hamse ve tis'in ve sitte-mi'ede Revâ²¹⁷⁴ Hân on bin 'aded müretteb leşker-i Moğol ile bu kasaba üstüne gelüp ahâlîsi 'adedde mi'eteyn ancak mütekârib iken on bin Moğol leşkerine mukâbil olup ba'de'l-muhârebe niçe müddet hân-ı merkûm hısâr u tazyîkden sonra hâiben ve mağlûben rec'-i kahkarî ile memleketine 'avdet itmişdir. Felebendan ki latîf harbendesî firâvân olup bütün Horasan memleketine kifâyet ider. On men bir harbende ve yirmi men bir hinduvanesi resîde olduğu meşhûrdur. [512b] Bâkî-i evsâf-ı Herat mufasssalât-ı kütüb-i fenn-i coğrafyadan taleb olunan bunda bu mikdâr kâfidir.

Hafî olmaya ki *Timurnâme* câmi'i Nazmîzâde merhûm Timur'un Şeyh Zeynüddîn Havâfî ile hem sohbet olması bu mahalde vukû' bulmak üzre tahkîk-i makâm itmekle bu mahalde dahi işâret olundu. Çünkü Timur-ı mağrûr mülk-i Herat'ı bu takrîb ile zabt eyledi, kande bir sâhib-i nefis haberini alsa anı ziyâret 'âdeti olmağla bu esnâda kasabât-ı iklîm-i Horasan'dan Havaf nâm kasabada kibâr-ı meşâyih-ı kirâmdan 'ilm ü fazlda yegâne, kerâmeti zâhir olmağla velâyeti bî-bahâne Zeynüddîn eş-Şeyh Ebû Bekr Havâfî kaddesallahu sırrehu'l-Vâfî hâlâ post-nişîn-i sadr-ı velâyet ve kutbiyyet olduğu mesmû'u oldukda derhâl ol cânibe müteveccih oldu. Hazret-i şeyh-i bâhirü'l-velâyete bu mâdde 'arz u inhâ olundukda lâ ve ne'am kat'â kelime-i vâhîde telaffuz itmediler. Ol bî-nûr merhamet-huzûr sa'âdet-i kutbü'l-'ârifine lede'd-duhûl kadem-i yümn-i tev'emlerine ruhsûde kıldıkda;

Mısra'

Hazret-i şeyh-i kerâmet-âsâr

Nesir; dest-i mübâreklerin zahr-ı Timur'a vaz' ve rıfk u mülâyemetle mu'âmele buyurdular. Çün o mağrûr u tebehkâr ve rahm-ı nâ-âşînâ ref'-i ser idüp **el-kezûb kad yusaddak**²¹⁷⁵ magzâsınca niçün mülûk-ı 'asrınıza 'adl u insâf üzre hareket ve ibâdullâhı mezâlim ü beliyyeden hıfz u hırâset bâbında dürr-efşân-ı nush u pend olmadınız deyü sûret-i hakdan görünüp hazret-i şeyhe hitâb-ı suâl-âmîz itdikde, hazret-i şeyh-i bâhirü'l-kirâma def'âtile tenbîh ve izâat-ı sırât-ı mustakîm itdik ve kerrâtla tarîk-ı 'adâleti şurûtu ile tefhîmde zerre tekâsül ve kusûr itmedik, çünkü gevher-i nushumuzu 'adem-i kabûl ile mütenebbih olmadılar. Üzerlerine bi-iznillâhî te'âlâ seni musallat eyledik deyü redd-i cevâb buyurduklarında Timur kelâm-ı mu'ammâ-irtisâm hazret-i Şeyh 'âlî makâmdan cihângîr olacağın istidlâl itmekle

²¹⁷⁴ "Devâ"?

²¹⁷⁵ Yalancı tasdik olunur.

hubûr-ı mezîd iledir. Kutbü'l-ârifinden bedr olup her bâr ki bu meclisi nakl iderdi, şeyh hazretleri destini düşüme vaz' itdikde gûyiyâ arz ve semâ yek-dîgere âmîhte olup ben bu miyânede harîd ve hamr [513a] olmak mertebelerinde zahmet-keşîde olmağla teng-dil oldum dir imiş. Timur Herat'dan Gıyâsüddîn'i alup Semerkand'a müteveccih oldu. Ve mûmâ-ileyhi 'azâb-ı cû ile ni'met-i hayâtıdan me'yûs eyledi.

Timur-ı Mağrûrun Horasan ve Şiraz'a 'Azîmeti Zikrindedir

Vaktâ ki *Târih-i Rûznâmçe-i Âlem* sene isnâ ve seb'în ve seb'a-mi'e ile mürtesem oldu.

Timur-ı mağrûr mukaddemâ kuttâ'ı't-tarîk iken ahz olunup Sicistân'da envâ'-ı hakaret keşîde olduğu hâtır-ı nâ-şefekat eserine gelmekle ol harâret ile ahz-ı intikâm zu'm-ı fâsidiyle memleket-i Sicistân'a ilkâ-i nâr envâ'-ı zarar u hasâret itmekle ahâlîsi recâ-yı sulh u salâh ile istikbâline mübâderet ve sagîr ü kebîr ve eşrâf u bernâ ve pîr-i isti'tâf ve âb-ı istirhâmla itfâ-i lehîb tehevvr-i Nemrûdânesine sa'y ü cidde mübâşeret itdiklerinde ne mikdâr âlât-ı harbe mute'allık eşyâları var ise bi't-temâm huzûruna ihzârı mukaddime-i şurût-ı musâlaha ta'yîn itmekle sikkîn pâreye varınca teslîm ve hafî vü celî bundan mâ'adâ esliha 'add olunur eşyâ kalmadığından yemîn virdirüp yakîn hâsıl itdikden sonra ol la'net-kerde-i Nemrûd u Cengîz olan habîs-i bî-temyîz sagîr ü kebîrini bilâ-emânın katl-i 'âmm eylemek üzre leşker-i habâset-şî'ârına tenbîh itmekle katl-i 'âm emrin karîn-i hitâm oldukdan sonra hacet ve şecer ve hâne kalmamak vechile memleketi dahi tahrîbe ikdâm eylediler. La'netullâhi 'aleyh ve men tebe'ahu.

Ol vak'a-i cânsûzda bir takrîb ile seyfi hayf-i Timur'dan tahlîs-i girîbân-ı rûh-ı revân eyleyen ehl-i Sicistân şiddet-i belâ ve kesret-i nüzûl-ı kazâ ile rûz-ı cum'ayı hâtırlarından ferâmûş itmeleriyle belde-i Kirman'a mahsûs âdem irsâl ve anlardan tahkîk-ı mes'ele itdiklerini sene selâse ve selâsîn ve semân-mi'e târîhinde Şeyh Zeynüddîn bin Ebi'l-Feth el-Kirmânî *Timurnâme* müellifi Şeyh ibn 'Arabşâh-ı Dımışkî'ye nakl itdüğün müterceminde Nazmîzâde merhûm tahrîr ider. Andan gâret-i memâlik iderek cânib-i Şiraz'a müteveccih olmuş idi. Bu peyâm-ı bârid şâh-ı 'Irâk-ı 'Acem Şüca' Şâh'ın Şiraz'da vezîri Hasan Cûrî sem'ine vârid oldukda Timur-ı mağrûr ile mukâvemet mümkün olmadığı teyakkun ve kendülerden ziyâde sâhib-i [513b] miknet olan mülûkün ser-encâmlarını mütefattın olmağla bi'z-zarûrî hedâyâ-yı vefire-i şâhâne takdîmle istikbâl ve hîn-i mülâkâtta kemâl-i inkıyâdını iş'âr itmekle taraf-ı Timur'dan iclâli tevfir ve imâret-i Şiraz yine kendüye ibkâ vü takrîr

olundu. Kişi her vechile kendüye gâlib-ter olduğu şahsa ber-fehvâ-yı “**el-hukmu limen galebe malâ-yehteluhu** sûret-i itâ‘at irâet itmek kemâl-i ‘akldan olduğu gayr-i hafidir.

Husûsâ Timur gibi kazâ-yı ilâhîye mütehassın olduğu hisârın metânetine iğtirâr ve i‘timâd itmekle izhâr-ı vech-i muhâsamatin sonu esef ve nedâmetdir bu sûreteyne Gıyâsüddîn ile Hasan Cûrî’nin hareketleri misâl-i tâmdır. **Fe’fhum ve te’emmel**²¹⁷⁶ *Timurnâme* sâhibi bu mahalde Timur’un de‘bine müte‘allık ba‘zı makale tahrîr ider. Ber-fehvâ-yı “**el-mer’u yu‘ haz bâ-karâre**”²¹⁷⁷ bi-‘ibâretihâ bu mahalle kayd olundu.

Pûşîde olmaya ki, Timur’un ‘âdeti bu idi ki seyr ü seferinde ve müsâferet ve seyâhatinde müsâfirî olduğu hâne sâhibinin ism ü resmin ve neseb ü lakabın suâl ile zabt idüp, “eyyâm-ı devlet ve hengâm-ı saltanatımdan haber aldıkda yanıma gelür isen sana ri‘âyet iderim. Ve murâd u maksûduna vâsıl olursun” deyü tenbîh iderdi. Bu üslûb üzre kahr-ı ‘âlem idüp saltanat ve hükûmet ile nâm u nişânı etrâf u eknâfa münteşir olunca her taraftan envâ‘-ı halâyık huzûruna varup mülâkî ve anlara edâ-i va‘d ile tekrîm ü tebcîl ve herkesi müsta‘id olduğu mertebeye tenzîl iderdi. Kezâlik bir sâhib-i hâl ve mazanna-i hayr olan kimesnenin haberin aldığı gibi ziyâretine ikbâl iderdi. Binâen-‘aleyh Şirâz’da iddi‘â-yı siyâdet ider Ser-abdâl lakab es-Seyyid Muhammed nâm kimesne ser-abdâliyye ile meşhûr bir tâife dahi mezbûra tâbi‘-i vilâyet-i mezkûrede sâkinler idi. Emîr-i merkûm huzûr-ı Timur’a geldikde Timur edâ-yı ri‘âyet-i kıyâm ve musâfaha ile ikrâm idüp yanında yer göstermekle ihtirâm itdikden sonra esnâ-yı musâhabetde “Yâ Seyyid! Horasan iklîminin teshîri ne vech üzre mümkündür? deyü müşâvere tarîkıyla suâl itdikde emîr-i merkûm, “Ben bir fakîr âdemim. Bu asl-ı [514a] müşâvere vü müzâkere kârım değildir ve bu bâbda söz söylemeğe mecâlim yokdur. Egerçi şerîfîm, lâkin bu şekl umûrda ve mülûk işine duhûlde za‘îfîm, zîrâ mülûk işine girmek âteşe sunmaktır” deyü cevâb virdikde kabûl itmeyüp sende ferâsetim vardır ki bu husûsda delîlim ve bu emirde murâda vusûle hem-tarîkım olasın deyü ilhâh u ibrâm idince emîr-i merkûm, “imdi sözüme ittibâ‘ ve bu tarîkda meşveretimi istimâ‘ idersin ve Horasan halkının sana itâ‘at ve ümerâ ve vüzerâsının emrine inkıyâdların istersin. Hoca ‘Ali bin Müeyyed Tûsî bu iklîmin söz sâhibi ve kutb-ı dâiresidir. ‘Âlem anın savâb-dîdine tâbi‘ ve emrine mütâbi‘dir. Eger mezbûr sana imdâd ü i‘ânet iderse kimesne muhâlefet itmez. Zâhiri bâtınına muvâfık bir âdemdir. Sizinle yek-dil ve yek-cihet olur ise murâdım hâsıl olur. Ve eger hilâfınızda bulunur ise gayrılardan size fâide olmaz, zîrâ bu iklîm halkı anın sözüne merbût ve emrine menûtdur. Şeyh-i merkûm egerçi mezheb-i Şî‘a’yı ihtiyâr ve düvâzdeh

²¹⁷⁶ Anla ve düşün.

²¹⁷⁷ “Bi-ikrâr”?

imâm nâmına kırâ‘at-ı hutbe ider ammâ halkın gözünde heybetlü ve şevketlüdür ana nâme tahrîr idüp mütâba‘atına da‘vet ile hüsn-i kabûl ile icâbet iderse ihtirâm vasfına ikrâm itmeğe ana olan ikrâm u ihtirâmın cümlesi yine senin devletine râci‘dir” deyü hatm-i kelâm ve icâzet birle menziline rücû‘ itdiği gibi derhâl Hoca ‘Ali’ye nâme tahrîr ve Timur ile vâki‘ olan sohbetde takrîr idüp, “gerekdir ki Timur’un âdemi size varınca bilâ-tevakkuf da‘vete icâbet idesiz” deyü tenbîh itmekle mektûb-ı merkûm Hoca’ya vusûlde kemâl mertebe mesrûr u mahzûz olup Timur’a varup mülâkât için hedâyâ vü pîşkeş ihzâr ve Timur nâmına kırâ‘at-ı hutbe ve darb-ı sikke itdirüp Timur’un âdemi vürûduna muntazır oldu. Birkaç gün mürûrunda Timur’un âdemi mektûb-ı muhabbet-üslûb ile vârid olup mefhûmunda münderic olan izhâr-ı mihr ü mahabbet ve da‘veti ma‘lûmu oluncadır. Sâ‘at yedinden nehzat ve da‘vet-i Timur’a icâbet birle Timur tarafına ‘azîmet itdi. Mezbûrun haber-i vürûdu Timur’a vusûl buldukda mesrûr u mahzûz olup [514b] erbâb-ı devlet ve erkân-ı saltanatın istikbâline gönderüp vakt-i mülâkâtta ta‘zîm ü tekrîmin ve i‘zâz u ihtirâmın teksîr idüp hıla‘-i fâhire ile dahi tebcîl itdikden sonra vilâyet-i hükûmetin kendüye virüp celb-i hâtır ve rızâ-yı bâtin ile girü ‘avdet itdirince mezbûrun vesâtetiyle cümle Mâverâünnehr hâkimleri Emîr Muhammed hâkim-i Mâverd hâkim-i Serahs ve sâirleri birer birer gelüp rû-yı itâ‘at gösterdiler. Bu takrîb ile Timur’un satvet ü heybeti âfâka münteşir ve velvele-i nâm u kâmı Mazenderan ve Gilan ve Bilâd-ı Rey ve Azerbaycan ve ‘Irak-ı ‘Arab ve ‘Irak-ı ‘Acem’e irişüp hurûc u ‘urûcu ba‘de’l-yevm ‘âleme ma‘lûm oldu. İntehâ.

Bu makâmda ber-de‘b-i hakîr Sicistân ve Şiraz’ın zikr-i icmâlisi fâideden hâlî değildir. Pes Kâtib Çelebi merhûmun *Cihânnümâ*’sından fezleke-i kelâm bu mahalle nakl olundu.

Zikr-i İcmâl-i Sicistân

Mu‘arreb-i Sistan olup Horasan ile Send ve Kirman arasında bir memleket-i vesî‘adır ki etrâfı Evganistan Hind ve Mekran ve ba‘zı Hind-i Gazne ve Gur ve Kirman ve Horasan ve megâze-i Kirman ile mahdûddur. Selefde ‘umrânı şu rütbeye resîde idi ki, bir cerîb zemîni killet-i mâ der-kâr iki hezâr dînâra fûrûht olunurdu. Gur ve İsferar dahi ol âvânda bu ülkeden ma‘dûd idi. Ba‘de-zemânin müşrif-i harâb olmağla ol iki memleket dahi bu iki ülkeden müfrez oldu. Dâr-ı mülkü Zerenc idi ki doksan yedi derece tûl ve otuz iki buçuk arzda bir şehir-i ‘azîm idi. Selefde taht-gâhı şehir-i Ram idi, harâb oldukdan sonra Zerenc oldu. Hisâr-ı varoşu olup handekinden âb feverân ider. Hisârının penç bâbı ve varoşunun on üç dervâzesi vardır, lâkin turâbdandır. Cevâmi‘ ve mesâcidi vefîr ve esvâkı ma‘mûr ve vesî‘dir.

Ya'kûb bin Leys bunda bir sûk-ı latîf binâ idüp Mekke-i Mükerreme'ye ve câmi'ine vakf itmişdir. Ve bu şehrin müte'addid enhâr-ı câriyesi olup pîşgâh-ı mescidde idâre-i âsiyâb ider enhâr-ı selâse müctemi' olur. Andan bir havz-ı 'azîme dâhil olup andan hânâ-i şehre ve hadâyık u besâtîne cereyân ider. Varoşunda dahi enhâr-ı kebîre cereyân ider [515a] ki derûn-ı hisâra dâhil olan anların şu'ubâtıdır. Ve dahi bu şehirde yek fersah mahalle dek mümted bir çârsû vardır. Hevâsı hâr ve berdi dahi şedîddir. Egerçi kar yağmaz, lâkin berd-i huşku firâvândır. Ekser-i ebniyesi mederden masnû' olup eşcârdan binâ nâdirdir.

Sâhibü'l-mezheb Muhammed bin Kirâm 'aleyhi rahmetuhu Rabbuhü'l-'Allâm bu şehre mensûbdur. Bâkî şehirlerinin esmâsı bunlardır: Ruhac yüz üç derece tûl otuz iki derece 'arzda bir şehir-i 'azîmdir ki bağçevân cümle-i kasabâtındandır. Bust, bu dahi buna karîb bir şehir-i 'azîm-i ma'mûredir ki ni'meti vâfir ve mesâcid ü ebniyesi mütekâsir latîfü'l-hevâ bir şehirdir. Fuzalâ-yı dehrin kibârından Ebü'l-Feth bu şehre mensûbdur. Karneyn bir kasaba-i sagîredir. Huvaş bu dahi 'azîm şehirdir. Hısnuttâk bir belde-i sagîredir ammâ bâgât u besâtîni vefire olup bir cebel-i mürtefi'de etrâfı nehir ile muhît sa'bu'l-vusûl metîn kal'ası vardır. Dergaş nâhiye-i Devar cedd-i selâtîn-i Gavr-ı Sûrî'nin dârü'l-mülküdür. Servân, engürü ve meyvesi mebzûl bir belde-i sagîredir.

Kandehar yüz derece tûl otuz üç derece 'arzda bir şehir-i hisâr olup *Takvîm*'de İskender binâsı olduğu mezkûrdur, hisârını bir nehr-i 'azîm muhîtdir. Halkı firâvân bir şehir-i vesî' olup miyân-ı kal'ada seng-i hârâdan bir câh-ı 'amîkî olup her bâr ki ibenden çekseler eşcâr ve haşîş hurdeleri zuhûr idermiş. Kâtib Çelebi merhûm bu mâddenin hâricden menfezi olduğuna delîldir demişdir. 'Acem şâhları ile Hindî'ler miyânında serhad olmağla kat'â ceng ü cidâl münkatî' olmaz. İnşâallâhu te'âlâ münâsebetle bundan zuhûr iden *Afganiyân* tafsîli mahallinde zikr olursa gerekdir.

Ferah altmış pâre kurâ ve mezârî' ve nahlistânı müştemil bir şehir-i 'azîmdir. Kurbünden fevkında kantare-i 'azîme mebnî bir nehir cereyân ider. Yek fersah karîb mahalde taşdan perdâhte Mârendekî nâm cebel-i 'azîm vardır ki andan dâimâ âb âteraşşuh ider. Ahâlîsi anı ziyârete varup anda 'arz-ı hayât itmekle der-kâr-ı münâcât olurlar. Eger katarât-ı mütereşşihada vefret peydâ olursa 'âlâmet-i kabûl zu'muyla mesrûr olup 'aksinde mahzûn olurlar. *Nisâb-ı* [515b] *sibyân* sâhibi bu beldeye mensûbdur. Bendân-ı mâ-i cârîsi firâvân bir kal'a ve kasabadır. Kasr mekân-ı vâlî-i vilâyet bir şehirdir. Sefenhay bundan a'zam bir şehirdir mâbeyn-i kasabadır. Revdan mezârî'-[i] firâvân ve âb-ı revânı muhtevî bir şehirdir. Halaç, kadîmden bu memâlikde sâkin kavimdir. Pete, cibâlde sâkin bir kavimdir. Selefde

harâc-ı Sicistân altmış yedi yüke bâliğ iken ba‘de’l-merre ba‘zı bilâd ifrâz olunmağla dokuz yükde karâr eyledi. Ekser-i mahalli Rikistan olup ahâlîsi ganî ve sâhib-i yesârdırlar. Ol memleketde hayyâtın kesretinden hirre yerine kunfuz beslerler. Bâkî tafsîl-i Sicistân kütüb-i coğrafyadan taleb oluna. Bunda ednâ münâsebetle bu mikdâr kifâyet ider.

Zikr-i İcmâl-i Belde-i Şirâz

İklîm-i Fârs’ın pâ-yı tahtı bir şehri mu‘teber ve bender-i meşhûre olup seksen sekiz buçuk derece tûl ve yirmi dokuz buçuk derece ‘arzda âb-ı revânı vefîr ve bâgât u hadâyıkı kesîr büldân-ı İslâmiyyedendir. Sene sitte ve seb‘în târîhinde İbn ‘Amm Haccâc Muhammed bin Kâsım bin ‘Akîl binâ itdiği ittifâk-ı ehl-i âsâr ile müsbetdir. Her hânede mâ-i cârî ve bostân olup lâkin turuku gâyet mülevves ve tengdir.

‘Asr-ı ‘Adudüddeve’de bu şehre bir rütbe ‘imâret târî oldu ki, ‘askerî tâifesi sâkin olacak mikdâr şibr-i ‘arsa-i hâliye bulamayup yeniden taraf-ı kıbelîde bir kasaba ihdâs eylediler ki yirmi bin dînâr mahsûlû olurdu. Ba‘de’l-merre müşerref harâb olup husûsâ Nâdir Şâh nâm la‘în eyyâmında ve andan sonra zuhûr-pezîr olan feterâtta bi’l-küllîyye harâb oldu. Mukaddemâ sûru yoğiken Samsâmüddeve devri iki bin beş yüz âdem bir bârû çeküp ba‘de-zâlik Sa‘d bin Zengî tecdîd ü ihyâ itmiş idi. Mürûr-ı ezmân ile müşrif-i harâb oldukda Şerefüddîn Mahmûd kemâ-kân ta‘mîr ü tecdîdden mâ‘adâ bâlâ-yı burûca kadrden masnû‘ dîde-bân-hâneler dahi binâ itdirmişdir. Cümle-i mahallâtı seb‘a ve ‘aşere ve dokuz kapusu olduğu mukarrerdir ki esmâları budur. Der-i Istahr, Der-i Derâk-ı Mûsâ, Der-i Beyzâ, Der-i Karizrun, Der-i Selem, Der-i Fena, Der-i Nev, Der-i Devlet, Der-i Sa‘âdet.

Ahsenü’t-Tekâsîm sâhibi ebvâbı heşt ‘aded olup isimleri Bâb-ı [516a] Istihar, Derb-i Tester, Der-i Bend-i Astâne, Dürb-i Gasan, Der-i Selem, Der-i Sekva, Derb-i Mender, Dürb-i Münhedir’dır dimişdir. Bâb-ı Istahr Mekke-i Mükerreme [lekeli] olup ahsen-i mevâzî‘ şehirdir. Belde-i Şirâz’ın [lekeli] esvâkı ekser-i evkâtta reyâhînden hâlî değildir. Âb-ı metînesinin biridir ki Rûknüddeve Hasan bin Büveyh binâ [lekeli] mâ‘adâ ta‘mîre gayr-ı muhtâc metîn ü müstahkem çend kanavâtı dahi olup [lekeli] gelür. Avân-ı bahârda Derak nâm kûhdan seylâb cereyân idüp zâhir-i şehirden mürûr ider. Ve andan Bahire’ye mansıb olur. Gallesi vasatu’l-hâl olup ekser-i ezmânda es‘âr-ı me‘kûlât rahîs değildir. Envâ‘-ı meyvesinden mîskâlî nâm engürü fevka’l-gâye a‘lâ-terdir. Ve şecer ve serv Şiraz’da bi-hikmeti’llâhî te‘âlâ fevka’t-tasavvur hemvâr ve nümûdâr ve kavî olur. Ahâlîsi ekseriyyâ esmer ve lâgar olup selefde Sünnî ve Şâfi‘iyyü’l-mezheb iken el‘ân Şi‘î’si gâlib-terdir. Zîrâ evlâd-ı Şâh İsmâ‘îl-i pür-tadlîl ol havâlîde müstevlî olalı Sünnî olanları şehîd eyleyüp hem-cinsleri bir alay la‘în ile

mâl-â-mâl eylediler. Husûsâ bundan mukaddem hufre-i cahîme revân olan Nâdir-i habâset-me'ser bi-tarîkı't-tagallüb Şâh-ı Îrân-zemîn oldukda meslek-i Ca'ferî'ye revâc-dâde olmağla vardığı memâliki telvîs ve murdâr eyledi. Mûnâsebetle inşâallâhu te'âlâ mahallinde tafsîl olunur. [silik] nâdir olup garrâsı ekserdir. Selefde bu şehr-i şehîrden bî-nihâye kibâr zuhûr itmekle burc-ı evliyâ dimekle şöhr-et-şi'âr olmuş idi. Siyyemâ 'Amr bin Leys'in âsâr-ı mi'mâr-ı hayriyyelerinden olan Câmi'-i Hüseyin hergiz evliyadan hâlî olmamak üzre ma'rûfdur. Beş yüze karîb buk'a-i hayriyyesi olduğu mütehakkıktır ki Mu'iz? Sa'd bin Zengî ve Mescid-i Sungurî ve Dârü's-şifâ-i 'Azduddevle ve medâris-i müteaddide ve hânkâh-ı kesîre anlardan ma'dûddur. Ve merâkîd-ı müteberrikeden kabir-i Süyûtî? [lekeli] ve meşhed-i Muhammed bin Mûsâ Kâzım ve Atabek Zengî'nin 'imâret itdiği Makber-i Şeyh Muhammed bin Hafîf ve Darîh-i Şeyh Rûzbihân meşhûr [lekeli] ziyâret-gâhlarıdır.

Bunlardan mâ'adâ [lekeli] olup ez-cümle Caferabad [516b] ile Hâfız Şîrâzî kuddise sırruhu merkad-ı münevverî olan musallâ-yı Mâçîn ve dahi şehirden kûh-ı Derâk'a mûntehî olunca iki fersaha karîb bâgât ve hadâyıkı mûntakıl-ı mesîre-i Halcân mevsiminde mecma'-ı ahâlî-i beldedir. Ve şehre deh fersah ba'îd olan mahalde [lekeli] nâm bisyâr müşhil ve mahz-ı devâ olmağla mevsim-i pâyizde çend karâra bâliğ kimesne [lekeli] varup se rûzân ve şebân mukîm olup şûrb-i mâdan mukaddem esfel ve a'lâdan istifrâğa niyyet ba'de-zâ nûş iderler. Bi-hikmetihî te'âlâ niyyetlerini 'aynı zuhûr ider. Eger bilâ-niyyet nûş iderlerse 'amel itmediğinden mâ'adâ batna vefret târî olup gâhî mûcib-i helâk olur.

Sâhib-i *Nüzhe* hukûk-ı dîvâniyyesi dört yüz elli bin dînâr olup cümle-i memâlik-i Fârs buna tâbî'dir demiştir. Bâkî tafsîl-i ahvâlî mûnâsebetle Fârs zikr olunduğu mahalde işâret olunur.

Mürâselât-ı Timur bâ-Sultân-ı 'Irâk-ı 'Acem Şâh Şücâ'

Bu vak'a işbu sene selâse ve seb'in vekâyi'indendir. Timur-ı bî-rahm u şefekat kemâl-i suhûletle ber-vefk-ı dil-hâh iklîm-i Horasan'a murasarrıf olup bîm-i dağdağadan bu tarîk ile rehâ-yâfte oldukdan sonra taraf-ı âhara ya'nî [lekeli] mûn'atîf olup pâdişâh-ı Şîrâz ve 'Irâk-ı 'Acem Şâh Şücâ'a [lekeli] bu tarza nâme tahrîr itdi ki, mâlikü'l-mülk-i Lâ-yezâl dahi ve Kayyum [silik] ve hükkâm ve fesaka-i mülûk-i enâma taslît ve yed-i [silik] tahta dâhil olmayanların üzerine livâ-i baht u ikbâlîmi [lekeli] mesmû'um olup, karîn [lekeli] olduğu bilâ-irtiyâbdır. Eger sa'âdet sana dâr ve Serek'de? devletin var ise hedâyâ-yı mülûkâne ve tuhaf [lekeli] vechile itâ'at ü inkıyâd [lekeli] bilesin. Ve illâ-cüyûş-ı deryâ-hurûşum ve şem

ile [lekeli] giriftâr-ı silsile-i eşedd-i ‘ukûbet ve ‘azâb iderim. [lekeli] memleket ve sebeb-i perişânî-i fukarâ-yı [lekeli] ve gâhî sana nisbet olunur. [517a] Ve’s-selâm.

Şâh Şücâ‘ envâ‘-ı terhîb ü tergîbi müştemil nâme-i Timur-ı bî-nûrun mefhûmuna çünki kesb-i ittilâ‘ eyledi, mesfûrun ne rûtbe zâlim-i bî-pervâ ve seffâk olduğuna muttali‘ olmağla mazarrat ve gezendini def‘ için mâil-i semt-i sulh u salâh olup merâsim-i dostânîyi müştemil ve envâ‘ istirhâmı muhtevî cevâb-nâme irsâlinde mâ‘adâ duhterinin ahterini oğluna ‘akd itmek üzere va‘d eyledi. Ve ol bî-rahm u mürüvvete envâ‘-ı hedâyâ irsâl itmekle min-küllî’l-vücûh zarar u gezendinden emîn ve sâlim oldu. Egerçi ba‘zı münâfikîn igvâsıyla ‘akd husûsu vücûd-pezîr olmadı, ammâ beyne-hümâda olan kasr-ı mürüvvet u muhabbet yevmen fe-yevmen mü’esses olup Şâh Şücâ‘ mâdâm ki hayâtıda idi, tarafeynden muhâdât u mürâselât münkatı‘ olmamağla evkâtı ile’l-vefât emn ü râhat ve kemâl-i refâhiyyet üzere mürûr eyledi. Şâh Şücâ‘ın terceme-i ahvâlini merhûm Nazmîzâde Efendi bu vechile zikr ider ki bi-‘ibâretihâ tahrîr olundu.

Terceme-i Şâh Şücâ‘

Şâh Şücâ‘ ‘âlim ve fâzıl Keşşâf’ı ders ve takrîre kâdir sâhib-i eş‘âr-ı latîfe bir pâdişâh-ı zarîf olup gerek Hâfız-ı Şîrâz’ın ve gerek ol zemân şu‘arâsının memdûhu idi. Muhammed bin Muzaffer nâm bir kabîle beyinin hayru’l-halefi olup pederi Karaçadurlu Bezez vilâyeti sahrâsında sâkin şecâ‘atle meşhûr u nâmdâr ve umûr-dîde ve kâr-güzâr bey idi. Ba‘zı eyyâmıda Şîraz ile Yezd arasında ‘Arab tâifesinden Hafâce ‘aşîretinden Cemâl Lûk nâm bir şakî zuhûr ve mânend-i kelb-i ‘akûr müslimânlarâ zarar ve kat‘-ı tarîk idüp ahz u kabzında ve cezâ-yı sezâsın virilmekde pâdişâh-ı vilâyet ‘âciz iken sakî-i mezkûru mîr-i merkûm ‘ale’l-gafle basup envâ‘-ı ceng ü cidâlden sonra katl idüp ser-i maktû‘unu Şîrâz’a götürüp pâdişâha mülâkî olunca ikrâm olunup hıl‘at ilbâsından gayrı pâdişâh kendü hizmetine takdîm idüp tîmârlar ve ze‘âmetler dahi in‘âm u ihsân itdi. Bu takrîb ile mîr-i merkûm beyne’l-akrân mümtâz ve her vechile tahsîl-i imtiyâz idüp ekâbir-i a‘yândan oldu. Hükûm-i kazâ vü kader ile Şîraz pâdişâhı [517b] marîz olup saltanat ve tedbîr-i mülke kâdir oğlu olmamağla merkûm Pîr Muhammed’i velî‘ahd ta‘yîn itmeğın fevtinden sonra bilâ-nizâ‘ Şîraz ve tevâbi‘ine pâdişâh-ı sâhibu’l-istiklâl oldu.

Mîr-i merkûmun Şâh Muzaffer ve Şâh Mahmûd ve Şâh Şücâ‘ nâm üç nefer oğlu olup her biri reîs-i kâmil ve tedbîr-i umûra kâdir olmağla birer mansıb ile ser-fîrâz oldular. Ancak Şâh Muzaffer pederi hayâtında fevt ve dâr-ı âhirete intikâl itmekle mansıbı ile oğlu Şâh Mansûr meşhûr? oldu. Ba‘de-zâlik mülk ve saltanat da‘vâsıyla peder ve evlâd mâbeyninde

âteş-i fitne vü fesâd zuhûr ve her biri birinin katl u ifnâsına teşne olup ‘âkıbet-i husumet ve da‘vâları ceng ü cidâle mü‘eddî olmağın Şâh Şücâ‘ ile pederi Muhammed arasında nâire-i ‘adâvet zuhûrundan ahadü-hümâ âharın üzerine leşker keşide olup kıtâl-i ‘azîme ve cidâl-i vahîme ile mukâtele vü mukâbele itdiklerinde Şâh Şücâ‘ tarafı gâlib gelmeğın ri‘âyet-i hukuk-ı pederî itmeyüp pederin ahz ve gözlerine mîl çeküp a‘mâ itmekle memâlikde müstakillen pâdişâhlık kendüye mukarrer oldu.

Ba‘de-zâlik ‘ömr-i müste‘âr-ı serî‘ü’z-zevâl ile Şâh Şücâ‘ dahi marîz olup mevtini tahkîk idince evlâdına ve sâir birâderzâdelerine taksîm-i mülk ü memâlik itdikde oğlu Zeynelâbidîn’e Şîrâz’ı ve dîger oğlu Şâh Ahmed’e vilâyet-i Kirmân’ı ve birâderzâdesi Şâh Yahya’ya belde-i Yezd’i ve Şâh Mansûr’a Isfahan’ı ta‘yîn ve manâsıbların tebyîn idüp vasiyetnâme tahrîr ve şahidlerin terkîm ve nezâret ve vesâyeti Timur’a sipârîş eyledi. Ba‘dehû Mansûr ile Zeynelâbidîn arasında ‘adâvet ve husûmet zuhûru ile kadîmî mahabbet vü meveddetleri fütûr-yâfte olup âteş-i fitne vü fesâd müştâ‘ıl ve nizâ‘ları ‘âkıbet ceng ü cidâle mütevâsıl oldu. Ba‘de’l-muhârebe Şâh Mansûr gâlib gelüp Zeynelâbidîn’i ahz ve mîl-i âteşin ile gözlerin kör idüp Şîraz’ı dahi zabt itdi. ‘Amusuyla vâki‘ olan muhâsamat ve mûcib-i ‘adâvet ü nefret olur hareketi Timur’un mesmû‘u olunca ahz u intikâma niyyet idüp muntazır-ı vukû‘-[silik] [518a] oldu. İntehâ.

Hafî olmaya ki işbu tahrîrât sâbıkâ mahallinde işâret olunmuş idi. Lâkin Nazmîzâde merhûm tahrîr-i sâbıkâ nev‘amâ mugâyir takdîm itdiğinden mâ‘adâ çünki ekser-i vekâyi‘-i Timuriyye müverrih-i mûmâ-ileyhin risâle-i mahsûsasından nakl olunmağla tertîbe ri‘âyeten bu mahalde dahi keşide-i silk-i sutûr kılındı.

Timur’un Def‘a-i Sâlisede Harizm’e ‘Azîmetindedir

Timur-ı mezâlim-i mevfûr yine bu sâlde tevfir-i leşker ve tetmîm-i levâzım-ı ‘askerden sonra tarîk-ı Esterebad’dan kat‘-ı merâhil ve tayy-ı menâzil iderek memleket-i Harizm’e sâlisen ‘azîmet ve lede’l-vusûl darb-ı evtâd-ı hıyâm-ı ikâmet itdikde bi-hikmeti’llâhi te‘âlâ melik-i kişver-i merkûma bu def‘a dahi bulunmamağla sâlifü’l-evsâf Hüseyin Sûrîh hedâyâ-yı fâhiresin takdîm ile istikbâle şitâb ve huzûr-ı hud‘a-encâm-ı Timur’a vâsıl oldukda ahvâl-i memleket ve nizâm-ı ra‘iyyete müte‘allık musâhabet hılâlinde kendi tarafından Harizm’e hâkim nasbı aksâ-yı murâdı olduğun Timur-ı bî-nûr îrâd itmekle tâcir-i mûmâ-ileyh sâlik-i semt-i medâr olup kemâl-i rıfk u iltiyâm birle bu gûne bast-ı makâl eylediler ki, sâhib-i hall ü ‘akd-i memleket gıyâbında tarafınızdan hâkim nasb itdiğinizde, egerçi kimsede muhâlefete kudret olmadığından ahâlî-i memleket kabûl idüp fermânına her vechile mahkûm olurlar.

Ammâ melik-i memleket gelüp makâmında âharı gördükde nâire-i harb u kıtâl işti‘âl-pezîr olacağı ‘âr-ân-ı kıl ü kâldir. Bu miyânede ‘an-aslin bî-hisâb nüfûs zıyâ‘ından gayrı bu fakîr dahi isâbet-zede-i gezend u zarar olmam bilâ-iştibâhdır, hemân bu hakîri tarafınızdan hâkim mansûb ‘add itmekle garaz-ı müslimîni hetkden sıyânet buyurup nâil-i ecr-i cezîl olmağa sa‘y ü himmetiniz recâ iderim deyüp her ne itdiyse itdi, dil-i âhen sıfatını mûm idüp göç fermân itmekle bu def‘a dahi memleket-i merkûme âteş-i hüsrânından emîn oldu.

Sultân Hüseyin belâ-yı Timur mündefi‘ oldukda ikâmetgâhına geldi. Lâkin mûmâ-ileyh tâcir-i sadâkat-me’serin bir ferzend-i nâ-halefî olup dâimâ [518b] hizmet-i nâs ile e‘âzenâllahu te‘âlâ;

Mısrâ‘

Dilin cirmi küçük cürmü büyükdür

Nesir; mazmûnuna mâ-sadak olan lisânı ülfet itmekle pâdişâhı dahi sû-be-sû ve kû-be-kû fasl ve mezemmete cesâret ve vâki‘ ve gayr-ı vâki‘ darrâ vü serrâda kabâyih ü fuhşıyyâtını izhâr u i‘lâna mübâderet idüp **küllü sırrın câveze’l-isneyni şâ‘a**²¹⁷⁸ mantûkunca bâ y u gedâ lisânına düşüp gereği gibi şöhret-yâfte oldu. Tâcir-i derd-mend ve sâf-zamîr ise bi’d-defe‘ât belâ-yı Timur’u def‘ gibi hidemât-ı şâyeste-i mübâhâtda bulunduğuna iğtirâr ile pâdişâh kelâm-ı münâfıkîne i‘timâd idüp benim hidemâtımı selb itmek ne mümkün zu‘muna düşmekle veled-i nâ-halefini hergiz bu ef‘âl-i nâ-bercâdan teberrî ve iskât kaydında olmamış idi. Ammâ derd-mendin peymâne-i ‘ömrü mâl-â-mâl olmağla bu kelâm-ı bârid nûş-ı pâdişâhîye vârid olduğu gibi tâcirin sebkât eyleyen âdemoiyyetini bi’l-küllıyye ferâmûş itmekle derhâl asl u fer‘î maglûlen huzûruna ihzâr ve eşedd-i ‘ukûbetle ikisini dahi katl u i‘dâmdan sonra mâ-meleklerini ahz u kabz ve hâne ve hânedânlarını lem-yekûn rütbesi berbâd eyledi.

Li-müellifihî

İştihârına bâ‘is ‘âşık iken

Yine cevrine mazhar olmuşdur

Ezeli böyle hâl-i dünyânın

İyiliğe kemlik olagelmiştir

²¹⁷⁸ Bütün sırlar iki kişiden yayılır.

Nesir: Lâkin bu hareket-i gadr-âmîz pâdişâh-ı belde merkûm Hüseyin Sûfî'ye zuhûr-ı gayretullâhla bâ'is-i merg ü helâk olmağla oğlu Yûsuf Sûfî makâm-ı metrûkesine su'ûd eyledi. Mûmâ-ileyh Melik Hüseyin'in Hanzâde nâm memdûh-ı cihân bir duhterinin ahteri var idi ki bundan akdem tedbîr-i tâcir ile Timurzâde cihângîre 'akd ü nikâh itmeleriyle zikr-i âtî Sultân Muhammed andan mehd-i vücûda nihâde-pâ olmuş idi. Pes Timur ile bu husûsdan Hüseyin Sûfî'nin karabet-i sıhriyyeleri sübûtı mütehakkık iken Hasan Tâcirin bilâ-cürm sezâvâr-ı siyâset olduğu Timur'un mesmû'u olduğu gibi miyâh-ı cihân ile intifâsı nâ-kâbil bir âteş-i gazab olup râbi'an Harizm'e sefer ve Yûsuf Sûfî'ye lahd-i makar ve iklim-i mersûmu teshîr ve tarafından hâkim-i cedîd nasb idüp [519a] nakli mümkün olan eşyâyı Semerkand'a nakl, kendisi dahi ba'de't-tahrîb 'avdet eyledi.

Târîh

Harizm'i çün itdi îmânı gibi Timur harâb

Hâtif-i 'Aynî didi târîhini lafz-ı 'azâb

Zuhûr-ı Selâtîn-i Gucerât

Hafî olmaya ki, ashâb-ı ketâib tabakât-ı selâtîn-i Gucerât 'unvânıyla zikr itdikleri tabaka ki Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke* ve *Takvîm*'inde zikr ü beyân itdiği üzre işbu sâlde zuhûr idüp on dört nefer mülûk dârü'l-mülk-i Gucerât'da yüz doksan yedi sene saltanatdan sonra sene seb'in ve tis'a-mi'ede münkarız olmuşlardır. *Cihânnümâ*'da dir ki çün âhır-ı mülûk-i Şîr hâniyye Fîrûz Şâh nevâhî-i Çınar'da²¹⁷⁹ Bahâdır Hân def'ine der-kâr iken maktûl oldu. Ümerâ-yı etrâf vâdî-i istiklâle sülûk idüp mukaddemâ Muzaffer Şâh vâlî-i Gucerât iken bu takrîble yedi yüz yetmiş üç sâlinde 'ale'l-istiklâl mülkiyyet üzre zabt eyledi. Ve on nefer dokuz yüz altmış iki sâline varınca yüz seksen dokuz sene saltanat itdiler.

Merhûm Münecimbaşı Ahmed Efendi *Târih*'inde mülûk-i Gucerât yedi yüz doksan üçde zuhûr idüp dârü'l-mülk-i Ahmedâbâd'a on bir nefer melik yüz seksen altı sâl hükûmetden sonra dokuz yüz yetmiş dokuz târîhinde âhırları Muhammed Şâh fevtiyle devletleri münkarız oldu deyü tahrîr ider.

Cenâbî merhûm ise cümleye muhâlif zikr ider ki, tafsîli inşâallâhu te'âlâ mahallinde zikr olunsa gerekdir.

Vefât-ı Hoca 'Îmâdî [Kesik]

²¹⁷⁹ "Cenar"?

Emîr Devletşâh tahkîkî üzre mefhar-i ferîde-i ‘ulemâ merd-i ‘ârif ve ‘âlim ve ehl-perver olup sanâdîd-i fuzalâ-i ‘ulemâ-i kirâmdan ahlâk-ı nîgû ve sîret-i pesendîde ile meşhûr-ı cihân idi. Zuhûru rûzgâr-ı devlet-i Sultân Muhammed Muzaffer’de olup hıttâ-i Kirmân’da hânkâhî merci‘-i hâss u ‘âmm idi. Cemî‘-i erbâb-ı ‘ârifân dil-dâde-i sohbet-i ma‘ârif-iştîmâlleri olup bâ-vücûd-ı ‘ilm ü takvâ ve câh-ı eyyâm-ı hâlîyede gelmeyenî yâ Hamira Vâdîsi’nde tab‘-ı mir’ât-güsterleri pûyân idi. Ve şi‘rde kemâl mertebe kemâlleri ve yed-i tûlâları var idi. Şeyh Âzerî ‘aleyhi’r-rahme *Cevâhirü’l-Esrâr*’da bu vechile tahkîk ider ki, şu‘arâ-i mütekaddimîn ve müte’ahhirînin eş‘ârıdır ki ahyânen haşv vukû‘ bulurdu. Suhen-i Hoca ‘Îmâd ma‘nen ve lafzen mecmû‘u nekâyizden ve fûtûr u haşvden müberrâ olduğunda erbâb-ı ma‘ârif ü kemâl ve zümre-i hîred-bînân makâl-ı müttefiklerdir. Müşârûn-ileyhin eş‘ârından meşâmm-ı hûb-ı kemâl ve hüner-verâne bûy-ı ‘anber resîde olduğu bu gazel-i bî-bedîdlerinden ma‘lûm-ı hurde bi-bînândır²¹⁸⁰.

Bî-çâre haste ki zi-dârü’ş-şifâ-yı dîn
Kârûn mî bered hekîmân rehn-i şîn
Ez-renc-i râh u mihnet bîmâreş çe gam
Ân-râ ki Hızır yâr u mesîha buved karîn
Ber-levh-i cân nevişte em ez-güftâ-yı peder
Rûz-ı ezel ki türbet ev bâd-ı ‘anberîn
Gây-ı tıfl-ı eger be-sohbet üftâde-i resî
Şûhî mekûn bi-çeşm-i hakaret derd-i mübîn
Yârî be-cüz hudâ ne tuvân hasten ‘imâd
Yâ Müste‘ân ‘avneke iyyâke nesta‘în
Ke zemin yâd kuned ve ren kuned mahdûmist
Be-çeşm-i râ çi tefâvût ki gedâ mahrûmist
Ne derîn şehir raved zulm ber-erbâb be-nazar
‘Âşık-ı dil-şude her câ ke raved mazlûmist

²¹⁸⁰ Vefât-ı Hoca ‘Îmâdî..... ma‘lûm-ı hîredde bi-bünyândır (Derkenar notu).

Ber-‘imâd ayet serd-i heneş şud rûşen

Gerçi ber-dîde-i sâhib-i nazarân maktûmest

Nesir: İşbu sâlde “irci’î ilâ Rabbik” nidâsına lebbeyk-zen-i icâbet olup hânkâh-ı latîfinde tedfîn olundu. Hıttâ-i Kirmân’da kendülere irâdet getürmemiş kimesne olmadığından el’ân hânkâhı ma‘mûr u âbâdân olmak üzre mesmû‘dur²¹⁸¹.

Vefât-ı Bahâüddîn Ahmed Sübkî

A‘lemü’l-fuzalâi’l-mütebahhirîn ve efdalü’l-‘ulemâi’l-müteverri‘în miftâh-ı künûzu’l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzu’d-dekâyık yenbû‘u’l-fezâili’ş-şettâ câmi‘ü’l-edeb ve’l-ma‘ârif ve’t-takvâ el-edîb el-fâzıl ve’l-lebîb el-kâmil şeyhü’l-imâm el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme Bahâüddîn Ebû Ahmed bin eş-Şeyh Takıyyüddîn es-Sübkî ‘aleyhi rahmetihi’l-Melikü’l-Ganî hizmetleri ki hâtimetü’l-muhaddisîn Celâlüddîn es-Suyûtî rahimehullâhu *Hüsni’l-Muhâzara*’da zikr ü beyân itdikleri üzre tis‘a ve ‘aşere ve seb‘a-mi’e cemâziyelâhiresinde pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd olup, bâliğ-i sinn-i temyîz olduklarında vâlid-i mâcid-i kesîrû’l-mehâmidlerinden cüz’iyyât ve külliyyâtı tahsîl ve Ebî Hayyân ve ashâbını [519b] ve İbnü’l-Kammâh ve’z-Zenglûnî ve’t-Takıyye es-Sâyıg misillü zevât-ı müte‘addideden tekmîl eyleyüp hâlet-i şebâbında müteberri‘ ve yirmiye sinn-i ‘âlîleri bâliğ oldukda sâdât-ı ‘ulemâdan ma‘dûd ve kibâr-ı fuzalâdan mezkûr ve mahdûd oldular. Kendülere tedrîs-i Şâfi‘î tefvîz olunup ders ü tasnîfe şugl ile imrâr-ı vakt buyurdular. *Şerh-i Hâvî* ve *‘Urûsu’l-İfrâh fî-Şerh-i Telhîs bi’l-Miftâh* cümle-i âsâr-ı ‘ilmiyyelerinden olup vâlid-i büzürgvârlarının *Şerh-i Minhâc*’ını ‘amel itmişlerdir. Mekke-i Mükerreme’ye ‘âzim olup ba‘de’l-vusûl işbu selâse ve seb‘în recebû’l-müreccebinde vâsıl-ı huld-i berîn oldular, Burhân Kîrâtî’nin mersiyesindendir.

Nazım

Setubkîke ‘ayniyye eyyuhe’l-bahru bi’l-bahri

Fe yevmuka kad ebke’l-verâ min-vera’n-nehri

Le-kad kunte bahren li’ş-şerî‘atihî lem-tezel

Tecûdu ‘aleynâ bi’n-nefisi mine’d-dürri

Le-kad kunte fî-kulli’l-fedâili ummeten

²¹⁸¹ Bî-çâre haste ki ze-dârü’l-şifâ-yı dîn mesmû‘dur (Derkenar notu).

Mukāleten sidka lâ-tukābelu bi'n-nekri

İleyke yeridu'l-emru fî-kulli mu'dilin

Îlâ en etâ mâlâ yeridu fî-²¹⁸²mine'l-emri

Tu'azzî bike'l-emsâru mısra li-'ilmihâ

Bi-enneke mâ-zilte'l'azîze 'ale'l-mısri

VEKÂYİ'-i SENE ERBA'A VE SEB'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVÎYYE

Âsâr-ı eslâfa ta'alluk-ı nazarı olan hurde-bînâna gayr-ı hafîdir ki bu sâlde zuhûra gelen vekâyi'-i 'Osmâniyye'de dahi müverrihînin ihtilâfı der-kârdır. Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı üzre tahrîr ve ihtilâf-ı sâireye dahi işâret olunmuşdur.

Feth-i İncügez ve Burgaz ve Fere

Kâtib Çelebi tahrîri üzre bu sâlin evvel-bahârındaki mevsim-i ceng ü cidâl ve âvân-ı neberd ü kîtâldır. Etrâf u eknâf-ı memâlik-i İslâmiyye'de olan ba'zı keferenin hudûd-ı haddi tecâvüz itmekle memâlik-i mahrûseye îsâl-i zarar u gezend fikrinde olduğunu ahâlî-i serhadd-i metîn-i pâdişâhâne 'arz u mahzar birle rikâb-ı kâm-yâb-ı pâdişâh-ı gerdûn-penâha ihbâr u i'lâm itmeleriyle şehbâz-ı lâne-i heycâ-yı kahramân-ı 'asr Lala Şahin Paşa serdâr-ı leşker-i müsîmîn nasb u ta'yîn buyurulmuş idi. Ol merd-i Rüstem-salâbet dahi umûr-ı 'askeriyyeyi ba'de't-te[t]mîm bi-hasebi'l-me'mûriyyet diyâr-ı küffâr-ı dalâlet-medâra leşker keşîde olup [520a] evvelâ İncegiz nâm hisâr-ı metîni cevânibinden hasâra mübâderet eylediler. 'Âkıbetü'l-emr bâd-ı nusret tahrîk-i direfş-i İslâmiyân itmekle 'alâ-vechin eshel feth ü teshîri müyesser oldu. Ve guzât-ı zafer-simât ganâyim-i mevfûreye dest-res-i vusûl buldu.

İncügez livâ-i Vize'ye tâbi' kurb-ı cebel-i Çatalca'da, Çatalca'dan sagîr bir kasaba olup câmi'i ve bir germâbesi vardır. Hîn-i fetihde muhkem kal'ası olup el-yevm harâb ve lâne-i bûm u gurâbdır²¹⁸³.

Kâtib Çelebi merhûm ba'zı âhar âsârında pâdişâh-ı gazâ-i'tiyâd Gâzî Hân-ı Murâd hizmetleri bi'z-zât kendüleri feth itmişlerdir deyü tahrîri gâlibâ ihtilâf-ı müverrihîne işâret içündür. Vallâhu te'âlâ a'lem İncügez'in ba'de'l-feth muktazî olan tetimmâtı tetmîm

²¹⁸² Metindeki şiirde "fî" eksik yazılmış.

²¹⁸³ Hîn-i fetihde gurâbdır (Derkenar notu).

olundukdan sonra Serdâr-ı ekrem Lala Şahin Paşa hizmetleri ol havâlîde Bergos nâm kal‘a-i hasîn fethine ‘azîmet ve lede’l-vusûl derûnunda olan zâbit ve ‘askeri İncügez’in ‘asker-i İslâm’a tâb-âver-i mukâvemet olmadığı mülâhaza itmeleriyle derhâl hisârı teslîm eylediler. Burgos zamm-ı bâ-i muvahhide ve sükûn-ı râ-i mühmele ve zamm-ı gayn-ı mu‘cemle ki vâv-ı sâkineden sonra sîn-i mühmele vardır²¹⁸⁴.

Şehr-i nâ-şünûda mu‘âdil-i Kostantaniyye-i cennet-mümâsilden dârü’n-nasr ve’l-meymene mahmiyye-i Edirne’ye giderken merhale-i Cehârum bir kasaba ve kazâdır ki Çatalburgazı nâm-ı dîgerdir. Hâlâ bu dahi livâ-i Vize tevâbi‘inden ma‘dûd olup sâbıkâ metîn ve müstahkem kal‘ası var idi el‘âne bûma lâne olmuştur. ‘Alâ-rivâyetin bunu dahi pâdişâh-ı Dârâ-sipâh hizmetleri bi’z-zât feth itmiştir. Eşbeh-i vüzerâ merhûm Sokullu Mehmed Paşa’nın ferzend-i ercendi Hasan Paşa-yı rahmet-penâhın ismine mensûb bir câmi‘ ve medrese ve hân ve ‘imâret-i ‘âmire vardır ki vâlid-i kesîrû’l-mehâmidi anlar için binâ itmişlerdir. Hanın her ocağına selefde bir sefere mükemmel ta‘âm mu‘ayyen idi. Nüzûl idenlerin sagîr ü kebîr ne virilüp kasabanın mahsûlâtının masrafı ‘imâret-i mersûme idi. Ba‘de’l-merre ol ‘âdet-i hasene nesyen mensiyyen olmuştur. Ve câmi‘-i şerîf kurbünde “**Vein**²¹⁸⁵ **küntüm cünüben fettahherû**²¹⁸⁶ kerîmesine imtisâlen bir hammâm-ı latîf ile **el-Kâsibü habîbullâh**²¹⁸⁷ kelâm-ı sıdk-encâmı tahtında dâhil olanlar için sûk-ı muhtasar dahi [520b] binâ olunmuştur. Hammâm-ı mersûmeden mâ‘adâ ‘atîk bir germâbesi dahi vardır. Etrâfı yek-ser kurâ vü mezâri‘ olup cevânibi Çorlu ve Baba-yı Atîk ve Pınarhisar kazâlarıdır.

Bergos’un dahi hıfz u hırâseti umûru tekmîlinden sonra sipehsâlâr-ı a‘zam Lala Paşa hizmetleri kemiyet-i cihâdî Ferecik fethine mun‘atîf idüp bi-nasrihî te‘âlâ anı dahi kemâl-i suhûletle memâlik-i pâdişâh-ı ‘âlem-penâha mülhak eyledi. Ferecik feth-i fâ-i sa‘fısıyye ve râ-i mühmele ve kesr-i cîm ile şahrâhda hâlâ tevâbi‘-i livâ-i Paşa’dan ma‘dûd bir kasaba-i sagîre ve kazâdır ki sâbıkâ mebnî kal‘ası nâ-bedîd olmak üzre harâb olmuştur. Mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-nişâna şeş merhale mesâfe olup câmi‘ ve germâbesi ve sûk-ı muhtasarı olduğundan mâ‘adâ deryâya karîb mahalde iki hudâyî ılıcaları vardır ki kıbâbını merhûm Davûd Paşa tâbe serâhu binâ itmiştir. Kurbünde mebnî hân âsâr-ı mi‘mâr-ı hayriyye-i merhûm Mir Evrenos Gâzî’nindir. Se merhale mesâfe olan mahrûse-i Edirne ve sâir mahalden kavâfil-i müte‘addide bu ılıcaya gelüp ashâb-ı emrâz u ‘ilel kurbündeki kerîhü’r-

²¹⁸⁴ (Kendisi Burgaz demiş).

²¹⁸⁵ Metinde “Fein” şeklinde yazılmış.

²¹⁸⁶ “Eğer cünüp olursanız temizlenin”. *Kur‘ân*, Mâide, 5/6.

²¹⁸⁷ “Kazanan kimse Allah’ın sevgili kuludur”.

râyiha bi'r-i mâdan nûş ve rîkde yatmağla istişfâ itmek 'âdetleridir. Fî-nefsi'l-emr bi-iznillâh ekserîne berû's-sâ'a olduğu meşhûrdur.

Mahall-i mersûmede bir tell-i refi'ada nefsi-i Baba nâm 'azîze mensûb bir mükellef zâviye vardır ki sene 'aşere ba'de'l-elf hudûdunda ashâb-ı hayrât-ı vefîreden sâhib-i nân u nemek Etmekcizâde Ahmed Paşa merhûm binâ itmiştir. Hâlâ abdâlâna mesken bir ma'mûr mahaldir. Bu kasaba cevânibi İpsala ve Mekri ve Dimetoka kazâları olup andan Mekri'ye yek rûze zarfında varılır. Serdâr-ı zafer-yâver hizmetleri bi-tevfikihî te'âlâ ve bi-nasrihi'l-a'lâ i'lâ-yı kelimetullâhi'l-'ulyâ idüp a'dâ-yı dîn-i mübîne gereği gibi haddini bildirdiler. Bu mikdâr ile iktifâ itmeleriyle ârâm-gâhlarına ric'at eylediler. Sezâ-vâr-ı huzûr-ı pâdişâhî olan ba'zı tuhaf-ı mülûkene ile nâme-i feth ü nusreti rikâb-ı pâdişâh-ı âlî-şâna irsâl itdiklerinden bu fütûhât-ı celîlede bulunan bâu u gedâ mazhar-ı ni'am-ı mütenevvi'a-i hâkân-ı deryâ-nevâl oldular.

Mevlânâ Hoca Sa'deddîn Efendi merhûmun tahrîrâtı vücûhla bu kavle muhâlif olmağla [521a] ba'zı zamâyim ile meâl-i 'ibârâtı bu mahalle nakl u tastîr olundu.

Zikr-i Kavl-i Hoca Efendi

Sultân-ı nîk-nihâd mahrûse-i Burusa'da visâde-i 'adl u dâda istinâd idüp çâr bâliş-i devlet ü şevketde mânend-i İskender-i Gazanfer-fer âsâyış üistirâhatda iken sene erba'a ve seb'in ve seb'a-mi'ede Vize hâkimi Şîrmerd nâm mîr-i hamîyyet-ittisâm zarfında İstanbul tekürü ve Vize cevânibi gâret ve ol havâlîye îsâl-i hasâret için 'asker-i vefîr irsâl eyleyüp kal'âyı istîlâ kasdındadırlar deyü peyâm-ı bârid vârid oldukda lâ-cerem mevâdd-ı gazab-ı sultân-ı gayret-nişân hareket ve heyecân itmekle derhâl tevfir-i 'asker ve techîz-i umûr-ı lâzîme-i leşker bâbında sadr-ı Âsaf-ârâları Hayreddin Paşa'ya fermân-ı vâcibü'l-imtisâlleri şeref-yâfte-i sudûr ve ba'de-tetmîm mâlzeme-i leşker-i nusret-eserle **“Ve inne cundenâ legâlibûn”**²¹⁸⁸ râ'yetini pîşvâ iderek ma'ber-i Gelibolu'dan 'ubûr olundu. Anda mevcûd bulunan ümerâ ve guzât-ı Hudâvendigâr-ı ma'delet-simât hizmetlerini istikbâl ve hâk-i pâ-yi şevket-fersâlarına rûy-mâl eylediler. Andan kemâl-i übbehet ü iclâl ile Migalkara'ya sâye-bahşâ-yı ikbâl olduklarında Rumili sipâhîlerini ihzâr bâbında emr-i cihân-mutâ'-ı hâkânî ısdâr buyuruldu.

Pes şâhbâz-ı lâne-i gazâ Lala Şahin Paşa ve mîr-i şecâ'at-me'nûs Gâzî Evrenos ve sâir ümerâ-i gazâ-iktirân ve a'yân-ı hurde-bînâna 'asâkir-i zafer-me'âsir ile Migalkara'da rikâb-ı

²¹⁸⁸ “Bizim ordumuz onlara mutlaka galip gelecektir”. *Kur'ân*, Saffat, 37/173.

hümâyûn-ı hıdîvâneye ruhsûde ve envâ‘-ı esliha-i sâhib-kırânîyi müştemil Rumili ile Anadolu leşkerinin ictimâ‘ından “**Merece‘l-bahreyni yeltekiyân**”²¹⁸⁹ mefhûm-ı münîfî nümâyân oldukda sâhib-kırân-ı ‘Osmânî pâdişâh-ı bî-müdânî hizmetleri tekür-i İstanbul’u kahr u istîlâ bu rütbe cem‘iyyet-i kübrâ bîhûdedir. Ol tarafa bir mikdâr umûr-dîde leşker irsâli kifâyet ider deyûp ekser-i sipâh-ı nusret-penâha Lala Paşa’yı sipehsâlâr-ı ekrem nasb ve İpsala kurbünde Ferecik nâm şehir-i şehîr fethine ta‘yîn ü irsâl ve bakıyye-i mücâhidîn-i dîn ile ol pâdişâh-ı kâm-bîn bi‘z-zât İstanbul tekürünün nâire-i bagy u tuğyânın itfâya ‘azîmet ile ol cânibe neşr-i bâl-i isti‘câl buyurdular. İbtidâ İncügez nâm hısn-ı [521b] hasîn-i hisâr ve se rûz ve şebân tazyîkdan sonra bi-nasrihî te‘âlâ feth ü teshîri müyesser olup mütemerridîni tu‘me-i şîr ü şemşîr ve ekser-i hûb-rûyânı giriftâr-ı silsile-i esr ve derbend-i zencîr kılındı. Ba‘de-zâlik Çatalburgaz nâm hisâr-ı felek-üstüvâr üzerine leşker keşîde kılınup zâbıt-ı belde başına âmede hızlânı İncügez’den tırâş itmekle derhâl istîmân ile teslîm-i hisâr ve mazhar-ı ‘âtîfet-i bî-şumâr-ı pâdişâh-ı kâmkâr oldu. Ol esnâda âsâr-ı hüsn-i ittifâkdandır ki, Ferecik’i Lala Paşa feth itdiği peyâm-ı meserret vâsıl ve ‘akîbinde serdâr-ı müşârûn-ileyh dahi ganâyim-i bî-şumâr ile rûy-mâl-i rikâb-ı şevket-nisâb-ı pâdişâh-ı ‘âdil oldu.

Bolonya Muhâsara vü Teshîri ve Tekürü induğu? Tesmiyesinin İcmâlen Sebebi Zikrindedir

Yine müverrih-i müşârûn-ileyh muhtârı üzre çün dü leşker bu makâmda müttehid oldular, ittifâkla nevâhî-i İncügez’den Bolonya nâm kal‘a-i felek esâs feth ü teshîrine müteveccih olup cevânibinden buruca şurût-ı harbiyye hisâra mübâşeret ve on beş gün gicesiyle bilâ-infisâl tazyîk u terhîbe dikkat olunmuş idi. Lâkin metânet-i hisârdan mâ‘adâ çünki cenâb-ı hazret-i **Fa‘âlun limâ yürîd celle celâluhu** bu husûsda ba‘zı münkirîne kerâmet-i kutbu’s-selâtîni izhâr murâd-ı ‘aliyyesi imiş. Rîg-i deryâdan efzûn leşker-i gazanfer-fer rûz u şeb her ne gûne ki tedbîr itdiler muhazzire-i feth-i mâverâ-yı netf-i? hicâbdan rû-nümâ olmadı. Ve idmân-ı şâhid-i feth ü zafer bu rütbe dikkat olunmuş iken dest-i ümmîde resîde olmadı. Bu mâdde manzûr-ı pâdişâh-ı hamîyyet-i dest-gâh oldukda nev‘amâ hâtır-ı hümâyûnlarına elem tatarruk idüp kemâl-i hüznle leşker-i İslâm’a bu yıkılacak hisârın bu rütbeden sonra cümlemiz bir âvân dahi fethine takayyüd itmek feth ü teshîri murâd olunan sâir kılâ‘a ‘azîmetimize mâni‘ bir ma‘nâdır. Bunu meğr? Tengrî Yaka deyü hitâb ile bir mikdâr leşkeri anda bıragup kendileri bakıyye-i mücâhidîn ile sevâhil-i bahr-ı Benetş’den bir mahalde münbit bir şecere-i müntehâ sâyesinde meyl-iistirâhat buyurdıkları esnâda berîd-i

²¹⁸⁹ “İkisi karşılaşıp birbiri kavuşacak”. *Kur‘ân*, Rahmân, 55/19.

feth ü zafer-i resîd ve te'sîr-i istid'â-yı şehinşâhîden nâgehânî dîvâr-ı hisârın bir cânibi münhedim ve mazmûn-ı kerîme-i “**Ve kem kasemnâ min-karyetin kânet zâlimeten**”²¹⁹⁰ meşhûd-ı bâsire-i enâm olduğun tebşîr [522a] eyledi. Bu peyâm-ı Ferruh-ferâ vürûdundan sultân-ı ‘âlem mesrûr olup ol dirapta Devletlûkavak ismiyle tesmiye buyurdular.

Beyit

Berûmend bâdâ hemî ân dirajt

Ki ber sâye-i ân tavân ber-dirajt

Nesir: Pes Lala Paşa’yı ol cânibe ta’yîn itmeleriyle bî-tevakkuf varup kal’ayı zabt ve re’âyâ makûlesin mekânlarında temkîn ve emvâl-i mevcûdeyi rikâb-ı pâdişâhiye getürüp teslîm eyledi.

Hoca Efendi merhûm dir ki, tılâ ve nukre âlât ve nukûd ve tuhaf-ı sâire bir rûtbede vefîr ve bî-kıyâs idi ki bir sipâhî zeheb-i hâlisden bir tasa mâlik olup hıfzen mine’n-nâsi serine giyüp ve ref’an ‘ani’l-iltibâs destârı ile setr eylemiş. Sultân-ı dil-âgâh ve vâkıf-ı ahvâl-i emîr ve sipâh-ı muhâlifü’l-i’tiyâd ol külâha nigâh-endâz olup bu ne makûle kisvedir deyü istihbâr buyurduklarında, bu tâs-ı müzehhib vâsıl-ı dest-i fakîr olmağla ister? zehebin müfâdına iktifâen bu vechile agyârdan setr itdim deyü ba’de’l-ihbâr rûy-mâl-ı pâdişâh-ı kâmkâr oldukda tası kendüye ihsân ve mebde-i üskûf bu mâdde olduğun ba’zı nakale-i ahbâr zikr ü beyân itmişlerdir. Lâkin sâbıkâ Süleymân Paşa vaktinde îcâd olunmak rivâyeti zikr olunmuş idi, ekser-i müverrihîn ana ittibâ’ itdiler. Sahîh olan dahi kavî-i sâbık olduğun Hoca Efendi merhûm zımnen beyân itmiştir. Hâlâ ol hisâra Tanrıykduğu ‘âlem olmuşdur deyü *Tâcü’t-Tevârih*’de mastûrdur.

‘Azîz Efendi merhûm bu fûtûhât yetmiş üçde vâki’ olmuşdur deyü tahrîr ve sâhib-i *Nuhbe* kavî-i *Tâcü’t-Tevârih*’e iktidâen zikr idüp sene-i mezkûrede meşâtâ-yı sultânî mahmiyye-i Edirne olduğun tastîr ider. Vallâhu te’âlâ a’lem bi-hakikatihi’l-hâl.

Zuhûr-ı Devlet-i Şîrvâniyye

Erbâb-ı ketâib-i tabakât-ı mülûk ü selâtîn Şîruâvniyân ‘unvânıyla keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât zikr ü beyân itdikleri devlet ki sekiz neferden ‘ibâret olup dârü’l-mülkü Şîrvân’da yüz yetmiş bir sene saltanat itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm fihris-i *Fezleke* olan *Takvîmü’t-Tevârih*’inde bu sâlde zuhûr itdiklerini tahrîr itmekle bu mecelle-i celîlü’l-‘unvâna

²¹⁹⁰ “Bu zulmetmekte olan nice memleketleri kırıp geçirdik”. *Kur’ân*, Enbiyâ, 21/11.

dahi icmâlen tastîr olundu. *Cihânnümâ*'da bu kavline muhâlif tahrîr itmekle bi'l-iktizâ istişhâden bi-'ibâretihâ zikr olundu. Âl-i Cengiz nevbetinde Şirvan kendi taraflarından zabt olunup sonra selâtîn-i Şîrvân [522b] zuhûr eyledi.

Kādî Beyzâvî *Nizâmü't-Tevârîh*'inde anları Behrâm-ı Çûbîn neslinden ve Erdeşîr Bâbekân evlâdından olmak üzere yazup Kādî Ahmed Gaffârî *Cihân-ârâ*'da Nûşîrevân zürriyyetinden olmak üzere zikr ü beyân eyleyüp silsile-i neseblerini bu üslûb üzere tertîb eyledi. Ebü'l-Muzaffer Menûçîhr bin Kîsrân bin Kâvûs bin Şehriyâr bin Gerşâsîf bin Efrîdûn²¹⁹¹ ibn Ferâmerz bin Sâlâr bin Zeyd bin Cevn bin Merzban bin Hürmüz bin Enûşîrvân-ı mezbûr Menûçîhr'den sonra evlâdından on iki nefer Şirvan'da hükûmet itdiler.

Bu tertîb üzere Ferruhzâd bin Menûçîhr ve Guştâsb ki, Guştâsfî didikleri mahal ana mensûbdur. Ba'dehû oğlu Ferâmerz ve anın oğlu Ferruhzâd ba'dehû a'kâbından Keykubâd ki 'adl ile meşhûr idi. Anın oğlu Kâvus yedi yüz yetmiş dörtde vefât eyledi. Oğlu Hûşeng on yıl saltanat idüp vefâtından sonra saltanat Şeyh İbrâhîm bin Sultân Muhammed'e intikâl eyledi. Mezbûr Timur ile ma'rekelerde bile olup sekiz yüz yirmide vefât eyledi. Oğlu Sultân Halîl yerine geçüp ismi târîh-i cülûs vâki' olup altmış yediye varınca saltanattan sonra Şirvan Şâh pâdişâh oldu ki, anın dahi ismi târîh vâki' olmuştur. Dokuz yüz altıda Şâh İsmâîl gadri ile şehîd oldu. Ba'dehû oğlu Berâhim Bey ba'de sâlin birâderi Gâzî Bey bir yıldan sonra birâderi Şeyh İbrâhîm, ki Şeyh Şâh dirler, yerine geçüp Şâh Tahmas ile müdârâ itdi. Dokuz yüz dokuzda vefât idüp oğlu Sultân Halîl cülûs eyledi. Kırk beşde Tahmas Şâh Şirvan'a müstevlî olup mezbûru katl itmekle Devlet-i Şîrvânîyân münkarız oldu. İntehâ.

Ba'zı âsâr-ı 'abd-i Hakîr'de tafsîl-i mülûk ve kâffe-i selâtîn zikr ü beyân ve ihtilâfât-ı müverrihîn i'lân olunmuştur. Tafsîli andan taleb oluna.

İntikâl-i Ahmed bin Muhammed el-Ensârî

A'lemü'l-fuzalâ fi-'asrihî ve melceü'l-meşâyih ve'l-'ulemâ fi- dehrihî kutbü'l-kâmilîn gavsü'l-mükemmeln eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-kâmil el-'âmil ez-zâhid es-sâlih el-'âbid Ebü'l-'Abbâs Şehâbüddîn Ahmed bin Muhammed bin Cum'a eş-Şâfi'î el-Ensârî 'aleyhi rahmetü'l-Bârî hizmetleri ki Hatîb-i Haleb ile iştiâr-yâfte olup, fikhî İbn Hatîb haberini 'aleyhi rahmeden ahz itmişlerdir. Sene semân ve tis'in ve sitte-mi'e târîhinde pâ-y-endâz-ı gehvâre-i hayât olup tahsîl-i envâ'-ı ma'ârifden sonra *Tabakât-ı Halebî*'de zikr olunduğu üzere Câmi'-i 'Alâüddîn'de hatîb idiler. İşbu sâl şuhûrundan şehir-i zilhiceti's-şerîfenin on altıncı

²¹⁹¹ "Aferidûn"?

Cum‘a günü ba‘de‘z-zevâl rıhlet eyleyüp Bâbu‘l-Makâm hâricinde defn olundu. Ahmed eş-Şimâ‘ el-Halebî *Tabakât*’ında vâlidinden nakl ider ki mütercem-i müşârün-ileyh hâl-i ihtizârda Sûre-i Ra‘d’dan “‘Ukuluḥâ dâimun ve zilluḥâ tilke ‘ukba’llezîne ittekav”²¹⁹² kerîmesini kırâat idüp teslîm-i rûh eyledi. Kabrinde du‘â müstecâb olduḡu bî-şekk ü irtiyâbdır. Gâh ü bîgâh tensîten li‘l-hâtır eş‘âr-ı belâgat-şî‘âr nazm iderlerdi. Bu ebyât cümle-i manzûmâtındandır.

‘Arabiyye

Setecnî simâra’s-sabri fî‘l-huldi fâyizen

Mukîmen kemâ nâle‘l-mukîmûne bi’s-şükri

İzâ ente lem-tasbir velem yus‘ifi‘l-kadâ

Bi-neyli‘llezî tehvâhu ubta bilâ ecir

Fe-sabruke ihda‘l-husneyeyni hakîkatün

Lelev lem yekun fe’s-sabru ecmelü bi‘l-harri²¹⁹³

Nesir: Mevlânâ el-Hâfız Burhâneddîn *Mu‘cem*’inde dir ki Ahmed bin Muhammed bin Cum‘a bin Ebi bekr ibn Muhammed bin İsmâil bin Hasan el-Ensârî el-Hazrecî el-Halebî eş-Şâfi‘î Şihâbüddîn Ebü‘l-‘Abbâs imâm ‘allâme ve zâhid ve sâlih İbn Hanbelî dimekle ma‘rûf olup hatîb-i câmi‘-i ekber idi. Mevlidi Halebü’s-şehbâ olup Kādî Bedreddîn bin Cemâ‘a’dan istimâ‘ itmişdir. Taleb-i fıkıh ve hadîs-i şerîf için Dımaşk ve Kâhire’ye rıhlet idüp müteberri‘ ve dîn ve sâhib-i mahâret ve müştehir-i müteverri‘ olmuş idi. Ricâl-i sâlih ve ‘âlim ve mütekaşşif ve mütevassıf ve mu‘tekıd ve hüsnü‘l-hulk ve müstahzırü‘l-‘ulûm kesîrü‘l-‘ibâde ve‘t-tilâvet kâimü‘l-leyl ve sâimü‘n-nehâr erbâb-ı keşf ü kerâmât-ı bâhirenden idi. Hâric-i Bâb-ı Makâm ki, kurb-ı Zâhiriyye’dedir, ol makâmda türbe-i Sûdun’da medfûndur. Cenâzesinde

²¹⁹² “Meyvesi ve gölgesi sürekli. İşte bu takva sahiplerinin sonudur”. *Kur‘ân*, Ra‘d, 13/35.

²¹⁹³ Sabrın meyvelerini kazanarak ölümsüzlükte koparacaksın
Şükür ile ikamet edenin aldığı gibi
Sabrın ve kaza istediğini almada yardım etmez ise
Sevdiğini almada ecirsiz olarak geri dönersin
İki seçenekten biri hakikattir ki sabır
Sabır özgürlüğe göre daha güzel

mevcûd halâyıkın hadd ü hasrı yoğidi. Tafsîl-i tercemeleri kütüb-i tabakâtta mastûr olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu²¹⁹⁴.

Vefât-ı İbn Kesîr el-Müverrih

Kibâr-ı müverrihîn-i kirâm ve meşâhîr-i erbâb-ı edebiyâtın be-nâmından efdalu'l-muhakkıkîn a'lemü'l-müdekkıkîn yenbû'u-ı fezâilî'ş-şettâ mecma'-ı hısâl-ı hamîde ve takvâ eş-şeyh el-imâm el-âlim el-fâzıl el-kâmil el-allâme kıdvetü'l-fehhâme Mevlânâ 'Îmâdüddîn İsmâîl el-ma'rûf bi-ibn Kesîr 'aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-habîr hizmetleri ki târîh-i bî-nazîri ihâta-i ma'ârif ve kemâllerine dâldir. Bu sâlde nüsha-i 'ömr-i 'azîzleri karîn-i hıtâm oldu.

[523a] Zikr-i Nâme-i Firistâden-i Timur bâ-Hâkim-i Mâzenderan

Nazmîzâde merhûm dir ki, eyâlet-i mâzenderân Şâh Velî ve İbrâhîm Kamî ve İskender-i Celâyî gibi meşâhîr-i nâmdârân-ı ümerâ taht-ı hükûmetlerine dâhil olup Timur-ı bî-nûrun Hârizm'den ric'at idüp Horasan'a lede'l-vusûl Şâh Velî ve İbrâhîm Kamî'ye rehbet-engîz 'alâ-hiddetin nâmeler tahrîr ve derûnunda "Bir sâ'at evvel tarafımıza mutî' ve münkâd olursanız ne güzel ve illâ-yı vaktinize hâzır olasız" mazmûnunu tastîr idüp her birine mahsûs ba's-ı sefir eyledi.

İbrâhîm Kamî "el-hükmü limen galebe"²¹⁹⁵ mazmûnuyla 'âmil olup nâme-resi kemâl-i itâ'atini müş'ir cevâb ile ircâ' eyledi. Lâkin Şâh Velî itâ'at itmek değil sefiri envâ'-ı şemâtet ile i'âde itdirdikden sonra pâdişâh-ı 'Irâk ve Kirmân Şâh Şücâ' ile Sultân-ı 'Irak-ı 'Arab ve 'Azerbaycan olan Sultân Ahmed Celâyirî'ye birer nâme tahrîr ve derûnunda Timur'a irsâl itdiği cevâb-ı huşûnet-âmîzi zikr idüp ba'de-zâlik def'-i Timur'a cümleden ziyâde bezl-i makdûr iderim. Eger bâd-ı nusret tarafımdan vezân olursa sizlere dahi memâlikinizde kemâl-i emn ü refâh müyesser olur. Bana 'ârız olan keder ü safâ sizlere dahi sirâyet ideceği bî-iştibâhdır. 'Âkıbet-endişliğe sülûk ile bu fakîre bezl-i vüs' u tâka ile imdâd iderseniz, bi-'avnihî te'âlâ ol mağrûra 'alâ-hiddetin bu hakîr kifâyet ider. Eger ba'zı evhâma teba'iyet ve yâhûd hakk-ı civârî selb itmek 'alâ-'aksin hareket iderseniz hem-civârînin lihyesi izâle olunan kimesne kendi lihyesini âben-zede idüp tırâşa müteheyyi' olsun ki 'âkıbet nevbet ana dahi geleceği bî-iştibâhdır. Mazmûnun tastîr eyleyüp taraflarına birer mu'temedün-'aleyh kimesneler ile ba's ü tesyîr eyledi.

²¹⁹⁴ İntikâl-i Ahmed bin Muhammed iktifâ olundu (Derkenar notu).

²¹⁹⁵ Hüküm güçlü olanındır.

‘Abd-i Hakîr dirim ki, Timur’un Mâzenderan tarafına bu mâdde sebebiyle ‘azîmeti bu sâlde olduğı muhakkak ve ‘inde’l-ba’z sene-i sâbıkada vukû’ bulmuşdur. Pes bu târîhlerde ‘Irâk-ı ‘Arab ve Azerbaycan pâdişâhı Sultân Üveys idi, gâlibâ Şâh Velî’nin mektûbu ana olmak gerekdir. Egerçi *Timurnâme*’nin birkaç mahallinde bu vak‘a zikrinde Sultân Ahmed zikr olunmağla ‘abd-i Hakîr dahi ittibâ‘en ketb eyledim. Lâkin gâlibâ kalem-i nâsihden sehv vâki’ [523b] olmuşdur. Va’llâhu te‘âlâ a‘lem.

[Mısır]â‘

Gelelim ba‘de-zîn yine sadede

Nesir: Çünkü Şâh Şücâ‘ sâbıkâ zikr olunduğı üzre Timur ile sulha râzı olmuş idi. Şâh Velî’ye kat‘â lâ ve ne‘am cevâb irsâli kaydında olmadı. Ammâ Sultân-ı ‘Irâk-ı ‘Arab Timur gibi bed-baht-ı a‘rec-i hibâl ‘Irak’a fütâde olmak mün‘adimü’l-ihtimâldir. Zîrâ leşker-i ‘Irâk şîr-mehâbet ve nîze-güzâr ve fârisü’l-hayl ve ehl-i şecâ‘atdırler. Horasan ‘askerine vechen mine’l-vücûh mu‘âdil değillerdir. “Sen vesveseye tâbi’ olmuşsun, Timur’un bu havâlilere pâ-y-endâz olmak haddi değildir” deyü mağrûrâne cevâb irsâl itmekle Şâh Velî ikisine dahi gayz idüp “eger dâmen-i fursat elime girerse sizlerden dahi ahz-ı sâr ü intikâm ve mülkünüzü destinizden intizâ‘ şart-ı vâkıf gibi deynim olsun, eger bu yolda ifnâ-yı vücûd idersem belâ-yı Timur ‘âmm olmağla sizlere dahi ‘alâ-hiddetin isâbet ideceğı bî-iştibâhdır” deyüp bi’z-zarûrî kendi ‘asker cem‘ine takayyüd-i tâm eyledi.

Ez-în-cânib Timur-ı gaddârın muhâlefet-i Velî Şâh mesmû‘u oldukda bu makûle bahâne ile sefk-i dimâdan mahzûz olmağla derhâl leşker-i mûr-şumârıyla ol cânibe ‘atf-ı ‘inân eyledi. Lede’l-vusûl Şâh Velî kazâya sûret-i rızâ irâet idüp şedd-i kemer-i gayret ve teşmîr-i pâ-yı hamîyyet birle ma‘iyyetinde mevcûd leşkerini mukâbelesine keşîde eyledi. Tarafeynin çarhacıları bir mikdâr dâd-ı vahş idüp sevk-i mukâtele revâc-yâfte olmazdan mukaddem leşker-i Şâh Velî’ye şikest isâbet itmekle ahadü-hümâ âharı pâ-y-mâl-ı sümm-i semend iderek firâra şitâb eylediler. Şâh Velî bu hâli gördükde mukaddem itdiğı merd-i da‘vâ hasebiyle fezâ-yı ma‘rekede sâbit-kadem olup bir sâ‘at mikdârı âteş-i ceng ü cidâl yeniden ‘alev-rîz oldu. Lâkin ekser-i ‘askerisi izhâr-ı hayâtından mâ‘adâ Timuryân’a nazaran deryâdan katre mesâbesinde olmağla bi’z-zarûrî;

Nazım

Be-hengâm gürîzî ser ber-be-câ

Nesir; gûyân firâr ve hükûmet-gâhına ‘avdete ‘âr-ı lühûkundan belde-i Rey’e varup hâkimi olan Muhammed Çevgâr’a ilticâya karâr verdi. Fe-emmâ ol bî-hamiyyet nâ-merdlik idüp derhâl katl ve ser-i maktû‘unu Timur-ı merdûda irsâl [524a] eyledi.

Vak‘a-i Leşker-i Timur bâ-Ba‘zı Kesân-ı Pür-zûr

Müellif-i *Timurnâme* dir ki, erbâb-ı sikadan rivâyet olunduğu üzre bâzâr-ı istidrâc-ı birâder-i nemrûd-ı Timur-ı merdûd revâc-yâfte olduğu yevm-i nahs-ı müstemirden kâle-i rûh-ı habîsi vâsıl-ı dest-i zebânyân olduğu demi sa‘d-ı ekbere müntehî olunca se mâdde-i mu‘ammâ gûne hallinde ‘âciz olmuştur. Ya‘nî üç nefer kimesnenin mahzûrları def‘ine müddetü’l-‘ömr çâre bulmamıştır. Biri kurâ-i Mâzenderândan Sâsbân nâm karye ahâlîsinden Ebû Bekr dimekle be-nâm merd-i şecâ‘at-ittisâmdır ki, fezâ-yı merdânede bi‘d-defe‘ât leşker-i Çağatay’ı şikest itmekle dünyâ-yı vesî‘ayî anlara mânend-i sakb-ı mûr teng ü târ itmiş idi. Meskeni tilâl-i cibâl-i şâhika olup ahyânen sahârâde kâr-güzâr ve şecâ‘at-şi‘âr-ı merdânla mukîm olurlar idi. Lâkin ser-rişte-i fursata dest-resîde olduklarında leşker-i Timur’un kimini şikâr ve kimini katl ü i‘dâmla der-kâr olurlar idi. Ecnâd-ı Timur-ı bî-nûr bunlardan yek lahza rû-yı râhat-ı huzûr görmediklerinden bir rûz müctemi‘an bir derbend-i muzîkada tenhâ mahsûr itdiklerinde mûmâ-ileyh vefret-i ‘askere nazar ve firârdan gayrı çâre olmadığı teyakkun itmekle nâçâr taharrî-i mefer iderken manzarında heşt zirâ‘dan ‘amîk bir handeke râst gelüp mefer-i âhar bulunmadığından hemân dem esbinden zemîne nâzil ve üzerinde mevcûd envâ‘-ı esliha vü cevşen ile per-tâb eyleyüp tevbe-i vâhidede cânib-i âhara güzâr ve bu vechile dahi düşmenden ahz-ı intikâm u sâr eyledi. Lâkin takallübât-ı rûzgâr ile ba‘de’l-yevm hayât u memâtından hiç kes haberdâr olmadı.

Biri dahi Seyyid ‘Ali-i Kürdî’dir ki hâkim-i Kûfe idi. Timur-ı gaddâr Bağdâd-ı behişt-âbâda müstevlî oldukda ba‘zı cibâl ve sengistân ve sahârâde ittihâz-ı mesken ve merdân-ı şecâ‘at-nihâdân ve ashâb-ı cem‘iyyet ve gayret-iktirân ile dilediği mahalde ikâmet ve dest-res-i fursat oldukça mevâşî ve havâşî-i Timur’ı nehb ü gâret ve bulduğu tebe‘asını katl ve ekserine eşedd ü siyâset ve ‘ukûbeti ‘âdet idinmiş idi. Timur-ı mezâlim-‘unvân bu kadar cem‘iyyet ve envâ‘-ı hıyel u hadî‘at ile mezbûra bir vechile zafer-yâb olamayup hayâtta oldukça anın [524b] zarar u gezendinden hergiz emîn olmamış idi.

²¹⁹⁶ Başın yerinde iken doğru zamanda kaçarak kahraman olmak
Başın ayaklar altında olmasından daha iyidir

Biri dahi Etrâk-ı Karabağ'dan ümmet-i Türkmânî'dir ki, dü nefer ferzend-i şecâ'at-peyvendi ile dâğ ber-dâğ Timur-ı bî-nûr ve mezâlim-i mevfûr olmuş idi. Hâkim-i Tebrîz Emîr İnşâh bin Timur ile mukâtele-i 'adîde ve muhâsamât-ı şedîdeleri vukû'undan mâ'adâ leşker-i Çağatay'ı bi'd-defe'ât akbeh-i hezîmetle münhezim itmekle fezâ-yı vesî'a-i 'âlemi ruus-ı Timûryân'a teng ü târ ve Emîr İnşâh'ı min-küllî'l-vücûh bu husûsda 'âciz ve emrinde bî-karâr itmiş idi. 'Âkıbetü'l-emr **lâ-'akārib ke'l-akārib**²¹⁹⁷ mazmûnuna hâli mutlâk akrîbâsından bir habîs-i münafık Çağatayîâne delîl ü pîşvâ olup gafleten basmalarıyla zümre-i şühedâ-i 'âlî-câha mülhak oldu. Mağrûr-ı mesfûr 'idâd-ı encümden füzûn leşkere ve her biri Kahramân'a mu'âdil bî-'ad ümerâ-i nâm-vare ve ashâb-ı hireden lâ-yuhsâ müdebbere mâlik iken anlara nisbet 'aceze makûlesinden olan sâbıku'z-zıkr üç 'aded zevâtdan min-küllî'l-vücûh 'âciz olması kendüyü vücûhât-ı umûra mürşid-i kâfi olup bunlardan 'ibret-bîn olmağla envâ'-ı mezâlimden her vechile tevakkî lâzım iken 'an-aslin fûrû-mâye zümresinden olup anın sebebiyle ba'zı beliiyenin zuhûruna irâde-i 'aliyye-i takdîr-i ilâhî ta'alluk itmekle 'inde'l-'ukalâ sevb-i magsûlden ecnes olan devlet-i dünyânın kendüye bir mikdâr teveccüh itmesiyle 'ıyâzen billâhi te'âlâ yemm-i gurre ve istikbârı zât-ı habâset-âlûdunu muhît olmağla bu makûle bâ'is-i teyakkuz u intibâh olıcak umûrdan irtişâd olmak değil, belki hafizanallâhu te'âlâ bir kat dahi iştîdâd-ı mezâlim ü habâsetine bâdî oldu. Ne'ûzu billâhi **min-hâzihi'l-husrânu'l-Mübîn**;

Li-müellifihî

Şöyle zâlim idi Timur-ı Yehûd

İtdiğın itmemiş idi Nemrûd

Görse Fir'avn anı la'n eyler idi

Bir pelîd idi veliyy-i ekber idi

Niçe sâdât-ı kirâmı o Yezîd

İtdi şemşîr-i zulm ile şehîd

'Ulemâyı dahi tahkîr itdi

Müfside²¹⁹⁸ emrini teksîr itdi

²¹⁹⁷ Akrabalar gibi akrep olmaz.

²¹⁹⁸ "Mefsede"?

‘Azîmet-i Timur be-‘Irâk-ı ‘Acem

Tahrîrât-ı İbn ‘Arabşâh edîbdendir ki, çün şâh-ı iklîm-i ‘Irak-ı ‘Acem Şüca Şâh ‘âzim-i mülk-i bekâ [525a] olup evlâd u ahfâdı miyânında nâire-i gavgâ-yı saltanat işti‘âl bulmağla bi’l-âhire müeddî-i harb u kîtâl oldu. Bi’l-âhire galebe-i Şâh Mansûr **el-hükmü li-men galebe**²¹⁹⁹ mazmûnunca mutasarrıf-ı memâlik-i ‘Irâk-ı ‘Acem oldu. Ammâ mukaddemâ Şâh Şücâ‘ vasiyyetnâmesinde nezâret-i Timur’u şart itmiş iken Mansûr Şâh kat‘â mâdde-i mezkûreye nigâh-ı iltifât itmediğinden Timur egerçi pür âteş-i gazab olmuş idi, lâkin bir dürlü bahâne-i muhâsamet olmamağla ol zehri tecerru‘ itmiş idi. Bu esnâda Şâh Mansûr ‘ammisi Zeynelâbidîn’i “tâlib-i taht-ı saltanattır” deyü tahkîrden sonra der-mutbak itdiği Timur’un mesmû‘u oldukda ser-rişte-i bahâneye dest-res-i vusûl bulmağla derhâl taraf-ı ‘Irâk-ı ‘Acem’e leşker keşîde olduğundan Mansûr Şâh habîr ü âgâh olduğu gibi akribâ vü ta‘allukâtına bu belâ-yı siyâhın def‘içün mâlen ve bedenlen imdâdınıza muhtâcım mazmûnunda mekâtib münteşir eyledi. Ammâ bundan akdem akribâ vü mute‘allikâtına gûne gûne ezâ vü cefâ itdiğinden her biri imdâd değil cerb-i şîrîn ve nefrîni bisyâr bahş idüp kendi memleketleri muhâfazası umûruna bezl-i makdûra meşgûl oldular. Çünkü Mansûr Şâh mûmâ-ileyhimin imdâd u i‘ânetlerinden külliyyen me’yûs oldu. Nâçâr kendi beldesinin envâ‘-ı hasânetine sa’y idüp taraf taraf mustahfızân-ı ceng-cûyânın ta’yîn ve umûr-ı muhâfazayı gereği gibi tahkîmden sonra dü hezâra bâliğ merdân-ı şecâ‘at-iktirân ile bi’n-nefs müteheyyi-i istikbâl-i Timur olduğu karîn-i zihn-i erkân-ı devlet-i Mansûriyye oldukda mecmû‘u huzûruna varup “**Men isteşâre lem nedime**”²²⁰⁰ fehvâ-yı mu‘ciz-ihativâsına iktidâen bu gûne bast-ı bisât-ı meşveret itdiler ki bi-eyyi silm Timur’u istikbâl ve redd-i keyd-i a‘dâya sûret-i harb u kîtâlde isti‘câl itdiniz. Lâkin ‘askerimize bir dürlü i‘timâdımız olmamağla câiz ki ba‘zı mekîdet sebebiyle leşkerimiz cânib-i Timur’a i‘ânetle bizlere anlar dahi bi-re’sihâ bir düşmen-i kavî olalar. Bu sûretde gâret-gerân-ı Çağatay’a cevâb virmede bakıyyemizde yârâ-yı miknet kalmayacağı bedîhîdir. Yâ cümlemiz tu‘me-i şîr-i şemşîr-i ‘adû oluruz yâhûd giriftâr-ı zıll-ı silsile-i esr oluruz. Leşker-i Çağatay’a [525b] Hâlâ mevcûd olan cündümüzün deh za‘fı mikdârı dahi tedârük olunsa açıktan cevâb virilmek mümkün değildir. Zîrâ anlarda dîn ü îmândan eser olmadığından merhamet nedir asla bilmezler. ‘Âkıl olan manzarında ma‘lûmu olan çâha kendüyi ilkâ itmez, ilkâ itdikden sonra ber-mısdâk-ı mazmûn-ı;

‘Arabiyye

²¹⁹⁹ Hüküm galip olanındır.

²²⁰⁰ İstişare eden pişman olmaz.

Nesir; nedâmet bir nesneyi müfid olmaz deyü kelâmları karîn-i hıtâm oldukda Şâh Mansûr fî-nefsi'l-emr şüc'ândan olmağla hemân şeşperini destine alup bu âlât ancak mukâbele-i Timur'dan rû-gerdân olan bî-âr u hamîyyetlerin ser-i murdârların hurd ve hâm itmek içündür. Rezm-gâhda ferd-i vâhid pâ-bercâ olunca seyf-i merdâneyi der-kırâb itmem yâ vâsıl vasl-ı 'arûs kâm olmağla elsine-i enâmda mânend-i Rüstem-i dâsitân olur. Yâhûd dest-i sâkî-i ecelden peymâne-keş-i sahbâ-yı şehâdet olup rehâ-yâfte-i mezellet bî-ârî vü esr olurum. Kemâl-i za'f ile mütâ'abet-ı Timur'dan bu yolda teslîm-i nakd-ı cân itmek 'indimde eshelterdir. Bu emirde kayd-ı halâif kat'â fikr ü mülâhazamda değildir. Tek ben giriftâr-ı silsile-i zıll u iftikâr olmakdan nâil-i şehâdet olmağla rehâ-yâfte olayım. İhtilâfım dahi ashâb-ı gayretten ise benim tarîkıma sâlik olsunlar deyü kahramâne cevâb virmekle tuğrâ-keş-i fermâ-yı kâtî'u'l-hükm oldu.

İşbu kıssa-i pür-gussayı müverrihîn vech-i dîgerle dahi rivâyet itmişlerdir. Ya'nî Timur'un 'Irâk cânibine 'azîmeti peyâmı pey der-pey vürûd eyleyüp mütehakkık oldukda **"Veşâvirhüm fî'l-emri"**²²⁰² nass-ı celîle imtisâlen sanâdîd-i erkân-ı devlet ve umûr-dîde-gân-ı Şîrâz'ı huzûruna da'vet ve bu vechile tarh-ı encümen-i meşveret itdiği hâlâ üzerimize yer götürmez asker ile 'azîmet eyleyen Timur didikleri belâ-yı siyâh ve muhîl ve bî-merhametdir. Bu bâbda re'y-i sâib-ı ekser güzîde leşker-i mehâbet-eserimizi taht-ı tasarrufumuzda olan kılâ' u bıkâ'a hıfz u hırâset maslahatıçün irsâl itdikden sonra hâlâ meskenimiz olan belde-i letâfet-efzâ-yı Şîrâz'ın dahi mustahfızîn ve harrâs ta'yîn ve cevânib-i erba'asın mâlzeme-i harbiyye ile tahsîn eyleyüp her biri çend kahramân cevâb-dâde bir mikdâr [526a] merdân-ı kâr-güzâr ve şüc'ân-ı 'adû-şikâr ile taşra çıkup düşmenin cevânib-i erba'asından nehb u gâret ve ser-rişte-i fursata dest-res-i vusûl buldukça îsâl mazarrat iderek münhel-ı âb ve tarîk-ı zehâiri kat' ve ma'berlerin sedde mübâderet ile her vechile ta'cîze sa'y itmekdir. Tâ ki kendi hâllerine meşgûl olup selâmetleri fikrine düşmekle zîr-i hükûmetimizde olan kılâ'ımıza îsâl-i kihter fikrinden fâriğ olalar. Bu tarîkle ümîd-vârım ki çihil rûz zarfında hâsiren rec'-i kahkarî-i düşmen vukû' bulur. Ve âvân-ı şiddet-i zahmet bu mikdâr eyyâmı tecâvüz itmeyeceği 'ayne'l-yakîn rütbesi inşâallâhu te'âlâ ma'lûmumdur. Cümlenizin şecâ'atden behreniz olmağla i'timâdım evvelâ Hak te'âlâya sâniyen sizleredir. Göreyim sizi ne gûne hareket idersiz? Bu husûsda gayret yalnız benim ve 'ibâdullâh için değildir. Eger mâl u cânınız ve ehl ü 'iyâliniz size gerekse bezl-i nakdîne-i hamîyyetde kusûr itmezsiz. Zîrâ itmeyecek mezâlimi 'âmm

²²⁰¹ Çok pişmanım, ancak pişmanlık fayda etmez.

²²⁰² "İş hakkında onlara danış". *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/159. (Metinde yanlışlıkla "feşâvirhüm" yazılmış).

olmağla yalnız bana sirâyet itmez mecmû‘unuza dahi bana olacak olsa gerekdir. Bi-tevfikihi te‘âlâ bu belâ-yı ‘azîm ‘indifâ‘ından sonra her birinize havsala-i isti‘dâdınızdan efzûn ve resîde-i fikr ü mülâhazanız olmadan bîrûn kerem u ihsân ideceğim bî-iştibâhdır. Cümlemenizi cenâb-ı Hâfız-ı lâ-yezâl celle celâluhu hazretlerine emânet eyledim deyü Şâh Mansûr kelâm-ı hikmet-nisâbını resîde-i hitâm eyledi. Bu kelimât-ı müheyyic-i şevk ü gayret mü’essir-i dil-i erbâb-ı meşveret olup;

[Mısır]â‘

Mutî‘-i emriniz el-hükmü lek ey şâh-ı ‘âlî-şâh

Nesir; müfâdını gûyân hergiz mahall-i me‘mûresine revân oldular. Şâh Mansûr dahi güzîde ‘askerînin ekserini zîr-i hükûmetinde olan büldân ü kılâ‘ muhâfazasına ta‘yîn ve belde-i Şîrâz’ı dahi gereği gibi tahsîn eyledikten sonra bakıyye-i leşker-i müntehabe ile mukâbele-i Timur’a ‘azîmet kasdıyla der-i beldeye karîb oldukda bir câdû-yı Ferhâd-keş ki cân-ı şîrîn-i ‘âlemi yek kelime-i sihr-âmîziyle resîde-i fenâ itmek ‘indinde şûrb-i mâdan eshel ve vâlid ü veledi ve mâder ü duhteri tefrîk hod hareket gûş-i çeşm-i sâhirânesiyle hâsıl bir ma‘nâ idi. Bâ-lisân-ı Fârisî bu şâh didikleri tırkeş-harâm niçe müddetdir ki mâl ve cânımıza kendi [526b] mülkü gibi mutasarrıf olmuş iken şimdi tâs-ı sırrına dâr gelmekle biz garîbleri bir alay şîrân ağzına virüp kendisi bu takrîb-i dil-firîb ile firâr idiyor. Esliha-i merdânegî kendüye harâm olsun deyü feryâdı mesmû‘-ı Mansûr Şâh oldukda derhâl vücûduna ra‘şe târî olup ‘aklı başından gitmek rütbesi bir hâlet kendüye sârî olmağla derhâl bulunduğu mahalde atından inüp ku‘ûd ve gayret-i câhiliyye muktezâsınca şehirden bir ân cüdâ olmamak üzre îmân ve ‘uhûd-ı şurût-âmîz itmekle mahz-ı hikmetden olan re‘y-i evvel bâtıl oldu. Egerçi Şâh Mansûr’un mukaddemki re‘y ü tedbîri [hareket-i] ‘âkılâne ve hikem-âmîz idi. Ammâ çün verâ-yı perdede esrâr-var zuhûr idecek [silik] mekkâre kelâm-ı butlânına bâdî ve bu kadar nüfûsun zıyâ‘ına sebep-i ‘âdî oldu.

Bir müddet mürûrunda Timur-ı mağrûr leşker-i mevfûr ile mânend-i belâ-yı âsumânı şehrin bir cânibine nüzûl ve i‘mâl-i esbâb-ı hasâr ve tazyîka şürû‘ eyleyicek Şâh Mansûr derhâl meymene vü meysere ve dümdâr ve halefin tertîb ve eczâ-i [silik] gereği gibi terkîb ve ‘askerin mânend-i sahâyif-i tasfîfden sonra mütevekkilen ‘alellâhi te‘âlâ mukâbele-i düşmene çıkup nasb-ı kârgâh-ı neberd ü kîtâl ve kahramânî ceng ü cidâl ile taraf-ı a‘dâyı bi‘d-defa‘ât münhezim idüp Timuryân firâr itmek vâdîleri nümâyân olmuş iken, miyân-ı Mansûryân’da leşker-i Horasan’dan Muhammed bin Zeynüddîn nâm bed-baht erbâb-ı nifâkdan olmak hasebiyle meger Timur ile nihânî kemer-bend-i ittihâd olmuş imiş bâzâr-ı kârzâr gereği gibi

revâc-yâfte olup germiyyet bulduğu hengâmda ki herkes o bâzârgâhda metâ‘-ı cânı harîd ü fûrûht üzre iken nâgehânî mesfûr münâfık-ı Horâsânî kendüye müte‘allık ba‘zı münâfıkîn ile i‘lâm-ı nuhûset-encâmıların sernigûn idüp taraf-ı düşmene devâne olduğunu görenlerden katı vâfir bî-‘âr ve hamıyyetler dahi ol cânibe müteveccih olmalarıyla bu takrîb ile ‘askerin nısfından ziyâdesi müteferrik ü perîşân oldular. Ve bu hâlet-i gayr-ı me‘mûle zuhûru egerçi bâ‘is-i harâbî-i dil-i Şâh Mansûr oldu, lâkin fi‘l-hakîka gayret ü şecâ‘atde [527a] bî-nazîr bir merd-i cihângîr olmağla kat‘â rû-yı fûtûr ve za‘f irâet itmeyüp yerinde sâbit-kadem oldu. Ve taraf taraf hamle-i Rüstemâne ile leşkerini isrâ‘ vü teşcî‘ etmekle düşmenin başına Horasanî’nin bu hareket-i nâ-me‘mûlü hiddetiyle bir kat dahi kıyâmetler kopardı. Hulâsa-i kelâm darabât-ı pey der-pey ile ahşâma dek düşmene göz açdırmayup Çağatayyân’dan bî-hadd ü şümâr kimesne küşte-i seyf-i sârim oldu. Çün zalâm-ı şeb leşker-i encüm-şümâr ile şâh-ı rûz makâmına mukâm oldu. Tarafeynden tabl-ı asâyiş çalınmağla herkes hıyâmına ‘azîmet ve rûz-ı ferdâ içün tahdîd-i âlet-i harbiyye meşgûl oldular. Çünkü Şâh Mansûr mahalline gelüp Horasanî-i münâfıkın habâseti sebebiyle ‘askerînin nısfından ziyâdesi cânib-i düşmene müteveccih olduğun mülâhaza idüp ‘âkıbet ber-fehvâ-yı mu‘ciz-ihativâ-yı “**el-harbu hud‘atün**”²²⁰³ bu re‘yi münâsib gördü ki bir gırâr derûnuna çihil kazgân-pârelerin vaz‘ ve bir mikdâr hars makûlesin ta‘biye idüp gâyet ürkek ve vehhâm bir kısrakın zenbine rabt ve ordu-yı düşmene süre. Fi‘l-vâkı‘ bu hengâme-i ‘acîbe ve velvele-i garîbe-i bî-hengâm derûn-ı orduda nümâyân oldukda şebhûn mülâhazasıyla bir gulgule zuhûr idüp düşmen kıyâsıyla biri birine bir sâtûr ‘aşk itdiler ki, kassâb-ı çarh hergiz mislini görmüş değil idi. Bu esnâda merbût-ı tavîle olan üstür ve huyûl makûleleri ise bu gulgule-i ‘acîbeden peyvend ve hibâlelerini fekk eyleyüp birden bire ordu halkına anlar dahi girişdi. Süyûfun şakırdısından nîze ve gönder makûlelerinin şakırtısından hâlet-i mahşer peydâ oldu. Timuryân’ın ekseri gönderden ta‘b-ı cidâl sebebiyle bî-tâb âlûde-i hâb bulunmağla bu esnâda bîdâr olduklarında serâsime-i nevm sebebiyle zehre çâk olduklarından mâ‘adâ Mansûr Şâh cevânib-i erba‘aların ‘askeriyle ihâta etmekle, anlar dahi fırsat el virdikçe kimin tu‘me-i şemşîr ve kimin esîr eyleyüp [527b] ol şeb-i muzlimesden bu vak‘a sebebiyle on binden ziyâde Çağatayî fûtâde-i hâk helâk oldular. Çün subh karîb oldu. Mansûryân kal‘a-i Şîrâz’a dâhil olup zıyâ subh-ı âfâka pertev-bahş oldukda Timur-ı mağrûr kendüye olan nîrenge tahsîl-i vukûf idüp hasâr-ı hisârda var kuvveti bâzûya getürdü. Şâh Mansûr’un kemâl-i za‘fı der-kâr iken şüc‘ândan olmağla semend-i sabâ-mesîrine süvâr ve beş yüz nefere bâliğ muntehab ve güzîde leşkeriyle meydân-ı kîtâle vusûle ılgâr eyleyüp, “Benim Şâh Mansûr kahramân-ı ma‘reke her kim

²²⁰³ Savaş hiledir.

evlâdın yetîm ve ‘avratın hazîn itmek murâd iderse pîşgâh-ı merdâneme sevk-i semend itsün” deyü gazanferâne na‘ralar urmağa başlayup yemîn ü yesârına sell-i seyf ile hamle-i kahramâne itdikçe Çağatayîler’i zümre-i aġnâm gibi birbirine katup bî-nihâye nüfûsu tu‘me-i şîr-i şemşîr eyledi. Ve râst geldiğini hurd ve katl iderek kavm-i Timur’a karîb oldukda ol müfsid-i mağrûr galebe-i bîm ü hirâs ile ‘avratların mecma‘ına fîrâr itmiş idi. Mansûr Şâh dahi na‘ra-i Rüstemâne ile ol cânibe sûr sâl itdikde “‘avratlar senin matlûbun miyân-ı ricâlde iken cânib-i hareme sû-i kâsd kâr-ı merdân değildir” deyü yek-zebân feryâd itmeleriyle Şâh Mansûr mekirlerinle i‘timâd ile kelâmların tasdîk iderek mânend-i Şîrazyân cem‘iyyet-gâh-ı Tatar’a revân olup bi-re’sihî ol mecma‘-ı haşerâtın miyânına düşdüğü gibi cevânib-i erba‘asından süyûf-ı müte‘addide havâle itmeleriyle bir vechile harekete ve cânib-i âhara ‘atf-ı inân-ı ‘azîmete mahâl virmediler.

Pes şâh-ı mezbûrun dahi kazâya teslîm-gerden rızâ ile ‘alâ-kadri’l-vüs‘ ve’t-tâka gâh tîr ve gâh şemşîr ile çâre-cû olup süvâr olduğu feres-i dâsitân-ı hemâli dahi kendüye mahsûs hâletleri icrâda egerçi kusûr itmedi, lâkin germiyyet-i âteş-i Şâh Mansûr’un tâb u tuvânını mûnkatı‘ itmekle bir içim sûya vuslat mûnkin olmadığından nâçâr bir tarafa revân olup gûştâ-gân mâbeynine düşmekle pinhân oldu. Vüzerâsından [528a] Tevekkül nâm emîr-i dilîr nûş-ı şerbet-i şehâdet eyleyüp vezîr-i dîgeri Fahrüddîn heftâd zamh ile ma‘rekegâhdan cây-ı selâmete ‘azîmet eyledi. Mûmâ-ileyh merhem-bahş-ı lutf-ı hazret-i hekîm-i çâre-sâz ile ol mikdâr zahm-ı kesîreden iltiyâm ile rehâ-yâfte oldukdan sonra sinni hudûd-ı tis‘îne bâliġ oldukda hulûl-ı ecel-i müsemmâ ile reh-rev-i mülk-i bekâ olduğu müte‘emmilîne ‘aceb-i mev‘iza-i kübrâdır. Bu taraftan Timur-ı mezâlim-mevfûr ise Mansûriyân’ın inhizâmından şakk-ı teng-derden nebûd-hâr iken rehâ-yâfte-i kelb-i kadr mesrûr olup gûyiyâ dünyâ kendinin oldu. Lâkin Mansûr Şâh giriftâr olmamaġla bi’l-külliyeye gâilesinden me’mûn olmaduġuna müte‘ellim olup Şâh Mansûr ne mertebe kahramân-ı neberd olduğu manzûrumuz olmuş iken anı ele getürmemek kâr-ı ‘âkıl değildir” deyü bulunması bâbında ekîd ü şedîd tenbîhler itmekle leşkeri etrâf-ı erba‘aya mûnteşir olup dîde-hâ-yı dikkat ile her çend ki taharrî eylediler, dâne-i ‘ömr-i murg-ı rûh-ı Mansûr henüz hitâm-pezîr olmadığından hıfz-ı ‘avn-ı Subhânî hâfız ve nâsırı olmaġla peyâm-ı hayât u memâtından hergiz bir ahad haber-dâr olmayup kelb-i ‘akûr olan Timur’a bu vechile cevâb-ı kat’î virdiler. Çün zalâm-ı şeb resîde olup herkes meskenine ‘azîmet üzre iken Çağatayyân-ı bî-rahmeden biri Mansûr’un olduğu mahalden esnâ-yı mürûrda Mansûr ol bed-bahtın ber-fehvâ-yı **el-garîku yeteşebbisu bi-küllî haşîşin** dâmenine teşebbüs idüp sırrın efşâ ve mebnî mahallime îsâl idersen sana genc-i firâvân i‘tâ ideyim deyü va‘d idüp mukaddem-i Hâtem ile bir mikdâr cevher teslîm ider.

Lâkin ol kelb-i ‘akûr zu‘m-ı bâtilınca kendi misilli kelbe hizmet-i ‘uzmâda bulunmak için katline mübâşeret itdikde, Mansûr, “her çend ki benim katlim sana sermâye-i devlet değildir. Belki mûcib-i husrân ü nedâmetdir” diyegördü. Kat‘â müte‘essir olmayup şâh-ı kahramân-nijâdı şehîd ve ser-i maktû‘un huzûr-ı mel‘anet-mevfûr-ı Timur’a ‘arz eyledi.

Timur ba‘de’t-tasdik ol Çağatayî-i bed-re’yî kısâsen eşedd-i ‘ukûbetle katl itdiğinden mâ‘adâ diyâr-ı nekbet-medârında bulunan [528b] ehl ü ‘ıyâl ve evlâdın bi‘l-küllîyye helâk ve hân mân u emlâkın berâber-i hâk eyledi. Ba‘de-zâlik Mansûr Şâh ile vukû‘ bulan ma‘rekelerin ve mûmâ-ileyhin şecâ‘at ü mehâbetin ‘ale’t-tafsîl tahrîr ve bu fetihnâmeleri zîr-i hükmünde olan büldâna mahsûs âdemîsiyle ba‘s ü tesyîr eyledi. Bu takrîb ile memâlik-i Fâris ve ‘Irâk-ı ‘Acem’e dahi mâlik olup akrîbâ-i Mansûr’a ve ol havâlîde bulunan sâir mülûke istimâletnâmeler neşr eyleyüp dârü’l-mülk-i Şîrâz’a duhûlünde herkesi emn ü emân nidâsıyla tatyîb ve “kimesnenin rencîde olunduğuna kat‘â rızâm” yokdur deyü elsine-i münâdî ile cümleyi tartîb ve tatrîb eyledi. Ve etrâfda olan mülûkü itâ‘atine da‘vet itmekle ekseri nâçâr izhâr-ı teba‘iyyet, siyyemâ Hâkim-i Kirmân Sultân Ahmed ile Hâkim-i Yezd Şâh Yahya cümleden mukaddem merâsim-i mülâkâtı icrâ itmeleriyle her birine ilbâs-ı hıl‘at olundu. Hâkim-i Sircan Ebü’l-Feth muhâlefet izhâr itmiş iken bu def‘a mu‘âhaze kaydında olmayup Şîraz’ın etrâfında olan kurâ vü kasabât ve büldândan mâl-ı emân nâmıyla bir mikdâr şey tahsîl itdikden sonra umûr-ı vilâyeti tahkîm ve hükkâmını nasb ve Şâh Şücâ‘ oğlu Zeynelâbidîn’e kifâyet mikdârı vezâyif ta‘yîn idüp taraf-ı Isfhan’a yıkılıp gitdi.

Hafî olmaya ki, ‘abd-i Hakîr’in vekâyi‘-i Timur’a dâir tahrîrâtı *İbn ‘Arabşâh Edîb Târîhi*’nden ve ba‘zen tercemesinden olup anın tertîbine ri‘âyeten mahal be-mahal keşîde-i silk-i sutûr kılınmışdır. Bu bâbda müverrihînin ihtilâfı ve Kâtib Çelebi merhûmun tahrîrâtı inşâallâhu te‘âlâ mahalli geldikçe zikr olunsa gerekdir. İbn ‘Arabşâh bu husûsda vakti karîb olmak hasebiyle dikkat itmekle ana i‘timâden bu mahalde zikr olundu. Bu emirde zebân-ı ta‘n-ı dırâz olunmamak mercûdur. Zîrâ vekâyi‘-i Timur-ı mağrûr malzememizden olmayup hemân istitrâden zikr olunmuşdur. **Ve’l-‘özru ‘inde külli’n-nâsi makbûl**²²⁰⁴.

VEKÂYİ‘-i SENE HAMSE VE SEB‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

İşbu sâl-i ferruh-fâlde dahi zikr olunacak vekâyi‘de Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı takdîm ve ihtilâfât-ı müverrihîn zeyline terkîm olunmuşdur.

²²⁰⁴ Bütün insanlar indinde özür kabul görür.

Feth-i ‘Avrathisâr’ı ve Kavala

[529a] Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre evvel-bahâr-ı huçeste-âsâr resîde olup;

Li-müellifihî

Yine irişdi vakt-i bahâr-ı huçeste-dem

Nevrûz dikdi bâğa bu dem sebz-reng-i ‘alem

Bu gülîstân bulsa ‘aceb mi hayât-ı nev

Neşr itdi bûy-ı şevki bahâr ‘âleme bu dem

Açdı sabâ cû-yı goncayı subh-ı nesîm ile

Bahş itdi ‘andelîb hezâr savt ile nagam

Sâkî bu dem ‘aceb ne turursun zemânıdır

Dest-âver? piyâleye bize sun câm-ı Cem

Nesir; mazmûnu bedîdâr oldu. Pâdişâh-ı cihâd-âyîn ve ma‘delet-ârâ hizmetleri “**el-Cihâdu hurfetî**²²⁰⁵ mazmûn-ı mu‘ciz-nümûnuna iktifâen yine tertîb-i ‘asker ve techîz-i umûr-ı leşkere mübâderet buyurup ümerâ-i şecâ‘at-intimâdan Gâzî Evrenos-ı gazâ-me’nûsu bâ-rûtbe-i sipehsâlârî cânib-i küffâra feth ü teshîr-i kılâ‘ vü büldân maslahatıçün ba‘ş ü tesyîr ve ma‘iyyet-i dilrânesine guzât-ı müslimînden kifâyet mikdârı merdân-ı neberd-âzmâ ta‘yîn buyurdular. Ol kahramân-ı ‘arsa-i dilâverî dahi bi-hasebi’l-me’mûriyye serhadd-i küffâra lede’l-vusûl Marolya nâm kâfire hükmünde olan ‘Avrathisâr’ı üzerine varup evvelâ taraf-ı pâdişâh-ı ‘âlî-şâna teslîm-i gerden-i mutâva‘at bâbında irsâl-i peyâm itdiler.

Nazım

İtmedi kalbini ammâ telyîn

Kâfiri özge binâ idi metîn

Nesir: Derhâl âgûş-ı şâhid-i merâm ümniyyesiyle muhâsaraya mübâşeret olundu ki ve bîgâh derûnundan küffâr bîrûna hurûc idüp bâzâr-ı harb u kıtâl revâc-yâfte olurdu. Çend sâ‘at muhârebeden sonra yine hisâra dâhil olup envâ‘-ı edevât-ı harbiyye tarafeynden i‘mâl

²²⁰⁵ “Cihad sanatımdır”.

olunurdu. Taraf-ı pâdişâhîden dahi nev be-nev mücâhidîn-i ebrâr ile guzâta imdâd ü i'ânetde kusûr olunmazdı. Bu sûretle müddet-i hisâr birkaç ay mütemâdî oldukdan sonra bi-'avnihi te'âlâ feth ü teshîri müyesser oldu. Bu takrîble ismine 'Avrathisâr'ı dinmiştir.

Hafî olmaya ki hisâr-ı mezbûr Selânîk'den şimâle şâh-râh-ı Karatova'da hâlâ bir kasaba-i sagîre ve kazâ olup mahmiyye-i Kostantaniyye'ye sîzdehüm rûze mesâfedir. Tevâbi'-i livâ-i Selânîk'den olup cevânibi Selânîk ve Toyran ve Karadağ kazâlarıdır. Kal'ası bir vâdî zahrında tel-i refî'ada olup [529b] mahfûz olmadığından harâb olmuştur. Evrenos-ı gazâ-me'nûs andan Kavala cânibine 'azîmet üzre iken pâdişâh-ı 'âlî-câh hizmetleri şehbâz-âşiyâne Lala Şahin Paşa'yı dahi irsâl buyurmalarıyla lede'l-vusûl ma'îyyet üzre Kavala fethine 'azîmet eylediler. 'Alâ-ihtilâfî'r-rivâyeteyn anı dahi zamîme-i memâlik-i şehinşâh-ı kişver-güşâ itdiler. Ve ganâyim-i bî-şumâr ile rikâb-ı pâdişâhîye ruhsûde kılup mazhar-ı envâ'-ı ihsân-ı bî-şumârî oldular.

Bahriyye'de zikr olunduğu üzre Kavala feth-i kâf ile sâhil-i bahrda hâlâ Paşa Sancağı'na tâbi' bir kal'a ve kazâdır ki müstakîll kapudânı ve müstahfizânî olup kurbünde ma'deni dahi vardır. Mahmiyye-i Kostantaniyye'ye dokuz merhale mesâfe olup cânibi Bereketli ve Çaylayık ve Karasu kazâlarıdır. Pîşgâhında deryâda vâki' Taşoz nâm cezîre yedi mîl olup Mekri nâm kasaba mürûr oldukdan sonra bu yalılarda Marulya nâm cebel ve Germîde nâm liman vardır. Lâkin 'amîk olmadığından hurde sefâyin dâhil olup Karasu Ağzı anın garbîsindedir. Kavala derbendi ba'zı korsan sefâyinine yatak olduğu ma'rûz-ı 'atebe-i 'aliyye-i Selîm Hânî oldukda bir kal'a binâsına fermân-ı 'âlîleri sudûr bulduğunu Pîrî Reîs zikr ü beyân ider.

Ma'lûm ola ki, Hoca Efendi merhûmun tahrîri bu kavle nev'amâ mugâyir olmağla bi-hasebi'l-iktizâ bi-'ibâretihâ tahrîr olundu. Feth-i büldân bi-emr-i hâkânî sultân-ı âfâk sene-i sâbıkada Edirne cânibine 'azm-i kışlak idüp sene hamse ve seb'în ve seb'a-mi'ede vezîr-i a'zam olan Hayreddin Paşa'yı ki sâbıkâ kâdî'asker idi ve Çandarlu Halil dimekle ma'rûf idi, vezîr olıcak Hayrüddîn Paşa'yla mülakkab olmuştur. Rumili'nin cânib-i garbîsinde sâhil-i deryâya karîb vilâyetde Borlu ve İskete ve Marulya kılâ'ını küffâr elinden kal' içün ol semte revâne buyurup Evrenos Beyi dahi sipahdârlık tavrında dilîr ve fenn-i teshîrde sâhib-i tedbîr ve ol serhaddin ahvâline kemâ-yenbagî habîr olduğu cihetden Hayrüddîn Paşa'ya koşdular.

'Asker-i mücâhidîn du'â-yı şâh-ı dîn ile râh-ı cihâda sülûk idüp [530a] Gümülcine'ye geldikte Hayrüddîn Paşa'nın Gümülcine'de tevakkufu münâsib görülüp Evrenos Bey sâir ümerâ ile Borlu ve İskete üzerine vardılar. Hüsn-i tedbîr ile ol vilâyeti teshîr ve re'âyâ ve

sekenelerin meskenlerinde takrîr idüp kal‘alar zabtına mu‘temed ve kârdân nighbânlar koyup Marulya kal‘asına vardılar. Marulya nâm bir ‘avrat ki ol kal‘anın hâkimesi idi, Siroz hâkimi ile karâbeti olup andan istimdâd ü imdâdına istinâd idüp ibtidâ-yı hâlde inkıyâddan imtinâ‘ ve teslîm-i kal‘adan irtidâ‘ eyledi. Ve merdâne muhârebeler idüp ser-fürû itmedi. Zemân-ı muhâsara vü muhârebe imtidâd ve Siroz hâkiminden imdâd ihtimâlin iştidâd bulıcak sulha rağbet idüp mâl-ı firâvân ile teslîm-i hisâr eyledi. Hâlâ ol hisâr ‘Avrathisârı dimekle iştihâr bulmuşdur. Mezbûr Hayrûddîn Paşa nukûd-ı ecnâs-ı bî-şumâr ve gılmân ve cevârî-i perî-i ruhsâr ile Sultân-ı kâmkâr cenâbına vaz‘-ı cebîn-i iftikâr eyleyüp nefâyis-i emvâliyle hızâne-i sultânı mâl-â-mâl itdi.

Ve sene-i mezbûrede henüz Hayrûddîn Paşa mürâca‘at itmemişken Sultân Gâzî Balabân nâm bir dilâver-i serbâzî Siroz Hisârı’nı muhâsara için göndermişler idi. Ol cihetden Siroz hâkimi Marulya’ya imdâda mecâl bulmamış idi. Hayrûddîn Paşa mürâca‘at idicek Lala Şahin’i Deli Balabân’a imdâd için Siroz cânibine revâne itdiler. Lala Şahin dahi ‘asker-i kesîr ile Siroz teshîrine ‘azîmet idüp mukaddemâ Kavala Kal‘ası’na havâle olmağla vehle-i ûlâda feth idüp gümüş ma‘denini zabt eyledi. Andan Drama kal‘asına varup anı dahi zemân-ı yesîrde teshîr eyledi. İntehâ.

Drama ve Zihne ve Karaferye Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre ‘âm-ı kâbilde ve Siroz fethi yetmiş yedide vâki‘ olmağla inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr ü beyân olunur.

‘Azîz Efendi merhûm Ferecik ve İncegiz ve Bolonya ve Çatalburgaz yetmiş üçde ve Borlu ve Kavala ve Drama ve Zihne ve Siroz ve Karaferye yetmiş dörtde feth olunduğun tahkîk ider.

Ez-Vekâyi‘-i Timuriyye

Kâtib Çelebi merhûm Timur bu sâlde Moğolistan teshîrine ‘azîmet ve Fahrûddîn Hân ile tarh-ı mensûbe-i kîtâlden sonra Fahrûddîn münhezim [530b] oldu deyü *Takvîm*’inde işâret itmiştir. ‘Abd-i Hakîr’in zafer-yâb olduğum kütüb-i tevârihde tafsîli değil icmâlî gayr-ı mezkûr olmağla i‘tizâren bu mahalle işâret olundu.

Vefât-ı Muhyiddîn-i Kureşî

A‘lemü’l-fuzalâi’l-müteverri‘în ve efdalü’l-‘ulemâi’l-mütebahhirîn fakîh-i kâmil ve muhaddis-i bî-mümâsil reîsü’l-üdebâ ve’l-lugavîn mazhar-ı füyûzât-ı Rabbü’l-‘âlemîn eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-‘âlim el-‘âmil el-‘allâme kîdvetü’l-fehhâme ‘Abdülkadir bin Muhammed

bin Nasrullah bin Sâlim Muhyiddîn Ebû Muhammed bin Ebi'l-Vefâ el-Kureyşî 'aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Ganî hizmetleri ki *Tâcü't-Terâcim* sâhibi tahrîri üzre altı yüz yetmiş altı târîhinde revnak-efzûn-ı mehd-i vücûd-ı sa'd-âlûd olup fukahâ-i 'izâm ve muhaddisîn-i kibârdan ba'de'l-istimâ' tadrîs ve te'lîfe şüyû' itdiler. Ve *Kitâb-ı İnâye fî-tahrîc-i ehâdis-i hidâye* nâm eser-i cemîlleri cümleden mukaddem şüyû' buldu. Ve *Kitâbü'l-vesâil fî-tahrîc-i ehâdis-i hulâsatü'd-delâil* te'lîf-i latîfleri anı ta'kîb ve İmâm Tahâvî'nin *Me'ânî-i Âsâr* şerhi kitâbu'l-mecmû' mertebe-i süyûmda 'âlem-zîb? oldu. Bunlardan mâ'adâ *Kitâbü'd-düreri'l-Münîfe fî'r-reddi 'Ali Ebî Şeybe 'ani'l-İmâm Ebî Hanîfe* ve *Kitâb-ı Tertîb Tezhîbü'l-Esmâ ve'l-lügât* ve *Kitâbü'l-Bostân fî-Fezâaili'n-Nu'mân* ve *Cevâhirü'l-Maziyye fî-Tabakâti'l-Hanefiyye* dimekle ma'rûf âsâr-ı haseneleri ve 'ilm-i hadîsde muhtasar ve *Mesâil-i Fıkhiyye*'yi câmi' mecmû'aları ve iki cildde *Şerh-i kıt'a-i hulâsa* ile *Tefsîr-i Âyât* ve *Fevâid* nâm tasnîfât-ı müstahseneleri bi'l-cümle makbûl-ı kibâr-ı fuzalâdır. Sâbi'-i şehr-i rebî'ülevvelde enfâs-ı ma'dûdeleri karîn-i hitâm olmağla müteveccih-i dergâh-ı rahmet-i Rabbü'r-Rahîm olmuştur.

VEKÂYİ'-i SENE SİTTE VE SEB'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

İşbu sâl-i ferruh-fâl vekâyi'inde dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı üzre tahrîre şürû' olunmuştur.

Feth-i Drama

Müverrih-i müşârün-ileyh tahrîri üzre sene-i sâbıkada şîr-i âcâm-ı megâzî Mîr Evrenos Gâzî'nin yümn-i makdem-i nusret-tev'emi müşâhede vü mu'âneye olundu. Pâdişâh-ı mücâhid hizmetleri işbu sene-i zafer-makrûnede dahi Mîr calîlü's-şân-ı müşârün-ileyhi rütbe-i sipehsâlârî ile cânib-i küffâra irsâl buyurdular. Kadr-i [531a] kifâye mücâhidîn-i gazâ-âyîn ile bir es'ad-ı sâ'ât ve eşref-i evkâtda;

Li-müellifihî

Allah Allah diyelim râyet-i şâhı çekelim

Taraf-ı milket-i a'dâya sipâhı çekelim

Nesir; diyerek savb-ı me'mûra “İnnâ fetahnâ”²²⁰⁶-hân revân oldular. Mânend-i cû-yı cibâl ve sahrâ ve evdiye kat' iderek serhadd-i küffâr-ı dûzah-ı medâra lede'l-vusûl vehle-i ûlâda bi'l-ittifâk zikr-i icmâli âtî Drama nâm Hisar'a sarılıp kuvvet-i pençe-i zafer ile feth ü teshîr eylediler. Te'lîf-i kulûb semtine sülûk itmeleriyle etrâf u eknâfda vâki' kılâ' vü bıkâ' ashâbı ez-cân u dil bendegân-ı 'Osmânî'den şumâr olunmağı cânlarına minnet bildiler.

Hafî olmaya ki, Drama kesr-i dâl-ı mühmele ve feth-i râ ve mîm ile kurb si rûze kesîrû'l-enhâr ve vefîrû'l-eşcâr bir kasaba vü kazâdır ki, hâlâ tevâbi'-i Livâ-i Paşa'dan ma'dûddur. Mahmiyye-i İstanbul'a deh rûze mesâfe olup belde-i Siroz'a hîn-i 'azîmetde yek merhale beride taraf-ı yemînde mer'îdir. Cevânibi Nevrekop ve Zihne ve Bereketli ve Siroz kazâlarıdır.

Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye*'de kasaba-i mezbûre arz-ı Mestûye'de? bir belde-i sagîre olup câmi'î ve hammâmı ve sûk-ı muhtasarı ve meşhûr teferrücgâhı vardır ki anda bir havz-ı kebîr vâki' olup vasatından bir âsyâb idâresine kâdir mâ-ı mu'ayyen feverân ider. Bu kasabada olan enhârın kesreti cümleye gâlib-terdir. Bunun gâyet fâhir metâ'ı kirpâs-ı hıyâm olup şark ve cenûb câniblerinin dahi arzı bî-nazîr olmağla çeltük-zârdır. Müverrih-i müşârün-ileyh *Takvîm*'inde Drama'yı Evrenos Bey yetmiş altıda feth itmişdir deyü tahkîk itmiş iken *Bahriyye*'de yetmiş beşde Lala Şahin Paşa teshîr eyledi deyü tahrîri gâlibâ ihtilâfına işâret içündür. Vallâhu te'âlâ a'lem.

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Zihne-râ

Ser'asker-i gazâ-me'nûs Drama Hisârı'nı ba'de'l-feth müstahfızân ve sâir mâlzemesin tetmîm eyleyüp zikri 'ale'l-icmâl ba'de astarın âtî Zihne Hisârı üzre 'âzim oldu. Çünkü serdâr-ı âlî-şânın hüsn-i hulku halkı kendüye kul itmiş idi. Ol cihetden düşmen-i dîn dahi hidemât-ı 'Osmâniyân'da müstahdem olmağa ez-cân u dil tâlib olmalarıyla râyet-i emânı irâet eyleyüp teslîm-i dâr u diyâra isti'câl [531b] ve defter-i rûsûmât-ı 'Osmâniyye'ye esmâlarının mukayyed olmasını bâ'is-i sermâye-i âmâl bildiler.

Pes ol belde dahi bilâ-nizâ' vü cidâl memâlik-i İslâmiyye'ye idhâl olunup sınıf-ı ra'yyeti kemâl-i emn ile terfîh ve sâir kabûl-ı cizye eyleyenlere meskenleri kemâ fi'l-evvel tevcih olundu. Bu peyâm-ı meserret-encâm, ki 'Osmâniyân'ın kemâl-i 'atâyâ ve hüsn-i hulkunu müntic bir kazıyye-i kübrâdır, kurb-i civârda bulunan ülkeler ahâlîsinin mesmû'u oldukda evvelki mülâhazalarını te'kîd etmekle kudûm-ı İslâmiyân'a muntazır olmuşlar idi.

²²⁰⁶ Biz sana açtık.

Ma'lûm ola ki Zihne kesr-i zâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı hâ-yı mühmele ve feth-i nûn ile mahmiyye-i Kostantaniyye'den sî rûz şahrâhı üzerinde yek merhale beride hâlâ tevâbi'-i Livâ-i Paşa'dan deh rûze mesâfe bir kasaba ve kazâ olup cevânibi Siroz ve Drama? Pravişte kazâlarıdır.

Zikr-i Feth-i Hisâr-ı Karaferye

Serdâr-ı seriyye-i İslâm, ki gıpta-bahş-ı Zâl-ı felek Gâzî Evrenos Bey'dir, Zihne'nin mâlzeme-i hıfz u hırâsetini ba'de't-tekmîl ol cânibe karîb olan Karaferye nâm hisâr-ı felek-üstüvâra 'atf-ı 'inân-ı 'azîmet eylediler. Lede'l-vusûl a'lâ vü ednâsı kemâl-i şevk u şâdmânî izhârıyla istikbâl ve kabûl-ı musâlahayı müştemil 'arz-ı hâl eylediler. Niyâzları karîn-i kabûl olmağla ol belde-i metîne dahi memâlik-i İslâmiyye'den ma'dûd oldu. Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde bu sâl-i Ferruh-fâl fütûhâtından olmak üzre serd-i makâl itmiş iken ba'zı âhar âsârında yetmiş beşde Lala Paşa Siroz'u ba'de't-teshîr bunu dahi sulhen zabt itmişdir deyü tahrîr ider. Vallâhu te'âlâ a'lem.

Hafî olmaya ki Karaferye feth-i fâ ve sükûn-ı râ-i mühmele ile Selanik'in taraf-ı garb ve şimâlinde kesîrû'l-enhâr bir kasaba vü kazâdır ki sâbıkâ sûr-ı metîni olup ba'de'l-feth müşrif-i harâb olmağla hâlâ bâlâ-yı sûr Livâ-i Paşa tevâbi'-inden ma'dûddur. Mûte'addid cevâmi' ve hammâmları ve esvâk-ı 'âmiresi ve havâlîsinde mezâri' ve çeltükleri olup esmâr ve erzi latîf ve ebniye-i 'âliyeleri sâire nisbet fî'l-hakîka pesend-âmîzdir. Harcı bî-nazîr ruhâm-ı ahmerin kânîdir. Ve tavîl ve 'arîz elvân-ı muhtelifeyi hâvî fâhir velenseleri vardır ki saçakları dırâz olup letâfetde âhar diyârda bulunandan a'lâ-terdir. Mahmiyye-i İstanbul'dan müteveccih olanlar [532a] Selanik ve Nehr-i Vardar'ı mürûr ve çehârdehüm rûzde belde-i merkûmeye vâsıl olur. Cevânibi Vardar ve Selanik ve Ağustos? ve Balatmana? kazâlarıdır. Ağustos Vodina ile Karaferye mâbeyninde bi-re'sihâ bir 'azîm kâfir karye ve kazâ olup bu dahi mahmiyye-i İstanbul'a on dört merhale mesâfedir. Bu dahi ma'lûm ola ki, bu havâlîlerde devr-i Murâd Hânî'de feth olunan kılâ' vü bıkâ' **ekserü min-en yuhsâ**²²⁰⁷dır. Nazar-resîde olan kütüb-i tevârihde gerek icmâl ve gerek tafsîl sâl-i fethi mezkûr büldân mahalliyle tahrîr olunup sâirleri inşâallâhu te'âlâ hâtime-i 'ahd-i Murâd Hânî'de zikr olunur.

'Azm-i Sultân be-Taraf-ı Burusa-râ

Şehbâz-ı lâne-i megâzî Mîr Evrenos-ı Gâzî feth ü teshîr itdiği memâlik ü büldânın mâlzeme-i hıfz u hırâsetin tekmîl ve re'âyâ ve cizye-güzârlarını tahrîrden sonra “**Ve**

²²⁰⁷ Sayılamayacak kadar çoktur.

megānımu kesîretün te’ huzûnehâ” kelâm-ı mu‘ciz-edâsına mâ-sadak olduğı hâlde gānımen ve mansûren hâk-i pâ-yı şevket-penâh-ı pâdişâhiye rûy-mâl itdiklerinde her birine ‘alâ-merâtibihim hıla‘-i fâhire ilbâs ve in‘âmât-ı bî-hadd ü kıyâsdan sonra kibâr-ı ümerânın her birine muhâfaza şartıyla birer kal‘a tevcîh buyurdular. Ba‘de-zâlik kemâl-i übbehet ü iclâl ile taht-gâh-ı kadîmeleri olan mahmiyye-i Burusa cânibine neşr-i bâl-i râyet-ikbâl eylediler. Ma‘ber-i Gelibolu’dan Anadolu cânibine ‘ubûrlarında nûr-ı dîde-i cihân-bînleri Yıldırım Hân ‘ulemâ-i ‘izâm ve ümerâ-i be-nâm ve sâir a‘yân-ı rif‘at-ittisâm ile istikbâl;

Li-müellifihî

Yine feth ü fütûha mazhariyyetle safâ geldin

Bu câyı nûra gark itdin meserretle safâ geldin

İdüp kâr-ı ‘adûyı seyf-i istîsâlle itmâm

Kılâ‘ın feth idüp şemşîr-i kuvvetle safâ geldin

Bi-hamdillâhi kudûmun rûzumuz ‘îyde sa‘d itdi

Hudâ ‘ömrün füzûn itsün sa‘âdetle safâ geldin

Senin gibi ne geldi ne gelür bir şâh-ı ‘âlî-şân

Ki her rûzun muhammerdir beşâretle safâ geldin

Nesir; mazmûnunu beher pâ-yı endâz iderek hâk-ı pâ-yı şevket-masîr-i Hudâvendigâr-ı megâzî-pîrâya envâ‘-ı tebcîl ü ibtihâl ile rûy-mâl eylediler. Herkese nevâziş ve iltifât-ı şâhâne ve necli necîl-i me‘âlî-gevherlerine ve kâdî-i Burusa Efendi hizmetlerine hıla‘-i pâdişâhâne ilbâsıyla lutf u kerem ve boylarınca ihsân-ı ni‘am bezl olunup ba‘de-zâlik alay-ı İskenderâne ve haşmet-i Husrevâne taht-gâh-ı şâhânelerine [532b] dâhil olmağla dil-i sıgâr u kibârda sad şevk-i cedîd hâsıl oldu.

Zikr-i Ba‘zı Ahvâl-i Benî Merîn ez-Mülûk-i Magrib

Sene seb‘a ve hamsîn vekâyi‘i hılâinde tebyîn olunduğı üzre ‘Ali bin Yûsuf Merînî hal‘inden Süleymân bin ‘Abdullah sadr-nişîn-i mesned-i saltanat-ı Fâs-ı magrib-zemîn olmuş idi. Mevlânâ el-Cenâbî tahkîkî üzre nâs kendüden ahz-ı yed-i bey‘at itdiklerinde birbirine istimâletle infâk-ı envâl idüp ‘atiyyât-ı Benî Merînî ziyâd eyledi. Ve Mukûsu? ıtlâk ve hâl-i ra‘iyyeti bir kâlib-ı ahsene ifrâğla her kes âsûde-hâl olmuşlar idi. Ve ‘Ali bin Yûsuf mahlû‘ı

mu'tekilen tabhaya vaz' eyledi. Mülkünde râsihu'l-kadem ve müstakıl olup yedi yüz altmış târîhinden sonra yeniden mu'ammer oldu. Târih-i vefâtı tahkîk olunmamıştır. Ba'de vefât-ı Ebû'l-Hasan 'Ali ibn Sa'id 'Osmân bin Ya'kûb bin 'Abdülhak el-Merînî câlis-i serîr-i hükûmet oldu. Zemânında sene sittîn ve seb'a-mi'e hılâlinde sâbıkâ zikr olunduğu üzre Mûsâ bin Yûsuf bin 'Abdurrahmân bin Yahya bin ... Tilimsân'a mâlik oldu ki künyesi Kâtib Çelebi zabtı üzre Ebû Humûd'dur, lâkin Cenâbî merhûm feth-i hâ-i mühmele ve teşdîd-i mîm ile Ebû Hammud'dur deyü tahkîk itmiştir. Vallâhu a'lem.

Sene isneyn ve sittîn ve seb'a-mi'ede mûmâ-ileyh Ebû'l-Hasan hulûl-ı ecel-i müsemma ile nahb-ı kazâ itmekle vezîr 'Amr bin Ebû Zer Ebû Sa'id 'Osmân'ı melik nasb ve birâderi Ebû Fâris 'Abdülaziz bin Ebi'l-Hasan 'Ali el-Merînî'yi habs itdikden sonra sâhib-i Fâs Ebâ Sâlim İbrâhîm bin Ebi'l-Haşîn el-Merînî ile mukâtele idüp mansûr olmağa mezbûru katl eyledi. Ba'de-zâlik mülûk-i nevâhî ile hurûb-ı müte'addide idüp gâlibinde gâlib ve mansûr olur. Altmış sekizde Ebâ Fâris 'Abdülaziz'i habsden ihrâc ve makâm-ı saltanata idrâc eyleyüp sene-i mezbûre şa'bânında Fâs'dan Ebâ Fâris ile rihlet ve Merakeş'de ikâmet itdiler. Sâhib-i Merakeş Ebû'l-Fâzıl bin Ebi Sâlim ile ba'de'l-musâlaha yine Fas'a 'avdet eylediler. Lâkin Ebû Fâris vezîr-i merkûmun istibdâtdından vehme tâbi' olup bu esnâda vezîr kendüyü katl ve birâderi ve 'Ömer'i serîr-i saltanata ı'sâd ideceği mesmû'u oldukda bir gün 'ale'l-gafle vezîri katl idüp emvâline mâlik oldular. Ve ehl ü haşemini ba'de't-tetebbu' kimini katl ve kimini esîr eyledi. Ba'de-zâlik Fas'dan Merakeş'e varup eba'l-Fazl ile mukâtele itdi. Gâlib gelmekle katl itdikden sonra sene ihdâ ve seb'inde birâderi Taşfin'e zafer-yâb olup katl eyledi. 'Âm-ı kâbilde Tilimsan'a zafer-yâfte olup mülk-i 'Arab-ı evsata müstevlî oldu. Ol havâliden havârici def' idüp 'Arab'a istimâlet dâde oldu. Sene-i mezbûre şehr-i rebî'ülâhırında Telemsan'da 'askeri yerinde nahb-ı kazâ eyledi. Kendüden sonra oğlu Muhammed Sa'id serîr-i hükûmete su'ûd eyleyüp işbu sâlde hal' olunmağa taht-ı saltanatında Ebû'l-'Abbâs Ahmed bin Ebi Sâlim İbrâhîm bin 'Ali bin 'Osman ibn Ya'kûb bin 'Abdülhak el-Merînî müstekarr olundu. Bâkî emvâlleri inşaallâhu te'âlâ mücelled-i sâniyede keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr kılınur. Ve mine'llâhi'l-i'âne²²⁰⁸.

Zikr-i Tuğyân-ı Dicle-i Bağdad

Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke*'de zikr ü tafsîl itdiği üzre bi-emrillâhi te'âlâ işbu sâlde tahrîk-i bâd-ı takdîr-i Rabbânî ile Dicle-i Bağdâd-ı behîşt-âbâda sinîn-i sâbıkalarda sad mertebe efzûn tuğyân idüp mahmiyye-i dârü's-selâm gûyiyâ vasat-ı bahr-ı muhîtte vâki'

²²⁰⁸ Zikr-i Ba'zı Ahvâl-i Benî Merîn..... ve mine'llâhi el-i'âne (Derkenar notu)

cezîreden nişân ve cevânib-i erba‘asını gark itmekle vîrân eyledi. Nefs-i burc-ı ulyânın ekser-i mahallini ‘arsa-i muhterikaya mûmâsil eyleyüp derûn-ı Bağdâd’da niçe müddet ol şehre mahsûs zevraklarla geşt ü güzâr olunduğu müverrihîn-i be-nâm ictimâ‘ıyla sübût-yâftedir. Gûyiya Sultân Üveys fevtinden sonra dâr-ı Zevra’da zuhûr eyleyecek envâ‘-ı ekdâra eşk-i firâvân revân eyledi.

Zikr-i Galâ-i Müfrit der-Mısır

Yine müverrih-i müşârün-ileyh tahrîri üzre bu sâlde mısır-ı Kâhire’de bi-emrillâhi te‘âlâ kaht u galâ-yı müfrit zuhûr eyleyüp a‘vâm-ı sâbıkada vukû‘ bulan kaht-ı ‘azîmeler buna nazaran ‘ayn-ı rehâ bir ma‘nâ olduğu mübâlağa vü igrâkdan müberrâdır. Hâtimetü’l-muhaddisîn şeyh el-imâm es-Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme *Hüsnü’l-Muhâzara*’da “**Bey’a küllün rummânetin bi-sitteti ‘aşere dirhemen ve hiye karîbün min-dinâr ve küllü ferrûcun bi-hamsetin ve erba‘în ve küllü batîhatin bi-seb‘în**” ‘ibârâtıyla ta‘bîr etmiştir. Hafîzanallâhu te‘âlâ ahâlî-i beldenin ekl itmedikleri hayevânât kalmamıştır.

Garîbe: ez-Âsâr-ı sun‘-ı ilâhî şeyh el-imâm-ı mûmâ-ileyh rahmetullâh ‘aleyhi hizmetlerinin sebt-i sahâyif-i vekâyi‘ itdikleri ‘umûr-ı garîbedendir ki, bu sene hılâlinde Vâlî-i Eşmûnîn Emîr Mencek’e sinni hamse ve ‘aşere bâliğa bir duhter irsâl eyleyüp işbu sinne bâliğa olunca nisâdan iken sinn-i hamsete ‘aşere vâsıl oldukda zekeri zuhûr idüp ihtilâm oldu deyü çend nefer müslimîn şehâdet itmeleriyle ismi Muhammed vaz‘ olundu. *İbn Kesîr Târîhi*’nde bu kıssa-i garîbenin nazîrini tahrîr ve İmâm Suyûtî kuddise sırruhu bizim ‘asrımızda, ki sene isneyn ve erba‘a ve semân-mi’e târîhidir misli vukû‘ buldu deyü tastîr ider. Vallâhu te‘âlâ a‘lem.

Vefât-ı Salâhaddîn et-Tabîb ve ‘Abdullâh

Nakre-kâr reîs-i etibâ Kâhire Câlînûs-ı zemân ve Sokrat-hükm ve Bukrat-ı [533a] âvân reîs-i huzzâk Lokmân-ı ‘asra ‘ale’l-ittlâk a‘nî-bih Salâhaddîn Yûsuf ibn ‘Abdullâh el-ma‘rûf bi-ibni’l-Mağribî et-tabîb-i haşere? ma‘a-Lukman-ı Rabbuhü’l-Mucîb ki Halîc-i Hâkimî’de mebnî câmi‘-i şerîf-i meşhûr cümle âsâr-ı hayriyyesindendir. İşbu sâl şuhûrunda şehir-i cemâziyelûlâ hılâlinde müteveccih-i dergâh-ı rahmet-i hakîm-i mutlak olduğunu kezâlik fâzıl-ı mûmâ-ileyh *Hüsnü’l-Muhâzara*’da nigâşte-i sahâyif-i tahkîk kılınmıştır. Ve Nakre-kâr dimekle şöhret-şî‘âr es-Seyyid ‘Abdullah ‘aleyhi rahmetihi’l-Gaffâr dahi bu sâlde ‘âzim-i dest-gâh-ı rahmet-i İlâh olduğunu Kâtib Çelebi merhûm mersûm-ı sutûr-ı beyân etmiştir.

İntikâl-i İbn Ebî Hacletü’l-Edîb

Miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dekâyık 'allâme-i edîb fehîhâme-i lebîb **ellezî hüve fî-'asrihî aksa'l-ereb ve fî-âvânihi mukaddemetü'l-edeb** eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-âlim el-kâmil el-âmil nezîlü'l-Kâhire el-ma'rûf²²⁰⁹ bi-ibn Ebî Hacle Şihâbüddîn Ahmed bin Yahyâ bin Ebibekr bin 'Abdülvâhid et-Telemsânî 'aleyhi hıla'-i rahmetü'l-Rabbânî hizmetleri ki Hüsnü'l-Muhâzara'da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre sene hamse ve 'işrîn ve seb'a-mi'e hulûlünde pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd ve şeref-bahş-ı gehvâre-i sa'du's-su'ûd olup ecille-i 'asırdan cüz'ıyyât ve külliyyâtı tahsîl ve fûnûn-ı mâlzemeyi tekmîl itmişler idi. Fenn-i edeb ve nazm-ı kesîrde kesb-i mahâretle müşâr ve nesr-i fâyıık ile şöhrat-şî'âr olup Teressülât ve Makâmât'ı âfâk-gîr ve mecâmî'-i latîfe ve vahîdeleri makbûl-ı sagîr ü kebîr olmuş idi. Sükkerdân-ı sultân ve hâtib-i leyl ve *Dîvânü's-Sabbâbe* cümle-i âsâr-ı kılî-i belâgat-medârlarından olup bunlardan mâ'adâ te'lîfât-ı latîfeleri bî-pâyândır.

Vefât-ı Sirâcü'l-Hindî

Şârihü'l-Hidâye kibâr-ı fuhûl-ı fuzalâ-i Hanifiyye'den a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-ulemâi'l-mükemmelîn eş-şeyh el-imâm el-'allâme kîdvetü'l-fehîhâme kâdiyü'l-fuzalâ-i diyâr-ı Mısriyye 'Ömer bin İshak bin Ahmed el-ma'rûf Sirâcü'l-Hindî el-Gaznevî 'aleyhi rahmetihî Rabbuhü'l-kavî hizmetleri ki İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme tahkîkî üzre Vecîh er-Râzî ve's-Sirâcî es-Sakafî misillü fuhûlden tefakkuh idüp tasnîfâta meşgûl oldular. *Şerh-i Hidâye ve Şâmil ve Şerh-i Bedî' ve Muğnî ve Tâiyye-i ibn Fâriz* cümle-i âsâr-ı 'ilmiyyelerindendir. Bunlardan mâ'adâ te'lîfâtı bî-haddir. 'Allâme-i müşârün-ileyh bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduğunu tahrîr itmişdir. Mevlânâ el-Cenâbî elli sekizde vefât itdiklerin tasrîh ider. Vallâhu te'âlâ a'lem²²¹⁰. Şehr-i zilhicce zarfında nüsha-i 'ömr-i 'azîzleri karîn-i hitâm olmuşdur.

Mevlânâ el-Cenâbî rahimehullâh dir ki, müşârün-ileyh sûfiyyûne gayr-i muhib olmağla *Kasâyıd-ı İbn Fâriz el-Bikâ-i Mu'âriz* kitâb te'lîf eyleyüp hîn-i mevtinde na'sına vaz' ve ma'an kabrine defn olunmak üzre vasiyyet itmiş idi. Lâkin şî'r ü inşâ ve edebiyyâtda 'adîmu'n-nazîr olup vasf-ı hâlde şî'r-i belâgat-eserleri müdde'â-yı mezbûra şâhid-i 'âdildir.

'Arabiyye

Teferrudu'l-hâlu 'an-şâ'ri bivecnetihi

Feleyse fî'l-haddi gayru'l-hâli ve'l-haferi

²²⁰⁹ Nezîlü'l-kâhire el-ma'rûf (Derkenar notu).

²²¹⁰ Vefât-ı Sirâcü'l-Hindî.....Vallâhu te'âlâ a'lem (Derkenar notu).

Yâ husne zâke muhayyâ leyse fîhi sivâ

Hâlin mine'l-miski fî-hâlin mine's-şa'ri²²¹¹

Vefât-ı Sultân Üveys-i Celâyirî

Gülşen-i Hulefâ sâhibi tahkîkî üzre pâdişâh-ı 'Irâk-ı 'Arab Sultân Üveys Îlhânî-neseb Tebrîz seferinde 'ârıza-i 'illetle vücûdu nâ-tuvân olup yevmen fe-yevmen kuvâsına za'f ve za'fına kuvvet târî olduğundan emâre-i rihleti hiss ü idrâk itmekle veledi Sultân Hüseyin'i velî'ahd nasb itmişler idi. Müddet-i saltanatı on dokuza sâle resîde oldukda şehir-i cemâziyelûlânın ikinci günü kâbızu[533b]'l-ervâha teslîm-i rûh-ı revân eylediler. Vasıyyetlerine binâen oğlu Sultân Hüseyin câlis-i evreng-i pâdişâhî oldu. Ba'zı müverrihîn müddet-i saltanatı on yedi sâldir didiler. Sultânü's-şu'arâ Selmân-ı Sâvecî'nin nazm itdikleri mersiyedir.

Nazım

Ey felek ahiste rev kârî na âsân kerdei

Mülk-i Irân-râ be-merg-i şâh vîrân kerde-i

Âsmânî-râ fûrûd âverde-i ez-evc-i hîş

Ber-zemîn efgende-i bâ-hâk yeksân kerde-i

Âftâb-ı râ ki halk-ı 'âlemeş der-sâye bûd

Zîr-i muşt-ı gül besad hariyeş binhân kerde-i

Nîst kârî muhtasar ger ber-hakîkat bingerî

Kasd-ı hûn u mâl u gaze-i her müsülmân kerde-i

Zîn musibet der-zemîn vâki' negeşt ez-devr-i tû

Âsmânâ zân zemân devrân kerde-i

Nesir: Keremü't-tab' ve hüsnü'l-ahlâk bir melik-i melek-sîret olup mûmâ-ileyhin Hoca Selman ve Şeref Râmî ve Hoca Muhammed Âssâr ki *Kitâb-ı Mihr* ü Müşterî nâzımıdır.

²²¹¹ Sevgilinin yanağında tek olan ve emsalsiz benidir
Yanağına baksan ben ve haya hariç bir şey görmezsin
Bu ne kadar güzel yüzü ya
Sanki ben ile kaplamış miskten parça yüzlüdür! Mevlânâ el-Cenâbî..... Mine's-şi'ri (Derkenar notu).

‘Ubeyd-i Zâkânî gibi fukahâ-i bî-medânînin memdûhu idi. Ahîçuk ile beynlerinde zuhûra gelen muhârebeleri ve sâir vekâyî’i sahâyif-i sâbıkada zikr ü beyân olunmağla bu mahalde ictinâben ‘ani’l-ıtnâb terk olundu.

[Mısr]â‘

Rûhuna eyleye rahmet Mevlâ

VEKÂYİ‘-i SENE SEB‘A VE SEB‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ‘N- NEBEVİYYE

İşbu sâl-i meymenetü’l-ahvâlde dahi muhtâr-ı Kâtib Çelebi takdîm ve akvâl-i müverrihîn-i sâire zeyline terkîm olundu.

‘Azm-i Sultânî be-Cânib-i Rumili

Las keferesinin memâlik-i mahrûse-i hâkânîye îsâl-i gezend fikrinde olduğu ma‘rûz-ı hâk-i pâ-yi hazret-i pâdişâh-ı himmet-şî‘âr kılındıkda Rumili cânibinde mevcûd kibâr-ı ümerâya ihzâr-ı mâlzeme-i neberd ü kâl bâbında sa‘y ü dikkat ve kendülere dahi ‘an-karîb ol tarafa neşr-i bâl-i livâ-i şevket ideceklerini muhtevî evâmîr-i ‘aliyye irsâl buyuruldu. Mahmiyye-i Burusa’da bulunan ümerâ vü a‘yân ve ‘askeri mâlzeme-i harbiyyelerini ba‘de’t-tetmîm nûr-ı dîde-i cihân-bînleri Yıldırım Bâyezîd Hân hizmetlerini makâm-ı şâhanelerine tevkîl ve kendüleri bi’z-zât guzât-ı muvahhidîn ile Rumili cânibine güzâr ve kemâl-i şevket ü iclâl ile mu‘asker-i hümâyûnlarına lühûk ve cümleyi ilbâs-ı hıl‘at-ı fâhire ile dilşâd ve kâmkâr buyurdular. Serdârı Mîr Evrenos ve feth-i Siroz be-dest-i müşârûn-ileyh [534a] **ve şâvirhum fi’l-emr**²²¹² kelâm-ı mu‘ciz-nizâmına imtisâlen huzûr-ı sa‘âdet-mevfûr-ı Hudâvendigâr-ı gazâ-şî‘ârda bast-ı encümen-i meşveret olup Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre Siroz cânibine ümerâdan bir nâmdâr serdâr ve Niş taraflarına leşker-i bakıyye ile sultân-ı kâmkâr hizmetleri ‘azîmet buyurulmak emrinde mecmû‘u ittifâk itmeleriyle karîha-i sahîha-i hümâyûndan ser‘askerlik Mîr Evrenos-ı megâzî-me’nûsa tevcîh ve kifâyet mikdârı mücâhidîn ile ülke-i Siroz fethine ta‘yîn olundu. Bir es‘ad-ı ezmân ve eşref-i sâ‘âtde ma‘iyyetine me’mûr merdân-ı neberd-âzmâ ile savb-ı me’mûresine ‘azîmet ve lede’l-vusûl bir müddet hasâr-ı hisârdan sonra bi-nasrihî te‘âlâ öyle bir belde-i latîfe ve kesîretü’l-intifâ‘ tevâbi‘i ile dâhil-i memâlik-i pâdişâh-ı İskender ü Dârâ ittibâ‘ oldu.

²²¹² İş hususunda istişare edin.

Kâtib Çelebi merhûm *Bahriyye* nâm eserinde, “seksen dört târihinde Lala Şahin Paşa’nın fütûhâtındandır” deyü tahrîri hakkâ ki cümle-i müverrihinden mâ’adâ *Fezleke*’de kendi tahkîkına muhâlif bir ma’nâdır.

Hafî olmaya ki, Siroz kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı yâ-i tahtânî ve zamm-ı râ-i mühmele ve âhırında vâv ve zâ ile mahmiyye-i Senanik’den şark ve şimâl tarafında vâki’ zemîn-i hemvarda zeyl-i cebelde iklîm-i hâmisden hâlâ Paşa Sancağı’na tâbi’ bir belde-i latîfedir ki mahrûse-i Kostantaniyye ile mâbeyni hatt-ı müstakîm üzre üç yüz buçuk mîl ve on iki merhale ve medîne-i Selânîk’e dü rûze mesâfedir. El-yevm galat-ı meşhuru feth ve râ-i mühmeleteyn ile Serez’dir. Etval-i nehârı on beş sâ’at ve inhırâf-ı kıblesi hatt-ı nısf-ı nehâr-ı cenûbîden şarka yirmi yedi buçuk derece olduğu erbâb-ı fen ‘indeinde sübût-yâfte olan mevâddandır.

Nevrekop ve Drama ve Timur hisârı birer merhale cevânibinde vâki’ olduğu ‘inde’s-seyyâhîn gayr-ı hafîdir. Cânib-i şimâlîde, ki tell-i refî’de hisârı olup mürûr-ı ezmân ile müşrif-i harâb olmuşdur, bu hisârın esfeli dâmen-i telle müntehî olup anda bir harâbe sûr dahi vardır ki hâlâ anlardan mahal be-mahal âsâr bâkıyedir. Ve sevâd-ı şehir ol depe dibinde se emyâl mikdârı tûlânî vâki’ olmuşdur. *Bahriyye*’de sebt-i sahâyif-i tıbyân kılındığı üzre on ‘aded mescid ve câmi’i ve yedi sekiz hammâmı [534b] ve esvâk-ı ‘âmire ve hânât-ı fâhiresi olduğundan mâ’adâ mahsûs sûk-ı zergerânı ve sûk-ı haffâfânı beyinde bezastânı vardır. Fâtih-i belde Evrenos Bey’in ve Mustafa Paşa’nın ve Ahmed Paşa merhûmun ‘imâretleri ve sâir hayrâtı meşhûrdur. Ve etrâfı envâ’-ı eşcâr-ı müsmireyi hâvî hadâyık-ı dil-güşâyî ve riyâz-ı hayât efzâdır. Bağlar vefîr olup latîf-i ‘aynî kendüye mahsûsdur. Ve Su kabağı ıslâhına ahâlisi gereği gibi mukayyed olmalarıyla nefis ve musanna’ ve mevzûn-ı zarf-ı mâ olan kabaklar andan gelür. Ve ‘Arab ve ‘Acem’de müsta’mel mergûb havlı makremeleri ve mülûkî hammâmâtı? ve musanna’ ve zî-kıymet pîşgîrler ki kemâtdan? Duhtedir, Siroz’un emti’a-i meşhûresindendir, bundan gayrı mahalde bulunmaz. Sannâ’ı nısvân-ı Nasârâ-yı Rûm’dur. Ve bu şehrin su sığırı gâyet meşhûr olup beylik cesîm ve a’lâ mandalarından mübâyâ’a olunur.

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, ba’zı âsâr-ı eslâfda bu şehir medînetü’l-hükemâ olmak üzre mersûm-ı sahâyif kılınup ile’l-ân mecma’-ı kavâbil-i ezkiyâ ve mevtın-ı ehl-i ma’ârif var olmadan hâlî değildir. Cânib-i cenûbunda vâki’ sahrâ-yı vesî’a serâ-pâ çeltük-zâr olmağla sâire nisbet erzi bî-bedeldir. Ve âbhâ-i şehir bi’l-cümle kanevâtdan cârîdir. İntehâ.

Sûr-ı harâbe ile belde beyinde Koçi Suyu dimekle ma’rûf bir ‘ayn-ı mâ vardır ki kâr-gîr murabba’ binâ derûnunda cereyân ider. Hisâr ardı nâm bu beldenin teferrücgâh-ı enâm bir

mesîresi vardır ki âbı beş altı ‘aded âsyâb idâre ider. Eyyâm-ı sayfda bu belde bir mikdâr ve vahîmetü’l-havâ olmağla ahâlîsinin ekseri, kurbünde olan cebel yaylakına çıkarlar. Mahall-i merkûmda niçe mûntehâ dıraht çamlar vardır ki ekser-i zemîninden enhâr ve ‘uyûn inficâr ider. Havâsı latîf ve âbı ehaff-ı hafif olduğundan mâ‘adâ mâlzeme-i temeddün ve ictimâ‘dan ma‘dûd câmi‘ ve hammâm ve dekâkîn ve esvâk makûlesi mûte‘addid bu yaylakda mevcûddur. Ve yek merhale şark ve şimâlinde fevkı kâr-gîr kubbe ve vasatında latîf havuzlu bir ılıca vardır ki âbı mu‘tedilu’s-suhûne olup ba‘zı ‘ilele devâ olmak üzre mûte‘ârif ve meşhûrdur. Fethine ta‘miye-gûne ba‘zı şu‘arânın nazm itdikleri târîhdır ki sebt olundu.

Târîh

[535a] Hân Murâd-ı Evvel Husrev-i Gâzî şeh-i sâhib-kırân

‘Askerin serdâr ile sî rûze çün saldu bu gün

Hamdu’llâhi ol hisârı aldılar küffârdan

Her birisi seyfini a‘dâya hûş çaldı bu gün

Dest-i İslâm’a nasîb oldu anın gibi hisâr

Kâfire ancak ‘adem-âbâd bil kaldı bugün

Şeş cihetden irdi tâlib-i kûşe-i târîh gibi

Ülke-i Siroz’u çend müslimîn aldı bugün

Zikr-i Feth-i Niş be-Dest-i Pâdişâh-ı Kâm-bîn

Yine müverrih-i müşârün-ileyh muhtârı üzre çün sâhib-kırân-ı devr ü zemân pâdişâh-ı cihâd-âyîn ve zafer-‘unvân hizmetleri kahramân-ı ‘arsa-i megâzî Mîr Evrenos-ı Gâzî’yi belde-i Siroz fethine serdâr nasb u ta‘yîn ve savb-ı me’mûresine irsâl ü tesyîr eylediler. Bi’z-zât kendüleri savâb-dîd-i ‘ukalâ-i zemân üzre hısn-ı hasîn-i Niş fethine kemâl-i şevket ü ikbâl ile ‘azîmet buyurmuşlar idi. Lede’l-vusûl tekfûru mukaddemâ etrâfdan istimdâd ile cem‘ itdiği leşkeriyle mukâbele-i hâkânîlerine saf-keşîde kılmağla cesâret itmekle muhârebe-i ‘azîmeden sonra hisâra kapanup i‘mâl-ı âlât-ı harbiyyeye der-kâr oldular. Kal‘a-i merkûme a‘dâ-yı dînin metânetle müşâr kılâ‘ından olmağla derûnunda bî-hadd ü şumâr emvâl ü emti‘aları mevcûd olduğu cihetden muhârebe vü kıtâlde gereği gibi bezl-i vüs‘ u tâka itmeleriyle müddet-i hisâr mütemâdî olmuş idi. Bi’l-âhire teşvîk-ı hümayûn-ı cihândârî ‘asâkir-i müslimîne bir kat dahi

tâb-âver olmağla bir rûz yek-zebân-ı tekbîr-gûyân bir taraftan hücum idüp bi-‘avni’llâhi te‘âlâ bâlâ-yı burûc-ı hisâra a‘lâm-ı nusret-ittisâmı vaz‘ ve derûnuna dâhil olup kuvvet-i şemşîr-i ‘adû-tedmîr ile ol kal‘a-i felek-esâsı feth eylediler. Pâdişâh-ı ‘âlî-şân hazretleri bu feth-i celîlden fevka’l-gāye mesrûr olmağla derûnunda mevcûd emvâl ü emti‘a-i mülûkâneyi ki, debîrân-ı cihân fezleke-i hisâbından ‘âciz ve sergerdândır, bi’l-cümle ‘asker-i İslâm’a bahş u ihsân itmeleriyle leşker-i müslimînin en ednâsı mâl-ı Kārûn’a mâlik olup der-în sâ‘at sâhib-i servet ü sâmân oldular. Ol kal‘a-i gevher-nîginin târîh-i fethidir ki sebt-i sahâyif-i vekāyi‘ kılındı.

Târîh

Mücâhid fî sebîli’llâh şeh-i dîn

Cenâb-ı hazret-i Sultân Murâd Hân

[535b] İdüp emr-i cihâda bezl-i makdûr

Çün farz itdi anı mevlâ-yı Sübhân

Niçe kal‘a alup a‘dâ-yı dînde

Niçe mecmû‘ların itdi perîşân

Çıkup leşker Hisâr-ı Nîş üzerine

Alup zabt eyledi anı da bu an

Niçe kal‘a o idi künc-i Kārûn

Guzâta cümlesini itdi ihsân

Hemîşe böyle mansûr eyleyip Hak

Ana ihsân ide ‘ömr-i firâvân

Didiler Tâlibî târîh-i fethin

Bu hısn-ı Nîş’i müjde aldı sultân

Zikr-i Feth-i Evsâf-ı Nîş İcmâlen

Hafî olmaya ki Kâtib Çelebi merhûm ba‘zı âsârında zikr ü beyân itdiği üzre Niş kesr-i nûn ve şîn-i mu‘ceme ile Sofya’dan dâru’l-cihâd-ı Belgrad şâhrâhında se rûze mesâfe bir belde-i kebîre ve kazâdır ki Şehirköyü? ile beyninde Kuruçeşme nâm menzil vardır. Mahmiyye-i Kostantaniyye’ye on yedi merhale mesâfe olup cevânibi İsferek ve Leskofça ve Bolvadin? [silik] kazâlarıdır ki ekseri zemân feth-i Niş’de dest-i İslâmiyân’a girmiştir. Kurbünde meşhûr ılıcası vardır ki ba‘zı ‘ilele ber’ü’s-sâ‘a olduğu mütevâtirdir. Hâlâ Sofya tevâbi‘inden ma‘dûd ve ekser-i ezmânda mahsûs vâlîye dahi tevcîh olunur. Ânifen tahrîr olduğu üzre hisârını ibtidâ Gâzî Hudâvendigâr tâbe serâhu hizmetleri feth ü teshîr eyleyüp ba‘de’l-merre bi’d-defe‘ât kabza-i küffâra giriftâr olmuşdur. Husûsâ Bec vak‘a-i muvahhişesinden sonra otuz seneye karîb vakt ü zemân rehâvet-i vülâtdan nâşî a‘dâ-yı dîn ol havâlilere pey der-pey müstevlî olmağla bunu dahi almış idi.

Bin yüz bir târîhinde sadr-ı a‘zam-ı Sultân Süleymân Hân-ı Sâni Köprülüzâde Fâzıl Mustafa Paşa tâbe serâhu hizmetleri feth ü teshîr itmişler idi. Ba‘de-zâlik ‘ahd-i Sultân Mahmûd Hân-ı Gâzî tâbe serâhuda ki yüz elli târîhidir, tafsîli tevârih-i vekâyi‘-nûvîsânda mezkûr vak‘a sebebiyle Nemçe kâfiri yine istîlâ itmiş idi. Merhûm Köprülüzâde Numân Paşa’nın necl-i necîlleri Hâfız Ahmed Paşa serdâr nasb u ta‘yîn olunup bi-nasrihî te‘âlâ bilâ ceng ü cidâl yine nasîb-i müslimîn oldu. Ol fethe câmi‘ü’l-hurûf hakîrin târîhidir.

Târîh

[536a] Hân-ı Mahmûd-ı cihân-gîr ve megâzî-pîrâ

Ki odur pâdişeh-i bahr u ber ve ‘adl-endîş

‘Anveten Nemçe çû feth itdi binâ-i sulhu

Her taraftan yürüdüp leşkerin ol kâfir-i kîş

Hısn-ı Niş’i alıcak gayret-i şeh cûş itdi

Yolladı bir kulunu aldı o dem bî-teşvîş

Nat‘-i iklîm-i şehe at selîm sandı o fil

Ferzen’i aldı piyâde şihne itdi kîş

Şükr idüp bende Sa‘îdâ didi târîhin anın

Düşdü İslâm yedine hamdi yine hısn-ı Niş

Nesir: *Bahriyye*'de dir ki, belde-i Niş tarîk-ı vasatda Sofya etrâfında vâki' kazâ ve kasabâtın âhar haddi olup bâkî nevâhî ve tevâbi'i sol kolda bahr-i Rûm'a karîb ve Selânîk etrâfına düşmüşdür ki isimleri budur: Cîsr-i Ergene ve Keşan ve İpsala ve Migalkara ve Feretik ve Mekri ve Gümölcine ve Karasu ve Dağardı ve Camlayık ve Bereketli ve Pravişte ve Zihne ve Drama ve Razlık ve Nevrekop ve Siroz ve Timur Hisar ve Karaferye ve Köprülü ve Manastır ve Florine ve Burusbe? ve Görice ve Kolonya ve [Bihliste] ve Naslic ve Serfice ve Hurpeşte ve gayruhum.

Hafî olmaya ki, ekser-i kibâr-ı müverrihîn ma'den-i Sim olan Sidrekapusı'nın fethini dahi bu hılâlde tahrîr itmeleriyle icmâlen evsâf-ı belde-i mersûme bu mahalle kayd olundu. Kâtib Çelebi merhûm ba'zı âsârında tahrîr itdiği üzre Sidrekapusı kesr-i sîn-i mühmele ve sükûn-ı dâl ebced ve feth-i râ-i mühmele ve kâf-ı karaşetle Selanik'den şark ve cenûba sâhil-i bahrdan takrîben sî fersah ba'îd miyân-ı cibâlde bir kasaba-i sagîre ve kazâdır ki mahmiyye-i Kostantaniyye'ye düvâzdehüm merhâle mesâfedir. Ve Selânîk'e giderken Beşikler? beraberinde cânib-i şimâlde kalur. Belde-i Siroz'un dahi şarkîsi düşüp ve mâbeyni dü menzil ba'îde ve Selanik'e dü merhale karîbedir. Ve nâhiyesinde ma'den-i fidda olup başka darbhânesi ve bir câmi'i ve iki hammâmı ve sük-ı muhtasarı vardır. Ve âb u hevâsı gâyet latîfdir. Sâhil-i Bahr-ı Sevâyim kışlağı olmağla eyyâm-ı şitâda leyyin-i latîfe ve keçiöğlağının a'lâsı kasaba-i mezbûrede bî-nihâye bulunur. Ve bu kasabanın ma'âdini cânib-i cenûbda bir 'azîm cebel-i Şâhîk zeylindedir. Ol cebelin eşcârı korunup mühimmât-ı ma'dene sarf olunur. Ve mahal be-mahal bahre nâzır mesîreleri bî-nihâyedir. **İlâ-hahunâ**²²¹³ Kâtib [536b] Çelebi merhûmun tahrîrâtından müntehabdır. Ma'lûm ola ki ba'zı husûsda bu tahrîrâta muhâlif olmağla bu mahalde dahi bi-hasebi'l-iktizâ Hoca Efendi'nin makâlesi bi-'ibâretihâ tahrîr olundu.

'Azm-i Hânî be-Feth-i Kişver-i Sırf-ı Küffâr-ı Hâk-sâr

Vilâyet-i Sırf bilâd-ı İslâm'a eziyyet îsâlinde makdûrların sarf itdikleri sultân-ı kişver-sitân âsitânına ma'rûz oldukda hamîyyet-i dîniyye ve gayret-i tîniyyeleri harekete gelüp sipâh-ı bî-şümâr ve leşker-i bî-ihsâ ihzâr ve ferzend-i halefleri Sultân Yıldırım Bâyezîd Hân'ı mesned-i perîşânlarında? câ-nişîn eyleyüp sene seb'a ve seb'în ve seb'a-mi'ede Gelibolu tarafına 'azîmet²²¹⁴ itdiler. Ve bî-tevakkuf Sırf diyârına 'âzîm ve hâkimi olan Lâs oğlunu istîsâle 'âzîm olup haşmet-i tâm ve hamîyyet-i mâ-lâ-keîâm ile ol serhaddi madreb-i hıyâm

²²¹³ Buraya kadar.

²²¹⁴ “‘avdet”?

eyledi. Hâkim-i Sırf leşker-i İslâm jerf idüğün bilicek ‘inân-ı ‘azîmeti firâr semtine sarf itdi. Ve hazâin-i emvâl ve esbâb-ı memleketini [silik] vaz‘ ve nefâyis-i emti‘ayı bilesince ref‘ eyledi. Ve ihtilâf-ı zahîre ve zer‘ eyledli. Ve re‘âyâ ve sekene-i diyâr-ı düşvâr-güzâr dağlara dağılup memleketi hâlî kodular. Şâh-ı kişver-gîr leşker-i kesîr ile ol hâlî diyâra nüzûl buyurdukda galebe-i kaht ile ol sipâh-ı bî-girân nâ-tüvân olup dört ay mikdârı perîşân-ı hâl olıcak şitâ karîb olmağın dergâh-ı cihân-penâh savbına ‘azîmet itdiler. Vüzerâ ve ümerâ-yı nîk-re’y ile meşveret buyuruldukda medâr-ı efkâr-ı sâibe ve muntelhâ-yı ârâ-i sâkîbeleri bu vech üzre mukarrer oldu ki Semendire kurbünde Niş Kal‘asını feth ideler. Bu re’y-i rezîn makbûl-ı tab‘-ı fahr-ı selâtîn olup ol savba nehzat buyurdular. Hisâr-ı mezbûr ‘asker-i mansûr ile mahsûr ve teveccüh-i hâtır-ı hatîr-i sultânî teshîrine maksûr olup muhârebât-ı ‘azîme vukû‘uyla tarafeynden bisyâr âdem helâk oldu. Egerçi ol kal‘anın kal‘ı kemâl-i metânetinden gâyetde ‘asîr ve ol hisâr-ı düşvâr-gîr müşkilü’t-teshîr idi. Ammâ reh-güzerden bir kenârda vâki‘ olmağın muhâfazası içün tevfir-i esbâb-ı ceng ü cidâl ve teksîr bir hâl olunmamış, bi’l-âhire [537a] destûr-ı yağma ile feth olundu. Ve menâ‘at u hasânet-i hisâra i‘timâd ile ol bilâdın emti‘ası anda mahfûz idi.

Yümn-i ikbâl-i şâh-ı dîn ile nasîb-i mücâhidîn olup cevârî ve gılmân-ı perî-veş ve esbâb ve âlât-ı ceng ve küşâyeş guzât eline girdi. Ve nefâyis-i emti‘a-i girân-bahâ nazar-ı sultâna irdi. Ve niçe bahşiş ü ‘atâyâ ‘âmme-i se-râ-pâya virdi. Ve hınta ve şa‘îr ki, ol ashâb-ı sa‘îr-i hisârda der-anbâr itmişler idi, sipâh ve mevâşînin sebeb-i intizâm-ı me‘âşı oldu. Ve şiddet-i kahtdan sonra zuhûr-ı ferec egerçi müterâhi oldu, ammâ ‘avn-ı İlâhî ile tengi ferâhî oldu. Çün her feth-i Niş, niş-i zehr-âlûd gibi Lâs oğluna vürûd itdikde dil-i pür-âlâm ve cân [silik] ârâmına kârger olup a‘yân-ı memleketi ile istişâre ve kahr-ı sultânîden [silik] istihâre eyledi. Bi’l-âhire isti‘fâ vü istiğfâr mesleği ihtiyâr idüp tuhaf-ı lâyık ve hedâyâ-yı râyık ile elçi gönderüp ‘arz-ı ‘ubûdiyyet ve inkisâr ile taleb-i zinhâr eyledi. Ve üç yıllık harâc ihrâc idüp dergâh-ı cihân-penâh sâhibine iblâğ ve her yıl elli vakıyye gümüş irsâlini iltizâm eyledi. Ve ümerâ ve erkân-ı devlet ve a‘yân-ı saltanata pîşkeşler gönderüp sâir mülûk-i harâc-güzâr ‘idâdından olmağı istid‘â eyledikde müdde‘ayâtı telakkî-i bi’l-kabûl buyuruldu. Ve Niş hisârını ve vilâyetini zabt ve muhâfazat-ı levâzımını tedârükden sonra meşâkk-ı sefer-i mücâhedesinde müşâhede-i âlâm iden mücâhidlere icâze-i insırâf sudûr idüp Burusa cânibine ‘azm-i hümayûn buyuruldu. Ve sultân-ı bülend-visâde ol şitâda Burusa’da ikâmet ve merâsim-i ma‘deleti idâmet buyurdular.

Vaz‘-ı Kavânîn-i Erbâb-ı Tîmâr ‘alâ-Kavlin Ba‘zı Müverrihîn

Hafî olmaya ki, Rumili Beylerbeyiliği şîr-i ‘arsa-i heycâ Timurtaş Paşa’ya tevcîh olunduğu ve anların netîce-i re’y-i sâibleriyle erbâb-ı ze‘âmet ve tîmâra dâir ba‘zı kavânîn vaz‘ı egerçi Kâtib Çelebi merhûm ve müteahhirînden Karaçelebizâde ‘aleyhi rahmetü’l-Kayyûm muhtârları üzre bu sâlde vâki‘ olmuştur, lâkin müverrihîn-i mütekaddimînden Hoca Efendi ba‘de-zâlik *Nuhbe* sâhibi sene-i âtiyede vukû‘ bulduğun tahkîk itmişlerdir. Siyâk-ı sibâk karînesi dahi [537b] kavî-i âharın sıhhatine delîl olmağla inşâallâhu te‘âlâ sâl-i âtiyede tafsîl olunur.

Zuhûr-ı Devlet-i Karakoyunlu

Hafî olmaya ki bu bâbda nazar-resîde olan meşâhîr-i kütüb-i tevârihde ihtilâf vâki‘ olmuştur. Evvelâ Kâtib Çelebi merhûm ekser-i âsârında bu tabakanın cedd-i a‘lâsı ki tâife-i Türkmân’dan Hoca Bayram Musul’ı istîlâ itmekle ‘ale’l-istiklâl hâkim-i memleket-i mezbûre olup ismine hutbe kırâ‘at itdirdi deyü tahrîr itmiş iken, *Cihânnümâ*’da mülûk-i Azerbaycan zikrinde yedi yüz yetmiş yedide Musul ve Cezire’de Karakoyunlu Türkmânın’dan Bayram Hoca evlâdı Kara Mehmed ve Kara Yûsuf zuhûr idüp Azerbaycan’a müstevlî oldular deyü tastîr ider. Bu kavline nazaran muhtelefun-fihâ olduğu azherdir. Zîrâ kavî-i evvelde işbu sâlde Hoca Bayram şân-ı saltanatla memâlik-i mezkûreye hâkim olmağla sâl-i târih zuhûrunda bundan i‘tibâr olunup ve tabakaları mülûkûnün evveli Hoca Bayram olmak iktizâ ider. Kavî-i sâniide evlâdından müşârûn-ileyhimâ bu sâlde iştirâken sadr-ı saltanata nihâde-pâ oldukları mu‘teber olmak lâzım gelür.

Sâhib-i *Nuhbe* ‘aleyhi’r-rahme bu tabakanın cedd-i a‘lâları Hoca Bayram zikrindedir ki, mûmâ-ileyh Sultân Üveys İlkânî nahb-ı kazâ itdikden sonra Musul ve Sincar ve Ercis’e varınca müstevlî olup hükûmet eyledi. Ve yedi yüz seksen ikide vefât eyleyüp oğlu Turmuş kendi kabîlelerine serdâr olmuş idi. Anın dahi oğlu Kara Mehmed Sultân Ahmed-i İlkânî ümerâsı silkine münselik olmuş idi. Duhterinin ahterin²²¹⁵ dâhil-i hibâle-i sultânî itmekle mukâbilinde kabîlesi serdârlığı mûmâ-ileyhe tevcîh olundu. Oğlu Kara Yûsuf Timur-ı mağrûr sûrâh-ı ‘ademde makbûr oldukdan sonra sene selâse ‘aşere ve semân-mi’ede Sultân Ahmed’i katl itmekle ‘ale’l-istiklâl pâdişâh-ı Azerbaycan oldu dimişdir. Bu kavle göre bu devletin nâm-ı saltanatla ibtidâ zuhûru bu târihden olmak iktizâ ider. Ve Kara Yûsuf nuhustîn-i mülûkleri olmak lâzım gelür ki *Gülşen-i Hulefâ*’dan ve ekser-i müverrihîn âsârlarından istinbât olunan dahi budur. Selâtîn ve mülûke dâir ba‘zı âsâr-ı hakîrde tafsîlleri musarrahdır. Ba‘zı ahvâlleri dahi bu mecellede münâsebetle inşâallâhu te‘âlâ mahal be-mahal zikr olunur.

²²¹⁵ “uhterin”

[538a] Ez-Vekāyi‘-i Timur-ı Mağrûr

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre sene hamse ve seb‘inde Timur-ı mezâlim-mevfûr teshîr-i Moğolistan kasdıyla ol savba ‘âzim olup sultân-ı Moğol Fahrüddîn leşker-i mûr-şumâr ile mukâbele itmiş idi. Hengâm-ı dâd u sitâdda Timur kuvvet-i istidrâciyye hasebiyle gâlib olmağla Fahrüddîn Şâh **el-firâru mimmâ lâ-yutâk** pendiyile ‘âmil olmuş idi. Bir sene kâmil Fahrüddîn kendüye ve leşkerine nizâm virüp işbu sâl evâhırında evvelkiden efzûn ‘asker-i encüm-nümûn ile ol mağrûr-ı bî-şefkati kahr u istîsâl için Ahdigan nâm mahalde mukâbil olup dü leşker yek-digerin başına kıyâmetler kopardılar. Ve birbirlerine şu rütbe sâtûr ‘aşk eylediler ki;

Mısra‘

Püşteler oldu küşteden peydâ

Nesir; hûn mânend-i nehr-i Ceyhun cereyân eyleyüp ‘aksinden rû-yı Eflak’da hûrşîd-i dırâşân-[silik] tâs-ı nühâsdan rû-nümûn oldu. Ve süyûfun şakırdısı segûların şâkırdısına gâlib ve espânın horuldusu ise Timuryân’ın hırıltısına zâhib ve sâlib oldu. Der-în minvâl çend sâ‘at muhârebe mütemâdî olup bi’l-âhire leşker-i Fahrüddîn münhezim olmağla Timur-ı ‘akûr ‘ukûr niçe nefâyis-i ganâyime dest-res-i vusûl buldu. Ba‘zı müverrihîn leşker-i Timur bu def‘a bi’l-külliyeye münhezim olmağa karîb olmuş iken sâbıku’z-zıkr Seyyid Bereke bu esnâda zuhûr idüp sahâyif-i güzêşte de tafsîl olunduğu üzre zafer-i Timur’a bâ‘is oldu didiler. Vallâhu subhânehu ve te‘âlâ a‘lem.

Garîbe-i nâ-şinîde; nevâdir-i vekāyi‘-i dühûr tahrîrini iltizâm eyleyen ba‘zı küüb-i kibârda mastûrdur ki, İstanbul tekfûrundan melik-i Mısır’a ‘akd ü musâlahayı mü‘ekked nâme-res ile hedâyâsı vâsıl olup ez-cümle bir sandûk içre envâ‘-ı gınâda mâhir mikdâr-ı şibr bir şahs-ı garîb mevcûd idi deyü sâl-i vukû‘unu bilâ-ta‘yîn zıkr itmişlerdir. İmâm Suyûtî rahimehullâhu bu sâlde vukû‘unu tebyîn ve ba‘zı evsâf dahi ta‘yîn itmekle kavî-i hakîrâneyi te’kîden bi-‘ibâretihâ zıkr olundu. **Ve fî-seneti seb‘a ve seb‘în vasalat hedâyâ İstanbul mine’r-Rûm ve min-cümleti’l-hedâyâ sandûku fîhi şuhusun lehû harakât felemmâ madâ sâ‘atün mine’l-leyli darabet tilke’ş-şuhûsu bi-envâ‘i’l-melâhî kullemâ madat derecetun sakatat bunduka**²²¹⁶.

²²¹⁶ Garîbe-i nâşinîde saktet nebdekate (Derkenar notu). Yetmiş yedi senesinde Rum’dan İstanbul hediyeleri geldi. Bu hediyelerden biri sandık içinde detayları olan insan heykelleri vardı. Gecenin geçtiği her saatte çalışıyor ve ilerlediği her derecede (basamakta) bir tane mermi düşüyor.

Vefât-ı İmâm İbn Zâyi‘

A‘lemü‘l-fuzalâi‘l-mütebahhirîn ve efdalü‘l-üdebâ ve‘l-kâmilîn fakîh-i fâzıl ve edîb-i kâmil şeyh el-imâm el-‘allâme ve‘l-hayru‘l-fehhâme mevlânâ Şemsüddîn Muhammed bin el-Hasan bin sibâ‘u‘l-haddâmi? el-ma‘rûf bi-ibni‘z-zâni‘ ed-Dımişki ‘aleyhi rahmeti‘l-Hayyu‘l-vefî hizmetleri ki müellif-i *Tâcü‘t-Terâcim* tahrîri üzre sene hamse ve erba‘în ve sitte-mi‘e hılâinde pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd olup İbn Ebi‘l-Beşir‘den istimâ‘ vü tahsîl ile envâ‘-ı ma‘ârifde bi-tahsîs ‘ilm-i fıkıhda yegâne-i ‘asr olmuşlar idi. Nazım ve nesirde fâyıku‘l-akrân bir fâzıl-ı bî-nazîr olup İbn Düreyd *Maksûre*‘sini iki cildde şerh kezâlik *Mülhetü‘l-A‘râbi* dahi [538b] şerh itdiklerinden mâ‘adâ *Sihâh*‘ı ihtisâr itmişlerdir. Elfiyye vezninde envâ‘-ı ‘ulûm ve sanâyi‘i müştemil bin beyt ve bir kasîde-i Nâbîga-pesendleri vardır. Eş‘âr-ı ceyyide ve mu‘ammeyât-ı ‘adîdeleri reşk-endâz-ı manzûmât-ı ashâb-ı Seb‘a-i Mu‘allaka’dır. ‘Ömr-i ‘azîzleri yüz otuz iki sâle bâliğ oldukda işbu sâl evâhırında müteveccih-i kârgâh-ı ma‘nevî oldular.

Mevlânâ el-Cenâbî rahimehullâhu sene-i mâziyede vefât itdiler dimişdir. *Elfiyye*‘yi dü mücelled ve *Meşârik*‘ı altı mücelled şerh idüp şerh-i *Meşârik*‘da-kurre ol kadar mebâhis-i latîfe derc itmişlerdir ki kabil-i ta‘bîr değildir. Ve *Tezkiretü‘n-Nahviyye ve‘l-Mesânî fi‘l-Megâni ve‘l-Münheci‘l-Kavîm fi‘l-Kur‘ânîl-Azîm* nâm âsâr-ı ‘ilmiyyeleri makbûl-ı fuzalâdır. Hâl-i vasfında bu beyteyn anların eş‘âr-ı belâgât-şi‘ârlarındandır.

‘Arabiyye

Birûhî efdî hâlehu fevka haddihi

Ve men ena fi‘d-dünyâ fe-efdihi bi‘l-mâli

Tebâreke men ehlâ mine‘ş-şe‘rî hıddehu

Ve eskena kulle‘l-husnî fi-zâlike el-hâli²²¹⁷

Nesir: Müverrih-i müşârün-ileyh bu ma‘nâda İbn Ebî Hacale‘nin tahrîr olunan ebyâtı bundan ahsendir dimişdir. Ve şeyh el-imâm el-‘allâme Fahrüddîn Ebi‘l-Velîd‘in vâlid-i mâcidi Kemâlüddîn Ebü‘l-Fazl Muhammed ibn Muhammed bin Mahmûd bin Gâzî Eyyûb bin

²²¹⁷ Yanağının üstündeki bene kurban olurum
Ben bu dünyada kimim ki param varsa feda olsun
Allah mübarek etsin onun yüzünü tüysüz yarattı
Tüm güzelliği o bende gizlidir (Derkenar notu).

Muhammed Şihne el-ma‘rûf Bâbü’ş-şihne ‘aleyhi’r-rahme dahi bu sâlde vefât itdiğini kezâlik tahkîk ider²²¹⁸. Fi’l-hakîka nâil oldukları devlet tûl-ı ‘ömr-i nevâdirâtdan bir mâddedir.

Vefât-ı Şeyh Cemâlüddîn el-İsnevî

Kibâr-ı ‘ulemâ-i Şâfi‘iyye’den şeyh el-imâm el-fâzıl el-‘âlim el-‘âbid el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme şeyhu’ş-Şâfi‘iyye Cemâlüddîn ‘Abdürrahim bin ‘Ali el-İsnevî ki tercemeleri mesbûku ‘Îmâd el-İsnevî’nin birâder-i emcedleridir. İmâm Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme tahkîkî üzre sene erba‘a ve seb‘a-mi’ede mütevellid olup Takıyyü’s-Sübkî ve Zenglûnî ve İbn Hayyân ve Konevî ve bunlar misillü fuhûlden ahz ve usûl-ı ‘arabiyye ve ‘arûzda müsterî‘ olup fıkıhda cümleyi takdîm itmekle imâm-ı ‘asrı olup riyâset-i Şâfi‘iyyeye müntehî idiler. Te’lîfât-ı celîleleri lâ-yuhsâ olup *Kitâbü’l-Mühimmât* ve *’l-Cevâhir* ve *Şerhu’l-Münhâc* ve *Şerh-i ‘Arûz-ı İbnü’l-Hicâb* ve *Tabakât-ı Fukahâ* ve *Kitâbu’l-Eşbâh* cümle-i âsâr-ı ‘aliyyelerindendir. Tafsîl-i mâdde *Hüsnü’l-Muhâzarât*’da menûtdur. İşbu sâl şuhûrundan cemâziyelûlâda müntakıl-ı dâr-ı bekâ olmuşlardır. Edîb-i ‘allâme Burhan-ı Kırâtî’nin doksan iki ebyâtı muhtevî bir bî-nazîr mersiyesi vardır ki işbu çend ebyât evvelindendir.

‘Arabiyye

Ne‘am kubîzat rûhu’l-‘ulâ ve’l-fedâil

Bi-mûti Cemâlüddîn sadre’l-efâdıl

Ta‘attale min ‘Abdirrahîm mekânehû

Ve gayyebe ‘anhu fâdılun eyyu fâdıl

Ahfâ vücûhun el-fikhi zâle cemâluhâ

Ve hattet e‘âlî hazbihâ li’l-esâfil

Lekad hâbe turuku’l-mezhebi’l-yevme sâliku

Velev kâne yahmî bi’l-kınâ ve’l-kanâbil

Lekad halle fî ze’l‘âmi fukdâni ‘âlimun

Yekûlu felâ yulfâ lehû gayru kâil²²¹⁹

²²¹⁸ Müverrih-i müşârün-ileyh tahkîk ider (Derkenar notu).

²²¹⁹ Evet faziletler ve ruhların yücresi tükendi

Nesir; mütercem-i müşârün-ileyhin Nûreddîn nâm fâkih ve fâzıl bir birâderleri dahi var idi ki *Kitâbü't-Ta'cîr* şârihîdir. Sene hamse ve seb'în recebinde müntakıl-ı sahn-ı cinân olmuşlardır, 'aleyhimü'r-rahme²²²⁰.

İntikâl-i Emîr Kelâm Hoca Süleymân

Tezkire-i Devletşâhî'de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre Hoca Süleymân'ın lakabı Cemâlüddîn olup peder-i büzürg-vârı Hoca 'Alâüddîn Muhammed Sâvecî'dir ki, erbâb-ı kalem miyânında ma'ârifle 'alem idi. Hoca Süleymân'a 'ilm-i siyâkatda vukûf-ı tâm vâlidinden müntekıldır. Mevlidi Save olduğundan Sâvecî dimekle şöhet-şi'âr olup hemîşe hânedânı selâtın ve vüzerâdan ikrâm-yâfte ve ekâbir-i fuzalâdan bir vücûd-ı bî-hemâl idi. Bitahsîs şi'r ü şâ'irîne ser-âmed-i rüzgârî kendüye maksûr olduğu mübâlağa ve iğrâk ve sem'adan müberrâ bir ma'nâdır. Kutbü'l-ârifîn Şeyh 'Alâüddevle-i Simnânî 'aleyhi rahmeti'r-Rabbânî vasfında bu 'ibârâtı buyurmuşlardır ki teberrüken bi-'aynihâ tahrîr olundu. Hemçü âsâr-ı Semnan ve Şi'î Selmân der-behîc cânist. Fi'l-hakîka bu da'vânın sıdkına mûmâ-ileyhin iş'ârı güvâhdır ki giriftârında olan envâ'-ı sanâyi'-i bedî'aya mâ-lâ-mezîd 'aleyhâ kabîlinden olduğu pîş-ı fuzalâ-yı şu'arâda **ke's-şems fî-râbi'ati'n-nehâr**²²²¹ rûşen ve âşikârdır. Husûsâ kasâyidi kuvvet-i tab'-ı nezâket-perverîne şuhûd-ı 'udûldur. Hulâsâ şâir-i fasîh ve suhen-gû-yı belîg olup selâset-i 'ibârât ve dikkat-i işârâtda nazarı mün'adim ve kasâyid-i fusahâya cevâb virmede müselleme ve me'ânî-i hâssa-i ihtirâ'ında 'alem idi. Mevlânâ 'Abdurrahmân Câmî;

M[ısrâ']

Kaddeseallah sırrehu's-Sâmî²²²²

Nesir; *Kitâb-ı Bahâristân*'ında bu vechile tahkîk buyururlar ki, şâ'ir-i müşârün-ileyhin dü 'aded mesnevî te'lîf-i latîfî vardır ki, biri *Cemşîd ü Hurşîd*'dir. Kitâb-ı mezbûrda çâşnî-i letâfetden bîrûn olma mertebesinde tekellûf itmişdir. Biri dahi *Firâknâme*'dir ki bedî'ü'l-lafz

İyilerin başı Cemâlüddîn'in ölmesi sebebiyle
Abdürrahim'in mekânı bozuldu
Bu ne büyük bir âlim ki kayboldu
Fıkıhın yüzü gizlendi ve onun güzelliğini sildi
Fıkıhın yaylası yere çakıldı
Bugün fıkıh öğrenen mezhep yollarından çekindi
Bu mezhep bomba ve mızraklarla imha edilirse

²²²⁰ Vefât-ı Şeyh Cemâlüddîn el-İsnevî 'aleyhimü'r-rahme (Derkenar notu).

²²²¹ Gündüz ortasındaki güneş gibidir.

²²²² Allah onun sırrını yüksek kılsın.

ve latîfî'n-nazm bir nüsha-i 'acîbedir. Ve gazeliyyâtı dahi ziyâde musanna' [539a] ve matbû'dur. Ammâ gazelden maksûd olan çâşnî-i 'aşk u mahabbetden hâlî olduğundan teveccüh-ı tıbâ'-ı erbâb-ı zevk ü safâdan mücevherdir, ilâ-hahunâ²²²³. Kavı-i câmi'-i Sâmi mekândır, tezkire-i sâbıkü'z-zikrde resîde-i tahkîk hikâyâtıdır ki, fâzıl-ı mûmâ-ileyh mevlidinden Dârü's-selâm-ı behîşt-âbâda hicret eyleyüp bir mahalde kûşe-nişîn-i vahdet olmuş idi. Bir rûz-ı ferah-âmûzda Emîr Şeyh Hasan-ı tîr-endâzîye meşgûl olup Sa'âdet nâm gulâmı sihâmı alup virdi. Hoca Süleymân münâsib-i hâl bu şi'r-i bedîhîyi nazm idüp emîre gönderir.

Nazım

Çû der-bâri çâçî kemân reft-i şâh
Tû gûyîyi ki der-burc-ı Kavsest mâh
Duzâg-ı kemân bâ-'ukâb sıper
Bıdîdem beyek kûşe âverde ser
Nehâden ser ber ser-i dûşîşâh
Nedânem çi guftend der-gûşuşâh
Çû ez-şest bukşâd Husrev girih
Ber-âmed ziher kûşe âvâz-ı zih
Şehâ tîr der-bend-i tedbîr-i tust
Sa'âdet-i devân der-pey tîr-i tust
Be-'ahdet zikest nâle-i ber-nehast
Be-gayr ez-kemân gû bünâ ledrevast
Ki der-'ahd-i sultân-ı sâhib-kırân
Neker-dest kes zûr cız ber-kemân

Nesir: Sultân-ı mûmâ-ileyh bu ebyâtıdan mahzûz olup şâ'ir-i mûmâ-ileyhi nedîm ittihâz ve rûz be-rûz mazhar-ı envâ'-ı kerem ve ni'amî itmekle ser-firâz ve ferzend-i firûzende ahteri Sultân

²²²³ Buraya kadar.

Üveys'e mu'allim-i Fârisiyye olmağla beyne'l-akrân mümtâz oldu. Devr-i Devletşâh Üveys ve Dilşâd Hâtûn'da hod mertebesi derece-i 'ulyâya mürtekî olup iş'âr-ı dil-küşâları aktâr-ı rub'-ı meskûnda şöhret-ârâ olmuşidi. Nitekim demiştir:

Nazım

Men ez-yumn-ı ikbâl-i în-hânedân

Giriftem cihân-râ be-tîg-i zebân

Men ez-hâverân tâ-der-i bâhter

Zi-hûrşîdem imrûz meşhûr-ter

Nesir: Sikât-ı sahîhü'l-kelimâtıdan nakl ile sübût-yâfte vekâyi'dendir ki bir şeb Sultân Üveys Hoca Süleymân ile mahfî tarh-ı encümen-i 'ayş u 'işret eyleyüp;

Li-münşiih

Sâkî bidih piyâle-i yakut reng-râ

Çün vakt-i gülistân ve zemân-ı senem-râ

Nesir; mazmûnuyla sâgarlar elden ele deverân iderek herkese safâdan gınâ geldikde [539b] Hoca dahi meclisden bîrûn olup hânesine 'azîmet hılâlinde Şâh Üveys ferrâşa Hoca'yı hânesine dek şem'le getürmek bâbında emr itmekle hemân ferrâş pîşgâh-ı şâhîde firûzân altun tepsî ile zer şem'dânı alup hocayı hânesine getürüp, lâkin şem'dânı yedine teslîm ider. Rûz-ı ferdâ ferrâş hâne-i Selmân'a varup leğen ve şem'dânı taleb itdikde şâ'ir-i mûmâ-ileyh bu beyti şâha irsâl ider.

Beyit

Şem'-i hod sûhte şeb-i dûş bi-zârî imrûz

Ger leğen râ-talebed şâh zimen mi sûzem

Nesir: Beyt-i mersûmu şâh kırâat itdikde hande idüp hâne-i şâ'ir tâ'madan lâkin bîrûn olmak gâyet müşkil bir ma'nâdır, biz anı hibe itdik didiğinden Selmân âgâh olup teşekküren nazm itdiği ebyâtıdır.

Beyit

Bâd-ı râyet der-makâmı gez ırâg-ı mecliset

Her sabâhı ber-fürûzed şem‘-ı zer-kârî lâkin

Nesir: Şâ‘ir-i müşârün-ileyhin Hoca Gıyâsüddîn Muhammed Reşîd medhinde bi-eyyihi;

Matla‘

Sakiyullâh leylen kesdâg kevâ‘ib

Şebî ‘anberîn hâl-i müşgîn zevâib²²²⁴

Nesir; matla‘ıyla mu‘anven kırk dört beyit bir kasîdesi vardır ki reşk-bahş-ı Seb‘a-i Mu‘allaka olduğu ‘inde‘l-bülegâ gayr-ı mahfidir. Ve külliyât-ı Selmân bir defîne-i belâgatdır ki erbâb-ı isti‘dâd-ı şî‘r ve şâ‘iriyete ol kitâb-ı celîli mütâla‘a ve tettebbu‘ ile vâsıl olur. Sultân Üveys ve mâder-i mihrîbânı Dîlşâd Hâtûn emr ü işâretiyle fusahâ-i selefin nâyâbı Hoca Zahîr Fârâbî kasâyidini bisyâr tettebbu‘ idüp cevâb virmişdir. Bu iki beyit ‘ayn-ı belâgat birindendir.

Nazım

Der-dürç-i der-i ‘akîk-i lebet nakl-i cân nihâd

Cins-i nefis yâft be-câ-yı nihân nihâd

Kuflî zil‘al burd ân-durc-i zed-lebet

Hâlet zi-‘anber âmed u mehri ber-ân nihâd

Nesir: Mervîdir ki bu kasîde sılası olmak üzre Şâh Üveys Selmân’a ülke-i Rey’de bir ‘azîm nân-pâre ihsân itmiştir. Devletşâh dir ki, bu kemînenin i‘tikâdında eger bu dü beyit mukâbili Üveys Şâh mülk-i Rey’i Hoca Süleymân’a virse henüz mukâbili olmamağla buhl itmiş olur. İntehâ. Ol ‘asırda ehl-i ma‘ârifte rağbet ü i‘tibâr bu mertebelerde idi. Bu ebyât bir gazelindendir.

Nazım

[540a] Avâze-i cemâlet tâ-der cihân fütâde

Halkı be-cüst ü cûyet ser-i der-cihân nihâde

²²²⁴ Selmân-ı Sâvecî’nin kasidesi.

Sevdâ-yı zühhd huşkem berbâde dâde hâsıl

Mutrib bezen terâne sâkî biyâ-ziyâde

Ey Şehsuvar hûbân-ı rû-yı ‘ayn âb-ı hayevân

Rahm-âveri çe-bâşed ber teşne-i piyâde²²²⁵

Nesir: Hoca Süleymân’a gebr-i²²²⁶ sin müstevlî oldukda mülâzemet-i dergâh-ı sultânîden isti‘fâ ve bakıyye-i ‘ömrünü Rey ve Save’de taraf-ı pâdişâhîden ta‘yîn olunan nânpare ile imrâr itmiştir.

Kâtib Çelebi merhûm sâl-i rihleti bu târîhde vukû‘ bulduğun tahrîr ve Devletşâh sene tis‘a ve sittîn ve seb‘a-mi’e şuhûrunda işbu hâkdân-ı zulmânîden riyâz-ı câvidânîye ‘âzım olmuşdur deyü tastîr ider. Lâkin târîh-i vefâtı kavlı-i Kâtib Çelebi’yi musaddaktır.

Târîh

Güzeşt heft sad ve heftâd ve heft ez-hicret

Şeb sî şenbih ve hem sizdeh zemân sefer

Yegâne-i şâir-i devrân cemâl-i dîn Selmân

Ze-hâk tîre revân şüd be-‘â lem-dîger

İrtihâl-i Sâhibü’l-Konya

A ‘lemü’l-fuzalai’l-mütebahhîrîn efdalü’l-‘ulemâi’l-müteverri‘în reîsü’l-fukahâ fî-‘asrihî ve âvânihî ve melceü’l-kümmelîn fî-zemânihi mazhar-ı hidâyetü’r-Rabbânî belâgāya mazhar-ı müşkilât-ı ‘ulûm-ı bilâ-nihâye ekmelü’l-fuhûl el-imâm fî’l-ma‘kûl ve’l-menkûl kâşif-i esrârü’t-te’vîl vâkıf-ı mevâkıf-ı envârü’n-nezîl bu hanîfetü’l-‘asr nuhbetü’d-dehr bakıyyetü’s-selef mefhar-ı sanâdîd-i halef el-fakîh el-kâmil el-‘allâme el-fâzıl el-‘âbid kıdvatü’l-fehâmâ Mevlânâ eş-şeyh el-imâm Mahmûd bin Ahmed bin Mes‘ûd Cemâlüddîn Ebü’s-Senâ el-Konevî ed-Dımaşkî ‘aleyhi sicâle rıdvân-ı Rabbühü’l-Vefî hizmetleri ki

²²²⁵ Güzelliğin ses ve yankısı cihanda kaybolmuş
Cihanda gizlenilmiş o şeyi arıyorum
İçkinin etkisiyle hasıl olan o sevdâ beni kuruttu
Çalgıcının söylediği söyledikçe artsın
Ey iyilerin en iyisi âb-ı hayatın hürmetine
Yalın ayak susamış bir şekilde gelmişse sana acı ona
²²²⁶ “Kibr”?

müellif-i *Tâcü't-Terâcim* tahkîkî üzre şârih-i Câmî'ü'l-Kebîr mevlânâ el-'allâme Mes'ûd 'aleyhi'r-rahme el-Vedûd'un hayru'l-halef mâ-bihi'li-şerefi olup sene tis'a ve hamsîn târihinde kâdî-i Dimaşk olmağla mukaddem-i fezâil-tev'emleriyle ol buk'a-i mübâreke 'ayn-ı Firdevs-i berîn olmuş idi. Ba'de'l-'azl altmış altıda 'avdet ve medrese-i Zincâniyye'de meşgûl-ı ders ve tasnîf oldular. Usûl-i dînde *Kitâb-ı Muğnî*'yi şerh ve *Kitâbü'l-Müntehî* tesmiye itmişlerdir. Ve *Kitâbü'l-Kalâ'id fî-şerhi'l-'Akâ'id* ve yine usûl-i dînde *Kitâbü'z-Zübde fî-şerhi'l-'Umde* cümle-i âsâr-ı latîfelerindendir. Ve İmâm Siğnâkî'nin *Şerhü'l-Hidâye*'sini ihtisâr idüp *Hulâsatu'n-Nihâye* tesmiye itdiler. Vâlid-i mâcidlerinin *Şerh-i Câmî'ü'l-Kebîr*'lerini tekmîl itmişlerdir. Ve İmâm Kudûrî'nin *Muhtasar-ı Tecrîd*'ini şerh idüp *Tefrîd* tesmiye eylediler. Ve *Kitâb-ı Tehzîb-i Ahkâmü'l-Kur'ân* ve *Kitâbü'l-Tekmile fî-Fevâyidi'l-Hidâye* ve iki cild *Bugyetü'l-Fetâva* ve *Kitâb-ı Kunyetü'l-Fetâva* ki bir cildir. Ve *Kitâbu'l-Cem' beyne Vakfeyi'l-Hilâl ve'l-Hassâf ve'l-Kitâbü'l-Î'câz fî'l-Î'tirâz 'ale'l-edilleti's-şer'iyye* ve *Kitâbü'l-Mu'temed* ve *şerh-i Kitâbü'l-Müsned* ve *Kitâb-ı Meşâriku'l-Envâr fî-Müşkili'l-âsâr* cümle-i tesânîf-i fâyikalarındandır. Bunlardan mâ'adâ resâil ve müdevven te'lîfât-ı cemîleleri bî-nihâyedir. Şâm-ı cennet-meşâmda işbu sâlde tekmîl-i nüsha-i hayât itmişdir²²²⁷.

VEKÂYİ'-İ SENE SEMÂN VE SEB'ÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Erbâb-ı tettebbu' -ı âsâr-ı eslâfa vâzıhdır ki bu sâlde Kâtib Çelebi merhûm devlet-i ebed-peyvend-i 'Osmâniyye'ye dâir vak'a zikr itmemiştir. Meşâhîr-i müverrihîn-i sâire âsârında zikr ü beyân itdikleri ba'zı vekâyi' takdîm ve tahtına müverrih-i müşârün-ileyhin muhtârı olan vekâyi' -i sâire terkîm olundu.

'Azm-i Sultânî bi-Teshîr-i Diyâr-ı Sasmenos²²²⁸

Merhûm Hoca Efendi ve ekser-i meşâhîr-i müverrihîn ittifâk u tahkîkleri üzre Silistre ve Nigbolu vâlîsi Susmenos ki mülûk-i küffâr beyninde mezîd-i iktidâr ile şöhret-şi'âr idi. Çünkü pâdişâh-ı 'âlem-penâh ve zafer-destgâh hizmetlerinin kendi memâlikini tahrîb ve feth ü teshîr kasdıyla Gelibolu cânibine leşker-i mûr-şumâr ile 'ubûr buyurduklarından habîr ü âgâh oldukda mukâvemete 'adem-i kudretini derk ü iz'ân itmekle tuhfe-yi fâyika ve hedâyâyı mülûkâne ihzârıyla 'âzim-i rûy-mâlî-i dergâh-ı hâkân-ı İskender-'unvân olup eşk-i darâ'at u istirhâm isâle iderek hıdîv-i dâd-ger-pâ-yı ikbâl hazretlerini istikbâl ve harâc-güzârân

²²²⁷ İrtihâl-i Sâhibü'l-Konya..... nüsha-i hayât itmişdir (Derkenar notu).

²²²⁸ Susmanoslı Şişman.

zümresine idhâl olunmak recâsını muhtevî hâk-i pâ-yı şehinşâh-ı deryâ-nevâle ‘arz-ı hâl eyledi. İzhâr-ı ‘ubûdiyyet ve ‘arz-ı mutâva‘atda musâra‘atı tab‘-ı hümâyûn-ı pâdişâh-şefkat-ı dest-gâha hoş [540b] gelmekle hıl‘at-ı fâhire ilbâs ve iltifât-ı mütenevvi‘aya mazhariyyetle akrânından ser-efrâz kılındı. Vukû‘ bulan esfâr-ı hümâyûna müretteb leşker-i pür-sâz ve selb ile gelmek şartıyla hükûmet-i memleketi yine kendüye tefvîz olundu. Çün bu ‘azîmetden murâd-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâh-ı ‘adâlet-nümûn bu bilâdı feth ü teshîr olup bu vech-i eshel ile gâile mündefi‘ oldu. Ol havâlîde vâki‘ memâlikin muktazî olan umûru göröl[dük]den sonra ‘izz ü ikbâl ile mahmiyye-i Edirne cânibine ‘atf-ı ‘inân buyuruldu.

Zikr-i Evsâf-ı Niğbolu-râ

Hafî olmaya ki zîb-i sutûr-ı *Kitâb-ı Bahriyye* olduğu üzre Niğbolu, Silistre’nin se merhale fevkinde sâhil-i nehr-i Tuna’da bâyırda çam elvâhından hâlâ bir kasaba-i kebîre ve kazâ-yı mahsûs livâdır ki şehir-i kâinât makbûl-ı mahmiyye-i İstanbul’a düvâzdehüm merhale mesâfedir. Mukâbili memleket-i Eflak ve cevânibi Zıştovi ve Rahova ve Plevne kazâlarıdır. Fî-‘asrinâ vüzerâya tevcîh olduğu bi’d-defa‘ât vâki‘ olmuştur. Evseme? nâm nehr dü merhale Lofça’dan cârî olup üst yanında Tuna’ya lâhık olur. Belde-i mersûmenin hadâyık ve bagâtı vefîr ve cevâmi‘ ve hammâmı müte‘addid olup tell-i refî‘ada bir bâbı müştemil ahcârdan hisârı dahi vardır, andan Tuna sâhiline muntehî sûr-ı âharı dahi çevrilmiştir.

Hîn-i tahrîrde Kâtib Çelebi merhûmun Rumili memâlikine dâir bir mecmû‘asında bu vechile manzûr-ı ‘abd-i Hakîr olmuştur ki sene seb‘a 777 vîrâne-i? târîhinde Sultân Murâd Gâzî’ye tekfûru ser-fürû itmekle harâc-güzâr olup tis‘a ve semânîde gîrû ‘isyâna mübâderet itdiğinden hisâr-ı mezbûr mesfûr tekürden alınıp taraf-ı İslâmiyân’dan bir mîr-i şecâ‘at-i semîre tevcîh olunmuş idi. Deh ‘aded kasabât ve kazâ bu livâ tevâbi‘indendir.

Zikr-i Evsâf-ı Silistre

Yine *Bahriyye*’de zikr olduğu üzre kesr-i sîn-i mühmele ve lâm ve tâ-i karaşet ile sâhil-i nehr-i Tuna’da düz yerde hâlâ bir kasaba-i kebîre ve kazâ ve mahsûs livâdır ki Eflak ve Boğdan ve Leh küffârı vilâyetleri ile Rumili memâlikini fasl eyleyen nehr-i Tuna sâhili üzerinde vâki‘ kasabâtın eşbehi olmağla kürsî-i memleket i‘tibâr olunmuştur. Etrâfında vâki‘ elviye emîrû’l-ümerâsına olup bilâd-ı İslâmiyye muhâfazası anın emrine menûtdur. Ahcârdan bir sagîr kal‘ası olup penç ‘aded cevâmi‘i ve dü germâbesi vardır. [541a] Bunun dahi hadâyık ve bâgâtı vefîr olup dârü’s-saltana-i Kostantaniyye-i pür-meymeneye on bir

merhale mesâfedir. Ahşâbdan olan hisârı müşrif-i harâb olunup cevânibi Rusçuk ve Tırnova ve Hırşova kazâlarıdır. Müverrih-i sâbiku'z-zikr mecmû'a-i merkûmesinde dir ki, Sultân Murâd Hân-ı Gâzî sene seb'în ve seb'a-mi'ede Niğbolu kal'asını aldıkda bunun hâkimi bilâ-nizâ' teslim-i hisâr eylemiştir. Bu livâların tevâbi'inden ma'dûd büldân ve kasabâtın evsâfı *Câmi'u'l-bilâd* nâm nüshadan taleb oluna.

'Azîmet-i Hâkânî be-Meştâ-yı Edirne ve Tevcîh-i Mîr-i Mîrânî

Mevsim-i şitâ karîb olduğundan mâ'adâ pey-ender-pey emtâr-ı kesîre nâzil olmağla pâdişâh-ı âlem-penâh ve şâhenşâh-ı İskender-sipâh hizmetleri bu sâl-i ferruh-fâlde meştâ-yı mahmiyye-i Edirne'de ikâmet buyurmalarıyla külliyyât-ı umûr-ı ser-hadd-i mansûreyi kemâ-kân irâetden sonra cüz'ıyyât makûlesini Risto-hired ve Bezer-Cemher-ârâ serdâr-ı âlî-vakâr Lala Şahin Paşa bendelerinin uhde-i sadâkat ve fetanetlerine ihâle vü tefvîz buyurup kendülerini kemâl-i übbehet ü ihtişâm ile bendegân-ı mahsûsalarıyla medîne-i Silistre'den nehzat ve kat'-ı merâhil ve tayy-ı menâzil ile bir es'ad-ı evkât ve emîn-i sâ'âtde taht-gâh-ı sâni dârü'l-meymene mahmiyye-i Edirne'ye yirmi merhale mahalle vusûllerinde eşraf-ı ahâlî-i memleket istikbâl ve tazarru' vü ibtihâl ile hâk-i pâ-y-ı pâdişâh-ı deryâ-nevâle rûy-mâl eylediler. Vâlâ-yı haşmet-âmîz ile şehre duhûl;

Li-müellifihî

İdüp memâlik-i a'dâyı gâret ü teshîr

Bu şehre nusret ve sad şevkle safâ geldin

Nesir; mazmûnunu cevânib-i erba'adan şenîd iderek dârü's-sa'âdelatine vusullerinde ma'ıyyet-i husrevânelerinde bulunup sâbıkâ 'arz-ı envâ'-ı hüner-i merdânegî ile kasabü's-sabak meydân-ı cihâd ve nusret ü vegâ olan Kara Timurtaş Paşa'ya Rumili beylerbeyliği tevcîh ve dûş hamıyyet-pûşna hıl'at-ı şâhâne ilbâs olunmağla terfih buyuruldu.

Vaz'-ı Kavânîn-i Erbâb-ı Tîmûr ve Ba'zı Umûr-ı Müstahsene

Sâhib-i ârâ-yı sâibe Timurtaş Paşa'nın ilkâ vü teşvîkı ile erbâb-ı tîmâra ba'zı kavânîn vaz'ı Kâtib Çelebi muhtârı üzre sene-i sâbıkada vukû' bulduğu mahallinde işâret olunmuş idi. Çünkü bu umûr-ı müstahsene [541b] Timurtaş Paşa Rumili mîr-i mîrânı nasb olundukdan sonra zuhûr itmiştir. Mûmâ-ileyhin ise mîr-i mîrânlığı bu sâlde vukû' bulduğu ittifâk-ı müvrrihîn ile sübût-yâftedir. Pes kavânîn-i mersûme vaz'ı dahi bu sâlde vâki' olduğu muhakkak olmuş olur. Mûmâ-ileyhin ilkâ vü re'yiyle vücûd-pezîr olan umûrun biri budur

ki, çün bi-‘avnihi te‘âlâ haşmet-i ‘Osmânî rûz-be-rûz mezîd ve pey-der-pey fütûhât-ı Rabbânî ikbâlîni te’yîd idüp hengâm-ı rûz ve gâda süvârî ‘askerinin lüzumu der-kâr olmağla vakt-i seferde nîze berdûş ve güzîde esb-i sabâ-reftâr ile ma‘iyyet-i hâkânîde mevcûd bulunmak şartıyla surh-gûn ‘âlem ile ebnâ-i sipâh-ı ecnebiyye bir bölük ihdâs olundu. Ya‘nî mukaddemâ ‘askerîden iken vefât iden guzâtın oğulları bu livâ altında mevcûd bulunmak şartıyla deftere kayd olundu.

Fakîr dirim ki, Veledeş demekle meşhûr ıstılâhın mebdei budur. Bu emrin tafsîli inşâallâhu te‘âlâ mebhas-ı ‘askerîde zikr olursa gerekdir. Biri dahi ze‘âmet ve tîmâr ashâbı vefât itdikde evlâd var ise mutasarrıf olduğu nân-pâresi evlâdına taksîm olunmak emr-i müstahsenesidir. Bundan akdem ebnâ-i erbâb-ı tîmâr babası etmeğinden ekseriyyâ mahrûm olurlar idi. Tîmâr ashâbı sefere yarâr evlâdını me‘mûr olduğu hidemâta hasbî berâber götürürler idi ki, umûr-ı harb u kıtâl ve ser-hadd u hasarı görüp bu takrîble nân-pâre sâhibi olmağa müsta‘id ola. Lâkin ekseriyyâ bu mâddeden mahrûm olmalarıyla sâirlerine fûtûr tareyanından vâlidleriyle ma‘iyyet itmez olmuşlar idi. Bu takrîble kimi batladan²²²⁹ ve ba‘zı ashâb-ı hîredî erbâb-ı sanâyi‘den olmalarıyla mîr-i hamîyyet-ittisâm müşârûn-ileyh kul oğulları yine ‘askerî olmak gerekdir. Ve bu makûle ‘askerin yüzü sâir leşkerin birkaç bininden a‘lâdır deyü pâye-i serîr-i ‘âlem-masîr-i Hüsrevâne’ye ‘arz u ifâde itmekle babaları itmeği ebnâsı beyinde taksîm olunmak ve evlâdı sagîr ise sefere eşmeğe isti‘dâd gelince cebelûsin virmek ve erbâb u vezâyifden ise bâliğ-i sinn-i bülûğ olunca vekîl göndermek kânûnu düstûru’l-‘amel olmak²²³⁰ husûsunu müekked emr-i ‘âlî sâdır olup deftere kayd olundu. ‘Abd-i hakîr dirim ki gâlibâ veled kavli-i ıstılâhının mebde’i bu olmak gerekdir. Bunun dahi tafsîli inşâallâhu te‘âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir.

Biri dahi hıfz-ı levâzım-ı esbâb-ı seferiyye ve irâet-i [542a] umûr-ı devâbbiyye a‘zam-ı levâzım-ı cihâdiyyeden olup bu emri ile’l-ân guzât-ı müslimîn kendüleri gördüğünden bu mâdde hengâm-ı musâfâtta ‘askerînin kesr ü noksânına bâdî olmağla umûr-ı mersûmede istihdâm olunmak şartıyla voynuk tâifesi ihtirâ‘ıdır. Fi’l-hakîka bu umûrun her biri şâyeste-i istihsân olup fevâid-i lâ-yu‘ad velâ-yuhsâyı müştemildir. Bunun dahi tafsîli mahallinde zikr ü beyân olursa gerekdir.

Velâdet-i Ertuğrul Çelebi ibn Yıldırım Hân

²²²⁹ “Rıtla”?

²²³⁰ Ve evlâd-ı sagîrin..... Düstûrû’l-‘amel olmak (Derkenar notu).

Hâkân-ı cihâd-âyîn şevk-ı fevz-i nusretle taht-gâh-ı Edirne-i pür-meymenede mekîn oldukları esnâda muhâfaza-i Burusa-i mahrûse Bistâmî-ef'âl Sultân Bâyezîd-i hamîde hısâl tarafından südde-i şevket-penâhîye 'arz gelüp derûn-ı meserret-makrûnunda bir veled-i necîbleri pâ-y-endâz-ı gehvâre-i 'izz ü cûd olmağla teberrûken vaz'-ı ism ve nâm recâsında oldukları tahrîr olunmuş idi. Pes bu haber-i şevk-eser mu'akkıb-ı feth ü zafer olmağla kâffe-i müslimîne 'ıyd ber-bâlâ-yı 'ıyd oldu. Şevketlü pâdişâh-ı 'âlem-penâh hizmetleri fevka'l-gâye mütebeşşir ve mesrûr olup secde-i şükrü kerrâtla edâ ve rağmen li'l-a'dâ bir müddet mehterhâne ve kûs-ı Husrevânî sadâsıyla cihâna velvele-bahşa oldular. Ve nâm cedd-i a'lâların ihyâ kasdıyla teberrûken ol mevlûd-ı mes'ûd Ertuğrul ile müsemmâ kılındı. Tâlibî nâm şâirin ta'miye-engîz târîhidir.

Târîh

Ne felekden geldi Tâlib bu sadâ târîhidir

Geldi sulb-i Bâyezîd'den bir veled hakkâ sa'îd²²³¹

Pâdişâhî-i Melik Mansûr 'Ali ba'de ez-Katl-i Eşref

Melik Eşref Şa'bân nâil-i ucûrât-ı hacc-ı şerîf ve 'umre olmak ârzûsuyla Mısır-ı nâdiretü'l-'asrdan alay ile çıkup 'âzim-i taraf-ı Hicâz olmuş idi. 'Akabe nâm mahalle nasb-ı hıyâm olundukda Mevlânâ el-merhûm 'Azîz Efendi tahrîri üzre bî-sebeb zâhir-i hücum-ı ümerâ ve 'askerî ile mehzûmen cânib-i Mısır'a rücû' itmiş idi. Lâkin bu peyâm-ı 'acîbe vesâit-i elsine-i muhbirîn ile der-ân rûz derûn-ı Mısır'da şüyû'-yâfte olmağla bâ-ittifâk-ı cumhûr ferzend-i fûrûzende ahteri el-melik el-mansûr 'Ali heft sâle ve 'alâ-rivâyetin heşt sâle iken taht-ı 'âlî-baht-ı Yusufîye'ye iclâs olundu.

Müverrih-i müşârûn-ileyh dir ki, Eşref Mısır'a karîb oldukda nihân-hâne-i gaybdan rû-nümâ olan sûret-i hükm-i kazâ müşâhedeşiyle güşgeşte-i râh-ı 'akl u şu'ûr olup halâs recâsına mütenekkirâne hey'et ile ba'zı havâss hânesinde ihtifâ eyledi. Lâkin ol gaddâr zu'munca mülâhaza-i 'âkıbet-i kâr ile bî-çâre Şa'bân'ın nihân olduğu kûşeyi ihbâr itmekle halef-gîr olan ümerâ dest-i gadrinde esîr ve ni'met-i hayâtdan sîr oldu. İntehâ, kelâmuhu Kâtib Çelebi mecmû'asında Eşref dâimâ esâfil ile tarh-ı encümen-i işrete mâil olmağla ümerâ-yı gayret-nişân hal'ine ikdâm itdiler, demişdir²²³².

²²³¹ Velâdet-i Ertuğrul Çelebi bir veled hakka sa'îd (Derkenar notu).

²²³² Kâtib Çelebi mecmû'asında.....itdiler demişdir (Derkenar notu).

Mir'ât-ı Kâinât sâhibi yetmiş dokuzda Melik Eşref Şa'bân hacc-ı şerîf kasdıyla Mısır'dan hurûc itdikde ümerâ-yı eşkıyâ hempâdan ba'zıları hücûm ile yine Mısır'a dâhil oldu. Lâkin halef-gîrleri, "vefât itdi" âvâzesin işâ'a itmeleriyle oğlu 'Ali'yi makâmına ıs'âd eylediler. Melik Şa'bân bu hâli gördükde;

Nazım

Murâd itse kişinin devletinin gitmesin takdîr

Halâyık müctemi' olsa anı zabt idemez aslâ

Nesir; diyerek firâra âgâz itmiş idi. Hayâtı mesmû'-ı ahâlî oldukda taharrî olunup ma'yyetinde olanlardan on nefer kimesne ahz olunmağla katl olundu. Dü rûze mürûrunda [542b] Melik Şa'bân dahi giriftâr-ı dest-i muhâlifin olmağla katl olundu. On yaşında iken Sultân-ı Mısır olup on dört sene yetmiş gün saltanatdan sonra yirmi dört yaşında terk-i mülk-i cihân-ı fânî itmiştir. Mısır'da âsâr-ı hayriyyesinden bir medresesi vardır. Hûb-sîret muhibb-i 'ulemâ ve meşâyih bir melik-i melek haslet idi.

Sâhib-i *Nuhbe* on üç yıl mikdârı Sultân-ı Mısır ve Şâm oldukdan sonra tevâbi'i elinde maktûl oldu demiştir. *Ahbaru'd-Düvel* sâhibinin muhtârı cümleye muhâlifdir ki bi-'ibâretihâ budur. [Lekeli] sene seb'a ve seb'in **hecemû a'le'l-Eşrefi feheraba fekebesu'l-kasra fevecedehu [silik] idhale'l-bâhence fehdaruhu ve hanekûhu fî-hamisi zu'l-ki'da ve ramûhu fî-bi'rin [silik] ba'de eyyâm ve defûnuhu fî-türbeti vâlidihî**²²³³. İntehâ. İmâm Suyûtî *Hüsnü'l-Muhâzara*'sında bu vak'anın yetmiş sekizde vukû' bulduğunu zikr itdiksen sonra İbn Hacer, el-Hâfız'dan nakl ider ki, 'ulemâ-i Mâlikiyye kibârından olup ol sınıf-ı cemîlin sulehâsından Şeyh Bedrüddîn es-Sulûsî rahimehullahu demiş ki, çün Melik Eşref Şa'bân hacca 'azîmet eyleyüp 'Akabe'ye nasb-ı hıyâm eyledi. Muhbir sâdık sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem hazretlerini gördüm. Sa'âdetle böyle güher-bahş oldular ki Melik Eşref bin Hüseyin bizim taraf-ı hümâyûnumuza vusûl kasdındadır. Lâkin bizim ziyâretimiz ile şeref-yâb olamaz fî'l-vâki' sultân-ı mûmâ-ileyh 'akabeden her çend ki ref'-i hıyâm-ı ikâmet murâd eyledi elbette bir mâni' zuhûr idüp rûz-ı ferdâya kalurdu. Ümerâ her çend ki bu mâtdeyi tezkîr ile bu sevdâdan fâriğ olun. Sizler bu mahalden Hicâz'a 'azîmet iderseniz bir âharını sultân ideceklerinde şekk ü şübhe yokdur deyü tahzîr itdiler. Bu 'azîmetden ferâgat itmezem, benden gayrı saltanata ehak bir kimesne var ise yerime ıs'âd eyleyiniz deyü cevâb

²²³³ Yetmiş yedi yılında Sultân Eşref'e saldırdılar. Sultân Eşref kaçınca onu sarayında baskın yapıp onu havalandırmada saklanmış halde buldular. Onu zilka'de ayının beşinde boğarak öldürüp kuyuya attılar. Birkaç gün sonra kuyudan çıkarıp babasının mezarına gömdüler.

virmele bi'l-âhire vak'a-i sâlifetü'z-zikr zuhûr eyledi. Süheylî Kâtib müddet-i saltanatı deh sâldir deyü tahrîr ider.

Fezâil-i 'Al-i 'Osmân mütercimi Şifâyî Şa'bân Efendi merhûm dir ki, Melik Eşref yetmiş sekizde kerr ü ferr-i mülûkâne ile Mısır'dan hacc-ı şerîf kasdıyla çıkdıkda ümerâ kendüye 'isyân eyleyüp ol mahalde mukâtele [543a] rû-nümâ oldu. Bi-emrillâhi te'âlâ şâhid-i zişt-rû-yı hezîmet taraf-ı Eşref'den hüveydâ olmağla cânib-i Mısır'a dâhil olup andaki ümerâ dahi tuğyân itmeleriyle katl eylediler. Sikât rivâyeti üzre cesedini dahi defn itmeyüp kuffe dimekle ma'rûf sepetle esvâk be-esvâk devr itdirdiklerinden sonra bir bi'r-i mu'attalaya ilkâ eylediler.

Yine İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme eser-i dîgerinde on dört sene ve iki ay ve on beş gün saltanattan sonra hal' ve semâne ve seb'în zilka'desinin on beşinci günü katl olundu deyü tahkîk ider. Nazar-resîde evvelâ²²³⁴ müellifinin kelimâtını nakl kelâm-ı hakîrâneyi te'yîd içündür. Bu husûsda olan itnâb-ı ma'fûv buyurulmak mercûdur. Mûmâ-ileyhin pederi Hüseyin dağdağa-i saltanata giriftâr olmamışdır.

Vefât-ı el-Melik el-Fâzıl ez-Mülûk-i Yemen

Sahâyif-i sâbıkada, ki sene erba'a ve sittîn vekâyi'i hılâlidir, Benî Resûl'den melik-i Yemen el-melik el-mücâhid 'Ali müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukda ittifâk-ı erbâb-ı hall ü 'akd iki oğlu el-melik el-fâzıl 'Abbâs sadr-nişîn-i mesned-i hükûmet olduğu zikr olunmuş idi. Mevlânâ el-Cenâbî rahimehullâhu tahrîri üzre mûmâ-ileyh ehl-i 'ilm, edîb ve fâzıl olup zemânında etrâfına ıztırâb târî olmuş idi. A'dâ ile hurûb-ı 'adîdesi vukû' bulup mecmû'unda bi-nasrihî te'âlâ mansûr olmuş idi. Vâlidî ümerâsından Emîr İbn Mikâil kendüye muhâlefet üzre olup gerek anın ve gerek âhardan ba'zı muhâlifînin tafsîl-i ahvâlleri mufassalâtta mezkûr olmağla bu mahalde tafsîlden icmâle 'udûl olundu. Sâl-i hamse ve sittînde medîne-i Ta'az'de Efdaliyye nâm medrese binâ itdirmiştir. Bu sâl şuhûrunda şehir-i Şa'bân-ı a'zâmın yirmi birinci günü Zebîd nâm mahalde hulûl-ı ecel-i müsemma ile târik taht u tâc olup na'şî Ta'az'da medrese-i ahseninde defîn-i zîr-i zemîn kılındı. Mecmû'-ı müddet-i saltanatı on dört sâl olup şehîm ü şecî' muhibb-ı fazl ve fuzalâ-yı edîb ve erîb ve lebîb melik-i kâmil idi. Te'lîfât-ı cemîlesi olup *Nüzhetü'l-uyûn* nâm nüsha-i celîle âsârındandır. Andan gayrı niçe tasnîfâtı dahi vardır. Ta'az'da Efdaliyye'den mâ'adâ niçe medrese ve Mekke-i mükerreme şerrefeha'llâhu te'âlâda medrese-i latîfe ve buk'a-i hayriyye binâ itmişdir. Ba'de vefâtıhi

²²³⁴ “olan”?

erkân-ı devlet oğlu el-melik el-eşref İsmail'i mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat-ı Yemen itdiler. Anın tafsîl-i terceme-i ahvâlî inşâallâhu te'âlâ mecelle-i *Nevpeydâ*'da zikr olunur²²³⁵.

Ez-Vekāyi-i Timur

Kâtib Çelebi merhûm dir ki, bu sâlde Timur-ı mezâlim-mevfûr Türkistan nihâyetinde Nucgar nâm mahalle resîde olup ümerâsından Emîr Musa'yı Fahrüddîn Hân üzerine leşker-i mürettebe ile irsâl eyledi. Fahrüddîn muhârebe-i 'azîme vukû'undan sonra münhezimen firâr itmekle taraf-ı Timur'dan Toktamış Hân vâlî-i Sağnak nasb olundu. Lâkin 'abd-i Hakîr bu vak'anın tafsîline zafer-yâb olmadığından bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Vefât-ı Bahâüddîn Muhammed Sebkî

A'lemü'l-fuzalâi'l-mükemmelîn ve efdalü'l-ulemâi'l-mütekarrirîn yenbû'u'l-fezâilü's-şettâ lâbisü'l-beste ez-zühd ve'l-vera' ve't-takvâ miftâh-ı künûzü'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık eş-şeyh el-edîb el-kâmil el-'allâme ve'l-edîb el-lebîb el-'âmil el-fehhâme kâdî'l-kuzât Bahâüddîn Ebü'l-Bekâ Muhammed bin 'Abdülber bin es-Sadr Yahyâ bin 'Ali ibn Temmâm es-Sebkî? 'aleyhi sicâlu mağfireti Rabbühü'l-Vefî hizmetleri ki *Hüsni'l-Muhâzara*'da zîb-i sutûr-ı safahât-ı tahkîk kılındığı üzre sene semân ve seb'a-mi'e hılâlinde pâ-y-endâz-ı gehvâre-i vücûd-ı sa'âdet-âlûd olup bâliğ-i sinn-i temyîz-i hatâ vü savâb olduklarında kutbu's-Sunbâtî ve İmâm Zenglûnî ve Ebî Hayyân ve'l-Kittânî²²³⁶ ve'l-Konevî misillü meşâhîr-i kibârdan ahz-ı cüz'ıyyât ü külliyyât eyleyüp fûnûn-ı mâlzemede mahâret-i tâmme tahsîlinden sonra tadrîs ve te'lîfe meşğûl olmuşlar idi. [543b] *Kitâbü'l-Matlab*'ın bir kıt'asını ihtisâr itmekle Melik Eşref diyâr-ı Mısıriyye kazası ile tadrîs-i şâfi'î tevcîh itmişler idi. Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduklarını tahkîk itmişlerdir.

Hüsni'l-Muhâzara'da sene-i sâbika rebî'ü'l-evvelinde nüsha-i 'ömr-i 'azîzleri hıtâm-pezir olmak üzre mastûrdur. Vallâhu a'lem.

Vefât-ı Nâzıru'l-Ceyş Muhammed el-Halebî

Bu sâlde müntakıl-ı dersihâne-i 'âlem-i 'ukbâ olan kibâr-ı meşâhîr-i fuhûlden biri dahi misbâh-ı me'âniyyü'l-'ulûm miftâh-ı künûzu'l-mantık ve'l-fühûm maksûdu'l-ahâlî bâ'is-i 'izzü'l-e'âlî merâh-ı ervâhu's-selef mâ-bihi'l-fahru'l-halef eş-şeyh el-imâm el-kâmil el-'allâme kîdvetü'l-fehhâme nazaru'l-ceyş Muhibüddîn Muhammed bin Yûsuf bin Ahmed bin 'Abdüddâim el-Halebî 'aleyhi rahmetihi Rabbühü'l-Ganî hizmetleridir ki, *Hüsni'l-*

²²³⁵ Vefât-ı el-Melik el-Fâzıl ez-Mülûk-i Yemen..... zikr olunur (Derkenar notu).

²²³⁶ "Kettânî"?

Muhâzara'da 'ulemâ-i 'Arabiyyet faslında zikr olunduğu üzre sene seb'a ve tis'in ve sitte-mi'e hılâinde kadem-endâz-ı mehd-i sa'du's-su'ûd-ı vücûd olup bâliğ-i süllem-i sinn-i temyîz olduklarında mevlidlerinde müntakıl-ı tahsîl oldukdan sonra Kâhire'ye hicret ve anda Ebâ Hayyân ve Celâl el-Kazvînî ve't-Tâcü't-Tebrîzî mecâli's-i kudsiyân mevânislerine mülâzemet ve Takıyyü's-Sayığ 'aleyhi rahmeden tilâvet itmekle fûnûn-ı mâlzemede bi-tahsîs 'arabiyyetde kesb-i mehâret itmişler idi. *Kitâbü'l-Mütesehhili* şerh itdiklerinde nazaru'l-ceyş ve ders-i tefsîr-i mansûriyye kendülere tevcîh olunmuş idi. Şehr-i zilhiccede 'âzim-i 'ukbâ oldular.

Zikr-i Husûf ve Kûsûf

Hâtimetü'l-muhaddisîn İmâm Suyûtî ekremehu'llâhu hıla'-i mâ-erâdehu hizmetlerinin *Hüsnü'l-Muhâzara fî ahhâr-ı Mısır ve'l-Kâhire* nâm eser-i mu'teberinde tahkîk itdiği mevâddandır ki şehr-i şa'bânda şems ve kamere hasf-ı küllî târî olup on dördüncü şeb-i şenbihde kamer hâsifen tulû' ve şems on sekizinci sebt günü beyne'z-zuhr ve'l-'asr kâsifen ve meksûfen tulû' itmiştir.

VEKÂYİ'-İ SENE TİS'A VE SEB'İN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki nazar-resîde olan tevârîh-i sahîhada bu sâlde vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye'ye dâir mâdde bulunmamağın ba'zı vefeyât takdîm ve vekâyi'-i [544a] sâire zeyline terkîm olundu.

Vefât-ı İbn Câbir Nahvî

Hem-'asr-ı sâhib-kırân ve mülk-i Âl-i 'Osmân Hudâvendigâr Gâzî Murâd Hân olan 'ulemâdan olup bu sâlde tekâmîl-i nüsha-i 'ömr-i 'azîz eyleyenin biri kibâr-ı meşâhîr-i nahvîyyînden eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-'allâme kıdvetü'l-mükemmelîn ve'l-fehhâme miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dakâyık kâşif-i estâru'l-kelimât râfi'-i mu'dilâtu'l-ma'ârif ve'l-kelimât a'nî-bih Muhammed bin Câbir a'mâ 'aleyhi rahmetü'l-Mevlâ hizmetleridir ki şöhetleri min-küllî'l-vücûh tavsîfden muğnî olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Vekâyi'-i Müteferrika

A'yân-ı Mısır'dan Bedrüddîn Hasan bin Habîb dahi bu sâlde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduğu *Takvîmü't-Tevârîh*'de mastûrdur. Müverrih-i müşârün-ileyh bu sâl vekâyi'i

evvelinde anlardan Melik Eşref deyü tahrîr itmişdir. Gâlibâ sâlifü'z-zikr melik-i Mısır Eşref müstebândır eger mûmâ-ileyh ise Kâtib Çelebi merhûm rivâyetine işâret murâd itmiş olur, vallâhu a'lem. Lâkin gerden lafzını zikr bu tevcîhden âbı olduğu gayr-ı hafîdir. Zîrâ sâbıkâ zikr ü tafsîl olduğu üzre Melik Eşref hac kasdıyla 'Akabe'ye vâsıl oldukda katl olunmuşdur. Eger murâdı âhar Melik Eşref ise nazar-resîde olan kütüb-i tevârihde gayr-ı mastûrdur.

'Azîz Efendi merhûm *Ravzatü'l-Ebrâr* nâm eser-i mu'teberinde dir ki, bu sâlde halîfe Mütevekkil-Billâh ba'zı kec-tedbîr ümerâ-yı Mısıriyye mübâşeret ve irâdesiyle bilâ-sebeb zâhiri mesned-i hilâfetden hal' ve makâmına İbn 'Ammi Mu'tasım-Billâh Zekerıyyâ bin İbrâhim nânkörân-ı ni'am olan mesfûrun re'yiyle kıdemini vaz' itmiş iken ekser-i a'yân-ı devlet-i Mısıriyye hılâfında bulunmak hasebiyle kavlı-i 'âmmenin in'idâmından çend rûze mürûrunda hıl'at-ı hilâfet-i tâmmе düş-i isti'dâd-ı Mütevekkil'e i'âde olundu.

Mir'ât-ı Kâinât sâhibi bu vak'anın sebebini bu vechile zikr ider ki, bu sâlde ser'asker-i Mısıriyye Emîr Anibek tasarruf-ı umûr-ı cüz'î ve küllîde sâhib-i istiklâl olduğundan li-husûsin leyse bi-mâdde halîfe-i 'asra rencîde-i hâtır olmağla hilâfetden ref' ve medîne-i Kus'a nefy itmiş idi. Rûz-ı ferdâ şefâ'at-ı ümerâyıla yine Mısır'a i'âde eyledi. Ammâ ânifen zikr olduğu üzre Mu'tasım'ı [544b] makâm-ı hılâfete iclâs itmekle gûyiyâ zu'm-ı bâtilinca Mütevekkil halîfeden ahz-ı intikâm eyledi. Lâkin 'âmme-i a'yân bizler halifenin etvâr u ef'âlinden her vechile râzı ve hoşnuduz. Lâ-'an-aslin icrâ-yı garaz-ı nefsanıyye içün halîfe mi 'azl olunur, bu ne asl-ı bî-ma'nâ hareketdir deyü bir yere müctemi' olmalarıyla bîst rûz mürûrunda makâm-ı hılâfete yine Mütevekkil i'âde olunmuşdur.

Takvîmü't-Tevârih'de zikr olduğu üzre hâkim-i Enzad Urus Hân leşker-i Timur bu sâlde muhârebeye agâz idüp [silik] inhizâm taraf-ı Timuryân'dan bedîd olmuşdur. Ve Urus Hân dahi bu sâlde terk-i ceng-i dünyâ itmekle Toktamış Hân hâkim-i memâlik-i Deşt oldu.

'Abd-i Hakîr vekâyi'in dahi tafsîline zafer-yâb olunan *Timurnâme*'de bulmadığımdan bu mikdâr işâretle iktifâ eyledim. Nazar-endâz-ı mütâla'a olan ihvândan zamm u ilhâk mercûdur. Yine *Takvîmü't-Tevârih* safahâtında velâdet-i Şâhruh Mîrzâ bu sâlde vukû' bulduğu mezkûrdur.

Tafsîl-i Velâdet-i Şâhruh

Müverrih Nazmizâde merhûm dir ki, Timur-ı mağrûr belde-i Isfahan'dan rihlet ve Semerkand'a ilkâ-i rehl-i sıklet eyledikde hafîdi Sultân Muhammed bin Cihângîrî Emîr

Seyfüddîn ile taraf-ı şarkda mâverâ-yı Seyhun'da vâki' aksâ-yı memâlik ve hükmü cârî olduğu mesâlik-i müntehâsına irsâl eyleyüp iklim-i Horasan'dan yek mâhe mesâfe menzilde vâki' memâlik-i Çağata ve Moğol ve Hita semtlerini ihâta kasdıyla nihâyet-i serhadde Eşbara nâm şehri muhriz-i emvâl-i ganâyim olmak fikriyle binâ itmekle temhîd-i bilâd ve te'sîs-i bıkâ' itdüğünden mâ'adâ mûmâ-ileyh Seyfüddîn'in birâderi Allah dâdi ol cânib mülûkünden birinin melike-i kübrâ ve âharının melike-i sugrâ nâm duhterlerini hutbe ve 'akd-i maslahatıçün sefir ve nâme-res nasb u ta'yîn itmiş idi. Çünkü ol zâlim mübâhînin şefekat ü îmândan bî-nasîb olduğu aktâr-ı memâlik-i ekâlîm-i seb'ada şüyû' bulmuş idi. Bunun gibi dâhiye-i 'azîmeden bi-haseb-i 'alâka-i sıhrıyyet emîn olmağı mûmâ-ileyhimâ kendülere ni'met-i gayr-ı müterakkıbe kabîlinden 'add itdiklerinden duhterlerini bilâ-imhâl ü ihmâl zâlim-i mesfûra tezvîc eylediler. Ol gaddâr-ı nâ-bekâr bu takrîbile ol²²³⁷ [545a] canibin memâlik-i vefîresini kabza-i tasarrufa getürdü. Ve sâhil-i şatt-ı Seyhun'da bir şehir-i metîn binâ idüp ismini Şâhrahıyye vaz' eyledi. Ve nehr-i mersûm üzre bir kavî cîsr dahi medd itdirdi. Şehrin bu isim ile tesmiyesinin sebebi böyle menkûldür ki, binâsına fermân itdikten sonra 'âdet-i me'lûfesi üzre ba'zı nüdemâsıyla meşgûl-ı lu'b-ı şatranc olup şâh-ı hasma ruh havâle itmekle hasmı kîş-i Timur bed-kîşi def'-i gûşîşinde iken medîne-i mersûmenin peyâm-ı itmâmını bir ferzendi vücûda geldiğinin müjdesi ta'kîb itmekle veledinin bu mülâbese ile ismini Şâhruh ve şehrin Şahruhiyye vaz' eyledi.

Zikr-i Gadr-ı Timur be-Ahâlî-i Isfahan-râ

Ber-fehvâ-yı "eş-şey'u bi's-şey'i yezkuru"²²³⁸ çünkü Timur-ı mağrûrun Isfahan'dan bu cânibe teveccühü işâret olundu, ahâlî-i Isfahan ile vukû' bulan bâz-geşti zikr olunmak iktizâ eyledi. Lâkin evvelâ hafî olmaya ki, Nazmîzâde tertîbi üzre Timur'un Isfahan'a gelmesi sene sitte ve seb'in târîhinde vukû' bulmak takrîbidir. Ba'zı müverrihîn sekiz yüz târîhinden sonra vukû' bulduğunu tahkîk itmişlerdir. Ba'zılar sene tis'a ve semânîn zilka'desinde vâki' oldu dimişlerdir. 'Abd-i Hakîr dahi ihtilâfdan nâşî tahkîk-ı mâdde idemediğinden terki evlâ görülmüş idi. Vaktâ ki Kâtib Çelebi merhûm târîh-i velâdet-i Şâhruh bu sâl olduğun tahkîk itmekle Nazmîzâde merhûmun *Timurnâme*'sine nazar olundu. Ahâlî-i Isfahan bâz-geştini mukaddem tahrîr eylemiş lâkin târîhine ta'rîz itmemiş. Çünkü velâdet-i Şâhruh'dan mukaddem vukû' bulmuş sene seb'a ve seb'inde yâhûd sene-i mâziyede vukû'u muhtemeldir. Bu bâbda rivâyet-i kat'îye zafer-yâb olunmamağla bi'z-zarûrî bu mahalle tahrîr olup sinîn-i âtiyede ihtilâf-ı müverrihîne işâret olunmuşdur. Egerçi müverrihîn-i

²²³⁷ Mükerrer yazılmış.

²²³⁸ Bir şeyi bir şeye zikretmek.

sâire muhtârına nazaran sâl-i vukû‘u ma‘lûm, ammâ bu mahalde bu itnâba bâ‘is Kâtib Çelebi merhûmun kelâmını tashîh içündür.

M[isrâ‘]

Ba‘de ez-în sûy-i merâma gelemim

Nesir: Nazmîzâde dir ki, belde-i Isfahan ekber-i bilâd-ı ‘Acem ve kesret-i halâyık ile meşhûr olup ma‘den-i ‘ulemâ ve fuzalâ ve şu‘arâ olduğu müsellemdir. Hüsn-i nezâket bu hıttada mevâdd-ı [545b] mahsûsa kabîlindendir. Evsâf-ı Isfahân ‘an-karîb inşâllahu te‘âlâ zikr olunur. Belde-i mersûme sükkânından ‘ilm ü ‘amelle meşhûr sâdât-ı kirâmdan envâ‘-ı fezâil ile müte‘ârif ve meftûr-ı mu‘tekîd-i enâm ve melce-i havâss u ‘avâm sâhib-i kerâmât-ı celîle câmi‘-i hüsn-i sıfât-ı cemîle Şeyh İmâmüddîn nâm bir zât-ı büzürg-vârın meclis-i kudsiyân mevânisinde Timur-ı mezâlim-mevfûrun zikr-i ta‘addî ve bî-merhameti mezkûr oldukda evvelâ veliyyullâh mâdâm ki bu fakîr-i pâyidâr süllem-i kasr-ı hayâtım bi-‘avnihi te‘âlâ ol bî-dînden sizlere hergiz zarar u gezend resîde olmaz. Fe-emmâ bize bi-emrillâhi te‘âlâ makhbûr olursam ol vakitte bir ihtiyât-ı küllî hareket-ı vâcibâtdandır. Tâ ki ol bî-îmânın pençe-i mezâliminden emîn ü sâlim olasız deyü tesliye-bahş-ı ahâlî olur idi.

Li-müellifihî

Murâd itse kaçan bir hükmü takdîr

Müfid olmaz hezârârâ vü tedbîr

Nesir: Magzâsınca Timur-ı mağrûr belâ-yı siyâh gibi şehir-i Isfahan’a nâzil olduğu şeb ol veliyy-i âgâh terk-i tekye-gâh-ı fenâ itmekle ahâlî-i Isfahan bahr-ı uhrâna²²³⁹ müstağrak olup ol belde-i vesî‘a kendülere ‘ayn-ı matbak ve zindân oldu. Nâçâr a‘yân-ı memleket huzûr-ı menfûr-ı Timur’a varup bir mikdâr mâl edâsı şartıyla habl-i musâlahayı te’kîd itdiler. Pes cem‘-i emvâl-i matlûbe için mübâşirân ta’yîn olunmağla hânelere konup tahsilde gereği gibi şiddet ve ashâb-ı hâneleri eger a‘lâ ve eger ednâ mahkûm-ı hizmet itdiklerinden mâ‘adâ hetk-i ‘ırz u nâmûsa müte‘allık umûr-ı kerîhiyye tasaddîye cesâret itmeleriyle ahâlî-i memleket bu makûle te‘addîye tahammül itmediklerinden reîs-i memleket nâmında olan şahsa varup bu bâbda hayât cümlemize hatarı müstelzemdir. Zîrâ ‘ırdı‘l-mü‘min ke-demihî²²⁴⁰ kazâyâ-yı müsellemeden olmağla mevt bizlere şîşe-i nâmûsumuzun şikest olmasından yeğdir deyü bess-i şekvâ ve şeb-hengâm herkes hânelerinde olan Timuryân’ı

²²³⁹ “uhrâya”?

²²⁴⁰ Mü‘minin ırzı onun kanı gibidir.

katl u i‘dâm ideceklerini inhâ itmeleriyle reîs-i belde dahi tedbîr-i nâ-ma‘küllerin istisvâb ve bu şeb ne sâ‘atde ki dürre-zen-i nekkâre olalım. Herbiriniz icrâ-yı merâma şitâb eyleyin deyü emr itmekle herkes bu re‘y-i müstelzem-hatarı savâb-ı ‘addile hânelerine [546a] münteşir ve sît-ı tabl-bâza muntazır oldular.

Fâide

Hafî olmaya ki, sâhib-i miknet-i hasm-ı kavî ile bu gûne mu‘âmele, müstelzem-hatar ve bâ‘is-i harâbî-i devletdir. Eger reîs bulunan şahıs mübâşirân-ı emvâl gibi bir hânede müsâfir bulunup bu hılâlde ol dahi katl olunursa

Mısra‘

Meseldir sâkıyâ baş gitse ayak pâyidâr olmaz

magzâsınca elbette ‘askerine tefrika vü perîşânî târî olmak cihetiyle ni‘me’t-tedbîr. Husûsa Timur-ı mağrûrdan leşkeri vücûhen bîzâr olmalarıyla katli mesmû‘ları olsa derhâl müteferrik ve perîşân olacakları nümâyân idi. Lâkin reîs bulunan kimesne ‘ale’l-husûs Timur gibi zulm ü te‘addîsi mevfûr bî-merhamet ve bî-dîn ü îmân olmağla meşhûr, Hak’dan bî-hayâ kâfir leşker-i mûr-şumâr ile etrâfı ihâta itmiş iken husûsâ mukaddemâ mukâteleye ‘adem-i kudretten nâşî hûn-ı bahâyâ râzı olmuşken bu makûle hareketin netîcesi zikri âtî vak‘a zuhûrudur. Bunda mertlik hemân taleb itdiği mâlî bir sâ‘at mukaddem teslîm eyleyüp belâyı başdan savmaktır. Ve der-hâb olan mârın dñnbâline vaz‘-ı pâkâr-ı ‘âkıl değildir.

M[ısra‘]

Gelelim ba‘de-zîn yine sadede

Nesir: Çünkü vakt-i ma‘hûdda reîs-i kal‘a bulunan bî-‘akl u hîred dürre-zen-i nakkare oldu. Herkes hânesinde bulunan Timurî’yi katl u i‘dâm itmekle gûyiyâ meyl-i intifâ eyleyen harîkın etrâfından munakkahalarla? Vezânîden-i bâd olmalarıyla yeniden iş‘âl eylediler. Ol şeb tu‘me-i şemşîr-i Isfahaniyân olan mâder-be-hatâların ‘adedi altı bine bâliğ olduğu rivâyet-i sahîhadır. ‘Ale’s-sabbâh bu peyâm resîde-i sımâh-ı Timur-ı mezâlim-endâm ve gadr-encâm olduğu gibi pür-âteş-i gazab olup katl-i ‘âm fermân itmekle ol leşker-i bî-pâyân meslûlû’s-süyûf karadağ gibi yerlerinden hareket ve töre-i Cengiziyye’yi icrâya mübâderet eyleyüp nisâ vü zükûr ve tıfl u pîre ‘adem-i nazar-birle hûk vâri katl u i‘dâm-ı Isfahanya’ya mübâşeret eylediler. Hattâ müverrih-i mûmâ-ileyh Timur ‘askerine pîrânın pîrâliğine [546b] ve tıflın tufûliyyetine ‘âlimin ‘ilmine ve fâzılın fazlına, şerîfin şerâfetine ve garîbin

gurbetine, karîbin karabetine ve ‘âşıkın mahabbetine sâdâtın nesebine ve müslimânın İslâm’ına zimmînin zimmetine ve re‘âyânın ra‘iyyetine, za‘îfin za‘fına ve câhilin za‘f-ı ‘aklına fakîrin fakrına ve sâilin hakâretine nazar itmemek üzre ekîd ü şedîd tenbîh itmekle hûn-ı ahâlî-i belde-i Isfahan mânen-i şatt-ı Ceyhun revân oldu dimişdir. Ahâlî-i belde ise kazâya râzı olup kat‘â âlât-ı harb u kîtâle vaz‘-ı yed itmediler. Lâkin ol zâlimler kat‘â merhamet itmeyüp ser-tâ-pâ küşte-i şîr-i şemşîr eylediler. Fe-sübhânellâhi’l-‘azîm, vallâhu ekber kebîrâ.

Müverrih-i merkûm sikâtdan nakl ider ki, ol esnâda bir derd-mend nüdemâ-i Timur’dan birinin dâmen-i ‘âtîfetine ilticâ ve bâkıyyetü’s-süyûf ra‘iyyet ve etfâl makûle yine şefâ‘at istid‘â itdikde emîr-i mezbûr derd-mend-i mezkûra mevcûd olan etfâli ma‘ber-i Timur’a ihzârı ta‘lîm itmekle, ol dahi peder ve maderden bîkes ve yetîm kalmış etfâli ma‘ber-i Timur’da saf-keşîde eyleyüp, vaktâ ki ol mağrûr ol cânibe müteveccih oldu bunlar ne menend-i kûdekân olupder deyü gıbbe’s-suâl nedîm-i mezbûr makâm-ı şefâ‘atde kıyâm ve maktûllerin bîkes kalan etfâli olmağla mahall-i ‘âtîfet u merhamet olduklarını i‘lâm itdikde, ol cebbâr-ı bî-bedel bunlara ol zâlimlerin beççiler olmak hasebiyle merhamet müstelzem-i hatardır didikde yine nedîm-i merkûm, “sultânım vâlidleri hıyânetleri sebebiyle cezâlarını buldular. Bunlar kalem-nîst hükmünde olup vâlidlerinin sezâ oldukları cezâda medhalleri olmadıklarından mâ‘adâ hâlâ yetîm ve bîkes olup kemâl-i fakr u nekbetlerin ‘arz u inhâ dâ‘iyesiyle istirhâm itmeleriyle sezâ-vâr-ı şefekat u ‘âtîfet olmuşlardır deyü tekrâr şefâ‘at itdikde ol derd-mendlerin el-emân el-emân feryâdları kâfirî binâ olan dil-i sengînine eser itmemekle hemân saff-ı etfâle at sürüp ‘askeri dahi pey-rev olmalarıyla bî-günâh bî-hisâb etfâl zîr-i semm-i esbâbda hurd u hâm oldular. [547a] Hattâ merhamete vesîle olmak ümmîdiyle her ma‘sumun dûşuna Kelâm-ı Kadîm vaz‘ olunduğunu ba‘zı kibâr-ı meşâhîr-i müverrihîn zikr ü beyân itmişlerdir. Ne‘ûzu bi’llâhi te‘âlâ kelâm-ı Rabbânîye ta‘zîmi terk eyleyenlerin hâli kütüb-i kibârda musarrahdır. Kande kaldı ki bu makûle hareket mağrûr-ı mesfûrun küfrüne delîl olan mevâddın biri dahi budur. Bu sebebdan ‘imâret-i Isfahan müzmahil olup mesfûr emvâl-i mevcûdeyi ba‘de’l-ahz Semerkand tarafına yıkılıp gitdi. Ve bend-i zencîr-i esr olan nüfûs bî-hisâb olup bu vak‘a-i hâilenin eslâfda misli gayr-ı mesbûk olduğu erbâb-ı tettebbu‘a ma‘lûmdur. Bundan ziyâde tafsîl mûcib-i tekdîre tıbâ‘-ı selîme olmağla bu mikdâr ile iktifâ ve bu münâsebetle evsâf-ı ülke-i Isfahan tahrîrine şürû‘ ve ibtidâ olundu.

Zikr-i Evsâf-ı Isfahan İnest

Hafî olmaya ki Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*'nın otuz ikinci faslında ki iklîm-i cebel-i [silik] 'Irak-ı 'Acem zikrini müştemildir. Bu vechile zıkr ider ki, bu iklîmin el'ân üç mu'azzam şehri vardır ki Isfahan ve Kazvin ve Hemedan andan 'ibâretdir. Ammâ Isfahan kesr-i hemze ve sükûn-ı sâd-ı mühmele ile ve bilâ-hemze feth-i sâd ile Sıfahan dahi müsta'meldir. Lâkin evvelkinde fâdan sonra elif yokdur. Seksen beş derece tûl ve otuz üç buçuk derece 'arzda cibâl-i kûhterîn miyânında bir şehir-i 'azîm ve belde-i kadîmdir ki mecma'-ı leşker-i ekasîre olduğundan mukaddemâ ismi Sipâhân idi. Isfahan mu'arrebidir. *Nüzhetü'l-Müştâk* müellifi tahrîri üzre fi'l-asl Tahmures ve Cemşîd'e mensûb Giran ve Kusek ve Hubare ve Deşt nâm mezârî'i müştemil dörd 'aded karye idi. Evvelâ Keykubad-ı Evvel dârü'l-mülk ittihâz idindiğinden;

[Mısır]â'

Pâdişeh kanda halk dahi anda

Nesir; mısdâkıncı cevânib-i erba'adan halâyık gelmekle tedricle şehir-i 'azîm olup ba'de'l-merre Buhtunasr Benî İsrâil'e îsâl-i gezend itdikde ekseri bu şehrin âb u hevâsına istihsân itmeleriyle mütemekkin olup, yek mîl mesâfe mahalde büyütl ve mesâkin binâ eylediler ki hâlâ Yehûdiyye didikleri mahal oldu. Başka bir şehir gibidir. Şehir-i kadîme Âl-i Büveyh'den Rûknüddeve Hasan-ı düvâzdehüm Ebû Ebî Müştemil devri yirmi bir [547b] bin zırâ' bir bârû keşide itmişdir. Ve bu beldenin her biri şehre mümâsil burûc 'adedince mahallâtı olup egerçi ebniye-i buyûtu mânend-i Şâm türâbdandır. Ammâ bununki ahcâra müşâbihdir.

Ahsenü't-tekâsîm ilâ-ma'rifeti'l-ekâlîm müellifi Şeyh Muhammed bin Ahmed Makdisî 'aleyhi'r-rahme dir ki, bu beldenin esvâkında mebnî câmi'inin minâresi ki kaddi yetmiş zirâ' sâfî türâbdan iken henüz bir mahalline rahne ve hatâ resîde olmamışdır. Esvâkının ba'zısı mekşûf ve ba'zı âharı muhayyatdır. Şitâ ve sayfda havâsı mu'tedil olup emtâr ve zelâzil ve savvâ'ık emsâli mevâdd-ı muvâhhişe ve mâr-gez-i dem-âsâ hayevân-ı muvâhhişe nâdir-terdir. Galle-i medfûne çend sâl mütegayyir olup 'alâ-hâlihâ turur. Kezâlik vebâ ve emrâz-ı müzmine bu belde de ekall-i kalîl olup hâki mürdeyi hıfz itdiği meşhûrdur. Âb-ı Zinderûd cânib-i kıbelîsinden gelüp [silik] geçer. Bundan çend enhâr münfekk olup derûn-ı şehirde cereyân ider. Bu enhârdan [silik] mâ'adâ dört beş zirâ' 'amîk kuyuları vardır ki anın lezzeti enhârdan bin [silik] değildir. Galle ve erzâkı her bâr vasatü'l-hâl olup âhar mahalden âmede tohum gars olundukda, evvelki rütbede zuhûr ider. Fakat rummânı a'lâ olmayup bu mâtde dahi bu beldenin âb u havâsının hoş olduğuna edell-i delîldir. Zîrâ erbâb-ı tecrîbe enârın mute'affinü'l-havâ arâzîde a'lâ olduğunu isbât itmişlerdir. Meyvesi dahi latîf ve firâvân ve

erzândır. Husûsâ harbûze ve sîbi cümleden a‘lâ olur ki Rum ve Hind’e tefârîk misâli hediye gider. Otlakları evsa‘ olmağla ‘alef-hâr makûlesi hayevânı gâyet a‘lâ olur. Ve vasî‘ ve latîf mesîre ve şikâr-gâhları olup husûsâ mergzâr-ı bi‘l-âsân vasî‘ mahaldir. Ve hadâyık ve bâgâtı vefîr ve bî-bedeldir. Siyyemâ Bâğ-ı nakş-ı cihân ki cümlelerin mu‘teberi ve Îrân’ın meşhûr mesîresidir ve belde-i mezkûrenin cevâmî‘ ve hânkâh ve medârisi kesîre ve sâir ebniye-i hayriyyesi vefîrdir. Ez-cümle medrese-i Sultân Muhammed Selçukîyye ki sultân-ı mağfîret-‘unvân-ı mûmâ-ileyh Hind seferinde Hindî’ler beyninde cümleden mu‘teber bir sanemi getürüp medrese-i merkûmeye südde itmiştir. Hindîler ol saneme ağrınca altın ‘arz [548a] itdiler. Berâ-yı nâmûs-ı dîn-i mübîn ol mikdâr zere havâle-i dest-i redd olundu. Bu belde ahâlîsinin ekseri ebyazu’l-levn ve merdâne ve aaleb-i evkâtı mücâdele ve fiten-i muhârebe ile güzêrandır. Kadîmü’l-eyyâmdan berü Hanefî ve Şâfi‘îler beyninde mahal be-mahal muhârebe-i ta‘assub der-kâr olup bu şehirde ‘asr-ı Moğol’da a‘zamı zuhûr eyledi. Ya‘nî Şeyh Ebû ‘Abdullah el-Mağribî el-Humeyrî *Ravzu’l-mu‘atâr fî-ahbâri’l-aktâr* nâm te‘lîfinde zikr ettiği üzere gavgâ-yı ta‘assub-ı Hanefîyânın ber-fehvâ-yı **kâridu bi-istihvâni resîd** cânlarına kâr itmekle bi‘l-ittifâk leşker-i Moğol’u tahrîk ve Şâfi‘îyânı katl-i ‘âmm itdirmişlerdir.

Hattâ vak‘a-i mezkûre sene sittîn ve hamse-mi’ede vukû‘ bulup heşt rûz kîtâl mümtedd olmağla bî-hadd ü ihsâ nüfûs telef olduğunu Kâtib Çelebi merhûm *Fezleke*’de ‘ale’t-tafsîl zikr itmiştir. Kâtib Çelebi dir ki, bu beldenin letâfet-i âb ü havâsına ekdâr-ı fiteni mukâbil vâki‘ olduğundan hilâf-ı me‘ânî kemâl-i İsfahan’ı halkından şikâyet-gûne nazm itmiştir.

Nazım

Der-deşt hest cû-bâre

Nîst ez-kûşîş u keşîş çâre

Ey Hudâvend-i âsmân u zemîn

Pâdişâhî firest? hûn-hâre

Nâdir-deşt râ çû deşt kuned

Cû-yı hûn-ı râ nedâ ve zi cûbâre

‘Aded-i halk-ı şân bî-fizâyid

Her yeki râ-kuned be-sad pâre²²⁴¹

Nesir: Kezâlik bu belde-i latîfe hakkında ‘Abdullah bin ‘Abbâs radiyallahü ‘anhumâ rivâyetiyle **“Yehrucu’r-deccâlu min-yehûdi’l-İsfahan hattâ ye’tiye’l-Kûfa”**²²⁴² hadîs-i şerîfi vârid olmuştur. Sikât-ı seyyâhîn rivâyetleriyle sübût-yâfte dir ki, bu şehir dü sınıf olup biri Yahûd istandur ki zikri mahallinde âtî Hemedan’dan kebîr [ve] vasî’dir. Digeri Culhali’dır ki dârü’l-cihâd-ı Bağdâd’a vüs‘atde karîbdendir? Ammâ hâneleri birbirine mülâsık olmayup her hânenin çend dünîm hadâyıkı ve derûnunda mâ-i cârîsi vardır. Zemîni şûre olduğundan bilâ-terbiye nesne zuhûr itmez. Lâkin bilâd-ı cibâlde buna mümâsil ni‘meti firâvân şehir-i âhar olmayup bi’l-cümle bendergâh-ı Fâris ve Kuhistan ve Horasan ve Hûzistan olmağla erbâb-ı ticâretleri bu şehirde müctemi‘ olur. [548b] Kirpas ve akmişe-i sâire makûlelerinin latîfi bu belde[de] duhte olunup büldân-ı etrâfa münteşir olur. Kuhl-i İsfahânı ise dîde-i kâinâtda şöhet-ârâdır. Nehr-i Zinderud fevkında Allahvirdi Hân on yedi göz bir cîsr-i ‘azîm ve her birinin vasatında birer kasr ve nişîmen binâ idüp Şâh ‘Abbas-ı vesvâs-istînâsa hibe itmiş idi. Bu dahi teferrücgâh-ı şehirden bir mesîre-i latîfedir. Şâh İsmâ‘îl-i pür-tadlîl anda rûûs-ı hayevândan bir mâre yapmışdır. Taraf-ı cenûb-ı kazâ-yi İsfahan’da merkad-i Hârûn ise gâyet meşhûr olup Şâh ‘Abbas ol mahalde nazîri nâyâb bir germâbe-i pür-âb u tâb binâ ve niçe ebniye-i hayriyye imâret ihdâs itmişdir.

Selefde yalnız İsfahan’ın hukûk-ı dîvâniyyesi otuz beş gün ve nevâhîsiyle elli tümen olup hemân şehirden yetmiş yük akçe harâc ahz olunurdu. Sekiz nâhiyesi ve dört yüz on bir pâre kurâsı olup bu nâhiye tûlen ve ‘arzen seksen fersah yer idi. Ve on yedi bâzârı turur ve vasî’ ve kebîr rüstâkı var idi. Esmâ-i nevâhîsi budur! Nâhiye-i Cey yetmiş beş kurâsı vardır. Niçe şehristânı olup Nev İsfahân tesmiye olunur ki İskender-i Yûnânî vaz‘ ve Fîrûz-ı Sâsânî tecdîd eyledi. Tahran bu cümledendir. Nâhiye-i Marbin elli sekiz pâre kurâsı vardır. Ekser-i mahallinde bâgâtı yek-dîgere mülâsık olduğundan cümlesi vâhid şeklidir. Nitekim şâir dimişdir:

Nazım

Marbin-râ ki nüsha-i İremest

Aftâb ender ve direm direm est

²²⁴¹ Kemal-i İsmail İsfahânî

²²⁴² Deccal İsfahan Yahudilerinden çıkar.

Nesir: Nâhiye-i Kerarec otuz altı karyesi vardır, nâhiye-i Kuhab çil pâre kurâsı vardır. Âbı kârîzlerden nûş itmeleriyle sebeb-i tesmiye olmuştur. Nâhiye-i Pürhuvâr otuz iki pâre kurâsı vardır. Behmen bin İsfendiyar bir âteş-gede binâ idüp Şâh ‘Abbâs ‘ahdinde mahbûsiyân Hind’e âyib olmalarıyla Celâlüddîn âteşi anların dest-i küfr-engîzlerinden alup der-hazîne itmiştir. Nâhiye-i İlhan kurâsı bist ‘adeddir. Nâhiye-i Berâen seksen pâre kurâdan ‘ibâretidir. Nâhiye-i Rundester altmış pâre kurâyı müstemildir. Hafî olmaya ki bu kurânın her biri kasabaya mûmâsil olup hezâr hâne ve esvâk-ı ‘âmire ve mesâcid ve medâris ve hammâmât ve hânkâh-ı müte‘addideyi müstemil idi. Lâkin Mîr Üveys [549a] ve ebnâsı ve Nâdir Şâh nâm Hakk’ın belâsı ‘asırlarında bu şehrin ve nevâhîsinin evvelki revnakı kalmamış iken mesfûrun helâkından sonra ise memâlik-i Îrân’a herc [ü] merc târeyânından cümle-i memâlik ü büldân ve kurâ ve kasabât arâzî-i muhterikaya mûmâsil oldu.

Bu dahi gayr-ı hafîdir ki, belde-i latîfe-i Isfahan mevlid-i ‘ulemâ vü fuzalâ ve mecma ‘-ı şu‘arâ vü üdebâ olup ez-în cümle sene semân ve semânîn ve sitte-mi’ede terk-i dersihâne-i fenâ eyleyen ‘allâme-i cihân Şemsüddîn Muhammed bin Mahmûd ki *Şerh-i Tecrîd* ve *Tevâli* ‘ kemâl-i fazl ü kemâllerine dâldir. Ve sene tis‘a ve erba‘în ve seb‘a-mi’e vekâyi‘i hılâlînde terceme-i latîfeleri keşîde-i silk-i sutûr kılınan müfessir-i kâmil şeyh el-fâzıl Şemsüddîn Ebüssena Mahmûd bin ‘Abdurrahman ki sâhib-i tefsir ve şârih-i *Tevâli* ‘dir. Ve sene hamse ve selâsîn ve sitte-mi’ede kasîde-i ‘ömrü resîde-i kat‘ olan şâ‘ir-i meşhûr hallâk-ı me‘ânî Kemâlüddîn İsmâ‘îl bin Muhammed bu beldeye mensûblardır. Bunlardan mâ‘adâ zuhûr iden ‘ulemâ bî-nihâye ve fuzalâ ü şu‘arâ bî-gâye olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu. Bu sâl vekâyi‘i dahi temâm oldu.

VEKÂYİ‘-İ SENE SEMÂNÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEBİYYE

Hafî olmaya ki bu sâlde dahi zafer-yâb olunan kütüb-i tevârihde velâdet-i şehzâdeden gayrı Devlet-i ‘Aliyye’ye dâir vak‘a gayr-ı mezkûr olmağla nazar-resîde olan vekâyi‘-i sâire vak‘a-i mezkûre zeyline²²⁴³ ketb olundu.

Velâdet-i Sultân Mehmed

Kibâr-ı müverrihinden ba‘zı sikât muhtârı üzre bu sâl-i ferruh-fâlde mihter-i şâhzâdegân hıdîv-i İskender-hadem ya‘nî nuhustîn-i zer-i tâbdâr sade-f-i sulb-i zâhire-i pâdişâh-ı yem-şiyem-i Yıldırım Hân-ı Bistâmî-‘alem cenâblarının pîrâye-i dûş-i zehre ve keyvân olmağa şâyân bir necl-i necîl-i serâmedleri pâ-y-endâz-ı mehd-i necâbet-âlûd ve cûd-ı zî-bahş-ı

²²⁴³ Vak‘a-i mezkûre zeyline (Derkenar notu).

gehvâre-i şuhûd oldukları peyâm-ı meserret-ittisâm vâsıta-i berîd-i beşâret-nüvîd ile mesmû'-ı hâkânî oldukda kemâl-i safâ ve sürûrlarından bâ y u gedâyı müstağrak-ı bahr-ı 'atâ vü ni'am ve ol mahz-ı kerem-i Bârî olan ma'sûm-ı felek-câha teberrûken ism-i Muhammed ile vaz'-ı 'alem buyurdular. Sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr ol âftâb-ı âsmân-ı necâbetin tulû'undan fevk-mâ-yetesavver mesrûr u mütebeşşir olup;

Nazım

Beşâretler zemîne âsmânın gözleri aydın

Ki bu şeb doğdu burc-ı saltanatdan bir mih-i garrâ

Nesir; mazmûnuyla birbirlerine tehniye-gû oldular. Târîh-i velâdet-i bâ-sa'âdetleridir.

Târîh

Çıkınca çâr âfâka sadâ-yı sûr didim oldum

Mehammed ibn Sultân Bâyezîd'i pîr ide Bârî

Nesir; esâs-ı Devlet-i 'Aliyye'ye bâ'is-i istihkâm ve metânet olan Çelebi Sultân Mehmed budur²²⁴⁴.

Zuhûr-ı Devlet-i Zülkadriyye der-Maraş

Kâtib Çelebi merhûma mensûb ba'zı tevârîhde tâife-i Türkmân'dan Karaca bin Zülkadr bu târihde zuhûr idüp i'ânet-i baht ile istiklâl buldu deyü mezkûrdur. 'Azîz Efendi merhûmun 'ibâreti bu vechiledir ki zikr olunur. Halîl bin Karaca bin Zülkadr ki şüc'ân-ı tâife-i Türkmândan nevâhî-i Maraş ve Elbistan'da darb-ı hıyâm-ı ârâm ve kendi kabîle ve 'aşîresinden birkaç bin âdemi fermânına râm itmiş idi. Nâib-i Elbistan Mübârek Şâh'dan gördüğü cevır ü siteme tahammül itmeyüp tarîk-ı 'isyâna vaz'-ı kadem ve Mübârek-şâhı müsâfir-i râh-ı 'adem eyledi. *Ahbârü'd-Düvel* sâhibi dir ki, bunlar kendi nesepleri Kısra-yı Enûşirvân'a müntehi olmak zu'mundadırlar. İbtidâ Elbistan [549b] ve nevâhî-i Maraş'da mutavattın olup ba'de'l-merre emirleri 'azîm olmağla bu memleketeynden mâ'adâ Malatiyye ve 'Ayıntâb ve 'Azîz ve Harput ve Behisnâ ve Darende ve Kırşehir ve Kaysariyye ve Kars ve sâir memâlike mâlik oldular. İbtidâ bunlardan zuhûr eyleyen Karaca bin Zülkadr olup ba'de-vefâtihî makâmına oğlu Halil su'ûd itdikde gitdikçe kuvvet bulmağla sene semânîn ve seb'a-mi'ede nâib-i Elbistân Mübârek Şâh Halîl'in üzerine leşker keşide olmuş idi. Halîl mansûr

²²⁴⁴ Velâdet-i Sultân Mehmed.....Sultân Mehmed budur (Derkenar notu).

olmağla ‘asker-i Mübârek Şâh mûmâ-ileyhe tâbi’ oldular. Ba‘de-zâlik Halîl tâife-i Türkmân ile Mübâreke Şâh’ın üzerine varup ‘askerini münhezim ve kendüsünü katl eyledi. Bu tarîk [sîlik] metâne dahi mâlik olup hutbe sâhibi melik-i müstakîl oldu. Bu tabaka on neferden ‘ibâret olup yüz kırk bir sene dârü’l-mülk-i Maraş’da fermân-fermâ oldular. Ve mûmâ-ileyh Halîl hıttâ-i Tebrîz’e sefer itmişdir. Nitekim terceme-i ahvâlleri inşaallâhu te‘âlâ mahal be-mahal zikr olunsa gerekdir.

Harîk-i ‘Azîm der-Mısır

Hâtimetü’l-muhaddisîn İmâm Suyûtî rahimehullâhu tahrîri üzre işbu sâlde belde-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrda harîk-i ‘azîm zuhûr idüp bî-nihâye büyüüt ve dekâkîn berâber-i rû-yı türâb oldu. Harîk-ı mersûmun bu mertebe mümted olduğu bu diyârda mümteni‘ü’n-nazîr olduğunda erbâb-ı tevârih ü âsâr müttefiklerdir. Muhterik olan menâzil ü mesâcid ve ebniye-i sâirede fezleke-i hisâbdan bîrûn ve zâyî‘ ve telef olan emvâl yekûn-ı defâtîr-i debîrân-ı cihândan sad mertebe efzûn idi. Bu harîkde zehâyir-i mütenevvi‘a dahi zâyî‘ ve muhterik olmağla bir mikdâr kahta dahi bâdî olmuşdur.

Zuhûr-ı Devlet-i Âl-i Ramazân der-Adana

Bunlar dahi tâife-i Türkmân’dan şehâmet ü şecâ‘atle ma‘rûf olup tagallüb tarîkıyla ba‘zı bilâd-ı Rûm’a mâlik oldular. İbtidâ bunlardan zuhûr idüp şöret-yâb olan Ahmed bin Ramazân olup Adana ve Sis ve Ayas ve tevâbi‘inde hüküm-fermâ oldu. *Ahbâru’d-düvel* sâhibi sene semânîn ve seb‘a-mi’eden mukaddemce vâlî-i emr olup ‘asâkir-i Şâmiyye ile bir def‘a mukâtele ve def‘a-i âharîde musâlaha itdiler. Sene-i semânînde nâib-i Haleb Temür Bey leşker-i ‘azîm ile bilâd-ı Adana üzerine gelüp nehb-i emvâl-i veseby-i nisâ ve katl-i ricâlden [550a] sonra dâr u diyârlarına ric‘atlerinde tâife-i mezbûre cânib-i bahre karîb ma‘ber-i mazîkî zabt itmeleriyle sûk-ı kâlâ-yı neberd ü kıtâl yine revâc-yâfte olup bu def‘a “nevbet be-hamra-râ resîd” vefkınca Ramazâniyân gâlib olmalarıyla Mîr Temürü ahz itdiklerinden mâ‘adâ seyf-i Türkmân’dan halâs olan şâz ve nevâdir makûlesinden olup bu takrîb ile Sis’e mâlik ve ehl-i şehbânı katl ve nehbe isti‘dâd hâsıl itdiler deyü zikr ü beyân itmişdir. Bu vak‘a-i ‘azîmeden sonra mûmâ-ileyh Ahmed Bey bin Ramazân emrinde müstakîl sâhib-i hutbe sultân oldu. Bu tabaka Benî Ramazân ‘unvânıyla sekiz neferden ‘ibâret olup dârü’l-mülkleri olan Adana’da yüz doksan sene hüküm-fermâ olmuşlardır. ‘Adedleri kalîl ve hizbleri vefîr olan tabakâtandır. İnşâallâhu te‘âlâ mahal be-mahal tercemeleri zikr olunsa gerekdir.

Ba‘zı Vekâyi‘-i Şettâ

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârih*'inde 'asker-i Haleb tâife-i Türkmân ile dâd u sited-i kîtâle der-kâr olup bâd-ı nusret cânib-i Türkmân'dan vezân olmağla leşker-i Haleb garka-i bahr-ı hezîmet oldular deyü tahrîri ânifen terkîm olunan 'arbedeye işâretidir. Türkmân'ın leşker-i Haleb ve Şam ile bir vak'ası dahi vardır ki sene-i âtiyede vukû' bulduğunu ve Zü'l-kadrlü ile olduğunu 'Azîz Efendi merhûm tahrîr ider. Çünkü Kâtib Çelebi inhizâm-ı 'asker-i Haleb'i Devlet-i Âl-i Ramazân zuhûrunun zeyline tahrîr itmişlerdir. Karîne-i siyâk u sibâk vak'a-i âtiyeye işâret olmasından âbîdir. Bu tahrîrden murâd ba'zı müverrihinin tevehhümünü def' ü izâledir.

Timûr-ı mağrûrun def'a-i râbi'a Harizm'e istîlâ kasdıyla leşker keşide olduğu sâbıkâ Nazmîzâde *Târîh*'inden naklen zikr olunmuş idi. Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde vukû' bulduğun zikr itmekle bu mahalle dahi işâret olundu. İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme *Hüsnü'l-Muhâzara*'da dir ki, işbu sâl zilka'desinde atabek-i 'asâkir-i Mısriyye Berkuk 'akd-i encümen-i meşveret itmekle zümre-i 'ulemâ ve fırka-i kuzâtdan bulunanların mecmû'u ol meclise gelüp 'alâ-merâtibihim ku'ûd eylediler. Pes Berkuk bu vechile fekk-i kîse-i mükâleme ile takrîr-i merâma şürû' eyledi ki [550b] arâzî-i beytü'l-mâlden niçesi hîle ile ahz olunup Nâsır bin Kalavun'dan sonra evkâf kılındı. Bu sebeble beytü'l-mâle kesr ü zâk târî olmağla maksad aksâm-ı beytü'l-mâl-i müslimîni zâyk u kesrden tahlîsdir. Bu bâbda hükm-i şer'î nedir îzâh u inhâ olunmak matlûbumdur deyü istifsâr itdikde hemân şeyh el-imâm el-'allâme Sirâcüddîn el-Bulkînî 'aleyhi'r-rahme Hadice ve 'Ayîşe ve Fâtıma ya'nî muktazî olmayan mahalle vakf olunup ta'yîn olunanlar ... ki bâ'is zıyâ'-ı beytü'l-mâldir. Ammâ medâris ve 'ulemâ ve talebe masâlihîçün mevkuf' olanların nakzına sebîl-i mün'adimdir. Zîrâ bu mezkûrânın beytü'l-mâlden olan şeş hissesi vakıfdan ta'yîn olunandan ziyâdedir deyü cevâb-ı bâ-savâb virüp âharları bu kelâm-ı meşrû'u tasdîk itmeleriyle meclis munfasıl oldu. Mukaddemâ kuzât efendilerin ba'zı ezmânda istihdâm itdikleri nüvvâb ref' olunup herkes ta'yîn olunan hizmetini bi-nefsihî irâet itmek bâbında emr-i müekked sâdır oldu.

İşbu sâlde diyâr-ı Mısriyye'de kevkeb-i züvâbe zuhûr ve evvel-i leylde nâhiye-i şimâlden mer'î ve manzûr olup bir müddet bu hâl üzre meşhûd-ı 'uyûn-ı cumhûr oldu.

Vefât-ı Şâh Mahmûd Muzafferî

Mûmâ-ileyh Emîr Mübârizüddin Muhammed'in ferzendi olduğu ve vâlid-i mâcidinin mekhûlâ hal'ına bâ'is olanlardan idiği mukaddemâ pederi tercemesinde tafsîl olunmuş idi. Pederi mahbûs ve birâderi Şâh Şücâ' makâmına cûlûs itdikde, birâderi menşûr-ı yed-i hâkim-i hıttâ-i Isfahan olmuş idi. Lâkin Isfahan'a ba'de'l-vusûl iddi'â-yı istihkâk-ı saltanatla leşker-i

cem‘ine ve ‘ale’l-istiklâl hutbe kırâ‘atine mübâdereti vâsıl-ı sem‘-i Şâh Şücâ‘ oldukda bi’z-zât belde-i Isfahan’a vusûle şitâb ve isrâ‘ ve lede’l-vusûl bâzâr-ı mukâtele revâc-yâfte oldu. Şâh Mahmûd ise şehre mütehassın olup i‘mâl-i âlât-ı rezmiyyede göz açdırmaz idi. Zikri mahallinde mesbûk Şâh Sultân fezâ-yı rezme kendini mânend-i tîr-i endahte eyleyüp kal‘adan pîşgâhında saf ender-saf olan ‘asker ile esnâ-yı muhârebede giriftâr olmağla bâ-fermûde-i Şâh Mahmûd mekhûl kılınup [551a] mukaddemâ kayın pederi Emîr Mübârizüddîn’in çeşm-i cihân bînine mîl keşîde kılınmakda itdiği sa‘y ü ikdâmın mücâzâtını ber-vefk-i **kemâ tudînu tudân**²²⁴⁵ bu yüzden gördü. Bu mâdde vukû‘undan sonra Şâh Şücâ‘ ebvâb-ı müsâlahayı bâz itmekle ‘âzim-i cânib-i Şîrâz oldu. Ba‘de-zâlik Şâh Mahmûd Sultân-ı ‘Irâk-ı ‘Arab Üveys Şâh ile esnâ-i muvâsalatda evzâ‘ u etvâr-ı Mahmûd Şâh pesendîde-i tab‘-ı Sultân Üveys olmağla duhterinin ahterini tezvîc ile kendüye dâmâd ve duhter-i ‘iffet-me’âbını cihâz-ı bî-mümâsil ve âyîn-i bî-mu‘âdil ile Isfahan’a firistâde itmiş idi. Hoca Süleyman ol esnâda tehniyet-güne kasîde nazm idüp bu ebyâtı derc itdi.

Nazım

Âsmân sâht der-âfâk yeki sûr çi sûr

Ki ez-ân sûr şud etrâf-ı memâlik mesrûr

Habbezâ sûr-i serverî ki eger mi nigerî

Hâne-i zuhre buved burci ez-în ‘âlî sûr

İctimâ-‘ist münevver kameri râ-bâ-şems

İttisâlist mukarrer mülkî râ-bâ hûr

Nehr-i Belkıs zemân-ı dâşte-est erzânî

Be-serâ perde-i cem-i devlet teşrîf huzûr

Kutbiddîn Şâh felek-mertebe-yi Mahmûd ki ûst

Beheme sîret Mahmûd u Mahâmid mezkûr

Nesir: Şâh Mahmûd yek-nevbet meded-kârî-i leşker-i Sultân Üveys ile hıttâ-i Şîraz’a müstevlî olmuş idi. Hoca Selmân Sultân Üveys’e nazm itdiği ba‘zı kasâyidinden bu fethi ana nisbetle dimişdir.

²²⁴⁵ Kınadığı gibi kınadı.

Târîh

Hümâ-yı çetr-i hümâyûn pâdişâh-ı Üveys

Basît rûy-ı zemîn-râ be-zîr-i sâye girift

Hudûd-i memleket-i Fârsî tâ-der

Be-sâl-i hamse ve sittîn ve seb‘a-mi’e girift

Nesir: Ba‘zı sikât bu dü beyti Hoca Selmân der-hâb nazm itmişdir didiler. Şâh Mahmûd on altı sâle karîb hükûmet-i Isfahan ile vâyedâr-ı ‘izz ü ikbâl oldukdan sonra *Nuhbe* sâhibi yetmiş altıda vefât eyleyüp mülkü Şâh Şücâ‘a müsellemler oldu deyü tahrîr ve Îrân-zemîn müverrihleri sene seb‘a ve seb‘în ve seb‘a-mi’e şevvalinin dokuzuncu günü Isfahan’da vefât idüp birâderi Şâh Şücâ‘ sâlifü’z-zikr;

Rubâ‘î

Mahmûd birâderim şeh-i şîr-i kemîn

Mîkerd husûmet zi-pey-i tâc u nigîn

Kerdîm dü bahş tâ-ber-âsâyid halk

O zîr-i zemîn girift ve mârû-yı zemîn

Nesir; rubâ‘îsi tanzîm itmişdir deyü tastîr itmişlerdir. Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde intikalini [551b] vâki‘ olmak üzre tahkîk itmekle ‘abd-i Hakîr dahi ana ittibâ‘en bu mahalle terkîm eyledim. Mûmâ-ileyh Kutbüddîn Şâh Mahmûd’un velâdeti sene seb‘a ve selâsîn ve seb‘a-mi’e cemâziyelevvelinde vâki‘ olup müddet-i ‘ömrü otuz dokuz sâl ve penç mâh olduğu ba‘zı tevârîhde musarrahdır.

İntikâl-i Sâlih bin Necm-i Mısırî

Mu‘tekîd-i ahâlî-i mısır-ı Kâhire’den olan sulehâdan kutbü’l-‘ârifin gavsı’l-vâsilîn şems-i eflâk-ı ma‘ârifî bâtın u zâhir fî-‘asrihî reîs-i erbâbü’l-kerâmet fî-dehrihî el-‘Arif-Billâh el-‘azîz el-‘âlim el-vâsıl ile’llâh el-kerîm er-rahîm mazhar-ı füyûzât-ı Rabbühü’l-Bârî eş-şeyh el-kâmil el-‘âlim Sâlih bin Necm-i Mısırî kuddise sirruhu hizmetleri ki zühd ü vera‘ ve ‘ibâdetde vahîd ve salât? Ve takvâda ferîd olup a‘lâ vü ednâ kerâmât-ı bâhire ashâbından

olduğuna [silik] vücûd-ı mes'ûd idiler. Şehr-i ramazânü'l-mübârekde rûze-i hayâtları resîde-i hitâm olmağla vâsıl-ı leyletü'l-Kadr visâl-i kurbiyyet-i Melikü'l-'allâm oldular.

İrtihâl-i Nühâz el-Mağribî

Târîh-i İmâm Suyûtî[de] rahimehullâhu keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre ashâb-ı kirâm akvâl ve erbâb-ı velâyet ü kemâlden kutbü'l-'ârifîn gavsı'l-vâsılîn füyûzât-ı kibriyânın mazharı eş-şeyh Nühâz el-Mağribî el-İskenderî **elbesehu hıl'at-ı visâl Rabbühü'l-Bârî** cenâbları ki fi'l-asl diyâr-ı mağrib-zemîninde pâ-nihâde-i mehd-i vücûd olup ba'de'l-müdde şöhret-i bâd-ı sabâ seyr ü seyâhat iledir, magzâsınca niçe büldân ü memâlik seyerân ve niçe ashâb-ı kerâmâta iktirân iderek âb u havâ-yı sagr-ı İskenderiyye pesensîde-i tab'-ı 'âlîleri olmağla makdem-i şeref-tev'emleriyle teşrîf buyurmuşlar idi. Sûretâ meczûb ve ma'nen 'ayn-ı hîred ve hûş olan zevât-ı hakikat-ı âşinâdan idiler. Şehr-i cemâziyelevvelîde 'âzim-i tekyegâh-ı mülk-i fenâ oldular.

Vefât-ı Şeyh 'Abdullah el-Ceyrûnî

Zîb-i sutûr-ı sahâyif-i *Hüsnü'l-Muhâzara*'dır ki kutbü'l-'ârifîn gavsı'l-kâmilîn vâsıl-ı esrâr-ı hakikat kâşif-i esrâr-ı tarikat vâkıf-ı asl-ı ma'rifet 'ârif-i makâmât-ı kurbiyyet 'âmil-i ahkâm-ı garrâ-yı şerî'at miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûz-ı dekâyık eş-şeyh el-kâmil el-'allâme ve mürşid-i dil-âgâh-ı kerâmet-penâh 'Abdullah el-Ceyrûnî ez-Zeyla'î kudde sırrihu Rabbühü'l-Hâdî [552a] hazretleri ki sulehâ-i mu'tekîdîn zümre-i celîlesinden olup mâ-bihi'l-fahr-ı diyâr-ı mısır-ı Kâhire idiler. Kerâmât-ı cemîle ve velâyetleri zâhir ve fûnûn-ı şettâda 'allâme ve mâhir oldukları tevâtürle müsbet ü bâhir idi. Şehr-i muharremü'l-harâmda mâh-ı serî'u's-seyr-ı hayâtları hitâm-pezîr oldu. Merkad-i 'âlîleri Karafe'de hâlâ ziyâret-gâh-ı sagîr ü kebîrdir.

Vefât-ı Burhaneddîn en-Nahvî

Bu sâlde müntakıl-ı âlem-i bekâ olan fuzalâdan biri dahi merâh-ı ervâh-ı selef mâ-bihi'l-fahru'l-halef maksûdu'l-e'âlî matlûbu'l-ahâlî eş-şeyh el-imâm el-'âlim el-fâzıl el-'allâme kıdvatü'l-fehâm Burhaneddîn İbrâhîm ibn 'Abdullah el-Hekrî el-Mısırî 'aleyhi rahmetü'l-Bârî hizmetleridir ki 'Arabiyyet'de 'ârif-i yegâne ve fûnûn-ı sâirede dahi bî-bahâne idiler. Kemâl-i fazl u kemâllerine Elfiyye tahrîr itdikleri şerh-i latîfe dâldir. Şehr-i cemâziyelâhîrede terk-i dâr-ı fenâ itdiler.

VEKÂYİ‘-İ SENE İHDÂ VE SEMÂNÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE‘L-HİCRETİ‘N- NEBEVÎYYE

Hafî olmaya ki nazar-resîde olan meşâhîr-i kütüb-i tevârihde bu sâlde dahi vekâyi‘-i Devlet-i ‘Aliyye’ye zafer-yâb olunmamışdır. Ri‘âyeten li’t-tertîb vekâyi‘-i sâire tahrîr olundu.

Mukâtele-i Leşker-i Haleb ve Şam be-Tâife-i Türkmân

Zülkadriyye nâm tâife pîşvâsı sâlifü’z-zikr Kara Halîl’in yevmen fe-yevmen kemâl-i miknetle neşv ü nemâsı cevânib-i erba‘asında kâin bilâd u ekâlîm hükkâmını bi-tahsîs hâkim-i Şâm-ı cennet-meşâm ve Halebü’ş-şehbâ Melik Sâlih’i giriftâr-ı endîşe-i gûnâ-gûn itmekle bî-âram itmiş idi. Bu esnâda leşker-i Haleb ve Şam ile ol tâife-i nev-zuhûrun üzerine bi’z-zât ‘azîmet ve kahr u istisâlleri emrinde bezl-i sa’y ü himmet itmek üzre mûmâ-ileyh Sâlih’e taraf-ı sultân-ı Mısır’dan emr-i kat‘iyyü’l-müfâd vâsıl olmağla bi-hasebi’l-me’mûriyye leşker-i encüm-şümâr ile ol cânibe ‘azîmetinden Kara Halîl habîr ü âgâh oldukda tilâl-i cibâl-i şâhikaya ‘urûca müheyyâ olmuş idi. Lâkin dest-i Şâmiyân’dan kulle-i âsmâna su‘ûd itse tahlîs-i girîbân nâ-mümkin ve nâ-mütehammil olduğun derk ü iz‘ân itmekle bi’z-zârûrî “İzâ yeise’l-hirretü yuzâhimu’l-esedu”²²⁴⁶ mîsdâkınca mukâbele-i Melik Sâlih’e vusule ikdâm eyleyüp tekâbül-i saffeyn vukû‘unda kelâ-yı neberd ü kıtâl revâc-yâfte [552b] olup ser-bâzân-ı tarafeyn mübâşeret-i dâd u sited ile evkât-güzâr iken, çünkü bâ-hükm-i takdîr-i Melikü’l-mülûk Hallâk-ı cihân Âl-i Zülkadriyye’nin şöhret-yâfte-i ikbâl olması mukarrer idi. Lâ-cerem kesret-i ecnâdın zerrece nef‘î müşâhade olunmayup bâd-ı inhizâm ‘alem-i Şâmyân’ı ser-nigûn itmekle;

[Mısır]â‘

Men-necâ bi-re’sihî fekad rabiha²²⁴⁷

Nesir; pendiyle ‘amel eyleyenler vâsıl-ı ser-hadd-i emân;

Nazım

Gürîzî be-hengâm ser ber-be-câ

Beh ez-pehlüvânî ser zîr-i pâ²²⁴⁸

²²⁴⁶ “Kedi sıkıldığı zaman aslanı itip kalkar”

²²⁴⁷ “Beladan kurtulan kazanır”.

²²⁴⁸ Başın yerinde iken doğru zamanda kaçarak kahraman olmak
Başın ayaklar altında olmasından daha iyidir

Nesir; mev'izasını menkûş-ı gûş itmeyüp giriftâr-ı silsile-i gayret-i câhiliyye olanlar tu'me-i şîr-i şemşîr-i Türkmâniyân oldu. Melik Sâlih bu hâli gördükde nâçâr **el-Firâru mâ-lâ-yutâk-gûyân** taraf-ı hıttâ-i Şâm'a vusûle 'atf-ı 'inân eyledi. Bu vak'adan sonra tâife-i mersûmeye kemâl-i kuvvet târî olup min-ba'd esâs-ı devletleri karîn-i istihkâm oldu.

İhdâs-ı Tasliye ba'de'l-İşâ

Şehr-i rebî'ülâhırda mülk-i mısır-ı Kâhire'de leyle-i cum'aya resîde olunca 'akîb-ı ezân-ı 'işâda tasliye vü teslîme müezzînân iştigâl itmek bâbında emr-i vâcibü'l-edâ sudûr itmekle 'alâ-rivâyetin leyle-i isneyn ve şeb-i âzîne ve 'alâ-rivâyetin leyle-i merkûmeden leyle-i cum'aya değin beher hafta deh penç leyâl ba'de'l-ezân salât u selâm ile minârât-ı şehr mâl-â-mâl oldu. Bu bid'at-ı hasene-i müstahsenenin evvel-i zuhûru ve nuhûstîn-i vukû'u olmağla bu takrîb ile leyle-i merkûmede kesret-i cemâ'âte bâdî bir hâl oldu. Deh sâl mürûrunda 'akîb-ı küllü ezânda kânûn olduğu bi-mennihî te'âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir.

Binâ-i Şehr-i Keş be-Hükm-i Timur

Timurlenk'in maskat-ı re'si a'mâl-i Semerkand'dan Keş nâm şehir olduğu sâbıkâ zikr olunmuş idi. Ba'zı âsâr binâ eyleyüp ta'ne-zen-i Semerkand olmak zu'muyla etrâf u eknâfdan bi-tarîk-i göç hâneler nakl itdirmekle üç fersâha karîb tevsî' ü 'imâret ve cevânib-i erba'asına sûr keşîde kılınmağa mübâşeret eyledi. Fî-nefsi'l-emr bîst ü sî sâlde 'imâret ve fesâhati mümküni'l-husûl olacağında 'ukûl-ı hurde-bînân müttetik iken katı cüz'î zemânda Semerkand 'âlem-pesinde mu'âdil bir şehr-i reşk-i dehr oldu.

Kâtib Çelebi merhûm *Cihânnümâ*'da otuz altıncı fasılda bu vechile takrîr ider ki, şehr-i Keş [553a] feth-i kâf-ı Fârisiyle ve târeten bi-kesrihâ iklîm-i Mâverâünnehr'den ma'dûd doksan dokuz buçuk 'arzda Nesef'e karîb bir belde-i 'azîme olup vüs'atı se fersah tûl ve 'arzda olduğunu erbâb-ı coğrafya zikr ü beyân itmişlerdir. Müellif gâlibâ nevâhîsi ile cümle mesâfesi olmak gerekdir dimişdir. Meyvesi firâvân ve bilâd-ı sâireden mukaddem resîde-i kemâl olur. Ammâ havâsı fevka'l-gâye bed ve sakîl olup selefde Sebz didikleri şehir bu idi. Semerkand ile mâbeyninde bir cebel-i 'azîm ve şâhik vardır ki, yek rûze zarfından mukaddem tayy u intihâsına vaz' pâ mümkün değildir, Kuhendizî ve Rabz ve Şaristânî olup bâzâr-gâhları rabazındadır. Ve binâları gül ve eşcârdan olup bâğ ve besâtîni vefir ve hayevânı kesîrdi. Şaristân'ı, Der-i Âhenin ve Der-i 'Abdullah ve Der-i [Kasâbân] ve Der-i Şaristân nâmında çâr dervâzeyi muhtevîdir. Der-i Şaristân'ın [hâricinde] Türkistân nâmında bir karye olmağla Der-i Türkistân dahi tesmiye olunur. Çend enhârı vardır ki ekser-i dervâzelerden cârîdir.

Ba‘zı Vekāyi‘-i Mısriyye

Kitâb-ı *Hüsnü’l-Muhâzara*’da muharrer vekāyi‘-i garîbe-i nâ-şinîde emsâldendir ki Emîr Bereke²²⁴⁹ Melik-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrda esvâkda sâir dâir bî-günâh kilâb-ı derd-mendlerin nefyini muhtevî ekîd ü şedîd emr ısdâr itmekle derhâl ahâlî-i memleket nebûdlarla râst geldikleri kilâbı önüne katup ‘av ‘av-ı segân gulgulesi ve ûş ûş-ı nighbânân velvelesi âfâk-gîr olarak her zûkâkda bir âlây-ı kilâb tek tururken neye uğradığın bilmeyüp zahrlarından pey-der-pey sadâ viren nebûd? bîm ü hirâsından yek-dîgeri ta ‘kîb iderek hâric-i beldeye çıkup ez-kadîm bir sûkun kilâbı segân-ı sûk-ı âhara hasm-ı kavî olmağla bu def‘a mecmû‘u bir yere cem‘ olduğundan it ite ürüyerek²²⁵⁰ birbirlerini sahrâda helâk itmeleriyle bûy-ı gundîdeleri sebebiyle hâric-i şehre bir ahad hurûc itmemek rütbesi nümâyân oldukda fukarâ-yı memlekete it sürü akçe kazan meselince a‘yân-ı şehîr mürdelerini birkaç sâ‘at mahalle dek getürtmeleriyle güc ile tathîr olundu. Bu sebebden hâric-i şehirde bâkî kalan nâ-mürdeleri dahi bâ-fermân-ı melik çend sâ‘at şehre bu‘da olan kurâyâ dek nefy [553b] ü iclâ ve niçe müddet şehîr-i mezbûr kilâbdan ihlâ olundu. Yine târîh-i sâlîfû‘z-zikrde mezkûrdur ki, emîr-i mûmâ-ileyh merâkibi halîce ve bürke-i ratliye? duhûlünden men‘ ve def‘-i maslahat için fem-i hûrde memdûd kantara üzre silsileler vaz‘ ve medd ü keşîde itdirdi. Şu‘arâ-yı vakitden ba‘zıları bu mâddeyi hâvî nazm itmişlerdir.

‘Arabiyye

Etlaktu dem‘î ‘alâ-halîcin

Kad selseluhu ferâha yukталu

Men râma min-dehrinâ ‘acîben

Fe‘l-yenzuru‘l-mutlaku‘l-müselsele²²⁵¹

Vefât-ı Melik-i Mazenderan Kıvâmüddîn

Tafsîl-i ahvâli *Fezleke-i Kebîr*’de mastûr Melik-i Mazenderan es-Seyyid Kıvâmüddîn el-Mar‘aşî hulûl-ı ecîl-i mev‘ûd ile terk-i kâr-ı bâr-ı saltanat mülk-i fenâ eyledi. Mûmâ ileyh sene sittîn ve seb‘a-mi’e târîhinde âmil-i Taberistan’da hurûc ve memleket-i mersûmeyi zabt

²²⁴⁹ “Berke”?

²²⁵⁰ İt ite ürüyerek (Derkenar notu)

²²⁵¹ Boğazda oturduğumda ağladım

Boğaz zincirlendiğinde kapanır

Zamanımızda acayip bir şey görmek isterse

Bu zincirlenen açık ve kapalı denize bakın..... (Bu şiiri İmâm Suyûtî zikr ediyor).

itmekle zirve-i hükûmet-i müstakillâneye vülûc eyleyüp Devlet-i Kivâmiyye ‘unvânıyla şöhrat-yâb oldu. Ebnâsından yirmi üç nefer emîr-i muhteşem sene tis‘a ve seb‘în ve tis‘a-mi’e târîhine resîde olunca iki yüz on dokuz sene kâmil hükûmet-fermâ oldular. Devlet-i Şâhiyye zuhûrunda ol tarafa ser-fürû itmeleri devletlerinin bir müddet imtidâdına bâdî olmuş idi. Çend neferden ‘ibâret olan Devlet-i Rûz efzûniyye niçe zemân bunlara şerîk olduklarını ve bunlara şürefâ-i Mazenderan dahi ıtlâk olduğunu Kâtib Çelebi merhûm zikr etmiştir. Mütercem-i müşârün-ileyhin müddet-i hükûmeti bîst sâlden çend mâh efzûndur.

İntikâl-i Burhâneddîn Kırâtî

Reîsü’l-üdebâ sultânü’l-bulegâ ser-çeşme-i fusahâ vâkıf-ı esrârü’l-me‘ârif ve’l-kemâl mazhar-ı füyûzât-ı zü’l-celâl el-edîb el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme eş-şeyh el-imâm el-fâzıl Burhâneddîn İbrâhîm el-Kırâtî bin Şerefüddîn Ebû ‘Abdullah bin Muhammed el-bârî‘ el-müftî ‘aleyhi rahmeti Rabbühü’l-ganî hizmetleri ki, sene sitte ve ‘işrîn ve seb‘a-mi’e mâh-ı saferü’l-hayrında gehvâre-i ‘izz ü ikbâle nihâde-pâ olup bâliğ-i sinn-i temyîz-i hatâ vü savâb olduklarında ‘ulemâ-i ‘asra mülâzemetle tahsîle müdâvemet itmeleriyle fûnûn-ı cüz’iyye ve külliyyede müteberri‘ bir zât-ı ‘ayn-ı kemâl olup emâkin-i müte‘addidede [554a] ders ü ifâdeye meşgûl oldular. Nazm ve nesir ve şi‘irde fâyıku’l-akrân olup eş‘âr-ı Nâbiga-pesend ile memlû dîvânları müstağnî ‘ani’l-beyândır. Evâhır-ı ‘ömrlerinde rûy-mâlî-i Haremeyn-i muhteremeyn ârzûsuyla;

Li-müellifihî

Bana ihsân itse Rabb-i hükm?

Haremeyne varup yüzüm sürsem

Nesir; diyerek ol makâmeyn-i mükerreremeyne yüz sürmüşler idi. Şehr-i rebî‘ülevvelde Mekke-i Mükerreme’de nüsha-i hayâtları resîde-i hıtâm oldu. Manzûmâtlarından çend ebyât sinîn-i sâlifede terkîm olunmağla bu mahalde tahrîriyle ıtnâb olunmadı.

İntikâl-i Takıyyüddîn el-Vâsatî

Bu sâlde müteveccih-i dâr-ı a‘lâ olan fuzalâdan biri dahi kıdvetü’l-kümmelîn zübdetü’l-mükemmelîn kurretü ‘uyûni’l-‘ârifîn mâ-bihi’l-fahru’l-fâzılîn reîsü’l-meşâhiri’l-muhaddisîn fî-‘asrihî ‘aynü’l-me‘ârif fî-[silik] şeyh el-imâm el-fâzıl ‘allâme Takıyyüddîn bin ‘Abdurrahmân bin Ahmed [silik] hıla‘-ı mağfîret-i Rabbühü’l-‘aliy cenâblarıdır ki Vâsatiyyü’l-asl ve Mısriyyü’l-mevlid olup sene seb‘a ve tis‘în ve sitte-mi’e hılâlinde şeref-

bahş-ı mehd-i vücûd-ı sa‘d-âlûd oldukları zîb-i sutûr-ı safahât-ı kitâb-ı *Hüsnü’l-Muhâzara*’dır. Tahsîl-i fûnûn-ı malzemedenden? sonra serâ-pâ-yı evkâtların meşâyih-ı kirâm kuddiset esrârehum hazarâtından istimâ‘-ı ehâdis-i şerîfeye hasr itmeleriyle fâyıku’l-akrân muhaddis-i kâmil oldular. Şeyhûniyye meşîhat ehâdisi kendülere tevcîh olunmağla meşgûl-ı ifâde ve ders iken şehr-i şa‘bânu’l-mu‘azzamda mısır-ı Kâhire’de “**irci’î ilâ Rabbik**”,²²⁵² hitâb-ı müstetâb-mu‘ciz-nisâbına imtisâlen musimennelerini? kâbızu’l-ervâha teslîm buyurdular.

Vefât-ı Şeyhü’l-Kurrâ Halîl Müşebbib

Kezâlik târîh-i sâbıku’z-zikrde zikr olunduğu üzre bu sâlde vefât eyleyen fuzalâdan biri dahi şeyhü’l-imâm el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme kıdvetü’l-kümmelîn ve’l-fehhâme Mevlânâ Halîl bin ‘Osmân bin ‘Abdurrahmân bin ‘Abdülcelîl el-Mukrî ‘aleyhi rahmetü’l-Bârî hazretleri ki zemânının akrâi olup Müşebbib demekle müte‘ârif idiler. Karafe’de müddet-i medîd tulebâya fenn-i kırâat ta‘lîm eyleyüp ekser-i hâlde nâsdan munkatı‘ inzivâyâ ülfet itmişler idi. Be-tahsîs ba‘zı kerâmâtları zuhûr itmekle zemânında bulunan a‘yân ve mülûk kendülere [554b] i‘tikâd-ı tâm ile mu‘tekîd eylediler. Şehr-i rebî‘ü’l-evvelde kırâ‘at-ı ‘ömr-i ‘azîzleri âhır oldu.

İrtihâl-i İbn Nâsıh el-Mekrî

Bu zümre-i celîleden biri dahi Ebû Hafs Avâne ve nâfî‘-i zemâna ferîdü ‘asrihi ve vahîd-i dehrihi kâşif-i müşkilât-ı kırâ‘at-ı Kur’ân-ı ‘azîm mazhar-ı envâ‘-ı füyûzât-ı Rabbühü’l-kadîm şeyh el-imâm el-‘âlim el-fâzıl el-kâmil Nûreddîn ‘Ali bin Muhammed bin en-Nâsıh el-Mukrî elbeschu bi-hürmeti Rabbühü’l-Bârî hazretleridir ki hâtimetü’l-muhaddîsin Mevlânâ es-Suyûtî ‘aleyhi rahmetihi’l-mu‘în tahrîri üzre Mecdülmülk? ‘aleyhi’r-rahme gibi fuhûlden tahsîl-i fûnûn be-tahsîs fenn-i celîlü’l-kadr kırâ‘atde yegâne-i ‘asr olup ol fende bir kasîde-i matbû‘a tanzimine muvaffak olmuşlardır. Bu sebeble hıla‘-ı şerîf-i Mârdânî’de vâki‘ şeyhü’l-kurrâlık kendülere tevcîh olunmuş idi. Şehr-i şevvalü’l-mükerremde kırâ‘at-ı ‘ömr-i ‘azîzleri hitâm-pezîr oldu.

İntikâl-i Şeyh Hasan el-Garân

Kezâlik bu sâlde müntakıl-ı tekye-gâh-ı ‘ukbâ olan meşâyih-ı kirâm-ı zevî’l-ihtirâmdan biri dahi kutbü’l-‘ârifîn gavsı’l-kâmilîn el-vâsılîn mürşid-i bî-misl ve bî-müdânî mazhar-ı füyûzât-ı Rabbânî sâhibü’l-kerâmât vâsıl-ı aksa’l-merâmât Mevlânâ eş-Şeyh ibn ‘Abdullah Hasan el-Garân kuddise sırruhu Rabbehü’l-Mennân hizmetleridir ki zîb-i sutûr-ı safahât-ı

²²⁵² Rabbine dön.

kitâb-ı sâbıku'z-zıkr kılındığı üzre ahad-ı meşâyıh-ı mu'tekıdından 'ilm ü fazlı müsellemler bir vücûd-ı muhterem olup Hâfız ibn Hacer vâlid-i mûmâ-ileyh i'tikâd-ı tâm ile mu'tekıd olduğundan ekser-i evkâtı hizmet-i 'aliyyelerinde güzâr iderdi. Şemsüddîn es-Suyûtî rahimehu'llâhu bir gün vâlidim mu'tâdı üzre hizmetlerinde iken bi-hasebi'l-beşeriyye bir hatâ sudûruyla hazret-i şeyh-i bâhirü'l-kerâmeyi celâl ihâta itmekle hemân havâyâ bir sehm endâhte idüp isâbet eyledi buyurdular. Tîr sâ'at-ı cüz'î meksden sonra rûy-ı zemîne fütâde olduğu gibi vâlidim terk-i rûh-ı revân itdiğin müşâhade itmekle bana bu vechile takrîr eyledi deyü zıkr ider. Hazret-i şeyh şehir-i rebî'ülevvelde mısır-ı Kâhire'de 'âzım-i kurb-ı vasl-ı cânân oldular.

Vefât-ı İbn Merzûk-ı Tilmisânî

Kâtib Çelebi tahrîri üzre bu sâlde mürtehildir. Sehâne-i 'ukbâ olan fuzalâdan biri dahi miftâh-ı künûzu'l-hakâyık mısâbâh-ı rumûzu'd-dekâyık [555a] dîbâce-i nüsha-i fazl u edeb 'allâme-i pâkîze-neseb mazhar-ı eltâf-ı Rabbânî Mevlânâ Muhammed bin Ahmed bin Merzûk-ı Tilmisânî 'aleyhi'r-rahme ve'r-rızvân ve eskenchu'llâhu mahbûhatu'l-cinân cenâblarıdır ki edebiyâtta bir eser-i latîfleri resîde-i dest-i hakîr olup kemâl-i fazl u kemâllerine andan istidlâl olunmuşdur. Tafsîl-i terceme-i latîfeleri *Fezleke-i Kebîr*'de mû-be-mû muharrer olmağla bu mahalde bu mikdâr ile iktifâ olundu.

VEKÂYİ'-İ SENE İSNÂ VE SEMÂNÎN VE SEB'A-Mİ'E MİNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVİYYE

Ma'lûm ola ki nazar-resîde olan meşâhîr-i kütüb-i tevârihde bu sâlde velâdet-i İbn Bâyezîd Hân'dan gayrı bir vekâyi' Devlet-i 'Osmâniyye'ye zafer-yâb olunmamışdır. Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde fakat Timur-ı mezâlim-mevfûra müte'allık ihtilâfı bir iki vak'a zikriyle iktifâ itmişdir. 'Abd-i Hakîr dahi ba'de't-tetebbu' zafer-yâb olunan çend vekâyi' tahrîriyle iktifâyı ihtirâzen 'ani'l-kizb ve'l-hatâ münâsib gördüm.

Velâdet-i Emîr Süleymân bin Yıldırım Hân

İşbu sâl-i ferruh-fâl evâilinde nûr-ı dîde-i hâkân-ı İskender-hadem Sultân-ı Bâyezîd-takvâ-yı 'alem cenâblarının sulb-i tâhirelerinden bir necl-i necîl ve sa'âdet-nişân pertev-bahş-ı mehd-i 'izz ü şân olmağla kudûm-ı behcet-lüzûmların âfâka tefhîm için kûs-ı şâdmânî darb olunup ol rûz-ı gıpta-fermâ-yı nevrûz-ı firûz-dem 'abd-i sa'îdden resânende-i nevîd olmuş idi. Pâdişâh-ı 'âlî-şân hizmetleri birâder-i rahmet-karînlerinin ism-i sâmilin ihyâ kasdıyla ol mevlûd-ı mes'ûdun ismini teberrûken Süleymân vaz' buyurdular. Vâlid-i mâcidleri fevtinden

sonra birâder-i sa‘d-ahteri Sultân Mehemmed Hân ile ma‘reke-i müte‘addideye cesâret eyleyen şehzâde budur ki inşâallâhu te‘âlâ mahallinde tafsîlen zikr olunsa gerekdir. Târîh-i velâdetleri hayli hûşânîde vâki‘ olmuştur.

Târîh

Didim ey Tâlibî târîh-i mevlid-i dîn bu mısra‘la

Süleymân zemâna yümn ile bu dehre basdı pây²²⁵³

Zuhûr-ı Gayret-i Rabbâniyye

Ekser-i meşâhîr-i sikât-ı müverrihîn tahrîrleri üzre mesâcid-i Halebü’ş-şehbâdan bir ma‘bed-i pür-nûr u zıyâda sulehâ-i eimmeden bir zât-ı me‘mûlû‘l-velâya ve müstecâbu‘d-da‘ve salât-ı fecri edâya şürû‘ itdikde ehl-i şekâvet ve îmân-ı nâ-âşinâdan biri zâhir hâlde iktidâ idüp imâm efendi hizmetleri **ba‘de‘l-müte‘avviz ve’s-senâ** tilâvet-i kelâm-ı kadîm-i Rabbânî‘ye şürû‘ ve ibtidâ buyurduklarında ol hûk-nihâd ve bî-dîn hâşâ fekk-i lisân-ı istihzâ ile envâ‘-ı suhriyye ile bir sûret-i taklîd-i musahhara âgâz eyledi. İmâm efendi kat‘â nakz-ı salavâta dâir bir mâddeye bed’ itmeyüp ‘alâ-vechî‘l-erkân ba‘de‘t-teşehhüd selâm virdikde cemâ‘at-ı müslimîn ol şakî-i bed-kârı şekl-i hıznîra mütehavvil görmeleriyle ‘alâ-vukû‘ihi ‘arz ve mahzar ile cânib-i mısır-ı Kâhire‘[ye] inhâ itdiklerini İbn Şihne ve sâir müverrihîn nakl itmişlerdir. Ne‘ûzu billâhi te‘âlâ mine‘d-dalâlet ve sû-i i‘tikâd.

Ez-Vekâyi‘-i Timuriyye

Sâbıkâ tafsîl olunan Horasan istîlâsını ki Timur-ı mağrûr ol memâlikî Ser-abdal lakab es-Seyyîd Muhammed nâm kimesnenin re‘y ü tedbîriyle bilâ-harb u kıtâl ‘alâ-vechin eshel dâhil-i zîr-i hükûmeti itdiği Nazmîzâde târihinden nakl olunmuş idi. Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre bu sâlde vâki‘ olmuştur. [555b] Kezâlik müverrih-i müşârûn-ileyh muhtârı üzre Timur-ı mağrûr Serahs ve Kuşenc üzerine varup ahâlîsi teslîm-i bıkâ‘dan imtinâ‘ itmeleriyle katl-i ‘âm fermân itmekle cümlesi tu‘me-i şîr-i şemşîr kılındı. Lâkin *Timurnâme*’lerde bu memâlikin ahâlîsi itâ‘at itmeleriyle dest-i cevri ve te‘addî-i Timur’dan emîn ü sâlim oldular deyü mezkûrdur. Hâkim-i şehir-i Herat Gıyâsüddîn Pîr ‘Ali ‘alâ-tarîkî’s-sulh şehri Timur’a teslîmî ve bi-hükmi Timurî kal‘asının tahrîbi ‘ale‘t-tafsîl sâbıkâ zikr ü beyân olunmuş idi. Müverrih-i mûmâ-ileyh vukû‘u bu sâldedir dimişdir.

Vefât-ı Ahmed bin ‘Ali el-Hanefî

²²⁵³ Velâdet-i Emîr Süleymân bin Yıldırım..... yümn ile bu dehre basdı pây (Derkenar notu).

A ‘lemü’l-fuzalâi’l-müteverri‘în efdalu’l-‘ulemâi’l-müteverri‘în yenbû‘u’l-fezâilü’ş-şettâ lâbisü’l-biseti’z-zühd ve’l-vera‘ ve’t-takvâ miftâh-ı künûzu’l-hakâyık misbâh-ı rumûzu’d-dekâyık mevlânâ el-kâmil el-‘allâme kıdvetü’l-fehhâme eş-şeyh el-imâm Ebü’l-Fâsîh Ahmed bin ‘Ali bin Mansûr bin Şerefüddîn Ebü’l-‘Abbas ed-Dımişkî ‘aleyhi’r-rahmeti’l-Hayyi’l-Bâkî hizmetleri ki kazâ-i diyâr-ı Mısıryye kendülere tevlih olunmuş idi. Kibâr-ı fukahâ-i Hanefiyye’den olup *Kitâbu’l-Muhtâr*’ı ihtisâr eyleyüp *Tahyir*? tesmiye itmişlerdir. Metn-i mezbûra şerh dahi te’lif eyleyüp *Takrîr* tesmiye itdiler. Bundan mâ‘adâ tasnîfât-ı ‘adîdeleri vardır. Şehr-i şa‘bânü’l-mu‘azzam hılâlinde ‘âzim-i ‘âlem-i ‘ukbâ oldular deyü *Hüsnü’l-Muhâzara*’da mastûr ve kütüb-i tabakâtda mezkûrdur.

VEKÂYİ’-İ SENE SELÂSE VE SEMÂNÎN VE SEB‘A-Mİ’E MİNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Ma‘lûm ola ki bu sâl-i ferruh-fâlde Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı olan vekâyi’-i Devlet-i ‘Aliyye takdîm ve ihtilâf-ı müverrihîn vekâyi’-i sâire ile zeyline terkîm olundu.

Zikr-i Sûr-ı Zifâf-ı Şehzâde

İttifâk-ı mehere-i müverrihîn üzre Germiyân oğlu bir rûz;

Nazım

Gitdi eyyâm-ı şebâb elden dem-i vuslat gibi

Geldi eyyâm-ı meşîb irdi şeb-i firkat gibi

Gerdiş-i eflâk tayyitdi sicill-i ‘ömrü mi

Şol sutûru mahv olup ebter kalan hüccet gibi

Çökdü bünyâd-ı beden bozuldu timsâl-i cesed

Dîr-i dîvârında yer yer bozulan sûret gibi

İhtilâl irdi mizâca za‘fa yüz tutdu kuvâ

Kalmadı a‘zâda hergiz kuvvet u kudret gibi

Nesir; mısdâkınca bâr-ı pîrî kametini ceng-i mû gitdikçe mâh-ı serî‘ü’l-‘ömrü gurûba aheng [556a] itdiğin fikr ü endîşe vasıyyet-i şöhret-i Âl-i ‘Osmân ise **hafizehumu’llâhu’l-Mennân**

min-envâi'l-ahzân bi-bekâi devletihim ilâ-ahîrî'z-zemân²²⁵⁴ âfâka münteşir olmağla nûş-ı ke's-i sâkî-i ecel itdikde kabza-i tasarrufunda olan kılâ' u bıkâ' bilâ-nizâ' dâhil-i kalem-rev-i 'Osmâniyân olup evlâd u eshârı hâib ü hâsır kalacaklarını mülâhazadan sonra oğlu Mîr Ya'kub'u ve sâir a'yân-ı devletini dâhil-i encümen-i meşveret idüp hâssaten ferzendine bu vechile hitâb itdiği min-ba'd bana sefer-i âhîret yakîn oldu. Benden sonra memleket senin kabza-i tasarrufuna resîde olmağla çâre ancak sıhriyyet pâdişâh-ı Devlet-i 'Aliyye-i Âl-i 'Osmân'dır. Pes hâher-i 'iffet-me'serini ferzend-i güzîn-i sultân-ı cihândâr Yıldırım Bâyezîd Hân'a 'akd u nikâh murâdımdır. Tâ ki bu takrîb ile benden sonra sâlik-i memleket olasın ve illâ hâib ü hâsır kalacağın bi-iştibâhdır deyüp bu tedbîri [silik] a'yân-ı hîred-iktirân her biri ni'me't-tedbîr zehî re'y-i sâib ve habbezâ fikr [silik] deyü istihsân itmeleriyle derhâl İshak Fakîh nâm mu'temedün-bih âdemîsini elçi gönderüp ve bu mâtdeyi muhtevî nâme tahrîr ve ber-fehvâ-yı mu'ciz-ihativâ-yı tehâdev tehâbbû hediye-i şâhâne hedâyâ-yı fâhire ile taraf-ı bâhirü's-şeref-i Hudâvendigâr-ı gazâ-i'tiyâd hazretlerine irsâl eylediler. Lede'l-vusûl şehinşâh-ı 'âlî-şân hizmetleri Germiyânoğlu'nun mültemesin kabûl buyurmalarıyla cevâb-nâme tahrîr ve İshak Fakîh'e kerem-i bî-nihâyeden mâ'adâ hıl'at-ı fâhire ilbâs olundu. Emr-i 'akd u tenkîh resîde-i hitâm oldukda Kûtâhiyye ve Simav ve Eğrigöz ve Tavşanlı'yu duhterine mu'tâd olan cihâz bedeli virüp taraf-ı hâkânîye irsâl eyledi. Bu tarafda bâ-fermân-ı pâdişâh-ı İskender-hadem sûr-ı meserret-encâm tertîb ve envâ'-ı ni'am-ı mevfûre güsterde kılınup;

[Mısır]â'

Na'mâ-yı şehinşâhî yağmâdır alan alsun

Nesir; mazmûnu sagîr ü kebîre işâ'at ve ba'îd u karîbde vâkî' mülûk ve ümerâ hattâ melik-i Mısır dahi bu sûra da'vet olundu. Velîme-i şâhiye med'uv olan mülûkün hedâyâ-yı 'azîme ile nâme-resleri vürûd eyleyüp sefir-i Mısır hayme-i zıyâfetde cümleye takdîm olundu. Meşâhir-i sikât nakilleri üzre Evfer Gâzî ol esnâda envâ'-ı hedâyâ-yı şâhânenen mâ'adâ sad nefer mahbûb [556b] perî-peyker ve Yûsuf-cemâl ki her birinin vâsf-ı hüsn-i tâbdârında gûyîyâ bu nazm-ı garrâ dinmiştir.

Nazım

Ki dâred çün tu ma'sûki nigâr u çâpûk dilber

²²⁵⁴ İhsanı bol olan Allah onların devletlerini âhir zamana kadar bâki kılsın ve onları hüznün çeşitlerinden korusun.

Benefşe-zülf ü nergis-çeşm u lâle-rûyî u nesrîn-ber²²⁵⁵

Nesir: Ve ol mikdâr ‘aleyküm bi’l-ebkâr sırrına mazhar mahbûbe-i ruzgâr kim her birini görenler dirler.

Nazım

Der dehr nîst ez tû dil-efrûz-ter nigâr

Der şehr-nîst ez tû ciger-sûz-ter püser

Tâ kerde em be-lâle-i sirâb tû nigâh

Tâ kerde-em bi-nergis-i pür-hâb-ı tû nazar

Gâhî çû lâle-em zi-visâlet şekufte rûy

Gâhî çû nergisem zi-firâket fikende ser²²⁵⁶

Nesir; bunların mecmû‘u murassa‘ât ile ârâste ve envâ‘-ı haly ü mücevherât ile pîrâste olup her birinin dest-i sîmîninde sîm ü zerden musanna‘ lâkin derûnlarında zer-i meslûk ile mâl-a-mâl sîmîn sürâhîler olup bu vechile rikâb-ı hümayûna yüz sürdükde mevcûd olan sefirân engüşt-i tahayyünü nihâde-i dehân-ı [silik] itdiler. Hedâyâsı makbûl-ı dergâh-ı hâkânî oldukdan sonra mecmû‘u ol ve lîme-i süfr-efzâ mevcûd ümerâ ve sefirâna bahş u taksîm olundu. Envâ‘-ı sürûr u safâ on beş gün ve on beş gice bast olundukdan sonra bir es‘ad-ı sâ‘ât ve leyle-i ferhunde-demde hazret-i şâhzâde-i ferîşte-evsâf dâhil-i şebistân-ı ‘izz ü ikbâl-i sûzen-ger oldular.

Bu sûru ba‘zı müverrihîn sene ihdâ ve sittinde vâki‘ olup Ya‘kûb Çelebi dahi bu sâlde dâhil-i sûr-ı zifâf oldular deyü tahrîr ve *Muhtasarı ‘t-Tevârih* sâhibi altmış ikide vukû‘ bulmak üzre tastîr ider. Lâkin ekser-i mehere-i müverrihîn bu kavline havâle-i dest-i redd itmişlerdir. Kavl-i hakîrâneyi li-ecli‘t-te’kîd merhûm Hoca Efendi’nin tahrîrâtı bu mahalle bi-‘ibâretihâ kayd olundu.

²²⁵⁵ Kim senin gibi sevgilinin gönlüne çabucak giren maşuk olabilir

Saçları menekşe gözleri nergis yüzü lale vücudu nesrin gülü gibi (İranlı şair Abdülvâsi-i Cebelî’nindir).

²²⁵⁶ Dünyada senin gibi güzel yok

Şehirde senin gibi ciğeri yanan erkek evlat yok

Senin lale gibi yüzüne

Ve nergis gözlerine baktığımdan beri

Gah lale gibi senin visalinde açıyorum

Gah nergis gibiyim senden uzakta boynum bükük

Tahrîrât-ı Hoca Efendi: Tezâüf-ı esbâb-ı devlet ve terâdüf-i âsâr-ı Şevket Gâzî Hudâvendigâr her memleket ve diyârda mezîd-i iştihâr bulup sünûh iden fütûh-ı cedîde ve zuhûr bulan âsâr-ı ‘adîde tehniyeti için mülûk-ı âfâk[a] tehniyetnâmeler gönderüp temhîd-i mebânî-i mahabbet u ihlâs ve te’kîd-i me’ânî-i meveddet ü ihtisâs eylediler. Cümle-i mülûkden Germiyan oğlu irtifâ‘-ı râyât-ı zafer-âyât-ı sultânî rûz be-rûz izdiyâd bulduğun görüp sâl-i ‘ömrü dahi sinn-i herem ü pîriye idüp memâlik-i mahrûse-i ‘Osmâniyye’ye kurb-i civârı olmağın tarh-ı [557a] bünyâd-ı hubb [ü] vidâd mesleğine zâhib ve rakabe-i ‘ubûdiyyetini rakabe-i ihlâsa idhâle râgıb olup Ya‘kub Bey nâm ferzendine bu husûsda nesâyih-i sâliha ilkâ idüp itdi ki, meymenet-i takviyet-i dîn ve bereket-i hizmet-i şer‘-i mübîn ile hânedân-ı Âl-i ‘Osmân terakkî vü izdiyâd üzre ve eyyâm-ı huçeste-fercâm saltanatları imtidâd üzre olmak nâsiye-i ikbâl ve cebhe-i ahvâl-i sa‘âdet-meâllerinden nümâyân ü lâyiğ ve mutâva‘at ü mütâba‘atlarını ihtiyâr-ı netâyic-i sâlihaya medâr idüğü vâzıhdır. Rûh bedene mülâkî iken bakıyye-i hayâtıdan ramak-ı yesîr-i bâkî iken ol hânedân ile muvâsalat ve ızhâr-ı ‘ubûdiyyet ü mutâva‘at lâyiğ-ı hâl ve müntic-i âmâldir. Bu tedbîr-i dil-peziş makbûl-ı tab‘-ı cevân ü pîr olup kerîme-i sulbiyyesini Yıldırım Bâyezîd Hân’a nâmzed idüp şeref-i kabûlleri recâsını ferzend-i ercmeni Ya‘kub Bey’i bendelikle istid‘âsını mutaazammın nâme ile dergâh-ı şâh-ı cihân-penâha İshak Fakîh nâm ‘azîzi ba‘zı a‘yân-ı memleket-i Germiyan ile elçi gönderüp ol mes‘ûlun husûlün ve müsted‘âsının kabûlün temennî eyledi. Ve Kütahiyye şehrini ve Simav vilâyetini ve Eğrigöz kal‘asını ve Tavşanlı hısnını cihâz tarîkıyla virmeği mektûbda derc eyledi. Mezbûr elçi dahi ‘âlî pîşkeşler ile Edirne’de şeref-i pâ-bûs-ı sultânî ile müşerref olıcak me’mûlleri makbûl olup nevâziş-i şâhî birle mübâhî kılınup icâzet-i insirâf ısdâr buyuruldu. ‘Akablerince şâh-ı bülend-himmet Burusa cânibine ‘azîmet buyurup tertîb-i esbâb-ı cem‘iyyete mübâşeret buyurdular. Ve takdîm-i merâsim-i da‘vet-i ‘âm ve salâ-yı meclis-i meserret-iltiyâm için selâtîn ve hükkâm-ı İslâm talebine elçiyân-ı ferhunde-peyâm-ı iblâğ buyurdular. Sene selâse ve semânîn ve seb‘a-mi’ede âvân-ı zîbâyı ecsâm-ı tabî‘î ve ra‘nâyî-i ‘âm ki zemân-ı reb‘-i rebî‘îde sultân-ı çâr-bâliş-gerdûn tâlî-i hümayûnda burc-ı şerefden benât-ı nebât-ı cilve-gâh-ı çemen ve muhazırât-ı nazargâh-ı gülşen nezâresiçün ref‘-i nikâb-ı ihticâb itdikde fezâ-yı behîşt-âsâ-yı Burusa’da bir mahall-i ferah-fezâ ve mekân-ı tarh-ı zedâde encümen-i sürûr ve nişîmen-i huzûr bünyâdı tarh olunup ol bezm-gâh-ı neşât ve nûzhet-gâh-ı irtibâtı bast-ı bisât-ı inbisât ve ni‘am-ı gûnâgûn ile neşr-i mâide vü simât [557b] olundu. Ve erkân-ı devlet ve a‘yân-ı hazret-i merâtib-i menâsıb hasebiyle mahall-i menâsıbdâ takrîr ve mülûk ü selâtîn etrâfdan envâ‘-ı pîşkeş ü hedâyâ ile gelen ilçiler kemâ-yenbagî tevkîr olundular. Ve sultân-ı Mısır ve Şâm elçisi peygâm u mahabbet-encâm ile gelüp semendân-ı hoş-hıram ve bâd-ı pâyân-ı tund-likâm getürüp ikâmet-i cihâd için i‘dâd

olunmuş, sâfinât-ı ciyâdı şâh-ı ‘âlî-mehâr dergâhına ‘arz idüp sâir emti‘a-i nefîse-i ‘Arabiyye ve hedâyâ-yı lâyıkâ-i behiyye manzûr-ı nazar-ı iltifât-ı sultânî ve makbûl-ı hâtır-ı deryâ-mekâtır-ı hâkânî oldukda mürselini ta‘zîm ve beynlerinde mürûr iden sevâbık-ı mahabbeti tetmîm için resûl-ı mezbûrumuz yed-i ikrâm u igrâz ile ser-firâz ve sâir resûllerden mukaddem ü mümtâz buyuruldu. Andan sonra vilâyet-i Hamîd ve Saruhan ve Aydın ve Menteşe ve Kastamonu ve Karaman mülûkûnün resûlleri ‘arz-ı hedâyâ idüp karîn-i ‘atâyâ oldular. Andan sonra vüzerâ vü ümerâ saltanat ve erkân ve a‘yân-ı devlet ‘alâ-hasbi merâtibihim ve tertîb-i menâsibuhum kadr-i himmet ve endâze-i kudret ü haşmetlerince pîşkeşler çekdiler. Cümleden Evrenos Bey Gâzî ki Rumili ümerâsının mukaddem ve ser-firâzı idi.

[Mısır]â‘

El-‘Abdü ve mâ yemlikuhu kâne li-mevlâ²²⁵⁷

Nesir: Mısdâkınca bu vech üzre pîşkeş çekdi. Yüz re’s gulâm-ı Yûsuf-nijâd ki her biri reşâkat-i kadd ve sabâhat-ı hadd ile reşk-i serv-âzâd ve gayret-i gül-i nev-şükûfte vü bâmdâd idi. Onun? ellerinde gümüş tabaklar tılâ-yı hâlis ile memlû ve onnun? dahi ellerinde gümüş tabaklar nukre vü sîm ile dopdulu seksen gulâm-ı dil-ârâm elinde dahi nukre-i hâmeden piyâle vü camlar ve şam‘danlar ve maşrapalar ve ibrikler ve âftâbeler ol vech-i matbû‘ üzre reşk-i berîn olan meclis-i sürûr-âyîni müşâhede iden merd-i hakikat-bîn nazarında fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâ-yı “**Yetûfu ‘aleyhim vildânun muhalledûne bi-ekvâbin ve ebârîka ve ke’sin min-ma‘în**”²²⁵⁸ zâhir ü müstebîn oldu. Ve yüz re’s kenîz-i ‘işve-engîz ki her biri gâretger-i dilhâ-yı ehl-i perhîz ve hayret-efzâ-yı kulûb ehl-i temeyyüz idi. Ol reşk-i selâtîn ü mülûk olan yüz gulâm memlûk ‘akabında ‘arz olundukda âşinâ ve bîgâne ol emîr-i ferzânenin pîşkeş-i [558a] pâdişâhânesine âferîn ve hezârân tahsîn itdiler. Ve bir hizmetkârının iktidârından sultân ‘âlîm-mikdârının endâze-i ihtîşâm ü istitâ‘atına ve irtifâ‘-ı pâye vü menziletine istidlâl eylediler. Çün cem‘iyyet-i sürûr ve mücâleset ve sohbet-i huzûr ve müvâneset üslûb-ı dil-hâh üzre ol bezm-gâhda imtidâd buldu. Ve kâmrânı ve neşât u şâdkâmı ve inbisât merâsimi temâm oldu. Elçilere izhâr-ı ‘inâyet ü eltâf ve icâzet-i mu‘âvedet ü insırâf buyuruldu. Ve Mîr Evrenos Gâzî’nin pîşkeşini sultân Mısır’a gönderüp sâir mülûke dahi hedâyâ-yı lâyıkâ ve ‘atâyâ-yı râife irsâl buyuruldu. Ve sultân Mısır’ın gönderdiği efrâs-ı ciyâd ve metâyâyı cihâd Evrenos Gâzî’ye i‘tâ buyurulmağla itmez kerîme mâ-melekin sarf iden zarar yerden sipihr-şebnem

²²⁵⁷ Köle ve onun sahip oldukları efendisine aittir.

²²⁵⁸ “Çevrelerinde ölümsüz gençler dolaşır, Maîn çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler ve kadehlerle”, *Kur’ân*, Vakıa, 56/17-18.

olursa mutarravîdir, beyt-i Nâbiga-pesendinin mâ-sadakı nümâyân oldu. Ve sâir hedâyâyı ve erbâb-ı cihâd ve ümerâ-yı ecnâdan virdikleri saçıdan kalan bekâyâyı sultân-ı mu'ti'n-nevâl ve kerîm 'âmme-i berâyâyâ husûsâ zümre-i celîle-i 'ulemâ vü sulehâyâ taksîm buyurup Hızâne-i 'Âmire'ye ol vâridâtıdan bir nesne teslîm buyurmadılar. Ol velîme-i kerîme ve cem'iyet-i 'azîme levâzımı iltifâtdan sonra 'ulemâ ve kuzât ve ümenâ ve sikâtdan ba'zı erbâb-ı vukûf ihtiyâr-ı tenşît-i mühimme şer'î için ihtiyâr olunup cümleden kâdî-i Burusa-i mahrûse Koca Efendi ki Kâdîzâde-i Rûmî'nin ceddidir, halîle-i celîlesi ile ve emîr-i 'alem olan Aksungur Ağa harem-i muhteremi ile ve Çavuşbaşı Sula Çavuş oğlu Timurhan Çavuş ve ba'zı mukarrebân-ı hazret ve muhazzarât serâ-perde-i 'ismet husûsâ şehzâde-i bülend-pâye dâyesi havâss-ı huddâm-ı 'âlî-makâmdan binden ziyâde âdem ile nakl-i 'arûs için Kütahiyeye cânibine irsâl buyuruldu. Firistâdgân-ı Sultânî mahmiyye-i Kütahiyeye'ye karîb olduklarında Germiyan oğlu ekâbir ü a'yân-ı memleketini istikbâle gönderüp vazîfe-i a'zâm ve tarîka-i iclâl u ikrâm ri'âyetinde ihtimâm idüp ihtimâm-ı temâm ile takdîm-i merâsim-i kudûme ikdâm eyledi. Ve her birini şânına göre mekâna tenzîl itdi. Ve menziletine göre menzil [558b] makarr idüp nezl ü ziyâfetini tekmîl itdi. Mihmândârlık merâsimini ve ziyâfet levâzımını hidemât-ı şâyeste ve ri'âyât-ı pâbeste ile istîfâdan sonra tertîb-i velîme-i nikâh ve tensîk-i encümen-i meserret ü ifrâha iştigâl idüp firistâdgân-ı sultân evvelden âhıra dek hıla'-ı fâhire ve in'âmât-ı vâfire ile mahzûz ve nazar-ı tevkîr ile melhûz idüp rûsûm-ı cem'iyeti itmâm ve 'akd-ı nikâhı ihkâm-ı şer'-i şerîf üzerine ihkâmdan sonra o mahtûbe-i hacle-i celâlet ve mahcûbe-i hacere-i 'iffet ve eyâlet-i Burusa kâdısı efendi muhzarında muhaddarât-ı mezbûrâta teslîm-i şer'î ve kılâ'-ı mezbûre teslîminin va'desin mer'î itdi. Ve çâşnîgîrbâsısı olan Paşacık Ağa'yı bile koşup hâtûnunu nîke? eyledi. Aksungur Ağa dahi hıfz-ı kılâ' levâzımını tedârük idüp âsitân-ı sultân savbına revân oldular. Burusa'ya karîb geldikde a'yân-ı devlet ve a'vân-ı hazret sürûr-ı mevfûr ve hubûr-ı nâ-mahsûr ile istikbâl ve harîm-i kasr-ı Kayserîye îsâl eylediler. Şeb-i hengâmı irüp 'arûs-ı Rûm²²⁵⁹ rûz-ı tutak-ı firûz surh-fâm ile halvethâne-i Şâm'dan yana revân ve muhazzarât-ı cevri? derîcehâ-yı nûrdan bu sûr-ı pür-surûrun seyrine serbîrûn eyleyüp şebistân-ı gerdûn temâşâgâh-ı 'âlemiyân olup perde-i ânbûsîden hezârân şem'-i 'arûsî tâbân ve sahn-ı felek ve mülk-i melekden kanâdîl-i nûr ve meşâ'il-i sürûr nümâyân oldukda nev-i 'arûs-ı devlet ü kâmrânî fezâ-yı emânî-i Yıldırım Hânî'de cilve-sâz eyleyüp ol mahcûbe-i hacle nâz ile şehzâde-i ser-efrâz izdivâc ve şîr ü şeker gibi imtizâc idüp âftâb-ı pür-işrâk gibi tâk-ı felek-i 'izz ü irtifâ'da ferîd ve tâk iken ol bedr-i bî-mahâk ile hem-visâk oldu. Ve hem bu meclis-i 'işret ü şâdmânî ve sohbet-i meserret ü

²²⁵⁹ "İrem"?

kâmrânî esnâsında Sultân-ı Gâzî ‘afâyif-i hicr-i hilâfet ve muhazzarât-ı serâ-perde-i şerâfetden bir kerîme-i sulbiyyelerini ki nevbâve-i nihâl-i sultânî ve bâkûre-i gülistân-ı Hudândân-ı ‘Osmânî idi. Karaman hâkimi ‘Ali Bey’e nâmzed buyurdular. Egerçi terakkub-ı ihlâs ve hizmetkârı ve recâ-yı mürâ‘ât-ı vezâyif-i tâ‘at-zârî idüp bîgâneliği yegâneliğe ve mübâ‘adatı hemhâneliğe tebdîl buyurdular. Lâkin âhır-ı kâr hilâf-ı murâd-ı Sultân-ı kâmkâr ol [559a] fitne-cû-yı bed-kirdârdan âşikâr olup ‘âkıbet-i etvâr-ı nâ-hemvârînin cezâsın buldu. Hoca Efendi tahrîrâtı ba‘zı zamâyim-i ‘âcizâne ile resîde-i hitâm oldu. Min-ba‘de de‘b-i hakîrâne üzre işbu memâlik-i mezkûrenin icmâlen evsâfı tahrîrine şürû‘ idelim .

Zikr-i Evsâf-ı Kütahiyye-înest

Ebû Bekr-i Dımışkî ‘aleyhi’r-rahme *Coğrâfîyâ-yı Kebîr*’inde zikr ü beyân itdiği üzere sâhib-i kadîmi ismiyle livâ-i Germiyân demekle meşhûr olup zamm-ı kâf ve teşdîd-i hâ hevvez-i meksûre ile Kütâhiyye pâ-yı taht ve beş yüz akçe mevleviyyet olup şehri zeyl-i cebelde ve kal‘ası bir mürtefi‘ kaya fevkında vâki‘ olmuştur. Bânî-i şehir ve kal‘a sultân-ı Germiyân olmak mervîdir. Heft ‘aded medâris-i celîlesi olup cevâmî‘ ve mesâcid-i müte‘addidesi ve hammâmât-ı ma‘dûdesi vardır. Ulucâmî‘ demekle müte‘ârif ma‘bed-i kadîm sultân-ı Germiyân’ındır. Bundan mâ‘adâ Câmî‘-i Eminzâde ve Câmî‘-i Yorgancızâde ve Câmî‘-i Molla Vâcid ve Câmî‘-i Kādî‘asker ki, Halîl Çelebi’nindir, ve Câmî‘-i Karaca Paşa rûşen ve latîf ma‘bedlerdir. Ve hammâmlarının meşhûrları Kādî‘asker Hammâmı ve Balıklı Hâmmam, ki derûnunda âb-ı serd ile memlû bir ‘acîb havz-ı latîfî vardır. Bunlardan mâ‘adâ altı yedi hammâmı ve bezâstân ve esvâk-ı ‘âmiresi ve hânât ve besâtîn ve bâgâtı ve firâvân âb-ı revânı ve İrem-misâl mesîreleri müstemil bir belde-i latîfe ve ‘azîmedir ki şark ve şimâlî sebzezâr-ı hurrem ve sahârâ-i hemvârdır. Porsuk nâm nehir vasatından cereyân idüp Eskişehir kurbünde nehr-i Sakarya’ya karışur. Ve halefinde kuvvet-i zahr mesâbesinde bir cebel-i mürtefi‘ vardır ki fevkında yek-dîgerden mürtefi‘ iki kat kal‘a ve mutevassıt iç kal‘ası vâki‘ olmuştur. İsmi kal‘a-i Gevher-nigîn olup derûnunda mâ-i cârîsi vardır. Taraf-ı ‘Osmâniyân’dan anda câmî‘ binâ olunmuştur. Şehr-i aslî cebel-i mezbûre zeylinde vâki‘ olup mahallâtının ba‘zısı bir cânibinde ol kılâ‘a peyvestedir ki ‘adedi hamsete ‘aşerdir mahkemesi şehirde ve vâlî sarâyı bir tarafında vâki‘dir. Ve sutûh-ı büyütu ekser-i büyütu memâlik-i Anadolu gibi türâbdır. Ve kal‘a kurbünde Hıdırlık nâm mesîresi gâyet meşhûrdur. Ve taraf-ı kûhda Aksu nâm mesîre-i dîgeri vardır ki, âbı bir musanna‘ nehirden havz-ı matbû‘a cereyân ider ziyâde bâriddir.

[559b] Kezâlik Kütâhiyye'nin Sultân Bâgî demekle ma'rûf mesîresi niçe hadâyık ve besâtîni müştemil olup âb u havâ cihetiyle cümleden latîf-terdir. Ve şehrin cenûb-ı garbîsinde Kebkir didikleri mesîre ki âb-ı hayât gibi lezîz 'ayn-ı cârîsi vardır. Ve Hadîka-i Sultân Bâyezîd nâm bir mesîre-i dîgeri dahi vardır. Bu mesîreler cihetiyle Kütâhiyye memâlik-i Anadolu'nun mecmû'una gâlibdir. Bu belde de elma ve emrud ve sâir meyvenin envâ'ı mebzûl u firâvân olup ancak engürü sitâyîşe gayr-ı şâyândır. Hudâyî bir germâbesi vardır ki şehre üç sâ'at bu'du olan Yoncalı nâm bir hemvâr fezâdadır, âbı mu'tedilü's-sühûne çifte hammâmdır. Ve kurbünde câmi'-i şerîf dahi vardır. Ve bu fezâda germ ü serd mahlût ve gayr-ı muhtelit cedâvil ü enhâr bî-pâyân olup ez-cümle birisinde mûm sofrası mikdârı arzdan dâimâ rîk-i germ çûş u feverân itmekdedir ki zâhir-i âbdan mevzi'-i mersûme 'ayân ve cereyân eyleyen nehirden mânend-i germâbe ılıca nümâyândır. Vec'-i mefâsıla mübtelâ olanlar menfâ'at-ı 'azîmesini müşâhede itmişlerdir. Gâyet 'amîk olup ve havz-ı germâbe yanında mağara-misâl gül-endûd sûrâh vardır ki ashâb-ı 'ilel ana duhûl ile şifâ-yâb oldukları mücerrebâtındandır. Ve bu mahalde câmi'-i Ahterî ve kabir-i şeyh-i Germiyânî ve Firâkî-i Kütâhiyyevî ziyâretgâhıdır. Bundan mâ'adâ bir çifte germâbesi dahi vardır ki ol dahi başka mescidi müştemil olup nevâhîsi cânibinde vâki'dir, hâlâ Kütâhiyye vâlîleri Anadolu mîr-i mîrânıdır. Bundan ziyâde tafsîl mûcib-i itnâb olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Ve Tavşanlı, Kütâhiyye'den şimâl-i garba heşt sâ'at mesâfe olup câmi' ve sûku müştemil bir kasabadır. Sâbıkâ metîn kal'ası olduğunu müverrihîn-i be-nâm zikr itmişlerdir. Haftada yek rûz bâzârı meşhûrdur ve ağdâsı ma'rûfdur. Mudanya'dan dü menzil şâhrâh üzre memur olmağla Gelibolu'ya ve Boğaz'a âmed-şüd idenler lâ-büd bu mahalle uğrarlar.

İştirâ-Kerden-i Sultân-ı Cihân-râ Ba'zı Büldân

Hoca Efendi tahrîri üzre esnâ-i velîme-i sûr-ı zifâfda sultân-ı 'âlem-penâh ve hâkân-ı İskender-sipâh hizmetleri hâkim-i Hamidili Hüseyin Bey'in resûlüne tevcîh-i vech-i [560a] hitâb-ı hümayûn ve bu tarza ümârâ-i tâ'at-nümûn buyurdular ki. Karamanoğlu 'Alî Bey bir muhayyil bed-kâr olmağla ekser-i hâlde memâlik-i mahrûsemize dest-i cevri ta'addîsini dırâza müteaddî olduğundan kurb-i civâr-ı Karaman'da olan Hamidili memâlikinden ba'zısına hıfz-ı sugûrumuz maslahatıyçün mâlik olmamız zarûriyyâtındandır. Çünkü Hüseyin Bey ile beynimizde mürâselât-ı vidd-i uhuvvet-engîz dâir ve sâirdir. Ber-vech-i şer'î semen-i ma'lûma mukâbili taraf-ı hümayûnumuza kılâ'-ı mâ-yuktazîyi bey' itseler beyne-hümâda olan hulûs-ı vidâdın bir kat dahi istihkâmına bâ'is olur idi. Ba'de itmâmu'l-maslaha ol cânibe vusûlünde Hüseyin Bey muhlisimize bu mâddeyi ifhâm senden matlûbdur deyü fermân

buyurmalarıyla resûl-i merkûm dahi ol cânibe ‘avdet itdikde **vemâ ‘ale’r-resûli ilel-belâgu**²²⁶⁰ fehvâ-yı mu‘ciz-ihativâsınca murâd-ı hıdivv-i kâmkârı iblâğ itdikde mûmâ-ileyh Hüseyin Bey dahi ‘Ali Bey’in hem-civârlığından envâ‘-ı mekîdeti hasebiyle bî-zâr olmağla merâm-ı pâdişâhînin vücûd-pezîr olmasına ez-cân u dil taleb-kâr olmuş idi. Bu esnâda pâdişâh-ı İskender-hadem hazretleri mahrûse-i Kûtâhiyye temâşâsıyçün ol cânibe ‘azîmet buyurduklarında Hüseyin Bey pâdişâh-ı ‘âlem-penâhları memleketini zabta müteveccih oldular, vehm ü zannıyla min-küllî’l-vücûh evâmîr-i ‘aliyyelerine mutî‘ ve münkâd olduğunu muhtevî rikâb-ı hümayûna mahsûs ‘arz-ı hâl irsâl itmekle Beyşehir ve Seydişehir ve Yalvaç ve Karaağaç ve Isparta nâm kılâ‘ı iştirâ maslahatıyçün mu‘temedün-‘aleyh âdemler ta‘yîn ve ‘alâ-rivâyetin otuz bin zer-i hâlis ve rivâyet-i âharîde yüz bin altun irsâl buyurdular. Mîr-i merkûm bîm ü hirâs-ı gazab-ı husrevânîden hulf-i va‘de cesâret idemeyüp ‘alâ-vech-i şer‘î tarafeynden teslîm ü tesellüm ve kabz ve redd hükmü icrâ olunmağla bu vechile memâlik-i mersûme dahi dâhil-i memâlik-i pâdişâhî olup her birinin derûnuna ma‘a-ziyâdetin merdân-ı kâr-güzâr vaz‘ olunmağla Karaman oğlunun dest-i mazarratından ol havâlî sükkânı te‘mîn olundu.

Zikr-i Evsâf-ı ân-Memâlik

Erbâbına gayr-ı hafîdir ki, hâlâ bu memâlikin her biri bir livâda dâhildir. Beğşehir mahsûs livâ i‘tibâr olunup [560b] niçe kazâ tâbi‘ kılınmıştır. Ekser-i hâlde birer mîr-i mîrân vâlî nasb olunur. Bir gölün şarkîsinde bir kasaba ve kazâ olup zemîn-i hemvârda ahcârdan kal‘ası dahi vardır. Cânibeyne kapusu küşâde olup bânisi Sultân ‘Alâüddîn olduğu ma‘lûm-ı her bende vü âzâdedir. İki câmi‘i ve hammâmı olup hammâmının biri kal‘a derûnundadır. Kasaba ve çârsû ve bâzârı taşrada kal‘adan munfasıldır. Bâğ ve bağçeleri taraf-ı vâhidinde olup cânib-i âharı otlakdır.

Seydişehir bu livâ tevâbi‘inden cenûbda bozkır arasında bir kasaba-i ma‘mûredir. Bir hem-vâr sahrâda vâki‘ olup taraf-ı cenûbda beş mîl ba‘îd Beğşehir Gölü’nden müfrez bir bahîresi vardır ki mâhîsi a‘lâ vü firâvân olur. Bâgât ve hadâyıkı dahi bî-pâyândır. Bu ikisi dahi Sivas eyâletindendir. Isparta livâ-i Hamîd tahtı bâlâ-sûr bir şehr-i kebîrdir ki, meyvesi firâvân ve âb-ı havâsı hûb ve şitâsı şedîd esvâk-ı ‘âmire ve bâzâr ve cevâmi‘ ve hammâmât-ı müte‘addideyi müştemildir. Hoca Mansûr ‘Attâr nâm kimesne mesâfe-i ba‘îdeden bu şehre mâ-i cârî getürmüştür. Taraf-ı cenûbîsinde Ağlasun didikleri cebel-i ‘azîmden bir nehir dahi cereyân idüp bu şehrin hâricinde olan hadâyık u bâğâtını sakydan sonra şehre dâhil olur.

²²⁶⁰ “Peygamberin üzerine düşen ancak tebliğdir”. *Kur’ân*, Mâide, 5/99; Nur, 24/54.

Engür ile findığı sâir meyvelerine gâlibdir. A'la bogası kirpas olup 'azîm boyahâneleri vardır. Atvel-i eyyâmı on dört buçuk sâ'at olduğu *Cogrâfyâ-yı Kebîr*'de mezkûrdur. Yalvaç, Bolu tevâbi'inden Eğirdir bahîresinin taraf-ı şarkîsinde bir kasaba olup meyvesi firâvân ve âb-ı havâsı hûb olmakda sâir büldâna gâlibdir. Emrud ve sîb ve gülînar meşhûr meyvesi olup âb-ı revânı firâvândır. 'Âsi Karaağaç, Isparta garbîsinde yek merhale mikdârı kır yerde bir kasaba ve kazâ olup Denizlû taraf-ı şimâle yek merhaledir. Ahâlîsi mütemerrid 'âsi Etrâk olduğunu *Coğrâfyâ-yı Kebîr* sâhibi zikr itmiştir. Fi'l-hakîka bu havâlî ahâlîsinin hilkatleri bi'l-cümle 'isyân üzre olup cânib-i Anadolu'da zirve-i tuğyâna 'urûc eyleyen bâgîler ekseriyyâ bu memâlik ahâlîsindendirler.

Merhûm 'Azîz Efendi etbâ'-ı bilâd husûsu sene-i âtiyede vukû' bulmak üzre tahkîk ider. Vallâhu subhânehu a'lem²²⁶¹.

[561a] Hal'-ı Melik el-Mansûr ve Nasb-ı el-Melik es-Sâlih

Sâbıkâ zikr ü beyân olunduğu üzre Melikü'l-Eşref Şa'bân zuhûr iden vak'a-i garîbede hal' olundukda ferzend-i sulbiyyesi el-Melik el-Mansûr 'Ali heşt sâle iken ittifâk-ı nâs ile mesned-i mülûkâneye iclâs olunmuş idi. *Nuhbetü't-Tevârih* müellifi muhtârı üzre beş yıl ve üç buçuk ay, fakat nâmı sultân oldukdan sonra işbu sâl şuhûrundan şehr-i saferde hulûl-ı ecel-i müsemma ile on üç yaşında mülk-i 'ukbâya sefer itmekle birâderi el-Melik es-Sâlih Hacı bi-hasebi'l-irs Sultân-ı Mısır oldu.

Kâtib Çelebi merhûm târîhe müte'allık mecmû'a-i kebîresinde Melik Mansûr 'Ali bu sâlde vefât idüp yerine el-Melik es-Sâlih nâm birâderi şeş sâle iken ısfâd olundu deyü tahkîk itmiş iken *Takvîmü't-Tevârih*'inde devlet-i Etrâk bu sâlde münkariz oldu deyü tahrîri yek-dîgere münâkız kabilindendir. Bundan mâ'adâ mehere-i müverrihînin ihtiyârâtına muhâlifdir. 'Azîz Efendi merhûm dahi bu bâbda sâhib-i *Nuhbe*'ye muvâfakat itmiştir.

İmâm Suyûtî 'aleyhi'r-rahme ba'zı mu'teberâtında saferin yirmi yedinci ahad günü Mansûr altmış dört ay saltanat nâmına oldukdan sonra nahb-ı kazâ itmekle birâder-i serbirâderi Sâlih altı yaşında nâil-i nâm-ı saltanat oldu deyü tahrîr ve *Hüsnü'l-Muhâzara*'da Melik Mansûr düvâzdehüm sâl 'ömr ile 'âzîm-i mülk-i bekâ olup birâderi Salâhüddîn Hacı şehr-i şa'bân-ı şerîfde dokuz yaşında sadr-ı saltanata ısfâd ve takrîb ve Melikü's-Sâlih ile terkîb olundu. Ve eyyâm-ı saltanat-ı Mansûr'da tedbîr-i umûr-ı memleket evvelâ Aybek Bedri'ye, ba'dehu Karatay'a andan sonra Berkuk'a sipâriş ve tefvîz olunmuş idi deyü tastîr

²²⁶¹ Merhûm 'Azîz Efendi.....subhânehu a'lem (Derkenar notu).

ider. Hazret-i İmâm'ın 'aleyhi'r-rahme yek-dîgere muhâlif kavlini sebt-i sahâyif-i vekâyi' buyurdukları ihtilâf-ı müverrihîne işâret içündür.

Süheylî Kâtib *Dürretü'l-Yetime* nâm risâlesinde Melik Mansûr'un intikâlini sene-i mâziyede tahrîr ider. *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi Melik Eşrefzâde Mansûr yetmiş dokuz zi'l-ka'desinde pederi makâmına cülûs ve seksen üç saferinde on üç yaşında vefât itmekle müddet-i saltanatı dört yıl dört aydır deyü zikr ider. [561b] *Ahbâru'd-düvel* müellifi Ebi'l-'Abbâs Ahmed bin Yûsuf ed-Dımişkî 'aleyhi'r-rahme şehr-i saferin on üçüncü günü Melik Mansûr nahb-ı kazâ idüp müddet-i saltanatı beş yıl üç ay yirmi gün olmuştur. Makâmına birâderi Melike's-Sâlih su'ûd eyledi deyü terkîm ider. Akvâl-i müverrihîni bu mahalde yegân yegân zikr ü beyândan maksûd inkırâz-ı devlet-i Etrâk'ın bu sâlde 'adem-i vukû'unu li-eclî'l-i'lândır.

Vekâyi'-i Şettâ

Timur-ı mağrûr bu sâlde İsferyân'e müstevlî olduğunu Kâtib Çelebi merhûm zikr etmiştir. İsferyân doksan bir buçuk derece ve otuz yedi buçuk derece 'arzında Nisabur nevâhîsinden bir belde olduğu *Cihânnümâ*'da mastûrdur. Resîde-i sıhhat olup nigâşte-i sahâyif-i *Hüsni'l-Muhâzara* kılınan vekâyi'dendir ki, *Muhâzara*'da ibtidâ zuhûr-ı tâ'ûn bu sâlde vukû' bulmuştur. Yine memleket-i mezbûrede sakkâ-yı kudret-i ilâhî mahzen-i âsmândan zemîne inzâl-i matar idüp bi-emrihî te'âlâ **ânen fe-ânen ve sâ'aten bi-sâ'atin** müştedd olmağla Bâb-ı Zevîle'den Butûnu'l-Hayl'e dek ol mahall havza bedel olup seyl-i 'azîm cihete? tarîye çıkmagla zer'lerini gark eyledi. Bi-takdîrihî te'âlâ mâ-eyyâm-ı ma'dûde mümted olmağla Kâhire'den cânib-i âhara ve cânib-i âhardan Kâhire'ye mürûr u 'ubûra eyyâm-ı merkûme zarfında kimesnede yârâ-yı kudret kalmadı. Ya'nî ol mikdâr müddetde ahâlî-i tarafeyn yek-dîgerin ahvâline kesb-i ittîlâ' idemediler. Yine bu sâlde Kâhire'de emr-i Kahhâr zû-batş-ı şedîd ile cihet-i Kible'den kadr-ı der-i mehîn²²⁶² necm-i zû-züâbe zuhûr eyledi.

Vefât-ı İbn Nu'mân et-Tilmisânî

Kutbu'z-zühhâd gavsu'l-'ubbâd 'ârif billâhi te'âlâ el-vâsıl ile'l-Hayyî'l-kibriyâ eş-şeyh el-fâzıl el-'âlim kıdvatü'l-evliyâ Ebû 'Abdullah Muhammed ez-Zâhid bin Mûsâ bin Nu'mân et-Tilmisânî sümme'l-Mürsî el-ma'rûf bi-İbni'n-Nu'mân kaddise sırruhu'r-Rahmân hizmetleri ki sene seb'a ve seb'a-mi'e târîhinde revnak-ârâ-yı gehvâre-i sa'âdet-âlûd-ı vücûd ve pertev-

²²⁶² "Kad der-mehîn"?

endâz-ı mehd-i mahmûde-i ‘âlem-i şuhûd olup ‘âlem-i şebâblarında “**Utlubu’l-ilm ve lev [kâne] bi’s-sîn**”²²⁶³ hadîs-i sahîhiyle ‘amelen devr-i büldân iderek İskenderiyye’ye kudûm ve İmâm Sugrâvî’den tahsîl-i ma‘ârif ü ‘ulûm buyurmuşlar idi. Mezheb-i Mâlikî [562a] ‘ârif ve ‘ibâdât u neskde râsihu’l-kadem ve esrâr-ı ilâhîye vâkıf bir zât-ı şerîf ve mükâşif idiler. Şehr-i Ramazân-ı şerîfde ‘îd-gâh-ı visâle ‘âzim oldular.

Ba‘zı vekāyi‘-i Selâtîn-i Lâr

Elli dört vekāyi‘i hılâlinde tafsîl olunduğu üzre melik-i cezîre-i Lâr-ı tâlib-nimâr? nahb-ı kazâ itdikde ferzendi Hâcî Seyfüddîn makâm-ı mevrûse-i neyl ile kâm-bîn olmuş idi. Yirmi iki sâl bi’l-istiklâl saltanatdan sonra enfâs-ı ma‘dûdesi karîn-i hitâm olmağla oğlu ‘Abdülmelik gargîn-i saltanat-ı merkûme ile bi-hasebi’l-irs be-kâm oldu. On dört sene kâmil olduğu âlâyiş-i dünyâ-yı fâniye dil-dâde olup bi’l-âhire vebâl-i halkı celb-i kâr-ı ‘ukalâdan olmadığın derk ve rûz-ı cezâda fakîr ü ganî ve şâh u gedâ müsâvî olduğun fehm itmekle saltanatı hüsn-i rızâsıyla oğlu Hâcîr Mübârüziddîn Muhammed’e ferâgat itdiğini merhûm Ahmed Efendi târîhinde zikr etmiştir²²⁶⁴.

VEKÂYİ‘-İ SENE ERBA‘A VE SEMÂNÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVÎYYE

İşbu sâl-i ferruh-fâlde dahi vekāyi‘-i Devlet-i ‘Aliyye’ye dâir umûrda Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı takdîm ve vekāyi‘-i sâire ve ihtilâfât zeyline ketb ü terkîm olunmuştur.

Feth-i Pirlepe be-Dest-i Timurtaş Paşa

Pâdişâh-ı gazâ-i ‘tiyâd ve şâhenşâh-ı muhyî-i rüsûm-ı cihâd Hudâvendigâr-ı sâhib-i ‘adl ü dâd hizmetleri sâl-i gûzeştede tafsîli terkîm olunan sûr-ı hümâyûn hitâmında sâl-i çendinden berü bi-lütfihi te‘âlâ nasr-ı cezîleye muvaffak olup sıdk u istikâmet-i dil-i ihlâs eserinde **ke’l-fetîl fi’l-haceri**²²⁶⁵ mastûr ve hidemât-ı dîn-i mübîninde sa‘y u himmet derûn-ı sâdikânesinde **ke-darbu fi’l-hadîd**²²⁶⁶ meskûk ve mahtûm olan şîr-pîşe-i vegâ Timurtaş Paşa’ya ki mîr-i mîrân Rumili nasb olunduğu mahallinde zikr olunmuş idi, yine bâ-rûtbe-i serdârî hil‘at-ı fâhire ilbâs ve inşâallahu te‘âlâ sene-i âtiye evvel-bahâr-ı huceste-âsârında memâlik-i mahrûse-i pâdişâhâneleri kurbünde vâki‘ olup subh u mesâ lisân-ı hâlîle giriftâr-ı eyâdî-i a‘dâ olduğuna bess-i şekvâ eyleyen Pirlepe ve sâir âtiyetü’z-zikr kılâ‘ın feth ü teshîri bâbında bezl-

²²⁶³ “İm Çin’de bile (olsa) talep ediniz”.

²²⁶⁴ Ba‘zı vekāyi‘-i selâtîn-i Lâr..... zikr etmiştir (Derkenar notu).

²²⁶⁵ Taşta fitil gibi.

²²⁶⁶ Demire vurmak gibi.

i vüs' u iktidâr husûsunu mü'ekkeden tenbîh ü sipâriş buyurmuşlar idi. Ol kahramân-ı zemân dahi me'zûnen Rumili cânibine güzâr ve 'asâkir-i muvahhidîni emr-i gazâdan haberdâr itdikden sonra sene-i merkûme şitâsında levâzım-ı harb u kıtâli kemâ-yenbagî tedârük ü ihzâr itmekle çün;

'Ömrü düşmen gibi geçdi mevsim-i rûz-ı şitâ

Geldi nevrûz-ı ferah-encâm safâ eyyâmıdır

vefkınca şâh-ı nevrûz çend bahâr ile memleket-i gülistânı zabt eyleyüp leşker-i şitâyı münhezimen ol havâliden bedr eyledi. Mevsim-i neberd ü kıtâl hulûlünden nâşî etrâf u eknâfindan sefer-ber olan erbâb-ı tîmâr ve sâir mücâhidîn erbâb-ı şem'-i bezm-i serdârîye mânend-i pervâne cem' olup bir sâ'at-ı ferhunde-peyde mütevekkilen 'ale'llâhi te'âlâ ve mütevevssilen bi-mu'cizât-ı [562b] **mefharu'l-verâ 'aleyhi mine's-salavât ebhâhâ**²²⁶⁷ savb-ı maksûda 'âzim oldular;

Allah Allah diyelim ref'-i livâ eyleyelim

Leşker-i düşmeni hep mahv u hebâ eyleyelim

diyerek ibtidâ Pirlepe nâm hisârı hasâra mübâderet eylediler. Derûnunda bulunan merede-i şeyâtîn 'adem-i mukâvemetlerin derk itmeleriyle binâ-i musâlahâyı te'sîs idüp bilâ-münâza'a teslîm-i dâr u diyâr ve kabûl-ı zimmet-i cizye-i şer'î ile harâc-güzâr oldular. Serdâr-ı ekrem hazretleri dahi merâmlarına müsâ'ade ihsân ve tahrîr-i memleket için ta'yîn-i muharrirân itdiler.

Ma'lûm ola ki, Pirlepe kesr-i bâ-i 'Acemiyye ve sükûn-ı râ-i mühmele ve feth-i lâm ve bâ-i Fârisiyye ve âharında hâ-i mektûbe-i gayr-ı melfûza ile Üsküb ve Manastır ve Köprülü vasatında hâlâ Üsküb tevâbi'inden ma'dûd eşcârdan 'ârî bir kûh-i sengistânda kalîlû'l-eşcâr bir kasaba-i sagîre ve kazâdır ki sâbıkâ kal'ası gâyet metîn ve ma'mûr idi.

Garîbe

Kasaba-i mezbûrede sene selâse ve hamsîn ve mi'e ve elf evâsıtında kudret-i ilâhiyyeden hâriku'l-'âde bir emr-i garîb zuhûr eyleyüp müekkeden i'tikâd-ı ashâb-ı dîn ve intibâh olunmağla bu mahalle tahrîri münâsib görüldü. Kasaba-i mezbûreye târîh-i merkûmda bi-fazli'llâhi kaht u galâ-yı 'azîme müstevlî olup emâre-i helâk zuhûr idicek rûtbe cû'a

²²⁶⁷ En güzel salavatlar insanların övünç kaynağı için.

mübtelâ olmalarıyla beynlerinden bir sâlih kimesne ehl ü 'ıyâliyle taleb-i nân kasdıyla manastıra râhî olurken esnâ-yı tarîkde bir pîr-i rûşen-zamîr pîşgâhlarına çıkup sebeb-i sefer ü seyrden gibbe's-suâl vâkıf-ı hâl oldukda bunlara bir sahra-i sammâ gösterüp tahtında kudret-i Rabbânî'den dakîk-i vâfire olduğun ifâde ider. Mûmâ-ileyh her çend ki kal'a-i senge bezl-i vüs' u kudret ider, mahallinden kal'a kâdir olmadıklarında hemân ol mübeşşir-i gaybî bâ-besmele ol seng-i 'azîmi yed-i vâhidle ref' idüp mülk-i ihtifâyâ nihâde-pâ olur. Fi'l-hakîka derûnundan dakîk zuhûr itmekle derhâl mümkinini mertebe alup şehre 'avdet ider. Ahâlî-i kasaba vâkıf-ı keyfiyyet olduklarında herkes hemyânıyla mahall-i merkûma varup kasabaya yük yük götürürler. Bir tama'kâr ol hediye-i kudreti bâzâra götürüp fekk-i dehân-i hemyân itdikde rîk zuhûr itmekle [563a] herkes bu fi'lden nâdim olurlar. 'İsmetli Hadice Sultân hazretlerinin ol tarafda zay'alari olmağla kethüdâsı bir maslahat zımnında Âstâne-i 'aliyyeye gelürken bir mikdâr götürüp irâet itmekle mâdde-i merkûmeye kesb-i ittılâ' için mahsûs mu'temedün-'aleyh bir ağa irsâl olundu. Fakîr gördüm ber-ka'ide-i dakîk, lâkin levni gâyet beyâz değildir. Fe-subhânallâhi'l-'Azîm ve hüve 'alâ-küllî şey'in kadîr.

Feth-i Manastır be-Dest-i Müşârün-ileyh

Serdâr-ı müşârün-ileyh bi-lütfihi te'âlâ teshîrine muvaffak olduğu hisârın mâlzeme-i hıfz u hırâsetini ba'de't-tetmîm karîbinde olan Manastır Hisârı fethine 'azîmeti tasmîm buyurdular. Lede'l-vusûl tekürü olan mütemerrid-i la'în tedârük itdiği leşker ile mücâhidîn-i dîne mukâbil olmağa cesâret idüp [silik] şemşîr-i guzât-ı muvahhidîn olanlardan bakıyye-i merde-i şeyâtîn ile hisâra [silik] eyledi. Çend rûz tarafeynden i'mâl-ı âlât-ı rezmiyye olunduktan sonra mücâhidîn-i ebrâr var kuvveti bâzûya götürüp bâlâ-yı burûca 'urûc ve nasb-ı [silik]dan sonra darb-ı seyfle ol hisârı dahi bi-'avnihi te'âlâ feth ü teshîr bakıyyetü's-süyûf müşrikîni der-zencîr eylediler. Bi-hamdihî te'âlâ ol belleden dahi asnâm-ı vücûd-ı a'dâ-yı dîn mündefi' olup mahall-i nâkûs u ceres olan kal'a mevzı'-i 'alem-i dîn-i mübîn oldu.

Hafî olmaya ki Manastır feth-i mîm ve nûn ile Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre Florine ve Pirlepe ve Prespe ve Ohri beyninde hâlâ tevâbi'-i livâ-yı Paşa'dan bir kasaba ve kazâdır ki mahmiyye-i İstanbul'a on beş günlük yoldur. Re'âyâsı Bulgar keferesi olup sâbıkâ metîn ve müstahkem hisârı var idi. Hâlâ müşrif-i harâb cânib-i cenûbu bir kûh-ı mîşe-zâr ve pîşgâhı hemvâr-ı fezâ-yı vesî'atü'l-aktârdır. Kûhdan cedâvil ve enhâr-ı vefire kasabaya nâzil ve andan turuk ve mahallâtında cârî olup ba'de-zâlik mezârî'ini saky ve cânib-i Florineye cârî olur.

Ekser-i hâlde meşhûr metâ'ı kımâtdır²²⁶⁸. Hattâ beyne'n-nâs seni kesret-i darb ile kettân Manastır'a mûmâsil iderim meseli darb olunmakda meşhûrdur.

Feth-i Karlili ve İştib

Sipehsâlâr-ı İskender-[563b]iktidâr bi-nasrihî te'âlâ dâr-ı İslâm itdikleri Manastır Kal'ası'nın dahi emr-i muhâfazasını tekmîlden sonra İştib cânibine ba'de-zâlik Karlili tarafına 'atf-ı inân buyurmalarıyla anları dahi meded-kârî-i 'avn-ı Hayy u Nasîr ile teshîr ve levâzım-ı muhârasalarını ba'de'l-itmâm Selanik tarafına leşker keşîde oldular.

Ma'lûm ola ki İştib kesr-i hemze ve sükûn-ı şîn ve kesr-i tâ-i karaşet ile Karatova ve Üsküp ve Radovişte ve Tikveş miyânında taraf-ı garb ve şimâl-i Usturufca'da bir cebelin dâmeni olan vâdide hâlâ livâ-i Köstendil tevâbi'inden bir kasaba ve kazâdır ki tell-i refî'de hısn-ı hasîni ve cevâmî' ve hammâmâtı ve esvâk-ı 'âmiresi ve bir 'âlî ribâtı olup ve tilâl ü cibâl miyânında kasabaya karîb bâgât ve hadâyıkı ve miyânından cârî eyyâm-ı sayfda ki ve gâh mûnkatı' bir nehr-i sagîri ve tell-i refî'de ma'mûr ve metîn sûru dahi vardır. Zemân-ı fetihden berü mahfûz bir beldedir ki mahmiyye-i İstanbul'a on beş menzil ve merâhildir. Ve Okçabolı kazâsı bu beldeye tâbi' olup suya? emsâli hadîdden ba'zı hurde âlâtlar bu beldenin mahsûs emti'a-i fâhiresindendir. Karlili hâlâ mahsûs livâ olup târeten vüzerâdan birine ve ahyânen mîr-i mîrân zümresine ve ekseriyyâ livâ-i âhara mülhak olmak üzere tevcih olunur. Bir takrîb ile yine a'dâ-i dîn müstevlî olmağla 'asr-ı bâhiru'n-nasr-ı Ebu'l-Feth'de tekrâr feth olunmuşdur. İnşâllâhu te'âlâ mahallinde zikr olunur.

Tetimme-i Gazve-i Merkûme

Serdâr-ı gayret-şi'âr mücâhidîn-i ebrâr ile Karlili fethinden sonra mahrûse-i Selanik cânibine 'âzim oldukları ânifen zikr olunmuş idi. Lede'l-vusûl ol hisâr-ı felek-üstüvârını hasâra derkâr ve çend rûz i'mâl-ı âlât-ı rezmiyye ile mübâşir-i gîr ü dâr oldular. Lâkin hisârın kemâl-i metâneti ta'ne-endâz-ı kal'a-i nüh-bârû-yı sipihr olmağla leşker-i İslâm ise bâlâda tafsîl olunduğu üzere bi-'avnihî te'âlâ zabt ve feth olunan kılâ'da bezl-i vüs' u kudret itdikleri hasebiyle bî-tâb olduklarından böyle kal'a-i gevher-nigînin fethi bu makûle bîtab leşker ile mün'adım ve bi-'avnihî te'âlâ olduğu sûretde dahi yeniden tedârük-i mühimmât-ı muhâsara mühim olduğundan [564a] zemân-ı medîde muhtâc olmağla **el-umûru merhûnetun bi-evkâtihâ**²²⁶⁹ mazmûnuyla 'amel olup hemân varoşunu gâret ve vilâyetini teshîre bezl-i

²²⁶⁸ "kümâtdır"?.

²²⁶⁹ Her iş vakti geldiğinde olur.

himmet olunup bi-nasrihî te‘âlâ husûl-ı maksûd ile herkes mesrûren ve ber-fehvâ-yı mu‘ciz-
ihtivâ-yı **vemâ gānime kesîreten te’huzûnehâ mugtenimen ve mansûren** ‘avdet eylediler.
Şâyeste-i rikâb-ı hümâyûn-ı hâkânî olan tuhfe-i lâyika-i fâhire ile fetihnâme-yi mu‘temedün-
‘aleyh bir mîr-i zevî’l-ihtişâm ile savb-ı sultânîye irsâl eylediler. Lede’l-vusûl pâdişâh-ı gayûr
hazretleri bu fütûhât-ı celîleden fevka’l-gāye mesrûr olmalarıyla serdâr-ı ekrem cenâbına ve
sâir ümerâyâ hıl‘atlar ihsân ve erbâb-ı vezâyif ve tîmârı terakkîler in‘âmıyla kâmrân
buyurdular. Bu fütûhât-ı cemîleye ehl-i tab‘dan birinin didiği târîhtir.

Târîh

Şehinşeh-i cihân Sultân Murâd Hân-ı Gâzî kim

Odur hâlâ zemânın Rüstem’i şâh-ı zafer-yâver

İdüp ser‘askerîn irsâl-i feth-i mülk-i a‘dâyâ

O da gayret idüp çâr ülkesin zabt itdi ser-tâ-ser

Manastır Pirlepe İştîp ile Karlılı el-hak

Diyâr-ı müslimîn oldu bi-‘avn-ı Îzîd ü dâver

Gelüp üçler bu ‘âlî gazveye târîh için tâlib

Kılâ‘-ı ehl-i küfrü cünd-i İslâm aldı didiler

İnkırâz-ı Devlet-i Etrâkiyye Ve Zuhûr-ı Devlet-i Çerâkise der-Mısır

Nazar-resîde olan ekser-i meşâhîr-i kütüb-i tevârîhde nigâşte-i sahâyif-i tahkîk kılındığı
üzre Atabek-i Mısır Berkuk-ı Çerâkise’nin öteden berü neyl-i visâl-i şâhid-i saltanat câygîr-i
zamîri olup, lâkin sülâle-i selâtîn-i Etrâk mevcûd iken ber-vech-i istiklâl sultân-ı Mısır
olmayacağı mülâhaza itmekle bâlâda yegân yegân tafsîl olunduğu üzre Melikü’n-Nâsır
Sultân Hasan’dan berü zuhûr eyleyen fitneler mûmâ-ileyhin igvâ vü tahrîkiyle takviyet
bulmuş idi. Çend ‘aded selâtînin on sene zarfında hal‘lerine âlet olup vaktâ ki nevbet tıfıllara
resîde oldu, ibtidâ Melik Mansûr’a çend mâh atabek olmağa fevtinden Melik Sâlih Hâcî şeş
sâle iken inkırâz-ı silsile hasebiyle sene-i mâzîye sultân-ı Mısır nasb olundukda mecmû‘-ı
umûr-ı saltanata bi-tarîkî’t-tegallüb vaz‘-ı yed itmiş idi. Hubb-i saltanat kendini bî-karâr
itmekle bi’l-cümle ‘ulemâ vü ümerâ ve a‘yân-ı beldeyi sarâyına da‘vet ve sûret-i Hak’dan bu

vechile bast-ı merâm itdiği beş on seneden [564b] berü şehrimizi mütegalibîn ihâta idüp bir âlây nân-kör-i ni‘am habîsler sultân beğenmeyüp;

İlkâ-i fesâd garaz-ı cihana

Oldu arada bu söz bahâne

mantûkunca garazları icrâ-yı mefâsid olmağla zu‘m-ı bâtıllarınca selâtından bir alay bî-günâh mazlûmlara gazv-i tühem itmeleriyle kiminin hal‘ine ve kiminin katline bâ‘is olup **“Ve men²²⁷⁰ yektul mu‘minen müte‘ammiden fe-cezâuhu cehennemu hâlid²²⁷¹ fihâ²²⁷²** ebeden va‘idine egerçi mazhar oldular, lâkin umûr-ı memleket ve ahvâl-i saltanat muhtell ü müşevveş olup nizâm-ı ‘âlem didikleri emr-i mergûb bi’l-külliyeye meslûb oldu. El-yevm sultânımız olan zât ise heft sâle **ma‘sumun lâ-ye‘kul²²⁷³** olduğundan ol habîsler şâyed bu bahâne ile bir gün yine ref‘-i livâ-i tuğyân idüp silsile dahi münkatı‘ olmak takrîbiyle memleketimizi taraf taraf tahrîb ve nehb ü gâret itmeleriyle lâ-‘ilâc bir derd-i nâgehânî zuhûr ide, çünkü hükm-i sabî câiz değildir öyle değil mi dediler deyü: ‘Ulemâyâ hitâb ve kelâmını tasdîk itdiklerinden sonra bir ‘illet-i nâgehânî zuhûr itmezden mukaddem ber-fehvâ-yı **‘ilâc vâkı‘a pîş ez-vukû‘ bâyed kerd** [silik] ittifâk ile sultânı hal‘ idüp makâmına cümlelizin enseb mülâhaza itdiğin bir müdebbir ve reşîd kimesneyi sultân nasb ve emrine cümlemiz itâ‘at idelim. Bu takrîb ile umûr-ı memleketin nizâm-yâfte olması mukarrerdir. Lâkin umûr-ı saltanata istihkâma bâ‘is olacak kesîrû’l-etrâf ve mukaddemâ bu makûle işlerde müstahdem cevâd ve ‘âkıl ü müdebbir ve sinni dahi hiç olmazsa mükemmel erba‘în bir zât lâzımdır deyü nezâketle hâzır bi’l-meclis olanlara kendini ihtâr eyledi. Ol mahalde mevcûd olan erbâb-ı ‘akl u hîred te‘emmül-i bisyârdan sonra, hâlâ Berkuk min-küllî’l-vücûh cümlemize gâlib olmağla âhardan birini makâm-ı saltanata vaz‘ itsek râhat mümkün değildir. Zîrâ mâdâm ki atabek-i devlet bulunmuşdur âharı hazm itmediğinden mâ‘adâ hâlâ takrîrinden münfehim olan kendisi sultân olmak ârzûsunda olmağla bi-eyyi vechin-kân bir fitne hudûsuna bâ‘is olur. Eger hâlâ sultânımız olan Melik Sâlih gerçi ma‘sum, ammâ cenâbınız müdebbiri devleti bulunmak hasebiyle her vechile mütegalibe zuhûratdan emîniz [565a] hal‘ine ihtiyâc mess itdi deyü cevâb-ı kat‘î ile kelâmını redd eylesek mâdâm ki ârzû-yı saltanat câygîr-i zamîridir beher hâl bir gün ‘ale’l-gafle sultânı hal‘ idüp kesret-i mâlî sebebiyle ‘askerîyi tarafına imâle ile sultân-ı Mısır olur. Ol zemân bana muhâlefet itdiniz deyü cümlemizi telef ideceği bî-iştibâhdır. Bu

²²⁷⁰ Metinde yanlışlıkla “fe-men” şeklinde yazılmış.

²²⁷¹ Metinde yanlışlıkla “hâlidîn” şeklinde yazılmış.

²²⁷² “Kim bir mümini kasden öldürürse cezası içinde ebedî kalacağı cehennemdir”. *Kur‘ân*, Nisâ, 4/93.

²²⁷³ Masum yanılmaz.

bâbda re'y ü tedbîri yine kendüye tefvîz idüp her vechile emrine mutî' ve münkâd olmaktadır deyü nihânî meşveretden sonra bi'l-ittifâk bu husûsda siz a'lemsiz, çünkü bu gûne mahzûrâtı mülâhaza hasebiyle hal'-ı sultân muktâzî oldu sadr-ı saltanata beynimizde cenâbınızdan ahrâ ve sezâ-vâr kimesne yokdur. Zîrâ atabek-i devlet bulunmanız takrîbiyle umûr-ı saltanatı idâreye her vechile yârâ-yı kudret ve miknetiniz der-kârdır deyü cevâb-ı kat'î ile emrine mutî' oldukların iş'âr itdiklerinde tarafeynden [565a] buldukdan sonra mâh-ı ramazânü'l-mübârekin on ikinci ve 'alâ-rivâyetin on dokuzuncu ve rivâyet-i âharîde dokuzuncu günü bi'l-ittifâk Melik Sâlih hal' ve habsden sonra Seyfüddîn Berkuk sadr-ı saltanata takrîb ve melikü'z-zâhir ile nasîb? olundu.

Müddet-i saltanat-ı Melik Sâlih *Ahbâru'd-Düvel* sâhibi tahrîri üzre on sekiz ay ve yirmi beş gün olup ve sâir müverrihînin kimi noksân ve kimi dahi ziyâdedir didiler.

İcmâl-i Mülûk-ı Etrâk

Bu tabakanın nev'amâ tafsîl üzre ahvâlleri ba'zı âsâr-ı 'abd-ı Hakîr'de mastûr olup husûsa bu mecelle-i *Nevpeydâ*'ya cild-i evvel nâmıyla ekseri tesvîd olunan nüshanın eger bi-'avnihi te'âlâ tebyîzine muvaffak olursak zikr olursa gerekdir. Bu mahalde *'Azîz Efendi Târîh*'inden icmâlen zikr idelim.

Hafî olmaya ki bu tabaka mülûkünün 'adedi Kâtib Çelebi tahrîri üzre yirmi dört ve târîh-i zuhûrları altı yüz kırk dokuzdur. Târîh-i inkırâzları müverrih-i müşârün-ileyh muhtârı üzre sene-i mâziye olmağla müddetleri yüz otuz dokuz sâl olur. Bu bâbda ihtilâfât-ı müverrihîn kasr olunmuşdur. 'Azîz Efendi merhûm târîh-i zuhûrlarını elli ikide vâki' olmak üzre tahrîr ve esmâ ve müddet-i saltanatlarını işbu vech-i âtî üzre tastîr ider. İbtidâları Aybek-i Türkmânî'dir ki üç sene saltanatdan [565b] sonra elli beşde katl olundu. İkinci oğlu 'Ali'dir ki iki seneden sonra hal' olup makâmına üçüncüleri Kotuz kâim ve yek sâl mürûrunda, ki elli sekiz târîhidir, katl olundu. Çehârum Baybars'dır ki on sekiz sene saltanatdan sonra yetmiş altıda vefât eyledi. Pençüm oğlu Bereke'dir ki dü sâl saltanat itdikden sonra hal' olup, altıncıları Sülemiş ki birâder-i Bereke'dir makâmına su'ûd idüp şeş mâh mürûrunda sinn-i tufûliyyeti hal'ine bâ'is oldu. Heftüm Sultân Kalâvun'dur ki on bir yıl saltanat idüp seksen dokuzda dâr-ı bekâyâ rihlet eyledi. Heştüm ferzendî Eşref'dir ki çâr sâl mürûrunda, ki doksan üç târîhidir, maktûl oldu. Nühüm birâder-i Eşref Muhammed [silik] bir sene mürûrunda hal' olundu. Üçüncü Ketboğa'dır ki doksan altıda hal' olup, on birincileri Lâçin makâm-ı saltanata ısrâd ve doksan sekizde katl olunmağla 'izz-i saltanatla sâniyen Melikü'n-Nâsir

Muhammed ber-murâd oldu. Ekserinin ahvâlleri sâbıkâ mahal be-mahal tafsîlen zikr olunmağla takrîriyle itnâb olunmadı.

Vekâyi‘-i Şettâ-i Mısıryye

Zîb-i sutûr-ı sahâyif-i kitâb-ı *Hüsnü’l-Muhâzara* kılınan vekâyi‘ dendir ki bu sâlde Mısır-ı nâdiretü’l-‘asırda galâ-i ‘azîm zuhûr eyleyüp ahâlî-i belde bir müddet gam-hâr u keder-nâk oldular. Ve Çerkes Halil’i beyne Mısır ve ravza-i tûlû dü sad kasabayı ve ‘arzı ‘aşereyi hâvî cısır binâsına şürû‘ eyleyüp ve Nîl-i Mübârek üzre âsiyâb-ı âb binâ itdirdi. Kezâlik bu sâlde sultân-ı Mısır kanâtırını el-münceyi binâ idüp ‘imârâtını ihkâm eyledi.

Vekâyi‘-i Müteferrika

Pâdişâh-ı ‘Irâk-ı ‘Arab Sultân Hüseyin ki vâlidî Sultân Üveys’in vasıyyeti üzre câ-nişîni olduğu sâbıkâ mahallinde keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. Bu sâl zarfında birâderi Sultân Ahmed üzerine hurûc itmekle katl idüp makâmına su‘ûd eyledi. Sultân Hüseyin’in müddet-i saltanatı sekiz yıl olup hıttâ-i Tebriz’de medrese-i Dımışkıyye’de defn olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*’dendir. *Gülşen-i Hulefâ* müellifi mezbûrun ahvâlini bu vechile zikr [566a] ider ki bi-‘ibâretihâ budur: Sultân Hüseyin lehv u lu‘ba mâil ve tedbîr-i mülk ü memleketden gâfil olmağla Tebriz tarafına imâle-i likâm-ı ‘azîmet itdikde ba‘zı mülâzımları kendüden rû-gerdân ve beydâ-yı muhâsamatda devân olmalarıyla ‘Irâk-ı ‘Acem mülküne istîlâ iden ‘Adil Ağa’dan müstemed olup ağa-yı merkûmdan vârid olan imdâd-ı müzâheretle ribka-i itâ‘atden gerden-keşleri küşte-i şemşîr itmişdir.

Hakk-ı nân u nemek tebeh-kerden

Be-şikend merd-râ serv kerden

Bâ-veliyy-i ni‘met ez-birûn âyî

Ker-sipihri ki ser-nigûn âyî²²⁷⁴

Ez-în-cânib Bağdâd’da cânişîn-i Sultân Hüseyin olan Emîr İsmâîl’i dahi ba‘zı erbâb-ı hall ü ‘akdi mezbah-ı fenâya takdîm ve hükûmet-i Bağdâd’ı Şehzâde ‘Ali’ye teslîm eyledikleri haberi Sultân Hüseyin’e dağdağa-resân oldukda tekrâr ‘Âdil ‘Ağa’nın imdâd u

²²⁷⁴ Ekmek ve tuz hakkını inkara kalkışmak
İnsan onurunu kırar, servi gibi dik duruşlu yapar
Şayet velînimetini bıkakırsa
Bu feleğin altının üstüne gelmesi demektir

i‘ânetiyle ref‘-i livâ-i zafer-irtisâm ve Bağdad’a karîb mevzı‘a hıyâm-ı süreyyâ-nizâm eylediklerinde Şeyh ‘Ali mukâvemete iktidâr göstermeyüp Desbul ve Teşter tarafına firâr ve Sultân Hüseyin mesned-i hükûmet-i Bağdad’da karâr eyledi. Mezbûr bir mikdâr dîvâna lâ-ye‘kıl ve zaleme ra‘iyyetehû²²⁷⁵ mâil olmağın ra‘iyyet tekrâr cem‘iyyet ve Şeyh ‘Ali şehzâdei da‘vet ittirüp mesned-nişîn-i sadr-ı hükûmet itdirmeleriyle Sultân Hüseyin tekrâr ‘Âdil Ağa’ya ilticâ ve müddet-i saltanatı sekiz seneye intihâ buldukda birâderi Sultân Ahmed bin Üveys dahi bir taraftan peydâ ve sene erba‘a ve semânîn ve seb‘a-mi’ede Sultân Hüseyin’i müsâfir-i dâr-ı bekâ eyledi. İntehâ kelâmuhu.

Bu vak‘a sene-i mezbûre saferinin on yedinci günü vukû‘ bulduğunu ba‘zı müverrihîn zikr itmışlerdir.

Kâtib Çelebi merhûm Timur-ı mağrûr bu sâlde Horasan ve Mazenderan’a ‘avdet idüp Hisâr-ı Kahkaha’yı binâ itmışdir deyü tahrîr ve ‘Azîz Efendi Timur Horasan’ı ba‘de’t-teshîr oğlu Miran Şah’ı vâlî nasb itdi deyü tastîr ider.

İntikâl-i ez-Zâhid Şerefüddîn

Kutbu’z-zühhâd gavsı’l-‘ubbâd el-‘ârif billâh el-melik el-‘alîm el-vâsıl ile’llâh el-‘azîz el-hakîm eş-şeyh el-‘âlim el-‘âmil Şerefüddîn Muhammed bin el-Hasan ibn İsmâil el-Ahmîmî ez-zâhid kuddise sırruhu Rabbuhü’l-Mâcid hizmetleri ki İmâm Suyûtî [566b] ‘aleyhi’r-rahme *Kitâbu’l-Iber*’den naklen zikr iderler ki sâhib-i teveccüh ve ta‘abbüd olup zemânında a‘lâ vü ednâ kendülere mu‘tekıd idiler. Şehr-i cemâziyelûlâda Dımişk’da vefât itdiler.

VEKÂYİ‘-İ SENE HAMSE VE SEMÂNÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Mütetebbi‘ân-ı âsâr-ı selefê gayr-ı hafîdir ki Kâtib Çelebi merhûm egerçi *Takvîm*’inde bu sâlde Devlet-i ‘Aliyye’ye dâir vak‘a tahrîr itmemişdir. Lâkin ba‘zı âhar âsârında işâret itmekle bu mahalle nakl olundu.

Rihlet-i Sultân be-Sûy-i Taht-gâh-ı Edirne

Pâdişâh-ı gazâ şehinşâh-ı sâhib-i ‘adl u dâd sâlik-i meslek-i zümre-i ebrâr ‘atâ-bahş-ı Murâd-ı Gâzî Hudâvendigâr hazretleri sûr-ı hümâyûn ve ba‘zı ebniye-i hayr ihdâsı ve Anadolu’da vâki‘ niçe memâliklerinin istihkâmı maslahatiçün bir müddet mahrûse-i Burusa’da ikâmet buyurmuşlar idi. Hubb-ı cihâd ve ihrâz-ı mesûbât-ı gazâ kendülere ve âlât-ı

²²⁷⁵ Onun idaresinde olanlar akılsız ve zalimlerdir.

mevrûseden olmağla işbu sâl-i cedîd duhûlünde huzûrları mu'tâd olan leşker-i müslimîn ve ümerâyâ ber-vech-i isti'câl vusûlleri için evâmir-i 'aliyye ısdâr olunup Edirne sahrâsında mevcûd bulunmaları te'kîd olundukdan sonra kemâl-i übbehet ü iclâl ve nihâyet şevket ü ikbâl ile Rumili cânibine güzâr ve kat'-ı merâhil ve tayy-ı menâzil iderek taht-gâh-ı Edirne'yi şeref-i makdem-i rif'ât-tev'emleriyle pür-kadr u i'tibâr buyurdular. Rumili cânibinde bulunan ümerâ ve a'yâna dahi evâmir-i 'aliyye irsâl ve bir sâ'at evvel Edirne kazâsına vusûlleri isti'câl olundu.

Ta'yîn-i Leşker Berâ-yı Gâret-i Diyâr-ı Bosna ve Hersek

Hâkân-ı mutî'-i şer'-i garrâ hizmetleri ber-fehvâ-yı mu'ciz-ihativâ-yı “**Veşâvirhüm fi'l-emri**”²²⁷⁶ tarh-ı encümen-i meşveret ve **men isteşâre lem nedime**²²⁷⁷ hadîs-i sahîhle 'amelen cümle-i a'yân u erkânı ol meclis-i ma'kûda da'vet buyurdular. Pâdişâh-ı gazâ-pîşe ve şehinşâh-ı cihâd-endîşe hazretleri murâd-ı hümâyûnları Bosna ve Hersek memâliki feth ü teshîrine 'azîmet olduğun inhâ buyurduklarında ol havâlinin umûr-ı cüz'iyeye ve külliyyesine vâkıf ba'zı merdân Bosna ve Hersek diyârı kılâ'-ı 'adîdeyi müştamil ve her bir kal'ası metânet ü hasânetde ta'n-endâz-ı hisâr-ı sipihr olmağla feth ü teshîri mevkûf-ı zemân-ı medîddir. Şimdilik ol cânibe kifâyet mikdârı [567a] mücâhidîn ile bir ser'asker irsâl olursa hem keyfiyyet-i ahvâl-i beldeye kesb-i ittılâ' ider ve hem etrâf ü eknâfını gâret itmeleriyle a'dâ-yı dalâlet-karîne îsâl-i hasâret idüp bu takrîb ile leşkerimiz dahi muğtenim olurlar idi deyü ittifâk itmeleriyle Timurtaş Paşa'ya ol meclisde serdârlik hıl'atı ilbâs ve 'asâkir-i mûr-şumâr ile ol cânibe irsâl olundu. İbtidâ tafsîli mahallinde mezkûr Arnabud memâlikine 'azîmet ve reh-güzerde vâki' ba'zı kılâ' ve palankaları feth ü teshîrden sonra leşker-i İslâm niçe sınıf kılınup her birine birer işgüzâr ümerâ-yı nâmdâr başbuğ nasb olundukdan sonra ol diyârı taraf taraf gârete akıncı nâmıyla ta'yîn olundu. Niçe mehrû gulâm ve kenîzekler ile her biri mashûben bi's-selâme 'avdet itmeleriyle Timurtaş Paşa humusunu ba'de'l-ahz rikâb-ı hümâyûn cânibine 'avdet ve lede'l-vusûl her birine ilbâs-ı hıl'at olundu. Ve mevsim-i şitâ Edirne-i mahrûsede imrâr olunup hulûl-ı vakt-i bahârda ser'asker-i müşârûn-ileyhi yine Hersek ve Bosna cânibine irsâl eylediler. Reh-güzerde vâki' ba'zı palanka makûlelerin teshîr ve tahrîb ve Bosna cânibine ılgâr olundukda bîm [ü] hırâs-ı haşmet-i guzât dil-i kâfirî-i a'dâya te'sîr itmekle kabûl-ı 'akd-ı zimmet-i cizye vü harâc eylediler. Bu peyâm-ı meserretle serdâr-ı İskender-haşem rikâb-ı hümâyûn-ı hidîvâneye rûy-mâl itdikde mülâhazalarından ziyâde terakkîler

²²⁷⁶ “İş hakkında onlara danış”. *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/159.

²²⁷⁷ “İstişare eden pişman olmaz”.

ihsânıyla her birine ilbâs-ı hıla'-ı fâhire olundu. Pâdişâh-ı İslâm hazretleri umûr-ı ser-hadd-i mansûreyi ba'de'l-ihkâm şevket ü ikbâlle Burusa-i mahrûse cânibine ric'at buyurdular.

'Azîz Efendi merhûm vak'a-i sâniyesine sitte ve semânîn târîhinde vâki' olmak üzere serd-i makâl ider.

İntikâl-i Lala Şahin Paşa

Müşârün-ileyh taraf-ı pâdişâh-ı sitâre sipâhdan Sofya fethine nâmzed ve ol cânib ser'askeri ta'yîn olunmuş idi. İcrâ-yı merâsim-i hasâr u harbiyyede ser-i mû kusûr olunmayup dikkat ü ihtimâm ve sa'y mâ-lâ-kelâm itmişler idi. Çünkü debîr-i takdîr ol ülke fethi âharın ismine terkîm itmiş idi. Bu husûsda cidd ü sa'y fâide virmedi. Hulâsa-i kelâm feth ü teshîr-i beldeye niçe şuhûr ve sâl sa'y ve kûşîş eyleyüp bu hılâlde eccl-i müsemmaları dahi hulûl itmekle işbu senenin âhırında sultân-ı kal'a bedenleri olan rûhları da'vet-i irci'îye imtisâl itmekle Rumili emîrû'l-ümerâlığı Timurtaş Paşa'ya tevcîh olundu. Merhûm-ı müşârün-ileyh sultân-ı mağfîret-karîn Orhan-ı ma'delet-âyîn ümerâsından olup ol 'asırda niçe gazavât-ı celîleye muvaffak olmuş idi. 'Ahd-i saltanat-ı Murâd Hânî'de mahmiyye-i Edirne fethi gibi küllî hizmetde bulunup andan mâ'adâ muvaffak olduğu fütûhât-ı külliyye ve cüz'iyye sahâyif-i sâbıkada yegân yegân tafsîl olunmuş idi. Hayrât-ı kesîre ve mehâsin-i vefîre sâhibi müddet-i 'ömr-i 'azîzi takrîben semânîne yetmiş bir merd-i megâzî-pîrâ idi. Hak te'âlâ kabrini nûr eyleye, cennet ve Kevser'le mesrûr eyleye. İtdiği gazve? virüp ecr-i cezîl-i rahmetini ana mevfûr eyleye²²⁷⁸.

Kesr-i Nîl

Sene-i merkûme Sultân Berkuk bi'z-zât 'âzim olup kesr-i Nîl itdiği nigâşte-i sahâyif-i *Hüsnu'l-Muhâzara* olup zemân-ı Baybars'dan 'ahd-i Berkuk'a gelince sadr-nişîn-i mesned-i saltanat-ı Mısıryye olan mülûk-i Etrâk bi'z-zât kesr-i halîc itmedikleri *Târîh-i İbn Hacer*'de ke'n-nakş fi'l-hacer tersîm olunan vekâyi'dendir.

İnkırâz-ı Devlet-i Kert el-Gavriyye

Hafî olmaya ki, işbu vak'a-i âtiyyede beyne'l-müverrihîn ihtilâfât vardır. Merhûm Kâtib Çelebi *Takvîmü't-Tevârih*'inde Timur-ı mağrûr [567b] Horasan'a müstevlî olmağla tabaka-i Kert Gavriyye resîde-i pâyân oldu deyü zikr ider. *Cihânnümâ*'da otuz üçüncü faslında bu vechile tafsîl ider ki, yetmiş bir târîhinde Melik Mu'izzüddîn Hüseyin nahb-ı kazâ itdikde

²²⁷⁸ İntikâl-i Lala Şahin Paşa..... eyleye (Derkenar notu).

ferzendi Gıyâsüddîn Pîr ‘Ali makâmına su‘ûd itmiş idi. Birâderi Melik Muhammed ile münâza‘aları der-kâr iken Hoca ‘Ali Müeyyed-i Sebzevârı hurûc idüp Nisabur ve Sebzevar’ı teshîr itmekle bi’d-defe‘ât Gıyâsüddîn anın üzerine leşker keşîde olup beyne-hümâda muhârebât-ı ‘adîde vukû‘ bulmuş idi. Seksen birde sefir-i Timur vâsıl oldukda vâlidî Mu‘îz tarîkası üzre tecdîd-i binâ muvâfakat olunmuş idi. ‘Âm-ı kâbilde Timur yaylak-ı Belh’e gelüp Gıyâs’ı da‘vet itdikde istîlâ-i ru‘b u hirâs ile ‘azîmetden rû-gerdân olmağla Timur cânib-i Herat’a ‘atf-ı ‘inân eyledi. Birâderi Muhammed istikbâline şitâb itmekle mazhar-ı kerem ve ‘âtıfeti oldu. Timur evvelâ Fuşenc’e gelüp ahâlî-i memleket yek hafta mukâtele vü mukâvemetden sonra taraf-ı Timur gâlib olmağla memleketi ba‘de’t-teshîr ahâlîsini katl eyledi. Ba‘de-zâlik Herat’a gelüp hisâr u tazyîka şürû‘ eyledi. Bâlâda tafsîl olunduğu üzre şehre mâlik olup hükûmet-i Herât’ı yine Gıyâs’a tevcîh eyleyüp lâkin tuhaf u emvâl itlâk olur eşyânın küllîsini ahz eyledi. Ve bu vak‘a Kâtib Çelebi muhtârı üzre sene selâse ve semânîn muharreminde vukû‘ bulmuşdur. Timur Semerkand’a ‘avdet itdikde Gıyâsüddîn girü hılâf-ı kadîmine ‘avdet itmekle Timur’un yine Horasan cânibine ric‘atine bâ‘is oldu. Bu def‘a Gıyâs’ı evlâdıyla ahz idüp Mâverâünnehr’e kufûl ve hükûmet-i memleketi sene-i sâbıkada işâret olunduğu üzre oğlu Mîrânşah’a tevcîh eyledi. Seksen beş târîhinde kim, vekâyi‘i sebt olunan işbu sâldir, Timur yine Horasan’a gelüp bekâyâ-yı Guryan’ı istîsâl eyledi. Gıyâs dahi Özkend’de evlâdıyla mahbûsen katl olundu. Müverrih-i müşârün-ileyh dir ki bu esnâlarda Horasan’da bi-tahsîs Herat ve Esfezar’da fiten ve mezâlim-i Guryan ile’l-ân bir zemân ve mekânda vukû‘ bulmadığı ittifâk-ı mütetebbi‘în ile sübût-yâfte olan mevâddan idi. [568a] Min-‘indillâhi te‘âlâ sezâ-vâr oldukları cezâlarını bu sûretde gördüler, ne güzel beyitdir.

Nazım

Hak te‘âlâ intikâmı yine ‘abd ile alur

Süleyman ‘ilm-i ledünnü anı ‘abd itdi sanur

Nesir: Anların şeâmeti sereyân idüp niçe bin bî-günâhın telefîne bâ‘is oldular. Melik Hüseyin’in kırk yıla karîb müddetde ma‘mûr u âbâdân itdiği memâliki zemân-ı cüz’îde mezâlim-i mütenevvi‘a ile mesfûr Gıyâsüddîn harâb u berbâd itmiş idi.

İstîlâ-i Ahmed Celâyirî ber-Bağdad

Kâtib Çelebi merhûm muhtârı üzre Ahmed Celâyirî dârüsselâm-ı behîşt-âbâda bu sâlde müstevlî olup dâhil-i zir-i hükûmet ve tasarrufu itmişdir. ‘Azîz Efendi merhûm ve sâir mehere-i müverrihîn dahi bu vechile zikr itmişlerdir.

Gülşen-i Hulefâ nâm eserinde merhûm Nazmîzâde-i Bağdadî ‘aleyhi rahmeti’l-Hâdî bu vak‘ai bu vechile tafsîl ider ki, vaktâ ki Sultân Ahmed birâder-i seffâk ve bî-pâkin katl u i‘dâm ile der-zîr-i hâk-i pâk eyledi. Birâder-i dîgeri Şehzâde Bâyezîd sâbîku’z-zîkr ‘Âdil Ağa’nın zîr-i sâye-i nahl-ı meded-resin? püşt ü penâh ittihâz ve hâkim-i behîşt-âbâd Şeyh ‘Ali dahi mecma‘larında bulunmağla Sultân Ahmed’den ahz-ı intikâm ve sâr husûsunda ilhâh u niyâz itmiş iken bast-ı bûriyâ-yı iltimâs-ı Bâyezîd gayret ü hamîyyet-i mûmâ-iley-himâyı te’yîd idüp cem‘iyyet-i kübrâ ile rû-be-râh-ı kahr u istîsâl-i Sultân Ahmed-i Celâyirî oldular. Sultân Ahmed sû-i kasdlarından âgâh u habîr oldukda ol ‘asırda Rüstem ve Kahramân-âsâ müştahir-i tâife-i Türkmân’dan vâlid-i Kara Yûsuf Kara Muhammed’e ilticâ ve bu husûsda istimdâd ile mu‘âvenetlerin recâ itmeğîn mevc-i bahr-ı muhit-âsâ-yı rîgden firâvân-ı merdân ile vâsıl olmuş idi. Sultân Ahmed Bulunduk hıttâ-i Bağdâd’ı pâ-zede-i leşker olmakdan sıyâneten çend sâ‘at ilerü yürüyüp mahall-i mahsûsda telâkî-i hasmeyn ve tekâbül-i ferîkayn mânend-i tesâdüm-i hableyn-i bâzâr-ı ma‘rekeye revâc-yâfte olduklarında gâlibiyyet taraf-ı Ahmed Celâyirî’den bürûz u zuhûr itmekle Şeyh ‘Ali ol hılâlde ‘âzim-i dâr-ı âhîret ve ‘Âdil Ağa resîde-i şikest olduğundan Sultân Ahmed dâru’l-hilâfe-i Bağdad’a bilâ-tevakkufin ‘azîmet ve ‘Âdil Ağa’nın Dârüsselâm’da kâimmakâmı olan Tursun Ağa’yı [568b] küşte-i şemşîr-i ‘ukûbet ve ‘ale’l-istiklâl Bağdad’da mesned-nişîn-i sadr-ı saltanat oldu. Ba‘de-zâlik Şâh Şücâ‘ birâderi Bâyezîd ile beynlerin ıslâh itmekle Sultân Ahmed’in izniyle Bağdad’da sâkin oldu.

Hal‘-ı Mütevekkil ve Nasb-ı Vâsık Halîfe

Mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzre Mütevekkil-‘Alellah halîfeden Sultân-ı Mısır Melikü’z-Zâhir Berkuk-ı Çerkesî rû-gerdân olmağla şehir-i recebü’l-müreccebde lâ‘an-aslin hal‘ine ikdâm ve Vâsık-Billâh ‘Ömer bin İbrâhîm bin Muhammed bin el-Hâkim-Billâh Ahmed’i anın makâmına mukâm ile nâil-i maksad u kâm eyledi. Halîfe-i mahlû‘ Mütevekkil bi-hükm-i Berkuk yine kal‘ada mahbûs ve bir müddet ni‘met-i rû‘yet-i dîdâr-ı evlâd u ehîbbâdan me’yûs oldu.

Merhûm Cenâbî ve ba‘zı müverrihîn tahrîrleri üzre bir rûz “**fî-kulûbihim marazun**”²²⁷⁹ mâ-sadakı ashâb-ı nifâk u garazdan biri Berkuk’a Mütevekkil Halîfe bî-nihâye ümerâ ve a‘yânı tarafına imâle idüp ben anın saltanatına mekr-hâ düstûr virdim ve dahi sırtı ‘adl üzre olmayup rûz u şeb icrâ-yı mülâ‘abâ? der-kârdır deyü seni katl-i murâd ider kelâmını ismâ‘ itdikde Berkuk hal‘-ı Mütevekkil’i ‘ulemâdan istifâ idüp mecmû‘u imtinâ‘ itmeleriyle hemân

²²⁷⁹ “Onların kalplerinde hastalık vardır”. *Kur‘ân*, Bakara, 2/10.

bi'z-zât kuvvet-i galebesi hasebiyle Mütevekkil'i hal' ve habs ve makâmına Ömer bin İbrâhîm bin el-Müstahîk bin el-Hâkim'i takrîb ve lakab-ı Vâsık-Billâh ile telkîb eyledi. Şehr-i zilka'dede Berkuk Mütevekkil'i mahbes-i kal'adan ihrâc idüp mu'azzezen sa'âdethânesinde iskân itdiği *Hüsnü'l-Muhâzara*'da mersûm-ı sahâyif-i vekâyi'dir. Mütevekkil halîfenin mukaddemâ yirmi beş gün mikdârı hal' olunduğu zikr olunmuş idi. Bu def'a hilâfeti *Mir'ât-ı Kâinât* sâhibi muhtârı üzre yirmi iki sâl kırk elli gün mikdârıdır.

Ez-Vekâyi' -i Timuriyye

Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre bu sâlde;

Sezâ-yı la'net-i Perverdigârı

Azâzil'in hevâdârı ve yârı

Mu'în-i ehl-i şer ve masdar-ı şûr

Belâ-yı âsumân ya'nî Timur icmâlen zikri beyân olunup tafsîli ba'de-estarin âtî ülke-i Esfezar'a kazâ-yı nâgehânî-âsâ vârid olup ahâlisi bir mikdâr tâb-âver-i mukâvemetden sonra her hâlde 'acz ü fütûrları nümâyân olmak hasebiyle [569a] bir mikdâr bedel-i katl-i mâl virüp bu takrîble mâl u cânlarına emân virilmek şartıyla istîmân itmeleriyle Timur-ı hıyel-mevfûr ve bî-merhamet kendülere kılıç çekmemek bâbında mugalliza itmekle derd-mendler ol muhîl ve bî-îmânın te'vîl-i îmânı fehm ü iz'ân itmediklerinden derhâl i'timâd ile ebvâb-ı şehri küşâde ve bezm-i mel'anete a'yân ve hükkâmı vürûd itdiklerinde de'b-i sâbıkı üzre âlât-ı harb taleb olunur. Eşyânın mecmû'unu ahz itdirdikden sonra ol bî-dîn ve bî-îmân ve la'net-kerde-i Nemrûd ve Şeytân bir serdâb-ı 'azîme hafr itdirdüp ahâlî-i İsfizârîn sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr ve 'ulemâ vü fuzalâ ve a'yân u erkân ve meşâyih u fukarâsın bi'l-cümle ol çâh-ı 'amîka ilkâ ve üzerine ahcâr-ı kebîre ve hâr u hâşâk nakl itdirmekle bi'l-küllîyye nâ-peydâ idüp derd-mendleri [silik] itdirdikden sonra şehirde mevcûd emvâl ü emti'ayı ordusuna nakl ve ol ülke-i nâzenîni harâb u vîrân itdirdi. Andan Sistan ve kal'a-i [silik] leşker keşîde olup kuvvet-i darb-ı şemşîr ile ol beldeleri dahi teshîr eylediler. Sâbıkâ Horasan iklîmi zikri takrîbiyle icmâlen İsfizâr beldesi tastîr olunmuş idi. Bi-hasebi'l-iktizâ de'b-i hakîrâne üzre bu mahalde tafsîlini zikr ü beyân itmişdir. *Cihânnümâ*'da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre İsfizâr kadîmü'l-eyyâmdan bâğçe-i Herat dimekle müştehir bir belde-i ma'mûre olup havâdis ve fetret sebebiyle ekser-i mahalli müşrif-i harâb oldu.

Melikü'l-müeyyed 'aleyhi rahmeti's-Samed *Takvîmü'l-Büldân*'da doksan yedi buçuk derece tûl ve otuz dört 'arzında Herat'dan şarka yek-dîgere karîb enhâr-ı câriyesi vefire ve hadâyık u bâgâtı kesîre çâr 'aded belde-i mütekâribedir deyü tahrîr ve *Nüzhetü'l-Müşâk* müellifi çend pâre kurâbı müştemil ve engür ve rummânı vefîr bir şehir-i mutavassıttadır deyü tastîr ider. *Kitâb-ı Heft İklîm* musannıfı Muhammed Emîn Râzî selefde bir seng-i refî' üzr[e] hisâr muzaffer dirler, bir kal'ası olup hâlâ Şîr-i zer dimekle şöhet-yâbdır deyü zikr itmişdir. Mu'înüddîn bu vechile tahkîk ider ki rûd-ı İsfizâr ol kûhun zeylinden cârî [569b] olup câmi' ve hammâmı ve ebniye-i mükellef ve fâhiresi var idi. Bundan mâ'adâ vasat-ı kal'ada sâni-i 'ayn-ı hayat bir çeşme-i 'azb ü şîrini olup ba'de-zemân nâ-peydâ itdiler. Çünkü âbı münkâtı' oldu. Bu takrîble âbâdanlığı müşrif-i harâb olup hâlâ hâit-i hisâr bâkîdir. Ve bu hisâra muhâzî miyân-ı sahrâda 'ale'l-cebel hisâr-ı Şâristan nâm bir harâbe kal'a dahi vardır ki beyne-hümâdan rûd-ı İsfizar cereyân ider. Âb u havâsı latîf mergzâr-ı harem ve reşk-fermâ-yı İrem ber-câ-yı me'men ve müdevver seng üzre mebnî mahall-i 'aden tev'emdir. Miyân-ı kal'a zemîn nedem ve [silik] olduğundan hafr olunsa yek zırâ'a muntehî oldukda âb-ı firâvân feverân ider. İkisini dahi bu vechile olup ba'zılar Şehristân-ı Belkıs dirler bir metîn ve [silik] hisâr-ı sipîhr var idi. Müellif-i *Târîh-i Mübârek Şâhî* Mu'înüddîn Zemcî der [silik] kasabasında seh hezâr 'aded dükkânı ve seh fersah 'arsasında her biri çend pâre âsiyâba kâdir seksen kadar kârîz-i cârî var idi ki her birinin menba'ında yâ bir karye [silik] veyâhûd bir kal'a-i metîne var idi. Hâlâ ol kılâ'ın ba'zısı ma'mûr ve ekseri müşrif-i harâbdır. Ve Zâvil bölüğü bu nâhiye bölüklerinden idi deyü zikr ider. Husrevânî deyr bir latîf emrudu vardır ki mahall-i âharîde nazîri olmadığı ittifâk ile sübût-yâftedir. Ve çekirdeksiz 'ünnâbı memâlik-i sâire[de] bulunmadığından mâ'adâ garâyib-i masnû'âtdandır. Ve bu 'ünnâb bu vilâyetde ancak bir dırahta mahsûsdur ki Hakîm Burzîn âsârından Burzînâbâd nâm karyede ve Sâhibî didikleri engürü kemâl-i letâfetden hîn-i eklde zemîne düşse hezâr pâre olur. Ve bu kasabanın enhâr ve kanavâtının mecmû'u garbdan şarka cereyân ider. 'Akabla ve Cebrân ve Frengan tesmiye olunan bölüklerinin mesâcid ve cevâmî'i vardır ki 'Azîz Efendî merhûm Zablistan'a dahi bu sâlde müstevlî oldu deyü tasrîh ider.

Katl-ı Kerden-i Timur-ı Fiten-ârâ Selâtîn-râ

Muhakkık-ı be-nâm Murtazâ Efendî eş-şehîr be-Nazmîzâde 'aleyhi'r-rahme *Târîh*'inde bir garîb kıssa nakl ider. Egerçi sâl-i târîh-i vukû'u gayr-ı mezkûr u mu'ayyen ammâ niçe nesâyihî müştemil olduğundan Timur'un Horasan ve Faris taraflarına rücû'undan sonra vukû' bulması karînesiyle bu mahalle tahrîr olundu. Mağrûr-ı mesfûr taraf-ı [570a] Türkistan'ın kavâ'id-i mâlzemesin ba'de'l-ikmâl cânib-i Horasan'a 'avdet itdikde sefk-i dimâda ferîd ve

mezâlim ü bî-şefekatde vahîd olduğu mesmû'ları olan mülûk-i etrâfın ehl-i 'akl ü rüşd ve fitnatları emrine inkıyâd u itâ'at itmekle bir gün evvel teslîm-i kılâ' ve dâr u diyârların kendülere sebeb-i rıf'at ve bâ'is-i necât bilmeleriyle ekseri bilâ-da'vet huzûr-ı mel'anet-i mevfûruna gelüp kemâl-i huşû' vü darâ'atle **el-emru emrukum** mazmûnunu edâ itmişler idi. Ol cümleden hâkim-i Sircan Sultân Ebu'l-Feth Kuderiz nâm emîr-i mu'temedini yerine kâimmakâm nasb idüp sâlik-i mesâlik-i etrâb ü emsâli olmağla resîde-i câdde-i sebîl fevz ü câh olmuş idi. Şecran cânibi hâkimi Sultân Ebû İshak dahi bu tarîka sülûk ile me'mûnu'l-gâile olup fakat sükkân-ı cibâl ve sengistândan ve kûh-ı Mazenderan tell-i refi'inde ittihâz-ı mekân iden İskender-i Celâyî ve Arşbund ve sâbıkû'z-zikr İbrâhîm Kamî ve ba'zı ashâb-ı gayret u hamîyyet şecâ'at ve kuvvetlerine istinâd birle emrine izhâr-ı 'adem-i inkıyâd ve kutub-âsâ merkezlerinde sâbit ve üstüvâr oldular. Hulâsa-i kelâm ve fezleke-i merâm mûmâ-ileyhimden mâ'adâ yalnız mülûk-i 'Irâk-ı 'Acem'den bâdır²²⁸⁰ Şâh Şücâ' Sultân Ahmed ve on yedi nefer şâh ve şâhzâde meclis-i Timur-ı mağrûrda hâzır olurlar idi. Bir rûz ber-de'b-i sâbık selâtîn-i mezkûrun hayme-i Timur'da müctemi' olup bir mikdâr hayme kesret-i etbâ'dan hâlî oldukda mülûk-ı mûmâ-ileyhim yek-dîgere mahall-i fursatdır, Timur'ı 'ale'l-gafle katl u i'dâm itmekle şerr u fitneden gerek bizleri ve gerek 'âlemi rehâ-yâfte itmiş oluruz deyü işâret iderler. Ba'zıları galebe-i bîm ü hırâs ile kabûl itmeyüp fe-emmâ ba'zıları habbezâ re'y-i sâib deyü ma'kûl görürler. Lâkin taraf-ı hilâfda bulunanlar, "bu mülâhazadan ferâgat idiniz. Ve illâ tedbîr ve meşveretinizi Timur'a tefhîm ideriz. Zîrâ bu mümtene'âtan bir mâddedir, sonra keyfiyyete vâkıf olup bizi küşte-i seyf-i hayf ideceği bî-gümândır" deyü irâet-i tesbît-i ikdâm itmeleriyle nâçâr cümlesi **el-umûru merhûnetün bi-evkâtihâ**²²⁸¹-gûyân bu kârdan ferâgat eylediler. Lâkin ol [570b] müfsid-i bed-kârın her bâr bulunduğu meclisin çâr etrâfına havâle-i çeşm-i basîret itmek 'âdeti olmağla mûmâ-ileyhimin remz ü îmâ ve işâretlerinden maksûdlarına mütefattın olup ber-muktezâ-yı hâl izhâr-ı cehl ile dil-i nâgûş feryâdında bu emri ızmâr eyledi. Çend rûz mürûrunda 'âdet-i ecdâd-ı küfr-nihâdî üzre ki kahr u istîsâl ve katl-i zuhûr ve vukû' bulacak dîvân günlerinde elbise-i surh-gûn telebbüsünden 'ibâretidir. Mağrûr-ı mesfûr dahi ol libâs ile dîvân-ı 'âm tenbîhinden sonra cümle-i erbâb-ı dîvân manzarından mülûk-i mezkûrîni da'vet ve on yedisini dahi bilâ-sûal ve cevâb küşte-i şemşîr-i telef ve 'ukûbet eyleyüp tasarruflarında olan bilâd u kılâ' emvâllerini zabt ve bilâdlarında olan ensâb u evlâd ve etbâ'ın dahi perâkende vü perîşân itdikden sonra yedlerine kendü tarafından evlâd ve etbâ'ını nasb eyledi. Müverrih-i müşârûn-ileyh bu mâdde âhar gûne dahi menkûldür deyü bu vechile bast-ı makâl ider ki iklîm-i 'Acem memâlik ve aktâr-ı vâsi'ayı ve kurâ vü

²²⁸⁰ "Nâdir"?

²²⁸¹ Her iş vakti gelince vuku bulur.

kasabât-ı ma‘mûre ve mescid? müstemil olup hükkâmı **kâbiden** ‘an-kâbid şecî‘ vü bahâdır ve zevârâ-yı sâkıbe ve serdârları umûr-dîde ve def‘-i e‘âdîde câsir ve leşkerleri dahi ta‘n-endâz-ı kuvvet-i Rüstem-merdân-ı şecâ‘atden olduğun Timur muhayyil iz‘ân itdikde mâdâm ki bunlar pâydâr-ı süllem-i hayât olalar mülkleri bana ve evlâdına müntakıl olmaz. Bunların şimdi irâet-i sûret-i itâ‘at itmeleri galebe-i bîm ü hırâsdan nâşîdir. Yohsa benden sonra feleğe kelek simurga sinek dimeyüp devletleri ke‘l-evvel müstakar olmağla a‘kâb u evlâdına nesne ‘âid olmayacağı bî-iştibâhdır deyü ba‘de‘l-mülâhaza kazâları tedbîr-i ma‘kûsu niçe mezâlîm ile müsavvere olduğu hâlde âyîn-i bâtıla-i Cengîziyyeyi icrâyı netîce-bahş oldu. Ya‘nî teshîr itdiği memâlikin mülûkünü ensâb ve a‘kâbıyla katl ü istîsâl ve diyâr-ı âharda haber aldığı nesillerini dahi kat‘ ide. Tâ ki memâlik-i cihân bi‘t-tûl ve‘l-‘arz kendine ve a‘kâbına kala. Pes bu re‘y-i bâtıl üzre ibtidâ sefer u hazarda ihtiyâr-ı hizmet ve külfet-i mülâzemeti eyleyen mülûkü gıdâ-yı şîr-i seyf-i hayf ve ba‘de-zâlik her kangı memleketi, ki teshîr eyleye, melikini telef eyledi. [571a] Râviyân-ı havâdis-i kühen ve muhaddisân-ı ahbâr-ı emân ve bunların? ba‘zıları dahi bu vak‘anın sebebini bu vechile zikr ü beyân itdiler ki, Arşivend ve İskender-i Celâyî ve İbrâhîm Kamî dahi irâet-i sûret-i inkıyâd ile Timur’un hayme-nişîni olan zümre-i mülûke dâhil olmuşlar idi. Ahyânen İskender ile ol mağrûr hem-meclis olup idâre-i akdâh-ı münâdeme ve sohbet iderler idi. Bir rûz yine ber-de‘b-i sâbık hem-bezm olup esnâ-yı musâhabetde Timur-ı mezâlîm-i mevfûr lâ-bûd;

[Mısr]â‘

Bu meclis böyle kalmaz mestler mahmûr olur bir gün

Nesir; bu devir münkalib olup;

Li-münşiihî

Libâs-ı fâhir ile sığmayanlar heft iklîme

Görürsün pâre-i kirpâs ile makbûr olur bir gün

Nesir; mazmûnunun zuhûru emr-i mukarrer ‘acabâ benden sonra evlâd ve a‘kâbımla berâ-yı ahz-ı sâr;

Li-müellifihî

Hams-i mübârek işte salâ er fezâsıdır

Var mı benimle pençeleşür pehlûvân kanı

Nesir; mazmûnunu edâ ider kim vardır ve bu merdâneliği icrâ ider çeşm-i basîret ile kimi görürsün deyü suâl itdikde İskender mi gafletle serşâr ve hisset bulunup;

Li-müsvedde

Hak eger ikdâr iderse intikâma bendesin

Görsün agyâr bindüğün hem-bezm-i cânân olmağı

Nesir; mazmûnun bî-kayd-ı haşyet ile edâya cesâret idüp eger ser-rîşte-i fursat resîde-i destim olursa evlâd u a'kâba, ki ibtidâ müdde'î ben olacağım bî-iştibâhdır. Sâniyen ve sâlisen Arşivend ve İbrâhîm Kamî'dir benim pençe-i 'ankâ şikârımdan tahlîs-i girîbân eyleyen lâ-büd mihleb-i 'ukâb girifte-i Arşivend'e giriftâr olur. Andan dahi imdâd-ı rüzgâr ile rehâ-yâfte olan bi-eyyi vechin-kân çengâl-ı 'ukûbet İbrâhîm'e fütâde olur deyü bî-pervâ cevâb virdiğinde Timur'u âteş-i gazab istilâ eyleyüp İskender'i derhâl dü nîm itmek murâd eyledi. Lâkin Arşivend ve İbrâhîm dahi meclisde bulunmağla muvâheze-i İskender'e mübâderet olursa mûmâ-ileyhimânın firârları ihtimâl-i gâlib olduğundan bu bâbda re'y-i hîredâne üçünü birden helâk itmekdir. Mülâhazasıyla nâçâr bu cür'a-i mesmûmeyi hazm idüp ahz-ı intikamı vakt-i vâsi'a ta'lîk eyledi. Meclis resîde-i hitâm oldukda İskender bu sözden peşîmân olup [571b] ahabbı dahi sad gûne levm ü tevbîh itdiklerinde, egerçi kelâmım sezâ-vâr-ı meclis değil idi ammâ bu bâbda beni nâtik hazret-i Hayy-ı müte'âldir" deyü cevâb virdikten sonra İbrâhîm ile ma'an ihtiyâr-ı gaybet itdiler. Derd-mend Arşivend giriftâr-ı 'ukûbet-i Timur olup İbrâhîm dahi esnâ-yı tarîkde nahb-ı kazâ eyledi. İskender'in kaddi zırâ'-ı Timur ile üç buçuk zırâ' bir şecî'-i bahâdır idi. Hayât u memâtından min-ba'd haber zuhûr itmedi.

Vefât-ı İbn Şihâb-ı Hemedânî

A'lemü'l-'ulemâi'l-mütebahhirîn ve efdalü'l-fuhûl ve'l-kümmelîn ferîd-i 'asruhu ve âvânuhu vahîd-i dehrûhu ve ezmânuhu miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzu'd-dekâyık lâbis-i hıla'u'z-zühâd ve't-takvâ hallâl-ı müşkilâtü'l-enâm bi'l-fetvâ el-'âlim el-fâzıl el-'allâme ve'l-hayru'l-kâmil el-fehhâme mazhar-ı esrâr-ı Rabbânî eş-şeyh el-imâm el-'ârif mevlânâ es-Seyyid 'Alî bin Şihâb Hemedânî tâbellâhu serâhu ve ce'ale'l-cenne misvâhu hizmetleri ki te'lifât-ı celîlesi 'inde'l-muhakkikîn makbûl-ı meşâhîr-i fudalâ ve fuhûldendir. Merhûm Kâtib Çelebi bu sâlde rihletlerini *Takvîmü't-Tevârîh*'de zikr etmiştir.

VEKÂYİ'-İ SENE SÎTTE VE SEMÂNÎN VE SEB'A-MÎ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N-NEBEVÎYYE

Ma'lûm ola ki Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde vekâyi'-i Devlet-i 'Aliyye'ye dâir bir vak'a zikr itmemiştir. 'Abd-i Hakîr dahi vak'a-i merkûmeyi sertâc-ı vekâyi' idüp nazar-resîde olan kütüb-i tevârihde muharrer vekâyi'-i sâireyi zeyline tahrîr eyledim.

Feth-i Sofya be-Dest-i Balaban Bey

Hafî olmaya ki bu feth ü gazâda müverrihîn beyninde ihtilâf-ı kesîre olup Kâtib Çelebi merhûm ba'zı âsârında merhûm Hoca Efendi'ye ittibâ'en sene-i âtiyede vukû' bulmak üzre tahkîk ve sâhib-i *Nuhbe* ile 'Azîz Efendi merhûm bu rivâyeti sıhhatle tasdîk itdiler. Lâkin *Takvîmü't-Tevârih*'de bu sâlde vukû'unu tahrîr eyleyüp râkımı'l-hurûf 'abd-i Hakîr'in ekser-i hâlde me'hazı târih-i merkûm olduğundan bu mahalle terkîm olundu. Müverrih-i müşârün-ileyh mufasssalâtında bu vechile bast-ı makâl ider ki birkaç sâl mukaddem sâbıkâ Rumili mîr-i mîrânı olan şahbâz-ı lâne-i gazâ Lala Şâhin [572a] Paşa ki sene-i mâziyede vâlî-i mahrûse-i Edirne idi. Taraf-ı pâdişâhîden mahmiyye-i Sofya fethine me'mûr olmuş idi. Bir müddet sa'y u kûşîş eyleyüp henüz vakt-i merhûnu hulûl itmemekle sûret-i şâhid-i feth ve zafer nümâyân olmamış idi. Lala Paşa hulûl-ı ecel-i müsemma ile âzim-i diyâr-ı 'ukbâ olup feth-i kal'a-i merkûme mahmiyye-i Filibe emîrû'l-ümerâsı Balaban Bey'e kurb-ı memleket hasebiyle sipâriş olundukda, ol dahi sa'y-ı ekîd eyleyüp kemâl-i metâneti mâni'-i teshîr olmuş idi. İşbu sâl-i ferruh-fâlde Balaban Bey'in iş-güzâr bir gulâmı, ki âşinâ-yı lisân-ı gûnâgûn idi, tebdîl-i sûret Sofya tekürüne intisâb eyleyüp li-eclî'l-maslaha hizmetin ihtiyâr ider. Bir rûz gebr-i mesfûr dâ'îye-i sayd u şikâr ile kal'a etrâfında geşt ü güzâr eyleyüp nâgehân bir âhû zuhûr itmekle etrâfını ma'îyyetinde olanlar ihâta iderek saydıyla meşgûller iken tekfûr tek ü tenhâ olduğu gibi gulâm-ı merkûm merdâne hareketle tekürü bend ü süvâr olduğu esbe zebâne-zen ilgar olup anı da Balaban Bey'in huzûruna ihzâr ider. Mîr-i merkûm dahi derhâl ma'îyyetine me'mûr-ı mücâhidîn-i ebrâr ile süvâr olup kal'aya hücum iderler. Ahâlî-i kal'a tekürü giriftâr-ı bend-i esr gördüklerinde istîmân ile bilâ-tevakkuf teslîm-i hisâr itmeleriyle Balaban Bey guzât-ı zafer-simât ile derûn-ı beldeye dâhil olup kabûl-ı zimmet cizye vü harâc eyleyen reâyâ ve ahâlîyi tahrîr ve levâzım-ı hıfz u hırâset ba'de't-tekmîl ve'l-itmâm fetihnâmeysi gulâm-ı mezbûr ile taraf-ı rikâb-ı Hudâvendigâr-ı megâzî-şiyeme ba's u tesyîr eyledi. Lede'l-vusûl pâdişâh-ı 'âlî-şân hizmetleri bu fetihden ziyâde memnûn olduklarından sebab-i feth olan merd-i neberd-âzmâyı husûl-ı matlab ile ihsân-ı bî-pâyân-ı mülûkânelerine makrûn buyurdular. Hoca Efendi merhûm cevân-ı merkûmu bu vechile vasf ider ki bi-'aynihâ zikr olunur.

Müelleftü'l-kulûbdan bir cevân-ı hoş-üslûb firâr şekli ile İslâm diyârından gaybet idüp Sofya hâkiminin yanına varup 'arz-ı ihlâs ve izhâr-ı [572b] ihtisâs ider. Doğancılık fenninde mahâreti sebebiyle takarrüb-i temâm bulur ve her seyr ü şikârda refik ü hem-râh olur. Bir gün şikâr ardınca şitâb iderken sipâhdan dûr u nazarlarından mestûr olurlar. Cevân-ı mezbûr tuvânâ ve pür-zûr olmağın Sofya hâkimini dest ü pâ-beste semendine bend idüp mânend-i şihâb Filibe cânibine şitâb ider. Ve serdâr-ı sipâh-ı İslâm olan Balaban Bey'e teslim ider. Balaban Bey dahi ol tuhfe-i gaybiyye-i 'atıyye-i celiyye bilüp bilesince alup Sofya üzerine vardı. Ehl-i hisâr serdârlarını giriftâr göricek emân isteyüp feth-i bâb itdiler. İntehâ.

Bu dahi ma'lûm ola ki Kâtib Çelebi tahrîri üzre zamm-ı sâd-ı mühmele ile hâlâ pâ-yı taht-ı memâlik-i Rumili ve ikâmetgâh-ı mîr-i mîrân-ı iklîm-i hâmisden bir şehir-i 'azîmedir ki mahrûse-i Edirne ile dârü'l-cihâd-ı Belgrad vasatında ki her bir şehir? menzil ve nefsi İstanbul'a on üç günlük mesâfe bir sahrâ-yı vesî'adır. Aktârda vâki' ve her cânibden cibâl mesâfe-i ba'ide olup sevâdı emyâl mikdârı olup tûlânı düşmüşdür. Enhâr-ı câriye ve eşcârı vefîr ve cevâmi' ve hammâm ve esvâk-ı 'âmiresi müte'addid ve 'azîm hânları ve germâbe-i hudâyîleri vardır. Enhârının biri cânib-i Köstendil'den ve diğeri taraf-ı Samakov'dan cârî olur. Ilıcası vasatda vâki' olup âbı mu'tedilü's-sühûne ve civârında mâ-i bârid dahi cârîdir. Bir latîf câmekân ile kâr-gîr magsel ve derûnunda havz-ı zîbâ ve kurnalı hucurât binâ olunmuşdur. Kurbünde buna mümâsil nisvâna mahsûs bir germâbe-i hudâyî-i âhar dahi vardır. Elsine-i seyyâh ve züvvârinde bâne-i Sofya darb-ı mesel misâli cârî ve sâirdir. Hattâ lisân-ı Hevâbî'den;

Bâne-i Sofya 'aceb pâk olıcak yerlerdir

Mısra'ını berâ-yı latîfe zurafâ inşâd itmişlerdir. Mahmiyye-i Kostantaniyye-i cennet-nişân ile bu şehrin mâbeyni iki yüz yirmi buçuk mîl olup atvel-i nehârı on beş sâ'at on iki derece ve inhirâf-ı kıblesi hatt-ı nısf-ı nehâr-ı cenûbîden şarka kırk altı derece olduğunu Kâtib Çelebi merhûm tahkîk itmiştir. *Tuhfetü'z-Zemân* müellifi Muvakkit Selîmiyye Mustafa Efendi merhûm Sofya iklîm-i hâmisden meyve ve ni'meti vefîr ve enhârı kesîr kurâsı ma'mûr mahall-i tüccâr, ılıcaları [573a] müte'addid bir şehir-i şehîr ve belde-i kebîrdir deyü tavsîfden sonra aksâ-yı mağrîble mâbeyni iki bin altmış altı mîl ve sülûsân mîl ve mahrûse-i İstanbul ile iki yüz yirmi üç ve sülûs mîl ve Mekke-i Mükerrreme ile bin sekiz yüz elli dört buçuk ve hatt-ı istivâ ile iki bin sekiz yüz altmış altı ve sülûsân mîldir deyü tastîr itmiştir. Sâbıkâ kürsî-i memleket-küffâr iken ta'ne-endâz heft kulel-i âsmân berîn gâyet metîn bir hisâr-ı hasîni var idi.

Vefât-ı Şâh Şücâ‘-ı Muzafferî Âl-i Muzafferyân’dan Emîr Mübârizüddînzâde

Âti’l-evsâf Şâh Şücâ‘ nazar-resîde olan ekser-i kütüb-i tevârihde nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre şehir-i şa‘bânü’l-mu‘azzamın yirmi ikinci rûz-ı yekşenbihde hulûl-ı ecel-i müsemma ile nahb-ı kazâ eylemiştir. Hafî değildir ki, sahâyif-i sâbıkada Emîr Mübârizüddîn Muhammed Muzafferî tercemesinde tafsîl olunduğu üzre Şâh Şücâ‘ [silik] mülûkünün ikincisi olup peder-i emcedi mûmâ-ileyh Emîr Mübârizi Kâtib Çelebi muhtârı üzre sene sittîn ve seb‘a-mi’ede ber-fehvâ-yı **el-melik ‘akîmun tama‘ ‘izz u rif‘at** [silik] hasebiyle hal‘ ve mekhûl idüp kal‘a-i sefid-i Fars’a mahbûsen irsâlinde [müstakillen mesnedine] cûlûs ve Celâlüddîn ile mülakkab olmuş idi. Birâderi Sultân Ahmed’i Kirman hükûmetine irsâl ve âh-ı âharı Şâh Mahmûd’a Isfahan ve ba‘zı mevâzı‘-ı hükûmet tevcih eyleyüp pederi vak‘asına a‘zam-ı esbâb-ı zâhiri olan birâderzâdesi Yahyâ bin Şâh Muzaffer’i kal‘a-i Kuhendiz’de mahbûs ve bir müddet mürûrunda terbiye itdikten sonra Yezd’e göndermiş idi. *Lübbü’t-Tevârih*’de tahrîr olunduğu üzre mûmâ-ileyhimâ Şâh Mahmûd ve Şâh Yahyâ emr-i Şücâ‘ Şâh’a izhâr-ı muhâlefete cesâret itmişler idi. Şâh Şücâ‘ ise sâhib-i ikbâl olduğundan mâ‘adâ bâ-kilk-i kâtib kudretnâme-i saltanat-ı Fâris ismine merkûm olmağla her bâr anlara gâlib-ter olup sahâyif-i gûzeştede tafsîl olunduğu üzre Şâh Mahmûd nahb-ı kazâ itdikte hitta-i Isfahân’ı bir müddet taht-gâh idinmiş idi. Ol esnâda şöhet-i ikbâli cihât-ı aktâr-ı cihâna münteşir ve sârî olmağla mülûk-ı etrâfdan hükâm-ı Rey ve Save ve Kum ve Kaşan ve gayrıları emr ü fermânına gerden-dâde-i teslim [573b] ve mutâva‘at olup hizmet-i mülâzemet rikâb-ı şevketini kendülere sermâye-i ‘izz ü rif‘at ve vesîle-i mübâhât ve sûd u mufâharat bilmişler idi.

Mûmâ-ileyh Şücâ‘ Şâh düvâzdeh hezâr müretteb ve müsella her biri tahsîn-kerde-i kuvvet-i kahramânî süvâri ile kürsî-i memâlik-i Îrân belde-i²²⁸² Isfahan’dan hitta-i cinân-engîz Tebriz’e müteveccih olup pâdişâh-ı Azerbaycan Sultân Üveyszâde Hüseyin ile Havran nâm mevzı‘da “Yâ ol beni yâ ben onu yâ taht ola yâ baht” mazmûnu üzre tarh-ı bezm-i rezm-i Rüstemâne eyledi. Kuvvet-i baht i‘ânetiyle Sultân Hüseyin’in sî hezâr nefere bâliğ leşkerine gâlib olmuş idi. Ehl-i vukûfdan ba‘zı müverrihîn tekâbül-i saffeyn mânend-i cebeleyn vukû‘ buldukda beyne-hümâda mukâtele-i ‘azîme vukû‘ bulup bu esnâda birâderzâde-i Şücâ‘ Şâh Mansûr bin [silik] Sâm-ı ‘asr ve kahramân-ı dehr idi. Zîr-i hükûmetinde mevcûd leşker-i pür-sâz ve selb ile zuhûr ve derhâl pey-der-pey hamle-i Rüstemâne ile meslûlû’s-seyf düşmene hücûm itmekle taraf-ı Şücâ‘ Şâh’a kuvvet-i ‘azîme hâsıl olup, Şîrâzyân;

²²⁸² Kürsî-i memâlik-i Îrân belde-i (Derkenar notu).

Eger hâhî selâmet ber-kenârest²²⁸³

diyerek mânend-i pergâr kenâr-ı Çermik’e mübâderet ve yek sâ‘at-i nücûmu mikdârı tekrâr gayret itdiler. Lâkin Şâh Mansûr pîşgâhına râst gelan gürûhu demed demed idüp mânend-i Şîrazyân fezâ-yı vâsi‘de zahm irişdirmedik ve diyâr-ı ‘ademe yollamadık âdem koymadı. Ya‘nî sâir ‘askerî tâifesi mu‘âyene itdiklerinde;

Gürîzî be-hengâm ser ber-be-câ

Beh ez-pehlûvânî ser zîr-i pâ²²⁸⁴

mazmûnuyla başında devleti olanlar ‘amel idüp “**men-necâ bi-re’sihî fekad rabiha**”²²⁸⁵ gûyân râh-ı selâmete vusûle şitâbân oldular. Sultân Hüseyin dahi nâçâr kuskuna kuvvet ve tâziyâneye bereket vâdisinde ihtiyâr-ı semt-i firâr itmekle Şücâ‘ Şâh mansûren belde-i Tebrîz’e dâhil olup mesned-nişîn-i taht-ı Azerbaycan oldu. Ve zemistânı Tebriz’de ‘ayş u ‘işret-i mülûkâne ile imrâr ve ol esnâda sultânı‘ş-şu‘arâ Selmân-ı Sâvecî huzûr-ı Şâh Şücâ‘’a rûy-mâl itmekle bu matla‘la mu‘anven bir kasîde-i gazâ ile ‘arz-ı hâl eyledi.

[574a] Sühan be-vasf-ı ruheş çûn zi-hâtirem ser-zed

Zi-matla‘ sühanem âftâb ser-ber-zed²²⁸⁶

Şâh Şücâ‘ Selmân’a gâyet mu‘tekid olup **dâimâ mâ-Selmân-râ ziyâde izâ-necâ şenîdim yâftûm** deyü ikrâmında kusûr itmezdi. Esnâ-yı zemistânda hıttâ-i Fârsa ric‘at ve ‘inde’l-ekserîn bîst ve şeş sâl saltanatdan sonra ânifen işâret olunduğu üzre dâr-ı bekâyâ rihlet eyledi. “Hayf ez-Şâh Şücâ’” târîh vâki‘ olmuştur. Müddet-i ‘ömrü elli üç yıl ve dü mâh olup sâhib-i hulk-ı hüsn ve mâlik-i tab‘-ı selîm hâfız-ı kelâmullâhi’l-kadîm ve müellif-i Mevâkîf şeyh el-imâm el-‘allâme Kādî ‘Azud ‘aleyhi rahametü’r-Rahîm’den mütelemmiz cevâd ve kerîm ve kâmil bir pâdişâh-ı fehîm idi. Âb-ı rû-yı Muzefferyân olduğu ittifâk ile sübût-yâftedir. Ve kuvvet-i hâfızası dahi şu rütbeye resîde itdikde yek şenîde ile yetmiş seksen beyt-i ‘Arabî kasîdeyi **bilâ-tela‘ şüm** edâ iderdi. Dâhil-i meclisi olanlar ‘ulemâ vü şu‘arâ olup her bâr idâre-i akdâh-ı suver-i ‘ilmiyye ile imrâr-ı vakt de‘b-i dirînesinden idi. ‘Arabî ve Farisî

²²⁸³ Eğer sen sağlık ve selamet istiyorsan kenarda ol

²²⁸⁴ Başın yerinde iken doğru zamanda kaçarak kahrman olmak

Başın ayaklar altında olmasından daha iyidir

²²⁸⁵ “Beladan kurtulan kazanır” (Atasözü).

²²⁸⁶ Çünkü onun yüzünün tavsifi hatırıma geldi

Konuşmaya başlayınca güneş çıktı

hûb eş'ârı olup ol fende dahi mâlik-i yed-i tûlâ ve sâhib-i dîvân idi. Bu rubâ'î-i latîf eş'ârındandır.

Cân der-taleb-i zûlf-i tû şeydâyî şud

Dil derham-i gîsûyu tû sevdâ-yı şud

Ender taleb-i vasl-ı tû-kerdem zi-cihân

Bî-çâre dilem bi-geştu hercâyî şud²²⁸⁷

Bu rubâ'î-i bî-bedel dahi cümle-i güftârındandır.

Ef'âl-ı bedem zi-halk pinhân mîkun

Düşvâr-ı cihân ber-dilem âsân mîkun

İmrûz hûşem be-dâr u ferdâ bâmen

Her çi ez-kerem-i tû mîsezed ân mîkun²²⁸⁸

Şâh Şücâ'ın velâdeti sene selâse ve selâsîn ve seb'a-mi'e cemâziyelâhiresinin yirmi ikinci sabîh-i yevmi'l-erbi'âda vâki' olmuştur. Taht-ı saltanatı ferzendi Sultân Zeynelâbidîn'e vasiyyet itmekle ba'de-vefâtihî mûmâ-ileyh câ-nişîn oldu.

Emîr Devletşâh *Tezkire*'sinde dir ki, Ebu'l-Fevâris Şâh Şücâ' çerâğ-ı dûdmân-ı Âl-i Muzaffer olup 'ilm ü fezâyıl ve mürvetde yegâne-i ruzgâr şâ'ir-i nevâz ve mükerrem-i fuzalâ ve 'ulemâ ve ma'kad-ı meşâyih-ı takvâ-intimâ idi. Zümre-i 'ulemâ-i kirâm 'aleyhimi'r-rahmeden niceleri nâm-ı nâmî ve ism-i sâmîsine [574b] nüсах-ı nâ-ma'dûde rişte-keş-i şîrâze-i te'lîf olmuşlardır. Fahru'l-fuhûl lâkin mazhar-ı füyûzât-ı Hayyu'l-'allâm erbâb-ı fezâyilin mümtâzı şeyh el-imâm Kutbüddîn er-Râzî 'aleyhi hıla'u'l-gufrân hizmetlerinden *Şerh-i Tevâli* '-i *İşfahânî* müzâkere idüp muhâlifin ile muhârebe ve hamalâtdan hâlî olan evkâtlarını tahsîl-i ma'ârif-i nahvına sarf iderdi. Birâderi Mahmûd Şâh ile beynlerinde zuhûr eyleyen vak'a-i sâbıkatu'z-zikirde tanzîm itdikleri rubâ'îyi ki sahâyif-i mâzıyyede nigâşte-i kilik-i

²²⁸⁷ Canım senin saçını arzulayınca delirdi
Gönül senin lüle lüle saçına sevdalandı
Sana bu dünyada kavuşmaya
Benim gönlüm çaresiz kaldı

²²⁸⁸ Kötü yaptıklarını halktan saklar
Dünyanın zorluklarını kolaylaştırır
Yarın da benimle bir hoşum
Senin kereminden ne geliyor ise onu yap

hakîrâne kılınmış idi. Sâlifü'l-evsâf Sultân Üveys-i Celâyîrî'ye irsâl itmekle Sultân Üveys'in mukâbilinde cevâb-ı hikmet-nisâbıdır.

Ey Şâh Şücâ'e millet ü devlet ü dîn

Hod râ be-cehân vâris-i Mahmûd mebîn

Der-rû-yi zemîn egerçi hestî dü se rûz

Billâh ki bi-hem resîd der-zîr-i zemîn²²⁸⁹

Şâh Şücâ' ile Sultân Üveys beynlerinde diğer-bâr irsâl-i mekâtîb vukû' bulmağla Şücâ' Şâh'ın nazm itdiği kıt'adır.

Ebü'l-Fevâris-i meydân menem Şücâ'-ı zemân

Ki na'l-ı merkeb-i men tâc-ı Kayser-est u Kubâd

Bürü tü cân-ı peder hemçü men bi-merdî kûş

Ki hâheriyet nebâyed zimâderet dilşâd

Sultân Üveys bu vechile cevâb virmişdir.

Eyâ şehî ki bi-evsâf u fazl meşhûrî

Şehinşehî-i çü tü ez mâder-i zemâne nezâd

Zi-fâzılân u bezirgân u dânyâyân

Kesî bi-medh u büzürgî hod zebân ne-güşâd

Behândem ferâvân bedîn muhakkar ömr

Kitâb-ı nazm u tevârih u nesr ber-üstâd

Ne handem ne şenîdem ne dîdem herkiz

Kesî ki çeşm-i peder kûr kerd u mâder kâd²²⁹⁰

²²⁸⁹ Sen dîn devlet ve milletin Şâh Şücâ'ısın
Kendini Sultan Mahmud'un varisi olarak görme
Birkaç günlük dünyada varlığın şüphesiz
Billahi her şey yer altında bir birine yetişecek

Devletşâh Şâh Şücâ' çihil be-kâmrânî ve istiklâl-i saltanatdan sonra sene selâse ve semânîn ve seb'a-mi'e şuhûrunda müntakıl-ı iklîm-i bekâ oldu deyü tastîr ve hîn-i rihletinde evlâd ve etbâ' u a'kâbını sipâriş husûsunu muhtevî Timur-ı Gürkân'a bir mektûb-ı bedâyi' - üslûb tenmîk itmişdir ki, her vechile şâhid-i hâl-i fazîlet ü kemâl-i Şücâ' Şâh olmağla Şerefüddîn Yezdî *Tîmûrnâme*'de bi-temâmiyhâ keşîde-i silk-i sutûr kılınmışdır deyü tahrîr ider.

İntikâl-i Şeyh Şemsüddîn el-Kirmânî

A'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalu'l-'ulemâi'l-müteverri'în ekmelü'l-fuhûl ve'l-kümmelîn ecmelü'z-zâhidîn ve'l-'âlimîn;

Li-müellifihî

[575a] Âb-ı rû-yı 'ulemâ vü fuzalâ

Zübde-i cümle-i erbâb-ı takvâ

Mazhar-ı lutf u füyûzât ile

Olan 'ilm ile 'adîmü'l-eşbâh

Nüşa-i sırr-ı Hudâ-yı müte'âl

Ahmedu'l-hulk ve kerîmu'l-ef'âl

Nahv-ı maksûd sanâdîd-i 'ulûm

Zât-ı yektâ ve zehâdet-i mersûm

'Allâme-i bî-misl ü müdânî eş-şeyh el-imâm el-'ârif el-kâmil el-'âmil Şemsüddîn Muhammed bin Yûsuf bin 'Ali bin 'Abdülkerîm el-Kirmânî elbesehu'llâhu hıla'u'l-vasl ve'l-gufrân **ve ecnasehu fî-a'lâ sadri'l-cinân** hizmetleri ki erbâb-ı ma'ârifin nâyâbı şerîfü'n-neseb Mevlânâ el-Cenâbî *Târîh-i 'Aylemü'z-Zâhir*'de nigâşte-i kalem-i bedâyi'ü'r-rakam kıldıkları üzre sene

²²⁹⁰ Meydanın Ebü'l-Fevâris'i ve zamanın Şücâ'ı benim
Benim eşğimin nalı Kayser ve Kubâd'ın tacı gibidir
Git babamın canı benim gibi mert ol çalış
Ey padişah fazilet ve vasfın ile meşhursun
Senin gibi padişah henüz dünyaya gelmedi
Dünyanın fazıllarından büyüklerinden ve bilginlerinden
Kimse için bu övgü ve yüceltme konuşulmadı
Hayatımda çok okudum
Üstatlara nazm tarih ve nesir
Hiçbir yerde okumadım görmedim dinlemedim
O kişi ki babasını kör annesine tecavüz etti

seb‘a ‘aşere ve seb‘a-mi‘e hılâlinde pâ-y-endâz-ı mehd-i vücûd ve pertev-efzâ-yı gehvâre-i sa‘du’s-su‘ûd olup bâliğ-i meblağ-ı sinn-i temyîz-i hatâ vü savâb olduklarında bi-inâyetihî. Rabbenâ el-müte‘âl tahsîl-i ‘ulûm ve kemâl-i nahvine sarf-ı evkât ile bi‘l-hulûsu‘l-bâl iştigâl ve evvelen vâlid-i mâcid-i ‘âlî-tebârlarından tahsîl-i mâlzeme-i fûnûn, ba‘de-zâlik deâzde sâl-i kâmil ‘umdetü‘l-fuhûl ve‘l-mükemmelîn eş-şeyh el-imâm el-kādî ‘Adudüddîn ‘aleyhi rahmetü‘l-Mu‘în el-Mübîn? cenâblarına mülâzemetle evkâtları makrûn olmuş idi. Fuzalâ-i sâireden dahi birer nebze ahzdan sonra “şöhret bâd-ı sabâ seyr ü seyâhat iledir” menkûlunca tavâf-ı emâkin ve bilâda sâ‘î “**Utlubu‘l-ilm velev bi’s-sîn**”²²⁹¹;

Didi peygamber-i ‘âlî-hazret

Sen dahi ümmet isen ol şâha

Eyle tahsîl-i ‘ulûma himmet

mazmûnunu icrâyâ mürâ‘î olmalarıyla;

Mısır ve Şam ve Hicaz ve hem de ‘Irak

Deştini geşt idüp ‘ale‘l-ıtlâk

âb u havâ-yı Bağdâd-ı behîşt-âbâd tahsîn-kerde-i tabi‘at-i nezâket-i‘tiyâdları olduğundan mutavattın olup otuz sene bi‘l-ikmâl dârü’s-selâm-ı evliyâ makâmda mütesaddî-i neşr-i ‘ulûm-ı mütenevvi‘a ve kemâl oldular. **Mukbilen ‘alâ-şânihi mu‘ridan ‘an-enbâi’d-dünyâ**²²⁹²;

Bir vücûd-ı ‘ayn-ı takvâ olup

Görsem ol vakti ki ‘azm-i sû-yı bathâ eylesem

Gâh Mekke ki Medîne hıttasın câ eylesem

Çâh-ı Zemzem’de idüp eşk-i nedemle zemzeme

İltizâm-ı tavaf-ı dergâh-ı mu‘allâ eylesem

mazmûnu üzre ‘âzim-i sû-yı mübârek ter-i [575b] Haremeyn-i Muhteremeyn olup ihtiyâr-ı mücâveretle muhriz-i ucûrât ve eyyâm-ı mücâveretlerinde ziyâret-i buk‘a-i ebreke-i Tâyif ile nâil-i mesûbât olmuşlar idi. Bir müddet mürûrunda huccâc-ı zevi‘l-ibtihâc ‘Irak ile

²²⁹¹ İlim Çin’de de olsa talep ediniz.

²²⁹² Kendi nefsi için dünyadaki her şeye itiraz ediyor.

müteveccih-i burc-ı ulyâ olup esnâ-i tarîkde hılâl-ı muharremü'l-harâmde 'âzim-i dârü's-selâm ve hulûl-ı ecel-i müsemmâ ile râhile-bend-i menzil-i **hiye cennetü'l-me'vâ** olmalarıyla cesed-i rahmet-mîrsadı hıttâ-i güzîn-i Zevra'ya nakl ve hâlâ ziyâret-gâh-ı hâss u 'âmm olan meşhed-i 'âlîlerine defn olundu. Hâl-i hayâtlarında civâr-ı Şeyh Ebî İshak-ı Şîrâzî'de i' dâd-ı makâm itmeleriyle ba'de't-tedfîn fevkına bir kubbe-i 'âliye binâ olunmuştur. Müddet-i hayât-ı müstetbi'ü'l-berekâtları altmış dokuza yetmiş, min-kabîl-i vâhid [silik] bir vücûd-ı fezâil-mevsûf olup âsâr-ı cemîlelerinden *Şerh-i Kitâb-ı Müstetâb* Sahîh-i İmâm-ı Buhârî radiye 'anhu Rabbuhü'l-Bârî kemâl-i fezâillerine şâhid? 'âdil olmağla evsâf-ı 'âlîlerinde bu nebze ile iktifâ olundu.

Rıhlet-i Şeyh Ekmel-i Kâmil

Bu sâlde müntakıl-ı dershâne-i cinân-ı a'lâ olan fuhûl-ı kirâmdan biri dahi reîsü'l-'ulemâi'l-kümmelîn üstâzü'l-fukahâi'l-mütebahhirîn miftâh-ı künûzu'l-hakâyık misbâh-ı rumûzü'd-dakâyık yenbü'ü'l-fezâilü'ş-şettâ lâbisü'l-besteti'z-zühd ve'l-vera' ve't-takvâ mâ-bihi'l-fahru'l-halef zübdetü bakıyyeti fuzâlâi's-selef mürşidü't-tulebâ ilâ-hidâyeti'llâh 'ârif-i 'adîmü'l-eşbâh nuhbetu haylu'l-kümmel ve'l-fuhûl vâkıf-ı makâsıdu'l-fürû' ve'l-usûl eş-şeyh el-imâm el-'allâme Ekmelüddîn Muhammed bin Muhammed ibn Mahmûd bin Ahmed er-Rûmî el-Bayberdî 'aleyhi rahmetü'l-Melikü'l-Hâdî cenâblarıdır ki 'allâmetü'l-müte'ahhirîn ve hâtîmetü'l-muhakkikîn olup bir müddet mevlidlerinde meşgûl-ı ifâde vü istifâde ba'de-zâlik Halebü'ş-şehbâ şeref-i kudûmlarıyla 'adîl-i cennetü'l-me'vâ olmuş idi. Nice sinîn ü şuhûr Şehbâ'da ikâmetden sonra sene erba'în ve seb'a-mi'eden sonra Kahire'ye müteveccih ve lede'l-vusûl şebhûn ile beyne-hümâda ülfet ü meveddet husûlünden inşâ vü binâ itdîği hânkâh-ı latîfe meşîhatın tevcîh ve ol buk'a-i münevverenin cemî'-i umûrunu kendülere tefvîz itmişler idi. Zühd ü vera'da [576a] ferîd olduklarından kirâren ve mirâren kendülere teklîf olunan emr-i kazâyı kabûlden nükûl eylediler. Kaviyyü'n-nefs ve 'azîmü'l-himme mehhâb ve 'aîf ve fıkıh ve 'Arîbiyyet ve usûlde hüsnü'l-ma'rife bir fahlu'l-fuhûl idiler. Âsâr-ı yerâ'a-i bâhirü'l-berâ'aları ki te'lîf-i şerh ve metnden 'ibâretidir, lâ-yuhsâ ve lâ-yu'ad olup makbûl-ı fuhûl-ı kirâmdır. Ez-în cümle *'Înâye nâm Şerh-i Hidâye*'leri ve *Şerh-i Meşâriku'l-Envâr* ve *Şerh-i Menâru'l-Usûl* ve *Takrîr nâm Şerh-i Usûlü'l-İmâm Pezdevî* ve *Şerh-i Muhtasar-i İbnü'l-Hâcib* ve *Şerh-i Telhîsü'l-Me'ânî* ve *Şerh-i Kitâbu'l-Kînya*²²⁹³ li-İbni'l-Mu'tâ ve *Şerh-i Sirâciyye* vefkında mukaddeme nâm eserleri mükemmel ve mu'teber olup bundan mâ'adâ tekmîline sipihr-i nâfir câm ve 'alâyık-ı eyyâm mâni' olan âsâr-ı cemîlelerinden biri kıt'ateyn-

²²⁹³ "Kınye"?

i *Şerhu Telhîs-i Câmi ‘-i Kebîr*’dir ki İmâm Halâtî muhtasarıdır. Biri dahi tecrîd-i Tûtî [silik] ve ilâ temâm ez-Zehrâvîn *Tefsîr-i Keşşâf*’a tahrîr buyurdıkları *Hâşiye-i Keşşâf*’ları ve muhtasarâtdan *Şerh-i Fıkhu’l-Ekber* ve *Şerh-i Risâle-i Nakr-ı Makbûl* havâss-ı [silik] bunlardan mâ‘adâ tasnîfât-ı cemîleleri bî-nihâyedir. Hankâh-ı mersûmede [silik] ders ve ifâde iken ecel-i müsemmaları hulûl itmekle şehir-i Ramazânü’l-mübârekin yirmi sekizinci cum‘a gicesi müteveccih-i dârü’n-na‘îm oldular. Sâhib-i tevâzu‘ ve..... mütelattîf ve mebâhisde munsif bir zât-ı mekârim muttasîf olup ashâb-ı menâsıb dâimâ bâbında kâim ve evâmîr ve kazâ-i meâvibine? müsri‘ idiler.

Melikü’z-Zâhir Berkuk ikrâm ve ta‘zîminde mübâlağa idüp hattâ bir mahalle ma‘an ‘azîmet tedbîrin itseler Melikü’z-Zâhir bâb-ı hânkâha gelüp emrine muntazır olurdu. Hazret-i Şeyh-i bâhirü’l-irşâdı kemâl-i ta‘zîm ile semend-i rif‘at-mendine semendine bagal-gîr olarak ırkâbdan sonra bir mikdâr rikâbında yürüyüp me‘zûnen ol dahi esbine süvâr ve keşrîgi? ‘inân-ı münâdeme ile ‘âzim-i râh olurlardı. Salât-ı cenâzesine sultân-ı Mısır ve sâir a‘yân-ı devlet ve ‘ulemâ ve meşâyih ve hâss u ‘âmmdan hâzır olmadık ferd-i vâhid kalmayup tabutunu bâlâ-yı engüşte tahmîl ve hâlâ ziyâretgâh-ı enâm olan meşhed-i rahmet-mîrsadına defn eylediler.

Ez-Vekâyi‘-i Timur

[576b] Tafsîli *Fezleke-i Kebîre*’de mersûm-ı sahâyîf-i vekâyi‘ kılındığı üzre bâzâr-ı harb u mukâtele tertîb olunan Damgan’da Emîr Veli ‘askeri ile Timuryân mübâşir-i dâd u sited olup bâd-ı nusret tahrîk-i ‘alem-i Timur-ı istidrâc der-pey itmekle Deger-bâr-ı Cürcân’ı teshîr eyledi.

Hafî olmaya ki, Cürcan iklim-i Mazenderan’ın pây-ı tahtı mu‘arreb-i Gûrgan doksân derece tûl ve otuz dokuz derece ‘arzda kûha karîb zemîn-i hemvârda bir belde-i meşhûredir. Hattâ ‘Azîz Efendi merhûm *Târîh-i Ravzatü’l-Ebrâr*’ında Timur bu sâlde belde-i Mazenderan’ı dahi teshîr itmişdir deyü zikr ider. *Cihânnümâ*’da keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre Mazenderan levâhıkı ile heft tümendir ki biri dârü’l-mülkü olan Cürcan’dır. Berdmu, Rustak, Esterabad, Amel, Rüstendar, Dehistan, Rud, Sistan anlardan ‘ibâretdir. [Silik] emtâr Cürcan’dan munkatî‘ olmadığından mâ‘adâ bir nehr-i kebîr kûhdan be-dîd ve derûn-ı şehre uğramağla havâsı harâret ve rutûbet üzre kesîrû’l-vebâ ve gurebâ mesken olmağ nâr ve ebr-i mahal olmağla makâbir-i Horasan ismiyle zebân-zed-i Îrânyân’dır. Havâsının harâretinden mahâll-i sâirede deh sâl zarfında resîde-i kemâl olan eşcâr bu hıttada yek sâl temâmında pür ber ü bâr olup meyvehâ-yı sehl ve yayla anda firâvândır.

Hulâsa-i kelâm Cürcan bir belde-i berriye ve bahriyye ve sehliyye ve cebeliyye nahl ve engür ve ‘innâb misillü galle ve penbe ve ibrişim metâ’ına mekândır. Eyyâm-ı germâda berfi kûhdan olup âsâr-ı kadîmeden hacmi zırâ’ına karîb ve kutru bist zırâ’ iki seng-i âsyâ[bı] vardır. Devre-i sûru yedi bin kulaca müntehi olup ‘asr-ı Süleymân bin ‘Abdülmelik’de Yezid bin Mahleb feth itmiş idi. Zemân-ı Âl-i Bû’ya dek kesret ve tagallüb der-kâr olup anların ‘asrında kesret-i mukâtele sebebiyle halkına killet târî olmuş iken ‘ahd-i keder-âmîz-i Moğol-ı gûlda vukû’ bulan katl-i ‘âm bir müteneffis kavîmdi. Ba’de-zâlik ‘imâret târî oldu, ammâ ekser-i halkı Şî’î ve ehl-i keremdir. Fîrûz-ı Sâsânî-i Îrânî ile dâimâ nizâ’ üzre olduğundan def’an li-mazarratihim tûlu pencâh fersah bir dîvâr keşîde idüp bu diyârı sedd eyledi. Meşhed-i pâkîze-ter-i İmâm [577a] Muhammed bin Ca’fer es-Sâdık radiye ‘anhümâ el-Hâlîk bu beldede ziyâret-gâh-ı hâss u ‘âmmıdır. Âti’l-evsâf seyyidü’l-muhakkikîn bu şehre mensûbdur. Ülke-i Cürcan’ın tafsîlini murâd eyleyenler târîh-i mahsûsuna mürâca’at itsünler. Bu mahalde ednâ mülâbese ile zikr olundu.

VEKÂYİ’-i SENE SEB’A SEMÂNÎN VE SEB’A-MÎ’E MÎNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki bu sâlde dahi Kâtib Çelebi merhûmun muhtârı üzre tahrîr-i vekâyî’a şurû’ olunup akvâl-i müverrihîn-i sâire dahi mahal be-mahal işâret olunmuşdur. Nazar-resîde olan meşâhîr-i kütüb-i tevârihde muharrer vekâyî’-i garîbe dahi keşîde-i sutûr kılınmıştır.

‘Ukûk-ı Şâhzâde Sâvcı Bey

Nazar-resîde olan âsâr-ı mehere-i müverrihîn ittifâkları üzre pâdişâh-ı Dârâ-sipâh ve İskender-hadem şâhenşâh-ı Cem-haşmet ve mansûr-ı ‘alem Hudâvendigâr-ı gazâ-i’tiyâd şevketlü kerâmetlü Hân-ı Murâd hazretleri işbu sâl-i ferruh-fâlin mevsim-i rûz-ı fîrûzunda tevsî’-i bâlâ ve temzîk-ı erbâb ü fesâd kasdıyla be-fermûde-i **yâ eyyühe’llezîne âmenû câhidu’l-küffâre** Rumili cânibine güzâr buyurmaları tahkîkından nâşî ekîde-i necâbet-nijâd ve şecâ’at-nihâdları âftâb-ı semâ-yı rûşd ü sedâd Yıldırım Bâyezîd Hân-ı bâhirü’l-ıs’âd hizmetlerini serhadd-i memâlik-i mahrûseleri umûrunu rû’yet ve kıla’-ı ma’mûrelerini hıfz u hırâset için bâ-rûtbe-i serdârî mahmiyye-i Kütâhiyye’de sadr-nişîn-i mesned-i temkîn ve mevlid-i mutavassıtları mahbûbu’l-kulûb ve meslûbu’l-‘uyûb mâh-ı Ken’ân-kiyâset Ya’kûb Çelebi-i ‘ayn-i şecâ’ati vilâyet-i Karasi’de mekîn ve veled-i kihterleri Sâvcı Bey’i ba’zı a’yân u erkân ma’iyyetiyle taht-gâh-ı Burusa’da sadr-ı vekâletde mesned-nişîn ve her birini ilbâs-ı hıla’-i mülûkâne ile rif’at-karîn buyurduklarından sonra

‘İzz ü şevket o gence peyk-i revân

Rûmili cânibine oldu revân

Sâvcı Bey henüz şâb-ı sâhib-i hevâ ve fehvâ-yı “eş-şebâbu şu ‘betun mine’l-cünûn”²²⁹⁴ fî-zâtihî hüveydâ olmağla mukârenet-i nemek-i bahr-ı emân ve tahrîk-i ba‘zı müfsidân ile iddi‘â-yı fâside-i istiklâl ile ismine hutbe kırâ‘at itdirdüp der-i hazâin-i pâdişâhîyi bâz ve dü nîm ve başına cem‘ itdiği bir mikdâr ırgâd makûlelerine taksîm ile izâ‘at-i beytû’l-mâl ve sadr-ı saltanata hurûc ile ihtiyâr-ı ‘ukûk eyleyüp [577b] tecemmu‘-i leşkere iştigâli vâsıl-ı sem‘-i pâdişâh-ı kerrûbî-hisâl oldukda derhâl mahmiyye-i Edirne’den hareket ve Burusa-i mahrûse cânibine ‘azîmet buyurup ber-fehvâ-yı **evlâdunâ ekbâdunâ şiryânun** meveddet-i pederâneleri hareket itmekle vaz‘-ı ‘ukûkundan mütegâfilâne Biga tarafında sayd u şikâr murâd-ı hümayûnum olmağla bir sâ‘at mukaddem medîne-i Burusa’dan nehzat ve leşker-i zafer-makrûn-ı şâhânemi istikbâle mübâderet eylesin mazmûnunu muhtevî fermân-ı kat‘iyyü’l-müfâd ve vâcibü’l-inkıyâd irsâl buyuruldu. Sâvcı Bey’in ma‘iyyetinde olan “**Fî kulûbühüm maradun**”²²⁹⁵ sırrına mazhar bir alay nemek be-harâmlar bi’l-ittifâk pederinizin bundan maksûdu bu takrîb ile sizi fütâde-i dâm-ı ihtiyâl itmekdir. Çünkü kerem ü ihsânınız cümle-i leşkere mebzûl ve gıpta-engîz-i ‘atâyâ-yı Ber-mekân olduğu cümlelerin mesmû‘u oldu.

Keremdir eyleyen icrâ-yı a‘bâd

Keremdir eyleyen dünyâyı âbâd

Kerem didikleri bir haslet oldu

Bulanlar şöhetî anımla buldu

Kimin kim ola lutf u cûdu mebzûl

Bütün dünyâyı eyler kendüye kul

mağzâsınca hâlâ ma‘iyyetimizde mevcûd olan leşker ile pederinizin mukâbelesine varsanız onların yanındaki ‘askerin sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr ve ahrâr ü ‘abîdi bi’l-cümle tarafınıza mânend-i seyl akup **el-emrû emrüküm**²²⁹⁶ mazmûnunu edâ iderler. Emr ü a‘yân dahi bu hâlî gördüklerinde **el-hükmü limen galebe**²²⁹⁷-gûyân tavk-ı itâ‘atinize teslîm-kerden-i inkıyâd

²²⁹⁴ Gençlik çılgınlıklardan bir şubedir.

²²⁹⁵ “Onların kalplerinde hastalık vardır”. *Kur’ân*, Bakara, 2/10.

²²⁹⁶ Emir sizin emrinizdir.

²²⁹⁷ Hüküm galip olanındır.

idüp bu takrîb ile saltanat-ı ‘Osmânî cenâbınıza müsellemler olacağında şübhe yokdur deyü igvâ itmelerinden nâşî “İnnemâ emvâlüküm ve evlâdüküm fitnetün” mısâkı tahtına dâhil olan şâhzâde-i bî-hîred dahi inkisâr itse vâlidî veledî;

Bî-tevakkuf deler geçer ciğere

Pek hazer ile âh itdirme

İki ‘âlemde uğradır zarara

müfâzından külliyyen bi-hükmi’ş-şebâb gaflet ve ol makûle müfsidlerin kelâm-ı fesâd-encâmılarına ilkâ-yı sem‘-i rağbet itmekle müfâd-ı fermânı icrâ değil bu mertebe olmamak gerek idi. Ba‘de’l-yevm beyne-hümâyı;

Yâ ol beni yâ ben anı yâ taht ola yâ baht

fehvasınca hâkim-i şemşîr fasl ider cevâb-ı [578a] eblehânesi ile mevsıl-ı pâdişâh-ı ‘âlem ittibâ‘ı ircâ‘ eyledi. Bu peyâm-ı bârid sem‘-i hümâyûn-ı pâdişâh-ı gayret-penâha vârid oldukda, “Gerekdir kendüsün bilmezler elbette bildirmek” fehvasınca Burusa cânibine nehzat buyurdular. Sâvcı Bey dahi igvâ-yı müfsidîne ittibâ‘en ma‘iyyetine müctemi‘ olan erbâb-ı bagy u tuğyana serdâr olup bâ‘is-i hayâtı olan vâlid-i ‘âlî-tebârlarıyla mukâbele vü mukâtele kasd-ı fâsidiyle Kite Ovası’na ‘azîmet eyledi. Tekâbül-i saffeyn fezâ-yı Kete’de vukû‘ bulup hamle-i ûlâda taraf-ı muhâlifîn etrâf-ı eknâfa târ-mâr ve ekseri tu‘me-i şemşîr-i âteş-bâr ve şehzâde-i bî-hîred ü idrâk dahi zencîr-i esre giriftâr oldu. Cenâb-ı Husrev-i İskender-kirdârın huzûr-ı ma‘delet-mevfûrlarına ihzâr olundukda her çend ki râ‘yet-i vâdî-i tevbe vü nedem ve istiğfâr olundu. Penbe-i gaflet gûş-ı huşûnu ihâta itmekle kelâm-ı hakkı ısgâ itmek değil huzûr-ı hümâyûnda kelimât-ı nâ-sezâ tefevvühüne ictirâ;

Her ân kez sa‘âdet nasîbi neyâft

Berû pertev-i nûr-ı dâniş neyâft

Zebâneş çû puyed tarîk-ı sevâb

Negûyed be-cuz herze vü nâ-savâb²²⁹⁸

²²⁹⁸ Kimseye saâdet nasip olmadı
Kimse onun ilim nurunun ışığını saçmadı
Onun dili doğru şeyler söylese bile
Saçma sapan sözlerden başka bir şey söyleyemez

mağzâsınca hukûk-ı übüvveti ‘ukûka tebdîl ve muhill-i âdâb-ı saltanat kelimât-ı erâcîf ile meveddet-i pederiyî gazab u tehevvue bâ‘is-i tahvîl olmağla nazar-ı iltifât-ı pâdişâhîden dūr ve dîde-i nâ-bînâyı savâbı mîl-i âteşin ile kör kılınup mazhar-ı fermûde-i **cezâu seyyietün seyyietün**²²⁹⁹ **misluhâ**²³⁰⁰ oldu. Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’de şâhzâdegândan evvelâ;

Li-müellifihî

Sâlik-i meslek-i bagy u tuğyân

Pederi üstüne leşker-keş olan mûmâ-ileyh Sâvcı Bey olduğu gibi mîl-i âteşin ile ta‘zîb dahi ibtidâ bu târîhde zuhûr itmiştir.

Vefât-ı Fîrûz Şâh Melik-i Hind ve Tercemetehu

Kâtib Çelebi muhtârı üzre sene isnâ ve hamsîn ve seb‘a-mi’ede ‘ammi zâdesi Uluğ Muhammed Hân fevtinden zîb-i evreng-i taht-gâh-ı Hind olan Fîrûz Şâh işbu sâl hılâlinde hulûl-ı ecel-i müsemma ile ‘âzim-i iklim-i bekâ olmağla makâm-ı metrûkesine hafîdi Gıyâsüddîn nihâde-pâ oldu. Uluğ Hân tercemesinde sâbıkâ işâret olunduğu üzre bu tabakaya Tuğluk şâhiyye ıtlâk olunup evveli Gıyâsüddîn Tuğluk Şâh, ikincisi [578b] oğlu Uluğ Hân üçüncüsü Fîrûz Şâh’dır. ‘Alâ-rivâyetin hâherzâde-i Uluğ Hân Müneccimbaşî merhûm târîhinde zikr itdiği üzre Uluğ Hân yedi yüz kırk yedide vefât idüp Fîrûz Şâh pâdişâh-ı Hind olmuştur. Bu takdîrce müddet-i saltanatı kırk sâl ider. Ve Kâtib Çelebi tahkîkî üzre otuz beş sâl ve mesnedü’l-âhır otuz bir sâldir. Mâil-i ‘adl ü insâf ve ra‘iyyet-perver ve dâfi‘-i cevri ve kemâl-i insâf ve cûd-güster ve kesîrû’l-hayrât ve vefîrû’l-hasenât bir pâdişâh olup [silik] güzerân mecmû‘-ı münkirâtı izâle ve ib‘âd-ı ‘adl ü dâd ile müşrif-i harâb olan bekâ-yı saltanatı te‘yîd ve âbâd eyleyüp selefi Uluğ Hân mukaddemâ bi-gayrı hakkın ahz itdiği emvâlî ashâbına bende vü âzzürde olanları ırzâ ile helâl itirdi. Müddet-i saltanatında bünyâd olan iki bâgât ve mesîregâhlardan mâ‘adâ hasbeten-li’llâhî te‘âlâ ve hasbeten Resûl-ı Kibriyâ ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ çil bâb mescid-i şerîf ve sî bâb medrese-i latîfe ve bist hân ve otuz medîne ve sad ‘adede bâliğ ahâlî-i Hindistân’a ve [Erdil?] ve Sardun’a şürb-i mâ için gadîr tahfîr ve ol mikdâr kasr-ı latîf ve yüz elli ribât ve kanâtîr-i metîne ve ol mikdâr hammâmât-ı hoş tarh ve on ‘aded dârü’s-şifâ ve yüz bâb minâre-i serv-sîmâ binâ itdirmiştir. Hak te‘âlâ hayrını makbûl ide. Fezâil-i mütenevvi’larından mâ‘adâ tanzîm-i eş‘âr dürer-i bâra kudretleri var idi. Bu

²²⁹⁹ Metinde yazılmamış.

²³⁰⁰ “ Bir kötülüğün karşılığı onun aynısı ile kötülüktür”. *Kur’ân*, Şura, 42/40.

eş'âr-ı belâgat-şî'âr ol pâdişâh-ı kâmkârın tenşîten li'l-hâtır nazm itdikleri güftâr-ı dürer-bârındandır.

Şî'r

Zehî kemâl-i letâfet ki yâr mâ dâred

Ki hem melâhat-ı hûbî vü hem vefâ dâred

Meğer fütâde zirûy-ı tû Pertev-i ber-mihr

Ve ger ne mihr çunîn çehre ez-kuca dâred

Hikâyet ez-lebb-i le'al tû mîkuned Fîrûz

Ez-ân sebeb suhen-i hûb u dilrubâ dâred²³⁰¹

Nesir: Belde-i Fîrûzâbâd ki *Cihânnümâ*'da evsâfî mezkûrdur. Bu pâdişâh-ı 'âlî-şânın binâsıdır. Kâtib Çelebi dir ki, Fîrûz Şâh'a 'illet-i pîri müstevlî olmağla oğlu Muhammed Hân nâm nâ-halefi irâet-i umûr-ı saltanat için vekîl-i mutlak nasb itmiş idi. Muhammed Hân bir müddet mürûrunda igvâ-yı ba'zı müfsidîn ile pederine 'ıyâzen billâhi te'âlâ 'âkk olup râh-ı gürîz-i idbâra âyib olduğundan Fîrûz Şâh nahb-ı kazâ itdikde [579a] taht-ı saltanata Gıyâsüddîn Tuğluk Şâh bin Feth Hân bin Fîrûz Şâh cülûs eyledi.

Ez-Vekâyi'-i Tîmûriyye

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü't-Tevârîh*'inde işâret itdiği üzre Timur-ı bilâ-zuhûr bu sâlde Sultâniyye ve Rüstemdar'ı teshîr itdikden sonra berâ-yıistirâhat u huzûr aksarây-ı Semerkand'a nüzûl eyledi. Sultâniyye sâbıkâ 'ale't-tafsîl zikr olunmağla i'âdeye hâcet yokdur. Rüstemdar iklim-i Mazenderan'dan yüz pâre karyeyi müştemil ve ekserinin Ebî Şâh Rûd'dan cârî havâsı mâil-i germiyyet bir vilâyetdir deyü *Nüzhe*'den naklen *Cihânnümâ*'da mastûrdur. Bu dahi ma'lûm ola ki *Tîmûrnâme*-i İbn Arabşâh mütercimi Nazmîzâde-i Bagdâdî 'aleyhi rahmetü'l-Hâdî Timur'a mûte'allık ba'zı vekâyi' zikr ider. Egerçi sâl-i târîh-i vukû'u gayr-ı mastûr, lâkin karye-i siyâk u sibâk bu iki sâl zarfında vukû'una dâll olduğundan mâ'adâ niçe mevâdd-ı 'iber-âmîzi muhtevî olmağla bu mahalle tahrîri münâsib mülâhaza olundu. Biri

²³⁰¹ Benim yarım olgun letafetli
Hem tuzlu hem de vefalıdır
Meğer senin yüzünün bir parçası güneşe yansımış
Yoksa bu güneş nereden getirdi bu güzelliği
Senin o lâl dudaklarından hikaye ediyor
Bu yüzden gönül okşayan sözleri var

kal‘a-i Sircan‘da kâimmakâm Ebü‘l-Feth‘in vak‘asıdır ki müverrih-i müşârün-ileyh tahrîri üzre sâbıkâ zıkr olunmuş idi ki Sultân Ebü‘l-Feth berâ-yı sıyânet-i ‘ırz u nâmûs ihtiyâr-ı hizmet-i Timur itdikde memleketi olan Sircan‘a ümerâsından Emîr Gûdrez‘i makâmına vekîl nasb itmiş idi. Emîr Gûdrez? kat‘â Emîr Timur‘a itâ‘at itmeyüp cem‘ ü ihtişâd-merdân ile mukâteleye hâzır u müheyyâ oldu. Emîr-i mezbûr mukaddemâ Şâh Mansûr‘un etbâ‘ından olmağla Şâh Mansûr henüz hayâtdadır, lâkin ihtiyâr-ı gaybet-i zarûrî itmişdir mülâhazası bu gûne hareketine bâdî olmuş idi. Emîr-i merkûmun ‘adem-i inkıyâdı sem‘-i Timur-ı mağrûra lâhık oldukda techîz-i ‘asker ve ta‘yîn-i ser-leşker idüp Sircan tarafına irsâl eyledi. Lede‘l-vusûl mümkinini mertebe muhâsara vü tazyîka şürû‘ eyleyüp egerçi bu emirde kat‘â taksîrât itmediler, lâkin kal‘a-i mersûmenin burc u bârûsu ta‘ne-endâz-ı düvâzdeh burç-ı hisâr-ı sipihr-i devvâr ve fevka‘l-gâye metîn ü üstüvâr ve handakı ise bâlâdan birisinin kûh misâl derûnuna ilkâ olunsa gavrına zemân-ı haşre dek nâ-resâ makûlesi bir ma‘nâ olup sultânü‘ş-şu‘ârâ sertâc-ı [579b] üdebâ es-Seyyid Vehbî-i şîrîn-edânın bu ebyât-ı Nâbiga-pesendine mâ-sadak olduğu bî-merâ idi.

Ne hısn ammâ ki olmuş çarha hem-ser burc u bârûsu

Ne çarh andan dahi bâlâ denilse vechi var zîrâ

Olur murg-ı nazar bâlâsına pervâzdan ‘âciz

Per-i müjgâna ilhâk olsa farazâ şehper-i ‘Anka

O denlü irtifâ‘ı lîk ‘umk-ı handakın gör kim

Zemîn heftümîn ka‘rına nisbet ‘âlem-i bâlâ

Bu sebebdan feth ü teshîr-i kal‘a değil kurbüne dahi takarrüb idemeyüp min-küllî‘l-vücûh ‘âciz ve kâfir? ve mândeliklerin taraf-ı Timur‘a ‘arz u i‘lâm itdiklerinde ve Şiraz ve Yezd ve Berka ve Kirman ve Sicistan memâlik dilâverlerin ‘alâ-tarîkı‘l-imdâd ol cânibe sevk ve teshîr eyledi. Hulâsa-i kelâm Timur bu emrin husûlüne ısrâr idüp nev-be-nev leşker ve mühimmât irsâline hâlî olmayup, kâmil bîst sâl fethine sa‘y u kûşîş ve dikkatde zerre mikdârı kusûr olunmadı. Fe-emmâ bir vechile kurbüne vuslat mümkün olmayup bu kadar sinîn-i medîde zarfında Timuryân etrâf-ı kal‘ada seyr-i serseriye der-kâr ile cânlarından bîzâr oldular. ‘Âkıbetü‘l-emr Gûdrez hayât-ı hayât-ı Şâh Mansûr‘dan nâ-ümîd olup Sultân Ebü‘l-Feth dahi bu esnâda Timur‘danistirhâm ve şefâ‘at itmekle kal‘ayı sulhen Timur‘a teslîm itdikden sonra ordu-yı Timur‘da bulunan a‘yân-ı mülûk ve vüzerâ ve erkân beyinde hâkim-i Kirman İdku

cümleden ziyâde mesmû'ü'l-kelâm ve nâfizü'l-ahkâm olmağla bî-çâre Gûdrez ümmîd-i necât ve selâmetle ana ilticâ ve izhâr-ı inkıyâd itmiş idi. İdkü ise sefk-i dimâda ber-fehvâ-yı **veylün limen keffere** Fir'avn Timur'dan eşed olduğundan lâ'an aslin Emîr Gûdrez derd-mendi katl idüp ser-i maktû'unu huzûr-ı Timur'a bi-tarîkı'l-hedâyâ 'arz itdikle Timur'u âteş-i gazab bir iltihâb ihâta idüp İdkü'ya ba'zı şedîd ve bu intikâmı senden elbette alurum deyü va'd-ı va'id eyledi. Lâkin eseri zuhûr itmedi deyü müverrih-i merkûm zikr itmiştir.

Biri dahi mesfûr İdkü zâlimin birâder-i Şâh Şücâ', Sultân Ahmed'in dü ferzendine itdiği gadrdır ki zikr-i mezâlim-i Timur-ı pür-şürûru muhtevîdir. Yine müverrih-i merkûm dir ki Sultân Ahmed'in belde-i Kirmân'a Mehder ve Süleymân nâm dü ferzend-i neyyirîn fûrûğları olup Süleymân Hân mihr-i nedâret ve mâh-ı burc-ı hüsn ve behcet-i gül-i gülistân-ı melâhat şeş sâle iken rûyundan rüşd ü kıyâset-i gûn-gûn zâhir ü hüveydâ bir şehzâde-i melek-sîmâ olmağla el-leyletû'l-[580a]hublâ mazmûnundan gâfil sefk-i dimâyâ mâil-i fenn-i deylentde câhil İdkü ey bâtil şehzâde-i mezkûr bâliğ-i sinn-i nisâb olursa mâlik-i taht-ı saltanat ve sezâvâr-ı tâc-ı şevket ü 'izzet olacağını cezm ile pür pîç ü tâb olup katl u i'dâm-ı şehzâde-i bî-günâha şemşîr-i sâk 'azm itmişidi. Ammâ ba'zı mülâhazât ile bu fi'l-i mekrûha bi'z-zât vaz'-ı yedini ictinâb itmekle mâder-i şehzâde-i meh-tal'atın giriftâr-ı silsile-i beyi olduğuna 'adem-i nazar birle istîsâl ve kahrından seri bir kattâl-ı bî-rahm taharrî ider her kime ki keşf-i mâ fi'z-zamîr ile bu fi'l-i şenî'i teklîf itdi, **e'ûzu bi'llâhi min-hâzihi'l-ef'âli'lletî tuhâlifu emru'llâhi'l-müte'âl**²³⁰² ile cevâb virdiklerinden mâ'adâ, ba'de'l-yevm huzûr-ı mel'anet mevfûruna duhûlden ebâ iderlerdi. Bu vechile halk kendüden tenfîri bir kat dahi kendüye mâye-i teşvîş olmağla bir fitne-i nâgehânî zuhûrundan mukaddem bu kârı encâm-yâfte itmek 'indinde elzem olduğundan bir cellâd-ı nâgûş-feryâd tahsîline bezl-i dikkat eylediler. Şehzâde-i civân-bahtın çünkü levha-i ezelde bâr-ı nahl-i hayâtdan 'adem-i temettü'ü merkûm idi, Bir 'ifrît-i beyâbân-mel'anet ve bir zebânî-i cehennem şâhid-i zîşt-rûy-ı 'Arab bu fi'l-i kubh-engîzi icrâyâ mütekeffil olmağla bî-çâre Süleymân Hân çend rûz mukaddem mübtelâ-yı remed olduğundan âgûş-ı dâye-i mihr yanında mest-i hâb iken derhâl ol 'ifrît-i emân-nedân-ı hareme dâhil ve bir hançer-i zehr-âlûd ile derd-mend-i Süleymân Hân'ı diyâr-ı 'ademe vâsıl eyledi. Feryâd u figân-ı sagîr ü kebîr âfâk-gîr olup herkes İdkü'dan müteneffir oldular.

Nazmîzâde dir ki, egerçi bu fi'l-i şenî' bi-hasebi'z-zâhir mübâşeret-i İdkü ile zâhir ü bâhir oldu ve ber-în takdîr ber-fehvâ-yı **en-nâs 'alâ-dîni mülûkihim**²³⁰³. Merci' yine Timur-ı bî-dîn idi. Ammâ ba'zı sikât İdkü bu günâh-ı 'azîm işâret-i Timur-ı la'în ile mübâşir olduğun

²³⁰² Kötülük yapanlar Allah'ın emrine karşı gelen kimselerdir.

²³⁰³ İnsanlar meliklerinin dini üzeredir.

tashîh itmişlerdir. Hattâ menkûldur ki, Timur-ı mekâlid?-mevfûr zikri mahallinde tevhiiden anı Şam ‘avdetine cünûd-ı merdûdı beynine Şâmî bir za‘îfe hâtûn esîrleri var idi ki mukaddemâ sâhibe-i servet ü yesâr ve müstağnî-i envâ‘-ı ihtiyâc iken havâdis-i inkılâbât-ı rüzgâr-ı sipihr-gaddâr derd-mende bir pâre nâna muhtâc ve ekser-i evkâtta bî-âb ve aç itmişdi. Bundan mâ‘adâ henüz mass-ı şîrden münkatı‘ bir duhteri dahi olmağla bin belâ ile belde-i Hama’ya lede’l-vusûl sagîre-i merkûme tâb-ı meşakkat-i cû‘dan nâle-yi peyveste-i âsmân itdiğinden [580b] Timuryân gûyâ bîzâr olmalarıyla hemân içlerinden;

Kâfir eyler şefkati zâlim olan hiç eylemez

mazmûnuna mâ-sadak bir mel‘ûn ol za‘îfeden duhterini taleb ider. Ol dahi gâlibâ hâlîme merhameten cîger-kûşemi bir mikdâr güşt-i şehir ile tesliye itse gerekdir ümmîdiyle du‘â iderek kerîmesini teslîm ider. Ol müstehıkk-ı ‘azâb-ı elîm olan dîv-recîm ol tıfl-ı mâhpâreyi bir sengistâna bırakup vâlidesini şimdi duhterin gelür deyü musahharından? bî-çâre vâkıfe-i hâl oldukda derhâl hevdecden kendini zemîne üftâde ve cîger-pâresini taraf be-taraf tefahhusdan sonra bulup girü nâkasına süvâr olur. Ol şeytân-ı merdûd bu hâli gördükde mukaddem itdiği gadre hezâr gadr bahâne îrâdıyla tekrâr ma‘sûmu alup bu def‘a bir dürlü zâyî‘ ider ki ol za‘îfe hezâr bâr taharrî vü dikkat ile zafer-yâb olmamağla dâğ ber-balâ-yı dâğ girü makâmına ric‘at ider. Müverrih-i müşârûn-ileyh dir ki, Timur-ı bilâ-zuhûrun ne gûne bî-merhamet zâlim olduğuna etbâ‘ının bu vaz‘ u hareketi edell-i delîldir. Hulâsa-i kelâm Timur-ı la‘net-sezânın izhâr itdiği mezâlim ve şerr ü şûru eger Nemrûd ve Cengîz şeddâd görseler idi hezâr bâr la‘net idecekleri şekk ü iştibâhdan müberrâ idi, **vaylûn limen keffere Fir‘avn**²³⁰⁴.

Biri dahi Timur’un ‘Irak-ı ‘Acem’e rücû‘udur ki yine mütercim-i merkûm tahkîkî üzere ‘Irak-ı ‘Acem bi’l-tûl ve’l-‘arz müsellemin Timur-ı pür-şürûr olup sıyt-ı kerr ü fer ve mazarrat ve şerr ve mezâlimi sû be-sû aktâr-ı heft ekâlîm ve gû-be-gû çâr cihete münteşir olarak ‘Irak-ı ‘Arab’a dahi sârî ve pâdişâh-ı Bağdâd sâbıkuz-zikr Ahmed Celâyîrî’nin kanevât-ı dilinde mâ-i gam u keder cârî olmuş idi. Sahâyîf-i sâbıkada tafsîl olunduğu üzere ‘Irâk-ı ‘Arab dilâverleri gâret-gerân Çağatay’a kıyâs olunmaz. Timur’un hitta-i Bağdâd’a nihâde-pâ değil Kec-nigâha zehre ve mikneti yokdur deyü mukaddemâ Şâh Velî-i Mâzenderânî’ye tahrîr-i cevâb-ı nâ-savâb ile süvâr-ı esb-i gırre ve istikbâr olmağla bu def‘a Timur a‘zam-ı belıyyeden olup bu bâbda re’y-i rezîn-i sûret-i itâ‘at irâetiyle memleketimizi ve gerek kendimizi pâ-zede-i Çağatayiyân olmakdan sıyânetdir. Zîrâ bizim leşkerimiz Timuryân’a nazaran bahrdan katre mesâbesindedir. Lâ-muhâluhu kesr-i ‘ırz ve nâmûsa müte‘allık bir hâlet zuhûr ider dînlere

²³⁰⁴ Firavun’u tekfir eden kişiye yazık.

buğz u ‘adâvet idüp hemân Sentebay nâm [581a] vezîrin serdâr ve ma‘iyyetine var kuvvetini ibrâz ile ‘asâkir-i firâvân izâfe idüp mukâtele-i Çağatayiyân’a irsâl eyledi. Timur’a bu haber ifhâm olundukda, ol taraftan dahi ebvâb-ı muhâsamât meftûh oldu deyü fevka’l-gâye mesrûr olup belde-i Sultâniyye’den istikbâline şitâb ve iki sâ‘at karîb olan bir kazâda tekâbül-ı saffeyn vukû‘ bulup Çağatayiyân mânend-i emvâc-i yem ‘umûmen Bağdâdiyân’a hamle vü hücûm itdikleri gibi bir vechile tâb-âver-i mukâvemet olmayup kimi Bağdâd’a ve kimi birer sebîl-i selâmete vusûle cân atdılar. Serdârları bulunan Sentebay dahi dest-i nedâmetle sîne-kûb olarak Dârüsselâm’a ve lede’l-vusûl mazhar-ı gazab-ı şedîd-i Ahmed Celâyirî olup envâ‘-ı ta‘zîr ü ta‘zîb ile tehdîdden sonra tahkîren elbise-i nisâ ile esvâk-ı Bağdâd’ı geşt ü güzâr itdirmekle teşhîr itdirdi. Timur bu def‘a bu mikdâr ile iktifâen girüye ric‘at eyledi. Sâhib-i *Nuhbe*’nin bu sâlde derbend-i Şirvan’dan yüz bine bâliğ Tatar ‘ubûr idüp hıttâ-i Tebrîz’i gâret ve ehlini karîn-i hasâret itdi deyü tahrîri gâlibâ bu vak‘aya işâretidir.

Biri dahi Timur’un çend rûz temhîd-i memâlik kasdıyla sükût itdiğidir ki, merhûm-ı mağfûrun takrîri üzre Timur-ı ‘ayn-ı gurûr ve ol mütekebbir ve pür-şûr hudûd-ı nevâhî-i Semerkand’ı geşt ü güzâr ve müceddeden kasabeteyn dahi binâ vü üstüvâr idüp her birini a‘zam-ı belâ ismiyle karîn-i iştihâr itmiş idi. Bu def‘a **ma‘a-muzâfâtıylâ bi’t-temâm** ülke-i Semerkand ve bi-‘aynihâ memâlik-i Mâverâünnehr ve müte‘allikâtihâ el-kâmile iklîm-i Türkistân ve Harezm ve Kaşgar ve Bedehşan ve Horasan ve ekser-i memâlik-i Mazenderan ve Taberistan ve Rey ve Kazvin ve Esterâbâd ve Sultaniyye ve ‘Irak-ı ‘Acem ve Fars âverde-i kabza-i tasarrufu olup mülûk ve hükkâmı bilâ-nizâ‘ ü cidâl el-hükm **li-men galebe**²³⁰⁵ mazmûnuna ittibâ‘en bi’l-cümle itâ‘at inkıyâd itmeleriyle memâlik-i mersûmeye tarafından vaz‘-ı hükkâm ve ba‘zı umûr-ı mâlzemesin ba‘de’l-itmâm Semerkand’a müceddeden hadâyık u bâğât binâsına ve sarây-ı dilârâ ve kusûr-ı ‘âliye inşasına meşgûl olmağla bu esnâda ‘ibâdullâha emniyyet fi’l-cümle müyesser ve bu müddetde şerr ü şûrundan emniyyet mukadder oldu.

[581b] Ez-Vekâyi‘-i Mısriyye

Şehr-i şa‘bân-ı şerîfin yirmi üçüncü gicesi bi-emr-i Hâlık-ı kâinât Mısır ve Kâhire’de ma‘an zelzele-i hafîfe zuhûr itdiği mersûm-ı sahâyif-i kitâb-ı *Hüsnü’l-Muhâzara*’dır. Yine târîh-i merkûmda mastûr garâyib-i umûrdandır ki, bir hâtûn bir meyyite vaz‘ idüp re’si iki ve sadrı vâhid ve fakat yedeyni olup taht-ı sürresinde? her birinin ferc-i ünsâ ve recüleyni muhakkak şahseyn-i kâmileyn sûreti meşhûd-ı sığâr u kibâr ve herkes meşgûl-i tekrâr-ı

²³⁰⁵ Hüküm galip olanındır.

Sübhân-ı Hâlıkı's-Settâr olduklarından sonra defn olundu. Kezâlik bu sâlde Mısr-ı nâdiretü'l-
'asrda galâ zuhûr itdiği zikr olunmuşdur.

VEKÂYİ'-i SENE SEMÂN VE SEMÂNÎN VE SEB'A-Mİ'E MÎNE'L-HİCRETİ'N- NEBEVİYYE

İşbu sâl-i ferruh-fâlde dahi sahâyif-i *Takvîm*'de mastûr vekâyi'-i mahrûse ve nazar-
resîde olan kütüb-i tevârihde mezkûr vekâyi'-i sâire dahi mahâll-i münâsibe tastîr olundu.

Nakl-ı Sultânî be-Sûy-i Edirne

Evvel-bahâr-ı huçeste-âsâr ki düşmen-i dînden **âvân-ı ahz-ı** intikâm u sârdır duhûl
itdikde, sultân-ı megâzî-pîrâ ve hâkân-ı mücâhid ü 'adl-ârâ Hudâvendigâr-ı kâmkâr ve
şâhenşâh-ı 'âlî-tebâr hizmetleri i'dâd-ı esbâb-ı kîlâl ve tehyie-i âlât-ı rezm ü cidâl umûrunu
ba'de'l-ikmâl ma'yyet-i İskenderâne ve rikâb-ı husrevânelerinde mevcûd ümerâ-yı gazâ-
i'tiyâd ve sâir ecnâd-ı nusret-mu'tâd ile neşr-i bâl u per tûğ u 'alem-i zafer-mu'lem ve feth-i
şukka-i ra'yet-i **nasrun mine'llâh ve fethun karîb**²³⁰⁶ cânib-i Edirne'ye 'atf-ı 'inân-ı 'azîmet
buyurmalarıyla ekber-i evlâd-ı şecâ'at-nihâdları Yıldırım Hân'ı Burusa-i mahrûsede sadr-
nişîn-i mesned-i 'izz-i vekâlet eylediler ve kendileri ferr u şevket ve kemâl-i übbehet ile
Rumili cânibine mürûr ve taht-gâh-ı rif'at-penâhları belde-i nasr u meymene mahmiyye-i
Edirne'yi şeref-i makdem-i hümâyûn-ı hıdîvâneleri ile reşk-i İrem-i zâtü'l-'imâd buyurdular.
Şâvirhum fi'l-emr emr-i münîfine ittibâ'en tarh-ı encümen-i meşveret ve kangı tarafa
'azîmet-i hümâyûnumuz ensebdır deyü feth-i kelâm-ı pür-belâgat buyurduklarında, erkân-ı
Devlet-i 'Aliyye ve a'yân-ı saltanat-ı seniyyeden hâzırîn bi'l-meclis;

Fe-hamden sümme hamden sümme hamdân

etrâf-ı erba'a-i memâlikde mevcûd a'dâ-yı dalâlet-nümûd her biri bir gûne cezâ-yı sezâların
bulduklarından kemâl-i [582a] havf ve galebe-i hirâsdan nâşî zîr-i kabâdan ser-nümâ olmağla
'adem-i miknetleri **azherü mine's-şems ve ebyenü mine'l-emsî**²³⁰⁷ olmak hasebiyle henüz
bir mahalde cem'iyet-i küllîleri olmadığından şevketlü kerâmetlü halîfe-i rûy-i zemîn
hazretlerinin bi'z-zât ihtiyârr-ı meşâk u ta'b buyurmalarını muktazî hâlet yokdur. Pes münâsib
olan ma'yyetimizde mevcûd mücâhidîn-i dîn-i mübînden kifâyet mikdârı merdân intihâb ve
ümerâ-yı nâmdârândan bir müdebbir er üzerlerine başbuğ nasb olunup kurb-ı civâr-ı serhadd-i
mansûrede bulunan ba'zı memâlik ve kılâ'-ı küffârı feth ü teshîr için irsâl olunmaktır deyü

²³⁰⁶ Hüküm galip olanındır.

²³⁰⁷ Güneşten daha parlak ve akşamdan belli olan.

bi'l-ittifâk cevâb-ı bâ-savâb virmeleriyle hâkân-ı 'âlî-şân hizmetleri dahi **ahsenü'l-umûr mâ-hasenü'l-cumhûr**²³⁰⁸ fehvâsınca kadr-i kifâye leşker-i müslimîne vezîr-i a'zam-ı 'âlî-cenâb ve sadâkat-nisâbları Hayreddîn Paşa cenâbların serdâr nasb ve Hoca Efendi muhtârı üzre Çetrûz? Yenice Hisâr ve Yenişehir fethine irsâl ve ma'yyet-i dilîrânesine **kelâmü'l-isneyn hayrun mine'l-vâhid** mısdâkı üzre kahramân-ı gazâ-me'nûs Mîr Evrenos'ı ta'yîn ve kendüleri kazâ-yı taht-gâh-ı Edirne'de mânend-i nigîn-i Süleymânî sadr-nişîn oldular.

Vefât-ı Sadr-ı 'Âlî Hayreddîn Paşa ve Terceme-i Evsâf-ı O

Ânifen nakş-ı sahâyif-i vekâyi' kılındığı üzre sadr-ı Âsaf-râ sa'âdetlü Hayreddîn Paşa bi-hasebi'l-me'mûriyye levâzım-ı râhiyye ve rezmiyyesin tehyie vü i'dâddan sonra huzûr-ı hümâyunda kendüye bir fırka-i mülûkâne ve miyânına bir seyf-i kahramâne ve Rüstem-'asr Evrenos Bey'e hıl'at-ı fâhire ilbâs olunup bir es'ad-ı sâ'âtde 'âzim-i savb-ı maksûd olmuşlar idi. Medîne-i Yenice'ye vusûllerinde ser'asker-i İslâm müşârün-ileyh cenâblarına 'illet-i nâgehânî müstevlî olmağla nâçâr tedbîr-i vücûd-ı Âsafâneleriçün belde-i merkûmede tarh-ı di'âme-i kâh-ı ikâmet olunmuş idi. Çend rûze mürûrunda ol sadr-ı hayyir-i dâna-dil hulûl-ı ecel-i müsemmâ ile 'âlem-i bekâya rihlet itmeleriyle 'asâkir-i müslimîn **innâ li'llâhi ve innâ ileyhi râci'ûn**²³⁰⁹ gûyân levâzım-ı techîz ü tekfinin ihzârdan sonra defîn-i zîr-i zemîn ve mâddeyi 'alâ-vukû ihâ ma'rûz-ı hâk-i der-gâh hâkân-ı felek-temkîn eylediler. Mersûm-ı sahâyif-i kitâb-ı [582b] *Şakâyiku'n-Nu'mâniyye* kılındığı üzre müşârün-ileyh Cenderelü Kara Halîl dimekle müte'ârif olup şârih-i Vikâye fâzıl-ı takvâ-şî'âr ve emcedü eş-şeyh 'Alâüddîn el-esved kuddise sırruhu hizmetlerinin zümre-i telâmîzinin envâ'-ı fezâil u fevâzıl ile benâmlarından idiler. Nakl-ı sikât ile sübût-yâftedir ki, bir rûz pâdişâh-ı mağfîret-nişân sultân-ı sâmi-mekân Orhan-ı ma'delet-'unvân cenâbları 'alâ-kasdi'z-ziyâre hücre-i şeyh-i bâhirü'l-irşâdı teşrîf ile müşerref buyurduklarında şeyh-i kerâmet-âsâr meşgûl-ı edâ-i salât olmalarıyla bir mikdâr der-i hücrede i'zâmen li-şânihi tevkîf olurlar, yek lahza mürûrunda tullâb-ı fezâil iktisâba henüz bizler dahi salât-ı vakti edâ itmedik sizlerle cemâ'at olup icrâ-yı mefrûza matlûbumdur buyurmalarıyla mevlâna el-müşârün-ileyh Halîl cemîlü'l-[silik] salâtı ba'de'l-edâ hazret-i şeyh-i vilâyet-medâr dahi istikbâl-i pâdişâh cenâbına? mübâderet buyurduklarında sultân-ı 'âlem-penâh kemâl-i ta'zîm ü âdâb ile cenâb-ı [silik] iltifât ba'de-zâlik tarh-ı encümen-i sohbet-i ma'ârif-simât buyurmalarıyla esnâ-yı münâdemete? ber-fehvâ-yı **el-keîlâmu yecurru'l-keîlâme**²³¹⁰ pâdişâh-ı şerî'at-ittibâ' hazretleri ba'zı ashâb-ı da'vâ

²³⁰⁸ İki kişinin sözü bir kişiden daha hayırlıdır.

²³⁰⁹ "Bizler Allah için varız ve muhakkak ona döneceğiz". *Kur'ân*, Bakara, 2/156.

²³¹⁰ Konuşma sürükleyerek konuşma.

huzûrumuza ‘arz-ı hâl itmekden hâlî değillerdir. Bizim ise evkâtımız masrûf-ı nahv-ı gazavât olmağla müdde‘iyâna bi-eyyi vechin-kân başka bir hükm muktazîdir. Zümre-i talebenizden birini bu husûsa ta‘yîn itmenizi recâ iderim buyurduklarında ol ‘allâme-i yegâne imtisâlen li‘l-emr birini ta‘yîn itmek murâd itdiklerinde mecmû‘u mufârakat-ı şeyhe rızâ göstermediler. Âhıru‘l-emr hâh u nâ-hâh mevlânâ-yı müşârûn-ileyhi bu husûsa ta‘yîn iderler. Hılâl-ı tarîkda tahsîl-i ma‘ârifden ve ni‘met-i sohbet-i hazret-i şeyhden mehcûr oldum deyü bukâ-i şedîde iştigalleri mervîdir. Ba‘zı müverrihîn bu vak‘a ‘asr-ı bâhirü’n-nasr-ı ‘Osmân Hân-ı Gâzî’de vukû‘ buldu. Ve buna evâhır-ı ‘ahd-i saltanatlarında Bilecik’de hâkimü’ş-şer‘ bulundukları edell-i delîldir dimişlerdir.

‘Abd-i Fakîr’in ‘indinde dahi vücûhla bu kavî mu‘tedûn-bihdir. Pâdişâh-ı İskender-derbân belde-i ‘atîkıyye İznîk’i feth ü teshîr buyurduklarında bunları kâdî nasb itdiler. Ba‘de-zâlik sahâyif-i sâbıkada yegân yegân şerh ü beyân olunduğu üzre kâdî-i mahrûse-i Burusa ve ‘ahd-i Sultân [583a] Murâd Hânî’de evvelâ kâdî‘asker ve bir müddet mürûrunda vezîr-i a‘zam-ı merâhim-güster oldular. Mesned-i sadârete takrîb olunduklarında taraf-ı hümayûndan “Hayrüddîn” ile telkîb olunmuşlar idi. Mazhar-ı füyûzât-ı mütevâlî kutbü’l-‘ârifîn Şeyh Edebâli kaddesallah sırrehu’l-‘âlî hizmetlerinin akrîbâlarından umûr-ı memleketi kâfi ‘âkıl u müdebbir kârsâz-ı mühimmât-ı cumhûr çâre-sâz-ı kâffe-i müşkilât-ı umûr ‘ilm ü fazl ve kemâli müselleme ve sadâkat u istikâmetde ‘alem-i nazîri nâyâb bir vücûd-ı muhterem ve lafzen ve ma‘nen sadr-ı a‘zam idiler. Müddet-i sadâretleri on sekiz sâl idi²³¹¹.

Tevcîh-i Sadâret be-‘Ali Paşa

Vezîr-i a‘zam Hayreddîn Paşa’nın lebbeyk-zen-i da‘vet-i irci‘î oldukları peyâm-ı bârid[i] sem‘-i hümayûn-ı hidîvânelerine vâsıl ve vârid oldukda kemâl-i ‘alâkaları hasebiyle öyle bir vezîr-i sadâkat-güsterden cüdâ olduklarına izhâr-ı kemâl-i hüzn ü te‘essüfden sonra merhûm-ı müşârûn-ileyhin [silik] seneye karîb vakt-i zemânda müctemi‘ olan dâiresinin perîşân olmasını perdâste-i? tab‘-ı hümayûn-ı merhamet-makrûn olmamağla hâlâ kâdî‘asker-i ‘âlî-şân olan ve neseb ve necl-i necîbi ‘Ali Paşa’yı huzûr-ı şefekat-mevfûrlarına da‘vet idüp sadârete is‘âd ile ilbâs-ı hıl‘at olunup bir sâ‘at mukaddem varup makâm-ı vâlidini zabt ve mukaddemâ ‘uhde-i sadâkatine tahmîl olunan feth-i ba‘zı kılâ‘-ı a‘dâ husûsunda bezl ü vüs‘ ve tâkat bâbında emr-i ‘âlî şeref-bahş-ı sudûr bulmağla derhâl Yenice tarafına vusûle isti‘câl eyledi. Müşârûn-ileyh ‘Ali Paşa ‘âlem-i şebâbında tahsîl-i ‘ilme mecd ü sâ‘y ve Şeyh ‘Alâuddîn Esved ve Fâzıl Koca Bedrüddîn Efendi’nin tarîk-ı tahsîli mürâ‘î olarak fûnûn-ı

²³¹¹ Müddet-i sadâretleri on sekiz sâl idi (Derkenar notu).

mâlzemede mâhir, husûsâ fenn-i celîlü'l-kadr-i fetvâ ve fıkıhda mahâreti zâhir olmağla Koca Efendi veledi Hayrüddîn Paşa yerine kâdî'asker nasb olundukda, bunlar kâdî-i Burusa-i mahrûse oldular. Müddet-i yesîre mürûrunda Koca Bedrüddîn ihtiyâr-ı tekâ'üd itmekle rütbe-i kâdî'askeri bunlara tevcih olunmuş idi. Ânifen tafsîl olunduğu üzre makâm-ı vezâret-'uzmâ ile kâm-rân olduklarında kâdî'askerlik rütbe-i celîlesi tercemeleri mahallinde mezkûr Şeyh Ramazân'a ihsân olunmuştur.

[583b] Kâtib Çelebi merhûmun vüzerâ zikrinde 'Ali Paşa kâdî'asker iken babasından sonra Yıldırım Hân'a vezîr oldu deyü tahrîri kavî-i mercûhdur.

Tuğyân-ı Hâkim-i Karamân 'Ali Bey

Karaman oğlu 'Ali Bey mukaddemâ kendüden sudûr eyleyen evzâ'-ı küstâhiye nedâmet ü istiğfâr ve hıyel-i mel'aneti vaktinde icrâ kasdıyla dil-i mağşûşunda ızmâr idüp kemâl-i vidd ü ihlâs izhâr itmekle selâtîn-i kirâm-ı Devlet-i 'Aliyye-i 'Osmâniyye öteden berü gerek halef ve gerek selef dekk ü hîleden müberrâ ve her biri zât-ı ihlâs-intimâ olduklarından hıdv-i 'asr-ı Sultân Murâd-ı ma'delet-perver hizmetleri dahi ber-müfâd-ı **nahnu nahkümû bi'z-zâhir**²³¹² imân-ı mugallaza ile müekked 'uhûd u peymânına bi-hasebi'l-İslâm i'timâd buyurup teşyîd-i esâs-ı kâh-ı meveddet mülâhazası ile **lem yetmishunne insün kablehüm velâ cânün**²³¹³ 'idâdına dâhil duhterinin ahterini sâbıkâ sûr-ı hümayûnda tafsîl olunduğu üzre 'akd u nikâh ve mülûk-i sâiresinde ol şakî-i mâder-zâdî zâhir-i hâline nazar ile sa'âdet-i sıhriyyete nâil ve bu rıf'at ile mümtâz buyurmuşlar idi. Pes ol gâileden dahi kemâl-i emniyyet hâsıl oldu ümmîdiyle pâdişâh-ı gazâ-mu'tâd ve şehinşâh-ı mecrâ-yı ahkâm-ı cihâd cenâbları **kemâ hüve de'büh** kahr u istîsâl-i a'dâ-yı dîn ve feth ü teshîr-i ülkehâ-yı müşrikîn için ânifen keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif-i vekâyi' kılındığı üzre Rumili cânibine güzêr ve mahmiyye-i Edirne'yi şevket ü ikbâlle makar buyurmuşlar idi. Feth-i bilâd-ı küffâr için savâb-dîd-i a'yân üzre vezîr-i a'zam cenâbların serdâr-ı seriyye-i İslâm nasb u ta'yîn buyurmalarıyla kendüleri 'ulemâ ve meşâyih-ı kirâm **kesserehumu'llâhu ilâ-yevmi'l-kıyâm**²³¹⁴ hazarâtıyla münâdeme ve musâhabetle gülistân-ı Edirne'de imrâr-ı evkâta meşgûller iken nâgâh vekîl-i saltanat-ı seniyyeleri şâhzâde-i hamîyyet-iktirân Yıldırım Bâyezîd Hân tarafından ve ümerâ-yı serhadd-i mansûre câniblerinden 'arz u mahzarlar vürûd idüp derûnunda Karamanoğlu ez-kadîm kisb ü nifâk ile âlûde bir muhîl-i zemîm iken sene-i mâzîyede 'arz-ı itâ'at u inkıyâd ile izhâr-ı vidâd u hulûsdan maksûdu ancak taraf-ı saltanatı igfâl ve rütbe-i sıhriyyeti tahsîlden zu'm-ı

²³¹² Biz zahire göre hükmederiz.

²³¹³ "Onlara eşlerinden önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur". Kur'ân, Rahmân, 78/56.

²³¹⁴ Onların sayısını kıyamete dek artırsın.

bâtılınca ‘arzı bu takrîb ile silsile-i [584a] irse duhûle istihkāk peydâ itmekle bir gün ‘ale’l-
gafle memâlik-i mahrûseyi zabt ve selâtîn-i Âl-i ‘Osmân’a **ebkâhumu’llâhu ilâ-yevmi’l-
mev’ûde** mevhibe-i Rabbânî olan hutbe ve sikkeyi ism-i bagy-resmine kırâat ve meskûk
olduğu mukaddemâ ol tarafa âmed-şüd eyleyen kesân-ı sadâkat-nişândan câ-be-câ mesmû’
olmuş idi. Pes işbu sâl-i zafer-meâlde nakl-ı hümâyûnun Edirne’ye sâye-endâz olduğu vâsıl-ı
gûş-ı mel’ânet-menkûşu oldukda fikr-i fâside-i sâbıkayı icrâ kasdıyla mukaddemâ Hamîd
oğlun’dan bi’l-ibtiyâ’i’ş-şer’î dâhil-i zîr-i hükûmet-i hâkânîleri olan memâlik ü bikâ’ı gâret ü
nehbe cesâret ve ra’yet-i fiten ü fesâdı ref’ ve nasba mübâderet itmekle bir sâ’at mukaddem
bu tarafa mevkib-i hümâyûnun teşrîfî elzemdir deyü mâ-vaka’a işâret olunmağla pâdişâh-ı
pâk-i’tikâd hizmetleri Karamânoğlu’nun fekk-i ‘ukde-i ‘uhûd u peymânından fevka’l-gâye bî-
huzûr olup itfâ-i nâire-i şerr ü fesâdı için Anadolu cânibine güzer buyurdular.

Vusûl-ı Sefîr ez-Cânib-i Sultân-ı Mısır

Hâkân-ı mücâhid hazretleri istisâl-i Karaman kasdıyla taht-gâh-ı İrem-nazîr Burusa-i
mahrûseyi makar buyurdıkları esnâda sultân-ı Mısır ve Şâm el-melik ez-zâhir Berkuk-ı Sa’îd
tarafından câlis-i taht-ı Yûsufî olduğunu i’lâm zımnında nâme-i mülûkâne ve hedâyâ-yı
pâdişâhâne ile ba’s olunan sefîr hâk-i dergâh-ı şâh-ı gerdûn-serîre rûy-mâl itmekle dîvân-ı
hümâyûnda nâme ve hedâyâsın teslim itdikde şeref-yâfte-i kabûl-ı hâkânî olmağla resûl-ı
mersûma hıla’-ı fâhire ilbâs ve teşrîfât-ı sâire-i mülûkâneleriyle igrâz olundu. Taraf-ı melik-i
Mısır’dan hedâyâ-yı fâhire-i müte’addideden mâ’adâ sâbık-ı rahş-ı dâsitân yüz re’s ‘Arabî at
ki, her birinin cilve ve refâtârı ta’ne-zen-i hırâm-ı âhû-yi Çîn ve Hitâ olup kehîlû’l-‘ayn
semend-i ‘âlem-pesendler idi. Ve her biri yek mûyı kırk yarar dâimâ ruûs-ı a’dâ ve müşrikîn-i
ârd²³¹⁵-gıpta mâ-yi tîg-ı gamgam-ı esyâf-ı mülûkâneden müte’addid şemşîr-i ‘adû-tedmîr irsâl
olunmuş idi. Vâsıl olan nâmenin ‘aynı Ferîdûn Bey mecmû’a-i garrâsında mastûr olup ba’zı
meşâhîr-i kütüb-i tevârihde icmâlen zikr olunduğu üzre bu siyâkda idi.

Min taraf-ı melikü’l-Mısır ve’ş-Şâm ve mâ yudâfihâ el-melik ez-zâhir [584b] Berkuk ilâ- sultânü’l-guzât ve’l-mücâhidîn ve hâkânü’l-mülûk ve’l-müslimîn

Matla’-ı şemsu’l-merâhim ve mecma’u’l-mehâsin ve’l-mekârim sultânü’l-Rûm ve
kahramânü’l-kurûm eşref-i mülûk-i ‘Osmâniyye el-Gâzî Murâd Hân dâme bi-‘inâyeti’r-
Rabbâniye ve ba’de iklîm-i Mısır-ı nâdiretü’l-‘asrda veliyy-i ni‘metimiz olduğu aktâr-ı âfâkda
meşhûr selâtîn-i Türkiyye hafiza’llâhu el-agyâz a’kâbina mine’l-inkırâz resîde-i hitâm olup,
fakat melikü’s-sâlih Hacı bâkî kalmağla bi-hasebi’l-iktizâ şeş sâle iken sadr-ı saltanata iclâs

²³¹⁵ “ârâ”?

olunup idâre-i umûr-ı devlet ve irâet-i mâlzeme-i memleket bu mahlaslarının ‘uhde-i sadâkatine ihâle olunmuş idi. Çünkü bir müddetden berü ve iklîm-i Mısır u Kâhire’de mütegalibîn zuhûrundan nâşî yirmi sâle karîb müddetde her birine birer kusûr bir vechile selâtîn-i Türkân’ın kimini ‘azl ü hal’ ve kimini ednâ bahâne ile nefy ü katl idüp bu kadar müddetde beş altı nefer mülûke gadr-ı küllî itdiklerinden gayrı girîbân-ı umûr-ı devlete dahi niçe zen hırs ve az olmağa âgâz ve der-i nehb ü gasb ve fesâdı hod bi’l-küllîyye bâz itdiklerinden memâlik-i mahrûse-i Mısır u Şâm müşrif-i harâb ve bu takrîble fukarâ-i ra’iyyet ve ashâb-ı ‘ırz ve diyânetin cigerleri mânend-i kebâb olmağla sene erba’a ve semânîn hılâlinde hıttâ-i Mısır u Kâhire’nin ‘ulemâ ve meşâyih ve a’yânı ve Devlet-i Türkiyye erkânı fakîrhânemize gelüp hâlâ sâhib-i hutbe ve sikke melikimiz tıfl-ı endek-sâl olduğundan saltanatı şer’an câiz olmadığından mâ’adâ memleketimizde **fi-kulûbihim marazun** mısdâkına mâ-sadak mütegalibînden ashâb-ı fiten ü garazın vefretinden nâşî şâyed mukaddemâ misli kirâren vukû’ bulduğu gibi, bu bahâne ile yine bir fitne zuhûr idüp meliki hal’a mübâderet iderlerse silsileleri münkarız olduğundan e’âzena’llâhu te’âlâ Mısır’ın her tarafında bir melik-i mütegalüb zuhûritse gerekdir. Ve ahâlî-i memleket muhtârları üzre sadr-ı saltanat birinde karâr-dâde olunca bu miyânede memleketimizin bi’l-küllîyye harâb olacağı bî-iştibâhdır. Belki tâife-i Efrenc-i hud’a-sence dahi bu hılâlde sevâhile müstevlî ola. Ber-fehvâ-yı;

‘Îlâc vâkı’a pîş ez-vukû’ bâyed kerd²³¹⁶

Bu bâbda rûtbe-i vücûbda olan umûrdandır ki, hemân bâ-hüccet-i ‘ulemâ-i müteşerri’in melik-i [585a] ‘asrı hal’ ve cenâbınızı makâmına iclâs ideriz deyü bi’l-ittifâk ilhâh itmeleriyle şehri ramazânü’l-mübârekde bi’l-cümle ‘ulemâ ve a’yân irâdesiyle melik-i sâlih hal’ olunup bu mahlasları bi-takdiri’llahi te’âlâ câlis-i sadr-ı saltanat-ı Mısır u Şâm olduğumuzu ihbâren nâme-i muhâleset-nümûn tahrîr olunup sefir-i mahsûs ile savb-ı ‘âblarına tesyîr olundu. Lede’l-vusûl nâme-i muhâlasat-ittisâmımız takbîl-i enâmîl-i hümâyûn şâhâneleriyle şeref-yâb oldukda cenâb-ı sa’âdetiniz eben ‘an-ceddin megâzî-pîrâ ve ma’delet-ârâ müstecâbu’d-da’vât melik-i velâyet-simât olduğunuzdan tevfiğ-i înn du’â-yı hayrınızı recâ iderim. Allah ‘âlimdir ki bi-tevfikihî te’âlâ mazhar olduğunuz [silik] cihâd ve gazavâtta eger kâbil olsa hizmet-i rikâb-ı İskenderânelerinde bulunmak ve hakîre sermâye-i iftihar ve bâ’is-i neyl-i ‘izzet-i dâreyn olduğu şekk ü zunûndan ‘ârîdir. **Yâ leytenî küntü ma’ahum fe’fûze fevzen ‘azîmen**²³¹⁷ sa’âdetlü ‘azametlü sultânım hazretlerinin dâimâ i’lâ-yı livâ-i megâzî ve cihâd-pîşeleri ve

²³¹⁶ Çare olay çıkmadan önlem almaktır.

²³¹⁷ “Keşke ben de onlarla beraber olsaydım da büyük bir başarı elde etseydim”. *Kur’ân*, Nisa, 4/73.

kal'-i ve cûd-ı erbâb-ı küfr ü fesâd subh u mesâ nevâzişleri olmağla nâil oldukları mesûbât-ı gazavâtıdan bu muhlisleri dahi hisse-yâb olmak ümniyyesiyle bir mikdâr esyâf-ı 'adû-tedmîr ile re's-i esb-i sabâ-mesîr ve defterimiz nâtık olduğu hedâyâ-yı müteferrika ile gercil? cerâd-ı firistâde-i hâk-i der-i 'âlem-penâhları kılınmıştır. Her ne kadar şey-i hakîr ise dahi ümmîd varım ki makbûl-ı tab'-ı husrevâneleri ola. Sefîrimiz dâ'îlerini kerem-nâme-i 'aliyye-i mülûkâneleriyle **ircâ' aksâ mâ-yetemennâ**²³¹⁸dır. 'Înâyetli nusretli sultânım hazretlerinin bu muhlislerine mahabbet-nâmeleri vusûlü evlâd u a'kâbımıza ilâ-yevmi'l-kıyâm sermâye-i fahr u mübâhât olduğu bî-irtiyâbdır, intehâ.

Sultân-ı Dârâ-sipâh hizmetleri melik-i Mısır'ın bu gûne 'arz-ı ihlâs-ı vidâdından, itdi şol denlû meserret peydâ değil evsâfı kabîlü'l-enhâ nühâ çünkü Karamâniyân vak'ası zuhûr itdi sefir-i Mısır'a mümküni mertebe 'icâleten cevâb-nâme tahrîr vürûdunda mazmûn-ı meveddet ü ihlâs tastîr olunduktan sonra Melik Zâhir'e birkaç kat sîm ü zerden masnû' evânî-i ta'âm ve şarâb ve müte'addid mücevher hançer ve süyûf ve yüz re's zükûr ve inâs üsârâ-yı kefereden hoş-likâları intihâb olunup irsâl olundu.

[585b] Mukâtele-i Sultânî bi-İbn Karamân ve İnhizâm-ı O

Pâdişâh-ı Dârâ-hadem hizmetleri sefir-i melik-i Mısır'ı ircâ' vü i'âdeden sonra ma'iyet-i hıdvânelerinde mevcûd leşker-i zafer-nümûd ile İbn Karamân'ı kahr u istîsâl kasdıyla mahmiyye-i Kütâhiyye'ye 'azîmet buyurdular. Bundan akdem sahrâ-yı Kütâhiyye'de müctemi' olmalarıyla emr olunan 'asâkir-i nusret-me'âsirden ibtidâ vezîr-i a'zam 'Ali Paşa mevkib-i hümâyûnun Kütâhiyye'ye duhûlünden çend rûz mürûrunda vâsıl ve rûz-ı ferdâ Rumili mîr-i mîrânî ol taraf ecnâdından mâ'adâ cünd âverde ve hezâr nefer Lâs 'askeriyle fezâ-yı mersûmeye dâhil olmalarıyla her birine 'alâ-merâtibihim hıl'at-ı fâhire ilbâs olundu. Ba'de-zâlik etrâf-ı eknâfdan bu sefere me'mûr 'asâkir-i mütenevvi'a;

Mânend-i emvâc-ı deryâ fevc der-fevc gelüp

Cünân der-cihân leşker-i âreste

fehvasınca sahrâ-yı Kütâhiyye âdem deryâsı olup ara yerde haymeler gûyâ ki deryâda hıbâb ve çend rûz mürûrunda 'asâkir-i mansûrenin cümleten vusûlü manzûr-ı pâdişâh-ı mansûr oldukda mütevekkilen 'ale'llâh 'âzim-i memleket Konya oldu. Fezâ-yı Karamân-ı leşker-i encüm-şümâr-ı sultânî ile mâl-â-mâl olduğu İbn Karamân şekâvet-bünyânın manzûru oldukda;

²³¹⁸ En kısa sürede dönemez.

İtdiği işlere olup nâdim

Yine dekk-i semtine oldu ‘âzim

Derhâl a‘yân-ı memleketini cem‘ eyleyüp tarh-ı encümen-i meşveret itdi. Cümlesi bu bâbda münâsib olan bir nâme tahrîr ve derûnunda ba‘zı müfsidîn igvâsına ittibâ‘en benden sâdır olan evsâf-ı nâ-revâdan bi‘l-küllîyye nâdim ü peşîmân oldum. Estağfirullah el-‘azîm Ba‘de‘l-yevm ez-dil-i ihlâs-perver bende-i hânedân-ı Âl-i ‘Osmânım kemâl-i kereminizden mercûdur ki;

Cürmüne mu‘terif olsa bir kes

Anı afv eyleme dir lâyük pes

mağzâsınca bu husûsda ‘özümlü kabûl idesiz mazmûnunu tastîr idüp mahsûs sefir ile taraf-ı Murâd Hân’a tesyîrdi. Eger cürmünü kabûl iderse fe-ni‘me‘l-matlûb, eger ‘aksi zuhûr iderse elçimiz bu takrîbile ahvâl-i ‘askere muttali‘ olur. Mukâbele kâbil olmak mertebesi ise yerimizde sâbit ve ber-karâr oluruz. Eger leşker-i ‘Osmâniyân vefîr ise nâçâr ihtiyâr-ı ‘âr-ı firâr ideriz deyü ittifâkan cevâb virmeleriyle bir kâbil-i hıtâb kimesneyi bu [586a] mazmûnunda ‘arz-ı hâl ile hâk-i dergâh-ı hâkân-ı gerdûn-serîre irsâl eyledi. Lede‘l-vusûl şehinşâh-ı ferâset-pîşe İbn Karamân dekkâk ve muhîl olmağla bu def‘a sûret-i nedâmet irâetine sebep ancak ‘askerimizin vefretinden nâşî mukâbeleye ‘adem-i kudrettendir. Bu def‘a dahi kelâm-ı maslahat-irtisâmına i‘timâd olunup diyârımıza ric‘at itsek yine bir mahallinde mazarrata cesâret ideceği sâbıkâ vukû‘-pezîr olan mel‘anetinden nümâyândır. Hemân kelâmına tevcîh-i sâmi‘a-i iltifât olunmayup kahr u istisâline mübâderet olunmak elzemdir. Hâtırasın mektûm-ı hızâne-i zamîrleri itdikden sonra, çünkü ol pâdişâh-ı müteşerri‘ ü dîndâr matla‘-ı sırr-ı şerîf bir zât-ı kâmkâr olmağla mübâşeret idecekleri umûra bilâ-istihâre ve istişâre vaz‘-ı yed ez-kadîm menfûrları olduğundan derhâl erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye ve a‘yân-ı cündiyyelerin encümen-i meşverete da‘vet ve Karamânoğlu navdân? hareketden nâdim olduğun ‘arz eylemiş. Bu husûsda re‘y-i savâb nedir deyü hâzırından istifsâr ve sagîr ü kebîr ve bernâ [vü] pîre iltifât-ı şâhâne ile bahş-ı rif‘at buyurduklarında hemân vezîr-i a‘zam-ı kâmbahşâ hayr-hâh-ı Devlet-i ‘Aliyye ‘Ali Paşa cümleden mukaddem, “Benim şevketlü kerâmetlü hünkârım Karamânoğlu didikleri muhîl ve şikest-i peymânın bundan akdem be-muktezâ-yı diyânet îmân-ı mugallaze ile ‘akd-i ‘uhûduna i‘timâden cerâyim-i sâbıkası sahîfesi üzre hatt-ı mezâ mâ-mezâ ile kalem-i ‘afv u safh keşîde kılınmış idi. Bundan mâ‘adâ mûcib-i ıslâhı olur ümmîdiyle sıhriyyet-i hıdîvâneye sezâ-vâr görülmek ile ser-firâz ve bu şeref-i ‘uzmâ ile cümleden mümtâz olmuş idi. Şevketlü efendim gibi melikü‘l-mülûk bir sultânü‘l-mücâhidîne

dâmâd olmak şerefine nâil olduğundan, lâıık ve vâcib olan teşekküren li-hâzihi'n-ni'amu'l-cezîle derûnundan bi'l-küllıııye mel'aneti ihrâc ve dûr itmekle bi-ihlâsin tâm bu saltanat-ı seniyyenin dostuna dost ve a'dâsına 'adû-yı cân olup bezl-i sadâkatde sarf-ı makdûr itmek iken;

Bed asla keremle gele zann itme nedâmet

Envâ'-ı şekâvâtını mûcib olur elbet

mübteğâsınca kerem gördükçe bagy u şekâveti müzdâd u mevfûr oldu. Mukaddemâ teşyîd itdiği mir'ât-ı peymân ve musâlahayı bilâ-mûcib seng-i nifâkla şikest eyleyen [586b] münâfık ve dekkâk ve muhîlin bu def'a **el-kezûb kad-yesdûk** bürhânınca peymânına i'timâd olunup kelâmına tevcih-i sâmi'a-i iltifât olunsa zu'munca âvân-ı fırsat 'add itdiği evkâtta yine memâlik-i mahrûseye îsâl-i mazarrata mütesaddî olacağı kazâyâ-yı bedîhiyyü'l-intâc ve müsellemedendir. Ol vakitte yine techîz-i 'asker zahmeti ihtiyâr olunacağına, hâlâ âlât-ı rezmiyye ve mukâteleleri müretteb bir alay mücâhidîn ile ihtiyâr-ı meşâkk olunup bu mahalle gelinmişken cümlemiz lâzım olan cezâ-yı mâ-yelîkını icrâ itmekdir. Zîrâ bu makûle re'âyâya muzır-ı zâleme irhâ-yı 'inân-ı

Huzr-ı düşmen-râ nemî bâyed şenîden

Murg-ı bî-vakti sereş bâyed bürîd

Huzr-ı düşmen bed-terâz cürmeş buved

Huzr-ı nâdân zehre eş der-cân reved²³¹⁹

mazmûnu müsellemler olmağla mûcib-i vizr ü vebâldir. Hem şevketlü efendim a'dâ-yı dîn ü devlet ile muhârebeye 'âzim ve ba'zı leşkeri icrâ-yı i'lâ-yı kelimetullâhi'l-'ulyâya mülâzım iken ol muhîl-i bed-kâr böyle bir gazâ-yı 'azîmenin ta'tiline bâ'is olmağla şer'an haddini bildirmek üzerimize vâcib olduğunu Mollâ Efendi'den suâl buyurun" deyü mâddeyi tahkîk, gıbbe's-suâl anlar dahi kelâm-ı vezîri tasdîk itmeleriyle bu ittifâk nakş-ı levha-i zamîr-i Hudâvendigârî olan ârâ-i sâibe ve tedbîr-i sâkıbeyi mü'ekkid olduğundan sefir-i İbn Karamân encümen-i meşverete getürdilüp bi'z-zât pâdişâh-ı 'âlem-penâh hizmetleri feth-i kelâm buyurup, Karamânoglu'nun mukaddemâ 'ahd ü peymânına i'timâden cerâyim-i sâbıkasından

²³¹⁹ Düşmanın özür dilemesini yada bahanesini dinlememek gerek
Zamansız öten horozun başını kesmek gerek
Düşmanın bahanesi yaptığı hatadan daha kötü
Cahilin bahanesi cana girer

kat'-ı nazar şeref-i sıhriyyetimiz ile beyne'l-akrân müşârun bi'l-benân kılınmış iken ve anın tarafına kat'â sû-i kasd ile nigâh olunmamış iken bizlerin **câhidu'l-küffâr ve'l-münâfıkîn** kerîme-i mu'ciz-nümâsına ittibâen istîsâl-i a'dâya 'azîmetimizi fırsat 'add eyleyüp bilâ-mûcib bu fi'l-i kabîhi mürtekıb olmak revâmıdır? Çünkü nakz-ı 'ahd kendüden zuhûr eyledi, ba'de'l-yevm "**lâ-yulda'u'l-mu'minu min-cuhrin vâhidin merreteyn**"²³²⁰ kelâm-ı mu'ciz-nümâsı sâdık olmağla anın kelâmına bir vechile i'timâd câiz değildir. Hâlâ cezâ-yı mâ-sezâsı virilmek tasmîm olunmuştur. **İrci' ileyhim felene'tiyennehum bi-cunûdin lâ-kibele lehum bihâ**²³²¹ kerîmesiyle hatm-i kelâm ve sefîri rec'-i kahkarî ile [587a] ircâ' buyurup derhâl leşker-i İslâm ile sefîr-i mesfûru ta'kîb itmeleriyle İbn Karamân firâra vakt ü zemân bulmadığından nâçâr levâzım-ı hisârı ihtibâr?²³²² ve Turgudlu? ve Sam'âdlu ve Bayburdlu ve Tatar ve Türkmân ve tâife-i Varsak ile Konya sahrâsında karâr eyledi. Mevlâ el-mülûk melik-i ma'delet-sülûk dahi leşker-i encüm-şümâr ve debdebe-i İskenderâne ile ma'rekegâha lede'l-vusûl Şehzâde Ya'kub Çelebi'yi Saruca Paşa ve Balaban Bey ve İlyas ve Müstecâb nâm beyleri ba'zı merdân-ı kâr-güzâr cânib-i meymeneye ve şâhzâde-i küşâde-baht Yıldırım Hânı [silik] ve Hoca Bey ve sâir ümerâ-yı bahâdırân ile Lâs 'askerin taraf-ı yesâra ta'yîn ve kendüleri kalbgâh-ı sipâhda mekîn olup ve ber-vech-i mu'tâd yeniçeriyân-ı dergâh-ı 'âlî ve 'azebân bölüğü kapukullarıyla kuddâmda? kıyâm ve mîr-i mîrân-ı Rumili bâkî leşker-i zafer-nümûn ile ağırlık muhafazası ve imdâd-ı cenâheyn maslahatıçün halefde ârâm eylediler. Emr-i tertîb-i sufûf ve ta'yîn-i makâm-ı ehl-i süyûf ba'de'l-itmâm;

Be-cûşîdend ez-her sû sevârân

Delîrân-ı neberd u nâm-dârân

Zi-gurdân-ı siperdâr-ı kemân-keş

Cihân pür-şîd çînân kez tîr-i tirkeş

Fezâ-yı deşt-i pehnâ-ver şude-teng

Ze-envâ'-ı silâh u âlet-i ceng²³²³

²³²⁰ "Mümin bir delikten iki defa sokulmaz".

²³²¹ "Onlara geri dön bundan sonra mutlaka onların karşı koyamayacakları ordularla onlara geliriz". *Kur'an*, Neml, 27/37.

²³²² "İhkâr"?

²³²³ Her taraftan atlılar geldiler
Savaş kahramanları ve bahadırları
Ok atan ve kalkancılardan o kadar çok oldu ki
Dünya okluklarla doldu

magzâsınca süvârân-ı esbân-ı çâpûk ikdâmlar yek-lisân ile Allâhü ekber-gûyân taraf-ı Karamânyân'a mânend-i mevc-i deryâ hücûm idüp nîze vü süyûf ile önüne gelenleri diyâr-ı 'ademe yek hamlede ırsâl iderek bâzârgâh-ı kıtâl revâc-yâfte olmağla der-kâr dâd u dihiş oldular. Sadâ-yı kavs-ı Hüsrevânî ve âvâz-ı tabl u surnâ tâs-ı feleği güm güm gümüldetüp sahîl-i espân ile na're-i dilâverân 'âleme velvele-bahş oldu. Hûn-ı maktûlân mânend-i enhâr cereyân eyleyüp kelleler gûyâ o deryâda hıbâb ve dest ü pâ talâş-ı neccârân gibi ol fezâda tûde tûde her sûda yığıldı.

Rû-yı sahrâ heme gülgün şude ez-hûn-ı 'adû

Şüste şemşîr bi-hûn-ı cîger-i düşmen-rû

Der-'akab piyâdegân dahi meslûlû's-süyûf-ı şîrâne bir vechile hamle vü hücûm eylediler ki, sît-ı süyûfları rûûs-ı a'dâya tarrâka efgan olup yek darbeye üçer dörder Karamânî [587b] diyâr-ı 'ademe revân olurdu. Ve ekseri hod süyûfun şıkırtısından ve sekûlerin? şakırtısından kıyâmet kopdu kıyâsıyla cân virdi. Bu hılâlde taraf-ı meysere başbuğu Yıldırım Hân-ı Kahramân-neberd mukâbilinde Varsâk ve Tatar vâki' olup İbn Karamân teşvîkiyle tîr bârânî şâhzâde-i Sâam-akrânın üzerine mânend-i bârân rîzân itdiler. Şol zâta ki füyûz-ı ilâhî mu'în olur. Her cânibinden alınsa kazâya emîn olur, mağzâsınca savn-ı ilâhî siper olmağla üzerlerine endâhte kılınan hezâr 'adede karîb sihâmdan kat'â kendülere ve gerek semendlerine zarar isâbet itmedi. Pes şehzâde-i kâmkâr hemân tîg-ı sâika-kirdârıyla taraf-ı muhâlifine bir vechile hücûm itdi ki nîm sâ'at zarfında bi-'avnihi te'âlâ mukâbelelerinde işti'âl-yâfte-i nâire-i vücûd-ı muhâlifini âb-ı şemşîr-i cevherdârlarıyla itfâ eyleyüp cânib-i âhar ve 'alâ-tarîkı'l-imdâd hecme-zen-i dilâverî olduğunu müşâhede eyleyen guzât-ı muvahhidîn hemân meslûlû's-süyûf 'akab-gîr-i şehzâde-i nusret-mevsûf oldular. Emîrû'l-ümerâ-i Rumili Timurtaş Paşa dahi mânend-i şîr zebân-ı Karamânyânı tu'me-i şemşîr-i 'adû-tedmîr iderek İbn Karamân 'Ali Bey nâm nâmerde râst geldikde üzerine 'asker salup;

Merd isen kaçma hemen hamle eyle

deyü bir na're-i Kahramânî urduğu gibi ol peymân-şikest ve bed-kirdâr derhâl mütezilzîlû'l-akdâm cânib-i kal'aya vusûle şitâb itmekle ümerâ ve a'yânı dahi birer sebîl-i selâmete firâr ve ekser-i nâmdârları zencîr-i esr-i giriftâr olup mâl ü menâlleri cemî'-i mühimmâtı ile meydân-ı ma'rekede gelüp kaldı. Bakıyyetü's-süyûf ecnâd-ı murdârı dahi etrâf-ı kurâ vu kende perîşân u perâkende oldular.

Zuhûr-ı ‘Avâtîf-ı Sultâniyye be-Erbâb-ı Gazâ ve Vezâret-i Timurtaş Paşa

Pâdişâh-ı muzaffer ve mansûr bu feth-i celîlden fevk-mâ-yetesavver mesrûr olup hamd u şükr-i Perverdigâr’ı icrâdan sonra bu gazâda can ve baş kaydında olmayup merdâne hareketde bulunan ümerâyâ bi-merâtibihim hıla’-ı fâhire ve ‘ulûfe ve tîmârlarına terakkîler bahş buyurup necî-i necîb-i ‘âlî-tebârları Bâyezîd Hân sahîfe-i zafere mukaddime olduğı cümle-i guzâtın meşhûdu olmağla ferve-i şâhâne ilbâs ve miyânına bir seyf-i mu‘teber dahi bend olduğundan [588a] ekser-i mâl-ı ganâyim i‘tâ olunup ‘alâ-rivâyetin bu gazâda Yıldırım telkîb olundu. Ve emîr-i ümerâ-yı Rumili şehbâz-ı lâne-i gazâ Timurtaş Paşa akvâ-yı esbâb-ı zâhire-i nusret olmağla İbn Karamân’ın ekser-i emvâl ü esbâbı kendüye ihsân olduğundan mâ‘adâ i‘zâmen li-şânihi kendüye vezâret kürkü ilbâs olunup bu vechile erkân-ı sâireden mümtâz buyuruldu. Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend-i ‘Osmâniyye’de ibtidâ beylerbeyilik ile vezâret cem‘i bunlara müyesser olduğı *Tâcü’t-Tevârih*’de **ke’n-nakş fi’l-hacer**²³²⁴ mastûr ve muharrerdir. Ganâyim-i bâkıye ‘ale’s-seviyye guzât-ı müslimîne taksîm olunmağla herkes tahsîl-i ser ve sâ mân ile meşgûl-ı ed‘iye-i pâdişâh-ı cevâd u kâmrân oldular. Şu‘arâ-yı ‘asırdan birinin inhizâm-ı İbn Karamân’a nazm itdiğı târîhdir.

‘Azm idüp İbn Karamân üstüne bu sâlde

Hazret-i Sultân Murâd ol pâdişâh-ı nâm-ver

Eyledi der-ceng-i evvel münhezim ecnâdını

Dileriz Hak’dan ki her dem böyle mansûr olalar

Ehl bekler Tâlibî gûş idicek târîhini

Sıdık İbn Karamân’ı pâdişâhâ didiler

Zikr-i Hasâr-ı Konya ve Vukû‘-ı Musâlaha

Leşker-i hamîyyet-nişân bâ-fermân-ı hâkân-ı İskender-‘unvân taraf-ı erba‘adan hasâr-ı Konya’yı hisâra mübâderet eyleyüp ammâ erbâb-ı ra‘iyyeti itlâf ve zarar resîde olmakdan fevka’l-gâye sıyânet olunmağla kulûb-ı re‘âyâda taraf-ı hümâyûna meyl-i küllî hâletleri rû-nümâ olmuş idi. Hattâ Lâs’dan çend nefer hemâl-i vesvâs ba‘zı re‘âyâyâ dest-dırâzîde-i te‘addî oldukları mesmû‘-ı pâdişâh-ı ‘adâlet-destgâh olmağla bilâ-emân salb ile ahkâm-ı siyâset icrâ olunmuş idi. Fukarâ-i ra‘iyyet şehinşâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerinin bu merhamet

²³²⁴ Taşta nakış gibi.

ve şefekatlerin re'yü'l-'ayn müşâhede itmeleriyle derûnu bende-gân-ı Âl-i 'Osmân'dan olmağı dergâh-ı Hazret-i Kibriyâdan temennî vü istid'â eylediler. Bu def'a dahi satvet-i Kâhire-i 'Osmânî ve re'âyâ fukarâsının taraflarına meyl ü rağbetleri ma'lûm-ı İbn Karamânî oldukda memâlik-i mevrûsesinden bi'l-külliyeye cüdâ olacağı meczûmu olmağla hemân mihr-i âsmân-ı 'ismet mâh-ı burc-ı evc-i iffet nûr-ı dîde-i pâdişâh-ı ma'delet-perver hizmetlerini 'ulemâ ve meşâyih-ı bilâd ileistirhâm ve isti'tâf için dergâh-ı hâkân-ı [588b] Süleymân-bârgâha irsâl eyledi. Lede'l-vusûl her biri hâk-i pâ-yı şehriyârîye eşk-i hûn-âmîz darâ'atî mânend-i nehr-i cârî itmeleriyle Sultân Murâd bahş-ı 'âlem duhterinin ahterlerinin dem'-i çeşmine ber-fehvâ-yı **evlâdunâ ekbâdunâ**²³²⁵ merhamet buyurup **"ve'l-kâzimîne'l-gayze ve'l-'âfine 'ani'n-nâsi"**²³²⁶ kerîmesine ittibâ'en cerâyim-i şevherini 'afv u safh buyurdıkları peyâm-ı 'inâyet-ittisâm bâ-müjde-resân vâsıl-ı İbn Karamân olduğu gibi derhâl kemâl-i tazarru' u ibtihâl ile İşte şemşîr gerek öldür gerek âzâd eyle mantûkını edâ iderek;

Ez-men kene²³²⁷ âyed ve men ânem

Ez tû kerem âyed ve tû kesî

gûyân huzûr-ı hümâyûn-ı hıdîv-merhamet nihâde rûy-mâl itdikde mazhar-ı agrâz-ı pâdişâh-ı bende-nevâz olup agenine hıl'at-ı fâhire ilbâs olundu. Mukaddemâ Hamîdoğlu Mîr Hüseyin'den bi'l-ibtîyâ'i'ş-şer' ahz olunan memâlikî ki bu def'a İbn Karamân gasb itmiş idi, mefâtihini yine şehinşâh-ı ced bir cedde teslîm itmekle derûnuna ma'a-ziyâdetin hükkâm ve zâbitân ve muhafızîn vaz' olundukdan sonra 'Ali Bey ile dahi müceddeden binâ-i 'uhûd u peymân te'kîd ve tarafeynden temessükât u hücec terkîm olundu. Bu esnâda Karamânoglunu muharrik Hamîd oğlu Hüseyin Bey olmağla anın dahi cezâ-yı mâ-yelîkî tertîb olunmak lâzım olmuşdur deyü hâk-i der-i Hudâvendigâr-ı 'âlî-câha 'arz u inhâ olundukda, eger Hüseyin Bey'in 'akl u idrâkı var ise **"es-Sa'îdu men itte'aza bi-gayrihî"** mefhûmunca İbn Karamân'ın ser-encâmından 'ibret-bîn olup ıslâh olsun zîrâ;

Bunu bilmez var ise dahi nâdir

Bugün bana ise yarın sanadır

âbâ-i eslâfdan yâdigâr bir kelâm-ı mev'izat-irtisâmdır. Eger bu mâddede medhali muhakkak ise zâhîren Karamânoglu'na terettüb eyleyen kesr-i nâmûsu ma'nen ana müretteb olmuş olur

²³²⁵ "Evlatlarımız ciğerparelerimizdir".

²³²⁶ "Öfkelerini yenenleri insanları affedenlerdir". *Kur'ân*, Âl-i İmrân, 3/134.

²³²⁷ "Kühn"?

ve dahi mukaddemâ Hüseyin Bey'den iştirâ olunan âb-ı rûy-i büldânı olup el-yevm zîr-i hükûmetinde olan çend pâre hisâ[r]-peçe ve kasâbâtıdır. Bu takdîrce ol tarafa leşker keşide olmak zebûnu basmakdan 'ibâret bir ma'nâ olmağla bir vechile bu husûs şân-ı mülûkânemize şâyeste değildir. Eger bu dostluğu bilmeyüp tekrâr mütesaddî-i bagy u tuğyân olursa ol zemân bi-lütfihî te'âlâ cezâsın bulur deyü [589a] pâdişâh-ı Dârâ-gulâm hizmetleri hatm-i kelâm 'akîbinde mahmiyye-i Burusa cânibine göç fermân buyurdular. Kat'-ı menâzil ve tayy-ı merâhil ile şehre karîb olduklarında kâdî-i belde a'yân-ı memleket ile istikbâl;

Li-müellifihî

Fevz u nusret der-yemîn ve ferr u şevket der-yesâr oldu

Alay ile dâhil-i şehre şâh-ı kâmkâr

Zikr-i İcmâl-i Ümerâ-yı Medîne-i Münevvere

Bi-'avnihî te'âlâ cild-i evvelin tebyîz ü tekmîline muvaffak olursak tafsîli ketb ü tahrîr olunacak emîr-i Medîne-i Münevvere 'İzzüddîn Cemmâz bin şeyhe'l-Hüseynî el-'Alevî sene erba'a ve seb'a-mi'e târîhinde nahb-ı kazâ itmekle makâmına oğlu el-emîr el-Mansûr kâim olmuş idi. Yirmi iki sene bi'l-istiklâl emâretten sonra sene sitte ve 'işrînde tetmîm-i enfâs-ı ma'dûde itmekle veled-i sulbiyyesi el-Emîr 'Atıyye emîr-i buk'a-i tayyibe oldu. Elli yedi yıl kâmil mesned-nişîn-i sadr-i emâret olup sene selâse ve semânînde kendi ve birâderi Nugir ve birâderzâdesi Hibe bin Cemmâz müte'âkıben vefât itmeleriyle câh-ı erîke-i emârete Şerîf Muhammed bin 'Atıyyetü'l-Hüseynî su'ûd itmiş idi. Beş sene bi'l-istiklâl emîr-i bâ-iclâl olup işbu sâlde hulûl-ı ecel-i müsemmâ ile dîde-i şuhûddan mefkûd olmağla Emîr Cemâlüddîn Cemmâz İbn Hibe bin Cemmâz bin Mansûr el-Hüseynî el-'Alevî rahimehullâhu el-'aliyyü'l-'âlî sâ'id-i mesned-i emâret olduğunu Mevlânâ el-Cenâbî rahimehullâhu tahrîr itmiştir. Tafsîl-i terceme-i ahvâli inşâallâhu te'âlâ mücelled-i âtiyede zikr ü beyân olunur. Ve mine'llâhi't-tevfik ve'l-i'âne²³²⁸.

İntikâl-i Vâsık ve Nasb-ı Mu'tasım Halîfe

Sahâyif-i sâbıkada ki, sene hamse ve semânîn vekâyi'i hilâlidir, zikr-i tafsîl olunduğu üzre melik-i Mısır Sultân Berkuk kelâm-ı müfsidîne tevcîh-i sâmi'a-i iltifât ile Mütevekkil Halîfe'yi 'azl u hal' ve Vâsık-Billâh Ebî Hafs 'Ömer bin Mu'tasım İbrâhîm bin el-Müste'men-Billâh Muhammed bin el-Hâkim Bi-Emrillâh cenâbların makâm-ı hilâfete vaz'

²³²⁸ Zikr-i İcmâl-i ve'l-i'âne (Derkenar notu).

itmiş idi. Mevlâna es-Seyyid Cenâbî Efendi ‘aleyhi’r-rahme tahkîkî üzre Vâsık Halife üç yıl üç ay hilâfetden sonra şehir-i şevvâlû’l-mükerrermin yirmi dokuzuncu erbi‘â günü emr-i “irci’î”ye lebbeyk-zen-i icâbetle ‘âlem-i bekâya rihlet itdiklerinde nâfizü’l-kilem olan ricâl huzûr-ı Sultân Berkuk’a varup Mütevekkil Halife’nin yine sadr-ı hilâfete ısrâdı enseb olduğunu bi’l-ittifâk ifâde eylediler. Berkuk ibâ itmekle derhâl bundan akdem sene tis’a ve sittîn hılâlinde Emîr Aybek Bedri irâdesiyle Mütevekkil hal’ olunup yerine yirmi gün mikdârı halife nâmına oldukdan sonra bey’at-ı ‘âmme bulunmamağla hal’ olunan birâder Vâsık el-Mu’tasım Billah Ebî Yahyâ Zekeriyâ bin el-Mu’tasım İbrahîm bin el-Müste‘men-Billâh’ı yanına sadr-ı hilâfete iclâs eyledi.

Mir’ât-ı Kâinât sâhibi Vâsık halîfenin eb ü ceddî şeref-yâb-ı ‘izz-i hilâfet olmamışlardır deyü tahrîr ider. Bu vak‘ada nazar-resîde olan kütüb-i tevârîh ashâbı bi’l-cümle tahkîk-ı Cenâbî merhûmu tasdîk itmeleriyle ‘ale’l-infirâd akvâllerini zikr ü beyân tekdîr ve ıtnâb lâ-tâil tahtuhu kabîlinden olduğundan bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Hal’-ı Gıyâs Pâdişâh-ı Hind

Sene-i mâziyede tafsîl olunduğu üzre memâlik-i Hind’den Dehli’ye ‘âlem-efrâz-ı saltanat olan Fîrûz Şâh sene-i merkûme selhinde terk-i kâr-ı bâr-ı hayât itmekle hafîdî Şehzâde Gıyâsüddîn makâmına cûlûs itmiş idi. Mâil-i ‘ayş u işret ve târik-i umûr-ı memleket sefih bî-şu‘ûr olmağla menfûr-ı kulûb-ı [589b] cumhûr olup bundan böyle bir ay dahi sadr-ı saltanatda müstekar olursa bi’l-küllîyye hazâin ü emvâlî itlâf u harc itdiğinden mâ‘adâ umûr-ı saltanatı idâreye kat‘â kudret ü mikneti olmamağla nizâm-ı saltanat ve memleket resîde-i herc ü merc olacağı kazâyâ-yı müselleme-i bedîhetü’l-intâcdan olup şimdiden bunun def‘i cümlemize elzemdir deyü ‘ulemâ-yı belleden dahi ba‘de’l-istiftâ müddet-i nasbının elli üçüncü günü, ki evâsıt-ı şehir-i saferü’l-hayrdır, ittifâk-ı a‘yân ile hal’ ve katl olunup makâmına ammizâdesi Sultân Ebû Bekr nasb olundu. ‘Alâ-rivâyetin gulüvv-i ‘askeriyle katl olundu. Vallâhu ‘âlem.

Katl-i Hâkim-i Zülkadriyye Kara Halil

‘Azîz Efendi merhûm dir ki, bundan akdem emîr-i Zülkadriyye Kara Halil leşker-i encüm-şümâr Mısır ve Şâm’ı fie-i kalîle ile münhezim idüp ba‘zı memâlike mâlik olduğundan Mısıryân’a ‘ârız olan keder-i zarûriyi def‘ ve izâle kasdıyla melikü’z-zâhir Berkuk vakti ile eylemiştir. “Hîle-i Rüstemler zebûn” fehvâsınca nüvîd-i fâm ile ba‘zı ümerâ-yı Türkmânı bi-

hasebî'l-beşeriyye ki **el-insânu 'abîdü'l-ihsân**²³²⁹ andan 'ibâretidir. Emr ü fermânına râm itmekle anlar dahi bu husûsda nemek be-harâmın 'ârını ihtiyâr ile 'ale'l-gafle Halîl'i katl itdikleri mesmû'-ı Berkuk olduğu gibi nüvvâb-ı Haleb ve Şâm'ı ecnâd-ı cerâd-şumâr ile üzerlerine musallat eyledi. Bu taraftan Halîl maktûlün birâderi Süli Tazî ma'îyyetinde mevcûd dilîrân ile leşker-i 'Arab'a mukâbil ve nîm sâ'at zarfında Hama ve hasenen? nâiblerin katl ve ecnâd-ı 'Arab'ı ke-cerâdin münteşire perîşân ve münhezim eyledi.

Ahbârü'd-Düvel müellifi Kara Halil altmış yaşında katl olunup makâmına sâbıkü'z-zikr birâderi Süli Tazî su'ûd itdiğin tahkîk ider.

İnkırâz-ı Devlet-i Serbedaran der-Sebzevar

Keyfiyyet-i zuhûrları sahâyif-i sâbıkada tafsîl olunan Devlet-i Serbedaran bu sâlde munkariz olmuştur. Mûmâ-ileyhimin âharları Hoca 'Ali Müeyyed-i Pehlûvân Hasan'dan sonra câlis-i mesned-i saltanat-ı Sebzevar olduğu sene hamse ve sittîn vekâyi'i hılâlinde zikr olunmuş idi. Sene isnâ ve semâninde Timur Horasan'a geldikde kemâl-i itâ'atle mülâzım-ı hizmeti olmağla memleketi yine kendüye ibkâ olunmuş idi. Elli sene mikdârı müddet-i sefer ve hazarda Timur'dan müfârakat itmeyüp [590a] işbu sâl hılâlinde hulûl-ı ecel-i müsemmâ ile 'âzim-i iklîm-i bekâ olmağla devletleri resîde-i pâyân olup mülkleri Timur'a ve a'kâbına intikâl eyledi. Müddet-i hükûmet-i Müeyyed yirmi üç sâl olduğu müntehabât-ı *Nuhbe*'dendir, Târîh-i vefâtı budur.

Ber dâl-i Muhammed çû nehâ? yek tahta²³³⁰

Târîh-i vefât-ı Necmüddîn Hoca 'Ali est

Müverrihîn-i Îrân'dan ba'zıları Hoca Şî'î mezheb ve müskirâtdan gayr-ı müctenib olup subh ü mesâ intizâr-ı zuhûr-ı sâhibü'z-zemân ile tehyi'e-i esb 'âdeti idi. Lâkin sâdât u 'ulemâyâ aksa'l-gâye ta'zîm idüp bezl ü in'âmda hod nâm bir Bermekyân'ı dillerden inşâ rütbesine peyveste olmuş idi. Mukaddemâ Pehlûvân Hasan katline sebep-i müstakıl olmağla a'yân u ümerâdan emniyyeti meslûb olduğundan nâşî dâimâ der-i zîr-i pîrâhen [silik] pûş olurdu. *Tezkire-i Devletşâhî*'de medh ü sitâyişini müştamil sahîfeteyn mebsûtdur. Hulâsası bu ki, necmü'l-hak ve'd-dîn Hoca 'Ali Müeyyed merd-i sa'âdet-mend ve ehl-i dil ve vâsılzâde ve ercmend olup rûzgâr 'ahd-i Hoca Mes'ûd'da nâfizü'l-kilem muhtâr-ı hâss u 'âmm sâhibü'l- kelâm olmağla mûmâ-ileyhsiz bir encümen-i meşveret husûl-pezîr olmazdı. Pehlûvân Hasan-ı

²³²⁹ "İnsan ihsanın kölesidir".

²³³⁰ Nokta (Derkenar notu).

Damgānî'den sonra serîr-i hükûmet-i istiklâlde mütemekkin olup zabt-ı umûr ve istimâlet-i ra'yyetde sarf-ı makdûr itmiş idi. Sene seb'a ve sittîn ve seb'a-mi'ede makām-ı kâmrânî kendüyle şeref-yâfte olup hutbe ve sikke sâhibi melik-i be-nâm oldu. Ve zemânında halk-ı âlem âsûde ve hâl-i re'âyâya kemâl-i nef'lerinden memleket ma'mûr ve keder nedîde idi. Câmesi bî-tekellüfâne vaz'ı dervîşâne ve sofrası hâss u 'âmma mebsût bir merd-i muzyâf-ı yegâne idi. Her se sâlde hânesini tebdîl eyleyüp 'atıkında mevcûd a'lâ vü ednâ emti'a vü evânîyi bezl 'âdeti ve gicelerde fukarâ hânelerine ta'âm ve direm irsâl iderdi. Bâkî-i evsâf ve vekâyi'-i 'ahdi târîh-i sâbıku'z-zikrden taleb oluna.

Ez-Vekâyi'-i Timuriyye

Kâtib Çelebi merhûm bu sâlde Timur-ı mağrûr-ı burş se sâl ile def'-i şerr-i Toktamış Hân kasdıyla 'Irak ve 'Azerbaycan cânibine 'azîmet ve Gürcistan'a istîlâ eyledi deyü *Takvîm*'inde işâret itmiştir. Toktamış Hân ile zuhûr iden vak'a-i 'azîme [590b] tafsîl üzre zikr olunduğu sahîfede inşâallâhu te'âlâ tahrîr olunur.

ez-Vekayi'-i Mısıriyye

Derûn-ı Şehr-i cemâziyelâhîrede bi-emr-i Hâlık-ı Kâinât rû-yi arzda zelzele-i hafîfe zuhûr itdiği mersûm-ı sahâyif-i kütüb-i *Hüsnü'l-Muhâzara*'dır. Yine bu sâlde hubûbâtndan fistika 'izzet-i? şedîde ve nedret-i nâşinîde târî olup hattâ birer ritl fistic bir buçuk miskâl zehebe fûrûht olunduğu kezâlik [silik] târîh-i sâbıku'z-zikrde mastûrdur.

Vefât-ı Şemsüddîn Muhammed Konevî

A'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn efdalu'l-ulemâi'l-müteverri'în miftâh-ı künûzu'l-hakâyık mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık câmi'ü'l-fünûnu's-şettâ lâbisü'l-besteti'l-vera' ve't-takvâ şeyh el-imâm el-'âmil el-kâmil el-'allâme kıdvetü'l-fuhûl el-fehhâme Muhammed bin Yusûf ibn İlyâs Şeyh Şemsüddîn el-Konevî er-Rûmî 'aleyhi rahmetü'l-Kavî hizmetleri ki Tâcüddîn-i Tebrîzî ve anlar misillü kümmelinden tahsîl ve dârüsselâm-ı Şâm'a rihlet idüp mâlzeme-i sâireyi ol belde-i cennet-meşâmda tekmîl itmişlerdir. İbn Habîb 'aleyhi rahmetihî Rabbuhü'l-Mucîb 'ilmen ve 'amelen ümerâ-i vakti ve hayyir-i ehl-i 'asrı 'allâmetü'l-ulemâ ve kıdvetü'z-zühhâd ve 'ayn-i a'yânü'l-inkıyâd u 'ibâd insân-ı 'aynüz-zemân câmi'-i eşâtû'l-fünûn râfi'-i a'lâmu'l-ulûm ve kâşif-i sırruhâ el-meknûn bir vücûd-ı bî-hemâl idiler. Hattâ te'lîfâtı 'azâzet-i 'ilm ve celâle-i 'irfân ve tedkîk-i fehmine delîldir deyü şehâdet itmiştir. *Şerh-i Telhîsü'l-Miftâh* ve *Muhtasar-ı Mufasssal* ve *Muhtasar-ı Şerh-i Müsellem-i Nevevî* cümle-i âsâr-ı celîlelerindendir. *Fî-'aşreti eczâ mecma'u'l-bahreyn*'i şerh idüp ba'de-zâlik altı eczâyâ ihtisâr

eylemişlerdir. Mecnû‘-ı mezâhibi hâvî *Dürer-i Bihâr* nâm kitâb-ı eşbeh te‘lîfâtıdır. Beş kerârîsde dahi ihtilâfât-ı ve ittifâkât cem‘ itmişlerdir. Usûl-ı dînde ‘*Umde-i Neseî*’yi dahi şerh itmişlerdir. Bu mezkûrâtıdan mâ‘adâ tasnîfât-ı celîleleri bî-nihâyedir. Şehr-i cemâziyelevvelinin beşinci günü ecel-i müsemmaları hulûl itmekle;

[Mısr]â‘

İşbu fâniden bekāya eyledi rihlet o zât

VEKĀYİ‘-i SENE TİS‘A VE SEMÂNÎN VE SEB‘A-Mİ‘E MİNE‘L-HİCRETİ‘N-NEBEVİYYE

Ma‘lûm ola ki işbu sâlde ve gerek sâl-i âtiyede Devlet-i ‘Aliyye’ye müte‘allık [591a] vekāyi‘ ekser-i meşâhîr-i kütüb-i tevârihde muhtelit zikr olunmağla bu mecelle-i celîlede evvelâ ber-vech-i icmâl muhtâr-ı mehere-i müverrihîn üzre yegân yegân zikr ü beyân olunduktan sonra inşâallâhu te‘âlâ tafsîli sene-i âtiye âhırında *Tâcü‘t-Tevârih*’den nakl olunmak şartıyla tahrîr-i vekāyi‘e şürû‘ olundu.

Ta‘yîn Şuden Vezîr Timurtaş Paşa Berâ-yı Te‘dîb-i Lâs ve Susmanos

Sene-i sâbıkada zikr olunduğu üzre ma‘reke-i İbn Karamân’da fukarâ-i ra‘iyyete mütesaddî-i nehb ü hasâret olan çend nefer sipâhî-i Las’a pâdişâh-ı ra‘iyyet ve şehinşâh-ı ma‘delet-güster hizmetleri icrâ-yı resm-i siyâset buyurdıklarını ol seferde mevcûd sâir Las keferesi hazm idemediklerinden ba‘de’l-musâlaha herkes mahalline me‘zûnen ‘avdet itdiklerinde kefer-i Las dahi dâr-ı miknetlerine lede’l-vusûl ba‘zı zamâyim-i nifâkâne ile pâdişâh-ı ‘âlem-penâh hazretlerinden şekvâ? itmeleriyle sâye-i himâye-i zıll-ı İlâhîde âsûdetter olan Las kâfirin dahi bu sû-i bahâne ez-kadîm dil-hâhı olduğundan nâşî mukaddemâ itdiği ‘ahd ü peymânı ferâmûş idüp memâlik-i mahrûse-i pâdişâhînin ba‘zısı pâ-zede-i gâret ü yağmâ itmekle halk-ı itâ‘at ü inkıyâdı bi’l-küllîyye selb itdiği ma‘rûz-ı [silik] şevket-penâhî kılındıkda vech-i âtî üzre kendülerinin mesâlih-i âharlarıyla iştigâlleri evânı olmağla yirmi bin mikdârı merdân-ı sipâh ile mîr-i mîrân-ı Rumili Timurtaş Paşa’yı serdâr nasb idüp ol câniblerin nizâm u intizâmı husûsu kendüye sipâriş olundu.

Hafî olmaya ki, nazar-resîde olan kütüb-i tevârihin ekserinde Lala Şahin Paşa’nın sene sitte ve semânîn hılâlinde müntakıl-ı dâr-ı bekâ olduğu mezkûrdur. Husûsâ Hoca Efendi merhûm mahmiyye-i Sofya fethi hılâlinde bu vechile tastîr itmeğin Las üzerine işbu sâlde ser‘asker ta‘yîn olundu deyü tahrîri hatâ-yı fâhişdir.

Kâtib Çelebi dahi âhar âsârında serdâr olan Timurtaş Paşa olduğunu tahkîk itmiş iken *Takvîmü't-Tevârîh*'de bu sâl vekâyî'i zikrinde “İnhizâm-ı Lala Şahin der-Bosna” ta 'bîriyle edâ itmesi dahi kezâlik bu kabîlden olduğuna tenbîhen bu mahalde kilik-i hakîrâneye ruhsat-ı cevalân [591b] virildi.

Sûr-ı Hümâyûn-ı Nikâh ve Hıtân-ı Mahmiyye-i Kostantaniyye

Tarafeyn-i ser-hadd-i İslâmiyye'ye karîb olup rûz-be-rûz debdebe-i saltanat-ı 'Osmâniyye mezîd ve müesses ve bi-nasrihî te'âlâ her ne cânibe ki tesyîr-i leşker ve ser'asker itseler mansûr ve muzaffer olmalarıyla hısn-ı İstanbul'u dahi teshîr ednâ teveccühlerine menûit bir ma'nâ olduğunu dâimâ tekürü fikr ü mülâhaza itmekle kendi selâmeti için bir takrîb ile intisâb-ı der-i devlet-meâb şerefine neyl ü vusûle müterakkıb iken bu taraftan pâdişâh-ı Dârâsipâh hizmetleri dahi ne cânibe ki 'azîmet itseler ber-fehvâ-yı **el-küfrü milletün vâhide**²³³¹ olur.

Kostantaniyye ortalığı hâlî bulmağla 'acabâ 'ale'l-gafle îsâl-i mazarratları olur mu hâtırası her bâr tahdîş-i hâtır-ı hümâyûnları itmekden hâlî olmadığından bu hılâlde tekür-i mesfûrun se duhterî olup her biri hüsn ve behcet-makrûn endâz ve hüsn-i şîrîn oldukları mesmû'-ı sem'-i hümâyûnları olmağla sıhriyyet ile nev'amâ ol hâtıradan emniyyet hâsıl olmak fikriyle duhterân-ı mezkûrândan birini kendi nefsi-i hümâyûnlarına ve birerini dahi kurretü 'uyûn-ı cihânyân Yakub Çelebi ile Yıldırım Hân'a 'akd u nikâh emrini müştemilnâme tahrîr ve mu'temedün-'aleyh bir emîr-i sâhib-tedbîr ile cânib-i teküre ba's u tesyîr buyurmuşlar idi. Lede'l-vusûl bu mâdde ânifen işâret olunduğu üzre ez-kadîm tekürün cânına minnet olduğundan hemân;

Tek kabûl itsün o şâh-ı dilrübâ

Cân ve başım yoluna olsun fedâ

mazmûnunu edâ itmekle sefîr-i pâdişâhı kazâyâ-yı tedbîr-i netîce-bahş matlûb olduğu peyâmı ile 'avdet itdikde tarh-ı encümen-i sûr olunmağa fezâyâ-yı vesî'a-i Yenişehir'den enseb mahal olmamağla pâdişâh-ı İskender-hadem hizmetleri bi'l-cümle huddâm-ı dâire-i hümâyûn ve a'yân ve erkân-ı saltanat-ı şevket-nümûnlarıyla ol fezâ-yı şevk-fezâyâ nakl-ı hıyâm-ı ârâm buyurdular. Bu esnâda ekber-i şehzâde-i felek-câh Yıldırım Hân'ın Ertuğrul ve Emîr Süleyman nâm dü nefer necl-i necîlleri, Ya'küb Çelebi'nin bir püser-i âlî-güherleri müste'idd-i hıtân-ı ictinâ-i hıtân-ı yümn-i nişân olmalarıyla işbu mevzû'-ı sûr-ı hümâyûn hılâlinde

²³³¹ Küfür tek millettir.

anların dahi ber-muktezâ-yı felâhatnâme-i şer‘-i mutahhara sünnet [592a] İbrâhimiyye ile istitânları münâsib olduğundan nâşî anların dahi tetmîm-i mehâmm-ı levâzım-ı sûriyyelerine mübâşeret ve kurb-ı civâr-ı hudûdda bulunan mülûk ve ümerâ ve hükkâm dahi bu sûr-ı sürûr-efzâyâ da‘vet olundular. Etrâfdan vâsıl olan envâ‘-ı tuhfe vü hedâyâ pişgâh-ı otağ-ı hümâyûnda tûde tûde kılınup beher rûz u şâm yek-dîgere gâlib envâ‘-ı safâ vü şevk ile imrâr-ı vakt ü zemân olundu.

Muhârebe-i Ser‘ asker-i be-Hudûd Bu Sene ve İnhâzım-ı O

Ez-kadîm her şevkın sonu gam ve her safânın nihâyeti elem olup ni‘meti nakmet ta‘kîb itdiği tafsîle muhtâc mevâddan değildir. Bu sipihr-i vâzgûn dâimâ ber-fehvâ-yı;

Sûrimiş yıkılanı yıkılan

Her umûru kendi gibi ser-nigûn ister

egerçi bir müddet tenbîhen li-gaflâti insân keder-nâk olur, lâkin ber-magzâ-yı mu‘ciz-nümâ-yı “**Fe**²³³²-inne ma‘a’l-‘usri yûsrâ inne ma‘a’l-‘usri yûsrâ²³³³ netîcesinde kemâl-i safâ ve meserret husûl-pezîr olagelmıştır. Bu vechile bast-ı mukaddimededen maksûd sahîfe-i sâbıkada işâret olunduğu üzre te’dîb-i İbn Las-ı nâ-sipâs için mîr-i mîrân-ı Rumili ve vezîr-i mükerrem Timurtaş Paşa yirmi bin mikdârı merdân-ı neberd-âzmâyâ başbuğ nasb olunup ırsâl olunmuş idi. Kefere-i Las bu mâddeden habîr oldukda galebe-i bîm ü hırâs ile tekür Bosna’dan istimdâd olduğu ber-fehvâ-yı “**el-küfrü milletün vâhide**”²³³⁴ va‘d-i imdâddan mâ‘adâ sâbıka irâet-i inkıyâd u itâ‘at ile âsûde-i zıll-ı nihâl himâye-i pâdişâhî olan mülûk-i küffârdan Niğbolu ve Yanbolu tekürü olan Susmanos’u ve sâirlerini hezârân tevbih ü serzeniş ile igvâ itmekle mecmû‘u müttehidü’l-kader ve müttefikü’l-kilem oldular. Lâkin Susmanos kemâl-i haşyetinden ‘adâvetin ızmâr ve sûretâ te’kîd-i mebânî-i dostânî için cenâb-ı serdârîye ba‘zı tedâbîr ilkâsından hâlî olmaz idi. Dûr-endîş kâfir olmağla tarafeynin hâtırına mürâ‘ât eyleyüp kangî cânibden gâlibiyyet zuhûr iderse ol tarafa itâ‘at itmek husûsunu dâimâ sūdde-i küfründen ihfâ eyledi. Bu esnâda Arnavud İskenderiyyesi Hersek’i? mânend-i seg-tâzî temelluk ile ızhâr-ı dostânî idüp huzûr-ı serdârîde eger beni reh-nümâ-yı cünûd-ı İslâm nasb iderseniz bu senenin mû-be-mû turuk ve ma‘beri ma‘lûmum olduğundan mâ‘adâ [592b] mukaddemâ bu bendelerine gadr-i küllî itmekle cenâbınıza rehber olup ülkesini nehb u gâret

²³³² Metinde ayetlerin yerleri değiştirilerek yazılmış.

²³³³ “Bu yüzdendir ki, kesinlikle zorlukla beraber bir kolaylık vardır, evet kesinlikle her zorlukla beraber bir kolaylık vardır”. *Kur’ân*, İnşirâh, 94/5-6.

²³³⁴ Küfür tek millettir.

ve pâ-zede-i hasâret itmeniz takrîbiyle bendenizin dahi intikâmını almış olursuz deyü tarîk-ı istikâmetden firîb itmiş idi. Serdâr-ı ekrem hizmetleri dahi bu meclisi bi-‘aynihâ ma‘rûz-ı ‘atebe-i ‘aliyye itdikde hıdîv-i cihângîr hazretleri bir pâdişâh-ı sâfi-zamîr olduklarından nâşî bu husûsda dahi izn-i hümâyûnları sudûr itmekle ol mel‘ûn-ı ebedîyi kulağuz ittihâz eyleyüp cânib-i ‘adû-yı dîn-i mübîne ‘âzim olmuşlar idi. Lede’l-vusûl leşker-i İslâm’ın bir mikdârı cem‘-i zehâir içün etrâfa perâkende ve ekseri dahi nehb ü gâret-i kurâ vü kende meşgûl olmalarıyla serdâr-ı ekremin ma‘iyyetinde cüz’î ‘asker kaldığını kulağuz olan mel‘ûn Bosna tekürüne ihbâr itmekle otuz bin mikdârı ceredatlu küffâr ile cevânib-i erba‘a-i ordu-yı serdârı ‘ale’l-gafle ihâta eylediler. Serdâr-ı ekremin yanında mevcûd ‘askeri hezâr nefere bâliğ olur olmaz iken yine gayret-i fitriyyeleri hasebiyle bir mikdâr muhârebe idüp etrâf [u] eknâfa perâkende olan leşker-i İslâm’ın ise mâddeden haber ü âgâhları olmadığından imdâda gelmemeleriyle serdâr-ı ekremin ma‘iyyetinde olanların dahi ekseri şehîd olduğu ma‘lûm-ı âsafâneleri oldukda ma‘iyyetlerine ta‘yîn ba‘zı şecâ‘at-nihâd ümerâ ilhâhıyla kenâr-ı selâmete hezâr ta‘b ü meşakkatle çıkdılar. Perîşân olan ‘asker-i İslâm ise meşgûl-ı nehb ü gâret olduklarından bî-tâb u tüvân ordu yerine geldiklerinde bir mikdâr gayret-i İslâmiyye hasebiyle der-kâr-ı mukâtele olup anların dahi ekseri şehîd olmalarıyla nâçâr herkes **“Men-necâ bi-re’sihî fekad rabiha”**²³³⁵ diyerek bilâ-emplâk ü emvâl vâdî-i selâmete şitâbân oldular. Hulâsa-i kelâm yirmi bin ‘askerden fakat beş bini pâ-zen-i fezâ-yı selâmet olup mâ-bâkî on beş bin nefere bâliğ cünûd-ı İslâm-nümûd **“velâ-tahsebenne’llezîne kutilû fî-sebîli’llâhi emvâten bel ehyâun ‘inde Rabbihim yurzekûn”**²³³⁶ şerefine nâil ve nûş-ı şerbet-i şehâdetle matlab-ı a‘lâya vâsıl oldular. Devlet-i ‘Aliyye-i ebed-peyvend zuhûrundan [593a] ilâ-hâzihi’l-âvân ki temâm yüz senedir cânib-i a‘dâya irsâl itdikleri ‘askerde bundan gayrı münhezim olmuş yokdur.

Resîden-i Haber-i İnhizâm be-Südde-i Pâdişâh-ı İslâm ve Ta‘yîn-i Şuden-i Sadr-ı a‘zam Berâ-yi Ahz-ı İntikâm

Ânifen mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzre pâdişâh-ı İskender-hadem hizmetleri Rumili vâlîsi vezîr Timurtaş Paşa’yı leşker-i İslâm’a serdâr nasb ve diyâr-ı küffârı gâret ü nehb içün Bosna cânibine ta‘yîn buyurduklarından sonra fezâ-yı Yenişehir’de mansûb-ı hıyâm-ı süreyyâ-nizâmalarında sûr-ı hümâyûna med‘uv kimesneler ile meşgûl-ı icrâ-yı safâ-yı süreyyâ iken haber-i inhizâm-ı leşker-i İslâm lede’l-vusûl min-tarafı’llâhi kendülere tenbîh-i ‘âzîm olduğun mülâhaza itmeleriyle derhâl kemâl-i hüzn ü nedâmetle bu kârdan istiğfâr ve

²³³⁵ “Beladan kurtulan kazanır”.

²³³⁶ “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölü sanmayın, bilakis onlar dirilerdir”. *Kur’ân*, Âl-i İmrân, 3/169.

memâlik-i mahrûsede bulunan ümerâ ve ‘asâkir bir sâ‘at akdem sahrâ-yı Yenişehir’de müctemi‘ olmaları bâbında müekkeden etrâf u eknâfa evâmir-i ‘aliyye ısdâr buyuruldu. Yıldırım Hân’a ve sâir da‘vâ-yı itâ‘at eyleyen ümerâ vü mülûke dahi sefer-i ‘umûm olduğu ihbâr olundu. Çünkü bu ana gelince Susmanos ızmâr-ı hıyânet ile rû-yı itâ‘at irâet iderdi, ana dahi mükemmel ‘askeriyle sefer-i hümâyûnda bulunmak için mahsûs âdem irsâl olundukda bi’l-küllîyye derûn-ı habâset-meşhûnunda olan hıyâneti izhâr ve ba‘de’l-yevm Bosna tekürüne tâbi‘ olduğun sefîre ihbâr itmeğin keyfiyyet-i tuğyânı ma‘rûz-ı ‘atebe-i ‘aliyye-i hazret-i Sultân-ı İskender-iktidâr oldukda otuz bin mükemmel leşker-i zafer-peykere Sadrı a‘zam ‘Ali Paşa hizmetleri serdâr nasb olunup nehb ü gâret-i diyâr-ı Susmanos-ı hıyânet-i me’nûs için ma‘ber-i Gelibolu’dan Rumili cânibine ‘ubûru fermân olundu. Ol dahi bi-hasebi’l-me’mûriyye Edirne-i mahrûseye varup bakıyye-i levâzım-ı seferiyye tedârûküne meşgûl oldu. Bakıyye-i vekâyi‘ inşâallâhu te‘âlâ sâl-i âtiyede zikr ü beyân olunur.

Ba‘zı Vekâyi‘ -i Şettâ

Pâdişâh-ı Dehlî Sultân Ebûbekir ‘alâ-rivâyetin yek sâl hükûmetden sonra işbu sâl hılâinde saltanat-ı mezkûre Fîrûz Şâh oğlu Sultân Muhammed’e karâr eyledi.

Mısır-ı nâdiretü’l-‘asırda Melikü’z-Zâhir sikkeyi tecdîd [593b] murâd idüp selef mugâyireten ihtirâ‘-ı tab‘ı olmak üzre zerîn etrâfına dâire ve vasatına ismini resm itdirüp nukûdu bu vechile meskûk itdirdi. Ehl-i hired ve dûr-bîn mahbûs olmasına tefe’ül itmişler idi. Zemân-ı karîbde bi-irâdeti’llâhu te‘âlâ ‘aynı vâki‘ olduğu ve ferzendi Ferc ‘asrında dahi bu tefe’üllün ‘aynı zuhûra geldiği gibi bi-mennihî te‘âlâ mahallinde zikr olursa gerekdir.

Hâkim-i Zulkadriyye Süli Tazî melik-i Mısır’ın dâhil-i zîr-i hükûmeti olan ba‘zı memâlike müstevlî oldu.

Ez-Vekâyi‘ -i Timuriyye

‘Azîz Efendi merhûm feth ü teshîr-i memleket-i ‘Irâk-ı ‘Acem ve bilâd-ı Fâris bu sâlde bi-kazâillâhi te‘âlâ Timur’a müyesser oldu deyü tahrîr ve Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârîh*’inde bu sâlde Toktamış Mîr Şâh münhezim idüp Timur dahi hisâr-ı Bâyezîd’i ve Onik ve Arzırûm’u musahhar ve ehl-i Vanı katl-ı ‘âm ve kal‘ayı harâb itdikden sonra Isfahan’dan Semerkand’a ‘avdet itmiştir deyü tastîr ider. Pes bu mahalde *Timurnâme-i Nazmîzâde*’de bu vak‘aların ba‘zısının tafsîli sinîn-i sâirede²³³⁷ zikr olup²³³⁸ ba‘zısının hod

²³³⁷ Sinîn-i sâirede (Derkenar notu).

²³³⁸ Metinde olup kelimesi “Olunmuş fâideden hâli olmamağla şurû‘ olundu” kelimesiyle karşılanmıştır.

icmâli dahi gayr-ı mastûr olmağla inşâallâhu te‘âlâ mahallinde tafsîlen zikr olunur. Nazar-resîde olan kütüb-i tevârîhde tafsîli gayr-ı mezkûr vak‘ada ‘abd-i Hakîr ma‘zûr olduğum ta‘rîfden müstağnîdir.

Vefât-ı İmâm Hâfız el-Heysemî

A‘lem-i huffâzu‘l-muhaddîsin efdalu‘l-‘ulemâi‘l-müdekkikîn sâhibü‘z-zühd ve‘t-takvâ câmi‘-i fûnûn‘ş-şettâ eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-fâzıl el-kâmil el-‘allâme kıdvetü‘l-fehhâme mevlânâ el-Hâfız Nûreddîn Ebü‘l-Hasan ‘Ali bin Ebî Bekr bin Süleymân el-Heysemî refîk-ı Ebü‘l-fazlu‘l-‘Irâkî ‘aleyhimâ rahmetü‘l-Hayyi‘l-Bâkî hizmetleri ki sene hamse ve selâsîn ve seb‘a-mi‘e şuhûrunda pâ-y-endâz-ı mehd-i sa‘âdet-âlûd-ı vücûd olup bâliğ-i sinn-i temyîz-i hatâ ve savâb olduklarında, şeyh el-imâm el-‘allâme Tâcüddîn Sübkî ve İbn Kâdıyü‘l-cebel ve‘l-a‘mâ ve‘l-basîr fuhûl-ı nâdîde-i nazîrden tahsîl ve hıfz-ı ehâdis-i nebeviyye ‘aleyhi efdalü‘t-tahiyeyi tekâmîl itmişlerdir. Mecâmî‘ ve târîh ve ta‘lîk misillü âsâr-ı latîfeleri bî-nihâyedir. Şehr-i rebî‘ülevvelde Mısır‘da ‘âzim-i bekâ oldular.

[594a] İntikâl-i İbn ‘Aşâyir ez-Huffâz

Kezâlik huffâz-ı kirâm-ı vâcibü‘l-ikrâmdan efdalü‘l-‘ulemâ ve‘l-muhaddîsîn fî-‘asrihî ve a‘lemü‘l-fuzalâ ve‘l-kümmelîn fî-dehrihî eş-şeyh el-imâm el-kâmil ve‘l-habr-ı ilhâm el-‘âmil kıdvetü‘l-fehhâme mevlânâ el-‘allâme İbn ‘Aşâyir Muhammed ‘aleyhi rahmetü‘s-Samed Kâtib Çelebi muhtârı üzre bu sâlde rihlet itmişdir. Mütercem-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâl visâleh ‘aleyhi hizmetleri huffâz-ı kirâmın müşârün-bi‘l-benânından olup kütüb-i tabakâtta evsâf-ı cemîleleri mersûm-ı safahâtdır. Tafsîl-i tercemeleri *Fezleke-i Kebîr*‘de dahi muharrer olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

Tafsîl-i Ahvâl-i Şürefâ

Mekke-i Mükerreme sene isnâ ve sittîn vekâyi‘i hılâlinde mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzre Şerîfe Sakbe bin Remite? müntakıl-ı dâr-ı bekâ oldukda Şerîf ‘Aclan ibn Remite? câh-ı metrûkesini oğlu Şihâbüddîn Ahmed’e tevcîh eyleyüp kendüye rub‘-ı mahsûlû îrâd ta‘yîn itmiş idi. Ba‘de-zâlik rub‘-ı âhar dahi zamîme eyleyüp bir müddet mürûrunda ismi hutbede ve ba‘de‘l-magrib makâm-ı Zemzem-i şerîfde olan ta‘rîfde mezkûr olmak şartıyla emâret-i Mekke‘yi bi‘l-küllîye mûmâ-ileyh oğlu es-Seyyid Şihâb’a ferâgat itmiş idi. Pederi es-Seyyid ‘Aclan sene seb‘a ve seb‘în ve seb‘a-mi‘ede merhûm oldu. *İnbâü‘l-gumr* müellifi Hâfız bin Hacer rahimallâhu Şerîf ‘Aclan vücûhla memleket ve ahâlîye hayırlı bir emîr-i hayyir ve reşîd idi deyü tavsîf ider. Oğlu Ahmed’in ‘asrında tafsîli Cenâbî‘de mastûr ba‘zı

vekāyi‘ ve kıtāl zuhûr idüp seksen sekiz şa‘banının yirminci günü vefât idinceye dek emîr-i Mekke-i Mükkereme oldu. Ba‘de’l-vefât emâret oğlu Şerîf Muhammed’e tevcîh olundu. Hâfız bin Hacer, Ahmed ‘azîmü’r-riyâse ve haşem olup ‘akâr ve ‘abîdden şey’i kesîr ıktınâ itmiş idi deyü zikr ider. Şerîf Muhammed yüz gün mikdârı emîr olup ba‘de-zâlik katl olundu. Taraf-ı melik-i Mısır’dan ‘Înân bin Megamis İbn ‘ammi Ahmed bin Sakbe ve ‘Akîl bin Mübârek ve birâderi ‘Ali ile iştirâken emîr oldular. Gâh iştirâken ve gâh infirâd gavgâları zuhûr iderek ‘âkıbetü’l-emr işbu sâl-i ‘aşere zilhiccesinde emâret-i Mekke münferiden ‘Ali bin ‘Aclan’da karâr eyledi. Bundan sonra zuhûr iden vekāyi‘ inşâallâhu te‘âlâ cild-i sânde zikr olunur.

Ba‘zı Vekāyi‘-i Hind

Sene tis‘a ve sittîn vekāyi‘i hılâinde icmâlen zikr olunan Sultân Muhammed Behmenî ki, târîh-i mezbûrda pederi Sultân ‘Alâüddîn Hasan Hâcî nahb-ı kazâ itdikde bi-hasebi’l-irs sadr-nişîn-i mesned-i saltanat-ı ülke-i Dekken olmuş idi. Pederi eserine iktifâ idüp sâlik-i meslek-i memdûha-i merhamet-vücûd u insâf olmağla dârü’l-mülkü olan Gülberge’yi ma‘mûr u âbâdan itdiğinden mâ‘adâ, ba‘zı memâliki dahi mülküne zamm itmiş idi. Bu vechile on sekiz sene saltanattan sonra sene seb‘a ve semânîn evâhırında enfâs-ı ma‘dûdesi karîn-i hitâm olmağla oğlu Sultân Mücâhid erîke-i saltanata mütesâ‘id olmuş idi. Yek sene kâmil saltanat idüp sene-i sâbika selhinde mâh-ı serî‘ü’s-seyr ‘ömrü temâm olmağla ‘ammizâdesi Sultân Davud egerçi ittifâk-ı ahâlî ile taht-ı saltanata su‘ûd eyledi, lâkin bir ay mürûrunda ki işbu sâl evâilidir²³³⁹.

VEKÂYİ‘-i SENE TİS‘ÎN VE SEB‘A-MÎ‘E MİNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Evâil-i sene-i mâziyede mersûm-ı kıl-kî hakîrâne kılındığı üzre işbu sâl-i ferruh-fâl vekāyi‘i dahi kütüb-i meşâhîrde mahlûten zikr olunmağla tevârîh-i mu‘tebereden icmâlen bu mahalde ‘alâ-hiddetin tahrîr olundukdan sonra tafsîli âharına ilhâk olunmak üzre terkîm-i vekāyi‘e şürû‘ olundu.

İhtimâm-ı Vezîr-i a‘zam ‘Ali Paşa bi-Umûr-ı Seferiyye ve Ta‘yîn-i ‘Asker

Sâl-i güzeste de keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre çünkü ülke-i Edirne’de bi-kazâillâhi te‘âlâ leşker-i İslâmın hezîmet-yâfte olduğu peyâm-ı bârid südde-i ‘aliyye-i pâdişâhiye fezâ-yı Yenişehir’de vârid olduğunu Susmanos-ı hıyânet-me’nûsun mir’ât-ı itâ‘at ve müsâlemeyi şikest itdiği haber ta‘kîb eyledikde ol kâfir-i bed-menişin dâr u diyârını nehb ü gâret

²³³⁹ Tafsîl-i ahvâl-i şürefâ.....işbu sâl evâilidir (Derkenar notu). Derkenarın son satırı kesik.

maslahatiçün mukaddem vezîr-i a‘zam ‘Ali Paşa otuz bin nefere bâliğ zümre-i mücâhidîn ile Rumili cânibine irsâl olunmuş idi. Düstûr-ı mûmâ-ileyh dahi Gelibolu ma‘berinden güzer ve kemâl-i übbehet ü iclâl ile taht-gâh-ı Edirne-i mahmiyyeyi makar buyurdıkları gibi tekml-i mâlzeme-i seferiyye ve tehyie-i mühimmât-ı harbiyye emrine kıyâm ve ümerâ-i zevi’l-ihtişâmdan vâlî-i Rumili vezîr-i mükerrerem Timurtaş Paşa cenâbının mahdûm-ı celîlû’l-kadri kahramân-ı zemân ve sâni-i İsfendiyar-bahşânın nâm-ı nâmdârı ‘asâkir-i encüm-şümâra başbuğ nasb ve Pravadi cânibi feth ü teshîri için ta‘yîn eylediler.

Zikr-i Feth-i Pravadi ve Vasef-ı Ân Diyâr

Ânifen [594b] nakş-ı sutûr-ı varaka-i vekâyı‘ kılındığı üzre Pravadi hisârı fethine cânib-i sadr-ı a‘zamîden ser‘asker nasb olunan vezîr-i mükerrerem Timurtaş Paşazâde Yahşi Yahyâ Bey ma‘iyyetine me‘mûr ‘alâ-rivâyetin yetmiş bin nefer güzîde leşker ile bir es‘ad evkât ve emîn sâ‘âtde **nasrun mine’llâh ve fethun** karîb-gûyân mütevekkilen ‘ale’llâhi te‘âlâ cânib-i maksûda pür-keşânide-i râyet-i zafer-âyet olup ba‘de kat‘u’l-menâzil ve tayy-ı merâhil hılâl-ı şebde kurb-ı hisâra vâsıl olduklarında vâkıfân-ı rumûz-ı harb u kıtâl bilâ-tevakkufin hasâra mübâdereti münâsib görmeleriyle bi’l-ittifâk besmele ve tekbîri tekrâr iderek hisâra saldırdılar. Ol hılâlde zümre-i merdân-ı şecâ‘at-nihâdândan megâzî-pîrâ Hüseyin Bey nâm dilîr-i cesâret-intimâ kemend-i nusret-i ilâhî ile mütevessilen bi-habl-i mu‘cizât-ı Fahr-i ‘Âlem sallallahü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem bâlâ-yı burc-ı hisâra nihâde-pâ olup kendi gibi çend nefer mübârizi dahi kemend ile bâlâya çekdikden sonra derûn-ı hisâra meslûlû’s-süyûf ‘ale’l-gafle tekbîr getürüp hücûm ve zâbitânı bi’l-küllîye tu‘me-i şîr-i şemşîr idüp birisi dahi der-i kal‘ayı bâz itmekle bakıyye-i ‘asker-i İslâm dahi dâhil olup bi-hamdihî te‘âlâ ve bi-nasrihî leşker-i İslâm’dan birisinin enfinden yek katre dem fütâde-i rûy-i zemîn olmaksızın ol hısn-ı hasîn işbu tarîk-ı eshel üzre dâhil-i cerîde-i memâlik-i pâdişâh-ı kâmbîn oldu. Leşker-i İslâm bir rütbe emvâl-i ganîmete sîr oldular ki yetmiş seksen seneden berü hergiz misli sebkât itmediğinde meşâhîr-i müverrihîn yek-zebân-ı ittifâkdırlar. ‘Ale’s-sabâh peyâm-ı fevz u nusreti ‘arz ve muhzır birle taraf-ı vezîr-i a‘zama i‘lâm eylediler.

Kâtib Çelebi merhûm *Takvîmü’t-Tevârih*’inde ekser-i müverrihîne ittibâ‘en gerek Pravadi ve gerek âti’z-zikr kılâ‘ fethini bu sâlde vâki‘ olmak üzre tahrîr itmiş iken, ba‘zı âsâr-ı âharisinde sene-i âtiyede vukû‘ bulduğun tasrîhi rivâyetine işâretidir, lâkin esahh-ı akvâl ‘alâ-re‘yi’l-cumhûr bu sâlde vâki‘ olmuştur.

Hafî olmaya ki Pravadi hâlâ livâ-i Silistre tevâbi‘inden Dobruca içinde bir kasaba ve kazâdır ki [595a] Aydos’dan Balkan’ı geçildikten sonra yek rûze mesâfedir. Hacıoğlubâzârı

ve Şumnu ve Karînabad tarafında kezâlik birer günlük mesâfedir. Ve nefsi-i İstanbul'a on bir günlük yoldur.

Vusûl-ı Vezîr-i a'zam ve Feth-i Tırnova

Vezîr-i a'zam 'Ali Paşa hizmetleri dahi Yahyâ Bey'i irsâl itdikden sonra bakıyye-i leşker-i İslâm ile mîr-i mûmâ-ileyhi ta'kîb itmiş idi. Pravadi'ye yek rûze mesâfe mahalde mübeşşir-i nüvîd-i feth vâsıl olmağla edâ-i şükr-i Rabbânî'den sonra ber-vech-i isti'câl 'azm-i tarîk itmiş idi. Rûz-ı ferdâ vâsıl olup Yahyâ Bey'e hıl'at ilbâs ve levâzım-ı hıfz u hırâset-i hisârı ba'de't-tekmîl cümle-i leşker-i müslimîn ile Tırnova hisârı fethine 'azîmet eylediler. Lede'l-vusûl gâziyân-ı Rum gubâr-ı akdâm-ı mücâhidîn ile hisâr-ı hasâra mübâderet ve rûz u şeb derûn-ı kal'aya tîr ü sengi misâl-i bârân rîzâna mübâşeret itdiler. Vâsıf-ı âtî üzere ol hısn-ı hasîn metânede ta'ne-endâz-ı hisâr-ı çarh-ı heftümîn iken ezel-i âzâlde makarr-ı ümmet-i Resûl-i Ekrem sallallahü te'âlâ 'aleyhi ve sellem olmak mukadder olmağla cenâb-ı müşhilü'l-umûr ve miftahu'l-ebvâb celle şânuhû hazretleri sehl müddetde anın dahi feth ü teshîrini müyesser eyledi. Leşker-i İslâm derûnuna dâhil olup ber-fehvâ-yı mu'ciz-ihtivâ-yı “**Megâtime kesîreten te'huzûnehâ**”²³⁴⁰ ganâyim-i bî-şumâra vâsıl oldular. Ma'lûm ola ki merhûm Sipâhîzâde *Takvîmü'l-Büldân* tercemesi *Evezahü'l-mesâlik* nâm eserinde dir ki, Tırnova kesr-i tâ ve sükûn-ı râ-i mühmeleteyn ve nûn-ı meftûha ve vâv ile iklîm-i sâbî'den eflâkda elli beş derece tûl ve 'arz mahallinde İsakçı'dan se merhale garba bir şehirdir. İntehâ.

Kâtib Çelebi merhûm ba'zı âsârında dir ki, Vezîr 'Ali Paşa feth itdikden sonra vâsıf-ı ma'lûmu budur ki, belde-i mezkûre hezâr garârdan yek menzil ba'id depe yerde bâgâtı vefîr ve besâtîni kesîr bir kasaba-i kebîre ve kazâ olup vasatında kesme kayadan tell-i refî'de müseddesü'ş-şekl penç deri müştemil bir sûr-ı metîn ve hısn-ı hasîn vardır. Yantura nâm nehir hâle-var hisârı ihâta itmekle cânibeyn-i kal'adan suya inmek [595b] maslahatıçûn kulel binâ olunmuşdur. Etrâfında mahallâtı nehr-i mersûme kenârında vâki' olduğundan üzerine dü mahalden cisrler keşîde kılınmışdır ki biri taraf-ı şîmâlde mahallât-ı müslimîn derûnunda, dîgeri cânib-i cenûbda büyü-tü küffâr mâbeynindedir. Ve nehr-i mezbûra müşrif dü hammâm-ı ferah-peymâ ve heşt 'aded cevâmî'-i behîşt-efzâ vâki' olmağla ol belde-i latîfeye bir kat dahi şeref-bahşâ olmuşdur. Ahâlîsi beyninde kal'ada olan câmi'-i latîf bâ'is-i feth ü teshîr-i belde Fîrûz Bey nâm merd-i şecâ'at-intimânındır. Şark ve cenûb tarafında lisân-ı Bulgarîde cebel-i Hâlık ma'nasına Asutigura tesmiye olunur. Cebel-i pür-eşcâr vardır ki devâbb vü mevâşî ta'ayyüşü içün eşcârı olunmayup dâimâ korunmadadır. Nehr-i mezbûr şehre karîb mevzî'dan

²³⁴⁰ “Elde edeceğiniz bir çok ganimetler”. *Kur'ân*, Fetih, 48/20.

feverân idüp ba‘zı kurâya uğrar ve yek merhale mikdârı mahall cereyândan sonra Rusçuk ile Silistre beyinde Tuna’ya lâhık olur. Ve bu kazânın cevânibi Hutilic ve Sahra ve Plevne kazâlarıdır. Tırnova hâlâ livâ-i Niğbolu tevâbi‘inden ma‘dûddur²³⁴¹.

Zikr-i Feth-i Şumnu-râ bâ-Emân

Vezîr-i a‘zam-ı ‘âlî-tebâr hizmetleri Tırnova Hisârı’nın mâlzeme-i hıfz u hırâsetin tekâmilden sonra ol havâlîye karîb Şumnu nâm kal‘a-i gevher-nigîni feth ü teshîr içün leşker keşide oldular. Şumnu ahâlîsi Tırnova Hisârı sa‘b u metîn olmağla kat‘â teshîrini me‘mûl itmezler iken ekallu mâ-yekûn beş altı ay mikdârı müddet ü zemâna muhtâc olan hisâr-ı felek-esâsın se rûze zarfında nasîb-i İslâmyân olduğu ve serdâr-ı ekrem cenâblarının yer götürmez mücâhidîn ile üzerlerine ‘azîmet eylediği mesmû‘ları oldukda, Pravadi ve Tırnova gibi ta‘ne-endâz-ı hisârına bâ-rûy-ı âsmân kal‘aları ki her birini Rüstem ve Kahramân’a mümâsil merdân feth ü teshîrini murâd itseler cân-sipâr ola idi. Tâ o kadar hayl-i ricâl şevhere hasret olaydı niçe ‘ismet-pîrâ üç dört gün zarfında kimesnenin burnu kanı damlamadan zîr-i hükûmetlerine idhâl eyleyen sâhib-i baht-küşâde böyle serdâr-ı dilîr ve İsfendiyâr-hamlenin pîşgâhına cebel-i Kaf tâkat-rübâ olmayacağı meczûm [596a] ve ma‘iyyet-i Kahramânîsinde mevcûd leşker-i mehâbet-eserin her biri bir hisâr-ı sengîn-bünyâda mu‘âdil olduğu bermazmûn-ı

‘Âkile hâl-i selef ‘ibret yeter

cümlenin ma‘lûmu iken irâet-i sûret-i huşûnet ve mu‘ânede bîhûde itlâf-ı vücûd ü emvâlden gayrı nesneyi müntic değildir. Bu bâbda re‘y-i ‘âkılâne miftâh-ı kal‘ayı sûret-i istikbâlîde beher pây-endâz-ı hazret-i serdâr-ı ekrem itmekle mâl u cân ve ‘ırzımızı tareyân-ı kesr ü noksândan sıyânetdir deyüp bi‘l-ittifâk galbur üstüne gelan a‘yân ve zâbıtânı miftâh-ı kal‘a ile istikbâl-i sadr-ı a‘zamîye şitâb eylediler. Sadr-ı şefekat-nihâd dahi **ve’s²³⁴²-sulhu hayrun²³⁴³** fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâsına mürâ‘aten emânetlerini kabûl ve ba‘zı söz sâhiblerini ilbâs-ı hıl‘at kabza kabza altun ihsânâtıyla mesrûr buyurdular. Kal‘a-i merkûmenin dahi;

Fe-hamden sümme hamden sümme hamden

bu tarîk ile dârû’s-selâm olması müyesser oldu. *Bahriyye*’de nigâşte-i kalem-i tahkîk kılındığı üzre Şumnu zamm-ı şîn-i mu‘ceme ve sükûn-ı vâv ve mîm ve kesr-i nûn ve âharında yâ ile ve

²³⁴¹ Tırnova ma‘dûddur (Derkenar notu).

²³⁴² Metinde ve yazılmamış.

²³⁴³ “Barış hayırlıdır”. *Kur‘ân*, Nisâ, 4/128.

ahyânen nûndan bedel-i lâm ile müsta‘mel Dobruca’dan dere ve depe yerde bir kasaba ve kazâ olup hâlâ livâ-i Silistre’den hudûd-ı câmi‘i ve bir nehr-i sagîri dahi vardır, lâkin sâirlere nisbet kalîlû’l-eşcâr olup mahmiyye-i Kostantaniyye’ye nüh rûze mesâfe ve Silistre’ye dü merhaledir. Cevânibi Pravadi ve Karaağaç ve Eskicuma kazâlarıdır. Nuhustîn-i satr-ı risâle-i fûtûhât-ı celîle olan Pravadi fethinin târîhidir.

Cenâb-ı hazret-i Sultân Murâd-ı ma‘delet-ârâ
Ki her dem reh-nümâ olmuşdur ana nusret-i Kâdir
Şikest idince ‘ahd-i Susmanos ol bir Nemrûd
Mukaddem inkıyâd itmiş iken ‘isyân eyledi âhar
Vezîr-i a‘zamın sultân-ı ‘âlem eyleyüp serdârı
O tarafa yolladı bâ-‘avn u feyz-i hazret-i Nâsır
Pravadi hisârı oldu İslâm’a güzel câdır

Feth-i Duyyum

Cenâb-ı sadr-ı a‘zamı hisâr-ı Tırnova’yı târîh-i fethi olan kıt‘adır.
Bi-hamdi’llâh ki aldı devr-i Sultân Murâdîde
Hisâr-ı Tırnova’yı da ahar sadrın hoşça tedbîri
[596b] Zehî İslâm aldı Tırnova kal‘asın elfâzı
Hisâb olunsa olur Tâlibî târîh-i teshîri

Ânifen zikr ü beyân olunduğu üzre dâhil-i cerîde-i memâlik-i sultânî olan Şumnu fethinin târîhidir.

Târîh

Bi-hamdillâhi zemân-ı devletinde şâh-ı devrânın
Hisâr-ı Şumnu içre dahi Kos feth olundu
Çıkınca çâr cihetden Tâlibî küffâr ol demde

Didim târîh için ana hisâr-ı Şumnu alındı

Nakl-ı Sultânî be-Mahmiyye-i Edirne ve Encâm-ı Kâr-ı Düşmen

Pâdişâh-ı gazâ-i 'tiyâd ve şehinşâh-ı mâil-i üçûrât-ı cihâd hizmetleri vezîr-i a'zam-ı 'âlî-tebârları 'Ali Paşa-yı küşâde-baht cenâbların serdâr-ı ekrem nasb buyurup cânib-i a'dâya rû-be-râh-ı 'azîmet itdiklerinden sonra bir müddet dahi bakıyye-i ecnâd-ı müslimîn-i zaferkarîne intizâr ile Yenişehir'de karâr ve mecmû'-ı mâlzemeyi ihzâr buyurup murâd-ı hümâyûnları Rumili cânibinde dest-i küffârda lisân-ı hâl ile meşgûl-ı âh u zâr olan memâlikin feth ü teshîri olmağla taht-gâh-ı Burusa-i mahrûsedan bi'l-küllîyye nakl-ı mekân ve şevket u ikbâl-i peykerân ile ma'ber-i Gelibolu'dan güzâr ve mahrûse-yi Edirne'ye sâye-endâz-ı iclâl buyurdular. Sadr-ı a'zam 'Ali Paşa teşrîf-i hümâyûndan âgâh oldukda ber-vech-i ılgar Edirne'de şeref-bûs-ı kadem-i hümâyûn-ı hıdîvâne ile kesb-i iftihâr eylediler. Hakân-ı İskender-hadem hazretleri bu fütûhât-ı celîleden kemâl-i memnûniyyet izhâr ve ilbâs-ı hıl'at-ı şâhâne ile vezîr-i mükerrem-i Âsaf-ârâların kâmkâr buyurdular. Ba'de-zâ Niğbolu ve ol havâlîlerin müceddeden feth ü teshîri ve Susmanos nâm kâfir-i bed-tıynetin kahr u tedmîri için tekrâr serdâr-ı 'âlî-vakâr nasb olunmağla derhâl 'asâkir-i encüm-şûmâr ile savb-ı me'mûra **vemâ tevfiķi illâ billâhi** ve i'tisâmı gûyân müteveccih oldu. Susmanos hücûm-ı leşker-i zafer-me'nûsdan âgâh oldukda sa'b-ı kılâ'ı olan Niğbolu'yu tahassun itmiş idi. Serdâr-ı ekrem hizmetleri cevânib-i erba'asından olan ekser-i kılâ' u büldânı âverde-i kabza-i iktidâr iderek Niğbolu'ya lede'l-vusûl bilâ-tevakkuf emr-i hasâra mübâderet eyledi. Lâkin kal'a-i mezkûre as'ab-ı kılâ'-ı Rûm'dan sipihr-esâs bir hısn-ı hasîn olmağla feth ü teshîri mevkûf müddet-i medîd olup her vechile zemân-ı âhara te'hîr münâsib mülâhaza olundu. [597a] Mazmûnunda taraf-ı serdârîden rikâb-ı hümâyûna 'arz vürûd itdikde tûfân-ı gazab-ı sultânî mevc-hîz ve nâire-i kahr-ı kahramânî iltihâ-berîz olup derhâl bi'l-cümle leşker-i İslâm ile bi'z-zât ol sâhib-kırân-ı 'asr u zemân mânend-i seyl-i revân oldular. Bu peyâm vâsıl-ı Susmanos-ı hıyânet-encâm oldukda min-ba'd sebîl-i necâtdan vücûhen me'yûs olmağla bî-nihâye zeheb u fızza ithâfiyla dâmen-i 'aliyye-i sadr-ı a'zam-ı 'âlî-şâna teşebbüs itmeğîn, vezîr-i mükerrem 'Ali Paşa dahi min-ba'd Susmanos'dan cûrm ü hıyânet zuhûr itmeye cenge zâhir hâline i'timâd ile mütekeffil olmağla taraf-ı pâdişâh-ı âlem-penâhîden dahi Silistre kal'asını tevâbi' ve levâhıkıyla taraf-ı hümâyûn-ı şâhânelerine teslim ve harâc-ı çend sâliyyesin pîşîn virdikden sonra beher sâl şâyeste-i dergâh-ı hıdîvâne olan hedâyâ-yı vefîre irsâli şartıyla mâl ve cân-ı habîsine emân ihsân ve memleketi vilâyeti dahi kemâ-fi'l-evvel kendüye tevcîh olundu.

Zikr-i Zuhûr-ı Hıyânet-i Susmanos

Ânifen mersûm-ı kıl-ı hakîrâne kılındığı üzre Susmanos-ı hıyânet-me'nûs taraf-ı pâdişâhîden zuhûr eyleyen tekâlîfî hûn-bahâsı mukâbelesinde zâhiren kabûl itmekle tarafeynden mevâsık-ı 'uhûd tahrîr olunmuş idi. Ol kâfir-i mâder-be-hatâ taraf-ı pâdişâh-ı mansûru'l-livâdan memâlik-i menhûsesine kadem-nihâde olduğu gibi tevâbi' ve levâhıkıyla taraf-ı hakânîye teslîme kefâlet-i sadr-ı a'zamî ile müte'ahhid olduğu Silistre kal'asın gereği gibi ahkâm ve zabtıyçün ma'ıyyetine me'mûr leşker-i İslâm'a min-ba'd bu taraftan kabûl-ı itâ'at-i evâmîr-i pâdişâh-ı 'Osmâniyân ider. Ferd-i vâhid yokdur deyü kat'â cevâb-ı hıyânet-ittisâm virdi. Tafsîl-i mâdde mesmû'-ı Âsaf-ı gayret-meâb oldukda bi'l-küllîyye meslûbu's-şu'ûr olup pâdişâh-ı 'âlî-kadr hazretlerine ben ne gûne cevâb vireyim deyü mukaddemâ kefil olduğuna nâdim ü peşimân oldu. Derhâl yek-dîgeri müte'akıb bi-eyyi vechin-kân kal'ayı teslîm ile ve illâ dünyâyı başına teng ü târ ideceğim bî-iştibâhdır kelâmıyla ümerâdan çend nefer iş-güzâr âdem irsâl eylediler. Fe-emmâ ol seng-dil kâfir-i bî-hamiyyete tîr-i nush u pend kat'â te'sîr itmemekle kat'î cevâb virdi. [597b] Sadr-ı a'zam 'Ali Paşa nâçâr mâcerâyı mû-be-mû gark-ı 'arak-ı haclet ve şerr-i mesârî olduk. Rikâb-ı hümâyûn-ı hıdîv-devrâna 'arz itdikde ol kâfir-i hıyânet-me'serin sezâ olduğu cezâsı virilmekde ser-i mû ihmâl olunmamak bâbında emr-i hümâyûn-ı kat'ıyyü'l-müfâd ile yirmi binden efzûn merdân-ı megâzî-pîrâ ber-vech-i imdâd irsâl buyurulmağla düstûr-ı hamîyyet-perver dahi bi-hasebi'l-me'mûriyye makar u ârâmgâhları olan Şumnu'dan cemm-i gafîr-i İslâmyân ile hareket ve kahr u istitâl-i Susmanos ve feth-i kılâ'-ı sâire-i küffâr-ı hıyânet-me'nûs teshîrine 'azîmet buyurdular. Leşker-i İslâm Terice nâm hısn-ı hasîne vâsıl olduklarında sükkânı olan segân 'adem-i mukâvemetlerin iz'ân itmeleriyle teslîm-i miftâh-ı memleket itdiler. Terice kesr-i tâ-i fevkâniyye ve feth-i râ-i mühmele ve bâ-i 'acemiyye ile Kosova'da Priştine ve Belaşica ve Mitruçça-yı Çek? miyânında bir kazâdır ki mahrûse-i Kostantaniyye'ye on sekiz merhale mesâfedir. Kazâsında me'âdin-i sîm olduğu ma'lûm-ı züvvârdır. Belde-i mezkûrenin hıfz u hırâseti umûru karîn-i hitâm oldukdan sonra Kosova tekürüne itâ'at husûsu te'lîf olundukda cevâb-ı ye's irsâl itmekle sadr-ı a'zam hazretleri kifâyet mikdârı 'asker ile Toğan Bey nâm-ı nâmdârı Kosova nehb ü gâret ve zükûr ve inâsdan bî-nihâye küffârı esîr eyleyüp bir rütbe ganâyim-i mevfûreye sîr oldular ki;

Her biri Kârûn-veş küşâd-genc-i istiğnâ

eylediler. Kosova tekürü Hoca Efendi tahkîkî üzre üsârâyâ ‘ivaz-ı²³⁴⁴ Çetr-i hezar nâm kal‘ayî virmek husûsıyçün vezîr-i a‘zama mahsûs sefir ba‘ş idüp vezîr-i a‘zam sûretâ sûret-i rızâ irâet itdi. Ve kal‘a-i mezkûreyi zabt itdikden sonra üsârâ-yı küffârı teküre teslîm itmedi. Ba‘de-zâlik Hırvâniyye? Kal‘ası’n ve sâhil-i Tuna’da taht-ı tasarruf-ı Susmanos olan Niğbolu’dan mâ‘adâ mecmû‘-ı kılâ‘ ve memâlik-i feth ü teshîr ve bî-tevfîkîhi te‘âlâ zamîme-i memâlik-i hazret-i pâdişâh-ı kişver-gîr kübrâ idiler. [598a] Susmanos-ı şakâvet-me’nûs ise Niğbolu’ya mütehassın olup memleketinin bu rütbeye resîde olduğun nev be-nev gûş itdikçe kendüden sudûr eyleyen hıyânet ü mel‘anete nâdim ü peşimân olmuş idi. Vezîr-i a‘zam-ı megâzî-‘alem leşker-i İslâm ile gelüp hisârı ser-tâ-pâ muhâsara itdikde hemân kal‘a ebvâbını küşâde ve ehl ü ‘ıyâliyle makramesin boynuna asup;

el-Emân ey Âsaf-ı sâhib-kırân

diyerek hâk-i pâ-yı düstûr-ı mu‘azzama rûy-mâl eyledi. Sadr-ı a‘zam hizmetleri dahi Niğbolu’ya kifâyet mikdârı mustahfızîn vaz‘ından sonra Susmanos’u ehl ü ‘ıyâliyle der-bend-i zencîr eyleyüp ma‘rûz-ı ‘atebe-i ‘aliyye-i pâdişâh-ı şevket-masîr eyledi. Çünkü ol mel‘ûn-ı ebedî nâle-i emânı tekrâr tekrâr evc-gîr eyledi. O makûle bî-dînin dem-i murdârıyla seyf-i pâki telvîs-yâfte itmek şâyeste olmadığından memâlik-i İslâmiyye’de ba‘de’l-yevm ittihâz-ı mesken itmemek şartıyla kendünün ve ehl ü ‘ıyâlinin mâl u cânlarına emân ihsân olunmağla kemâl-i nekbet ü idbârına te’essüf-künân Bosna tekürü yanına yıkılup âyib oldu.

İlâ haysu elkat ricalihâ ümmü Kaş‘am²³⁴⁵

Fî-mâ-ba‘d sahâ-yif-i sâbıkada va‘d olunduğuna binâen kavî-i hakîrâne-yi li-eclî’t-te’kîd bu fütûhât-ı celîlenin tafsîl-i ahvâline şurû‘ idelim ki, bi-‘ibâretihâ Hoca Efendi merhûmun *Tâcü’t-Tevârîh*’inde nakl olunmuşdur.

Zikr-i ‘İsyân-ı Lâs ve Susmanos

Sultân-ı Gâzî ra‘iyyet-nevâzî mûcibi üzre Karamân seferinde ol vilâyet re‘âyâsına tecâvüz iden sipâhyân-ı Lâs’a siyâset itdüğü ol küffâr-ı bed-nihâdın fuâd-ı nifâk-i ‘tiyâdlarına şâk gelüp ‘azîmet-i şifâk idüp icâzet-i pâdişâhî ile memleketlerine vardıkda hâkimlerine şikâyet ve mâcerâyı hikâyet itdiler. Ve nifâkdan nâşî niçe ilhâkât ve havâşî zamm idüp nâire-i fesâdı tehyîc ve kelâm-ı bâtıllarını tervîc idicek Las-ı lâ-sipâs dahi ol gürûh-ı vesvâs igvâsı ile ‘isyâna ‘âzim ve ‘akd-i zimmet ve ‘ahd-i itâ‘at feshine câzim olup civârında olan mülûk ile

²³⁴⁴ “‘avz’”?

²³⁴⁵ Ümmü Kaş‘am’ın yüklerini bıraktığı yere.

şikâk üzre ittifâk mesleğine sülûk [598b] idüp memâlik-i mahrûse-i İslâmiyye'den ba'zı mevâzı'ı nehb ü gâret ve ehline îsâl-i hasâret itdügü sene tis'a ve semânîn ve seb'a-mi'ede zamîr-i münîr-i şâh-ı kişver-gîre tasvîr olundukda nîrân-ı hamîyyetleri fûrûzân ve bârân-ı gazabları rîzân olup ol fırka-i dalâl-istîsâli için yirmi bin mikdârı âdem ile Timurtaş Paşa'yı mukaddemâ ılgâr tarîkı ile gönderdiler ki ol diyârı nehb ü gâret ve muhâlefet makâmında muvâfakat iden mülûk-i küffârın cem'iyetlerini mûmâna'at ide. Las-ı Hak-nâ-şinâs hücum-ı sipâh-ı İslâm'ı ihsâs idecek havf ü hirâs galebe idüp, Bosna kralından istimdâd itdi. Bosna kralı Lâs'ın mes'ûlünü kabûl idüp iltizâm-ı i'ânet ü imdâd ve esbâb-ı harb u kıtâli i'dâd itdi. Ve Sultân-ı İslâm'a itâ'at u inkıyâd iden harâc-güzâr mülûkü dahi envâ'-ı tevbih ü serzeniş ile igvâ ve mukâtele-i müslimîne tahrîz ü igrâ idüp cümlesi mukâbele üzre münfekkü'l-kelime oldular. Ol cümleden Niğbolu ve Yanbolu vilâyetinin hâkimi olan Susmanos, ki müddet-i medîd Sultân-ı Gâzî dergâhına da'vâ-yı itâ'at ve izhâr-ı mütâba'at eyler idi, ol müşriklere müşârik ve 'isyân mesleğine sâlik oldu. Ammâ zâhiren sadâkat makâmında sâbit-kadem idügüne i'tikâd virmek için ehl-i şikâk ile ittifâk itdüğünü ihfâ eyledi ve mahabbet-engîz ve 'ubûdiyyet-âmîz haberler gönderdi. Ve Arnavud İskenderiyyesi hâkimi dahi bi-hasebi'z-zâhir kâfirler mecmû'undan ma'rız olup sultân-ı kâm-yâb cenâhına intisâb kasdı ile vürûd ile maslahat-endişâne tedbîrler haberinden nişâne gösterdi. Ve Timurtaş Paşa ile vürûd iden cünûd reh-nümâlığını iltizâm ve Bosna vilâyetini sipâh-ı İslâm ikdâmı ile gâret idüp intikâm ahzına ihtimâm eyledi. Şâh-ı nîk-evsâf dahi hâtır-ı sâf ve zamîr-i bî-inhirâfları muktezâsı üzre ol kâfir-i pür-lâf? müdde'âsına is'âf idüp pîşrev-i 'asker olmasına fermân buyurdu. Timurtaş Paşa dahi kâfir-i mesfûr delâletiyle Bosna vilâyetine varıcak sipâh-ı İslâm nehb ü gârete iştigâl ve zehâyir ü emvâl cem'ine isti'câl idüp müteferrik oldular. Delîl olan kâfir-i zelil leşker perâkendeliğini fırsat bilüp [599a] Bosna kralına haber gönderdi. Ol dahi otuz bin kâfir ile ılgâr idüp ve Timurtaş Paşa'yı bin mikdâr âdemle bulup etrâfını ihâta itdiler. Ve perâkende olan leşkerden ahad imdâda yetişmeyüp ekseri karîn-i mezâyâ-yı veledelnâ mezîd oldu. Ser'asker hezâr zûr u zâr ile ol ma'reke-i kârzârdan firâr itdi. Ve yirmi bin mikdârı âdemden beş bin mikdârı kimesne ancak halâs oldu. Bu haber-i vahşet-eser sultân-ı muzaffer-fer cenâbına vusûl buldukda 'izz ü ikbâlle Bursa nevâhîsinden Yenişehir evâsıtında temekkün buyurup İstanbul tekürü ile karâbet-i musâheret tarhını bünyâd ve düğün esbâbını cem' ü i'dâd itmişler idi. Üç duhterinin birini şeref-i izdivâclarıyla ser-firâz ve ikisi dahi şehzâdelere hem-ser ve dem-sâz eyleyüp şâhzâde Sultân Yıldırım Hân'ın dahi üç şehzâdesini sünnet eylediler. Ol velîme-i 'azîme esnâsında birkaç gün îfâ-yı lezzât-ı hüsniyye ve istîfâ-yı müşteheyyât-ı nefsiyyeye meşgûl olup a'dâ-yı dîne tavassul ve ba'zı umûr-ı dîniyye için karâbetlerine tevessül idüp cem'-i esbâb-ı neşât u şâdkâmı ve mekr-i zemândan tegâfûl ve

te'âmî sûretleri vukû' bulıcak gûyâ gayret-i ilâhî ol bâlâ-nişîn-i mesned-i 'âlem-penâhî intibâhî için cümle zevâcir-i mehâfât ve menhiyyât-ı âfâtdan inkisâr-ı sipâh-ı İslâm ve galebe-i küffâr-ı bed-fercâmı âşikâr ve kemâl-i 'azamet ü kibriyâ âsârını ızhâr itdi. Çün şâh-ı dil-âgâh müeyyed min-'indillâh idi. Bu kazıyye-i muhavvişe ve kıssa-i müdhişeden haberdâr olıcak kemâl-i inkisâr ile tevbe vü istiğfâr ve taleb-i rızâyı Perverdigâr idüp ümerâ-yı nâmdâr ve sipâh-ı nusret-medâr Yenişehir sahrâsında cem' olmağışün ahkâm-ı şerîfe ısdâr buyurdular. Sultân Yıldırım Hân dahi da'vet buyuruldu. Ve itâ'at u inkıyâd da'vâsın iden mülûk-i İslâm ve küffâr dahi taleb olundu. Cümleden Susmanos'a dahi emir vürûd itdikde galebe-i küffâr zuhûru ile mağrûr ve semt-i itâ'at ü inkıyâddan dûr olup 'adâvet-i mektûmesini ızhâr ve habâset-i bâtınıyyesini âşikâr idüp cevâb-ı nâ-savâb gönderdi. Şâh-ı melâik-sipâh Susmanos-ı [599b] gümrâhdan sâdır olan vaz'-ı tebâhdan âgâh olıcak vilâyetini târâc u yağma için otuz bin süvâr-ı hûn-hâra 'Ali Paşa'yı serdâr idüp Gelibolu'dan 'ubûr itmesine fermân-ı vâcibü'l-iz'ân sudûr itdi. 'Ali Paşa dahi hasbe [silik] umûr-ı deryâdan 'ubûr idüp Edirne'ye vardı. Ve Timurtaş Paşazâde Yahşi Bey'i yetmiş bin mikdârı âdem ile Pravadi kal'asını almağa gönderdi. Yahşi Bey dahi ke'l-berk-ı hâtıf bir lahza vâkıf olmayup dilrân-ı sipâh ile 'azim-râh itdi. Ve bir şeb-i târda mezbûr hisâra düşdiler. Ve 'ale'l-gafle der ü dîvârına üşdiler.? Cümleden mukaddem Hüseyin Bey nâm bir sipâhî kemend-i tevfk-i ilâhî ve 'alâka ve niyyet-i Hazret-i Risâlet-penâhî ile hisâr dîvârına çıkdı ve birkaç dilâveri dahi yukarı çıkdı. Bu tarîk ile hisâra girdiler ve zâbitlerini kırdılar ve emvâl-i ganâyim-i bi-hisâb sipâh-ı zafer-intisâb eline girüp 'ale's-sabâh 'Ali Paşa'ya dahi müjde haberin gönderdiler. 'Ali Paşa dahi isti'câl-i tâm ile Pravadi kal'asına gelüp muhafız levâzımını itmâm idüp Tırnova kal'asını feth'e 'azîmet eylediler. Zemân-ı yesîrde kilid-i te'bîd-i melik-i mecîd ile feth ü teshîr itdiler. Andan sonra Şumnu kal'asının fethi için tedbîr itdiler. Ehl-i hisâr bu ma'nâdan haberdâr olıcak tekaddüm eyleyüp kal'a miftâhını teslîme mübâderet idüp isti'câl birle 'asker-i İslâm'ı istikbâl itdiler ve emân istediler. Ve bu fütûh sünûh itdikde sultân-ı nâmdâr sipâh-ı bî-şumâr ile Gelibolu ma'berinden güzâr itdüğü 'Ali Paşa'ya ihbâr olınıcak şâh-ı âlî-câh dergâhına yüz sürmek için 'azm-i râh idüp Edirne'de şeref-i pâ-bûs ile ser-firâz ve mezîd-i ri'âyet ve i'zâz-ı şâh-ı bende-nevâz ile mümtâz olup müceddeden Niğbolu ve Tavaslu? fethine 'azîmetle me'mûr oldu. 'Ali Paşa dahi cem'-i kesîr ile bilâ-te'hîr ol bilâdı teshîr savbına müteveccih oldu. Susmanos 'asker-i İslâm'ın hücûm ve istilâsını müşâhede idicek Tuna yalısında Niğbolu kal'asına ki es'ab-i kılâ'ı idi tahassün itdi. 'Ali Paşa dahi ol vilâyetin ekser-i mevâzı'nı teshîr idicek Niğbolu kal'asını muhâsara itdi. [600a] Kemâl-i istihkâmı mürûr-ı eyyâm iktizâ itmeğin teshîri te'hîre düşdüğü serîr-i ma'delet-masîre ma'rûz olıcak gazab-ı sultânî tûfânî harekete gelüp 'asker-i seyl-mânend ile Niğbolu cânibine revân oldu. Ol hücûm-

ı hevl-engîz ki nümûne-i rûz-ı rûstâhîz idi, Susmanos'un ma'lûmu oldukda mezîd-i satvet-i iktidâr-ı sultân-ı kâmkâr mukâbelesinde ol hisâr-ı üstüvâr pâydâr olmayacağını mukarrer bilmeğin izhâr-ı istizhâr ve tezellül ü tevbesi kabûlünün recâsında 'Ali Paşa'nın şefâ'ati dâmenine tevessül itdi. 'Ali Paşa dahi Susmanos'un ta'ahhüd-i hidemât ve tekabbül-i 'ubûdiyyât idüp tazarru' vü zârı ve 'arz-ı i'tizâr u hâksârî itdüğün göricek dergâh-ı şâha getürdü. Ve mir'ât-ı zamîr-i münîrlerinden gazab gubârını götürdü. Ve niçe yıllık harâcla tuhaf ve hedâyâ-yı lâyika ve berekât-ı râyikasî kabûlünden sonra cerîde-i seyyiâtına rakam-ı 'afv u ihsân çekilüp teşrîfât-ı şâyi'î birle mübâhî buyuruldu. Ve tevsîk-i 'uhûd birle kanûn-ı ma'hûd üzre bakıyye-i velâyeti eyâleti kendüye erzânî buyuruldu. Ammâ Silistre kal'asını bi't-tav' ve'r-rızâ teslim itmesi istid'â olundu. Susmanos dahi izhâr-ı hüsn-i kabûl ta'ahhüd ü teslim itdi. Ve incâz-ı mev'ûd 'azmini zâhiren tesmîm itdi. İzn-i sultânî ile memleketine varıcak Silistre kal'asını ihkâmda ihtimâm itdi. Ve her çend ki 'Ali Paşa taleb-i kal'a için ikdâm idüp âdemler gönderdi, ol kâfir-i bed-'ahd izhâr-ı halef va'd idüp teslim-i kal'adan imtinâ' eyledi. 'Ali Paşa dahi itdüğü şefâ'atden hacâletle ol kâfir-i pür-nifâk izhâr-ı şikâk itdüğün sultân-ı âfâk cenâbına 'arz idicek **"Femen nekese fe-innemâ yenkusu 'alâ-nefsihi"**²³⁴⁶ mûcibi üzre cem'-i memâlikini hayta-i teshîre idhâl ve ol kâfiru'n-ni'menin izlâline isti'câl ile me'mûr oldu. Ve ümerâ ve 'asâkir-i zafer-me'âsirden cem'-i kesîr imdâdı için irsâl buyuruldu. 'Ali Paşa dahi Şumnu kal'asından Darıca kal'ası fethine 'âzim olıcak ehl-i kal'a mukâbeleden 'aczlerine câzim olup sipâh-ı İslâm'ı istikbâl ve miftâh-ı kal'a tesliminde isti'câl ile sıyânet-ı hûn ve mâl itdiler. 'Ali Paşa [600b] dahi ol kal'ayı tevâbi' ü levâhıkı ile teshîr ü zabtı ve muhâfazatı tedbîrini tevfirten sonra Kosova tekürüne âdem gönderdiği itâ'at u inkıyâd mesleğine intihâc ve gubâr-ı sümm-i semend-i şâh-ı ercmendi tâc-ı ibtihâc ide. Tekür-i mesfûrun hayyiz-i sidâddan dûr ve remed-dîdesi mîl-i tesvîl-i şeytânî ile kör olmağın 'isyân u temerrüd ve tuğyân u teşerrüdden nâşî haber-i mutelâşî gönderdi. Paşa dahi Yâr Ulu Doğan Bey dimekle meşhûr bir pehlüvân-ı pür-zûr ile birkaç bin süvâr-ı hûn-hâr koşup Kosova üzerine ılgar buyurdu. Doğan Bey şehbâz-ı tünd-pervâz gibi sayd-ı tuyûr-ı ervâh için bast-ı cenâh idüp 'ale'l-gafle ol vilâyete irişdi. Ve gerek var-ı küffâr-ı hâk-sâr kellesine girişdi. Ve bî-şumâr esîr-i hüsn-i tedbîr ile dest-gîr olup yağmâ vü târâc ile niçe ganâyim ihrâc olundu. Kosova tekürü memleketinin inâs ü zükûru esîr ü giriftâr olduğun göricek, nâçâr çetr-i hezâr kal'asını ol esîrler 'ıvazına virmeği iltizâm itdüğünü elçi ile i'lâm itdi. Ve envâ'-ı tazarru' vü zârî ile iblâğ-ı peygâm itdi. 'Ali Paşa dahi zâhiren ol mes'ûlu telakkî bi'l-kabûl eyledi. Lâkin kal'a zabtından sonra ol va'd-ı nâ-makbûl incâzından 'udûl

²³⁴⁶ "Kim ahdini bozarsa ancak kendi 'aleyhine bozmuş olur". *Kur'ân*, Fetih, 48/10.

itdi. Ve bu tedbîr-i dil-pezîr ile ol kâfir-i merdûd derûnunu pür-dûd itdi. Andan sonra Hazanya? kal'asını feth idüp Tuna cânibine vardı. Ve ol nehr-i 'azîmin kenârında Susmanos tasarrufunda olan her kal'a ve hisâr mesâ'î-i cemîle-i 'asker-i zafer-şî'âr ile zamîme-i memâlik-i şâh-ı kâmkâr oldu. Susmanos-ı şekâ-me'nûs tâlî-i menhûs ile Niğbolu kal'asında tahassun itmiş idi. 'Ali Paşa dahi sipâh-ı bî-şumâr ile muhâsara-i hisâr idicek Susmanos-ı bî-nâmûs halâs ihtimâlinden me'yûs olup kabâyıh-ı ef'âline ve şenâyi'-i a'mâline i'tirâf ve nehr-i eltâf-ı şâh-ı nîk-evsâfdan igtirâfdan gayrı çâre bilmeyüp bî-tekellüfâne ehl ü 'iyâliyle kal'adan çıkup 'Ali Paşa'nın ayağına düşdü. Ve cebîn-i tazarru' ve i'tizârı zemîn-i tahaşşu' ve iftikâra sürdü. Paşa dahi Niğbolu kal'asını ve sâir kılâ'ı zabt idüp Susmanos'u etbâ' vü eşyâ'ıyla Tavuslu'da mu'asker-i Sultân gîtî-sitâne revâne itdi [601a]. Ve ol gümrâhdan sudûr iden günâhlar 'ukûbetini der-hâst ve şefa'at merâsimini bî-kem ve kâset eyledi. Eğerçi Susmanos cerâyim-i sâbika ve zünûb-ı lâhikası mukâbelesinde 'afv-ı şâhiden me'yûs eyledi, ammâ şâh-ı kerîm-i yem-şiyem ol kâfir gür-sitem cerâyimini dâmen-i kerem birle mestûr idüp hûn u mâlını ve ehl ü 'iyâlini 'afv buyurdu. Ammâ 'âmme-i husûn u kılâ'ını ve bilâd u bıkâ'ını zabt eyleyüp zamâyim-i dârü'l-İslâm'dan eylediler.

Vekâyi'-i Müteferrika

Tâife-i Efrenc-i hud'a-sence bu sâlde cezîre-i Cerbe'ye müstevlî olduğunu Kâtib Çelebi merhûm zikr itmiştir.

Ve Timur-ı mağrûr-ı bilâ-zuhûr def'a-i hâmisede iklîm-i Harizm'e nühûset-i bahş-ı kudûm-ı meş'ûm olup ba'de ez-tahrîb ahâlîsini Semerkand'a nakl itdiği vak'anın vukû'u bu sâlde olduğunu kezâlik müverrih-i merkûm tahrîr ider.

Bu sâlde huccâc-ı mısır-ı Kâhire şeref-yâb-ı 'izzet-i ziyâret-i Haremeyn-i Muhteremeyn oldukdan sonra 'avdetde Tagar Hâmid nâm merhaleye lede'l-vusûl seyl-i 'azîme tesâdüf itmeleriyle bi-emrillâhi te'âlâ halk-i kesîr helâk olduğu safahât-ı kitâb-ı *Hüsnü'l-Muhâzara*'da mastûrdur. Medîne-i Kâhire'de bu sâlde hafızana'llâhu te'âlâ tâ'ûn zuhûru dahi kezâlik târîh-i mersûmda keşîde-i silk-i sutûrdur.

Vefât-ı Bedrüddîn İbnü'l-İmâm el-Bulkînî

Terceme-i latîfeleri mahallinde âtî a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalu'l-fuhûlû'l-mükemmelîn şeyhü'l-islâm el-'allâme el-Bulkînî 'aleyhi rahmetü'l-Ganî hizmetlerinin necl-i necîb-i fezâil-intimâları olan miftâh-ı künûzu'l-hakâyık ve mıs bâh-ı rumûzu'd-dakâyık yenbû'u'l-fezâili-ş-şettâ sâhibü'l-vera' ve't-takvâ kıdvatü'r-râsihîn ve'l-fehhâme 'umdetü'l-

‘ulemâ ve’l-‘allâme mevlânâ eş-şeyh el-imâm Ebü’l-Yemîn Bedrüddîn Muhammed ‘aleyhi rahmetuhu Rabbühü’s-Samed cenâbları ki mersûm-ı sahâyif-i kitâb-ı *Hüsnü’l-Muhâzara* kılındığı üzre sene seb‘a ve hamsîn ve seb‘a-mi’e şuhûrunda yümn-bahş-ı gehvâre-i vücûd-ı mes‘ûd olup bâliğ-i meblâğ-ı ricâl olduklarında tahsîl-i ma‘ârif-i mütenevvi‘a ve fezâil-i şettâyâ sarf-ı evkât ile tekmîl-i mâtde buyurduklarından sonra ber-fehvâ-yı;

[601b] Cihân bir buk‘a-i köhne-i dürer? kim her konan göçer

nesir; ‘alâ-rivâyetin bu sâlde ve ‘alâ-rivâyetin ‘âmm-i kâbil şa‘bânında vâlid-i mâcidleri hayâtında evhenü min-beyti’l-‘ankebût olan dâr-ı fenâdan sû-yi bekâyâ müteveccih ü revân oldular.

İntikâl-i eş-Şeyh İsmail Enbânî

Kutbü’l-‘ârifîn gavsü’l-vâsilîn kurret-i ‘uyûnu’l-mükemmelîn mutâfu’l-‘âlemîn el-‘âmilîn reîsü’l-fuzalâ ve’l-kâmilîn mürşid-i buk‘a-i hakikat kâşif-i mezâyâ-yı tarikat zîb-i kasr-ı ‘ulyâ-yı ma‘rifet sebbâh-ı bihâr-ı ‘amîk-i şerî‘at mevlânâ eş-şeyh el-imâm el-fâzıl el-‘âlim er-Rabbânî İsmail bin Yûsuf el-Enbânî ekremehu’llâhu te‘âlâ bi-visâlihî ve en‘amihî bi-füyûzât-ı cemâlihî hazretleri ki Enbâne nâm mevzı‘da mebnî zâviye-i kudsiyyân makarrın sâhibidir, ‘alâ-tarîkatin hasene? neş‘et ve müddet-i medîd tahsîl-i ‘ilm ü ma‘rifetden sonra ber-fehvâ-yı keşîde-i;

Nazım

Ger huzûr itmek dilerse ey Muhibbî fâriğ ol

Olmaya vahdet makâmı kûşe-i ‘uzlet gibi

zâviye-i²³⁴⁷ nûr-engîzlerinde ihtiyâr-ı ‘uzlet **ve men-vasale vaslun fi’l-vahde** magzâsınca şeref-yâb-ı kûşe-i vahdet olmuşlar idi. Şehr-i şa‘ban-ı şerîfde müteveccih-i dâr-ı bekâ oldular. ‘Azîz-i müşârün-ileyh esbagallahu zülâle visâlehu ‘aleyh hizmetleri meşâhîr-i ashâb-ı velâyetden ma‘dûd bâhiru’l-kerâmât müstecâbü’d-da‘vât bir vücûd-ı füyûzât-âlûd oldukların hâtimetü’l-muhaddisîn ‘umdetü’l-kümmelîn eş-şeyh el-imâm el-fâzıl Celâlüddîn es-Suyûtî ‘aleyhi rahmeti Rabbühü’l-Hâdî kitâb-ı *Hüsnü’l-Muhâzara*’da keşîde-i silk-i sutûr-ı sahâyif vekâyi‘ buyurmuşlardır. Nefe‘anallâhu bi-şefâ‘atihî vefât-ı ‘âle’l-fâzıl yine kitâb-ı sâlifü’z-zikrde mersûm-ı kilik-i fesâhat-pîrâ kılındığı üzre miftâh-ı bâb-ı müşkilât el-imâm fî-‘asrihî fi’l-fünûn ve’l-ma‘kulât mısbatu’l-me‘ânî ve’l-beyân el-fâyık bi’l-fezâil beyne’l-akrân a’nî-

²³⁴⁷ Sehven “zevâye” yazılmış.

bih el-‘Alâ bin Ahmed bin Muhammed es-Sîrâfî ‘Alâüddîn ‘aleyhi rahmeti Rabbü’l-Mübîn ki Mevlânâ es-Suyûtî ‘aleyhi’r-rahme haklarında **min-kibâru’l-‘ulemâ fi’l-ma‘kûlâtî vâliye el-müntehâ**. Fî-‘ilmi’l-me‘ânî ve’l-beyân ta‘bîriyle şehâdet itmişlerdir. Melik ez-Zâhir Berkuk binâ itdiği medreseyi hezâr ibrâm ile kendülere tevcîh [602a] itmiş idi. Buk‘a-i merkûmede meşgûl-ı neşr-i füyûzât-ı ‘ilmiyye iken şehri-i cemâziyelûlâda müntakıl-ı dârü’l-âhire oldular.

İrtihâl-i Burhan bin Cuma‘a

Kibâr-ı ‘ulemâ-i Mısıryye’den bakıyyetü’s-selef mâ-bihi’l-fahri’l-halef efdalu’l-‘ulemâi’l-kümmelîn ve a‘lemu’l-fuhûlu’l-mütebahhirîn vâkıf-ı mu‘dilâtu’l-‘ulûm kâşif-i müşkilâtü’l-mantık ve’l-mefhûm reîsü’l-fuzalâi fî-avâne ve melceü’l-sanâdîd fî-âvânihi vah’dü’l-‘asr ve ferîdü’d-dehr kāmûs-ı muhîtu’l-fezâil eş-şeyh el-imâm el-‘âlim el-kâmil Burhan bin Cuma‘a ekremehu’llâhu bi’l-cinân ve a‘le’l-makâmihi hizmetleri dahi bu sâlde tekâmîl-i nüsha-i hayât itdiklerin Kâtib Çelebi merhûm tahrîr itmiştir. Kitâb-ı *Hüsni’l-Muhâzara*’da terceme-i latîfeleri gayr-ı mezkûr olmağla bu mikdâr ile iktifâ olundu.

VEKÂYİ’-i SENE İHDÂ VE TİS’ÎN VE SEB‘A-MÎ’E MİNE’L-HİCRETİ’N-NEBEVİYYE

Hafî olmaya ki muhârebe-i ‘azîme-i Kosova şehâdet-i hıdîv-i megâzî-i‘tiyâd Hazret-i Sultân Murâd ve cülûs-ı Yıldırım Hân işbu sâlde vâki’ olup ol gazâ-yı ekber ve terceme-i evsâf-ı Murâd Hânî zikr olundukdan sonra erbâb-ı ma‘ârif bâr-ı haml-ı sakîlden sıyâneten bu mecelle-i celîle-i cild-i evvel tesmiye olunmağla cülûs-ı Yıldırım Hânî vekâyi’i sâire ile inşâallâhu te‘âlâ cild-i sânide zikr olunmak şartı tahrîr-i vekâyi’e şürû’ olundu. Bu dahi ma‘lûm ola ki, bu gazâ-i ekberde beyne’l-müverrihîn akvâl-i kesîre olmağla tevârîh-i müteferrikanın meâlî evvelâ tahrîr olundukdan sonra merhûm Hoca Efendi’nin muhtârı tahsîs bi’z-zikr olunur.

‘Azîmet-i Sultânî bi-Meşta-yı Filibe ve Esbâb-ı Gazâ-yı Kosova

Merreten ba‘de-uhurâ sahâyif-i sâlifede mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzre pâdişâh-ı gazâ-i‘tiyâd muhyî-i rûsûm-ı cihâd Hân-ı Murâd hizmetlerinin icrâ-yı merâsim-i ma‘delet ü dâd endişeleri olduğu gibi i‘lâ-yı kelimetu’llâhi’l-‘ulyâ ve kahr-ı istisâl ve temzîk-ı a‘dâ ve rûz u şeb pîşeleri olmağla “**Câhidü’l-küffâr ve’l-münâfikîn**” kerîme-i mükerrermenterînine imtisâlen gerek bi’z-zât kendileri tarafeyne neşr-i bâl u per ‘alem-i nusret-‘alem ve sell-i zafer-şiyem ve gerek bi-hasebi’l-iktizâ zât-ı şevket-[602b]simâtları temhîd-i mehâmm-ı mülkiyye ve ihdâs-ı bıkâ‘-ı hayriyye ile meşgûl olduklarında irsâl-i serâyâ ve ser‘askerden

hâlî olmayup dâimâ ‘inâyât-ı Samedîye mütevekkil ve mu‘cizât-ı tâhire-i Ahmedî’ye mutevessil olduklarından vâlid ve cedd-i mâcidleri gibi rü’yet-i şâhâneleri bi-tevfîkîhi te‘âlâ ve bi-meded-i rûhâniyyet-i mefharu’r-rusûl ve’l-enbiyâ ‘aleyhi efdalu’t-tahâyâ mansûr u muzaffer olagelmiş iken sene-i mâziye vekâyî’i hılâlînde tafsîl olunduğu üzre leşker-i İslâm’ın Bosna’da bi-kazâillâhi te‘âlâ hılâf-ı ma‘hûd karîn-i inhizâm olmasına sebep egerçi ber-minvâl-i muharrer bi-hasebi’l-beşeriyye kendülerden zuhûr-yâfte olan ba‘zı ef‘âl-i nâ-sezânın min-tarafı’llâhi ‘izz ü cell tenbîh ü îkâzen idi. Lâkin bi-hasebi’z-zâhir bundan akdem emân ile sâye-i nahl-ı ‘inâyetlerini müttekâ eyleyen ba‘zı nâfir ve hîred-i mülûk küffârın vaz‘-ı hıyânetlerinden neş‘et itmiş bir ma‘nâ olduğundan mâ‘adâ mahallinde mufassalan keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre Niğbolu tekürü Susmanos-ı şekâvet-me’nûs hakkında me’mûlünden ziyâde kerem ü cûd-ı hıdîvâneleri cârî olmuş iken nâil olduğu ni‘amın kadr u şükrünü kendi bilmediğinden kat‘-ı nazar ber-fehvâ-yı “**el-Küfrü milletün vâhidetün**” sâir kendi hâllerinde olan tekürânı tahrîk itmek makûlesi hıyâneti ve bu def‘a ber-minvâl-ı muharrer sezâ-vâr olduğu cezâsını bulup hudûd-ı sugûr-ı İslâmiyye’den mânend-i vesâvis-i ‘azâzîl matrûd kılındıkda, Bosna tekürüne ilticâ ve mesfûru ol hiddetle tahrîk ve kurblarında olan küffâra dahi fi’l-cümle igvâ virdiği mahmiyye-i Edirne-i pür-meymenede mesmû‘-ı sem‘-i hümayûn-ı gayret-karîn ve hamîyyet-nümûnları oldukda bi-‘avnihi te‘âlâ hudûd-ı Rumili’nde min-ba‘d vücûd-ı habâset-âlûd kefare ibkâ itmemek niyyet-i hâlisini tasmiîn buyurmalarıyla işbu sâl-i mübâreke şitâsını ol cânibe kemâl-i kurbû olan medîne-i Filibe-i mahrûsede imrâr ve inşâallâhu te‘âlâ evvel-bahâr-ı huceste-âsâr duhûlünde taraf be-taraf memâlik-i a‘dâya irsâl serâ-yâ ve bi’z-zât zât-ı hümayûnları dahi Bosna memâliki teshîrine neşr-i bâl-i livâ [603a] buyurmak üzre erkân-ı devlet-i ‘aliyyelerine inhâ buyurdular.

Neşr-i evâmir-i ‘aliyye ve tedârük-i mehâmm-ı seferiyye

Makdem-i hümayûn-ı hâkânî şeref-bahşâ-yı meştâ-yı mahmiyye-i Filibe oldukdan sonra Lâs-ı hemdem-vesvâsın etrâf u eknâfda vâki‘ sâir tekürler ile müttehiden tedârük-i külliyyeye mübâdereti ba‘zı câsûslar tavassutuyla karîn-i ‘alem-i ‘âlem-ârâ-yı hudâvendigârî oldukda sadr-ı a‘zam-ı kâmkâr ‘Ali Paşa-yı Âsaf-ıktidâra tehyie-i mehâmm-ı seferiyye ve etrâf-ı erba‘ada âsûde-i zill-ı zalîl-i himâyetleri olan selâtîn ve ümerâ-i İslâmiyye ve mülûk-i keferenin mecmû‘una duhûl-ı evvel-bahâr-ı huceste-âsârda mahmiyye-i Filibe’de müctemi‘ olmalarını müş‘ir evâmir-i ‘aliyye neşr ü ısdâr oldu. Düstûr-ı hamîyyet-nihâd ve Âsaf-ı Felâtûn-nijâd dahi bi-hasebi’l-me’mûriyye terk-i hâb-ı râhat idüp tekmîl-i mâlzeme-i seferiyye ve tetmîm-i mehâmm-ı esbâb-ı harbiyyede bezl-i nakd-ı istitâ‘ vu kudret ve ber-murâd-ı fevâid-i sultânî tehyie vü ihzârında dikkat ü ihtimâma mübâderet eylediler.

Keyfiyyet-i Tedârük-i A‘dâ ve Vürûd-ı Nâme-i Tekür-i Mağrûr be-Rikâb-ı Şâh-ı Kışver- Güşâ

Bu bâbda nazar-resîde olan mu‘teberâtta zîb-i sutûr kılındığı üzre çünkü pâdişâh-ı kışver-güşâ ve şâhenşâh-ı megâzî-pîrâ hazretlerinin bu sâl-i zafer-meâlde murâd-ı fûâd-ı hamîyyet-i‘tiyâdları inşâallâhu te‘âlâ Las-ı pür-vesvâsın kahr u istisâli ve bâ‘avn-ı Hayy u Nasîr memâlik-i küffârın bi‘l-küllîyye teshîri olduğu ol habîs-i bed-tıynetin ma‘lûmu oldu. Cân-ı habîsi başına sıçrayup kendi kâdir olduğu mikdârı ‘asker-i menhûsunu cem‘ ü ihtîşâddan sonra etrâf u eknâfında bulunan krallara hâlâ Âl-i ‘Osmân-ı pâdişâhının murâdı evvel-bahârda benim memleketimin üzrine leşker keşîde olup teshîr itmekdir. Eger memleketimi murâdı üzre kabza-i iktidârına idhâl iderse ber-fehvâ-yı kâr-ı be-nev-betest benden sonra her birinizin memleketine leşker keşîde pâ-zede-i huyûl ideceği bî-iştibâhdır. Belki mesmû‘um olduğu üzre bi‘z-zât kendisi benim memleketime müteveccih olup sizin her birinizin memleketlerinize kavî cünûd irsâl eylese gerekdir. Bu bâbda re‘y-i ‘âkılâne cümlemiz ittifâk ile üzerine yürüyelim. Me‘mûldür ki, dâhil-i kabza-i hükm ü hükûmeti olan cümle-i memâlikini zabt [603b] ve esmâların safha-i hayâtından hakk idevüz ve illâ bu husûsda müsâmaha ya‘nî bana imdâddan iğmâz-ı ‘ayn iderseniz, benden sonra sizler vaktinize hâzır olunuz ki bana olacak size dahi olacağında şübhe yokdur mazmûnunda mekâtîb irsâl itmekle anlar dahi ba‘de‘l-mülâhaza mecmû‘u evvel-bahârda imdâd ideceklerini müte‘ahhid oldular. Ol gürûh-ı mekrûh Bosna ve Freng ve Engürüs ve Eflak ve Arnavud ve Boğdan ve Leh ve Çeh krallarından ‘ibâretidir ki min-haysi‘l-mecmû‘ ‘alâ-kavlin esahh üç yüz bin leşker-i bî-dîn defter olunduğu ittifâk-ı kibâr-ı müverrihîn ile sübût-yâftedir. Ba‘zı müverrihîn iki yüz bin ‘adede bâliğ idi dimişlerdir. Hulâsa yedi kral ta‘bîr olan habîs bi‘l-küllîye Bosna kralı olan Las-ı pîr-vesvâs imdâd itmek üzre beyinlerinde sükât-ı kavî âmed-şüd itdiğini muhtevî Türkçe gözdağı ma‘nâsına ol habîs-i nâ-temyîzin hâk-i der-i hâkân-ı İskender-hademe bu esnâda nâme-i habâset-çespânı vürûd itmekle sefir-i mel‘anet-semîrine anka-yı âşiyân-şecâ‘ate kesret-i ‘ukbâdan bîm ü hirâs müstevlî olmaz ve şîr-i zebân terettüb itmez. İnşâallâhu te‘âlâ evvel-bahâr-ı huçeste-âsârda leşker-i müslimîn ile üzerine varup küşte-i şemşîr-i kahramânî ideceğim bî-iştibâhdır. Ekdâr ise mukâbele-i Rüstemânemize tâb-âver-i mukâvemet olsun deyü cevâb-ı sâhib-kırânî virildikten sonra kemâl-i kahr u hakâretle meclis-i hümâyûndan tard olundu. Hattâ ba‘zı mehere-i müverrihîn nâme-i Las-ı haybet-encâmı muharrer ba‘zı evzâ‘-ı sû-i edeb-âmîzden nâire-i gazab-ı kahramânî müştâ‘il olmağla katl-ı sefir bâbında fermân-ı kazâ-cereyânları sudûr itdikde düstûr-ı mükerrerrem ve sâib-râ vezîr-i Âsaf-tedbîr ‘Ali

Paşa bu makûle umûrda nâmeresânın hergiz medhali yokdur deyü makâm-ı şefâ'atde kıyâm itmekle cân-ı habîsine emân ihsân olundu deyü zıkr ü beyân itmişlerdir.

Da'vet-i Şâhzâdegân-ı 'Âlî-şânân ve Mülûk ü Hükkâm ber-Sefer-i Hümâyûn

İttifâk-ı mehere-i müverrihîn üzre Las-ı lâ-sipâs nâme-i mel'anet-istînâsında bu def'a şâhzâdeleri dahi mevcûd bulunmak me'mûldür deyü ma'zûrâne işâret itmekle derhâl bundan [604a] akdem Anadolu muhâfazasına me'mûr Yıldırım Hân'a ve muhâfız-ı mahrûse-i Burusa Yakub Çelebi'ye birer emr-i kat'ıyyü'l-müfâd tahrîr, Yıldırım Hân'a muharrer fermân-ı 'âlî-şânda nûr-ı dîden Sultân Mehemed'i sadâkatkâr kimesneler ile mahmiyye-i Burusa muhâfazasına ta'yîn idüp ma'ıyyetinde mevcûd leşker-i İslâm-ı zafer-encâm ile taraf-ı hümâyûnumuza gelesin mazmûnu tastîr olundu. Ve mutî'-i evâmir-i 'aliyye-i cihândârî olan hükkâmdan İsfendiyar ve Germiyan ve Saruhan ve Aydın ve Menteşe ve Hamidili hâkimlerinin her birine 'alâ-hiddetin, inşâallâhu te'âlâ evvel-babâr-ı ferruh-âsârda yedi kral üzerine 'azîmet-i hümâyûn-ı şâhânemiz mukarrer olup, lâkin bu gazâ sâirlerine kıyâs olunmaz. Zîrâ Rumili cânibinde olan küffârın mecmû'u ber-fehvâ-yı **"el-Küfrü milletün vâhidetün"** müctemi' olup beyza-i İslâm'ı kesr zu'munda olmalarıyla cümlemizin üzerine bi-haseb-i ittihâd-ı dînî bu gazâ-i garrâda bulunmak farz olmağla bi-mennihî te'âlâ 'alâ-kadri'l-vüs' ve't-tâka tedârük-i cünûd-ı zafer-nümûduyla ma'ıyyet-i husrevânemizde bulunmağa sa'y idesiz mazmûnunu muhtevî yarlıg-ı hümâyûnları neşr ve irsâl olundu. Egerçi bu hılâlde Karamanoğlu 'Ali Bey'e dahi mahsûs nâme tahrîr ve derûnunda cenâbınız damad 'âlî-şânımız bulunmanız hasebiyle tarafımızdan Anadolu cânibini muhâfazaya tevkîl olduğunuzdan taraf-ı hümâyûnumuza mu'temedün-'aleyh bir emîr ile kifâyet mikdârı leşker irsâl eylemeniz me'mûldür mazmûnu tastîr olunmuş idi. Ez-kadîm zamîrinde hıyânet ve mel'anet semîr olmağla sûretâ mazmûn-ı emr-i münîfe sûret-i itâ'at irâet eyledi. Lâkin vaktiyle ne gûne mel'anete cesâret itdiği inşâallâhu te'âlâ zıkr olursa gerekdir. Ve Rumili cânibinde fermân-ber-i inkıyâd ba'zı mülûk-i küffâra dahi evâmir-i kat'ıyyü'l-müfâd ısdâr olundu.

Tecemmu'-i Leşker ve Ba'zı Vekâyi'

Ber-minvâl-i muharrer teşyîd-i levâzım-ı seferiyye ve tevfir-i i'dâd-ı cündiyyede bezl-i makdûr olunup mevsim-i bahâr-ı İrem-âsâr-ı karîb olmağla etrâf u eknâfdan med'uv-ı gazve-i kübrâ olan mülûk ü selâtîn kudret ü miknetlerine göre tedârük itdikleri leşker-i zafer-eserleriyle birer birer gelüp mazhar-ı teşrîfât ve nevâziş ü mehâmid ve nâil-i ed'ıye-i hayriyye-i hâkânü'l-mücâhid oldular. Bu esnâda yol üstünde bulunan [604b] ba'zı mülûk-i küffârdan bi-hasebi'l-emr kudretimiz mertebesi 'asker tedârük olunup makdem-i

hümâyûnlarına muntazır meâlini muhtevî rakamât-ı itâ‘at-simâtları vürûd eyledi. Bi‘l-cümle mâlzeme-i seferiyye ber-vefk-i hümâyûn tehyie vü ihzâr olunduğunu sadr-ı a‘zam-ı yem-himem ve düstûr-ı ekrem-i Âsaf-şiyem hizmetleri âlât-ı bezm-i rezmi âmâde itdik, ancak “hep muntazır-ı kudûm-i pâkîne cümle-i halk” mazmûnunu lebb-i tevfir ü âdâb ile inhâ vü tebliğ itdiklerinde evvelâ ol sultân-ı mücâhid ve müstecâvu‘d-da‘vâtın ve ed‘iye-i hayriyyelerine mazhar olup sâniyen seyf-i sâhib-kırânî ve hıla‘-i fâhire-i sülûkânî ile muvakkar kılındıktan sonra şevket ü ikbâlle otağ-ı gerdûn-tâk-ı Süleymânîlerin teşrîf ve mu‘tâd-ı teşrîfât-ı celîle olan a‘yân u erkânı kemâl-i keremlerine mazhariyeti ile taltîf buyurdular. Sagîr ü kebîr ve bernâ vü pîr, “İlâhî devletini dâim it Sultân Murâd Hân’ın zamîme ile ‘ömr-i Nûh’u, Yârab ‘ömrüne anın” ed‘iyesin resîde-i evc-i sipihr-i mümeyyiz-esîr eylediler. Ashâb-ı hâlden ba‘zı mütebassirân dâire-i mu‘asker-i hümâyûnda reh-nümâlığını müşâhede itdiklerini ba‘zı mehere-i fenn-i târîh nigâşte-i safahât-ı vâkı‘ât ba‘de-zâlik mahall-i harb u kıtâlde manzûr-ı ekser-i guzât olmağla suhanların şuhûd-ı ‘udülle isbât itmişlerdir.

Ta‘yîn-i Cünd-i Zafer-Âsâr Berâ-yı Tahrîb-i Diyâr-ı Küffâr

Bi-emrillâhi te‘âlâ bu sâl-i zafer-me‘âlde tuğyân-ı nehr-i Meriç sinîn-i sâireye nisbetle evfer olup vechen-mine‘l-vücûh beş on gün zarfında mürûr u ‘ubûr mümkün olmadığı ba‘zı erbâb-ı tecârib haber vormeleriyle medîne-i Filibe-i mahrûsede çend rûz meks olunmak iktizâ itmiş idi. Lâkin bîhûde ‘asâkir-i müslimînin tevkîfî münâsib görülmemekle sûretâ cânib-i küffârdan haber almak ve ma‘nen dil-i küffâra bir zahm-ı cedîd açmak maslahatiçûn düstûr-ı mükerrem Timurtaş Paşazâde Yahşi Yahya Bey nâm merd-i şecâ‘at-ittisâm bâ-emr-i celîlü‘ş-şân pâdişâh-ı kâmkâr beş bin mikdârı güzîde-i leşker-i ‘adû-şikâr ile ber-vech-i ılgar Şehirköyü cânibine irsâl olundu. Dilîrân-ı mûmâ-ileyhim bir es‘ad-i sâ‘ât ve eşref-i evkâtda mütevekkilen ‘ale‘llâh savb-ı me‘mûrelerine ‘azîmet eyleyüp kuvvet-i baht-ı hümâyûn-ı cihângîriye ‘avn-ı ilâhî munzamm olmağla me‘mûllerinden ziyâde [605a] diyâr-ı küffârı nehb ü gâret ve ihrâc-ı üserâ-yı bî-şumâr ve bî-hadd ile ber-vech-i sür‘at mu‘asker-i hümâyûna ‘avd ü ric‘at eylediler. Las-ı vesvâs-ı istînâs bu mâdde-i nâgehânîden habîr ü âgâh oldukda on beş bin mikdârı muntehab ‘asker-i dalâlet-eserini isti‘câlen bend ü sedd-i reh-güzerân içün ta‘yîn itmekle anlar dahi birbirini nebûd-hâr-ı kelb mânend basarak reh-güzere lede‘l-vusûl guzât-ı müslimîn çend sâ‘at mukaddem mürûr itmeleriyle hâsir ü hâib diyârlarına âyib oldular. Yahşi Yahya Bey gânimen ve mansûren hâk-i pâ-yı hıdîv-i devrâna rûy-mâl itdikde hizmeti karîn-i kabûl-ı hâkân-ı İskender-hadem ve kadr-şinâs olmağla hıl‘at-ı fâhire ilbâs olundu.

Ref‘-i Tınâb-ı Hıyâm-ı İkâmet ez-Filibe ve Ba‘zı Vekâyi‘

Müşârün-ileyh Gâzî Yahya Bey Nehr-i Meriç'den 'ubûr mümkün olduğun ihbâr itmekle bir sâ'at-i sa'd-encâmı ki işbu sâl-i ferruh-fâl ve zafer-encâmın mübârek şehr-i şa'bânı evâilidir, 'ale's-seher pîşgâh-ı otağ-ı gerdûn-tâkda cell nefer hâfızân-ı hoş-edâ ve sâhib-i tecvîd meşgûl-ı kırâ'at-ı Kelâm-ı 'Azîm-i Rabb-ı Mecîd olup hatemât-ı müte'addide ve kırk yâsîn-i şerîf kırâ'at ve hâsıl olan ecir ervâh-ı enbiyâ-i pür-'izz ü şeref ve selâtîn-i selefe ithâf olundukdan sonra hâfızân-ı mûmâ-ileyhim sûre-i Fethi tilâvet ve ed'îye-i hayriyye edâ ve kırâ'at olundu. Ba'de-zâlik şevket-penâh ve zafer-dest-gâh ve şehinşâh-ı encüm-sipâh;

Şeh-i melâike leşker-i hıdîv-i sâhib-i dâd

Cânib-i kutb-ı hılâfet-meâb-ı Hân-ı Murâd

hizmetleri 'izz ü ikbâlle rahş-ı dâsitân-ı hemâllerine süvâr ve ber-fehvâ-yı;

Devlet tutar rikâbını Dârâ 'inân virür

Kemâl-i übbehet ü iclâl ile mütevekkilen 'ale'llâhi te'âlâ ve mutavassılan bi-mu'cizât-ı mefharu'l-enbiyâ 'aleyhi efdalu't-tahâyâ kahr u istîsâl-i a'dâ-yı dalâlet-peymây kasdıyla;

Allah Allah diyelim sancak-ı şâhî çekelim

Mütevekkil olup Allah'a sipâhi çekelim

savb-ı merâma müteveccih oldular. İnkıyâden li-emr-i hâkânî bu sefer-i müsmirü'z-zafere bâ-'asâkir-i mürettebe gelen mülûk ve ümerâ dahi müretteb alay-ı İskenderâne ile pîş ü pes-i Hazret-i Sâhib-kırân-ı 'asrda revân olup sâir 'asâkir-i nusret-me'âsir dahi yerlû yerinde 'ale't-tertîb 'âzim-i diyâr-ı [605b] küffâr oldular. Ve üçüncü gün kemâl-i emn ü refâh ile belde-i İhtiman madrib-i hıyâm-ı hâkân-ı zemân ve leşker-i zafer-nişân oldu. Belde-i merkûmede memâlik-i küffâra mevsıl turukun kangısından 'azîmet olunmak münâsibdir deyü tarh-ı encümen-i meşveret olunup Köstendil yoluyla gidilmek münâsib olduğun a'yân-ı leşker ittifâk ile inhâ itmeleriyle, semend-i 'azîmet ol tarîka mün'atıf kılındı. Rûz-ı ferdâ Sofya-i mahrûse ile mahmiyye-i Selanik vasatında vâki' tarîk-ı Köstendil ile cânib-i a'dâyâ 'azîmet olunup Köstendil Tekürü Kostantin sahâyif-i sâbıkada tafsîl olduğun üzre sene selâse ve seb'in târîhinde kabûl-i zimmet-i cizye vü harâc idüp ilâ-hâzihi's-seneti'l-meymûne bir tarîkla câdde-i itâ'atden münharif ve sebîl-i inkıyâddan semt-i vâdî-i 'isyâna kat'â mün'atıf olmuş idi. Makdem-i hıdîv-ı devrândan habîr ü âgâh oldukda a'yân-ı memleketi ve sâir piskoposân ile istikbâline isti'câl ve gubâr-ı sümm-i semend-i âhû pesendlerine rûy-mâl eyleyüp tarafından âmâde itdiği zıyâfete tenezzüllerin recâ itmekle recâsı karîn-i kabûl-ı şehriyârî

oldu. Ba‘de’t-ta‘âm âmâde vü ihzâr itdiği leşkerini müretteb alay ile pîşgâh-ı hümâyûndan geçirüp;

[Mısr]â‘

Huzûr-ı Husrev-i ‘âlî-tebârda

Nesir; hıl‘at ilbâs olundukdan sonra ‘askeriyle mu‘asker-i hümâyûna mülhak oldu. Vusûl-ı sefir-i a‘dâ ve ‘azm-i pâdişâh-ı mansûru‘l-livâ mehere-i müverrihîn tahrîrleri üzre kral-ı seb‘adan ‘ibâret olan kefare-i fecere mahall-i vâhide müctemi‘ olup ânifen mersûm-ı kıl-ı hakîrâne kılındığı üzre cem‘ itdiği leşker-i menhûsu üç yüz bin nefere bâliğ ve iki yüz bini müntehab ceng-âver ve pür-silâh iken yine mehâbet-i İslâmiyye ru‘b-ı enzâr-ı dil-i dalâlet-eserleri olduğun sûretâ bir tarîk-ı gurre ve istikbârı müntehî-i kıtâl oldukların i‘lân ve ma‘nen keyfiyyet ve kemiyyet-i leşker-i zafer-eserden ahz-ı ahbâr maslahatıyçün mevkib-i hümâyûn mahrûse-i Köstendil’de iken bir sefiri vürûd idüp nâme-i mel‘anet-câmesi derûnunda bizler müddet-i vefiredir ki sizlere muntazırız sizlerin ise gâlibâ murâdınız [606a] ceng olmadığından ba‘zı husûs-ı gayr-ı muktazıyı bahâne eyleyüp ayak sürüyorsunuz mazmûnu tahrîr olunmağla bu makûle sû-i edebi muhtevî kelimât-ı mazahrafadan pâdişâh-ı gayret-destgâh hazretlerinin nâire-i gazab u hiddetleri müştâ‘il olup sefir-i mel‘anet-semîrine inşâallâhu te‘âlâ ‘an-karîb sahrâ-yı Kosova’da bâzâr-ı kârzâr tervîc olunur. Ol bî-edeb kâfirlerde eger zerrece âsâr-ı merdânegî var ise mev‘id-ı mersûmede âmâde-i ekl-i mâ-hazar-ı seyf-i sâhib-kırânî olsunlar. Kelâm-ı şecâ‘at-ittisâmı ifâde olundukdan sonra muhakkeran meclis-i hümâyûndan tard u teb‘id olundu. Ve der-‘akab göç boruları çalınup Kosova cânibine ‘azîmet olundu.

Vasf-ı Kosova ve Ba‘zı Vekâyi‘

Hafî olmaya ki, Kâtib Çelebi merhûm tahrîri üzre Kosova ‘alâ-galatin meşhûr ve Kosova ‘alâ-lügatin aslı zamm ve sîn-i mühmele ve târeten kâf bedeli kâf-ı mazmûme ile müsta‘mel Priştine ve Trepça ve Kurşunlu beyinde hâlâ livâ-i Prizren tevâbi‘inden bir vilâyetdir ki kazâsı Pulaşe dimekle meşhûrdur. ‘Alâ-kavlin esah on dokuz günlük mesâfedir. Çünkü mahall-i merkûmda olan merhale kurbüne ‘aşere âhiren şehir-i şa‘bân-ı şerîfde darb-ı evtâd-ı hıyâm itdi. Pâdişâh-ı Dârâ-sipâh hizmetlerinin meşreb-i hümâyûnları her husûsa istişâre vü istihâre ile mübâşeret ve ibtidâra mâil olmağla tarh-ı encûmen-i meşveret ve ümârâ ve a‘yân-ı Devlet-i ‘Aliyye’ye bi-tahsîs a‘dâ-yı dînin mecmû‘-ı ahvâline vâkıf mîr-i megâzî-me’nûs Mîr Evrenos’a ber-vech-i kânûn-ı muhârebe ne gûne hareket münâsibdir deyü bi’z-zât

hıdîv-i ma‘delet-intisâb hizmetleri hitâb buyurduklarında, tedâbîr-i sâireden mukaddem elzem olan mev‘id-i harb u kîtâle düşmen-i dîn ü devletden akdem varılup bir mahall-i münâsibde nasb-ı di‘âme-i ikâmetdir. Ba‘de-zâlik hîn-i tekâbül-i saffeynde taraf-ı a‘dâdan hareket zuhûr itmeksizin mukâteleye mübâderet bir vechile câiz değildir. Zîrâ leşker-i küffârın kânûn-ı harbiyyeleri mahall-i vâhide cem‘ olup poladdan rîhte kalıb-ı bünyâd-ı kal‘aya mûmâsil olmakdır. Pes bu cihetden anlardan mukaddem evvel emirde bizler hareket itsek darb-ı hadîd-i [606b] bârid misillü bir ma‘nâ olduğu şekk ü zunûndan müberrâdır. Hamle-i vâhide mündefi‘ oldukdan sonra ne gûne hareket olunsâ mâni‘ yokdur deyü hatm-ı kelâm eyleyüp ‘ukalâ-i sâire dahi bu kavli tasdîk itmeleriyle mazhar-ı nevâziş ü iltifât-ı şâh-ı deryâ-sıfât oldu.

Zabt-ı Derbend ve Mürûr-ı ‘Asâkir

Ânifen nakş-ı berârende-i safha-i vekâyi‘ kılındığı üzre huzûr-ı hümâyûnda bast-ı makâlât-ı istişâre olunduğu esnâda bundan akdem ba‘zı husûs için cânib-i düşmene tesyîr olunan câsûsân ma‘ber-i Derbend’de a‘dâ tarafından pâsbân olduğun haber virmeleriyle ashâb-ı istişâre leşker-i İslâm ikâmetgâhlarından hareket itmez. Mukaddem Derbend’in zabtı ve hıfz u hırâset için bir mu‘temedün-‘aleyh kimesnenin ‘asâkir-i kâfiye ve merdân-ı vâfiye ile ol nahve ‘icâleten ba‘s u tesyîri husûsunda sarf-ı dikkat ve ba‘de’l-yevm her hâlde mutabassırâne hareket elzem olduğun ifâde itdiklerine binâen sâlifü’z-zikr mîr-i gayret-me’nûs Gâzî Evrenos’un ma‘iyyet-i şeci‘asına ümerâ-yı istikâmet-peymâyîden Paşa Yiğit nâm merd-i cesâret-semîrâna kifâyet mikdârı müntehab pür-sâz ve seleb merdân-ı kâr-güzâr terfîk olunup tathîr-i tarîk ve ahz-ı dil maslahatıyçün ilerü irsâl olunmuş idi. Mütevekkilen ‘ale’llâhi te‘âlâ savb-ı me’mûrelerine revân olduklarından sonra erkân-ı Devlet-i ‘Aliyye inşâallâhu te‘âlâ zann-ı gâlib üzre Derbend-i mezbûreyi leşker-i İslâm zabt u teshîr idecekleri bî-iştibâh olmağla ordu-yı hümâyûnun karîb-i Derbend’e vusûlü münâsib olduğun pâye-i serîr-i ‘adâlet-masîr-i pâdişâh-ı kişver-gîre ‘arz u inhâ itdiklerinden nâşî hutuvât-ı hafife ile ol cânibe ‘azîmet olundu. Sahâyif-i sâbıkada tahrîr olduğun üzre bundan akdem Yahşi Yahya Bey ma‘iyyetine me’mûr müntehab-ı merdân-ı rûzgâr ile Şehirköyü cânibine ba‘s ü tesyîr olundukda ‘ale’l-gafle ol tarafı nehb ü gâret ve ihrâc-ı üsârâ-yı bî-şumâr ile küllî hasâret itdiklerinden Las-ı vesvâs-istînâs re’y ü tedbîri üzre her ne mikdâr reh-güzer var ise hattâ Ohri Suyu ta‘bîr olunan tarafa bile kifâyet [607a] mikdârı pâsbân vaz‘ olunmuş idi. Pâdişâh-ı Dârâsipâh hazretlerinin tarîk-ı Köstendil ile rû-be-râh-ı ‘azîmet oldukları ma‘lûm-ı ‘âlemiyân olup ol tarîkda vâki‘ Derbendandan gayrı reh-güzeri sedd ü bend iktizâ itmez iken²³⁴⁸ ber-fehvâ-yı

²³⁴⁸ Ol tarîkda..... iken (Derkenar notu).

el-hâinu hâifun ma‘ber-i sâireleri dahi kemâ fi‘l-evvel bend idüp husûsâ ânifen muharrer Derbend’e fevka‘l-ihimâm istihkâm virmiş idi. Lâkin ber-mazmûn-ı mu‘ciz-nümûn-ı “**el-hakku ya‘lû velâ yu‘lâ**”²³⁴⁹ Gâzî Evrenos Bey ma‘iyyet-i dilîrânesinde mevcûd merdân-ı kâr-güzâr ile Derbend-i mersûma lede‘l-vusûl otuz ‘aded pür-sâz ü selb kâfir zuhûr eyleyüp mîr-i mûmâ-ileyh tîr-endâzîde sâni-i Vakkas ve tahsîn-kerde-i şihâb ve ta‘n-endâz-ı zâl-i sipihr olmağla bir tîr-i ciger-dûz ile derhâl ol gürûh-ı mekrûhdan birini kahr-ı cahîme revân eyledi. Anı ta‘kîb eyleyen hînzîr seyf-i mübârezeye vaz‘-ı yed itmek kaydında iken ol Sâhib-kırân-ı ‘asr bir sehm-i musîb ile anın dahi kaydını gördü. Mîr-i müşârûn-ileyhe mesâbe-i kuvvetü‘z-zahr olan mücâhidîn dahi ihrâz-ı ücûrât-ı gazâ kasdıyla heşt nefer kâfiri fûtâde-i hâk-i müfâk helâk ve çend nefer bî-dîni keyfiyyet-i düşmene tahsîl-i vukûf maslahatıyçün bend-i silsile-i fitrâk eyleyüp bâkîleri râh-ı idbâra gürîz ü âyib oldular. Derbend-i merkûmenin peyâm ve zabt-ı teshîri ile üsârâ ma‘rûz-ı ‘atabe-i cihândârî kılınmağla pâdişâh-ı nusret-şi‘âr hizmetleri mücâhidîn-i ebrâr ile derbendi güzâr buyurdular. Morava nehri dahi kemâl-i emn ü selâmetle ‘ale’s-sabâh geçilüp mâverâsında olan sahrâ-yı fesîhatü‘l-ercâya nasb-ı di‘âme-i hıyâm-ı ikâmet olundu.

Vasf-ı Morava ve Zikr-i Ahvâl-i Küffâr-ı Morava

Kâtib Çelebi tahrîri üzre zamm-ı mîm ve sükûn-ı vâv-ı muttasıla ve zamm-ı râ-i mühmele ve feth-i vâv ve ittisâlinde zamîr ile müsta‘meldir. Lâkin galat-ı meşhûru râ-bihi târeten hâ-i hevvez ve târeten hemze ittisâliyledir. Kile‘t-takdîrîn Yanova ve Novaberde ve Muhanık kazâları miyânında bir kazâdır ki hâlâ livâ-i Prizren tevâbi‘inden olup on yedi günlük mesâfedir. Nehri Alaca Hisâr’dan geçüp Tuna’ya cârî olur. İntehâ.

Çünkü pâdişâh-ı kâmkâr ve şehinşâh-ı nusret-şi‘âr hizmetleri şevket ü ikbâlle kurb-ı a‘dâya rekz-i tînâb-ı otağ-ı İskenderâne [607b] buyurdular. Fi‘l-hakîka min-ciheti‘l-‘aded-i leşker-i İslâm cünd-i küffârın humsı mikdârı olduğundan düşmen-i dîn kesret-i ‘adedlerine mağrûren ‘asker-i İslâm’ı cümle-i vâhidede pây-mâl itmek zu‘muna düşdüklerinden her biri lâf borusun ötdürüp bi-rûhü’s-sanem-i güzâf ortada mukle-i zenbî-i pey-der-peye başladı. Ez-cümle Vılıkoğlu didikleri nâ-bekâr keyfiyyet-i ümmü‘l-habâis ile hâlâ üzerimize gelen leşkere yalnız tevâbi‘ ve levâhıkımla ben kifâyet eyledim, gayrı bir ahadın mukâteleye mübâşeret itmesi lâzım değildir deyü da‘vâ idüp Las-ı küfr-istînâs deyü her kim Sultân Murâd’ı bana hayyen getirürse kendüye kılâ‘-ı vefretü‘l-intifâ‘dan deh bâb kal‘adan mâ‘adâ kendime dâmâd iderim deyü va‘d eyledi. Bosna kralı dahi penç ‘aded kal‘a ve sâir tekfûrların dahi her

²³⁴⁹ “Hakk’ın hatırı âlidir, ondan üstün bir şey yoktur”.

biri bir gûne va‘d itmekle hizb-i mel‘anet-intimâlarını harb u kîtâle tahrîs itdiler. Vılıkoğlu bî-dîni ise dem be-dem kat‘â sizlerin zahmet-keşide olmanıza hâcet yok, ‘ale’s-seher pâdişâhı ve gerek vezîr ve ümerâsını bi‘l-cümle bend-i silsile-i esr idüp size teslîm iderim. Lâkin siz dahi va‘dinizi incâza ‘akd-i ‘uhûd u peymâna muhtâcsız deyü yedi kralın her birinin elinden âyîn-i bâtılları üzre kavî senedât alup bu zu‘m-ı ‘âtıl şevkıyla ümmü’l-habâyisi tezehhür itmekte idi. Ol bî-hîred ve bî-dînler nusreti kesret-i ‘adedde zu‘m itdiklerinde şeb tâ-be-sabâh fırsat bizimdir, hayâl-i ‘âtılıyla nûş-ı şarâbla mest ve kanâdil? oldular.

Meşveret-i Küllî der-Huzûr-ı Hümâyûn

Ezîn-cânib pâdişâh-ı İskender-hadem ve Dârâ-derbân hizmetleri çend sâ‘at hayme-i gerdûn-pâyelerinde istirâhatden sonra nev-be-nev gelen câsûslardan düşmen-i dînin kemâl-i mertebe-i kesretinden haber vermeleriyle ber-magzâ-yı **leyse’l-hayru ke’l-mu‘âyene**²³⁵⁰ keyfiyyet-i kesret ve kemiyet-i vefretlerine kesb-i ıttılâ‘ için bi‘z-zât ihtiyâr-ı meşâk buyurup halef-i bâhirü’ş-şerefleri Yıldırım Hân’la tell-i kûha şevket ü iclâlle çıkup cânib-i düşmen-i dîne nazar-endâz olduklarında fi‘l-hakîka rûy-i zemîn deryâ-yı katrâna mûmâsil [608a] ve ol sahrâ-yı bî-pâyân bahr-ı muhîte mu‘âdil olduğu manzûr-ı devletleri oldukdan sonra tarh-ı encûmen-i meşveret-i a‘lâ vü ednâyı ol meclise da‘vet buyurdular. Herkes bi-merâtibihim merâsim-i âdâb üzre huzûr-ı hümâyûnda ku‘ûddan sonra mevlâü’l-mülûki’l-‘âlem hizmetleri bi‘z-zât feth-i kelâm ve huzzâr-ı meclise, “bu cânibe gelmekden maksûdumuz ancak i‘lâ-yı kelimetullâhi’l-‘ulyâ olup a‘dâ-yı dîn ü devleti kahr u istîsâl olduğu cümlelizin ma‘lûmudur. Cünûd-ı a‘dâya nazaran leşkerimiz ‘adedde hamsîne ancak bâliğ olur, egerçi **ve men nasru illâ min-‘indillâhi** fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâsınca nusret-i kesretde değil, fakat Hak te‘âlâ hazretlerinin bir lutf-ı ‘azîmidir. Kâhî kudretiyle bir püşte-i za‘îf ile şîri pinhân ider. Lâkin umûr-ı dînîye müte‘allık husûsda husûsâ bu makûle umûrda meşveret ve **şâvirhum fi‘l-emr** fermân-ı Rabbânîsi ile cümlemize farz olmağla bu bâbda nuhbe-i efkârınız olan ârâ vü tedâbîri inhâ matlubumdur” deyü hıtâb-ı bâ-savâb buyurmalarıyla herkes bi-kadri ‘aklihi hasen ‘add itdikleri re’y-i ilkâ itdiler. Ez-în cümle ba‘zı ümerâ kim bâzî-i sipihri derk müşkil;

Sen bir katı bilürsün ey dil

mazmûnuna mâ-sadıklar idi. Bu vechile tedbîr-i hatâ-encâm itdiler ki ekseriyyâ huyûl-ı a‘dâ cemâl-i cimâlden hirâsân olduğu manzûrdur. Mûnâsib olan üştürân manzarımıza saf-keşide kılınmaktır. Cimâlden esbân hirâsân olmak takrîbiyle lâbüd saff-ı a‘dâya perîşânî tatarruk

²³⁵⁰ Görmek gibi hayırlı bir şey yoktur.

ider. Pes bu vechile perîşâh olan leşkerle mukâtele âsân-ter olduğu bî-irtiyâbdır didiler. Sultân-ı melek-haslet ve velâyet-şî‘âr bu tedbîrin nîk ü bedinden şehzâde-i kâmkâr Bâyezîd Hân-ı nâmdârdan mahsûs istifsâr buyurduklarında hemân merâsim-i âdâb-ı mülûkâneyi ba‘de‘l-edâ, “şevketlü pâdişâh-ı ‘âlî-şânım işbu Devlet-i ‘Aliyye’de eb ve cedd-i mağfîret takarrübünüzden berü sadr-nişîn-i mesned-i saltanat olan havâkîn-ı kirâm her hâlde mütevekkil-i ‘avn-ı Hudâ ve mütevessil-i mu‘cizât-ı bâhire-i mefharu’l-verâ ‘aleyhi efdalü’t-tahâyâ olduklarından mansûr [608b] ve muzaffer ve a‘dâ-yı devletleri makhûr u müdemmer ola geldiği **ke’ş-sems fî-râbi‘atü’n-nehâr**²³⁵¹ zâhir ü âşikâr iken bu def‘a bu makûle dekk ü hıyeline mesleğine sülûkünden iktizâ itdi. Leşkerimiz kalîl ise “**Kem min fî‘etin kalîletin galebet fieten kesîraten bi-iznillâh**”²³⁵² kerîme-i mükerreremesinin mazmûnu hezâr bâr zuhûr-yâfte olduğu cümlelerin manzûru olmuştur. Hemân bu bâbda re‘y-i sâib taraf-ı düşmen-i dînden hareket olunmaksızın mukâteleye şürû‘ olunmayup cânib-i a‘dâdan emâre-i kıtâl zuhûr itdikde mütevekkilen ‘ale‘llâh gönül birliğiyle meslûlû’s-suyûf üzerlerine hücum olunmakdır. Nakz-ı ‘ahd anlardan zuhûr itmekle bâd-ı nusret u zafer taraf-ı İslâmiyân’dan vezân olmakda iştibâh yokdur” deyü kat‘-ı kelâm eylediler.

Zikr-i Tefe‘ül-i Sadr-ı a‘zam ve Tetimme-i Meşveret

Sadr-ı a‘zam Ali Paşa-yı dilîr bir şeb mukaddem cünûd-ı a‘dâ-yı bed-nümûdun kesretlerini mülâhaza ve emr-i tertîb-i sufûfu ba‘de‘t-tefekür bâd-ı nusret ‘acabâ kangı tarafdı vezân olur, bu kâşif-i esrâr cümle-i umûr olan kelâm-ı kadîm-i Rabbânî’den tefe‘ül buyurduklarında neste‘îzu bi‘llâhi‘l-Mu‘în “**yâ eyyühe’n-Nebiyyü câhidi‘l-küffâre ve‘l-münâfikîn**”²³⁵³ kerîme-i mükerreremesini tefsîr itmekle bu işâret-i subhâniyye mübeşşir-i nasr u zafer olduğundan mübeşşer ü mesrûr olup meclis-i ma‘hûd-ı istişârede şâhzâde-i tevekkül-karîn itmâm-ı kelâm-ı hikmet-zemîn buyurduklarında müte‘âkıbeten fâl-i hayrını yâd ve inşâallâhu te‘âlâ ber-vefk-ı murâd leşker-i İslâm fevz u zafer ile mesrûru’l-fuâd olacakları bî-irtiyâbdır. Bu bâbda sebîl-i hıyele ‘atf-ı ‘inân olunmağa hâcet yokdur. Bu ümmet-i merhûmeye “**lekad nasarakumu’llahu fî-mevâtine kesîre**”²³⁵⁴ fehvâ-yı mu‘ciz-ihtivâsınca Hak subhânehu ve te‘âlâ hazretlerinin lutf u keremi bi-hadd u gâyedir deyü re‘y-i sâib-i şâhzâde-i pür-rüşd ü sidâdı te‘yîd itdiler. Bu esnâda mîr-i mîrân-ı Rumili hizebr-âcâm-ı megâzî vezîr-i mükerrrem Timurtaş Paşa-yı Gâzî kelâm-ı Âsafî-karîn hıtâm oldukdan sonra bu gûne bast-ı makâl-ı hikmet-ittisâm buyurdular ki, “ehl-i İslâm hâdim-i bünyân-ı erbâb-ı hıyel

²³⁵¹ Günün dörtte birindeki güneş gibi.

²³⁵² “Allah’ın izniyle büyük bir topluluğa galip gelen nice küçük topluluklar vardır”. *Kur’ân*, Bakara, 2/249.

²³⁵³ “Ey peygamber! Kâfirlerle ve münafıklarla cihad et”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/73.

²³⁵⁴ “Ant olsun ki Allah size bir çok yerde yardım itmişti”. *Kur’ân*, Tevbe, 9/25.

ü desâyis iken dekk-i irtikâb itmek ber-vechile müslimîne lâıyk u sezâ-vâr değildir. Elhamdü li'llâhi te'âlâ a'lâm-ı İslâm her hâlde nusretle ma'rûf ve süyûf-ı ümmet-i merhûme fevz u zaferle mevsûfdur. [609a] Mukaddem ilkâ olunan tedbîr ki cimâl maddesidir. Vücûhen hatâ-i mahzdır. Ez-cümle âhen-pûş leşker-i düşmen üzerimize birden hücûm iderlerse şâyed develere havf u hirâs târî olup 'ale'l-'aks mânend-i seyl cârî oldukları hinde ma'azallâhu te'âlâ 'askerimizin der-ân gayr-ı münkasıma tefrika-yâfte olmasına bâdî olacağı bî-iştibâhdır. Sonra nedâmet ü perîşânî kat'â nesneyi müfîd değildir. İle'l-ân 'askerimiz fevz u nusreti tevekkel 'ale'llâhla açıktan hücûm idüp bulagelmışlerdir. Bu emre mu'tâd olan leşkeri 'aksinde istihdâm mahz-ı hatâ-yı fâhişdir. Bu bâbda 'abd-i Hakîrin dahi enseb 'add itdiğim şâhzâde-i hikmet-semîr hazretlerinin re'y-i dil-pezirleriyle 'amel olunmakdır. Lâkin gereği gibi tedbîr-i tertîb-i sufûfda ol maktûr elzemdir" deyüp meclis-i istişâre anların kelâm-ı hikmet-irtisâmlarıyla karîn-i hıtâm oldu.

Zuhûr-ı Bâd u Gubâr ve Du'â-yı Sultân-ı Velâyet-Şi'âr

Meclis-i istişâre resîde-i hıtâm olduktan sonra pâdişâhu'l-İslâm ve'l-müslimîn zıllullâh el-Hayyü'l-Mübîn hazretleri kesret-i leşker-i a'dâ fikriyle gamgîn ve kûşe-i 'uzletde istid'â-yı fevz ü 'inâyetle dergâh-ı Hakk'a isâle-i eşk-i hûnîn buyururlar iken, nâgâh cânib-i a'dâ-yı dîn ü devletden bir bâd-ı şedîd vezân ve tarafeynin hâk u hâşâk ve eşcâr-pârelerin sûy-ı hıyâm-ı İslâmiyye mânend-i katarât-ı bârân rîzân idüp gubâr-ı zulmet-endûd miyân-ı tarafeyne misâl-i sedd-i sedîd keşîde kılınmağla göz gözü fark itmekden kalup;

Sanki yevmü'l-kıyâme kad kâme

Zûr-ı rûzgâr-ı 'âdîden taraf-ı İslâm'a cünbânîde olan ahcâr hîn-i muhârebede atılan top güllesinden nümûdâr oldu. Bu 'alâmet-i kıyâmet-nişân zuhûrundan pâdişâh-ı 'âlem-penâh hizmetleri bir kat dahi mağmûm olup hemân kûşe-i vahdetde ferş-i seccâde-i niyâz ve dü dest-i darâ'at-peyvestlerin dergâh-ı Kâdi'l-hâcâta bâz eyleyüp ez-dil ü cân;

Yâ ilâhî kerîm ü erhamsın

Hâle her hâlde sen a'lemsin

Yâ ilâhî 'atâna yok gâyet

Hâline müslimînin it şefekat

Yâ ilâhî ümîdimiz senden

Bizi mahrûm itme lutf it sen
[609b] Âb-ı rûyuna Ahmed'in Yâ Rab
‘Avn u lütfunu eyle nasra sebeb
Leşker-i müslimîni mansûr it
Fırka-i müşrikîni makhûr it
Çünkü lütfundan ey Ganîyy-i mucîb
İtdin İslâm'ı biz za‘îfe nasîb
Kereminden muzaffer it yârab
Düşmenimi müdemmer it Yâ Râb
Bakma ‘isyânıma kerem eyle
Beni fethile mugtenim eyle
Cümle-i Asfiyâ için Allah
Zümre-i ebniyâ için Allah
Müslimîn kullarını itme melûl
İt du‘âmı benim meded makbûl
Ferş-i dergâha yok yüzüm ammâ
Lutfuna gâye yok senin mevlâ
Nasrile ‘askeri idüp te’bîd
Ba‘de ez-în ben kulunu eyle şehîd

mazmûnuyla ol şebi tâ-be-sabâh nâle vü zârî ile imrâr eylediler. Çün subh-ı sâdık ufk-ı âsumândan tâlî‘ oldu, hübüb eyleyen rüzgâr munkatı‘ olup ‘akîbinde ‘alâmet-i kabûl-ı ed‘iye olan katarât-ı rahmet-i Bârî rûy-ı zemîni yeniden reyyân eyledi. Meşâhîr-i müverrihinden ba‘zı ehl-i vukûf tahkîkî üzre selâtîn-i cihânın ser-firâzı cenâb-ı zıll-ı Hakk hâkân-ı gâzî isâle-i eşk-i tazarru‘ ile şeb-i merkûmu ihyâ hılâlinde nevm târî olup rû’yâ-yı sâdıklarında ‘asker-i

İslâm mansûr u muzaffer ve kendileri nâil-i şehâdet-i ekber olacakların bir pîr-i nûrânî tebşîr itmiş idi. ‘Ale’s-seher rû’yâlarını müeyyed bârân zuhûrlarından du‘âlarının dergâh-ı kâdî’l-hâcâtta karîn-i isticâbe olduğun derk itmeleriyle tekrâr be-tekrâr secde-i şûkr-i ni‘met-i Kirdgâr’ı edâ eylediler.

Zikr-i Mukâbele-i İslâm be-Küffâr

‘Ale’s-seher mahall-i kâr-güzâr olan Kosova’ya varılup mukâbele-i a‘dâ-yı bed-liâma vaz‘-ı livâ-i nusret-iltivâ ve ol şeb tâ-be-sabâh tehyie-i âlât-ı harb ve tertîb-i ba‘zı levâzım-ı vegâya mübâderet ve tarafeynden karagullar vaz‘ u ta‘yînine mübâşeret olundu. Zulûmât-ı şeb zafer-i subh resîde oldukda sanâdîd-i küffârdan ba‘zıları şebhûn olunmak tarafın tasvîb itdiklerinde Yorgi nâm bir mağrûr-ı dalâlet-encâm ki meşâhîr-i sanâdîd-i küffâr-ı bed-tebârdan [610a] idi. Burun gurûru meslek-i dalâlet-karîni gibi geçer ve kılup? bu vechile halt-ı kelâma âgâz eyledi ki, tasvîb olan mâdde-i şebhûn bir vechile münâsib değildir. Zîrâ hılâl-ı zulûmâtta müslimân ‘askeri firâr eyleyüp fark u temyîz mümkün olmamak hasebiyle birbirimizi helâk ideriz. Bu takrîble hâzır elimizde olan fursatı fevt itmiş oluruz. Bir avuç ‘askere şebhûn itmek neden lâzım! Sabâh anlara tevâbî’ ü levâhıkımla ben kifâyet iderim. Şebhûn kemâl mertebe ‘âciz ü nâ-tuvân ve bir dahi mukâbeleye kudreti mün‘adim olan kavm içündür. Hâlâ bizler yedi kral bir mahalde müctemi’ olmuş iken ‘âr-ı şebhûnu ihtiyâr itmek ilâ-yevmi’l-kıyâme bizim a‘kâbımıza sermâye-i şe’n ü rüsvâyîdir deyü hâh u nâ-hâh mukâteleyi sabâha te’hîr itdirdi. Bu dahi ehl-i İslâm’a cânib-i Hak’dan bir ni‘met-i ‘uzmâ olduğu ma‘lûm-ı ehl-i hireddir. Zîrâ ol melâ’in-i lâ-yuhsâ şebhengâm ‘ale’l-gafle şebhûn itmek lâzım geleydi ma‘âzallâhu te‘âlâ bâd-ı ‘azîmet cânib-i İslâmyân’dan vezân ideceği bî-şek idi.

Zikr-i Tertîb-i Sufûf-ı İslâm ma‘a-Tertîb-i Sufûf-ı Küffâr

‘Ale’s-seher a‘dâ-yı dîn Karadağ gibi yerlerinden çıkup meydân-ı kıtâlde vech-i âtî üzre sufûf-ı mürettebe keşîde kıldılar. Ergün-ı? dalâlet-makrûn İbn Lâs hıyânet-nümûn ile vasat-ı cünûd-ı merdûdlarında mesned-i? hınzîr-ârâm ve Vılıkoğlu sağ tarafda ve Bosna tekürü veled-i mâder-be-hatâ levend ile sol kolda kıyâm idüp Engürüs ve Eflak ve sâir krallar bi’l-ittifâk cenâheynde ittihâz-ı makâm itdiler. Sultân-ı zafer-iktirân hizmetleri dahi ba‘de edâi’s-salât sûre-i Feth-i şerîf kırâ’at itdirdüp kibleye müteveccihen istid‘â-yı fevz ü nusretle eşk-i hûn-âmîzlerin revân bu gülbân-ı âmîn âmîn-i mücâhidîn-i dîn mânend-i sütûn nûr-ı mele-i a‘lâya revân olup meydân-ı rezm ü kîtâle müteveccih oldular. Şâhzâde-i yümn-karîn Yıldırım Hân-ı şecâ‘at-rehîn cânib-i meymûne-i meymenede Saruca Paşa ile kıyâm ve şehzâde-i sâni Ya‘kub

Çelebi Balaban Bey ile meyserede ârâm eyleyüp Mîr Evrenos-ı Gâzî cenâh-ı yemîninde [610b] ve İnebey cenâh-ı yesârda karâr ve cânib-i yemîn-i pâdişâhîde Sadr-ı a‘zam ‘Ali Paşa ve Vezîr-i ekrem Timurtaş Paşa-yı mekîn cânib-i yesâr-ı şâhinşâh-ı nâmdâr oldular. Mutî‘-i emr-i hâkânî olmak takrîbiyle bu sefer-i hümâyûna gelen mülûk ve hükkâm cevânib-i erba‘a-i Sultân-ı kâmyâbı ihâta eyleyüp zümre-i Yeniçeriyân-ı dergâh-ı ‘âlî pîşgâh-ı hümâyûnda saf-keşîde oldular. Ve tarafeyne mukaddeme-i ‘asker nâmıyla biner tîr-endâz-ı güzîde ve müntehab bahâdırân vaz‘ olunup bu vechile tertîb-i sufûfdan sonra **ve men nasru illâ min-‘indillâhi** gûyân herkes müterakkıb-ı ceng ü cidâl oldular.

Mukâtele-i Tarafeyn ve İnhizâm-ı Küffâr

Cânib-i a‘dâdan mukâteleye âgâz olunmağla hemân mukaddime-i ‘asker nâmıyla manzar-ı cenâheyne vaz‘ olunan tîr-endâzân Allah Allah sadâsını ‘ayyûka çıkarup ba‘de-zâlik taraf-ı düşmen-i dîne sihâmı mânend-i matarât-ı bârân rîzân eylediler. Egerçi bî-nihâye küffâr hufre-i nîrâna revân oldular, ammâ sâbıkâ kirâren mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılındığı üzre cem‘iyyetlerinin kesretinden kat‘â bellü olmayup hînzîr sürüsü gibi meysereye bir gûne hücum itdiler ki, ol taraf külliyyen karîn-i inhizâm olmağa ramak-ı cüz‘î kalmış idi. Yıldırım Hân-ı hamîyyet-şi‘âr bu hâli gördüklerinde bî-ihyâr meslûlû’s-seyf kelîme-i tekbîr-gûyân yıldırım gibi kendini ol cânibe endâhte idüp a‘dâ-yı dîne bir sâtur ‘aşk eylediği na‘ra-i tahsîn tâs-ı sipihri pür-tanîn eyledi. Ba‘zı müverrihîn Bâyezîd Hân’a bu muhârebede Yıldırım lakabı vaz‘ olunmuşdur. Şâhzâde-i sâhibû’s-seyfin bu hâlini müşâhede eyleyen mücâhidînin ‘inân-ı sabr u ihtiyârları ellerinden gidüp yek-zebân Allah Allahü ekber kebîrâ zemzemesiyle fezâ-yı ma‘rekeye velvele-resân olarak pey der-pey darabât-ı nîze ve süyûf u tîr ile a‘dâ-yı dîn ü devletin rûus-ı nâ-pâklerine kıyâmet kopardılar. Ez-în-cümle Mîr Evrenos-ı Gâzî ve şîr-i merd Bey’in ve Saruca Paşa ve Yahya Bey ve sâir ümerâ ve zâbitân leşker-i küffârı bölük bölük ve demet demet idüp bir nîze ile üçer dörder ve tîr ile ikişer üçer kâfirleri fütâde-i hâk-ı magâk ve huyûl-ı guzât-ı muvahhidîn hod ikdâm-ı akdâmlarıyla bî-nihâye düşmen helâk eylediler. [611a] Hulâsa-i kelâm rûz-ı mezbûrda ceng ü cidâl ve harb u neberd ve kîtâl rû-nümâ oldukça misâli devlet-i rûz-efzûn-ı ‘Osmâniyye’de değil düvel-i eslâfda dahi vukû‘ bulmadığını müverrihîn-i effâk mersûm-ı sahâyif-i ittifâk itdikleri gayr-ı hafîdir. Leşker-i küffâr kemâl-i kesretleriyle iki sâ‘at güc ile tâkat getirüp hamle-i İslâmî dem-be-dem kuvvet bulduğundan rûy-ı a‘dâ ‘aksine mübeddel oldu. İmdâd-ı cünûd-ı gaybîyye ile ‘asker-i zafer-me‘âsir düşmen zahrına geçüp bir kat dahi öyle bir kılıç çaldılar ki, dem-i a‘dâ temevvüc itdi yer yer cezr u medd oldu. ‘Aks-ı deryâ-yı hûndan tâs-ı hûrşîd-felek bî-kal‘-ı? surh-ı nühâsa dönüp ol rezm-gâh kıyâmet-i nişânda o demde oldu. Yer yer küştelerden püşteler peydâ ittifâk-ı müverrihîn

üzre egerçi dilâverân-ı İslâm'dan hayli bahâdır-ı gazâ vü şehâdet zarûrâtını? cem' eyleyüp **velâ tahsebenne'lezzîne kutilû fî-sebîli'llâhi emvâten bel ahyâun 'inde rabbihim yürzekûn**²³⁵⁵ nass-ı celîli sırrına mazhar oldular. Lâkin fütâde-i hâk-i magâk helâk olan 'idâd-ı kefare ve müşrikîn iki yüz bin habîse bâliğ oldu. Esnâ-yı ma'rekede bâdî-i fiten ü âşûb olan sâni-i vesvâs İbn Las-ı lâ-sipâs bî-sipîhr-i râh-ı cahîm olup lâşe-i habîsine guzât-ı muvahhidînden biri râst gelmekle ser-i murdârın kat' idüp galtîde-i hâk-i pâ-yı Hâkân-ı nusret-eser itdikde ze'âmet-i menfa'a? ihsân ve hıl'at-ı fâhire ilbâs olundu. Bakıyyetü's-süyûfun nısfına karîb kefare-i fecere ehl-i İslâm'a tehyie vü ihzâr itdikleri kemend ü selâsile giriftâr ve ihtiyâr-ı âr-ı firâr idenlerin 'akîbinden şâhzâdegân-ı mükerremîn Yıldırım Hân ile Ya'kub Çelebi ılgâr eylediler. Fe-hamden sümme hamden sümme hamden. Mahz-ı eltâf-ı hafıyye-i Samedî ve eser-i mu'cizât-ı tâhire-i Muhammedî'den bir gazve-i kübrâ vücûd-pezîr oldu ki evsâfı ile'l-ân mersûm-ı safahât-âsâr-ı erbâb-ı ma'ârif-semîrdir. Fi'l-hakîka yedi kral ta'bîr olunan kefare-i fecere var kuvvetlerin bâzû-yı idbâra getürüp güzîde vü müntehab olmak şartıyla cem' itdikleri üç kerre yüz bin dinç ve tuvânâ 'askeri yetmiş bin nefere ma'a-huddâmuhum ancak bâliğ olur. [611b] Muhtalit 'asker münhezim idüp iki kerre yüz bini tu'me-i şîr-i şemşîr ve otuz binden ziyâdesini esîr itmek ancak mu'cizât-ı tâhire-i Fahr-ı 'âlem sallallahu te'âlâ 'aleyhi ve sellemden bakıyye idüğü ve ba'de-vefâtihi 'aleyhi's-salavât ve's-selâm zuhûr-pezîr olan mu'cizât-ı cemîle vü celîleden ma'dûd olduğı bî-iştibâhdır. Hemîşe hazret-i Mu'în-i bî-çûn 'azze şânuhû 'asker-i İslâm'ı muzaffer kılsun, âmîn.

[Mısr]â'

Bu gazâ-i ekberin târîhidir.

Târîh

Yedi tekürü Lâs idüp tahrîk

Kosova ehl-i küfürle doldu

Hân-ı Murâd idüp 'askerin tahrîs

Didi kim Hak mu'înimiz oldu

Bir kılıç çaldılar ki düşmen-i dîn

Evvelîn-i hamle ile bozuldu

²³⁵⁵ Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma. Bilakis onlar diridirler, Rableri katında Allah'ın lütfundan kendilerine verdiği nimetlerin sevincini yaşayarak rızıklandırılmaktadırlar.

İki yüz bini geçdi şemşîrden
Müslimînin yine yüzü güldü
Ey Latîfî bu gazveyi tab‘ım
Sâirinden on artucuk buldu
Hatîf-i gayb didi bu beytdir
Deyicek târîhi ‘aceb n’oldu
Hamdülillâh müjde bu dem ki
Cünûd-ı küffâr münhezim oldu

Bakıyye-i Hâl-i Gazâ ve Şehâdet-i Padişâh-ı Kışver-küşâ

Guzât-ı müslimîn getürdükleri kerâhâ-yı? küffâr pîşgâh-ı otağ-ı hümâyûnda mahal be-mahal mânend-i cibâl tûde kılınup ma‘rûz-ı ‘atebe-i cihândârî kılınan üsârâdan hod âmed ü refte ordu-yı hümâyûnda mecâl-i mahâl olmak rütbesine resîde olmuş idi. Ba‘zı ümerâ-yı şâhzâdegân-ı ‘âlî-tebârlara peyrev olup pey-siper-i râh-ı firâr olan küffârın zahrından süyûf-ı mültemi‘aların münkatı‘ itmemeleriyle ol taraftan dahi gelen kelle ve esîr ise başka bir bâzâra oldu. Rikâb-ı hümâyûnda mevcûd vüzerâ ve ümerâ tebrîk-i gazâ-yı ekber merâsimini icrâ itdiklerinde herkese ‘alâ-merâtibihim hıla‘-ı fâhire ve teşrîfât-ı celîle ve nukûd-ı vâfire ihsân ve itâ‘at-ı emr-i ‘âlî itmekle bu gazâ-yı ‘uzmâda bulunan mülûk ve ümerâyâ masârif-i râhiyyelerine kâfî nukûd ve tuhfe bahş olunmağla kulûbları celb olunup, kezâlik her birine üsârâdan dahi hisse ifrâz ve her biri me‘mûllerinden ziyâde Sultân Murâd-bahşâ taraf-ı bâhirü’ş-şereflelerinden karîn-i in‘âm u i‘zâz oldular. Kezâlik bu feth-i celîlin evvel ü âhırının nizâm-ı umûrunda bezl-i sa‘y ü kudret ve istikâmet eyleyen [612a] Sadr-ı ‘âlî-kadr-ı Ristofitnat düstûr-ı sadâkat-intimâ vasf-ı dirâyet Vezîr-i mükerrem ‘Ali Paşa hizmetlerine kurâ-i müntefi‘adan havâs ta‘yîn ve hıl‘at-ı fâhire ilbâs ve seyf ve hançer-i mücevher ihsânıyla cümleden mümtâz buyuruldu. Ve ‘askerî tâifesinden nûş-ı şehd-i şehâdet eyleyenlerin mutasarrıf oldukları vezâyifleri ber-vech-i kânûn evlâdlarına tevcih ve sâir guzât-ı muvahhidîne bi-merâtibihim terakkîler inâyet buyurulmağla her birinin hâl ve şânları terfih olundu. Egerçi padişâh-ı ma‘delet-destgâh hazretleri bu feth-i mübînden fevka’l-gâye mütebeşşir ü mesrûr oldular, ammâ leyle-i münâcâtta kendülere tebşîr olunan şehâdet-i uz mânân ‘adem-i vukû‘undan elem-nâk olmuşlar idi. Mütercim-i fezâil Şifâyî merhûmun

tahrîri üzre mübeşşir-i sa'âdet-i gazâ ve şehâdet-'uzmâ ol sipehsâlâr-ı hayl-i enbiyâ vü mürselîn nâzil ola. Sad salât ana hudâdan küllü hîn hazretleri idi. Yine müverrih-i müşârün-ileyh rahimehullâhu-'aleyh tahrîri üzre sâhib-kırân-ı selâtîn kıbel-i Hak'dan mülhemen şâyed ol beşâret-i gaybî zuhûr olur ümmîdiyle havâss-ı etbâ'larıyla küşteler temâşâsına 'azîmet buyurmuşlar. Şebân-ı küştegândan bir kâfir ref'-i engüşt iderek yerinden cünbânîde olup cüyende-i İslâm olur. Lâkin bi-eyyi vechin-kân huzûr-ı hümâyûnda gûyâ-yı kelime-i şehâdet olmağa muhtâcım deyü maglata ider. Her çend ki huddâm-ı pâdişâhî murâdın 'arz-ı İslâm ise huzûr-ı hümâyûna ne hâcet deyü men' itmek murâd iderler, mümkün olmayup bi'l-âhire ol bî-dîn enker-i asvât ile bu bâbda memnû' olduğun echâr ve mesmû'-ı pâdişâh-ı merhamet-şi'âr oldukda huzûruna vusûle ruhsat ihsân itmeleriyle kurb-ı hümâyûna varup gûyiyâ mahfî bir kelâm ilkâ ider şeklini irâet ve derhâl bir zehr-âlûd hançer ile şikem-i hümâyûna darb-ı şedîd resânîde olduğu ile solaklardan aşuru per-tâb itdiği bir oldu. Derhâl em'â-yı pâdişâhî şikemleri üzre hurûc idüp huddâmın bir mikdârı sultân-ı bâhirü'l-es'âdı otağ-ı hümâyûnlarına îsâle mübâderet [612b] ve ekseri tafsîl-i âtî üzre ol kâfir-i hûn-rîzi katl u i'dâma mübâşeret eylediler. Pâdişâh-ı câmiü's-sa'âdeteyn otağ-ı süreyyâ-tâklarında bir mikdâr ifâkat-yâfte olduklarında nûr-ı dîde-i erşedleri Yıldırım Hân'ı taleb buyurmalarıyla şehzâde-i müşârün-ileyh cânib-i düşmene meşgûl iken çâpûk-süvârân vâsıtasıyla bu peyâm-ı muvahhiş mevsûl oldukda birâder-i şecâ'at-eserleri Yakub Çelebi'yi tevkil ve der-'akab vâlid-i mâcidleri tarafına şitâb eylediler. Lede'l-vusûl tafsîli bi-mennihî te'âlâ cild-i sânîde menkûş-ı sahâyif kılındığı üzre saltanat ve leşkeri ba'de't-tevsiye lebbeyk-zen-i nidâ-yı "irci'î" oldular.

Li-müellifihi

Hak te'âlâ kabrini nûr eyleye

Cennet ü kevserle mesrûr eyleye

Tafsîl-i Hâl-i Mel'anet-meâl-i Kâtil-i Ân-pâdişâh-ı Ferruh-fâl

Kibâr-ı müverrihîn zahm-ı resânide-i? vücûd-ı pâdişâhî olan kâfir-i hûn-rîz hakkında ihtilâf itmişlerdir. Nazar-dîde olan ahabârın meâli işbu âtî rivâyeteynden 'ibâretidir. Rivâyet-i ûlâ ve ser-firâr-ı? ebedî ve la'în-i sermedînin nâm-ı nâ-meymûnu Miloş Nikola olup sâir tezâkir-i? hanâzîr-i seb'anın biri idi. Mukaddemâ pâdişâh-ı İslâm'ı hayyen giriftâr itmek üzre beyne'l-kefere 'ahd ü yemîn idüp lâkin bâd-ı nusret tahrîk-i 'alem-i İslâmiyân itmekle esnâ-yı muhârebede zahmdâr olup zu'm-ı bâtılının hılâfî zuhûr itdiğinden vakt-i fursata terakkub u intizâr ile miyân-ı küştegânda kendüyü ihfâ itmiş idi. Vaktâ ki ânifen mersûm-ı kilik-i

hakîrâne kılındığı üzre ‘arz-ı İslâm takrîbiyle pâdişâh-ı sa‘îdin sürrelerine resânide-i zahm-ı şedîd olduktan sonra eydî-i müslimînden tahlîs-i girîbân ümmîdiyle serâ-pâ cübbe ve cevşene mustagrak iken bîm-i cân ile yek per-tâbda peykânın mâverâsına hıznîr misâli düşüp âgâz-ı firâr eyledikde leşker-i İslâm üzerine hücum idüp mel‘ûn hançer-i zehr-âlûd ile nicesin şehîd itmekle herkes kafasından tîr ü seng ve sekûyi mânend-i bârân rîzân eylediler. Fe-emmâ cevşeni pûlâddan duhte olduğundan kat‘â te’sîr itmedi. Habîs-i mesfûr firâr iderek yeniçeriyân-ı dergâh-ı ‘âlî ordusuna resîde oldukda bir merd-i yegâne ecr-i gazâyı celb için tuyaka? ta‘bîr olunan âlet ile hançer olan destine [613a] şöyle darb itdiki hançer-i dest-i mel‘anet-peyvestinden perrân oldu. Ol mahalde mevcûd merdân-ı kuvvet-iktirân ol mel‘ûna envâ‘-ı âlât ile darabât-ı bî-şumâr eylediler. Ammâ kat‘â kâr-ger olmamağla bi‘l-âhire bıkup gûnâ-gûn muddikalar? ile vücûd-ı habâset-âlûdunu hurd u hâm eylediler. Ekser-i kibâr-ı müverrihîn tahkîkleri üzre la‘în-i mesfûrun herbir pertâvının miyânı zırâ‘-ı neccâr ile pencâh zırâ‘ idi ki hâlâ her birine mevzû‘ nişân-ı sengden ma‘lûm cümle-i erbâb-ı seyâhat ve ferhengdir.

Rivâyet-i sâni Mel‘ûn-ı mesfûr-ı meclis-i meşveret-i a‘dâda elçi tarîkıyla huzûr-ı pâdişâhiye duhûl ve ba‘de‘l-katl harekât-ı serî‘a ile mecma‘larına mevsûl olmak lâfını idüp ol hılâlde bâzâr-ı mukâtele revâc-yâfte olmağla da‘vâ-yı bâtılını icrâyâ dest-res-i fırsat bulmamış idi. Ba‘de‘l-muhârebe gûyiyâ taraf-ı küffârdan emr-i musâlahayı müzâkere bahânesiyle kendini ve esbini temüre gark idüp kenâr-ı ordu-yı hümâyûnda bir mahfî mahalle esbini rabt ve kendini sefîr olmak üzre miyân-ı ordu-yı hâmûn-pûyda‘arz eyledi. Sâbıkâ keşîde-i silk-i sutûr kılındığı üzre sultân-ı velâyet-medâr hizmetleri müterakkıb-ı zuhûr-ı şehâdet olup bu beşâret-i gaybî ‘acaba ne zemân vücûd-pezîr olur deyü pür-efkâr iken mesfûrun istid‘âsı huzûr-ı şevket-makrûnlarına ‘arz olunup izn-i hümâyûn-ı pâdişâhâneleri sudûr bulmağla ol muhîl-i bî-dîn otağ-ı gerdûn-tâka dâhil olup gûyiyâ sem‘-i hümâyûna mahfî kelâm ilkâ itmek bahânesiyle kurb-ı sultân-ı sa‘îde varup vech-i sâbık üzre ‘ale‘l-gafle batn-ı pâdişâhiye resânide-i zahm-ı şedîd olduktan sonra çend per-tâb ile esbine resîde olup râh-ı firâra ‘atf-ı ‘înân itdikde merdân-ı yeniçeriyân etrâfin ihâta ve bî-şumâr envâ‘-ı âlât havâle itdiler. Bir vechile kâr-ger olmamağla sâhil-i nehr-i mersûmda bir kassâre nesve? ta‘lîmiyle süvâr olduğu esbin ezfârına âlât-ı harbiyye ile dakk u darb iderek fûtâde-i zemîn-i idbâr ve ser-i murdârına darb-ı tîşe-i kûh-ı kinâne ile ‘âzim-i beyt-i nâr eylediler. [613b] Ba‘zı müverrihîn la‘în-i mesfûr miyân-ı küffârda şecâ‘atle müşârûn-bi‘l-benân ve nâm-ı mekrûhunu işidenler hirâsân olur, makûlesinden bir habîs olup kable‘l-ma‘reke sakârî? kâfirlere li-husûsin mâ-hâtır-mânde olmağla mukâteleye karışmayup bir kûşede ikâmet itmiş idi. Ba‘de‘l-

mukâtele a‘dâ-yı dîn râh-ı firâra âyib olup sultân-ı ‘âlem-penâh küştegân temâşâsına meşgûl iken kurb-ı hümâyûna gelüp maksûdu teba‘iyyet olduğun inhâ itdikle dest-i hümâyûnu bûs itmek murâd idünüp mugâyir-i resm-i âdâb-ı mülûkâne olduğundan havâss-ı etbâ‘-ı hâkânî telsîm-i dâmen-i ‘aliyye bâbında işâret itdikleri mel‘ûnun kemâl-i gurûrundan gücüne gelmekle ol hıyâneti itdi deyü tahrîr itdiler. Mesfûrun ve anın cübbe ve cevşeni ‘ibret-nümâ olmağla el‘ân cebehâne-i ‘âmirede mahfûz olduğun *Fezâil-i Âl-i ‘Osmân* mütercimi Şifâyî Şa‘bân Efendi ‘aleyhi’r-rahme zikr etmiştir. El‘ân huzûr-ı selâtine elçi dâhil oldukda dest ve miyânından dutmak kânûnu ol vak‘adan berü cârîdir deyü tevârîh-i müte‘addidede mastûrdur. Solakzâde merhûmun bu rivâyet egerçi elsine-i nâsda dâir ve meşhûr, ammâ safahât-ı âsâr-ı müverrihinde gayr-ı mezkûrdur deyü ta‘rîzi tettebbu‘da kusûru olduğuna delîldir²³⁵⁶. Terceme-i pâdişâh-ı sa‘îd muhriz-i ucûrât-ı sa‘âdeteyn Sultân Murâd tâbe serâhu hizmetleri mücâhid fî-sebîlillâh bir sultân-ı merâhim-dest-gâh olup icrâ-yı merâsim-i ‘adl u dâd pîşesi ve şefekat ‘ale’l-‘ibâd rûz u şeb endîşesi merhamet-kânî ve sehâ ma‘deni ve lutf-ı kirâmdan bî-hemâl sultân-ı Bermekî-hısâl ve mahmûdu’l-ef‘âl idiler. Fi’l-hakîka bir Murâd-ı evveldirler ki hısâl-ı hamîdenin envâ‘ı kendülerde mevcûd olduğu cihetden selâtîn-i rûy-i zemînde vücûd-ı hümâyûnlarına sâni gelmemiştir. Egerçi bu zümre-i celîlede ya’nî silsile-i tâhire-i Âl-i ‘Osmân’da ‘izz-i saltanat cihetiyle rütbe-i sâlisede bulunmuşlardır lâkin;

Ol itdi neşr-i şark u garba dîni

Hudâ pür-nûr ide merkadini

beyt-i Nâbiga-pesendinin mısra‘-ı evveli mazmûnuna nazaran ma‘nen rütbe-i ûlâda bulunmuşlardır dinse şâyeste vü sezâdır. Solakzâde tahrîri üzre birâder-i mihterleri şâhzade-i sa‘îd Süleymân Paşa-yı şehîd gibi üskûf-i zer-endûd üzre pîçîde destâr-ı Yûsufî [614a] giyüp esvâbı levendâne nazarı muhibbâne ve hilm u ma‘deletde yegâne idiler. ‘Amâme-i mezkûre ol âvânda mülûke mahsûs eşyâdan idi. Ol şehinşâh-ı muhterem muvakkır-ı ‘ulemâ vü fuzalâ ve mu‘tekid-ı meşâyih u evliyâ olup zühd ü takvâda ‘âlem ve mutî‘-i şer‘-i şerîf ve mu‘azzım-ı evâmir-i ilâhî’ye mümtesil ve nevâhî ve memnû‘âtdan müctenib Şiblî ve Bistâmî-şî‘âr kutb-ı merkez-i vilâyet bir melik-i kerâmet-şî‘âr idiler. Sâbıkâ mahallinde tafsîl olunduğu üzre târîh-i velâdet-i hümâyûn-ı sa‘âdet-makrûnları sene sitte ve ‘işrîn ve seb‘a-mi‘ede vâki‘ olmuşlardır ki, târîh-i sâl-i cülûs vâlid-i hümâyûn-ı mâcid-i rahmet-karînleridir. Sinn-i hümâyûnları hamse ve selâsine bâliğ olduğu sâl-i vasiyyetinde peder-i ma‘delet-güsterleri Şâh ‘Orhân-ı merhamet-perver [silik] rûhuna ola rahmet-i evfer tâbe serâhu intikâlinden taht-ı saltanat

²³⁵⁶ deyü Olduğuna delîldir (Derkenar notu).

şehrîne²³⁵⁷ cülûs-ı ma‘delet-me’nûsları vukû‘ bulmuş idi. Bu takdîrce müddet-i saltanatları sî sâle ve mikdâr-ı ‘idâd-ı hayât-ı müstetbi‘u’l-berekâtı hamse ve selâsîne olduğu esahh-ı rivâyâtdır. Bu bâbda ba‘zı müverrihînin ihtilâfı makûle-i lâf ü güzâf olmağla anları tahrîre tab‘-ı kîlk-i fesâhat-perver tenezzül itmedi. Şemâil-i hümayûnları merhûm Solakzâde tahrîri üzre bu vechiledir ki tanzîm olundu.

Hilye-i pâkini Murâd Hân’ın
Böyle tahkîk itdiler anın
İtmeyüp güft ü gûyu hiç tavîl
Didiler zâtına yoğidi ‘adîl
Vech-i pür-nûrun eyleyen tahrîr
İtdi bu vechile anı tastîr
Kim müdevver idi o ‘âlî yüzü
Dahi şahin bakışlu idi gözü
Nûr-ı fetânet yüzünde lâmi‘ idi
Hüsn-i ahlâkı cümle câmi‘ idi
Der-i dendâni çün kıbâb-ı felek
Olmuş idi latîf ve hem seyrek
Hâlîk-ı kâinât Rabb-ı Ganî
Hem bülend itmîş idi gerdini
Pek muhîb idi ol şeh-i zîşân
Kahramân’a mu‘âdil idi hemân
Vasatü’l-kâma idi lîk latîf
Vird-i ra‘nâ olurdu ana redîf

²³⁵⁷ “Üzerine”?

Cümle ‘uzvunda hiç yoğidi kusûr

Kerem ü cûd ve lûtfu hod mevfûr

[614b] ‘Adl-ı zâtî ile mübecceldir

Nâmı Sultân Murâd-ı Evvel’dir

Nesir: Ânifen zıkr ü tafsîl olunduğu üzre şehâdetlerine şu ‘arâ-yı vaktin didikleri târîhdir.

Şehinşâh-ı cihân sultân-ı ‘âdil

Murâd Hân-ı mükerrem zât-ı es‘ad

Mücâhid fî-sebîlillâh şeh idi

Ki itmişdi megâzî bî-hadd ü ‘add

Kral-ı seb‘ayı çün itdi tahrîk

O İbn Lâs-ı ‘azâzîl-muttarid

Kosavada tecemmu‘ idüp a‘dâ

Ki üç yüz bin idi cümle mu‘addid

Se sâ‘at içre bozdu ehl-i küfrü

Bi-nasri hazret-i Hak şâh-ı emced

Şehâdet için itmiş idi mukaddem²³⁵⁸

Du‘â çün ol şehinşâh-ı mümeccid

Du‘â-yı ez-dil u cânın o şebde

Meger kim lutf-ı Bârî itmemiş red

Urup hançer ile Miloş-ı kâfir

Şehîd oldu ana Gufrân-ı bî-had

Sadâ-yı leşker oldu Hâkî târîh

²³⁵⁸ “Mukaddim”?

Şehîd oldu bugün o şâh-ı ecved

İcmâl-i Evlâd-ı Emcâd Ân-Şeh-i Bâhiru'l-es'âd?

Ol pâdişâh-ı mutî'-i şer'-i gazâ fehvâ-yı mu'ciz-ihativâ-yı “**Tenâkehû tenâselû**”²³⁵⁹ ya imtisâlen meşâhîr-i müverrihîn tahkîkleri üzre gayr-ı iztesarrâ üç 'aded havâtîn-i 'ismet-nisâbı şeref-yâb-ı hibâle-i izdivâcı buyurmuşlardır ki her birinin “**Lem yetmishunne insun kablehum velâ cânun**”²³⁶⁰ sırrına mazhar olmak lâ-şânı “**Hûrun maksûrâtun fi'l-hiyâmî**”²³⁶¹ tahtına dâhil olmağa ol 'afâf-ı nişânlar erzânî idiler ol hûrâm-nişândan zükûr ve ünsâ çâr nefer evlâd-ı necâbet-güsterleri tevellüd itdiğini mehere-i müverrihîn zikr ü beyân itmişlerdir. Cümleden ekberi Sultân Şiblî-şiyem ve Bistâmî-takvâ sâlik-i meslek-i 'adl ü sehâ hûrşîd-i âsmân-ı şecâ'at hâkân-ı İskender-hadem ve Kisrâ-yı ma'delet;

Edhem-i zühd ve Bâyezîd-i zemân

Kutb-ı devrân ve fâyıku'l-akrân

Matla'-ı mihr-i âsmân-himem

Yıldırım Hân kân-ı cûd u kerem

hizmetleridir ki cülûs-ı hümayûnları vukû' bulduğu rûz-ı firûzun şeb-i safâ-efrûzunda pây-endâz-ı gehvâre-i 'izz ü cûd mes'ûd olup bi'l-vesâye makâm-ı şâhânelerine mukâm olmuşlardır. İnşâallâhu te'âlâ cild-i sânîde 'ale't-tafsîl [615a] mersûm-ı hâme-i dilkeş-edâ kılınur. Dü yemm-i²³⁶² dürr-i şehvâr sadef-i yemm-i sulb-i tâhireleri Kahramân-cesâret ve Nerîmân-şecâ'at İsfendiyâr-hamle ve Rüstem-kuvvet ve Sâm-mehâbet şâhzâdegân-ı kirâmın pür-edebî merhûm ve mağfurun-leh Ya'kûb Çelebi'dir ki, merhûm 'Azîz Efendi'nin tahrîrâtı ve rivâyeteyn üzre târîh-i velâdet-i şeref-i âyâtı sahâyîf-i sâbıkada zikr olunmuş idi. Bâkî çegûnegî-i ahvâlî bi-mennihî te'âlâ mücelled-i âtiyede zikr olunsa gerekdir. Yâdigâr-ı sulb-i pâkize-terleri olan süyûm-ı şâhzâdegân Savcı Bey'dir ki varakât-ı sâlifede tafsîl-i vekâyi'i keşîde-i silk-i sutûr kılınmış idi. Vak'a-i bî- edebânesi zuhûr iden sene seb'a ve semânîn târîhinde dâr-ı fenâdan keşîde oldukları mersûm-ı safahât-ı *Ravzatu'l-Ebrâr*'dır. Duhterinin ahterleri hûrşîd-i âsmân 'iffet mâh-ı tâbân burc-ı evc-i 'İsmet Hânım-ı sultânî İbn Karamân

²³⁵⁹ “Nikahlanınız, çoğalımız”, Hadîs-i şerîf.

²³⁶⁰ “Orada bakışlarını yalnız eşlerine çevirmiş daha önce ne insan ve ne de cinlerin dokunmuş olduğu eşler vardır”. *Kur'ân*, Rahman, 55/56.

²³⁶¹ “Onlar çadırlara kapanmış hurilerdir”. *Kur'ân*, Rahman, 55/72.

²³⁶² “Düyüm”?

‘Ali Bey’e ‘akd u tezvîc itmişler idi ki mahallinde tafsîlen nakş-ı berârende-i safahât-ı vekâyî kılınmıştır.

Tetimme-i Evsâf-ı Hâkânî ve Zikr-i Kerâmet-i Ân-Sultân Velî

Mehere-i fenn-i tevârîh ve âsâr-ı tahkîkleri üzre hâkân-ı sa‘îd Hudâvendigâr Gâzî Hân Murâd? şehîd tâbe serâhu hazretlerinin em‘âları Kosova’da defîn-i zîr-i zemîn ve üstüne bir kubbe-i felek-esâs binâ olunup na‘ş-ı rahmet-nakşları mu‘temedün-‘aleyh kimesneler ile taht-gâh-ı kadîme Burusa-i mahmiyyede âsâr-ı mi‘mâr-ı hayriyyelerinden olan câmi‘-i envâr-ı lâmi‘leri kurbünde mebnî türbe-i mağfiret-muhatlarına tedfîn olundu. *Fezâil-i Âl-i ‘Osmân* mütercimi Şifâyî Şa‘bân Efendi merhûm dir ki, sâlifü’l-evsâf İbn Karamân-ı hıyânet-semîr ‘Ali Bey’in güzîde-i şu‘arâ Nâbî merhûmun;

Nazım

Sirişk-i çeşmine ehl-i nifâkın i‘timâd itme

Esâsında binânın reşh-i âb olsa metîn olmaz

beyt-i Nâbîga-pesendinin mazmûnuna mâ-sadak olup bünyân-ı ‘ahd ü peymânında kat‘â eser-i esâs olmadığı safahât-ı sâbıkada merreten ba‘de-uhrâ tafsîl olunan mevâddan karîn-i zihn-i pâkîze-ter-i erbâb-ı fîkr ü hîred olmuş idi. Sene-i mâziyede bi-hasebi’l-maglûbiyyet nâçâr emr-i musâlahayı ihtiyâr eyleyüp min-ba‘d taraf-ı Âl-i ‘Osmân’a bâzîde-i dîde-i hıyânet ü ‘adâvet itmemek bâbında îmân-ı [615b] mugallazayı muhtevî mutazammın-ı ‘uhûd u şurût sened-i kavî virmiş idi. Lâkin vech-i sâbık üzre dâimâ fırsat-cûy olmağla bu def‘a pâdişâh-ı İslâm’ın mahmiyye-i Edirne cânibine ‘azîmet buyurduklarından biri dü sâle karîb müddet mürûr itdiğinden nâşî mâl-ı hülyâyâ tâbî‘ olup memâlik-i masûne-i hâkânîyi teshîr zu‘muyla Burusa’yı muhâsaraya âgâz itmiş idi. Tâbût-ı hazret-i Hudâvendigâr-ı sa‘îd zâhir ü bedîd oldukda hamâk-bâr u penegâh ve hayme vü hargâhını mahallinde terk ve kendüsü rehrev-i vâdî-i firâr ve idbâr oldu. Esnâ-i firârda galebe-i bîm ü hirâsdan fevka’l-gâye sür‘at idüp Tavşanlı sahrâsında Tane nâm nedîmi şâhım ‘Osmân oğlunun na‘şından bu mertebe ihtiyâr-ı firâr eyledik, eger hayyen Sultân Murâd kendisi gelse hâl-i pür-melâlimiz neye müncer olurdu demekle gazab-âlûd olup ol bî-günâhı bir şecerin şâhına salb ittiği rivâyet-i sikât-ı müverrihîn ile yâfte olan mevâddandır. İbn Karamân’ın bakıyye-i ahvâlî inşâallâhu te‘âlâ mecelle-i celîlede mersûm-ı kilik-i hakîrâne kılınur. Ol sultân-ı velâyet-şi‘âr tayyibe serâhu Rabbühü’r-Rahîm el-Gaffâr hazretlerinin sikât-ı müverrihîn niçe kerâmetlerin sebt-i sahâyif-i ketâib ü siyer itmişlerdir. Ez-în cümle Kapluca câmi‘ini hengâm-ı hıtâmında temâşâ vü ziyâret

kasdıyla teşrîf buyurduklarında dest-i ‘anka-yı şevket-i şikârlarında olan bâz-ı cezû’-ı kîbâbdan birine pervâz ile cilve-sâz olur. Birkaç def’a ber-mu’tâd-me’lûfe da’vet olunup ol tâir-i ins-i ülfet bu def’a kehâmete ‘arz-ı bâl-ı vahşet itmekle hıdîv-i kerâmât-âsâr kemâl-i gazablarından **kūrûbî kâl** deyü nutk-endâz oldukları gibi derhâl huşk olduğu gibi meşhûd-ı dîde-i huzzâr olmuştur. Hattâ Solakzâde Hemdemî merhûm sene selâsîn ba’de’l-elf târîhinde mahrûse-i Burusa’ya varup bu vechile manzûru olduğun zikr itmıştır. Buna mu’âdil bî-nihâye kerâmetleri mufassalâtta muharrer ve mastûrdur.

İcmâl-i Esâmî-i Fütûhât-ı Sultânî

Egerçi nazar-resîde olan kütüb-i tevârih-i eslâfa bu bâbda kirâren ve mirâren im‘ân-ı nigâh-ı dikkât olunup cüz’î ve küllî zîb-i sutûr-ı safahât-ı [616a] vekâyi‘ kılınan gazavât-ı sultânî ve fütûhât-ı hâkânî muhâline ketb ü tahrîr olunmuştur. Lâkin mürûr-ı ezmân takrîbiyle ba’zı fütûhâtın sâl-i târîhi mensî olduğundan müverrihîn-i selef anların tafsîlini terk itmeleri ‘akla ba’îd değildir. Zîrâ ba’zı kütüb-i coğrafyada niçe kılâ’ın fethini ol sultân-ı ‘âlî-şânın ‘ahd-i megâzî-iktirânlarına ‘azv ü nisbet eylemişlerdir. Ammâ kütüb-i tevârihde tafsîli bulunmamıştır. Bundan mâ‘adâ müverrihîn bir ülkenin meselâ Niğbolu’nun tafsîl-i fethini tahrîr eyleyüp tevâbi‘i olan niçe kılâ’ vü bıkâ’ı tastîr itmemişlerdir. Ve ba’zısında ihtilâf-ı küllî vukû‘ bulmağla terk itmişlerdir. Li-ecli hâzihi’l-mevâd müverrihîn-i müte’ahhirînden ba’zı meşâhîrin kemâl-i dikkat ü ihtimâm ile zabt u tahrîrîne himmet itdikleri gazavât u fütûhâtın esmâsını muhtevî işbu fihris-i mu‘addel bu mahalle zamm u ilhâk olundu. Hîn-i suâlde dânenide-i cevâb olmak içün tarîk-ı eshel hıfz u istihzâr olmağla erbâb-ı ma‘ârifden müstedrekdir deyü dahl olunmak mercûdur.

Gülşen-i hulefâ müellifi merhûm Nazmîzâde-i Bağdâdî muhtârı üzre icmâl-i fütûhâtı bunlardır: Kal’a-i Engürü, Kal’a-i Batnos, Kal’a-i Çorlu, Kal’a-i Misilli, Kal’a-i Burgaz, Kal’a-i Malgara, Kal’a-i İbsala, Kal’a-i Dimetoka, Kal’a-i Karinabad, Kal’a-i Keşan, mahmiyye-i Edirne, Kal’a-i Baba-yı Atik, Kal’a-i Gümölcine, memleket-i Vardar, Kal’a-i Zağrayenicesi, Kal’a-i Zağra-yı ‘Atîk, Kal’a-i Zağra, Kal’a-i Filibe, Kal’a-i Biga, Kal’a-i Çirmen, Kızılağaç, Kal’a-i Yanbolu, Kal’a-i Süzebolu, Kal’a-i Hayrabolu, Kal’a-i Kırkkilise, Kal’a-i Pınarhisar, Kal’a-i Vize, Kal’a-i Samako, ülke-i Köstendil, Kal’a-i Ferecik, Kal’a-i İncegiz, Kal’a-i Çatalburgaz, Kal’a-i Borlu, Kal’a-i İskete, Avrathisarı, Kal’a-i Kavala, Kal’a-i Drama, Vilâyet-i Zihne, Kal’a-i Siroz, Kal’a-i Karaferye, Kal’a-i Niş, Kal’a-i Kütahiyye, Kal’a-i Eğrigöz, Kal’a-i Simav, Kal’a-i Tavşanlı, Kal’a-i Begşehir, Kal’a-i Seydişehir, Kal’a-i Yalvac, Kal’a-i Karaağaç, Kal’a-i Isparta, Kal’a-i Hamid, Kal’a-i Akşehir, Kal’a-i Nurtur?,

Kal'a-i Pirlepe, Kal'a-i Manastır, Vilâyet-i Karlı-ili, belde-i [616b] İştib ba'zı kılâ'-ı Arnavud, ba'zı kılâ'-ı Bosna ve Hersek, Kal'a-i Sofya, Kal'a-i Pravadi, Kal'a-i Tırnova, Kal'a-i Şevniz, Kal'a-i Adrihte, Kal'a-i Çermezar, Kal'a-i Hirdanya, Kal'a-i Niğbolu, Kal'a-i Tavaslı.

Şu'arâ ve fuzalânın ercendi merhûm 'Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi *Hadîkatü'l-Mülûk* nâm icmâl-i tevârîh-i 'Osmâniyyesi'nde mersûm-ı kılâ'-i fesâhati olan fütûhât-ı Murâdiyyedir ki sahâyif-i sâbıkada zikr ü beyân olunan vekâyi' müeyyiddir. Kal'a-i Yentur, Çorlu, Misivri, Burgaz, Baba-yı Atik, Edirne, Dimetoka, Keşan, Gümölcine, Vardar, Filibe, Zağra, Biga, Çirmen, Kızılağaç, Yanbolu, Yenice, Aydos, Karınabad, Süzebolu, Hayrabolu, Kırkkilise, Pınarhisarı, Vize, Samako, İhtiman, Köstendil, İncügez, Pulya, Çatalburgazı, Ferecik, Borlu, İskete, Avrathisarı, Kavala, Ma'âdin-i sîm-i hâm, Drama, Zihne, Siroz, Karaferye, Niş, Silistre, Niğbolu, Manastır, Pirlepe, İştib, Karlı-ili, 'Asi Arnavud, Bosna, Hersek, Sofya, Pravadi, Tırnova, Şumnu ma'a-müzâfâtühüm. İntehâ.

Sahâyif-i sâbıkada tafsîl-i feth ü teshîri muharrer elviye ve memâlikin tevâbi'inden olup ol hinde taraf-ı İslâmiyan'dan zabt olunan ba'zı kılâ' vü kasabâtdır. Çatalça: Vize'ye tâbi'dir. Hatunili kezâlik livâ-i mezbûre tevâbi'indendir. Mangalya ve Tulca ve Sulina ve Egrene Silistre tevâbi'indendir. Maçin ve Hırsova kezâlik livâ-i mezbûra mülhaktır. Karaağaç, Deliorman ve Karlıova, Şumnu muzâfâtındandır. Eskicuma, Alagina?, Hezargrad ve Rusçuk ve Sahra ve Yergöğü ve İvraca ve Pulmabya? ve Cire, Tutrakan, Zıştovi ve Rahova, Niğbolu mülhakatındandır. Uzuncaova, Çirmen livâsına tâbi'dir. Kızanlık, Çırpan ve Tatarpazarı ve Köstence ve İzîlâd ve Sirişnik ve Piriznik ki, nâhiyesinde Ma'âden-i sîm vardır. Ve İznibol, Sofya muzâfâtındandır. Silivri ve İrşova ve Mekri ve Dağardı ve Çaplayık ve Urfan ve Bereketli ve Praveşte ve Razlık ve Gelibolu tevâbi'indendir. Radomir, Dubnice ve Petric ve Menlik ve Toyran ve Tikveş ve Köprülü ve Usturufça ve Zadoşte livâ-yı Köstendil'e mülhaktır. Hurpeşte ve Bihliste ve Naslic Paşa Sancağı'na tâbi'dir.

[617a] İşbu muharrer memâlik ol esnâda feth olunan memâlikden olup beyne'l-müverrihîn ekserinde ihtilâf vukû'undan nâşî erbâb-ı âsâr 'alâ-haddetin zikr ü beyân itmemişlerdir. Bu mezkûrâtdan mâ'adâ feth ü teshîr olunan memâlikin tevâbi'i hudûd-ı mi'eyi mütecâvizdir. Kütüb-i coğrafya mütâla'a idenlere gayr-ı hafî olmağla tafsîliyle itnâb olunmadı.

Zikr-i Vüzerâ ve Ümerâ ve A'yân-ı Devlet-i Murâdiyye

Sâl-i târîh-i cülûs-ı hümayûnlarından yetmiş târîhine değin dokuz sâl müddetde sadr-ı a‘zam nâmıyla kimesne istihdâm olunmayup mahallinde zikr ü tafsîl olunduğu üzre târîh-i mezkûrda Kādî‘asker Kara Halîl el-Cenderî vezîr-i a‘zam nasb ve Hayrüddîn Paşa ile telkîb olunmuşlar idi. Kâtib Çelebi tahrîri üzre sene semân ve semânîn ve seb‘a-mi‘ede vefât idince on sekiz sâl-i kâmil vezîr-i a‘zam-ı Âsaf-şiyem oldu. Vefâtından sonra sadâret-ferzend-i ercmendi ‘Ali Paşa’ya tevcîh olunup ber-vech-i muharrer zemân-ı sadâretinde Hudâvendigâr-ı Gâzî-şöhret nûş-ı şerbet-i ahlâ-yı şehâdet itdiler. Vezîr-i mükerrem Kara Timurtaş Paşa, Lala Şahin Paşa vefâtından sonra mîr-i mîrân-ı Rumili nasb olunup seksen sekiz târîhinde rütbe-i vezâret dahi tevcîh olunmuş idi. İnşâallâhu te‘âlâ tafsîl-i tercemesi cild-i sâniide tahrîr olunur.

Lala Şahin: Paşa kudemâ-yı meşâhîr-i ümerâdan olup tercemeleri zîb-i sutûr-ı varakât-ı sâbıkadır.

Saruca Paşa: Bunlar dahi kudemâ-yı meşâhîr-i ümerâdan bir merd-i yegâne ve megâzî-pîrâ idiler. Evzâ‘-ı gazanferânesi mahal be-mahal safahât-ı bâlâda mastûr ve ba‘zı ahvâli dahi bi-mennihî te‘âlâ mücelled-i düyumda mezkûr olur.

Hacı İlbeyi: Bunlar dahi kudemâ-yı ümerâdan olup fütûhât u gazavâtı yegân yegân şerh u beyân olunmuş idi. Kahramân-ı fezâ-yı dilâverî bir merd-i yegâne idi. Mîr Hacı Evrenos-ı gazâ-me’nûs ki sahâyîf-i sâbıkada tafsîl-i ahvâlleri zîb-i sutûr kılınmışdır. Fütûhât-ı kesîre ve hayrât-ı vefîreye muvaffak olup, her hâlde mansûru’l-livâ hâkân-ı gazâ iktirânın a‘yân-ı istikâmet-intimâsından rütbe-i velâyete kadem-nihâde bir vücûd-ı mükerrem idi.

Kutlu Bey: Bu dahi mîr-i sâbıkû‘z-zikr gibi meşâhîr-i erkân-ı devletden [617b] olup mîr-i livâ idi.

İne Bey: Bu dahi mîr-i livâ zümresinden ve kibâr-ı erkân-ı devletden olup subaşılık hizmetinde dahi istihdâm olunmuş idi. ‘Asrının Rüstem-âsâ-yı sâhib-i iştiyhârı bir merd-i şecâ‘at-pîrâ olup hâlâ İne Hacı dimekle ma‘rûf mahal bunların nâm-ı cesâret-irtisâmlarına izâfe ile şöhret-yâbdır.

Kara Balaban Bey: Lakabı Tuce ve ‘alâ-rivâyetin Tavice olup Anadolu ve Rumili taraflarında vâki‘ kılâ‘-ı mansûra hırâseti hizmetine me’mûr idi.

İlyâs Bey: Bunlar dahi muhâfaza-i serhadd-i ma‘mûreye me’mûr ümerâ zümresinden idi. Müstecab Bey subaşılık hizmetine me’mûr bir merd-i şecî‘ ü cesûr idi.

Ahmed Çavuş: Dîvân-ı hümayûn-ı şehinşâhı serhengî idi. Kara Mukbil ekseriyyâ Anadolu kılâ'ı muhâfazasına ta'yîn olunur, bir bahâdır ve Zâl-kuvvet er idi. Yiğit Paşa kudemâ-yı ümerâzâdelerden nâmı şecâ'atle mevsûf olan bahâdırâne idi. Yaralu Doğan Bey ümârâ-i livâ zümresinden Sadr-ı a'zam 'Ali Paşa'nın mu'temedi bir bahâdır-ı yegâne idi.

Kutlu Boga: Bunlar dahi sancak beyi olup şecâ'atde fâyıku'l-akrân idiler.

Firuz Bey: İsmi Hüseyin olup bâ'is-i teshîr-i hisâr-ı Pravadi olan merd-i yegânedir ki ol hinde zümre-i sipâhiyândan iken hizmeti mukâbili mîr-i livâ zümresine ilhâk olunmuş idi.

Ahmed Bey: Bunlar dahi eben 'an-ceddin mîr-i livâ zümresinden idi.

Yahşi Bey: İsmi Yahya olup vezîr-i mükerrem Kara Timurtaş Paşa'nın necl-i necîbi idi. Yetmiş bin ere ser'asker olmuş şâb-ı hired-meniş idi.

Îsâ Bey: Bunlar dahi mîr-i livâ olup Rumili kılâ'ında niçe ebniye-i hayriyyeye muvaffak olmuşdur. Şîr-i merd-i gazanfer-hamle ve esed-heybet mîr-i livâ bir merd-i sâhib-i şecâ'at idi. Bunlardan mâ'adâ 'ahd-i hümayûnlarında bulunan ümerâ vü a'yân bî-hadd u gâye olmağla bu mikdâr ile iktifâ olunmuşdur.

Zikr-i 'Ulemâ-i 'Ahd-i Murâdiyye

Zemân-ı saltanatlarında ibtidâ Kara Halîl el-Cenderî altmış birde kâdî'asker nasb olunup 'aşere-i kâmile mürûrunda vezârete nakl olundu. Koca Mahmûd Efendi ibn Muhammed: Mahmiyye-i Burusa'da hâkimü's-şer' iken Hayreddin Paşa yerine [618a] kâdî'asker nasb olunmuşlar idi. Zemân-ı cüz'î mürûrunda ihtiyâr-ı tekâ'üd itdiler. Tafsîl-i tercemeleri inşâllâhu'r-Rahman cild-i sâni'de zikr ü beyân olunur. 'Ali Paşa, Koca Efendi mütekâ'id oldukda kâdî'asker nasb olunup ber-vech-i muharrer seksen sekizde vezârete nakl olundu. Şeyh Ramazân Efendi 'Ali Paşa yerine kâdî 'asker olup zemânında pâdişâh-ı 'ayn-ı ma'delet nûş-ı şerbet-i şehâdet itdiler. Tercemesi cild-i sâni'de zikr olunur.

Bunlardan mâ'adâ sâhib-i *Şakâyık* tahrîri üzre 'ahd-i saltanatlarında bulunan 'ulemâ-yı kirâmdan biri dahi a'lemü'l-fuzalâi'l-mütebahhirîn ve efdalu'l-'ulemâi'l-müteverri'in mazhar-ı füyûzât-ı Lâ-yezâlî Şeyh Cemâleddîn Muhammed bin Muhammed el-Aksarâyî el-mütehallis bi'l-Cemâlî eskenehu'llâhu fi'n-na'îmi'l-âlî hizmetleridir ki cemî'-i fûnûn-ı mâlzemede sâhib-i yed-i tûlâ fuhûl-ı kümmelînden bir fâzıl-ı yektâ olup meşâhîr-i fuzalânın ser-firâzı İmâm Fahr-ı Râzî nesl-i tâhirinden oldukları nigâşte-i sahâif-i kitâb-ı *Şakâyık*'dır. Te'lîfât-ı cemîlelerinden *Hâşiye-i Keşşâf* ve *Îzâh-ı Me'ânî* ve *Mûcez-i Tıb* şerhleri kemâl-i fazllarına

şuhûd-ı ‘udûldur. Bilâd-ı Karamân’da Silsile nâm medrese-i celîlenin bânîsi cihet-i tadrîsini *Kitâb-ı Sihâh-ı Cevherî*’yi hıfz itmiş kimesneye şart idüp ol ‘asırda şart-ı vâkıf-ı mütercem-i müşârün-ileyh mevcûd olmağla müderris oldular. Reîsü’l-mütebahhirîn Seyyid Şerîf Cürcânî ‘aleyhi’r-rahme evsâf-ı şeyhi gûş itdikde ziyâretleri kasdıyla Karaman’a gelüp hazret-i şeyh mukaddemce rihlet itmeleriyle te’essüf-künân Mısır’a revân olmuşlar. Tafsîl-i tercemeleri *Şakāyık*’da mastûr olmağla teberrûken bu mikdâr ile iktifâ olundu.

‘Ulemâ-i ‘asırlarından biri dahi Kādî Burhâneddîn’dir ki tafsîl-i tercemeleri bi-mennihî te‘âlâ mücelled-i âtîde zikr olunur.

Zikr-i Meşâyıh-ı Devlet-i Murâdiyye

Sâhib-i *Şakāyık* tahrîri üzre biri sultânü’l-‘ârifîn ve burhânu’l-‘âşıkîn hâlet-i tufûliyyetinde velî, Hacı Bektâş-ı Velî kuddise sırruhu el-Celî hizmetleridir ki kerâmât-ı zâhire ve velâyet-i bâhire ashâbından olup meşhed-i kudsiyyân-mutâfları bilâd-ı Türkmân’da olmak üzre meşhûrdur. Merkad-i ‘âlîleri fevkına bir tâk-ı mu‘allâ-revâk ve ittisâlinde bir zâviye-i ‘âlî [618b] tâk binâ olunmuşdur. ‘Azîz-i müşârün-ileyhin tafsîl-i terceme-i latîfeleri zîb-i sutûr-ı tabakât ve menkabe-i evliyâ olmağla bu mecelle-i *Nevpeydâ* bâ‘is-i şeref olmak içün teberrûken ism-i şerîfleri ve icmâl-i tercemeleri tahrîr ve bu ebyât ile tezyîl olundu.

Evliyânın oldu el-Hak a‘zamı

Hacı Bektâş-ı Velî bî-iştibâh

Âl-i ‘Osmân’a du‘âsıdır esâs

Sırrını takdîs ide fazl-ı İlâh

Biri dahi meczûb-ı İlâhi kutbu’l-‘ârifîn Şeyh Muhammed Küşterî kuddise sırruhu hazretleridir ki bi-tarîki’s-seyâha mevlidinden Rûm’a müteveccih olup belde-i cennet-fezâ mahrûse-i Burusa’da mütemekkin oldular. **Cezbe min-cezebâti’r-Rahman** sırrına mazhar sâhib-i kerâmât evfer-i müstecâbu’d-da‘vât berer olup medîne-i mezkûrede lebbeyk-zen-i nidâ-yı “irci’î” olmuşlardır.

Biri dahi el-‘ârif billâh el-vâsıl ile’llâh eş-şeyh-i Pustîn-pûş kuddise sırruhu hizmetleridir ki sâhib-i makâmât-ı ‘aliyye ve vâsıl-ı esrâr-ı cezbe-i ‘azîme müstecâbu’d-da‘vât bâhirü’l-kerâmât bir vücûd-ı şerîf olup fi’l-asl bilâd-ı ‘Acem’den mahrûse-i Burusa’ya rihlet ve niçe müddet ol belde-i latîfeye sermâye-i rıf‘at olmuşlar idi. Pâdişâh-ı mahmûdu’l-hısâl

hazretleri hezâr bâr meskenlerine varup du‘â-yı hayriyyelerine mazhar olmuşlardı. Teberrüken Yenişehir’de kendülere zâviye binâ buyurmalarıyla anda meşgûl-ı efkâr-ı Rabbânî iken buk‘a-i ‘adn-i berîne intikâl itmişlerdir. El-yevm merkad-i kerrûbiyyûn-mirsadları ziyâret-gâh-ı enâmdır.

Li-münşiihî

Cümlenin sırrını mukaddes idüp

Anların hürmetine Rabbü’l-enâm

Âl-i ‘Osmân devletin dâim

İde nasr ile tâ be-rûz-ı kıyâm

Zikr-i Hayrât-ı Pâdişâh-ı Cevâd

Ol pâdişâh-ı hayyir ü dâna-dil tâbe serâhu hizmetlerinin tab‘-ı hümayûn-ı hıdvâneleri ebniye-i hayr ihdâsına mâil olup bilâd-ı İslâmiyye’de mi‘mâr-ı hayriyyelerinin tarh-efgen-i esâs u bünyâd oldukları âsârları rütbe-i hadd u ihsadan bîrûn olmağla ol vâdide semend-i kilki i hakîrâne ‘atf-ı ‘inân olunmayup ‘ilm bi’l-mukâyeseye havâle olundu. Bu mahalde ancak Burusa ve ol havâlîde mebnî hayrât-ı cüz’iyyeleri teberrüken keşide-i silk-i sutûr kılındı. Mahrûse-i Burusa’da Kapluca’ya müşrif câmi‘-i [619a] şerîf ve fevkâniyyesinde ‘ilm ü ‘ulemâya ta‘zîmen medrese-i latîfe ve kurbünde ‘imâret-i ‘âmire ve tâbhâne binâ buyurmuşlardır. Hakkâ ki ol ma‘bed-i kudsiyyân-mutâf ve kerûbiyyân-huddâmın zîr-i kıbâb-ı seb‘a-i gerdûnda vücûhen misl ü nazîr olmadığı nâzır-ı karîn-i dîde-i temâşâ ve ânifen zikr olunan kutbu’l-‘âşıkîn Postîn-pûş nâm ‘azîze Yenişehir’de zâviye binâ buyurduklarından mâ‘adâ belde-i mersûmede bir câmi‘-i şerîf dahi ihdâs itmişlerdir. *Ravzatü’l-Ebrâr*’da bir kolda Burusa Hisârı içinde sarây kapusunda olan câmi‘ dahi anların eser-i hayriyyeleridir. Ammâ *Şakāyık*’da mezkûr olduğu üzere veled-i reşîdleri Yıldırım Bâyezîd temhîd itmiştir deyü mastûrdur.

‘Abd-i Hakîr dirim ki mevlânâ zü’s-sa‘âde a’nî-bih Şeyh ebü’l-hayr Taşköprizâde ‘aleyhi’r-rahme *Monlâ Fenârî Tercemesi*’nde câmi‘-i mezkûr sâlini zikr itmiştir ki inşâallâhu te‘âlâ münâsebetle cild-i sâniide keşide-i silk-i sutûr kılınsa gerekdir. Lâkin Kâtib Çelebi merhûm ki müverrihîn-i müteahhirînin muhakkık ve müdakkıkındendir, ekser-i âsârında Gâzî Hudâvendigâr tâbe serâhu hizmetlerinin olduğunu tahkîk ider. Vallâhu te‘âlâ subhânehu a‘lem.

Hafî olmaya ki, sâbıkâ Kosova ma‘rekesi Türkî’de meâl-i kütüb-i tevârih tahrîr olundukdan sonra bu bâbda *Tâcü’t-Tevârih* tafsîli tastîr olunmuşdur deyü va‘d olunmağla ba‘de’l-yevm mâdde-i merkûma şürû‘ idüp teberrüken mevlânâ-yı müşârün-ileyhin kelimât-ı Nâbiga-pesendi ile cild-i evveli resîde-i hitâm idelim.

Zikr-i Tafsîl-i Ma‘reke-i Kosova

Çün ‘avn-i bî-dirîğ-i İzidî ve sa‘âdet-i müsâ‘âdet-i dîn-i Muhammedî ile ekser-i bilâd-ı dalâlet-rüsûm ve atyeb-i mevâzı‘-ı kışver-i Rûm cilve-gâh-ı hûrşîd-i îmân ve ârâm-gâh-ı ‘adl u ihsân sultân-ı gâtî-sitân olmağla mahall-i emn ü emân ve müstakar-ı sekîne vü itmînân oldu. Bu ni‘met-i ‘azîme ve ‘atıyye-i cesîme şükrünü itmâm için şâh-ı nîk-nâm ‘ale’d-devâm hizmet-i dîn-i İslâm merâsimini edâda ihtimâm buyurup mesâlih-i dîn ve menâzım-ı cumhûr-ı müsliminde nev‘â tesâhül ve gazâ vü cihâd için tehyi’e-i ecnâdda aslâ tekâhül buyurmazlar idi. Lâkin memâlik-i İslâmiyye hudûdunda vücûd-ı nâ-pâk-ı mülûk-ı küffâr ve encâs-ı ecnâs-ı [619b] şeyâtîn-i ins ve ebâlîse-i eşrâr sebeb-i ızrâr-ı ehl-i İslâm olup hudûdu levs-i vücûdlarından tathîr ve vilâyetlerini feth ü teshîr zimmet-i himmet-i şâhiye lâzım oldu. Ve şâh-ı dil-âgâh “**Ve kâtîlûhum hattâ lâ-tekûne fitnetün ve yekûne’-d-dînu küllühü li’llâhi**”²³⁶³ mazmûnuna intibâh ile ol savb-ı savâb-nümâya ‘âzim oldu. Cümle-i cîrân-ı bed-kirdâr ve hem-sâyegân-ı şekâvet-medârdan Sırf hâkimi olan Las ve Bosna kralı ve Arnavud İskenderiyyesi hâkimi sultân-ı âfâk cenâbına ‘adâvet ü şikâk üzre ittifâk idüp bundan akdem Timurtaş Paşa ile hem-râh olan sipâh ol gümrâhlar mekri ile tebâh olup nice eziyyet ve ihânet ve sû-i niyyet ve hıyânetleri zuhûr itmeğîn ol güruh-ı dalâl-istîsâline tasmîm-i ‘azîmet ve tasrîf-i ‘inân-ı himmet idüp sene ihdâ ve tis‘în ve seb‘a-mi’ede diyâr-ı küffâra kurb-ı civârî olduğuyçün Filibe şehrinde kışladılar. Ve ol kış esbâb cihâd cem‘inde ictihâd idüp evvel-bahârda diyâr-ı küffâra ılgâra ve nâire-i fitneyi itfâye câzim olduklarını Las-ı pür-vesvâsın ihsâs idicek etrâf-ı memâlik-i mülûkâna elçiler perâkende idüp Sultân-ı Gâzî ‘azm-i megâzî idüp ol diyâr eşrârına istîsâl-i muhâzî ideceğîn ihbâr ve bu ma‘nâyı dahi iş‘âr itdi ki, benim mülk ü câhımı ve hayl u sipâhımı istîsâl iderlerse ‘alâ-hasebi’t-tertîb sizin diyârınızı dahi tahrîb idcekleri müte‘ayyin ve fursat fevtinden sonra müdâfa‘aya ‘adem-i iktidârınız mütebeyyindir. Eger şimdi ittifâk idüp imdâd esbâbını i‘dâd idersenüz mazarratlarını def‘ heyyindir. Bu üslûb üzre her cânibe irsâl-i peyâm ve imdâd talebine ikdâm idicek ol mahâzîl dahi ibrâma râm ve sipâh-ı İslâm mukâbelesinde mukâtele için kıyâm itmek üzre müttefikü’l- kelâm oldular. Ve bi’l-cümle Bosna ve Freng ve Engürüs ve Eflak ve Arnavud ve Boğdan

²³⁶³ “Fitne kalmayıp, din tamamıyla Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın”. *Kur’ân*, Enfâl, 8/39.

hâkimleri ve akvâm-ı Sakâlibe ki hâlâ Leh ve Çeh nâmı ile meşhurlardır, Las ile ittifâk ve evvel-bahârda cem' olmağa 'ahd ü misâk eylediler. Ve iki yüz bin kâfir kaleme getürdüler. Las dahi mukâvemet levâzımını tekmilden sonra bî-hirâs olup Filibe'de dergâh-ı cihân-penâh savbına elçi gönderüp tûmâr-ı mâr kirdârâne şekl-i murdârına lâyük ahbâr derc itmiş ve fuâd-ı ehl-i cihâda ru'b u hirâs ilkâsıçün [620a] kesret-i i'dâd ve vefret-i efrâd-ı ecnâddan dem urup temeddüc ve tefaddulda sana'atler harc itmiş. Ve âyîn-i dîn-i Muhammedî ki medâr-ı 'izz ü ikbâl-i sermedîdir. Memâlik-i İslâmiyye'den merfû' ve akdâm-ı müslimîn ol diyârdan memnû' u medfû' olmak maksûd ve matbû'ları idüğün ızhâr ve şehzâdeler dahi mızımâr-ı kârzârda ihzâr olunsalar deyü iş'âr eyledi. Şâh-ı 'âlî-cenâb dahi elçiye bu vechile cevâb virdi ki, inşâllâhu'r-Rahmân zemân-ı bahârda ve âvân-ı zuhûr-ı ezhârda kuvâ-yı nâmiye tertîb-i sipâh-ı reyâhîn ü gülzâr ve leşker-i kâfir-i bed-nijâd berf ü sermâyı târ-mâr itdikde evlâd-ı emcâd ve 'âmme-i ecnâd ile Kosova'da kûs-ı dilîrî sadâsı ile tâs-ı eflâkı pür-hirâs ve hücûm-ı şîrân-ı düşmen-i kerân ile hâk-ı siyâha iclâs-ı Lâs itsek gerek sermâye-i 'izz-i sermedi olan şer'-i Muhammedî âb-ı rûyî ile nâire-i fitne-i küffârı nâbûd şu'le-i cevval-e-i tûğ-ı âteş-bârı ol fırka-i dalâle havâle itmekle derûn-ı târlarını pür-dûd itsek gerek. Eger merd ise tursun ve gerd-i neberd niçe olduğun görsün ve zehr-âmîz ve kahr-engîz haberler ile Las elçisini gönderdiler. Ve Anadolu muhafızını ile me'mûr olan şehzâde-i civân-baht Sultân Yıldırım Hân ve Ya'kub Çelebi'nin ihzârına fermân-ı vâcibü'l-iz'ân sudûr itdi. Ve Kastamuniyye hâkimi İsfendiyâr Bey'i ve Germiyan hâkimi Ya'kub Bey'e ve Saruhan ve Menteşe-ili ve Aydın-ili ve Hamid-ili hâkimlerine küffâr-ı bed-fercâm nefîr-i 'âm itdiklerin i'lâm ve cümlesine bu cihâd-ı ekber ikâmeti ve sultân-ı İslâm i'âneti farz-ı 'ayn olduğun ifhâm buyurdular. Gayret-i İslâm ve hamiyyet-i dîn-i Seyyid-i enâm 'aleyhi's-salât ve's-selâm muktezâsı üzre mülûk-ı âfâk sülûk-ı meslek-i ittifâk idüp ikâmet-i cihâd içün i'ânet ü imdâd ve sultân-ı 'âlî-nijâd cenâbına iblâğ-ı ecnâd itdiler. Tayyib-i havâ-yı bahâr 'arza-i gülzârda 'urza-i leşker-i ezhâr itdikde cünûd-ı müslimîn ve 'asker-i muvahhidîn "Hasbuke'llâhu ve meni't-tebe'ake mine'l-mu'minîn" medlûlü üzre sultân-ı l-mücâhidîn mu'askerîne karîn olup mülûk-ı etrâfdan hasbe'l-makdûr merâsim-i imdâd u i'ânet zuhûr itdi. Ve ricâl-i gayb ve sipâh-ı lâ-reybden [620b] bî-hadd ü intihâ. **Ve eyyedehu**²³⁶⁴ **bi-cunûdin lem-terevhâ**²³⁶⁵ 'asâkiri dahi pîşvâ-yı sipâh-ı zafer-penâh oldu.

Peyâpey ze her cânibî leşkerî

Sipâhî girân-mâye bâ-serverî

²³⁶⁴ Metinde yanlışlıkla "eyyedekum" yazılmış.

²³⁶⁵ "Onu sizin görmediğiniz askerlerle destekledi". *Kur'ân*, Tevbe, 9/40

Be-dergâh-ı ‘âlem-penâh âmedend

Heme dil pür ez-mihr-i şâh âmedend

Sipâhî ki sahrâ vü deryâ vü kûh

Şüd ez-na‘l-i esbân-ı îşân sûtûh

Hurûş-ı sevârân ü esbân zi-deşt

Zi-Behrâm u Keyvân hemî der-güzeşt²³⁶⁶

Nehr-i Meriç tuğyân üzre cereyân itmeğin sipâh-ı girân ‘ubûru âsân olmayup birkaç gün Filibe’de tevakkuf lâzım gelüp Timurtaş Paşaoğlu Yahşi Bey beş bin süvâriyle ol rüzgârda ser-hadd-i memâlik-i küffâr olan Şehirköyü cânibine ılgâr için mukaddemâ irsâl buyuruldu. Ol leşker-i zafer-eser dahi sür‘atde bâd-ı sarsar ve şeb-hîzlikde nesîm-i seher gibi ol diyâr u kişver cânibine güzâr idüp nehb ü gâret eylediler. Ve esîr-i bî-şumâr ile kemâl-i müsâra‘at üzre dergâh-ı şâh-ı pür-istitâ‘dan yana mürâca‘at itdiler. Bu kârdan Las-ı murdâr haberdâr olıcak on beş bin kâfir gönderdiği reh-güzer-i mücâhidinde olan derbendleri sedd-i âhenîn tîg-i kîn ile bend ideler. Ve esîrlerini girü alup esîr-i gîr olan şîrleri beste-i zencîr idüp huzûr-ı menfûruna getüreler. “**Ve mâ keydu’l-kâfirîne illâ fî-dalâlin**” mûcibi üzre isti‘câlleri münticü’l-âmâl olmayup dîde-i hayret ve çeşm-i hasretlerine gubâr-ı sûtûr-ı ‘asker-i mansûrdan gayrı nesne zuhûr itmedi.

Çün be-gerdeş gayr si vâ-kered

mazmûnu gûş bî-sürûşlarına irüp hâsir ü hâib Las-ı pür-ma‘âyib mahzarına âyib oldular. Sipâh-ı İslâm ganâyim-i temâm ile Sultân-ı enâm cenâbına gelüp ‘arz-ı ganâyim idüp Meriç dahi geçit virdiğin haber virmeleriyle ‘asker-i mansûr nehr-i mezbûrdan ‘ubûr idüp İhtiman sahrâsına teveccüh buyuruldu. Ve Köstendil hâkimi ki mutî‘ ve harâc-güzâr olan mülûk-i küffâr içre itâ‘atde emn-i istikâmetle iştihâr bulmağın ve ‘ubûdiyyet makâmında pâyidâr olmağın râyet-i mansûre ol vilâyet-i ma‘mûre semtine müteveccih buyuruldu. Köstendil hâkimi olan Kostantin dahi mevâkib-i ikbâl-i istikbâlinde isti‘câl itdi. Ve hizmet-i ziyâfeti

²³⁶⁶ Her taraftan ordular geldi
Her biri bir komutan ile
Padişahın dergahına geldiler
Hepsinin gönlü padişah sevgisiyle dolu
Öyle bir ordu ki çöl deniz ve dağ
Onların atlarından bıktılar
Atların sesi ve gürültüsü
Gezegenlerden ve yıldızlardan geçti

ikmâl itdi. Ve hayl u [621a] haşemi ile sipâh-ı İslâm'a mülhak oldu. Mülûk-i küffârdan yedi nâmdâr bey ki her biri mâl u câh ve hayl-i sipâh ile da'vâ-yı istiklâl idüp bir ahada ser-fürû itmez idi. Bir yere gelüp zûr-ı bâzûların sarf idüp leşker-i enbûh ve sipâh-ı pür-şükûh cem' itmiş iken **“Seulkî fî kulûbi'llezine keferu'r-ru'be²³⁶⁷ bimâ eşrekû** mûcibi üzre ol gürûh-ı nâ-sipâs mağlûb-ı havf u hirâs olup isti'lâm-ı ahvâl-i sipâh-ı İslâm için mekânlarında tevakkuf u ârâm eylediler. Ve niçün te'hîr ü ihmâl idersiz deyü elçi ile iblâğ-ı peygâm eylediler. Bu haber-i bî-edebâne şâh-ı ferzâne cenâbına ma'rûz olıcak gayret ü gazabları mültehib ve şemşîr-i 'âlem-gîrleri leme'ât-ı âftâb gibi muztarib olup Kosova sahrâsını mev'id-i kârzâr itdiler. Ve elçiye düstûr virüp 'akabince ilgâr itdiler. Mev'ide karîb mahalle geldikte tertîb-i sipâh ve ta'yîn-i rezm-gâh husûsunda müşâvere için a'yân-ı devlet ve ümerâ-yı şîr-savlet ihzâr buyuruldu. Ve her birinin hulâsa-i efkârı istihbâr olundu. Evrenos Bey küffârıyla cenge me'nûs olup mekr ü hilelerine 'ârif ve keyfiyyet-i muhârebelerine vâkıf olmağın muhâtab-ı hitâb-ı şâh-ı 'âlî-cenâb oldukda tahiyet ü senâ merâsimin edâ idüp itdi ki evvelâ lâzımdır ki ma'hûd olan rezm-gâha mukaddem var ile ve vukûfa münâsib bir mahal ihtiyâr oluna. Sâniyen savâb oldur ki hîn-i mukâbele-i sufûfda mukâteleye müsâra'at olunmaya ki sipâh-ı küffâr sedd-i âhenîn gibi üstüvâr olup Pes **lâ-tedrub fî-hadîdin bâridin** bir kelâm dır ki mahallinde vâridir. Mestâne 'azm-i kârzâr idüp safdan hurûc iden küffâr ile muhârebe âsândır. Ve bunun emsâli ba'zı dil-pezîr tedbîrler ki şâh-ı kişver-gîr cenâbına 'arz itdi. makbûl-ı zamîr-i münîrleri olup reh-güzerlerinde vâki' olan derbendlerde bekçi kâfirler olduğu ma'rûf olıcak Evrenos Gâzî'ye Paşa Yiğit nâm bir dilâveri koşup niçe dilâverler ile yol açmağ için ve küffâr-ı hâk-sârdan dil almağ için mukaddem gönderdiler. Mezbûr derbende erişdikde otuz müsellağ kâfir ol mahall-i sa'bda zâhir olıcak mukaddemâ makdem-i guzât-ı Evrenos [621b] Gâzî ki san'at-ı tîr-endâzîde şerîk ü enbâzı yoğ idi. Fi'l-hâl ol gürûh-ı dalâlden birinin sîne-i pür-kînesi sandûka-i tîr-i dil-dûz idüp hâk-i helâka düşürdü. Biri dahi mübârezeye mübâdere idicek itdi. Bir tîr-i cânsûz ile cân-sûz itdi. Ve sâir mücâhidîn bu hâli göricek ikdâm itdiler ve sekiz bahâdır kâfiri helâk itdiler. Ve bâkîleri firâr idüp ekseri giriftâr oldu. Ol der-bend-i düşvâr-güzâr musahhar-ı sipâh-ı zafer-şî'âr olup giriftâr olan fiten-i rüzgârlar şâh-ı kâmkâr cenâbına ırsâl olundukda kemâl-i sürûr ile der-bendden mürûr ve Morava suyundan dahi 'ubûr itdiler. Ve bir sahrâ-yı vâsi'de sa'âdet ü ikbâle nüzûl buyurdular. Mülûk-i küffâr sipâh-ı İslâm'ı göricek istihkâr itdiler. Kesret-i 'aded kendülere meded ola sandılar. Ve her biri da'vâ-yı merdî itmede lâf u güzâf itdi. Ve va'de-i ikdâm musâf itdi. Cümleden Las'ın hâherzâdesi olan Vılık oğlu da'vâ itdi ki tenhâ tevâbi' ü levâhıkı ile 'asker-i

²³⁶⁷ “Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım”. *Kur'ân*, Enfâl, 8/12.

İslâm'a mukâvemet ide ve anlar ile müstakillen cenge mübâşeret eyleye. Las dahi mecma'-ı küffâr içerisindeki her kim ki İslâm pâdişâhını tutup nazarıma getüre dâmâdım ola. On kal'a-i ma'mûre dahi tevâbi'i ile temlik idem deyü va'deler idüp sipâhını cenge tahrîs ü igrâ eyledi. Ve iblis-sıfat ol hizb-i şeytânı bu gûne mevâ'id ile igvâ eyledi. Ve Bosna kralı dahi beş kal'a virmeğe ta'ahhüd eyledi. Ve sâir mülûk dahi her biri bir minvâl üzre ihsân itmeğe 'ahd ü peymân eylediler. Sultân-ı Hudâvendigâr dahi Şehzâde Yıldırım Hân ile isti'lâm-ı ahvâl-i küffâr için bir kûhsâra çıkup gördüler ki rûy-i zemîn deryâ-yı âhenîn olmuş.

Niçe leşker akışda rûde benzer

Demür içinde pinhân oda benzer

'Asker-i İslâm humsları mikdârı olduğun göricek tedbîr-i kâr için ümerâ-yı nâmdâr ihzâr buyuruldu. Ba'zılar böyle re'y itdiler ki küffâr atları deveden hirâsân olur. Münâsib oldur ki develeri 'asker önüne vaz' idevüz ki atları ürküp saff-ı mürettebleri perîşân olıcak mukâtele âsân olur. Sultân-ı kâmkâr halef-i hilâfet-şi'ârlarından bu tedbîr-i dil-peziîrindir [622a] deyü buyurıcak şehzâde-i nâmdâr dahi buyurdular ki şimdiye dek 'inâyet-i Perverdigâr bu hânedânı şürûr-ı gurûr e'âdîden vikâyet itmiştir. **“Lekad nasarakümü'llahu fî-mevâtine kesîre”**²³⁶⁸ fehvâsı üzre imdâd u i'ânet-i Melik-i nasîre tevekkül ve Fahr-i rusûl ve hâdî-i sübûl-i rûhâniyyetine tevessül idüp rû-be-rû muhârebe itmek gerek idegelmedigünüz, mekr ü hiyel tevekküle hâlel virür. Hâil ve hicâb 'avn-i Melik-i Vehhâb yeter. Tavsît-i cehl-i sûy-i 'amelden nâşîdir ve bu gûne tedbîrin meâli mütelâşîdir. 'Ali Paşa dahi Sultân Yıldırım Bâyezîd buyurduğu tedbîr-i dil-peziîri te'yîd idüp itdi ki, bu gice Mushaf-ı Mecîd'den tefe'ül itdim feth-i Celîl'de müş'ir bu kelâm-ı sa'id bedîd oldu ki **“Yâ eyyühe'n-Nebiyü Câhidü'l-küffâr ve'l-münâfikîn”** inşâallâhu zıll-ı efdal-i hazret-i İlâh sipâh-ı İslâm'a püşt ü penâh olur. Hîle vü tedbîrsiz dahi maksûd husûl bulur. Ve Timurtaş Paşa dahi çû vâye kâil ve rev-be-rev mukâteleye mâil olup itdi ki, emr-i ma'kûs olursa livâmız menkûs olmak lâzım gelür. Ol gurûh-ı âhen-pûş cûş u hurûş idicek tahammül ki develer ürküp 'akablarına eveler ol takdîrce leşkerimiz perîşân ve müteferrik olur. Ve bu makûle emr-i hatarda sû-i tedbîr iden 'âkıbet peşîmân olur. Lâ-cerem merdâne meydâna girmeyi ihtiyâr itdiler. Ve tedbîr-i tertîb-i süvâr-ı zafer-şi'âr itdiler. Ammâ şâh-ı leşker-şiken kesret-i sipâh-ı düşmen sebebiyle gam-gîn ve 'asker-i İslâm için dîde-i merhametleri temkîn olup, husûsâ hasım cânibinden bâd-ı muhâlif esüp ol sahrâ-yı pür-kerdden kalkan gubâr sipâh-ı İslâm dîdesin tîr-i mû ve târ itmek havfı pür-bâr oldu. Binâen 'alâ-zâlik sultân-ı marızıyü'l-mesâlik reşk-i lâ'li olan eşk-i

²³⁶⁸ “And olsun ki Allah size bir çok yerde yardım itmişti”. *Kur'ân*, Tevbe, 9/25.

mütevâlîlerini çehre-i niyâz üzre saçdı. Ve derûn-ı şebde hâcet elini açdı ve Kâdi'l-hâcât dergâhına ref'-i münâcât idüp tazarru' vü zârî ve dem'-i cârî bezle didi ki İlâhî sen ol pâdişâhsın ki 'âlem ehline penâhsın serrâ vü darrâda ve şiddet ü rehâda 'âmme-i 'ibâda ümmîd-gâhsın. A'lâm-ı İslâm kâmetini küffâr-ı li'âm elinde lâm itme ve bu 'abd-i nâ-tuvânı enâm içre bed-nâm itme.

Âb-ı rûy-ı Habîb-i ekrem için

Kerbelâda revân olan dem için

Şeb-i firkatde ağlayan göz için

Reh-i aşkda sürünen yüz için

[622b] Ehl-i derdin dil harını için

Câna te'sîr iden enîni için

Eyle Yârab lütfunu hem-râh

Hıfzını eyle bize püşt ü penâh

Ehl-i İslâm'a ol mu'în ve asîr

Dest-i a'dâyı bizden eyle kasîr

Bakma Yârab bizim günâhımıza

Nazar it cân u dilden âhımıza

İtme Yâ rab mücâhidîni telef

Tîr-i a'dâya bizi kılma hedef

Çeşmimi sakla kerd-i ma'rekeden

Cünd-i İslâm'ı bekle mehlekeden

Bunca yıl sa'y ü ictihâdımızı

Gazavât içre yahşi adımızı

İtme Yârab kahrınla tebâh

Yüzümü halk içinde itme siyah

Râh-ı dîn içre ben fedâ olayım

Siper-i ‘asker hediye²³⁶⁹ olayım

Dîn yolunda beni şehîd eyle

Âhıretde beni sa‘îd eyle

Mülk-i İslâm’ı pâ-y-mâl itme

Menzil-i fırka-i dalâl itme

Keremin çokdur ehl-i İslâm’a

Dilerim kim irişe itmâma

Bu gûne sûz ve güdâz birle tazarru‘ vü niyâz idüp ol şeb-i târı tazarru‘ vü zârî ile geçürdiler. Gûyâ ki enfâs-ı tayyibelerinden su‘ûd iden bihâr sehâb-ı midrâr ve sipâh-ı nusret-medâr üzre perde-dâr oldu. Ve hengâm-ı seher manzar-ı tayyibu’l-eser âşikâr olmağla gerd-i ma‘reke-i kârzârî bâ-savb ol sahrâ-yı pür-gubâr etrâfı mecrâ-yı enhâr oldu. Şâh-ı kâmkâr du‘âlarını makbûl-ı dergâh-ı Kirdgâr olduğun ol sayyib-i tayyibden istidlâl itdi. Ve edâ-yı merâsim-i şükre isti‘câl itdi.

Çû gîtî der-rûşenî bâz kerd

Cihân bâzî-i taraf-ı âgâz kerd

Husrev-i sipihr ya‘nî mesned-i çehâr-mînde bâlâ-nişîn olan mihr serâ-perde-i haşmet-i ‘Abbâsî’den zuhûr ve rû-yi zemîni pür-nûr itdikde ‘asker-i ehl-i hak ve bâtıl biribirine mukâbil oldular. Ammâ sanâdîd-i mülûk-i küffâr ol şeb-i târda sipâh-ı İslâm’a şebhûn itmek mülâhaza itmişler idi. Lâkin Yorgi nâm kâfir beyi kemâl-i gurûr üzre mürûr idüp itdi ki, şebhûn takdîri üzre müslimân ‘askeri nâçâr mukâbelemizden kaçır. Şeb-i târda firâr ideni kim kovar ve hâzır şikârı kaçırmak neye yarar. Bu kalîlü’l-‘aded sipâh [623a] leşkerimiz deryâsı nehenglerine tu‘me-i çâşteğâh olur deyü sabâha te’hîr itdiler. Ve ol yedi zebânî-veş kâfir beyleri her biri bir mahall-i mahsûsda karâr itdiler. Cümleden Argun nâm azgun Lâs oğlu ile kalb-i leşkerde turdu. Ve Las’ın hâherzâdesi olan Vılıkoğlu meymene-i ‘adîmi’l-meymenelerinde kıyâm itdi. Ve Bosna kralı levendoğlu ile mesîrede ve Engürüs ve Eflak ve

²³⁶⁹ “Hüdâ”?

Bulgar ve Arnavud ve Çeh ve Leh ‘askerleri cenâheynde turdular. Sultân-ı Gâzî dahi üslûb-ı ma‘rûf üzre tertîb-i sufûf ve ta‘yîn-i erbâb-ı süyûf idüp rûh-ı ‘asker-i fûtûh olup kalb-i sipâhda ‘izz ü temkîn ile mekîn ve ferzend-i ercmendleri Yıldırım Bâyezîd Hân mukîm-i cânib-i yemîn oldular. Ve Saruca Paşa dahi şehzâde hizmetine koşuldu. Ve Şehzâde Yakub Çelebi Ece Balaban Bey ile cânib-i meyserede turdular. Ve Evrenos Bey Gâzî dahi cenâh-ı yemîninde ve İne Bey Subaşı cenâh-ı yesârda kıyâm itdiler. Ve ‘Ali Paşa yemîn-i şâh-ı kâmkârda ve Timurtaş Paşa cânib-i yesârda karâr eylediler. Ve sâir hükkâm ve mülûk ki sultân ile ülfet mesleğine sülûk itmişler idi, etrâf-ı sultânı ihâta ve eziyyet-i küffârı ihâta ile me‘mûr olup mevâkib-i ikbâl-i şâhî cevânibinde kıyâm itdiler. Ve yeniçeri pâdişâh önünde saf bağladılar. Ve Evrenos Bey sâbıkâ ‘arz itdüğü re‘y-i mûcibi üzre tertîb-i sufûf-ı küffârı perîşân itmek için iki bin tîr-endâzî bahâdırı mukaddime-i ‘asker eylediler. Bini meymene önünde ve bini dahi meysere önünde turdu. Şâh-ı dil-âgâh bu vech üzre tertîb-i sipâh idicek **“veme’n-nasru illâ min ‘indi’llâhi”**²³⁷⁰ deyüp ‘azm-ı rezm-gâh itdiler. Ve mukaddemâ ol tîr-endâzlar küffâr-ı sitemkâr cânibine tîr-i cevşen-güzâr itdiler. Nâvek-i dil-dûz ve peykân-ı ciger-sûz önünde bulunan bahâdırlar mânend-i hâşâk oldu. Ve niçe dilâverin girîbân-ı hayâtı çâk oldu. Şehzâde-i bâ-te‘yîd Sultân Yıldırım Bâyezîd meysere-i sipâh mablûb ve livâ-yı istîlâları mablûb olduğun ve leşker-i düşmen saf-şiken olup ‘asker-i İslâm arasına yol bulduğun göricek himmet-i sâdıka birle sâ‘ika-i şârika gibi ol gürûh-ı şûm üzre hücûm ve güzzer-girânla ve vücûd ve cevşenlerin mûm itdi.

Be-yek hamle şehzâde-i nâmdâr

Biyefgend ez-îşân karâvân süvâr

[623b] sâir ümerâ-yı devlet şehzâde-i pür-savlet gösterdiği merdâneliği müşâhede eyleyicek tevsen-i mübârezet-‘inânını ol şehsuvar-ı mızmar-ı mücâhedet-i ‘ânetine sarf itdiler. Ve Evrenos Bey ve Yahşi Bey ve İsa Bey ve Saruca Paşa ve İne Bey Subaşı ve Kara Mukbil ve Balaban ve Şîrmerd Bey ve Müstecâb Subaşı ve sâir sipehdârlar ve her taraftan kâfir üzerine hücûm itdiler. Ve hamle-i şîrâne ve savlet-i dilîrâne ile kâfir-i mebhûs livâsı menkûs ve miyân-ı ebede nümâyân olan peyker-i dıraht gibi nigûn-sâr ve ma‘kûs eylediler. Egerçi çok dilâver gâzî ol ma‘reke-i serbâzide şerbet-i şehâdeti nûş ve hayât-ı fânî lezâyizini ferâmuş eyledi, ammâ küffâr bir bergeşte-i şemşîrden düşen küştelerden ol bîdâda püşteler peydâ oldu. Ol sahrâ-yı vâsi‘ nîl-i hûn ile doldu. Merdân-ı pür-sitîz şu denlû hûn-rîz itdiler ki tîg-ı elmâs-gûnları yâkut-ı rummânî ve sinân-ı cân-sitânları ‘akîk-i Yemanî oldu. Sipâh-ı cihâd tîg u

²³⁷⁰ “Zaten yardım yalnız Allah tarafındandır”. *Kur’ân*, Enfal, 8/10.

nîzeleri üzre dikilen ser-hûnîn-ı düşmenân-ı dîn ile ol ‘arsa-i kâr-zâr nümûne-i lâlezâr oldu. Ve küffâr-ı hâk-sâr encümeni pür-nâle vü zâr oldu. Las-ı hannâs sipâs-ı zahm-ı şemşîr-i gâziyân-ı bî-hirâs ile helâk olup bekâyâ-yı süyûf-ı gâziyân-ı dilîr giriftâr u esîr oldular. Ve sipâh-ı İslâm’ı bend içün ihzâr itdikleri esr ü zencîr ile beste ve dest-gîr oldular.

Pîçîde şûd be-pây herkes ‘ameleş

Sultân-ı bâ-te’yîd bu feth-i cedîdden gâyetde mesrûr ve edâ-yı şükr-i mevfûr itdi. Ammâ ol şeb münâcâtde ve zemân-ı ‘arz-ı hâcâtde fevz-i sa‘âdet-i şehâdet talebini hâtîme-i du‘â ve Cenâb-ı Vehhâb’dan ol matlabdan husûlün istid‘â itmişler idi. Gürûh-ı dalâl bi’l-küllîyye istîsâl olunmağla ol mes‘ûlun esbâb-ı ‘âdiyesi mefkûd olup perde-i gaybdan ‘adem-i zuhûru ve sâir müsted‘îyyât husûl bulup bu matlab dergâh-ı Rabde makbûl olmaduğunun hâtır-ı ‘âtırlarına hutûru mûcib-i tahayyür-i zarûrî olup bu efkâr ile dil-fikâr iken ve bakıyye-i sipâh ile ma‘reke-i kînde mekîn ve küffâr ardınca şitâb iden mücâhidîn-i mu‘âvidinine karîn-i intizâr iken meger küşteler püştelerinin birinde ol sıbâ‘-ı seb‘anın biri mecrûh olup henüz diri imiş, nîm-i cân ile maktûller arasında pinhân olmuş. Şâh-ı kâmkâr [624a] sipâh-ı endek-şumâr ile ol mahalle güzâr buyurdukda ol kâfir-i hûn-hâr ki Miloş Nikola dimekle iştiâr bulmuş idi, sermâye-i hayâtdan me’yûs olup tahsîl-i nâm u nâmûs içün sultân-ı İslâm’ı ihlâke ‘âzim ve bu emr-i hatar-nâke câzim olup murg-ı nîm-i bismil gibi küşteler içinden çıkup ‘arz-ı İslâm eyledi. Ve pâ-bûs-ı şehriyâr itmeğe ikdâm eyledi. Ve her çend ki çavûşân-ı pür-savlet ol bî-devlet reddine mübâderet itdiler, müfid olmadı. Ve sultân cenâbına ‘arz idicek, “mahfî sözüm vardır” deyü rikâb-ı ma‘delet-intisâbdan ba‘îd olmadı. Şâh-ı kerem-penâh eşfâk-ı celî ve terahhüm-i cibillîleri mûcibi üzre ol hûn-ı galtîdenin kadd-i hamîdesine merhamet idüp sâha-i semâhalarından dûr ve şeref-i pâ-bûslarından mehcûr itdirmediler.

Görün ol pâdişâhın ‘adl u dâdın

‘Adûya dir ki ‘arz itsün murâdın

Ol likâsı menhûs ve şekâsı mahsûs kâfir-i me’yûs kasd-ı pâ-bûs idüp sultân-ı mehîb rikâbına karîb olıcak meger âstîn-i pür-kîni içre bir hançer-i zehr-dârı varmış.

Kasdı ihlâk-i şeh-i dîndârmış

Ol hançer-i tîzi nâf-ı sâf-ı şâh-nîk evsâfa havâle eyledi.

Şehe urdu bir zahm-ı pehlû-güzâr

Ki hûnundan oldu zemîn lâle-zâr

Düşürdü ol sultânı çün zahm tîz

Zuhûr itdi ‘âlemde bir rust-hîz

Egerçi fikr-i fâsid ve i’tikâd-kâsid mûcibi üzre ol la’în-i makhûr bu kirdâr-ı murdâr ile kendüyi nâmdâr ve meşhûr itdi. Lâkin sultân-ı mücâhidîn câh-ı dîn ile gazâ ve şehâdeti câh ve bu şerefle mezkûr ve mecâmî‘ ve mesmû‘-ı mesâmi‘ ve livâ-yı sa‘âdet-iltivâ-yı şehâdetini sipâh-ı şühedâ râfi‘ oldu. Şâh-ı ‘âlî-cenâb ol leyle-i münâcâtde ‘arz itdüğü münâcât makbûl ve müstecâb olduğundan tahsîl-i sürûr-ı bî-hisâb ve şükr-i melik-i Vehhâb idüp cerâhati mahz-ı râhatı bilüp mülk-i sûrîden dûru ve evlâd u ahfâddan mehcûru zarûrî zuhûrundan aslâ bî-huzûru ‘arız olmadı. Ve bârgâh-ı inse mezîd-i irtibât sebebiyle sünûh iden şevk ü neşât ve sürûr u inbisâtlarına bu köhne ribâtdan irtihâl mülâhazası mu‘arız olmadı. Lâ-cerem ol şâh-ı pür-kerem âyîn-i pîşîn üzre temşiyet-i umûr-ı müslimîn ve takvîyet-i dîn-i mübîn [624b] için şehzâde-i güzîn Sultân Yıldırım Bâyezîd Hân’ı câ-nişîn ve şeref-bahş-ı mesned-i ‘izz ü temkîn itmek için taleb buyurdular. Şehzâde-i ecell peyk-i müsri‘-i ecel gibi ‘ale’l-‘acel küffâr-ı hâk-sâr ardınca ümerâ-yı nâmdâr ile ılgâr itmişler idi. İttifâk bu esnâda gelüp bu haber-i muvahhiş ve peyâm-ı müşevviş mesmû‘ları oldukda âh u enîn ve eşk-i hûnîn ile şâh-ı ‘âlî-cenâb dergâhına şitâb itdiler. Ol şehriyâr-ı kâmkâr bister-i ihtizâr üzre hufte ve hûn-ı gülgûn içre nühüfte olduğun güvâhın hûn-ı mahabbet-cûş ve derûn-ı dilden nâle-i dil-hırâş ile hurûş idüp girye vü zârî ve eşk-i lâle-gûnların cârî itdikde;

Şâh-ı bülend-ahter-i nîgû nihâd

Husrev-i Cem-mertebe Sultân Murâd

Açdı gözün gördü çû şehzâdeyi

Serv-veş ol sürûr-ı âzâdeyi

Kâmetini gam yükü lâm eylemiş

Sabrı uyun girye temâm eylemiş

Didi benim için ne idersen firâk

Kime olur burda nezdîk iden

Kimdir o kim bu meyi nûş itmedi

Sâkî-i dehr anı hâmûş itmedi
Hançer-i kîni kime virmedi çarh
Kangı şehî tahtdan itmedi çarh
Devlet-i dünyâya iden i‘timâd
‘Âkıbet-i kâr olur nâ-murâd
Çünkü fenâdır bu cihânın işi
Hayf ki mağrûr ola ana kişi
Ağlar isen ağla müslimânlara
Zulm ile ahvâli perîşânlara
Ey sebep-i nüzhet-i kalb-i hazîn
Çün seni itdi bana Hak câ-nişîn
Hayr du‘âlar bana tahsîl kıl
‘Adl ü sehâ resmini tekmîl kıl
‘Adl ki sermâye-i şâhı dürer
Mevhibe-i fazl-ı ilâhî dürer
Sa‘y kıl ol mevhîbeye iresin
Saltanatın dâdını tâ viresin
Saltanatı sanma ki râhat dürer
Belki hakîkatde cerâhat dürer
Cehd it âyâ meyve-i bâğ-ı murâd
‘Âlem içinde bulasın yahşî âd
Çünkü cihân kimseye bâkî değil
Nâm-ı nikûya çâlış ez-cân u dil

Gumreh ider zulmet-i zulm âdemi

Şeh ki sitem ide yakar ‘âlemi

Şeh ki mühim-sâz-ı halâyık değil

Zıll ile olmağa lââyık değil

[625a] Celb-i du‘â ide gör ecdâd ki

İt anı kim lââyık ola adına

Böyle deyüp eyledi ‘azm-ı rahîl

Ekremehu’llâhu bi-fadlin cezîl

Şâh ve sipâh bu mâtem-i cân-gâh ile gâmnâk ve câme çâk olup dilleri harâb ve dîdeleri pür-âb oldu. Ve âvâze-i kerîme-i innâ li’llâhi vird-i zebân-ı sipâh olup “tedbîr ü çâre-çîst der-în-i derd-i gayr-ı sabr Çün bûd bûdunu çe tuvân kerd gayr-ı sabır” deyüp pâ-bûs-ı pâdişâh-ı cedîd itdiler. Ve merâsim-i ta‘ziyet ve tehniyeti temhîd itdiler. İntehâ.

Hâtime-i mücelled-i evvel. Hamd-ı bî-had bi-derke? ‘allâm.

Şükr-i bî-‘add be-Kirdgâr-ı selâm

Ki resed lutf-ı o be-kilk-i mâ

În kitâb-râ resîde şüd be-hitâm

Ba‘de-ezîn be-revân-ı fahr-ı cihân

Bâd-ı bî-hadd-ı salât ve dürr-i selâm

Ve bâr-ı vâh envâr-ı ashâb

Bâd-ı tarziyye tâ-be-rûz-ı kıyâm

Bu lâlezâr-ı nâdîde edâ ve pesendîde-i bülagâ vu fusahâ ve hadîka-i ‘ademü’n-nazîrın ki sadr-nişîn-i mesned-i ma‘rifet olan zevât-ı ‘âlî-şân ve nâil-i gülşen-i kerem-i Bârî ve mazhar-ı feyz-i gülzâr ‘atıyye-i Kirdgârî olan ashâb-ı fesâhat-ı zîşân beyinde me’mûl-ı makbûl ve mergûb u dil-peziir ve mahbûbdur. Tiş-e-i kilik-i hoş-hırâm ve nâz-perver tab‘-ı nazûk-terîn ile tarrâhı ve bu gülistân-ı zîbâ-reng ve hoşânîde tarh ve dil-pesend ve ra‘nâ vâdînin ki meclâ-yı tab‘-ı

mücellâyı erbâb-ı fazl u efdâl ve ziyâ-bahş-ı devha-i âlü'l-âl-i dil-i neşât-perver-i hurde-bînân ve zevk-bahş-ı tab'-ı mu'allâ-yı şevk-engîz-i ehl-i kemâldir. Minsefe-i hâme-i dil-keş câme-i belâgatle garrâsı ya'nî mahz-ı tevfiğ ve 'atâ-i Hak ve ni'met-i celîle-i Cevvâd mutlaka mukârenetle işbu nüsha-i celîlenin câmi'i;

Bende-i mücrim-i Rabb-i Gaffâr

Veled-i Şehrî Sa'id-i gam-hâr

bu vechile burka-endâz-ı cemâl-i şâhid-i merâm olur ki, ser-levha-i dîbâce-i kitâb-ı müstetâbda keşîde-i silk-i sutûr-ı safahât takrîr kılındığı üzre *Netâyicü't-tevârîh ve'l-ahbâr* ile müsemma bu nev zuhûr eser-i bî-hemtâ fî'l-asl nev-'aynî muhtevî ve her nev'i mücelledâtı hâvi olup nev'-i evvel enbiyâ-i 'izâm [625b] ve ba'z-ı ebniye-i Hayriyyeye mütevvecsin. Hâtır-ı 'âtır-ı şu'arâ olan tevârîh-i manzûme dahi isbât-ı müdde'â için mersûm-ı yerâ'a-i bâhiru'l-berâ'a kılınmıştır. Ve nîk ü bed ve lâyıf u kabûl u redd muharrer ekser-i 'ibârât zâde-i tab'-ı fakîr olup merhûm ve mağfûr-un-leh Na'im Mustafa Efendi gibi inşâ-i eslâf bi-'aynihâ tahrîr itmekden 'alâ-hasebî'l-kudre ihtirâz olunmuştur. İktizâ ide meger arada ki zarûriyyâtından ola. Tevârüd ve ba'zı elfâz-ı meşhûre-i müsta'mele gibi ol makûlede 'abd-i Hakîr ma'zûr olduğumdan isti'tâfa hâcet yoktur. Hulâsa-i kelâm ve fezleke-i merâm 'alâ-kadri'l-vüs' ve't-tâka kütüb-i lügata mürâca'atla mümkün el-husûl-i elfâzdan ve mânend-i etfâl iftâr-ı hâbîdeden ihtirâz olunup bir eser-i cemîl olmağa sa'y-ı belîğ olunmuştur. Cenâb-ı müsehhilü'l-'usr Rabbü'n-nasîr 'azze şânuhû hazretleri mücelledât-ı bâkıyenin dahi ber-vefk-ı me'mûl ü matlab hayr ile hitâmını teysîr ü tesyîr eyleye, âmîn. Bi-hürmetihî Fâhru'l-enbiyâ ve'l-mürselîn'aleyh ve 'aleyhim elfe elfi salavât fî külli hîn nazar-endâz-ı mütâla'a olan erbâb-ı ma'ârif ü kemâlden imlâ vü edâda vâki' kusûr ve kûsûr tashîh olunup zebân-dırâzî-i ta'n u teşnî' olunmamak me'mûl ve zümre-i ashâb-ı insâfdan zuhûr-pezîr olan 'aybımızı nokta-i iğmâz-ı 'ayn ile gayb itmeğe sa'y mercûdur. Zîrâ 'abd-i Hakîr bu eser-i zîbâyâ bâ'is-i teşvîk-ı dil-i nâ-tuvân olur mevâdda mukârenetle ibtidâ itmediğimden mâ'adâ ber-fehvâ-yı;

Değil şikâyet efendi murâd hikâyetdir

mûcib-i gam u ekdâr umûr-ı şettâ ile âvân-ı tahrîrim güzêrân itmekle sad hezârân kusûr ve kûsûr vücûd-pezîr olmak 'ind-i erbâb-ı nısfet ve hired-i ma'dûm kabilinden olduğunu vechen mine'l-vücûh ta'rîf ve tavsîfe hâcet yoktur. Hemân kâdî'l-hâcât Hallâk-ı kâinât celle celâluhu hazretleri sûru ve ma'nevî derûnu ve pey-revi müşkilât-ı müslimîni âsân ve kâffe-i 'ibâdın murâdât u maksûdunu hayr ile 'an-karîbi'z-zemân ihsân eyleyüp pâdişâh-ı âvân şevketlü

kerâmetlü Sultân ‘Osmân Hân halledallahu mülkehu ve devletehu hazretlerini ‘adl ü dâd ve şefekat ‘ale’l-‘ibâd üzre serîr-i saltanatında dâim ve zemânında [626a] ümmet-i Muhammed’i mesned-i ‘âfiyet ü emânîde kâim eyleye, âmîn, bi-hürmetihî **men nezele fî şânihî** Tâhâ ve Yâsîn bu mücelled-i zîbânın hitâmına zâde-i tab‘-ı Hakîr olan dü târîh-i latîfdır.

Şükr-i bî-had ola mevlâ-yı kerîme dâim
Ki eyledi cild-i nuhustîn hitâmın i‘tâ
Bu eser bin senede bir düşer ancak ey dîl
Habbezâ nev-eser-i pâk ve cemîl ü vâlâ
‘Ahd-i Sultân-ı Murâd-bahş şeh-i ‘Osmân Hân’da
Oldu itmâma resîde bu kitâb-ı ra‘nâ
Gerçi ki cild-i nuhustîndir ammâ ma‘nâ
Oldu üç nüshayı câmi‘ eser-i müstesnâ
Niçe hatmini bunun eyledi ise ihsân
Sâir nîk dahi itmâmın ‘atâ ide Hudâ
Hatmine düşdü bedîhî bu musanna‘ târîh
Bârekallâh eser-i pâk ve latîf ve zîbâ²³⁷¹
Hamd ola Bârî’ye kim kudret idüp bana ‘atâ
Cild-i evvel çû bu sâl içre olundu tekmîl
Yazdı elfâz-ı kehribâr ile Hâme târîh
Habbezâ pâk kitâb-ı nev ve bâlâ ve cemîl

²³⁷¹ Bu mısradan sonra 1145/1732 tarihi konulmuş, ebced hesabı olabilir.